CORPUS IURIS CIVILIS.

EDITIO STEREOTYPA

EX OFFICINA CAROLI TAUCHNITII

CURA

D. IOANNIS LUDOVICI GUILIELMI BECK

REG. SCABIN. LIPS. SENIORIS

IURIS P. P. E.

LIPSIAE

APUD CAROLUM CNOBLOCH

cIↃIↃcccxxix.

INDEX TITULORUM
INSTITUTIONUM, PANDECTARUM ET CODICIS,
ORDINE ALPHABETICO DISPOSITUS.

A.

B.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

D. IUSTINIANI

INSTITUTIONUM

LIBRI QUATUOR.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS
PROOEMIUM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS, ALEMANNICUS, GOTHICUS, FRANCICUS, GERMANICUS, ANTICUS, ALANICUS, VANDALICUS, AFRICANUS, PIUS, FELIX, INCLYTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS, CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari, et princeps romanus victor exsistat non solum in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator. §. 1. Quorum utramque viam cum summis vigiliis summaque providentia annuente deo perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt, et tam Africa, quam aliae innumerosae provinciae, post tanta temporum spatia, nostris victoriis a caelesti numine praestitis, iterum ditioni Romanae nostroque additae imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus iam a nobis promulgatis vel compositis reguntur. §. 2. Et quum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ere*ximus consonantiam*, tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiae volumina, et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti favore iam adimplevimus. §. 3. Quumque hoc deo propitio peractum est, Triboniano, viro magnifico Magistro et Exquaestore sacri palatii nostri, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus Antecessoribus nostris, (quorum omnium solertiam, et legum scientiam, et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus) convocatis mandavimus specialiter, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus Institutiones componerent, ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis accipiant. Et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat. §. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collectum est, quos per eundem virum excelsum Tribonianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa. §. 5. In quibus breviter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea, desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est. §. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Caii nostri tam Institutionum, quam Rerum Quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas quum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognovimus, et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus. §. 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari.

D. CP. XI. Kalend. Decembris, *D. Iustiniano PP. A. III. Cons. (533).*

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIBER I.

TIT. I.
DE IUSTITIA ET IURE.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. §. 2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere iura populi Romani, ita videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. Alioquin, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leviore via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset. §. 3. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 4. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est; collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus.

TIT. II.
DE IURE NATURALI, GENTIUM ET CIVILI.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri. §. 1. Ius autem civile vel gentium ita dividitur. Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius civitatis proprium est, vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gen-

tes utantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur; quae singula qualia sint, suis locis proponemus. §. 2. Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium; nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. Sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus, vel ius Quiritum, quo Quirites utuntur; Romani enim Quirites a Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus, sicuti cum poëtam dicimus, nec addimus eius nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt; bella etenim orta sunt, et captivitates secutae, et servitutes, quae sunt naturali iuri contrariae (iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur); et ex hoc iure gentium omnes paene contractus introducti sunt, ut emtio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles. §. 3. Constat autem ius nostrum aut ex scripto, aut ex non scripto, ut apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.*) Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. §. 4. Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti Consule, constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti Tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. Nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus; plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. Sed et plebiscita lata lege Hortensia non minus valere, quam leges coeperunt. §. 5. Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit. Nam quum auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocari legis sanciendae causa, aequum visum est, senatum vice populi consuli. §. 6. Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, quum lege regia, quae de eius imperio lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. Quodcumque ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto praecepit, legem esse constat; hae sunt, quae constitutiones appellantur. Plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult. Nam quod alicui ob meritum indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non transgreditur. Aliae autem quum generales sint, omnes procul dubio tenent. §. 7. Praetorum quoque edicta non modicam iuris obtinent auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et Aediles curules edictum de quibusdam causis, quod edictum iuris honorarii portio est. §. 8. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat iura condere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur; quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum. §. 9. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores, consensu utentium comprobati, legem imitantur. §. 10. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum esse videtur. Nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Atheniensium scilicet et Lacedaemoniorum, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta comprehendissent, custodirent. §. 11. Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. Ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi, vel alia lege postea lata. §. 12. Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus; nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa constitutum est, ignorentur.

*) *Legum aliae scriptae, aliae non scriptae.*

TIT. III.
DE IURE PERSONARUM.

Summa itaque divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi. Et libertas quidem, ex qua etiam liberi vocantur, est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. §. 1. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur. §. 2. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare, nec occidere solent; qui etiam mancipia dicti sunt eo, quod ab hostibus manu capiuntur. §. 3. Servi autem aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris; fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. §. 4. In servorum conditione nulla est differentia. In liberis multae differentiae sunt; aut enim sunt ingenui, aut libertini.

TIT. IV.
DE INGENUIS.

Ingenuus est is, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus, sive ex altero libertino et altero ingenuo. Sed et si quis ex matre nascitur libera, patre servo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quaesitum est: si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla facta, postea pepererit, liberum an servum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse. Quod verum est. §. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi, in servitute fuisse, et postea manumissum esse. Saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.
DE LIBERTINIS.

Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. Manumissio autem est datio libertatis. Nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est; manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit, utpote quum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, quum servitus esset incognita. Sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis, et quum uno naturali nomine homines appellarentur, iure gentium tria genera esse coeperunt, liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. §. 1. Multis autem modis manumissio procedit; aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per quamlibet aliam ultimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introducti sunt. §. 2. Servi autem a dominis saepe manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum Praetor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum vel in theatrum eant. §. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant cives Romani, modo minorem, et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dedititiorum numero. Sed dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentatur, ideoque nostra pietas, omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus hoc emendavit et in pristinum statum perduxit, quia et in primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est ea, quam habebat manumissor; nisi quod scilicet libertinus sit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidem per constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter no-

stras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso Quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus; Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, observantiam alia constitutione per eiusdem Quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris, nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus, multis modis additis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola est in praesenti, praestari.

TIT. VI.

QUI ET QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

Non tamen cuicunque volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui solvendo non est, in testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut liber fiat, heresque ei solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento heres exstiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres non exstiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia provisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres exstiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. §. 2. Idemque iuris est, et si sine libertate servus heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, quum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis donationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel datis libertatibus desiturus est solvendo esse. Praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, quum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta, apud consilium iusta causa manumissionis approbata, fuerint manumissi. §. 5. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratrem sororemve naturales, aut paedagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat, et qui manumittitur procuratoris habendi gratia non minor decem et septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa probata, sive vera sit sive falsa, non retractatur. §. 7. Quum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus erat, eveniebat, ut qui quatuordecim annos aetatis expleverat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere legataque relinquere posset, tamen, si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset.

Quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo dare libertatem non permittebatur. Quare nos similiter ei, quemadmodum alias res, ita et servos suos in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. Sed quum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat, ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit, et octavum decimum annum tetigerit. Quum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare creditur, ut ad libertates dandas servis suis possint pervenire?

TIT. VII.

DE LEGE FUSIA CANINIA TOLLENDA.

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. Quam quasi libertates impedientem et quodammodo invidam, tollendam esse censuimus, quum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.

DE IIS, QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quae alieno iuri subiectae sunt; nam si cognoverimus, quae istae personae sunt, simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Ac prius dispiciamus de iis, quae in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt servi. Quae quidem potestas iuris gentium est; nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita in servos suos supra modum saevire. Nam ex constitutione divi Pii Antonini, qui sine causa servum suum occiderit non minus puniri iubetur, quam qui alienum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coërcetur; nam consultus a quibusdam Praesidibus provinciarum de iis servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur. Et recte; expedit enim reipublicae, ne quis sua re male utatur. Cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba sunt haec: *Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi, sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, venumdari iube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Qui si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.*

TIT. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreavimus. §. 1. Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam vitae consuetudinem continens. §. 2. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. §. 3. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

TIT. X.

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coëunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint, sive filiifamilias, dum tamen, si filiifamilias sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet, in tantum ut iussus parentum praecedere debeat. Unde quaesitum est: an furiosi filia nubere, an furiosi filius uxorem ducere possit? Quumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est, ad exemplum filiae

furiosi, filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex nostra constitutione modum. §. 1. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet; nam a quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt, veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium, vel aviam et nepotem, et usque ad infinitum; et si tales personae inter se coïerint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi; in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat. Itaque eam, quae tibi per adoptionem filia vel neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris. §. 2. Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt; cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere. Sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis; et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare, et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. §. 3. Fratris vero vel sororis filiam uxorem ducere non licet. Sed nec neptem fratris vel sororis quis uxorem ducere potest, quamvis quarto gradu sint; cuius enim filiam uxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali, neque civili iure tibi coniungitur. §. 4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris et sororis iungi possunt. §. 5. Item amitam, licet adoptivam, ducere uxorem non licet; item nec materteram, quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. §. 6. Affinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinendum est; ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut privigna tua. Nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. §. 7. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt; quod et ipsum dissoluta demum affinitate procedit. Alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non possis. §. 8. Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. §. 9. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua. Sed Iulianus huiusmodi nuptiis abstineri debere ait; nam nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis abstinuerint. §. 10. Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptiis esse, si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint. §. 11. **Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum seu Pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.**

§. 12. Si adversus ea, quae diximus, aliqui coïerint, nec vir, nec uxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coïtu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt (quantum ad potestatem patris pertinet), quales sunt ii, quos vulgo mater concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, quum his etiam pater incertus est. Unde solent spurii appellari, vel a graeca voce, quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. Sequitur ergo, ut dissoluto tali coïtu nec dotis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias coëunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur. §. 13. Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea autem redigantur in potestatem parentum; qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestati patris subiicitur, nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur. Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit.

TIT. XI.
DE ADOPTIONIBUS.

Non solum autem naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos adoptamus. §. 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quaeve sui iuris sunt; quae species adoptionis dicitur arrogatio. Imperio magistratus adoptare licet eos easve, qui quaeve in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia, sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 2. Sed hodie ex nostra constitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis patris naturalis minime dissolvuntur, nec quidquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel, si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem, in hoc casu, quia concurrunt in unam personam et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit. §. 3. Cum autem impubes per principale rescriptum arrogatur, causa cognita arrogatio permittitur, et exquiritur causa arrogationis, an honesta sit expediatque pupillo. Et cum quibusdam conditionibus arrogatio fit, id est ut caveat arrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. Item non aliter emancipare eum potest arrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit, et tunc bona sua ei reddat. Sed et si decedens pater eum exheredaverit, vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei postea acquisivit. §. 4. Minorem natu non posse maiorem adoptare placet; adoptio enim naturam imitatur, et pro monstro est, ut maior sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel arrogationem facit, plena pubertate, id est decem et octo annis, praecedere. §. 5. Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, vel in loco neptis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat. §. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii. §. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet, in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres **agnascatur.** Sed ex contrario si avus ex filio **nepotem det in adoptionem, non est necesse, filium consentire. §. 8. In plurimis autem causis assimilatur is, qui adoptatus vel arrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, sive apud Praetorem, vel apud Praesidem provinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare. §. 9. Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; castrati autem non possunt. §. 10. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent; sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. §. 11. Il-**

lud proprium est adoptionis illius, quae per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit, non solum ipse potestati arrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tanquam nepotes. Sic enim et divus Augustus non antea Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit, ut protinus adoptione facta inciperet Germanicus Augusti nepos esse. §. 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Unde et nos eruditi in nostra constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum non sufficiat.

TIT. XII.
QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR.

Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberantur. Et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex iis intelligere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus; hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit; nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur; mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente avo pater eorum vivit, et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt; si vero is, quo tempore avus moritur aut etiam mortuus est, aut exiit de potestate patris, tunc ii, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. §. 1. Quum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde ac si eo mortuo desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. §. 2. Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent; et ex contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. §. 3. Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. Servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui *bestiis subiiciuntur*. §. 4. Filiusfamilias si militaverit, vel si Senator vel Consul fuerit factus, manet in potestate patris. Militia enim vel consularis dignitas potestate patris filium non liberat.

Sed ex constitutione nostra summa patriciatus dignitas illico imperialibus codicillis praestitis filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? §. 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii, quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. Idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in civitate fuisse; si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur.

Ipse quoque filius nepos ve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus, propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a limine et post; unde eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. Nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. Hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus; ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus fuerat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. §. 6. Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem reformavit, ut, fictione pristina explosa, recta via ad competentes iudices vel magistratus parentes intrent, et sic filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps sua manu dimittant. Et tunc ex edicto Praetoris in huius filii vel filiae, vel nepotis, vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti; et praeterea, si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. §. 7. Admonendi autem sumus, liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere, et e converso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote et pronepte dicta esse intelligantur. §. 8. Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestaverit, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo praesente, qui adoptat, solvitur ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus. §. 9. Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilominus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur. Quodsi post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subiicitur. §. 10. Et quidem neque naturales liberi, neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem, de potestate sua eos dimittere.

TIT. XIII.
DE TUTELIS.

Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum; nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt, vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, qui in tutela vel curatione sunt, ita enim intelligemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt. §. 1. Est autem tutela, ut Servius definivit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa. §. 2. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent; exque re ipsa nomen ceperunt. Itaque appellantur tutores quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. §. 3. Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare, et hoc in filios filiasque procedit omnimodo. Nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint, scilicet quia mortuo te in potestatem patris sui recasuri sunt. §. 4. Quum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus postumis, quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in potestate eorum fierent. §. 5. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia Praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

TIT. XIV.
QUI TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias. §. 1. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, eum et sine libertate tutorem datum tacite libertatem directam accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor, sed ita: *quum liber erit*, utiliter datur; proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur. §. 2. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus tutor erit, quum compos mentis aut maior viginti quinque annis factus fuerit. §. 3. Ad certum tempus, seu ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante heredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur. §. 4. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, quia per-

sonae, non causae vel rei datur. §. 5. Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo dedisse videtur, quia filii vel filiae appellatione postumus vel postuma continentur. Quodsi nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint? Dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo *liberos* dixit; ceterum si *filios*, non continebuntur; aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si postumis dederit, tam filii postumi, quam ceteri liberi continebuntur.

TIT. XV.

DE LEGITIMA AGNATORUM TUTELA.

Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. §. 1. Sunt autem agnati: cognati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo. At qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. Itaque amitae tuae filius non est tibi agnatus, sed cognatus, et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris, quia qui nascuntur patris, non matris familiam sequuntur. §. 2. Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare, sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit; quod tunc quoque accidere intelligitur, quum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit. §. 3. Sed agnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur. Nam agnatio iuris est nomen, cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

TIT. XVI.

DE CAPITIS DEMINUTIONE.

Est autem capitis deminutio prioris status commutatio, eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. §. 1. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul et civitatem, et libertatem amittit; quod accidit in his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel libertis ut ingratis erga patronos condemnatis, vel qui se ad pretium participandum venumdari passi sunt. §. 2. Minor sive media capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igne interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est. §. 3. Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui, quum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra. §. 4. Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit. §. 5. Quibus autem dignitas magis, quam status permutatur, capite non minuuntur; et ideo senatu motum capite non minui constat. §. 6. Quod autem dictum est, manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat; manet enim cognatio. Nam si maxima capitis deminutio interveniat, ius quoque cognationis perit (ut puta servitute alicuius cognati), et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed et si in insulam quis deportatus sit, cognatio solvitur. §. 7. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiore gradu sunt, vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes. [veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent; ideoque pariter ad tutelam vocantur.]

TIT. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet. Quae et ipsa legitima tutela vocatur, non quia nominatim in ea lege de hac tutela caveatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres, voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quum et agnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdem et tutores esse iussit, quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. Ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit tutor.

TIT. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. Nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, vel deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

TIT. XIX.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. Nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi virilis sexus ei exstant, fiduciarii tutores filiorum suorum, vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores, quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam; libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sunt; quod nostra constitutio generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

TIT. XX.

DE ATILIANO TUTORE, ET EO, QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a Praetore urbano et maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a Praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. §. 1. Sed et si testamento tutor sub conditione aut die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendebat, ex iisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat, quamdiu ex testamento nemo heres exsistat, tamdiu ex iisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat esse tutor, si conditio exsisteret, aut dies veniret, aut heres exsisteret. §. 2. Ab hostibus quoque capto tutore ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reversus fuerat; nam reversus recipiebat tutelam iure postliminii. §. 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo Consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Praetores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quidquam cavebatur. §. 4. Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem Praefectus urbi, vel Praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem Praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu Praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. §. 5. Nos autem per constitutionem nostram huiusmodi difficultates hominum resecantes, nec exspectata iussione Praesidum disposuimus, si facultates pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeant, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel aliis publicis personis, vel magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. §. 6. Impuberes autem in tutela esse, naturali iuri conveniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. §. 7. Quum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem tutelae iudicio rationes reddunt.

TIT. XXI.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. Ut ecce si quid dari sibi stipulentur, non est necessaria tutoris auctoritas; quodsi aliis pupilli promittant, necessaria est. Namque placuit meliorem quidem suam conditionem licere

eis facere etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter, quam tutoris auctoritate. Unde in his causis, ex quibus obligationes mutuae nascuntur, ut in emtionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem, qui cum iis contrahunt, obligantur, ad invicem pupilli non obligantur. §. 1. Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamvis illis lucrosa sit, nec ullum damnum habeant. §. 2. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit; post tempus vero aut per epistolam interposita auctoritas nihil agit. §. 3. Si inter tutorem pupillumque iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor, ut olim, constituitur, sed curator in locum eius datur; quo interveniente iudicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit.

TIT. XXII.
QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque quum puberes esse coeperint, tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum est visum esse, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo sancta constitutione promulgata pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus; antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur. §. 1. Item finitur tutela, si arrogati sint adhuc impuberes vel deportati; item si in servitutem pupillus redigatur [ut ingratus a patrono], vel ab hostibus fuerit captus. §. 2. Sed et si usque ad certam conditionem datus sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse tutor exsistente conditione. §. 3. Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum vel tutorum. §. 4. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. *Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit*, legitima tantum tutela perit, ceterae *non* pereunt. Sed pupilli et pupillae capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. §. 5. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. §. 6. Desinunt etiam esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant et onus administrandae tutelae deponunt, secundum ea, quae inferius proponemus.

TIT. XXIII.
DE CURATIONIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt, quia, licet puberes sint, adhuc tamen eius aetatis sint, ut sua negotia tueri non possint. §. 1. Dantur autem curatores ab iisdem magistratibus, a quibus et tutores; sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto Praetoris vel Praesidis. §. 2. Item inviti adolescentes curatores non accipiunt, praeterquam in litem; curator enim ad certam causam dari potest. §. 3. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum; sed solent Romae Praefectus urbi vel Praetor, et in provinciis Praesides ex inquisitione eis curatores dare. §. 4. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui perpetuo morbo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. §. 5. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus; quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor vel a Praetore vel Praeside idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adiungi. Item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. §. 6. Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem, periculo ipsius tutoris Praetor vel qui provinciae praeerit decreto constituet.

TIT. XXIV.
DE SATISDATIONE TUTORUM ET CURATORUM.

Ne tamen pupillorum pupillarumve, et eorum, qui quaeve in curatione sunt, negotia a curatoribus tutoribusve consumantur vel deminuantur, curat Praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum; nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia idonei electi sunt. §. 1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel adolescentis, et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei, et ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satis a contutore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori vel concuratori suo, utrum velit satis accipere, an satis dare. Quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet; quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto Praetoris cavetur; sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos, qui gerere debent, Praetor partes suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. §. 2. Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis, vel adultis, ceterisque personis ex administratione rerum teneri, sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverunt, aut non idonee passi sunt caveri. Quae quidem tam ex prudentum responsis, quam ex constitutionibus imperialibus etiam in heredes eorum extenditur. §. 3. Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coërceantur. §. 4. Neque autem Praefectus urbi, neque Praetor, neque Praeses provinciae, neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur, sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

TIT. XXV.
DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis, plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati. Si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque, a tutela vel cura potest excusari exemplo ceterorum munerum; nam et tutelam vel curam placuit publicum munus esse. Sed adoptivi liberi non prosunt; in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant; ex filia non prosunt. Filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt; defuncti non prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint? Et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur; hi enim, qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur. §. 1. Item divus Marcus in Semestribus rescripsit: eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. §. 2. Item qui reipublicae causa absunt, a tutela vel cura excusantur. Sed et si fuerint tutores vel curatores, deinde reipublicae causa abesse coeperint, a tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. Qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae, nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto Responsorum scripsit; nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. §. 3. Et qui potestatem habent aliquam, excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam tutelam deserere non possunt. §. 4. Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare nemo se potest, nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia sit.

§. 5. Item tria onera tutelae vel curae non affectatae praestant vacationem, quamdiu administrantur, ut tamen plurium pupillorum tutela, vel cura eorundem bonorum veluti fratrum, pro una computetur. §. 6. Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam divi Fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. §. 7. Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse quis potest, excusatio locum habet. §. 8. Similiter eum, qui litteras nesciret, excusandum esse, divus Pius rescripsit, quamvis et imperiti litterarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. §. 9. Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem, sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserunt. §. 10. Non esse admittendam excusationem eius, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi Fratres rescripserunt. §. 11. Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio intervenit, a tutela vel cura solent excusare. §. 12. Item qui status controversiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela. §. 13. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura excusare se potest. Minores autem viginti quinque annis olim quidem excusabantur, a nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare, adeo ut nec excusatione opus sit. Qua constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus, quum erat incivile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et ab aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. §. 14. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae onus admittatur. §. 15. Item Romae grammatici, rhetores, et medici, et qui in patria sua id exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem. §. 16. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant, sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt se esse tutores vel curatores datos, excusare se debent, cuiuscunque generis sint, id est qualitercunque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt; si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum, quod tamen, ut Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus sint, quam quinquaginta dies. §. 17. Datus autem tutor ad universum patrimonium datus esse creditur. §. 18. Qui tutelam alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur; in tantum ut, licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adiecerit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus et Antoninus rescripserint. §. 19. Iidem rescripserunt: maritum uxori suae curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat. §. 20. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

TIT. XXVI.
DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

Sciendum est, suspecti crimen a lege duodecim tabularum descendere. §. 1. Datum est autem ius removendi tutores suspectos Romae Praetori et in provinciis Praesidibus earum et Legato proconsulis. §. 2. Ostendimus, qui possent de suspecto cognoscere; nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non, sed alterius generis tutores; quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum, dummodo meminerimus, famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus fuerit. §. 3. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. Quinimmo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed eae solae, quae pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater; nutrix quoque et avia possunt, potest et soror. Sed et si qua alia mulier fuerit, cuius Praetor perpensam pietatem intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam non continere iniuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. §. 4. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare, puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere, et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 5. Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit, ut Iulianus quoque scripsit. Sed et antequam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Iulianus scripsit, et secundum eum constitutum est. §. 6. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est, si ob culpam, non aeque. §. 7. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est. §. 8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio. §. 9. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistola divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur, et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo ut suspectus removeri poterit, qui non praestat alimenta. §. 10. Sed si quis praesens negat, propter inopiam alimenta non posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad Praefectum urbi puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelae redemerit. §. 11. Libertus quoque si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad Praefectum urbi remittitur puniendus. §. 12. Novissime sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos esse a tutela, quia satisdatio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. §. 13. Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor vel curator quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIBER II.

TIT. I.
DE RERUM DIVISIONE ET QUALITATE.

Superiore libro de iure personarum exposuimus; modo videamus de rebus, quae vel in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur. Quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae ex variis causis cuique acquiruntur, sicut ex subiectis apparebit. §. 1. Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis, et monumentis, et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut est mare. §. 2. Flumina autem omnia et portus publica sunt, ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. §. 3. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. §. 4. Riparum quoque usus publicus est iuris gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque navem ad eas applicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare; sed proprietas earum illorum est, quorum praediis haerent, qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. §. 5. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris, et ob id quibuslibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiant, sicut retia siccare et ex mari reducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare, et quae subiacent mari terra vel arena. §. 6. Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt theatra, stadia, et similia, si qua alia sunt communia civitatum. §. 7. Nullius autem sunt res sacrae, et religiosae, et sanctae; quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est. §. 8. Sacrae res sunt, quae rite et per Pontifices deo consecratae sunt, veluti aedes sacrae et donaria, quae rite ad ministerium dei dedicata sunt; quae etiam per nostram constitutionem alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemtionis captivorum. Si quis vero auctoritate sua quasi sacrum

sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo aedes sacrae sunt aedificatae, etiam diruto aedificio sacer adhuc manet, ut et Papinianus scripsit. §. 9. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum invito socio inferre non licet; in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. Item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente domino licet inferre, et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen religiosus fit locus. §. 10. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt, et ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus. §. 11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt; quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. Palam est autem, vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit; civilia enim iura tunc esse coeperunt, quum et civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi coeperunt. §. 12. Ferae igitur bestiae, et volucres, et pisces, id est omnia animalia, quae mari, caelo et terra nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt. Quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur; nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is praeviderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coërcetur. Quum vero evaserit custodiam tuam, et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. §. 13. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur? Quibusdam placuit, statim esse tuam, et eousque tuam videri, donec eam persequaris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse, et rursus fieri occupantis. Alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere possunt, ut eam non capias. §. 14. Apium quoque natura fera est; itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae intelliguntur esse, quam volucres, quae in arbore tua nidum fecerint; ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. Favos quoque, si quos effecerint, quilibet eximere potest. Plane integra re si praevideris ingredientem in fundum tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alveo tuo evolaverit, eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius est persecutio, alioquin occupantis fit. §. 15. Pavonum etiam et columbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent; nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intelligantur, donec animum revertendi habeant. Nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerunt. §. 16. Gallinarum autem et anserum non est fera natura, idque ex eo possumus intelligere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus; ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse intelliguntur, et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intelligitur. §. 17. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt, adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur; qui tamen si evaserint nostram potestatem, et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. §. 18. Item lapilli, et gemmae, et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim inventoris fiunt. §. 19. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi acquiruntur. §. 20. Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. Est autem alluvio incrementum latens, per alluvionem enim id videtur adiici, quod ita paullatim adiicitur, ut intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adiiciatur. §. 21. Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et vicino praedio attulerit, palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui haeserit, arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitae esse. §. 22. Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit; nullius enim esse creditur. At in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. Quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. Quodsi aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fuerat. §. 23. Quodsi naturali alveo in universum relicto alia parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus. Quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. §. 24. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit; neque enim inundatio fundi speciem commutat, et ob id, si recesserit aqua, palam est, eum fundum eius manere, cuius et fuit. §. 25. Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is, qui fecerit, an ille potius, qui materiae dominus fuerit? ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. Et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerit, si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit. Ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem vel oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. Quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana et aliena vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit, quum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit. §. 26. Si tamen alienam purpuram vestimento suo quis intexuit, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento, et qui dominus fuit purpurae, adversus eum, qui surripuit, habet furti actionem et condictionem, sive ipse sit, qui vestimentum fecit, sive alius. Nam extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et quibusque aliis possessoribus possunt. §. 27. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflaverint. Sed et si diversae materiae sint, et ex iis propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento electrum, idem iuris est; nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. Quodsi fortuito et non ex voluntate dominorum confusae fuerint, vel diversae materiae, vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. §. 28. Quodsi frumen-

tum Titii frumento tuo mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quodsi casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant; nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, ut ipse aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. §. 29. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia aedificaverit, ipse intelligitur dominus aedificii, quia omne, quod inaedificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit dominus eius esse, sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem, quae vocatur de tigno iuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua aedificia fiunt. Quod ideo provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. Sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam persecutus, tunc eam vindicare, et ad exhibendum de ea re agere. §. 30. Ex diverso, si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et solum est. Sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius intelligitur alienata, utique si non ignorabat, se in alieno solo aedificare; et ideo, licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuerit, qui aedificavit. Nam scienti, alienum solum esse, potest obiici culpa, quod aedificaverit temere in eo solo, quod intelligeret alienum esse. §. 31. Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit; et ex diverso, si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. Ante enim quam, radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices egit planta, proprietas eius commutatur, ut, si vicini arbor ita terram Titii presserit, ut in eius fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus; ratio enim non permittit, ut alterius arbor esse intelligatur, quam cuius in fundum radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. §. 32. Qua ratione autem plantae, quae terrae coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea, quae diximus, ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseruit. §. 33. Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quae inaedificantur aut inseruntur; ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas, nec impensas scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est. §. 34. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturae cedere, aliis videtur picturam, qualiscunque sit, tabulae cedere; sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere. Ridiculum est enim, picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. Unde si a domino tabulae imaginem possidente is, qui pinxit, eam petat, nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoveri. At si is, qui pinxit, possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur; quo casu si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod, sive is, qui pinxit, surripuit tabulam, sive alius, competit domino tabularum furti actio. §. 35. Si quis a non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione aliave qualibet iusta causa aeque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura et cura; et ideo si postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumtis agere non potest. Ei vero, qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est, itaque cum fundo etiam fructus, licet consumti sint, cogitur restituere. §. 36. Is, ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit, et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis acquiruntur. Eadem fere et de colono dicuntur. §. 37. In pecudum fructu etiam foetus est, sicut lac, pili et lana. Itaque agni, hoedi, et vituli, et equuli, et succuli statim naturali iure dominio fructuarii sunt. Partus vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet. Absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, quum omnes fructus rerum natura hominis gratia comparavit. §. 38. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex foetu fructuarius submittere debet (ut Iuliano visum est), et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere; recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias uti debet. §. 39. Thesauros, quos quisque in suo loco invenerit, divus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit, qui invenerit, idemque statuit, si quis in sacro aut religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit, dimidium inventori, dimidium domino soli concessit. Et convenienter si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. Cui conveniens est, ut, si quis in fiscali loco, vel publico, vel civitatis invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis. §. 40. Per traditionem quoque iure naturali res nobis acquiruntur. Nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi; et ideo cuiuscunque generis sit corporalis res tradi potest, et a domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt; inter quae, nec non et Italica praedia ex nostra constitutione nulla est differentia. Sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur. §. 41. Venditae vero res et traditae non aliter emtori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum; tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. Sed si is, qui vendidit, fidem emtoris secutus est, dicendum est, statim rem emtoris fieri. §. 42. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius, cui eius rei possessio permissa sit. §. 43. Qua ratione, si cui libera universorum negotiorum administratio a domino permissa fuerit, isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. §. 44. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit, aut locavit, aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim tibi acquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tradita fuisset. §. 45. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emtori, transfert proprietatem mercium ad emtorem. §. 46. Hoc amplius interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem; ut ecce Praetores vel Consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque sit excepturus, et tamen, quia volunt quod quisque acceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. §. 47. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet; ideoque statim dominus esse desinit. §. 48. Alia sane causa est earum rerum, quae in tempestate maris levandae navis causa eiiciuntur. Hae enim dominorum permanent, quia palam est, eas non eo animo eiici

quod quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit; nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

TIT. II.
DE REBUS INCORPORALIBUS.

Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. §. 1. Corporales hae sunt, quae sui natura tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. §. 2. Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, usus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum ius hereditatis, et ipsum ius utendi fruendi, et ipsum ius obligationis incorporale est. §. 3. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

TIT. III.
DE SERVITUTIBUS.

Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi vel vehiculum. Actus est ius agendi iumentum vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet, qui actum habet, et iter habet, eoque uti potest etiam sine iumento. Via est ius eundi, et agendi, et ambulandi; nam et iter et actum in se continet via. Aquaeductus est ius aquae ducendae per fundum alienum. §. 1. Praediorum urbanorum servitutes sunt, quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellamus, etsi in villa aedificata sint. Item urbanorum praediorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat, ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere, ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas, vel in aream, vel in cloacam, vel non recipiat, et ne altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiat. §. 2. In rusticorum praediorum servitutes quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam appulsum, ius pascendi, calcis coquendae, arenae fodiendae. §. 3. Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. Nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quisquam debere, nisi qui habet praedium. §. 4. Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat aedes suas, ne luminibus aedium vicini officiat, vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidium habere, vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

TIT. IV.
DE USUFRUCTU.

Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. Est enim ius in corpore, quo sublato et id ipsum tolli necesse est. §. 1. Ususfructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. Ut ecce si quis usumfructum alicui legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum; et contra si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum. Item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit usumfructum alii constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usufructu, placuit certis modis exstingui usumfructum, et ad proprietatem reverti. §. 2. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis, et iumentis, et ceteris rebus, exceptis iis, quae ipso usu consumuntur; nam hae res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usumfructum. Quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. Quibus proxima est pecunia numerata; namque in ipso usu assidua permutatione quodammodo exstinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. Itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdet heredi de tanta pecunia restituenda, si moriatur aut capite minuatur. Ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant; sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti hae fuerint aestimatae. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit. §. 3. Finitur autem ususfructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus; quae omnia nostra statuit constitutio. Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam cedendo extraneo nihil agit), vel ex contrario, si fructuarius proprietatem rei acquisiverit, quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si aedes incendio consumtae fuerint, vel etiam terrae motu vel vitio suo corruerint, exstingui usumfructum, et ne areae quidem usumfructum deberi. §. 4. Quum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

TIT. V.
DE USU ET HABITATIONE.

Iisdem istis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet, iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit. §. 1. Minus autem scilicet iuris est in usu, quam in usufructu; namque is, qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, foeno, stramentis et lignis ad usum quotidianum utatur; in eo quoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque iis, per quos opera rustica fiunt, impedimento; nec ulli alii ius, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere potest, quum is, qui usumfructum habet, possit haec omnia facere. §. 2. Item is, qui aedium usum habet, hactenus ius habere intelligitur, ut ipse tantum habitet; nec hoc ius ad alium transferre potest, et vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat; sed cum uxore sua, liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habet; et convenienter, si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei habitare licet. §. 3. Item is, ad quem servi usus pertinet, ipse tantummodo operis atque ministerio eius uti potest, ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est et in iumentis. §. 4. Sed si pecorum, veluti ovium, usus legatus sit, neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest. §. 5. Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur, neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius. Quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata, permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare. §. 6. Haec de servitutibus, et usufructu, et usu, et habitatione dixisse sufficiat; de hereditate autem et obligationibus suis locis proponemus. Exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res nobis acquiruntur, modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure acquiruntur.

TIT. VI.
DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, quum crediderit eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione aliave quavis iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. Et quum hoc placitum

erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia sedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur; et ideo constitutionem super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis, usucapiantur, et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominia rerum, iusta causa possessionis praecedente, acquirantur. §. 1. Sed aliquando, etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram vel religiosam, vel servum fugitivum possideat. §. 2. Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt; nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibent usucapionem, vi possessarum lex Iulia et Plautia. §. 3. Quod autem dictum est, furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur, quive per vim possidet, usucapere possit, (nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident) sed nec ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat; nam qui sciens alienam rem vendit vel ex alia causa tradit, furtum eius committit. §. 4. Sed tamen id aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, quin is, qui acceperit, usucapere possit, dubium non est, quippe quum ea res in furti vitium non ceciderit, quum utique heres, qui bona fide tanquam suam alienaverit, furtum non committit. §. 5. Item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. §. 6. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat, ut a possessore usucapiatur. §. 7. Quod autem ad eas res, quae solo continentur, expeditius procedit, ut quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. Qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intelligit, se alienum fundum occupasse, tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res acquiri, quia neque furtivum, neque vi possessum accepit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri, et eorum, qui res soli possederint, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. §. 8. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest, veluti si in domini potestatem reversa fuerit; tunc enim, vitio rei purgato, procedit eius usucapio. §. 9. Res fisci nostri usucapi non potest; sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fide emtorem traditam sibi rem ex his bonis usucapere posse, et ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 10. Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bonae fidei emtore usucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet. §. 11. Error autem falsae causae usucapionem non parit, veluti si quis, quum non emerit, emisse se existimans possideat, vel quum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat. §. 12. Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat, praedium alienum esse. Quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra constitutio similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. §. 13. Inter venditorem quoque et emtorem coniungi tempora, divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 14. Edicto divi Marci cavetur, eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. Constitutio autem divae memoriae Zenonis bene prospexit iis, qui a fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores exsistant, sive experiantur, sive conveniantur, adversus autem sacratissimum aerarium usque ad quadriennium liceat intendere iis, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de iis, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana constitutione continentur.

TIT. VII.
DE DONATIONIBUS.

Est et aliud genus acquisitionis, donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, et non mortis causa. §. 1. Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is, qui accipit, sin autem supervixisset is, qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit is, cui donatum sit. Hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. Nam quum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant, a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum nostra constitutio eam formavit. Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donat, magisque eum, cui donat, quam heredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo:

[Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν, ὅπως ἔσται τάδε ἔργα.
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες, πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων *).]

§. 2. Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus; quae omnino non comparantur legatis. Quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt, perficiuntur autem, quum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit. Et ad exemplum venditionis nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, etiam si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur, et traditionis necessitas incumbat donatori. Et quum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum, constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare etiam sine insinuatione statuit. Sed et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem.

Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum est tamen, quod, etsi plenissimae sint donationes, si tamen ingrati exsistant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam praestavimus, certis ex causis eas revocare, ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos. §. 3. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur, et tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, quum matrimonium fuerit insecutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem divus Iustinus, pater noster, quum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale eveniret, etiam ante nuptias augeri

*) *[Piraee, non scimus, quis sit rerum exitus. Si me proci superbi domi clam interficiant, paterna omnia divisuri, te haec habere utendo, quam illos, malo. Sin ego illos morte cladeque affecero, tunc laetum te haec mihi reddere volo.]*

donationem constante matrimonio sua constitutione permisit. Sed tamen nomen inconveniens remanebat, quum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos, plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant, et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur et constituantur. §. 4. Erat olim et alius modus civilis acquisitionis per ius accrescendi, quod est tale. Si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta, vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio accrescebat. Sed quum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem dominis lucrum accrescere, hoc quasi invidia plenum pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus, et invenimus viam, per quam et manumissor, et socius eius, et qui libertatem accepit nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa, etiam contra communes regulas, statuisse manifestum est), et eo, qui eam imposuit, suae liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

TIT. VIII.
QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

Accidit aliquando, ut, qui dominus sit, alienare non possit, et contra qui dominus non sit, alienandae rei potestatem habeat. Nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. Quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Quum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum etiam volente ea, *utrique remedium imposuimus*, ut et in eas res, quae in *provinciali* solo positae sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio, et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur. §. 1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione consultum est, et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti, creditorum et debitorum, satis abundeque provisum est. §. 2. Nunc admonendi sumus, neque pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis, ideoque nummi vindicari possunt, sicubi *extent*. Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioquin non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesarienses advocatos ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi Quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus, qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius iudicialis sententia sine omni damno celebrata hoc permittat. Quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit, et debitor solverit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas; sin autem aliter, quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eandem pecuniae summam petat, per exceptionem doli mali poterit summoveri. Quodsi aut male consumserit, aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus damnabitur, quia temere, sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutoris auctoritate non possunt, quia id, quod solvunt, non fit accipientis, quum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

TIT. IX.
PER QUAS PERSONAS NOBIS ACQUIRITUR.

Acquiritur nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus; item per servos, in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. De quibus singulis diligentius dispiciamus. §. 1. Igitur liberi nostri utriusque sexus, quos in potestate habemus, olim quidem, quidquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis), hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione, et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum acquisitum esset, alii filio vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerint applicare. Quod nobis inhumanum visum est; et generali constitutione emissa et liberis pepercimus, et patribus debitum honorem servavimus. Sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris eis obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti acquiratur (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?), quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias acquisivit, huius usumfructum patri quidem acquirat, dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc ad alium perveniens luctuosum ei procedat. §. 2. Hoc quoque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberos suos ex rebus, quae acquisitionem effugiunt, sibi tertiam partem retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis; et inhumanum quidem accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defraudaretur, et quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. Ideoque statuimus, ut parens pro tertia eorum bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus retineat. Ita etenim res intactae apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus. §. 3. Item nobis acquiritur, quod servi nostri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa acquirant; hoc enim nobis et ignorantibus et invitis obvenit. Ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si heres institutus sit, non alias, nisi nostro iussu hereditatem adire potest, et si nobis iubentibus adierit, nobis hereditas acquiritur, perinde ac si nos ipsi heredes instituti essemus; et convenienter scilicet nobis legatum per eos acquiritur. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, nobis acquiritur, sed etiam possessio. Cuiuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur; unde etiam per eos usucapio vel longi temporis possessio nobis accedit. §. 4. De iis autem servis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut, quidquid ex re nostra vel operis suis acquirant, id nobis adiiciatur, quod vero extra eas causas persecuti sint, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit, legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis acquiritur. Idem placet et de eo, qui a nobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus servus. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bona fide possessore; itaque quod extra istas duas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. Sed bonae fidei possessor quum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest; fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quia scit, servum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usumfructum habemus, vel quos bona fide possidemus, aut per liberam personam, quae bona fide

teros; quodsi neque heredes instituti fuerint, neque ita, ut diximus, exheredati, promittit iis Praetor contra tabulas testamenti bonorum possessionem. §. 4. Adoptivi liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti. Itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt, secundum ea, quae de naturalibus exposuimus. Emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili, neque quod ad edictum Praetoris attinet inter liberos numerantur. Qua ratione accidit, ut ex diverso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit; quum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent. §. 5. Sed haec quidem vetustas introducebat; nostra vero constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et Praetores postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius et in filiis, et in filiabus, et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis, non solum natis, sed etiam postumis, introduxit, ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sint, sive adhuc in utero constituti postea nati sint. Circa adoptivos autem filios certam induximus divisionem, quae nostra constitutione, quam super adoptivis tulimus, continetur. §. 6. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit, non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est. §. 7. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare, sed possunt eos omittere; nam silentium matris aut avi materni et ceterorum per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. Nec enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto Praetoris, quo Praetor praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. Sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

TIT. XIV.
DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter, quam cum libertate recte instituere licebat; hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione heredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam aequius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. Est tamen casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: *Servum adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est; quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur.* Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet. §. 1. Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius, si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit necessarius, quum utrumque ex domini testamento non consequitur. Quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres. Nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit; destitisse enim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, iussu eius domini adire hereditatem debet; si vero alienatus fuerit ab eo aut vivo testatore, aut post mortem eius antequam adeat, debet iussu novi domini adire. At si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire hereditatem potest. §. 2. Servus autem alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti (quum etiam eius, qui in utero est, servus recte heres instituitur). §. 3. Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii acquirit hereditatem. §. 4. Et unum hominem, et plures in infinitum, quot quis velit, heredes facere licet. §. 5. Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur. Habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: uncia, sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. Non autem utique semper duodecim uncias esse oportet; nam tot unciae assem efficiunt, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. Et e contrario potest quis in quantascunque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. §. 6. Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex aequis partibus heredes esse; satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex aequis partibus eos heredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit, et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrent. Si vero totus as completus sit, in dimidiam partem vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an novissimus sine parte heres scriptus sit; ea enim pars data intelligitur, quae vacat. §. 7. Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere, et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent, et ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset. §. 8. Et si plures unciae, quam duodecim distributae sint, is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest habebit, idemque erit, si dupondius expletus sit; quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum. §. 9. Heres pure et sub conditione institui potest; ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest, (veluti *post quinquennium, quam moriar*, vel *ex Kalendis illis*, aut *usque ad Kalendas illas heres esto.*) Denique diem adiectum haberi pro supervacuo placet, et perinde esse, ac si pure heres institutus esset. §. 10. Impossibilis conditio in institutionibus et legatis, nec non fideicommissis, et libertatibus pro non scripta habetur. §. 11. Si plures conditiones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta si illud et illud factum erit, omnibus parendum est; si separatim, veluti si illud aut illud factum erit, cui libet obtemperare satis est. §. 12. Ii, quos nunquam testator vidit, heredes institui possunt, veluti si fratris filios peregre natos, ignorans qui essent, heredes instituerit. Ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

TIT. XV.
DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta *si ille heres non erit, ille heres esto*, et deinceps, in quantum velit testator, substituere potest, et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere. §. 1. Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis, vel invicem ipsi, qui heredes instituti sunt. §. 2. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit,

eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit; et ita divus Pius rescripsit. §. 3. Sed si instituto heredi, et coheredi suo substituto dato, alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti. §. 4. Si servum alienum quis patremfamilias arbitratus heredem scripserit, et, si heres non esset, Maevium ei substituerit; isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. Illa enim verba: *si heres non erit*, in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit, in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi, eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non acquisiverit. Idque Tiberius Caesar in persona Parthenii, servi sui, constituit.

TIT. XVI.
DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est ut, si heredes ei non exstiterint, alius sit ei heres, sed eo amplius ut, si heredes ei exstiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres; veluti si quis dicat hoc modo: *Titius, filius meus, heres mihi esto; si filius meus heres mihi non erit, sive heres erit, et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto.* Quo casu siquidem non exstiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres, si vero exstiterit heres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. Nam moribus institutum est, ut, cum eius aetatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. §. 1. Qua ratione excitati etiam constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut, si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes cuiuscunque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere; sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae, postquam pupillus adoleverit, infirmatur. §. 2. Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tanquam si ipse filius sibi heredem instituisset, aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum. §. 3. Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius, pupillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiiceretur, vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus debet, illam autem substitutionem, per quam, si heres exstiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere, eamque partem proprio lino propriaque cera consignare, et in priore parte testamenti cavere debet, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in iisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis pupillo hoc periculosum sit. §. 4. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut, si heredes eis exstiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. Itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum acquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinebit. Quaecunque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intelligimus. §. 5. Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi et sibi faciat; nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit. §. 6. Vel singulis autem liberis, vel ei, qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest. Singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit, novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit. §. 7. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti *Titius*, aut generaliter, ut: *quisquis mihi heres erit.* Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, qui et ei scripti sint heredes, et exstiterint, pro qua parte heredes facti sunt. §. 8. Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos, et si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit. §. 9. Extraneo vero, vel filio puberi heredi instituto ita substituere nemo potest, ut, si heres exstiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres. Sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius, vel totam vel pro parte, restituere; quod ius quale sit, suo loco trademus.

TIT. XVII.
QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque adeo valet, donec rumpatur irritumve fiat. §. 1. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per Imperatorem eum, qui est sui iuris, aut per Praetorem secundum nostram constitutionem eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. §. 2. Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur, nec interest, exstiterit aliquis heres ex eo, an non; hoc enim solum spectatur, an aliquo casu exsistere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore, aut post mortem eius ante, quam hereditatem adiret, decesserit, aut ante conditio, sub qua heres institutus est, defecerit, in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas habet vires, quum ex eo nemo heres exstiterit. §. 3. Sed et si quis, priore testamento iure perfecto, posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt, cuius constitutionis verba inseri iussimus, quum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. *Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde iure valere, ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet.* Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur. §. 4. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit. Quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. §. 5. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, quum alioquin et quae rumpantur irrita fiant. Et quae statim ab initio non iure fiunt, irrita sunt, et ea, quae iure facta sunt, et postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi vel irrita fieri. §. 6. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt; nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis romanus, et suae potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem vel etiam libertatem testator amiserit, aut quia in adoptionem se dederit, et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. §. 7. Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere, usque adeo ut, et si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit, et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei poenituit, non perfecerit, divi Pertinacis oratione cautum sit, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint; nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. §. 8. Eadem oratione expressit, non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem reliquerit heredem, neque ta

bulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum, neque ex nuda voce heredis nomen admissurum, neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. Secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt; *Licet enim*, inquiunt, *legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus.*

TIT. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos exheredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos, aut inique praeteritos hoc colore, quasi non sanae mentis fuerint, quum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est. §. 1. Non autem liberis tantum permissum est, testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. Soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt, non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere. §. 2. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis divisionem adoptati ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bona venire possunt. Nam qui ad hereditatem totam vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. §. 3. Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est; quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. Si vero quantacunque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimae partis repleatur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri. §. 4. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, quum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. §. 5. Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit, et superatus est, ipse tutor, quod sibi in eodem testamento legatum relictum est, non amittit. §. 6. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit, sive iure hereditario, sive iure legati, vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos, in iis tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra constitutio, vel aliis modis, qui constitutionibus continentur. §. 7. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est, ut, sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur [id est pro virili portione quarta].

TIT. XIX.

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei. §. 1. Necessarius heres est servus heres institutus, ideo sic appellatus, quia, sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo aut etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona, quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur, et vel distrahantur, vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sui sibi acquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus, tamen ex alia causa quas sibi res acquisivit non veneunt. §. 2. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius, filia, nepos neptisque ex filio, et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. Sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit, eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus potestate; tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur; unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento heredes fiunt. Sed his Praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur. §. 3. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. Qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. Servus quoque heres a domino institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus eodem numero habetur. §. 4. In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt. Et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius et quum adierit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub conditione heres institutus sit. Nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo acquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel conditionem institutionis exsistentem mutatio iuris non nocet heredi, quia, ut diximus, tria tempora inspicimus. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alii acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, et mutus, et postumus, et infans, et filiusfamilias, et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alii acquirere possunt. §. 5. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis, sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit viginti quinque annis. Nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis, deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, Praetor succurrit. §. 6. Sciendum est tamen, divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, quum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem divus Hadrianus cuidam speciali beneficio praestitit, divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit. Sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficium praestitit, et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem, et in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit; ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint, et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. §. 7. Item extraneus heres testamento institutus aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel praedia colendo locandove, et quoquo modo si voluntatem suam declaret, vel re vel verbis, de adeunda hereditate, dummodo sciat, eum, in cuius bonis pro herede gerit, testatum intestatumve obiisse, et se ei heredem esse. Pro herede enim gerere est pro domino gerere; veteres enim heredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum, qui mutus vel surdus natus vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere et acquirere sibi hereditatem, si tamen intelligit, quod agitur.

TIT. XX.
DE LEGATIS.

Post haec videamus de legatis, quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur. Nam loquimur de iis iuris figuris, quibus per universitatem res nobis acquiruntur. Sed quum omnino de testamentis, deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari. §. 1. Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta. §. 2. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem, et certa quaedam verba cuique generi legatorum assignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus divorum principum solennitas huiusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscunque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam. Cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est. §. 3. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Quum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adolescentibus quandam introduceremus difficultatem, operae pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare, ut, natura utriusque iuris cognita, facile possint permixtionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. §. 4. Non solum autem testatoris vel heredis res, sed etiam aliena legari potest, ita ut heres cogatur redimere eam et praestare, vel si non potest redimere, aestimationem eius dare. Sed si talis res sit, cuius non est commercium, vel adipisci non potest, nec aestimatio eius debetur (sicuti si campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quae publico usui destinata sunt, legaverit); nam nullius momenti legatum est. Quod autem diximus, alienam rem posse legari, ita intelligendum est, si defunctus sciebat, alienam rem esse, non et si ignorabat. Forsitan enim si scisset alienam, non legasset; et ita divus Pius rescripsit. Et verius est, ipsum, qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere, ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit. §. 5. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. Et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus, rem obligatam esse; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluit legatarium luere, et hoc expressit, non debet heres eam luere. §. 6. Si res aliena legata fuerit, et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emtionis, ex testamento actione pretium consequi potest, si vero ex causa lucrativa, veluti ex causa donationis vel ex alia simili causa, agere non potest; nam traditum est, duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. Hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum rem, an aestimationem ex testamento consecutus est; nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere potest. §. 7. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. §. 8. Si eadem res duobus legata sit, sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum; si vero alter deficiat, quia aut spreverit legatum, aut vivo testatore decesserit, aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat: *Titio et Seio hominem Stichum do lego*; disiunctim ita: *Titio hominem Stichum do lego, Seio Stichum do lego.* Sed et si expresserit: *eundem hominem Stichum*, aeque disiunctim legatum intelligitur. §. 9. Si cui fundus alienus legatus fuerit, et emerit proprietatem deducto usufructu, et ususfructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum obtinet, sed officio iudicis contineri, ut deducto usufructu iubeat aestimationem praestari. §. 10. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest, et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa, nec aestimatio eius. §. 11. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum; nam plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. §. 12. Si rem suam legaverit testator, posteaque eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi, idemque divi Severus et Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, eum, qui post testamentum factum praedia, quae legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri, et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a creditore luantur. Si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars, quae non est alienata, omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. §. 13. Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est, et neque ab ipso debitore, neque ab herede eius potest heres petere, nec ab alio, qui heredis loco est. Sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum. Potest autem quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. §. 14. Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum. Quodsi in diem vel sub conditione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem. Quodsi vivo testatore dies venerit aut conditio exstiterit, Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatum, quia semel constitit; quod et verum est. Non enim placuit sententia existimantium, exstinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit, a qua incipere non potest. §. 15. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est legatum, quam de dote actio. Sed si, quam non accepit, dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum, si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, valere legatum. §. 16. Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit, et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. Si vero heredis servus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit, teneri eum, Iulianus scripsit, nec interesse, utrum scierit, an ignoraverit, a se legatum esse. Sed et si alii donaverit servum, et is, cui donatus est, eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit, a se eum legatum esse. §. 17. Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. Idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, et licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo, vel manumisso, vel alienato et peculii legatum exstinguitur. Idem est, si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit; nam fundo alienato et instrumenti legatum exstinguitur. §. 18. Si grex legatus fuerit, posteaque ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam eas oves, quae post testamentum factum gregi adiiciuntur, legato cedere, Iulianus ait; est enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicut aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus. Aedibus denique legatis columnas et marmora, quae post testamentum factum adiecta sunt, legato dicimus cedere. §. 19. Si peculium legatum fuerit, sine dubio, quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. §. 20. Quodsi post mortem testatoris, ante aditam hereditatem, servus acquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem acquisitum est, legatario cedere, quia huius legati dies ab adita hereditate cedit; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea

legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis, si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, peculio legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in rationes dominicas impendit. Iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est, et ex eo reliqua inferre. §. 21. Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales. Et ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam; nam hoc casu legatum exstinguitur. Sed et tale legatum valet: *damnas esto heres domum illius reficere*, vel: *illum aere alieno liberare*. §. 22. Si generaliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. §. 23. Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se conditionem, et ideo, nisi ipse legatarius vivus optaverit, ad heredem legatum non transmittebat. Sed ex constitutione nostra et hoc ad meliorem statum reformatum est, et data est licentia heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. Et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii exsistant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum, quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant, fortunam esse huius optionis iudicem, et sorte hoc esse dirimendum, ut, ad quem sors veniat, illius sententia in optione praecellat. §. 24. Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio est. §. 25. Incertis vero personis neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat; nam ne miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiiciebat; veluti si quis ita dicat: *quicunque filio meo in matrimonium filiam suam dederit, ei heres meus illum fundum dato.* Illud quoque, quod iis relinquebatur, *qui post testamentum scriptum primi Consules designati erunt*, aeque incertae personae legari videbatur; et denique multae aliae eiusmodi species sunt. Libertas quoque incertae personae non videbatur posse dari, quia placebat nominatim servos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae, recte legabatur, veluti: *ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meam uxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato.* Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat. §. 26. Postumo quoque alieno inutiliter legabatur. Est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est; ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extraneus erat postumus avo. §. 27. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione relicta, quum in nostro Codice constitutio posita sit, per quam et huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis; quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo iudicio debet quis pro tutela suae posteritati cavere. §. 28. Postumus autem alienus heres institui et antea poterat, et nunc potest, nisi in utero eius sit, quae iure nostro uxor esse non potest. §. 29. Si quis in nomine, cognomine, praenomine legatarii erraverit, si de persona constat, nihilominus valet legatum; idemque in heredibus servatur, et recte. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest. §. 30. Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legaverit: *Stichum servum meum vernam do lego*; licet enim non verna sed emtus sit, si de servo tamen constat, utile est legatum. Et convenienter, si ita demonstraverit: *Stichum servum, quem a Seio emi*, sitque ab alio emtus, utile est legatum, si de servo constat. §. 31. Longe magis legato falsa causa non nocet, veluti cum quis ita dixerit: *Titio, qui me absente negotia mea curavit, Stichum do lego*, vel ita: *Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego.* Licet enim neque negotia testatoris unquam gessit Titius, neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: *Titio, si negotia mea curavit, fundum do lego.* §. 32. An servo heredis recte legamus? quaeritur. Et constat, pure inutiliter legari, nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, non hoc ideo debet valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. §. 33. Ex diverso, herede instituto servo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur, quum hereditas a legato separata sit, et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficiatur, quibus casibus utile est legatum; quodsi in eadem causa permanserit, et iussu legatarii adierit, evanescit legatum. §. 34. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus, ordinem quidem scripturae sequi, quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum, sperni autem testatoris voluntatem, per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem, et inter medias heredum institutiones legatum relinquere, et multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est. §. 35. Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur, veluti si quis ita dicat: *quum heres meus mortuus erit, do lego*; item: *pridie, quam heres aut legatarius morietur.* Sed simili modo et hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel hoc casu deterior causa legatorum, quam fideicommissorum inveniatur. §. 36. Poenae quoque nomine inutiliter legabatur, et adimebatur, vel transferebatur. Poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat aut non faciat; veluti si quis ita scripserit: *Heres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit*, vel ex diverso: *si non collocaverit, dato decem aureos Seio*; aut si ita scripserit: *Heres meus si servum Stichum alienaverit*, vel ex diverso: *si non alienaverit, Titio decem aureos dato.* Et in tantum haec regula observabatur, ut quampluribus principalibus constitutionibus significetur, nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. Nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur. Quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat; eo amplius nec heredem poenae nomine adiici posse, Sabinus existimabat; veluti si quis ita dicat: *Titius heres esto; si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocaverit, Seius quoque heres esto.* Nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceretur, utrum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea, quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta, vel ademta, vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo; exceptis videlicet iis, quae impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Huiusmodi enim testatorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

TIT. XXI.
DE ADEMTIONE ET TRANSLATIONE LEGATORUM.

Ademtio legatorum, sive eodem testamento adimantur legata, sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademtio; veluti si quid ita quis legaverit: *do lego*, ita adimatur: *non do, non lego*; sive non contrariis, id est aliis quibuscunque verbis. §. 1. Transferri quoque

legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: *hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego*, sive in eodem testamento, sive in codicillis hoc fecerit. Quo casu simul Titio adimi videtur, et Seio dari.

TIT. XXII.
DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Quum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare, quippe ea lege ita cautum esset: UTI LEGASSIT SUAE REI, ITA IUS ESTO, visum est hanc legandi licentiam coarctare; idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestato moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et quum super hoc tam lex Furia, quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceret, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset, sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret.

§. 1. Et quum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius duntaxat in partem dimidiam minuant, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret? placuit, ut quartam partem suae partis salvam habeat, posse retinere; etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est. §. 2. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque si verbi gratia is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex foetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut, centum aureis legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum, ut non amplius, quam septuaginta quinque aureorum substantia, vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est, non adire hereditatem; quae res efficit, ut sit necesse legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. §. 3. Quum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa, et pretia servorum manumissorum; tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. Quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde, quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

TIT. XXIII.
DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius de hereditatibus fideicommissariis videamus. §. 1. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit Consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, et populare erat, paulatim conversum est in assiduam iurisdictionem, tantusque eorum favor factus est, ut paulatim etiam Praetor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant. §. 2. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur, eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit: *Lucius Titius heres esto*, poterit adiicere: *Rogo te, Luci Titi, ut, quum primum possis hereditatem meam adire, eam Caio Seio reddas, restituas.* Potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare; et liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex die certo. §. 3. Restituta autem hereditate is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet, is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habebatur. §. 4. Et Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annaeo Seneca Consulibus, senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut, si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. Post quod senatusconsultum Praetor utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit. §. 5. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione Consulibus, senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat, ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. Quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset. §. 6. Ergo si quidem non plus, quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur, in heredem quidem iure civili, in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tanquam in heredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatusconsulto, et heres, qui semel adierat hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem, sive retinere noluerit, ipse universa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restitueret, emtae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu Praetoris adeat et restituat hereditatem, perindeque ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones darentur, ac si iuris est ex Trebelliano senatusconsulto. Quo casu nullis stipulationibus est opus, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente. §. 7. Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas, quam difficultas placet, ideo, omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque senatusconsulti, placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam,

sive plus, sive minus, sive nihil penitus; ut tunc, quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatusconsulto, pro rata portione actionibus tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. Sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur, totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, et omnes ad eum et contra eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si, ipso nolente adire, fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno, nec commodo apud heredem remanente. §. 8. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem, aut pro parte restituere, an ex parte heres institutus aut totam eam partem, aut partis partem restituere rogatus sit. Nam et hoc casu eadem observari praecipimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus. §. 9. Si quis una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, (veluti fundo vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. Sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re vel pecunia restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur, et res, quae remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei acquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem, et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quin etiam licet una re aliqua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, qua maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt, et si duabus pluribusve deductis praeceptisve rebus restituere hereditatem rogatus sit. Sed et si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. Quae autem diximus de eo, qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum, qui ex parte heres scriptus est. §. 10. Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intelligit, ut hereditatem suam totam, partemve eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat, quum alioquin legata, nisi ex testamento, non valeant. §. 11. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alii aut totum, aut pro parte, vel etiam aliquid aliud restituat. §. 12. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent, et tam nomen quam substantiam acceperunt, et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris eadem traxit, nuper et nos, eundem principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excelsus, Quaestor sacri palatii, suggessit, constitutionem fecimus, per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, possit res manifestari, sed vel pauciores, quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit, tunc, sive pater heredis, sive alius quicunque sit, qui fidem heredis elegerit, et ab eo restitui aliquid voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, quum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi, vel universitatis vel specialis, solutionem coarctari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quodsi is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem, a se aliquid relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

TIT. XXIV.
DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, aurum, argentum, pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. §. 1. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere, sed et heredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cuiuslibet alterius. Itaque et legatarius, et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam alicui rogetur restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare, aut aestimationem eius solvere. §. 2. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. Nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quodsi dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, recepit, non statim exstinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, praestari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam orcinus appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur. Directo autem libertas tunc dari videtur, quum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. §. 3. Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habentur: *peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo.* Quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

TIT. XXV.
DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat codicillorum ius non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. Nam quum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid; et quum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui, eius auctoritatem secuti, fideicommissa praestabant, et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi, nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset? et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quae tempora, quum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur. §. 1. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestato quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt: ex iis codicillis, qui testamentum praecedunt, posse fideicommissum peti, si appareat, eum, qui postea testamentum fecit, a voluntate, quam codicillis expresserat, non recessisse. §. 2. Codicillis autem hereditas neque dari, neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari, neque adimi potest; nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem heredi instituto codicillis adiicere, neque substituere directo potest. §. 3. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, et nullam solennitatem ordinationis desiderant.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIBER III.

TIT. I.
DE HEREDITATIBUS, QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non iure fecit aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum est, aut nemo ex eo heres exstitit.

§. 1. Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. §. 2. Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus, qui in potestate morientis fuerint, veluti filius, filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest, utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati, secundum divalium constitutionum, quae super his positae sunt, tenorem, heredum suorum iura nanciscuntur; nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones, per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero, affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, et filios vel filias habuerit, non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate patris esse, sed etiam anteriores, quia et iis, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis praestiterunt. Quod obtinere censuimus, *etsi non* progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest; idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intelligimus. Postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. §. 3. Sui autem heredes etiam ignorantes fiunt, et licet furiosi sint, heredes possunt exsistere, quia, quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium, et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, quum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas. Nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso iure. §. 4. Interdum autem, licet in potestate parentis mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus reversus quis fuerit post mortem patris; ius enim postliminii hoc facit. §. 5. Per contrarium evenit, ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit; suum enim heredem habere non potest, quum fiscus ei succedit; sed potest dici, ipso iure suum heredem esse, sed desinere. §. 6. Quum filius filiave et ex altero filio nepos neptisve exsistunt, pariter ad hereditatem avi vocantur, nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptesque in patris sui locum succedere. Pari ratione et si nepos neptisve sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placuit, nepotes neptesque, item pronepotes et proneptes in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nepotes neptesve exstant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor, ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel quatuor altera dimidia. §. 7. Quum autem quaeritur, an quis suus heres exsistere possit? eo tempore quaerendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, et extraneus heres institutus est, et filio mortuo postea certum fuerit, heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit, nepos avo suus heres exsistet, quia, quo tempore certum est, intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos; et hoc certum est. §. 8. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane si et conceptus, et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus heres avo non exsistet, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. Sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. Hi autem, quum non sint, quantum ad hereditatem, liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Haec de suis heredibus. §. 9. Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent; neque enim sui heredes sunt, quia in potestate parentis esse desierunt, neque ullo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur. Sed Praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem, unde liberi, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent, sive soli sint, sive cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis exstantibus, emancipato, et qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is, qui in potestate fuit, solus iure civili heres est, id est solus suus heres est. Sed quum emancipatus beneficio Praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. §. 10. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi; si modo quum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec umquam in adoptiva familia fuissent, et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et, quantum ad hunc, aeque extraneorum loco fiunt, et, quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius, an ad agnatos. §. 11. Minus ergo iuris habent adoptivi, quam naturales. Namque naturales emancipati beneficio Praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt, adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum, et a Praetore non adiuvantur; et recte. Naturalia enim iura civilis ratio perimere non potest, nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse. Adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, deperdunt. §. 12. Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, Praetor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerint, et emancipatos vocat Praetor ad eam bonorum possessionem, eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia desinunt numero liberorum esse. §. 13. Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque agnatus quidem ullus interveniat. Ante enim Praetor liberos vocat, tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. §. 14. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt, aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et, adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam de-

finivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsecuta, nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque iure civili, neque praetorio ex hereditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta, quum nec necessitas patri adoptivo imponitur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur, nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit. Utroque enim iure, tam naturali quam legitimo, in hanc personam concurrente, pristina iura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si paterfamilias se dederit arrogandum. Quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi. §. 15. Item vetustas, ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui quaeve ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et iuri agnatorum eos anteponebat, nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post agnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni, quam in aviae vel proaviae, sive paternae sive maternae, successionem. Divi autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere; sed quum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus, paternus sive maternus, quando femina mortua sit, cuius de hereditate agitur; iisque, licet soli sint, adeuntibus, agnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat, ita et principalis dispositio in locum matris suae vel aviae cum iam designata partis tertiae deminutione vocat. §. 16. Sed nos, quum adhuc dubitatio manebat inter agnatos et memoratos nepotes, quartam partem substantiae defuncti agnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro Codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra autem constitutione promulgata toti iuri eius derogatum est, et sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps superstitibus, agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus, ita tamen, ut, quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubeamus, vel inter nepotes et neptes, et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequatur, ut, si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor exstent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.
DE LEGITIMA AGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes Praetor vel constitutiones vocant, exstat, qui successionem quoquo-modo amplectatur, tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum pertinet hereditas. §. 1. Sunt autem agnati, ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione coniuncti, quasi a patre cognati. Itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et invicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus. Ii quoque, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex hereditatem, sed iis, qui tunc proximiore gradu sunt, quum certum esse coeperit, aliquem intestatum decessisse. §. 2. Per adoptionem quoque agnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos, quos pater eorum adoptavit, nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex ceteris agnatis, veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem, agnatos inter suos esse non dubitatur. §. 3. Ceterum inter masculos quidem agnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur; quod ad feminas vero, ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant, masculi autem ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae, vel amitae tuae hereditas ad te pertinebat, tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur, ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat, in universum eas, quasi extraneas, repelli, Praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur. Ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes agnatos, sive masculos sive feminas cuiuscunque gradus, ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem iurisprudentia, quae erat lege duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, praefatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione agnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec Praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes, sive quod deerat implentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt, et, cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adiuvabant, et pollicebantur iis bonorum possessionem, quae unde cognati appellatur. Nos vero, legem duodecim tabularum sequentes, et eius vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem Praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus. Quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente, et agnationis titulis tam in masculis, quam in feminis aequa lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori ad agnatorum successionem patebat aditus? Ideo in plenum omnia reducentes, et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes, nostra constitutione sanximus, omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini generis, sive feminini sint, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum sui gradus praerogativam, nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanae, non habent. §. 4. Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia, secundum quod iam definivimus, ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli, et non deinceps personae, una cum his ad iura avunculi sui perveniant, et mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filiis, avunculus autem sororis suae soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt. His etenim personis praecedentibus, et successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non ad stirpes, sed in capita dividenda. §. 5. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque, si verbi gratia sit defuncti frater, et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet,

tamen dubium non est, quin, et si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur, et tamen non dubium est, quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas. §. 6. Proximus autem, siquidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quaeritur; quodsi facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem exstiturum; tunc enim proprie quisque intestato decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis saepe accidit, ut, proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. §. 7. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea, quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum Praetores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis iure eis recluso. Sed nos, nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra constitutione, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, sanximus, successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, quum satis absurdum erat, quod cognatis a Praetore apertum est, hoc agnatis esse reclusum, maxime quum in onere quidem tutelarum et proximo gradu deficiente sequens succedit, et, quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. §. 8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens; qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. Quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, quum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.
DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur, et praeponebat masculorum progeniem, et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod Praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione unde cognati accommodata, vocabant. §. 1. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. Et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. §. 2. Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae, deferenda cautum est, ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis est; ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hereditatem, cuius iuri subiecta est. §. 3. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. Pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus, tam filii quam filiae, excludebat matrem, soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratris et sororis. §. 4. Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam, et puerperium, et periculum, et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum. Si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum. Quid enim peccavit, si [illegible]rcs, sed paucos peperit? Et dedimus ius legiti[illegible]enum matribus, sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. §. 5. Sed quum antea constitutiones, iura legitima successionis perscrutantes, partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant, et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant, nobis visum est recta et simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere; excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis iura habentes, ut, quemadmodum eam toti alii ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sunt sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus; ita tamen, ut, si quidem solae sorores agnatae vel cognatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus, solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima sive sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. §. 6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae soboli consulere, scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. §. 7. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest tamen ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

TIT. IV.
DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem, ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, senatusconsulto Orphitiano, Orphito et Rufo Consulibus, effectum est, quod latum est divi Marci temporibus. Et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt, et praeferuntur consanguineis et agnatis defunctae matris. §. 1. Sed quum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. §. 2. Sciendum autem est, huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae, quae ex lege duodecim tabularum deferuntur. §. 3. Novissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti. §. 4. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant, reliquis, qui adierint, accrescit illorum portio, et licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet.

TIT. V.
DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes, eosque, quos inter suos heredes Praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quorum numero sunt agnati, et hi, quos in locum agnatorum tam supradicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos Praetor vocat. §. 1. Qua parte naturalis cognatio spectatur; nam agnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a Praetore tertio ordine vocantur; exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constituta vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero agnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit, et procul dubio cognatis. §. 2. Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Praetor ad successionem vocat. §. 3. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vo-

cantur. §. 4. Vulgo quaesitos nullum habere agnatum, manifestum est, quum agnatio a patre, cognatio a matre sit, hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est agnationis. Tantum igitur cognati sunt sibi, sicut ex matre cognati. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur. §. 5. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, agnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto, quo Praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis vero nomine iis solis Praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve.

TIT. VI.
DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare inprimis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam a latere dicitur. Superior cognatio est parentum, inferior liberorum; ex transverso fratrum sororumve, eorumque, qui quaeve ex his progenerantur, et convenienter patrui, amitae, avunculi, materterae. Et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit, at ea, quae ex transverso, numeratur a secundo. §. 1. Primo gradu est supra pater, mater; infra filius, filia. §. 2. Secundo supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex transverso frater, soror. §. 3. Tertio supra proavus, proavia; infra pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque filius, filia, et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui graece πάτρως vocatur. Avunculus est frater matris, qui apud Graecos proprie μήτρως, et promiscue θεῖος dicitur. Amita est patris soror; matertera vero matris soror; utraque θεία, vel apud quosdam τιτθὶς appellatur. §. 4. Quarto gradu supra abavus, abavia; infra abnepos, abneptis; ex transverso fratris sororisque nepos, neptis, et convenienter patruus magnus, amita magna, id est avi frater et soror; item avunculus magnus et matertera magna, id est aviae frater et soror; consobrinus, consobrina, id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos, eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari, si autem ex duobus fratribus filiae nascuntur, sorores patrueles appellari; at eos, qui ex fratre et sorore propagantur, amitinos proprie dici. Amitae tuae filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos. §. 5. Quinto supra atavus, atavia; infra adnepos, adneptis; ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis, et convenienter propatruus, proamita, id est proavi frater et soror, proavunculus, promatertera, id est proaviae frater et soror. Item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinae, amitini, amitinae filius, filia; propior sobrino, propior sobrina. Hi sunt patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae filius, filia. §. 6. Sexto gradu supra tritavus, tritavia; infra trinepos, trineptis; ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis, et convenienter abpatruus, abamita, id est abavi frater et soror; abavunculus, abmatertera, id est abaviae frater et soror. Item sobrini sobrinaeque, id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur. §. 7. Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debeamus, quippe semper generata quaeque persona gradum adiiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. §. 8. Agnationis quoque gradus eodem modo numerantur. §. 9. Sed quum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus, post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus, et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci. §. 10. Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere; nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus, (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum, et undique confusum erat) et hoc humanitate suggerente concessimus, ut, si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscunque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et ii, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitute eos habuerint, et postea ad libertatem pervenerint, ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati, et postea manumissi sunt, sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eodem patre vel ex eadem matre, sive ex aliis, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt. §. 11. Repetitis itaque omnibus, quae iam tradidimus, apparet, non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari, eoque amplius ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Quum enim prima causa sit suorum heredum et eorum, quos inter suos heredes iam enumeravimus, apparet, pronepotem vel adnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti, quum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus, et abnepos quarto; nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato aut feminino sexu propagatus est. §. 12. Amotis quoque suis heredibus et quos inter suos heredes vocari diximus, agnatus, qui integrum ius agnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. Toties igitur dicimus, aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt, quoties neque suorum heredum iure, quique inter suos heredes sunt, neque agnationis iure aliquis praeferri debeat secundum ea, quae tradidimus; exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui, etsi capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis.

TIT. VII. [VIII.]
DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire. Nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono superesse. §. 1. Qua de causa postea Praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est; sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret, et si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio, sive intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut praeteriti contra tabulas bonorum possessiones ex edicto petierant; nam exheredati nullo modo repellebant patronum. §. 2. Postea lege Papia adaucta

sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores, quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave testatus decessisset; cum vero duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono; si tres reliquerat, repellebatur patronus. §. 3. Sed nostra constitutio, quam pro omnium notione graeca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut, si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam, (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint; sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum sive plures cuiuscunque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis; sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus; si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, quum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta, tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut antea, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur (si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerit) ita sine onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret; multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus, ut tam patroni patronaeque, quam liberi eorum, nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum, ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est; ut, si eiusdem patroni vel patronae, vel duorum, duarumve, pluriumve liberi sint, qui proximior est ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio; eodem modo et in iis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus. §. 4. Sed haec de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem romanam pervenerunt, quum nec sunt alii liberti, simul et dedititiis, et Latinis sublatis, quum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui, licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum, ita bona eorum, iure quodammodo peculii, ex lege Iunia manumissores detinebant. Postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. Quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinabat, faciebat quidem vivum civem romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam, et senatusconsultum Largianum, et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate romana fruantur; et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem deducebant, ad civitatem romanam capiendam transposuimus.

TIT. VIII. [IX.]
DE ASSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus, censuisse senatum, ut, quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret parenti, uni ex liberis assignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui assignatus est; et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla assignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in iis bonis habeant, sed ita demum pristinum ius recipiant, si is, cui assignatus est, decesserit nullis liberis relictis. §. 1. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae neptive assignare permittitur. §. 2. Datur autem haec assignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, assignare ei libertum libertamve liceat. Unde quaerebatur, si eum, cui assignaverit, postea emancipaverit, num evanescat assignatio? Sed placuit evanescere, quod et Iuliano, et aliis plerisque visum est. §. 3. Nec interest, testamento quis assignet, an sine testamento; sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Suillo Rufo et Ostorio Scapula Consulibus.

TIT. IX. [X.]
DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a Praetore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo Praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, quum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet quum a Praetore adiuvabatur. Sed et is a nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus. §. 1. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem; item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione ad eos pertinet hereditas iure civili. §. 2. Quos autem Praetor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt, (nam Praetor heredem facere non potest; per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutiones principales) sed quum eis Praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus Praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum Praetor ex bono et aequo dilatavit. §. 3. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae: prima, quae praeteritis liberis datur, vocaturque contra tabulas; secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus Praetor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas. Et quum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit, et primo loco suis heredibus et iis, qui ex edicto Praetoris inter suos connumerantur, dat bonorum possessionem, quae vocatur unde liberi. Secundo legitimis heredibus. Tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat. Sunt autem decem personae hae: pater, mater; avus, avia, tam paterni quam materni; item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia; frater, soror, sive consanguinei sunt, sive uterini. Quarto cognatis proximis. Quinto tum quem ex familia. Sexto patrono et patronae, liberisque eorum, et parentibus. Septimo viro et uxori. Octavo cognatis manumissoris. §. 4. Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio; a nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Quae autem in Praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Quum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, et supervacua

fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur praefata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus, quam Praetor proximis cognatis pollicetur. §. 5. Quumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio tum quem ex familia, et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus. Quum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coarctavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertinos differentia, sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam unde legitimi et unde cognati; ex quibus possunt sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. §. 6. Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur, et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus, et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione, quae erat unde cognati manumissoris, propter causas enarratas merito sublata; ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant suo vigore pollentes. §. 7. Septima eas secuta, quam optima ratione Praetores introduxerunt. Novissime enim promittitur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege, vel senatusconsulto, vel constitutione comprehensum est; quam neque bonorum possessionibus, quae ab intestato veniunt, neque iis, quae ex testamento sunt, Praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exegerit, accommodavit, scilicet iis, qui ex legibus, senatusconsulto, constitutionibusve principum ex novo iure, vel ex testamento vel ab intestato, veniunt. §. 8. Quum igitur plures species successionum Praetor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis saepe plures exstent dispari gradu personae, ne actibus creditorum differrentur, sed haberent, quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefinivit. §. 9. Liberis itaque et parentibus, tam naturalibus quam adoptivis, in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis accrescit vel si nemo sit, deinceps ceteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui praecedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit exspectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. §. 10. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. Sed bene anteriores principes et huic causae providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed quocunque modo si admittentis eam indicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

TIT. X. [XI.]

DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM.

Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum, neque Praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. §. 1. Ecce enim, cum paterfamilias sese in arrogationem dat, omnes res eius, corporales et incorporales, quaeque ei debitae sunt, arrogatori antea quidem pleno iure acquirebantur, exceptis iis, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes et ius agnationis (usus etenim et ususfructus licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli, nostra prohibuit constitutio). §. 2. Nunc autem nos eandem acquisitionem, quae per arrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil etenim aliud, nisi tantummodo ususfructus tam naturalibus patribus, quam adoptivis per filiosfamilias acquiritur in his rebus, quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato. Mortuo autem filio arrogato in adoptiva familia, etiam dominium eius ad arrogatorem transit, nisi supersint aliae personae, quae ex constitutione nostra patrem in iis, quae acquiri non possunt, antecedunt. §. 3. Sed ex diverso pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure arrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur, et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus, per competentes nostros magistratus bona, quae eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, et legitimo modo ea disponere.

TIT. XI. [XII.]

DE EO, CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis, ex constitutione divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur. §. 1. Et ita divi Marci rescripto ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: *Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato exsistente, in ea causa bona eius esse coeperunt, ut venire debeant, is, cuius de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset; ii autem, quos heres manumittere rogatus est, a te libertatem consequantur ita, ut si non alia conditione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuae, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus Et ne huius rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit, et ii, qui rebus nostris attendunt, scient, commodo pecuniario praeferendam libertatis causam, et ita bona cogenda, ut libertas iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset.* §. 2. Hoc rescripto subventum est et libertatibus, et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum venditio; exstitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. §. 3. Inprimis hoc rescriptum toties locum habet, quoties testamento libertates datae sunt. Quid ergo, si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debebit locum habere? Certe si testatus decedat, et codicillis dederit libertatem, competere eam, nemini dubium est. §. 4. Tunc enim constitutioni locum esse verba ostendunt, quum nemo successor ab intestato exsistat; ergo quamdiu incertum erit, utrum exsistat an non, cessabit constitutio Si certum esse coeperit, neminem exstare, tunc erit constitutioni locus. §. 5. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit se ab hereditate, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio, et bonorum addictio fieri. Quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum, revocari libertates, quia semel competierunt. §. 6. Haec constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullae sunt datae, cessat constitutio. Quid ergo, si vivus dederit libertates, vel mortis causa, et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona, an audiendi sunt? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. §. 7. Sed quum multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio, in qua multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

TIT. XII. [XIII.]

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM, ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones; qualis fuerat bonorum emtio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt. Sed quum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam

bonorum venditiones exspiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, et prout utile eis visum fuerit ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit. §. 1. Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem acquisitio, quum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam. Quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris Digestis concessimus.

TIT. XIII [XIV.]
DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura. §. 1. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur; namque aut civiles sunt, aut praetoriae. Civiles sunt, quae aut legibus constitutae, aut certe iure civili comprobatae sunt; praetoriae sunt, quas Praetor ex sua iurisdictione constituit; quae etiam honorariae vocantur. §. 2. Sequens divisio in quatuor species deducitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de iis, quae ex contractu sunt, dispiciamus. Harum aeque quatuor sunt species; aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut litteris, aut consensu. De quibus singulis dispiciamus.

TIT. XIV. [XV.]
QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro; quas res aut numerando, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, ut accipientium fiant, et quandoque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur. Unde etiam mutuum appellatum est, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. Et ex eo contractu nascitur actio, quae vocatur condictio. §. 1. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re obligatur, daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ab eo condici potest, *si paret eum dare oportere*, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione magis, quam mutui datione. Sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, quum is, qui solvendi animo dat, magis distrahere voluit negotium, quam contrahere. §. 2. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur, et tenetur commodati actione. Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat; namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus permanet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire, sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius ipsius culpa is casus intervenerit; alioqui, si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, et vel incursu hostium praedonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est; alioqui, mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum. §. 3. Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, et actione depositi; qui et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit; culpae autem nomine, id est desidiae ac negligentiae, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit, quia, qui negligenti amico rem custodiendam tradidit, suae facilitati id imputare debet. §. 4. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur; qui et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis pecunia ei crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet; quam si praestiterit, et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

TIT. XV. [XVI.]
DE VERBORUM OBLIGATIONE.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur. Ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta; quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. §. 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt: *spondes? spondeo; promittis? promitto; fidepromittis? fidepromitto; fideiubes? fideiubeo; dabis? dabo; facies? faciam.* Utrum autem latina, an graeca, vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum eius linguae habeat, nec necesse est, eadem lingua utrumque uti, sed sufficit, congruenter ad interrogata respondere. Quin etiam duo Graeci latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed haec solemnia verba olim quidem in usu fuerunt, postea autem Leoniana constitutio lata est, quae, solennitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscunque verbis expressum est. §. 2. Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti: *quinque aureos dare spondes?* idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit, veluti: *decem aureos primis Kalendis Martiis dare spondes?* Id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius, quam dies venerit, non potest. At ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet; neque enim certum est, eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam is praeterierit. §. 3. At si ita stipuleris: *decem aureos annuos quoad vivam dare spondes?* et pure facta obligatio intelligitur, et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. Sed heres petendo pacti exceptione summovebitur. §. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit, aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti: *Si Titius Consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes?* Si quis ita stipuletur: *Si in Capitolium non ascendero, dare spondes?* perinde erit, ac si stipulatus esset, quum moreretur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est, debitum iri, eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius, quam conditio exsistat, mors nobis contigerit. §. 5. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti: *Carthagine dare spondes?* Quae stipulatio, licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. Et ideo si quis Romae ita stipuletur: *hodie Carthagine dare spondes?* inutilis erit stipulatio, quum impossibilis sit repromissio. §. 6. Conditiones, quae ad praeteritum vel praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt, veluti: *si Titius Consul fuit*, vel: *si Maevius vivit, dare spondes?* Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. Quae enim per rerum naturam sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. §. 7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, ut stipulemur, aliquid fieri, vel non fieri. Et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. Itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adiici poena debet: *si ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?* Sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula huiusmodi erit adiicienda: *si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?*

TIT. XVI. [XVII.]
DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi, et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem

promissor respondeat: *spondeo;* ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat: *utrique vestrum dare spondeo.* Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt: *Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes?* si respondent singuli separatim: *spondeo.* §. 1. Ex huiusmodi obligationibus et stipulationibus solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur, et vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo omnium perimit obligationem, et omnes liberat. §. 2. Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub conditione obligari potest, nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVII. [XVIII.]
DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. Sed hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet; ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto acquiritur. §. 1. Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur, domino acquirit. Idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt. §. 2. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat; ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. §. 3. Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii acquirit, nisi iussu eorum aut nominatim alicui eorum stipulatus est; tunc enim ei soli acquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur; veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

TIT. XVIII [XIX.]
DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Stipulationum aliae sunt iudiciales, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes, tam praetoriae quam iudiciales. §. 1. Iudiciales sunt duntaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, vel de persequendo servo, qui in fuga est, restituendove pretio. §. 2. Praetoriae sunt, quae a mero Praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. Praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aedilitiae; nam et hae a iurisdictione veniunt. §. 3. Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis, neque iussu Praetoris, sed ex conventione contrahentium; quarum totidem genera sunt, quot, paene dixerim, rerum contrahendarum. §. 4. Communes stipulationes sunt, veluti rem salvam fore pupilli (nam et Praetor iubet rem salvam fore pupilli caveri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest), vel de rato stipulatio.

TIT. XIX. [XX.]
DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subiicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis, sive soli sit. §. 1. At si quis rem, quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. §. 2. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res stipulatoris esse desinere potest, sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in aliquam earum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, exstinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit: *Lucium Titium, quum servus erit, dare spondes?* et similia, quia quae natura sui dominio nostro exemta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt. §. 3. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat, Titium quinque aureos daturum. Quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur. §. 4. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest; veluti si quis ita stipuletur: *mihi aut Seio dare spondes?* obligatio quidem stipulatori acquiritur, solvi tamen Seio, etiam invito eo, recte poterit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. Quodsi quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio, sed utrum totum debeatur, quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia? dubitatum est. Sed placet, non plus, quam dimidiam partem ei acquiri. Ei, qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi acquiris, quia vox tua tanquam filii sit, sicuti filii vox tanquam tua intelligitur in iis rebus, quae tibi acquiri possunt. §. 5. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus fuerit, non respondeat, veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra, aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub conditione vel in diem stipulanti tu respondeas: *praesenti die spondeo.* Nam si hoc solum respondeas: *promitto,* breviter videris in eandem diem aut conditionem spopondisse; neque enim necesse est, in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. §. 6. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si is a te stipuletur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli; filii vero familias aliis obligari possunt. §. 7. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est. Quod et in surdo receptum est, quia et is, qui stipulatur, verba promittentis, et is, qui promittit, verba stipulantis audire debet; unde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit, sed de eo, qui omnino non exaudit. §. 8. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intelligit, quae agit. §. 9. Pupillus omne negotium recte gerit, ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. §. 10. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est, qui iam aliquem intellectum habent; nam infans, et qui infanti proximus est, non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, nec auctore quidem patre obligatur. §. 11. Si impossibilis conditio obligationibus adiiciatur, nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus exsistat; veluti si quis ita dixerit: *si digito caelum attigero, dare spondes?* At si ita stipuletur; *si digito caelum non attigero, dare spondes?* pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim petere potest. §. 12. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. Sed quum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non praesentes esse vel se, vel adversarios suos contendentibus, ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses advocatos scripsimus; per quam disposuimus, tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos approbaverit, in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse. §. 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis, quam post eius mortem, a quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed si quis ita stipuletur: *pridie, quam moriar;* vel: *pridie, quam morieris, dare spondes?* inutilis erat stipulatio. Sed quum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis, etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem, sive pridie, quam morietur stipulator sive promis-

sor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio. §. 14. Item si quis stipulatus erat: *si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes?* inutilis erit stipulatio, quia praepostere concepta est. Sed quum Leo inclytae recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiiciendam existimavit, nobis placuit, et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. §. 15. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat: *quum moriar, dare spondes?* vel *quum morieris*, ut apud veteres utilis erat, et nunc valet. §. 16. Item post mortem alterius recte stipulamur. §. 17. Si scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit. §. 18. Quoties plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat: *dare spondeo*, propter omnes tenetur; si vero unam ex his, vel quasdam daturum se responderit, obligatio in iis, pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae; singulas enim res stipulari, et ad singulas respondere debemus. §. 19. Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest. Inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi acquirat, quod sua interest; ceterum ut alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum est, committatur poenae stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis stipuletur: *Titio dari*, nihil agit; sed si addiderit poenam: *nisi dederis, tot aureos dare spondes?* tunc committitur stipulatio. §. 20. Sed et si quis stipuletur alii, quum eius interesset, placuit, stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est, rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris, fieri, quod stipulatus est, quum obligatus futurus esset pupillo, si male gesserit, tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit; et si creditori dari stipulatus sit, quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data erant, valet stipulatio. §. 21. Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. §. 22. Item nemo rem suam futuram in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur. §. 23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset; veluti si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. §. 24. Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. §. 25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit, postea exsistente conditione heres eius agere potest. Idem est et ex promissoris parte. §. 26. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni vel mensis praeteritis, non recte petit. §. 27. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit.

TIT. XX. [XXI.]
DE FIDEIUSSORIBUS.

Pro eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fideiussores appellantur; quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. §. 1. In omnibus autem obligationibus assumi possunt, id est sive re, sive verbis, sive litteris, sive consensu contractae fuerint. At ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio, cui adiiciatur fideiussor; adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. §. 2. Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit. §. 3. Fideiussor et praecedere obligationem, et sequi potest. §. 4. Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur; itaque liberum est creditori, a quo velit solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sunt litis contestatae tempore, partes petere; ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. Sed si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is, pro quo fideiussit, solvendo non sit, et sibi imputare debet, quum potuerit adiuvari ex epistola divi Hadriani, et desiderare, ut pro parte in se detur actio. §. 5. Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione potest esse, quam in principali re; at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur, contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit, fideiussor sub conditione promittere potest, contra vero non potest. Non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intelligitur. Plus est enim, statim aliquid dare, minus, post tempus dare. §. 6. Si quid autem fideiussor pro reo solverit, eius recuperandi causa habet cum eo mandati iudicium. §. 7. Graece fideiussor ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, sive βούλομαι. Sed et si φημὶ dixerit, pro eo erit, ac si dixerit: λέγω. §. 8. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quodcunque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat, si quis scripserit, se fideiussisse, videri omnia solenniter acta.

TIT. XXI. [XXII.]
DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur; quae nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit, quod ei numeratum non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest; hoc enim saepissime constitutum est. Sic fit, ut hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur; et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat, sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

TIT. XXII. [XXIII.]
DE OBLIGATIONIBUS EX CONSENSU.

Consensu fiunt obligationes in emtionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura, neque praesentia omnimodo opus est, ac nec dari quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos, qui negotium gerunt, consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, quum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

TIT. XXIII. [XXIV.]
DE EMTIONE ET VENDITIONE.

Emtio et venditio contrahitur, simulatque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhae nomine datur, argumentum est emtionis et venditionis contractae. Sed haec quidem de emtionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, obtinere oportet; nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. In iis autem, quae scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem et emtionem constituimus, nisi et instrumenta emtionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahentibus autem subscripta, et, si per tabelliones fiunt, nisi et completiones acceperint, et fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, et poenitentiae locus est, et potest emtor vel venditor sine poena recedere ab emtione. Ita tamen impune eis recedere concedimus, nisi iam arrharum nomine aliquid fuerit datum. Hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emtor, perdit quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est. §. 1. Pretium

autem constitui oportet; nam nulla emtio sine pretio esse potest. Sed et certum pretium esse debet; alioquin, si inter aliquos ita convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit emta, inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, constaretne venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut, quoties sic composita sit venditio: *quanti ille aestimaverit*, sub hac conditione staret contractus, ut, siquidem ipse, qui nominatus est, pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur, et res tradatur, et venditio ad effectum perducatur, emtore quidem ex emto actione, venditore ex vendito agente; sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius quum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum, et in locationibus et conductionibus trahere. §. 2. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti an homo, an fundus aut toga alterius rei pretium esse possit? valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere. Unde illud est, quod vulgo dicebatur: permutatione rerum emtionem et venditionem contrahi, eamque speciem emtionis et venditionis vetustissimam esse; argumentoque utebantur graeco poëta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι. *)

Diversae scholae auctores contra sentiebant, aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emtionem et venditionem; alioquin non posse rem expediri, permutatis rebus, quae videatur res venisse, et quae pretii nomine data esse; nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis, permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito praevaluit, quum et ipsa aliis Homericis versibus adiuvatur, et validioribus rationibus argumentatur. Quod et anteriores divi principes admiserunt, et in nostris Digestis latius significatur. §. 3. Cum autem emtio et venditio contracta sit, quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, quum sine scriptura res agitur, periculum rei venditae statim ad emtorem pertinet, tametsi adhuc ea res emtori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae vel aliqua ex parte incendio consumtae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit, emtoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emtionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emtoris commodum pertinet. Nam et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quodsi fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si suscepit, ad ipsius periculum is casus pertinet, si non suscepit, securus est. Idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emtori, quia sane, qui nondum rem emtori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti et de damni iniuriae actione. §. 4. Emtio tam sub conditione, quam pure contrahi potest. Sub conditione, veluti: *Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emtus aureis tot.* §. 5. Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit; quae tamen si pro privatis vel profanis, deceptus a venditore, emerit, habebit actionem ex emto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest, deceptum eum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

*) *Hinc quidem vinum emebant comati Achivi, alii quidem aere, alii autem splendido ferro, alii vero pellibus, alii autem ipsis vaccis, alii autem mancipiis.*

TIT. XXIV. [XXV.]
DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Locatio et conductio proxima est emtioni et venditioni, iisdemque iuris regulis consistit. Nam ut emtio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit; et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. §. 1. Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intelligamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa, si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio praescriptis verbis datur. §. 2. Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emtio et venditio contrahitur? ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit, et invicem a te aliam rem utendam sive fruendam acceperit. Et placuit, non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus; veluti si, quum unum bovem quis haberet, et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit, neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est. §. 3. Adeo autem aliquam familiaritatem inter se habere videntur emtio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emtio et venditio contrahatur, an locatio et conductio? Ut ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori, neque heredi eius, cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quoquo modo alienaverit, auferre liceat. Sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur, lex Zenoniana lata est, quae emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si natura talis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc, si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire; quo iure utimur. §. 4. Item quaeritur, si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae annulos ei faceret, et acciperet, verbi gratia, aureos decem, utrum emtio et venditio, an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius ait, materiae quidem emtionem et venditionem contrahi, operae autem locationem et conductionem. Sed placuit, tantum emtionem et venditionem contrahi. Quodsi suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit. §. 5. Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet, et si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti mercedem aut dedit, aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet; quam si praestiterit, et aliquo casu eam rem amiserit, de restituenda ea re non tenebitur. §. 6. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductione succedit.

TIT. XXV. [XXVI.]
DE SOCIETATE.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter *κοινοπραξίαν* appellant, aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei, vini, frumenti emendi vendendique. §. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur; quodsi expressae fuerint partes, hae servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint, ut ad unum

quidem duae partes et lucri et damni pertineant, ad alium tertia. §. 2. De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam; Servius Sulpitius, cuius sententia praevaluit, contra sensit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter fieri existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta solum quod superest intelligitur lucri esse. §. 3. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa, in eo quoque, quod praetermissum est, eandem partem servari. §. 4. Manet autem societas eousque, donec in eodem consensu perseveraverint. At quum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, quum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet. Ei vero, cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur. §. 5. Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia, qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit. Sed et si consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi in coëunda societate aliter convenerit. §. 6. Item si alicuius rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur societas. §. 7. Publicatione quoque distrahi societatem, manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur; nam quum in eius locum alius succedit, pro mortuo habetur. §. 8. Item *si quis ex sociis*, mole debiti praegravatus, bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut privata debita substantia eius veneat, solvitur societas; sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. §. 9. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque negligentiae nomine? quaesitum est. Praevaluit tamen, etiam culpae nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est; sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi assumit, de se queri, hoc est sibi imputare debet.

TIT. XXVI. [XXVII.]
DE MANDATO.

Mandatum contrahitur quinque modis; sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est, et ob id nulla obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur. §. 1. Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. §. 2. Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si, volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, tibi mandet, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat. §. 3. Aliena autem causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. §. 4. Sua et aliena, veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. §. 5. Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes; quodsi ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. §. 6. Tua gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emtiones potius praediorum colloces, quam foeneres, vel ex diverso, ut foeneres potius, quam in emtiones praediorum colloces. Cuius generis mandatum magis consilium, quam mandatum est, et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei, cui dabitur, quum liberum cuique sit, apud se explorare, an expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres, vel eam crederes, quamvis non expediat tibi, eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio foenerares? Sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. §. 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda tibi mandet; licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem. §. 8. Is, qui exsequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. Ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere; alioquin non habebis cum eo mandati actionem, adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum. Diversae scholae auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant; quae sententia sane benignior est. Quodsi minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam, qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris, si posset, emeretur. §. 9. Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. §. 10. Item si adhuc integro mandato mors alterius interveniat, id est vel eius, qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu ignorans, eum decessisse, executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia tibi damnum afferat. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos, quum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint. §. 11. Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est, susceptum autem consummandum est, aut quam primum renuntiandum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exsequatur. Nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet, nisi iusta causa intercessit aut non renuntiandi, aut intempestive renuntiandi. §. 12. Mandatum et in diem differri, et sub conditione fieri potest. §. 13. In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere; nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. Et ut generaliter dixerimus, quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, iis casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intelligitur. Et ideo, si fulloni polienda curandave vestimenta quis dederit, aut sarcinatori sarcienda nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

TIT. XXVII. [XXVIII.]
DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de iis obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelliguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. §. 1. Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum. Sed domino quidem rei gestae adversus eum, qui gessit, directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est, quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum

est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia, quae sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem, nec sufficit, talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. §. 2. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur, (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuae sunt actiones; non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditori eius obligaverit. §. 3. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit, non intelligitur proprie ex contractu obligatus, quippe nihil inter se contraxerunt. Sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. §. 4. Idem iuris est de eo, qui coheredi familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est. §. 5. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur, (neque enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) et tamen, quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere intelligitur. §. 6. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis, ut supra diximus, ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse; nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit, obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. §. 7. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. Sic namque definierunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit, ex iis causis non debitum solutum repeti non posse; veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuicunque legata fuerant. Nostra autem constitutio, quum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit, sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in iis legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis, et ceteris venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt; quae, si indebita solvantur, non repetuntur.

TIT. XXVIII. [XXIX]

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ACQUIRITUR.

Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi sumus, acquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate sunt, veluti per servos et filios nostros; ut tamen, quod per servos quidem nobis acquiritur, totum nostrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus, quam nostra discrevit constitutio, ut, quod ab actione commodum perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis divisionem. §. 1. Item per liberos homines et alienos servos, quos bona fide possidemus, acquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex re nostra acquirant. §. 2. Per eum quoque servum, in quo usumfructum vel usum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis acquiritur. §. 3. Communem servum pro dominica parte dominis acquirere, certum est; excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli acquirit, veluti cum ita stipulatur: *Titio, domino meo, dare spondes?* Sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum acquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est.

TIT. XXIX. [XXX.]

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur, vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. Nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse, qui debet, an alius pro eo; liberatur enim et alio solvente, sive sciente, sive ignorante debitore vel invito solutio fiat. Item si reus solverit, etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit; non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus. §. 1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: *quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* et Titius respondeat: *habeo.* Sed et graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut latinis verbis solet: *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών.* Quo genere, ut diximus, tantum eae solvuntur obligationes, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem aliis posse verbis dissolvi. Sed et id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. §. 2. Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes, et a Gallo Aquilio ita composita est: *Quidquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebit, praesens in diemve, quarumque rerum mihi tecum actio, quaeque abs te petitio, vel adversus te persecutio est eritve, quodve tu meum habes, tenes, possidesve, dolove malo fecisti, quo minus possideas, quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Nigidius.* Item ex diverso Numerius Nigidius interrogavit Aulum Agerium: *Quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum?* respondit Aulus Agerius: *habeo, acceptumque tuli.* §. 3. Praeterea novatione tollitur obligatio, veluti si id, quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novae personae nova nascitur obligatio, et prima tollitur, translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur; veluti si id, quod tu Titio debeas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fueris, quo casu res amittitur; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est, si a servo quis fuerit stipulatus; nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si conditio, aut dies, aut fideiussor adiiciatur aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adiiciatur, novationem fieri, sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si conditio exstiterit; alioquin, si defecerit, durat prior obligatio. Sed quum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem, quum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat, per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumtiones alii in aliis casibus introducebant, ideo nostra processit constitutio, quae apertissime definivit, tunc solum novationem fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. § 4. Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius et Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emtum Seius ha-

beret centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emtione et venditione, invicem liberantur. Idem est in conductione et locatione, et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIBER IV.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS, QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

Quum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur, ut de obligationibus ex maleficio et quasi ex maleficio dispiciamus. Sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quatuor genera dividuntur, hae vero unius generis sunt; nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto, aut rapina, aut damno, aut iniuria. §. 1. Furtum est contrectatio rei fraudulosa, vel ipsius rei, vel etiam usus eius possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere. §. 2. Furtum autem vel a furvo, id est nigro, dictum est, quod clam et obscuro fiat et plerumque nocte, vel a fraude, vel a ferendo, id est auferendo, vel a graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. Immo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. §. 3. Furtorum autem genera duo sunt: manifestum, et nec manifestum; nam conceptum, et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant, nec solum is, qui in furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo fit; veluti qui in domo furtum fecit, et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut vineto fur deprehensus sit. Immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit, sive in publico sive in privato, vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. Sed si pertulit, quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis, quae diximus, intelligitur; nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. §. 4. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit; nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit; utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. Nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. Praeterea poena constituitur edicto Praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. Sed hae actiones, id est concepti, et oblati, et furti prohibiti, nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit, merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, quum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt. §. 5. Poena manifesti furti quadrupli est, tam ex servi quam ex liberi persona; nec manifesti dupli. §. 6. Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter, cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque sive creditor pignore, sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur, sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit; veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad coenam invitaturus, et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. §. 7. Placuit tamen, eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum, at si permissurum credant, extra crimen videri; optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committitur. §. 8. Sed et si credat aliquis, invito domino se rem commodatam contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quaesitum est: cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet, et ad eum perferret, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo, quasdam res ad eum perferre, utrum furti, an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et quum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo, nos, huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem sanximus, non solum furti actionem, sed et servi corrupti contra eum dari. Licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui facile possit corrumpi, tale facinus a quibusdam perpetretur. §. 9. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit; veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit, subreptus fuerit. §. 10. Aliquando et suae rei furtum quisque committit; veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. §. 11. Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecit; qualis est, cuius ope et consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut tibi obstiterit, ut alius rem tuam exciperet, aut oves tuas vel boves fugaverit, ut alius eas exciperet; et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet. At ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. Ope et consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit, aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens, cuius gratia commodaverit. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti. §. 12. Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem illis faciunt, et res in furtivam causam cadit, nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur, sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope et consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est, ope et consilio eius furtum factum esse. §. 13. Furti autem actio ei competit, cuius interest, rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit, rem non perire. §. 14. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei, pignori potius incumbere, quam in personam agere; adeo quidem, ut, quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti. §. 15. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest, eam rem non perire, quum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. Sed et bonae fidei emtori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solven-

do sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint. Nam si solvendo non sint, tunc, quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio, quia hoc casu ipsius interest, rem salvam esse. Idem est, et si in partem solvendo sint fullo aut sarcinator. §. 16. Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui commodatum utendum percipit, similiter necesse habet, custodiam praestare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus emendavit, ut in domini voluntate sit, sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum, qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem; sed si quidem furem elegerit, illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari, sin autem commodator veniat adversus eum, qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens, rem esse subreptam, adversus eum, cui res commodata fuerit, pervenit. Sin autem nescius, et dubitans, rem non esse subreptam apud eum, commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur, et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem, nisi domino ab eo satisfactum est; tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit, quum manifestissimum est, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituit ignarus, rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari eum, qui rem commodatam accepit, quemcunque causae exitum dominus adversus furem habuerit; eadem definitione obtinente, sive in partem, sive in solidum solvendo sit is, qui rem commodatam accepit. §. 17. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. Qua de causa, si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest, rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino competit. §. 18. In summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat? Et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intelligat, se delinquere. §. 19. Furti actio, sive dupli sive quadrupli, tantum ad poenae persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet, sive alius quilibet; condictio autem adversus furem ipsum heredemve eius, licet non possideat, competit.

TIT. II.
DE VI BONORUM RAPTORUM.

Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti, (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli, post annum simpli. Quae actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. Ridiculum est enim, levioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet. §. 1. Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit, qui aliquo errore inductus, suam rem esse existimans, et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre possessoribus, absolvi debet. Cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam, melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat, vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet; sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem eius etiam aestimationem eiusdem rei praestare. Quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. §. 2. Sane in hac actione non utique exspectatur, rem in bonis actoris esse; nam sive in bonis sit, sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare sive locata, sive commodata, sive etiam pignorata, sive deposita sit apud Titium, sic ut intersit eius, eam rem non auferri, (veluti si deposita re culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat, vel quod aliud ius, ut intersit eius, non rapi) dicendum est, competere ei hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.
DE LEGE AQUILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, ut, si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. §. 1. Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum, quae pecudum numero est, cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus, sed de iis tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, caprae. De suibus quoque idem placuit; nam et sues pecudum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique Homerus in Odyssea ait, sicut Aelius Marcianus in suis Institutionibus refert:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ *).

§. 2. Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque latronem qui occidit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. §. 3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla inveniatur; nam alioquin non minus ex dolo, quam ex culpa quisque hac lege tenetur. §. 4. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur; nam si id a milite in campo, eoque, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intelligitur; si alius tale quid admisit, culpae reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit. §. 5. Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque proclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est; si proclamavit, nec ille curavit cavere, extra culpam est putator. Aeque extra culpam esse intelligitur, si seorsum a via forte, vel in medio fundo caedebat, licet non proclamavit, quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. §. 6. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem, atque ob id mortuus fuerit servus, culpae reus est. §. 7. Imperitia quoque culpae annumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit. §. 8. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. Sed et si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, quum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui, quum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. §. 9. His autem verbis legis: QUANTI IN EO ANNO

*) *Invenies eum sues pascentem; pascuntur autem ad Coracem montem, prope fontem Arethusam.*

PLURIMI FUERIT, illa sententia exprimitur, ut, si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer et pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est, poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat, in heredem eam actionem non transire; quae transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis aestimaretur. §. 10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum peremti corporis aestimationem habendam esse secundum ea, quae diximus, sed eo amplius, quidquid praeterea peremto eo corpore damni nobis allatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum antea quis occiderit, quam iussu tuo adiret; nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum unam, vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati sunt, qui supersunt. §. 11. Liberum autem est ei, cuius servus occisus fuerit, et iudicio privato legis Aquiliae damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere. §. 12. Caput secundum legis Aquiliae in usu non est. §. 13. Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum, vel eam quadrupedem, quae pecudum numero est, vulneraverit, sive eam quadrupedem, quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum, aut ruptum, aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur. Quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum fracta aut usta, sed etiam scissa, et collisa, et effusa, et quoquo modo peremta atque deteriora facta hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri. §. 14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, *si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit*, ita ex hoc capite de dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. §. 15. Ac ne *plurimi* quidem verbum adiicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte *plurimi* verbum adiectum fuisset; nam plebem romanam, quae Aquilio Tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est. §. 16. Ceterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent; veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus, aut aliqua corporis parte laesus fuerit, utilis actio in eum datur. Sed si quis alienum servum aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, et is suffocatus fuerit, eo, quod proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi poterit, ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit, quum non sufficiat neque directa, neque utilis Aquilia, placuit, eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri; veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

TIT. IV.
DE INIURIIS.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit; specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. Quum enim Praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur. §. 1. Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed et si cui convitium factum fuerit, sive cuius bona, quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat, nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur. Et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam, manifestum est. §. 2. Patitur autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet; item per uxorem suam; id enim magis praevaluit. Itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest; defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est. Sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. §. 3. Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur; non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit, veluti si quis alienum servum verberaverit; et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convitium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. §. 4. Si communi servo iniuria facta sit, aequum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. §. 5. Quodsi ususfructus in servo Titii est, proprietas Maevii, magis Maevio iniuria fieri intelligitur. §. 6. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit; tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit. §. 7. Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat, propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Praetores permittebant ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam aestimare, ut iudex vel tanti reum condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriarum, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit, quam autem Praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae. Qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur. §. 8. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur, et iniuriarum actionem introduxit, quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve, domumve suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat, sive in conducta, vel gratis sive hospitio receptus sit. §. 9. Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus, vel ex loco, veluti si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu Praetoris iniuria facta sit, vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili iniuria facta sit, aut parenti patronove fiat a liberis vel libertis. Aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. Nonnunquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus fuerit. Parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis iniuria facta sit; nam et haec atrox aestimabitur. §. 10. In summa sciendum est, de omni iniuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter. Et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta, secundum quod dictum est, poena imponitur; sin autem criminaliter, officio iudicis extraor-

dinaria poena reo irrogatur; hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet. §. 11. Non solum autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id est qui percussit, verum ille quoque continebitur, qui dolo fecit vel curavit, ut cui mala pugno percuteretur. §. 12. Haec actio dissimulatione aboletur. Et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim ut passus ad animum suum non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

TIT. V.
DE OBLIGATIONIBUS, QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam, ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit. §. 1. Item is, ex cuius coenaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est ita, ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere; quo casu poena decem aureorum constituta est. De eo vero, quod deiectum effusumve est, dupli, quantum damni sit, constituta est actio; ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur. Si vero vivat, nocitumque ei esse dicatur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas, ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. §. 2. Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est, Iuliano placuit, in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. Quod et in filiofamilias iudice observandum est, qui litem suam fecerit. §. 3. Item exercitor navis, aut cauponae, aut stabuli de damno aut furto, quod in navi, aut caupona, aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem, aut cauponam, aut stabulum exerceret. Quum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

TIT. VI.
DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius, persequendi iudicio, quod sibi debetur. §. 1. Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacunque re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu, vel ex maleficio, (quo casu proditae sunt actiones in personam, per quas intendit, adversarium ei dare aut facere oportere), et aliis quibusdam modis, aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam, quo casu proditae actiones in rem sunt; veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat; nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. §. 2. Aeque si agat, ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat, ius sibi esse altius aedes suas tollendi, prospiciendive, vel proiiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini aedes. Contra quoque de usufructu, et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum, invicem quoque proditae sunt actiones; ut si quis intendat, ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiiciendi, immittendi, istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet, ei vero, qui possidet, non est actio prodita, per quam neget, rem actoris esse. Sane uno casu qui possidet nihilominus actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit. §. 3. Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliae autem sunt, quas Praetor ex sua iurisdictione comparatas habet, tam in rem, quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. Ecce plerumque ita permittitur in rem agere, ut vel actor diceret, se quasi usucepisse, quod non usu ceperit, vel ex diverso possessor diceret, adversarium suum non usucepisse, quod usuceperit. §. 4. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emtionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam persequendam, quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem, inventa est a Praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse, et ita vindicat suam esse; quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio Praetore in edicto proposita est. §. 5. Rursus ex diverso, si quis, quum reipublicae causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in civitate esset, usuceperit, permittitur domino, si possessor reipublicae causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est ita petere, ut dicat, possessorem usu non cepisse, et ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili aequitate motus Praetor accommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet. §. 6. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia Praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione eam rem petere, id est dicere, eam rem traditam non esse, et ob id in bonis debitoris mansisse. §. 7. Item Serviana et quasi-Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur; quasi-Serviana autem, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. Inter pignus autem et hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam attinet, nihil interest; nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. Sed in aliis differentia est; nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit; at eam, quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae appellatione contineri dicimus. §. 8. In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet Praetor, veluti de pecunia constituta; cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra constitutione, quum, et si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniae constitutae transfusum est, ea, quasi supervacua, iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item Praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias, et ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. §. 9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicunque pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita; nam alioquin, si stipulanti promiserint, iure civili tenentur. §. 10. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit Praetor, quia, licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen est peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos. §. 11. Item si quis postulante adversario iuraverit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud qua-

ritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. §. 12. Poenales quoque actiones Praetor bene multas ex sua iurisdictione introduxit, veluti adversus eum, qui quid ex albo eius corrupisset, et in eum, qui patronum vel parentem in ius vocasset, quum id non impetrasset, item adversus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit, et alias innumerabiles. §. 13. Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit; ceterae ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. §. 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere: *si paret, eum dare oportere.* Nec enim, quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res, quae iam actoris est, magis eius fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur: *si paret, eos dare oportere;* quamvis sit adversus eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam quis esse petit. §. 15. Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes, in personam vero actiones, quibus dare, facere, oportere intenditur, condictiones; condicere enim est denuntiare prisca lingua. Nunc vero abusive dicimus, condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit, dari sibi oportere; nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. §. 16. Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. §. 17. Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum, quae in personam sunt, eae quidem, quae ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur, veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, itemque commodati, depositi, mandati, pro socio, ex emto, vendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum sit, in duplum actionem Praetor reddit, si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius ex dolo ipsius agetur; quo casu mixta est actio. §. 18. Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae, quam rei persequendae, et ob id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti; sive enim manifesti agatur quadrupli, sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur. Nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. Eo amplius adversus furem etiam condictio est rei. §. 19. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo rei persecutio continetur, poena autem tripli est. Sed et legis Aquiliae actio de damno iniuriae mixta est, non solum, si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit, veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit. Tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi et magni pretii fuerit, secundum iam traditam divisionem. Item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur; tunc enim et ipsam rem vel pecuniam, quae relicta est, dare compelluntur, et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum eius fit condemnatio. §. 20. Quaedam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam. Qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate; item communi dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id dividatur; item finium regundorum, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici, rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare, et, si unius pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare. §. 21. Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Ulterius autem nulla actio extenditur. §. 22. In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex emto, vendito, locato, conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus causis. §. 23. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis; item servi corrupti, quae competit in eum, cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere coeperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur); item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quae supra diximus. §. 24. Tripli vero, cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est exsecutores litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint; tunc enim id, quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, in triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio induxit, quae in nostro Codice fulget, ex qua dubio procul est, ex lege condictitiam emanare. §. 25. Quadrupli, veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is, cui datur, calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret; item ex lege condictitia, quae a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis exsecutoribus litium, qui contra constitutionis normam a reis quidquam exegerint. §. 26. Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt, at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia, et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa, quae de iis competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relicti solutionem, usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur; in confitentem vero, et antequam iussu magistratuum conveniatur solventem, simpli redditur. §. 27. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. Quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur; quod est et in furti manifesti actione. §. 28. Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. Bonae fidei sunt hae: ex emto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pignoratitia, familiae erciscundae, communi dividundo, praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit hereditatis petitio, sive non, nostra tamen constitutio aperte eam esse bonae fidei disposuit. §. 29. Fuerat antea et rei uxoriae actio una ex bonae fidei iudiciis; sed quum, pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne ius, quod res uxoria ante habebat, cum multis divisionibus in actionem ex stipulatu, quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus, merito, rei uxoriae actione sublata, ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit. Sed et tacitam ei dedimus hypothecam; praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, quum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus. §. 30. In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici, ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo et illud continetur, ut, si quid invicem praestare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed et in stricti iuris iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, sive in rem, sive in personam, sive alias quascunque; excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum quis exactione defraudetur. §. 31. Praeterea quasdam actiones arbitrarias, id est ex arbitrio iudicis pen-

dentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat, (veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat) condemnari debeat. Sed istae actiones tam in rem, quam in personam inveniuntur. In rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi-Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur; in personam, veluti quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est; item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici, ex bono et aequo, secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam, aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. §. 32. Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est. §. 33. Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineat, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a Praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur, veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. Re, veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte suam esse intenderit. Tempore, veluti si quis ante diem vel ante conditionem petierit. Qua ratione enim qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intelligitur, eadem ratione qui praemature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur, veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit, verbi gratia si is, qui ita stipulatus fuerit: *Ephesi dare spondes?* Romae pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. Quae utilitas plerumque in mercibus maxime invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem usuris foenerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo, ut sibi detur, stipulatus est, pura actione recte agit; idque etiam Praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit, ut ecce, si quis ita a te stipuletur: *hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes?* deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam, an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret, quo sibi stipulatus est. Praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus, specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat, plus petere intelligitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. Quin etiam, licet vilissimum sit, quod plus petat, nihilominus plus petere intelligitur, quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod maioris pretii est. Sed haec quidem antea in usu fuerunt; postea autem lex Zenoniana et nostra rem coërcuit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oporteat, Zenonis divae memoriae loquitur constitutio; sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne, si quod forte damnum (ut in sportulis) ex hac causa acciderit ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur. §. 34. Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat, veluti si, quum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut si, quum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit; in reliquum enim nihilominus iudex adversarium in eodem iudicio condemnat ex constitutione divae memoriae Zenonis. §. 35. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittimus; veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur. §. 36. Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum, quod nobis debetur, persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus; ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur, si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus. §. 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet, eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur, si minus in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur; nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumtibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. §. 38. Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. Idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. §. 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. Namque ex bono et aequo habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oportet, oportet in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare, sicut iam dictum est. §. 40. Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id, quod facere potest, creditores cum eo experiuntur. Inhumanum enim erat, spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TIT. VII.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICATUR.

Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias servorumque agitur, opus est, ut de hac actione, et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia, sive cum servis negotium gestum sit, sive cum iis, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie observatur, separatim ostendemus. §. 1. Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum Praetor adversus dominum actionem pollicetur; scilicet quia, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur. §. 2. Eadem ratione Praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, quum quis servum suum magistrum navi praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem quotidianus navis quaestus pertinet. Institoria tunc locum habet, quum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit, et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur, institores vocantur. Istas autem duas actiones Praetor reddit, et si liberum quis hominem aut alienum servum navi, aut tabernae, aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet

quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat. §. 3. Introduxit et aliam actionem Praetor, quae tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita Praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debetur, et ceteros creditores pro rata portione distribuadur. Et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit,quam oportuerit,hanc ei actionem accommodat,quae tributoria appellatur. §. 4. Praeterea introducta est actio de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen, sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quidquid necessario in rem eius impenderit se vus; veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem, puta, aureis, quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum esse intelligatur, aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit? ante deducitur, quidquid servus domino, eive, qui in potestate eius sit, debet, et quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. Quod eo pertinet, ut, si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur. §. 5. Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi, in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio praecipua non est, id est quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur, et in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis, et mancipiis, aut foenebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certe qui potest probare, in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet. §. 6. Quae diximus de servo et domino, eadem intelligamus et de filio et filia, aut nepote et nepte, et patre avove, in cuius potestate sunt. §. 7. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate; et ei, qui crediderit, denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis, vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit. Quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur. §. 8. Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris dominive contractum fuerit, quodque in rem eius versum erit, directo quoque posse a patre dominove condici, tanquam principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

TIT. VIII.
DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur aut litis aestimationem sufferre, aut hominem noxae dedere. §. 1. Noxa autem est corpus, quod nocuit, id est servus; noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. §. 2. Summa autem ratione permissum est, noxae deditione defungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse. §. 3. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus, servum actori noxae dedendo liberatur; nec minus in perpetuum eius dominium a domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, servus resarcierit quaesita pecunia, auxilio Praetoris invito domino manumittetur. §. 4. Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus, aut edicto Praetoris. Legibus, veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto Praetoris, veluti iniuriarum, et vi bonorum raptorum. §. 5. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, et exstinguitur noxae deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse coeperit, (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quae antea directa fuisset. §. 6. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur; namque inter dominum, et eum, qui in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque etsi in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. Unde, si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes; quemadmodum, si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit, servus ullam actionem contra dominum habere potest. §. 7. Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admisere. Nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, et maxime filiam in noxam alii dare? ut paene per corpus pater magis, quam filius periclitetur, quum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit. Et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, quum apud veteres legum commentatores invenerimus saepius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri.

TIT. IX.
SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

Animalium nomine,quae ratione carent,si qua lascivia, aut fervore, aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est, ut puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit. Haec autem actio in iis, quae contra naturam moventur, locum habet, ceterum, si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum; nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec quidem ad noxalem pertinent actionem. §. 1. Ceterum sciendum est, aedilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter sit. Et si adversus ea factum erit, et nocitum homini libero esse dicetur quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur; cete-

rarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Praeter has autem aedilitias actiones et de pauperie locum habebit; nunquam enim actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

TIT. X.
DE IIS, PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet hominem aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio, quum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Praeterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicae causa abessent, quive in eorum cuius tutela essent. Et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus, et aetas, et necessaria peregrinatio, itemque aliae multae causae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam exsequi possint. §. 1. Procurator neque certis verbis, neque praesente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is tuus procurator intelligitur. §. 2. Tutores et curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

TIT. XI.
DE SATISDATIONIBUS.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut, si victus nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem eius, potestas esset petitori aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius; quae satisdatio appellatur iudicatum solvi. Unde autem sic appelletur, facile est intelligere; namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi, quod fuerit iudicatum. Multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur; procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur, ratam rem dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere, verba edicti faciebant; sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur. §. 1. Si vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quae diximus in actione, qua in rem agitur; ab eius vero parte, cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdare, (quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur) quodsi proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur. §. 2. Sed haec hodie aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive in personam suo nomine, nullam satisdationem pro litis aestimatione dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando, (quam iuratoriam cautionem vocant) vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. §. 3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum, satisdationem procurator dare compellitur; eodem observando, et si tutor, vel curator, vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. §. 4. Si vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire, et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis solennes stipulationes firmare, vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor exsistat pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. Ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit, sive extra iudicium caverit, ut tam ipse, quam heredes eius obligentur; alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur; vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum. §. 5. Si vero reus praesto ex quacunque causa non fuerit, et alius velit defensionem eius subire, nulla differentia inter actiones in rem vel in personam introducenda, potest hoc facere, ita tamen, ut satisdationem iudicatum solvi pro litis aestimatione praestet. Nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. §. 6. Quae omnia apertius et perfectissime a quotidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. §. 7. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed etiam in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam forte aliter celebrantur, obtinere censemus, quum necesse est, omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum, id est hanc regiam urbem eiusque observantiam, sequi.

TIT. XII.
DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS, ET QUAE AD HEREDES ET IN HEREDES TRANSEUNT.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae ex lege, senatusveconsulto, sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam in personam actionibus certos fines dederunt, eas vero; quae ex propria Praetoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere; nam et ipsius Praetoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est usque ad finem ex constitutionibus introductum; quales sunt eae, quas bonorum possessori, ceterisque, qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur; absurdum enim esse existimavit, anno eam terminari. §. 1. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt, aut a Praetore dantur, et in heredem aeque competunt aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit, et ad heredem eius nihil ex dolo pervenit. Poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur, et contra heredes transeunt. §. 2. Superest, ut admoneamus, quod, si ante rem iudicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat; et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

TIT. XIII.
DE EXCEPTIONIBUS.

Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatae autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur; saepe enim accidit, ut, licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum, cum quo agitur. §. 1. Verbi gratia si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est, iure civili te obligatum esse, et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est; sed iniquum est, te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandam actionem. §. 2. Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit, neque numeraverit. Nam eam pecuniam a te petere posse eum, certum est; dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari, placet, per exceptionem non numeratae pecuniae te defendi debere, cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est, constitutione nostra coarctavimus. §. 3. Praeterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilominus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur; qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit: *si paret eum dare oportere.* Sed quia iniquum est, contra pactionem eum damnari, defenditur per exceptionem pacti

conventi. §. 4. Aeque si debitor creditore deferente iuraverit, nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet; sed quia iniquum est, de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. In iis quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor iuraverit, eam rem suam esse, et nihilominus petitor eandem rem vindicet; licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum tamen est, possessorem condemnari. §. 5. Item si iudicio tecum actum fuerit, sive in rem sive in personam, nihilominus obligatio durat, et ideo ipso iure de eadem re postea adversus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari. §. 6. Haec exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest. §. 7. Quarum quaedam ex legibus, vel ex iis, quae legis vicem obtinent, vel ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. §. 8 Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et peremtoriae, aliae temporales et dilatoriae. §. 9. Perpetuae et peremtoriae sunt, quae semper agentibus obstant, et semper rem, de qua agitur, perimunt; qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, quum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur. §. 10. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt; qualis est pacti conventi, quum ita convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium; nam finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi. Ergo ii, quibus intra certum tempus agere volentibus obiicitur exceptio aut pacti conventi, aut alia similis, differre debent actionem, et post tempus agere. Ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. Alioquin, si intra tempus egerint, obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptionem, nec post tempus olim agere poterant, quum temere rem in iudicium deducebant et consumebant; qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de iis, qui tempore plus petierint, protulit, ut et inducias, quas ipse actor sponte indulserat, vel natura actionis continet, in duplum habeant ii, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium doceantur observare. §. 11. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones, quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur; suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. Eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis, vel ipsius procuratoris opponebantur, quum in iudiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sanximus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

TIT. XIV.
DE REPLICATIONIBUS.

Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta videatur, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur ius exceptionis; veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut creditori petere liceat, si creditor agat, et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne illam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio; convenit enim ita; namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint. Sed quia iniquum est, creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento. §. 1. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio vocatur. §. 2. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat, rursus alia allegatione opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. §. 3. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introduxit; quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere. §. 4. Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius; et recte, quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod ii pro eo solverint. Qua ratione, et si non de petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit, perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati essent, ac si cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem: *nisi bonis cesserit*. Sed haec exceptio fideiussoribus non datur; ideo scilicet, quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis, quos pro eo obligavit, suum consequi.

TIT. XV.
DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus, quae pro his exercentur. Erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus Praetor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat; quod tunc maxime faciebat, quum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. §. 1. Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erat inferendi, vel in sacro loco aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen qui putant, proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere; restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit, omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. §. 2. Sequens divisio interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam recuperandae. §. 3. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur quorum bonorum, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex iis bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque, quod appellatur Salvianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. §. 4. Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere, et uter petere debeat. Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. Et quia longe commodius est, possidere potius, quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens exsistit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio; propter quam causam, cum obscura sunt utriusque iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione Quorum vis ac potestas plurimam inter se dif-

ferentiam apud veteres habebat. Nam uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat, aut clam abripuerat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret. Utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem pertinet, exaequata est, ut ille vincat et in re soli, et in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab adversario litis contestatae tempore detinet. §. 5. Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. Quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit in possessione, neque eius nomine alius, tamen, si non derelinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus; nec ulla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo potest. §. 6. Recuperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum unde vi, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo, qui deiecit, vi, vel clam, vel precario possidebat. Sed ex constitutionibus sacris, ut supra diximus, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica; sed de vi privata, si sine armis vim fecerit; sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica. Armorum autem appellatione non solum scuta, et gladios, et galeas significari intelligimus, sed et fustes, et lapides. §. 7. Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus sit; qualia sunt omnia restitutorià aut exhibitoria. Namque actor est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui, reus est is, a quo desideratur, ut restituat aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum prohibet Praetor in loco sacro, vel in flumine publico, ripave eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti uti possidetis interdictum, et utrubi. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam praecipue reus vel actor intelligitur, sed unusquisque tam rei, quam actoris partem sustinet. §. 8. De ordine et vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur, (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse, reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.
DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent; quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum, cum quibus ageretur, modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo infamiae metu coërcetur. §. 1 Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conveniuntur, ex constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans, sese bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli [vel tripli] actio constituitur; veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris, quam simpli est actio veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli; nam ex causis his et aliis quibusdam, sive quis neget, sive fateatur, pluris, quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coërcetur; nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione.

Utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum est. Haec autem omnia pro veteris calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit; quae in partem decimam litis actores mulctabat, quod nunquam factum esse invenimus; sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum, et ut improbus litigator et damnum, et impensas litis inferre adversario suo cogatur. §. 2. Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo; item tutelae, mandati, depositi directis, non contrariis actionibus; pro socio, quae ab utraque parte directa est, et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti; et recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit. §. 3. Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua Praetor edicit de in ius vocando. Utique enim inprimis adversarius in ius vocandus est ad eum, qui ius dicturus sit. Qua parte Praetor parentibus et patronis, item parentibus liberisque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso Praetore postulaverint et impetraverint; et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

TIT. XVII.
DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. Et quidem inprimis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. §. 1. Ideoque si noxali iudicio addictus est, observare debet, ut, si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare: *Publium Maevium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere.* §. 2. Et si in rem actum sit, sive contra petitorem iudicaverit, absolvere debet possessorem; sive contra possessorem, iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget, in praesenti se restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei; ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituisset. Et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio paene habetur, si praedo fuerit. Si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumtorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumti sunt. §. 3. Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est, sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, quum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset; ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilominus condemnabitur. Praeterea fructuum medii temporis, id est eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. Quodsi neget is, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti exhibere posse, et tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet; ut tamen caveat, se restituturum. Quodsi neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat, ab initio rem exhibitam esse. §. 4. Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare debet, et si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est, condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit aut consumserit. Quae quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes subsequuntur. §. 5. Eadem interveniunt, et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. Quodsi de una re veluti

fundo, si quidem iste fundus commode regionis divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet, et si unius pars praegravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est; quodsi commode dividi non possit, vel homo forte aut mulus erit, de quo actum sit, tunc totus uni adiudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus. §. 6. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio; quae sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est, ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari; quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est, vel arbores finales cecidit. Contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur; veluti si quis, iubente iudice, metiri agros passus non fuerit. §. 7. Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit, id statim eius fit, cui adiudicatum est.

TIT. XVIII.
DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam simile habent cum ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus, magnaque diversitas est eorum et in instituendis, et in exercendis. §. 1. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo exsecutio eorum plerumque datur. §. 2. Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia dicimus, quae ultimo supplicio afficiunt, vel aquae et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera, si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia. §. 3. Publica autem sunt haec: lex Iulia maiestatis, quae in eos, qui contra Imperatorem vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Huius poena animae amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur. §. 4. Item lex Iulia de adulteriis coërcendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed et eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem, vel viduam honeste viventem stupraverit. Poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coërcitionem cum relegatione. §. 5. Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem, ut Caius noster in interpretatione legum duodecim tabularum scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur, quod manu cuiusdam mittitur. Sequitur ergo, ut lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur, dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a graeca voce, *ἀπὸ τοῦ ιηλοῦ;* et hanc significationem invenire possumus et in graeco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant, *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι.* Admonet nos Xenophon; nam ita scribit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι* *). Sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis, homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint. §. 6. Alia deinde lex asperrimum crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur; qua cavetur, ut, si quis parentis, aut filii, aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam, sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis exsistit, licet extraneus sit, poena parricidii puniatur, et neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solenni poena subiiciatur, sed insutus culeo cum cane, et gallo gallinaceo, et vipera, et simia, et inter eas ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proiiciatur, ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat, et ei caelum superstiti, et terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel affinitate personas coniunctas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit. §. 7. Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subiecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. Eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est, (quod etiam in lege de sicariis et veneficis servatur) in liberos vero deportatio. §. 8. Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis redarguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur; si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus, tunc et peccatores, et ii, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius est scire. §. 9. Item lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam vel rem publicam, vel sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint, capitali animadversione puniantur; et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alii vero, qui in hanc legem inciderint, poena deportationis subiugantur. §. 10. Est et inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leviorem. §. 11. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarum, et lex Iulia de annona, et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur, et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiiciunt, qui praecepta earum neglexerint. Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit, summo digito, et quasi per indicem ea tetigisse; alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris deo propitio adventura est.

*) *Et huiusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceae, spicula, fundae, plurimi autem et lapides.*

D. IUSTINIANI

DIGESTORUM

SEU

PANDECTARUM

LIBRI QUINQUAGINTA.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBRI QUINQUAGINTA.

DE
CONCEPTIONE DIGESTORUM.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS PIUS, FELIX, INCLYTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS, TRIBONIANO QUAESTORI SUO SALUTEM.

Deo auctore nostrum gubernante imperium, quod nobis a caelesti maiestate traditum est, et bella feliciter peragimus, et pacem decoramus, et statum reipublicae sustentamus, et ita nostros animos ad dei omnipotentis erigimus adiutorium, ut neque armis confidamus, neque nostris militibus, neque bellorum ducibus, vel nostro ingenio, sed omnem spem ad solam providentiam referamus summae trinitatis, unde et mundi totius elementa processerunt, et eorum dispositio in orbem terrarum producta est. §. 1. Quum itaque nihil tam studiosum in omnibus rebus invenitur, quam legum auctoritas, quae et divinas, et humanas res bene disponit, et omnem iniquitatem expellit, reperimus autem omnem legum tramitem, qui ab urbe Roma condita et Romuleis descendit temporibus, ita esse confusum, ut in infinitum extendatur, et nullius humanae naturae capacitate concludatur, primum nobis fuit studium a sacratissimis retro *principibus initium* sumere, et eorum constitutiones emendare, et *viae* dilucidae tradere, quatenus in unum codicem congregatae, et omni supervacua similitudine, et iniquissima discordia absolutae, universis hominibus promptum suae sinceritatis praebeant praesidium. §. 2. Hocque opere consummato, et in uno volumine nostro nomine praefulgente coadunato, quum ex paucis et tenuioribus relevati ad summam et plenissimam iuris emendationem pervenire properaremus, et omnem romanam sanctionem et colligere, et emendare, et tot auctorum dispersa volumina uno codice indita ostendere, (quod nemo neque sperare, neque optare ausus est) res quidem nobis difficillima, immo magis impossibilis videbatur. Sed manibus ad caelum erectis, et aeterno auxilio invocato, eam quoque curam nostris reposuimus animis, deo freti, qui et res penitus desperatas donare et consummare suae virtutis magnitudine potest. §. 3. Et ad tuae sinceritatis optimum respeximus ministerium, tibique primo et hoc opus commisimus, ingenii tui documentis ex nostri codicis ordinatione acceptis, et iussimus, quos probaveris tam ex facundissimis antecessoribus, quam ex viris disertissimis togatis fori amplissimae sedis, ad sociandum laborem eligere. His itaque collectis, et in nostrum palatium introductis, nobisque tuo testimonio placitis, totam rem faciendam permisimus; ita tamen, ut tui vigilantissimi animi gubernatione res omnis celebretur. §. 4. Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuerunt, libros ad ius romanum pertinentes et legere, et elimare, ut ex his omnis materia colligatur, nulla, secundum quod possibile est, neque similitudine, neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi, quod unum pro omnibus sufficiat. Quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt, quorum scripturae a nullis auctoribus receptae, nec usitatae sunt, neque nos eorum volumina nostram inquietare dignamur sanctionem. §. 5. Quumque haec materia summa nostri numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere exstruere, et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare, et in libros quinquaginta, et certos titulos totum[ius]digerere, tam secundum nostri constitutionem codicis, quam edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius esse patuerit, ut nihil extra memoratam consummationem possit esse derelictum, sed his quinquaginta libris totum ius antiquum per millesimum et quadringentesimum paene annum confusum, et a nobis purgatum, quasi quodam muro vallatum, nihil extra se habeat; omnibus auctoribus iuris aequa dignitate pollentibus, et nemini quadam praerogativa servanda, quia non omnes in omnia, sed certi per certa vel meliores vel deteriores inveniuntur. §. 6. Sed neque ex multitudine auctorum quod melius et aequius est indicatote, quum possit unius forsitan et deterioris sententia et multos et maiores in aliqua parte superare. Et ideo ea, quae in notis Aemilii Papiniani ex Ulpiano, et Paulo, nec non Marciano adscripta sunt, quae antea nullam vim obtinebant propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respuere, sed si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum vel interpretationem necessarium esse perspexeritis, et hoc ponere legis vicem obtinens non moremini; ut omnes, qui relati fuerint in hunc codicem prudentissimi viri, habeant auctoritatem, tanquam si eorum studia ex principalibus constitutionibus profecta, et nostro divino fuerint ore profusa. Omnia enim merito nostra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas; nam qui non subtiliter factum emendat, laudabilior est eo, qui primus invenit. §. 7. Sed et hoc studiosum vobis esse volumus, ut, si quid in veteribus libris non bene positum inveniatis, vel aliquod superfluum, vel minus perfectum, supervacua longitudine semota et quod imperfectum est repleatis, et omne opus moderatum et quam pulcherrimum ostendatis; hoc etiam nihilo minus observando, ut, si aliquid in veteribus legibus vel constitutionibus, quas antiqui in suis libris imposuerunt, non recte scriptum inveniatis, et hoc reformetis, et ordini moderato tradatis, ut hoc videatur esse verum, et optimum, et quasi ab initio scriptum, quod a vobis electum et ibi positum fuerit, et nemo ex comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scripturam arguere audeat. Quum enim lege antiqua, quae regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi romani in imperatoriam translata sunt potestatem, nos vero sanctionem omnem non dividimus in alias et alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus, quid possit antiquitas nostris legibus abrogare? Et in tantum volumus eadem omnia, cum reposita sunt, obtinere, ut, etsi aliter fuerint apud veteres conscripta, in contrarium autem in positione inveniantur, nullum crimen scripturae imputetur, sed nostrae electioni hoc adscribatur. §. 8. Nulla itaque in omnibus praedicti codicis membris antinomia (sic enim a vetustate graeco vocabulo nuncupatur) aliquem sibi vindicet locum, sed sit una concordia, una consequentia, adversario nemine constituto. §. 9. Sed et similitu-

dinem, secundum quod dictum est, ab huiusmodi consummatione volumus exsulare, et ea, quae sacratissimis constitutionibus, quas in codicem nostrum redegimus, cauta sunt, iterum poni ex vetere iure non concedimus, quum divalium constitutionum sanctio sufficit ad eorum auctoritatem, nisi forte vel propter divisionem, vel propter repletionem, vel propter pleniorem indaginem hoc contigerit; et hoc tamen perraro, ne ex continuatione huiusmodi lapsus oriatur aliquid in tali prato spinosum. §. 10. Sed et si quae leges in veteribus libris positae iam in desuetudinem abierunt, nullo modo vobis easdem ponere permittimus, quum haec tantummodo obtinere volumus, quae vel iudiciorum frequentissimus ordo exercuit, vel longa consuetudo huius almae urbis comprobavit, secundum Salvii Iuliani scripturam, quae indicat, debere omnes civitates consuetudinem Romae sequi, quae caput est orbis terrarum, non ipsam alias civitates. Romam autem intelligendum est non solum veterem, sed etiam regiam nostram, quae deo propitio cum melioribus condita est auguriis. §. 11. Ideo iubemus, duobus istis codicibus omnia gubernari, uno constitutionum, altero iuris enucleati, et in futurum codicem compositi, vel si quid aliud a nobis fuerit promulgatum Institutionum vicem obtinens, ut rudis animus studiosi simplicibus enutritus, facilius ad altioris prudentiae redigatur scientiam. §. 12. Nostram autem consummationem, quae a vobis deo annuente componetur, Digestorum vel Pandectarum nomen habere sancimus; nullis iuris peritis in posterum audentibus commentarios illi applicare, et verbositate sua supradicti codicis compendium confundere, quemadmodum in antiquioribus temporibus factum est, quum per contrarias interpretantium sententias totum ius paene conturbatum est; sed sufficiat per indices tantummodo et titulorum subtilitatem, quae *παράτιτλα* nuncupantur, quaedam admonitoria eius facere, nullo ex interpretatione eorum vitio oriundo. §. 13. Ne autem per scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio, iubemus non per siglorum captiones et compendiosa aenigmata, quae multas per se et per suum vitium antinomias induxerunt, eiusdem codicis textum conscribi, etiam si numerus librorum significatur, aut aliud quidquam; nec etenim haec per specialia sigla numerorum manifestari, sed per litterarum consequentiam explanari concedimus. §. 14. Haec igitur omnia deo placido facere tua prudentia una cum aliis facundissimis viris studeat, et tam subtili, quam celerrimo fini tradere, ut codex consummatus, et in quinquaginta libros digestus nobis offeratur in maximam et aeternam rei memoriam, deique omnipotentis providentiae argumentum, nostrique imperii, vestrique ministerii gloriam. *Data octavodecimo Kalendis Ianuariis, Lampadio et Oreste viris clarissimis Consulibus.* (530.)

DE
CONFIRMATIONE DIGESTORUM.

[*ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΚΑΙ Θ̄Υ ΗΜΩΝ ΙΗ̄Υ Χ̄Υ.*]

ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΚΑΙΣΑΡ ΦΛ. ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ,

Ἀλαμαννικὸς, Γοτθικὸς, Φραγκικὸς, Γερμανικὸς, Ἀντικὸς, Ἀλανικὸς, Βανδαλικὸς, Ἀφρικανὸς, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, ἔνδοξος, νικητὴς, τροπαιοῦχος, ἀεισέβαστος Αὔγουστος, τῇ μεγάλῃ βουλῇ, καὶ τῷ δήμῳ, καὶ πάσαις ταῖς τῆς οἰκουμένης ἡμῶν πόλεσιν.

Δέδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς μετὰ τὴν πρὸς Πέρσας εἰρήνην, μετὰ τὸ κατὰ Βανδίλων τρόπαιον, καὶ τὴν τῆς ὅλης Λιβύης κτῆσιν, καὶ τὴν τῆς ὀνομαστοτάτης Καρχηδόνος ἐπανάληψιν καὶ τὸ τῆς ἐπανανεώσεως [τῶν παλαιῶν νόμων ἔργον] εἰς πέρας ἀγαγεῖν, [ὅπερ οὐδεὶς] τῶν πρὸ ἡμῶν βεβασιλευκότων (ἐπεὶ) οὐδὲ εἰς νοῦν βάλλεσθαι ἤλπισεν ἂν, οὔτε δυνατὸν ὅλως [τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει] αὐτὸ ἂν ἐνομίσθη. [Ἦν γὰρ θαυμαστὸν, τὴν Ῥωμαίων νομοθεσίαν ἀπὸ τοῦ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης κτίσματος μέχρι τῶν τῆς ἡμετέρας βασιλείας χρόνων, οἵπερ ἀμφὶ τὰ χίλια καὶ τετρακόσια ἔτη συντρέχουσιν,] οὐκ ἐν τοῖς ἄλλοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς βασιλικαῖς διατάξεσι πρὸς ἅπασαν ὑΐειν συμφωνίαν τε καὶ διαφωνίαν, καὶ τὸ μὲν μαχόμενον αὐτῆς ἐξελεῖν, τὸ δὲ ταὐτόν τε καὶ ὅμοιον ἐξωθῆσαι, μίαν δὲ αὐτῇ κάλλους εἰδέαν παρασχεῖν, ὥστε ἕνα τὸν κείμενον ἐφ᾽ ἑκάστῳ καθεστάναι πράγματι νόμον, τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς, καὶ τῆς ἐκεῖθεν φιλανθρωπείας ἴδιον ἦν, ἀλλ᾽ οὐκ ἀνθρωπίνης τινὸς διανοίας, ἢ ἐγχειρήσεως, ἢ δυνάμεως ὅλως. Ἡμεῖς οὖν τοῦτο δὴ τὸ συνηθισμένον ἡμῖν, τὰς χεῖρας εἰς θεὸν ἀνατείναντες, καὶ αἰτήσαντες ἡμῖν αὐτὸν συλλαβεῖν, ἐνεχειρήσαμέν τε καὶ τὸ πᾶν ἐξειργασάμεθα, Τριβωνιανῷ τῷ ἐνδοξοτάτῳ μαγίστρῳ, καὶ ἀπὸ κυαιστόρων τοῦ θείου ἡμῶν παλατίου, καὶ ὑπάτων πρὸς τὴν ὅλην ὑπουργίαν χρησάμενοι, καὶ τισιν ἄλλοις ἐνδόξοις τε καὶ σοφοῖς ἀνδράσιν, ἐρωτῶντες μὲν ἀεὶ τὸ γιγνόμενον, τὸ δὲ

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS,

ALEMANNICUS, GOTHICUS, FRANCICUS, GERMANICUS, ANTICUS, ALANICUS, VANDALICUS, AFRICANUS, PIUS, FELIX, INCLYTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS, AD SENATUM ET OMNES POPULOS.

Tanta circa nos divinae humanitatis est providentia, ut semper aeternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. Post bella enim Parthica aeterna pace sopita, postque Vandalicam gentem ereptam, et Carthaginem, immo magis omnem Libyam romano imperio iterum sociatam, et leges antiquas iam senio praegravatas per nostram vigilantiam praebuit in novam pulchritudinem et moderatum pervenire compendium; quod nemo ante nostrum imperium unquam speravit, neque humano ingenio possibile esse penitus existimavit. Erat enim mirabile, romanam sanctionem ab urbe condita usque ad nostri imperii tempora, quae paene in mille et quadringentos annos concurrunt, intestinis proeliis vacillantem, hocque et in imperiales constitutiones extendentem in unam reducere consonantiam, ut nihil neque contrarium, neque idem, neque simile in ea inveniatur, et ne geminae leges pro rebus singulis positae usquam appareant. Namque hoc caelestis quidem providentiae peculiare fuit, humanae vero imbecillitati nullo modo possibile. Nos itaque more solito ad immortalitatis respeximus praesidium, et summo numine invocato deum auctorem et totius operis praesulem fieri optavimus, et omne studium Triboniano, viro excelso, Magistro officiorum, et Exquaestore sacri nostri palatii et Exconsule credidimus, eique omne ministerium huiuscemodi ordinationis imposuimus, ut ipse una cum aliis illustribus et prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret. Nostra quoque maiestas semper

ἀμφισβητήσιμον μανθάνοντες, πᾶσιν δὲ ἐκ τῆς ἐνδιδομένης ἡμῖν παρὰ τοῦ δεσπότου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώσεώς τε καὶ θάλψεως ἐπιτιθέντες πέρας προσῆκον. §. 1. Τὰς μὲν οὖν εὐσεβεῖς διατάξεις ἤδη πρότερον δώδεκα βιβλίοις περιστείλαντες, τὸ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας ἐπώνυμον συντεθείκαμεν βιβλίον· νῦν δὲ τὰς ἁπάντων τῶν ἔμπροσθεν νομοθετησάντων συναγαγόντες γνώμας ἐκ τοῦ πλήθους ἀπὸ τῶν βιβλίων, ἅπερ ἦν μὲν ἀμφὶ τὰ δισχίλια, ἀριθμὸν δὲ εἶχον στίχων μυριάδων τριακοσίων, ἐπὶ ἔμμετρόν τε ἅμα καὶ εὐσύνοπτον συνηγάγομεν ἄθροισμα. Πεντήκοντα οὖν τὰ πάντα πεποιήμεθα βιβλία τὰ νῦν, ἄνωθεν συναγαγόντες τὸ χρήσιμον, καὶ ἁπάσας τὰς ζητήσεις τεμόντες, καὶ μηδὲν καταλιπόντες ἔτι στασιαζόμενον. ὅπερ βιβλίον Digesta, εἴτε Πανδέκτην προσηγορεύσαμεν, ἔκ τε τοῦ τῶν νόμων ἔχειν διαιρέσεις τε καὶ διατυπώσεις, ἔκ τε τοῦ τὸ πᾶν εἰς ἓν ἀθροισθὲν ὑποδέξασθαι ταύτην αὐτῷ θέμενοι προσηγορίαν· οὐ μειωτέρω τε πέντε καὶ δέκα μυριάδων στίχων ἀριθμὸν αὐτῷ δόντες, καὶ εἰς ἑπτὰ τοῦτο διαθέμενοι πραγματείας, καὶ τοῦτο οὐ παρέργως, ἀλλὰ τῆς τῶν ἀριθμῶν φύσεώς τε καὶ ἁρμονίας στοχασάμενοι. §. 2. Τά τε γὰρ καλούμενα παρὰ πᾶσι Πρῶτα ἐν τέσσαρσι ἀπεθέμεθα βιβλίοις. §. 3. Ἐφεξῆς τε τὰ de iudiciis, ἐν ἑτέροις ἑπτά. §. 4. Καὶ τὰ de rebus, οὐκ ἐν πλείοσι τῶν ὀκτώ. §. 5. Τὸ δὲ ἐφεξῆς τοῦ συγγράμματος μέρος, ὅπερ δὴ τέταρτόν τε ἅμα καὶ μέσον ἐστὶ τοῦ παντὸς, ὀκτὼ βιβλίοις ἄλλοις ἐναπεθέμεθα. Ἐν οἷς ἐστὶ μὲν ἡ ὑποθηκαρία, οὐ πόῤῥω που τῆς pigneraticias ἀφεστῶσα· ἔστι δὲ καὶ aedilicion ἤδικτον, καὶ ἡ περὶ τῶν ἐκνικήσεων ἐπερώτησις· ἅπερ ἄμφω παρακολουθήματα μὲν καθεστῶτα τῶν πράσεων, πόῤῥω δέ που τῆς νομοθεσίας ἀπωκισμένα, συνηγάγομεν ἐγγύθεν διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν, ἵνα τὰ περὶ τῶν αὐτῶν διαλεγόμενα μὴ πόῤῥω διεστήκοιεν ἀλλήλων. Εἶτα ἐπηγάγομεν τούτοις τά τε περὶ τόκων ἐγγείων καὶ θαλασσείων, καὶ τὰ περὶ συμβολαίων τε, καὶ παρόδου μαρτύρων, καὶ ἀποδείξεών τε, καὶ προλείψεων εἰς βιβλίον ἕν· τρία δὲ ταῦτα μονόβιβλα μετὰ τὴν τῶν de rebus πραγματείαν συνεγγὺς ἀλλήλων καταθέμενοι, καὶ αὖθις τὰ περὶ μνήστρων, καὶ γάμων, καὶ προικὸς νενομοθετημένα συναγαγόντες, τρία δεδώκαμεν ἔχειν καὶ ταύτῃ τῇ συντάξει βιβλία. Καὶ μὴν καὶ περὶ τῶν κηδεμόνων τῆς νέας ἡλικίας δύο, ταῦτα δὴ τὰ de tutelis παρὰ πᾶσιν ὀνομαζόμενα, κἀνταῦθα συνεκεφαλαιωσάμεθα, τὴν τῶν ὀκτὼ τούτων βιβλίων πραγματείαν, καὶ μεσαίτατον, ὡς εἴρηται, τοῦτο μέρος τῆς πάσης συντάξεως τοῦ βιβλίου πεποιήμεθα, τὰ κάλλιστα δὴ καὶ χρησιμώτατα τῶν νόμων ἐν τούτοις ἀναγραψάμενοι. §. 6. Τὰ δὲ δὴ περὶ διαθηκῶν, καὶ πρός γε ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων ἅπαντα συνηγάγομεν εἰς ἐννέα βιβλίων ἀριθμὸν, ὧν ἡγεῖται μὲν τὰ περὶ διαθηκῶν καὶ κωδικίλλων, τῶν τε καθόλου, φαμὲν, τῶν τε, ἃς ποιοῦσιν ὡς βούλονται στρατιῶται, δύο καθεστῶτα, καὶ de testamentis ἐπιγεγραμμένα, πέντε δὲ ἐφεξῆς τὰ περὶ ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων καὶ πάσης τῆς ἐν αὐτοῖς ζητήσεως διαλεγόμενα. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ τοῦ Falcidiou λόγος προσεχής τε καὶ ἁρμόδιος ἦν τῶν ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων ἰδιότητι, διὰ τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸν εὐθὺς τῇ τῶν ληγάτων ὑπεθήκαμεν πραγματείᾳ, βιβλίον ὅλον ἀναθέντες αὐτῷ μετά τινος βραχείας προσθήκης. Καὶ αὖθις ἐπειδὴ πρὸς τὴν τοῦ Falcidiou μίμησιν ἐπὶ τῶν φιδεϊκομμίσσων ἦν τὸ καλούμενον Trebellianou δόγμα, καὶ τούτῳ τὴν τελευταίαν τῆς συντάξεως ταύτης ἀπενείμαμεν χώραν, τὸ πᾶν τῆς νομοθεσίας ταύτης εἰς τὸ Τρεβελλιανὸν συναγαγόντες, καὶ περιττὴν εἶναι τὴν τοῦ πάλαι Πηγασιανοῦ νομοθεσίαν εὑρόντες, καὶ τὰς ἀλόγους τῶν δογμάτων τούτων διαφοράς τε καὶ κοινωνίας, ἃς δὴ καὶ οἱ πάλαι μισήσαντες περινενοημένας τε καὶ ἐπιζημίους ἐκάλουν, καὶ ἁπλουστέρῳ τινὶ λόγῳ τὸ πᾶν τοῦτο σχῆμα συναθροίσαντες, καὶ εἰς τὴν τοῦ Τρεβελλιανίου μεθαρμοσάμενοι τάξιν. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ πέμπτον μέρος τῆς ὅλης συντάξεως τοῖς ἐννέα τούτοις ἀνεῖται βιβλίοις. Ἐν οἷς οὐδὲν ὑπὲρ τῶν πάλαι καδούκων ἡμῖν εἴρηται, διότι καὶ ταῦτα κατά τινα χρείαν οὐκ εὐτυχῆ τῇ Ῥωμαίων ἐπιπολάσαντα πολιτείᾳ, καὶ ὑπόμνημα δεινὸν τῶν ἐμφυλίων καθεστῶτα πολέμων, οὐκ ἐχρῆν ἐν καιροῖς πολιτεύεσθαι, καθ' οὓς ὁ Θεὸς εἰρήνην τε δέδωκεν ἡμῖν ἄγειν ἔκ τε τῶν ἔνδον, ἔκ τε τῶν ἔξωθεν, καὶ ὅταν δέοι πολεμεῖν, ῥᾷστα μετὰ τῆς αὐτοῦ ῥοπῆς τῶν ἐναντίων κρατεῖν. §. 7. Ἕπεται δὲ ἡμῖν καὶ ἕκτη τις μοῖρα τούτου δὴ τοῦ παντὸς συστήματος, ὀκτὼ περικεκλεισμένη βιβλίοις. Ἄρχεται δὲ καλῶς ἐκ τῶν ὀνομαζομένων διακατοχῶν, ἃς ἡμεῖς ὁμοίως τοῖς ἄλλοις κατασκεψάμενοι, τάς τε εἰς τοὺς εὖ γεγονότας, τάς τε εἰς τοὺς ἀπελευθέρους φερομένας, ἐκ πολλῆς τῆς ἐμ-

investigando et perscrutando ea, quae ab his componebantur, quidquid dubium et incertum inveniebatur cum numine caelesti recte emendabat, et in competentem formam redigebat. §. 1. Omnia igitur confecta sunt, domino et deo nostro Iesu Christo possibilitatem tam nobis, quam nostris in hoc satellitibus praestante. Et principales quidem constitutiones duodecim libris digestas iam ante in Codicem nostro nomine praefulgentem contulimus. Postea vero maximum opus aggredientes, ipsa vetustatis studiosissima opera iam paene confusa et dissoluta eidem viro excelso permisimus tam colligere, quam certo moderamini tradere. Sed quum omnia percontabamur, a praefato viro excelso suggestum est, duo paene millia librorum esse conscripta, et plus quam tricies centena millia versuum a veteribus effusa, quae necesse esset omnia et legere et perscrutari, et ex his quod optimum fuisset eligere. Quod caelesti fulgore et summae trinitatis favore confectum est secundum nostra mandata, quae ab initio ad memoratum virum excelsum fecimus; et in quinquaginta libros omne, quod utilissimum erat, collectum est, et omnes ambiguitates decisae, nullo seditioso relicto; nomenque libris imposuimus Digestorum seu Pandectarum, quia omnes disputationes et decisiones in se habent legitimas, et quod undique fuit collectum, hoc in sinus suos receperunt, in centum quinquaginta paene millia versuum totum opus consummantes; et in septem partes eos digessimus non perperam, neque sine ratione, sed in numerorum naturam et artem respicientes, et consentaneam eis divisionem partium conficientes. §. 2. Igitur prima quidem pars totius contextus, quae graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, in quatuor libros seposita est. §. 3. Secundus autem articulus septem libros habet, qui de iudiciis appellantur. §. 4. In tertia vero congregatione omnia, quae de rebus nominantur, contulimus, octo libris ei deputatis. §. 5. Quartus autem locus, qui et totius compositionis quasi quidam invenitur umbilicus, octo libros suscepit, in quorum primo omnia, quae ad hypothecam pertinent, reposita sunt, ut non a pigneraticia actione in libris de rebus posita multum distarent. Alio libro eodem inserto volumine, qui aedilitium edictum, et redhibitoriam actionem, et duplae stipulationem, quae de evictionibus proposita est, continet, quia haec omnia titulis emtionum et venditionum consentanea sunt, et praedictae actiones quasi pedissequae illarum ab initio processerunt, in vetustioris quidem edicti ordinatione in loca devia et multo distantia devagantes, per nostram autem providentiam his congregatae, quum oportuerat ea, quae de eodem paene loquuntur, in confinio ponere. Alius denique liber post duos primos nobis excogitatus est de usuris, et traiecticiis pecuniis, et de instrumentis, et testibus, et probationibus, nec non praesumtionibus. Et memorati tres singulares libri iuxta compositionem de rebus positi sunt. Post hos quae de sponsalibus, vel nuptiis, vel dotibus legibus dicta sunt reposuimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. De tutelis autem et curationibus geminos libros conscripsimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis reposuimus, omnia undique tam utilissima, quam pulcherrima iura continentem. §. 6. Quintus autem exoritur nobis Digestorum articulus, in quem de testamentis et codicillis tam privatorum, quam militum omne, quidquid antiquis dictum, inveniat quis depositum, qui de testamentis appellatur. De legatis autem et fideicommissis quinque librorum numerus aggregatus est. Quumque nihil tam peculiare fuerat, quam legatis quidem legis Falcidiae narratio, fideicommissis autem senatusconsulti Trebelliani, singulis libris utrique eorum applicatis, tota pars quinta in novem libros coadunata est. Solum autem senatusconsultum Trebellianum ponendum esse existimavimus; captiosas etenim et ipsis veteribus odiosas Pegasiani senatusconsulti ambages, et utriusque senatusconsulti ad se tam supervacuas, quam scrupulosas diversitates respuentes, totum ius super his positum Trebelliano senatusconsulto adiudicavimus. Sed in his nihil de caducis a nobis memoratum est, ne causa, quae in rebus non prospere gestis, et tristibus temporibus romanis increbuit calamitatibus, bello coalescens civili, nostris maneat temporibus, quae favor caelestis et pacis vigore firmavit, et super omnes gentes in bellicis periculis posuit, ne luctuosum monumentum laeta secula inumbrare concedatur. §. 7. Sexta deinde pars Digestorum exoritur, in qua

πρόσθεν συγχύσεώς τε καὶ ἀσαφείας εἰς καθαρὰν ἠγάγομεν συντομίαν, δύο βιβλίων αὐταῖς ἀριθμὸν ἀρκεῖν νενομικότες. Προςανεπλέξαμεν δὲ αὐτοῖς καὶ τὰς ἐξ ἀδιαθέτου καλουμένας ἁπάσας διαδοχὰς, καὶ αὐτὰς τὰς τῶν γένων τάξεις, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτοις βαθμοὺς ἐγγράψαντες τῷ βιβλίῳ, καὶ ἐπὶ τῆς ἐσχατίας αὐτῶν τὰ περὶ τοῦ Τερτουλλιανίου τε καὶ Orficianiου συνεθήκαμεν δόγματος, ἐξ ὧν μητέρες τε καὶ παῖδες ἀλλήλων διάδοχοι γίνονται. Πρόεισι δὲ ἐφεξῆς βιβλίον ἄλλο τά τε περὶ τῶν ἐν οἰκοδομήμασιν ἔργων, καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν ὀλισθαινόντων τε καὶ καταφερομένων οἰκημάτων ἀσφαλείας, καὶ τῶν ἐν τούτοις τὶ κακουργούντων, καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑδάτων φορᾶς ἀδικούντων τοὺς πέλας, καὶ τὰ περὶ τῶν ἀθροιζόντων τὰ δημόσια τέλη, καὶ πρόςγε δωρεῶν, τῶν τε ἀπροςδιορίστων, τῶν τε εἰς ἔννοιαν τελευτῆς ἀναφερομένων νομοθετοῦν. Καὶ αὖθις εἴ τι περὶ τῆς ὁποίας οὖν ἐλευθερίας ἐστὶν, ἢ καὶ τῶν ὑπὲρ ταύτης ἀγώνων, τοῦτο ἑνὶ παραδέδοται βιβλίῳ. Ἔτι δὲ καὶ τὰ περὶ νομῆς, καὶ τῆς δι' αὐτῆς κτήσεως, καὶ τῶν εἰςαγουσῶν αὐτὴν αἰτιῶν εἰς ἓν ἀπεθέμεθα σύγγραμμα. Καὶ εἴ τί γε ὅλως περὶ δικαστικῶν ἐστὶν ἀποφάσεών τε, καὶ τῶν ἐν τούτοις τινὰ κατὰ σφῶν αὐτῶν ὁμολογούντων, καὶ τῆς τῶν ὄντων ἀναχωρήσεως, καὶ δανειστικῆς τε κατοχῆς καὶ πράσεως, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διακρίσεώς τε καὶ κηδεμονίας, καὶ τοῦ μή τι παθεῖν τοὺς δανείζοντας βλάβος, καὶ τοῦτο ὁμοίως εἰς ἓν ἤθροισται βιβλίον. Καὶ τὸν τῶν interdictων τε τρόπον οὐ πλείοσιν ἑνὸς παραδεδώκαμεν βιβλίου. Ἐκεῖθέν τε ἐπὶ τὰς παραγραφὰς καὶ τοὺς ἐπ' αὐταῖς τεταγμένους ἐχωρήσαμεν χρόνους, καὶ τὸν τῶν ἐνοχῶν τε καὶ ἀγωγῶν ἀπεθέμεθα τρόπον. Καὶ συνηγάγομεν τὸ πᾶν δὴ τοῦτο μέρος, οὗπερ ἡγεῖται τὰ περὶ τῶν διακατοχῶν, ὡς εἴρηται, γεγραμμένα, εἰς ὀκτὼ βιβλίων ἀριθμὸν, ἕκτον δὴ τοῦτο μέρος τῆς ὅλης συντάξεως ἀποθέμενοι. §. 8. Τὸ δὲ δὴ τοῦ παντὸς τελευταῖον, ὅπερ ἕβδομον ἁπάσης ἐστὶν τῆς πραγματείας, ἓξ βιβλίων ἀριθμῷ περιέσταλται, ἀρχόμενον μὲν ἐκ τῶν ἐπερωτήσεων, διαβαῖνον δὲ διά τε τῶν ὑπὲρ ἐγγυῆς γεγραμμένων, καὶ τῆς τῶν χρεῶν καταβολῆς, καὶ διαλύσεώς τε καὶ ἐλευθερίας αὐτῶν, καὶ τῶν εἰςηγμένων ἐκ τῆς τῶν πραιτόρων νομοθεσίας ἐπερωτήσεων. Ἅπερ ἅπαντα δύο παρ' ἡμῶν συνέσταλται βιβλίοις, καὶ τοῖς τε ἔμπροσθεν οὐδὲ εἰπεῖν ἐστὶν, ὅσα καθεστῶτα. Προϊὸν δὲ εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐγκλημάτων λόγον, καὶ ἅπαντα καταλέγον, ὁπόσα τῶν τε μετριωτέρων ἐστὶν ἁμαρτημάτων, ἅπερ ἰδιωτικὰ καλοῦσιν, ὅσα τε οὐχὶ τεταγμένα προςονομάζουσιν, ἀλλὰ τὴν τῶν extraordinariων αὐτοῖς ἐπιτιθέασιν ἐπωνυμίαν, ἀναβαῖνον δὲ καὶ εἰς τὰ δημόσια τῶν ἐγκλημάτων, ἅπερ σφοδρότατά τε ἐστὶν, καὶ μεγάλην ἐφ' ἑαυτοῖς καλεῖ τὴν ποινήν. Δύο δὲ κἀνταῦθα βίβλοι ταῦτα δὴ τὰ περὶ τῶν ἁμαρτημάτων τε καὶ ἐγκλημάτων συνέχουσιν· προςαναμέμικται γὰρ αὐτοῖς καὶ τὰ περὶ τῶν ἐπ' ἐγκλήμασιν μὲν ἁλισκομένων, ἑαυτοὺς δὲ ἀφανεῖς καθιστάντων, καὶ τῆς οὔσης αὐτοῖς περιουσίας, καὶ τῆς ἐπαγομένης τοῖς καταδεδικασμένοις ποινῆς ἢ συγχωρήσεως. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἑτέρου βιβλίου πάλιν ὁ περὶ τῶν ἐφέσεων γίνεται λόγος, κοινὸς ὢν εἰκότως κατὰ τῶν ψήφων, τῶν τε εἰς χρήματα, τῶν τε εἰς ἐγκλήματα φερομένων· ὁπόσα δὲ ὑπέρ τε πολιτῶν, ὑπέρ τε βουλευτῶν, καὶ λειτουργημάτων, καὶ τῶν δημοσίων ἔργων καὶ πανηγύρεων, καὶ πόρων ἐπαγγελίας, καὶ ποικίλων ἐρωτήσεων, καὶ τῆς δημοσίας ἀπογραφῆς νενομοθέτηται τοῖς πάλαι, ὅσα τε [ὡς] ὑπὲρ τῆς τῶν ῥημάτων ἐστὶν ὀνομασίας, καὶ τῶν ἐν κανόσιν εἰρημένων τοῖς πάλαι, ταῦτα ἅπαντα τὸ τελευταῖον περιέχει βιβλίον. Τούτου δὴ τοῦ συστήματος, ᾧπερ ἀρχὴ τὰ περὶ τῶν ἐπερωτήσεων ἐστὶν, ἕκτον μὲν, ὅσον πρὸς τὴν οἰκείαν ἀρχὴν καθεστὼς, πεντηκοστὸν δὲ πρὸς τὴν ὅλην τῆς συντάξεως ἁρμονίαν. §. 9. Ἅπερ ἅπαντα συντέθειταί τε καὶ ἐκπεπόνηται καλῶς τε καὶ τῆς παρ' ἡμῶν κελεύσεως ἀξίως παρά τε Τριβωνιανοῦ, τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ σοφωτάτου μαγίστρου, καὶ ἀπὸ κυαιστόρων τῶν ἡμετέρων βασιλείων, καὶ ὑπάτων, ἀνδρὸς ἔν τε τῷ πράττειν, ἔν τε τῷ ῥητορεύειν, ἔν τε τῷ τοὺς νόμους γράφειν εὐδοκιμοῦντος, τῶν δὲ ἡμετέρων ἔμπροσθεν οὐδὲν τιθεμένου προστάξεων, καὶ τῶν καὶ ὑπ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἡμῖν ἐκπονησαμένων, τοῦτ' ἔστιν Κωνσταντίνου τε, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου κόμητος τῶν θείων λαργιτιόνων, καὶ ἀντιγραφέως τοῦ θείου σκρινίου, τῶν τε θείων λιβέλλων, καὶ τῶν βασιλικῶν διαγνώσεων, χρηστὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἡμῖν ἐν ἅπασιν παρασχομένου, καὶ πρόςγε Θεοφίλου, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μαγίστρου, καὶ νόμους ἐπὶ τῆς βασιλίδος ταύτης πόλεως σεμνῶς τε, καὶ ἀγρύπνως, καὶ τῆς διδασκαλικῆς ἐπιτηδεύσεως ἀξίως διδάσκοντος, καὶ Δωροθέου, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου κυαιστωρίου καὶ διδασκάλου ἐν τῇ τῶν νόμων ἀναδεδειγμένου πόλει, (φαμὲν δὲ τὴν ἀοίδιμόν τε καὶ περιφανῆ τῶν Βηρυτίων μητρόπολιν) ὃν ἡ περὶ αὐτοῦ χρηστὴ δόξα καὶ εἰς ἡμᾶς ἤγαγεν, καὶ τῶν παρόντων μετασχεῖν προυτρέψατο πόνων, καὶ Ἀνατολίου τε, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μαγίστρου, ὃς δὴ καὶ αὐ-

omnes bonorum possessiones positae sunt, quae ad ingenuos, quae ad libertinos respiciunt; ut et ius omne, quod de gradibus et affinitatibus descendit, legitimaeque hereditatis et omnis ab intestato successio, et Tertullianum, et Orphitianum senatusconsultum, ex quibus mater et filii invicem sibi heredes exsistunt, in geminos libros contulimus, bonorum possessionum multitudinem in compendiosum et manifestissimum ordinem concludentes. Post haec ea, quae de operis novi nuntiationibus, damnique infecti, et de aedificiis dirutis, et eorum insidiis, et quae de aqua pluvia arcenda veteribus auctoribus placita sunt, nec non de publicanis, et donationibus tam inter vivos, quam mortis causa conficiendis cauta legibus invenimus, in librum singularem deduximus. De manumissionibus autem, et de liberali causa alius liber respondet, quemadmodum et de acquisitione tam dominii, quam possessionis, et titulis, qui eam inducunt, multae et variae lectiones uni sunt insertae volumini; alio libro deputato his, qui iudicati, vel in iure confessi sunt, et de bonorum detentionibus, et venditionibus, et ut ne quid in fraudem creditorum fiat. Postque haec omnia interdicta glomerata sunt, et deinceps exceptiones de temporum prolixitatibus; et de obligationibus et actionibus liber iterum singularis extenditur, ut praefata sexta pars totius Digestorum voluminis octo libris definiatur. §. 8. Septimus autem et novissimus articulus Digestorum sex libris formatus est, in quo de stipulationibus seu verborum obligationibus, fideiussoribus et mandatoribus, nec non novationibus, et solutionibus, et acceptilationibus, et de praetoriis stipulationibus omne, quod ius invenitur, gemino volumine inscriptum est, quod in libris antiquis nec numerari possibile fuit. Et post hoc duo terribiles libri positi sunt de delictis privatis, et extraordinariis, nec non publicis criminibus, qui omnem continent severitatem poenarumque atrocitatem. Quibus permixta sunt et ea, quae de audacibus hominibus cauta sunt, qui se celare conantur et contumaces exsistunt, et de poenis, quae condemnatis infliguntur, vel conceduntur, nec non de eorum substantiis. Liber autem singularis de appellationibus nobis excogitatus est contra sententias tam civiles, quam criminales causas finientes. Cetera autem omnia, quae de municipalibus, vel de decurionibus, et muneribus, vel publicis operibus, vel nundinis, et pollicitationibus, et diversis cognitionibus, et censibus, vel significatione verborum veteribus inventa sunt, quaeque regulariter definita, in sese recipit quinquagesimus, totius consummationis perfectio. §. 9. Quae omnia confecta sunt per virum excelsum nec non prudentissimum Magistrum, Exquaestore et Exconsule Tribonianum, qui similiter eloquentiae et legitimae scientiae artibus decoratus, et in ipsis rerum experimentis emicuit, nihilque maius nec carius nostris unquam iussionibus duxit; nec non per alios viros magnificos et studiosissimos perfecta sunt, id est Constantinum, virum illustrem, Comitem sacrarum largitionum et Magistrum scrinii libellorum sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione et gloria sese commendavit; nec non Theophilum, virum illustrem, magistrum iurisque peritum in hac splendidissima civitate laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem; et Dorotheum, virum illustrem et facundissimum quaestorium, quem in Berytiensium splendidissima civitate leges discipulis tradentem propter eius optimam opinionem et gloriam ad nos deduximus, participemque huius operis fecimus; sed et Anatolium, virum illustrem magistrum, qui et ipse apud Berytienses iuris interpres constitutus ad hoc opus allectus est, vir ab antiqua stirpe legitima procedens, quum et pater eius Leontius, et avus Eudoxius post Patricium, inclytae recordationis quaestorium et antecessorem, et Leontium, virum gloriosissimum praefectorium, consularem, atque Patricium, filium eius, optimam sui memoriam in legibus reliquerunt; nec non Cratinum, virum illustrem et Comitem sacrarum largitionum, et optimum antecessorem huius almae urbis constitutum. Qui omnes ad praedictum opus electi sunt una cum Stephano, Menna, Prosdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Iacobo, Constantino, Ioanne, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum apud maximam se-

τὸς παρὰ Βηρυτίοις τὰ ἐκ νόμων παιδεύει καλῶς, ἀνὴρ ἐκ τριγονίας σεμνῆς τοῦ παρὰ Φοίνιξιν τῶν νομων διδασκαλείου καταβαίνων· (ἀναφέρει γὰρ τὸ γένος εἰς Λεόντιόν τε καὶ Εὔδοξιον, ἄνδρας ἐπὶ νόμοις μετὰ Πατρίκιον, τὸν τῆς εὐκλέους μνήμης κυαιστώριον καὶ ἀντικήνσορα, καὶ Λεόντιον, τὸν πανεύφημον ἀπὸ ὑπάρχων, ὑπάτων, καὶ Πατρίκιον, τὸν αὐτοῦ παῖδα ὡς τεθαυμασμένους) καὶ Κρατίνου τε τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου καὶ σοφωτάτου κόμιτος τῶν θείων λαργιτιόνων, (νόμων δὲ καὶ αὐτὸς ἀγαθὸς ἐξηγητὴς ἐπὶ τῆς βασιλίδος ταύτης ἐστὶν πόλεως) καὶ πρὸς τούτοις Στεφάνου, Μηνᾶ, Προςδοκίου, Εὐτολμίου, Τιμοθέου, Λεωνίδου, Λεοντίου, Πλάτωνος, Ἰακώβου, Κωνσταντίνου, Ἰωάννου, τῶν σοφωτάτων, οἵπερ πάντες ῥήτορες μὲν εἰσὶν τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων τῶν ἱερῶν ἡμῶν πραιτωρίων, δόξαν δὲ παρὰ πᾶσιν τὴν ἐπὶ σοφίᾳ δικαίως ἔχοντες, εἰκότως παρ᾽ ἡμῶν ἐκρίθησαν ἄξιοι καθεστάναι τοῦ τοσούτου μετασχεῖν ἀγῶνος. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν περὶ τὴν τῶν Digestων ἐκπεπόνηται συγγραφὴν διὰ τῶν ἀρτίως ἡμῖν εἰρημένων ἐνδόξων τε καὶ σοφῶν ἀνδρῶν. §. 10. Τοσαύτη δὲ ἡμῖν αἰδὼς τῆς ἀρχαιότητος γέγονεν, ὥστε οὐδὲ ἀμεῖψαι τὰς προςηγορίας τῶν ἔμπροσθεν νομοθετῶν ὑπεμείναμεν, ἀλλὰ τὴν ἑκάστου τούτων τοῖς νόμοις ἐπεγράψαμεν προςηγορίαν, ἀμείψαντες μὲν εἴ τί περ ἔχειν ἡμῖν οὐκ ὀρθῶς ἐδόκει, μέρη δὲ τὰ μὲν ἀφελόντες, τὰ δὲ προςθέντες, ἐκ πολλῶν τε τὸ κάλλιον ἑλόμενοι, καὶ τὴν ἴσην ἅπασιν παρασχόντες τῆς ἐξουσίας ἰσχὺν, ὥστε πᾶν, ὅπερ ἐγγέγραπται τῷ βιβλίῳ, τοῦτο ἡμετέρα γενέσθαι γνώμη, μηδένα τε θαῤῥεῖν παρατιθέναι τὰ γενόμενα νῦν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐπειδὴ πολλὰ καὶ οὐδὲ ἀριθμηθῆναι ῥᾴδια μετατεθείκαμεν εἰς τὸ κρεῖττον, κἂν εἴτι βασιλικῇ τινι τῶν παλαιοτέρων αὐτοκρατόρων διατάξει πρὸς ἀλλοῖον εἴρητο σχῆμα. Τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα τοῖς ἔμπροσθεν ἐφυλάξαμεν, τὴν δὲ τῶν νόμων ἀλήθειαν ἡμετέραν ἐποιησάμεθα, ὥσπερ καὶ εἴ τι στασιαζόμενον ἐκείνοις ἦν, (πολλὰ δὲ τὰ τοιαῦτα ὑπέκειτο) τοῦτο διῄρηταί τε, καὶ πεπέρασται, καὶ εἰς σαφῆ περιέστηκε τέλος ἔχοντα νόμον. §. 11. Ἐπειδὴ δὲ ἐχρῆν καί τινα μετρίαν εἰςαγωγὴν ποιήσασθαι πρὸς τοὺς ἄρτι νόμων ἁπτομένους καὶ τὴν μείζω διδασκαλίαν οὐ χωροῦντας, οὐδὲ τοῦτο τῆς ἡμετέρας ἔξω κατελίπομεν προνοίας, ἀλλὰ Τριβωνιανῷ, τῷ ἐνδοξοτάτῳ, τῷ καὶ τὴν τῆς ὅλης νομοθεσίας ὑπουργίαν ἐπιτετραμμένῳ, καὶ Θεοφίλῳ γε μὴν, καὶ Δωροθέῳ, τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ σοφωτάτοις ἀντικήνσορσιν, ἐγκελευσάμενοι διεταξάμεθα, προςήκειν ἐκ τῶν τοῖς ἀρχαίοις ἐν εἰςαγωγαῖς συγκειμένων τὰ καιριώτατά τε καὶ κρατοῦντα, καὶ ὁπόσα τοῖς νῦν πολιτευομένοις συμφέρεται πράγμασιν, ταῦτα ἐξελεῖν, καὶ ἀθροῖσαι, καὶ εἰς ἡμᾶς ἀγαγεῖν, μεμνῆσθαι δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων διατάξεων, ἃς εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν ἔμπροσθεν πεποιήμεθα, καὶ οὕτω συνθεῖναι βίβλους τέσσαρας, πρῶτα στοιχεῖα τῆς εἰςαγωγῆς ἐσομένας, ἃς δὴ καλεῖν Instituta νενόμισται. Καὶ δὴ καὶ ταύτην τὴν νομοθεσίαν συνθέντες προςήγαγον ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἅπασαν κατασκεψάμενοι καὶ διακρίναντες, καλῶς τε ἔχειν καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον ἐκρίναμεν νοῦν, καὶ ἡμέτερον εἶναι καὶ τοῦτο τὸ βιβλίον ἀπεφηνάμεθα, καὶ τόγε τὴν τῶν ἡμετέρων διατάξεων ἰσχὺν ἔχειν αὐτὸ παρ᾽ αὐτῶν, ὧν ἐν προοιμίοις τοῦ βιβλίου διειλέχθημεν, ἅπασιν ἐδηλώσαμεν. §. 12. Οὕτω τοίνυν τὴν Ῥωμαίων νομοθεσίαν τάξαντες, καὶ ἐν τρισὶν τοῖς ὅλοις βιβλίοις τε καὶ ἐνιαυτοῖς πρᾶγμα τοσοῦτον ἐκπεπονηκότες, ὅπερ ἦν μὲν τὴν ἀρχὴν ὑπὲρ ἅπασαν ἐλπίδα, τὰ δὲ δὴ τελευταῖα, μεθ᾽ ὅπερ ἡμεῖς βατὸν εἶναι τὸ πρᾶγμα ἐδείξαμεν, οὐδὲ εἰς δέκατον ἔτος ὅλον συντεθῆναι προςδοκηθὲν, εἰς μόνων τριῶν ἐνιαυτῶν ἀποτελέσαντες τάχος, καὶ τῷ δεσπότῃ θεῷ καὶ τοῦτον ἀναθέντες τὸν ἆθλον, τῷ καὶ εἰρήνην ἄγειν, καὶ πολέμους κατορθοῦν, καὶ νομοθετῆσαι παντὶ τῷ τε πρὸ ἡμῶν, τῷ τε ἐφ᾽ ἡμῶν, τῷ τε μεθ᾽ ἡμᾶς χρόνῳ δωρησαμένῳ, δίκαιον ᾠήθημεν, ἅπασιν ἀνθρώποις ποιῆσαι φανερὰν τὴν ἡμετέραν ὑπὲρ αὐτῶν σπουδήν τε, καὶ πρόνοιαν, ὅπως ἂν τῆς ἔμπροσθεν ἀπαλλαγέντες ταραχῆς τε καὶ συγχύσεως, καὶ πέρας ἐχούσης οὐδὲν νομοθεσίας, χρήσωνται νόμοις ὀρθοῖς τε, καὶ συντόμοις, καὶ πᾶσιν προχείροις, καὶ τὴν τῶν δικῶν συντομίαν ἀσπαζομένοις, καὶ προκειμένοις γε ἅπασιν τοῖς βουλομένοις ῥᾳδίως εἰς κτῆσιν, οὐκ ἔτι πολλῶν δεομένοις χρημάτων, ἵνα τὸ τῶν ἀχρήστων ἐκείνων βιβλίων ἀθροισεῖεν πλῆθος, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ὀλίγῳ τιμήματι τοῖς τε πλουτοῦσιν ὁμοίως, τοῖς τε ἐξ ἐλάττονος ὁρμωμένοις οὐσίας ἄδειαν τῆς ἑαυτῶν παρεχομένοις κτήσεως. §. 13. Εἰ δέ τι πλήθους ὄντος τοῦ καὶ νῦν ἠθροισμένου καὶ ἐκ τοσούτων μυριάδων συλλεγέντος δόξειεν ἔχειν ὁμοίως, (τοῦτο δὲ οἰόμεθα σπάνιον ἔσεσθαι) πλὴν ἀλλὰ τοῖς τῆς ἀνθρωπίνης ἐστοχασμένοις φύσεως οὐκ ἔξω δικαίας ἀπολογίας οὐδὲ τοῦτο δόξειεν εἶναι. Τὸ γὰρ διὰ πάντων ἀνεύθυνον θείας ἂν εἴη μόνης, ἀλλ᾽ οὐκ ἀνθρωπίνης ἰσχύος, καθὰ καὶ τοῖς πρὸ ἡμῖν εἴρηται· πλὴν ἔστιν, ὅπῃ καὶ τὴν τῶν ὁμοίων παρεδεξάμεθα θέσιν, ἢ τῶν ὑποκειμένων πραγμά-

dem praefecturae, quae orientalibus praetoriis praesidet, omnes autem suae virtutis testimonium undique accipientes et a nobis ad tanti operis consummationem electi sunt. Et quum omnes in unum convenerunt gubernatione Triboniani viri excelsi, ut tantum opus nobis auctoribus possint conficere, deo propitio in praedictos quinquaginta libros opus consummatum est. §. 10. Tanta autem a nobis antiquitati habita est reverentia, ut nomina prudentium taciturnitati tradere nullo patiamur modo, sed unusquisque eorum, qui auctor legis fuit, nostris Digestis inscriptus est; hoc tantummodo a nobis effecto, ut, si quid in legibus eorum vel supervacuum, vel imperfectum, vel minus idoneum visum esset, vel adiectionem, vel deminutionem necessariam accipiat, et rectissimis tradatur regulis. Et in multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est, unaque omnibus auctoritate indulta, ut, quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat, et ex nostra voluntate compositum; nemine audente comparare ea, quae antiquitas habebat, et quae nostra auctoritas introduxit, quia multa et maxima sunt, quae propter utilitatem rerum transformata sunt; adeo ut, etsi principalis constitutio fuerat in veteribus libris relata, neque ei pepercerimus, sed et hoc corrigendum esse putaverimus, et in melius restaurandum. Nominibus etenim veteribus relictis, quidquid legum veritati decorum et necessarium fuit, hoc nostris emendationibus servavimus, et propter hanc causam et si quid inter eos dubitabatur, hoc iam in tutissimam pervenit quietem, nullo titubante relicto. §. 11. Sed quum prospeximus, quod ad portandam tantae sapientiae molem non sunt idonei homines rudes et qui in primis legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant, et aliam mediocrem emendationem praeparandam esse censuimus, ut sub ea colorati et quasi primitiis omnium imbuti possint ad penetralia eorum intrare, et formam legum pulcherrimam non conniventibus oculis accipere. Et ideo Triboniano viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus et facundissimis antecessoribus, arcessitis mandavimus, quatenus libris, quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continebant, et Institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his utile, et aptissimum, et undique sit elimatum, et rebus, quae in praesenti aevo in usu vertuntur, consentaneum inveniatur, hoc et capere studeant, et quatuor libris reponere, et totius eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere, quibus iuvenes suffulti possint graviora et perfectiora legum scita sustentare. Admonuimus autem eos, ut memores etiam nostrarum fiant constitutionum, quas pro emendatione iuris promulgavimus, et in confectione Institutionum etiam eadem emendatione ponere non morentur, ut sit manifestum, et quid antea vacillabat, et quid postea in stabilitatem redactum est. Quod opus ab his perfectum, ut nobis oblatum et relectum est, et prono suscepimus animo, et nostris sensibus non indignum esse iudicavimus, et praedictos libros constitutionum vicem habere iussimus; quod et in oratione nostra, quam eisdem libris praeposuimus, apertius declaratur. §. 12. Omni igitur romani iuris dispositione composita, et in tribus voluminibus, id est Institutionum, et Digestorum seu Pandectarum, nec non Constitutionum, perfecta, et in tribus annis consummata, quae ut primum separari coepit, neque in toto decennio compleri sperabatur, omnipotenti deo et hanc operam ad hominum sustentationem piis obtulimus animis, uberesque gratias maximae deitati reddidimus, quae nobis praestitit et bella feliciter peragere, et honesta pace potiri, et non tantum nostro, sed etiam omni aevo, tam instanti quam posteriori, leges optimas ponere. §. 13. Omnibus itaque hominibus eandem sanctionem manifestam facere necessarium esse perspeximus, ut sit eis cognitum, quanta confusione et infinitate absoluti, in quam moderationem et legitimam veritatem pervenerint, legesque in posterum habeant tam directas, quam compendiosas, omnibusque in promtu positas, et ad possidendi libros earum facilitatem idoneas, ut non mole divitiarum expensa possint homines superva-

τῶν τοῦτο ἀπαιτούντων, τὸ δεῖν ταὐτὸ πλείοσιν ἐφαρμοσθῆναι τόποις, ἢ τοῦ συναναμεμίχθαι τινὶ ξένῳ τὸ δοκοῦν ὅμοιον τῷ πρόσθεν καὶ δύσκριτον αὐτῶν τὴν διαίρεσιν εἶναι, ἢ καὶ τῷ πολλάκις φυλαχθῆναι τὸ τῆς ὅλης θεωρίας συνεχὲς, καὶ μὴ διασπασθῆναι τὸν νοῦν τῇ τῶν ἤδη γεγραμμένων ἀφαιρέσει ῥημάτων, πλὴν καὶ τουτο εἴπου καὶ παρείληπται διὰ τὴν τοῦ πράγματος ἀνάγκην, ἀλλ' ἔστιν βραχὺ, καὶ οὐδεμίαν ἑαυτοῦ σχεδὸν παρεχόμενον αἴσθησιν. §. 14. *Ταὐτὸ δὲ* τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἤδη νενομοθετημένων ἐν ταῖς βασιλικαῖς διατάξεσιν ἐφυλάξαμεν. τὰ γὰρ ἐκείναις εἰρημένα κατὰ τοῦτο τεθῆναι τὸ βιβλίον οὐ συνεχωρήσαμεν, πλὴν ὅσον ἐκ τοῦ * σει τῆς ὁμοιότητος αἰτιῶν. §. 15. *Ἐναντίως* δὲ τοῖς ἄλλοις ἔχοντά τινα νόμον τῶν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου κειμένων οὐκ ἄν τις εὕροι ῥᾳδίως, εἴγε διὰ πάντων τῶν τῆς ἐναντιότητος ὅρων διεξελθεῖν σπεύσειεν, ἀλλ' ἔστιν τι τὸ διάφορον, ὃ προςληφθὲν ἀλλοιοτέραν ἴσως παρὰ θάτερον ποιεῖ τὴν τοῦ νόμου θέσιν. §. 16. *Εἰ δὲ* καί τι τυχὸν παρεῖται τῶν τεθῆναι δεόντων, (εἰκὸς γὰρ καί τι τοιοῦτο συμβῆναι διὰ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθένειαν φύσεως) ἀλλὰ τῷ παντὶ κάλλιον ἂν εἴη τοῖς ἡμῶν ὑπηκόοις, πολλῶν ἀπηλλάχθαι κακῶν, τοῦ καταλιπεῖν ἴσως ὀλίγα τινὰ τῶν δοκούντων ἐπιτηδείων, μυριάσιν σχεδὸν ἀναριθμήτοις ἐγκατορωρυγμένα τε καὶ ἀποκείμενα, καὶ οὐδενὶ σχεδὸν τῶν πάντων γνώριμα, τούτου τε ἕνεκεν διαλαθόντα ῥᾳδίως. §. 17. *Τοσούτων* δὲ ὄντων τῶν ἔμπροσθεν γεγραμμένων βιβλίων, ἐξ ἐλαχίστων νομοθετῶν τε καὶ βιβλίων ἐκρίνετο τὰ τῶν ἐν δικαστηρίοις ἀγώνων, τῶν μὲν ἐπειδὴ βιβλίων ἠπόρουν, τῶν δὲ ἐπείπερ οὐκ ἤρκουν πόνοις πλείοσιν εὑρεῖν τὰ πολλὰ τῶν χρησίμων οὐκ ἰσχυόντων. *Νῦν δὲ* κατὰ τὴν σύνταξιν ἤθροισται ταύτην πολὺς νόμων κρατούντων ἀριθμὸς ἐκ βιβλίων σπανίων, καὶ μόλις ἐξευρημένων, καὶ ὧν οὐδὲ τὰς προσηγορίας οἱ πολλοὶ καὶ τῶν σφόδρα εὐδοκιμούντων ἐπὶ νόμοις ἐγίνωσκον, ὧν δὴ τὴν ὕλην ἡμῖν ἀφθονωτάτην ὁ ῥηθεὶς ἐνδοξότατος Τριβωνιανὸς παρέσχετο, πολλῶν τε βιβλίων, καὶ οὐδὲ ἀριθμηθῆναι ῥᾳδίων παρασχόμενος πλῆθος, ὧν ἁπάντων διαρκῶς ἀναγνωσθέντων ἠθροίσθη τὰ παρόντα βιβλία. *Καὶ* τοῖς γε οἱ παρ' ἡμῶν πρὸς τοῦτο συναθροισθέντες πολλοῖς δὴ καὶ ἑτέροις ἐνέτυχον βιβλίοις, ἐν οἷς οὐδὲν εὑρόντες σπουδαῖον οὐδὲ καινὸν παρὰ τὰ πρόσθεν ἠθροισμένα, τὴν ἐξ αὐτῶν εἰκότως ἀπεδοκίμασαν ἐν τῷδε τῷ συγγράμματι τῶν νόμων εἰςφοράν. §. 18. *Εἰ δὲ* καί τι τὸ λοιπὸν ἀμφισβητηθείη, καὶ μὴ τοῖς νόμοις τούτοις ἐγγεγραμμένον φανείη, (πολλὰ γὰρ δὴ πέφυκεν καινουργεῖν ἡ φύσις) ἀλλὰ βασιλείαν ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο καθῆκεν εἰς ἀνθρώπους, ὅπως ἂν τοῖς δεομένοις ἀεί τι διατάττουσα, τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀοριστίαν ἀναπληροῖ τε, καὶ ῥητοῖς περικλείοι νόμοις τε καὶ ὅροις. *Καὶ* οὐχ ἡμέτερόν γε τοῦτο λέγομεν μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ὁ πάντων τῶν ἐν νομοθέταις εὐδοκιμηκότων σοφώτατος Ἰουλιανὸς αὐτὸ τοῦτο φαίνεται λέγων, καὶ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας ἐπὶ ταῖς ἀναφυομέναις ζητήσεσιν ἐπικαλούμενος ἀναπλήρωσιν, καὶ πρός γε Ἀδριανὸς ὁ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως, ὅτε παρὰ τῶν πραιτώρων κατ' ἔτος ἕκαστον νομοθετούμενα ἐν βραχεῖ τινι συνῆγε βιβλίῳ, τὸν κράτιστον Ἰουλιανὸν πρὸς τοῦτο παραλαβὼν, κατὰ τὸν λόγον, ὃν ἐν κοινῷ διεξῆλθεν ἐπὶ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, αὐτὸ δὴ τοῦτο φησὶν, ὡς, εἴτι παρὰ τὸ διατεταγμένον ἀνακύψειεν, προςῆκόν ἐστιν τοὺς ἐν ἀρχαῖς τοῦτο πειρᾶσθαι διαιρεῖν καὶ θεραπεύειν κατὰ τὴν ἐκ τῶν ἤδη διατεταγμένων ἀκολουθίαν. §. 19. *Ταῦτα* τοίνυν ἅπαντες (φαμὲν δὲ ὑμᾶς τε, ὦ μεγάλη βουλὴ, καὶ ὁ λοιπὸς ἅπας τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἄνθρωπος) γινώσκοντες, χάριν μὲν ὁμολογεῖτε Θεῷ, τῷ τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἀγαθὸν τοσοῦτον φυλάξαντι, χρῆσθε δὲ τοῖς ἡμετέροις νόμοις, τῶν τοῖς πάλαι βιβλίοις ἐγγεγραμμένων προςέχοντες οὐδενὶ, οὐδὲ ἀντεξετάζοντες αὐτὰ πρὸς τὰ νῦν κείμενα, διὰ τὸ, κἂν εἰ δοκοίη τινά πως ἀλλήλοις μὴ συμφθέγγεσθαι, ἀλλ' οὖν τὸ μὲν πρότερον ἡμῖν ὡς ἀλυσιτελὲς ἀπαρέσαιτο, νῦν δὲ τοῦτο δόξαι κρατεῖν. *Καὶ* γὰρ ἀπαγορεύομεν ἐκείνοις τὸ λοιπὸν χρῆσθαι, ταῦτα δὲ δὴ καὶ μόνα πολιτεύεσθαί τε καὶ κρατεῖν συγχωροῦμέν τε καὶ θεσπίζομεν, ὡς, ὅγε ἐπιχειρῶν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν βιβλίων, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτων δὴ τῶν δύο βιβλίων μόνων, καὶ τῶν διατάξεων τῶν παρ' ἡμῶν συντιθεμένων ἢ γενομένων χρῆσθαί τισιν νόμοις, ἢ τούτους ἐν δικαστηρίοις ἀναγινώσκειν, ἢ, εἴγε δικάζοι, τούτων ὑπ' αὐτῷ δεικνυμένων ἀνέχεσθαι, παραποιήσεως ἔνοχος ἔσται, καὶ δημοσίων ἀδικη-

cuae legum multitudinis adipisci volumina, sed vilissima pecunia facilis eorum comparatio pateat tam ditioribus, quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia comparanda. §. 14. Si quid autem in tanta legum compositione, quae ab immenso librorum numero collecta est, simile forsitan raro inveniatur, nemo hoc vituperandum existimet, sed primum quidem imbecillitati humanae, quae naturaliter inest, hoc adscribat, quia omnium habere memoriam, et penitus in nullo peccare divinitatis magis, quam mortalitatis est (quod et a maioribus dictum est), deinde sciat, quod similitudo in quibusdam et his brevissimis assumta non inutilis est, et nec citra nostrum propositum hoc subsecutum. Aut enim ita lex necessaria erat, ut diversis titulis propter rerum cognationem applicari eam oportuerit, aut quum fuerat aliis diversis permixta, impossibile erat, eam per partes detrahi, ne totum confunderetur, et in his partibus, in quibus perfectissime iussiones expositae veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat sparsum, hoc dividere ac separare penitus erat incivile, ne tam sensus, quam aures legentium ex hoc perturbarentur. Similique modo si quid principalibus constitutionibus cautum est, hoc in Digestorum volumine poni nullo concessimus modo, quasi constitutionum recitatione sufficiente, nisi et hoc raro ex iisdem causis, ex quibus similitudo assumta est. §. 15. Contrarium autem aliquid in hoc codice positum nullum sibi locum vindicabit, nec invenietur, si quis subtili animo diversitatis rationes excutiet; sed est aliquid novum inventum, vel occulte positum, quod dissonantiae querelam dissolvit, et aliam naturam inducit, discordiae fines effugientem. §. 16. Sed et si quid forsitan praetermissum est, quod in tantis millibus quasi in profundo positum latitabat, et quum idoneum fuerat poni, obscuritate involutum necessario derelictum est, quis hoc reprehendere recto animo possit? primo quidem propter ingenii mortalis exiguitatem, deinde propter ipsius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam sui ad eruendum praebuit copiam; dein quod multo utilius est, pauca idonea effugere, quam multis inutilibus homines praegravari. §. 17. Mirabile autem aliquid ex his libris emersit, quod multitudo antiqua praesente brevitate paucior invenitur; homines etenim, qui antea lites agebant, licet multae leges fuerant positae, tamen ex paucis lites perferebant, vel propter inopiam librorum, quos comparare eis impossibile erat, vel propter ipsam inscientiam, et voluntate iudicum magis, quam legitima auctoritate lites dirimebantur. In praesenti autem consummatione nostrorum Digestorum e tantis leges collectae sunt voluminibus, quorum et nomina antiquiores homines non dicimus nesciebant, sed nec unquam audiebant; quae omnia collecta sunt substantia amplissima congregata, ut egena quidem antiqua multitudo inveniatur, opulentissima autem brevitas nostra efficiatur. Antiquae autem sapientiae librorum copiam maxime Tribonianus vir excellentissimus praebuit, in quibus multi fuerant et ipsis eruditissimis hominibus incogniti; quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in optimam nostram compositionem pervenit. Sed huius operis conditores non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positae sunt, sed etiam alia multa, quae, nihil vel utile, vel novum in eis invenientes, quod exceptum nostris Digestis applicarent, optimo animo respuerunt. §. 18. Sed quia divinae quidem res perfectissimae sunt, humani vero iuris conditio semper in infinitum decurrit, et nihil est in ea, quod stare perpetuo possit, (multas etenim formas edere natura novas deproperat) non desperamus, quaedam postea emergi negotia, quae adhuc legum laqueis non sunt innodata. Si quid igitur tale contigerit, augustum imploretur remedium, quia ideo imperialem fortunam rebus humanis deus praeposuit, ut possit omnia, quae noviter contingunt, et emendare, et componere, et modis et regulis competentibus tradere. Et hoc non primum a nobis dictum est, sed ab antiqua descendit prosapia, quum et ipse Iulianus, legum et edicti perpetui subtilissimus conditor, in suis libris hoc retulerit, ut, si quid imperfectum inveniatur, imperiali sanctione hoc repleatur; et non ipse solus, sed et divus Hadrianus in compositione edicti, et senatusconsulto, quod eam secutum est, hoc apertissime definivit, ut, si quid in edicto positum non inveniatur, hoc ad eius regulas, eiusque coniecturas et imitationes possit nova instruere auctoritas. §. 19. Haec igitur omnia scientes, patres conscripti, et omnes orbis terrarum homines, gratias quidem amplissimas agite summae divinitati, quae vestris temporibus tam saluberri-

μάτων κριθεὶς τὰ τῆς ποινῆς, εἰ καὶ μὴ λέγωμεν, ἀλλ' αὐτόθεν πρόδηλον, ὡς ὑποστήσεται. §. 20. *Καὶ τοῦτο δὲ ἄριστον εἶναι κρίναντες, τὸ προθεῖναι τοῦ τῶν* Digestwn *βιβλίου καὶ τοὺς ἔμπροσθεν νομοθέτας, καὶ τὰ τούτων βιβλία, καὶ ὅθεν ἡ συλλογὴ τῶν νῦν ἡμῖν ἀθροισθέντων ἐγένετο νόμων, τοῦτό τε γενέσθαι προςετάξαμεν, καὶ δὴ καὶ γέγονεν, καὶ ἅμα γε τὰ περὶ τούτων ὑποτεθῆναι τῇδε τῇ θείᾳ ἡμῶν διατάξει παρεκελευσάμεθα, ὅπως ἂν ἅπασιν ᾖ φανερὸν, τί μὲν τὸ τῆς προτέρας ἀπειρίας τε καὶ ἀοριστίας ἦν, τί δὲ τὸ παρ' ἡμῶν ἐξευρημένον. Νομοθέτας δὲ ἤτοι νόμων ἑρμηνευτὰς ἐκείνους ἠθροίσαμεν, οἳ παρὰ πᾶσιν δεδοκιμασμένοι καθεστᾶσιν, καὶ τοὺς ἔμπροσθεν ἀρέσαντες αὐτοκράτορας, καὶ τῆς παρ' ἐκείνων τυχόντες μνήμης. Εἰ γάρ τις τῶν οὐχὶ τοῖς παλαιοῖς νομοθέταις γνωριζομένων ἐστὶν, τούτῳ δὲ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ βιβλίον μετουσίας ἀπηγορεύσαμεν. Πᾶσίν γε μὴν τοῖς ἐνταῦθα κειμένοις μίαν τάξιν τε καὶ ἀξίαν δεδώκαμεν, οὐδενὶ μείζονος αὐθεντίας παρὰ τὸν ἕτερον φιλοτιμηθείσης. Εἰ γὰρ τοῖς παρ' αὐτῶν γεγραμμένοις ἅπασιν βασιλικῶν διατάξεων δεδώκαμεν ἰσχὺν, τί ἂν ἐν τούτοις μεῖζόν τις ἢ ἔλαττον ἔχειν δοκοίη;* §. 21. *Ἐκεῖνό γε μὴν εὐθύς τε τὴν νομοθεσίαν ἀθροισθῆναι ταύτην ἐγκελευόμενοι, νῦν δὲ αὖθις, αὐτὴν βεβαιοῦντες, ἅπασιν ὁμοίως ἀπαγορεύομεν, τὸ μηδένα θαῤῥῆσαι, μήτε τῶν νῦν ὄντων, μήτε τῶν ὕστερον ἐσομένων, τούτων δὴ τῶν νόμων ὑπομνήματα γράφειν, πλὴν εἰ μὴ βουληθεῖεν εἰς μὲν τὴν Ἑλλήνων γλῶτταν αὐτὰ μεταβαλεῖν, μόνῃ δὲ τῇ κατὰ πόδα καλουμένῃ χρήσασθαι τῶν νόμων ἑρμηνείᾳ, καὶ εἴ τι κατὰ τὴν τῶν ὀνομαζομένων παρατίτλων, ὡς εἰκὸς, προσγράψαι βουληθεῖεν χρείαν. Ἕτερον δὲ παντάπασιν μηδοτιοῦν περὶ αὐτὰ πράττειν, μηδὲ αὖθις δοῦναι στάσεώς τε, καὶ ἀμφισβητήσεως, καὶ πλήθους τοῖς νόμοις ἀφορμὴν, τοῦτο, ὅπερ καὶ πρόσθεν ἐπὶ τῆς τοῦ ἠδίκτου γέγονεν νομοθεσίας, ὥστε καί τοί γε οὕτω βραχύτατον αὐτὸ καθεστὼς ἐκ τῆς τῶν ποικίλων ὑπομνημάτων διαφορᾶς εἰς ἀναρίθμητον ἐκταθῆναι πλῆθος. Εἰ γάρ τι φανείη τυχὸν ἀμφισβητούμενον ἢ τοῖς τῶν δικῶν ἀγωνισταῖς, ἢ τοῖς τοῦ κρίνειν προκαθημένοις, τοῦτο βασιλεὺς ἑρμηνεύσει καλῶς, ὅπερ αὐτῷ μόνῳ παρὰ τῶν νόμων ἐφεῖται. Ὡς ὅγε θαῤῥῶν παρὰ ταύτην ἡμῶν τὴν νομοθεσίαν ὑπόμνημά τι καταθέσθαι κατὰ σχῆμα τῆς ἡμετέρας κελεύσεως ἀλλοιότερον, οὗτος ἴστω τοῖς τῆς παραποιήσεως ἐνεξόμενος νόμοις, τοῦ παρ' αὐτοῦ συντεθέντος ἀφαρπαζομένου, καὶ πᾶσιν διαφθειρομένου τρόποις.* §. 22. *Αὐτῆς ταύτης ἐπικειμένης τῆς ποινῆς καὶ κατὰ τῶν σημείοις τισὶν ἐν τῇ γραφῇ χρωμένων, ἅπερ σίγλας καλοῦσιν, καὶ δι' αὐτῶν συνταράττειν τὴν γραφὴν ἐπιχειρούντων, ἀλλὰ μὴ δι' ὅλου τούς τε ἀριθμοὺς, τά τε ὀνόματα τῶν πάλαι σοφῶν, τήν τε ὅλην νομοθεσίαν γραφόντων. Ἴστωσαν δὲ καὶ οἱ βιβλίον οὕτω γεγραμμένον κτώμενοι, ὡς ἀνόνητον ἕξουσιν τὴν τούτου κτῆσιν· οὐδὲ γὰρ δίδομεν ἄδειαν τοῖς τοιούτοις βιβλίοις ἐν τοῖς δικαστηρίοις πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν, κἂν εἰ συμβαίη τὸ βιβλίον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μέρους, οὗπερ ἀναγινώσκεται, μηδὲν ἔχειν τοιοῦτο σημεῖον, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ οἵῳ δήποτε ἑαυτοῦ μέρει, κἂν εἰ πρὸς ἅπαξ εἴη τοῦτο γενόμενον. Ὥστε αὐτὸς μὲν τὸ βιβλίον ἀντὶ μηδὲ γεγραμμένου παντελῶς ἕξει, ὁ δὲ τοῦτο γεγραφὼς, καὶ ἀγνοοῦντι τῷ κτησαμένῳ δοὺς, διπλασίαν καταθήσει τῆς τούτου διατιμήσεως τῷ βεβλαμμένῳ τὴν ποσότητα, οὐδὲν ἧττον ἁρμοζούσης καὶ τῆς ἐγκληματικῆς κατ' αὐτοῦ ποινῆς. Τοῦτο γὰρ δὴ καὶ ταῖς ἄλλαις διατάξεσιν ταῖς περὶ τούτων τεθείσαις ἐνεγράψαμεν, ταῖς τε τῇ Ῥωμαίων προελθούσαις φωνῇ, τῇ τε τῶν Ἑλλήνων γλώττῃ, ἣν πρὸς τοὺς τῶν νόμων καθηγητὰς ἀντεγράψαμεν.* §. 23. *Ταῦτα δὲ δὴ τὰ βιβλία, τά τε τῶν* Institutwn, *τά τε τῶν* Digestwn *φαμὲν, ἐκ τοῦ πέρατος τῆς τρίτης εὐτυχοῦς ἡμῶν ὑπατείας κρατεῖν θεσπίζομεν, τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τῆς πρὸ τριῶν καλανδῶν Ἰανουαρίων τῆς παρούσης δωδεκάτης ἐπινεμήσεως εἰς τὸν λοιπὸν ἅπαντα κρατοῦντα χρόνον, καὶ ταῖς βασιλικαῖς συμπολιτευόμενα διατάξεσιν, καὶ χώραν ἔχοντα ἐπί τε τῶν ὕστερον συμβησομένων, ἐπί τε τῶν ἐν δικαστηρίοις ἠρτημένων, ἔτι καὶ φιλίαις μὴ παραδεδομένων ἀπαλλαγαῖς. Τὸ γὰρ ἔμπροσθεν ἅπαν ἢ δεδικασμένον, ἢ συμβεβιβασμένον ἀνακινεῖν οὐκ ἀνεχόμεθα. Ἣν δὴ τρίτην ὑπατείαν ἡμῖν ὀνομαστοτάτην δέδωκεν ὁ Θεὸς, εἴγε ἐπ' αὐτῆς ἥτε πρὸς Πέρσας εἰρήνη τὸ βέβαιον ἔσχεν, τό τε τοιοῦτο τῶν νόμων ἀνατέθειται βιβλίον, ὅπερ οὐδενὶ τῶν ἔμπροσθεν ἐξεύρηται, καὶ πρόςγε ἡ τρίτη τῆς οἰκουμένης μοῖρα, τὴν ὅλην Λιβύην φαμὲν, τοῖς ἡμετέροις προστέθειται σκήπτροις. ἅπαντα ταῦτα ἐκ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σω-*

m̄n opus servavit; quo enim antiquitas digna divino non est visa iudicio, hoc vestris temporibus indultum est. Hasce itaque leges et adorate, et observate, omnibus antiquioribus quiescentibus, nemoque vestrum audeat vel comparare eas prioribus, vel, si quid dissonans in utroque est, requirere, quia omne, quod hic positum est, hoc unicum et solum observari censemus. Nec in iudicio, nec in alio certamine, ubi leges necessariae sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem Institutionibus, nostrisque Digestis et Constitutionibus a nobis compositis vel promulgatis aliquid vel recitare, vel ostendere conetur, nisi temerator velit falsitatis crimini subiectus una cum iudice, qui eorum audientiam patiatur, poenis gravissimis laborare. §. 20. Ne autem incognitum vobis sit, ex quibus veterum libris haec consummatio ordinata est, iussimus et hoc in primordiis Digestorum nostrorum inscribi, ut manifestissimum sit, ex quibus legislatoribus, quibusque libris eorum, et quot millibus hoc iustitiae romanae templum aedificatum est. Legislatores autem vel commentatores eos elegimus, qui digni tanto opere erant, et quos et anteriores piissimi principes admittere non sunt dedignati, omnibus uno dignitatis apice impertito nec sibi quoquam aliquam praerogativam vindicante. Quum enim constitutionum vicem et has leges obtinere censuimus, quasi ex nobis promulgatas, quid amplius aut minus in quibusdam esse intelligatur, quum una dignitas, una potestas omnibus est indulta? §. 21. Hoc autem, quod et ab initio nobis visum est, quum hoc opus fieri deo annuente mandabamus, tempestivum nobis videtur et in praesenti sancire: ut nemo neque eorum, qui in praesenti iuris peritiam habent, neque qui postea florent, audeat commentarios iisdem legibus annectere, nisi tantum si velit eas in graecam vocem transformare sub eodem ordine, eaque consequentia, sub qua et voce romana positae sunt (hoc quod Graeci *κατὰ πόδα* dicunt), et si quid forsitan per titulorum subtilitatem annotare maluerint, et ea, quae paratitla nuncupantur, componere. Alias autem legum interpretationes, immo magis perversiones, eos iactare non concedimus, ne verbositas eorum aliquod legibus nostris afferat ex confusione dedecus; quod et in antiquis edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diversas sententias producentes, in infinitum detraxerunt, ut paene omnem romanam sanctionem esse confusam cerneres. Quod si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia! Si quid autem tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo corrumpantur. Si quid vero, ut supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per iudices referatur, et ex auctoritate augusta manifestetur, cui soli concessum est leges et condere, et interpretari. §. 22. Eandem autem poenam falsitatis constituimus et adversus eos, qui in posterum leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere. Omnia enim, id est et nomina prudentium, et titulos, et librorum numeros, per consequentias litterarum volumus, non per sigla manifestari, ita ut qui talem librum sibi paraverit, in quo sigla posita sunt in qualicunque loco libri vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum. Neque enim licentiam aperimus ex tali codice in iudicium aliquid recitare, qui in quacunque sua parte siglorum habet malitias; ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali poena, secundum quod dictum est, plectetur, sed etiam libri aestimationem in duplum domino reddat, si et ipse dominus ignorans talem librum vel comparaverit, vel confici curaverit; quod et antea a nobis dispositum est et in latina constitutione, et in graeca, quam ad legum professores dimisimus. §. 23. Leges autem nostras, quas in his codicibus, id est Institutionum seu Elementorum, et Digestorum vel Pandectarum, posuimus, suum obtinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus consulatu praesentis duodecimae indictionis, tertio Kalendas Ianuarias in omne aevum valituras, et una cum nostris constitutionibus pollentes, et suum vigorem in iudiciis ostendentes in omnibus causis, sive quae postea emerserint, sive quae in iudiciis adhuc pendent, nec eas iudicialis, vel amicalis forma compescuit; quae enim iam vel iudiciali sententia finita sunt, vel amicali pacto sopita, haec resuscitari nullo volumus modo. Bene autem properavimus in tertium nostrum consulatum et has leges edere, quia maximi dei, et domini nostri Iesu Christi auxilium felicissimum eum no-

τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δῶρα τῆς τρίτης ὑπατίας ἡμῖν δεδομένα. §. 24. Ἅπαντες τοίνυν οἱ εὐκλεέστατοι τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἄρχοντες τὴν θείαν ἡμῶν ταύτην δεχόμενοι διάταξιν χρῆσθαι τοῖς προειρημένοις ἡμῶν νόμοις, ἕκαστος ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸν παρασκευάσει δικαστηρίῳ. Προθήσει δὲ αὐτὴν ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ βασιλίδι ταύτῃ πόλει καὶ ὁ ταύτης ἐνδοξότατος ὕπαρχος. Μελήσει δὲ τῷ τε ὑπερφυεστάτῳ καὶ εὐκλεεστάτῳ ἡμῶν μαγίστρῳ, τοῖς τε ἐνδοξοτάτοις καὶ πανευφήμοις ὑπάρχοις τῶν ἱερῶν ἡμῶν πραιτωρίων, τοῖς τε πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, τοῖς τε ἐπὶ τῆς Ἰλλυρίδος, τοῖς τε ἐπὶ Λιβύης, διὰ προστάξεων οἰκείων ἅπασιν τοῖς ὑφ' ἑαυτοὺς τεταγμένοις ταῦτα ποιῆσαι καταφανῆ πρὸς τὴν ἁπάντων τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἀπαραλόγιστον γνῶσιν. *Data XVII. Kalendas Ianuarias, Domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto III. Consule.* (533.)

strae reipublicae donavit, quum in hunc et bella Parthica abolita sunt, et quieti perpetuae tradita, et tertia pars mundi nobis accrevit. Post Europam enim et Asiam et tota Libya nostro imperio adiuncta est, et tanto operi legum caput impositum, et omnia caelestia dona nostro tertio consulatui indulta. §. 24. Omnes itaque iudices nostri pro sua iurisdictione easdem leges suscipiant, et tam in suis iudiciis, quam in hac regia urbe habeant et proponant, et praecipue vir excelsus huius almae urbis praefectus. Curae autem erit tribus excelsis praefectis praetoriis, tam Orientalibus, quam Illyricis, necnon Libycis, per suas auctoritates omnibus, qui suae iurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare. *Data septimo decimo Kalendis Ianuariis Constantinopoli, Iustiniano domino nostro ter Consule.* (533.)

ΕΞ ὉΣΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ὙΠ' ΑΥΤΩΝ ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΥΓΚΕΙΤΑΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΩΝ DIGESTΩΝ *ΗΤΟΙ ΤΟΥ ΠΑΝΔΕΚΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.*

(INDEX FLORENTINUS.)

Ιουλιανου

Digestωn *βιβλια ενενηκοντα.*
Ad Minicium *βιβλια ἑξ.*
Ad Urseium *βιβλια τεσσαρα.*
De ambiguitatibus *βιβλιον ἑν.*

Papinianou

Quaestionωn *βιβλια τριακοντα ἑπτα.*
Responsωn *βιβλια δεκα εννεα.*
Definitωn *βιβλια δυο.*
De adulteriis *βιβλια δυο.*
De adulteriis *βιβλιον ἑν.*
Αστυνομικος βιβλιον ἑν.

Q. Muciou Scaevolou

Ὁρων βιβλιον ἑν.

Αλφηνου

Digestωn *βιβλια τεσσαρακοντα.*

Sabinou

Iuriscivilιωn *βιβλια τρια.*

Προκουλου

Επιστολων βιβλια οκτω.

Λαβεωνος

Πιθανων βιβλια οκτω.
Posteriorum *βιβλια δεκα.*

Νερατιου

Regulariωn *βιβλια δεκαπεντε.*
Μεμβρανων βιβλια ἑπτα.
Responsωn *βιβλια τρια.*

Iavolenou

Ex Cassio *βιβλια δεκαπεντε.*
Epistolωn *βιβλια δεκατεσσαρα.*
Ad Plautium *βιβλια πεντε.*

Celsou

Digestωn *βιβλια τριακοντα εννεα.*

Πομπονιου

Ad Quintum Mucium lectionum *βιβλια τριακοντα εννεα.*
Ad Sabinum *βιβλια τριακοντα πεντε.*
Επιστολων βιβλια εικοσι.
Variarum lectionum *βιβλια δεκαπεντε.*
Ad Plautium *βιβλια ἑπτα.*
Fideicommissωn *βιβλια πεντε.*
Senatusconsultωn *βιβλια πεντε.*
Regulariωn *βιβλιον ἑν.*
Εγχειριδιου βιβλια δυο.

Βαλεντος

Fideicommissωn *βιβλια ἑπτα.*

Μαικιανου

Fideicommissωn *βιβλια δεκα ἑξ.*
Publicωn *βιβλια δεκατεσσαρα.*

Μαυρικιανου

Ad leges *βιβλια ἑξ.*

Τερεντιου Κλημεντος

Ad leges *βιβλια εικοσι.*

Αφρικανου

Quaestionωn *βιβλια εννεα.*

Μαρκελλου

Digestωn *βιβλια τριακοντα ἑν.*
Ad leges *βιβλια ἑξ.*
Responsωn *βιβλιον ἑν.*

Κερβιδιου Σκαιβολου

Digestωn *βιβλια τεσσαρακοντα.*
Quaestionωn *βιβλια εικοσι.*
Responsωn *βιβλια ἑξ.*
Regulariωn *βιβλια τεσσαρα.*
De quaestione familiae *βιβλιον ἑν.*
Quaestionum publice tractatarum *βιβλιον ἑν.*

Φλωρεντινου

Institutωn *βιβλια δεκαδυο.*

Γαιου

Ad edictum provinciale *βιβλια λ-β-*
Ad leges *βιβλια δεκαπεντε.*
Ad edictum urbicum *τα μονα εὑρεθεντα βιβλια δεκα.*
Aureωn *βιβλια ἑπτα.*
Δωδεκαδελτου βιβλια ἑξ.
Institutωn *βιβλια τεσσαρα.*
De verborum obligationibus *βιβλια γ̅.*
De manumissionibus *βιβλια τρια.*
Fideicommissωn *βιβλια δυο.*
De casibus *βιβλιον ἑν.*
Regulariωn *βιβλιον ἑν.*
Dotaliciωn *βιβλιον ἑν.*
Ὑποθηκαριας βιβλιον ἑν.

Βενουλειου

Stipulationωn *βιβλια δεκα εννεα.*
Actionωn *βιβλια δεκα.*
De officio Proconsulis *βιβλια τεσσαρα.*
De poenis paganorum *βιβλιον ἑν.*
Publicωn *βιβλια τρια.*
De interdictis *βιβλια ἑξ.*

Τερτυλλιανου

Quaestionωn *βιβλια οκτω.*
De castrensi peculio *βιβλιον ἑν.*

Ιουστου

Constitutionωn *βιβλια εικοσι.*

Ουλπιανου

Ad edictum *βιβλια ογδοηκοντα τρια.*
Ad Sabinum *βιβλια πεντηκοντα ἑν.*
Ad leges *βιβλια εικοσι.*
Disputationωn *βιβλια δεκα.*
Protribunaliωn *βιβλια δεκα.*
De officio Proconsulis *βιβλια δεκα.*
Πανδεκτου βιβλια δεκα.
Regulariωn *βιβλια ἑπτα.*
Fideicommissωn *βιβλια ἑξ.*
Opinionωn *βιβλιον ἑν.*
De adulteriis *βιβλια πεντε.*

De appellationibus βιβλια τεσσαρα.
De officio Consulis βιβλια τρια.
Institutων βιβλια δυο.
Regulariων βιβλιον ἑν.
De censibus βιβλια ἑξ.
Responsων βιβλια δυο.

Του αυτου μονοβιβλα.

De sponsalibus.
De officio Praefecti urbi.
De officio Praefecti vigilum.
De officio Curatoris reipublicae.
De officio Praetoris tutelaris.
De officio Quaestoris.

Παυλου

Ad Edictum βιβλια ογδοηκοντα.
Quaestionων βιβλια εικοσι ἑξ.
Responsων βιβλια εικοσι τρια.
Breviων βιβλια εικοσι τρια.
Ad Plautium βιβλια δεκα οκτω.
Ad Sabinum βιβλια δεκα ἑξ.
Ad leges βιβλια δεκα.
Regulariων βιβλια ἑπτα.
Regulariων βιβλιον ἑν.
Sententiων ητοι factων βιβλια ἑξ.
Sententiων βιβλια πεντε.
Ad Vitellium βιβλια τεσσαρα.
Ad Neratium βιβλια τεσσαρα.
Fideicommissων βιβλια τρια.
Decretων βιβλια τρια.
De adulteriis βιβλια τρια.
Manualium βιβλια τρια.
Institutων βιβλια δυο.
De officio Proconsulis βιβλια δυο.
Ad legem Aeliam Sentiam βιβλια γ.
Ad legem Iuliam βιβλια δυο.
De iure fisci βιβλια δυο.
Regulariων βιβλιον ἑν.
De censibus βιβλια δυο.

Του αυτου μονοβιβλα

De poenis paganorum.
De poenis militum.
De poenis omnium legum.
De usuris.
De gradibus et affinibus.
De iure codicillorum.
De excusationibus tutelarum.
Ad regulam Catonianam.
Ad Senatusconsultum Orfitianum.
Ad Senatusconsultum Tertyllianum.
Ad Senatusconsultum Silanianum.
Ad Senatusconsultum Velleianum.
Ad Senatusconsultum Libonianum seu Claudianum.
De officio Praefecti vigilum.
De officio Praefecti urbi.
De officio Praetoris tutelaris.
De extraordinariis criminibus.
Ὑποθηκαρια.
Ad municipalem.
De publicis iudiciis.
De inofficioso testamento.
De septemviralibus iudiciis.
De iure singulari.
De secundis tabulis.
Ad orationem divi Severi.
Ad orationem divi Marci.
Ad legem Velleam.
Ad legem Cinciam.
Ad legem Falcidiam.
De tacito fideicommisso.
De portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur.
De iuris et facti ignorantia.
De adulteriis.
De instructo et instrumento.
De appellationibus.
De iure libellorum.
De testamentis.
De iure patronatus.
De iure patronatus, quod ex lege Iulia et Papia venit.
De actionibus.
De concurrentibus actionibus.
De intercessionibus feminarum.
De donationibus inter virum et uxorem.
De legibus.
De legitimis hereditatibus.
De libertatibus dandis.
De Senatusconsultis.

Tryphoninου.

Disputationum βιβλια εικοσι ἑν.

Καλλιστρατου

De cognitionibus βιβλια ἑξ.
Edictων monitoriων βιβλια ἑξ.
De iure fisci βιβλια τεσσαρα.
Institutων βιβλια τρια.
Quaestionων βιβλια δυο.

Μενανδρου

Militariων βιβλια τεσσαρα.

Μαρκιανου

Institutων βιβλια δεκα ἑξ.
Regulariων βιβλια πεντε.
De appellationibus βιβλια δυο.
Publicων βιβλια δυο.

Του αυτου μονοβιβλα

De delatoribus μονοβιβλον.
Ὑποθηκαριας μονοβιβλον.
Ad Senatusconsultum Turpillianum μονοβιβλον.

Γαλλου Ακυλα

Responsa.

Μοδεστινου

Responsων βιβλια δεκα εννεα.
Πανδεκτου βιβλια δεκα δυο.
Regulariων βιβλια δεκα.
Differentiων βιβλια εννεα
Excusationum βιβλια ἑξ.
De poenis βιβλια τεσσαρα.

Του αυτου μονοβιβλα

De praescriptionibus.
De inofficioso testamento.
De manumissionibus.
De legatis et fideicommissis.
De testamentis.
De heurematicis.
De enucleatis casibus.
De differentia dotis.
De ritu nuptiarum.

Ταρρουντηνου Πατερνου

Militariων βιβλια τεσσαρα.

Μακρου

Militariων βιβλια δυο.
Publicων βιβλια δυο.
De officio Praesidis βιβλια δυο.
Εικοστων βιβλια δυο.
De appellationibus βιβλια δυο.

Αρκαδιου

De testibus βιβλιον ἑν.
De officio Praefecti praetorio βιβλιον ἑν.
De muneribus civilibus βιβλιον ἑν.

Ῥουφινου

Regulariων βιβλια δεκα δυο.

Ανθου ητοι Φωριου Ανθιανου

Μερος εδικτου βιβλια πεντε.

Μαξιμου

Ad legem Falcidiam.

Ἑρμογενιανου

Επιτομων βιβλια ἑξ.

Εχουσι στιχ. αΧ.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS,

ALEMANNICUS, GOTHICUS, FRANCICUS, GERMANICUS, ANTICUS, ALANICUS, VANDALICUS, AFRICANUS, PIUS, FELIX, INCLYTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS, THEOPHILO, DOROTHEO, THEODORO, ISIDORO, ET ANATOLIO, ET THALLELAEO, ET CRATINO, VIRIS ILLUSTRIBUS, ANTECESSORIBUS, ET SALAMINIO, VIRO DISERTISSIMO, ANTECESSORI, SALUTEM.

Omnem reipublicae nostrae sanctionem iam esse purgatam et compositam tam in quatuor libris Institutionum seu Elementorum, quam in quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, nec non in duodecim imperialium Constitutionum, quis amplius quam vos coguoscit! Et omnia quidem, quae oportuerat et ab initio mandare, et post omnium consummationem, factum libenter admittentes, definire, iam per nostras orationes tam graeca lingua, quam Romanorum, quas aeternas fieri optamus, explicita sunt. Sed quum vos, et omnes postea professores legitimae scientiae constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid, et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credamus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur, ideo praesentem divinam orationem ad vos praecipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra, quam ceteri antecessores, qui eandem artem in omne aevum exercere maluerint, nostris regulis observatis, inclytam viam eruditionis legitimae possint ambulare. Itaque dubio procul quidem est, necesse esse, Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, utpote prima vestigia cuiusque scientiae mediocriter tradentes; ex libris autem quinquaginta nostrorum Digestorum sex et triginta tantummodo sufficere tam ad vestram expositionem, quam ad iuventutis eruditionem iudicamus, sed ordinem eorum, et tramites, per quos ambulandum est, manifestare, tempestivum nobis esse videtur, et vos in memoriam quidem eorum, quae antea tradebatis, redigere, ostendere autem novellae nostrae compositionis tam utilitatem, quam tempora, ut nihil huiusmodi artis relinquatur incognitum. §. 1. Et antea quidem, quemadmodum et vestra scit prudentia, ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo millia, versuum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud, nisi sex tantummodo libros et ipsos confusos, et iura utilia in se perraro habentes, a voce magistra studiosi accipiebant, ceteris iam desuetis et omnino inviis. In his autem sex libris Caii nostri Institutiones, et libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis, et tertius, nec non quartus de testamentis, et de legatis connumerabantur, quos nec totos per consequentias accipiebant, sed multas partes eorum quasi supervacuas praeteribant. Et primo quidem anno hoc opus legentibus tradebatur non secundum edicti perpetui ordinationem, sed passim, et quasi per saturam collectum, et utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. Secundo autem anno, praepostera ordinatione habita, prima pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis, quum erat enorme, post Institutiones aliud legere, quam quod in legibus et primum positum est, et istam nuncupationem meruerit. Post eorum vero lectionem, neque illam continuam, sed particularem, et ex magna parte inutilem constitutam, tituli alii eis tradebantur tam ex illa parte legum, quae de iudiciis nuncupatur, et ipsis non continuam, sed raram utilium recitationem praebentibus, quasi cetero toto volumine inutili constituto, quam ex illa, quae de rebus appellatur, septem libris semotis, et in his multis partibus legentibus inviis, utpote non idoneis, neque aptissimis ad eruditionem constitutis. Tertio autem anno, quod ex utroque volumine, id est de rebus vel de iudiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem utriusque voluminis, et ad sublimissimum Papinianum eiusque responsa iter eis aperiebatur. Et ex praedicta responsorum consummatione, quae decimo et nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant; nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis, et brevissima ex amplissimis, ut adhuc sitientes ab eis recederent. His igitur solis a professoribus traditis, Pauliana responsa per semetipsos recitabant, neque haec in solidum, sed per imperfectum, et iam quodammodo male consuetum inconsequentiae cursum. Et is erat in quartum annum omnis antiquae prudentiae finis, ut, si quis ea, quae recitabant, enumerare vellet, computatione habita inveniret, ex tam immensa legum multitudine vix versuum sexaginta millia eos suae notionis perlegere, omnibus aliis deviis et incognitis constitutis, et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quoties vel iudiciorum usus hoc fieri coëgerit, vel ipsi magistri legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut esset vobis aliquid amplius discipulorum peritia. Et haec quidem fuerant antiquae eruditionis monumenta, secundum quod et vestro testimonio confirmatur. §. 2. Nos vero tantam penuriam legum invenientes, et hoc miserrimum iudicantes, legitimos thesauros volentibus aperimus, quibus per vestram prudentiam quodammodo erogatis, ditissimi legum oratores efficiantur discipuli. Et primo quidem anno nostras hauriant Institutiones, ex omni paene veterum Institutionum corpore elimatas, et ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum stagnum corrivatas tam per Tribonianum, virum magnificum magistrum et Exquaestore sacri palatii nostri et Exconsule, quam duos e vobis, id est Theophilum et Dorotheum, facundissimos antecessores. In reliquam vero anni partem secundum optimam consequentiam primam legum partem eis tradi sancimus, quae graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, qua nihil est anterius, quia, quod primum est, aliud ante se habere non potest. Et haec eis exordium et finem eruditionis primi anni esse decernimus. Cuius auditores non volumus vetere tam frivolo, quam ridiculo cognomine Dupondios appellari, sed Iustinianeos novos nuncupari, et hoc in omne futurum aevum obtinere censemus, ut hi, qui rudes adhuc legitimae scientiae adspirent, et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant, quia illico tradendum eis est primum volumen, quod nobis emanavit auctoribus. Antea enim dignum antiqua confusione legum cognomen habebant; quum autem leges iam clare et dilucide animis eorum tradendae sint, necesse erat, eos et cognomine mutato fulgere. §. 3. Secundo autem anno, per quem ex edicto eis nomen antea positum et a nobis probatur, vel de iudiciis libros septem, vel de rebus octo accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo indulserit, quam intactam observari praecipimus. Sed eosdem libros de iudiciis vel de rebus totos, et per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto, quia omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniendo. Alterutri autem eorundem volumini, id est de iudiciis vel de rebus, adiungi in secundi anni audientiam volumus quatuor libros singulares, quos ex omni compositione quatuordecim librorum excerpsimus, ex collectione quidem tripertiti voluminis, quod de dotibus composuimus, uno libro excerpto; ex duobus autem de tutelis et curationibus item uno; sed et ex gemino volumine de testamentis uno; et ex septem libris de legatis et fideicommissis, et quae circa ea sunt, simili modo uno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primordiis singularum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo a vobis eis tradi sancimus, ceteris decem opportuno tempore conservandis, quia neque possibile est, neque anni secundi tempus sufficit ad istorum quatuordecim librorum magistra voce eis tradendorum recitationem. §. 4. Tertii insuper anni doctrina talem ordinem sortiatur, ut, sive libros de iudiciis, sive de rebus secundum vices legere eis sors tulerit, concurrat eis tripertita legum singularium dispositio, et in primis liber singularis ad hypothecariam formulam, quem opportuno loco, in quo de hypothecis loquimur, posuimus; ut, quum aemula sit pignoraticiis actionibus, quae in libris de rebus positae sunt, non abhorreat eorum vicinitatem, quum circa easdem res ambabus paene idem studium est. Et post eundem librum singularem alius li-

ber similiter eis aperiatur, quem ad edictum Aedilium, et de redhibitoria actione, et de evictionibus, nec non duplae stipulatione composuimus. Quum enim quae pro emtionibus et venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus praefulgent, hae autem omnes, quas diximus, definitiones in ultima parte prioris edicti fuerant positae, necessario eas in anteriorem locum transtulimus, ne a venditionibus, quarum quasi ministrae sunt, vicinitate ulterius devagentur. Et hos tres libros pro acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, cuius volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis et in hac parte accipientes. Vobis autem pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis, quae in decem et novem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem et triginta quaestionum, et gemino volumine definitionum, nec non de adulteriis, et paene omni eius expositione in omni nostrorum Digestorum ordinatione praefulgens propriis partibus praeclaram sui recitationem praebebit. Ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas vocant, nomen et festivitatem eius amittere videantur, ipse iterum in tertium annum per bellissimam machinationem introductus est; librum enim hypothecariae ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut et nomen ex eo habeant, et Papinianistae vocentur, et eius reminiscentes et laetificentur, et festum diem, quem cum primum leges eius accipiebant celebrare solebant, peragant, et maneat viri sublimissimi praefectorii Papiniani et per hoc in aeternum memoria, hocque termino tertii anni doctrina concludatur. §. 5. Sed quia solitum est, anni quarti studiosos graeco et consueto quodammodo vocabulo *Λύτας* appellari, habeant quidem, si maluerint, hoc cognomen, pro responsis autem prudentissimi Pauli, quae antea ex libris viginti tribus vix in decem et octo recitabant, per iam expositam confusionem eos legentes, decem libros singulares, qui ex quatuordecim, quos antea enumeravimus, supersunt, studeant lectitare, multo maioris et amplioris prudentiae ex eis thesauros consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant responsis. Et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus, et in decem et septem libros partitus, eorum animis imponetur, quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est quarta et quinta, secundum septem partium distributionem. Et quod iam primis verbis orationis nostrae posuimus, verum inveniatur, ut ex triginta sex librorum recitatione fiant iuvenes perfecti, et ad omne opus legitimum instructi, et nostro tempore non indigni, duabus aliis partibus, id est sexta et septima nostrorum Digestorum, quae in quatuordecim libros compositae sunt, ita dispositis, ut possint postea eas et legere, et in iudiciis ostendere. Quibus si bene sese imbuerint, et in quinti anni, quo prolytae nuncupantur, metas constitutionum codicem tam legere, quam subtiliter intelligere studeant, nihil eis legitimae scientiae deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis complectentur, et, quod paene in alia nulla evenit arte, quum, etsi vilissimae, omnes tamen infinitae sint, haec sola scientia habeat finem mirabilem, praesenti tempore a nobis ortum. §. 6. Discipuli igitur, omnibus eis legitimis arcanis reseratis, nihil habeant absconditum, sed omnibus perlectis, quae a nobis per Triboniani viri excelsi ministerium ceterorumque composita sunt, et oratores maximi, et iustitiae satellites inveniantur, et iudiciorum optimi tam athletae, quam gubernatores in omni loco aevoque felices. §. 7. Haec autem tria volumina a nobis composita tradi eis tam in regiis urbibus, quam in Berytiensium pulcherrima civitate, quam et legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus, (quod iam et a retro principibus constitutum est) et non in aliis locis, quae a maioribus tale non meruerint privilegium, quia audivimus iam in Alexandrina splendidissima civitate, et in Caesariensium, et in aliis quosdam imperitos homines devagari, et doctrinam discipulis adulterinam tradere; quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut, si ausi fuerint in posterum hoc perpetrare, et extra urbes regias, et Berytiensium metropolin hoc facere, denarum librarum auri poena plectantur, et reiiciantur ab ea civitate, in qua non leges docent, sed in leges committunt. §. 8. Illud autem, quod iam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, et post completum in alia nostri numinis constitutione scripsimus, et nunc utiliter ponimus, ut nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, sigla in his ponere, et per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum afferre discrimen; scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem poenam aestimationem libri in duplum domino eius, si nescienti dederint, inferre compellentur, quum et ipse, qui talem librum comparaverit, pro nihilo eum habebit, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non scripto eum haberi disponente. §. 9. Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima civitate, neque in Berytiensium pulcherrimo oppido ex his, qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis serviles, et quorum effectus iniuria est, ludos exercere, et alia crimina vel in ipsos professores, vel in socios suos, et maxime in eos, qui rudes ad recitationem legum veniunt, perpetrare. Quis enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur? Hoc etenim fieri nullo patimur modo, sed optimo ordini in nostris temporibus et hanc partem tradimus, et toti postero transmittimus saeculo, quum oporteat prius animis, et postea linguis fieri eruditos. §. 10. Et haec omnia in hac quidem florentissima civitate vir excelsus Praefectus huius almae urbis tam observare, quam vindicare, prout delicti tam iuvenum, quam scriptorum qualitas exegerit, curae habebit, in Berytiensium autem civitate tam vir clarissimus Praeses Poeniciae maritimae, quam beatissimus eiusdem civitatis episcopus, et legum professores. §. 11. Incipite igitur legum doctrinam eis dei gubernatione tradere, et viam aperire, quam nos invenimus, quatenus fiant optimi iustitiae et reipublicae ministri, et vos maximum decus in omne saeculum sequatur, quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum, patrem omnis virtutis, Glaucus et Diomedes inter se faciunt, dissimilia permutantes,

Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων *).

Quae omnia obtinere sancimus in omne aevum ab omnibus tam professoribus, quam legum auditoribus, et librariis, et ipsis iudicibus observanda. *Data septimo decimo Kalendas Ianuarias, Constantinopoli, Domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto ter Consule.* (533.)

*) Aurea aereis, centena novenariis.

DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS

IUSTINIANI

IURIS ENUCLEATI EX OMNI VETERE IURE COLLECTI

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

LIBER PRIMUS.

TIT. I.

DE IUSTITIA ET IURE.

I. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum; nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi. §. 1. Cuius merito quis nos sacerdotes appellet; iustitiam namque colimus, et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram, nisi fallor, philosophiam, non simulatam affectantes. §. 2. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit. Privatum ius tripertitum est; collectum etenim est ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus. §. 3. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit; nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam, istius iuris peritia censeri. §. 4. Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedere, inde facile intelligere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune est;

II. *Pomponius libro singulari Enchiridii.* Veluti erga deum religio, ut parentibus et patriae pareamus,

III. *Florentinus libro I. Institutionum.* Ut vim atque iniuriam propulsemus. Nam iure hoc evenit, ut, quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et quum inter nos cognationem quandam natura constituerit, consequens est, hominem homini insidiari nefas esse.

IV. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Manumissiones quoque iuris gentium sunt. Est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis; nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est; manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit, utpote quum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, quum servitus esset incognita. Sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis, et quum uno naturali nomine homines appellarentur, iure gentium tria genera esse coeperunt, liberi, et his contrarium servi, et tertium genus liberti, id est hi, qui desierant esse servi.

V. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Ex hoc iure gentium introducta bella, discretae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emtiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes institutae (exceptis quibusdam, quae a iure civili introductae sunt).

VI. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit, nec per omnia ei servit; itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile, efficimus. §. 1. Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto, aut sine scripto; ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι *).

VII. *Papinianus libro II. Definitionum.* Ius autem civile est, quod ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit. §. 1. Ius praetorium est, quod Praetores introduxerunt adiuvandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris civilis gratia, propter utilitatem publicam; quod et honorarium dicitur, ad honorem Praetorum sic nominatum;

VIII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Nam et ipsum ius honorarium vivâ vox est iuris civilis.

IX. *Caius libro I. Institutionum.* Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est, vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.

X. *Ulpianus libro I. Regularum.* Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 2. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

XI. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* Ius pluribus modis dicitur. Uno modo, quum id, quod semper aequum ac bonum est, ius dicitur, ut est ius naturale; altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile. Nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium. Praetor quoque ius reddere dicitur, etiam cum inique decernit; relatione scilicet facta non ad id, quod ita Praetor fecit, sed ad illud, quod Praetorem facere convenit. Alia significatione ius dicitur locus, in quo ius redditur, appellatione collata ab eo, quod fit, in eo, ubi fit; quem locum determinare hoc modo possumus, ut, ubicunque Praetor salva maiestate imperii sui, salvoque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appelletur.

XII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Nonnunquam ius etiam pro necessitudine dicimus; veluti est ius cognationis vel affinitatis.

TIT. II.

DE ORIGINE IURIS, ET OMNIUM MAGISTRATUUM, ET SUCCESSIONE PRUDENTIUM.

I. *Caius libro I. ad legem XII Tabularum.* Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi, non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constat. Et certe cuiusque rei potissima pars principium est. Deinde si in foro causas dicentibus ne-

*) *Legum aliae scriptae, aliae non scriptae.*

fas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla praefatione facta iudici rem exponere, quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit, omissis initiis, atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus protinus materiam interpretationis tractare? namque, nisi fallor, istae praefationes et libentius nos ad lectionem propositae materiae producunt, et quum ibi venerimus, evidentiorem praestant intellectum.

II. *Pomponius libro singulari Enchiridii.* Necessarium itaque nobis videtur, ipsius iuris originem atque processum demonstrare. §. 1. Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit, omniaque manu a regibus gubernabantur. §. 2. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipse Romulus traditur populum in triginta partes divisisse; quas partes curias appellavit propterea, quod tunc reipublicae curam per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam et ipse curiatas ad populum tulit; tulerunt et sequentes reges. Quae omnes conscriptae exstant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus, Demarati Corinthii filius, ex principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur ius civile Papirianum, non quia Papirius de suo quidquam ibi adiecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit. §. 3. Exactis deinde regibus lege tribunitia, omnes leges hae exoleverunt, iterumque coepit populus romanus incerto magis iure, et consuetudine aliqua uti, quam per lata lege; idque prope viginti annis passus est. §. 4. Postea, ne diutius hoc fieret, placuit, publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges a graecis civitatibus, et civitas fundaretur legibus. Quas in tabulas eboreas perscriptas pro rostris composuerunt, ut possent leges apertius percipi, datumque est eis ius eo anno in civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus esset, et interpretarentur, neque provocatio ab eis, sicut a reliquis magistratibus, fieret. Qui ipsi animadverterunt, aliquid deesse istis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adiecerunt, et ita ex accidente appellatae sunt leges duodecim tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium, exsulantem in Italia, quidam retulerunt. §. 5. *His legibus latis coepit,* ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritatem necessariamque disputationem fori. Haec disputatio, et hoc ius, quod sine scripto venit, compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut ceterae partes iuris suis nominibus designantur, [datis propriis nominibus ceteris partibus] sed communi nomine appellatur ius civile. §. 6. Deinde ex his legibus eodem fere tempore actiones compositae sunt, quibus inter se homines disceptarent; quas actiones, ne populus prout vellet institueret, certas solennesque esse voluerunt; et appellatur haec pars iuris legis actiones, id est legitimae actiones. Et ita eodem paene tempore tria haec iura nata sunt, leges duodecim tabularum, ex his fluere coepit ius civile, ex iisdem legis actiones compositae sunt. Omnium tamen harum et interpretandi scientia, et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno praeesset privatis. Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est. §. 7. Postea quum Appius Claudius proposuisset et ad formam redegisset has actiones, Cnaeus Flavius, scriba eius, libertini filius, subreptum librum populo tradidit; et adeo gratum fuit id munus populo, ut Tribunus plebis fieret, et senator, et Aedilis curulis. Hic liber, qui actiones continet, appellatur ius civile Flavianum, sicut ille ius civile Papirianum; nam nec Cnaeus Flavius de suo quidquam adiecit libro. Augescente civitate, quia deerant quaedam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Aelius alias actiones composuit, et librum populo dedit, qui appellatur ius Aelianum. §. 8. Deinde quum esset in civitate lex duodecim tabularum et ius civile, essent et legis actiones, evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, et secederet, sibique iura constitueret, quae iura plebiscita vocantur. Mox quum revocata esset plebs, quia multae discordiae nascebantur de his plebiscitis, pro legibus placuit et ea observari lege Hortensia; et ita factum est, ut inter plebiscita et leges species constituendi interesset, potestas autem eadem esset. §. 9. Deinde, quia difficile plebs convenire coepit, populusque multo difficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam reipublicae ad senatum deduxit. Ita coepit senatus se interponere, et quidquid constituisset, observabatur, idque ius appellabatur senatusconsultum. §. 10. Eodem tempore et magistratus iura reddebant; et ut scirent cives, quod ius de qua re quisque dicturus esset, seque praemunirent, edicta proponebant; quae edicta Praetorum ius honorarium constituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore Praetoris venerat. §. 11. Novissime, sicut ad pauciores iuris constituendi via transiisse, ipsis rebus dictantibus, videbatur, per partes evenit, ut necesse esset reipublicae per unum consuli; nam senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterat. Igitur constituto principe, datum est ei ius, ut, quod constituisset, ratum esset. §. 12. Ita in civitate nostra aut iure, id est lege, constituitur, aut est proprium ius civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit, aut sunt legis actiones, quae formam agendi continent, aut plebiscitum, quod sine auctoritate patrum est constitutum, aut est magistratuum edictum, unde ius honorarium nascitur, aut senatusconsultum, quod solum senatu constituente inducitur sine lege, aut est principalis constitutio, id est ut, quod ipse princeps constituit, pro lege servetur. §. 13. Post originem iuris et processum cognitum, consequens est, ut de magistratuum nominibus et origine cognoscamus, quia, ut exposuimus, per eos, qui iuri dicundo praesunt, effectus rei accipitur; quantum est enim ius in civitate esse, nisi sint, qui iura reddere possint? Post hoc dein de auctorum successione dicemus, quod constare non potest ius, nisi sit aliquis iurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci. §. 14. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis huius constat reges omnem potestatem habuisse. §. 15. Iisdem temporibus et Tribunum celerum fuisse constat. Is autem erat, qui equitibus praeerat, et veluti secundum locum a regibus obtinebat; quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor fuit regis eiiciendi. §. 16. Exactis deinde regibus, Consules constituti sunt duo, penes quos summum ius uti esset, lege rogatum est. Dicti sunt ab eo, quod plurimum reipublicae consulerent. Qui tamen ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est, ut ab eis provocatio esset; neve possent in caput civis romani animadvertere iniussu populi, solum relictum est illis, ut coërcere possent, et in vincula publica duci iuberent. §. 17. Post deinde, quum census iam maiore tempore agendus esset, et Consules non sufficerent huic quoque officio, Censores constituti sunt. §. 18. Populo deinde aucto, quum crebra orirentur bella, et quaedam acriora a finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit maioris potestatis magistratum constitui; itaque Dictatores proditi sunt, a quibus nec provocandi ius fuit, et quibus etiam capitis animadversio data est. Hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra sextum mensem retinere. §. 19. Et his Dictatoribus Magistri equitum iungebantur sic, quo modo regibus Tribuni celerum; quod officium fere tale erat, quale hodie Praefectorum praetorio; magistratus tamen habebantur legitimi. §. 20. Iisdem temporibus, quum plebs a patribus secessisset anno fere septimodecimo post reges exactos, Tribunos sibi in monte sacro creavit, qui essent plebeii magistratus; dicti Tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur, vel quia tribuum suffragio creabantur. §. 21. Itemque ut essent, qui aedibus praeessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt, qui etiam Aediles appellati sunt. §. 22. Deinde quum aerarium populi auctius esse coepisset, ut essent, qui illi praeessent, constituti sunt Quaestores, [qui pecuniae praeessent] dicti ab eo, quod inquirendae et conservandae pecuniae causa creati erant. §. 23. Et quia, ut diximus, de capite civis romani iniussu populi non erat lege permissum Consulibus ius dicere, propterea Quaestores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus praeessent, hique appellabantur Quaestores parricidii; quorum etiam meminit lex duodecim tabularum. §. 24. Et quum placuisset leges quoque ferri, latum est ad populum, uti omnes magistratu se abdicarent, et Decemviri constituti sunt anno uno. Hi quum magistratum prorogarent sibi, et quum iniuriose tractarent, neque vellent deinceps sufficere ma-

[illegible] ut ipsi et factio sua perpetuo rempublicam occupatam retinerent; nimia atque aspera dominatione eo rem perduxerunt, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Virginius quidam, qui cum animadvertisset Appium Claudium contra ius, quod ipse ex vetere iure in duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiae suae a se abdixisse, et secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse, captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse; indignatus, quod vetustissima iuris observantia in persona filiae suae defecisset, cum Brutus, qui primus Romae Consul fuit, vindicias secundum libertatem dedisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis coniurationem indicio suo detexerat, et castitatem filiae vitae quoque eius praeferendam putaret, arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret, ac protinus recens a caede madenteque adhuc filiae cruore ad commilitones confugit. Qui universi de Algido, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant, relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt, omnisque plebs urbana mox eodem se contulit. Populique consensu partim in carcere necati. Ita rursus respublica suum statum recepit. §. 25. Deinde quum post aliquot annos, quam duodecim tabulae latae sunt, et plebs contenderet cum patribus, et vellet ex suo quoque corpore Consules creare, et patres recusarent, factum est, ut Tribuni militum crearentur, partim ex plebe, partim ex patribus, consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero; interdum enim viginti fuerunt, interdum plures, nonnunquam pauciores. §. 26. Deinde quum placuisset creari etiam ex plebe Consules, coeperunt ex utroque corpore constitui. Tunc, ut aliquo pluris patres haberent, placuit duos ex numero patrum constitui; ita facti sunt Aediles curules. §. 27. Quumque Consules avocarentur bellis finitimis, neque esset, qui in civitate ius reddere posset, factum est, ut Praetor quoque crearetur, qui urbanus appellatus est, quod in urbe ius diceret. §. 28. Post aliquot deinde annos, non sufficiente eo Praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius Praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat. §. 29. Deinde quum esset necessarius magistratus, qui hastae praeesset, Decemviri litibus iudicandis sunt constituti. §. 30. Eodem tempore et Quatuorviri, qui curam viarum gererent, et Triumviri monetales, aeris, argenti, auri flatores, et Triumviri capitales, qui carceris custodiam haberent, ut, cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret. §. 31. Et quia magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconveniens erat, Quinqueviri constituti sunt cis Tiberim et uls Tiberim, qui possint pro magistratibus fungi. §. 32. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia, totidem Praetores, quot provinciae in ditionem venerant, creati sunt, partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus praeessent. Deinde Cornelius Sulla quaestiones publicas constituit, veluti de falso, de parricidio, de sicariis, et Praetores quatuor adiecit. Deinde Caius Iulius Caesar duos Praetores, et duos Aediles, qui frumento praeessent, a Cerere Cereales, constituit. Ita duodecim Praetores, sex Aediles sunt creati. Divus deinde Augustus sedecim Praetores constituit. Post deinde divus Claudius duos Praetores adiecit, qui de fideicommissis ius dicerent; ex quibus unum divus Titus detraxit, et adiecit divus Nerva, qui inter fiscum et privatos ius diceret. Ita decem et octo Praetores in civitate ius dicunt. §. 33. Et haec omnia, quoties in republica sunt magistratus, observantur; quoties autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui ius dicat; is vocatur Praefectus urbi. Qui Praefectus olim constituebatur; postea fere latinarum feriarum causa introductus est, et quotannis observatur. Sane Praefectus annonae et vigilum non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt; et tamen hi, quos cis Tiberim diximus, postea Aediles senatusconsulto creabantur. §. 34. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis, Consules duo, decem et octo Praetores, sex Aediles in civitate iura reddebant. §. 35. Iuris civilis scientiam plurimi et maximi viri professi sunt; sed qui maximae dignationis apud populum romanum fuerunt, eorum in praesentia mentio habenda est, ut appareat, a quibus et qualibus haec iura orta et tradita sunt. Et quidem ex omnibus, qui scientiam nacti sunt, ante Tiberium Coruncanium publice professum neminem traditur; ceteri autem ad hunc vel in latenti ius civile retinere cogitabant, solumque consultatoribus potius, quam discere volentibus se praestabant. §. 36. Fuit autem in primis peritus Publius Papirius, qui leges regias in unum contulit. Ab hoc Appius Claudius, unus ex Decemviris, cuius maximum consilium in duodecim tabulis scribendis fuit. Post hunc Appius Claudius eiusdem generis maximam scientiam habuit, hic Centemmanus appellatus est. Appiam viam stravit, et aquam Claudiam induxit, et de Pyrrho in urbe non recipiendo sententiam tulit. Hunc etiam actiones scripsisse traditum est primum de usurpationibus, qui liber non exstat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab hoc processisse, R litteram invenit, ut pro Valesiis Valerii essent, et pro Fusiis Furii. §. 37. Fuit post eos maximae scientiae Sempronius, quem populus Romanus sophum appellavit; nec quisquam ante hunc aut post hunc hoc nomine cognominatus est. Sed et Caius Scipio Nasica, qui optimus a senatu appellatus est, cui etiam publice domus in sacra via data est, quo facilius consuli posset. Deinde Quintus Fabius, qui ad Carthaginienses missus legatus, quum essent duae tesserae positae, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet referret Romam, utramque sustulit, et ait, Carthaginienses petere debere, utram mallent accipere. §. 38. Post hos fuit Tiberius Coruncanius, qui, ut dixi, primus profiteri coepit, cuius tamen scriptum nullum exstat, sed responsa complura et memorabilia eius fuerunt. Deinde Sextus Aelius, et frater eius Publius Aelius, et Publius Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt, ut duo Aelii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus a populo sapiens appellatus est. Sextum Aelium etiam Ennius laudavit, et exstat illius liber, qui inscribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum praeposita, iungitur interpretatio, dein subtexitur legis actio. Eiusdem esse tres alii libri referuntur, quos tamen quidam negant eiusdem esse. Hos sectatus ad aliquid est Cato. Deinde Marcus Cato, princeps Porciae familiae, cuius et libri exstant; sed plurimi filii eius, ex quibus ceteri oriuntur. §. 39. Post hos fuerunt Publius Mucius, et Brutus, et Manilius, qui fundaverunt ius civile. Ex his Publius Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres; et exstant volumina inscripta Manilii monumenta. Illi duo consulares fuerunt, Brutus praetorius, Publius autem Mucius etiam Pontifex maximus. §. 40. Ab his profecti sunt Publius Rutilius Rufus, qui Romae Consul, et Asiae Proconsul fuit, Paulus Virginius, et Quintus Tubero, ille Stoicus, Panaetii auditor, qui et ipse Consul. Etiam Sextus Pompeius Cnaei Pompeii patruus fuit eodem tempore, et Coelius Antipater, qui historias conscripsit, sed plus eloquentiae, quam scientiae iuris operam dedit; etiam Lucius Crassus, frater Publii Mucii, qui Mucianus dictus est. Hunc Cicero ait iurisconsultorum disertissimum. §. 41. Post hos Quintus Mucius, Publii filius, Pontifex maximus, ius civile primus constituit, generatim in libros decem et octo redigendo. §. 42. Mucii auditores fuerunt complures, sed praecipuae auctoritatis Gallus Aquilius, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Caius Iuventius. Ex quibus Gallum maximae auctoritatis apud populum fuisse, Servius dicit; omnes enim hi a Servio Sulpicio nominantur, alioquin per se eorum scripta non talia exstant, ut ea omnes appetant; denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum, sed Servius libros suos complevit; ex cuius scriptura ipsorum quoque memoria habetur. §. 43. Servius autem quum in causis orandis primum locum, aut pro certo post Marcum Tullium obtineret, traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse, quumque eum sibi respondentem de iure Servius parum intellexisset, iterum Quintum interrogasse, et a Quinto Mucio responsum esse, nec tamen percepisse, et ita obiurgatum esse a Quinto Mucio. Namque eum dixisse: turpe esse patricio, et nobili, et causas oranti ius, in quo versaretur, ignorare; ea velut contumelia Servius tactus operam dedit iuri civili, et plurimum eos, de quibus locuti sumus, audivit, institutus a Balbo Lucilio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio

qui fuit Cercinae. Itaque libri complures eius exstant Cercinae confecti. Hic quum in legatione periisset, statuam ei populus romanus pro rostris posuit, et hodieque exstat pro rostris Augusti. Huius volumina complura exstant; reliquit autem prope centum et octoginta libros. §. 44. Ab hoc plurimi profecerunt; fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus, Caius Aulus Ofilius, Titus Caesius, Aufidius Tucca, Aufidius Namusa, Flavius Priscus, Caius Ateius Pacuvius, Labeo Antistius, Labeonis Antistii pater, Cinna, Publicius Gellius. Ex his decem libros octo conscripserunt, quorum omnes qui fuerunt libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros. Ex his auditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus Varus et Aulus Ofilius, ex quibus Varus et Consul fuit, Ofilius in equestri ordine perseveravit. Is fuit Caesari familiarissimus, et libros de iure civili plurimos, et qui omnem partem operis fundarent, reliquit; nam et de legibus vicesimae, et de iurisdictione primus conscripsit. Idem edictum Praetoris primus diligenter composuit; nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit. §. 45. Fuit eodem tempore et Trebatius, qui idem Cornelii Maximi auditor fuit, Aulus Cascellius, Quintus Mucius, Volusii auditor, qui deinde in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem eius reliquit heredem. Fuit autem quaestorius, nec ultra proficere voluit, quum illi Augustus etiam consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascellio, Cascellius Trebatio eloquentior fuisse dicitur, Ofilius utroque doctior. Cascellii scripta non exstant, nisi unus liber Benedictorum; Trebatii complures, sed minus frequentatur. §. 46. Post hos quoque Tubero fuit, qui Ofilio operam dedit; fuit autem patricius, et transiit a causis agendis ad ius civile, maxime postquam Quintum Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Caium Caesarem. Is est Quintus Ligarius, qui, quum Africae oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire; quo nomine eum accusavit, et Cicero defendit, exstatque eius oratio pulcherrima, quae inscribitur pro Quinto Ligario. Et Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati, et complures utriusque operis libros reliquit; sermone tamen antiquo usus affectavit scribere, et ideo parum libri eius grati habentur. §. 47. Post hunc maximae auctoritatis fuerunt Ateius Capito, qui Ofilium secutus est, et Antistius Labeo, qui omnes hos audivit; institutus est autem a Trebatio. Ex his Ateius Consul fuit; Labeo noluit, quum offerretur ei ab Augusto consulatus, quo suffectus fieret, honorem suscipere, sed plurimum studiis operam dedit; et totum annum ita diviserat, ut Romae sex mensibus cum studiosis esset, sex mensibus secederet, et conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadringenta volumina, ex quibus plurima inter manus versantur. Hi duo primum veluti diversas sectas fecerunt; nam Ateius Capito in his, quae ei tradita fuerant, perseverabat, Labeo ingenii qualitate, et fiducia doctrinae, qui et in ceteris sapientiae operam dederat, plurima innovare instituit. Et ita Ateio Capitoni Massurius Sabinus successit, Labeoni Nerva, qui adhuc eas dissensiones auxerunt. Hic etiam Nerva Caesari familiarissimus fuit. Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, et publice primus respondit, posteaque hoc coepit beneficium dari a Tiberio Caesare. [Hoc tamen illi concessum erat.] Et, ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. Neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsis scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut maior iuris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate eius responderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit; et ideo optimus princeps Hadrianus, quum ab eo viri praetorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis: hoc non peti, sed praestari solere, et ideo delectari se, si, qui fiduciam sui haberet, populo ad respondendum se praepararet. Ergo Sabino concessum est a Tiberio Caesare, ut populo responderet. Qui in equestri ordine iam grandis natu et fere annorum quinquaginta receptus est. Huic nec amplae facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est. Huic successit Caius Cassius Longinus, natus ex filia Tuberonis, quae fuit neptis Servii Sulpicii; et ideo proavum suum Servium Sulpicium appellat. Hic Consul fuit cum Quartino, temporibus Tiberii, et plurimum in civitate auctoritatis habuit eousque, donec eum Caesar civitate pelleret. Expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano, diem suum obiit. Nervae successit Proculus. Fuit eodem tempore et Nerva filius; fuit et alius Longinus ex equestri quidem ordine, qui postea ad praeturam usque pervenit. Sed Proculi auctoritas maior fuit, (nam etiam plurimum potuit) appellatique sunt partim Cassiani, partim Proculeiani. Quae origo a Capitone et Labeone coeperat. Cassio Caelius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit; Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani Praefectus urbi fuit; Caelio Sabino Priscus Iavolenus; Pegaso Celsus pater; patri Celso Celsus filius, et Priscus Neratius, qui utrique Consules fuerunt, Celsus quidem et iterum; Iavoleno Prisco Aburnus Valens, et Tuscianus, item Salvius Iulianus.

TIT. III.

DE LEGIBUS, SENATUSQUE CONSULTIS, ET LONGA CONSUETUDINE.

I. *Papinianus libro I. Definitionum.* Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum, quae sponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio, communis reipublicae sponsio.

II. *Marcianus libro I. Institutionum.* Nam et Demosthenes orator sic definit: *Τοῦτό ἐστι νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους προσήκει πείθεσθαι, διὰ πολλὰ καὶ μάλιστα, ὅτι πᾶς ἐστὶ νόμος εὕρημα μὲν καὶ δῶρον θεοῦ, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων, πόλεως δὲ συνθήκη κοινή, καθ᾽ ἣν ἅπασι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει.* *) Sed et philosophus summae stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit *περὶ νόμου*: *Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα, καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων, καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον.* **)

III. *Pomponius libro XXV. ad Sabinum.* Iura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his, quae *ἐπὶ τὸ πλεῖστον* accidunt, non quae *ἐκ παραλόγου*.

IV. *Celsus libro V. Digestorum.* Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur.

V. *Idem libro XVII. Digestorum.* Nam ad ea potius debet aptari ius, quae et frequenter et facile, quam quae perraro eveniunt.

VI. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* *Τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς*, ut ait Theophrastus, *παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται.* ***)

VII. *Modestinus libro I. Regularum.* Legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire.

VIII. *Ulpianus libro III. ad Sabinum.* Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.

IX. *Idem libro XVI. ad Edictum.* Non ambigitur, senatum ius facere posse.

X. *Iulianus libro LIX. Digestorum.* Neque leges, neque senatusconsulta ita scribi possunt, ut omnes casus, qui quandoque inciderint, comprehendantur, sed sufficit ea, quae plerumque accidunt, contineri.

XI. *Idem libro XC. Digestorum.* Et ideo de his, quae primo constituuntur, aut interpretatione, aut constitutione optimi principis certius statuendum est.

XII. *Idem libro XV. Digestorum.* Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi, sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui iurisdictioni praeest, ad similia procedere, atque ita ius dicere debet.

XIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Nam, ut ait Pedius, quoties lege aliquid unum vel alterum introductum est, bona occasio est et cetera, quae

*) *Lex est, cui omnes obtemperare convenit tum ob alia multa, tum vel maxime eo, quod omnis lex inventum ac munus dei est, decretum vero prudentium hominum, coërcitio eorum, quae sponte vel involuntarie delinquuntur, communis sponsio civitatis, ad cuius praescriptum omnes, qui in ea republica sunt, vitam instituere debent.*

**) *Lex est omnium divinarum et humanarum rerum regina. Oportet autem eam esse praesidem et bonis et malis et principem et ducem esse, et secundum hoc regulam esse iustorum et iniustorum, et eorum, quae natura civilia sunt animantium, praeceptricem quidem faciendorum, prohibitricem autem non faciendorum.*

***) *Quod enim semel aut bis accidit, praetereunt legislatores.*

tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel certe iurisdictione suppleri.

XIV. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Quod vero contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentias.

XV. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* In his, quae contra rationem iuris constituta sunt, non possumus sequi regulam iuris.

XVI. *Paulus libro singulari de iure singulari.* Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.

XVII. *Celsus libro XXVI. Digestorum.* Scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

XVIII. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur.

XIX. *Idem libro XXXIII. Digestorum.* In ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quae vitio caret; praesertim quum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

XX. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest.

XXI. *Neratius libro VI. Membranarum.* Et ideo rationes eorum, quae constituuntur, inquiri non oportet; alioquin multa ex his, quae certa sunt, subvertuntur.

XXII. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Cum lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

XXIII. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt.

XXIV. *Celsus libro IX. Digestorum.* Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere.

XXV. *Modestinus libro VIII. Responsorum.* Nulla iuris ratio aut aequitatis benignitas patitur, ut, quae salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad severitatem.

XXVI. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur.

XXVII. *Tertullianus libro I. Quaestionum.* Ideo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est, semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas, et ad eas res pertineant, quae quandoque similes erunt.

XXVIII. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint; idque multis argumentis probatur.

XXIX. *Idem libro singulari ad legem Cinciam.* Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero legis, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit.

XXX. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Fraus enim legi fit, ubi, quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit; et quod distat *ῥητὸν ἀπὸ διανοίας* *), hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

XXXI. *Idem libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Princeps legibus solutus est. Augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent.

XXXII. *Iulianus libro XCIV. Digestorum.* De quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est, et si qua in re hoc deficerit, tunc quod proximum et consequens ei est; si nec id quidem appareat, tunc ius, quo urbs Roma utitur, servari oportet. §. 1. Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius, quod dicitur moribus constitutum. Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes; nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

XXXIII. *Ulpianus libro I. de officio Proconsulis.* Diuturna consuetudo pro iure et lege in his, quae non ex scripto descendunt, observari solet.

XXXIV. *Idem libro IV. de officio Proconsulis.* Cum de consuetudine civitatis vel provinciae confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit.

XXXV. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus, quam ea, quae scripta sunt iura, servantur.

XXXVI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Immo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse, scripto id comprehendere.

XXXVII. *Idem libro I. Quaestionum.* Si de interpretatione legis quaeratur, in primis inspiciendum est, quo iure civitas retro in eiusmodi casibus usa fuisset; optima enim est legum interpres consuetudo.

XXXVIII. *Callistratus libro I. Quaestionum.* Nam Imperator noster Severus rescripsit: in ambiguitatibus, quae ex legibus proficiscuntur, consuetudinem aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem vim legis obtinere debere.

XXXIX. *Celsus libro XXIII. Digestorum.* Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis similibus non obtinet.

XL. *Modestinus libro I. Regularum.* Ergo omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo.

XLI. *Ulpianus libro II. Institutionum.* Totum autem ius consistit aut in acquirendo, aut in conservando, aut in minuendo. Aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel ius suum conservet, aut quomodo alienet aut amittat.

TIT. IV.

DE CONSTITUTIONIBUS PRINCIPUM.

I. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Quod principi placuit, legis habet vigorem, utpote quum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. §. 1. Quodcunque igitur Imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat; haec sunt, quas vulgo constitutiones appellamus. §. 2. Plane ex his quaedam sunt personales, nec ad exemplum trahuntur; nam quae princeps alicui ob merita indulsit, vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur.

II. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* In rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo iure, quod diu aequum visum est.

III. *Iavolenus libro XIII. Epistolarum.* Beneficium Imperatoris, quod a divina scilicet eius indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

IV. *Modestinus libro II. Excusationum.* *Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν.* *)

TIT. V.

DE STATU HOMINUM.

I. *Caius libro I. Institutionum.* Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.

II. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Quum igitur hominum causa omne ius constitutum sit, primo de personarum statu, ac post de ceteris, ordinem edicti perpetui secuti, et his proximos atque coniunctos applicantes titulos, ut res patitur, dicemus.

III. *Caius libro I. Institutionum.* Summa itaque de iure personarum divisio haec est, quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi.

IV. *Florentinus libro IX. Institutionum.* Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. §. 1. Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur. §. 2. Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent. §. 3. Mancipia vero dicta, quod ab hostibus manu capiuntur.

V. *Marcianus libro I. Institutionum.* Et servorum quidem una est conditio, liberorum autem hominum multae; quidam enim ingenui sunt, quidam libertini. §. 1. Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civili, aut gentium. Iure civili, si quis se maior viginti annis ad pretium participandum venire passus est; iure gentium servi

*) *Dictum a sententia.*

*) *Constitutiones tempore posteriores potiores sunt his, quae ipsas praecesserunt.*

nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur. §. 2. Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt; sufficit enim liberam fuisse eo tempore, quo nascitur licet ancilla conceperit, et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci. Nec interest, iustis nuptiis conceperit, an vulgo, quia non debet calamitas matris nocere ei, qui in ventre est. §. 3. Ex hoc quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta [aut expulsa civitate] pepererit, liberum an servum pariat? Et tamen rectius probatum est, liberum nasci, et sufficere ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse.

VI. *Caius libro I. Institutionum.* Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.

VII. *Paulus libro singulari de Portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur.* Qui in utero est, perinde, ac si in rebus humanis esset, custoditur, quoties de commodis ipsius partus quaeritur, quanquam alii, antequam nascatur, nequaquam prosit.

VIII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Imperator Titus Antoninus rescripsit, non laedi statum liberorum ob tenorem instrumenti male concepti.

IX. *Idem libro XXXI. Quaestionum.* In multis iuris nostri articulis deterior est conditio feminarum, quam masculorum.

X. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Quaeritur hermaphroditum cui comparemus? Et magis puto eius sexus aestimandum, qui in eo praevalet.

XI. *Paulus libro XVIII. Responsorum.* [Paulus] respondit, eum, qui vivente patre et ignorante de coniunctione filiae conceptus est, licet post mortem avi natus sit, iustum filium ei, ex quo conceptus est, esse non videri.

XII. *Idem libro XIX. Responsorum.* Septimo mense nasci perfectum partum, iam receptum est propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis; et ideo credendum est, eum, qui ex iustis nuptiis septimo mense natus est, iustum filium esse.

XIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Servus in causa capitali fortunae iudicio a domino commissus, etsi fuerit absolutus, non fit liber.

XIV. *Paulus libro IV. Sententiarum.* Non sunt liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur, veluti si mulier monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit. Partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliavit, alicuius videtur effectus, et ideo inter liberos connumerabitur.

XV. *Tryphoninus libro X. Disputationum.* Arescusa, si tres pepererit, libera esse testamento iussa, primo partu unum, secundo tres peperit; quaesitum est, an, et quis eorum liber esset? Haec conditio libertati apposita iam implenda mulieri est, sed non dubitari debet, quin ultimus liber nascatur; nec enim natura permisit, simul uno impetu duos infantes de utero matris excedere, ut ordine incerto nascentium non appareat, uter in servitute libertateve nascatur. Incipiente igitur partu exsistens conditio efficit, ut ex libera edatur, qui postea nascitur, veluti si quaelibet alia conditio libertati mulieris apposita parturiente ea exsistat. Et manumissa sub hac conditione, si decem millia heredi Titio dederit, eo momento, quo parit, si per alium impleverit conditionem, iam libera peperisse credenda est.

XVI. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Idem erit, si eadem Arescusa primo duo pariat, postea geminos edat; dicendum est enim, non posse dici utrumque ingenuum nasci, sed eum, qui posterior nascitur. Quaestio ergo facti potius est, non iuris.

XVII. *Idem libro XXII. ad Edictum.* In orbe Romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.

XVIII. *Idem libro XXVII. ad Sabinum.* Imperator Hadrianus Publicio Marcello rescripsit: liberam, quae praegnans ultimo supplicio damnata sit, liberum parere, et solitum esse servari eam, dum partum ederet. Sed et si ei, quae ex iustis nuptiis concepit, aqua et igne interdictum est, civem Romanum parit, et in potestate patris.

XIX. *Celsus libro XXIX. Digestorum.* Cum legitimae nuptiae factae sunt, patrem liberi sequuntur; vulgo quaesitus matrem sequitur.

XX. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Sabinum.* Qui furere coepit, et statum, et dignitatem, in qua fuit, et magistratum, et potestatem videtur retinere, sicut et rei suae dominium retinet.

XXI. *Modestinus libro VII. Regularum.* Homo liber, qui se vendidit, manumissus non ad suum statum revertitur, quo se abdicavit, sed efficitur libertinae conditionis.

XXII. *Idem libro XII. Responsorum.* Herennius Modestinus respondit: si eo tempore enixa est ancilla, quo secundum legem donationis manumissa esse debuit, quum ex constitutione libera fuerit, ingenuum ex ea natum.

XXIII. *Idem libro I. Pandectarum.* Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt, vel qui possunt quidem, sed eum habent, quem habere non licet. Qui et spurii appellantur παρὰ τὴν σποράν.

XXIV. *Ulpianus libro XXVII. ad Sabinum.* Lex naturae haec est, ut, qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducat.

XXV. *Idem libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Ingenuum accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamvis fuerit libertinus, quia res iudicata pro veritate accipitur.

XXVI. *Iulianus libro LXIX. Digestorum.* Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intelliguntur in rerum natura esse. Nam et legitimae hereditates his restituuntur, et si praegnans mulier ab hostibus capta sit, id, quod natum erit, postliminium habet, item patris vel matris conditionem sequitur. Praeterea si ancilla praegnans subrepta fuerit, quamvis apud bonae fidei emtorem pepererit, id, quod natum erit, tanquam furtivum usu non capitur. His consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo iure sit, quo sunt, qui patronos habent.

XXVII. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Eum, qui se libertinum esse fatetur, nec adoptando patronus ingenuum facere potuit.

TIT. VI.

DE HIS, QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

I. *Caius libro I. Institutionum.* De iure personarum alia divisio sequitur, quod quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt. Videamus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt; nam si cognoverimus, quae istae personae sunt, simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Dispiciamus itaque de his, quae in aliena potestate sunt. §. 1. Igitur in potestate sunt servi dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium est; nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse, et quodcunque per servum acquiritur, id domino acquiri. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt, licet supra modum et sine causa legibus cognita in servos suos saevire. Nam ex constitutione divi Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coërcetur.

II. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* Si dominus in servos saevierit, vel ad impudicitiam turpemque violationem compellat, quae sint partes Praesidis, ex rescripto divi Pii ad Aelium Marcianum, Proconsulem Baeticae, manifestatur. Cuius rescripti verba haec sunt: *Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi, sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, venire iube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Qui si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet, me admissum severius exsecuturum.* Divus etiam Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractasset.

III. *Caius libro I. Institutionum.* Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Quod ius proprium civium Romanorum est.

IV. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Nam civium Romanorum quidam sunt patresfamiliarum, alii filiifamiliarum, quaedam matresfamiliarum, quaedam filiaefamiliarum. Patresfamiliarum sunt, qui sunt suae potestatis, sive puberes sive impuberes; simili modo matresfamiliarum; filii

vero et filiaefamiliarum, qui sunt in aliena potestate. Nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est; item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aeque in mea sunt potestate, et pronepos, et proneptis, et deinceps ceteri.

V. *Idem libro XXXVI. ad Sabinum.* Nepotes ex filio mortuo avo recidere solent in filii potestatem, hoc est patris sui; simili modo et pronepotes, et deinceps vel in filii potestatem, si vivit et in familia mansit, vel in eius parentis, qui ante eos in potestate est. Et hoc non tantum in naturalibus, verum in adoptivis quoque iuris est.

VI. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Filium eum definimus, qui ex viro et uxore eius nascitur. Sed si fingamus abfuisse maritum, verbi gratia per decennium, reversum anniculum invenisse in domo sua, placet nobis Iuliani sententia, hunc non esse mariti filium. Non tamen ferendum, Iulianus ait, eum, qui, cum uxore sua assidue moratus, nolit filium agnoscere, quasi non suum. Sed mihi videtur, quod et Scaevola probat, si constet, maritum aliquamdiu cum uxore non concubuisse, infirmitate interveniente, vel alia causa, vel si ea valetudine paterfamilias fuit, ut generare non posset, hunc, qui in domo natus est, licet vicinis scientibus, filium non esse.

VII. *Idem libro XXV. ad Sabinum.* Si qua poena pater fuerit affectus, ut vel civitatem amittat, vel servus poenae efficiatur, sine dubio nepos filii loco succedit.

VIII. *Idem libro XXVI. ad Sabinum.* Patre furioso, liberi nihilominus in patris sui potestate sunt. Idem et in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate. Nam quum ius potestatis moribus sit receptum, nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi, quibus casibus solent, nequaquam dubitandum est, remanere eos in potestate. Quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit, verum et si qui ante furorem concepti in furore editi sunt. Sed si in furore agente eo uxor concipiat, videndum, an in potestate eius nascatur filius? nam furiosus licet uxorem ducere non possit, retinere tamen matrimonium potest. Quod quum ita se habeat, in potestate filium habebit. Proinde et si furiosa sit uxor, ex ea ante conceptus in potestate nascetur; sed et in furore eius conceptus ab eo, qui non furebat, sine dubio in potestate nascetur, quia retinetur matrimonium. Sed et si ambo in furore agant, et uxor et maritus, et tunc concipiat, partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus; nam quum consistat matrimonium altero furente, consistet et utroque. §. 1. Adeo autem retinet ius potestatis pater furiosus, ut et acquiratur illi commodum eius, quod filius acquisivit.

IX. *Pomponius libro XVI. ad Quintum Mucium.* Filiusfamilias in publicis causis loco patrisfamilias habetur, veluti si vel magistratum gerat, vel tutor detur.

X. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si iudex nutriri vel ali oportere pronuntiaverit, dicendum est, de veritate quaerendum, filius sit, an non; neque enim alimentorum causa veritati facit praeiudicium.

XI. *Modestinus libro I. Pandectarum.* Inviti filii naturales, vel emancipati non rediguntur in patriam potestatem.

TIT. VII.

DE ADOPTIONIBUS, ET EMANCIPATIONIBUS, ET ALIIS MODIS, QUIBUS PATRIA POTESTAS SOLVITUR.

I. *Modestinus libro II. Regularum.* Filiosfamilias non solum natura, verum et adoptiones faciunt. §. 1. Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur, quarum altera adoptio similiter dicitur, altera arrogatio. Adoptantur filiifamilias, arrogantur, qui sui iuris sunt.

II. *Caius libro I. Institutionum.* Generalis enim adoptio duobus modis fit, aut principis auctoritate, aut magistratus imperio. Principis auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt; quae species adoptionis dicitur arrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse, et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur? Imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentis sunt, sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia, sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 1. Illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; castrati autem non possunt. §. 2. Hoc vero proprium est eius adoptionis, quae per principem fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit, non solum ipse potestati arrogatoris subiicitur, sed et liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes.

III. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Si Consul vel Praeses filiusfamilias sit, posse eum apud semetipsum vel emancipari, vel in adoptionem dari, constat.

IV. *Modestinus libro II. Regularum.* Magistratum, apud quem legis actio est, et emancipare filios suos, et in adoptionem dare apud se posse, Neratii sententia est.

V. *Celsus libro XXVIII. Digestorum.* In adoptionibus eorum, qui suae potestatis sunt, ipsorum duntaxat voluntas exploratur; sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque arbitrium spectandum est, vel consentiendo, vel non contradicendo.

VI. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Cum nepos adoptatur quasi ex filio natus, consensus filii exigitur. Idque etiam Iulianus scribit.

VII. *Celsus libro XXXIX. Digestorum.* Cum adoptio fit, non est necessaria in eam rem auctoritas eorum, inter quos iura agnationis consequuntur.

VIII. *Modestinus libro II. Regularum.* Quod, ut nec curatoris auctoritas intercederet in arrogatione, ante tenuerat, sub divo Claudio recte mutatum est.

IX. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Etiam caecus adoptare vel adoptari potest.

X. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si quis nepotem quasi ex filio natum, quem in potestate habet, consentiente filio adoptaverit, non agnascitur avo suus heres, quippe quum post mortem avi quasi in patris sui recidit potestatem.

XI. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Si quis, quum filium haberet, in nepotis locum adoptasset, perinde atque si ex filio natus esset, et filius auctor factus non esset, mortuo avo non esse nepotem in potestate filii.

XII. *Ulpianus libro XIV. ad Sabinum.* Qui liberatus est patria potestate, is postea in potestatem honeste reverti non potest, nisi adoptione.

XIII. *Papinianus libro XXXVI. Quaestionum.* In omni fere iure, finita patris adoptivi potestate, nullum ex pristino retinetur vestigium; denique et patria dignitas quaesita per adoptionem finita ea deponitur.

XIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Sed etiam nepos ex filio apud adoptivum patrem conceptus et natus per emancipationem iura omnia perdit.

XV. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Si paterfamilias adoptatus sit, omnia, quae eius fuerunt, et acquiri possunt, tacite iure ad eum transeunt, qui adoptavit; hoc amplius liberi eius, qui in potestate sunt, eum sequuntur; sed et hi, qui postliminio redeunt, vel qui in utero fuerunt, quum arrogaretur, simili modo in potestatem arrogatoris rediguntur. §. 1. Qui duos filios, et ex altero eorum nepotem habet, si vult nepotem quasi ex altero natum adoptare, potest hoc efficere, si eum emancipaverit, et sic adoptaverit, quasi ex altero natum; facit enim hoc quasi quilibet, non quasi avus, et qua ratione quasi ex quolibet natum potest adoptare, ita potest et quasi ex altero filio. §. 2. In arrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit is, qui arrogat, quia magis liberorum procreationi studere debeat, nisi forte morbus, aut valetudo in causa sit, aut alia iusta causa arrogandi, veluti si coniunctam sibi personam velit adoptare. §. 3. Item non debet quis plures arrogare, nisi ex iusta causa. Sed nec libertum alienum, nec maiorem minor.

XVI. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Adoptio enim in his personis locum habet, in quibus etiam natura potest habere.

XVII. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Nec ei permittitur arrogare, qui tutelam vel curam alicuius administravit, si minor viginti quinque annis sit, qui arrogatur, ne forte eum ideo arroget, ne rationes reddat. Item inquirendum est, ne forte turpis causa arrogandi subsit. §. 1. Iis duntaxat pupillorum arrogatio permittenda est, qui vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptarent; ceterorum prohibenda, ne sit in potestate tutorum et finire tutelam, et substitutionem a parente factam exstinguere. §. 2. Et primum quidem excutiendum erit, quae

facultates pupilli sint, et quae eius, qui adoptare eum velit, ut aestimetur ex comparatione earum, an salubris adoptio possit pupillo intelligi; deinde cuius vitae sit is, qui velit pupillum redigere in familiam suam; tertio, cuius idem aetatis sit, ut aestimetur, an melius sit, de liberis procreandis cogitare eum, quam ex aliena familia quemquam redigere in potestatem suam. §. 3. Praeterea videndum est, an non debeat permitti ei, qui vel unum habebit, vel plures liberos, adoptare alium, ne aut illorum, quos iustis nuptiis procreaverit, deminuatur spes, quam unusquisque liberorum obsequio paret sibi, aut qui adoptatus sit minus percipiat, quam dignum erit eum consequi. §. 4. Interdum et ditiorem permittetur adoptare pauperiori, si vitae eius sobrietas clara sit, vel affectio honesta, nec incognita. §. 5. Satisdatio autem in his casibus dari solet.

XVIII. *Marcellus libro XXVI. Digestorum.* Non aliter enim voluntati eius, qui arrogare pupillum volet, si causam eius ob alia probaverit, subscribendum erit, quam si caverit servo publico, se restituturum ea, quae ex bonis eius consecutus fuerit, illis, ad quos res perventura esset, si arrogatus permansisset in suo statu.

XIX. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* His verbis satisdationis, quae ab arrogatore praestari debet: *ad quos ea res pertinet*, et libertatibus prospectum esse, quae secundis tabulis datae sunt, et multo magis substituto servo, item legatariis, nemo dubitat. §. 1. Quae satisdatio si omissa fuerit, utilis actio in arrogatorem datur.

XX. *Marcellus libra XXVI. Digestorum.* Haec autem satisdatio locum habet, si impubes decessit. Sed et si de pupillo loquitur, tamen hoc et in pupilla observandum est.

XXI. *Caius libro singulari Regularum.* Nam et feminae ex rescripto principis arrogari possunt.

XXII. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Si arrogator decesserit impubere relicto filio adoptivo, et mox impubes decedat, an heredes arrogatoris teneantur? Et dicendum est, heredes quoque restituturos et bona arrogati, et praeterea quartam partem. §. 1. Sed an impuberi arrogator substituere possit? quaeritur. Et puto, non admitti substitutionem, nisi forte ad quartam solam, quam ex bonis eius consequitur, et hactenus, ut ei usque ad pubertatem substituat. Ceterum si fidei eius committat, ut quandoque restituat, non oportet admitti fideicommissum, quia hoc non iudicio eius ad eum pervenit, sed principali providentia. §. 2. Haec omnia dicenda sunt, sive in locum filii, sive in locum nepotis aliquis impuberem arrogaverit.

XXIII. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Qui in adoptionem datur, his, quibus agnascitur, et cognatus fit; quibus vero non agnascitur, nec cognatus fit. Adoptio enim non ius sanguinis, sed ius agnationis affert; et ideo si filium adoptaverim, uxor mea illi matris loco non est; neque enim agnascitur ei, propter quod nec cognata eius fit. Item nec mater mea aviae loco illi est, quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non agnascitur; sed filiae meae is, quem adoptavi, frater fit, quoniam in familia mea est filia; nuptiis etiam eorum prohibitis.

XXIV. *Ulpianus libro I. Disputationum.* Neque absens, neque dissentiens arrogari potest.

XXV. *Idem libro V. Opinionum.* Post mortem filiae suae, quae ut materfamilias, quasi iure emancipata, vixerat, et testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non iure eam, nec praesentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur. §. 1. Neque adoptare, neque arrogare quis absens, nec per alium eiusmodi solennitatem peragere potest.

XXVI. *Iulianus libro LXX. Digestorum.* Quem filius meus emancipatus adoptaverit, is nepos meus non erit.

XXVII. *Idem libro LXXXV. Digestorum.* Ex adoptivo natus adoptivi locum obtinet in iure civili.

XXVIII. *Caius libro I. Institutionum.* Liberum arbitrium est ei, qui filium, et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem vero in potestate retinere, vel ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere, vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote dicta esse intelligimus.

XXIX. *Callistratus libro II. Institutionum.* Si pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo, quam sermone, manifestum facere possit, velle se filium suum in adoptionem dare, perinde confirmatur adoptio, ac si iure facta esset.

XXX. *Paulus libro I. Regularum.* Et qui uxores non habent, filios adoptare possunt.

XXXI. *Marcianus libro V. Regularum.* Non potest filius, qui est in potestate patris, ullo modo compellere eum, ne sit in potestate, sive naturalis sive adoptivus.

XXXII. *Papinianus libro XXXI. Quaestionum.* Nonnunquam autem impubes, qui adoptatus est, audiendus erit, si pubes factus emancipari desideret, idque causa cognita per iudicem statuendum erit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, privignum suum tutori adoptare permittendum;

XXXIII. *Marcianus libro V. Regularum.* Et si pubes factus non expedire sibi, in potestatem eius redigi, probaverit, aequum esse, emancipari eum a patre adoptivo, atque ita pristinum ius recuperare.

XXXIV. *Paulus libro XI. Quaestionum.* Quaesitum est, si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, ut post triennium puta eundem mihi in adoptionem des, an actio ulla sit? Et Labeo putat, nullam esse actionem; nec enim moribus nostris convenire, filium temporalem habere.

XXXV. *Idem libro I. Responsorum.* Per adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur; unde Senator, etsi a plebeio adoptatus est, manet Senator; similiter manet et Senatoris filius.

XXXVI. *Idem libro XVIII. Responsorum.* Emancipari filium a patre quocunque loco posse constat, ut exeat de patria potestate. §. 1. Apud Proconsulem etiam in ea provincia, quam sortitus non est, et manumitti, et in adoptionem dari posse placet.

XXXVII. *Idem libro II. Sententiarum.* Adoptare quis nepotis loco potest, etiamsi filium non habet. §. 1. Eum, quem quis adoptavit, emancipatum vel in adoptionem datum iterum non potest adoptare.

XXXVIII. *Marcellus libro XXVI. Digestorum.* Adoptio non iure facta a principe confirmari potest.

XXXIX. *Ulpianus libro III. de officio Consulis.* Nam ita divus Marcus Eutychiano rescripsit: *Quod desideras, an impetrare debeas, aestimabunt iudices, adhibitis etiam his, qui contradicerent, id est qui laederentur confirmatione adoptionis.*

XL. *Modestinus libro I. Differentiarum.* Arrogato patrefamilias, liberi, qui in eius erant potestate, nepotes apud arrogatorem efficiuntur, simulque cum suo patre in eius recidunt potestatem. Quod non similiter in adoptione contingit; nam nepotes ex eo in avi naturalis retinentur potestate. §. 1. Non tantum cum quis adoptat, sed et cum arrogat, maior esse debet eo, quem sibi per arrogationem vel per adoptionem filium facit; et utique plena pubertate, id est decem et octo annis, eum praecedere debet. §. 2. Spado arrogando suum heredem sibi adsciscere potest, nec ei corporale vitium impedimento est.

XLI. *Idem libro II. Regularum.* Si pater filium, ex quo nepos illi est in potestate, emancipaverit, et postea eum adoptaverit, mortuo eo nepos in patris non revertitur potestatem. Sed nec is nepos in patris revertitur potestatem, quem avus retinuerat, filio dato in adoptionem, quem denuo redadoptavit.

XLII. *Idem libro I. Pandectarum.* Etiam infantem in adoptionem dare possumus.

XLIII. *Pomponius libro XX. ad Quintum Mucium.* Adoptiones non solum filiorum, sed et quasi nepotum fiunt, ut aliquis nepos noster esse videatur, perinde quasi ex filio vel incerto natus sit.

XLIV. *Proculus libro VIII. Epistolarum.* Si is, qui nepotem ex filio habet, nepotis loco aliquem adoptavit, non puto, mortuo avo iura consanguinitatis inter nepotes futura esse. Sed si sic adoptavit, ut etiam iure legis nepos suus esset, quasi ex Lucio puta, filio suo, et ex matrefamilias eius natus esset, contra puto.

XLV. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Onera eius, qui in adoptionem datus est, ad patrem adoptivum transferuntur.

XLVI. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* In servitute mea quaesitus mihi filius in potestatem meam redigi beneficio principis potest; libertinum tamen eum manere non dubitatur.

TIT. VIII.
DE DIVISIONE RERUM ET QUALITATE.

I. *Caius libro II. Institutionum.* Summa rerum divisio in duos articulos deducitur; nam aliae sunt divini iuris, aliae humani. Divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt. Quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est; id vero, quod humani iuris est, plerumque alicuius in bonis est; potest autem et nullius in bonis esse; nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt, aut privatae. Quae publicae sunt, nullius in bonis esse creduntur; ipsius enim universitatis esse creduntur. Privatae autem sunt, quae singulorum sunt. §. 1. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum ius successionis, et ipsum ius utendi fruendi, et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

II. *Marcianus libro III. Institutionum.* Quaedam naturali iure communia sunt omnium, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique acquiruntur. §. 1. Et quidem naturali iure omnium communia sunt illa: aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris.

III. *Florentinus libro VI. Institutionum.* Item lapilli, gemmae, ceteraque, quae in litore invenimus, iure naturali nostra statim fiunt.

IV. *Marcianus libro III. Institutionum.* Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur piscandi causa, dum tamen villis, et aedificiis, et monumentis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare; idque et divus Pius piscatoribus Formianis et Capenatis rescripsit. §. 1. Sed flumina paene omnia et portus publica sunt.

V. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Riparum usus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia siccare, et ex mari reducere, onus aliquod, et in his reponere, cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. Sed proprietas illorum est, quorum praediis haerent; qua de causa arbores quoque in his natae eorundem sunt. §. 1. In mari piscantibus liberum est casam in litore ponere, qua se recipiant;

VI. *Marcianus libro III. Institutionum.* In tantum, ut et soli domini constituantur, qui ibi aedificant, sed quamdiu aedificium manet; alioquin, aedificio dilapso, quasi iure postliminii revertitur locus in pristinam causam, et, si alius in eodem loco aedificaverit, eius fiet. §. 1. Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt theatra, et stadia, et similia, et si qua alia sunt communia civitatum. Ideoque nec servus communis civitatis singulorum pro parte intelligitur, sed universitatis. Et ideo tam contra civem, quam pro eo posse servum civitatis torqueri, divi Fratres rescripserunt. Ideo et libertus civitatis non habet necesse veniam edicti petere, si vocet in ius aliquem ex civibus. §. 2. Sacrae res, et religiosae, et sanctae in nullius bonis sunt. §. 3. Sacrae autem res sunt hae, quae publice consecratae sunt, non privatim; si quis ergo privatim sibi sacrum constituerit, sacrum non est, sed profanum. Semel autem aede sacra facta, etiam diruto aedificio locus sacer manet. §. 4. Religiosum autem locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In commune autem sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. Sed et in alienum locum concedente domino licet inferre; et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, religiosus locus fit. §. 5. Cenotaphium quoque magis placet locum esse religiosum, sicut testis in ea re est Virgilius.

VII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Sed divi Fratres contra rescripserunt.

VIII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. §. 1. Sanctum autem dictum est a sagminibus. Sunt autem sagmina quaedam herbae, quas legati populi Romani ferre solebant, ne quis eos violaret, sicuti legati Graecorum ferunt ea, quae vocantur ceryeia. §. 2. In municipiis quoque muros esse sanctos, Sabinum recte respondisse Cassius refert, prohiberique oportere, ne quid in his immitteretur.

IX. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Sacra loca ea sunt, quae publice sunt dedicata, sive in civitate sint, sive in agro. §. 1. Sciendum est, locum publicum tunc sacrum fieri posse, quum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. §. 2. Illud notandum est, aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium. Sacer locus est locus consecratus, sacrarium est locus, in quo sacra reponuntur. Quod etiam in aedificio privato esse potest; et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare. §. 3. Proprie dicimus sancta, quae neque sacra, neque profana sunt, sed sanctione quadam confirmata, ut leges sanctae sunt, quia sanctione quadam sunt subnixae. Quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi deo non sit consecratum; et interdum in sanctionibus adiicitur, ut, qui ibi aliquid commisit, capite puniatur. §. 4. Muros autem municipales nec reficere licet sine principis vel Praesidis auctoritate, nec aliquid eis coniungere vel superponere. §. 5. Res sacra non recipit aestimationem.

X. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Aristo ait, sicut id, quod in mare aedificatum sit, fieret privatum, ita quod a mari occupatum sit, fieri publicum.

XI. *Pomponius libro II. ex variis Lectionibus.* Si quis violaverit muros, capite punitur, sicuti si quis transcendet scalis admotis vel alia qualibet ratione; nam cives Romanos alia, quam per portas, egredi non licet, quum illud hostile et abominandum sit. Nam et Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcendere voluerit.

TIT. IX.
DE SENATORIBUS.

I. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Consulari feminae utique consularem virum praeferendum esse, nemo ambigit. Sed vir praefectorius an consulari feminae praeferatur? videndum. Et putem praeferri, quia maior dignitas est in sexu virili. §. 1. Consulares autem feminas dicimus consularium uxores; adiicit Saturninus etiam matres, quod nec usquam relatum est, nec unquam receptum.

II. *Marcellus libro III. Digestorum.* Cassius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem Senatu motus, nec restitutus est, iudicare vel testimonium dicere, quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat.

III. *Modestinus libro VI. Regularum.* Senatorem remotum Senatu capite non minui, sed Romae morari, divus Severus et Antoninus permiserunt.

IV. *Pomponius libro XII. ex variis Lectionibus.* Qui indignus est inferiore ordine, indignior est superiore.

V. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Senatoris filium accipere debemus non tantum eum, qui naturalis est, verum adoptivum quoque, neque intererit, a quo, vel qualiter adoptatus fuerit; nec interest, iam in senatoria dignitate constitutus eum susceperit, an ante dignitatem senatoriam.

VI. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Senatoris filius est et is, quem in adoptionem accepit, quamdiu tamen in familia eius manet; emancipatus enim nomen filii emancipatione amittit. §. 1. A Senatore in adoptionem filius datus ei, qui inferioris dignitatis est, quasi Senatoris filius videtur, quia non amittitur senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis, non magis, quam ut consularis desinat esse.

VII. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Emancipatum a patre Senatore quasi Senatoris filium haberi placet. §. 1. Item Labeo scribit, etiam eum, qui post mortem patris Senatoris natus sit, quasi Senatoris filium esse. Sed eum, qui postea, quam pater eius de Senatu motus est, concipitur et nascitur, Proculus et Pegasus opinantur non esse quasi Senatoris filium. Quorum sententia vo-

ra est; nec enim proprie Senatoris filius dicitur is, cuius pater Senatu motus est, antequam iste nasceretur. Sed si quis conceptus quidem sit ante, quam pater eius Senatu moveatur, natus autem post patris amissam dignitatem, magis est, ut quasi Senatoris filius intelligatur; tempus enim conceptionis spectandum plerisque placuit. §. 2. Si quis et patrem et avum habuerit Senatorem, et quasi filius, et quasi nepos Senatoris intelligitur. Sed si pater amiserit dignitatem ante conceptionem huius, quaeri poterit, an, quamvis quasi Senatoris filius non intelligatur, quasi nepos tamen intelligi debeat? Et magis est, ut debeat, ut avi potius ei dignitas prosit, quam obsit casus patris.

VIII. *Idem libro VI. Fideicommissorum.* Feminae nuptae clarissimis personis clarissimarum personarum appellatione continentur. Clarissimarum feminarum nomine Senatorum filiae, nisi quae viros clarissimos sortitae sunt, non habentur. Feminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt, parentes vero, donec plebeiis nuptiis fuerint copulatae. Tamdiu igitur clarissima femina erit, quamdiu Senatori nupta est vel clarissimo, aut separata ab eo alii inferioris dignitatis non nupsit.

IX. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Filiam Senatoris nuptias liberti secutam patris casus non facit uxorem; nam quaesita dignitas liberis propter casum patris, remoti a senatu, auferenda non est.

X. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Liberos Senatorum accipere debemus non tantum Senatorum filios, verum omnes, qui geniti ex ipsis vel ex liberis eorum dicantur, sive naturales, sive adoptivi sint liberi Senatorum, ex quibus nati dicuntur. Sed si ex filia Senatoris natus sit, spectare debemus patris eius conditionem.

XI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Senatores, licet in urbe domicilium habere videantur, tamen et ibi, unde oriundi sunt, habere domicilium intelliguntur, quia dignitas domicilii adiectionem potius dedisse, quam permutasse videtur.

XII. *Ulpianus libro II. de Censibus.* Nuptae prius consulari viro impetrare solent a principe, quamvis perraro, ut nuptae iterum minoris dignitatis viro nihilominus in consulari maneant dignitate, ut scio Antoninum Augustum Iuliae Mamaeae, consobrinae suae, indulsisse. §. 1. Senatores autem accipiendum est eos, qui a patriciis et consularibus usque ad omnes illustres viros descendunt, quia et hi soli in senatu sententiam dicere possunt.

TIT. X.

DE OFFICIO CONSULIS.

I. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Officium Consulis est, consilium praebere manumittere volentibus. §. 1. Consules et seorsum singuli manumittere possunt; sed non potest is, qui apud alterum nomina ediderit, apud alterum manumittere; separatae enim sunt manumissiones. Sane si qua ex causa collega manumittere non poterit, infirmitate vel aliqua iusta causa impeditus, collegam posse manumissionem expedire, senatus censuit. §. 2. Consules apud se servos suos manumittere posse, nulla dubitatio est. Sed si evenerit, ut minor viginti annis Consul sit, apud se manumittere non potest, quum ipse sit, qui ex senatusconsulto consilii causam examinat; apud collegam vero causa probata potest.

TIT. XI.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO.

I. *Aurelius Arcadius Charisius, Magister libellorum, libro singulari de officio Praefecti praetorio.* Breviter commemorare necesse est, unde constituendi Praefectorum praetorio officium origo manaverit. Ad vicem Magistri equitum Praefectos praetorio antiquitus institutos esse, a quibusdam scriptoribus traditum est. Nam quum apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, et Magistros equitum sibi eligerent, qui, associati principali curae militiae gratia, secundam post eos potestatem gererent, regimentis reipublicae ad Imperatores perpetuos translatis, ad similitudinem Magistrorum equitum Praefecti praetorio a principibus electi sunt, data eis pleniore licentia ad disciplinae publicae emendationem. §. 1. His cunabulis Praefectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari a Praefectis praetorio non possit. Nam quum ante quaesitum fuisset, an liceret a Praefectis praetorio appellare? et iure liceret, et exstarent exempla eorum, qui provocaverint, postea publice sententia principali lecta appellandi facultas interdicta est; credidit enim princeps, eos, qui ob singularem industriam, explorata eorum fide et gravitate, ad huius officii magnitudinem adhiberentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suae, quam ipse foret iudicaturus. §. 2. Subnixi sunt etiam alio privilegio Praefecti praetorio, ne a sententiis eorum minores aetate ab aliis magistratibus, nisi ab ipsis Praefectis praetorio, restitui possint.

TIT. XII.

DE OFFICIO PRAEFECTI URBI.

I. *Ulpianus libro singulari de officio Praefecti urbi.* Omnia omnino crimina praefectura urbis sibi vindicavit, nec tantum ea, quae intra urbem admittuntur, verum ea quoque, quae extra urbem intra Italiam, ut epistola divi Severi ad Fabium Cilonem, Praefectum urbi, missa declaratur. §. 1. Servos, qui ad statuas confugerint, vel sua pecunia emtos, ut manumittantur, de dominis querentes audiet. §. 2. Sed et patronos egentes de suis libertis querentes audiet, maxime si aegros se esse dicant, desiderentque a libertis exhiberi. §. 3. Relegandi deportandique in insulam, quam Imperator assignaverit, licentiam habet. §. 4. Initio eiusdem epistolae ita scriptum est: *Quum urbem nostram fidei tuae commiserimus.* Quidquid igitur intra urbem admittitur, ad Praefectum urbi videtur pertinere. Sed et si quid intra centesimum milliarium admissum sit, ad Praefectum urbi pertinet; si ultra ipsum lapidem, egressum est Praefecti urbi notionem. §. 5. Si quis servum suum adulterium commisisse dicat in uxorem suam, apud Praefectum urbi erit audiendus. §. 6. Sed et ex interdictis quod vi aut clam, aut interdicto unde vi audire potest. §. 7. Solent ad praefecturam urbis remitti etiam tutores sive curatores, qui male in tutela sive cura versati, graviore animadversione indigent, quam ut sufficiat eis suspectorum infamia, quos probari poterit, vel nummis datis tutelam occupasse, vel praemio accepto operam dedisse, ut non idoneus tutor alicui daretur, vel consulto circa edendum patrimonium quantitatem minuisse, vel evidenti fraude pupilli bona alienasse. §. 8. Quod autem dictum est, ut servos de dominis querentes Praefectus audiat, sic accipiemus, non accusantes dominos, (hoc enim nequaquam servo permittendum est, nisi ex causis receptis) sed si verecunde expostulent, si saevitia, si duritia, si fame eos premant, si obscoenitatem, in quam eos compulerint vel compellant, apud Praefectum urbi exponant. Hoc quoque officium Praefecto urbi a divo Severo datum est, ut mancipia tueatur, ne prostituantur. §. 9. Praeterea curare debebit Praefectus urbi, ut nummularii probe se gerant circa omne negotium suum, et temperent his, quae sunt prohibita. §. 10. Cum patronus contemni se a liberto dixerit, vel contumeliosum sibi libertum queratur, vel convicium se ab eo passum, liberosque suos, vel uxorem, vel quid huic simile obiiciat, Praefectus urbi adiri solet, et pro modo querelae corrigere eum, aut comminari, aut fustibus castigare, aut ulterius procedere in poena eius solet; nam et puniendi plerumque sunt liberti. Certe si se delatum a liberto, vel conspirasse eum contra se cum inimicis doceat, etiam metalli poena in eum statui debet. §. 11. Cura carnis omnis, ut iusto pretio praebeatur, ad curam praefecturae pertinet, et ideo et forum suarium sub ipsius cura est; sed et ceterorum pecorum sive armentorum, quae ad huiusmodi praebitionem spectant, ad ipsius curam pertinent. §. 12. Quies quoque popularium, et disciplina spectaculorum ad Praefecti urbi curam pertinere videtur; et sane debet etiam dispositos milites stationarios habere ad tuendam popularium quietem, et ad referendum sibi, quid ubiubi agatur. §. 13. Et urbe interdicere Praefectus urbi, et qua alia solitarum regionum potest, et negotiatione, et professione, et advocationibus, et foro, et ad tempus, et in perpetuum. Interdicere poterit et spectaculis; et si quem releget ab Italia, summovere eum etiam a provincia sua. §. 14. Divus Severus rescripsit: eos etiam, qui illicitum collegium coisse dicantur, apud Praefectum urbi accusandos.

II. *Paulus libro singulari de officio Praefecti urbi.* Adiri etiam ab argentariis, vel adversus eos, ex epistola divi Hadriani, et in pecuniariis causis potest.

III. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Praefectus urbi

cum terminos urbis exierit, potestatem non habet; extra urbem potest iubere iudicare.

TIT. XIII.
DE OFFICIO QUAESTORIS.

I. *Ulpianus libro singulari de officio Quaestoris.* Origo Quaestoribus creandis antiquissima est, et paene ante omnes magistratus. Gracchanus denique Iunius libro septimo de potestatibus, etiam ipsum Romulum et Numam Pompilium binos Quaestores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert. Sed sicuti dubium est, an Romulo et Numa regnantibus Quaestor fuerit, ita Tullo Hostilio rege Quaestores fuisse certum est. Sane crebrior apud veteres opinio est, Tullum Hostilium primum in rempublicam induxisse Quaestores. §. 1. Et a genere quaerendi Quaestores initio dictos, et Iunius, et Trebatius, et Fenestella scribunt. §. 2. Ex Quaestoribus quidam solebant provincias sortiri ex senatusconsulto, quod factum est Decimo Druso et Porcina Consulibus. Sane non omnes Quaestores provincias sortiebantur, verum excepti erant Candidati principis; hi etenim solis libris principalibus in senatu legendis vacabant. §. 3. Hodieque obtinuit, indifferenter Quaestores creari tam patricios, quam plebeios; ingressus est enim et quasi primordium gerendorum honorum sententiaeque in senatu dicendae. §. 4. Ex his, sicut diximus, quidam sunt, qui candidati principis dicuntur, quique epistolas eius in senatu legunt.

TIT. XIV.
DE OFFICIO PRAETORUM.

I. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Apud filiumfamilias Praetorem potest pater eius manumittere.

II. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Sed etiam ipsum apud se emancipari vel in adoptionem dari placet.

III. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Sabinum.* Barbarius Philippus, quum servus fugitivus esset, Romae praeturam petiit, et Praetor designatus est, sed nihil ei servitutem obstitisse, ait Pomponius, quasi Praetor non fuerit. Atqui verum est, praetura eum functum, et tamen videamus si servus, quamdiu latuit, dignitate praetoria functus sit, quid dicemus? quae edixit, quae decrevit, nullius fore momenti? an fore propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt vel lege, vel quo alio iure? Et verum puto, nihil eorum reprobari. Hoc enim humanius est, quum etiam potuit populus Romanus servo decernere hanc potestatem; sed et si scisset, servum esse, liberum effecisset. Quod ius multo magis in Imperatore observandum est.

IV. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Praetor neque tutorem, neque specialem iudicem ipse se dare potest.

TIT. XV.
DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILUM.

I. *Paulus libro singulari de officio Praefecti vigilum.* Apud vetustiores incendiis arcendis Triumviri praeerant, qui ab eo, quod excubias agebant, nocturni dicti sunt. Interveniebant nonnunquam et Aediles, et Tribuni plebis. Erat autem familia publica circa portas et muros disposita, quae inde, si opus esset, evocabatur. Fuerunt et privatae familiae, quae incendia vel mercede, vel gratia exstinguerent. Deinde divus Augustus maluit per se huic rei consuli,

II. *Ulpianus libro singulari de officio Praefecti vigilum.* Pluribus uno die incendiis exortis.

III. *Paulus libro singulari de officio Praefecti vigilum.* Nam salutem reipublicae tueri nulli magis credidit convenire, nec alium sufficere ei rei, quam Caesarem. Itaque septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquaeque cohors tueretur; praepositis eis Tribunis, et super omnes spectabili viro, qui Praefectus vigilum appellatur. §. 1. Cognoscit Praefectus vigilum de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus, nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona sit, ut Praefecto urbi remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigat eos, qui negligentius ignem habuerunt, aut severa interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. §. 2. Effracturae fiunt plerumque in insulis, in horreisque, ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt, quum vel cella effringitur, vel armarium, vel arca; et custodes plerumque puniuntur, ut divus Antoninus Erycio Claro rescripsit. Ait enim: posse eum horreis effractis quaestionem habere de servis custodibus, licet in illis ipsius Imperatoris portio esset. §. 3. Sciendum est autem, Praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere, et coerrare calceatum cum hamis et dolabris. §. 4. Ut curam adhibeant, omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur, praeterea ut aquam unusquisque inquilinus in coenaculo habeat, iubetur admonere. §. 5. Adversus capsarios quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt, iudex est constitutus, ut, si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.

IV. *Ulpianus libro singulari de officio Praefecti vigilum.* Imperatores Severus et Antoninus Iunio Rufino, Praefecto vigilum, ita rescripserunt: *Insularios, et eos, qui negligenter ignes apud se habuerunt, potes fustibus vel flagellis caedi iubere. Eos autem, qui dolo fecisse incendium convincentur, ad Fabium Cilonem, Praefectum urbi, amicum nostrum, remittes; fugitivos conquirere, eosque dominis reddere debes.*

TIT. XVI.
DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

I. *Ulpianus libro I. Disputationum.* Proconsul ubique quidem proconsularia insignia habet, statim atque urbem egressus est, potestatem autem non exercet, nisi in ea provincia sola, quae ei decreta est.

II. *Marcianus libro I. Institutionum.* Omnes Proconsules statim, quam urbem egressi fuerint, habent iurisdictionem, non tamen contentiosam, sed voluntariam; ut ecce manumitti apud eos possunt tam liberi, quam servi, et adoptiones fieri. §. 1. Apud Legatum vero Proconsulis nemo manumittere potest, quia non habet iurisdictionem talem.

III. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Nec adoptare potest; omnino enim non est apud eum legis actio.

IV. *Idem libro I. de officio Proconsulis.* Observare autem Proconsulem oportet, ne in hospitiis praebendis oneret provinciam, ut Imperator noster cum patre Aufidio Severiano rescripsit. §. 1. Nemo Proconsulum statores suos habere potest, sed vice eorum milites ministerio in provinciis funguntur. §. 2. Proficisci autem Proconsulem melius quidem est sine uxore; sed et cum uxore potest, dummodo sciat, senatum Cotta et Messala Consulibus censuisse, futurum, ut, si quid uxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio et vindicta exigatur. §. 3. Antequam vero fines provinciae decretae sibi Proconsul ingressus sit, edictum debet de adventu suo mittere, continens commendationem aliquam sui, si qua ei familiaritas sit cum provincialibus vel coniunctio, et maxime excusantis, ne publice vel privatim occurrant ei; esse enim congruens, ut unusquisque in sua patria eum excipiat. §. 4. Recte autem et ordine faciet, si edictum decessori suo miserit, significetque, qua die fines sit ingressurus. Plerumque enim incerta haec et inopinata turbant provinciales, et actus impediunt. §. 5. In ingressu etiam hoc eum observare oportet, ut per eam partem provinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, et, quas Graeci *ἐπιδημίας* appellant sive *κατάπλουν*, observare, in quam primum civitatem veniat vel applicet; magni enim faciunt provinciales, servari sibi consuetudinem istam, et huiusmodi praerogativas. Quaedam provinciae etiam hoc habent, ut per mare in eas Proconsul veniat, ut Asia scilicet; usque adeo, ut Imperator noster Antoninus Augustus ad desideria Asianorum rescripserit, Proconsuli necessitatem impositam per mare Asiam applicare, *καὶ τῶν μητροπόλεων Ἔφεσον* primam attingere. §. 6. Post haec ingressus provinciam mandare iurisdictionem Legato suo debet, nec hoc ante facere, quam fuerit provinciam ingressus. Est enim perquam absurdum, antequam ipse iurisdictionem nanciscatur, (nec enim prius ei competit, quam in eam provinciam venerit) alii eam mandare, quam non habet. Sed si et ante fecerit, et ingressus provinciam in eadem voluntate fuerit, credendum est, videri Legatum habere iurisdictionem non exinde, ex quo mandata est, sed ex quo provinciam Proconsul ingressus est.

V. *Papinianus libro I. Quaestionum.* Aliquando mandare iurisdictionem Proconsul potest, etsi nondum in provinciam pervenerit. Quid enim, si necessariam moram

in itinere patiatur, maturissime autem Legatus in provinciam perventurus sit?

VI. *Ulpianus libro I. de officio Proconsulis.* Solet etiam custodiarum cognitionem mandare Legatis, scilicet ut praeauditas custodias ad se remittant, ut innocentem ipse liberet. Sed hoc genus mandati extraordinarium est; nec enim potest quis gladii potestatem sibi datam vel cuius alterius coërcitionis ad alium transferre, nec liberandi igitur reos ius, quum accusari apud eum non possint. §. 1. Sicut autem mandare iurisdictionem vel non mandare est in arbitrio Proconsulis, ita adimere mandatam iurisdictionem licet quidem Proconsuli, non autem debet inconsulto principe hoc facere. §. 2. Legatos non oportet principem consulere, sed Proconsulem suum, et is ad consultationes Legatorum debebit respondere. §. 3. Non vero in totum xeniis abstinere debebit Proconsul, sed modum adiicere, ut neque morose in totum abstineat, neque avare modum xeniorum excedat. Quam rem divus Severus et Imperator Antoninus elegantissime epistola sunt moderati, cuius epistolae verba haec sunt: *Quantum ad xenia pertinet, audi, quid sentimus. Vetus proverbium est: οὔτε πάντα, οὔτε πάντοτε, οὔτε παρὰ πάντων* *); *nam valde inhumanum est, a nemine accipere; sed passim, vilissimum est, et per omnia, avarissimum.* Et quod mandatis continetur, ne donum vel munus ipse Proconsul, vel qui in aliquo officio erit, accipiat, ematve quid, nisi victus quotidiani causa, ad xeniola non pertinet, sed ad ea, quae edulium excedant usum. Sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

VII. *Idem libro II. de officio Proconsulis.* Si in aliquam celebrem civitatem vel provinciae caput pervenerit, pati debet, commendari sibi civitatem, laudesque suas non gravate audire, quum honori suo provinciales id vindicent; et ferias secundum mores et consuetudinem, quae retro obtinuit, dare. §. 1. Aedes etiam sacras et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tecta sint, et quae sint, vel an aliqua refectione indigeant, et si qua coepta sunt, ut consummentur, prout vires eius reipublicae permittunt, curare debet, curatoresque operum diligentes solenniter praeponere, ministeria quoque militaria, si opus fuerit, ad curatores adiuvandos dare. §. 2. Quum plenissimam autem iurisdictionem Proconsul habeat, omnium partes, qui Romae vel quasi magistratus, vel extra ordinem ius dicunt, ad ipsum pertinent.

VIII. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Et ideo maius imperium in ea provincia habet omnibus post principem.

IX. *Idem libro I. de officio Proconsulis.* Nec quidquam est in provincia, quod non per ipsum expediatur. Sane si fiscalis pecuniaria causa sit, quae ad Procuratorem principis respicit, melius fecerit, si abstineat. §. 1. Ubi decretum necessarium est, per libellum id expedire Proconsul non poterit; omnia enim, quaecunque causae cognitionem desiderant, per libellum non possunt expediri. §. 2. Circa advocatos patientem esse Proconsulem oportet, sed cum ingenio, ne contemtibilis videatur, nec ideo dissimulare, si quos causarum concinnatores vel redemtores deprehendat; eosque solos pati postulare, quibus per edictum eius postulare permittitur. §. 3. De plano autem Proconsul potest expedire haec, ut obsequium parentibus et patronis liberisque patronorum exhiberi iubeat; comminari etiam et terrere filium a patre oblatum, qui non, ut oportet, conversari dicatur. Poterit de plano similiter et libertum non obsequentem emendare aut verbis, aut fustium castigatione. §. 4. Observare itemque eum oportet, ut sit ordo aliquis postulationum, scilicet ut omnium desideria audiantur, ne forte, dum honori postulantium locus datur, vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant, qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes, neque in aliqua dignitate positos advocatos sibi prospexerunt. §. 5. Advocatos quoque petentibus debebit indulgere, plurimumque feminis, vel pupillis, vel alias debilibus, vel his, qui suae mentis non sunt, si quis eis petat; vel si nemo sit, qui petat, ultro eis dare debebit. Sed et si quis per potentiam adversarii non invenire se advocatum dicat, aeque oportebit ei advocatum dare. Ceterum opprimi aliquem per adversarii sui potentiam non oportet; hoc enim etiam ad invidiam eius, qui provinciae praeest, spectat, si quis tam impotenter se gerat, ut omnes metuant adversus eum advocationem suscipere. §. 6. Quae etiam omnium Praesidum communia sunt, ea debent et ab his observari.

X. *Idem libro X. de officio Proconsulis.* Meminisse oportebit, usque ad adventum successoris omnia debere Proconsulem agere, quum sit unus proconsulatus, et utilitas provinciae exigat, esse aliquem, per quem negotia sua provinciales explicent; ergo in adventum successoris debet ius dicere. §. 1. Legatum suum ne ante se de provincia dimittat, et lege Iulia repetundarum, et rescripto divi Hadriani ad Calpurnium Rufum, Proconsulem Achaiae, admonetur.

XI. *Venuleius Saturninus libro II. de officio Proconsulis.* Si quid erit, quod maiorem animadversionem exigat, reiicere Legatus ad Proconsulem debet; neque enim animadvertendi, coërcendi, vel atrociter verberandi ius habet.

XII. *Paulus libro II. ad Edictum.* Legatus mandata sibi iurisdictione iudicis dandi ius habet.

XIII. *Pomponius libro X. ad Quintum Mucium.* Legati Proconsulis nihil proprium habent, nisi a Proconsule eis mandata fuerit iurisdictio.

XIV. *Ulpianus libro XX. ad legem Iuliam et Papiam.* Proconsules non amplius, quam sex fascibus utuntur.

XV. *Licinius Rufinus libro III. Regularum.* Et Legati Proconsulum tutores dare possunt.

XVI. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Proconsul portam Romae ingressus deponit imperium.

TIT. XVII.
DE OFFICIO PRAEFECTI AUGUSTALIS.

I. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Praefectus Aegypti non prius deponit praefecturam et imperium, quod ad similitudinem Proconsulis lege sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor eius, licet in provinciam venerit; et ita mandatis eius continetur.

TIT. XVIII.
DE OFFICIO PRAESIDIS.

I. *Macer libro I. de officio Praesidis.* Praesidis nomen generale est, eoque et Proconsules, et Legati Caesaris, et omnes provincias regentes, licet Senatores sint, Praesides appellantur; Proconsulis appellatio specialis est.

II. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Praeses apud se adoptare potest, quemadmodum et emancipare filium, et manumittere servum potest.

III. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Praeses provinciae in suae provinciae homines tantum imperium habet, et hoc dum in provincia est; nam si excesserit, privatus est. Habet interdum imperium et adversus extraneos homines, si quid manu commiserint; nam et in mandatis principum est, ut curet is, qui provinciae praeest, malis hominibus provinciam purgare, nec distinguitur, unde sint.

IV. *Ulpianus lib. XXXIX. ad Edictum.* Praeses provinciae maius imperium in ea provincia habet omnibus post principem.

V. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Praeses provinciae non magis tutorem, quam specialem iudicem ipse se dare potest.

VI. *Idem libro I. Opinionum.* Illicitas exactiones, et violentia factas, et extortas metu venditiones, et cautiones vel sine pretii numeratione prohibeat Praeses provinciae. Item ne quis iniquum lucrum aut damnum sentiat, Praeses provinciae provideat. §. 1. Veritas rerum erroribus gestorum non vitiatur; et ideo Praeses provinciae id sequatur, quod convenit eum ex fide eorum, quae probabuntur, sequi. §. 2. Ne potentiores viri humiliores iniuriis afficiant, neve defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes, ad religionem Praesidis provinciae pertinet. §. 3. Illicita ministeria sub praetextu adiuvantium militares viros ad concutiendos homines procedentia prohibere, et deprehensa coërcere, Praeses provinciae curet, et sub specie tributorum illicitas exactiones fieri, prohibeat. §. 4. Neque licita negotiatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocentibus poenas irrogari, ad sollicitudinem suam Praeses provinciae revocet. §. 5. Ne tenuis vitae homines sub praetextu adventus officiorum vel militum, lumine unico, vel brevi su-

*) *Neque omnia, neque quovis tempore, neque ab omnibus.*

pellectili ad aliorum usus translatis, iniuriis vexentur, Praeses provinciae providebit. §. 6. Ne quid sub nomine militum, quod ad utilitates eorum in commune non pertinet, a quibusdam propria sibi commoda inique vindicantibus committatur, Praeses provinciae provideat. §. 7. Sicuti medico imputari eventus mortalitatis non debet, ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet; praetextu enim humanae fragilitatis delictum decipientis in periculo homines innoxium esse non debet. §. 8. Qui universas provincias regunt, ius gladii habent, et in metallum dandi potestas eis permissa est. §. 9. Praeses provinciae, si multam, quam irrogavit, ex praesentibus facultatibus eorum, quibus eam dixit, redigi non posse deprehenderit, necessitatem solutionis moderetur, reprehensa exactorum illicita avaritia. Remissa propter inopiam multa a provincias regentibus exigi non debet.

VII. *Idem libro III. Opinionum.* Praeses provinciae inspectis aedificiis dominos eorum, causa cognita, reficere ea compellat, et adversus detrectantem competenti remedio deformitati auxilium ferat.

VIII. *Iulianus libro I. Digestorum.* Saepe audivi Caesarem nostrum dicentem, hac rescriptione: *Eum, qui provinciae praeest, adire potes,* non imponi necessitatem Proconsuli, vel Legato eius, vel Praesidi provinciae suscipiendae cognitionis, sed eum aestimare debere, ipse cognoscere, an iudicem dare debeat.

IX. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Generaliter, quoties princeps ad Praesides provinciarum remittit negotia per rescriptiones, veluti: *Eum, qui provinciae praeest, adire poteris,* vel cum hac adiectione: *Is aestimabit, quid sit partium suarum,* non imponitur necessitas Proconsuli vel Legato suscipiendae cognitionis, quamvis non sit adiectum: *Is aestimabit, quid sit partium suarum,* sed is aestimare debet, utrum ipse cognoscat, an iudicem dare debeat.

X. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* De omnibus causis, de quibus vel Praefectus urbi, vel Praefectus praetorio, itemque Consules, et Praetores, ceterique Romae cognoscunt, Correctorum et Praesidum provinciarum est notio.

XI. *Marcianus libro III. Institutionum.* Omnia enim provincialia desideria, quae Romae varios iudices habent, ad officium Praesidum pertinent.

XII. *Proculus libro IV. Epistolarum.* Sed licet is, qui provinciae praeest, omnium Romae magistratuum vice et officio fungi debeat, non tamen spectandum est, quid Romae factum est, quam quid fieri debeat.

XIII. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Congruit bono et gravi Praesidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit, quam regit. Quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat; nam et sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet, et prout quisque deliquerit, in eum animadvertere, receptoresque eorum coërcere, sine quibus latro diutius latere non potest. §. 1. Furiosis, si non possint per necessarios contineri, eo remedio per Praesidem obviam eundum est, scilicet ut carcere contineantur, et ita divus Pius rescripsit. Sane excutiendum divi Fratres putaverunt in persona eius, qui parricidium admiserat, utrum simulato furore facinus admisisset, an vero revera compos mentis non esset, ut, si simulasset, plecteretur, si fureret, in carcere contineretur.

XIV. *Macer libro II. de Iudiciis publicis.* Divus Marcus et Commodus Scapulae Tertyllo rescripserunt in haec verba: *Si tibi liquido compertum est, Aelium Priscum in eo furore esse, ut continua mentis alienatione omni intellectu careat, nec subest ulla suspicio, matrem ab eo simulatione dementiae occisam, potes de modo poenae eius dissimulare, quum satis furore ipso puniatur; attamen diligentius custodiendus erit, ac, si putabis, etiam vinculo coercendus, quoniam non tam ad poenam, quam ad tutelam eius, et securitatem proximorum pertinebit. Si vero, ut plerumque adsolet, intervallis quibusdam sensu saniore est, num forte eo momento scelus admiserit, nec morbo eius danda sit venia, diligenter explorabis; et si quid tale compereris, consules nos, ut aestimemus, an per immanitatem facinoris, si, quum posset videri sentire, commiserit, supplicio afficiendus sit. Quum autem ex litteris tuis cognoverimus, tali eum loco atque ordine esse, ut a suis, vel etiam in propria villa custodiatur, recte facturus nobis videris, si eos, a quibus illo tempore observatus esset, vocaveris, et causam tantae negligentiae excusseris, et in unumquemque eorum, prout tibi levari vel onerari culpa eius videbitur, constitueris. Nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne aliis quoque exitio sint; quod si committatur, non immerito culpae eorum adscribendum est, qui negligentiores in officio suo fuerint.*

XV. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Illud observandum est, ne qui provinciam regit fines eius excedat, nisi voti solvendi causa; dum tamen abnoctare ei non liceat.

XVI. *Macer libro I. de officio Praesidis.* Senatusconsulto cavetur, ut de his, quae provincias regentes, comitesve, aut libertini eorum antequam in provinciam venerint contraxerunt, parcissime ius dicatur, et ut actiones, quae ob eam causam institutae non essent, postea quam quis eorum ea provincia excesserit, restituantur. Si quid tamen invito accidit, veluti si iniuriam aut furtum passus est, hactenus ei ius dicendum est, ut litem contestetur, resque ablata exhibeatur et deponatur, aut sisti exhiberive satisdato promittatur.

XVII. *Celsus libro III. Digestorum.* Si forte Praeses provinciae manumiserit vel tutorem dederit, priusquam cognoverit, successorem advenisse, erunt et haec rata.

XVIII. *Modestinus libro V. Regularum.* Plebiscito continetur, ut ne quis Praesidum munus donumve caperet, nisi esculentum potulentumve, quod intra dies proximos prodigatur.

XIX. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Observandum est ius reddenti, ut in adeundo quidem facilem se praebeat, sed contemni non patiatur. Unde mandatis adiicitur, ne Praesides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant; nam ex conversatione aequali contemtio dignitatis nascitur. §. 1. Sed et in cognoscendo neque excandescere adversus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum illacrimari oportet; id enim non est constantis et recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit. Et summatim ita ius reddere debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.

XX. *Papinianus libro I. Responsorum.* Legatus Caesaris, id est Praeses vel Corrector provinciae, abdicando se non amittit imperium.

XXI. *Paulus libro singulari de officio Assessorum.* Praeses cum cognoscit de servo corrupto, vel ancilla devirginata, vel servo stuprato, si actor rerum agentis corruptus esse dicetur, vel eiusmodi homo, ut non solum iactura adversus substantiam, sed ad totius domus eversionem pertineat, severissime debet animadvertere.

TIT. XIX.
DE OFFICIO PROCURATORIS CAESARIS, VEL RATIONALIS.

I. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Quae acta gestaque sunt a Procuratore Caesaris, sic ab eo comprobantur, atque si a Caesare gesta essent. §. 1. Si rem Caesaris Procurator eius quasi rem propriam tradat, non puto eum dominium transferre; tunc enim transfert, quum negotium Caesaris gerens consensu ipsius tradit. Denique si venditionis, vel donationis, vel transactionis causa quid agat, nihil agit; non enim alienare ei rem Caesaris, sed diligenter gerere commissum est. §. 2. Est hoc praecipuum in Procuratore Caesaris, quod et eius iussu servus Caesaris adire hereditatem potest; et si Caesar heres instituatur, miscendo se opulentae hereditati Procurator heredem Caesarem facit.

II. *Paulus libro V. Sententiarum.* Quodsi ea bona, ex quibus Imperator heres institutus est, solvendo non sint, re perspecta consulitur Imperator; heredis enim instituti in adeundis vel repudiandis huiusmodi hereditatibus voluntas exploranda est.

III. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* Curatores Caesaris ius deportandi non habent, quia poenae constituendae ius non habent. §. 1. Si tamen quasi tumultuosum vel iniuriosum adversus colonos Caesaris prohibuerint in praedia Caesariana accedere, abstinere debe-

bit; idque divus Pius Iulio rescripsit. §. 2. Deinde neque redire cuiquam permittere possunt; idque Imperatores nostri Severus et Antoninus ad libellum Hermiae rescripserunt.

TIT. XX.
DE OFFICIO IURIDICI.

I. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Adoptare quis apud Iuridicum potest, quia data est ei legis actio.

II. *Idem libro XXXIX. ad Sabinum.* Iuridico, qui Alexandriae agit, datio tutoris constitutione divi Marci concessa est.

TIT. XXI.
DE OFFICIO EIUS, CUI MANDATA EST IURISDICTIO.

I. *Papinianus libro I. Quaestionum.* Quaecunque specialiter lege, vel senatusconsulto, vel constitutione principum tribuuntur, mandata iurisdictione non transferuntur; quae vero iure magistratus competunt, mandari possunt. Et ideo videntur errare magistratus, qui, quum publici iudicii habeant exercitationem lege vel senatusconsulto delegatam, veluti lege Iulia de adulteriis, et si quae sunt aliae similes, iurisdictionem suam mandant. Huius rei fortissimum argumentum, quod lege Iulia de vi nominatim cavetur, ut is, cui obtigerit exercitio, possit eam, si proficiscatur, mandare. Non aliter itaque mandare poterit, quam si abesse coeperit, quum alias iurisdictio etiam a praesente mandetur. Et si a familia dominus occisus esse dicetur, cognitionem Praetor, quam ex senatusconsulto habet, mandare non poterit. §. 1. Qui mandatam iurisdictionem suscepit, proprium nihil habet, sed eius, qui mandavit, iurisdictione utitur. Verius est enim, more maiorum iurisdictionem quidem transferri, sed merum imperium, quod lege datur, non posse transire. Quare nemo dicit, animadversionem Legatum Proconsulis habere mandata iurisdictione. *Paulus* notat: immo imperium, quod iurisdictioni cohaeret, mandata iurisdictione transire, verius est.

II. *Ulpianus libro III. de omnibus Tribunalibus.* Mandata iurisdictione a Praeside, consilium non potest exercere is, cui mandatur. §. 1. Si tutores vel curatores velint praedia vendere, causa cognita id Praetor vel Praeses permittet; quodsi mandaverit iurisdictionem, nequaquam poterit mandata iurisdictione eam quaestionem transferre.

III. *Iulianus libro V. Digestorum.* Etsi Praetor sit is, qui alienam iurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo, cuius mandato ius dicit, quoties partibus eius fungitur.

IV. *Macer libro I. de officio Praesidis.* Cognitio de suspectis tutoribus mandari potest; immo etiam mandata generali iurisdictione propter utilitatem pupillorum eam contingere, constitutum est in haec verba: *Impp. Severus et Antoninus Braduae, Proconsuli Africae. Quum propriam iurisdictionem Legatis tuis dederis, consequens est, ut etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere.* §. 1. Ut possessio bonorum detur, vel, si cui damni infecti non caveatur, ut is possidere inbeatur, aut ventris nomine in possessionem mulier, vel is, cui legatum est, legatorum servandorum causa in possessionem mittatur, mandari potest.

V. *Paulus libro XVIII. ad Plautium.* Mandatam sibi iurisdictionem mandare alteri neminem posse, manifestum est. §. 1. Mandata iurisdictione privato, etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari, quia iurisdictio sine modica coërcitione nulla est.

TIT. XXII.
DE OFFICIO ASSESSORUM.

I. *Paulus libro singulari de officio Assessorum.* Omne officium Assessoris, quo iuris studiosi partibus suis funguntur, in his fere causis constat: in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis.

II. *Marcianus libro I. de iudiciis publicis.* Liberti assidere possunt. Infames autem, licet non prohibeantur legibus assidere, attamen arbitror, ut aliquo quoque decreto principali refertur constitutum, non posse officio Assessoris fungi.

III. *Macer libro I. de officio Praesidis.* Si eadem provincia, postea divisa, sub duobus Praesidibus constituta est, velut Germania, Mysia, ex altera ortus in altera assidebit, nec videtur in sua provincia assedisse.

IV. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Diem functo Legato Caesaris, salarium comitibus residui temporis, quod a Legatis praestitutum est, debetur, modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt. Diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit.

V. *Paulus libro I. Sententiarum.* Consiliario eo tempore, quo assidet, negotia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est; in alienum autem non prohibetur.

VI. *Papinianus libro I. Responsorum.* In consilium Curatoris reipublicae vir eiusdem civitatis assidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM LIBER SECUNDUS.

TIT. I.
DE IURISDICTIONE.

I. *Ulpianus libro I. Regularum.* Ius dicentis officium latissimum est; nam et bonorum possessionem dare potest, et in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, iudices litigantibus dare.

II. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Cui iurisdictio data est, ea quoque concessa esse videntur, sine quibus iurisdictio explicari non potuit.

III. *Ulpianus libro singulari de officio Quaestoris.* Imperium aut merum est, aut mixtum est. Merum est imperium, habere gladii potestatem ad animadvertendum in facinorosos homines, quod etiam potestas appellatur. Mixtum est imperium, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia.

IV. *Idem libro I. ad Edictum.* Iubere caveri praetoria stipulatione, et in possessionem mittere, imperii magis est, quam iurisdictionis.

V. *Iulianus libro I. Digestorum.* More maiorum ita comparatum est, ut is demum iurisdictionem mandare possit, qui eam suo iure, non alieno beneficio haberet;

VI. *Paulus libro II. ad Edictum.* Et quia nec principaliter ei iurisdictio data est, nec ipsa lex defert, sed confirmat mandatam iurisdictionem. Ideoque si is, qui mandavit iurisdictionem, decesserit, antequam res ab eo, cui mandata est iurisdictio, geri coeperit, solvi mandatum, Labeo ait, sicut in reliquis causis.

VII. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Si quis id, quod iurisdictionis perpetuae causa, non quod prout res incidit, in albo, vel in charta, vel in alia materia propositum erit, dolo malo corruperit, datur in eum quingentorum aureorum iudicium, quod populare est. §. 1. Servi quoque et filiifamilias verbis edicti continentur. Sed et utrumque sexum Praetor complexus est. §. 2. Quodsi dum proponitur, vel ante propositionem quis corruperit, edicti quidem verba cessabunt, Pomponius autem ait, sententiam edicti et ad haec porrigendam esse. §. 3. In servos autem, si non defendantur a dominis, et eos, qui inopia laborant, corpus torquendum est. §. 4. Doli mali autem ideo in verbis edicti fit mentio, quod, si per impe-

ritiam, vel rusticitatem, vel ab ipso Praetore iussus, vel casu aliquis fecerit, non tenetur. §. 5. Hoc vero edicto tenetur et qui tollit, quamvis non corruperit; item qui suis manibus facit, et qui alii mandat. Sed si alius sine dolo malo fecerit, alius dolo malo mandaverit, qui mandavit, tenebitur; si uterque dolo malo fecerit, ambo tenebuntur; nam et si plures fecerint, vel corruperint, vel mandaverint, omnes tenebuntur.

VIII. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Adeo quidem, ut non sufficiat, unum eorum poenam luere.

IX. *Paulus libro III. ad Edictum.* Si familia alicuius album corruperit, non similiter hic edicitur, ut in furto, ne in reliquos actio detur, si tantum dominus, quum defendere voluit, unius nomine praestiterit, quantum liber praestaret, fortasse quia hic et contemta maiestas Praetoris vindicatur, et plura facta intelliguntur, quemadmodum cum plures servi iniuriam fecerunt vel damnum dederunt, quia plura facta sunt, non ut in furto unum. Octavenus hic quoque domino succurrendum ait. Sed hoc potest dici, si dolo malo curaverint, ut ab alio album corrumperetur, quia tunc unum consilium sit, non plura facta. Idem Pomponius libro decimo notat.

X. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Qui iurisdictioni praeest, neque sibi ius dicere debet, neque uxori vel liberis suis, neque libertis, vel ceteris, quos secum habet.

XI. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Si idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum singularum quantitas intra iurisdictionem iudicantis sit, coacervatio vero omnium excedat modum iurisdictionis eius, apud eum agi posse, Sabino, Cassio Proculo placuit; quae sententia rescripto Imperatoris Antonini confirmata est. §. 1. Sed et si mutuae sint actiones, et alter minorem quantitatem, alter maiorem petat, apud eundem iudicem agendum est ei, qui quantitatem minorem petit, ne in potestate calumniosa adversarii mei sit, an apud eundem litigare possim. §. 2. Si una actio communis sit plurium personarum, veluti familiae erciscundae, communi dividundo, finium regundorum, utrum singulae partes spectandae sint circa iurisdictionem eius, qui cognoscit, quod Ofilio, et Proculo placet, quia unusquisque de parte sua litigat, an potius tota res? quia et tota res in iudicium venit, et vel uni adiudicari potest, quod et Cassio, et Pegaso placet. Et sane eorum sententia probabilior est.

XII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Magistratibus municipalibus supplicium a servo sumere non licet; modica autem castigatio eis non est deneganda.

XIII. *Idem libro LI. ad Sabinum.* Eum, qui iudicare iubet, magistratum esse oportet. §. 1. Magistratus autem, vel is, qui in potestate aliqua sit, utputa Proconsul, vel Praetor, vel alii, qui provincias regunt, iudicare iubere eo die, quo privati futuri sunt, non possunt.

XIV. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Est receptum, eoque iure utimur, ut, si quis maior vel aequalis subiiciat se iurisdictioni alterius, possit ei, et adversus eum ius dici.

XV. *Idem libro II. de omnibus Tribunalibus.* Si per errorem alius pro alio Praetor fuerit aditus, nihil valebit, quod actum est. Nec enim ferendus est, qui dicat, consensisse eos in Praesidem, quum, ut Iulianus scribit, non consentiant, qui errent. Quid enim tam contrarium consensui est, quam error, qui imperitiam detegit?

XVI. *Idem libro III. de omnibus Tribunalibus.* Solet Praetor iurisdictionem mandare. Et aut omnem mandat, aut speciem unam; et is, cui mandata iurisdictio est, fungitur vice eius, qui mandavit, non sua.

XVII. *Idem libro I. Opinionum.* Praetor sicut universam iurisdictionem mandare alii potest, ita et in personas certas, vel de una specie potest, maxime cum iustam causam susceptae ante magistratum advocationis alterius partis habuerit.

XVIII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Si convenerit, ut alius Praetor, quam cuius iurisdictio esset, ius diceret, et priusquam adiretur, mutata voluntas fuerit, procul dubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.

XIX. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Quum quaedam puella apud competentem iudicem litem susceperat, deinde condemnata erat, posteaque ad viri matrimonium alii iurisdictioni subiecti pervenerat, quaerebatur, an prioris iudicis sententia exsequi possit? Dixi, posse, quia ante fuerat sententia dicta. Sed et si post susceptam cognitionem, ante sententiam hoc eveniret, idem putarem, sententiaque a priore iudice recte ferretur. Quod generaliter et in omnibus huiusmodi casibus observandum est. §. 1 Quoties de quantitate ad iurisdictionem pertinente quaeritur, semper quantum petatur quaerendum est, non quantum debeatur.

XX. *Paulus libro I. ad Edictum.* Extra territorium ius dicenti impune non paretur. Idem est, et si supra iurisdictionem suam velit ius dicere.

TIT. II.

QUOD QUISQUE IURIS IN ALTERUM STATUERIT, UT IPSE EODEM IURE UTATUR.

I. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Hoc edictum summam habet aequitatem, et sine cuiusquam indignatione iusta. Quis enim adspernabitur, idem ius sibi dici, quod ipse aliis dixit vel dici effecit? §. 1. QUI MAGISTRATUM POTESTATEMVE HABEBIT, SI QUID IN ALIQUEM NOVI IURIS STATUERIT, IPSE QUANDOQUE ADVERSARIO POSTULANTE EODEM IURE UTI DEBET. SI QUIS APUD EUM, QUI MAGISTRATUM POTESTATEMVE HABEBIT, ALIQUID NOVI IURIS OBTINUERIT, QUANDOQUE POSTEA ADVERSARIO EIUS POSTULANTE EODEM IURE ADVERSUS EUM DECERNETUR, SCILICET UT, QUOD IPSE QUIS IN ALTERIUS PERSONA AEQUUM ESSE CREDIDISSET, ID IN IPSIUS QUOQUE PERSONA VALERE PATIATUR. §. 2. Haec autem verba, *quod statuerit*, [qui iurisdictioni praeest] cum effectu accipimus, non verbotenus; et ideo si, quum vellet statuere, prohibitus sit, nec effectum decretum habuerit, cessat edictum. Nam *statuit* verbum rem perfectam significat, et consummatam iniuriam, non coeptam. Et ideo si inter eos quis dixerit ius, inter quos iurisdictionem non habuit, quoniam pro nullo hoc habetur, nec est ulla sententia, cessare edictum putamus. Quid enim obfuit conatus, cum iniuria nullum habuerit effectum?

II. *Paulus libro III. ad Edictum.* Hoc edicto dolus debet ius dicentis puniri; nam si Assessoris imprudentia ius aliter dictum sit, quam oportuit, non debet hoc magistratui officere, sed ipsi Assessori.

III. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Si quis iniquum ius adversus aliquem impetravit, eo iure utetur ita demum, si per postulationem eius hoc evenerit; ceterum si ipso non postulante, non coërcetur. Sed et sive impetravit et usus est iure aliquo, sive impetravit, ut uteretur, licet usus non sit, hoc edicto punitur. §. 1. Si procurator meus postulavit, quaeritur, quis eodem iure utatur? Et putat Pomponius, me solum, utique si hoc ei specialiter mandavi, vel ratum habui. Si tamen tutor vel curator furiosi postulaverit vel adolescentis, ipse hoc edicto coërcetur. Item adversus procuratorem id observandum est, si in rem suam fuerit datus. Haec poena adversus omnem statuitur, qui in edictum incidit, non solum eo postulante, qui ab eo laesus est, sed omni, qui quandoque experitur. §. 3. Si is, pro quo spopondisti, impetraverit, ne aliquis debitor ipsius adversus eum exceptione utatur, deinde tu in negotio, in quo spopondisti, velis exceptione uti, nec te, nec ipsum oportet hoc impetrare, etsi interdum patiaris iniuriam, si solvendo debitor non sit. Sed si tu incidisti in edictum, reus quidem utetur exceptione, tu vero non uteris, nec poena tua ad reum promittendi pertinebit, et ideo mandati actionem non habebis. §. 4. Si filius meus in magistratu in hoc edictum incidit, an in his actionibus, quas ex persona eius intendo, huic edicto locus sit? Et non puto, ne mea conditio deterior fiat. §. 5. Quod autem ait Praetor: *ut is eodem iure utatur*, an etiam ad heredem haec poena transmittatur? Et scribit Iulianus, non solum ipsi denegari actionem, sed etiam heredi eius. §. 6. Illud quoque non sine ratione scribit, non solum in his actionibus pati eum poenam edicti, quas tunc habuit, quum incideret in edictum, verum et si quae postea ei acquirentur. §. 7. Ex hac causa solutum repeti non posse, Iulianus putat; superesse enim naturalem causam, quae inhiberet repetitionem.

IV. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Illud eleganter Praetor excepit: PRAETERQUAM SI QUIS EORUM CONTRA EUM FECERIT, QUI IPSE EORUM QUID FECISSET. Et recte, ne scilicet vel magistratus, dum studet hoc edictum de-

fendere, vel litigator, dum vult beneficio huius edicti uti, ipse in poenam ipsius edicti committat.

TIT. III.
SI QUIS IUS DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Omnibus magistratibus, non tamen Duumviris, secundum ius potestatis suae concessum est, iurisdictionem suam defendere poenali iudicio. §. 1. Is videtur ius dicenti non obtemperasse, qui, quod extremum in iurisdictione est, non fecit, veluti si quis rem mobilem vindicari a se passus non est, sed duci eam, vel ferri passus est; ceterum si et sequentia recusavit, tunc non obtemperasse videtur. §. 2. Si procurator tuus, vel tutor, vel curator ius dicenti non obtemperaverit, ipse punitur, non dominus vel pupillus. §. 3. Non solum autem reum, qui non obtemperavit, hoc edicto teneri, Labeo ait, verum etiam petitorem. §. 4. Hoc iudicium non ad id, quod interest, sed quanti ea res est, concluditur, et quum meram poenam contineat, neque post annum, neque in heredem datur.

TIT. IV.
DE IN IUS VOCANDO.

I. *Paulus libro IV. ad Edictum.* In ius vocare est iuris experiundi causa vocare.

II. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* In ius vocari non oportet neque Consulem, neque Praefectum, neque Praetorem, neque Proconsulem, neque ceteros magistratus, qui imperium habent, et qui coërcere aliquem possunt, et iubere in carcerem duci; nec Pontificem, dum sacra facit, nec eos, qui propter loci religionem inde se movere non possunt; sed nec eum, qui equo publico in causa publica transvehitur. Praeterea in ius vocari non debet, qui uxorem ducit, aut eam, quae nubit, nec iudicem, dum de re cognoscit, nec eum, qui apud Praetorem causam agit, neque funus ducentem familiare, iustave mortuo facientem,

III. *Callistratus libro I. Cognitionum.* Vel qui cadaver prosequuntur (quod etiam videtur rescripto divorum Fratrum comprobatum esse),

IV. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Quique litigandi causa necesse habet in iure vel certo loco sisti, nec furiosos vel infantes. §. 1. Praetor ait: PARENTEM, PATRONUM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES PATRONI, PATRONAE IN IUS SINE PERMISSU MEO NE QUIS VOCET. §. 2. Parentem hic utriusque sexus accipe. Sed an in infinitum? quaeritur. Quidam parentem usque ad tritavum appellari aiunt, superiores maiores dici. Hoc veteres existimasse, Pomponius refert, sed Caius Cassius omnes in infinitum parentes dicit; quod et honestius est, et merito obtinuit. §. 3. Parentes etiam eos accipi, Labeo existimat, qui in servitute susceperunt. Nec tantum, ut Severus dicebat, ad solos iustos liberos pertinet, sed et si vulgo quaesitus sit filius, matrem in ius non vocabit,

V. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Quia semper certa est, etiamsi vulgo conceperit, pater vero is tantum, quem nuptiae demonstrant.

VI. *Idem libro I. Sententiarum.* Parentes naturales in ius vocare nemo potest; una est enim omnibus parentibus servanda reverentia.

VII. *Idem libro IV. ad Edictum.* Patris adoptivi parentes impune vocabit, quoniam hi eius parentes non sunt, quum his tantum cognatus fiat, quibus et agnatus.

VIII. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Adoptivum patrem, quamdiu in potestate est, in ius vocare non potest, iure magis potestatis, quam praecepto Praetoris, nisi sit filius, qui castrense habeat peculium; tunc enim causa cognita permittitur. Sed naturalem parentem, ne quidem dum est in adoptiva familia, in ius vocari licet. §. 1. *Patronum*, inquit, *Patronam.* Patroni hic accipiendi sunt, qui ex servitute manumiserunt, vel si collusionem detexit, vel si quis praeiudicio pronuntietur esse libertus, quum alioquin non fuerit, aut si iuravi, eum libertum meum esse; quemadmodum per contrarium pro patrono non habebor, si contra me iudicatum est, aut si me deferente iuraverit, se libertum non esse. §. 2. Sed si ad iusiurandum adegi, ne uxorem ducat, ne nubat, impune in ius vocabor. Et Celsus quidem ait, in tali liberto ius patronatus ad filium meum me vivo non transire; sed Iulianus contra scribit, et plerique Iuliani sententiam probant; secundum quod eveniet, ut patronus quidem in ius vocetur, filius, quasi innocens, non vocetur.

IX. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Is quoque, qui ex causa fideicommissi manumittit, non debet in ius vocari, quamvis ut manumittat, in ius vocetur.

X. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Sed si hac lege emi, ut manumittam, et ex constitutione divi Marci venit ad libertatem, quum sim patronus, in ius vocari non potero. Sed si suis nummis emi, et fidem fregi, pro patrono non habebor. §. 1. Prostituta contra legem venditionis venditorem habebit patronum, si hac lege venierat, ut, si prostituta esset, fieret libera. At si venditor, qui manus iniectionem excepit, ipse prostituit, quoniam et haec pervenit ad libertatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem consequitur, sed honorem haberi ei aequum non est, ut et Marcellus libro sexto Digestorum existimat. §. 2. Patronum autem accipimus, etiamsi capite minutus sit, vel si libertus capite minutus, dum arrogetur per obreptionem. Quum enim hoc ipso, quod arrogatur, celat conditionem, non id actum videtur, ut fieret ingenuus. §. 3. Sed et si ius anulorum accepit, puto, eum reverentiam patrono exhibere debere, quamvis omnia ingenuitatis munia habeat. Aliud est, si natalibus sit restitutus; nam princeps ingenuum facit. §. 4. Qui manumittitur a corpore aliquo, vel collegio, vel civitate, singulos in ius vocabit; nam non est illorum libertus, sed reipublicae honorem habere debet, et si adversus rempublicam vel universitatem velit experiri, veniam edicti petere debet, quamvis actorem eorum constitutum in ius sit vocaturus. §. 5. *Liberos, parentes patroni, patronae* utriusque sexus accipere debemus. §. 6. Sed si per poenam deportationis ad peregrinitatem redactus sit patronus, putat Pomponius, eum amisisse honorem; sed si fuerit restitutus, erit ei etiam huius edicti commodum salvum. §. 7. Parentes patroni etiam adoptivi excipiuntur; sed tamdiu, quamdiu adoptio durat. §. 8. Si filius meus in adoptionem datus sit, vocari a liberto meo in ius non poterit; sed nec nepos in adoptiva familia susceptus. Sed si filius meus emancipatus adoptaverit filium, hic nepos in ius vocari poterit; nam mihi alienus est. §. 9. Liberos autem secundum Cassium, ut in parentibus, et ultra trinepotem accipimus. §. 10. Si liberta ex patrono fuerit enixa, mutuo se ipsa et filius eius in ius non vocabunt. §. 11. Sin autem liberi patroni capitis accusaverunt libertum paternum, vel in servitutem petierunt, nullus eis honor debetur. §. 12. Praetor ait: *In ius sine permissu meo ne quis vocet;* permissurus enim est, si famosa actio non sit, vel pudorem non sugillat, qua patronus convenitur, vel parentes. Et totum hoc causa cognita debet facere; nam interdum etiam ex causa famosa, ut Pedius putat, permittere debet, patronum in ius vocari a liberto, si eum gravissima iniuria affecit, flagellis forte cecidit. §. 13. Semper autem hunc honorem patrono habendum, et si quasi tutor, vel curator, vel defensor, vel actor interveniat patronus; sed si patroni tutor vel curator interveniat, impune posse eos in ius vocari, Pomponius scribit; et verius est.

XI. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Quamvis non adiiciat Praetor, causa cognita se poenale iudicium daturum, tamen Labeo ait, moderandam iurisdictionem, veluti si poeniteat libertum, et actionem remittat, vel si patronus vocatus non venerit, aut si non invitus vocatus sit, licet edicti verba non patiantur.

XII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Si libertus in ius vocaverit contra Praetoris edictum filium patroni sui, quem ipse patronus in potestate habet, probandum est, absente patre subveniendum esse filio, qui in potestate est, et ei poenalem in factum actionem, id est quinquaginta aureorum, adversus libertum competere.

XIII. *Modestinus libro X. Pandectarum.* Generaliter eas personas, quibus reverentia praestanda est, sine iussu Praetoris in ius vocare non possumus.

XIV. *Papinianus libro I. Responsorum.* Libertus a patrono reus constitutus, qui se defendere paratus, pro tribunali Praesidem provinciae frequenter interpellat, patronum accusatorem in ius non videtur vocare.

XV. *Paulus libro I. Quaestionum.* Libertus adversus patronum dedit libellum, non dissimulando, se libertum esse eius. An, si ad desiderium eius rescribatur, etiam edicti poena remissa esse videtur? Respondi: non puto,

ad hunc casum edictum Praetoris pertinere; neque enim qui libellum principi vel Praesidi dat, in ius vocare patronum videtur.

XVI. *Idem libro II. Responsorum.* Quaesitum est, an tutor pupilli nomine patronam suam sine permissu Praetoris in ius vocare possit? Respondi: eum, de quo quaeritur, pupilli nomine etiam in ius vocare patronam suam potuisse sine permissu Praetoris.

XVII. *Idem libro I. Sententiarum.* Eum, pro quo quis apud officium cavit, exhibere cogitur. Item qui apud acta exhibiturum se esse quem promisit, etsi officio non caveat, ad exhibendum tamen cogitur.

XVIII. *Caius libro I. ad legem XII Tabularum.* Plerique putaverunt, nullum de domo sua in ius vocari licere, quia domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit, eumque, qui inde in ius vocaret, vim inferre videri.

XIX. *Paulus libro I. ad Edictum.* Satisque poenae subire eum, si non defendatur, et latitet, certum est, quod mittitur adversarius in possessionem bonorum eius. Sed si aditum ad se praestet, aut ex publico conspiciatur, recte in ius vocari eum, Iulianus ait.

XX. *Caius libro I. ad legem XII Tabularum.* Sed etiam a vinea, et balineo, et theatro nemo dubitat in ius vocari licere.

XXI. *Paulus libro I. ad Edictum.* Sed etsi is, qui domi est, interdum vocari in ius potest, tamen de domo sua nemo extrahi debet.

XXII. *Caius libro I. ad legem XII Tabularum.* Neque impuberes puellas, quae alieno iure subiectae sunt, in ius vocare permissum est. §. 1. Qui in ius vocatus est, duobus casibus dimittendus est: si quis eius personam defendet, et si, dum in ius venitur, de ea re transactum fuerit.

XXIII. *Marcianus libro III. Institutionum.* Communis libertus, licet plurium sit, debet a Praetore petere, ut ei liceat vel quendam ex patronis in ius vocare, ne in poenam incidat ex edicto Praetoris.

XXIV. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* In eum, qui adversus ea fecerit, quinquaginta aureorum iudicium datur; quod nec heredi, nec in heredem, nec ultra annum datur.

XXV. *Modestinus libro I. de poenis.* Si sine venia edicti impetrata libertus patronum in ius vocaverit, ex querela patroni vel supra dictam poenam, id est quinquaginta aureos, dat, vel a Praefecto urbi quasi inofficiosus castigatur, si inopia dignoscitur laborare.

TIT. V.
SI QUIS IN IUS VOCATUS NON IERIT, SIVE QUIS EUM VOCAVERIT, QUEM EX EDICTO NON DEBUERIT.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Si quis in ius vocatus fideiussorem dederit in iudicio sistendi causa, non suppositum iurisdictioni illius, ad quem vocatus est, pro non dato fideiussor habetur, nisi suo privilegio specialiter renuntiaverit.

II. *Paulus libro I. ad Edictum.* Ex quacunque causa ad Praetorem, vel alios, qui iurisdictioni praesunt, in ius vocatus venire debet, ut hoc ipsum sciatur, an iurisdictio eius sit. §. 1. Si quis in ius vocatus non ierit, ex causa a competente iudice mulcta pro iurisdictione iudicis damnabitur; rusticitati enim hominis parcendum erit. Item si nihil intersit actoris, eo tempore in ius adversarium venisse, remittit Praetor poenam, puta quia feriatus dies fuit.

III. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Cum quis in iudicio sisti promiserit, neque adiecerit poenam, si status non esset, incerti cum eo agendum esse in id, quod interest, verissimum est; et ita Celsus quoque scribit.

TIT. VI.
IN IUS VOCATI UT EANT, AUT SATIS, VEL CAUTUM DENT.

I. *Paulus libro I. ad Edictum.* Edicto cavetur, ut fideiussor iudicio sistendi causa datus pro rei qualitate locuples detur, exceptis necessariis personis; ibi enim qualemcunque accipi iubet, veluti pro parente, patrono;

II. *Callistratus libro I. ad Edictum monitorium.* Item pro patrona, liberisve suis, vel uxore, nuruve; tunc enim qualiscunque fideiussor accipi iubetur, et in eum, qui non acceperit, quum sciret eam necessitudinem personarum, quinquaginta aureorum iudicium competit,

III. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Quoniam pro locuplete accipitur fideiussor in necessariis personis.

IV. *Ulpianus libro LVIII. ad Edictum.* Qui duos homines in iudicio sisti promisit, si alterum exhibet, alterum non, ex promissione non videtur eos stitisse, quum alter eorum non sit exhibitus.

TIT. VII.
NE QUIS EUM, QUI IN IUS VOCABITUR, VI EXIMAT.

I. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Hoc edictum Praetor proposuit, ut metu poenae compesceret eos, qui in ius vocatos vi eripiunt. §. 1. Denique Pomponius scribit, servi quoque nomine noxale iudicium reddendum, nisi sciente domino id fecerit; tunc enim sine noxae deditione iudicium suscipiet. §. 2. Ofilius putat, locum huic edicto non esse, si persona, quae in ius vocari non potuit, exemta est, veluti parens, et patronus, ceteraeque personae. Quae sententia mihi videtur verior, et sane si deliquit, qui vocat, non deliquit, qui exemit.

II. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Nam quum uterque contra edictum faciat, et libertus, qui patronum vocat, et is, qui patronum vi eximit, deteriore tamen loco libertus est, qui in simili delicto petitoris partes sustinet. Eadem aequitas est in eo, qui alio, quam quo debuerat, in ius vocabatur. Sed et fortius dicendum est, non videri vi eximi eum, cui sit ius, ibi non conveniri.

III. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Quodsi servum quis exemit in ius vocatum, Pedius putat, cessare edictum, quoniam non fuit persona, quae in ius vocari potuit. Quid ergo? ad exhibendum erit agendum. §. 1. Si quis ad pedaneum iudicem vocatum quem eximat, poena eius edicti cessabit. §. 2. Quod Praetor praecepit: VI EXIMAT, vi, an et dolo malo? sufficit vi, quamvis dolus malus cesset.

IV. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Sed eximendi verbum generale est, ut Pomponius ait; eripere enim est de manibus auferre per raptum, eximere, quoquo modo auferre; ut puta, si quis non rapuerit quem, sed moram fecerit, quo minus in ius veniret, ut actionis dies exiret, vel res tempore amitteretur, videbitur exemisse, quamvis corpus non exemerit. Sed et si eo loci retinuerit, non abduxerit, his verbis tenetur. §. 1. Item si quis eum, qui per calumniam vocabatur, exemerit, constat, eum hoc edicto teneri. §. 2. Praetor ait: NEVE FACIAT DOLO MALO, QUO MAGIS EXIMATUR; nam et potest sine dolo malo id fieri, veluti cum iusta causa est exemtionis.

V. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Si per alium quis exemerit, hac clausula tenetur, sive praesens fuit, sive absens. §. 1. In eum autem, qui vi exemit, in factum iudicium datur, quo non id continetur, quod in veritate est, sed quanti ea res est ab actore aestimata, de qua controversia est; hoc enim additum est, ut appareat, etiam si calumniator quis sit, tamen hanc poenam eum persequi. §. 2. Docere autem debet quis, per hanc exemtionem factum, quo minus in ius produceretur. Ceterum si nihilominus productus est, cessat poena, quoniam verba cum effectu sunt accipienda. §. 3. Hoc iudicium in factum est, et si plures deliquerint, in singulos dabitur, et nihilominus manet qui exemtus est obligatus. §. 4. Heredibus autem ita dabitur, si eorum intersit. Neque autem in heredem, neque post annum dabitur.

VI. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Is, qui debitorem vi exemit, si solverit, reum non liberat, quia poenam suam solvit.

TIT. VIII.
QUI SATISDARE COGANTUR, VEL IURATO PROMITTANT, VEL SUAE PROMISSIONI COMMITTANTUR.

I. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Satisdatio eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam ut satisfacere dicimur ei, cuius desiderium implemus, ita satisdare dicimur adversario nostro, cum pro eo, quod a nobis petiit, ita cavemus, ut eum hoc nomine securum faciamus datis fideiussoribus.

II. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Fideiussor in iudicio sistendi causa locuples iubetur dari non tantum ex

facultatibus, sed etiam ex conveniendi facilitate. §. 1. Si quis his personis, quae agere non potuerunt, fideiussorem iudicio sistendi causa dederit, frustra erit datio. §. 2. Praetor ait: SI QUIS PARENTEM, PATRONUM, PATRONAM, LIBEROS, AUT PARENTES PATRONI, PATRONAE, LIBEROSVE SUOS, EUMVE, QUEM IN POTESTATE HABENT, VEL UXOREM, VEL NURUM IN IUDICIUM VOCABIT, QUALISCUNQUE FIDEIUSSOR IUDICIO SISTENDI CAUSA ACCIPIATUR. §. 3. Quod ait Praetor: *Liberosve suos*, accipiemus et ex feminino sexu descendentes liberos, parentique dabimus hoc beneficium non solum sui iuris, sed etiam si in potestate sit alicuius; hoc enim Pomponius scribit. Et filius fideiussor pro patre fieri potest, etiamsi in alterius potestate sit. *Nurum* etiam pronurum et deinceps accipere debemus. §. 4. Quod ait Praetor: *Qualiscunque fideiussor accipiatur*, hoc quantum ad facultates, id est etiam non locuples. §. 5. In fideiussorem, qui aliquem iudicio sisti promiserit, tanti, quanti ea res erit, actionem dat Praetor. Quod utrum veritatem contineat, an vero quantitatem? videamus. Et melius est, ut in veram quantitatem fideiussor teneatur, nisi pro certa quantitate accessit.

III. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Sive in duplum est actio, sive tripli, aut quadrupli, tanti eundem fideiussorem omnimodo teneri dicemus, quia tanti res esse intelligitur.

IV. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Si decesserit, qui fideiussorem dedit iudicio sistendi causa, non debebit Praetor iubere exhiberi eum. Quodsi ignorans iusserit exhiberi, vel post decretum eius ante diem exhibitionis decesserit, deneganda erit actio. Si autem post diem exhibitionis decesserit, aut amiserit civitatem, utiliter agi potest.

V. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Si vero pro condemnato fideiusserit, et condemnatus decesserit, aut civitatem Romanam amiserit, recte nihilominus cum fideiussore eius agetur. §. 1. Qui pro rei qualitate evidentissime locupletem, vel, si dubitetur, approbatum fideiussorem iudicio sistendi causa non acceperit, iniuriarum actio adversus eum esse potest, quia sane non quaelibet iniuria est, duci in ius eum, qui satis idoneum fideiussorem det. Sed et ipse fideiussor, qui non sit acceptus, tanquam de iniuria sibi facta queri poterit.

VI. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Quoties vitiose cautum vel satisdatum est, non videtur cautum.

VII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Si fideiussor non negetur idoneus, sed dicatur habere fori praescriptionem, et metuat petitor, ne iure fori utatur, videndum, quid iuris sit? Et divus Pius, ut et Pomponius libro Epistolarum refert, et Marcellus libro tertio Digestorum, et Papinianus libro tertio Quaestionum, Cornelio Proculo rescripsit: merito petitorem recusare talem fideiussorem, sed si alias caveri non possit, praedicendum ei, non usurum eum privilegio, si conveniatur. §. 1. Si necessaria satisdatio fuerit, et non facile possit reus ibi eam praestare, ubi convenitur, potest audiri, si in alia eiusdem provinciae civitate satisdationem praestare paratus sit. Si autem satisdatio voluntaria est, non in alium locum remittitur; neque enim meretur, qui ipse sibi necessitatem satisdationis imposuit. §. 2. Si satisdatum pro re mobili non sit, et persona suspecta sit, ex qua satis desideratur, apud officium deponi debebit, si hoc iudici sederit, donec vel satisdatio detur, vel lis finem accipiat.

VIII. *Paulus libro XIV. ad Edictum.* De die ponenda in stipulatione solet inter litigatores convenire. Si non conveniat, Pedius putat, in potestate stipulatoris esse, moderato spatio de hoc a iudice statuendo. §. 1. Qui mulierem adhibet ad satisdandum, non videtur cavere; sed nec miles, nec minor viginti quinque annis probandi sunt, nisi hae personae in rem suam fideiubeant, ut pro suo procuratore. Quidam etiam aiunt: si a marito fundus dotalis petatur, in rem suam fideiussuram mulierem. §. 2. Si servus inveniatur, qui ante, quam iudicium acciperetur, fideiussit iudicatum solvi, succurrendum est actori, ut ex integro caveatur. Minori quoque viginti quinque annis succurrendum est; fortasse et mulieri, propter imperitiam. §. 3. Si fideiussor iudicatum solvi stipulatori heres exstiterit, aut stipulator fideiussori, ex integro cavendum erit. §. 4. Tutor et curator, ut rem salvam fore pupillo caveant, mittendi sunt in municipium, quia necessaria est satisdatio. Item de restituenda domino proprietate is, cui ususfructus datus est. Item legatarius, ut caveat evicta hereditate legata reddi, et quod amplius, quam per legem Falcidiam ceperit. Heres quoque, ut legatorum satisdet, audiendus est, ut in municipium mittatur. Plane si misso iam legatario in possessionem, quum per heredem stetisset, quo minus caveret, heres postulet, ut de possessione decedat, paratumque se dicat in municipio cavere, impetrare non debebit. Diversum, si sine culpa aut dolo heredis missus sit in possessionem. §. 5. Iubetur iurari de calumnia, ne quis vexandi magis adversarii causa, forsitan quum Romae possit satisdare, in municipium evocet. Sed quibusdam hoc iusiurandum de calumnia remittitur, veluti parentibus et patronis. Sic autem iurare debet, qui in municipium remittitur: Romae se satisdare non posse, et ibi posse, quo postulat remitti, idque se non calumniae causa facere. Nam sic non est compellendus iurare: alibi se, quam eo loco, satisdare non posse, quia, si Romae non potest, pluribus autem locis possit, cogitur peierare. §. 6. Hoc autem tunc impetrabitur, quum iusta causa esse videbitur. Quid enim, si, quum erat in municipio, noluit cavere? hoc casu non debet impetrare, quum per eum steterit, quominus ibi, ubi resederat, satisdaret.

IX. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Arbitro ad fideiussores probandos constituto, si in alterutram partem iniquum arbitrium videatur, perinde ab eo, atque ab iudicibus appellare licet.

X. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Si ab arbitro probati sunt fideiussores, pro locupletibus habendi sunt, quum potuerit querela ad competentem iudicem deferri. §. 1. Qui ex causa improbat ab arbitro probatos, alios improbatos probat, multoque magis, si sua voluntate accepit fideiussores, contentus his esse debet. Quodsi medio tempore calamitas fideiussoribus insignis, vel magna inopia acciderit, causa cognita ex integro satisdandum erit.

XI. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Iulianus ait: si, antequam mandarem tibi, ut fundum peteres, satis acceperis petiturus fundum, et postea mandatu meo agere institueris, fideiussores teneri.

XII. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Inter omnes convenit, heredem sub conditione possidentem hereditatem pendente conditione substituto cavere debere de hereditate, et si defecerit conditio, adeuntem hereditatem substitutum et petere hereditatem posse, et, si obtinuerit, committi stipulationem. Et plerumque ipse Praetor ante conditionem exsistentem, et ante diem petitionis venientem ex causa iubere solet, stipulationem interponi.

XIII. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Sed et si plures substituti sint, singulis cavendum est.

XIV. *Idem libro II. Responsorum.* Filiusfamilias defendit absentem patrem. Quaero, an iudicatum solvi satisdare debeat? Paulus respondit: eum, qui absentem defendit, etiamsi filius vel pater sit, satisdare petitori ex forma edicti debere.

XV. *Macer libro I. de Appellationibus.* Sciendum est, possessores immobilium rerum satisdare non compelli. §. 1. Possessor autem is accipiendus est, qui in agro vel civitate rem soli possidet aut ex asse, aut pro parte. Sed et qui vectigalem, id est emphyteuticum agrum possidet, possessor intelligitur. Item qui solam proprietatem habet, possessor intelligendus est. Eum vero, qui tantum usumfructum habet, possessorem non esse, Ulpianus scripsit. §. 2. Creditor, qui pignus accepit, possessor non est, tametsi possessionem habeat aut sibi traditam, aut precario debitori concessam. §. 3. Si fundus in dotem datus sit, tam uxor, quam maritus propter possessionem eius fundi possessores intelliguntur. §. 4. Diversa causa est eius, qui fundi petitionem personalem habet. §. 5. Tutores, sive pupilli eorum, sive ipsi possideant, possessorum loco habentur. Sed et si unus ex tutoribus possessor fuit, idem dicendum erit. §. 6. Si fundum, quem possidebam, a me petieris, deinde, quum secundum te esset iudicatum, appellaverim, an possessor eiusdem fundi sim? Et recte dicetur, possessorem me esse, quia nihilominus possideo; nec ad rem pertinet, quod evinci mihi ea possessio possit. §. 7. Possessor autem quis nec ne sit, tempus cautionis spectandum est; nam sicut ei, qui post cautionem possessionem vendidit, nihil obest, ita nec prodest ei, qui post cautionem possidere coepit.

XVI. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Qui iurato promisit iudicio sisti, non videtur peierasse, si ex concessa causa hoc deseruerit.

TIT. IX.
SI EX NOXALI CAUSA AGATUR, QUEMADMODUM CAVEATUR.

I. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Si quis eum, de quo noxalis actio est, iudicio sisti promisit, Praetor ait: IN EADEM CAUSA EUM EXHIBERE, IN QUA TUNC EST, DONEC IUDICIUM ACCIPIATUR. §. 1. *In eadem causa* sistere quid sit, videamus. Et puto verius, eum videri in eadem causa, qui ad experiendum non facit ius actoris deterius. Si desinat servus esse promissoris, vel actio amissa sit, non videri in eadem causa statum, Labeo ait, vel si, qui pari loco erat in litigando, coepit esse in duriore, vel loco, vel persona mutata. Itaque si quis ei, qui in foro promissoris conveniri non potest, venditus, aut potentiori datus sit, magis esse putat, ut non videatur in eadem causa sisti. Sed et si noxae deditus sit, Ofilius non putat, in eadem causa sisti, quum noxae deditione ceteris noxalem actionem perimi putet.

II. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Sed alio iure utimur. Nam ex praecedentibus causis non liberatur noxae deditus; perinde enim noxa caput sequitur, ac si venisset. §. 1. Si absens sit servus, pro quo noxalis actio alicui competit, siquidem dominus non negat, in sua potestate esse, compellendum putat Vindius, vel iudicio eum sisti promittere, vel iudicium accipere, aut si nolit defendere, cauturum, quum primum potuerit se exhibiturum; sin vero falso neget, in sua potestate esse, suscepturum iudicium sine noxae deditione; idque, Iulianus scribit, et si dolo fecerit, quo minus in eius esset potestate. Sed si servus praesens est, dominus abest, nec quisquam servum defendit, ducendus erit iussu Praetoris; sed causa cognita domino postea dabitur defensio, ut Pomponius et Vindius scribunt, ne ei absentia sua noceat. Ergo et actori actio restituenda est peremta eo, quod ductus servus in bonis eius esse coepit.

III. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Si cum usufructuario noxali iudicio agetur, isque servum non defenderit, denegatur ei per Praetorem ususfructus persecutio.

IV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Si cum uno ex dominis noxali agetur, an pro parte socii satisdare debeat? Sabinus ait, non debere, quia quodammodo totum suum hominem defenderet, cui in solidum defendendi necessitas esset; nec auditur, si pro parte paratus sit defendere.

V. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Si servum in eadem causa sistere quidam promiserit, et liber factus sistatur, si de ipso controversia est capitalium actionum iniuriarumque nomine, non recte sistitur, quia aliter de servo supplicio et verberibus satisfit, aliter de libero vindicta sumitur, vel condemnatio pecuniaria. Quod autem ad ceteras noxales causas pertinet, etiam in meliorem causam videtur pervenisse.

VI. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Sed si statu liberum sisti promissum sit, in eadem causa sisti videtur, quamvis liber sistatur, quod implicitus ei casus libertatis fuerit.

TIT. X.
DE EO, PER QUEM FACTUM ERIT, QUO MINUS QUIS IN IUDICIO SISTAT.

I. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Aequissimum putavit Praetor, dolum eius coërcere, qui impedit aliquem iudicio sisti. §. 1. Fecisse autem dolo malo non tantum is putatur, qui suis manibus, vel per suos retinuerit, verum qui alios quoque rogavit, ut eum detinerent vel abducerent, ne iudicio sisteret, sive scientes, sive ignorantes, quid esset, quod comminisceretur. §. 2. Dolum autem malum sic accipimus, ut, si quis venienti ad iudicium aliquid pronuntiaverit triste, propter quod is necesse habuerit ad iudicium non venire, teneatur ex hoc edicto; quamvis quidam putent, sibi eum imputare, qui credulus fuerit. §. 3. Si reus dolo actoris non stiterit, non habebit reus adversus eum actionem ex hoc edicto, quum contentus esse possit exceptione, si ex stipulatu conveniatur de poena, quod ad iudicium non venerit. Aliter atque si ab alio sit impeditus; nam actionem propositam adversus eum exercebit. §. 4. Si plures dolo fecerint, omnes tenentur; sed si unus praestiterit poenam, ceteri liberantur, quum nihil intersit. §. 5. Servi nomine ex hac causa noxali iudicio agendum, omnes consentiunt. §. 6. Et heredi datur, sed non ultra annum; adversus heredem autem hactenus puto dandam actionem, ut ex dolo defuncti heres non lucretur.

II. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Si actoris servus domino sciente, et, quum possit, non prohibente, dolo fecerit, quo minus in iudicio sistam, Ofilius, dandam mihi exceptionem adversus dominum, ait, ne ex dolo servi dominus lucretur; si vero sine voluntate domini servus hoc fecerit, Sabinus, noxale iudicium dandum, ait, nec factum servi domino obesse debere, nisi hactenus, ut ipso careat, quando ipse nihil deliquit.

III. *Iulianus libro II. Digestorum.* Ex hoc edicto adversus eum, qui dolo fecit, quo minus quis in iudicium vocatus sistat, in factum actio competit, quanti actoris interfuit, eum sisti. In quo iudicio deducitur, si quid amiserit actor ob eam rem, veluti si reus tempore dominium rei interim sibi acquirat, aut actione liberatus fuerit. §. 1. Plane si is, qui dolo fecit, quo minus in iudicio sistatur, solvendo non fuerit, aequum erit, adversus ipsum reum restitutoriam actionem competere, ne propter dolum alienum reus lucrum faciat, et actor damno afficiatur. §. 2. Si et stipulator dolo Titii, et promissor dolo Maevii impeditus fuerit, quo minus in iudicio sistatur, uterque adversus eum, cuius dolo impeditus fuit, actione in factum experietur. §. 3. Sed si stipulator dolo promissoris, et promissor dolo stipulatoris impeditus fuerit, quo minus ad iudicium veniret, neutri eorum Praetor succurrere debebit, ab utraque parte dolo compensando. §. 4. Si a fideiussore quinquaginta stipulatus fuero, si in iudicium reus non venerit, petiturus a reo centum, et dolo malo Sempronii factum fuerit, ne in iudicium reus veniat, centum a Sempronio consequar; tanti enim mea interfuisse videtur, quia, si venisset in iudicium, actio mihi in centum adversus reum, vel adversus heredem eius competebat, licet fideiussor minorem summam mihi promiserit.

TIT. XI.
SI QUIS CAUTIONIBUS IN IUDICIO SISTENDI CAUSA FACTIS NON OBTEMPERAVERIT.

I. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Vicena millia passuum in singulos dies dinumerari Praetor iubet praeter eum diem, quo cautum promittitur, et in quem sistere in iudicium oportet; nam sane talis itineris dinumeratio neutri litigatorum onerosa est.

II. *Ulpianus libro LXXIV. ad Edictum.* Non exigimus reum iudicio sisti, si negotium, propter quod iudicio sisti promisit, fuerit transactum. Sed hoc ita, si modo prius id negotium transactum sit, quam sisti oporteret; ceterum si postea transactum est, exceptio doli opponi debet. Quis enim de poena promissa laboret post negotium transactum, quum etiam transacti negotii exceptionem putaverit quis nocere, quasi etiam de poena transactum sit, nisi contrarium specialiter partibus placuerit? §. 1. Si quis municipalis muneris causa sine suo dolo malo impeditus in iudicio secundum suam promissionem non stitit, aequissimum est, tribui ei exceptionem. §. 2. Simili modo et si ad testimonium desideratus ad iudicium occurrere non potuit, erit ei subveniendum. §. 3. Si quis iudicio se sisti promiserit, et valetudine, vel tempestate, vel vi fluminis prohibitus se sistere non possit, exceptione adiuvatur. Nec immerito; quum enim in tali promissione praesentia opus sit, quemadmodum potuit se sistere, qui adversa valetudine impeditus est? et ideo etiam lex duodecim tabularum, si iudex, vel alteruter ex litigatoribus morbo sontico impediatur, iubet diem iudicii esse diffissum. §. 4. Si non propter valetudinem mulier non stiterit iudicio, sed quod gravida erat, exceptionem ei dandam, Labeo ait; si tamen post partum decubuerit, probandum erit, quasi valetudine impeditam. §. 5. Idem est, et si quis furere coeperit; nam qui furore impeditur, valetudine impeditur. §. 6. Quod diximus, succurri etiam ei, qui tempestate aut vi fluminis prohibitus non venit, tempestatem sic intelligere debemus, sive maritima, sive terrestris sit, tempestatemque intelligere debemus talem, quae impedimento sit itineri vel navigationi. §. 7. Vis fluminis etiam sine tempestate accipienda est. Vim fluminis intelligimus, et si magnitudo eius impedimento sit, sive pons solutus sit, vel navigium non stet. §. 8.

Si quis tamen, quum posset non incidere in tempestatem vel in fluminis vim, si ante profectus esset, vel tempore opportuno navigasset, ipse se arctaverit, num quid exceptio ei minime prosit? Quod quidem causa cognita erit statuendum; nam neque sic arctandus sit, ut possit ei dici: cur non multo ante profectus es, quam dies promissionis veniret? neque iterum permittendum ei, si quid sit, quod ei imputetur, causari tempestatem vel vim fluminis. Quid enim, si quis, quum Romae esset ipso tempore promissionis sistendi, nulla necessitate urgente, voluptatis causa in municipium profectus sit? nonne indignus est, cui haec exceptio patrocinetur? Aut quid, si tempestas quidem in mari fuit, terra autem iste potuit venire, vel flumen circumire? aeque dicendum, non semper ei exceptionem prodesse, nisi angustiae non patiebantur terra iter metiri, vel flumen circumire. Cum tamen vel flumen sic abundasset, ut implesset omnem locum, in quo sisti oportuit, vel aliqua fortuita calamitas eundem locum evertisset, vel praesentiam venienti periculosam fecisset, ex bono et aequo et hic exceptio ei accommodanda est. §. 9. Simili modo exceptio datur ei, qui, quum ad iudicium venire volebat, a magistratu retentus est, et retentus sine dolo malo ipsius. Nam si ipse hoc affectavit, vel causam praestitit, non ei proderit exceptio; sed ipsius quidem dolus ei oberit, ceterorum non oberit, qui dolo malo fecerunt, ut retineretur. Sed si privatus eum detinuerit, nullo modo ei proderit haec exceptio;

III. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Sed actio ei datur adversus eum, qui detinuit, in id, quod eius interest.

IV. *Ulpianus libro LXXIV. ad Edictum.* Sed et si quis rei capitalis ante condemnatus iudicio sistere se non potuit, merito huic ignoscitur. Rei capitalis condemnatum accipere debemus, qui morte exsiliove coërcitus est. Dixerit aliquis: quo ergo haec exceptio damnato? Sed respondebitur, fideiussoribus eius esse necessariam, aut si forte in exsilium salva civitate abiit, defensori eius exceptio ista proderit. §. 1. Illud sciendum est, eum, qui idcirco non stitit, quia capitis reus factus est, in ea causa esse, ut exceptione uti non possit; damnato enim datur. Plane si vinculis vel custodia militari impeditus ideo non stitit, in ea erit causa, ut exceptione utatur. §. 2. Praeterea si funere quis domestico impeditus non venit, debet ei exceptio dari. §. 3. Item si quis in servitute hostium fuerit, ac per hoc in iudicium non stitit, debet exceptione adiuvari. §. 4. Quaesitum est, an possit conveniri, ne ulla exceptio in promissione deserta iudicio sistendi causa facta obiiciatur? Et ait Atilicinus, conventionem istam non valere. Sed ego puto, conventionem istam ita valere, si specialiter causae exceptionum expressae sint, quibus a promissore sponte renuntiatum est. §. 5. Item quaeritur, si quis, quum iudicio sistendi causa satisdare non deberet, satisdato promiserit, an fideiussoribus eius exceptio detur? Puto interesse, utrum per errorem satisdato promissum est, an ex conventione; si per errorem, dandam fideiussoribus exceptionem, si ex conventione, minime dandam. Nam et Iulianus scribit, si iudicio sistendi causa pluris, quam statutum est, per ignorantiam promissum fuerit, exceptionem dari debere. Si autem ex conventione tantae summae promissio facta sit, exceptionem pacti conventi replicatione infirmandam, Iulianus ait.

V. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Si duo rei stipulandi sint, et uni debitor iudicio se sisti cum poena promiserit, alter autem impedierit, ita demum exceptio adversus alterum danda est, si socii sint, ne prosit ei dolus propter societatem. §. 1. Item si duo rei promittendi sint, et unus ad iudicium non venerit, contemta sua promissione iudicio sistendi causa facta, actor autem ab altero rem petat, ab altero poenam desertionis, petendo poenam, exceptione summovebitur. §. 2. Aeque si a patre facta fuerit promissio iudicio sistendi gratia ex filii contractu, deinde de re actor egerit cum filio, exceptione summovebitur, si cum patre ex sua promissione agat. Et contra idem erit, si filius promiserit, et actor egerit cum patre de peculio.

VI. *Caius libro I. ad legem XII Tabularum.* Si is, qui fideiussorem dedit, ideo non stiterit, quod reipublicae causa abfuit, iniquum est, fideiussorem ob alium necessitate sistendi obligatum esse, quum ipsi liberum esset non sistere.

VII. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Si quis servum in iudicio sisti promiserit, vel alium, qui in aliena potestate est, iisdem exceptionibus utitur, quibus, si pro libero vel patrefamilias fideiussisset, praeterquam si reipublicae causa abesse diceretur servus; nam servus reipublicae causa abesse non potest. Praeter hanc autem exceptionem ceterae, quia communes sunt, tam in libero homine, quam in servo locum habent.

VIII. *Caius libro XXIX. ad Edictum provinciale.* Et si post tres aut quinque pluresve dies, quam iudicio sisti se reus promisit, secum agendi potestatem fecerit, nec actoris ius ex mora deterius factum sit, consequens est dici, defendi eum debere per exceptionem.

IX. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Si servus iudicio se sisti promittat, non committitur stipulatio neque in eum, neque in fideiussores eius. §. 1. Si plurium servorum nomine iudicio sistendi causa una stipulatione promittatur, poenam quidem integram committi, licet unus status non sit, Labeo ait, quia verum sit, omnes statos non esse; verum si pro rata unius offeratur poena, exceptione doli usurum eum, qui ex hac stipulatione convenitur.

X. *Paulus libro I. ad Plautium.* Si eum iudicio sisti promisero, qui iam tempore liberatus esse dicatur, quia iam actione forte non tenebatur, actio in me danda est, ut vel exhibeam eum, vel defendam, ut veritas inquiratur. §. 1. Homo sisti promissus ante diem dolo promissoris periit; certo iure utimur, non ante poenam peti posse, quam dies venerit; tota enim stipulatio in diem collata videtur. §. 2. Qui iniuriarum acturus stipulatus erat ante litem contestatam, ut adversarius suus iudicio sistat, commissa stipulatione mortuus est; non competere heredi eius ex stipulatu actionem placuit, quia tales stipulationes propter rem ipsam dantur, iniuriarum autem actio heredi non competit. Quamvis enim haec stipulatio iudicio sistendi causa facta ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est; nam et defunctus si vellet omissa iniuriarum actione ex stipulatu agere, non permitteretur ei. Idem dicendum est, et si is, cum quo iniuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit; nam non competit mihi adversus heredem eius ex stipulatu actio, et hoc Iulianus scribit. Secundum quod et si fideiussores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem ait Pomponius, si non post longum tempus decesserit, quia, si ad iudicium venisset, litem cum eo contestari actor potuisset.

XI. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Si quis quendam in iudicio sisti promiserit, in eadem causa eum debet sistere. In eadem autem causa sistere, hoc est ita sistere, ut actori persecutio loco deteriori non sit, quamvis exactio rei possit esse difficilior. Licet enim difficilior exactio sit, tamen dicendum est, videri in eadem causa eum stitisse; nam et si novum aes alienum contraxisset, vel pecuniam perdidisset, videtur tamen in eadem causa stitisse. Ergo et qui alii iudicatus sistitur, in eadem causa sisti videtur.

XII. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Qui autem novo privilegio utitur, non videtur in eadem causa sisti. §. 1. Illud tenendum est, aestimationem eius, quod intersit agentis, ad illud tempus referendam, quo sisti debuit, non ad id, quo agitur, quamvis desierit eius interesse.

XIII. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Quoties servus iudicio sistendi causa, ut ipse litigaturus, vel ab alio stipulatur, vel ipse promittit, nec committitur stipulatio, nec fideiussores tenentur, quia servus conveniri vel convenire non potest.

XIV. *Neratius libro II. Membranarum.* Si procurator ita stipulatus est, ut sistat duntaxat eum, quem stipularetur, non etiam poenam, si status non esset, stipuletur, propemodum nullius momenti est ea stipulatio, quia procuratoris, quod ad ipsius utilitatem pertinet, nihil interest sisti. Sed quum alienum negotium in stipulando egerit, potest defendi, non procuratoris, sed eius, cuius negotium gesserit, utilitatem in ea re spectandam esse, ut, quantum domini litis interfuit sisti, tantum ex ea stipulatione non stato reo procuratori debeatur. Eadem et fortius adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset: *Quanti ea res erit*, ut hanc conceptionem verborum non ad ipsius, sed ad domini utilitatem relatam interpretemur.

XV. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Si tutor iudicio sisti promiserit, et stipulationi non obtemperaverit, et interea pupillus adoleverit, aut mortem obierit, aut etiam abstentus sit hereditate, denegabitur ex stipulatu actio; nam et ipsius rei, quae petebatur, si tutor iudicatus fuerit, et eorum quid acciderit, non esse dandam in eum actionem iudicati, probatum est.

TIT. XII.
DE FERIIS, ET DILATIONIBUS, ET DIVERSIS TEMPORIBUS.

I. *Ulpianus libro IV. de omnibus Tribunalibus.* Ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad iudicium venire, oratione divi Marci exprimitur, quia occupati circa rem rusticam in forum compellendi non sunt. §. 1. Sed si Praetor aut per ignorantiam vel socordiam evocare eos perseveraverit, hique sponte venerint, siquidem sententiam dixerit praesentibus illis, et sponte litigantibus, sententia valebit, tametsi non recte fecerit, qui eos evocaverit. Sin vero, quum abesse perseveraverint, sententiam protulerit etiam absentibus illis, consequens erit dicere, sententiam nullius esse momenti; neque enim Praetoris factum iuri derogare oportet. Et citra appellationem igitur sententia infirmabitur. §. 2. Sed excipiuntur certae causae, ex quibus cogi poterimus, et per id temporis, quum messes vindemiaeque sunt, ad Praetorem venire, scilicet si res tempore peritura sit, hoc est si dilatio actionem sit peremtura. Sane quoties res urget, cogendi quidem sumus ad Praetorem venire, verum ad hoc tantum cogi aequum est, ut lis contestetur; et ita ipsis verbis orationis exprimitur. Denique alterutro recusante post litem contestatam litigare, dilationem oratio concessit.

II. *Idem libro V. ad Edictum.* Eadem oratione divus Marcus in senatu recitata effecit, de aliis etiam speciebus Praetorem adiri diebus feriatis, utputa ut tutores aut curatores dentur, ut officii admoneantur cessantes, excusationes allegentur, alimenta constituantur, aetates probentur, ventris nomine in possessionem mittatur, vel rei servandae causa, vel legatorum, fideive commissorum, vel damni infecti, item de testamentis exhibendis, ut curator detur bonorum eius, cui an heres exstiturus sit, incertum est, aut de alendis liberis, parentibus, patronis, aut de adeunda suspecta hereditate, aut ut adspectu atrox iniuria aestimetur, vel si cui fideicommissaria libertas praestanda.

III. *Idem libro II. ad Edictum.* Solet etiam messis vindemiarumque tempore ius dici de rebus, quae tempore vel morte periturae sunt; morte, veluti furti, damni iniuriae, iniuriarum atrocium, qui de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata rapuisse dicuntur, et si quae similes sunt. Item si res tempore periturae sunt, aut actionis dies exiturus est. §. 1. Liberalia quoque iudicia omni tempore finiuntur. §. 2. Item in eum, qui quid nundinarum nomine adversus communem utilitatem acceperit, omni tempore ius dicitur.

IV. *Paulus libro I. ad Edictum.* Praesides provinciarum ex consuetudine cuiusque loci solent messis vindemiarumque causa tempus statuere.

V. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Pridie Kalendas Ianuarias magistratus neque ius dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt.

VI. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Quid, si feriatis diebus fuerit iudicatum? Lege cautum est, ne his diebus iudicium sit, nisi ex voluntate partium, et quod aliter adversus ea iudicatum erit, ne quis iudicatum facere, neve solvere debeat, neve quis, ad quem de ea re in ius aditum erit, iudicatum facere cogat.

VII. *Idem libro I. de officio Consulis.* Oratione quidem divi Marci amplius, quam semel, non esse dandam instrumentorum dilationem, expressum est, sed utilitatis litigantium gratia causa cognita et iterum dilatio tam ex eadem, quam ex alia provincia, secundum moderamen locorum, impertiri solet, et maxime si aliquid inopinatum emergat. Illud videndum, si defunctus acceperit aliquam dilationem propter instrumenta, an successori quoque eius dari debeat? an vero, quia iam data est, amplius dari non possit? Et magis est, ut et hic causa cognita dari debeat.

VIII. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* More Romano dies a media nocte incipit, et sequentis noctis media parte finitur; itaque quidquid in his viginti quatuor horis, id est duabus dimidiatis noctibus et luce media, actum est, perinde est, quasi qualibet hora lucis actum esset.

IX. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Divus Traianus Minitio Natali rescripsit, ferias a forensibus tantum negotiis dare vacationem, ea autem, quae ad disciplinam militarem pertinent, etiam feriatis diebus peragenda; inter quae custodiarum quoque cognitionem esse.

X. *Paulus libro V. Sententiarum.* In pecuniariis causis omnis dilatio singulis causis plus semel tribui non potest; in capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duae dari possunt, sed utrumque causa cognita.

TIT. XIII.
DE EDENDO.

I. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Qua quisque actione agere volet, eam prius edere debet. Nam aequissimum videtur, eum, qui acturus est, edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere, an contendere ultra debeat, et, si contendendum putet, veniat instructus ad agendum, cognita actione, qua conveniatur. §. 1. Edere est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, et dare, vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat adversarium suum ad album, et demonstret, quid dictaturus sit, vel id dicendo, quo uti velit. §. 2. Editiones sine die et consule fieri debent, ne quid excogitetur edito die et consule, et praelato die fiat. Diem autem et consulem excepit Praetor, quo instrumentum conscriptum est, non in quem solutio concepta est; nam dies solutionis, sicuti summa, pars est stipulationis. Rationes tamen cum die et consule edi debent, quoniam accepta et data non alias possunt apparere, nisi dies et consul fuerit editus. §. 3. Edenda sunt omnia, quae quis apud iudicem editurus est, non tamen, ut et instrumenta, quibus quis usurus non est, compellatur edere. §. 4. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edit. §. 5. Eis, qui ob aetatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi non ediderunt, vel ex alia iusta causa, subvenietur.

II. *Paulus libro III. ad Edictum.* Si legatum petatur, non iubet Praetor verba testamenti edere, ideo fortasse, quia heredes solent habere exemplum testamenti.

III. *Modestinus libro II. de poenis.* Senatus censuit, ne quisquam eorum, a quibus quid a fisco petetur, alia instrumenta delatori cogatur edere, quam quae ad eam causam pertinerent, ex qua se deferre professus esset.

IV. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Praetor ait: ARGENTARIAE MENSAE EXERCITORES RATIONEM, QUAE AD SE PERTINET, EDANT, ADIECTO DIE ET CONSULE. §. 1. Huius edicti ratio aequissima est; nam quum singulorum rationes argentarii conficiant, aequum fuit, id, quod mei causa confecit, meum quodammodo instrumentum mihi edi. §. 2. Sed et filiusfamilias continetur his verbis, ut vel ipse cogatur edere. An et pater? quaeritur. Labeo scribit, patrem non cogendum, nisi sciente eo argentaria exerceretur; sed recte Sabinus respondit, tunc id admittendum, cum patri quaestum referret. §. 3. Sed si servus argentariam faciat, (potest enim) siquidem voluntate domini fecerit, compellendum dominum edere, ac perinde in eum dandum esse iudicium, ac si ipse fecisset; sed si inscio domino fecerit, satis esse, dominum iurare, eas se rationes non habere. Si servus peculiarem faciat argentariam, dominus de peculio vel de in rem verso tenetur; sed si dominus habet rationes, nec edit, in solidum tenetur. §. 4. Etiam is, qui desiit argentariam facere, ad editionem compellitur. §. 5. Sed ibi quis compellitur edere, ubi argentariam exercuit; et hoc est constitutum. Quodsi instrumentum argentariae in alia provincia habeat, in alia administraverit, ibi puto cogendum edere, ubi argentariam exercuit; hoc enim primum deliquit, quod alio instrumentum transtulit. Quodsi in alio loco argentariam exerceat, alibi autem ad editionem compellatur, minime hoc facere cogitur, nisi descriptum velis, ubi de ea re agitur, ibi dari, tuis videlicet sumtibus;

V. *Paulus libro III. ad Edictum.* Spatiumque ad perferendas eas tribuendum est.

VI. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Si quis ex argentariis, ut plerique eorum, in villa habeat instrumentum, vel in horreo, aut ad locum te perducet, aut descriptas rationes dabit. §. 1. Cogentur et successores argentarii edere rationes. Quodsi plures sunt heredes, et unus

habeat, solus ad editionem compelletur; sed si omnes habeant, et unus ediderit, omnes ad editionem compellendi sunt. Quid enim, si humilis et deploratus unus edidit, ut dubitare quis merito de fide editionis possit? Ut igitur comparari rationes possint, etiam ceteri edere debent, aut certe unius editioni subscribere. Hoc idem erit, et si plures fuerint argentarii, a quibus editio desideratur. Nam et si plures tutores tutelam administraverunt simul, aut omnes edere debent, aut unius editioni subscribere. §. 2. Exigitur autem ab adversario argentarii iusiurandum, non calumniae causa postulare edi sibi, ne forte vel supervacuas rationes, vel quas habet, edi sibi postulet vexandi argentarii causa. §. 3. Rationem autem esse, Labeo ait, ultro citroque dandi, accipiendi, credendi, obligandi, solvendi sui causa negotiationem, nec ullam rationem nuda duntaxat solutione debiti incipere; nec si pignus acceperit, aut mandatum, compellendum edere; hoc enim extra rationem esse. Sed et quod solvi constituit, argentarius edere debet; nam et hoc ex argentaria venit. §. 4. Ex hoc edicto in id, quod interfuit, actio competit. §. 5. Unde apparet, ita demum tenere hoc edictum, si ad eum pertineat. Pertinere autem videtur ad me ratio, si modo eam tractaveris me mandante. Sed si procurator meus absente me mandaverit, an mihi edenda sit, quasi ad me pertineat? Et magis est, ut edatur. Procuratori quoque meo edendam rationem, quam mecum habet, non dubito, quasi ad eum pertineat, et cauturum de rato, si mandatum ei non sit. §. 6. Si initium tabularum habet diem et consulem, in quibus Titii ratio scripta est, postmodum mea sine die et consule, etiam mihi edendus est dies et consul; communis enim omnis rationis est praepositio diei et consulis. §. 7. Edi autem est vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre. §. 8. Praetor ait: ARGENTARIO, SIVE, QUI ITERUM EDI POSTULABIT, CAUSA COGNITA EDI IUBEBO. §. 9. Prohibet argentario edi illa ratione, quod etiam ipse instructus esse potest instrumento suae professionis, et absurdum est, quum ipse in ea sit causa, ut edere debeat, ipsum petere, ut edatur. An nec heredi argentarii edi ratio debeat? videndum. Et siquidem instrumentum argentariae ad eum pervenit, non debet ei edi, si minus, edenda est ex causa. Nam et ipsi argentario ex causa ratio edenda est, si naufragio, vel ruina, vel incendio, vel alio simili casu rationes perdidisse se probet, aut in longinquo habere, veluti trans mare. §. 10. Nec iterum postulanti edi Praetor iubet, nisi ex causa,

VII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Veluti si peregre habere, quod primum editum est, doceat, vel minus plene editum, vel eas rationes, quas casu maiore, non vero negligentia perdiderit. Nam si quo casu amisit, cui ignosci debeat, ex integro edi iubebit. §. 1. Haec vox *iterum* duas res significat; alteram, qua demonstratur tempus secundum, quod Graeci *δεύτερον* dicunt, alteram, quae ad insequentia quoque tempora pertinet, quae graece dicitur *πάλιν*. Quod ita accipitur, quoties opus erit; nam potest fieri, ut bis editam sibi rationem quis perdiderit, ut verbum iterum pro saepius accipiatur.

VIII. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Ubi exigitur argentarius rationes edere, tunc punitur, cum dolo malo non exhibet. Sed culpam non praestabit, nisi dolo proximam. Dolo malo autem non edit, et qui malitiose edidit, et qui in totum non edit. §. 1. Is autem, qui in hoc edictum incidit, id praestat, quod interfuit mea, rationes edi, quum decerneretur a Praetore, non quod hodie interest; et ideo, licet interesse desiit, vel minoris, vel pluris interesse coepit, locum haec actio non habebit neque ad augmentum, neque ad deminutionem.

IX. *Paulus libro III. ad Edictum.* Quaedam sunt personae, quas rationes nobis edere oportet, nec tamen a Praetore per hoc edictum compelluntur. Veluti cum procurator res rationesve nostras administravit, non cogitur a Praetore per metum in factum actionis rationes edere, scilicet quia id consequi possumus per mandati actionem. Et cum dolo malo socius negotia gessit, Praetor per hanc clausulam non intervenit; est enim pro socio actio. Sed nec tutorem cogit Praetor pupillo edere rationes, sed iudicio tutelae solet cogi edere. §. 1. Nihil interest, si successores, aut pater, aut dominus argentarii eiusdem fuerunt professionis, quia, quum in locum et in ius succedant argentarii, partibus eius fungi debent. Is autem, cui argentarius rationes suas legavit, non videtur contineri (quia iuris successor his verbis significatur), non magis, quam si ei vivus eas donasset. Sed nec heres tenebitur, cum nec possideat, nec dolo malo fecerit. Sed si ei, antequam eas legatario traderet, denuntiatum fuerit, nec ante eas tradat, tenebitur, quasi dolo fecerit. [Item antequam eas tradat, tenebitur.] Quodsi nihil dolo fecerit, causa cognita legatarius cogendus est edere. §. 2. Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere, Pomponius scribit, quia et hi, sicut argentarii, rationes conficiunt, quia et accipiunt pecuniam, et erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur, et frequentissime ad fidem eorum decurritur. §. 3. Ceterum omnibus postulantibus, et iurantibus, non calumniae causa se petere, rationes, quae ad se pertineant, edi iubet. §. 4. Ad nos autem pertinet non tantum cum ipsi contraximus, vel successimus ei, qui contraxit, sed etiam si is, qui in nostra potestate est, contraxit.

X. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Argentarius rationes edere iubetur, nec interest, cum ipso argentario controversia sit, an cum alio. §. 1. Ideo autem argentarios tantum, neque alios ullos absimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque ministerium publicam habet causam, et haec principalis eorum opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant. §. 2. Edi autem ratio ita intelligitur, si a capite edatur, (nam ratio, nisi a capite inspiciatur, intelligi non potest) scilicet ut non totum cuique codicem rationum, totasque membranas inspiciendi describendique potestas fiat, sed ut ea sola pars rationum, quae ad instruendum aliquem pertineat, inspiciatur et describatur. §. 3. Quum autem in id actio competat, quanti agentis interfuit, editas sibi rationes esse, eveniet, ut, sive quis condemnatus sit, sive quod petierit non obtinuerit, eo quod non habuerit rationes, ex quibus causam suam tueri possit, id ipsum, quod ita perdiderit, hac actione consequatur. Sed an hoc procedat? videamus. Nam si apud hunc iudicem, qui inter eum et argentarium iudicat, potest probare, se illo iudicio, quo victus est, vincere potuisse, poterat et tunc probare, et si non probavit, aut probantem iudex non curavit, de se ipso aut de iudice queri debet. Sed non ita est; fieri enim potest, ut nunc rationes vel ipso edente, vel alio modo nactus, aut aliis instrumentis vel testibus, quibus illo tempore aliqua ex causa uti non potuit, possit probare, potuisse se vincere. Sic enim et de cautione subrepta aut corrupta competit condictio, et damni iniuriae actio, quia, quod ante non potuimus intercepta cautione probare, et ob id amisimus, hoc nunc aliis instrumentis aut testibus, quibus tum uti non potuimus, probare possumus.

XI. *Modestinus libro III. Regularum.* Exempla instrumentorum etiam sine subscriptione edentis edi posse, receptum est.

XII. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Feminae remotae videntur ab officio argentarii, quum ea opera virilis sit.

XIII. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Haec actio neque post annum, neque in heredem, nisi ex suo facto, dabitur; heredi autem dabitur.

TIT. XIV.
DE PACTIS.

I. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Huius edicti aequitas naturalis est. Quid enim tam congruum fidei humanae, quam ea, quae inter eos placuerunt servare? §. 1. Pactum autem a pactione dicitur; inde etiam pacis nomen appellatum est. §. 2. Est autem pactio duorum pluriumve in idem placitum consensus. §. 3. Conventionis verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt. Nam sicuti convenire dicuntur, qui ex diversis locis in unum locum colliguntur et veniunt, ita et qui ex diversis animi motibus in unum consentiunt, id est in unam sententiam decurrunt. Adeo autem conventionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pedius, nullum esse contractum, nullam obligationem, quae non habeat in se conventionem, sive re sive verbis fiat; nam et stipulatio, quae verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est. §. 4. Sed conventionum pleraeque in aliud nomen transeunt, veluti in emtionem, in locationem, in pignus, vel in stipulationem,

II. *Paulus libro III. ad Edictum.* Labeo ait, convenire posse vel re, vel per epistolam, vel per nuntium; inter absentes quoque posse. Sed etiam tacito consensu convenire intelligitur. §. 1. Et ideo si debitori meo reddiderim cautionem, videtur inter nos convenisse, ne peterem, profuturamque ei conventionis exceptionem placuit.

III. *Modestinus libro III. Regularum.* Post pignus vero debitori redditum, si pecunia soluta non fuerit, debitum peti posse, dubium non est, nisi specialiter contrarium actum esse probetur.

IV. *Paulus libro III. ad Edictum.* Item quia conventiones etiam tacitae valent, placet in urbanis habitationibus locatis invecta et illata pignori esse locatori, etiamsi nihil nominatim convenerit. §. 1. Secundum haec et mutus pacisci potest. §. 2. Huius rei argumentum etiam stipulatio dotis causa facta est; nam ante nuptias male petitur, quasi si hoc expressum fuisset, et nuptiis non secutis ipso iure evanescit stipulatio. §. 3. Idem Iuliano placet ex facto etiam consulto, quum convenisset, ut, donec usurae solverentur, sors non peteretur, et stipulatio pure concepta fuisset, conditionem inesse stipulationi, atque si hoc expressum fuisset.

V. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Conventionum autem tres sunt species; aut enim ex publica causa fiunt, aut ex privata, privata aut legitima, aut iuris gentium. Publica conventio est, quae fit per pacem, quoties inter se duces belli quaedam paciscuntur.

VI. *Paulus libro III. ad Edictum.* Legitima conventio est, quae lege aliqua confirmatur; et ideo interdum ex pacto actio nascitur vel tollitur, quoties lege vel senatusconsulto adiuvatur.

VII. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Iuris gentium conventiones quaedam actiones pariunt, quaedam exceptiones. §. 1. Quae pariunt actiones, in suo nomine non stant, sed transeunt in proprium nomen contractus, et emtio venditio, locatio conductio, societas, commodatum, depositum, et ceteri similes contractus. §. 2. Sed et si in alium contractum res non transeat, subsit tamen causa, eleganter Aristo Celso respondit, esse obligationem (utputa dedi tibi rem, ut mihi aliam dares, dedi, ut aliquid facias); hoc *συνάλλαγμα* esse, et hinc nasci civilem obligationem. Et ideo puto, recte Iulianum a Mauriciano reprehensum in hoc: dedi tibi Stichum, ut Pamphilum manumittas, manumisisti, evictus est Stichus; Iulianus scribit: in factum actionem a Praetore dandam; ille ait: civilem incerti actionem, id est praescriptis verbis, sufficere; esse enim contractum, quod Aristo *συνάλλαγμα* dicit, unde haec nascatur actio. §. 3. Si ob maleficium, ne fiat, promissum sit, nulla est obligatio ex hac conventione. §. 4. Sed cum nulla subest causa, propter conventionem hic constat non posse constitui obligationem. Igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem. §. 5. Quin immo interdum format ipsam actionem, ut in bonae fidei iudiciis. Solemus enim dicere, pacta conventa inesse bonae fidei iudiciis. Sed hoc sic accipiendum est, ut, si quidem ex continenti pacta subsecuta sunt, etiam ex parte actoris insint. Ex intervallo non inerunt, nec valebunt, si agatur, ne ex pacto actio nascatur. Utputa post divortium convenit, ne tempore statuto dilationis dos reddatur, sed statim; hoc non valebit, ne ex pacto actio nascatur. Idem Marcellus scribit. Et si in tutelae actione convenit, ut maiores, quam statutae sunt, usurae praestentur, locum non habebit, ne ex pacto nascatur actio; ea enim pacta insunt, quae legem contractui dant, id est quae in ingressu contractus facta sunt. Idem responsum scio a Papiniano, etsi post emtionem ex intervallo aliquid extra naturam contractus conveniat, ob hanc causam agi ex emto non posse propter eandem regulam, ne ex pacto actio nascatur. Quod et in omnibus bonae fidei iudiciis erit dicendum. Sed ex parte rei locum habebit pactum, quia solent et ea pacta, quae postea interponuntur, parere exceptiones. §. 6. Adeo autem in bonae fidei iudiciis exceptiones postea factae, quae ex eodem sunt contractu, insunt, ut constet in emtione, ceterisque bonae fidei iudiciis re nondum secuta posse abiri ab emtione. Si igitur in totum potest, cur non et pars eius pactione mutari potest? Et haec ita Pomponius libro sexto ad edictum scribit. Quod quum est, etiam ex parte agentis pactio locum habet, ut et ad actionem proficiat nondum re secuta, eadem ratione. Nam si potest tota res tolli, cur non et reformari, ut quodammodo quasi renovatus contractus videatur? quod non insubtiliter dici potest. Unde illud aeque non reprobo, quod Pomponius libris Lectionum probat, posse in parte recedi pacto ab emtione, quasi repetita partis emtione. Sed cum duo heredes emtori exstiterunt, venditor cum altero pactus est, ut ab emtione recederetur, ait Iulianus: valere pactionem, et dissolvi pro parte emtionem, quoniam et ex alio contractu paciscendo alter ex heredibus acquirere sibi potuit exceptionem. Utrumque itaque recte placet, et quod Iulianus, et quod Pomponius ait. §. 7. Ait Praetor: PACTA CONVENTA, QUAE NEQUE DOLO MALO, NEQUE ADVERSUS LEGES, PLEBISSCITA, SENATUSCONSULTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPUM, NEQUE QUO FRAUS CUI EORUM FIAT, FACTA ERUNT, SERVABO. §. 8. Pactorum quaedam in rem sunt, quaedam in personam. In rem sunt, quoties generaliter paciscor, ne petam; in personam, quoties ne a persona petam, id est ne a Lucio Titio petam. Utrum autem in rem an in personam pactum factum sit, non minus ex verbis, quam ex mente convenientium aestimandum est; plerumque enim, ut et Pedius ait, persona pacto inseritur, non ut personale pactum fiat, sed ut demonstretur, cum quo pactum factum est. §. 9. *Dolo malo* ait Praetor pactum se non servaturum. Dolus malus fit calliditate et fallacia, et, ut ait Pedius, dolo malo pactum fit, quoties circumscribendi alterius causa aliud agitur, et aliud agi simulatur. §. 10. Sed si fraudandi causa pactum factum dicatur, nihil Praetor adiicit. Sed eleganter Labeo ait: hoc aut iniquum esse, aut supervacuum; iniquum, si, quod semel remisit creditor debitori suo bona fide, iterum hoc conetur destruere; supervacuum, si deceptus hoc fecerit; inest enim dolo et fraus. §. 11. Sive autem ab initio dolo malo pactum factum est, sive post pactum dolo malo aliquid factum est, nocebit exceptio, propter haec verba edicti: *neque fiat.* §. 12. Quod fere novissima parte pactorum ita solet inseri: *Rogavit Titius, spopondit Maevius,* haec verba non tantum pactionis loco accipiuntur, sed etiam stipulationis; ideoque ex stipulatu nascitur actio, nisi contrarium specialiter approbetur, quod non animo stipulantium hoc factum est, sed tantum paciscentium. §. 13. Si paciscar, ne iudicati, vel incensarum aedium agatur, hoc pactum valet. §. 14. Si paciscar, ne operis novi nuntiationem exsequar, quidam putant, non valere pactionem, quasi in ea re Praetoris imperium versetur. Labeo autem distinguit, ut, si ex re familiari operis novi nuntiatio sit facta, liceat pacisci, si de re publica, non liceat; quae distinctio vera est. Et in ceteris igitur omnibus ad edictum Praetoris pertinentibus, quae non ad publicam laesionem, sed ad rem familiarem respiciunt, pacisci licet. Nam et de furto pacisci lex permittit. §. 15. Sed et si quis paciscatur, ne depositi agat, secundum Pomponium valet pactum. Item si quis pactus sit, ut ex causa depositi omne periculum praestet, Pomponius ait, pactionem valere, nec quasi contra iuris formam factam non esse servandam. §. 16. Et generaliter, quoties pactum a iure communi remotum est, servari hoc non oportet; nec legatum, nec iusiurandum de hoc adactum, ne quis agat, servandum, Marcellus libro secundo Digestorum scribit. Et si stipulatio sit interposita de his, pro quibus pacisci non licet, servanda non est, sed omnimodo rescindenda. §. 17. Si ante aditam hereditatem paciscatur quis cum creditoribus, ut minus solvatur, pactum valiturum est. §. 18. Sed si servus sit, qui paciscatur, priusquam libertatem et hereditatem adipiscatur, quia sub conditione heres scriptus fuerat, non profuturum pactum, Vindius scribit; Marcellus autem libro octavo decimo Digestorum et suum heredem, et servum necessarium pure scriptos paciscentes, priusquam se immisceant, putat recte pacisci; quod verum est. Idem et in extraneo herede; qui si mandatu creditorum adierit, etiam mandati putat eum habere actionem. Sed si quis, ut supra retulimus, in servitute pactus est, negat Marcellus, quoniam non solet ei proficere, si quid in servitute egit, post libertatem; quod in pacti exceptione admittendum est. Sed an vel doli ei prosit exceptio? quaeritur. Marcellus in similibus speciebus, licet antea dubitavit, tamen admisit, utputa filiusfamilias heres institutus pactus est cum creditoribus, et emancipatus adiit hereditatem, et dicit doli eum posse uti exceptione. Idem probat, etsi filius vivo patre cum creditoribus paternis pactus sit; nam et huic doli exceptionem profuturam. Immo et in

servo doli exceptio non est respicienda. §. 19. Hodie tamen ita demum pactio huiusmodi creditoribus obest, si convenerint in unum, et communi consensu declaraverint, quota parte debiti contenti sint; si vero dissentiant, tunc Praetoris partes necessariae sunt, qui decreto suo sequetur maioris partis voluntatem.

VIII. *Papinianus libro X. Responsorum.* Maiorem esse partem pro modo debiti, non pro numero personarum placuit. Quodsi aequales sint in cumulo debiti, tunc plurium numerus creditorum praeferendus est. In numero autem pari creditorum auctoritatem eius sequetur Praetor, qui dignitate inter eos praecellit. Sin autem omnia undique in unam aequalitatem concurrant, humanior sententia a Praetore eligenda est; hoc enim ex divi Marci rescripto colligi potest.

IX. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Si plures sint, qui eandem actionem habent, unius loco habentur. Utputa si plures sint rei stipulandi, vel plures argentarii, quorum nomina simul facta sunt, unius loco numerabuntur, quia unum debitum est. Et cum tutores pupilli creditoris plures convenissent, unius loco numerantur, quia unius pupilli nomine convenerant. Nec non et unus tutor plurium pupillorum nomine unum debitum praetendentium si convenerit, placuit unius loco esse. Nam difficile est, ut unus homo duorum vicem sustineat; nam nec is, qui plures actiones habet, adversus eum, qui unam actionem habet, plurium personarum loco accipitur. §. 1. Cumulum debiti et ad plures summas referemus, si uni forte minutae summae centum aureorum debeantur, alii vero una summa aureorum quinquaginta; nam in hunc casum spectabimus summas plures, quia illae excedunt in unam summam coadunatae. §. 2. Summae autem applicare debemus etiam usuras.

X. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Rescriptum autem divi Marci sic loquitur, quasi omnes creditores debeant convenire. Quid ergo, si quidam absentes sint? num exemplum praesentium absentes sequi debeant? Sed an et privilegiariis absentibus haec pactio noceat? eleganter tractatur, si modo valet pactio et contra absentes. Et repeto, ante formam a divo Marco datam divum Pium rescripsisse, fiscum quoque in his casibus, in quibus hypothecas non habeat, et ceteros privilegiarios exemplum creditorum sequi oportere. Haec enim omnia in his creditoribus, qui hypothecas non habent, conservanda sunt. §. 1. Si pacto subiecta sit poenae stipulatio, quaeritur, utrum pacti exceptio locum habeat, an ex stipulatu actio? Sabinus putat, quod est verius, utraque via uti posse, prout elegerit, qui stipulatus est, si tamen ex causa pacti exceptione utatur, aequum esse, accepto eum stipulationem ferre. §. 2. Plerumque solemus dicere, doli exceptionem subsidium esse pacti exceptionis, quosdam denique, qui exceptione pacti uti non possunt, doli exceptione usuros, et Iulianus scribit, et alii plerique consentiunt. Utputa si procurator meus paciscatur, exceptio doli mihi proderit, ut Trebatio videtur, qui putat, sicuti pactum procuratoris mihi nocet, ita et prodesse,

XI. *Paulus libro III. ad Edictum.* Quia et solvi ei potest.

XII. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Nam et nocere constat, sive ei mandavi, ut pacisceretur, sive omnium rerum mearum procurator fuit, (ut et Puteolanus libro primo Assessoriorum scribit) quum placuerit, eum etiam rem in iudicium deducere.

XIII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Sed si tantum ad actionem procurator factus sit, conventio facta domino non nocet, quia nec solvi ei potest. §. 1. Sed si in rem suam datus sit procurator, loco domini habetur, et ideo servandum erit pactum conventum.

XIV. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Item magistri societatum pactum et prodesse, et obesse constat.

XV. *Paulus libro III. ad Edictum.* Tutoris quoque, ut ait Iulianus, pactum pupillo prodest.

XVI. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Si cum emtore hereditatis pactum sit factum, et venditor hereditatis petat, doli exceptio nocet. Nam ex quo rescriptum est a divo Pio, utiles actiones emtori hereditatis dandas, merito adversus venditorem hereditatis exceptione doli debitor hereditarius uti potest. §. 1. Sed et si inter dominum rei venditae et emtorem convenisset, ut homo, qui emtus erat, redderetur ei, qui pro domino rem vendidit, petenti ei pretium doli exceptio nocebit.

XVII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Si tibi decem mutuo dem, et paciscar, ut viginti mihi debeantur, non nascitur obligatio ultra decem. Re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit. §. 1. Quaedam actiones per pactum ipso iure tolluntur, ut iniuriarum, item furti. §. 2. De pignore iure honorario nascitur ex pacto actio; tollitur autem per exceptionem, quoties paciscar, ne petam. §. 3. Si quis paciscatur, ne a se petatur, [sed ut ab herede petatur] heredi exceptio non proderit. §. 4. Si pactus sim, ne a me, neve a Titio petatur, non proderit Titio, etiamsi mihi heres exstiterit, quia ex postfacto id confirmari non potest. Hoc Iulianus scribit in patre, qui pactus erat, ne a se, neve a filia peteretur, quum filia patri heres exstitisset. §. 5. Pactum conventum cum venditore factum si in rem constituatur, secundum plurium sententiam et emtori prodest, et hoc iure nos uti, Pomponius scribit; secundum Sabini autem sententiam, etiam si in personam conceptum est, et in emtorem valet. Qui hoc esse existimat, etsi per donationem successio facta sit. §. 6. Cum possessor alienae hereditatis pactus est, heredi, si evicerit, neque nocere, neque prodesse plerique putant. §. 7. Filius servusve si paciscantur, ne a patre dominove petatur,

XVIII. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Sive de eo paciscantur, quod cum ipsis, sive de eo, quod cum patre dominove contractum est,

XIX. *Paulus libro III. ad Edictum.* Acquirent exceptionem. Idem est et in his, qui bona fide serviunt. §. 1. Item si filiusfamilias pactus fuerit, ne a se petatur, proderit ei, et patri quoque, si de peculio conveniatur,

XX. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Vel de in rem verso, vel is quasi defensor filii, si hoc maluerit, conveniatur,

XXI. *Paulus libro III. ad Edictum.* Et heredi patris vivo filio; post mortem vero filii nec patri, nec heredi eius, quia personale pactum est. §. 1. Quodsi servus, ne a se peteretur, pactus fuerit, nihil valebit pactum. De doli exceptione videamus. Et quidem si in rem paciscatur, proderit domino et heredi eius pacti conventi exceptio; quodsi in personam pactum conceptum est, tunc domino doli superest exceptio. §. 2. Nos autem his, qui in nostra potestate sunt, paciscendo prodesse non possumus, sed nobis id profuturum, si nomine eorum conveniamur, Proculus ait. Quod ita recte dicitur, si in paciscendo id actum sit. Ceterum si paciscar, ne a Titio petas, deinde actionem adversus me nomine eius instituas, non est danda pacti conventi exceptio; nam quod ipsi inutile est, nec defensori competit. Iulianus quoque scribit: si pater pactus sit, ne a se, neve a filio petatur, magis esse, ut pacti exceptio filiofamilias danda non sit, sed doli prosit. §. 3. Filiafamilias pacisci potest, ne de dote agat, quum sui iuris esse coeperit. §. 4. Item filiusfamilias de eo, quod sub conditione sibi legatum est, recte paciscitur. §. 5. In his, qui eiusdem pecuniae exactionem habent in solidum, vel qui eiusdem pecuniae debitores sunt, quatenus alii quoque prosit vel noceat pacti exceptio? quaeritur. Et in rem pacta omnibus prosunt, quorum obligationem dissolutam esse eius, qui paciscebatur, interfuit; itaque debitoris conventio fideiussoribus proficiet,

XXII. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Nisi hoc actum est, ut duntaxat a reo non petatur, a fideiussore petatur; tunc enim fideiussor exceptione non utetur.

XXIII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Fideiussoris autem conventio nihil proderit reo, quia nihil eius interest, a debitore pecuniam non peti. Immo nec confideiussoribus proderit; neque enim quoquo modo cuiusque interest. Cum alio conventio facta prodest, sed tunc demum, quum per eum, cui exceptio datur, principaliter ei, qui pactus est, proficiat, sicut in reo promittendi, et his, qui pro eo obligati sunt.

XXIV. *Idem libro III. ad Plautium.* Sed si fideiussor in rem suam spopondit, hoc casu fideiussor pro reo accipiendus est, et pactum cum eo factum cum reo factum esse videtur.

XXV. *Idem libro III. ad Edictum.* Idem in duobus reis promittendi et duobus argentariis sociis. §. 1. Personale pactum ad alium non pertinere, quemadmodum nec ad heredem, Labeo ait. §. 2. Sed quamvis fideiussoris pa-

ctum reo non prosit, plerumque tamen doli exceptionem reo profuturam, Iulianus scribit;

XXVI. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Videlicet si hoc actum sit, ne a reo quoque petatur. Idem et in confideiussoribus est.

XXVII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Si unus ex argentariis sociis cum debitore pactus sit, an etiam alteri noceat exceptio? Neratius, Atilicinus, Proculus aiunt: nec si in rem pactus sit, alteri nocere; tantum enim constitutum, ut solidum alter petere possit. Idem Labeo; nam nec novare alium posse, quamvis ei recte solvatur; sic enim et his, qui in nostra potestate sunt, recte solvi, quod crediderint, licet novare non possint; quod est verum. Idemque in duobus reis stipulandi dicendum est. §. 1. Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, ultra neque reo, neque fideiussori proderit. Quodsi sine persona sua reus pepigerit, ne a fideiussore petatur, nihil id prodesse fideiussori, quidam putant, quanquam id rei intersit, quia ea demum competere ei debeat exceptio, quae et reo. Ego didici, prodesse fideiussori exceptionem. Non sic enim illi per liberam personam acquiri, quam ipsi, qui pactus sit, consuli videtur; quo iure utimur. §. 2. Pactus, ne peteret, postea convenit, ut peteret. Prius pactum per posterius elidetur; non quidem ipso iure, sicut tollitur stipulatio per stipulationem, si hoc actum est, quia in stipulationibus ius continetur, in pactis factum versatur, et ideo replicatione exceptio elidetur. Eadem ratione contingit, ne fideiussoribus prius pactum prosit. Sed si pactum conventum tale fuit, quod actionem quoque tolleret, velut iniuriarum, non poterit, postea paciscendo ut agere possit, agere, quia et prima actio sublata est, et posterius pactum ad actionem reparandam inefficax est; non enim ex pacto iniuriarum actio nascitur, sed ex contumelia. Idem dicemus et in bonae fidei contractibus, si pactum conventum totam obligationem sustulerit, veluti emti; non enim ex novo pacto prior obligatio resuscitatur, sed proficiet pactum ad novum contractum. Quodsi non ut totum contractum tolleret, pactum conventum intercessit, sed ut imminueret, posterius pactum potest renovare primum contractum. Quod et in specie dotis actionis procedere potest. Puta pactam mulierem, ut praesente die dos redderetur, deinde pacisci, ut tempore ei legibus dato dos reddatur; incipiet dos redire ad ius suum, nec dicendum est, deteriorem conditionem dotis fieri per pactum; quoties enim ad ius, quod lex naturae eius tribuit, de dote actio redit, non fit causa dotis deterior, sed formae suae redditur. Haec et Scaevolae nostro placuerunt. §. 3. Illud nulla pactione effici potest, ne dolus praestetur; quamvis si quis paciscatur, ne depositi agat, re ipsa id pactus videatur, ne de dolo agat; quod pactum proderit. §. 4. Pacta, quae turpem causam continent, non sunt observanda, veluti si paciscar, ne furti agam vel iniuriarum, si feceris; expedit enim timere furti vel iniuriarum poenam. Sed post admissa haec pacisci possumus. Item ne experiar interdicto unde vi, quatenus publicam causam contingit, pacisci non possumus. Et in summa, si pactum conventum a re privata remotum sit, non est servandum. Ante omnia animadvertendum est, ne conventio in alia re facta, aut cum alia persona, in alia re aliave persona noceat. §. 5. Si, quum decem mihi deberes, pepigero, ne a te viginti petam, in decem prodesse tibi pacti conventi vel doli exceptionem placet. Item si, quum viginti deberes, pepigerim, ne decem petam, efficietur per exceptionem mihi opponendam, ut tantum reliqua decem exigere debeam. §. 6. Sed si stipulatus decem aut Stichum, de decem pactus sim, et petam Stichum aut decem, exceptionem pacti conventi in totum obstituram; nam ut solutione, et petitione, et acceptilatione unius rei tota obligatio solveretur, ita pacto quoque convento de una re non petenda interposito totam obligationem summoveri. Sed si id actum inter nos sit, ne decem mihi, sed Stichus praestetur, possum efficaciter de Sticho agere, nulla exceptione opponenda. Idem est, et si de Sticho non petendo convenerit. §. 7. Sed si generaliter mihi hominem debeas, et paciscar, ne Stichum petam, Stichum quidem petendo pacti exceptio mihi opponetur, alium autem hominem si petam, recte agam. §. 8. Item si pactus, ne hereditatem peterem, singulas res ut heres petam, ex eo, quod pactum erit, pacti conventi exceptio aptanda erit; quemadmodum si convenerit, ne fundum peterem, et usumfructum petam, aut ne navem aedificiumve peterem, et dissolutis his singulas res petam, nisi specialiter aliud actum est. §. 9. Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactione id actum videtur, ne peteretur. §. 10. Servus heredi post aditurо nominatim pacisci non potest, quia nondum is dominus sit; sed si in rem pactum conventum factum sit, heredi acquiri potest.

XXVIII. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Contra iuris civilis regulas pacta conventa rata non habentur; veluti si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne a debitore suo peteret, aut ne intra certum tempus, veluti quinquennium, peteret; nam nec solvi ei sine tutoris auctoritate potest. Ex diverso autem si pupillus paciscatur, ne quod debet a se petatur, ratum habetur pactum conventum, quia meliorem conditionem suam facere ei etiam sine tutoris auctoritate concessum est. §. 1. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, ne a furioso aut prodigo peteretur, longe utile est, curatoris recipi pactiones; sed non contra. §. 2. Si filius aut servus pactus sit, ne ipse peteret, inutile est pactum. Si vero in rem pacti sunt, id est ne ea pecunia peteretur, ita pactio eorum rata habenda erit adversus patrem dominumve, si liberam peculii administrationem habeant, et ea res, de qua pacti sunt, peculiaris sit. Quod et ipsum non est expeditum. Nam quum verum est, quod et Iuliano placet, etiamsi maxime quis administrationem peculii habeat concessam, donandi ius eum non habere, sequitur, ut, si donandi causa de non petenda pecunia pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conventum. Quodsi pro eo, ut ita pacisceretur, aliquid, in quo non minus, vel etiam amplius esset, consecutus fuerit, rata habenda est pactio.

XXIX. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Sin autem dominicam pecuniam crediderit, quod credendi tempore pactus est valere, Celsus ait.

XXX. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* In persona tamen filiifamilias videndum est, ne aliquando et si pactus sit, ne ageret, valeat pactio, quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti iniuriarum. Sed quum propter iniuriam filio factam habeat et pater actionem, quin pactio filii nocitura non sit patri agere volenti, dubitari non oportet. §. 1. Qui pecuniam a servo stipulatus est, quam sibi Titius debebat, si a Titio petat, an exceptione pacti conventi summoveri et possit et debeat, quia pactus videatur, ne a Titio petat? quaesitum est. Iulianus ita summovendum putat, si stipulatori in dominum istius servi de peculio actio danda est, id est si iustam causam intercedendi servus habuit, quia forte tantandem pecuniam Titio debuit. Quodsi quasi fideiussor intervenit ex causa, qua in peculium actio non daretur, non esse inhibendum creditorem, quo minus a Titio petat. Aeque nullo modo prohiberi eum debere, si eum servum liberum esse credidisset. §. 2. Si sub conditione stipulatus fuerim a te, quod Titius mihi pure debebat, an deficiente conditione, si a Titio petam, exceptione pacti conventi et possim et debeam summoveri? Et magis est, exceptionem non esse opponendam.

XXXI. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Pacisci contra edictum Aedilium omnimodo licet, sive in ipso negotio venditionis gerendo convenisset, sive postea.

XXXII. *Paulus libro III. ad Plautium.* Quod dictum est, si cum reo pactum sit, ut non petatur, fideiussori quoque competere exceptionem, propter rei personam placuit, ne mandati iudicio conveniatur. Igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fideiusserit, dicendum est, non prodesse exceptionem fideiussori.

XXXIII. *Celsus libro I. Digestorum.* Avus neptis nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit, et pactus est, ne a se, neve a filio suo dos peteretur; si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conventionis tuendus non erit, filius vero exceptione conventionis recte utetur, quippe heredi consuli concessum est; nec quidquam obstat, uni tantum ex heredibus providere, si heres factus sit, ceteris autem non consuli.

XXXIV. *Modestinus libro V. Regularum.* *Ius agnationis non posse pacto repudiari, non magis, quam ut quis dicat, nolle suum esse, Iuliani sententia est.

XXXV. *Idem libro II. Responsorum.* Tres fratres, Titius, et Maevius, et Seia, communem hereditatem inter se diviserunt, instrumentis interpositis, quibus divisisse maternam hereditatem dixerunt, nihilque sibi commune remansisse caverunt. Sed postea duo de fratribus, id est

Maevius et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognoverunt, pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento divisionis continebatur. Quaero, an post pactum divisionis de subrepta pecunia fratribus adversus fratrem competat actio? Modestinus respondit: si agentibus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, generalis pacti conventi exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, obiiciatur, de dolo utiliter replicari posse.

XXXVI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si, quum fundum meum possideres, convenisset mihi tecum, ut eius possessionem Attio traderes, vindicantem eum fundum a te non aliter me conventionis exceptione excludi debere, quam si aut iam tradidisses, aut si tua causa id inter nos convenisset, et per te non staret, quominus traderes.

XXXVII. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, debitori reipublicae a curatore remitti pecunias non posse, et quum Philippensibus remissae essent, revocandas.

XXXVIII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Ius publicum privatorum pactis mutari non potest.

XXXIX. *Idem libro V. Quaestionum.* Veteribus placet, pactionem obscuram vel ambiguam venditori et qui locavit nocere, in quorum fuit potestate legem apertius conscribere.

XL. *Idem libro I. Responsorum.* Tale pactum: *Profiteor te non teneri,* non in personam dirigitur, sed quum generale sit, locum inter heredes quoque litigantes habebit. §. 1. Qui provocavit, pactus est intra diem certum pecunia, de qua transegerat, non soluta, iudicatis se satisfacturum; iudex appellationis, nullo alio de principali causa discusso, iustam conventionem velut confessi sequetur. §. 2. Post divisionem bonorum et aeris alieni singuli creditores a singulis heredibus, non interpositis delegationibus, in solidum, ut convenerat, usuras acceptaverunt; actiones, quas adversus omnes pro partibus habent, impediendae non erunt, si non singuli pro fide rei gestae totum debitum singulis offerant. §. 3. Pater, qui dotem promisit, pactus est, ut, post mortem suam in matrimonio sine liberis defuncta filia, portio dotis apud heredem suum fratrem remaneret; ea conventio liberis a socero postea susceptis, et heredibus testamento relictis per exceptionem doli proderit, quum inter contrahentes id actum sit, ut heredibus consulatur, et illo tempore, quo pater alios filios non habuit, in fratrem suum iudicium supremum contulisse videatur.

XLI. *Idem libro XI. Responsorum.* *Intra illum diem debiti partem mihi si solveris, acceptum tibi residuum feram, et te liberabo*; licet actionem non habet, pacti tamen exceptionem competere debitori, constat.

XLII. *Idem libro XVII. Responsorum.* Inter debitorem et creditorem convenerat, ut creditor onus tributi praedii pignorati non agnosceret, sed eius solvendi necessitas debitorem spectaret; talem conventionem, quantum ad fisci rationem, non esse servandam, respondi. Pactis etenim privatorum formam iuris fiscalis convelli non placuit.

XLIII. *Paulus libro V. Quaestionum.* In emtionibus scimus, quid praestare venditor debeat, quidque ex contrario emtor. Quodsi in contrahendo aliquid exceptum fuerit, id servari debebit.

XLIV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Quum in eo esset pupillus, ut ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit, ut certam portionem acciperent. [Idem curatores cum aliis fecerunt.] Quaero, an et tutor idemque creditor patris eandem portionem retinere debeat? Respondi: eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

XLV. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Divisionis placitum nisi traditione vel stipulatione sumat effectum, ad actionem, ut nudum pactum, nulli prodesse poterit.

XLVI. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Pactum inter heredem et legatarium factum, ne ab eo satis accipiatur, (quum in Semestribus relata est constitutio divi Marci, servari in hoc quoque defuncti voluntatem) validum esse constat, nec a legatario remissa heredi satisdatio per pactionem ex poenitentia revocari debet, quum liceat sui iuris persecutionem aut spem futurae perceptionis deteriorem constituere.

XLVII. *Scaevola libro I. Digestorum.* Emtor praedii viginti caverat se soluturum, et stipulanti spoponderat; postea venditor cavit, sibi convenisse, ut contentus esset tredecim, et ut ea intra praefinita tempora acciperet; debitor ad eorum solutionem conventus pactus est, si ea soluta intra praefinitum tempus non essent, ut ex prima cautione ab eo petitio esset. Quaesitum est, an, quum posteriori pacto satisfactum non sit, omne debitum ex prima cautione peti possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse. §. 1. Lucius Titius Caium Seium mensularium, cum quo rationem implicitam habebat propter accepta et data, debitorem sibi constituit, et ab eo epistolam accepit in haec verba: *Ex ratione mensae, quam mecum habuisti in hunc diem, ex contractibus plurimis remanserunt apud me ad mensam meam trecenta octoginta sex, et usurae, quas competierunt. Summam aureorum, quam apud me tacitam habes, refundam tibi. Si quod instrumentum a te emissum [id est scriptum] cuiuscunque summae ex quacunque causa apud me remansit, vanum, et pro cancellato habebitur.* Quaesitum est, quum Lucius Titius ante hoc chirographum Seio nummulario mandaverat, uti patrono eius trecenta redderet, an propter illa verba epistolae, quibus omnes cautiones ex quocunque contractu vanae, et pro cancellato ut haberentur cautum est, neque ipse, neque filii eius eo nomine conveniri possint? Respondi: si tantum ratio accepti atque expensi esset computata, ceteras obligationes manere in sua causa.

XLVIII. *Caius libro III. ad legem XII Tabularum.* In traditionibus rerum quodcunque pactum sit, id valere, manifestissimum est.

XLIX. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Si quis crediderit pecuniam, et pactus sit, ut,quatenus facere possit debitor, eatenus agat, an pactum valeat? Et magis est, hoc pactum valere; nec enim improbum, etsi quis hactenus desideret conveniri, quatenus facultates patiuntur.

L. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Non impossibile puto in contractibus depositi, commodati, et locati, et ceteris similibus hoc pactum: *ne facias furem vel fugitivum servum meum,* hoc est ne sollicites, ut fur fiat vel fugitivus fiat, ne ita negligas servum, ut fur efficiatur. Sicut enim servi corrupti actio locum habet, ita potest etiam haec pactio locum habere, quae ad non corrumpendos servos pertinet.

LI. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Si, quum te ex causa legati debere debitori tuo existimares, pactus sis, ne ab eo peteres, neque iure ipso liberatur debitor, neque petentem summovebit exceptione conventionis, ut Celsus libro vicesimo scribit. §. 1. Idem eodem loco scribit: si debitorem tuum iussisti solvere Titio, cui legatum falso debere existimas, et debitor pactus sit cum Titio suo debitore constituto, neque tibi adversus tuum debitorem, neque ipsi adversus suum actionem peremtam.

LII. *Idem libro I. Opinionum.* Epistola, qua quis coheredem sibi aliquem esse cavit, petitionem nullam adversus possessores rerum hereditariarum dabit. §. 1. Si inter debitorem, et eum, qui fundum pignoratum a creditore, quasi debitoris negotium gereret, emit, placuerit, ut habita compensatione fructuum, solutoque, quod reliquum deberetur, fundus debitori restitueretur, etiam heres pacto, quod defunctus fecit, fidem praestare debet. §. 2. Pactum, ut, si quas summas propter tributiones praedii pignori nexi factas creditor solvisset, a debitore reciperet, et ut tributa eiusdem praedii debitor penderet, iustum, ideoque servandum est. §. 3. De inofficioso patris testamento acturus, ut ei certa quantitas quoad viveret heres praestaretur, pactus est; produci ad perpetuam praestationem id pactum postulabatur; rescriptum est, neque iure ullo, neque aequitate tale desiderium admitti.

LIII. *Idem libro IV. Opinionum.* Sumtus quidem prorogare litiganti honestum est; pacisci autem, ut non quantitas eo nomine expensa cum usuris licitis restituatur, sed pars dimidia eius, quod ex ea lite datum erit, non licet. §. 1. Scaevola apud Iulianum libro vicesimo secundo Digestorum notat: *Si pactus sim, ne Stichum, qui mihi debebatur, petam, non intelligitur mora mihi fieri, mortuoque Sticho puto non teneri reum, qui ante pactum moram non fecerat.*

LIV. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Si debitor sit fructuarius, et paciscatur servus, in quo usumfructum

habet, ne ab eo petatur, paciscendo meliorem conditionem eius facit. Item si creditor esset fructuarius, et pactus esset, ne peteret, servus autem fructuarius pacisceretur, ut peteret, beneficio pacti, quod servus interposuisset, utiliter ad petitionem admittetur.

LV. *Idem libro VI. ad Minicium.* Si convenerit, ne dominus a colono quid peteret, et iusta causa conventionis fuerit, nihilo minus colonus a domino petere potest.

LVI. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Qui in futurum usuras a debitore acceperit, tacite pactus videtur, ne intra id tempus sortem petat. §. 1. Si ex altera parte in rem, ex altera in personam pactum conceptum fuerit, veluti ne ego petam, vel ne a te petatur, heres meus ab omnibus vobis petitionem habebit, et ab herede tuo omnes petere poterimus.

LVII. *Neratius libro III. Membranarum.* Ab emtione venditione, locatione conductione, ceterisque similibus obligationibus quin integris omnibus consensu eorum, qui inter se obligati sunt, recedi possit, dubium non est. Aristoni hoc amplius videbatur, si ea, quae me ex emto praestare tibi oporteret, praestitissem, et quum tu mihi pretium deberes, convenisset mihi tecum, ut rursus praestitis mihi a te in re vendita omnibus, quae ego tibi praestitissem, pretium mihi non dares, tuque mihi ea praestitisses, pretium te debere desinere, quia bonae fidei, ad quam omnia haec rediguntur, interpretatio hanc quoque conventionem admitteret; nec quidquam interesse, utrum integris omnibus, in quae obligati essemus, conveniret, ut ab eo negotio discederetur, an in integrum restitutis his, quae ego tibi praestitissem, consentiremus, ne quid tu mihi eo nomine praestares. Illud plane conventione, quae pertinet ad resolvendum id, quod actum est, perfici non potest, ut tu, quod iam ego tibi praestiti, contra praestare mihi cogaris, quia eo modo non tam hoc agitur, ut a pristino negotio discedamus, quam ut novae quaedam obligationes inter nos constituantur.

LVIII. *Paulus libro III. Regularum.* Per quos acquiri nobis stipulatione potest, per eosdem etiam pactis conventis meliorem conditionem nostram fieri posse placet.

LIX. *Papirius Iustus libro VIII. Constitutionum.* Imperator Antoninus Avidio Cassio rescripsit: si creditores parati sint partem ex bonis, licet ab extraneo, consequi, rationem habendam prius necessariarum personarum, si idoneae sint.

LX. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Nemo paciscendo efficere potest, ne sibi locum suum dedicare liceat, aut ne sibi in suo sepelire mortuum liceat, aut ne vicino invito praedium alienet.

LXI. *Furius Anthianus libro I. ad Edictum.* Si reus, postquam pactus sit, a se non peti pecuniam, ideoque coepit id pactum fideiussori quoque prodesse, pactus sit, ut a se peti liceat, an utilitas prioris pacti sublata sit fideiussori? quaesitum est. Sed verius est, semel acquisitam fideiussori pacti exceptionem ulterius ei invito extorqueri non posse.

TIT. XV.
DE TRANSACTIONIBUS.

I. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Qui transigit, quasi de re dubia, et lite incerta, neque finita transigit; qui vero paciscitur, donationis causa rem certam et indubitatam liberalitate remittit.

II. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Transactum accipere quis potest non solum si Aquiliana stipulatio fuerit subiecta, sed et si pactum conventum fuerit factum.

III. *Scaevola libro I. Digestorum.* Imperatores Antoninus et Verus ita rescripserunt: *Privatis pactionibus non dubium est non laedi ius ceterorum. Quare transactione, quae inter heredem et matrem defuncti facta est, neque testamentum rescissum videri potest, neque manumissis vel legatariis actiones suae ademtae. Quare quidquid ex testamento petunt, scriptum heredem convenire debent, qui in transactione hereditatis aut cavit sibi pro oneribus hereditatis, aut, si non cavit, non debet negligentiam suam ad alienam iniuriam referre.* §. 1. Quum transactio propter fideicommissum facta esset, et postea codicilli reperti sunt, quaero, an, quanto minus ex transactione consecuta mater defuncti fuerit, quam pro parte sua est, id ex fideicommissi causa consequi debeat? Respondi: debere. §. 2. Debitor, cuius pignus creditor distraxit, cum Maevio, qui se legitimum creditoris heredem esse iactabat, minimo transegit; postea, testamento prolato, Septicium heredem esse apparuit; quaesitum est, si agat pigneratitia debitor cum Septicio, an is uti possit exceptione transactionis factae cum Maevio, qui heres eo tempore non fuerit, possitque Septicius pecuniam, quae Maevio ut heredi a debitore numerata est, condictione repetere, quasi sub praetextu hereditatis acceptam? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non posse, quia neque cum eo ipse transegit, nec negotium Septicii Maevius gerens accepit.

IV. *Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum.* Aquiliana stipulatio omnimodo omnes praecedentes obligationes novat et perimit, ipsaque perimitur per acceptilationem, et hoc iure utimur. Ideoque etiam legata sub conditione relicta in stipulationem Aquilianam deducuntur.

V. *Papinianus libro I. Definitionum.* Cum Aquiliana stipulatio interponitur, quae ex consensu redditur, lites, de quibus non est cogitatum, in suo statu retinentur. Liberalitatem enim captiosam interpretatio prudentium fregit.

VI. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* De his controversiis, quae ex testamento proficiscuntur, neque transigi, neque exquiri veritas aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti.

VII. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Et post rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesserit, vel appellari potuerit. §. 1. Si fideiussor conventus et condemnatus fuisset, mox reus transegisset cum eo, cui erat fideiussor condemnatus, an transactio valeat? quaeritur. Et puto valere, quasi omni causa et adversus reum, et adversus fideiussorem dissoluta. Si tamen ipse fideiussor condemnatus transegit, transactione non perimit rem iudicatam, tamen eo, quod datum est, relevari rem iudicatam oportet. §. 2. Usque adeo autem quod datum est, etiamsi non proficit ad transactionem, extenuat tamen rem iudicatam, ut inde sit et edictum et rescriptum circa alimentorum transactionem citra Praetoris auctoritatem factam, ut quod datum est, proficiat ad alimenta, ita ut, si quid amplius ex causa alimentorum deberi potest, id praestetur, quod autem datum est, imputetur.

VIII. *Idem libro V. de omnibus Tribunalibus.* Quum hi, quibus alimenta relicta erant, facile transigerent, contenti modico praesente, divus Marcus oratione in senatu recitata effecit, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si auctore Praetore facta. Solet igitur Praetor intervenire, et inter consentientes arbitrari, an transactio, vel quae admitti debeat. §. 1. Eiusdem Praetoris notio ob transactionem erit, sive habitatio, sive vestiarium, sive de praediis alimentum legabitur. §. 2. Haec oratio pertinet ad alimenta, quae testamento vel codicillis fuerint relicta, sive ad testamentum factis, sive ab intestato. Idem erit dicendum, et si mortis causa donata fuerint, vel ab eo, cui mortis causa donata sint, relicta. Sed et si conditionis implendae gratia relicta sunt, adhuc idem dicemus. Plane de alimentis, quae non mortis causa donata sunt, licebit et sine Praetore auctore transigere. Sive igitur in menses singulos, sive in dies, sive in annos fuerint relicta, oratio locum habet. Sed et si non fuerint perpetuo relicta, sed usque ad annos certos, idem est. §. 4. Si integra quantitas alicui fuerit legata, ut ex usuris eius se alat, et mortis tempore pecunias restituat, non cessabit oratio, licet non in annos singulos videatur id relictum. §. 5. Sed et si sit certa quantitas relicta Titio vel res, ita ut inde alimenta Seio praestentur, magis est, ut transigere Titius possit; nec enim transactione Titii minuuntur alimenta Seii. Idemque est, et si per fideicommissum alimenta ad hoc legatario fuerint relicta. §. 6. Eam transactionem oratio improbat, quae idcirco fit, ut quis repraesentatam pecuniam consummat. Quid ergo, si quis citra Praetoris auctoritatem transegerit, ut, quod per singulos annos erat ei relictum, consequeretur per singulos menses? aut quid, si, quod per singulos menses ei relictum erat, consequeretur per singulos dies? Quid deinde, si ita, quod consummato anno acciperet, ut initio anni consequatur? Et puto eam transactionem valere, quia meliorem conditionem suam alimentarius tali transactione facit; noluit enim oratio alimenta per transactionem intercipi. §. 7. Nihil autem interest, utrum libertini sint, quibus alimenta relicta sunt, an ingenui, satis locupletes an minus. §. 8. Vult igitur oratio apud Praetorem de istis quaeri: in primis de causa transactionis,

dein de modo, tertio de persona transigentium. §. 9. In causa hoc erit requirendum, quae causa sit transigendi; sine causa enim neminem transigentem audiet Praetor. Causae fere huiusmodi solent allegari; si alibi domicilium heres, alibi alimentarius habeat, aut si destinet domicilium transferre alter eorum, aut si causa aliqua urgeat praesentis pecuniae, aut si a pluribus ei alimenta relicta sint, et minutatim singulos convenire difficile ei sit, aut si qua alia causa fuit, ut plures soleut incidere, quae Praetori suadeant transactionem admittere. §. 10. Modus quoque pecuniae, quae in transactionem venit, aestimandus est, utputa quantitas transactionis, nam etiam ex modo fides transactionis aestimabitur. Modus autem pro aetate eius, qui transigit, arbitrandus est, et valetudine; nam aliter cum puero, aliter cum iuvene, aliter cum sene transigi palam est; constat enim, alimenta cum vita finiri. §. 11. Sed et personarum contemplatio habenda est, hoc est cuius vitae sint hi, quibus alimenta relicta sunt, utrum frugi vitae hi sint, et qui alias sufficere sibi possint, an sequioris, qui de alimentis pendeant? In persona autem eius, a quo alimenta relicta sunt, haec erunt spectanda: in quibus sit facultatibus, cuius propositi, cuius opinionis; tunc enim apparebit, numquid circumvenire velit eum, cum quo transigit. §. 12. Qui transigit de alimentis, non videbitur neque de habitatione, neque de vestiario transegisse, quum divus Marcus specialiter etiam de istis transigi voluerit. §. 13. Sed et si quis de alimentis transegerit, non habebit necesse, etiam de habitatione vel ceteris invitus transigere; poterit igitur vel de omnibus simul, vel de quibusdam facere transactionem. §. 14. De calceario quoque arbitrio Praetoris transigendum est. §. 15. Si uni pluribusve fundus ad alimenta fuerit relictus, velintque eum distrahere, necesse est, Praetorem de distractione eius et transactione arbitrari. Sed et si pluribus fundus ad alimenta fuerit relictus, et hi inter se transigant, sine Praetoris auctoritate facta transactio rata esse non debet. Idem est, et si ager fuerit in alimenta obligatus; nam nec pignus ad hoc datum inconsulto Praetore poterit liberari. §. 16. Arbitratu Praetoris vel de universis alimentis, vel de parte eorum transigi oportere, plus quam manifestum est. §. 17. Si Praetor aditus citra causae cognitionem transigi permiserit, transactio nullius erit momenti; Praetori enim ea res quaerenda commissa est; non negligenda, nec donanda. Sed etsi non de omnibus inquisierit, quae oratio mandat, hoc est de causa, de modo, de personis transigentium, dicendum est, quamvis de quibusdam quaesierit, transactionem esse irritam. §. 18. Sed nec mandare ex hac causa iurisdictionem vel Praeses provinciae vel Praetor poterit. §. 19. Transactiones alimentorum etiam apud Procuratorem Caesaris fieri possunt, scilicet si a fisco petantur alimenta; secundum quae et apud Praefectos aerarii transigi poterit. §. 20. Si, quum lis quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset, transactio valere inconsulto Praetore non potest, ne circumveniatur oratio; fingi enim lites poterunt, ut transactio etiam citra Praetoris fiat auctoritatem. §. 21. Si eidem alimenta, et praeterea legatum praesente die datum sit, et transactum fuerit citra Praetoris auctoritatem, id, quod datum est, imputabitur prius in legatum, quod praesente die datum est, superfluum in alimentariam causam. §. 22. Si quis de alimentis transegerit sine Praetoris auctoritate, id, quod datum est, in praeterita alimenta cedet, nec interest, tantum in quantitate sit debita, quantum datum est, an minus, an plus; nam et si minus sit, adhuc tamen id, quod in solutum datum est, in praeterita alimenta imputabitur. Sane si is, qui de alimentis transegit, locupletior factus sit ea solutione, in quod factus sit locupletior, aequissimum erit, eius in eum dari repetitionem; nec enim debet ex alieno damno esse locuples. §. 23. Si in annos singulos certa quantitas alicui fuerit relicta homini honestioris loci, veluti salarium annuum vel usufructus, transactio et sine Praetore fieri poterit. Ceterum si usufructus vel modicus alimentorum vice sit relictus, dico transactionem citra Praetorem factam nullius esse momenti. §. 24. Si cui non nummus ad alimenta, sed frumentum, atque oleum, et cetera, quae ad victum necessaria sunt, fuerint relicta, non poterit de his transigere, sive annua, sive menstrua ei relinquantur. Si tamen ita sine Praetore transegerit, ut in vicem eorum nummum quotannis, vel quot mensibus acciperet, et neque diem, neque modum permutavit, sed tantum genus, vel ex contrario si pactus fuerit, ut in generibus alimenta acciperet, quae in nummis ei relicta fuissent, vel si vinum pro oleo, vel oleum pro vino, vel quid aliud commutavit, vel locum permutavit, ut, quae erant ei Romae alimenta relicta, in municipio vel in provincia acciperet, vel contra, vel personam commutavit, ut, quod a pluribus erat accepturus, ab uno acciperet, vel alium pro alio debitorem acciperet, haec omnia habent disceptationem Praetoris, et pro utilitate alimentarii recipienda sunt. §. 25. Si ad habitationem certa quantitas sit annua relicta, et ita sit transactum sine Praetore, ut habitatio praestetur, valet transactio, quia fructus habitationis praestatur, licet ruinae vel incendio subiecta transactio est. Per contrarium quoque si pro habitatione, quae erat relicta, placuerit certam quantitatem praestari, transactio rata est et citra Praetorem.

IX. *Idem libro I. Opinionum.* Qui cum tutoribus suis de sola portione administratae tutelae suae egerat et transegerat, adversus eosdem tutores ex persona fratris sui, cui heres exstiterat, agens, praescriptione factae transactionis non summovetur. §. 1. Transactio enim, quaecunque sit, de his tantum, de quibus inter convenientes placuit, interposita creditur. §. 2. Qui per fallaciam coheredis, ignorans universa, quae in vero erant, instrumentum transactionis sine Aquiliana stipulatione interposuit, non tam paciscitur, quam decipitur. §. 3. Ei, qui nondum certus, ad se querelam contra patris testamentum pertinere, de aliis causis cum adversariis pacto transegit, tantum in his interpositum pactum nocebit, de quibus inter eos actum esse probatur, siquidem in his tantum transactio obest, (quamvis maior annis viginti quinque eam interposuit) de quibus actum probatur, non autem, quorum actiones competere postea compertum est. Iniquum est enim, perimi pacto id, de quo cogitatum non docetur.

X. *Idem libro I. Responsorum.* De re filiorum, quos in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet.

XI. *Idem libro IV. ad Edictum.* Post rem iudicatam, etiamsi provocatio non est interposita, tamen si negetur, iudicatum esse, vel ignorari potest, an iudicatum sit, quia adhuc lis subesse possit, transactio fieri potest.

XII. *Celsus libro III. Digestorum.* Non est ferendus, qui generaliter de his, quae testamento ei relicta sunt, transegerit, si postea causetur, de eo solo cogitasse, quod prima parte testamenti, ac non etiam quod posteriore legatum sit. Si tamen postea codicilli proferuntur, non improbe mihi dicturus videtur, de eo duntaxat se cogitasse, quod illarum tabularum, quas tunc noverit, scriptura contineretur.

XIII. *Aemilius Macer libro I. ad Legem vicesimam hereditatum.* Nulli Procuratorum principis inconsulto principe transigere licet.

XIV. *Scaevola libro II. Responsorum.* Controversia inter legitimum et scriptum heredem orta est, eaque transactione facta, certa lege finita est; quaero, creditores quem convenire possint? Respondi: si iidem creditores essent, qui transactionem fecissent, id observandum esse de aere alieno, quod inter eos convenisset; si alii creditores essent, propter incertum successionis pro parte hereditatis, quam uterque in transactione expresserit, utilibus actionibus conveniendos esse.

XV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Pacto convento Aquiliana quidem stipulatio subiici solet, sed consultius est, huic poenalem quoque stipulationem subiungere, quia rescisso forte pacto poena ex stipulatu peti potest.

XVI. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Qui fidem licitae transactionis rupit, non exceptione tantum summovebitur, sed et poenam, quam, si contra placitum fecerit, rato manente pacto stipulanti recte promiserat, praestare cogetur.

XVII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Venditor hereditatis, emtori mandatis actionibus, cum debitore hereditario, qui ignorabat, venditam esse hereditatem, transegit. Si emtor hereditatis hoc debitum ab eo exigere velit, exceptio transacti negotii debitori propter ignorantiam suam accommodanda est. Idem respondendum est et in eo, qui fideicommissam recepit hereditatem, si heres cum ignorante debitore transegerit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TERTIUS.

TIT. I.
DE POSTULANDO.

I. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Hunc titulum Praetor proposuit habendae rationis causa, suaeque dignitatis tuendae, et decoris causa, ne sine delectu passim apud se postuletur. §. 1. Eapropter tres fecit ordines. Nam quosdam in totum prohibuit postulare, quibusdam pro se permisit, quibusdam et pro certis duntaxat personis, et pro se permisit. §. 2. Postulare autem est desiderium suum vel amici sui in iure apud eum, qui iurisdictioni praeest, exponere, vel alterius desiderio contradicere. §. 3. Initium autem fecit Praetor ab his, qui in totum prohibentur postulare. In quo edicto aut pueritiam, aut casum excusavit. Pueritiam, dum minorem annis decem et septem, qui eos non in totum complevit, prohibet postulare, quia moderatam hanc aetatem ratus est ad procedendum in publicum (qua aetate, aut paulo maiore fertur Nerva filius et publice de iure responsitasse). Propter casum surdum, qui prorsus non audit, prohibet apud se postulare. Nec enim erat permittendum ei postulare, qui decretum Praetoris exaudire non poterat. Quod etiam ipsi erat periculosum futurum; nam non exaudito decreto Praetoris, quasi non obtemperasset, poena ut contumax plecteretur. §. 4. Ait Praetor: SI NON HABEBUNT ADVOCATUM, EGO DABO. Nec solum his personis hanc humanitatem Praetor solet exhibere, verum et si quis alius sit, qui certis ex causis, vel ambitione adversarii, vel metu patronum non invenit. §. 5. Secundo loco edictum proponitur in eos, qui pro aliis ne postulent prohibentur; in quo edicto excepit Praetor sexum, et casum, item personas turpitudine notabiles. Sexum, dum feminas prohibet pro aliis postulare. Et ratio quidem prohibendi est, ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis causis se immisceant, ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta est a Carfania, improbissima femina, quae inverecunde postulans, et magistratum inquietans, causam dedit edicto. Casum, dum caecum utrisque luminibus orbatum Praetor repellit, videlicet quod insignia magistratus videre et revereri non possit. Refert etiam Labeo, Publilium caecum, Asprenatis Nonii patrem, aversa sella a Bruto destitutum, quum vellet postulare. Quamvis autem caecus pro alio postulare non possit, tamen et senatorium ordinem retinet, et iudicandi officio fungetur. Numquid ergo et magistratus gerere possit? Sed de hoc deliberabimus. Exstat quidem exemplum eius, qui gessit. Appius denique Claudius caecus consiliis publicis intererat, et in senatu severissimam dixit sententiam de Pyrrhi captivis. Sed melius est, ut dicamus, retinere quidem iam coeptum magistratum posse, adspirare autem ad novum penitus prohiberi; idque multis comprobatur exemplis. §. 6. Removet autem a postulando pro aliis et eum, qui corpore suo muliebria passus est. Si quis tamen vi praedonum vel hostium stupratus est, non debet notari, ut et Pomponius ait. Et qui capitali crimine damnatus est, non debet pro alio postulare. Item senatusconsulto etiam apud iudices pedaneos postulare prohibetur calumniae causa publico iudicio damnatus, et qui operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locaverit. Bestias autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere; nam quid, si leo sit, sed mansuetus, vel alia dentata mansueta? Ergo qui locavit, solus notatur, sive depugnaverit, sive non. Quid si depugnavit, quum non locasset operas suas? Non tenebitur; non enim qui cum bestiis depugnavit, tenetur, sed qui operas suas in hoc locavit. Denique eos, qui virtutis ostendendae causa hoc faciunt sine mercede, non teneri aiunt veteres, nisi in arena passi sunt se honorari; eos enim puto notam non evadere. Sed si quis operas suas locaverit, ut feras venetur, vel ut depugnet feram, quae regioni nocet, extra arenam, non est notatus. His igitur personis, quae non virtutis causa cum bestiis pugnaverunt, pro se Praetor permittit allegare, pro alio prohibet. Sed est aequissimum, si tutelam vel curam huiusmodi personae administrent, postulare eis pro his, quorum curam gerunt, concedi. Qui adversus ea fecisse monstretur, et pro aliis interdicta postulatione repellitur, et pro aestimatione iudicis extra ordinem pecuniaria poena mulctabitur. §. 7. Ut initio huius tituli diximus, tres ordines Praetor fecit non postulantium; quorum tertius est, quibus non in totum denegat postulandi facultatem, sed ne pro omnibus postulent, quasi minus deliquerint, quam hi, qui superioribus capitibus notantur. §. 8. Ait Praetor: QUI LEGE, PLEBISCITO, SENATUSCONSULTO, EDICTO, DECRETO PRINCIPUM, NISI PRO CERTIS PERSONIS, POSTULARE PROHIBENTUR, HI PRO ALIO, QUAM PRO QUO LICEBIT, IN IURE APUD ME NE POSTULENT. Hoc edicto continentur etiam alii omnes, qui edicto Praetoris ut infames notantur, qui omnes, nisi pro se et certis personis, non postulant. §. 9. Deinde adiicit Praetor: QUI EX HIS OMNIBUS, QUI SUPRA SCRIPTI SUNT, IN INTEGRUM RESTITUTUS NON ERIT. *Qui ex his, qui supra scripti sunt,* sic accipe, si fuerit inter eos, qui tertio edicto continentur, et nisi pro certis personis postulare prohibentur; ceterum si ex superioribus, difficile in integrum restitutio impetrabitur. §. 10. De qua autem restitutione Praetor loquatur, utrum de ea, quae a principe datur, an quae a senatu? Pomponius quaerit, et putat, de ea restitutione sensum, quam vel princeps, vel senatus indulsit. An autem et Praetor restituere possit? quaeritur. Et mihi videtur, talia Praetorum decreta non esse servanda, nisi sicubi ex officio iurisdictionis suae subveniant, ut in aetate observatur, si quis minor deceptus sit, ceterisque speciebus, quas sub titulo de in integrum restitutione exsequemur. Pro qua sententia est, quod, si quis famoso iudicio condemnatus per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat, hunc infamia eximi. §. 11. Deinde adiicit Praetor: PRO ALIO NE POSTULENT, PRAETERQUAM PRO PARENTE, PATRONO, PATRONA, LIBERIS, PARENTIBUSQUE PATRONI PATRONAE. De quibus personis sub titulo de in ius vocando plenius diximus. Idem adiicit: LIBERISVE SUIS, FRATRE, SORORE, UXORE, SOCERO, SOCRU, GENERO, NURU, VITRICO, NOVERCA, PRIVIGNO, PRIVIGNA, PUPILLO, PUPILLA, FURIOSO, FURIOSA,

II. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* FATUO, FATUA, quum istis quoque personis curator detur.

III. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* CUI EORUM A PARENTE, AUT DE MAIORIS PARTIS TUTORUM SENTENTIA, AUT AB EO, CUIUS DE EA RE IURISDICTIO FUIT, EA TUTELA CURATIOVE DATA ERIT. §. 1. Affinitates non eas accipere debemus, quae quondam fuerunt, sed praesentes. §. 2. Item Pomponius, nurus, et generi appellatione, et soceri, et socrus et ulteriores, quibus *pro* praepositio solet accedere, contineri, ait. §. 3. In curatoribus debuisse eum adiicere: *muti, ceterorumque, quibus dari solent,* id est surdo, prodigo, et adolescenti;

IV. *Paulus libro V. ad Edictum.* Item quibus propter infirmitatem curatorem Praetor dare solet;

V. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Et qui negotiis suis aliquo perpetuo morbo superesse non possunt.

VI. *Idem libro VI. ad Edictum.* Puto autem omnes, qui non sponte, sed necessario officio funguntur, posse sine offensa edicti postulare, etiamsi hi sint, qui non nisi pro se postulare possunt. §. 1. Si quis advocationem praestare fuerit prohibitus, si quidem apud se, ut solent facere tempore magistratus sui, puto eum postea apud successorem eius adesse posse.

VII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Quos prohibet Praetor apud se postulare, omnimodo prohibet, etiamsi adversarius eos patiatur postulare.

VIII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Imperator Titus Antoninus rescripsit: eum, cui advocationibus in quinquennium interdictum esset, post quinquennium

pro omnibus postulare non prohiberi. Divus quoque Hadrianus rescripsit: de exsilio reversum postulare posse. Nec adhibetur distinctio, quo crimine silentium vel exsilium sit irrogatum, ne scilicet poena tempore determinata contra sententiae fidem ulterius porrigatur.

IX. *Idem libro I. Responsorum.* Ex ea causa prohibitus pro alio postulare, quae infamiam non irrogat, ideoque ius pro omnibus postulandi non aufert, in ea tantum provincia pro aliis non recte postulat, in qua Praeses fuit, qui sententiam dixit; in alia vero non prohibetur, licet eiusdem nominis sit.

X. *Paulus libro singulari Regularum.* Hi, qui fisci causas agunt, suam, vel filiorum, vel parentum suorum, vel pupillorum, quorum tutelas gerunt, causam et adversus fiscum agere non prohibentur. §. 1. Decuriones quoque contra patriam suam causas agere prohibentur, praeter superiores personas.

XI. *Tryphoninus libro V. Disputationum.* A principe nostro rescriptum est, non prohiberi tutorem adesse pupillo in negotio, in quo advocatus contra patrem eius fuisset. Sed et illud permissum ab eo est, agere tutorem pupilli causam adversus fiscum, in qua adversus patrem pupilli antea advocatus fisci fuisset. [§. 1. Qui autem inter infames sunt, sequenti titulo explanabitur.]

TIT. II.

DE HIS, QUI NOTANTUR INFAMIA.

I. *Iulianus libro I. ad Edictum.* Praetoris verba dicunt: INFAMIA NOTATUR, QUI AB EXERCITU IGNOMINIAE CAUSA AB IMPERATORE, EOVE, CUI DE EA RE STATUENDI POTESTAS FUERIT, DIMISSUS ERIT; QUI ARTIS LUDICRAE PRONUNTIANDIVE CAUSA IN SCENAM PRODIERIT; QUI LENOCINIUM FECERIT; QUI IN IUDICIO PUBLICO CALUMNIAE PRAEVARICATIONISVE CAUSA QUID FECISSE IUDICATUS ERIT; QUI FURTI, VI BONORUM RAPTORUM, INIURIARUM, DE DOLO MALO ET FRAUDE SUO NOMINE DAMNATUS PACTUSVE ERIT; QUI PRO SOCIO, TUTELAE, MANDATI, DEPOSITI SUO NOMINE, NON CONTRARIO IUDICIO DAMNATUS ERIT; QUI EAM, QUAE IN POTESTATE EIUS ESSET, GENERO MORTUO, QUUM EUM MORTUUM ESSE SCIRET, INTRA ID TEMPUS, QUO ELUGERE VIRUM MORIS EST, ANTEQUAM VIRUM ELUGERET, IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, EAMVE SCIENS QUIS UXOREM DUXERIT, NON IUSSU EIUS, IN CUIUS POTESTATE EST; ET QUI EUM, QUEM IN POTESTATE HABERET, EAM, DE QUA SUPRA COMPREHENSUM EST, UXOREM DUCERE PASSUS FUERIT, QUIVE SUO NOMINE, NON IUSSU EIUS, IN CUIUS POTESTATE ESSET, EIUSVE NOMINE, QUEM QUAMVE IN POTESTATE HABERET, BINA SPONSALIA BINASVE NUPTIAS EODEM TEMPORE CONSTITUTAS HABUERIT.

II. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Quod ait Praetor: *Qui ab exercitu dimissus erit*, dimissum accipere debemus militem caligatum, vel si quis alius usque ad Centurionem, vel Praefectum cohortis, vel alae, vel legionis, vel Tribunum, sive cohortis sive legionis, dimissus est. Hoc amplius Pomponius ait: etiam eum, qui exercitui praeest, licet consularibus insignibus utatur, ignominiae causa ab imperatore missum hac nota laborare. Ergo et si dux, quum exercitui praeest, dimissus erit, notatur. Et si princeps dimiserit, et adiecerit, ignominiae causa se mittere, ut plerumque facit, non dubitabitur, hoc edicto Praetoris eum infamia esse notatum. Non tamen, si citra indignationem principis successor ei datus est. §. 1. Exercitum autem non unam cohortem, neque unam alam dicimus, sed numeros multos militum. Nam exercitui praeesse dicimus eum, qui legionem vel legiones cum suis auxiliis ab imperatore commissas administrat. Sed hic etiam eum, qui ab aliquo numero militum missus est, quasi ab exercitu missum sic accipiemus. §. 2. *Ignominiae causa;* hoc ideo adiectum est, quoniam multa genera sunt missionum. Est honesta, quae emeritis stipendiis, vel ante ab imperatore indulgetur; est causaria, quae propter valetudinem laboribus militiae solvit; est ignominiosa. Ignominiosa autem missio toties est, quoties is, qui mittit, addidit nominatim, ignominiae causa se mittere; semper enim debet addere, cur miles mittatur. Sed et si ita exauctoraverit, ut insignia militaria detraheret, inter infames efficit, licet non addidisset, ignominiae causa se eum exauctorasse. Est et quartum genus missionis, si quis evitandorum munerum causa militiam subisset; haec autem missio existimationem non laedit, ut est saepissime rescriptum. §. 3. Miles, qui lege Iulia de adulteriis fuerit damnatus, ita infamis est, ut etiam ipsa sententia cum sacramento ignominiae causa solvat. §. 4. Ignominia autem missis neque in urbe, neque alibi, ubi imperator est, morari licet. §. 5. Ait Praetor: *Qui in scenam prodierit.* Scena est, ut Labeo definit, quae ludorum faciendorum causa quolibet loco, ubi quis consistat moveaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico privatove, vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. Eos enim, qui quaestus causa in certamina descendunt, et omnes propter praemium in scenam prodeuntes famosos esse, Pegasus et Nerva filius responderunt.

III. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Qui autem operas suas locavit, ut prodiret artis ludicrae causa, neque prodiit, non notatur, quia non est ea res adeo turpis, ut etiam consilium puniri debeat.

IV. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Athletas autem, Sabinus et Cassius responderunt, omnino artem ludicram non facere; virtutis enim gratia hoc eos facere. Et generaliter ita omnes opinantur, et utile videtur, ut neque thymelici, neque xystici, neque agitatores, nec qui aquam equis spargunt, ceteraque eorum ministeria, qui certaminibus sacris deserviunt, ignominiosi habeantur. §. 1. Designatores autem, quos Graeci *βραβευτὰς* appellant, artem ludicram non facere, Celsus probat, quia ministerium, non artem ludicram exerceant. Et sane locus iste hodie a principe non pro modico beneficio datur. §. 2. Ait Praetor: *Qui lenocinium fecerit.* Lenocinium facit, qui quaestuaria mancipia habet; sed et qui in liberis hunc quaestum exercet, in eadem causa est. Sive autem principaliter hoc negotium gerat, sive alterius negotiationis accessione utatur, utputa si caupo fuerit vel stabularius, et mancipia talia habuerit ministrantia, et occasione ministerii quaestum facientia, sive balneator fuerit, et (velut in quibusdam provinciis fit) in balineis ad custodienda vestimenta conducta habeat mancipia, hoc genus observantia in officina, lenocinii poena tenebitur. §. 3. Pomponius eum, qui in servitute peculiaria mancipia prostituta habuit, notari et post libertatem ait. §. 4. Calumniator ita demum notatur, si fuerit calumniae causa damnatus; neque enim sufficit calumniatum. Item praevaricator. Praevaricator autem est quasi varicator, qui diversam partem adiuvat prodita causa sua. Quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait; nam qui praevaricatur, ex utraque parte consistit, quin immo ex adversa. §. 5. Item si quis furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo malo suo nomine damnatus pactusve erit, simili modo infamis est,

V. *Paulus libro V. ad Edictum.* Quoniam intelligitur confiteri crimen, qui paciscitur.

VI. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* *Furti* accipe sive manifesti, sive nec manifesti. §. 1. Sed si furti vel aliis famosis actionibus quis condemnatus provocavit, pendente iudicio nondum inter famosos habetur; si autem omnia tempora provocationis lapsa sunt, retro infamis est; quamvis, si iniusta appellatio eius visa sit, hodie notari puto, non retro. §. 2. Si quis alieno nomine condemnatus fuerit, non laborat infamia, et ideo nec procurator, vel defensor, vel tutor, vel curator, vel heres, furti, vel ex alia simili specie condemnatus, infamia notabuntur; nec ergo, si ab initio per procuratorem causa agitata est. §. 3. *Pactusve*, inquit, *erit.* Pactus sic accipimus, si cum pretio quantocunque pactus est; alioquin et qui precibus impetravit, ne secum ageretur, erit notatus, nec erit veniae ulla ratio; quod est inhumanum. Qui iussu Praetoris pretio dato pactus est, non notatur. §. 4. Sed et si iureiurando delato iuraverit quis, non deliquisse, non erit notatus; nam quodammodo innocentiam suam iureiurando approbavit. §. 5. *Mandati* [condemnatus]. Verbis edicti notatur non solum qui mandatum suscepit, sed et is, qui fidem, quam adversarius secutus est, non praestat. Utputa fideiussi pro te, et solvi; mandati te si condemnavero, famosum facio. §. 6. Illud plane addendum est, quod interdum et heres suo nomine damnatur, et ideo infamis fit, si in deposito vel in mandato male versatus sit. Non tamen in tutela vel pro socio heres suo nomine damnari potest, quia heres neque in tutelam, neque in so-

cietatem succedit, sed tantum in aes alienum defuncti. §. 7. Contrario iudicio damnatus non erit infamis; nec immerito; nam in contrariis non de perfidia agitur, sed de calculo, qui fere iudicio solet dirimi.

VII. *Paulus libro V. ad Edictum.* In actionibus, quae ex contractu proficiscuntur, licet famosae sint, et damnati notantur, attamen pactus non notatur; merito, quoniam ex his causis non tam turpis est pactio, quam superioribus.

VIII. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* *Genero*, inquit, *mortuo.* Merito adiecit Praetor: *quum eum mortuum esse sciret*, ne ignorantia puniatur. Sed quum tempus luctus continuum est, merito et ignoranti cedit ex die mortis mariti; et ideo si post legitimum tempus cognovit, Labeo ait, ipsa die et sumere eam lugubria, et deponere.

IX. *Paulus libro V. ad Edictum.* Uxores viri lugere non compelluntur. §. 1. Sponsi nullus luctus est.

X. *Idem libro VIII. ad Edictum.* Solet a principe impetrari, ut intra legitimum tempus mulieri nubere liceat. §. 1. Quae virum eluget, intra id tempus sponsam fuisse non nocet.

XI. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Liberorum autem et parentum luctus impedimento nuptiis non est. §. 1. Et si talis sit maritus, quem more maiorum lugeri non oportet, non poterit tamen nuptum intra legitimum tempus collocari; Praetor enim ad id tempus se retulit, quo vir elugeretur, qui solet elugeri propter turbationem sanguinis. §. 2. Pomponius eam, quae intra legitimum tempus partum ediderit, putat statim posse nuptiis se collocare; quod verum puto. §. 3. Non solent autem lugeri, ut Neratius ait, hostes, vel perduellionis damnati, nec suspendiosi, nec qui manus sibi intulerunt non taedio vitae, sed mala conscientia. Si qua ergo post huiusmodi exitum mariti nuptum se collocaverit, infamia notabitur. §. 4. Notatur etiam qui eam duxit, sed si sciens; ignorantia enim excusatur, non iuris, sed facti. Excusatur, qui iussu eius, in cuius potestate erat, duxerit, et ipse, qui passus est ducere, notatur. Utrumque recte; nam et qui obtemperavit, venia dignus est, et qui passus est ducere, notari ignominia.

XII. *Paulus libro V. ad Edictum.* Qui iussu patris duxit, quamvis liberatus potestate patria eam retinuit, non notatur.

XIII. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Quid ergo, si non ducere sit passus, sed posteaquam duxit, ratum habuerit? ut puta initio ignoravit talem esse, postea scit? non notabitur. Praetor enim ad initium nuptiarum se retulit. §. 1. Si quis alieno nomine bina sponsalia constituerit, non notatur, nisi eius nomine constituat, quem quamve in potestate haberet. Certe qui filium vel filiam constituere patitur, quodammodo ipse videtur constituisse. §. 2. Quod ait Praetor: *eodem tempore*, non initia sponsaliorum eodem tempore factorum accipiendum est, sed si in idem tempus concurrant. §. 3. Item si alteri sponsa, alteri nupta sit, ex sententia edicti punitur. §. 4. Quum autem factum notetur, etiamsi cum ea quis nuptias vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere vel non potest, vel fas non est, erit notatus. §. 5. Ex compromisso arbiter infamiam non facit, quia non per omnia sententia est. §. 6. Quantum ad infamiam pertinet, multum interest, in causa, quae agebatur, causa cognita aliquid pronuntiatum sit, an quaedam extrinsecus sint elocuta; nam ex his infamia non irrogatur. §. 7. Poena gravior ultra legem imposita existimationem conservat, ut et constitutum est et responsum. Utputa si eum, qui parte bonorum muletari debuit, Praeses relegaverit, dicendum erit, duriore sententia cum eo transactum de existimatione eius, idcircoque non esse infamem; sed si in causa furti nec manifesti in quadruplum iudex condemnaverit, oneratum quidem reum poena aucta, (nam ex furto non manifesto in duplum conveniri debuit) verum hanc rem existimationem ei non conservasse, quamvis, si in poena non pecuniaria eum onerasset, transactum cum eo videretur. §. 8. Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamvis publicum non est iudicium.

XIV. *Paulus libro V. ad Edictum.* Servus, cuius nomine noxale iudicium dominus acceperit, deinde eundem liberum et heredem instituerit, ex eodem iudicio damnatus non est famosus, quia non suo nomine condemnatur, quippe quum initio lis in eum contestata non sit.

XV. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Notatur, quae per calumniam ventris nomine in possessionem missa est, dum se asseverat praegnantem,

XVI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Quum non praegnans esset, vel ex alio concepisset.

XVII. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Debuit enim coërceri, quae Praetorem decepit. Sed ea notatur, quae, quum suae potestatis esset, hoc fecit.

XVIII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Ea, quae falsa existimatione decepta est, non potest videri per calumniam in possessione fuisse.

XIX. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Non alia autem notatur, quam ea, de qua pronuntiatum est, calumniae causa eam fuisse in possessionem missam. Idque et in patre erit servandum, qui calumniae causa passus est filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti.

XX. *Papinianus libro I. Responsorum.* Ob haec verba sententiae Praesidis provinciae: *Callido commento videris accusationis instigator fuisse*, pudor potius oneratur, quam ignominia videtur irrogari; non enim qui exhortatur, mandatoris opera fungitur.

XXI. *Paulus libro II. Responsorum.* Lucius Titius crimen intendit Caio Seio quasi iniuriam passus, atque in eam rem testationem apud Praefectum praetorio recitavit; Praefectus, fide non habita testationi, nullam iniuriam Lucium Titium passum esse a Caio Seio pronuntiavit. Quaero, an testes, quorum testimonium reprobatum est, quasi ex falso testimonio inter infames habeantur? Paulus respondit: nihil proponi, cur hi, de quibus quaeritur, infamium loco haberi debeant, quum non oporteat ex sententia, sive iusta sive iniusta, pro alio habita alium praegravari.

XXII. *Marcellus libro II. Publicorum.* Ictus fustium infamiam non importat, sed causa, propter quam id pati meruit, si ea fuit, quae infamiam damnato irrogat. In ceteris quoque generibus poenarum eadem forma statuta est.

XXIII. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Parentes, et liberi utriusque sexus, nec non et ceteri agnati vel cognati, secundum pietatis rationem, et animi sui patientiam, prout quisque voluerit, lugendi sunt. Qui autem eos non eluxit, non notatur infamia.

XXIV. *Idem libro VI. ad Edictum.* Imperator Severus rescripsit: non obfuisse mulieris famae quaestum eius in servitute factum.

XXV. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Exheredatum quoque filium luctum habere patris memoriae placuit. Idemque et in matre iuris est, cuius hereditas ad filium non pertinet. §. 1. Si quis in bello ceciderit, etsi corpus eius non compareat, lugebitur.

TIT. III.

DE PROCURATORIBUS ET DEFENSORIBUS.

I. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Procurator est, qui aliena negotia mandatu domini administrat. §. 1. Procurator autem vel omnium rerum, vel unius rei esse potest, constitutus vel coram, vel per nuntium, vel per epistolam; quamvis quidam, ut Pomponius libro vicesimo quarto scribit, non putent, unius rei mandatum suscipientem procuratorem esse, sicuti ne is quidem, qui rem perferendam, vel epistolam, vel nuntium perferendum suscepit, proprie procurator appelletur; sed verius est, eum quoque procuratorem esse, qui ad unam rem datus sit. §. 2. Usus autem procuratoris perquam necessarius est, ut, qui rebus suis ipsi superesse vel nolunt vel non possunt, per alios possint vel agere vel conveniri. §. 3. Dari autem procurator et absens potest,

II. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Dummodo certus sit, qui datus intelligitur, et is ratum habuerit. §. 1. Furiosus non est habendus absentis loco, quia in eo animus deest, ut ratum habere non possit.

III. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Item et ad litem futuram, et in diem, et sub conditione, et usque ad diem dari potest,

IV. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Et in perpetuum.

V. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Praesens habetur, et qui in hortis est,

VI. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Et qui in foro, et qui in urbe, et in continentibus aedificiis.

VII. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Et ideo procurator ei praesenti esse videtur.

VIII. *Idem libro VIII. ad Edictum.* Filiusfamilias et ad agendum dare procuratorem potest, si qua sit actio, qua ipse experiri potest, non solum, si castrense peculium habeat, sed et quivis filiusfamilias. Utputa iniuriam passus dabit ad iniuriarum actionem, si forte neque pater praesens sit, nec patris procurator velit experiri, et erit iure ab ipso filiofamilias procurator datus. Hoc amplius Iulianus scribit: et si filiofamilias patri per filium eius in eadem potestate manentem fiat iniuria, neque avus praesens sit, posse patrem procuratorem dare ad ulciscendam iniuriam, quam nepos absentis passus est. Ad defendendum quoque poterit filiusfamilias procuratorem dare. Sed et filiafamilias poterit dare procuratorem ad iniuriarum actionem. Nam quod ad dotis exactionem cum patre dat procuratorem, supervacuum esse Valerius Severus scribit, quum sufficiat, patrem dare ex filiae voluntate. Sed puto, si forte pater absens sit, vel suspectae vitae, (quo casu solet filiae competere de dote actio) posse eam procuratorem dare. Ipse quoque filius procurator dari poterit et ad agendum, et ad defendendum. §. 1. Invitus procurator non solet dari. Invitum accipere debemus non eum tantum, qui contradicit, verum eum quoque, qui consensisse non probatur. §. 2. Veterani procuratores fieri possunt. Milites autem, nec si velit adversarius, procuratores dari possunt, nisi hoc tempore litis contestatae quocunque casu praetermissum est; excepto eo, qui in rem suam procurator datus est, vel qui communem causam omnis sui numeri persequitur vel suscipit, quibus talis procuratio concessa est. §. 3. PROCURATOREM AD LITEM SUSCIPIENDAM DATUM, PRO QUO CONSENTIENTE DOMINUS IUDICATUM SOLVI EXPOSUIT, Praetor ait, IUDICIUM ACCIPERE COGAM. Verum ex causa non debebit compelli; utputa si inimicitiae capitales intervenerint inter ipsum procuratorem et dominum, scribit Iulianus, debere in procuratorem denegari actionem. Item si dignitas accesserit procuratori, vel reipublicae causa abfuturus sit;

IX. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Aut si valetudinem, aut si necessariam peregrinationem alleget;

X. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Vel hereditas superveniens eum occupet, vel alia iusta causa. Hoc amplius, etsi habeat praesentem dominum, non debere compelli procuratorem,

XI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Si tamen dominus cogi possit.

XII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Sed etiam ex his causis dicitur aliquando cogendum procuratorem iudicium accipere, veluti si dominus praesens non sit, et actor affirmet, tractu temporis futurum, ut res pereat.

XIII. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Sed haec neque passim admittenda sunt, neque districte deneganda, sed a Praetore causa cognita temperanda.

XIV. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Si post datum procuratorem capitales inimicitiae intercesserint, non cogendum accipere iudicium, nec stipulationem ob rem non defensam committi, quoniam nova causa sit.

XV. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Si defunctus sit dominus ante litem contestatam, iudicatum solvi stipulatione pro suo procuratore data, procurator compellendus est ad iudicium accipiendum; ita tamen, si hoc dominus sciente procuratore et non contradicente fecit. Quod si aliter actum est, invitum quidem procuratorem teneri, satis incivile est. Committitur autem ob rem non defensam stipulationis clausula. §. 1. Qui ad communi dividundo iudicium datus est ad agendum, idem et ad defendendum videbitur datus, duplici cautela interponenda.

XVI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Ante litem contestatam libera potestas est vel mutandi procuratoris, vel ipsi domino iudicium accipiendi.

XVII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Post litem autem contestatam reus, qui procuratorem dedit, mutare quidem eum, vel in se litem transferre a vivo procuratore, vel in civitate manente potest, causa tamen prius cognita. §. 1. Non solum autem ipsi, qui dedit procuratorem, hoc permittitur, sed etiam heredi eius et ceteris successoribus. §. 2. In causae autem cognitione non solum haec versantur, quae supra diximus in procuratore non compellendo suscipere iudicium, verum et aetas,

XVIII. *Modestinus libro X. Pandectarum.* Et religionis beneficium.

XIX. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Item si suspectus sit procurator, aut in vinculis, aut in hostium praedonumve potestate,

XX. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Vel iudicio publico privatove, vel valetudine, vel maiore re sua distringatur,

XXI. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Vel exsilio, vel si latitet, vel inimicus postea fiat,

XXII. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Aut affinitate aliqua adversario iungatur, vel heres ei exsistat,

XXIII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Aut longa peregrinatio, et aliae similes causae impedimento ei sint,

XXIV. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Mutari debebit, vel ipso procuratore postulante.

XXV. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Quae omnia non solum ex parte rei, sed etiam in persona actoris observabuntur. Sed si adversarius vel ipse procurator dicat, dominum mentiri, apud Praetorem hoc finiri oportet, nec ferendus est procurator, qui sibi asserit procurationem. Nam hoc ipso suspectus est, qui operam suam ingerit invito, nisi forte purgare magis convicium, quam procurationem exsequi maluerit; et hactenus erit audiendus, si dicat, se procuratione quidem carere velle, sed ita, si id illaesa existimatione sua fiat. Ceterum ferendus erit pudorem suum purgans. Plane si dicat, in rem suam se procuratorem datum, et hoc probaverit, non debet carere propria lite. Item si retentione aliqua procurator uti velit, non facile ab eo lis erit transferenda,

XXVI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Nisi dominus ei solvere paratus sit.

XXVII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* In causae cognitione etiam hoc versabitur, ut ita demum transferri a procuratore iudicium permittatur, si quis omnia iudicia ab eo transferre paratus sit; ceterum si velit quaedam transferre, quaedam relinquere, iuste procurator hanc inconstantiam recusabit. Sed haec ita, si mandatu domini procurator egit; ceterum si mandatum non est, quum neque in iudicium quidquam deduxerit, nec tu ea comprobasti, quae invito te acta sunt, tibi non praeiudicant, ideoque translatio earum litium non est tibi necessaria, ne alieno facto onereris. Haec autem cognitio procuratoris mutandi Praetoris est. §. 1. Si ex parte actoris litis translatio fiat, dicimus, committi iudicatum solvi stipulationem a reo factam, idque et Neratius probat, et Iulianus, et hoc iure utimur, scilicet si dominus satis accepit. Sed et si procurator satis acceperit, et transferatur iudicium in dominum, verius est, committi, et ex stipulatu actionem a procuratore in dominum transferri. Sed et si a domino vel a procuratore in procuratorem iudicium transferatur, non dubitat Marcellus, quin committatur stipulatio; et haec vera sunt. Et licet procuratori commissa sit stipulatio, tamen domino erit danda utilis ex stipulatu actio, directa penitus tollenda.

XXVIII. *Idem libro I. Disputationum.* Si procurator meus iudicatum solvi satis acceperit, mihi ex stipulatu actio utilis est, sicuti iudicati actio mihi indulgetur. Sed et si agat procurator meus ex ea stipulatione me invito, nihilominus tamen mihi ex stipulatu actio tribuetur; quae res facit, ut procurator meus, ex stipulatu agendo, exceptione debeat repelli, sicuti cum agit iudicati non in rem suam datus, nec ad eam rem procurator factus. Per contrarium autem, si procurator meus iudicatum solvi satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur. Sed et si defensor meus satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur, quia nec iudicati mecum agi potest.

XXIX. *Idem libro IX. ad Edictum.* Si actor malit dominum potius convenire, quam eum, qui in rem suam procurator est, dicendum est, ei licere.

XXX. *Paulus libro I. Sententiarum.* Actoris procurator, non in rem suam datus, propter impensas, quas in litem fecit, potest desiderare, ut sibi ex iudicatione satisfiat, si dominus litis solvendo non sit.

XXXI. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Si quis, quum procuratorio nomine condemnatus esset, heres exstiterit domino litis, iudicati actionem non recte recusa-

bit. Hoc si ex asse. Sin autem ex parte heres exstiterit, et totum solverit, siquidem ei mandatum est hoc quoque, ut solvat, mandati actionem adversus coheredes habebit; si non sit mandatum, negotiorum gestorum actio datur. Quod est, etsi heres procurator non exstiterit, et solverit. §. 1. Unius litis plurium personarum plures dari procuratores, non est prohibitum. §. 2. Iulianus ait: eum, qui dedit diversis temporibus procuratores duos, posteriorem dando, priorem prohibuisse videri.

XXXII. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Pluribus procuratoribus in solidum simul datis, occupantis melior conditio erit, ut posterior non sit in eo, quod prior petit, procurator.

XXXIII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Servum quoque et filiumfamilias procuratorem posse habere, aiunt. Et quantum ad filiumfamilias, verum est; in servo subsistimus. Et negotia quidem peculiaria servi posse gerere aliquem, et hoc casu procuratorem eius esse, admittimus, (quod et Labeoni videtur) actionem autem intendere vetamus. §. 1. Eum vero, qui de statu suo litigat, procuratorem habere posse, non dubitamus, non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quae ei vel adversus eum competant, ex possessione sive servitutis, sive libertatis de suo statu litiget. Ex contrario quoque eum procuratorem dari posse, manifestum est. §. 2. Publice utile est, absentes a quibuscunque defendi; nam et in capitalibus iudiciis defensio datur. Ubicunque itaque absens quis damnari potest, ibi quemvis verba pro eo facientem et innocentiam excusantem audiri aequum est, et ordinarium admittere, quod et ex rescripto Imperatoris nostri apparet. §. 3. Ait Praetor: CUIUS NOMINE QUIS ACTIONEM DARI SIBI POSTULABIT, IS EUM VIRI BONI ARBITRATU DEFENDAT, ET EI, QUO NOMINE AGET, ID RATUM HABERE EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, BONI VIRI ARBITRATU SATISDET. §. 4. Aequum Praetori visum est, eum, qui alicuius nomine procurator experitur, eundem etiam defensionem suscipere. §. 5. Si quis in rem suam procurator interveniat, adhuc erit dicendum, debere eum defendere, nisi forte ex necessitate fuerit factus.

XXXIV. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Si quis in rem suam procuratorio nomine agat, veluti emtor hereditatis, an debeat invicem venditorem defendere? Et placet, si bona fide, et non in fraudem eorum, qui invicem agere vellent, gestum sit negotium, non oportere eum invicem defendere.

XXXV. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Sed et hae personae procuratorum debebunt defendere, quibus sine mandatu agere licet, utputa liberi, licet sint in potestate, item parentes, et fratres, et affines, et liberti. §. 1. Et patronus libertum per procuratorem ut ingratum accusare potest, et libertus per procuratorem respondere. §. 2. Non solum autem si actio postuletur a procuratore, sed et si praeiudicium vel interdictum, vel si stipulatione legatorum vel damni infecti velit caveri, debebit absentem defendere in competenti tribunali et eadem provincia. Ceterum cogi eum etiam in provinciam de Roma abire, vel e contrario, vel a provincia in aliam provinciam, et defendere, durum est. §. 3. Defendere autem est id facere, quod dominus in litem faceret, et cavere idonee; nec debebit durior conditio procuratoris fieri, quam est domini, praeterquam in satisdando. Praeter satisdationem procurator ita defendere videtur, si iudicium accipiat. Unde quaesitum est apud Iulianum, an compellatur, an vero sufficiat, ob rem non defensam stipulationem committi? Et Iulianus scribit libro tertio Digestorum: compellendum accipere iudicium, nisi et agendum causa cognita recusaverit, vel ex iusta causa remotus fuerit. Defendere videtur procurator, etsi in possessionem venire patiatur, quum quis damni infecti satis vel legatorum desideret.

XXXVI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Vel in operis novi nuntiatione. Sed et si servum ex causa noxali patiatur duci, defendere videtur. Ita tamen, ut in his omnibus ratam rem dominum habiturum caveat.

XXXVII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Omnium autem actionum nomine debet defendere, etiam earum, quae in heredem non dantur. §. 1. Unde est quaesitum, si adversarius plures intendat actiones, et in singulas singuli existant defensores suscipere parati, an absens defendi videatur? Et videri eum recte defendi, Iulianus ait; quo iure nos uti, Pomponius scribit.

XXXVIII. *Idem libro XL. ad Edictum.* Non tamen eo usque procedendum erit, ut, si decem millia petantur, et exsistant duo defensores parati in quina defendere, audiantur.

XXXIX. *Idem libro IX. ad Edictum.* Non solum autem in actionibus, et interdictis, et in stipulationibus debet dominum defendere, verum in interrogationibus quoque, ut in iure interrogatus ex omnibus causis respondeat, ex quibus dominus. An igitur heres sit absens, respondere debebit, et si responderit, vel tacuerit, tenebitur. §. 1. Qui alieno nomine agit quacunque actione, id ratum habiturum eum, ad quem ea res pertinet, cavere debet. Sed interdum licet suo nomine procurator experiatur, tamen de rato debebit cavere, ut Pomponius libro vicesimo quarto scribit. Utputa iusiurandum procuratori retulit, iuravit, absenti dari oportere; agit hoc iudicio suo nomine propter suum iusiurandum; neque enim haec actio domino competere potuit, sed debebit de rato cavere. Sed et si procuratori constitutum est, et ex ea causa agat, dubitandum non est, quin locus sit de rato cautioni, idque Pomponius scribit. §. 2. Quaeritur apud Iulianum: utrum dominum solum ratam rem habere debeat satisdare, an etiam ceteros creditores? Et ait: duntaxat de domino cavendum, nec illis verbis: *ad quem ea res pertinet*, creditores contineri; nam nec ipsi domino haec incumbebat cautio. §. 3. Si de dote agat pater, cavere debet, ratam rem filiam habituram. Sed et defendere eam debet, ut et Marcellus scribit. §. 4. Si pater filii nomine iniuriarum agat, quum duae sint actiones, una patris, altera filii, cessat de rato cautio. §. 5. Si status controversiam cui faciat procurator, sive ex servitute in libertatem adversus eum quis litiget, sive ipse ex libertate in servitutem petat, debet cavere, ratam rem dominum habiturum; et ita edicto scriptum est, ut ex utroque latere quasi actor habeatur. §. 6. Est et casus, quo quis eiusdem actionis nomine et de rato caveat, et iudicatum solvi. Utputa postulata est cognitio de in integrum restitutione, quum minor circumscriptus in venditione diceretur, alterius procurator exsistit; debet cavere hic procurator, ratam rem dominum habiturum, ne forte dominus reversus velit quid petere, item iudicatum solvi, ut, si quid forte propter hanc restitutionem in integrum praestari adolescenti debeat, hoc praestetur. Et haec ita Pomponius libro vicesimo quinto ad Edictum scribit. §. 7. Item ait: si suspectus tutor postuletur, defensorem eius oportere etiam de rato cavere, ne reversus ille velit retractare, quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur, quoniam famae causa est, nisi constet, ei a tutore mandatum nominatim, aut si etiam absente tutore, quasi non defenderetur, Praetor erat cogniturus.

XL. *Idem libro IX. ad Edictum.* Pomponius scribit: non omnes actiones per procuratorem posse quem instituere. Denique ut liberi, qui in potestate absentis dicuntur, ducantur, interdictum non posse desiderare, ait, nisi, ut Iulianus ait, causa cognita, id est si et nominatim ei mandatum sit, et pater valetudine vel alia iusta causa impediatur. §. 1. Si stipuletur procurator damni infecti vel legatorum, debebit de rato cavere. §. 2. Sed et is, qui quasi defensor in rem actione convenitur, praeter solitam satisdationem iudicatum solvi etiam de rato debet cavere. Quid enim, si in hoc iudicio rem meam esse pronuntiatum, reversus ille, cuius defensor exstiterat, velit fundum vindicare? nonne ratum non videbitur habere, quod iudicatum est? Denique si verus procurator exstitisset, vel ipse praesens causam suam egisset, et victus esset, si a me vindicaret, exceptione rei iudicatae summoveretur; et ita Iulianus libro quinquagesimo Digestorum scribit. Nam quum iudicatur, rem meam esse, simul iudicatur, illius non esse. §. 3. Ratihabitionis autem satisdatio ante litis contestationem a procuratore exigitur; ceterum semel lite contestata, non compellitur ad cautionem. §. 4. In his autem personis, in quibus mandatum non exigimus, dicendum est, si forte evidens sit, contra voluntatem eos experiri eorum, pro quibus interveniunt, debere eos repelli. Ergo non exigimus, ut habeant voluntatem vel mandatum, sed ne contraria voluntas probetur, quamvis de rato offerant cautionem.

XLI. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Feminas pro parentibus agere, interdum permittitur causa cognita, si

forte parentes morbus aut aetas impediat, nec quemquam, qui agat, habeant.

XLII. *Idem libro VIII. ad Edictum.* Licet in popularibus actionibus procurator dari non possit, tamen dicendum est, merito eum, qui de vi publica agit, et privato damno ex prohibitione afficitur, quasi privatae actionis dare posse procuratorem. Multo magis dabit ad sepulcri violati actionem is, ad quem ea res pertinet. §. 1. Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest; nam et si pro publica utilitate exercetur, privata tamen est. §. 2. Ea obligatio, quae inter dominum et procuratorem consistere solet, mandati actionem parit. Aliquando tamen non contrahitur obligatio mandati, sicut evenit, quum in rem suam procuratorem praestamus, eoque nomine iudicatum solvi promittimus. Nam si ex ea promissione aliquid praestiterimus, non mandati, sed ex vendito, si hereditatem vendidimus, vel ex pristina causa mandati agere debemus, ut fit, cum fideiussor reum procuratorem dedit. §. 3. Is, cui hereditas ex Trebelliano senatusconsulto restituta est, heredem iure dabit procuratorem. §. 4. Sed et dominum pignoris creditor recte dabit procuratorem ad Servianam. §. 5. Porro si uni ex reis credendi constitutum sit, isque alium in constitutam pecuniam det, non negabimus, posse dare. Sed et ex duobus reis promittendi alter alterum ad defendendum procuratorem dabit. §. 6. Si plures heredes sint, et familiae erciscundae aut communi dividundo agatur, pluribus eundem procuratorem non est permittendum dare, quoniam res expediri non potest citra adiudicationes et condemnationes. Plane permittendum dare, si uni coheredi plures heredes exsistant. §. 7. Reo latitante post litem contestatam, ita demum fideiussores eum defendere videbuntur, si vel unus ex his eum pro solido defendat, vel omnes, vel quidam ex his unum dederint, in quem iudicium transferatur.

XLIII. *Idem libro IX. ad Edictum.* Mutus et surdus per eum modum, qui procedere potest, procuratorem dare non prohibentur. Forsitan et ipsi dantur, non quidem ad agendum, sed ad administrandum. §. 1. Cum quaeritur, an alicui procuratorem eum habere liceat? inspiciendum erit, an non prohibeatur procuratorem dare, quia hoc edictum prohibitorium est. §. 2. In popularibus actionibus, ubi quis quasi unus ex populo agit, defensionem ut procurator praestare cogendus non est. §. 3. Is, qui curatorem alicui praesenti petat, non aliter audietur, nisi adulto consentiente; quodsi absenti, ratam rem eum habiturum, necesse habebit satisdare. §. 4. Poena non defendentis procuratoris haec est, ut denegetur ei actio. §. 5. Si procurator agat, et praesens sit absentis servus, Atilicinus ait, servo cavendum, non procuratori. §. 6. Qui non cogitur defendere absentem, tamen si iudicatum solvi satisdedit defendendi absentis gratia, cogendus procurator iudicium accipere, ne decipiatur is, qui satis accepit. Eos tamen, qui non coguntur rem defendere, post satisdationem cogi, Labeo, causa cognita temperandum, ait, et si captio actoris sit propter temporis tractum, iudicium eum accipere cogendum; quodsi aut affinitas dirempta sit, aut inimicitiae intercesserint, aut bona absentis possideri coeperint,

XLIV. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Vel si longinquo sit abfuturus, vel alia iusta causa intervenerit,

XLV. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Non cogendum. Sabinus autem ait: nullas Praetoris partes esse ad compellendum defendere, sed ex stipulatu ob rem non defensam agi posse; at si iustas causas habeat, cur iudicium accipere nolit, fideiussores non teneri, quia vir bonus arbitraturus non fuerit, ut, qui iustam excusationem afferret, defendere cogeretur. Sed et si satis non dedit, sed repromittenti ei creditum est, idem statuendum est. §. 1. Qui ita de publico agunt, ut et privatum commodum defendant, causa cognita permittuntur procuratorem dare; et postea alius agens exceptione repelletur. §. 2. Si procuratori opus novum nuntiatum sit, isque interdicto utatur, ne ei vis fiat aedificanti, defensoris partes eum sustinere, nec compelli cavere, ratam rem dominum habiturum, Iulianus ait. *Et si satisdederit, non animadverto,* inquit Iulianus, *quo casu stipulatio committatur.*

XLVI. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Qui proprio nomine iudicium accepit, si velit procuratorem dare, in quem actor transferat iudicium, audiri debet, solenniterque pro eo iudicatum solvi satisdatione cavere. §. 1. Ei, qui defendit eum, cuius nomine ipse non agat, liberum est vel in unam rem defendere. §. 2. Qui alium defendit, satisdare cogitur; nemo enim alienae litis idoneus defensor sine satisdatione intelligitur. §. 3. Item quaeritur, si iudicium acceperit defensor, et actor in integrum restitutus sit, an cogendus sit restitutorium iudicium accipere? Et magis placet, cogendum. §. 4. Procurator, ut in ceteris quoque negotiis gerendis, ita et in litibus ex bona fide rationem reddere debet. Itaque quod ex lite consecutus erit, sive principaliter ipsius rei nomine, sive extrinsecus ob eam rem, debet mandati iudicio restituere; usque adeo, ut, etsi per errorem aut iniuriam iudicis non debitum consecutus fuerit, id quoque reddere debeat. §. 5. Item contra, quod ob rem iudicatam procurator solverit, contrario mandati iudicio recuperare debet. Poenam autem, quam ex suo delicto praestitit, recuperare non debet. §. 6. Litis impendia bona fide facta vel ab actoris procuratore, vel a rei debere ei restitui, aequitas suadet. §. 7. Si duobus mandata sit administratio negotiorum, quorum alter debitor sit mandatoris, an alter cum eo recte acturus sit? Et utique recte; non enim ob id minus procurator intelligitur, quod is quoque, cum quo agitur, procurator sit.

XLVII. *Iulianus libro IV. ad Urseium Ferocem.* Qui duos procuratores omnium rerum suarum reliquit, nisi nominatim praeceperit, ut alter ab altero pecuniam petat, non videtur mandatum utrilibet eorum dedisse.

XLVIII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Itaque si hoc specialiter mandatum est, tunc excipiente eo, cum quo agitur: *Si non mihi mandatum sit, ut a debitoribus peterem,* actorem ita debere replicare placet: *At si mihi mandatum est, ut a te peterem.*

XLIX. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Ignorantis domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet.

L. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Quacunque ratione procurator tuus a me liberatus est, id tibi prodesse debet.

LI. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Minor viginti quinque annis si defensor exsistat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus non est, quia et ipsi, et fideiussoribus eius per in integrum restitutionem succurritur. §. 1. Quoniam tamen defendere est eandem vicem, quam reus, subire, defensor mariti in amplius, quam maritus facere possit, non est condemnandus. §. 2. Is, qui suscepit defensionem, etsi locupletissimus sit,

LII. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Aut si consularis sit,

LIII. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Non videtur defendere, nisi satisdare fuerit paratus.

LIV. *Paulus libro L. ad Edictum.* Neque femina, neque miles, neque qui reipublicae causa abfuturus est, aut morbo perpetuo tenetur, aut magistratum initurus est, aut invitus iudicium pati non potest, idoneus defensor intelligitur. §. 1. Tutores, quo in loco administraverunt, eodem loco et defendi debent.

LV. *Ulpianus libro LXV. ad Edictum.* Procuratore in rem suam dato, praeferendus non est dominus procuratori in litem movendam vel pecuniam suscipiendam. Qui enim suo nomine utiles actiones habet, rite eas intendit.

LVI. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Ad rem mobilem petendam datus procurator ad exhibendum recte aget.

LVII. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Qui procuratorem dat, ut confestim agat, is intelligendus est permittere procuratori et postea litem peragere. §. 1. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non poterit ex poenitentia eam opponere.

LVIII. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Procurator, cui generaliter libera administratio rerum commissa est, potest exigere, aliud pro alio permutare.

LIX. *Idem libro X. ad Plautium.* Sed et id quoque ei mandari videtur, ut solvat creditoribus.

LX. *Idem libro IV. Responsorum.* Mandato generali non contineri etiam transactionem decidendi causa interpositam; et ideo si postea is, qui mandavit, transactionem ratam non habuit, non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

LXI. *Idem libro I. ad Plautium.* Plautius ait: Procuratorem damnatum non debere conveniri, nisi aut in rem suam datus esset, aut obtulisset se, quum sciret, cautum

non esse, omnibus placuit. Idem erit observandum, et si defensoris loco cum satisdatione se liti obtulerit.

LXII. *Pomponius libro II. ex Plautio.* Ad legatum petendum procurator datus si interdicto utatur adversus heredem de tabulis exhibendis, procuratoria exceptio, quasi non et hoc esset ei mandatum, non obstat.

LXIII. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Procurator totorum bonorum, cui res administrandae mandatae sunt, res domini neque mobiles, vel immobiles, neque servos sine speciali domini mandatu alienare potest, nisi fructus, aut alias res, quae facile corrumpi possunt.

LXIV. *Idem libro III. Regularum.* Is, cuius nomine defensor exstitit, si ante litem contestatam in praesentia fuerit, et postulet suo nomine litem suscipere, causa cognita audiendus est.

LXV. *Idem libro singulari de Heurematicis.* Si procuratorem absentem dominus satisdatione relevare velit, litteras suas ad adversarium dirigere debebit, quibus significet, quem adversus eum procuratorem, et in qua causa fecerit, ratumque se habiturum, quod cum eo actum sit. Hoc enim casu, litteris eius approbatis, velut praesentis procuratorem intervenire, intelligendum est. Itaque etsi postea, mutata voluntate, procuratorem esse noluerit, tamen iudicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet.

LXVI. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Si is, qui Stichum vel Damam, utrum eorum ipse vellet, stipulatus est, et ratum habeat, quod alterum procuratorio nomine Titius petit, facit, ut res in iudicium deducta videatur, et stipulationem consumit.

LXVII. *Idem libro II. Responsorum.* Procurator, qui pro evictione praediorum, quae vendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia gerere desierit, obligationis tamen onere Praetoris auxilio non levabitur. Nam procurator, qui pro domino vinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat.

LXVIII. *Idem libro III. Responsorum.* Quod procurator ex re domini, mandato non refragante, stipulatur, invito procuratore dominus petere potest.

LXIX. *Paulus libro III. Responsorum.* Paulus respondit: etiam eum, qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causae suae adesse non prohiberi.

LXX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Pater filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium, creditorem suum; is administrata tutela reliquit fratrem suum heredem, qui et ipse decessit, et per fideicommissum nomen debitoris Titio reliquit, eique mandatae sunt actiones ab heredibus. Quaero: quum tam tutelae actio, quam pecuniae creditae ex hereditate Sempronii descendant, an non aliter mandata actio ei detur, quam si defendat heredes, a quibus ei actiones mandatae sunt? Respondi: debere defendere.

LXXI. *Paulus libro I. Sententiarum.* Absens reus causas absentiae per procuratorem reddere potest.

LXXII. *Idem libro I. Manualium.* Per procuratorem non semper acquirimus actiones, sed retinemus, veluti si reum conveniat intra legitimum tempus, vel si prohibeat opus novum fieri, ut interdictum nobis utile sit quod vi aut clam; nam et hic pristinum ius nobis conservat.

LXXIII. *Idem libro singulari de officio Assessorum.* Si reus paratus sit ante litem contestatam pecuniam solvere, procuratore agente quid fieri oportet? Nam iniquum est, cogi eum iudicium accipere, propter quod suspectus videri potest, qui praesente domino non obtulit pecuniam. Quid enim, si tunc facultatem pecuniae non habuit, numquid cogi debeat iudicium accipere? quid enim, si et famosa sit actio? Sed hoc constat, ut ante litem contestatam Praeses iubeat in aede sacra pecuniam deponi; hoc enim fit et in pupillaribus pecuniis. Quodsi lis contestata est, hoc omne officio iudicis dirimendum est.

LXXIV. *Ulpianus libro IV. Opinionum.* Nec civitatis actor negotium publicum per procuratorem agere potest.

LXXV. *Iulianus libro II. Digestorum.* Qui absentem emtorem, eundemque possessorem fundi defendebat, et iudicium nomine eius accipiebat, postulabat a venditore fundi, ut ab eo defenderetur; venditor desiderabat caveri sibi, ratam rem emtorem habiturum. Puto, eum venditori de rato satisdare debere, quia, si fundum agenti restituerit, nihil prohibet dominum rem petere, et cogi venditorem rursus defendere.

LXXVI. *Idem libro V. ad Minicium.* Titius, quum absentem defenderet, satisdedit, et priusquam iudicium acciperet, desiit reus solvendo esse, quam ob causam defensor recusabat iudicium in se reddi oportere. Quaero: an id ei concedi oporteat? Iulianus respondit: Defensor quum satisdedit, domini loco habendus est; nec multum ei praestiturus est Praetor, si eum non coëgerit iudicium accipere, quum ad fideiussores eius actor ire possit, et hi, quidquid praestiterint, a defensore consecuturi sint.

LXXVII. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Omnis, qui defenditur, boni viri arbitratu defendendus est.

LXXVIII. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Et ideo non potest videri viri boni arbitratu litem defendere is, qui actorem frustrando efficiat, ne ad exitum controversia deducatur. §. 1. Ad duas res petendas procurator datus, si unam rem petat, exceptione non excluditur, et rem in iudicium deducit.

TIT. IV.

QUOD CUIUSQUE UNIVERSITATIS NOMINE VEL CONTRA EAM AGETUR.

I. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Neque societatem, neque collegium, neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur; nam et legibus, et senatusconsultis, et principalibus constitutionibus ea res coërcetur. Paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora; ut ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere, vel auri fodinarum, vel argenti fodinarum, et salinarum. Item collegia Romae certa sunt, quorum corpus senatusconsultis atque constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti pistorum, et quorundam aliorum, et naviculariorum, qui et in provinciis sunt. §. 1. Quibus autem permissum est corpus habere, collegii, societatis, sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium est, ad exemplum reipublicae habere res communes, arcam communem, et actorem sive syndicum, per quem, tanquam in republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur et fiat. §. 2. Quodsi nemo eos defendat, quod eorum commune erit possideri, et si admoniti non excitentur ad sui defensionem, venire se iussurum, Proconsul ait. Et quidem non esse actorem vel syndicum tunc quoque intelligimus, quum is absit, aut valetudine impediatur, aut inhabilis sit ad agendum. §. 3. Et si extraneus defendere velit universitatem, permittit Proconsul, sicut in privatorum defensionibus observatur, quia eo modo melior conditio universitatis fit.

II. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Si municipes vel aliqua universitas ad agendum det actorem, non erit dicendum, quasi a pluribus datum sic haberi; hic enim pro republica vel universitate intervenit, non pro singulis.

III. *Idem libro IX. ad Edictum.* Nulli permittetur nomine civitatis vel curiae experiri, nisi ei, cui lex permittit, aut lege cessante ordo dedit, quum duae partes adessent, aut amplius quam duae.

IV. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Plane ut duae partes decurionum adfuerint, is quoque, quem decernunt, numerari potest.

V. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Illud notandum, Pomponius ait, quod et patris suffragium filio proderit, et filii patri,

VI. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Item eorum, qui in eiusdem patris potestate sunt; quasi decurio enim hoc dedit, non quasi domestica persona. Quod et in honorum petitione erit servandum, nisi lex municipii vel perpetua consuetudo prohibeat. §. 1. Si decuriones decreverunt, actionem per eum movendam, quem Duumviri elegerint, is videtur ab ordine electus, et ideo experiri potest; parvi enim refert, ipse ordo elegerit, an is, cui ordo negotium dedit. Sed si ita decreverint, ut, quaecunque incidisset controversia, eius petendae negotium Titius haberet, ipso iure id decretum nullius momenti esse, quia non possit videri, de ea re, quae adhuc in controversia non sit, decreto datam persecutionem. Sed hodie haec omnia per syndicos solent secundum locorum consuetudinem explicari. §. 2. Quid, si actor datus postea decreto decurionum prohibitus sit, an exceptio ei noceat? Et puto sic hoc accipiendum, ut ei permissa videatur, cui et permissa durat. §. 3. Actor universitatis si agat, compellitur etiam defendere; non autem compellitur cavere de rato. Sed interdum si de decreto dubitetur, puto interponendam et de rato cautionem. Actor

itaque iste procuratoris partibus fungitur, et iudicati actio ei ex edicto non datur, nisi in rem suam datus sit, et constitui ei potest. Ex iisdem causis mutandi actoris potestas erit, ex quibus etiam procuratoris. Actor etiam filiusfamilias dari potest.

VII. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Sicut municipum nomine actionem Praetor dedit, ita et adversus eos iustissime edicendum putavit. Sed et legato, qui in negotium publicum sumtum fecit, puto dandam actionem in municipes. §. 1. Si quid universitati debetur, singulis non debetur, nec quod debet universitas, singuli debent. §. 2. In decurionibus vel aliis universitatibus nihil refert, utrum omnes iidem maneant, an pars maneat, vel omnes immutati sint. Sed si universitas ad unum redit, magis admittitur, posse eum convenire et conveniri, quum ius omnium in unum reciderit, et stet nomen universitatis.

VIII. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Civitates si per eos, qui res earum administrant, non defenduntur, nec quidquam est corporale reipublicae, quod possidetur, per actiones debitorum civitatis agentibus satisfieri oportet.

IX. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si tibi cum municipibus hereditas communis erit, familiae erciscundae iudicium inter vos redditur. Idemque dicendum est in finium regundorum et aquae pluviae arcendae iudicio.

X. *Paulus libro I. Manualium.* Constitui potest actor etiam ad operis novi nuntiationem, et ad stipulationes interponendas, veluti legatorum, damni infecti, iudicatum solvi, quamvis servo potius civitatis caveri debeat. Sed et si actori cautum fuerit, utilis actio administratori rerum civitatis dabitur.

TIT. V.
DE NEGOTIIS GESTIS.

I. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Hoc edictum necessarium est, quoniam magna utilitas absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem aut venditionem patiantur, vel pignoris distractionem, vel poenae committendae actionem, vel iniuria rem suam amittant.

II. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Si quis absentis negotia gesserit, licet ignorantis, tamen quidquid utiliter in rem eius impenderit, vel etiam ipse se in rem absentis alicui obligaverit, habet eo nomine actionem. Itaque eo casu ultro citroque nascitur actio, quae appellatur negotiorum gestorum. Et sane sicut aequum est, ipsum actus sui rationem reddere, et eo nomine condemnari, quidquid vel non ut oportuit gessit, vel ex his negotiis retinet, ita ex diverso iustum est, si utiliter gessit, praestari ei, quidquid eo nomine vel abest ei, vel abfuturum est.

III. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Ait Praetor: SI QUIS NEGOTIA ALTERIUS, SIVE QUIS NEGOTIA, QUAE CUIUSQUE, QUUM IS MORIETUR, FUERINT, GESSERIT, IUDICIUM EO NOMINE DABO. §. 1. Haec verba: *Si quis*, sic sunt accipienda, sive quae; nam et mulieres negotiorum gestorum agere posse et conveniri, non dubitatur. §. 2. *Negotia* sic accipe, sive unum, sive plura. §. 3. *Alterius*, inquit, et hoc ad utrumque sexum refertur. §. 4. Pupillus sane si negotia gesserit, post rescriptum divi Pii etiam conveniri potest in id, quod factus est locupletior, agendo autem compensationem eius, quod gessit, patitur. §. 5. Et si furiosi negotia gesserim, competit mihi adversus eum negotiorum gestorum actio; curatori autem furiosi vel furiosae adversus eum eamve dandam actionem, Labeo ait. §. 6. Haec verba: *Sive quis negotia, quae cuiusque, quum is moritur, fuerint, gesserit*, significant illud tempus, quo quis post mortem alicuius negotia gessit. De quo fuit necessarium edicere, quoniam neque testatoris iam defuncti, neque heredis, qui nondum adiit, negotium gessisse videtur. Sed si quid accessit post mortem, utputa partus, et fetus, et fructus, vel si quid servi acquisierint, etsi his verbis non continetur, pro adiecto tamen debet accipi. §. 7. Haec autem actio, quum ex negotio gesto oriatur, et heredi, et in heredem competit. §. 8. Si executor a Praetore in negotio meo datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi adversus eum actio. §. 9. Interdum in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari; nam si affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis obtuleris, aequissimum esse, dolum duntaxat te praestare. Quae sententia habet aequitatem. §. 10. Hac actione tenetur non solum is, qui sponte et nulla necessitate cogente immiscuit se negotiis alienis, et ea gessit, verum et is, qui aliqua necessitate urgente, vel necessitatis suspicione gessit. §. 11. Apud Marcellum libro secundo Digestorum quaeritur: si, quum proposuissem negotia Titii gerere, tu mihi mandaveris, ut geram, an utraque actione uti possim? Et ego puto, utramque locum habere, quemadmodum ipse Marcellus scribit, si fideiussorem accepero negotia gesturus; nam et hic dicit adversus utrumque esse actionem.

IV. *Idem libro XLV. ad Sabinum.* Sed videamus, an fideiussor hic habere aliquam actionem possit? Et verum est, negotiorum gestorum eum agere posse, nisi donandi animo fideiussit.

V. *Idem libro X. ad Edictum.* Item si, quum putavi a te mihi mandatum, tua negotia gessi, et hic nascitur negotiorum gestorum actio, cessante mandati actione. Idem est etiam, si pro te fideiussero, dum puto mihi a te mandatum esse. §. 1. Sed et si putavi Titii negotia esse, quum essent Sempronii, eaque gessi, solus Sempronius mihi actione negotiorum gestorum tenetur.

VI. *Iulianus libro III. Digestorum* [scribit.] Si pupilli tui negotia gessero non mandatu tuo, sed ne tutelae iudicio tenearis, negotiorum gestorum te habebo obligatum, sed et pupillum, modo si locupletior fuerit factus. §. 1. Item si procuratori tuo mutuam pecuniam dedero tui contemplatione, ut creditorem tuum vel pignus tuum liberet, adversus te negotiorum gestorum habebo actionem, adversus eum, cum quo contraxi, nullam. Quid tamen, si a procuratore tuo stipulatus sum? Potest dici, superesse mihi adversus te negotiorum gestorum actionem, quia ex abundanti hanc stipulationem interposui. §. 2. Si quis pecuniam vel aliam quandam rem ad me perferendam acceperit, quia meum negotium gessit, negotiorum gestorum mihi actio adversus eum competit. §. 3. Sed et si quis negotia mea gessit non mei contemplatione, sed sui lucri causa, Labeo scribit, suum eum potius, quam meum negotium gessisse; qui enim depraedandi causa accedit, suo lucro, non meo commodo studet. Sed nihilo minus, immo magis et is tenebitur negotiorum gestorum actione. Ipse tamen, si circa res meas aliquid impenderit, non in id, quod ei abest, (quia improbe ad negotia mea accessit) sed in quod ego locupletior factus sum, habet contra me actionem. §. 4. Si quis ita simpliciter versatus est, ut suum negotium in suis bonis quasi meum gesserit, nulla ex utroque latere nascitur actio, quia nec fides bona hoc patitur. Quodsi et suum negotium, et meum quasi meum gesserit, in meum tenebitur. Nam et si cui mandavero, ut meum negotium gerat, quod mihi tecum erat commune, dicendum esse, Labeo ait, si et tuum gessit sciens, negotiorum gestorum eum tibi teneri. §. 5. Si quis quasi servus meus negotium meum gesserit, quum esset vel libertus, vel ingenuus, dabitur negotiorum gestorum actio. §. 6. Sed si ego tui filii negotia gessero vel servi, videamus, an tecum negotiorum gestorum habeam actionem? Et mihi videtur verum, quod Labeo distinguit, et Pomponius libro vicesimo sexto probat, ut, siquidem contemplatione tui negotia gessi peculiaria, tu mihi tenearis, quodsi amicitia filii tui vel servi, vel eorum contemplatione, adversus patrem vel dominum de peculio duntaxat dandam actionem. Idemque est, et si sui iuris esse eos putavi. Nam et si servum non necessarium emero filio tuo, et tu ratum habueris, nihil agitur ratihabitione. Eodem loco Pomponius scribit hoc adiecto, quod putat, et si nihil sit in peculio, quoniam plus patri dominove debetur, et in patrem dandam actionem, in quantum locupletior ex mea administratione factus sit. §. 7. Sed et si hominis liberi, qui tibi bona fide serviebat, negotia gessero, siquidem putans, tuum esse servum, gessi, Pomponius scribit, earum rerum peculiarium causa, quae te sequi debent, tecum mihi fore negotiorum gestorum actionem, earum vero rerum, quae ipsum sequuntur, non tecum, sed cum ipso. Sed si liberum scivi, earum quidem rerum, quae eum sequuntur, habebo adversus eum actionem, earum vero, quae te sequuntur, adversus te. §. 8. Si Titii servum putans, qui erat Sempronii, dedero pecuniam, ne occideretur, ut Pomponius ait, habebo negotiorum gestorum adversus Sempronium actionem. §. 9. Item quaeritur apud Pedium libro septimo: si Titium quasi debitorem tuum extra iudicium admonuero, et is mihi solverit, quum debitor tuus non esset, tuque postea cognoveris et ratum habueris, an negotiorum gestorum actione me possis convenire? Et ait: dubitari posse,

quia nullum negotium tuum gestum sit, quum debitor tuus non fuerit. Sed ratihabitio, inquit, fecit tuum negotium, et sicut ei, a quo exactum est, adversus eum datur repetitio, qui ratum habuit, ita et ipsi debebit post ratihabitionem adversus me competere actio. Sic ratihabitio constituit tuum negotium, quod ab initio tuum non erat, sed tui contemplatione gestum. §. 10. Idem ait: si Titii debitorem, cui te heredem putabam, quum esset Seius heres, convenero similiter, et exegero, mox tu ratum habueris, esse mihi adversus te, et tibi mutuam negotiorum gestorum actionem. Atqui alienum negotium gestum est, sed ratihabitio hoc conciliat; quae res efficit, ut tuum negotium gestum videatur, et a te hereditas peti possit. §. 11. Quid ergo, inquit Pedius, si, quum te heredem putarem, insulam fulsero hereditariam, tuque ratum habueris? an sit mihi adversus te actio? Sed non fore, ait, quum hoc facto meo alter sit locupletatus, et alterius re ipsa gestum negotium sit, nec possit, quod alii acquisitum est ipso gestu, hoc tuum negotium videri. §. 12. Videamus in persona eius, qui negotia administrat, si quaedam gessit, quaedam non, contemplatione tamen eius alius ad haec non accessit, et si vir diligens, quod ab eo exigimus, etiam ea gesturus fuit, an dici debeat, negotiorum gestorum actione eum teneri et propter ea, quae non gessit? Quod puto verius. Certe si quid a se exigere debuit, procul dubio hoc ei imputabitur. Quanquam enim hoc ei imputari non possit, cur alios debitores non convenerit, quoniam conveniendi eos iudicio facultatem non habuit, qui nullam actionem intendere potuit, tamen a semetipso cur non exegerit, ei imputabitur, et si forte non fuerit usurarium debitum, incipit esse usurarium, ut divus Pius Flavio Longino rescripsit, *nisi forte,* inquit, *usuras ei remiserit;*

VII. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Quia tantundem in bonae fidei iudiciis officium iudicis valet, quantum in stipulatione nominatim eius rei facta interrogatio.

VIII. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Si autem is fuit, qui negotia administravit, a quo mandatum non exigebatur, posse ei imputari, cur oblata de rato cautione eum non convenerit, si modo facile ei fuit satisdare. Certe in sua persona indubitatum est, et ideo si ex causa fuit obligatus, quae certo tempore finiebatur, et tempore liberatus est, nihilo minus negotiorum gestorum actione erit obligatus. Idem erit dicendum et in ea causa, ex qua heres non tenetur, ut Marcellus scribit. §. 1. Item si fundum tuum vel civitatis per obreptionem petiero, negotium tuum vel civitatis gerens, et ampliores, quam oportuit, fructus fuero consecutus, debebo hoc ipsum tibi vel reipublicae praestare, licet petere non potuerim. §. 2. Si quocunque modo ratio compensationis habita non est a iudice, potest contrario iudicio agi. Quodsi post examinationem reprobatae fuerint compensationes, verius est, quasi re iudicata amplius agi contrario iudicio non posse, quia exceptio rei iudicatae opponenda est. §. 3. Iulianus libro tertio tractat: si ex duobus sociis alter me prohibuerit administrare, alter non, an adversus eum, qui non prohibuit, habeam negotiorum gestorum actionem? Movetur eo, quod, si data fuerit adversus eum actio, necesse erit et eum perstringi, qui vetuit; sed et illud esse iniquum, eum, qui non prohibuit, alieno facto liberari, quum, et si mutuam pecuniam alteri ex sociis prohibente socio dedissem, utique eum obligarem. Et puto, secundum Iulianum debere dici, superesse contra eum, qui non prohibuit, negotiorum gestorum actionem, ita tamen, ut is, qui prohibuit, ex nulla parte, neque per socium, neque per se ipsum aliquid damni sentiat.

IX. *Scaevola libro I. Quaestionum.* Pomponius scribit: si negotium a te, quamvis male gestum, probavero, negotiorum tamen gestorum te mihi non teneri. Videndum ergo, ne in dubio hoc, an ratum habeam, actio negotiorum gestorum pendeat; nam quomodo, quum semel coeperit, nuda voluntate tolletur? sed superius ita verum se putare, si dolus malus a te absit. Immo puto, etsi comprobem, adhuc negotiorum gestorum actionem esse. Sed eo dictum, te mihi non teneri, quod reprobare non possim semel probatum; et quemadmodum, quod utiliter gestum est, necesse est apud iudicem pro rato haberi, ita omne, quod ab ipso probatum est. Ceterum si, ubi probavi, non est negotiorum gestorum actio, quid fiet, si a debitore meo exegerit, et probaverim? quemadmodum recipiam? item si vendiderit? ipse denique, si quid impenderit, quemadmodum recipiet?

nam utique mandatum non est. Erit igitur et post ratihabitionem negotiorum gestorum actio.

X. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Sed an ultro mihi tribuatur actio sumtuum, quos feci? Et puto competere, nisi specialiter id actum est, ut neuter adversus alterum habeat actionem. §. 1. Is autem, qui negotiorum gestorum agit, non solum si effectum habuit negotium, quod gessit, actione ista utetur, sed sufficit, si utiliter gessit, etsi effectum non habuit negotium; et ideo si insulam fulsit, vel servum aegrum curavit, etiamsi insula exusta est, vel servus obiit, aget negotiorum gestorum, idque et Labeo probat. Sed, ut Celsus refert, Proculus apud eum notat, non semper debere dari. Quid enim, si eam insulam fulsit, quam dominus quasi impar sumtui dereliquerit, vel quam sibi necessariam non putarit? *Oneravit*, inquit, *dominum secundum Labeonis sententiam, quum unicuique liceat et damni infecti nomine rem derelinquere.* Sed istam sententiam Celsus eleganter deridet; *is enim negotiorum gestorum*, inquit, *habet actionem, qui utiliter negotia gessit; non autem utiliter negotia gerit, qui rem non necessariam, vel quae oneratura est patremfamilias, aggreditur.* Iuxta hoc est et quod Iulianus scribit: eum, qui insulam fulsit, vel servum aegrotum curavit, habere negotiorum gestorum actionem, si utiliter hoc faceret, licet eventus non sit secutus. Ego quaero: quid, si putavit, se utiliter facere, sed patrifamilias non expediebat? Dico: hunc non habiturum negotiorum gestorum actionem; ut enim eventum non spectamus, debet utiliter esse coeptum.

XI. *Pomponius libro XXI. ad Quintum Mucium.* Si negotia absentis et ignorantis geras, et culpam et dolum praestare debes. Sed Proculus: interdum, ait, etiam casum praestare debere, veluti si novum negotium, quod non sit solitus absens facere, tu nomine eius geras, veluti venales novicios coëmendo, vel aliquam negotiationem ineundo; nam si quod damnum ex ea re secutum fuerit, te sequetur, lucrum vero absentem; quodsi in quibusdam lucrum factum fuerit, in quibusdam damnum, absens compensare lucrum cum damno debet.

XII. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Successori eius, cuius fuerunt negotia, qui apud hostes decessit, haec actio danda erit. §. 1. Sed et si filiifamilias militis defuncti testamento facto gessi, similiter erit danda actio. §. 2. Sicut autem in negotiis vivorum gestis sufficit utiliter negotium gestum, ita et in bonis mortuorum, licet diversus exitus sit secutus.

XIII. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Debitor meus, qui mihi quinquaginta debebat, decessit; huius hereditatis curationem suscepi, et impendi decem; deinde redacta ex venditione rei hereditariae centum, in arca reposui; haec sine culpa mea perierunt. Quaesitum est, an ab herede, qui quandoque exstitisset, vel creditam pecuniam quinquaginta petere possim, vel decem, quae impendi? Iulianus scribit: in eo verti quaestionem, ut animadvertamus, an iustam causam habuerim seponendorum centum; nam si debuerim et mihi et ceteris hereditariis creditoribus solvere, periculum non solum sexaginta, sed et reliquorum quadraginta me praestiturum, decem tamen, quae impenderim, retenturum [id est sola nonaginta restituenda]. Si vero iusta causa fuerit, propter quam integra centum custodirentur, veluti si periculum erat, ne praedia in publicum committerentur, ne poena traiectitiae pecuniae augeretur, aut ex compromisso committeretur, non solum decem, quae in hereditaria negotia impenderim, sed etiam quinquaginta, quae mihi debita sunt, ab herede me consequi posse.

XIV. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Si filiusfamilias negotia gessisse proponatur, aequissimum erit, in patrem quoque actionem dari, sive peculium habeat, sive in rem patris sui verterit. Et si ancilla, simili modo.

XV. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Pomponius libro vicesimo sexto: in negotiis gestis initio cuiusque temporis conditionem spectandam, ait. *Quid enim*, inquit, *si pupilli negotia coeperim gerere, et inter moras pubes factus sit? vel servi aut filiifamilias, et interea liber aut paterfamilias effectus sit?* Hoc et ego verius esse didici, nisi si ab initio quasi unum negotium gesturus accessero, deinde alio animo ad alterum accessero eo tempore, quo iam pubes, vel liber, vel paterfamilias effectus est. Hic

enim quasi plura negotia gesta sunt, et pro qualitate personarum et actio formatur, et condemnatio moderatur.

XVI. *Idem libro VII. ad Plautium.* Sed et cum aliquis negotia mea gerit, non multa negotia sunt, sed unus contractus, nisi si ab initio ad unum negotium accessit, ut finito eo discederet. Hoc enim casu, si nova voluntate aliud quoque aggredi coeperit, alius contractus est.

XVII. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Eum actum, quem quis in servitute egit, manumissus non cogitur reddere. Plane si quid connexum fuerit, ut separari ratio eius, quod in servitute gestum est, ab eo, quod in libertate gessit, non possit, constat venire in iudicium vel mandati vel negotiorum gestorum, et quod in servitute gestum est. Denique si tempore servitutis aream emerit, et in eam insulam aedificaverit, eaque corruerit, deinde manumissus fundum locaverit, sola locatio fundi in iudicium negotiorum gestorum deducetur, quia ex superioris temporis administratione nihil amplius in iudicium deduci potest, quam id, sine quo ratio libertatis tempore administratorum negotiorum expediri non potest.

XVIII. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Proculus et Pegasus: bonam fidem eum, qui in servitute gerere coepit, praestare debere, aiunt, ideoque quantum, si alius eius negotia gessisset, servare potuisset, tantum eum, qui a semetipso non exegerit, negotiorum gestorum actione praestiturum, si aliquid habuit in peculio, cuius retentione id servari potest. Idem Neratius.

XIX. *Idem libro II. ad Neratium.* At qui natura debitor fuit, etiamsi in peculio nihil habuit, sibi postea solvere debet, in eodem actu perseverans, sicut is, qui temporali actione tenebatur, etiam post tempus exactum negotiorum gestorum actione id praestare cogitur. §. 1. Scaevola noster ait: putare se, quod Sabinus scribit, debere a capite rationem reddendam sic intelligi, ut appareat, quid reliquum fuerit tunc, quum primum liber esse coeperit, non ut dolum aut culpam in servitute admissam in obligationem revocet. Itaque si inveniatur vel malo more pecunia in servitute erogata, liberabitur. §. 2. Si libero homini, qui bona fide mihi serviebat, mandem, ut aliquid agat, non fore cum eo mandati actionem, Labeo ait, quia non libera voluntate exsequatur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate servili. Erit igitur negotiorum gestorum actio, quia et gerendi negotii mei habuerit affectionem, et is fuerit, quem obligare possem. §. 3. Quum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti, et ignorans usucepisti; mihi negotiorum gestorum, ut restituas, obligatus non es. Sed si ante, quam usucapias, cognoscas, rem meam esse, subiicere debes aliquem, qui a te petat meo nomine, ut et mihi rem, et tibi stipulationem evictionis committat. Nec videris dolum malum facere in hac subiectione; ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gestorum tenearis. §. 4. Non tantum sortem, verum etiam usuras ex pecunia aliena perceptas negotiorum gestorum iudicio praestabimus, vel etiam quas percipere potuimus. Contra quoque usuras, quas praestitimus, vel quas ex nostra pecunia percipere potuimus, quam in aliena negotia impendimus, servabimus negotiorum gestorum iudicio. §. 5. Dum apud hostes esset Titius, negotia eius administravi; postea reversus est. Negotiorum gestorum mihi actio competit, etiamsi eo tempore, quo gerebantur, dominum non habuerunt.

XX. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Sin autem apud hostes constitutus decessit, et successori, et adversus successorem eius negotiorum gestorum directa et contraria competit.

XXI. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Nam et Servius respondit, ut est relatum apud Alfenum libro trigesimo nono Digestorum: quum a Lusitanis tres capti essent, et unus ea conditione missus, ut pecuniam pro tribus afferret, et nisi redisset, ut duo pro eo quoque pecuniam darent, isque reverti noluisset, et ob hanc causam illi pro tertio quoque pecuniam solvissent, aequum esse, Praetorem in eum reddere iudicium. §. 1. Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatem, seque ei obligat; ideoque nihil refert, an etiam pupillus heres exsistat, quia id aes alienum cum ceteris hereditariis oneribus ad eum transit. §. 2. Si vivo Titio negotia eius administrare coepi, intermittere mortuo eo non debeo; nova tamen inchoare necesse mihi non est, licet vetera explicare ac conservare necessarium sit, ut accidit, quum alter ex sociis mortuus est; nam quaecunque prioris negotii explicandi causa geruntur, nihilum refert, quo tempore consummentur, sed quo tempore inchoarentur. §. 3. Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit; quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum gestorum teneris, non in hoc tantum, ut actiones tuas praestes, sed etiam quod imprudenter eum elegeris, ut, quidquid detrimenti negligentia eius fecit, tu mihi praestes.

XXII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Sive hereditaria negotia, sive ea, quae alicuius essent, gerens aliquis necessario rem emerit, licet ea interierit, poterit quod impenderit iudicio negotiorum gestorum consequi; veluti si frumentum aut vinum familiae paraverit, idque casu quodam interierit, forte incendio, ruina. Sed ita scilicet hoc dici potest, si ipsa ruina vel incendium sine vitio eius acciderit; nam quum propter ipsam ruinam aut incendium damnandus sit, absurdum est, eum istarum rerum nomine, quae ita consumtae sunt, quidquam consequi.

XXIII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Si quis negotia aliena gerens indebitum exegerit, restituere cogitur; de eo autem, quod indebitum solvit, magis est, ut sibi imputare debeat.

XXIV. *Idem libro XXIV. ad Edictum.* Si ego hac mente pecuniam procuratori dem, ut ea ipsa creditoris fieret, proprietas quidem per procuratorem non acquiritur, potest tamen creditor, etiam invito me, ratum habendo, pecuniam suam facere, quia procurator in accipiendo creditoris duntaxat negotium gessit; et ideo creditoris ratihabitione liberor.

XXV. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* Si quis negotia gerens plus, quam oportet, impenderit, recuperaturum cum id, quod praestari debuerit.

XXVI. *Modestinus libro I. Responsorum.* Quum alicui civitati per fideicommissum restitui iussa esset hereditas, magistratus actores horum bonorum Titium, et Seium, et Caium idoneos creaverunt; postmodum hi actores inter se diviserunt administrationem bonorum, idque egerunt sine auctoritate et sine consensu magistratuum. Post aliquod tempus testamentum, per quod restitui civitati hereditas fideicommissa est, irritum probatum est pro tribunali, atque ita ab intestato Sempronius legitimus heres defuncti exstitit; sed ex his actoribus unus non solvendo decessit, et nemo heres eius exstitit. Quaero: si Sempronius conveniet actores horum bonorum, periculum inopis defuncti ad quos pertinet? Herennius Modestinus respondit: quod ab uno ex actoribus ob ea, quae solus gessit, negotiorum gestorum actione servari non potest, ad damnum eius, cui legitima hereditas quaesita est, pertinere.

XXVII. *Idem libro II. Responsorum.* Ex duobus fratribus, uno quidem suae aetatis, alio vero minore annis, quum haberent communia praedia rustica, maior frater in saltu communi, habente habitationes paternas, ampla aedificia aedificaverat, quumque eundem saltum cum fratre divideret, sumtus sibi, quasi re meliore ab eo facta, desiderabat, fratre minore iam legitimae aetatis constituto. Herennius Modestinus respondit: ob sumtus nulla re urgente, sed voluptatis causa factos, eum, de quo quaeritur, actionem non habere. §. 1. Titium, si pietatis respectu sororis aluit filiam, actionem hoc nomine contra eam non habere respondi.

XXVIII. *Iavolenus libro VIII. ex Cassio.* Si quis mandatu Titii negotia Seii gessit, Titio mandati tenetur, iisque aestimari debet, quanto Seii et Titii interest. Titii autem interest, quantum is Seio praestare debet, cui vel mandati vel negotiorum gestorum nomine obligatus est. Titio autem actio competit cum eo, cui mandavit aliena negotia gerenda, et antequam ipse quidquam domino praestet, quia id ei abesse videtur, in quo obligatus est.

XXIX. *Callistratus libro III. Edicti monitorii.* Cum pater testamento postumo tutorem dederit, isque tutelam interim administraverit, nec postumus natus fuerit, cum eo non tutelae, sed negotiorum gestorum erit agendum. Quodsi natus fuerit postumus, tutelae erit actio, et in ea utrumque tempus veniet, et quo antequam nasceretur infans gessit, et quo posteaquam natus sit.

XXX. *Iulianus libro III. Digestorum.* Ex facto quaerebatur, quendam ad siliginem emendam curatorem decreto ordinis constitutum, eidem alium subcuratorem constitutum siliginem miscendo corrupisse, atque ita pretium siliginis, quae in publicum emta erat, curatori afflictum esse, quaque actione curator cum subcuratore experiri possit, et consequi id, ut ei salvum esset, quod causa eius damnum accepisset? Valerius Severus respondit: adversus contutorem negotiorum gestorum actionem tutori dandam. Idem respondit: ut magistratui adversus magistratum eadem actio detur, ita tamen, si non sit conscius fraudis. Secundum quae etiam in subcuratore idem dicendum est.

XXXI. *Papinianus libro II. Responsorum.* Liberto vel amico mandavit, ut pecuniam acciperet mutuam; cuius litteras creditor secutus contraxit, et fideiussor intervenit. Etiamsi pecunia non sit in rem eius versa, tamen dabitur in eum negotiorum gestorum actio creditori vel fideiussori, scilicet ad exemplum institoriae actionis. §. 1. Inter negotia Sempronii, quae gerebat, ignorans Titii negotium gessit. Ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur, sed ei cautionem indemnitatis officio iudicis praeberi necesse est adversus Titium, cui datur actio. Idem in tutore iuris est. §. 2. Litem in iudicium deductam, et a reo desertam frustratoris amicus ultro egit, causas absentiae eius allegans iudici, culpam contraxisse non videbitur, quod, sententia contra absentem dicta, ipse non provocavit. Ulpianus notat: *Hoc verum est, quia frustrator condemnatus est; ceterum si amicus, quum absentem defenderet, condemnatus negotiorum gestorum aget, poterit ei imputari, si, quum posset, non appellarit.* §. 3. Qui aliena negotia gerit, usuras praestare cogitur, eius scilicet pecuniae, quae purgatis necessariis sumtibus superest. §. 4. Libertos certam pecuniam accipere testator ad sumtum monumenti voluit; si quid amplius fuerit erogatum, iudicio negotiorum gestorum ab herede non recte petetur de iure fideicommissi, quum voluntas finem erogationi fecerit. §. 5. Tutoris heres impubes filius ob ea, quae tutor eius in rebus pupillae paternae gessit, non tenetur, sed tutor proprio nomine iudicio negotiorum gestorum convenietur. §. 6. Quanquam mater filii negotia secundum patris voluntatem pietatis fiducia gerat, tamen ius actoris periculo suo litium causa constituendi non habebit, quia nec ipsa filii nomine recte agit, aut res bonorum eius alienat, vel debitorem impuberis accipiendo pecuniam liberat. §. 7. Uno defendente causam communis aquae, sententia praedio datur; sed qui sumtus necessarios ac probabiles in communi lite fecit, negotiorum gestorum actionem habet.

XXXII. *Idem libro III. Responsorum.* Fideiussor imperitia lapsus alterius quoque contractus, qui personam eius non contingebat, pignora vel hypothecas suscepit, et utramque pecuniam creditori solvit, existimans indemnitati suae confusis praediis consuli posse. Ob eas res iudicio mandati frustra convenietur, et ipse debitorem frustra conveniet, negotiorum autem gestorum actio utrique necessaria erit. In qua lite culpam aestimari satis est, non etiam casum, quia praedo fideiussor non videtur. Creditor ob id factum ad restituendum iudicio, quod de pignore dato redditur, quum videatur ius suum vendidisse, non tenebitur. §. 1. Ignorante virgine mater a sponso filiae res donatas suscepit; quia mandati vel depositi cessat actio, negotiorum gestorum agetur.

XXXIII. *Idem libro X. Responsorum.* Heres viri defuncti uxorem, quae res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit, expilatae hereditatis postulare non debet; prudentius itaque fecerit, si ad exhibendum, et negotiorum gestorum, si negotia quoque viri gessit, cum ea fuerit expertus.

XXXIV. *Paulus libro I. Quaestionum. Nesennius Apollinaris Iulio Paulo Salutem. Avia nepotis sui negotia gessit; defunctis utrisque, aviae heredes conveniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione; reputabant heredes aviae alimenta praestita nepoti. Respondebatur, aviam iure pietatis de suo praestitisse; nec enim aut desiderasse, ut decernerentur alimenta, aut decreta esse. Praeterea constitutum esse dicebatur, ut, si mater aluisset, non posset alimenta, quae pietate cogente de suo praestitisset, repetere. Ex contrario dicebatur, tunc hoc recte dici, quum de suo aluisse mater probaretur; at in proposito aviam, quae negotia administrabat, verisimile esse, de re ipsius nepotis eum aluisse. Tractatum est, numquid de utroque patrimonio erogata videantur? Quaero, quid tibi iustius videatur?* Respondi: haec disceptatio in facto constitit; nam et illud, quod in matre constitutum est, non puto ita perpetuo observandum. Quid enim, si etiam protestata est, se filium ideo alere, ut aut ipsum, aut tutores eius conveniret? pone, peregre patrem eius obiise, et matrem, dum in patriam reverteretur, tam filium, quam familiam eius exhibuisse; in qua specie etiam in ipsum pupillum negotiorum gestorum dandam actionem divus Pius Antoninus constituit. Igitur in re facti facilius putabo, aviam vel heredes eius audiendos, si reputare velint alimenta, maxime si etiam in ratione impensarum ea retulisse aviam apparebit. Illud nequaquam admittendum puto, ut de utroque patrimonio erogata videantur.

XXXV. *Scaevola libro I. Quaestionum.* Divortio facto, negotia uxoris gessit maritus; dos non solum dotis actione, verum et negotiorum gestorum servari potest. Haec ita, si maritus, dum gessit, facere potuit; alias enim imputari non potest, quod a se non exegerit. Sed et posteaquam patrimonium amiserit, plena erit negotiorum gestorum actio, quamvis, si dotis actione maritus conveniatur, absolvendus est. Sed hic quidam modus servandus est, ut ita querelae locus sit, quantum facere potuit, quamvis postea amiserit, si illo tempore ei solvere potuit; non enim a vestigio in officio deliquit, si non protinus res suas distraxit ad pecuniam redigendam; praeterire denique aliquid temporis debebit, quo cessasse videatur. Quodsi interea, priusquam officium impleat, res amissa est, perinde negotiorum gestorum non tenetur, ac si nunquam facere potuisset. Sed et si facere possit maritus, actio negotiorum gestorum inducitur, quia forte periculum est, ne posse facere desinat. §. 1. Illum autem non credimus teneri, qui gerit negotia debitoris, ad reddendum pignus, cum pecunia ei debeatur, nec fuerit, quod sibi possit exsolvere. §. 2. Sed nec redhibitoriae speciem venire in negotiorum gestorum actionem, et per hoc sex mensibus exactis perire, si vel mancipium in rebus non invenit, vel eo invento aut deterior homo factus est, aut quod accessionum nomine additum erat, vel quod per eum acquisitum non ex re emtoris, nec invenit, nec recepit, nec erat in ipsius emtoris negotiis, quae gerebat, unde sibi in praesenti redderet. §. 3. Ceterum si ex alia causa perpetuae obligationis, quum sit locuples, debeat, non est imputandum, quod non solverit, utique si neque usurarum ratio querelam movet. Diversumque est in tutore debitore, quia ibi interfuit, ex priore obligatione solvi, ut deberetur ex tutelae actione.

XXXVI. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Si liber homo bona fide mihi serviens mutuam pecuniam sumserit, eamque in rem meam verterit, qua actione id, quod in rem meam vertit, reddere debeam? videndum est; non enim quasi amici, sed quasi domini negotium gessit. Sed negotiorum gestorum actio danda est; quae desinit competere, si creditori eius soluta sit.

XXXVII. *Idem libro I. Sententiarum.* Litis contestatae tempore quaeri solet, an pupillus, cuius sine tutoris auctoritate negotia gesta sunt, locupletior sit ex ea re factus, cuius patitur actionem. §. 1. Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque praestare cogitur, et periculum eorum nominum, quae ipse contraxit, nisi fortuitis casibus debitores ita suas fortunas amiserint, ut tempore litis ex ea actione contestatae solvendo non essent. §. 2. Pater, si emancipati filii res a se donatas administravit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur.

XXXVIII. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Qui sine usuris pecuniam debebat, creditoris sui gessit negotia. Quaesitum est: an negotiorum gestorum actione summae illius usuras praestare debeat? Dixi: si a semetipso exigere eum oportuit, debiturum usuras; quodsi dies solvendae pecuniae tempore, quo negotia gerebat, nondum venerat, usuras non debiturum, sed die praeterito, si non intulit rationibus creditoris, cuius negotia gerebat, eam pecuniam a se debitam, merito usuras bonae fidei iudicio praestiturum. Sed quas usuras debebit? videamus, utrum eas, quibus aliis idem creditor foenerasset, an et maximas usuras? quoniam, ubi quis eius pecuniam, cuius tutelam negotiave administravit, aut magistratus munici-

pii publicam in usus suos convertit, maximas usuras praestat, ut est constitutum a divis principibus. Sed istius diversa causa est, qui non sibi sumsit ex administratione nummos, sed ab amico accepit, et ante negotiorum administrationem. Nam illi, de quibus constitutum est, quum gratuitam, certe integram et abstinentem omni lucro praestare fidem deberent, licentia, qua videntur abuti, maximis usuris vice cuiusdam poenae subiiciuntur, hic bona ratione accepit ab alio mutuum, et in usuras, quia non solvit, non quia ex negotiis, quae gerebat, ad se pecuniam transtulit, condemnandus est. Multum autem refert, incipiat nunc debitum, an ante nomen fuerit debitoris, quod satis est ex non usurario facere usurarium.

XXXIX. *Caius libro III. de verborum Obligationibus.* Solvendo quisque pro alio, licet invito et ignorante, liberat eum; quod autem alicui debetur, alius sine voluntate eius non potest iure exigere. Naturalis enim, simul et civilis ratio suadet, alienam conditionem meliorem quidem etiam ignorantis et inviti nos facere posse, deteriorem non posse.

XL. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si communes aedes tecum habeam, et pro tua parte damni infecti vicino cavero, dicendum est, quod praestitero, negotiorum gestorum actione potius, quam communi dividundo iudicio posse me petere, quia potui partem meam ita defendere, ut socii partem defendere non cogerer.

XLI. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Qui servum meum, me ignorante vel absente, in noxali causa defenderit, negotiorum gestorum in solidum mecum, non de peculio, aget.

XLII. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Si servi mei rogatu negotia mea susceperis, si duntaxat admonitus a servo meo id feceris, erit inter nos negotiorum gestorum actio; si vero quasi mandatu servi, etiam de peculio et de in rem verso agere te posse, responsum est.

XLIII. *Labeo libro VI. Posteriorum epitomatorum a Iavoleno.* Quum pecuniam eius nomine solveris, qui tibi nihil mandaverat, negotiorum gestorum actio tibi competit, quum ea solutione debitor a creditore liberatus sit, nisi si quid debitoris interfuit, eam pecuniam non solvi.

XLIV. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Is, qui amicitia ductus paterna pupillis tutorem petierit, vel suspectos tutores postulaverit, nullam adversus eos habet actionem, secundum divi Severi constitutionem.

XLV. *Idem libro IV. Opinionum.* Quae utiliter in negotia alicuius erogantur, in quibus est etiam sumtus honeste ad honores per gradus obtingentes factus, actione negotiorum gestorum peti possunt. §. 1. Qui pure testamento libertatem acceperunt, actus, quem viventibus dominis administraverunt, rationem reddere non compelluntur. §. 2. Titius pecuniam creditoribus hereditariis solvit, existimans, sororem suam defuncto heredem testamento exstitisse; quamvis animo gerendi sororis negotia id fecit, veritate tamen filiorum defuncti, qui sui heredes patri sublato testamento erant, gessit; sed quia aequum est, in damno eum non versari, actione negotiorum gestorum id eum petere placuit.

XLVI. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Mandasti filio meo, ut tibi fundum emeret; quod quum cognovissem, ipse eum tibi emi. Puto referre, qua mente emerim; nam si propterea, quod tibi necessarium esse scirem, et te eius voluntatis esse, ut emtum habere velles, agemus inter nos negotiorum gestorum, sicut ageremus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses, et ego, quia per me commodius negotium possem conficere, emissem. Si vero propterea emerim, ne filius mandati iudicio teneatur, magis est, ut ex persona eius et ego tecum mandati agere possim, et tu mecum actionem habeas de peculio, quia, et si Titius id mandatum suscepisset, et, ne eo nomine teneretur, ego emissem, agerem cum Titio negotiorum gestorum, et ille tecum, et tu cum illo mandati. Idem est, et si filio meo mandaveris, ut pro te fideiuberet, et ego pro te fideiusserim. §. 1. Si proponatur, te Titio mandasse; ut pro te fideiuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur, quo minus fideiuberet, liberandae fidei eius causa fideiussisse, negotiorum gestorum mihi competit actio.

XLVII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Actio negotiorum gestorum illi datur, cuius interest hoc iudicio experiri. §. 1. Nec refert, directa quis an utili actione agat vel conveniatur, quia in extraordinariis iudiciis, ubi conceptio formularum non observatur, haec subtilitas supervacua est, maxime quum utraque actio eiusdem potestatis sit, eundemque habeat effectum.

XLVIII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Ignorante quoque sorore, si frater negotium eius gerens dotem a viro stipulatus sit, iudicio negotiorum gestorum, ut virum liberet, iure convenietur.

XLIX. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Si rem, quam servus venditus surripuisset a me venditore, emtor vendiderit, eaque in rerum natura esse desierit, de pretio negotiorum gestorum actio mihi danda est, ut dari deberet, si negotium, quod tuum esse existimares, quum esset meum, gessisses, sicut ex contrario in me tibi daretur, si, quum hereditatem, quae ad me pertinet, tuam putares, res tuas proprias legatas solvisses, quandoquidem ea solutione liberarer.

TIT. VI.
DE CALUMNIATORIBUS.

I. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* In eum, qui, ut calumniae causa negotium faceret vel non faceret, pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum eius pecuniae, quam accepisse dicetur, post annum simpli in factum actio competit. §. 1. Hoc autem iudicium non solum in pecuniariis causis, sed et ad publica crimina pertinere, Pomponius scribit, maxime quum et lege repetundarum teneatur, qui ob negotium faciendum aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. §. 2. Qui autem accepit pecuniam, sive ante iudicium, sive post iudicium acceptum, tenetur. §. 3. Sed et constitutio Imperatoris nostri, quae scripta est ad Cassium Sabinum, prohibuit iudici vel adversario in publicis, vel privatis, vel fiscalibus causis pecuniam dare, et ex hac causa litem perire iussit. Et tractari potest, si adversarius non per calumniam, sed transigendi animo accepit, an constitutio cesset? Et puto cessare, sicuti hoc quoque iudicium; neque enim transactionibus est interdictum, sed sordidis concussionibus. §. 4. Pecuniam autem accepisse dicemus, etiamsi aliquid pro pecunia acceptum.

II. *Paulus libro X. ad Edictum.* Quin etiam si quis obligatione liberatus sit, potest videri accepisse. Idemque si gratuita pecunia utenda data sit, aut minoris locata venditave res sit. Nec refert, ipse pecuniam acceperit, an alii dari iusserit, vel acceptum suo nomine ratum habuerit.

III. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Et generaliter idem erit, si quid omnino compendii sensit propter hoc, sive ab adversario, sive ab alio quocunque. §. 1. Si igitur accepit, ut negotium faceret, sive fecit sive non fecit, tenetur; et qui accepit, ne faceret, etsi fecit, tenetur. §. 2. Hoc edicto tenetur etiam is, qui depectus est. Depectus autem dicitur turpiter pactus. §. 3. Illud erit notandum, quod, qui dedit pecuniam, ut negotium quis pateretur, non habebit ipse repetitionem, (turpiter enim fecit) sed ei dabitur petitio, propter quem datum est, ut calumnia ei fiat. Quare si quis et a te pecuniam acceperit, ut mihi negotium faceret, et a me, ne mihi faceret, duobus iudiciis mihi tenebitur.

IV. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Haec actio heredi quidem non competit, quia sufficere ei debet, quod eam pecuniam, quam defunctus dedit, repetere potest.

V. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* In heredem autem competit in id, quod ad eum pervenit. Nam est constitutum, turpia lucra heredibus quoque extorqueri, licet crimina exstinguantur; utputa ob falsum testimonium, vel iudici ob gratiosam sententiam datum et heredi extorquebitur, et si quid aliud scelere quaesitum. §. 1. Sed etiam praeter hanc actionem condictio competit, si sola turpitudo accipientis versetur; nam si et dantis, melior causa erit possidentis. Quaeritur, si fuerit condictum, utrum tollatur haec actio, an vero in triplum danda sit, an exemplo furis et in quadruplum actionem damus et condictionem? Sed puto sufficere alterutram actionem. Ubi autem condictio competit, ibi non est necesse post annum dare in factum actionem.

VI. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Annus autem in persona quidem eius, qui dedit pecuniam, ne secum ageretur, ex eo tempore cedit, ex quo dedit, si modo potestas ei fuerit experiendi. In illius vero persona, cum quo ut agatur, alius pecuniam dedit, dubitari potest, utrum ex die datae pecuniae numerari debeat, an potius, ex quo cognovit datam esse? quia qui nescit, is videtur experiendi potestatem non habere. Et verius est, ex eo annum numerari, ex quo cognovit.

VII. *Paulus libro X. ad Edictum.* Si quis ab alio acceperit pecuniam, ne mihi negotium faceret, siquidem mandatu meo ei datum est, vel a procuratore meo omnium rerum, vel ab eo, qui negotium meum gerere volebat, et ratum habui, ego dedisse intelligor. Si autem non mandatu meo alius ei, licet misericordiae causa, dederit, ne fieret, neque ratum habui, tunc et ipsum repetere, et me in quadruplum agere posse. §. I. Si, ut filiofamilias negotium fieret, acceptum est, et patri actio danda est. Item si filiusfamilias pecuniam acceperit, ut faceret negotium vel non faceret, in ipsum iudicium dabitur. Et si alius non meo mandatu ei dederit, ne fiat, tunc et ipsum repetere, et me in quadruplum agere posse. §. 2. Cum publicanus mancipia retinet, dataque ei pecunia est, quae non debetur, et ipse ex hac parte edicti in factum actione tenetur.

VIII. *Ulpianus libro IV. Opinionum.* Si ab eo, qui innocens fuit, sub specie criminis alicuius, quod in eo probatum non est, pecuniam acceptam is, cuius de ea re notio est, edoctus fuerit, id, quod illicite extortum est, secundum edicti formam, quod de his est, qui pecuniam, ut negotium facerent aut non facerent, accepisse dicentur, restitui iubeat et ei, quid id commisit, pro modo delicti poenam irroget.

IX. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* De servo, qui accusatur, si postuletur, quaestio habetur; quo absoluto, in duplum pretii accusator domino damnatur. Sed et citra pretii aestimationem quaeritur de calumnia eius. Separatum est enim calumniae crimen a damno, quod in servo propter quaestionem domino datum est.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM LIBER QUARTUS.

TIT. I. DE IN INTEGRUM RESTITUTIONIBUS.

I. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Utilitas huius tituli non eget commendatione; ipse enim se ostendit. Nam sub hoc titulo plurifariam Praetor hominibus vel lapsis vel circumscriptis subvenit, sive metu, sive calliditate, sive aetate, sive absentia inciderint in captionem;

II. *Paulus libro I. Sententiarum.* Sive per status mutationem, aut iustum errorem.

III. *Modestinus libro VIII. Pandectarum.* Omnes in integrum restitutiones causa cognita a Praetore promittuntur, scilicet ut iustitiam earum causarum examinet, an verae sint, quarum nomine singulis subvenit.

IV. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Scio illud a quibusdam observatum, ne propter satis minimam rem vel summam, si maiori rei vel summae praeiudicetur, audiatur is, qui in integrum restitui postulat.

V. *Paulus libro VII. ad Edictum.* Nemo videtur re exclusus, quem Praetor in integrum se restituturum pollicetur.

VI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Non solum minorum, verum eorum quoque, qui reipublicae causa abfuerunt, item omnium, qui ipsi potuerunt restitui in integrum, successores in integrum restitui possunt, et ita saepissime est constitutum. Sive igitur heres sit, sive is, cui hereditas restituta est, sive filiifamilias militis successor, in integrum restitui poterit. Proinde et si minor in servitutem redigatur vel ancilla fiat, dominis eorum dabitur (non tamen ultra tempus statutum) in integrum restitutio. Sed et si forte hic minor erat captus in hereditate, quam adierat, Iulianus libro septimo decimo Digestorum scribit, abstinendi facultatem dominum posse habere non solum aetatis beneficio, verum et si aetas non patrocinetur, quia non adipiscendae hereditatis gratia legum beneficio usi sunt, sed vindictae gratia.

VII. *Marcellus libro III. Digestorum.* Divus Antoninus Marcio Avito, Praetori, de succurrendo ei, qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit: *Etsi nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen, ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est. Itaque si citatus non respondit, et ob hoc more pronuntiatum est, confestim autem pro tribunali te sedentem adiit, existimari potest, non sua culpa, sed parum exaudita voce praeconis defuisse, ideoque restitui potest.* §. 1. Nec intra has solum species consistit huius generis auxilium; etenim et deceptis sine culpa sua, maxime si fraus ab adversario intervenerit, succurri oportebit, quum etiam de dolo malo actio competere soleat, et boni Praetoris est, potius restituere litem, ut et ratio et aequitas postulabit, quam actionem famosam constituere, ad quam tunc demum descendendum est, quum remedio locus esse non potest.

VIII. *Macer libro II. de Appellationibus.* Inter minores viginti quinque annis, et eos, qui reipublicae causa absunt, hoc interest, quod minores annis, etiam qui per tutores curatoresve suos defensi sunt, nihilominus in integrum contra rempublicam restituuntur, cognita scilicet causa, ei vero, qui reipublicae causa absit, ceteris quoque, qui in eadem causa habentur, si per procuratores suos defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subveniri solet, ut appellare his permittatur.

TIT. II. QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT.

I. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT, RATUM NON HABEBO. Olim ita edicebatur: QUOD VI METUSVE CAUSA. Vis enim fiebat mentio propter necessitatem impositam contrariam voluntati, metus autem propter instantis vel futuri periculi causa mentis trepidationem. Sed postea detracta est vis mentio ideo, quia, quodcunque vi atroci fit, id metu fieri videatur.

II. *Paulus libro I. Sententiarum.* Vis autem est maioris rei impetus, qui repelli non potest.

III. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Continet igitur haec clausula et vim, et metum; et si quis vi compulsus aliquid fecit, per hoc edictum restituitur. §. 1. Sed vim accipimus atrocem, et eam, quae adversus bonos mores fiat, non eam, quam magistratus recte intulit, scilicet iure licito, et iure honoris, quem sustinet. Ceterum si per iniuriam quid fecit populi Romani magistratus, vel provinciae Praeses, Pomponius scribit, hoc edictum locum habere; *si forte,* inquit, *mortis aut verberum terrore pecuniam alicui extorserit.*

IV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Ego puto etiam servitutis timorem, similiumque admittendum.

V. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Metum accipiendum, Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed maioris mali.

VI. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Metum autem non vani hominis, sed qui merito et in homine constantissimum cadat, ad hoc edictum pertinere, dicemus.

VII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Nec timorem infamiae hoc edicto contineri, Pedius dicit libro septimo, neque alicuius vexationis timorem per hoc edictum restitui. Proinde si quis meticulosus rem nullam frustra timuerit, per hoc edictum non restituitur, quoniam neque vi, ne-

que metu factum est. §. 1. Proinde si quis in furto vel adulterio deprehensus, vel in alio flagitio, vel dedit aliquid, vel se obligavit, Pomponius libro vicesimo octavo recte scribit, posse eum ad hoc edictum pertinere; timuit enim vel mortem, vel vincula, quanquam non omnem adulterum liceat occidere vel furem, nisi se telo defendat, sed potuerunt vel non iure occidi, et ideo iustus fuit metus. Sed et si, ne prodatur ab eo, qui deprehendit, alienaverit, succurri ei per hoc edictum videtur, quoniam, si proditus esset, potuerit ea pati, quae diximus.

VIII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Isti quidem et in legem Iuliam incidunt, qui quid pro comperto stupro acceperunt, Praetor tamen etiam ut restituant intervenire debet; nam et gestum est malo more, et Praetor non respicit, an adulter sit, qui dedit, sed hoc solum, quod hic accepit metu mortis illato. §. 1. Si is accipiat pecuniam, qui instrumenta status mei interversurus est, nisi dem, non dubitatur, quin maximo metu compellar; utique si iam in servitutem petor, et illis instrumentis perditis liber pronuntiari non possum. §. 2. Quodsi dederit, ne stuprum patiatur, vir seu mulier, hoc edictum locum habet, quum viris bonis iste metus maior, quam mortis, esse debeat. §. 3. Haec, quae diximus ad edictum pertinere, nihil interest, in se quis veritus sit, an in liberis suis, quum pro affectu parentes magis in liberis terreantur.

IX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Metum autem praesentem accipere debemus, non suspicionem inferendi eius, et ita Pomponius libro vicesimo octavo scribit. Ait enim: metum illatum accipiendum, si illatus est timor ab aliquo. Denique tractat: si fundum meum dereliquero, audito, quod quis cum armis veniret, an huic edicto locus sit? Et refert: Labeonem existimare, edicto locum non esse; sed et unde vi interdictum cessare, quoniam non videor vi deiectus, qui deiici non exspectavi, sed profugi. Aliter atque si postea, quam armati ingressi sunt, tunc discessi; huic enim edicto locum fore. Idem ait: et si forte adhibita manu in meo solo per vim aedificet, et interdictum quod vi aut clam, et hoc edictum locum habere, scilicet quoniam metu patior id te facere. Sed et si per vim tibi possessionem tradidero, dicit Pomponius, huic edicto locum esse. §. 1. Animadvertendum est autem, quod Praetor hoc edicto generaliter et in rem loquitur, nec adiicit, a quo gestum; et ideo, sive singularis sit persona, quae metum intulit, vel populus, vel curia, vel collegium, vel corpus, huic edicto locus erit. Sed licet vim factam a quocunque Praetor complectatur, eleganter tamen Pomponius ait: si, quo magis te de vi hostium, vel latronum, vel populi tuerer vel liberarem, aliquid a te accepero, vel te obligavero, non debere me hoc edicto teneri, nisi ipse hanc tibi vim summisi; ceterum si alienus sum a vi, teneri me non debere; ego enim operae potius meae mercedem accepisse videor. §. 2. Idem Pomponius scribit: quosdam bene putare, etiam servi manumissionem, vel aedificii depositionem, quam quis coactus fecit, ad restitutionem huius edicti porrigendem esse. §. 3. Sed quod Praetor ait: *Ratum non habebo*, quatenus accipiendum est? videamus. Et quidem aut imperfecta res est, licet metus intervenerit, utputa stipulationem numeratio non est secuta, aut perfecta, si post stipulationem et numeratio facta est, aut per metum accepto debitor liberatus est, vel quid simile contigerit, quod negotium perficeret. Et Pomponius scribit: in negotiis quidem perfectis et exceptionem, interdum et actionem competere, in imperfectis autem solam exceptionem. Sed ex facto scio, quum Campani metu cuidam illato extorsissent cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab Imperatore nostro, posse eum a Praetore in integrum restitutionem postulare, et Praetorem me assidente interlocutum esse, ut, sive actione vellet adversus Campanos experiri, esse propositam, sive exceptione adversus petentes, non deesse exceptionem. Ex qua constitutione colligitur, ut, sive perfecta sive imperfecta res sit, et actio, et exceptio detur. §. 4. Volenti autem datur et in rem actio, et in personam, rescissa acceptilatione vel alia liberatione. §. 5. Item Iulianus libro tertio Digestorum putat, eum, cui res metus causa tradita est, non solum restituere, verum et te dolo repromittere debere. §. 6. Licet tamen in rem actionem dandam existimemus, quia res in bonis est eius, qui vim passus est, verum non sine ratione dicetur, si in quadruplum quis egerit, finiri in rem actionem, vel contra. §. 7. Ex hoc edicto restitutio facienda est in integrum officio iudicis, id est ut, si per vim res tradita sit, retradatur, et de dolo, sicut dictum est, repromittatur, ne forte deterior res sit facta. Et si acceptilatione liberatio intervenerit, restituenda erit in pristinum statum obligatio; usque adeo, ut Iulianus scribat libro quarto Digestorum: si pecunia, quae debita fuit, accepto per vim facta sit, nisi vel solvatur, vel restituta obligatione iudicium accipiatur, quadruplo eum condemnandum. Sed et si per vim stipulanti promisero, stipulatio accepto facienda erit. Sed et si ususfructus vel servitutes amissae sint, restituendae erunt. §. 8. Quum autem haec actio in rem sit scripta, nec personam vim facientis coërceat, sed adversus omnes restitui velit, quod metus causa factum est, non immerito Iulianus a Marcello notatus est, scribens: si fideiussor vim intulit, ut accepto liberaretur, in reum non esse restituendam actionem, sed fideiussorem, nisi adversus reum quoque actionem restituat, debere in quadruplum condemnari. Sed est verius, quod Marcellus notat, etiam adversus reum competere hanc actionem, quum in rem sit scripta.

X. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Illud verum est, si ex facto debitoris metum adhibentis fideiussores acceptilatione liberati sint, etiam adversus fideiussores agi posse, ut se reponant in obligationem. §. 1. Si metu a te coactus acceptam tibi stipulationem fecerim, arbitratu iudicis, apud quem ex hoc edicto agitur, non solum illud continetur, ut in tua persona redintegretur obligatio, sed ut fideiussores quoque, vel eosdem vel alios non minus idoneos, adhibeas, praeterea ut et pignora, quae dederas, in eadem causa restituas.

XI. *Paulus libro IV. Iuliani Digestorum* notat: Si quis alius sine malitia fideiussoris, ut fideiussori accepto fieret, vim fecit, non tenebitur fideiussor, ut rei quoque obligationem restituat.

XII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Sed et partus ancillarum, et fetus pecorum, et fructus restitui, et omnem causam oportet; nec solum eos, qui percepti sunt, verum si plus ego percipere potui, et per metum impeditus sum, hoc quoque praestabitur. §. 1. Quaeri poterit, an etiam ei, qui vim fecerat, passo vim, restitui Praetor velit per hoc edictum ea, quae alienavit? Et Pomponius scribit libro vicesimo octavo: non oportere ei Praetorem opem ferre; *nam quum liceat*, inquit, *vim vi repellere, quod fecit, passus est.* Quare si metu te coëgerit sibi promittere, mox ego cum coëgero metu te accepto liberare, nihil esse, quod ei restituatur. §. 2. Iulianus ait: et eum, qui vim adhibuit debitori suo, ut ei solveret, hoc edicto non teneri, propter naturam quod metus causa actionis, quae damnum exigit; quamvis negari non possit, in legem Iuliam eum de vi incidisse, et ius crediti amisisse.

XIII. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Exstat enim decretum divi Marci, in haec verba: *Optimum est, ut, si quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris.* Quum Marcianus inde diceret: *vim nullam feci*, Caesar dixit: *tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est et tunc, quoties quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris, vel pecuniam debitam non ab ipso sibi sponte datam, sine ullo iudice, temere possidere vel accepisse, sibique ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit.*

XIV. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Item si, quum exceptione adversus te perpetua tutus essem, coëgero te acceptum mihi facere, cessare hoc edictum, quia nihil tibi abest. §. 1. Si quis non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur. Quadruplabitur autem omne, quodcunque restitui oportuit. Satis enim clementer cum reo Praetor egit, ut daret ei restituendi facultatem, si vult poenam evitare. Post annum vero in simplum actionem pollicetur; sed non semper, sed causa cognita. §. 2. In causae autem cognitione versatur, ut, si alia actio non sit, tunc haec detur; et sane quum per metum facta iniuria anno quidem utili exoleverit, idonea esse causa debet, ut post annum actio haec dari debeat. Alia autem actio esse sic potest: si is, cui vis admissa est, decesserit, heres eius habet hereditatis petitionem, quoniam pro possessore qui vim intulit possidet. Propter quod heredi non erit quod metus causa actio, quamvis, si annus largiretur, etiam he-

res in quadruplum experiri possit. Ideo autem successoribus datur, quoniam et rei habet persecutionem. §. 3. In hac actione non quaeritur, utrum is, qui convenitur, an alius metum fecerit; sufficit enim hoc docere, metum sibi illatum vel vim, et ex hac re eum, qui convenitur, etsi crimine caret, lucrum tamen sensisse. Nam quum metus habeat in se ignorantiam, merito quis non adstringitur, ut designet, quis ei metum vel vim adhibuerit; et ideo ad hoc tantum actor adstringitur, ut doceat, metum in causa fuisse, ut alicui acceptam pecuniam faceret, vel rem traderet, vel quid aliud faceret. Nec cuiquam iniquum videatur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari, quia non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. §. 4. Haec autem actio quum arbitraria sit, habet reus licentiam usque ad sententiam ab arbitro datam restitutionem, secundum quod supra diximus, rei facere; quodsi non fecerit, iure meritoque quadrupli condemnationem patietur. §. 5. Aliquando tamen, etsi metus adhibitus proponatur, arbitrium absolutionem affert. Quid enim, si metum quidem Titius adhibuit me non conscio, res autem ad me pervenit, et haec in rebus humanis non est sine dolo malo meo, nonne iudicis officio absolvar? Ita et si servus in fuga est, aeque iudicis officio, si cavero, me, si in meam potestatem pervenerit, restituturum, absolvi debebo. Unde quidam putant, bonae fidei emtorem ab eo, qui vim intulit, comparantem non teneri, nec eum, qui dono accepit, vel cui res legata est. Sed rectissime Viviano videtur, etiam hos teneri, ne metus, quem passus sum, mihi captiosus sit. Pedius quoque libro octavo scribit: arbitrium iudicis in restituenda re tale esse, ut eum quidem, qui vim admisit, iubeat restituere, etiamsi ad alium res pervenit, eum autem, ad quem pervenit, etiamsi alius metum fecit; nam in alterius praemium verti alienum metum non oportet. §. 6. Labeo ait: si quis per metum reus sit constitutus, et fideiussorem volentem dederit, et ipse, et fideiussor liberatur. Si solus fideiussor metu accessit, non etiam reus, solus fideiussor liberabitur. §. 7. Quadruplatur autem id, quanti ea res erit, id est cum fructibus et omni causa. §. 8. Si quis per vim sisti promittendo, postea fideiussorem adhibeat, is quoque liberatur. §. 9. Sed et si quis per vim stipulatus, quum acceptum non faceret, fuerit in quadruplum condemnatus, ex stipulatu cum agentem adversus exceptionem replicatione adiuvari, Iulianus putat, quum in quadruplo et simplum sit reus consecutus. Labeo autem, etiam post quadrupli actionem nihilominus exceptione summovendum eum, qui vim intulit, dicebat. Quod quum durum videatur, ita temperandum est, ut tam tripli condemnatione plectatur, quam acceptilationem omnimodo facere compellatur. §. 10. Quatenus autem diximus quadruplo simplum inesse, sic hoc disponendum est, ut in condemnatione quadrupli res quidem omnimodo contineatur, et eius restitutio fiat, poena autem usque ad triplum praestetur. §. 11. Quodsi homo sine dolo malo et culpa eius, qui vim intulit, et condemnatus est, periit, in hoc casu a rei condemnatione ideo relaxabitur, si intra tempora iudicati actionis moriatur, quia tripli poena propter facinus satisfacere cogitur. Pro eo autem, qui in fuga esse dicitur, cautio ab eo extorquenda est, quatenus et persequatur, et omnimodo eum restituat, et nihilominus in rem, vel ad exhibendum, vel si qua alia ei competit actio ad eum recipiendum, integra ei, qui vim passus est, servabitur, ita tamen, ut, si dominus eum quoquo modo receperit, is, qui ex stipulatione convenitur, exceptione tutus fiat. Haec si post condemnationem; si autem ante sententiam homo sine dolo malo et culpa mortuus fuerit, tenebitur, idque his verbis edicti: NEQUE EA RES ARBITRIO IUDICIS RESTITUETUR. Ergo si in fuga sit servus sine dolo malo et culpa eius, cum quo agitur, cavendum est per iudicem, ut eum servum persecutus reddat. Sed et si non culpa eius, quocum agitur, obierit, si tamen peritura res non fuit, si metum non adhibuisset, tenebitur reus, sicut in interdicto unde vi vel quod vi aut clam observatur. Itaque interdum hominis mortui pretium recipit, quanti eum venditurus fuit, si vim passus non esset. §. 12. Qui vim intulit, quum possessionem a me sit consecutus, fur non est, quamvis, qui vi rapuit, fur improbior esse videatur, ut Iuliano placet. §. 13. Eum, qui metum fecit, et de dolo teneri, certum est, et ita Pomponius, et consumi alteram actionem per alteram, exceptione in factum opposita. §. 14. Iulianus ait: quod interest quadruplari solum, et ideo eum, qui ex causa fideicommissi quadraginta debebat, si trecenta promiserit per vim, et solverit, ducentorum sexaginta quadruplum consecuturum; in his enim cum effectu vim passus est. §. 15. Secundum haec si plures metum adhibuerint, et unus fuerit conventus, siquidem sponte rem ante sententiam restituerit, omnes liberati sunt. Sed etsi id non fecerit, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est, etiam sic perimi adversus ceteros quod metus causa actionem;

XV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Aut in id dabitur adversus ceteros actio, quod minus ab illo exactum sit.

XVI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Quod diximus, si plures metum admiserunt, idem dicendum erit, et si ad alium res pervenit, alter metum adhibuit. §. 1. Sed si servi metum adhibuerint, noxalis quidem actio ipsorum nomine erit, poterit autem quis et dominum, ad quem res pervenerit, convenire; qui conventus sive rem, sive, secundum quod iam dictum est, quadruplum praestiterit, proderit et servis. Si vero noxali conventus maluerit noxae dedere, nihilominus ipse poterit conveniri, si ad eum res pervenit. §. 2. Haec actio heredi ceterisque successoribus datur, quoniam rei habet persecutionem. In heredem autem et ceteros in id, quod pervenit ad eos, datur non inmerito; licet enim poena ad heredem non transeat, attamen quod turpiter vel scelere quaesitum est, ut et est rescriptum, ad compendium heredis non debet pertinere.

XVII. *Paulus libro I. Quaestionum.* Videamus ergo, si heres, ad quem aliquid pervenit, consumserit id, quod pervenit, desinat teneri, an vero sufficiat, semel pervenisse? Et si consumto eo decesserit, utrum adversus heredem eius omnimodo competat haec actio, quoniam hereditariam suscepit obligationem, an non sit danda, quoniam ad secundum heredem nihil pervenit? Et melius est, omnimodo competere in heredem heredis actionem; sufficit enim, semel pervenisse ad proximum heredem, et quod perpetua actio esse coepit. Alioquin dicendum erit, nec ipsum qui consumsit, quod ad eum pervenit, teneri.

XVIII. *Iulianus libro LXIV. Digestorum.* Si ipsa res, quae ad alium pervenit, interiit, non esse locupletiorem dicemus. Sin vero in pecuniam aliamve rem conversa sit, nihil amplius quaerendum est, quis exitus sit, sed omnimodo locuples factus videtur, licet postea deperdat. Nam et Imperator Titus Antoninus Claudio Frontino de pretiis rerum hereditariarum rescripsit: ob id ipsum peti ab eo hereditatem posse, quia, licet res, quae in hereditate fuerant, apud eum non sint, tamen pretium earum, locupletem eum vel saepius mutata specie faciendo, perinde obliget, ac si corpora ipsa in eadem specie mansissent.

XIX. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Quod autem in heredem catenus pollicetur actionem Proconsul, quatenus ad eum pervenerit, intelligendum est ad perpetuo dandam actionem pertinere.

XX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Quantum autem ad heredem pervenerit, litis contestatae tempore spectabitur, si modo certum sit, aliquid pervenisse. Idem, et si in ipsius, qui vim intulit, corpus patrimonii sic pervenerit aliquid, ut certum sit, ad heredem perventurum. Idem, si debitor liberatus est.

XXI. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Si mulier contra patronum suum ingrata facta, sciens se ingratam, quum de suo statu periclitabatur, aliquid patrono dederit vel promiserit, ne in servitutem redigatur, cessat edictum, quia hunc sibi metum ipsa infert. §. 1. Quod metus causa gestum erit, nullo tempore Praetor ratum habebit. §. 2. Qui possessionem non sui fundi tradidit, non quanti fundus, sed quanti possessio est, eius quadruplum, vel simplum cum fructibus consequetur. Aestimatur enim, quod restitui oportet, id est quod abest; abest autem nuda possessio cum suis fructibus, quod et Pomponius scribit. §. 3. Si dos metu promissa sit, non puto nasci obligationem, quia est verissimum, nec talem promissionem dotis ullam esse. §. 4. Si metu coactus sim ab emtione vel locatione discedere, videndum est, an nihil sit actum, et antiqua obligatio remaneat, an hoc simile sit acceptilationi? quia nulla bonae fidei obligatione possimus niti, quum finita sit, dum amittitur. Et magis est, ut similis species acceptilationi sit, et ideo Praetoria actio nascatur. §. 5. Si metu coactus adii hereditatem, puto me heredem effici, quia

quamvis, si liberum esset, noluissem, tamen coactus volui; sed per Praetorem restituendus sum, ut abstinendi mihi potestas tribuatur. §. 6. Si coactus hereditatem repudiem, duplici via Praetor mihi succurrit, aut utiles actiones quasi heredi dando, aut actionem quod metus causa praestando, ut, quam viam ego elegerim, haec mihi pateat.

XXII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est.

XXIII. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Non est verisimile, compulsum in urbe inique indebitum solvisse eum, qui claram dignitatem se habere praetendebat, quum potuerit ius publicum invocare, et adire aliquem potestate praeditum, qui utique vim eum pati prohibuisset; sed huiusmodi praesumtioni debet apertissimas probationes violentiae opponere. §. 1. Si iusto metu perterritus cognitione iudicis, ad quem ut vinctus iret, potens adversarius minabatur, id, quod habere licebat, compulsus vendidit, res suae aequitati per Praesidem provinciae restituitur. §. 2. Si foenerator inciviliter custodiendo athletam, et a certaminibus prohibendo, cavere compulerit ultra quantitatem debitae pecuniae, his probatis, competens iudex rem suae aequitati restitui decernet. §. 3. Si quis, quod adversario non debebat, delegante eo per vim, apparitione Praesidis interveniente, sine notione iudicis coactus est dare, iudex inciviliter extorta restitui ab eo, qui rei damnum praestiterit, iubeat. Quodsi debitor satisfecit simplici iussione, et non cognitione habita, quamvis non extra ordinem exactionem fieri, sed civiliter oportuit, tamen quae solutioni debitarum ab eo quantitatum profecerunt, revocare incivile est.

TIT. III.
DE DOLO MALO.

I. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Hoc edicto Praetor adversus varios et dolosos, qui aliis obfuerunt calliditate quadam, subvenit, ne vel illis malitia sua sit lucrosa, vel istis simplicitas damnosa. §. 1. Verba autem edicti talia sunt: QUAE DOLO MALO FACTA ESSE DICENTUR, SI DE HIS REBUS ALIA ACTIO NON ERIT, ET IUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, IUDICIUM DABO. §. 2. Dolum malum Servius quidem ita definit: machinationem quandam alterius decipiendi causa, quum aliud simulatur et aliud agitur. Labeo autem ait: posse et sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur, posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari, sicuti faciunt, qui per eiusmodi dissimulationem servant et tuentur vel sua vel aliena. Itaque ipse sic definit: dolum malum esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam. Labeonis definitio vera est. §. 3. Non fuit autem contentus Praetor *dolum* dicere, sed adiecit *malum*, quoniam veteres dolum etiam bonum dicebant, et pro solertia hoc nomen accipiebant, maxime si adversus hostem latronemve quis machinaretur. §. 4. Ait Praetor: *si de his rebus alia actio non erit.* Merito Praetor ita demum hanc actionem pollicetur, si alia non sit, quoniam famosa actio non temere debuit a Praetore decerni, si sit civilis vel honoraria, qua quis possit experiri. Usque adeo, ut et Pedius libro octavo scribat: etiam si interdictum sit, quo quis experiri, vel exceptio, qua se tueri possit, cessare hoc edictum. Idem et Pomponius libro vicesimo octavo, et adiicit: etsi stipulatione tutus sit quis, eum actionem de dolo habere non posse, utputa si de dolo stipulatus sit. §. 5. Idem Pomponius ait: etsi actionem in nos dari non oporteat, veluti si stipulatio tam turpis dolo malo facta sit, ut nemo daturus sit ex ea actionem, non debere laborare, ut habeam de dolo malo actionem, quum nemo sit adversus me daturus actionem. §. 6. Idem Pomponius refert: Labeonem existimare, etiam si quis in integrum restitui possit, non debere ei hanc actionem competere, et si alia actio tempore finita sit, hanc competere non debere, sibi imputaturo eo, qui agere supersedit, nisi in hoc quoque dolus malus admissus sit, ut tempus exiret. §. 7. Si quis, quum actionem civilem haberet vel honorariam in stipulatum deductam, eam acceptilatione vel alio modo sustulerit, de dolo experiri non poterit, quoniam habuit aliam actionem, nisi in amittenda actione dolum malum passus est. §. 8. Non solum autem si adversus eum sit alia actio, adversus quem de dolo quaeritur,

II. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Vel ab eo res servari poterit,

III. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Non habet hoc edictum locum, verum etiam si adversus alium,

IV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Sit actio, vel si ab alio res mihi servari poterit.

V. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Ideoque si quis pupillus a Titio, tutore auctore colludente, circumscriptus sit, non debere eum de dolo actionem adversus Titium habere, quum habeat tutelae actionem, per quam consequatur, quod sua intersit. Plane si tutor solvendo non sit, dicendum erit, de dolo actionem dari ei.

VI. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Nam is nullam videtur actionem habere, cui propter inopiam adversarii inanis actio est.

VII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Et eleganter Pomponius haec verba: *si alia actio non sit*, sic excipit, quasi res alio modo ei, ad quem ea res pertinet, salva esse non possit. Nec videtur huic sententiae adversari, quod Iulianus libro quarto scribit: si minor annis viginti quinque consilio servi circumscriptus eum vendiderit cum peculio, emtorque eum manumiserit, dandam in manumissum de dolo actionem. Hoc enim sic accipimus, carere dolo emtorem, ut ex emto teneri non possit, aut nullam esse venditionem, si in hoc ipso, ut venderet, circumscriptus est; et quod minor proponitur, non inducit in integrum restitutionem; nam adversus manumissum nulla in integrum restitutio potest locum habere. §. 1. Secundum quae, et si poenali actione indemnitati eius consuli possit, dicendum erit, cessare de dolo actionem. §. 2. Pomponius autem, etiam si popularis actio sit, cessare de dolo ait actionem. §. 3. Non solum autem si alia actio non sit, sed et si dubitetur, an alia sit, putat Labeo, de dolo dandam actionem, et affert talem speciem: Qui servum mihi debebat vel ex venditione, vel ex stipulatu, venenum ei dedit, et sic eum tradidit, vel fundum, et dum tradit, imposuit ei servitutem, vel aedificia diruit, arbores excidit vel exstirpavit. Ait Labeo: sive cavit de dolo, sive non, dandam in eum de dolo actionem, quoniam si cavit, dubium est, an competat ei ex stipulatu actio. Sed est verius, siquidem de dolo cautum est, cessare actionem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio. Si non est cautum, in ex emto quidem actione cessat de dolo actio, quoniam est ex emto; in ex stipulatu vero de dolo actio necessaria est. §. 4. Si servum usuarium proprietarius occidit, legis Aquiliae actioni et ad exhibendum accedit, si possidens proprietarius occidit, ideoque cessat de dolo actio. §. 5. Item si servum legatum heres ante aditam hereditatem occiderit, quoniam prius, quam factus sit legatarii, interemtus est, cessat legis Aquiliae actio; de dolo autem actio, quocunque tempore eum occiderit, cessat, quia ex testamento actio competit. §. 6. Si quadrupes tua dolo alterius damnum mihi dederit, quaeritur, an de dolo habeam adversus eum actionem? Et placuit mihi, quod Labeo scribit: si dominus quadrupedis non sit solvendo, dari debere de dolo actionem; quamvis, si noxae deditio sit secuta, non putem dandam, nec in id, quod excedit. §. 7. Idem Labeo quaerit: Si compeditum servum meum, ut fugeret, solveris, an de dolo actio danda sit? Et ait Quintus apud eum notans: si non misericordia ductus fecisti, furti teneris; si misericordia, in factum actionem dari debere. §. 8. Servus pactionis pro libertate reum domino dedit ea conditione, ut post libertatem transferatur in eum obligatio; manumissus non patitur in se obligationem transferri. Pomponius scribit: locum habere de dolo actionem; sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transferatur, dicendum, ait, patronum exceptione a reo summovendum. Ego moveor; quemadmodum enim de dolo actio dabitur, quum sit alia actio? nisi forte quis dicat, quoniam exceptione patronus summoveri potest, si agat cum reo, debere dici, quasi nulla actio sit, quae exceptione repellitur, de dolo decernendam. Atqui patronus tunc summovetur, si nolit expromissorem ipsum manumissum accipere. Expromissori plane adversus manumissum dari debebit de dolo actio, aut si non sit solvendo expromissor, domino dabitur. §. 9. Si dolo malo procurator passus sit vincere adversarium meum, ut absolveretur, an de dolo mihi actio adversus eum, qui vicit, competat? potest quaeri. Et puto, non competere, si paratus sit reus transferre iudicium in se sub exceptione hac: *si collusum sit;* alio-

quin de dolo actio erit danda, scilicet si cum procuratore agi non possit, quia non esset solvendo. §. 10. Idem Pomponius refert: Caecidianum Praetorem non dedisse de dolo actionem adversus eum, qui affirmaverat, idoneum esse eum, cui mutua pecunia dabatur. Quod verum est; nam nisi ex magna et evidenti calliditate non debet de dolo actio dari.

VIII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Quodsi, quum scires eum facultatibus labi, tui lucri gratia affirmasti, mihi idoneum esse, merito adversus te, quum mei decipiendi gratia alium falso laudasti, de dolo iudicium dandum est.

IX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si quis affirmavit, minimam esse hereditatem, et ita eam ab herede emit, non est de dolo actio, quum ex vendito sufficiat. §. 1. Si autem mihi persuaseris, ut repudiem hereditatem, quasi minus solvendo sit, vel ut optem servum, quasi melior eo in familia non sit, dico, de dolo dandam, si callide hoc feceris. §. 2. Item si tabulae testamenti, ne de inofficioso diceretur, diu suppressae sint, mox mortuo filio prolatae, heredes filii adversus eos, qui suppresserunt, et lege Cornelia, et de dolo posse experiri. §. 3. Labeo libro trigesimo septimo Posteriorum scribit: si oleum tuum quasi suum defendat Titius, et tu hoc oleum deposueris apud Seium, ut is hoc venderet, et pretium servaret, donec inter vos diiudicetur, cuius oleum esset, neque Titius velit iudicium accipere, quoniam neque mandati, neque sequestraria Seium convenire potes nondum impleta conditione depositionis, de dolo adversus Titium agendum. Sed Pomponius libro vicesimo septimo scribit: posse cum sequestro praescriptis verbis actione agi, vel, si is solvendo non sit, cum Titio de dolo; quae distinctio vera esse videtur. §. 4. Et si servum pignoratum noxae mihi dederis, per iudicem absolutus de dolo teneris, si apparuerit, esse eum pignori datum. Haec de dolo actio noxalis erit; ideo Labeo quoque libro trigesimo Praetoris peregrini scribit: de dolo actionem servi nomine interdum de peculio, interdum noxalem dari. Nam si ea res sit, in qua dolus commissus est, ex qua de peculio daretur actio, tunc de peculio dandam; sin vero ea sit, ex qua noxalis, hoc quoque noxale futurum. §. 5. Merito causae cognitionem Praetor inseruit; neque enim passim haec actio indulgenda est. Nam ecce imprimis, si modica summa sit,

X. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Id est usque ad duos aureos,

XI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Non debet dari. §. 1. Sed et quibusdam personis non dabitur, utputa liberis vel libertis adversus parentes patronosve, quum sit famosa. Sed nec humili adversus eum, qui dignitate excellit, debet dari, puta plebeio adversus consularem receptae auctoritatis, vel luxurioso, atque prodigo, aut alias vili adversus hominem vitae emendatioris; et ita Labeo. Quid ergo est in horum persona? Dicendum est: in factum verbis temperandam de dolo actionem, ut bonae fidei mentio fiat.

XII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Ne ex dolo suo lucrentur.

XIII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Heredibus tamen horum personarum, item adversus heredes de dolo actio erit danda. §. 1. Item in causae cognitione versari Labeo ait, ne in pupillum de dolo detur actio, nisi forte nomine hereditario conveniatur. Ego arbitror, et ex suo dolo conveniendum, si proximus pubertati est, maxime si locupletior ex hoc factus est.

XIV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Quid enim, si impetraverit a procuratore petitoris, ut ab eo absolveretur? vel si de tutore accepto pecuniam acceperit? vel alia similia admiserit, quae non magnam machinationem exigunt?

XV. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Sed et ex dolo tutoris, si factus est locupletior, puto in eum dandam actionem, sicut exceptio datur. §. 1. Sed an in municipes de dolo detur actio? dubitatur. Et puto, ex suo quidem dolo non posse dari; quid enim municipes dolo facere possunt? sed si quid ad eos pervenit ex dolo eorum, qui res eorum administrant, puto dandam. De dolo autem decurionum in ipsos decuriones dabitur de dolo actio. §. 2. Item si quid ex dolo procuratoris ad dominum pervenerit, datur in dominum de dolo actio, in quantum ad eum pervenit, nam procurator ex dolo suo procul dubio tenetur.

§. 3. In hac actione designari oportet, cuius dolo factum sit, quamvis in metu non sit necesse.

XVI. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Item exigit Praetor, ut comprehendatur, quid dolo malo factum sit. Scire enim debet actor, in qua re circumscriptus sit, nec in tanto crimine vagari.

XVII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si plures dolo fecerint, et unus rem restituerit, omnes liberantur. Quodsi unus quanti ea res est praestiterit, puto, adhuc ceteros liberari. §. 1. Haec actio in heredem et ceteros successores datur duntaxat de eo, quod ad eos pervenit.

XVII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Arbitrio iudicis in hac quoque actione restitutio comprehenditur, et nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio, quanti ea res est. Ideo autem et hic, et in metus causa actione certa quantitas non adiicitur, ut possit per contumaciam suam tanti reus condemnari, quanti actor in litem iuraverit; sed officio iudicis debet in utraque actione taxatione iusiurandum refrenari. §. 1. Non tamen semper in hoc iudicio arbitrium iudicis dandum est. Quid enim, si manifestum sit, rem restitui non posse? veluti si servus dolo malo traditus defunctus sit. Ideoque protinus condemnari debet in id, quod interfuit actoris. §. 2. Si dominus proprietatis insulam, cuius ususfructus legatus erat, incenderit, non est de dolo actio, quoniam aliae ex hoc oriuntur actiones. §. 3. De eo, qui sciens commodasset falsa pondera, ut venditor emtori merces appenderet, Trebatius de dolo dabat actionem. Atqui si maiora pondera commodavit, id, quod amplius mercis datum est, repeti condictione potest; si minora, ut reliqua merx detur, ex emto agi potest, nisi si ea conditione merx venit, ut illis ponderibus traderetur, quum ille decipiendi causa affirmasset, se aequa pondera habere. §. 4. Si cuius dolo effectum est, ut lis temporibus legitimis transactis pereat, Trebatius ait, de dolo dandum iudicium, non ut arbitrio iudicis res restituatur, sed ut tantum actor consequatur, quanti eius interfuerit, id non esse factum, ne aliter observantibus lex circumscribatur. §. 5. Si servum, quem tu mihi promiseras, alius occiderit, de dolo malo actionem in eum dandam plerique recte putant, quia tu a me liberatus sis, ideoque legis Aquiliae actio tibi denegetur.

XIX. *Papinianus libro XXXVII. Quaestionum.* Si fideiussor promissum animal ante moram occiderit, de dolo actionem reddi adversus eum oportere, Neratius Priscus et Iulianus responderunt, quoniam debitore liberato, per consequentias ipse quoque dimittitur.

XX. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Servus tuus, quum tibi deberet, nec solvendo esset, hortatu tuo pecuniam mutuam a me accepit, et tibi solvit. Labeo ait: de dolo malo actionem in te dandam, quia nec de peculio utilis sit, quum in peculio nihil sit, nec in rem domini versum videatur, quum ob debitum dominus acceperit. §. 1. Si persuaseris mihi, nullam societatem tibi fuisse cum eo, cui heres sum, et ob id iudicio absolvi te passus sim, dandam mihi de dolo actionem, Iulianus scribit.

XXI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Quodsi deferente me iuraveris, et absolutus sis, postea periurium fuerit approbatum, Labeo ait, de dolo actionem in eum dandam, Pomponius autem, per iusiurandum transactum videri. Quam sententiam et Marcellus libro octavo Digestorum probat; stari enim religioni debet.

XXII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Nam sufficit periurii poena.

XXIII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Si legatarius, cui supra modum legis Falcidiae legatum est, heredi adhuc ignoranti substantiam hereditatis ultro iurando, vel quadam alia fallacia persuaserit, tanquam satis abundeque ad solida legata solvenda sufficiat hereditas, atque eo modo solida legata fuerit consecutus, datur de dolo actio.

XXIV. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si dolo acciderit eius, qui verba faciebat pro eo, qui de libertate contendebat, quo minus praesente adversario secundum libertatem pronuntiaretur, puto dandam de dolo actionem in eum, quia semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet.

XXV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Quum a te pecuniam peterem, eoque nomine iudicium acceptum esset, falso mihi persuasisti, tanquam eam pecuniam servo meo aut procuratori solvisses, eoque modo consecutus es, ut

consentiente me absolvereris. Quaerentibus nobis, an in te doli iudicium dari debeat? placuit, de dolo actionem non dari, quia alio modo mihi succurri potest; nam ex integro agere possum, et si obiiciatur exceptio rei iudicatae, replicatione iure uti potero.

XXVI. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* In heredem eatenus daturum se eam actionem Proconsul pollicetur, quatenus ad eum pervenerit, id est quatenus ex ea re locupletior ad eum hereditas venerit,

XXVII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Dolove malo eius factum est, quo minus perveniret.

XXVIII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Itaque si accepto lata sit tibi pecunia, omnimodo cum herede tuo agetur. At si res tibi tradita sit, si quidem mortuo te ea res exstitit, agetur cum herede tuo, si minus, non agetur. Sed utique in heredem perpetuo dabitur, quia non debet lucrari ex alieno damno. Cui conveniens est, ut et in ipsum, qui dolo commiserit, in id, quod locupletior esset, perpetuo danda sit in factum actio.

XXIX. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Sabinus putat, calculi ratione potius, quam maleficii, heredem conveniri; denique famosum non fieri, ideoque in perpetuum teneri oportere.

XXX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Neque causae cognitio in heredis persona erit necessaria.

XXXI. *Proculus libro II. Epistolarum.* Cum quis persuaserit familiae meae, ut de possessione decedat, possessio quidem non amittitur, sed de dolo malo iudicium in eum competit, si quid damni mihi acciderit.

XXXII. *Scaevola libro II. Digestorum.* Filius legatum sibi servum per praeceptionem rogatus manumittere post certum tempus, posteaquam rationes ipsi et coheredibus fratribus reddidisset, ante diem, et ante redditas rationes ad libertatem vindicta manumittendo perduxerat. Quaesitum est: an ex fideicommisso fratribus teneretur, ut rationes eorum pro portionibus redderet? Respondi: quum liberum fecisset, ex causa quidem fideicommissi non teneri, verum si ideo properasset manumittere, ne rationes fratribus redderet, posse de dolo actionem in eum exerceri.

XXXIII. *Ulpianus libro IV. Opinionum.* Rei, quam venalem possessor habebat, litem proprietatis adversarius movere coepit, et posteaquam opportunitatem emtoris, cui venumdari potuit, peremit, destitit. Placuit, possessori hoc nomine actionem in factum cum sua indemnitate competere.

XXXIV. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Si, quum mihi permisisses saxum ex fundo tuo eiicere, vel cretam, vel arenam fodere, et sumtum in hanc rem fecerim, et non patiaris me tollere, nulla alia, quam de dolo malo actio locum habebit.

XXXV. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Si quis tabulas testamenti apud se depositas post mortem testatoris deleverit, vel alio modo corruperit, heres scriptus habebit adversus eum actionem de dolo. Sed et his, quibus legata data sunt, danda erit de dolo actio.

XXXVI. *Marcianus libro II. Regularum.* Si duo dolo malo fecerint, invicem de dolo non agent.

XXXVII. *Ulpianus libro XLIV. ad Sabinum.* Quod venditor, ut commendet, dicit, sic habendum, quasi neque dictum, neque promissum sit. Si vero decipiendi emtoris causa dictum est, aeque sic habendum est, ut non nascatur adversus dictum promissumve actio, sed de dolo actio detur.

XXXVIII. *Idem libro V. Opinionum.* Quidam debitor epistolam quasi a Titio mitti creditori suo effecit, ut ipse liberaretur. Hac epistola creditor deceptus, Aquiliana stipulatione et acceptilatione liberavit debitorem. Postea epistola falsa vel inani reperta, creditor maior quidem annis viginti quinque de dolo habebit actionem, minor autem in integrum restituetur.

XXXIX. *Caius libro XXVII. ad Edictum provinciale.* Si te Titio obtuleris de ea re, quam non possidebas, in hoc, ut alius usucapiat, et iudicatum solvi satisdederis, quamvis absolutus sis, de dolo malo tamen teneberis; et ita Sabino placet.

XL. *Furius Anthianus libro I. ad Edictum.* Is, qui decepit aliquem, ut hereditatem non idoneam adiret, de dolo tenebitur, nisi fortasse ipse creditor erat, et solus erat; tunc enim sufficit contra eum doli mali exceptio.

TIT. IV.

DE MINORIBUS VIGINTI QUINQUE ANNIS.

I. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Hoc edictum Praetor naturalem aequitatem secutus proposuit, quo tutelam minorum suscepit. Nam quum inter omnes constet, fragile esse et infirmum huiusmodi aetatis consilium, et multis captionibus suppositum, multorum insidiis expositum, auxilium eis Praetor hoc edicto pollicitus est, et adversus captiones opitulationem. §. 1. Praetor edicit: QUOD CUM MINORE, QUAM VIGINTI QUINQUE ANNORUM NATU GESTUM ESSE DICETUR, UTI QUAEQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 2. Apparet, minoribus annis viginti quinque eum opem polliceri; nam post hoc tempus compleri virilem vigorem constat. §. 3. Et ideo hodie in hanc usque aetatem adolescentes curatorum auxilio reguntur, nec ante rei suae administratio eis committi debebit, quamvis bene rem suam gerentibus.

II. *Idem libro XIX. ad legem Iuliam et Papiam.* Nec per liberos suos rem suam maturius a curatoribus recipiant. Quod enim legibus cavetur, ut singuli anni per singulos liberos remittantur, ad honores pertinere, divus Severus ait, non ad rem suam recipiendam.

III. *Idem libro XI. ad Edictum.* Denique divus Severus et Imperator noster, huiusmodi Consulum vel Praesidum decreta quasi ambitiosa esse, interpretati sunt. Ipsi autem perraro minoribus rerum suarum administrationem extra ordinem indulserunt, et eodem iure utimur. §. 1. Si quis cum minore contraxerit, et contractus inciderit in id tempus, quo maior efficitur, utrum initium spectamus, an finem? Et placet, ut est et constitutum, si quis maior factus comprobaverit, quod minor gesserat, restitutionem cessare. Unde illud non ineleganter Celsus Epistolarum libro undecimo, et Digestorum secundo tractat, ex facto a Flavio Respecto, Praetore, consultus: minor annis viginti quinque, annos forte viginti quatuor agens, iudicium tutelae heredi tutoris dictaverat; mox factum, ut non finito iudicio, iam eo maiore effecto viginti quinque annis, tutoris heres absolutus proponeretur; in integrum restitutio desiderabatur. Celsus igitur Respecto suasit, non facile hunc quondam minorem in integrum restitui, sed si ei probaretur, calliditate adversarii id actum, ut maiore eo facto liberaretur. *Neque enim extremo*, inquit, *iudicii die videtur solum deceptus hic minor, sed totum hoc structum, ut maiore eo facto liberaretur.* Idem tamen confitetur: si levior sit suspicio adversarii, quasi dolose versati, non debere hunc in integrum restitui. §. 2. Scio etiam, illud aliquando incidisse: minor viginti quinque annis miscuerat se paternae hereditati, maiorque factus exegerat aliquid a debitoribus paternis; mox desiderabat restitui in integrum, quo magis abstineret paterna hereditate; contradicebatur ei, quasi maior factus comprobasset, quod minori sibi placuisset. Putavimus tamen restituendum in integrum, initio inspecto. Idem puto, et si alienam adiit hereditatem. §. 3. *Minore, quam viginti quinque annorum natu.* Videndum est, an etiam diem natalis sui adhuc ducimus, an horam, qua natus est? ut si captus sit, quum nondum compleverit, restituatur. Et ita erit dicendum, ut a momento in momentum tempus spectetur. Proinde et si bissexto natus est, sive priore, sive posteriore die, Celsus scripsit, nihil referre; nam id biduum pro uno die habetur, et posterior dies Kalendarum intercalatur. §. 4. Sed utrum solis patribusfamiliarum, an etiam filiisfamiliarum succurri debeat? videndum. Movet dubitationem, quod, si quis dixerit, etiam filiisfamiliarum in re peculiari subveniendum, efficiet, ut per eos etiam maioribus subveniatur, id est patribus eorum; quod nequaquam fuit Praetoris propositum. Praetor enim minoribus auxilium promisit, non maioribus. Ego autem verissimam arbitror sententiam existimantium, filiumfamilias minorem annis in integrum restitui posse ex his solis causis, quae ipsius intersint, puta si sit obligatus. Proinde si iussu patris obligatus sit, pater utique poterit in solidum conveniri; filius autem, quum et ipse possit vel in potestate manens, vel etiam emancipatus, vel exheredatus, in id, quod facere potest, (et quidem in potestate manens, etiam invito patre) ex condemnatione conveniri, auxilium impetrare debebit, si ipse conveniatur. Sed an hoc auxilium patri quoque prosit? ut solet interdum fideiussori eius prodesse, videamus. Et non puto profuturum. Si igitur

filius conveniatur, postulat auxilium; si patrem conveniat creditor, auxilium cessat, excepta mutui datione; in hac enim, si iussu patris mutuam pecuniam accepit, non adiuvatur. Proinde et si sine iussu patris contraxit, et captus est, siquidem pater de peculio conveniatur, filius non erit restituendus; si filius conveniatur, poterit restitui. Nec eo movemur, quasi intersit filii, peculium habere; magis enim patris, quam filii interest, licet aliquo casu ad filium peculium spectet, utputa si patris eius bona a fisco propter debitum occupata sunt; nam peculium eius ex constitutione divi Claudii separatur. §. 5. Ergo etiam filiamfamilias in dote captam, dum patri consentit, non statim dotem stipulanti, quam dedit, vel adhibenti aliquem, qui dotem stipularetur, puto restituendam, quoniam dos ipsius filiae proprium patrimonium est. §. 6. Si quis minor viginti quinque annis arrogandum se dederit, et in ipsa arrogatione se circumventum dicat, (finge enim a praedone eum hominem locupletem arrogatum) dico, debere eum audiri in integrum se restituentem. §. 7. Si quid minori fuerit filiofamilias legatum post mortem patris, vel fideicommissum relictum, et captus est, forte dum consensit patri paciscenti, ne legatum peteretur, potest dici, in integrum restituendum, quoniam ipsius interest propter spem legati, quod ei post mortem patris competit. Sed et si ei legatum sit aliquid, quod personae eius cohaeret, puta ius militiae, dicendum est, posse eum restitui in integrum; interfuit enim eius non capi, quum hanc patri non acquireret, sed ipse haberet. §. 8. Et si heres sit institutus, si a patre in diebus centum sit emancipatus, mox patrem debuerit certiorare, nec fecerit, quum posset, qui eum emancipasset, si cognovisset, dicendum erit, posse eum restitui in integrum, parato patre eum emancipare. §. 9. Pomponius adiicit: ex his causis, ex quibus in re peculiari filiifamilias restituuntur, posse et patrem, quasi heredem, nomine filii post obitum eius impetrare cognitionem. §. 10. Si autem filiusfamilias sit, qui castrense peculium habeat, procul dubio ex his, quae ad castrense peculium spectant, in integrum restituendus erit, quasi in proprio patrimonio captus. §. 11. Servus autem minor annis viginti quinque nullo modo restitui poterit, quoniam domini persona spectatur, qui sibi debebit imputare, cur minori rem commisit. Quare et si per impuberem contraxerit, idem erit dicendum, ut et Marcellus libro secundo Digestorum scribit. Et si forte libera peculii administratio minori servo sit concessa, maior dominus ex hac causa non restituetur.

IV. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Etenim quodcunque servus ita gerit, voluntate domini gerere intelligendus est, et magis hoc apparebit, si aut de institoria actione quaeratur, aut si proponatur, maiorem annis viginti quinque negotium aliquod gerendum minori mandasse, et illum in ea re deceptum esse.

V. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si tamen is servus fuit, cui fideicommissaria libertas debebatur praesens, et fuit captus, quum ce mora ei fit, poterit dici, Praetorem ei succurrere oportere.

VI. *Idem libro X. ad Edictum.* Minoribus viginti quinque annis subvenitur per in integrum restitutionem, non solum cum de bonis eorum aliquid minuitur, sed etiam cum intersit ipsorum, litibus et sumtibus non vexari.

VII. *Idem libro XI. ad Edictum.* Ait Praetor: *gestum esse dicetur.* *Gestum* sic accipimus, qualiter qualiter, sive contractum sit, sive quid aliud contigerit. §. 1. Proinde si emit aliquid, si vendidit, si societatem coiit, si mutuam pecuniam accepit, et captus est, ei succurretur. §. 2. Sed et si ei pecunia a debitore paterno soluta sit vel proprio, et hanc perdidit, dicendum est, ei subveniri, quasi gestum sit cum eo. Et ideo si minor conveniat debitorem, adhibere debet curatorem, ut ei solvatur pecunia; ceterum non ei compelletur solvere. Sed hodie solet pecunia in aedem deponi, ut Pomponius libro vicesimo octavo scribit, ne vel debitor ultra usuris oneretur, vel creditor minor perdat pecuniam, aut curatoribus solvi, si sint. Permittitur etiam ex constitutione principum debitori compellere adolescentes ad petendos sibi curatores. Quid tamen, si Praetor decernat, solvendam pecuniam minori sine curatoribus, et solverit? an possit esse securus? dubitari potest. Puto autem, si allegans minorem esse, compulsus sit ad solutionem, nihil ei imputandum, nisi forte quasi adversus iniuriam appellandum quis ei putet. Sed credo, Praetorem hunc minorem in integrum restitui volentem auditurum non esse. §. 3. Non solum autem in his ei succurritur, sed etiam in interventionibus, utputa si fideiussorio nomine se vel rem suam obligavit. Pomponius autem videtur acquiescere distinguentibus, arbiter ad fideiussores probandos constitutus eum probaverit, an vero ipse adversarius? Mihi autem semper succurrendum videtur, si minor sit, et se circumventum doceat. §. 4. Sed et in iudiciis subvenitur, sive dum agit, sive dum convenitur, captus sit. §. 5. Sed et si hereditatem minor adiit minus lucrosam, succurritur ei, ut se possit abstinere; nam et hic captus est. Idem et in bonorum possessione vel alia successione. Non solum autem filius, qui se miscuit paternae hereditati, sed et si aliquis sit ex necessariis minor annis, simili modo restitutionem impetrabit, veluti si servus sit cum libertate institutus. Dicendum enim erit, si se miscuit, posse ei subveniri aetatis beneficio, ut habeat bonorum suorum separationem. Plane qui post aditam hereditatem restituitur, debet praestare, si quid ex hereditate in rem eius pervenit, nec periit per aetatis imbecillitatem. §. 6. Hodie certo iure utimur, ut et in lucro minoribus succurratur. §. 7. Pomponius quoque libro vicesimo octavo scribit: et si sine dolo cuiusquam legatum repudiaverit, vel in optionis legato captus sit, dum elegit deteriorem rem, vel si duas res promiserit, illam aut illam, et pretiosiorem dederit, debere subveniri. [et subveniendum est.] §. 8. Quaesitum est ex eo, quod in lucro quoque minoribus subveniendum dicitur, si res eius venierit, et exsistat, qui plus liceatur, an in integrum propter lucrum restituendus sit? Et quotidie Praetores eos restituunt, ut rursum admittatur licitatio. Idem faciunt et in his rebus, quae servari eis debent; quod circumspecte erit faciendum. Ceterum nemo accedet ad emtionem rerum pupillarium, nec si bona fide distrahantur. Et districte probandum est, in rebus, quae fortuitis casibus subiectae sunt, non esse minori adversus emtorem succurrendum, nisi aut sordes, aut evidens gratia tutorum sive curatorum doceatur. §. 9. Restitutus autem eum se hereditati misceat, vel eam adeat, quam repudiavit, rursus restitui poterit, ut se abstineat, et hoc et rescriptum et responsum est. §. 10. Sed quod Papinianus libro secundo Responsorum ait: minori substitutum servum necessarium, repudiante quidem hereditatem minore, necessarium fore, et si fuerit restitutus minor, liberum nihilominus manere, si autem prius minor adierit hereditatem, mox abstentus sit, substitutum pupillo servum cum libertate non posse heredem exsistere, neque liberum esse, non per omnia verum est. Nam si non est solvendo hereditas, abstinente se herede, et divus Pius rescripsit, et Imperator noster, (et quidem in extraneo pupillo) locum fore necessario substituto. Et quod ait: *liberum manere*, tale est, quasi non et heres maneat, quum pupillus impetrat restitutionem, posteaquam abstentus est; quum enim pupillus heres non fiat, sed utiles actiones habeat, sine dubio heres manebit, qui semel exstitit. §. 11. Item si non provocavit intra diem, subvenitur, ut provocet. (finge enim hoc desiderare.) §. 12. Item et in eremodiciis ei subvenitur. Constat autem omnis aetatis hominibus restaurationem eremodicii praestari, si se doceant ex iusta causa abfuisse.

VIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Minor, etiamsi quasi contumax condemnatus sit, in integrum restitutionis auxilium implorabit.

IX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si ex causa iudicati pignora minoris capta sint, et distracta, mox restitutus sit adversus sententiam Praesidis vel Procuratoris Caesaris, videndum, an ea revocari debeant, quae distracta sunt? Nam illud certum est, pecuniam ex causa iudicati solutam ei restituendam; sed interest ipsius, corpora potius habere. Et puto interdum permittendum, id est si grande damnum sit minoris. §. 1. In dotis quoque modo mulieri subvenitur, si ultra vires patrimonii, vel totum patrimonium circumscripta in dotem dederit. §. 2. Nunc videndum, minoribus utrum in contractibus captis duntaxat subveniatur, an etiam delinquentibus? utputa si dolo aliquid minor fecit in re deposita, vel commodata, vel alias in contractu, an ei subveniatur, si nihil ad eum pervenit? Et placet, in delictis minoribus non subveniri; nec hic itaque subvenietur. Nam et si furtum fecit, vel damnum iniuria dedit, non ei subvenietur. Sed si, quum ex damno dato confiteri posset, ne dupli teneatur, maluit negare, in hoc solum resti-

tuendus est, ut pro confesso habeatur. **Ergo et si potuit pro furto damnum** decidere **magis**, quam actionem dupli vel **quadrupli** pati, ei **subvenietur**. §. 3. Si mulier, quum culpa **divertisset**, velit sibi subveniri, vel si maritus, puto **restitutionem** non habendam; est enim delictum non modicum. Nam et si adulterium minor commisit, ei non subvenitur. §. 4. Papinianus ait: si maior annis viginti, minor viginti quinque, se in servitutem venire patiatur, non solere restitui. Et hoc merito, quoniam res non capit restitutionem, cum statum mutat. §. 5. Si in commissum incidisse vectigalis dicatur, erit in integrum restitutio. Quod sic erit accipiendum, si non dolus ipsorum interveniat; ceterum cessabit restitutio. §. 6. Adversus libertatem quoque minori subveniri, impossibile est,

X. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Nisi ex magna causa hoc a principe fuerit consecutus;

XI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Verum vel de dolo, vel utilis actio erit in id, quod minoris interfuit non manumitti. Proinde quidquid hic haberet, si non manumisisset, id ei nunc praestabitur. Sed et nomine earum rerum, quas dominicas servus manumissus supprimebat, competunt adversus eum actiones ad exhibendum, et furti, et condictio, videlicet quoniam et manumissus eas contrectabat. Ceterum ex delicto in servitute facto, domino adversus eum post libertatem actio non competit, et hoc rescripto divi Severi continetur. §. 1. Quid, si minor viginti quinque annis, maior viginti, hac lege vendiderit, ut manumittatur? Ideo proposui maiorem viginti, quoniam sic et Scaevola scribit libro quarto decimo Quaestionum. Et magis est, ut sententia constitutionis divi Marci ad Aufidium Victorinum hunc minorem non complectatur. Quare videndum, an maiori viginti annis subveniatur? Et siquidem ante desideret, quam libertas competat, audiatur, sin vero postea, non possit. Item quaeri potest, si is, qui emit hac lege, minor sit, an restitui possit? Et siquidem nondum libertas competiit, erit dicendum, posse ei subveniri, sin vero postea, quam dies venit, voluntas maioris venditoris libertatem imponit. §. 2. Ex facto quaesitum est: adolescentes quidam acceperant curatorem Salvianum quendam nomine; hic quum curam administrasset, beneficio principis urbicam procurationem erat adeptus, et apud Praetorem se a cura adolescentium excusaverat, absentibus eis; adolescentes adierant Praetorem, desiderantes in integrum adversus eum restitui, quod esset contra constitutiones excusatus. Quum enim susceptam tutelam non alii soleant deponere, quam qui trans mare reipublicae causa absunt, vel hi, qui circa principem sunt occupati, ut in consiliarii Menandri Arrii persona est indultum, meruisset autem Salvianus excusationem, adolescentes quasi capti in integrum restitui a Praetore desideraverant. Aetrius Severus, quia dubitabat, ad Imperatorem Severum retulit. Ad quam consultationem successori eius Ventidio Quieto rescripsit: nullas partes esse Praetoris, (neque enim contractum proponi cum minore annis viginti quinque) sed principem intervenire, et reducere hunc ad administrationem, qui perperam esset a Praetore excusatus. §. 3. Sciendum est autem, non passim minoribus subveniri, sed causa cognita, si capti esse proponantur. §. 4. Item non restituetur, qui sobrie rem suam administrans, occasione damni non inconsulte accidentis, sed fato, velit restitui; nec enim eventus damni restitutionem indulget, sed inconsulta facilitas, et ita Pomponius libro vicesimo octavo scripsit. Unde Marcellus apud Iulianum notat: si minor sibi servum necessarium comparaverit, mox decesserit, non debere eum restitui; neque enim captus est, emendo sibi rem necessariam, licet mortalem. §. 5. Si locupleti heres extiterit, et subito hereditas lapsa sit, puta praedia fuerunt, quae chasmate perierint, insulae exustae sunt, servi fugerunt aut decesserunt, Iulianus quidem libro quadragesimo sexto sic loquitur, quasi possit minor in integrum restitui. Marcellus autem apud Iulianum notat: cessare in integrum restitutionem; neque enim aetatis lubrico captum esse, adeundo locupletem hereditatem, et quod fato contigit, cuivis patrifamilias, quamvis diligentissimo, posse contingere. Sed haec res afferre potest restitutionem minori, si adiit hereditatem, in qua res erant multae mortales, vel praedia urbana ruinosa, aes autem alienum grave, quod non prospexit, posse evenire, ut demoriantur mancipia, praedia ruant, vel quod non cito distraxerit haec, quae multis casibus obnoxia sunt. §. 6. Item quaeritur, si minor adversus minorem restitui desiderat, an sit audiendus? Et Pomponius simpliciter scribit: non restituendum. Puto autem, inspiciendum a Praetore, quis captus sit; proinde si ambo capti sunt, verbi gratia minor minori pecuniam dedit, et ille perdidit, melior est causa secundum Pomponium eius, qui accepit, et vel dilapidavit, vel perdidit. §. 7. Plane si minor annis cum filiofamilias maiore contraxerit, et Iulianus libro quarto Digestorum, et Marcellus libro secundo Digestorum scribit: posse in integrum restitui, ut magis aetatis ratio, quam senatusconsulti habeatur.

XII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Si apud minorem mulier pro alio intercesserit, non est ei actio in mulierem danda, sed perinde atque ceteri per exceptionem summoveri debet, scilicet quia communi iure in priorem debitorem ei actio restituitur. Haec, si solvendo sit prior debitor; alioquin mulier non utetur senatusconsulti auxilio.

XIII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* In causae cognitione versabitur, utrum soli ei succurrendum sit, an etiam his, qui pro eo obligati sunt, utputa fideiussoribus. Itaque si, quum scirem minorem, et ei fidem non haberem, tu fideiusseris pro eo, non est aequum, fideiussori in necem meam subveniri, sed potius ipsi deneganda erit mandati actio. In summa perpendendum erit Praetori, cui potius subveniat, utrum creditori, an fideiussori; nam minor captus neutri tenebitur. Facilius in mandatore dicendum erit, non debere ei subvenire; hic enim velut affirmator fuit et suasor, ut cum minore contraheretur. Unde tractari potest, minor in integrum restitutionem utrum adversus creditorem, an et adversus fideiussorem implorare debeat? Et puto tutius adversus utrumque. Causa autem cognita, et praesentibus adversariis, vel si per contumaciam desint, in integrum restitutiones perpendendae sunt. §. 1. Interdum autem restitutio et in rem datur minori, id est adversus rei eius possessorem, licet cum eo non sit contractum. Utputa rem a minore emisti, et alii vendidisti; potest desiderare interdum adversus possessorem restitui, ne rem suam perdat, vel re sua careat, et hoc vel cognitione praetoria, vel rescissa alienatione, dato in rem iudicio. Pomponius quoque libro vicesimo octavo scribit: Labeonem existimasse, si minor viginti quinque annis fundum vendidit, et tradidit, et emtor rursus eum alienavit, siquidem emtor sequens scit, rem ita gestam, restitutionem adversus eum faciendam; si ignoravit, et prior emtor solvendo est, non esse faciendam; sin vero non esset solvendo, aequius esse, minori succurri etiam adversus ignorantem, quamvis bona fide emtorem.

XIV. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Plane quamdiu is, qui a minore rem accepit, aut heres eius, idoneus sit, nihil novi constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit; idque et Pomponius scribit.

XV. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Sed ubi restitutio datur, posterior emtor reverti ad auctorem suum poterit. Per plures quoque personas si emtio ambulaverit, idem iuris erit.

XVI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* In causae cognitione etiam hoc versabitur, num forte aliqua actio possit competere citra in integrum restitutionem. Nam si communi auxilio et mero iure munitus sit, non debet ei tribui extraordinarium auxilium. Utputa cum pupillo contractum est sine tutoris auctoritate, nec locupletior factus est. §. 1. Ita relatum est apud Labeonem: si minor circumscriptus societatem coierit, vel etiam donationis causa, nullam esse societatem, nec inter maiores quidem, et ideo cessare partes Praetoris. Idem et Ofilius respondit; satis enim ipso iure munitus est. §. 2. Pomponius quoque refert libro vicesimo octavo: quum quidam heres rogatus esset fratris filiae complures res dare ea conditione, ut, si sine liberis decessisset, restitueret eas heredi, et haec defuncto herede heredi eius cavisset, se restituturam, Aristonem putasse in integrum restituendam. Sed et illud Pomponius adiicit, quod potuit incerti condici haec cautio etiam a maiore; non enim ipso iure, sed per condictionem munitus est. §. 3. Et generaliter probandum est, ubi contractus non valet, pro certo Praetorem se non debere interponere. §. 4. Idem Pomponius ait: in pretio emtionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire. §. 5. Nunc videndum, qui in integrum restituere

possint. Et tam Praefectus urbi, quam alii magistratus pro iurisdictione sua restituere in integrum possunt, tam in aliis causis, quam contra sententiam suam.

XVII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Praefecti etiam praetorio ex sua sententia in integrum possunt restituere, quamvis appellari ab his non possit. Haec idcirco tam varie, quia appellatio quidem iniquitatis sententiae querelam, in integrum vero restitutio erroris proprii veniae petitionem, vel adversarii circumventionis allegationem continet.

XVIII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Minor autem magistratus contra sententiam maiorum non restituet. §. 1. Si autem princeps sententiam dixit, perraro solet permittere restitutionem, et induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem aetatis captum se dicat, dum ea, quae pro causa sunt, non dicta allegat, vel ab advocatis proditum queratur. Denique Glabrionem Acilium divus Severus et Imperator Antoninus non audierunt, incolorate restitui desiderantem adversus fratrem, post speciem in auditorio eorum finitam. §. 2. Rursus Pescennio Severo, contra res bis iudicatas in integrum restitui desideranti, divus Severus et Imperator Antoninus permiserunt in auditorio suo examinari. §. 3. Idem Imperator Licinio Frontoni recripsit: insolitum esse, post sententiam vice sua ex appellatione dictam alium in integrum restitutionem tribuere, nisi solum principem. §. 4. Sed et si ab Imperatore iudex datus cognoscat, restitutio ab alio, nisi a principe, qui iudicem destinavit, non fiet. §. 5. Non solum autem minoribus, verum successoribus quoque minorum datur in integrum restitutio, etsi sint ipsi maiores.

XIX. *Idem libro XI. ad Edictum.* Interdum tamen successori plus quam annum dabimus, ut est edicto expressum, si forte aetas ipsius subveniat. Nam post annum vicesimum quintum habebit legitimum tempus; hoc enim ipso deceptus videtur, quod, quum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit. Plane si defunctus ad in integrum restitutionem modicum tempus ex anno utili habuit, huius heredi minori post annum vicesimum quintum completum non totum statutum tempus dabimus ad in integrum restitutionem, sed id duntaxat tempus, quod habuit is, cui heres exstitit.

XX. *Idem libro XI. ad Edictum.* Papinianus libro secundo Responsorum ait: exsuli reverso non debere prorogari tempus in integrum restitutionis statutum, quia abfuit, quum potuerit adire Praetorem per procuratorem; nec dixit, vel Praesidem, ubi erat. Sed quod idem dicit, et indignum esse propter irrogatam poenam, non recte. Quid enim commune habet delictum cum venia aetatis? §. 1. Si quis tamen maior viginti quinque annis intra tempus restitutionis statutum litem contestatus postea destiterit, nihil ei proficiet ad in integrum restitutionem contestatio, ut est saepissime rescriptum.

XXI. *Idem libro XI. ad Edictum.* Destitisse autem is videtur, non qui distulit, sed qui liti renuntiavit in totum.

XXII. *Idem libro XI. ad Edictum.* In integrum vero restitutione postulata adversus aditionem a minore factam, si quid legatis expensum est, vel pretia eorum, qui ad libertatem aditione eius pervenerunt, a minore refundenda non sunt; quemadmodum per contrarium, cum minor restituitur ad adeundam hereditatem, quae antea gesta erunt per curatorem bonorum, decreto Praetoris ad distrahenda bona secundum iuris formam constitutum, rata esse habenda, Calpurnio Flacco Severus et Antoninus rescripserunt.

XXIII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Cum mandatu patris filiusfamilias res administrat, non habet beneficium restitutionis; nam et si alius ei mandasset, non succurreretur, quum eo modo maior potius consuleretur, cuius damno res sit cessura. Sed si eventu damnum minor passurus sit, quia quod praestiterit servare ab eo, cuius negotia gessit, non potest, quia is non erit solvendo, sine dubio Praetor interveniet. Si autem ipse dominus minor sit, procurator vero maioris aetatis, non potest facile dominus audiri, nisi si mandatu eius gestum erit, nec a procuratore servari res possit. Ergo et si procuratorio nomine minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negotia, idque et Marcello placet.

XXIV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Quodsi minor sua sponte negotiis maioris intervenerit, restituendus erit, ne maiori damnum accidat. Quodsi hoc facere recusaverit, tunc, si conventus fuerit negotiorum gestorum, adversus hanc actionem non restituitur, sed compellendus est sic ei cedere auxilium in integrum restitutionis, ut procuratorem eum in rem suam faciat, ut possit per hunc modum damnum sibi propter minorem contingens resarcire. §. 1. Non semper autem ea, quae cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum et aequum redigenda sunt, ne magno incommodo huius aetatis homines afficiantur, nemine cum his contrahente, et quodammodo commercio eis interdicatur. Itaque nisi aut manifesta circumscriptio sit, aut tam negligenter in ea causa versati sint, Praetor interponere se non debet. §. 2. Scaevola noster aiebat: si quis iuvenili levitate ductus omiserit vel repudiaverit hereditatem vel bonorum possessionem, siquidem omnia integra sint, omnimodo audiendum esse; si vero iam distracta hereditate et negotiis finitis ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendum, multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituendum esse. §. 3. Si servus vel filiusfamilias minorem circumscripserit, pater dominusve, quod ad eum pervenerit, restituere iubendus est, quod non pervenerit, ex peculio eorum praestare; si ex neutro satisfiet, et dolus servi intervenerit, aut verberibus castigandus, aut noxae dedendus erit. §. 4. Sed et si filiusfamilias hoc fecit, ob dolum suum condemnabitur. Restitutio autem ita facienda est, ut unusquisque integrum ius suum recipiat. Itaque si in vendendo fundo circumscriptus restituetur, iubebit Praetor emtorem fundum cum fructibus reddere et pretium recipere; nisi si tunc dederit, quum eum perditurum non ignoraret, sicuti facit in ea pecunia, quae ei consumturo crederetur. Sed parcius in venditione, quia aes alienum ei solvitur, quod facere necesse est; credere autem non est necesse. Nam et si origo contractus ita constitit, ut infirmanda sit, si tamen necesse fuit, pretium solvi, non omnimodo emtor damno afficiendus est. §. 5. Ex hoc edicto nulla propria actio vel cautio proficiscitur; totum enim dependet ex Praetoris cognitione.

XXV. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Illud nullam habet dubitationem, quin minor si non debitum solverit ex ea causa, ex qua iure civili repetitio non est danda, sit ei utilis actio ad repetendum, quum et maioribus viginti quinque annis iustis ex causis dari soleat repetitio. §. 1. Si talis interveniat iuvenis, cui praestanda sit restitutio, ipso postulante praestari debet, aut procuratore eius, cui id ipsum nominatim mandatum sit; qui vero generale mandatum de universis negotiis gerendis alleget, non debet audiri.

XXVI. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Quodsi de speciali mandato dubitetur, quum restitutio postulatur, interposita stipulatione, ratam rem dominum habiturum, rei potest mederi. §. 1. Quodsi is, qui circumscripsisse dicitur, absit, defensor eius satis iudicatum solvi dare debebit.

XXVII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Patri pro filio omnimodo praestanda restitutio est, licet filius restitui nolit, quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur. Ex quo apparet, ceteros agnatos vel affines alterius esse conditionis, nec aliter audiri oportere, quam si ex voluntate adolescentis postulent, aut eius vitae sit iste adolescens, ut merito etiam bonis ei debeat interdici. §. 1. Si pecuniam, quam mutuam minor accepit, dissipavit, denegare debet Proconsul creditori adversus eum actionem. Quodsi egenti minor crediderit, ulterius procedendum non est, quam ut iubeatur iuvenis actionibus suis, quas habet adversus eum, cui ipse crediderat, cedere creditori suo. Praedium quoque si ex ea pecunia pluris, quam oporteret, emerit, ita temperanda res erit, ut iubeatur venditor reddito pretio recipere praedium, ita ut sine alterius damno etiam creditor a iuvene suum consequatur. Ex quo scilicet simul intelligimus, quid observari oporteat, si sua pecunia pluris, quam oportet, emerit; ut tamen hoc et superiore casu venditor, qui pretium reddidit, etiam usuras, quas ex ea pecunia percepit aut percipere potuit, reddat, et fructus, quibus locupletior factus est iuvenis, recipiat. Item ex diverso, si minore pretio, quam oportet, vendiderit adolescens, emtor quidem iuberi debebit praedia cum fructibus restituere, iuve-

nis autem eatenus ex pretio reddere, quatenus ex ea pecunia locupletior est. §. 2. Si minor annis viginti quinque sine causa debitori acceptum tulerit, non solum in ipsum, sed et in fideiussores et in pignora actio restitui debet. Et si ex duobus reis alteri acceptum tulerit, in utrumque restituenda est actio. §. 3. Ex hoc intelligimus, si damnosam sibi novationem fecerit, forte si ab idoneo debitore ad inopem novandi causa transtulerit obligationem, oportere eum in priorem debitorem restitui. §. 4. Adversus eos quoque restitutio praestanda est, quorum de dolo agere non permittitur, nisi si quaedam personae speciali lege exceptae sint.

XXVIII. *Celsus libro II. Digestorum.* Cum minor, quam quinque et viginti annorum, adversus eum, cum quo tutelae egit, restituitur, non ideo tutori contrarium tutelae iudicium restituendum est.

XXIX. *Modestinus libro II. Responsorum.* Etiam si patre eodemque tutore auctore pupillus captus probari possit, curatorem postea ei datum nomine ipsius in integrum restitutionem postulare non prohiberi. §. 1. Ex causa curationis condemnata pupilla adversus unum caput sententiae restitui volebat, et quia videbatur in ceteris litis speciebus relevata fuisse, actor maior aetate, qui acquievit tunc temporis sententiae, dicebat, totam debere litem restaurari. Herennius Modestinus respondit: si species, in qua pupilla in integrum restitui desiderat, ceteris speciebus non cohaeret, nihil proponi, cur a tota sententia recedi actor postulans audiendus sit. §. 2. Si hereditate patris aetatis beneficio in integrum restitutus abstinuit, nemine de creditoribus paternis praesente, vel ad agendum a Praeside evocato, an ea restitutio recte facta videatur? quaeritur. Herennius Modestinus respondit: quum non evocatis creditoribus in integrum restitutionis decretum interpositum proponatur, minime id creditoribus praeiudicasse.

XXX. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Si filius emancipatus, non accepta contra tabulas possessione, post inchoatam restitutionis quaestionem legatum ex testamento patris maior viginti quinque annis petiisset, liti renuntiare videtur, quum, et si bonorum possessionis tempus largiretur, electo iudicio defuncti repudiatum beneficium Praetoris existimaretur.

XXXI. *Idem libro IX. Responsorum.* Si mulier, postquam heres exstitit, propter aetatem abstinendi causa in integrum restituta fuerit, servos hereditarios ex fideicommisso ab ea recte manumissos retinere libertatem, respondi; nec erunt cogendi, viginti aureos pro libertate retinenda dependere, quam iure optimo consecuti videntur. Nam et si quidam ex creditoribus pecuniam suam ante restitutionem ab ea recuperassent, ceterorum querela contra eos, qui acceperunt, ut pecunia communicetur, non admittetur.

XXXII. *Paulus libro I. Quaestionum.* Minor viginti quinque annis adito Praeside ex adspectu corporis falso probavit perfectam aetatem. Curatores quum intellexissent esse minorem, perseveraverunt in administratione. Medio tempore, post probatam aetatem, ante impletum vicesimum quintum annum, solutae sunt adolescenti pecuniae debitae, easque male consumsit. Quaero: cuius sit periculum? et quid, si curatores quoque in eodem errore perseverassent, ut putarent maiorem esse, et abstinuissent se ab administratione, curationem etiam restituissent, an periculum temporis, quod post probatam aetatem intercessit, ad eos pertineat? Respondi: hi, qui debita exsolverunt, liberati iure ipso, non debent iterum conveniri. Plane curatores, qui scientes, eum minorem esse, perseveraverunt in eodem officio, non debuerunt eum pati accipere pecunias debitas, et debebunt hoc nomine conveniri. Quodsi et ipsi decreto Praesidis crediderunt, et administrare cessaverunt, vel etiam rationem reddiderunt, similes sunt ceteris debitoribus, ideoque non conveniuntur.

XXXIII. *Aburnius Valens libro VI. Fideicommissorum.* Si minor viginti quinque annis servum suum, qui pluris est, quam in testamento ei legatum sit, manumittere rogatus fuerit, et legatum acceperit, non cogendum praestare libertatem, si legatum reddere paratus sit, Iulianus respondit; ut, quemadmodum maioribus liberum sit non accipere, si nolint manumittere, sic huic reddenti legatum necessitas manumittendi remittatur.

XXXIV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Si minor viginti quinque annis filiofamilias minori pecuniam credidit, melior est causa consumentis, nisi locupletior ex hoc inveniatur litis contestatae tempore is, qui accepit. §. 1. Minores, si in iudicem compromiserunt, licet tutore auctore stipulati sunt, in integrum restitutionem adversus talem obligationem iure desiderant.

XXXV. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Si in emtionem penes se collatam minor adiectione ab alio superetur, implorans in integrum restitutionem audietur, si eius interesse, emtam ab eo rem fuisse, approbetur, veluti quod maiorum eius fuisset; ita tamen, ut id, quod ex licitatione accessit, ipse offerat venditori.

XXXVI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Minor viginti quinque annis omissam allegationem per in integrum restitutionis auxilium repetere potest.

XXXVII. *Tryphoninus libro III. Disputationum.* Auxilium in integrum restitutionis exsecutionibus poenarum paratum non est, ideoque iniuriarum iudicium semel omissum repeti non potest. §. 1. Sed et in sexaginta diebus praeteritis, in quibus iure mariti sine calumnia vir accusare mulierem adulterii potest, denegatur ei in integrum restitutio, quod ius omissum si nunc repetere vult, quid aliud, quam delicti veniam, id est calumniae, deprecatur? et quum neque in delictis, neque in calumniatoribus Praetorem succurrere oportere, certi iuris sit, cessabit in integrum restitutio. In delictis autem minor annis viginti quinque non meretur in integrum restitutionem, utique atrocioribus, nisi quatenus interdum miseratio aetatis ad mediocrem poenam iudicem produxerit. Sed ut ad legis Iuliae de adulteriis coërcendis praecepta veniamus, utique nulla deprecatio adulterii poenae est, si se minor annis adulterium fatetur commisisse. Dixi: nec si quid eorum commiserit, quae pro adulterio eadem lex punit, veluti si adulterii damnatam sciens uxorem duxerit, aut in adulterio deprehensam uxorem non dimiserit, quaestumve de adulterio uxoris fecerit, pretiumve pro comperto stupro acceperit, aut domum praebuerit ad stuprum adulteriumve in eam committendum; et non fit aetatis excusatio adversus praecepta legum ei, qui, dum leges invocat, contra eas committit.

XXXVIII. *Paulus libro I. Decretorum.* Aemilius Larianus ab Ovinio fundum Puteolanum lege commissoria emerat, data parte pecuniae, ita ut, si intra duos menses ab emtione reliqui pretii partem dimidiam non solvisset, inemtus esset, item si intra alios duos menses reliquum pretium non numerasset, similiter esset inemtus. Intra priores duos menses Lariano defuncto, Rutiliana pupillaris aetatis successerat, cuius tutores in solutione cessaverunt. Venditor, denuntiationibus tutoribus saepe datis, post annum eandem possessionem Claudio Telemacho vendiderat. Pupilla in integrum restitui desiderabat; victa tam apud Praetorem, quam apud Praefectum urbi provocaverat. Putabam bene iudicatum, quod pater eius, non ipsa contraxerat. Imperator autem motus est, quod dies committendi in tempus pupillae incidisset, eaque effecisset, ne pareretur legi venditionis. Dicebam: posse magis ea ratione restitui eam, quod venditor, denuntiando post diem, quo placuerat esse commissum, et pretium petendo, recessisse a lege sua videretur, nec me movere, quod dies postea transisset, non magis, quam si creditor pignus distraxisset post mortem debitoris, die solutionis finita. Quia tamen lex commissoria displicebat ei, pronuntiavit, in integrum restituendam. Movit etiam illud Imperatorem, quod priores tutores, qui non restitui desiderassent, suspecti pronuntiati erant. §. 1. Quod dicitur: non solere filiisfamilias post emancipationem adhuc minoribus succurri in his, quae omisissent manentes in potestate, tunc recte dicitur, quum patri acquirere possunt.

XXXIX. *Scaevola libro II. Digestorum.* Intra utile tempus restitutionis apud Praesidem petierunt in integrum restitutionem minores, et de aetate sua probaverunt. Dicta pro aetate sententia, adversarii, ut impedirent cognitionem Praesidis, ad Imperatorem appellarunt, Praeses in eventum appellationis cetera cognitionis distulit. Quaesitum est: si finita appellationis apud Imperatorem

cognitione, et iniusta appellatione pronuntiata, egressi aetatem deprehendantur, an cetera negotia implere possint, quum per eos non steterit, quo minus res finem acciperet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, perinde cognosci, atque si nunc intra aetatem essent. §. 1. Vendentibus curatoribus minoris fundum emtor exstitit Lucius Titius, et sex fere annis possedit, et longe lateque rem meliorem fecit. Quaero: quum sint idonei curatores, an minor adversus Titium emtorem in integrum restitui possit? Respondi: ex omnibus, quae proponerentur, vix esse eum restituendum, nisi si maluerit omnes impensas, quas bona fide emtor fecisse approbaverit, ei praestare, maxime quum sit ei paratum promtum auxilium, curatoribus eius idoneis constitutis.

XL. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Minor annis viginti quinque, cui fideicommissum solvi pronuntiatum erat, caverat, id se accepisse, et cautionem eidem debitor quasi creditae pecuniae fecerat. In integrum restitui potest, quia partam ex causa iudicati persecutionem novo contractu ad initium alterius petitionis redegerat. §. 1. Praedia patris sui minor annis viginti quinque ob debita rationis tutelae aliorum, quam pater administraverat, in solutum inconsulte dedit. Ad suam aequitatem per in integrum restitutionem revocanda res est, usuris pecuniae, quam constiterit ex tutela deberi, reputatis, et cum quantitate fructuum perceptorum compensatis.

XLI. *Iulianus libro XLV. Digestorum.* Si index circumvento in venditione adolescenti iussit fundum restitui, eumque pretium emtori reddere, et hic nolit uti hac in integrum restitutione, poenitentia acta, exceptionem utilem adversus petentem pretium, quasi ex causa iudicati, adolescens habere poterit, quia unicuique licet contemnere haec, quae pro se introducta sunt. Nec queri poterit venditor, si restitutus fuerit in eam causam, in qua se ipse constituit, et quam mutare non potuisset, si minor auxilium Praetoris non implorasset.

XLII. *Ulpianus libro II. de officio Proconsulis.* Praeses provinciae minorem in integrum restituere potest, etiam contra suam vel decessoris sui sententiam. Quod enim appellatio interposita maioribus praestat, hoc beneficio aetatis consequuntur minores.

XLIII. *Marcellus libro I. de officio Praesidis.* De aetate eius, qui se maiorem annis viginti quinque dicit, causa cognita probandum est, quia per eam probationem in integrum restitutioni eiusdem adolescentis in aliis causis praeiudicatur.

XLIV. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Non omnia, quae minores annis viginti quinque gerunt, irrita sunt, sed ea tantum, quae causa cognita eiusmodi deprehensa sunt, ut ab aliis circumventi, vel sua facilitate decepti, aut quod habuerunt, amiserint, aut quod acquirere emolumentum potuerunt, omiserint, aut se oneri, quod non suscipere licuit, obligaverint.

XLV. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Etiam ei, qui prius, quam nasceretur, usucaptum amisit, restituendam actionem, Labeo scribit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit: eum, qui fraude tutoris adversarium suum diceret absolutum, et agere cum eo ex integro vellet, licentiam habere, prius cum tutore agere.

XLVI. *Paulus libro II. Responsorum.* Eum, qui ex sua voluntate minorem annis in iudicio defendit, et condemnatus est, ex causa iudicati posse conveniri, nec eius, quem defendit, aetatem ad restitutionem impetrandam ei prodesse, quum causam iudicati recusare non possit. Ex quo apparet, nec eum, cuius nomine condemnatus est, auxilium restitutionis propter eam sententiam implorare posse.

XLVII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Tutor, urgentibus creditoribus, rem pupillarem bona fide vendidit, denuntiante tamen matre emtoribus. Quaero: quum urgentibus creditoribus distracta sit, nec de sordibus tutoris merito quidpiam dici possit, an pupillus in integrum restitui potest? Respondi: cognita causa aestimandum, nec idcirco, si iustum sit restitui, denegandum id auxilium, quod tutor delicto vacaret. §. 1. Curator adolescentium praedia communia sibi et his, quorum curam administrabat, vendidit. Quaero: si decreto Praetoris adolescentes in integrum restituti fuerint, an eatenus venditio rescindenda sit, quatenus adolescentium pro parte fundus communis fuit? Respondi: eatenus rescindi, nisi si emtor a toto contractu velit discedi, quod partem emturus non esset. Item quaero: emtor utrum a Seio et Sempronio adolescentibus pretium cum usuris recipere deberet, an vero ab herede curatoris? Respondi: heredem quidem curatoris teneri, verum et in Seium et Sempronium pro parte, qua eorum fundus fuit, actiones dandas; utique si ad eos accepta pecunia pro eadem parte pervenisset.

XLVIII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Minor se in id, quod fideiussit vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. §. 1. Minor ancillam vendidit; si eam emtor manumiserit, ob hoc in integrum restitui non poterit, sed adversus emtorem quanti sua interest actionem habebit. §. 2. Mulier minor viginti quinque annis, si pactione dotis deterior conditio eius fiat, et tale pactum inierit, quod nunquam maioris aetatis constituta pacisceretur, atque ideo revocare velit, audienda est.

XLIX. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Si res pupillaris vel adolescentis distracta fuerit, quam lex distrahi non prohibet, venditio quidem valet, veruntamen si grande damnum pupilli vel adolescentis versatur, etiamsi collusio non intercessit, distractio per in integrum restitutionem revocatur.

L. *Pomponius libro IX. Epistolarum et variarum Lectionum. Iunius Diophantus Pomponio suo salutem. Minor viginti quinque annis novandi animo intercessit pro eo, qui temporali actione tenebatur, tunc, quum adhuc supererant decem dies, et postea in integrum restitutus est. Utrum restitutio, quae creditori adversus priorem debitorem datur, decem dierum sit, an plenior? Ego didici, ex tempore in integrum restitutionis tantundem temporis praestandum, quantum supererat; tu quid de eo putas, velim rescribas.* Respondit: sine dubio quod de temporali actione, in qua intercessit minor, sensisti, puto verius esse. Ideoque et pignus, quod dederat prior debitor, manet obligatum.

TIT. V.
DE CAPITE MINUTIS.

I. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Capitis minutio est status permutatio.

II. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Pertinet hoc edictum ad eas capitis deminutiones, quae salva civitate contingunt; ceterum sive amissione civitatis, sive libertatis amissione contingat capitis deminutio, cessabit edictum, neque possunt hi penitus conveniri. Dabitur plane actio in eos, ad quos bona pervenerunt eorum. §. 1. Ait Praetor: QUI QUAEVE POSTEA, QUAM QUID CUM HIS ACTUM CONTRACTUMVE SIT, CAPITE MINUTI MINUTAEVE ESSE DICENTUR, IN EOS EASVE PERINDE, QUASI ID FACTUM NON SIT, IUDICIUM DABO. §. 2. Hi, qui capite minuuntur, ex his causis, quae capitis deminutionem praecesserunt, manent obligati naturaliter; ceterum si postea imputare quis sibi debebit, cur contraxerit, quantum ad verba huius edicti pertinet. Sed interdum, si contrahatur cum his post capitis deminutionem, danda est actio. Et quidem si arrogatus sit, nullus labor est; nam perinde obligabitur, ut filiusfamilias. §. 3. Nemo delictis exuitur, quamvis capite minutus sit. §. 4. Ei, qui debitorem suum arrogavit, non restituitur actio in eum, postquam sui iuris fiat. §. 5. Hoc iudicium perpetuum est, et in heredes, et heredibus datur.

III. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Liberos, qui arrogatum parentem sequuntur, placet minui capite, quum in aliena potestate sint, et familiam mutaverint. §. 1. Emancipato filio et ceteris personis capitis minutio manifesto accidit, quum emancipari nemo possit, nisi in imaginariam servilem causam deductus. Aliter, atque cum servus manumittitur, quia servile caput nullum ius habet, ideo nec minui potest.

IV. *Modestinus libro I. Pandectarum.* Eo die enim incipit statum habere.

V. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Amissione civitatis fit capitis minutio, ut in aquae et ignis interdictione. §. 1. Qui deficiunt, capite minuuntur (deficere autem dicuntur, qui ab his, quorum sub imperio sunt, desistunt, et in hostium numerum se conferunt); sed et hi, quos senatus hostes iudicavit lege lata, utique usque eo, ut civitatem amittant. §. 2. Nunc respiciendum, quae capitis

deminutione iura pereant. Et primo de ea capitis deminutione, quae salva civitate accidit, per quam publica iura non interverti constat; nam manere magistratum, vel senatorem, vel iudicem, certum est.

VI. *Ulpianus libro LI. ad Sabinum.* Nam et cetera officia, quae publica sunt, in eo non finiuntur; capitis enim minutio privata hominis et familiae eius iura, non civitatis amittit.

VII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Tutelas etiam non amittit capitis minutio, exceptis his, quae in iure alienae personis positis deferuntur. Igitur testamento dati, vel ex lege, vel ex senatusconsulto, erunt nihilominus tutores. Sed legitimae tutelae ex duodecim tabulis intervertuntur eadem ratione, qua et hereditates exinde legitimae, quia agnatis deferuntur, qui desinunt esse, familia mutata. Ex novis autem legibus et hereditates et tutelae plerumque sic deferuntur, ut personae naturaliter designentur; ut ecce deferunt hereditatem senatusconsulta matri et filio. §. 1. Iniuriarum, et actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant. §. 2. Si libertate adempta capitis deminutio subsecuta sit, nulli restitutioni adversus servum locus est, quia nec praetoria iurisdictione ita servus obligatur, ut cum eo actio sit; sed utilis actio adversus dominum danda est, ut Iulianus scribit, et nisi in solidum defendatur, permittendum mihi est in bona, quae habuit, mitti. §. 3. Item cum civitas amissa est, nulla restitutionis aequitas est adversus eum, qui amissis bonis et civitate relicta nudus exsulat.

VIII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Eas obligationes, quae naturalem praestationem habere intelliguntur, palam est capitis deminutione non perire, quia civilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. Itaque de dote actio, quia in bonum et aequum concepta est, nihilominus durat etiam post capitis deminutionem.

IX. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Ut quandoque emancipata agat.

X. *Modestinus libro VIII. Differentiarum.* Legatum in annos singulos vel menses singulos relictum, vel si habitatio legetur, morte quidem legatarii legatum intercidit, capitis deminutione tamen interveniente perseverat, videlicet quia tale legatum in facto potius, quam in iure consistit.

XI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Capitis deminutionis tria genera sunt: maxima, media, minima; tria enim sunt, quae habemus: libertatem, civitatem, familiam. Igitur cum omnia haec amittimus, hoc est libertatem, et civitatem, et familiam, maximam esse capitis deminutionem; cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, mediam esse capitis deminutionem; cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam esse capitis deminutionem constat.

TIT. VI.

EX QUIBUS CAUSIS MAIORES VIGINTI QUINQUE ANNIS IN INTEGRUM RESTITUUNTUR.

I. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Huius edicti causam nemo non iustissimam esse confitebitur. Laesum enim ius per id tempus, quo quis reipublicae operam dabat, vel adverso casu laborabat, corrigitur, nec non et adversus eos, qui vel absentes reipublicae causa fuerant, vel apud hostes detenti, succurritur, ne vel obsit, vel prosit, quod evenit. §. 1. Verba autem edicti talia sunt: SI CUIUS QUID DE BONIS, QUUM IS METU, AUT SINE DOLO MALO REIPUBLICAE CAUSA ABESSET, INVE VINCULIS, SERVITUTE, HOSTIUMVE POTESTATE ESSET, POSTEAVE CUIUS ACTIONIS EORUM CUI DIES EXISSE DICETUR; ITEM SI QUIS QUID USU SUUM FECISSET, AUT QUOD NON UTENDO AMISSUM SIT CONSECUTUS, ACTIONEVE QUA SOLUTUS OB ID, QUOD DIES EIUS EXIERIT, QUUM ABSENS NON DEFENDERETUR, INVE VINCULIS ESSET, SECUMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET, AUT QUUM EUM INVITUM IN IUS VOCARE NON LICERET, NEQUE DEFENDERETUR; QUUMVE MAGISTRATUS DE EA RE APPELLATUS ESSET, SIVE CUI PER MAGISTRATUS FACTUM SINE DOLO MALO IPSIUS ACTIO EXEMTA ESSE DICETUR, EARUM RERUM ACTIONEM INTRA ANNUM, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS ERIT; ITEM SI QUA ALIA MIHI IUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, IN INTEGRUM RESTITUAM, QUOD EIUS PER LEGES, PLEBISSCITA, SENATUSCONSULTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPUM LICEBIT.

II. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Hoc edictum, quod ad eos pertinet, qui eo continentur, minus in usu frequentatur. Huiusmodi enim personis extra ordinem ius dicitur ex senatusconsultis et principalibus constitutionibus. §. 1. Hoc autem capite adiuvantur inprimis hi, qui metus causa abfuissent, scilicet si non supervacuo timore deterriti abfuissent.

III. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Metus autem causa abesse videtur, qui iusto timore mortis vel cruciatus corporis conterritus abest, et hoc ex affectu eius intelligitur. Sed non sufficit, quolibet terrore abductum timuisse, sed huius rei disquisitio iudicis est.

IV. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Item hi, qui reipublicae causa sine dolo malo abfuissent. Dolum malum eo pertinere accepi, ut qui reverti posset, neque reverteretur, in eo, quod per id tempus adversus eum factum esset, non adiuvetur; veluti si alterius grandis commodi captandi gratia id egerit, ut reipublicae causa abesset, revocatur ab isto privilegio;

V. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Et qui data opera et sine lucro hoc affectaverit, vel qui maturius profectus est, vel litis gratia coepit reipublicae causa abesse. Sed haec adiectio doli mali ad reipublicae causa absentes refertur, non etiam ad eum, qui metus causa, quoniam nullus metus est, si dolus intercedit. §. 1. Sed qui Romae reipublicae operam dant, reipublicae causa non absunt,

VI. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Ut sunt magistratus.

VII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Milites plane, qui Romae militant, pro reipublicae causa absentibus habentur.

VIII. *Paulus libro III. Brevium.* Legatis quoque municipiorum succurritur ex principum Marci et Commodi constitutione.

IX. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Succurritur etiam ei, qui in vinculis fuisset. Quod non solum ad eum pertinet, qui publica custodia coërcetur, sed ad eum quoque, qui a latronibus, aut praedonibus, vel potentiore vi oppressus vinculis coërcebatur. Vinculorum autem appellatio latius accipitur; nam etiam inclusos, veluti lautumiis, vinctorum numero haberi placet, quia nihil intersit, parietibus an compedibus teneatur. Custodiam autem solam publicam accipi, Labeo putat.

X. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* In eadem causa sunt, et qui a militibus, statoribusque, vel a municipalibus ministeriis asservantur, si probentur rei suae superesse non potuisse. In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, ut sine dedecore in publico apparere non possint.

XI. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Ei quoque succurritur, qui in servitute fuerit, sive bona fide serviat homo liber, sive detentus sit.

XII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Is autem, qui de statu suo litigat, ex quo lis inchoata est, hoc edicto non continetur. Tamdiu igitur in servitute esse videtur, quamdiu non est eiusmodi lis coepta.

XIII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Recte Labeo ait: eum non contineri, qui liber et heres institutus sit, antequam sit heres, quia nec bona habeat, et Praetor de liberis hominibus loquatur. §. 1. Puto tamen, filiumfamilias in castrensi peculio pertinere ad hoc edictum.

XIV. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Item ei succurritur, qui in hostium potestate fuit, id est ab hostibus captus. Nam transfugis nullum credendum est beneficium tribui, quibus negatum est postliminium. Poterant tamen, qui in hostium potestate essent, illa parte edicti contineri, quae loquitur de his, qui in servitute fuerint.

XV. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Ab hostibus autem captis, postliminio reversis, succurritur, aut ibi mortuis, quia nec procuratorem habere possunt, quum aliis supra scriptis etiam per procuratorem possit subveniri, praeter eos, qui in servitute detinentur. Ego autem etiam nomine eius, qui hostium potitus est, si curator, ut plerumque, fuerit bonis constitutus, auxilium competere existimo. §. 1. Non minus autem ab hostibus capto, quam ibi nato, qui postliminium habet, succursum videtur. §. 2. Si damni infecti missus sit in aedes militis, siquidem praesente eo iussit Praetor possideri, non restituitur; sin vero absente eo, dicendum, subveniri ei debere. §. 3. Sed quod

simpliciter Praetor edixit: *Posteave*, ita accipiendum est, ut, si inchoata sit bonae fidei possessoris detentio ante absentiam, finita autem eo reverso, restitutionis auxilium locum habeat, non quandoque, sed ita demum, si intra modicum tempus, quam rediit, hoc contigit, id est dum hospitium quis conducit, sarcinulas componit, quaerit advocatum. Nam eum, qui differt restitutionem, non esse audiendum, Neratius scribit.

XVI. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Non enim negligentibus subvenitur, sed necessitate rerum impeditis. Totumque istud arbitrio Praetoris temperabitur, id est ut ita demum restituat, si non negligentia, sed temporis angustia non potuerunt litem contestari.

XVII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Iulianus libro quarto scribit: non solum adversus possessorem hereditatis succurrendum esse militi, verum adversus eos quoque, qui a possessore emerunt, ut vindicari res possint, si miles hereditatem agnoverit; quodsi non agnoverit, ex post facto usucapionem processisse manifestatur. §. 1. Eum quoque, cui sic legatum sit: *in annos singulos, quibus in Italia esset*, restituendum, ut capiat, atque si in Italia fuisset, et Labeo scribit, et Iulianus libro quarto, et Pomponius libro trigesimo primo probant; non enim dies actionis exiit, ubi Praetoris auxilium necessarium erat, sed conditio in causa est.

XVIII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Sciendum est, quod in his casibus restitutionis auxilium maioribus damus, in quibus rei duntaxat persequendae gratia queruntur, non cum et lucri faciendi causa ex alterius poena vel damno auxilium sibi impertiri desiderant.

XIX. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Denique si emtor prius, quam per usum sibi acquireret, ab hostibus captus sit, placet interruptam possessionem postliminio non restitui, quia haec sine possessione non consistit, possessio autem plurimum facti habet, causa vero facti non continetur postliminio.

XX. *Idem libro XIII. Quaestionum.* Nec utilem actionem ei tribui oportet, quum sit iniquissimum, auferre domino, quod usus non abstulit; neque enim intelligitur amissum, quod ablatum alteri non est.

XXI. *Ulpianus libro XII. ad Edictum. Item*, ait Praetor: *si quis quid usu suum fecisset, aut quod non utendo amissum sit consecutus, actioneve qua solutus ob id, quod dies eius exierit, quum absens non defenderetur.* Quam clausulam Praetor inseruit, ut, quemadmodum succurrit supra scriptis personis, ne capiantur, ita et adversus ipsas succurrat, ne capiant. §. 1. Et erit notandum, quod plus Praetor expressit, cum adversus eos restituit, quam cum ipsis subvenit; nam hic non certas personas enumeravit, adversus quas subveniat, ut supra, sed adiecit clausulam, qua omnes, qui absentes non defenduntur, complexus est. §. 2. Haec autem restitutio locum habet, sive per se, sive per subiectas sibi personas usu acquisierunt, qui absentes non defendebantur, et ita, si nemo eorum erat defensor. Nam si fuit procurator, quum habueris, quem convenias, non debet inquietari. Ceterum si non exsistebat defensor, aequissimum erit subveniri eo potius, quod eorum, qui non defenduntur, siquidem latitent, Praetor ex edicto pollicetur in bona [eorum] mittere, ut, si res exegerit, etiam distrahantur, si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti. §. 3. Defendi autem non is tantum videtur, cuius se defensor ingerit, sed etiam qui requisitus ab actore, non est defensioni defuturus. Plenaque defensio accipietur, si et iudicium non detrectetur, et iudicatum solvi satisdetur.

XXII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Ergo sciendum est, non aliter hoc edictum locum habere, quam si amici eius interrogati fuerint, an defendant, aut si nemo sit, qui interrogari potest. Ita enim absens defendi non videtur, si actor ultro interpellat, nec quisquam defensioni se offerat, eaque testatione complecti oportet. §. 1. Sicut igitur damno eos affici non vult, ita lucrum facere non patitur. §. 2. Quod edictum etiam ad furiosos, et infantes, et civitates pertinere, Labeo ait.

XXIII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Ait Praetor: *Sive vinculis esset, secumve agendi potestatem non faceret.* Haec persona merito adiecta est; fieri enim poterat, ut quis in vinculis publicis esset, vel in publica vel in privata vincula ductus. Nam et eum, qui in vinculis est, si modo non sit in servitute, posse usu acquirere constat. Sed et is, qui in vinculis est, si defendatur, cessat restitutio. §. 1. Is autem, qui apud hostes est, nihil per usum sibi acquirere potest, nec coeptam possessionem poterit implere, dum est apud hostes; hoc amplius nec postliminio reversus recuperabit per usum dominii acquisitionem. §. 2. Item ei, qui per captivitatem fundi possessionem, vel ususfructus quasi possessionem amisit, succurrendum esse, Papinianus ait; et fructus quoque medio tempore ab alio ex usufructu perceptos debere captivo restitui, aequum putat. §. 3. Hi plane, qui fuerunt in potestate captivi, usu rem acquirere possunt ex re peculiari, et aequum erit, ex hac clausula praesentibus, id est qui non sunt in captivitate, subveniri, si, quum non defenderentur, usucaptum quid sit. Sed et si dies actionis, quae adversus captivum competebat, exierit, succurretur adversus eum. §. 4. Deinde adiicit Praetor: *secumve agendi potestatem non faceret*, ut, si dum hoc faciat per usum sit acquisitio impleta, vel quid ex supra scriptis contigerit, restitutio concedatur. Merito; nec enim sufficit semper in possessionem bonorum eius mitti, quia ea interdum species esse potest, ut in bonis latitantis mitti non possit, aut non latitet. Finge enim, dum advocationem postulat, diem exisse, vel dum alia mora iudicii contingit.

XXIV. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Sed et ad eos pertinet, qui conventi frustrantur, et qualibet tergiversatione et solertia efficiunt, ne cum ipsis agi possit.

XXV. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Quod quidem simili modo ad eum quoque pertinere dicemus, qui non frustrandi gratia id faceret, sed quod multitudine rerum distringeretur.

XXVI. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Sed et si per Praetorem stetit, restitutio indulgebitur. §. 1. Adversus relegatum restitutionem faciendam ex generali clausula, Pomponius ait, sed non et ipsi concedendam, quia potuit procuratorem relinquere; ex causa tamen puto etiam ipsi succurrendum. §. 2. Ait Praetor: *Aut quum eum invitum in ius vocare non liceret, neque defenderetur.* Haec clausula ad eos pertinet, quos more maiorum sine fraude in ius vocare non licet, ut Consulem, Praetorem, ceterosque, qui imperium potestatemve quam habent. Sed nec ad eos pertinet hoc edictum, quos Praetor prohibet sine permissu suo in ius vocari, quoniam aditus potuit permittere, patronos puta et parentes. §. 3. Deinde adiicit: *neque defenderetur;* quod ad omnes supra scriptos pertinet, praeterquam ad eum, qui absens quid usucepit, quoniam plene supra de eo cautum est. §. 4. Ait Praetor: *Sive cui per magistratus factum sine dolo malo ipsius actio exemta esse dicetur;* hocque ut, si per dilationes iudicis effectum sit, ut actio eximatur, fiat restitutio. Sed et si magistratus copia non fuit, Labeo ait, restitutionem faciendam. *Per magistratus* autem *factum* ita accipiendum est, si ius non dixit; alioquin si causa cognita denegavit actionem, restitutio cessat; et ita Servio videtur. Item per magistratus factum videtur, si per gratiam aut sordes magistratus ius non dixerit. Quo casu et haec pars locum habebit, nec non et superior: *secumve agendi potestatem non faceret;* nam id egit litigator, ne secum agatur, dum iudicem corrupit. §. 5. *Actio exemta* sic erit accipienda, si desiit agere posse. §. 6. Et adiicitur: *sine dolo malo ipsius*, videlicet ut, si dolus eius interveniat, nec ei succurratur; ipsis enim delinquentibus Praetor non subvenit. Proinde si, dum vult apud sequentem Praetorem agere, tempus frustratus est, non ei subvenietur. Sed et si, dum decreto Praetoris non obtemperat, iurisdictionem ei denegaverit, non esse eum restituendum, Labeo scribit. Idemque, si ex alia iusta causa non fuerit ab eo auditus. §. 7. Si feriae extra ordinem sint indictae, ob res puta prospere gestas, vel in honorem principis, et propterea magistratus ius non dixerit, Caius Cassius nominatim edicebat, restituturum se, quia per Praetorem videretur factum; solennium enim feriarum rationem haberi non debere, quia prospicere eas potuerit et debuerit actor, ne in eas incideret. Quod verius est, et ita Celsus libro secundo Digestorum scribit. Sed cum feriae tempus eximunt, restitutio duntaxat ipsorum dierum facienda est, non totius temporis, ut ita Iulianus libro quarto Digestorum scribit. Ait enim: praescriptionem usucapionis ita faciendam, ut hi dies restituantur, quibus actor agere voluit, et interventu fe-

niarum impeditus est. §. 8. Quoties per absentiam quis non toto tempore aliquem exclusit, (ut puta rem tuam possedi uno minus die, statuto in usucapionibus tempore, deinde reipublicae causa abesse coepi) restitutio adversus me unius diei facienda est. §. 9. Item inquit Praetor: *Si qua alia mihi iusta causa videbitur, in integrum restituam.* Haec clausula edicto inserta est necessario; multi enim casus evenire potuerunt, qui deferrent restitutionis auxilium, nec singulatim enumerari potuerunt. Unde quoties aequitas restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descendendum. Utputa legatione quis pro civitate functus est; aequissimum est, eum restitui, licet reipublicae causa non abfuit, et saepissime constitutum est, adiuvari eum debere, sive habuit procuratorem, sive non. Idem puto, et si testimonii causa sit evocatus quis ex qualibet provincia vel in urbem, vel ad principem; nam et huic saepissime est rescriptum subveniri. Sed et his, qui cognitionis gratia vel appellationis peregrinati sunt, similiter subvenitur. Et generaliter, quotiescunque quis ex necessitate, non ex voluntate abfuit, dici oportet, ei subveniendum.

XXVII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Et sive quid amiserit, sive lucratus non sit, restitutio facienda est, etiamsi non ex bonis quid amissum sit.

XXVIII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Nec non et si quis de causa probabili abfuerit, deliberare debet Praetor, an ei subveniri debeat, puta studiorum causa, forte procuratore suo defuncto, ne decipiatur per iustissimam absentiae causam. §. 1. Item si quis nec in custodia, nec in vinculis sit, sed sub fideiussorum satisdatione, et dum propter hoc, quod recedere non potest, captus sit, restituetur, et adversus eum dabitur restitutio. §. 2. *Quod eius*, inquit Praetor, *per leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta, decreta principum licebit.* Quae clausula non illud pollicetur, restituturum, si leges permittant, sed si leges non prohibeant. §. 3. Si quis saepius reipublicae causa abfuit, ex novissimo reditu tempus restitutionis esse ei computandum, Labeo putat. Sed si omnes quidem absentiae annum colligant, singulae minus anno, utrum annum ei damus ad restitutionem, an vero tantum temporis, quantum novissima eius absentia occupavit? videndum. Et puto, annum dandum. §. 4. Si quum in provincia domicilium haberes, esses autem in urbe, an mihi annus cedat, quasi experiundi potestatem habeam? Et ait Labeo: non cedere. Ego autem puto hoc ita verum, si ius revocandi domum adversarius habuit; si minus, videri esse experiundi potestatem, quia et Romae contestari litem potuit. §. 5. Exemplo rescissoriae actionis etiam exceptio ei, qui reipublicae causa abfuit, competit; forte si res ab eo possessionem nacto vindicentur. §. 6. In actione rescissoria, quae adversus militem competit, aequissimum esse, Pomponius ait, eius quoque temporis, quo absens defensus non est, fructus eum praestare. Ergo et militi debebunt restitui, et utrimque actio erit,

XXIX. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Videlicet ne cui officium publicum vel damno vel compendio sit.

XXX. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Cum miles, qui usucapiebat, decesserit, et heres impleverit usucapionem, aequum est rescindi, quod postea usucaptum est, ut eadem in heredibus, qui in usucapionem succedunt, servanda sint, quia possessio defuncti, quasi iuncta, descendit ad heredem, et plerumque nondum hereditate adita completur. §. 1. Si is, qui reipublicae causa abfuit, usucepit, et post usucapionem alienaverit rem, restitutio facienda erit; et licet sine dolo abfuerit, et usuceperit, lucro eius occurri oportet. Item ex reliquis omnibus causis restitutio facienda erit, veluti si adversus eum pronuntiatum sit.

XXXI. *Idem libro LIII. ad Edictum.* Si is, cuius rem usucepit reipublicae causa absens, possessionem suae rei ab illo usucaptae nactus sit, etsi postea amiserit, non temporalem, sed perpetuam habet actionem.

XXXII. *Modestinus libro IX. Regularum.* Abesse reipublicae causa intelligitur et is, qui ab urbe profectus est, licet nondum provinciam excesserit; sed et is, qui excessit, donec in urbem revertatur. Et hoc ad Proconsules, legatosque eorum, et ad eos, qui provinciis praesunt, Procuratoresve principum, qui in provinciis tenentur, pertinet, et ad Tribunos militum, et Praefectos, et comites legatorum, qui ad aerarium, aut in commentarium principis relati sunt.

XXXIII. *Idem libro singulari de enucleatis Casibus.* Inter eos, qui ex generali clausula adiuvantur, et fisci patronus connumeratur. §. 1. Eos, qui notis scribunt acta Praesidum, reipublicae causa non abesse, certum est. §. 2. Militum medici, quoniam officium, quod gerunt, et publice prodest, et fraudem eis afferre non debet, restitutionis auxilium implorare possunt.

XXXIV. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Miles commeatu accepto, si in domo sua est, reipublicae causa abesse non videtur. §. 1. Qui operas in publico, quod vectigalium causa locatum est, dat, reipublicae causa non abest.

XXXV. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui mittuntur, ut milites ducerent, aut reducerent, aut legendi curam gererent, reipublicae causa absunt. §. 1. Hi quoque, qui missi sunt ad gratulandum principi. §. 2. Item Procurator Caesaris, non solum cui rerum provinciae cuiusque procuratio mandata erit, sed et is, cui rerum, quamvis non omnium. Itaque plures ibi procuratores diversarum rerum reipublicae causa abesse intelliguntur. §. 3. Praefectus quoque Aegypti reipublicae causa abest, quive aliam ob causam reipublicae gratia extra urbem abierit. §. 4. Sed et in urbanicianis militibus idem divus Pius constituit. §. 5. Quaesitum est de eo, qui ad compescendos malos homines missus est, an reipublicae causa abesset? Et placuit, reipublicae causa eum abesse. §. 6. Item paganum, qui in expeditionem Consularis iussu transierat, ibique in acie ceciderat; heredi enim eius succurrendum est. §. 7. Qui reipublicae causa Romam profectus est, abesse reipublicae causa videtur. Sed et si extra patriam suam reipublicae causa profectus sit, etiamsi per urbem ei iter competit, reipublicae causa abest. §. 8. Similiter qui in provincia est, ut primum aut domo sua profectus est, aut cum in eadem provincia degit reipublicae administrandae causa, simul atque agere rempublicam coepit, ad similitudinem absentis habetur. §. 9. Et dum eat in castra et redeat miles, reipublicae causa abest, quod et eundum sit in castra militaturo, et redeundum. Vivianus scribit: Proculum respondisse, militem, qui cum commeatu absit, dum domum vadit aut redit, reipublicae causa abesse, dum domi sit, non abesse.

XXXVI. *Ulpianus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Reipublicae causa abesse eos solos intelligimus, qui non sui commodi causa, sed coacti absunt.

XXXVII. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Hi, qui in provincia sua ultra tempus a constitutionibus concessum assident, reipublicae causa abesse non intelliguntur.

XXXVIII. *Ulpianus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si cui in provincia sua princeps assidere speciali beneficio permiserit, puto eum reipublicae causa abesse. Quodsi non ex permissu hoc fecerit, consequenter dicemus, cum crimen admisit, non habere eum privilegia eorum, qui reipublicae causa absunt. §. 1. Tamdiu reipublicae causa abesse quis videbitur, quamdiu officio alicui praeest. Quod si finitum fuerit officium, iam desinit abesse reipublicae causa. Sed ad revertendum illi tempora computabimus, statim atque desiit reipublicae causa abesse, ea, quibus reverti in urbem potuit, et erit moderatum, tempora ei dare, quae lex revertentibus praestitit. Quare si quo deflexerit suae rei causa, non dubitabimus, id tempus ei non proficere, habitaque dinumeratione temporis, quo reverti potuit, statim eum dicemus desiisse reipublicae causa abesse. Plane si infirmitate impeditus continuare iter non potuit, habebitur ratio humanitatis, sicuti haberi solet et hiemis, et navigationis, et ceterorum, quae casu contingunt.

XXXIX. *Paulus libro I. Sententiarum.* Is, qui reipublicae causa abfuturus erat, si procuratorem reliquerit, per quem defendi potuit, in integrum volens restitui non audietur.

XL. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Si qua militi accusatio competat eo tempore, quo reipublicae operam dedit, non perimitur. §. 1. Quod eo tempore, quo in insula aliquis fuit ex poena ei irrogata, cuius restitutionem a principe impetravit, ab alio usurpatum ex bonis, quae non erant ademta, probatum fuerit, suae causae restituendum est.

XLI. *Idem libro XXXV. Digestorum.* Si quis Titio legaverit, si mortis suae tempore in Italia esset, aut in an-

nos singulos, quot in Italia esset, et ei succursum fuerit, quia ob id, quod reipublicae causa abfuit, exclusus fuerit a legato, fideicommissum ab eo relictum praestare cogitur. Marcellus notat: *Quis enim dubitavit, salva legatorum et fideicommissorum causa militi restitui hereditatem, quam ob id perdidit, quod reipublicae causa abfuit?*

XLII. *Alfenus libro V. Digestorum.* Non vere dicitur, reipublicae causa abesse eum, qui sui privati negotii causa in legatione est.

XLIII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Si quis stipulatus sit in annos singulos, quoad in Italia esset vel ipse, vel promissor, et alteruter reipublicae causa abesse coeperit, officium Praetoris est, introducere utilem actionem. Eadem dicemus, et si ita concepta stipulatio fuerit: *si quinquennio proximo Romae fuerit*, vel ita: *si Romae non fuerit, centum dare spondes?*

XLIV. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Is, qui reipublicae causa abest, in aliqua re laesus non restituitur, in qua, etiamsi reipublicae causa non abfuisset, damnum erat passurus.

LXV. *Scaevola libro I. Regularum.* Milites omnes, qui discedere a signis sine periculo non possunt, reipublicae causa abesse intelliguntur.

XLVI. *Marcianus libro II. Regularum.* Qui reipublicae causa abfuit, etiam adversus eum, qui pariter reipublicae causa abfuerit, restituendus est, si aliquid damni iuste queritur.

TIT. VII.
DE ALIENATIONE IUDICII MUTANDI CAUSA FACTA.

I. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Omnibus modis Proconsul id agit, ne cuius deterior causa fiat ex alieno facto. Et quum intelligeret, iudiciorum exitum interdum duriorem nobis constitui, opposito nobis alio adversario, in eam quoque rem prospexit, ut, si quis alienando rem alium nobis adversarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem nostram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra interfuit, alium adversarium nos non habuisse. §. 1. Itaque si alterius provinciae hominem, aut potentiorem nobis opposuerit adversarium, tenebitur,

II. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Aut alium, qui vexaturus sit adversarium,

III. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Quia, etiamsi cum eo, qui alterius provinciae sit, experiar, in illius provincia experiri debeo, et potentiori pares esse non possumus. §. 1. Sed et si hominem, quem petebamus, manumiserit, durior nostra conditio fit, quia Praetores favent libertatibus. §. 2. Item si locum, in quo opus feceris, cuius nomine interdicto quod vi aut clam, vel actione aquae pluviae arcendae tenebaris, alienaveris, durior nostra conditio facta intelligitur, quia si tecum ageretur, tuis impensis id opus tollere deberes, nunc vero, quum incipiat mihi adversus alium actio esse, quam qui fecerit, compellor meis impensis id tollere, quia qui ab alio factum possidet, hactenus istis actionibus tenetur, ut patiatur id opus tolli. §. 3. Opus quoque novum si tibi nuntiaverim, tuque eum locum alienaveris, et emtor opus fecerit, dicitur, te hoc iudicio teneri, quasi neque tecum ex operis novi nuntiatione agere possim, quia nihil feceris, neque cum eo, cui id alienaveris, quia ei nuntiatum non sit. §. 4. Ex quibus apparet, quod Proconsul in integrum restituturum se pollicetur, ut hac actione officio iudicis tantum consequatur actor, quantum eius interesit, alium adversarium non habuisse, forte si quas impensas fecerit, aut si quam aliam incommoditatem passus erit, alio adversario substituto. §. 5. Quid ergo, si is, adversus quem talis actio competit, paratus sit utile iudicium pati, perinde ac si possideret? Recte dicitur, denegandam esse adversus eum ex hoc edicto actionem.

IV. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Item si res fuerint usucaptae ab eo, cui alienatae sunt, nec peti ab hoc possint, locum habet hoc edictum. §. 1. Itemque fieri potest, ut sine dolo malo quidem possidere desierit, verum iudicii mutandi causa id fiat. Sunt et alia complura talia. Potest autem aliquis dolo malo desinere possidere, nec tamen iudicii mutandi causa id fecisse, nec hoc edicto teneri; neque enim alienat, qui duntaxat omittit possessionem. Non tamen eius factum improbat Praetor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam saepius litigaret, (haec enim verecunda cogitatio eius, qui lites exsecratur, non est vituperanda) sed eius duntaxat, qui, quum rem habere vult, litem ad alium transfert, ut molestum adversarium pro se subiiciat. §. 2. Pedius libro nono, non solum ad dominii translationem hoc edictum pertinere, ait, verum ad possessionis quoque; *alioquin et is, cum quo in rem agebatur*, inquit, *si possessione cessit, non tenebitur.* §. 3. Si quis autem ob valetudinem, aut aetatem, aut occupationes necessarias litem in alium transtulerit, in ea causa non est, ut hoc edicto teneatur, quum in hoc edicto doli mali fiat mentio. Ceterum erit interdictum et per procuratores litigare, dominio in eos plerumque ex iusta causa translato. §. 4. Ad iura etiam praediorum hoc edictum pertinet, modo si dolo malo fiat alienatio. §. 5. Haec actio in id, quod interest, competit; proinde si res non fuit petitoris, aut si is, qui alienatus est, sine culpa decessit, cessat iudicium, nisi si quid actoris praeterea interfuit. §. 6. Haec actio non est poenalis, sed rei persecutionem arbitrio iudicis continet. Quare et heredi dabitur; in heredem autem,

V. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Vel similem,

VI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Vel post annum non dabitur,

VII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Quia pertinet quidem ad rei persecutionem, videtur autem ex delicto dari.

VIII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Ex hoc edicto tenetur et qui rem exhibet, si arbitratu iudicis pristinam iudicii causam non restituit. §. 1. Ait Praetor: QUAEVE ALIENATIO IUDICII MUTANDI CAUSA FACTA ERIT, id est si futuri iudicii causa, non eius, quod iam sit. §. 2. Alienare intelligitur etiam, qui alienam rem vendidit. §. 3. Sed heredem instituendo vel legando si quis alienet, huic edicto locus non erit. §. 4. Si quis alienaverit, deinde receperit, non tenebitur hoc edicto. §. 5. Qui venditori suo redhibet, non videtur iudicii mutandi causa abalienare,

IX. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Quia redhibito homine omnia retro aguntur; et ideo non videtur iudicii mutandi causa alienare, qui redhibet, nisi si propter hoc ipsum redhibet, non redhibiturus alias.

X. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Nam et si obligatus solvero, quod a me petere velles, huic edicto locus non erit. §. 1. Si tutor pupilli, vel agnatus furiosi alienaverint, utilis actio competit, quia consilium huius fraudis iuire non possunt.

XI. *Idem libro V. Opinionum.* Quum miles postulabat suo nomine litigare de possessionibus, quas sibi donatas esse dicebat, responsum est, si iudicii mutandi causa donatio facta fuerit, priorem dominum experiri oportere, ut rem magis, quam litem in militem transtulisse credatur.

XII. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Si quis iudicii communi dividundo evitandi causa rem alienaverit, ex lege Licinia ei interdicitur, ne communi dividundo iudicio experiatur, verbi gratia ut potentior emtor per licitationem vilius eam accipiat, et per hoc iterum ipse recipiat. Sed ipse quidem, qui partem alienaverit, communi dividundo iudicio si agere velit, non audietur; is vero, qui emit, si experiri velit, ex illa parte edicti vetatur, qua cavetur, ne qua alienatio iudicii mutandi causa fiat.

TIT. VIII.
DE RECEPTIS, QUI ARBITRIUM RECEPERUNT, UT SENTENTIAM DICANT.

I. *Paulus libro II. ad Edictum.* Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur, et ad finiendas lites pertinet.

II. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Ex compromisso placet exceptionem non nasci, sed poenae petitionem.

III. *Idem libro XIII. ad Edictum.* Labeo ait: si compromisso facto sententia dicta est, quo quis a minore viginti quinque annis tutelae absolveretur, ratum id a Praetore non habendum, neque poenae eo nomine commissae petitionem dari. §. 1. Tametsi neminem Praetor cogat arbitrium recipere, quoniam haec res libera et soluta est, et extra necessitatem iurisdictionis posita, attamen, ubi semel quis in se receperit arbitrium, ad curam et sollicitudinem suam hanc rem pertinere, Praetor putat, non tantum quod studeat lites finiri, verum quoniam non debeant deci-

pi, qui eum, quasi virum bonum, disceptatorem inter se elegerunt. Finge enim, post causam iam semel atque iterum tractatam, post nudata utriusque intima, et secreta negotii aperta, arbitrum vel id gratiae dantem, vel sordibus corruptum, vel alia qua ex causa nolle sententiam dicere, quisquamne potest negare, aequissimum fore, Praetorem interponere se debuisse, ut officium, quod in se recepit, impleret? §. 2. Ait Praetor: QUI ARBITRIUM POENA COMPROMISSA RECEPERIT. §. 3. Tractemus de personis arbitrantium. Et quidem arbitrum cuiuscunque dignitatis coget officio, quod suscepit, perfungi, etiamsi sit Consularis, nisi forte sit in aliquo magistratu positus vel potestate, (Consul forte, vel Praetor) quoniam in hos imperium non habet.

IV. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Nam magistratus superiores aut pari imperio nullo modo possunt cogi, nec interest, ante, an in ipso magistratu arbitrium susceperint; inferiores possunt cogi.

V. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Sed et filiusfamilias compelletur.

VI. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Quinetiam et de re patris dicitur filiumfamilias arbitrum esse; nam et iudicem eum esse posse, plerisque placet.

VII. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Pedius libro nono et Pomponius libro trigesimo tertio scribunt: parvi referre, ingenuus quis an libertinus sit, integrae famae quis sit arbiter, an ignominiosus. In servum Labeo compromitti non posse, libro undecimo scribit; et est verum. §. 1. Unde Iulianus ait: si in Titium et servum compromissum sit, nec Titium cogendum sententiam dicere, quia cum alio receperit, quamvis servi, inquit, arbitrium nullum sit. Quid tamen, si dixerit sententiam Titius? poena non committitur, quia non, ut recepit, dixit sententiam.

VIII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Sed si ita compromissum sit, ut vel alterutrius sententia valeat, Titium cogendum.

IX. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Sed si in servum compromittatur, et liber sententiam dixerit, puto, si liber factus fecerit, consentientibus partibus valere. §. 1. Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum compromittetur, ut Pomponius libro trigesimo tertio scribit. §. 2. Si quis iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua iudex est, inve se compromitti iubere, prohibetur *lege Iulia*, et si sententiam dixerit, non est danda poenae persecutio. §. 3. Sunt et alii, qui non coguntur sententiam dicere, utputa si sordes aut turpitudo arbitri manifesta sit. §. 4. Iulianus ait: si eum infamaverunt litigatores, non omnimodo Praetorem debere eum excusare, sed causa cognita. §. 5. Item, et si spreta auctoritate eius ad iudicium,

X. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Vel alium arbitrum

XI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Litigatores ierint, mox ad eundem arbitrum redierint, Praetorem non debere eum cogere inter eos disceptare, qui ei contumeliam hanc fecerunt, ut eum spernerent, et ad alium irent; §. 1. Arbitrum autem cogendum non esse sententiam dicere, nisi compromissum intervenerit. §. 2. Quod ait Praetor: *poena compromissa*, accipere nos debemus non tantum si utrimque poena nummaria, sed et si alia res vice poenae, si quis arbitri sententiae non steterit, promissa sit; et ita Pomponius scribit. Quid ergo, si res apud arbitrum depositae sunt eo pacto, ut ei daret, qui vicerit, vel ut eam rem daret, si non pareatur sententiae, an cogendus sit sententiam dicere? Et puto cogendum. Tantundem est, et si quantitas certa ad hoc apud eum deponatur. Proinde et si alter rem, alter pecuniam stipulanti promiserit, plenum compromissum est, et cogetur sententiam dicere. §. 3. Interdum, ut Pomponius scribit, recte nudo pacto fiet compromissum, utputa si ambo debitores fuerunt, et pacti sunt, ne petat, quod sibi debetur, qui sententiae arbitri non paruit. §. 4. Item Iulianus scribit: non cogendum arbitrum sententiam dicere, si alter promiserit, alter non. §. 5. Idem dicit: et si sub conditione fuerit poena compromissa, veluti: *si navis ex Asia venerit, tot millia*; non enim prius arbitrum cogendum sententiam dicere, quam conditio exstiterit, ne sit inefficax, deficiente conditione; et ita Pomponius libro trigesimo tertio ad Edictum scribit.

XII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Quo casu ad Praetorem pertinebit in eo forsitan solo, ut, si possit dies compromissi proferri, proferatur.

XIII. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Pomponius ait: et si alteri accepto lata sit poena compromissi, non debere eum compelli sententiam dicere. §. 1. Idem Pomponius scribit: *Si de meis solis controversiis sit compromissum, et de te poenam sim stipulatus, videndum, ne non sit compromissum.* Sed cui rei moveatur, non video; nam si ideo, quia de unius controversiis solum compromissum est, nulla ratio est (licet enim et de una re compromittere); si vero ideo, quia ex altera duntaxat parte stipulatio intervenit, est ratio. Quanquam si petitor quis stipulatus est, possit dici, plenum esse compromissum, quia is, qui convenitur, tutus est veluti pacti exceptione, is, qui convenit, si arbitrio non pareatur, habet stipulationem. Sed id verum esse non puto; neque enim sufficit exceptionem habere, ut arbiter sententiam dicere cogatur. §. 2. Recepisse autem arbitrium videtur, ut Pedius libro nono dicit, qui iudicis partes suscepit, finemque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur. Quod si, inquit, hactenus intervenit, ut experiretur, an consilio suo vel auctoritate discuti litem paterentur, non videtur arbitrium recepisse. §. 3. Arbiter ex compromisso his diebus non cogitur sententiam dicere, quibus iudex non cogetur, nisi dies compromissi exitura sit, nec proferri possit. §. 4. Proinde si forte urgeatur a Praetore ad sententiam, aequissimum erit, si iuret, sibi de causa nondum liquere, spatium ei ad pronuntiandum dari.

XIV. *Pomponius libro XI. ad Quintum Mucium.* Sed si compromissum sine die confectum est, necesse est arbitro omnimodo diem statuere, partibus scilicet consentientibus, et ita causam disceptare. Quodsi hoc praetermiserit, omni tempore cogendus est sententiam dicere.

XV. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Licet autem Praetor districte edicat, sententiam se arbitrum dicere coacturum, attamen interdum rationem eius habere debet, et excusationem recipere causa cognita, utputa si fuerit infamatus a litigatoribus, aut si inimicitiae capitales inter eum et litigatores, aut alterum ex litigatoribus, intercesserint, aut si aetas, aut valetudo, quae postea contigit, id ei munus remittat, aut occupatio negotiorum propriorum, vel profectio urgens, aut munus aliquod reipublicae causa, (et id Labeo ait)

XVI. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Et si qua alia incommoditas ei post arbitrium susceptum incidat. Sed in causa valetudinis similibusve causa cognita differre cogitur. §. 1. Arbiter iudicii sui nomine, quod publicum aut privatum habet, excusatus esse debet a compromisso, utique si dies compromissi proferri non potest. Quodsi potest, quare non cogat eum, quum possit, proferre? quod sine ulla districtione ipsius interdum futurum est. Si tamen uterque velit eum sententiam dicere, an, quamvis cautum non sit de die proferenda, non alias impetret, quia iudicium habeat, ne cogatur, quam si consentiat denuo in se compromitti? Haec scilicet, si dies exitura est.

XVII. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Item si unus ex litigatoribus bonis suis cedat, Iulianus libro quarto Digestorum scribit, non esse cogendum arbitrum sententiam dicere, quum neque agere, neque conveniri possit. §. 1. Si multo post revertantur ad arbitrum litigatores, non esse cogendum sententiam dicere, Labeo scribit. §. 2. Item si plures sunt, qui arbitrium receperunt, nemo unus cogendus erit sententiam dicere, sed aut omnes, aut nullus. §. 3. Inde Pomponius libro trigesimo tertio ad edictum quaerit: si ita sit compromissum, ut, quod Titio disceptatori placet, id Seius pronuntiet, quis sit eorum cogendus? Et puto, tale arbitrium non valere, in quo libera facultas arbitri sententiae non est futura. §. 4. Sed si ita sit compromissum; arbitratu Titii aut Seii fieri, Pomponius scribit, et nos putamus, compromissum valere; sed is erit cogendus sententiam dicere, in quem litigatores consenserint. §. 5. Si in duos fuerit sic compromissum, ut, si dissentirent, tertium assumant, puto tale compromissum non valere; nam et in assumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, ut eis tertius assumeretur Sempronius, valet compromissum, quoniam in assumendo dissentire non possunt. §. 6. Principaliter tamen quaeramus: si in duos arbitros sit compromissum, an cogere eos Praetor debeat sententiam dicere? quia res fere sine exitu futura est, propter naturalem hominum ad dissentiendum facilitatem. In impari enim numero idcirco compromissum admittitur, non quoniam consentire omnes

facile est, sed quia, etsi dissentiant, invenitur pars maior, cuius arbitrio stabitur. Sed usitatum est etiam in duos compromitti, et debet Praetor cogere arbitros, si non consentiant, tertiam certam eligere personam, cuius auctoritati pareatur. §. 7. Celsus libro secundo Digestorum scribit: si in tres fuerit compromissum, sufficere quidem duorum consensum, si praesens fuerit et tertius; alioquin absente eo, licet duo consentiant, arbitrium non valere, quia in plures fuit compromissum, et potuit praesentia eius trahere eos in aliam sententiam.

XVIII. *Pomponius libro XVII. Epistolarum et variarum Lectionum.* Sic et tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu, absente tertio, iudicaverunt, nihil valet, quia id demum, quod maior pars omnium iudicavit, ratum est, quum et omnes iudicasse palam est.

XIX. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Qualem autem sententiam dicat arbiter, ad Praetorem non pertinere, Labeo ait, dummodo dicat, quod ipsi videtur. Et ideo si sic fuit in arbitrum compromissum, ut certam sententiam dicat, nullum esse arbitrium, nec cogendum sententiam dicere, Iulianus scribit libro quarto Digestorum. §. 1. Dicere autem sententiam existimamus eum, qui ea mente quid pronuntiat, ut secundum id discedere eos a tota controversia velit. Sed si de pluribus rebus sit arbitrium receptum, nisi omnes controversias finierit, non videtur dicta sententia, sed adhuc erit a Praetore cogendus. §. 2. Unde videndum erit, an mutare sententiam possit? Et alias quidem est agitatum: si arbiter iussit dari, mox vetuit, utrum eo, quod iussit, an eo, quod vetuit, stari debeat? Et Sabinus quidem putavit, posse; Cassius vero sententiam magistri sui bene excusat, et ait: Sabinum non de ea sensisse sententia, quae arbitrium finiat, sed de praeparatione causae; (utputa si iussit litigatores Kalendis adesse, mox Idibus iubeat; nam mutare eum diem posse) ceterum si condemnavit vel absolvit, dum arbiter esse desierit, mutare sententiam non posse.

XX. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Quia arbiter, etsi erraverit in sententia dicenda, corrigere eam non potest.

XXI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Quid tamen, si de pluribus controversiis sumtus est nihil sibi communibus, et de una sententiam dixit, de aliis nondum? numquid desiit esse arbiter? Videamus igitur, an in prima controversia possit mutare sententiam, de qua iam dixerat. Et multum interest, de omnibus simul ut dicat sententiam, compromissum sit, an non. Nam si ut de omnibus, poterit mutare; nondum enim dixit sententiam. Quodsi ut separatim, quasi plura sunt compromissa, et ideo, quantum ad illam controversiam pertinet, arbiter esse desierat. §. 1. Si arbiter ita pronuntiasset: nihil videri Titium debere Seio, tametsi Seium non vetuisset petere, tamen, si quid petiisset, videri contra sententiam arbitri fecisse; et id Ofilius et Trebatius responderunt. §. 2. Solutioni diem posse arbitrum statuere puto; et ita et Trebatius videtur sentire. §. 3. Pomponius ait: inutiliter arbitrum incertam sententiam dicere; utputa: *quantum ei debes, redde; divisioni vestrae stari placet; pro ea parte, quam creditoribus tuis solvisti, accipe.* §. 4. Item si arbiter poenam ex compromisso peti vetuerit, in libro trigesimo tertio apud Pomponium scriptum habeo, non valere; et habet rationem, quia non de poena compromissum est. §. 5. Papinianus libro tertio Quaestionum ait: si, quum dies compromissi finiretur, prolato die litigatores denuo in eum compromiserint, nec secundi compromissi arbitrium receperit, non esse cogendum recipere, si ipse in mora non fuerit, quo minus partibus suis fungeretur; quodsi per eum factum sit, aequissimum esse, cogi eum a Praetore sequens recipere. Quae quaestio ita procedit, si nihil in priore compromisso de die proferendo cavebatur; ceterum si cavebatur, et ipse protulit, mansit arbiter. §. 6. Plenum compromissum appellatur, quod de rebus controversiisve omnibus compositum est; nam ad omnes controversias pertinet. Sed si forte de una re sit disputatio, licet pleno compromisso actum sit, tamen ex ceteris causis actiones superesse; id enim venit in compromissum, de quo actum est, ut veniret. Sed est tutius, si quis de certa re compromissum facturus sit, de ea sola exprimere in compromisso. §. 7. Non debent autem obtemperare litigatores, si arbiter aliquid inhonestum iusserit. §. 8. Si intra diem compromissi aditus arbiter post diem compromissi adesse iusserit, poena non committitur. §. 9. Si quis ex litigatoribus ideo non adfuerit, quod valetudine vel reipublicae causa absentia impeditus sit, aut magistratu, aut alia iusta de causa, poenam committi, Proculus et Atilicinus aiunt; sed si paratus sit in eundem compromittere, actionem denegari, aut exceptione tutum fore. Sed hoc ita demum verum erit, si arbiter recipere in se arbitrium fuerit paratus; nam invitum non esse cogendum, Iulianus libro quarto Digestorum recte scribit; ipse autem nihilo minus poena absolvitur. §. 10. Si arbiter iusserit (puta) in provincia adesse litigatores, quum Romae esset in eum compromissum, an ei impune non pareatur? quaeritur. Et est verius, quod Iulianus ait libro quarto: eum locum compromisso inesse, de quo actum sit, quum compromitteretur. Impune igitur ei non parebitur, si alio loci adesse iusserit. Quid ergo, si non appareat, de quo loco actum sit? Melius dicetur, eum locum contineri, ubi compromissum est. Quid tamen, si in eo loco, qui sit circa urbem, adesse iusserit? Pegasus admittit, valere iussum. Quod puto ita verum esse, si et eius sit auctoritatis arbiter, ut in secessibus soleat agere, et litigatores facile eo loci venire possint. §. 11. Sed et si in aliquem locum inhonestum adesse iusserit, puta in popinam vel in lupanarium, ut Vivianus ait, sine dubio impune ei non parebitur; quam sententiam et Celsus libro secundo Digestorum probat. Unde eleganter tractat: si is sit locus, in quem alter ex litigatoribus honeste venire non possit, alter possit, et is non venerit, qui sine sua turpitudine eo venire possit, is autem venerit, qui inhoneste venerat, an committatur poena compromissi, quasi opera non praebita? Et recte putat, non committi; absurdum enim esse, iussum in alterius persona ratum esse, in alterius non. §. 12. Intra quantum autem temporis, nisi detur, quod arbiter iusserit, committatur stipulatio? videndum est. Et si quidem dies adiectus non sit, Celsus scribit libro secundo Digestorum, inesse quoddam modicum tempus, quod ubi praeterierit, poena statim peti possit; ut tamen, inquit, si dederit ante acceptum iudicium, agi ex stipulatu non possit.

XXII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Utique nisi eius interfuerit, tunc solvi.

XXIII. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Celsus ait: si arbiter intra Kalendas Septembres dari iusserit, nec datum erit, licet postea offeratur, attamen semel commissam poenam compromissi non evanescere, quoniam semper verum est, intra Kalendas datum non esse; sin autem oblatum acceperit, poenam petere non posse, doli exceptione removendum. Contra, ubi duntaxat dare iussus est. §. 1. Idem ait: si iusserit me tibi dare, et valetudine sis impeditus, quo minus accipias, aut alia iusta ex causa, Proculum existimare, poenam non committi, nec si post Kalendas, te parato accipere, non dem. Sed ipse recte putat, duo esse arbitri praecepta: unum pecuniam dari, aliud intra Kalendas dari. Licet igitur in poenam non committas, quod intra Kalendas non dederis, quoniam per te non stetit, tamen committis in eam partem, quod non das. §. 2. Idem ait: nihil aliud esse, arbitri sententiae stare, quam id agere, quantum in ipso sit, ut arbitri pareatur sententiae. §. 3. Idem Celsus ait: si arbiter me tibi certa die pecuniam dare iusserit, tu accipere nolueris, posse defendi, ipso iure poenam non committi;

XXIV. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Sed si postea ille paratus sit accipere, non impune me non daturum; non enim ante feceram.

XXV. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Labeo ait: si arbiter, quum in compromisso cautum esset, ut eadem die de omnibus sententiam diceret, et ut posset diem proferre, de quibusdam rebus dicta sententia, de quibusdam non dicta diem protulit, valere prolationem, sententiaeque eius posse impune non pareri; et Pomponius probat Labeonis sententiam. Quod et mihi videtur, quia officio in sententia functus non est. §. 1. Haec autem clausula: *diem compromissi proferre*, nullam aliam dat arbitro facultatem, quam diem prorogandi; et ideo conditionem primi compromissi neque minuere neque immutare potest; et ideo cetera quoque discutere, et pro omnibus unam sententiam ferre debebit. §. 2. Si per fideiussores fuerit cautum in primo compromisso, et sequens similiter

proferendum, Labeo dicit. Sed Pomponius dubitat, utrum iisdem, an et aliis tam idoneis. Quid enim, inquit, si iidem fideiubere noluerint? Sed puto, si noluerint fideiubere, tunc alios non dissimiles adhibendos.

XXVI. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Ne in potestate sit fideiussorum, postea se non obligantium, ut poena committatur. Idemque est, et si decesserint.

XXVII. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Diem proferre vel praesens, vel per nuntium, vel per epistolam potest. §. 1. Si heredis mentio vel ceterorum facta in compromisso non fuerit, morte solvetur compromissum; nec utimur Labeonis sententia, qui existimavit, si arbiter aliquem pecuniam dare iusserit, et is decesserit, antequam daret, poenam committi, licet heres eius paratus sit offerre. §. 2. Stari autem debet sententiae arbitri, quam de re dixerit, sive aequa, sive iniqua sit, et sibi imputet, qui compromisit. Nam ut divi Pii rescripto adiicitur: vel minus probabilem sententiam aequo animo ferre debet. §. 3. Si plures arbitri fuerint, et diversas sententias dixerint, licebit sententiae eorum non stari; sed si maior pars consentiat, ei stabitur, alioquin poena committetur. Inde quaeritur apud Iulianum: si ex tribus arbitris unus quindecim, alius decem, tertius quinque condemnent, cui sententiae stetur? Et Iulianus scribit: quinque debere praestari, quia in hanc summam omnes consenserunt. §. 4. Si quis litigatorum defuerit, quia per eum factum est, quo minus arbitretur, poena committetur. Proinde sententia quidem dicta non coram litigatoribus non valebit, nisi in compromisso hoc specialiter expressum sit, ut vel uno vel utroque absente sententia promatur. Poenam autem is, qui defuit, committit, quia per eum factum est, quo minus arbitretur. §. 5. Coram autem dicere sententiam videtur, qui eam sapientibus dicit; ceterum coram furioso vel demente non videtur dici. Item coram pupillo non videri sententiam dictam, nisi tutor praesens fuit, et ita de his omnibus Iulianus libro quarto Digestorum scribit. §. 6. Et si quis praesens arbitrum sententiam dicere prohibuit, poena committitur. §. 7. Sed si poena non fuisset adiecta compromisso, sed simpliciter sententiae stari quis promiserit, incerti adversus eum foret actio.

XXVIII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Non autem interest, certa an incerta summa compromissa sit, ut puta: *quanti ea res erit.*

XXIX. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Adversus sententiam arbitri fit, si petatur ab eo, a quo arbiter peti vetuit. Quid ergo, si a fideiussore eius petatur? an poena committatur? Et puto committi, et ita Sabinus scribit; nam *τῇ δυνάμει* a reo petit. Sed si cum fideiussore compromisi, et a reo petam, nisi interfuit fideiussoris, non committetur.

XXX. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Si quis rem, de qua compromissum sit, in iudicium deducat, quidam dicunt, Praetorem non intervenire ad cogendum arbitrum sententiam dicere, quia iam poena non potest esse, atque si solutum est compromissum. Sed si hoc obtinuerit, futurum est, ut in potestate eius, quem poenitet compromisisse, sit, compromissum eludere. Ergo adversus eum poena committenda est, lite apud iudicem suo ordine peragenda.

XXXI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Ita demum autem committitur stipulatio, quum adversus eam quid fit, si sine dolo malo stipulantis factum est; sub hac enim conditione committitur stipulatio, ne quis doli sui praemium ferat. Sed si quidem compromisso adiiciatur: *si quid dolo in ea re factum sit*, ex stipulatu conveniri, qui dolo fecit, potest; et ideo si arbitrum quis corrupit vel pecunia vel ambitione, vel advocatum diversae partis, vel aliquem ex his, quibus causam suam commiserat, vel si adversarium callide circumvenit, ex doli clausula poterit conveniri. Et omnino si in hac lite dolo versatus est, locum habebit ex stipulatu actio; et ideo si velit de dolo actionem exercere adversarius, non debebit, quum habeat ex stipulatu actionem. Quodsi huiusmodi clausula in compromisso adscripta non est, tunc de dolo actio vel exceptio locum habebit. Hoc autem compromissum plenum est, quod et doli clausulae habet mentionem.

XXXII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Non distinguemus in compromissis, minor an maior sit poena, quam res, de qua agitur. §. 1. Non cogetur arbiter sententiam dicere, nisi poena compromissa sit. §. 2. Si mulier alieno nomine compromittat, non erit poena compromissa, propter intercessionem. §. 3. Summa rei est, ut Praetor se non interponat, sive initio nullum sit compromissum, sive sit, sed pendeat, an ex eo poena exigi possit, sive postea deficiat poena, compromisso soluto die, morte, acceptilatione, iudicio, pacto. §. 4. Sacerdotio obveniente, videbimus, an cogatur arbiter sententiam dicere; id enim non tantum honori personarum, sed et maiestati dei indulgetur, cuius sacris vacare sacerdotes oportet. Ceterum si postea suscepit, iste quoque omnimodo sententiam ferre debet. §. 5. Item non est cogendus, si de negotio transactum est, vel homo mortuus est, de quo erat compromissum, nisi si posteriore casu aliquid litigantium intersit. §. 6. Iulianus indistincte scribit: *Si per errorem de famoso delicto ad arbitrum itum est, vel de ea re, de qua publicum iudicium sit constitutum, veluti de adulteriis, sicariis et similibus, vetare debet Praetor sententiam dicere, nec dare dictae exsecutionem.* §. 7. De liberali causa compromisso facto, recte non compelletur arbiter sententiam dicere, quia favor libertatis est, ut maiores iudices habere debeat. Eadem dicenda sunt, sive de ingenuitate, sive de libertinitate quaestio sit, et si ex fideicommissi causa libertas deberi dicatur. Idem dicendum est in populari actione. §. 8. Si servus compromiserit, non cogendum dicere sententiam arbitrum, nec, si dixerit, poenae exsecutionem dandam de peculio, putat Octavenus. Sed an, si liber cum eo compromiserit, exsecutio adversus liberum detur? videamus. Sed magis est, ut non detur. §. 9. Item si, qui Romae compromiserit, mox Romam in legationem venerit, non est cogendus arbiter sententiam dicere, non magis, quam cogeretur, si litem ante contestatus esset, nunc eam exercere; nec interest, tunc quoque in legatione fuerit, an non. Sed si in legatione compromittat, puto cogendum arbitrum sententiam dicere, quia et si iudicium sponte accepisset, cogeretur peragere. Sunt tamen, qui de isto non recte dubitant; qui utique nullo modo dubitabunt, si de ea re in legatione compromisit, quam in legatione contraxit, quia et iudicium eo nomine accipere cogeretur. Illud in prima specie potest dispici, an, si ante compromisit legatus, cogendus sit arbiter sententiam dicere, si ipse legatus postulet? Quod prima ratione poterit videri iniquum, ut in ipsius potestate sit. Sed hoc tale erit, quale si actionem velit dictare, quod facere ei licet. Sed compromissum istud comparabimus ordinariae actioni, ut non alias audiatur desiderans, ut arbiter sententiam dicat, quam si se defendat. §. 10. Si is faciat controversiam hereditatis, qui cum defuncto compromiserat, futurum est praeiudicium hereditati, si arbiter sententiam dicat; ergo interea inhibendus est arbiter. §. 11. Dies compromissi proferri potest, non cum ex conventione, sed cum iussu arbitri eam proferri necesse est, ne poena committatur. §. 12. Si arbiter sese celare tentaverit, Praetor eum investigare debet, et si diu non apparuerit, mulcta adversus eum dicenda est. §. 13. Cum in plures compromissum est ea conditione, ut quam quilibet, vel unus, dixisset sententiam, ei staretur, absentibus ceteris, nihilominus qui praesens est cogetur; at si ea conditione, ut omnes dicant, vel quod de maioris partis sententia placuerit, non debet singulos separatim cogere, quia singulorum sententia ad poenam non facit. §. 14. Quum quidam arbiter ex aliis causis inimicus manifeste apparuisset, testationibus etiam conventus, ne sententiam diceret, nihilominus, nullo cogente, dicere perseverasset, libello cuiusdam id quaerentis Imperator Antoninus subscripsit, posse eum uti doli mali exceptione. Et idem, quum a iudice consuleretur, apud quem poena petebatur, rescripsit: etiamsi appellari non posset, doli mali exceptionem in poenae petitione obstaturam. Per hanc ergo exceptionem quaedam appellandi species est, quum liceat retractare de sententia arbitri. §. 15. De officio arbitri tractantibus sciendum est, omnem tractatum ex ipso compromisso sumendum. Nec enim aliud illi licebit, quam quod ibi, ut efficere possit, cautum est; non ergo quod libet statuere arbiter poterit, nec in qua re libet, nisi de qua re compromissum est, et quatenus compromissum est. §. 16. Quaesitum est de sententia dicenda? et dictum, non quamlibet, licet de quibusdam variatum sit. Et puto vere non committi, si dicat, ad iudicem de hoc

cundum vel se, vel alium, vel etiam in alium compromittendum. Nam et Iulianus, impune, ait, ei non pareri, si iubeat ad alium arbitrum ire, ne finis non sit. Sed nec si hoc modo dixerit, ut arbitrio Publii Maevii fundus traderetur, aut satisdatio detur, parendum esse sententiae. Item Pedius probat: ne propagentur arbitria, aut in alios, interdum inimicos agentium, transferantur, sua sententia finem controversiae eum imponere oportere, non autem finiri controversiam, cum aut differatur arbitrium, aut in alium transferatur; partemque sententiae esse, quemadmodum satisdetur, quibusque fideiussoribus; idque delegari non posse, nisi ad hoc compromissum sit, ut arbiter statueret, cuius arbitratu satisdaretur. §. 17. Item si iubeat, sibi alium coniungi, quum id in compromisso non sit, non dicit sententiam. Nam sententia esse debet de re compromissa, de hoc antem compromissum non est. §. 18. Si domini, qui invicem stipulati sunt, per procuratores suos agere apud arbitrum velint, potest iubere, ipsos etiam adesse. §. 19. Sed si et heredis in compromisso mentio fit, potest iubere, etiam heredem eorum adesse. §. 20. Arbitri officio continetur, et quemadmodum detur vacua possessio. An et satis rem ratam dominum habiturum? Sextus Pedius putat. Quod nullam rationem habet; nam et si ratum non habeat dominus, committetur stipulatio. §. 21. Arbiter nihil extra compromissum facere potest, et ideo necessarium est, adiici de die compromissi proferenda; ceterum impune iubenti non parebitur.

XXXIII. *Papinianus libro I. Quaestionum.* Arbiter ita sumtus ex compromisso, ut et diem proferre possit, hoc quidem facere potest; proferre autem contradicentibus litigatoribus non potest.

XXXIV. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Si duo rei sint aut credendi aut debendi, et unus compromiserit, isque vetitus sit petere, aut ne ab eo petatur, videndum est, an, si alius petat, vel ab alio petatur, poena committatur? Idem in duobus argentariis, quorum nomina simul erunt. Et fortasse poterimus ita fideiussoribus coniungere, si socii sint, alias nec a te petitur, nec ego peto, nec meo nomine petitur, licet a te petatur. §. 1. Semel commissa poena solvi compromissum, rectius puto dici, nec amplius posse committi, nisi id actum sit, ut in singulas causas toties committatur.

XXXV. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Si pupillus sine tutoris auctoritate compromiserit, non est arbiter cogendus pronuntiare, quia, si contra eum pronuntietur, poena non tenetur, praeterquam si fideiussorem dederit, a quo poena peti possit; idque et Iulianus sentit.

XXXVI. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Si feriatis diebus, cogente Praetore, arbiter dicat sententiam, et petatur ex compromisso poena, exceptionem locum non habere constat, nisi aliqua lege eadem dies feriata, in qua sententia dicta, fuerit excepta.

XXXVII. *Celsus libro II. Digestorum.* Quamvis arbiter alterum ab altero petere vetuit, si tamen heres petit, poenam committet; non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur.

XXXVIII. *Modestinus libro VI. Regularum.* Cum poena ex compromisso petitur, is, qui commisit, damnandus est, nec interest, an adversarii eius interfuerit, arbitri sententiae stari, nec ne.

XXXIX. *Iavolenus libro XI. ex Cassio.* Non ex omnibus causis, ex quibus arbitri sententiae paritum non est, poena ex compromisso committitur, sed ex his duntaxat, quae ad solutionem pecuniae, aut operam praebendam pertinent. Item contumaciam litigatoris arbiter punire poterit, pecuniam eum adversario dare iubendo. Quo in numero haberi non oportet, si testium nomina ex sententia arbitri exhibita non sint. §. 1. Cum arbiter diem compromissi proferre iussit, quum hoc ei permissum est, alterius mora ad poenam committendam prodest.

XL. *Pomponius libro XI. ex variis Lectionibus.* Arbiter Kalendis Ianuariis adesse iussit, et ante eum diem decessit; alter ex litigatoribus non adfuit. Procul dubio poena minime commissa est. Nam et Cassium audisse se dicentem, Aristo ait: in eo arbitro, qui ipse non venisset, non esse commissam. Quem ad modum Servius ait: si per stipulatorem stet, quo minus accipiat, non committi poenam.

XLI. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Quum lege Iulia cautum sit, ne minor viginti annis iudicare cogatur, nemini licere, minorem viginti annis compromissarium iudicem eligere, ideoque poenam ex sententia eius nullo modo committi. Maiori tamen viginti annis, si minor viginti quinque annis sit, ex hac causa succurrendum, si temere auditorium receperit, multi dixerunt.

XLII. *Papinianus libro II. Responsorum.* Arbiter intra certum diem servos restitui iussit; quibus non restitutis, poenae causa fisco secundum formam compromissi condemnavit. Ob eam sententiam fisco nihil acquiritur, sed nihilominus stipulationis poena committitur, quod arbitri statuto non sit obtemperatum.

XLIII. *Scaevola libro I. Responsorum.* De rebus controversiisque omnibus compromissum in arbitrum a Lucio Titio et Maevio Sempronio factum est, sed errore quaedam species in petitione a Lucio Titio deductae non sunt, nec arbiter de his quidquam pronuntiavit. Quaesitum est: an species omissae peti possint? Respondit: peti posse, nec poenam ex compromisso committi. Quodsi maligne hoc fecerit, petere quidem potest, sed poenae subiugabitur.

XLIV. *Idem libro II. Digestorum.* Inter Castellianum et Seium controversia de finibus orta est, et arbiter electus est, ut arbitratu eius res terminetur; ipse sententiam dixit praesentibus partibus, et terminos posuit. Quaesitum est: an, si ex parte Castelliani arbitrio paritum non esset, poena ex compromisso commissa esset? Respondi: si arbitro paritum non esset in eo, quod utroque praesente arbitratus esset, poenam commissam.

XLV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* In compromissis arbitrium personae insertum personam non egreditur.

XLVI. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* De his rebus et rationibus et controversiis iudicare arbiter potest, quae ab initio fuerunt inter eos, qui compromiserunt, non quae postea supervenerunt.

XLVII. *Iulianus libro IV. Digestorum.* Si compromissum ita factum est, ut praesente utroque aut heredibus eorum arbiter sententiam dicat, et alter ex litigatoribus decesserit pupillo herede relicto, non aliter videtur sententia dicta esse, nisi tutoris auctoritas interposita fuerit. §. 1. Item si alter ex compromittentibus furere coeperit,

XLVIII. *Modestinus libro IV. Regularum.* Arbiter ad ferendam sententiam non compelletur.

XLIX. *Iulianus libro IV. Digestorum.* Sed et interpellatur, quo minus sententiam dicat, quia nihil coram furioso fieri intelligitur. Quodsi furiosus curatorem habeat vel habuerit adhuc litigio pendente, potest praesente curatore sententia dici. §. 1. Arbiter adesse litigatores vel per nuntium vel epistolam iubere potest. §. 2. Si ab altera duntaxat parte heredis mentio comprehensa fuerit, compromissum solvetur morte cuiusque ex litigatoribus, sicut solveretur altero mortuo, si neutrius heredis persona comprehenderetur.

L. *Alfenus libro VII. Digestorum.* Arbiter ex compromisso sumtus, quum ante eum diem, qui constitutus compromisso erat, sententiam dicere non posset, diem compromissi proferri iusserat; alter ex litigatoribus dicto audiens non fuerat. Consulebatur: possetne ab eo poena ex compromisso peti? Respondi: non posse ideo, quod non esset arbitro in compromisso permissum, ut id iuberet.

LI. *Marcianus libro II. Regularum.* Si de re sua quis arbiter factus sit, sententiam dicere non potest, quia se facere iuberet, aut petere prohiberet; neque autem imperare sibi, neque se prohibere quisquam potest.

LII. *Idem libro IV. Regularum.* Si, qui iussus est ab arbitro ex compromisso solvere pecuniam, moram fecerit, poenam ex compromisso debet, sed postea solvendo, poena liberatur.

TIT. IX.

NAUTAE, CAUPONES, STABULARII, UT RECEPTA RESTITUANT.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Ait Praetor: NAUTAE, CAUPONES, STABULARII, QUOD CUIUSQUE SALVUM FORE RECEPERINT, NISI RESTITUENT, IN EOS IUDICIUM DABO. §. 1. Maxima utilitas est huius edicti, quia ne-

esse est plerumque eorum fidem sequi, et res custodiae eorum committere. Nec quisquam putet graviter hoc adversus eos constitutum; nam est in ipsorum arbitrio, ne quem recipiant, et nisi hoc esset statutum, materia daretur cum furibus adversus eos, quos recipiunt, coëundi, quum ne nunc quidem abstineant huiusmodi fraudibus. §. 2. Qui sint igitur, qui teneantur? videndum est. Ait Praetor: *nautae*. Nautam accipere debemus eum, qui navem exercet. Quamvis nautae appellantur omnes, qui navis navigandae causa in nave sunt, sed de exercitore solummodo Praetor sentit. *Nec enim debet*, inquit Pomponius, *per remigem aut mesonautam obligari, sed per se vel per navis magistrum;* quanquam si ipse alicui e nautis committi iussit, sine dubio debeat obligari. §. 3. Et sunt quidam in navibus, qui custodiae gratia navibus praeponuntur, ut ναυφύλακες et diaetarii. Si quis igitur ex his receperit, puto in exercitorem dandam actionem, quia is, qui eos huiusmodi officio praeponit, committi eis permittit; quanquam ipse navicularius vel magister id faciat, quod Graeci χειρέμβολον appellant. Sed et si hoc non exstiet, tamen de recepto navicularius tenebitur. §. 4. De exercitoribus ratium, item lintrariis nihil cavetur; sed idem constitui oportere, Labeo scribit, et hoc iure utimur. §. 5. Caupones autem et stabularios aeque eos accipimus, qui cauponam vel stabulum exercent, institoresve eorum. Ceterum si quis opera mediastini fungitur, non continetur, utputa atriarii, et focarii, et his similes. §. 6. Ait Praetor: *quod cuiusque salvum fore receperint;* hoc est quamcunque rem sive merces receperint. Inde apud Vivianum relatum est, ad eas quoque res hoc edictum pertinere, quae mercibus accederent, veluti vestimenta, quibus in navibus uterentur, et cetera, quae ad quotidianum usum habemus. §. 7. Item Pomponius libro trigesimo quarto scribit: parvi referre, res nostras an alienas intulerimus, si tamen nostra intersit, salvas esse. Etenim nobis magis, quam quorum sunt, debent solvi; et ideo si pignori merces accepero ob pecuniam nauticam, mihi magis, quam debitori nauta tenebitur, si a me eas suscepit. §. 8. Recipit autem salvum fore; utrum si in navem res missae ei assignatae sunt, an et si non sint assignatae, hoc tamen ipso, quod in navem missae sunt, receptae videntur? Et puto omnium eum recipere custodiam, quae in navem illatae sunt, et factum non solum nautarum praestare debere, sed et vectorum,

II. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Sicut et caupo viatorum;

III. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Et ita de facto vectorum etiam Pomponius libro trigesimo quarto scribit. Idem ait: etiam si nondum sint res in navem receptae, sed in litore perierint, quas semel recepit, periculum ad eum pertinere. §. 1. Ait Praetor: *nisi restituent, in eos iudicium dabo.* Ex hoc edicto in factum actio proficiscitur. Sed an sit necessaria? videndum, quia agi civili actione ex hac causa poterit. Siquidem enim merces intervenerit, ex locato et conducto, et si tota navis locata sit, qui conduxit ex conducto etiam de rebus, quae desunt, agere potest; si vero res perferendas nauta conduxit, ex locato convenietur; sed si gratis res susceptae sint, ait Pomponius, depositi agi potuisse. Miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta, quum sint civiles? *Nisi forte*, inquit, *ideo, ut innotesceret Praetor curam agere reprimendae improbitatis hoc genus hominum, et quia in locato et conducto culpa, in deposito dolus duntaxat praestatur; at hoc edicto omnimodo qui recepit tenetur, etiamsi sine culpa eius res periit, vel damnum datum est, nisi si quid damno fatali contigerit.* Inde Labeo scribit: si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, aut damnum datum sit, non esse iniquum, exceptionem ei dari. Idem erit dicendum, et si in stabulo aut in caupona vis maior contigerit. §. 2. Eodem modo tenentur caupones et stabularii, qui exercentes negotium suum recipiunt. Ceterum si extra negotium receperint, non tenebuntur. §. 3. Si filiusfamilias aut servus receperit, et voluntas patris dominive intervenerit, in solidum erit conveniendus. Item si servus exercitoris surripuit vel damnum dedit, noxalis actio cessabit, quia ob receptum suo nomine dominus convenitur. Sin vero sine voluntate exerceant, de peculio dabitur. §. 4. Haec autem actio rei persecutionem continet, ut Pomponius ait, et ideo et in heredem et perpetuo datur. §. 5. Novissime videndum, an eiusdem rei nomine et de recepto honoraria actione, et furti agendum sit? Et Pomponius dubitat; sed magis est, ut vel officio iudicis, vel doli exceptione alterutra esse contentus debeat.

IV. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Sed et ipsi nautae furti actio competit, cuius sit periculo res, nisi si ipse surripiat, et postea ab eo surripiatur, aut alio surripiente, ipse nauta solvendo non sit. §. 1. Si nauta nautae, stabularius stabularii, caupo cauponis res receperit, aeque tenebitur. §. 2. Vivianus dixit: etiam ad eas res hoc edictum pertinere, quae post impositas merces in navem, locatasque inferrentur, et si earum vectura non debetur, ut vestimentorum, penoris quotidiani, quia haec ipsa ceterarum rerum locationi accedunt.

V. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Nauta et caupo et stabularius mercedem accipiunt non pro custodia, sed nauta, ut traiiciat vectores, caupo, ut viatores manere in caupona patiatur, stabularius, ut permittat iumenta apud eum stabulari, et tamen custodiae nomine tenentur. Nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et tamen custodiae nomine ex locato tenentur. §. 1. Quaecunque de furto diximus, eadem et de damno debent intelligi; non enim dubitari oportet, quin is, qui salvum fore recipit, non solum a furto, sed etiam a damno recipere videatur.

VI. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Licet gratis navigaveris, vel in cauponam gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum iniuria passus es. §. 1. Si servo meo in nave vel in caupona utaris, et damnum mihi det, vel furtum faciat, quanquam et furti actio, et damni iniuriae mecum sit noxalis, haec tamen actio, quia in factum est, etiam servi mei nomine adversus te competit. Idem dicetur, et si communis servus sit, tu tamen, quod mihi praestiteris eius nomine, vel communi dividundo, vel pro socio actione, aut, si partem eius vel totum conduxisti, etiam ex conducto habebis me obligatum. §. 2. Sed si damnum in eo datum sit ab alio, qui in eadem nave vel caupona est, quum factum Praetor aestimare soleat, non putat Pomponius, eius nomine hanc actionem utilem futuram. §. 3. In factum actione caupo tenetur pro his, qui habitandi causa in caupona sunt; hoc autem non pertinet ad eum, qui hospitio repentino recipitur, veluti viator. §. 4. Possumus autem furti vel damni iniuriae actione uti cum nautis, ut certi hominis factum arguamus, sed una contenti esse debebimus. Et si cum exercitore egerimus, praestare ei debemus actiones nostras, quamvis ex conducto actio adversus eos competat exercitori. Sed si absolutus sit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta, exceptio dabitur, ne saepius de eiusdem hominis admisso quaeratur. Et contra, si de admisso unius hominis actum sit, deinde in factum actione agatur, exceptio dabitur.

VII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Debet exercitor omnium nautarum suorum, sive liberi sint sive servi, factum praestare. Nec immerito factum eorum praestat, quum ipse eos suo periculo adhibuerit. Sed non alias praestat, quam si in ipsa nave damnum datum sit; ceterum si extra navem, licet a nautis, non praestabit. Item si praedixerit, ut unusquisque vectorum res suas servet, neque damnum se praestaturum, et consenserint vectores praedictioni, non convenietur. §. 1. Haec actio in factum in duplum est. §. 2. Sed si quid nautae inter se damnum dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. Sed si quis sit nauta et mercator, debebit illi dari. Et quid, si quis ex his, quos vulgo μεσοναύτας, Graeci ναυτεπιβάτας dicunt? Et huic tenebitur, et huius factum praestat, quum sit et nauta. §. 3. Si servus nautae damnum dederit, licet servus nauta non sit, aequissimum erit, in exercitorem actionem utilem dare. §. 4. Hac autem actione suo nomine exercitor tenetur, culpae scilicet suae imputaturus, qui tales adhibuit, et ideo, etsi decesserint, non relevabitur. Servorum autem suorum nomine noxali duntaxat tenetur. Nam cum alienos adhibet, explorare eum oportet, cuius fidei, cuius innocentiae sint; in suis venia dignus est, si qualesquales ad instruendam navem adhibuerit. §. 5. Si plures navem exerceant, unusquisque pro parte, qua navem exercet, convenitur. §. 6. Haec iudicia, quamvis honoraria sunt, tamen perpetua sunt, in heredem autem non

dabuntur. Proinde et si servus navem exercuit, et mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum, nec intra annum. Sed cum voluntate patris vel domini servus vel filius exercent navem, vel cauponam, vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere, quasi omnia, quae ibi contingunt, in solidum receperint.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUINTUS.

TIT. I.
DE IUDICIIS, ET UBI QUISQUE AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

I. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Si se subiiciant aliqui iurisdictioni, et consentiant, inter consentientes cuiusvis iudicis, qui tribunali praeest, vel aliam iurisdictionem habet, est iurisdictio.

II. *Idem libro III. ad Edictum.* Consensisse autem videntur, qui sciunt, se non esse subiectos iurisdictioni eius, et in eum consentiunt. Ceterum si putent eius iurisdictionem esse, non erit eius iurisdictio; error enim litigatorum, ut Iulianus quoque libro primo Digestorum scribit, non habet consensum; ut si putaverint, alium esse Praetorem pro alio, aeque error non dedit iurisdictionem; aut si, quum restitisset quivis ex litigatoribus, viribus praeturae compulsus est, nulla iurisdictio est. §. 1. Convenire autem utrum inter privatos sufficit, an vero etiam ipsius Praetoris consensus necessarius est? Lex Iulia iudiciorum ait: QUO MINUS INTER PRIVATOS CONVENIAT; sufficit ergo privatorum consensus. Proinde si privati consentiant, Praetor autem ignoret consentire, et putet suam iurisdictionem, an legi satisfactum sit? videndum est. Et puto posse defendi, eius esse iurisdictionem. §. 2. Si et iudex ad tempus datus, et omnes litigatores consentiant, nisi specialiter principali iussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quae iussus est litem dirimere, prorogari. §. 3. Legatis in eo, quod ante legationem contraxerunt, item his, qui testimonii causa evocati sunt, vel si qui iudicandi causa arcessiti sunt, vel in provinciam destinati, revocandi domum suam ius datur. Ei quoque, qui ipse provocavit, non imponitur necessitas, intra tempora provocationis exercendae Romae vel alio loco, ubi provocatio exercetur, aliis pulsantibus respondere. Nam Celsus: huic etiam domum revocationem dandam, ait, quoniam ob aliam causam venerit. Haec Celsi sententia vera et rationabilis est. Nam et divus Pius Plotio Celsiano rescripsit: eum, qui tutelae reddendae causa Romam erat a se evocatus, alterius tutelae, cuius causa non erat evocatus, non debere compelli iudicium suscipere. Idem Claudio Flaviano rescripsit: minorem viginti quinque annis, qui desideraverat in integrum restitui adversus Asinianum, qui alterius negotii causa venerat, non esse Romae audiendum. §. 4. Omnes autem isti domum revocant, si non ibi contraxerint, ubi conveniuntur. Ceterum si contraxerint ibi, revocandi ius non habent; exceptis legatis, qui, licet ibi contraxerint, dummodo ante legationem contraxerunt, non compelluntur se Romae defendere, quamdiu legationis causa ibi demorantur, quod et Iulianus scribit, et divus Pius rescripsit. Plane si perfecta legatione subsistant, conveniendos eos, divus Pius rescripsit. §. 5. Item si extra provinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quaestionis est, an Romae conveniri possint? Et Marcellus ait: in eo solo privilegio eos uti domum revocandi, quod in civitate sua, vel certe intra provinciam contraxerint; quod est verum. Sed et si agant, compelluntur se adversus omnes defendere. Non tamen, si iniuriam suam persequantur, vel furtum, vel damnum, quod nunc passi sunt; alioquin, ut et Iulianus eleganter ait, aut impune contumeliis et damnis afficientur, aut erit in potestate cuiusque, pulsando eos, subiicere ipsos iurisdictioni, dum se vindicant. §. 6. Sed si dubitetur, utrum in ea quis causa sit, ut domum revocare possit, nec ne, ipse Praetor debet causa cognita statuere. Quodsi constiterit, in ea eum esse causa, ut domum revocet, debebit cavere in iudicio sisti, statuente Praetore, in quem diem promittat. Sed utrum nuda cautione, an satisdato? Marcellus dubitat. Mihi videtur sola promissione, quod et Mela scribit; alioquin compelletur iudicium accipere, quam invenire eos, qui satis pro eo dent. §. 7. In omnibus autem causis, in quibus protelatur admonitio, hoc procedere sine temporali damno creditorum oportet. §. 8. His datur mulctae dicendae ius, quibus publice iudicium est, et non aliis, nisi hoc specialiter eis permissum est.

III. *Idem libro IV. ad Edictum.* Non videtur frustrandae actionis causa latitare, qui praesens suscipere iudicium non compellitur.

IV. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Lis nulla nobis esse potest cum eo, quem in potestate habemus, nisi ex castrensi peculio.

V. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Si quis ex aliena iurisdictione ad Praetorem vocetur, debet venire, ut et Pomponius et Vindius scripserunt. Praetoris enim est aestimare, an sua sit iurisdictio, vocati autem, non contemnere auctoritatem Praetoris. Nam et legati, ceterique, qui revocandi domum ius habent, in ea sunt causa, ut in ius vocati veniant, privilegia sua allegaturi.

VI. *Idem libro VI. ad Edictum.* Caecus iudicandi officio fungitur.

VII. *Idem libro VII. ad Edictum.* Si quis postea, quam in ius vocatus est, miles vel alterius fori esse coeperit, in ea causa ius revocandi forum non habebit, quasi praeventus.

VIII. *Caius libro II. ad Edictum provinciale.* Si quis in legatione constituerit, quod ante legationem debuerit, non cogitur ibi iudicium pati, ubi constituit.

IX. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Insulae Italiae pars Italiae sunt, et cuiusque provinciae.

X. *Idem libro X. ad Edictum.* Destitisse is videtur, non qui distulit, sed qui liti renuntiavit in totum; desistere enim est de negotio abstinere, quod calumniandi animo instituerat. Plane si quis cognita rei veritate suum negotium deseruit, nolens in lite improba perseverare, quam calumniae causa non instituerat, is destitisse non videtur.

XI. *Idem libro XII. ad Edictum.* Si a me fuerit arrogatus, qui mecum erat litem contestatus, vel cum quo ego, solvi iudicium, Marcellus libro tertio Digestorum scribit, quoniam nec ab initio inter nos potuit consistere.

XII. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Cum Praetor unum ex pluribus iudicare vetat, ceteris id committere videtur. §. 1. Iudicem autem dare possunt, quibus hoc lege, vel constitutione, vel senatusconsulto conceditur. Lege, sicut Proconsuli. Is quoque, cui mandata est iurisdictio, iudicem dare potest, ut sunt legati Proconsulum; item hi, quibus id more concessum est propter vim imperii, sicut Praefectus urbi, ceterique Romae magistratus. §. 2. Non autem omnes iudices dari possunt ab his, qui iudicis dandi ius habent; quidam enim lege impediuntur, ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Natura, ut surdus, mutus, et perpetuo furiosus, et impubes, quia iudicio carent. Lege impeditur, qui senatu motus est. Moribus, feminae et servi, non quia non habeant iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur. §. 3. Qui possunt esse iudices, nihil interest, in potestate, an sui iuris sint.

XIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* In tribus istis iudiciis, familiae erciscundae, communi dividundo, et finium regundorum, quaeritur, quis actor intelligatur? quia par causa omnium videtur. Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium provocasset.

XIV. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Sed cum ambo ad iudicium provocant, sorte res discerni solet.

XV. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Filiusfamilias iudex si litem suam faciat, in tantam quantitatem tenetur, quae tunc in peculio fuit, quum sententiam dicebat. §. 1. Iudex tunc litem suam facere intelligitur, quum dolo malo in fraudem legis sententiam dixerit. Dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur eius vel gratia, vel inimicitia, vel etiam sordes; ut veram aestimationem litis praestare cogatur.

XVI. *Idem libro V. ad Edictum.* Iulianus autem in heredem iudicis, qui litem suam fecit, putat actionem competere; quae sententia vera non est, et a multis notata est.

XVII. *Idem libro XXII. ad Edictum.* Iulianus ait: *Si alter ex litigatoribus iudicem solum heredem vel ex parte fecerit, alius iudex necessario sumendus est, quia iniquum est, aliquem suae rei iudicem fieri.*

XVIII. *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Si longius spatium intercessurum erit, quo minus iudex datus operam possit dare, mutari eum iubet Praetor, hoc est si forte occupatio aliqua iudicem non patiatur operam iudicio dare, incidente infirmitate, vel necessaria profectione, vel rei suae familiaris periculo. §. 1. Si filiusfamilias ex aliqua noxa, ex qua patri actio competit, velit experiri, ita demum permittimus ei agere, si non sit, qui patris nomine agat. Nam et Iuliano placet, si filiusfamilias legationis vel studiorum gratia aberit, et vel furtum, vel damnum iniuria passus sit, posse eum utili iudicio agere, ne, dum pater exspectatur, impunita sint maleficia, quia pater venturus non est, vel dum venit se subtrahit is, qui noxam commisit. Unde ego semper probavi, ut, si res non ex maleficio veniat, sed ex contractu debeatur, filius possit agere utili iudicio, forte depositum repetens, vel mandati agens, vel pecuniam, quam credidit, petens, si forte pater in provincia sit, ipse autem forte Romae vel studiorum causa, vel alia iusta ex causa degat, ne, si ei non dederimus actionem, futurum sit, ut impune fraudem patiatur, et egestate Romae laboret, viatico suo non recepto, quod ad sumtum pater ei destinaverat. Et finge senatorem esse filiumfamilias, qui patrem habet in provincia, nonne augetur utilitas per dignitatem?

XIX. *Idem libro LX. ad Edictum.* Heres absens ibi defendendus est, ubi defunctus debuit, et conveniendus, si ibi inveniatur, nulloque suo proprio privilegio excusatur. §. 1. Si quis tutelam, vel curam, vel negotia, vel argentariam, vel quid aliud, unde obligatio oritur, certo loco administravit, etsi ibi domicilium non habuit, ibi se debebit defendere, et si non defendat, neque ibi domicilium habeat, bona possideri patietur. §. 2. Proinde et si merces vendidit certo loco, vel disposuit, vel comparavit, videtur, nisi alio loco ut se defenderet convenit, ibidem se defendere. Numquid dicemus eum, qui a mercatore quid comparavit advena, vel ei vendidit, quem scit inde confestim profecturum, non oportere ibi bona possidere, sed domicilium sequi eius? at si quis ab eo comparavit, qui tabernam vel officinam certo loco conductam habuit, in ea causa esse, ut illic conveniatur? Quod magis habet rationem. Nam ubi sic venit, ut confestim discedat, et quasi a viatore, vel eo, qui transvehebatur, vel eo, qui *παρέπλει*, emit, durissimum est, quotquot locis quis navigans vel iter faciens delatus est, tot locis se defendere. At si quo constitit, non dico iure domicilii, sed tabernulam, pergulam, horreum, armarium, officinam conducens, ibique distraxit vel egit, defendere se eo loco debebit. §. 3. Apud Labeonem quaeritur: *Quid, si homo provincialis servum institorem vendendarum mercium gratia Romae habeat?* Et ait: *quod cum eo servo contractum est, ita habendum, atque si cum domino contractum sit; quare ibi se debebit defendere.* §. 4. Illud sciendum est, eum, qui ita fuit obligatus, ut in Italia solveret, si in provincia habuit domicilium, utrobique posse conveniri, et hic, et ibi; et ita et Iuliano, et multis aliis videtur.

XX. *Paulus libro LVIII. ad Edictum.* Omnem obligationem pro contractu habendam, existimandum est, ut, ubicunque aliquis obligetur, et contrahi videatur, quamvis non ex crediti causa debeatur.

XXI. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Si debitori meo velim actionem edere, probandum erit, si fateatur se debere, paratumque se dicat solvere, audiendum eum, dandumque diem cum competente cautela ad solvendam pecuniam; neque enim magnum damnum est in mora modici temporis. Modicum autem tempus hic intelligendum est, quod post condemnationem reis indultum est.

XXII. *Paulus libro III. ad Plautium.* Qui non cogitur in aliquo loco iudicium pati, si ipse ibi agat, cogitur excipere actiones, et ad eundem iudicem mitti.

XXIII. *Idem libro VII. ad Plautium.* Non potest videri in iudicium venisse id, quod post iudicium acceptum accidisset, ideoque alia interpellatione opus est.

XXIV. *Idem libro XVII. ad Plautium.* Non alias in eos, quos princeps evocavit, Romae competit actio, quam si hoc tempore contraxerint. §. 1. Legati ex delictis in legatione commissis coguntur iudicium Romae pati, sive ipsi admiserint, sive servi eorum. §. 2. Sed si postuletur in rem actio adversus legatum, numquid danda sit, quoniam ex praesenti possessione haec actio est? Cassius respondit: sic servandum, ut, si subducatur ministerium ei, non sit concedenda actio, si vero ex multis servis de uno agatur, non sit inhibenda; Iulianus: sine distinctione denegandam actionem. Merito; ideo enim non datur actio, ne ab officio suscepto legationis avocetur.

XXV. *Iulianus libro I. Digestorum.* Si legationis tempore quis servum vel aliam rem emerit, aut ex alia causa possidere coeperit, non inique cogetur eius nomine iudicium accipere; aliter enim potestas dabitur legatis sub hac specie, res alienas domum auferendi.

XXVI. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* De eo autem, qui adiit hereditatem, Cassius scribit, quamvis Romae adierit hereditatem, non competere in eum actionem, ne impediatur legatio; et hoc verum est. Sed nec legatariis datur actio, sed, nisi satisdet, mittuntur in possessionem rerum hereditariarum. Quod et in hereditariis creditoribus dicendum est.

XXVII. *Iulianus libro I. Digestorum.* Quid enim prohibet, legatum publico munere fungi, et actorem custodiae causa in possessione rerum hereditariarum esse?

XXVIII. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Sed et si restituatur ei hereditas ex Trebelliano, actio in eum non dabitur, sive sponte sive coactus heres eam adierit; commodius enim est, reddi quidem ei hereditatem, perinde autem habendum, ac si ipse adiisset hereditatem. §. 1. Contra si legatus tempore legationis adierit, et restituerit, datur in fideicommissarium actio, nec exceptio Trebelliani obstat ex persona legati, quia hoc legati personale beneficium est. §. 2. Ex quibus autem causis non cogitur legatus iudicium accipere, nec iurare cogendus est, se dare non oportere, quia hoc iusiurandum in locum litis contestatae succedit. §. 3. Aedium nomine legatus damni infecti promittere debet, aut vicinum admittere in possessionem. §. 4. Sed et si dies actionis exitura erit, causa cognita adversus eum iudicium Praetor dare debet, ut lis contestetur, et ita in provinciam transferatur. §. 5. Si paterfamilias mortuus esset, relicto uno filio et uxore praegnante, non recte filius a debitoribus partem dimidiam crediti petere potest, quamvis postea unus filius natus sit, quia poterant plures nasci, quum per rerum naturam certum fuerit, unum nasci. Sed Sabinus et Cassius dicunt: partem quartam peti debuisse, quia incertum esset, an tres nascerentur, nec rerum naturam intuendam, in qua omnia certa essent, quum futura utique fierent, sed nostram inscientiam adspici debere.

XXIX. *Idem libro VIII. ad Plautium.* Qui appellat prior, agit.

XXX. *Marcellus libro I. Digestorum.* Ubi coeptum est semel iudicium, ibi et finem accipere debet.

XXXI. *Celsus libro XXVII. Digestorum.* Si petitor plures heredes reliquerit, unusque eorum iudicio egerit, non erit verum, totam rem, quae in priore iudicio fuit, deductam esse. Nec enim quisquam alienam actionem in iudicium invito coherede perducere potest.

XXXII. *Ulpianus libro I. de officio Consulis.* Si iudex, cui certa tempora praestituta erant, decesserit, et alius in locum eius datus fuerit, tanta ex integro tempora in persona eius praestituta intelligemus, quamvis magistratus nominatim hoc in sequentis datione non expresserit; ita tamen, ut legitimum tempus non excedant.

XXXIII. *Modestinus libro III. Regularum.* Non videtur in iudicem consensisse, qui edi sibi genus apud eundem iudicem desiderat actionis.

XXXIV. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Si is, qui Romae iudicium acceperat, decessit, heres eius, quamvis

domicilium trans mare habeat, Romae tamen defendi debet, quia succedit in eius locum, a quo heres relictus est.

XXXV. *Idem libro X. Epistolarum.* Non quemadmodum fideiussoris obligatio in pendenti potest esse, et vel in futurum concipi, ita iudicium in pendenti potest esse vel de his rebus, quae postea in obligationem adventurae sunt. Nam neminem puto dubitaturum, quin fideiussor ante obligationem rei accipi possit, iudicium vero, antequam aliquid debeatur, non possit.

XXXVI. *Callistratus libro I. Cognitionum.* Interdum ex iustis causis et ex certis personis sustinendae sunt cognitiones, veluti si instrumenta litis apud eos esse dicantur, qui reipublicae causa aberunt. Idque divi Fratres in haec verba rescripserunt: *Humanum est, propter fortuitos casus dilationem accipi, veluti quod pater litigator filium vel filiam, vel uxor virum, vel filius parentem amiserit, et in similibus causis cognitionem ad aliquem modum sustineri.* §. 1. Senator, si negotiis alienis se obtulerit in provincia, non debet iudicium recusare negotiorum gestorum; sed actionem eum excipere oportere, Iulianus respondit, quum sua sponte sibi hanc obligationem contraxerit.

XXXVII. *Idem libro V. Cognitionum.* Si de vi et possessione quaeratur, prius cognoscendum de vi, quam de proprietate rei, divus Hadrianus *τῷ κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν* graece rescripsit.

XXXVIII. *Licinius Rufinus libro IV. Regularum.* Quod legatur, si quidem per personalem actionem exigetur, ibi dari debet, ubi est, nisi si dolo malo heredis subductum fuerit; tunc enim ibi dari debet, ubi petitur. Praeterea quod pondere, aut numero, aut mensura continetur, ibi dari debet, ubi petitur, nisi si adiectum fuerit: *centum modios ex illo horreo*, aut: *vini amphoras ex illo dolio.* Si autem per in rem actionem legatum petetur, etiam ibi peti debet, ubi res est. Et si mobilis sit res, ad exhibendum agi cum herede poterit, ut exhibeat rem; sic enim vindicari a legatario poterit.

XXXIX. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Cum furiosus iudex addicitur, non ideo minus iudicium erit, quod hodie non potest iudicare, ut scilicet suae mentis effectus, quod sententiae dixerit, ratum sit. Neque enim in addicendo praesentia vel scientia iudicis necessaria est. §. 1. Qui legationis causa Romam venit, ex qualibet causa fideiubere potest, quum privilegio suo, cum sit in Italia contractum, uti non potest.

XL. *Idem libro IV. Quaestionum.* Non quidquid iudicis potestati permittitur, id subiicitur iuris necessitati. §. 1. Iudex si quid adversus legis praeceptum in iudicando dolo malo praetermiserit, legem offendit.

XLI. *Idem libro XI. Quaestionum.* In omnibus bonae fidei iudiciis, cum nondum dies praestandae pecuniae venit, si agat aliquis ad interponendam cautionem, ex iusta causa condemnatio fit.

XLII. *Idem libro XXIV. Quaestionum.* Si uxor a legato Romae diverterit, dotis nomine defendendum Romae virum, iure responsum est.

XLIII. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Eum, qui insulam Capuae fieri certo tempore stipulatus est, eo finito quocunque loco agere posse in id, quod interest, constat.

XLIV. *Idem libro II. Responsorum.* Non ideirco iudicis officium impeditur, quod quidam ex tutoribus post litem adversus omnes inchoatam reipublicae causa abesse coeperunt, quum praesentium, et eorum, qui non defenduntur, administratio discerni et aestimari possit. §. 1. Cum postea servus apparuit, cuius nomine per procuratorem fuerat actum, absolvi debitorem oportet. Quae res domino quandoque propriam litem inferenti non obstabit.

XLV. *Idem libro III. Responsorum.* Argentarium, ubi contractum est, conveniri oportet; nec in hoc dilationem, nisi ex iusta causa, dari, ut scilicet ex provincia codices afferantur. Idem in actione tutelae placuit. §. 1. Nomine puellae tutoribus in provincia condemnatis, curatores puellae iudicatum Romae facere coguntur, ubi mutuam pecuniam mater accepit, cui filia heres exstitit.

XLVI. *Paulus libro II. Quaestionum.* Iudex datus in eodem officio permanet, licet furere coeperit, quia recte ab initio iudex addictus est; sed iudicandi necessitatem morbus sonticus remittit, ergo mutari debet.

XLVII. *Callistratus libro I. Quaestionum.* Observandum est, ne is iudex detur, quem altera pars nominatim petat; (id enim iniqui exempli esse, divus Hadrianus rescripsit) nisi hoc specialiter a principe, ad verecundiam petiti iudicis respiciente, permittatur.

XLVIII. *Paulus libro II. Responsorum.* Pars litterarum divi Hadriani: *Τοὺς ἄρχοντας, ἐν ᾧ ἄρχουσιν ἐνιαυτῷ, μήτε εἰςιέναι δίκην ἰδίαν, μήτε διωκόντων, μήτε φευγόντων, μήτε περὶ ὧν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες εἶεν, κρινέτωσαν. Ἐπειδὰν δὲ ἐξήκῃ ἡ ἀρχή, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας, καὶ τοῖς φεύγουσι πρὸς αὐτοὺς εἰςαγωγίμους εἶναι τὰς δίκας.* *)

XLIX. *Idem libro III. Responsorum.* Venditor ab emtore denuntiatus, ut eum evictionis nomine defenderet, dicit, se privilegium habere sui iudicis. Quaeritur: an possit litem ab eo iudice, apud quem res inter petitorem et emtorem coepta est, ad suum iudicem revocare? Paulus respondit: venditorem emtoris iudicem sequi solere. §. 1. Iudices a Praeside dati solent etiam in tempus successorum eius durare, et cogi pronuntiare, easque sententias servari. In eundem sensum Scaevola respondit.

L. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Si fideicommissum ab aliquo petatur, isque dicat, alibi esse maiorem partem hereditatis, non erit ad praestationem compellendus; et ita multis constitutionibus cavetur, ut ibi petatur fideicommissum, ubi maior pars hereditatis est, nisi si probetur, eo loco voluisse testatorem fideicommissum praestari, ubi petitur. §. 1. Tractatum est de aere alieno, si in ea provincia, ubi fideicommissum petitur, plus esset aeris alieni, an, quasi maior pars alibi esset, praescriptio locum haberet? Sed hic placuit, nihil facere aeris alieni nomen, quum non loci sit aes alienum, sed universarum facultatum; aes enim alienum patrimonium totum imminuere constat, non certi loci facultates. Quid tamen, si forte certis oneribus destinatum sit id patrimonium? utputa alimentis praestandis, quae Romae praestari paterfamilias iusserat, vel tributis, vel quibusdam aliis inexcusabilibus oneribus, an possit praescriptio locum habere? Hic putem iustius dici, locum habere. §. 2. Sed et rescriptum est, ut illic fideicommissum petatur, ubi domicilium heres habet. Quoties autem coepit quis fideicommissum solvere, non potest hac praescriptione uti,

LI. *Marcianus libro VIII. Institutionum.* Quamvis ad eum hereditas fuerit devoluta, qui domicilium in provincia habet. Sed et divi Severus et Antoninus rescripserunt: si consenserit fideicommissarius alio loco dari, necesse habere secundum consensum dare, ubi consenserit.

LII. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Sed et si suscepit actionem fideicommissi, et aliis defensionibus usus hanc omisit, postea, quamvis ante sententiam, reverti ad hanc defensionem non potest. §. 1. Si libertis suis tesseras frumentarias emi voluerit, quamvis maior pars hereditatis in provincia sit, tamen Romae debere fideicommissum solvi, dicendum est, quum appareat, id testatorem sensisse ex genere comparationis. §. 2. Sed et si proponas quibusdam clarissimis viris argenti vel auri pondo relicta, et sit sufficiens ad huiusmodi fideicommissa Romae patrimonium, licet maior pars totius patrimonii in provincia sit, dici oportet, Romae esse praestandum. Nec enim verisimile est, testatorem, qui honorem habitum voluit his, quibus reliquit, tam modica fideicommissa in provincia praestari voluisse. §. 3. Si ea res, quae per fideicommissum relicta est, eo loci sit, dicendum est, non debere praescribi ei, qui petit, quasi maior pars hereditatis alibi sit. §. 4. Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed fideicommisso satis, videndum est, an haec praescriptio locum habeat? Et non puto habere; quia immo et si nihil sit eo loci, attamen iubendum satisdare. Quid enim veretur, quum, si satis non dederit, mittatur adversarius in possessionem fideicommissi servandi causa?

LIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* In certis causis adversus dominos servis consistere permissum est; id est si qui suppressas tabulas testamenti dicant, in quibus libertatem sibi relictam asseverant. Item arctioris annonae populi Romani, census etiam, et falsae monetae criminis reos dominos detegere, servis permissum

*) *Magistratus, quo anno cum imperio sunt, neque propriam, neque eorum, quorum tutelam vel curam gerunt, causam in iudicio, vel agendo vel defendendo, sustinento. Simulac vero magistratus dies exierit, non ipsis tantum adversus reos suos, sed etiam aliis adversus ipsos litem intentare ius fasque esto.*

est. Praeterea fideicommissam libertatem ab his petent; sed et si qui suis nummis redemtos se, et non manumissos contra placiti fidem asseverent. Liber etiam esse iussus, si rationes reddiderit, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet. Sed et si quis fidem alicuius elegerit, ut nummis eius redimatur, atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat, contractus fidem detegendi servo potestas tributa est.

LIV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Per minorem causam maiori cognitioni praeiudicium fieri non oportet; maior enim quaestio minorem causam ad se trahit.

LV. *Idem libro singulari de officio Assessorum.* Edictum, quod ab antecessore datum est, in numero trium edictorum connumerari debet. Plane licet omnis ab antecessore numerus finitus sit, solet tamen successor unum edictum dare.

LVI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Licet verum procuratorem in iudicio rem deducere, verissimum est, tamen, etsi quis, quum procurator non esset, litem sit contestatus, deinde ratum dominus habuerit, videtur retro res in iudicium recte deducta.

LVII. *Idem libro XLI. ad Sabinum.* Tam ex contractibus, quam ex delictis in filiumfamilias competit actio; sed mortuo filio post litis contestationem, transfertur iudicium in patrem, duntaxat de peculio, et quod in rem eius versum est. Certe si quasi procurator alicuius filiusfamilias iudicium acceperit, mortuo eo in eum, quem defendit, translatio iudicii datur.

LVIII. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Iudicium solvitur vetante eo, qui iudicare iusserat, vel etiam eo, qui maius imperium in eadem iurisdictione habet, vel etiam si ipse iudex eiusdem imperii esse coeperit, cuius erat, qui iudicare iussit.

LIX. *Ulpianus libro LI. ad Sabinum.* Si locus in iubendo iudicare non est comprehensus, videtur eo loco iudicare iussisse, quo solet iudicari sine incommodo litigantium.

LX. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* Mortuo iudice, quod eum iudicare oportuerat, idem eum, qui subditus est, sequi oportet.

LXI. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Solemus quidem dicere: id venire in iudicium, de quo actum est inter litigantes, sed Celsus ait: periculosum esse, ex persona rei hoc metiri, qui semper, ne condemnetur, hoc dicet, non convenisse. Quid ergo? Melius est dicere: id venire in iudicium, non de quo actum est, ut veniret, sed id non venire, de quo nominatim actum est, ne veniret. §. 1. Latrunculator de re pecuniaria iudicare non potest.

LXII. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Inter litigantes non aliter lis expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor sit. Esse enim debet, qui onera petitoris sustineat, et qui commodo possessoris fungatur.

LXIII. *Idem libro XLIX. ad Edictum.* Recte defendi, hoc est iudicium accipere vel per se, vel per alium, sed cum satisdatione; nec ille videtur defendi, qui, quod iudicatum est, non solvit.

LXIV. *Idem libro I. Disputationum.* Non a iudice doli aestimatio ex eo, quod interest, fit, sed ex eo, quod in litem iuratur; denique et praedoni depositi et commodati ob eam causam competere actionem, non dubitatur. §. 1. Si quis alio iudicio acturus iudicatum solvi satis acceperit, deinde alio iudicio agat, non committetur stipulatio, quia de alia re cautum videtur.

LXV. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Exigere dotem mulier debet illic, ubi maritus domicilium habuit, non ubi instrumentum dotale conscriptum est. Nec enim id genus contractus est, ut et eum locum spectari oporteat, in quo instrumentum dotis factum est, quam eum, in cuius domicilium et ipsa mulier per conditionem matrimonii erat reditura.

LXVI. *Idem libro II. Disputationum.* Si quis intentione ambigua vel oratione usus sit, id, quod utilius ei est, accipiendum est.

LXVII. *Idem libro VI. Disputationum.* Qui se dicit suis nummis redemtum, si hoc probaverit, exinde liber erit, ex quo redemtus est, quia constitutio non liberum pronuntiari praecipit, sed restitui ei libertatem iubet. Proinde compellendus erit manumittere eum, qui se suis nummis redemit. Sed si latitet, exempla senatusconsultorum ad fideicommissam libertatem pertinentium induci oportet.

LXVIII. *Idem libro VIII. Disputationum.* Ad peremtorium edictum hoc ordine venitur, ut primo quis petat post absentiam adversarii edictum primum, mox alterum,

LXIX. *Idem libro IV. de omnibus Tribunalibus.* Per intervallum non minus decem dierum,

LXX. *Idem libro VIII. Disputationum.* Et tertium. Quibus propositis, tunc peremtorium impetret; quod inde hoc nomen sumsit, quod perimeret disceptationem, hoc est ultra non pateretur adversarium tergiversari.

LXXI. *Idem libro IV. de omnibus Tribunalibus.* In peremtorio autem comminatur is, qui edictum dedit, etiam absente diversa parte cogniturum se et pronuntiaturum.

LXXII. *Idem libro VIII. Disputationum.* Nonnunquam autem hoc edictum post tot numero edicta, quae praecesserunt, datur, nonnunquam post unum vel alterum, nonnunquam statim, quod appellatur unum pro omnibus. Hoc autem aestimare oportet eum, qui ius dicit, et pro conditione causae, vel personae, vel temporis ita ordinem edictorum vel compendium moderare.

LXXIII. *Idem libro IV. de omnibus Tribunalibus.* Et post edictum peremtorium impetratum, quum dies eius supervenerit, tunc absens citari debet; et sive responderit, sive non responderit, agetur causa, et pronuntiabitur, non utique secundum praesentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuit, vincet. §. 1. Quodsi is, qui edictum peremtorium impetravit, absit die cognitionis, is vero, adversus quem impetratum est, adsit, tum circumducendum erit edictum peremtorium, neque de causa cognoscetur, nec secundum praesentem pronuntiabitur. §. 2. Circumducto edicto videamus, an amplius reus conveniri possit? an vero salva quidem lis sit, verum instantia tantum edicti perierit? Et magis est, ut instantia tantum perierit, ex integro autem litigari possit. §. 3. Sciendum est, ex peremtorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendum, si modo per contumaciam defuerit; si minus, audietur.

LXXIV. *Iulianus libro V. Digestorum.* De qua re cognoverit iudex, pronuntiare quoque cogendus erit. §. 1. Iudex, qui usque ad certam summam iudicare iussus est, etiam de re maiore iudicare potest, si inter litigatores conveniat. §. 2. Quum absentem defendere vellem, iudicium mortuo iam eo accepi, et condemnatus solvi. Quaesitum est, an heres liberaretur? item, quae actio mihi adversus eum competeret? Respondi: iudicium, quod iam mortuo debitore per defensorem eius accipitur, nullum esse, et ideo heredem non liberari; defensorem autem, si ex causa iudicati solverit, repetere quidem non posse, negotiorum tamen gestorum ei actionem competere adversus heredem, qui sane exceptione doli mali tueri se possit, si ab actore conveniatur.

LXXV. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Si Praetor iusserit eum, a quo debitum petebatur, adesse, et ordine edictorum peracto pronuntiaverit, absentem debere, non utique iudex, qui de iudicato cognoscit, debet de Praetoris sententia cognoscere; alioquin lusoria erunt huiusmodi edicta et decreta Praetorum. Marcellus notat: *Si per dolum sciens falso aliquid allegavit, et hoc modo consecutum eum sententia Praetoris liquido fuerit approbatum, existimo, debere iudicem querelam rei admittere.* Paulus notat: *Si aut morbo impeditus, aut reipublicae causa avocatus adesse non potuit reus, puto vel actionem iudicati eo casu in eum denegandam, vel exsequi Praetorem ita iudicatum non debere.*

LXXVI. *Alfenus libro VI. Digestorum.* Proponebatur, ex his iudicibus, qui in eandem rem dati essent, nonnullos causa audita excusatos esse, inque eorum locum alios esse sumtos, et quaerebatur, singulorum iudicum mutatio eandem rem, an aliud iudicium fecisset? Respondi: non modo si unus aut alter, sed et si omnes iudices mutati essent, tamen et rem eandem, et iudicium idem, quod antea fuisset, permanere; neque in hoc solum evenire, ut partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed et in multis ceteris rebus. Nam et legionem eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii subiecti essent, et populum eundem hoc tempore putari, qui abhinc centum annis fuisset, quum ex illis nemo nunc viveret; itemque navem, si adeo saepe refecta esset, ut nulla tabula

eadem permaneret, quae non nova fuisset, nihilominus eandem navem esse existimari; quodsi quis putaret, partibus commutatis aliam rem fieri, fore, ut ex eius ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus, propterea quod, ut philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis consisteremus, hae quotidie ex nostro corpore decederent, aliaeque extrinsecus in earum locum accederent. Quapropter cuius rei species eadem consisteret, rem quoque eandem esse existimari.

LXXVII. *Africanus libro III. Quaestionum.* In privatis negotiis pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest,

LXXVIII. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Quippe iudicare munus publicum est.

LXXIX. *Ulpianus libro V. de officio Proconsulis.* Eum, quem temere adversarium suum in iudicium vocasse constiterit, viatica litisque sumtus adversario suo reddere oportebit. §. 1. Iudicibus de iure dubitantibus Praesides respondere solent; sed de facto consulentibus non debent Praesides consilium impertire, verum iubere eos, prout religio suggesserit sententiam proferre. Haec enim res nonnunquam infamat, et materiam gratiae vel ambitionis tribuit.

LXXX. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* Si in iudicis nomine vel praenomine erratum est, Servius respondit, si ex conventione litigatorum is iudex aditus esset, eum esse iudicem, de quo litigatores sensissent.

LXXXI. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Qui neque iurisdictioni praeest, neque a principe potestate aliqua praeditus est, neque ab eo, qui ius dandorum iudicum habet, datus est, nec ex compromisso sumtus, vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit.

LXXXII. *Idem libro I. de officio Consulis.* Nonnunquam solent magistratus populi Romani viatorem nominatim vice arbitri dare. Quod raro, et non nisi re urgente faciendum est.

TIT. II.
DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Sciendum est, frequentes esse inofficiosi querelas; omnibus enim tam parentibus quam liberis de inofficioso licet disputare. Cognati enim proprii, qui sunt ultra fratrem, melius facerent, si se sumtibus inanibus non vexarent, quum obtinendi spem non habeant.

II. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Hoc colore de inofficioso testamento agitur, quasi non sanae mentis fuerint, ut testamentum ordinarent. Et hoc dicitur, non quasi vere furiosus vel demens testatus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, sed non ex officio pietatis; nam si vere furiosus esset vel demens, nullum est testamentum.

III. *Marcellus libro III. Digestorum.* Inofficiosum testamentum dicere, hoc est allegare, quare exheredari vel praeteriri non debuerit; quod plerumque accidit, quum falso parentes instimulati liberos suos testamento vel exheredant, vel praetereunt.

IV. *Caius libro singulari ad legem Glitiam.* Non est enim consentiendum parentibus, qui iniuriam adversus liberos suos testamento inducunt; quod plerumque faciunt maligne circa sanguinem suum inferentes iudicium, novercalibus delenimentis instigationibusve corrupti.

V. *Marcellus libro III. Digestorum.* Nam et his, qui non ex masculis descendunt, facultas est agendi, quum et de matris testamento agant, et obtinere assidue soleant. Huius autem verbi *de inofficioso* vis illa, ut dixi, est: docere immerentem se, et ideo et indigne praeteritum, vel etiam exheredatione summotum; resque illo colore defenditur apud iudicem, ut videatur ille quasi non sanae mentis fuisse, quum testamentum inique ordinaret.

VI. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Postumus inofficiosum testamentum potest dicere eorum, quibus suus heres vel legitimus potuisset fieri, si in utero fuerit mortis eorum tempore; sed et cognatorum, quia et horum ab intestato potuit bonorum possessionem accipere. Quid ergo? eis imputatur, cur intestati non decesserint? Sed hoc nemo apud iudicem potest impetrare; non enim interdicitur testamenti factione. Hoc plane eis imputari potest, cur eum heredem non scripserint; potuit enim scriptus heres in possessionem mitti ex clausula de ventre in possessionem mittendo; item natus secundum tabulas haberet. Simili modo et eum, qui post testamentum matris factum exsecto ventre extractus est, posse queri, dico. §. 1. Si quis ex his personis, quae ad successionem ab intestato non admittuntur, de inofficioso egerit, (nemo enim eum repellit) et casu obtinuerit, non ei proficit victoria, sed his, qui habent ab intestato successionem; nam intestatum patremfamilias facit. §. 2. Si quis instituta accusatione inofficiosi decesserit, an ad heredem suum querelam transferat? Papinianus respondit, quod et quibusdam rescriptis significatur, si post agnitam bonorum possessionem decesserit, esse successionem accusationis. Sed et si non sit petita bonorum possessio, iam tamen coepta controversia vel praeparata, vel si, quum venit ad movendam inofficiosi querelam, decesserit, puto ad heredem transire.

VII. *Paulus libro singulari de centumviralibus Iudiciis.* Quemadmodum praeparasse litem quis videatur, ut possit transmittere actionem, videamus. Et ponamus, in potestate fuisse eum, ut neque bonorum possessio ei necessaria, et aditio hereditatis supervacua sit. Is, si comminatus tantum accusationem fuerit, vel usque ad denuntiationem vel libelli dationem processerit, ad heredem suum accusationem transmittet; idque divus Pius de libelli datione et denuntiatione rescripsit. Quid ergo, si in potestate non fuerit? an ad heredem actionem transmittat? Et recte videtur litem praeparasse, si ea fecerit, quorum supra mentionem habuimus.

VIII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Papinianus libro quinto Quaestionum recte scribit: inofficiosi querelam patrem filii sui nomine instituere non posse invito eo; ipsius enim iniuria est. Sequenti loco scribit; si filiusfamilias post agnitam litis ordinandae gratia bonorum possessionem decesserit, finitam esse inofficiosi querelam, quae non patri, sed nomine dabatur filii. §. 1. Si quis post rem inofficiosi ordinatam litem dereliquerit, postea non audietur. §. 2. Si Imperator sit heres institutus, posse inofficiosum dici testamentum, saepissime rescriptum est. §. 3. Papinianus libro secundo Responsorum ait: contra veterani patrisfamilias testamentum esse inofficiosi querelam, etsi ea sola bona habuit, quae in castris quaesierat. §. 4. Si quis in militia fecerit testamentum, et intra annum post militiam decesserit, dubito, an, quia ad hoc usque tempus iure militari testamentum eius valet, querela inofficiosi cesset? Et potest dici, querelam inofficiosi cessare. §. 5. Sed nec impuberis filii mater inofficiosum testamentum dicit, quia pater ei hoc fecit; et ita Papinianus respondit; nec patris frater, quia filii testamentum est; ergo nec frater impuberis, si patris non dixit. Sed si in patris obtentum est, nec hoc valebit, nisi si pro parte patris rescissum est; tunc enim pupillare valet. §. 6. Si quis mortis causa filio donaverit quartam partem eius, quod ad eum esset perventurum, si intestatus paterfamilias decessisset, puto secure eum testari. §. 7. Si quis impuberi filio substituit, secundas tabulas faciendo, non ob hoc admittemus ipsum impuberem ad inofficiosi querelam. §. 8. Quoniam autem quarta debitae portionis sufficit ad excludendam querelam, videndum erit, an exheredatus partem faciat, qui non queritur; utputa sumus duo filii exheredati. Et utique faciet, ut Papinianus respondit; et si dicam inofficiosum, non totam hereditatem debeo, sed dimidiam petere. Proinde si sint ex duobus filiis nepotes, ex uno plures, tres puta, ex uno unus, unicum sescuncia, unum ex illis semuncia querela excludit. §. 9. Quarta autem accipietur scilicet deducto aere alieno et funeris impensa. Sed an et libertates quartam minuant? videndum est, et numquid minuant? Nam si, quum quis ex asse heres institutus est, ideo non potest dicere inofficiosum, quia habet Falcidiam, Falcidia autem libertates non minuit, potest dici, deductis libertatibus quartam ineundam. Quum igitur placet, quartam minui per libertates, eveniet, ut, qui servos tantum habet in patrimonio suo, dando eis libertatem inofficiosi querelam excludat. Nisi forte hic filius, si non fuit in potestate patris, a patre heres institutus merito omittet hereditatem, et ad substitutum transmittens querelam inofficiosi instituet, vel ab intestato citra edicti poenam habebit hereditatem. §. 10. Si conditioni parere testator heredem iussit in persona filii, vel alterius, qui eandem querelam movere potest, et sciens is accepit, videndum, ne ab inofficio-

si querela excluditur; agnovit enim iudicium. Idem est, et si legatarius ei vel statuliber dedit. Et potest dici, excludi eum, maxime si heredem ei iusserat dare; ceterum si legatarium, numquid semel natam inofficiosi querelam non perimat legatarii oblatio? Cur ergo *in herede* absolute diximus? Quoniam ante aditam hereditatem nec nascitur querela. Ego eventum puto sequendum in hac re, ut, si forte ante, quam iudicium moveatur, oblatio ei fiat eius, quod relictum est, quasi ex voluntate testatoris oblato eo satis ei factum videatur. §. 11. Unde si quis fuit institutus forte ex semisse, quum ei sextans ex substantia testatoris deberetur, et rogatus esset post certum tempus restituere hereditatem, merito dicendum est, nullum iudicium movere, quum debitam portionem et eius fructus habere possit; fructus enim solere in Falcidiam imputari, non est incognitum. Ergo et si ab initio ex semisse heres institutus rogetur post decennium restituere hereditatem, nihil habet, quod queratur, quoniam facile potest debitam portionem eiusque fructus medio tempore cogere. §. 12. Si quis et irritum dicat testamentum, vel ruptum, et inofficiosum, conditio ei deferri debet, utrum prius movere velit. §. 13. Si filius exheredatus in possessione sit hereditatis, scriptus quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum contradictionis querelam inducet, quemadmodum ageret, si non possideret, sed peteret. §. 14. Meminisse autem oportebit, eum, qui testamentum inofficiosum improbe dixit, et non obtinuit, id, quod in testamento accepit, perdere, et id fisco vindicari, quasi indigno ablatum. Sed ei demum aufertur, quod testamento datum est, qui usque ad sententiam iudicum lite improba perseveraverit. Ceterum si ante sententiam destitit vel decessit, non ei aufertur, quod datum est. Proinde et si absente eo secundum praesentem pronuntietur, potest dici, conservandum ei, quod accepit. Eo autem solo carere quis debet, cuius emolumentum ad eum pertineret. Ceterum si id rogatus fuit restituere, non debet iniuria fieri. Unde non male Papinianus libro secundo Responsorum refert: si heres fuit institutus, et rogatus restituere hereditatem, deinde in querela inofficiosi non obtinuit, id, quod iure Falcidiae potuit habere, solum perdere. §. 15. Si quis impubes arrogatus sit ex his personis, quae et citra adoptionem et emancipationem queri de inofficioso possunt, hunc puto removendum a querela, quum habeat quartam ex constitutione divi Pii. Quid, si egit, nec obtinuit, an quartam perdat? Et puto, aut non admittendum ad inofficiosum, aut, si admittatur, etsi non obtinuerit, quartam ei quasi aes alienum concedendam. §. 16. Si ex causa de inofficioso cognoverit iudex, et pronuntiaverit contra testamentum, nec fuerit provocatum, ipso iure rescissum est, et suus heres erit, secundum quem iudicatum est, et bonorum possessor, si hoc se contendit; et libertates ipso iure non valent, nec legata debentur, sed soluta repetuntur aut ab eo, qui solvit, aut ab eo, qui obtinuit, et haec utili actione repetuntur. Fere autem si ante controversiam motam soluta sunt, qui obtinuit repetet, et ita divus Hadrianus et divus Pius rescripserunt. §. 17. Plane si post quinquennium inofficiosum dici coeptum est ex magna et iusta causa, libertates non esse revocandas, quae competierunt vel praestitae sunt, sed viginti aureos a singulis praestandos victori.

IX. *Modestinus libro singulari de inofficioso Testamento.* Si autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait: praestaturum victorem fideicommissas libertates, scilicet viginti aureis et in hoc casu a singulis praestandis.

X. *Marcellus libro III. Digestorum.* Si pars iudicantium de inofficioso testamento contra testamentum, pars secundum id sententiam dederit, quod interdum fieri solet, humanius erit, sequi eius partis sententiam, quae secundum testamentum pronuntiavit, nisi si aperte iudices inique secundum scriptum heredem pronuntiasse apparebit. §. 1. Illud notissimum est, eum, qui legatum percepit, non recte de inofficioso testamento dicturum, nisi id totum alii administravit.

XI. *Modestinus libro III. Responsorum.* Etiamsi querela inofficiosi testamenti non obtinuerit, non ideo tamen donationes, quas vivus ei perfecisse proponitur, infirmari, neque in dotem datorum partem vindicari posse, respondi.

XII. *Idem libro singulari de Praescriptionibus.* Nihil interest, sibi relictum legatum filius exheredatus agnoverit, an filio servove relictum consecutus sit; utrubique enim praescriptione summovebitur. Quin etiam si idem institutum servum prius, quam adire hereditatem iuberet, manumiserit, ut ille suo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento consilio fecerit, summovebitur ab actione. §. 1. Si a statulibero exheredatus pecuniam petere coeperit, videri potest agnovisse parentis iudicium. §. 2. Si, quum filius ademtum sibi legatum instituerit petere, summotus repetat inofficiosi querelam, praescriptione removendus non est; quamvis enim agendo testamentum comprobaverit, tamen est aliquid, quod testatoris vitio reputetur, ut merito repellendus non sit. §. 3. Filius testatoris, qui cum Titio eiusdem pecuniae reus fuerat, liberatione Titio legata, per acceptilationem Titii liberatus, ab actione inofficiosi non summovebitur.

XIII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Titia filiam heredem instituit; filio legatum dedit eodem testamento, et ita cavit: *Ea omnia, quae supra dari fieri iussi, ea dari fieri volo ab omni herede bonorumve possessore, qui mihi erit etiam iure intestati. Item quae dari fieri iussero, ea uti dentur fiant, fidei eius committo.* Quaesitum est, si soror centumvirali iudicio obtinuerit, an fideicommissa ex capite suprascripto debeantur? Si hoc quaeratur, an iure eorum, quos quis sibi ab intestato heredes bonorumve possessores futuros credat, fideicommitti possit? respondi: posse. Paulus notat ac probat: nec fideicommissa ab intestato data deberi, quasi a demente.

XIV. *Papinianus libro V. Quaestionum.* Pater filium emancipavit, et nepotem ex eo retinuit; emancipatus suscepto postea filio, ambobus exheredatis, patre praeterito, vita decessit. In quaestione de inofficioso testamento praecedente causa filiorum, patris intentio adhuc pendet; quodsi contra filios iudicetur, pater ad querelam vocatur, et suam intentionem implere potest.

XV. *Idem libro XIV. Quaestionum.* Nam etsi parentibus non debeatur filiorum hereditas propter votum parentum et naturalem erga filios caritatem, turbato tamen ordine mortalitatis non minus parentibus, quam liberis pie relinqui debet. §. 1. Heredi eius, qui post litem de inofficioso praeparatam mutata voluntate decessit, non datur de inofficioso querela; non enim sufficit litem instituere, si non in ea perseveret. §. 2. Filius, qui inofficiosi actione adversus duos heredes expertus diversas sententias iudicum tulit, et unum vicit, ab altero superatus est, et debitores convenire, et ipse a creditoribus conveniri pro parte potest, et corpora vindicare, et hereditatem dividere. Verum enim est, familiae erciscundae iudicium competere, quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum, et ideo pars hereditatis in testamento remansit. Nec absurdum videtur, pro parte intestatum videri.

XVI. *Idem libro II. Responsorum.* Filio, qui de inofficioso matris testamento contra fratrem institutum de parte ante egit, et obtinuit, filia, quae non egit, aut non obtinuit, in hereditatem legitimam fratri non concurrit. §. 1. Contra tabulas filii possessionem iure manumissionis pater accepit, et bonorum possessionem adeptus est; postea filia defuncti, quam ipse exheredaverat, quaestionem inofficiosi testamenti recte pertulit. Possessio, quam pater accepit, ad irritum recidit; nam priore iudicio de iure patris, non de iure testamenti quaesitum est, et ideo universam hereditatem filiae cum fructibus restitui necesse est.

XVII. *Paulus libro II. Quaestionum.* Qui repudiantis animo non venit ad accusationem inofficiosi testamenti, partem non facit his, qui eandem querelam movere volunt. Unde si de inofficioso testamento patris alter ex liberis exheredatis ageret, quia rescisso testamento alter quoque ad successionem ab intestato vocatur, et ideo universam hereditatem non recte vindicasset, hic, si obtinuerit, utetur rei iudicatae auctoritate, quasi centumviri hunc solum filium in rebus humanis esse nunc, quum facerent intestatum, crediderint. §. 1. Cum contra testamentum ut inofficiosum iudicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. Non idem probandum est, si herede non respondente secundum praesentem iudicatum

sit; hoc enim casu non creditur ius ex sententia iudicis fieri, et ideo libertates competunt, et legata petuntur.

XVIII. *Idem libro singulari de inofficioso Testamento.* De qua re etiam constitutio exstat divorum Fratrum, quae huiusmodi distinctionem admittit.

XIX. *Idem libro II. Quaestionum.* Mater decedens extraneum ex dodrante heredem instituit, filium unam ex quadrante, alteram praeteriit. Haec de inofficioso egit, et obtinuit. Quaero: scriptae filiae quomodo succurrendum sit? Respondi: filia praeterita id vindicare debet, quod intestata matre habitura esset. Itaque dici potest, eam, quae omissa est, etiamsi totam hereditatem ab intestato petat, et obtineat, solam habituram universam successionem, quemadmodum si altera omisisset legitimam hereditatem. Sed non est admittendum, ut adversus sororem audiatur, agendo de inofficioso. Praeterea dicendum est, non esse similem omittenti eam, quae ex testamento adiit; et ideo ab extraneo semissem vindicandum, et defendendum, totum semissem esse auferendum, quasi semis totus ad hanc pertineat. Secundum quod non in totum testamentum infirmatur, sed pro parte intestata efficitur, licet quasi furiosae iudicium ultimum eius damnetur. Ceterum si quis putaverit filia obtinente totum testamentum infirmari, dicendum est, etiam institutam ab intestato posse adire hereditatem. Nec enim quae ex testamento adiit, quod putat valere, repudiare legitimam hereditatem videtur, quam quidem nescit sibi deferri, quum et hi, qui sciant ius suum, eligentes id, quod putant sibi competere, non amittant. Quod evenit in patrono, qui iudicium defuncti, falsa opinione motus, amplexus est; is enim non videtur bonorum possessionem contra tabulas repudiasse. Ex quibus apparet, non recte totam hereditatem praeteritam vindicare, quum rescisso testamento etiam institutae salvum ius sit adeundae hereditatis.

XX. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Qui de inofficioso vult dicere, licet negetur filius, Carbonianam bonorum possessionem non debet accipere; toties enim ea indulgenda est, quoties, si vere filius esset, heres esset aut bonorum possessor, ut interim et possideat, et alatur, et in actionibus praeiudicium non patiatur. Qui vero de inofficioso dicit, nec actiones movere debet, nec aliam ullam, quam hereditatis petitionem exercere, nec ali, ne unquam melioris sit conditionis, quam si confiteatur adversarius.

XXI. *Paulus libro III. Responsorum.* Eum, qui inofficiosi testamenti querelam instituit, et fraude heredis scripti, quasi tertiam partem hereditatis tacite rogatus esset ei restituere, reliquit eam actionem, non videri dereliquisse querelam, et ideo non prohiberi eum repetere inchoatam actionem. § 1. Item quaesitum est: an heres audiendus esset, ante inofficiosi querelam actam desiderans restitui sibi ea, quae solvit? Respondit: ei, qui sciens indebitum fideicommissum solvisset, nullam repetitionem ex ea causa competere. § 2. Idem respondit: evicta hereditate per inofficiosi querelam ab eo, qui heres institutus esset, perinde omnia observari oportere, ac si hereditas adita non fuisset, et ideo et petitionem integram debiti heredi instituto adversus eum, qui superavit, competere, et compensationem debiti.

XXII. *Tryphoninus libro XVII. Disputationum.* Filius non impeditur, quominus inofficiosum testamentum matris accuset, si pater eius legatum ex testamento matris acceperit, vel adiisset hereditatem, quamquam in eius esset potestate; nec prohiberi patrem, dixi, iure filii accusare; nam indignatio filii est. § 1. Et quaerebatur, si non obtinuisset in accusando, an quod patri datum est publicaretur? quoniam alii commodum victoriae pareret, et in hac causa nihil ex officio patris, sed totum de meritis filii agitur. Et inclinandum est, non perdere patrem sibi datum, si secundum testamentum pronuntiatum fuisset. § 2. Multo magis, si mihi legatum testator dederit, cuius de inofficioso testamento filius agens decessit, me herede relicto, egoque hereditariam causam peregi, et victus sum, id, quod mihi eo testamento relictum est, non perdam, utique si iam defunctus agere coeperat. § 3. Item si accusavit eum, qui instituerat heredem de inofficioso testamento eius, qui mihi legatum dedit, liberumque peregero nomine illius, nec obtinuero, perdere me legatum non oportet, quoniam indignum est, ut auferatur mihi a fisco id, quod derelictum est, quum non proprio nomine, sed iure cuiusdam successionis egi.

XXIII. *Paulus libro singulari de inofficioso Testamento.* Si ponas filium emancipatum praeteritum, et ex eo nepotem in potestate retentum heredem institutum esse, filius potest contra filium suum, testatoris nepotem, petere bonorum possessionem; queri autem de inofficioso testamento non poterit. Quodsi exheredatus sit filius emancipatus, poterit queri, et ita iungetur filio suo, et simul cum eo hereditatem obtinebit. § 1. Si hereditatem ab heredibus institutis exheredati emerunt, vel res singulas, scientes eos heredes esse, aut conduxerunt praedia, aliudve quid simile fecerunt, vel solverunt heredi, quod testatori debebant, iudicium defuncti agnoscere videntur, et a querela excluduntur. § 2. Si duo sint filii exheredati, et ambo de inofficioso testamento egerunt, et unus postea constituit non agere, pars eius alteri accrescit. Idemque erit, et si tempore exclusus sit.

XXIV. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Circa inofficiosi querelam evenire plerumque adsolet, ut in una atque eadem causa diversae sententiae proferantur. Quid enim, si fratre agente heredes scripti diversi iuris fuerunt? Quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus decessisse videbitur.

XXV. *Idem libro II. Disputationum.* Si non mortis causa fuerit donatum, sed inter vivos, hac tamen contemplatione, ut in quartam habeatur, potest dici, inofficiosi querelam cessare, si quartam in donatione habeat; at si minus habeat, quod deest viri boni arbitratu repleatur, aut certe conferri oportet id, quod donatum est. § 1. Si quis, quum non possit de inofficioso queri, ad querelam admissus pro parte rescindere testamentum tentet, et unum sibi heredem eligat, contra quem inofficiosi querelam instituat, dicendum est, quia testamentum pro parte valet, et praecedentes eum personae exclusae sunt, eum effectu eum querelam instituisse.

XXVI. *Idem libro VIII. Disputationum.* Si sub hac conditione fuerit heres institutus: *si Stichum manumiserit*, et manumisisset, et posteaquam manumisit, inofficiosum vel iniustum testamentum pronuntietur, aequum est, huic quoque succurri, ut servi pretium a manumisso accipiat, ne frustra servum perdat.

XXVII. *Idem libro VI. Opinionum.* Si instituta de inofficioso testamento accusatione, de lite pacto transactum est, nec fides ab herede transactioni praestatur, inofficiosi causam integram esse placuit. § 1. Ei, qui se filium eius esse affirmat, qui testamento id denegavit, tamen eum exheredavit, de inofficioso testamento causa superest. § 2. De inofficioso testamento militis dicere nec miles potest. § 3. De inofficioso testamento nepos contra patruum suum vel alium scriptum heredem pro portione egerat, et obtinuerat, sed scriptus heres appellaverat. Placuit, interim propter inopiam pupilli alimenta pro modo facultatum, quae per inofficiosi testamenti accusationem pro parte ei vindicabantur, decerni, eaque adversarium ei subministrare necesse habere usque ad finem litis. § 4. De testamento matris, quae existimans periisse filium, alium heredem instituit, de inofficioso queri potest.

XXVIII. *Paulus libro singulari de centumviralibus Iudiciis.* Quum mater militem filium falso audisset decessisse, et testamento heredes alios instituisset, divus Hadrianus decrevit, hereditatem ad filium pertinere, ita ut libertates et legata praestentur. Hic illud annotatum est, quod de libertatibus et legatis adiicitur; nam quum inofficiosum testamentum arguitur, nihil ex eo testamento valet.

XXIX. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Si suspecta collusio sit legatariis inter scriptos heredes et eum, qui de inofficioso testamento agit, adesse etiam legatarios, et voluntatem defuncti tueri, constitutum est; eisdemque permissum est etiam appellare, si contra testamentum pronuntiatum fuerit. § 1. De inofficioso testamento matris spurii quoque filii dicere possunt. § 2. Quamvis instituta inofficiosi testamenti accusatione res transactione decisa sit, tamen testamentum in suo iure manet, et ideo datae in eo libertates atque legata, usque quo Falcidia permittit, suam habent potestatem. § 3. Quoniam femina nullum adoptare filium sine iussu principis potest, nec de inofficioso testamento eius, quam quis sibi matrem adoptivam falso esse existimabat, agere potest. § 4. In ea provin-

eius de inofficioso testamento agi oportet, in qua scripti heredes domicilium habent.

XXX. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Adversus testamentum filii in adoptionem dati pater naturalis recte de inofficioso testamento agere potest. §. 1. Tutores pupilli nomine sine periculo eius, quod eis testamento datum est, agere posse de inofficioso vel falso testamento, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

XXXI. *Paulus libro singulari de centumviralibus Iudiciis.* Si is, qui admittitur ad accusationem, nolit aut non possit accusare, an sequens admittatur? videndum est. Et placuit posse, ut fiat successioni locus. §. 1. Quantum ad inofficiosi liberorum vel parentum querelam pertinet, nihil interest, quis sit heres scriptus, ex liberis, an extraneis, vel municipibus. §. 2. Si heres exstiterim ei, qui eo testamento institutus est, quod de inofficioso arguere volo, non mihi nocebit, maxime si eam portionem non possideam, vel iure suo possideam. §. 3. Diversum dicemus, si legaverit mihi eam rem, quam quis ex eo testamento acceperat; nam si eam agnoscam, repellar ab accusatione. §. 4. Quid ergo, si alias voluntatem testatoris probaverim, puta in testamento adscripserim, post mortem patris consentire me? Repellendus sum ab accusatione.

XXXII. *Idem libro singulari de inofficioso Testamento.* Si exheredatus petenti legatum ex testamento advocationem praebuit, procurationemve suscepit, removetur ab accusatione; agnovisse enim videtur, qui qualequale iudicium defuncti comprobavit. §. 1. Si legatario heres exstiterit exheredatus, petieritque legatum, videbimus, an sit summovendus ab hac accusatione? certum est enim iudicium defuncti, et rursus nihil ei ex testamento relictum, verum est; tutius tamen fecerit, si se abstinuerit a petitione legati.

TIT. III.
DE HEREDITATIS PETITIONE.

I. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Hereditas ad nos pertinet aut vetere iure, aut novo. Vetere, e lege duodecim tabularum, vel ex testamento, quod iure factum est;

II. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Sive nostro nomine heredes, sive per alios effecti sumus,

III. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Veluti si eam personam, quae in nostra potestate sit, institutam iusserimus adire hereditatem. Sed et si Titio, qui Seio heres exstitit, nos heredes facti sumus, sicuti Titii hereditatem nostram esse intendere possumus, ita et Seii. Vel ab intestato, forte quod sui heredes defuncto sumus, vel agnati, vel quod manumisimus defunctum, quodve parens noster manumisit. Novo iure fiunt heredes omnes, qui ex senatusconsultis aut ex constitutionibus ad hereditatem vocantur.

IV. *Paulus libro I. ad Edictum.* Si hereditatem petam ab eo, qui unam rem possidebat, de qua sola controversia erat, etiam id, quod postea coepit possidere, restituet.

V. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Divus Pius rescripsit: prohibendum possessorem hereditatis, de qua controversia erat, antequam lis inchoaretur, aliquid ex ea distrahere, nisi maluerit pro omni quantitate hereditatis, vel rerum eius aestimatione satisdare. Causa autem cognita, et si non talis data sit satisdatio, sed solita cautio, etiam post litem coeptam deminutionem se concessurum, Praetor edixit, ne in totum deminutio impedita, in aliquo etiam utilitates alias impediat, utputa si ad funus sit aliquid necessarium; nam funeris gratia deminutionem permittit. Item si futurum est, ut, nisi pecunia intra diem solvatur, pignus distrahatur; sed et propter familiae cibaria necessaria erit deminutio. Sed et res tempore perituras permittere debet Praetor distrahere. §. 1. Divus Hadrianus Trebio Sergiano rescripsit: ut Aelius Asiaticus satisdaret de hereditate, quae ab eo petitur, etsi falsum dicat. Hoc ideo, quia sustinetur hereditatis petitionis iudicium, donec falsi causa agatur. §. 2. Eorum iudiciorum, quae de hereditatis petitione sunt, ea auctoritas est, ut nihil in praeiudicium eius fieri debeat.

VI. *Idem libro LXXV. ad Edictum.* Si testamentum falsum esse dicatur, et ex eo legatum petatur, vel praestandum est oblata cautione, vel quaerendum, an debeatur? Et si testamentum falsum esse dicatur, ei tamen, qui falsi accusat, si suscepta cognitio est, non est dandum.

VII. *Idem libro XIV. ad Edictum.* Si quis libertatem ex testamento sibi competisse dicat, non debebit iudex de libertate sententiam dicere, ne praeiudicium de testamento cognituro faciat; et ita Senatus censuit. Sed et divus Traianus rescripsit: differendum de libertate iudicium, donec de inofficioso iudicium aut inducatur aut finem accipiat. §. 1. Ita demum autem sustinentur liberalia iudicia, si iam de inofficioso iudicium contestatum est; ceterum si non contestetur, non exspectantur liberalia iudicia; et ita divus Pius rescripsit. Nam quum quidam Licinianus de statu suo quaestionem patiebatur, et, ne maturius pronuntiaretur de conditione sua, nolebat ad liberale iudicium ire, dicens, suscepturum se de inofficioso testamento iudicium, et petiturum hereditatem, quia libertatem et hereditatem ex testamento sibi defendebat, divus Pius ait: si quidem possessor esset hereditatis Licinianus, facilius audiendum, quoniam esset hereditatis nomine iudicium suscepturus, et esset in arbitrio eius, qui se dominum esse dicat, agere de inofficioso testamento iudicio; non vero sub obtentu iudicii de inofficioso testamento, ab ipso Liciniano non suscepti per quinquennium, debere moram fieri servituti. Plane summatim aestimandum iudici concessit, an forte bona fide imploretur iudicium de inofficioso testamento, et, si id deprehenderit, praestituendum modicum tempus, intra quod si non fuerit contestatum, iubeat iudicem libertatis partibus suis fungi. §. 2. Quoties autem quis patitur controversiam libertatis et hereditatis, sed se non ex testamento liberum dicit, sed alias vel a vivo testatore manumissum, non debere impediri liberalem causam, licet iudicium de inofficioso testamento moveri speretur, divus Pius rescripsit. Adiecit plane in rescripto: dummodo praedicatur iudici liberalis causae, ne ullum adminiculum libertatis ex testamento admittat.

VIII. *Paulus libro XVI. ad Edictum.* Legitimam hereditatem vindicare non prohibetur is, qui, quum ignorabat vires testamenti, iudicium defuncti secutus est.

IX. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Regulariter definiendum est, eum demum teneri petitione hereditatis, qui vel ius pro herede vel pro possessore possidet, vel rem hereditariam,

X. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Licet minimam. §. 1. Itaque qui ex asse vel ex parte heres est, intendit quidem hereditatem suam esse totam vel pro parte, sed hoc solum ei officio iudicis restituitur, quod adversarius possidet, aut totum, si ex asse sit heres, aut pro parte, ex qua heres est.

XI. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Pro herede possidet, qui putat se heredem esse. Sed an et is, qui scit, se heredem non esse, pro herede possideat? quaeritur. Et Arrianus libro secundo de Interdictis putat teneri; quo iure nos uti, Proculus scribit. Sed enim et bonorum possessor pro herede videtur possidere. §. 1. Pro possessore vero possidet praedo,

XII. *Idem libro LXVII. ad Edictum.* Qui interrogatus, cur possideat? responsurus sit: quia possideo, nec contendit se heredem, vel per mendacium,

XIII. *Idem libro XV. ad Edictum.* Nec ullam causam possessionis possit dicere; et ideo fur et raptor petitione hereditatis tenentur. §. 1. Omnibus etiam titulis hic, pro possessore, haeret, et quasi iniunctus est. Denique et pro emtore titulo haeret; nam si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. Item in titulo pro donato quaeritur, an quis pro possessore possideat? utputa uxor vel maritus. Et placet nobis Iuliani sententia: pro possessore possidere eum; et ideo petitione hereditatis tenebitur. Item pro dote titulus recipit pro possessore possessionem; utputa si a minore duodecim annis, nupta mihi, quasi dotem sciens accepi. Et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, utique pro possessore possidebo. §. 2. Is autem, qui restituit hereditatem, teneri hereditatis petitione non potest, nisi dolo fecit, id est si scit, et restituit; nam et dolus praeteritus venit in hereditatis petitione, quasi dolo desierit possidere. §. 3. Neratius libro sexto Membranarum scribit: vel ab herede peti hereditatem posse, etiamsi ignoret, pro herede vel pro possessore defunctum possedisse. Idem esse libro septimo ait, etiam si putavit heres, eas res ex hac hereditate esse, quae sibi

delata est. §. 4. Quid, si quis hereditatem emerit? an utilis in eum petitio hereditatis deberet dari, ne singulis iudiciis vexaretur? Venditorem enim teneri certum est. Sed finge non exstare venditorem, vel modico vendidisse, et bonae fidei possessorem fuisse, an porrigi manus ad emtorem debeant? Et putat Caius Cassius, dandam utilem actionem. §. 5. Idem erit dicendum, et si parvo pretio iussus vendere heres Titio hereditatem vendidit. Nam putat dicendum Papinianus, adversus fideicommissarium dari actionem; ab herede enim peti non expedire, perexiguum pretium habente. §. 6. Sed et si retenta certa quantitate restituere rogatus sit, idem erit dicendum. Plane si accepta certa quantitate restituere rogatus est, non putat Papinianus ab herede petendam hereditatem, quoniam pro herede, quod conditionis implendae gratia accepit, non possidet. Sed Sabinus: in statulibero contra; et id verius est, quia pecunia hereditaria est. §. 7. Idem et in eo, qui solos fructus ex hereditate retinet, dicendum erit; tenetur enim et is hereditatis petitione. §. 8. Si quis sciens alienam emerit hereditatem, quasi pro possessore possidet, et sic peti ab eo hereditatem quidam putant. Quam sententiam non puto veram; nemo enim praedo est, qui pretium numeravit, sed ut emtor universitatis utili tenetur. §. 9. Item si quis a fisco hereditatem quasi vacantem emerit, aequissimum erit, utilem actionem adversus eum dari. §. 10. Apud Marcellum libro quarto Digestorum relatum est: si mulier hereditatem in dotem dedit, maritum pro dote quidem possidere hereditatem, sed petitione hereditatis utili teneri. Sed et ipsam mulierem directa teneri, Marcellus scribit, maxime si iam factum divortium est. §. 11. Heredem autem etiam earum rerum nomine, quas defunctus pro emtore possedit, hereditatis petitione teneri constat, quasi pro herede possideat; quamvis etiam earum rerum nomine, quas pro herede vel pro possessore defunctus possedit, utique teneatur. §. 12. Si quis absentis nomine possideat hereditatem, quum sit incertum, an ille ratum habeat, puto absentis nomine petendam hereditatem, ipsius vero nequaquam, quia non videtur pro herede vel pro possessore possidere, qui contemplatione alterius possidet; nisi forte quis dixerit, quum ratum non habeat, iam procuratorem quasi praedonem esse; tunc enim suo nomine teneri posse. §. 13. Non solum autem ab eo peti hereditas potest, qui corpus hereditarium possidet, sed et si nihil. Et videndum, si non possidens obtulerit tamen se petitioni, an teneatur? Et Celsus libro quarto Digestorum scribit: ex dolo eum teneri; dolo enim facere eum, qui se offerat petitioni. Quam sententiam generaliter Marcellus apud Iulianum probat: omnem, qui se offerat petitioni, quasi possidentem teneri. §. 14. Item si quis dolo fecerit, quo minus possideat, hereditatis petitione tenebitur. Sed si alius nactus possessionem, quam ego dolo malo amiseram, paratus sit iudicium pati, Marcellus libro quarto Digestorum tractat, ne forte evanescat adversus eum, qui desiit, litis aestimatio; et magis evanescere ait, nisi petentis intersit. *Certe*, inquit, *si rem paratus sit restituere, indubitatum erit, evanescere; sed si is, qui dolo desiit, ante conveniatur, eum, qui possidet, non liberabit.* §. 15. Item a debitore hereditario, quasi a iuris possessore; nam et a iuris possessoribus posse hereditatem peti, constat.

XIV. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Sed utrum ex delicto, an ex contractu debitor sit, nihil refert. Debitor autem hereditarius intelligitur is quoque, qui servo hereditario promisit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit,

XV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Vel aliquam rem hereditariam surripuit.

XVI. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Quodsi in diem sit debitor, vel sub conditione, a quo petita est hereditas, non debere eum damnari. Rei plane iudicatae tempus spectandum esse secundum Octaveni sententiam, (ut apud Pomponium scriptum est) an dies venerit. Quod et in stipulatione conditionali erit dicendum. Si autem non venerit, cavere officio iudicis debebit de restituendo hoc debito, quum dies venerit, vel conditio exstiterit. §. 1. Sed et is, qui pretia rerum hereditariarum possidet, item qui a debitore hereditario exegit, petitione hereditatis tenetur. §. 2. Unde Iulianus libro sexto Digestorum ait: ab eo, qui petit hereditatem, et litis aestimationem consecutus est, hereditatem peti posse. §. 3. Non solum autem a debitore defuncti, sed etiam a debitore hereditario peti hereditas potest. Denique ab eo, qui negotia hereditaria gessit, et Celso et Iuliano videtur peti hereditatem posse. Sed si heredis negotium gessit, nequaquam; ab heredis enim debitore peti hereditas non potest. §. 4. Iulianus scribit: si is, qui pro herede possidebat, vi fuerit deiectus, peti ab eo hereditatem posse, quasi a iuris possessore, quia habet interdictum unde vi, quo victus cedere debet. Sed et eum, qui deiecit, petitione hereditatis teneri, quia res hereditarias pro possessore possidet. §. 5. Idem Iulianus ait: sive quis possidens, sive non, rem vendiderit, petitione hereditatis eum teneri, sive iam pretium receperit, sive petere possit, ut et hic actionibus cedat. §. 6. Idem scribit: patronum hereditatem petere non posse ab eo, cui libertus hereditatem in fraudem alienavit, quia Calvisiana actione ei tenetur; patroni enim iste debitor est, non hereditarius. Ergo nec ab eo, cui mortis causa donatum est, peti hereditas potest. §. 7. Idem Iulianus scribit: si quis ex causa fideicommissi restituerit hereditatem, vel singulas res praestiterit, peti ab eo hereditatem posse, quia habet condictionem earum, quae sunt ex ea causa soluta, et veluti iuris possessor est. Sed et si pretia rerum, quas distraxit, ex causa fideicommissi solvit, peti hereditatem ab eo posse, quia repetere potest. Sed his casibus actiones suas duntaxat eum praestaturum, quum et res exstant, et potest petitor etiam per in rem actionem eas vindicare.

XVII. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Quodsi possessor hereditatis ob id, quod ex testamento heredem se esse putaret, legatorum nomine de suo solverit, et quis ab intestato eam hereditatem evincat, licet damnum videtur esse possessoris, quod sibi non prospexerit stipulatione *evicta hereditate legata reddi*, attamen, quia fieri potest, ut eo tempore solverit legata, quo adhuc nulla controversia mota sit, et ob id nullam interposuerit cautionem, placet in eo casu, evicta hereditate, dandam ei esse repetitionem. Sed quum cessante cautione repetitio datur, periculum est, ne propter inopiam eius, cui solutum est legatum, nihil repeti possit, et ideo secundum senatusconsulti sententiam subveniendum ei est, ut ipse quidem ex retentione rerum hereditariarum sibi satisfaciat, cedat autem actionibus petitori, ut suo periculo eas exerceat.

XVIII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Item videndum, si possessor hereditatis, venditione per argentarium facta, pecuniam apud eum perdiderit, an petitione hereditatis teneatur? quia nihil habet nec consequi potest. Et Labeo putat eum teneri, quia suo periculo male argentario credidit; sed Octavenus ait: nihil eum, praeter actiones praestaturum; ob has igitur actiones petitione hereditatis teneri. Mihi autem in eo, qui mala fide possedit, Labeonis sententia placet, in altero vero, qui bona fide possessor est, Octaveni sententia sequenda esse videtur. §. 1. Si quis, quum peteretur ab eo hereditas, neque rei, neque iuris velut possessor erat, verum postea aliquid adeptus est, an petitione hereditatis videatur teneri? Et Celsus libro quarto Digestorum recte scribit: hunc condemnandum, licet initio nihil possedit. §. 2. Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. Et placuit, universas res hereditatis in hoc iudicio venire, sive iura, sive corpora sint;

XIX. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Et non tantum hereditaria corpora, sed et quae non sunt hereditaria, quorum tamen periculum ad heredem pertineat, ut res pignori datae defuncto, vel commodatae, depositaeve. Et quidem rei pignori datae etiam specialis petitio est, utut hereditatis petitione contineatur, sicut illae, quarum nomine Publiciana competit. Sed licet earum nomine, quae commodatae vel depositae sunt, nulla sit facile actio, quia tamen periculum earum ad nos pertinet, aequum est, eas restitui. §. 1. Quodsi pro emtore usucapio ab herede impleta sit, non veniet in hereditatis petitione, quia heres, id est petitor, eam vindicare potest, nec ulla exceptio datur possessori. §. 2. Veniunt et hae res in hereditatis petitione, in quibus possessor retentionem habuit, non etiam petitionem; veluti si iuraverat defunctus, petitoris rem non esse, et decesserit, debent hae quoque restitui. Immo et si possessor sua culpa eas amiserit, tenebitur hoc nomine. Idemque erit et in praedone, licet hic propter culpam non teneatur, quia nec hic debet has res retinere. §. 3. Servitutes in restitutione hereditatis non venire, ego didici,

quum nihil eo nomine possit restitui, sicut est in corporibus et fructibus; sed si non patiatur ire et agere, propria actione convenietur.

XX. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Item veniunt in hereditatem etiam ea, quae hereditatis causa comparata sunt, utputa mancipia, pecoraque, et si qua alia necessario hereditati sunt comparata. Et siquidem pecunia hereditaria sint comparata, sine dubio venient; si vero non pecunia hereditaria, videndum erit. Et puto etiam haec venire, si magna utilitas hereditatis versetur, pretium scilicet restituturo herede. §. 1. Sed non omnia, quae ex hereditaria pecunia comparata sunt, in hereditatis petitione veniunt. Denique scribit Iulianus libro sexto Digestorum: si possessor ex pecunia hereditaria hominem emerit, et ab eo petatur hereditas, ita venire in hereditatis petitione, si hereditatis interfuit eum emi; at si sui causa emit, pretium venire. §. 2. Simili modo et si fundum hereditarium distraxerit, siquidem sine causa, et ipsum fundum, et fructus in hereditatis petitione venire; quodsi aeris exsolvendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire, quam pretium. §. 3. Item non solum ea, quae mortis tempore fuerunt, sed et si qua postea augmenta hereditati accesserunt, venire in hereditatis petitione; nam hereditas et augmentum recipit, et deminutionem. Sed ea, quae post aditam hereditatem accedunt, siquidem ex ipsa hereditate, puto hereditati accedere; si extrinsecus, non, quia personae possessoris accedunt. Fructus autem omnes augent hereditatem, sive ante aditam, sive post aditam hereditatem accesserint. Sed et partus ancillarum sine dubio augent hereditatem. §. 4. Quum praedixerimus, omnes hereditarias actiones in hereditatis petitione venire, quaeritur, utrum cum sua natura veniant, an contra? utputa est quaedam actio, quae infitiatione crescit; utrum cum suo incremento, an vero in simplum veniet? ut legis Aquiliae. Et Iulianus libro sexto Digestorum scribit: simplum soluturum. §. 5. Idem recte ait: si noxali iudicio condemnatus sit possessor defuncto, non posse eum dedentem noxae officio iudicis liberari, quia tamdiu quis habet noxae dedendi facultatem, quamdiu iudicati conveniatur; post susceptum iudicium non potest noxae dedendo se liberare; suscepit autem per petitionem hereditatis. §. 6. Praeter haec multa reperimus tractata et de petitione hereditatis, et de distractis rebus hereditariis, et de dolo praeterito, et de fructibus, de quibus, quum forma senatusconsulto sit data, optimum est, ipsius senatusconsulti interpretationem facere, verbis eius relatis: PRIDIE IDUS MARTIAS QUINTUS IULIUS BALBUS, ET PUBLIUS IUVENTIUS CELSUS, TITUS AUFIDIUS, ET ARRIUS SEVERIANUS CONSULES VERBA FECERUNT DE HIS, QUAE IMPERATOR CAESAR, TRAIANI PARTHICI FILIUS, DIVI NERVAE NEPOS, HADRIANUS AUGUSTUS IMPERATOR MAXIMUSQUE PRINCEPS, PROPOSUIT QUINTO NONAS MARTIAS, QUAE PROXIMAE FUERUNT, LIBELLO COMPLEXUS, QUID FIERI PLACERET. DE QUA RE ITA CENSUERUNT: QUUM ANTEQUAM PARTES CADUCAE EX BONIS RUSTICI FISCO PETERENTUR, HI, QUI SE HEREDES ESSE EXISTIMASSENT, HEREDITATEM DISTRAXERINT, PLACERE, REDACTAE EX PRETIO RERUM VENDITARUM PECUNIAE USURAS NON ESSE EXIGENDAS. IDEMQUE IN SIMILIBUS CAUSIS SERVANDUM. ITEM PLACERE, A QUIBUS HEREDITAS PETITA FUISSET, SI ADVERSUS EOS IUDICATUM ESSET, PRETIA, QUAE AD EOS RERUM EX HEREDITATE VENDITARUM PERVENISSENT, ETSI EAE ANTE PETITAM HEREDITATEM DEPERISSENT DEMINUTAEVE FUISSENT, RESTITUERE DEBERE. ITEM EOS, QUI BONA INVASISSENT, QUUM SCIRENT, AD SE NON PERTINERE, ETIAMSI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QUO MINUS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QUASI POSSIDERENT; EOS AUTEM, QUI IUSTAS CAUSAS HABUISSENT, QUARE BONA AD SE PERTINERE EXISTIMASSENT, USQUE EO DUNTAXAT, QUO LOCUPLETIORES EX EA RE FACTI ESSENT. PETITAM AUTEM FISCO HEREDITATEM EX EO TEMPORE EXISTIMANDUM ESSE, QUO PRIMUM SCIERIT QUISQUE EAM A SE PETI, ID EST QUUM PRIMUM AUT DENUNTIATUM ESSET EI, AUT LITTERIS VEL EDICTIS EVOCATUS ESSET, CENSUERUNT. Aptanda est igitur nobis singulis verbis senatusconsulti congruens interpretatio. §. 7. Ait senatus: *quum ante, quam partes caducae fisco peterentur,* hoc evenerat, ut partes caducae fisco peterentur; sed etsi ex asse fiat, senatusconsultum locum habebit. Idem, et si vacantia bona fisco vindicentur, vel si ex alia quacunque causa bona ad eum pervenerint. §. 8. Senatusconsultum hoc locum habebit, et si civitati peteretur. §. 9. In privatorum quoque petitionibus senatusconsultum locum habere, nemo est, qui ambigat, licet in publica causa factum sit. §. 10. Non solum autem in hereditate hoc utimur senatusconsulto, sed et in peculio castrensi, vel alia universitate. §. 11. *Petitam* autem *hereditatem*, et cetera, id est ex quo quis scit a se peti; nam ubi scit, incipit esse malae fidei possessor, *id est quum primum aut denuntiatum esset* etc. Quid ergo, si scit quidem, nemo autem ei denuntiavit? an incipiat usuras debere pecuniae redactae? Et puto debere; coepit enim malae fidei possessor esse. Sed ponamus, denuntiatum esse, non tamen scit, quia non ipsi, sed procuratori eius denuntiatum est. Senatus ipsi denuntiari exigit, et ideo non nocebit, nisi forte is, cui denuntiatum est, eum certioraverit; sed non, si certiorare potuit, nec fecit. A quo denuntiatum sit, senatus non exigit. Quicunque ergo fuit, qui denuntiavit, nocebit. §. 12. Haec adversus bonae fidei possessores; nam ita senatus locutus est: *eos, qui se heredes existimassent.* Ceterum si quis sciens, ad se hereditatem non pertinere, distraxit, sine dubio non pretia rerum, sed ipsae res veniunt in petitionem hereditatis, et fructus earum. Sed Imperator Severus in epistola ad Celerem idem videtur fecisse et in malae fidei possessoribus. Atqui senatus de his est locutus, qui se heredes existimassent. Nisi forte ad eas res referemus, quas distrahi expedierat, quae onerabant magis hereditatem, quam fructui erant; ut sit in arbitrio petitoris, qualem computationem faciat adversus malae fidei possessorem, utrum ipsius rei et fructuum, an pretii et usurarum post motam controversiam. §. 13. Licet autem senatus de his locutus sit, qui se heredes existimassent, tamen et si bonorum possessores se existiment, vel alios successores iustos, vel sibi restitutam hereditatem, in eadem erunt conditione. §. 14. Papinianus autem libro tertio Quaestionum, si possessor hereditatis pecuniam inventam in hereditate non attingat, negat, eum omnino in usuras conveniendum. §. 15. *Redactae,* inquit, *pecuniae ex pretio rerum venditarum.* Redactam sic accipiemus, non solum iam exactam, verum et si exigi potuit, nec exacta est. §. 16. Quid, si post petitam hereditatem res distraxerit? Hic ipsae res venient fructusque earum. Sed si forte tales fuerint, quae vel steriles erant, vel tempore periturae, et hae distractae sint vero pretio, fortassis possit petitor eligere, ut sibi pretia et usurae praestentur. §. 17. Ait senatus: *Placere a quibus petita hereditas fuisset, si adversus eos iudicatum esset, pretia, quae ad eos rerum ex hereditate venditarum pervenissent, etsi eae ante petitam hereditatem deperiissent deminutaeve essent, restituere debere.* Bonae fidei possessor si vendiderit res hereditarias, sive exegit pretium sive non, quia habet actionem, debebit pretium praestare. Sed ubi habet actionem, sufficiet, eum actiones praestare. §. 18. Sed si vendidit, et evicta re restituit, quod accepit, non videbitur ad eum pervenisse, quanquam possit dici, nec ab initio pretium pervenisse, quia non fuit res hereditaria, quae distracta est. Sed etsi senatus rerum ex hereditate distractarum, non hereditariarum, fecit mentionem, restitui tamen non debet, quia nihil apud eum remanet. Nam et Iulianus libro sexto Digestorum scribit: quod indebitum exegit, restituere eum non debere, nec imputaturum, quod non debitum solvit. §. 19. Sed etsi res sit redhibita, hic utique et hereditaria est, et pretium non veniet, quod refusum est. §. 20. Sed etsi ob venditionem obstrictus sit emtori possessor hereditatis, dicendum erit, prospici ei cautione. §. 21. Restituere autem pretia debebit possessor, et si deperditae sunt res vel deminutae. Sed utrum ita demum restituet, si bonae fidei possessor est, an et si malae fidei? Et siquidem res apud emtorem exstent, nec deperditae, nec deminutae sunt, sine dubio ipsas res debet praestare malae fidei possessor, aut si recipere eas ab emtore nullo modo possit, tantum, quantum in litem esset iuratum. At ubi deperditae sunt aut deminutae, verum pretium debet praestari, quia, si petitor rem consecutus esset, distraxisset, et verum pretium rei non perderet.

XXI. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Deperditum intelligitur, quod in rerum natura esse desiit, deminutum vero, quod usucaptum est, et ob id de hereditate exiit.

XXII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Si et rem et pretium habeat bonae fidei possessor, puta quod eandem

redemerit, an audiendus sit, si velit rem dare, non pretium? In praedone dicimus, electionem esse debere actoris; an hic magis possessor audiendus sit, si velit rem tradere, licet deteriorem factam, non petitor, si pretium desideret? (quod inverecundum sit tale desiderium) an vero, quia ex re hereditaria locupletior sit, et id, quod amplius habet, ex pretio restituere debeat? videndum. Nam et in oratione divi Hadriani ita est: *Dispicite, Patres conscripti, numquid sit aequius, possessorem non facere lucrum, et pretium, quod ex aliena re perceperit, reddere, quia potest existimari, in locum hereditariae rei venditae pretium eius successisse, et quodammodo ipsum hereditarium factum.* Oportet igitur possessorem et rem restituere petitori, et quod ex venditione eius rei lucratus est.

XXIII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Utrum autem omne pretium restituere debebit bonae fidei possessor, an vero ita demum, si factus sit locupletior? videndum; finge pretium acceptum vel perdidisse, vel consumsisse, vel donasse. Et verbum quidem: *pervenisse*, ambiguum est, solumne hoc contineat, quod prima ratione fuerit, an vero et id, quod durat? Et puto sequentem clausulam senatusconsulti sequendam, etsi haec sit ambigua, ut ita demum computet, si factus sit locupletior. §. 1. Proinde si non solum pretium, sed etiam poena tardius pretio soluto pervenerit, poterit dici, quia locupletior in totum factus est, debere venire, licet de pretio solummodo senatus sit locutus.

XXIV. *Paulus libro XX. ad Edictum.* At ubi vi deiectus fuit, non debet restituere poenam ex eo commissam, quod eam actor habere non potest. Sicut nec poenam restituere debet, quam adversarius ei promisit, si ad iudicium non venerit.

XXV. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Sed et si lege commissoria vendidit, idem erit dicendum, lucrum, quod sensit lege commissoria, praestaturum. §. 1. Item si rem distraxit, et ex pretio aliam rem comparavit, veniet pretium in petitionem hereditatis, non res, quam in patrimonium suum convertit. Sed et si res minoris valet, quam comparata est, hactenus locupletior factus videbitur, quatenus res valet, quemadmodum si consumsisset, in totum locupletior factus non videbitur. §. 2. Quod ait senatus: *eos, qui bona invasissent, quae scirent ad se non pertinere, etiamsi ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, perinde condemnandos, quasi possiderent,* ita intelligendum est, ut et dolus praeteritus in petitionem hereditatis deducatur, sed et culpa. Et ideo ab eo, qui ab alio non exegit, vel a semetipso, si tempore est liberatus, peti hereditas poterit; hoc utique si exigere potuit. §. 3. Quod autem ait senatus: *eos, qui bona invasissent*, loquitur de praedonibus, id est de his, qui, quum scirent, ad se non pertinere hereditatem, invaserunt bona; scilicet quum nullam causam haberent possidendi. §. 4. Sed et fructus, non quos perceperunt, inquam, sed quos percipere debuerunt, eos praestaturos. §. 5. De eo autem loquitur senatus, qui ab initio mente praedonis res hereditarias apprehendit. Quodsi ab initio quidem iustam causam habuit adipiscendae possessionis, postea vero conscius, ad se nihil hereditatem pertinere, praedonis more versari coepit, quamvis nihil senatus de eo loqui videtur, puto tamen et ad eum mentem senatusconsulti pertinere. Parvi etenim refert, ab initio quis dolose in hereditate sit versatus, an postea hoc facere coeperit. §. 6. *Scire* autem ad se non pertinere, utrum is tantummodo videtur, qui factum scit, an et is, qui in iure erravit? putavit enim recte factum testamentum, quum inutile erat, vel, quum eum alius praecederet agnatus, sibi potius deferri. Et non puto hunc esse praedonem, qui dolo caret, quamvis in iure erret. §. 7. *Etiamsi ante litem contestatam*, inquit, *fecerint.* Hoc ideo adiectum, quoniam post litem contestatam omnes incipiunt malae fidei possessores esse; quin immo post controversiam motam. Quanquam enim litis contestatae mentio fiat in senatusconsulto, tamen et post motam controversiam omnes possessores pares fiunt, et quasi praedones tenentur. Et hoc iure hodie utimur; coepit enim scire rem ad se non pertinentem possidere se is, qui interpellatur. Qui vero praedo est, et ante litem contestatam doli nomine tenebitur; hic est enim dolus praeteritus. §. 8. *Perinde*, inquit, *condemnandos, quasi possiderent.* Merito; nam is, qui dolo fecit, quo minus possideret, ut possessor condemnatur; accipies, sive dolo desierit possidere, sive dolo possessionem noluerit admittere. Sive autem ab alio res possideatur, sive in totum non exstet, locum habebit haec clausula. Unde si sit alius possessor, ab utroque hereditas peti poterit, et si per multos ambulaverit possessio, omnes tenebuntur. §. 9. Sed utrum is solus, qui possidet, fructus praestabit, an etiam is, qui dolo fecit, quo minus possideret? Et dicendum erit, post senatusconsultum ambos teneri. §. 10. Haec verba senatusconsulti etiam adversus eum, qui non possidet, iusiurandum inducunt; tam enim adversus eum, qui dolo fecit, quo minus possideat, quam adversus possidentem in litem iuratur. §. 11. Consuluit senatus bonae fidei possessoribus, ne in totum damno afficiantur, sed in id duntaxat teneantur, in quo locupletiores facti sint. Quemcunque igitur sumtum fecerint ex hereditate, si quid dilapidaverint vel perdiderint, dum re sua se abuti putant, non praestabunt; nec si donaverint, locupletiores facti videbuntur, quamvis ad remunerandum sibi aliquem naturaliter obligaverunt. Plane si ἀντίδωρα acceperunt, dicendum est, eatenus locupletiores factos, quatenus acceperunt, velut genus quoddam hoc esset permutationis. §. 12. Si quis re sua lautius usus sit contemplatione delatae sibi hereditatis, Marcellus libro quinto Digestorum putat, nihil eum ex hereditate deducturum, si eam non attigit. §. 13. Simili modo et si mutuam pecuniam accepit, quasi dives esse coeperit. §. 14. Si tamen pignori res hereditarias dedit, videndum, an vel sic attingatur hereditas? Quod est difficile, quum ipse sit obligatus. §. 15. Adeo autem qui locupletior factus non est non tenetur, ut, si quis putans, se ex asse heredem, partem dimidiam hereditatis sine dolo malo consumserit, Marcellus libro quarto Digestorum tractet, num non teneatur? quasi id, quod erogaverit, ex eo fuerit, quod ad eum non pertinebat, sed ad coheredes; nam et si is, qui, quum heres non erat, totum, quidquid apud se fuit, consumsisset, sine dubio non tenetur, quasi locupletior non factus. Sed in proposita quaestione tribus visionibus relatis, una primo, deinde alia, posse dici, totum, quod superfuit, restituere eum debere, quasi suam partem consumserit; tertia utrique, quod consumtum est, decedere; ait, utique nonnihil restituendum, de illo dubitat, utrum totum, an partem restituendam dicat. Puto tamen residuum integrum non esse restituendum, sed partem eius dimidiam. §. 16. Quod autem quis ex hereditate erogavit, utrum totum decedat, an vero pro rata patrimonii eius? utputa penum hereditarium ebibit; utrum totum hereditati expensum feratur, an aliquid et patrimonio eius? ut in id factus locupletior videatur, quod solebat ipse erogare ante delatam hereditatem. Et si quid lautius contemplatione hereditatis impendit, in hoc non videatur factus locupletior; in statutis vero suis sumtibus videatur factus locupletior; utique enim, et si non tam laute erogasset, aliquid tamen ad victum quotidianum erogasset. Nam et divus Marcus in causa Pythodori, qui rogatus erat, quod sibi superfuisset ex hereditate, reddere, decrevit: ea, quae alienata erant non minuendi fideicommissi gratia, quum nec pretium in corpus patrimonii Pythodori rediisset, et ex proprio Pythodori patrimonio, et ex hereditate decedere, non tantum ex hereditate. Et nunc igitur statuti sumtus utrum ex hereditate quoque decedant, exemplo rescripti divi Marci, an ex solo patrimonio? videndum erit. Et verius est, ut ex solo patrimonio decedant ea, quae, etsi non heres fuisset, erogasset. §. 17. Item si res distraxit bonae fidei possessor, nec pretio factus sit locupletior, an singulas res, si nondum usucaptae sint, vindicare petitor ab emtore possit? et si vindicet, an exceptione non repellatur, quod praeiudicium hereditati non fiat inter actorem et eum, qui venumdedit? quia non videtur venire in petitionem hereditatis pretium earum, quanquam victi emtores reversuri sunt ad eum, qui distraxit. Et puto, posse res vindicari, nisi emtores regressum ad bonae fidei possessorem habeant. Quid tamen, si is, qui vendidit, paratus sit ita defendere hereditatem, ut perinde, atque si possideret, conveniatur? Incipit exceptio locum habere ex persona emtorum. Certe si minore pretio res venierint, et pretium, quodcunque illud, actor sit consecutus, multo magis poterit dici, exceptione eum summoveri. Nam et si id, quod a debitoribus exegit possessor, petitori hereditatis solvit, liberari debitores, Iulianus libro quarto Digestorum scribit, sive bonae fidei possessor, sive praedo fuit, qui debitum ab his exegerit, et ipso

iure eos liberari. §. 18. Petitio hereditatis, etsi in rem actio sit, habet tamen praestationes quasdam personales, utputa eorum, quae a debitoribus sunt exacta, item pretiorum. §. 19. Hoc senatusconsultum, ad petitionem hereditatis factum, etiam in familiae erciscundae iudicio locum habere placet, ne res absurda sit, ut, quae peti possunt, dividi non possint. §. 20. Augent hereditatem gregum et pecorum partus.

XXVI. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Quodsi oves natae sunt, deinde ex his aliae, hae quoque quasi augmentum restitui debent.

XXVII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Ancillarum etiam partus, et partuum partus, quanquam fructus esse non existimantur, quia non temere ancillae eius rei causa comparantur, ut pariant, augent tamen hereditatem. Quippe quum ea omnia fiunt hereditaria, dubium non est, quin ea possessor, si aut possideat, aut post petitam hereditatem dolo malo fecerit, quo minus possideret, debeat restituere. §. 1. Sed et pensiones, quae ex locationibus praediorum urbanorum perceptae sunt, venient, licet a lupanario perceptae sint; nam et in multorum honestorum virorum praediis lupanaria exercentur.

XXVIII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Post senatusconsultum enim omne lucrum auferendum esse tam bonae fidei possessori, quam praedoni, dicendum est.

XXIX. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Mercedes plane a colonis acceptae loco sunt fructuum. Operae quoque servorum in eadem erunt causa, qua sunt pensiones. Item vecturae navium et iumentorum.

XXX. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Iulianus scribit: actorem eligere debere, utrum sortem tantum, an et usuras velit cum periculo nominum agnoscere. Atqui secundum hoc non observabimus, quod senatus voluit, bonae fidei possessorem teneri, quatenus locupletior sit. Quid enim, si pecuniam eligat actor, quae servari non potest? Dicendum itaque est in bonae fidei possessore, haec tantummodo eum praestare debere, id est vel sortem, et usuras eius, si et eas percepit, vel nomina cum eorum cessione in id facienda, quod ex his adhuc deberetur, periculo scilicet petitoris.

XXXI. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Si quid possessor solvit creditoribus, reputabit, quanquam ipso iure non liberaverit petitorem hereditatis. Nam quod quis suo nomine solvit, non debitoris, debitorem non liberat. Et ideo Iulianus libro sexto Digestorum scribit: ita id imputaturum possessorem, si caverit, se petitorem defensurum. Sed an et bonae fidei possessor debeat defendendum cavere? videndum erit, quia in eo, quod solvit, non videtur locupletior factus, nisi forte habeat condictionem, et hoc nomine videatur locupletior, quia poterit repetere; finge enim eum, dum se heredem putat, solvisse suo nomine. Et videtur mihi Iulianus de solo praedone, ut caveat, sensisse, non etiam de bonae fidei possessore; condictionem tamen praestare debebit. Sed et petitor si a creditoribus conveniatur, exceptione uti debebit. §. 1. Sed si ipsi aliquid praedoni debebatur, hoc deducere non debebit, maxime si id fuit debitum, quod natura debebatur. Quid tamen, si expediebat petitori, id debitum esse dissolutum, propter poenam, vel aliam causam? Potest dici, ipsum sibi vel solvisse, vel debuisse solvere. §. 2. Iustus autem possessor dubio procul debebit deducere, quod sibi debetur. §. 3. Sicut autem sumtum, quem fecit, deducit, ita si facere debuit, nec fecit, culpae huius reddet rationem, nisi bonae fidei possessor est; tunc enim, quia quasi suam rem neglexit, nulli querelae subiectus est ante petitam hereditatem; postea vero et ipse praedo est. §. 4. Illud plane praedoni imputari non potest, cur passus sit debitores liberari, et pauperiores fieri, et non eos convenerit, quum actionem non habuerit. §. 5. Quod autem possessori solutum est, an restituere debeat? videamus. Et sive bonae fidei possessor fuit, sive non, debere restituere placet, et si quidem restituerit, ut Cassius scribit, et Iulianus libro sexto, liberari ipso iure debitores.

XXXII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Per servum acquisitae res heredi restituendae sunt. Quod procedit in hereditate liberti, et cum de inofficioso agitur, quum interim in bonis esset heredis.

XXXIII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Nisi ex re heredis scripti stipulatus sit. §. 1. Iulianus scribit: si hominem possessor distraxerit, siquidem non necessarium hereditati, petitione hereditatis pretium praestaturum; imputaretur enim ei, si non distraxisset. Quodsi necessarium hereditati, si quidem vivit, ipsum praestandum, si decesserit, fortassis nec pretium. Sed non passurum iudicem, qui cognoscit, possessorem pretium lucrari, scribit, et verius est.

XXXIV. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Filiifamilias militis puto peti posse hereditatem ex testamento nobis obvenientem. §. 1. Si servus vel filiusfamilias res hereditarias teneat, a patre dominove peti hereditas potest, s' facultatem restituendarum rerum habet. Certe si pretium rerum hereditariarum venditarum in peculio servi habeat et Iulianus existimat, posse a domino, quasi a iuris possessore, hereditatem peti.

XXXV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale* Idem Iulianus ait: etiamsi nondum pretia rerum consecutus sit servus, posse a domino, quasi a iuris possessore, hereditatem peti, quia habeat actionem, qua eam pecuniam consequatur; quae quidem actio etiam ignoranti acquireretur.

XXXVI. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Si a domino vel a patre, qui pretia possidet, hereditas petatur, an filio vel servo mortuo, vel servo manumisso, vel emancipato filio, intra annum agi debeat? et an debitum sibi dominus vel pater deducere possit? Iulianus: verius esse ait, id quod Proculus quoque respondit, perpetuo actionem dandam, nec deduci oportere id, quod ipsi deberetur, quia non de peculio agatur, sed hereditas petatur. Haec recte, si pretia habeat servus vel filiusfamilias. Quodsi propterea hereditas petatur a domino, quod servus debitor fuit, perinde haberi debebit, atque si de peculio ageretur. Idem dicendum, Martianus ait, etiamsi pecuniam ex pretio perceptam servus vel filius consumserit, sed alias ex peculio eius solvi potest. §. 1. Sed et a filiofamilias peti hereditatem posse, non est dubium, quia restituendi facultatem habet, sicut ad exhibendum. Multo magis dicimus, posse peti hereditatem a filiofamilias, qui, quum paterfamilias esset, et possideret hereditatem, arrogandum se praestavit. §. 2. Si possessor hereditarium servum occiderit, id quoque in hereditatis petitione veniet. Sed Pomponius ait: actorem debere eligere, utrum velit sibi eum condemnari, ut caveat, se non acturum lege Aquilia, an malit integram sibi esse actionem legis Aquiliae, omissa eius rei aestimatione a iudice. Quae electio locum habet, si ante aditam hereditatem occisus sit servus; nam si postea, ipsius actio propria effecta est, nec veniet in hereditatis petitione. §. 3. Si praedo dolo desiisset possidere, res autem eo modo interierit, quo esset interitura, etsi eadem causa possessionis mansisset, quantum ad verba senatusconsulti melior est causa praedonis, quam bonae fidei possessoris, quia praedo, si dolo desierit possidere, ita condemnatur, atque si possideret, nec adiectum esset: *si res interierit.* Sed non est dubium, quin non debeat melioris esse conditionis, quam bonae fidei possessor. Itaque et si pluris venierit res, electio debebit esse actoris, ut pretium consequatur; alioquin lucraretur aliquid praedo. §. 4. Quo tempore locupletior esse debeat bonae fidei possessor? dubitatur. Sed magis est, rei iudicatae tempus spectandum esse. §. 5. Fructus intelliguntur deductis impensis, quae quaerendorum, cogendorum, conservandorumque eorum gratia fiunt. Quod non solum in bonae fidei possessoribus naturalis ratio expostulat, verum etiam in praedonibus, sicut Sabino quoque placuit.

XXXVII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Quodsi sumtum quidem fecit, nihil autem fructuum perceperit, aequissimum erit, rationem horum quoque in bonae fidei possessoribus haberi.

XXXVIII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Plane in ceteris necessariis, et utilibus impensis possunt separari, ut bonae fidei quidem possessores has quoque imputent, praedo autem de se queri debeat, qui sciens in rem alienam impendit. Sed benignius est, in huius quoque persona haberi rationem impensarum. Non enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere, et id ipsum officio iudicis continebitur; nam nec exceptio doli mali desideratur. Plane potest in eo differentia esse, ut bonae fidei quidem possessor omnimodo impensas deducat, licet res non ex-

stet, in quam fecit, sicut tutor vel curator consequuntur, praedo autem non aliter, quam si res melior sit.

XXXIX. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Utiles autem necessariaeque sunt, veluti quae fiunt reficiendorum aedificiorum gratia, aut in novelleta, aut cum servorum gratia litis aestimatio solvitur, quum id utilius sit, quam ipsos dedi. Denique alias complures eiusdem generis esse impensas, manifestum est. §. 1. Videamus tamen, ne et ad picturarum quoque, et marmorum, et ceterarum voluptariarum rerum impensas aeque proficiat nobis doli exceptio, utique si modo bonae fidei possessores simus; nam praedoni probe dicetur, non debuisse in alienam rem supervacuas impensas facere, ut tamen potestas ei fiat tollendorum eorum, quae sine detrimento ipsius rei tolli possint.

XL. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Illud quoque, quod in oratione divi Hadriani est: ut post acceptum iudicium id actori praestetur, quod habiturus esset, si eo tempore, quo petiit, restituta esset hereditas, interdum durum est. Quid enim, si post litem contestatam mancipia, aut iumenta, aut pecora deperierint? damnari debebit secundum verba orationis, quia potuit petitor, restituta hereditate, distraxisse ea. Et hoc iustum esse in specialibus petitionibus, Proculo placet; Cassius contra sensit. In praedonis persona Proculus recte existimat, in bonae fidei possessoribus Cassius. Nec enim debet possessor aut mortalitatem praestare, aut propter metum huius periculi temere indefensum ius suum relinquere. §. 1. Praedo fructus suos non facit, sed augent hereditatem, ideoque eorum quoque fructus praestabit. In bonae fidei autem possessore hi tantum veniunt in restitutione, quasi augmenta hereditatis, per quos locupletior factus est. §. 2. Actiones, si quas possessor nactus est, evicta hereditate restituere debet, veluti interdictum unde vi, aut quod precario. §. 3. Contra quoque, si possessor caverit damni infecti, cavendum est possessori. §. 4. Ad officium iudicis pertinebunt et noxales actiones, ut, si paratus sit possessor noxae dedere servum, qui damnum dederit in re hereditaria, vel furtum fecerit, absolvatur, sicut fit in interdicto quod vi aut clam.

XLI. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Si, quo tempore conveniebatur possessor hereditatis, pauciores res possidebat, deinde aliarum quoque rerum possessionem assumsit, eas quoque victus restituere debebit, sive ante acceptum iudicium, sive postea acquisierit possessionem. Et si fideiussores, quos dederat, ad litem non sufficiant, iubere eum debebit Proconsul, ut idonee caveat. Ex diverso quoque si pauciores postea possidebit, quam initio possidebat, si modo id sine dolo eius acciderit, absolvi debet, quod ad eas res, quas desiit possidere. §. 1. Fructus computandos etiam earum rerum, quas defunctus pignori accepit, Iulianus ait.

XLII. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Si debitor hereditarius non ideo nolit solvere, quod se dicat heredem, sed ideo, quod neget aut dubitet, an hereditas pertineat ad eum, qui petit hereditatem, non tenetur hereditatis petitione.

XLIII. *Paulus libro II. ad Plautium.* Postquam legatum a te accepi, hereditatem peto. Atilicinus: quibusdam placuisse, ait, non aliter mihi adversus te dandam petitionem, quam si legatum redderem. Videamus tamen, ne non aliter petitor hereditatis legatum restituere debeat, quam ut ei caveatur, si contra eum de hereditate indicatum fuerit, reddi ei legatum, quum sit iniquum, eo casu possessorem hereditatis legatum, quod solverit, retinere, et maxime si non per calumniam, sed per errorem hereditatem petierit adversarius; idque et Laelius probat. Imperator autem Antoninus rescripsit: ei, qui legatum ex testamento abstulisset, causa cognita hereditatis petitionem negandam esse, scilicet si manifesta calumnia sit.

XLIV. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Cum is, qui legatum ex testamento percepit, hereditatem petit, si legatum quocunque modo redditum non sit, iudicis officio continetur, ut victori deducto eo, quod accepit, restituatur hereditas.

XLV. *Celsus libro IV. Digestorum.* Qui se liti obtulit, quum rem non possideret, condemnatur, nisi si evidentissimis probationibus possit ostendere, actorem ab initio litis scisse, eum non possidere. Quippe isto modo non est deceptus, et qui se hereditatis petitioni obtulit, ex doli clausula tenetur; aestimari scilicet oportebit, quanti eius interfuit, non decipi.

XLVI. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Praedonis loco intelligendus est et is, qui tacitam fidem interposuit, ut non capienti restitueret hereditatem.

XLVII. *Idem libro VIII. Responsorum.* Lucius Titius quum in falsi testamenti propinqui accusatione non obtinuerit, quaero, an de non iure facto nec signato testamento querela illi competere possit? Respondit: non ideo repelli ab intentione non iure facti testamenti, quod in falsi accusatione non obtinuerit.

XLVIII. *Iavolenus libro III. ex Cassio.* In aestimationibus hereditatis ita venit pretium venditae hereditatis, ut id quoque accedat, quod plus fuit in hereditate, si ea negotiationis causa veniit; sin autem ex fideicommissi causa, nihil amplius, quam quod bona fide accepit.

XLIX. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Si bonae fidei possessor hereditatis velit cum debitoribus hereditariis, aut his, qui res hereditarias occupaverunt, consistere, audietur; utique si periculum erit, ne inter moras actiones intercidant. Petitor autem hereditatis citra metum exceptionis in rem agere poterit; quid enim, si possessor hereditatis negligat? quid, si nihil iuris habere se sciat?

L. *Idem libro VI. Quaestionum.* Hereditas etiam sine ullo corpore iuris intellectum habet. §. 1. Si defuncto monumentum conditionis implendae gratia bonae fidei possessor fecerit, potest dici, quia voluntas defuncti vel in hoc servanda est, utique si probabilem modum faciendi monumenti sumtus, vel quantum testator iusserit, non excedat, eum, cui aufertur hereditas, impensas doli exceptione aut retenturum, aut actione negotiorum gestorum repetiturum, veluti hereditario negotio gesto. Quamvis enim stricto iure nulla teneantur actione heredes ad monumentum faciendum, tamen principali vel pontificali auctoritate compelluntur ad obsequium supremae voluntatis.

LI. *Idem libro II. Responsorum.* Heres furiosi substituto vel sequentis gradus cognato fructus medii temporis, quibus per curatorem furiosus locupletior factus videtur, praestabit; exceptis videlicet impensis, quae circa eandem substantiam tam necessarie, quam utiliter factae sunt. Sed et si quid circa furiosum necessarie fuerit expensum, et hoc excipiatur, nisi alia sufficiens substantia erat furioso, ex qua sustentari potuit. §. 1. Fructuum post hereditatem petitam perceptorum usurae non praestantur. Diversa ratio est eorum, qui ante actionem hereditatis illatam percepti, hereditatem auxerunt.

LII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Si possessor ex hereditate inhonestos habuerit quaestus, hos etiam restituere cogetur, ne honesta interpretatio non honesti quaestus lucrum possessori faciat.

LIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Non solum ad aes alienum hereditarium exsolvendum necessaria alienatio possessori est, sed et si impensae necessariae in rem hereditariam factae sunt a possessore, vel si mora res periturae deterioresve futurae erant.

LIV. *Iulianus libro VI. Digestorum.* Ei, qui partes hereditarias vel totam a fisco mercatus fuerit, non est iniquum dari actionem, per quam universa bona persequatur, quemadmodum ei, cui ex Trebelliano senatusconsulto hereditas restituta est, petitio hereditatis datur. §. 1. Heres debitoris id, quod defunctus pignori dederat, quin hereditatem petendo consequi possit, dubium non est. §. 2. Cum praedia urbana et rustica negligentia possessorum peiora sint facta, veluti quia vineae, pomaria, horti extra consuetudinem patrisfamilias defuncti culta sunt, litis aestimationem earum rerum, quanto peiores sint factae, possessores pati debent.

LV. *Idem libro LX. Digestorum.* Evicta hereditate, bonae fidei possessor quod lege Aquilia exegisset non simplum, sed duplum restituet; lucrum enim ex eo, quod propter hereditatem accepit, facere non debet.

LVI. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Cum hereditas petita sit, eos fructus, quos possessor percepit, omnimodo restituendos, etsi petitor eos percepturus non fuerat.

LVII. *Neratius libro VII. Membranarum.* Cum

idem eandem hereditatem adversus duos defendit, et secundum alterum ex his iudicatum est, quaeri solet, utrum perinde ei hereditatem restitui oporteat, atque oporteret, si adversus alium defensa non esset? ut scilicet, si mox et secundum alium fuerit iudicatum, absolvatur is, cum quo actum est, quia neque possideat, neque dolo malo fecerit, quo minus possideret, quod iudicio victus restitueret; an, quia possit et secundum alium iudicari, non aliter restituere debeat, quam si cautum ei fuerit, quod adversus alium eandem hereditatem defendat? Sed melius est, officio iudicis, cautione vel satisdatione, victo mederi, quum et res salva sit ei, qui in exsecutione tardior venit adversus priorem victorem.

LVIII. *Scaevola libro III. Digestorum.* Filius a patre emancipatus secundum conditionem testamenti matris adiit hereditatem, quam pater ante, quam filium emanciparet, possedit, fructusque ex ea percepit, sed erogationem in honorem filii, quum esset senator, fecit ex ea. Quaesitum est: quum paratus sit pater restituere hereditatem, habita ratione eorum, quae in eum erogavit, an filius, nihilominus perseverans petere hereditatem, doli mali exceptione summoveri possit? Respondi: et si non exciperetur, satis per officium iudicis consuli.

TIT. IV.
SI PARS HEREDITATIS PETATUR.

I. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Post actionem, quam proposuit Praetor ei, qui ad se solum hereditatem pertinere contendit, consequens fuit et ei proponere, qui partem hereditatis petit. §. 1. Qui hereditatem vel partem hereditatis petit, ius non ex eo metitur, quod possessor occupavit, sed ex suo iure; et ideo, sive ex asse heres sit, totam hereditatem vindicabit, licet tu unam rem possideas, sive ex parte, partem, licet tu totam hereditatem possideas. §. 2. Quin immo si duo possideant hereditatem, et duo sint, qui ad se partes pertinere dicant, non singuli a singulis petere contenti esse debent, (puta primus a primo, vel secundus a secundo) sed ambo a primo, et ambo a secundo; neque enim alter primi, alter secundi partem possidet, sed ambo utriusque pro herede. Et si possessor et petitor possideant hereditatem, quum unusquisque eorum partem dimidiam hereditatis sibi asserat, invicem petere debebunt, ut partes rerum consequantur; aut si controversiam sibi non faciunt hereditatis, familiae erciscundae experiri eos oportebit. §. 3. Si ego ex parte me dicam heredem, coheres autem meus possideat hereditatem cum extraneo, quum non plus coheres haberet sua parte, utrum a solo extraneo, an vero et a coherede debeam petere hereditatem? quaeritur. Et Pegasus fertur existimasse, a solo extraneo me petere debere, cumque restituturum, quidquid possidet; et fortassis hoc officio iudicis debeat fieri. Ceterum ratio facit, ut a duobus petam hereditatem, hoc est et a coherede meo, et ille quoque dirigat actionem adversus exterum possessorem. Sed Pegasi sententia utilior est. §. 4. Item si, quum me ex parte dimidia heredem dicerem, trientem hereditatis possiderem, deinde residuum sextantem velim persequi, qualiter agam? videamus. Et Labeo scribit: utique partem dimidiam me petere debere a singulis; sic fieri, ut a singulis sextantem consequar, et habeam bessem. Quod verum puto; sed et ipse tenebor ad restitutionem sextantis ex triente, quem possidebam, et ideo officio iudicis invicem compensatio erit admittenda eius, quod possideo, si forte coheredes sint, a quibus hereditatem peto. §. 5. Interdum Praetor incertae partis hereditatis petitionem indulget, idoneis causis intervenientibus. Utputa est defuncti fratris filius, sunt et uxores defunctorum fratrum praegnantes; quam partem fratris filius hereditatis vindicet, incertum est, quia, quot edantur fratrum defunctorum filii, incertum est. Aequissimum igitur est, incertae partis vindicationem ei concedi. Non audenter itaque dicetur, ubicunque merito quis incertus est, quam partem vindicet, debere ei incertae partis vindicationem concedi.

II. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Si ex pluribus, ad quos eadem hereditas pertinet, quidam adierint, quidam adhuc deliberent, placuit eos, qui adierint, si petant hereditatem, non maiorem partem petere debere, quam habituri essent ceteris adeuntibus, nec eis proderit, si ceteri non adierint. Non adeuntibus autem ceteris, poterunt tunc partes eorum petere, si modo ad eos pertinerent.

III. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Antiqui libero ventri ita prospexerunt, ut in tempus nascendi omnia ei iura integra reservarent, sicut apparet in iure hereditatum, in quibus, qui post eum gradum sunt agnationis, quo est id, quod in utero est, non admittuntur, dum incertum est, an nasci possit. Ubi autem eodem gradu sunt ceteri, quo et venter, tunc quae portio in suspenso esse debeat? quaesierunt ideo, quia non poterant scire, quot nasci possent. Nam multa de huiusmodi re tam varia et incredibilia traduntur, ut fabulis annumerentur. Nam traditum est, et quatuor pariter puellas a matrefamilias natas esse. Alioquin tradidere non leves auctores, quinquies quaternos enixam Peloponnesi, multas Aegypti uno utero septenos. Sed et trigeminos senatores cinctos vidimus Horatios. Sed et Laelius scribit: se vidisse in palatio mulierem liberam, quae ab Alexandria perducta esset, ut Hadriano ostenderetur cum quinque liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa, inquit, dicebantur, quintum, post diem quadragesimum. Quid est ergo? Prudentissime iuris auctores medietatem quandam secuti sunt, ut, quod fieri non raro admodum potest, intuerentur, id est quia fieri poterat, ut trigemini nascerentur, quartam partem superstiti filio assignaverint. Τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς, ut ait Theophrastus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται *). Ideoque et si unum paritura sit, non ex parte dimidia, sed ex quarta interim heres erit.

IV. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Et si pauciores fuerint nati, residuum ei pro rata accrescere; si plures, quam tres, decrescere de ea parte, ex qua heres factus est.

V. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Illud sciendum est, si mulier praegnans non sit, existimetur autem praegnans esse, interim filium heredem esse ex asse, quanquam ignoret, se ex asse heredem esse. §. 1. Idem est in extraneo, si ex certa portione heres institutus sit, ex reliqua postumi. Quodsi forte ita institutio facta est: *Quotcunque mihi nati erunt, et Lucius Titius pro virilibus portionibus heredes mihi sunto*, habebit haesitationem, numquid adire non possit, atque qui in testamento portionem suam nescit? Sed utilius est, posse eum adire, qui nescit portionem, si cetera, quae oportet eum scire, non ignoret.

VI. *Ulpianus libro VI. Opinionum.* Sorori, quam coheredem fratribus quatuor in bonis matris esse placuit, quinta portio pro portionibus, quae ad eos pertinuit, cedet, ita ut singuli in quartam, quam antehac habere credebantur, non amplius ei quinta conferant. §. 1. Sumtus, qui propter onera totius hereditatis iusti fiunt, ei, qui patroni iure portionem evicerit, pro rata computentur.

VII. *Iulianus libro VIII. Digestorum.* Non possumus consequi per hereditatis petitionem id, quod familiae erciscundae iudicio consequimur, ut a communione discedamus, quum ad officium iudicis nihil amplius pertineat, quam ut partem hereditatis pro indiviso restitui mihi iubeat.

VIII. *Idem libro XLVIII. Digestorum.* Permittendum erit possessori hereditatis, partem quidem hereditatis defendere, parte vero cedere. Nec enim prohibet aliquem totam hereditatem possidere, et partem scire dimidiam ad se pertinere, de altera parte controversiam non facere.

IX. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Quum multi heredes instituti essent, ex his unus in Asia erat; eius procurator venditionem fecerat, et pecuniam pro parte eius abstulerat; postea apparuit, eum, qui in Asia erat, antea decessisse, instituto ex parte dimidia herede procuratore suo, et ex parte alio. Quaesitum est: quemadmodum pecunia ex hereditate petenda esset? Responsum est: ab eo, qui procurator eius fuisset, totam hereditatem, quia ex hereditate ea pecunia fuisset, quae ad procuratorem ex venditione pervenisset, petere eos oportere, et nihilominus partem dimidiam hereditatis a coherede eius; ita fore, sive omnis ea pecunia penes eum, qui procurator fuisset, resideret, ut omnem per iudicem ab eodem recuperarent, sive is partem dimidiam coheredi suo reddidisset, ipsum ex dimidia parte, et ex dimidia coheredem eius condemnarent.

X. *Papinianus libro VI. Quaestionum.* Cum heredis ex parte instituti filius, qui patrem suum ignorabat vivo testatore decessisse, partem hereditatis nomine patris, ut

*) *Quod enim semel aut bis accidit, praetereunt legislatores.*

absentis, administraverit, et pecunias distractis rebus acceperit, hereditas ab eo peti non potest, quia neque pro herede, neque pro possessore pretia possidet, sed ut filius patris negotium curavit. Negotiorum autem gestorum actio ceteris coheredibus, ad quos portio defuncti pertinet, dabitur. Illud enim utique non est metuendum, ne etiam patris, a quo forte exheredatus est, teneatur heredibus, quasi negotia hereditaria gesserit, quum id, quod administravit, non fuerit paternae hereditatis. Nam et si negotiorum gestorum actio sit ei, cuius nomine debitum exactum est, hoc tamen, quod alieno nomine perceptum est, restitui aequum est. Sed in proposito neque patris negotia fuerunt, qui esse desierat, neque paternae successionis, quae fuerunt alterius hereditatis. Quodsi filius iste patri suo heres exstiterit, et moveat controversiam, quod pater eius, postquam heres exstitit, mortem obierit, ille tractatus incurrit, an ipse sibi causam possessionis mutare videatur. Quoniam tamen qui negotia hereditaria gessit, et debitor esse coepit, postea faciens controversiam hereditatis, ut iuris possessor convenitur, idem etiam in hoc filio respondendum erit.

TIT. V.

DE POSSESSORIA HEREDITATIS PETITIONE.

I. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Ordinarium fuit, post civiles actiones heredibus propositas, rationem habere Praetorem etiam eorum, quos ipse velut heredes facit, hoc est eorum, quibus bonorum possessio data est.

II. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Per quam hereditatis petitionem tantundem consequitur bonorum possessor, quantum superioribus civilibus actionibus heres consequi potest.

TIT. VI.

DE FIDEICOMMISSARIA HEREDITATIS PETITIONE.

I. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Ex ordine occurrit actio, quae proponitur his, quibus restituta est hereditas. Nam quisquis susceperit restitutam hereditatem ex senatusconsulto, ex quo actiones transeunt, fideicommissaria hereditatis petitione uti poterit.

II. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Quae actio eadem recipit, quae hereditatis petitio civilis.

III. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Nec interest, mihi quis rogatus fuerit restituere, an ei, cui heres exstiti. Sed et si bonorum possessor sim eius, cui fideicommissaria hereditas relicta est, vel alius successor, per hanc actionem experiri potero. §. 1. Hanc actionem sciendum est adversus eum, qui restituit hereditatem, non competere. §. 2. Hae autem actiones mihi dantur, quae heredi et in heredem competunt.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM LIBER SEXTUS.

TIT. I.

DE REI VINDICATIONE.

I. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Post actiones, quae de universitate propositae sunt, subiicitur actio singularum rerum petitionis. §. 1. Quae specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his, quae anima carent, et in his, quae solo continentur. §. 2. Per hanc autem actionem liberae personae, quae sunt iuris nostri, utputa liberi, qui sunt in potestate, non petuntur. Petuntur igitur aut praeiudiciis, aut interdictis, aut cognitione praetoria, et ita Pomponius libro trigesimo septimo; *nisi forte,* inquit, *adiecta causa quis vindicet.* Unde si quis ita petit filium suum in potestate: *ex iure Romano,* videtur mihi et Pomponius consentire, recte eum egisse; ait enim: adiecta causa ex lege Quiritium vindicare posse. §. 3. Per hanc autem actionem non solum singulae res vindicabuntur, sed posse etiam gregem vindicari, Pomponius libro variarum Lectionum vicesimo quinto scribit. Idem et de armento, et de equitio, ceterisque, quae gregatim habentur, dicendum est. Sed enim gregem sufficiet ipsum nostrum esse, licet singula capita nostra non sint; grex enim, non singula corpora vindicabuntur.

II. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Sed si par numerus duorum interfuerit, neuter solidum gregem, sed nec partem dimidiam totius eius vindicabit. Sed si maiorem numerum alter habeat, ut detracto alieno nihilo minus gregem vindicaturus sit, in restitutionem non veniunt aliena capita.

III. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Marcellus libro quarto Digestorum scribit: *Qui gregem habebat capitum trecentorum, amissis centum redemit totidem capita aliena ab eo, qui dominium eorum habebat, vel qui bona fide ea possidebat, et haec utique gregis,* inquit, *vindicatione continebuntur.* Sed et si ea sola supersint capita, quae redemta sunt, adhuc eum posse gregem vindicare. §. 1. Armamenta navis singula erunt vindicanda; scapha quoque separatim vindicabitur. §. 2. Pomponius scribit: si quid, quod eiusdem naturae est, ita confusum est atque commixtum, ut diduci et separari non possit, non totum, sed pro parte esse vindicandum. Utputa meum et tuum argentum in massam redactum est; erit nobis commune, et unusquisque pro rata ponderis, quod in massa habemus, vindicabimus, etsi incertum sit, quantum quisque ponderis in massa habeat.

IV. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Quo quidem casu etiam communi dividundo agi poterit. Sed et furti, et ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum curavit, ita ut in ad exhibendum actione pretii ratio haberi debeat, in vindicatione vel communi dividundo actione hoc amplius ferat, cuius argentum pretiosius fuerat.

V. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Idem Pomponius scribit: *Si frumentum duorum non voluntate eorum confusum sit, competit singulis in rem actio in id, in quantum paret in illo acervo suum cuiusque esse. Quodsi voluntate eorum commixta sunt, tunc communicata videbuntur, et erit communi dividundo actio.* §. 1. Idem scribit: si ex melle meo et vino tuo factum sit mulsum, quosdam existimasse, id quoque communicari. Sed puto verius, ut et ipse significat, eius potius esse, qui fecit, quoniam speciem pristinam non retinet. Sed si plumbum cum argento mixtum sit, quia diduci potest, nec communicabitur, nec communi dividundo agetur, [quia separari potest] agetur autem in rem actione. Sed si diduci, inquit, non possit, utputa si aes et aurum mixtum fuerit, pro parte esse vindicandum. Nec quaquam erit dicendum, quod in mulso dictum est, quia utraque materia, etsi confusa, manet tamen. §. 2. Idem scribit: si equam meam equus tuus praegnantem fecerit, non esse tuum, sed meum, quod natum est. §. 3. De arbore, quae in alienum agrum translata coaluit, et radices immisit, Varus et Nerva utilem in rem actionem dabant; nam si nondum coaluit, mea esse non desinit. §. 4. Cum in rem agitur, si de corpore conveniat, error autem sit in vocabulo, recte actum esse videtur. §. 5. Si plures sint eiusdem nominis servi, puta plures Erotes, nec appareat, de quo actum sit, Pomponius dicit, nullam fieri condemnationem.

VI. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Si in rem aliquis agat, debet designare rem, et utrum totam, an partem, et quotam petat; appellatio enim rei non genus, sed speciem significat. Octavenus ita definit: quod infectae quidem materiae pondus, signatae vero numerum, factae autem speciem dici oportet. Sed et mensura dicenda erit, eum res mensura continebitur. Et si vestimenta nostra

esse vel dari oportere nobis petamus, utrum numerum eorum dicere debebimus, an et colorem? Et magis est, ut utrumque; nam illud inhumanum est, cogi nos dicere, trita sint an nova. Quamvis et in vasis occurrat difficultas, utrum lancem duntaxat dici oporteat, an etiam quadrata vel rotunda, vel pura an caelata sint. Quae ipsa in petitionibus quoque adiicere difficile est, nec ita coarctanda res est, licet in petendo homine nomen eius dici debeat, et utrum puer, an adolescens sit (utique si plures sint); sed si nomen eius ignorem, demonstratione eius utendum erit, veluti: *qui ex illa hereditate est, qui ex illa natus est.* Item fundum petiturus nomen eius, et quo loci sit, dicere debebit.

VII. *Idem libro XI. ad Edictum.* Si is, qui obtulit se fundi vindicationi, damnatus est, nihilominus a possessore recte petitur, sicut Pedius ait.

VIII. *Idem libro XII. ad Edictum.* Pomponius libro trigesimo sexto probat: si ex aequis partibus fundum mihi tecum communem tu et Lucius Titius possideatis, non ab utrisque quadrantem petere me debere, sed a Titio, qui non sit dominus, totum semissem. Aliter atque si certis regionibus possideatis eum fundum; nam tunc sine dubio et a te, et a Titio partes fundi petere me debere. Quoties enim certa loca possidebuntur, necessario in his aliquam partem meam esse, et ideo te quoque a Titio quadrantem petere debere. Quae distinctio neque in re mobili, neque in hereditatis petitione locum habet; nunquam enim pro diviso possideri potest.

IX. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Officium autem iudicis in hac actione hoc erit, ut iudex inspiciat, an reus possideat. Nec ad rem pertinebit, ex qua causa possideat; ubi enim probavi, rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecit aliquam exceptionem. Quidam tamen, ut Pegasus, eam solam possessionem putaverunt hanc actionem complecti, quae locum habet in interdicto uti possidetis vel utrubi. Denique ait: ab eo, apud quem deposita sit, vel commodata, vel qui conduxerit, aut qui legatorum servandorum causa, vel dotis, ventrisve nomine in possessione esset, vel cui damni infecti nomine non caveatur, quia hi omnes non possident, vindicari non posse. Puto autem, ab omnibus, qui tenent, et habent restituendi facultatem, peti posse.

X. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Si res mobilis petita sit, ubi restitui debeat, scilicet si praesens non sit? Et non malum est, si bonae fidei possessor sit is, cum quo agitur, aut ibi restitui, ubi res sit, aut ubi agitur; sed sumtibus petitoris, qui extra cibaria in iter vel navigationem faciendi sunt,

XI. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Nisi si malit petitor suis impensis et periculo ibi, ubi iudicatur, rem restitui; tunc enim de restitutione cum satisdatione cavebitur.

XII. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Si vero malae fidei sit possessor, qui in alio loco eam rem nactus sit, idem statui debet. Si vero ab eo loco, ubi lis contestata est, eam subtractam alio transtulerit, illic restituere debet, unde subtraxit, sumtibus suis.

XIII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Non solum autem rem restitui, verum et si deterior res sit facta, eius rationem iudex habere debebit. Finge enim debilitatum hominem, vel verberatum, vel vulneratum restitui; utique ratio per iudicem habebitur, quanto deterior sit factus, quanquam et legis Aquiliae actione conveniri possessor possit. Unde quaeritur: an non alias iudex aestimare damnum debeat, quam si remittatur actio legis Aquiliae? Et Labeo putat, cavere petitorem oportere, lege Aquilia se non acturum. Quae sententia vera est.

XIV. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Quodsi malit actor potius legis Aquiliae actione uti, absolvendus est possessor. Itaque electio actori danda est, non ut triplum sed duplum consequatur.

XV. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Item si verberatum tradidit, Labeo ait, etiam iniuriarum competere actionem petitori. §. 1. Si quis rem ex necessitate distraxit, fortassis huic officio iudicis succurretur, ut pretium duntaxat debeat restituere. Nam et si fructus perceptos distraxit, ne corrumperentur, aeque non amplius, quam pretium praestabit. §. 2. Item si forte ager fuit, qui petitus est, et militibus assignatus est, modico honoris gratia possessori dato, an hoc restituere debeat? Et puto praestaturum. §. 3. Si servus petitus vel animal aliud demortuum sit sine dolo malo et culpa possessoris, pretium non esse praestandum, plerique aiunt. Sed est verius, si forte distracturus erat petitor, si accepisset, moram passo debere praestari; nam si ei restituisset, distraxisset, et pretium esset lucratus.

XVI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Utique autem etiam mortuo homine necessaria est sententia propter fructus, et partus, et stipulationem de evictione. Non enim post litem contestatam utique et fatum possessor praestare debet. §. 1. Culpa non intelligitur, si navem petitam tempore navigationis trans mare misit, licet ea perierit, nisi si minus idoneis hominibus eam commiserit.

XVII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Iulianus libro sexto Digestorum scribit: si hominem, qui Maevii erat, emero a Titio, deinde, quum eum Maevius a me peteret, eundem vendidero, eumque emtor occiderit, aequum esse, me pretium Maevio restituere. §. 1. Idem Iulianus eodem libro scribit: si moram fecerit in homine reddendo possessor, et homo mortuus sit, et fructuum rationem usque ad rei iudicatae tempus spectandam esse. Idem Iulianus ait: non solum fructus, sed etiam omnem causam praestandam, et ideo et partum venire in restitutionem, et partuum fructus. Usque adeo autem hac causae veniunt, ut Iulianus libro septimo scribat: si per eum servum possessor acquisierit actionem legis Aquiliae, restituere cogendum. Quodsi dolo malo ipse possessor desierit possidere, et alius hominem iniuria occiderit, aut pretium hominis, aut actiones suas praestare cogetur, utrum eorum voluerit actor. Sed et fructus, quos ab alio possessore percepit, restituere eum oportet. Lucrum enim ex eo homine, qui in lite esse coeperit, facere non debet. Sed fructus eius temporis, quo tempore possessus esset ab eo, qui evicerit, restituere non debet. Sed quod dicit de actione legis Aquiliae, procedit, si post litem contestatam usucepit possessor, quia plenum ius incipit habere.

XVIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Si post acceptum iudicium possessor usu hominem cepit, debet eum tradere, eoque nomine de dolo cavere; periculum est enim, ne eum vel pignoraverit, vel manumiserit.

XIX. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Ipsi quoque reo cavendum esse, Labeo dicit, *his rebus recte praestari,* si forte fundi nomine damni infecti caverit.

XX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Praeterea restituere debet possessor, et quae post acceptum iudicium per eum, non ex re sua, acquisivit; in quo hereditates quoque legataque, quae per eum servum obvenerunt, continentur. Nec enim sufficit corpus ipsum restitui, sed opus est, ut et causa rei restituatur, id est ut omne habeat petitor, quod habiturus foret, si eo tempore, quo iudicium accipiebatur, restitutus illi homo fuisset. Itaque et partus ancillae restitui debet, quamvis postea editus sit, quam matrem eius, post acceptum scilicet iudicium, possessor usuceperit; quo casu etiam de partu, sicut de matre, et traditio, et cautio de dolo necessaria est.

XXI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Si a bonae fidei possessore fugerit servus, requiremus, an talis fuerit, ut et custodiri debuerit? nam si integrae opinionis videbatur, ut non debuerit custodiri, absolvendus est possessor, ut tamen, si interea eum usuceperit, actionibus suis cedat petitori, et fructus eius temporis, quo possedit, praestet. Quodsi nondum eum usucepit, absolvendum eum sine cautionibus, ut nihil caveat petitori de persequenda ea re; nihilominus enim petitor eam rem persequi potest, quamvis interim, dum in fuga sit, usucapiat, nec iniquum id esse, Pomponius libro trigesimo nono ad edictum scribit. Si vero custodiendus fuerit, etiam ipsius nomine damnari debebit; ut tamen, si usu eum non cepit, actor ei actionibus suis cedat. Iulianus autem: in his casibus, ubi propter fugam servi possessor absolvitur, etsi non cogatur cavere de persequenda re, tamen cavere debere possessorem, si rem nactus fuerit, ut eam restituat. Idque Pomponius libro trigesimo quarto variarum Lectionum probat; quod verius est.

XXII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Quodsi dolo possessoris fugerit, damnandum eum, quasi possideret.

XXIII. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* In rem actio

competit ei, qui aut iure gentium, aut iure civili dominium acquisivit. §. 1. Loca sacra, item religiosa, quasi nostra, in rem actione peti non possunt. §. 2. Si quis rei suae alienam rem ita adiecerit, ut pars eius fieret, veluti si quis statuae suae brachium aut pedem alienum adiecerit, aut scypho ansam vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensae pedem, dominum eum totius rei effici, vereque statuam suam dicturum, et scyphum, plerique recte dicunt. §. 3. Sed et id, quod in charta mea scribitur, aut in tabula pingitur, statim meum fit, licet de pictura quidam contra senserint, propter pretium picturae; sed necesse est, ei rei cedere id, quod sine illa esse non potest. §. 4. In omnibus igitur istis causis, in quibus mea res per praevalentiam alienam rem trahit, meamque efficit, si eam rem vindicem, per exceptionem doli mali cogar pretium eius, quod accessit, dare. §. 5. Item quaecunque aliis iuncta sive adiecta accessionis loco cedunt, ea, quamdiu cohaerent, dominus vindicare non potest, sed ad exhibendum agere potest, ut separentur, et tunc vindicentur; scilicet excepto eo, quod Cassius de ferruminatione scribit. Dicit enim: si statuae suae ferruminatione iunctum brachium sit, unitate maioris partis consumi, et quod semel alienum factum sit, etiamsi inde abruptum sit, redire ad priorem dominum non posse. Non idem est in eo, quod applumbatum sit, quia ferruminatio per eandem materiam facit confusionem, plumbatura vero non idem efficit. Ideoque in omnibus his casibus, in quibus neque ad exhibendum, neque in rem locum habet, in factum actio necessaria est. At in his corporibus, quae ex distantibus capitibus essent, constat, singulas partes retinere suam propriam speciem, (ut singuli homines, singulae oves) ideoque posse me gregem vindicare, quamvis aries tuus sit immixtus, sed et te arietem vindicare posse. Quod non idem in cohaerentibus corporibus eveniet; nam si statuae meae brachium alienae statuae addideris, non posse dici, brachium tuum esse, quia tota statua uno spiritu continetur. §. 6. Tignum alienum aedibus iunctum nec vindicari potest, propter legem duodecim tabularum, nec eo nomine ad exhibendum agi, nisi adversus eum, qui sciens alienum suis iunxit aedibus, sed est actio antiqua de tigno iuncto, quae in duplum ex lege duodecim tabularum descendit. §. 7. Item si quis ex alienis caementis in solo suo aedificaverit, domum quidem vindicare poterit, caementa autem resoluta prior dominus vindicabit, etiamsi post tempus usucapionis dissolutum sit aedificium, postquam a bonae fidei emtore possessum sit; nec enim singula caementa usucapiuntur, etsi domus per temporis spatium nostra fiat.

XXIV. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Is, qui destinavit rem petere, animadvertere debet, an aliquo interdicto possit nancisci possessionem, quia longe commodius est ipsum possidere, et adversarium ad onera petitoris compellere, quam alio possidente petere.

XXV. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Is, qui se obtulit rei defensioni sine causa, quum non possideret, nec dolo fecisset, quo minus possideret, si actor ignoret, non est absolvendus, ut Marcellus ait. Quae sententia vera est; sed hoc post litem contestatam. Ceterum ante iudicium acceptum non decipit actorem, qui se negat possidere, quum vere non possideret; nec videtur se liti obtulisse, qui discessit.

XXVI. *Paulus libro II. ad Plautium.* Nam si actor scit, tunc is non ab alio, sed a se decipitur, et ideo reus absolvitur.

XXVII. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Sin autem, quum a Titio petere vellem, aliquis dixerit se possidere, et ideo liti se obtulerit, et hoc ipsum in re agenda testatione probavero, omnimodo condemnandus est. §. 1. Possidere autem aliquis debet utique et litis contestatae tempore, et quo res iudicatur. Quodsi litis contestatae tempore possedit, quum autem res iudicatur, sine dolo malo amisit possessionem, absolvendus est possessor. Item si litis contestatae tempore non possedit, quo autem iudicatur, possidet, probanda est Proculi sententia, ut omnimodo condemnetur. Ergo et fructuum nomine, ex quo coepit possidere, damnabitur. §. 2. Si homo petitus dolo possessoris deterior factus sit, deinde sine culpa eius, ex alia causa, mortuus sit, aestimatio non fiet eius, quod deteriorem eum fecerit, quia nihil interest petitoris. Sed haec quantum ad in rem actionem; legis autem Aquiliae actio durat. §. 3. Sed et is, qui ante litem contestatam dolo desiit rem possidere, tenetur in rem actione, idque ex senatusconsulto colligi potest, quo cautum est, ut diximus, ut dolus praeteritus in hereditatis petitione veniat. Quum enim in hereditatis petitionem, quae et ipsa in rem est, dolus praeteritus fertur, non est absurdum, per consequentias et in speciali in rem actione dolum praeteritum deduci. §. 4. Si per filium aut per servum pater vel dominus possideat, et is sine culpa patris dominive rei iudicandae tempore absit, vel tempus dandum, vel cavendum est de possessione restituenda. §. 5. In rem petitam si possessor ante litem contestatam sumtus fecit, per doli mali exceptionem ratio eorum haberi debet, si perseveret actor petere rem suam, non redditis sumtibus. Idem est etiam, si noxali iudicio servum defendit, et damnatus praestitit pecuniam, aut in area, quae fuit petitoris, per errorem insulam aedificavit, nisi tamen paratus sit petitor pati, tollere eum aedificium. Quod et in area uxori donata per iudicem, qui de dote cognoscit, faciendum dixerunt. Sed si puerum meum, quum possideres, erudiisses, non idem observandum, Proculus existimat, quia neque carere servo meo debeam, nec potest remedium idem adhiberi, quod in area diximus;

XXVIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Forte quod pictorem aut librarium docueris, dicitur non aliter officio iudicis aestimationem haberi posse,

XXIX. *Pomponius libro XXI. ad Quintum Mucium.* Nisi si venalem eum habeas, et plus ex pretio eius consecuturus sis propter artificium,

XXX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Aut si ante denuntiatum sit actori, ut impensam solveret, et eo dissimulante, opposita sit doli mali exceptio.

XXXI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Ceterum cum de fructibus servi petiti quaeritur, non tantum pubertas eius spectanda est, quia etiam impuberis aliquae operae esse possunt. Improbe tamen desiderabit petitor fructus aestimari, qui ex artificio eius percipi potuerunt, quod artificium sumtibus possessoris didicit.

XXXII. *Modestinus libro VIII. Differentiarum.* Quodsi artificem fecerit, post vicesimum quintum annum eius, qui artificium consecutus est, impensae factae poterunt pensari.

XXXIII. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Fructus non modo percepti, sed et qui percipi honeste potuerunt, aestimandi sunt. Et ideo si dolo aut culpa possessoris res petita perierit, veriorem putat Pomponius Trebatii opinionem, putantis, eousque fructuum rationem habendam, quousque haberetur, si non periisset, id est ad rei iudicandae tempus; quod et Iuliano placet. Hac ratione, si nudae proprietatis dominus petierit, et inter moras ususfructus amissus sit, ex eo tempore, quo ad proprietatem ususfructus reversus est, ratio fructuum habebitur.

XXXIV. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Idem est, et si per alluvionem pars fundo accesserit.

XXXV. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Et ex diverso, si petitor lite contestata usumfructum legaverit, ex eo tempore, ex quo discessit a proprietate, fructuum rationem non habendam, quidam recte putant. §. 1. Ubi autem alienum fundum petii, et iudex sententia declaravit meum esse, debet etiam de fructibus possessorem condemnare; eodem enim errore et de fructibus condemnatur. Non debet enim lucro possessoris cedere fructus, quum victus sit, alioquin, ut Marcianus ait, nec rem arbitrabitur iudex mihi restitui. Et quare habeat, quod non esset habiturus, possessor, si statim possessionem restituisset? §. 2. Petitor possessori de evictione cavere non cogitur eius rei nomine, cuius aestimationem accepit; sibi enim possessor imputare debet, qui non restituit rem. §. 3. Eorum quoque, quae sine interitu dividi non possunt, partem petere posse constat.

XXXVI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Qui petitorio iudicio utitur, ne frustra experiatur, requirere debet, an is, cum quo instituat actionem, possessor sit, vel dolo desierit possidere? §. 1. Qui in rem convenitur, etiam culpae nomine condemnatur. Culpae autem reus est possessor, et qui per insidiosa loca servum misit, si is periit, et qui servum a se petitum in arena esse concesserit, si is mortuus sit; sed et qui servum fugitivum a se petitum non custodit, si is fugit, et qui navem a se petitam adverso tempore navigatum misit, si ea naufragio perempta est.

XXXVII. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Iulianus libro octavo Digestorum scribit: *Si in aliena area aedificassem, cuius bonae fidei quidem emtor fui, verum eo tempore aedificavi, quo iam sciebam alienam, videamus, an nihil mihi exceptio prosit? nisi forte quis dicat, prodesse de damno sollicito.* Puto autem huic exceptionem non prodesse; nec enim debuit, iam alienam certus, aedificium ponere. Sed hoc ei concedendum est, ut sine dispendio domini areae tollat aedificium, quod posuit.

XXXVIII. *Celsus libro III. Digestorum.* In fundo alieno, quem imprudens emeras, si aedificasti aut conseruisti, deinde evincitur, bonus iudex varie ex personis causisque constituet. Finge et dominum eadem facturum fuisse, reddet impensam, ut fundum recipiat, usque eo duntaxat, quo pretiosior factus est, et si plus pretio fundi accessit, solum, quod impensum est. Finge pauperem, cui, si reddere id cogatur, laribus sepulcrisque avitis carendum sit; sufficiet tibi permitti tollere ex his rebus, quae possis, dum ita, ne deterior sit fundus, quam si initio non foret aedificatum. Constituimus vero, ut, si paratus sit dominus tantum dare, quantum habiturus esset possessor, his rebus ablatis, fiat ei potestas. Neque malitiis indulgendum est, si tectorium puta, quod induxeris, picturasque corradere velis, nihil laturus, nisi ut officias. Finge eam personam esse domini, quae receptum fundum mox venditura sit; nisi reddat, quantum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto, tu condemnandus es.

XXXIX. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Redemtores, qui suis caementis aedificant, statim caementa faciunt eorum, in quorum solo aedificant. §. 1. Iulianus recte scribit libro duodecimo Digestorum: mulierem, quae intercedens fundum pignori dedit, quamvis a creditore distractum, posse in rem actione petere,

XL. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Quia nullum pignus creditor vendidisse videtur.

XLI. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Si quis hac lege emerit, ut, si alius meliorem conditionem attulerit, recedatur ab emtione, post allatam conditionem iam non potest in rem actione uti. Sed et si cui in diem addictus sit fundus, antequam addictio sit facta, uti in rem actione potest; postea non poterit. §. 1. Si servus mihi vel filiusfamilias fundum vendidit et tradidit, habens liberam peculii administrationem, in rem actione uti potero. Sed et si domini voluntate rem tradat, idem erit dicendum, quemadmodum cum procurator voluntate domini vendidit et tradidit, in rem actio mihi praestabitur.

XLII. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* Si in rem actum sit, quamvis heres possessoris, si non possideat, absolvatur, tamen si quid ex persona defuncti commissum sit, omnimodo in damnationem veniet.

XLIII. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* Quae religiosis adhaerent, religiosa sunt, et idcirco nec lapides inaedificati, postquam remoti sunt, vindicari possunt; in factum autem actione petitori extra ordinem subvenitur, ut is, qui hoc fecerit, restituere eos compellatur. Sed si alieni sine voluntate domini inaedificati fuerint, et nondum finito monumento, in hoc detracti erunt, ut alibi reponerentur, poterunt a domino vindicari. Quodsi in hoc detracti erunt, ut reponerentur, similiter dominum eos repetere posse constat.

XLIV. *Caius libro XXIX. ad Edictum provinciale.* Fructus pendentes pars fundi videntur.

XLV. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Si homo sit, qui post conventionem restituitur, siquidem a bonae fidei possessore, puto cavendum esse de dolo solo; debere ceteros autem etiam de culpa sua, inter quos erit et bonae fidei possessor post litem contestatam.

XLVI. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Eius rei, quae per in rem actionem petita tanti aestimata est, quanti in litem actor iuraverit, dominium statim ad possessorem pertinet; transegisse enim cum eo et decidisse videbitur eo pretio, quod ipse constituit.

XLVII. *Idem libro XVII. ad Plautium.* Haec, si res praesens sit; si vero absens, tunc, quum possessionem eius possessor nactus sit ex voluntate actoris, et ideo non est dolosus, non aliter litem aestimari a iudice, quam si caverit actor, quod per se non fiat, possessionem eius rei non traditum iri.

XLVIII. *Papinianus libro II. Responsorum.* Sumtus in praedium, quod alienum esse apparuit, a bonae fidei possessore facti neque ab eo, qui praedium donavit, neque a domino peti possunt, verum exceptione doli opposita per officium iudicis aequitatis ratione servantur, scilicet si fructuum ante litem contestatam perceptorum summam excedant; etenim admissa compensatione, superfluum sumtum, meliore praedio facto, dominus restituere cogitur.

XLIX. *Celsus libro XVIII. Digestorum.* Solum partem esse aedium existimo, nec alioquin subiacere, uti mare navibus. §. 1. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vindicandi ius habeo.

L. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Si ager ex emtionis causa ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit ante, quam traditus sit ager, tuncque possessio amissa sit. §. 1. Sed heres de eo, quod hereditati obvenerit, recte aget, etiamsi possessionem eius adhuc non habuerit.

LI. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Si in rem actum sit, et in heredem possessoris iudicium datum, culpa quoque et dolus malus heredis in hoc iudicium venit.

LII. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Cum autem fundi possessor ante litem contestatam dolo malo fundum possidere desiit, heredes eius in rem quidem actionem suscipere cogendi non sunt, sed in factum actio adversus eos reddi debebit, per quam restituere cogentur, quanto locupletiores ex ea re facti fuerunt.

LIII. *Pomponius libro XXXI. ad Sabinum.* Si fundi possessor eum excoluisset sevissetve, et postea fundus evincatur, consita tollere non potest.

LIV. *Ulpianus libro VI. Opinionum.* Inter officium advocationis et rei suae defensionem multum interest, nec propterea quis, si postea cognoverit, rem ad se pertinere, quod alii eam vindicanti tunc ignorans, suam esse, assistebat, dominium suum amisit.

LV. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Si possessor fundi ante iudicium acceptum duobus heredibus relictis decesserit, et ab altero ex his, qui totum fundum possidebat, totus petitus fuerit, quin in solidum condemnari debeat, dubitari non oportet.

LVI. *Idem libro LXXVIII. Digestorum.* Vindicatio non ut gregis, ita et peculii recepta est, sed res singulas is, cui legatum peculium est, petet.

LVII. *Alfenus libro VI. Digestorum.* Is, a quo fundus petitus erat, ab alio eiusdem fundi nomine conventus est. Quaerebatur: si alterutri eorum iussu iudicis fundum restituisset, et postea secundum alterum petitorem res iudicaretur, quemadmodum non duplex damnum traheret? Respondi: uter prior iudex iudicaret, eum oportere ita fundum petitori restitui iubere, ut possessori caveret vel satisdaret, si alter fundum evicisset, eum praestare.

LVIII. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Is, a quo servus petebatur, quum eiusdem servi nomine cum eo furti ageretur, quaerebat: si utroque iudicio condemnatus esset, quid se facere oporteret, si prius servus ab eo evictus esset? Respondit: non oportere iudicem cogere, ut eum traderet, nisi ei satisdatum esset, quod pro eo homine iudicium accepisset, si quid ob eam rem datum esset, id recte praestari. Sed si prius de furto iudicium factum esset, et hominem noxae dedisset, deinde de ipso homine secundum petitorem iudicium factum esset, non debere ob eam rem iudicem, quod hominem non traderet, litem aestimare, quoniam nihil eius culpa, neque dolo contigisset, quo minus hominem traderet.

LIX. *Iulianus libro VI. ex Minicio.* Habitator in aliena aedificia fenestras et ostia imposuit; eadem post annum dominus aedificiorum demsit. Quaero: is, qui imposuerat, possetne ea vindicare? Respondi: posse; nam quae alienis aedificiis connexa essent, ea, quamdiu iuncta manerent, eorundem aedificiorum esse, simulatque inde demta essent, continuo in pristinam causam reverti.

LX. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Quod infans vel furiosus possessor perdidit vel corrupit, impunitum est.

LXI. *Iulianus libro VI. ex Minicio.* Minicius interrogatus: si quis navem suam aliena materia refecisset, num nihilominus eiusdem navis maneret? respondit: manere. Sed si in aedificanda ea idem fecisset, non posse, Iulianus notat; nam proprietas totius navis carinae causam sequitur.

LXII. *Papinianus libro VI. Quaestionum.* Si navis

a malae fidei possessore petatur, et fructus aestimandi sunt, ut in taberna et arca, quae locari solent. Quod non est ei contrarium, quod de pecunia deposita, quam heres non attingit, usuras praestare non cogitur. Nam etsi maxime vectura, sicut usura, non natura provenit, sed iure percipitur, tamen ideo vectura desiderari potest, quoniam periculum navis possessor petitori praestare non debet, quum pecunia periculo dantis foeneretur. §. 1. Generaliter autem, cum de fructibus aestimandis quaeritur, constat, animadverti debere, non an malae fidei possessor fruitus sit, sed an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset. Quam sententiam Iulianus quoque probat.

LXIII. *Idem libro XII. Quaestionum.* Si culpa, non fraude quis possessionem amiserit, quoniam pati debet aestimationem, audiendus erit a iudice, si desideret, ut adversarius actiones suas cedat; quum tamen Praetor ei auxilium quandoque laturus sit, quolibet alio possidente, nulla captione afficietur. Ipso quoque, qui litis aestimationem percepit, possidente, debet adiuvari, nec facile audiendus erit ille, si velit postea pecuniam, quam ex sententia iudicis periculo iudicati recepit, restituere.

LXIV. *Idem libro XX. Quaestionum.* Cum in rem agitur, eorum quoque nomine, quae usui, non fructui sunt, restitui fructus certum est.

LXV. *Idem libro II. Responsorum.* Emtor praedium, quod a non domino emit, exceptione doli opposita non aliter restituere domino cogetur, quam si pecuniam creditori eius solutam, qui pignori datum praedium habuit, usurarumque medii temporis superfluum recuperaverit, scilicet si minus in fructibus ante litem contestatam perceptis fuerit. Nam eos usuris novis duntaxat compensari, sumtuum in praedium factorum exemplo, aequum est. §. 1. Ancillam, quae non in dotem data, sed in peculium filiae concessa est, peculio filiae non legato, mancipium hereditarium esse convenit. Si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredavit, et ea ratione reddita nihil ei testamento reliquit, aut eo minus legavit, filiam defensio tuebitur voluntatis.

LXVI. *Paulus libro II. Quaestionum.* Non ideo minus recte quid nostrum esse vindicabimus, quod abire a nobis dominium speratur, si conditio legati vel libertatis exstiterit.

LXVII. *Scaevola libro I. Responsorum.* A tutore pupilli domum mercatus, ad eius refectionem fabrum induxit; is pecuniam invenit. Quaeritur: ad quem pertineat? Respondi: si non thesauri fuerunt, sed pecunia forte perdita, vel per errorem ab eo, ad quem pertinebat, non ablata, nihilominus eius eam esse, cuius fuerat.

LXVIII. *Ulpianus libro LI. ad Edictum.* Qui restituere iussus iudici non paret, contendens non posse se restituere, siquidem habeat rem, manu militari officio iudicis ab eo possessio transfertur, et fructuum duntaxat, omnisque causae nomine condemnatio fit. Si vero non potest restituere, siquidem dolo fecit, quo minus possit, is, quantum adversarius in litem sine ulla taxatione in infinitum iuraverit, damnandus est. Si vero nec potest restituere, nec dolo fecit, quo minus possit, non pluris, quam quanti res est, id est quanti adversarii interfuit, condemnandus est. Haec sententia generalis est, et ad omnia, sive interdicta, sive actiones, et sive in rem, sive in personam sint, ex quibus arbitratu iudicis quid restituitur, locum habet.

LXIX. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Is, qui dolo fecit, quo minus possideret, hoc quoque nomine punitur, quod actor cavere ei non debet, actiones, quas eius rei nomine habeat, se ei praestaturum.

LXX. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Nec quasi Publicianam quidem actionem ei dandam placuit, ne in potestate cuiusque sit, per rapinam ab invito domino rem iniusto pretio comparare.

LXXI. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Quodsi possessor quidem dolo fecit, actor vero iurare non vult, sed quanti res sit adversarium condemnari malit, mos ei gerendus est.

LXXII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Si a Titio fundum emeris Sempronii, et tibi traditus sit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres exstiterit, et eundem alii vendiderit et tradiderit, aequius est, ut tu potior sis. Nam etsi ipse venditor eam rem a te peteret, exceptione eum summoveres. Sed et si ipse possideret, et tu peteres, adversus exceptionem dominii replicatione potereris.

LXXIII. *Idem libro XVII. ad Edictum.* In speciali actione non cogitur possessor dicere, pro qua parte eius sit; hoc enim petitoris munus est, non possessoris. Quod et in Publiciana observatur. §. 1. Superficiario,

LXXIV. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Id est qui in alieno solo superficiem ita habet, ut certam pensionem praestet,

LXXV. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Praetor causa cognita in rem actionem pollicetur.

LXXVI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Quae de tota re vindicanda dicta sunt, eadem et de parte intelligenda sunt, officioque iudicis continetur, pro modo partis ea quoque restitui iubere, quae simul cum ipsa parte restitui debent. §. 1. Incertae partis vindicatio datur, si iusta causa interveniat. Iusta autem causa esse potest, si forte legi Falcidiae locus sit in testamento, propter incertam detractionem ex legatis, quae vix apud iudicem examinatur. Iustam enim habet ignorantiam legatarius, cui homo legatus est, si haesitet, quotam partem vindicare debeat; itaque talis dabitur actio. Eadem et de ceteris rebus intelligemus.

LXXVII. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Quaedam mulier fundum non marito donavit per epistolam, et eundem fundum ab eo conduxit. Dixi, posse defendi in rem ei competere, quasi per ipsam acquisierit possessionem, veluti per colonam. Proponebatur, quod etiam in eo agro, qui donabatur, fuisset, quum epistola mitteretur, quae res sufficiebat ad traditam possessionem, licet conductio non intervenisset.

LXXVIII. *Labeo libro IV. Pithanων a Paulo epitomatorum.* Si eius fundi, quem alienum possidebas, fructum non coëgisti, nihil eius fundi fructuum nomine te dare oportet. Paulus notat: *Immo quaeritur, si huius fructus idcirco factus est, quod is eum suo nomine perceperit.* Perceptionem fructus accipere debemus, non tantum si perfecte sint collecti, sed etiam coepti ita percipi, ut terra continere se fructus desierint, veluti si olivae vel uvae collectae sint, nondum autem vinum vel oleum ab aliquo factum sit. Statim enim ipse accepisse fructum exstimandus est.

LXXIX. *Idem libro VI. Pithanων a Paulo epitomatorum.* Si hominem a me petieris, et is post litem contestatam mortuus sit, fructus, quoad is vixerit, aestimari oportet. Paulus notat: Ita id verum esse puto, si non prius is homo in eam valetudinem inciderit, propter quam operae eius inutiles factae sunt; nam ne si vixisset quidem in ea valetudine, fructus eius temporis nomine aestimari conveniret.

LXXX. *Furius Anthianus libro I. ad Edictum.* In rem actionem pati non compellimur, quia licet alicui dicere, se non possidere; ita tamen ut, si possit adversarius convincere, rem ab adversario possideri, transferat ad se possessionem per iudicem, licet suam esse non approbaverit.

TIT. II.

DE PUBLICIANA IN REM ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Ait Praetor: SI QUIS ID, QUOD TRADITUR EX IUSTA CAUSA A NON DOMINO, ET NONDUM USUCAPTUM PETET, IUDICIUM DABO. §. 1. Merito Praetor ait *nondum usucaptum;* nam si usucaptum est, habet civilem actionem, nec desiderat honorariam. §. 2. Sed cur traditionis duntaxat et usucapionis fecit mentionem? quum satis multae sint iuris partes, quibus dominium quis nanciscatur, utputa legatum,

II. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Vel mortis causa donationes factae; nam amissa possessione competit Publiciana, quia ad exemplum legatorum capiuntur.

III. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Sunt et aliae pleraeque. §. 1. Ait Praetor: *ex iusta causa petet.* Qui igitur iustam causam traditionis habet, utitur Publiciana. Et non solum bonae fidei emtori competit Publiciana, sed et aliis, utputa ei, cui dotis nomine tradita res est, necdum usucapta; est enim iustissima causa, sive aestimata res in dotem data sit, sive non. Item si res ex causa iudicati sit tradita,

IV. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Vel solvendi causa,

V. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Vel ex causa noxae deditionis, sive vera causa sit sive falsa,

VI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Item si servum ex causa noxali, quia non defendebatur, iussu Praetoris duxero, et amisero possessionem, competit mihi Publiciana.

VII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Sed et si res adiudicata sit, Publiciana actio competit. §. 1. Si lis fuerit aestimata, similis est venditioni; et ait Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum: si obtulerit reus aestimationem litis, Publicianam competere. §. 2. Marcellus libro septimo decimo Digestorum scribit: eum, qui a furioso, ignorans eum furere, emit, posse usucapere; ergo et Publicianam habebit. §. 3. Sed et si quis ex lucrativis causis rem acceperit, habet Publicianam; quae etiam adversus donatorem competit; est enim iustus possessor et petitor, qui ex liberalitate accepit. §. 4. Si a minore quis emerit, ignorans eum minorem esse, habet Publicianam. §. 5. Sed et si permutatio facta sit, eadem actio competit. §. 6. Publiciana actio ad instar proprietatis, non ad instar possessionis respicit. §. 7. Si petenti mihi rem iusiurandum detuleris, egoque iuravero, rem meam esse, competit Publiciana mihi, sed adversus te duntaxat; ei enim soli nocere debet iusiurandum, qui detulit. Sed et si possessori delatum erit iusiurandum, et iuraverit, rem petitoris non esse, adversus eum solum petentem exceptione utetur, non ut et habeat actionem. §. 8. In Publiciana actione omnia eadem erunt, quae et in rei vindicatione diximus. §. 9. Haec actio et heredi et honorariis successoribus competit. §. 10. Si ego non emero, sed servus meus, habebo Publicianam. Idem est, et si procurator meus, vel tutor, vel curator, vel quis alius negotium meum gerens emerit. §. 11. Praetor ait: QUI BONA FIDE EMIT. Non igitur omnis emtio proderit, sed ea, quae bonam fidem habet. Proinde hoc sufficit, me bonae fidei emtorem fuisse, quamvis non a domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit; neque enim dolus venditoris mihi nocebit. §. 12. In hac actione non oberit mihi, si successor sum, et dolo feci, quum is, in cuius locum successi, bona fide emisset, nec proderit, si dolo careo, quum emtor, cui successi, dolo fecisset. §. 13. Sed enim si servus meus emit, dolus eius erit spectandus, non meus, vel contra. §. 14. Publiciana tempus emtionis continet, et ideo neque quod ante emtionem, neque quod postea dolo malo factum est, in hanc actionem deduci, Pomponio videtur. §. 15. Bonam autem fidem solius emtoris continet. §. 16. Ut igitur Publiciana competat, haec debent concurrere, ut et bona fide quis emerit, et ei res emta eo nomine sit tradita. Ceterum ante traditionem, quamvis bonae fidei quis emtor sit, experiri Publiciana non poterit. §. 17. Iulianus libro septimo Digestorum scripsit: traditionem rei emtae oportere bona fide fieri, ideoque si sciens alienam possessionem apprehendit, Publiciana eum experiri non posse, quia usucapere non poterit. Nec quisquam putet, hoc nos existimare, sufficere, initio traditionis ignorasse rem alienam, uti quis possit Publiciana experiri, sed oportere et tunc bonae fidei emtorem esse.

VIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* De pretio vero soluto nihil exprimitur. Unde potest coniectura capi, quasi nec sententia Praetoris ea sit, ut requiratur, an solutum sit pretium.

IX. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Sive autem emtori res tradita est, sive heredi emtoris, Publiciana competit actio. §. 1. Si quis rem apud se depositam, vel sibi commodatam emerit, vel pignori sibi datam, pro tradita erit accipienda, si post emtionem apud eum remansit. §. 2. Sed et si praecessit traditio emtionem, idem erit dicendum. §. 3. Item si hereditatem emero, et traditam mihi rem hereditariam petere velim, Neratius esse scribit Publicianam. §. 4. Si duobus quis separatim vendiderit bona fide ementibus, videamus, quis magis Publiciana uti possit? utrum is, cui priori res tradita est, an is, qui tantum emit? Et Iulianus libro septimo Digestorum scripsit: ut, siquidem ab eodem non domino emerint, potior sit, cui priori res tradita est; quodsi a diversis non dominis, melior causa sit possidentis, quam petentis. Quae sententia vera est. §. 5. Haec actio in his, quae usucapi non possunt, puta furtivis, vel in servo fugitivo, locum non habet. §. 6. Si servus hereditarius ante aditam hereditatem aliquam rem emerit, et traditam sibi possessionem amiserit, recte heres Publiciana utitur, quasi ipse possedisset. Municipes quoque, quorum servo res tradita est, in eadem erunt conditione,

X. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Sive peculiari nomine servus emerit, sive non.

XI. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Si ego emi, et mea voluntate alii res sit tradita, Imperator Severus rescripsit, Publicianam illi dandam. §. 1. Si de usufructu agatur tradito, Publiciana datur; itemque servitutibus urbanorum praediorum per traditionem constitutis vel per patientiam, forte si per domum quis suam passus est aquaeductum transduci; item rusticorum; nam et hic traditionem et patientiam tuendam constat. §. 2. Partus ancillae furtivae, qui apud bonae fidei emtorem conceptus est, per hanc actionem petendus est, etiamsi ab eo, qui emit, possessus non est. Sed heres furis hanc actionem non habet, quia vitiorum defuncti successor est. §. 3. Interdum tamen, licet furtiva mater distracta non sit, sed donata ignoranti mihi, et apud me conceperit et pepererit, competit mihi in partu Publiciana, ut Iulianus ait, si modo eo tempore, quo experiar, furtivam matrem ignorem. §. 4. Idem Iulianus generaliter dicit: ex qua causa matrem usucapere possem, si furtiva non esset, ex ea causa partum me usucapere, si furtivam esse matrem ignorem. Ex omnibus igitur causis Publicianam habebo. §. 5. Idem est, et si ex partu partus est, etsi non natus, sed post mortem matris, exsecto ventre eius, extractus est, ut et Pomponius libro quadragesimo scripsit. §. 6. Idem ait: aedibus emtis, si fuerint dirutae, ea, quae aedificio accesserunt, huiusmodi actione petenda. §. 7. Quod tamen per alluvionem fundo accessit, simile fit ei, cui accedit, et ideo, si ipse fundus Publiciana peti non potest, nec hoc petetur; si autem potest, et pars, quae per alluvionem accessit. Et ita Pomponius scribit. §. 8. Idem adiicit: et si statuae emtae partes recisae petantur, similem actionem proficere. §. 9. Idem scribit: si aream emero, et insulam in ea aedificavero, recte me Publiciana usurum. §. 10. Item, inquit, si insulam emi, et ad aream ea pervenit, aeque potero uti Publiciana.

XII. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Quum sponsus sponsae servum donasset, eumque in dotem accepisset ante usucapionem, rescriptum est a divo Pio: divortio facto restituendum esse servum; nam valuisse donationem inter sponsum et sponsam. Dabitur ergo et possidenti exceptio, et amissa possessione Publiciana, sive extraneus, sive donator possideat. §. 1. Is, cui ex Trebelliano hereditas restituta est, etiamsi non fuerit nactus possessionem, uti potest Publiciana. §. 2. In vectigalibus, et in aliis praediis, quae usucapi non possunt, Publiciana competit, si forte bona fide mihi tradita sunt. §. 3. Idem est, et si superficiariam insulam a non domino bona fide emero. §. 4. Si res talis sit, ut eam lex aut constitutio alienari prohibeat, eo casu Publiciana non competit, quia his casibus neminem Praetor tuetur, ne contra leges faciat. §. 5. Publiciana actione etiam de infante servo nondum anniculo uti possumus. §. 6. Si pro parte quis rem petere vult, Publiciana actione uti potest. §. 7. Sed etiam is, qui momento possedit, recte hac actione experitur.

XIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Quaecunque sunt iustae causae acquirendarum rerum, si ex his causis nacti res amiserimus, dabitur nobis earum rerum persequendarum gratia haec actio. §. 1. Interdum quibusdam nec ex iustis possessionibus competit Publicianum iudicium. Namque pignoraticiae et precariae possessiones iustae sunt, sed ex his non solet competere tale iudicium, illa scilicet ratione, quia neque creditor, neque is, qui precario rogavit, eo animo nanciscitur possessionem, ut credat se dominum esse. §. 2. Qui a pupillo emit, probare debet, tutore auctore, et lege non prohibente se emisse. Sed et si deceptus falso tutore auctore emerit, bona fide emisse videtur.

XIV. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Papinianus libro sexto Quaestionum scribit: *Si quis prohibuit, vel denuntiavit, ex causa venditionis tradi rem, quae ipsius voluntate a procuratore fuerat distracta, et is nihilominus tradiderit, emtorem tuebitur Praetor, sive possideat, sive petat rem.* Sed quod iudicio emti procurator emtori praestiterit, contrario iudicio mandati consequetur. Potest enim fieri, ut emtori res auferatur ab eo, qui venire mandavit, quia per ignorantiam non est usus exceptione, quam

debuit opponere, veluti si auctor meus non ex voluntate tua vendidit.

XV. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si servus meus, quum in fuga sit, rem a non domino emat, Publiciana mihi competere debet, licet possessionem rei traditae per eum nactus non sim.

XVI. *Papiniani libro X. Quaestionum* Paulus notat: Exceptio iusti dominii Publicianae obiicienda est.

XVII. *Neratius libro III. Membranarum.* Publiciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur, eiusque rei argumentum est primo aequitas, deinde exceptio: *si ea res possessoris non sit*, sed ut is, qui bona fide emit, possessionemque eius ex ea causa nactus est, potius rem habeat.

TIT. III.
SI AGER VECTIGALIS, ID EST EMPHYTEUTICARIUS, PETATUR.

I. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Agri civitatum alii vectigales vocantur, alii non. Vectigales vocantur, qui in perpetuum locantur, id est hac lege, ut, quam diu pro his vectigal pendatur, tam diu neque ipsis, qui conduxerunt, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri eos liceat. Non vectigales sunt, qui ita colendi dantur, ut privatim agros nostros colendos dare solemus. §. 1. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamvis non efficiantur domini, tamen placuit, competere eis in rem actionem adversus quemvis possessorem, sed et adversus ipsos municipes;

II. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Ita tamen, si vectigal solvant.

III. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Idem est, et si ad tempus habuerint conductum, nec tempus conductionis finitum sit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER SEPTIMUS.

TIT. I.
DE USUFRUCTU, ET QUEMADMODUM QUIS UTATUR FRUATUR.

I. *Paulus libro III. ad Vitellium.* Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia.

II. *Celsus libro XVIII. Digestorum.* Est enim ususfructus ius in corpore, quo sublato et ipsum tolli necesse est.

III. *Caius libro II. Rerum quotidianarum, sive Aureorum.* Omnium praediorum iure legati potest constitui ususfructus, ut heres iubeatur dare alicui usumfructum. Dare autem intelligitur, si induxerit in fundum legatarium, eumve patiatur uti frui. Et sine testamento si quis velit usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere potest. §. 1. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis, et iumentis, ceterisque rebus. §. 2. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis exstingui usumfructum, et ad proprietatem reverti. §. 3. Quibus autem modis ususfructus et constituitur, et finitur, iisdem modis etiam nudus usus solet et constitui, et finiri.

IV. *Paulus libro II. ad Edictum.* Ususfructus in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens, vel ex die dari potest.

V. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Ususfructus et ab initio pro parte indivisa vel divisa constitui, et legitimo tempore similiter amitti, eademque ratione per legem Falcidiam minui potest. Reo quoque promittendi defuncto, in partes hereditarias ususfructus obligatio dividitur, et si ex communi praedio debeatur, uno ex sociis defendente, pro parte defendentis fiet restitutio.

VI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Ususfructus pluribus modis constituitur, ut ecce, si legatus fuerit. Sed et proprietas deducto usufructu legari potest, ut apud heredem maneat ususfructus. §. 1. Constituitur adhuc ususfructus et in iudicio familiae erciscundae et communi dividundo, si iudex alii proprietatem adiudicaverit, alii usumfructum. §. 2. Acquiritur autem nobis ususfructus non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas quoque personas, quas iuri nostro subiectas habemus. §. 3. Nihil autem vetat, servo meo herede instituto, legari proprietatem deducto usufructu.

VII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Usufructu legato omnis fructus rei ad fructuarium pertinet. Et aut rei soli, aut rei mobilis ususfructus legatur. §. 1. Rei soli, utputa aedium, usufructu legato, quicunque reditus est, ad usufructuarium pertinet, quaeque obventiones sunt ex aedificiis, ex areis, et ceteris, quaecunque aedium sunt. Unde etiam mitti eum in possessionem vicinarum aedium causa damni infecti placuit, et iure dominii possessurum eas aedes, si perseveretur non caveri, nec quidquam amittere finito usufructu. Hac ratione Labeo scribit: nec aedificium licere domino te invito altius tollere, sicut nec areae usufructu legato, potest in area aedificium poni. Quam sententiam puto veram. §. 2. Quoniam igitur omnis fructus rei ad eum pertinet, reficere quoque eum aedes per arbitrum cogi, Celsus scribit libro octavo decimo Digestorum, hactenus tamen, ut sarta tecta habeat; si qua tamen vetustate corruissent, neutrum cogi reficere, sed si heres refecerit, passurum fructuarium uti. Unde Celsus de modo sarta tecta habendi quaerit, si, quae vetustate corruerunt, reficere non cogatur. Modica igitur refectio ad eum pertinet, quoniam et alia onera agnoscit, usufructu legato, utputa stipendium, vel tributum, vel solarium, vel alimenta ab ea re relicta. Et ita Marcellus libro decimo tertio scribit. §. 3. Cassius quoque scribit libro octavo Iuris civilis: fructuarium per arbitrum cogi reficere, quemadmodum subserere cogitur arbores; et Aristo notat: haec vera esse. Neratius autem libro quarto Membranarum ait: non posse fructuarium prohiberi, quo minus reficiat, quia nec arare prohiberi possit aut colere; nec solum necessarias refectiones facturum, sed etiam voluptatis causa, ut tectoria, et pavimenta, et similia facere; neque autem ampliare, nec utile detrahere posse,

VIII. *Idem libro XL. ad Edictum.* Quamvis melius repositurus sit. Quae sententia vera est.

IX. *Idem libro XVII. ad Sabinum.* Item si fundi ususfructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid inde percipi potest, ipsius fructuarii est, sic tamen, ut boni viri arbitratu fruatur. Nam et Celsus libro decimo octavo Digestorum scribit: cogi eum posse recte colere. §. 1. Et si apes in eo fundo sint, earum quoque ususfructus ad eum pertinet. §. 2. Sed et si lapidicinas habeat, et lapides caedere velit, vel cretifodinas habeat, vel arenas, omnibus his usurum, Sabinus ait, quasi bonum patremfamilias. Quam sententiam puto veram. §. 3. Sed et si metalla post usumfructum legatum sint inventa, quum totius agri relinquatur ususfructus, non partium, continentur legato. §. 4. Huic vicinus tractatus est, qui solet in eo, quod accessit, tractari. Et placuit, alluvionis quoque usumfructum ad fructuarium pertinere. Sed si insula iuxta fundum in flumine nata sit, eius usumfructum ad fructuarium non pertinere, Pegasus scribit, licet proprietati accedat; esse enim veluti proprium fundum, cuius ususfructus ad te non pertineat. Quae sententia non est sine ratione. Nam ubi latitat incrementum, et ususfructus augetur, ubi autem apparet separatum, fructuario non accedit. §. 5. Aucupiorum quoque et venationum reditum, Cassius ait libro octavo Iuris civilis, ad fructuarium pertinere. Ergo et piscationum. §. 6. Seminarii autem fructum puto ad fructuarium pertinere, ita tamen, ut et ven-

dere ei, et seminare liceat. Debet tamen conserendi agri causa seminarium paratum semper renovare, quasi instrumentum agri, ut finito usufructu domino restituatur. §. 7. Instrumenti autem fructum habere debet, vendendi tamen facultatem non habet. Nam et si fundi ususfructus fuerit legatus, et sit ager, unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, vel salice, vel arundine, puto fructuarium hactenus uti posse, ne ex eo vendat, nisi forte salicti ei, vel silvae palaris, vel arundineti ususfructus sit legatus; tunc enim et vendere potest. Nam et Trebatius scribit: silvam caeduam et arundinetum posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat, et vendere, licet paterfamilias non solebat vendere, sed ipse uti. Ad modum enim referendum est, non ad qualitatem utendi.

X. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Ex silva caedua pedamenta et ramos ex arbore usufructuarium sumturum, ex non caedua in vineam sumturum, dum ne fundum deteriorem faciat.

XI. *Paulus libro II. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Sed si grandes arbores essent, non posse eas caedere.

XII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Arboribus evulsis vel vi ventorum deiectis, usque ad usum suum et villae posse usufructuarium ferre, Labeo ait, nec materia eum pro ligno usurum, si habeat, unde utatur ligno. Quam sententiam puto veram; alioquin et si totus ager sit hunc casum passus, omnes arbores auferret fructuarius. Materiam tamen ipsum succidere, quantum ad villae refectionem satis sit, putat posse, quemadmodum calcem, inquit, coquere, vel arenam fodere, aliudve quid aedificio necessarium sumere. §. 1. Navis usufructu legato, navigatum mittendam puto, licet naufragii periculum immineat; navis etenim ad hoc paratur, ut navigetur. §. 2. Usufructuarius vel ipse frui ea re, vel alii fruendam concedere, vel locare, vel vendere potest; nam et qui locat, utitur, et qui vendit, utitur. Sed et si alii precario concedat, vel donet, puto eum uti, atque ideo retinere usumfructum. Et hoc Cassius et Pegasus responderunt, et Pomponius libro quinto ex Sabino probat. Non solum autem si ego locavero, retineo usumfructum, sed et si alius negotium meum gerens locaverit usumfructum, Iulianus libro trigesimo quinto scripsit, retinere me usumfructum. Quid tamen, si non locavero, sed absente et ignorante me negotium meum gerens utatur quis et fruatur? Nihilominus retineo usumfructum. Quod et Pomponius libro quinto probat per hoc, quod negotiorum gestorum actionem acquisivi. §. 3. De illo Pomponius dubitat: si fugitivus, in quo meus est ususfructus, stipuletur aliquid ex re mea, vel per traditionem accipiat, an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usumfructum? magisque admittit, retinere. Nam saepe, etiamsi praesentibus servis non utamur, tamen usumfructum retinemus, utputa aegrotante servo vel infante, cuius operae nullae sunt, vel defectae senectutis homine. Nam et si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus usumfructum. Iulianus tamen libro trigesimo quinto Digestorum scribit: etiamsi non stipuletur quid servus fugitivus, retineri tamen usumfructum; nam *qua ratione*, inquit, *retinetur a proprietario possessio, etiamsi in fuga servus sit, pari ratione etiam ususfructus retinetur.* §. 4. Idem tractat: quid, si quis possessionem eius nactus sit? an, quemadmodum a proprietario possideri desinit, ita etiam ususfructus amittatur? Et primo quidem ait: posse dici, amitti usumfructum; sed licet amittatur, tamen dicendum, quod intra constitutum tempus ex re fructuarii stipulatus est, fructuario acquiri. Per quod colligi posse dicit, ne quidem si possideatur ab alio, amitti usumfructum, si modo mihi aliquid stipuletur, parvique referre, ab herede possideatur, vel ab alio, cui hereditas vendita sit, vel cui proprietas legata sit, an a praedone; sufficere enim ad retinendum usumfructum, esse affectum retinere volentis, et servum nomine fructuarii aliquid facere. Quae sententia habet rationem. §. 5. Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum tractat: si fur decerpserit vel desecuerit fructus maturos pendentes, cui condictione teneatur, domino fundi, an fructuario? Et putat, quoniam fructus non fiunt fructuarii, nisi ab eo percipiantur, licet ab alio terra separentur, magis proprietario condictionem competere, fructuario autem furti actionem, quoniam interfuit eius, fructus non esse ablatos. Marcellus autem movetur eo, quod, si postea fructus istos nactus fuerit fructuarius, fortassis fiant eius; nam si fiunt, qua ratione hoc evenit, nisi ea, ut interim fiant proprietarii, mox apprehensi fructuarii efficiantur, exemplo rei sub conditione legatae, quae interim heredis est, exsistente autem conditione an legatarium transit? Verum est enim, condictionem competere proprietario. Cum autem in pendenti est dominium, ut ipse Iulianus ait, in fetu, qui submittitur, et in eo, quod servus fructuarius per traditionem accepit, nondum quidem pretio soluto, sed tamen ab eo satisfacto, dicendum est, condictionem pendere, magisque in pendenti esse dominium.

XIII. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Si cuius rei ususfructus legatus erit, dominus potest in ea re satisdationem desiderare, ut officio iudicis hoc fiat. Nam sicuti debet fructuarius uti frui, ita et proprietatis dominus securus esse debet de proprietate. Haec autem ad omnem usumfructum pertinere, Iulianus libro trigesimo octavo Digestorum probat: si ususfructus legatus sit, non prius dandam actionem usufructuario, quam satisdederit, se boni viri arbitratu usurum fruiturum; sed etsi plures sint, a quibus ususfructus relictus est, singulis satisdari oportet. §. 1. Cum igitur de usufructu agitur, non solum quod factum est arbitratur, sed etiam in futurum, quemadmodum uti frui debeat. §. 2. De praeteritis autem damnis fructuarius etiam lege Aquilia tenetur, et interdicto quod vi aut clam, ut Iulianus ait. Nam fructuarium quoque teneri his actionibus, nec non furti, certum est, sicut quemlibet alium, qui in aliena re tale quid commiserit. Denique consultus: quo bonum fuit, actionem polliceri Praetorem, quum competat legis Aquiliae actio? respondit: *quia sunt casus, in quibus cessat Aquiliae actio*; ideo iudicem dari, ut eius arbitratu utatur fruatur. Nam qui agrum non proscindit, qui vites non subserit, item aquarum ductus corrumpi patitur, lege Aquilia non tenetur. Eadem et in usuario dicenda sunt. §. 3. Sed si inter duos fructuarios sit controversia, Iulianus libro trigesimo octavo Digestorum scribit, aequissimum esse, quasi communi dividundo iudicium dari, vel stipulatione inter se eos cavere, qualiter fruantur. *Cur enim*, inquit Iulianus, *ad arma et rixam procedere patiatur Praetor, quos potest iurisdictione sua componere?* Quam sententiam Celsus quoque libro vicesimo Digestorum probat, et ego puto veram. §. 4. Fructuarius causam proprietatis deteriorem facere non debet, meliorem facere potest. Ita si fundi est ususfructus legatus, non debet neque arbores frugiferas excidere, neque villam diruere, nec quidquam facere in perniciem proprietatis. Et si forte voluptati fuit praedium, viridaria, vel gestationes, vel deambulationes arboribus infructuosis opacas atque amoenas habens, non debebit deiicere, ut forte hortos olitorios faciat, vel aliud quid, quod ad reditum spectat. §. 5. Inde est quaesitum: an lapidicinas, vel cretifodinas, vel arenifodinas ipse instituere possit? Et ego puto, etiam ipsum instituere posse, si non agri partem necessariam huic rei occupaturus est. Proinde venas quoque lapidicinarum et huiusmodi metallorum inquirere poterit; ergo et auri, et argenti, et sulphuris, et aeris, et ferri, et ceterorum fodinas, vel quas paterfamilias instituit, exercere poterit, vel ipse instituere, si nihil agriculturae nocebit. Et si forte in hoc, quod instituit, plus reditus sit, quam in vineis, vel arbustis, vel olivetis, quae fuerunt, forsitan etiam haec deiicere poterit, siquidem ei permittitur meliorare proprietatem. §. 6. Si tamen, quae instituit usufructuarius, aut caelum corrumpant agri, aut magnum apparatum sint desideratura, opificum forte, vel legulorum, quem non potest sustinere proprietarius, non videbitur viri boni arbitratu frui. Sed nec aedificium quidem positurum in fundo, nisi quod ad fructum percipiendum necessarium sit. §. 7. Sed si aedium ususfructus legatus sit, Nerva filius, et lumina immittere eum posse, ait. Sed et colores, et picturas, et marmora poterit, et sigilla, et si quid ad domus ornatum pertinet. Sed neque diaetas transformare, vel coniungere, aut separare ei permittetur, vel aditus posticasve vertere, vel refugia aperire, vel atrium mutare, vel viridaria ad alium modum convertere; excolere enim quod invenit potest, qualitate aedium non immutata. Item Nerva: eum, cui aedium ususfructus legatus sit, altius tol-

lere non posse [illegible] non observentur, quae [illegible] Quod tamen etiam in proprietatem [illegible] nec detrahere eum posse. §. 8. Item si domus ususfructus legatus est, meritoria illic facere fructuarius non debet, nec per coenacula dividere domum. Atquin locare potest, sed oportebit quasi domum locare. Nec balineum ibi faciendum est. Quod autem dicit meritoria non facturum, ita accipe, quae vulgo deversoria vel fullonica appellant. Ergo et si balineum sit in domo, usibus dominicis solitum vacare, in intima parte domus, vel inter diaetas amoenas, non recte, nec ex boni viri arbitratu facturum, si id locare coeperit, ut publice lavet, non magis, quam si domum ad stationem iumentorum locaverit, aut si stabulum, quod erat domus iumentis et carrucis vacuum, pistrino locaverit.

XIV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Licet multo minus ex ea re fructuum percipiat.

XV. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Sed et si quid inaedificaverit, postea eum neque tollere hoc, neque refigere posse; refixa plane posse eum vindicare. §. 1. Mancipiorum quoque ususfructu legato non debet abuti, sed secundum conditionem eorum uti. Nam si librarium rus mittat, et qualum et calcem portare cogat, histrionem balneatorem faciat, vel de symphonia atriensem, vel de palaestra stercorandis latrinis praeponat, abuti videbitur proprietate. §. 2. Sufficienter autem alere et vestire debet, secundum ordinem et dignitatem mancipiorum. §. 3. Et generaliter Labeo ait, in omnibus rebus mobilibus modum eum tenere debere, ne sua feritate vel saevitia ea corrumpat, alioquin etiam lege Aquilia eum conveniri. §. 4. Et si vestimentorum ususfructus legatus sit, non, sicut quantitatis ususfructus legetur, dicendum est, ita uti eum debere, ne abutatur, nec tamen locaturum, quia vir bonus ita non uteretur. §. 5. Proinde et si scenicae vestis ususfructus legetur, vel aulaei, vel alterius apparatus, alibi, quam in scena, non utetur. Sed an et locare possit? videndum est. Et puto locaturum, et licet testator commodare, non locare fuerit solitus, tamen ipsum fructuarium locaturum tam scenicam, quam funebrem vestem. §. 6. Proprietatis dominus non debebit impedire fructuarium ita utentem, ne deteriorem eius conditionem faciat. De quibusdam plane dubitatur, si eum uti prohibeat, an iure id faciat? utputa doliis, si forte fundi ususfructus sit legatus. Et putant quidam, et si defossa sint, uti prohibendum. Idem et in seriis, et in cupis, et in cadis, et amphoris putant. Idem et in specularibus, si domus ususfructus legetur. Sed ego puto, nisi sit contraria voluntas, etiam instrumentum fundi vel domus contineri. §. 7. Sed nec servitutem imponere fundo potest proprietarius, nec amittere servitutem. Acquirere plane servitutem eum posse, etiam invito fructuario, Iulianus scripsit. Quibus consequenter fructuarius quidem acquirere fundo servitutem non potest, retinere autem potest, et si forte fuerint non utente fructuario amissae, hoc quoque nomine tenebitur. Proprietatis dominus ne quidem consentiente fructuario servitutem imponere potest.

XVI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Nisi qua deterior fructuarii conditio non fiat, veluti si talem servitutem vicino concesserit, ius sibi non esse altius tollere.

XVII. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Locum autem religiosum facere potest consentiente usufructuario. Et hoc verum est favore religionis. Sed interdum et solus proprietatis dominus locum religiosum facere potest. Finge enim eum testatorem inferre, quum non esset tam opportune, ubi sepeliretur. §. 1. Et cum deteriorem conditionem fructuarii faciat proprietarius, solet quaeri, an servum dominus coercere possit? Et Aristo apud Cassium notat, plenissimam eum coercitionem habere, si modo sine dolo malo faciat, quamvis usufructuarius nec contrario quidem ministerio aut inhonesto servum eius corrumpere possit, nec servum [illegible] deformare. §. 2. Proprietatis autem et servum noxae dedere poterit, si hoc sine dolo malo faciat, quoniam noxae deditio iure non perimit [illegible]

XVIII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Agri usufructu legato, in locum demortuarum arborum aliae substituendae sunt, et priores ad fructuarium pertinent.

XIX. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Proculus putat, insulam posse ita legari, ut ei servitus imponatur, quae alteri insulae hereditariae debeatur, hoc modo: *si ille heredi meo promiserit, per se non fore, quo altius ex aedificiis tollantur, tum ei eorum aedificiorum usumfructum do lego;* vel sic: *aedium illarum, quoad altius, quam uti nunc sunt, aedificatae non erunt, illi usumfructum do lego.* §. 1. Si arbores vento deiectas dominus non tollat, per quod incommodior sit ususfructus vel iter, suis actionibus usufructuario cum eo experiendum.

XX. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Si quis ita legaverit: *fructus annuos fundi Corneliani Caio Maevio do lego*, perinde accipi debet hic sermo, ac si ususfructus fundi esset legatus.

XXI. *Idem libro XVII. ad Sabinum.* Si servi ususfructus sit legatus, quidquid is opera sua acquirit, vel ex re fructuarii, ad eum pertinet, sive stipuletur, sive ei possessio fuerit tradita. Si vero heres institutus sit, vel legatum acceperit, Labeo distinguit, cuius gratia vel heres instituitur, vel legatum accipit.

XXII. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Sed et si quid donetur servo, in quo ususfructus alterius est, quaeritur, quid fieri oporteat? Et in omnibus istis, si quidem contemplatione fructuarii aliquid ei relictum vel donatum est, ipsi acquiret; sin vero proprietarii, proprietario; si ipsius servi, acquiretur domino. Nec distinguimus, unde cognitum eum, et cuius merito habuit, qui donavit vel reliquit. Sed et si conditionis implendae causa quid servus fructuarius consequatur, et constiterit, contemplatione fructuarii eam conditionem adscriptam, dicendum est, ipsi acquiri; nam et in mortis causa donatione idem dicendum est.

XXIII. *Idem libro XVII. ad Sabinum.* Sed sicuti stipulando fructuario acquirit, ita etiam paciscendo eum acquirere exceptionem fructuario, Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum scribit. Idemque: et si acceptum rogaverit, liberationem ei parere. §. 1. Quoniam autem diximus, quod ex operis acquiritur, ad fructuarium pertinere, sciendum est, etiam cogendum eum operari. Etenim modicam quoque castigationem fructuario competere, Sabinus respondit, et Cassius libro octavo iuris civilis scripsit: ut neque torqueat, neque flagellis caedat.

XXIV. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si quis donaturus usufructuario, spoponderit servo, in quo usumfructum habet, stipulanti, ipsi usufructuario obligabitur, quia, ut ei servus talis stipulari possit, usitatum est.

XXV. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Sed et si quis stipuletur sibi aut Sticho servo fructuario donandi causa, dum vult fructuario praestitum, dicendum est, si ei solvatur, fructuario acquiri. §. 1. Interdum tamen in pendenti est, cui acquirat iste fructuarius servus. Utputa si servum emit, et per traditionem accepit, nec dum pretium numeravit, sed tantummodo pro eo fecit satis, interim cuius sit? quaeritur. Et Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum scripsit: in pendenti esse dominium eius, et numerationem pretii declaraturam, cuius sit. Nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse. Idemque est, et si forte stipulatus sit servus, numeraturus pecuniam; nam numeratio declarabit, cui sit acquisita stipulatio. Ergo ostendimus, in pendenti esse dominium, donec pretium numeretur. Quid ergo, si amisso usufructu, tunc pretium numeretur? Iulianus quidem libro trigesimo quinto Digestorum scripsit: adhuc interesse, unde sit pretium numeratum; Marcellus vero et Mauricianus amisso usufructu iam putant dominium acquisitum proprietatis domino. Sed Iuliani sententia humanior est. Quodsi ex re utriusque pretium fuerit solutum, ad utrumque dominium pertinere, Iulianus scripsit, scilicet pro rata pretii soluti. Quid tamen, si forte simul solvit ex re utriusque? utputa decem pretii nomine debebat, et decem solvit ex re singulorum, cui magis servus acquiret? Si numeratione solvit, interesse, cuius priores nummos solvat: nam quos postea solverit, aut repeti possit, aut si accepit simul, consumpti, ad eum non pertinent. Si vero simul in sacculo solvit, nec accepit utrumque, et ideo neutrum acquirere cuiquam dominium putatur, quia quum plus pretio solvit ser-

vus, non faciet nummos accipientis. §. 2. Si operas suas iste servus locaverit, et in annos singulos certum aliquid stipuletur, eorum quidem annorum stipulatio, quibus ususfructus mansit, acquiretur fructuario, sequentium vero stipulatio ad proprietarium transit, semel acquisita fructuario, quamvis non soleat stipulatio semel cui quaesita ad alium transire, nisi ad heredem vel arrogatorem. Proinde si forte ususfructus in annos singulos fuerit legatus, et iste servus operas suas locavit, et stipulatus est, ut supra scriptum est, prout capitis deminutione amissus ususfructus, mox restituitur, et ambulabit stipulatio; profectaque ad heredem, redibit ad fructuarium. §. 3. Quaestionis est: an id, quod acquiri fructuario non potest, proprietario acquiratur? Et Iulianus quidem libro trigesimo quinto Digestorum scripsit: quod fructuario acquiri non potest, proprietario quaeri. Denique scribit: eum, qui ex re fructuarii stipuletur nominatim proprietario, vel iussu eius, ipsi acquirere; contra autem nihil agi, si non ex re fructuarii, nec ex operis suis fructuario stipuletur. §. 4. Servus fructuarius, si usumfructum in se dari stipuletur, aut sine nomine, aut nominatim proprietario, ipsi proprietario acquirit, exemplo servi communis, qui stipulando rem alteri ex dominis, cuius res est, nihil agit, quoniam rem suam stipulando quis nihil agit; alteri stipulando, acquirit solidum. §. 5. Idem Iulianus eodem libro scripsit: *Si servo fructuarius operas eius locaverit, nihil agit; nam et si ex re mea*, inquit, *a me stipulatus sit, nihil agit, non magis, quam servus alienus, bona fide mihi serviens, idem agendo, domino quidquam acquirit. Simili modo*, ait, *ne quidem si rem meam a me fructuario conducat, me non obligavit.* Et regulariter definit: *Quod quis ab alio stipulando mihi acquirit, id a me stipulando nihil agit; nisi forte*, inquit, *nominatim domino suo stipuletur a me, vel conducat.* §. 6. Si duos fructuarios proponas, et ex alterius re servus sit stipulatus, quaeritur, utrum totum, an pro parte, qua habet usumfructum, ei quaeratur? nam et in duobus bonae fidei possessoribus hoc idem est apud Scaevolam agitatum libro secundo Quaestionum. Et ait: vulgo creditum, rationemque hoc facere, si ex re alterius stipuletur, partem ei duntaxat quaeri, partem domino; quodsi nominatim sit stipulatus, nec dubitari debere, quin adiecto nomine solidum ei quaeratur. Idemque ait: et si iussu eius stipuletur, quoniam iussum pro nomine accipimus. Idem et in fructuariis erit dicendum, ut, quo casu non totum acquiretur fructuario, proprietatis domino erit quaesitum, quoniam ex re fructuarii quaeri ei posse ostendimus. §. 7. Quod autem diximus, ex re fructuarii vel ex operis posse acquirere, utrum tunc locum habeat, quoties iure legati ususfructus sit constitutus, an et si per traditionem, vel stipulationem, vel alium quemcunque modum? videndum. Et vera est Pegasi sententia, quam et Iulianus libro sexto decimo secutus est, omnia fructuario acquiri.

XXVI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si operas suas locaverit servus fructuarius, et imperfecto tempore locationis ususfructus interierit, quod superest ad proprietarium pertinebit. Sed et si ab initio certam summam propter operas certas stipulatus fuerit, capite deminuto eo, idem dicendum est.

XXVII. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si pendentes fructus iam maturos reliquisset testator, fructuarius eos feret, si die legati cedente adhuc pendentes deprehenderit; nam exstantes fructus ad fructuarium pertinent. §. 1. Si dominus solitus fuit tabernis ad merces suas uti vel ad negotiationem, utique permittetur fructuario locare eas et ad alias merces, et illud solum observandum, ne vel abutatur usufructuarius, vel contumeliose iniuriosave utatur usufructu. §. 2. Si servi ususfructus legatus est, cuius testator quasi ministerio vacuo utebatur, si eum disciplinis vel arte instituerit usufructuarius, arte eius vel peritia utetur. §. 3. Si quid cloacarii nomine debeatur, vel si quid ob formam aquaeductus, qui per agrum transit, pendatur, ad onus fructuarii pertinebit. Sed et si quid ad collationem viae, puto hoc quoque fructuarium subiturum. Ergo et quod ob transitum exercitus confertur ex fructibus; sed et si quid municipio debetur; nam solent possessores certam partem fructuum municipio viliore pretio addicere, solent et fisco functiones praestare; haec onera ad fructuarium pertinebunt. §. 4. Si qua servitus imposita est fundo, necesse habebit fructuarius sustinere; unde et si per stipulationem servitus debeatur, idem puto dicendum. §. 5. Sed et si servus sub poena emtus sit, interdictis certis quibusdam, an, si ususfructus eius fuerit legatus, observare haec fructuarius debeat? Et puto debere eum observare, alioquin non boni viri arbitratu utitur et fruitur.

XXVIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Numismatum aureorum vel argenteorum veterum, quibus pro gemmis uti solent, ususfructus legari potest.

XXIX. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Omnium bonorum usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis aestimationem, Celsus libro trigesimo secundo Digestorum, et Iulianus libro sexagesimo primo scribunt; et est verius.

XXX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si is, qui binas aedes habeat, aliarum usumfructum legaverit, posse heredem, Marcellus scribit, alteras altius tollendo, obscurare luminibus, quoniam habitari potest, etiam obscuratis aedibus. Quod usque adeo temperandum est, ut non in totum aedes obscurentur, sed modicum lumen, quod habitantibus sufficit, habeant.

XXXI. *Idem libro X. ad Sabinum.* Ex re fructuarii etiam id intelligitur, quod ei fructuarius donaverit, concesseritve, vel ex administratione rerum eius compendii servus fecerit.

XXXII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si quis unas aedes, quas solas habet, vel fundum tradit, excipere potest id, quod personae, non praedii est, veluti usum et usumfructum. Sed et si excipiat, ut pascere sibi vel inhabitare liceat, valet exceptio, quum ex multis saltibus pastione fructus percipiatur. Et habitationis exceptione, sive temporalis, sive usque ad mortem eius, qui excepit, usus videtur exceptus.

XXXIII. *Papinianus libro XVII. Quaestionum.* Si Titio fructus, Maevio proprietas legata sit, et vivo testatore Titius decedat, nihil apud scriptum heredem relinquetur, et id Neratius quoque respondit. §. 1. Usumfructum in quibusdam casibus non partis effectum obtinere convenit. Unde si fundi vel fructus portio petatur, et absolutione secuta postea pars altera, quae accrevit, vindicetur, in lite quidem proprietatis iudicatae rei exceptionem obstare, in fructus vero non obstare, scribit Iulianus, quoniam portio fundi, velut alluvio, portioni, personae ususfructus accresceret.

XXXIV. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Quoties duobus ususfructus legatur ita, ut alternis annis utantur fruantur, si quidem ita legatus fuerit: *Titio et Maevio*, potest dici, prius Titio, deinde Maevio legatum datum. Si vero duo eiusdem nominis fuerint, et ita scriptum fuerit: *Titiis usumfructum alternis annis do lego*, nisi consenserint, uter eorum prior utatur, invicem se impedient. Quodsi Titius eo anno, quo frueretur, proprietatem accepisset, interim legatum non habebit, sed ad Maevium alternis annis ususfructus pertinebit; et si Titius proprietatem alienasset, habebit eum usumfructum, quia, et si sub conditione ususfructus mihi legatus fuerit, et interim proprietatem ab herede accepero, pendente autem conditione eandem alienavero, ad legatum admittar. §. 1. Si colono tuo usumfructum fundi legaveris, usumfructum vindicabit, et cum herede tuo aget ex conducto, et consequetur, ut neque mercedes praestet, et impensas, quas in culturam fecerat, recipiat. §. 2. Universorum bonorum, an singularum rerum ususfructus legetur, hactenus interesse puto, quod, si aedes incensae fuerint, ususfructus specialiter aedium legatus peti non potest, bonorum autem usufructu legato, areae ususfructus peti poterit, quoniam qui bonorum suorum usumfructum legat, non solum eorum, quae in specie sunt, sed et substantiae omnis usumfructum legare videtur; in substantia autem bonorum etiam area est.

XXXV. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Si ususfructus legatus est, et heres scriptus ob hoc tardius adierit, ut tardius ad legatum perveniretur, hoc quoque praestabitur, ut Sabino placuit. §. 1. Ususfructus servi mihi legatus est, isque, quum ego uti frui desiissem, liber esse iussus est, deinde ego ab herede aestimationem legati tuli. Nihilo magis eum liberum fore, Sabinus respondit; namque videri me uti frui homine, pro quo aliquam rem habeam, conditionem autem eius libertatis eandem manere,

ita ut mortis meae aut capitis deminutionis interventu liber futurus sit.

XXXVI. *Africanus libro V. Quaestionum.* Qui usumfructum areae legaverat, insulam ibi aedificavit; ea vivo eo decidit vel deusta est. Usumfructum deberi existimavit; contra autem non idem iuris esse, si insulae usufructu legato, area deinde insula facta sit. Idemque esse, et si scyphorum ususfructus legatus sit, deinde massa facta, et iterum scyphi. Licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit, non tamen illos esse, quorum ususfructus legatus sit. §. 1. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum, detracto usufructu; Titius decessit. Quaesitum est: quid mihi heredem eius praestare oporteat? Respondit: referre, qua mente ususfructus exceptus sit. Nam si quidem hoc actum est, ut in cuiuslibet persona ususfructus constitueretur, solam proprietatem heredem debiturum; sin autem id actum sit, ut promissori duntaxat ususfructus reciperetur, plenam proprietatem heredem eius debiturum. Hoc ita se habere, manifestius in causa legatorum apparere. Etenim si heres, a quo detracto usufructu proprietas legata sit, prius, quam ex testamento ageretur, decesserit, minus dubitandum, quin heres eius plenam proprietatem sit debiturus. Idemque, et si sub conditione similiter legatum sit, et pendente conditione heres decessit. §. 2. Ususfructus servi Titio legatus est, et quum per heredem staret, quo minus praestaretur, servus mortuus est. Aliud dici non posse, ait, quam in id obligatum esse heredem, quanti legatarii intersit, moram factam non esse; ut scilicet ex eo tempore in diem, in quo servus sit mortuus, ususfructus aestimetur. Cui illud quoque consequens esse, ut, si ipse Titius moriatur, similiter ex eo tempore, quo mora sit facta, in diem mortis aestimatio ususfructus heredi eius praestetur.

XXXVII. *Idem libro VII. Quaestionum.* Quaesitum est: si, quum in annos decem proximos usumfructum de te dari stipulatus essem, per te steterit, quominus dares, et quinquennium transierit, quid iuris sit? Item si Stichi decem annorum proximorum operas de te dari stipulatus sim, et similiter quinquennium praeteriit? Respondit: eius temporis usumfructum et operas recte peti, quod per te transactum est, quominus darentur.

XXXVIII. *Marcianus libro III. Institutionum.* Non utitur usufructuarius, si nec ipse utatur, nec nomine eius alius, puta qui emit, vel qui conduxit, vel cui donatus est, vel qui negotium eius gerit. Plane illud interest, quod, si vendidero usumfructum, etiamsi emtor non utatur, videor usumfructum retinere.

XXXIX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Quia qui pretio fruitur, non minus habere intelligitur, quam qui principali re utitur fruitur.

XL. *Marcianus libro III. Institutionum.* Quodsi donavero, non alias retineo, nisi ille utatur.

XLI. *Idem libro VII. Institutionum.* Statuae et imaginis usumfructum posse relinqui, magis est, quia et ipsae habent aliquam utilitatem, si quo loco opportuno ponantur. §. 1. Licet praedia quaedam talia sint, ut magis in ea impendamus, quam de illis acquiramus, tamen ususfructus eorum relinqui potest.

XLII. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Si alii usus, alii fructus eiusdem rei legetur, id percipiet fructuarius, quod usuario supererit; nec minus et ipse fruendi causa et usum habebit. §. 1. Rerum an aestimationis ususfructus tibi legetur, interest. Nam si quidem rerum legetur, deducto eo, quod praeterea tibi legatum est, ex reliquis bonis usumfructum feres. Sin autem aestimationis ususfructus legatus est, id quoque aestimabitur, quod praeterea tibi legatum est. Nam saepius idem legando non ampliat testator legatum; re autem legata, etiam aestimationem eius legando ampliare legatum possumus.

XLIII. *Ulpianus libro VII. Regularum.* Etiam partis bonorum ususfructus legari potest. Si tamen non sit specialiter facta partis mentio, dimidia pars bonorum continetur.

XLIV. *Neratius libro III. Membranarum.* Usufructuarius novum tectorium parietibus, qui rudes fuissent, imponere non potest, quia, tametsi meliorem, excolendo aedificium, domini causam facturus esset, non tamen id iure suo facere potest, aliudque est tueri, quod accepisset, aliud novum facere.

XLV. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Sicut impendia cibariorum in servum, cuius ususfructus ad aliquem pertinet, ita et valetudinis impendia ad eum respicere, natura manifestum est.

XLVI. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Si extraneo scripto herede, et emancipato filio praeterito, matri defuncti deducto usufructu proprietas legata sit, petita contra tabulas bonorum possessione plena proprietas, pietatis respectu, matri praestanda est. §. 1. Si testator iusserit, ut heres reficeret insulam, cuius usumfructum legavit, potest fructuarius ex testamento agere, ut heres reficiat.

XLVII. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Quodsi heres hoc non fecisset, et ob id fructuarius frui non potuisset, heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti fructuarii interfuisset, non cessasse heredem, licet ususfructus morte eius interiisset.

XLVIII. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Si absente fructuario heres, quasi negotium eius gerens, reficiat, negotiorum gestorum actionem adversus fructuarium habet, tametsi sibi in futurum heres prospiceret. Sed si paratus sit recedere ab usufructu fructuarius, non est cogendus reficere, sed actione negotiorum gestorum liberatur. §. 1. Silvam caeduam, etiamsi intempestive caesa sit, in fructu esse constat, sicut olea immature lecta, item foenum immature caesum in fructu est.

XLIX. *Pomponius libro VII. ad Plautium.* Si mihi et tibi a Sempronio et Mucio heredibus ususfructus legatus sit, ego in partem Sempronii quadrantem, in partem Mucii alterum quadrantem habebo, tu item in utriusque parte eorum quadrantes habebis.

L. *Paulus libro III. ad Vitellium.* Titius Maevio fundum Tusculanum reliquit, eiusque fidei commisit, ut eiusdem fundi partis dimidiae usumfructum Titiae praestaret. Maevius villam vetustate corruptam, necessariam cogendis et conservandis fructibus, aedificavit. Quaesitum est: an sumtus partem pro portione ususfructus Titia agnoscere debeat? Respondit Scaevola: si prius, quam ususfructus praestaretur, necessario aedificasset, non aliter cogendum restituere, quam eius sumtus ratio haberetur.

LI. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Titio, *quum morietur*, ususfructus inutiliter legari intelligitur, in id tempus videlicet collatus, quo a persona discedere incipit.

LII. *Idem libro IX. Regularum.* Usufructu relicto, si tributa eius rei praestentur, ea usufructuarium praestare debere, dubium non est, nisi specialiter nomine fideicommissi testatori placuisse probetur, haec quoque ab herede dari.

LIII. *Iavolenus libro II. Epistolarum.* Si cui insulae ususfructus legatus est, quamdiu quaelibet portio eius insulae remanet, totius soli usumfructum retinet.

LIV. *Idem libro III. Epistolarum.* Sub conditione ususfructus fundi a te herede Titio legatus est; tu fundum mihi vendidisti, et tradidisti detracto usufructu. Quaero: si non exstiterit conditio, aut exstiterit, et interierit ususfructus, ad quem pertineat? Respondi: Intelligo, te de usufructu quaerere, qui legatus est. Itaque si conditio eius legati exstiterit, dubium non est, quin ad legatarium is ususfructus pertineat, et si aliquo casu ab eo amissus fuerit, ad proprietatem fundi revertatur. Quodsi conditio non exstiterit, ususfructus ad heredem pertinebit, ita ut in eius persona omnia eadem serventur, quae ad amittendum usumfructum pertinent et servari solent. Ceterum in eiusmodi venditione spectandum id erit, quod inter ementem vendentemque convenerit, ut, si apparuerit legati causa eum usumfructum exceptum esse, etiamsi conditio non exstiterit, restitui a venditore emtori debeat.

LV. *Pomponius libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Si infantis ususfructus tantummodo legatus sit, etiamsi nullus interim sit, quum tamen infantis aetatem excesserit, esse incipit.

LVI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* An ususfructus nomine actio municipibus dari debeat? quaesitum est. Periculum enim esse videbatur, ne perpetuus fieret, quia neque morte, nec facile capitis deminutione periturus est; qua ratione proprietas inutilis esset futura, semper abscedente usufructu. Sed tamen placuit, dandam esse actionem. Unde sequens dubitatio est: quousque tuendi essent in eo usufructu municipes? Et placuit, cen-

tum annos tuendos esse municipes, quia is finis vitae longaevi hominis est.

LVII. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Dominus fructuario praedium, quod ei per usumfructum serviebat, legavit, idque praedium aliquamdiu possessum legatarius restituere filio, qui causam inofficiosi testamenti recte pertulerat, coactus est. Mansisse fructus ius integrum ex postfacto apparuit. §. 1. Per fideicommissum fructu praediorum ob alimenta libertis relicto, partium emolumentum ex persona vita decedentium ad dominum proprietatis recurrit.

LVIII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Defuncta fructuaria mense Decembri, iam omnibus fructibus, qui in his agris nascerentur, mense Octobri per colonos sublatis, quaesitum est: utrum pensio heredi fructuariae solvi deberet? quamvis fructuaria ante Kalendas Martias, quibus pensiones inferri debebant, decesserit, an dividi debeat inter heredem fructuariae, et rempublicam, cui proprietas legata est? Respondi: rempublicam quidem cum colono nullam actionem habere, fructuariae vero heredem sua die secundum ea, quae proponerentur, integram pensionem percepturum. §. 1. *Sempronio do lego ex redactu fructuum oleris et porrinae, quae habeo in agro farrario, partem sextam.* Quaeritur: an his verbis ususfructus legatus videatur? Respondi: non usumfructum, sed ex eo, quod redactum esset, partem legatam. Item quaesitum est: si ususfructus non esset, an quotannis partem sextam redactam legaverit? Respondi: quotannis videri relictum, nisi contrarium specialiter ab herede probetur.

LIX. *Paulus libro III. Sententiarum.* Arbores vi tempestatis, non culpa fructuarii eversas, ab eo substitui non placet. §. 1. Quidquid in fundo nascitur, vel quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet; pensiones quoque iam antea locatorum agrorum, si ipsae quoque specialiter comprehensae sint. Sed et ad exemplum venditionis, nisi fuerint specialiter exceptae, potest usufructuarius conductorem repellere. §. 2. Caesae arundinis vel pali compendium, si in eo quoque fundi vectigal esse consuevit, ad fructuarium pertinet.

LX. *Idem libro V. Sententiarum.* Cuiuscunque fundi usufructuarius prohibitus aut deiectus de restitutione omnium rerum simul occupatarum aget; sed et si medio tempore alio casu intereiderit ususfructus, aeque de perceptis antea fructibus utilis actio tribuitur. §. 1. Si fundus, cuius ususfructus petitur, non a domino possideatur, actio redditur. Et ideo si de fundi proprietate inter duos quaestio sit, fructuarius nihilominus in possessione esse debet, satisque ei a possessore cavendum est, quod non sit prohibiturus frui eum, cui ususfructus relictus est, quamdiu de iure suo probetur. Sed si ipsi usufructuario quaestio moveatur, interim ususfructus eius differtur; sed caveri debet de restituendo eo, quod ex his fructibus percepturus est, vel si satis non detur, ipse frui permittitur.

LXI. *Neratius libro II. Responsorum.* Usufructuarius novum rivum parietibus non potest imponere. Aedificium inchoatum fructuarium consummare non posse placet, etiamsi eo loco aliter uti non possit; sed nec eius quidem usumfructum esse, nisi in constituendo vel legando usufructu hoc specialiter adiectum sit, ut utrumque ei liceat.

LXII. *Tryphoninus libro VII. Disputationum.* Usufructuarium venari in saltibus vel montibus possessionis, probe dicitur; nec aprum aut cervum, quem ceperit, proprium domini capit, sed fructus aut iure civili, aut gentium suos facit. §. 1. Si vivariis inclusae ferae in ea possessione custodiebantur, quando ususfructus coepit, non exercere eas fructuarius potest, non occidere. Alias, si quas initio incluserit operis suis, vel post si metipsae inciderint delapsaeve fuerint; hae fructuarii iuris sunt. Commodissime tamen, ne per singula animalia facultatis fructuarii, propter discretionem difficilem, ius incertum sit, sufficit, eundem numerum per singula quaeque genera ferarum finito usufructu domino proprietatis assignare, qui fuit coepti ususfructus tempore.

LXIII. *Paulus libro singulari de Iure singulari.* Quod nostrum non est, transferemus ad alios; veluti is, qui fundum habet, quanquam usumfructum non habeat, tamen usumfructum cedere potest.

LXIV. *Ulpianus libro LI. ad Edictum.* Cum fructuarius paratus est usumfructum derelinquere, non est cogendus domum reficere, in quibus casibus et usufructuario hoc onus incumbit. Sed et post acceptum contra eum iudicium, parato fructuario derelinquere usumfructum, dicendum est, absolvi eum debere a iudice.

LXV. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Sed quum fructuarius debeat, quod suo suorumque facto deterius factum sit, reficere, non est absolvendus, licet usumfructum derelinquere paratus sit. Debet enim omne, quod diligens paterfamilias in sua domo facit, et ipse facere. §. 1. Non magis heres reficere debet, quod vetustate iam deterius factum reliquisset testator, quam si proprietatem alicui testator legasset.

LXVI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Cum usufructuario non solum legis Aquiliae actio competere potest, sed et servi corrupti et iniuriarum, si servum torquendo deteriorem fecerit.

LXVII. *Iulianus libro I. ex Minicio.* Cui ususfructus legatus est, etiam invito herede eum extraneo vendere potest.

LXVIII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Vetus fuit quaestio: an partus ad fructuarium pertineret? Sed Bruti sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere. Neque enim in fructu hominis homo esse potest; hac ratione nec usumfructum in eo fructuarius habebit. Quid tamen, si fuerit etiam partus ususfructus relictus? an habeat in eo usumfructum? Et quum possit partus legari, poterit et ususfructus eius. §. 1. Fetus tamen pecorum Sabinus et Cassius opinati sunt ad fructuarium pertinere. §. 2. Plane si gregis vel armenti sit ususfructus legatus, debebit ex natis gregem supplere, id est in locum capitum defunctorum,

LXIX. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Vel inutilium alia submittere, ut post substituta fiant propria fructuarii, ne lucro ea res cedat domino. Et sicut substituta statim domini fiunt, ita priora quoque ex natura fructus desinunt eius esse. Nam alioquin quod nascitur fructuarii est, et cum substituit, desinit eius esse.

LXX. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Quid ergo, si non faciat, nec suppleat? Teneri eum proprietario, Caius Cassius scribit libro decimo Iuris civilis. §. 1. Interim tamen, quamdiu submittantur et suppleantur capita, quae demortua sunt, cuius sit fetus? quaeritur. Et Iulianus libro tricesimo quinto Digestorum scribit: pendere eorum dominium, ut, si submittantur, sint proprietarii, si non submittantur, fructuarii. Quae sententia vera est. §. 2. Secundum quae, si decesserit fetus, periculo erit fructuarii, non proprietarii, et necesse habebit alios fetus submittere. Unde Caius Cassius libro octavo scribit: carnem fetus demortui ad fructuarium pertinere. §. 3. Sed quod dicitur, debere eum submittere, toties verum est, quoties gregis, vel armenti, vel equitii, id est universitatis, ususfructus legatus est; ceterum si singulorum capitum, nihil supplebit. §. 4. Item si forte eo tempore, quo fetus editi sunt, nihil fuit, quod submitti deberet, nunc et post editionem, utrum ex his, quae edentur, submittere debebit, an ex his, quae edita sunt? videndum est. Puto autem verius, ea, quae pleno grege edita sunt, ad fructuarium pertinere, sed posteriorem gregis casum nocere debere fructuario. §. 5. Submittere autem facti est; et Iulianus proprie dicit, dispertire, et dividere, et divisionem quandam facere, quod dominium erit submissorum proprietarii.

LXXI. *Marcellus libro XVII. Digestorum.* Si in area, cuius ususfructus alienus esset, quis aedificasset intra tempus, quo ususfructus periit, superficie sublata restitui usumfructum, veteres responderunt.

LXXII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Si dominus nudae proprietatis usumfructum legaverit, verum est, quod Maecianus scripsit libro tertio Quaestionum de fideicommissis, valere legatum, et si forte in vita testatoris vel ante aditam hereditatem proprietati fructus accesserit, ad legatarium pertinere. Plus admittit Maecianus: etiamsi post aditam hereditatem accessisset ususfructus, utiliter diem cedere, et ad legatarium pertinere.

LXXIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si areae ususfructus legatus sit mihi, posse me casam ibi aedificare, custodiae causa earum rerum, quae in area sunt.

LXXIV. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Si Sticho servo tuo, et Pamphilo meo legatus fuerit usum-

fructus, tale est legatum, quale si mihi et tibi legatus esset; et ideo dubium non est, quin aequaliter ad nos pertineat.

TIT. II.
DE USUFRUCTU ACCRESCENDO.

I. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Quoties ususfructus legatus est, ita inter fructuarios est ius accrescendi, si coniunctim sit ususfructus relictus; ceterum si separatim unicuique partis rei ususfructus sit relictus, sine dubio ius accrescendi cessat. §. 1. Denique apud Iulianum libro trigesimo quinto Digestorum quaeritur: si communi servo ususfructus sit relictus, et utrique domino acquisitus, an altero repudiante vel amittente usumfructum, alter totum habeat? Et putat ad alterum pertinere; et licet dominis ususfructus non aequis partibus, sed pro dominicis acquiratur, tamen persona eius, non dominorum, inspecta, ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere. §. 2. Idem ait; et si communi servo, et separatim Titio, ususfructus legatus sit, amissum ab altero ex sociis usumfructum non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum coniunctum. Quae sententia vera est; nam quamdiu vel unus utitur, potest dici, usumfructum in suo statu esse. Idem est, si duobus coniunctim, et alteri separatim ususfructus esset relictus. §. 3. Interdum tamen, etsi non sint coniuncti, tamen ususfructus legatus alteri accrescit, utputa si mihi fundi ususfructus separatim totius, et tibi similiter fuerit relictus. Nam, ut et Celsus libro octavo decimo Digestorum, et Iulianus libro trigesimo quinto scribit, concursu partes habemus. Quod et in proprietate contingeret; nam altero repudiante, alter totum fundum haberet. Sed in usufructu hoc plus est, quia et constitutus, et postea amissus nihilominus ius accrescendi admittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, et, ut Celsus et Iulianus eleganter aiunt, ususfructus quotidie constituitur et legatur, non, ut proprietas, eo solo tempore, quo vindicatur. Quum primum itaque non inveniet alter eum, qui sibi concurrat, solus utetur in totum, nec refert, coniunctim an separatim relinquatur. §. 4. Idem Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum scripsit: si duobus heredibus institutis deducto usufructu proprietas legetur, ius accrescendi heredes non habere; nam videri usumfructum constitutum, non per concursum divisum.

II. *Africanus libro V. Quaestionum.* Ideoque amissa pars ususfructus ad legatarium eundemque proprietarium redibit.

III. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Idem Neratius putat, cessare ius accrescendi, libro primo Responsorum. Cui sententiae congruit ratio Celsi, dicentis: toties ius accrescendi esse, quoties in duobus, qui in solidum habuerunt, concursu divisus est. §. 1. Unde Celsus libro octavo decimo scribit: si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem tradiderint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire; sed non ad totum, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere, quam ipse tradiderit. Ad eam enim partem redire debet, a qua initio divisus est. §. 2. Non solum autem si duobus ususfructus legetur, est ius accrescendi, verum et si alteri ususfructus, alteri fundus legatus sit; nam amittente usumfructum altero, cui erat legatus, magis iure accrescendi ad alterum pertinet, quam redit ad proprietatem. Nec novum; nam et si duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius accrescendi non perit, neque ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo, et ipse, quibus modis amitteret ante consolidationem, iisdem et nunc amittit. Et ita et Neratio et Aristoni videtur, et Pomponius probat.

IV. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Si tibi proprietas fundi legata fuerit, mihi autem, et Maevio, et tibi eiusdem fundi ususfructus, habebimus ego et Maevius trientes in usufructu, et unus triens proprietati miscebitur. Sive autem ego, sive Maevius capite minuti fuerimus, triens inter te et alterutrum nostrum dividetur, ita ut semissem in usufructu habeat is, qui ex nobis capite minutus non fuerit, ad te proprietas cum parte dimidia ususfructus pertineat.

V. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Et si tradideris alicui proprietatem deducto usufructu, nihilominus putat Iulianus accrescere, nec videri novum, tibi acquiri usumfructum.

VI. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Idem, et si apud unum ex tribus fructuariis consolidatus sit ususfructus. §. 1. Sed si cui proprietas deducto usufructu legata sit, et mihi pars ususfructus, videndum erit, an inter me et heredem ius accrescendi versetur? Et verum est, ut quisquis amiserit, ad proprietatem reverti. §. 2. Si mihi ususfructus fundi pure, tibi sub conditione legatus sit, potest dici, totius fundi usumfructum ad me interim pertinere, et, si capite minutus fuero, totum amittere, sed si exstiterit conditio, totum usumfructum ad te pertinere, si forte capite deminutus sim; ceterum cum in meo statu maneo, communicandum usumfructum.

VII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si quis Attio et heredibus suis usumfructum legaverit, dimidiam Attius, dimidiam heredes habebunt. Quodsi ita scriptum sit: *Attio et Seio cum heredibus meis*, tres partes fient, ut unam habeant heredes, alteram Attius, tertiam Seius. Nec enim interest, ita legetur: illi et illi cum Maevio, an ita: illi et illi et Maevio.

VIII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Si mulieri cum liberis suis ususfructus legetur, amissis liberis ea usumfructum habet; sed et matre mortua liberi eius nihilominus usumfructum habent iure accrescendi. Nam et Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum ait: idem intelligendum in eo, qui solos liberos heredes scripserit, licet non ut legatarios eos nominaverit, sed ut ostenderet, magis velle se matrem ita frui, ut liberos secum habeat fruentes. Sed et Pomponius quaerit: quid, si mixti fuerint liberi et extranei heredes? Et ait: filios legatarios esse intelligendos. Et per contrarium, si noluerit eos liberos simul cum matre frui, debere dici, matrem legatariam esse intelligendam, et per omnia similem esse et in hoc casu iuris eventum.

IX. *Africanus libro V. Quaestionum.* Si proprietas fundi duobus, ususfructus uni legatus sit, non trientes in usufructu habent, sed semissem duo, semissem fructuarius. Item contra, si duo fructuarii, et unus fundi legatarius sit.

X. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Interdum pars ususfructus et non habenti partem suam, sed amittenti accrescit. Nam si ususfructus duobus fuerit legatus, et alter lite contestata amiserit usumfructum, mox et collegatarius, qui litem contestatus non erat, usumfructum amisit, partem dimidiam duntaxat, quam amisit, qui litem contestatus est adversus eum, qui se liti obtulit, a possessore consequitur. Pars enim collegatarii ipsi accrescit, non domino proprietatis; ususfructus enim personae accrescit, etsi fuerit amissus.

XI. *Papinianus libro II. Definitionum.* Cum singulis ab heredibus singulis eiusdem rei fructus legatur, fructuarii separati videntur non minus, quam si aequis portionibus duobus eiusdem rei fructus legatus fuisset. Unde fit, ut inter eos ius accrescendi non sit,

XII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Quum alius ab alio herede usumfructum vindicat.

TIT. III.
QUANDO DIES USUSFRUCTUS LEGATI CEDAT.

I. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Quanquam ususfructus ex fruendo consistit, id est facto aliquo eius, qui fruitur et utitur, tamen semel cedit dies. Aliter atque si cui in menses, vel in dies, vel in annos singulos quid legetur; tunc enim per dies singulos, vel menses, vel annos dies legati cedit. Unde quaeri potest: si ususfructus cui per dies singulos legetur, vel in annos singulos, an semel cedat? Et puto, non cedere simul, sed per tempora adiecta, ut plura legata sint. Et ita libro quarto Digestorum Marcellus probat in eo, cui alternis diebus ususfructus legatus est. §. 1. Et ideo, si is fructus legatus sit, qui quotidie percipi non potest, non erit inutile legatum; sed dies hi habebunt legatum, quibus frui poterit. §. 2. Dies autem ususfructus, item usus, non prius cedit, quam hereditas adeatur; tunc enim constituitur ususfructus, quum quis iam frui potest. Hac ratione et si servo hereditario ususfructus legetur, Iulianus scribit, quamvis cetera legata hereditati acquirantur, in usufructu tamen personam domini exspectari, qui uti et frui possit. §. 3. Item si ex die ususfructus

fructus legetur, dies eius nondum cedet, nisi quum dies venit; posse enim usumfructum ex die legari, et in diem, constat. §. 4. Non solum autem ususfructus ante aditam hereditatem dies non cedit, sed nec actio de usufructu. Idemque, et si ex die fuerit legatus ususfructus. Denique Scaevola ait: agentem ante diem ususfructus nihil facere; quamvis alias, qui ante diem agit, male agit.

TIT. IV.
QUIBUS MODIS USUSFRUCTUS VEL USUS AMITTITUR.

I. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Non solum usumfructum amitti capitis deminutione constat, sed et actionem de usufructu; et parvi refert, utrum iure sit constitutus ususfructus, an vero tuitione Praetoria. Proinde traditus quoque ususfructus, item in fundo vectigali vel superficie non iure constitutus, capitis deminutione amittitur. §. 1. Sed ita demum amittitur capitis deminutione ususfructus, si iam constitutus est; ceterum si ante aditam hereditatem, aut ante diem cedentem quis capite minutus sit, constat non amitti. §. 2. Si tibi fundus ex die legatus est, et usumfructum mihi rogatus es restituere, videndum erit, si capite minutus fuero intra diem legato tuo insertum, ne forte salvus sit mihi ususfructus, quasi ante diem cedentem capitis deminutio intervenerit. Quod benigne dici poterit. §. 3. Usque adeo autem capitis deminutio eum demum usumfructum perimit, qui iam constitutus est, ut, si in singulos annos, vel menses, vel dies legatus sit, is demum amittatur, qui iam processit. Et si forte in annos singulos legatus est, illius duntaxat anni ususfructus amittetur, et si in menses, eius mensis, si in dies, eius diei.

II. *Papinianus libro XVII. Quaestionum.* Si duobus separatim alternis annis ususfructus relinquatur, continuis annis proprietas nuda est, quum, si legatarium unum substituas, cui alternis annis legatus sit ususfructus, plena sit apud heredem proprietas eo tempore, quo ius fruendi legatario non est. Quodsi ex duobus illis alter decedat, per vices temporum plena proprietas erit. Neque enim accrescere alteri quidquam potest, quoniam per propria quisque tempora, non concurrente altero, fructus integros habuit. §. 1. Si non mors, sed capitis deminutio intercesserit, quia plura legata sunt, illius anni tantum, si modo ius fruendi habuit, fructus amissus erit. Quod et in uno legatario, qui fructum in singulos annos accepit, defendendum est, ut commemoratio temporum repetitionis potestatem habeat. §. 2. Cum singulis fructus alternis annis legatur, si consentiant in eundem annum, impediuntur, quod non id actum videtur, ut concurrant. Multum etenim refert, duobus simul alternis annis legetur, (quod sane ultra primum annum procedere non poterit, non magis, quam si uni legatus ita fuisset) an singulis alternis annis. Nam si concurrere volent, aut impedient se invicem propter voluntatem, aut, si ea non refragabitur, singulorum annorum fructus vacabit.

III. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Sicut in annos singulos ususfructus legari potest, ita et capitis deminutione amissus legari potest, ut adiiciatur: *quotiesque capite minutus erit, ei do lego*, vel sic: *quoties amissus erit*, et tunc si capitis deminutione amittatur, repetitus videbitur. Unde tractatum est: si cui quamdiu vivat ususfructus legatus sit, an videatur repetitus, quoties amissus est? Quod et Maecianus tentat; et puto repetitum videri. Quare si usque ad tempus sit legatus, utputa usque ad decennium, idem erit dicendum. §. 1. Haec autem repetitio, quae fit post amissum capitis deminutione usumfructum, quaeritur, an et ius accrescendi secum salvum habeat? utputa Titio et Maevio ususfructus legatus est, et si Titius capite minutus esset, eidem usumfructum legavit. Quaesitum est: si Titius ex repetitione usumfructum haberet, an inter eos ius accrescendi salvum esset? Et Papinianus libro septimo decimo Quaestionum scribit: salvum esse, perinde ac si alius esset Titio in usufructu substitutus; hos enim, tametsi non verbis, re tamen coniunctos videri. §. 2. Idem Papinianus quaerit: si Titio et Maevio usufructu legato, in repetitione ususfructus non totum, sed partem Titio legasset, an viderentur coniuncti? Et ait: si quidem Titius amiserit, totum socio accrescere; quodsi Maevius amisisset, non totum accrescere, sed partem ad eum, partem ad proprietatem redire. Quae sententia habet rationem. Neque enim potest dici, eo momento, quo quis amittit usumfrustum et resumit, etiam ipsi quidquam ex usufructu accrescere; placet enim nobis, ei, qui amittit usumfructum, ex eo, quod amittit, nihil accrescere. §. 3. Morte quoque amitti usumfructum, non recipit dubitationem, quum ius fruendi morte exstinguatur, sicuti si quid aliud personae cohaeret.

IV. *Marcianus libro III. Institutionum.* Si legatum usumfructum legatarius alii restituere rogatus est, id agere Praetor debet, ut ex fideicommissarii persona magis, quam ex legatarii, pereat ususfructus.

V. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Repeti potest legatus ususfructus amissus qualicunque ratione, dummodo non morte, nisi forte heredibus eius eum legaverit. §. 1. Si quis usumfructum solum servi alienaverit, per quem ususfructus ei acquisitus est, dubium non est, quin ususfructus per eum acquisitus retineatur. §. 2. Rei mutatione interire usumfructum, placet; veluti ususfructus mihi aedium legatus est, aedes corruerunt, vel exustae sunt; sine dubio exstinguitur ususfructus. An et areae? Certissimum est, exustis aedibus nec areae, nec caementorum usumfructum deberi; et ita ait Iulianus. §. 3. Si areae sit ususfructus legatus, et in ea aedificium sit positum, rem mutari, et usumfructum exstingui, constat. Plane si proprietarius hoc fecit, ex testamento vel de dolo tenebitur;

VI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Sed et interdictum quod vi aut clam usufructuario competit,

VII. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Nisi sublato aedificio usumfructum areae mihi cesserit, tempore scilicet, quo ususfructus periit, transacto.

VIII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Fundi usufructu legato, si villa diruta sit, ususfructus non exstinguitur, quia villa fundi accessio est, non magis, quam si arbores deciderint.

IX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Sed et eo quoque solo, in quo fuit villa, uti frui potero.

X. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Quid tamen, si fundus villae fuit accessio? videamus, ne etiam fundi ususfructus exstinguatur? Et idem dicendum est, ut non exstinguatur. §. 1. Non tantum si aedes ad aream redactae sint, ususfructus exstinguitur, verumetiam si demolitis aedibus testator alias novas restituerit. Plane si per partes reficiat, licet omnis nova facta sit, aliud erit nobis dicendum. §. 2. Agri vel loci usufructu legato, si fuerit inundatus, ut stagnum iam sit aut palus, proeul dubio exstinguetur. §. 3. Sed et si stagni ususfructus legetur, et exaruerit sic, ut ager sit factus, mutata re ususfructus exstinguitur. §. 4. Non tamen, si arvi ususfructus legetur, et ibi vineae sint positae, vel contra, puto exstingui. Certe silvae usufructu legato, si silva caesa illic sationes fuerint factae, sine dubio ususfructus exstinguitur. §. 5. Si massae ususfructus legetur, et ex ea vasa sint facta, vel contra, Cassius apud Urseium scribit, interire usumfructum; quam sententiam puto veram. §. 6. Proinde et ornamentum dissolutum aut transfiguratum exstinguit usumfructum. §. 7. In navis quoque usufructu, Sabinus scribit, si quidem per partes refecta sit, usumfructum non interire; si autem dissoluta sit, licet iisdem tabulis, nulla praeterea adiecta, restaurata sit, usumfructum exstinctum. Quam sententiam puto veriorem. Nam et si domus diruta fuerit, et ex iisdem caementis tignisque restituta, ususfructus exstinguitur. §. 8. Quadrigae usufructu legato, si unus ex equis decesserit, an exstinguatur ususfructus? quaeritur. Ego puto, multum interesse, equorum an quadrigae ususfructus sit legatus; nam si equorum, supererit in residuis, si quadrigae, non remanebit, quoniam quadriga esse desiit.

XI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Nisi alius ante diem legati cedentem substitutus sit.

XII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Si cui balinei ususfructus legatus sit, et testator habitationem ex hoc fecerit, vel si tabernae, et diaetam fecerit, dicendum est, usumfructum exstinctum. §. 1. Proinde et si histrionis reliquerit usumfructum, et eum ad aliud ministerium transtulerit, exstinctum esse usumfructum, dicendum erit.

XIII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si usufructuarius messem fecit, et decessit, stipulam, quae demessa iacet, heredis eius esse, Labeo ait, spicam autem, quae terra teneatur, domini fundi esse, fructumque percipi spica aut

foeno caeso, aut uva ademta, aut excussa olea, quamvis nondum tritum frumentum, aut oleum factum, vel vindemia coacta sit. Sed ut verum est, quod de olea excussa scripsit, ita aliter observandum de ea olea, quae per se deciderit. Iulianus ait: fructuarii fructus tunc fieri, quum eos perceperit, bonae fidei autem possessoris, mox quam a solo separati sint.

XIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Excepta capitis deminutione vel morte, reliquae causae vel pro parte interitum ususfructus recipiunt.

XV. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Interdum proprietarius ad libertatem perducet, si forte ususfructus fuerit tamdiu legatus, quamdiu manumittatur: nam incipiente proprietario manumittere, exstinguetur ususfructus.

XVI. *Idem libro V. Disputationum.* Si sub conditione mihi legatus sit ususfructus, medioque tempore sit penes heredem, potest heres usumfructum alii legare. Quae res facit, ut, si conditio exstiterit mei legati, ususfructus ab herede relictus finiatur. Quodsi ego usumfructum amisero, non revertetur ad legatarium, cui ab herede pure legatus fuerat, quia ex diversis testamentis ius coniunctionis non contingit.

XVII. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Si tibi fundi ususfructus pure, proprietas autem sub conditione Titio legata fuerit, et pendente conditione dominium proprietatis acquisieris, deinde conditio exstiterit, pleno iure fundum Titius habebit. Neque interest, quod detracto usufructu proprietas legata sit; dum enim proprietatem acquiris, ius omne legati ususfructus amisisti.

XVIII. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si servo hereditario ante aditam hereditatem legatus ususfructus fuisset, magis placet, adita hereditate eum usumfructum ad te transire, nec interire quasi mutato dominio, quia nec dies ante cesserit, quam tu heres exstiteris.

XIX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Neque ususfructus, neque iter actusve dominii mutatione amittitur.

XX. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Is, qui usumfructum habet, si tantum utatur, quia existimet, se usum tantum habere, an usumfructum retineat? Et si quidem sciens, se usumfructum habere, tantum uti velit, nihilominus et frui videtur, si vero ignoret, puto eum amittere fructum; non enim ex eo, quod habet, utitur, sed ex eo, quod putavit se habere.

XXI. *Modestinus libro III. Differentiarum.* Si ususfructus civitati legetur, et aratrum in ea inducatur, civitas esse desinit, ut passa est Carthago, ideoque quasi morte desinit habere usumfructum.

XXII. *Pomponius libro VI. ad Quintum Mucium.* Si mulieri usus domus legatus sit, et illa trans mare profecta sit, et constituto tempore ad amittendum usum abfuerit, maritus vero domo usus fuerit, retinetur nihilo minus usus, quemadmodum si familiam suam in domo reliquisset, dum peregrinaretur. Et hoc magis dicendum est, si uxorem in domo reliquerit maritus, quum ipsi marito usus domus legatus sit.

XXIII. *Idem libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Si ager, cuius ususfructus noster sit, flumine vel mari inundatus fuerit, amittitur ususfructus, quum etiam ipsa proprietas eo casu amittatur, ac ne piscando quidem retinere poterimus usumfructum. Sed quemadmodum, si eodem impetu discesserit aqua, quo venit, restituitur proprietas, ita et usumfructum restituendum, dicendum est.

XXIV. *Iavolenus libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Quum usumfructum horti haberem, flumen hortum occupavit, deinde ab eo recessit. Ius quoque ususfructus restitutum esse, Labeoni videtur, quia id solum perpetuo eiusdem iuris mansisset. Sed ita id verum puto, si flumen inundatione hortum occupavit; nam si alveo mutato inde manare coeperit, amitti usumfructum existimo, quum is locus alvei publicus esse coeperit, neque in pristinum statum restitui possit. §. 1. Idem iuris in itinere et actu custodiendum esse, ait Labeo. De quibus rebus ego idem, quod in usufructu, sentio. §. 2. Labeo ait: *Nec si summa terra sublata ex fundo meo, et alia regesta esset, idcirco meum solum esse desinit, non magis, quam stercorato agro.*

XXV. *Pomponius libro XI. ex variis Lectionibus.* Placet vel certae partis, vel pro indiviso usumfructum non utendo amitti.

XXVI. *Paulus libro I. ad Neratium.* Si ager ab hostibus occupatus, servusve captus liberatus fuerit, iure postliminii restituetur ususfructus.

XXVII. *Idem libro I. Manualium.* Si servus, in quo ususfructus alienus est, noxae dedatur a domino proprietatis usufructuario, liberabitur, confusa servitute proprietatis comparatione.

XXVIII. *Idem libro XIII. ad Plautium.* Si ususfructus alternis annis legetur, constat, non posse non utendo eum amitti, quia plura sunt legata.

XXIX. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Pomponius quaerit: *Si fundum a me proprietarius conduxerit, eumque fundum vendiderit Seio non deducto usufructu, an usumfructum per emtorem retineam?* Et ait: licet proprietarius mihi pensionem solverit, tamen usumfructum amitti, quia non meo nomine, sed suo, fruitus est emtor; teneri plane mihi ex locato proprietarium, quanti mea interfuit, id factum non esse. Quanquam si a me conductum usumfructum quis alii locaverit, retinetur ususfructus, sed si proprietarius eum locasset suo nomine, dicendum amitti; non enim meo nomine fruitur colonus. §. 1. Sed si emtum a me usumfructum proprietarius vendidisset, an amitterem usumfructum? quaerendum est. Et puto amitti, quoniam et hic non ut a me emto fruitur fundi emtor. §. 2. Idem Pomponius quaerit: si legatum mihi usumfructum rogatus sim tibi restituere, an pro te frui videar, nec amittatur ususfructus? Et ait: dubitare se de hac quaestione. Sed est verius, quod Marcellus notat, nihil hanc rem fideicommissario nocere; suo enim nomine utilem actionem eum habiturum.

XXX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Caro et corium mortui pecoris in fructu non est, quia mortuo eo ususfructus exstinguitur.

XXXI. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Cum gregis ususfructus legatus est, et usque eo numerus pervenit gregis, ut grex non intelligatur, perit ususfructus.

TIT. V.

DE USUFRUCTU EARUM RERUM, QUAE USU CONSUMUNTUR VEL MINUUNTUR.

I. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Senatus censuit, ut omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret, ususfructus legari possit. Quo senatusconsulto inductum videtur, ut et earum rerum, quae usu tolluntur vel minuuntur, possit ususfructus legari.

II. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Sed de pecunia recte caveri oportet his, a quibus eius pecuniae ususfructus legatus erit. §. 1. Quo senatusconsulto non id effectum est, ut pecuniae ususfructus proprius esset, (nec enim naturalis ratio auctoritate senatus commutari potuit) sed remedio introducto coepit quasi ususfructus haberi.

III. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Post quod omnium rerum ususfructus legari poterit. An et nominum? Nerva negavit; sed est verius, quod Cassius et Proculus existimant, posse legari. Idem tamen Nerva: ipsi quoque debitori posse usumfructum legari, scribit, et remittendas ei usuras.

IV. *Paulus libro I. ad Neratium.* Ergo cautio etiam ab hoc exigenda erit.

V. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Hoc senatusconsultum non solum ad eum pertinet, qui pecuniae usumfructum, vel ceterarum rerum, quas habuit, legavit, verum et si fuerint alienae. §. 1. Si pecuniae sit ususfructus legatus, vel aliarum rerum, quae in abusu consistunt, nec cautio interveniat, videndum est, finito usufructu an pecunia, quae data sit, vel ceterae res, quae in absumtione sunt, condici possint? Et si quidem adhuc constante usufructu cautionem quis velit condicere, dici potest, omissam cautionem posse condici incerti condictione; sed finito usufructu ipsam quantitatem Sabinus putat posse condici. Quam sententiam et Celsus libro octavo decimo Digestorum probat, et mihi non inarguta videtur. §. 2. Quae in usufructu pecuniae diximus, vel ceterarum rerum, quae sunt in abusu, eadem et in usu dicenda sunt. Nam idem continere usum pecuniae et usumfructum, et Iulianus scribit, et Pomponius libro octavo de stipulationibus.

VI. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Si tibi decem millia legata fuerint, mihi eorundem decem millium ususfructus, fient quidem tua tota decem millia, sed mihi quinque numerari debebunt, ita ut tibi caveam, tempore mortis meae aut capitis deminutionis restitutum iri. Nam et si fundus tibi legatus fuisset, et mihi eiusdem fundi usus-

fructus, haberes tu quidem totius fundi proprietatem, sed partim cum usufructu, partim sine usufructu, et non heredi, sed tibi caverem boni viri arbitratu. §. 1. Sed et si duobus eorundem decem millium ususfructus legatus fuerit, quina millia accipient, et invicem et heredi satisdabunt.

VII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Si vini, olei, frumenti ususfructus legatus erit, proprietas ad legatarium transferri debet, et ab eo cautio desideranda est, ut, quandoque is mortuus aut capite deminutus sit, eiusdem qualitatis res restituatur, aut aestimatis rebus certae pecuniae nomine cavendum est; quod et commodius est. Idem scilicet de ceteris quoque rebus, quae abusu continentur, intelligemus.

VIII. *Papinianus libro XVII. Quaestionum.* Tribus heredibus institutis usumfructum quindecim millium Titio legavit, et duos ex heredibus iussit pro legatario satisdare. Placebat, utile esse cautionis quoque legatum, nec refragari senatusconsultum, quia cautio non impediretur, et esse alterum legatum velut certi, alterum incerti; ususfructus itaque nomine partem pecuniae petendam ab eo, qui satis accepit a coherede, incertique cum eodem agendum, si satis non dedisset. Eum vero, qui satis praestitit, ac propter moram coheredis satis non accepit, neque ususfructus nomine interim teneri propter senatusconsultum, neque actione incerti, quia coheredi satisdedit. Illud etiam nobis placet, legatarium cogendum promittere. Finito autem usufructu, si coheredes ex causa fideiussoria convenirentur, eos mandati non acturos; non enim suscepisse mandatum, sed voluntati paruisse, denique cautionis legato liberatos. De illo nec diu tractandum fuit, secundum legatum, id est cautionis, non heredum videri, sed eius, cui pecuniae ususfructus relictus est, cuique testator prospicere voluit, et cuius interesse credidit, fideiussores non suo periculo quaerere.

IX. *Paulus libro I. ad Neratium.* In stipulatione de reddendo usufructu pecuniae duo soli casus interponuntur, mortis et capitis deminutionis,

X. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Quoniam pecuniae ususfructus aliter amitti non potest, quam his casibus. §. 1. Si usus tantum pecuniae legatus sit, quia in hac specie usus appellatione etiam fructum contineri, magis accipiendum est, stipulatio ista erit interponenda. Et quidam aiunt, non ante hanc interponi stipulationem, quam data fuerit pecunia; ego autem puto, sive antea sive postea ea pecunia data sit, tenere stipulationem.

XI. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Si lanae alicui legatus sit ususfructus, vel odorum, vel aromatum, nullus videtur ususfructus in istis iure constitutus, sed ad senatusconsultum erit descendendum, quod de cautione eorum loquitur.

XII. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Quum pecunia erat relicta Titio, ita ut post mortem legatarii ad Maevium rediret, quanquam adscriptum sit, ut usum eius Titius haberet, proprietatem tamen ei legatam, et usus mentionem factam, quia erat restituenda pecunia post mortem eius, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

TIT. VI.

SI USUSFRUCTUS PETATUR, VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

I. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si fundo fructuario servitus debeatur, Marcellus libro octavo apud Iulianum Labeonis et Nervae sententiam probat, existimantium, servitutem quidem eum vindicare non posse, verum usumfructum vindicaturum, ac per hoc vicinum, si non patiatur eum ire et agere, teneri ei, quasi non patiatur uti frui. §. 1. Ususfructus legatus adminiculis eget, sine quibus uti frui quis non potest, et ideo si ususfructus legetur, necesse est tamen, ut sequatur eum aditus; usque adeo, ut, si quis usumfructum loci leget ita, ne heres cogatur viam praestare, inutiliter hoc adiectum videatur. Item si usufructu legato iter ademptum sit, inutilis est ademtio, quia semper sequitur usumfructum. §. 2. Sed si ususfructus sit legatus, ad quem aditus non est per hereditarium fundum, ex testamento utique agendo fructuarius consequetur, ut cum aditu sibi praestetur ususfructus. §. 3. Utrum autem aditus tantum et iter, an vero et via debeatur fructuario, legato ei usufructu? Pomponius libro quinto dubitat. Et recte putat, prout ususfructus perceptio desiderat, hoc ei praestandum. §. 4. Sed an et alias utilitates et servitutes ei heres praestare debeat, puta luminum et aquarum, an vero non? Et puto eas solas praestare compellendum, sine quibus omnino uti non potest; sed si cum aliquo incommodo utatur, non esse praestandas.

II. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si ab herede ex testamento fundi ususfructus petitus sit, qui arbores deiecisset, aut aedificium demolitus esset, aut aliquo modo deteriorem usumfructum fecisset aut servitutes imponendo, aut vicinorum praedia liberando, ad iudicis religionem pertinet, ut inspiciat, qualis ante iudicium acceptum fundus fuerit, ut usufructuario hoc, quod interest, ab eo servetur.

III. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Qui usumfructum traditum sibi ex causa fideicommissi desiit in usu habere tanto tempore, quanto, si legitime eius factus esset, amissurus eum fuerit, actionem ad restituendum eum habere non debet. Est enim absurdum, plus iuris habere eos, qui possessionem duntaxat ususfructus, non etiam dominium adepti sint.

IV. *Idem libro XXXV. Digestorum.* Fundus detracto usufructu legatus est Titio, et eiusdem fundi ususfructus Sempronio sub conditione. Dixi: interim cum proprietate usumfructum esse, licet placeat, quum detracto usufructu fundus legatur, apud heredem usumfructum esse, quia paterfamilias, quum detracto usufructu fundum legat, et alii usumfructum sub conditione, non hoc agit, ut apud heredem ususfructus remaneat.

V. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Uti frui ius sibi esse solus potest intendere, qui habet usumfructum; dominus autem fundi non potest, quia qui habet proprietatem, utendi fruendi ius separatum non habet. Nec enim potest ei suus fundus servire; de suo enim, non de alieno iure quemque agere oportet. Quanquam enim actio negatoria domino competit adversus fructuarium, magis tamen de suo iure agere videtur, quam alieno, cum invito se negat ius esse utendi fructuario, vel sibi ius esse prohibendi. Quodsi forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamvis fructuarius ius utendi non habet, vincet tamen iure, quo possessores sunt potiores, licet nullum ius habeant. §. 1. Utrum autem adversus dominum duntaxat in rem actio usufructuario competat, an etiam adversus quemvis possessorem? quaeritur. Et Iulianus libro septimo Digestorum scribit: hanc actionem adversus quemvis possessorem ei competere; nam et si fundo fructuario servitus debeatur, fructuarius non servitutem, sed usumfructum vindicare debet adversus vicini fundi dominum. §. 2. Si partis fundi ususfructus constituatur, potest de eo in rem agi, sive vindicet quis usumfructum, sive alii neget. §. 3. In his autem actionibus, quae de usufructu aguntur, etiam fructus venire, plus quam manifestum est. §. 4. Si post litem de usufructu contestatam fuerit finitus ususfructus, an ulterius fructus desinant deberi? Et puto desinere; nam et si mortuus fuerit fructuarius, heredi eius actionem praeteritorum duntaxat fructuum dandam, Pomponius libro quadragesimo scribit. Fructuario, qui vicit, omnis causa restituenda est; et ideo si servi fuerit ususfructus legatus, quidquid ex re fructuarii, vel ex operis suis consecutus est, possessor debebit restituere. §. 5. Sed et si forte tempore ususfructus amissus est, alio quidem possidente, alio autem liti se offerente, non sufficit, eum usumfructum iterum renovare, verum cavere quoque eum de evictione usufructuario oportet. Quid enim, si servum aut fundum is, qui possidebat, pignori dedit, isque ab eo, qui pignori accepit, iure uti prohibeatur? Debebit itaque habere cautum. §. 6. Sicut fructuario in rem confessoria agenti fructus praestandi sunt, ita et proprietatis domino, si negatoria actione utatur; sed in omnibus ita demum, si non sit possessor, qui agat; nam et possessori competunt. Quodsi possident, nihil fructuum nomine consequentur. Quid ergo officium erit iudicis, quam hoc, ut securus consequatur fructuarius fruendi licentiam, proprietatis dominus ne inquietetur?

VI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Qui de usufructu iudicium accepit, si desierit possidere sine dolo, absolvetur; quodsi liti se obtulit, et quasi possessor actionem de usufructu accepit, damnabitur.

TIT. VII.
DE OPERIS SERVORUM.

I. *Paulus libro II. ad Edictum.* Opera in actu consistit, nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo praestanda est; quemadmodum cum stipulamur, quod ex Arethusa natum erit.

II. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Operae servi legatae capitis deminutione non amittuntur.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* In hominis usufructu operae sunt, et ob operas mercedes.

IV. *Idem libro II. ad Edictum urbicum, tit. de liberali causa.* Fructus hominis in operis consistit, et retro in fructu hominis operae sunt. Et ut in ceteris rebus fructus deductis necessariis impensis intelligitur, ita et in operis servorum.

V. *Terentius Clemens libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Operis servi legatis usum datum intelligi, et ego didici, et Iulianus existimat.

VI. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Cum de servi operis artificis agitur, pro modo restituendae sunt, sed mediastini secundum ministerium; et ita Mela scribit. §. 1. Si minor annis quinque, vel debilis servus sit, vel quis alius, cuius nulla opera esse apud dominum potuit, nulla aestimatio fiet. §. 2. Item voluptatis vel affectionis aestimatio non habebitur, veluti si dilexerit eum dominus, aut in deliciis habuerit. §. 3. Ceterum deductis necessariis impensis fiet aestimatio.

TIT. VIII.
DE USU ET HABITATIONE.

I. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Nunc videndum de usu et habitatione. §. 1. Constituitur enim et nudus usus, id est sine fructu. Qui et ipse iisdem modis constitui solet, quibus et ususfructus.

II. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Cui usus relictus est, uti potest, frui vero non potest. Et de singulis videndum. §. 1. Domus usus relictus est aut marito, aut mulieri; si marito, potest illic habitare non solus, verum cum familia quoque sua. An et cum libertis? fuit quaestionis. Et Celsus scripsit: et cum libertis; posse hospitem quoque recipere. Nam ita libro octavo decimo Digestorum scripsit. Quam sententiam et Tubero probat. Sed an etiam inquilinum recipere possit? apud Labeonem memini tractatum libris Posteriorum. Et ait Labeo: eum, qui ipse habitat, inquilinum posse recipere; item, et hospitem, et libertos suos,

III. *Paulus libro III. ad Vitellium.* Et clientes;

IV. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Ceterum sine eo ne hos quidem habitare posse. Proculus autem de inquilino notat, non belle inquilinum dici, qui cum eo habitet. Secundum haec et si pensionem habitationis percipiat, dum ipse quoque inhabitat, non erit ei invidendum. Quid enim, si tam spatiosae domus usus sit relictus homini mediocri, ut portiuncula contentus sit? Sed et cum his, quos loco servorum in operis habet, habitabit, licet liberi sint, vel servi alieni. §. 1. Mulieri autem si usus relictus sit, posse eam et cum marito habitare, Quintus Mucius primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret, quum uti vult domo. Nam per contrarium, quin uxor cum marito possit habitare, nec fuit dubitatum. Quid ergo, si viduae legatus sit? an nuptiis contractis post constitutum usum, mulier habitare cum marito possit? Et est verum, ut et Pomponius libro quinto, et Papinianus libro nono decimo Quaestionum probat, posse eam cum viro et postea nubentem habitare. Hoc amplius Pomponius ait: et cum socero habitaturam.

V. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Immo et socer cum nuru habitabit; utique cum vir una sit.

VI. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Non solum autem cum marito, sed et cum liberis libertisque habitare, et cum parentibus poterit. Et ita et Aristo notat apud Sabinum. Et hucusque erit procedendum, ut eosdem, quos masculi, recipere et mulieres possint.

VII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Non aliter autem mulier hospitem recipere potest, quam si is sit, qui honeste cum ea, quae usum habeat, habitaturus sit.

VIII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Sed neque locabunt seorsum, neque concedent habitationem sine se, nec vendent usum. §. 1. Sed si usus aedium mulieri legatus sit ea conditione, si a viro divertisset, remittendam ei conditionem, et cum viro habitaturam; quod et Pomponius libro quinto probat.

IX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Ceterarum quoque rerum usu legato, dicendum est, uxorem cum viro in promiscuo usu eas res habere posse.

X. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Si habitatio legetur, an perinde sit, atque si usus? quaeritur. Et effectu quidem idem paene esse legatum usus et habitationis, et Papinianus consensit libro octavo decimo Quaestionum. Denique donare non poterit, sed eas personas recipiet, quas et usuarius. Ad heredem tamen nec ipsa transit, nec non utendo amittitur, nec capitis deminutione. §. 1. Sed si χρῆσις sit relicta, an usus sit? videndum. Et Papinianus libro septimo Responsorum ait: usum esse, non etiam fructum relictum. §. 2. Sed si sic relictus sit: *illi domus ususfructus habitandi causa*, utrum habitationem solam, an vero et usumfructum habeat? videndum. Et Priscus et Neratius putant, solam habitationem legatam; quod est verum. Plane si dixisset testator: *usum habitandi causa*, non dubitaremus, quin valeret. §. 3. Utrum autem unius anni sit habitatio, an usque ad vitam? apud veteres quaesitum est. Et Rutilius: donec vivat, habitationem competere, ait. Quam sententiam et Celsus probat libro octavo decimo Digestorum. §. 4. Si usus fundi sit relictus, minus utique esse, quam fructum, longeque distare, nemo dubitat. Sed quid in ea causa sit? videndum. Et Labeo ait: habitare eum in fundo posse, dominumque prohibiturum illo venire, sed colonum non prohibiturum, nec familiam, scilicet eam, quae agri colendi causa illic sit. Ceterum si urbanam familiam illo mittat, qua ratione ipse prohibetur, et familiam prohibendam, eiusdem rationis est. Idem Labeo ait: et cella vinaria et olearia eum solum usurum, dominum vero invito eo non usurum.

XI. *Caius libro II. Rerum quotidianarum, sive Aureorum.* Inque eo fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit; nec ulli alii ius, quod habet, aut vendere, aut locare, aut gratis concedere potest.

XII. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Plenum autem usum debet habere, si et villae, et praetorii ei relictus est. Venire plane posse proprietarium ad fructus percipiendos, magis dicendum est; et per tempora fructuum colligendorum etiam habitare illic posse, admittendum est. §. 1. Praeter habitationem autem, quam habet, cui usus datus est, deambulandi quoque et gestandi ius habebit. Sabinus et Cassius: et lignis ad usum quotidianum, et horto, et pomis, et oleribus, et floribus, et aqua usurum, non usque ad compendium, sed ad usum scilicet, non usque ad abusum. Idem Nerva, et adiicit: stramentis etiam usurum; sed neque foliis, neque oleo, neque frumento, neque frugibus usurum. Sed Sabinus, et Cassius, et Labeo, et Proculus hoc amplius: etiam ex his, quae in fundo nascuntur, quod ad victum sibi suisque sufficiat, sumturum, et ex his, quae Nerva negavit. Iuventius autem, etiam cum convivis et hospitibus posse uti. Quae sententia mihi vera videtur; aliquanto enim largius cum usuario agendum est pro dignitate eius, cui relictus est usus. Sed utetur his, ut puto, duntaxat in villa. Pomis autem, et oleribus, et floribus, et lignis videndum, utrum eodem loco utatur duntaxat, an etiam in oppidum ei deferri possint? Sed melius est accipere, et in oppidum deferenda; neque enim grave onus est horum, si abundent in fundo. §. 2. Sed si pecoris ei usus relictus est, puta gregis ovilis, ad stercorandum usurum duntaxat, Labeo ait, sed neque lana, neque agnis, neque lacte usurum; haec enim magis in fructu esse. Hoc amplius etiam modico lacte usurum puto; neque enim tam stricte interpretandae sunt voluntates defunctorum. §. 3. Sed si boum armenti usus relinquatur, omnem usum habebit, et ad arandum, et ad cetera, ad quae boves apti sunt. §. 4. Equitii quoque legato usu, videndum, ne et domare possit, et ad vehendum sub iugo uti? Et si forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non puto eum in Circensibus his usurum, quia quasi locare eos videtur; sed si testator sciens, eum huius esse instituti et vitae, reliquit, videbitur etiam de hoc usu sensisse. §. 5. Si usus ministerii alicui fuerit relictus, ad suum ministerium utetur, et ad liberorum coniugisque, neque videbitur alii concessisse, si simul cum ipsis utatur.

Quamquam si filiofamilias usus servi sit relictus vel servo, patri dominove acquisitus in ipsius duntaxat usum exigatur, non etiam eorum, qui sunt in potestate. §. 6. Operas autem servi usuarii non locabit, neque alii utendas concedet, et ita Labeo. Quemadmodum enim concedere alii operas poterit, quum ipse tantum uti debeat? Idem tamen Labeo putat, si fundum conduxerit quis, usuarium servum posse ibi operari. Quid enim interest, in qua re opera eius utatur? Quare si lanam conduxerit usuarius expediendam, poterit etiam per usuarias ancillas opus perficere; itemque si vestimenta texenda redemerit, vel insulam, vel navem fabricandam, poterit ad haec operis uti usuarii. Nec offendetur illa Sabini sententia, ancillae usu dato ad lanificium eam non mitti, nec ex operis mercedem capi, sed sibi lanam facere iure cogere; sibi enim acquirere videtur, qui non operas eius locavit, sed opus, quod conduxit, expediit. Idem et Octavenus probat.

XIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Sed ipsi servo ancillaeve pro operis mercedem imponi posse, Labeoni placet.

XIV. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Per servum usuarium si stipuler, vel per traditionem accipiam, an acquiram, quaeritur, si ex re mea, vel ex operis eius? Et si quidem ex operis eius, non valebit, quoniam nec locare operas eius possumus; sed si ex re mea, dicimus servum usuarium stipulantem vel per traditionem accipientem mihi acquirere, quum hac opera eius utar. §. 1. Ususfructus an fructus legetur, nihil interest; nam fructui et usus inest, usui fructus deest, et fructus quidem sine usu esse non potest, usus sine fructu potest. Denique si tibi fructus deducto usu legatus sit, inutile esse legatum, Pomponius libro quinto ad Sabinum scribit; et si forte usufructu legato fructus adimatur, totum videri ademtum scribit. Sed si de fructu sine usu sensit, usum videri constitutum, qui et ab initio constitui potest. Sed si usufructu legato usus adimatur, Aristo scribit, nullam esse ademtionem. Quae sententia benignior est. §. 2. Usu legato, si eidem fructus legetur, Pomponius ait, confundi eum cum usu. Idem ait: et si tibi usus, mihi fructus legetur, concurrere nos in usu, me solum fructum habiturum. §. 3. Poterit autem apud alium esse usus, apud alium fructus sine usu, apud alium proprietas, veluti si is, qui habet fundum, legaverit Titio usum, mox heres eius tibi fructum legaverit, vel alio modo constituerit.

XV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Fundi usu legato licebit usuario et ex penu, quod in annum duntaxat sufficiat, capere, licet mediocris praedii eo modo fructus consumantur, quia et domo et servo ita uteretur, ut nihil alii fructuum nomine superesset. §. 1. Sicut is, cui usus fundi legatus est, quo minus dominus agri colendi causa ibi versetur, prohibere non potest, (alioquin et frui dominum prohiberet) ita nec heres quidquam facere debet, quo minus is, cui usus legatus est, utatur, ut bonus paterfamilias uti debet.

XVI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si ita legatus esset usus fundi: *ut instructus esset*, earum rerum, quae in instrumento fundi essent, perinde ad legatarium usus pertinet, ac si nominatim ei earum rerum usus legatus fuisset. §. 1. Dominus proprietatis etiam invito usufructuario vel usuario fundum vel aedes per saltuarium vel insularium custodire potest; interest enim eius, fines praedii tueri. Eaque omnia dicenda sunt, quolibet modo constitutus ususfructus vel usus fuerit. §. 2. Servo, cuius usum duntaxat, non etiam fructum habemus, potest et a nobis quid donari, vel etiam ex pecunia nostra negotiatio permitti, ut, quidquid eo modo acquisierit, in peculio nostro sit.

XVII. *Africanus libro V. Quaestionum.* Filiofamilias vel servo aedium usu legato, et utile legatum esse existimo, et eodem modo persecutionem eius competituram, quo competeret, si fructus quoque legatus esset. Itaque non minus absente, quam praesente filio servove, pater dominusve in his aedibus habitabit.

XVIII. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Si domus usus legatus sit sine fructu, communis refectio est rei in sartis tectis tam heredis, quam usuarii. Videamus tamen, ne, si fructum heres accipiat, ipse reficere debeat; si vero talis sit res, cuius usus legatus est, ut heres fructum percipere non possit, legatarius reficere cogendus sit. Quae distinctio rationem habet.

XIX. *Idem libro III. ad Vitellium.* Usus pars legari non potest; nam frui quidem pro parte possumus, uti pro parte non possumus.

XX. *Marcellus libro XIII. Digestorum.* Servus, cuius mihi usus legatus est, acquirit mihi, si institor sit, et operis eius utar in taberna. Nam mercibus vendendis emendisque acquirit mihi; sed et si iussu meo per traditionem accipiat.

XXI. *Modestinus libro II. Regularum.* Usus aquae personalis est, et ideo ad heredem usuarii transmitti non potest.

XXII. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Divus Hadrianus, quum quibusdam usus silvae legatus esset, statuit, fructum quoque eis legatum videri, quia, nisi liceret legatariis caedere silvam et vendere, quemadmodum usufructuariis licet, nihil habituri essent ex eo legato. §. 1. Licet tam angustus est legatarius, cui domus usus legatus est, ut non possit occupare totius domus usum, tamen eis, quae vacabunt, proprietarius non utetur, quia licebit usuario aliis et aliis temporibus tota domo uti, quum interdum domini quoque aedium, prout temporis conditio exigit, quibusdam utantur, quibusdam non utantur. §. 2. Usu legato, si plus usus sit legatarius, quam oportet, officio iudicis, qui iudicat, quemadmodum utatur, continetur, ne aliter, quam debet, utatur.

XXIII. *Paulus libro I. ad Neratium.* Neratius ait: Usuariae rei speciem is, cuius proprietas est, nullo modo commutare potest. Paulus: deteriorem enim causam usuarii facere non potest; facit autem deteriorem, etiam in meliorem statum commutata.

TIT. IX.

USUFRUCTUARIUS QUEMADMODUM CAVEAT.

I. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Si cuius rei ususfructus legatus sit, aequissimum Praetori visum est, de utroque legatarium cavere, et usurum se boni viri arbitratu, et, quum ususfructus ad eum pertinere desinet, restituturum, quod inde exstabit. §. 1. Haec stipulatio, sive mobilis res sit, sive soli, interponi debet. §. 2. Illud sciendum est, ad fideicommissa etiam aptari eam debere. Plane et si mortis causa donatione ususfructus constituatur, exemplo legatorum debebit haec cautio praestari. Sed et si ex alia quacunque causa constitutus fuerit ususfructus, idem dicendum est. §. 3. Cavere autem debet, viri boni arbitratu perceptum iri usumfructum, hoc est non deteriorem se causam ususfructus facturum, ceteraque facturum, quae in re sua faceret. §. 4. Recte autem facient et heres et legatarius, qualis res sit, quum frui incipit legatarius, si in testatum redegerint, ut inde possit apparere, an et quatenus rem peiorem legatarius fecerit. §. 5. Utilius autem visum est, stipulatione de hoc caveri, ut, si quis non viri boni arbitratu utatur, committatur stipulatio statim, nec exspectandum sit, ut amittatur ususfructus. §. 6. Habet autem stipulatio ista duas causas: unam, si aliter quis utatur, quam vir bonus arbitrabitur, aliam de usufructu restituendo. Quarum prior statim committitur, quam aliter fuerit usus, et saepius committetur, sequens committitur finito usufructu. §. 7. Sed quod diximus, id, quod inde exstabit, restitutum iri, non ipsam rem stipulatur proprietarius, (inutiliter enim rem suam stipulari videretur) sed stipulatur restitutum iri, quod inde exstabit. Interdum autem inerit proprietatis aestimatio, si forte fructuarius, quum possit usucapionem interpellare, neglexerit; omnem enim rei curam suscipit.

II. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Nam fructuarius custodiam praestare debet.

III. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Omnes autem casus continentur hac stipulatione, quibus ususfructus amittitur. §. 1. Desinere pertinere usumfructum accipiemus, etiam si nec coeperit pertinere, quamvis legatus sit; et committetur nihilominus stipulatio, quasi desinat pertinere, quod nec coeperit. §. 2. Si ususfructus repetitus erit legato, quotiescunque amissus fuerit, nisi utiliter fuerit cautum, committetur ista stipulatio, sed exceptione opus erit. §. 3. Sed et si quis usumfructum tibi legaverit, et sub conditione: *si liberos habueris*, proprietatem, amisso usufructu committetur quidem stipulatio, sed exceptio

locum habebit. §. 4. Si heres alienaverit proprietatem, et postea amittatur ususfructus, an ex stipulatu agere possit? videamus. Et fortius dici potest, ipso iure non committi stipulationem, quia neque heredi successoribusve eius restitui potest, neque is, cui potest, id est ad quem pervenit proprietas, pertinet ad stipulationem. Sed is, ad quem pervenit, tempore quaesiti dominii sibi prospicere alia cautione debet; quod et si non fecerit, nihilominus in rem actione uti potest.

IV. *Venuleius libro XII. Stipulationum.* Si fructuarius proprietatem assecutus fuerit, desinit quidem ususfructus ad eum pertinere propter confusionem, sed si ex stipulatu cum eo agatur, aut ipso iure inutiliter agi dicendum est, si viri boni arbitrium huc usque porrigitur, aut in factum excipere debebit.

V. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Huic stipulationi dolum malum abesse abfuturumque esse continetur, et quum in rem sit doli mali mentio concepta, omnium dolum comprehendere videtur, successorum, et adoptivi patris. §. 1. Sed et si usus sine fructu legatus erit, ademta fructus causa, satisdari iubet Praetor. Hoc merito, ut de solo usu, non etiam de fructu caveatur. §. 2. Ergo et si fructus sine usu obtigerit, stipulatio locum habebit. §. 3. Et si habitatio, vel operae hominis vel cuius alterius animalis relictae fuerint, stipulatio locum habebit, licet haec usumfructum per omnia non imitantur.

VI. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Idem est et in reditu praedii, sicuti si vindemia legata esset vel messis, quamvis ex usufructu ea percipiantur, quae legata morte legatarii ad heredem redeant.

VII. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Si ususfructus nomine re tradita satisdatum non fuerit, Proculus ait, posse heredem rem vindicare, et, si obiiciatur exceptio de re ususfructus nomine tradita, replicandum esse. Quae sententia habet rationem. Sed et ipsa stipulatio condici poterit. §. 1. Cum ususfructus pecuniae legatus est, exprimi debent hi duo casus in stipulatione: *quum morteris, aut capite minutus eris, dari;* idcirco hi duo soli casus; quoniam pecuniae usus aliter amitti non potest, quam his casibus.

VIII. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Si tibi ususfructus et mihi proprietas legata sit, mihi cavendum est; sed si mihi sub conditione proprietas legata sit, quidam, ut Marcianus, et heredi et mihi cavendum esse putant. Quae sententia vera est. Item si mihi legata sit, et, quum ad me pertinere desierit, alii, et hic utrisque cavendum, ut supra, placuit. Quodsi duobus coniunctim ususfructus legatus sit, et invicem sibi cavere debebunt, et heredi in casum illum, si ad socium non pertineat ususfructus, heredi reddi.

IX. *Ulpianus libro LI. ad Edictum.* Si ususfructus mihi legatus sit, eumque restituere sim Titio rogatus, videndum est, quis debeat cavere, utrum Titius, an ego, qui legatarius sum? an illud dicemus, mecum heredem acturum, cum fideicommissario me agere debere? Et est expeditius hoc dicere: si mihi spes aliqua durat ususfructus, et quum tu amiseris, potest ad me recidere, hoc est ad legatarium, ita rem expediri, ut tu mihi, ego domino proprietatis caveam. Quodsi fideicommissarii causa ususfructus mihi relictus est, nec est ulla spes ad me revertendi fructus, recta via fideicommissarium cavere oportet domino proprietatis. §. 1. Illud sciendum est, sive iure ipso quis usumfructum habeat, sive etiam per tuitionem Praetoris, nihilo minus cogendum esse fructuarium cavere aut actiones suscipere. §. 2. Plane si ex die proprietas alicui legata sit, ususfructus pure, dicendum esse, Pomponius ait, remittendam esse hanc cautionem fructuario, quia certum sit, ad eum proprietatem, vel ad heredem eius perventuram. §. 3. Si vestis ususfructus legatus sit, scripsit Pomponius, quanquam heres stipulatus sit, finito usufructu vestem reddi, attamen non obligari promissorem, si eam sine dolo malo attritam reddiderit. §. 4. Si plures domini sint proprietatis, unusquisque pro sua parte stipulabitur.

X. *Paulus libro XL. ad Edictum.* Si servi, qui nobis communis erat, usumfructum tibi legavero, necessaria erit haec cautio heredi meo. Quamvis enim de proprietate possit communi dividundo iudicio experiri, tamen causa ususfructus, qui tuus proprius est, ad officium communi dividundo iudicis non pertinebit.

XI. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Usu quoque domus relicto viri boni arbitratu cautionem interponi oportet, nec mutatur, si pater heredes filios simul habitare cum uxore legataria voluit.

XII. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si vasorum ipsorum ususfructus relictus sit, non erit cautio senatusconsulti necessaria, sed illa sola, boni viri arbitratu se usurum fruiturum. Si igitur tradita sunt fruendi causa, nemo dubitat, non fieri eius, qui accepit; non enim ideo traduntur, ut dominium recedat ab eo, qui tradit, sed ut utatur fruatur legatarius. Ergo quum non fiant fructuarii vasa, vindicari a proprietario possunt, cautione non data. Videndum est de condictione, an possit locum habere? Et proditum est, neminem rem suam, nisi a fure, condicere posse.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER OCTAVUS.

TIT. I.
DE SERVITUTIBUS.

I. *Marcianus libro III. Regularum.* Servitutes aut personarum sunt, ut usus et ususfructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.

II. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Unus ex dominis communium aedium servitutem imponere non potest.

III. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Servitutes praediorum aliae in solo, aliae in superficie consistunt.

IV. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Servitutes ipso quidem iure neque ex tempore, neque ad tempus, neque sub conditione, neque ad certam conditionem, verbi gratia: *quamdiu volam,* constitui possunt. Sed tamen si haec adiiciantur, per pacti vel per doli exceptionem occurretur contra placita servitutem vindicanti, idque et Sabinum respondisse Cassius retulit, et sibi placere. §. 1. Modum adiici servitutibus posse constat, veluti quo genere vehiculi agatur vel non agatur, vel ut equo duntaxat, vel ad certum pondus vehatur, vel ut grex ille traducatur, aut carbo portetur. §. 2. Intervalla dierum et horarum non ad temporis causam, sed ad modum pertinent iure constitutae servitutis.

V. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Via, iter, actus, aquae ductus iisdem fere modis constituitur, quibus et usumfructum constitui diximus. §. 1. Usus servitutum temporibus secerni potest, forte ut quis post horam tertiam usque in horam decimam eo iure utatur, vel ut alternis diebus utatur.

VI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Ad certam partem fundi servitus tam remitti quam constitui potest.

VII. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Ius cloacae immittendae servitus est.

VIII. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Ut pomum decerpere liceat, et ut spatiari, et ut coenare in alieno possimus, servitus imponi non potest. §. 1. Si praedium tuum mihi serviat, sive ego partis praedii tui dominus esse coepero, sive tu mei, per partes servitus retinetur, licet ab initio per partes acquiri non poterit.

IX. *Celsus libro V. Digestorum.* Si cui simpliciter via per fundum cuiuspiam cedatur vel relinquatur, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire agere licebit, modo civiliter. Nam quaedam in sermone tacito excipiun-

tur; non enim per villam ipsam, nec per medias vineas ire agere sinendus est, quum id aeque commode per alteram partem facere possit, et minore servientis fundi detrimento. Verum constitit, ut, qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet, nec amplius mutandae eius potestatem haberet; sicuti Sabino quoque videbatur, qui argumento rivi utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, posteaquam ductus esset, transferre non liceret. Quod et in via servandum esse, verum est.

X. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si iter legatum sit, qua, nisi opere facto, iri non possit, licere fodiendo, substruendo iter facere, Proculus ait.

XI. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Pro parte dominii servitutem acquiri non posse, vulgo traditur. Et ideo si quis fundum habens viam stipuletur, et partem fundi sui postea alienet, corrumpit stipulationem, in eum casum deducendo, a quo stipulatio incipere non possit. Pro parte quoque neque legari, neque adimi via potest, et si id factum sit, neque legatum, neque ademtio valet.

XII. *Iavolenus libro IV. Epistolarum.* Non dubito, quin fundo municipum per servum recte servitus acquiratur.

XIII. *Pomponius libro XIV. ad Quintum Mucium.* Si tam angusti loci demonstratione facta via concessa fuerit, ut neque vehiculum, neque iumentum ea inire possit, iter magis, quam via aut actus acquisitus videbitur; sed si iumentum per eam duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur acquisitus.

XIV. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Servitutes praediorum rusticorum, etiamsi corporibus accedant, incorporales tamen sunt, et ideo usu non capiuntur, vel ideo, quia tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem. Nemo enim tam perpetuo tamque continenter ire potest, ut nullo momento possessio eius interpellari videatur. Idem et in servitutibus praediorum urbanorum observatur. §. 1. Servitus itineris ad sepulcrum privati iuris manet, et ideo remitti domino fundi servientis potest; et acquiri etiam post religionem sepulcri haec servitus potest. §. 2. Publico loco interveniente, vel via publica, haustus servitus imponi potest, aquaeductus non potest; a principe autem peti solet, ut per viam publicam aquam ducere sine incommodo publico liceat. Sacri et religiosi loci interventus etiam itineris servitutem impedit, quum servitus per ea loca nulli deberi possit.

XV. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Quoties nec hominum, nec praediorum servitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valent, veluti ne per fundum tuum eas, aut ibi consistas; et ideo si mihi concedas, ius tibi non esse fundo tuo uti frui, nihil agitur, aliter atque si concedas mihi, ius tibi non esse in fundo tuo aquam quaerere, minuendae aquae meae gratia. §. 1. Servitutum non ea natura est, ut aliquid faciat quis, veluti viridia tollat, aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc, ut in suo pingat, sed ut aliquid patiatur aut non faciat.

XVI. *Iulianus libro XLIX. Digestorum.* Ei, qui pignori fundum accepit, non est iniquum utilem petitionem servitutis dari, sicuti ipsius fundi utilis petitio datur. Idem servari convenit et in eo, ad quem vectigalis fundus pertinet.

XVII. *Pomponius libro singulari Regularum.* Viae, itineris, actus, aquaeductus pars in obligationem deduci non potest, quia usus eorum indivisus est. Et ideo si stipulator decesserit pluribus heredibus relictis, singuli in solidum viam petunt, et si promissor decesserit pluribus heredibus relictis, a singulis heredibus solida petitio est.

XVIII. *Paulus libro XXXI. Quaestionum.* Papinianus notat: *In omnibus servitutibus, quae aditione confusae sunt, responsum est, doli exceptionem nocituram legatario, si non patiatur eas iterum imponi.*

XIX. *Labeo libro IV. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Ei fundo, quem quis vendit, servitutem imponi, etsi non utilis sit, posse existimo; veluti si aquam alicui ducere non expediret, nihilominus constitui ea servitus possit. Quaedam enim habere possumus, quamvis ea nobis utilia non sunt.

XX. *Iavolenus libro V. ex Posterioribus Labeonis.* Quoties via aut aliquod ius fundi emeretur, cavendum putat esse Labeo, per te non fieri, quo minus eo iure uti possim, quia nulla eiusmodi iuris vacua traditio esset. Ego puto, usum eius iuris pro traditione possessionis accipiendum esse. Ideoque et interdicta veluti possessoria constituta sunt.

TIT. II.
DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM URBANORUM.

I. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Si intercedat solum publicum vel via publica, neque itineris actusve, neque altius tollendi servitutes impedit, sed immittendi, protegendi, proiiciendi, item fluminum et stillicidiorum servitutem impedit, quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet. §. 1. Si ususfructus tuus sit, aedium proprietas mea, quae onera vicini sustinere debeant, mecum in solidum agi potest, tecum vero nullo modo.

II. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Urbanorum praediorum iura talia sunt: altius tollendi et officiendi luminibus vicini, aut non extollendi; item stillicidium avertendi in tectum vel aream vicini, aut non avertendi; item immittendi tigna in parietem vicini; et denique proiiciendi, protegendive, caeteraque istis similia.

III. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Est et haec servitus eorum, ne prospectui officiatur.

IV. *Paulus libro II. Institutionum.* Luminum servitute constituta id acquisitum videtur, ut vicinus lumina nostra excipiat. Cum autem servitus imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maxime adepti videmur, ne ius sit vicino, invitis nobis altius aedificare, atque ita minuere lumina nostrorum aedificiorum.

V. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Invitum autem in servitutibus accipere debemus non solum eum, qui contradicit, sed et eum, qui non consentit. Ideo Pomponius libro quadragesimo: et infantem et furiosum invitos recte dici, ait; non enim ad factum, sed ad ius servitutis haec verba referuntur.

VI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Haec autem iura, similiter ut rusticorum quoque praediorum, certo tempore non utendo pereunt, nisi quod haec dissimilitudo est, quod non omnimodo pereunt non utendo, sed ita, si vicinus simul libertatem usucapiat. Veluti si aedes tuae aedibus meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum aedium officiatur, et ego per statutum tempus fenestras meas praefixas habuero vel obstruxero, ita demum ius meum amitto, si tu per hoc tempus aedes tuas altius sublatas habueris; alioquin, si nihil novi feceris, retineo servitutem. Item si tigni immissi aedes tuae servitutem debeant, et ego exemero tignum, ita demum amitto ius meum, si tu foramen, unde exemtum est tignum, obturaveris, et per constitutum tempus ita habueris; alioquin, si nihil novi feceris, integrum ius meum permanet.

VII. *Pomponius libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Quod autem aedificio meo me posse consequi, ut libertatem usucaperem, dicitur, idem me non consecuturum, si arborem eodem loco sitam habuissem, Mucius ait; et recte, quia non ita in suo statu et loco maneret arbor, quemadmodum paries, propter motum naturalem arboris.

VIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Parietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum et reficiendi ius non est, quia non solus dominus est.

IX. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Cum eo, qui tollendo obscurat vicini aedes, quibus non serviat, nulla competit actio.

X. *Marcellus libro IV. Digestorum. Scaurus Marcello S.: Binas aedes habeo, alteras tibi lego; heres aedes alteras altius tollit, et luminibus tuis officit; numquid cum illo agere potes? et an interesse putes, suas aedes altius tollat, an hereditarias? Sed et de illo quaero, an per alienas aedes accessum heres ad eam rem, quae legatur, praestare debet? sicut solet quaeri, quum ususfructus loci legatus est, ad quem locum accedi, nisi per alienum, non potest?* Marcellus respondit: Qui binas aedes habebat, si alteras legavit, non dubium est, quin heres alias possit altius tollendo obscurare lumina legatarum aedium. Idem dicendum est, si alteri aedes, alteri aliarum aedium usumfructum legaverit. Non autem simile est itineris argumentum, quia sine accessu nullum est fructus legatum, habitari autem potest et aedibus obscuratis. Ceterum usufructu loci legato etiam accessus dandus est, quia

et haustu aquae relicto iter quoque ad hauriendum praestaretur. Sed ita officere luminibus et obscurare legatas aedes conceditur, ut non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in usus diurni moderationem.

XI. *Ulpianus libro I. de officio Consulis.* Qui luminibus vicinorum officere, aliudve quid facere contra commodum eorum volet, sciat, se formam ac statum antiquorum aedificiorum custodire debere. §. 1. Si inter te et vicinum tuum non convenit, ad quam altitudinem extolli aedificia, quae facere instituisti, oporteat, arbitrum accipere poteris.

XII. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Aedificia, quae servitutem patiuntur, ne quid altius tollatur, viridia supra eam altitudinem habere possunt. At si de prospectu est, eaque obstatura sunt, non possunt.

XIII. *Proculus libro II. Epistolarum. Quidam Hiberus nomine, qui habet post horrea mea insulam, balnearia fecit secundum parietem communem. Non licet autem tubulos habere admotos ad parietem communem, sicuti nec parietem quidem suum super parietem communem. De tubulis eo amplius hoc iuris est, quod per eos flamma torretur paries. Qua de re volo cum Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat.* Proculus respondit: Nec Hiberum de ea re dubitare puto, quod rem non permissam faciat, tubulos secundum communem parietem exstruendo. §. 1. Parietem communem incrustare licet secundum Capitonis sententiam, sicut licet pretiosissimas picturas habere in pariete communi; ceterum si demolitus sit vicinus, et ex stipulatu actione damni infecti agatur, non pluris, quam vulgaria tectoria, aestimari debent. Quod observari et in incrustatione oportet.

XIV. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: in area, quae nulli servitutem deberet, posse dominum vel alium voluntate eius aedificare, intermisso legitimo spatio a vicina insula.

XV. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Inter servitutes, ne luminibus officiatur, et ne prospectui offendatur, aliud et aliud observatur, quod in prospectu plus quis habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem prospectum et liberum, in luminibus autem, ne lumina cuiusquam obscuriora fiant. Quodcunque igitur faciat ad luminis impedimentum, prohiberi potest, si servitus debeatur, opusque ei novum nuntiari potest, si modo sic faciat, ut lumini noceat.

XVI. *Paulus libro II. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Lumen id est, ut caelum videatur. Et interest inter lumen et prospectum; nam prospectus etiam ex inferioribus locis est, lumen ex inferiore loco esse non potest.

XVII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si arborem ponat, ut lumini officiat, aeque dicendum erit, contra impositam servitutem eum facere; nam et arbor efficit, quo minus caelum videri possit. Si tamen id, quod ponitur, lumen quidem nihil impediat, solem autem auferat, siquidem eo loci, quo gratum erat eum non esse, potest dici, nihil contra servitutem facere; sin vero heliocamino vel solario, dicendum erit, quia umbram facit in loco, cui sol fuit necessarius, contra servitutem impositam fieri. §. 1. Per contrarium si deponat aedificium vel arboris ramos, quo facto locus opacus quondam coepit solis esse plenus, non facit contra servitutem; hanc enim debuit, ne luminibus officiat; nunc non luminibus officit, sed plus aequo luminis facit. §. 2. Interdum dici potest, eum quoque, qui tollit aedificium vel deprimit, luminibus officere: si forte *κατ' ἀντανάκλασιν*, vel pressura quadam lumen in eas aedes devolvatur. §. 3. Haec lex traditionis: *stillicidia uti nunc sunt, ut ita sint*, hoc significat, impositam vicinis necessitatem stillicidiorum excipiendorum, non illud, ut etiam emtor stillicidia suscipiat aedificiorum vicinorum. Hoc igitur pollicetur venditor, sibi quidem stillicidiorum servitutem deberi, se autem nulli debere. §. 4. Quae de stillicidio scripta sunt, etiam in ceteris servitutibus accipienda sunt, si in contrarium nihil nominatim actum est.

XVIII. *Pomponius libro X. ad Sabinum.* Si fistulae, per quas aquam ducas, aedibus meis applicatae damnum mihi dent, in factum actio mihi competit; sed et damni infecti stipulari a te potero.

XIX. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Fistulam iunctam parieti communi, quae aut ex castello, aut ex caelo aquam caperet, non iure haberi, Proculus ait, sed non posse prohiberi vicinum, quo minus balineum habeat secundum parietem communem, quamvis humorem capiat paries, non magis, quam si velit in triclinio suo vel in cubiculo aquam effundere. Sed Neratius ait: si talis sit usus tepidarii, ut assiduum humorem habeat, et ideo noceat vicino, posse prohiberi eum. §. 1. Iuxta communem parietem cameram ex figlino opere factam, si ita retineatur, ut etiam sublato pariete maneat, si modo non impediat refectionem communis parietis, iure haberi licet. §. 2. Scalas posse me ad parietem communem habere, Sabinus recte scribit, quia removeri hae possunt.

XX. *Idem libro XV. ad Sabinum.* Servitutes, quae in superficie consistunt, possessione retinentur. Nam si forte ex aedibus meis in aedes tuas tignum immissum habuero, hoc ut immissum habeam, per causam tigni possideo habendi consuetudine. Idem eveniet, et si moenianum in tuum immissum habuero, aut stillicidium in tuum proiecero, quia in tuo aliquid utor, et sic quasi facto quodam possideo. §. 1. Si domo mea altior area tua esset, tuque mihi per aream tuam in domum meam ire agere concessisses, nec ex plano aditus ad domum meam per aream tuam esset, vel gradus, vel clivos propius ianuam meam iure facere possum, dum ne quid ultra, quam quod necesse esset, itineris causa demoliar. §. 2. Si sublatum sit aedificium, ex quo stillicidium cadit, et eadem specie et qualitate reponatur, utilitas exigit, ut idem intelligatur; nam alioquin, si quis strictius interpretetur, aliud est, quod sequenti loco ponitur. Et ideo sublato aedificio ususfructus interit, quamvis area pars sit aedificii. §. 3. Si servitus stillicidii imposita sit, non licet domino servientis areae ibi aedificare, ubi casitare coepit stillicidium. §. 4. Si antea ex tegula casitaverit stillicidium, postea ex tabulato vel ex alia materia casitare non potest. §. 5. Stillicidium, quoquo modo acquisitum sit, altius tolli potest; levior enim fit eo facto servitus, quum, quod ex alto cadit, lenius, et interdum nec directum perveniat ad locum servientem; inferius demitti non potest, quia fit gravior servitus, id est pro stillicidio flumen. Ea de causa retro quoque duci potest stillicidium, quia in nostro magis incipiet cadere; produci non potest, ne alio loco cadat stillicidium, quam in quo imposita servitus est; lenius facere poterimus, acrius non. Et omnino sciendum est, meliorem vicini conditionem fieri posse, deteriorem non posse, nisi aliquid nominatim in servitute imponenda immutatum fuerit. §. 6. Qui in area, in qua stillicidium cadit, aedificat, usque ad eum locum perducere aedificium potest, unde stillicidium cadit. Sed et si in aedificio cadit stillicidium, supra aedificare ei conceditur, dum tamen stillicidium recte recipiatur.

XXI. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si domus tua aedificiis meis utramque servitutem deberet, et ne altius tolleretur, et ut stillicidium aedificiorum meorum reciperet, et tibi concessero, ius esse, invito me altius tollere aedificia tua, quod ad stillicidium meum attinet sic statui debebit, ut, si altius sublatis aedificiis tuis stillicidia mea cadere in ea non possint, ea ratione altius tibi aedificare non liceat, si non impediantur stillicidia mea, liceat tibi altius tollere.

XXII. *Iulianus libro II. ex Minicio.* Qui aedificium habet, potest servitutem vicino imponere, ut non solum de his luminibus, quae in praesentia erunt, sed etiam de his, quae postea fuerint, caveat.

XXIII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si servitus imposita fuerit: *Lumina, quae nunc sunt, ut ita sint*, de futuris luminibus nihil caveri videtur. Quodsi ita sit cautum: *Ne luminibus officiatur*, ambigua est scriptura, utrumne his luminibus officiatur, quae nunc sunt, an etiam his, quae postea quoque fuerint? Et humanius est, verbo generali omne lumen significari, sive quod in praesenti, sive quod post tempus conventionis contigerit. §. 1. Futuro quoque aedificio, quod nondum est, vel imponi vel acquiri servitus potest.

XXIV. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Cuius aedificium iure superius est, eius est in infinito supra suum aedificium imponere, dum inferiora aedificia non graviore servitute oneret, quam pati debent.

XXV. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Hoc, quod dictum est de immissis, locum habet ex aedificio alio in aliud; aliter enim supra alienum aedificium superius ha-

bere nemo potest. §. 1. Si ex tribus aedibus in loco impari positis aedes mediae superioribus serviant aedibus, inferiores autem nulli serviant, et paries communis, qui sit inter aedes inferiores et medias, altius a domino inferiorum aedium sublatus sit, iure eum altius habiturum, Sabinus ait.

XXVI. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* In re communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quidquam invito altero potest, neque prohibere, quo minus alter faciat; nulli enim res sua servit. Itaque propter immensas contentiones plerumque res ad divisionem pervenit; sed et per communi dividundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat, aut ut id opus, quod fecit, tollat, si modo toti societati prodest opus tolli.

XXVII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Sed si inter me et te communes sunt Titianae aedes, et ex his aliquid non iure in alias aedes meas proprias immissum sit, nempe tecum mihi agere licet, aut rem perdere. Idem fiet, si ex tuis propriis aedibus in communes meas et tuas aedes quid similiter esset proiectum; mihi enim soli tecum est actio. §. 1. Si in area communi aedificare velis, socius prohibendi ius habet, quamvis tu aedificandi ius habeas a vicino concessum, quia invito socio in re communi non habeas ius aedificandi.

XXVIII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Foramen in imo pariete conclavis vel triclinii, quod esset proluendi pavimenti causa, id neque flumen esse, neque tempore acquiri placuit. Hoc ita verum est, si in eum locum nihil ex caelo aquae veniat; neque enim perpetuam causam habet, quod manu fit. At quod ex caelo cadit, etsi non assidue fit, ex naturali tamen causa fit, et ideo perpetuo fieri existimatur. Omnes autem servitutes praediorum perpetuas causas habere debent, et ideo neque ex lacu, neque ex stagno concedi aquaeductus potest. Stillicidii quoque immittendi naturalis et perpetua causa esse debet.

XXIX. *Pomponius libro XXXII. ad Quintum Mucium.* Si quid igitur ex eo foramine, ex quo servitus non consistit, damnum vicinus sensisset, dicendum est, damni infecti stipulationem locum habere.

XXX. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Si quis aedes, quae suis aedibus servirent, quum emisset, traditas sibi accepit, confusa sublataque servitus est, et si rursus vendere vult, nominatim imponenda servitus est, alioquin liberae veneunt. §. 1. Si partem praedii nactus sim, quod mihi, aut cui ego serviebam, non confundi servitutem placet, quia pro parte servitus retinetur. Itaque si praedia mea praediis tuis serviant, et tuorum partem mihi, et ego meorum partem tibi tradidero, manebit servitus. Item ususfructus in alterutris praediis acquisitus non interrumpit servitutem.

XXXI. *Idem libro XLVIII. ad Edictum.* Si testamento damnatus heres, ne officeret vicini luminibus, servitutemque praestaret, deposuit aedificium, concedenda erit legatario utilis actio, qua prohibeatur heres, si postea extollere supra priorem modum aedificium conabitur.

XXXII. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Si aedes meae serviant aedibus Lucii Titii et aedibus Publii Maevii, ne altius aedificare mihi liceat, et a Titio precario petierim, ut altius tollerem, atque ita per statutum tempus aedificatum habuero, libertatem adversus PubliumMaevium usucapiam; non enim una servitus Titio et Maevio debebatur, sed duae. Argumentum rei praebet, quod, si alter ex his servitutem mihi remisisset, ab eo solo liberarer, alteri nihilo minus servitutem deberem. §. 1. Libertas servitutis usucapitur, si aedes possideantur. Quare si is, qui altius aedificatum habebat, ante statutum tempus aedes possidere desiit, interpellata usucapio est, is autem, qui postea easdem aedes possidere coeperit, integro statuto tempore libertatem usucapiet. Natura enim servitutum ea est, ut possideri non possint, sed intelligatur possessionem earum habere, qui aedes possidet.

XXXIII. *Paulus libro V. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Eum debere columnam restituere, quae onus vicinarum aedium ferat, cuius essent aedes, quae servirent, non eum, qui imponere vellet. Nam quum in lege aedium ita scriptum esset: *Paries oneri ferundo uti nunc est, ita sit,* satis aperte significari, in perpetuum parietem esse debere. Non enim hoc his verbis *in perpetuum* dici, ut idem paries aeternus esset, quod ne fieri quidem posset, sed uti eiusdem modi paries in perpetuum esset, qui onus sustineret. Quemadmodum si quis alicui cavisset, ut servitutem praeberet, quae onus suum sustineret, si ea res, quae servirct, et tuum onus ferret, periisset, alia in locum eius dari debeat.

XXXIV. *Iulianus libro II. ex Minicio.* Et qui duas areas habet, alteram tradendo servam alteri efficere potest.

XXXV. *Marcianus libro III. Regularum.* Si binarum aedium dominus dixisset eas, quas venderet, servas fore, sed in traditione non fecisset mentionem servitutis, vel ex vendito agere potest, vel incerti condicere, ut servitus imponatur.

XXXVI. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Binas quis aedes habebat una contignatione tectas; utrasque diversis legavit. Dixi: quia magis placet, tignum posse duorum esse, ita ut certae partes cuiusque sint contignationis, ex regione cuiusque domini fore tigna, nec ullam invicem habituros actionem, ius non esse, immissum habere. Nec interest, pure utrisque, an sub conditione alteri aedes legatae sint;

XXXVII. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Idemque esse, et si duobus aedes cesserint.

XXXVIII. *Paulus libro II. Quaestionum.* Si aedes meae a tuis aedibus tantum distent, ut prospici non possint, aut medius mons earum conspectum auferat, servitus imponi non potest.

XXXIX. *Idem libro I. Manualium.* Nemo enim propriis aedificiis servitutem imponere potest, nisi et is, qui cedit, et is, cui ceditur, in conspectu habeant ea aedificia, ita ut officere alterum alteri possit.

XL. *Idem libro III. Responsorum.* Eos, qui ius luminis immittendi non habuerunt, aperto pariete communi nullo iure fenestras immisisse, respondi.

XLI. *Scaevola libro I. Responsorum.* Olympico habitationem, et horreum, quod in ea domo erat, quoad viveret, legavit. Iuxta eandem domum hortus et coenaculum, quod Olympico legatum non est, fuerunt; ad hortum autem et coenaculum semper per domum, cuius habitatio relicta erat, aditus fuit. Quaesitum est: an Olympicus aditum praestare deberet? Respondi: servitutem quidem non esse, sed heredem transire per domum ad ea, quae commemorata sunt, posse, dum non noceat legatario. §. 1. Lucius Titius aperto pariete domus suae, quatenus stillicidii rigor, et tignorum protectus competebat, ianuam in publico aperuit. Quaero: quum neque luminibus Publii Maevii vicini, neque itineri vicini officeret, neque stillicidium in vicini domo caderet, an aliquam actionem Publius Maevius vicinus ad prohibendum haberet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, nullam habere.

TIT. III.

DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM RUSTICORUM.

I. *Ulpianus libro II. Institutionum.* Servitutes rusticorum praediorum sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi. Actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet, et iter habet, etiam sine iumento. Via est ius eundi, et agendi, et ambulandi; nam et iter, et actum in se via continet. Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum. §. 1. In praediis rusticis computanda etiam sunt aquaehaustus, pecoris ad aquam appulsus, ius pascendi, calcis coquendae, arenae fodiendae. §. 2. Traditio plane et patientia servitutum inducit officium Praetoris.

II. *Neratius libro IV. Regularum.* Rusticorum praediorum servitutes sunt: licere altius tollere et officere praetorio vicini, vel cloacam habere licere per vicini domum vel praetorium, vel protectum habere licere. §. 1. Aquaeductus et haustus aquae per eundem locum ut ducatur, etiam pluribus concedi potest; potest etiam, ut diversis diebus vel horis ducatur. §. 2. Si aquaeductus vel haustus aquae sufficiens est, potest et pluribus per eundem locum concedi, ut et iisdem diebus vel horis ducatur.

III. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Item sic possunt servitutes imponi, ut et boves, per quos fundus colitur, in vicino agro pascantur. Quam servitutem imponi posse, Neratius libro secundo Membranarum scribit. §. 1. Idem Neratius: etiam ut fructus in vicini villa cogantur coactique habeantur, et pedamenta ad vineam ex

vicini praedio sumantur, constitui posse, scribit. §. 2. Eodem libro ait: vicino, cuius lapidicinae fundo tuo immineant, posse te concedere, ius ei esse terram, rudus, saxa in fundum tuum iacere positaque habere, et ut in tuum lapides provolvantur, ibique positi habeantur, indeque exportentur. §. 3. Qui habet haustum, iter quoque habere videtur ad hauriendum, et, ut ait Neratius libro tertio Membranarum, sive ei ius hauriendi et adeundi concessum sit, utrumque habebit, sive tantum hauriendi, inesse et aditum, sive tantum adeundi ad fontem, inesse et haustum. Haec de haustu ex fonte privato. Ad flumen autem publicum, idem Neratius eodem libro scribit, iter debere cedi, haustum non oportere, et si quis tantum haustum cesserit, nihil eum agere.

IV. *Papinianus libro II. Responsorum.* Pecoris pascendi servitus, item ad aquam appellendi, si praedii fructus maxime in pecore consistat, praedii magis, quam personae videtur. Si tamen testator personam demonstravit, cui servitutem praestari voluit, emtori vel heredi eius non eadem praestabitur servitus.

V. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Ergo secundum eum et vindicari poterit. §. 1. Neratius libris ex Plautio ait: nec haustum pecoris, nec appulsum, nec cretae eximendae, calcisque coquendae ius posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat, et hoc Proculum et Atilicinum existimasse ait. Sed et ipse adiicit: ut maxime calcis coquendae et cretae eximendae servitus constitui possit, non ultra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit;

VI. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Veluti si figulinas haberet, in quibus ea vasa fierent, quibus fructus eius fundi exportarentur, (sicut in quibusdam fit, ut amphoris vinum evehatur) aut ut dolia fierent, vel tegulae ad villam aedificandam. Sed si ut vasa venirent figlinae exercerentur, ususfructus erit. §. 1. Item longe recedit ab usufructu ius calcis coquendae, et lapidis eximendi et arenae fodiendae aedificandi eius gratia, quod in fundo est; item silvae caeduae, ut pedamenta in vineis non desint. Quid ergo, si praediorum meliorem causam haec faciant? Non est dubitandum, quin servitus sit. Et hoc et Maecianus probat in tantum, ut et talem servitutem constitui posse putet, ut tugurium mihi habere liceret in tuo, scilicet si habeam pascui servitutem, aut pecoris appellendi, ut, si hiems ingruerit, habeam, quo me recipiam.

VII. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Qui sella aut lectica vehitur, ire, non agere dicitur. Iumentum vero ducere non potest, qui iter tantum habet. Qui actum habet, et plaustrum ducere, et iumenta agere potest; sed trahendi lapidem aut tignum neutri eorum ius est. Quidam: nec hastam rectam ei ferre licere, quia neque eundi neque agendi gratia id faceret, et possent fructus eo modo laedi. Qui viam habent, eundi agendique ius habent; plerique: et trahendi quoque, et rectam hastam ferendi, si modo fructus non laedant. §. 1. In rusticis autem praediis impedit servitutem medium praedium, quod non servit.

VIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Viae latitudo ex lege duodecim tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.

IX. *Paulus libro I. Sententiarum.* Servitus aquae ducendae vel hauriendae, nisi ex capite vel ex fonte, constitui non poterat; hodie tamen ex quocunque loco constitui solet.

X. *Idem libro XLIX. ad Edictum.* Labeo ait: et talem servitutem constitui posse, ut aquam quaerere, et inventam ducere liceat. Nam si liceat nondum aedificato aedificio servitutem constituere, quare non aeque liceat, nondum inventa aqua itidem constituere servitutem? et si, ut quaerere liceat, cedere possumus, etiam ut inventa du atur, cedi potest.

XI. *Celsus libro XXVII. Digestorum.* Per fundum, qui plurium est, ius mihi esse eundi agendi, potest separatim cedi. Ergo subtili ratione non aliter meum fiet ius, quam si omnes cedant, et novissima demum cessione superiores omnes confirmabuntur. Benignius tamen dicetur, et antequam novissimus cesserit, eos, qui antea cesserunt, vetare uti cesso iure non posse.

XII. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Inter actum et iter nonnulla est differentia. Iter est enim, qua quis pedes vel eques commeare potest, actus vero, ubi et armenta traiicere, et vehiculum ducere liceat.

XIII. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Certo generi agrorum acquiri servitus potest, velut vineis, quodque ea ad solum magis, quam ad superficiem pertineat; ideo sublatis vineis servitus manebit. Sed si in contrahenda servitute aliud actum erit, doli mali exceptio erit necessaria. §. 1. Si totus ager itineri aut actui servit, dominus in eo agro nihil facere potest, quo servitus impediatur, quae ita diffusa est, ut omnes glebae serviant. At si iter actusve sine ulla determinatione legatus est, modo determinabitur, et qua primum iter determinatum est, ea servitus constitit; ceterae partes agri liberae sunt. Igitur arbiter dandus est, qui utroque casu viam determinare debet. §. 2. Latitudo actus itinerisque ea est, quae demonstrata est. Quodsi nihil dictum est, hoc ab arbitro statuendum est. In via aliud iuris est; nam si dicta latitudo non est, legitima debetur. §. 3. Si locus non adiecta latitudine nominatus est, per eum qua libet iri poterit; sin autem praetermissus est, aeque latitudine non adiecta, per totum fundum una poterit eligi via, duntaxat eius latitudinis, quae lege comprehensa est; pro quo ipso, si dubitabitur, arbitri officium invocandum est.

XIV. *Pomponius libro XXXII. ad Quintum Mucium.* Per quem locum viam alii concessero, per eundem alii aquaeductum cedere non potero; sed et si aquaeductum alii concessero, alii iter per eundem locum vendere vel alias cedere non potero.

XV. *Idem libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius scribit: cum iter aquae vel quotidianae, vel aestivae, vel quae intervalla longiora habeat, per alienum fundum erit, licere fistulam suam vel fictilem vel cuiuslibet generis in rivo ponere, quae aquam latius exprimeret, et quod vellet in rivo facere licere, dum ne domino praedii aquagium deterius faceret.

XVI. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Divus Pius aucupibus ita rescripsit: *Οὐκ ἔστιν εὔλογον, ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις χωρίοις ἰξεύειν.**)

XVII. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: aquam de flumine publico pro modo possessionum ad irrigandos agros dividi oportere, nisi proprio quis iure plus sibi datum ostenderit. Item rescripserunt: aquam ita demum permitti duci, si sine iniuria alterius id fiat.

XVIII. *Ulpianus libro XIV. ad Sabinum.* Una est via, etsi per plures fundos imponatur, quum una servitus sit. Denique quaeritur: an, si per unum fundum iero, per alium non per tantum tempus, quanto servitus amittitur, an retineam servitutem? Et magis est, ut aut tota amittatur, aut tota retineatur. Ideoque si nullo usus sum, tota amittitur; si vel uno, tota servatur.

XIX. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Si unus ex sociis stipuletur iter ad communem fundum, inutilis est stipulatio, quia nec dari ei potest; sed si omnes stipulentur, sive communis servus, singuli ex sociis sibi dari oportere petere possunt, quia ita dari eis potest, ne, si stipulator viae plures heredes reliquerit, inutilis stipulatio fiat.

XX. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si mihi eodem tempore concesseris et ire agere per tuum locum, et uti frui eo ius esse, deinde ego tibi concessero ius mihi uti frui non esse, non aliter eo loco uteris frueris, quam ut ire agere mihi recte liceat. Item si ducere per tuum fundum aquam iure potuero, et in eo tibi aedificare invito me ius non fuerit, si tibi concessero ius esse aedificare, nihilominus hanc servitutem mihi praestare debebis, ne aliter aedifices, quam ut ductus aquae meus maneat, totiusque eius rei conditio talis esse debet, qualis esset, si una duntaxat initio concessio facta esset. §. 1. Servitus naturaliter, non manufacto opere, laedere potest fundum servientem, quemadmodum si imbre crescat aqua in rivo, aut ex agris in eum confluat, aut aquae fons secundum rivum, vel in eo ipso inventus postea fuerit. §. 2. Si fundo Seiano con... fons fuerit, ex quo fonte per fundum Seianum aquam iure ducebam, meo facto fundo Seiano manet servitus. §. 3. Hauriendi ius non hominis, sed praedii est.

XXI. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Si mihi concesseris iter aquae per fundum tuum non destinata parte, per quam ducerem, totus fundus tuus serviet;

XXII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Sed quae loca eius fundi tunc, quum ea fieret concessio, aedifi-

*) *Non est consentaneum, ut per aliena praedia invitis dominis aucupium faciatis.*

ciis, arboribus, vineis vacua fuerint, ea sola eo nomine servient.

XXIII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Via constitui vel latior octo pedibus, vel angustior potest, ut tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire poterit; alioquin iter erit, non via. §. 1. Si lacus perpetuus in fundo tuo est, navigandi quoque servitus, ut perveniatur ad fundum vicinum, imponi potest. §. 2. Si fundus serviens, vel is, cui servitus debetur, publicetur, utroque casu durant servitutes, quia cum sua conditione quisque fundus publicatur. §. 3. Quaecunque servitus fundo debetur, omnibus eius partibus debetur; et ideo, quamvis particulatim venierit, omnes partes servitus sequitur, et ita, ut singuli recte agant, ius sibi esse eundi. Si tamen fundus, cui servitus debetur, certis regionibus inter plures dominos divisus est, quamvis omnibus partibus servitus debeatur, tamen opus est, ut hi, qui non proximas partes servienti fundo habebunt, transitum per reliquas partes fundi divisi iure habeant, aut si proximi patiantur, transeant.

XXIV. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Ex meo aquaeductu, Labeo scribit, cuilibet posse me vicino commodare; Proculus contra, ut ne in meam partem fundi aliam, quam ad quam servitus acquisita sit, uti ea possim. Proculi sententia verior est.

XXV. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Si partem fundi mei certam tibi vendidero, aquaeductus ius, etiamsi alterius partis causa plerumque ducatur, te quoque sequetur; neque ibi aut bonitatis agri, aut usus eius aquae ratio habenda est, ita ut eam solam partem fundi, quae pretiosissima sit, aut maxime usum eius aquae desideret, ius eius ducendae sequatur, sed pro modo agri detenti aut alienati fiat eius aquae divisio.

XXVI. *Paulus libro XLVII. ad Edictum.* Si via, iter, actus, aquaeductus legetur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit, constituere servitutem, si modo nulla captio legatario in servitute fit.

XXVII. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Si communi fundo meo et tuo serviat fundus Sempronianus, et eundem in commune redemerimus, servitus exstinguitur, quia par utriusque domini ius in utroque fundo esse incipit. At si proprio fundo meo et proprio tuo idem serviat, manebit servitus, quia proprio fundo per communem servitus deberi potest.

XXVIII. *Idem libro XXXIV. Digestorum.* Itinere ad praedium commune duorum legato, nisi uterque de loco itineris consentiat, servitus neque acquiritur, neque deperit.

XXIX. *Paulus libro II. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Qui duo praedia confinia habuerat, superiorem fundum vendiderat, et in lege ita dixerat, ut aquam, sulco aperto, emtori educere in fundum inferiorem recte liceat. Si emtor ex alio fundo aquam acciperet, et eam in inferiorem ducere vellet, quaesitum est, an possit id suo iure facere, nec ne? Respondi: nihil amplius, quam quod ipsius fundi siccandi causa derivaret, vicinum in inferiorem recipere debere.

XXX. *Idem libro IV. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Qui duo praedia habebat, in unius venditione aquam, quae in fundo nascebatur, et circa eam aquam late decem pedes exceperat. Quaesitum est: utrum dominium loci ad eum pertineat, an ut per eum locum accedere possit? Respondit: si ita recepisset: *circa eam aquam late pedes decem*, iter duntaxat videri venditoris esse.

XXXI. *Iulianus libro II. ex Minicio.* Tria praedia continua trium dominorum obiecta erant; unius praedii dominus ex summo fundo imo fundo servitutem aquae quaesierat, et per medium fundum, domino concedente, in suum agrum ducebat; postea idem summum fundum emit; deinde imum fundum, in quem aquam induxerat, vendidit. Quaesitum est: num imus fundus id ius aquae amisisset? quia, quum utraque praedia eiusdem domini facta essent, ipsa sibi servire non potuissent. Negavi, amisisse servitutem, quia praedium, per quod aqua ducebatur, alterius fuisset, et quemadmodum servitus summo fundo, ut in imum fundum aqua veniret, imponi aliter non potuisset, quam ut per medium quoque fundum duceretur, sic eadem servitus eiusdem fundi amitti aliter non posset, nisi eodem tempore etiam per medium fundum aqua duci desiisset, aut omnium tria simul praedia unius domini facta essent.

XXXII. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Fundus mihi tecum communis est; partem tuam mihi tradidisti, et ad eundem viam per vicinum tuum proprium. Recte eo modo servitutem constitutam ait, neque quod dici solet, per partes nec acquiri nec imponi servitutes posse, isto casu locum habere. Hic enim non per partem servitutem acquiri, utpote quum in id tempus acquiratur, quo proprius meus fundus futurus sit.

XXXIII. *Idem libro IX. Quaestionum.* Quum essent mihi et tibi fundi duo communes, Titianus et Seianus, et in divisione convenisset, ut mihi Titianus, tibi Seianus cederet, invicem partes eorum tradidimus, et in tradendo dictum est, ut alteri per alterum aquam ducere liceret. Recte esse servitutem impositam ait, maxime si pacto stipulatio subdita sit. §. 1. Per plurium praedia aquam duci quoquo modo imposita servitute, nisi pactum vel stipulatio etiam de hoc subsecuta est, neque eorum cuivis, neque alii vicino poteris haustum ex rivo concedere. Pacto enim vel stipulatione intervenientibus et hoc concedi solet, quamvis nullum praedium ipsum sibi servire, neque servitutis fructus constitui potest.

XXXIV. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Unus ex sociis fundi communis, permittendo ius esse ire agere, nihil agit, et ideo si duo praedia, quae mutuo serviebant, inter eosdem fuerint communicata, quoniam servitutes per partes retineri placet, ab altero servitus alteri remitti non potest. Quamvis enim unusquisque sociorum solus sit, cui servitus debetur, tamen quoniam non personae, sed praedio debetur, neque acquiri libertas, neque remitti servitus pro parte poterit. §. 1. Si fons exaruerit, ex quo ductum aquae habeo, isque post constitutum tempus ad suas venas redierit, an aquaeductus amissus erit? quaeritur.

XXXV. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Et Atilicinus ait: Caesarem Statilio Tauro rescripsisse in haec verba: *Hi, qui ex fundo Sutrino aquam ducere soliti sunt, adierunt me, proposueruntque, aquam, qua per aliquot annos usi sunt, ex fonte, qui est in fundo Sutrino, ducere non potuisse, quod fons exaruisset; et postea ex eo fonte aquam fluere coepisse; petieruntque a me, ut, quod ius non negligentia aut culpa sua amiserant, sed quia ducere non poterant, his restitueretur. Quorum mihi postulatio quum non iniqua visa sit, succurrendum his putavi. Itaque quod ius habuerunt tunc, quum primum ea aqua pervenire ad eos non potuit, id eis restitui placet.*

XXXVI. *Idem libro II. Responsorum.* Quum fundo, quem ex duobus retinuit venditor, aquae ducendae servitus imposita sit, emto praedio quaesita servitus distractum denuo praedium sequitur, nec ad rem pertinet, quod stipulatio, qua poenam promitti placuit, ad personam emtoris, si ei forte frui non licuisset, relata est.

XXXVII. *Idem libro III. Responsorum.* *Λούκιος Τίτιος Γαΐῳ Σεΐῳ τῷ ἀδελφῷ πλεῖστα χαίρειν. Ὕδατος τοῦ ῥέοντος εἰς τὴν κρήνην τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν Ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ πατρός μου δίδωμι καὶ χαρίζομαί σοι δάκτυλον εἰς τὴν οἰκίαν σου τὴν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἢ ὅπου δ' ἂν βούλει.**) Quaero: an ex hac scriptura usus aquae etiam ad heredes Caii Seii pertineat? Paulus respondit: usum aquae personalem ad heredem Seii, quasi usuarii, transmitti non oportere.

XXXVIII. *Idem libro I. Manualium.* Flumine interveniente via constitui potest, si aut vado transiri potest, aut pontem habeat. Diversum, si pontonibus traiiciatur. Haec ita, si per unius praedia flumen currat; alioquin si tua praedia mihi vicina sint, deinde flumen, deinde Titii praedia, deinde via publica, in quam iter mihi acquiri volo, dispiciamus, ne nihil vetet, a te mihi viam dari usque ad flumen, deinde a Titio usque ad viam publicam? Sed videamus, num, et si tu eorum praediorum dominus sis, quae trans flumen intra viam publicam sint, idem iuris sit? quia via consummari solet vel civitate tenus, vel usque ad viam publicam, vel usque ad flumen, in quo pontonibus traiiciatur, vel usque ad proprium aliud eiusdem domini praedium. Quod si est, non videtur interrumpi servitus, quamvis inter eiusdem domini praedia flumen publicum intercedat.

*) *Lucius Titius Caio Seio Fratri S. P. De aqua fluente in fontem, quem pater meus in Isthmo instruxit, do concedoque tibi gratuito digitum, sive ad domum, quam in Isthmo tenes, sive quocunque tandem volueris.*

TIT. IV.
COMMUNIA PRAEDIORUM TAM URBANORUM, QUAM RUSTICORUM.

I. *Ulpianus libro II. Institutionum.* Aedificia urbana quidem praedia appellamus; ceterum etsi in villa aedificia sint, aeque servitutes urbanorum praediorum constitui possunt. §. 1. Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt; nemo enim potest servitutem acquirere vel urbani, vel rustici praedii, nisi qui habet praedium.

II. *Idem libro XVII. ad Edictum.* De aqua per rotam tollenda ex flumine, vel haurienda, vel si quis servitutem castello imposuerit, quidam dubitaverunt, ne hae servitutes non essent. Sed rescripto Imperatoris Antonini ad Tullianum adiicitur: licet servitus iure non valuit, si tamen hac lege comparavit, seu alio quocunque legitimo modo sibi hoc ius acquisivit, tuendum esse eum, qui hoc ius possedit.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Duorum praediorum dominus si alterum ea lege tibi dederit, ut id praedium, quod datur, serviat ei, quod ipse retinet, vel contra, iure imposita servitus intelligitur.

IV. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Caveri, ut ad certam altitudinem monumentum aedificetur, non potest, quia id, quod humani iuris esse desiit, servitutem non recipit; sicut ne illa quidem servitus consistere potest, ut certus numerus hominum in uno loco humetur.

V. *Idem libro II. Epistolarum.* Proprium solum vendendo an servitutem talem iniungere possim, ut mihi et vicino serviat? similiter si commune solum vendo, ut mihi et socio serviat, an consequi possim? Respondi: servitutem excipere, nisi sibi, nemo potest; adiectio itaque vicini pro supervacuo habenda est, ita ut tota servitus ad eum, qui exceperit, pertineat. Solum autem commune vendendo, ut mihi et socio serviat, efficere non possum, quia per unum socium communi solo servitus acquiri non potest.

VI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Si quis duas aedes habeat, et alteras tradat, potest legem traditioni dicere, ut vel istae, quae non traduntur, servae sint his, quae traduntur, vel contra, ut traditae retentis aedibus serviant, parvique refert, vicinae sint ambae aedes, an non. Idem erit et in praediis rusticis; nam et si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere tradendo. Duas autem aedes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas, quia neque acquirere alienis aedibus servitutem, neque imponere potest. §. 1. Si quis partem aedium tradat vel partem fundi, non potest servitutem imponere, quia per partes servitus imponi non potest, sed nec acquiri. Plane si divisit fundum regionibus, et sic partem tradidit pro diviso, potest alterutri servitutem imponere, quia non est pars fundi, sed fundus. Quod et in aedibus potest dici, si dominus, pariete medio aedificato, unam domum in duas diviserit, ut plerique faciunt; nam et hic pro duabus domibus accipi debet. §. 2. Item si duo homines binas aedes communes habeamus, simul tradendo idem efficere possumus, ac si ego solus proprias binas aedes haberem. Sed et si separatim tradiderimus, idem fiet, sic tamen, ut novissima traditio efficiat etiam praecedentem traditionem efficacem. §. 3. Si tamen alterae unius propriae sint aedes, alterae communes, neutris servitutem vel acquirere vel imponere me posse, Pomponius libro octavo ex Sabino scripsit. Si in venditione quis dixerit, servas fore aedes, quas vendidit, necesse non habet liberas tradere. Quare vel suis aedibus eas servas facere potest, vel vicino concedere servitutem, scilicet ante traditionem. Plane si Titio servas fore dixit, siquidem Titio servitutem concesserit, absolutus est; si vero alii concesserit, ex empto tenebitur. A quo non abhorret, quod Marcellus libro sexto Digestorum scribit: si quis in tradendo dixerit, fundum Titio servire, quum ei non serviret, esset autem obligatus venditor Titio ad servitutem praestandam, an agere possit ex vendito, ut emtor servitutem imponi patiatur praedio, quod mercatus est? magisque putat, permittendum agere. Idemque ait, et si possit venditor Titio servitutem vendere, aeque agere permittendum. Haec ita demum, si excipiendae servitutis gratia id in traditione expressum est. *Ceterum si quis*, inquit, *veritus, ne servitus Titio debeatur, ideo hoc excepit, non erit ex vendito actio, si nullam servitutem promisit.*

VII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* In tradendis unis aedibus ab eo, qui binas habet, species servitutis exprimenda est, ne, si generaliter servire dictum erit, aut nihil valeat, quia incertum sit, quae servitus excepta sit, aut omnis servitus imponi debeat. §. 1. Interpositis quoque alienis aedibus imponi potest, veluti ut altius tollere vel non tollere liceat, vel etiam, si iter debeatur, ut ita convalescat, si mediis aedibus servitus postea imposita fuerit; sicuti per plurium praedia servitus imponi etiam diversis temporibus potest. Quanquam dici potest, si tria praedia continua habeam, et extremum tibi tradam, vel tuo vel meis praediis servitutem acquiri posse; si vero extremo, quod retineam, quia et medium meum sit, servitutem consistere; sed si rursus aut id, cui acquisita sit servitus, aut medium alienavero, interpellari eum, donec medio praedio servitus imponatur.

VIII. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Si quum duas haberem insulas, duobus eodem momento tradidero, videndum est, an servitus alterutris imposita valeat? quia alienis quidem aedibus nec imponi nec acquiri servitus potest; sed ante traditionem peractam suis magis acquirit vel imponit is, qui tradit, ideoque valebit servitus.

IX. *Idem libro X. ad Sabinum.* Si ei, cuius praedium mihi serviebat, heres exstiti, et eam hereditatem tibi vendidi, restitui in pristinum statum servitus debet, quia id agitur, ut quasi tu heres videaris exstitisse.

X. *Ulpianus libro X. ad Sabinum.* Quidquid venditor servitutis nomine sibi recipere vult, nominatim recipi oportet. Nam illa generalis receptio: *quibus est servitus, ut ita sit*, ad extraneos pertinet, ipsi nihil proficit venditori ad iura eius conservanda; nulla enim habuit, quia nemo ipse sibi servitutem debet; quin immo et si debita fuit servitus, deinde dominium rei servientis pervenit ad me, consequenter dicitur, exstingui servitutem.

XI. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Refectionis gratia accedendi ad ea loca, quae non serviant, facultas tributa est his, quibus servitus debetur, qua tamen accedere eis sit necesse, nisi in cessione servitutis nominatim praefinitum sit, qua accederetur; et ideo nec secundum rivum, nec supra eum, si forte sub terra aqua ducatur, locum religiosum dominus soli facere potest, ne servitus intereat. Et id verum est; sed et depressurum vel allevaturum rivum, per quem aquam iure duci potestatem habes, nisi si, ne id faceres, cautum sit. §. 1. Si per tuum fundum ius est mihi aquam rivo ducere, tacite haec iura sequuntur, ut reficere mihi rivum liceat, ut adire, qua proxime possim, ad reficiendum eum ego fabrique mei, item ut spatium relinquat mihi dominus fundi, quo dextra et sinistra ad rivum adeam, et quo terram, limum, lapidem, arenam, calcem iacere possim.

XII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Cum fundus fundo servit, vendito quoque fundo servitutes sequuntur. Aedificia quoque fundis et fundi aedificiis eadem conditione serviunt.

XIII. *Ulpianus libro VI. Opinionum.* Venditor fundi Geroniani fundo Botriano, quem retinebat, legem dederat, ne contra eum piscatio thynnaria exerceretur. Quamvis mari, quod natura omnibus patet, servitus imponi privata lege non potest, quia tamen bona fides contractus legem servari venditionis exposcit, personae possidentium aut in ius eorum succedentium per stipulationis vel venditionis legem obligantur. §. 1. Si constat, in tuo agro lapidicinas esse, invito te nec privato nec publico nomine quisquam lapides caedere potest, cui id faciendi ius non est, nisi talis consuetudo in illis lapidicinis consistat, ut, si quis voluerit ex his caedere, non aliter hoc faciat, nisi prius solitum solatium pro hoc domino praestet. Ita tamen lapides caedere debet, postquam satisfecit domino, ut neque usus necessarii lapidis intercludatur, neque commoditas rei iure domino adimatur.

XIV. *Iulianus libro XLI. Digestorum.* Iter nihil prohibet sic constitui, ut quis interdiu duntaxat eat; quod fere circa praedia urbana etiam necessarium est.

XV. *Paulus libro I. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Qui per certum locum iter aut actum alicui cessit, cum pluribus per eundem locum vel iter vel actum cedere posse, verum est. Quemadmodum si quis vicino suas aedes ser-

vas fecisset, nihilominus aliis, quot vellet, easdem aedes servas facere potest.

XVI. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Potest etiam in testamento heredem suum quis damnare, ne altius aedes suas tollat, ne luminibus aedium vicinarum officiat, vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidia adversus eum habere, vel ut patiatur vicinum per fundum suum vel heredis ire, agere, aquamve ex eo ducere.

XVII. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Si precario vicinus in tuo maceriam duxerit, interdicto, quod precario habet, agi non poterit, nec maceria posita donatio servitutis perfecta intelligitur, nec utiliter intendetur, ius sibi esse, invito te aedificatum habere, quum aedificium soli conditionem secutum inutilem faciat intentionem. Ceterum si in suo maceriam precario, qui servitutem tibi debuit, duxerit, neque libertas usucapietur, et interdicto, quod precario habet, utiliter cum eo agetur. Quod si donationis causa permiseris, et interdicto agere non poteris, et servitus donatione tollitur.

XVIII. *Paulus libro I. Manualium.* Receptum est, ut plures domini, et non pariter cedentes, servitutes imponant vel acquirant, ut tamen ex novissimo actu etiam superiores confirmentur, perindeque sit, atque si eodem tempore omnes cessissent. Et ideo si is, qui primus cessit, vel defunctus sit, vel alio modo partem suam alienaverit, post deinde socius cesserit, nihil agetur. Quum enim postremus cedit, non retro acquiri servitus videtur, sed perinde habetur, atque si, quum postremus cedat, omnes cessissent. Igitur rursus hic actus pendebit, donec novus socius cedat. Idem iuris est, et si uni ex dominis cedatur, deinde in persona socii aliquid horum acciderit. Ergo et ex diverso si ei, qui non cessit, aliquid tale eorum contigerit, ex integro omnes cedere debebunt. Tantum enim tempus eis remissum est, quo dare facere vel diversis temporibus possint, et ideo non potest uni vel unus cedere. Idemque dicendum est, et si alter cedat, alter legot servitutem. Nam si omnes socii legent servitutem, et pariter eorum adeatur hereditas, potest dici, utile esse legatum; si diversis temporibus, inutiliter dies legati cedit; nec enim sicut viventium, ita et defunctorum actus suspendi receptum est.

TIT. V.
SI SERVITUS VINDICETUR, VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Actiones de servitutibus rusticis sive urbanis eorum sunt, quorum praedia sunt. Sepulcra autem nostri dominii non sunt. Atquin viam ad sepulcrum possumus vindicare.

II. *Idem libro XVII. ad Edictum.* De servitutibus in rem actiones competunt nobis ad exemplum earum, quae ad usumfructum pertinent, tam confessoria, quam negatoria; confessoria ei, qui servitutes sibi competere contendit, negatoria domino, qui negat. §. 1. Haec autem in rem actio confessoria nulli alii, quam domino fundi, competit; servitutem enim nemo vindicare potest, quam is, qui dominium in fundo vicino habet, cui servitutem dicit deberi. §. 2. Recte Neratius scribit: si medii loci ususfructus legetur, iter quoque sequi, per ea scilicet loca fundi, per quae, qui usumfructum concessit, constitueret, quatenus est ad fruendum necessarium. Namque sciendum est, iter, quod fruendi gratia fructuario praestatur, non esse servitutem; neque enim potest soli fructuario servitus deberi, sed si fundo debeatur, et ipse fructuarius ea utetur. §. 3. Pomponius dicit: fructuarium interdicto de itinere uti posse, si hoc anno usus est. Alibi enim de iure, id est in confessoria actione, alibi de facto, ut in hoc interdicto, quaeritur; quod et Iulianus libro quadragesimo octavo Digestorum scribit. Pro sententia Iuliani facit, quod Labeo scribit: etiamsi testator usus sit itinere, qui legavit usumfructum, debere utile interdictum fructuario dari, quemadmodum et heredi vel emtori competunt haec interdicta.

III. *Idem libro LXX. ad Edictum.* Sed et si partem fundi quis emerit, idem dicendum est.

IV. *Idem libro XVII. ad Edictum.* Loci corpus non est dominii ipsius, cui servitus debetur, sed ius eundi habet. §. 1. Qui iter sine actu, vel actum sine itinere habet, actione de servitute utetur. §. 2. In confessoria actione, quae de servitute movetur, fructus etiam veniunt. Sed videamus, qui esse fructus servitutis possunt? Et est verius, id demum fructuum nomine computandum, si quid sit, quod intersit agentis, servitutem non prohiberi. Sed et in negatoria actione, ut Labeo ait, fructus computantur, quanti interest petitoris, non uti fundi sui itinere adversarium; et hanc sententiam et Pomponius probat. §. 3. Si fundus, cui iter debetur, plurium sit, unicuique in solidum competit actio; et ita et Pomponius libro quadragesimo primo scribit; sed in aestimationem id, quod interest, veniet, scilicet quod eius interest, qui experietur. Itaque de iure quidem ipso singuli experientur, et victoria et aliis proderit, aestimatio autem ad id, quod eius interest, revocabitur, quamvis per unum acquiri servitus non possit. §. 4. Sed et si duorum fundus sit, qui serviat, adversus unumquemque poterit ita agi, et, ut Pomponius libro eodem scribit, quisquis defendit, solidum debet restituere, quia divisionem haec res non recipit. §. 5. Si quis mihi itineris vel actus vel viae controversiam non faciat, sed reficere vel sternere non patiatur, Pomponius libro eodem scribit, confessoria actione mihi utendum. Nam et si arborem impendentem habeat vicinus, quae viam vel iter invium vel inhabile faciat, Marcellus quoque apud Iulianum notat, iter petendum, vel viam vindicandam. Sed de refectione viae et interdicto uti possumus, quod de itinere actuque reficiendo competit, non tamen, si silice quis sternere velit, nisi nominatim id convenit. §. 6. Sed et de haustu, quia servitus est, competunt nobis in rem actiones. §. 7. Competit etiam de servitute actio domino aedificii, neganti servitutem se vicino debere, cuius aedes non in totum liberae sunt, sed ei, cum quo agitur, servitutem non debent. Verbi gratia habeo aedes, quibus sunt vicinae Seianae et Sempronianae; Sempronianis servitutem debeo; adversus dominum Seianarum volo experiri, altius me tollere prohibentem; in rem actione experiar. Licet enim serviant aedes meae, ei tamen, cum quo agitur, non serviunt; hoc igitur intendo, habere me ius altius tollendi invito eo, cum quo ago; quantum enim ad eum pertinet, liberas aedes habeo. §. 8. Si cui omnino altius tollere non liceat, adversus eum recte agetur, ius ei non esse tollere. Haec servitus et ei, qui ulteriores aedes habet, deberi poterit.

V. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Et ideo si inter meas et Titii aedes tuae intercedant, possum Titii aedibus servitutem imponere, ne liceat ei altius tollere, licet tuis non imponatur, quia donec tu non extollis, est utilitas servitutis.

VI. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Et si forte qui medius est, quia servitutem non debebat, altius extulerit aedificia sua, ut iam ego non videar luminibus tuis obstaturus, si aedificavero, frustra intendes, ius mihi non esse, ita aedificatum habere invito te. Sed si intra tempus statutum rursus deposuerit aedificium suum vicinus, renascetur tibi vindicatio. §. 1. Sciendum tamen, in his servitutibus eundem esse possessorem iuris et petitorem, et si forte non habeam aedificatum altius in meo, adversarius meus possessor est. Nam quum nihil sit innovatum, ille possidet, et aedificantem me prohibere potest et civili actione, et interdicto quod vi aut clam. Idem, et si lapilli iactu impedierit. Sed et si patiente eo aedificavero, ego possessor ero effectus. §. 2. Etiam de servitute, quae oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit, ut et onera ferat, et aedificia reficiat ad eum modum, qui servitute imposita comprehensus est. Et Gallus putat, non posse ita servitutem imponi, ut quis facere aliquid cogeretur, sed ne me facere prohiberet; nam in omnibus servitutibus refectionem ad eum pertinere, qui sibi servitutem asserat, non ad eum, cuius res serviat. Sed praevaluit Servii sententia in proposita specie, ut possit quis defendere, ius sibi esse, cogere adversarium reficere parietem ad onera sua sustinenda. Labeo autem: hanc servitutem non hominem debere, sed rem, denique licere domino rem derelinquere, scribit. §. 3. Haec autem actio in rem magis est, quam in personam, et non alii competit, quam domino aedium et adversus dominum, sicuti ceterarum servitutum intentio. §. 4. Si aedes plurium dominorum sint, an in solidum agatur? Papinianus libro tertio Quaestionum tractat; et ait: singulos dominos in solidum age-

re, sicut in ceteris servitutibus, excepto usufructu. Sed non idem respondendum, inquit, si communes aedes essent, quae onera vicini sustinerent. §. 5. Modus autem refectionis in hac actione ad eum modum pertinet, qui in servitute imposita continetur, forte ut reficiat lapide quadrato, vel lapide structili, vel quovis alio opere, quod in servitute dictum est. §. 6. Veniunt et fructus in hac actione, id est commodum, quod haberet, si onera aedium eius vicinus sustineret. §. 7. Parietem autem meliorem quidem, quam in servitute impositum est, facere licet, deteriorem si faciat, aut per hanc actionem, aut per operis novi nuntiationem prohibetur.

VII. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Harum actionum eventus hic est, ut victori officio iudicis aut res praestetur, aut cautio. Res ipsa haec est, ut iubeat adversarium iudex emendare vitium parietis, et idoneum praestare; cautio autem haec est, ut eum iubeat de reficiendo pariete cavere, neque se, neque successores suos prohibituros altius tollere sublatumque habere, et si caverit, absolvatur, si vero neque rem praestet, neque cautionem, tanti condemnetur, quanti actor in litem iuraverit.

VIII. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Sicut autem refectio parietis ad vicinum pertinet, ita fultura aedificiorum vicini, cui servitus debetur, quamdiu paries reficietur, ad inferiorem vicinum non debet pertinere. Nam si non vult superior fulcire, deponat, et restituat, quum paries fuerit restitutus. Et hic quoque, sicut in ceteris servitutibus, actio contraria dabitur, hoc est ius tibi non esse, me cogere. §. 1. Competit mihi actio adversus eum, qui cessit mihi talem servitutem, ut in parietem eius tigna immittere mihi liceat, supraque ea tigna verbi gratia porticum ambulatoriam facere, superque eum parietem columnas structiles imponere, quae tectum porticus ambulatoriae sustineant. §. 2. Distant autem hae actiones inter se, quod superior quidem locum habet etiam ad compellendum vicinum reficere parietem meum, haec vero locum habet ad hoc solum, ut tigna suscipiat; quod non est contra genera servitutum. §. 3. Sed si quaeratur, quis possessoris, quis petitoris partes sustineat? sciendum est, possessoris partes sustinere, si quidem tigna immissa sint, eum, qui servitutem sibi deberi ait, si vero non sunt immissa, eum, qui negat. §. 4. Et siquidem is obtinuerit, qui servitutem sibi defendit, non debet ei servitus cedi, sive recte pronuntiatum est, quia habet, sive perperam, quia per sententiam non debet servitus constitui, sed quae est declarari. Plane si non utendo amisit dolo malo domini aedium post litem contestatam, restitui ei oportet, quemadmodum placet in dominio aedium. §. 5. Aristo Cerellio Vitali respondit: non putare se, ex taberna casearia fumum in superiora aedificia iure immitti posse, nisi ei rei servitutem talem admittat. Idemque ait: *et ex superiore in inferiora non aquam, non quid aliud immitti licet; in suo enim alicui hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat;* fumi autem, sicut aquae, esse immissionem; posse igitur superiorem cum inferiore agere, ius illi non esse, id ita facere. Alfenum denique scribere ait: posse ita agi, ius illi non esse in suo lapidem caedere, ut in meum fundum fragmenta cadant. Dicit igitur Aristo, eum, qui tabernam caseariam a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri; agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat, ius ei non esse fumum immittere. Ergo per contrarium agi poterit, ius sibi esse fumum immittere, quod et ipsum videtur Aristo probare. Sed et interdictum uti possidetis poterit locum habere, si quis prohibeatur qualiter velit suo uti. §. 6. Apud Pomponium dubitatur libro quadragesimo primo Lectionum, an quis possit ita agere: licere fumum non gravem, puta ex foco, in suo facere, aut non licere? Et ait: magis non posse agi; sicut agi non potest, ius esse in suo ignem facere, aut sedere, aut lavare. §. 7. Idem in diversum probat; *nam et in balinei*, inquit, *vaporibus, quum Quintilla cuniculum pergentem in hortos Ursi Iulii instruxisset, placuit, potuisse talem servitutem imponi.*

IX. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Si eo loco, per quem mihi iter debetur, tu aedificaveris, possum intendere, ius mihi esse ire agere; quod si probavero, inhibebo opus tuum. Item Iulianus scripsit: si vicinus in suo aedificando effecerit, ne stillicidium meum reciperet, posse me agere de iure meo, id est ius esse immittendi stillicidium, sicut in via diximus. Sed siquidem nondum aedificavit, sive usumfructum sive viam habet, ius sibi esse ire agere vel frui, intendere potest; quodsi iam aedificavit dominus, is, qui iter et actum habet, adhuc potest intendere, ius sibi esse; fructuarius autem non potest, quia amisit usumfructum, et ideo de dolo actionem dandam hoc casu, Iulianus ait. Contra si in itinere, quod per fundum tibi debeo, aedifices, recte intendam, ius tibi non esse aedificare vel aedificatum habere, quemadmodum si in area mea quid aedifices. §. 1. Qui latiore via vel angustiore usus est, retinet servitutem, sicuti qui aqua, ex qua ius habet utendi, alia mixta usus est, retinet ius suum.

X. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si quis diuturno usu et longa quasi possessione ius aquae ducendae nactus sit, non est ei necesse docere de iure, quo aqua constituta est, veluti ex legato vel alio modo, sed utilem habet actionem, ut ostendat, per annos forte tot usum se non vi, non clam, non precario possedisse. §. 1. Agi autem hac actione poterit non tantum cum eo, in cuius agro aqua oritur, vel per cuius fundum ducitur, verum etiam cum omnibus agi poterit, quicunque aquam non ducere impediunt, exemplo ceterarum servitutum. Et generaliter, quicunque aquam ducere impediat, hac actione cum eo experiri potero.

XI. *Marcellus libro VI. Digestorum.* An unus ex sociis in communi loco invitis ceteris iure aedificare possit, id est an, si prohibeatur a sociis, possit cum his ita experiri, ius sibi esse aedificare? et an socii cum eo ita agere possint, ius sibi prohibendi esse, vel illi ius aedificandi non esse? et si aedificatum iam sit, num possint cum eo ita experiri, ius illi non esse, ita aedificatum habere? quaeritur. Et magis dici potest, prohibendi potius, quam faciendi esse ius socio, quia magis ille, qui facere conatur, ut dixi, quodammodo sibi alienum quoque ius praeripit, si, quasi solus dominus, ad suum arbitrium uti iure communi velit.

XII. *Iavolenus libro II. Epistolarum.* Egi, ius illi non esse, tigna in parietem meum immissa habere. An et de futuris non immittendis cavendum est? Respondi: iudicis officio contineri puto, ut de futuro quoque opere caveri debeat.

XIII. *Proculus libro V. Epistolarum.* Fistulas, quibus aquam duco, in via publica habeo, et hae ruptae inundant parietem tuum. Puto, posse te mecum recte agere, ius mihi non esse, flumina ex meo in tuum parietem fluere.

XIV. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si, quum meus proprius esset paries, passus sim te immittere tigna, quae antea habueris, si nova velis immittere, prohiberi a me potes; immo etiam agere tecum potero, ut ea, quae nova immiseris, tollas. §. 1. Si paries communis opere abs te facto in aedes meas se inclinaverit, potero tecum agere, ius tibi non esse, parietem illum ita habere.

XV. *Ulpianus libro VI. Opinionum.* Altius aedes suas extollendo, si quis, ut luminibus domus minoris annis viginti quinque vel impuberis, cuius curator vel tutor erat, officiatur, effecit, quamvis hoc quoque nomine actione ipse heredesque teneantur, quia quod alium facientem prohibere ex officio necesse habuit, id ipse committere non debuit, tamen et adversus possidentem easdem aedes danda est impuberi vel minori actio, ut, quod non iure factum est, tollatur.

XVI. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Si a te emero, ut mihi liceat ex aedibus meis in aedes tuas stillicidium immittere, et postea te sciente ex causa emtionis immissum habeam, quaero, an ex hac causa actione quadam vel exceptione tuendus sim? Respondi: utroque auxilio me usurum.

XVII. *Alfenus libro II. Digestorum.* Si quando inter aedes binas paries esset, qui ita ventrem faceret, ut in vicini domum semipedem aut amplius procumberet, agi oportet, ius non esse, illum parietem ita proiectum in suum esse invito se. §. 1. Quum in domo Caii Seii locus quidam aedibus Annii ita serviret, ut in eo loco positum habere ius Seio non esset, et Seius in eo silvam sevisset, in qua labra et teneras cucumellas positas haberet, Annio consilium omnes iurisperiti dederunt, ut cum eo ageret, ius ei non esse, in eo loco ea posita habere invito se. §. 2. Secundum cuius parietem vicinus sterquilinium fecerat, ex quo paries madescebat; consulebatur, quemadmodum pos-

sed vicinum cogere, ut sterquilinium tolleret? Respondi: si in loco publico id fecisset, per interdictum cogi posse, sed si in privato, de servitute agere oportere; sed si damni infecti stipulatus esset, posse per eam stipulationem, si quid ex ea re sibi damni datum esset, servare.

XVIII. *Iulianus libro VI. ex Minicio.* Is, cuius familia vicinum prohibebat aquam ducere, cui potestatem non faciebat, ne secum agi posset. Quaerit actor: quid sibi faciendum esset? Respondi: oportere Praetorem causa cognita iubere bona adversarii possideri, et non ante inde discedere, quam is actori ius aquae ducendae restituisset, et si quid, qui aquam ducere prohibitus esset, siccitatibus detrimenti cepisset, veluti si prata arboresve exaruissent.

XIX. *Marcianus libro V. Regularum.* Si de communi servitute quis bene quidem deberi intendit, sed aliquo modo litem perdidit culpa sua, non est aequum, hoc ceteris damno esse. Sed si per collusionem cessit litem adversario, ceteris dandam esse actionem de dolo, Celsus scripsit; idque ait Sabino placuisse.

XX. *Scaevola libro IV. Digestorum.* Testatrix fundo, quem legaverat, casas iunctas habuit. Quaesitum est: si hae fundo legato non cederent, eumque legatarius vindicasset, an iste fundus aliquam servitutem casis deberet? aut si ex fideicommissi causa eum sibi dari legatarius desideraret, heredes servitutem aliquam casis excipere deberent? Respondi: deberi. §. 1. Plures ex municipibus, qui diversa praedia possidebant, saltum communem, ut ius compascendi haberent, mercati sunt, idque etiam a successoribus eorum est observatum; sed nonnulli ex his, qui hoc ius habebant, praedia sua illa propria venumdederunt. Quaero: an in venditione etiam ius illud secutum sit praedia, quum eius voluntatis venditores fuerint, ut hoc alienarent? Respondi: id observandum, quod actum inter contrahentes esset; sed si voluntas contrahentium manifesta non sit, et hoc ius ad emtores transire. Item quaero: an, cum pars illorum propriorum fundorum legato ad aliquem transmissa sit, aliquid iuris secum huius compascui traxerit? Respondi: quum id quoque ius fundi, qui legatus esset, videretur, id quoque cessurum legatario.

XXI. *Labeo libro I. Pithanôn a Paulo epitomatorum.* Si qua aqua nondum apparet, eius aquae ductus constitui non potest. Paulus: immo puto idcirco id falsum esse, quia cedi potest, ut aquam quaereres, et inventam ducere liceret.

TIT. VI.

QUEMADMODUM SERVITUTES AMITTANTUR.

I. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Servitutes praediorum confunduntur, si idem utriusque praedii dominus esse coeperit.

II. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Qui iter et actum habet, si statuto tempore tantum ierit, non periisse actum, sed manere, Sabinus, Cassius, Octavenus aiunt; nam ire quoque per se eum posse, qui actum haberet.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Iura praediorum morte et capitis deminutione non perire, vulgo traditum est.

IV. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Iter sepulcro debitum non utendo nunquam amittitur.

V. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Servitus et per socium, et fructuarium, et bonae fidei possessorem nobis retinetur.

VI. *Celsus libro V. Digestorum.* Nam satis est fundi nomine itum esse. §. 1. Si ego via, quae nobis per vicini fundum debebatur, usus fuero, tu autem constituto tempore cessaveris, an ius tuum amiseris? et e contrario, si vicinus, cui via per nostrum fundum debebatur, per meam partem ierit egerit, tuam partem ingressus non fuerit, an partem tuam liberaverit? Respondi: si divisus est fundus inter socios regionibus, quod ad servitutem attinet, quae ei fundo debebatur, perinde est, atque si ab initio duobus fundis debita sit, et sibi quisque dominorum usurpat servitutem, sibi non utendo deperdit, nec amplius in ea re causae eorum fundorum miscentur; nec fit ulla iniuria ei, cuius fundus servit, immo sic quoque melior, quoniam alter dominorum utendo sibi, non toti fundo, proficit. Sed si is fundus, qui servierit, ita divisus est, pluscolum dubitationis ea res habet. Nam si certus ac finitus viae locus est, tunc, si per longitudinem eius fundus divisus est, eadem omnia servanda erunt, quae, si initio constituendae eius servitutis similiter hic duo fundi fuissent; si vero per latitudinem viae fundus divisus est, (nec multum refert, aequaliter id factum est, an inaequaliter) tunc manet idem ius servitutis, quod fundo indiviso fuerat, nec aut usu detineri, aut non utendo deperire, nisi tota via, poterit, nec, si forte inciderit, ut semita, quae per alterum duntaxat fundum erat, uteretur, idcirco alter fundus liberabitur, quoniam unum, atque eo modo individuum viae ius est. Possunt tamen alterutrum fundum liberare, si modo hoc specialiter convenit. Certe si is, cui servitus debebatur, alterum ex ea divisione fundum redemerit, num ideo minus ea re fundi alterius servitus permanebit? Nec video, quid absurdi consecuturum sit eam sententiam, fundo altero manente servo, si modo et ab initio potuit angustior constitui via, quam lege finita est, et adhuc id loci superest in eo fundo, cui remissa servitus non est, ut sufficiat viae. Quodsi minus loci superest, quam viae sufficiat, uterque fundus liberabitur, alter propter redemtionem, alter, quia per eum locum, qui superest, via constitui non potest. Ceterum si ita constitutum est ius viae, ut per quamlibet partem fundi ire agere liceat, idque vel subinde mutare, nihil prohibet; atque si ita divisus est fundus, ut per quamlibet eius partem aeque iri atque agi possit, tunc perinde observabimus, atque si ab initio duobus fundis duae servitutes iniunctae fuissent, ut altera retineri, altera non utendo possit deperire. Nec me fallit, alieno facto ius alterius immutatum iri, quoniam ante satius fuerat, per alteram partem ire agere, ut idem ius ei in altera parte fundi retineretur. Contra illud commodum accessisse ei, cui via debebatur, quod per duas pariter vias ire agere possit, bisque pedes octonos in porrectum, et senos denos in anfractum.

VII. *Paulus libro XIII. ad Plautium.* Si sic constituta sit aqua, ut vel aestate ducatur tantum, vel uno mense, quaeritur, quemadmodum non utendo amittatur? quia non est continuum tempus, quo, quum uti non potest, non sit usus. Itaque et si alternis annis vel mensibus quis aquam habeat, duplicato constituto tempore amittitur. Idem et de itinere custoditur. Si vero alternis diebus, aut die toto, aut tantum nocte, statuto legibus tempore amittitur, quia una servitus est. Nam et si alternis horis vel una hora quotidie servitutem habeat, Servius scribit, perdere eum non utendo servitutem, quia id, quod habet, quotidianum sit.

VIII. *Idem libro XV. ad Plautium.* Si stillicidii immittendi ius habeam in aream tuam, et permisero ius tibi in ea area aedificandi, stillicidii immittendi ius amitto. Et similiter, si per tuum fundum via mihi debeatur, et permisero tibi in eo loco, per quem via mihi debetur, aliquid facere, amitto ius viae. §. 1. Is, qui per partem itineris it, totum ius usurpare videtur.

IX. *Iavolenus libro III. ex Plautio.* Aqua si in partem aquagii influxit, etiamsi non ad ultima loca pervenit, omnibus tamen partibus usurpatur.

X. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Si communem fundum ego et pupillus haberemus, licet uterque non uteremur, tamen propter pupillum et ego viam retineo. §. 1. Si is, qui nocturnam aquam habet, interdiu per constitutum ad amissionem tempus usus fuerit, amisit nocturnam servitutem, qua usus non est. Idem est in eo, qui certis horis aquaeductum habens, aliis usus fuerit, nec ulla parte earum horarum.

XI. *Marcellus libro IV. Digestorum.* Si is, cui via vel actus debebatur, ut vehiculi certo genere uteretur, alio genere fuerit usus, videamus, ne amiserit servitutem, et alia sit eius conditio, qui amplius oneris, quam licuit, vexerit, magisque hic plus, quam aliud, egisse videatur, sicuti si latiore itinere usus esset, aut si plura iumenta egerit, quam licuit, aut aquae admiscuerit aliam. Ideoque in omnibus istis quaestionibus servitus quidem non amittitur, non autem conceditur plus, quam pactum est, in servitute habere. §. 1. Heres, quum legatus esset fundus sub conditione, imposuit ei servitutes; an exstinguantur, si legati conditio exsistat? videamus, an acquisitae sequantur legatarium? Et magis dicendum est, ut sequantur.

XII. *Celsus libro XXIII. Digestorum.* Qui fundum alienum bona fide emit, si itinere, quod ei fundo debetur, usus est, retinet id ius itineris, idque etiam si precario,

aut vi deiecto domino possidet. Fundus enim qualiter qualiter se habens, quum ita in suo habitu possessus est, ius non deperit, neque refert, iuste nec ne possideat, qui talem eum possidet. Quare fortius, et si aqua per rivum sua sponte perfluxit, ius aquae ducendae retinetur, quod et Sabino recte placuit, ut apud Neratium libro quarto Membranarum scriptum est.

XIII. *Marcellus libro XVII. Digestorum.* Si quis ex fundo, cui viam vicinus deberet, vendidisset locum proximum servienti fundo, non imposita servitute, et intra legitimum tempus, quo servitutes pereunt, rursus eum locum acquisisset, habiturus est servitutem, quam vicinus debuisset.

XIV. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Si locus, per quem via aut iter aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus esset, et intra tempus, quod ad amittendam servitutem sufficit, alluvione facta restitutus est, servitus quoque in pristinum statum restituitur. Quodsi id tempus praeterierit, ut servitus amittatur, renovare eam cogendus est. §. 1. Cum via publica vel fluminis impetu, vel ruina amissa est, vicinus proximus viam praestare debet.

XV. *Idem libro II. Epistolarum.* Si, quum servitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum acquisivi, manere servitutem puto, quia toties servitus confunditur, quoties uti ea is, ad quem pertinet, non potest, medio autem fundo acquisito potest consistere, ut per primum et ultimum iter debeatur.

XVI. *Proculus libro I. Epistolarum.* Aquam, quae oriebatur in fundo vicini, plures per eundem rivum iure ducere soliti sunt, ita ut suo quisque die a capite duceret, primo per eundem rivum, eumque communem, deinde, ut quisque inferior erat, suo quisque proprio rivo. Et unus statuto tempore, quo servitus amittitur, non duxit. Existimo, eum ius ducendae aquae amisisse, nec per ceteros, qui duxerunt, eius ius usurpatum esse; proprium enim cuiusque eorum ius fuit, neque per alium usurpari potuit. Quodsi plurium fundo iter aquae debitum esset, per unum eorum omnibus his, inter quos is fundus communis fuisset, usurpari potuisset. Item si quis eorum, quibus aquaeductus servitus debebatur, et per eundem rivum aquam ducebant, ius aquae ducendae, non ducendo eam, amiserit, nihil iuris eo nomine ceteris, qui rivo utebantur, accrevit, idque commodum eius est, per cuius fundum id iter aquae, quod non utendo pro parte unius amissum est; libertate enim huius partis servitutis fruitur.

XVII. *Pomponius libro XI. ex variis Lectionibus.* Labeo ait: si is, qui haustum habet, per tempus, quo servitus amittitur, ierit ad fontem, nec aquam hauserit, iter quoque eum amisisse.

XVIII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Si quis alia aqua usus fuerit, quam de qua in servitute imponenda actum est, servitus amittitur. §. 1. Tempus, quo non est usus praecedens fundi dominus, cui servitus debebatur, imputatur ei, qui in eius locum successit. §. 2. Si, quum ius haberes immittendi, vicinus statuto tempore aedificatum non habuerit, ideoque nec tu immittere potueris, non ideo magis servitutem amittes, quia non potest videri usucepisse vicinus tuus libertatem aedium suarum, qui ius tuum non interpellavit.

XIX. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si partem fundi vendendo lege caverim, uti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem, et statutum tempus intercesserit, antequam rivum facerem, nihil iuris amitto, quia nullum iter aquae fuit, sed manet mihi ius integrum. Quodsi fecissem iter, neque usus essem, amittam. §. 1. Si per fundum meum viam tibi legavero, et adita mea hereditate, per constitutum tempus ad amittendam servitutem ignoraveris, eam tibi legatam esse, amittes viam non utendo; quodsi intra idem tempus, antequam rescires, tibi legatam servitutem, tuum fundum vendideris, ad emtorem via pertinebit, si reliquo tempore ea usus fuerit, quia scilicet tua esse coeperat, ut iam nec ius repudiandi legatum tibi possit contingere, quum ad te fundus non pertineat.

XX. *Scaevola libro I. Regularum.* Usu retinetur servitus, cum ipse, cui debetur, utitur, quive in possessione eius est, aut mercenarius, aut hospes, aut medicus, quive ad visitandum dominum venit, vel colonus, aut fructuarius,

XXI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Licet suo nomine,

XXII. *Scaevola libro I. Regularum.* Denique quicunque quasi debita via usus fuerit,

XXIII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Sive ad fundum nostrum facit, vel ex fundo,

XXIV. *Scaevola libro I. Regularum.* Licet malae fidei possessor sit, retinebitur servitus.

XXV. *Paulus libro V. Sententiarum.* Servitute usus non videtur, nisi is, qui suo iure uti se credidit. Ideoque si quis pro via publica vel pro alterius servitute usus sit, nec interdictum, nec actio utilis competit.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM LIBER NONUS.

TIT. I.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

1. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege duodecim tabularum descendit. Quae lex voluit, aut dari id, quod nocuit, id est id animal, quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offerri. §. 1. Noxia autem est ipsum delictum. §. 2. Quae actio ad omnes quadrupedes pertinet. §. 3. Ait Praetor: PAUPERIEM FECISSE. Pauperies est damnum sine iniuria facientis datum; nec enim potest animal iniuriam fecisse, quod sensu caret. §. 4. Itaque, ut Servius scribit, tunc haec actio locum habet, quum commota feritate nocuit quadrupes, puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit, aut mulae propter nimiam ferociam. Quodsi propter loci iniquitatem, aut propter culpam mulionis, aut si plus iusto onerata quadrupes in aliquem onus everterit, haec actio cessabit, damnique iniuriae agetur. §. 5. Sed et si canis, quum duceretur ab aliquo, asperitate sua evaserit, et alicui damnum dederit, si contineri firmius ab alio potuit, vel si per eum locum induci non debuit, haec actio cessabit, et tenebitur, qui canem tenebat. §. 6. Sed et si instigatu alterius fera damnum dederit, cessabit haec actio. §. 7. Et generaliter haec actio locum habet, quoties contra naturam fera mota pauperiem dedit. Ideoque si equus dolore concitatus calce petierit, cessare istam actionem, sed eum, qui equum percusserit aut vulneraverit, in factum magis, quam lege Aquilia teneri; utique ideo, quia non ipse suo corpore damnum dederit. At si, quum equum permulsisset quis, vel palpatus esset, calce eum percusserit, erit actioni locus. §. 8. Et si alia quadrupes aliam concitavit, ut damnum daret, eius, quae concitavit, nomine agendum erit. §. 9. Sive autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, sive per aliam rem, quam tetigit quadrupes, haec actio locum habebit, utputa si plaustro bos obtrivit aliquem, vel alia re deiecta. §. 10. In bestiis autem propter naturalem feritatem haec actio locum non habet; et ideo si ursus fugit, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit, et ideo et si eum occidi, meum corpus est. §. 11. Cum arietes vel boves commisissent, et alter alterum occidit, Quintus Mucius distinxit, ut, si quidem is periisset, qui aggressus erat, cessaret actio, si is, qui non provocaverat, competeret actio, quamobrem eum sibi aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportere. §. 12. Et quum etiam in quadrupedibus noxa caput sequitur, adversus dominum haec actio datur,

non cuius fuerit quadrupes, quum noceret, sed cuius nunc est. §. 13. Plane si ante litem contestatam decesserit animal, exstincta erit actio. §. 14. Noxae autem dedere est animal tradere vivum. Demum si commune plurium sit animal, adversus singulos erit in solidum noxalis actio, sicuti in homine. §. 15. Interdum autem dominus in hoc non convenietur, ut noxae dedat, sed etiam in solidum, utputa si in iure interrogatus, an sua quadrupes esset? responderit, non esse suam; nam si constiterit esse eius, in solidum condemnabitur. §. 16. Si post litem contestatam ab alio sit animal occisum, quia domino legis Aquiliae actio competit, ratio in iudicio habebitur legis Aquiliae, quia dominus noxae dedendae facultatem amiserit. Ergo ex iudicio proposito litis aestimationem offeret, nisi paratus fuerit actionem mandare adversus eum, qui occidit. §. 17. Hanc actionem nemo dubitaverit heredi dari ceterisque successoribus; item adversus heredes ceterosque successores, non iure successionis, sed eo iure, quo domini sunt, competit.

II. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Haec actio non solum domino, sed etiam ei, cuius interest, competit veluti ei, cui res commodata est, item fulloni, quia eo, quod tenentur, damnum videntur pati. §. 1. Si quis aliquem evitans, magistratum forte, in tabernam proximam se immisisset, ibique a cane feroce laesus esset, non posse agi canis nomine, quidam putant; at si solutus fuisset, contra.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Ex hac lege iam non dubitatur etiam liberarum personarum nomine agi posse, forte si patremfamilias aut filiumfamilias vulneraverit quadrupes, scilicet ut non deformitatis ratio habeatur, quum liberum corpus aestimationem non recipiat, sed impensarum in curationem factarum, et operarum amissarum, quasque amissurus quis esset, inutilis factus.

IV. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Haec actio utilis competit, et si non quadrupes, sed aliud animal pauperiem fecit.

V. *Alfenus libro II. Digestorum.* Agaso quum in tabernam equum deduceret, mulam equus olfecit; mula calcem reiecit, et crus Agasoni fregit. Consulebatur: possetne cum domino mulae agi, quod ea pauperiem fecisset? Respondi: posse.

TIT. II.
AD LEGEM AQUILIAM.

I. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabularum, sive alia quae fuit; quas leges nunc referre non est necesse. §. 1. Quae lex Aquilia plebiscitum est, quum eam Aquilius tribunus plebis a plebe rogaverit.

II. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Lege Aquilia capite primo cavetur: QUI SERVUM SERVAMVE ALIENUM ALIENAMVE, QUADRUPEDEM VEL PECUDEM INIURIA OCCIDERIT, QUANTI ID IN EO ANNO PLURIMI FUIT, TANTUM AES DARE DOMINO DAMNAS ESTO. §. 1. Et infra deinde cavetur, ut adversus infitiantem in duplum actio sit. §. 2. Ut igitur apparet, servis nostris exaequat quadrupedes, quae pecudum numero sunt, et gregatim habentur, veluti oves, caprae, boves, equi, muli, asini. Sed an sues pecudum appellatione contineantur? quaeritur. Et recte Labeoni placet, contineri. Sed canis inter pecudes non est. Longe magis bestiae in eo numero non sunt, veluti ursi, leones, pantherae. Elephanti autem et cameli quasi mixti sunt; nam et iumentorum operam praestant, et natura eorum fera est, et ideo primo capite contineri eos oportet.

III. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si servus servave iniuria occisus occisave fuerit, lex Aquilia locum habet. *Iniuria* merito adiicitur; non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum.

IV. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Itaque si servum tuum latronem insidiantem mihi occidero, securus ero; nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere. §. 1. Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur; interdiu autem deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat, ut tamen aeque cum clamore testificetur.

V. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Sed et si quemcunque alium ferro se petentem quis occiderit, non videbitur iniuria occidisse, et si metu quis mortis furem occiderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia non teneatur. Sin autem, quum posset apprehendere, maluit occidere, magis est, ut iniuria fecisse videatur; ergo et Cornelia tenebitur. §. 1. Iniuriam autem hic accipere nos oportet non quemadmodum circa iniuriarum actionem, contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est contra ius, id est si culpa quis occiderit; et ideo interdum utraque actio concurrit, et legis Aquiliae et iniuriarum, sed duae erunt aestimationes, alia damni, alia contumeliae. Igitur iniuriam hic damnum accipiemus culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit. §. 2. Et ideo quaerimus: si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliae actio sit? Et Pegasus negavit; quae enim in eo culpa sit, quum suae mentis non sit? et hoc est verissimum. Cessabit igitur Aquiliae actio, quemadmodum si quadrupes damnum dederit, Aquilia cessat, aut si tegula ceciderit. Sed et si infans damnum dederit, idem erit dicendum. Quodsi impubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, teneri et Aquilia eum; et hoc puto verum, si sit iam iniuriae capax. §. 3. Si magister in disciplina vulneraverit servum vel occiderit, an Aquilia teneatur, quasi damnum iniuria dederit? Et Iulianus scribit: Aquilia teneri eum, qui eluscaverit discipulum in disciplina. Multo magis igitur in occiso idem erit dicendum. Proponitur autem apud eum species talis: *Sutor, inquit, puero discenti, ingenuo, filiofamilias, parum bene facienti quod demonstraverat, forma calcei cervicem percussit, ut oculus puero perfunderetur.* Dicit igitur Iulianus, iniuriarum quidem actionem non competere, quia non faciendae iniuriae causa percusserit, sed monendi et docendi causa; an ex locato? dubitat, quia levis duntaxat castigatio concessa est docenti. Sed lege Aquilia posse agi, non dubito;

VI. *Paulus libro XXII. ad Sabinum.* Praeceptoris enim nimia saevitia culpae assignatur.

VII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Qua actione patrem consecuturum ait, quod minus ex operis filii sui propter vitiatum oculum sit habiturus, et impendia, quae pro eius curatione fecerit. §. 1. Occisum autem accipere debemus sive gladio, sive etiam fuste, vel alio telo, vel manibus, si forte strangulavit eum, vel calce petiit, vel capite, vel qualiter qualiter. §. 2. Sed et si quis plus iusto oneratus deiecerit onus, et servum occiderit, Aquilia locum habet; fuit enim in ipsius arbitrio, ita se non onerare. Nam et si lapsus aliquis servum alienum onere presserit, Pegasus ait, lege Aquilia eum teneri ita demum, si vel plus iusto se oneraverit, vel negligentius per lubricum transierit. §. 3. Proinde si quis alterius impulsu damnum dederit, Proculus scribit, neque eum, qui impulit, teneri, quia non occidit, neque eum, qui impulsus est, quia damnum non iniuria dedit; secundum quod in factum actio erit danda in eum, qui impulit. §. 4. Si quis in colluctatione, vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, si quidem in publico certamine alius alium occiderit, cessat Aquilia, quia gloriae causa et virtutis, non iniuriae gratia, videtur damnum datum. Hoc autem in servo non procedit, quoniam ingenui solent certare; in filiofamilias vulnerato procedit. Plane si cedentem vulneraverit, erit Aquiliae locus, aut si non in certamine servum occidit, nisi si domino committente hoc factum sit; tunc enim Aquilia cessat. §. 5. Sed et si quis servum aegrotum leviter percusserit, et is obierit, recte Labeo dicit, lege Aquilia eum teneri, quia aliud alii mortiferum esse solet. §. 6. Celsus autem multum interesse dicit, occiderit, an mortis causam praestiterit, ut, qui mortis causam praestitit, non Aquilia, sed in factum actione teneatur. Unde affert eum, qui venenum pro medicamento dedit, et ait, causam mortis praestitisse; quemadmodum eum, qui furenti gladium porrexit; nam nec hunc lege Aquilia teneri, sed in factum. §. 7. Sed si quis de ponte aliquem praecipitavit, Celsus ait, sive ipso ictu perierit, aut continuo submersus est, aut lassatus vi fluminis victus perierit, lege Aquilia teneri, quemadmodum si quis puerum saxo illisisset. §. 8. Proculus ait: si medicus servum imperite secuerit, vel ex locato, vel ex lege Aquilia competere actionem.

VIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Idem iuris est, si medicamento perperam usus fuerit. Sed et qui bene secuit, et dereliquit curationem, securus non erit, sed culpae reus intelligitur. §. 1. Mulionem quoque, si per

imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eae alienum hominem obtriverint, vulgo dicitur culpae nomine teneri. Idem dicetur, et si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit; nec videtur iniquum, si infirmitas culpae annumeretur, quum affectare quisque non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet, infirmitatem suam alii periculosam futuram. Idem iuris est in persona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam vel infirmitatem retinere non potuerit.

IX. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Item si obstetrix medicamentum dederit, et inde mulier perierit, Labeo distinguit, ut, siquidem suis manibus supposuit, videatur occidisse; sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam. Quae sententia vera est; magis enim causam mortis praestitit, quam occidit. §. 1. Si quis per vim vel suasum medicamentum alicui infudit, vel ore, vel clystere, vel si eum unxit malo veneno, lege Aquilia eum teneri, quemadmodum obstetrix supponens tenetur. §. 2. Si quis hominem fame necaverit, in factum actione teneri, Neratius ait. §. 3. Si servum meum equitantem concitato equo effeceris in flumen praecipitari, atque ideo homo perierit, in factum esse dandam actionem, Ofilius scribit, quemadmodum si servus meus ab alio in insidias deductus, ab alio esset occisus. §. 4. Sed et si a iaculantibus per lusum servus fuerit occisus, Aquiliae locus est. Sed si, quum alii in campo iacularentur, servus per eum locum transierit, Aquilia cessat, quia non debuit per campum iaculatorium iter intempestive facere. Qui tamen data opera in eum iaculatus est, utique Aquilia tenebitur;

X. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Nam lusus quoque noxius in culpa est.

XI. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Item Mela scribit: si, quum pila quidam luderent, vehementius quis pila percussa in tonsoris manus eam deiecerit, et sic servi, quem tonsor radebat, gula sit praecisa adiecto cultello, in quocunque eorum culpa sit, eum lege Aquilia teneri. Proculus ait: in tonsore esse culpam. Et sane si ibi tondebat, ubi ex consuetudine ludebatur, vel ubi transitus frequens erat, est, quod ei imputetur. Quamvis nec illud male dicatur, si in loco periculoso sellam habenti tonsori se quis commiserit, ipsum de se queri debere. §. 1. Si alius tenuit, alius interemit, is, qui tenuit, quasi causam mortis praebuit, in factum actione tenetur. §. 2. Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur? videamus. Et si quidem apparet, cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur; quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri, Iulianus ait. Et si cum uno agatur, ceteri non liberantur; nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevat, quum sit poena. §. 3. Celsus scribit: si alius mortifero vulnere percusserit, alius postea exanimaverit, priorem quidem non teneri quasi occiderit, sed quasi vulneraverit, quia ex alio vulnere periit, sed posteriorem teneri quasi occiderit. Quod et Marcello videtur, et est probabilius. §. 4. Si plures trabem deiecerint, et hominem oppresserint, aeque veteribus placet, omnes lege Aquilia teneri. §. 5. Item cum eo, qui canem irritaverat, et effecerat, ut aliquem morderet, quamvis eum non tenuit, Proculus respondit, Aquiliae actionem esse. Sed Iulianus: eum demum Aquilia teneri, ait, qui tenuit, et effecit, ut aliquem morderet; ceterum si non tenuit, in factum agendum. §. 6. Legis autem Aquiliae actio hero competit, hoc est domino. §. 7. Si in eo homine, quem tibi redhibiturus essem, damnum iniuria datum esset, Iulianus ait, legis Aquiliae actionem mihi competere, meque, quum coepero redhibere, tibi restituturum. §. 8. Sed et si servus bona fide alicui serviat, an ei competit Aquiliae actio? Et magis in factum actio erit danda. §. 9. Eum, cui vestimenta commodata sunt, non posse, si scissa fuerint, lege Aquilia agere, Iulianus ait, sed domino eam competere. §. 10. An fructuarius vel usuarius legis Aquiliae actionem haberet, Iulianus tractat; et ego puto melius, utile iudicium ex hac causa dandum.

XII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Sed et si proprietatis dominus vulneraverit servum vel occiderit, in quo ususfructus meus est, danda est mihi ad exemplum legis Aquiliae actio in eum pro portione ususfructus, ut etiam ea pars anni in aestimationem veniat, qua nondum ususfructus meus fuit.

XIII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem; directam enim non habet, quoniam dominus membrorum suorum nemo videtur. Fugitivi autem nomine dominus habet. §. 1. Iulianus scribit: si homo liber bona fide mihi serviat, ipsum lege Aquilia mihi teneri. §. 2. Si servus hereditarius occidatur, quaeritur, quis Aquilia agat? quum dominus nullus sit huius servi. Et ait Celsus: legem domino damna salva esse voluisse; dominus ergo hereditas habebitur. Quare adita hereditate heres poterit experiri. §. 3. Si servus legatus post aditam hereditatem sit occisus, competere legis Aquiliae actionem legatario, si modo post mortem servi agnovit legatum; quodsi repudiavit, consequens esse, ait Iulianus, dicere, heredi competere.

XIV. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Sed si ipse heres eum occiderit, dicendum est, dandam in eum legatario actionem.

XV. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Huic scripturae consequens est dicere, ut, si ante aditam hereditatem occidatur legatus servus, apud heredem remaneat Aquiliae actio, per hereditatem acquisita. Quodsi vulneratus sit ante aditam hereditatem, in hereditate quidem actio remansit, sed cedere eam legatario heredem oportet. §. 1. Si servus vulneratus mortifere postea ruina, vel naufragio, vel alio ictu maturius perierit, non quasi de occiso agi posse, sed quasi de vulnerato. Sed si manumissus vel alienatus ex vulnere periit, quasi de occiso agi posse, Iulianus ait. Haec ita tam varie, quia verum est, eum a te occisum tunc, quum vulnerabas, quod mortuo eo demum apparuit; at in superiore non est passa ruina apparere, an sit occisus. Sed si vulneratum mortifere liberum et heredem esse iusseris, deinde decesserit, heredem eius agere Aquilia non posse,

XVI. *Marcianus libro IV. Regularum.* Quia in eum casum res pervenit, a quo incipere non potest.

XVII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si dominus servum suum occiderit, bonae fidei possessori, vel ei, qui pignori accepit, in factum actione tenebitur. §. 1. Si coniunctim duobus legetur Stichus, et alter eorum occisum repudiaverit, puto coniunctum solum posse Aquilia agere, quia retro accrevisse dominium ei videtur.

XVIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Sed et si is, qui pignori servum accepit, occiderit eum vel vulneraverit, lege Aquilia et pignoraticia conveniri potest; sed alterutra contentus esse debebit actor.

XIX. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Sed et si communem servum occiderit quis, Aquilia teneri eum, Celsus ait. Idem est, et si vulneraverit,

XX. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Scilicet pro ea parte, pro qua dominus est, qui agit.

XXI. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Ait lex: *quanti is eo anno plurimi fuit.* Quae clausula aestimationem habet damni, quod datum est. §. 1. Annus autem retrorsum computatur, ex quo quis occisus est. Quodsi mortifere fuerit vulneratus, et postea post longum intervallum mortuus sit, inde annum numerabimus secundum Iulianum, ex quo vulneratus est, licet Celsus contra scribat. §. 2. Sed utrum corpus eius solum aestimamus quanti fuerit, quum occideretur, an potius quanti interfuit nostra, non esse occisum? Et hoc iure utimur, ut eius, quod interest, fiat aestimatio.

XXII. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Proinde si servum occidisti, quem sub poena tradendum promisi, utilitas venit in hoc iudicium. §. 1. Item causae corpori cohaerentes aestimantur, veluti si quis ex comoedis, aut symphoniacis, aut gemellis, aut quadriga, aut ex pari mularum unum vel unam occiderit. Non solum enim peremti corporis aestimatio facienda est, sed et eius ratio haberi debet, quo cetera corpora depretiata sunt.

XXIII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Inde Neratius scribit: si servus heres institutus occisus sit, etiam hereditatis aestimationem venire. §. 1. Iulianus ait: si servus liber et heres esse iussus occisus fuerit, neque substitutum, neque legitimum actione legis Aquiliae hereditatis aestimationem consecuturum, quae servo competere non potuit. Quae sententia vera est. Pretii igitur solummodo fieri aestimationem, quia hoc interesse solum substituti videretur. Ego autem puto, nec pretii fieri aestimationem, quia si heres esset, et liber esset. §. 2. Idem Iulianus scribit: si institutus fuero sub conditione, si Sti-

chum manumisero, et Stichus sit occisus post mortem testatoris, in aestimationem etiam hereditatis pretium me consecuturum; propter occisionem enim defecit conditio. Quodsi vivo testatore occisus sit, hereditatis aestimationem cessare, quia retrorsum, quanti plurimi fuit, inspicitur. §. 3. Idem Iulianus scribit: aestimationem hominis occisi ad id tempus referri, quo plurimi in eo anno fuit; et ideo si pretioso pictori pollex fuerit praecisus, et intra annum, quo praecideretur, fuerit occisus, posse Aquilia agi, pretioque eo aestimandum, quanti fuit prius, quam artem cum pollice amisisset. §. 4. Sed et si servus, qui magnas fraudes in meis rationibus commiserat, fuerit occisus, de quo quaestionem habere destinaveram, ut fraudium participes eruerentur, rectissime Labeo scribit, tanti aestimandum, quanti mea intererat, fraudes servi per eum commissas detegi, non quanti noxa eius servi valeat. §. 5. Sed et si bonae frugi servus intra annum mutatis moribus occisus sit, pretium id aestimabitur, quanto valeret prius, quam mores mutaret. §. 6. In summa omnia commoda, quae intra annum, quo interfectus est, pretiosiorem servum facerent, haec accedere ad aestimationem eius, dicendum est. §. 7. Si infans sit occisus nondum anniculus, verius est, sufficere hanc actionem, ut aestimatio referatur ad id tempus, quo intra annum vixit. §. 8. Hanc actionem et heredi ceterisque successoribus dari constat. Sed in heredem vel ceteros haec actio non dabitur, quum sit poenalis, nisi forte ex damno locupletior heres factus sit. §. 9. Si dolo servus occisus sit, et lege Cornelia agere dominum posse constat, et si lege Aquilia egerit, praeiudicium fieri Corneliae non debet. §. 10. Haec actio adversus confitentem competit in simplum, adversus negantem in duplum. §. 11. Si quis hominem vivum falso confiteatur occidisse, et postea paratus sit ostendere, hominem vivum esse, Iulianus scribit, cessare Aquiliam, quamvis confessus sit se occidisse; hoc enim solum remittere actori confessoriam actionem, ne necesse habeat docere, eum occidisse; ceterum occisum esse hominem a quocunque oportet.

XXIV. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Hoc apertius est circa vulneratum hominem. Nam si confessus sit vulnerasse, nec sit vulneratus, aestimationem cuius vulneris faciemus? vel ad quod tempus recurremus?

XXV. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Proinde si occisus quidem non sit, mortuus autem sit, magis est, ut non teneatur de mortuo, licet fassus sit. §. 1. Si procurator, aut tutor, aut curator, aut quivis alius confiteatur absentem vulnerasse, confessoria in eos utilis actio danda est. §. 2. Notandum est, quod in hac actione, quae adversus confitentem datur, iudex non rei iudicandae, sed aestimandae datur; nam nullae partes sunt iudicantis in confitentes.

XXVI. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Puta enim, quod qui convenitur fateatur se occidisse, et paratus sit aestimationem solvere, et adversarius magni litem aestimet.

XXVII. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si servus servum alienum surripuerit et occiderit, Iulianus et Celsus scribunt, et furti, et damni iniuriae competere actionem. §. 1. Si servus communis, id est meus et tuus, servum meum occiderit, legi Aquiliae locus est adversus te, si tua voluntate fecit; et ita Proculum existimasse, Urseius refert. Quodsi non voluntate tua fecit, cessare noxalem actionem, ne sit in potestate servi, ut tibi soli serviat. Quod puto verum esse. §. 2. Item si servus communis meus et tuus sit occisus a servo Titii, Celsus scribit, alterum ex dominis agentem aut litis aestimationem consecuturum pro parte, aut noxae dedi ei in solidum oportere, quia haec res divisionem non recipiat. §. 3. Servi autem occidentis nomine dominus tenetur; is vero, cui bona fide servit, non tenetur. Sed an is, qui servum in fuga habet, teneatur nomine eius Aquiliae actione? quaeritur. Et ait Iulianus: teneri; et est verissimum, quum et Marcellus consentiat. §. 4. Hujus legis secundum quidem caput in desuetudinem abiit. §. 5. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia: CETERARUM RERUM, PRAETER HOMINEM ET PECUDEM OCCISOS, SI QUIS ALTERI DAMNUM FAXIT, QUOD USSERIT, FREGERIT, RUPERIT INIURIA, QUANTI EA RES FUIT IN DIEBUS TRIGINTA PROXIMIS, TANTUM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. §. 6. Si quis igitur non occiderit hominem vel pecudem, sed usserit, fregerit, ruperit, sine dubio ex his verbis legis agendum erit. Proinde si facem servo meo obieceris, et eum adusseris, teneberis mihi. §. 7. Item si arbustum meum vel villam meam incenderis, Aquiliae actionem habebo. §. 8. Si quis insulam meam voluerit exurere, et ignis etiam ad vicini insulam pervenerit, Aquilia tenebitur etiam vicino; non minus etiam inquilinis tenebitur ob res eorum exustas. §. 9. Si fornacarius servus coloni ad fornacem obdormisset, et villa fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conventum praestare debere, si negligens et in eligendis ministeriis fuit. Ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenebitur, qui subiecerit? nam qui custodiit, nihil fecit; qui recte ignem subiecit, non peccavit; quid ergo est? Puto utilem competere actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormivit, quam in eum, qui negligenter custodiit. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormivit, rem eum humanam et naturalem passum, quum deberet vel ignem exstinguere, vel ita munire, ne evagaretur. §. 10. Si furnum secundum parietem communem haberes, an damni iniuria tenearis? Et ait Proculus: agi non posse, quia nec cum eo, qui focum haberet. Et ideo aequius puto, in factum actionem dandam, scilicet si paries exustus sit; sin autem nondum mihi damnum dederis, sed ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi damnum des, damni infecti puto sufficere cautionem. §. 11. Proculus ait: quum coloni servi villam exussissent, colonum vel ex locato, vel ex lege Aquilia teneri, ita ut colonus possit servos noxae dedere, et si uno iudicio res esset iudicata, altero amplius non agendum. Sed haec ita, si culpa colonus careret; ceterum si noxios servos habuisset, damni eum iniuria teneri, cur tales habuerit. Idem servandum et circa inquilinorum insulae personas, scribit. Quae sententia habet rationem. §. 12. Si, quum apes meae ad tuas advolassent, tu eas exusseris, legis Aquiliae actionem competere, Celsus ait. §. 13. Inquit lex: *ruperit.* Rupisse verbum fere omnes veteres sic intellexerunt: *corruperit.* §. 14. Et ideo Celsus quaerit: si lolium aut avenam in segetem alienam inieceris, quo eam inquinares, non solum quod vi aut clam dominum posse agere, vel, si locatus fundus sit, colonum, sed et in factum agendum; et si colonus eam exercuit, cavere eum debere, amplius non agi, scilicet ne dominus amplius inquietet; nam alia quaedam species damni est, ipsum quid corrumpere et mutare, ut lex Aquilia locum habeat, alia, nulla ipsius mutatione applicare aliud, cuius molesta separatio sit. §. 15. Cum eo plane, qui vinum spurcavit, vel effudit, vel acetum fecit, vel alio modo vitiavit, agi posse Aquilia, Celsus ait, quia etiam effusum et acetum factum corrupti appellatione continetur. §. 16. Et non negat, fractum et ustum contineri corrupti appellatione, sed non esse novum, ut lex, specialiter quibusdam enumeratis, generale subiiciat verbum, quo specialia complectatur. Quae sententia vera est. §. 17. Rupisse autem eum utique accipiemus, qui vulneraverit, vel virgis, vel loris, vel pugnis ceciderit, vel telo, vel quo alio, ut scinderet alicui corpus, vel tumorem fecerit, sed ita demum, si damnum iniuria datum est. Ceterum si nullo servum pretio viliorem deterioremve fecerit, Aquilia cessat, iniuriarumque erit agendum duntaxat; Aquilia enim eas ruptiones, quae damna dant, persequitur. Ergo etsi pretio quidem non sit deterior servus factus, verum sumtus in salutem eius et sanitatem facti sunt, in haec mihi videbitur damnum datum, atque ideo lege Aquilia agi posse. §. 18. Si quis vestimenta sciderit vel inquinaverit, Aquilia quasi ruperit tenetur. §. 19. Sed et si quis milium vel frumentum meum effuderit in flumen, sufficit Aquiliae actio. §. 20. Item si quis frumento arenam vel aliud quid immiscuerit, ut difficilis separatio sit, quasi de corrupto agi poterit. §. 21. Si quis de manu mihi nummos excusserit, Sabinus existimat damni iniuriae esse actionem, si ita perierint, ne ad aliquem pervenirent, puta si in flumen, vel in mare, vel in cloacam ceciderunt. Quodsi ad aliquem pervenerunt ope et consilio, furti agendum; quod et antiquis placuit. Idem: etiam in factum dari posse actionem, ait. §. 22. Si mulier pugno vel equa ictu a te percussa eiecerit, Brutus ait, Aquilia teneri quasi de rupto. §. 23. Et si mulum plus iusto oneraverit, et aliquid membri ruperit, Aquiliae locum fore. §. 24. Si navem venaliciarum mercium perforasset quis, Aquiliae actionem esse quasi ruperit, Vivianus scribit. §. 25. Si

olivam immaturam decerpserit, vel segetem desecuerit immaturam, vel vineas crudas, Aquilia tenebitur; quodsi iam maturas, cessat Aquilia; nulla enim iniuria est, quum tibi etiam impensas donaverit, quae in collectionem huiusmodi fructuum impenduntur. Sed si collecta haec interceperit, furti tenetur. Octavenus in uvis adiicit: *Nisi*, inquit, *in terram uvas proiecerit, ut effunderentur*. §. 26. Idem et in silva caedua scribit: ut, si immaturam, Aquilia teneatur; quod si maturam interceperit, furti teneri eum, et arborum furtim caesarum. §. 27. Si salictum maturum ita, ne stirpes laederes, tuleris, cessare Aquiliam. §. 28. Et si puerum quis castraverit, et pretiosiorem fecerit, Vivianus scribit, cessare Aquiliam; sed iniuriarum erit agendum, aut ex edicto Aedilium, aut in quadruplum. §. 29. Si calicem diatretum faciendum dedisti, si quidem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur; si vero non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus. Et ideo plerumque artifices convenire solent, cum eiusmodi materiae dantur, non periculo suo se facere. Quae res ex locato tollit actionem, et Aquiliae. §. 30. Si, quum maritus uxori margaritas extricatas dedisset in usum, ea invito vel inscio viro perforasset, ut pertusis in linea uteretur, teneri eam lege Aquilia, sive diverterit, sive nupta est adhuc. §. 31. Si quis aedificii mei fores confregerit, aut si ipsum aedificium diruerit, lege Aquilia tenetur. §. 32. Si quis aquaeductum meum diruerit, licet caementa mea sunt, quae diruta sunt, tamen quia terra mea non sit, qua aquam duco, melius est dicere, actionem utilem dandam. §. 33. Si ex plaustro lapis ceciderit, et quid ruperit vel fregerit, Aquiliae actione plaustrarium teneri placet, si male composuerit lapides, et ideo lapsi sint. §. 34. Si quis servum conductum habens ad mulum regendum commendaverit ei mulum, et ille ad pollicem suum eum alligaverit loro, et mulus eruperit sic, ut et pollicem avelleret servo, et se praecipitaret, Mela scribit, si pro perito imperitus locatus sit, ex conducto agendum cum domino ob mulum ruptum vel debilitatum; sed si ictu aut terrore mulus turbatus sit, tum dominum eius, id est muli aut servi, cum eo, qui turbavit, habiturum legis Aquiliae actionem. Mihi autem videtur et eo casu, quo ex locato actio est, competere etiam Aquiliae. §. 35. Item si tectori locaveris lacum vino plenum curandum, et ille eum pertuderit, ut vinum sit effusum, Labeo scribit, in factum agendum.

XXVIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Qui foveas ursorum cervorumque capiendorum causa faciunt, si in itineribus fecerint, eoque aliquid deciderit, factumque deterius sit, lege Aquilia obligati sunt; at si in aliis locis, ubi fieri solent, fecerunt, nihil tenentur. §. 1. Haec tamen actio ex causa danda est, id est si neque denuntiatum est, neque scierit aut providere potuerit. Et multa huiusmodi deprehenduntur, quibus summovetur petitor, si evitare periculum potuerit.

XXIX. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Quemadmodum si laqueos eo loci posuisses, quo ius ponendi non haberes, et pecus vicini in eos laqueos incidisset. §. 1. Si protectum meum, quod supra domum tuam nullo iure habebam, recidisses, posse me tecum damni iniuria agere, Proculus scribit; debuisse enim mecum, ius mihi non esse protectum habere, agere, nec esse aequum, damnum me pati recisis a te meis tignis. Aliud est dicendum ex rescripto Imperatoris Severi, qui ei, per cuius domum traiectus erat aquaeductus citra servitutem, rescripsit, iure suo posse eum intercidere. Et merito; interest enim, quod hic in suo protexit, ille in alieno fecit. §. 2. Si navis tua impacta in meam scapham damnum mihi dedit, quaesitum est, quae actio mihi competeret? Et ait Proculus: si in potestate nautarum fuerit, ne id accideret, et culpa eorum factum sit, lege Aquilia cum nautis agendum, quia parvi referret, navem immittendo, aut serraculum ad navem ducendo, an tua manu damnum dederis, quia omnibus his modis per te damno afficior. Sed si fune rupto, aut quum a nullo regeretur, navis incurrisset, cum domino agendum non esse. §. 3. Item Labeo scribit: si, quum vi ventorum navis impulsa esset in funes ancorarum alterius, nautae funes praecidissent, si nullo alio modo, nisi praecisis funibus, explicare se potuissent, nullam actionem dandam. Idemque Labeo et Proculus et circa retia piscatorum, in quae navis inciderat, aestimarunt. Plane si culpa nautarum id factum esset, lege Aquilia agendum. Sed ubi damni iniuria agitur, ob retia, non piscium, qui ideo capti non sunt, fieri aestimationem, quum incertum fuerit, an caperentur. Idemque et in venatoribus et in aucupibus probandum. §. 4. Si navis alteram contra se venientem obruisset, aut in gubernatorem, aut in ductorem actionem competere damni iniuriae, Alfenus ait. Sed si tanta vis navi facta sit, quae temperari non potuerit, nullam in dominum dandam actionem; sin autem culpa nautarum id factum sit, puto Aquiliae sufficere. §. 5. Si funem quis, quo religata navis erat, praeciderit, de nave, quae periit, in factum agendum hac actione. §. 6. Ex hoc legis capite de omnibus animalibus laesis, quae pecudes non sunt, agendum est, utputa de cane. Sed et de apro, et leone, ceterisque feris et avibus idem erit dicendum. §. 7. Magistratus municipales, si damnum iniuria dederint, possunt Aquilia teneri. Nam et cum pecudes aliquis pignori cepisset, et fame eas necasset, dum non patitur eis cibaria afferri, in factum actio danda est. Item si, dum putat se ex lege capere pignus, non ex lege ceperit, et res tritas corruptasque reddat, dicitur, legem Aquiliam locum habere; quod dicendum est, et si ex lege pignus ceperit. Si quid tamen magistratus adversus resistentem violentius fecerit, non tenebitur Aquilia; nam et cum pignori servum cepisset, et ille se suspenderit, nulla datur actio. §. 8. Haec verba: *quanti in triginta diebus proximis fuit*, etsi non habent *plurimi*, sic tamen esse accipienda constat.

XXX. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Qui occidit adulterum deprehensum servum alienum, hac lege non tenebitur. §. 1. Pignori datus servus si occisus sit, debitori actio competit. Sed an et creditori danda sit utilis? quia potest interesse eius, quod debitor solvendo non sit, aut quod litem tempore amiserit, quaeritur. Sed hic iniquum est, et domino, et creditori eum teneri, nisi si quis putaverit nullam in ea re debitorem iniuriam passurum, quum prosit ei ad debiti quantitatem, et quod sit amplius consecuturus sit ab eo, vel ab initio in id, quod amplius sit, quam in debito, debitori dandam actionem. Et ideo in his casibus, in quibus creditori danda est actio propter inopiam debitoris, vel quod litem amisit, creditor quidem usque ad modum debiti habebit Aquiliae actionem, ut prosit hoc debitori, ipsi autem debitori in id, quod debitum excedit, competet Aquiliae actio. §. 2. Si quis alienum vinum vel frumentum consumserit, non videtur damnum iniuria dare, ideoque utilis danda est actio. §. 3. In hac quoque actione, quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur. Ideoque si quis in stipulam suam vel spinam comburendae eius causa ignem immiserit, et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam laeserit, requiramus, num imperitia eius aut negligentia id acciderit; nam si die ventoso id fecit, culpae reus est. Nam et qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur. In eodem crimine est et qui non observavit, ne ignis longius procederet. At si omnia, quae oportuit, observavit, vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa. §. 4. Si vulneratus fuerit servus non mortifere, negligentia autem perierit, de vulnerato actio erit, non de occiso.

XXXI. *Idem libro X. ad Sabinum.* Si putator ex arbore ramum quum deiiceret, vel machinarius hominem praetereuntem occidit, ita tenetur, si is in publicum decidat, nec ille proclamaverit, ut casus eius evitari possit. Sed Mucius dixit: etiam si in privato idem accidisset, posse de culpa agi; culpam autem esse, quod, quum a diligente provideri potuerit, non esset provisum, aut tum denuntiatum esset, quum periculum evitari non posset. Secundum quam rationem non multum refert, per publicum an per privatum iter fiet, quum plerumque per privata loca vulgo iter fiat. Quodsi nullum iter erit, dolum dumtaxat praestare debet, ne immittat in eum, quem viderit transeuntem; nam culpa ab eo exigenda non est, quum divinare non potuerit, an per eum locum aliquis transiturus sit.

XXXII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Illud quaesitum est: an, quod Proconsul in furto observat, quod a familia factum sit, id est ut non in singulos detur poenae persecutio, sed sufficiat id praestari, quod praestandum foret, si id furtum unus liber fecisset, debeat et in actione damni iniuriae observari? Sed magis visum est, idem esse observandum. Et merito; quum enim cir-

ea furti actionem haec ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus careat, eaque ratio similiter et in actione damni iniuriae interveniat, sequitur, ut idem debeat aestimari, praesertim quum interdum levior sit haec causa delicti, veluti si culpa, et non dolo damnum daretur. §. 1. Si idem eundem servum vulneraverit, postea deinde etiam occiderit, tenebitur et de vulnerato, et de occiso; duo enim sunt delicta. Aliter, atque si quis uno impetu pluribus vulneribus aliquem occiderit; tunc enim una erit actio de occiso.

XXXIII. *Paulus libro II. ad Plautium.* Si servum meum occidisti, non affectionem aestimandam esse puto, veluti si filium tuum naturalem quis occiderit, quem tu magno emtum velles, sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait: pretia rerum non ex affectione, nec utilitate singulorum, sed communiter fungi. Itaque eum, qui filium naturalem possidet, non eo locupletiorem esse, quod eum plurimo, si alius possideret, redemturus esset, nec illum, qui filium alienum possideat, tantum habere, quanti eum patri vendere posset. In lege enim Aquilia damnum consequimur et amisisse dicemur, quod aut consequi potuimus, aut erogare cogimur. §. 1. In damnis, quae lege Aquilia non tenentur, in factum datur actio.

XXXIV. *Marcellus libro XXI. Digestorum.* Titio et Seio Stichum legavi; deliberante Seio, quum Titius vindicasset legatum, Stichus occisus est; deinde Seius repudiavit legatum. Perinde Titius agere poterit, ac si soli legatus esset.

XXXV. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Quia retro accrevisse dominium ei videtur.

XXXVI. *Marcellus libro XXI. Digestorum.* Nam sicut repudiante legatario legatum heredis est actio, perinde ac si legatum non esset, ita huius quoque actio est, ac si soli legatus esset. §. 1. Si dominus servum, quem Titius mortifere vulneraverat, liberum et heredem esse iusserit, eique postea Maevius exstiterit heres, non habebit Maevius cum Titio legis Aquiliae actionem, scilicet secundum Sabini opinionem, qui putabat, ad heredem actionem non transmitti, quae defuncto competere non potuisset. Nam sane absurdum accideret, ut heres pretium quasi occisi consequeretur eius, cui heres exstitit. Quodsi ex parte eum dominus heredem cum libertate esse iusserit, coheres eius mortuo eo aget lege Aquilia.

XXXVII. *Iavolenus libro XIV. ex Cassio.* Liber homo si iussu alterius manu iniuriam dedit, actio legis Aquiliae cum eo est, qui iussit, si modo ius imperandi habuit; quod si non habuit, cum eo agendum est, qui fecit. §. 1. Si quadrupes, cuius nomine actio esset cum domino, quod pauperiem fecisset, ab alio occisa est, et cum eo lege Aquilia agitur, aestimatio non ad corpus quadrupedis, sed ad causam eius, in quo de pauperie actio est, referri debet, et tanti damnandus est is, qui occidit, iudicio legis Aquiliae, quanti actoris interest, noxae potius deditione defungi, quam litis aestimatione.

XXXVIII. *Idem libro IX. Epistolarum.* Si eo tempore, quo tibi meus servus, quem bona fide emisti, serviebat, ipse a servo tuo vulneratus est, placuit, omnimodo me tecum recte lege Aquilia experiri.

XXXIX. *Pomponius libro XVII. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius scribit: Equa quum in alieno pasceretur, in cogendo, quod praegnans erat, eiecit. Quaerebatur, dominus eius possetne cum eo, qui coëgisset, lege Aquilia agere? quia equam in eiiciendo ruperat. Si percussisset, aut consulto vehementius egisset, visum est agere posse. §. 1. Pomponius: Quamvis alienum pecus in agro suo quis deprehendit, sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset, quoniam, si quid ex ea re damnum ceperit, habet proprias actiones. Itaque qui pecus alienum in agro suo deprehenderit, non iure id includit, nec agere illud aliter debet, quam, ut supra diximus, quasi suum, sed vel abigere debet sine damno, vel admonere dominum, ut suum recipiat.

XL. *Paulus libro III. ad Edictum.* In lege Aquilia, si deletum chirographum mihi esse dicam, in quo sub conditione mihi pecunia debita fuerit, et interim testibus quoque id probare possim, qui testes possint non esse eo tempore, quo conditio exsistat, et sic summatim re exposita ad suspicionem iudicem adducam, debebo quidem vincere, sed tunc condemnationis exactio competet, quum debiti conditio exstiterit; quodsi defecerit, condemnatio nullas vires habebit.

XLI. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si quis testamentum deleverit, an damni iniuriae actio competat? videamus. Et Marcellus libro quinto Digestorum dubitans negat competere; *quemadmodum enim,* inquit, *aestimatio inibitur?* Ego apud eum notavi: in testatore quidem hoc esse verum, quia quod interest eius aestimari non potest, veruntamen in herede vel legatariis diversum, quibus testamenta paene chirographa sunt. Ibidem autem Marcellus scribit: chirographo deleto competere legis Aquiliae actionem. Sed et si tabulas testamenti apud se depositas deleverit, vel pluribus praesentibus legerit, utilius est in factum et iniuriarum agi, si iniuriae faciendae causa secreta iudiciorum publicaverit. §. 1. Interdum evenire, Pomponius eleganter ait, ut quis tabulas delendo furti non teneatur, sed tantum damni iniuriae, utputa si non animo furti faciendi, sed tantum damni dandi delevit. Nam furti non tenebitur; cum facto enim etiam animum furis furtum exigit.

XLII. *Iulianus libro XLVIII. Digestorum.* Qui tabulas testamenti depositas aut alicuius rei instrumentum ita delevit, ut legi non possit, depositi actione et ad exhibendum tenetur. Quodsi corruptam rem restituerit aut exhibuerit, legis quoque Aquiliae actio ex eadem causa competit; corrupisse enim tabulas recte dicitur, et qui eas interleverit.

XLIII. *Pomponius libro XIX. ad Sabinum.* Ob id, quod ante, quam hereditatem adires, damnum admissum in res hereditarias est, legis Aquiliae actionem habes, quod post mortem eius, cui heres sis, acciderit. Dominum enim lex Aquilia appellat non utique eum, qui tunc fuerit, quum damnum daretur; nam isto modo ne ab eo quidem, cui heres quis erit, transire ad eum ea actio poterit, neque ob id, quod tum commissum fuerit, quum in hostium potestate esses, agere postliminio reversus poteris. Et hoc aliter constitui sine magna captione postumorum liberorum, qui parentibus heredes erunt, non poterit. Eadem dicemus et de arboribus eodem tempore furtim caesis. Puto eadem dici posse etiam de actione quod vi aut clam, si modo quis aut prohibitus fecerit, aut apparuerit, eum intelligere debuisse, ab eis se, ad quos ea hereditas pertineret, si rescissent, prohibitum iri.

XLIV. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* In lege Aquilia et levissima culpa venit. §. 1. Quoties sciente domino servus vulneraverit vel occiderit, Aquilia dominum teneri, dubium non est.

XLV. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Scientiam hic pro patientia accipimus, ut qui prohibere potuit teneatur, si non fecerit. §. 1. Lege Aquilia agi potest et sanato vulnerato servo. §. 2. Si meum servum, quum liberum putares, occideris, lege Aquilia teneberis. §. 3. Si, quum stramenta ardentia transilirent, duo concurrerint, amboque ceciderint et alter flamma consumtus sit, nihil eo nomine potest agi, si non intelligitur, uter ab utro eversus sit. §. 4. Qui, quum aliter tueri se non possent, damnum culpa dederint, innoxii sunt; vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt. Sed si defendendi mei causa lapidem in adversarium misero, et non eum, sed praetereuntem percussero, tenebor lege Aquilia; illum enim solum, qui vim infert, ferire conceditur, et hoc si tuendi duntaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit. §. 5. Qui idoneum parietem sustulit, damni iniuria domino eius tenetur.

XLVI. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Si vulnerato servo lege Aquilia actum sit, postea mortuo ex eo vulnere agi lege Aquilia nihilominus potest.

XLVII. *Iulianus libro LXXXVI. Digestorum.* Sed si priore iudicio aestimatione facta, postea mortuo servo de occiso agere dominus instituerit, exceptione doli mali opposita compelletur, ut ex utroque iudicio nihil amplius consequatur, quam consequi deberet, si initio de occiso homine egisset.

XLVIII. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Si servus ante aditam hereditatem damnum in re hereditaria dederit, et liber factus in eadem re damnum det, utraque actione tenebitur, quia alterius et alterius facti hae res sunt.

XLIX. *Ulpianus libro IX. Disputationum.* Si quis

fumo facto apes alienas fugaverit vel etiam necaverit, magis causam mortis praestitisse videtur, quam occidisse, et ideo in factum actione tenebitur. §. 1. Quod dicitur, damnum iniuria datum Aquiliam persequi, sic erit accipiendum, ut videatur damnum iniuria datum, quod cum damno iniuriam attulerit, nisi magna vi cogente fuerit factum, ut Celsus scribit circa eum, qui incendii arcendi gratia vicinas aedes intercidit. Nam hic scribit cessare legis Aquiliae actionem; iusto enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas aedes intercidit; et sive pervenerit ignis, sive ante exstinctus sit, existimat legis Aquiliae actionem cessare.

L. *Idem libro VI. Opinionum.* Qui domum alienam invito domino demolitur, et eo loco balneas exstruxit, praeter naturale ius, quo superficies ad dominum soli pertinet, etiam damni dati nomine actioni subiicitur.

LI. *Iulianus libro LXXXVI. Digestorum.* Si ita vulneratus est servus, ut eo ictu certum esset moriturum, medio deinde tempore heres institutus est, et postea ab alio ictus decessit, quaero, an cum utroque de occiso lege Aquilia agi possit? Respondi: occidisse dicitur vulgo quidem, qui mortis causam quolibet modo praebuit, sed lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi, et quasi manu causam mortis praebuisset, tracta videlicet interpretatione vocis a caedendo et a caede. Rursus Aquilia lege teneri existimati sunt non solum qui ita vulnerassent, ut confestim vita privarent, sed etiam hi, quorum ex vulnere certum esset aliquem vita excessurum. Igitur si quis servo mortiferum vulnus inflixerit, eundemque alius ex intervallo ita percusserit, ut maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat, statuendum est, utrumque eorum lege Aquilia teneri. §. 1. Idque est consequens auctoritati veterum, qui, quum a pluribus idem servus ita vulneratus esset, ut non appareret, cuius ictu perisset, omnes lege Aquilia teneri iudicaverunt. §. 2. Aestimatio autem peremti non eadem in utriusque persona fiet; nam qui prior vulneravit, tantum praestabit, quanti in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis ex die vulneris trecentis sexaginta quinque diebus, posterior in id tenebitur, quanti homo plurimi venire poterit in anno proximo, quo vita excessit; in quo pretium quoque hereditatis erit. Eiusdem ergo servi occisi nomine alius maiorem, alius minorem aestimationem praestabit. Nec mirum, quum uterque eorum ex diversa causa et diversis temporibus occidisse hominem intelligatur. Quodsi quis absurde a nobis haec constitui putaverit, cogitet, longe absurdius constitui, neutrum lege Aquilia teneri, aut alterum potius, quum neque impunita maleficia esse oporteat, nec facile constitui possit, uter potius lege teneatur. Multa autem iure civili contra rationem disputandi pro utilitate communi recepta esse, innumerabilibus rebus probari potest; unum interim proposuisse contentus ero. Cum plures trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur, quamvis subtili ratione dici possit, neminem eorum teneri, quia neminem verum sit eam sustulisse.

LII. *Alfenus libro II. Digestorum.* Si ex plagis servus mortuus esset, neque id medici inscientia, aut domini negligentia accidisset, recte de iniuria occiso eo agitur. §. 1. Tabernarius in semita noctu supra lapidem lucernam posuerat; quidam praeteriens eam sustulerat; tabernarius eum consecutus lucernam reposcebat, et fugientem retinebat; ille flagello, quod in manu habebat, in quo dolo inerat, verberare tabernarium coeperat, ut se dimitteret; ex eo maiore rixa facta, tabernarius ei, qui lucernam sustulerat, oculum effoderat. Consulebat: num damnum iniuria non videretur dedisse, quoniam prior flagello percussus esset? Respondi: nisi data opera effodisset oculum, non videri damnum iniuria fecisse; culpam enim penes eum, qui prior flagello percusserit, residere, sed si ab eo non prior vapulasset, sed quum ei lucernam eripere vellet, rixatus esset, tabernarii culpa factum videri. §. 2. In clivo Capitolino duo plaustra onusta mulae ducebant; prioris plaustri muliones conversum plaustrum sublevabant, quo facilius mulae ducerent; interim superius plaustrum cessim ire coepit, et quum muliones, qui inter duo plaustra fuerunt, e medio exiissent, posterius plaustrum a priore percussum retro redierat, et puerum cuiusdam obtriverat. Dominus pueri consulebat, cum quo se agere oporteret? Respondi: in causa ius esse positum; nam si muliones, qui superius plaustrum sustinuissent, sua sponte se subduxissent, et ideo factum esset, ut mulae plaustrum retinere non possent, atque onere ipso retraherentur, cum domino mularum nullam esse actionem, sed cum hominibus, qui conversum plaustrum sustinuissent, lege Aquilia agi posse. Nam nihilominus eum damnum dare, qui quod sustineret dimitteret sua voluntate, ut id aliquem feriret, veluti si quis asellum, quum agitasset, non retinuisset, aeque si quis ex manu telum aut aliud quid immisisset, damnum iniuria daret. Sed si mulae, quia aliquid reformidassent, et muliones timore permoti, ne opprimerentur, plaustrum reliquissent, cum hominibus actionem nullam esse, cum domino mularum esse. Quodsi neque mulae, neque homines in causa essent, sed mulae retinere onus nequissent, aut quum coniterentur, lapsae concidissent, et ideo plaustrum cessim redisset, atque hi quod conversum fuisset onus sustinere nequissent, neque cum domino mularum, neque cum hominibus esse actionem. Illud quidem certe, quoquo modo res se haberet, cum domino posteriorum mularum agi non posse, quoniam non sua sponte, sed percussae retro redissent. §. 3. Quidam boves vendidit ea lege, uti daret experiundos; postea dedit experiundos; emtoris servus in experiundo percussus ab altero bove cornu est. Quaerebatur: num venditor emtori damnum praestare deberet? Respondi: si emtor boves emtos haberet, non debere praestare; sed si non haberet emtos, tum, si culpa hominis factum esset, ut a bove feriretur, non debere praestari, si vitio bovis, debere. §. 4. Quum pila complures luderent, quidam ex his servulum, quum pilam recipere conaretur, impulit; servus cecidit, et crus fregit. Quaerebatur: an dominus servuli lege Aquilia cum eo, cuius impulsu ceciderat, agere posset? Respondi: non posse, quum casu magis, quam culpa videretur factum.

LIII. *Neratius libro I. Membranarum.* Boves alienos in angustum locum coëgisti, eoque effectum est, ut deiicerentur. Datur in te, ad exemplum legis Aquiliae, in factum actio.

LIV. *Papinianus libro XXXVII. Quaestionum.* Legis Aquiliae et debitori competit actio, cum reus stipulandi ante moram promissum animal vulneravit. Idem est, et si occiderit animal. Quodsi post moram promissoris, qui stipulatus fuerat, occidit, debitor quidem liberatur, lege autem Aquilia hoc casu non recte experietur; nam creditor ipse sibi potius, quam alii iniuriam fecisse videtur.

LV. *Paulus libro XXII. Quaestionum.* Stichum aut Pamphilum promisi Titio; quum Stichus esset decem, Pamphilus viginti, stipulator Stichum ante moram occidit. Quaesitum est de actione legis Aquiliae. Respondi: quum viliorem occidisse proponatur, in hunc tractatum nihilum differt ab extraneo creditor. Quanti igitur fiet aestimatio? utrum decem, quanti fuit occisus, an quanti est, quem necesse habeo dare, id est quanti mea interest? Et quid dicemus, si et Pamphilus decesserit sine mora? Iam pretium Stichi minuetur, quoniam liberatus est promissor, et sufficiet fuisse pluris, quum occideretur, vel intra annum. Hac quidem ratione, etiam si post mortem Pamphili intra annum occidatur, pluris videbitur fuisse.

LVI. *Idem libro II. Sententiarum.* Mulier si in rem viri damnum dederit, pro tenore legis Aquiliae convenitur.

LVII. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* Equum tibi commodavi; in eo tu quum equitares, et una complures equitarent, unus ex his irruit in equum, teque deiecit, et eo casu crura equi fracta sunt. Labeo negat tecum ullam actionem esse. Sed si equitis culpa factum esset, cum equite sane, non cum equi domino agi posse, verum puto.

TIT. III.

DE HIS, QUI EFFUDERINT VEL DEIECERINT.

1. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Praetor ait de his, qui deiecerint vel effuderint: UNDE IN EUM LOCUM, QUO VULGO ITER FIET, VEL IN QUO CONSISTETUR, DEIECTUM VEL EFFUSUM QUID ERIT, QUANTUM EX EA RE DAMNUM DATUM FACTUMVE ERIT, IN EUM, QUI IBI HABITAVERIT, IN DUPLUM IUDICIUM DABO. SI EO ICTU HOMO LIBER PERISSE DICETUR, QUINQUAGINTA AUREORUM IUDICIUM DABO. SI VIVET, NOCITUMQUE EI ESSE DICETUR, QUANTUM OB EAM

REM AEQUUM IUDICI VIDEBITUR, EUM, CUM QUO AGETUR, CONDEMNARI, TANTI IUDICIUM DABO. SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, IN IUDICIO ADIICIAM, UT NOXAM DEDERE LICEAT. §. 1. Summa cum utilitate id Praetorem edixisse, nemo est, qui neget; publice enim utile est, sine metu et periculo per itinera commeari. §. 2. Parvi autem interesse debet, utrum publicus locus sit, an vero privatus, dummodo per eum vulgo iter fiat, quia iter facientibus prospicitur, non publicis viis studetur, semper enim ea loca, per quae vulgo iter solet fieri, eandem securitatem debent habere. Ceterum si aliquando vulgus in illa via non commeabat, et tunc deiectum quid sit vel effusum, quum adhuc secreta loca essent, et modo coepit commeari, non debet hoc edicto teneri. §. 3. Quod quum suspenderetur decidit, magis deiectum videri, sed et quod suspensum decidit, pro deiecto haberi magis est. Proinde et si quid pendens effusum sit, quamvis nemo hoc effuderit, edictum tamen locum habere dicendum est. §. 4. Haec in factum actio in eum datur, qui inhabitavit, quum quid deiiceretur vel effunderetur, non in dominum aedium; culpa enim penes eum est. Nec adiicitur culpae mentio vel infitiationis, ut in duplum detur actio, quamvis damni iniuriae utrumque exigat. §. 5. Sed cum homo liber periit, damni aestimatio non fit in duplum, quia in homine libero nulla corporis aestimatio fieri potest, sed quinquaginta aureorum condemnatio fit. §. 6. Haec autem verba: *si vivet, nocitumque ei esse dicetur*, non pertinent ad damna, quae in rem hominis liberi facta sunt, si forte vestimenta eius vel quid aliud scissum corruptumve est, sed ad ea, quae in corpus eius admittuntur. §. 7. Si filiusfamilias coenaculum conductum habuit, et inde deiectum vel effusum quid sit, de peculio in patrem non datur, quia non ex contractu venit; in ipsum itaque filium haec actio competit. §. 8. Cum servus habitator est, utrum noxalis actio danda sit? quia non est ex negotio gesto, an de peculio? quia non ex delicto servi venit. Neque enim recte servi dicitur noxa, quum servus nihil nocuerit. Sed ego puto, impunitum servum esse non oportere, sed extra ordinem officio iudicis corrigendum. §. 9. Habitare autem dicimus vel in suo, vel in conducto, vel gratuito. Hospes plane non tenebitur, quia ibi non habitat, sed tantisper hospitatur, sed is tenetur, qui hospitium dedit. Tantum autem interest inter habitatorem et hospitem, quantum interest inter domicilium habentem et peregrinantem. §. 10. Si plures in eodem coenaculo habitent, unde deiectum est, in quemvis haec actio dabitur,

II. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Quum sane impossibile est scire, quis deiecisset vel effudisset,

III. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Et quidem in solidum. Sed si cum uno fuerit actum, ceteri liberabuntur,

IV. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Perceptione, non litis contestatione, praestaturi partem damni societatis iudicio vel utili actione ei, qui solvit.

V. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Si vero plures, diviso inter se coenaculo, habitent, actio in eum solum datur, qui inhabitabat eam partem, unde effusum est. §. 1. Si quis gratuitas habitationes dederit libertis et clientibus vel suis vel uxoris, ipsum eorum nomine teneri, Trebatius ait; quod verum est. Idem erit dicendum, et si quis amicis suis modica hospitiola distribuerit. Nam et si quis, coenaculariam exercens, ipse maximam partem coenaculi habebat, solus tenebitur. Sed et si quis hospitalia habeat, solus aeque tenebitur. Sed si quis coenaculariam exercens modicum sibi hospitium retinuerit, residuum locaverit pluribus, omnes tenebuntur quasi in hoc coenaculo habitantes, unde deiectum effusumve est. §. 2. Interdum tamen (quod sine captione actoris fiat) oportebit Praetorem, aequitate motum, in eum potius dare actionem, ex cuius cubiculo vel exedra deiectum est, licet plures in eodem coenaculo habitent. Quodsi ex mediano coenaculi quid deiectum sit, verius est, omnes teneri. §. 3. Si horrearius aliquid deiecerit vel effuderit, aut conductor apothecae, vel qui in hoc duntaxat conductum locum habebat, ut ibi opus faciat, vel doceat, in factum actioni locus est, etiamsi quis operantium deiecerit vel effuderit, vel si quis discentium. §. 4. Cum autem legis Aquiliae actione propter hoc quis condemnatus est, merito ei, qui ob hoc, quod hospes vel quis alius de coenaculo deiecit, condemnatus est, in factum dandam esse, Labeo dicit, adversus deiectorem; quod verum est. Plane si locaverit deiectori, etiam ex locato habebit actionem. §. 5. Haec autem actio, quae competit de effusis et deiectis, perpetua est, et heredi competit; in heredem vero non datur. Quae autem de eo competit, quod liber perisse dicetur, intra annum duntaxat competit; neque in heredem, sed nec heredi similibusque personis datur; nam est poenalis et popularis. Dummodo sciamus, ex pluribus desiderantibus hanc actionem ei potissimum dari debere, cuius interest, vel qui affinitate cognationeve defunctum contingit. Sed si libero nocitum sit, ipsi perpetua erit haec actio; sed si alius velit experiri, annua erit haec actio; nec enim heredibus iure hereditario competit, quippe quod in corpore libero damni datur, iure hereditario transire ad successores non debet, quasi non sit damnum pecuniarium; nam ex bono et aequo oritur. §. 6. Praetor ait: NE QUIS IN SUGGRUNDA PROTECTOVE SUPRA EUM LOCUM, QUO VULGO ITER FIET, INVE QUO CONSISTETUR, ID POSITUM HABEAT, CUIUS CASUS NOCERE CUI POSSIT. QUI ADVERSUS EA FECERIT, IN EUM SOLIDORUM DECEM IN FACTUM IUDICIUM DABO. SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, AUT NOXAE DEDI IUBEBO. §. 7. Hoc edictum superioris portio est. Consequens etenim fuit, Praetorem etiam in hunc casum prospicere, ut, si quid in his partibus aedium periculose positum esset, non noceret. §. 8. Ait Praetor: *ne quis in suggrunda protectove.* Haec verba: *ne quis* ad omnes pertinent, vel inquilinos vel dominos aedium, sive inhabitent sive non, habeant tamen aliquid expositum his locis. §. 9. *Supra eum locum, quo vulgo iter fiat, inve quo consistetur, id positum habeat.* Accipere debemus *positum*, sive in habitationis vel coenaculi, sive etiam in horrei vel cuius alterius aedificii. §. 10. Positum habere etiam is recte videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio positum patitur. Quare si servus posuerit, dominus autem positum patiatur, non noxali iudicio dominus, sed suo nomine tenebitur. §. 11. Praetor ait: *cuius casus nocere cui possit.* Ex his verbis manifestatur, non omne, quidquid positum est, sed quidquid sic positum est, ut nocere possit, hoc solum prospicere Praetorem, ne possit nocere; nec spectamus, ut noceat, sed omnino si nocere possit, edicto locus fit. Coërcetur autem, qui positum habuit, sive nocuit id, quod positum erat, sive non nocuit. §. 12. Si id, quod positum erat, deciderit et nocuerit, in eum competit actio, qui posuit, non in eum, qui habitavit, quasi haec actio non sufficiat, quia positum habuisse non utique videtur, qui posuit, nisi vel dominus fuit aedium, vel inhabitator. Nam et cum pictor in pergula clipeum vel tabulam expositam habuisset, eaque excidisset, et transeunti damni quid dedisset, Servius respondit, ad exemplum huius actionis dari oportere actionem; hanc enim non competere, palam esse, quia neque in suggrunda, neque in protecto tabula fuerat posita. Idem servandum, respondit, et si amphora ex resticulo suspensa decidisset, et damnum dedisset, quia et legitima et honoraria actio deficit. §. 13. Ista autem actio popularis est, et heredi similibusque competit; in heredes autem non competit, quia poenalis est.

VI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Hoc edictum non tantum ad civitates et vicos, sed et ad vias, per quas vulgo iter fit, pertinet. §. 1. Labeo ait: locum habere hoc edictum, si interdiu deiectum sit, non nocte. Sed quibusdam locis et nocte iter fit. §. 2. Habitator suam suorumque culpam praestare debet. §. 3. Si de nave deiectum sit, dabitur actio utilis in eum, qui navi praepositus sit.

VII. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Cum liberi hominis corpus ex eo, quod deiectum effusumve quid erit, laesum fuerit, iudex computat mercedes medicis praestitas, caeteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. Cicatricum autem aut deformitatis nulla fit aestimatio, quia liberum corpus nullam recipit aestimationem.

TIT. IV.
DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

1. *Caius libro II. ad Edictum provinciale.* Noxales actiones appellantur, quae non ex contractu, sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur. Quarum actionum vis et potestas haec est, ut, si damnati fue-

rimus, liceat nobis deditione ipsius corporis, quod deliquit, evitare litis aestimationem.

II. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat; ipse enim videtur dominus occidisse. Si autem insciente, noxalis est; nec enim debet ex maleficio servi in plus teneri, quam ut noxae eum dedat. §. 1. Is, qui non prohibuit, sive dominus manet, sive desiit esse dominus, hac actione tenetur; sufficit enim, si eo tempore dominus, quo non prohibebat, fuit. In tantum, ut Celsus putet, si fuerit alienatus servus in totum vel in partem, vel manumissus, noxam caput non sequi; nam servum nihil deliquisse, qui domino iubenti obtemperavit. Et sane si iussit, potest hoc dici; si autem non prohibuit, quemadmodum factum servi excusabimus? Celsus tamen differentiam facit inter legem Aquiliam et legem duodecim tabularum: *Nam in lege antiqua, si servus sciente domino furtum fecit vel aliam noxam commisit, servi nomine actio est noxalis, nec dominus suo nomine tenetur; at in lege Aquilia,* inquit, *dominus suo nomine tenetur, non servi.* Utriusque legis reddit rationem; duodecim tabularum, quasi voluerit servos dominis in hac re non obtemperare, Aquiliae, quasi ignoverit servo, qui domino paruit, periturus si non fecisset. Sed si placeat, quod Iulianus libro octogesimo sexto scribit, si servus furtum faxit noxiamve nocuit, etiam ad posteriores leges pertinere, poterit dici, etiam servi nomine cum domino agi posse noxali iudicio, ut, quod detur Aquilia adversus dominum, non servum excuset, sed dominum oneret. Nos autem sententiam Iuliani probavimus. Quae sententia habet rationem, et a Marcello apud Iulianum probatur.

III. *Idem libro III. ad Edictum.* In omnibus noxalibus actionibus, ubicunque scientia exigitur domini, sic accipienda est, si, quum prohibere posset, non prohibuit. Aliud est enim, auctorem esse servo delinquenti, aliud, pati delinquere.

IV. *Paulus libro III. ad Edictum.* In delictis servorum scientia domini quemadmodum accipienda est? utrum cum consilio, an et si viderit tantum, quamvis prohibere non potuerit? Quid enim, si ad libertatem proclamans domino sciente faciat? aut quid si contemnat dominum? vel quum trans flumen sit servus, vidente quidem, sed invito domino noxiam noceat? Rectius itaque dicitur, scientiam eius accipiendam, qui prohibere potest, et hoc in toto edicto intelligendum est circa scientiae verbum. §. 1. Si extraneus servus sciente me fecerit, eumque redemero, noxalis actio in me dabitur, quia non videtur domino sciente fecisse, quum eo tempore dominus non fuerim. §. 2. Quum dominus ob scientiam teneatur, an servi quoque nomine danda sit actio? videndum est; nisi forte Praetor unam poenam a domino exigi voluerit. Ergo dolus servi impunitus erit? Quod est iniquum; immo utroque modo dominus tenebitur, una autem poena exacta, quam actor elegerit, altera tollitur. §. 3. Si detracta noxae deditione quasi cum conscio domino actum sit, qui non erat conscius, absolutione facta et finito iudicio amplius agens cum noxae deditione exceptione rei iudicatae summovebitur, quia res in superius iudicium deducta et finita est. Donec autem prius iudicium agitatur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda poeniteat, tunc ad noxalem causam transire. Contra quoque si cum eo, qui scit, cum noxae deditione actum sit, amplius in dominum detracta noxae deditione danda actio non est. In ipso autem iudicio si voluerit et scientiam domini arguere, non est prohibendus.

V. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Si plurium servus deliquerit, omnibus ignorantibus, noxale iudicium in quemvis dabitur. Sed si omnibus scientibus, quivis eorum tenebitur detracta noxae deditione, quemadmodum si plures deliquissent, nec altero convento alter liberabitur. Sed si alter scit, alter ignoravit, qui scit, detracta noxae deditione convenitur, qui nescit, cum noxae deditione. §. 1. Differentia autem harum actionum non solum illa est, quod qui scit in solidum tenetur, verum illa quoque, quod, sive alienaverit servum, qui scit, sive manumiserit, sive decesserit servus, dominus tenetur. Sed si ipse dominus decesserit, heres eius non tenetur,

VI. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Sed ipse servus manumissus tenetur.

VII. *Idem libro III. ad Edictum.* Noxalis autem non alias datur, nisi apud me sit servus; et si apud me sit, licet eo tempore non fuit, quo delinquebat, teneor. Sed et heres meus tenetur, si noxius vivat. §. 1. Pomponius ait: si emtor servi noxali conventus sit, venditorem, quo sciente factum est, conveniri iam non posse.

VIII. *Idem libro XXXVII. ad Edictum.* Si servus communis furtum fecerit, quivis ex dominis in solidum noxali iudicio tenetur, eoque iure utimur. Sed non alias poterit is, qui conventus est, evadere litis aestimationem, nisi in solidum noxae dederit servum, nec ferendus est, si partem dedere fuerit paratus. Plane si propter hoc, quod socii dedere parati non fuerint, in solidum fuerit condemnatus, communi dividundo vel familiae erciscundae iudicio adversus eos experietur. Ante noxale sane iudicium acceptum poterit suam partem cedendo securitatem consequi, ne necesse habeat suscipere iudicium. Quanquam quis possit dicere, evenire, ut, dum pars ei cedatur, amittat actionem; dominus enim pro parte factus non potest cum socio noxali experiri. Fortassis nec communi dividundo agere possit eius maleficii nomine, quod ante communionem admissum est. Quod si non potest, evidenti iniuria afficietur. Sed melius est dicere, competere ei communi dividundo iudicium.

IX. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Si communis familia vel communis servus furtum fecerit, altero ex dominis sciente, is, qui scit, omnium nomine tenebitur, et conventus alterum quoque liberat, nec a socio quidquam debebit consequi; sui enim facti nomine poenam meruit. Quodsi is, qui ignoravit, duplum praestiterit, a socio simplum consequetur.

X. *Idem libro XXII. ad Edictum.* Sed et eo nomine agere cum socio poterit, quod servum communem deteriorem fecit, quemadmodum cum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. Ceterum si nihil praeterea post noxae deditionem commune habebit, pro socio, vel, si socii non fuerint, in factum agi poterit.

XI. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Bona fide servi possessor eius nomine furti actione tenetur, dominus non tenetur. Sed noxae dedendo non facit quidem actoris, quum autem coeperit istum servum dominus vindicare, doli exceptione summovebitur, vel officio iudicis consequetur, ut indemnis maneat.

XII. *Paulus libro VI. ad Edictum.* Si bona fide possessor eum servum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa posset, obligari eum actione, quae datur adversus eos, qui servum in potestate habeant, aut dolo fecerint, quo minus haberent, quia per hoc adhuc possidere videntur.

XIII. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Non solum adversus bona fide possessores, sed etiam adversus eos, qui mala fide possident, noxalis actio datur. Nam absurdum videtur, eos quidem, qui bona fide possiderent, excipere actionem, praedones vero securos esse.

XIV. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Si quis a multis conveniatur ex noxa eiusdem servi, vel si ab uno, ex pluribus tamen delictis, non necesse habet, quia omnibus dedere non potest, litis aestimationem offerre his, quibus dedere non potest. Quid ergo est, si a pluribus conveniatur? si quidem unus occupavit, an melior sit eius conditio, ut ipsi soli dedatur? an vero vel omnibus dedi debeat? vel caveri debeat, defensum iri adversus ceteros? Et verius est, occupantis meliorem esse conditionem. Ei itaque dedetur, non qui prior egit, sed qui prior ad sententiam pervenit, et ideo ei, qui postea vicerit, actio denegabitur iudicati. §. 1. Sed et si statuliber sit, et ante deditionem exstiterit conditio, vel per fideicommissum libertas fuerit ante praestita, vel exsistente conditione legati dominium fuerit translatum, arbitrio iudicis absolvi eum oportet. Et officii iudicis hoc quoque erit, ut caveatur ei, cui deditur, de evictione ob suum factum contingente.

XV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Praetor decernere debet translationem iudicii in statuliberum fieri. Si vero rei iudicandae tempore adhuc in suspenso sit statuta libertas, Sabinus et Cassius liberari heredem putant tradendo servum, quia toto suo iure cederet. Quod et verum est.

XVI. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Si heres dolo malo fecerit, ne statuliberum in potestate haberet, et propter hoc iudicium sine noxae deditione acceperit, et

impleta conditione statutae libertatis condemnari debebit, sicuti mortuo servo condemnaretur.

XVII. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Si ex duobus dominis uno sciente, altero ignorante servus deliquerit, si ante cum altero, qui nesciebat, actum sit, et noxae dediderit servum, iniquum est, vilissimi hominis deditione alterum quoque liberari. Igitur agetur et cum altero, et si quid amplius est in damni persecutione, consequetur, computato pretio hominis noxae dediti. Ipsi tamen inter se sic debent pensare communi dividundo iudicio, ut, si ille, quo sciente fecit, praestiterit, non totius partem ferat, sed partem eius, quanti servus est; sic et si alter aliquid praestiterit, eius partem fieri. Illud iniquum est, eum,qui iussit servum facere,consequi aliquid a socio,quum ex suo delicto damnum patiatur. §. 1. Si plures eiusdem servi nomine noxali mecum agere velint, vel si unus pluribus iudiciis eiusdem servi nomine agat, in quo ususfructus tuus, proprietas mea sit, officio iudicis continebitur, quum eum noxae dedero, ut etiam usumfructum actoris faciam; sed per Praetorem id consequar ego dominus proprietatis, ut aut cogat Praetor te pro aestimatione ususfructus conferre ad litis aestimationem, aut usufructu cedere, si hoc expediat. Et si ego dominus proprietatis eum servum nolui defendere, defensio tibi permittenda est, et si damnatus hominem tradas, te adversus me tueberis.

XVIII. *Pomponius libro XVIII. ad Sabinum.* Is, qui usumfructum in servo habet, perinde cum domino habet actionem furti, atque si quilibet alius esset; sed cum eo non est, quamvis serviat ei, et ideo dominus damnatus fructuario noxae dedens liberabitur.

XIX. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Si in re communi mea et tua damnum nobis dederit Titii servus, si cum eo agemus, erit noxali Aquiliae actioni locus, ne damnatus in solidum singulis noxae dedere cogatur. Sed potest dici, quasi unius damnum sit et una obligatio, aut utrisque pecuniam offerendam, aut officio iudicis simul utrisque noxae dedendum. Sed et si alterutri nostrum in solidum noxae deditus fuerit, et ob id ab utroque dominus sit absolutus, recte dicetur, eum, cui noxae deditus sit, alteri teneri communi dividundo iudicio, ut communicet servum noxae sibi deditum, quum ob rem communem aliquid ad socium pervenerit. §. 1. Si servi, in quo ususfructus alienus est, dominus proprietatis operas conduxerit, verba edicti efficiunt, ut cum noxae deditione damnetur. §. 2. Si servus tuus navem exercuerit, eiusque vicarius et idem nauta in eadem nave damnum dederit, perinde in te actio danda est, ac si is exercitor liber, et hic vicarius servus eius esset, ut de peculio servi tui ad noxam dedere vicarium damneris; ut tamen, si servi tui iussu, vel sciente et patiente eo damnum vicarius dederit, noxalis actio servi tui nomine esse debeat. Idemque fit etiam, si nautam facere iusserit.

XX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Qui ex pluribus noxis diversis temporibus experitur, ex una noxia servi dominium nactus nullam amplius actionem habet adversus eum, qui dominus fuerat, quum actio noxalis caput sequatur. At si maluit dominus priore iudicio litis aestimationem sufferre, vel eidem, vel alii ex alio maleficio agenti nihilominus tenetur.

XXI. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Quoties dominus ex noxali causa convenitur, si nolit suscipere iudicium, in ea causa res est, ut debeat noxae dedere eum, cuius nomine iudicium non suscipit, aut si id non faciat, iudicium suscipiet omnimodo, sed non alias condemnabitur quam si in potestate habeat, dolove malo fecerit, quo minus haberet. §. 1. Eos, quorum nomine noxali iudicio agitur, etiam absentes defendi posse placuit, sed hoc ita demum, si proprii sint servi; nam si alieni, praesentes esse oportet; at si dubitetur, utrum proprii sint an alieni, (quod ita puto accipiendum, ut si constet, vel bona fide servire) etiam absentes possunt defendi. §. 2. Praetor ait: SI IS, IN CUIUS POTESTATE ESSE DICETUR, NEGAVERIT SE IN SUA POTESTATE SERVUM HABERE, UTRUM ACTOR VOLET, VEL DEIERARE IUBEBO, IN POTESTATE SUA NON ESSE, NEQUE SE DOLO MALO FECISSE, QUO MINUS ESSET, VEL IUDICIUM DABO SINE NOXAE DEDITIONE. §. 3. *In potestate* sic accipere debemus, ut facultatem et potestatem exhibendi eius habeat; ceterum si in fuga sit vel peregre, non videbitur esse in potestate. §. 4. Quodsi reus iurare nolit, similis est ei, qui neque defendit absentem, neque exhibet; qui condemnantur quasi contumaces. §. 5. Si tutor vel curator exstent, ipsi iurare debent, in potestate domini non esse; si autem procurator sit, dominus ipse iuret necesse est. §. 6. Si iusiurandum exegit actor, reusque iuravit, deinde postea noxali velit actor experiri, videndum est, an exceptio iurisiurandi debeat adversus actorem dari? Et Sabinus putat non esse dandam, quasi de alia re sit iuratum, hoc est tunc non fuisse in potestate, modo vero, quum in potestate deprehendatur, de facto eius posse agi. Neratius quoque dicebat: post exactum iusiurandum posse actorem detracta noxae deditione experiri, si modo hoc contendat, posteaquam iuratum sit, coepisse in potestate habere.

XXII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Si servus depositus vel commodatus sit, cum domino agi potest noxali actione; ei enim servire intelligitur, et, quod ad hoc edictum attinet, in potestate eius est, maxime si copiam habeat recuperandi hominis. §. 1. Is, qui pignori accepit, vel qui precario rogavit, non tenetur noxali actione; licet enim iuste possideant, non tamen opinione domini possident; sed hos quoque in potestate domini intelligi, si facultatem repetendi eos dominus habeat. §. 2. Quid est autem, habere facultatem repetendi? Si habeat pecuniam, ex qua liberari possit; nam non debet cogi vendere res suas, ut solvat pecuniam, et repetat servum. §. 3. Dominus, qui servum in sua potestate esse confitetur, aut exhibere eum debet, aut absentem defendere; quod nisi faciat, punitur, atque si praesentem non noxae dederit. §. 4. Si negavit dominus, in sua potestate esse servum, permittit Praetor actori arbitrium, utrum iureiurando id decidere, an iudicium dictare sine noxae deditione velit, per quod vincet, si probaverit, eum in potestate esse, vel dolo eius factum, quo minus esset. Qui autem non probaverit, in potestate adversarii esse servum, rem amittit.

XXIII. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Sed etsi postea adversarius eius in potestate habere coeperit servum, tenetur ex nova possessione, denegata ei exceptione.

XXIV. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* De illo videndum, utrum adversus eum tantum, qui dolo fecit, quo minus in potestate haberet, actio locum habeat noxalis, si ex dolo eius acciderit, ut cesset noxalis actio, (forte si servo suo fugam mandavit) an et possit nihilominus cum alio agi? quod accidit, cum alienatus manumissusve est. Quod est verius. In quo casu electio est actoris, cum quo velit agere. Iulianus autem ait de eo, qui manumisit, si paratus sit defendere se manumissus, exceptionem dandam ei, qui manumisit. Hoc et Labeo.

XXV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Idem est, et si novus dominus servi iudicium patiatur.

XXVI. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Electio vero alterum liberabit; id enim Praetor introduxit, ne eluderetur actor, non ut etiam lucrum faceret, ideoque exceptione a sequenti summovebitur. §. 1. His consequens est, ut, si plures dolo fecerint, quo minus in potestate haberent, eligere debeat actor, quem velit convenire. §. 2. Item si ex pluribus dominis quidam dolo malo partes suas desierint possidere, electio erit actoris, utrum directo agere velit cum eo, qui possidet, an praetoria cum eo, qui desiit possidere. §. 3. Si servum alienum alius in iure suum esse responderit, altero solvente alter liberatur. §. 4. Si is, quem desieris dolo possidere, decesserit prius, quam hac actione convenireris, liberaris, quia haec actio in locum directae actionis succedit. Diversum dicemus, si moram feceris in iudicio accipiendo. §. 5. Neque heredi, neque in heredem, quod defunctus mentitus est, actio danda est, nec in ipsum quolibet tempore; nam liberum esse debet defendenti absentem servum, huius edicti poenam evitare, id est ut sine noxae deditione conveniatur. Et ideo si negaveris servum in tua potestate esse, postea fateri poteris, nisi si iam lis adversus te contestata est; nam tunc audiri non debebis, ut Labeo ait. Octavenus: ex causa etiam lite contestata tibi succurrendum, ait, utique si aetas tua ea sit, ut ignosci tibi debeat. §. 6. Si absente domino ductus sit servus, vel etiam praesente, et in ea causa sit, ut in integrum restitui possit, defensio permittitur eius nomine, qui ductus est; postulantibus enim exhiberi eum ad defendendum indulgere Praetor debet. Idem concedendum est fructuario, vel cui pignoris nomine obligatus

est, si praesens dominus defendere noluerit, ne alterius dolus aut desidia alii noceat. Idem praestandum est in servo communi, quem alter ex dominis praesens noluit defendere. Sed et actori his casibus succurrendum est, quia placet, dominii acquisitione exstingui actionem; iussu enim Praetoris ductus in bonis fit eius, qui duxit.

XXVII. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Si noxale iudicium agitur de servo, qui pignoris iure tenetur, aut de eo, cuius ususfructus alterius est, admonendi sumus, si creditor vel usufructuarius praesens defensionem suscipere noluerit, Proconsulem interventurum, et pignoris persecutionem vel ususfructus actionem negaturum. Quo casu dici potest, ipso iure pignus liberari; nullum enim pignus est, cuius persecutio negatur. Ususfructus autem, etiamsi persecutio eius denegetur, ipso iure durat eousque, donec non utendo constituto tempore pereat. §. 1. Ex his, quae diximus de servo, qui alicui pignoris iure obligatus est, deque statulibero, et de eo, cuius ususfructus alienus est, apparet, cum, qui alienum servum in iure suum esse responderit, quamvis noxali iudicio teneatur, non tamen posse noxae deditione ipso iure liberari, quia nullum ad actorem dominium transferre possunt, qui ipsi domini non sunt. Certe tamen si ex ea causa traditum postea dominus vindicet, nec litis aestimationem offerat, poterit per exceptionem doli mali repelli.

XXVIII. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Et generaliter, si alieni servi nomine, qui tibi iusta servitute serviret, noxali tecum egerim, tuque eum mihi noxae dederis, sive me possidente dominus eum vindicet, exceptione doli mali, nisi litis aestimationem offerat, cum summovere possum, sive ipse possideat, Publiciana mihi datur, et adversus excipientem: *si dominus eius non sim*, utilem mihi replicationem doli mali profuturam. Et secundum haec usu quoque me capturum, quamvis sciens alienum possideam. Alioquin, si aliter constituatur, futurum, ut summa iniquitate bonae fidei possessor afficiatur, si, quum ipso iure noxalis actio adversus eum competit, necessitas ei imponatur, ut litis aestimationem offerat. Eademque dicenda sunt, etsi, quum ab eo non defenderetur, iussu Praetoris eum duxerim, quoniam isto quoque casu iustam causam possidendi habeo.

XXIX. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Non solum autem qui in potestate non habet, recusare potest noxale iudicium, verumetiam habenti in potestate liberum est, evitare iudicium, si indefensam eam personam relinquat; sed huic necesse est ius suum ad actorem transferre, perinde ac si damnatus esset.

XXX. *Idem libro III. ad edictum Praetoris urbani, titulo de damno infecto.* In noxalibus actionibus eorum, qui bona fide absunt, ius non corrumpitur, sed reversis defendendi ex bono et aequo potestas datur, sive domini sint, sive aliquid in ea re ius habeant, qualis est creditor et fructuarius.

XXXI. *Paulus libro VII. ad Plautium.* Quod ait Praetor: cum familia furtum faciat, ad eum modum se actionem daturum, ut tantum actor consequatur, quantum, si liber fecisset, consequeretur, quaeritur, utrum ad pecuniae praestationem respiciat, an etiam ad noxae deditionem, utputa si ex pretiis noxae deditorum duplum colligatur, sequentes actiones inhibeantur? Sabinus et Cassius putant, pretium quoque noxae deditorum imputari debere; quod Pomponius probat, et est verum. Nam et si servus indefensus ductus sit, aestimatio eius imputanda est. Certe non tantum duplicationis, sed et condictionis rationem habendam, Iulianus putat; sed et furti faciendi tempus spectandum esse, an eiusdem familiae sint servi. Nam si hi, qui plurium dominorum erant, unius esse postea coeperint, locus edicto non erit.

XXXII. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Is, qui in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur, et si praesens est dominus, tradere eum, et de dolo malo promittere debet.

XXXIII. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Noxali iudicio invitus nemo cogitur alium defendere, sed carere debet eo, quem non defendit, si servus est. Quodsi liber est, qui in potestate sit, indistincte ipsi sui defensio danda est.

XXXIV. *Iulianus libro IV. ad Urseium Ferocem.* Quoties enim nemo filiumfamilias ex causa delicti defendit, in eum iudicium datur.

XXXV. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Et si condemnatus fuerit filius, iudicatum facere debet; tenet enim condemnatio. Quin immo etiam illud dicendum est, patrem quoque post condemnationem filii, duntaxat de peculio, posse conveniri.

XXXVI. *Idem libro XXXVII. ad Edictum.* Si quis servum pignoratum, deinde a debitore surreptum emerit a debitore, nomine eius furti tenebitur, dominio servi acquisito, nec oberit, quod Serviana poterit is homo avocari. Idemque, et si a minore quis viginti quinque annis emerit, vel in fraudem creditorum sciens; hi enim, quamvis auferri eis dominium possit, interim tamen conveniendi sunt.

XXXVII. *Tryphoninus libro XV. Disputationum.* Si alienus servus furtum mihi fecerit, qui postea in meum dominium pervenit, exstinguitur furti actio, quae mihi competierat, nondum in iudicium deducta, nec si postea alienavero eum, quem ante litem contestatam emeram, furti actio restaurabitur; quodsi post litem contestatam eum redemero, condemnandus erit venditor,

XXXVIII. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Quemadmodum si alii vendidisset; parvi enim refert, cui vendiderit, adversario an alii, suaque culpa litis aestimationem subiturum, qui vendendo noxae deditionem sibi ademit. §. 1. Iulianus autem libro vicesimo secundo Digestorum scribit: si servum pro derelicto habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me, quia statim meus esse desinit, ne eius nomine, qui sine domino sit, furti sit actio. §. 2. Si servus meus rem tuam subtraxerit et vendiderit, tuque nummos, quos ex pretio habebat, ei excusseris, locus erit furti actioni ultro citroque; nam et tu adversus me furti ages noxali servi nomine, et ego adversus te nummorum nomine. §. 3. Sed et si servo creditoris mei solverim nummos, ut is eos domino suo det, aeque locus erit furti actioni, si is nummos acceptos interceperit.

XXXIX. *Iulianus libro IX. Digestorum.* Si plurium servus furtum fecerit, et omnes dolo fecerint, quo minus eum in potestate haberent, subsequi debet Praetor iuris civilis actionem, et iudicium honorarium, quod ex hac causa pollicetur, in eum dare, quem actor elegerit. Neque enim amplius praestare actori debet, quam ut detracta noxae deditione agere possit cum eo, cum quo noxali iudicio experiri potuisset, si servus exhiberetur. §. 1. Qui alienum servum suum esse fatetur, quamvis noxali actione obligetur, nihilominus causa cognita satisdare debet. Qui autem pro servo suo convenitur, satisdatione onerandus non est; non enim offert se defensioni alieni servi. §. 2. Si quis dicat, dominum dolo fecisse, quo minus in potestate eius servus esset, ille autem contendat, eum servum ab alio defendi cum satisdatione, doli mali exceptioni locus erit. §. 3. Sed etsi post iudicium acceptum cum domino servus apparuerit, et, quia non defendebatur, ductus sit, exceptione doli mali opposita dominus absolvetur. §. 4. Sed et mortuo servo, antequam iudicium accipiatur, omnino hac actione non tenebitur dominus.

XL. *Idem libro XXII. Digestorum.* Si servus legatus ante aditam hereditatem rem heredis futuri subtraxerit, poterit is cum legatario, qui legatum agnoverit, furti agere. Sed si idem servus hereditariam rem subtraxerit, furti actio cessabit, quia huiusmodi rerum furtum non fit; ad exhibendum autem actio competit.

XLI. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Cum servus communis alteri dominorum damnum iniuria dedit, idcirco legis Aquiliae actio non est, quia, si extraneo damnum dedisset, cum altero in solidum lege Aquilia agi posset, sicuti cum servus communis furtum fecit, cum altero domino furti agi non potest, sed communi dividundo agi potest.

XLII. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Si ad libertatem proclamaverit is, cuius nomine noxale iudicium susceptum est, sustineri debet id iudicium, quoad de statu eius iudicetur; et siquidem servus fuerit pronuntiatus, noxale iudicium exercebitur, si liber, inutile videbitur. §. 1. Si quis pro servo mortuo, ignorans eum decessisse, noxale iudicium acceperit, absolvi debet, quia desiit verum esse, propter eum dare oportere. §. 2. Hae actiones perpetuae sunt, locumque habent tamdiu, quamdiu servi defendendi fa-

cultatem habemus. Nec tantum nobis, verumetiam successoribus nostris competunt. Item adversus successores; sed non quasi in successores, sed iure dominii. Proinde et si servus ad alium pervenisse proponatur, iure dominii noxali iudicio novus dominus convenietur.

XLIII. *Pomponius libro VIII. Epistolarum.* Servi, quorum noxa caput sequitur, ibi defendendi sunt, ubi deliquisse arguentur; itaque servos dominus eodem loco exhibere debet, ubi vim intulisse dicentur, et carere omnium dominio poterit, si eos non defendat.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER DECIMUS.

TIT. I.
FINIUM REGUNDORUM.

I. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Finium regundorum actio in personam est, licet pro vindicatione rei est.

II. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Haec actio pertinet ad praedia rustica, quamvis aedificia interveniant; neque enim multum interest, arbores quis in confinio, an aedificium ponat. §. 1. Iudici finium regundorum permittitur, ut, ubi non possit dirimere fines, adiudicatione controversiam dirimat; et si forte amovendae veteris obscuritatis gratia per aliam regionem fines dirigere iudex velit, potest hoc facere per adiudicationem et condemnationem.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Quo casu opus est, ut ex alterutrius praedio alii adiudicandum sit; quo nomine is, cui adiudicatur, invicem pro eo, quod ei adiudicatur, certa pecunia condemnandus est.

IV. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Sed et loci unius controversia in partes scindi adiudicationibus potest, prout cuiusque dominium in eo loco iudex compererit. §. 1. In iudicio finium regundorum etiam eius ratio fit, quod interest. Quid enim, si quis aliquam utilitatem ex eo loco percepit, quem vicini esse appareat? an inique damnatio eo nomine fiet? Sed et si mensor ab altero solo conductus sit, condemnatio erit facienda eius, qui non conduxit, in partem mercedis. §. 2. Post litem autem contestatam etiam fructus venient in hoc iudicio; nam et culpa et dolus exinde praestantur. Sed ante iudicium percepti non omnimodo in hoc iudicium venient; aut enim bona fide percepit, et lucrari eum oportet, si eos consumsit, aut mala fide, et condici oportet. §. 3. Sed et si quis iudici non pareat in succidenda arbore, vel aedificio in fine posito deponendo, parteve eius, condemnabitur. §. 4. Si dicantur termini deiecti vel exarati, iudex, qui de crimine cognoscit, etiam de finibus cognoscere potest. §. 5. Si alter fundus duorum, alter trium sit, potest iudex uni parti adiudicare locum, de quo quaeritur, licet plures dominos habeat, quoniam magis fundo, quam personis, adiudicari fines intelliguntur, hic autem, quum fit adiudicatio pluribus, unusquisque portionem habebit, quam in fundo habet, et pro indiviso. §. 6. Qui communem fundum habent, inter se non condemnantur; neque enim inter ipsos accipi videtur iudicium. §. 7. Si communem fundum ego et tu habemus, et vicinum fundum ego solus, an finium regundorum iudicium accipere possumus? Et scribit Pomponius: non posse nos accipere, quia ego et socius meus in hac actione adversarii esse non possumus, sed unius loco habemur. Idem Pomponius: ne utile quidem iudicium dandum, dicit, quum possit, qui proprium habet, vel communem vel proprium fundum alienare, et sic experiri. §. 8. Non solum autem inter duos fundos, verum etiam inter tres pluresve fundos accipi iudicium finium regundorum potest, utputa si singuli plurium fundorum confines sunt, trium forte vel quatuor. §. 9. Finium regundorum actio et in agris vectigalibus, et inter eos, qui usumfructum habent, vel fructuarium et dominum proprietatis vicini fundi, et inter eos, qui iure pignoris possident, competere potest. §. 10. Hoc iudicium locum habet in confinio praediorum rusticorum. In urbanorum, displicuit; neque enim confines hi, sed magis vicini dicuntur, et ea communibus parietibus plerumque disterminantur. Et ideo, etsi in agris aedificia iuncta sint, locus huic actioni non erit. Et in urbe hortorum latitudo contingere potest, ut etiam finium regundorum agi possit. §. 11. Sive flumen, sive via publica intervenit, confinium non intelligitur, et ideo finium regundorum agi non potest,

V. *Idem libro XV. ad Sabinum.* Quia magis in confinio meo via publica vel flumen sit, quam ager vicini.

VI. *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Sed si rivus privatus intervenit, finium regundorum agi potest.

VII. *Modestinus libro X. Pandectarum.* De modo etiam agrorum arbitri dantur, et is, qui maiorem locum in territorio habere dicitur, ceteris, qui minorem locum possident, integrum locum assignare compellitur. Idque ita rescriptum est.

VIII. *Ulpianus libro VI. Opinionum.* Si irruptione fluminis fines agri confuderit inundatio, ideoque usurpandi quibusdam loca, in quibus ius non habent, occasionem praestet, Praeses provinciae alieno eos abstinere, et domino suum restitui, terminosque per mensorem declarari iubet. §. 1. Ad officium de finibus cognoscentis pertinet mensores mittere, et per eos dirimere ipsam finium quaestionem, ut aequum est, et si ita res exigit, oculis quoque suis subiectis locis.

IX. *Iulianus libro VIII. Digestorum.* Iudicium finium regundorum manet, quamvis socii communi dividundo egerint, vel alienaverint fundum.

X. *Idem libro LI. Digestorum.* Iudicium communi dividundo, familiae erciscundae, finium regundorum tale est, ut in eo singulae personae duplex ius habeant, agentis, et eius, quocum agitur.

XI. *Papinianus libro II. Responsorum.* In finalibus quaestionibus vetera monumenta et census auctoritas ante litem inchoatam ordinati sequenda est, modo si non varietate successionum et arbitrio possessorum fines, additis vel detractis agris, postea permutatos probetur.

XII. *Paulus libro III. Responsorum.* Eos terminos, quantum ad dominii quaestionem pertinet, observari oportet fundorum, quos demonstravit is, qui utriusque praedii dominus fuit, quum alterum eorum venderet. Non enim termini, qui singulos fundos separabant, observari debent, sed demonstratio affinium novos fines inter fundos constituere.

XIII. *Caius libro IV. ad legem duodecim Tabularum.* Sciendum est, in actione finium regundorum illud observandum esse, quod ad exemplum quodammodo eius legis scriptum est, quam Athenis Solonem dicitur tulisse. Nam illic ita est: *Ἐάν τις αἱμασιὰν παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρύγῃ, τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν· ἐὰν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ οἴκημα, δύο πόδας· ἐὰν δὲ τάφον ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν· ἐλαίαν δὲ, καὶ συκῆν ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν· τὰ δὲ ἄλλα δένδρα πέντε πόδας.* *)

TIT. II.
FAMILIAE ERCISCUNDAE.

I. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Haec actio proficiscitur ex lege duodecim tabularum. Namque coheredibus volentibus a communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, qua inter eos res hereditariae distribuerentur. §. 1. Quae quidem actio nihilominus ei quoque ipso iure competit, qui suam partem

*) *Si quis sepem ad alienum praedium fixerit infoderitque, terminum ne excedito; si maceriam, pedem relinquito; si vero domum, pedes duos. Si sepulcrum aut scrobem foderit, quantum profunditatis habuerint, tantum spatii relinquito; si puteum, passus latitudinem. At vero oleam aut ficum ab alieno ad novem pedes plantato, ceteras arbores ad pedes quinque.*

non possidet. Sed si is, qui possidet, neget eum sibi coheredem esse, potest eum excludere per hanc exceptionem: *si in ea re, qua de agitur, praeiudicium hereditati non fiat.* Quodsi possideat eam partem, licet negetur esse coheres, non nocet talis exceptio; quo fit, ut eo casu ipse iudex, apud quem hoc iudicium agitur, cognoscat, an coheres sit; nisi enim coheres sit, neque adiudicari quidquam ei oportet, neque adversarius ei condemnandus est.

II. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Per familiae erciscundae actionem dividitur hereditas, sive ex testamento, sive ab intestato, sive ex lege duodecim tabularum, sive ex aliqua lege deferatur hereditas, vel ex senatusconsulto, vel etiam constitutione. Et generaliter eorum duntaxat dividi hereditas potest, quorum peti potest hereditas. §. 1. Si quarta ad aliquem ex constitutione divi Pii arrogatum deferatur, quia hic neque heres neque bonorum possessor fit, utile erit familiae erciscundae iudicium necessarium. §. 2. Item si filiifamilias militiq peculium sit, fortius defendi potest, hereditatem effectam per constitutiones, et ideo huic iudicio locus erit. §. 3. In familiae erciscundae iudicio unusquisque heredum et rei et actoris partes sustinet. §. 4. Dubitandum autem non est, quin familiae erciscundae iudicium et inter pauciores heredes ex pluribus accipi possit. §. 5. In hoc iudicium etsi nomina non veniunt, tamen si stipulationes interpositae fuerint de divisione eorum: *ut stetur ei, et ut alter alteri mandet actiones, procuratoremque eum in suam rem faciat,* stabitur divisioni.

III. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Plane ad officium iudicis nonnunquam pertinet, ut debita et credita singulis pro solido, aliis alia attribuat, quia saepe et solutio et exactio partium non minima incommoda habet. Nec tamen scilicet haec attributio illud efficit, ut quis solus totum debeat, vel totum alicui soli debeatur, sed ut, sive agendum sit, partim suo, partim procuratorio nomine agatur, sive cum eo agatur, partim suo, partim procuratorio nomine conveniatur. Nam licet libera potestas maneat creditoribus cum singulis experiendi, tamen et his libera potestas est suo loco substituendi eos, in quos onera actionis officio iudicis translata sunt.

IV. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Ceterae itaque res, praeter nomina, veniunt in hoc iudicium. Sin autem nomen uni ex heredibus legatum sit, iudicio familiae erciscundae hoc heres consequitur. §. 1. Mala medicamenta et venena veniunt quidem in hoc iudicium, sed iudex omnino interponere se in his non debet; boni enim et innocentis viri officio eum fungi oportet. Tantundem debebit facere et in libris improbatae lectionis, magicis forte, vel his similibus; haec enim omnia protinus corrumpenda sunt. §. 2. Sed et si quid ex peculatu vel ex sacrilegio acquisitum erit, vel vi, aut latrocinio, aut aggressura, hoc non dividetur. §. 3. Sed et tabulas testamenti debebit aut apud eum, qui ex maiore parte heres est, iubere manere, aut in aede deponi. Nam et Labeo scribit: vendita hereditate tabulas testamenti descriptas deponi oportere; heredem enim exemplum debere dare, tabulas vero authenticas ipsum retinere, aut in aede deponere.

V. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Si quae sunt cautiones hereditariae, eas iudex curare debet, ut apud eum maneant, qui maiore ex parte heres sit, ceteris descriptum et recognitum faciat, cautione interposita, ut, quum res exegerit, ipsae exhibeantur. Si omnes iisdem ex partibus heredes sint, nec inter eos conveniat, apud quem potius esse debeant, sortiri eos oportet, aut ex consensu vel suffragio eligendus est amicus, apud quem deponantur, vel in aede sacra deponi debeat.

VI. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Nam ad licitationem rem deducere, ut, qui licitatione vicerit, hic habeat instrumenta hereditaria, non placet neque mihi, neque Pomponio.

VII. *Venuleius libro VII. Stipulationum.* Si heres unus, quum sub conditione adiectum coheredem, aut apud hostes haberet, dixerit se heredem esse, et actione expertus vicerit, deinde conditio heredis exstiterit, vel postliminio redierit, an victoriae commodum debeat cum eo communicari? an indubitate iudicati actio ei in solidum competat? Et puto electionem coheredi dandam, id est aut communicandam eam, aut experiendi faciendam potestatem huic, qui post victoriam coheredis effectus sit heres, aut reversus sit in civitatem. Idemque observandum, si postea natus sit postumus; non enim his personis silentium imputari potest, quum ad hereditatem post victoriam coheredis pervenerint.

VIII. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Pomponius scribit: si uni ex heredibus praelegatae fuerint rationes, non prius ei tradendas, quam coheredes descripserint. Nam et si servus actor, inquit, fuerit legatus, non alias eum tradendum, quam rationes reddiderit. Nos videbimus, numquid et cautio sit interponenda, ut, quoties desideratae fuerint rationes, vel actor praelegatus, copia eorum fiat? plerumque enim authenticae rationes sunt necessariae actori ad instruenda ea, quae postea emergunt ad notitiam eius spectantia. Et necessarium est, cautionem ab eo super hoc coheredibus praestari. Idem Pomponius. §. 1. Pomponius ait: columbas, quae emitti solent de columbario, venire in familiae erciscundae iudicium, quum nostrae sint tamdiu, quamdiu consuetudinem habeant ad nos revertendi; quare si quis eas apprehendisset, furti nobis competit actio. Idem et in apibus dicitur, quia in patrimonio nostro computantur. §. 2. Sed et si quid de pecoribus nostris a bestia ereptum sit, venire in familiae erciscundae iudicium putat, si feram evaserit; *nam magis est, ut non desinat nostrum esse*, inquit, *quod a lupo eripitur vel alia bestia, tamdiu, quamdiu ab eo fuerit consumtum.*

IX. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Veniunt in hoc iudicium res, quas heredes usuceperunt, quum defuncto traditae essent; hae quoque res, quae heredibus traditae sunt, quum defunctus emisset.

X. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Item praedia, quae nostri patrimonii sunt; sed et vectigalia vel superficiaria; nec minus hae quoque res, quas alienas defunctus bona fide possedit.

XI. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Partum quoque editum et post aditam hereditatem,

XII. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Et post litem contestatam, Sabinus scribit, in familiae erciscundae iudicium venire, et adiudicari posse. §. 1. Idem erit, et si servis hereditariis ab extraneo aliquid datum sit. §. 2. Res, quae sub conditione legata est, interim heredum est, et ideo venit in familiae erciscundae iudicium, et adiudicari potest, cum sua scilicet causa, ut exsistente conditione eximatur ab eo, cui adiudicata est, aut deficiente conditione ad eos revertatur, a quibus relicta est. Idem et in statulibero dicitur; qui interim est heredum, exsistente autem conditione ad libertatem perveniat.

XIII. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Alienationes enim post iudicium acceptum interdictae sunt duntaxat voluntariae, non quae vetustiorem causam, et originem iuris habent necessariam.

XIV. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Sed et si usucapio fuerit coepta ab eo, qui heres non erat, ante litem contestatam, et postea impleta fuerit, rem de iudicio subducit. §. 1. Ususfructus an in hoc iudicium deducatur? quaeritur, utputa si deducto usufructu fundus fuit ab heredibus legatus,

XV. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Vel si servo hereditario ususfructus legatus sit; nec enim a personis discedere sine interitu sui potest.

XVI. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Et puto officio iudicis contineri, ut, si volent heredes a communione ususfructus discedere, morem eis gerat, cautionibus interpositis. §. 1. Iulianus ait: si alii fundum, alii usumfructum fundi iudex adiudicaverit, non communicari usumfructum. §. 2. Ususfructus et ex certo tempore, et usque ad certum tempus, et alternis annis adiudicari potest. §. 3. Id, quod amnis fundo post litem contestatam alluit, aeque venit in hoc iudicium. §. 4. Sed et si dolo vel culpa quid in usumfructum ab uno ex heredibus factum sit, hoc quoque in iudicium venire, Pomponius ait. Nam omnia, quae quis in hereditate dolo aut culpa fecerit, in iudicium familiae erciscundae veniunt, sic tamen, si quasi heres fecerit. Et ideo si vivo testatore unus ex heredibus pecuniam sustulerit, in familiae erciscundae iudicium ea non venit, quia tunc nondum heres erat. Ubi autem quasi heres fecit, etsi aliam praeterea quis actionem habeat, tamen teneri eum familiae erciscundae iudicio, Iulianus scribit. §. 5. Denique ait: si unus ex heredibus rationes hereditarias deleverit vel interleverit, teneri qui-

dem lege Aquilia, quasi corruperit, non minus autem etiam familiae erciscundae iudicio. §. 6. Item si servus hereditarius propriam rem unius heredum subripuerit, Ofilius ait, esse familiae erciscundae actionem et communi dividundo, furtique actionem cessare. Quare agentem familiae erciscundae iudicio consecuturum, ut aut ei servus adiudicetur, aut litis aestimatio in simplum offeratur.

XVII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Damno commisso ab uno herede, conveniens est dicere, simpli habendam aestimationem in familiae erciscundae iudicio.

XVIII. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* His consequenter Iulianus ait: si ex pluribus heredibus uni servus sit generaliter per optionem legatus, et heredes Stichum tabulas hereditarias interlevisse dicant vel corrupisse, et propter hoc renuntiaverint, ne optaretur servus, deinde optatus vindicetur, poterunt, si is vindicetur, doli mali exceptione uti, et de servo quaestionem habere. §. 1. Sed an in familiae erciscundae iudicium de morte testatoris, vel de morte uxoris liberorumque suorum habebunt quaestionem heredes? quaeritur. Et rectissime Pomponius ait: haec ad divisionem rerum hereditariarum non pertinere. §. 2. Idemque ait: si quis testamento caverit, ut servus exportandus veneat, officio familiae erciscundae iudicis contineri, ut voluntas defuncti non intercidat. Sed et quum monumentum iussit testator fieri, familiae erciscundae agetur, ut fiat. Idem tamen tentat, quia heredum interest, quos ius monumenti sequitur, praescriptis verbis posse eos experiri, ut monumentum fiat. §. 3. Sumtuum, quos unus ex heredibus bona fide fecerit, usuras quoque consequi potest a coherede ex die morae, secundum rescriptum Imperatorum Severi et Antonini. §. 4. Celsus etiam illud eleganter adiicit: coheredem, etsi non solvit, habere familiae erciscundae iudicium, ut cogatur coheres solvere, quum alias non sit liberaturus rem creditor, nisi in solidum ei satisfiat. §. 5. Si filiusfamilias, quum patri heres pro parte exstitisset, et a creditoribus peculiaribus conveniretur, paratus sit solvere id omne, quod debetur, per doli mali exceptionem consequetur a creditoribus, mandari sibi actiones; sed etiam familiae erciscundae iudicium cum coheredibus habebit. §. 6. Cum unus ex heredibus legatum exsolvit ei, qui missus fuerat in possessionem legatorum servandorum causa, putat Papinianus, et verum est, familiae erciscundae iudicium ei competere adversus coheredes, quia non alias discederet legatarius a possessione, quam vice pignoris erat consecutus, quam si totum ei legatum fuisset exsolutum. §. 7. Sed et si quis Titio debitum solverit, ne pignus veniret, Neratius scribit, familiae erciscundae iudicio eum posse experiri.

XIX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Item ex diverso similiter prospicere iudex debet, ut, quod unus ex heredibus ex re hereditaria percepit stipulatusve est, non ad eius solius lucrum pertineat. Quae ita scilicet consequetur iudex, si aut reputationes inter eos fecerit, aut si curaverit, cautiones interponi, quibus inter eos communicentur commoda et incommoda.

XX. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Si filia nupta, quae dotem conferre debuit, per errorem coheredum ita cavit, ut, quod a marito recuperasset, pro partibus hereditariis solveret, nihilominus arbitrum familiae erciscundae sic arbitraturum, Papinianus scribit, ut, etiamsi constante matrimonio ipsa diem suum obierit, conferatur dos; *nam imperitia*, inquit, *coheredum iurisdictionis formam mutare non potuit.* §. 1. Si filiusfamilias iussu patris obligatus sit, debebit hoc debitum praecipere. Sed et si in rem patris vertit, idem placet; et si de peculio, peculium praecipiet, et ita Imperator noster rescripsit. §. 2. Hoc amplius filiusfamilias heres institutus dotem uxoris suae praecipiet; nec immerito, quia ipse onera matrimonii sustinet. Integram igitur dotem praecipiet, et cavebit, defensum iri coheredes, qui ex stipulatu possunt conveniri. Idem, et si alius dotem dedit, et stipulatus est. Nec solum uxoris suae dotem, sed etiam filii sui uxoris, quasi huius quoque matrimonii onus ad ipsum spectet, quia filii onera et nurus ipse agnoscere necesse habet. Praecipere autem non solum patri datam dotem filium oportere, verum etiam ipsi filio, Marcellus scribit, sed filio datam tamdiu, quamdiu peculium patitur, vel in rem patris versum sit. §. 3. Si pater inter filios sine scriptura bona divisit, et onera aeris alieni pro modo possessionum distribuit, non videri simplicem donationem, sed potius supremi iudicii divisionem, Papinianus ait. Plane, inquit, si creditores eos pro portionibus hereditariis conveniant, et unus placita detrectet, posse cum eo praescriptis verbis agi, quasi certa lege permutationem fecerint; scilicet si omnes res divisae sint. §. 4. Familiae erciscundae iudicium amplius, quam semel agi non potest, nisi causa cognita. Quodsi quaedam res indivisae relictae sint, communi dividundo de his agi potest. §. 5. Papinianus ait: si uni ex heredibus onus aeris alieni iniungatur citra speciem legati, officio iudicis familiae erciscundae cognoscentis suscipere eum id oportere, sed non ultra dodrantem portionis suae, ut quadrantem illibatum habeat; indemnes igitur coheredes suos praestare cavebit. §. 6. Idem scribit: et si filius in muneribus publicis, in quibus pater ei consensit, reliquatus est, et pro parte heres scriptus est, hoc quoque debere praecipere, quia et hoc patris aes alienum fuerit. Sed si qua munera post mortem patris suscepit, ab his heredes patris soluti sunt. §. 7. Neratius autem retulit: eum, qui plures filios haberet, unum ex filiis ἀγωνοθεσίαν suscepturum professum esse, et prius, quam munere fungeretur, mortuum esse, omnibus filiis heredibus institutis; et quaesitum esse, an is filius, quod in eam rem impendisset, familiae erciscundae consequatur? eique respondisse, nulla actione id consequi posse. Quod merito displicet. Debet itaque hoc in familiae erciscundae iudicium venire. §. 8. Item Papinianus scribit: si maritus alterum ex heredibus onus dotis solvendae, quae in stipulationem venit, suscipere iussit, et mulier adversus utrumque dirigat dotis petitionem, coheredem esse defendendum ab eo, qui suscipere onus iussus est. Sed legata, quae ab utroque pro dote data, electa dote retinentur, in compendio coheredis esse, qui debito levatur, non oportere, videlicet ut coheres, qui onus aeris alieni suscepit, officio iudicis legatum consequatur. Et verum est hoc, nisi aliud testator edixit. §. 9. Idem scribit: quod uni ex coheredibus statuliber conditionis implendae nomine dedit de peculio, in hoc iudicium non venire, nec communicari debere.

XXI. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Idem et in communi dividundo.

XXII. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Item Labeo scribit: si unus heredum thesaurum relictum a testatore effodit, familiae erciscundae iudicio eum teneri, etsi cum extraneo conscio partitus sit. §. 1. Familiae erciscundae iudex ita potest pluribus eandem rem adiudicare, si aut pluribus fuerit unius rei praeceptio relicta, ubi etiam necessitatem facere, Pomponius scribit, ut pluribus adiudicetur, vel si certam partem unicuique coheredum assignet; sed potest etiam licitatione admissa uni rem adiudicare. §. 2. Sed et regionibus divisum fundum posse adiudicare secundum divisionem, nemo dubitaverit. §. 3. Sed etiam quum adiudicat, poterit imponere aliquam servitutem, ut alium alii servum faciat ex iis, quos adiudicat; sed si pure alii adiudicaverit fundum, alium adiudicando amplius servitutem imponere non poterit. §. 4. Familiae erciscundae iudicium ex duobus constat, id est rebus atque praestationibus, quae sunt personales actiones. §. 5. Papinianus de re, quae apud hostes est, Marcellum reprehendit, quod non putet praestationes eius rei venire in familiae erciscundae iudicium, quae apud hostes est; quid enim impedimento est, rei praestationem venire, quum et ipsa veniat

XXIII. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Propter spem postliminii, scilicet cum cautione? quia possunt non reverti, nisi si tantum aestimatus sit dubius eventus.

XXIV. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Sed et eius rei, quae in rebus humanis esse desiit, veniunt praestationes. Et ego Papiniano consentio. §. 1. Familiae erciscundae iudicium et inter bonorum possessores, et inter eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano senatusconsulto, et ceteros honorarios successores locum habet.

XXV. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Heredes eius, qui apud hostes decessit, hoc iudicio experiri possunt. §. 1. Si miles alium castrensium, alium ceterorum bonorum heredem fecerit, non est locus familiae erciscundae iudicio; divisum est enim per constitutiones inter eos patrimonium. Quemadmodum cessat familiae erciscundae

iudicium, cum nihil in corporibus, sed omnia in nominibus sunt. §. 2. Quantum vero ad accipiendum familiae erciscundae iudicium, nihil interest, possideat quis hereditatem nec ne. §. 3. De pluribus hereditatibus, quae inter eosdem ex diversis causis communes sunt, unum familiae erciscundae iudicium sumi potest. §. 4. Si inter me et te Titiana hereditas communis sit, inter me autem, et te, et Titium Seiana, posse unum iudicium accipi inter tres, Pomponius scribit. §. 5. Item si plures hereditates inter nos communes sunt, possumus de una familiae erciscundae iudicio experiri. §. 6. Si testator rem communem cum extraneo habebat, sive rei suae partem alicui legavit, sive heres ante iudicium familiae erciscundae acceptum partem suam alienavit, ad officium iudicis pertinet, ut eam partem, quae testatoris fuit, alicui iubeat tradi. §. 7. Quod pro emtore vel pro donato, puta, coheres possidet, in familiae erciscundae iudicium venire, negat Pomponius. §. 8. Idem scribit: *Quum ego et tu heredes Titio exstitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris, et victus fueris, mox eundem partem a Sempronio emero, et traditus mihi fuerit, agente te familiae erciscundae iudicio non veniet non solum hoc, quod pro herede possidetur, sed nec id, quod pro emtore. Quum enim per iudicem priorem apparuit, totam non esse hereditatis, quemadmodum in familiae erciscundae iudicium veniat?* §. 9. An ea stipulatio, qua singuli heredes in solidum habent actionem, veniat in hoc iudicium? dubitatur, veluti si is, qui viam, iter, actum stipulatus erat, decesserit, quia talis stipulatio per legem duodecim tabularum non dividitur, quia nec potest. Sed verius est, non venire eam in iudicium, sed omnibus in solidum competere actionem, et si non praestetur via, pro parte hereditaria condemnationem fieri oportet. §. 10. Contra si promissor viae decesserit pluribus heredibus institutis, nec dividitur obligatio, nec dubium est, quin duret, quoniam viam promittere et is potest, qui fundum non habet. Igitur quia singuli in solidum tenentur, officio iudicis cautiones interponi debent, ut, si quis ex his conventus litis aestimationem praestiterit, id pro parte a ceteris consequatur. §. 11. Idem dicendum est, et si testator viam legaverit. §. 12. In illa quoque stipulatione prospiciendum est coheredibus, si testator promiserit, neque per se, neque per heredem suum fieri, quo minus ire agere possit, quoniam uno prohibente in solidum committitur stipulatio, ne unius factum ceteris damnosum sit. §. 13. Idem iuris est in pecunia promissa a testatore, si sub poena promissa sit; nam licet haec obligatio dividatur per legem duodecim tabularum, tamen, quia nihilum prodest ad poenam evitandam partem suam solvere, sive nondum soluta est pecunia, nec dies venit, prospiciendum est per cautionem, ut de indemnitate caveat, per quem factum fuerit, ne omnis pecunia solveretur, aut ut caveat, se ei, qui solidum solverit, partem praestaturum, sive iam solvit unus universam pecuniam, quam defunctus promisit, ne poena committeretur, familiae erciscundae iudicio a coheredibus partes recipere poterit. §. 14. Idem observatur in pignoribus luendis; nam nisi universum, quod debetur, offeratur, iure pignus creditor vendere potest. §. 15. Si unus ex coheredibus noxali iudicio servum hereditarium defenderit, et litis aestimationem obtulerit, quum hoc expediret, id pro parte hoc iudicio consequetur. Idem est, et si unus legatorum nomine caverit, ne in possessionem mitteretur. Et omnino quae pro parte expediri non possunt, si unus cogente necessitate fecerit, familiae erciscundae iudicio locus est. §. 16. Non tantum dolum, sed et culpam in re hereditaria praestare debet coheres, quoniam cum coherede non contrahimus, sed incidimus in eum. Non tamen diligentiam praestare debet, qualem diligens paterfamilias, quoniam hic propter suam partem causam habuit gerendi; et ideo negotiorum gestorum ei actio non competit. Talem igitur diligentiam praestare debet, qualem in suis rebus. Eadem sunt, si duobus res legata sit; nam et hos coniunxit ad societatem non consensus, sed res. §. 17. Si incerto homine legato, et postea defuncto legatario, aliquis ex heredibus legatarii non consentiendo impedierit legatum, is, qui impedit, hoc iudicio ceteris quanti interfuit eorum damnabitur. Idem est, si e contrario unus ex heredibus, a quibus generaliter homo legatus est, quem ipsi elegerint, noluerit consentire, ut praestetur, quem solvi omnibus expediebat, et ideo, conventi a legatario iudicio, pluris damnati fuerint. §. 18. Item culpae nomine tenetur, qui, quum ante alios ipse adiisset hereditatem, servitutes praediis hereditariis debitas passus est non utendo amitti. §. 19. Si filius, quum patrem defenderet, condemnatus solverit, vel vivo eo vel post mortem, poterit aequius dici, habere repetitionem a coherede in familiae erciscundae iudicio. §. 20. Iudex familiae erciscundae nihil debet indivisum relinquere. §. 21. Item curare debet, ut de evictione caveatur his, quibus adiudicat. §. 22. Si pecunia, quae domi relicta non est, per praeceptionem relicta sit, utrum universa a coheredibus praestanda sit, an pro parte hereditaria, quemadmodum si pecunia in hereditate relicta esset? dubitatur. Et magis dicendum est, ut id praestandum sit, quod praestaretur, si pecunia esset inventa.

XXVI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Officio autem iudicis convenit, iubere rem hereditariam venire unam pluresve, pecuniamque ex pretio redactam ei numerari, cui legata sit.

XXVII. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* In hoc iudicio condemnationes et absolutiones in omnium personas faciendae sunt, et ideo si in alicuius persona omissa sit damnatio, in ceterorum quoque persona quod fecit iudex non valebit, quia non potest ex uno iudicio res iudicata in partem valere, in partem non valere.

XXVIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Rem pignori creditori datam si per praeceptionem legaverit testator, officio iudicis continetur, ut ex communi pecunia luatur, eamque ferat is, cui eo modo fuerat legata.

XXIX. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Si pignori res data defuncto sit, dicendum est, in familiae erciscundae iudicium venire; sed is, cui adiudicabitur, in familiae erciscundae iudicio pro parte coheredi erit damnandus, nec cavere debet coheredi, indemnem eum fore adversus eum, qui pignori dederit, quia pro eo erit, ac si hypothecaria vel Serviana actione petita litis aestimatio oblata sit, ut et is, qui obtulerit, adversus dominum vindicantem exceptione tuendus sit. Contra quoque si is heres, cui pignus adiudicatum est, velit totum reddere, licet debitor nolit, audiendus est. Non idem dici potest, si alteram partem creditor emerit; adiudicatio enim necessaria est, emtio voluntaria; nisi si obiiciatur creditori, quod animose licitus sit. Sed huius rei ratio habebitur, quia quod creditor egit pro eo habendum est, ac si debitor per procuratorem egisset, et eius, quod propter necessitatem impendit, etiam ultro est actio creditori.

XXX. *Modestinus libro VI. Responsorum.* Fundus mihi communis est et pupillae coheredi; in eo fundo reliquiae sunt conditae, quibus religio ab utrisque partibus debebatur; nam parentes quoque eiusdem pupillae ibi sepulti sunt. Sed tutores distrahere fundum volunt; ego non consentio, sed portionem meam possidere malo, quum universitatem emere non possim, et velim pro meo arbitrio exsequi ius religionis. Quaero: an recte arbitrum communi dividundo ad hunc fundum partiendum petam? an etiam is arbiter, qui familiae erciscundae datur, iisdem partibus fungi possit, ut hanc possessionem, exemtis ceteris corporibus hereditariis, pro iure cuique nobis partiatur? Herennius Modestinus respondit: nihil proponi, cur familiae erciscundae iudicio addictus arbiter officium suum etiam in eius fundi, de quo agitur, divisione interponere non possit; sed religiosa loca in iudicium non deduci, eorumque ius singulis heredibus in solidum competere.

XXXI. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Si servus pignori obligatus luatur ab uno ex heredibus, quamvis postea decedat, officium tamen arbitri durat; sufficit enim communionis causa, quae praecessit, quaeque hodie duraret, si res non intercidisset.

XXXII. *Idem libro II. Responsorum.* Quae pater inter filios non divisit, post datas actiones vice divisionis ad singulos pro hereditaria portione pertinent, si modo cetera, quae non divisit, in unum generaliter non contulit, vel res datas non sequuntur.

XXXIII. *Idem libro VII. Responsorum.* Si paterfamilias, singulis heredibus fundos legando, divisionis arbitrio fungi voluit, non aliter partem suam coheres praestare cogetur, quam si vice mutua partem a nexu pignoris liberam consequatur.

XXXIV. *Idem libro VIII. Responsorum.* Servos inter coheredes tempore divisionis aestimatos non emendi, sed dividendi animo pretiis adscriptos videri placuit, quare suspensa conditione mortuos tam heredi, quam fideicommissario deperisse.

XXXV. *Idem libro XII. Responsorum.* Pomponius Philadelphus dotis causa praedia filiae, quam habebat in potestate, tradidit, et reditus eorum genere solvi mandavit; an ea praecipua filia retinere possit, quum omnes filios heredes instituisset? quaerebatur. Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia, de quibus quaerebatur, dotis esse voluit, et matrimonium post mortem quoque patris steterat, respondi; filiam etenim, quae naturaliter agros tenuit, specie dotis, cuius capax fuisset, defendi.

XXXVI. *Paulus libro II. Quaestionum.* Quum putarem te coheredem meum esse, idque verum non esset, egi tecum familiae erciscundae iudicio, et a iudice invicem adiudicationes et condemnationes factae sunt. Quaero, rei veritate cognita utrum condictio invicem competat, an vindicatio, et an aliud in eo, qui heres est, aliud in eo, qui heres non est, dicendum sit? Respondi: qui ex asse heres erat, si, quum putaret se Titium coheredem habere, acceperit cum eo familiae erciscundae iudicium, et condemnationibus factis solverit pecuniam, quoniam ex causa iudicati solvit, repetere non potest. Sed tu videris eo moveri, quod non est iudicium familiae erciscundae, nisi inter coheredes acceptum; sed quamvis non sit iudicium, tamen sufficit ad impediendam repetitionem, quod quis se putat condemnatum. Quodsi neuter eorum heres fuit, sed quasi heredes essent acceperunt familiae erciscundae iudicium, de repetitione idem in utrisque dicendum est, quod diximus in altero. Plane si sine iudice diviserint res, etiam condictionem earum rerum, quae ei cesserunt, quem coheredem esse putavit, qui fuit heres, competere dici potest; non enim transactum inter eos intelligitur, quum ille coheredem esse putaverit.

XXXVII. *Scaevola libro XII. Quaestionum.* Qui familiae erciscundae iudicio agit, non confitetur, adversarium sibi esse coheredem.

XXXVIII. *Paulus libro III. Responsorum.* Lucius et Titia fratres emancipati a patre, adulti curatores acceperunt; hi communes pecunias ex reditibus redactas singulis subministraverunt; postea omne patrimonium diviserunt, et post divisionem Titia soror Lucio fratri suo coepit quaestionem movere, quasi amplius accepisset, quam ipsa acceperat. Quum Lucius frater eius non amplius sua portione, immo minus, quam dimidiam, consecutus sit, quaero, an Titiae competat adversus fratrem actio? Paulus respondit: secundum ea, quae proponuntur, si Lucius non amplius ex reditu praediorum communium accepit, quam pro hereditaria portione ei competeret, nullam sorori eius adversus eum competere actionem. Idem respondit, quum ex decretis alimentis a Praetore amplius fratrem accepisse diceretur, quam sororem, non tamen ultra partem dimidiam.

XXXIX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Ex parte heres institutus causam de totis bonis, quam omnes heredes patiebantur ob inultam mortem, suscepit, et obtinuit; coheres ab eo partem suam petebat, nec partem sumtuum factorum in litem praestare volebat. Quaesitum est: an doli exceptio noceret? Respondi: si idcirco amplius erogatum esset, quod ipsius quoque causa defensa esset, habendam rationem sumtuum. Sed et si emiserit doli exceptionem, agere posse de recipienda portione sumtuum. §. 1. Intestato moriens codicillis praedia sua omnia et patrimonium inter liberos divisit ita, ut longe amplius filio, quam filiae relinqueret. Quaesitum est: an soror fratri dotem conferre deberet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, si nihil indivisum reliquisset, rectius dici, ex voluntate defuncti collationem dotis cessare. §. 2. Servo libertatem dedit, qui erat annorum quindecim: *quum erit annorum triginta;* eidem ex die mortis suae, quoad viveret, cibariorum nomine denarios denos, vestiarii denarios viginti quinque praestari se velle significavit. Quaesitum est: an utile esset cibariorum et vestiariorum legatum, quum Stichus ante libertatis tempus decesserit, et an, si non est utile, heres, qui praestiterat, a coherede repetere possit, apud quem morabatur? Respondi: non quidem debita fuisse; sed si id, quod datum est in alimenta, consumtum sit, repeti non posse. §. 3. Filius reipublicae debita, quae post mortem patris contraxit, fratri suo pro parte hereditaria reputare non potest, si non in omnibus socii essent, licet hereditatem paternam communem haberent, et pater pro altero filio in patria magistratu functus decesserit. §. 4. Duos filios scripsit heredes, et certos homines unicuique eorum praelegavit, in quibus uni Stephanum cum peculio; is vivo testatore manumissus decessit, deinde pater. Quaesitum est: an id, quod in peculio habuit Stephanus prius, quam manumitteretur, ad utrosque filios pertineat, an vero ad eum solum, cui cum peculio praelegatus fuerat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ad utrosque pertinere. §. 5. Pater inter filios divisit bona, et eam divisionem testamento confirmavit, et cavit, ut *aes alienum, quod unusquisque eorum habet, sive habebit,* solus sustineret; postea unus ex filiis quum pecuniam mutuaretur, intervenit pater, eiusque consensu praedia, quae filio assignaverat, pignori data sunt; post mortem patris eadem praedia idem filius possedit, usuras solvit. Quaero: an familiae erciscundae iudicio, si praedia pignori data distrahat creditor, aliquid ei a coherede praestandum sit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, nihil esse praestandum.

XL. *Caius libro II. Fideicommissorum.* Si ex asse heres institutus rogatus sit mihi partem aliquam restituere, veluti dimidiam, utile familiae erciscundae iudicium recte inter nos agetur.

XLI. *Paulus libro I. Decretorum.* Quaedam mulier a iudice appellaverat, quod diceret, eum in dividenda hereditate inter se et coheredem non tantum res, sed et libertos divisisse, et alimenta, quae dari testator certis libertis iussisset; nullo enim iure id eum fecisse. Ex diverso respondebatur: consensisse eos divisioni, et multis annis alimenta secundum divisionem praestitisse. Placuit, standum esse alimentorum praestationi. Sed et illud adiecit, nullam esse libertorum divisionem.

XLII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si ita legatum fuerit uni ex heredibus: *quod mihi debet, praecipito,* officio iudicis familiae erciscundae continetur, ne ab eo coheredes exigant. Nam et si quod alius deberet, praecipere unus iussus fuerit, officio iudicis actiones ei praestari debebunt pro portione coheredis.

XLIII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Arbitrum familiae erciscundae vel unus petere potest; nam provocare apud iudicem vel unum heredem posse, palam est; igitur et praesentibus ceteris et invitis poterit vel unus arbitrum poscere.

XLIV. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Inter coheredes etiam communi dividundo iudicio agi potest, ut eae res duntaxat, quae eorum communes sint, et causae ex his rebus pendentes in iudicium veniant, de ceteris vero in integro sit familiae erciscundae iudicium. §. 1. Si familiae erciscundae vel communi dividundo actum sit, adiudicationes Praetor tuetur, exceptiones aut actiones dando. §. 2. Si coheredes absente uno coherede rem vendiderunt, et in ea re dolo malo fecerunt, quo plus ad eos perveniret, vel familiae erciscundae iudicio praestabunt ei, qui abfuit, vel hereditatis petitione. §. 3. Fructus, quos ante aditam hereditatem ex fundo hereditario heres cepit, non aliter familiae erciscundae iudicio praestare eum, Iulianus ait, quam si, quum sciret hereditarium fundum esse, ceperit. §. 4. Qui familiae erciscundae, et communi dividundo, et finium regundorum agunt, et actores sunt, et rei, et ideo iurare debent, non calumniae causa litem intendere, et non calumniae causa infitias ire. §. 5. Quod ex facto suo unus ex coheredibus ex stipulatione hereditaria praestat, a coherede non repetet, veluti: *si a se heredeque suo dolum malum abfuturum* defunctus spopondit, vel: *neque per se, neque per heredem suum fore, quo minus quis eat agat.* Immo et si reliqui propter factum unius teneri coeperint, quasi conditio stipulationis hereditariae exstiterit, habebunt familiae erciscundae iudicium cum eo, propter quem commissa sit stipulatio. §. 6. Si quis stipulatus fuerit: *Titium heredemque eius ratum habiturum,* et Titius pluribus heredibus relictis decesserit, eum solum teneri, qui non habuit ratum, et eum solum ex heredibus stipulatoris acturum, a quo fuerit petitum. §. 7. Ususfructu uxori legato, donec ei dos solvatur, per arbitrum familiae erci-

scundae tam id, quod coheredis nomine ex dote solutum sit, recuperari, quam ut coheres solvat, effici posse, Cassius ait; et verum est. §. 8. Si duo coheredes damnati sint statuam ponere, et altero cessante alter eam fecerit, non esse iniquum, Iulianus ait, familiae erciscundae iudicium dari, ut pars impendiorum boni viri arbitratu praestetur.

XLV. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si quid contendis ex hereditate mihi tecum commune esse, quod ego ex alia causa meum proprium esse dico, id in familiae erciscundae iudicium non venit. §. 1. Dolus, quem servus heredis admisit, in iudicium familiae erciscundae non venit, nisi si domini culpa in hoc erat, quod non idoneum servum rei communi applicuerit.

XLVI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si maritus sub conditione a patre heres institutus sit, interim uxoris de dote actio pendet. Plane si post mortem soceri divortium factum sit, quamvis pendente conditione institutionis, dicendum est, praeceptioni dotis locum esse, quia mortuo patre quaedam filios sequuntur, etiam antequam fiant heredes, ut matrimonium, ut liberi, ut tutela. Igitur et dotem praecipere debet, qui onus matrimonii post mortem patris sustinuit; et ita Scaevolae quoque nostro visum est.

XLVII. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* In iudicio familiae erciscundae vel communi dividundo, si, dum res in arbitrio est, de iure praedii controversia sit, placet omnes eos, inter quos arbiter sumtus fuit, et agere, et opus novum nuntiare pro sua quemque parte posse, et quum adiudicationes ab arbitro fiant, si uni adiudicetur totus fundus, caveri oportere, ut, quae ex his actionibus recepta fuerint, reddantur, aut quae in eas impensae factae fuerint, praestentur, et si, quum res in iudicio esset, eo nomine actum non fuerit, eum consequi integram actionem, cui totus fundus adiudicatus fuerit, aut pro quacunque parte adiudicatus erit. §. 1. Item quae res moveri possunt, et in ea iudicia veniunt, si interea subreptae sint, furti agere eos, quorum istae res periculo fuerunt, posse.

XLVIII. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Si familiae erciscundae, vel communi dividundo, vel finium regundorum actum sit, et unus ex litigatoribus decesserit pluribus heredibus relictis, non potest in partes iudicium scindi, sed aut omnes heredes accipere id debent, aut dare unum procuratorem, in quem omnium nomine iudicium agatur.

XLIX. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Qui erat heres ex parte institutus, testatorem iussus a Praetore sepelire, servum, cui erat testamento data libertas, ideo distraxit, duplamque promisit, et ex ea cautione conventus praestitit. Quaesitum est: an familiae erciscundae iudicio consequatur, quod ex duplae stipulatione abest? Primo videamus, an hic debuerit duplam cavere? Et mihi videtur non debuisse. Hi enim demum ad duplae cautionem compelluntur, qui sponte sua distrahunt; ceterum si officio distrahentis funguntur, non debent adstringi, non magis, quam si quis ad exsequendam sententiam a Praetore datus distrahat; nam et hic in ea conditione est, ne cogatur implere id, quod coguntur hi, qui suo arbitrio distrahunt; nam inter officium suscipientis, et voluntatem distrahentis multum interest. Quapropter re quidem integra stipulationem duplae interponere non debuit. Sed decernere Praetor debet, esse emtori adversus heredem exsistentem actionem ex emto, si res distracta fuisset evicta. Si autem heres erravit, et cavit, et servus pervenit ad libertatem, stipulatio committetur. Quae si fuerit commissa, aequum erit utilem actionem ei adversus coheredem dari, directo iudicio familiae erciscundae cessante, ne in damno moretur. Nam ut familiae erciscundae iudicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere vel conveniri, quam gessit, quamque admisit, posteaquam heres effectus sit; ceterum cessat familiae erciscundae actio. Et ideo si ante, quam quis sciret se heredem esse, in hereditate aliquid gesserit, familiae erciscundae iudicio non erit locus, quia non animo heredis gessisse videtur. Quare qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepelivit, familiae erciscundae iudicium non habet. Sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus, familiae erciscundae iudicio consequi eum posse sumtum, quem fecit in funus.

L. *Idem libro VI. Opinionum.* Quae pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministravit, si non credendi animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus, in rationem portionis, quae ex defuncti bonis ad eundem filium pertinuit, computari, aequitas non patitur.

LI. *Iulianus libro VIII. Digestorum.* Fundus, qui dotis nomine socero traditus fuerit, quum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiae erciscundae praecipi ita debet, ut ea causa filii sit, quae futura esset, si dos per praeceptionem legata fuisset. Quare fructus post litem contestatam percepti ad eum redigendi sunt, habita ratione impensarum. Qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, aequaliter ad omnes heredes pertinebunt; sed et impensarum ratio haberi debet, quia nullus casus intervenire potest, qui hoc genus deductionis impediat. §. 1. Si ego a te hereditatem petere vellem, tu mecum familiae erciscundae agere, ex causa utrique nostrum mos gerendus est. Nam si ego totam hereditatem possideo, et te ex parte dimidia heredem esse confiteor, sed a communione discedere volo, impetrare debeo familiae erciscundae iudicium, quia aliter dividi inter nos hereditas non potest. Item si tu iustam causam habeas, propter quam per hereditatis petitionem potius, quam familiae erciscundae iudicium negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere. Nam quaedam veniunt in hereditatis petitionem, quae in familiae erciscundae iudicium non deducuntur; veluti si ego debitor hereditarius sim, iudicio familiae erciscundae non consequeris id, quod defuncto debui; per hereditatis petitionem consequeris.

LII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Maevius, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio. Si cum Attio communi dividundo egissemus, et nobis ea res adiudicata esset, venturam eam in familiae erciscundae iudicio, Proculus ait. §. 1. Servus liber et heres esse iussus id, quod ex rationibus, quas patrifamilias gessisset, penes se retineret, iudicio familiae erciscundae coheredibus suis praestabit. §. 2. Arbiter familiae erciscundae inter me et te sumtus quaedam mihi, quaedam tibi adiudicare volebat; pro his rebus alterum alteri condemnandum esse intelligebat. Quaesitum est: an possit, pensatione ultro citroque condemnationis facta, eum solum, cuius summa excederet, eius duntaxat summae, quae ita excederet, damnare? Et placuit, posse id arbitrum facere. §. 3. Cum familiae erciscundae vel communi dividundo agitur, universae res aestimari debent, non singularum rerum partes.

LIII. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Pecuniam, quam filius emancipatus ita credidit, ut patri solveretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri adversus filium eiusdem quantitatis nomine actio competebat.

LIV. *Neratius libro III. Membranarum.* Ex hereditate Lucii Titii, quae mihi et tibi communis erat, fundi partem meam alienavi; deinde familiae erciscundae iudicium inter nos acceptum est. Neque ea pars, quae mea fuit, in iudicio veniet, quum alienata de hereditate exierit, neque tua, quia, etiamsi remanet in pristino iure, hereditariaque est, tamen alienatione meae partis exit de communione. Utrum autem unus heres partem suam non alienaverit, an plures, nihil interest, si modo aliqua portio, alienata ab aliquo ex heredibus, hereditaria esse desiit.

LV. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Si familiae erciscundae vel communi dividundo iudicium agatur, et divisio tam difficilis sit, ut paene impossibilis esse videatur, potest iudex in unius personam totam condemnationem conferre, et adiudicare omnes res.

LVI. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Non solum in finium regundorum, sed et familiae erciscundae iudicio praeteriti quoque temporis fructus veniunt.

LVII. *Papinianus libro II. Responsorum.* Arbitro quoque accepto fratres, communem hereditatem consensu dividentes, pietatis officio funguntur; quam revocari non oportet, licet arbiter sententiam iurgio peremto non dixerit, si non intercedat aetatis auxilium.

TIT. III.

COMMUNI DIVIDUNDO.

I. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Communi dividundo iudicium ideo necessarium fuit, quod pro socio actio magis ad personales invicem praestationes pertinet, quam ad communium rerum divisionem. Denique cessat communi dividundo iudicium, si res communis non sit.

II. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Nihil autem interest, cum societate an sine societate res inter aliquos communis sit; nam utroque casu locus est communi dividundo iudicio. Cum societate res communis est veluti inter eos, qui pariter eandem rem emerunt, sine societate communis est veluti inter eos, quibus eadem res testamento legata est. §. 1. In tribus duplicibus iudiciis, familiae erciscundae, communi dividundo, finium regundorum, quaeritur, quis actor intelligatur? quia par causa omnium videtur. Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium provocasset.

III. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* In communi dividundo iudicio nihil venit ultra divisionem rerum ipsarum, quae communes sint, et si quid in his damni datum factumve est, sive quid eo nomine aut abest alicui sociorum, aut ad eum pervenit ex re communi. §. 1. Si quid ipsi sine dolo malo inter se pepigerunt, id in primis et familiae erciscundae et communi dividundo iudex servare debet.

IV. *Idem libro XIX. ad Edictum.* Per hoc iudicium corporalium rerum fit divisio, quarum rerum dominium habemus, non etiam hereditatis. §. 1. De puteo quaeritur, an communi dividundo iudicio agi possit? Et ait Mela: ita demum posse, si solum eius commune sit. §. 2. Hoc iudicium bonae fidei est; quare et si una res indivisa relicta sit, valebit utique ceterarum divisio, et poterit iterum communi dividundo agi de ea, quae indivisa mansit. §. 3. Sicut autem ipsius rei divisio venit in communi dividundo iudicio, ita etiam praestationes veniunt, et ideo si quis impensas fecerit, consequetur. Sed et si non cum ipso socio agat, sed cum herede socii, Labeo recte existimat, impensas et fructus a defuncto perceptos venire. Plane fructus ante percepti, quam res communis esset, vel sumtus ante facti in communi dividundo iudicium non veniunt. §. 4. Eapropter scribit Iulianus: si missi in possessionem damni infecti simus, et antequam possidere iuberemur, ego insulam fulsero, sumtum istum communi dividundo iudicio consequi me non posse.

V. *Iulianus libro II. ad Urseium Ferocem.* Sed si res non defenderetur, et ideo iussi sumus a Praetore eas aedes possidere, et ex hoc dominium earum nancisceremur, respondit Proculus, communi dividundo iudicio partem *eius impensae me servaturum esse.*

VI. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Si quis putans, sibi cum Titio fundum communem esse, fructus perceperit vel sumtum fecerit, quum esset cum alio communis, agi poterit utili communi dividundo iudicio. §. 1. Quare etsi fundum Titius alienaverit, licet hic communi dividundo iudicio locus non sit, quia a communione discessum est, utili tamen locus est futurus, quod datur de praestationibus, quoties res communis esse desiit. §. 2. Sive autem locando fundum communem, sive colendo de fundo communi quid socius consecutus sit, communi dividundo iudicio tenebitur. Et siquidem communi nomine id fecit, neque lucrum, neque damnum sentire eum oportet; si vero non communi nomine, sed ut lucretur solus, magis esse oportet, ut et damnum ad ipsum respiciat. Hoc autem ideo praestat communi dividundo iudicio, quia videtur partem suam non potuisse expedite locare. Ceterum non alias communi dividundo iudicio locus erit, ut et Papinianus scribit, nisi id demum gessit aliquis, sine quo partem suam recte administrare non potuit; alioquin, si potuit, habet negotiorum gestorum actionem, eaque tenetur. §. 3. Si quid post acceptum communi dividundo iudicium fuerit impensum, Nerva recte existimat, etiam hoc venire. §. 4. Sed et partum venire, Sabinus et Atilicinus responderunt. §. 5. Sed et accessionem et decessionem hoc iudicium accipere, iidem existimaverunt. §. 6. Si quis in communem locum mortuum intulerit, an religiosum fecerit? videndum est. Et sane ius quidem inferendi in sepulcrum unicuique in solidum competit, locum autem purum alter non potest facere religiosum. Trebatius autem et Labeo, quanquam putant non esse locum religiosum factum, tamen putant in factum agendum. §. 7. Si damni infecti in solidum pro aedibus caveris, Labeo ait, communi dividundo iudicium tibi non esse, quum necesse tibi non fuerit in solidum cavere, sed sufficeret pro parte tua. Quae sententia vera est. §. 8. Si fundus communis nobis sit, sed pignori datus a me, venit quidem in communi dividundo iudicio, sed ius pignoris creditori manebit, etiamsi adiudicatus fuerit; nam et si pars socio tradita fuisset, integrum maneret. Arbitrum autem communi dividundo hoc minoris partem aestimare debere, quod ex pacto vendere eam rem creditor potest, Iulianus ait. §. 9. Idem Iulianus scribit: si is, cum quo servum communem habebam, partem suam mihi pignori dederit, et communi dividundo agere coeperit, pignoraticia exceptione eum summoveri debere. Sed si exceptione usus non fuero, officium iudicis erit, ut, cum debitori totum hominem adiudicaverit, partis aestimatione eum condemnet; manere enim integrum ius pignoris. Quodsi adiudicaverit iudex mihi, tanti duntaxat me condemnet, quanto pluris pignus sit, quam pecunia credita, et debitorem a me iubeat liberari. §. 10. Officio iudicis etiam talis adiudicatio fieri potest, ut alteri fundum, alteri usumfructum adiudicet. §. 11. Cetera eadem sunt, quae in familiae erciscundae iudicio tractavimus. §. 12. Urseius ait: cum in communi aedificio vicinus nuntiavit, ne quid operis fieret, si unus ex sociis ex hac causa damnatus fuisset, posse eam poenam a socio pro parte servare. Iulianus autem recte notat: ita demum hoc verum esse, si interfuit aedium, hoc fieri.

VII. *Idem libro XX. ad Edictum.* Communi dividundo iudicium locum habet et in vectigali agro. Sed vectigalis ager an regionibus dividi possit? videndum. Magis autem debet iudex abstinere huiusmodi divisione, alioquin praestatio vectigalis confundetur. §. 1. Neratius scribit: arbitrum, si regionibus fundum non vectigalem divisum duobus adiudicaverit, posse quasi in duobus fundis servitutem imponere. §. 2. Qui in rem Publicianam habent, etiam communi dividundo iudicium possunt exercere. §. 3. Ex quibusdam autem causis vindicatio cessat; si tamen iusta causa est possidendi, utile communi dividundo competit, utputa si ex causa indebiti soluti res possideatur. §. 4. Inter praedones autem hoc iudicium locum non habet; nec si precario possideant, locum habebit, nec si clam, quia iniusta est possessio ista, precaria vero iusta quidem, sed quae non pergat ad iudicii vigorem. §. 5. Iulianus scribit: si alter possessor provocet, alter dicat eum vi possidere, non debere hoc iudicium dari, nec post annum quidem, quia placuit, etiam post annum in eum, qui vi deiecit, interdictum reddi; *et si precario*, inquit, *dicat eum possidere, adhuc cessabit hoc iudicium, quia et de precario interdictum datur.* Sed et si clam dicatur possidere qui provocat, dicendum esse ait, cessare hoc iudicium; nam et de clandestina possessione competere interdictum inquit. §. 6. Si duo sunt, qui rem pignori acceperunt, aequissimum est, utile communi dividundo iudicium dari. §. 7. Sed et si de usufructu sit inter duos controversia, dari debet. §. 8. Item si duo a Praetore missi sint in possessionem legatorum; est enim iusta causa possidendi custodiae gratia. Ergo et si duo ventres, idem erit dicendum. Quod habet rationem. §. 9. Plane si iam damni infecti missus iussus sit possidere, non erit huic utili iudicio locus, quum vindicationem habere possit. §. 10. Cum de usufructu communi dividundo iudicio agitur, iudex officium suum ita diriget, ut vel regionibus eis uti frui permittat, vel locet usumfructum uni ex illis vel tertiae personae, ut hi pensiones sine ulla controversia percipiant, vel, si res mobiles sint, etiam sic poterit, ut inter eos conveniat, caveantque, per tempora se usuros et fruituros, hoc est ut apud singulos mutua vice certo tempore sit ususfructus. §. 11. Neque colonis, neque eis, qui depositum susceperunt, hoc iudicium competit, quamvis naturaliter possideant. §. 12. Inter eos, qui pignori acceperunt, talis divisio fieri debet, ut non vero pretio aestimetur pars, sed in tantum duntaxat, quantum pro ea parte debetur, et assignetur quidem pignus uni ex creditoribus, licentia tamen non denegetur debitori debitum offerre, et pignus suum luere. Idemque dicitur, et si possessor pignoris litis aestimationem pignoraticia in rem agenti offerat. §. 13. Si debitor communis praedii partem pignori dederit, et a domino alterius partis provocatus creditor eius, aut ab alio creditore alterius debitoris licendo superaverit, et debitor eius, cui res fuit adiudicata, velit partem suam praedii recuperare soluto eo, quod ipse debuit, eleganter dicitur, non esse audiendum, nisi et eam partem paratus sit recuperare, quam creditor per adiudicationem emit. Nam et si partem vendideris rei, et prius, quam traderes emtori, communi dividundo iudicio provocatus fueris,

alteraque pars tibi adiudicata sit, consequenter dicitur, ex emto agi non posse, nisi totam rem suscipere fuerit paratus, quia haec pars beneficio alterius venditori accessit; quin immo etiam ex vendito posse conveniri emtorem, ut recipiat totum. Solum illud spectandum erit, num forte fraus aliqua venditoris intervenit. Sed et si distracta parte cesserit victus licitatione venditor, aeque pretium ut restituat ex emto tenebitur. Haec eadem et in mandato ceterisque huius generis iudiciis servantur.

VIII. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Etsi non omnes, qui rem communem habent, sed certi ex his dividere desiderant, hoc iudicium inter eos accipi potest. §. 1. Si incertum sit, an lex Falcidia locum habeat, inter legatarium et heredem communi dividundo agi potest, aut incertae partis vindicatio datur. Similiter fit, et si peculium legatum sit, quia, in quantum res peculiares deminuit id, quod domino debetur, incertum est. §. 2. Venit in communi dividundo iudicium etiam, si quis rem communem deteriorem fecerit, forte servum vulnerando, aut animum eius corrumpendo, aut arbores ex fundo excidendo. §. 3. Si communis servi gratia noxae nomine plus praestiterit socius, aestimabitur servus, et eius partem consequetur. §. 4. Item si unus in solidum de peculio conventus et damnatus sit, est cum socio communi dividundo actio, ut partem peculii consequatur.

IX. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Sed et postquam socius servi communis nomine de peculio in solidum damnatus esset, si apud socium res peculiares intercidant, nihilominus utile esse iudicium communi dividundo ad recuperandam partem pecuniae; alioquin iniquum fore, si tota ea res ad damnum eius, qui iudicium acceperit, pertineat, quum utriusque domini periculum in rebus peculiaribus esse debeat. Nam et cum, qui mandatu domini defensionem servi susceperit, omne, quod bona fide praestiterit, servaturum, quamvis peculium postea interciderit. Haec ita, si neutrius culpa intervenerit. Etenim dominum, cum quo de peculio agitur, si paratus sit rebus peculiaribus petitori cedere, ex causa audiendum putavit, scilicet si sine dolo malo et frustratione id faciat.

X. *Paulus libro XXIII. ad Edictum.* Item quamvis legis Aquiliae actio in heredem non competat, tamen hoc iudicio heres socii praestat, si quid defunctus in re communi admisit; quo nomine legis Aquiliae actio nascitur. §. 1. Si usus tantum noster sit, qui neque venire, neque locari potest, quemadmodum divisio possit fieri in communi dividundo iudicio? videamus. Sed Praetor interveniet, et rem emendabit, ut, si iudex alteri usum adiudicaverit, non videatur alter, qui mercedem accepit, non uti, quasi plus faciat qui videtur frui, quia hoc propter necessitatem fit. §. 2. In communi dividundo iudicio iusto pretio rem aestimare debebit iudex, et de evictione quoque cavendum erit.

XI. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* In summa admonendi sumus, quod, si post interitum rei communis is, cui aliquid ex communione praestari oportet, eo nomine agere velit, communi dividundo iudicium utile datur; veluti si actor impensas aliquas in rem communem fecit, sive socius eius solus aliquid ex ea re lucratus est, velut operas servi mercedeve, hoc iudicio eorum omnium ratio habetur.

XII. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Si aedes communes sint, aut paries communis, et eum reficere, vel demoliri, vel in eum immittere quid opus sit, communi dividundo iudicio erit agendum, aut interdicto uti possidetis experimur.

XIII. *Idem libro LXXV. ad Edictum.* In iudicium communi dividundo omnes res veniunt, nisi si quid fuerit ex communi consensu exceptum nominatim, ne veniat.

XIV. *Paulus libro III. ad Plautium.* In hoc iudicium hoc venit, quod communi nomine actum est aut agi debuit ab eo, qui scit, se socium habere. §. 1. Impendia autem, quae, dum proprium meum fundum existimo, feci, quae scilicet, si vindicaretur fundi pars, per exceptionem doli retinere possem, an etiam, si communi dividundo iudicio mecum agatur, aequitate ipsius iudicii retinere possim? considerandum est. Quod quidem magis puto, quia bonae fidei iudicium est communi dividundo, sed hoc ita, si mecum agatur. Ceterum si alienavero partem meam, non erit, unde retinere possim. Sed is, qui a me emit, an retinere possit? videndum est, nam et si vindicaretur ab eo pars, impendiorum nomine, quae ego fecissem, ita ut ego poteram retentionem facere. Et verius est, ut et in hac specie expensae retineantur. Quae quum ita sint, rectissime dicitur, etiam impendiorum nomine utile iudicium dari debere mihi in socium, etiam manente rei communione. Diversum est enim, cum quasi in rem meam impendo, quae sit aliena aut communis; hoc enim casu, ubi quasi in rem meam impendo, tantum retentionem habeo, quia neminem mihi obligare volui. At cum puto rem Titii esse, quae sit Maevii, aut esse mihi communem cum alio, quam est, id ago, ut alium mihi obligem, et sicut negotiorum gestorum actio datur adversus eum, cuius negotia curavi, quum putarem alterius ea esse, ita et in proposito. Igitur et si abalienavero praedium, quia in ea causa fuit, ut mihi actio dari deberet, danda mihi erit, ut Iulianus quoque scribit, negotiorum gestorum actio. §. 2. Si conveniat, ne omnino divisio fiat, huiusmodi pactum nullas vires habere, manifestissimum est. Sin autem, ne intra certum tempus, quod etiam ipsius rei qualitati prodest, valet. §. 3. Si inter socios convenisset, ne intra certum tempus societas divideretur, quin vendere liceat ei, qui tali conventione tenetur, non est dubium, quare emtor quoque communi dividundo agendo eadem exceptione summovebitur, qua auctor eius summoveretur. §. 4. Si paciscatur socius, ne partem suam petat, effectu tollitur societas.

XV. *Idem libro V. ad Plautium.* Si socius servi communis nomine conventus et condemnatus sit, aget communi dividundo et antequam praestet. Nam et si noxali iudicio cum uno actum sit, statim aget cum socio, ut ei pars tradatur, cautionibus interpositis, ut, si non dederit, reddat.

XVI. *Idem libro VI. ad Plautium.* Cum socii dividunt societatem, de eo, quod sub conditione debetur, cautiones intervenire solent.

XVII. *Modestinus libro IX. Regularum.* Qui coheredes habet, si fundum pignori datum a testatore suo comparaverit a creditore, non debet a coheredibus iudicio communi dividundo conveniri.

XVIII. *Iavolenus libro II. Epistolarum.* Ut fundus hereditarius fundo non hereditario serviat, arbiter disponere non potest, quia ultra id, quod in iudicium deductum est, excedere potestas iudicis non potest.

XIX. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Arbor, quae in confinio nata est, item lapis, qui per utrumque fundum extenditur, quamdiu cohaeret fundo, e regione cuiusque finium utriusque sunt, nec in communi dividundo iudicium veniunt. Sed cum aut lapis exemtus, aut arbor eruta vel succisa est, communis pro indiviso fit, et veniet in communi dividundo iudicium; nam quod erat finitis partibus, rursus confunditur. Quare sicut duabus massis duorum dominorum conflatis tota massa communis est, etiamsi aliquid ex prima specie separatum maneat, ita arbor et lapis separatus a fundo confundit ius dominii. §. 1. De vestibulo communi binarum aedium arbiter communi dividundo invito utrolibet dari non debet, quia qui de vestibulo liceri cogatur, necesse habeat interdum totarum aedium pretium facere, si alias aditum non habeat. §. 2. Si per eundem locum via nobis debeatur, et in eam impensa facta sit, durius ait Pomponius communi dividundo vel pro socio agi posse; quae enim communio iuris separatim intelligi potest? sed negotiorum gestorum agendum. §. 3. Iudex communi dividundo, item familiae erciscundae de servo, qui in fuga est, iubere debet liceri eos, inter quos iudex est, et tunc eum adiudicare ei, penes quem licitatio remanserit, nec erit periculum, ne ex senatusconsulto poena legis Faviae committatur. §. 4. Aquarum iter in iudicium communi dividundo non venire, Labeo ait; nam aut ipsius fundi est, et ideo in iudicium non venit, aut separatum a fundo, divisum tamen aut mensura, aut temporibus. Sed possunt iura interdum et separata a fundo esse, et nec mensura nec temporibus divisa, veluti quum is, cuius fuerunt, plures heredes reliquit. Quod quum accidit, consentaneum est, et ea in arbitrio familiae erciscundae venire, nec videre se, inquit Pomponius, quare minus in communi dividundo, quam familiae erciscundae iudicium veniat. Igitur in huiusmodi speciebus etiam in communi dividundo iudicio venit, ut praefinia iura aut mensura, aut temporibus dividantur.

XX. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si is, cum quo insulam communem habes, ad delectum non re-

spondit, et ob id motu iudicis villa diruta est, aut arbusta succisa sunt, praestabitur tibi detrimentum iudicio communi dividundo. Quidquid enim culpa socii amissum est, eo iudicio continetur.

XXI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Iudicem in praediis dividundis quod omnibus utilissimum est, vel quod malint litigatores sequi convenit.

XXII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Si meo et vicini nomine parietem aedificem, vel repetiturus ab eo pro parte impensam, vel donationis gratia, communis fiet paries.

XXIII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Si convenerit inter te et socium tuum, ut alternis annis fructum perciperetis, et non patiatur te socius tui anni fructum percipere, videndum, utrum ex conducto sit actio, an vero communi dividundo? Eadem quaestio est, et si socius, qui convenerat, ut alternis annis frueretur, pecus immisit, et effecit, ut futuri anni fructus, quos socium percipere oportuit, corrumperentur. Et puto magis communi dividundo iudicium, quam ex conducto locum habere (quae enim locatio est, quum merces non intercesserit?), aut certe actionem incerti civilem reddendam.

XXIV. *Iulianus libro VIII. Digestorum.* Communis servus si ex re alterius dominorum acquisierit, nihilominus commune id erit, sed is, ex cuius re acquisitum fuerit, communi dividundo iudicio eam summam praecipere potest, quia fidei bonae convenit, ut unusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius servus acquisierit. §. 1. Quum agere tecum communi dividundo vellem, partem tuam Titio tradidisti mutandi iudicii causa; teneris mihi praetoria actione, quod fecisses, ne tecum communi dividundo ageretur.

XXV. *Idem libro XII. Digestorum.* Si Stichus, communis meus et tuus servus, habuerit Pamphilum vicarium aureorum decem, et mecum actum de peculio fuerit, condemnatusque decem praestitero, quamvis postea Pamphilus decesserit, nihilominus actione communi dividundo vel pro socio quinque praestare debebis, quia te hoc aere alieno liberavi. Longe magis consequar, si Stichus post mortem Pamphili alium vicarium acquisierit.

XXVI. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Communis servus, quum apud alterum esset, crus fregit in opere. Quaerebatur: alter dominus quid cum eo, penes quem fuisset, ageret? Respondi: si quid culpa illius magis, quam casu res communis damni cepisset, per arbitrum communi dividundo posse recuperare.

XXVII. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* De communi servo unus ex sociis quaestionem habere, nisi communis negotii causa, iure non potest.

XXVIII. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Sabinus ait: in re communi neminem dominorum iure facere quidquam invito altero posse. Unde manifestum est, prohibendi ius esse; in re enim pari potiorem causam esse prohibentis constat. Sed etsi in communi prohiberi socius a socio, ne quid faciat, potest, ut tamen factum opus tollat, cogi non potest, si, quum prohibere poterat, hoc praetermisit, et ideo per communi dividundo actionem damnum sarciri poterit. Sin autem facienti consensit, nec pro damno habet actionem. Quodsi quid absente socio ad laesionem eius fecit, tunc etiam tollere cogitur.

XXIX. *Paulus libro II. Quaestionum.* Si quis, quum existimaret fundum communem sibi cum Maevio esse, quem cum Titio communem habebat, impendisset, recte dicitur etiam communi dividundo iudicium ei sufficere. Hoc enim est, si sciam rem communem esse, ignorem autem cuius socii; neque enim negotia socii gero, sed propriam rem tueor, et magis ex re, in quam impenditur, quam ex persona socii actio nascitur. Denique ea actione et pupillum teneri dicimus, ut impendia restituat officio iudicis. Diversa causa est eius, qui putat se in rem propriam impendere, quum sit communis; huic enim nec communi dividundo iudicium competit, nec utile dandum est. Ille enim, qui scit rem esse communem vel alienam, negotia eo animo gerit, ut aliquem sibi obliget, licet in persona labitur. §. 1. Pomponius scripsit: posci iudicem posse a quolibet sociorum. Sed etiamsi unus ex sociis mutus erit, recte cum eo communi dividundo agi.

XXX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Communi dividundo iudicio recte agi, sive neuter possideat, sive alter sociorum tantum non possideat.

XXXI. *Paulus libro XV. Responsorum.* Bina mancipia, quae ex hereditate paterna iussu Praetoris pupillis ministerii causa reservata essent, divisa non videri, sed omnium communia permansisse.

TIT. IV.
AD EXHIBENDUM.

I. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Haec actio perquam necessaria est, et vis eius in usu quotidiano est, et maxime propter vindicationes introducta est.

II. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Exhibere est facere in publico potestatem, ut ei, qui agat, experiundi sit copia.

III. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* In hac actione actor omnia nosse debet, et dicere argumenta rei, de qua agitur. §. 1. Qui ad exhibendum agit, non utique dominum se dicit, nec debet ostendere, quum multae sint causae ad exhibendum agendi. §. 2. Praeterea in hac actione notandum est, quod reus contumax per in litem iusiurandum petitoris damnari possit ei, iudice quantitatem taxante. §. 3. Est autem personalis haec actio, et ei competit, qui in rem acturus est qualicunque in rem actione, etiam pignoraticia Serviana sive hypothecaria, quae creditoribus competit. §. 4. Sed et usumfructum petituro competere ad exhibendum, Pomponius ait. §. 5. Sed et si quis interdicturus rem exhiberi desideret, audietur. §. 6. Item si optare velim servum vel quam aliam rem, cuius optio mihi relicta est, ad exhibendum me agere posse constat, ut exhibitis possim vindicare. §. 7. Si quis noxali iudicio experiri velit, ad exhibendum ei actio est necessaria. Quid enim, si dominus quidem paratus sit defendere, actor vero destinare non possit, nisi ex praesentibus, quia aut servum non recognoscit, aut nomen non tenet? nonne aequum est, ei familiam exhiberi, ut noxium servum agnoscat? Quod ex causa debet fieri ad designandum eum, cuius nomine noxali quis agit, recensione servorum facta. §. 8. Si quis extra heredem tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens exhiberi velit, dicendum est, per hanc actionem agendum non esse, quum sufficiant interdicta in hanc rem competentia; et ita Pomponius. §. 9. Sciendum est autem, non solum eis, quos diximus, competere ad exhibendum actionem, verum ei quoque, cuius interest exhiberi. Iudex igitur summatim debebit cognoscere, an eius intersit, non autem et an eius res sit, et sic iubere vel exhiberi, vel non, quia nihil illius interest. §. 10. Plus dicit Iulianus: etsi vindicationem non habeam, interim posse me agere ad exhibendum, si mea intersit exhiberi, utputa si mihi servus legatus sit, quem Titius optasset; agam enim ad exhibendum, quia mea interest exhiberi, ut Titius optet, et sic vindicem, quamvis exhibitum ego optare non possim. §. 11. Si mecum fuerit actum ad exhibendum, ego ob hoc, quod conventus sum ad exhibendum actione, agere ad exhibendum non possum, quamvis videatur interesse mea ob hoc, quod teneor ad restituendum. Sed hoc non sufficit; alioquin et qui dolo fecit, quo minus possideret, poterit ad exhibendum agere, quum neque vindicaturus, neque interdicturus sit, et fur vel raptor poterit. Quod nequaquam verum est. Eleganter igitur definit Neratius: iudicem ad exhibendum hactenus cognoscere, an iustam et probabilem causam habeat, propter quam exhiberi sibi desideret. §. 12. Pomponius scribit: eiusdem hominis nomine recte plures ad exhibendum agere posse, forte si homo primi sit, secundi in eo ususfructus sit, tertius possessionem suam contendat, quartus pignoratum sibi eum affirmet. Omnibus igitur ad exhibendum actio competit, quia omnium interest exhiberi hominem. §. 13. Ibidem subiungit: iudicem per arbitrium sibi ex hac actione commissum etiam exceptiones aestimare, quas possessor obiicit, et si qua tam evidens sit, ut facile repellat agentem, debere possessorem absolvi, si obscurior, vel quae habeat altiorem quaestionem, differendam in directum iudicium, re exhiberi iussa. De quibusdam tamen exceptionibus omnimodo ipsum debere disceptare, qui in ad exhibendum actione iudicat, veluti pacti conventi, doli mali, iurisiurandi, reique iudicatae. §. 14. Interdum aequitas exhibitionis efficit, ut, quamvis ad exhibendum agi non possit, in factum tamen actio detur, ut Iulianus tractat. *Servus,*

inquit, *uxoris meae rationes meas conscripsit; hae rationes a te possidentur; desidero eas exhiberi.* Ait Iulianus: siquidem in mea charta scriptae sint, locum esse huic actioni, quia et vindicare eas possum; nam quum charta mea sit, et quod in ea scriptum est, meum est; sed si charta mea non sit, quia vindicare non possum, nec ad exhibendum experiri; in factum igitur mihi actionem competere. §. 15. Sciendum est, adversus possessorem hac actione agendum, non solum eum, qui civiliter, sed et eum, qui naturaliter incumbat possessioni. Denique creditorem, qui pignori rem accepit, ad exhibendum teneri placet.

IV. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Nam et cum eo, apud quem deposita, vel cui commodata vel locata res sit, agi potest.

V. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Celsus scribit: si quis merces, quas exvehendas conduxit, in horreo posuit, cum conductore ad exhibendum agi posse. Item si mortuo conductore heres exsistat, cum herede agendum. sed si nemo heres sit, cum horreario agendum; *Nam si a nullo*, inquit, *possidentur, verum est, aut horrearium possidere, aut certe ille est, qui possit exhibere.* Idem ait: *Quomodo autem possidet, qui vehendas conduxit? an quia pignori tenet?* Quae species ostendit, etiam eos, qui facultatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri. §. 1. Iulianus etiam ita scribit, ad exhibendum actione teneri eum, qui rerum vel legatorum servandorum causa in possessione sit; sed et eum, qui ususfructus nomine rem teneat, quamvis nec hic utique possideat. Inde Iulianus quaerit: quatenus hos oporteat exhibere? et ait: priorem quidem sic, ut actor possessionem habeat, is autem, cum quo agetur, rei servandae causa sit in possessione, eum vero, qui usumfructum habeat, sic, ut actor rem possideat, is, cum quo agetur, utatur fruatur. §. 2. Idem Iulianus scribit: emtorem, qui ruta caesa non restituit, ad exhibendum teneri, in quantum in litem iuravero; sed ibi adiicit: si emtor possideat, aut dolo fecerit, quo minus possideat. §. 3. Item Celsus scribit: stercus, quod in aream meam congessisti, per ad exhibendum actionem posse te consequi, ut tollas, sic tamen, ut totum tollas; ceterum alias non posse. §. 4. Sed et si ratis delata sit vi fluminis in agrum alterius, posse eum conveniri ad exhibendum, Neratius scribit. Unde quaerit Neratius: utrum de futuro duntaxat damno, an et de praeterito domino agri cavendum sit? et ait: etiam de praeterito caveri oportere. §. 5. Sed et si de ruina aliquid in tuam aream vel in tuas aedes deciderit, teneberis ad exhibendum, licet non possideas. §. 6. Item si quis facultatem restituendi non habet, licet possideat, tamen ad exhibendum non tenebitur. Utputa si in fuga servus sit, ad hoc plane solum tenebitur, ut caveat, se exhibiturum, si in potestatem eius pervenerit; sed et si non sit in fuga, permiseris autem ei ubi velit morari, idem erit dicendum; aut si peregre a te missus sit, vel in praediis tuis agat, ad hoc solum teneberis, ut caveas.

VI. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* Gemma inclusa auro alieno, vel sigillum candelabro, vindicari non potest, sed ut excludatur ad exhibendum agi potest. Aliter atque in tigno iuncto aedibus, de quo nec ad exhibendum agi potest, quia lex duodecim tabularum solvi vetat; sed actione de tigno iuncto ex eadem lege in duplum agitur.

VII. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Tigni appellatione omnem materiam in lege duodecim tabularum accipimus, ut quibusdam recte videtur. §. 1. Sed si rotam meam tuo vehiculo aptaveris, teneberis ad exhibendum, (et ita Pomponius scribit) quamvis tunc civiliter non possideas. §. 2. Idem, et si armario vel navi tabulam meam, vel ansam scypho iunxeris, vel emblemata phialae, vel purpuram vestimento intexueris, aut brachium statuae coadunaveris. §. 3. Item municipes ad exhibendum conveniri possunt, quia facultas est restituendi; nam et possidere, et usucapere eos posse constat. Idem et in collegiis ceterisque corporibus dicendum erit. §. 4. Si quis non possideat litis contestatae tempore, sed postea ante sententiam possidere coeperit, oportere dici putamus, debere condemnari, nisi restituat. §. 5. Si quis, quum iudicii accepti tempore possideret, postea sine dolo malo possidere desierit, absolvi eum oportet, *quamvis sit*, inquit Pomponius, *quod ei imputetur, cur non statim restituit, sed passus est secum litem contestari.* §. 6. Idem scribit: si quis iitis contestatae tempore possederit, deinde desierit, possidere, mox coeperit sive ex eadem causa, sive ex alia, condemnari eum oportere, nisi restituat. §. 7. Ibidem non male Pomponius iungit: eius, qui ad exhibendum egit, utroque tempore interfuisse oportere rem ei restitui, hoc est et quo lis contestaretur, et quo fieret condemnatio. Et ita Labeoni placet.

VIII. *Iulianus libro IX. Digestorum.* Si ad exhibendum actum est cum eo, qui neque possidebat, neque dolo malo fecerat, quo minus possideret, deinde eo defuncto heres eius possidet rem, exhibere eam cogendus erit. Nam si fundum vel hominem petiero, et heres ex eadem causa possidere coeperit, restituere cogitur.

IX. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Iulianus scribit: *Si quis hominem, quem possidebat, occiderit, sive ad alium transtulerit possessionem, sive ita rem corruperit, ne haberi possit, ad exhibendum tenebitur, quia dolo fecit, quo minus possideret.* Proinde et si vinum, vel oleum, vel quid aliud effuderit vel confregerit, ad exhibendum tenebitur. §. 1. Glans ex arbore tua in fundum meum decidit; eam ego immisso pecore depasco; qua actione possum teneri? Pomponius scribit: competere actionem ad exhibendum, si dolo pecus immisi, ut glandem comederet. *Nam et si glans exstaret, nec patiaris me tollere, ad exhibendum teneberis, quemadmodum si materiam meam delatam in agrum suum quis auferre non pateretur.* Et placet nobis Pomponii sententia, sive glans exstet, sive consumta sit. Sed si exstet, etiam interdicto de glande legenda, ut mihi tertio quoque die legendae glandis facultas esset, uti potero, si damni infecti cavero. §. 2. Si quis rem fecit ad alium pervenire, videtur dolo fecisse, quo minus possideat, si modo hoc dolose fecerit. §. 3. Sed si quis rem deteriorem exhibuerit, aeque ad exhibendum eum teneri, Sabinus ait. Sed hoc ita utique verum est, si dolo malo in aliud corpus res sit translata, veluti si ex scypho massa facta sit. Quanquam enim massam exhibeat, ad exhibendum tenebitur; nam mutata forma prope interimit substantiam rei. §. 4. Marcellus scribit: si tibi decem numismata sint sub conditione legata, et mihi decem ususfructus pure, deinde heres pendente conditione, non exacta cautione, decem fructuario solverit, ad exhibendum eum actione teneri, quasi dolo fecerit, quo minus possideret. Dolus autem in eo est, quod cautionem exigere supersedit a fructuario, effectumque, ut legatum tuum evanesceret, quum iam nummos vindicare non possis. Ita demum autem locum habebit ad exhibendum actio, si conditio exstiterit legati. Potuisti tamen tibi prospicere stipulatione legatorum, et si prospexisti, non erit tibi necessaria ad exhibendum actio. Si tamen ignarus legati tui a fructuario satis non exegit, dicit Marcellus, cessare ad exhibendum, scilicet quia nullus dolus est; succurrendum tamen legatario in factum adversus fructuarium actione, ait. §. 5. Quantum autem ad hanc actionem attinet, exhibere est in eadem causa praestare, in qua fuit, quum iudicium acciperetur, ut quis copiam rei habens possit exsequi actionem, quam destinavit, in nullo causa, quam intendit, laesa, quamvis non de restituendo, sed de exhibendo agatur. §. 6. Proinde si post litem contestatam usucaptum exhibeat, non videtur exhibnisse, quum petitor intentionem suam perdiderit, et ideo absolvi eum non oportet, nisi paratus sit repetita die intentionem suscipere, ita ut fructus secundum legem aestimentur. §. 7. Quia tamen causa petitori in hac actione restituitur, Sabinus putavit, partum quoque restituendum, sive praegnans fuerit mulier, sive postea conceperit; quam sententiam et Pomponius probat. §. 8. Praeterea utilitates, si quae amissae sunt ob hoc, quod non exhibetur, vel tardius quidem exhibetur, aestimandae a iudice sunt. Et ideo Neratius ait: utilitatem actoris venire in aestimationem, non quanti res sit; *quae utilitas*, inquit, *interdum minoris erit, quam res erit.*

X. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* Si optione intra certum tempus data, iudicium in id tempus extractum est, quo frustra exhibeatur, utilitas petitoris conservetur. Quodsi per heredem non stetit, quo minus exhiberet tempore iudicii accipiendi, absolvendus est heres.

XI. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Sed et si hereditas amissa sit ob hoc, quod servus non exhibeatur, aequissimum est, aestimari officio iudicis damnum heredi-

tatis. §. 1. Quo autem loco exhiberi rem oporteat, vel cuius sumtibus? videamus. Et Labeo ait: ibi exhibendam, ubi fuerit, quum lis contestaretur, periculo autem et impendiis actoris perferendam perducendamve eo loci, ubi actum sit. Pascere plane servum, vestire, curare possessorem oportere, ait. Ego autem arbitror, interdum etiam haec actorem agnoscere oportere, si forte ipse servus ex operis vel artificio suo solebat se exhibere, nunc vero cogitur vacare. Proinde et si apud officium fuerit depositus exhibendus, cibaria debebit agnoscere, qui exhiberi desideravit, si non solebat possessor servum pascere; nam si solebat, sicuti pascit, ita et cibaria potest non recusare. Interdum tamen eo loci exhibere debet suis sumtibus, si forte proponas, data opera eum in locum abditum res contulisse, ut actori incommodior esset exhibitio; nam in hunc casum suis sumtibus et periculo debebit exhibere in eum locum, ubi agatur, ne ei calliditas sua prosit. §. 2. Si de pluribus rebus quis conveniatur, et litis contestatae tempore omnes possederit, licet postea quasdam desierit (quamvis sine dolo malo) possidere, damnandum, nisi exhibeat eas, quas potest.

XII. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* De eo exhibendo, quem quis in libertatem vindicare velit, huic actioni locus esse potest. §. 1. Et filiusfamilias ea actione tenetur, si facultatem rei exhibendae habeat. §. 2. Saepius ad exhibendum agenti, si ex eadem causa agat, obstaturam exceptionem, Iulianus ait; novam autem causam intervenire, si is, qui vindicandi gratia egisset, post acceptum iudicium eam ab aliquo accepit, et ideo exceptionem ei non officere; item si ei, qui furti acturus ad exhibendum egisset, iterum furtum factum sit. Denique si quis optandi gratia ad exhibendum egisset, et post litem contestatam alterius testamento optio data sit, ad exhibendum agere potest. §. 3. Si quis ex uvis meis mustum fecerit, vel ex olivis oleum, vel ex lana vestimenta, quum sciret haec aliena esse, utriusque nomine ad exhibendum actione tenebitur, quia quod ex re nostra fit, nostrum esse, verius est. §. 4. Si post iudicium acceptum homo mortuus sit, quamvis sine dolo malo et culpa possessoris, tamen interdum tanti damnandus est, quanti actoris interfuerit per eum non effectum, quo minus tunc, quum iudicium acciperetur, homo exhiberetur. Tanto magis, si apparebit, eo casu mortuum esse, qui non incidisset, si tum exhibitus fuisset. §. 5. Si iusta ex causa statim exhiberi res non possit, iussu iudicis cavere debebit, se illo die exhibiturum. §. 6. Heres non quasi heres, sed suo nomine hac actione uti potest. Item heres possessoris suo nomine tenetur. Igitur non procedit quaerere, an heredi et in heredem danda sit. Plane ex dolo defuncti danda est in heredem haec actio, si locupletior hereditas eo nomine facta sit, veluti quod pretium rei consecutus sit.

XIII. *Caius libro VI. ad Edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Si liber homo detineri ab aliquo dicatur, interdictum adversus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo potest quis habere. Nam ad exhibendum actio in eam rem inutilis videtur, quia haec actio ei creditur competere, cuius peculiariter interest.

XIV. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Si vir nummos ab uxore sibi donatos, sciens suos factos non esse, pro re emta dederit, dolo malo fecit, quo minus possideat, et ideo ad exhibendum actione tenetur.

XV. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Thesaurus meus in tuo fundo est, nec eum pateris me effodere. Quum eum loco non moveris, furti quidem aut ad exhibendum eo nomine agere recte non posse me, Labeo ait, quia neque possideas eum, neque dolo feceris, quo minus possideres, utpote quum fieri possit, ut nescias, eum thesaurum in tuo fundo esse; non esse autem iniquum, iuranti mihi, non calumniae causa id postulare, vel interdictum vel iudicium ita dari, ut si per me non steterit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caveatur, ne vim facias mihi, quo minus cum thesaurum effodiam, tollam, exportem. Quodsi etiam furtivus iste thesaurus est, etiam furti agi potest.

XVI. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Cum servus tenet aliquid, dominus ad exhibendum suo nomine tenetur, si autem servus citra scientiam domini dolo fecit, quo minus habeat, vel furti actio, vel de dolo malo noxalis servi nomine danda est, ad exhibendum autem utilis nulla constituenda est.

XVII. *Ulpianus libro IX. de omnibus Tribunalibus.* Si quis hominem debilitatum exhibeat vel eluscatum, ad exhibendum actione quidem absolvi debet, (exhibuit enim, et nihil impedit directam actionem talis exhibitio) poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno.

XVIII. *Idem libro VI. Opinionum.* Solutione chirographo inani facto, et pignoribus liberatis, nihilominus creditor, ut instrumenta ad eum contractum pertinentia tam ab alio, quam debitore exhibeantur, agere potest.

XIX. *Paulus libro IV. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Ad exhibendum possunt agere omnes, quorum interest. Sed quidam consuluit: an possit efficere haec actio, ut rationes adversarii sibi exhiberentur, quas exhiberi magni eius interesset? Respondit: non oportere ius civile calumniari, neque verba captari, sed qua mente quid diceretur, animadvertere convenire. Nam illa ratione etiam studiosum alicuius doctrinae posse dicere, sua interesse illos aut illos libros sibi exhiberi, quia, si essent exhibiti, quum eos legisset, doctior et melior futurus esset.

XX. *Ulpianus libro II. Regularum.* Quaestionis habendae causa ad exhibendum agitur ex delictis servorum ad indicandos conscios suos.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER UNDECIMUS.

TIT. I.
DE INTERROGATIONIBUS IN IURE FACIENDIS, ET INTERROGATORIIS ACTIONIBUS.

1. *Callistratus libro II. Edicti monitorii.* Toties heres in iure interrogandus est, qua ex parte heres sit, quoties adversus eum actio instituitur, et dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. Est autem interrogatio tunc necessaria, quum in personam est actio, et ita, si certum petetur, ne, dum ignoret actor, qua ex parte adversarius defuncto heres exstiterit, interdum plus petendo aliquid damni sentiat. §. 1. Interrogatoriis autem actionibus hodie non utimur, quia nemo cogitur ante iudicium de suo iure aliquid respondere, ideoque minus frequentantur, et in desuetudinem abierunt, sed tantummodo ad probationes litigatoribus sufficiunt ea, quae ab adversa parte expressa fuerint apud iudices vel in hereditatibus, vel in aliis rebus, quae in causis vertuntur.

II. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Edictum de interrogationibus ideo Praetor proposuit, quia sciebat, difficile esse ei, qui heredem bonorumve possessorem conveniret, probare, aliquem esse heredem bonorumve possessorem,

III. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Quia plerumque difficilis probatio aditae hereditatis est.

IV. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Voluit Praetor adstringere eum, qui convenitur, ex sua in iudicio responsione, ut vel confitendo vel mentiendo sese oneret, simul etiam de portione, pro qua quisque heres exstitit, ex interrogatione certioretur. §. 1. Quod ait Praetor: QUI IN IURE INTERROGATUS RESPONDIT, sic accipiendum est, apud magistratus populi Romani, vel Praesides provinciarum, vel alios iudices; ius enim eum solum locum esse, ubi iuris dicendi vel iudicandi gratia consistat, vel si domi, vel in itinere hoc agat.

V. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Qui in-

terrogatur, an heres, vel quota ex parte sit? vel an in potestate habeat eum, cuius nomine noxali iudicio agitur? ad deliberandum tempus impetrare debet, quia, si perperam confessus fuerit, incommodo afficitur.

VI. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Et quia hoc defunctorum interest, ut habeant successores, interest et viventium, ne praecipitentur, quamdiu iuste deliberant. §. 1. Interdum interrogatus quis, an heres sit? non cogitur respondere, utputa si controversiam hereditatis ab alio patiatur; et ita divus Hadrianus constituit, ne aut negando se heredem praeiudicet sibi, aut dicendo se heredem illigetur etiam ablata sibi hereditate.

VII. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Si quis in iure interrogatus, an quadrupes, quae pauperiem fecit, eius sit? responderit, tenetur.

VIII. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Si quis interrogatus de servo, qui damnum dedit, responderit, suum esse servum, tenebitur lege Aquilia quasi dominus, et si cum eo actum sit, qui respondit, dominus ea actione liberatur.

IX. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Si sine interrogatione quis responderit se heredem, pro interrogato habetur. §. 1. Interrogatum non solum a Praetore accipere debemus, sed et ab adversario. §. 2. Sed si servus interrogetur, nulla erit interrogatio, non magis, quam si servus interroget. §. 3. Alius pro alio non debet respondere cogi, an heres sit; de se enim debet quis in iudicio interrogari, hoc est quum ipse conveniatur. §. 4. Celsus libro quinto Digestorum scribit: si defensor in iudicio interrogatus, an is, quem defendit, heres, vel quota ex parte sit? falso responderit, ipse quidem defensor adversario tenebitur, ipsi autem, quem defendit, nullum facit praeiudicium. Veram itaque esse Celsi sententiam, dubium non est. An ergo non videatur defendere, si non responderit? videndum. Quod utique consequens erit dicere, quia non plene defendit. §. 5. Qui interrogatus heredem se responderit, nec adiecerit ex qua parte, ex asse respondisse dicendus est, nisi forte ita interrogetur, an ex dimidia parte heres sit? et responderit, heres sum; hic enim magis eum puto ad interrogatum respondisse. §. 6. Illud quaeritur: an quis cogatur respondere, utrum ex testamento heres sit, et utrum suo nomine ei quaesita sit hereditas, an per eos, quos suo iuri subiectos habet, vel per eum, cui heres exstitit? Summatim igitur Praetor cognoscere debebit, quum quaeratur, an quis respondere debeat, quo iure heres sit? ut, si valde interesse compererit, plenius responderi iubeat. Quae obtinere debent non solum in heredibus, sed etiam in honorariis successoribus. §. 7. Denique Iulianus scribit: eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in iure interrogatum respondere, an ei hereditas sit restituta? §. 8. Si de peculio agatur, non oportere responderi a patre vel domino, an in potestate habeat filium vel servum? quia hoc solum quaeratur, an peculium apud eum, cum quo agitur, sit?

X. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Non alienum est, eum, a quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in iure, an aedes eius vel locus sit, ex quo damnum timeatur, et pro qua parte? ut, si neget suum praedium esse, nec caveat damni infecti, aut cedere, aut, si resistendum putaverit, quasi dolo versatus tradere compellatur.

XI. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* De aetate quoque interrogatus interdum respondere debebit. §. 1. Si quis, quum heres non esset, interrogatus responderit, ex parte se heredem, sic convenietur, atque si ex ea parte heres esset; fides enim ei contra se habebitur. §. 2. Qui ex quadrante heres, vel omnino quum heres non esset, responderit se heredem ex asse, in assem instituta actione convenietur. §. 3. Si, quum esset quis ex semisse heres, dixerit se ex quadrante, mendacii hanc poenam feret, quod in solidum convenietur; non enim debuit mentiri, dum se minoris portionis heredem asseverabat. Interdum tamen iusta ratione potest opinari se heredem ex minore parte. Quid enim, si nescit sibi partem accrevisse, vel ex incerta parte fuit institutus? cur ei responsum noceat? §. 4. Qui tacuit apud Praetorem, in ea causa est, ut instituta actione in solidum conveniatur, quasi negaverit se heredem esse; nam qui omnino non respondit, contumax est, contumaciae autem poenam hanc ferre debet, ut in solidum conveniatur, quemadmodum si negasset, quia Praetorem contemnere videtur. §. 5. Quod autem ait Praetor: OMNINO NON RESPONDISSE, posteriores sic acceperunt, ut omnino non respondisse videatur, qui ad interrogatum non respondit, id est πρὸς ἔπος. §. 6. Si interrogatus quis, an ex asse heres esset? responderit, ex parte, si ex dimidia esset, nihil ei nocere responsum; quae sententia humana est. §. 7. Nihil interest, neget quis, an taceat interrogatus, an obscure respondeat, ut incertum dimittat interrogatorem. §. 8. Ex causa succurri ei, qui interrogatus respondit, non dubitamus; nam et si quis interrogatus, an patri heres esset? responderit, mox prolato testamento inventus sit exheredatus, aequissimum est succurri ei. Et ita Celsus scribit. Hic quidem et alia ratione, quod ea, quae postea emergunt, auxilio indigent. Quid enim, si occultae tabulae et remotae postea prolatae sunt? cur noceat ei, qui id responderit, quod in praesentiarum videbatur? Idem dico, et si quis heredem se responderit, mox falsum, vel inofficiosum, vel irritum testamentum fuerit pronuntiatum; non enim improbe respondit, sed scriptura ductus. §. 9. Qui interrogatus responderit, sic tenetur, quasi ex contractu eius obligatus, pro quo pulsabatur, dum ab adversario interrogatur. Sed et si a Praetore fuerit interrogatus, nihil facit Praetoris auctoritas, sed ipsius responsum sive mendacium. §. 10. Qui iusto errore ductus negaverit se heredem, venia dignus est. §. 11. Sed et si quis sine dolo malo, culpa tamen, responderit, dicendum erit, absolvi eum debere, nisi culpa dolo proxima sit. §. 12. Celsus scribit: licere responsi poenitere, si nulla captio ex eius poenitentia sit actoris. Quod verissimum mihi videtur, maxime si quis postea plenius instructus quid faciat, instrumentis vel epistolis amicorum iuris sui edoctus.

XII. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Si filius, qui abstinuit se paterna hereditate, in iure interrogatus responderit, se heredem esse, tenebitur; nam ita respondendo pro herede gessisse videtur. Sin autem filius, qui se abstinuit, interrogatus tacuerit, succurrendum est ei, quia hunc, qui abstinuit, Praetor non habet heredis loco. §. 1. Exceptionibus, quae institutis in iudicio contra reos actionibus opponuntur, etiam is uti potest, qui ex sua responsione convenitur, veluti pacti conventi, rei iudicatae, et ceteris.

XIII. *Idem libro II. ad Plautium.* Confessionibus falsis respondentes ita obligantur, si eius nomine, de quo quis interrogatus sit, cum aliquo sit actio, quia, quae cum alio actio esset, si dominus esset, in nosmet confessione nostra conferemus. Et si eum, qui in potestate patris esset, respondissem filium meum esse, ita me obligari, si aetas eius pateretur, ut filius meus esse possit, quia falsae confessiones naturalibus convenire debent; propter quae fiet, ut patrisfamilias nomine respondendo non obliger. §. 1. Eum, qui patremfamilias suum esse responderit servum, non teneri noxali actione, ac ne si bona fide liber homo mihi serviat, mecum noxali iudicio agi potest, et si actum fuerit, manebit integra actio cum ipso, qui admisit.

XIV. *Iavolenus libro IX. ex Cassio.* Si is, cuius nomine noxae iudicium acceptum est, manente iudicio liber iudicatus est, reus absolvi debet, nec quidquam interrogatio in iure facta proderit, quia eius personae, cuius nomine quis cum alio actionem habet, obligationem transferre non potest in eum, qui in iure suum esse confitetur (velut alienum servum suum esse confitendo); liberi autem hominis nomine, quia cum alio actio non est, ne per interrogationem quidem aut confessionem transferri poterit. Quo casu eveniet, ut non recte hominis liberi nomine actum sit cum eo, qui confessus est. §. 1. In totum autem confessiones ita ratae sunt, si id, quod in confessione venit, et ius et naturam recipere potest.

XV. *Pomponius libro XVIII. ad Sabinum.* Si ante aditam hereditatem servum hereditarium meum esse respondeam, teneor, quia domini loco habetur hereditas. §. 1. Mortuo servo, quem in iure interrogatus suum esse confessus sit, non tenetur is, qui respondit; quemadmodum si proprius eius fuisset, post mortem eius non teneretur.

XVI. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Si servus ab hostibus captus sit, de quo quis in iure interrogatus responderit, in sua potestate esse, quamvis iura postliminii possint efficere dubitare nos, attamen non puto lo-

eum esse noxali actioni, quia non est in nostra potestate. §. 1. Quanquam autem placet etiam eum teneri, qui alienum servum suum fassus esset, attamen rectissime placuit, eum demum teneri, qui suum potuit habere; ceterum si dominium quaerere non potuit, non teneri.

XVII. *Idem libro XXXVIII. ad Edictum.* Si servus non sit unius, sed plurium, et omnes mentiti sunt eum in sua potestate non esse, vel quidam ex illis, aut dolo fecerunt, quo minus sit in potestate, unusquisque illorum tenebitur in solidum, quemadmodum tenerentur, si haberent in potestate. Is vero, qui nihil dolo fecit, quo minus in potestate haberet, vel non negavit, non tenebitur.

XVIII. *Iulianus libro IV. ad Urseium Ferocem.* Qui ex parte dimidia heres erat, quum absentem coheredem suum defendere vellet, ut satisdationis onus evitare posset, respondit se solum heredem esse, et condemnatus est. Quaerebat actor: quum ipse solvendo non esset, an rescisso superiore iudicio in eum, qui revera heres erat, actio dari deberet? Proculus respondit: rescisso iudicio posse agi. Idque est verum.

XIX. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Si filius, quum pro patre suo ageret, taceat interrogatus, omnia perinde observanda erunt, ac si non esset interrogatus.

XX. *Paulus libro II. Quaestionum.* Qui servum alienum responderit suum esse, si noxali iudicio conventus sit, dominum liberat; aliter atque si quis confessus sit, se occidisse servum, quem alius occidit, vel si quis responderit se heredem; nam his casibus non liberatur, qui fecit vel qui heres est. Nec haec inter se contraria sunt; nam superiore casu ex persona servi duo tenentur, sicut in servo communi dicimus, ubi altero convento alter quoque liberatur; at is, qui confitetur, se occidisse vel vulnerasse, suo nomine tenetur, nec debet impunitum esse delictum eius, qui fecit, propter eum, qui respondit, nisi quasi defensor eius, qui admisit, vel heredis litem subiit hoc genere; tunc enim in factum exceptione data summovendus est actor, quia ille negotiorum gestorum vel mandati actione recepturus est, quod praestitit. Idem est in eo, qui mandatu heredis heredem se esse respondit, vel quum eum alias defendere vellet. §. 1. In iure interrogatus, an fundum possideat? quaero, an respondere cogendus sit, et quota ex parte fundum possideat? Respondi: Iavolenus scribit: possessorem fundi cogi debere respondere, quota ex parte fundum possideat, ut, si minore ex parte possidere se dicat, in aliam partem, quae non defenderetur, in possessionem actor mittatur. §. 2. Idem, et si damni infecti caveamus; nam et hic respondere debet, quota ex parte eius sit praedium, ut ad eam partem stipulationem accommodemus. Poena autem non repromittentis haec est, ut in possessionem eamus, et ideo eo pertinet scire, an possideat.

XXI. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Ubicunque iudicem aequitas moverit, aeque oportere fieri interrogationem, dubium non est.

XXII. *Scaevola libro IV. Digestorum.* Procuratore Caesaris ad debitum fiscale interrogante, unus ex filiis, qui nec bonorum possessionem acceperat, nec heres erat, respondit, se heredem esse; an quasi interrogatoria creditoribus ceteris teneatur? Respondi: ab his, qui in iure non interrogassent, eum ex responso suo conveniri non posse.

TIT. II.
DE QUIBUS REBUS AD EUNDEM IUDICEM EATUR.

I. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si inter plures familiae erciscundae agetur, et inter eosdem communi dividundo aut finium regundorum, eundem iudicem sumi; praeterea, quo facilius coïre coheredes vel socii possint, in eundem locum omnium praesentiam fieri oportet.

II. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Cum ex pluribus tutoribus unus, quod ceteri non sunt idonei, convenitur, postulante eo omnes ad eundem iudicem mittuntur, et hoc rescriptis principum continetur.

TIT. III.
DE SERVO CORRUPTO.

I. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Ait Praetor: QUI SERVUM SERVAM ALIENUM ALIENAM RECEPISSE PERSUASISSEVE QUID EI DICETUR DOLO MALO, QUO EUM EAM DETERIOREM FACERET, IN EUM, QUANTI EA RES ERIT, IN DUPLUM IUDICIUM DABO. §. 1. Qui bona fide servum emit, hoc edicto non tenebitur, quia nec ipse poterit servi corrupti agere, quia nihil eius interest, servum non corrumpi: et sane si quis hoc admiserit, eveniet, ut duobus actio servi corrupti competat, quod est absurdum. Sed nec eum, cui bona fide homo liber servit, hanc actionem posse exercere, opinamur. §. 2. Quod autem Praetor ait, *recepisse*, ita accipimus, si susceperit servum alienum ad se. Et est proprie recipere, refugium abscondendi causa servo praestare vel in suo agro, vel in alieno loco aedificiove. §. 3. Persuadere autem est plus, quam compelli atque cogi sibi parere. Sed persuadere τῶν μέσων ἐστίν: nam et bonum consilium quis dando potest suadere, et malum, et ideo Praetor adiecit: *dolo malo, quo eum deteriorem faceret*; neque enim delinquit, nisi qui tale aliquid servo persuadet, ex quo eum faciat deteriorem. Qui igitur servum sollicitat ad aliquid vel faciendum vel cogitandum improbe, hic videtur hoc edicto notari. §. 4. Sed utrum ita demum tenetur, si bonae frugi servum perpulit ad delinquendum, an vero et si malum hortatus est, vel malo servo monstravit, quemadmodum faceret? Et est verius, etiam si malo monstravit, in quem modum delinqueret, teneri eum. Immo et si erat servus omnimodo fugiturus vel furtum facturus, hic vero laudator huius propositi exstitit, tenetur; non enim oportet laudando augeri malitiam. Sive ergo bonum servum fecerit malum, sive malum fecerit deteriorem, corrupisse videbitur. §. 5. Is quoque deteriorem facit, qui servo persuadet, ut iniuriam faceret vel furtum, vel fugeret, vel alienum servum ut sollicitaret, vel ut peculium intricaret, aut amator exsisteret vel erro, vel malis artibus esset deditus, vel in spectaculis nimius, vel seditiosus, vel si actori suasit, verbis sive pretio, ut rationes dominicas intercideret vel adulteraret, vel etiam ut rationem sibi commissam turbaret,

II. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Vel luxuriosum, vel contumacem fecit, quive ut stuprum pateretur persuadet.

III. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Dolo malo adiecto calliditatem notat Praetor eius, qui persuadet. Ceterum si quis sine dolo deteriorem fecerit, non notatur; et si lusus gratia fecit, non tenetur. §. 1. Unde quaeritur: si quis servo alieno suaserit in tectum ascendere, vel in puteum descendere, et ille parens ascenderit vel descenderit, et ceciderit, crusque vel quid aliud fregerit, vel perierit, an teneatur? Et siquidem sine dolo malo fecerit, non tenetur; si dolo malo, tenebitur.

IV. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Sed commodius est, utili lege Aquilia eum teneri.

V. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Doli verbum etiam ad eum, qui recepit, referendum est, ut non alius teneatur, nisi qui dolo malo recepit; ceterum si quis ut domino custodiret receperit, vel humanitate, vel misericordia ductus, vel alia probata atque iusta ratione, non tenebitur. §. 1. Si quis dolo malo persuaserit quid servo, quem liberum putabat, mihi videtur, teneri eum oportere; magis enim delinquit, qui liberum putans corruperit, et ideo si servus fuerit, tenebitur. §. 2. Haec actio etiam adversus fatentem in duplum est, quamvis Aquilia inficiantem duntaxat coërceat. §. 3. Si servus servave fecisse dicetur, iudicium cum noxae deditione redditur. §. 4. Haec actio refertur ad tempus servi corrupti vel recepti, non ad praesens; et ideo etsi decesserit, vel alienatus sit, vel manumissus, nihilominus locum habebit actio; nec enim exstinguitur manumissione semel nata actio;

VI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Praeteritae enim utilitatis aestimatio in hoc iudicio versatur.

VII. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Nam et mali servi forsitan consequuntur libertatem, et posterior causa interdum tribuit manumissionis iustam rationem.

VIII. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Sed et heres eius, cuius servus corruptus est, habet hanc actionem, non solum si manserit in hereditate servus, sed et si exierit, forte legatus.

IX. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Si quis servum communem meum et suum corruperit, apud Iulianum libro nono Digestorum quaeritur, an hac actione teneri possit? Et ait: teneri eum socio; praeterea poterit

et communi dividundo et pro socio, si socii sint, teneri, ut Iulianus ait. Sed cur deteriorem facit Iulianus conditionem socii, si cum socio agat, quam si cum extraneo agat? nam qui cum extraneo agit, sive receperit sive corruperit, agere potest; qui cum socio, sine alternatione, id est si corruperit. Nisi forte non putavit Iulianus hoc cadere in socium; nemo enim suum receperit. Sed si celandi animo recepit, potest defendi, teneri eum. §. 1. Si in servo ego habeam usumfructum, tu proprietatem, si quidem a me sit deterior factus, poteris mecum experiri; si vero tu id feceris, ego agere utili actione possum; ad omnes enim corruptelas haec actio pertinet, et interesse fructuarii videtur, bonae frugi servum esse, in quo usumfructum habet. Et si forte alius eum receperit vel corruperit, utilis actio fructuario competit. §. 2. Datur autem actio, quanti ea res erit, eius dupli. §. 3. Sed quaestionis est: aestimatio utrum eius duntaxat fieri debeat, quod servus in corpore vel in animo damni senserit, hoc est quanto vilior servus factus sit, an vero et ceterorum? Et Neratius ait: tanti condemnandum corruptorem, quanti servus ob id, quod corruptus sit, minoris sit.

X. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* In hoc iudicium etiam rerum aestimatio venit, quas secum servus abstulit, quia omne damnum duplatur; neque intererit, ad eum perlatae fuerint res, an ad alium, sive etiam consumtae sint; etenim iustius est eum teneri, qui princeps fuerit delicti, quam cum quaeri, ad quem res perlatae sunt.

XI. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Neratius ait: postea furta facta in aestimationem non venire. Quam sententiam veram puto; nam et verba edicti: *quanti ea res erit,* omne detrimentum recipiunt. §. 1. Servo persuasi, ut chirographa debitorum corrumpat; videlicet tenebor. Sed si consuetudine peccandi postea et rationes, ceteraque similia instrumenta subtraxerit, vel interleverit, vel deleverit, dicendum erit, corruptorem horum nomine non teneri. §. 2. Quamvis autem rerum subtractarum nomine servi corrupti competat actio, tamen et furti agere possumus; ope enim et consilio sollicitatoris videntur res abesse, nec sufficiet alterutra actione egisse, quia altera alteram non minuit. Idem et in eo, qui servum recepit, et celavit, et deteriorem fecit, Iulianus scribit. Sunt enim diversa maleficia furis, et eius, qui deteriorem servum fecit. Hoc amplius et condictionis nomine tenebitur. Quamvis enim condictione hominem, poenam autem furti actione consecutus sit, tamen et quod interest debebit consequi actione servi corrupti,

XII. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Quia manet reus obligatus, etiam rebus redditis.

XIII. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Haec actio perpetua est, non temporaria, et heredi ceterisque successoribus competit; in heredem non dabitur, quia poenalis est. §. 1. Sed et si quis servum hereditarium corruperit, hac actione tenebitur; sed et petitione hereditatis, quasi praedo, tenebitur,

XIV. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Ut tantum veniat in hereditatis petitionem, quantum in hanc actionem. §. 1. De filio filiave familias corruptis huic edicto locus non est, quia servi corrupti constituta actio est, qui in patrimonio nostro esset, et pauperiorem se factum esse dominus probare potest, dignitate et fama domus integra manente; sed utilis competit officio iudicis aestimanda, quoniam interest nostra, animum liberorum nostrorum non corrumpi. §. 2. Si servus communis meus et tuus proprium meum servum corruperit, Sabinus ait, non posse agi cum socio, perinde atque si proprius meus servus corrupisset conservum. Item si servus communis extraneum corruperit, videndum est, utrum cum duobus agi debeat, an et cum singulis exemplo ceterarum noxarum? Et magis est, ut unusquisque in solidum teneatur, altero autem solvente alterum liberari. §. 3. Si is, in quo usumfructum habeo, servum meum corruperit, erit mihi actio cum domino proprietatis. §. 4. Pignori dati nomine debitor habet hanc actionem. §. 5. In hac actione non extra rem duplum est; id enim, quod damni datum est, duplatur. §. 6. His consequenter et illud probatur, ut, si servo meo persuaseris, ut Titio furtum faciat, non solum in id tenearis, quo deterior servus effectus est, sed et in id, quod Titio praestiturus sim. §. 7. Item non solum si mihi damnum dederit consilio tuo, sed etiam si extraneo, eo quoque nomine mihi teneris, quod ego lege Aquilia obnoxius sim; aut si ex conducto teneor alicui, quod ei servum locavi, et propter te deterior factus sit, teneberis et hoc nomine; et si qua talia sint. §. 8. Aestimatio autem habetur in hac actione quanti servus vilior factus sit; quod officio iudicis expedietur. §. 9. Interdum tamen et si inutilis sit, ut non expediat talem servum habere. Utrum ergo et pretium cogitur dare sollicitator, et servum dominus lucrifaciat? an vero cogi debet dominus restituere servum, et pretium servi accipere? Et verius est, electionem domino dari, sive servum detinere cupit, et damnum, quanti deterior servus factus est, in duplum accipere, vel servo restituto, si copiam huius rei habeat, pretium consequi; quod si non habeat, pretium quidem simili modo accipere debet, cedere autem sollicitatori periculo eiusdem dominus servi actionibus. Quod tamen de restitutione hominis dicitur, tunc locum habet, quum homine vivo agitur. Quid autem, si manumisso eo agatur? Non facile apud iudicem audietur, dicendo, ideo se manumisisse, quoniam habere noluerat domi, ut et pretium habeat et libertum.

XV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Corrumpitur animus servi, et si persuadeatur ei, ut dominum contemnat.

XVI. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Dominus servum dispensatorem manumisit; postea rationes ab eo accepit, et quum de eis non constaret, comperit, apud quandam mulierculam pecuniam eum consumsisse. Quaerebatur: possetne agere servi corrupti cum ea muliere, quum is servus iam liber esset? Respondi: posse; sed etiam furti de pecuniis, quas servus ad eam detulisset.

XVII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Servi corrupti nomine et constante matrimonio marito in mulierem datur actio, sed favore nuptiarum in simplum.

TIT. IV.
DE FUGITIVIS.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Is, qui fugitivum celavit, fur est. §. I. Senatus censuit, ne fugitivi admittantur in saltus, neque protegantur a villicis vel procuratoribus possessorum, et mulctam statuit; his autem, qui intra viginti dies fugitivos vel dominis reddidissent, vel apud magistratus exhibuissent, veniam in ante actum dedit. Sed et deinceps eodem senatusconsulto impunitas datur ei, qui intra praestituta tempora, quam reperit fugitivos in agro suo, domino vel magistratibus tradiderit. §. 2. Hoc autem senatusconsultum aditum etiam dedit militi vel pagano ad investigandum fugitivum in praedia Senatorum vel paganorum. Cui rei etiam lex Favia prospexerat, et senatusconsultum Modesto Consule factum, ut fugitivos inquirere volentibus litterae ad magistratus dentur, mulcta etiam centum solidorum in magistratus statuta, si litteris acceptis inquirentes non adiuvent. Sed et in eum, qui quaeri apud se prohibuit, eadem poena statuta est. Est etiam generalis epistola divorum Marci et Commodi, qua declaratur, et Praesides, et magistratus, et milites stationarios dominum adiuvare debere in inquirendis fugitivis, et ut inventos redderent, et ut hi, apud quos delitescant, puniantur, si crimine contingantur. §. 3. Unusquisque eorum, qui fugitivum apprehendit, in publicum deducere debet. §. 4. Et merito monentur magistratus eos diligenter custodire, ne evadant. §. 5. Fugitivum accipe, et si quis erro sit. Fugitivi autem appellatione ex fugitiva natum non contineri, Labeo libro primo ad edictum scribit. §. 6. In publicum deduci intelliguntur, et qui magistratibus municipalibus traditi sunt, vel publicis ministeriis. §. 7. Diligens custodia etiam vincire permittit. §. 8. Tam diu autem custodiuntur, quam diu ad Praefectum vigilum vel ad Praesidem provinciae deducantur, eorumque nomina, et notae, et cuius se quis esse dicat, ad magistratus deferantur, ut facilius agnosci et percipi fugitivi possint. Notae autem verbo etiam cicatrices continentur. Idem iuris est, si haec in scriptis publice vel in aedes proponantur.

II. *Callistratus libro VI. Cognitionum.* Fugitivi simplices dominis reddendi sunt; sed si pro liberis se gesserint, gravius coërceri solent.

III. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Divus Pius rescripsit: eum, qui fugitivum vult requirere in praediis alienis, posse adire Praesidem, litteras ei daturum, et, si ita res exegerit, apparitorem quoque, ut ei per-

mittatur ingredi et inquirere, et poenam eundem Praesidem in eum constituere, qui inquiri non permiserit. Sed et divus Marcus oratione, quam in senatu recitavit, facultatem dedit ingrediendi tam Caesaris, quam Senatorum et paganorum praedia volentibus fugitivos inquirere, scrutandique cubilia atque vestigia occultantium.

IV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Limenarchae et stationarii fugitivos deprehensos recte in custodia retinent. Nam et magistratus municipales ad officium Praesidis provinciae vel Proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt.

V. *Tryphoninus libro I. Disputationum.* Si in arenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem periculo discriminis vitae, quod sibi irrogavit, potestatem domini evitare poterit. Nam divus Pius rescripsit: omnimodo eos dominis suis reddendos, sive ante pugnam ad bestias, sive post pugnam, quoniam interdum aut pecunia interversa, aut commisso aliquo maiore maleficio ad fugiendam inquisitionem vel iustitiam animadversionis in arenam se dare malleut. Reddi ergo eos oportet.

TIT. V.
DE ALEATORIBUS.

I. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Praetor ait: SI QUIS EUM, APUD QUEM ALEA LUSUM ESSE DICETUR, VERBERAVERIT, DAMNUMVE EI DEDERIT, SIVE QUID EO TEMPORE DOMO EIUS SUBTRACTUM ERIT, IUDICIUM NON DABO. IN EUM, QUI ALEAE LUDENDAE CAUSA VIM INTULERIT, UTI QUAEQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 1. Si rapinas fecerint inter se collusores, vi bonorum raptorum non denegabitur actio; susceptorum enim duntaxat prohibuit vindicari, non et collusores, quamvis et hi indigni videantur. §. 2. Item notandum, quod susceptorem verberatum quidem et damnum passum, ubicunque et quandocunque, non vindicat; verum furtum factum domi, et eo tempore, quo alea ludebatur, licet lusor non fuerit, qui quid eorum fecerit, impune fit. Domum autem pro habitatione et domicilio nos accipere debere, certum est. §. 3. Quod autem Praetor negat, se furti actionem daturum, videamus, utrum ad poenalem actionem solam pertineat, an et si ad exhibendum velit agere, vel vindicare, vel condicere? Et est relatum apud Pomponium, solummodo poenalem actionem denegatam. Quod non puto verum; Praetor enim simpliciter ait: *si quid subtractum erit, iudicium non dabo.* §. 4. *In eum,* inquit, *qui aleae ludendae causa vim intulerit, uti quaeque res erit, animadvertam.* Haec clausula pertinet ad animadversionem eius, qui compulit ludere, ut aut mulcta mulctetur, aut in lautumias vel in vincula publica ducatur.

II. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Solent enim quidam et cogere ad lusum, vel ab initio, vel victi, dum retinent. §. 1. Senatusconsultum vetuit in pecuniam ludere, praeterquam si quis certet hasta vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando, quod virtutis causa fiat.

III. *Marcianus libro V. Regularum.* In quibus rebus ex lege Titia, et Publicia, et Cornelia etiam sponsionem facere licet. Sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet.

IV. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Quod in convivio vescendi causa ponitur, in eam rem familia ludere permittitur. §. 1. Si servus vel filiusfamilias victus fuerit, patri vel domino competit repetitio. Item si servus acceperit pecuniam, dabitur in dominum de peculio actio, non noxalis, quia ex negotio gesto agitur. Sed non amplius cogendus est praestare, quam id, quod ex ea re in peculio sit. §. 2. Adversus parentes et patronos repetitio eius, quod in alea lusum est, utilis ex hoc edicto danda est.

TIT. VI.
SI MENSOR FALSUM MODUM DIXERIT.

I. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Adversus mensorem agrorum Praetor in factum actionem proposuit, a quo falli nos non oportet; nam interest nostra, ne fallamur in modi renuntiatione, si forte vel de finibus contentio sit, vel emtor scire velit vel venditor, cuiusmodi ager veneat. Ideo autem hanc actionem proposuit, quia non crediderunt veteres inter tales personas locationem et conductionem esse, sed magis operam beneficii loco praeberi, et id, quod datur, ei ad remunerandum dari, et inde honorarium appellari. Si autem ex locato conducto fuerit actum, dicendum erit, nec tenere intentionem. §. 1. Haec actio dolum malum duntaxat exigit; visum est enim, satis abundeque coërceri mensorem, si dolus malus solus conveniatur eius hominis, qui civiliter obligatus non est. Proinde si imperite versatus est, sibi imputare debet, qui eum adhibuit; sed et si negligenter, aeque mensor securus erit. Lata culpa plane dolo comparabitur. Sed et si mercedem accepit, non omnem culpam eum praestare, propter verba edicti; utique enim scit Praetor, et mercedem intervenire. §. 2. Is autem tenetur hac actione, qui renuntiavit; sed renuntiasse et eum accipere debemus, qui per alium renuntiavit,

II. *Paulus libro XXV. ad Edictum.* Vel per litteras. §. 1. Sed si ego tibi, quum esses mensor, mandaverim, ut mensuram agri ageres, et tu id Titio delegaveris, et ille dolo malo quid in ea re fecerit, tu teneberis, quia dolo malo versatus es, qui tali homini credidisti.

III. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Si duobus mandavero, et ambo dolose fecerint, adversus singulos in solidum agi poterit, sed altero convento, si satisfecerit, in alterum actionem denegari oportebit. §. 1. Competit autem haec actio ei, cuius interfuit falsum modum renuntiatum non esse, hoc est vel emtori, vel venditori, cui renuntiatio obfuit. §. 2. Pomponius tamen scribit: si emtor plus dederit venditori propter renuntiationem, quia condicere potest quod plus dederit, agi cum mensore non posse; nihil enim emtoris interesse, quum possit condicere, nisi solvendo venditor non fuit; tunc enim mensor tenebitur. §. 3. Sed si venditor maiorem modum tradiderit, fraudatus a mensore, consequenter dicit Pomponius, non esse actionem adversus mensorem, quia est ex vendito actio adversus emtorem, nisi et hic emtor solvendo non sit. §. 4. Idem Pomponius scribit: si propter iudicium adhibitus mensor fraudaverit me in renuntiatione, teneri eum, si ob hoc de iudicio minus tuli. Plane si a iudice adhibitus contra me renuntiaverit dolo malo, dubitat, an teneri mihi debeat. Quod magis admittit. §. 5. Hanc actionem heredi similibusque personis dandam, Pomponius scribit, sed in heredem similesque personas denegandam ait. §. 6. Servi autem nomine magis noxalem, quam de peculio competere ait, quamvis civilis actio de peculio competat.

IV. *Paulus libro XXV. ad Edictum.* Haec actio perpetua est, quia initium rei non a circumscriptione, sed a suscepto negotio originem accepit.

V. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Si mensor non falsum modum renuntiaverit, sed traxerit renuntiationem, et ob hoc evenerit, ut venditor liberetur, quia assignaturum se modum intra certum diem promisit, haec actio locum non habet. Sed nec dari utilem debere, Pomponius ait. Erit ergo ad actionem de dolo decurrendum. §. 1. Si, quum falsus modus renuntiatus esset, emtor cum venditore ex emto egisset, agere poterit etiam cum mensore. Sed si nihil eius interest, condemnari mensorem non oportet. Quodsi non de toto modo, qui deerat, cum venditore egerit, sed de minore, consequenter scribit Pomponius, de residuo cum mensore agi posse. §. 2. Hoc iudicium latius Praetor porrexit; nam et si cuius alterius rei mensuram falsam renuntiavisse dicetur, haec actio competit. Proinde si in aedificii mensura fefellit, vel in frumenti, vel in vini,

VI. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Sive de itineris latitudine, sive de servitute immittendi proiiciendique quaeratur, sive aream, vel tignum, vel lapidem metiendo mentitus fuerit,

VII. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Vel cuius alterius rei, tenebitur. §. 1. Et si mensor machinarius fefellerit, haec actio dabitur. §. 2. Nec non illud quoque Pomponius dicit: etiam in eum, qui mensor non fuit, fefellit tamen in modo, competere hanc actionem. §. 3. Hoc exemplo etiam adversus architectum actio dari debet, qui fefellit; nam et divus Severus adversus architectum et redemtorem actiones dandas decrevit. §. 4. Ego etiam adversus tabularium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.

TIT. VII.
DE RELIGIOSIS, ET SUMTIBUS FUNERUM, ET UT FUNUS DUCERE LICEAT.

I. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Qui propter funus aliquid impendit, cum defuncto contrahere creditur, non cum herede.

II. *Idem libro XXV. ad Edictum.* Locum, in quo servus sepultus est, religiosum esse, Aristo ait. §. 1. Qui mortuum in locum alienum intulit vel inferre curavit, tenebitur in factum actione. In locum alterius accipere debemus, sive in agro, sive in aedificio. Sed hic sermo domino dat actionem, non bonae fidei possessori; nam quum dicat in locum alterius, apparet de domino eum sentire, id est eo, cuius locus est. Sed et fructuarius inferendo tenebitur domino proprietatis. An et socius teneatur, si ignorante socio intulerit? tractari potest. Est tamen verius, familiae erciscundae vel communi dividundo conveniri eum posse. §. 2. Praetor ait: SIVE HOMO MORTUUS, OSSAVE HOMINIS MORTUI IN LOCUM PURUM ALTERIUS, AUT IN ID SEPULCRUM, IN QUO IUS NON FUERIT, ILLATA ESSE DICENTUR, QUI HOC FECIT, IN FACTUM ACTIONE TENEBITUR, ET POENAE PECUNIARIAE SUBIICIETUR. §. 3. De ea autem illatione Praetor sensit, quae sepulturae causa fit. §. 4. Purus autem locus dicitur, qui neque sacer, neque sanctus est, neque religiosus, sed ab omnibus huiusmodi nominibus vacare videtur. §. 5. Sepulcrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt. Celsus autem ait: *non totus, qui sepulturae destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humatum est.* §. 6. Monumentum est, quod memoriae servandae gratia exsistit. §. 7. Si usumfructum quis habeat, religiosum locum non facit. Sed et si alius proprietatem, alius usumfructum habeat, non faciet locum religiosum; nec proprietarius, nisi forte ipsum, qui usumfructum legavit, intulerit, quum in alium locum inferri tam opportune non posset. Et ita Iulianus scribit. Alias autem invito fructuario locus religiosus non fiet, sed si consentiat fructuarius, magis est, ut locus religiosus fiat. §. 8. Locum, qui servit, nemo religiosum facit, nisi consentiat is, cui servitus debeatur. Sed si non minus commode per alium locum servitute uti potest, non videtur servitutis impediendae causa id fieri, et ideo religiosus fit. Et sane habet hoc rationem. §. 9. Is, qui pignori dedit agrum, si in eum suorum mortuum intulerit, religiosum eum facit. Sed et si ipse inferatur, idem est; ceterum alii concedere non potest.

III. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Ex consensu tamen omnium, utilius est dicere, religiosum posse fieri, idque Pomponius scribit.

IV. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Scriptus heres prius, quam hereditatem adeat, patremfamilias mortuum inferendo locum facit religiosum. Nec quis putet hoc ipso pro herede eum gerere; finge enim adhuc eum deliberare de adeunda hereditate. Ego, etiamsi non heres eum intulerit, sed quivis alius, herede vel cessante, vel absente, vel verente, ne pro herede gerere videatur, tamen locum religiosum facere puto; plerumque enim defuncti ante sepeliuntur, quam quis heres eis exsistat. Sed tunc locus fit religiosus, quum defuncti fuit; naturaliter enim videtur ad mortuum pertinere locus, in quem infertur, praesertim si in eum locum inferatur, in quem ipse destinavit; usque adeo, ut, etiamsi in legatum locum sit illatus ab herede, illatione tamen testatoris fiat religiosus, si modo in alium locum tam opportune inferri non potuit.

V. *Caius libro XIX. ad Edictum provinciale.* Familiaria sepulcra dicuntur, quae quis sibi familiaeque suae constituit; hereditaria autem, quae quis sibi heredibusque suis constituit,

VI. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Vel quae paterfamilias iure hereditario acquisivit. Sed in utroque heredibus quidem ceterisque successoribus, qualescunque fuerint, licet sepelire et mortuum inferre, etiamsi ex minima parte heredes ex testamento vel ab intestato sint, licet non consentiant alii. Liberis autem cuiuscunque sexus vel gradus, et filiisfamilias et emancipatis, idem ius concessum est, sive exstiterint heredes, sive sese abstinuerint. Exheredatis autem, nisi specialiter testator iusto odio commotus eos vetuerit, humanitatis gratia tantum sepeliri, non etiam alios praeter suam posteritatem inferre licet. Liberti autem nec sepeliri, nec alios inferre poterunt, nisi heredes exstiterint patrono, quamvis quidam inscripserint, monumentum sibi libertisque suis fecisse; et ita Papinianus respondit, et saepissime idem constitutum est. §. 1. Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si cenotaphium sit, posse hoc venire, dicendum est; nec enim esse hoc religiosum, divi Fratres rescripserunt.

VII. *Caius libro XIX. ad Edictum provinciale.* Is, qui intulit mortuum in alienum locum, aut tollere id, quod intulit, aut loci pretium praestare cogitur per in factum actionem, quae tam heredi quam in heredem competit, et perpetua est. §. 1. Adversus eum, qui in alterius arcam lapideam, in qua adhuc mortuus non erit conditus, mortuum intulerit, utilem actionem in factum Proconsul dat, quia non proprie vel in sepulcrum vel in locum alterius intulisse dici potest.

VIII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Ossa, quae ab alio illata sunt, vel corpus an liceat domino loci effodere vel eruere sine decreto Pontificum seu iussu principis? quaestionis est. Et ait Labeo: exspectandum vel permissum pontificalem seu iussionem principis, alioquin iniuriarum fore actionem adversus eum, qui eiecit. §. 1. Si locus religiosus pro puro venisse dicetur, Praetor in factum actionem in eum dat ei, ad quem ea res pertinet; quae actio et in heredem competit, quum quasi ex empto actionem contineat. §. 2. Si in locum publicis usibus destinatum intulerit quis mortuum, Praetor in eum iudicium dat; si dolo fecerit, et extra ordinem erit plectendus, modica tamen coërcitione; sed si sine dolo, absolvendus est. §. 3. In hac autem actione loci puri appellatio et ad aedificium producenda est. §. 4. Nec solum domino haec actio competit, verum ei quoque, qui eiusdem loci habet usumfructum vel aliquam servitutem, quia ius prohibendi etiam hi habent. §. 5. Ei, qui prohibitus est inferre in eum locum, quo ei ius inferendi esset, in factum actio competit et interdictum, etiamsi non ipse prohibitus sit, sed procurator eius, quia intellectu aliquo ipse prohibitus videtur.

IX. *Caius lib. XIX. ad Edictum provinciale.* Liberum est ei, qui prohibetur mortuum ossave mortui inferre, aut statim interdicto uti, quo prohibetur ei vis fieri, aut alio inferre, et postea in factum agere. Per quam consequetur actor, quanti eius interfuerit prohibitum non esse; in quam computationem cadit loci emti pretium, aut conducti merces, item sui loci pretium, quem quis, nisi coactus, religiosum facturus non esset. Unde miror, quare constare videatur neque heredi, neque in heredem dandam hanc actionem; nam quum, ut apparet, pecuniariae quantitatis ratio in eam deducitur, certe perpetuo ea inter ipsos competit.

X. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Si venditor fundi exceperit locum sepulcri ad hoc, ut ipse posterique eius illo inferrentur, si via uti prohibeatur, ut mortuum suum inferret, agere potest; videtur enim etiam hoc exceptum inter ementem et vendentem, ut ei per fundum sepulturae causa ire liceret.

XI. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Quodsi locus monumenti hac lege venierit, ne in eum inferrentur, quos ius est inferri, pactum quidem ad hoc non sufficit, sed stipulatione id caveri oportet.

XII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Si quis sepulcrum habeat, viam autem ad sepulcrum non habeat, et a vicino ire prohibeatur, Imperator Antoninus cum patre rescripsit, iter ad sepulcrum peti precario et concedi solere, ut, quoties non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adiunctum habeat. Non tamen hoc rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit, sed extra ordinem interpelletur. Praeses etiam compellere debet iusto pretio iter ei praestari, ita tamen, ut iudex etiam de opportunitate loci prospiciat, ne vicinus magnum patiatur detrimentum. §. 1. Senatusconsulto cavetur, ne usus sepulcrorum permutationibus polluatur, id est ne sepulcrum alienae conversationis usum accipiat. §. 2. Praetor ait: QUOD FUNERIS CAUSA SUMTUS FACTUM ERIT, EIUS RECUPERANDI NOMINE IN EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, IUDICIUM DABO. §. 3. Hoc edictum iusta ex causa propositum est, ut qui funeravit persequatur id, quod impendit. Sic enim fiet, ne insepulta corpora iaceant, neve quis de alieno funeretur. §. 4. Funus autem eum facere oportet, quem decedens elegerit; sed si non ille fecerit, nullam esse huius rei poenam, nisi aliquid pro hoc emolumentum ei relictum est; tunc enim, si non paruerit voluntati defuncti, ab hoc repellitur. Sin autem de hac re defunctus non cavit, nec ulli delegatum id munus est, scriptos heredes ea rem contingit; si nemo scriptus est, legitimos vel cognatos, quosque suo ordine, quo succedunt,

§. 5. Sumtus funeris arbitrantur pro facultatibus vel dignitate defuncti. §. 6. Praetor vel magistratus municipalis ad funus sumtus decernere debet, siquidem est pecunia in hereditate, ex pecunia; si non est, distrahere debet ea, quae tempore peritura sunt, quorum retentio onerat hereditatem; si minus, si quid auri argentique fuerit, distrahi aut pignorari iubebit, ut pecunia expediatur;

XIII. *Caius libro XIX. ad Edictum provinciale.* Vel a debitoribus, si facile exigi possit.

XIV. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Et si quis impediat eum, qui emit, quo minus ei res tradantur, Praetorem intervenire oportet, tuerique huiusmodi factum, si quid impediat, quo minus ei res venditae tradantur. §. 1. Si colonus vel inquilinus sit is, qui mortuus est, nec sit, unde funeretur, ex invectis et illatis eum funerandum, Pomponius scribit, et si quid superfluum remanserit, hoc pro debita pensione teneri. Sed et si res legatae sint a testatore, de cuius funere agitur, nec sit, unde funeretur, ad eas quoque manum mittere oportet. Satius est enim, de suo testatorem funerari, quam aliquos legata consequi. Sed si adita fuerit postea hereditas, res emtori auferenda non est, quia bonae fidei possessor est, et dominium habet, qui auctore iudice comparavit. Legatarium tamen legato carere non oportet, si potest indemnis ab herede praestari; quod si non potest, melius est legatarium non lucrari, quam emtorem damno affici. §. 2. Si cui funeris sui curam testator mandaverit, et ille accepta pecunia funus non duxerit, de dolo actionem in eum dandam, Mela scripsit. Credo tamen et extra ordinem eum a Praetore compellendum funus ducere. §. 3. Funeris causa sumtus factus videtur is demum, qui ideo fit, ut funus ducatur, sine quo funus duci non possit, utputa si quid impensum est in elationem mortui. Sed et si quid in locum fuerit erogatum, in quem mortuus inferretur, funeris causa videri impensum, Labeo scribit, quia necessario locus paratur, in quo corpus conditur. §. 4. Impensa peregre mortui, quae facta est, ut corpus perferretur, funeris est, licet nondum homo funeretur. Idemque, et si quid ad corpus custodiendum vel etiam commendandum factum sit, vel si quid in marmor vel vestem collocandam. §. 5. Non autem oportet ornamenta cum corporibus condi, nec quid aliud huiusmodi, quod homines simpliciores faciunt. §. 6. Haec actio, quae funeraria dicitur, ex bono et aequo oritur; continet autem funeris causa tantum impensam, non etiam ceterorum sumtuum. Aequum autem accipitur ex dignitate eius, qui funeratus est, ex causa, ex tempore et ex bona fide, ut neque plus imputetur sumtus nomine, quam factum est, neque tantum, quantum factum est, si immodice factum est; debet enim haberi ratio facultatum eius, in quem factum est, et ipsius rei, quae ultra modum sine causa consumitur. Quid ergo, si ex voluntate testatoris impensum est? Sciendum est, nec voluntatem sequendam, si res egrediatur iustam sumtus rationem; pro modo enim facultatum sumtum fieri. §. 7. Sed interdum is, qui sumtum in funus fecit, sumtum non recipit, veluti si pietatis gratia fecit, non hoc animo, quasi recepturus sumtum, quem fecit; et ita Imperator noster rescripsit. Igitur aestimandum erit ab arbitro et perpendendum, quo animo sumtus factus sit, utrum negotium quis vel defuncti, vel heredis gesserit, vel ipsius humanitatis, an vero misericordiae, vel pietati tribuens, vel affectioni? Potest tamen distingui et misericordiae motus, ut si in hoc fuit misericors vel pius, qui funeravit, ut eum sepeliret, ne insepultus iaceret, non etiam, ut de suo sumtum faceret; quod si iudici liqueat, non debet eum, qui convenitur, absolvere; quis enim sine pietatis intentione alienum cadaver funerat? Oportebit igitur testari quemque, quo animo funerat, ne postea patiatur quaestionem. §. 8. Plerique filii, cum parentes suos funerant, vel alii, qui heredes fieri possunt, licet ex hoc ipso neque pro herede gestio, neque aditio praesumitur, tamen, ne vel miscuisse se necessarii, vel ceteri pro herede gessisse videantur, solent testari, pietatis gratia facere se sepulturam. Quod si supervacuo fuerit factum, ad illud se munire videntur, ne miscuisse se credantur, non ad illud, ut sumtum consequantur, quippe protestantur pietatis gratia id se facere; plenius igitur eos testari oportet, ut et sumtum possint servare. §. 9. Fortassis quis possit dicere, interdum partem sumtus facti posse recuperari, ut si quis pro parte quasi negotium gerens, pro parte pietatis gratia id faciat. Quod est verius. Partem igitur sumtus consequetur, quem non donandi animo fecit. §. 10. Iudex, qui de ea aequitate cognoscit, interdum sumtum omnino non debet admittere modicum factum, si forte in contumeliam defuncti hominis locupletis modicus factus sit; nam non debet huius rationem habere, quum contumeliam defuncto fecisse videatur ita eum funerando. §. 11. Si quis, dum se heredem putat, patremfamilias funeraverit, funeraria actione uti non poterit, quia non hoc animo fecit, quasi alienum negotium gerens; et ita Trebatius et Proculus putant. Puto tamen et ei ex causa dandam actionem funerariam. §. 12. Labeo ait: quoties quis aliam actionem habet de funeris impensa consequenda, funeraria eum agere non posse, et ideo, si familiae erciscundae agere possit, funeraria non acturum; plane si iam familiae erciscundae iudicio actum sit, posse agi. §. 13. Idem Labeo ait: si prohibente herede funeraveris testatorem, ex causa competere tibi funerariam. Quid enim, si filium testatoris heres eius prohibuit? Huic contradici potest: ergo pietatis gratia funerasti; sed pone me testatum, habiturum me funerariam actionem; de suo enim expedit mortuos funerari, et quid, si testator quidem funus mihi mandavit, heres prohibet, ego tamen nihilominus funeravi? nonne aequum est, mihi funerariam competere? Et generaliter puto, iudicem iustum non meram negotiorum gestorum actionem imitari, sed solutius aequitatem sequi, quum hoc ei et actionis natura indulget. §. 14. Divus autem Marcus rescripsit: eum heredem, qui prohibet funerari ab eo, quem testator elegit, non recte facere, poenam tamen in eum statutam non esse. §. 15. Qui mandatu alterius funeravit, non habet funerariam actionem, sed is scilicet, qui mandavit funerandum, sive solvit ei, cui mandavit, sive debet. Quodsi pupillus mandavit sine tutore auctore, utilem funerariam dandam adversus heredem ei, qui impendit; lucrari enim heredem iniquum est. Si autem pupillus funus ad se pertinens sine tutoris auctoritate mandavit, dandam in eum actionem arbitror, si et heres exstitit ei, qui funeratus est, solvendoque hereditas est. Contra si quis mandatu heredis funeravit, non posse eum funeraria agere, Labeo scribit, quia habet mandati actionem. §. 16. Si tamen quasi negotium heredis gerens funeravit, licet ratum non habeat, tamen funeraria eum agere posse, Labeo scribit. §. 17. Datur autem haec actio adversus eos, ad quos funus pertinet, utputa adversus heredem bonorumve possessorem ceterosque successores.

XV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Funeris impensam et patronus, qui bonorum possessionem petit contra tabulas, praestat.

XVI. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* In eum, ad quem dotis nomine aliquid pervenit, dat Praetor funerariam actionem; aequissimum enim visum est veteribus, mulieres quasi de patrimoniis suis, ita de dotibus funerari, et eum, qui morte mulieris dotem lucratur, in funus conferre debere, sive pater mulieris est, sive maritus.

XVII. *Papinianus libro III. Responsorum.* Sed si nondum pater dotem recuperaverit, vir solus convenietur, reputaturus patri, quod eo nomine praestiterit;

XVIII. *Iulianus libro X. Digestorum.* Impensa enim funeris aes alienum dotis est,

XIX. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Ideoque etiam dos sentire hoc aes alienum debet.

XX. *Idem libro XXV. ad Edictum.* Neratius quaerit: si is, qui dotem dederat pro muliere, stipulatus est duas partes dotis reddi, tertiam apud maritum remanere, et pactus sit, ne quid maritus in funus conferret, an funeraria maritus teneatur? Et ait: si quidem ipse stipulator mulierem funeravit, locum esse pacto, et inutilem ei funerariam fore, si vero alius funeravit, posse eum maritum convenire, quia pacto hoc publicum ius infringi non possit. Quid tamen, si quis dotem hac lege dederit pro muliere, ut ad ipsum rediret, si in matrimonio mortua esset, aut quoquo modo soluto matrimonio? numquid hic in funus non conferat? Sed quum dos morte mulieris ad eum pervenerit, potest dici, conferre eum. §. 1. Si maritus lucratur dotem, convenietur funeraria; pater autem non. Sed et in hunc casum puto, si dos, quia permodica fuit, in funus non sufficit, in superfluum in patrem debere actionem dari. §. 2. Cum materfamilias decedit, nec est eius

solvendo hereditas, funerari eam ex dote tantum oportet, et ita Celsus scribit.

XXI. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* In partem, cuius in potestate fuerit is, cuius funus factum erit, competit funeraria actio pro dignitate et facultatibus.

XXII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Celsus scribit: quoties mulier decedit, ex dote, quae penes virum remanet, et ceteris mulieris bonis pro portione funeranda est;

XXIII. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Veluti si in dotem centum sint, in hereditate ducenta, duas partes heres, unam vir conferet;

XXIV. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Iulianus scribit: non deductis legatis,

XXV. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Nec pretiis manumissorum,

XXVI. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Nec aere alieno deducto.

XXVII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Sic pro rata et maritum et heredem conferre in funus oportet. §. 1. Maritus funeraria non convenietur, si mulieri in matrimonio dotem solverit, ut Marcellus scribit. Quae sententia vera est, in his tamen casibus, in quibus hoc ei facere legibus permissum est. §. 2. Praeterea maritum puto funeraria in id demum teneri, quod facere potest; id enim lucrari videtur, quod praestaret mulieri, si conveniretur.

XXVIII. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Quodsi nulla dos esset, tunc omnem impensam patrem praestare debere, Atilicinus ait, aut heredes eius mulieris, puta emancipatae. Quodsi neque heredes habeat, neque pater solvendo sit, maritum in quantum facere potest pro hoc conveniri, ne iniuria eius videretur, quondam uxorem eius insepultam relinqui.

XXIX. *Caius libro XIX. ad Edictum provinciale.* Si mulier post divortium alii nupta decesserit, non putat Fulcinius priorem maritum, licet lucri dotem faciat, funeris impensam praestare. §. 1. Is, qui filiamfamilias funeravit, antequam dos patri reddatur, cum marito recte agit; reddita dote, patrem obligatum habet. Utique autem si cum marito actum fuerit, is eo minus patri mulieris restituturus est.

XXX. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Contra quoque quod pater in funus filiae impendit, aut alio agente secum funeraticia praestitit, ipse actione de dote a marito recipit. §. 1. Sed si emancipata in matrimonio decedat, collaturos heredes bonorumve possessores, et patrem pro portione dotis, quam recipit, et virum pro portione dotis, quam lucratus est.

XXXI. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Si filiusfamilias miles sit, et habeat castrense peculium, puto successores eius ante teneri, sic deinde ad patrem veniri. §. 1. Qui servum alienum vel ancillam sepelivit, habet adversus dominum funerariam actionem. §. 2. Haec actio non est annua, sed perpetua, et heredi ceterisque successoribus, et in successores datur.

XXXII. *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Si possessor hereditatis funus fecerit, deinde victus in restitutione non deduxerit, quod impendit, utilem esse ei funerariam. §. 1. Si eodem momento temporis vir et uxor decesserit, Labeo ait, in heredem viri pro portione dotis dandam hanc actionem, quoniam id ipsum dotis nomine ad eum pervenit.

XXXIII. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Si quis fuit heres, deinde hereditas ablata sit ei quasi indigno, magis est, ut penes eum iura sepulcrorum remaneant.

XXXIV. *Paulus libro LXIV. ad Edictum.* Si locus sub conditione legatus sit, interim heres inferendo mortuum non facit locum religiosum.

XXXV. *Marcellus libro V. Digestorum.* Minime maiores lugendum putaverunt eum, qui ad patriam delendam, et parentes, et liberos interficiendos venerit; quem si filius patrem, aut pater filium occidisset, sine scelere, etiam praemio afficiendum omnes constituerunt.

XXXVI. *Pomponius libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Cum loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse, sicut homines liberi in servitutem perveniunt. Quodsi ab hac calamitate fuerint liberata, quasi quodam postliminio reversa pristino statui restituuntur.

XXXVII. *Macer libro I. ad legem vicesimam Hereditatum.* Funeris sumtus accipitur, quidquid corporis causa, veluti unguentorum, erogatum est, et pretium loci, in quo defunctus humatus est, et si qua vestiaria sunt, vel sarcophagi, et vectura; et quidquid corporis causa, antequam sepeliatur, consumtum est, funeris impensam esse existimo. §. 1. Munimentum autem sepulcri id esse, divus Hadrianus rescripsit, quod munimenti, id est causa muniendi eius loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Itaque si amplum quid aedificari testator iusserit, veluti in circuitu porticationes, eos sumtus funeris causa non esse.

XXXVIII. *Ulpianus libro IX. de omnibus Tribunalibus.* Ne corpora aut ossa mortuorum detinerentur aut vexarentur, neve prohiberentur, quo minus via publica transferrentur, aut quo minus sepelirentur, Praesidis provinciae officium est.

XXXIX. *Marcianus libro III. Institutionum.* Divi Fratres edicto admonuerunt, ne iustae sepulturae traditum, id est terra conditum, corpus inquietetur. Videtur autem terra conditum, et si in arcula conditum hoc animo sit, ut non alibi transferatur. Sed arculam ipsam, si res exigat, in locum commodiorem licere transferre, non est denegandum.

XL. *Paulus libro III. Quaestionum.* Si quis enim eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre, magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, et quasi aeternam sedem daret, destinaverit, manebit locus profanus.

XLI. *Callistratus libro II. Institutionum.* Si plures sint domini eius loci, ubi mortuus infertur, omnes consentire debent, cum extranei inferantur; nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat, etiam sine ceterorum consensu, maxime cum alius non sit locus, in quo sepeliretur.

XLII. *Florentinus libro VII. Institutionum.* Monumentum generaliter res est memoriae causa in posterum prodita; in qua si corpus vel reliquiae inferantur, fiet sepulcrum; si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriae causa factum, quod Graeci κενοτάφιον appellant.

XLIII. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Sunt personae, quae, quanquam religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen de mortuo inferendo utiliter agunt, utputa dominus proprietatis, si in fundum, cuius fructus alienus est, mortuum inferat aut inferre velit; nam si intulerit, non faciet iustum sepulcrum, sed si prohibeatur, utiliter interdicto, quo de iure dominii quaeritur, aget. Eademque sunt in socio, qui in fundum communem invito socio mortuum inferre vult; nam praeter publicam utilitatem, ne insepulta cadavera iacerent, strictam rationem insuper habemus, quae nunquam in ambiguis religionum quaestionibus omitti solet; nam summam esse rationem, quae pro religione facit.

XLIV. *Paulus libro III. Quaestionum.* Cum in diversis locis sepultum est, uterque quidem locus religiosus non fit, quia unius sepultura plura sepulcra efficere non potest; mihi autem videtur, illum religiosum locum esse, ubi quod est principale conditum est, id est caput, cuius imago fit, unde cognoscimur. §. 1. Cum autem impetratur, ut reliquiae transferantur, desinit locus religiosus esse.

XLV. *Marcianus libro VIII. Fideicommissorum.* Impensa funeris semper ex hereditate deducitur; quae etiam omne creditum solet praecedere, cum bona solvendo non sint.

XLVI. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Si plura praedia quis habuit, et omnium usumfructum separatim legaverit, poterit in unum inferri, et electio erit heredis, et gratificationi locus, sed fructuario utilis actio in heredem danda ad id recipiendum, quod propter eam electionem minutus est ususfructus. §. 1. Si heres mulieris inferat mortuam in hereditarium fundum, a marito, qui debet in funus conferre, pro aestimatione loci consequetur. §. 2. Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata sint, utilem actionem in heredem dandam placuit, et privilegium funerarium.

TIT. VIII
DE MORTUO INFERENDO ET SEPULCRO AEDIFICANDO.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUO QUAVE ILLI MORTUUM INFERRE INVITO TE IUS EST,

QUO MINUS ILLI EO EAVE MORTUUM INFERRE ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Qui inferendi mortuum ius habet, non prohibetur inferre. Prohiberi autem inferre videtur, sive in locum inferre prohibeatur, sive itinere arceatur. §. 2. Hoc vero interdicto de mortuo inferendo dominus proprietatis uti potest; quod etiam de loco puro competit. §. 3. Item si mihi in fundum via debeatur, in quem fundum inferre volo, et via prohibear, hoc interdicto posse me experiri, placuit, quia inferre prohibeor. qui via uti prohibeor; idque erit probandum, et si alia servitus debeatur. §. 4. Hoc interdictum prohibitorium esse, palam est. §. 5. Praetor ait: QUO ILLI IUS EST INVITO TE MORTUUM INFERRE, QUO MINUS ILLI IN EO LOCO SEPULCRUM SINE DOLO MALO AEDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 6. Interdictum hoc propterea propositum est, quia religionis interest, monumenta exstrui et exornari. §. 7. Facere sepulcrum sive monumentum in loco, in quo ei ius est, nemo prohibetur. §. 8. Aedificare videtur prohibere, et qui prohibet eam materiam convehi, quae aedificationi necessaria sit; proinde et si operi necessarios prohibuerit quis venire, interdictum locum habet, et si machinam alligare quis prohibeat, si tamen eo loci prohibeat, qui servitutem debeat; ceterum si in meo solo velis machinam ponere, non teneber interdicto, si iure te non patiar. §. 9. Aedificare autem non solum qui novum opus molitur intelligendus est, verum is quoque, qui vult reficere. §. 10. Is, qui id agit, ut labatur sepulcrum, hoc interdicto tenetur.

II. *Marcellus libro XXVIII. Digestorum.* Negat lex regia mulierem, quae praegnans mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur; qui contra fecerit, spem animantis cum gravida peremisse videtur.

III. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si propius aedes tuas quis aedificet sepulcrum, opus novum tu nuntiare poteris, sed facto opere nullam habebis actionem, nisi quod vi aut clam. §. 1. Si propius aedificium alienum intra legitimum modum mortuus illatus sit, postea eum prohibere non poterit aedificii dominus, quo minus alium mortuum eo inferat vel monumentum aedificet, si ab initio domino sciente hoc fecerit.

IV. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Longa possessio ius sepulcri non tribuit ei, cui iure non competit.

V. *Idem libro I. Opinionum.* Si in eo monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquiae hominis conditae sunt, nihil impedit, quo minus id perficiatur. §. 1. Sed si religiosus locus iam factus sit, Pontifices explorare debent, quatenus salva religione desiderio reficiendi operis medendum sit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER DUODECIMUS.

TIT. I.

DE REBUS CREDITIS, SI CERTUM PETATUR, ET DE CONDICTIONE.

I. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* E re est, priusquam ad verborum interpretationem perveniamus, pauca de significatione ipsius tituli referre. Quoniam igitur multa ad contractus varios pertinentia iura sub hoc titulo Praetor inseruit, ideo rerum creditarum titulum praemisit. Omnes enim contractus, quos alienam fidem secuti instituimus, complectitur; nam, ut libro primo Quaestionum Celsus ait, *credendi generalis appellatio est.* Ideo sub hoc titulo Praetor et de commodato, et de pignore edixit; nam cuicunque rei assentiamur alienam fidem secuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, credere dicimur. Rei quoque verbum ut generale Praetor elegit.

II. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Mutuum damus recepturi non eandem speciem, quam dedimus, alioquin commodatum erit aut depositum, sed idem genus; nam si aliud genus, veluti ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum. §. 1. Mutui datio consistit in his rebus, quae pondere, numero, mensura consistunt, quoniam earum datione possumus in creditum ire, quae in genere suo functionem recipiunt per solutionem, quam specie; nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest. §. 2. Appellata est autem mutui datio ab eo, quod de meo tuum fit, et ideo si non fiat tuum, non nascitur obligatio. §. 3. Creditum ergo a mutuo differt qua genus a specie; nam creditum consistit etiam extra eas res, quae pondere, numero, mensura continentur, sicut etsi eandem rem recepturi sumus, creditum est. Item mutuum non potest esse, nisi proficiscatur pecunia; creditum autem interdum, etiamsi nihil proficiscatur, veluti si post nuptias dos promittatur. §. 4. In mutui datione oportet dominum esse dantem, nec obest, quod filiusfamilias et servus dantes peculiares nummos obligant; id enim tale est, quale si voluntate mea tu des pecuniam; nam mihi actio acquiritur, licet mei nummi non fuerint. §. 5. Verbis quoque credimus, quodam actu ad obligationem comparandam interposito, veluti stipulatione.

III. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Cum quid mutuum dederimus, etsi non cavimus, ut aeque bonum nobis redderetur, non licet debitori deteriorem rem, quae ex eodem genere sit, reddere, veluti vinum novum pro vetere. Nam in contrahendo quod agitur, pro cauto habendum est, id autem agi intelligitur, ut eiusdem generis, et eadem bonitate solvatur, qua datum sit.

IV. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Si quis nec causam nec propositum foenerandi habuerit, et tu empturus praedia desideraveris mutuam pecuniam, nec volueris creditae nomine, antequam emisses, suscipere, atque ita creditor, quia necessitatem forte proficiscendi habebat, deposuerit apud te hanc eandem pecuniam, ut, si emisses, crediti nomine obligatus esses, hoc depositum periculo est eius, qui suscepit. Nam et qui rem vendendam acceperit, ut pretio uteretur, periculo suo rem habebit. §. 1. Res pignori data pecunia soluta condici potest, et fructus ex iniusta causa percepti condicendi sunt. Nam et si colonus post lustrum completum fructus perceperit, condici eos constat ita demum, si non ex voluntate domini percepti sunt; nam si ex voluntate domini, procul dubio cessat condictio. §. 2. Ea, quae vi fluminis importata sunt, condici possunt.

V. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Quod te mihi dare oporteat, si id postea perierit, quam per te factum erit, quo minus id mihi dares, tuum fore id detrimentum constat. Sed cum quaeritur, an per te factum sit? animadverti debebit, non solum in potestate tua fuerit id, necne, aut dolo malo feceris, quo minus esset vel fuerit, necne, sed etiam si aliqua iusta causa sit, propter quam intelligere deberes, te dare oportere.

VI. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Certum est, cuius species vel quantitas, quae in obligatione versatur, aut nomine suo, aut ea demonstratione, quae nominis vice fungitur, qualis quantaque sit, ostenditur. Nam et Pedius libro primo de stipulationibus, nihil referre, ait, proprio nomine res appelletur, an digito ostendatur, an vocabulis quibusdam demonstretur, quatenus mutua vice fungantur, quae tantundem praestent.

VII. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Omnia, quae inseri stipulationibus possunt, eadem possunt etiam numerationi pecuniae; et ideo et conditiones.

VIII. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Proinde mutui datio interdum pendet, ut ex postfacto confirmetur, veluti si dem tibi mutuos nummos, ut, si conditio aliqua exstiterit, tui fiant, sisque mihi obligatus. Item si legatam pecuniam heres crediderit, deinde legatarius eam noluerit ad se pertinere, quia heredis ex die aditae hereditatis videntur nummi fuisse, ut credita pecunia peti possit.

Nam et Iulianus ait: et traditiones ab herede factas ad id tempus redigi, quo hereditas adita fuerit, cum repudiatum sit legatum aut appositum.

IX. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Certi condictio competit ex omni causa et ex omni obligatione, ex qua certum petitur, sive ex certo contractu petatur, sive ex incerto. Licet enim nobis ex omni contractu certum condicere, dummodo praesens sit obligatio; ceterum si in diem sit vel sub conditione obligatio, ante diem vel conditionem non potero agere. §. 1. Competit haec actio etiam ex legati causa et ex lege Aquilia; sed et ex causa furtiva per hanc actionem condicitur. Sed et si ex senatusconsulto agetur, competit haec actio, veluti si is, cui fideicommissaria hereditas restituta est, agere volet. §. 2. Sive autem suo nomine quis obligatus sit, sive alieno, per hanc actionem recte convenitur. §. 3. Quoniam igitur ex omnibus contractibus haec certi condictio competit, sive re fuerit contractus factus, sive verbis, sive coniunctim, referendae sunt nobis quaedam species, quae dignum habent tractatum, an haec actio ad petitionem earum sufficiat? §. 4. Numeravi tibi decem, et haec alii stipulatus sum; nulla est stipulatio; an condicere decem per hanc actionem possim, quasi duobus contractibus intervenientibus, uno, qui re factus est, id est numeratione, alio, qui verbis, id est inutiliter, quoniam alii stipulari non potui? Et puto posse. §. 5. Idem erit, si a pupillo fuero sine tutoris auctoritate stipulatus, cui tutore auctore credidi; nam et tunc manebit mihi condictio ex numeratione. §. 6. Idem quaeri potest, et si quod tibi numeravi, sub impossibili conditione stipuler; quum enim nulla sit stipulatio, manebit condictio. §. 7. Sed et si ei numeravero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum comparandum, quoniam et ipse stipulando sibi acquirit. §. 8. Si nummos meos tuo nomine dedero velut tuos absente te et ignorante, Aristo scribit, acquiri tibi condictionem. Iulianus quoque de hoc interrogatus libro decimo scribit: veram esse Aristonis sententiam, nec dubitari, quin, si meam pecuniam tuo nomine voluntate tua dedero, tibi acquiratur obligatio, quum quotidie, credituri pecuniam mutuam, ab alio poscamus, ut nostro nomine creditor numeret futuro debitori nostro. §. 9. Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti; Nerva et Proculus: etiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi haec posse, aiunt. Et est verum, ut et Marcello videtur; animo enim coepit possidere, ergo transit periculum ad eum, qui mutuam rogavit, et poterit ei condici.

X. *Idem libro II. ad Edictum.* Quodsi ab initio, quum deponerem, uti tibi, si voles, permisero, creditam non esse, antequam mota sit, quoniam in debitum iri non est certum.

XI. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem; ego quum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes, et nummis utereris; si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. Quodsi lancem vel massam sine tua culpa perdideris, priusquam venderes, utrum mihi, an tibi perierit? quaestionis est. Mihi videtur Nervae distinctio verissima, existimantis, multum interesse, venalem habui hanc lancem vel massam, necne, ut, si venalem habui, mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam; quodsi non fui proposito hoc, ut venderem, sed haec causa fuit vendendi, ut tu utereris, tibi eam perisse, et maxime si sine usuris credidi. §. 1. Si tibi dedero decem sic, ut novem debeas, Proculus ait, et recte, non amplius te ipso iure debere, quam novem. Sed si decem dedero, ut undecim debeas, putat Proculus, amplius, quam decem, condici non posse. §. 2. Si fugitivus servus nummos tibi crediderit, an condicere tibi dominus possit? quaeritur. Et quidem si servus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua. Fugitivus autem vel alius servus contra voluntatem domini credendo non facit accipientis. Quid ergo? Vindicari nummi possunt, si exstant, aut si dolo malo desinant possideri, ad exhibendum agi. Quodsi sine dolo malo consumsisti, condici tibi poterunt.

XII. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Si a furioso, quum eum compotem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis, eaque in rem tuam versa fuerit, condictionem furioso acquiri, Iulianus ait; nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones acquiruntur, ex iisdem etiam furioso acquiri. Item si is, qui servo crediderat, furere coeperit, deinde servus in rem domini id verterit, condici furiosi nomine posse. Et si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde furere coeperit, et consumta sit ea pecunia, condictionem furioso acquiri.

XIII. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Nam et si fur nummos tibi credendi animo dedit, accipientis non facit, sed consumtis eis, nascitur condictio. §. 1. Unde Papinianus libro octavo Quaestionum ait: *Si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumseris.* Quodsi per partes eos consumseris, an per partes tibi condicam? quaerit, et ait: me condicturum, si admonitus, alienos nummos fuisse, ideo per partes condicam, quia nondum totos consumtos compererim. §. 2. Si servus communis decem crediderit, puto, sive administratio servo concessa est, sive non, et consumantur nummi, in quinque competere actionem. Nam et si communes tibi nummos credidero centum, posse me quinquaginta condicere, libro octavo Quaestionum Papinianus scribit, etiamsi singula corpora communia fuerint.

XIV. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Si filiusfamilias contra senatusconsultum mutuatus pecuniam solverit, patri nummos vindicanti nulla exceptio obiicietur. Sed si fuerint consumti a creditore nummi, Marcellus ait, cessare condictionem, quoniam toties condictio datur, quoties ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transiisset; in proposito autem non esse. Denique per errorem soluti contra senatusconsultum crediti magis est cessare repetitionem.

XV. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Singularia quaedam recepta sunt circa pecuniam creditam. Nam si tibi debitorem meum iussero dare pecuniam, obligaris mihi, quamvis meos nummos non acceperis. Quod igitur in duabus personis recipitur, hoc et in eadem persona recipiendum est, ut, cum ex causa mandati pecuniam mihi debeas, et convenerit, ut crediti nomine eam retineas, videatur mihi data pecunia, et a me ad te profecta.

XVI. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Si socius propriam pecuniam mutuam dedit, omnimodo creditam pecuniam facit, licet ceteri dissenserint. Quodsi communem numeravit, non alias creditam efficit, nisi ceteri quoque consentiant, quia suae partis tantum alienationem habuit.

XVII. *Ulpianus libro I. Disputationum.* Cum filiusfamilias viaticum suum mutuum dederit, quum studiorum causa Romae ageret, responsum est a Scaevola, extraordinario iudicio esse illi subveniendum.

XVIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuam accipias, Iulianus scribit, donationem non esse. Sed an mutua sit? videndum. Et puto, nec mutuam esse, magisque nummos accipientis non fieri, quum alia opinione acceperit. Quare si eos consumserit, licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit, quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumti. §. 1. Si ego quasi deponens tibi dedero, tu quasi mutuam accipias, nec depositum, nec mutuum est. Idem est, et si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi. Sed in utroque casu consumtis nummis, condictioni sine doli exceptione locus erit.

XIX. *Iulianus libro X. Digestorum.* Non omnis numeratio eum, qui accepit, obligat, sed quoties id ipsum agitur, ut confestim obligetur. Nam et is, qui mortis causa pecuniam donat, numerat pecuniam, sed non aliter obligavit accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset, veluti si donator convaluisset, aut is, qui accipiebat, prior decessisset. Et cum pecunia daretur, ut aliquid fieret, quamdiu in pendenti est, an id futurum sit, cessabit obligatio. Cum vero certum esse coepisset, futurum id non esse, obligabitur qui accepit; veluti si Titio decem dedero, ut Stichum intra Kalendas manumittat, ante Kalendas nullam actionem habebo, post Kalendas ita demum agere potero, si manumissus non fuerit. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate crediderit aut solvendi causa dederit, consumta pecunia condictionem habet vel liberatur, non alia ratione, quam quod facto eius intelligitur ad eum, qui accepit, pervenisse; quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum vel in solutum acceperat, alii porro in creditum vel in solutum dederit, consumta ea

et ipse pupillo obligatur, vel eum a se liberabit, et eum, cui dederit, obligatum habebit, vel se ab eo liberabit; nam omnino qui alienam pecuniam credendi causa dat, consumta ea habet obligatum eum, qui accepit, item qui in solutum dedit, liberatur ab eo, qui accepit.

XX. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si tibi pecuniam donassem, ut tu mihi eandem crederes, an credita fieret? Dixi, in huiusmodi propositionibus non propriis verbis nos uti; nam talem contractum neque donationem esse, neque pecuniam creditam; donationem non esse, quia non ea mente pecunia daretur, ut omnimodo penes accipientem maneret; creditam non esse, quia exsolvendi causa magis daretur, quam alterius obligandi. Igitur si is, qui pecuniam hac conditione accepit, ut mihi in creditum daret, acceptam dederit, non fore creditam; magis enim meum accepisse intelligi debeo. Sed haec intelligenda sunt propter subtilitatem verborum, benignius tamen est, utrumque valere.

XXI. *Idem libro XLVIII. Digestorum.* Quidam existimaverunt, neque eum, qui decem peteret, cogendum quinque accipere, et reliqua persequi, neque eum, qui fundum suum diceret, partem duntaxat iudicio persequi; sed in utraque causa humanius facturus videtur Praetor, si actorem compulerit ad accipiendum id, quod offeratur, quum ad officium eius pertineat lites deminuere.

XXII. *Idem libro IV. ex Minicio.* Vinum, quod mutuum datum erat, per iudicem petitum est; quaesitum est, cuius temporis aestimatio fieret, utrum quum datum esset, an quum lis contestata fuisset, an quum res iudicaretur? Sabinus respondit: si dictum esset, quo tempore redderetur, quanti tunc fuisset, si non, quanti tunc, quum petitum esset. Interrogatus, cuius loci pretium sequi oporteat? respondit: si convenisset, ut certo loco redderetur, quanti eo loco esset, si dictum non esset, quanti, ubi esset petitum.

XXIII. *Africanus libro II. Quaestionum.* Si eum servum, qui tibi legatus sit, quasi mihi legatum possederim et vendiderim, mortuo eo posse te mihi pretium condicere, Iulianus ait, quasi ex re tua locupletior factus sim.

XXIV. *Ulpianus libro singulari Pandectarum.* Si quis certum stipulatus fuerit, ex stipulatu actionem non habet, sed illa condicticia actione id persequi debet, per quam certum petitur.

XXV. *Idem libro singulari de officio Consularium.* Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecuniam, quam credidit, privilegium exigendi habebit.

XXVI. *Idem libro V. Opinionum.* Si pecuniam militis procurator eius mutuam dedit, fideiussoremque accepit, exemplo eo, quo si tutor pupilli aut curator iuvenis pecuniam alterutrius eorum creditam stipulatus fuerit, actionem dari militi, cuius pecunia fuerit, placuit.

XXVII. *Idem libro X. ad Edictum.* Civitas mutui datione obligari potest, si ad utilitatem eius pecuniae versae sunt; alioquin ipsi soli, qui contraxerunt, non civitas, tenebuntur.

XXVIII. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Creditor, qui non idoneum pignus accepit, non amittit exactionem eius debiti quantitatis, in quam pignus non sufficit.

XXIX. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Si institorem servum dominus habuerit, posse dici, Iulianus ait, etiam condici ei posse, quasi iussu eius contrahatur, a quo praepositus sit.

XXX. *Idem libro V. ad Plautium.* Qui pecuniam creditam accepturus spopondit creditori futuro, in potestate habet, ne accipiendo se ei obstringat.

XXXI. *Idem libro XVII. ad Plautium.* Cum fundus vel homo per condictionem petitus est, puto hoc nos iure uti, ut post iudicium acceptum causa omnis restituenda sit, id est omne, quod habiturus esset actor, si litis contestandae tempore solutus fuisset. §. 1. Servum tuum imprudens a fure bona fide emi; is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est. Sabinus, Cassius: posse te mihi hominem condicere, sed si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, invicem me tecum acturum. Et hoc verum est; nam et Iulianus ait: videndum, ne dominus integram ex emto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonae fidei emtori. Quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, ut pretium solvat; si consumti sint, actio de peculio evanescit. Sed adiicere debuit Iulianus, non aliter domino servi venditorem ex emto teneri, quam si ei pretium solidum, et quaecunque, si cum libero contraxisset, deberentur, dominus servi praestaret. Idem dici debet, si bonae fidei possessori solvissem; si tamen actiones, quas adversus eum habeam, praestare domino paratus sim.

XXXII. *Celsus libro V. Digestorum.* Si et me, et Titium mutuam pecuniam rogaveris, et ego meum debitorem tibi promittere iusserim, tu stipulatus sis, quum putares eum Titii debitorem esse, an mihi obligaris? Subsisto, siquidem nullum negotium mecum contraxisti. Sed propius est, ut obligari te existimem, non quia pecuniam tibi credidi, (hoc enim, nisi inter consentientes, fieri non potest) sed quia pecunia mea, quae ad te pervenit, eam mihi a te reddi, bonum et aequum est.

XXXIII. *Modestinus libro X. Pandectarum.* Principalibus constitutionibus cavetur, ne hi, qui provinciam regunt, quive circa eos sunt, negotientur, mutuamve pecuniam dent, foenusve exerceant.

XXXIV. *Paulus libro II. Sententiarum.* Praesidis provinciae officiales, quia perpetui sunt, mutuam pecuniam dare, et foenebrem exercere possunt. §. 1. Praeses provinciae mutuam pecuniam foenebrem sumere non prohibetur.

XXXV. *Modestinus libro III. Responsorum.* Periculum nominum ad eum, cuius culpa deterius factum probari potest, pertinet.

XXXVI. *Iavolenus libro I. Epistolarum.* Pecuniam, quam mihi sine conditione debebas, iussu meo promisisti Attio sub conditione; quum pendente conditione in eo statu sit obligatio tua adversus me, tanquam sub contraria conditione eam mihi spopondisses, si pendente conditione petam, an nihil acturus sum? Respondi: non dubito, quin mea pecunia, quam ipse sine conditione stipulatus sum, etiamsi conditio in persona Attii, qui ex mea voluntate eandem pecuniam sub conditione stipulatus est, non exstiterit, credita esse permaneat; perinde est enim, ac si nulla stipulatio intervenisset. Pendente autem causa conditionis idem petere non possum, quoniam, quum incertum sit, an ex ea stipulatione deberi possit, ante tempus petere videor.

XXXVII. *Papinianus libro I. Definitionum.* Quum ad praesens tempus conditio confertur, stipulatio non suspenditur, et si conditio vera sit, stipulatio tenet, quamvis tenere contrahentes conditionem ignorent, veluti: *Si rex Parthorum vivit, centum mihi dare spondes?* Eadem sunt, et quum in praeteritum conditio confertur;

XXXVIII. *Scaevola libro I. Quaestionum.* Respiciendum enim est, an, quantum in natura hominum sit, possit sciri, eam debitum iri.

XXXIX. *Papinianus libro I. Definitionum.* Itaque tunc potestatem conditionis obtinet, quum in futurum confertur.

XL. *Paulus libro III. Quaestionum.* Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani, Praefecti Praetorio, Iurisconsulti, cautio huiusmodi: *Lucius Titius scripsi, me accepisse a Publio Maevio quindecim mutua numerata mihi de domo, et haec quindecim proba recte dari Kalendis futuris stipulatus est Publius Maevius, spopondi ego Lucius Titius. Si ea die suprascripta summa Publio Maevio, eive, ad quem ea res pertinebit, data soluta, satisve eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo post solvam, poenae nomine in dies triginta, inque denarios centenos denarios singulos dari stipulatus est Publius Maevius, spopondi ego Lucius Titius, convenitque inter nos, uti Publio Maevio ex summa suprascripta menstruos refundere debeam denarios trecenos ex omni summa, ei heredive eius.* Quaesitum est de obligatione usurarum, quoniam numerus mensium, qui solutioni competebat, transierat. Dicebam, quia pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur, perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius soluta esset, usuras adiecisset, igitur finito primo mense, primae pensionis usuras currere, et similiter post secundum et tertium tractum usuras non solutae pecuniae pensionis crescere, nec ante sortis non solutae usuras peti posse, quam ipsa sors peti potuerat. Pactum autem, quod subiectum est, quidam dicebant ad sortis solu-

tionem tantum pertinere, non etiam ad usurarum, quae priore parte simpliciter in stipulationem venissent, pactumque id tantum ad exceptionem prodesse, et ideo, non soluta pecunia statutis pensionibus, ex die stipulationis usuras deberi, atque si id nominatim esset expressum. Sed quum sortis petitio dilata sit, consequens est, ut etiam usurae ex eo tempore, quo moram fecit, accedant, et si, ut ille putabat, ad exceptionem tantum prodesset pactum, quamvis sententia diversa obtinuerit, tamen usurarum obligatio ipso iure non committeretur; non enim in mora est is, a quo pecunia propter exceptionem peti non potest. Sed si quantitatem, quae medio tempore colligitur, stipulemur, quum conditio exstiterit, sicut est in fructibus, idem et in usuris potest exprimi, ut, ad diem non soluta pecunia, quod competit usurarum nomine ex die interpositae stipulationis praestetur.

XLI. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Eius, qui in provincia Stichum servum Kalendario praeposuerat, Romae testamentum recitatum erat, quo idem Stichus liber et ex parte heres erat scriptus; qui status sui ignarus pecunias defuncti aut exegit aut credidit, ut interdum stipularetur et pignora acciperet. Consulebatur, quid de his iuris esset? Placebat, debitores quidem, qui ei solvissent, liberatos esse, si modo ipsi quoque ignorassent, dominum decessisse, earum autem summarum nomine, quae ad Stichum pervenissent, familiae erciscundae quidem actionem non competere coheredibus, sed negotiorum gestorum dari debere; quas vero pecunias ipse credidisset, eas non ex maiore parte, quam ex qua ipse heres sit, alienatas esse. Nam et si tibi in hoc dederim nummos, ut eos Sticho credas, deinde mortuo me ignorans dederis, accipientis non facies. Neque enim sicut illud receptum est, ut debitores solventes ei liberentur, ita hoc quoque receptum, ut credendo nummos alienet. Quare si nulla stipulatio intervenisset, neque ut creditam pecuniam pro parte coheredis peti posse, neque pignora teneri. Quodsi stipulatus quoque esset, referre, quemadmodum stipulatus esset; nam si nominatim, forte Titio domino suo, mortuo iam, dari stipulatus sit, procul dubio inutiliter esset stipulatus. Quodsi sibi dari stipulatus esset, dicendum, hereditati eum acquisisse; sicut enim nobismet ipsis ex re nostra per eos, qui liberi vel alieni servi bona fide serviunt, acquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria acquiri. Post aditam vero a coheredibus hereditatem non aeque idem dici potest, utique si scierint, eum sibi coheredem datum, quoniam tunc non possunt videri bonae fidei possessores esse, qui nec possidendi animum haberent. Quodsi proponatur, coheredes eius id ignorasse, quod forte ipsi quoque ex necessariis fuerint, potest adhuc idem responderi; quo quidem casu illud eventurum, ut, si suae conditionis coheredes iste servus habeat, invicem bona fide servire videantur.

XLII. *Celsus libro VI. Digestorum.* Si ego decem stipulatus a Titio, deinceps stipuler a Seio, quanto minus a Titio consequi possim, si decem petiero a Titio, non liberatur Seius; alioquin nequidquam mihi caveatur. At si iudicatum fecerit Titius, nihil ultra Seius tenebitur. Sed si cum Seio egero, quantumcunque est, quo minus a Titio exigere potuero eo tempore, quo iudicium inter me et Seium acceptum est, tanto minus a Titio postea petere possum. §. 1. Labeo ait: quum decem dari curari stipulatus sis, ideo non posse te decem dari oportere intendere, quia etiam reum locupletiorem dando promissor liberari possit; quo scilicet significat, non esse cogendum eum accipere iudicium, si reum locupletem offerat.

TIT. II.

DE IUREIURANDO SIVE VOLUNTARIO, SIVE NECESSARIO, SIVE IUDICIALI.

I. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Maximum remedium expediendarum litium in usum venit iurisiurandi religio, qua vel ex pactione ipsorum litigatorum, vel ex auctoritate iudicis deciduntur controversiae.

II. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Iusiurandum speciem transactionis continet, maioremque habet auctoritatem, quam res iudicata.

III. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Ait Praetor: SI IS, CUM QUO AGETUR, CONDITIONE DELATA IURAVERIT. Eum, *cum quo agetur*, accipere debemus ipsum reum. Nec frustra adiicitur *conditione delata*; nam si reus iuraverit, nemine ei iusiurandum deferente, Praetor id iusiurandum non tuebitur, (sibi enim iuravit) alioquin facillimus quisque ad iusiurandum decurrens, nemine sibi deferente iusiurandum, oneribus actionum se liberabit. §. 1. Quacunque autem actione quis conveniatur, si iuraverit, proficiet ei iusiurandum, sive in personam, sive in rem, sive in factum, sive poenali actione, vel quavis alia agatur, sive de interdicto. §. 2. Sed et si de conditione personae fuerit iuratum, Praetor iusiurandum tuebitur; utputa detuli tibi iusiurandum, et iurasti, in potestate mea te non esse, tuendum erit iusiurandum. §. 3. Unde Marcellus scribit: etiam de eo iurari posse, an praegnans sit mulier, vel non sit, et iureiurando standum. Denique ait: si de possessione erat quaestio, servari oportere, si forte quasi praegnans ire in possessionem volebat, et quum ei contradiceretur, vel ipsa iuravit se praegnantem, vel contra eam iuratum est. Nam si ipsa, ibit in possessionem sine metu; si contra eam, non ibit, quamvis vere praegnans fuerit, *proderitque*, inquit Marcellus, *mulieri iuranti iusiurandum, ne conveniatur, quasi calumniae causa ventris nomine fuerit in possessione, neve vim patiatur in possessione.* Sed an iusiurandum eo usque prosit, ut post editum partum non quaeratur, ex eo editus, an non sit, cuius esse dicitur? Marcellus tractat. Et ait: veritatem esse quaerendam, quia iusiurandum alteri neque prodest, neque nocet; matris igitur iusiurandum partui non proficiet, nec nocebit, si mater detulerit, et iuretur, ex eo praegnans non esse. §. 4. Iurari autem oportet, ut delatum est iusiurandum; ceterum si ego detuli, ut per deum iurares, tu per caput tuum iurasti,

IV. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Vel filiorum tuorum,

V. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Non erit ratum habendum iusiurandum. Quodsi exegi, ut per salutem tuam iurares, et iurasti, stabitur; omne enim omnino licitum iusiurandum, per quod voluit quis sibi iurari, idoneum est, et si ex eo fuerit iuratum, Praetor id tuebitur. §. 1. Divus Pius iureiurando, quod propria superstitione iuratum est, standum rescripsit. §. 2. Dato iureiurando non aliud quaeritur, quam an iuratum sit? remissa quaestione, an debeatur? quasi satis probatum sit iureiurando. §. 3. Sed si quis illicitum iusiurandum detulerit, scilicet improbatae publice religionis, videamus, an pro eo habeatur, atque si iuratum non esset? Quod magis existimo dicendum. §. 4. Si neque iuratum est, neque remissum iusiurandum, pro eo debet haberi, atque si res in iusiurandum admissa non esset; proinde si postea iurare paratus sit, nihil ei hoc iusiurandum proficiet, quia ex eo, quod delatum est, iuratum non est.

VI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Remittit iusiurandum, qui deferente se, quum paratus esset adversarius iurare, gratiam ei facit, contentus voluntate suscepti iurisiurandi. Quodsi non susceperit iusiurandum, licet postea parato iurare actor nolit deferre, non videbitur remissum; nam quod susceptum est, remitti debet.

VII. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Ait Praetor: EIUS REI, DE QUA IUSIURANDUM DELATUM FUERIT, NEQUE IN IPSUM, NEQUE IN EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, ACTIONEM DABO. *Eius rei* sic erit accipiendum, sive de tota re, sive de parte sit iuratum. Nam de eo, quod iuratum est, pollicetur se actionem non daturum, neque in eum, qui iuravit, neque in eos, qui in locum eius, cui iusiurandum delatum est, succedunt,

VIII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Etiamsi in rem successerint.

IX. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Nam posteaquam iuratum est, denegatur actio, aut si controversia erit, id est si ambigitur, an iusiurandum datum sit, exceptioni locus est. §. 1. Iureiurando dato vel remisso reus quidem acquirit exceptionem sibi aliisque, actor vero actionem acquirit, in qua hoc solum quaeritur, an iuraverit dari sibi oportere? vel quum iurare paratus esset, iusiurandum ei remissum sit? §. 2. Si damnetur quis post iusiurandum ex famoso iudicio, famosum esse, magis est. §. 3. Si is, qui temporaria actione mihi obligatus erat, detulerit iusiurandum, ut iurem eum dare oportere, egoque iuravero, tempore non liberatur, quia post litem contestatam cum eo perpetuatur adversus eum obligatio. §. 4. Si minor viginti quinque annis detulerit, et hoc ipso captum se dicat,

adversus exceptionem iurisiurandi replicari id debebit, ut Pomponius ait. Ego autem puto, hanc replicationem non semper esse dandam, sed plerumque ipsum Praetorem debere cognoscere, an captus sit? et sic in integrum restituere; nec enim utique quod minor est, statim et circumscriptum se docuit. Praeterea exceptio ista sive cognitio statutum tempus post annum vicesimum quintum non debet egredi. §. 5. Sed et si quis in fraudem creditorum iusiurandum detulerit debitori, adversus exceptionem iurisiurandi replicatio fraudis creditoribus debet dari. Praeterea si fraudator detulerit iusiurandum creditori, ut iuraret sibi decem dari oportere, mox bonis eius venditis experiri volet, aut denegari debet actio, aut exceptio opponitur fraudatorum creditorum. §. 6. Iusiurandum defensoris vel procuratoris ei ab adversario delatum prodesse, exceptionemque domino parere, Iulianus scribit. Idem ergo dicendum erit, et si datus ad petendum procurator reo deferente iuraverit dari mihi oportere; nam actionem mihi parit. Quae sententia habet rationem. §. 7. Si petitor iuravit, possessore deferente, rem suam esse, actori dabitur actio; sed hoc duntaxat adversus eum, qui iusiurandum detulit, eosque, qui in eius locum successerunt. Ceterum adversus alium si velit praerogativa iurisiurandi uti, nihil ei proderit.

X. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Quia non debet alii nocere, quod inter alios actum est.

XI. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Sed si possessori fuerit iusiurandum delatum, iuraveritque rem petitoris non esse, quamdiu quidem possidet, adversus eum, qui detulit iusiurandum, si petat, exceptione iurisiurandi utetur; si vero amiserit possessionem, actionem non habebit, ne quidem si is possideat, qui ei iusiurandum detulit; non enim rem suam esse iuravit, sed eius non esse. §. 1. Proinde si, quum possideret, deferente petitore rem suam esse iuravit, consequenter dicemus, amissa quoque possessione, si is, qui detulit iusiurandum, nactus sit possessionem, actionem in factum ei dandam. Et fructus perceptos ex re, quam meam esse iuravi, restitui mihi placuit; sed et partum editum, fetusque pecorum restituendos constat post iusiurandum delatum. §. 2. Item si iuravero usumfructum alicuius rei vel meum esse, vel dari mihi oportere, eatenus mihi competit actio, quatenus, si vere usumfructum haberem, duraret; quibus vero casibus amitteretur, non competit mihi actio. Sed et si rerum, in quibus ususfructus propter abusum constitui non potest, iuraverit usumfructum se habere, vel sibi deberi, effectum iurisiurandi sequendum arbitror; ideoque tunc quoque videri eum recte iurasse puto, et ex eo iureiurando posse petere usumfructum, cautione oblata. §. 3. Si, quum de hereditate inter me et te controversia esset, iuravero hereditatem meam esse, id consequi debeo, quod haberem, si secundum me de hereditate pronuntiatum esset, et non solum eas res restituere debes, quas tunc possidebas, sed et si quas postea coepisses possidere, perindeque haberi, quod iuratum est, atque si probatum esset. Idcirco utilis actio mihi competit. Quodsi ego ex eadem hereditate possiderem, tuque coepisses petere eam a me, quum adversus te iurassem, exceptione me uti debere iurisiurandi. Plane si alius a me hereditatem petere coeperit, dubium non erit, ut et Iulianus scribit, nihil mihi iusiurandum prodesse.

XII. *Iulianus libro IX. Digestorum.* Idem est, et si ego a quolibet alio possidente res hereditarias petere velim, quia, etsi petissem a te hereditatem, et probassem meam, nihilominus ab altero petendo, id ipsum probare necesse haberem.

XIII. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Si duo patroni essent, et libertus altero deferente iurasset se libertum eius non esse, utrum alteri totius debitae patronis portionis, an vero dimidiae debitae eis partis bonorum possessio competeret? Iulianus quaerit. Et ait: si is, cui iuratum est, patronus fuisset, alteri suae partis bonorum possessionem competere, nec ei prodesse, quod adversus alterum libertus iurasset; multum tamen fidei et auctoritatis apud iudicem patronum habiturum, quo magis solum se patronum probaret, quod libertus iurasset, alterum patronum non esse. §. 1. Idem ait: eum, qui iuravit fundum suum esse, post longi temporis praescriptionem etiam utilem actionem habere debere. §. 2. Item Iulianus scribit: eum, qui iuravit furtum se non fecisse, videri de toto iurasse, atque ideo neque furti, neque condicticia teneri, *quia condicticia, inquit, solus fur tenetur.* Numquid ergo, qui iuravit se furtum non fecisse, hoc solo nomine, condictione si conveniatur, exceptione utatur? Ceterum si contendat, qui condicit, quasi cum herede se furis agere, non debet repelli, et quasi μονομερής condictio dari debet adversus furis heredem, nec pati eum iudex debet, si coeperit tentare probare furem. §. 3. Si quis iuraverit vendidisse me ei rem centum, ex emto agere poterit, ut ei cetera praestentur, id est res tradatur, et de evictione caveatur. An tamen ad pretium consequendum ex vendito conveniri possit? videndum. Et siquidem et de hoc ipso iuratum est, quod pretium solutum est, nulla pro pretio actio superest; si vero hoc non fuerit iuratum, tunc consequens est, de pretio eum teneri. §. 4. Idem dicemus, et si quis societatem fecisse iuraverit; nam et is pro socio poterit conveniri. §. 5. Marcellus etiam scribit: si quis iuraverit, ob decem pignori dedisse fundum, non alias eum pignoraticia agere posse, quam si decem solverit; sed et illud adiicit, fortassis eum etiam in decem ex iureiurando suo posse conveniri. Quod magis probat. Cui Quintus Saturninus consentit, argumentoque utitur eius, qui iuravit eam, quae uxor sua fuerit, rem sibi in dotem dedisse; nam et hic uxori ait utilem de dote actionem dandam. Quae non esse extra aequitatem posita, non negaverim. §. 6. Si quis iuraverit in re pecuniaria per genium principis, dare se non oportere, et peieraverit, vel dari sibi oportere, vel intra certum tempus iuraverit se soluturum, nec solvit, Imperator noster cum patre rescripsit, fustibus eum castigatum dimitti, et ita ei superdici: προπετῶς μὴ ὄμνυε.*)

XIV. *Paulus libro III. ad Edictum.* Quoties propter rem iuratur, nec parenti nec patrono remittitur iusiurandum. Propter rem autem iusiurandum exigitur, veluti de pecunia credita, cum iurat actor sibi dari oportere, vel reus se dare non oportere. Idem est, cum de pecunia constituta iusiurandum exigitur.

XV. *Idem libro VI. ad Edictum.* Ad personas egregias, eosque, qui valetudine impediuntur, domum mitti oportet ad iurandum.

XVI. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Si patronus libertam suam uxorem duxerit, non compelletur iurare de rerum amotarum iudicio; sed et si ipse deferat iusiurandum libertae suae, de calumnia non debet iurare.

XVII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Iusiurandum, quod ex conventione extra iudicium defertur, referri non potest. §. 1. Pupillus tutore auctore iusiurandum deferre debet; quod si sine tutoris auctoritate detulerit, exceptio quidem obstabit, sed replicabitur, quia rerum administrandarum ius ei non competit. §. 2. Si tutor, qui tutelam gerit, aut curator furiosi prodigive iusiurandum detulerit, ratum id haberi debet; nam et alienare res, et solvi eis potest, et agendo rem in iudicium deducunt. §. 3. Procurator quoque quod detulit, ratum habendum est, scilicet si aut universorum bonorum administrationem sustineat, aut si id ipsum nominatim mandatum sit, aut si in rem suam procurator sit.

XVIII. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Alias autem procuratorem deferentem iusiurandum non esse audiendum, Iulianus libro decimo Digestorum scribit, ne postea reus, qui semel iuravit, a domino conveniatur; nec multum ei proficere, si fuerit ei de rato cautum. Sive enim dominus petat, cogetur docere reus, liquido se iurasse, posita scilicet exceptione, sive ex stipulatione de rato agat, necesse habebit ipse de periurio suo docere.

XIX. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Si itaque mandatum fuit procuratori, ut petat, ille autem iusiurandum detulit, aliud fecit, quam quod mandatum est.

XX. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Servus quod detulit vel iuravit, servatur, si peculii administrationem habuit.

XXI. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Huic enim solvi quoque recte potest, et novandae obligationis ius habuit.

XXII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Quidam putant et de peculio actionem dandam in dominum, si actori detulerit servus iusiurandum. Eadem et in filiofamilias dicenda sunt.

XXIII. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Si ser-

*) *Temere ne iurato.*

vus iuraverit dominum dare non oportere, exceptio domino indulgenda est, sibique adversarius imputabit, qui servo detulit iusiurandum.

XXIV. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Multo magis proderit patri religio filii, cum quo etiam iudicium consistere potest. Ipsi autem referentes conditionem eorum, quibus subiecti sunt, non faciunt deteriorem.

XXV. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Sed et si servus meus, delato vel relato ei iureiurando, iuravit rem domini esse, vel ei dari oportere, puto dandam mihi actionem vel pacti exceptionem, propter religionem et conventionem.

XXVI. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Qui iurasse dicitur, nihil refert, cuius sexus aetatisve sit; omni enim modo custodiri debet iusiurandum adversus eum, qui contentus eo, quum deferret, fuit; quamvis pupillus non videatur peierare, quia sciens fallere non videatur. §. 1. Si pater filium dare non oportere iuraverit, Cassius respondit, et patri et filio dandam exceptionem iurisiurandi. Si pater iuraverit in peculio nihil esse, filius conveniri poterit; sed et pater ita convenietur, ut post acquisiti peculii ratio habeatur. §. 2. Iurisiurandi conditio ex numero esse potest videri novandi delegandive, quia proficiscitur ex conventione, quamvis habeat et instar iudicii.

XXVII. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Iusiurandum etiam loco solutionis cedit.

XXVIII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* In duobus reis stipulandi ab altero delatum iusiurandum etiam alteri nocebit. §. 1. Quod reus iuravit, etiam fideiussori proficit. A fideiussore exactum iusiurandum prodesse etiam reo, Cassius et Iulianus aiunt; nam quod in locum solutionis succedit, hoc quoque eodem loco habendum est, si modo ideo interpositum est iusiurandum, ut de ipso contractu, et de re, non de persona iurantis ageretur. §. 2. Si ei, qui debitorem meum in iudicium exhibere promisit, iusiurandum detulerim, isque iuraverit, se omnino exhibitionem eius non promisisse, prodesse debitori meo id non debet; si vero iuraverit, se nihil mihi praestare oportere, distinguendum est, et replicatione emendandum, utrum ideo iuraverit, quia post promissionem exhibuerit, an vero quia solverit. Quod et in fideiussore debiti distinguendum est. §. 3. Ex duobus reis promittendi eiusdem pecuniae si alter iuravit, alteri quoque prodesse debebit. §. 4. Exceptio iurisiurandi non tantum si ea actione quis utatur, cuius nomine exegit iusiurandum, opponi debet, sed etiam si alia, si modo eadem quaestio in hoc iudicium deducatur, forte si ob actionem mandati, negotiorum gestorum, societatis, ceterasque similes iusiurandum exactum sit, deinde ex iisdem causis certum condicatur, quia per alteram actionem altera quoque consumitur. §. 5. Si quis iuraverit se non rapuisse, non debet adiuvari hoc iureiurando in actione furti aut condictione, quia aliud est furtum fecisse, quod vel clam fieri potest. §. 6. Colonus, cum quo propter succisas forte arbores agebatur ex locato, si iuraverit se non succidisse, sive e lege duodecim tabularum de arboribus succisis, sive e lege Aquilia damni iniuria, sive interdicto quod vi aut clam postea convenietur, per exceptionem iurisiurandi defendi poterit. §. 7. Quae iuravit divortii causa rem se non amovisse, non debet defendi per exceptionem, si cum ea in rem agatur, et si contendat suam esse, alio iureiurando opus est; contra si iuraverit suam esse, debet in actione rerum amotarum defendi. Et omnino hoc observandum est, licet per aliam actionem eadem quaestio moveatur, ut exceptio iurisiurandi locum habeat. §. 8. Igitur si quis iuravit se non esse condemnatum, etiamsi ex stipulatu iudicatum solvi ob rem iudicatam conveniatur, defendetur per exceptionem. Contra si, quum ex stipulatu iudicatum solvi conveniretur, iuravit se dare non oportere, agenti iudicati non utique obstabit exceptio; potest enim fieri, ut non sit commissa stipulatio, licet res iudicata sit, nisi ideo iurasset, quod nec damnatum se esse diceret. §. 9. Item Pomponius ait: eum, qui furtum sibi factum alicuius rei iuraverit, non statim etiam condictionis causam nancisci. §. 10. Item quum ex hac parte iusiurandum et actionem, et exceptionem inducat, si forte reus extra iudicium, actore inferente, iuraverit se dare non oportere, et actor, reo deferente, dari sibi oportere, vel contra, posterior causa iurisiurandi potior habebitur; nec tamen praeiudicium periurio alterius fiet, quia non quaeretur, an dare eum oporteat, sed an actor iuraverit?

XXIX. *Tryphoninus libro VI. Disputationum.* Quodsi iuravi, te deferente, non iurasse te dari tibi oportere, et adversus utilem actionem, qua hoc quaeritur, an iuraveris tibi dari oportere, opponenda est exceptio iurisiurandi, perimentis quaestionem actione comprehensam.

XXX. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Eum, qui iuravit ex ea actione, quae infitiando crescit, aliquid sibi deberi, simpli, non dupli persecutionem sibi acquirere, Pedius ait; abunde enim sufficere, exonerare petitorem probandi necessitate, quum omissa hac parte edicti dupli actio integra maneat; et potest dici, hoc iudicio non principalem causam exerceri, sed iusiurandum actoris conservari. §. 1. Si iuravero te Stichum mihi dare oportere, qui non sit in rerum natura, nec aestimationem mihi praestare reus debet, nisi ex causa furtiva vel propter moram; tunc enim etiam post mortem servi aestimatio praestatur. §. 2. Si mulier iuraverit decem dotis sibi deberi, tota ea summa praestanda est. Sed si iuravit decem se dedisse in dotem, hoc solum non erit quaerendum, an data sint? sed quasi data sint, quod ex eo reddi oportet, praestandum erit. §. 3. In popularibus actionibus iusiurandum exactum ita demum adversus alios proderit, si bona fide exactum fuerit; nam et si quis egerit, ita demum consumit publicam actionem, si non per collusionem actum sit. §. 4. Si libertus, deferente patrono, iuravit se libertum non esse, ratum habendum est iusiurandum, ut nec operarum petitio, nec bonorum possessio contra tabulas dari debeat. §. 5. Si iuravero usumfructum mihi dari oportere, non aliter dari debet, quam si caveam, boni viri arbitratu me usurum, et finito usufructu restituturum.

XXXI. *Caius libro XXX. ad Edictum provinciale* Admonendi sumus, interdum etiam post iusiurandum exactum permitti constitutionibus principum ex integro causam agere, si quis nova instrumenta se invenisse dicat, quibus nunc solis usurus sit. Sed hae constitutiones tunc videntur locum habere, quum a iudice aliquis absolutus fuerit; solent enim saepe iudices in dubiis causis exacto iureiurando secundum eum iudicare, qui iuravit. Quodsi alias inter ipsos iureiurando transactum sit negotium, non conceditur eandem causam retractare.

XXXII. *Modestinus libro III. Differentiarum.* Iurisiurandi gratiam facere pupillus non potest.

XXXIII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Qui per salutem suam iurat, licet per deum iurare videatur (respectu enim divini numinis ita iurat), attamen, si non ita specialiter iusiurandum ei delatum est, iurasse non videtur, et ideo ex integro solenniter iurandum est.

XXXIV. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Iusiurandum et ad pecunias, et ad omnes res locum habet. Etiam de operis iusiurandum deferri potest, nec de iniuria queri adversarius potest, quum possit iusiurandum referre. Quid tamen, si ideo dicat reus se liberatum, quoniam Stichum, quem promiserat, putat decessisse? Non erit tutus per relationem, et ideo ex hac causa putat Marcellus, et recte, aut remittendum ei iusiurandum, aut spatium dandum, ut certioretur, et sic iuret. §. 1. Defensor municipum vel cuiusvis corporis iusiurandum deferre potest, si super hoc mandatum habeat. §. 2. Pupillo non defertur iusiurandum. §. 3. Procurator non compellitur iurare, nec defensor; et ita Iulianus scribit libro decimo Digestorum: defensorem iurare non compelli, sufficereque ad plenam defensionem, si paratus sit iudicium accipere. §. 4. Qui iusiurandum defert, prior de calumnia debet iurare, si hoc exigatur; deinde sic ei iurabitur. Hoc iusiurandum de calumnia aeque patrono atque parentibus remittitur. §. 5. Si de qualitate iuramenti fuerit inter partes dubitatum, conceptio eius arbitrii iudicantis est. §. 6. Ait Praetor: EUM, A QUO IUSIURANDUM PETETUR, SOLVERE AUT IURARE COGAM. Alterum itaque eligat reus, aut solvat, aut iuret; si non iurat, solvere cogendus erit a Praetore. §. 7. Datur autem et alia facultas reo, ut, si malit, referat iusiurandum; et si is, qui petet, conditione iurisiurandi non utetur, iudicium ei Praetor non dabit; aequissime enim hoc facit, quum non deberet displicere conditio iurisiurandi ei, qui detulit. Sed nec iusiurandum de calumnia referenti defertur, quia non est ferendus actor, si conditionis, quam ipse detulit, de calumnia velit sibi iurari. §. 8. Non semper autem consonans est, per omnia referri iusiurandum, quale defertur, forsitan ex diversitate rerum vel per-

sonarum quibusdam emergentibus, quae varietatem inducunt, ideoque, si quid tale inciderit, officio iudicis conceptio huiuscemodi iurisiurandi terminetur. §. 9. Cum res in iusiurandum demissa est, iudex iurantem absolvet, referentem audiet, et si actor iuret, condemnet reum; nolentem iurare reum, si solvat, absolvet, non solventem condemnet; ex relatione non iurante actore absolvet reum.

XXXV. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Tutor pupilli, omnibus probationibus aliis deficientibus, iusiurandum deferens audiendus est; quandoque enim pupillo denegabitur actio. §. 1. Prodigus si deferat iusiurandum, audiendus non est. Idemque in ceteris similibus ei dicendum est. Nam sive pro pacto convento, sive pro solutione, sive pro iudicio hoc iusiurandum cedit, non ab aliis delatum probari debet, quam qui ad haec habiles sunt. §. 2. Qui non compelluntur Romae iudicium accipere, nec iurare compellendi sunt, ut legati provinciales.

XXXVI. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Si actor deferat iusiurandum de sola constituta pecunia, et reus iuraverit, exceptione utetur, si de constituta conveniatur; sed si de sorte, id est de priore obligatione, conveniatur, exceptio cessabit, nisi de hac quoque iuraverit, adversario deferente.

XXXVII. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Si non fuerit remissum iusiurandum ab eo, qui detulit, sed de calumnia non iuretur, consequens est, ut debeat denegari actio; sibi enim imputet, qui processit ad delationem iurisiurandi, nec prius de calumnia iuravit, ut sit iste remittenti similis.

XXXVIII. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Manifestae turpitudinis et confessionis est, nolle nec iurare, nec iusiurandum referre.

XXXIX. *Iulianus libro X. Digestorum.* Si quis cum debitore suo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur, si iurasset se Capitolium non ascendisse, vel aliud quodlibet fecisse vel non fecisse, isque iuraverit, et exceptio iurisiurandi dari debebit, et solutum repeti poterit; est enim iusta conventio, si quaelibet causa in conditione iurisiurandi deducta fuerit.

XL. *Idem libro XIII. Digestorum.* Iusiurandum a debitore exactum efficit, ut pignus liberetur; est enim hoc acceptilationi simile, perpetuam certe exceptionem parit. Idcirco poenam quoque petentem creditorem exceptione summoveri oportet, et solutum repeti potest, utpote quum interposito eo ab omni controversia discedatur.

XLI. *Pomponius libro singulari Regularum.* Labeo: etiam absenti et ignoranti iurisiurandi gratiam fieri posse, respondit. Sed et per epistolam gratia iurisiurandi fieri potest.

XLII. *Idem libro XVIII. Epistolarum. Creditore, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, iusiurandum deferente, pupillus iuravit se dare non oportere; eandem pecuniam a fideiussore eius petit; an excludendus sit exceptione iurisiurandi? Quid tibi placet, rescribe mihi.* Eam rem apertius explicat Iulianus. Nam si controversia inter creditorem et pupillum fuerit, an omnino pecuniam mutuam accepisset? et convenerit, ut ab omni conditione discederetur, si pupillus iurasset, isque iuraverit se dare non oportere, naturalis obligatio hac pactione tolletur, et soluta pecunia repeti poterit. Sin vero creditor quidem se mutuam dedisse contendat, pupillus autem hoc solo defendatur, quod tutor eius non intervenisset, et hoc tale iusiurandum interpositum est, hoc casu fideiussorem Praetor non tuebitur. Si autem liquido probari non potest, quid actum sit, et in obscuro erit, ut plerumque fit, de facto, an de iure inter creditorem et pupillum controversia fuerit, tantumque deferente creditore pupillum iurasse, intelligere debemus id actum inter eos, ut, si iurasset se dare non oportere, ab omni conditione discederetur; atque ita et solutam pecuniam repeti posse, et fideiussoribus exceptionem dari debere existimabimus. §. 1. Si fideiussor iuraverit se dare non oportere, exceptione iurisiurandi reus promittendi tutus est. Atquin si, quasi omnino idem non fideiussisset, iuraverit, non debet hoc iusiurandum reo promittendi prodesse. §. 2. Sed et si actore deferente defensor absentis vel praesentis iuravit, eum, quem defendit, dare non oportere, exceptio iurisiurandi ei, cuius nomine iuratum fuerit, dari debebit. Eadem ratio est, et si fideiussoris defensor iuraverit; reo enim datur exceptio. §. 3. Item si reus iuraverit, fideiussor tutus fit, quia et res iudicata secundum alterutrum eorum utrique proficiet.

TIT. III.
DE IN LITEM IURANDO.

I. *Ulpianus libro LI. ad Sabinum.* Rem in iudicio deductam non idcirco pluris esse opinamur, quia crescere condemnatio potest ex contumacia non restituentis per iusiurandum in litem; non enim res pluris fit per hoc, sed ex contumacia aestimatur ultra rei pretium,

II. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Sive nostrum quid petamus, sive ad exhibendum agatur. §. 1. Interdum quod intersit agentis solum aestimatur, veluti quum culpa non restituentis vel non exhibentis punitur; quum vero dolus aut contumacia non restituentis vel non exhibentis, quanti in litem iuraverit actor.

III. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Nummis depositis, iudicem non oportet in litem iusiurandum deferre, ut iuret quis quod sua interfuit, quum certa sit nummorum aestimatio, nisi forte de eo quis iuret, quod sua interfuit, nummos sibi sua die redditos esse. Quid enim, si sub poena pecuniam debuit, aut sub pignore, quod, quia deposita ei pecunia abnegata est, distractum sit?

IV. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Videamus, in tutelari causa quis iurare, et adversus quem possit? Et quidem ipse pupillus, si impubes est, non potest; hoc enim saepissime rescriptum est. Sed nec tutorem cogendum, nec matrem pupilli admittendam, etsi parata esset iurare, divi Fratres rescripserunt; grave enim videbatur, et ignorantes et invitos tutores sub alieni compendii emolumento etiam periurium anceps subire. Curatores quoque pupilli vel adolescentis non esse cogendos in litem iurare, rescriptis Imperatoris nostri et divi patris eius continetur. Si tamen tantam affectionem pupillo suo vel adolescenti tutores vel curatores praestare volent, auctoritas iuris non refragabitur, quia iudicio, quod inter ipsos acceptum est, finis eiusmodi possit adhiberi. Non enim ad suam utilitatem iurisiurandi referenda aestimatio est, sed ad domini, cuius nomine tutelae ratio postuletur. Adolescens vero si velit iurare, potest. §. 1. Deferre autem iusiurandum iudicem oportet; ceterum si alius detulerit iusiurandum, vel non delato iuratum sit, nulla erit religio, nec ullum iusiurandum. Et ita constitutionibus expressum est Imperatoris nostri et divi patris eius. §. 2. Iurare autem in infinitum licet. Sed an iudex modum iuriiurando statuere possit, ut intra certam quantitatem iuretur, ne arrepta occasione in immensum iuretur? quaero. Et quidem in arbitrio esse iudicis, deferre iusiurandum necne, constat. An igitur, qui possit iusiurandum non deferre, idem possit et taxationem iuriiurando adiicere? quaeritur. Arbitrio tamen bonae fidei iudicis etiam hoc congruit. §. 3. Item videndum, an possit iudex, qui detulit iusiurandum, non sequi id, sed vel prorsus absolvere, vel etiam minoris condemnare, quam iuratum est? Et magis est, ut ex magna causa et postea repertis probationibus possit. §. 4. Ex culpa autem non esse iusiurandum deferendum constat, sed aestimationem a iudice faciendam.

V. *Marcianus libro IV. Regularum.* In actionibus in rem, et in ad exhibendum, et in bonae fidei iudiciis in litem iuratur. §. 1. Sed iudex potest praefinire certam summam, usque ad quam iuretur; licuit enim ei a principio nec deferre. §. 2. Item et si iuratum fuerit, licet iudici vel absolvere, vel minoris condemnare. §. 3. Sed in his omnibus ob dolum solum in litem iuratur, non etiam ob culpam; haec enim iudex aestimat. §. 4. Plane interdum et in actione stricti iudicii in litem iurandum est, veluti si promissor Stichi moram fecerit, et Stichus decesserit, quia iudex aestimare sine delatione iurisiurandi non potest rem, quae non exstat.

VI. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* Alias si ex stipulatu vel ex testamento agatur, non solet in litem iurari.

VII. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Vulgo praesumitur, alium in litem non debere iurare, quam dominum litis. Denique Papinianus ait: alium non posse iurare, quam eum, qui litem suo nomine contestatus est.

VIII. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* Tutor

rem adulti, quam possidet, restituere ei non vult; quaero: utrum quanti res est, an quanti in litem iuratum fuerit, condemnari debeat? Respondi: non est aequum, pretio, id est quanti res est, litem aestimari, quum et contumacia punienda sit, et arbitrio potius domini rei pretium statuendum sit, potestate petitori in litem iurandi concessa.

IX. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Quum furti agitur, iurare ita oportet, tanti rem fuisse, quum furtum factum sit, non adiici, *eo, plurisve*, quia quod res pluris est, utique tanti est.

X. *Callistratus libro I. Quaestionum.* In instrumentis, quae quis non exhibet, actori permittitur in litem iurare, quanti sua interest ea proferri, ut tanti condemnetur reus; idque etiam divus Commodus rescripsit.

XI. *Paulus libro III. Responsorum.* De periurio eius, qui ex necessitate iuris in litem iuravit, quaeri facile non solere.

TIT. IV.
DE CONDICTIONE CAUSA DATA, CAUSA NON SECUTA.

I. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Si ob rem non inhonestam data sit pecunia, puta ut filius emanciparetur, vel servus manumitteretur, vel a lite discederetur, causa secuta repetitio cessat. §. 1. Si parendi conditioni causa tibi dedero decem, mox repudiavero hereditatem vel legatum, possum condicere.

II. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Sed et si falsum testamentum sine scelere eius, qui dedit, vel inofficiosum pronuntietur, veluti causa non secuta decem repetentur.

III. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Dedi tibi pecuniam, ne ad iudicem iretur, qua quasi decidi. An possim condicere, si mihi non caveatur, ad iudicem non iri? Et est verum, multum interesse, utrum ob hoc solum dedi, ne eatur, an ut et mihi repromittatur, non iri; si ob hoc, ut repromittatur, condici poterit, si non repromittatur; si, ut ne eatur, condictio cessat, quamdiu non itur. §. 1. Idem erit, et si tibi dedero, ne Stichum manumittas; nam secundum distinctionem supra scriptam aut admittenda erit repetitio, aut inhibenda. §. 2. Sed si tibi dedero, ut Stichum manumittas, si non facis, aut si me poeniteat, condicere possum. §. 3. Quid, si ita dedi, ut intra certum tempus manumittas? Si nondum tempus praeteriit, inhibenda erit repetitio, nisi me poeniteat; quod si praeteriit, condici poterit. Sed si Stichus decesserit, an repeti, quod datum est, possit? Proculus ait: si post id temporis decesserit, quo manumitti potuit, repetitionem esse, si minus, cessare. §. 4. Quin immo et si nihil tibi dedi, ut manumitteres, placuerat tamen, ut darem, ultro tibi competere actionem, quae ex hoc contractu nascitur, id est condictionem, defuncto quoque eo. §. 5. Si liber homo, qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dederit, ut eum manumittam, et fecero, postea liber probatus an mihi condicere possit? quaeritur. Et Iulianus libro undecimo Digestorum scribit: competere manumisso repetitionem. Neratius etiam libris Membranarum refert: Paridem pantomimum a Domitia Neronis filia decem, quae ei pro libertate dederat, repetiisse per iudicem, nec fuisse quaesitum, an Domitia sciens liberum accepisset. §. 6. Si quis quasi statuliber mihi decem dederit, quum iussus non esset, condicere eum decem, Celsus scribit. §. 7. Sed si servus, qui testamento heredi iussus erat decem dare, et liber esse, codicillis pure libertatem acceperit, et id ignorans, dederit heredi decem, an repetere possit? Et refert: patrem suum Celsum existimasse, repetere eum non posse. Sed ipse Celsus, naturali aequitate motus, putat repeti posse. Quae sententia verior est, quanquam constet, ut et ipse ait, eum, qui dedit ea spe, quod se ab eo, qui acceperit, remunerari existimaret, vel amiciorem sibi esse eum futurum, repetere non posse, opinione falsa deceptum. §. 8. Subtilius quoque illud tractat: an ille, qui se statuliberum putaverit, nec sit, fecerit nummos accipientis? quoniam heredi dedit, quasi ipsius heredis nummos daturus, non quasi suos, qui utique ipsius fuerunt, acquisiti scilicet post libertatem ei ex testamento competentem. Et puto, si hoc animo dedit, non fieri ipsius; nam et quum tibi nummos meos quasi tuos do, non facio tuos. Quid ergo, si hic non heredi, sed alii dedit, cui putabat se iussum dare? Si quidem peculiares dedit, nec fecit accipientis; si autem alius pro eo dedit, aut ipse dedit iam liber factus, fient accipientis. §. 9. Quanquam permissum est statulibero etiam de peculio dare implendae conditionis causa, si tamen vult heres nummos salvos facere, potest eum vetare dare; sic enim fiet, ut et statuliber perveniat ad libertatem, quasi impleta conditione, cui parere prohibitus est, et nummi non pereant; sed is, quem testator accipere voluit, adversus heredem in factum actione agere potest, ut testatori pareatur.

IV. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Si quis accepto tulerit debitori suo, quum conveniret, ut expromissorem daret, nec ille det, potest dici, condici posse ei, qui accepto sit liberatus.

V. *Idem libro II. Disputationum.* Si pecuniam ideo acceperis, ut Capuam eas, deinde parato tibi ad proficiscendum conditio temporis vel valetudinis impedimento fuerit, quo minus proficiscereris, an condici possit? videndum. Et quum per te non steterit, potest dici, repetitionem cessare; sed quum liceat poenitere ei, qui dedit, procul dubio repetetur id, quod datum est, nisi forte tua intersit, non accepisse te ob hanc causam pecuniam; nam si ita res se habeat, ut, licet nondum profectus sis, ita tamen rem composueris, ut necesse habeas proficisci, vel sumtus, qui necessarii fuerunt ad profectionem, iam fecisti, ut manifestum sit, te plus forte, quam accepisti, erogasse, condictio cessabit; sed si minus erogatum sit, condictio locum habebit, ita tamen, ut indemnitas tibi praestetur eius, quod expendisti. §. 1. Si servum quis tradiderit alicui ita, ut ab eo intra certum tempus manumitteretur, si poenituerit eum, qui tradidit, et super hoc eum certioraverit, et fuerit manumissus post poenitentiam, attamen actio propter poenitentiam competit ei, qui dedit. Plane si non manumiserit, constitutio succedit, facitque eum liberum, si nondum poenituerat eum, qui in hoc dedit. §. 2. Item si quis dederit Titio decem, ut servum emat et manumittat, deinde poeniteat, siquidem nondum emtus est, poenitentia dabit condictionem, si hoc ei manifestum fecerit, ne, si postea emat, damno afficiatur; si vero iam sit emtus, poenitentia non facit iniuriam ei, qui redemit, sed pro decem, quae accepit, ipsum servum, quem emit, restituet, aut si ante decessisse proponatur, nihil praestabit, si modo per eum factum non est. Quodsi fugit, nec culpa eius contigit, qui redemit, nihil praestabit; plane repromittere eum oportet, si in potestatem suam pervenerit, restituturum. §. 3. Sed si acceperit pecuniam, ut servum manumittat, isque fugerit prius, quam manumittatur, videndum, an condici possit, quod accepit? Et si quidem distracturus erat hunc servum, et propter hoc non distraxit, quod acceperat, ut manumittat, non oportet ei condici. Plane cavebit, ut, si in potestatem suam pervenerit servus, restituat id, quod accepit, et eo minus, quo vilior servus factus est propter fugam. Plane si adhuc eum manumitti velit is, qui dedit, ille vero manumittere nolit propter fugam offensus, totum, quod accepit, restituere eum oportet. Sed si eligat is, qui decem dedit, ipsum servum consequi, necesse est aut ipsum ei dari, aut quod dedit restitui. Quodsi distracturus non erat eum, oportet id, quod accepit, restitui, nisi forte diligentius eum habiturus esset, si non accepisset, ut manumitteret; tunc enim non est aequum, eum et servo, et toto pretio carere. §. 4. Sed si, ubi accepit, ut manumitteret, deinde servus decesserit, siquidem moram fecit manumissioni, consequens est ut dicamus, refundere eum quod accepit; quodsi moram non fecit, sed quum profectus esset ad Praesidem, vel apud quem manumittere posset, servus in itinere decessit, verius est, siquidem distracturus erat, vel eo quoque ipse usurus, oportere dici, nihil eum refundere debere. Enimvero si nihil eorum facturus erat, ipsi adhuc servum obiisse; decederet enim, etsi non accepisset, ut manumitteret; nisi forte profectio manumissionis gratia morti causam praebuit, ut vel a latronibus sit interfectus, vel ruina in stabulo oppressus, vel vehiculo obtritus, vel alio quo modo, quo non perisset, nisi manumissionis causa proficisceretur.

VI. *Idem libro III. Disputationum.* Si extraneus pro muliere dotem dedisset, et pactus esset, ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur, nec fuerint nuptiae secutae, quia de his casibus solummodo fuit conventum, qui matrimonium sequuntur, nuptiae an-

tem secutae non sint, quaerendum erit, utrum mulieri condictio, an ei, qui dotem dedit, competat? Et verisimile est, in hunc quoque casum eum, qui dat, sibi prospicere; nam quasi causa non secuta, habere potest condictionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato, nisi forte evidentissimis probationibus mulier ostenderit, hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis mulieri, quam sibi prospiceret. §. 1. Sed et si pater pro filia det, et ita convenit, nisi evidenter aliud actum sit, condictionem patri competere, Marcellus ait.

VII. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Qui se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius dotis nomine promisit sponso, et solvit; nuptiae deinde non intercesserunt. Quaesitum est: utrum ipse possit repetere eam pecuniam, qui dedisset, an mulier? Nerva et Atilicinus responderunt: quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum; sed si, quum sciret, se nihil mulieri debere, promisisset, mulieris esse actionem, quoniam pecunia ad eam pertineret; si autem vere debitor fuisset, et ante nuptias solvisset, et nuptiae secutae non fuissent, ipsum posse condicere, causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, ut ad nihil aliud debitor compellatur, nisi ut cedat ei condicticia actione. §. 1. Fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerint, condictione repeti potest; fructus quoque condici poterunt. Idem iuris est de ancilla et partu eius.

VIII. *Neratius libro II. Membranarum.* Quod Servius in libro de dotibus scribit: si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intelligendum est, ut, si divortium intercesserit prius, quam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio; donec autem in eodem habitu matrimonii permaneant, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos affinitas. Quod enim ex ea causa nondum colto matrimonio datur, quum sic detur, tanquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est.

IX. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Si donaturus mulieri, iussu eius sponso numeravi, nec nuptiae secutae sunt, id mulier condicet. Sed si ego contraxi cum sponso, et pecuniam in hoc dedi, ut, si nuptiae secutae essent, mulieri dos acquireretur, si non essent secutae, mihi redderetur, quasi ob rem datur, et re non secuta ego a sponso condicam. §. 1. Si quis indebitam pecuniam per errorem iussu mulieris sponso eius promisisset, et nuptiae secutae fuissent, exceptione doli mali uti non potest; maritus enim suum negotium gerit, et nihil dolo facit, nec decipiendus est, quod fit, si cogatur indotatam uxorem habere. Itaque adversus mulierem condictio ei competit, ut aut repetat ab ea, quod marito dedit, aut ut liberetur, si nondum solverit. Sed si soluto matrimonio maritus peteret, in eo duntaxat exceptionem obstare debere, quod mulier receptura esset.

X. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Si mulier ei, cui nuptura erat, quum dotem dare vellet, pecuniam, quae sibi debebatur, acceptam fecit, neque nuptiae insecutae sunt, recte ab eo pecunia condicetur, quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa, an per acceptilationem pervenerit.

XI. *Iulianus libro X. Digestorum.* Si heres arbitratu liberti certa summa monumentum iussus facere, dederit liberto pecuniam, et is accepta pecunia monumentum non faciat, condictione tenetur.

XII. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Cui quis mortis causa donationem fecerat, quum convaluisset donator, condicit. Fructus quoque donatarum rerum, et partus, et quod accrevit rei donatae, repetere potest.

XIII. *Marcianus libro III. Regularum.* Si filius contulerit fratri, quasi agniturus bonorum possessionem, et non agnoverit, repetere eum posse, Marcellus libro quinto Digestorum scribit.

XIV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si procuratori falso indebitum solutum sit, ita demum a procuratore repeti non potest, si dominus ratum habuerit, sed ipse dominus tenetur, ut Iulianus scribit. Quodsi dominus ratum non habuisset, etiamsi debita pecunia soluta fuisset, ab ipso procuratore repetetur; non enim quasi indebitum datum repetetur, sed quasi ob rem datum, nec res secuta sit, ratihabitione non intercedente, vel quod furtum faceret pecuniae falsus procurator; cum quo non tantum furti agi, sed etiam condici ei posse.

XV. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Quum servus tuus in suspicionem furti Attio venisset, dedisti eum in quaestionem sub ea causa, ut, si id repertum in eo non esset, redderetur tibi; is eum tradidit Praefecto vigilum, quasi in facinore deprehensum; Praefectus vigilum eum summo supplicio affecit. Ages cum Attio, dare eum tibi oportere, quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit. Labeo ait: posse etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit, quominus exhiberet. Sed Proculus: dari oportere ita, ait, si fecisses eius hominem; quo casu ad exhibendum agere te non posse; sed si tuus mansisset, etiam furti te acturum cum eo, quia re aliena ita sit usus, ut sciret, se invito domino uti, aut dominum, si sciret, prohibiturum esse.

XVI. *Celsus libro III. Digestorum.* Dedi tibi pecuniam, ut mihi Stichum dares; utrum id contractus genus pro portione emtionis et venditionis est? an nulla hic alia obligatio est, quam ob rem dati, re non secuta? In quod proclivior sum; et ideo, si mortuus est Stichus, repetere possum, quod ideo tibi dedi, ut mihi Stichum dares. Finge alienum esse Stichum, sed te tamen eum tradidisse; repetere a te pecuniam potero, quia hominem accipientis non feceris; et rursus si tuus est Stichus, et pro evictione eius promittere non vis, non liberaberis, quo minus a te pecuniam repetere possim.

TIT. V.
DE CONDICTIONE OB TURPEM VEL INIUSTAM CAUSAM.

I. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Omne, quod datur, aut ob rem datur, aut ob causam; et ob rem aut turpem, aut honestam; turpem autem, aut ut dantis sit turpitudo, non accipientis, aut ut accipientis duntaxat, non etiam dantis, aut utriusque. §. 1. Ob rem igitur honestam datum ita repeti potest, si res, propter quam datum est, secuta non est. §. 2. Quodsi turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.

II. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Utputa dedi tibi, ne sacrilegium facias, ne furtum, ne hominem occidas; in qua specie Iulianus scribit: si tibi dedero, ne hominem occidas, condici posse. §. 1. Item si tibi dedero, ut rem mihi reddas depositam apud te, vel ut instrumentum mihi redderes. §. 2. Sed si dedi, ut secundum me in bona causa iudex pronuntiaret, est quidem relatum, condictioni locum esse, sed hic quoque crimen contrahit; iudicem enim corrumpere videtur, et non ita pridem Imperator noster constituit, litem eum perdere.

III. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Ubi autem et dantis et accipientis turpitudo versatur, non posse repeti dicimus; veluti si pecunia detur, ut male iudicetur.

IV. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Idem, si ob stuprum datum sit, vel si quis in adulterio deprehensus redemerit se; cessat enim repetitio, idque Sabinus et Pegasus responderunt. §. 1. Item si dederit fur, ne proderetur, quoniam utriusque turpitudo versatur, cessat repetitio. §. 2. Quoties autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus ait, repeti posse; veluti si tibi dedero, ne mihi iniuriam facias. §. 3. Sed quod meretrici datur, repeti non potest, ut Labeo et Marcellus scribunt, sed nova ratione, non ea, quod utriusque turpitudo versatur, sed solius dantis; illam enim turpiter facere, quod sit meretrix, non turpiter accipere, quum sit meretrix. §. 4. Si tibi indicium dedero, ut fugitivum meum indices vel furem rerum mearum, non poterit repeti, quod datum est; nec enim turpiter accepisti. Quodsi a fugitivo meo acceperis, ne eum indicares, condicere tibi hoc quasi furi possum; sed si ipse fur indicium a me accepit, vel furis, vel fugitivi socius, puto condictionem locum habere.

V. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Si a servo meo pecuniam quis accepisset, ne furtum ab eo factum indicaret, sive indicasset sive non, repetitionem fore eius pecuniae, Proculus respondit.

VI. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Perpetuo Sabinus probavit veterum opinionem, existimantium id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici. In qua sententia etiam Celsus est.

VII. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Ex ea stipulatione, quae per vim extorta est, si exacta esset pecunia, repetitionem esse, constat.

VIII. *Paulus libro III. Quaestionum.* Si ob turpem causam promiseris Titio, quamvis si petat, exceptione doli mali vel in factum summovere eum possis, tamen si solveris, non posse te repetere, quoniam sublata proxima causa stipulationis, quae propter exceptionem inanis esset, pristina causa, id est turpitudo, superesset. Porro autem si et dantis et accipientis turpis causa sit, possessorem potiorem esse, et ideo repetitionem cessare, tametsi ex stipulatione solutum sit.

IX. *Idem libro V. ad Plautium.* Si vestimenta utenda tibi commodavero, deinde pretium, ut reciperem, dedissem, condictione me recte acturum, responsum est; quamvis enim propter rem datum sit, et causa secuta sit, tamen turpiter datum esse. §. 1. Si rem locatam tibi, vel venditam a te, vel mandatam, ut redderes, pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato, vel vendito, vel mandati actionem. Quodsi ut id, quod ex testamento vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio duntaxat pecuniae datae eo nomine erit; idque et Pomponius scribit.

TIT. VI.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

I. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Nunc videndum de indebito soluto. §. 1. Et quidem si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest; sed si sciens, se non debere, solvit, cessat repetitio.

II. *Idem. libro XVI. ad Sabinum.* Si quis sic solverit, ut, si apparuisset esse indebitum, vel Falcidia emerserit, reddatur, repetitio locum habebit; negotium enim contractum est inter eos. §. 1. Si quid ex testamento solutum sit, quod postea falsum, vel inofficiosum, vel irritum, vel ruptum apparuerit, repetetur, vel si post multum temporis emerserit aes alienum, vel codicilli diu celati prolati fuerint, qui ademtionem contineant legatorum solutorum, vel deminutionem per hoc, quia aliis quoque legata relicta sunt. Nam divus Hadrianus circa inofficiosum et falsum testamentum rescripsit, actionem dandam ei, secundum quem de hereditate iudicatum esset.

III. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* Idem est, et si solutis legatis nova et inopinata causa hereditatem abstulit, veluti nato postumo, quem heres in utero fuisse ignorabat, vel etiam ab hostibus reverso filio, quem pater obiisse falso praesumserat; nam utiles actiones postumo vel filio, qui hereditatem evicerat, dari oportere in eos, qui legatum perceperunt, Imperator Titus Antoninus rescripsit; scilicet quod bonae fidei possessor, in quantum locupletior factus est, teneatur; nec periculum huiusmodi nominum ad eum, qui sine culpa solvit, pertinebit.

IV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Idem divus Hadrianus rescripsit, et si aliud testamentum proferatur.

V. *Ulpianus libro XVI. ad Sabinum.* Nec novum, ut quod alius solverit, alius repetat. Nam et quum minor viginti quinque annis, inconsulte adita hereditate, solutis legatis, in integrum restituitur, non ipsi repetitionem competere, sed ei, ad quem bona pertinent, Arrio Titiano rescriptum est.

VI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si procurator tuus indebitum solverit, et id tu ratum non habeas, posse repeti, Labeo libris Posteriorum scripsit; quodsi debitum fuisset, non posse repeti. Celsus: *ideo, quoniam quum quis procuratorem rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut solvat creditori, neque postea exspectandum sit, ut ratum habeat.* §. 1. Idem Labeo ait: si procuratori indebitum solutum sit, et dominus ratum non habeat, posse repeti. §. 2. Celsus ait: eum, qui procuratori debitum solvit, continuo liberari, neque ratihabitionem considerari; quodsi indebitum acceperit, ideo exigi ratihabitionem, quoniam nihil de hoc nomine exigendo mandasse videretur; et ideo, si ratum non habeatur, a procuratore repetendum. §. 3. Iulianus ait: neque tutorem, neque procuratorem solventes repetere posse, neque interesse, suam pecuniam, an pupilli vel domini solvant.

VII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Quod indebitum per errorem solvitur, aut ipsum, aut tantundem repetitur.

VIII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Quod nomine mariti, qui solvendo non sit, alius mulieri solvisset, repetere non potest, adeo debitum est mulieri.

IX. *Ulpianus libro LXVI. ad Edictum.* Nam et maritus, si, quum facere nihil possit, dotem solverit, in ea causa est, ut repetere non possit.

X. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* In diem debitor adeo debitor est, ut ante diem solutum repetere non possit.

XI. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Si is, cum quo de peculio actum est, per imprudentiam plus, quam in peculio esset, solverit, repetere non potest.

XII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si fundi mei usumfructum tibi dedero, falso existimans, me eum tibi debere, et antequam repetam, decesserim, condictio eius ad heredem quoque meum transibit.

XIII. *Idem libro X. ad Sabinum.* Naturaliter etiam servus obligatur; et ideo si quis nomine eius solvat, vel ipse manumissus, vel, ut Pomponius scribit, ex peculio, cuius liberam administrationem habebat, repeti non poterit. Et ob id et fideiussor pro servo acceptus tenetur, et pignus pro eo datum tenebitur, et si servus, qui peculii administrationem habet, rem pignori in id, quod debeat, dederit, utilis pignoraticia reddenda est. §. 1. Item quod pupillus sine tutoris auctoritate mutuum accepit, et locupletior factus est, si pubes factus solvat, non repetit.

XIV. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* Nam hoc natura aequum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem.

XV. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Indebiti soluti condictio naturalis est, et ideo etiam quod rei solutae accessit, venit in condictionem, utputa partus, qui ex ancilla natus sit, vel quod alluvione accesserit, immo et fructus, quos is, cui solutum est, bona fide perceperit, in condictionem venient. §. 1. Sed et si nummi alieni dati sint, condictio competet, ut vel possessio eorum reddatur, quemadmodum si falso existimans, possessionem me tibi debere alicuius rei, tibi tradidissem, condicerem. Sed et si possessionem tuam fecissem, ita ut tibi per longi temporis praescriptionem avocari non possit, etiam sic recte tecum per indebiti condictionem agerem. §. 2. Sed et si ususfructus in re soluta alienus sit, deducto usufructu a te condicam.

XVI. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Sub conditione debitum per errorem solutum pendente quidem conditione repetitur, conditione autem exsistente repeti non potest. §. 1. Quod etiam sub incerto die debetur, die exsistente non repetitur;

XVII. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Nam et si *quum moriar* dare promisero, et antea solvam, repetere me non posse, Celsus ait. Quae sententia vera est.

XVIII. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Quodsi ea conditione debetur, quae omnimodo exstatura est, solutum repeti non potest, licet sub alia conditione, quae an impleatur incertum est, si ante solvatur, repeti possit.

XIX. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Si poenae causa eius, cui debetur, debitor liberatus sit, naturalis obligatio manet, et ideo solutum repeti non potest. §. 1. Quamvis debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetio competit, veluti si is, qui heredem se vel bonorum possessorem falso existimans, creditori hereditario solverit; hic enim neque verus heres liberatus erit, et is quod dedit repetere poterit. §. 2. Si falso existimans debere nummos solvero, qui pro parte alieni, pro parte mei fuerunt, eius summae partem dimidiam, non corporum, condicam. §. 3. Si putem me Stichum aut Pamphilum debere, quum Stichum debeam, et Pamphilum solvam, repetam quasi indebitum solutum; nec enim pro eo, quod debeo, videor id solvisse. §. 4. Si duo rei, qui decem debebant, viginti pariter solverint, Celsus ait, singulos quina repetituros, quia quum decem deberent, viginti solvissent, et quod amplius ambo solverint, ambo repetere possunt.

XX. *Iulianus libro X. Digestorum.* Si reus et fideiussor solverint pariter, in hac causa non differunt a duobus reis promittendi; quare omnia, quae de his dicta sunt, et ad hos transferre licebit.

XXI. *Paulus libro III. Quaestionum.* Plane si duos reos non eiusdem pecuniae, sed alterius obligationis constitueris, utputa Stichi aut Pamphili, et pariter duos datos, aut togam vel denarios mille, non idem dici poterit in repetitione, ut partes repetant, quia nec solvere ab initio sic

potuerant. Igitur hoc casu electio est creditoris, cui velit solvere, ut alterius repetitio impediatur.

XXII. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Sed et si me putem tibi aut Titio promisisse, quum aut neutrum factum sit, aut Titii persona in stipulatione comprehensa non sit, et Titio solvero, repetere a Titio potero. §. 1. Quum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi; incerti condicam, ut iter mihi concedatur.

XXIII. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Eleganter Pomponius quaerit: si quis suspicetur transactionem factam vel ab eo, cui heres est, vel ab eo, cui procurator est, et quasi ex transactione dederit, quae facta non est, an locus sit repetitioni? Et ait: repeti posse; ex falsa enim causa datum esse. Idem puto dicendum, et si transactio secuta non fuerit, propter quam datum est. Sed et si resoluta sit transactio, idem erit dicendum. §. 1. Si post rem iudicatam quis transegerit, et solverit, repetere poterit idcirco, quia placuit, transactionem nullius esse momenti; hoc enim Imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit; retineri tamen atque compensari in causam iudicati, quod ob talem transactionem solutum est, potest. Quid ergo, si appellatum sit, vel hoc ipsum incertum sit, an iudicatum sit, vel an sententia valeat? Magis est, ut transactio vires habeat; tunc enim rescriptis locum esse credendum est, quum de sententia indubitata, quae nullo remedio attentari potest, transigitur. §. 2. Item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum datum sit, apparet, posse repeti quod datum est, quia transactio senatusconsulto infirmatur. §. 3. Si quis post transactionem nihilominus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit, sed tamen sententia valet; potuit autem is, siquidem ante litem contestatam transegerit, volenti litem contestari opponere doli exceptionem; sed si post litem contestatam transactum est, nihilominus poterit exceptione doli uti post secuti; dolo enim facit, qui contra transactionem expertus amplius petit, et ideo condemnatus repetere potest, quod ex causa transactionis dedit. Sane quidem ob causam dedit, neque repeti solet, quod ob causam datum est, causa secuta, sed hic non videtur causa secuta, quum transactioni non stetur. Quum igitur repetitio oritur, transactionis exceptio locum non habet; neque enim utrumque debet locum habere, et repetitio, et exceptio. §. 4. Si qua lex ab initio dupli vel quadrupli statuit actionem, dicendum est, solutum ex falsa eius causa repeti posse.

XXIV. *Idem libro XLVI. ad Sabinum.* Si is, qui perpetua exceptione tueri se poterat, quum sciret sibi exceptionem profuturam, promiserit aliquid, ut liberaretur, condicere non potest.

XXV. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Quum duo pro reo fideiussissent in decem, deinde reus tria solvisset, et postea fideiussores quina, placuit eum, qui posterior solvisset, repetere tria posse. Hoc merito, quia tribus a reo solutis septem sola debita supererant, quibus persolutis tria indebita soluta sunt.

XXVI. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Si non sortem quis, sed usuras indebitas solvit, repetere non poterit, si sortis debitae solvit. Sed si supra legitimum modum solvit, divus Severus rescripsit, quo iure utimur, repeti quidem non posse, sed sorti imputandum, et si postea sortem solvit, sortem quasi indebitam repeti posse. Proinde et si ante sors fuerit soluta, usurae supra legitimum modum solutae, quasi sors indebita repetuntur. Quid, si simul solverit? Poterit dici, et tunc repetitionem locum habere. §. 1. Supra duplum autem usurae, et usurarum usurae nec in stipulatum deduci, nec exigi possunt, et solutae repetuntur, quemadmodum futurarum usurarum usurae. §. 2. Si quis falso se sortem debere credens usuras solverit, potest condicere, nec videtur sciens indebitum solvisse. §. 3. Indebitum autem solutum accipimus, non solum si omnino non debeatur, sed et si per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat; quare hoc quoque repeti poterit, nisi sciens, se tutum exceptione, solvit. §. 4. Si centum debens, quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solvi, competere repetitionem, Marcellus libro vicesimo Digestorum scribit, et in centum manere stipulationem. Licet enim placuit, rem pro pecunia solutam parere liberationem, tamen si ex falsa debiti quantitate maioris pretii res soluta est, non fit confusio partis rei cum pecunia; nemo enim invitus compellitur ad communionem. Sed et condictio integrae rei manet, et obligatio incorrupta; ager autem retinebitur, donec debita pecunia solvatur. §. 5. Idem Marcellus ait: si pecuniam debens oleum dederit pluris pretii, quasi plus debens, vel quum oleum deberet, oleum dederit quasi maiorem modum debens, superfluum olei esse repetendum, non totum, et ob hoc peremtam esse obligationem. §. 6. Idem Marcellus adiicit: si, quum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur, aestimatione facta, solutio pecuniae solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitae pretium. §. 7. Adeo autem perpetua exceptio parit condictionem, ut Iulianus libro decimo scripserit: si emtor fundi damnaverit heredem suum, ut venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tradiderit, posse eum fundum condicere. Idemque, et si debitorem heredem suum damnaverit liberare, et ille ignorans solverit. §. 8. Qui filiofamilias solvit, quum esset eius peculiaris debitor, siquidem ignoravit ademtum ei peculium, liberatur; si scit, et solvit, condictionem non habet, quia sciens indebitum solvit. §. 9. Filiusfamilias contra Macedonianum mutuatus si solverit, et patri suo heres effectus velit vindicare nummos, exceptione summovebitur a vindicatione nummorum. §. 10. Si quis quasi ex compromisso condemnatus falso solverit, repetere potest. §. 11. Heredi vel bonorum possessori, siquidem defendat hereditatem, indebitum solutum condici poterit; si vero is non defendat, etiam debitum solutum repeti potest. §. 12. Libertus, quum se putaret operas patrono debere, solvit; condicere eum non posse, quamvis putans se obligatum solvit, Iulianus libro decimo Digestorum scripsit; natura enim operas patrono libertus debet. Sed et si non operae patrono sunt solutae, sed quum officium ab eo desideraretur, cum patrono decidit pecunia, et solvit, repetere non potest. Sed si operas patrono exhibuit non officiales, sed fabriles, veluti pictorias vel alias, dum putat se debere, videndum, an possit condicere? Et Celsus libro sexto Digestorum putat, eam esse causam operarum, ut non sint eaedem, neque eiusdem hominis, neque eidem exhibeantur; nam plerumque robur hominis, aetas, tempus, opportunitasque naturalis mutant causam operarum, et ideo nec volens quis reddere potest. Sed hae quidem operae recipiunt aestimationem; *et interdum licet aliud praestemus,* inquit, *aliud condicimus; ut puta fundum indebitum dedi, et fructus condico, vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti; nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes, vel meis sumtibus pretiosiorem hominem feci; nonne aestimari haec debent?* Sic et in proposito, ait, posse condici, quanti operas esset conducturus. Sed si delegatus sit a patrono in officiales operas? apud Marcellum libro vicesimo Digestorum quaeritur. Et dicit Marcellus: non teneri eum, nisi forte in artificio sint; hae enim iubente patrono et alii edendae sunt. Sed si solverit officiales delegatus, non potest condicere, neque ei, cui solvit, creditori, cui alterius contemplatione solutum est, quique suum recipit, neque patrono, quia natura ei debentur. §. 13. Si decem aut Stichum stipulatus, solvam quinque, quaeritur, an possim condicere? Quaestio ex hoc descendit, an liberer in quinque? nam si liberor, cessat condictio, si non liberor, erit condictio. Placuit autem, ut Celsus libro sexto et Marcellus libro vicesimo Digestorum scripsit, non perimi partem dimidiam obligationis, ideoque eum, qui quinque solvit, in pendenti habendum, an liberetur, petique ab eo posse reliqua quinque aut Stichum, et si praestiterit residua quinque, videri eum et priora debita solvisse, si autem Stichum praestitisset, quinque eum posse condicere quasi indebita. Sic posterior solutio comprobabit, priora quinque utrum debita an indebita solverentur. Sed et si post soluta quinque et Stichus solvatur, et malim ego habere quinque, et Stichum reddere, an sim audiendus? quaerit Celsus. Et putat, natam esse in quinque condictionem, quamvis utroque simul soluto, mihi retinendi, quod vellem, arbitrium daretur. §. 14. Idem ait: et si duo heredes sint stipulatoris, non sic posse, alteri quinque solutis, alteri partem Stichi solvi. Idem, et si duo sint promissoris heredes. Secundum quae liberatio non contingit, nisi aut utrique quina, aut utrique partes Stichi fuerint solutae.

XXVII. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Qui loco certo debere existimans indebitum solvit, quolibet loco

repetet; non enim existimationem solventis eadem species repetitionis sequitur.

XXVIII. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Iudex si male absolvit, et absolutus sua sponte solverit, repetere non potest.

XXIX. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Interdum persona locum facit repetitioni, utputa si pupillus sine tutoris auctoritate, vel furiosus, vel is, cui bonis interdictum est, solverit; nam in his personis generaliter repetitioni locum esse, non ambigitur. Et si quidem exstant nummi, vindicabuntur, pro consumtis vero condictio locum habebit.

XXX. *Idem libro X. Disputationum.* Qui invicem creditor idemque debitor est, in his casibus, in quibus compensatio locum non habet, si solvit, non habet condictionem veluti indebiti soluti, sed sui crediti petitionem.

XXXI. *Idem libro I. Opinionum.* Is, qui plus, quam hereditaria portio efficit, per errorem creditori caverit, indebiti promissi habet condictionem.

XXXII. *Iulianus libro X. Digestorum.* Cum is, qui Pamphilum aut Stichum debet, simul utrumque solverit, si postea, quam utrumque solverit, aut uterque, aut alter ex his desierit in rerum natura esse, nihil repetet; id enim remanebit in soluto, quod superest. §. 1. Fideiussor cum paciscitur, ne ab eo pecunia petatur, et per imprudentiam solverit, condicere stipulatori poterit, et ideo reus quidem manet obligatus, ipse autem sua exceptione tutus est; nihil autem interest, fideiussor an heres eius solverit. Quodsi huic fideiussori reus heres exstiterit, et solverit, nec repetet, et liberabitur. §. 2. Mulier si in ea opinione sit, ut credat se pro dote obligatam, quidquid dotis nomine dederit, non repetit; sublata enim falsa opinione relinquitur pietatis causa, ex qua solutum repeti non potest. §. 3. Qui hominem generaliter promisit, similis est ei, qui hominem aut decem debet, et ideo si, quum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit, condicet, alium autem quemlibet dando liberari poterit.

XXXIII. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Si in area tua aedificassem, et tu aedes possideres, condictio locum non habebit, quia nullum negotium inter nos contraheretur; nam is, qui non debitam pecuniam solvit, hoc ipso aliquid negotii gerit. Cum autem aedificium in area sua ab alio positum dominus occupat, nullum negotium contrahit. Sed etsi is, qui in aliena area aedificasset, ipse possessionem tradidisset, condictionem non habebit, quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere inciperet. Et ideo constat, si quis quum existimaret se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo alio modo, quam per retentionem impensas servare posse.

XXXIV. *Idem libro XL. Digestorum.* Is, cui hereditas tota per fideicommissum relicta est, et praeterea fundus, si decem dedisset heredi, si heres suspectam hereditatem dixerit, et eam ex Trebelliano restituerit, causam dandae pecuniae non habet, et ideo quod eo nomine quasi implendae conditionis gratia dederit, condictione repetet.

XXXV. *Idem libro XLV. Digestorum.* Qui ob rem non defensam solverit, quamvis postea defendere paratus est, non repetet quod solvit.

XXXVI. *Paulus libro V. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Servus cuiusdam insciente domino magidem commodavit; is, cui commodaverat, pignori eam posuit, et fugit; qui accepit, non aliter se redditurum aiebat, quam si pecuniam accepisset; accepit a servulo, et reddidit magidem; quaesitum est: an pecunia ab eo repeti possit? Respondit: si is, qui pignori accepisset magidem, alienam scisset apud se pignori deponi, furti eum se obligasse, ideoque si pecuniam a servulo accepisset redimendi furti causa, posse repeti; sed si nescisset alienam apud se deponi, non esse furem. Item si pecunia eius nomine, a quo pignus acceperat, a servo ei soluta esset, non posse ab eo repeti.

XXXVII. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Servum meum insciens a te emi, pecuniamque tibi solvi. Eam me a te repetiturum, et eo nomine condictionem mihi esse, omnimodo puto, sive scisses meum esse, sive ignorasses.

XXXVIII. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Frater a fratre, quum in eiusdem potestate essent, pecuniam mutuatus, post mortem patris ei solvit; quaesitum est: an repetere possit? Respondit: utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres exstitisset, repetiturum; pro ea vero, qua frater heres exstiterit, ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset; naturalem enim obligationem, quae fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem frater sit consecutus, adeo ut, si praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo fieret. Idque maxime consequens esse ei sententiae, quam Iulianus probaret: si extraneo quid debuisset, et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciscundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset; igitur et si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnis a coheredibus praestetur. Porro eum, quem adversus extraneum defendi oporteret, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem esse praestandum. §. 1. Quaesitum est: si pater filio crediderit, isque emancipatus solvat, an repetere possit? Respondit: si nihil ex peculio apud patrem remanserit, non repetiturum; nam manere naturalem obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset. §. 2. Contra si pater quod filio debuisset eidem emancipato solverit, non repetet; nam hic quoque manere naturalem obligationem, eodem argumento probatur, quod, si extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt, et si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei pater debuisset. §. 3. Legati satis accepi, et quum fideiussor mihi solvisset, apparuit indebitum fuisse legatum; posse eum repetere existimavit.

XXXIX. *Marcianus libro VIII. Institutionum.* Si quis quum a fideicommissario sibi cavere poterat, non caverit, quasi indebitum plus debito eum solutum repetere posse, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

XL. *Idem libro III. Regularum.* Qui exceptionem perpetuam habet, solutum per errorem repetere potest. Sed hoc non est perpetuum. Nam si quidem eius causa exceptio datur, cum quo agitur, solutum repetere potest, ut accidit in senatusconsulto de intercessionibus; ubi vero in odium eius, cui debetur, exceptio datur, perperam solutum non repetitur; veluti si filiusfamilias contra Macedonianum mutuam pecuniam acceperit, et paterfamilias factus solverit, non repetit. §. 1. Si pars domus, quae in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem fideicommissi cedentem, et eam heres sua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommisso constat, et si sine deductione domum tradiderit, posse incerti condici, quasi plus debito dederit. §. 2. Si pactus fuerit patronus cum liberto, ne operae ab eo petantur, quidquid postea solutum fuerit a liberto, repeti potest.

XLI. *Neratius libro VI. Membranarum.* Quod pupillus sine tutoris auctoritate stipulanti promiserit et solverit, eius repetitio est, quia nec natura debet.

XLII. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Poenae non solent repeti, cum depensae sunt.

XLIII. *Paulus libro III. ad Plautium.* Si quis iurasset se dare non oportere, ab omni contentione discedetur, atque ita solutam pecuniam repeti posse, dicendum est.

XLIV. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Repetitio nulla est ab eo, qui suum recepit, tametsi ab alio, quam vero debitore, solutum est.

XLV. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Si is, qui hereditatem vendidit et emtori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat, non retinuit, repetere poterit, quia plus debito solutum per condictionem recte recipitur.

XLVI. *Idem libro IV. ex Plautio.* Qui heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest; sed si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus eos recte vindicabit. Eadem causa rerum corporalium est.

XLVII. *Celsus libro VI. Digestorum.* Indebitam pecuniam per errorem promisisti; eam, qui pro te fideiusserat, solvit. Ego existimo, si nomine tuo solverit fideiussor, te fideiussori, stipulatorem tibi obligatum fore, nec exspectandum esse, ut ratum habeas, quoniam potes videri id ipsum mandasse, ut tuo nomine solveretur; sin autem fideiussor suo nomine solverit quod non debebat, ipsum a stipulatore repetere posse, quoniam indebitam iure gentium pecuniam solvit; quod minus autem consequi poterit

ab eo, qui solvit, a te mandati iudicio consecuturum, si modo per ignorantiam petentem exceptione non summoverit.

XLVIII. *Idem libro VI. Digestorum.* Qui promisit, si aliquid a se factum sit, vel quum aliquid factum sit, dare se decem, si prius, quam id factum fuerit, quod promisit dederit, non videbitur fecisse quod promisit, atque ideo repetere potest.

XLIX. *Modestinus libro III. Regularum.* His solis pecunia condicitur, quibus quoquo modo soluta est, non quibus proficit.

L. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Quod quis sciens indebitum dedit hac mente, ut postea repeteret, repetere non potest.

LI. *Idem libro VI. ad Quintum Mucium.* Ex quibus causis retentionem quidem habemus, petitionem autem non habemus, ea, si solverimus, repetere non possumus.

LII. *Idem libro XXVII. ad Quintum Mucium.* Damus aut ob causam, aut ob rem. Ob causam praeteritam, veluti cum ideo do, quod aliquid a te consecutus sum, vel quia aliquid a te factum est, ut, etiamsi falsa causa sit, repetitio eius pecuniae non sit. Ob rem vero datur, ut aliquid sequatur; quo non sequente, repetitio competit.

LIII. *Proculus libro VII. Epistolarum.* Dominus testamento servo suo libertatem dedit, si decem det; servo ignorante id testamentum non valere, data sunt mihi decem; quaeritur, quis repetere potest? Proculus respondit: si ipse servus peculiares nummos dedit, quum ei a domino id permissum non esset, manent nummi domini, eosque non per condictionem, sed in rem actione petere debet. Si autem alius rogatu servi suos nummos dedit, facti sunt mei, eosque dominus servi, cuius nomine dati sunt, per condictionem petere potest. Sed tam benignius, quam utilius est, recta via ipsum, qui nummos dedit, suum recipere.

LIV. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Ex his omnibus causis, quae iure non valuerunt, vel non habuerunt effectum, secuta per errorem solutione, condictioni locus erit.

LV. *Idem libro VI. Quaestionum.* Si urbana praedia locaverit praedo, quod mercedis nomine acceperit ab eo, qui solvit, non repetetur, sed domino erit obligatus. Idemque iuris erit in vecturis navium, quas ipse locaverit aut exercuerit; item in mercedibus servorum, quorum operae per ipsum fuerint locatae; nam si servus non locatus ab ipso mercedem, ut domino, praedoni retulit, non fiet accipientis pecunia. Quodsi vecturas navium, quas dominus locaverat, item pensiones insularum acceperit, ob indebitum ei tenebitur, qui non est liberatus solvendo. Quod ergo dici solet, praedoni fructus posse condici, tunc locum habet, quum domini fructus fuerunt.

LVI. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Sufficit ad causam indebiti, incertum esse, temporaria sit an perpetua exceptionis defensio. Nam si quis, ne conveniatur, donec Titius Consul fiat, paciscatur, quia potest Titio decedente perpetua fieri exceptio, quae ad tempus est, Titio consulatum ineunte summa ratione dicetur, quod interim solvitur repeti. Ut enim pactum, quod in tempus certum collatum est, non magis inducit condictionem, quam si ex ea die debitor solvisset, ita prorsus defensio iuris, quae causam incertam habet, conditionis instar obtinet.

LVII. *Idem libro III. Responsorum.* Cum indebitum impuberis nomine tutor numeravit, impuberis condictio est. §. 1. Creditor, ut procuratori suo debitum redderetur, mandavit; maiore pecunia soluta procurator indebiti causa convenietur. Quodsi nominatim, ut maior pecunia solveretur, delegavit, indebiti cum eo, qui delegavit, erit actio; quae non videtur perempta, si frustra cum procuratore lis fuerit instituta.

LVIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Servo manumisso fideicommissum ita reliquit, si ad libertatem ex testamento pervenerit; is post acceptam sine iudice pecuniam ingenuus pronuntiatus est; indebiti fideicommissi repetitio erit.

LIX. *Idem libro II. Definitionum.* Si fideiussor iure liberatus solverit errore pecuniam, repetenti non oberit; si vero reus promittendi per errorem et ipse postea pecuniam solverit, non repetet, quum prior solutio, quae fuit irrita, naturale vinculum non dissolvit, nec civile, si reus promittendi tenebatur.

LX. *Paulus libro III. Quaestionum.* Iulianus, verum debitorem post litem contestatam, manente adhuc iudicio, negabat solventem repetere posse, quia nec absolutus, nec condemnatus repetere posset; licet enim absolutus sit, natura tamen debitorem manere, similemque esse ei dicit, qui ita promisit: *sive navis ex Asia venerit, sive non venerit*, quia ex una causa alterius solutionis origo proficiscitur. §. 1. Ubi autem quis, quod pure debet, sub conditione novandi animo promisit, plerique putant, pendente novatione solutum repetere posse, quia ex qua obligatione solvat, adhuc incertum sit, idemque esse, ac si diversas personas ponas eandem pecuniam pure et sub conditione novandi animo promisisse. Sed hoc dissimile est; in stipulatione enim pura et conditionali eundem debiturum, certum est.

LXI. *Scaevola libro V. Responsorum.* Tutores pupilli quibusdam creditoribus patris ex patrimonio paterno solverunt, sed postea, non sufficientibus bonis, pupillum abstinuerunt; quaeritur: an, quod amplius creditoribus per tutores pupilli solutum est, vel totum, quod acceperunt, restituere debeant? Respondi: si nihil dolo factum esset, tutori quidem vel pupillo non deberi, creditoribus autem aliis in id, quod amplius sui debiti solutum est, teneri.

LXII. *Maecianus libro IV. Fideicommissorum.* Fideicommissum in stipulatione deductum tametsi non debitum fuisset, quia tamen a sciente fidei explendae causa promissum esset, debetur.

LXIII. *Caius libro singulari de Casibus.* Neratius casum refert, ut quis id, quod solverit, repetere non possit, quasi debitum dederit, nec tamen liberetur, velut si is, qui, quum certum hominem deberet, statuliberum dederit; nam ideo eum non liberari, quod non in plenum stipulatoris hominem fecerit, nec tamen repetere eum posse, quod debitum dederit.

LXIV. *Tryphoninus libro VII. Disputationum.* Si quod dominus servo debuit, manumisso solvit, quamvis existimans ei aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit, quia naturale agnovit debitum. Ut enim libertas naturali iure continetur, et dominatio ex gentium iure introducta est, ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligenda est.

LXV. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* In summa, ut generaliter de repetitione tractemus, sciendum est, dari aut ob transactionem, aut ob causam, aut propter conditionem, aut ob rem, aut indebitum; in quibus omnibus quaeritur de repetitione. §. 1. Et quidem quod transactionis nomine datur, licet res nulla media fuerit, non repetitur. Nam si lis fuit, hoc ipsum, quod a lite disceditur, causa videtur esse. Sin autem evidens calumnia detegitur, et transactio imperfecta est, et repetitio dabitur. §. 2. Id quoque, quod ob causam datur, puta quod negotia mea adiuta ab eo putavi, licet non sit factum, quia donare volui, quamvis falso mihi persuaserim, repeti non potest. §. 3. Sed agere per condictionem propter conditionem legati vel hereditatis, sive non sit mihi legatum, sive ademtum legatum, possum, ut repetam quod dedi, quoniam non contrahendi animo dederim, quia causa, propter quam dedi, non est secuta. Idem, et si hereditatem adire nolui vel non potui. Non idem potest dici, si servus meus sub conditione heres institutus sit, et ego dedero, deinde manumissus adierit; nam hoc casu secuta res est. §. 4. Quod ob rem datur, ex bono et aequo habet repetitionem, veluti si dem tibi, ut aliquid facias, nec feceris. §. 5. Ei, qui indebitum repetit, et fructus, et partus restitui debent, deducta impensa. §. 6. In frumento indebito soluto et bonitas est repetenda, et si consumsit frumentum, pretium repetet. §. 7. Sic et habitatione data pecuniam condicam, non quidem quanti locare potui, sed quanti tu conducturus fuisses. §. 8. Si servum indebitum tibi dedi, eumque manumisisti, si sciens hoc fecisti, teneberis ad pretium eius; si nesciens, non teneberis, nisi propter operas eius liberti, et ut hereditatem eius restituas. §. 9. Indebitum est non tantum, quod omnino non debetur, sed et quod alii debetur, si alii solvatur, aut si id, quod alius debebat, alius, quasi ipse debeat, solvat.

LXVI. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Haec condictio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit.

LXVII. *Scaevola libro V. Digestorum.* Stichus testamento eius, quem dominum suum arbitrabatur, libertate accepta, si decem annis ex die mortis annos decem he-

redibus praestitisset, per octo annos praefinitam quantitatem, ut iussus erat, dedit; postmodum se ingenuum comperit, nec reliquorum annorum dedit, et pronuntiatus est ingenuus. Quaesitum est: an pecuniam, quam heredibus dedit, ut indebitam datam repetere, et qua actione possit? Respondit: si eam pecuniam dedit, quae neque ex operis suis, neque ex re eius, cui bona fide serviebat, quaesita sit, posse repeti. §. 1. Tutor creditori pupilli sui plus, quam debebatur, exsolvit, et tutelae iudicio pupillo non imputavit; quaero: an repetitionem adversus creditorem haberet? Respondit: habere. §. 2. Titius, quum multos creditores haberet, in quibus et Seium, bona sua privatim facta venditione Maevio concessit, ut satis creditoribus faceret; sed Maevius solvit pecuniam Seio tanquam debitam, quae iam a Titio fuerat soluta. Quaesitum est: quum postea reperiantur apochae apud Titium debitorem partim solutae pecuniae, cui magis repetitio pecuniae indebite solutae competit, Titio debitori, an Maevio, qui in rem suam procurator factus est? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, ei, qui postea solvisset. §. 3. Item quaesitum est: an pactum, quod in pariationibus adscribi solet in hunc modum: *ex hoc contractu nullam inter se controversiam amplius esse*, impediat repetitionem? Respondit: nihil proponi, cur impediret. §. 4. Lucius Titius Caio Seio minori annis viginti quinque pecuniam certam credidit, et ab eo aliquantum usurarum nomine accepit; Caii Seii minoris heres adversus Publium Maevium a Praeside provinciae in integrum restitutus est, ne debitum hereditarium solveret, et nec quidquam de usuris eiusdem sortis, quas Seius minor annis viginti quinque exsolverat, repetendis tractatum apud Praesidem, aut ab eo est pronuntiatum. Quaero: an usuras, quas Caius Seius minor annis viginti quinque quoad viveret creditori exsolverat, heres eius repetere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, condici id, quod usurarum nomine defunctus solvisset, non posse. Item quaero; si existimes repeti non posse, an ex alio debito heres retinere eas possit? Respondit: ne hoc quidem.

TIT. VII.

DE CONDICTIONE SINE CAUSA.

I. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Est et haec species condictionis, si quis sine causa promiserit, vel si solverit quis indebitum. Qui autem promisit sine causa, condicere quantitatem non potest, quam non dedit, sed ipsam obligationem. §. 1. Sed et si ob causam promisit, causa tamen secuta non est, dicendum est, condictionem locum habere. §. 2. Sive ab initio sine causa promissum est, sive fuit causa promittendi, quae finita est, vel secuta non est, dicendum est, condictioni locum fore. §. 3. Constat, id demum posse condici alicui, quod vel non ex iusta causa ad eum pervenit, vel redit ad non iustam causam.

II. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Si fullo vestimenta lavanda conduxerit, deinde amissis eis domino pretium ex locato conventus praestiterit, posteaque dominus invenerit vestimenta, qua actione debeat consequi pretium, quod dedit? Et ait Cassius: eum non solum ex conducto agere, verum et condicere domino posse. Ego puto, ex conducto omnimodo eum habere actionem. An autem et condicere possit? quaesitum est, quia non indebitum dedit; nisi forte, quasi sine causa datum sit, putamus condici posse; etenim vestimentis inventis, quasi sine causa datum videtur.

III. *Iulianus libro VIII. Digestorum.* Qui sine causa obligantur, incerti condictione consequi possunt, ut liberentur; nec refert, omnem quis obligationem sine causa suscipiat, an maiorem, quam suscipere eum oportuerit, nisi quod alias condictione id agitur, ut omni obligatione liberetur, alias, ut exoneretur, veluti qui decem promisit; nam siquidem nullam causam promittendi habuit, incerti condictione consequitur, ut tota stipulatio accepto fiat; at si, quum quinque promittere deberet, decem promisit, incerti condictione consequetur, ut in quinque liberetur.

IV. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Nihil refert, utrumne ab initio sine causa quid datum sit, an causa, propter quam datum sit, secuta non sit.

V. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Avunculo nuptura pecuniam in dotem dedit, neque nupsit; an eandem repetere possit? quaesitum est. Dixi: quum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare condictionem, et in delicto pari potiorem esse possessorem; quam rationem fortassis aliquem secutum, respondere, non habituram mulierem condictionem; sed recte defendi, non tam turpem causam in proposito, quam nullam fuisse, quum pecunia, quae daretur, in dotem converti nequiret; non enim stupri, sed matrimonii gratia datam esse. §. 1. Noverca privigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit, neque nupsit. Cessare condictio prima facie videtur, quoniam iure gentium incestum committitur; atquin vel magis in ea specie nulla causa dotis dandae fuit; condictio igitur competit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TERTIUS DECIMUS.

TIT. I.

DE CONDICTIONE FURTIVA.

I. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* In furtiva re soli domino condictio competit.

II. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Condictione ex causa furtiva et furiosi, et infantes obligantur, cum heredes necessarii exstiterunt, quamvis cum eis agi non possit.

III. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si condicatur servus ex causa furtiva, id venire in condictionem certum est, quod intersit agentis, veluti si heres sit institutus, et periculum subeat dominus hereditatis perdendae. Quod et Iulianus scribit. Item si mortuum hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis.

IV. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si servus vel filiusfamilias furtum commiserit, condicendum est domino id, quod ad eum pervenit; in residuum noxae servum dominus dedere potest.

V. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Ex furtiva causa filiofamilias condici potest; nunquam enim ea condictione alius, quam qui fecit, tenetur, aut heres eius.

VI. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Proinde et si ope et consilio alicuius furtum factum sit, condictione non tenebitur, etsi furti tenetur.

VII. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Si pro fure damnum decisum sit, condictionem non impediri, verissimum est; decisione enim furti quidem actio, non autem condictio tollitur. §. 1. Furti actio poenam petit legitimam, condictio rem ipsam; ea res facit, ut neque furti actio per condictionem, neque condictio per furti actionem consumatur. Is itaque, cui furtum factum est, habet actionem furti, et condictionem, et vindicationem; habet et ad exhibendum actionem. §. 2. Condictio rei furtivae, quia rei habet persecutionem, heredem quoque furis obligat, nec tantum si vivat servus furtivus sed etiam si decesserit; sed et si apud furis heredem diem suum obiit servus furtivus, vel non apud ipsum, post mortem tamen furis, dicendum est, condictionem adversus heredem durare. Quae in herede diximus, eadem erunt et in ceteris successoribus.

VIII. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* In re furtiva condictio ipsorum corporum competit; sed utrum tam diu, quam diu extent, an vero et si desierint esse in rebus humanis? Et si quidem obtulit fur, sine dubio nulla erit condictio; si non obtulit, durat condictio aestimationis eius; corpus enim ipsum praestari non potest. §. 1. Si ex causa

furtiva res condicitur, cuius temporis aestimatio fiat? quaeritur. Placet tamen id tempus spectandum, quo res unquam plurimi fuit, maxime quum deteriorem rem factam fur dando non liberetur; semper enim moram fur facere videtur. §. 2. Novissime dicendum est, etiam fructus in hac actione venire.

IX. *Idem libro XXX. ad Edictum.* In condictione ex causa furtiva non pro parte, quae pervenit, sed in solidum tenemur, dum soli heredes sumus; pro parte autem heres pro ea parte, pro qua heres est, tenetur.

X. *Idem libro XXXVIII. ad Edictum.* Sive manifestus fur, sive nec manifestus sit, poterit ei condici. Ita demum autem manifestus fur condictione tenebitur, si deprehensa non fuerit a domino possessio eius. Ceterum nemo furum condictione tenetur, posteaquam dominus possessionem apprehenderit, et ideo Iulianus, ut procedat in fure manifesto tractare, de condictione ita proponit: furem deprehensum aut occidisse, aut fregisse, aut effudisse id, quod interceperat. §. 1. Ei quoque, qui vi bonorum raptorum tenetur, condici posse, Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum significat. §. 2. Tam diu autem condictioni locus erit, donec domini facto dominium eius rei ab eo recedat, et ideo si eam rem alienaverit, condicere non poterit. §. 3. Unde Celsus libro duodecimo Digestorum scribit: si rem furtivam dominus pure legaverit furi, heredem ei condicere non posse. Sed et si non ipsi furi, sed alii, item dicendum est, cessare condictionem, quia dominium facto testatoris, id est domini, discessit.

XI. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Sed nec legatarius condicere potest; ei enim competit condictio, cui res surrepta est, vel heredi eius; sed vindicare rem legatam ab eo potest.

XII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Et ideo eleganter Marcellus definit libro septimo; ait enim: *si res mihi surrepta tua remaneat, condices. Sed et si dominium non tuo facto amiseris, aeque condices.* §. 1. In communi igitur re eleganter ait interesse, utrum tu provocasti communi dividundo iudicio, an provocatus es, ut, si tu provocasti communi dividundo iudicio, amiseris condictionem, si provocatus es, retineas. §. 2. Neratius libris Membranarum Aristonem existimasse refert, eum, cui pignori res data est, incerti condictione acturum, si ea surrepta sit.

XIII. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Ex argento surrepto pocula facta condici posse, Fulcinius ait. Ergo in condictione poculorum etiam caelaturae aestimatio fiet, quae impensa furis facta est, quemadmodum si infans surreptus adoleverit, aestimatio fit adolescentis, quamvis cura et sumtibus furis creverit.

XIV. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Si servus furtivus sub conditione legatus fuerit, pendente ea heres condictionem habebit, et si lite contestata conditio exstiterit, absolutio sequi debebit perinde, ac si idem servus sub conditione liber esse iussus fuisset, et lite contestata conditio exstitisset; nam nec petitoris iam interest hominem recipere. Et hoc si res sine dolo malo furis eius esse desiit. Quodsi pendente conditione iudicetur, iudex aestimare debebit, quanti emtorem invenerit. §. 1. Cavere autem ex hac actione petitor ei, cum quo agitur, non debebit. §. 2. Bove surrepto et occiso, condictio et bovis, et corii, et carnis domino competit, scilicet si et corium et caro contrectata fuerint; cornua quoque condicentur. Sed si dominus condictione bovis pretium consecutus fuerit, et postea aliquid eorum, de quibus supra dictum est, condicet, omnimodo exceptione summovebitur. Contra si corium condixerit, et pretium eius consecutus bovem condicet, offerente fure pretium bovis, detracto pretio corii, doli mali exceptione summovebitur. §. 3. Idem iuris est uvis surreptis; nam et mustum et vinacia iure condici possunt.

XV. *Celsus libro XII. Digestorum.* Quod ab alio servus surripuit, eius nomine liber factus furti tenetur; condici autem ei non potest, nisi liber contrectaverit.

XVI. *Pomponius libro XXXVIII. ad Quintum Mucium.* Qui furtum committit vel re commodata vel deposita utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur. Quae differt ab actione commodati in hoc, quod, etiamsi sine dolo malo et culpa eius interierit res, condictione tamen tenetur, quum in commodati actione non facile ultra culpam, et in depositi non ultra dolum malum teneatur is, cum quo agetur.

XVII. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Parvi refert ad tollendam condictionem, offeratur servus furtivus, an in aliud nomen aliumque statum obligationis transferatur. Nec me movet, praesens homo fuerit necne, quum mora, quae veniebat ex furto, veluti quadam delegatione finiatur.

XVIII. *Scaevola libro IV. Quaestionum.* Quoniam furtum fit, cum quis indebitos nummos sciens acceperit, videndum, si procurator suos nummos solvat, an ipsi furtum fiat? Et Pomponius Epistolarum libro octavo ipsum condicere ait ex causa furtiva; sed et me condicere, si ratum habeam, quod indebitum datum sit; sed altera condictione alteram tolli.

XIX. *Paulus libro III. ad Neratium.* Iulianus ex persona filiae, quae res amovit, dandam in patrem condictionem in peculium, respondit.

XX. *Tryphoninus libro XV. Disputationum.* Licet fur paratus fuerit excipere condictionem, et per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem peremta est, tamen durare condictionem veteres voluerunt, quia videtur, qui primo invito domino rem contrectaverit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere.

TIT. II.
DE CONDICTIONE EX LEGE.

I. *Paulus libro II. ad Plautium.* Si obligatio lege nova introducta sit, nec cautum eadem lege, quo genere actionis experiamur, ex lege agendum est.

TIT. III.
DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

I. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur: si certum petetur. Qui autem alias res, per triticiariam condictionem petet. Et generaliter dicendum est, eas res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constent, sive mobiles sint sive soli. Quare fundum quoque per hanc actionem petimus, etsi vectigalis sit; sive etiam ius stipulatus quis sit, veluti usumfructum vel servitutem utrorumque praediorum. §. 1. Rem autem suam per hanc actionem nemo petet, nisi ex causis, ex quibus potest, veluti ex causa furtiva, vel in re mobili vi abrepta.

II. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Sed et ei, qui vi aliquem de fundo deiecit, posse fundum condici, Sabinus scribit. Et ita et Celsus, sed ita, si dominus sit, qui deiectus condicat; ceterum si non sit, possessionem eum condicere, Celsus ait.

III. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* In hac actione si quaeratur, res, quae petita est, cuius temporis aestimationem recipiat? verius est, quod Servius ait, condemnationis tempus spectandum. Si vero desierit esse in rebus humanis, mortis tempus, sed *ἐν πλάτει* secundum Celsum, erit spectandum. Non enim debet novissimum vitae tempus aestimari, ne ad exiguum pretium aestimatio redigatur, in servo forte mortifere vulnerato. In utroque autem, si post moram deterior res facta sit, Marcellus scribit libro vicesimo, habendam aestimationem, quanto deterior res facta sit; et ideo si quis post moram servum eluscatum dederit, nec liberari eum. Quare ad tempus morae in his erit reducenda aestimatio.

IV. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si merx aliqua, quae certo die dari debebat, petita sit, veluti vinum, oleum, frumentum, tanti litem aestimandam, Cassius ait, quanti fuisset eo die, quo dari debuit; si de die nihil convenit, quanti tunc, quum iudicium acciperetur. Idemque iuris in loco esse, ut primum aestimatio sumatur eius loci, quo dari debuit; si de loco nihil convenit, is locus spectetur, quo peteretur. Quod et de ceteris rebus iuris est.

TIT. IV.
DE EO, QUOD CERTO LOCO DARI OPORTET.

I. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Alio loco, quam in quem sibi dari quisque stipulatus esset, non videbatur agendi facultas competere, sed quia iniquum erat, si promissor ad eum locum, in quem daturum se promisisset,

nunquam accederet, (quod vel data opera faceret, vel quia aliis locis necessario distringeretur) non posse stipulatorem ad suum pervenire, ideo visum est, utilem actionem in eam rem comparare.

II. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Arbitraria actio utriusque utilitatem continet, tam actoris, quam rei. Quodsi rei interest, minoris fit pecuniae condemnatio, quam intentatum est; at si actoris, maioris pecuniae fiat. §. 1. Haec autem actio ex illa stipulatione venit, ubi stipulatus sum a te: *Ephesi decem dari.* §. 2. Si quis Ephesi decem aut Capuae hominem dari stipulatus experiatur, non debet detracto altero loco experiri, ne auferat loci utilitatem reo. §. 3. Scaevola libro quinto decimo Quaestionum ait: non utique ea, quae tacite insunt stipulationibus, semper in rei esse potestate, sed quid debeat? esse in eius arbitrio, an debeat? non esse. Et ideo eum, qui Stichum aut Pamphilum promittit, eligere posse, quod solvat, quam diu ambo vivunt; ceterum ubi alter decessit, exstingui eius electionem, ne sit in arbitrio eius, an debeat, dum non vult vivum praestare, quem solum debet. Quare et in proposito eum, qui promisit Ephesi aut Capuae, si fuerit in ipsius arbitrio, ubi ab eo petatur, conveniri non potuisse; semper enim alium locum electurum; sic evenire, ut sit in ipsius arbitrio, an debeat. Quare putat, posse ab eo peti altero loco et sine loci adiectione; damus igitur actori electionem petitionis. Et generaliter definit Scaevola: petitorem electionem habere ubi petat, reum ubi solvat, scilicet ante petitionem. *Proinde mixta,* inquit, *rerum alternatio locorum alternationi ex necessitate facit actoris electionem et in re propter locum; alioquin tollis ei actionem, dum vis reservare reo optionem.* §. 4. Si quis ita stipuletur: *Ephesi et Capuae*, hoc agit, ut Ephesi partem, et Capuae partem petat. §. 5. Si quis insulam fieri stipuletur, et locum non adiiciat, non valet stipulatio. §. 6. Qui ita stipuletur: *Ephesi decem dari,* si ante diem, quam Ephesum pervenire possit, agat, perperam ante diem agit, quia et Iulianus putat diem tacite huic stipulationi inesse. Quare verum puto, quod Iulianus ait: eum, qui Romae stipulatur: *hodie Carthagine dari*, inutiliter stipulari. §. 7. Idem Iulianus tractat: an is, qui Ephesi sibi aut Titio dari stipulatus est, si alibi Titio solvatur, nihilominus possit intendere, sibi dari oportere? Et Iulianus scribit: liberationem non contigisse, atque ideo posse peti quod interest. Marcellus autem et alias tractat, et apud Iulianum notat: posse dici, et si mihi alibi solvatur, liberationem contigisse, quamvis invitus accipere non cogar; *plane si non contingat liberatio, dicendum,* ait, *superesse petitionem integrae summae, quemadmodum si quis insulam alibi fecisset, quam ubi promiserat, in nihilum liberaretur.* Sed mihi videtur summae solutio distare a fabrica insulae, et ideo quod interest solum petendum. §. 8. Nunc de officio iudicis huius actionis loquendum est, utrum quantitati contractus debeat servire, an vel excedere, vel minuere quantitatem debeat? ut, si interfuisset rei Ephesi potius solvere, quam eo loco, quo conveniebatur, ratio eius haberetur. Iulianus, Labeonis opinionem secutus, etiam actoris habuit rationem, cuius interdum potuit interesse, Ephesi recipere. Itaque utilitas quoque actoris veniet. Quid enim, si traiecticiam pecuniam dederit, Ephesi recepturus, ubi sub poena debebat pecuniam vel sub pignoribus, et distracta pignora sunt, vel poena commissa mora tua? vel fisco aliquid debebatur, et res stipulatoris vilissimo distracta est? In hanc arbitrariam quod interfuit veniet, et quidem ultra legitimum modum usurarum. Quid, si merces solebat comparare? an et lucri ratio habeatur, non solius damni? Puto et lucri habendam rationem.

III. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Ideo in arbitrium iudicis refertur haec actio, quia scimus, quam varia sint pretia rerum per singulas civitates regionesque, maxime vini, olei, frumenti. Pecuniarum quoque licet videatur una et eadem potestas ubique esse, tamen aliis locis facilius et levibus usuris inveniuntur, aliis difficilius et gravibus usuris.

IV. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Quodsi Ephesi petetur, ipsa sola summa petitur, nec amplius quid, nisi si quid esset stipulatus, vel si temporis utilitas intervenit. §. 1. Interdum iudex, qui ex hac actione cognoscit, quum sit arbitraria, absolvere reum debet, cautione ab eo exacta de pecunia ibi solvenda, ubi promissa est. Quid enim, si ibi vel oblata pecunia actori dicatur, vel deposita, vel ex facili solvenda? Nonne debebit interdum absolvere? In summa aequitatem quoque ante oculos habere debet iudex, qui huic actioni addictus est.

V. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* Si heres a testatore iussus sit certo loco quid dare, arbitraria actio competit;

VI. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Aut mutua pecunia sic data fuerit, ut certo loco reddatur.

VII. *Paulus libro XXVIII. ad Edictum.* In bonae fidei iudiciis, etiamsi in contrahendo convenit, ut certo loco quid praestetur, ex emto, vel vendito, vel depositi actio competit, non arbitraria actio. §. 1. Si tamen certo loco traditurum se quis stipulatus sit, hac actione utendum erit.

VIII. *Africanus libro III. Quaestionum.* Centum Capuae dari stipulatus fideiussorem accepisti; ea pecunia ab eo similiter, ut ab ipso promissore, peti debebit, id est ut, si alibi, quam Capuae petantur, arbitraria agi debeat, isque tanti aestimetur, quanti eius vel actoris interfuerit, eam summam Capuae potius, quam alibi solvi. Nec oportebit, quod forte per reum steterit, quo minus tota centum Capuae solverentur, obligationem fideiussoris augeri. Neque enim haec causa recte comparabitur obligationi usurarum; ibi enim duae stipulationes sunt, hic autem una pecuniae creditae est, circa cuius exsecutionem aestimationis ratio arbitrio iudicis committitur. Eiusque differentiae manifestissimum argumentum esse puto, quod, si post moram factam pars pecuniae soluta sit, et reliquum petatur, officium iudicis tale esse debeat, ut aestimet, quanti actoris intersit, eam duntaxat summam, quae petetur, Capuae solutam esse.

IX. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Is, qui certo loco dare promittit, nullo alio loco, quam in quo promisit, solvere invito stipulatore potest.

X. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Si post moram factam, quo minus Capuae solveretur, quum arbitraria vellet agere, fideiussor acceptus sit eius actionis nomine, videamus, ne ea pecunia, quae ex sententia iudicis accedere potest, non debeatur, nec sit in obligatione, adeo ut nunc quoque sorte soluta, velut si Capuae petatur, arbitrium iudicis cesset? nisi si quis dicat, si iudex centum et viginti condemnare debuerit, centum solutis ex universitate, tam ex sorte, quam ex poena solutum videri, ut supersit petitio eius, quod excedit sortem, et accedat poena pro eadem quantitate. Quod non puto admittendum, tanto magis, quod creditor accipiendo pecuniam etiam remisisse poenam videtur.

TIT. V.
DE PECUNIA CONSTITUTA.

I. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Hoc edicto Praetor favet naturali aequitati, qui constituta ex consensu facta custodit, quoniam grave est fidem fallere. §. 1. Ait Praetor: QUI PECUNIAM DEBITAM CONSTITUIT. *Qui* sic accipiendum est, *quaeve;* nam et mulieres de constituta tenentur, si non intercesserint. §. 2. De pupillo etsi nihil sit expressum edicto, attamen sine tutoris auctoritate constituendo non obligatur. §. 3. Sed si filiusfamilias constituerit, an teneatur? quaeritur. Sed puto verum, et ipsum constituentem teneri, et patrem de peculio. §. 4. Eum, qui inutiliter stipulatus est, quum stipulari voluerit non constitui sibi, dicendum est, de constituta experiri non posse, quoniam non animo constituentis, sed promittentis factum sit. §. 5. An possit aliud constitui, quam quod debetur? quaesitum est. Sed quum iam placet, rem pro re solvi posse, nihil prohibet, et aliud pro debito constitui; denique si quis centum debens frumentum eiusdem pretii constituat, puto valere constitutum. §. 6. Debitum autem ex quacunque causa potest constitui, id est ex quocunque contractu, sive certi, sive incerti, et si ex causa emtionis quis pretium debeat, vel ex causa dotis, vel ex causa tutelae, vel ex quocunque alio contractu. §. 7. Debitum autem vel natura sufficit. §. 8. Sed et is, qui honoraria actione, non iure civili obligatus est, constituendo tenetur; videtur enim debitum, et quod iure honorario debetur. Et ideo et pater et dominus de peculio obstricti, si constituerint, tenebuntur usque ad eam quantitatem, quae tunc fuit in peculio,

quum constituebatur; ceterum si plus suo nomine constituerint, non tenebuntur in id, quod plus est.

II. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Quodsi filii nomine constituerit se decem soluturum, quamvis in peculio quinque fuerint, de constituta in decem tenebitur.

III. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Quodsi maritus plus constituit ex dote, quam facere poterat, quia debitum constituit, in solidum quidem tenetur, sed mulieri in quantum facere potest condemnatur. §. 1. Si quis autem constituerit, quod iure civili debebat, iure praetorio non debebat, id est per exceptionem, an constituendo teneatur? quaeritur. Et est verum, ut et Pomponius scribit, eum non teneri, quia debita iuribus non est pecunia, quae constituta est. §. 2. Si is, qui et iure civili et praetorio debebat, in diem sit obligatus, an constituendo teneatur? Et Labeo ait: tenere constitutum; quam sententiam et Pedius probat. Et adiicit Labeo: vel propter has potissimum pecunias, quae nondum peti possunt, constituta inducta. Quam sententiam non invitus probarem; habet enim utilitatem, ut ex die obligatus constituendo, se eadem die soluturum, teneatur.

IV. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Sed et si citeriore die constituat se soluturum, similiter tenetur.

V. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Eum, qui Ephesi promisit se soluturum, si constituat alio loco se soluturum, teneri constat. §. 1. Iulianus legatum Romae constituentem, quod in provincia acceperat, putat conveniri debere; quod et verum est. Sed et si non quum Romae esset, sed in provincia adhuc, constituit se Romae soluturum, denegatur in eum actio de constituta. §. 2. Quod exigimus, ut sit debitum, quod constituitur, in rem exactum est, non utique ut is, cui constituitur, creditor sit; nam et quod ego debeo, tu constituendo teneberis, et quod tibi debetur, si mihi constituatur, debetur. §. 3. Iulianus quoque libro undecimo scribit: *Titius epistolam ad me talem emisit: Scripsi secundum mandatum Seii, si quid tibi debitum approbatum erit, me tibi cauturum et soluturum sine controversia; tenetur Titius de constituta pecunia.* §. 4. Sed si quis constituerit alium pro se soluturum, non se pro alio, non tenetur, et ita Pomponius libro octavo scribit. §. 5. Item si mihi constituas te soluturum, teneberis. Quodsi mihi constitueris Sempronio te soluturum, non teneberis. §. 6. Iulianus libro undecimo Digestorum scribit: procuratori constitui posse; quod Pomponius ita interpretatur, ut ipsi procuratori constituas te soluturum, non domino. §. 7. Item tutori pupilli constitui potest, et actori municipum, et curatori furiosi. §. 8. Sed et ipsi constituentes tenebuntur. §. 9. Si actori municipum, vel tutori pupilli, vel curatori furiosi vel adolescentis ita constituatur: *municipibus solvi*, vel *pupillo*, vel *furioso*, vel *adolescenti*, utilitatis gratia puto dandam municipibus, vel pupillo, vel furioso, vel adolescenti utilem actionem. §. 10. Servo quoque constitui posse constat, et si servo constituatur domino solvi, vel ipsi servo, qualem qualem servum domino acquirere obligationem.

VI. *Paulus libro II. Sententiarum.* Idem est, et si ei, qui bona fide mihi servit, constitutum fuerit.

VII. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Sed et si filiofamilias constituatur, valet constitutum. §. 1. Si mihi aut Titio stipuler, Titio constitui suo nomine non posse, Iulianus ait, quia non habet petitionem, tametsi solvi ei possit.

VIII. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Si vero mihi aut Titio constitueris te soluturum, mihi competit actio. Quodsi postea, quam soli mihi te soluturum constituisti, solveris Titio, nihilominus mihi teneberis,

IX. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Titius tamen indebiti condictione tenebitur, ut, quod ei perperam solutum est, ei, qui solvit, reddatur.

X. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Idem est, et si ex duobus reis stipulandi post alteri constitutum, alteri postea solutum est, quia loco eius, cui iam solutum est, haberi debet is, cui constituitur.

XI. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Hactenus igitur constitutum valebit, si, quod constituitur, debitum sit, etiamsi nullus appareat, qui interim debeat, utputa si ante aditam hereditatem debitoris, vel capto eo ab hostibus, constituat quis se soluturum; nam et Pomponius scribit, valere constitutum, quoniam debita pecunia constituta est. §. 1. Si quis centum aureos debens ducentos constituat, in centum tantummodo tenetur, quia ea pecunia debita est; ergo et is, qui sortem, et usuras, quae non debebantur, constituit, tenebitur in sortem duntaxat.

XII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Sed et si decem debeantur, et decem et Stichum constituat, potest dici, decem tantummodo nomine teneri.

XIII. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Sed si quis viginti debens decem constituit se soluturum, tenebitur.

XIV. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Qui autem constituit se soluturum, tenetur, sive adiecerit certam quantitatem, sive non. §. 1. Si quis constituerit se pignus daturum, quum utilitas pignorum irrepserit, debet etiam hoc constitutum admitti. §. 2. Sed et si quis certam personam fideiussuram pro se constituerit, nihilominus tenetur, ut Pomponius scribit. Quid tamen, si ea persona nolit fideiubere? Puto teneri eum, qui constituit, nisi aliud actum est. Quid, si ante decesserit? Si mora interveniente, aequum est teneri eum, qui constituit vel in id, quod interest, vel ut aliam personam non minus idoneam fideiubentem praestet; si nulla mora interveniente, magis puto non teneri. §. 3. Constituere autem et praesentes et absentes possumus, sicut pacisci et per nuntium, et per nosmetipsos, et quibuscunque verbis.

XV. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Et licet libera persona sit, per quam tibi constituitur, non erit impedimentum, quod per liberam personam acquirimus, quia ministerium tantummodo hoc casu praestare videtur.

XVI. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Si duo quasi duo rei constituerimus, vel cum altero agi poterit in solidum. §. 1. Sed et certo loco et tempore constituere quis potest; nec solum eo loco petere, ubi ei constitutum est, sed exemplo arbitrariae actionis ubique potest. §. 2. Ait Praetor: SI APPAREAT, EUM, QUI CONSTITUIT, NEQUE SOLVISSE, NEQUE FECISSE, NEQUE PER ACTOREM STETISSE, QUO MINUS FIERET, QUOD CONSTITUTUM EST. §. 3. Ergo si non stetit per actorem, tenet actio, etiamsi per rerum naturam stetit; sed magis dicendum est, subveniri reo debere. §. 4. Haec autem verba Praetoris: *neque fecisse* [reum, quod constituit], utrum ad tempus constituti pertineant, an vero usque ad litis contestationem trahamus? dubitari potest. Et puto ad tempus constituti.

XVII. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Sed et si alia die offerat, nec actor accipere voluit, nec ulla causa iusta fuit non accipiendi, aequum est, succurri reo aut exceptione, aut iusta interpretatione, ut factum actoris usque ad tempus iudicii ipsi noceat, ut illa verba: *neque fecisse*, hoc significent, ut neque in diem, in quem constituit, fecerit, neque postea.

XVIII. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Item illa verba Praetoris: *neque per actorem stetisse*, eandem recipiunt dubitationem. Et Pomponius dubitat, si forte ad diem constituti per actorem non steterit, ante stetit, vel postea? Et puto et haec ad diem constituti referenda; proinde si valetudine impeditus, aut vi, aut tempestate petitor non venit, ipsi nocere, Pomponius scribit. §. 1. Quod adiicitur: EAMQUE PECUNIAM, QUUM CONSTITUEBATUR, DEBITAM FUISSE, interpretationem pleniorem exigit. Nam primum illud efficit, ut, si quid tunc debitum fuit, quum constitueretur, nunc non sit, nihilominus teneat constitutum, quia retrorsum se actio refert. Proinde et temporali actione obligatum constituendo, Celsus et Iulianus scribunt, teneri debere, licet post constitutum dies temporalis actionis exierit. Quare et si post tempus obligationis se soluturum constituerit, adhuc idem Iulianus putat, quoniam eo tempore constituit, quo erat obligatus, licet in id tempus, quo non tenebatur. §. 2. E re autem est hic subiungere, utrum poenam contineat haec actio, an rei persecutionem? Et magis est, ut etiam Marcellus putat, ut rei sit persecutio. §. 3. Vetus fuit dubitatio, an, qui hac actione egit, sortis obligationem consumat? Et tutius est dicere, solutione potius ex hac actione facta liberationem contingere, non litis contestatione, quoniam solutio ad utramque obligationem proficit.

XIX. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Id, quod sub conditione debetur, sive pure, sive certo die constituatur, eadem conditione suspenditur, ut existente conditione teneatur, deficiente utraque actio depereat. §. 1. Sed is, qui pure debet, si sub conditione constituat, inquit

Pomponius, in hunc utilem actionem esse. §. 2. Si pater vel dominus constituerit se soluturum, quod fuit in peculio, non minuetur peculium eo, quod ex ea causa obstrictus esse coeperit, et licet interierit peculium, non tamen liberatur.

XX. *Idem libro IV. ad Plautium.* Nec enim quod crescit peculium aut decrescit, pertinet ad constitutoriam actionem.

XXI. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Promissor Stichi, post moram ab eo factam mortuo Sticho, si constituerit se pretium eius soluturum, tenetur. §. 1. Si sine die constituas, potest quidem dici, te non teneri, licet verba edicti late pateant, (alioquin et confestim agi tecum poterit, si statim, ut constituisti, non solvas) sed modicum tempus statuendum est non minus decem dierum, ut exactio celebretur. §. 2. Constituto satis non facit, qui soluturum se constituit, si offerat satisfactionem. Si quis autem constituat se satisdaturum, et fideiussorem vel pignora det, non tenetur, quia nihil interest, quemadmodum satisfaciat.

XXII. *Idem libro VI. Brevium.* Si post constitutam tibi pecuniam hereditatem ex senatusconsulto Trebelliano restitueris, quoniam sortis petitionem transtulisti ad alium, deneganda est tibi pecuniae constitutae actio. Idem est in hereditatis possessore post evictam hereditatem. Sed magis est, ut fideicommissario, vel ei, qui evicit, decernenda sit actio.

XXIII. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Promissor hominis, homine mortuo, quum per eum staret, quo minus traderetur, etsi hominem daturum se constituerit, de constituta pecunia tenebitur, ut pretium eius solvat.

XXIV. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Titius Seio epistolam emisit in haec verba: *Remanserunt apud me quinquaginta ex credito tuo, ex contractu pupillorum meorum, quos tibi reddere debebo Idibus Maiis probos; quodsi ad diem suprascriptum non dedero, tunc dare debebo usuras tot.* Quaero: an Lucius Titius in locum pupillorum hac cautione reus successerit? Marcellus respondit: si intercessisset stipulatio, successisse. Item quaero: an, si non successisset, de constituta teneatur? Marcellus respondit: in sortem teneri; est enim humanior et utilior ista interpretatio.

XXV. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Illud aut illud debuit, et constituit alterum; an vel alterum, quod non constituit, solvere possit? quaesitum est. Dixi: non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutae rei frangere. §. 1. Si iureiurando delato deberi tibi iuraveris, quum habeas eo nomine actionem, recte de constituta agis. Sed et si non ultro detulero iusiurandum, sed referendi necessitate compulsus id fecero, quia nemo dubitat modestius facere, qui referat, quam qui ipse iuret, nulla distinctio adhibetur, tametsi ob tuam facilitatem ac meam verecundiam subsecuta sit referendi necessitas.

XXVI. *Scaevola libro I. Responsorum.* Quidam ad creditorem litteras eiusmodi fecit: *Decem, quae Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum habes penes me, domine.* Respondi: secundum ea, quae proponerentur, actione de constituta pecunia eum teneri.

XXVII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Utrum praesente debitore, an absente constituat quis, parvi refert. Hoc amplius etiam invito eo constituere eum posse, Pomponius libro tricesimo quarto scribit. Unde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si post, quam quis constituit pro alio, dominus ei denuntiet, ne solvat, in factum exceptionem dandam. Nec immerito Pomponius; nam quum semel sit obligatus, qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.

XXVIII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Ubi quis pro alio constituit se soluturum, adhuc is, pro quo constituit, obligatus manet.

XXIX. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Qui iniuriarum, vel furti, vel vi bonorum raptorum tenetur actione, et constituendo tenetur.

XXX. *Idem libro II. Sententiarum.* Si quis duobus pecuniam constituerit, tibi aut Titio, etsi stricto iure propria actione pecuniae constitutae manet obligatus, si Titio solverit, tamen per exceptionem adiuvatur.

XXXI. *Scaevola libro V. Digestorum.* Lucius Titius Seiorum debitor decessit; hi persuaserunt Publio Maevio, quod hereditas ad eum pertineret, et fecerunt, ut epistolam in eos exponeret, debitorem sese esse, quasi heredem patrui sui confitentem; qui et addidit epistolae suae, quod in rationes suas eadem pecunia pervenit. Quaesitum est, quum ad Publium Maevium ex hereditate Lucii Titii nihil pervenerit, an ex scriptura proposita de constituta pecunia conveniri possit? et an doli exceptione uti possit? Respondit: nec civilem eo nomine actionem competere, sed nec de constituta, secundum ea, quae proponerentur. Idem quaesiit: usurarum nomine quod ex causa suprascripta datum sit, an repeti possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, posse.

TIT. VI.

COMMODATI VEL CONTRA.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Ait Praetor: QUOD QUIS COMMODASSE DICETUR, DE EO IUDICIUM DABO. §. 1. Huius edicti interpretatio non est difficilis. Unum solummodo notandum, quod qui edictum concepit commodati fecit mentionem, quum Pacuvius utendi fecerit mentionem. Inter commodatum autem et utendum datum Labeo quidem ait tantum interesse, quantum inter genus et speciem; commodari enim rem mobilem, non etiam soli, utendam dari etiam soli. Sed, ut apparet, proprie commodata res dicitur et quae soli est, idque et Cassius existimat. Vivianus amplius: etiam habitationem commodari posse, ait. §. 2. Impuberes commodati actione non tenentur, quoniam nec consistit commodatum in pupilli persona sine tutoris auctoritate; usque adeo, ut, etiamsi pubes factus dolum aut culpam admiserit, hac actione non teneatur, quia ab initio non constitit.

II. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Nec in furiosum commodati actio danda est, sed ad exhibendum adversus eos dabitur, ut res exhibita vindicetur.

III. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Sed mihi videtur, si locupletior pupillus factus sit, dandam utilem commodati actionem secundum divi Pii rescriptum. §. I. Si reddita quidem sit res commodata, sed deterior reddita, non videbitur reddita, nisi quod interest praestetur; proprie enim dicitur res non reddita, quae deterior redditur. §. 2. In hac actione, sicut in ceteris bonae fidei iudiciis, similiter in litem iurabitur, et rei iudicandae tempus, quanti res sit, observatur, quamvis in stricti iuris litis contestatae tempus spectetur. §. 3. Heres eius, qui commodatum accepit, pro ea parte, qua heres est, convenitur, nisi forte habeat facultatem totius rei restituendae, nec faciat; tunc enim condemnatur in solidum, quasi hoc boni iudicis arbitrio conveniat. §. 4. Si filiofamilias servove commodatum sit, duntaxat de peculio agendum erit; cum filio autem familias ipso et directo quis poterit. Sed et si ancillae vel filiaefamilias commodaverit, duntaxat de peculio erit agendum. §. 5. Sed non tantum ex causa doli earum personarum pater vel dominus condemnatur, sed et ipsius quoque domini vel patris fraus duntaxat venit, ut Iulianus libro undecimo circa pigneraticiam actionem distinguit. §. 6. Non potest commodari id, quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat.

IV. *Caius libro I. de verborum Obligationibus.* Saepe etiam ad hoc commodantur pecuniae, ut dicis gratia numerationis loco intercedant.

V. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Si, ut certo loco vel tempore reddatur commodatum, convenit, officio iudicis inest, ut rationem loci vel temporis habeat. §. 1. Si quis hac actione egerit, et oblatam litis aestimationem susceperit, rem offerentis facit. §. 2. Nunc videndum est, quid veniat in commodati actione, utrum dolus, an et culpa, an vero et omne periculum? Et quidem in contractibus interdum dolum solum, interdum et culpam praestamus; dolum in deposito; nam quia nulla utilitas eius versatur, apud quem deponitur, merito dolus praestatur solus, nisi forte et merces accessit; tunc enim, ut est et constitutum, etiam culpa exhibetur; aut si hoc ab initio convenit, ut et culpam, et periculum praestet is, penes quem deponitur. Sed ubi utriusque utilitas vertitur, ut in empto, ut in locato, ut in dote, ut in pignore, ut in societate, et dolus et culpa praestatur. Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet eius, cui commodatur, et ideo verior est Quinti Mucii sententia existimantis, et culpam praestandam, et diligentiam. §. 3. Et si forte res aestimata data sit, omne periculum praestandum ab eo, qui aestimationem se praestaturum recepit. §. 4. Quod vero senectute

contigit, vel morbo, vel vi latronum ereptum est, aut si quid simile accidit, dicendum est, nihil eorum esse imputandum ei, qui commodatum accepit, nisi aliqua culpa interveniat. Proinde et si incendio vel ruina aliquid contigit, vel aliquod damnum fatale, non tenebitur, nisi forte, quum posset res commodatas salvas facere, suas praetulit. §. 5. Custodiam plane commodatae rei etiam diligentem debet praestare. §. 6. Sed an etiam hominis commodati custodia praestetur? apud veteres dubitatum est; nam interdum et hominis custodia praestanda est, si vinctus commodatus est, vel eius aetatis, ut custodia indigeret. Certe si hoc actum est, ut et custodiam is, qui rogavit, praestet, dicendum erit, praestare. §. 7. Sed interdum et mortis damnum ad eum, qui commodatum rogavit, pertinet. Nam si tibi equum commodavero, ut ad villam adduceres, tu ad bellum duxeris, commodati teneberis. Idem erit et in homine. Plane si sic commodavi, ut ad bellum duceres, meum erit periculum. Nam et si servum tibi tectorem commodavero, et de machina ceciderit, periculum meum esse, Namusa ait. Sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodavi, ut et in machina operaretur; ceterum si, ut de plano opus faceret, tu eum imposuisti in machina, aut si machinae culpa factum, minus diligenter non ab ipso ligatae, vel funium perticarumque vetustate, dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum praestare debere. Nam et Mela scripsit: si servus lapidario commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui negligentius machinam colligarit. §. 8. Quin immo et qui alias re commodata utitur, non solum commodati, verum furti quoque tenetur, ut Iulianus libro undecimo Digestorum scripsit. Denique ait: si tibi codicem commodavero, et in eo chirographum debitorem tuum cavere feceris, egoque hoc interlevero, si quidem ad hoc tibi commodavero, ut caveretur tibi in eo, teneri me tibi contrario iudicio, *si minus, neque me certiorasti, ibi chirographum esse scriptum, etiam teneris mihi*, inquit, *commodati. Immo*, ait, *etiam furti, quoniam aliter re commodata usus es, quemadmodum qui equo*, inquit, *vel vestimento aliter, quam commodatum est, utitur, furti tenetur*. §. 9. Usque adeo autem diligentia in re commodata praestanda est, ut etiam in ea, quae sequitur rem commodatam, praestari debeat; utputa equam tibi commodavi, quam pullus comitabatur; etiam pulli te custodiam praestare debere, veteres responderunt. §. 10. Interdum plane dolum solum in re commodata qui rogavit praestabit, utputa si ita convenit, vel si sua duntaxat causa commodavit, sponsae forte suae vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos edens Praetor scenicis commodavit, vel ipsi Praetori quis ultro commodavit. §. 11. Nunc videndum, in quibus speciebus commodati actio locum habeat. Et est apud veteres de huiusmodi speciebus dubitatum. §. 12. Rem tibi dedi, ut creditori tuo pignori dares; dedisti; non repignoras, ut mihi reddas. Labeo ait: commodati actionem locum habere. Quod ego puto verum esse, nisi merces intervenit; tunc enim vel in factum, vel ex locato conducto agendum erit. Plane si ego pro te rem pignori dedero tua voluntate, mandati erit actio. Idem Labeo recte dicit: si a me culpa absit repignorandi, creditor autem nolit reddere pignus, competere tibi ad hoc duntaxat commodati, ut tibi actionem adversus eum praestem. Abesse autem culpa a me videtur, sive iam solvi pecuniam, sive solvere sum paratus. Sumtum plane litis ceteraque aequum est eum agnoscere, qui commodatum accepit. §. 13. Si me rogaveris, ut servum tibi cum lance commodarem, et servus lancem perdiderit, Cartilius ait, periculum ad te respicere; nam et lancem videri commodatam, quare culpam in ea quoque praestandam. Plane si servus cum ea fugerit, eum, qui commodatum accepit, non teneri, nisi fugae praestitit culpam. §. 14. Si de me petisses, ut triclinium tibi sternerem, et argentum ad ministerium praeberem, et fecero, deinde petisses, ut idem sequenti die facerem, et quum commode argentum domum referre non possem, ibi hoc reliquero, et perierit, qua actione agi possit, et cuius esset periculum? Labeo de periculo scripsit: multum interesse, custodem posui, an non; si posui, ad me periculum spectare, si minus, ad eum, penes quem relictum est. Ego puto commodati quidem agendum, verum custodiam eum praestare debere, penes quem res relictae sunt, nisi aliud nominatim convenit. §. 15. Si duobus vehiculum commodatum sit, vel locatum simul, Celsus filius scripsit libro sexto Digestorum, quaeri posse, utrum unusquisque eorum in solidum, an pro parte teneatur? Et ait: duorum quidem in solidum dominium vel possessionem esse non posse, nec quemquam partis corporis dominum esse, sed totius corporis pro indiviso pro parte dominium habere, usum autem balinei quidem, vel porticus, vel campi uniuscuiusque in solidum esse, (neque enim minus me uti, quod et alius uteretur) verum in vehiculo commodato vel locato pro parte quidem effectu me usum habere, quia non omnia loca vehiculi teneam, sed esse verius ait, et dolum, et culpam, et diligentiam, et custodiam in totum me praestare debere. Quare duo quodammodo rei habebuntur, et si alter conventus praestiterit, liberabit alterum, et ambobus competet furti actio,

VI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Ut alterutro agente alterius actio contra furem tollatur.

VII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Unde quaeritur: si alter furti egerit, an ipse solus debeat commodati conveniri? Et ait Celsus: si alter conveniatur, qui furti non egit, et paratus sit periculo suo convenire alterum, qui furti agendo lucrum sensit ex re commodata, debere eum audiri et absolvi. §. 1. Sed si legis Aquiliae adversus socium eius habuit commodator actionem, videndum erit, ne cedere debeat, si forte damnum dederit alter, quod hic, qui convenitur, commodati actione sarcire compellitur; nam et si adversus ipsum habuit Aquiliae actionem commodator, aequissimum est, ut commodati agendo remittat actionem; nisi forte quis dixerit, agendo eum ex lege Aquilia hoc minus consecuturum, quam ex causa commodati consecutus est; quod videtur habere rationem.

VIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Rei commodatae et possessionem et proprietatem retinemus.

IX. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Nemo enim commodando rem facit eius, cui commodat.

X. *Idem libro XXIX. ad Sabinum.* Eum, qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus est, in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla parte culpa sua deteriorem fecit, verum est; nam si culpa eius fecit deteriorem, tenebitur. §. 1. Si rem inspectori dedi, an similis sit ei, cui commodata res est? quaeritur. Et si quidem mea causa dedi, dum volo pretium exquirere, dolum mihi tantum praestabit, si sua, et custodiam, et ideo furti habebit actionem. Sed et si dum refertur periit, si quidem ego mandaveram, per quem remitteret, periculum meum erit, si vero ipse cui voluit commisit, aeque culpam mihi praestabit, si sua causa accepit,

XI. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Qui non tam idoneum hominem elegit, ut recte id perferri possit;

XII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si mea causa, dolum tantum. §. 1. Commodatam rem missus qui repeteret, quum recepisset, aufugit. Si dominus ei dari iusserat, domino perit; si commonendi causa miserat, ut referretur res commodata, ei, cui commodata est.

XIII. *Pomponius libro XI. ad Sabinum.* Is, qui commodatum accepit, si non apparentis rei nomine commodati condemnetur, cavendum ei est, ut repertam dominus ei praestet. §. 1. Si quem quaestum fecerit is, qui experiendum quid accepit, veluti si iumenta fuerint, eaque locata sint, id ipsum praestabit ei, qui experiendum dedit; neque enim ante eam rem quaestui cuique esse oportet, quam periculo eius sit. §. 2. Si libero homini, qui mihi bona fide serviebat, quasi servo rem commodavero, videamus, an habeam commodati actionem? nam et Celsus filius aiebat: si iussissem eum aliquid facere, vel mandati cum eo, vel praescriptis verbis experiri me posse. Idem ergo et in commodato erit dicendum, nec obstat, quod non hac mente cum eo, qui liber bona fide nobis serviret, contraheremus, quasi eum obligatum habituri; plerumque enim accidit, ut extra id, quod agitur, tacita obligatio nascatur, veluti cum per errorem indebitum solvendi causa datur.

XIV. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Si servus meus rem meam tibi scienti, nolle me tibi commodari, commodaverit, et commodati, et furti nascitur actio, et praeterea condictio ex causa furtiva.

XV. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Commodare possumus etiam alienam rem, quam possidemus, tametsi scientes alienam possideamus.

XVI. *Marcellus libro V. Digestorum.* Ita ut, et si fur vel praedo commodaverit, habeat commodati actionem.

XVII. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* In commodato haec pactio: ne dolus praestetur, rata non est. §. 1. Contraria commodati actio etiam sine principali moveri potest, sicut et ceterae, quae dicuntur contrariae. §. 2. Si ex facto heredis agatur commodati, in solidum condemnatur, licet ex parte heres est. §. 3. Sicut autem voluntatis et officii magis, quam necessitatis est commodare, ita modum commodati finemque praescribere eius est, qui beneficium tribuit. Quum autem id fecit, id est postquam commodavit, tunc finem praescribere, et retro agere, atque intempestive usum commodatae rei auferre non officium tantum impedit, sed et suscepta obligatio inter dandum accipiendumque; geritur enim negotium invicem, et ideo invicem propositae sunt actiones, ut appareat, quod principio beneficii ac nudae voluntatis fuerat, converti in mutuas praestationes actionesque civiles, ut accidit in eo, qui absentis negotia gerere inchoavit; neque enim impune peritura desereret; suscepisset enim fortassis alius, si is non coepisset; voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare. Igitur si pugillares mihi commodasti, ut debitor mihi caveret, non recte facies importune repetendo; nam si negasses, vel emissem, vel testes adhibuissem. Idemque est, si ad fulciendam insulam tigna commodasti, deinde subtraxisti, aut etiam sciens vitiosa commodasti; adiuvari quippe nos, non decipi beneficio oportet. Ex quibus causis etiam contrarium iudicium utile esse, dicendum est. §. 4. Duabus rebus commodatis, recte de altera commodati agi posse, Vivianus scripsit. Quod ita videri verum, si separatae sint, Pomponius scripsit; nam eum, qui carrucam puta vel lecticam commodavit, non recte acturum de singulis partibus. §. 5. Rem commodatam perdidi, et pro ea pretium dedi, deinde res in potestatem tuam venit. Labeo ait: contrario iudicio aut rem mihi praestare te debere, aut quod a me accepisti reddere.

XVIII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit, veluti mortis servorum, quae sine dolo et culpa eius accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum, qui custodiri non solent. Quod autem de latronibus, et piratis, et naufragio diximus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat; alioquin si cui ideo argentum commodaverim, quod is amicos ad coenam invitaturum se diceret, et id peregre secum portaverit, sine ulla dubitatione etiam piratarum, et latronum, et naufragii casum praestare debet. Haec ita, si duntaxat accipientis gratia commodata sit res; at si utriusque, veluti si communem amicum ad coenam invitaverimus, tuque eius rei curam suscepisses, et ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum praestare debeas; sed videndum est, ne et culpa praestanda sit, ut ita culpae fiat aestimatio, sicut in rebus pignori datis et dotalibus aestimari solet. §. 1. Sive autem pignus, sive commodata res, sive deposita deterior ab eo, qui acceperit, facta sit, non solum istae sunt actiones, de quibus loquimur, verum etiam legis Aquiliae; sed si qua earum actum fuerit, aliae tolluntur. §. 2. Possunt iustae causae intervenire, ex quibus cum eo, qui commodasset, agi deberet, veluti de impensis in valetudinem servi factis, quaeve post fugam requirendi reducendique eius causa factae essent; nam cibariorum impensae naturali scilicet ratione ad eum pertinent, qui utendum accepisset. Sed et id, quod de impensis valetudinis aut fugae diximus, ad maiores impensas pertinere debet; modica enim impendia verius est, ut, sicuti cibariorum, ad eundem pertineant. §. 3. Item qui sciens vasa vitiosa commodavit, si ibi infusum vinum vel oleum corruptum effusumve est, condemnandus eo nomine est. §. 4. Quod autem contrario iudicio consequi quisque potest, id etiam recto iudicio, quo cum eo agitur, potest salvum habere iure pensationis. Sed quia fieri potest, ut amplius sit, quod invicem aliquem consequi oporteat, aut iudex pensationis rationem non habeat, aut ideo de restituenda re cum eo non agatur, quia ea res casu intercidit, aut sine iudice restituta est, dicemus, necessariam esse contrariam actionem.

XIX. *Iulianus libro I. Digestorum.* Ad eos, qui servandum aliquid conducunt aut utendum accipiunt, damnum iniuria ab alio datum non pertinere, procul dubio est. Qua enim cura aut diligentia consequi possumus, ne aliquis damnum nobis iniuria det?

XX. *Idem libro III. ad Urseium Ferocem.* Argentum commodatum si tam idoneo servo meo tradidissem ad te perferendum, ut non debuerit quis aestimare futurum, ut a quibusdam malis hominibus deciperetur, tuum, non meum detrimentum erit, si id mali homines intercepissent.

XXI. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Rem mihi commodasti, eandem surripuisti; deinde quum commodati ageres, nec a te scirem esse surreptam, iudex me condemnavit, et solvi; postea comperi, a te esse surreptam. Quaesitum est: quae mihi tecum actio sit? Respondi: furti quidem non esse, sed commodati contrarium iudicium utile mihi fore. §. 1. In exercitu contubernalibus vasa utenda communi periculo dedi, ac deinde meus servus, surreptis his, ad hostes profugit, et postea sine vasis receptus est. Habiturum me commodati actionem cum contubernalibus constat pro cuiusque parte; sed et illi mecum furti servi nomine agere possunt, quando et noxa caput sequitur. Etsi tibi rem periculo tuo utendam commodavero, eaque a servo meo surripiatur, agere mecum furti possis servi nomine.

XXII. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Si servus, quem tibi commodaverim, furtum fecerit, utrum sufficiat contraria commodati actio? quemadmodum competit, si quid in curationem servi impendisti, an furti agendum sit? quaeritur. Et furti quidem noxalem habere eum, qui commodatum rogavit, procul dubio est, contraria autem commodati tunc eum teneri, quum sciens, talem esse servum, ignoranti commodavit.

XXIII. *Pomponius libro XXI. ad Quintum Mucium.* Si commodavero tibi equum, quo utereris usque ad certum locum, si nulla culpa tua interveniente in ipso itinere deterior equus factus sit, non teneris commodati; nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodavi, qui eum laborem sustinere non potuit.

TIT. VII.

DE PIGNORATICIA ACTIONE VEL CONTRA.

I. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Pignus contrahitur non solum traditione, sed etiam nuda conventione, etsi non traditum est. §. 1. Si igitur contractum sit pignus nuda conventione, videamus, an, si quis aurum ostenderit quasi pignori daturus, et aes dederit, obligaverit aurum pignori? Et consequens est, ut aurum obligetur, non autem aes, quia in hoc non consenserunt. §. 2. Si quis tamen, quum aes pignori daret, affirmavit hoc aurum esse, et ita pignori dederit, videndum erit, an aes pignori obligaverit, et numquid, quia in corpus consensum est, pignori esse videatur? Quod magis est; tenebitur tamen pignoraticia contraria actione qui dedit, praeter stellionatum, quem fecit.

II. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si debitor rem pignori datam vendidit et tradidit, tuque ei nummos credidisti, quos ille solvit ei creditori, cui pignus dederat, tibique cum eo convenit, ut ea res, quam iam vendiderat, pignori tibi esset, nihil te egisse constat, qui rem alienam pignori acceperis; ea enim ratione emtorem pignus liberatum habere coepisse, neque ad rem pertinuisse, quod tua pecunia pignus sit liberatum.

III. *Idem libro XVIII. ad Sabinum.* Si quasi recepturus a debitore tuo comminus pecuniam reddidisti ei pignus, isque per fenestram demisit, excepturo eo, quem de industria ad id posuerat, Labeo ait, furti te agere cum debitore posse, et ad exhibendum; et, si agente te contraria pignoraticia excipiat debitor de pignore sibi reddito, replicabitur de dolo et fraude, per quam nec redditum, sed per fallaciam ablatum id intelligitur.

IV. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si convenit de distrahendo pignore, sive ab initio sive postea, non tantum venditio valet, verum incipit emtor dominium rei habere. Sed et si non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere, si modo non convenit, ne liceat. Ubi vero convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur, nisi ei ter fuerit denuntiatum, ut solvat, et cessaverit.

V. *Pomponius libro XIX. ad Sabinum.* Idque iuris est, sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive in summa, aut conditione, aut loco contra pactionem factum sit.

VI. *Idem libro XXXV. ad Sabinum.* Quamvis convenerit, ut fundum pignoraticium tibi vendere liceret, nihilo magis cogendus es vendere, licet solvendo non sit is, qui pignus dederit, quia tua causa id caveatur. Sed Atilicinus: ex causa cogendum creditorem esse ad vendendum, dicit. Quid enim, si multo minus sit, quod debeatur, et hodie pluris venire possit pignus, quam postea? Melius autem est dici, eum, qui dederit pignus, posse vendere, et accepta pecunia solvere id, quod debeatur, ita tamen, ut creditor necessitatem habeat ostendere rem pignoratam, si mobilis sit, prius idonea cautela a debitore pro indemnitate ei praestanda; invitum enim creditorem cogi vendere, satis inhumanum est. §. 1. Si creditor pluris fundum pignoratum vendiderit, si id foeneret, usuras eius pecuniae praestare debet ei, qui dedit pignus. Sed et si ipse usus sit ea pecunia, usuras praestare oportet; quodsi eam depositam habuerit, usuras non debet.

VII. *Paulus libro II. Sententiarum.* Si autem tardius superfluum restituat creditor, quod apud eum depositum est, ex mora etiam usuras debitori hoc nomine praestare cogendus est.

VIII. *Pomponius libro XXXV. ad Sabinum.* Si necessarias impensas fecerim in servum aut in fundum, quem pignoris causa acceperam, non tantum retentionem, sed etiam contrariam pignoraticiam actionem habebo. Finge enim medicis, quum aegrotaret servus, dedisse me pecuniam, et eum decessisse, item insulam fulsisse vel refecisse, et postea deustam esse, nec habere, quod possem retinere. §. 1. Si pignori plura mancipia data sint, et quaedam certis pretiis ita vendiderit creditor, ut evictionem eorum praestaret, et creditum suum habeat, reliqua mancipia potest retinere, donec ei caveatur, quod evictionis nomine promiserit, indemnem eum futurum. §. 2. Si unus ex heredibus debitoris portionem suam solverit, tamen tota res pignori data venire poterit, quemadmodum si ipse debitor portionem solvisset. §. 3. Si annua, bima, trima die triginta stipulatus acceperim pignus, pactusque sim, ut, nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi rem liceret, placet ante, quam omnium pensionum dies venerit, non posse me pignus vendere, quia eis verbis omnes pensiones demonstrentur. Nec verum est, sua quaque die non solutam pecuniam, antequam omnes dies venirent; sed omnibus pensionibus praeteritis, etiamsi una portio soluta non sit, pignus potest venire. Sed si ita scriptum sit: *si qua pecunia sua die soluta non erit*, statim competit ei pacti conventio. §. 4. De vendendo pignore in rem pactio concipienda est, ut omnes contineantur. Sed et si creditoris duntaxat persona fuerit comprehensa, etiam heres eius iure vendet, si nihil in contrarium actum sit. §. 5. Cum pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cetera quoque, veluti usuras, et quae in id impensa sunt.

IX. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Si rem alienam mihi debitor pignori dederit, aut malitiose in pignore versatus sit, dicendum est, locum habere contrarium iudicium. §. 1. Non tantum autem ob pecuniam, sed et ob aliam causam pignus dari potest, veluti si quis pignus alicui dederit, ut pro se fideiubeat. §. 2. Proprie pignus dicimus, quod ad creditorem transit, hypothecam, cum non transit nec possessio ad creditorem. §. 3. Omnis pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum esse, ut nascatur pignoraticia actio. Satisfactum autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum; sive enim aliis pignoribus sibi caveri voluit, ut ab hoc recedat, sive fideiussoribus, sive reo dato, sive pretio aliquo, vel nuda conventione, nascitur pignoraticia actio. Et generaliter dicendum erit, quoties recedere voluit creditor a pignore, videri ei satisfactum, si, ut ipse voluit, sibi cavit, licet in hoc deceptus sit. §. 4. Is quoque, qui rem alienam pignori dedit, soluta pecunia potest pignoraticia experiri. §. 5. Qui ante solutionem egit pignoraticia, licet non recte egit, tamen si offerat in iudicio pecuniam, debet rem pignoratam et quod sua interest consequi.

X. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Quodsi non solvere, sed alia ratione satisfacere paratus est, forte si expromissorem dare vult, nihil ei prodest.

XI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Solutum non videtur, si lis contestata cum debitore sit de ipso debito, vel si fideiussor conventus fuerit. §. 1. Novata autem debiti obligatio pignus perimit, nisi convenit, ut pignus repetatur. §. 2. Si quasi daturus tibi pecuniam pignus accepero, nec dedero, pignoraticia actione tenebor et nulla solutione facta. Idemque, et si accepto lata sit pecunia, vel conditio defecerit, ob quam pignus contractum est, vel si pactum, cui standum est, de pecunia non petenda factum est. §. 3. Si in sortem duntaxat, vel in usuras obstrictum est pignus, eo soluto, propter quod obligatum est, locum habet pignoraticia. Sive autem usurae in stipulatum sint deductae, sive non, si tamen pignus et in eas obligatum fuerit, quamdiu quid ex his debetur, pignoraticia cessabit. Alia causa est earum, quas quis supra licitum modum promisit; nam hae penitus illicitae sunt. §. 4. Si creditori plures heredes exstiterint, et uni ex his pars eius solvatur, non debent ceteri heredes creditoris iniuria affici, sed possunt totum fundum vendere, oblato debitori eo, quod coheredi eorum solvit. Quae sententia non est sine ratione. §. 5. Solutam autem pecuniam accipiendum, non solum si ipsi, cui obligata res est, sed et si alii sit soluta voluntate eius, vel ei, cui heres exstitit, vel procuratori eius, vel servo pecuniis exigendis praeposito. Unde si domum conduxeris, et eius partem mihi locaveris, egoque locatori tuo pensionem solvero, pignoraticia adversus te potero experiri. Nam Iulianus scribit: solvi ei posse; et si partem tibi, partem ei solvero, tantundem erit dicendum. Plane in eam duntaxat summam invecta mea et illata tenebuntur, in quam coenaculum conduxi; non enim credibile est, hoc convenisse, ut ad universam pensionem insulae frivola mea teneantur. Videtur autem tacite et cum domino aedium hoc convenisse, ut non pactio coenacularii proficiat domino, sed sua propria. §. 6. Per liberam autem personam pignoris obligatio nobis non acquiritur, adeo ut nec per procuratorem plerumque vel tutorem acquiratur, et ideo ipsi actione pignoraticia conveniuntur. Sed nec mutat, quod constitutum est ab Imperatore nostro, posse per liberam personam possessionem acquiri; nam hoc eo pertinebit, ut possimus pignoris nobis obligati possessionem per procuratorem vel tutorem apprehendere, ipsam autem obligationem libera persona nobis non semper acquiret. §. 7. Sed si procurator meus vel tutor rem pignori dederit, ipse agere pignoraticia poterit. Quod in procuratore ita procedit, si ei mandatum fuerit pignori dare.

XII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Vel universorum bonorum administratio ei permissa est ab eo, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere.

XIII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Si, quum venderet creditor pignus, convenerit inter ipsum et emtorem, ut, si solverit debitor pecuniam pretii emtori, liceret ei recipere rem suam, scripsit Iulianus, et est rescriptum, ob hanc conventionem pignoraticiis actionibus teneri creditorem, ut debitori mandet ex vendito actionem adversus emtorem. Sed et ipse debitor aut vindicare rem poterit, aut in factum actione adversus emtorem agere. §. 1. Venit autem in hac actione et dolus et culpa, ut in commodato; venit et custodia; vis maior non venit.

XIV. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Ea igitur, quae diligens paterfamilias in suis rebus praestare solet, a creditore exiguntur.

XV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Creditor cum pignus reddit, de dolo debet debitori repromittere; et si praedium fuit pignoratum, et de iure eius repromittendum est, ne forte servitutes, cessante uti creditore, amissae sint.

XVI. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Tutor lege non refragante si dederit rem pupilli pignori, tuendum erit, scilicet si in rem pupilli pecuniam accipiat. Idem est et in curatore adolescentis vel furiosi. §. 1. Contrariam pignoraticiam creditori actionem competere, certum est. Proinde si rem alienam, vel alii pignoratam, vel in publicum obligatam dedit, tenebitur, quamvis et stellionatus crimen committat. Sed utrum ita demum, si scit, an et si ignoravit? Et quantum ad crimen pertinet, excusat ignorantia; quantum ad contrarium iudicium, ignorantia eum non excusat, ut Marcellus libro sexto Digestorum scribit. Sed si sciens creditor accipiat vel alienum, vel obligatum, vel morbosum, contrarium ei non competit. §. 2. Etiam vectigale praedium pignori dari potest. Sed et superficiarium, quia hodie utiles actiones superficiariis dantur.

XVII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hy-*

pothecariam. Sane divi Severus et Antoninus rescripserunt, ut sine deminutione mercedis soli obligaretur.

XVIII. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Si convenerit, ut nomen debitoris mei pignori tibi sit, tuenda est a Praetore haec conventio, ut et te in exigenda pecunia, et debitorem adversus me, si cum eo experiar, tueatur. Ergo si id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis, si vero corporis alicuius, id, quod acceperis, erit tibi pignoris loco. §. 1. Si nuda proprietas pignori data sit, ususfructus, qui postea accrevit, pignori cedit. Eadem causa est alluvionis. §. 2. Si fundus pignoratus venierit, manere causam pignoris constitit, quia cum sua causa fundus transeat, sicut in partu ancillae, qui post venditionem natus sit. §. 3. Si quis caverit, ut silva sibi pignori esset, navem ex ea materia factam non esse pignori, Cassius ait, quia aliud sit materia, aliud navis; et ideo nominatim in dando pignore adiiciendum esse ait: *quaeque ex silva facta natave sint.* §. 4. Servus rem peculiarem si pignori dederit, tuendum est, si liberam peculii administrationem habuit; nam et alienare eas res potest.

XIX. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Eadem et de filiofamilias dicta intelligemus.

XX. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Aliena res pignori dari voluntate domini potest. Sed et si ignorante eo data sit, et ratum habuerit, pignus valebit. §. 1. Si pluribus res simul pignori detur, aequalis omnium causa est. §. 2. Si per creditorem stetit, quo minus ei solvatur, recte agitur pignoraticia. §. 3. Interdum et si soluta sit pecunia, tamen pignoraticia actio inhibenda est, veluti si creditor pignus suum emerit a debitore.

XXI. *Idem libro VI. Brevium.* Domo pignori data et area eius tenebitur; est enim pars eius; et contra ius soli sequitur aedificium.

XXII. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Si pignore surrepto furti egerit creditor, totum, quidquid percepit, debito imputari, Papinianus confitetur. Et est verum, etiamsi culpa creditoris furtum factum sit. Multo magis hoc erit dicendum in eo, quod ex condictione consecutus est. Sed quod ipse debitor furti actione praestitit creditori, vel condictione, an debito sit imputandum? videamus. Et quidem non oportere id ei restitui, quod ipse ex furti actione praestitit, peraeque relatum est et traditum. Et ita Papinianus libro nono Quaestionum ait. §. 1. Idem Papinianus ait: et si metus causa servum pignoratum debitori tradiderit, quem bona fide pignori acceperat; nam si egerit, quod metus causa factum est, et quadruplum sit consecutus, nihil neque restituet ex eo, quod consecutus est, nec debito imputabit. §. 2. Si praedo rem pignori dederit, competit ei et de fructibus pignoraticia actio, quamvis ipse fructus suos non facit; a praedone enim fructus et vindicari exstantes possunt, et consumti condici; proderit igitur ei, quod creditor bona fide possessor fuit. §. 3. Si post distractum pignus debitor, qui precario rogavit vel conduxit, pignoris possessionem non restituat, contrario iudicio tenetur. §. 4. Si creditor, quum venderet pignus, duplam promisit, (nam usu hoc evenerat) et conventus ob evictionem erat, et condemnatus, an habeat regressum pignoraticiae contrariae actionis? Et potest dici, esse regressum, si modo sine dolo et culpa sic vendidit, et ut paterfamilias diligens id gessit; si vero nullum emolumentum talis venditio attulit, sed tanti vendidit, quanti vendere potuit, etiamsi haec non promisit, regressum non habere.

XXIII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Nec enim amplius a debitore, quam debiti summam consequi poterit. Sed si stipulatio usurarum fuerat, et post quinquennium forte, quam pretium ex re obligata consecutus est, victus eam emtori restituit, etiam medii temporis usuras a debitore petere potest, quia nihil ei solutum esse, ut auferri non possit, palam factum est; sed si simplum praestitit, doli exceptione repellendus erit ab usurarum petitione, quia habuit usum pecuniae pretii, quod ab emtore acceperat.

XXIV. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Eleganter apud me quaesitum est: si impetrasset creditor a Caesare, ut pignus possideret, idque evictum esset, an habeat contrariam pignoraticiam? Et videtur finita esse pignoris obligatio, et a contractu recessum. Immo utilis ex emto accommodata est, quemadmodum si pro soluto ei res data fuerit, ut in quantitatem debiti ei satisfiat, vel in quantum eius intersit. Sed et compensationem habere potest creditor, si forte pignoraticia, vel ex alia causa cum eo agetur. §. 1. Qui reprobos nummos solvit creditori, an habeat pignoraticiam actionem, quasi soluta pecunia? quaeritur. Et constat, neque pignoraticia eum agere, neque liberari posse, quia reproba pecunia non liberat solventem, reprobis videlicet nummis reddendis. §. 2. Si vendiderit quidem creditor pignus pluris, quam debitum erat, nondum autem pretium ab emtore exegerit, an pignoraticio iudicio conveniri possit ad superfluum reddendum? an vero exspectare debeat, quoad emtor solvat, vel suscipere actiones adversus emtorem? Et arbitror, non esse urgendum ad solutionem creditorem, sed aut exspectare debere debitorem, aut si non exspectet, mandandas ei actiones adversus emtorem, periculo tamen venditoris. Quodsi accepit iam pecuniam, superfluum reddit. §. 3. In pignoraticio iudicio venit, et si res pignori datas male tractavit creditor, vel servos debilitavit. Plane si pro maleficiis suis coërcuit, vel vinxit, vel obtulit praefecturae vel Praesidi, dicendum est, pignoraticia creditorem non teneri; quare si prostituit ancillam, vel aliud improbatum facere coëgit, illico pignus ancillae solvitur.

XXV. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Si servos pignoratos artificiis instruxit creditor, siquidem iam imbutos, vel voluntate debitoris, erit actio contraria; si vero nihil horum intercessit, siquidem artificiis necessariis, erit actio contraria, non tamen sic, ut cogatur servis carere pro quantitate sumtuum debitor; sicut enim negligere creditorem dolus et culpa, quam praestat, non patitur, ita nec talem efficere rem pignoratam, ut gravis sit debitori ad recuperandum; puta saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere; tu acceptum pignori excoluisti sic, ut magni pretii faceres; alioquin non est aequum, aut quaerere me alios creditores, aut cogi distrahere, quod velim receptum, aut tibi penuria coactum derelinquere. Medie igitur haec a iudice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor, neque onerosus creditor audiatur.

XXVI. *Idem libro III. Disputationum.* Non est mirum, si ex quacunque causa magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui, quum testamento quoque pignus constitui posse, Imperator noster cum patre saepissime rescripserit. §. 1. Sciendum tamen, ubi iussu magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi ventum fuerit in possessionem.

XXVII. *Idem libro VI. Opinionum.* Petenti mutuam pecuniam creditori, quum prae manu debitor non haberet, species auri dedit, ut pignori apud alium creditorem poneret. Si iam solutione liberatas receptasque eas is, qui susceperat, tenet, exhibere iubendus est; quodsi etiam nunc apud creditorem creditoris sunt, voluntate domini nexae videntur, sed ut liberatae tradantur, domino earum propria actio adversus suum creditorem competit.

XXVIII. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Si creditor, qui rem pignori acceperat, amissa eius possessione Serviana actione petierit, et litis aestimationem consecutus sit, postea debitor eandem rem petens exceptione summovetur, nisi offerat ei debitor quod pro eo solutum est. §. 1. Si servus pro peculiari nomine pignus acceperit, actio pignoraticia adversus dominum debitori competit.

XXIX. *Idem libro XLIV. Digestorum.* Si rem alienam bona fide emeris, et mihi pignori dederis, ac precario rogaveris, deinde me dominus heredem instituerit, desinit pignus esse, et sola precarii rogatio supererit; idcirco usucapio tua interpellabitur.

XXX. *Paulus libro V. epitomatorum Alfeni Vari Digestorum.* Qui ratiario crediderat, quum ad diem pecunia non solveretur, ratem in flumine sua auctoritate detinuit; postea flumen crevit, et ratem abstulit. Si invito ratiario retinuisset, eius periculo ratem fuisse, respondit; sed si debitor sua voluntate concessisset, ut retineret, culpam duntaxat ei praestandam, non vim maiorem.

XXXI. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Si servus pignori datus creditori furtum faciat, liberum est debitori, servum pro noxae dedito relinquere. Quodsi sciens furem pignori mihi dederit, etsi paratus fuerit pro noxae dedito apud me relinquere, nihilominus habiturum me pignoraticiam actionem, ut indemnem me praestet. Eadem servanda esse, Iulianus ait, etiam cum depositus vel commodatus servus furtum faciat.

XXXII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Cum debitore, qui alienam rem pignori dedit, potest creditor contraria pignoraticia agere, etsi solvendo debitor sit.

XXXIII. *Idem libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si pecuniam debitor solverit, potest pignoraticia actione uti ad recuperandam *ἀντίχρησιν*; nam quum pignus sit, hoc verbo poterit uti.

XXXIV. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Titius quum credidisset pecuniam Sempronio, et ob eam pignus accepisset, futurumque esset, ut distraheret illud creditor, quia pecunia non solveretur, petiit a creditore, ut fundum certo pretio emtum haberet, et quum impetrasset, epistolam, qua se vendidisse fundum creditori significaret, emisit. Quaero: an hanc venditionem debitor revocare possit, offerendo sortem et usuras, quae debentur? Marcellus respondit: secundum ea, quae proposita essent, revocare non posse.

XXXV. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Cum et sortis nomine, et usurarum aliquid debetur ab eo, qui sub pignoribus pecuniam debet, quidquid ex venditione pignorum recipietur, primum usuris, quas iam tunc deberi constat, deinde, si quid superest, sorti accepto ferendum est. Nec audiendus est debitor, si, quum parum idoneum se esse sciat, eligat, quo nomine exonerari pignus suum malit. §. 1. Pignus, manente proprietate debitoris, solam possessionem transfert ad creditorem; potest tamen et precario et pro conducto debitor re sua uti.

XXXVI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si quis in pignore dando pro auro aes subiecisset creditori, qualiter teneatur? quaesitum est. In qua specie rectissime Sabinus scribit: siquidem dato auro aes subiecisset, furti teneri; quodsi in dando aes subiecisset, turpiter fecisse, non furem esse. Sed et hic puto pignoraticium iudicium locum habere, et ita Pomponius scribit. Sed et extra ordinem stellionatus nomine plectetur, et est saepissime rescriptum. §. 1. Sed et si quis rem alienam mihi pignori dederit sciens prudensque, vel si quis alii obligatam mihi obligavit, nec me de hoc certioravit, eodem crimine plectetur. Plane si ea res ampla est, et ad modicum aeris fuerit pignorata, dici debebit, cessare non solum stellionatus crimen, sed etiam pignoraticiam et de dolo actionem, quasi in nullo captus sit, qui pignori secundo loco accepit.

XXXVII. *Paulus libro V. ad Plautium.* Si pignus mihi traditum locassem domino, per locationem retineo possessionem, quia ante, quam conduceret debitor, non fuerit eius possessio, quum et animus mihi retinendi sit, et conducenti non sit animus possessionem adipiscendi.

XXXVIII. *Modestinus libro I. Differentiarum.* Pupillo capienti pignus propter metum pignoraticiae actionis necessaria est tutoris auctoritas.

XXXIX. *Idem libro IV. Responsorum.* Caius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum Lucio Titio pignori dedit; postea pactum inter eos factum est, ut creditor pignus suum in compensationem pecuniae suae certo tempore possideret. Verum ante expletum tempus creditor, quum suprema sua ordinaret, testamento cavit, ut alter ex filiis suis haberet eum fundum, et addidit: *quem de Lucio Titio emi*, quum non emisset; hoc testamentum inter ceteros signavit et Caius Seius, qui fuit debitor. Quaero: an ex hoc, quod signavit, praeiudicium aliquod sibi fecerit, quum nullum instrumentum venditionis proferatur, sed solum pactum, ut creditor certi temporis fructus caperet? Herennius Modestinus respondit: contractui pignoris non obesse, quod debitor testamentum creditoris, in quo se emisse pignus expressit, signasse proponitur.

XL. *Papinianus libro III. Responsorum.* Debitor a creditore pignus, quod dedit, frustra emit, quum rei suae nulla emtio sit; nec si minoris emerit, et pignus petat, aut dominium vindicet, ei non totum debitum offerenti creditor possessionem restituere cogetur. §. 1. Debitoris filius, qui manet in patris potestate, frustra pignus a creditore patris peculiaribus nummis comparat; et ideo si patronus debitoris contra tabulas eius possessionem acceperit, dominii partem obtinebit; nam pecunia, quam filius ex re patris in pretium dedit, pignus liberatur. §. 2. Soluta pecunia creditor possessionem pignoris, quae corporalis apud eum fuit, restituere debet, nec quidquam amplius praestare cogitur. Itaque si medio tempore pignus creditor pignori dederit, domino solvente pecuniam, quam debuit, secundi pignoris neque persecutio dabitur, neque retentio relinquetur.

XLI. *Paulus libro III. Quaestionum.* Rem alienam pignori dedisti, deinde dominus rei eius esse coepisti; datur utilis actio pignoraticia creditori. Non est idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligaverat sine mea voluntate, heres extitero; hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori; neque utique sufficit ad competendam utilem pignoraticiam actionem, eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet. Sed si convenisset de pignore, ut ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus utilis actio moveatur.

XLII. *Papinianus libro III. Responsorum.* Creditor iudicio, quod de pignore dato proponitur, ut superfluum pretii cum usuris restituat, iure cogitur, nec audiendus erit, si velit emtorem delegare, quum in venditione, quae fit, ex facto suum creditor negotium gerat.

XLIII. *Scaevola libro V. Digestorum.* Locum purum pignori creditori obligavit, eique instrumentum emtionis tradidit, et quum eum locum inaedificare vellet, mota sibi controversia a vicino de latitudine, quod alias probare non poterat, petiit a creditore, ut instrumentum a se traditum auctoritatis exhiberet; quo non exhibente, minorem locum aedificavit, atque ita damnum passus est. Quaesitum est: an, si creditor pecuniam petat vel pignus vindicet, doli exceptione posita iudex huius damni rationem habere debeat? Respondi: si operam non dedisset, ut instrumenti facultate subducta debitor caperetur, posse debitorem, pecunia soluta, pignoraticia agere; opera autem in eo data, tunc et ante pecuniam solutam in id, quod interest, cum creditore agi. §. 1. Titius pecuniam mutuam accepit a Caio Seio sub pignore culleorum; istos culleos quum Seius in horreo haberet, missus ex officio annonae Centurio culleos ad annonam sustulit, ac postea instantia Caii Seii creditoris recuperati sunt. Quaero: intertrituram, quae ex operis facta est, utrum Titius debitor, an Seius creditor agnoscere debeat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ob id, quod eo nomine intertrimenti accidisset, non teneri.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUARTUS DECIMUS.

TIT. I.
DE EXERCITORIA ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Utilitatem huius edicti patere, nemo est, qui ignoret; nam quum interdum ignari, cuius sint conditionis, vel quales, cum magistris propter navigandi necessitatem contrahamus, aequum fuit, eum, qui magistrum navi imposuit, teneri, ut tenetur, qui institorem tabernae vel negotio praeposuit, quum sit maior necessitas contrahendi cum magistro, quam institore. Quippe res patitur ut de conditione quis institoris dispiciat, et sic contrahat; in navis magistro non ita; nam interdum locus, tempus non patitur plenius deliberandi consilium. §. I. Magistrum navis accipere debemus, cui totius navis cura mandata est. §. 2. Sed si cum quolibet nautarum sit contractum, non datur actio in exercitorem, quanquam ex delicto cuiusvis eorum, qui navis navigandae causa in nave sint, detur actio in exercitorem; alia enim est contrahendi causa, alia delinquendi, siquidem qui magistrum praeponit, contrahi cum eo permittit, qui nautas adhibet, non contrahi cum eis permittit, sed culpa et dolo carere eos curare debet. §. 3. Magistri autem imposun-

tur locandis navibus vel ad merces, vel vectoribus conducendis, armamentisve emendis; sed etiamsi mercibus emendis vel vendendis fuerit praepositus, etiam hoc nomine obligat exercitorem. §. 4. Cuius autem conditionis sit magister iste, nihil interest, utrum liber an servus, et utrum exercitoris an alienus; sed nec cuius aetatis sit intererit, sibi imputaturo, qui praeposuit. §. 5. Magistrum autem accipimus non solum quem exercitor praeposuit, sed et eum, quem magister; et hoc consultus Iulianus in ignorante exercitore respondit. Ceterum si scit, et passus est eum in nave magisterio fungi, ipse eum imposuisse videtur. Quae sententia mihi videtur probabilis; omnia enim facta magistri debet praestare, qui eum praeposuit, alioquin contrahentes decipientur; et facilius hoc in magistro, quam institore admittendum propter utilitatem. Quid tamen, si sic magistrum praeposuit, ne alium ei liceret praeponere? an adhuc Iuliani sententiam admittamus? videndum est. Finge enim et nominatim eum prohibuisse, ne Titio magistro utaris, dicendum tamen erit, eo usque producendam utilitatem navigantium. §. 6. Navem accipere debemus sive marinam, sive fluviatilem, sive in aliquo stagno naviget, sive schedia sit. §. 7. Non autem ex omni causa Praetor dat in exercitorem actionem, sed eius rei nomine, cuius ibi praepositus fuerit, id est si in eam rem praepositus sit, utputa si ad onus vehendum locatum sit, aut aliquas res emerit utiles naviganti, vel si quid reficiendae navis causa contractum vel impensum est, vel si quid nautae operarum nomine petent. §. 8. Quid, si mutuam pecuniam sumserit? an eius rei nomine videatur gestum? Et Pegasus existimat, si ad usum eius rei, in quam praepositus est, fuerit mutuatus, dandam actionem; quam sententiam puto veram. Quid enim, si ad armandam instruendamve navem, vel nautas exhibendos mutuatus est? §. 9. Unde quaerit Ofilius: si ad reficiendam navem mutuatus nummos in suos usus converterit, an in exercitorem detur actio? Et ait: si hac lege accepit, quasi in navem impensurus, mox mutavit voluntatem, teneri exercitorem, imputaturum sibi, cur talem praeposuerit; quodsi ab initio consilium ceperit fraudandi creditoris, et hoc specialiter non expresserit, quod ad navis causam accipiat, contra esse; quam distinctionem Pedius probat. §. 10. Sed et si in pretiis rerum emtarum fefellit magister, exercitoris erit damnum, non creditoris. §. 11. Sed si ab alio mutuatus liberavit eum, qui in navis refectionem crediderat, puto etiam huic dandam actionem, quasi in navem crediderit. §. 12. Igitur praepositio certam legem dat contrahentibus. Quare si eum praeposuit navi ad hoc solum, ut vecturas exigat, non ut locet, quod forte ipse locaverat, non tenebitur exercitor, si magister locaverit; vel si ad locandum tantum, non ad exigendum, idem erit dicendum; aut si ad hoc, ut vectoribus locet, non ut mercibus navem praestet, vel contra, modum egressus, non obligavit exercitorem. Sed et si ut certis mercibus eam locet, praepositus est, puta legumini, cannabi, ille marmoribus vel alii materiae locavit, dicendum erit, non teneri. Quaedam enim naves onerariae, quaedam, ut ipsi dicunt, ἐπιβατηγοὶ sunt, et plerosque mandare scio, ne vectores recipiant, et sic, ut certa regione et certo mari negotientur; ut ecce sunt naves, quae Brundusium a Cassiopa vel a Dyrrachio vectores traiiciunt, ad onera inhabiles; item quaedam fluvii capaces, ad mare non sufficientes. §. 13. Si plures sint magistri non divisis officiis, quodcunque cum uno gestum erit, obligabit exercitorem; si divisis, ut alter locando, alter exigendo, pro cuiusque officio obligabitur exercitor. §. 14. Sed et si sic praeposuit, ut plerumque faciunt, ne alter sine altero quid gerat, qui contraxit cum uno, sibi imputabit. §. 15. Exercitorem autem eum dicimus, ad quem obventiones et reditus omnes perveniunt, sive is dominus navis sit, sive a domino navem per aversionem conduxit vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 16. Parvi autem refert, qui exercet masculus sit an mulier, paterfamilias an filiusfamilias vel servus; pupillus autem si navem exerceat, exigemus tutoris auctoritatem. §. 17. Est autem nobis electio, utrum exercitorem an magistrum convenire velimus. §. 18. Sed ex contrario exercenti navem adversus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur, quia non eodem auxilio indigebat; sed aut ex locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet, aut, si gratuitam, mandati agere potest. Solent tamen Praefecti propter ministerium annonae, item in provinciis Praesides provinciarum extra ordinem eos iuvare ex contractu magistrorum. §. 19. Si is, qui navem exercuit, in aliena potestate erit, eiusque voluntate navem exercuerit, quod cum magistro eius gestum erit, in eum, in cuius potestate is erit, qui navem exercuit, iudicium datur. §. 20. Licet autem datur actio in eum, cuius in potestate est, qui navem exercet, tamen ita demum datur, si voluntate eius exerceat. Ideo autem ex voluntate in solidum tenentur, qui habent in potestate exercitorem, quia ad summam rem publicam navium exercitio pertinet. At institorum non idem usus est; ea propter in tributum duntaxat vocantur, qui contraxerunt cum eo, qui in merce peculiari sciente domino negotiatur. Sed si sciente duntaxat, non etiam volente, cum magistro contractum sit, utrum quasi in volentem damus actionem in solidum, an vero exemplo tributoriae dabimus? In re igitur dubia melius est verbis edicti servire, et neque scientiam solam et nudam patris dominive in navibus onerare, neque in peculiaribus mercibus voluntatem extendere ad solidi obligationem. Et ita videtur et Pomponius significare: si sit in aliena potestate, si quidem voluntate gerat, in solidum eum obligari, si minus, in peculium. §. 21. In potestate autem accipiemus utriusque sexus vel filios vel filias, vel servos vel servas. §. 22. Si tamen servus peculiaris volente filiofamilias, in cuius peculio erat, vel servo vicarius eius navem exercuit, pater dominusve, qui voluntatem non accommodavit, duntaxat de peculio tenebitur, sed filius ipse in solidum. Plane si voluntate domini vel patris exercuit, in solidum tenebitur, et praeterea et filius, si et ipse voluntatem accommodaverit, in solidum erit obligatus. §. 23. Quanquam autem, si cum magistro eius gestum sit, duntaxat pollicetur Praetor actionem, tamen, ut Iulianus quoque scripsit, etiamsi cum ipso exercitore sit contractum, pater dominusve in solidum tenebitur. §. 24. Haec actio ex persona magistri in exercitorem dabitur; et ideo si cum alterutro eorum actum est, cum altero agi non potest; sed si quid sit solutum, si quidem a magistro, ipso iure minuitur obligatio; sed et si ab exercitore, sive suo nomine, id est propter honorariam obligationem, sive magistri nomine solverit, minuetur obligatio, quoniam et alius pro me solvendo me liberat. §. 25. Si plures navem exerceant, cum quolibet eorum in solidum agi potest,

II. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Ne in plures adversarios distringatur, qui cum uno contraxerit;

III. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Nec quidquam facere, quotam quisque portionem in nave habeat; eumque, qui praestiterit, societatis iudicio a ceteris consecuturum.

IV. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Si tamen plures per se navem exerceant, pro portionibus exercitionis conveniuntur; neque enim invicem sui magistri videntur. §. 1. Sed si plures exerceant, unum autem de numero suo magistrum fecerint, huius nomine in solidum poterunt conveniri. §. 2. Sed et si servus plurium navem exerceat voluntate eorum, idem placuit, quod in pluribus exercitoribus; plane si unius ex omnibus voluntate exercuit, in solidum ille tenebitur; et ideo puto et in superiore casu in solidum omnes teneri. §. 3. Si servus sit, qui navem exercuit voluntate domini, et alienatus fuerit, nihilominus is, qui eum alienavit, tenebitur; proinde et si decesserit servus, tenebitur; nam et magistro defuncto tenebitur. §. 4. Hae actiones perpetuo, et heredibus, et in heredes dantur; proinde et si servus, qui voluntate domini exercuit, decessit, etiam post annum dabitur haec actio, quamvis de peculio ultra annum non detur.

V. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Si eum, qui in mea potestate sit, magistrum navis habeas, mihi quoque in te competit actio, si quid cum eo contraxero. Idem est, si communis servus nobis erit; ex locato tamen mecum ages, quod operas servi mei conduxeris, quia, et si cum alio contraxisset, ageres mecum, ut actiones, quas eo nomine habui, tibi praestarem, quemadmodum cum libero, si quidem conduxisses, experireris; quodsi gratuitae operae fuerint, mandati ages. §. 1. Item si servus meus navem exercebit, et cum magistro eius contraxero, nihil obstabit, quominus adversus magistrum experiar actione, quae mihi vel iure civili vel honorario competit. Nam et cuivis alii non obstat hoc edictum, quominus cum magistro agere possit; hoc enim edicto non transfertur actio, sed adiicitur. §. 2. Si unus ex his exercitoribus cum magistro navis contraxerit, agere cum aliis exercitoribus poterit.

VI. *Paulus libro VI. Brevium.* Si servus non voluntate domini navem exercuerit, si sciente eo, quasi tributoria, si ignorante, de peculio actio dabitur. §. 1. Si communis servus voluntate dominorum exerceat navem, in singulos dari debebit in solidum actio.

VII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Lucius Titius Stichum magistrum navi praeposuit; is pecuniam mutuatus cavit, se in refectionem navis eam accepisse. Quaesitum est: an non aliter Titius exercitoria teneretur, quam si creditor probaret, pecuniam in refectionem navis esse consumtam? Respondit: creditorem utiliter acturum, si, quum pecunia crederetur, navis in ea causa fuisset, ut refici deberet; etenim non oportere creditorem ad hoc adstringi, ut ipse reficiendae navis curam suscipiat, et negotium domini gerat, quod certe futurum sit, si necesse habeat probare, pecuniam in refectionem erogatam esse; itaque illud exigendum, ut sciat, in hoc se credere, cui rei magister quis sit praepositus; quod certe aliter fieri non possit, quam si illud quoque scierit, necessariam refectioni pecuniam esse; quare etsi in ea causa fuerit navis, ut refici deberet, multo tamen maior pecunia credita fuerit, quam ad eam rem esset necessaria, non debere in solidum adversus dominum navis actionem dari. §. 1. Interdum etiam illud aestimandum, an in eo loco pecunia credita sit, in quo id, propter quod credebatur, comparari potuerit; quid enim, inquit, si ad velum emendum in eiusmodi insula pecuniam quis crediderit, in qua omnino velum comparari non potuerit? et in summa aliquam diligentiam in eam rem creditorem debere praestare. §. 2. Eadem fere dicenda ait, et si de institoria actione quaeratur; nam tunc quoque creditorem scire debere, necessariam esse mercis comparationem, cui emendae servus sit praepositus, et sufficere, si in hoc crediderit, non etiam illud exigendum, ut ipse curam suscipiat, an in hanc rem pecunia erogata sit.

TIT. II.
DE LEGE RHODIA DE IACTU.

I. *Paulus libro II. Sententiarum.* Lege Rhodia cavetur, ut, si levandae navis gratia iactus mercium factus sit, omnium contributione sarciatur, quod pro omnibus datum est.

II. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Si laborante nave iactus factus est, amissarum mercium domini, si merces vehendas locaverant, ex locato cum magistro navis agere debent; is deinde cum reliquis, quorum merces salvae sunt, ex conducto, ut detrimentum pro portione communicetur, agere potest. Servius quidem respondit: ex locato agere cum magistro navis debere, ut ceterorum vectorum merces retineat, donec portionem damni praestent. Immo etsi retineat merces magister, ultro ex locato habiturus est actionem cum vectoribus; quid enim, si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? Plane commodius est, si sint, retinere eas. At si non, et totam navem conduxerit, ex conducto aget, sicut vectores, qui loca in nave conduxerant; aequissimum enim est, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas res aliorum consecuti sunt, ut merces suas salvas haberent. §. 1. Si conservatis mercibus deterior facta sit navis, aut si quid exarmaverit, nulla facienda est collatio, quia dissimilis earum rerum causa est, quae navis gratia parantur, et earum, pro quibus mercedem aliquis accepit; nam et si faber incudem aut malleum fregerit, non imputatur ei, qui locavit opus; sed si voluntate vectorum, vel propter aliquem metum id detrimentum factum sit, hoc ipsum sarciri oportet. §. 2. Quum in eadem nave varia mercium genera complures mercatores coëgissent, praetereaque multi vectores servi liberique in ea navigarent, tempestate gravi orta, necessario iactura facta erat; quaesita deinde sunt haec, an omnes iacturam praestare oporteat? et quid, si tales merces imposuissent, quibus navis non oneraretur, velut gemmas, margaritas? et quae portio praestanda esset? et an etiam pro liberis capitibus dari oporteat? et qua actione ea res expediri possit? Placuit, omnes, quorum interfuisset iacturam fieri, conferre oportere, quia id tributum ob servatas res deberent; itaque dominum etiam navis pro portione obligatum esse; iacturae summam pro rerum pretio distribui oportere; corporum liberorum aestimationem nullam fieri posse, ex conducto dominos rerum amissarum cum nauta, id est cum magistro, acturos. Itidem agitatum est, an etiam vestimentorum cuiusque et annulorum aestimationem fieri oporteat? Et omnium visum est, nisi si qua consumendi causa imposita forent; quo in numero essent cibaria eo magis, quod, si quando ea defecerint in navigatione, quod quisque haberet in commune conferret. §. 3. Si navis a piratis redemta sit, Servius, Ofilius, Labeo, omnes conferre debere, aiunt. Quod vero praedones abstulerint, eum perdere, cuius fuerit, nec conferendum ei, qui suas merces redemerit. §. 4. Portio autem pro aestimatione rerum, quae salvae sunt, et earum, quae amissae sunt, praestari solet, nec ad rem pertinet, si hae, quae amissae sunt, pluris venire poterant, quoniam detrimenti, non lucri fit praestatio. Sed in his rebus, quarum nomine conferendum est, aestimatio debet haberi, non quanti emtae sint, sed quanti venire possunt. §. 5. Servorum quoque, qui in mari perierunt, non magis aestimatio facienda est, quam si qui aegri in nave decesserint, aut aliqui sese praecipitaverint. §. 6. Si quis ex vectoribus solvendo non sit, hoc detrimentum magistri navis non erit; nec enim fortunas cuiusque nauta excutere debet. §. 7. Si res, quae iactae sunt, apparuerint, exoneratur collatio; quodsi iam contributio facta sit, tunc hi, qui solverint, agent ex locato cum magistro, ut is ex conducto experiatur, et quod exegerit reddat. §. 8. Res autem iacta domini manet, nec fit apprehendentis, quia pro derelicto non habetur.

III. *Papinianus libro XIX. Responsorum.* Cum arbor aut aliud navis instrumentum removendi communis periculi causa deiectum est, contributio debetur.

IV. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Navis onustae levandae causa, quia intrare flumen vel portum non potuerat cum onere, si quaedam merces in scapham traiectae sunt, ne aut extra flumen periclitetur, aut in ipso ostio vel portu, eaque scapha submersa est, ratio haberi debet inter eos, qui in nave merces salvas habent, cum his, qui in scapha perdiderunt, perinde, tanquam si iactura facta esset; idque Sabinus quoque libro secundo Responsorum probat. Contra si scapha cum parte mercium salva est, navis periit, ratio haberi non debet eorum, qui in nave perdiderunt, qui iactus in tributum nave salva venit. §. 1. Sed si navis, quae in tempestate iactu mercium unius mercatoris levata est, in alio loco submersa est, et aliquorum mercatorum merces per urinatores extractae sunt data mercede, rationem haberi debere eius, cuius merces in navigatione levandae navis causa iactae sunt, ab his, qui postea suas per urinatores servaverunt, Sabinus aeque respondit. Eorum vero, qui ita servaverunt, invicem rationem haberi non debere ab eo, qui in navigatione iactum fecit, si quaedam ex his mercibus per urinatores extractae sunt; eorum enim merces non possunt videri servandae navis causa iactae esse, quae periit. §. 2. Cum autem iactus de nave factus est, et alicuius res, quae in navi remanserunt, deteriores factae sunt, videndum, an conferre cogendus sit? quia non debet duplici damno onerari, et collationis, et quod res deteriores factae sunt. Sed defendendum est, hunc conferre debere pretio praesente rerum; itaque verbi gratia si vicenum merces duorum fuerint, et alterius adspergine decem esse coeperint, ille, cuius res integrae sunt, pro vicenis conferet, hic pro decem. Potest tamen dici etiam illa sententia, distinguentibus nobis, deteriores ex qua causa factae sunt, id est utrum propter iactum nudatis rebus damnum secutum est, an vero alia ex causa, veluti quod alicubi iacebant merces in angulo aliquo, et unda penetravit; tunc enim conferre debebit. An ex priore causa collationis onus pati non debet, quia iactus etiam hunc laesit? Adhuc numquid et si adspergine propter iactum res deteriores factae sunt? Sed distinctio subtilior adhibenda est, quid plus sit, in damno, an in collatione; si verbi gratia hae res viginti fuerunt, et collatio quidem facit decem, damnum autem duo, deducto hoc quod damnum passus est, reliquum conferre debeat. Quid ergo, si plus in damno erit, quam in collatione? utputa decem aureis res deteriores factae sunt, duo autem collationis sunt. Indubitate utrumque onus pati non debet. Sed hic videamus, num et ipsi conferri oporteat? Quid enim interest, iactas res meas amiserim, an nudatas deteriores habere coeperim? Nam sicut ei, qui perdiderit, subvenitur, ita et ei subveniri oportet, qui deteriores propter iactum res habere coeperit. Haec ita Papirius Fronto respondit.

V. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Amissae navis damnum collationis consortio non sarcitur per eos, qui merces suas ex naufragio liberaverunt; nam huius aequitatem tunc admitti placuit, quum iactus remedio ceteris in communi periculo salva nave consultum est. §. 1. Arbore caesa, ut navis cum mercibus liberari possit, aequitas contributionis habebit locum.

VI. *Iulianus libro LXXXVI. Digestorum.* Navis adversa tempestate depressa, ictu fulminis deustis armamentis, et arbore, et antenna, Hipponem delata est, ibique tumultuariis armamentis ad praesens comparatis, Hostiam navigavit, et onus integrum pertulit. Quaesitum est: an hi, quorum onus fuit, nautae pro damno conferre debeant? Respondi: non debere; hic enim sumtus instruendae magis navis, quam conservandarum mercium gratia factus est.

VII. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Quum depressa navis aut deiecta esset, quod quisque ex ea suum servasset, sibi servare, respondit, tanquam ex incendio.

VIII. *Iulianus libro II. ex Minicio.* Qui levandae navis gratia res aliquas proiiciunt, non hanc mentem habere, ut eas pro derelicto habeant, quippe si invenerint eas, ablaturos, et si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sint, requisituros, ut perinde sint, ac si quis onere pressus in viam rem abiecerit, mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

IX. *Volusius Maecianus ad legem Rhodiam.* *Ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι· Ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μή τις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν.* *)

X. *Labeo libro I. Pithanων a Paulo epitomatorum.* Si vehenda mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum est, vectura tibi non debetur. *Paulus*: immo quaeritur, quid actum est, utrum ut pro his, qui impositi, an pro his, qui deportati essent, merces daretur? quodsi hoc apparere non potuerit, satis erit pro nauta, si probaverit, impositum esse mancipium. §. 1. Si ea conditione navem conduxisti, ut ea merces tuae portarentur, easque merces nulla nauta necessitate coactus in navem deteriorem, quum id sciret te fieri nolle, transtulit, et merces tuae cum ea nave perierunt, in qua novissime vectae sunt, habes ex conducto locato cum priore nauta actionem. *Paulus:* immo contra, si modo ea navigatione utraque navis periit, quum id sine dolo et culpa nautarum factum esset. Idem iuris erit, si prior nauta publice retentus, navigare cum tuis mercibus prohibitus fuerit. Idem iuris erit, cum ea conditione a te conduxisset, ut certam poenam tibi praestaret, nisi ante constitutum diem merces tuas eo loci exposuisset, in quem devehendas eas merces locasses, nec per eum staret, quo minus remissa sibi ea poena spectaret. Idem iuris in eodem genere cogitationis observabimus, si probatum fuerit, nautam morbo impeditum navigare non potuisse. Idem dicemus, si navis eius vitium fecerit sine dolo malo et culpa eius. §. 2. Si conduxisti navem amphorarum duo millium, et ibi amphoras portasti, pro duobus millibus amphorarum pretium debes. *Paulus:* immo si aversione navis conducta est, pro duobus millibus debetur merces; si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet; nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti.

TIT. III.
DE INSTITORIA ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Aequum Praetori visum est, sicut commoda sentimus ex contractu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum et conveniri. Sed non idem facit circa eum, qui institorem praeposuit, ut experiri possit; sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus, acquisitis sibi actionibus; si autem vel alienum servum, vel etiam hominem liberum, actione deficietur, ipsum tamen institorem vel dominum eius convenire poterit vel mandati, vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait: debere dari actionem ei, qui institorem praeposuit, in eos, qui cum eo contraxerint,

II. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam servare non potest.

III. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet; nec multum facit, tabernae sit praepositus, an cuilibet alii negotiationi,

IV. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Quum interdum etiam ad homines honestos afferant merces, et ibi vendant. Nec mutat causam actionis locus vendendi emendive, quum utroque modo verum sit, institorem emisse aut vendidisse.

V. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Cuicunque igitur negotio praepositus sit, institor recte appellabitur. §. 1. Nam et Servius libro primo ad Brutum ait: si quid cum insulario gestum sit, vel eo, quem quis aedificio praeposuit, vel frumento coëmendo, in solidum eum teneri. §. 2. Labeo quoque scripsit: si quis pecuniis foenerandis, agris colendis, mercaturis, redemturisque faciendis proposuerit, in solidum eum teneri. §. 3. Sed et si mensae habuit quis servum praepositum, nomine eius tenebitur. §. 4. Sed etiam eos institores dicendos placuit, quibus vestiarii vel lintearii dant vestem circumferendam et distrahendam, quos vulgo circitores appellamus. §. 5. Sed et muliones quis proprie institores appellet. §. 6. Item fullonum et sarcinatorum praepositus, stabularii quoque, loco institorum habendi sunt. §. 7. Sed et si tabernarius servum suum peregre mitteret ad merces comparandas et sibi mittendas, loco institoris habendum, Labeo scripsit. §. 8. Idem ait: si libitinarius, quos graece *νεκροθάπτας* vocant, servum pollinctorem habuerit, isque mortuum spoliaverit, dandam in eum quasi institoriam actionem, quamvis et furti et iniuriarum actio competeret. §. 9. Idem Labeo ait: si quis pistor servum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta praesenti, ut per dies singulos eis panem praestaret, conturbaverit, dubitari non oportere, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri debeat. §. 10. Sed et cum fullo peregre proficiscens rogasset quem, ut discipulis suis, quibus tabernam instructam tradiderat, imperaret, post cuius profectionem vestimenta discipulus accepisset, et fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuerit relictus; sin vero quasi institor, teneri eum; plane si affirmaverit mihi, recte me credere operariis suis, non institoria, sed ex locato tenebitur. §. 11. Non tamen omne, quod cum institore geritur, obligat eum, qui praeposuit, sed ita, si eius rei gratia, cui praepositus fuerat, contractum est, [id est duntaxat ad id, ad quod eum praeposuit.] §. 12. Proinde si praeposui ad mercium distractionem, tenebor nomine eius ex empto actione. Item si forte ad emendum eum praeposuero, tenebor duntaxat ex vendito. Sed neque si ad emendum, et ille vendiderit, neque si ad vendendum, et ille emerit, debebo teneri. Idque Cassius probat. §. 13. Sed si pecuniam quis crediderit institori ad emendas merces praeposito, locus est institoriae. Idemque, et si ad pensionem pro taberna exsolvendam; quod ita verum puto, nisi prohibitus fuit mutuari. §. 14. Si ei, quem ad vendendum emendumve oleum praeposui, mutuum oleum datum sit, dicendum erit, institoriam locum habere. §. 15. Item si institor, quum oleum vendidisset, annulum arrhae nomine acceperit, neque eum reddat, dominum institoria teneri; nam eius rei causa, in quam praepositus est, contractum est, nisi forte mandatum ei fuit praesenti pecunia vendere. Quare si forte pignus institor ob pretium acceperit, institoriae locus erit. §. 16. Item fideiussori, qui pro institore intervenerit, institoria competit; eius enim rei sequela est. §. 17. Si ab alio institor sit praepositus, is tamen decesserit, qui praeposuit, et heres ei exstiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit; nec non si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, aequum est, ignoranti dari institoriam actionem. §. 18. Sed et si procurator meus, tutor, curator institorem praeposuerit, dicendum erit, veluti a me praeposito dandam institoriam actionem.

*) *Domine Imperator Antonine, naufragium in Italia facientes direpti sumus a publicanis Cyclades insulas habitantibus. Respondit Antoninus Eudaemoni: Ego quidem mundi dominus, lex autem maris. Lege id Rhodia, quae de rebus nauticis praescripta est, iudicetur, quatenus nulla nostrarum legum adversatur. Hoc idem divus quoque Augustus iudicavit.*

VI. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Sed et in ipsum procuratorem, si omnium rerum procurator est, dari debebit institoria.

VII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Sed et si quis meam rem gerens praeposuerit, et ratum habuero, idem erit dicendum. §. 1. Parvi autem refert, quis sit institor, masculus an femina, liber an servus, proprius vel alienus. Item quisquis praeposuit; nam et si mulier praeposuit, competet institoria exemplo exercitoriae actionis; et si mulier sit praeposita, tenebitur etiam ipsa. Sed et si filiafamilias sit vel ancilla praeposita, competit institoria actio. §. 2. Pupillus autem institor obligat eum, qui eum praeposuit, institoria actione, quoniam sibi imputare debet, qui eum praeposuit.

VIII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Nam et plerique pueros puellasque tabernis praeponunt.

IX. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Verum si ipse pupillus praeposuerit, si quidem tutoris auctoritate, obligabitur, si minus, non.

X. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Eatenus tamen dabitur in eum actio, quatenus ex ea re locupletior est.

XI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Sed si pupillus heres exstiterit ei, qui praeposuerat, aequissimum erit pupillum teneri, quamdiu praepositus manet; removendus enim fuit a tutoribus, si nollent opera eius uti. §. 1. Sed et si minor viginti quinque annis erit, qui praeposuit, auxilio aetatis utetur non sine causae cognitione. §. 2. De quo palam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur, is praepositi loco non habetur; non enim permittendum erit cum eo quasi cum institore contrahere. Sed si quis nolit contrahi, prohibeat; ceterum qui praeposuit tenebitur ipsa praepositione. §. 3. Proscribere palam sic accipimus, claris litteris, unde de plano recte legi possit, ante tabernam scilicet, vel ante eum locum, in quo negotiatio exercetur, non in loco remoto, sed in evidenti. Litteris, utrum graecis an latinis? Puto secundum loci conditionem, ne quis causari possit ignorantiam litterarum. Certe si quis dicat, ignorasse se litteras, vel non observasse, quod propositum erat, quum multi legerent, quumque palam esset propositum, non audietur. §. 4. Proscriptum autem perpetuo esse oportet. Ceterum si per id temporis, quo propositum non erat, vel obscurata proscriptione contractum sit, institoria locum habebit. Proinde si dominus quidem mercis proscripsisset, alius autem sustulisset, aut vetustate, vel pluvia, vel quo simili contigisset, ne proscriptum esset, vel non pareret, dicendum, eum, qui proposuit, teneri. Sed si ipse institor decipiendi mei causa detraxit, dolus ipsius proponenti nocere debet, nisi particeps doli fuerit, qui contraxit. §. 5. Conditio autem praepositionis servanda est. Quid enim, si certa lege, vel interventu cuiusdam personae, vel sub pignore voluit cum eo contrahi, vel ad certam rem? Aequissimum erit id servari, in quo praepositus est. Item si, quum plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit, vel cum uno solo, sed et si denuntiavit cui, ne cum eo contraheret, non debet institoria teneri; nam et certam personam possumus prohibere contrahere, vel certum genus hominum, vel negotiatorum, vel certis hominibus permittere. Sed si alias cum alio contrahi vetuit continua variatione, danda est omnibus adversus eum actio; neque enim decipi debent contrahentes. §. 6. Sed si in totum prohibuit cum eo contrahi, praepositi loco non habetur, quum magis hic custodis sit loco, quam institoris. Ergo nec vendere mercem hic poterit, nec modicum quid ex taberna. §. 7. Si institoria recte actum est, tributoria ipso iure locum non habet; neque enim potest habere locum tributoria in merce dominica; quodsi non fuerit institor dominicae mercis, tributoria superest actio. §. 8. Si a servo tuo operas vicarii eius conduxero, et eum merci meae institorem fecero, isque tibi mercem vendiderit, emtio est; nam cum dominus a servo emit, est emtio, licet non sit dominus obligatus, usque adeo, ut etiam pro emtore et possidere et usucapere dominus possit.

XII. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Et ideo utilis institoria actio adversus me tibi competet, mihi vero adversus te vel de peculio dispensatoris, si ex conducto agere velim, vel de peculio vicarii, quod ei mercem vendendam mandaverim; pretiumque, quo emisti, in rem tuam versum videri poterit, eo quod debitor servi tui factus esses.

XIII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Habebat quis servum merci oleariae praepositum Arelate; eundem et mutuis pecuniis accipiendis; acceperat mutuam pecuniam; putans creditor, ad merces eum accepisse, egit proposita actione; probare non potuit, mercis gratia eum accepisse. Licet consumta est actio, nec amplius agere poterit, quasi pecuniis quoque mutuis accipiendis esset praepositus, tamen Iulianus, utilem ei actionem competere, ait. §. 1. Meminisse autem oportebit, institoria dominum ita demum teneri, si non novaverit quis eam obligationem, vel ab institore, vel ab alio novandi animo stipulando. §. 2. Si duo pluresve tabernam exerceant, et servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem praeposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur, an pro aequalibus, an pro portione mercis, an vero in solidum? Iulianus quaerit. Et verius esse ait, exemplo exercitorum et de peculio actionis in solidum unumquemque conveniri posse; et quidquid is praestiterit, qui conventus est, societatis iudicio vel communi dividundo consequetur. Quam sententiam et supra probavimus.

XIV. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Idem erit, et si alienus servus communi merci praepositus sit; nam adversus utrumque in solidum actio dari debet, et quod quisque praestiterit, eius partem societatis vel communi dividundo iudicio consequetur. Certe ubicunque actio societatis vel communi dividundo cessat, quemque pro parte sua condemnari oportere constat; veluti si is, cuius servo creditum est, duobus heredibus institutis, ei servo libertatem dederit; nam heredum quisque pro sua parte conveniendus est, quia cessat inter eos communi dividundo iudicium.

XV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Novissime sciendum est, has actiones perpetuo dari, et in heredem, et heredibus.

XVI. *Paulus libro XXIX. ad Edictum.* Si cum villico alicuius contractum sit, non dabitur in dominum actio, quia villicus propter fructus percipiendos, non propter quaestum praeponitur. Si tamen villicum distrahendis quoque mercibus praepositum habuero, non erit iniquum, exemplo institoriae actionem in me competere.

XVII. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Si quis mancipiis, vel iumentis, pecoribusve emendis vendendisve praepositus sit, non solum institoria competit adversus eum, qui praeposuit, sed etiam redhibitoria, vel ex stipulatu duplae simplaeve in solidum actio danda est. §. 1. Si servum Titii institorem habueris, vel tecum ex hoc edicto, vel cum Titio ex inferioribus edictis agere potero. Sed si tu cum eo contrahi vetuisti, cum Titio duntaxat agi poterit. §. 2. Si impubes patri habenti institores heres exstiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum est, in pupillum dari actionem, propter utilitatem promiscui usus, quemadmodum ubi post mortem tutoris, cuius auctoritate institor praepositus est, cum eo contrahatur. §. 3. Eius contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem intercessit, etiamsi furiosus heres exsistat, dandam esse actionem, etiam Pomponius scripsit; non enim imputandum est ei, qui sciens, dominum decessisse, cum institore exercente mercem contrahat. §. 4. Proculus ait: si denuntiavero tibi, ne servo a me praeposito crederes, exceptionem dandam, *si ille illi non denuntiaverit, ne illi servo crederet.* Sed si ex eo contractu peculium habeat, aut in rem meam versum sit, nec velim quo locupletior sim solvere, replicari de dolo malo oportet; nam videri me dolum malum facere, qui ex aliena iactura lucrum quaeram. §. 5. Ex hac causa etiam condici posse, verum est.

XVIII. *Idem libro singulari de variis Lectionibus.* Institor est, qui tabernae locove ad emendum vendendum ve praeponitur, quique sine loco ad eundem actum praeponitur.

XIX. *Papinianus libro III. Responsorum.* In eum, qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorem praeposuit, utilis ad exemplum institoriae dabitur actio. Quod aeque faciendum erit, etsi procurator solvendo sit, qui stipulanti pecuniam promisit. §. 1. Si dominus, qui servum institorem apud mensam pecuniis accipiendis habuit, post libertatem quoque datam idem per libertum negotium exercuit, varietate status non mutabitur periculi causa. §. 2. Tabernae praepositus a patre filius mercium causa mutuam pecuniam accepit; pro eo pater fideiussit. Etiam institoria ab eo petetur, quum acceptae pecuniae speciem fideiu-

bendo negotio tabernae miscuerit. §. 3. Servus pecuniis tantum foenerandis praepositus, per intercessionem aes alienum suscipiens, ut institor dominum in solidum iure praetorio non adstringit; quod autem pro eo, qui pecuniam foeneravit, per delegationem alii promisit, a domino recte petetur, cui pecuniae creditae contra eum, qui delegavit, actio quaesita est.

XX. *Scaevola libro V. Digestorum.* Lucius Titius mensae nummulariae, quam exercebat, habuit libertum praepositum; is Caio Seio cavit in haec verba: *Octavius Terminalis, rem agens Octavii Felicis, Domitio Felici salutem. Habes penes mensam patroni mei denarios mille, quos denarios vobis numerare debebo pridie Kalendas Maias.* Quaesitum est: Lucio Titio defuncto sine herede, bonis eius venditis, an ex epistola iure conveniri Terminalis possit? Respondi: nec iure his verbis obligatum, nec aequitatem conveniendi eum superesse, quum id institoris officio, ad fidem mensae protestandam, scripsisset.

TIT. IV.
DE TRIBUTORIA ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Huius quoque edicti non minima utilitas est, ut dominus, qui alioquin in servi contractibus privilegium habet, quippe quum de peculio duntaxat teneatur, cuius peculii aestimatio deducto eo, quod domino debetur, fit, tamen si scierit, servum peculiari merce negotiari, velut extraneus creditor ex hoc edicto in tributum vocetur. §. 1. Licet mercis appellatio angustior sit, ut neque ad servos fullones, vel sarcinatores, vel textores, vel venaliciarios pertineat, tamen Pedius libro quinto decimo scribit, ad omnes negotiationes porrigendum edictum. §. 2. Peculiarem autem mercem non sicuti peculium accipimus, quippe peculium deducto quod domino debetur accipitur; merx peculiaris, etiamsi nihil sit in peculio, dominum tributoria obligat ita demum, si sciente eo negotiabitur. §. 3. Scientiam hic eam accipimus, quae habet et voluntatem. Sed, ut ego puto, non voluntatem, sed patientiam; non enim velle debet dominus, sed non nolle; si igitur scit, et non protestatur et contradicit, tenebitur actione tributoria. §. 4. Potestatis verbum ad omnem sexum, item ad omnes, qui sunt alieno iuri subiecti, porrigendum erit. §. 5. Non solum ad servos pertinebit tributoria actio, verum ad eos quoque, qui nobis bona fide serviunt, sive liberi, sive servi alieni sunt, vel in quibus usumfructum habemus,

II. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Ut tamen merx, qua peculiariter negotietur, ad nos pertineat.

III. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Sed si servus communis sit, et ambo sciant domini, in utrumlibet ex illis dabitur actio. At si alter scit, alter ignoravit, in eum, qui scit, dabitur actio; deducetur tamen solidum, quod ei, qui ignoravit, debetur. Quodsi ipsum quis ignorantem convenerit, quoniam de peculio convenitur, deducetur etiam id, quod scienti debetur, et quidem in solidum; nam et si ipse de peculio conventus esset, solidum, quod ei deberetur, deduceretur. Et ita Iulianus libro duodecimo Digestorum scripsit. §. 1. Si servus pupilli vel furiosi sciente tutore vel curatore in merce peculiari negotietur, dolum quidem tutoris vel curatoris nocere pupillo vel furioso non debere puto, nec tamen lucrosum esse debere. Et ideo hactenus eum ex dolo tutoris tributoria teneri, si quid ad eum pervenerit. Idem et in furioso puto, quamvis Pomponius libro octavo Epistolarum, si solvendo tutor sit, ex dolo eius pupillum teneri, scripserit. Et sane hactenus tenebitur, ut actionem, quam contra tutorem habeat, praestet. §. 2. Sed et si ipsius pupilli dolo factum sit, si eius aetatis sit, ut doli capax sit, efficere, ut teneatur; quamvis scientia eius non sufficiat ad negotiationem. Quid ergo est? Scientia quidem tutoris et curatoris debet facere locum huic actioni, dolus autem, quatenus noceat, ostendi.

IV. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Si pupillus, cuius tutor scierit, pubes factus, vel furiosus sanae mentis, dolum admittant, tenentur ex hoc edicto.

V. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Procuratoris autem scientiam et dolum nocere debere domino, neque Pomponius dubitat, nec nos dubitamus. §. 1. Si vicarius servi mei negotietur, si quidem me sciente, tributoria tenebor; si me ignorante, ordinario sciente, de peculio eius actionem dandam, Pomponius libro sexagesimo scripsit; nec deducendum ex vicarii peculio, quod ordinario debetur, quum id, quod mihi debetur, deducatur. Sed si uterque scierimus, et tributoriam et de peculio actionem competere, ait, tributoriam vicarii nomine, de peculio vero ordinarii; eligere tamen debere agentem, qua potius actione experiatur, sic tamen, ut utrumque tribuatur, et quod mihi, et quod servo debetur, quum, si servus ordinarius ignorasset, deduceretur integrum, quod ei a vicario deberetur. §. 2. Sed et si ancilla negotiabitur, admittendam tributoriam dicimus. §. 3. Item parvi refert, cum ipso servo contrahatur, an cum institore eius. §. 4. *Mercis nomine* merito adiicitur, ne omnis negotiatio cum eo facta tributoriam inducat. §. 5. Per hanc actionem tribui iubetur, quod ex ea merce, et quod eo nomine receptum est. §. 6. In tributum autem vocantur, qui in potestate servos habent, cum creditoribus mercis. §. 7. Sed est quaesitum: dominus utrum ita demum partietur ex merce, si quid ei mercis nomine debeatur, an vero et si ex alia causa? Et Labeo ait: ex quacunque causa ei debeatur, parvique referre, ante mercem an postea ei debere quid servus coeperit; sufficere enim, quod privilegium deductionis perdidit. §. 8. Quid tamen, si qui contrahebant ipsam mercem pignori acceperint? Puto debere dici, praeferendos domino iure pignoris. §. 9. Sive autem domino, sive his, qui in potestate eius sunt, debeatur, utique erit tribuendum. §. 10. Sed si duo pluresve domini sint, utique omnibus tribuetur pro rata debiti sui. §. 11. Non autem totum peculium venit in tributum, sed id duntaxat, quod ex ea merce est, sive merces manent, sive pretium earum receptum conversumve est in peculium. §. 12. Sed et si adhuc debeatur mercis nomine a quibusdam, quibus solebat servus distrahere, hoc quoque tribuetur, prout fuerit receptum. §. 13. Si praeter mercem servus iste in taberna habeat instrumentum, an hoc quoque tribuatur? Et Labeo ait: et hoc tribui. Et est aequissimum; plerumque enim hic apparatus ex merce est, immo semper. Cetera tamen, quae extra haec in peculium habuit, non tribuentur, (utputa argentum habuit, vel aurum,) nisi si haec ex merce comparavit. §. 14. Item si mancipia in negotiatione habuit ex merce parata, etiam haec tribuentur. §. 15. Si plures habuit servus creditores, sed quosdam in mercibus certis, an omnes in iisdem confundendi erunt, et omnes in tributum vocandi? utputa duas negotiationes exercebat, puta sagariam et linteariam, et separatos habuit creditores. Puto separatim eos in tributum vocari; unusquisque enim eorum merci magis, quam ipsi credidit. §. 16. Sed et si duas tabernas eiusdem negotiationis exercuit, et ego fui tabernae verbi gratia, quam ad Bucinum habuit, ratiocinator, alius eius, quam trans Tiberim, aequissimum puto, separatim tributionem faciendam, ne ex alterius re merceve alii indemnes fiant, alii damnum sentiant. §. 17. Plane si in eadem taberna merces deferebantur, licet hae, quae exstent, ex unius creditoris pecunia sint comparatae, dicendum erit, omnes in tributum venire, nisi fuerint creditori pignoratae. §. 18. Sed si dedi mercem meam vendendam, et exstat, videamus, ne iniquum sit, in tributum me vocari? Et si quidem in creditum ei abiit, tributio locum habebit; enimvero si non abiit, quia res venditae non alias desinunt esse meae, quamvis vendidero, nisi aere soluto, vel fideiussore dato, vel alias satisfacto, dicendum erit, vindicare me posse. §. 19. Tributio autem fit pro rata eius, quod cuique debetur; et ideo si unus creditor veniat, desiderans tribui integram portionem, consequitur, sed quoniam fieri potest, ut alius quoque vel alii exsistere possint mercis peculiaris creditores, cavere debet creditor iste, pro rata se refusurum, si forte alii emerserint creditores.

VI. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Non enim haec actio, sicut de peculio, occupantis meliorem causam facit, sed aequalem conditionem quandoque agentium.

VII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Illud quoque cavere debet, si quid aliud domini debitum emerserit, refusurum se ei pro rata. Finge enim conditionale debitum imminere, vel in occulto esse, hoc quoque admittendum est; nam iniuriam dominus pati non debet, licet in tributum vocatur. §. 1. Quid tamen, si dominus tribuere nolit, nec hanc molestiam suscipere, sed peculio vel mercibus cedere paratus sit? Pedius refert: audiendum eum. Quae sententia habet aequitatem; et plerumque arbitrum in hanc rem Praetor debebit dare, cuius interventu tribuantur

merces peculiares. §. 2. Si cuius dolo malo factum est, quo minus ita tribueretur, in eum tributoria datur, ut, quanto minus tributum sit, quam debuerit, praestet; quae actio dolum malum coërcet domini. Minus autem tribuere dominus videtur, etiam si nihil tributum sit. Si tamen ignorans, in merce servum habere, minus tribuit, non videtur dolo minus tribuisse; sed re comperta si non tribuat, dolo nunc non caret; proinde si sibi ex ea merce solvi fecit, utique dolo videtur minus tribuisse. §. 3. Sed et si mercem perire passus est, aut eam avertit, aut vilioris data opera distraxit, vel si ab emtoribus pretium non exegit, dicendum erit, teneri eum tributoria, si dolus intervenit. §. 4. Sed etsi negaverit dominus, cuiquam deberi, videndum erit, an tributoriae locus sit? Et est verior Labeonis sententia, tributoriam locum habere, alioquin expediret domino negare. §. 5. Haec actio et perpetuo, et in heredem datur, de eo duntaxat, quod ad eum pervenit,

VIII. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Quia non de dolo est, sed rei persecutionem continet. Quare etiam mortuo servo dominus, item heres eius perpetuo teneri debebit propter factum defuncti, quamvis non aliter, quam dolo interveniente competat.

IX. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Quod in herede dicimus, idem erit et in ceteris successoribus. §. 1. Eligere quis debet, qua actione experiatur, utrum de peculio, an tributoria, quum sciat sibi regressum ad aliam non futurum. Plane si quis velit ex alia causa tributoria agere, ex alia causa de peculio, audiendus erit. §. 2. Si servo in testamento manumisso peculium legatum sit, non debere heredem tributoria teneri, quasi neque ad eum pervenerit, neque dolo fecerit, Labeo ait. Sed Pomponius libro sexagesimo scripsit: heredem, nisi curaverit caveri sibi a servo, vel deduxerit de peculio, quod tribuendum erat, teneri tributoria. Quae sententia non est sine ratione; ipse enim auctor doli est, qui id egit, ne tribueret. Toties enim in heredem damus de eo, quod ad eum pervenit, quoties ex dolo defuncti convenitur, non quoties ex suo.

X. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* De peculio actione etiam cum emtore servi agi potest, tributoria non potest.

XI. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Aliquando etiam agentibus expedit potius de peculio agere, quam tributoria; nam in hac actione, de qua loquimur, hoc solum in divisionem venit, quod in mercibus est, quibus negotiatur, quodque eo nomine receptum est; at in actione de peculio totius peculii quantitas spectatur, in quo et merces continentur, et fieri potest, ut dimidia forte parte peculii, aut tertia, vel etiam minore negotietur; fieri praeterea potest, ut patri dominove nihil debeat.

XII. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Alius duntaxat de peculio, alius tributoria servi nomine cum domino agit. Quaesitum est: an deducere dominus de peculio debeat, quod tributoria agenti praestaturus sit? Respondi: tributoria actione tunc demum agi potest, quum dominus in distribuendo pretio mercis edicto Praetoris non satisfecit, id est quum maiorem partem debiti sui deduxit, quam creditoribus tribuit; veluti si, quum in merce triginta fuissent, in quam ipse quidem quindecim crediderat, duo autem extranei triginta, tota quindecim deduxerit, et creditoribus reliqua quindecim dederit, quum deberet sola decem deducere, extraneis dena tribuere; cum igitur hoc fecit, nec intelligendus est servum a se liberasse, eo quod quinque adhuc nomine eius tributoria actione praestaturus sit. Quare si agi de peculio coeperit, quum forte extra mercem peculium esset, quinque, tanquam adhuc creditor servi, deducere debebit.

TIT. V.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, [NEGOTIUM] GESTUM ESSE DICETUR.

I. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Omnino Proconsul agit, ut, qui contraxit cum eo, qui in aliena potestate fuit, etiamsi deficiant superiores actiones, id est exercitoria, institoria, tributoriave, nihilominus tamen, in quantum ex bono et aequo res patitur, suum consequatur. Sive enim iussu eius, cuius in potestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo nomine iudicium pollicetur, sive non iussu, sed tamen in rem eius versum fuerit, eatenus introducit actionem, quatenus in rem eius versum fuerit, sive neutrum eorum sit, de peculio actionem constituit

II. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Ait Praetor: IN EUM, QUI EMANCIPATUS AUT EXHEREDATUS ERIT, QUIVE ABSTINUERIT HEREDITATE EIUS, CUIUS IN POTESTATE, QUUM MORIRETUR, FUERIT, EIUS REI NOMINE, QUAE CUM EO CONTRACTA ERIT, QUUM IS IN POTESTATE ESSET, SIVE SUA VOLUNTATE, SIVE IUSSU EIUS, IN CUIUS POTESTATE ERIT, CONTRAXERIT, SIVE IN PECULIUM IPSIUS, SIVE IN PATRIMONIUM EIUS, CUIUS IN POTESTATE FUERIT, EA RES REDACTA FUERIT, ACTIONEM CAUSA COGNITA DABO IN ID, QUOD FACERE POTEST. §. 1. Sed et si citra emancipationem sui iuris factus sit, vel in adoptionem datus, deinde pater naturalis decesserit, item si quis ex minima parte sit institutus, aequissimum est, causa cognita etiam in hunc dari actionem in id, quod facere potest.

III. *Idem libro III. Disputationum.* Sed an hic detrahi debeat, quod aliis debetur? tractari potest. Et si quidem sint creditores, qui, quum esset alienae potestatis, cum eo contraxerunt, recte dicetur, occupantis meliorem esse conditionem, nisi si quis privilegiarius veniat; huius enim non sine ratione prius ratio habebitur. Quodsi qui sint, qui postea, quam sui iuris factus est, cum eo contraxerunt, puto horum rationem habendam.

IV. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Sed si ex parte non modica sit heres scriptus filius, in arbitrio est creditoris, utrum pro portione hereditaria, an in solidum eum conveniat. Sed et hic iudex aestimare debet, ne forte in id, quod facere potest, debeat conveniri. §. 1. Interdum autem, etsi exheredatus filius vel emancipatus sit, in solidum actio adversus eum dabitur, utputa si patremfamilias se mentitus est, quum contraheretur cum eo; nam libro secundo Digestorum Marcellus scripsit: etiamsi facere non possit, conveniendum propter mendacium. §. 2. Quanquam autem ex contractu in id, quod facere potest, actio in eum datur, tamen ex delictis in solidum convenietur. §. 3. Soli autem filio succurritur, non etiam heredi eius; nam et Papinianus libro nono Quaestionum scribit: in heredem filii in solidum dandam actionem. §. 4. Sed an etiam temporis haberi debeat ratio, ut, si quidem ex continenti cum filio agatur, detur actio in id, quod facere potest, sin vero post multos annos, non debeat indulgeri? Et mihi videtur, rationem habendam esse; in hoc enim causae cognitio vertitur. §. 5. Is, qui de peculio egit, quum posset quod iussu, in ea causa est, ne possit quod iussu postea agere. Et ita Proculus existimat. Sed si deceptus de peculio egit, putat Celsus, succurrendum ei. Quae sententia habet rationem.

V. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Si filiusfamilias vivo patre conventus et condemnatus sit, in emancipatum vel exheredatum postea iudicati actio in id, quod facere potest, danda est. §. 1. Sed si filio exheredato ex senatusconsulto Trebelliano hereditas patris restituta sit, non debebit in quantum facere potest, sed in solidum condemnari, quia effectu quodammodo heres est. §. 2. Sed si coactus immiscuerit se, ut restituat hereditatem, perinde observandum, ac si se abstinuisset.

VI. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Eum, qui se patremfamilias simulavit, et mandante aliquo stipulatus est, mandati teneri, Marcellus scripsit, quamvis rem praestare non possit; et sane verum est, teneri eum debere, quia dolo fecit. Hoc et in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum erit.

VII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Pater filio permisit mutuam pecuniam accipere, et per epistolam creditori mandavit, ut ei crederet; filius ex minima parte patri heres extitit. Respondi: esse in potestate creditoris, utrum filium, cui credidisset, in solidum, an heredes, pro qua parte quisque successisset, mallet convenire; sed filius condemnatur in quantum facere potest.

VIII. *Paulus libro I. Decretorum.* Titianus Primus praeposuerat servum mutuis pecuniis dandis et pignoribus accipiendis; is servus etiam negotiatoribus hordei solebat pro emtore suscipere debitum, et solvere. Quum fugisset servus, et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, negabat, eo nomine se conveniri posse, quia non in eam rem praepositus fuisset, quum autem et alia quaedam gessisse, et horrea conduxisse, et multis solvisse idem servus probaretur, Praefectus annonae contra dominum dederat sententiam. Dicebamus,

quasi fideiussionem esse videri, quum pro alio solveret debitum [non pro aliis susciperet debitum]; non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem, nec videri hoc dominum mandasse. Sed quia videbatur in omnibus cum suo nomine substituisse, sententiam conservavit Imperator.

TIT. VI.

DE SENATUSCONSULTO MACEDONIANO.

I. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Verba senatusconsulti Macedoniani haec sunt: QUUM INTER CETERAS SCELERIS CAUSAS MACEDO, QUAS ILLI NATURA ADMINISTRABAT, ETIAM AES ALIENUM ADHIBUISSET, ET SAEPE MATERIAM PECCANDI MALIS MORIBUS PRAESTARET, QUI PECUNIAM, NE QUID AMPLIUS DICERETUR, INCERTIS NOMINIBUS CREDERET, PLACERE, NE CUI, QUI FILIOFAMILIAS MUTUAM PECUNIAM DEDISSET, ETIAM POST MORTEM PARENTIS EIUS, CUIUS IN POTESTATE FUISSET, ACTIO PETITIOQUE DARETUR, UT SCIRENT, QUI PESSIMO EXEMPLO FOENERARENT, NULLIUS POSSE FILIIFAMILIAS BONUM NOMEN EXSPECTATA PATRIS MORTE FIERI. §. 1. Si pendeat, an sit in potestate filius, utputa quoniam patrem apud hostes habet, in pendenti est, an in senatusconsultum sit commissum; nam si reciderit in potestatem, senatusconsulto locus est, si minus, cessat; interim igitur deneganda est actio. §. 2. Certe si arrogatus mutuam pecuniam acceperit, deinde sit restitutus, ut emanciparetur, senatusconsultum locum habebit; fuit enim filiusfamilias. §. 3. In filiofamilias nihil dignitas facit, quo minus senatusconsultum Macedonianum locum habeat; nam etiamsi Consul sit vel cuiusvis dignitatis, senatusconsulto locus est, nisi forte castrense peculium habeat; tunc enim senatusconsultum cessabit

II. *Idem libro LXIV. ad Edictum.* Usque ad quantitatem castrensis peculii, quum filiifamilias in castrensi peculio vice patrumfamiliarum funguntur.

III. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Si quis patremfamilias esse credidit, non vana simplicitate deceptus, nec iuris ignorantia, sed quia publice paterfamilias plerisque videbatur, sic agebat, sic contrahebat, sic muneribus fungebatur, cessabit senatusconsultum. §. 1. Unde Iulianus libro duodecimo Digestorum, in eo, qui vectigalia conducta habebat, scribit, et est saepe constitutum, cessare senatusconsultum. §. 2. Proinde et in eo, qui scire non potuit, an filiusfamilias sit, Iulianus libro duodecimo Digestorum, cessare senatusconsultum, ait, utputa in pupillo vel minore viginti quinque annis; sed in minore causa cognita et a Praetore succurrendum. In pupillo autem etiam alia ratione debuit dicere cessare senatusconsultum, quod mutua pecunia non sit, quam sine tutoris auctoritate pupillus dat; quemadmodum ipse dicit Iulianus libro duodecimo Digestorum, si filiusfamilias crediderit, cessare senatusconsultum, quod mutua pecunia non sit, quamvis liberam peculii administrationem habuit; non enim perdere ei peculium pater concedit, cum peculii administrationem permittit, et ideo vindicationem nummorum patri superesse, ait. §. 3. Is autem solus senatusconsultum offendit, qui mutuam pecuniam filiofamilias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit, locavit, vel alio modo contraxit; nam pecuniae datio perniciosa parentibus eorum visa est, et ideo etsi in creditum abii filiofamilias vel ex causa emtionis, vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, et si stipulatus sim, licet coeperit esse mutua pecunia, tamen, quia pecuniae numeratio non concurrit, cessat senatusconsultum. Quod ita demum erit dicendum, si non fraus senatusconsulto sit cogitata, ut qui credere non potuit, magis ei venderet, ut ille rei pretium haberet in mutui vicem. §. 4. Si a filiofamilias stipulatus sim, et patrifamilias facto crediderim, sive capite deminutus sit, sive morte patris vel alias sui iuris sine capitis deminutione fuerit effectus, debet dici, cessare senatusconsultum, quia mutua pecunia iam patrifamilias data est.

IV. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Quia quod vulgo dicitur, filiofamilias credi non licere, non ad verba referendum est, sed ad numerationem.

V. *Paulus libro III. Quaestionum.* Ergo hic et in solidum damnabitur, non in id, quod facere potest.

VI. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Contra etiam recte dicetur, si a patrefamilias stipulatus sis, credas postea filiofamilias facto, senatusconsulti potestatem excercendam, quia expleta est numeratione substantia obligationis.

VII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Item si filiusfamilias fideiusserit, Neratius libro primo et secundo Responsorum, cessare senatusconsultum, ait. Idem Celsus libro quarto. Sed Iulianus adiicit: si color quaesitus sit, ut filiusfamilias, qui mutuam accepturus erat, fideiuberet, alio reo dato, fraudem senatusconsulto factam nocere, et dandam exceptionem tam filiofamilias, quam reo, quoniam et fideiussori filii subveniatur. §. 1. Idem ait: si duos reos accepero, filiumfamilias et Titium, quum ad filiumfamilias esset perventura pecunia, ideo autem reum Titium acceperim, ne quasi fideiussor auxilio senatusconsulti uteretur, utilem esse exceptionem adversus fraudem dandam. §. 2. Sed et si filiusfamilias, patre suo relegato vel longo tempore absente, dotem pro filia promiserit, et rem patris pignori dederit, senatusconsultum cessabit, patris tamen res non tenebitur. Plane si patri heres exstiterit filius, et pignus persequatur, exceptione doli summovebitur. §. 3. Mutui dationem non solum numeratae pecuniae, verum omnium, quae mutuo dari possunt, an accipere debeamus? videndum. Sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri; ait enim senatus: *mutuam pecuniam dedisset;* sed si fraus sit senatusconsulto adhibita, puta frumento, vel vino, vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia, subveniendum est filiofamilias. §. 4. Si filius in alterius erat potestate, quum mutua daretur, nunc in alterius, mens senatusconsulti non cessat; dabitur itaque exceptio. §. 5. Sed et si patri eius non mors, sed alia causa inciderit, quo minus sit in civitate, dicendum, senatusconsulto locum esse. §. 6. Non solum ei, qui mutuam dedisset, sed et successoribus eius deneganda est actio. §. 7. Proinde et si alius mutuam dedit, alius stipulatus est, dabitur adversus eum exceptio, licet hic non dederit. Sed et si alteruter eorum ignoravit, in patris esse potestate se, verius dicendum est, utrique alterius scientiam nocere. Idem est et in duobus reis stipulandi. §. 8. Item si duos filiosfamilias accepero reos, sed alterum putavi patremfamilias, intererit, ad quem pecunia pervenerit, ut, si eum scivi filiumfamilias, ad quem pervenit pecunia, exceptione summovear, si ad eum, quem ignorem, non summovear. §. 9. Sive autem sub usuris mutua data sit, sive sine usuris, ad senatusconsultum spectat. §. 10. Quanquam autem non declaret senatus, cui exceptionem det, tamen sciendum est, et heredem filii, si paterfamilias decesserit, et patrem eius, si filiusfamilias decesserit, exceptione uti posse. §. 11. Interdum tamen, etsi senatusconsulto locus sit, tamen in alium datur actio, utputa si filiusfamilias institor mutuam pecuniam accepit; scribit enim Iulianus libro duodecimo: ipsum quidem institorem exceptione senatusconsulti usurum, si conveniatur, sed institoriam actionem adversus eum, qui praeposuit, competere. *Quanquam,* inquit, *si ipse pater eum praeposuisset merci suae, vel mercem peculiarem exercere passus esset, cessaret senatusconsultum, quoniam patris voluntate contractum videretur;* nam si scit, eum negotiari, etiam hoc permisisse videtur, si non nominatim prohibuit mutuum accipere. §. 12. Proinde si acceperit pecuniam, et in rem patris vertit, cessat senatusconsultum; patri enim, non sibi accepit. Sed et si ab initio non sic accepit, verum postea in rem patris vertit, cessare senatusconsultum, libro duodecimo Digestorum Iulianus ait, intelligendumque, ab initio sic accepisse, ut in rem patris verteret. Non tamen vertisse videbitur, si mutuam pecuniam acceptam patri in proprium debitum solvit, et ideo, si pater ignoravit, adhuc senatusconsulto locus erit. §. 13. Quod dicitur in eo, qui studiorum causa absens mutuum acceperat, cessare senatusconsultum, ita locum habet, si probabilem modum in mutuando non excessit, certe eam quantitatem, quam pater solebat subministrare. §. 14. Si filius acceperit mutuam pecuniam, ut eum liberaret, qui, si peteret, exceptione non summoveretur, senatusconsulti cessabit exceptio. §. 15. Hoc amplius cessabit senatusconsultum, si pater solvere coepit, quod filiusfamilias mutuum sumserat, quasi ratum habuerit. §. 16. Si paterfamilias factus solverit partem debiti, cessabit senatusconsultum, nec solutum repetere potest.

VIII. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Cum tamen a curatore per ignorantiam solutum sit, repeti potest.

IX. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Sed si pa-

terfamilias factus rem pignori dederit, dicendum erit, senatusconsulti exceptionem ei denegandam usque ad pignoris quantitatem. §. 1. Si ab alio donatam sibi pecuniam filius creditori solverit, an pater vindicare vel repetere possit? Et ait Iulianus: si quidem hac conditione ei donata sit pecunia, ut creditori solvat, videri a donatore profectam protinus ad creditorem, et fieri nummos accipientis; si vero simpliciter ei donavit, alienationem eorum filium non habuisse, et ideo si solverit, condictionem patri ex omni eventu competere. §. 2. Hoc senatusconsultum et ad filias quoque familiarum pertinet. Nec ad rem pertinet, si affirmetur ornamenta ex ea pecunia comparasse; nam et ei quoque, qui filiofamilias credidit, decreto amplissimi ordinis actio denegatur, nec interest, consumti sint nummi, an exstent in peculio; multo igitur magis severitate senatusconsulti eius contractus improbabitur, qui filiaefamilias mutuum dedit. §. 3. Non solum filiofamilias et patri eius succurritur, verum fideiussori quoque et mandatori eius, quia et ipsi mandati habent regressum, nisi forte donandi animo intercesserint; tunc enim, quum nullum regressum habeant, senatusconsultum locum non habebit. Sed et si non donandi animo, patris tamen voluntate intercesserunt, totus contractus a patre videbitur comprobatus. §. 4. Et hi tamen, qui pro filiofamilias sine voluntate patris eius intercesserunt, solvendo non repetent. Hoc enim et divus Hadrianus constituit, et potest dici, non repetituros. Atquin perpetua exceptione tuti sunt; sed et ipse filiusfamilias, et tamen non repetit, quia hi demum solutum non repetunt, qui ob poenam creditorum actione liberantur, non quoniam exonerare eos lex voluit. §. 5. Quanquam autem solvendo non repetunt,

X. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Quia naturalis obligatio manet,

XI. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Tamen, si non opposita exceptione condemnati sunt, utentur senatusconsulti exceptione. Et ita Iulianus scribit in ipso filiofamilias, exemplo mulieris intercedentis.

XII. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Si tantum sciente patre creditum sit filio, dicendum est, cessare senatusconsultum. Sed et si iusserit pater filio credi, deinde ignorante creditore mutaverit voluntatem, locus senatusconsulto non erit, quoniam initium contractus spectandum est.

XIII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si, quod alii mutuum dedimus, a filiofamilias novandi causa stipulemur, non esse impedimento senatusconsultum, Iulianus scribit.

XIV. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Filium habeo, et ex eo nepotem; nepoti meo creditum est iussu patris eius; quaesitum est: an contra senatusconsultum fieret? Dixi: etsi verbis senatusconsulti filii continerentur, tamen et in persona nepotis idem servari debere. Iussum autem huius patris non efficere, quo minus contra senatusconsultum creditum existimaretur, quum ipse in ea causa esset, ut pecuniam mutuam invito patre suo accipere non posset.

XV. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Nihil interest, quis filiofamilias crediderit, utrum privatus an civitas. Nam in civitate quoque senatusconsultum locum habere, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

XVI. *Paulus libro IV. Responsorum.* Si filiusfamilias absente patre, quum quasi ex mandato eius pecuniam acceperit, cavit, et ad patrem litteras emisit, ut eam pecuniam in provincia solveret, debet pater, si actum filii sui improbat, continuo testationem interponere contrariae voluntatis.

XVII. *Idem libro II. Sententiarum.* Filiusfamilias si in id acceperit mutuam pecuniam, ut eam pro sorore sua in dotem daret, pater eius de in rem verso actione tenebitur; ipsi enim, mortua in matrimonio puella, repetitio dotis datur.

XVIII. *Venuleius libro II. Stipulationum.* Creditorem filiifamilias mortuo eo fideiussorem accipere non posse, Iulianus scribit, quia nulla obligatio aut civilis aut naturalis superest, cui fideiussor accedat. Plane a patre eius actionis nomine, quae de peculio adversus eum competat, fideiussorem recte accipi.

XIX. *Pomponius libro VII. ex variis Lectionibus.* Iulianus scribit: exceptionem senatusconsulti Macedoniani nulli obstare, nisi qui sciret aut scire potuisset, filiumfamilias esse eum, cui credebat.

XX. *Idem libro V. Senatusconsultorum.* Si is, cui, dum in potestate patris esset, mutua pecunia data fuerat, paterfamilias factus, per ignorantiam facti novatione facta, eam pecuniam expromiserit, si petatur ex ea stipulatione, in factum excipiendum erit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUINTUS DECIMUS.

TIT. I.
DE PECULIO.

1. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Ordinarium Praetor arbitratus est, prius eos contractus exponere eorum, qui alienae potestati subiecti sunt, qui in solidum tribuunt actionem, sic deinde ad hoc pervenire, ubi de peculio datur actio. §. 1. Est autem triplex hoc edictum; aut enim de peculio, aut de in rem verso, aut quod iussu hinc oritur actio. §. 2. Verba autem edicti talia sunt: QUOD CUM EO, QUI IN ALTERIUS POTESTATE ESSET, NEGOTIUM GESTUM ERIT. §. 3. De eo loquitur, non de ea, sed tamen et ob eam, quae est feminini sexus, dabitur ex hoc edicto actio. §. 4. Si cum impubere filiofamilias, vel servo contractum sit, ita dabitur in dominum vel patrem de peculio actio, si locupletius eorum peculium factum est. §. 5. Potestatis verbum communiter accipiendum est, tam in filio, quam in servo. §. 6. Nec magis dominium servorum spectandum, quam facultas habendi eos; non enim solum servorum propriorum nomine convenienmur, item communium, verum eorum quoque, qui bona fide nobis serviunt, sive liberi sint, sive servi alieni.

II. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Ex ea causa, ex qua solebat servus fructuarius vel usuarius acquirere, in eum, cuius ususfructus vel usus sit, actio duntaxat de peculio, ceteraeque honorariae dantur, ex reliquis in dominum proprietatis.

III. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Licet tantum Praetor, si cum eo, qui in potestate sit, negotium gestum sit, polliceatur actionem, tamen sciendum est, et si in nullius sit potestate, dari de peculio actionem, utputa si cum servo hereditario contractum sit ante aditam hereditatem. §. 1. Unde Labeo scribit: et si secundo tertiove gradu substitutus sit servus, et deliberantibus primis heredibus cum eo contractum sit, mox repudiantibus eis, ipse liber heresque exstiterit, posse dici, de peculio eum conveniri, et de in rem verso. §. 2. Parvi autem refert, servus quis masculi an mulieris fuerit; nam de peculio et mulier convenietur. §. 3. Pedius: etiam impuberes dominos de peculio obligari, ait; non enim cum ipsis impuberibus contrahitur, ut tutoris auctoritatem spectemus. Idem adiicit: pupillum non posse servo peculium constituere, nec tutoris auctoritate. §. 4. In furiosi quoque curatorem dicimus dandam de peculio actionem; nam et huius servus peculium habere potest, non si fuerit concessum, ut habeat, sed si non fuerit prohibitum, ne habeat. §. 5. Si filiusfamilias vel servus pro aliquo fideiusserint, vel alias intervenerint, vel mandaverint, tractatum est, an sit de peculio actio? Et est verius, in servo causam fideiubendi vel mandandi spectandam; quam sententiam et Celsus libro sexto probat in

servo fideiussore. Si igitur quasi intercessor servus intervenerit, non rem peculiarem agens, non obligabitur dominus de peculio. §. 6. Iulianus quoque libro duodecimo Digestorum scribit: si servus mandaverit, ut creditori meo solveretur, referre ait, quam causam mandandi habuerit; si pro creditore suo solvi mandarit, esse obligatum dominum de peculio; quodsi intercessoris officio functus sit, non obligari dominum de peculio. §. 7. Cui congruit, quod idem Iulianus scribit: si a filio meo fideiussorem accepero, quidquid a fideiussore accepero, id me non de in rem verso, sed de peculio actione mandati praestaturum. Idem accipias et in servi fideiussore, idemque, si alius mihi pro filio meo debitore solvisset. Quodsi filius meus debitor non fuisset, exceptione doli fideiussórem usurum, et si solvisset, condicturum scribit. §. 8. Si servus, quum se pro libero gereret, compromiserit, quaeritur, an de peculio actio ex poena compromissi, quasi ex negotio gesto, danda sit? sicuti traiecticiae pecuniae datur. Sed hoc et Nervae filio, et mihi videtur verius, ex compromisso servi non dandam de peculio actionem, quia nec si iudicio condemnetur servus, datur in eum actio. §. 9. Sed si filius fideiussor vel quasi interventor acceptus sit, an de peculio patrem obliget? quaeritur. Et est vera Sabini et Cassii sententia, existimantium, semper obligari patrem de peculio, et distare in hoc a servo. §. 10. Quare et ex compromisso pater tenebitur. Et ita Papinianus quoque libro nono Quaestionum scribit, nec interesse ait, ex qua causa compromiserit, utrum ex ea causa, ex qua potuit cum patre de peculio agi, an vero ex ea, ex qua non potuit, quum ex stipulatu pater conveniatur. §. 11. Idem scribit: iudicati quoque patrem de peculio actione teneri. Quod et Marcellus putat, etiam eius actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati; nam sicut stipulatione contrahatur cum filio, ita iudicio contrahi; proinde non originem iudicii spectandam, sed ipsam iudicati velut obligationem. Quare et si quasi defensor condemnatus sit, idem putat. §. 12. Ex furtiva causa a filio quidem familias condici posse constat, an vero in patrem vel in dominum de peculio danda sit? quaeritur. Et est verius, in quantum locupletior dominus factus esset, ex furto facto actionem de peculio dandam. Idem Labeo probat, quia iniquissimum est, ex furto servi dominum locupletari impune. Nam et circa rerum amotarum actionem filiaefamilias nomine in id, quod ad patrem pervenit, competit actio de peculio. §. 13. Si filiusfamilias Duumvir pupillo rem salvam fore caveri non curavit, Papinianus libro nono Quaestionum, de peculio actionem competere, ait. Nec quidquam mutare arbitror, an voluntate patris Decurio factus sit, quoniam rempublicam salvam fore pater obstrictus est.

IV. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separavit, suum a servi ratione discernens. Nam quum servi peculium totum adimere, vel augere, vel minuere dominus possit, animadvertendum est, non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit. §. 1. Sed hoc ita verum puto, si debito servum liberare voluit dominus, ut, etiamsi nuda voluntate remiserit dominus, quod debuit, desinat servus debitor esse. Si vero nomina ita fecerit dominus, ut quasi debitorem se servo faceret, quum re vera debitor non esset, contra puto; re enim, non verbis peculium augendum est. §. 2. Ex his apparet, non quod servus ignorante domino habuerit, peculii esse, sed quod volente; alioquin et quod surripuit servus domino, fiet peculii, quod non est verum. §. 3. Sed saepe fit, ut ignorante domino incipiat minui servi peculium, veluti quum damnum domino dat servus aut furtum facit. §. 4. Si opem ferente servo meo furtum mihi feceris, id ex peculio deducendum est, quo minus ob rem surreptam consequi possim. §. 5. Si aere alieno dominico exhauriatur peculium servi, res tamen in causa peculiari maneut; nam si aut servo donasset debitum dominus, aut nomine servi alius domino intulisset, peculium suppleretur, nec esset nova concessione domini opus. §. 6. Non solum id in peculio vicariorum ponendum est, cuius rei a domino, sed etiam id, cuius ab eo, cuius in peculio sint, seorsum rationem habeant.

V. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Depositi nomine pater vel dominus duntaxat de peculio conveniuntur, et si quis dolo malo eorum captus sit. §. 1. Sed etsi precario res filiofamilias vel servo data sit, duntaxat de peculio pater dominusve obligantur. §. 2. Si filiusfamilias iusiurandum detulerit, et iuratum sit, de peculio danda est actio, quasi contractum sit. Sed in servo diversum est. §. 3. Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum. §. 4. Peculium autem Tubero quidem sic definit, ut Celsus libro sexto Digestorum refert, quod servus domini permissu separatum a rationibus dominicis habet, deducto inde, si quid domino debetur.

VI. *Celsus libro VI. Digestorum.* Definitio peculii, quam Tubero exposuit, ut Labeo ait, ad vicariorum peculia non pertinet. Quod falsum est; nam eo ipso, quod dominus servo peculium constituit, etiam vicario constituisse existimandus est.

VII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Quam Tuberonis sententiam et ipse Celsus probat. §. 1. Et adiicit: pupillum vel furiosum constituere quidem peculium servo non posse; verum ante constitutum, id est ante furorem, vel a patre pupilli, non adimi ex his causis. Quae sententia vera est, et congruit cum eo, quod Marcellus apud Iulianum notans adiicit: posse fieri, ut apud alterum ex dominis servus peculium habeat, apud alterum non, utputa si alter ex dominis furiosus sit vel pupillus; *sunt quidam*, inquit, *qui putant, peculium servum habere non posse, nisi concedente domino; ego autem puto, non esse opus, concedi a domino peculium servum habere, sed non adimi, ut habeat.* Alia causa est peculii liberae administrationis; nam haec specialiter concedenda est. §. 2. Scire autem non utique singulas res debet, sed παχυμερέστερον; et in hanc sententiam Pomponius inclinat. §. 3. Pupillum autem tam filium quam servum peculium habere posse, Pedius libro quinto decimo scribit, quum hoc, inquit, totum ex domini constitutione pendeat. Ergo et si furere coeperit servus vel filius, retinebunt peculium. §. 4. In peculio autem res esse possunt omnes, et mobiles et soli; vicarios quoque in peculium potest habere, et vicariorum peculium; hoc amplius et nomina debitorum. §. 5. Sed et si quid furti actione servo debetur, vel alia actione, in peculium computabitur; hereditas quoque et legatum, ut Labeo ait. §. 6. Sed et id, quod dominus debet, sibi in peculium habebit; si forte in domini rationes impendit, et dominus ei debitor manere voluit, aut si debitorem eius dominus convenit; quare si forte ex servi emtione evictionis nomine duplum dominus exegit, in peculium servi erit conversum, nisi forte dominus eo proposito fuit, ut nollet hoc esse in peculium servi. §. 7. Sed et si quid ei conservus debet, erit peculii, si modo ille habet peculium vel habebit.

VIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Non statim quod dominus voluit ex re sua peculii esse, peculium fecit, sed si tradidit, aut quum apud eum esset, pro tradito habuit; desiderat enim res naturalem dationem. Contra autem, simul atque noluit peculium servi, desinit peculium esse.

IX. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Sed si damnum servo dominus dederit, in peculium hoc non imputabitur, non magis, quam si surripuerit. §. 1. Plane si conservus dederit damnum, vel surripuerit, in peculium videtur haberi, et ita Pomponius libro undecimo scribit. Nam et si quid dominus ab eo, qui rem peculiarem surripuit, vel consecutus est, vel consequi potuit, in peculium esse ei imputandum, Neratius libro secundo Responsorum scribit. §. 2. Peculium autem deducto quod domino debetur computandum est, quia praevenisse dominus, et cum servo suo egisse creditur. §. 3. Huic definitioni Servius adiecit: et si quid his debeatur, qui sunt in eius potestate, quoniam hoc quoque domino deberi, nemo ambigit. §. 4. Praeterea id etiam deducetur, quod his personis debetur, quae sunt in tutela vel cura domini vel patris, vel quorum negotia administrant, dummodo dolo careant, quoniam et si per dolum peculium vel ademerint vel imminuerint, tenentur; nam si semper praevenire dominus et agere videtur, cur non dicatur, etiam hoc nomine eum secum egisse, quo vel tutelae, vel negotiorum gestorum, vel utili actione tenebitur? Nam, ut eleganter Pedius ait, ideo hoc minus in peculio est, quod domino vel patri debetur, quoniam non est verisimile, dominum id concedere servo in peculium habere, quod sibi debetur. Sane quum ex ceteris causis ipsum a semetipso exegisse dicimus, qui negotia vel tutelam gerit, cur non etiam in specie peculiari exegerit, quod exigi debuit? Defendendum igitur erit, quasi sibi eum solvere,

cum quis agere de peculio conabitur. §. 5. Sed et creditor servi, qui heres exstitit domino eius, deducit de peculio, quod sibi debetur, si conveniatur, sive libertatem servus acceperit, sive non. Idemque, et si legatus sit pure servus; nam quasi praevenerit, et ipse secum egerit, sic deducet, quod sibi debetur, licet nullo momento dominium in manumisso vel legato pure habuerit. Et ita Iulianus libro duodecimo scribit. Certe si sub conditione servus libertatem acceperit, minus dubitanter Iulianus eodem loco scribit, heredem deducere; dominus enim factus est. Ad defensionem sententiae suae Iulianus etiam illud affert, quod, si ei, qui post mortem servi vel filii intra annum potuit conveniri de peculio, heres exstiterim, procul dubio deducam, quod mihi debetur. §. 6. Sive autem ex contractu quid domino debeatur, sive ex rationum reliquis, deducet dominus. Sed et si ex delicto ei debeatur, utputa ob furtum, quod fecit, aeque deducetur. Sed est quaestionis: utrum ipsa furti aestimatio, id est id solum, quod domino abest, an vero tantum, quantum si alienus servus commisisset, id est cum furti poenis? Sed prior sententia verior est, ut ipsa furti aestimatio sola deducatur. §. 7. Si ipse servus sese vulneraverit, non debet hoc damnum deducere, non magis, quam si se occiderit vel praecipitaverit; licet enim etiam servis naturaliter in suum corpus saevire. Sed si a se vulneratum servum dominus curaverit, sumtuum nomine debitorem eum domino puto effectum, quanquam si aegrum eum curasset, rem suam potius egisset. §. 8. Item deducetur de peculio, si quid dominus servi nomine obligatus est aut praestitit obligatus; ita et si quid ei creditum est iussu domini; nam hoc deducendum, Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit. Sed hoc ita demum verum puto, si non in rem domini vel patris quod acceptum est pervenit; alioquin secum debebit compensare. Sed et si pro servo fideiusserit, deducendum, Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit. Marcellus autem in utraque, si nondum quidquam domino absit, melius esse ait, praestare creditori, ut caveat ille refusurum se, si quid praestiterit dominus hoc nomine conventus, quam ab initio deduci, ut medii temporis interusurium magis creditor consequatur. Sed si de peculio conventus dominus condemnatus est, debebit in sequenti actione de peculio deduci; coepit enim dominus vel pater iudicati teneri; nam et si quid servi nomine non condemnatus praestitisset creditori, etiam hoc deduceret.

X. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si vero adhuc in suspenso est prius iudicium de peculio, et ex posteriore iudicio res iudicaretur, nullo modo debet prioris iudicii ratio haberi in posteriore condemnatione, quia in actione de peculio occupantis melior est conditio; occupare autem videtur, non qui prior litem contestatus est, sed qui prior ad sententiam iudicis pervenit.

XI. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Si noxali iudicio conventus dominus litis aestimationem obtulerit, de peculio deducendum est; quodsi noxae dederit, nihil est deducendum. §. 1. Sed et si quid dominus soluturum se servi nomine repromisit, deduci oportebit, quemadmodum si quid domino servus pro debitore expromiserit. Idem est, et si pro libertate quid domino expromisit, quasi debitor domino sit effectus, sed ita demum, si manumisso eo agatur. §. 2. Sed si a debitore dominico servus exegerit, an domini debitorem se fecerit? quaeritur. Et Iulianus libro duodecimo Digestorum: non aliter dominum deducturum, ait, quam si ratum habuisset, quod exactum est. Eadem et in filiofamilias dicenda erunt. Et puto veram Iuliani sententiam; naturalia enim debita spectamus in peculii deductione; est autem natura aequum, liberari filium vel servum obligatione eo, quod in debitum videtur exegisse. §. 3. Est autem quaestionis: an id, quod dominus semel deduxit, quum conveniretur, rursus, si conveniatur de peculio, eximere debeat, an vero veluti solutum ei videatur semel facta deductione? Et Neratius et Nerva putant, item Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit: si quidem abstulit hoc de peculio, non debere deduci; si vero eandem positionem peculii reliquit, debere eum deducere. §. 4. Denique scribit: si servus vicarium quinque valentem in peculio habuisset, et domino quinque deberet, pro quibus vicarium dominus deduxisset, et mortuo postea vicario alium eiusdem pretii servus comparaverit, non desinere domini esse debitorem, quasi vicarius ille domino decesserit, nisi forte, quum eum servo ademisset, et sibi solvisset, tunc decesserit. §. 5. Idem recte ait: si, quum vicarius valeret decem, dominus conventus de peculio quinque pro eo servo praestitisset, quoniam quinque ipsi debebantur, mox vicarius decessisset, adversus alium agentem de peculio decem dominum deducturum, quia et in eo, quod iam pro eo solvit, debitorem servum sibi fecerit. Quae sententia vera est, nisi servo ademit vicarium, ut sibi solveret. §. 6. Quod autem deduci debere diximus id, quod debetur ei, qui de peculio convenitur, ita accipiendum est, si non hoc aliunde consequi potuit. §. 7. Denique Iulianus scribit: venditorem, qui servum cum peculio vendidit, si de peculio conveniatur, non debere deducere quod sibi debetur; potuit enim hoc ex ratione peculii detrahere, et nunc condicere quasi indebitum, quoniam non est in peculio, quod domino debetur; *potest*, inquit, *etiam ex vendito agere*. Quod ita erit probandum, si tantum fuit in peculio, quum venderet, ut satisfacere debito dominus posset; ceterum si postea quid accessit conditionibus debiti exsistentibus, quod dominus non distraxerat, contra erit dicendum. §. 8. Idem scribit: si quis servum, cuius nomine de peculio habebat actionem, comparasset, an possit deducere, quod sibi debeatur? quoniam adversus venditorem habeat actionem de peculio. Et recte ait: posse; nam et quivis alius potest eligere, utrum cum emtore, an cum venditore ageret. Hunc igitur eligere posse pro actione deductionem. Nec video, quid habeant creditores, quod querantur, quum possint ipsi venditorem convenire, si quid forte putant esse in peculio. §. 9. Non solum autem quod ei debetur, qui convenitur, deducendum est, verum etiam si quid socio eius debetur. Et ita Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit; nam qua ratione in solidum alteruter convenitur, pari ratione deducere eum oportet quod alteri debetur. Quae sententia recepta est,

XII. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Quia hoc casu etiam cum eo agi potest, penes quem peculium non est.

XIII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Sed in emtore et venditore vera non est; item in fructuario, et proprietario, et ceteris, qui non sunt socii; sed et in domino et bonae fidei emtore; nam et Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit, neutrum horum deducere id, quod alteri debetur.

XIV. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Item cum testamento praesenti die servus liber esse iussus est, cum omnibus heredibus de peculio agendum est, nec quisquam eorum amplius deducet, quam quod ipsi debeatur. §. 1. Item cum servus vivo domino mortuus est, deinde dominus intra annum plures heredes reliquit, et de peculio actio, et deductionis ius scinditur.

XV. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Sed si duo sint bonae fidei possessores, adhuc dicendum erit, neutrum plus deducturum, quam quod sibi debetur. Idemque, et si duo sint fructuarii, quia nullam inter se habeant societatem. Idem dicetur interdum et in sociis, si forte separata apud se peculia habeant, ut alter alterius peculii nomine non conveniatur; ceterum si commune sit peculium, et in solidum conveniantur, et deducetur, quod utrique debetur.

XVI. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Quis ergo casus est, quo peculium servi communis ad alterum ex dominis solum pertineat? In primis si quis servi partem dimidiam vendiderit, nec peculium ei concesserit; deinde si quis servo communi pecuniam vel res aliquas ea mente dederit, ut proprietatem earum retineret, administrationem autem servo concederet. Marcellus notat: *est etiam ille casus, si alter ademerit, vel si omni quidem modo concesserit dominus, sed in nominibus erit concessio.*

XVII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si servus meus ordinarius vicarios habeat, id, quod vicarii mihi debent, an deducam ex peculio servi ordinarii? Et prima illa quaestio est: an haec peculia in peculio servi ordinarii computentur? Et Proculus et Atilicinus existimant, sicut ipsi vicarii sunt in peculio, ita etiam peculia eorum; et id quidem, quod mihi dominus eorum, id est ordinarius servus, debet, etiam ex peculio eorum detrahetur; id vero, quod ipsi vicarii debent, duntaxat ex ipsorum peculio. Sed et si quid non mihi, sed ordinario servo debent, deducetur de peculio eorum, quasi conservo debitum; id vero, quod ipsis debet ordinarius servus, non deducetur de peculio ordinarii servi, quia peculium eorum in peculio ipsius est. Et ita Servius respondit. Sed peculium eorum augebitur, ut opinor, quemadmodum si dominus servo suo debeat.

XVIII. *Paulus libro IV. Quaestionum.*

quens est, ut, si Sticho peculium suum legatum sit, isque ex testamento agat, non aliter cogatur id, quod vicarius eius testatori debet, relinquere, nisi is vicarius peculium habeat.

XIX. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Hinc quaeritur: si ordinarii servi nomine actum sit de peculio, an agi possit et vicariorum? Et puto non posse. Sed si actum sit de peculio vicarii, agi poterit et de peculio ordinarii. §. 1. Potest esse apud me duplicis iuris peculium; utputa servus est dotalis; potest habere peculium, quod ad me respiciat, potest et quod ad mulierem; nam quod ex re mariti quaesiit, vel ex operis suis, id ad maritum pertinet; et ideo si respectu mariti heres sit institutus, vel ei legatum datum, id eum non debere restituere, Pomponius scribit. Si igitur mecum agatur ex eo contractu, qui ad me respicit, utrum omne deducam, quodquod debetur mihi, sive ex mea causa sive ex ea, quae ad uxorem respicit, an vero separamus causas, quasi in duobus peculiis, ut et causa debiti, quod petitur, spectetur? ut, si quidem ex eo peculio agatur, quod ad mulierem spectat, id deducam, quod ex eo contractu debeatur, si ex eo contractu, qui ad me respicit, meum deducam? Quae quaestio dilucidius est in fructuario tractata, utrum ex eo demum contractu potest de peculio conveniri, quod ad se pertinet, an ex omni? Et Marcellus etiam fructuarium teneri scribit, et ex omni contractu; eum enim, qui contrahit, totum servi peculium velut patrimonium intuitum. Certe illud admittendum omni modo dicit, ut priore convento, ad quem res respicit, in superfluum is, cui quaesitum non est, conveniatur. Quae sententia probabilior est, et a Papiniano probatur. Quod et in duobus bonae fidei emtoribus erit dicendum. Sed in marito melius est dicere, simpliciter eum de peculio teneri. Sin autem maritus huiusmodi servi nomine aliquid praestiterit, an adversus mulierem agentem dotis nomine deducere id possit? Et ait: si id, quod creditori praestitum est, ad utriusque generis peculium pertinebit, pro rata utrique peculio decedere debere. Ex quo intelligi potest, si ad alterum peculium contractus pertinebit, modo soli uxori detrahi, modo non detrahi, si ad id peculium pertinuit contractus, quod apud maritum resedit. §. 2. Interdum et ipsi fructuario adversus dominum datur actio de peculio; utputa si apud eum habeat peculium, apud ipsum vero aut nihil, aut minus, quam fructuario debetur. Idem etiam contra eveniet, quamvis in duobus dominis sufficiat pro socio vel communi dividundo actio;

XX. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Nam inter se agere socii de peculio non possunt.

XXI. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Summa cum ratione etiam hoc peculio Praetor imputabit, quod dolo malo domini factum est, quo minus in peculio esset. Sed dolum malum accipere debemus, si ei ademit peculium. Sed et si eum intricare peculium in necem creditorum passus est, Mela scribit, dolo malo eius factum. Sed et si quis, quum suspicaretur alium secum acturum, alio peculium avertat, dolo non caret. Sed si alii solverit, non dubito de hoc, quin non teneatur, quoniam creditori solvitur, et licet creditori vigilare ad suam consequendum. §. 1. Si dolo tutoris, vel curatoris furiosi, vel procuratoris factum sit, an pupillus, vel furiosus, vel dominus de peculio conveniatur? videndum. Et puto, si solvendo tutor sit, praestare pupillum ex dolo eius, maxime si quid ad eum pervenit. Et ita Pomponius libro octavo Epistolarum scribit. Idem et in curatore et procuratore erit dicendum. §. 2. Emtor autem ex dolo venditoris non tenebitur, nec heres vel alius successor, nisi in id, quod ad se pervenit. §. 3. Sive autem post iudicium acceptum, sive ante dolo factum sit, continetur officio iudicis. §. 4. Si dominus vel pater recuset de peculio actionem, non est audiendus, sed cogendus est quasi aliam quamvis personalem actionem suscipere.

XXII. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Si damni infecti aedium peculiarium nomine promisit dominus, ratio eius haberi debet, et ideo ab eo, qui de peculio agit, domino cavendum est.

XXIII. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Aedium autem peculiarium nomine in solidum damni infecti promitti debet, sicut vicarii nomine noxale iudicium in solidum pati, quia pro pignore eas, si non defendantur, actor abducit vel possidet.

XXIV. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Curator furiosi administrationem peculii et dare et denegare potest tam servo furiosi, quam filio.

XXV. *Pomponius libro XXIII. ad Sabinum.* Id vestimentum peculii esse incipit, quod ita dedit dominus, ut eo vestitu servum perpetuo uti vellet, eoque nomine ei tradidit, ne quis alius eo uteretur, idque ab eo eius usus gratia custodiretur. Sed quod vestimentum servo dominus ita dedit utendum, ut non semper, sed ad certum usum, certis temporibus eo uteretur, veluti quum sequeretur eum, sive coenanti ministraret, id vestimentum non est peculii.

XXVI. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Si semel ex ea causa, id est quod dolo fecerit, dominus praestiterit de peculio conventus, ceteris ex eadem causa nihil praestabit. Si tantundem servus ei debeat, quantum dolo minuit, non erit condemnandus. His consequens erit, ut manumisso quoque vel alienato servo, ex causa etiam doli intra annum teneatur.

XXVII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Et ancillarum nomine et filiarumfamilias de peculio actio datur; maxime si qua sarcinatrix aut textrix erit, aut aliquod artificium vulgare exerceat, datur propter eas actio. Depositi quoque et commodati actionem dandam earum nomine, Iulianus ait. Sed et tributoriam actionem, si peculiari merce sciente patre dominove negotientur, dandam esse, longe magis non dubitatur, et si in rem versum est, quidve iussu patris dominive contractum sit. §. 1. Constat, heredem domini id quoque deducere debere, quod servus, cuius nomine cum eo de peculio ageretur, ante aditam hereditatem ex bonis hereditariis amovisset, consumsisset, corrupisset. §. 2. Si servus alienatus sit, quamvis in eum, qui alienavit, intra annum Praetor de peculio actionem polliceatur, tamen nihilo minus et in novum dominum actio datur; et nihil interest, aliud apud eum acquisierit peculium, an quod pariter, quum eum emerit vel ex donatione acceperit, eidem concesserit. §. 3. Illud quoque placuit, quod et Iulianus probat, omnimodo permittendum creditoribus, vel in partes cum singulis agere, vel cum uno in solidum. §. 4. Sed ipsi, qui vendidit servum, non putat Iulianus de eo, quod ante venditionem crediderit, cum emtore de peculio agere permittendum. §. 5. Sed et si alieno credidero, eumque redemero, deinde alienavero, aeque non putat mihi in emtorem dari debere iudicium. §. 6. In venditorem autem duntaxat intra annum post redemtionem numerandum de eo, quod adhuc alieno crediderim, dandam esse mihi actionem existimat, deducto eo, quod apud me peculii servus habebat. §. 7. Sicut autem de eo, quod ipse crediderim servo meo, non putat Iulianus in emtorem, alienato eo, actionem mihi dari debere, ita et de eo, quod servus meus servo meo crediderit, si is, cui creditum fuerit, alienatus sit, negat permitti mihi debere cum emtore experiri. §. 8. Si quis cum servo duorum pluriumve contraxerit, permittendum est ei, cum quo velit dominorum in solidum experiri; est enim iniquum, in plures adversarios distringi eum, qui cum uno contraxit; nec huius duntaxat peculii ratio haberi debet, quod apud eum, cum quo agitur, is servus habet, sed et eius, quod apud alterum. Nec tamen res damnosa futura est ei, qui condemnatur, quum possit rursus ipse iudicio societatis vel communi dividundo, quod amplius sua portione solverit, a socio sociisve suis consequi. Quod Iulianus ita locum habere ait, si apud alterum quoque fuit peculium, quia eo casu solvendo quisque etiam socium aere alieno liberare videtur; at si nullum sit apud alterum peculium, contra esse, quia nec liberare ullo modo aere alieno eum intelligitur.

XXVIII. *Iulianus libro XI. Digestorum.* Quare et si socio neque heres neque bonorum possessor exstitisset, eatenus damnari debet is, cum quo actum fuerit, quatenus peculium apud eum erit, et quantum ex bonis consequi potest.

XXIX. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si quis servum testamento liberum esse iusserit, relictis heredibus his, qui cum servo contraxerunt, possunt inter se coheredes vel de peculio agere, quia de eo quisque peculio, quod apud eum esset, quolibet alio agente tenetur. §. 1. Etiamsi prohibuerit contrahi cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.

XXX. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Quaesitum est: an teneat actio de peculio, etiamsi nihil sit in peculio, quum ageretur, si modo sit rei iudicatae tempore? Proculus et Pegasus: nihilo minus teneri, aiunt; intendit enim recte, etiamsi nihil sit in peculio. Idem et circa ad exhiben-

dum et in rem actionem placuit; quae sententia et a nobis probanda est. §. 1. Si cum ex parte herede domini vel patris agatur, duntaxat de peculio condemnandum, quod apud eum heredem sit, qui convenitur. Idem et de in rem verso pro parte, nisi si quid in ipsius heredis rem vertisset; nec quasi unum ex sociis esse hunc heredem conveniendum, sed pro parte duntaxat. §. 2. Sed et si ipse servus sit heres ex parte institutus, aeque cum eo agendum erit. §. 3. Sin vero filius sit, quamvis ex parte institutus, nihilominus in solidum actionem patietur; sed si velit pro parte nomen coheredis redimere, audiendus est. Quid enim, si in rem patris versum sit? cur non consequatur filius a coherede, quod in patris re est? Idem, et si peculium locuples sit. §. 4. Is, qui semel de peculio egit, rursus aucto peculio de residuo debiti agere potest. §. 5. Si annua exceptione sit repulsus a venditore creditor, subveniri ei adversus emtorem debet; sed si alia exceptione, hactenus subveniri debet, ut deducta ea quantitate, quam a venditore consequi potuisset, ab emtore residuum consequatur. §. 6. In dolo obiiciendo temporis ratio habetur; fortassis enim post tempus de dolo actionis non patietur dolum malum obiici Praetor, quoniam nec de dolo actio post statutum tempus datur. §. 7. In heredem autem doli clausula in id, quod ad eum pervenit, fieri debet, ultra non.

XXXI. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Sed si ipse heres dolo fecerit, solidum praestat.

XXXII. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Si ex duobus vel pluribus heredibus eius, qui manumisso servo, vel libero esse iusso, vel alienato, vel mortuo, intra annum conveniri poterat, unus fuerit conventus, omnes heredes liberabuntur, quamvis non in maiorem quantitatem eius peculii, quod penes se habet, qui convenitur condemnetur. Idque ita Iulianus scripsit; idemque est, et si in alterius rem fuerit versum. Sed et si plures sint fructuarii vel bonae fidei possessores, unus conventus ceteros liberat, quamvis non maioris peculii, quam penes se est, condemnari debeat. Sed licet hoc iure contingat, tamen aequitas dictat, iudicium in eos dari, qui occasione iuris liberantur, ut magis eos perceptio, quam intentio liberet; nam qui cum servo contrahit, universum peculium eius, quod ubicunque est veluti patrimonium intuetur. §. 1. In hoc autem iudicio licet restauretur recedens, tamen et augmenti et decessionis rationem haberi oportet, et ideo, sive hodie nihil sit in peculio, sive accesserit aliquid, praesens status peculii spectandus est. Quare circa venditorem quoque et emtorem hoc nobis videtur verius, quod accessit peculio posse nos ab emtore consequi, nec retrorsus, velut in uno iudicio, ad id tempus conventionem reducere emtoris, quo venditor conventus sit. §. 2. Venditor servi si cum peculio servum vendiderit, et tradiderit peculium, ne intra annum quidem de peculio convenietur; neque enim hoc pretium servi peculium est, ut Neratius scripsit.

XXXIII. *Iavolenus libro XII. ex Cassio.* Sed si quis servum ita vendidit, ut pretium pro peculio acciperet, penes eum videtur esse peculium, ad quem pretium peculii pervenit,

XXXIV. *Pomponius libro XII. ex variis Lectionibus.* Non penes quem res peculiaris sit.

XXXV. *Iavolenus libro XII. ex Cassio.* At cum heres iussus est peculium dare accepta certa summa, non videtur penes heredem esse peculium.

XXXVI. *Ulpianus libro II. Disputationum.* In bonae fidei contractibus quaestionis est: de peculio, an in solidum pater vel dominus teneretur? ut est in actione de dote agitatum, si filiofamilias dos data sit, an pater duntaxat de peculio conveniretur? Ego autem arbitror, non solum de peculio, sed et si quid praeterea dolo malo patris capta fraudataque est mulier, competere actionem; nam si habeat res, nec restituere sit paratus, aequum est, eum quanti ea res est condemnari. Nam quod in servo, cui res pignori data est, expressum est, hoc et in ceteris bonae fidei iudiciis accipiendum esse, Pomponius scripsit; namque si servo res pignori data sit, non solum de peculio et in rem verso competit actio, verum hanc quoque habet adiectionem: *et si quid dolo malo domini captus fraudatusque actor est.* Videtur autem dolo facere dominus, qui, quum haberet restituendi facultatem, non vult restituere.

XXXVII. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Si creditor filii tui heredem te instituerit, et tu hereditatem eius vendideris, illa parte stipulationis: *quanta pecunia ex hereditate ad te pervenerit*, teneberis de peculio. §. 1. Si servo tuo permiseris vicarium emere aureis octo, ille decem emerit, et tibi scripserit, se octo emisse, tuque ei permiseris eos octo ex tua pecunia solvere, et is decem solverit, hoc nomine duos aureos tantum vindicabis; sed hi venditori praestabuntur duntaxat de peculio servi. §. 2. Servum communem, quem cum Titio aut cum Sempronio habebam, Titio vendidi ante, quam eius nomine ageretur mecum de peculio; quaesitum est: si de peculio cum Titio aut cum Sempronio ageretur, an eius peculii, quod apud me esset, ratio haberi deberet? Dixi: si cum Sempronio ageretur, nunquam rationem eius peculii, quod apud me esset, haberi debere, quia is nullam adversus me actionem haberet, per quam id, quod praestitisset, consequi posset. Sed et si cum Titio post annum, quam vendidissem, ageretur, similiter non esse computandum peculium, quod apud me esset, quia iam mecum agi de peculio non posset. Sin autem intra annum ageretur, tunc quoque habendam huius peculii rationem, postquam placuit, alienato homine permittendum creditori et cum venditore, et cum emtore agere. §. 3. Si actum sit de peculio cum eo, qui usumfructum in servo habet, et minus consecutus sit creditor, non est iniquum, ut ex universo eius peculio, sive apud fructuarium, sive apud proprietarium erit, rem consequatur. Nihil interest, operas suas conduxerit servus a fructuario, an pecuniam mutuam ab eo acceperit; dari itaque debebit actio ei adversus dominum proprietatis, deducto eo, quod servus peculii nomine apud fructuarium habet.

XXXVIII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Deposui apud filiumfamilias decem, et ago depositi de peculio; quamvis nihil patri filius debeat, et haec decem teneat, nihilo magis tamen patrem damnandum existimavit, si nullum praeterea peculium sit; hanc enim pecuniam, quum mea maneat, non esse peculii. Denique quolibet alio agente de peculio, minime dubitandum, ait, computari non oportere; itaque ad exhibendum agere me, et exhibitam vindicare debere. §. 1. Si nuptura filiofamilias dotis nomine certam pecuniam promiserit, et divortio facto agat de dote cum patre, utrumne tota promissione, an deducto eo, quod patri filius debeat, liberari eam oporteat? Respondit: tota promissione eam liberandam esse, quum certe, et si ex promissione cum ea ageretur, exceptione doli mali tueri se posset. §. 2. Stichus habet in peculio Pamphilum, qui est decem; idem Pamphilus debet domino quinque. Si ageretur de peculio Stichi nomine, placebat aestimari debere pretium Pamphili, et quidem totum, non deducto eo, quod domino Pamphilus deberet; neminem enim posse intelligi ipsum in suo peculio esse. Hoc ergo casu damnum dominum passurum, ut pateretur, si cuilibet alii servorum suorum peculium non habenti credidisset; idque ita se habere evidentius appariturum, ait, si Sticho peculium legatum esse proponatur, qui certe, si ex testamento agat, cogendus non est eius, quod vicarius suus debet, aliter, quam ex peculio ipsius deductionem pati; alioquin futurum, ut, si tantundem vicarius domino debeat, ipse nihil in peculio habere intelligatur; quod certe est absurdum. §. 3. Servo, quem tibi vendideram, pecuniam credidi; quaesitum est: an ita mihi in te actio de peculio dari debeat, ut deducatur id, quod apud me ex eo remanserit? Quod quidem minime verum est; nec intererit, intra annum, quam vendiderim, an postea experiar; nam nec ceteris quidem, qui tunc cum eo contraxerint, in me actio datur. In contrarium quoque, agentibus mecum his, qui antea cum eo servo contraxissent, non deducam id, quod postea mihi debere coeperit. Ex quo apparet, onus eius peculii, quod apud me remansit, ad posterioris temporis contractus pertinere non debere.

XXXIX. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Peculium et ex eo consistit, quod parsimonia sua quis paravit, vel officio meruit a quolibet sibi donari, idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluit.

XL. *Marcianus libro V. Regularum.* Peculium nascitur, crescit, decrescit, moritur, et ideo eleganter Papirius Fronto dicebat, peculium simile esse homini. §. 1. Quomodo autem peculium nascatur? quaesitum est. Et ita veteres distinguunt: si id acquisiit servus, quod dominus necesse non habet praestare, id esse peculium; si vero tunicas, aut aliquid simile, quod ei dominus necesse habet praestare, non esse peculium. Ita igitur nascitur peculium. Crescit,

eum auctum fuit; decrescit, cum servi vicarii moriuntur, res intercidunt; moritur, cum ademtum est.

XLI. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Nec servus quidquam debere potest, nec servo potest deberi. Sed quum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus, quam ad ius civile referimus obligationem. Itaque quod servo debetur, ab extraneis dominus recte petet; quod servus ipse debet, eo nomine in peculium, et si quid inde in rem domini versum est, in dominum actio datur.

XLII. *Idem libro XII. ad Edictum.* In arrogatorem de peculio actionem dandam, quidam recte putant, quamvis Sabinus et Cassius ex ante gesto de peculio actionem non esse dandam existiment.

XLIII. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Si postea, quam tecum de peculio egi, ante rem iudicatam, servum vendideris, Labeo ait, etiam eius peculii nomine, quod apud emtorem quaesierit, damnari te debere, nec succurrendum tibi; culpa enim tua id accidisse, qui servum vendidisses.

XLIV. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Si quis cum filiofamilias contraxerit, duos habet debitores, filium in solidum, et patrem duntaxat de peculio.

XLV. *Paulus libro LXI. ad Edictum.* Ideoque si pater filio peculium ademisset, nihilo minus creditores cum filio agere possunt.

XLVI. *Idem libro LX. ad Edictum.* Qui peculii administrationem concedit, videtur permittere generaliter, quod et specialiter permissurus esset.

XLVII. *Idem libro IV. ad Plautium.* Quoties in taberna ita scriptum fuisset: *cum Ianuario servo meo geri negotium veto,* hoc solum consecutum esse dominum constat, ne institoria teneatur, non etiam ne de peculio. §. 1. Sabinus respondit: non alias dandam de peculio actionem in dominum, quum servus fideiussisset, nisi in rem domini, aut ob rem peculiarem fideiussisset. §. 2. Si semel actum sit de peculio, quamvis minus inveniatur rei iudicandae tempore in peculio, quam debet, tamen cautionibus locum esse non placuit de futuro incremento peculii; hoc enim in pro socio actione locum habet, quia socius universum debet. §. 3. Si creditor servi ab emtore esset partem consecutus, competere in reliquum in venditorem utile iudicium, Proculus ait, sed re integra non esse permittendum actori dividere actionem, ut simul cum emtore et cum venditore experiatur; satis enim esse hoc solum ei tribui, ut rescisso superiore iudicio in alterum detur ei actio, cum electo reo minus esset consecutus; et hoc iure utimur. §. 4. Non tantum autem quivis creditor cum venditore ex ante gesto agere potest, sed et ipse emtor; idque et Iuliano videtur; quamvis et deducere ipse potest adversus alium agentem, dum tamen id, quod apud se habet, computet. §. 5. Si servus deducto peculio venditus sit, procedit, ut venditor et deductione uti possit; et si post venditionem coeperit aliquid venditori servus debere, non minuit peculia, quia non domino debet. §. 6. Quae diximus in emtore et venditore, eadem sunt, et si alio quovis genere dominium mutatum sit, ut legato, dotis datione, quia quasi patrimonium liberi hominis peculium servi intelligitur, ubicunque est.

XLVIII. *Idem libro XVII. ad Plautium.* Libera peculii administratio non permanet neque in fugitivo, neque in surrepto, neque in eo, de quo nesciat quis, vivat an mortuus sit. §. 1. Cui peculii administratio data est, delegare debitorem suum potest.

XLIX. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Non solum id peculium est, quod dominus servo concessit, verum id quoque, quod ignorante quidem eo acquisitum sit, tamen si rescisset, passurus erat esse in peculio. §. 1. Si ignorante me servus meus negotia mea administraverit, tantidem debitor mihi intelligetur, quanti teneretur, si liber negotia mea administrasset. §. 2. Ut debitor vel servus domino, vel dominus servo intelligatur, ex causa civili computandum est; ideoque si dominus in rationes suas referat, se debere servo suo, quum omnino neque mutuum acceperit, neque ulla causa praecesserit debendi, nuda ratio non facit eum debitorem.

L. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Eo tempore, quo in peculio nihil est, pater latitat; in bonorum possessionem eius rei servandae causa mitti non possum, qui de peculio cum eo acturus sum, quia non fraudationis causa latitat, qui, si iudicium acciperet, absolvi deberet. Nec ad rem pertinet, quod fieri potest, ut damnatio sequatur; nam et si in diem vel sub conditione debeatur, fraudationis causa non videtur latitare, tametsi potest iudicis iniuria condemnari. Sed fideiussorem datum eo tempore, quo nihil in peculio est, teneri putat Iulianus, quoniam fideiussor futurae quoque actionis accipi possit, si tamen sic acceptus est. §. 1. Si creditor patrem, qui de peculio tenebatur, heredem instituerit, quia mortis tempus in Falcidiae ratione spectatur, illius temporis peculium considerabitur. §. 2. Etiam postquam dominus de peculio conventus est, fideiussor pro servo accipi potest. Et ideo qua ratione, si post actionem dictatam servus pecuniam exsolverit, non magis repetere potest, quam si iudicium dictatum non fuisset, eadem ratione fideiussor quoque utiliter acceptus videbitur, quia naturalis obligatio, quam etiam servus suscipere videtur, in litem translata non est. §. 3. Servus alienus, quum bona fide serviret mihi, nummos a Titio mutuatos mihi dedit, ut eum manumitterem, et manumisi; creditor quaerebat; quem de peculio conveniret? Dixi: quanquam creditor electionem alias haberet, tamen in proposito dominum esse conveniendum, et eum ad exhibendum mecum acturum pecuniae nomine, quae ipsi esset acquisita, nec in eam causam alienata, quae pro capite servi facta proponeretur; neque enim admittendam esse distinctionem existimantium, si non manumittam, domini pecuniam esse, manumissione vero secuta videri pecuniam ex re mea quaesitam mihi, quoniam magis propter rem meam, quam ex re mea pecunia mihi daretur.

LI. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Quod debetur servo ab extraneis, agenti de peculio non omnimodo dominus ad quantitatem debiti condemnandus est, quum et sumtus in petendo, et eventus exsecutionis possit esse incertus, et cogitanda sit mora temporis, quod datur iudicatis, aut venditionis bonorum, si id magis faciendum sit; ergo si paratus sit actiones mandare, absolvetur. Quod enim dicitur, si cum uno ex sociis agatur, universum peculium computandum, quia sit cum socio actio, in idem redibit, si actiones paratus sit praestare; et in omnibus, quos idcirco teneri dicimus, quia habent actionem, delegatio pro iusta praestatione est.

LII. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Ex facto quaeritur: qui tutelam quasi liber administrabat, servus pronuntiatus est; an, si conveniatur eius dominus a pupillo, cuius quidem potiorem causam, quam creditorum ceterorum servi habendam, rescriptum est, vel id deducatur ex peculio, quod domino debetur? et si putaveris posse deduci, an intersit, utrum, quum adhuc in libertate ageret, domini debitor factus est, an postea? et an de peculio impuberi competat? Respondi: nullum privilegium praeponi patri vel domino potest, cum ex persona filii vel servi de peculio conveniuntur. Plane in ceteris creditoribus habenda est ratio privilegiorum. Quid enim, si filius dotem accepit, tutelam administravit? Merito igitur et in servo, qui pro tutore egit, id rescriptum est, et quia occupantis melior solet esse conditio, quam ceterorum, inhibebitur actio. Plane si ex re pupilli nomina fecit, vel pecuniam in arca deposuit, datur ei vindicatio nummorum, et adversus debitores utilis actio, scilicet si nummos consumserunt; hic enim alienare eos non potuit; quod et in quovis tutore dicendum est. Nec tamen interesse puto, quando domino debere coeperit, utrum quum in libertatis possessione esset, an postea? nam et si Titii servo credidero, eiusque dominus esse coepero, deducam, quod prius credidi, si conveniri de peculio coepero. Quid ergo est? quia de peculio actio deficit, utilis actio in dominum quasi tutelae erit, ut, quod ille pro patrimonio habuit, peculium esse intelligatur. §. 1. Si dos filiofamilias sit data, vel tutelam administraverit, habenda erit ratio privilegiorum in actione de peculio, dilata interim ceterorum creditorum actione, vel interposita cautione, si priores agant, qui privilegium non habent, restitutum iri quod acceperunt, si inferatur postea cum patre actio privilegii.

LIII. *Idem libro XI. Quaestionum.* Si Sticho peculium, quum manumitteretur, ademtum non est, videtur concessum; debitores autem convenire, nisi mandatis sibi actionibus, non potest.

LIV. *Scaevola libro I. Responsorum.* Filiofamilias uni ex heredibus praedia praelegavit, ut instructa essent, cum servis; hi servi domini debitores fuerunt; quaesitum

est: an ceteris heredibus adversus eum actio de peculio competat? Respondi: non competere.

LV. *Neratius libro I. Responsorum.* Is, cum quo de peculio agebam, a te vi exemtus est. Quod tunc, quum vi eximeres, in peculio fuerit, spectari.

LVI. *Paulus libro II. ad Neratium.* Quod servus meus pro debitore meo mihi expromisit, ex peculio deduci debet, et a debitore nihilo minus debetur. Sed videamus, ne credendum sit, peculiare fieri nomen eius, pro quo expromissum est? Paulus: utique, si de peculio agente aliquo deducere velit, illud nomen peculiare facit.

LVII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Si filius vel servus, cuius nomine duntaxat de peculio actum est, ante finitum iudicium decesserit, id peculium respicietur, quod aliquis eorum quum moriebatur habuit. §. 1. Sed eum, qui servum testamento liberum esse iubet, et ei peculium legat, eius temporis peculium legare intelligi, Iulianus scribit, quo libertas competit, ideoque omnia incrementa peculii, quoquo modo ante aditam hereditatem acquisita, ad manumissum pertinere. §. 2. At si quis extraneo peculium servi legaverit, in coniectura voluntatis testatoris quaestionem esse, et verisimilius esse, id legatum, quod mortis tempore in peculio fuerit, ita ut, quae ex rebus peculiaribus ante aditam hereditatem accesserint, debeantur, veluti partus ancillarum et fetus pecudum; quae autem servo donata fuerint, sive quid ex operis suis acquisierit, ad legatarium non pertinere.

LVIII. *Scaevola libro V. Digestorum.* Uni ex heredibus praedia legavit, ut instructa erant, cum servis, et ceteris rebus, et quidquid ibi esset; hi servi domino debitores fuerunt tam ex aliis causis, quam ex ratione kalendarii; quaesitum est: an ceteris heredibus adversus eum pecuniae ab his debitae actio de peculio competat? Respondi: non competere.

TIT. II.
QUANDO DE PECULIO ACTIO ANNALIS SIT.

I. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Praetor ait: POST MORTEM EIUS, QUI IN ALTERIUS POTESTATE FUERIT, POSTEAVE QUAM IS EMANCIPATUS, MANUMISSUS, ALIENATUSVE FUERIT, DUNTAXAT DE PECULIO, ET SI QUID DOLO MALO EIUS, IN CUIUS POTESTATE EST, FACTUM ERIT, QUO MINUS PECULII ESSET, IN ANNO, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS ERIT, IUDICIUM DABO. §. 1. Quamdiu servus vel filius in potestate est, de peculio actio perpetua est; post mortem autem eius, vel postquam emancipatus, manumissus, alienatusve fuerit, temporaria esse incipit, id est annalis. §. 2. Annus autem utilis computabitur, et ideo si conditionalis sit obligatio, Iulianus scripsit, ex eo computandum annum, non ex quo emancipatus est, sed ex quo peti potuit conditione exsistente. §. 3. Merito autem temporariam in hoc casu fecit Praetor actionem; nam quum morte vel alienatione exstinguatur peculium, sufficiebat, usque ad annum produci obligationem. §. 4. Alienatio autem et manumissio ad servos pertinet, non ad filios; mors autem tam ad servos, quam ad filios refertur; emancipatio vero ad solum filium. Sed et si alio modo sine emancipatione desierit esse in potestate, annalis erit actio. Sed et si morte patris vel deportatione sui iuris fuerit effectus filius, de peculio intra annum heres patris vel fiscus tenebuntur. §. 5. In alienatione accipitur utique venditor, qui actione de peculio intra annum tenetur. §. 6. Sed et si donavit servum, vel permutavit, vel in dotem dedit, in eadem causa est. §. 7. Item heres eius, qui servum legavit non cum peculio; nam si cum peculio vel legavit vel liberum esse iussit, quaestionis fuit. Et mihi verius videtur, non dandam neque in manumissum, neque in eum, cui legatum sit peculium, de peculio actionem. An ergo teneatur heres? Et ait Caecilius: teneri, quia peculium penes eum sit, qui tradendo id legatario se liberavit. Pegasus autem: caveri heredi debere, ait, ab eo, cui peculium legatum sit, quia ad eum veniunt creditores; ergo si tradiderit sine cautione, erit conveniendus. §. 8. Si praecepto servo et peculio, rogatus sit heres restituere hereditatem, si de peculio conveniatur, Trebelliani exceptione non utetur, ut Marcellus tractans admittit. Is autem, cui restituta est hereditas, non tenetur, ut Scaevola ait, quum peculium non habeat, nec dolo fecerit, quo minus haberet. §. 9. Usufructu quoque exstincto intra annum actionem dandam in usufructuarium, Pomponius libro sexagesimo primo scripsit. §. 10. Quaesitum est apud Labeonem: si, quum filius viveret, tu credens eum mortuum annali actione egeris, et, quia annus praeterierat, exceptione sis repulsus, an rursus experiri tibi comperto errore permittendum sit? Et ait: permitti debere duntaxat de peculio, non etiam de in rem verso; nam priore iudicio de in rem verso recte actum esse, quia annua exceptio ad peculium, non ad in rem versum pertineret.

II. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Quum post mortem filiifamilias annua adversus patrem actio est, quemadmodum adversus eum esset perpetua vivo filio? Ideo si ex causa redhibitionis erat de peculio actio, sex mensium erit post mortem filii. Idemque dicendum in omnibus temporalibus actionibus. §. 1. Si servus, cui creditum est, apud hostes sit, de peculio actio in dominum non anno finienda est, quamdiu postliminio reverti potest.

III. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Definitione peculii interdum utendum est, etiamsi servus in rerum natura esse desiit, et actionem Praetor de peculio intra annum dat; nam et tunc et accessionem et decessionem quasi peculii recipiendam, quanquam iam desiit morte servi vel manumissione esse peculium, ut possit ei accedere ut peculio fructibus, vel pecorum fetu, ancillarumque partubus, et decedere, veluti si mortuum sit animal, vel alio quolibet modo perierit.

TIT. III.
DE IN REM VERSO.

I. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Si hi, qui in potestate aliena sunt, nihil in peculio habeant, in solidum tamen tenentur, qui eos habent in potestate, si in rem eorum quod acceptum est conversum sit, quasi cum ipsis potius contractum videatur. §. 1. Nec videtur frustra de in rem verso actio promissa, quasi sufficeret de peculio. Rectissime enim Labeo dicit: fieri posse, ut et in rem versum sit, et cesset de peculio actio. Quid enim, si dominus peculium ademit sine dolo malo? Quid, si morte servi exstinctum est peculium, et annus utilis praeteriit? De in rem verso namque actio perpetua est, et locum habet, sive ademit sine dolo malo, sive actio de peculio anno finita est. §. 2. Item si plures agant de peculio, proficere hoc ei, cuius pecunia in rem versa est, debet, ut ipse uberiorem actionem habeat. Certe si praeventum sit ab aliquo, et actum de peculio, de in rem verso actio an cesset? videndum. Et refert Pomponius: Iulianum existimare, de peculio actione perimi de in rem verso actionem, quia in peculium conversum esset, quod in domini rem erat versum, et pro servo solutum esset, quemadmodum si ipsi servo a domino fuisset solutum. Sed ita demum, si praestiterit ex actione de peculio dominus, quod servus in rem eius verterat; ceterum si non praestiterit, manet actio de in rem verso.

II. *Iavolenus libro XII. ex Cassio.* Qui nummis acceptis servum manumisit, agi cum eo de in rem verso non potest, quia dando libertatem locupletior ex nummis non fit.

III. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Quodsi servus domino quantitatem dederit, ut manumittatur, quam a me mutuam accepit, in peculium quidem hanc quantitatem non computari, in rem autem videri versam, si quid plus sit in eo, quod servus dedit, quam est in servi pretio. §. 1. In rem autem versum videtur, sive id ipsum, quod servus accepit, in rem domini converterit, veluti si triticum acceperit, et id ipsum in familiam domini cibariorum nomine consumserit, aut si pecuniam a creditore acceptam dominico creditori solverit; (Sed et si erravit in solvendo, et putavit creditorem eum, qui non erat, aeque in rem versum esse, Pomponius libro sexagesimo primo ait, quatenus indebiti repetitionem dominus haberet.) sive cum servus domini negotii gerendi administrandive causa quid gessit, veluti si mutuatus sit pecuniam, ut frumentum compararet ad familiam alendam, vel si ad vestiendam; sive peculiariter mutuatus, postea in rem domini vertit. Hoc enim iure utimur, ut, etiamsi prius in peculium vertit pecuniam, mox in rem domini, esse de in rem verso actio possit. §. 2. Et regulariter dicimus, toties de in rem verso esse actionem, quibus casibus procurator mandati, vel qui negotia gessit negotiorum gestorum haberet actionem, quotiesque aliquid

ita consumsit servus, ut aut meliorem rem dominus haberet, aut non deteriorem. §. 3. Proinde si servus sumsit pecuniam, ut se aleret et vestiret secundum consuetudinem domini, id est usque ad eum modum, quem dominus ei praestare consueverat, in rem videri domini vertisse, Labeo scribit. Ergo idem erit et in filio. §. 4. Sed si mutua pecunia accepta domum dominicam exornavit tectoriis, et quibusdam aliis, quae magis ad voluptatem pertinent, quam ad utilitatem, non videtur versum, quia nec procurator haec imputaret, nisi forte mandatum domini aut voluntatem habuerit, nec deberet ex eo onerari dominus, quod ipse facturus non esset. Quid ergo est? Pati debet dominus, creditorem haec auferre, sine domus suae videlicet iniuria, ne cogendus sit dominus vendere domum, ut, quanti pretiosior facta est, id praestet. §. 5. Idem Labeo ait: si servus mutuatus nummos a me alii eos crediderit, de in rem verso dominum teneri, quod nomen ei acquisitum sit. Quam sententiam Pomponius ita probat, si non peculiare nomen fecit, sed quasi dominicae rationis. Ex qua causa hactenus erit dominus obligatus, ut, si non putat sibi expedire, nomen debitoris habere, cedat creditori actionibus, procuratoremque eum faciat. §. 6. Nec non illud quoque in rem domini versum, Labeo ait, quod mutuatus servus domino emit volenti ad luxuriae materiam, unguenta forte, vel si quid ad delicias, vel si quid ad turpes sumtus subministravit; neque enim spectamus, an bono domini accesserit, quod consumtum est, sed an in negotium domini? §. 7. Unde recte dicitur, et si frumentum comparavit servus ad alendam domini familiam, et in horreo dominico reposuit, et hoc periit, vel corruptum est, vel arsit, videri in rem versum. §. 8. Sed et si servum domino necessarium emisset, isque decessisset, vel insulam fulsisset, eaque ruisset, dicerem, esse actionem de in rem verso. §. 9. Sed si sic accepit, quasi in rem domini verteret, nec vertit, et decepit creditorem, non videtur versum, nec tenetur dominus, ne credulitas creditoris domino obesset, vel calliditas servi noceret. Quid tamen, si is fuit servus, qui solitus erat accipiens vertere? Adhuc non puto nocere domino, si alia mente servus accepit, aut si, quum hac mente accepisset, postea alio vertit; curiosus igitur debet esse creditor, quo vertatur. §. 10. Si mutuatus sit pecuniam servus ad vestem comparandam, et nummi perierint, quis de in rem verso agere possit, utrum creditor, an venditor? Puto autem, si quidem pretium numeratum sit, creditorem de in rem verso acturum, etsi vestis perierit; si autem non fuit pretium solutum, ad hoc tamen data pecunia, ut vestis emeretur, et pecunia perierit, vestis tamen familiae divisa est, utique creditorem de in rem verso habere actionem. An et venditor habeat? quia res eius pervenerunt in rem domini. Ratio hoc facit, ut teneatur; unde incipit dominus teneri ex una causa duobus. Proinde etsi iam pecunia quam vestis periit, dicendum erit, utrique dominum teneri, quoniam ambo in rem domini vertere voluerunt.

IV. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Sed dicendum est, occupantis meliorem conditionem esse debere; nam utrisque condemnari dominum de in rem verso, iniquum est.

V. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Si res domino non necessarias emerit servus, quasi domino necessarias, veluti servos, hactenus videri in rem eius versum, Pomponius libro quinto scribit, quatenus servorum verum pretium faciat, quum, si necessarias emisset, in solidum, quanto venissent, teneretur. §. 1. Idem ait: sive ratum habeat servi contractum dominus, sive non, de in rem verso esse actionem. §. 2. Quod servus domino emit, si quidem voluntate eius emit, potest quod iussu agi; sin vero non ex voluntate, si quidem dominus ratum habuerit, vel alioquin rem necessariam vel utilem domino emerit, de in rem verso actio erit; si vero nihil eorum est, de peculio erit actio. §. 3. Placet non solum eam pecuniam in rem verti, quae statim a creditore ad dominum pervenerit, sed et quae prius fuerit in peculio. Hoc autem toties verum est, quoties servus rem domini gerens locupletiorem eum facit nummis peculiaribus; alioquin si servo peculium dominus adimat, vel si vendat eum cum peculio, vel rem eius peculiarem, et pretium exigat, non videtur in rem versum.

VI. *Tryphoninus libro I. Disputationum.* Nam si hoc verum esset, etiam ante, quam venderet rem peculiarem, de in rem verso teneretur, quia hoc ipso, quod servus rem in peculio haberet, locupletior fieret; quod aperte falsum est.

VII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Et ideo et si donaverit servus domino rem peculiarem, actio de in rem verso cessabit. Et sunt ista vera. §. 1. Plane si mutuum servus acceperit, et donandi animo solvit, dum non vult eum debitorem facere peculiarem, de in rem verso actio est. §. 2. Illud verum non est, quod Mela scribit: si servo meo argentum dederis, ut pocula tibi faceret ex quolibet argento, mox factis poculis servus decesserit, esse tibi adversus me de in rem verso actionem, quoniam possum pocula vindicare. §. 3. Illud plane verum est, quod Labeo scribit: si odores et unguenta servus emerit, et ad funus erogaverit, quod ad dominum suum pertinebat, videri in rem domini versum. §. 4. Idem ait: etsi hereditatem a servo tuo emero, quae ad te pertinebat, et creditoribus pecuniam solvero, deinde hanc hereditatem abstuleris mihi, ex emto actione me id ipsum consecuturum; videri enim in rem tuam versum; nam etsi hereditatem a servo emero, ut, quod mihi ab ipso servo debebatur, compensarem, licet nihil solvi, tamen consequi me ex emto, quod ad dominum pervenit. Ego autem non puto de in rem verso esse actionem emtori, nisi hoc animo gesserit servus, ut in rem domini verteret. §. 5. Si filiusfamilias pecuniam mutuatus pro filia sua dotem dederit, in rem versum patris videtur, quatenus avus pro nepte daturus fuit. Quae sententia ita demum mihi vera videtur, si hoc animo dedit, ut patris negotium gerens.

VIII. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Et nihil interesse, Pomponius ait, filiae suae nomine, an sororis, vel neptis ex altero filio natae dederit. Idem ergo dicemus, etsi servus mutuatus fuerit, et domini sui filiae nomine in dotem dederit.

IX. *Iavolenus libro XII. ex Cassio.* Si vero pater dotem daturus non fuit, in rem patris versum esse non videtur.

X. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Si pro patre filius fideiusserit, et creditori solverit, in rem patris videtur versum, quia patrem liberavit. §. 1. Cui simile est, quod Papinianus libro nono Quaestionum scribit: si filius quasi defensor patris iudicium susceperit, et sit condemnatus, de in rem verso teneri patrem; namque filius eum iudicio suscepto liberavit. §. 2. Idem tractat Papinianus, etsi quod patrem dari oporteret, a filio sim stipulatus, et ita convenerim filium; nam et hic de in rem verso fore actionem, nisi si donare patri filius voluit, dum se obligat. §. 3. Quare potest dici, etsi de peculio actionem quasi defensor patris susceperit, teneri patrem de in rem verso usque ad peculii quantitatem. Cuius sententiae id erit emolumentum, ut, si finita sit actio de peculio, de in rem verso conveniatur. Ego et ante condemnationem, post iudicium patris nomine acceptum, de in rem verso patrem teneri puto. §. 4. In rem autem versum videtur, prout aliquid versum est; proinde si pars versa est, de parte erit actio. §. 5. Sed utrum in sortem duntaxat tenebitur dominus, an et in usuras? Et si quidem promisit usuras, Marcellus libro quinto Digestorum scribit, dominum praestaturum. Sed si non sint promissae, utique non debebuntur, quia in stipulatum deductae non sunt. Plane si contemplatione domini pecuniam dedi non gerenti servo negotia domini, sed ipse gerens, negotiorum gestorum actione potero etiam de usuris experiri. §. 6. Versum autem sic accipimus, ut duret versum. Et ita demum de in rem verso competit actio, si non sit a domino servo vel filio solutum. Si tamen in necem creditoris, id est perdituro servo vel filio, solutum sit, quamvis solutum sit, desinit quidem versum, aequissimum autem est, de dolo malo adversus patrem vel dominum competere actionem. Nam et peculiaris debitor, si fraudulenter servo solverit, quod ei debebat, non liberatur. §. 7. Si domini debitor sit servus, et ab alio mutuatus ei solverit, hactenus non vertit, quatenus domino debet; quod excedit vertit. Proinde si, quum domino deberet triginta, mutuatus quadraginta creditori eius solverit, vel familiam exhibuerit, dicendum erit, de in rem verso in decem competere actionem. At si tantundem debeat, nihil videtur versum; nam, ut Pomponius scribit, adversus lucrum domini videtur subventum. Et ideo, sive debitor fuit domino, quum in rem verteret, nihil videri versum, sive postea debitor esse domino coeperit, desinere versum; idemque et si solverit ei. Plus dicit: etsi tantundem ei donavit dominus, quantum creditori solvit pro se, si quidem remunerandi animo, non videri versum; si vero

aliae donavit, durare versum. §. 8. Idem quaerit: si decem in rem domini vertit, et postea tantandem summam a domino mutuatus sit, habeat praeterea et peculium decem, videndum ait, utrum desiit esse versum, an vero, quoniam est peculium, unde detrahatur debitum, de in rem verso non tollimus actionem? an potius ex utroque pro rata detrahimus? Ego autem puto sublatam de in rem verso actionem, quum debitor domini sit constitutus. §. 9. Idem quaerit: si in rem tuam verterit, et debitor tuus factus sit, mox creditor eiusdem summae, quam tibi debuit, an renascatur de in rem verso actio, an vero ex post facto non convalescat? Quod verum est. §. 10. Idem tractat: an ex eventu possit in rem patris filius vertere? veluti si duo rei pater et filius fuerint, et filius mutuatus suo nomine solvat, vel si filio iussu patris credideris, et filius creditum tibi solvisset. Mihi videtur, si quidem pecunia ad patrem pervenerat, videri in rem versum; quod si non fuit, et suum negotium gerens filius solvit, non esse de in rem verso actionem.

XI. *Paulus libro* XXX. *ad Edictum*. Quod servus in hoc mutuatus fuerit, ut creditori suo solveret, non erit in rem versum, quamvis actione de peculio liberatus sit dominus.

XII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale*. Si fundum patri dominove emit servus vel filiusfamilias, versum quidem esse videtur, ita tamen, ut, sive minoris sit, quam est emtus, tantum videatur in rem versum, quanti dignus sit, sive pluris sit, non plus videatur in rem versum, quam emtus est.

XIII. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum*. Si in rem alterius ex dominis versum sit, utrum is solus, in cuius rem versum est, an et socius possit conveniri? quaeritur. Et Iulianus scribit: eum solum conveniri, in cuius rem versum est, sicuti eum solus iussit. Quam sententiam puto veram.

XIV. *Iulianus libro XI. Digestorum*. Marcellus notat: interdum et propter hoc, quod in rem alterius socii versum est, de in rem verso cum altero agi potest, qui conventus a socio petere potest id, in quod damnatus fuerit. Quid enim dicemus, si peculium servo ab altero ademtum fuerit? Paulus: ergo haec quaestio ita procedit, si de peculio agi non potest.

XV. *Ulpianus libro II. Disputationum*. Si filiusfamilias constituerit, quod pater debuit, videndum est, an de in rem verso actio dari debeat? Atquin non liberavit patrem; nam qui constituit, se quidem obligat, patrem vero non liberat. Plane si solvat post constitutum, licet pro se videatur solvisse, hoc est ob id, quod constituit, in rem tamen vertisse patris merito dicetur.

XVI. *Alfenus libro II. Digestorum*. Quidam fundum colendum servo suo locaverat, et boves ei dederat; quum hi boves non essent idonei, iusserat eos venire, et his nummis, qui recepti essent, alios comparari; servus boves vendiderat, alios redemerat, nummos venditori non solverat, postea conturbaverat; qui boves vendiderat, nummos a domino petebat actione de peculio, aut quod in rem domini versum esset, quum boves, pro quibus pecunia peteretur, penes dominum essent. Respondit: non videri peculii quidquam esse, nisi si quid deducto eo, quod servus domino debuisset, reliquum fieret; illud sibi videri, boves quidem in rem domini versos esse, sed pro ea re solvisse tantum, quanti priores boves venissent; si quid amplioris pecuniae posteriores boves essent, eius oportere dominum condemnari.

XVII. *Africanus libro VIII. Quaestionum*. Servus in rem domini pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdidit. Nihilo minus posse cum domino de in rem verso agi, existimavit; nam et si procurator meus in negotia mea impensurus pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdiderit, recte eum hoc nomine mandati vel negotiorum gestorum acturum. §. 1. Cum Sticho vicario servi tui Pamphili contraxi; actio de peculio et in rem verso ita dari debet, ut, quod vel in tuam ipsius rem, vel in peculium Pamphili versum sit, comprehendatur, scilicet etiamsi mortuo vel alienato Sticho agatur; quodsi Pamphilo mortuo agam, magis est, ut, quamvis Stichus vivat, tamen de eo, quod in peculio Pamphili versum est, non nisi intra annum, quam is decessit, actio dari debeat; etenim quodammodo de peculio Pamphili tum experiri videbor, sicuti, si quid iussu eius credidissem, experirer. Nec nos movere debet, quod Stichus, de cuius peculio agitur, vivat, quando non aliter ea res in peculio eius esse potest, quam si Pamphili peculium maneat. Eadem ratio efficiet, ut id, quod in peculium Pamphili versum sit, ita praestari debere dicamus, ut prius eius, quod tibi Pamphilus debuerit, deductio fiat; quod vero in tuam rem versum fuerit, praestetur etiam non deducto eo, quod Pamphilus tibi debet.

XVIII. *Neratius libro VII. Membranarum*. Quamvis in eam rem pro servo meo fideiusseris, quae ita contracta est, ut in rem meam verteretur, veluti si, quum servus frumentum emisset, quo familia aleretur, venditori frumenti fideiusseris, propius est tamen, ut de peculio eo nomine, non de in rem verso agere possis, ut unius duntaxat in quoquo contractu de in rem verso sit actio, qui id ipsum credidit, quod in rem domini versum est.

XIX. *Paulus libro IV. Quaestionum*. Filiusfamilias togam emit; mortuo deinde eo, pater ignorans, et putans suam esse, dedicavit eam in funus eius. Neratius libro secundo Responsorum ait: in rem patris versum videri; in actione autem de peculio, quod in rerum natura non esset, uno modo aestimari debere, si dolo malo eius, quocum ageretur, factum esset. Atquin si filio pater togam emere debuit, in rem patris versa est non nunc, quo funerabatur, sed quo tempore emit; funus enim filii aes alienum patris est. Et hic Neratius quoque, qui de in rem verso patrem teneri putavit, ostendit, negotium hoc, id est sepulturam et funus filii, patris esse aes alienum, non filii. Factus est ergo debitor peculii, quamvis res non exstet, ut etiam de peculio possit conveniri; in quam actionem venit et quod in rem versum est; quae tamen adiectio tunc necessaria est, quum annus post mortem filii excessit.

XX. *Scaevola libro I. Responsorum*. Pater pro filia dotem promisit, et convenit, ut ipse filiam aleret; non praestante patre, filia a viro mutuam pecuniam accepit, et mortua est in matrimonio. Respondi: si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut servos paternos exhibere non potuisset, dandam de in rem verso utilem actionem. §. 1. Servus absentis reipublicae causa pupilli servis pecuniam credidit, subscribente tutore, stipulatione in personam tutoris translata; quaesitum est: an adversus pupillum competat actio? Respondi: si, quum in rem pupilli daretur, id in rem eius versum est, et quo magis actus servorum confirmaretur, tutor spopondit, posse nihilominus dici, de in rem verso cum pupillo actionem fore.

XXI. *Idem libro V. Digestorum*. Filiamfamilias duxit quis uxorem, patre dotem promittente, et convenit inter omnes personas, uti eam pater, aut ipsa se tueretur; maritus ei mutuos nummos dedit, quum iuste putaret, patrem eius ministraturum tantum salarium, quantum dare filiae suae instituerat; eos nummos illa in usus necessarios sibi, et in servos, quos secum habebat, consumsit, aliquantum et, quum ei res familiaris credita esset, ex pecunia mariti in easdem causas convertit; deinde prius, quam pater salarium expleret, moritur filia; pater impensam recusat, maritus res mulieris retinet; quaero: an de in rem verso adversus patrem actio competat? Respondi: si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut servos paternos exhibere non potuisset, dandam de in rem verso utilem actionem.

TIT. IV.

QUOD IUSSU.

1. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum*. Merito ex iussu domini vel patris in solidum adversus eum iudicium datur; nam quodammodo cum eo contrahitur, qui iubet. §. 1. Iussum autem accipiendum est, sive testato quis, sive per epistolam, sive verbis, aut per nuntium, sive specialiter in uno contractu iusserit, sive generaliter; et ideo, et si sic contestatus sit: *quod voles, cum Sticho servo meo negotium gere periculo meo,* videtur ad omnia iussisse, nisi certa lex aliquid prohibeat. §. 2. Sed ego quaero: an revocare hoc iussum ante, quam credatur, possit? Et puto posse, quemadmodum si mandasset, et postea ante contractum contraria voluntate mandatum revocasset, et me certiorasset. §. 3. Sed et si mandaverit pater dominusve, videtur iussisse. §. 4. Sed et si servi chirographo subscripserit dominus, tenetur quod iussu. §. 5. Quid ergo, si fideiusserit pro servo? Ait Marcellus: non teneri quod iussu; quasi extraneus enim intervenit. Neque hoc dicit ideo, quod teneatur ex causa fideiussionis, sed quia aliud est fideiubere, aliud iubere. Denique idem scribit: etsi inutiliter fideiusserit, tamen

eum non obligari quasi iusserit; quae sententia verior est. §. 6. Si ratum habuerit quis, quod servus eius gesserit vel filius, quod iussu actio in eum datur. §. 7. Si pupillus dominus iusserit, utique non tenetur, nisi tutore auctore iussit. §. 8. Si iussu fructuarii erit cum servo contractum, item eius, cui bona fide servit, Marcellus putat, quod iussu dandam in eos actionem. Quam sententiam et ego probo. §. 9. Si curatore adolescentis, vel furiosi, vel prodigi iubente cum servo contractum sit, putat Labeo, dandam quod iussu actionem in eos, quorum servus fuerit. Idem et in vero procuratore. Sed si procurator verus non sit, in ipsum potius dandam actionem, idem Labeo ait.

II. *Paulus libro* XXX. *ad Edictum.* Si tutoris iussu servo pupilli creditum sit, puto, si ex utilitate pupilli fuerit creditum, in pupillum esse dandam actionem, quod iussit tutor. §. 1. Si iussu domini ancillae, vel iussu patris filiae creditum sit, danda est in eos quod iussu actio. §. 2. Si iussu meo cum alieno servo contractum fuerit, eumque postea redemero, quod iussu non tenebor, ne actio, quae ab initio inutilis fuerit, eventu confirmetur.

III. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Dominum, qui iussit semissibus usuris servo suo pecuniam mutuam credi, hactenus teneri, quatenus iussit, nec pignoris obligationem locum habere in his praediis, quae servus non ex voluntate domini obligavit.

IV. *Idem libro* X. *ad Edictum.* Si iussu eius, qui administrationi rerum civitatis praepositus est, cum servo civitatis negotium contractum sit, Pomponius scribit, quod iussu cum eo agi posse.

V. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Si dominus vel pater pecuniam mutuam accepturus iusserit servo filiove numerari, nulla quaestio est, quin ipsi condici possit. Immo hoc casu de iussu actio non competit. §. 1. Si unus ex servi dominis iussit contrahi cum eo, is solus tenebitur; sed si duo iusserunt, cum quovis in solidum agi potest, quia similes sunt duobus mandantibus.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER SEXTUS DECIMUS.

TIT. I.
AD SENATUSCONSULTUM VELLEIANUM.

I. *Paulus libro* XXX. *ad Edictum.* Velleiano senatusconsulto plenissime comprehensum est, ne pro ullo feminae intercederent. §. 1. Nam sicut moribus civilia officia ademta sunt feminis, et pleraque ipso iure non valent, ita multo magis adimendum eis fuit id officium, in quo non sola opera nudumque ministerium earum versaretur, sed etiam periculum rei familiaris. §. 2. Aequum autem visum est, ita mulieri succurri, ut in veterem debitorem, aut in eum, qui pro se constituisset mulierem ream, actio daretur; magis enim ille, quam creditor mulierem decepit.

II. *Ulpianus libro* XXIX. *ad Edictum.* Et primo quidem temporibus divi Augusti, mox deinde Claudii, edictis eorum erat interdictum, ne feminae pro viris suis intercederent. §. 1. Postea factum est senatusconsultum, quo plenissime feminis omnibus subventum est, cuius senatusconsulti verba haec sunt: QUOD MARCUS SILANUS, ET VELLEIUS TUTOR, CONSULES, VERBA FECERUNT DE OBLIGATIONIBUS FEMINARUM, QUAE PRO ALIIS REAE FIERENT, QUID DE EA RE FIERI OPORTERET, DE EA RE ITA CONSULUERUNT: QUOD AD FIDEIUSSIONES ET MUTUI DATIONES PRO ALIIS, PRO QUIBUS INTERCESSERINT FEMINAE, PERTINET, TAMETSI ANTE VIDETUR ITA IUS DICTUM ESSE, NE EO NOMINE AB HIS PETITIO, NEVE IN EAS ACTIO DETUR, QUUM EAS VIRILIBUS OFFICIIS FUNGI, ET EIUS GENERIS OBLIGATIONIBUS OBSTRINGI NON SIT AEQUUM, ARBITRARI SENATUM, RECTE ATQUE ORDINE FACTUROS, AD QUOS DE EA RE IN IURE ADITUM ERIT, SI DEDERINT OPERAM, UT IN EA RE SENATUS VOLUNTAS SERVETUR. §. 2. Verba itaque senatusconsulti excutiamus, prius providentia amplissimi ordinis laudata, qua opem tulit mulieribus, propter sexus imbecillitatem multis huiuscemodi casibus suppositis atque obiectis. §. 3. Sed ita demum eis subvenit, si non callide sint versatae. Hoc enim divus Pius et Severus rescripserunt; nam deceptis, non decipientibus iura opitulantur. Et est et graecum Severi tale rescriptum: *Ταῖς ἀπατώσαις γυναιξὶν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου βουλῆς οὐ βοηθεῖ.* *) Infirmitas enim feminarum, non calliditas auxilium commeruit. §. 4. Omnis omnino obligatio senatusconsulto Velleiano comprehenditur, sive verbis, sive re, sive quocunque alio contractu intercesserint. §. 5. Sed etsi mulier defensor alicuius exstiterit, proeul dubio intercedit; suscipit enim in se alienam obligationem, quippe quum ex hac re subeat condemnationem. Proinde neque maritum, neque filium, neque patrem permittitur mulieri defendere.

III. *Paulus libro* XXX. *ad Edictum.* Sed si eum defendat, qui damnatus regressum ad eam habeat, veluti cum venditorem hereditatis sibi venditae, vel fideiussorem suum defendat, intercedere non videtur.

IV. *Ulpianus libro* XXIX. *ad Edictum.* Sed si ego cum muliere ab initio contraxerim, quum ignorarem, cui hoc factum vellet, non dubito, senatusconsultum cessare; et ita divus Pius et Imperator noster rescripserunt. §. 1. Proinde si, dum vult Titio donatum, accepit a me mutuam pecuniam, et eam Titio donavit, cessat senatusconsultum. Sed et si tibi donatura creditori tuo nummos numeraverit, non intercedit; senatus enim obligatae mulieri succurrere voluit, non donanti; hoc ideo, quia facilius se mulier obligat, quam alicui donat.

V. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Nec interest, pecuniam solvendi causa numeret, an quamlibet suam rem in solutum det. Nam etsi vendiderit rem suam, sive pretium acceptum pro alio solvit, sive emtorem delegavit creditori alieno, non puto senatusconsulto locum esse.

VI. *Ulpianus libro* XXIX. *ad Edictum.* Si fideiussores pro defensore absentis filii ex mandato matris eius intercesserint, quaeritur, an etiam his senatusconsulto subveniatur? Et ait Papinianus libro nono Quaestionum: exceptione eos usuros; nec multum facere, quod pro defensore fideiusserunt, quum contemplatione mandati matris intervenerint. *Plane,* inquit, *si is, qui accepit eos fideiussores, matrem eis mandasse ignoravit, exceptionem senatusconsulti replicatione doli repellendam.*

VII. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Quanquam igitur fideiussor, doli replicatione opposita, defensionem exceptionis amittit, nullam tamen replicationem adversus mulierem habebit, quia facti non potest ignorationem praetendere. Sed non erit iniquum, dari negotiorum gestorum actionem in defensorem, quia mandati causa per senatusconsultum constituitur irrita, et pecunia fideiussoris liberatur.

VIII. *Ulpianus libro* XXIX. *ad Edictum.* Quamvis pignoris datio intercessionem faciat, tamen Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit: redhibitionem pignoris, si creditrix mulier rem, quam pignori acceperat, debitori liberaverit, non esse intercessionem. §. 1. Si mulier intervenerit apud tutores filii sui, ne hi praedia eius distraherent, et indemnitatem eis repromiserit, Papinianus libro nono Quaestionum non putat eam intercessisse; nullam enim obligationem alienam recepisse, neque veterem, neque novam, sed ipsam fecisse hanc obligationem. §. 2. Si mulier apud Primum pro Secundo intervenerit, mox pro Primo apud creditorem eius, duas intercessiones factas, Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit, unam pro Secundo apud Primum, aliam pro Primo apud creditorem eius, et ideo et Primo restitui obligationem, et adversus eum, Marcellus autem notat: esse aliquam differentiam, utrum

*) *Decipientibus mulieribus senatusconsultum auxilio non est.*

hoc agatur, ut ab initio mulier in alterius locum subdatur, et onus debitoris, a quo obligationem transferre creditor voluit, suscipiat, an vero quasi debitrix delegetur? scilicet ut, si quasi debitrix delegata est, una sit intercessio. Proinde secundum hanc suam distinctionem in prima visione, ubi quasi debitrix delegata est, exceptionem ei senatusconsulti Marcellus non daret; sed condemnata, vel ante condemnationem condicere utique ei, a quo delegata est, poterit, vel quod ei abest, vel, si nondum abest, liberationem. §. 3. Interdum intercedenti mulieri et condictio competit, puta si contra senatusconsultum obligata debitorem suum delegaverit; nam hic ipsi competit condictio, quemadmodum si pecuniam solvisset, condiceret; solvit enim et qui reum delegat. §. 4. Sed si is, qui a muliere delegatus est, debitor eius non fuit, exceptione senatusconsulti poterit uti, quemadmodum mulieris fideiussor. §. 5. Plane si mulier intercessura debitorem suum delegaverit, senatusconsultum cessat, quia, etsi pecuniam numerasset, cessaret senatusconsultum; mulier enim per senatusconsultum relevatur, non in his, quae deminuit, restituitur. §. 6. Sed si eum delegaverit, qui debitor eius non fuit, fraus senatusconsulto facta videbitur, et ideo exceptio datur. §. 7. Quoties pro debitore intercesserit mulier, datur in eum pristina actio, etsi ille prius acceptilatione liberatus sit, quam mulier intercesserit. §. 8. Si convenerit cum debitore, ut expromissorem daret, et accepto ei latum sit, deinde is dederit mulierem, quae auxilio senatusconsulti munita est, potest ei condici, quasi non dedisset; quid enim interest, non det, an talem det? Non erit igitur actio utilis necessaria, quum condictio competat. §. 9. Marcellus quoque scribit: si mulieri post intercessionem accepto tulerit creditor, nihilo minus restitutoriam actionem ei dari debere; inanem enim obligationem dimisit. §. 10. Si mulier post intercessionem sic solverit, ne repetere possit, iuste prior debitor actionem recusat. Sed quum relevatur reus, si mulier sic solvit, ut repetere non possit, et quum ei mulieri, quae repetere non poterat, si solvisset, accepto tulerit creditor, similiter relevatur reus. §. 11. Quanquam in omnes, qui liberati sunt, restituitur actio, non tamen omnibus restituitur; utputa duo rei stipulandi fuerunt; apud alterum mulier intercessit; ei soli restituitur obligatio, apud quem intercessit. §. 12. Si mulieri heres exstiterit creditor, videndum, an restitutoria uti non possit? Et ait Iulianus libro duodecimo: restitutoria eum nihilo minus usurum. Nec immerito, quum non obligatae cum effectu successerit. Denique in Falcidia hoc aes alienum non imputabitur. §. 13. Plane si mihi proponas, mulierem veteri debitori successisse, dicendum erit, restitutoria eam conveniri posse. Sed et directa actione; nihil enim eius interest, qua actione conveniatur. §. 14. Si, quum essem tecum contracturus, mulier intervenerit, ut cum ipsa potius contraham, videtur intercessisse. Quo casu datur in te actio, quae instituit magis, quam restituit obligationem, ut perinde obligeris eodem genere obligationis, quo mulier est obligata; verbi gratia si per stipulationem mulier, et tu quasi ex stipulatu conveniaris. §. 15. Illud videndum est: si mulier pro eo intervenit, qui, si cum ipso contractum esset, non obligaretur, an hac actione ille debeat teneri? utputa si pro pupillo intercessit, qui sine tutoris auctoritate non obligatur. Et puto non obligari pupillum, nisi locupletior factus est ex hoc contractu. Item si minor viginti quinque annis sit, pro quo mulier intercessit, in integrum restitutionem poterit implorare, vel si filius contra senatusconsultum contracturus esset.

IX. *Paulus libro VI. Regularum.* Sed si pro alieno servo intercedat, quemadmodum in patremfamilias priorem reum restituitur actio, ita in dominum quoque restituenda erit.

X. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Hae actiones, quae in eos, pro quibus mulier intercessit, dantur, et heredibus, et in heredes, et perpetuo competunt; habent enim rei persecutionem. Ceteris quoque honorariis successoribus dabuntur, et adversus eos.

XI. *Paulus libro* XXX. *ad Edictum.* Si mulier tanquam in usus suos pecuniam acceperit, alii creditura, non est locus senatusconsulto; alioquin nemo cum feminis contrahet, quia ignorari potest, quid acturae sint.

XII. *Idem libro VI. Brevium.* Immo tunc locus est senatusconsulto, quum scit creditor, eam intercedere.

XIII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Aliquando, licet alienam obligationem suscipiat mulier, non adiuvatur hoc senatusconsulto. Quod tum accidit, quum prima facie quidem alienam, re vera autem suam obligationem suscipit, ut ecce si ancilla ob pactionem libertatis expromissore dato, post manumissionem id ipsum suscipiat, quod expromissor debebat, aut si hereditatem emerit, et aes alienum hereditarium in se transcribat, aut si pro fideiussore suo intercedat. §. 1. De pignoribus prioris debitoris non est creditori nova actione opus, quum quasi Serviana, quae et hypothecaria vocatur, in his utilis sit, quia verum est, convenisse de pignoribus, nec solutam esse pecuniam. §. 2. Si sub conditione vel in diem mulier pro alio intercesserit, etiam pendente conditione volenti creditori cum priore debitore experiri actio danda est restitutoria. Quo enim bonum est, exspectare conditionem vel diem, quum in ea causa sit prior iste debitor, ut omnimodo ipse debeat suscipere actionem?

XIV. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Si mulier contra senatusconsultum intercesserit, aequum est, non solum in veterem debitorem, sed et in fideiussores eius actionem restitui; nam quum mulieris persona subtrahatur creditori propter senatusconsultum, integra causa pristina restituenda est.

XV. *Idem libro LI. Digestorum.* Si mulieri solvero id, quod tibi debebam, et ab ea ratam rem te habiturum stipulatus fuero, et forte te ratum non habente agere ex stipulatu instituero, exceptio senatusconsulti, quod de intercessionibus feminarum factum est, non proderit mulieri; non enim videri potest alienam obligationem recusare, quum maneam debito obligatus, et ipsa de lucro agat, ac potius reddere cogatur, quod non debitum acceperat, quam pro alio solvere.

XVI. *Idem libro IV. ad Urseium Ferocem.* Si mulier contra senatusconsultum Velleianum pro me intercessisset Titio, egoque mulieri id solvissem, et ab ea Titius eam pecuniam peteret, exceptio huius senatusconsulti non est profutura mulieri; neque enim eam periclitari, ne eam pecuniam perdat, quum iam eam habeat. §. 1. Si ab ea muliere, quae contra senatusconsultum intercessisset, fideiussorem accepissem, Caius Cassius respondit, ita demum fideiussori exceptionem dandam, si a muliere rogatus fuisset. Ego autem puto recte fideiussori exceptionem dandam, etiamsi mandati actionem adversus mulierem non habeat, quia totam obligationem senatus improbat, et a Praetore restituitur prior debitor creditori.

XVII. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Vir uxori donationis causa rem viliori pretio addixerat, et in id pretium creditori suo delegaverat. Respondi: venditionem nullius momenti esse, et, si creditor pecuniam a muliere peteret, exceptionem utilem fore, quamvis creditor existimaverit, mulierem debitricem mariti fuisse; nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata esset, ut marito crederet, non obstaturam exceptionem, si creditor ignoraverit, in quam causam mulier mutuaretur, quandoquidem plurimum intersit, utrum cum muliere quis ab initio contrahat, an alienam obligationem in eam transferat; tunc enim diligentiorem esse debere. §. 1. Si mulier dixisset sibi rem dotis nomine obligatam, et creditor curasset ei pecuniam dotis solvi, quo idem pignus acciperet, et mulieri etiam pecunia credita deberetur, si possessor creditor adversus eam Serviana agentem exciperet: *si non voluntate eius pignus datum esset*, replicationem mulieri senatusconsulti non profuturam, nisi creditor scisset, etiam aliam pecuniam ei deberi. §. 2. Mulier et Titius quum in rem communem mutuarentur, eiusdem pecuniae rei facti sunt. Non omnimodo mulierem pro parte socii videri intercessisse dicebam; nam si ob eam causam mutuati fuerint, ex qua, si creditor pecuniam non dedisset, maius damnum mulier passura fuerat, veluti quod communis insula fulta non esset, vel quod fundus communis in publicum committeretur, potius esse, ut senatusconsulto locus non sit; at si in aliquam emtionem mutua pecunia sit accepta, tunc pro parte intercessionem factam videri, et ideo creditorem partem duntaxat pecuniae a muliere petere posse. Quodsi totum petierit, exceptione pro parte summovetur.

XVIII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Idem, et si pro debitore meo Titius et mulier duo rei intercesserint.

XIX. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Tutor pupilli decesserat, herede instituto Titio. Quum de adeunda hereditate dubitaret, quoniam male gesta tutela existimaretur, persuadente matre pupilli, ut suo periculo adiret, adiit, stipulatusque de ea causa est, indemnem se eo nomine praestari. Si ex ea causa Titius pupillo aliquid praestitisset, isque matrem convenirct, negavit, exceptioni senatusconsulti locum esse, quando vix sit, ut aliqua apud eundem pro eo ipso intercessisse intelligi possit. §. 1. Nec dissimilem huic propositioni ex facto agitatam, quum quidam vir praetorius decessisset duobus filiis superstitibus, quorum alter impubes, alter legitimus tutor fratri esset, et quum paterna hereditate abstinere vellet, mandatu uxoris defuncti, quae mater pupillo esset, abstento pupillo solum se hereditati miscuisset; ubi similiter se respondisse, Iulianus ait: si, ex ea causa agente pupillo, damnum eo nomine passus esset, non impediri eum senatusconsulto, quo minus a muliere rem servaret. §. 2. In proposita specie et illud tractandum est: an is, qui mandatu mulieris adierit, si damnum ob id patiatur, quod debitores hereditarii solvendo non fuerint, senatusconsulto locus sit, quasi quodammodo eorum obligationes mulier susceperit? Magis autem est, ut ne ob hanc quidem causam senatusconsultum locum habeat, quando non ea mente fuerit, ut pro his intercederet, sed tutoris adversus pupillum, et ceteros forte creditores indemnem heredem praestaret. §. 3. Denique si ponamus mulierem in emtione hereditatis eo nomine damnum pati, quod debitores hereditarii solvendo non sint, nulla puto dubitatio erit, quin senatusconsulto locus non sit, etiamsi maxime creditoribus aliquantum praestiterit. §. 4. Quid ergo, si, quum propterea de adeunda hereditate dubitaret Titius, quod parum idonea nomina debitorum viderentur, mulier hoc ipsum repromisit, ut, quanto minus a quoquo eorum servari posset, ipsa praestaret? Prope est, ut sit intercessio. §. 5. Quum haberes Titium debitorem, et pro eo mulier intercedere vellet, nec tu mulieris nomen propter senatusconsultum sequereris, petiit a me mulier mutuam pecuniam solutura tibi, et stipulanti mihi promisit, ignoranti, in quam rem mutuaretur, atque ita numerare me tibi iussit; deinde ego, quia ad manum nummos non habebam, stipulanti tibi promisi; quaesitum est: si eam pecuniam a muliere petam, an exceptio senatusconsulti ei prosit? Respondit: videndum, ne non sine ratione dicatur, eius loco, qui pro muliere fideiusserit, haberi me debere, ut, quemadmodum illi, quamvis ignoraverit mulierem intercedere, exceptio adversus creditorem detur, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque adversus te utilis exceptio detur, mihique in mulierem actio denegetur, quando haec actio periculo mulieris futura sit. Et haec paulo expeditius dicenda, si prius, quam ego tibi pecuniam solverim, compererim eam intercessisse; ceterum si ante solverim, videndum, utrumne nihilominus mulieri quidem exceptio adversus me dari debeat, et ego tibi condicere pecuniam possim, an vero perinde habendum sit, ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac rursus tu mihi in creditum isses? Quod quidem magis dicendum existimavit, ut sic senatusconsulto locus non sit, sicuti et cum debitorem suum mulier deleget, intercessioni locus non sit. Quae postea non recte comparari ait, quando delegatione debitoris facta mulier non obligetur. At in proposito alienam obligationem in se transtulerit, quod certe senatus fieri noluit.

XX. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Si pro uno reo intercessit mulier, adversus utrumque restituitur actio creditori.

XXI. *Callistratus libro III. Institutionum.* Si pro aliquo mulier intercesserit, sed in rem eius quod acceptum est verteretur, exceptio senatusconsulti locum non habet, quia non fit pauperior. §. 1. Item si quid liberaliter fecerit, veluti ne iudicatus pater eius propter solutionem vexetur, non erit tuta senatusconsulto; oneribus enim earum senatus succurrit.

XXII. *Paulus libro VI. Regularum.* Si mulieri dederim pecuniam, ut eam creditori meo solvat, vel expromittat, si ea expromiserit, locum non esse senatusconsulto, Pomponius scribit, quia mandati actione obligata in rem suam videtur obligari.

XXIII. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Velleianum.* Si mulier in iure interrogata responderit, se heredem esse, si sciens, se heredem non esse, responderit, minime intercessisse videri, quia decepit; quodsi existimavit se heredem, et eo nomine decepta responderit, in eam actionem quidem dari, plerique existimaverunt, sed exceptione senatusconsulti adiuvari.

XXIV. *Idem libro singulari de Intercessionibus feminarum.* Debitrix mulier a creditore delegata pro eo, cui delegata est, promisit; non utetur exceptione. §. 1. Sed si pecuniam promisit, ne delegetur, intercessisse videtur. §. 2. Si senatusconsulti beneficium intervenerit, utrum statim, quum mulier intercesserit, actio in priorem debitorem competit, an si mulier solutum condicat? Puto statim, et non exspectandam solutionem. §. 3. Si pro eo, qui temporali actione tenetur, mulier intercesserit, temporalis actio restituetur; sic tamen, ut ex praecedente causa continua tempora numerentur post restitutionem, quamvis statim, atque intercessit mulier, competierit.

XXV. *Modestinus libro singulari de Heurematicis.* Si domina servo suo credi iusserit, actione honoraria tenebitur. §. 1. Quodsi pro eo fideiusserit, exceptione senatusconsulti Velleiani, iudicio conventa, adversus creditorem tueri se poterit, nisi pro suo negotio hoc fecerit.

XXVI. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Si mulier intercedendi animo servum alienum suum esse responderit, quasi intercesserit auxilio senatusconsulti utetur. Plane si pro bona fide serviente sibi responderit, non videtur intercessisse.

XXVII. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Bona fide personam mulieris in contrahendo secutus, ob ea, quae inter virum et uxorem accepta pecunia gesta sunt, exceptione senatusconsulti non summovetur. §. 1. Cum servi ad negotiationem praepositi cum alio contrahentes personam mulieris ut idoneae sequuntur, exceptio senatusconsulti dominum summovet; nec videtur deterior causa domini per servum fieri, sed nihil esse domino quaesitum, non magis, quam si litigiosum praedium servus, aut liberum hominem emerit. §. 2. Uxor debitricem suam viro delegavit, ut vir creditori eius pecuniam solveret; etsi fidem suam pro ea, quam delegavit, apud virum obligaverit, locum exceptio senatusconsulti non habebit, quia mulier suum negotium gessit.

XXVIII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Seia mancipia emit, et mutuam pecuniam accepit sub fideiussore marito, eamque solvit venditori; postea maritus decedens non solvendo, in fraudem creditoris cavit testamento, se eam pecuniam universam debere; quaeritur: an intercessisse mulier videatur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non intercessisse. §. 1. Fundum uxoris suae maritus obligavit Sempronio ob conductionem; mox mulier a Numerio sua fide mutuam pecuniam acceptam sub obligatione eiusdem fundi solvit statim Sempronio pro marito suo. Quaesitum est: an adversus senatusconsultum obligata sit? Respondi: si Numerius scisset, eam intercedere, fore senatusconsulto, de quo quaeritur, locum.

XXIX. *Paulus libro XVI. Responsorum.* Quidam voluit heredibus Lucii Titii mutuam pecuniam dare, et cum eis contrahere, sed quoniam facultates eorum suspectas habuit, magis voluit uxori testatoris dare pecuniam, et ab ea pignus accipere; mulier eandem pecuniam dedit heredibus, et ab his pignus accepit. Quaero: an intercessisse videatur, et an pignora, quae ipsa accepit, teneantur creditori? Paulus respondit: si creditor, quum contrahere vellet cum heredibus Lucii Titii, evitatis his, magis mulierem ream elegit, et in ipsius persona senatusconsulto, quod de intercessionibus factum est, locum esse, et pignora ab ea data non teneri. Eas autem res, quas mulier ab his, pro quibus intercedebat, pignori accepit, creditori mulieris obligatas non esse, sed non sine ratione Praetorem facturum, si non tantum persona subducta mulieris in principales debitores dederit actionem, sed etiam in res, quae mulieri obligatae sunt. §. 1. Paulus respondit: ea, quae in fraudem senatusconsulti, quod de intercessione feminarum factum est, excogitata probari possunt, rata haberi non oportere.

XXX. *Idem libro II. Sententiarum.* Si decipiendi animo, vel quum sciret, se non teneri, mulier pro aliquo intercesserit, exceptio ei senatusconsulti non datur; actionem enim, quae in dolum mulieris competit, amplissimus ordo non excludit. §. 1. Procurator si mandatu mulieris pro alio intercesserit, exceptione senatusconsulti Velleiani adiuvatur, ne alias actio intercidat.

XXXI. *Idem libro I. ad Neratium.* Si mulier quod ex intercessione solvit nolit repetere, sed mandati agere, et cavere velit de indemnitate reo, audienda est.

XXXII. *Pomponius libro I. Senatusconsultorum.* Si mulier hereditatem alicuius adeat, ut aes alienum eius suscipiat, vix est, ut succurri ei debeat, nisi si fraude creditorum id conceptum sit; nec enim loco minoris viginti quinque annis circumscripti per omnia habenda est mulier. §. 1. Si mulier rem a se pignori datam per intercessionem recipere velit, fructus etiam liberos recipit; et si res deterior facta fuerit, eo nomine magis est, ut aestimetur. Sed si creditor, qui pignus per intercessionem accepit, hoc alii vendidit, vera est eorum opinio, qui petitionem dandam ei putant et adversus bonae fidei emtorem, ne melioris conditionis emtor sit, quam fuerit venditor. §. 2. Item si mulier creditori viri fundum vendidit et tradidit ea conditione, ut emtor acceptam pecuniam viro referret, et hunc fundum vindicat, exceptio quidem opponitur ei de re emta et tradita, sed replicabitur a muliere: *aut si ea venditio contra senatusconsultum facta sit.* Et hoc procedit, sive ipse creditor emerit, sive interposuerit alium, quo mulier ea ratione careat re sua. Idem est, et si non pro viro, sed pro alio debitore rem suam tradidit. §. 3. Si mulier, ne ipsa intercederet, alii mandarit, ut id faceret, an in huius persona locus huic senatusconsulto sit, qui rogatu mulieris id fecerit? totus enim sermo senatusconsulti ad petitionem non dandam adversus ipsam mulierem spectat. Et puto, rem ita esse distinguendam, ut, si quidem creditor, cui me obligavi, mandante muliere hoc in fraudem senatusconsulti egisset, ne ipsa interveniret contra senatusconsultum, daret autem alium, excludendum eum exceptione fraudis senatusconsulto factae; si vero is ignorasset, ego autem scissem, tunc mandati me agentem cum muliere excludendam esse, me autem creditori teneri. §. 4. Si mulier pro eo, pro quo intercessit, iudicium parata sit accipere, ut non in veterem debitorem actio detur, quoniam senatusconsulti exceptionem opponere potest, cavere debebit, exceptione se non usuram, et sic ad iudicem ire. §. 5. Intercedere mulierem intelligendum est etiam pro eo, qui obligari non possit, veluti si pro servo alieno intercedat; sed rescissa intercessione in dominum restituenda est actio.

TIT. II.
DE COMPENSATIONIBUS.

I. *Modestinus libro VI. Pandectarum.* Compensatio est debiti et crediti inter se contributio.

II. *Iulianus libro XC. Digestorum.* Unusquisque creditorem suum eundemque debitorem petentem summovet, si paratus est compensare.

III. *Pomponius libro XXV. ad Sabinum.* Ideo compensatio necessaria est, quia interest nostra, potius non solvere, quam solutum repetere.

IV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Verum est, quod et Neratio placebat, et Pomponius ait: ipso iure eo minus fideiussorem ex omni contractu debere, quod ex compensatione reus retinere potest. Sicut enim cum totum peto a reo, male peto, ita et fideiussor non tenetur ipso iure in maiorem quantitatem, quam reus condemnari potest.

V. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si quid a fideiussore petatur, aequissimum est eligere fideiussorem, utrum quod ipsi, an quod reo debetur, compensare malit? Sed et si utrumque velit compensare, audiendus est.

VI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Etiam quod natura debetur, venit in compensationem.

VII. *Idem libro XXVIII. ad Edictum.* Quod in diem debetur, non compensabitur, antequam dies venit, quanquam dari oporteat. §. 1. Si rationem compensationis iudex non habuerit, salva manet petitio; nec enim rei iudicatae exceptio obiici potest. Aliud dicam, si reprobarit pensationem, quasi non existente debito; tunc enim rei iudicatae mihi nocebit exceptio.

VIII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* In compensationem etiam id deducitur, quo nomine cum actore lis contestata est, ne diligentior quisque deterioris conditionis habeatur, si compensatio ei denegetur.

IX. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Si cum filiofamilias aut servo contracta sit societas, et agat dominus vel pater, solidum per compensationem servamus, quamvis, si ageremus, duntaxat de peculio praestaretur. §. 1. Sed si cum filiofamilias agatur, an quae patri debeantur filius compensare possit? quaeritur. Et magis est admittendum, quia unus contractus est, sed cum conditione, ut caveat, patrem suum ratum habiturum, id est non exacturum, quod is compensaverit.

X. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Si ambo socii parem negligentiam societati adhibuimus, dicendum est, desinere nos invicem esse obligatos, ipso iure compensatione negligentiae facta. Simili modo probatur, si alter ex re communi aliquid perceperit, alter tantam negligentiam exhibuerit, quae eadem quantitate aestimatur, compensationem factam videri, et ipso iure invicem liberationem. §. 1. Si quis igitur compensare potens solverit, condicere poterit quasi indebito soluto. §. 2. Quoties ex maleficio oritur actio, utputa ex causa furtiva ceterorumque maleficiorum, si de ea re pecuniarie agatur, compensatio locum habet. Idem est, et si condicatur ex causa furtiva. Sed et qui noxali iudicio convenitur, compensationem opponere potest. §. 3. In stipulationibus quoque, quae instar actionum habent, [id est praetoriis], compensatio locum habet, et secundum Iulianum tam in ipsa stipulatione, quam in ex stipulatu actione poterit obiici compensatio.

XI. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Cum alter alteri pecuniam sine usuris, alter usurariam debet, constitutum est a divo Severo, concurrentis apud utrumque quantitatis usuras non esse praestandas.

XII. *Idem libro LXIV. ad Edictum.* Idem iuris est non solum in privatis, verum etiam in causa fisci constitutum. Sed et si invicem sit usuraria pecunia, diversae tamen sint usurae, compensatio nihilominus locum habet eius, quod invicem debetur.

XIII. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Quod Labeo ait, non est sine ratione, ut, si cui petitioni specialiter destinata est compensatio, in ceteris non obiiciatur.

XIV. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Quaecunque per exceptionem perimi possunt, in compensationem non veniunt.

XV. *Idem libro II. Epistolarum.* Pecuniam certo loco a Titio dari stipulatus sum; si petit a me, quam ei debeo pecuniam; quaero: an hoc quoque pensandum sit, quanti mea interfuit certo loco dari? Respondi: si Titius petit, eam quoque pecuniam, quam certo loco promisit, in compensationem deduci oportere, sed cum sua causa, id est ut ratio habeatur, quanti Titii interfuerit eo loco, quo convenerit, pecuniam dari.

XVI. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Cum militi castrensium bonorum alius, ceterorum alius heres extitit, et debitor alteri heredum obligatus velit compensare, quod ab alio debetur, non audietur. §. 1. Cum intra diem ad iudicati exsecutionem datum iudicatus Titio agit cum eodem Titio, qui et ipse pridem illi iudicatus est, compensatio admittetur; aliud est enim, diem obligationis non venisse, aliud humanitatis gratia tempus indulgeri solutionis.

XVII. *Idem libro I. Responsorum.* Ideo condemnatus, quod arctiorem annonam aedilitatis tempore praebuit, frumentariae pecuniae debitor non videbitur, et ideo compensationem habebit.

XVIII. *Idem libro III. Responsorum.* In rem suam procurator datus post litis contestationem si vice mutua conveniatur, aequitate compensationis utetur. §. 1. Creditor compensare non cogitur, quod alii, quam debitori suo debet, quamvis creditor eius pro eo, qui convenitur ob debitum proprium, velit compensare.

XIX. *Idem libro XI. Responsorum.* Debitor si pecuniam publicam servo publico citra voluntatem eorum solvit, quibus debitum recte solvi potuit, obligatio pristina manebit, sed dabitur ei compensatio peculii sui, quod servus publicus habebit.

XX. *Idem libro XIII. Responsorum.* Ob negotium copiarum, expeditionis tempore mandatum, curatorem condemnatum pecuniam iure compensationis retinere non placuit, quoniam ea non compensantur.

XXI. *Paulus libro I. Quaestionum.* Posteaquam inter omnes placuit, id, quod invicem debetur, ipso iure compensari, si procurator absentis conveniatur, non debebit de rato cavere, quia nihil compensat, sed ab initio minus ab eo petitur.

XXII. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Si debeas decem aut hominem, utrum adversarius volet, ita compen-

satio huius debiti admittitur, si adversarius palam dixisset, utrum voluisset.

XXIII. *Paulus libro IX. Responsorum.* Id, quod pupillorum nomine debetur, si tutor petat, non posse compensationem obiici eius pecuniae, quam ipse tutor suo nomine adversario debet.

XXIV. *Idem libro III. Decretorum.* Iussit Imperator, audiri approbantem sibi a fisco deberi, in quod ipse conveniatur.

TIT. III.
DEPOSITI VEL CONTRA.

I. *Ulpianus libro* XXX. *ad Edictum.* Depositum est, quod custodiendum alicui datum est, dictum ex eo, quod ponitur; praepositio enim *de* auget positum, ut ostendat, totum fidei eius commissum, quod ad custodiam rei pertinet. §. 1. Praetor ait: QUOD NEQUE TUMULTUS, NEQUE INCENDII, NEQUE RUINAE, NEQUE NAUFRAGII CAUSA DEPOSITUM SIT, IN SIMPLUM, EARUM AUTEM RERUM, QUAE SUPRA COMPREHENSAE SUNT, IN IPSUM IN DUPLUM, IN HEREDEM EIUS, QUOD DOLO MALO EIUS FACTUM ESSE DICETUR, QUI MORTUUS SIT, IN SIMPLUM, QUOD IPSIUS, IN DUPLUM IUDICIUM DABO. §. 2. Merito has causas deponendi separavit Praetor, quae continent fortuitam causam depositionis, ex necessitate descendentem, non ex voluntate proficiscentem. §. 3. Eum tamen deponere tumultus, vel incendii, vel ceterarum causarum gratia intelligendum est, qui nullam aliam causam deponendi habet, quam imminens ex causis suprascriptis periculum. §. 4. Haec autem separatio causarum iustam rationem habet; quippe cum quis fidem elegit, nec depositum redditur, contentus esse debet simplo; cum vero extante necessitate deponat, crescit perfidiae crimen, et publica auctoritate coërcendum est vindicandae reipublicae causa; est enim incivile, in causis huiusmodi fidem frangere. §. 5. Quae depositis rebus accedunt, non sunt deposita, utputa si homo vestitus deponatur; vestis enim non est deposita; nec si equus cum capistro; nam solus equus depositus est. §. 6. Si convenit, ut in deposito et culpa praestetur, rata est conventio; contractus enim legem ex conventione accipiunt. §. 7. Illud non est probandum, dolum non esse praestandum, si convenerit; nam haec conventio contra bonam fidem contraque bonos mores est, et ideo nec sequenda est. §. 8. Si vestimenta servanda balneatori data perierint, si quidem nullam mercedem servandorum vestimentorum accepit, depositi eum teneri, et dolum duntaxat praestare debere puto; quodsi accepit, ex conducto. §. 9. Si quis servum custodiendum coniecerit forte in pistrinum, si quidem merces intervenit custodiae, puto esse actionem adversus pistrinarium ex conducto; si vero mercedem accipiebam ego pro hoc servo, quem in pistrinum recipiebat, ex locato me agere posse; quodsi operae eius servi cum custodia pensabantur, quasi genus locati et conducti intervenit, sed quia pecunia non dabatur, praescriptis verbis datur actio; si vero nihil aliud, quam cibaria praestabat, nec de operis quidquam convenit, depositi actio est. §. 10. In conducto et locato, et in negotio, ex quo diximus praescriptis verbis dandam actionem, et dolum, et culpam praestabunt, qui servum receperunt; at si cibaria tantum dabant, dolum duntaxat; sequemur tamen, ut Pomponius ait, et quod habuerunt praescriptum, aut quod convenerit, dummodo sciamus, et si quid fuit praescriptum, dolum tamen eos praestaturos, qui receperunt, qui solus in depositum venit. §. 11. Si te rogavero, ut rem meam perferas ad Titium, ut is eam servet, qua actione tecum experiri possim? apud Pomponium quaeritur. Et putat, tecum mandati, cum eo vero, qui eas res receperit, depositi. Si vero tuo nomine receperit, tu quidem mihi mandati teneris, ille tibi depositi; quam actionem mihi praestabis, mandati iudicio conventus. §. 12. Quodsi rem tibi dedi, ut, si Titius rem non recepisset, tu custodires, nec eam recepit, videndum est, utrum depositi tantum, an et mandati actio sit? Et Pomponius dubitat; puto tamen mandati esse actionem, quia plenius fuit mandatum, habens et custodiae legem. §. 13. Idem Pomponius quaerit: si tibi mandavero, ut rem ab aliquo meo nomine receptam custodias, idque feceris, mandati an depositi tenearis? Et magis probat mandati esse actionem, quia hic est primus contractus. §. 14. Idem Pomponius quaerit: si apud te volente me deponere, iusseris apud libertum tuum deponere, an possim tecum depositi experiri? Et ait: si tuo nomine, hoc est quasi te custodituro, deposuissem, mihi tecum depositi esse actionem, si vero suaseris mihi, ut magis apud eum deponam, tecum nullam esse actionem; cum illo depositi actio est, nec mandati teneris, quia rem meam gessi. Sed si mandasti mihi, ut periculo tuo apud eum deponam, cur non sit mandati actio? non video. Plane si fideiussisti pro eo, Labeo omnimodo fideiussorem teneri ait, non tantum si dolo fecit is, qui depositum suscepit, sed et si non fecit, est tamen res apud eum; quid enim, si fureret is, apud quem depositum sit, vel pupillus sit, vel neque heres, neque bonorum possessor, neque successor ei exstaret? Tenebitur ergo, ut id praestet, quod depositi actione praestari solet. §. 15. An in pupillum, apud quem sine tutoris auctoritate depositum est, depositi actio detur? quaeritur. Sed probari oportet, si apud doli mali iam capacem deposueris, agi posse, si dolum commisit; nam in quantum locupletior factus est, datur actio in eum, etsi dolus non intervenit. §. 16. Si res deposita deterior reddatur, quasi non reddita agi depositi potest; cum enim deterior redditur, potest dici, dolo malo redditam non esse. §. 17. Si servus meus deposuerit, nihilo minus depositi habebo actionem. §. 18. Si apud servum deposuero, et cum manumisso agam, Marcellus ait, nec tenere actionem; quamvis solemus dicere, doli etiam in servitute commissi teneri quem debere, quia et delicta et noxae caput sequuntur; erit igitur ad alias actiones competentes decurrendum. §. 19. Haec actio bonorum possessoribus, ceterisque successoribus, et ei, cui ex Trebelliano senatusconsulto restituta est hereditas, competit. §. 20. Non tantum praeteritus dolus in depositi actionem venit, sed etiam futurus, id est post litem contestatam. §. 21. Inde scribit Neratius: si res deposita sine dolo malo amissa sit, et post iudicium acceptum recuperetur, nihilominus recte ad restitutionem reum compelli, nec debere absolvi, nisi restituat. Idem Neratius ait: quamvis tunc tecum depositi actum sit, quum restituendi facultatem non habeas, horreis forte clausis, tamen si ante condemnationem restituendi facultatem habeas, condemnandum te, nisi restituas, quia res apud te est; tunc enim quaerendum, an dolo malo feceris? quum rem non habeas. §. 22. Est autem et apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum scriptum: eum, qui rem deposuit, statim posse depositi actione agere; hoc enim ipso dolo facere eum, qui suscepit, quod reposcenti rem non reddat. Marcellus autem ait: non semper videri posse dolo facere eum, qui reposcenti non reddat; quid enim, si in provincia res sit, vel in horreis, quorum aperiendorum condemnationis tempore non sit facultas? vel conditio depositionis non exstiterit? §. 23. Hanc actionem bonae fidei esse, dubitari non oportet. §. 24. Et ideo et fructus in hanc actionem venire, et omnem causam, et partum, dicendum est, ne nuda res veniat. §. 25. Si rem depositam vendidisti, eamque postea redemisti, in causam depositi, etiamsi sine dolo malo postea perierit, teneri te depositi, quia semel dolo fecisti, quum venderes. §. 26. In depositi quoque actione in litem iuratur. §. 27. Non solum si servus meus, sed et si is, qui bona fide mihi serviat, rem deposuerit, aequissimum erit dari mihi actionem, si rem ad me pertinentem deposuit. §. 28. Simili modo et si usumfructum in servo habeam, si id, quod deposuit, ex eo peculio fuerit, quod ad me pertinebat, vel res mea fuit, eadem actione agere potero. §. 29. Item si servus hereditarius deposuerit, heredi postea adeunti competit actio. §. 30. Si servus deposuit, sive vivat sive decesserit, utiliter dominus hac actione experietur; ipse autem servus manumissus non poterit agere; sed et si fuerit alienatus, adhuc ei competit actio, cuius fuit servus, quum deponeret; initium enim contractus spectandum est. §. 31. Si duorum servus sit, qui deposuit, unicuique dominorum in partem competit actio depositi. §. 32. Si rem a servo depositam Titio, quem dominum eius putasti, quum non esset, restituisses, depositi actione te non teneri, Celsus ait, quia nullus dolus intercessit; cum Titio autem, cui res restituta est, dominus servi ad exhibendum aget, et si exhibuerit, vindicabit; si vero, quum sciret esse rem alienam, consumserit, condemnabitur, quia dolo fecit, quo minus possideret. §. 33. Eleganter apud Iulianum quaeritur: si pecuniam servus apud me deposuit ita, ut domino pro libertate eius dem, egoque dedero, an tenear depositi? Et libro tertio decimo Digestorum scribit: si quidem sic dedero,

quasi ad hoc penes me depositam, teque certioravero, non competere tibi depositi actionem, quia sciens recepisti; careo igitur dolo; si vero quasi meam pro libertate eius numeravero, tenebor. Quae sententia vera mihi videtur; hic enim non tantum sine dolo malo non reddidit, sed nec reddidit; aliud est enim reddere, aliud quasi de suo dare. §. 34. Si pecunia apud te ab initio hac lege deposita sit, ut, si voluisses,ătereris, prius, quam utaris, depositi teneberis. §. 35. Saepe evenit, ut res deposita vel nummi periculo sint eius, apud quem deponuntur, utputa si hoc nominatim convenit; sed et si se quis deposito obtulit, idem Iulianus scribit, periculo se depositi illigasse, ita tamen, ut non solum dolum, sed etiam culpam et custodiam praestet, non tamen casus fortuitos. §. 36. Si pecunia in sacculo signato deposita sit, et unus ex heredibus eius, qui deposuit, veniat repetens, quemadmodum ei satisfiat? videndum est. Promenda pecunia est vel coram Praetore, vel intervenientibus honestis personis, et exsolvenda pro parte hereditaria. Sed etsi resignetur, non contra legem depositi fiet, cum vel Praetore auctore, vel honestis personis intervenientibus hoc eveniet, residuo vel apud eum remanente, si hoc voluerit, sigillis videlicet prius ei impressis vel a Praetore, vel ab his, quibus coram signacula remota sunt, vel, si hoc recusaverit, in aede deponendo. Sed si res sunt, quae dividi non possunt, omnes debebit tradere, satisdatione idonea a petitore ei praestanda in hoc, quod supra eius partem est; satisdatione autem non interveniente, rem in aede deponi, et omni actione depositarium liberari. §. 37. Apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum talis species relata est; ait enim: si depositor decesserit, et duo exsistant, qui inter se contendant, unusquisque solum se heredem dicens, ei tradendam rem, qui paratus est adversus alterum reum defendere [hoc est eum, qui depositum suscepit]; quodsi neuter hoc onus suscipiat, commodissime dici, ait, non esse cogendum a Praetore iudicium suscipere; oportere igitur rem deponi in aede aliqua, donec de hereditate iudicetur. §. 38. Si quis tabulas testamenti apud se depositas pluribus praesentibus legit, ait Labeo, depositi actione recte de tabulis agi posse. Ego arbitror, et iniuriarum agi posse, si hoc animo recitatum testamentum est quibusdam praesentibus, ut iudicia secreta eius, qui testatus est, divulgarentur. §. 39. Si praedo vel fur deposuerint, et hos Marcellus libro sexto Digestorum putat recte depositi acturos; nam interest eorum eo, quod teneantur. §. 40. Si quis argentum vel aurum depositum petat, utrum speciem, an et pondus complecti debeat? Et magis est, ut utrumque complectatur, scyphum forte, vel lancem, vel pateram dicendo, et materiam et pondus addendo. Sed et si purpura sit infecta, vel lana, pondus similiter adiiciendum, salvo eo, ut, si de quantitate ponderis incertum est, iuranti succurratur. §. 41. Si cista signata deposita sit, utrum cista tantum petatur, an et species comprehendendae sint? Et ait Trebatius: cistam repetendam, non singularum rerum depositi agendum; quodsi et res ostensae sint, et sic depositae, adiiciendae sunt et species vestis. Labeo autem ait: eum, qui cistam deponit, singulas quoque res videri deponere; ergo et de rebus agere eum oportere. Quid ergo, si ignoraverit is, qui depositum suscipiebat, res ibi esse? Non multum facere, quum suscepit depositum. Ego et rerum depositi agi posse existimo, quamvis signata cista deposita sit. §. 42. Filiumfamilias teneri depositi constat, quia et ceteris actionibus tenetur. Sed et cum patre eius agi potest, duntaxat de peculio. Idem et in servo; nam cum domino agetur. Plane ut Iulianus scripsit, et nobis videtur, si eorum nomine, qui sunt in potestate, agatur, veniet in iudicium et si quid per eum, in cuius iure sunt, captus fraudatusve est, ut et dolus eorum veniat, non tantum ipsorum, cum quibus contractum est. §. 43. Si apud duos sit deposita res, adversus unumquemque eorum agi poterit, nec liberabitur alter, si cum altero agatur; non enim electione, sed solutione liberantur. Proinde si ambo dolo fecerint, et alter quod interest praestiterit, alter non convenietur, exemplo duorum tutorum. Quodsi alter vel nihil, vel minus facere possit, ad alium pervenietur. Idemque, et si alter dolo non fecerit, et idcirco sit absolutus; nam ad alium pervenietur. §. 44. Sed si duo deposuerint, et ambo agant, si quidem sic deposuerunt, ut vel unus tollat totum, poterit in solidum agi; sin vero pro parte, pro qua eorum interest, tunc dicendum est, in partem condemnationem faciendam. §. 45. Si sic deposuero apud te, ut post mortem tuam reddas, et tecum, et cum herede tuo possum depositi agere; possum enim mutare voluntatem, et ante mortem tuam depositum repetere. §. 46. Proinde et si sic deposuero, ut post mortem meam reddatur, potero et ego, et heres meus agere depositi, mutata voluntate. §. 47. Quia autem dolus duntaxat in hanc actionem venit, quaesitum est: si heres rem apud testatorem depositam vel commodatam distraxit, ignorans depositam vel commodatam, an teneatur? Et quia dolo non fecit, non tenebitur de re. An tamen vel de pretio teneatur, quod ad eum pervenit? Et verius est, teneri eum; hoc enim ipso dolo facit, quod id, quod ad se pervenit, non reddit.

II. *Paulus libro XXXI. ad Edictum.* Quid ergo, si pretium nondum exegit, aut minoris, quam debuit, vendidit? Actiones suas tantummodo praestabit.

III. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Plane si possit rem redimere et praestare, nec velit, non caret culpa, quemadmodum si redemtam vel alia ratione suam factam noluit praestare, causatus, quod semel ignarus vendiderit.

IV. *Paulus libro V. ad Plautium.* Sed etsi non sit heres, sed putavit se heredem, et vendidit, simili modo lucrum ei extorquebitur.

V. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Ei, apud quem depositum esse dicetur, contrarium iudicium depositi datur. In quo iudicio merito in litem non iuratur; non enim de fide rupta agitur, sed de indemnitate eius, qui depositum suscepit. §. 1. In sequestrum depositi actio competit; si tamen cum sequestro convenit, ut certo loco rem depositam exhiberet, nec ibi exhibeat, teneri eum palam est. Quodsi de pluribus locis convenit, in arbitrio eius est, quo loco exhibeat; sed si nihil convenit, denuntiandum est ei, ut apud Praetorem exhibeat. §. 2. Si velit sequester officium deponere, quid ei faciendum sit? Et ait Pomponius: adire eum Praetorem oportere, et ex eius auctoritate denuntiatione facta his, qui eum elegerant, ei rem restituendam, qui praesens fuerit. Sed hoc non semper verum puto; nam plerumque non est permittendum, officium, quod semel suscepit, contra legem depositionis deponere, nisi iustissima causa interveniente; et cum permittitur, raro ei res restituenda est, qui venit, sed oportet eam arbitratu iudicis apud aedem aliquam deponi.

VI. *Paulus libro II. ad Edictum.* Proprie autem in sequestro est depositum, quod a pluribus in solidum certa conditione custodiendum reddendumque traditur.

VII. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Si hominem apud se depositum, ut quaestio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad malam mansionem extensum, sequester solverit misericordia ductus, dolo proximum esse quod factum est arbitror, quia quum sciret, cui rei pararetur, intempestive misericordiam exercuit, quum posset non suscipere talem causam, quam decipere. §. 1. Datur actio depositi in heredem ex dolo defuncti in solidum. Quanquam enim alias ex dolo defuncti non solemus teneri, nisi pro ea parte, quae ad nos pervenit, tamen hic dolus ex contractu reique persecutione descendit, ideoque in solidum unus heres tenetur; plures vero pro ea parte, qua quisque heres est. §. 2. Quoties foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum, hoc est eorum, qui depositas pecunias habuerunt, quas non foenere apud nummularios, vel cum nummulariis, vel per ipsos exercebant; et ante privilegia igitur, si bona venierint, depositariorum ratio habetur, dummodo eorum, qui vel postea usuras acceperunt, ratio non habeatur, quasi renuntiaverint deposito. §. 3. Item quaeritur: utrum ordo spectetur eorum, qui deposuerunt, an vero simul omnium depositariorum ratio habeatur? Et constat, simul admittendos; hoc enim rescripto principali significatur.

VIII. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Quod privilegium exercetur non in ea tantum quantitate, quae in bonis argentarii ex pecunia deposita reperta est, sed in omnibus fraudatoris facultatibus, idque propter necessarium usum argentariorum ex utilitate publica receptum est. Plane sumtus causa, qui necessarie factus est, semper praecedit; nam deducto eo bonorum calculus subduci solet.

IX. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* In depositi actione, si ex facto defuncti agam adversus unum ex plu-

ribus heredibus, pro parte hereditaria agere debeo; si vero ex suo delicto, pro parte non ago. Merito, quia aestimatio refertur ad dolum, quem in solidum ipse heres admisit.

X. *Iulianus libro II. ex Minicio.* Nec adversus coheredes eius, qui dolo carent, depositi actio competit.

XI. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Quod servus deposuit, is, apud quem depositum est, servo rectissime reddet ex bona fide; nec enim convenit bonae fidei, abnegare id, quod quis accepit, sed debebit reddere ei, a quo accepit, sic tamen, si sine dolo omnia reddat, hoc est ut ne culpae quidem suspicio sit. Denique Sabinus hoc explicuit, addendo: *nec ulla causa intervenit, quare putari possit, dominum reddi nolle.* Hoc ita est, si potuit suspicari, iusta scilicet ratione motus; ceterum sufficit bonam fidem adesse. Sed etsi ante eius rei furtum fecerat servus, si tamen ignoravit is, apud quem deposuit, vel credidit dominum non invitum fore huius solutionis, liberari potest; bona enim fides exigitur. Non tantum autem si remanenti in servitute fuerit solutum, sed etiam si manumisso vel alienato, ex iustis causis liberatio contingit, scilicet si quis ignorans, manumissum vel alienatum, solvit. Idemque et in omnibus debitoribus servandum, Pomponius scribit.

XII. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Si in Asia depositum fuerit, ut Romae reddatur, videtur id actum, ut non impensa eius id fiat, apud quem depositum sit, sed eius, qui deposuit. §. 1. Depositum eo loco restitui debet, in quo sine dolo malo eius est, apud quem depositum est; ubi vero depositum est, nihil interest. Eadem dicenda sunt communiter et in omnibus bonae fidei iudiciis. Sed dicendum est, si velit actor suis impensis suoque periculo perferri rem Romam, ut audiendus sit, quoniam et in ad exhibendum actione id servatur. §. 2. Cum sequestro recte agetur depositi sequestraria actione; quam et in heredem eius reddi oportet. §. 3. Quemadmodum quod ex stipulatu vel ex testamento dari oportet, post iudicium acceptum cum detrimento rei perit, sic depositum quoque eo die, quo depositi actum sit, periculo eius, apud quem depositum fuerit, est, si iudicii accipiendi tempore potuit id reddere reus, nec reddidit.

XIII. *Paulus libro XXXI. ad Edictum.* Si quis infitiatus sit non adversus dominum, sed quod eum, qui rem depositam petebat, verum procuratorem non putaret, aut eius, qui deposuisset, heredem, nihil dolo malo fecit; postea autem si cognoverit, cum eo agi poterit, quoniam nunc incipit dolo malo facere, si reddere eam non vult. §. 1. Competit etiam condictio depositae rei nomine, sed non ante, quam quid dolo admissum sit; non enim quemquam hoc ipso, quod depositum accipiat, condictione obligari constat, verum quod dolum malum admiserit.

XIV. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si plures heredes exstiterint ei, qui deposuerit, dicitur, si maior pars adierit, restituendam rem praesentibus. Maiorem autem partem non ex numero utique personarum, sed ex magnitudine portionum hereditariarum intelligendam, cautela idonea reddenda. §. 1. Sive autem cum ipso, apud quem deposita res est, actum fuerit, sive cum herede eius, et sua natura res ante rem iudicatam interciderit, veluti si homo mortuus fuerit, Sabinus et Cassius, absolvi debere eum, cum quo actum est, dixerunt, quia aequum sit, naturalem interitum ad actorem pertinere, utique cum interitura esset ea res, etsi restituta esset actori.

XV. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Qui rem suam deponi apud se patitur, vel utendam rogat, nec depositi, nec commodati actione tenetur, sicuti qui rem suam conducit aut precario rogat, nec precario tenetur, nec ex locato.

XVI. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Si is, apud quem rem deposueris, apud alium eam deponat, et ille dolo quid admiserit, ob dolum eius, apud quem postea sit depositum, eatenus eum teneri, apud quem tu deposueris, ut actiones suas tibi praestet.

XVII. *Florentinus libro VII. Institutionum.* Licet deponere tam plures, quam unus possunt, attamen apud sequestrum non nisi plures deponere possunt; nam tum id fit, quum aliqua res in controversiam deducitur. Itaque hoc casu in solidum unusquisque videtur deposuisse; quod aliter est, quum rem communem plures deponunt. §. 1. Rei depositae proprietas apud deponentem manet; sed et possessio, nisi apud sequestrum deposita est; nam tum demum sequester possidet; id enim agitur ea depositione, ut neutrius possessioni id tempus procedat.

XVIII. *Neratius libro II. Membranarum.* De eo, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum est, in heredem de dolo mortui actio est et pro hereditaria portione, et in simplum, et intra annum quoque; in ipsum et in solidum, et in duplum, et in perpetuum datur.

XIX. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Iulianus et Marcellus putant, filiumfamilias depositi recte agere posse.

XX. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Si sine dolo malo rem depositam amiseris, nec depositi teneris, nec cavere debes, si deprehenderis eam reddi. Si tamen ad te iterum pervenerit, depositi teneris.

XXI. *Idem libro LX. ad Edictum.* Si apud filiumfamilias res deposita sit, et emancipatus rem teneat, pater nec intra annum de peculio debet conveniri, sed ipse filius. §. 1. Plus Trebatius existimat: etiamsi apud servum depositum sit, et manumissus rem teneat, in ipsum dandam actionem, non in dominum, licet ex ceteris causis in manumissum actio non datur.

XXII. *Marcellus libro V. Digestorum.* Si duo heredes rem apud defunctum depositam dolo interverterint, quodam utique casu in partes tenebuntur; nam si diviserint decem, quae apud defunctum deposita fuerant, et quina abstulerint, et uterque solvendo sit, in partes obstricti erunt; nec enim amplius actoris interest. Quodsi lancem conflaverint, aut conflari ab alio passi fuerint, aliave quae species dolo eorum interversa fuerit, in solidum conveniri poterunt, ac si ipsi servandam suscepissent; nam certe verum est, in solidum quemque dolo fecisse, et nisi pro solido, res non potest restitui. Nec tamen absurde sentiet, qui hoc putaverit, plane nisi integrae rei restitutione eum, cum quo actum fuerit, liberari non posse, condemnandum tamen, si res non restituatur, pro qua parte heres exstitit.

XXIII. *Modestinus libro II. Differentiarum.* Actione depositi conventus, servo constituto cibariorum nomine, apud eundem iudicem utiliter experietur.

XXIV. *Papinianus libro IX. Quaestionum. Lucius Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos hac die commendasti mihi, annumerante servo Sticho actore, esse apud me, ut notum haberes, hac epistola manu mea scripta tibi notum facio; quos quando voles, et ubi voles, confestim tibi numerabo.* Quaeritur propter usurarum incrementum. Respondi: depositi actionem locum habere; quid est enim aliud commendare, quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur; nam si, ut tantundem solveretur, convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. In qua quaestione, si depositi actio non teneat, quum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est. Et est quidem constitutum in bonae fidei iudiciis, quod ad usuras attinet, ut tantundem possit officium arbitri, quantum stipulatio, sed contra bonam fidem et depositi naturam est, usuras ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit. Si tamen ab initio de usuris praestandis convenit, lex contractus servabitur.

XXV. *Idem libro III. Responsorum.* Die sponsaliorum aut postea res oblatas puellae, quae sui iuris fuit, pater suscepit; heres eius, ut exhibeat, recte convenietur etiam actione depositi. §. 1. Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet, depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi condemnandus est.

XXVI. *Paulus libro IV. Responsorum.* Publia Maevia quum proficisceretur ad maritum suum, arcam clausam cum veste et instrumentis commendavit Caiae Seiae, et dixit ei: *Cum salva sanave venero, restitues mihi; ceterum si aliquid mihi humanum contigerit, filio meo, quem ex altero marito suscepi.* Defuncta ea intestata, desidero, res commendatae cui restitui debeant, filio an marito? Paulus respondit: filio. §. 1. Lucius Titius ita cavit: Ἔλαβον καὶ ἔχω εἰς λόγον παρακαταθήκης τὰ προγεγραμμένα τοῦ ἀργυρίου δηνάρια μυρία, καὶ πάντα ποιήσω συμφωνά τε καὶ ὡμολόγησα, ὡς προγέγραπται· καὶ συντέθειμαι χορηγῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς ἑκάστου μηνὸς ὀβολοὺς τέσσαρας, μέχρι τῆς

ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου. *) Quaero: an usurae peti possunt? Paulus respondit: eum contractum, de quo quaeritur, depositae pecuniae modum excedere; et ideo secundum conventionem usurae quoque actione depositi peti possunt. §. 2. *Titius Semproniis salutem. Habere me a vobis auri pondo plus minus decem, et discos duos, saccum signatum, ex quibus debetis mihi decem, quos apud Titium deposuistis, item quos Trophimati decem, item ex ratione patris vestri decem et quod excurrit.* Quaero: an ex huiusmodi scriptura aliqua obligatio nata sit, scilicet quod ad solam pecuniae causam attinet? Respondit: ex epistola, de qua quaeritur, obligationem quidem nullam natam videri, sed probationem depositarum rerum impleri posse; an autem is quoque, qui deberi sibi cavit in eadem epistola decem, probare possit hoc, quod scripsit? iudicem aestimaturum.

XXVII. *Idem libro VII. Responsorum.* Lucius Titius quum haberet filiam in potestate Seiam, Pamphilo, servo alieno, in matrimonium collocavit; cui etiam dotem dedit, quam sub titulo depositi in cautionem contulit; et postea, nulla denuntiatione a domino facta, pater decessit; mox et Pamphilus servus. Quaero: qua actione Seia pecuniam petere possit, quum ipsa patri heres exstiterit? Paulus respondit: quoniam dos constitui non potuit, ex causa depositi actione de peculio pecuniam repetendam.

XXVIII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Quintus Caecilius Candidus ad Paccium Rogatianum epistolam scripsit in verba infra scripta: *Caecilius Candidus Paccio Rogatiano suo salutem. Viginti quinque nummorum, quos apud me esse voluisti, notum tibi ita hac epistola facio, ad ratiunculam meam ea pervenisse, quibus ut primum prospiciam, ne vacua tibi sint, [id est ut usuras eorum accipias] curae habebo.* Quaesitum est: an ex ea epistola etiam usurae peti possunt? Respondi: deberi ex bonae fidei iudicio usuras, sive percepit, sive pecunia in rem suam usus est.

XXIX. *Paulus libro II. Sententiarum.* Si sacculum vel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me invito contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit. §. 1. Si ex permissu meo deposita pecunia is, penes quem deposita est, utatur, ut in ceteris bonae fidei iudiciis, usuras eius nomine praestare mihi cogitur.

XXX. *Neratius libro I. Responsorum.* Si fideiussor pro te, apud quem depositum est, litis aestimatione damnatus sit, rem tuam fieri.

XXXI. *Tryphoninus libro IX. Disputationum.* Bona fides, quae in contractibus exigitur, aequitatem summam desiderat. Sed eam utrum aestimamus ad merum ius gentium, an vero cum praeceptis civilibus et praetoriis? Veluti reus capitalis iudicii deposuit apud te centum; is deportatus est; bona eius publicata sunt; utrumne ipsi haec reddenda, an in publicum deferenda sint? Si tantum naturale et gentium ius intueamur, ei, qui deposuit, restituenda sunt; si civile ius et legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt. Nam male meritus publice, ut exemplo aliis ad deterrenda maleficia sit, etiam egestate laborare debet. §. 1. Incurrit hic et alia inspectio: bonam fidem inter eos tantum, inter quos contractum est, nullo extrinsecus assumto, aestimare debeamus, an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id, quod geritur, pertinet? Exempli loco: latro spolia, quae mihi abstulit, posuit apud Seium, inscium de malitia deponentis; utrum latroni, an mihi restituere Seius debeat? Si per se dantem accipientemque intueamur, haec est bona fides, ut commissam rem recipiat is, qui dedit; si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis, quae negotio isto continguntur, impletur, mihi reddenda sunt, quae facto scelestissimo adempta sunt. Et probo, hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione. Quodsi ego ad petenda ea non veniam, nihilo minus ei restituenda sunt, qui deposuit, quamvis male quaesita deposuit. Quod et Marcellus in praedone et fure scribit. Si tamen ignorans latro, cuius filio vel servo rem abstulisset, apud patrem dominumve eius deposuit ignorantem, nec ex iure gentium consistet depositum, cuius haec est potestas, ut alii, non domino, sua ipsius res quasi aliena servanda detur. Et si rem meam fur, quam me ignorante surripuit, apud me, etiam nunc delictum eius ignorantem, deposuerit, recte dicetur, non contrahi depositum, quia non est ex fide bona, rem suam dominum praedoni restituere compelli; sed et si etiam nunc ab ignorante domino tradita sit quasi ex causa depositi, tamen indebiti dati condictio competet.

XXXII. *Celsus libro XI. Digestorum.* Quod Nerva diceret: latiorem culpam dolum esse, Proculo displicebat; mihi verissimum videtur. Nam et si quis non ad eum modum, quem hominum natura desiderat, diligens est, nisi tamen ad suum modum curam in deposito praestat, fraude non caret; nec enim salva fide minorem his, quam suis rebus diligentiam praestabit.

XXXIII. *Labeo libro VI. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Servus tuus pecuniam cum Attio in sequestro deposuit apud Maevium ea conditione, ut ea tibi redderetur, si tuam esse probasses, si minus, ut Attio redderetur. Posse, dixi, cum eo, apud quem deposita esset, incerti agere, item et ad exhibendum, et exhibitam vindicare, quia servus in deponendo tuum ius deterius facere non potuisset.

XXXIV. *Idem libro II. Pithanon.* Potes agere depositi cum eo, qui tibi non aliter, quam nummis a te acceptis depositum reddere voluit, quamvis sine mora et incorruptum reddiderit.

*) *Suscepi habeoque apud me titulo depositi suprascripta denarium argenti decem millia, meque ad praescriptum omnia praestiturum et promitto, et profiteor; conventione scilicet inita, ut, quoad omne argentum reddatur, in singulos menses singulasque libras usurarum nomine quaternos tibi obolos subministrem.*

D. IUSTINIANI

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

LIBER SEPTIMUS DECIMUS.

TIT. I.

MANDATI VEL CONTRA.

I. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Obligatio mandati consensu contrahentium consistit. §. 1. Ideo per nuntium quoque vel per epistolam mandatum suscipi potest. §. 2. Item sive *rogo*, sive *volo*, sive *mando*, sive alio quocunque verbo scripserit, mandati actio est. §. 3. Item mandatum et in diem differri, et sub conditione contrahi potest. §. 4. Mandatum, nisi gratuitum, nullum est; nam originem ex officio atque amicitia trahit; contrarium porro est officio merces; interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.

II. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Mandatum inter nos contrahitur, sive mea tantum gratia tibi mandem, sive aliena tantum, sive mea et aliena, sive mea et tua, sive tua et aliena. Quodsi tua tantum gratia tibi mandem, supervacuum est mandatum, et ob id nulla ex eo obligatio nascitur. §. 1. Mea tantum gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandem, ut negotia mea geras, vel ut fundum mihi emas, vel ut pro me fideiubeas. §. 2. Aliena tantum, veluti si tibi mandem, ut Titii negotia geras, vel ut fundum ei emas, vel ut pro eo fideiubeas. §. 3. Mea et aliena, veluti si tibi mandem, ut mea et Titii negotia geras, vel ut mihi et Titio fundum emas, vel ut pro me et Titio fideiubeas. §. 4. Tua et mea, veluti si mandem tibi, ut sub usuris credas ei, qui in rem meam mutuaretur. §. 5. Tua et aliena, veluti si tibi mandem, ut Titio sub usuris credas; quodsi, ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intervenit mandatum. §. 6. Tua autem gratia intervenit mandatum, veluti si mandem tibi, ut pecunias tuas potius in emtiones praediorum colloces, quam foeneres, vel ex diver-

so ut foeneres potius, quam in emtiones praediorum colloces. Cuius generis mandatum magis consilium est, quam mandatum, et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei, cui dabatur, quia liberum est cuique apud se explorare, an expediat sibi consilium.

III. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Praeterea in causa mandati etiam illud vertitur, ut interdum nec melior causa mandantis fieri possit, interdum melior, deterior vero nunquam. §. 1. Et quidem si mandavi tibi, ut aliquam rem mihi emeres, nec de pretio quidquam statui, tuque emisti, utrimque actio nascitur. §. 2. Quodsi pretium statui, tuque pluris emisti, quidam negaverunt, te mandati habere actionem, etiamsi paratus esses id, quod excedit, remittere; namque iniquum est, non esse mihi cum illo actionem, si nolit, illi vero, si velit, mecum esse.

IV. *Caius libro II. Rerum quotidianarum, seu Aureorum.* Sed Proculus recte eum usque ad pretium statutum acturum existimat. Quae sententia sane benignior est.

V. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Diligenter igitur fines mandati custodiendi sunt; nam qui excessit, aliud quid facere videtur. §. 1. Et si susceptum non impleverit, tenetur. §. 2. Itaque si mandavero tibi, ut domum Seianam centum emeres, tuque Titianam emeris longe maioris pretii, centum tamen, aut etiam minoris, non videris implesse mandatum. §. 3. Item si mandavero tibi, ut fundum meum centum venderes, tuque eum nonaginta vendideris, et petam fundum, non obstabit mihi exceptio, nisi et reliquum mihi, quod deest mandato meo, praestes, et indemnem me per omnia conserves. §. 4. Servo quoque dominus si praeceperit certa summa rem vendere, et ille minoris vendiderit, similiter vindicare eam dominus potest, nec ulla exceptione summoveri, nisi indemnitas ei praestetur. §. 5. Melior autem causa mandantis fieri potest, puta si, quum tibi mandassem, ut Stichum decem emeres, tu eum minoris emeris, vel tantidem, ut aliud quidquam servo accederet; utroque enim casu aut non ultra pretium, aut intra pretium fecisti.

VI. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Si remunerandi gratia honor intervenit, erit mandati actio. §. 1. Si cui fuerit mandatum, ut negotia administraret, hac actione erit conveniendus, nec recte negotiorum gestorum cum eo agetur; nec enim ideo est obligatus, quod negotia gessit, verum idcirco, quod mandatum suscepit; denique teneretur, etsi non gessisset. §. 2. Si passus sim aliquem pro me fideiubere vel alias intervenire, mandati teneor, et nisi pro invito quis intercesserit, aut donandi animo, aut negotium gerens, erit mandati actio. §. 3. Rei turpis nullum mandatum est, et ideo hac actione non agetur. §. 4. Si tibi mandavero quod mea non intercrat, veluti ut pro Seio intervenias, vel ut Titio credas, erit mihi tecum mandati actio, ut Celsus libro septimo Digestorum scribit, et ego tibi sum obligatus. §. 5. Plane si tibi mandavero quod tua interest, nulla erit mandati actio, nisi mea quoque interfuerit; at si non esses facturus, nisi ego mandassem, etsi mea non interfuit, tamen erit mandati actio. §. 6. Apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum quaeritur: si dominus iusserit procuratorem suum certam pecuniam sumere, et foenerare periculo suo, ita ut certas usuras domino penderet duntaxat, si pluris foenerare potuisset, ipse lucraretur, in creditum pecuniam videtur, inquit, accepisse; plane si omnium negotiorum erat ei administratio mandata, mandati quoque eum teneri, quemadmodum solet mandati teneri debitor, qui creditoris sui negotia gessit. §. 7. Marius Paulus quidam fideiusserat pro Daphnide, mercedem pactus ob suam fideiussionem, et sub nomine alterius ex eventu litis caverat sibi certam quantitatem dari; hic a Claudio Saturnino Praetore maiores fructus inferre iussus erat, et advocationibus ei idem Saturninus interdixerat. Videbatur autem mihi iudicatum solvi fideiussisse, et quasi redemtor litis exstitisse, et velle a Daphnide mandati iudicio consequi, quod erat condemnatus; sed rectissime divi Fratres rescripserunt, nullam actionem eum propter suam calliditatem habere, quia mercede pacta accesserat ad talem redemtionem. Marcellus autem sic loquitur de eo, qui pecunia accepta spopondit, ut, si quidem hoc actum est, ut suo periculo sponderet, nulla actione agat; sin vero non hoc actum est, utilis ei potius actio competat. Quae sententia utilitati rerum consentanea est.

VII. *Papinianus libro III. Responsorum.* Salarium procuratori constitutum si extra ordinem peti coeperit, considerandum erit, laborem dominus remunerare voluerit, atque ideo fidem adhiberi placitis oporteat, an eventum litium, maioris pecuniae praemio, contra bonos mores procurator redemerit?

VIII. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Si procuratorem dedero, nec instrumenta mihi causae reddat, qua actione mihi teneatur? Et Labeo putat mandati eum teneri, nec esse probabilem sententiam existimantium, ex hac causa agi posse depositi; uniuscuiusque enim contractus et initium spectandum esse et causam. §. 1. Sed et si per collusionem procuratoris absolutus sit adversarius, mandati eum teneri; sed si solvendo non sit, tunc de dolo actionem adversus reum, qui per collusionem absolutus sit, dandam ait. §. 2. Sed et de lite, quam suscepit, exsequenda mandati eum teneri constat. §. 3. Si quis mandaverit alicui gerenda negotia eius, qui ipse sibi mandaverat, habebit mandati actionem, quia et ipse tenetur; tenetur autem, quia agere potest. Quanquam enim vulgo dicatur, procuratorem ante litem contestatam facere procuratorem non posse, tamen mandati actio est; ad agendum enim duntaxat hoc facere non potest. §. 4. Si tutores mandaverint contutori suo mancipium emendum pupillo, et ille non emerit, an sit mandati actio? et utrum tantum mandati, an vero et tutelae? Et Iulianus distinguit; referre enim, ait, cuius generis servum tutores uni tutorum mandaverint, ut emeret; nam si supervacuum servum, vel etiam onerosum, mandati actione tantum eum teneri, tutelae non teneri; si vero necessarium servum, tunc et tutelae eum teneri, nec solum, sed et ceteros; nam et si non mandassent, tenerentur tutelae, quum servum pupillo necessarium non comparaverint. Non sunt igitur excusati, quod contutori mandaverunt, quia emere debuerunt; plane habebunt nihilo minus mandati actionem, quia mandato non est obtemperatum. Contra quoque Iulianus ait: tutorem, qui emit, mandati actionem habere adversus contutores suos. §. 5. Si liber homo, quum bona fide serviret, mandaverit Titio, ut redimeretur, et nummos ex eo peculio dederit, quod ipsum sequi, non apud bonae fidei emtorem relinqui debuit, Titiusque pretio soluto liberum illum manumisit, mox ingenuus pronuntiatus est, habere eum mandati actionem, Iulianus ait, adversus eum, cui se redimendum mandavit; sed hoc tantum inesse mandati iudicio, ut sibi actiones mandet, quas habet adversus eum, a quo comparavit. Plane si eam pecuniam dederit, quae erat ex peculio ad bonae fidei emtorem pertinente, nullae ei, inquit Iulianus, mandari actiones possunt, quia nullas habet, quum ei suos nummos emtor dederit; quin immo, inquit, ex vendito manebit obligatus. Sed et haec actio inutilis est, quia quantum fuerit consecutus, tantum emti iudicio necesse habebit praestare. §. 6. Mandati actio tunc competit, quum coepit interesse eius, qui mandavit; ceterum si nihil interest, cessat mandati actio; et eatenus competit, quatenus interest; utputa mandavi tibi, ut fundum emeres; si interest mea emi, teneberis; ceterum si eundem hunc fundum ego ipse emi, vel alius mihi, neque interest aliquid, cessat mandati actio. Mandavi, ut negotia gereres; si nihil deperierit, quamvis nemo gesserit, nulla actio est, aut si alius idonee gesserit, cessat mandati actio. Et in similibus hoc idem erit probandum. §. 7. Si ignorantes fideiussores, debitorem solvisse, vel etiam acceptilatione sive pacto liberatum, ex substantia debitoris solverunt, non tenebuntur mandati. §. 8. Quod et ad actionem fideiussoris pertinet. Et hoc ex rescripto divorum Fratrum intelligere licet, cuius verba haec sunt: *Impp. Antoninus et Verus AA. Catullo Iuliano. Si hi, qui pro te fideiusserant, in maiorem quantitatem damnati, quam debiti ratio exigebat, scientes et prudentes auxilium appellationis omiserunt, poteris, mandati agentibus his, aequitate iudicis tueri te.* Igitur si ignoraverunt, excusata ignorantia est; si scierunt, incumbebat eis necessitas provocandi; ceterum dolo versati sunt, si non provocaverint. Quid tamen, si paupertas eis non permisit? Excusata est eorum inopia. Sed et si testato convenerunt debitorem, ut, si ipse putaret, appellaret, puto rationem eis constare. §. 9. Dolo autem facere videtur, qui id, quod potest restituere, non restituit. §. 10. Proinde si tibi mandavi, ut hominem emeres, tuque emisti, teneberis mihi, ut restituas. Sed et si dolo emere neglexisti, forte si pecunia accepta alii cessisti, ut emeret, aut si lata culpa, forte si

gratia ductus passus es alium emere, teneberis. Sed et si servus, quem emisti, fugit, si quidem dolo tuo, teneberis; si dolus non intervenit, nec culpa, non teneberis, nisi ad hoc, ut caveas, si in potestatem tuam pervenerit, te restituturum. Sed et si restituas, tradere debes; et si cautum est de evictione rei, vel potes desiderare, ut tibi caveatur, puto sufficere, si mihi hac actione cedas, ut procuratorem me in rem meam facias, nec amplius praestes, quam consecuturus sis.

IX. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* De tuo etiam facto cavere debes.

X. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Idemque et in fundo, si fundum emit procurator; nihil enim amplius, quam bonam fidem praestare eum oportet, qui procurat. §. 1. Sed et si de sanitate servi procuratori cautum est aut caveri potest, aut de ceteris vitiis, idem erit dicendum; at si culpa caveri non curaverit, condemnabitur. §. 2. Si ex fundo, quem mihi emit, procurator fructus consecutus est, hos quoque officio iudicis praestare eum oportet. §. 3. Si procurator meus pecuniam meam habeat, ex mora utique usuras mihi pendet. Sed et si pecuniam meam foenori dedit, usurasque consecutus est, consequenter dicemus, debere eum praestare quantumcunque emolumentum sensit, sive ei mandavi sive non, quia bonae fidei hoc congruit, ne de alieno lucrum sentiat; quodsi non exercuit pecuniam, sed ad usus suos convertit, in usuras convenietur, quae legitimo modo in regionibus frequentantur. Denique Papinianus ait: etiam si usuras exegerit procurator, et in usus suos convertit, usuras eum praestare debere. §. 4. Si quis Titio mandaverit, ut ab actoribus suis mutuam pecuniam acciperet, mandati eum non acturum, Papinianus libro tertio Responsorum scribit, quia de mutua pecunia eum habet obligatum, et ideo usuras eum petere non posse quasi ex causa mandati, si in stipulationem deductae non sunt. §. 5. Idem Papinianus libro eodem refert: fideiussori condemnato, qui ideo fideiussit, quia dominus procuratori mandaverat, ut pecuniam mutuam acciperet, utilem actionem dandam, quasi institoriam, quia et hic quasi praeposuisse eum mutuae pecuniae accipiendae videatur. §. 6. Si cui mandavero, ut a Titio stipuletur, potero cum eo, cui mandavi, agere mandati, ut eum accepto liberet, si hoc velim, vel si malim in hoc agam, ut eum deleget mihi, vel si cui alii voluero. Et Papinianus libro eodem scribit: si mater pro filia dotem dederit, eaque mandante filia vel illico stipulata sit, vel etiam postea, mandati eam teneri, quamvis ipsa sit, quae dotem dederit. §. 7. Si quis ea, quae procurator suus et servi gerebant, ita demum rata esse mandavit, si interventu Sempronii gesta essent, et male pecunia credita sit, Sempronium, qui nihil dolo fecit, non teneri. Et est verum, eum, qui non animo procuratoris intervenit, sed affectionem amicalem promisit in monendis procuratoribus, et actoribus, et in regendis consilio, mandati non teneri, sed si quid dolo fecerit, non mandati, sed magis de dolo teneri. §. 8. Si mandavero procuratori meo, ut Titio pecuniam meam credat sine usuris, isque non sine usuris crediderit, an etiam usuras mihi restituere debeat? videamus. Et Labeo scribit: restituere eum oportere, etiamsi hoc mandaverim, ut gratuitam pecuniam daret, quamvis, si periculo suo credidisset, cessaret, inquit Labeo, in usuris actio mandati. §. 9. Idem Labeo ait, et verum est, reputationes quoque hoc iudicium admittere, et sicuti fructus cogitur restituere is, qui procurat, ita sumtum, quem in fructus percipiendos fecit, deducere eum oportet. Sed et si ad vecturas suas, dum excurrit in praedia, sumtum fecit, puto hos quoque sumtus reputare eum oportere, nisi si salariarius fuit, et hoc convenit, ut sumtus de suo faceret ad haec itinera [hoc est de salario]. §. 10. Idem ait: si quid procurator citra mandatum in voluptatem fecit, permittendum ei auferre, quod sine damno domini fiat, nisi rationem sumtus istius dominus admittit. §. 11. Fideiussores et mandatores, etsi sine iudicio solverint, habent actionem mandati. §. 12. Generaliter Iulianus ait: si fideiussor ex sua persona omiserit exceptionem, qua reus uti non potuit, si quidem minus honestam, habere eum mandati actionem; quodsi eam, qua reus uti potuit, si sciens id fecit, non habiturum mandati actionem, si modo habuit facultatem rei conveniendi, desiderandique, ut ipse susciperet potius iudicium vel suo, vel procuratorio nomine. §. 13. Si fideiussori donationis causa accepto factum sit a creditore, puta si fideiussorem remunerare voluit creditor, habere eum mandati actionem. Multo magis, si mortis causa accepto tulisset creditor, vel si ei liberationem legavit.

XI. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Si ei, cui damnatus ex causa fideiussoria fueram, heres postea exstitero, habebo mandati actionem.

XII. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Si vero non remunerandi causa, sed principaliter donando fideiussori remisit actionem, mandati eum non acturum. §. 1. Marcellus autem fatetur, si quis donaturus fideiussori pro eo solverit creditori, habere fideiussorem mandati actionem. §. 2. Plane, inquit, si filiusfamilias vel servus fuit fideiussor, et pro his solvero donaturus eis, mandati patrem vel dominum non acturos; hoc ideo, quia non patri donatum voluit, qui solvit. §. 3. Plane si servus fideiussor solverit, dominum mandati acturum. §. 4. Idem Marcellus ibidem ait: si filiusfamilias non iussu patris fideiusserit, cessat mandati actio, si nihil sit in peculio; quodsi iussu, vel ex peculio solutum est, multo magis habet pater mandati. §. 5. Si filiofamilias mandavi, ut pro me solveret, patrem, sive ipse solverit, sive filius ex peculio, mandati acturum, Neratius ait. Quod habet rationem; nihil enim mea interest, quis solvat. §. 6. Si filiofamilias mandavero, ut pro me solvat, et emancipatus solverit, verum est, in factum actionem filio dandam, patrem autem post emancipationem solventem negotiorum gestorum actionem habere. §. 7. Contrario iudicio experiuntur, qui mandatum susceperunt, utputa qui rerum vel rei unius procurationem susceperunt. §. 8. Inde Papinianus quaerit: si patronus praedium, quod emerat, pro quo pretii bessem exsolverat, iusserit liberto suo tradi, ut ille residuum pretii redderet, deinde reddito pretio vendenti fundum patrono libertus consenserit, trientis pretium an libertus possit repetere? Et ait: si mandatum suscepit initio libertus, non donatum accepit, contrario iudicio posse eum pretium repetere, quod deductis mercedibus, quas medio tempore percepit, superest; quodsi donationem patronus in libertum contulit, videri et postea libertum patrono donasse. §. 9. Si mihi mandaveris, ut rem tibi aliquam emam, egoque emero meo pretio, habebo mandati actionem de pretio recuperando; sed et si tuo pretio, impendero tamen aliquid bona fide ad emtionem rei, erit contraria mandati actio, etsi rem emtam nolis recipere. Simili modo et si quid aliud mandaveris, et in id sumtum fecero, non tantum id, quod impendi, verum usuras quoque consequar. Usuras autem non tantum ex mora admittendas esse dicemus, verum iudicem aestimare debere, si exegit a debitore suo quis, et solvit, quum uberrimas usuras consequeretur; aequissimum enim erit rationem eius rei haberi, aut si ipse mutuatus gravibus usuris solvit. Sed et si reum usuris non relevavit, ipsi autem et usurae absunt, vel si minoribus relevavit, ipse autem maioribus foenus accepit, ut fidem suam liberaret, non dubito, debere eum mandati iudicio et usuras consequi; et, ut est constitutum, totum hoc ex aequo et bono iudex arbitrabitur. §. 10. Dedi tibi pecuniam, ut creditori meo exsolvas; non fecisti; praestabis mihi usuras. Quo casu et a me creditor pecuniam debitam cum usuris recepturus est, et ita Imperator Severus Hadriano Demonstrati rescripsit. §. 11. Si adolescens luxuriosus mandet tibi, ut pro meretrice fideiubeas, idque tu sciens mandatum susceperis, non habebis mandati actionem, quia simile est, quasi perdituro pecuniam sciens credideris. Sed et si ulterius directo mandaverit tibi, ut meretrici pecuniam credas, non obligabitur mandati, quasi adversus bonam fidem mandatum sit. §. 12. Cum quidam talem epistolam scripsisset amico suo: *Rogo te, commendatum habeas Sextilium Crescentem, amicum meum,* non obligabitur mandati, quia commendandi magis hominis, quam mandandi causa scripta est. §. 13. Si quis mandaverit filiofamilias credendam pecuniam, non contra senatusconsultum accipienti, sed ex ea causa, ex qua de peculio, vel de in rem verso, vel quod iussu pater teneretur, erit licitum mandatum. Hoc amplius dico, si, quum dubitarem, utrum contra senatusconsultum acciperet, an non, nec essem daturus contra senatusconsultum accipienti, intercesserit, qui diceret non accipere contra senatusconsultum, et: *periculo meo crede*, dicat, *bene credis,* arbitror locum esse mandato, et mandati eum teneri. §. 14. Si post creditam pecuniam mandavero creditori credendam, nullum esse mandatum, rectissime Papinianus ait. *Plane si*, ut exspectares, nec

urgeres debitorem ad solutionem, mandavero tibi, ut ei des intervallum, periculoque meo pecuniam fore dicam, verum puto, omne nominis periculum debere ad mandatorem pertinere. §. 15. Idem ait: si tutor mandet suscipi vel probari nomen, quod fecerat, teneri eum mandati, scilicet quondam pupillo suo, vel curatori eius. §. 16. Si mandavero exigendam pecuniam, deinde voluntatem mutavero, an sit mandati actio vel mihi vel heredi meo? Et ait Marcellus: cessare mandati actionem, quia exstinctum est mandatum finita voluntate; quodsi mandaveris exigendam, deinde prohibuisti, exactamque recepisti, debitor liberabitur. §. 17. Idem Marcellus scribit: si, ut post mortem sibi monumentum fieret, quis mandavit, heres eius poterit mandati agere, ut perficiatur. Illum vero, qui mandatum suscepit, si sua pecunia fecit, puto agere mandati, si non ita ei mandatum est, ut sua pecunia faceret monumentum; potuit enim agere etiam cum eo, qui mandavit, ut sibi pecuniam daret ad faciendum, maxime si iam quaedam ad faciendum paravit.

XIII. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Idem est, et si mandavi tibi, ut post mortem meam heredibus meis emeres fundum.

XIV. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Heredem fideiussoris, si solverit, habere mandati actionem, dubium non est. Sed si vendiderit hereditatem, et emtor solverit, an habeat mandati actionem? quaeritur. Et Iulianus libro decimo tertio Digestorum scribit, idcirco heredem habere mandati actionem, quia tenetur iudicio ex emto, ut praestet actiones suas, idcircoque competere ex emto actionem, quia potest praestare. §. 1. Si fideiussori duo heredes exstiterint, et alter eorum a coherede emerit hereditatem, deinde omne, quod defunctus fideiusserat, stipulatori solverit, habebit aut ex stipulatu, aut ex emto obligatum coheredem suum; idcirco is mandati actionem habebit.

XV. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si mandassem tibi, ut fundum emeres, postea scripsissem, ne emeres, tu ante, quam scias me vetuisse, emisses, mandati tibi obligatus ero, ne damno afficiatur is, qui suscepit mandatum.

XVI. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Si quis mihi mandaverit in meo aliquid facere, et fecero, quaesitum est, an sit mandati actio? Et ait Celsus libro septimo Digestorum: hoc respondisse se, quum Aurelius Quietus hospiti suo medico mandasse diceretur, ut in hortis eius, quos Ravennae habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphaeristerium, et hypocausta, et quaedam alia ipsius valetudini apta sua impensa faceret. Deducto igitur, quanto sua aedificia pretiosiora fecisset, quod amplius impendisset, posse eum mandati iudicio persequi.

XVII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si mandavero tibi, ut a Titio decem exigeres, et ante exacta ea mandati tecum egero, si ante rem iudicatam exegeris, condemnandum te esse constat.

XVIII. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Qui patitur ab alio mandari, ut sibi credatur, mandare intelligitur.

XIX. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Servus meus si de semet ipso emendo mandarit, ut redimatur, Pomponius eleganter tractat, an is, qui servum redemerit, ultro convenire possit venditorem, ut servum recipiat? quoniam mandati actio ultro citroque est. Sed esse iniquissimum, Pomponius ait, ex facto servi mei cogi me servum recipere, quem in perpetuum alienare volueram; nec magis in hunc casum debeo mandati teneri, quam ut eum tibi venderem.

XX. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Ex mandato apud eum, qui mandatum suscepit, nihil remanere oportet, sicuti nec damnum pati debet, si exigere foeneratam pecuniam non potuit. §. 1. Fideiussori negotiorum gestorum est actio, si pro absente fideiusserit; nam mandati actio non potest competere, quum non antecesserit mandatum.

XXI. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Cum mandatu alieno pro te fideiusserim, non possum adversus te habere actionem mandati, quemadmodum nec qui alienum mandatum intuitus spopondit; sed si non utique unius, sed utriusque mandatum intuitus id fecerim, habebo mandati actionem etiam adversus te, quemadmodum et si duo mihi mandassent, ut tibi crederem, utrumque haberem obligatum.

XXII. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Si mandavero tibi, ut pro me in diem fideiubeas, tuque pure fideiusseris, et solveris, utilius respondebitur, interim non esse tibi mandati actionem, sed quum dies venerit. §. 1. Item tractatum est: si, quum in diem deberem, mandatu meo in diem fideiusseris, et ante diem solveris, an statim habeas mandati actionem? Et quidam putant, praesentem quidem esse mandati actionem, sed tanto minorem, quanti mea intersit supervenienti die solutum fuisse; sed melius est dici, interim nec huius summae mandati agi posse, quando nonnullum adhuc commodum meum sit, ut nec hoc ante diem solvam. §. 2. Interdum evenit, ut meum negotium geram, et tamen utilem habeam mandati actionem, veluti cum debitor meus periculo suo debitorem suum mihi delegat, aut cum rogatu fideiussoris eum reo experior; nam quamvis debitum meum persequar, nihilominus et illius negotium gero; igitur quod minus servavero, consequar mandati actione. §. 3. Si hi, quorum res veneunt, quas pignori dederunt, supposuerint emtores, et eis emendas res mandent, mandatum intelligitur, licet, quantum ad meram rationem, mandatum non consistat; nam quum rem tuam emas, nulla emtio est in tua persona rei tuae. §. 4. Iulianus scripsit: mandati obligationem consistere etiam in rem eius, qui mandatum suscipit, ex eo maxime probari, quod, si pluribus heredibus vendentibus, uni mandavero, ut rem hereditariam emeret, etiam pro ea parte, qua heres sit, obligatur mandati actione, et obligat. Et sane si ille propter hoc extraneo rem non addixerit, quod mandatum susceperat, ex bona fide esse, praestari ei pretium, quanti vendere poterat; et contra, si emtor ad emtionem rei sibi necessariae idcirco non accesserat, quod heredi praeceperat, se ei emturum, aequissimum esse, mandati iudicio praestari, quanti eius interfuit emtam rem habere. §. 5. Is, cuius bona publicata sunt, mandare alicui potest, ut ea emat, et si emerit, utilis erit mandati actio, si non praestet fidem; quod ideo receptum est, quia publicatis bonis, quidquid postea acquiritur, non sequitur fiscum. §. 6. Qui aedem sacram spoliandam, hominem vulnerandum occidendumve mandatu suscipiat, nihil mandati iudicio consequi potest propter turpitudinem mandati. §. 7. Si tibi centum dedero, ut ea Titio dares, tuque non dederis, sed consumseris, et mandati et furti teneri te, Proculus ait; at si ita dederim, ut quae velles dares, mandati tantummodo. §. 8. Si mandaverim servo tuo, ut, quod tibi debeam, solveret meo nomine, Neratius scribit, quamvis mutuatus servus pecuniam rationibus tuis quasi a me receptam intulerit, tamen si nummos a creditore non ita acceperit, ut meo nomine daret, nec liberari me, nec te mandati mecum acturum; quodsi sic mutuatus sit, ut pecuniam meo nomine daret, utrumque contra esse, nec referre, alius quis, an idem ipse servus nomine tuo quod pro me solvebatur acceperit. Et hoc verius est, quoniam quoties suos nummos accipit creditor, non contingit liberatio debitori. §. 9. Fugitivus meus, quum apud furem esset, pecuniam acquisiit, et ex ea servos paravit, eosque Titius per traditionem a venditore accepit. Mela ait: mandati actione me consecuturum, ut restituat mihi Titius, quia servus meus mandasse Titio videatur, ut per traditionem acciperet, si modo rogatu servi hoc fecerit; quodsi sine voluntate eius venditor Titio tradiderit, tunc posse me ex emto agere, ut mihi eos venditor traderet, venditoremque per condictionem a Titio repetiturum, si servos tradiderit Titio, quos non debuerit, quum debere se existimaret. §. 10. Si curator bonorum venditionem quidem fecerit, pecuniam autem creditoribus non solverit, Trebatius, Ofilius, Labeo responderunt, his, qui praesentes fuerunt, competere adversus eum mandati actionem, his autem, qui absentes fuerunt, negotiorum gestorum actionem esse. Atquin si praesentium mandatum executus id egerit, negotiorum gestorum actio absentibus non est, nisi forte adversus eos, qui mandaverunt curatori, tanquam si negotia absentium gesserint; quodsi, quum soli creditores se esse existimarent, id mandaverint, in factum actio absentibus danda est in eos, qui mandaverunt. §. 11. Sicut autem liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum sit. Renuntiari autem ita potest, ut integrum ius mandatori reservetur, vel per se, vel per alium eandem rem commode explicandi, aut si redundet in eum captio, qui suscepit mandatum. Et quidem si is, cui mandatum est, ut aliquid mercaretur, mercatus non sit, neque renuntiaverit, se non emturum, idque sua, non alterius culpa fecerit, mandati actione teneri eum convenit; hoc amplius tenebitur, sicuti Mela quoque scripsit, si eo tempo-

re per fraudem renuntiaverit, quum iam recte emere non posset.

XXIII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Sane si valetudinis adversae, vel capitalium inimicitiarum,

XXIV. *Paulus libro II. Sententiarum.* Seu ob inanes rei actiones,

XXV. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Seu aliam iustam causam excusationis alleget, audiendus est.

XXVI. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Inter causas omittendi mandati etiam mors mandatoris est; nam mandatum solvitur morte; si tamen per ignorantiam impletum est, competere actionem utilitatis causa dicitur. Iulianus quoque scripsit: mandatoris morte solvi mandatum, sed obligationem aliquando durare. §. 1. Si quis debitori suo mandaverit, ut Titio solveret, et debitor mortuo eo, quum id ignoraret, solverit, liberari eum oportet. §. 2. Abesse intelligitur pecunia fideiussori, etiamsi debitor ab eo delegatus sit creditori, licet is solvendo non fuerit, quia bonum nomen facit creditor, qui admittit debitorem delegatum. §. 3. Si is, qui fideiussori donare vult, creditorem eius habeat debitorem suum, eumque liberaverit, continuo aget fideiussor mandati, quatenus nihil intersit, utrum nummos solverit creditori, an eum liberaverit. §. 4. Praeterea sciendum est, non plus fideiussorem consequi debere mandati iudicio, quam quod solverit. §. 5. Mandatu tuo fideiussi in decem, et procuratori creditoris solvi; si verus procurator fuit, statim mandati agam; quodsi procurator non est, repetam ab eo. §. 6. Non omnia, quae impensurus non fuit, mandatori imputabit, veluti quod spoliatus sit a latronibus, aut naufragio res amiserit, vel languore suo suorumque apprehensus quaedam erogaverit; nam haec magis casibus, quam mandato imputari oportet. §. 7. Sed cum servus, quem mandatu meo emeras, furtum tibi fecisset, Neratius ait, mandati actione te consecuturum, ut servus tibi noxae dedatur, si tamen sine culpa tua id acciderit; quodsi ego scissem, talem esse servum, nec tibi praedixissem, ut posses praecavere, tunc quanti tua intersit, tantum tibi praestari oportet. §. 8. Faber mandatu amici sui emit servum decem, et fabricam docuit; deinde vendidit eum viginti, quos mandati iudicio coactus est solvere; mox, quasi homo non erat sanus, emtori damnatus est. Mela ait: non praestaturum id ei mandatorem, nisi postea, quam emisset, sine dolo malo eius hoc vitium habere coeperit servus; sed si iussu mandatoris eum docuerit, contra fore; tunc enim et mercedem et cibaria consecuturum, nisi si, ut gratis doceret, rogatus sit.

XXVII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si quis alicui scripserit, ut debitorem suum liberet, seque eam pecuniam, quam is debuerit, soluturum, mandati actione tenetur. §. 1. Si servum ea lege tibi tradidero, ut eum post mortem meam manumitteres, constitit obligatio. Potest autem et in mea quoque persona agendi causa intervenire, veluti si poenitentia acta servum recuperare velim. §. 2. Qui mandatum suscepit, si potest id explere, deserere promissum officium non debet, alioquin quanti mandatoris intersit damnabitur. Si vero intelligit, explere se id officium non posse, id ipsum, quum primum poterit, debet mandatori renuntiare, ut is, si velit, alterius opera utatur; quodsi, quum possit renuntiare, cessaverit, quanti mandatoris intersit tenebitur; sed si aliqua ex causa non poterit renuntiare, securus erit. §. 3. Morte quoque eius, cui mandatum est, si is integro adhuc mandato decesserit, solvitur mandatum, et ob id heres eius, licet exsecutus fuerit mandatum, non habet mandati actionem. §. 4. Impendia mandati exsequendi gratia facta, si bona fide facta sunt, restitui omnimodo debent, nec ad rem pertinet, quod is, qui mandasset, potuisset, si ipse negotium gereret, minus impendere. §. 5. Si mandatu meo Titio credideris, et mecum mandati egeris, non aliter condemnari debeo, quam si actiones tuas, quas adversus Titium habes, mihi praestiteris; sed si cum Titio egeris, ego quidem non liberabor, sed in id duntaxat tibi obligatus ero, quod a Titio servare non potueris.

XXVIII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Papinianus libro tertio Quaestionum ait: mandatorem debitoris solventem ipso iure reum non liberare; propter mandatum enim suum solvere, et suo nomine; ideoque mandatori actiones putat adversus reum cedi debere.

XXIX. *Idem libro VII. Disputationum.* Si fideiussor conventus, quum ignoraret, non fuisse debitori numeratam pecuniam, solverit ex causa fideiussionis, an mandati iudicio persequi possit id, quod solverit? quaeritur. Et si quidem sciens praetermiserit exceptionem vel doli, vel non numeratae pecuniae, videtur dolo versari; dissoluta enim negligentia prope dolum est; ubi vero ignoravit, nihil est, quod ei imputetur. Pari ratione et si aliqua exceptio debitori competebat, pacti forte conventi, vel cuius alterius rei, et ignarus hanc exceptionem non exercebat, dici oportet, ei mandati actionem competere; potuit enim atque debuit reus promittendi certiorare fideiussorem suum, ne forte ignarus solvat indebitum. §. 1. Non male tractabitur: si, quum ignoraret fideiussor, inutiliter se obligatum, solverit, an mandati actionem habeat? Et si quidem factum ignoravit, recipi ignorantia eius potest; si vero ius, aliud dici debet. §. 2. Si, quum debitor solvisset, ignarus fideiussor solverit, puto eum mandati habere actionem; ignoscendum est enim ei, si non divinavit, debitorem solvisse; debitor enim debuit notum facere fideiussori, iam se solvisse, ne forte creditor obrepat, et ignorantiam eius circumveniat, et excutiat ei summam, in quam fideiussit. §. 3. Hoc idem tractari et in fideiussore potest, si, quum solvisset, non certioravit reum, et sic deinde reus solvit, quod solvere eum non oportebat; et credo, si, quum posset eum certiorare, non fecit, oportere mandati agentem fideiussorem repelli; dolo enim proximum est, si post solutionem non nuntiaverit debitori; cedere autem reus indebiti actionem fideiussori debet, ne duplum creditor consequatur. §. 4. Quaedam tamen etsi sciens omittat fideiussor, caret fraude, utputa si exceptionem procuratoriam omisit, sive sciens sive ignarus; de bona fide enim agitur cui non congruit de apicibus iuris disputare, sed de hoc tantum, debitor fuerit nec ne? §. 5. In omnibus autem visionibus, quae praepositae sunt, ubi creditor vel non numeratam pecuniam accepit, vel numeratam iterum accepit, repetitio contra eum competit, nisi ex condemnatione fuerit ei pecunia soluta; tunc enim propter auctoritatem rei iudicatae repetitio quidem cessat, ipse autem stellionatus crimine propter suam calliditatem plectetur. §. 6. Fideiussor, si solus tempore liberatus tamen solverit creditori, recte mandati habebit actionem adversus reum; quanquam enim iam liberatus solvit, tamen fidem implevit, et debitorem liberavit; si igitur paratus sit defendere reum adversus creditorem, aequissimum est, mandati iudicio eum quod solvit recuperare; et ita Iuliano videtur.

XXX. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Si hominem tibi dedero, ut eum manumitteres, et postea procurator meus prohibuerit, ne manumitteres, an mandati agere possim, si tu eum manumiseris? Respondi: si procurator iustam causam habuit interpellandi manumissionem servi, quem in hoc solum acceperam, ut manumitterem, veluti si postea compererit, eum falsas rationes confecisse, insidias vitae prioris domini struxisse, tenebor, nisi denuntiationi procuratoris paruero; si vero nulla iusta causa procuratori fuit denuntiandi, ne servus manumitteretur, non poterit mecum agi, quamvis ad libertatem eum perduxerim.

XXXI. *Idem libro XIV. Digestorum.* Si negotia mea mandavero gerenda ei, qui mihi actione intra annum in quadruplum tenebatur, post annum vero in simplum, etsi post annum cum eo mandati agam, praestare mihi quadruplum debebit; nam qui alterius negotia administranda suscipit, id praestare debet in sua persona, quod in aliorum.

XXXII. *Idem libro III. ad Urseium Ferocem.* Si hereditatem aliter aditurus non essem, quam cautum mihi fuisset, damnum praestari, et hoc mandatum intercessisset, fore mandati actionem existimo. Si quis autem mandaverit alicui, ne legatum a se repellat, longe ei dissimile esse; nam legatum acquisitum nunquam illi damno esse potuit, hereditas interdum damnosa est. Et in summa, quicunque contractus tales sunt, ut eorum nomine fideiussor obligari possit, et mandati obligationem consistere puto, neque multum referre, praesens quis interrogatus fideiubeat, an absens mandet; praeterea vulgo animadvertere licet, mandatu creditorum hereditates suspectas adiri, quod mandati iudicio teneri procul dubio est.

XXXIII. *Idem libro IV. ex Minicio.* Rogatus, ut fideiuberet, si in minorem summam se obligavit, recte tenetur; si in maiorem, Iulianus verius putat, quod a plerisque

responsum est, eum, qui in maiorem summam, quam rogatus erat, fideiussisset, hactenus mandati actionem habere, quatenus rogatus esset, quia id fecisset, quod mandatum ei esset; nam usque ad eam summam, in quam rogatus erat, fidem eius spectasse videtur qui rogavit.

XXXIV. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Qui negotia Lucii Titii procurabat, is, quum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistolam ad eum misit, qua significaret, certam summam ex administratione apud se esse, eamque creditam sibi se debiturum cum usuris semissibus. Quaesitum est: an ex ea causa credita pecunia peti possit, et an usurae peti possint? Respondit: non esse creditam; alioquin dicendum, ex omni contractu, nuda pactione, pecuniam creditam fieri posse; nec huic simile esse, quod, si pecuniam apud te depositam convenerit, ut creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiant, item quod, si a debitore meo iussero te accipere pecuniam, credita fiat; id enim benigne receptum est; his argumento esse eum, qui, quum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedisset; nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum, et tamen pecuniam ex argento redactam periculo eius fore, qui accepisset argentum. Et in proposito igitur dicendum, actione mandati obligatum fore procuratorem, ut, quamvis ipsius periculo nummi fuerint, tamen usuras, de quibus convenerit, praestare debeat. §. 1. Quum heres ex parte esses, mandavi tibi, ut praedium hereditarium mihi emeres certo pretio; emisti; pro coheredum quidem partibus non dubie mandati actio est inter nos; pro tua autem parte posse dubitari ait: utrumne ex emto, an mandati agi oporteat? neque enim sine ratione quemquam existimaturum, pro hac parte sub conditione contractam emtionem; quod quidem maxime quaeri pertinere ait, ut, si forte prius, quam emtio fieret, decesserim, et tu, quum scires me decessisse, propter mandatum meum alii vendere nolueris, an heres meus eo nomine tibi sit obligatus? et retro, si alii vendideris, an heredi meo tenearis? Nam si quidem sub conditione emtio facta videatur, posse agi, quemadmodum si quaevis alia conditio post mortem exstitisset; sin vero perinde mandati agendum sit, ac si alienum fundum emi mandassem, morte insecuta, quum id scieris, resoluto mandato, nullam tibi actionem cum herede meo fore. Sed et si mandati agendum esset, eadem praestanda, quae praestarentur, si ex emto ageretur.

XXXV. *Neratius libro V. Membranarum.* Si fundum, qui ex parte tuus est, mandavi tibi, ut emeres mihi, verum est, mandatum posse ita consistere, ut mihi, ceteris partibus redemtis, etiam tuam partem praestare debeas. Sed si quidem certo pretio emendas eas mandaverim, quanticunque aliorum partes redemeris, sic et tua pars coarctabitur, ut non abundet mandati quantitatem, in quam tibi emendum totum mandavi; sin autem nullo certo pretio constituto emere tibi mandaverim, tuque ex diversis pretiis partes ceterorum redemeris, et tuam partem viri boni arbitratu aestimato pretio dari oportet.

XXXVI. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Ita ut omnes summas, maiores et minores, coacervet, et ita portionem ei, qui mandatum suscepit, praestet. Quod et plerique probant. §. 1. Simili modo et in illa specie, ubi certo pretio tibi emere mandavi, si aliarum partium nomine commode negotium gessisti, et vilius emeris, pro tua parte tantum tibi praestatur, quanti interest tua, dummodo intra id pretium, quod mandato continetur. Quid enim fieret, si exiguo pretio hi, cum quibus tibi communis fundus erat, rem abiicere vel necessitate rei familiaris, vel alia causa cogerentur? num etiam tu ad idem dispendium deduceeris? Sed nec lucrum tibi ex hac causa acquirere debes, quum mandatum gratuitum esse debeat; neque enim tibi concedendum est propter hoc venditionem impedire, quod animosiorem eius rei emtorem esse, quam tibi mandatum est, cognoveris. §. 2. Quodsi fundum, qui per partes venit, emendum tibi mandassem, sed ita, ut non aliter mandato tenear, quam si totum fundum emeres, si totum emere non potueris, in partibus emendis tibi negotium gesseris, sive habueris in eo fundo partem, sive non; et eveniet, ut is, cui tale mandatum datum est, periculo suo interim partes emat, et nisi totum emerit, ingratus eas retineat. Nam propius est, ut cum huiusmodi incommodis mandatum suscipi possit, praestarique officium et in partibus emendis, perinde atque in toto, debeat ab eo, qui tale mandatum sua sponte suscepit. §. 3. Quodsi mandassem tibi, ut fundum mihi emeres, non addito eo, ut non aliter mandato tenear, quam si totum emeres, et tu partem vel quasdam partes eius emeris, tum habebimus sine dubio invicem mandati actionem, quamvis reliquas partes emere non potuisses.

XXXVII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Hominem certum pro te dari fideiussi, et solvi; cum mandati agitur, aestimatio eius ad id potius tempus, quo solutus sit, non quo agatur, referri debet, et ideo, etiamsi mortuus fuerit, nihilominus utilis ea actio est. Aliter in stipulatione servatur; nam tunc id tempus spectatur, quo agitur, nisi forte aut per promissorem steterit, quo minus sua die solveret, aut per creditorem, quo minus acciperet; etenim neutri eorum frustratio sua prodesse debet.

XXXVIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius Publio Maevio filio naturali domum communem permisit, non donationis causa, creditori filii obligare; postea Maevio defuncto relicta pupilla, tutores eius iudicem adversus Titium acceperunt, et Titius de mutuis petitionibus. Quaero: an domus pars, quam Titius obligandam filio suo accommodavit, arbitratu iudicis liberari debeat? Respondi: an et quando debeat liberari, ex persona debitoris, itemque ex eo, quod inter contrahentes actum esset, ac tempore, quo res, de qua quaereretur, obligata fuisset, iudicem aestimaturum; est enim earum specierum iudicialis quaestio, per quam res expediatur. §. 1. Non absimilis illa, quae frequentissime agitari solet: fideiussor an et prius, quam solvat, agere possit, ut liberetur, (nec enim semper exspectandum est, ut solvat, aut iudicio accepto condemnetur) si diu in solutione reus cessavit, aut certe bona sua dissipavit? praesertim si domi pecuniam fideiussor non habebit, qua numerata creditori, mandati actione conveniat.

XXXIX. *Neratius libro VII. Membranarum.* Et Aristoni, et Celso patri placuit, posse rem hac conditione deponi, mandatumque suscipi, ut res periculo eius sit, qui depositum vel mandatum suscepit. Quod et mihi verum esse videtur.

XL. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Si pro te praesente et vetante fideiusserim, nec mandati actio, nec negotiorum gestorum est. Sed quidam utilem putant dari oportere; quibus non consentio, secundum quod et Pomponio videtur.

XLI. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Potest et ab una duntaxat parte mandati iudicium dari; nam si is, qui mandatum suscepit, egressus fuerit mandatum, ipsi quidem mandati iudicium non competit, at ei, qui mandavit, adversus eum competit.

XLII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si mandavero tibi, ut excuteres vires hereditatis, et tu, quasi minoris sit, eam a me emeris, mandati mihi teneberis. Tantundem, et si tibi mandavi, ut vires excuteres eius, cui eram crediturus, et renuntiaveris, eum idoneum esse.

XLIII. *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Qui mandatum suscepit, ut pecunias in diem collocaret, isque hoc fecerit, mandati conveniendus est, ut cum dilatione temporis actionibus cedat.

XLIV. *Idem libro LXII. ad Edictum.* Dolus est, si quis nolit persequi, quod exigere potest, aut si quis nolit solvere, quod exegerit.

XLV. *Paulus libro V. ad Plautium.* Si mandatu meo fundum emeris, utrum quum dederis pretium, ages mecum mandati, an et ante, quam des? ne necesse habeas res tuas vendere. Et recte dicitur, in hoc esse mandati actionem, ut suscipiam obligationem, quae adversus te venditori competit; nam et ego tecum agere possum, ut praestes mihi adversus venditorem emti actionem. §. 1. Sed si mandatu meo iudicium suscepisti, manente iudicio, sine iusta causa non debes mecum agere, ut transferatur iudicium in me; nondum enim perfecisti mandatum. §. 2. Item si, dum negotia mea geris, alicui de creditoribus meis promiseris, et ante, quam solvas, dicendum est, te agere posse, ut obligationem suscipiam; aut si nolit creditor obligationem mutare, cavere tibi debeo, defensurum te. §. 3. Si iudicio te sisti promisero, nec exhibuero, et ante, quam praestem, mandati agere possum, ut me liberes, vel si pro te reus promittendi factus sim. §. 4. Sed si mandavero tibi, ut creditori meo solvas, tuque expromiseris, et ex ea causa damnatus sis, humanius est, et in hoc casu mandati actionem

tibi competere. §. 5. Quoties autem ante solutam pecuniam mandati agi posse diximus, faciendi causa, non dandi tenebitur reus; et est aequum, sicut mandante aliquo actionem nacti cogimur eam praestare iudicio mandati, ita ex eadem causa obligatos nos habere mandati actionem, ut liberemur. §. 6. Si fideiussor multiplicaverit summam, in quam fideiussit, sumtibus ex iusta ratione factis, totam eam praestabit is, pro quo fideiussit. §. 7. Quod mihi debebas, a debitore tuo stipulatus sum periculo tuo; posse me agere tecum mandati in id, quod minus ab illo servare potero, Nerva et Atilicinus aiunt, quamvis id mandatum ad meam rem pertineat. Et merito; tunc enim liberatur is, qui debitorem delegat, si nomen eius creditor secutus est, non cum periculo debitoris ab eo stipulatur. §. 8. Idem iuris est, si mandatu fideiussoris cum reo egissem, quia sequenti mandato liberaretur ex priore causa.

XLVI. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Si quis pro eo spoponderit, qui ita promisit: *Si Stichum non dederis, centum millia dabis?* et Stichum redemerit vilius, et solverit, ne centum millium stipulatio committatur, constat posse eum mandati agere. Igitur commodissime illa forma in mandatis servanda est, ut, quoties certum mandatum sit, recedi a forma non debeat; at quoties incertum, vel plurium causarum, tunc, licet aliis praestationibus exsoluta sit causa mandati, quam quae ipso mandato inerant, si tamen hoc mandatori expedierit, mandati sit actio.

XLVII. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Iulianus ait: si fideiussori uxor doti promiserit, quod ei ex causa fideiussoria debebat, nuptiis secutis confestim mandati adversus debitorem agere eum posse, quia intelligatur abesse ei pecunia eo, quod onera matrimonii sustineret. §. 1. Si is, qui pro te hominem dare fideiussit, alienum hominem stipulatori dederit, nec ipse liberatur, nec te liberat, et ideo mandati actionem tecum non habet; sed si stipulator eum hominem usuceperit, dicendum esse, Iulianus ait, liberationem contingere; eo ergo casu mandati actio post usucapionem demum tecum erit.

XLVIII. *Celsus libro VII. Digestorum.* Quintus Mucius Scaevola ait: si quis sub usuris creditam pecuniam fideiussisset, et reus in iudicio conventus, quum recusare vellet sub usuris creditam esse pecuniam, et fideiussor solvendo usuras potestatem recusandi eas reo sustulisset, eam pecuniam a reo non petiturum; sed si reus fideiussori denuntiasset, ut recusaret sub usuris debitam esse, nec is propter suam existimationem recusare voluisset, quod ita solverit a reo petiturum. Hoc bene censuit Scaevola. Parum enim fideliter facit fideiussor in superiore casu, quod potestatem eximere reo videtur, suo iure uti; ceterum in posteriore casu non oportet esse noxiae fideiussori, si ipse pepercisset pudori suo. §. 1. Cum mandavero tibi, ut credendo pecuniam negotium mihi geras, mihique id nomen praestes, ut et meum in eo periculum, et meum emolumentum sit, puto mandatum posse consistere. §. 2. Ceterum si, ut tibi negotium geras, tuique arbitrii sit nomen, id est ut cuivis credas, tu recipias usuras, periculum duntaxat ad me pertineat, iam extra mandati formam est, quemadmodum si mandem, ut mihi quemvis fundum emas.

XLIX. *Marcellus libro VI. Digestorum.* Servum Titii emi ab alio bona fide, et possideo; mandatu meo eum Titius vendidit, quum ignoraret suum esse; vel contra ego vendidi illius mandatu, quum forte is, cui heres exstiterit, eum emisset; de iure evictionis et mandato quaesitum est. Et puto Titium, quamvis quasi procurator vendidisset, obstrictum emtori, neque si rem tradidisset, vindicationem ei concedendam, et idcirco mandati eum non teneri, sed contraria mandati agere posse, si quid eius interfuisset, quia forte venditurus non fuerit. Contra mandator, si rem ab eo vindicare velit, exceptione doli summovetur, et adversus venditorem testatoris sui habet ex emto, iure hereditario, actionem.

L. *Celsus libro XXXVIII. Digestorum.* Si is, qui negotia fideiussoris gerebat, ita solvit stipulatori, ut reum fideiussoremque liberaret, idque utiliter fecit, negotiorum gestorum actione fideiussorem habet obligatum; nec refert, ratum habuit nec ne fideiussor; etiam ante, quam solveret procuratori pecuniam, simul ac ratum habuisset, haberet tamen mandati actionem. §. 1. Sive quum frumentum deberetur, fideiussor Africum dedit, sive quid ex necessitate solvendi plus impendit, quam est pretium solutae rei, sive Stichum solvit, isque decessit aut debilitate flagitiove ad nullum pretium sui redactus est, id mandati iudicio consequetur.

LI. *Iavolenus libro IX. ex Cassio.* Fideiussor, quamvis per errorem ante diem pecuniam solverit, repetere tamen ab eo non potest, ac ne mandati quidem actionem ante, quam dies solvendi veniat, cum reo habebit.

LII. *Idem libro I. Epistolarum.* Fideiussorem, si sine adiectione bonitatis tritici pro altero triticum spopondit, quodlibet triticum dando reum liberare posse existimo; a reo autem non aliud triticum repetere poterit, quam quo pessimo tritico liberare se a stipulatore licuit. Itaque si paratus fuerit reus, quod dando ipse creditori liberari potuit, fideiussori dare, et fideiussor id, quod dedit, id est melius triticum, condicat, exceptione eum doli mali summoveri existimo.

LIII. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Qui fide alterius pro alio fideiussit praesente et non recusante, utrosque obligatos habet iure mandati. Quodsi pro invito vel ignorante, alterius mandatum secutus, fideiussit, eum solum convenire potest, qui mandavit, non etiam reum promittendi. Nec me movet, quod pecunia fideiussoris reus liberetur; id enim contingit, etsi meo mandato pro alio solvat.

LIV. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Cum servus extero se mandat emendum, nullum mandatum est. Sed si in hoc mandatum intercessit, ut servus manumitteretur, nec manumiserit, et pretium consequatur dominus ut venditor, ex affectus ratione mandati agetur; finge filium naturalem vel fratrem esse; placuit enim prudentioribus, affectus rationem in bonae fidei iudiciis habendam. Quodsi de suis nummis emtor pretium dederit, (neque enim aliter iudicio venditi liberari potest) quaeri solet, an utiliter de peculio agere possit? Et verius et utilius videtur, Praetorem de huiusmodi contractibus servorum non cogitasse, quibus se ipsi mala ratione dominis auferunt. §. 1. Si liber homo bona fide serviens redimi se mandaverit, idque nummis emtoris factum sit, contraria mandati actione agi posse constat, ut tamen actiones praestentur, quas habet emtor adversus venditorem; finge non manumisisse liberam personam emtorem.

LV. *Idem libro I. Responsorum.* Procurator, qui non res inclusas subtraxit, sed traditas non reddidit, iudicio mandati, non furti tenetur.

LVI. *Idem libro III. Responsorum.* Qui mutuam pecuniam dari mandavit, omisso reo promittendi, et pignoribus non distractis eligi poterit; quod uti liceat si litteris exprimatur, distractis quoque pignoribus ad eum creditor redire poterit; etenim quae dubitationis tollendae causa contractibus inseruntur, ius commune non laedunt. §. 1. Fideiussor, qui pecuniam in iure obtulit, et propter aetatem eius, qui petebat, obsignavit, ac publice deposuit, confestim agere mandati potest. §. 2. Non ideo minus omnis temporis bonam fidem explorari oportet, quod dominus post annos quinque ex provincia reversus, mox reipublicae causa profecturus, non acceptis rationibus, mandatum instauraverit; quum igitur ad officium procuratoris pertinuerit, quidquid ex prima negotiorum gestorum administratione debuit, ad secundam rationem transferre, secundi temporis causa priorem litem suscipiet. §. 3. Salarium incertae pollicitationis neque extra ordinem recte petitur, neque iudicio mandati, ut salarium constituatur. §. 4. Sumtus bona fide necessario factos, etsi negotio finem adhibere procurator non potuit, iudicio mandati restitui necesse est.

LVII. *Idem libro X. Responsorum.* Mandatum distrahendorum servorum defuncto eo, qui mandatum suscepit, intercidisse constitit; quoniam tamen heredes eius errore lapsi, non animo furandi, sed exsequendi, quod defunctus suae curae fecerat, servos vendiderant, eos ab emtoribus usucaptos videri placuit, sed venaliciarum ex provincia reversum Publiciana actione non utiliter acturum, quum exceptio iusti dominii causa cognita detur, neque oporteat eum, qui certi hominis fidem elegit, ob errorem aut imperitiam heredum affici damno.

LVIII. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Si praecedente mandato Titium defenderis, quamvis mortuo eo, quum hoc ignorares, ego puto mandati actionem adversus heredem Titii competere, quia mandatum morte mandato-

ris, non etiam mandati actio solvitur. Quodsi sine mandatu defensionem suscepisti, negotium quodammodo defuncti gerere institueras, et quemadmodum, si illum liberasses, competeret tibi negotiorum gestorum actio, ita potest dici, et heredem eius eadem actione teneri. §. 1. Lucius Titius creditori suo mandatorem dedit; deinde defuncto debitore, maiore parte creditorum consentiente, a Praetore decretum est, ut portionem creditores ab heredibus ferant, absente eo creditore, apud quem mandator exstiterat. Quaero: si mandator conveniatur, an eandem habeat exceptionem, quam heres debitoris? Respondi: si praesens apud Praetorem ipse quoque consensisset, pactus videretur iusta ex causa, eaque exceptio et fideiussori danda esset, et mandatori; sed quum proponas eum abfuisse, iniquum est, auferri ei electionem, sicut pignus aut privilegium, qui potuit praesens id ipsum proclamare, nec desiderare decretum Praetoris; nec enim si quis dixerit summovendum creditorem, heredi consulitur, sed mandatori vel fideiussori, quibus mandati iudicio eandem partem praestaturus est. Plane si ab herede partem accepisset, an in reliquum permittendum esset creditori fideiussorem convenire? dubitatum est. Sed videbitur consentire decreto conveniendo heredem.

LIX. *Idem libro IV. Responsorum.* Si mandatu Titii Calpurnius pecuniam, quam Titius credebat, stipulatus esset non donandi animo, mandati iudicio eum ab herede Titii posse conveniri, ut actiones suas praestet. Idem est, et si exacta est a Calpurnio pecunia. §. 1. Paulus respondit: fideiussorem, qui rem pignoris iure obligatam a creditore emit, mandati iudicio conventum ab herede debitoris, oblato omni debito, restituere cum fructibus cogendum, neque habendum similem extraneo emtori, quum in omni contractu bonam fidem praestare debeat. §. 2. Paulus respondit: die adiecto in mandato, intra quem praestaturum se Lucius Titius scripsit, non esse impedimento, quo minus etiam post eum diem conveniri mandati iudicio possit. §. 3. Paulus respondit: unum ex mandatoribus in solidum eligi posse, etiamsi non sit concessum in mandato; post condemnationem autem in duorum personam collatam necessario ex causa iudicati singulos pro parte dimidia conveniri posse et debere. §. 4. Creditor pignus vendidit; quaero: an, si evicta sit possessio emtori, regressum creditor ad mandatorem habere possit? et an intersit creditoris, iure vendiderit, an communi iure promiserit? Paulus respondit: si creditor ex pretio pignorum debitum consecutus non sit, mandatorem liberatum non videri. [Ex hoc responso apparet, si evictionis nomine non teneatur, proficere eam rem ad liberationem.] §. 5. *Ille illi salutem. Mando tibi, ut Blaesio Severo affini meo octoginta credas, sub pignore illo et illo, in quam pecuniam, et quidquid usurarum nomine accesserit, indemnem rationem tuam me esse ex causa mandati in eum diem, quoad vixerit Blaesius Severus, praestaturum;* postea saepe conventus mandator non respondit. Quaero: an morte debitoris liberatus sit? Paulus respondit: mandati obligationem perpetuam esse, licet in mandato adiectum videatur, indemnem rationem tuam esse ex causa mandati in eum diem, quoad vixerit Blaesius Severus, praestaturum. §. 6. Paulus respondit: non videri mandati conditioni paritum, cum in mandato adiectum sit, ut idonea cautio a debitore exigeretur, si neque fideiussor, neque pignora accepta sint.

LX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Creditor mandatorem convenit, is condemnatus provocavit. Quaesitum est: an manente appellatione debitor a creditore conveniri potest? Respondi: posse. §. 1. Titius ad eum, qui uxorem ducturus erat, litteras fecit tales: *Titius Seio salutem. Semproniam pertinere ad animum meum cognovisti, ideoque quum ex voto meo nuptura tibi sit, velim certus sis, secundum dignitatem tuam contrahere te matrimonium; et quamvis idonee repromissuram tibi Titiam matrem puellae dotem sciam, tamen et ipse, quo magis concilium animum tuum domui meae, fidem meam interponere non dubito. Quare scias, quodcunque ab ea ex hac causa stipulatus fueris, id me mea fide iussisse, salvum te habiturum.* Atque ita Titia, quae neque Titio mandaverat, neque ratum habuerat, quod scripserat, dotem Seio promisit. Quaero: si heres Titii ex causa mandati praestiterit, an actione mandati heredem Titiae convenire potest? Respondi: secundum ea, quae proponuntur, non posse. Item quaesitum est: an nec negotiorum gestorum? Respondi: nec hoc nomine iure agere posse; palam enim facere Titium, non tam Titiae nomine, quam quod consultum sibi vellet, mandasse. Item, si maritus adversus mandatorem ageret, an aliqua exceptione summoveatur? Respondi: nihil proponi, cur summovendus sit. §. 2. Duobus quis mandavit negotiorum administrationem. Quaesitum est: an unusquisque mandati iudicio in solidum teneatur? Respondi: unumquemque pro solido conveniri debere, dummodo ab utroque non amplius debito exigatur. §. 3. Si inter maritum et socerum id actum esset, vel tacito intellectu, ut onus exhibendae uxoris ad maritum rediret, praestante patre dotis usuras, nullam actionem superfore ad recipiendum, quod negetur consumtum; quodsi pater puellae exhibitionem mandasse doceatur, actionem mandati competere. §. 4. Lucius Titius fratris filio commisit rerum suarum administrationem ita: *Σείῳ τέκνῳ χαίρειν. Ἐγὼ μὲν κατὰ φύσιν εἶναι νομίζω, τὸ ὑπὲρ πατρὸς καὶ τῶν τοῦ πατρὸς υἱῶν πραγματεύεσθαι δίχα τοῦ τινὰ ἐπιτροπικὸν αἰτεῖν. Εἰ δὲ δεῖ καὶ τοιούτου τινὸς, ἐπιτρέπω σοι περὶ πάντων ἐμῶν, ὡς θέλεις, πραγματεύεσθαι, εἴτε πωλεῖν θέλεις, εἴτε ὑποτίθεσθαι, εἴτε ἀγοράζειν, εἴτε ὁτιοῦν πράττειν, ὡς κυρίῳ ὄντι τῶν ἐμῶν· ἐμοῦ πάντα κύρια εἶναι τὰ ὑπό σου γινόμενα ἡγουμένου, καὶ μηδὲν ἀντιλέγοντός σοι πρὸς μηδεμίαν πρᾶξιν* *). Quaesitum est: si quid non administrandi animo, sed fraudulenter alienasset vel mandasset, an valeret? Respondi: eum, de quo quaereretur, plene quidem, sed quatenus res ex fide agenda esset, mandasse. Item quaero: an, cum Seius magistratu functus debitor exstitisset, Lucius Titius eo nomine conveniri possit, vel res eius obligatae essent propter verba epistolae suprascriptae? Respondi: neque conveniri posse, neque res obligatas esse.

LXI. *Paulus libro II. ad Neratium.* Quod filiofamilias, ut peteret, mandavi, emancipatus exegit; de peculio intra annum utiliter agam. Paulus: sed et cum filio agendum est.

LXII. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Quum controversia esset de hereditate defunctae inter scriptum heredem, et patruum Maevium, et amitas, Maevius litteris ad sorores suas factis declaravit commune futurum, quidquid ad eum ex eventu litis hereditariae pervenisset, neque stipulatio litteras secuta est. Quaesitum est: quum transegerit idem Maevius cum scripto herede ita, ut praedia et aliae quaedam res ex ea transactione ad eum pervenirent, an ex litteris suis possit a sororibus conveniri? Respondi: posse. §. 1. Mandavi in haec verba: *Lucius Titius Caio suo salutem. Peto et mando tibi, ut fidem dicas pro Publio Maevio apud Sempronium, quaeque a Publio soluta tibi non fuerint, me repraesentaturum, hac epistola manu mea scripta notum tibi facio.* Quaero: si non fideiussisset, sed mandasset creditori, et aliter egisset, quam quod ei mandatum esset, an actione mandati teneretur? Respondi: teneri.

TIT. II.

PRO SOCIO.

I. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Societas coiri potest vel in perpetuum, id est dum vivunt, vel ad tempus, vel ex tempore, vel sub conditione. §. 1. In societate omnium bonorum omnes res, quae coëuntium sunt, continuo communicantur,

II. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Quia, licet specialiter traditio non interveniat, tacite tamen creditur intervenire.

III. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Ea vero, quae in nominibus erunt, manent in suo statu, sed actiones invicem praestari debent. §. 1. Quum specialiter omnium bonorum societas coïta est, tunc et hereditas, et legatum, et quod donatum est, aut quaqua ratione acquisitum, communioni acquiretur. §. 2. De illo quaeritur: si ita coïta societas sit, ut, si qua iusta hereditas alterutri obvenerit, communis sit, quae sit iusta hereditas? utrum quae iure legitimo obvenit, non etiam ea, quae testamento? Et probabilius est, ad legitimam hereditatem tantum hoc pertinere. §. 3. Societas si dolo malo aut fraudandi causa coïta sit,

*) *Seio filio suo S. Ego quidem secundum naturam esse existimo pro patre et patris filiis negotiari sine ulla concessionis inquisitione. Si autem necessitas alicuius talis exit, concedo tibi de omnibus meis ut vis negotiari, sive vendere vis, sive pacisci, sive emere, sive quodcunque operari, ut domino omnium meorum, me omnia firma esse a te facta existimante, et non contrarium tibi dicente ad ullam operationem.*

ipso iure nullius momenti est, quia fides bona contraria est fraudi et dolo.

IV. *Modestinus libro III. Regularum.* Societatem coire et re, et verbis, et per nuntium posse nos, dubium non est. §. 1. Dissociamur renuntiatione, morte, capitis minutione, et egestate.

V. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Societates contrahuntur sive universorum bonorum, sive negotiationis alicuius, sive vectigalis, sive etiam rei unius. §. 1. Societas autem coïri potest et valet etiam inter eos, qui non sunt aequis facultatibus, quum plerumque pauperior opera suppleat, quantum ei per comparationem patrimonii deest. §. 2. Donationis causa societas recte non contrahitur.

VI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si societatem mecum coïeris ea conditione, ut partes societatis constitueres, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est; et conveniens est viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae, industriae, pecuniae in societatem collaturus sit.

VII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Coïre societatem et simpliciter licet; et si non fuerit distinctum, videtur coïta esse universorum, quae ex quaestu veniunt, hoc est si quod lucrum ex emtione, venditione, locatione, conductione descendit.

VIII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Quaestus enim intelligitur, qui ex opera cuiusque descendit.

IX. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Nec adiecit Sabinus hereditatem, vel legatum, vel donationes mortis causa sive non mortis causa. Fortassis hoc ideo, quia non sine causa obveniunt, sed ob meritum aliquod accedunt,

X. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Et quia plerumque vel a parente, vel a liberto quasi debitum nobis hereditas obvenit;

XI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Et ita de hereditate, legato, donatione Quintus Mucius scribit.

XII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Sed nec aes alienum, nisi quod ex quaestu pendebit, veniet in rationem societatis.

XIII. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Sed etsi adiiciatur, ut et quaestus, et lucri socii sint, verum est, non ad aliud lucrum, quam quod ex quaestu venit, hanc quoque adiectionem pertinere.

XIV. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Si convenerit inter socios, ne intra certum tempus communis res dividatur, non videtur convenisse, ne societate abeatur. Quid tamen, si hoc convenerit, ne abeatur, an valeat? Eleganter Pomponius scripsit: frustra hoc convenire; nam etsi non convenerit, si tamen intempestive renuntietur societati, esse pro socio actionem. Sed etsi convenerit, ne intra certum tempus societate abeatur, et ante tempus renuntietur, potest rationem habere renuntiatio, nec tenebitur pro socio, qui ideo renuntiavit, quia conditio quaedam, qua societas erat coïta, ei non praestatur; aut quid, si ita iniuriosus et damnosus socius sit, ut non expediat eum pati?

XV. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Vel quod ea re frui non liceat, cuius gratia negotiatio suscepta sit?

XVI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Idemque erit dicendum, si socius renuntiaverit societati, qui reipublicae causa diu et invitus sit abfuturus, quamvis nonnunquam ei obiici possit, quia potuit et per alium societatem administrare, vel socio committere; sed hoc non alias, nisi valde sit idoneus socius, aut facilis abfuturo etiam per alium societatis administratio. §. 1. Qui igitur paciscitur, ne dividatur, nisi aliqua iusta ratio intercedat, nec vendere poterit, nec alia ratione efficere, ut dividatur; sed sane potest dici, venditionem quidem non impediri, sed exceptionem adversus emtorem locum habere, si ante dividat, quam divideret is, qui vendidit.

XVII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Sed et socius, qui alienavit, contra pactionem committit, et tenetur societatis aut communi dividundo iudicio. §. 1. Si absenti renuntiata societas sit, quoad is scierit, quod is acquisivit, qui renuntiavit, in commune redigi debet, detrimentum autem solius eius esse, qui renuntiaverit; sed quod absens acquisivit, ad solum eum pertinere, detrimentum ab eo factum commune esse. §. 2. In societate autem coëunda nihil attinet de renuntiatione cavere, quia ipso iure societatis intempestiva renuntiatio in aestimationem venit.

XVIII. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si servus societatem coïerit, non sufficiet, si iubeatur a domino servus abire a societate, sed socio renuntiandum est.

XIX. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Qui admittitur socius, ei tantum socius est, qui admisit; et recte. Quum enim societas consensu contrahatur, socius mihi esse non potest, quem ego socium esse nolui. Quid ergo, si socius meus eum admisit? Ei soli socius est;

XX. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Nam socii mei socius meus socius non est,

XXI. *Idem libro XXX. ad Sabinum.* Et quidquid fuerit de societate nostra consecutus, cum illo, qui eum assumsit, communicabit; nos cum eo non communicabimus, sed factum eius praestabitur societati. [Id est aget socius, et societati praestabit, quod fuerit consecutus.]

XXII. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Ex contrario factum quoque sociorum debet ei praestare, sicuti suum, quia ipse adversus eos habet actionem. Item certum est, nihil vetare, prius inter eum, qui admiserit, et eum, qui admissus fuerit, societatis iudicio agi, quam agi incipiat inter ceteros, et eum, qui admiserit.

XXIII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* De illo Pomponius dubitat, utrum actionem eum mandare sociis sufficiat, ut, si facere ille non possit, nihil ultra sociis praestet, an vero indemnes eos praestare debeat? Et puto omnimodo eum teneri eius nomine, quem ipse solus admisit, quia difficile est negare, culpa ipsius admissum. §. 1. Idem quaerit: an commodum, quod propter admissum socium accessit, compensari cum damno, quod culpa praebuit, debeat? Et ait compensandum. Quod non est verum; nam et Marcellus libro sexto Digestorum scribit: si servus unius ex sociis, societati a domino praepositus, negligenter versatus sit, dominum, qui praeposuerit, societati praestaturum, nec compensandum commodum, quod per servum societati accessit, cum damno, et ita divum Marcum pronuntiasse; nec posse dici socio: *abstine commodo, quod per servum accessit, si damnum petis.*

XXIV. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Plane si ambo socii servum alterius praeposuerint, non tenebitur dominus eius nomine, nisi duntaxat de peculio; commune enim periculum esse oportet, quum ambo eum praeposuimus.

XXV. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Non ob eam rem minus ad periculum socii pertinet, quod negligentia eius perisset, quod in plerisque aliis industria eius societas aucta fuisset. Et hoc ex appellatione Imperator pronuntiavit.

XXVI. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Et ideo si socius quaedam negligenter in societate egisset, in plerisque autem societatem auxisset, non compensatur compendium cum negligentia, ut Marcellus libro sexto Digestorum scripsit.

XXVII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Omne aes alienum, quod manente societate contractum est, de communi solvendum est, licet postea, quam societas distracta est, solutum sit. Igitur etsi sub conditione promiserat, et distracta societate conditio exstitit, ex communi solvendum est, ideoque si interim societas dirimatur, cautiones interponendae sunt.

XXVIII. *Idem libro LX. ad Edictum.* Si socii simus, et unus ex die pecuniam debeat, et dividatur societas, non debet hoc deducere socius, quemadmodum praesens deberet, sed omnes dividere et cavere, quum dies venerit, defensum iri socium.

XXIX. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Si non fuerint partes societati adiectae, aequas eas esse constat. Si vero placuerit, ut quis duas partes vel tres habeat, alius unam, an valeat? Et placet valere, si modo aliquid plus contulerit societati vel pecuniae, vel operae, vel cuiuscunque alterius rei. §. 1. Ita coïri societatem posse, ut nullam partem damni alter sentiat, lucrum vero commune sit, Cassius putat. Quod ita demum valebit, ut et Sabinus scribit, si tanti sit opera, quanti damnum est; plerumque enim tanta est industria socii, ut plus societati conferat, quam pecunia; item si solus naviget, si solus peregrinetur, pericula subeat solus. §. 2. Aristo refert: Cassium respondisse, societatem talem coïri non posse, ut alter lucrum tantum, alter damnum sentiret, et hanc societatem leoninam solitum appellare. Et nos consentimus, talem societatem nullam esse, ut alter lucrum sentiret, alter vero nullum lu-

crum, sed damnum sentiret; iniquissimum enim genus societatis est, ex qua quis damnum, non etiam lucrum spectet.

XXX. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Mucius libro quarto decimo scribit: non posse societatem coïri, ut aliam damni, aliam lucri partem socius ferat. Servius etiam in notis Mucii ait: non posse societatem ita contrahi; neque enim lucrum intelligi, nisi omni damno deducto, neque damnum, nisi omni lucro deducto. Sed potest coïri societas ita, ut eius lucri, quod reliquum in societate sit, omni damno deducto, pars alia feratur, et eius damni, quod similiter relinquatur, pars alia capiatur.

XXXI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Ut sit pro socio actio, societatem intercedere oportet; nec enim sufficit, rem esse communem, nisi societas intercedat. Communiter autem res agi potest etiam citra societatem, utputa cum non affectione societatis incidimus in communionem, ut evenit in re duobus legata, item si a duobus simul emta res sit, aut si hereditas vel donatio communiter nobis obvenit, aut si a duobus separatim emimus partes eorum, non socii futuri.

XXXII. *Idem libro II. ad Edictum.* Nam cum tractatu habito societas coïta est, pro socio actio est; cum sine tractatu, in re ipsa et negotio communiter gestum vidétur,

XXXIII. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Ut in conductionibus publicorum, item in emtionibus; nam qui nolunt inter se contendere, solent per nuntium rem emere in commune, quod a societate longe remotum est. Et ideo societate sine tutoris auctoritate coïta pupillus non tenetur, attamen communiter gesto negotio tenetur.

XXXIV. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Quibus casibus, si quid forte unus in eam rem impenderit, sive fructus mercedesve unus perceperit, vel deteriorem fecerit rem, non societatis iudicio locus est, sed inter coheredes quidem familiae erciscundae iudicio agitur, inter ceteros communi dividundo. Inter eos quoque, quibus hereditario iure communis res est, potest communi dividundo agi.

XXXV. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Nemo potest societatem heredi suo sic parere, ut ipse heres socius sit. In heredem autem socii proponitur actio, ut bonam fidem praestet,

XXXVI. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Et acti etiam culpam, quam is praestaret, in cuius locum successit, licet socius non sit.

XXXVII. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Plane si hi, qui sociis heredes exstiterunt, animum inierint societatis in ea hereditate novo consensu, quod postea gesserint, efficietur, ut in pro socio actionem deducatur.

XXXVIII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Pro socio arbiter prospicere debet cautionibus in futurum damno vel lucro pendenti ex ea societate. Quod Sabinus in omnibus bonae fidei iudiciis existimavit, sive generalia sunt, veluti pro socio, negotiorum gestorum, tutelae, sive specialia, veluti mandati, commodati, depositi. §. 1. Si tecum societas mihi sit, et res ex societate communes, quam impensam in eas fecero, quosve fructus ex his rebus ceperis, vel pro socio, vel communi dividundo me consecuturum, et altera actione alteram tolli, Proculus ait.

XXXIX. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si fundus mihi tecum communis sit, et in eum mortuum intuleris, agam tecum pro socio.

XL. *Idem libro XVII. ad Sabinum.* Heres socii quamvis socius non est, tamen ea, quae per defunctum inchoata sunt, per heredem explicari debent; in quibus dolus eius admitti potest.

XLI. *Ulpianus libro XX. ad Edictum.* Si quis a socio poenam stipulatus sit, pro socio non aget, si tantundem in poena sit, quantum eius interfuit.

XLII. *Idem libro XLV. ad Sabinum.* Quodsi ex stipulatu eam consecutus sit, postea pro socio agendo hoc minus accipiet, poena ei in sortem imputata.

XLIII. *Idem libro XXVIII. ad Edictum.* Si actum sit communi dividundo, non tollitur pro socio actio, quoniam pro socio et nominum rationem habet, et adiudicationem non admittit; sed si postea pro socio agatur, hoc minus ex ea actione consequitur, quam ex prima actione consecutus est.

XLIV. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Si margarita tibi vendenda dedero, ut, si ea decem vendidisses, redderes mihi decem, si pluris, quod excederet tu haberes, mihi videtur, si animo contrahendae societatis id actum sit, pro socio esse actionem, si minus, praescriptis verbis.

XLV. *Idem libro XXX. ad Sabinum.* Rei communis nomine cum socio furti agi potest, si per fallaciam dolove malo amovit, vel rem communem celandi animo contrectavit. Sed et pro socio actione obstrictus est, nec altera actio alteram tollit; idemque in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum est.

XLVI. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Idem est et in colono, et in eo, qui negotia gerit, et qui mandatum nostrum exsequitur, et in tutore.

XLVII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Sed si ex causa furtiva condixero, cessabit pro socio actio, nisi si pluris mea intersit. §. 1. Si damnum in re communi socius dedit, Aquilia teneri eum, et Celsus, et Iulianus, et Pomponius scribunt.

XLVIII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Sed nihilominus et pro socio tenetur,

XLIX. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Si hoc facto societatem laesit, si verbi gratia negotiatorem servum vulneraverit vel occiderit.

L. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Sed actione pro socio consequitur, ut altera actione contentus esse debeat, quia utraque actio ad rei persecutionem respicit, non, ut furti, ad poenam duntaxat.

LI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Merito autem adiectum est, ita demum furti actionem esse, si per fallaciam et dolo malo amovit, quia, cum sine dolo malo fecit, furti non tenetur. Et sane plerumque credendum est, eum, qui partis dominus est, iure potius suo uti, quam furti consilium inire. §. 1. Et ideo videbimus, an Favia teneatur? Et ratio quidem facit, ne teneatur; verum si plagium fecit vel suppressit, Favia teneri.

LII. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Quum duobus vicinis fundus coniunctus venalis esset, alter ex his petiit ab altero, ut eum fundum emeret, ita ut ea pars, quae suo fundo iuncta esset, sibi cederetur; mox ipse eum fundum ignorante vicino emit. Quaeritur: an aliquam actionem cum eo vicinus habeat? Iulianus scripsit: implicitam esse facti quaestionem; nam si hoc solum actum sit, ut fundum Lucii Titii vicinus emeret et mecum communicaret, adversus me, qui emi, nullam actionem vicino competere; si vero id actum sit, ut quasi commune negotium gereretur, societatis iudicio tenebor, ut tibi deducta parte, quam mandaveram, reliquas partes praestem. §. 1. Venit autem in hoc iudicium pro socio bona fides. §. 2. Utrum ergo tantum dolum, an etiam culpam praestare socium oporteat? quaeritur. Et Celsus libro septimo Digestorum scripsit: socios inter se dolum et culpam praestare oportere. *Si in coëunda societate*, inquit, *artem operamve pollicitus est alter, veluti cum pecus in commune pascendum, aut agrum politori damus in commune quaerendis fructibus*, *nimirum ibi etiam culpa praestanda est; pretium enim operae artis est velamentum.* Quodsi rei communi socius nocuit, magis admittit, culpam quoque venire. §. 3. Damna, quae imprudentibus accidunt, hoc est damna fatalia, socii non coguntur praestare; ideoque si pecus aestimatum datum sit, et id latrocinio aut incendio perierit, commune damnum est, si nihil dolo aut culpa acciderit eius, qui aestimatum pecus acceperit; quodsi a furibus surreptum sit, proprium eius detrimentum est, quia custodiam praestare debuit, qui aestimatum accepit. Haec vera sunt, et pro socio erit actio, si modo societatis contrahendae causa pascenda data sunt, quamvis aestimata. §. 4. Quidam sagariam negotiationem coïerunt; alter ex his ad merces comparandas profectus in latrones incidit, suamque pecuniam perdidit; servi eius vulnerati sunt, resque proprias perdidit. Dicit Iulianus: damnum esse commune, ideoque actione pro socio damni partem dimidiam agnoscere debere tam pecuniae, quam rerum ceterarum, quas secum non tulisset socius, nisi ad merces communi nomine comparandas proficisceretur. Sed et si quid in medicos impensum est, pro parte socium agnoscere debere, rectissime Iulianus probat. Proinde et si naufragio quid periit, quum non alias merces, quam navi solerent advehi, damnum ambo sentient; nam sicuti lucrum, ita damnum quoque commune esse oportet, quod non culpa socii contingit. §. 5. Quum duo erant argentarii socii, alter eorum aliquid separatim quaesierat, et lucri senserat;

quaerebatur, an commune esse lucrum oporteret? Et Imperator Severus Flavio Felici in haec verba rescripsit: *Etiamsi maxime argentariae societas inita est, quod quisque tamen socius non ex argentariae causa quaesiit, id ad communionem non pertinere, explorati iuris est.* §. 6. Papinianus quoque libro tertio Responsorum ait: *Si fratres parentum indivisas hereditates ideo retinuerunt, ut emolumentum ac damnum in his commune sentirent, quod aliunde quaesierint, in commune non redigetur.* §. 7. Item ex facto consultum respondisse se ait libro tertio Responsorum: *Inter Flavium Victorem et Vellicum Asianum placuerat, ut locis emtis pecunia Victoris monumenta fierent opera et peritia Asiani, quibus distractis pecuniam Victor cum certa quantitate reciperet, superfluum Asianus acciperet, qui operam in societatem contulit; erit pro socio actio.* §. 8. Idem Papinianus eodem libro ait: si inter fratres voluntarium consortium initum fuerit, et stipendia ceteraque salaria in commune redigi iudicio societatis, quamvis filius emancipatus haec non cogatur conferre fratri, inquit, in potestate manenti, quia, etsi in potestate maneret, praecipua ea haberet. §. 9. Idem respondit: societatem non posse ultra mortem porrigi; et ideo nec libertatem de supremis iudiciis constringere quis poterit, vel cognatum ulteriorem proximioribus praeferre. §. 10. Idem respondit: *Socius, qui cessantis cessantiumve portiones insulae restituerit, quamvis aut sortem cum certis usuris intra quatuor menses, postquam opus refectum erit, recipere potest, exigendoque privilegio utetur, aut deinceps propriam rem habebit, potest tamen et pro socio agere ad hoc, ut consequatur quod sua intererat.* Finge enim malle eum magis suum consequi, quam dominium insulae; oratio enim divi Marci idcirco quatuor mensibus finit certas usuras, quia post menses quatuor dominium dedit. §. 11. Si qui societatem ad emendum coïerint, deinde res alterius dolo vel culpa emta non sit, pro socio esse actionem constat. Plane si conditio sit adiecta: *si intra illum diem venierit*, et dies sine culpa socii praeterierit, cessabit actio pro socio. §. 12. Item si in communem rivum reficiendum impensa facta sit, pro socio esse actionem ad recuperandum sumtum, Cassius scripsit. §. 13. Item Mela scribit: si vicini semipedes inter se contulerint, ut ibi craticium parietem inter se aedificarent ad onera utriusque sustinenda, deinde aedificato pariete, alter in eum immitti non patiatur, pro socio agendum; idemque, et si aream in commune emerint, ne luminibus suis officeretur, et alteri tradita sit, nec praestet alteri, quod convenit, pro socio actionem esse. §. 14. Si plures sint inter eosdem societates coïtae, ad omnes societates sufficere hoc unum iudicium constat. §. 15. Si quis ex sociis propter societatem profectus sit, veluti ad merces emendas, eos duntaxat sumtus societati imputabit, qui in eam rem impensi sunt. Viatica igitur, et meritoriorum, et stabulorum, iumentorum, carrulorum vecturas, vel sui, vel sarcinarum suarum gratia, vel mercium, recte imputabit. §. 16. Socium universa in societatem conferre debere, Neratius ait, si omnium bonorum socius sit; et ideo sive ob iniuriam sibi factam, vel ex lege Aquilia, sive ipsius, sive filii corpori nocitum sit, conferre debere respondit. §. 17. Idem ait: socium omnium bonorum non cogi conferre, quae ex prohibitis causis acquisierit. §. 18. Per contrarium quoque apud veteres tractatur: an socius omnium bonorum, si quid ob iniuriarum actionem damnatus praestiterit, ex communi consequatur, ut praestet? Et Atilicinus, Sabinus, Cassius responderunt: si iniuria iudicis damnatus sit, consecuturum; si ob maleficium suum, ipsum tantum damnum sentire debere. Cui congruit, quod Servium respondisse Aufidius refert: si socii bonorum omnium fuerint, deinde unus, quum ad iudicium non adesset, damnatus sit, non debere eum de communi id consequi; si vero praesens iniuriam iudicis passus sit, de communi sarciendum.

LIII. *Idem libro* XXX. *ad Sabinum.* Quod autem ex furto vel ex alio maleficio quaesitum est, in societatem non oportere conferri, palam est, quia delictorum turpis atque foeda communio est. Plane si in medium collata sint, commune erit lucrum.

LIV. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Quod enim ex maleficio contulerit socius, non aliter recipere debet, quam si damnatus sit.

LV. *Ulpianus libro* XXX. *ad Sabinum.* Si igitur ex hoc conventus fuerit, qui maleficium admisit, id, quod contulit, aut solum, aut cum poena auferet; solum auferret, si mihi proponas, insciente socio eum in societatis rationem hoc contulisse; quodsi sciente, etiam poenam socium agnoscere oportet; aequum est enim, ut, cuius participaverit lucrum, participet et damnum.

LVI. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Nec quidquam interest, utrum manente societate praestiterit ob furtum, an dissoluta ea. Idemque est in omnibus turpibus actionibus, veluti iniuriarum, vi bonorum raptorum, servi corrupti et similibus, et in omnibus poenis pecuniariis, quae ex publicis iudiciis accidunt.

LVII. *Ulpianus libro* XXX. *ad Sabinum.* Nec praetermittendum esse, Pomponius ait, ita demum hoc esse verum, si honestae et licitae rei societas coïta sit. Ceterum si maleficii societas coïta sit, constat, nullam esse societatem. Generaliter enim traditur, rerum inhonestarum nullam esse societatem.

LVIII. *Idem libro* XXXI. *ad Edictum.* Si id, quod quis in societatem contulit, exstinctum sit, videndum, an pro socio agere possit? Tractatum ita est apud Celsum libro septimo Digestorum ad epistolam Cornelii Felicis: quum tres equos haberes, et ego unum, societatem coïmus, ut accepto equo meo quadrigam venderes, et ex pretio quartam mihi redderes. Si igitur ante venditionem equus meus mortuus sit, non putare se, Celsus ait, societatem manere, nec ex pretio equorum tuorum partem deberi; non enim habendae quadrigae, sed vendendae coïtam societatem; ceterum si id actum dicatur, ut quadriga fieret, eaque communicaretur, tuque in ea tres partes haberes, ego quartam, non dubie adhuc socii sumus. §. 1. Item Celsus tractat: si pecuniam contulissemus ad mercem emendam, et mea pecunia perisset, cui perierit ea? Et ait: si post collationem evenit, ut pecunia periret, quod non fieret, nisi societas coïta esset, utrique perire, utputa si pecunia, quum peregre portaretur ad mercem emendam, periit; si vero ante collationem, posteaquam eam destinasses, tunc perierit, nihil eo nomine consequeris, inquit, quia non societati periit. §. 2. Si filiusfamilias societatem coïerit, deinde emancipatus a patre fuerit, apud Iulianum quaeritur, an eadem societas duret, an vero alia sit, si forte post emancipationem in societate duratum sit? Iulianus scripsit libro quarto decimo Digestorum: eandem societatem durare; initium enim in his contractibus inspiciendum; duabus autem actionibus agendum esse, una adversus patrem, altera adversus filium; cum patre de eo, cuius dies ante emancipationem cessit (nam eius temporis, quo post emancipationem societas duravit, nihil praestare patrem oportere), cum filio autem de utroque tempore, id est de tota societate; nam et si quid, inquit, socius filii post emancipationem filii dolo fecerit, eius non patri, sed filio actio danda est. §. 3. Si servus meus societatem cum Titio coïerit, et alienatus in eadem permanserit, potest dici, alienatione servi et priorem societatem finitam, et ex integro alteram inchoatam, atque ideo et mihi, et emtori actionem pro socio competere; item tam adversus me, quam adversus emtorem ex his causis, quae ante alienationem inciderunt, dandam actionem, ex reliquis adversus emtorem solum.

LIX. *Pomponius libro XII. ad Sabinum.* Adeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci possimus, ut heres etiam succedat societati. Haec ita in privatis societatibus. At in societate vectigalium nihilominus manet societas et post mortem alicuius, sed ita demum, si pars defuncti ad personam heredis eius adscripta sit, ut heredi quoque conferri oporteat; quod ipsum ex causa aestimandum est. Quid enim, si is mortuus sit, propter cuius operam maxime societas coïta sit, aut sine quo societas administrari non possit? §. 1. Quod in alea aut adulterio perdiderit socius, ex medio non est laturus; si quid vero dolo nostro socius damni ceperit, a nobis repetet.

LX. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Socium, qui in eo, quod ex societate lucri fecerit, reddendo moram adhibuit, quum ea pecunia ipse usus sit, usuras quoque eum praestare debere, Labeo ait, sed non quasi usuras, sed quod socii intersit, moram eum non adhibuisse; sed si aut usus ea pecunia non sit, aut moram non fecerit, contra esse; item post mortem socii nullam talem aestimationem ex facto heredis faciendam, quia morte socii dirimatur societas. §. 1. Socius, quum resisteret communibus servis venalibus ad fugam erumpentibus, vulneratus est; impensam, quam in curando

se fecerit, non consecuturum pro socio actione, Labeo ait, quia id non in societatem, quamvis propter societatem, impensum sit, sicuti si propter societatem eum heredem quis instituere desiisset, aut legatum praetermisisset, aut patrimonium suum negligentius administrasset; nam nec compendium, quod propter societatem ei contigisset, veniret in medium, veluti si propter societatem heres fuisset institutus, aut quid ei donatum esset.

LXI. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Secundum Iulianum tamen et quod medicis pro se datum est, recipere potest. Quod verum est.

LXII. *Pomponius libro XIII. ad Sabinum.* Si Titius, cum quo mihi societas erat, decesserit, egoque, quum putarem Titii hereditatem ad Seium pertinere, communiter cum eo res vendiderim, et partem pecuniae ex venditione redactae ego, partem Seius abstulerit, te, qui revera Titio heres es, partem ad me redactae pecuniae societatis iudicio non consecuturum, Neratio et Aristoni placebat, quia meae duntaxat partis pretia percepissem; neque interesse, utrum per se partes meas vendidissem, an communiter cum eo, qui reliquas partes ad se pertinere diceret; alioquin eventurum, ut, etiam si duo socii rem vendiderint, unusquisque eius, quod ad se pervenerit, partem alteri societatis iudicio praestare debeat. Sed nec te ex parte, quam hereditatis petitione forte a Seio consecuturus sis, quidquam mihi praestare debere, quia quod ad Seium pervenerit, tuarum partium pretium sit, nec ad me, habentem meum, quidquam ex eo redire debeat.

LXIII. *Ulpianus libro XXXI. ad Edictum.* Verum est, quod Sabino videtur, etiamsi non universorum bonorum socii sint, sed unius rei, attamen in id, quod facere possunt, quodve dolo malo fecerint, quo minus possint, condemnari oportere; hoc enim summam rationem habet, quum societas ius quodammodo fraternitatis in se habeat. §. 1. Videndum est, an et fideiussori socii id praestari debeat, an vero personale beneficium sit? Quod magis verum est. Sed si hic fideiussor quasi defensor socii iudicium susceperit, proderit sibi; namque Iulianus libro quarto decimo Digestorum scripsit: defensorem socii in id, quod socius facere potest, condemnari oportere. Idemque et in patroni defensore accipi debere ait. Et utique idem erit in universis, qui in id, quod facere possunt, conveniuntur. §. 2. Patri autem vel domino socii, si iussu eorum societas contracta sit, non esse hanc exceptionem dandam, quia nec heredi socii ceterisque successoribus hoc praestabitur, quia nec ceterorum heredibus successoribusve, quos in id, quod facere possunt, convenimus, idem praestatur. §. 3. Id, quod facere socius potest, quemadmodum aestimandum sit? Et placuit, non debere deduci aes alienum, quod debetur a socio. Ita et Marcellus libro septimo Digestorum scripsit; nisi forte, inquit, ex ipsa societate debeatur. §. 4. Item videndum, an cautio veniat in hoc iudicium eius, quod facere socius non possit, an scilicet nuda promissio? Quod magis dicendum arbitror? §. 5. Si, quum tres socii essent, egerit cum uno ex sociis socius, et partem suam integram sit consecutus, deinde alius socius cum eodem agat, et partem consequi integram non poterit, quia facere solidum non potest, an hic, qui minus consecutus est, cum eo agere possit, qui solidum accepit, ad communicandas partes inter eos, id est exaequandas? quasi iniquum sit, ex eadem societate alium plus, alium minus consequi. Sed magis est, ut pro socio actione consequi possit, ut utriusque portio exaequetur; quae sententia habet aequitatem. §. 6. Tempus autem spectamus, quantum facere socius possit, rei iudicandae. §. 7. Hoc quoque facere quis posse videtur, quod dolo fecit, quo minus possit; nec enim aequum est, dolum suum quemquam relevare. Quod et in ceteris, qui in id, quod facere possunt, conveniuntur, accipiendum est. Si tamen non dolo, sed culpa sua facere posse desiit, dicendum est, condemnari eum non debere. §. 8. In heredem quoque socii pro socio actio competit, quamvis heres socius non sit; licet enim socius non sit, attamen emolumenti successor est. Et circa societates vectigalium ceterorumque idem observamus, ut heres socii socius non sit, nisi fuerit adscitus, veruntamen omne emolumentum societatis ad eum pertineat, simili modo et damnum agnoscat, quod contigit, sive adhuc vivo socio vectigalis contigit, sive postea. Quod non similiter in voluntaria societate observatur. §. 9. Si servo communi legatum sine libertate unus ex dominis reliquit, hoc ad solum socium pertinet; an tamen pro socio iudicio communicari debeat cum herede socii? quaeritur. Et ait Iulianus: Sextum Pomponium referre Sabinum respondentem, non communicari; et posse hanc sententiam defendi, Iulianus ait; non enim propter communionem hoc acquisitum esse, sed ob suam partem, nec oportere id communicari, quod quis non propter societatem, sed propter suam partem acquisierit. §. 10. Societas solvitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ideoque sive homines, sive res, sive voluntas, sive actio interierit, distrahi videtur societas. Intereunt autem homines quidem maxima aut media capitis deminutione, aut morte, res vero, quum aut nullae relinquantur, aut conditionem mutaverint; neque enim eius rei, quae iam nulla sit, quisquam socius est, neque eius, quae consecrata publicatave sit. Voluntate distrahitur societas renuntiatione.

LXIV. *Callistratus libro I. Quaestionum.* Itaque cum separatim socii agere coeperint, et unusquisque eorum sibi negotietur, sine dubio ius societatis dissolvitur.

LXV. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Actione distrahitur, quum aut stipulatione aut iudicio mutata sit causa societatis. Proculus enim ait: hoc ipso, quod iudicium ideo dictatum est, ut societas distrahatur, renuntiatam societatem, sive totorum bonorum, sive unius rei societas coïta sit. §. 1. Item bonis a creditoribus venditis unius socii distrahi societatem, Labeo ait. §. 2. Si in rem certam emendam conducendamve coïta sit societas, tunc etiam post alicuius mortem, quidquid lucri detrimentive factum sit, commune esse, Labeo ait. §. 3. Diximus dissensu solvi societatem; hoc ita est, si omnes dissentiunt. Quid ergo, si unus renuntiet? Cassius scripsit: eum, qui renuntiaverit societati, a se quidem liberare socios suos, se autem ab illis non liberare. Quod utique observandum est, si dolo malo renuntiatio facta sit, veluti si, quum omnium bonorum societatem inissemus, deinde quum obvenisset uni hereditas, propter hoc renuntiavit; ideoque si quod damnum attulerit hereditas, hoc ad eum, qui renuntiavit, pertinebit, commodum autem communicare cogetur actione pro socio. Quodsi quid post renuntiationem acquisierit, non erit communicandum, quia nec dolus admissus est in eo. §. 4. Item si societatem ineamus ad aliquam rem emendam, deinde solus volueris eam emere, ideoque renuntiaveris societati, ut solus emeres, teneberis, quanti interest mea; sed si ideo renuntiaveris, quia emtio tibi displicebat, non teneberis, quamvis ego emero, quia hic nulla fraus est. Eaque et Iuliano placent. §. 5. Labeo autem Posteriorum libris scripsit: si renuntiaverit societati unus ex sociis eo tempore, quo interfuit socii non dirimi societatem, committere eum in pro socio actionem; nam si emimus mancipia inita societate, deinde renunties mihi eo tempore, quo vendere mancipia non expedit, hoc casu, quia deteriorem causam meam facis, teneri te pro socio iudicio. Proculus: hoc ita verum esse, si societatis intersit non dirimi societatem; semper enim non id, quod privatim interest unius ex sociis, servari solet, sed quod societati expedit. Haec ita accipienda sunt, si nihil de hoc in coëunda societate convenit. §. 6. Item qui societatem in tempus coiit, eam ante tempus renuntiando socium a se, non se a socio liberat. Itaque si quid compendii postea factum erit, eius partem non feret; at si dispendium, aeque praestabit portionem, nisi renuntiatio ex necessitate quadam facta sit. Quodsi tempus finitum est, liberum est recedere, quia sine dolo malo id fiat. §. 7. Renuntiare societati etiam per alios possumus, et ideo dictum est, per procuratorem quoque posse renuntiari societati. Sed utrum de eo dictum sit, cui omnium bonorum administratio concessa est, an de eo, cui hoc ipsum nominatim mandatum est, videamus, an vero per utrumque recte renuntietur? Quod est verius, nisi si prohibuerit eum dominus specialiter renuntiare. §. 8. Item scriptum est: posse procuratori quoque meo socium meum renuntiare; quod Servius apud Alfenum ita notat: esse in potestate domini, cum procuratori eius renuntiatum est, an velit ratam habere renuntiationem. Igitur is, cuius procuratori renuntiatum est, liberatus esse videbitur; an autem ipse quoque, qui renuntiavit procuratori, liberetur? in potestate eius erit, quemadmodum diximus in eo, qui socio renuntiat. §. 9. Morte unius societas dissolvitur, etsi consensu omnium coïta sit, plures vero supersint, nisi in coëunda societate aliter convenerit; nec heres socii succedit, sed quod ex re com-

muni postea quaesitum est, item dolus et culpa in eo, quod ex ante gesto pendet, tam ab herede, quam heredi praestanda sunt. §. 10. Item si alienius rei societas coïta sit, et finis negotio impositus, finitur societas. Quodsi integris omnibus manentibus alter decesserit, deinde tunc sequatur res, de qua societatem coïerunt, tunc eadem distinctione utemur, qua in mandato, ut, si quidem ignota fuerit mors alterius, valeat societas, si nota, non valeat. §. 11. Societas quemadmodum ad heredes socii non transit, ita nec ad arrogatorem, ne alioquin invitus quis socius efficiatur, cui non velit. Ipse autem arrogatus socius permanet; nam et si filiusfamilias emancipatus fuerit, permanebit socius. §. 12. Publicatione quoque distrahi societatem diximus; quod videtur spectare ad universorum bonorum publicationem, si socii bona omnia publicentur; nam quum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. §. 13. Si post distractam societatem aliquid in rem communem impenderit socius, actione pro socio id non consequitur, quia non est verum, pro socio communiterve id gestum esse. Sed communi dividundo iudicio huius quoque rei ratio habebitur; nam etsi distracta est societas, nihilominus divisio rerum superest. §. 14. Si communis pecunia penes aliquem sociorum sit, et alicui sociorum quid absit, cum eo solo agendum, penes quem ea pecunia sit, qua deducta de reliquo, quod cuique debeatur, omnes agere possunt. §. 15. Nonnunquam necessarium est et manente societate agi pro socio, veluti cum societas vectigalium causa coïta est, propterque varios contractus neutri expediat recedere a societate, nec refertur in medium, quod ad alterum pervenerit. §. 16. Si unus ex sociis maritus sit, et distrahatur societas manente matrimonio, dotem maritus praecipere debet, quia apud eum esse debet, qui onera sustinet. Quodsi iam dissoluto matrimonio societas distrahatur, eadem die recipienda est dos, qua et solvi debet.

LXVI. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Quodsi eo tempore, quo dissolvitur societas, in ea causa dos sit, ut certum sit, eam vel partem eius reddi non oportere, dividere eam inter socios iudex debet.

LXVII. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Si unus ex sociis rem communem vendiderit consensu sociorum, pretium dividi debet ita, ut ei caveatur, indemnem eum futurum. Quodsi iam damnum passus est, hoc ei praestabitur; sed si pretium communicatum sit sine cautione, et aliquid praestiterit is, qui vendidit, an, si non omnes socii solvendo sint, quod a quibusdam servari non potest, a ceteris debeat ferre? Sed Proculus putat, hoc ad ceterorum onus pertinere, quod ab aliquibus servari non potest, rationeque defendi posse, quoniam societas cum contrahitur, tam lucri quam damni communio initur. §. 1. Si unus ex sociis, qui non totorum bonorum socii erant, communem pecuniam foeneraverit, usurasque perceperit, ita demum usuras partiri debet, si societatis nomine foeneraverit; nam si suo nomine, quoniam sortis periculum ad eum pertinuerit, usuras ipsum retinere oportet. §. 2. Si quid unus ex sociis necessario de suo impenderit in commune negotium, iudicio societatis servabit, et usuras, si forte mutuatus sub usuris dedit. Sed et si suam pecuniam dedit, non sine causa dicetur, quod usuras quoque percipere debeat, quas possit habere, si alii mutuum dedisset. §. 3. Non alias socius in id, quod facere potest, condemnatur, quam si confitetur, se socium fuisse.

LXVIII. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Nemo ex sociis plus parte sua potest alienare, etsi totorum bonorum socii sint. §. 1. Illud quaeritur: utrum is demum facere videatur, quo minus facere possit, qui erogat bona sua in fraudem futurae actionis, an et qui occasione acquirendi non utitur? Sed verius est, de eo sentire Proconsulem, qui erogat bona sua, idque ex interdictis colligere possumus, in quibus ita est: *quod dolo fecisti, ut desineres possidere.*

LXIX. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Cum societas ad emendum coïretur, et conveniret, ut unus reliquis nundinarias epulas praestaret, eosque a negotio dimitteret, si eas eis non solverit, et pro socio, et ex vendito cum eo agendum est.

LXX. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Nulla societatis in aeternum coïtio est.

LXXI. *Idem libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Duo societatem coïerunt, ut grammaticam docerent, et quod ex eo artificio quaestus fecissent, commune eorum esset; de ea re, quae voluerunt fieri, in pacto convento societatis proscripserunt; deinde inter se his verbis stipulati sunt: *haec, quae supra scripta sunt, ea ita dari fieri, neque adversus ea fieri; si ea ita data facta non erunt, tum decem dari?* Quaesitum est: an, si quid contra factum esset, societatis actione agi posset? Respondit: si quidem pacto convento inter eos de societate facto ita stipulati essent: *haec ita dari fieri spondes?* futurum fuisse, ut, si novationis causa id fecissent, pro socio agi non posset, sed tota res in stipulationem translata videretur; sed quoniam non ita essent stipulati: *ea ita dari fieri spondes?* sed: *si ea ita facta non essent, decem dari?* non videri sibi rem in stipulationem pervenisse, sed duntaxat poenam; non enim utriusque rei promissorem obligari, ut ea daret faceret, et si non fecisset, poenam sufferret, et ideo societatis iudicio agi posse. §. 1. Duo colliberti societatem coïerunt lucri, quaestus, compendii; postea unus ex his a patrono heres institutus est, alteri legatum datum est; neutrum horum in medium referre debere respondit.

LXXII. *Caius libro II. quotidianarum Rerum, sive Aureorum.* Socius socio etiam culpae nomine tenetur, id est desidiae atque negligentiae. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est, sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere, qualem suis rebus adhibere solet, quia qui parum diligentem sibi socium acquirit, de se queri debet.

LXXIII. *Ulpianus libro I. Responsorum* Maximino respondit: si societatem universarum fortunarum coïerint, id est earum quoque rerum, quae postea cuique acquirentur, hereditatem cuivis eorum delatam in commune redigendam. Idem Maximino respondit: si societatem universarum fortunarum ita coïerint, ut, quidquid erogaretur vel quaereretur, communis lucri atque impendii esset, ea quoque, quae in honorem alterius liberorum erogata sunt, utrinque imputanda.

LXXIV. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Si quis societatem contraxerit, quod emit ipsius fit, non commune, sed societatis iudicio cogitur rem communicare.

LXXV. *Celsus libro XV. Digestorum.* Si coïta sit societas ex his partibus, quas Titius arbitratus fuerit, et Titius ante, quam arbitraretur, decesserit, nihil agitur; nam id ipsum actum est, ne aliter societas sit, quam ut Titius arbitratus sit.

LXXVI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Societatem mecum coïsti ea conditione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret; Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse. Quaeris: utrum ratum id iure societatis sit, an nihilo minus ex aequis partibus socii simus? Existimo autem melius te quaesiturum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus, quas is constituisset, an ex his, quas virum bonum constituere oportuisset? Arbitriorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut, sive aequum sit, sive iniquum, parere debeamus, quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est, alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitratu fiat,

LXXVII. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Veluti cum lege locationis comprehensum est, ut opus arbitrio locatoris fiat.

LXXVIII. *Proculus libro V. Epistolarum.* In proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis, quod iudicium pro socio bonae fidei est.

LXXIX. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Unde si Nervae arbitrium ita pravum est, ut manifesta iniquitas eius appareat, corrigi potest per iudicium bonae fidei.

LXXX. *Proculus libro V. Epistolarum.* Quid enim, si Nerva constituisset, ut alter ex millesima parte, alter ex duabus millesimis partibus socius esset? Illud potest conveniens esse viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae, industriae, gratiae, pecuniae in societatem collaturus erat.

LXXXI. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Socius pro filia dotem promisit, et prius, quam solveret, herede ea relicta decessit; quae postea cum marito de exigenda dote egit; accepto liberata est. Quaesitum est: an, si pro socio ageret, dotis quantitatem praecipere deberet, si forte convenisset inter socios, ut de communi dos constitueretur? Dixi;

pactum non esse iniquum, utique si non de alterius tantum filia convenit; nam si commune hoc pactum fuit, non interesse, quod alter solus filiam habuit. Ceterum si numeratam dotem pater, defuncta in matrimonio filia, recuperasset, reddi pecuniam societati debuisse, pactum ex aequitate sic nobis interpretantibus. Quodsi salva societate divortio matrimonium solutum foret, cum sua causa dotem recuperari, scilicet ut ea vel alii marito dari possit, nec, si prior maritus facere non posset, denuo de societate constituendam dotem, nisi nominatim ita convenisset. Verum in proposito largiter interesse videbatur, dos numerata esset, an vero promissa; nam si filia datam dotem postea, quam patri heres exstitit, iure suo recepisset, non esse referendam pecuniam societati, quam mulier habitura fuit, etsi alius heres exstitisset; quodsi accepto a marito liberata esset, nequaquam imputari posse societati, non solutam pecuniam.

LXXXII. *Idem libro III. Responsorum.* Iure societatis per socium aere alieno socius non obligatur, nisi in communem arcam pecuniae versae sint.

LXXXIII. *Paulus libro I. Manualium.* Illud quaerendum est: arbor, quae in confinio nata est, item lapis, qui per utrumque fundum extenditur, an, cum succisa arbor est, vel lapis exemtus, sicut fundus, pro ea quoque parte singulorum esse debeat, pro qua parte in fundo fuerit? an, qua ratione duabus massis duorum dominorum conflatis tota massa communis est, ita arbor hoc ipso, quod separatur a solo, propriamque substantiam in unum corpus redactam accipit, multo magis pro indiviso communis fiat, quam massa? Sed naturali convenit rationi, et postea tantam partem utrumque habere tam in lapide, quam in arbore, quantam et in terra habebat.

LXXXIV. *Labeo libro VI. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Quoties iussu alicuius vel cum filio eius, vel cum extraneo societas coïtur, directo cum illius persona agi posse, cuius persona in contrahenda societate spectata sit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER OCTAVUS DECIMUS.

TIT. I.

DE CONTRAHENDA EMTIONE, ET DE PACTIS INTER EMTOREM ET VENDITOREM COMPOSITIS, ET QUAE RES VENIRE NON POSSINT.

I. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Origo emendi vendendique a permutationibus coepit; olim enim non ita erat nummus, neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut, quod alteri superest, alteri desit. Sed quia non semper nec facile concurrebat, ut, quum tu haberes, quod ego desiderarem, invicem ego haberem, quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret; eaque materia, forma publica percussa, usum dominiumque non tam ex substantia praebet, quam ex quantitate, nec ultra merx utrumque, sed alterum pretium vocatur. §. 1. Sed an sine nummis venditio dici hodieque possit? dubitatur, veluti si ego togam dedi, ut tunicam acciperem. Sabinus et Cassius, esse emtionem et venditionem, putant; Nerva et Proculus, permutationem, non emtionem hoc esse. Sabinus Homero teste utitur, qui exercitum Graecorum aere, ferro hominibusque vinum emere refert illis versibus:

Ἔνθεν ἄρ᾽ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ᾽ αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ᾽ αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ᾽ ἀνδραπόδεσσι. *)

Sed hi versus permutationem significare videntur, non emtionem, sicut illi:

Ἔνθ᾽ αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε᾽ ἄμειβεν. **)

Magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem poëta dicit:

Τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάνεσσιν ἑοῖσι,
Πρωθήβην ἔτ᾽ ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ᾽ ἔδωκεν. ***)

Sed verior est Nervae et Proculi sententia. Nam ut aliud est vendere, aliud emere, alius emtor, alius venditor, sic aliud est pretium, aliud merx; quod in permutatione discerni non potest, uter emtor, uter venditor sit. §. 2. Est autem emtio iuris gentium, et ideo consensu peragitur; et inter absentes contrahi potest, et per nuntium, et per litteras.

II. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Inter patrem et filium contrahi emtio non potest; sed de rebus castrensibus potest. §. 1. Sine pretio nulla venditio est; non autem pretii numeratio, sed conventio perficit sine scriptis habitam emtionem.

III. *Idem libro XXVIII. ad Sabinum.* Si res ita distracta sit, ut, si displicuisset, inemta esset, constat non esse sub conditione distractam, sed resolvi emtionem sub conditione.

IV. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Et liberi hominis, et loci sacri et religiosi, qui haberi non potest, emtio intelligitur, si ab ignorante emitur,

V. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Quia difficile dignosci potest liber homo a servo.

VI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Sed Celsus filius ait: hominem liberum scientem te emere non posse, nec cuiuscunque rei, si scias alienationem prohibitam esse, ut sacra et religiosa loca, aut quorum commercium non sit, ut publica, quae non in pecunia populi, sed in publico usu habeantur, ut est campus Martius. §. 1. Si fundus annua, bima, trima die ea lege venisset, ut, si in diem statutum pecunia soluta non esset, fundus inemtus foret, et ut, si interim emtor fundum coluerit, fructus, quos ex eo perceperit, inemto eo facto restituerentur, et quanti minoris postea alii venisset, ut id emtor venditori praestaret, ad diem pecunia non soluta, placet, venditori ex vendito eo nomine actionem esse. Nec conturbari debemus eo, quod inemto fundo facto dicatur, actionem ex vendito futuram esse; in emtis enim et venditis potius id, quod actum, quam id, quod dictum sit, sequendum est, et quum in lege id dictum sit, apparet, hoc duntaxat actum esse, ne venditor emtori, pecunia ad diem non soluta, obligatus esset, non ut omnis obligatio emti et venditi utrinque solveretur. §. 2. Conditio, quae initio contractus dicta est, postea alia pactione immutari potest, sicuti etiam abiri tota emtione potest, si nondum impleta sunt, quae utrinque praestari debuerunt.

VII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Haec venditio servi: *si rationes domini putaverit arbitrio*, conditionalis est; conditionales autem venditiones tunc perficiuntur, quum impleta fuerit conditio. Sed utrum haec est venditionis conditio, si ipse dominus putasset suo arbitrio, an vero si arbitrio viri boni? Nam si arbitrium domini accipiamus, venditio nulla est, quemadmodum si quis ita vendiderit: *si voluerit*, vel stipulanti sic spondeat: *si voluero, decem dabo*; neque enim debet in arbitrium rei conferri, an sit obstrictus. Placuit itaque veteribus, magis in viri boni arbitrium id collatum videri, quam domini. Si igitur rationes potuit accipere, nec accepit, vel accepit, fingit autem se non accepisse, impleta conditio emtionis est, et ex emto venditor conveniri potest. §. 1. Huiusmodi emtio: *quanti tu eum emisti*, vel: *quantum pretii in arca*

*) *Cf. Inst. 23, 2.*

**) *Tum vero Glauco Saturnius mentem ademit Iupiter, qui cum Tydide Diomede arma permutavit.*

***) *Eam Laërtes emerat ex bonis suis impubem adhuc, pro pretio viginti boum.*

habeo, valet; nec enim incertum est pretium in tam evidenti venditione; magis enim ignoratur quanti emtus sit, quam in rei veritate incertum est. §. 2. Si quis ita emerit: *est mihi fundus emtus centum, et quanto pluris eum vendidero*, valet venditio, et statim impletur; habet enim certum pretium, centum, augebitur autem pretium, si pluris emtor fundum vendiderit.

VIII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Nec emtio, nec venditio sine re, quae veneat, potest intelligi, et tamen fructus et partus futuri recte emuntur, ut, quum editus esset partus, iam tunc, quum contractum esset negotium, venditio facta intelligatur; sed si id egerit venditor, ne nascatur aut fiant, ex emto agi posse. §. 1. Aliquando tamen et sine re venditio intelligitur, veluti quum quasi alea emitur; quod fit, quum captus piscium, vel avium, vel missilium emitur; emtio enim contrahitur, etiamsi nihil inciderit, quia spei emtio est; et quod missilium nomine eo casu captum est, si evictum fuerit, nulla eo nomine ex emto obligatio contrahitur, quia id actum intelligitur.

IX. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* In venditionibus et emtionibus consensum debere intercedere, palam est. Ceterum sive in ipsa emtione dissentiant, sive in pretio, sive in quo alio, emtio imperfecta est. Si igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putasti, quia in corpore dissensimus, emtio nulla est. Idem est, si ego me Stichum, tu Pamphilum absentem vendere putasti; nam quum in corpore dissentiamus, apparet, nullam esse emtionem. §. 1. Si in nomine dissentiamus, verum de corpore constet, nulla dubitatio est, quin valeat emtio et venditio; nihil enim facit error nominis, cum de corpore constat. §. 2. Inde quaeritur: si in ipso corpore non erretur, sed in substantia error sit, utputa si acetum pro vino veneat, aes pro auro, vel plumbum pro argento, vel quid aliud argento simile, an emtio et venditio sit? Marcellus scripsit libro sexto Digestorum: emtionem esse et venditionem, quia in corpus consensum est, etsi in materia sit erratum. Ego in vino quidem consentio, quia eadem prope οὐσία est, si modo vinum acuit; ceterum si vinum non acuit, sed ab initio acetum fuit, ut embamma, aliud pro alio venisse videtur. In ceteris autem nullam esse venditionem puto, quoties in materia erratur.

X. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Aliter atque si aurum quidem fuerit, deterius autem, quam emtor existimaret; tunc enim emtio valet.

XI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Alioquin quid dicemus, si caecus emtor fuit, vel si in materia erretur a minus perito discernendarum materiarum, in corpus eos consensisse dicemus? Et quemadmodum consensit, qui non vidit? §. 1. Quodsi ego me virginem emere putarem, quum esset iam mulier, emtio valebit; in sexu enim non est erratum. Ceterum si ego mulierem venderem, tu puerum emere existimasti, quia in sexu error est, nulla emtio, nulla venditio est.

XII. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* In huiusmodi autem quaestionibus personae ementium et vendentium spectari debent, non eorum, quibus acquiritur ex eo contractu actio; nam si servus meus, vel filius, qui in mea potestate est, me praesente suo nomine emat, non est quaerendum, quid ego existimem, sed quid ille, qui contrahit.

XIII. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Sed si servo meo, vel ei, cui mandavero, vendas sciens fugitivum, illo ignorante, me sciente, non teneri te ex emto, verum est.

XIV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Quid tamen dicemus, si in materia et qualitate ambo errarint? utputa si et ego me vendere aurum putarem, et tu emere, quum aes esset, utputa coheredes viriolam, quae aurea dicebatur, pretio exquisito uni heredi vendidissent, eaque inventa esset magna ex parte aenea. Venditionem esse constat ideo, quia auri aliquid habuit; nam si inauratum aliquid sit, licet ego aureum putem, valet venditio; si autem aes pro auro veneat, non valet.

XV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Sed etsi consensum fuerit in corpus, id tamen in rerum natura ante venditionem esse desierit, nulla emtio est. §. 1. Ignorantia emtori prodest, quae non in supinum hominem cadit. §. 2. Si rem meam mihi ignoranti vendideris, et iussu meo alii tradideris, non putat Pomponius dominium meum transire, quoniam non hoc mihi propositum fuit, sed quasi tuum dominium ad eum transire; et ideo etiamsi donaturus mihi rem meam iussu meo alii tradas, idem dicendum erit.

XVI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Suae rei emtio non valet, sive sciens sive ignorans emi; sed si ignorans emi, quod solvero repetere potero, quia nulla obligatio fuit. §. 1. Nec tamen emtioni obstat, si in ea re ususfructus duntaxat ementis sit.

XVII. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Officio tamen iudicis pretium minuetur.

XVIII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Sed si communis ea res emtori cum alio sit, dici debet, scisso pretio pro portione, pro parte emtionem valere, pro parte non valere. §. 1. Si servus domini iussu in demonstrandis finibus agri venditi vel errore vel dolo plus demonstraverit, id tantum demonstratum accipi oportet, quod dominus senserit. Et idem Alfenus scripsit de vacua possessione per servum tradita.

XIX. *Idem libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Quod vendidi[s]et tradidi non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit, aut satis eo nomine factum, vel etiam fidem habuerimus emtori sine ulla satisfactione.

XX. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Sabinus respondit: si quam rem nobis fieri velimus, veluti statuam, vel vas aliquod, seu vestem, ut nihil aliud, quam pecuniam daremus, emtionem videri, nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo, cui id fieret; aliter, atque si aream darem, ubi insulam aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.

XXI. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Labeo scripsit: obscuritatem pacti nocere potius debere venditori, qui id dixerit, quam emtori, quia potuit re integra apertius dicere.

XXII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Hanc legem venditionis: *si quid sacri vel religiosi est, eius nihil venit*, supervacuam non esse, sed ad modica loca pertinere. Ceterum si omne religiosum, vel sacrum, vel publicum venierit, nullam esse emtionem.

XXIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Et quod solverit eo nomine emtor, condicere potest;

XXIV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* In modicis autem ex emto esse actionem, quia non specialiter locus sacer vel religiosus venit, sed emtioni maioris partis accessit.

XXV. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Si ita distrahatur: *illa aut illa res*, utram eliget venditor, haec erit emta. §. 1. Qui vendidit, necesse non habet fundum emtoris facere, ut cogitur, qui fundum stipulanti spopondit.

XXVI. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Si sciens emam ab eo, cui bonis interdictum sit, vel cui tempus ad deliberandum de hereditate ita datum sit, ut ei deminuendi potestas non sit, dominus non ero. Dissimiliter, atque si a debitore, sciens creditorem fraudari, emero.

XXVII. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Qui a quolibet rem emit, quam putat ipsius esse, bona fide emit. At qui sine tutoris auctoritate a pupillo emit, vel falso tutore auctore, quem scit tutorem non esse, non videtur bona fide emere, ut et Sabinus scripsit.

XXVIII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Rem alienam distrahere quem posse, nulla dubitatio est; nam emtio est et venditio; sed res emtori auferri potest.

XXIX. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Quoties servus venit, non cum peculio distrahitur; et ideo sive non sit exceptum, sive exceptum sit, ne cum peculio veneat, non cum peculio distractus videtur. Unde si qua res fuerit peculiaris a servo surrepta, condici potest, videlicet quasi furtiva; hoc ita, si res ad emtorem pervenerit.

XXX. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Sed ad exhibendum agi posse, nihilominus et ex vendito puto.

XXXI. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Sed et si quid postea accessit peculio, reddendum est venditori, veluti partus, et quod ex operis vicarii perceptum est.

XXXII. *Ulpianus libro XLIV. ad Sabinum.* Qui tabernas argentarias, vel ceteras, quae in solo publico sunt, vendit, non solum, sed ius vendit, quum istae tabernae publicae sunt, quarum usus ad privatos pertinet.

XXXIII. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* Cum in lege venditionis ita sit scriptum: *flumina, stillicidia, uti nunc sunt, ut ita sint*, nec additur, quae flumina vel stillicidia, primum spectari oportet, quid actum sit; si id

non appareat, tunc id accipitur, quod venditori nocet; ambigua enim oratio est.

XXXIV. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Si in emtione fundi dictum sit, accedere Stichum servum, neque intelligatur, quis ex pluribus accesserit, quum de alio emtor, de alio venditor senserit, nihilominus fundi venditionem valere constat. Sed Labeo ait: eum Stichum deberi, quem venditor intellexerit; nec refert, quanti sit accessio, sive plus in ea sit, quam in ipsa re, cui accedat, an minus; plerasque enim res aliquando propter accessiones emimus, sicut quum domus propter marmora, et statuas, et tabulas pictas ematur. §. 1. Omnium rerum, quas quis habere, vel possidere, vel persequi potest, venditio recte fit; quas vero natura, vel gentium ius, vel mores civitatis commercio exemerunt, earum nulla venditio est. §. 2. Liberum hominem scientes emere non possumus; sed nec talis emtio aut stipulatio admittenda est: *quum servus erit*, quamvis diximus, futuras res emi posse; nec enim fas est eiusmodi casus exspectare. §. 3. Item si et emtor et venditor scit, furtivum esse, quod venit, a neutra parte obligatio contrahitur. Si emtor solus scit, non obligabitur venditor; nec tamen ex vendito quidquam consequitur, nisi ultro, quod convenerit, praestet. Quodsi venditor scit, emtor ignoravit, utrinque obligatio contrahitur. Et ita Pomponius quoque scribit. §. 4. Rei suae emtio tunc valet, quum ab initio id agatur, ut possessionem emat, quam forte venditor habuit, ut in iudicio possessionis potior esset. §. 5. Alia causa est degustandi, alia metiendi; gustus enim ad hoc proficit, ut improbare liceat; mensura vero non eo proficit, ut aut plus aut minus veneat, sed ut appareat, quantum ematur. §. 6. Si emtio ita facta fuerit: *est mihi emtus Stichus aut Pamphilus*, in potestate est venditoris, quem velit dare, sicut in stipulationibus; sed uno mortuo, qui superest dandus est, et ideo prioris periculum ad venditorem, posterioris ad emtorem respicit. Sed et si pariter decesserint, pretium debebitur; unus enim utique periculo emtoris vixit. Idem dicendum est, etiam si emtoris fuit arbitrium, quem vellet habere, si modo hoc solum arbitrio eius commissum sit, ut, quem voluisset, emtum haberet, non et illud, an emtum haberet. §. 7. Tutor rem pupilli emere non potest; idemque porrigendum est ad similia, id est ad curatores, procuratores, et qui negotia aliena gerunt.

XXXV. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Quod saepe arrhae nomine pro emtione datur, non eo pertinet, quasi sine arrha conventio nihil proficiat, sed ut evidentius probari possit, convenisse de pretio. §. 1. Illud constat, imperfectum esse negotium, cum emere volenti sic venditor dicit: *quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris, habebis emtum.* §. 2. Veneni mali quidam putant non contrahi emtionem, quia nec societas aut mandatum flagitiosae rei ullas vires habeat. Quae sententia potest sane vera videri de his, quae nullo modo adiectione alterius materiae usui nobis esse possunt; de his vero, quae mixta aliis materiis adeo nocendi naturam deponunt, ut ex his antidoti et alia quaedam salubria medicamenta conficiantur, aliud dici potest. §. 3. Si quis amico peregre eunti mandaverit, ut fugitivum servum quaerat, et si invenerit, vendat, nec ipse contra senatusconsultum committit, quia non vendidit, neque amicus eius, quia praesentem vendit; emtor quoque, qui praesentem emit, recte negotium gerere intelligitur. §. 4. Si res vendita per furtum perierit, prius animadvertendum erit, quid inter eos de custodia rei convenerit; si nihil appareat convenisse, talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus paterfamilias suis rebus adhibet; quam si praestiterit, et tamen rem perdidit, securus esse debet, ut tamen scilicet vindicationem rei et condictionem exhibeat emtori. Unde videbimus in personam eius, qui alienam rem vendiderit; quum is nullam vindicationem aut condictionem habere possit, ob id ipsum damnandus est, quia, si suam rem vendidisset, potuisset eas actiones ad emtorem transferre. §. 5. In his, quae pondere, numero mensurave constant, veluti frumento, vino, oleo, argento, modo ea servantur, quae in ceteris, ut simul atque de pretio convenerit, videatur perfecta venditio; modo ut, etiamsi de pretio convenerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si admensa, appensa annumeratave sint; nam si omne vinum, vel oleum, vel frumentum, vel argentum, quantumcunque esset, uno pretio venierit, idem iuris est, quod in ceteris rebus. Quodsi vinum ita venierit, ut in singulas amphoras, item oleum, ut in singulas metretas, item frumentum, ut in singulos modios, item argentum, ut in singulas libras certum pretium diceretur, quaeritur, quando videatur emtio perfici? Quod similiter scilicet quaeritur et de his, quae numero constant, si pro numero corporum pretium fuerit statutum. Sabinus et Cassius tunc perfici emtionem existimant, quum annumerata, admensa appensave sint, quia venditio quasi sub hac conditione videtur fieri, ut in singulas metretas, aut in singulos modios, quos quasve admensus eris, aut in singulas libras, quas appenderis, aut in singula corpora, quae annumeraveris. §. 6. Ergo et si grex venierit, si quidem universaliter uno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio convenerit; si vero in singula corpora certo pretio, eadem erunt, quae proxime tractavimus. §. 7. Sed et si ex doliario pars vini venierit, veluti metretae centum, verissimum est, quod et constare videtur, antequam admetiatur, omne periculum ad venditorem pertinere; nec interest, unum pretium omnium centum metretarum insimul dictum sit, an in singulas eas. §. 8. Si quis in vendendo praedio confinem celaverit, quem emtor, si audisset, emturus non esset, teneri venditorem dicimus.

XXXVI. *Ulpianus libro XLIII. ad Edictum.* Cum in venditione quis pretium rei ponit, donationis causa non exacturus, non videtur vendere.

XXXVII. *Idem libro III. Disputationum.* Si quis fundum iure hereditario sibi delatum ita vendidisset: *erit tibi emtus tanti, quanti a testatore emtus est*, mox inveniatur non emtus, sed donatus testatori, videtur quasi sine pretio facta venditio, ideoque similis erit sub conditione factae venditioni, quae nulla est, si conditio defecerit.

XXXVIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Si quis donationis causa minoris vendat, venditio valet; toties enim dicimus, in totum venditionem non valere, quoties universa venditio donationis causa facta est; quoties vero viliore pretio res donationis causa distrahitur, dubium non est, venditionem valere. Hoc inter ceteros; inter virum vero et uxorem donationis causa venditio facta pretio viliore nullius momenti est.

XXXIX. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Si debitor rem pignoratam a creditore redemerit, quasi suae rei emtor actione ex vendito non tenetur, et omnia in integro sunt creditori. §. 1. Verisimile est, eum, qui fructum olivae pendentis vendidisset, et stipulatus est decem pondo olei, quod natum esset, pretium constituisse ex eo, quod natum esset, usque ad decem pondo olei; idcirco solis quinque collectis, non amplius emtor petere potest, quam quinque pondo olei, quae collecta essent; et hoc a plerisque responsum est.

XL. *Paulus libro IV. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Qui fundum vendebat, in lege ita dixerat, ut emtor in diebus triginta proximis fundum metiretur, et de modo renuntiaret, et si ante eam diem non renuntiasset, ut venditoris fides soluta esset. Emtor intra diem mensurae, quo minorem modum esse credidit, renuntiavit, et pecuniam pro eo accepit; postea eum fundum vendidit, et quum ipse emtori suo admetiretur, multo minorem modum agri, quam putaverat, invenit. Quaerebatur: an id, quod minoris esset, consequi a suo venditore posset? Respondit: interesse, quemadmodum lex diceretur. Nam si ita dictum esset, ut emtor in diebus triginta proximis fundum metiatur, et domino renuntiet intra id tempus, quanto modus agri minor sit, quod post diem trigesimum renuntiasset, nihil ei profuturum; sed si ita pactum esset, ut emtor in diebus proximis fundum metiatur, et de modo agri renuntiet, etsi in diebus triginta non renuntiasset, minorem modum agri esse, quamvis multis post annis, posse eum, quo minor is modus agri fuisset, repetere. §. 1. In lege fundi aquam accessuram dixit; quaerebatur: an etiam iter aquae accessisset? Respondit: sibi videri id actum esse, et ideo iter quoque venditorem tradere oportere. §. 2. Qui agrum vendebat, dixit, fundi iugera decem et octo esse, et quod eius admensum esset, ad singula iugera certum pretium stipulatus erat; viginti inventa sunt; pro viginti deberi pecuniam, respondit. §. 3. Fundi venditor frumenta manu sata receperat; in eo fundo ex stipula seges erat enata; quaesitum est: an pacto contineretur? Respondit: maxime referre, quid esset actum; ceterum secundum verba non esse actum, quod ex stipula nasceretur, non magis, quam si quid ex eo,

quod de sacco saccarii cecidisset, aut quod avibus ex ore cecidisset, natum esset. §. 4. Quum fundum quis vendiderat, et omnem fructum receperat, et arundinem et caeduam silvam in fructu esse, respondit. §. 5. Dolia, quae in fundo domini essent, accessura dixit; etiam ea, quae servus, qui fundum coluerat, emisset peculiaria, emtori cessura respondit. §. 6. Rota quoque, per quam aqua traheretur, nihilo minus aedificii est, quam situla.

XLI. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Quum ab eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam sic emtum rogasset, ut esset is sibi emtus, si eum liberasset, dummodo ante Kalendas Iulias liberaret, quaesitum est: an utiliter agere posset ex emto in hoc, ut venditor eum liberaret? Respondit: videamus, quid inter ementem et vendentem actum sit; nam si id actum est, ut omni modo intra Kalendas Iulias venditor fundum liberaret, ex emto erit actio, ut liberet, nec sub conditione emtio facta intelligetur; veluti si hoc modo emtor interrogaverit: *erit mihi fundus emtus, ita ut eum intra Kalendas Iulias liberes,* vel ita: *ut eum intra Kalendas Iulias a Titio redimas;* si vero sub conditione facta emtio est, non poterit agi, ut conditio impleatur. §. 1. Massam argento coopertam mihi ignoranti pro solida vendidisti imprudens; nulla est emtio, pecuniaque eo nomine data condicetur.

XLII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Domini neque per se, neque per procuratores suos possunt saltem criminosos servos vendere, ut cum bestiis pugnent; et ita divi Fratres rescripserunt.

XLIII. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Ea, quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant, veluti si dicat servum speciosum, domum bene aedificatam; at si dixerit hominem litteratum vel artificem, praestare debet; nam hoc ipso pluris vendit. §. 1. Quaedam etiam pollicitationes venditorem non obligant, si ita in promtu res sit, ut eam emtor non ignoraverit, veluti si quis hominem luminibus effossis emat, et de sanitate stipuletur; nam de cetera parte corporis potius stipulatus videtur, quam de eo, in quo se ipse decipiebat. §. 2. Dolum malum a se abesse praestare venditor debet, qui non tantum in eo est, qui fallendi causa obscure loquitur, sed etiam qui insidiose obscure dissimulat.

XLIV. *Marcianus libro III. Regularum.* Si duos quis servos emerit pariter uno pretio, quorum alter ante traditionem mortuus est, neque in vivo constat emtio.

XLV. *Idem libro IV. Regularum.* Labeo libris Posteriorum scribit: si vestimenta interpola quis pro novis emerit, Trebatio placere, ita emtori praestandum quod interest, si ignorans interpola emerit. Quam sententiam et Pomponius probat; in qua et Iulianus est, qui ait: si quidem ignorabat venditor, ipsius rei nomine teneri; si sciebat, etiam damni, quod ex eo contingit, quemadmodum et si quis aurichalcum pro auro vendidisset ignorans, tenetur, ut aurum, quod vendidit, praestet.

XLVI. *Idem libro singulari de Delatoribus.* Non licet ex officio, quod administrat quis, emere quid vel per se, vel per aliam personam; alioquin non tantum rem amittit, sed et in quadruplum convenitur secundum constitutionem Severi et Antonini; et hoc ad Procuratorem quoque Caesaris pertinet. Sed hoc ita se habet, nisi specialiter quibusdam hoc concessum sit.

XLVII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si aquaeductus debeatur praedio, et ius aquae transit ad emtorem, etiamsi nihil dictum sit, sicut et ipsae fistulae, per quas aqua ducitur,

XLVIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Licet extra aedes sint.

XLIX. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Et quanquam ius aquae non sequatur, quod amissum est, attamen fistulae et canales, dum subsequuntur, quasi pars aedium, ad emtorem perveniunt. Et ita Pomponius libro decimo putat.

L. *Idem libro XI. ad Edictum.* Labeo scribit: si mihi bibliothecam ita vendideris, si Decuriones Campani locum mihi vendidissent, in quo eam ponerem, et per me stet, quo minus id a Campanis impetrem, non esse dubitandum, quin praescriptis verbis agi possit. Ego etiam ex vendito agi posse puto, quasi impleta conditione, quum per emtorem stet, quo minus impleatur.

LI. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Litora, quae fundo vendito coniuncta sunt, in modum non computantur, quia nullius sunt, sed iure gentium omnibus vacant; nec viae publicae, aut loca religiosa vel sacra; itaque ut proficiant venditori, caveri solet, ut viae, item litora, et loca publica in modum cedant.

LII. *Idem libro LIV. ad Edictum.* Senatus censuit: ne quis domum villamve dirueret, quo plus sibi acquireretur, neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve; poena in eum, qui adversus senatusconsultum fecisset, constituta, ut duplum eius, quanti emisset, in aerarium inferre cogeretur, in eum vero, qui vendidisset, ut irrita fieret venditio. Plane si mihi pretium solveris, quum tu duplum aerario debeas, repetes a me, quod a mea parte irrita facta est venditio. Nec solum huic senatusconsulto locus erit, si quis suam villam vel domum, sed et si alienam vendiderit.

LIII. *Caius libro XXVIII. ad Edictum provinciale.* Ut res emtoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium, an eo nomine fideiussor datus sit. Quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore aut pignore dato, perinde sit, ac si pretium solutum esset.

LIV. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Res bona fide vendita propter minimam causam inemta fieri non debet.

LV. *Idem libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Nuda et imaginaria venditio pro non facta est, et ideo nec alienatio eius rei intelligitur.

LVI. *Idem libro L. ad Edictum.* Si quis sub hoc pacto vendiderit ancillam, ne prostitueretur, et si contra factum esset, uti liceret ei abducere, etsi per plures emtores mancipium cucurrerit, ei, qui primo vendidit, abducendi potestas fit.

LVII. *Paulus libro V. ad Plautium.* Domum emi, quum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerva, Sabinus, Cassius: nihil venisse, quamvis area maneat, pecuniamque solutam condici posse, aiunt. Sed si pars domus maneret, Neratius ait, in hac quaestione multum interesse, quanta pars domus incendio consumtae permaneat, ut, si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emtor perficere emtionem, sed etiam quod forte solutum ab eo est, repetat. Sin vero vel dimidia pars, vel minor, quam dimidia exusta fuerit, tunc coarctandus est emtor venditionem adimplere, aestimatione viri boni arbitratu habita, ut, quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inventum, ab huius praestatione liberetur. §. 1. Sin autem venditor quidem sciebat, domum esse exustam, emtor autem ignorabat, nullam venditionem stare, si tota domus ante venditionem exusta sit; si vero quantacunque pars aedificii remaneat, et stare venditionem, et venditorem emtori quod interest restituere. §. 2. Simili quoque modo ex diverso tractari oportet, ubi emtor quidem sciebat, venditor autem ignorabat; et hic enim oportet et venditionem stare, et omne pretium ab emtore venditori, si non depensum est, solvi, vel si solutum sit, non repeti. §. 3. Quod si uterque sciebat, et emtor et venditor, domum esse exustam totam vel ex parte, nihil actum fuisse, dolo inter utramque partem compensando, et iudicio, quod ex bona fide descendit, dolo ex utraque parte veniente, venditionem stare non concedente.

LVIII. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Arboribus quoque vento deiectis, vel absumtis igne, dictum est, emtionem fundi non videri esse contractam, si contemplatione illarum arborum, veluti oliveti, fundus comparabatur, sive sciente sive ignorante venditore. Sive autem emtor sciebat, vel ignorabat, vel uterque eorum, haec obtinent, quae in superioribus casibus de aedibus dicta sunt.

LIX. *Celsus libro VIII. Digestorum.* Quum venderes fundum, non dixisti: *ita ut optimus maximusque.* Verum est, quod Quinto Mucio placebat, non liberum, sed qualis esset, fundum praestari oportere. Idem et in urbanis praediis dicendum est.

LX. *Marcellus libro VI. Digestorum.* Comprehensum erat lege venditionis, dolia sexaginta emtori accessura; quum essent centum, in venditoris fore potestate, responsum est, quae vellet dare.

LXI. *Idem libro XX. Digestorum.* Existimo, posse me id, quod meum est, sub conditione emere, quia forte speratur, meum esse desinere.

LXII. *Modestinus libro V. Regularum.* Qui officii causa in provincia agit vel militat, praedia comparare in eadem provincia non potest, praeterquam si paterna eius a fisco distrahantur. §. 1. Qui nesciens loca sacra, vel religiosa, vel publica pro privatis comparavit, licet emtio non teneat, ex emto tamen adversus venditorem experietur, ut consequatur quod interfuit eius, ne deciperetur. §. 2. Res in aversione emta, si non dolo venditoris factum sit, ad periculum emtoris pertinebit, etiamsi res assignata non sit.

LXIII. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Quum servo dominus rem vendere certae personae iusserit, si alii vendidisset, quam cui iussus erat, venditio non valet. Idem iuris in libera persona est, quum perfici venditio non potuit in eius persona, cui dominus venire eam noluit. §. 1. Demonstratione fundi facta, confines nominari supervacuum est; si nominentur, etiam ipsum venditorem nominari oportet, si forte alium agrum confinem possidet.

LXIV. *Idem libro II. Epistolarum.* Fundus ille est mihi et Titio emtus; quaero: utrum in partem, an in totum venditio consistat, an nihil actum sit? Respondi: personam Titii supervacuo accipiendam puto, ideoque totius fundi emtionem ad me pertinere.

LXV. *Idem libro XI. Epistolarum.* Convenit mihi tecum, ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio; quod ut faceres, utrum emtio sit, an locatio? Respondi: si ex meo fundo tegulas tibi factas ut darem convenit, emtionem puto esse, non conductionem; toties enim conductio alicuius rei est, quoties materia, in qua aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet; quoties vero et immutatur, et alienatur, emtio magis, quam locatio intelligi debet.

LXVI. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* In vendendo fundo quaedam, etiam si non dicantur, praestanda sunt, veluti ne fundus evincatur aut ususfructus eius; quaedam ita demum, si dicta sint, veluti viam, iter, actum, aquaeductum praestitum iri. Idem et in servitutibus urbanorum praediorum. §. 1. Si, quum servitus venditis praediis deberetur, nec commemoraverit venditor, sed sciens esse reticuerit, et ob id per ignorantiam rei emtor, non utendo per statutum tempus, eam servitutem amiserit, quidam recte putant, venditorem teneri ex emto ob dolum. §. 2. Quintus Mucius scribit: ruta caesa aedium fundive non sunt, nisi id scriptum est; nam ruta caesa ea sunt, quae neque aedium, neque fundi sunt.

LXVII. *Idem libro XXXIX. ad Quintum Mucium.* Alienatio cum fit, cum sua causa dominium ad alium transferimus, quae esset futura, si apud nos ea res mansisset. Idque toto iure civili ita se habet, praeterquam si aliquid nominatim sit constitutum.

LXVIII. *Proculus libro VI. Epistolarum.* Si, quum fundum venderes, in lege dixisses, quod mercedis nomine a conductore exegisses, id emtori accessurum esse, existimo, te in exigendo non solum bonam fidem, sed etiam diligentiam praestare debere, id est non solum ut a te dolus malus absit, sed etiam ut culpa. §. 1. Fere aliqui solent haec verba adiicere: *dolus malus a venditore aberit;* qui, etiamsi adiectum non est, abesse debet. §. 2. Nec videtur abesse, si per eum factum est aut fiet, quo minus fundum emtor possideat; erit ergo ex emto actio, non ut venditor vacuam possessionem tradat, quum multis modis accidere poterit, ne tradere possit, sed ut, si quid dolo malo fecit aut facit, dolus malus eius aestimetur.

LXIX. *Idem libro XI. Epistolarum.* Rutilia Polla emit lacum Sabatenem angularium, et circa eum lacum pedes decem. Quaero: numquid et decem pedes, qui tunc accesserunt, sub aqua sint, quia lacus crevit, an proximi pedes decem ab aqua Rutiliae Pollae iuris sint? Proculus respondit: ego existimo, eatenus lacum, quem emit Rutilia Polla, venisse, quatenus tunc fuit, et circa eum decem pedes, qui tunc fuerunt; nec ob eam rem, quod lacus postea crevit, latius eum possidere debere, quam emit.

LXX. *Licinius Rufinus libro VIII. Regularum.* Liberi hominis emtionem contrahi posse plerique existimaverunt, si modo inter ignorantes id fiat. Quod idem placet, etiam si venditor sciat, emtor autem ignoret. Quodsi emtor sciens, liberum esse, emerit, nulla emtio contrahitur.

LXXI. *Papirius Iustus libro I. Constitutionum.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti Sextio Vero in haec verba rescripserunt: quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium potestate esse; neque enim quisquam cogitur vendere, si aut pretium, aut mensura ei displiceat, praesertim si nihil contra consuetudinem regionis fiat.

LXXII. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Pacta conventa, quae postea facta detrahunt aliquid emtioni, contineri contractu videntur; quae vero adiiciunt, credimus non inesse. Quod locum habet in his, quae adminicula sunt emtionis, veluti ne cautio duplae praestetur, aut ut cum fideiussore cautio duplae praestetur. Sed quo casu agente emtore non valet pactum, eodem vires habebit iure exceptionis, agente venditore. An idem dici possit, aucto postea vel deminuto pretio? non immerito quaesitum est, quoniam emtionis substantia consistit ex pretio. Paulus notat: si omnibus integris manentibus de augendo vel deminuendo pretio rursum convenit, recessum a priore contractu, et novam emtionem intercessisse videri. §. 1. Papinianus: lege venditionis ita facta: *si quid sacri, aut religiosi, aut publici est, eius nihil venit,* si res non in usu publico, sed in patrimonio fisci erit, venditio eius valebit, nec venditori proderit exceptio, quae non habuit locum.

LXXIII. *Idem libro III. Responsorum.* Aede sacra terrae motu diruta, locus aedificii non est profanus, et ideo venire non potest. §. 1. Intra maceriam sepulcrorum hortis vel ceteris culturis loca pura servata, si nihil venditor nominatim excepit, ad emtorem pertinent.

LXXIV. *Idem libro I. Definitionum.* Clavibus traditis ita mercium in horreis conditarum possessio tradita videtur, si claves apud horrea traditae sunt; quo facto, confestim emtor dominium et possessionem adipiscitur, etsi non aperuerit horrea. Quodsi venditoris merces non fuerint, usucapio confestim inchoabitur.

LXXV. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Qui fundum vendidit, ut eum certa mercede conductum ipse habeat, vel si vendat, ut non alii, sed sibi distrahat, vel simile aliquid paciscatur, ad complendum id, quod pepigerunt, ex vendito agere potuit.

LXXVI. *Paulus libro VI. Responsorum.* Dolia in horreis defossa, si non sint nominatim in venditione excepta, horreorum venditioni cessisse videri. §. 1. Eum, qui in locum emtoris successit, iisdem defensionibus uti posse, quibus venditor eius uti potuisset, sed et longae possessionis praescriptione, si utriusque possessio impleat tempora constitutionibus statuta.

LXXVII. *Iavolenus libro IV. ex Posterioribus Labeonis.* In lege fundi venditi lapidicinae in eo fundo, ubique essent, exceptae erant, et post multum temporis in eo fundo repertae erant lapidicinae; eas quoque venditoris esse, Tubero respondit. Labeo: referre quid actum sit; si non appareat, non videri eas lapidicinas esse exceptas; neminem enim nec vendere, nec excipere, quod non sit, et lapidicinas nullas esse, nisi quae appareant et caedantur; aliter interpretantibus totum fundum lapidicinarum fore, si forte in toto eo sub terra esset lapis. Hoc probo.

LXXVIII. *Labeo libro IV. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Fistulas emtori accessuras in lege dictum erat; quaerebatur: an castellum, ex quo fistulis aqua duceretur, accederet? Respondi: apparere id actum esse, ut id quoque accederet, licet scriptura non contineretur. §. 1. Fundum ab eo emisti, cuius filii postea tutelam administras, nec vacuam accepisti possessionem. Dixi: tradere te tibi possessionem hoc modo posse, ut pupillus et familia eius decedat de fundo, tunc demum tu ingrediaris possessionem. §. 2. Qui fundum ea lege emerat, ut soluta pecunia traderetur ei possessio, duobus heredibus relictis decessit; si unus omnem pecuniam solverit, partem familiae erciscundae iudicio servabit; nec si partem solvat, ex emto cum venditore aget, quoniam ita contractum aes alienum dividi non potuit. §. 3. Frumenta, quae in herbis erant, quum vendidisses, dixisti, te, si quid vi aut tempestate factum esset, praestaturum; ea frumenta nives corruperunt; si immoderatae fuerunt, et contra consuetudinem tempestatis, agi tecum ex emto poterit.

LXXIX. *Iavolenus libro V. ex Posterioribus Labeonis.* Fundi partem dimidiam ea lege vendidisti, ut emtor alteram partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat. Labeo et Trebatius negant, posse ex vendito agi, ut id, quod convenerit, fiat. Ego contra puto, si modo ideo vilius fundum vendi-

dicti, ut haec tibi conductio praestaretur; nam hoc ipsum pretium fundi videretur, quod eo pacto venditus fuerit; eoque iure utimur.

LXXX. *Labeo libro V. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Cum manu sata in venditione fundi excipiuntur, non quae in perpetuum sata sunt, excipi videntur, sed quae singulis annis seri solent, ita ut fructus eorum tollantur; nam aliter interpretantibus vites et arbores omnes exceptae videbuntur. §. 1. Huius rei emtionem posse fieri dixi: *quae ex meis aedibus in tuas aedes proiecta sunt, ut ea mihi ita habere liceat,* deque ea re ex emto agi. §. 2. Silva caedua in quinquennium venierat; quaerebatur: quum glans decidisset, utrius esset? Scio Servium respondisse: primum sequendum esse, quod appareret actum esse; quod si in obscuro esset, quaecunque glans ex his arboribus, quae caesae non essent, cecidisset, venditoris esse, eam autem, quae in arboribus fuisset eo tempore, quum hae caederentur, emtoris. §. 3. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur, ne ad emtorem transeat, sed hoc aut locatio est, aut aliud genus contractus.

LXXXI. *Scaevola libro VII. Digestorum.* Titius quum mutuos acciperet tot aureos sub usuris, dedit pignori sive hypothecae praedia, et fideiussorem Lucium, cui promisit, intra triennium proximum se eum liberaturum; quodsi id non fecerit die suprascripta, et solverit debitum fideiussor creditori, iussit praedia emta esse, quae creditori obligaverat. Quaero: quum non sit liberatus Lucius fideiussor a Titio, an, si solverit creditori, emta haberet suprascripta praedia? Respondi: si non ut in causam obligationis, sed ut emta habeat, sub conditione emtio facta est, et contractam esse obligationem. §. 1. Lucius Titius promisit de fundo suo centum millia modiorum frumenti annua praestare praediis Caii Seii; postea Lucius Titius vendidit fundum, additis verbis his: *quo iure, quaque conditione ea praedia Lucii Titii hodie sunt, ita veneunt, itaque habebuntur.* Quaero: an emtor Caio Seio ad praestationem frumenti sit obnoxius? Respondi: emtorem Caio Seio secundum ea, quae proponerentur, obligatum non esse.

TIT. II.

DE IN DIEM ADDICTIONE.

I. *Paulus libro V. ad Sabinum.* In diem addictio ita fit: *Ille fundus centum esto tibi emtus, nisi si quis intra Kalendas Ianuarias proximas meliorem conditionem fecerit, quo res a domino abeat.*

II. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Quoties fundus in diem addicitur, utrum pura emtio est, sed sub conditione resolvitur, an vero conditionalis sit magis emtio? quaestionis est. Et mihi videtur verius, interesse, quid actum sit; nam si quidem hoc actum est, ut meliore allata conditione discedatur ab emtione, erit pura emtio, quae sub conditione resolvitur; sin autem hoc actum est, ut perficiatur emtio, nisi melior conditio offeratur, erit emtio conditionalis. §. 1. Ubi igitur, secundum quod distinximus, pura venditio est, Iulianus scribit, hunc, cui res in diem addicta est, et usucapere posse, et fructus et accessiones lucrari, et periculum ad eum pertinere, si res interierit,

III. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Quoniam post interitum rei iam nec afferri possit melior conditio.

IV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Ubi autem conditionalis venditio est, negat Pomponius, usucapere eum posse, nec fructus ad eum pertinere. §. 1. Item Iulianus libro quinto decimo quaerit: si res in diem addicta intercideri, vel ancilla decesserit, an partus vel fructus eius nomine adiectio admitti possit? Et negat, admittendam adiectionem, quia alterius rei, quam eius, quae distracta est, non solet adiectio admitti. §. 2. Idem Iulianus eodem libro scribit: si ex duobus servis viginti venditis, et in diem addictis alter decesserit, deinde unius nomine, qui superest, emtor exstiterit, qui supra viginti promitteret, an discedatur a priore contractu? Et ait: dissimilem esse hanc speciem partus speciei, et ideo hic discedi a priore emtione, et ad secundam perveniri. §. 3. Sed et Marcellus libro quinto Digestorum scribit: pure vendito, et in diem addicto fundo, si melior conditio allata sit, rem pignori esse desinere, si emtor eum fundum pignori dedisset. Ex quo colligitur, quod emtor medio tempore dominus est, alioquin nec pignus teneret. §. 4. Idem Iulianus libro octogesimo octavo Digestorum scripsit: eum, qui emit fundum in diem, interdicto quod vi aut clam uti posse; nam hoc interdictum ei competit, cuius interest, opus non esse factum. *Fundo autem,* inquit, *in diem addicto, et commodum et incommodum omne ad emtorem pertinet, antequam venditio transferatur, et ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior conditio allata fuerit, ipse utile interdictum habebit, sed eam actionem, sicut fructus,* inquit, *quos perceperit, venditi iudicio praestaturum.* §. 5. Quum igitur tunc recedatur ab emtione, ubi pure contrahitur, vel tunc non impleatur, ubi sub conditione fit, quum melior conditio sit allata, si falsus emtor subiectus sit, eleganter scribit Sabinus: priori rem esse emtam, quia non videatur melior conditio allata esse, non exsistente vero emtore; sed etsi exsistat alius emtor, meliorem tamen conditionem non afferat, aeque dicendum erit, perinde haberi, ac si non exsisteret. §. 6. Melior autem conditio afferri videtur, si pretio sit additum. Sed et si nihil pretio addatur, solutio tamen offeratur facilior pretii vel maturior, melior conditio afferri videtur. Praeterea si locus opportunior solvendo pretio dicatur, aeque melior conditio allata videtur, et ita Pomponius libro nono ex Sabino scribit. Idem ait: et si persona idonior accedat ad emtionem, aeque videri meliorem conditionem allatam. Proinde si quis accedat eiusdem pretii emtor, sed qui levioribus emat conditionibus, vel qui satisdationem nullam exigat, melior conditio allata videbitur. Ergo idem erit probandum, etsi viliori pretio emere sit paratus, ea tamen remittat, quae venditori gravia erant in priore emtione.

V. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Quidquid enim ad utilitatem venditoris pertinet, pro meliore conditione haberi debet.

VI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Item quod dictum est, fructus interea captos emtorem priorem sequi, toties verum est, quoties nullus emtor exsistit, qui meliorem conditionem afferat, vel falsus exsistit; sin vero exstitit emtor posterior, fructus refundere priorem debere constat venditori, et ita Iulianus libro quadragesimo octavo Digestorum scripsit. §. 1. Si quis exstiterit, qui meliorem conditionem afferat, deinde prior emtor adversus eum licitatus sit, et penes eum emtorem manserit, dubitari poterit, utrum fructus ipse habeat, quasi nulla meliore conditione allata, an vero venditoris sint? licet eadem sit persona, quae meliorem conditionem attulerit. Quod ratio facere videtur; intererit tamen, quid actum sit, et ita Pomponius scribit.

VII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Licet autem venditori meliore allata conditione addicere posteriori, nisi prior paratus sit plus adiicere.

VIII. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Necesse autem habebit venditor, meliore conditione allata, priorem emtorem certiorem facere, ut, si quid alius adiicit, ipse quoque adiicere possit.

IX. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Sabinus scribit: licere venditori meliorem conditionem oblatam abiicere, sequique primam quasi meliorem; et ita utimur. Quid tamen, si hoc erat nominatim actum, ut liceret resilire emtori, meliore conditione allata? Dicendum erit, dissolutam priorem emtionem, etiamsi venditor sequentem non admittat.

X. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Sed si proponatur, a creditore pignus in diem addictum, non potest videri bona fide negotium agi, nisi adiectio recipiatur. Quid ergo est, si inops emtor, et impediendae tantummodo venditionis causa intervenit? Potest creditor sine periculo priori emtori addicere.

XI. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Quod autem Sabinus scribit: fundum in diem addici non posse rursus, qui semel fuerit in diem addictus, ratione eiusmodi defendit, quia prioris, inquit, emtoris statim fit, scilicet quasi non videatur melior conditio allata, si non secure secundo emtori fundus addicitur, sed alia licitatio prospicitur. Sed Iulianus libro quinto decimo Digestorum scripsit: interesse multum, quid inter contrahentes actum sit, nec impedire quidquam, vel hoc agi, ut saepius fundus collocetur, dum vel prima, vel secunda, vel tertia adiectione res a venditore discedat. §. 1. Item quod Sabinus ait: si tribus vendentibus duo posteriori addixerint, unus non admiserit adiectionem, huius partem priori emtori, duorum posteriori emtam,

ita demum verum est, si variis pretiis partes suas distraxerunt.

XII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Etsi dispares partes vendentium fuerint.

XIII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Quodsi uno pretio vendiderint, dicendum est, totam priori emtam manere, quemadmodum si quis mihi totum fundum ad diem addixisset, postea vero pretio adiecto dimidium alii addixerit. Celsus quoque libro octavo Digestorum refert, Mucium, Brutum, Labeonem quod Sabinum existimare. Ipse quoque Celsus idem probat, et adiicit: mirari se, a nemine animadversum, quodsi prior emtor ita contraxit, ut, nisi totum, fundum emtum nollet habere, non habere eum eam partem emtam, quam unus ex sociis posteriori emtori addicere noluit. §. 1. Verum est autem, vel unum ex venditoribus posse meliorem afferre conditionem; emere enim cum tota re etiam nostram partem possumus.

XIV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si venditor simulaverit meliorem allatam conditionem, quum minoris vel etiam tantidem alii venderet, utrique emtori in solidum erit obligatus. §. 1. Sed si emtor alium non idoneum subiecit, eique fundus addictus est, non video, inquit, quemadmodum priori sit emtus, quum alia venditio et vera postea subsecuta sit. Sed verum est, venditorem deceptum ex vendito actionem habere cum priore emtore, quanti sua intersit, id non esse factum. Per quam actionem et fructus, quos prior emtor percepit, et quo deterior res culpa vel dolo malo eius facta sit, recipiet venditor; et ita Labeoni et Nervae placet. §. 2. Sed si neuter subiecit emtorem, maiore autem pretio addictum est praedium ei, qui solvendo non est, abitum est a priore emtione, quia ea melior intelligitur, quam venditor comprobavit, cui licuit non addicere. §. 3. Sed et si pupillus postea sine tutoris auctoritate pluris emerit, consentiente venditore abibitur a priore emtione. Idem et in servo alieno; aliter atque si servo suo, vel filio, quem in potestate habet, vel domino rei per errorem id addixerit, quia non est emtio his casibus. Quodsi alieno servo, quem putaverit liberum esse, addixerit, contra se habebit, et erit hic similis egenti. §. 4. Emtorem, qui meliorem conditionem attulerit, praeter corpus nihil sequitur, quod venierit. §. 5. Non tamen ideo, si tantundem pretium alius det, hoc ipso, quod fructus eum non sequuntur, qui secuturi essent priorem emtorem, melior conditio videtur allata, quia non id agitur inter emtorem et venditorem.

XV. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si praedio in diem addicto, ante diem venditor mortuus sit, sive post diem heres ei exsistat, sive omnino non exsistat, priori emtori praedium emtum est, quia melior conditio allata, quae domino placeat, intelligi non potest, quum is, qui vendat, non exsistat. Quodsi intra diem adiectionis heres exsistat, melior conditio ei afferri potest. §. 1. Si fundus in diem addictus fuerit pluris, ut quaedam ei accedant, quae non accesserint priori emtori, si non minoris sint hae res, quam quo pluris postea fundus venierit, prior venditio valet, quasi melior conditio allata non sit, si minoris sint. Idemque aestimandum est, si dies longior pretii solvendi data fuerit, ut quaeratur, quantum ex usura eius temporis capi potuerit.

XVI. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Imperator Severus rescripsit: *Sicut fructus in diem addictae domus, quum melior conditio fuerit allata, venditori restitui necesse est, ita rursus quae prior emtor medio tempore necessario probaverit erogata, de reditu retineri, vel si non sufficiat, solvi aequum est.* Et credo sensisse principem de emti et venditi actione.

XVII. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Cum duo servi duobus separatim denis in diem addicti sint, et exstiterit, qui pro utroque triginta det, refert, unius pretio decem, an singulorum quina adiiciat? Secundum superiorem adiectionem is servus inemtus erit, cuius pretio adiectio facta fuerit; secundum posteriorem adiectionem uterque ad posteriorem emtorem pertinebit; quodsi incertum sit, ad utrius pretium addiderit, a priore emtione non videbitur esse discessum.

XVIII. *Africanus libro III. Quaestionum.* Cum in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex his pretium adiiciente etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi, rectius existimatur.

XIX. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Fundo in diem addicto si postea pretium adiectum est, et venditor alio fundo applicito, eum ipsum fundum posteriori emtori addixit, et id sine dolo malo fecit, priori emtori obligatus non erit. Nam quamvis non id tantum, quod in diem addictum erat, sed aliud quoque cum eo venierit, tamen si venditor dolo caret, prioris emtoris causa absoluta est; id enim solum intuendum est, an priori venditori bona fide facta sit adiectio.

XX. *Papinianus libro III. Responsorum.* Prior emtor post meliorem conditionem oblatam, ob pecuniam in exordio venditori de pretio solutam, contra secundum emtorem citra delegationem iure stipulationis interpositam agere non potest.

TIT. III.

DE LEGE COMMISSORIA.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Si fundus commissoria lege venierit, magis est, ut sub conditione resolvi emtio, quam sub conditione contrahi videatur.

II. *Pomponius libro XXXV. ad Sabinum.* Cum venditor fundi in lege ita caverit: *si ad diem pecunia soluta non erit, fundus inemtus sit,* ita accipitur inemtus esse fundus, si venditor inemtum eum esse velit, quia id venditoris causa caveretur; nam si aliter acciperetur, exusta villa in potestate emtoris futurum, ut non dando pecuniam inemtum faceret fundum, qui eius periculo fuisset.

III. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Nam legem commissoriam, quae in venditionibus adiicitur, si volet venditor exercebit, non etiam invitus.

IV. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Si fundus lege commissoria venierit, hoc est ut, nisi intra certum diem pretium sit exsolutum, inemtus fieret, videamus, quemadmodum venditor agat tam de fundo, quam de his, quae ex fundo percepta sint? itemque si deterior fundus effectus sit facto emtoris? Et quidem finita est emtio, sed iam decisa quaestio est, ex vendito actionem competere, ut rescriptis Imperatoris Antonini et divi Severi declaratur. §. 1. Sed quod ait Neratius, habet rationem, ut interdum fructus emtor lucretur, quum pretium, quod numeravit, perdidit. Igitur sententia Neratii tunc habet locum, quae est humana, quando emtor aliquam partem pretii dedit. §. 2. Eleganter Papinianus libro tertio Responsorum scribit: statim atque commissa lex est, statuere venditorem debere, utrum commissoriam velit exercere, an potius pretium petere? nec posse, si commissoriam elegit, postea variare. §. 3. In commissoria etiam hoc solet convenire, ut, si venditor eundem fundum venderet, quanto minoris vendiderit, id a priore emtore exigat. Erit itaque adversus eum ex vendito actio. §. 4. Marcellus libro vigesimo dubitat, commissoria utrum tunc locum habeat, si interpellatus non solvat, an vero si non obtulerit? Et magis arbitror offerre eum debere, si vult se legis commissoriae potestate solvere; quodsi non habet, cui offerat, posse esse securum.

V. *Neratius libro V. Membranarum.* Lege fundo vendito dicta, ut, si intra certum tempus pretium solutum non sit, res inemta sit, de fructibus, quos interim emtor percepisset, hoc agi intelligendum est, ut emtor interim eos sibi suoque iure perciperet; sed si fundus revenisset, Aristo existimabat, venditori de his iudicium in emtorem dandum esse, quia nihil penes eum residere oporteret ex re, in qua fidem fefellisset.

VI. *Scaevola libro II. Responsorum.* De lege commissoria interrogatus ita respondit: si per emtorem factum sit, quo minus legi pareretur, et ea lege uti venditor velit, fundos inemtos fore, et id, quod arrhae vel alio nomine datum esset, apud venditorem remansurum. §. 1. Idem respondit: si ex lege inemti sint fundi, nec id, quod accessurum dictum est, emtori deberi. §. 2. Post diem lege commissoria comprehensum venditor partem reliquae pecuniae accepit; respondit: si post statutum diem reliquae pecuniae venditor legem dictam non exercuisset, sed partem reliqui debiti accepisset, videri recessum a commissoria.

VII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Post diem commissoriae legi praestitutum si venditor pretium petat, legi commissoriae renuntiatum videtur, nec variare, et ad hanc redire potest.

VIII. *Scaevola libro VII. Digestorum.* Mulier fundos Caio Seio vendidit, et acceptis arrhae nomine certis pecuniis, statuta sunt tempora solutioni reliquae pecuniae,

quibus si non paruisset, emtor pactus est, ut arrham perderet, et inemtae villae essent; die statuto emtor testatus est, se pecuniam omnem reliquam paratum fuisse exsolvere, et sacculum cum pecunia signatorum signis obsignasse, defuisse autem venditricem; posteriore autem die nomine fisci testato conventus emtor est, ne ante mulieri pecuniam exsolveret, quam fisco satisfaceret. Quaesitum est: an fundi non sint in ea causa, ut a venditrice vindicari debeant ex conventione venditionis? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non commisisse in legem venditionis emtorem.

TIT. IV.

DE HEREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

I. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si hereditas venierit eius, qui vivat aut nullus sit, nihil esse actum, quia in rerum natura non sit, quod venierit.

II. *Ulpianus libro XLIX. ad Sabinum.* Venditor hereditatis satisdare de evictione non debet, quum id inter ementem et vendentem agatur, ut neque amplius, neque minus iuris emtor habeat, quam apud heredem futurum esset. Plane de facto suo venditor satisdare cogendus est. §. 1. In hereditate vendita utrum ea quantitas spectatur, quae fuit mortis tempore, an ea, quae fuit, quum adiretur hereditas, an ea, quae fuit, quum hereditas venumdaretur? videndum erit. Et verius est, hoc esse servandum, quod actum est; plerumque autem hoc agi videtur, ut, quod ex hereditate pervenit in id tempus, quo venditio fit, id videatur venisse. §. 2. Illud potest quaeri: si etiam impuberi sit substitutus is, qui vendidit hereditatem testatoris, an etiam id, quod ex impuberis hereditate ad eum, qui vendidit hereditatem, pervenit, ex emto actioni locum faciat? Et magis est, ne veniat, quia alia hereditas est; licet enim unum testamentum sit, alia tamen atque alia hereditas est. Plane si hoc actum sit, dicendum erit, etiam impuberis hereditatem in venditionem venire, maxime si iam delata impuberis hereditate venierit hereditas. §. 3. Pervenisse ad venditorem hereditatis quomodo videatur? quaeritur. Et ego puto, antequam quidem corpora rerum hereditariarum nactus venditor fuerit, hactenus videri ad eum pervenisse, quatenus mandare potest earum rerum persecutionem, actionesque tribuere; enimvero ubi corpora nactus est vel debita exegit, plenius ad eum videri pervenisse. Sed et si rerum venditarum ante hereditatem venditam pretia fuerit consecutus, palam est, ad eum pretia rerum pervenisse. Illud tenendum est, eum effectu videri pervenisse non prima ratione; idcirco quod legatorum nomine quis praestitit, non videtur ad eum pervenisse; sed et si quid aeris alieni est, vel cuius alterius oneris hereditarii, pervenisse merito negabitur. Sed et rerum ante venditionem donatarum pretia praestari, aequitatis ratio exigit. §. 4. Non tantum autem quod ad venditorem hereditatis pervenit, sed et quod ad heredem eius ex hereditate pervenit, emtori restituendum est; et non solum quod iam pervenit, sed et quod quandoque pervenerit restituendum est. §. 5. Sed et si quid dolo malo eorum factum est, quo minus ad eos perveniat, et hoc emtori praestandum est; fecisse autem dolo malo, quo minus perveniat, videtur, sive alienavit aliquid, vel etiam accepto quem liberavit, sive egit dolo malo, ne de hereditate acquireretur, vel ne possessionem adipisceretur, quam posset adipisci. Sed et si non dolo malo, sed lata culpa admiserit aliquid, utique tenebitur. Deperdita autem et deminuta sine dolo malo venditoris non praestabuntur. §. 6. Illud quaesitum est: an venditor hereditatis ob debitum a filio suo, qui in potestate eius esset, servove ei, cuius hereditatem vendidisset, praestare debeat emtori? Et visum est, quidquid duntaxat de peculio filii servive, aut in suam rem versum inveniatur, praestare eum debere. §. 7. Solet quaeri: an, et si quid lucri occasione hereditatis venditor senserit, emtori restituere id debeat? Et est apud Iulianum haec quaestio tractata libro sexto Digestorum, et ait: quod non debitum exegerit, retinere heredem, et quod non debitum solverit, non reputare; nam hoc servari, ut heres emtori non praestet, quod non debitum exegerit, neque ab eo consequatur, quod non debitum praestiterit. Si autem condemnatus praestiterit, hoc solum heredi sufficit, esse eum condemnatum sine dolo malo suo, etiamsi maxime creditor non fuerit is, cui condemnatus est heres. Quae sententia mihi placet. §. 8. Non solum autem hereditarias actiones, sed etiam eas obligationes, quas ipse heres constituit, dicendum erit, praestari emtori debere. Itaque etsi fideiussorem acceperit ab hereditario debitore, ipsam hanc actionem, quam habet heres, praestare emtori debebit; sed et si novaverit, vel in iudicium deduxerit actionem, praestare debebit hanc ipsam actionem, quam nactus est. §. 9. Sicuti lucrum omne ad emtorem hereditatis respicit, ita damnum quoque debet ad eundem respicere. §. 10. Denique si rem hereditariam heres vendiderit, ac per hoc fuerit condemnatus, non habet contra emtorem actionem, quia non ideo condemnatur, quod heres sit, sed quod vendiderit. Sed si pretium rei distractae emtori hereditatis dedit, videamus, an locus sit ex vendito actioni? Et puto esse. §. 11. Sive ipse venditor dederit aliquid pro hereditate, sive procurator eius, sive alius quis pro eo, dum negotium eius gerit, locus erit ex vendito actioni, dummodo aliquid absit venditori hereditatis; ceterum si nihil absit venditori, consequens erit dicere, non competere ei hanc actionem. §. 12. Apud Iulianum scriptum est: si venditor hereditatis exceperit servum sine peculio, et eius nomine cum eo fuerit actum de peculio et in rem verso, id duntaxat eum consequi, quod praestiterit eius peculii nomine, quod emtorem sequi debet, aut quod in rem defuncti versum est; his enim casibus aes alienum emtoris solvit, ex ceteris causis suo nomine condemnatur. §. 13. Quid ergo, si servum cum peculio exceperit venditor hereditatis, conventusque de peculio praestiterit? Marcellus libro sexto Digestorum: non petere eum, scripsit, si modo hoc actum est, ut, quod superfuisset ex peculio, hoc haberet; at si contra actum est, recte repetere eum posse ait. Si vero nihil expressim inter eos convenit, sed tantummodo peculii mentio facta est, cessare ex vendito actionem constat. §. 14. Si venditor hereditatis aedes sibi exceperit, quarum nomine damni infecti promissum fuerat, interest, quid acti sit; nam si ita excepit, ut damni quoque infecti stipulationis onus sustineret, nihil ab emtore consequeretur; si vero id actum erit, ut emtor hoc aes alienum exsolvat, ad illum onus stipulationis pertinebit; si non apparebit, quid acti sit, verisimile erit, id actum, ut eius quidem damni nomine, quod ante venditionem datum fuerit, onus ad emtorem, alterius temporis ad heredem pertineat. §. 15. Si Titius Maevii hereditatem Seio vendiderit, et a Seio heres institutus eam hereditatem Attio vendiderit, an ex priore venditione hereditatis cum Attio agi possit? Et ait Iulianus: quod venditor hereditatis petere a quolibet extraneo herede potuisset, id ab hereditatis emtore consecuturum. Et certe, si Seio alius heres exstitisset, quidquid venditor Maevianae hereditatis nomine praestitisset, id ex vendito actione consequi ab eo potuisset; nam et si duplam hominis a Seio stipulatus fuissem, et ei heres exstitissem, eamque hereditatem Titio vendidissem, evicto homine rem a Titio servarem. §. 16. Si quid publici vectigalis nomine praestiterit venditor hereditatis, consequens erit dicere, agnoscere emtorem hoc debere; namque hereditaria onera etiam haec sunt; et si forte tributorum nomine aliquid dependat, idem erit dicendum. §. 17. Quodsi funere facto heres vendidisset hereditatem, an impensam funeris ab emtore consequatur? Et ait Labeo: emtorem impensam funeris praestare debere, quia et ea, inquit, impensa hereditaria esset. Cuius sententiam et Iavolenus putat veram, et ego arbitror. §. 18. Cum quis debitori suo heres exstitit, confusione creditor esse desinit; sed si vendiderit hereditatem, aequissimum videtur, emtorem hereditatis vicem heredis obtinere, et idcirco teneri venditori hereditatis, (sive cum moritur testator, debuit, quamvis post mortem debere desiit, adita a venditore hereditate, sive quid in diem debebatur, sive sub conditione, et postea conditio exstitisset) ita tamen, si eius debiti adversus heredem actio esse poterat, ne forte etiam ex his causis, ex quibus cum herede actio non est, cum emtore agatur. §. 19. Et si servitutes amisit heres institutus adita hereditate, ex vendito poterit experiri adversus emtorem, ut servitutes ei restituantur. §. 20. Sed et si quid venditor nondum praestiterit, sed quoquo nomine obligatus sit propter hereditatem, nihilo minus agere potest cum emtore.

III. *Pompônius libro XXVII. ad Sabinum.* Si venditor hereditatis exactam pecuniam sine dolo malo et culpa perdidisset, non placet, eum emtori teneri.

IV. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Si nomen sit distractum, Celsus libro nono Digestorum scribit, locu-

pletem esse debitorem, non debere praestari, debitorem autem esse, praestari, nisi aliud convenit;

V. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Eum quidem sine exceptione quoque, nisi in contrarium actum sit. Sed si certae summae debitor dictus sit, in eam summam tenetur venditor; si incertae, et nihil debeat, quanti intersit emtoris.

VI. *Idem libro V. Quaestionum.* Emtori nominis etiam pignoris persecutio praestari debet, eius quoque, quod postea venditor accepit; nam beneficium venditoris prodest emtori.

VII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Cum hereditatem aliquis vendidit, esse debet hereditas, ut sit emtio; nec enim alea emitur, ut in venatione et similibus, sed res; quae si non est, non contrahitur emtio, et ideo pretium condicetur.

VIII. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Quodsi nulla hereditas ad venditorem pertinuit, quantum emtori praestare debeat, ita distingui oportebit, ut, si est quidem aliqua hereditas, sed ad venditorem non pertinet, ipsa aestimetur; si nulla est, de qua actum videatur, pretium duntaxat, et si quid in eam rem impensum est, emtor a venditore consequatur,

IX. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Et si quid emtoris interest.

X. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Quodsi in venditione hereditatis id actum est, si quid iuris esset venditori, venire, nec postea quidquam praestitum iri, quamvis ad venditorem hereditas non pertinuerit, nihil tamen eo praestabitur, quia id actum esse manifestum est, ut, quemadmodum emolumentum negotiationis, ita et periculum ad emtorem pertineret.

XI. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Nam hoc modo admittitur, esse venditionem: *si qua sit hereditas, est tibi emta,* et quasi spes hereditatis; ipsum enim incertum rei veneat, ut in retibus.

XII. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Hoc autem sic intelligendum est, nisi sciens, ad se non pertinere, ita vendiderit; nam tunc ex dolo tenebitur.

XIII. *Paulus libro XIV. ad Plautium.* Quodsi sit hereditas, etsi non ita convenit, ut, quidquid iuris haberet venditor, emtor haberet, tamen heredem se esse, praestare debet; illo vero adiecto, liberatur venditor, si ad eum hereditas non pertineat.

XIV. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Qui filiifamilias nomina vendidit, actiones quoque, quas cum patre habet, praestare debet. §. 1. Si hereditas venierit, venditor res hereditarias tradere debet; quanta autem hereditas est, nihil interest,

XV. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Nisi de substantia eius affirmaverit.

XVI. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Si quasi heres vendideris hereditatem, quum tibi ex senatusconsulto Trebelliano restituta esset hereditas, quanti emtoris intersit teneberis.

XVII. *Ulpianus libro XLIII. ad Edictum.* Nomina eorum, qui sub conditione vel in diem debent, et emere et vendere solemus; ea enim res est, quae emi et venire potest.

XVIII. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Si ex pluribus heredibus unus ante, quam ceteri adirent hereditatem, pecuniam, quae sub poena debebatur a testatore, omnem solverit, et hereditatem vendiderit, nec a coheredibus suis propter egestatem eorum quidquam servare poterit, cum emtore hereditatis vel ex stipulatu, vel ex vendito recte experietur; omnem enim pecuniam hereditario nomine datam, eo manifestius est, quod in iudicio familiae erciscundae deducitur, per quod nihil amplius unusquisque a coheredibus suis consequi potest, quam quod tanquam heres impenderit.

XIX. *Idem libro XXV. Digestorum.* Multum interest, sub conditione aliqua obligatio veneat, an, quum ipsa obligatio sub conditione contracta sit, pure veneat. Priore casu, deficiente conditione, nullam esse venditionem, posteriore statim venditionem consistere. Nam si Titius tibi decem sub conditione debeat, et ego abs te nomen eius emam, confestim ex emto et vendito agere potero, ut vel acceptum ei facias.

XX. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Si hereditatem mihi Lucii Titii vendideris, ac post debitori eiusdem heres exsistas, actione ex emto teneberis. §. 1. Quod simplicius etiam in illa propositione procedit, cum quis ipse creditori suo heres exstitit, et hereditatem vendidit.

XXI. *Paulus libro XVI. Quaestionum.* Venditor ex hereditate, interposita stipulatione, rem hereditariam persecutus, alii vendidit. Quaeritur: quid ex stipulatione praestare debeat? nam bis utique non committitur stipulatio, ut et rem et pretium debeat. Et quidem si postea, quam rem vendidit heres, intercessit stipulatio, credimus pretium in stipulationem venisse; quodsi antecessit stipulatio, deinde rem nactus est, tunc rem debebit. Si ergo hominem vendiderit, et is decesserit, an pretium eiusdem debeat? non enim deberet Stichi promissor, si eum vendidisset mortuo eo, si nulla mora praecessisset; sed ubi hereditatem vendidi, et postea rem ex ea vendidi, potest videri, ut ipsius negotium potius agam, quam hereditatis. Sed hoc in re singulari non potest credi. Nam si eundem hominem tibi vendidero, et necdum tradito eo, alii quoque vendidero, pretiumque accepero, mortuo eo videamus, ne nihil tibi debeam ex emto, quoniam moram in tradendo non feci; pretium enim hominis venditi non ex re, sed propter negotiationem percipitur, et sic fit, quasi alii non vendidissem; tibi enim rem debebam, non actionem. At cum hereditas venit, tacite hoc agi videtur, ut, si quid tanquam heres feci, id praestem emtori, quasi illius negotium agam, quemadmodum fundi venditor fructus praestaret bonae fidei ratione, quamvis, si neglexisset ut alienum, nihil ei imputari possit, nisi si culpa eius argueretur. Quid, si rem, quam vendidi, alio possidente petii, et litis aestimationem accepi? utrum pretium illi debeo, an rem? Utique rem; non enim actionem ei, sed rem praestare debeo. Sed si vi deiectus, vel propter furti actionem duplum abstulero, nihil hoc ad emtorem pertinebit; nam si sine culpa desiit detinere venditor, actiones suas praestare debebit, non rem, et sic aestimationem quoque; nam et aream tradere debet exusto aedificio.

XXII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Hereditatis venditae pretium pro parte accepi; reliquum emtore non solvente, quaesitum est: an corpora hereditaria pignoris nomine teneantur? Respondi: nihil proponi, cur non teneantur.

XXIII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Venditor actionis, quam adversus principalem reum habet, omne ius, quod ex ea causa ei competit, tam adversus ipsum reum, quam adversus intercessores huius debiti cedere debet, nisi aliud actum est. §. 1. Nominis venditor quidquid vel compensatione vel exactione fuerit consecutus, integrum emtori restituere compellitur.

XXIV. *Labeo libro IV. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Hereditatem Cornelii vendidisti; deinde Attius, cui a te herede Cornelius legaverat, priusquam legatum ab emtore perciperet, te fecit heredem. Recte puto ex vendito te acturum, ut tibi praestetur, quia ideo eo minus hereditas venierit, ut id legatum praestaret emtor, nec quidquam intersit, utrum Attio, qui te heredem fecerit, pecunia debita sit, an legatario.

XXV. *Idem libro II. Pithanon.* Si excepto fundo hereditario veniit hereditas, deinde eius fundi nomine venditor aliquid acquisiit, debet id praestare emtori hereditatis. Paulus: *Immo semper quaeritur in ea re, quid actum fuerit; si autem id non apparebit, praestare eam rem debebit emtori venditor; nam idipsum ex ea hereditate ad eum pervenisse videbitur, non secus, ac si eum fundum in hereditate vendenda non excepisset.*

TIT. V.

DE RESCINDENDA VENDITIONE, ET QUANDO LICEAT AB EMTIONE DISCEDERE.

I. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Celsus filius putabat, si vendidisset mihi filiusfamilias rem peculiarem, etiam si conveniat, ut abeatur ab ea venditione, inter patrem, et filium, et me convenire debere, ne, si cum patre solo pactus sim, filius non possit liberari. Sed quaeritur: utrumne nihil agatur ex ea pactione, an vero ego quidem liberer, filius maneat obligatus? sicuti si pupillus sine tutoris auctoritate paciscatur, ipse quidem liberatur, non etiam qui cum eo pactus est. Nam quod Aristo dixit: posse ita pacisci, ut unus maneat obligatus, non est verum, quia pro una parte contrahentium abiri pacto ab emtione

non potest, et ideo, si ab una parte renovatus sit contractus, dicitur non valere eiusmodi pactionem; sed dicendum est, patre paciscente, et liberato adversario, filium quoque obiter liberari.

II. *Idem libro XXIV. ad Sabinum.* Si quam rem a te emi, eandem rursus a te pluris minorisve emero, discessimus a priore emtione; potest enim, dum res integra est, conventione nostra infecta fieri emtio, atque ita consistit posterior emtio, quasi nulla praecesserit; sed non poterimus eadem ratione uti post pretium solutum, emtione repetita, quum post pretium solutum infectam emtionem facere non possimus.

III. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Emtio et venditio sicut consensu contrahitur, ita contrario consensu resolvitur, antequam fuerit res secuta. Ideoque quaesitum est: si emtor fideiussorem acceperit, vel venditor stipulatus fuerit, an nuda voluntate resolvatur obligatio? Iulianus scripsit: ex emto quidem agi non posse, quia bonae fidei iudicio exceptiones pacti insunt; an autem fideiussori utilis sit exceptio? videndum. Et puto, liberato reo et fideiussorem liberari. Item venditorem ex stipulatu agentem exceptione summoveri oportet. Idemque iuris est, si emtor quoque rem in stipulationem deduxerit.

IV. *Paulus libro VIII. Digestorum Iuliani* notat: Si emtio contracta sit, togae puta aut lancis, et pactus sit venditor, ne alterutrius emtio maneat, puto resolvi obligationem huius rei nomine duntaxat.

V. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Cum emtor venditori vel emtori venditor acceptum facit, voluntas utriusque ostenditur id agentis, ut a negotio discedatur, et perinde habeatur, ac si convenisset inter eos, ut neuter ab altero quidquam peteret. Sed ut evidentius appareat, acceptilatio in hac causa non sua natura, sed potestate conventionis valet. §. 1. Emtio nuda conventione dissolvitur, si res secuta non fuerit. §. 2. Mortuo autem homine, perinde habenda est venditio, ac si traditus fuisset, utpote quum venditor liberetur, et emtori homo pereat; quare nisi iusta conventio intervenerit, actiones ex emto et vendito manebunt.

VI. *Paulus libro II. ad Edictum.* Si convenit, ut res, quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex emto actio est, ut Sabinus putat, aut proxima emti actioni in factum datur.

VII. *Idem libro V. Quaestionum.* Si id, quod pure emi, sub conditione rursus emam, nihil agitur posteriore emtione. §. 1. Si pupilli persona intervenit, qui ante sine tutoris auctoritate, deinde tutore auctore emit, quamvis venditor iam ei obligatus fuerit, tamen, quia pupillus non tenebatur, renovata venditio efficit, ut invicem obligati sint. Quodsi ante tutoris auctoritas intervenerit, deinde sine tutore auctore emit, nihil actum est posteriore emtione. Item potest quaeri: si sine tutoris auctoritate pactus fuerit, ut discedatur ab emtione, an perinde sit, atque si ab initio sine tutoris auctoritate emisset, ut scilicet ipse non teneatur, sed agente eo retentiones competant? Sed nec illud sine ratione dicetur, quoniam initio recte emtio sit contracta, vix bonae fidei convenire, eo pacto stari, quod alteri captiosum sit, et maxime si iusto errore sit deceptus.

VIII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Titius, Seii procurator, defuncto Seio ab eo scriptus heres, quum ignoraret, fundum vendente servo hereditario, quasi procurator subscripsit. Quaesitum est: an cognito eo prius, quam emtio perficeretur, a venditione discedere possit? Respondit: Titium, si non ipse vendidit, non idcirco actionibus civilibus teneri, quod servo vendente subscripserit, sed servi nomine praetoria actione teneri.

IX. *Idem libro IV. Digestorum.* Fundus, qui Lucii Titii erat, ob vectigal reipublicae veniit; sed quum Lucius Titius debitor professus esset, paratum se esse vectigal exsolvere solidum, quum minoris venisset fundus, quam debita summa esset, Praeses provinciae rescindi venditionem, eumque restitui iussit Lucio Titio. Quaesitum est: an post sententiam Praesidis, antequam restitueretur, in bonis Lucii Titii fundus emtus esset? Respondi: non prius, quam emtori pretium esset illatum, vel, si pretium nondum esset ab emtore solutum, in vectigal satisfactum esset.

X. *Idem libro VII. Digestorum.* Seius a Lucio Titio emit fundum lege dicta, ut, si ad diem pecuniam non solvisset, res inemta fieret. Seius, parte pretii praesenti die soluta, defuncto venditore, filiis eius pupillaris aetatis et ipse tutor cum aliis datus, neque contutoribus pretium secundum legem numeravit, nec rationibus tutelae retulit; quaesitum est: an irrita emtio facta esset? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, inemtam videri. §. 1. Emtor praediorum, quum suspicaretur Numeriam et Semproniam ei controversiam moturas, pactus est cum venditore, ut ex pretio aliqua summa apud se maneret, donec emtori fideiussor daretur a venditore; postea venditor eam legem inseruit, ut, si ex die pecunia omnis soluta non esset, et venditor ea praedia venisse nollet, invendita essent; interea de adversariis alteram mulierem venditor superavit, cum altera transegit, ita ut sine ulla quaestione emtor praedia possideret. Quaesitum est: quum neque fideiussor datus, nec omnis pecunia secundum legem suis diebus soluta sit, an praedia invendita sint? Respondi: si convenisset, ut non prius pecunia solveretur, quam fideiussor venditi causa daretur, nec id factum esset, cum per emtorem non staret, quo minus fieret, non posse posteriorem legis partem exerceri.

TIT. VI.

DE PERICULO ET COMMODO REI VENDITAE.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Si vinum venditum acuerit, vel quid aliud vitii sustinuerit, emtoris erit damnum, quemadmodum si vinum esset effusum vel vasis contusis, vel qua alia ex causa. Sed si venditor se periculo subiecit, in id tempus periculum sustinebit, quoad se subiecit; quodsi non designavit tempus, eatenus periculum sustinere debet, quoad degustetur vinum, videlicet quasi tunc plenissime veneat, quum fuerit degustatum. Aut igitur convenit, quoad periculum vini sustineat, et eatenus sustinebit, aut non convenit, et usque ad degustationem sustinebit. Sed si nondum sint degustata, signata tamen ab emtore vasa vel dolia, consequenter dicemus, adhuc periculum esse venditoris, nisi si aliud convenit. §. 1. Sed et custodiam ad diem mensurae venditor praestare debet; priusquam enim admetiatur vinum, prope quasi nondum venit; post mensuram factam venditoris desinit esse periculum. Sed et ante mensuram periculo liberatur, si non ad mensuram vendidit, sed forte amphoras, vel etiam singula dolia. §. 2. Si dolium signatum sit ab emtore, Trebatius ait, traditum id videri; Labeo contra. Quod et verum est; magis enim ne submutetur signari solere, quam ut traditum videatur. §. 3. Licet autem venditori vel effundere vinum, si diem ad metiendum praestituit, nec intra diem admensum est; effundere autem non statim poterit, priusquam testato denuntiet emtori, ut aut tollat vinum, aut sciat futurum, ut vinum effunderetur; si tamen, quum posset effundere, non effudit, laudandus est potius; eapropter mercedem quoque doliorum potest exigere, sed ita demum, si interfuit eius, inania esse vasa, in quibus vinum fuit, veluti si locaturus ea fuisset, vel si necesse habuit alia conducere dolia; commodius est autem, conduci vasa, nec reddi vinum, nisi quanti conduxerit ab emtore reddatur, aut vendere vinum bona fide, id est quantum sine ipsius incommodo fieri potest, operam dare, ut quam minime detrimento sit ea res emtori. §. 4. Si doliare vinum emeris, nec de tradendo eo quidquam convenerit, id videtur actum, ut ante evacuarentur, quam ad vindemiam opera eorum futura sit necessaria; quodsi non sint evacuata, faciendum, quod veteres putaverunt, per corbem venditorem mensuram facere, et effundere; veteres enim propter hoc mensuram suaserunt, si, quanta mensura esset, non appareat, videlicet ut appareret, quantum emtori perierit.

II. *Caius libro II. quotidianarum Rerum.* Hoc ita verum est, si is est venditor, cui sine nova vindemia non sint ista vasa necessaria; si vero mercator est, qui emere vina et vendere solet, is dies spectandus est, quo ex commodo venditoris tolli possint. §. 1. Custodiam autem ante admetiendi diem qualem praestare venditorem oporteat, utrum plenam, ut et diligentiam praestet, an vero dolum duntaxat? videamus. Et puto eam diligentiam venditorem exhibere debere, ut fatale damnum vel vis magna sit excusata.

III. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Custodiam autem venditor talem praestare debet, quam praestant hi, quibus res commodata est, ut et diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet.

IV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Si quis vina vendiderit, et intra diem certum degustanda dixerit, deinde per venditorem steterit, quo minus degustarentur, utrum praeteritum duntaxat periculum acoris et mucoris venditor praestare debeat, an vero etiam die praeterito, ut, si forte corrupta sint postea, quam dies degustandi praeteriit, periculum ad venditorem pertineat? an vero magis emtio sit soluta, quasi sub conditione venierint, hoc est si ante diem illum fuissent degustata? Et interest, quid actum sit; ego autem arbitror, si hoc in occulto sit, debere dici, emtionem manere, periculum autem ad venditorem respicere etiam ultra diem degustando praefinitum, quia per ipsum factum est. §. 1. Si aversione vinum venit, custodia tantum praestanda est. Ex hoc apparet, si non ita vinum venit, ut degustaretur, neque acorem, neque mucorem venditorem praestare debere, sed omne periculum ad emtorem pertinere. Difficile autem est, ut quisquam sic emat, ut ne degustet; quare si dies degustationis adiectus non erit, quandoque degustare emtor poterit, et quoad degustaverit, periculum acoris et mucoris ad venditorem pertinebit; dies enim degustationi praestitutus meliorem conditionem emtoris facit. §. 2. Vino autem per aversionem vendito, finis custodiae est avehendi tempus. Quod ita erit accipiendum, si adiectum tempus est; ceterum si non sit adiectum, videndum, ne infinitam custodiam non debeat venditor? Et est verius, secundum ea, quae supra ostendimus, aut interesse, quid de tempore actum sit, aut denuntiare ei, ut tollat vinum; certe ante, quam ad vindemiam fuerint dolia necessaria, debet avehi vinum.

V. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si per emtorem steterit, quo minus ad diem vinum tolleret, postea, nisi quod dolo malo venditoris interceptum est, non debet ab eo praestari; si verbi gratia amphorae centum ex eo vino, quod in cella esset, venierint, si admensum est, donec admetiatur, omne periculum venditoris est, nisi id per emtorem fiat.

VI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si vina emerim exceptis acidis et mucidis, et mihi expediat, acida et mucida quoque accipere, Proculus ait, quamvis id emtoris causa exceptum sit, tamen acida et mucida non venisse; nam quae invitus emtor accipere non cogeretur, iniquum esse, non permitti venditori vel alii ea vendere.

VII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Id, quod post emtionem fundo accessit per alluvionem vel periit, ad emtoris commodum incommodumque pertinet; nam et si totus ager post emtionem flumine occupatus esset, periculum esset emtoris; sic igitur et commodum eius esse debet. §. 1. Quod venditur, in modum agri cedere debet, nisi si id actum est, ne cederet; at quod non venit, in modum cedendum, si id ipsum actum est, ut cederet, veluti viae publicae, limites, luci, qui fundum tangunt. Cum vero neutrum dictum est, cedere non debent, et ideo nominatim caveri solet, ut luci, viae publicae, quae in fundo sint, totae in modum cedant.

VIII. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Necessario sciendum est, quando perfecta sit emtio; tunc enim sciemus, cuius periculum sit; nam perfecta emtione periculum ad emtorem respiciet. Et si id, quod venierit, appareat quid, quale, quantum sit, et pretium, et pure veniit, perfecta est emtio. Quodsi sub conditione res venierit, si quidem defecerit conditio, nulla est emtio, sicuti nec stipulatio; quodsi exstiterit, Proculus et Octavenus, emtoris esse periculum, aiunt. Idem Pomponius libro nono probat. Quodsi pendente conditione emtor vel venditor decesserit, constat, si exstiterit conditio, heredes quoque obligatos esse, quasi iam contracta emtione in praeteritum. Quodsi pendente conditione res tradita sit, emtor non poterit eam usucapere pro emtore, et quod pretii solutum est repetetur, et fructus medii temporis venditoris sunt. Plane si pendente conditione res interierit, perimitur emtio, sicuti stipulationes et legata conditionalia perimuntur, si pendente conditione res exstincta fuerit. Sane si exstat res, licet deterior effecta, potest dici, esse damnum emtoris. §. 1. Si ita venierit: *esto ille servus emtus, sive navis ex Asia venerit, sive non venerit*, Iulianus putat, statim perfectam esse venditionem, quoniam certum sit, eam contractam. §. 2. Cum ususfructum mihi vendideris, interest, utrum ius utendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas, an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, usumfructum mihi vendas; nam priore casu, etiamsi statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit, heredi autem meo debebitur, si tu vivis; posteriore casu heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.

IX. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Si post inspectum praedium, antequam emtio contraheretur, arbores ventorum vi deiectae sunt, an hae quoque emtori tradi debeant? quaeritur. Et responsum est: non deberi, quia eas non emerit, quum ante, quam fundum emerit, desierint fundi esse; sed si ignoravit emtor, deiectas esse arbores, venditor autem scierit, nec admonuit, quanti emtoris interfuerit, rem aestimandam esse, si modo veniit.

X. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Si in venditione conditionali hoc ipsum convenisset, ut res periculo emtoris servaretur, puto pactum valere. §. 1. In libro septimo Digestorum Iuliani Scaevola notat: *fundi nomine emtor agere non potest, cum prius, quam mensura fieret, inundatione aquarum, aut chasmate, aliove quo casu pars fundi interierit.*

XI. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Si vendita insula combusta esset, quum incendium sine culpa fieri non possit, quid iuris sit? Respondit: quia sine patrisfamilias culpa fieri potest, neque si servorum negligentia factum esset, continuo dominus in culpa erit; quam ob rem si venditor eam diligentiam adhibuisset in insula custodienda, quam debent homines frugi et diligentes praestare, si quid accidisset, nihil ad eum pertinebit.

XII. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Lectos emtos Aedilis, quum in via publica positi essent, concidit; si traditi essent emtori, aut per eum stetisset, quo minus traderentur, emtoris periculum esse placet.

XIII. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Eumque cum Aedili, si id non iure fecisset, habiturum actionem legis Aquiliae, aut certe cum venditore ex emto agendum esse, ut is actiones suas, quas cum Aedile habuisset, ei praestaret.

XIV. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Quodsi neque traditi essent, neque emtor in mora fuisset, quo minus traderentur, venditoris periculum erit. §. 1. Materia emta si furto perisset, postquam tradita esset, emtoris esse periculum, respondit; si minus, venditoris; videri autem trabes traditas, quas emtor signasset.

XV. *Caius libro II. quotidianarum Rerum.* Si vina, quae in doliis erant, venierint, eaque ante, quam ab emtore tollerentur, sua natura corrupta fuerint, si quidem de bonitate eorum affirmavit venditor, tenebitur emtori. Quodsi nihil affirmavit, emtoris erit periculum, quia, sive non degustavit, sive degustando male probavit, de se queri debet. Plane si, quum intelligeret venditor, non duraturam bonitatem eorum usque ad eum diem, quo tolli deberent, non admonuit emtorem, tenebitur ei, quanti eius interesset, admonitum fuisse.

XVI. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Servi emtor, si eum conductum rogavit, donec pretium solveret, nihil per eum servum acquirere poterit, quoniam non videtur traditus is, cuius possessio per locationem retinetur a venditore. Periculum autem eius servi ad emtorem pertinet, quod tamen sine dolo venditoris intervenerit.

XVII. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Illud sciendum est, cum moram emtor adhibere coepit, iam non culpam, sed dolum malum tantum praestandum a venditore. Quodsi per venditorem et emtorem mora fuerit, Labeo quidem scribit, emtori potius nocere, quam venditori, moram adhibitam. Sed videndum est, ne posterior mora damnosa ei sit. Quid enim, si interpellavero venditorem, et non dederit id, quod emeram, deinde postea offerente illo ego non acceperim? Sane hoc casu nocere mihi debet. Sed si per emtorem mora fuisset, deinde, quum omnia in integro essent, venditor moram adhibuerit, quum posset se exsolvere, aequum est, posteriorem moram venditori nocere.

XVIII. *Papinianus libro III. Responsorum.* Habitationum oneribus morte libertorum finitis, emtor domus ob eam causam venditori non tenebitur, si nihil aliud convenit, quam ut habitationes secundum defuncti voluntatem super pretium libertis praestarentur. §. 1. Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emtor solvere non cogetur, nisi fideiussores idonei a venditore eius evictionis nomine offerantur.

XIX. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Venditori si emtor in pretio solvendo moram fecerit, usuras duntaxat praestabit, non omne omnino, quod venditor mora non facta consequi potuit, veluti si negotiator fuit, et pretio soluto ex mercibus plus, quam ex usuris quaerere potuit.

TIT. VII.

DE SERVIS EXPORTANDIS, VEL SI ITA MANCIPIUM VENIERIT, UT MANUMITTATUR VEL CONTRA.

I. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Si fuerit distractus servus, ne aliquo loci moretur, qui vendidit in ea conditione est, ut possit legem remittere, et ipsum Romae retinere. Quod et Papinianus libro tertio respondit; *propter domini enim,* inquit, *securitatem custoditur lex, ne periculum subeat.*

II. *Marcianus libro II. Publicorum.* Exportandus ab Italia si venierit, in provincia morari potest, nisi specialiter prohibitum fuerit.

III. *Paulus libro L. ad Edictum.* Si quis hac lege veniit, ut intra certum tempus manumitteretur, si non sit manumissus, liber fit, si tamen is, qui vendidit, in eadem voluntate perseveret; heredis enim voluntatem non esse exquirendam.

IV. *Marcellus libro XXIV. Digestorum.* Si minor viginti annis servum tibi in hoc vendiderit et tradiderit, ut eum manumitteres, nullius momenti est traditio, quanquam ea mente tradiderit, ut, quum viginti annos ipse explesset, manumitteres; non enim multum facit, quod distulit libertatis praestationem; lex quippe consilio eius quasi parum firmo restitit.

V. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Cui pacto venditionis pomoerio cuiuslibet civitatis interdictum est, urbe etiam interdictum esse videtur. Quod quidem, quum alias principum mandatis praeciperetur, etiam naturalem habet intellectum, ne scilicet, qui careret minoribus, frueretur maioribus.

VI. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Si venditor ab emtore caverit, ne serva manumitteretur, neve prostitueretur, et aliquo facto contra, quam fuerat exceptum, evincatur, aut libera iudicetur, et ex stipulatu poena petatur, doli exceptionem quidam obstaturam putant; Sabinus, non obstaturam. Sed ratio facit, ut iure non teneat stipulatio, si, ne manumitteretur, exceptum est; nam incredibile est, de actu manumittentis, ac non potius de effectu beneficii cogitatum. Ceterum si, ne prostitueretur, exceptum est, nulla ratio occurrit, cur poena peti et exigi non debeat, quum et ancillam contumelia affecerit, et venditoris affectionem forte, simul et verecundiam laeserit; etenim alias, remota quoque stipulatione, placuit, ex vendito esse actionem. §. 1. Si quid emtor contra, quam lege venditionis cautum est, fecisset aut non fecisset, nobis aliquando placebat, non aliter ex vendito propter poenam homini irrogatam agi posse, quam si pecuniae ratione venditoris interesset, veluti quia poenam promisisset; ceterum viro bono non convenire credere, venditoris interesse, quod animo saevientis satisfactum non fuisset. Sed in contrarium me vocat Sabini sententia, qui utiliter agi ideo arbitratus est, quoniam ob hoc minoris homo venisse videatur.

VII. *Idem libro X. Quaestionum.* Servus ea lege veniit, ne in Italia esset; quod si aliter factum esset, convenit citra stipulationem, ut poenam praestaret emtor. Vix est, ut eo nomine vindictae ratione venditor agere possit, acturus utiliter, si non servata lege in poenam, quam alii promisit, inciderit. Huic consequens erit, ut hactenus agere possit, quatenus alii praestare cogitur; quidquid enim excedit, poena, non rei persecutio est. Quodsi ne poenae causa exportaretur, convenit, etiam affectionis ratione recte agetur. Nec videntur haec inter se contraria esse, quum beneficio affici hominem, intersit hominis; enimvero poenae non irrogatae indignatio solam duritiam continet.

VIII. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Quaesitum est: si quis proprium servum vendidisset, et ut manumitteretur intra certum tempus, praecepisset, ac postea mutasset voluntatem, et emtor nihilo minus manumisisset, an aliquam eo nomine actionem haberet? Dixi: ex vendito actionem manumisso servo, vel mutata venditoris voluntate, evanuisse.

IX. *Paulus libro V. Quaestionum.* Titius servum vendidit ea lege, ut, si Romae moratus esset, manus iniicere liceret; emtor alii eadem lege vendidit; servus fugit a secundo emtore, et Romae moratur. Quaero: an sit manus iniectio, et cui? Respondi: in fugitivo non est dubitandum, nihil contra legem factum videri, quia nec domino auferre se potest, nec qui in fuga est, ibi moratur. Quodsi ex voluntate secundi emtoris contra legem moratus sit, potior habendus est, qui auctor fuit legis, nec posterior; qui magis admonendi emtoris et liberandi se eandem legem repetierit, poterit aliquo modo auferre legem sui venditoris, cuius conditio exstitit; nam et si poenam promisisset, teneretur, licet ipse quoque stipulatus esset; sed in poena promissa duae actiones sunt, manus autem iniectio in servum competit. Quodsi prior ita vendidit, ut prostituta libera esset, posterior, ut manum iniicere liceret, potior est libertas, quam manus iniectio. Plane si prior lex manus habeat iniectionem, posterior libertatem, favorabilius dicetur, liberam fore, quoniam utraque conditio pro mancipio additur, et sicut manus iniectio, ita libertas eximit eam iniuria.

X. *Scaevola libro VII. Digestorum.* Quum venderet Pamphilam et Stichum, venditioni inseruit pactum conventum, uti ne eadem mancipia, Pamphila et Stichus, quos minorato pretio vendidit, alterius servitutem, quam Seii paterentur, post mortemque eius in libertate morarentur. Quaesitum est: an haec mancipia, de quibus inter emtorem et venditorem convenit, post mortem emtoris iure ipso liberata sint? Respondi: secundum constitutionem divi Hadriani super hoc prolatam Pamphilam et Stichum, de quibus quaereretur, si manumissi non sint, liberos non esse. Claudius: divus Marcus ex lege dicta libertatis in vendendo, quamvis non manumissos, fore liberos, in Semestribus constituit, licet in mortis tempus emtoris distulit venditor libertatem.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

LIBER NONUS DECIMUS.

TIT. I.

DE ACTIONIBUS EMTI ET VENDITI.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Si res vendita non tradatur, in id, quod interest, agitur, hoc est quod rem habere interest emtoris. Hoc autem interdum pretium egreditur, si pluris interest, quam res valet vel emta est. §. 1. Venditor si, quum sciret deberi servitutem, celavit, non evadet ex emto actionem, si modo eam rem emtor ignoravit; omnia enim, quae contra bonam fidem fiunt, veniunt in emti actionem. Sed scire venditorem et celare sic accipimus, non solum si non admonuit, sed et si negavit, servitutem istam deberi, quum esset ab eo quaesitum. Sed et si proponas eum ita dixisse: *nulla quidem servitus debetur, verum ut emergat inopinata servitus, non teneor,* puto eum ex emto teneri, si servitus debebatur, et scivit; sed et si id egit, ne cognosceret emtor, aliquam servitutem deberi, opinor eum ex emto teneri. Et generaliter dixerim, si improbato more versatus sit in celanda servitute, debere eum teneri, non si securitati suae prospectum voluit. Haec ita vera sunt, si emtor ignoravit servitutem,

quia non videtur esse celatus, qui scit, neque certiorari debuit, qui non ignoravit.

II. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si in emtione modus dictus est, et non praestatur, ex emto est actio. §. 1. Vacua possessio emtori tradita non intelligitur, si alius in ea legatorum fideive commissorum servandorum causa in possessione est, aut creditores bona possideant. Idem dicendum est, si venter in possessione sit; nam et ad hoc pertinet vacui appellatio.

III. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Ratio possessionis, quae a venditore fieri debeat, talis est, ut, si quis eam possessionem iure avocaverit, tradita possessio non intelligatur. §. 1. Si emtor vacuam possessionem tradi stipulatus sit, et ex stipulatu agat, fructus non venient in eam actionem, quia et qui fundum tradi stipularetur, vacuam quoque possessionem tradi oportere, stipulari intelligitur, nec tamen fructuum praestatio ea stipulatione continetur; neque rursus plus debet esse in stipulatione, sed ex emto superesse ad fructuum praestationem. §. 2. Si iter, actum, viam, aquaeductum per tuum fundum emero, vacuae possessionis traditio nulla est; itaque cavere debes, per te non fieri, quo minus utar. §. 3. Si per venditorem vini mora fuerit, quo minus traderet, condemnari eum oportet, utro tempore pluris vinum fuerit, vel quo venit, vel quo lis in condemnationem deducitur, item quo loco pluris fuit, vel quo venit, vel ubi agitur. §. 4. Quodsi per emtorem mora fuisset, aestimari oportet pretium, quod sit, quum agatur, et quo loco minoris sit. Mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediat, quo minus traderet, praesertim si omni tempore paratus fuit tradere. Item non oportet eius loci pretia spectari, in quo agitur, sed eius, ubi vina tradi oportet; nam quod a Brundusio vinum venit, etsi venditio alibi facta sit, Brundusii tradi oportet.

IV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si servum mihi ignoranti, sciens furem vel noxium esse, vendideris, quamvis duplam promiseris, teneris mihi ex emto, quanti mea interesset scisse, quia ex stipulatu eo nomine agere tecum non possum, antequam mihi quid abesset. §. 1. Si modus agri minor inveniatur, pro numero iugerum auctor obligatus est, quia ubi modus minor invenitur, non potest aestimari bonitas loci, qui non exstat. Sed non solum si modus agri totius minor est, agi cum venditore potest, sed etiam de partibus eius, utputa si dictum est, vineae iugera tot esse vel oliveti, et minus inveniatur. Ideoque his casibus pro bonitate loci fiet aestimatio.

V. *Idem libro III. ad Sabinum.* Si heres testamento quid vendere damnatus sit, et vendiderit, de reliquis, quae per consequentias emtionis propria sunt, vel ex emto, vel ex testamento agi cum eo poterit. §. 1. Sed si falso existimans, se damnatum vendere, vendiderit, dicendum est, agi cum eo ex emto non posse, quoniam doli mali exceptione actor summoveri potest, quemadmodum si falso existimans, se damnatum dare, promisisset, agentem doli mali exceptione summoveret. Pomponius etiam incerti condicere eum posse ait, ut liberetur.

VI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Tenetur ex emto venditor, etiamsi ignoraverit, minorem fundi modum esse. §. 1. Si vendidi tibi insulam certa pecunia, et ut aliam insulam meam reficeres, agam ex vendito, ut reficias; si autem hoc solum, ut reficeres eam, convenisset, non intelligitur emtio et venditio facta, ut et Neratius scripsit. §. 2. Sed si aream tibi vendidi certo pretio, et tradidi ita, ut insula aedificata partem dimidiam mihi retradas, verum est, et ut aedifices, agere me posse ex vendito, et ut aedificatam mihi retradas; quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superesset, ex vendito me habere actionem constat. §. 3. Si locum sepulcri emeris, et propius eum locum, antequam mortuus ibi inferatur, aedificatum a venditore fuerit, poteris ad eum reverti. §. 4. Si vas aliquod mihi vendideris, et dixeris certam mensuram capere, vel certum pondus habere, ex emto tecum agam, si minus praestes; sed si vas mihi vendideris ita, ut affirmares integrum, si id integrum non sit, etiam id, quod eo nomine perdiderim, praestabis mihi; si vero non id actum sit, ut integrum praestes, dolum malum duntaxat praestare te debere, quidam putant. Labeo contra putat, et illud solum observandum, ut, nisi in contrarium quid actum sit, omnimodo integrum praestari debeat; et est verum. Quod et in locatis doliis praestandum, Sabinum respondisse, Minicius refert. §. 5. Si tibi iter vendidero, ita demum auctorem me laudare poteris, si tuus fuerit fundus, cui acquirere servitutem volueris; iniquum est enim, me teneri, si propter hoc acquirere servitutem non potueris, quia dominus vicini fundi non fueris. §. 6. Sed si fundum tibi vendidero, et ei fundo iter accessurum dixero, omnimodo tenebor itineris nomine, quia utriusque rei quasi unus venditor obligatus sum. §. 7. Si filiusfamilias rem vendiderit mihi et tradiderit, sicut paterfamilias tenebitur. §. 8. Si dolo malo aliquid fecit venditor in re vendita, ex emto eo nomine actio emtori competit; nam et dolum malum eo iudicio aestimari oportet, ut id, quod praestaturum se esse pollicitus sit venditor, emtori praestari oporteat. §. 9. Si venditor sciens obligatum aut alienum vendidisset, et adiectum sit, ne eo nomine quid praestaret, aestimari oportet dolum malum eius, quem semper abesse oportet in iudicio emti, quod bonae fidei sit.

VII. *Idem libro X. ad Sabinum.* Fundum mihi quum venderes deducto usufructu, dixisti, eum usumfructum Titii esse, quum is apud te remansurus esset. Si coeperis eum usumfructum vindicare, reverti adversus te non potero, donec Titius vivat, nec in ea causa esse coeperit, ut, etiamsi eius ususfructus esset, amissurus eum fuerit; nam tunc, id est si capite deminutus vel mortuus fuerit Titius, reverti potero ad te venditorem. Idemque iuris est, si dicas eum usumfructum Titii esse, quum sit Seii.

VIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si tibi liberum praedium tradidero, quum serviens tradere deberem, etiam condictio incerti competit mihi, ut patiaris eam servitutem, quam debuit, imponi. §. 1. Quodsi servum praedium in traditione fecero, quod liberum tibi tradere debui, tu ex emto habebis actionem remittendae eius servitutis gratia, quam pati non debeas.

IX. *Pomponius libro XX. ad Sabinum.* Si is, qui lapides ex fundo emerit, tollere eos nolit, ex vendito agi cum eo potest, ut eos tollat.

X. *Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum.* Non est novum, ut duae obligationes in eiusdem persona de eadem re concurrant. Cum enim is, qui venditorem obligatum habebat, ei, qui eundem venditorem obligatum habebat, heres exstiterit, constat, duas esse actiones in eiusdem persona concurrentes, propriam et hereditariam, et debere heredem institutum, si velit separatim duarum actionum commodo uti, ante aditam hereditatem proprium venditorem convenire, deinde adita hereditate hereditarium; quodsi prius adierit hereditatem, unam quidem actionem movere potest, sed ita, ut per eam utriusque contractus sentiat commodum. Ex contrario quoque, si venditor venditori heres exstiterit, palam est, duas evictiones eum praestare debere.

XI. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Ex emto actione is, qui emit, utitur. §. 1. Et inprimis sciendum est, in hoc iudicio id demum deduci, quod praestari convenit; quum enim sit bonae fidei iudicium, nihil magis bonae fidei congruit, quam id praestari, quod inter contrahentes actum est. Quodsi nihil convenit, tunc ea praestabuntur, quae naturaliter insunt huius iudicii potestate. §. 2. Et inprimis ipsam rem praestare venditorem oportet, id est tradere. Quae res, si quidem dominus fuit venditor, facit et emtorem dominum; si non fuit, tantum evictionis nomine venditorem obligat, si modo pretium est numeratum, aut eo nomine satisfactum. Emtor autem nummos venditoris facere cogitur. §. 3. Redhibitionem quoque contineri emti iudicio, et Labeo et Sabinus putant, et nos probamus. §. 4. Animalium quoque venditor cavere debet, ea sana praestari, et qui iumenta vendidit, solet ita promittere: *esse bibere, ut oportet.* §. 5. Si quis virginem se emere putasset, quum mulier venisset, et sciens errare eum venditor passus sit, redhibitionem quidem ex hac causa non esse, verumtamen ex emto competere actionem ad resolvendam emtionem, ut pretio restituto mulier reddatur. §. 6. Is, qui vinum emit, arrhae nomine certam summam dedit; postea convenerat, ut emtio irrita fieret; Iulianus ex emto agi posse ait, ut arrha restituatur, utilemque esse actionem ex emto etiam ad distrahendam, inquit, emtionem. Ego illud quaero: si annulus datus sit arrhae nomine, et secuta emtione, pretioque numerato, et tradita re annulus non reddatur, qua actione agendum est? utrum condicatur, quasi ob causam datus sit, et causa finita sit, an vero ex emto agendum sit? Et Iulianus dicit: ex emto agi posse; certe etiam condici poterit, quia iam sine causa apud venditorem est annulus. §. 7.

Venditorem, etiamsi ignorans vendiderit, fugitivum non esse, praestare emtori oportere, Neratius ait. §. 8. Idem Neratius: etiam si alienum servum vendideris, furtis noxisque solutum praestare te debere, ab omnibus receptum ait, et ex emto actionem esse, ut habere licere emtori caveatur, sed et ut tradatur ei possessio. §. 9. Idem ait: non tradentem quanti intersit condemnari, satis autem non dantem, quanti plurimo auctorem periclitari oportet. §. 10. Idem Neratius ait: propter omnia haec satis esse quod plurimum est praestari, id est ut sequentibus actionibus deducto eo, quod praestitum est, lis aestimetur. §. 11. Idem recte ait: si quid horum non praestetur, quum cetera facta sint, nullo deducto condemnationem faciendam. §. 12. Idem libro secundo Responsorum ait: emtorem noxali iudicio condemnatum ex emto actione id tantum consequi, quanti minimo defungi potuit. Idemque putat, et si ex stipulatu aget, et sive defendat noxali iudicio, sive non, quia manifestum fuit, noxium servum fuisse, nihilo minus vel ex stipulatu, vel ex emto agere posse. §. 13. Idem Neratius ait: venditorem in re tradenda debere praestare emtori, ut in lite de possessione potior sit; sed Iulianus libro quinto decimo Digestorum probat: nec videri traditum, si superior in possessione emtor futurus non sit; erit igitur ex emto actio, nisi hoc praestetur. §. 14. Cassius ait: eum, qui ex duplae stipulatione litis aestimationem consecutus sit, aliarum rerum nomine, de quibus in venditionibus caveri solet, nihil consequi posse; Iulianus deficiente dupla ex emto agendum putavit. §. 15. Denique libro quinto apud Minicium ait: si quis servum ea conditione vendiderit, ut intra triginta dies duplam promitteret, postea ne quid praestaretur, et emtor hoc fieri intra diem non desideraverit, ita demum non teneri venditorem, si ignorans alienum vendidit; tunc enim hoc fieri, ut per ipsum et per heredem eius emtorem habere liceret; *qui autem alienum sciens vendidit, dolo*, inquit, *non caret*, *et ideo emti iudicio tenebitur*. §. 16. Sententiam Iuliani verissimam esse arbitror in pignoribus quoque. Nam si iure creditoris vendiderit, deinde haec fuerint evicta, non tenetur nec ad pretium restituendum ex emto actione creditor; hoc enim multis constitutionibus effectum est. Dolum plane venditor praestabit; denique etiam repromittet de dolo; sed etsi non repromiserit, sciens tamen, sibi non obligatum, vel non esse eius, qui sibi obligavit, vendiderit, tenebitur ex emto, quia dolum eum praestare debere ostendimus. §. 17. Si quis rem vendiderit, et ei accessurum quid dixerit, omnia quidem, quae diximus in re distracta, in hoc quoque sequenda sunt, ut tamen evictionis nomine non in duplum teneatur, sed in hoc tantum obligetur, ut emtori rem habere liceat, et non solum per se, sed per omnes. §. 18. Qui autem habere licere vendidit, videamus, quid debeat praestare? Et multum interesse arbitror, utrum hoc polliceatur, per se venientesque a se personas non fieri, quo minus habere liceat, an vero per omnes. Nam si per se, non videtur id praestare, ne alius evincat. Proinde si evicta res erit, sive stipulatio interposita est, ex stipulatu non tenebitur, sive non est interposita, ex emto non tenebitur. Sed Iulianus libro quinto decimo Digestorum scribit: etiam si aperte venditor pronuntiet, per se heredemque suum non fieri, quo minus habere liceat, posse defendi, ex emto eum in hoc quidem non teneri, quod emtoris interest, veruntamen ut pretium reddat, teneri. Ibidem ait: idem esse dicendum, et si aperte in venditione comprehendatur, nihil evictionis nomine praestitum iri; pretium quidem deberi re evicta, utilitatem non deberi; neque enim bonae fidei contractum hanc pati conventionem, ut emtor rem amitteret, et pretium venditor retineret, *nisi forte*, inquit, *sic quis omnes istas supra criptas conventiones recipiet, quemadmodum recipitur, ut venditor nummos accipiat, quamvis merx ad emtorem non pertineat, veluti cum futurum iactum retis a piscatore emimus, aut indaginem plagis positis a venatore, vel pantheram ab aucupe; nam etiamsi nihil capit, nihilo minus emtor pretium praestare necesse habebit.* Sed in suprascriptis conventionibus contra erit dicendum, nisi forte sciens alienum vendidit; tunc enim secundum supra a nobis relatam Iuliani sententiam dicendum est, ex emto eum teneri, quia dolo facit.

XII. *Celsus libro XXVII. Digestorum.* Si iactum retis emero, et iactare rete piscator noluit, incertum eius rei aestimandum est. Si quod extraxit piscium, reddere mihi noluit, id aestimari debet, quod extraxit.

XIII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Iulianus libro quinto decimo Digestorum inter eum, qui sciens quid aut ignorans vendidit, differentiam facit in condemnatione ex emto; ait enim: qui pecus morbosum aut tignum vitiosum vendidit, si quidem ignorans fecit, id tantum ex emto actione praestaturum, quanto minoris essem emturus, si id ita esse scissem; si vero sciens reticuit, et emtorem decepit, omnia detrimenta, quae ex ea emtione emtor traxerit, praestaturum ei; sive igitur aedes vitio tigni corruerunt, aedium aestimationem, sive pecora contagione morbosi pecoris perierunt, quod interfuit idonee venisse, erit praestandum. §. 1. Item qui furem vendidit aut fugitivum, si quidem sciens, praestare debebit, quanti emtoris interfuit, non decipi; si vero ignorans vendiderit, circa fugitivum quidem tenetur, quanti minoris emturus esset, si eum esse fugitivum scisset, circa furem non tenetur; differentiae ratio est, quod fugitivum quidem habere non licet, et quasi evictionis nomine tenetur venditor, furem autem habere possumus. §. 2. Quod autem diximus: *quanti emtoris interfuit non decipi*, multa continet, ut si alios secum sollicitavit, ut fugerent, vel res quasdam abstulit. §. 3. Quid tamen, si ignoravit quidem furem esse, asseveravit autem bonae frugi, et fidum, et caro vendidit? Videamus, an ex emto teneatur? Et putem teneri. Atqui ignoravit; sed non debuit facile, quae ignorabat, asseverare. Inter hunc igitur, et qui scit, interest; qui scit, praemonere debuit, furem esse; hic non debuit facilis esse ad temerariam indicationem. §. 4. Si venditor dolo fecerit, ut rem pluris venderet, puta de artificio mentitus est, aut de peculio, emti eum iudicio teneri, ut praestet emtori, quanto pluris servum emisset, si ita peculiatus esset, vel eo artificio instructus. §. 5. Per contrarium quoque idem Iulianus scribit: quum Terentius Victor decessisset, relicto herede fratre suo, et res quasdam ex hereditate, et instrumenta, et mancipia Vellicus quidam subtraxisset, quibus subtractis, facile, quasi minimo valeret hereditas, ut sibi ea venderetur, persuasit, an venditi iudicio teneri possit? Et ait Iulianus: competere actionem ex vendito in tantum, quanto pluris hereditas valeret, si hae res subtractae non fuissent. §. 6. Idem Iulianus, dolum solere a venditore praestari etiam in huiusmodi specie, ostendit; si quum venditor sciret, fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula quidem conscripserit, uni municipio deberi, verum postea legem consignaverit, si qua tributorum, aut vectigalis, indictionisve quid nomine, aut ad viae collationem praestare oporteret, id emtorem dare, facere, praestareque oportere, ex emto eum teneri, quasi decepisset emtorem. Quae sententia vera est. §. 7. Sed quum in facto proponeretur, tutores hoc idem fecisse, qui rem pupillarem vendebant, quaestionis esse, ait, an tutorum dolum pupillus praestare debeat? Et si quidem ipsi tutores vendiderunt, ex emto eos teneri, nequaquam dubium est; sed si pupillus auctoribus eis vendidit, in tantum tenetur, in quantum locupletior ex eo factus est, tutoribus in residuum perpetuo condemnandis, quia nec transfertur in pupillum post pubertatem hoc, quod dolo tutorum factum est. §. 8. Offerri pretium ab emtore debet, cum ex emto agitur; et ideo et si pretii partem offerat, nondum est ex emto actio; venditor enim quasi pignus retinere potest eam rem, quam vendidit. §. 9. Unde quaeritur: si pars sit pretii soluta, et res tradita postea evicta sit, utrum eius rei consequatur pretium integrum ex emto agens, an vero quod numeravit? Et puto magis id, quod numeravit, propter doli exceptionem. §. 10. Si fructibus iam maturis ager distractus sit, etiam fructus emtori cedere, nisi aliud convenit, exploratum est. §. 11. Sin locatus ager fuit, pensiones utique ei cedent, qui locaverat. Idem et in praediis urbanis, nisi si quid nominatim convenisse proponatur. §. 12. Sed et si quid praeterea rei venditae nocitum est, actio emtori praestanda est, damni forte infecti, vel aquae pluviae arcendae, vel Aquiliae, vel interdicti quod vi aut clam. §. 13. Item si quid ex operis servorum vel vecturis iumentorum vel navium quaesitum est, emtori praestabitur; sed et si quid peculio eorum accessit; non tamen, si quid ex re venditoris. §. 14. Si Titius fundum, in quo nonaginta iugera erant, vendiderit, et in lege emtionis dictum est, in fundo centum esse iugera, et ante, quam modus manifestetur, decem iugera al-

luvione accreverint, placet mihi Neratii sententia existimantis, ut, si quidem sciens vendidit, ex emto actio competat adversus eum, quamvis decem iugera accreverint, quia dolo fecit, nec dolus purgatur; si vero ignorans vendidit, ex emto actio non competat. §. 15. Si fundum mihi alienum vendideris, et hic ex causa lucrativa meus factus sit, nihilo minus ex emto mihi adversus te actio competit. §. 16. In his autem, quae cum re emta praestari solent, non solum dolum, sed et culpam praestandam arbitror. Nam et Celsus libro octavo Digestorum scripsit: cum convenerit, ut venditor praeteritam mercedem exigat et emtori praestet, non solum dolum, sed et culpam eum praestare debere. §. 17. Idem Celsus libro eodem scribit: *Fundi, quem cum Titio communem habebas, partem tuam vendidisti, et antequam traderes, coactus es communi dividundo iudicium accipere; si socio fundus sit adiudicatus, quantum ob eam rem a Titio consecutus es, id tantum emtori praestabis; quodsi tibi fundus totus adiudicatus est, totum,* inquit, *eum emtori trades, sed ita, ut ille solvat, quod ob eam rem Titio condemnatus es. Sed ob eam quidem partem, quam vendidisti, pro evictione cavere debes, ob alteram autem tantum de dolo malo repromittere; aequum est enim, eandem esse conditionem emtoris, quae futura esset, si cum ipso actum esset communi dividundo. Sed si certis regionibus fundum inter te et Titium iudex divisit, sine dubio partem, quae adiudicata est, emtori tradere debes.* §. 18. Si quid servo distracto venditor donavit ante traditionem, hoc quoque restitui debet; hereditates quoque per servum acquisitae, et legata omnia; nec distinguendum, cuius respectu ista sint relicta. Item quod ex operis servus praestitit venditori, emtori restituendum est, nisi ideo dies traditionis ex pacto prorogatus est, ut ad venditorem operae pertinerent. §. 19. Ex vendito actio venditori competit ad ea consequenda, quae ei ab emtore praestari oportet. §. 20. Veniunt autem in hoc iudicium infra scripta: in primis pretium, quanti res venit, item usurae pretii post diem traditionis; nam quum re emtor fruatur, aequissimum est, eum usuras pretii pendere. §. 21. Possessionem autem traditam accipere debemus, et si precaria sit possessio; hoc enim solum spectare debemus, an habeat facultatem fructus percipiendi. §. 22. Praeterea ex vendito agendo consequetur etiam sumtus, qui facti sunt in re distracta, utputa si quid in aedificia distracta erogatum est; scribit enim Labeo et Trebatius: esse ex vendito hoc nomine actionem. Idem, et si in aegri servi curationem impensum est ante traditionem, aut si quid in disciplinas, in quas verisimile erat etiam emtorem velle impendi. Hoc amplius Labeo ait: et si quid in funus mortui servi impensum sit, ex vendito consequi oportere, si modo sine culpa venditoris mortem obierit. §. 23. Item si convenerit, quum res veniret, ut locuples ab emtore reus detur, ex vendito agi posse, ut id fiat. §. 24. Si inter emtorem praediorum et venditorem convenisset, ut, si ea praedia emtor heresve eius pluris vendidisset, eius partem dimidiam venditori praestaret, et heres emtoris pluris ea praedia vendidisset, venditorem ex vendito agendo partem eius, quo pluris vendidisset, consecuturum. §. 25. Si procurator vendiderit, et caverit emtori, quaeritur: an domino, vel adversus dominum actio dari debeat? Et Papinianus libro tertio Responsorum putat, cum domino ex emto agi posse utili actione ad exemplum institoriae actionis, si modo rem vendendam mandavit; ergo et per contrarium dicendum est, utilem ex emto actionem domino competere. §. 26. Ibidem Papinianus respondisse se refert: si convenerit, ut ad diem pretio non soluto, venditori duplum praestaretur, in fraudem constitutionum videri adiectum, quod usuram legitimam excedit; diversamque causam commissoriae esse ait, quum ea specie, inquit, non foenus illicitum contrahatur, sed lex contractui non improbata dicatur. §. 27. Si quis colludente procuratore meo ab eo emerit, an possit agere ex emto? Et puto hactenus, ut aut stetur emtioni, aut discedatur. §. 28. Sed et si quis minorem viginti quinque annis circumvenerit, et huic hactenus dabimus actionem ex emto, ut diximus in superiore casu. §. 29. Si quis a pupillo sine tutoris auctoritate emerit, ex uno latere constat contractus; nam qui emit, obligatus est pupillo, pupillum sibi non obligat. §. 30. Si venditor habitationem exceperit, ut inquilino liceat habitare, vel colono, ut perfrui liceat ad certum tempus, magis esse, Servius putabat, ex vendito esse actionem; denique Tubero ait: si iste colonus damnum dederit, emtorem ex emto agentem cogere posse venditorem, ut ex locato cum colono experiatur, ut, quidquid fuerit consecutus, emtori reddat. §. 31. Aedibus distractis vel legatis, ea esse aedium solemus dicere, quae quasi pars aedium, vel propter aedes habentur, ut puta puteal,

XIV. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Id est quo puteum cooperitur,

XV. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Lines, et labra, salientes, fistulae quoque, quae salientibus iunguntur, quamvis longe excurrant extra aedificium, aedium sunt. Item canales. Pisces autem, qui sunt in piscina, non sunt aedium, nec fundi,

XVI. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Non magis, quam pulli aut cetera animalia, quae in fundo sunt.

XVII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Fundi nihil est, nisi quod terra se tenet. Aedium autem multa esse, quae aedibus affixa non sunt, ignorari non oportet, utputa seras, claves, claustra; multa etiam defossa esse, neque tamen fundi aut villae haberi, utputa vasa vinaria, torcularia, quoniam haec instrumenti magis sunt, etiamsi aedificio cohaerent. §. 1. Sed et vinum, et fructus perceptos villae non esse constat. §. 2. Fundo vendito vel legato, sterquilinium et stramenta emtoris et legatarii sunt, ligna autem venditoris vel heredis, quia non sunt fundi, tametsi ad eam rem comparata sunt. In sterquilinio autem distinctio Trebatii probanda est, ut, si quidem stercorandi agri causa comparatum sit, emtorem sequatur, si vendendi, venditorem, nisi si aliud actum est; nec interest, in stabulo iaceat an acervus sit. §. 3. Quae tabulae pictae pro tectorio includuntur, itemque crustae marmoreae aedium sunt. §. 4. Reticuli circa columnas, plutei circa parietes, item cilicia vela aedium non sunt. §. 5. Item quod insulae causa paratum est, si nondum perfectum est, quamvis positum in aedificio sit, non tamen videtur aedium esse. §. 6. Si ruta et caesa excipiantur in venditione, ea placuit esse ruta, quae eruta sunt, ut arena, creta, et similia; caesa ea esse, ut arbores caesas, et carbones, et his similia. Gallus autem Aquilius, cuius Mela refert opinionem, recte ait: frustra in lege venditionis de rutis et caesis contineri, quia si non specialiter venierunt, ad exhibendum de his agi potest; neque enim magis de materia caesa, aut de caementis, aut de arena cavendum est venditori, quam de ceteris, quae sunt pretiosiora. §. 7. Labeo generaliter scribit: ea, quae perpetui usus causa in aedificiis sunt, aedificii esse; quae vero ad praesens, non esse aedificii; utputa fistulae temporis quidem causa positae, non sunt aedium, veruntamen si perpetuo fuerint positae, aedium sunt. §. 8. Castella plumbea, putea, opercula puteorum, epistomia fistulis applumbata, aut quae terra continentur, quamvis non sint affixa, aedium esse constat. §. 9. Item constat, sigilla, columnas quoque, et personas, ex quarum rostris aqua salire solet, villae esse. §. 10. Ea, quae ex aedificio detracta sunt, ut reponantur, aedificii sunt; at quae parata sunt, ut imponantur, non sunt aedificii. §. 11. Pali, qui vineae causa parati sunt, ante, quam collocentur, fundi non sunt, sed qui exemti sunt hac mente, ut collocentur, fundi sunt.

XVIII. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Granaria, quae ex tabulis fieri solent, ita aedium sunt, si stipites eorum in terra defossi sunt; quodsi supra terram sunt, rutis et caesis cedunt. §. 1. Tegulae, quae nondum aedificiis impositae sunt, quamvis tegendi gratia allatae sunt, in rutis et caesis habentur. Aliud iuris est in his, quae detractae sunt, ut reponerentur; aedibus enim accedunt.

XIX. *Caius libro IV. ad Edictum Praetoris urbani, titulo de Publicanis.* Veteres emtionum venditionumque appellationibus promiscue utebantur.

XX. *Idem libro XXI. ad Edictum provinciale.* Idem est et in locatione et conductione.

XXI. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Si sterilis ancilla sit, cuius partus venit, vel maior annis quinquaginta, quum id emtor ignoraverit, ex emto tenetur venditor. §. 1. Si praedii venditor non dicat de tributo sciens, tenetur ex emto; quodsi ignorans non praedixerit, quod forte hereditarium praedium erat, non tenetur. §. 2. Quamvis supra diximus, cum in corpore consentiamus, de qualitate autem dissentiamus, emtionem non esse, tamen venditor teneri debet, quanti interest emtoris non esse deceptum, etsi ven-

ditor quoque nesciat, veluti si mensas quasi citreas emat, quae non sunt. §. 3. Cum per venditorem steterit, quo minus rem tradat, omnis utilitas emtoris in aestimationem venit, quae modo circa ipsam rem consistit. Neque enim, si potuit ex vino puta negotiari et lucrum facere, id aestimandum est, non magis, quam si triticum emerit, et ob eam rem, quod non sit traditum, familia eius fame laboraverit; nam pretium tritici, non servorum fame necatorum, consequitur. Nec enim maior fit obligatio, quod tardius agitur, quamvis crescat, si vinum hodie pluris sit. Merito, quia si datum esset, haberet emtor, quoniam vero non dedit, saltem hodie dandum est, quod iam olim dari oportuit. §. 4. Si tibi fundum vendidero, ut eum conductum certa summa haberem, ex vendito eo nomine mihi actio est, quasi in partem pretii ea res sit. §. 5. Sed etsi ita fundum tibi vendidero, ut nulli alii eum, quam mihi venderes, actio eo nomine ex vendito est, si alii vendideris. §. 6. Qui domum vendebat, excepit sibi habitationem, donec viveret, aut in singulos annos decem; emtor primo anno maluit decem praestare, secundo anno habitationem praestare. Trebatius ait: mutandae voluntatis potestatem eum habere, singulisque annis alterutrum praestare posse, et quamdiu paratus sit alterutrum praestare, petitionem non esse.

XXII. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Si in qualitate fundi venditor mentitus sit, non in modo eius, tamen tenetur emtori; pone enim dixisse eum, quinquaginta iugera esse vineae, et quinquaginta prati, et in vinea minus, in prato plus inveniri, esse tamen omnia centum iugera.

XXIII. *Idem libro XIII. Digestorum.* Si quis servum, quem cum peculio vendiderat, manumiserit, non solum peculii nomine, quod servus habuit tempore, quo manumittebatur, sed et eorum, quae postea acquirit, tenetur, et praeterea cavere debet, quidquid ex hereditate liberti ad eum pervenerit, restitutum iri. Marcellus notat: *Illa praestare venditor ex emto debet, quae haberet emtor, si homo manumissus non esset; non continebuntur igitur, quae, si manumissus non fuerit, acquisiturus non esset.*

XXIV. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Si servus, in quo ususfructus tuus erat, fundum emerit, et ante, quam pecunia numeraretur, capite minutus fueris, quamvis pretium solveris, actionem ex emto non habebis propter talem capitis deminutionem, sed indebiti actionem adversus venditorem habebis. Ante capitis autem minutionem nihil interest, tu solvas, an servus ex eo peculio, quod ad te pertinet; nam utroque casu actionem ex emto habebis. §. 1. Servum tuum imprudens a fure bona fide emi; is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est; posse te eum hominem mihi condicere, Sabinus dixit, sed si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, invicem me tecum acturum de peculio. Cassius veram opinionem Sabini retulit, in qua ego quoque sum. §. 2. Servo vendente hominem, fideiussor venditionis omnia praestare debet, in quae obligaretur, si pro libero fideiussisset; nam et in dominum actio sic datur, ut emtor eadem consequatur, quae libero vendente consequi debuisset; sed ultra peculii taxationem dominus non condemnatur.

XXV. *Idem libro LIV. Digestorum.* Qui pendentem vindemiam emit, si uvam legere prohibeatur a venditore, adversus eum petentem pretium exceptione uti poterit: *si ea pecunia, qua de agitur, non pro ea re petitur, quae venit, neque tradita est.* Ceterum post traditionem, sive lectam uvam calcare, sive mustum evehere prohibeatur, ad exhibendum vel iniuriarum agere poterit, quemadmodum si aliam quamlibet rem suam tollere prohibeatur.

XXVI. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Si quis, quum fundum venderet, dolia centum, quae in fundo esse affirmabat, accessura dixisset, quamvis ibi nullum dolium fuisset, tamen dolia emtori debebit.

XXVII. *Paulus libro III. epitomatorum Alfeni Digestorum.* Quidquid venditor accessurum dixerit, id integrum ac sanum tradi oportet; veluti si fundo dolia accessura dixisset, non quassa, sed integra dare debet.

XXVIII. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Praedia mihi vendidisti, et convenit, ut aliquid facerem; quod si non fecissem, poenam promisi. Respondit: venditor ante, quam poenam ex stipulatu petat, ex vendito agere potest; si consecutus fuerit, quantum poenae nomine stipulatum esset, agentem ex stipulatu doli mali exceptio summovebit; si ex stipulatu poenam consecutus fuerit, ipso iure ex vendito agere non poterit, nisi in id, quod pluris eius interfuerit, id fieri.

XXIX. *Idem libro IV. ex Minicio.* Cui res sub conditione legata erat, is eam imprudens ab herede emit. Actione ex emto poterit consequi emtor pretium, quia non ex causa legati rem habet.

XXX. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Servus, quem a me cum peculio emisti, prius, quam tibi traderetur, furtum mihi fecit. Quamvis ea res, quam surripuit, interierit, nihilo minus retentionem eo nomine ex peculio me habiturum ait, id est ipso iure ob id factum minutum esse peculium, eo scilicet, quod debitor meus ex causa condictionis sit factus. Nam licet, si iam traditus furtum mihi fecisset, aut omnino condictionem eo nomine de peculio non haberem, aut eatenus haberem, quatenus ex re furtiva auctum peculium fuisset, tamen in proposito et retentionem me habiturum, et, si omne peculium penes te sit, vel quasi plus debito solverim, posse me condicere. Secundum quae dicendum, si nummos, quos servus iste mihi surripuerat, tu, ignorans furtivos esse, quasi peculiares ademeris, et consumseris, condictionem eo nomine mihi adversus te competere, quasi res mea ad te sine causa pervenerit. §. 1. Si sciens alienam rem ignoranti mihi vendideris, etiam prius, quam evincatur, utiliter me ex emto acturum putavit in id, quanti mea intersit, meam esse factam; quamvis enim alioquin verum sit, venditorem hactenus teneri, ut rem emtori habere liceat, non etiam ut eius faciat, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum, qui sciens alienam, non suam, ignoranti vendiderit. Idem est maxime, si manumissuro vel pignori daturo vendiderit.

XXXI. *Neratius libro III. Membranarum.* Si ea res, quam ex emto praestare debebam, vi mihi ademta fuerit, quamvis eam custodire debuerim, tamen propius est, ut nihil amplius, quam actiones persequendae eius praestari a me emtori oporteat, quia custodia adversus vim parum proficit. Actiones autem eas non solum arbitrio, sed etiam periculo tuo tibi praestare debebo, ut omne lucrum ac dispendium te sequatur. §. 1. At si per me factum sit, quo minus eam suo tempore a me haberes, non solum quod ipse per eum acquisii, praestare debebo, sed et id, quod emtor iam tunc sibi tradito servo acquisiturus fuisset. §. 2. Uterque nostrum eandem rem emit a non domino; quum emtio venditioque sine dolo malo fieret, traditaque est, sive ab eodem emimus, sive ab alio atque alio, is ex nobis tuendus est, qui prior ius eius apprehendit, hoc est cui primum tradita est. Sed si alter ex nobis a domino emisset, is omnimodo tuendus est.

XXXII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Si quis a me oleum, quod emisset, adhibitis iniquis ponderibus accepisset, ut in modo me falleret, vel emtor circumscriptus sit a venditore ponderibus minoribus, Pomponius ait, posse dici, venditorem sibi dare oportere, quod plus est, petere; quod habet rationem. Ergo et emtor ex emto habebit actionem, qua contentus esse possit.

XXXIII. *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Et si uno pretio plures res emtae sint, de singulis ex emto et vendito agi potest.

XXXIV. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Si fundo vendito in qualitate iugerum captio est, ex emto erit actio.

XXXV. *Idem libro LXX. ad Edictum.* Si quis fundum emerit, quasi per eum fundum eundi agendi ius non esset, et interdicto de itinere actuque victus sit, ex emto habebit actionem. Licet enim stipulatio de evictione non committatur, quia non est de iure servitutis in rem actione pronuntiatum, tamen dicendum est, ex emto actionem competere.

XXXVI. *Paulus libro VII. ad Plautium.* Venditor domus ante, quam eam tradat, damni infecti stipulationem interponere debet, quia ante, quam vacuam possessionem tradat, custodiam et diligentiam praestare debet, et pars est custodiae diligentiaeque, hanc interponere stipulationem; et ideo, si id neglexerit, tenebitur emtori.

XXXVII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Sicut aequum est, bonae fidei emtori alterius dolum non nocere, ita non est aequum, eidem personae venditoris sui dolum prodesse.

XXXVIII. *Celsus libro VIII. Digestorum.* Si venditor hominis dixit, peculium eum habere decem, nec quidquam ademturum, etsi plus habet, totum praestet, nisi hoc actum est, ut duntaxat decem praestaret; si minus est, praestet

esse decem, et talem servum esse, ut tantum peculii habeat. §. 1. Si per emtorem steterit, quo minus ei mancipium traderetur, pro cibariis per arbitrum indemnitatem posse servari, Sextus Aelius et Drusus dixerunt; quorum et mihi iustissima videtur esse sententia. §. 2. Firmus a Proculo quaesiit: si de plumbeo castello fistulae sub terram missae aquam ducerent in aënum lateribus circumstructum, an hae ut iuncta fixaque aedium essent, an ut ruta caesaque aedium non essent? Ille rescripsit. referre, quid acti esset. Quid ergo, si nihil de ea re neque emtor, neque venditor cogitaverunt? ut plerumque in eiusmodi rebus evenire solet, nonne propius est, ut inserta et inclusa aedificio partem eius esse existimemus?

XXXIX. *Modestinus libro V. Responsorum.* Quaero: si quis ita fundum vendiderit, ut id venundatum esse videatur, quod intra terminos ipse possedit, sciens tamen, aliquam partem certam se non possidere, non certioraverit emtorem, an ex emto iudicio teneatur? quum haec generalis adiectio ad ea, quae specialiter novit, qui vendidit, nec excepit, pertinere non debeat, ne alioquin emtor capiatur, qui fortasse, si hoc cognovisset, vel emturus non esset, vel minoris emturus esset, si certioratus de loco certo fuisset, quum hoc et apud veteres sit relatum in eius persona, qui sic exceperat: *servitutes, si quae debentur, debebuntur.* Etenim iuris auctores responderunt, si certus venditor, quibusdam personis certas servitutes deberi, non admonuisset emtorem, ex emto eum teneri debere, quando haec generalis exceptio non ad ea pertinere debeat, quae venditor novit, quaeque specialiter excipere et potuit et debuit, sed ad ea, quae ignoravit, et de quibus emtorem certiorare nequivit. Herennius Modestinus respondit: si quid circumveniendi emtoris causa venditor in specie, de qua quaeritur, fecit, ex emto actione conveniri posse.

XL. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius scribit: dominus fundi de praedio arbores stantes vendiderat, et pro his rebus pecuniam accepit, et tradere nolebat; emtor quaerebat, quid se facere oporteret? et verebatur, ne hae arbores eius non viderentur factae. Pomponius: arborum, quae in fundo continentur, non est separatum corpus a fundo, et ideo ut dominus suas specialiter arbores vindicare emtor non poterit, sed ex emto habet actionem.

XLI. *Papinianus libro III. Responsorum.* In venditione super annua pensitatione pro aquaeductu infra domum Romae constitutam nihil commemoratum est. Deceptus ob eam rem ex emto actionem habebit; itaque si conveniatur ob pretium ex vendito, ratio improvisi oneris habebitur.

XLII. *Paulus libro II. Quaestionum.* Si duorum fundorum venditor separatim de modo cuiusque pronuntiaverit, et ita utrumque uno pretio tradiderit, et alteri aliquid desit, quamvis in altero exsuperet, forte si dixerit, unum centum iugera, alterum ducenta habere, non proderit ei, quod in altero ducenta decem inveniantur, si in altero decem desint; et de his ita apud Labeonem relatum est. Sed an exceptio doli mali venditori profutura sit? potest dubitari. Utique, si exiguus modus silvae desit, et plus in vineis habeat, quam repromissum est; an non faciat dolo, qui iure perpetuo utitur? nec enim hoc, quod amplius in modo agri invenitur, quam alioquin dictum est, ad compendium venditoris, sed ad emtoris pertinet, et tunc tenetur venditor, quum minor modus invenitur. Videamus tamen, ne nulla querela sit emtoris in eodem fundo, si plus inveniat in vinea, quam in prato, quum universus modus constet. Similis quaestio esse potest ei, quae in duobus fundis agitata est, et si quis duos statuliberos uno pretio vendat, et dicat, unum decem dare iussum, qui quindecim dare debeat, alterum decem, qui quinque debebat; nam et hic tenebitur ex emto actione, quamvis emtor a duobus viginti accepturus sit. Sed rectius est, in omnibus suprascriptis casibus lucrum cum damno compensari, et si quid deest emtori, sive pro modo sive pro qualitate loci, hoc ei resarciri.

XLIII. *Idem libro V. Quaestionum.* Titius, quum decederet, Seiae Stichum, Pamphilum, Arescusam per fideicommissum reliquit, eiusque fidei commisit, ut omnes ad libertatem post annum perduceret. Quum legataria fideicommissum ad se pertinere noluisset, nec tamen heredem a sua petitione liberasset, heres eadem mancipia Sempronio vendidit, nulla commemoratione fideicommissae libertatis facta; emtor, quum pluribus annis mancipia suprascripta sibi servissent, Arescusam manumisit. Quum ceteri quoque servi, cognita voluntate defuncti, fideicommissam libertatem petissent, et heredem ad Praetorem perduxissent, iussu Praetoris ab herede sunt manumissi; Arescusa quoque, nolle se emtorem patronum habere, responderat. Quum emtor pretium a venditore emti iudicio Arescusae quoque nomine repeteret, lectum est responsum Domitii Ulpiani, quo continebatur, Arescusam pertinere ad rescriptum sacrarum constitutionum, si nollet emtorem patronum habere, emtorem tamen nihil posse post manumissionem a venditore consequi. Ego, quum meminissem et Iulianum in ea sententia esse, ut existimaret, post manumissionem quoque emti actionem durare, quaero: quae sententia vera sit? Illud etiam in eadem cognitione nomine emtoris desiderabatur, ut sumtus, quos in unum ex his, quem erudierat, fecerat, ei restituerentur. Item quaero: Arescusa, quae recusavit emtorem patronum habere, cuius sit liberta constituta, an possit vel legatariam, quae eam non liberavit, vel heredem patronum habere? nam ceteri duo ab herede manumissi sunt. Respondi: semper probavi Iuliani sententiam putantis, manumissione ex emto actionem non amitti eo modo. De sumtibus vero, quos in erudiendum hominem emtor fecit, videndum est; nam emti iudicium ad eam quoque speciem sufficere existimo; non enim pretium continet tantum, sed omne, quod interest emtoris, servum non evinci. Plane si in tantum pretium excessisse proponas, ut non sit cogitatum a venditore de tanta summa, veluti si ponas agitatorem postea factum, vel pantomimum evictum esse eum, qui minimo veniit pretio, iniquum videtur, in magnam quantitatem obligari venditorem,

XLIV. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Quum et forte idem mediocrium facultatium sit, et non ultra duplum periculum subire eum oportet;

XLV. *Paulus libro V. Quaestionum.* Idque et Iulianum agitasse, Africanus refert. Quod iustum est; sicut minuitur praestatio, si servus deterior apud emtorem effectus sit, quum evincitur. §. 1. Illud expeditius videbatur, si mihi alienam aream vendideris, et in eam ego aedificavero, atque ita eam dominus evincat; nam quum possim petentem dominum, nisi impensam aedificiorum solvat, doli mali exceptione summovere, magis est, ut ea res ad periculum venditoris non pertineat. Quod et in servo dicendum est, si in servitutem, non in libertatem evincatur, ut dominus mercedes et impensas praestare debeat. Quodsi emtor non possideat aedificium vel servum, ex emto habebit actionem. In omnibus tamen his casibus, si sciens quis alienum vendiderit, omnimodo teneri debet. §. 2. Superest tertia deliberatio, cuius debeat esse liberta Arescusa, quae recusat emtorem? Et non sine ratione dicetur, eius debere effici libertam, a quo vendita est, id est heredis, quia et ipse ex emto actione tenetur. Sed hoc ita, si non Arescusa elegerit emtoris patronatum; tunc enim et illius remanet liberta, et ille ex emto actionem non habet, quia nihil eius interest, quum eam libertam habeat.

XLVI. *Idem libro XXIV. Quaestionum.* Si quis alienam rem vendiderit, et medio tempore heres domino rei exstiterit, cogetur implere venditionem.

XLVII. *Idem libro VI. Responsorum.* Lucius Titius, accepta pecunia ad materias vendendas sub poena certa, ita ut, si non integras res praestiterit intra statuta tempora, in poenam conveniatur, partim datis materiis decessit. Quum igitur testator in poenam commiserit, neque heres eius reliquam materiam exhibuerit, an et in poenam, et in usuras conveniri possit? praesertim quum emtor, mutuatus pecuniam, usuras gravissimas expendit. Paulus respondit: ex contractu, de quo quaeritur, etiam heredem venditoris in poenam conveniri posse; in actione quoque ex emto officio iudicis post moram intercedentem usurarum pretii rationem haberi oportere.

XLVIII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Titius heres Sempronii fundum Septicio vendidit ita: *Fundus Sempronianus, et quidquid Sempronii iuris fuit, erit tibi emtus tot nummis,* vacuamque possessionem tradidit, neque fines eius demonstravit. Quaeritur: an emti iudicio cogendus sit ostendere ex instrumentis hereditariis, quid iuris defunctus habuerit, et fines ostendere? Respondi: id ex ea scriptura praestandum, quod sensisse intelliguntur; quod si non appareat, debere venditorem et instrumenta fundi, et

fines ostendere; hoc enim contractui bonae fidei consonans esse.

XLIX. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Qui per collusionem imaginarium colonum circumveniendi emtoris causa supposuit, ex emto tenetur, nec defenditur, si, quo facilius excogitata fraus occultetur, colonum et quinquennii pensiones in fidem suam recipiat. §. 1. Pretii sorte, licet post moram, soluta, usurae peti non possunt, quum hae non sint in obligatione, sed officio iudicis praestentur.

L. *Labeo libro IV. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Bona fides non patitur, ut, cum emtor alicuius legis beneficio pecuniam rei venditae debere desiisset, antequam res ei traderetur, venditor tradere compellatur, et re sua carere, possessione autem tradita futurum sit, ut rem venditor eam amittat, (utpote quum petenti eam rem emtor exceptionem rei venditae et traditae obiiciat) ut perinde habeatur, ac si petitor ei neque vendidisset, neque tradidisset.

LI. *Idem libro V. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Si et per emtorem et venditorem mora fuisset, quo minus vinum praeberetur et traderetur, perinde esse ait, quasi si per emtorem solum stetisset; non enim potest videri mora per venditorem emtori facta esse, ipso emtore posteriorem moram faciente. §. 1. Quodsi fundum emisti ea lege, uti des pecuniam Kalendis Iuliis, et si ipsis Kalendis per venditorem esset factum, quo minus pecunia ei solveretur, deinde per te staret, quo minus solveres, uti posse adversus te lege sua venditorem dixit, quia in vendendo hoc ageretur, ut, quandoque per emtorem factum sit, quo minus pecuniam solvat, legis poenam patiatur. Hoc ita verum puto, nisi si quid in ea re venditor dolo fecit.

LII. *Scaevola libro VII. Digestorum.* Creditor fundum sibi obligatum, cuius chirographa tributorum a debitore retro solutorum apud se deposita habebat, vendidit Maevio ea lege, ut, si quid tributorum nomine debitum esset, emtor solveret; idem fundus ob causam eorum tributorum, quae iam soluta erant, a conductore saltus, in quo idem fundus est, veniit, eumque idem Maevius emit, et pretium solvit. Quaesitum est: an emti iudicio vel aliqua actione emtor a venditore consequi possit, ut solutionum suprascriptarum chirographa ei dentur? Respondit: posse emtorem emti iudicio consequi, ut instrumenta, de quibus quaereretur, exhibeantur. §. 1. Praedium aestimatum in dotem a patre filiae suae nomine datum obligatum creditori deprehenditur. Quaesitum est: an filius, qui hereditatem patris retinet, quum ab ea se filia abstinuisset dote contenta, actione ex emto teneatur, ut a creditore lueret, et marito liberum praestaret? Respondit: teneri. §. 2. Inter venditorem et emtorem militiae ita convenit, ut salarium, quod debebatur ab illa persona, emtori cederet. Quaesitum est: emtor militiae quam quantitatem, a quo exigere, et quid ex eiusmodi pacto venditor emtori praestare debeat? Respondit: venditorem actiones extraordinarias eo nomine, quas haberet, praestare debere. §. 3. Ante domum mari iunctam molibus iactis ripam constituit, et uti ab eo possessa domus fuit, Caio Seio vendidit. Quaero: an ripa, quae ab auctore domui coniuncta erat, ad emtorem quoque iure emtionis pertineat? Respondit: eodem iure fore venditam domum, quo fuisset prius, quam veniret.

LIII. *Labeo libro I. Pithanon.* Si mercedem insulae accessuram esse emtori dictum est, quanti insula locata est, tantum emtori praestetur. Paulus: *Immo si insulam totam eo nomine locaveris, ut amplius conductor locet, et in vendenda insula mercedem emtori cessuram esse dixeris, id accedet, quod tibi totius insulae conductor debebit.* §. 1. Si eum fundum vendidisti, in quo sepulcrum habuisti, nec nominatim tibi sepulcrum excepisti, parum habes eo nomine cautum. Paulus: *Minime, si modo in sepulcrum iter publicum transit.* §. 2. Si habitatoribus habitatio lege venditionis recepta est, omnibus in ea habitantibus, praeter dominum, recte recepta habitatio est. Paulus: *Immo si cui in ea insula, quam vendideris, gratis habitationem dederis, et sic receperis:* habitatoribus, aut in quam quisque diem conductum habet, *parum caveris; nominatim enim de his recipi oportuit; itaque eos habitatores emtor insulae habitatione impune prohibebit.*

LIV. *Idem libro II. Pithanon.* Si servus tuus, quem vendideras, iussu tuo aliquid fecit, et ex eo crus fregit, ita demum ea res tuo periculo non est, si id imperasti, quod solebat ante venditionem facere, et si id imperasti, quod etiam non vendito servo imperaturus eras. Paulus: *Minime; nam si periculosam rem ante venditionem facere solitus est, culpa tua id factum esse videbitur; puta enim eum fuisse servum, qui per catadromum descendere, aut in cloacam demitti solitus esset. Idem iuris erit, si eam rem imperare solitus fueris, quam prudens et diligens paterfamilias imperaturus ei servo non fuerit. Quid, si hoc exceptum fuerit? tamen potes ei servo novam rem imperare, quam imperaturus non fuisses, si non venisset, veluti si ei imperasti, ut ad emtorem iret, qui peregre esset; nam certe ea res tuo periculo esse non debet. Itaque tota ea res ad dolum malum duntaxat et culpam venditoris dirigenda est.* §. 1. Si dolia octoginta accedere fundo, quae infossa essent, dictum erit, et plura erunt, quam ad eum numerum, dabit emtori ex omnibus, quae vult, dum integra det. Si sola octoginta sunt, qualiacunque emtorem sequentur, nec pro non integris quidquam ei venditor praestabit.

LV. *Pomponius libro X. Epistolarum.* Si servus, qui emeretur vel promitteretur, in hostium potestate esset, Octavenus magis putabat valere emtionem et stipulationem, quia inter ementem et vendentem esset commercium; potius enim difficultatem in praestando eo inesse, quam in natura, etiamsi officio iudicis sustinenda esset eius praestatio, donec praestari possit.

TIT. II.
LOCATI CONDUCTI.

I. *Paulus libro XXXIV. ad Edictum.* Locatio et conductio quum naturalis sit, et omnium gentium, non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emtio et venditio.

II. *Caius libro II. Rerum quotidianarum.* Locatio et conductio proxima est emtioni et venditioni, iisdemque iuris regulis consistit. Nam ut emtio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio contrahi intelligitur, si de mercede convenerit. §. 1. Adeo autem familiaritatem aliquam habere videntur emtio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam quaeri soleat, utrum emtio et venditio sit, an locatio et conductio; ut ecce si cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo annulos mihi faceret certi ponderis certaeque formae, et acceperit verbi gratia trecenta, utrum emtio et venditio sit, an locatio et conductio? Sed placet, unum esse negotium, et magis emtionem et venditionem esse. Quodsi ego aurum dedero, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.

III. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Cum fundus locetur, et aestimatum instrumentum colonus accipiat, Proculus ait, id agi, ut instrumentum emtum habeat colonus, sicuti fieret, quum quid aestimatum in dotem daretur.

IV. *Idem libro XVI. ad Sabinum.* Locatio precariive rogatio ita facta, quoad is, qui eam locasset dedissetve, vellet, morte eius, qui locavit aut dedit, tollitur.

V. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Si tibi habitationem locavero, mox pensionem remittam, ex locato et conducto agendum erit.

VI. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Is, qui rem conduxit, non cogitur restituere id, quod rei nomine furti actione consecutus est.

VII. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Si tibi alienam insulam locavero quinquaginta, tuque eandem sexaginta Titio locaveris, et Titius a domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto sexaginta consequi debere placet, quia ipse Titio tenearis in sexaginta.

VIII. *Tryphoninus libro IX. Disputationum.* Nos videamus, ne non sexaginta praestanda, nec quinquaginta sint, sed quanti interest, perfrui conductorem; tantum denique consequetur medius, quantum praestare debeat ei, qui a se conduxit, quoniam emolumentum conductionis, ad comparationem uberioris mercedis computatum, maiorem efficit condemnationem; et tamen primus locator reputationem habebit pro quinquaginta, quae ab illo perciperet, si dominus insulae habitare novissimum conductorem non vetuisset. Quo iure utimur.

IX. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Si quis domum bona fide emtam vel fundum locaverit mihi, isque sit evictus sine dolo malo culpave eius, Pomponius ait, nihilo minus eum teneri ex conducto ei, qui conduxit, ut ei

[illegible]

X. *Iulianus libro* [illegible] *ad Urseium Ferocem.* Et ego [illegible]

XI. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Videamus an et servorum culpam et quoscunque induxerit, praestare conductor debeat, et quatenus praestat, utrum ut servos noxae dedat, an vero suo nomine teneatur? et adversus eos, quos induxerit, utrum praestabit tantum actiones, an quasi ob propriam culpam tenebitur? Mihi ita placet, ut culpam etiam eorum, quos induxit, praestet suo nomine, etsi nihil convenit, si tamen culpam in inducendis admisit, quod tales habuerit vel suos, vel hospites; et ita Pomponius libro sexagesimo tertio ad Edictum probat. §. 1. Si hoc in locatione convenit: *ignem ne habeto*, et habuit, tenebitur, etiamsi fortuitus casus admisit incendium, quia non debuit ignem habere. Aliud est enim, ignem innocentem habere; permittit enim habere, sed innoxium ignem. §. 2. Item prospicere debet conductor, ne aliquo vel ius rei vel corpus deterius faciat vel fieri patiatur. §. 3. Qui vinum de Campania transportandum conduxisset, deinde, mota a quodam controversia, signatum suo et alterius sigillo in apothecam deposuisset, ex locato tenetur, ut locatori possessionem vini sine controversia reddat, nisi culpa conductor caruerit. §. 4. Inter conductorem et locatorem convenerat, ne in villa urbana foenum componeretur; composuit, deinde servus igne illato succendit. Ait Labeo: teneri conductorem ex locato, quia ipse causam praebuit, inferendo foenum contra conductionem.

XII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Sed nisi quilibet extraneus ignem iniecerit, damni locati iudicio habebitur ratio.

XIII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Item quaeritur: si cisiarius, id est carucarius, dum ceteros transire contendit, cisium evertit, et servum quassavit vel occidit? Puto ex locato esse in eum actionem; temperare enim debuit; sed et utilis Aquiliae ei dabitur. §. 1. Si navicularius onus Minturnas vehendum conduxerit, et quum flumen Minturnense navis ea subire non posset, in aliam navem merces transtulerit, eaque navis in ostio fluminis perierit, tenetur primus navicularius. Labeo: si culpa caret, non

[illegible] §. 9. [illegible] §. 10. [illegible] §. 11. Qui impleto tempore conductionis remansit in conductione, non solum reconduxisse videbitur, sed etiam pignora videntur durare obligata. Sed hoc ita verum est, si non alius pro eo in priore conductione res obligaverat; huius enim novus consensus erit necessarius. Eadem causa erit, et si reipublicae praedia locata fuerint. Quod autem diximus, taciturnitate utriusque partis colonum reconduxisse videri, ita accipiendum est, ut in ipso anno, quo tacuerunt, videantur eandem locationem renovasse, non etiam in sequentibus annis, etsi lustrum forte ab initio fuerat conductioni praestitutum. Sed et si secundo quoque anno post finitum lustrum nihil fuerit contrarium actum, eandem videri locationem in illo anno permansisse; hoc enim ipso, quod tacuerunt, consensisse videntur. Et hoc deinceps in unoquoque anno observandum est. In urbanis autem praediis alio iure utimur, ut, prout quisque habitaverit, ita et obligetur, nisi in scriptis certum tempus conductionis comprehensum est.

XIV. *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Qui ad certum tempus conducit, finito quoque tempore colonus est; intelligitur enim dominus, quum patitur colonum in fundo esse, ex integro locare, et huiusmodi contractus neque verba, neque scripturam utique desiderant, sed nudo consensu convalescunt. Et ideo si interim dominus furere coeperit vel decesserit, fieri non posse, Marcellus ait, ut locatio redintegretur; et est hoc verum.

XV. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Ex conducto actio conductori datur. §. 1. Competit autem ex his causis fere: utputa si re, quam conduxit, frui ei non liceat, forte quia possessio ei aut totius agri, aut partis non praestatur, aut villa non reficitur, vel stabulum, vel ubi greges eius stare oporteat; vel si quid in lege conductionis convenit, si hoc non praestatur, ex conducto agetur. §. 2. Si vis tempestatis calamitosae contigerit, an locator conductori aliquid praestare debeat? videamus. Servius: omnem vim, cui resisti non potest, dominum colono praestare debere, ait, utputa fluminis, graculorum, sturnorum, et si quid simile acciderit, aut si incursus hostium fiat; si qua tamen

vitia ex ipsa re oriantur, haec damno coloni esse, veluti si vinum coacuerit, si raucis aut herbis segetes corruptae sint. Sed et si labes facta sit, omnemque fructum tulerit, damnum coloni non esse, ne supra damnum seminis amissi mercedes agri praestare cogatur. Sed et si uredo fructum oleae corruperit, aut solis fervore non assueto quid acciderit, damnum domini futurum esse; si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum coloni esse; idemque dicendum, si exercitus praeteriens per lasciviam aliquid abstulerit. Sed si ager terrae motu ita corruerit, ut nusquam sit, damno domini esse; oportere enim agrum praestari conductori, ut frui possit. §. 3. Quum quidam incendium fundi allegaret, et remissionem desideraret, ita ei rescriptum est: *Si praedium coluisti, propter casum incendii repentini non immerito subveniendum tibi est.* §. 4. Papinianus libro quarto Responsorum ait: si uno anno remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde sequentibus annis contingat ubertas, nihil obesse domino remissionem, sed integram pensionem etiam eius anni, quo remisit, exigendam. Hoc idem et in vectigalis agri damno respondit. Sed et si verbo donationis dominus ob sterilitatem anni remiserit, idem erit dicendum, quasi non sit donatio, sed transactio. Quid tamen, si novissimus erat annus sterilis, in quo ei remisit? Verius dicetur, etsi superiores uberes fuerunt, et scit locator, non debere eum ad computationem vocari. §. 5. Quum quidam de fructuum exiguitate quereretur, non esse rationem eius habendam, rescripto divi Antonini continetur. Item alio rescripto ita continetur: *Novam rem desideras, ut propter vetustatem vinearum remissio tibi detur.* §. 6. Item quum quidam nave amissa vecturam, quam pro invecto nauta acceperat, repeteret, rescriptum est ab Antonino Augusto: non immerito Procuratorem Caesaris ab eo vecturam repetere, quum munere vehendi functus non sit. Quod in omnibus personis similiter observandum est. §. 7. Ubicunque tamen remissionis ratio habetur ex causis supra relatis, non id, quod sua interest, conductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro rata; supra denique damnum seminis ad colonum pertinere declaratur. §. 8. Plane si forte dominus frui non patiatur, vel cum ipse locasset, vel cum alius alienum vel quasi procurator, vel quasi suum, quod interest praestabitur, et ita Proculus in procuratore respondit. §. 9. Interdum ad hoc ex locato agetur, ut quis locatione liberetur, quemadmodum Iulianus libro quinto decimo Digestorum scripsit; utputa Titio fundum locavi, isque pupillo herede instituto decessit, et quum tutor constituisset abstinere pupillum hereditate, ego fundum pluris locavi, deinde pupillus restitutus est in bona paterna; ex conducto nihil amplius eum consecuturum, quam ut locatione liberetur; mihi enim iustam causam fuisse locandi,

XVI. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Quum eo tempore in pupillum actiones nullae darentur;

XVII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Tutelae tamen cum tutore iudicio, inquit, aget, si abstinere eum non debuit.

XVIII. *Iulianus libro XV. Digestorum.* In quo inerit etiam hoc, quod ex conductione fundi lucrum facere potuit.

XIX. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Sed addes hoc Iuliani sententiae, ut, si collusi ego cum tutore, ex conducto tenear in id, quod pupilli interfuit. §. 1. Si quis dolia vitiosa ignarus locaverit, deinde vinum effluxerit, tenebitur in id, quod interest, nec ignorantia eius erit excusata, et ita Cassius scripsit. Aliter atque si saltum pascuum locasti, in quo herba mala nascebatur; hic enim, si pecora vel demortua sunt, vel etiam deteriora facta, quod interest praestabitur, si scisti; si ignorasti, pensionem non petes, et ita Servio, Labeoni, Sabino placuit. §. 2. Illud nobis videndum est: si quis fundum locaverit, quae soleat instrumenti nomine conductori praestare, quaeque si non praestet, ex locato teneatur? Et est epistola Neratii ad Aristonem: dolia utique colono esse praestanda, et prelum, et trapetum, instructa funibus; si minus, dominum instruere ea debere; sed et prelum et trapetum vitiatum dominum reficere debere; quodsi culpa coloni quid eorum corruptum sit, ex locato eum teneri. Fiscos autem, quibus ad premendam oleam utimur, colonum sibi parare debere, Neratius scripsit. Quodsi regulis olea prematur, et prelum, et suculam, et regulas, et tympanum, et trochleas, quibus relevetur prelum, dominum parare oportere; item ahenum, in quo olea calda aqua lavatur, et cetera vasa olearia dominum praestare oportere, sicuti dolia vinaria, quae ad praesentem usum colono picare oportebit. Haec omnia sic sunt accipienda, nisi si quid aliud specialiter actum sit. §. 3. Si dominus exceperit in locatione, ut frumenti certum modum certo pretio acciperet, et dominus nolit frumentum accipere, neque pecuniam ex mercede deducere, potest quidem totam summam ex locato petere, sed utique consequens est existimare, officio iudicis hoc convenire, haberi rationem, quanti conductoris interesit, in frumento potius, quam in pecunia solvere pensionis exceptam portionem. Simili modo et si ex conducto agatur, idem erit dicendum. §. 4. Si inquilinus ostium vel quaedam alia aedificio adiecerit, quae actio locum habeat? Et est verius, quod Labeo scripsit, competere ex conducto actionem, ut ei tollere liceat; sic tamen, ut damni infecti caveat, ne in aliquo, dum aufert, deteriorem causam aedium faciat, sed et ut pristinam faciem aedibus reddat. §. 5. Si inquilinus arcam aeratam in aedes intulerit, et aedium aditum coangustaverit dominus, verius est, ex conducto eum teneri et ad exhibendum actione, sive scit sive ignoravit; officio enim iudicis continetur, ut cogat eum aditum et facultatem inquilino praestare ad arcam tollendam, sumtibus scilicet locatoris. §. 6. Si quis, quum in annum habitationem conduxisset, pensionem totius anni dederit, deinde insula post sex menses ruerit vel incendio consumta sit, pensionem residui temporis rectissime Mela scripsit ex conducto actione repetiturum, non quasi indebitum condicturum; non enim per errorem dedit plus, sed ut sibi in causam conductionis prospiceret. Aliter atque si quis, quum decem conduxisset, quindecim solverit; hic enim, si per errorem plus solvit, dum putat se quindecim conduxisse, actionem ex conducto non habebit, sed solam condictionem; nam inter eum, qui per errorem solvit, et eum, qui pensionem integram praerogavit, multum interest. §. 7. Si quis mulierem vehendam nave conduxisset, deinde in nave infans natus fuisset, probandum est, pro infante nihil deberi, quum neque vectura eius magna sit, neque his omnibus utatur, quae ad navigantium usum parantur. §. 8. Ex conducto actionem etiam ad heredem transire, palam est. §. 9. Quum quidam exceptor operas suas locasset, deinde is, qui eas conduxerat, decessisset, Imperator Antoninus cum divo Severo rescripsit ad libellum exceptoris in haec verba: *Quum per te non stetisse proponas, quo minus locatas operas Antonio Aquilae solveres, si eodem anno mercedes ab alio non accepisti, fidem contractus impleri aequum est.* §. 10. Papinianus quoque libro quarto Responsorum scripsit: diem functo legato Caesaris, salarium comitibus residui temporis praestandum, modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerint.

XX. *Paulus libro XXXIV. ad Edictum.* Sicut emtio, ita et locatio sub conditione fieri potest. §. 1. Sed donationis causa contrahi non potest. §. 2. Interdum locator non obligatur, conductor obligatur, veluti cum emtor fundum conducit, donec pretium exsolvat.

XXI. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Quum venderem fundum, convenit, ut, donec pecunia omnis persolveretur, certa mercede emtor fundum conductum haberet; an soluta pecunia merces accepto fieri debeat? Respondi: bona fides exigit, ut quod convenit fiat; sed non amplius praestet is venditori, quam pro portione eius temporis, quo pecunia numerata non esset.

XXII. *Paulus libro XXXIV. ad Edictum.* Item si pretio non soluto inemta res facta sit, tunc ex locato erit actio. §. 1. Quoties autem faciendum aliquid datur, locatio est. §. 2. Cum insulam aedificandam loco, ut sua impensa conductor omnia faciat, proprietatem quidem eorum ad me transfert, et tamen locatio est; locat enim artifex operam suam, id est faciendi necessitatem. §. 3. Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere, et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus idem iuris est.

XXIII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Et ideo praetextu minoris pensionis locatione facta, si nullus dolus adversarii probari possit, rescindi locatio non potest.

XXIV. *Paulus libro XXXIV. ad Edictum.* Si in lege locationis comprehensum sit, ut arbitratu domini opus

approbetur, perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset. Idemque servatur, si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum sit; nam fides bona exigit, ut arbitrium tale praestetur, quale viro bono convenit. Idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod lege finitum sit, pertinet, nisi id ipsum lege comprehensum sit. Quibus consequens est, ut irrita sit approbatio dolo conductoris facta, et ex locato agi possit. §. 1. Si colonus locaverit fundum, res posterioris conductoris domino non obligantur, sed fructus in causa pignoris manent, quemadmodum essent, si primus colonus eos percepisset. §. 2. Si domus vel fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, potest dominus, si deseruit habitationem vel fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere. §. 3. Sed et de his, quae praesenti die praestare debuerunt, veluti ut opus aliquod efficerent, vel propagationes facerent, agere similiter potest. §. 4. Colonus, si ei frui non liceat, totius quinquennii nomine statim recte aget, etsi reliquis annis dominus fundi frui patiatur; nec enim semper liberabitur dominus eo, quod secundo vel tertio anno patiatur fundo frui; nam et qui expulsus a conductione in aliam se coloniam contulerit, non suffecturus duabus, neque ipse pensionum nomine obligatus erit, et quantum per singulos annos compendii facturus erat, consequetur; sera est enim patientia fruendi, quae offertur eo tempore, quo frui colonus, aliis rebus illigatus, non potest. Quodsi paucis diebus prohibuit, deinde poenitentiam egit, omniaque colono in integro sunt, nihil ex obligatione paucorum dierum mora minuet. Item utiliter ex conducto aget is, cui secundum conventionem non praestantur, quae convenerant, sive prohibeatur frui a domino, sive ab extraneo, quem dominus prohibere potest. §. 5. Qui in plures annos fundum locaverat, testamento suo damnavit heredem, ut conductorem liberaret; si non patiatur heres eum reliquo tempore frui, est ex conducto actio; quod si patiatur, nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.

XXV. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Si merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur; sin autem quanti Titius aestimaverit, sub hac conditione stare locationem, ut, si quidem ipse, qui nominatus est, mercedem definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat, et conductionem ad effectum pervenire; sin autem ille vel noluerit, vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem, quasi nulla mercede statuta. §. 1. Qui fundum fruendum, vel habitationem alicui locavit, si aliqua ex causa fundum vel aedes vendat, curare debet, ut apud emtorem quoque eadem pactione et colono frui, et inquilino habitare liceat, alioquin prohibitus is aget cum eo ex conducto. §. 2. Si vicino aedificante obscurentur lumina coenaculi, teneri locatorem inquilino; certe quin liceat colono vel inquilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est. De mercedibus quoque, si cum eo agatur, reputationis ratio habenda est. Eadem intelligemus, si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituat. §. 3. Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet, et ante omnia colonus curare debet, ut opera rustica suo quaeque tempore faciat, ne intempestiva cultura deteriorem fundum faciat; praeterea villarum curam agere debet, ut eas incorruptas habeat. §. 4. Culpae autem ipsius et illud adnumeratur, si propter inimicitias eius vicinus arbores exciderit. §. 5. Ipse quoque si exciderit, non solum ex locato tenetur, sed etiam lege Aquilia, et ex lege duodecim tabularum arborum furtim caesarum, et interdicto quod vi aut clam; sed utique iudicis, qui ex locato iudicat, officio continetur, ut ceteras actiones locator omittat. §. 6. Vis maior, quam Graeci θεοῦ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus; alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem, de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit; alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur. §. 7. Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur, aut portatur, aut reponitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua ipsius, eorumve, quorum opera uteretur, culpa acciderit; culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae diligentissimus quisque observaturus fuisset. Idem scilicet intelligemus, et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit; idemque etiam ad ceteras res transferri potest. §. 8. Si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit, eoque nomine domino satisfecerit, necesse est domino, vindicationem eorum et condictionem cedere.

XXVI. *Ulpianus libro II. Disputationum.* In operis duobus simul locatis convenit priori conductori ante satisfieri.

XXVII. *Alfenus libro II. Digestorum.* Habitatores non, si paulo minus commode aliqua parte coenaculi uterentur, statim deductionem ex mercede facere oportet; ea enim conditione habitatorem esse, ut, si quid adversarium incidisset, quamobrem dominum aliquid demoliri oporteret, aliquam partem parvulam incommodi sustineret; non ita tamen, ut eam partem coenaculi dominus aperiat, in quam magnam partem usus habitator haberet. §. 1. Iterum interrogatus est: si quis timoris causa emigrasset, deberet mercedem necne? Respondit: si causa fuisset, cur periculum timeret, quamvis periculum vere non fuisset, tamen non debere mercedem; sed si causa timoris iusta non fuisset, nihilo minus debere.

XXVIII. *Labeo libro IV. Posteriorum epitomatorum a Iavoleno.* Quodsi domus habitatione conductor aeque usus fuisset, praestaturum. §. 1. Etiam eius domus mercedem, quae vitium fecisset, deberi putat. §. 2. Idem iuris esse, si potestatem conducendi habebat, uti pretium conductionis praestaret. Sed si locator conductori potestatem conducendae domus non fecisset, et is, in qua habitaret, conduxisset, tantum ei praestandum putat, quantum sine dolo malo praestitisset. Ceterum si gratuitam habitationem habuisset, pro portione temporis ex locatione domus deducendum esse.

XXIX. *Alfenus libro VII. Digestorum.* In lege locationis scriptum erat: *Redemtor silvam ne caedito, neve cingito, neve deurito, neve quem cingere, caedere, urere sinito.* Quaerebatur: utrum redemtor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet, an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere possit? Respondi: verbum *sinere* utramque habere significationem, sed locatorem potius id videri voluisse, ut redemtor non solum, si quem casu vidisset silvam caedere, prohiberet, sed uti curaret et daret operam, ne quis caederet.

XXX. *Idem libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Qui insulam triginta conduxerat, singula coenacula ita conduxit, ut quadraginta ex omnibus colligerentur; dominus insulae, quia aedificia vitium facere diceret, demolierat eam. Quaesitum est: quanti lis aestimari deberet, si is, qui totam conduxerat, ex conducto ageret? Respondit: si vitiatum aedificium necessario demolitus esset, pro portione, quanti dominus praediorum locasset, quod eius temporis habitatores habitare non potuissent, rationem duci, et tanti litem aestimari; sin autem non fuisset necesse demoliri, sed quia melius aedificare vellet, id fecisset, quanti conductoris interesset, habitatores ne migrarent, tanti condemnari oportere. §. 1. Aedilis in municipio balnea conduxerat, ut eo anno municipes gratis lavarentur; post tres menses incendio facto, respondit, posse agi cum balneatore ex conducto, ut pro portione temporis, quo lavationem non praestitisset, pecuniae contributio fieret. §. 2. Qui mulas ad certum pondus oneris locarat, quum maiore onere conductor eas rupisset, consulebat de actione. Respondit: vel lege Aquilia, vel ex locato recte eum agere; sed lege Aquilia tantum cum eo agi posse, qui tum mulas agitasset, ex locato, etiamsi alius eas rupisset, cum conductore recte agi. §. 3. Qui aedem faciendam locaverat, in lege dixerat: *Quoad in opus lapidis opus erit, pro lapide et manus pretio dominus redemtori in pedes singulos septena dabit.* Quaesitum est: utrum factum opus, an etiam imperfectum metiri oporteret? Respondit: etiam imperfectum. §. 4. Colonus villam hac lege acceperat, ut incorruptam redderet, praeter vim et vetustatem; coloni servus villam incendit non fortuito casu. Non videri eam vim exceptam, respondit, nec id pactum esse, ut, si aliquis domesticus eam incendisset, ne praestaret, sed extrariam vim utrosque excipere voluisse.

XXXI. *Idem libro V. Digestorum a Paulo epitomatorum.* In navem Saufeii quum complures frumentum confuderant, Saufeius uni ex his frumentum reddiderat de com-

nuai, et navis perierat. Quaesitum est: an ceteri pro sua parte frumenti cum nauta agere possent oneris aversi actione? Respondit: rerum locatarum duo genera esse, ut aut idem redderetur, sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur, aut eiusdem generis redderetur, veluti cum argentum postulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut annuli; ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri. Idem iuris esse in deposito; nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clausam, neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere, apud quem deposita esset, nisi ut tantundem pecuniae solveret. Secundum quae videri triticum factum Saufeii, et recte datum. Quodsi separatum tabulis aut aeronibus, aut in alia cupa clausum uniuscuiusque triticum fuisset, ita ut internosci posset, quid cuiusque esset, non potuisse nos permutationem facere, sed tum posse eum, cuius fuisset triticum, quod nauta solvisset, vindicare; et ideo se improbare actiones oneris aversi, quia, sive eius generis essent merces, quae nautae traderentur, ut continuo eius fierent, et mercator in creditum iret, non videretur onus esse aversum, quippe quod nautae fuisset, sive eadem res, quae tradita esset, reddi deberet, furti esse actionem locatori, et ideo supervacuum esse iudicium oneris aversi. Sed si ita datum esset, ut in simili re solvi posset, conductorem culpam duntaxat praestare debere; nam in re, quae utriusque causa contraheretur, culpam deberi, neque omnimodo culpam esse, quod uni reddidisset ex frumento, quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem eius conditionem faceret, quam ceterorum.

XXXII. *Iulianus libro IV. ex Minicio.* Qui fundum colendum in plures annos locaverat, decessit, et eum fundum legavit. Cassius negavit, posse cogi colonum, ut eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset; quodsi colonus vellet colere, et ab eo, cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere, et hoc detrimentum ad heredem pertinere, sicuti si quis rem, quam vendidisset, necdum tradidisset, alii legasset, heres eius emtori et legatario esset obligatus.

XXXIII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Si fundus, quem mihi locaveris, publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quo minus id praestes, quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses, et solum corruisset, nihilo minus teneberis. Nam et si vendideris mihi fundum, isque prius, quam vacuus traderetur, publicatus fuerit, teneris ex emto. Quod hactenus verum erit, ut pretium restituas, non ut etiam id praestes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi. Similiter igitur et circa conductionem servandum puto, ut mercedem, quam praestiterim, restituas, eius scilicet temporis, quo fruitus non fuerim, nec ultra actione ex conducto praestare cogeris. Nam et si colonus tuus fundo frui a te, aut ab eo prohibeatur, quem tu prohibere, ne id faciat, possis, tantum ei praestabis, quanti eius interfuerit frui; in quo etiam lucrum eius continebitur; sin vero ab eo interpellabitur, quem tu prohibere propter vim maiorem aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei, quam mercedem remittere aut reddere debebis,

XXXIV. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Perinde ac latronum incursu id acciderit.

XXXV. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Et haec distinctio convenit illi, quae a Servio introducta, et ab omnibus fere probata est, ut, si aversione insulam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor frui possit, effecerit, animadvertatur, necessario nec ne id opus demolitus sit. Quid enim interest, utrum locator insulae propter vetustatem cogatur eam reficere, an locator fundi cogatur ferre iniuriam eius, quem prohibere non possit? Intelligendum est autem, nos hac distinctione uti de eo, qui et suum praedium fruendum locaverit, et bona fide negotium contraxerit, non de eo, qui alienum praedium per fraudem locaverit, nec resistere domino possit, quo minus is colonum frui prohibeat. §. 1. Quum fundum communem habuimus, et inter nos convenit, ut alternis annis certo pretio eum conductum haberemus, tu, quum tuus annus exiturus esset, consulto fructum insequentis anni corrupisti. Agam tecum duabus actionibus, una ex conducto, altera ex locato; locati enim iudicio mea pars propria, conducti autem actione tua duntaxat propria in iudicium veniet. Deinde ita notat: nonne, quod ad meam partem attinebit, communi dividundo iudicio praestabitur a te mihi damnum? Recte quidem notat; sed tamen etiam Servii sententiam veram esse puto, cum eo scilicet, ut, quum alterutra actione rem servaverim, altera perimatur. Quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, convenisse, ut alter alterius ita conductum haberet, ut fructus mercedis nomine pensarentur.

XXXVI. *Florentinus libro VII. Institutionum.* Opus, quod aversione locatum est, donec approbetur, conductoris periculo est. Quod vero ita conductum sit, ut in pedes mensurasve praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit; et in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus approbetur vel admetiatur. Si tamen vi maiore opus prius interciderit, quam approbaretur, locatoris periculo est, nisi si aliud actum sit; non enim amplius praestari locatori oportet, quam quod sua cura atque opera consecutus esset.

XXXVII. *Iavolenus libro VIII. ex Cassio.* Si prius, quam locatori opus probaretur, vi aliqua consumtum est, detrimentum ad locatorem ita pertinet, si tale opus fuit, ut probari deberet.

XXXVIII. *Paulus libro singulari Regularum.* Qui operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quo minus operas praestaret. §. 1. Advocati quoque, si per eos non steterit, quo minus causam agant, honoraria reddere non debent.

XXXIX. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Non solet locatio dominium mutare.

XL. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Qui mercedem accipit pro custodia alicuius rei, is huius periculum custodiae praestat;

XLI. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Sed de damno ab alio dato agi cum eo non posse, Iulianus ait; qua enim custodia consequi potuit, ne damnum iniuria ab alio dari possit? Sed Marcellus: interdum agi posse, ait, sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit. Quae sententia Marcelli probanda est.

XLII. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Si locatum tibi servum surripias, utrumque iudicium adversus te est exercendum, locati actionis et furti.

XLIII. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Si vulneraveris servum tibi locatum, eiusdem vulneris nomine legis Aquiliae et ex locato actio est; sed alterutra contentus actor esse debet, idque officio iudicis continetur, apud quem ex locato agetur.

XLIV. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Locare servitutem nemo potest.

XLV. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Si domum tibi locavero, et servi mei tibi damnum dederint vel furtum fecerint, non teneor tibi ex conducto, sed noxali actione. §. 1. Si hominem tibi locavero, ut habeas in taberna, et is furtum fecerit, dubitari potest, utrum ex conducto actio sufficiat, quasi longe sit a bona fide, ut quid patiaris detrimenti per eam rem, quam conduxisti, an adhuc dicendum sit, extra causam conductionis esse furti crimen, et in propriam persecutionem cadere hoc delictum? Quod magis est.

XLVI. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit.

XLVII. *Marcellus libro VI. Digestorum.* Cum apparebit, emtorem conductoremve pluribus vendentem vel locantem singulorum in solidum intuitum personam, ita demum ad praestationem partis singuli sunt compellendi, si constabit, esse omnes solvendo; quanquam fortasse iustius sit, etiamsi solvendo omnes erunt, electionem conveniendi, quem velit, non auferendam actori, si actiones suas adversus ceteros praestare non recuset.

XLVIII. *Idem libro VIII. Digestorum.* Si cui locaverim faciendum, quod ego conduxeram, constabit, habere me ex locato actionem. §. 1. Qui servum conductum vel aliam rem non immobilem non restituit, quanti in litem iuratum fuerit, damnabitur.

XLIX. *Modestinus libro VI. Excusationum.* *Οἱ ἐπίτροποι γενόμενοι ἢ κουράτορες, πρὶν ἐκτίσαι τὰ τῆς κηδεμονίας, μισθωταὶ τῶν τοῦ Καίσαρος γενέσθαι κωλύονται. Κἄν τις ἀποκρυψάμενος τοῦτο προσέλθῃ τῇ μισθώσει τῶν τοῦ Καίσαρος χωρίων, ὡς παραποιήσας κολάζεται. Τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ αὐτοκράτωρ Σεβῆρος.* §. 1. *Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ χει-*

ρίζοντες ἐπιτροπὰς ἢ κουρατορίας εἰσὶν κεκωλυμένοι μισθοῦσθαι καὶ παρὰ τοῦ ταμιείου χωρία. *)

L. *Idem libro X. Pandectarum.* Si ignorans quis militi quasi pagano locaverit, exigere illum posse, probandum est; non enim contemnit disciplinam, qui ignoravit militem.

LI. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret, et quo minoris locassem, hoc mihi praestaretur; nec convenit, ut, si pluris locassem, hoc tibi praestaretur; et quum nemo fundum colebat, pluris tamen locavi. Quaero: an hoc ipsum praestare debeam? Respondi: in huiusmodi obligationibus id maxime spectare debemus, quod inter utramque partem convenit; videtur autem in hac specie id silentio convenisse, ne quid praestaretur, si ampliore pecunia fundus esset locatus, id est ut haec conventio pro locatore tantummodo interponeretur. §. 1. Locavi opus faciendum ita, ut pro opere redemtori certam mercedem in dies singulos darem; opus vitiosum factum est; an ex locato agere possim? Respondi: si ita opus locasti, ut bonitas eius tibi a conductore approbaretur, tametsi convenit, ut in singulas operas certa pecunia daretur, praestari tamen tibi a conductore debet, si id opus vitiosum factum est; non enim quidquam interest, utrum uno pretio opus, an in singulas operas collocatur, si modo universitas consummationis ad conductorem pertinuit; poterit itaque ex locato cum eo agi, qui vitiosum opus fecerit, nisi si ideo in operas singulas merces constituta erit, ut arbitrio domini opus efficeretur; tum enim nihil conductor praestare domino de bonitate operis videtur.

LII. *Pomponius libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Si decem tibi locem fundum, tu autem existimes quinque te conducere, nihil agitur. Sed et si ego minoris me locare sensero, tu pluris te conducere, utique non pluris erit conductio, quam quanti ego putavi.

LIII. *Papinianus libro XI. Responsorum.* Qui fideiussor exstitit apud mancipem pro colono publicorum praediorum, quae manceps ei colono locavit, reipublicae non tenetur, sed fructus in eadem causa pignoris manent.

LIV. *Paulus libro V. Responsorum.* Quaero: an fideiussor conductionis etiam in usuras non illatarum pensionum nomine teneatur, nec prosint ei constitutiones, quibus cavetur, eos, qui pro aliis pecuniam exsolverint, sortis sollummodo damnum agnoscere oportere? Paulus respondit: si in omnem causam conductionis etiam fideiussor se obligavit, eum quoque, exemplo coloni, tardius illatarum per moram coloni pensionum praestare debere usuras; usurae enim in bonae fidei iudiciis etsi non tam ex obligatione proficiscantur, quam ex officio iudicis applicentur, tamen quum fideiussor in omnem causam se obligavit, aequum videtur, ipsum quoque agnoscere onus usurarum, ac si ita fideiussisset: *in quantum illum condemnari ex bona fide oportebit, tantum fide tua esse iubes?* vel ita: *indemnem me praestabis?* §. 1. Inter locatorem fundi et conductorem convenit, ne intra tempora locationis Seius conductor de fundo invitus repelleretur, et si pulsatus esset, poenam decem praestaret Titius locator Seio conductori, vel Seius conductor, si intra tempora locationis discedere vellet, aeque decem Titio locatori praestare vellet; quod invicem de se stipulati sunt. Quaero: quum Seius conductor biennii continui pensionem non solveret, an sine metu poenae expelli possit? Paulus respondit: quamvis nihil expressum sit in stipulatione poenali de solutione pensionum, tamen verisimile esse, ita convenisse de non expellendo colono intra tempora praefinita, si pensionibus paruerit, et ut oportet coluerit; et ideo si poenam petere coeperit is, qui pensionibus satis non fecit, profuturam locatori doli exceptionem. §. 2. Paulus respondit: servus, qui aestimatus colonae adscriptus est, ad periculum colonae pertinebit, et ideo aestimationem huius defuncti ab herede colonae praestari oportere.

LV. *Idem libro II. Sententiarum.* Dominus horreorum effractis et expilatis horreis non tenetur, nisi custodiam eorum recepit; servi tamen eius, cum quo contractum est, propter aedificiorum notitiam in quaestionem peti possunt. §. 1. In conducto fundo si conductor sua opera aliquid necessario vel utiliter auxerit, vel aedificaverit, vel instituerit, quum id non convenisset, ad recipienda ea, quae impendit, ex conducto cum domino fundi experiri potest. §. 2. Qui contra legem conductionis fundum ante tempus sine iusta ac probabili causa deseruerit, ad solvendas totius temporis pensiones ex conducto conveniri potest, quatenus locatori in id, quod eius interest, indemnitas servetur.

LVI. *Idem libro singulari de officio Praefecti vigilum.* Cum domini horreorum insularumque desiderant, diu non apparentibus, nec eius temporis pensiones exsolventibus conductoribus, aperiri, et ea, quae ibi sunt, describi a publicis personis, quorum interest, audiendi sunt; tempus autem in huiusmodi re biennii debet observari.

LVII. *Iavolenus libro IX. ex Posterioribus Labeonis.* Qui domum habebat, aream iniunctam ei domui vicino proximo locaverat; is vicinus, quum aedificaret in suo, terram in eam aream amplius, quam fundamenta caementicia locatoris erant, congessit, et ea terra assiduis pluviis inundata, ita parieti eius, qui locaverat, humore praestito, aedificia corruerunt. Labeo: ex locato tantummodo actionem esse, ait, quia non ipsa congestio, sed humor ex ea congestione postea damno fuerit; damni autem iniuriae actio ob ea ipsa sit, per quae non extrinsecus alia causa oblata, damno quis affectus est. Hoc probo.

LVIII. *Labeo libro IV. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Insulam uno pretio totam locasti, et eam vendidisti, ita ut emtori mercedes inquilinorum accederent. Quamvis eam conductor maiore pretio locarit, tamen id emtori accedit, quod tibi conductor debeat. §. 1. In operis locatione erat dictum, ante quam diem effici deberet; deinde, si ita factum non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pecuniam conductor promiserat. Eatenus eam obligationem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio temporis aestimasset, quia id actum apparet esse, ut eo spatio absolveretur, sine quo fieri non posset. §. 2. Quidam in municipio balineum praestandum annuis viginti nummis conduxerat, et ad refectionem fornacis, fistularum, similiumque rerum centum nummi ut praestarentur ei, convenerat; conductor centum nummos petebat. Ita ei deberi dico, si in earum rerum refectionem eam pecuniam impendi satisdaret.

LIX. *Iavolenus libro V. Labeonis Posteriorum.* Marcius domum faciendam a Flacco conduxerat; deinde operis parte effecta, terrae motu concussum erat aedificium. Massurius Sabinus ait: si vi naturali, veluti terrae motu, hoc acciderit, Flacci esse periculum.

LX. *Labeo libro V. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Cum in plures annos domus locata est, praestare locator debet, ut non solum habitare conductor ex Kalendis illis cuiusque anni, sed etiam locare et habitare cum aliis, si velit, suo tempore possit. Itaque si ea domus ex Kalendis Ianuariis fulta in Kalendas Iunias permansisset, ita ut nec habitare quisquam, nec ostendere alicui posset, nihil locatori conductorem praestaturum, adeo ut nec cogi quidem possit ex Kalendis Iuniis refecta domo habitare, nisi si paratus fuisset locator commodam domum ei ad habitandum dare. §. 1. Heredem coloni, quamvis colonus non est, nihilo minus domino possidere existimo. §. 2. Vestimenta tua si fullo perdidit, et habes, unde petas, nec petere vis, ages nihilo minus ex locato cum fullone; sed iudicem aestimaturum, an possis adversus furem magis agere, et ab eo tuas res consequi, fullonis videlicet sumtibus; sed si hoc tibi impossibile esse perspexerit, tunc fullonem quidem tibi condemnabit, tuas autem actiones te ei praestare compellet. §. 3. Lege dicta, domus facienda locata erat ita, ut probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius esset; redemtor ex voluntate locatoris quaedam in opere permutaverat. Respondi: opus quidem ex lege dicta non videri factum, sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset, redemtorem absolvi debere. §. 4. Mandavi tibi, ut excuteres, quanti villam aedificare velles; renuntiasti mihi, ducentorum impensam excutere; certa mercede opus tibi locavi; postea comperi, non posse minoris trecentorum eam villam constare; data autem tibi erant centum, ex quibus quum partem impendisses, vetui te opus facere. Dixi: si opus facere perseveraveris, ex locato me tecum agere, ut pecuniae mihi reliquum restituas. §. 5. Messem inspiciente colono, quum alienam esse non ignorares, sustulisti. Condicere ti-

*) *Tutores curatoresve constitui prius, quam officii sui rationes reddant, prohibentur, ne quid de patrimonio Caesaris conductum habeant, ac si quis id dissimulans nihilominus ad conducenda Caesaris praedia accesserit, perinde ut falsarius poena afficitur. Hocque sanxit Imperator Severus. §. 1. Secundum quae sane prohibiti erunt et a fisco conducere, qui tutelam curamve gerunt.*

bi frumentum dominum posse, Labeo ait, et ut id faciat, colonum ex conducto cum domino acturum. §. 6. Locator horrei propositum habuit, se aurum, argentum, margarita non recipere suo periculo; deinde quum sciret has res inferri, passus est. Perinde eum futurum tibi obligatum dixi, ac si propositum fuerit, remissum. §. 7. Servum meum mulionem conduxisti; negligentia eius mulus tuus periit. Si ipse se locasset, ex peculio duntaxat et in rem verso damnum tibi dominum praestaturum dico; sin autem ipse eum locassem, non ultra me tibi praestaturum, quam dolum malum et culpam meam abesse. Quodsi sine definitione personae mulionem a me conduxisti, et ego eum tibi dedissem, cuius negligentia iumentum perierit, illam quoque culpam me tibi praestaturum aio, quod eum elegissem, qui eiusmodi damno te afficeret. §. 8. Vehiculum conduxisti, ut onus tuum portaret, et tecum iter faceret; id quum pontem transiret, redemtor eius pontis portorium ab eo exigebat. Quaerebatur: an etiam pro ipsa sola rheda portorium daturus fuerit? Puto, si mulio non ignoravit, ea se transiturum, quum vehiculum locaret, mulionem praestare debere. §. 9. Rerum custodiam, quam horrearius conductoribus praestare deberet, locatorem totorum horreorum horreario praestare non debere puto, nisi si in locando aliter convenerit.

LXI. *Scaevola libro VII. Digestorum.* Colonus, quum lege locationis non esset comprehensum, ut vineas poneret, nihilo minus in fundum vineas instituit, et propter earum fructum denis amplius aureis annuis ager locari coeperat. Quaesitum est: si dominus istum colonum fundo eiectum pensionum debitarum nomine conveniat, an sumtus utiliter factos in vineis instituendis reputare possit, opposita doli mali exceptione? Respondi: vel expensas consecuturum, vel nihil amplius praestaturum. §. 1. Navem conduxi, ut de provincia Cyrenensi Aquileiam navigaret, olei metretis tribus millibus impositis, et frumenti modiis octo millibus certa mercede; sed evenit, ut onerata navis in ipsa provincia novem mensibus retineretur, et onus impositum commisso tolleretur. Quaesitum est: an vecturas, quas convenit, a conductore secundum locationem navis exigere possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse.

LXII. *Labeo libro I. Pithanorum.* Si rivum, quem faciendum conduxeras, et feceras, antequam eum probares, labes corrupit, tuum periculum est. Paulus: *Immo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum; si operis vitio accidit, tuum erit detrimentum.*

TIT. III.
DE AESTIMATORIA.

I. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Actio de aestimato proponitur tollendae dubitationis gratia. Fuit enim ingens dubitatio, cum res aestimata vendenda datur, utrum ex vendito sit actio propter aestimationem, an ex locato, quasi rem vendendam locasse videar, an ex conducto, quasi operas conduxissem, an mandati? Melius itaque visum est, hanc actionem proponi; quoties enim de nomine contractus alicuius ambigeretur, conveniret tamen aliquam actionem dari, dandam aestimatoriam praescriptis verbis actionem. Est enim negotium civile gestum, et quidem bona fide; quare omnia et hic locum habent, quae in bonae fidei iudiciis diximus. §. 1. Aestimatio autem periculum facit eius, qui suscepit. Aut igitur ipsam rem debebit incorruptam reddere, aut aestimationem, de qua convenit.

II. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Haec actio utilis est, etsi merces intervenit.

TIT. IV.
DE RERUM PERMUTATIONE.

I. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Sicut aliud est vendere, aliud emere, alius emtor, alius venditor, ita pretium aliud, aliud merx. At in permutatione discerni non potest, uter emtor vel uter venditor sit, multumque differunt praestationes. Emtor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito; venditori sufficit ob evictionem se obligare, possessionem tradere, et purgari dolo malo; itaque si evicta res non sit, nihil debet. In permutatione vero, si utrinque pretium est, utriusque rem fieri oportet; si merx, neutrius; sed quum debeat et res et pretium esse, non potest inveniri, quid eorum merx et quid pretium sit, nec ratio patitur, ut una eademque res et veneat, et pretium sit emtionis. §. 1. Unde si ea res, quam acceperim vel dederim, postea evincatur, in factum dandam actionem respondetur. §. 2. Item emtio ac venditio nuda consentientium voluntate contrahitur, permutatio autem ex re tradita initium obligationi praebet; alioquin si res nondum tradita sit, nudo consensu constitui obligationem dicemus; quod in his duntaxat receptum est, quae nomen suum habent, ut in emtione, venditione, conductione, mandato. §. 3. Ideoque Pedius ait: alienam rem dantem nullam contrahere permutationem. §. 4. Igitur ex altera parte traditione facta, si alter rem nolit tradere, non in hoc agemus utique, quod interest nostra illam rem accepisse, de qua convenit, sed ut res nostra contra nobis reddatur, condictioni locus est, quasi re non secuta.

II. *Idem libro V. ad Plautium.* Aristo ait: quoniam permutatio vicina esset emtioni, sanum quoque, furtis noxisque solutum, et non esse fugitivum servum praestandum, qui ex causa daretur.

TIT. V.
DE PRAESCRIPTIS VERBIS ET IN FACTUM ACTIONIBUS.

I. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Nonnunquam evenit, ut cessantibus iudiciis proditis et vulgaribus actionibus, cum proprium nomen invenire non possumus, facile descendamus ad eas, quae in factum appellantur. Sed ne res exemplis egeat, paucis agam. §. 1. Domino mercium in magistrum navis, si sit incertum, utrum navem conduxerit, an merces vehendas locaverit, civilem actionem in factum esse dandam, Labeo scribit. §. 2. Item si quis pretii explorandi gratia rem tradat, neque depositum, neque commodatum erit, sed non exhibita fide in factum civilis subiicitur actio.

II. *Celsus libro VIII. Digestorum.* Nam cum deficiunt vulgaria atque usitata actionum nomina, praescriptis verbis agendum est.

III. *Iulianus libro XIV. Digestorum.* Ad quam necesse est confugere, quoties contractus exsistunt, quorum appellationes nullae iure civili proditae sunt.

IV. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Natura enim rerum conditum est, ut plura sint negotia, quam vocabula.

V. *Paulus libro V. Quaestionum.* Naturalis meus filius servit tibi, et tuus filius mihi; convenit inter nos, ut et tu meum manumitteres, et ego tuum; ego manumisi, tu non manumisisti; qua actione mihi tenearis? quaesitum est. In hac quaestione totius ob rem dati tractatus inspici potest, qui in his competit speciebus. Aut enim do tibi ut des, aut do ut facias, aut facio ut des, aut facio ut facias. In quibus quaeritur, quae obligatio nascatur? §. 1. Et si quidem pecuniam dem, ut rem accipiam, emtio et venditio est; sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emtionem esse, dubium non est, nasci civilem obligationem. In qua actione id venit, non ut reddas, quod acceperis, sed ut damneris mihi, quanti interest mea, illud, de quo convenit, accipere, vel si meum recipere velim, repetam, quod datum est, quasi ob rem datum, re non secuta. Sed si scyphos tibi dedi, ut Stichum mihi dares, periculo meo Stichus erit, ac tu duntaxat culpam praestare debes. Explicitus est articulus ille: do ut des. §. 2. At cum do ut facias, si tale sit factum, quod locari solet, puta ut tabulam pingas, pecunia data locatio erit, sicut superiore casu emtio; si res, non erit locatio, sed nascetur vel civilis actio in hoc, quod mea interest, vel ad repetendum condictio. Quodsi tale est factum, quod locari non possit, puta ut servum manumittas, sive certum tempus adiectum est, intra quod manumittatur, idque, quum potuisset manumitti, vivo servo transierit, sive finitum non fuerit, et tantum temporis consumtum sit, ut potuerit debueritque manumitti, condici ei potest, vel praescriptis verbis agi. Quod his, quae diximus, convenit. Sed si dedi tibi servum, ut servum tuum manumitteres, et manumisisti, et is, quem dedi, evictus est, si sciens dedi, de dolo in me dandam actionem, Iulianus scribit, si ignorans, in factum civilem. §. 3. Quodsi faciam ut des, et postea, quam feci, cesses dare, nulla erit civilis actio, et ideo de dolo dabitur. §. 4. Sed si facio ut facias, haec species tractatus plures recipit. Nam si pacti sumus, ut tu a meo debitore Carthagine exigas, ego a tuo Romae, vel ut tu in meo, ego in tuo solo aedificem, et ego aedificavi, tu cessas, in priore specie mandatum quodammodo intervenisse videtur, sine quo exigi pecunia alie-

no nomine non potest. Quamvis enim et impendia sequantur, tamen mutuum officium praestamus, et potest mandatum ex pacto etiam naturam suam excedere. Possum enim tibi mandare, ut et custodiam mihi praestes, et non plus impendas in exigendo, quam decem, et si eandem quantitatem impenderemus, nulla dubitatio est; sin autem alter fecerit, ut et hic mandatum intervenisse videatur, quasi refundemus invicem impensas; neque enim de re tua tibi mando. Sed tutius erit, et in insulis fabricandis, et in debitoribus exigendis praescriptis verbis dari actionem. Quae actio similis erit mandati actioni, quemadmodum in superioribus casibus locationi et emtioni. §. 5. Si ergo haec sunt, ubi de faciendo ab utroque convenit, et in proposita quaestione idem dici potest, et necessario sequitur, ut eius fiat condemnatio, quanti interest mea servum habere, quem manumisi. An deducendum erit, quod libertum habeo? Sed hoc non potest aestimari.

VI. *Neratius libro I. Responsorum.* Insulam hoc modo, ut aliam insulam reficeres, vendidi. Respondit: nullam esse venditionem, sed civili intentione incerti agendum.

VII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Si tibi decem dedero, ut Stichum manumittas, et cessaveris, confestim agam praescriptis verbis, ut solvas, quanti mea interest; aut si nihil interest, condicam tibi, ut decem reddas.

VIII. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Si dominus servum, quum furti argueretur, quaestionis habendae causa aestimatum dedisset, neque de eo compertum fuisset, et is non redderetur, eo nomine civiliter agi posse, licet aliquo casu servum retenturus esset, qui traditum accepisset. Potest enim retinere servum, sive dominus pro eo pecuniam elegisset, sive in admisso deprehensus fuisset; tunc enim datam aestimationem reddi a domino oportere. Sed quaesitum est: qua actione pecunia, si eam dominus elegisset, peti posset? Dixi: tametsi, quod inter eos ageretur, verbis quoque stipulationis conclusum non fuisset, si tamen lex contractus non lateret, praescriptis verbis incerti et hic agi posse, nec videri nudum pactum intervenisse, quoties certa lege dari probaretur.

IX. *Idem libro XI. Responsorum.* Ob eam causam accepto liberatus, ut nomen Titii debitoris delegaret, si fidem contractus non impleat, incerti actione tenebitur. Itaque iudicis officio non vetus obligatio restaurabitur, sed promissa praestabitur, aut condemnatio sequetur.

X. *Iavolenus libro XIII. Epistolarum.* Partis tertiae usumfructum quis legavit uxori; heredis bona ab eius creditoribus distracta sunt, et pecuniam, quae ex aestimatione partis tertiae fiebat, mulier accepit fruendi causa, et per ignorantiam stipulatio praetermissa est. Quaero: an ab herede mulieris pecunia, quae fruendi causa data est, repeti possit, et qua actione? Respondi: in factum actionem dari debere.

XI. *Pomponius libro XXXIX. ad Quintum Mucium.* Quia actionum non plenus numerus est, ideo plerumque actiones in factum desiderantur. Sed et eas actiones, quae legibus proditae sunt, si lex iusta ac necessaria sit, supplet Praetor in eo, quod legi deest. Quod facit in lege Aquilia, reddendo actiones in factum accommodatas legi Aquiliae, idque utilitas eius legis exigit.

XII. *Proculus libro XI. Epistolarum.* Si vir uxori suae fundos vendidit, et in venditione comprehensum est, convenisse inter eos, si ea nupta ei esse desiisset, ut eos fundos, si ipse vellet, eodem pretio mulier transcriberet viro, in factum existimo iudicium esse reddendum; idque et in aliis personis observandum est.

XIII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Si tibi rem vendendam certo pretio dedissem, ut, quo pluris vendidisses, tibi haberes, placet, neque mandati, neque pro socio esse actionem, sed in factum, quasi alio negotio gesto, quia et mandata gratuita esse debent, et societas non videtur contracta in eo, qui te non admisit socium distractionis, sed sibi certum pretium excepit. §. 1. Iulianus libro undecimo Digestorum scribit: si tibi areae meae dominium dedero, ut insula aedificata partem mihi reddas, neque emtionem esse, quia pretii loco partem rei meae recipio, neque mandatum, quia non est gratuitum, neque societatem, quia nemo societatem contrahendo rei suae dominus esse desinit. Sed si puerum docendum, vel pecus pascendum tibi dedero, vel puerum nutriendum ita, ut, si post certos annos venisset, pretium inter nos communicaretur, abhorrere haec ab area eo, quod hic dominus esse non desinit, qui prius fuit; competit igitur pro socio actio. Sed si forte puerum dominii tui fecero, idem se, quod in area, dicturum, quia dominium desinit ad primum dominum pertinere. Quid ergo est? In factum putat actionem Iulianus dandam, id est praescriptis verbis. Ergo si quis areae dominium non transtulerit, sed passus sit te sic aedificare, ut communicaretur vel ipsa, vel pretium, erit societas; idemque, et si partis areae dominium transtulerit, partis non, et eadem lege aedificare passus sit.

XIV. *Idem libro XLI. ad Sabinum.* Qui servandarum mercium suarum causa alienas merces in mare proiecit, nulla tenetur actione; sed si sine causa id fecisset, in factum, si dolo, de dolo tenetur. §. 1. Sed et si servum quis alienum spoliaverit, isque frigore mortuus sit, de vestimentis quidem furti agi poterit, de servo vero in factum agendum, criminali poena adversus eum servata. §. 2. Sed et si calicem argenteum quis alienum in profundum abiecerit damni dandi causa, non lucri faciendi, Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum scripsit: neque furti, neque damni iniuriae actionem esse, in factum tamen agendum. §. 3. Si glans ex arbore tua in meum fundum cadat, eamque ego immisso pecore depascam, Aristo scribit: non sibi occurrere legitimam actionem, qua experiri possis; nam neque ex lege duodecim tabularum de pastu pecoris, quia non in tuo pascitur, neque de pauperie, neque damni iniuriae agi posse. In factum itaque erit agendum.

XV. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Solent, qui noverunt servos fugitivos alicubi celari, indicare eos dominis, ubi celentur; quae res non facit eos fures. Solent etiam mercedem huius rei accipere, et sic indicare; nec videtur illicitum esse hoc, quod datur. Quare qui accepit, quia ob causam accepit, nec improbam causam, non timet condictionem. Quodsi solutum quidem nihil est, sed pactio intercessit ob iudicium, hoc est ut, si indicasset, apprehensusque esset fugitivus, certum aliquod daretur, videamus, an possit agere? Et quidem conventio ista non est nuda, ut quis dicat ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium aliquod; ergo civilis actio oriri potest, id est praescriptis verbis; nisi si quis et in hac specie de dolo actionem competere dicat, ubi dolus aliquis arguatur.

XVI. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Permisisti mihi cretam eximere de agro tuo ita, ut eum locum, unde exemissem, replerem; exemi, nec repleo. Quaesitum est: quam habeas actionem? Sed certum est, civilem actionem incerti competere. Si autem vendidisti cretam, ex vendito ages. Quodsi post exemtionem cretae replevero, nec patiaris me cretam tollere, tum agam ad exhibendum, quia mea facta est, quum voluntate tua exemta sit. §. 1. Permisisti mihi, ut sererem in fundo tuo et fructus tollerem; sevi, nec pateris me fructus tollere. Nullam iuris civilis actionem esse, Aristo ait; an in factum dari debeat? deliberari posse; sed erit de dolo.

XVII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Si gratuitam tibi habitationem dedero, an commodati agere possim? Et Vivianus ait: posse. Sed est tutius, praescriptis verbis agere. §. 1. Si margarita tibi aestimata dedero, ut aut eadem mihi afferres, aut pretium eorum, deinde haec perierint ante venditionem, cuius periculum sit? Et ait Labeo, quod et Pomponius scripsit: si quidem ego te venditorem rogavi, meum esse periculum, si tu me, tuum, si neuter nostrum, sed duntaxat consensimus, teneri te hactenus, ut dolum et culpam mihi praestes. Actio autem ex hac causa utique erit praescriptis verbis. §. 2. Papinianus libro octavo Quaestionum scripsit: si rem tibi inspiciendam dedi, et dicas, te perdidisse, ita demum mihi praescriptis verbis actio competit, si ignorem, ubi sit; nam si mihi liqueat, apud te esse, furti agere possum, vel condicere, vel ad exhibendum agere. Secundum haec, si cui inspiciendum dedi, sive ipsius causa sive utriusque, et dolum et culpam mihi praestandam esse dico propter utilitatem, periculum non; si vero mei duntaxat causa datum est, dolum solum, quia prope depositum hoc accedit. §. 3. Si, quum unum bovem haberem, et vicinus unum, placuerit inter nos, ut per denos dies ego ei, et ille mihi bovem commodaremus, ut opus faceret, et apud alterum bos perierit, commodati non competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est. §. 4. Si, quum mihi vestimenta venderes, rogavero, ut ea apud me relinquas, ut peritioribus ostenderem, mox haec perierint

vi ignis aut alia maiore, periculum me minime praestaturum. Ex quo apparet, utique custodiam ad me pertinere. §. 5. Si quis sponsionis causa annulos accepit, nec reddidit victori, praescriptis verbis actio in eum competit. Nec enim recipienda est Sabini opinio, qui condici et furti agi ex hac causa putat. Quemadmodum enim rei nomine, cuius neque possessionem, neque dominium victor habuit, aget furti? Plane si inhonesta causa sponsionis fuit, sui annuli duntaxat repetitio erit.

XVIII. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Si apud te pecuniam deposuerim, ut dares Titio, si fugitivum meum reduxisset, nec dederis, quia non reduxit, si pecuniam mihi non reddas, melius est, praescriptis verbis agere. Non enim ambo pecuniam, ego et fugitivarius, deposuimus, ut quasi apud sequestrem sit depositum.

XIX. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Rogasti me, ut tibi nummos mutuos darem; ego quum non haberem, dedi tibi rem vendendam, ut pretio utereris. Si non vendidisti, aut vendidisti quidem, pecuniam autem non accepisti mutuam, tutius est ita agere, ut Labeo ait, praescriptis verbis, quasi negotio quodam inter nos gesto proprii contractus. §. 1. Si praedium pro te obligavero, deinde placuerit inter nos, ut mihi fideiussorem praestares, nec facias, melius esse dico, praescriptis verbis agi, nisi merces intervenerit; nam si intervenit, ex locato esse actionem.

XX. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Apud Labeonem quaeritur: si tibi equos venales experiendos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris, et viceris, deinde emere nolueris, an sit adversus te ex vendito actio? Et puto verius esse, praescriptis verbis agendum; nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares. §. 1. Item apud Melam quaeritur: si mulas tibi dedero, ut experiaris, et si placuissent, emeres, si displicuissent, ut in dies singulos aliquid praestares, deinde mulae a grassatoribus fuerint ablatae intra dies experimenti, quid esset praestandum, utrum pretium et merces, an merces tantum? Et ait Mela: interesse, utrum emtio iam erat contracta, an futura, ut, si facta, pretium petatur, si futura, merces petatur. Sed non exprimit de actionibus. Puto autem, si quidem perfecta fuit emtio, competere ex vendito actionem; si vero nondum perfecta esset, actionem talem, qualem adversus desultorem dari. §. 2. Si, quum emere argentum velles, vascularius ad te detulerit et reliquerit, et quum displicuisset tibi, servo tuo referendum dedisti, et sine dolo malo et culpa tua perierit, vascularii esse detrimentum, quia eius quoque causa sit missum. Certe culpam eorum, quibus custodiendum perferendumve dederis, praestare te oportere, Labeo ait; et puto praescriptis verbis actionem in hoc competere.

XXI. *Idem libro II. Disputationum.* Quoties deficit actio vel exceptio, utilis actio vel exceptio danda est.

XXII. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Si tibi polienda sarciendave vestimenta dederim, si quidem gratis hanc operam te suscipiente, mandati est obligatio; si vero mercede data aut constituta, locationis conductionisque negotium geritur. Quodsi neque gratis hanc operam susceperis, neque protinus aut data aut constituta sit merces, sed eo animo negotium gestum fuerit, ut postea tantum mercedis nomine daretur, quantum inter nos statutum sit, placet, quasi de novo negotio in factum dandum esse iudicium, id est praescriptis verbis.

XXIII. *Alfenus libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Duo secundum Tiberim quum ambularent, alter eorum ei, qui secum ambulabat, rogatus annulum ostendit, ut respiceret; illi excidit annulus, et in Tiberim devolutus est. Respondit: posse agi cum eo in factum actione.

XXIV. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Titius Sempronio triginta dedit, pactique sunt, ut ex reditu eius pecuniae tributum, quod Titius pendere deberet, Sempronius praestaret, computatis usuris semissibus, quantoque minus tributorum nomine praestitum foret, quam earum usurarum quantitas esset, ut id Titio restitueret, quod amplius praestitum esset, id ex sorte decederet, aut, si et sortem et usuras summa tributorum excessisset, id, quod amplius esset, Titius Sempronio praestaret; neque de ea re ulla stipulatio interposita est. Titius consulebat: id, quod amplius ex usuris Sempronius redegisset, quam tributorum nomine praestitisset, qua actione ab eo consequi possit? Respondi: pecuniae quidem creditae usuras, nisi in stipulationem deductas, non deberi, verum in proposito videndum, ne non tam foenerata pecunia intelligi debeat, quam quasi mandatum inter eos contractum, nisi quid ultra semissem consecuturus esset; sed ne ipsius quidem sortis petitionem pecuniae creditae fuisse, quando, si Sempronius eam pecuniam sine dolo malo vel amisisset, vel vacuam habuisset, dicendum, nihil eum eo nomine praestare debuisse. Quare tutius esse, praescriptis verbis in factum actionem dari, praesertim quum illud quoque convenisset, ut, quod amplius praestitum esset, quam ex usuris redigeretur, sorti decederet; quod ipsum ius et causam pecuniae creditae excedat.

XXV. *Marcianus libro III. Regularum.* Si operas fabriles quis servi sui vice mutua dedisset, ut totidem reciperet, posse eum praescriptis verbis agere, sicuti si paenulas dedisset, ut tunicas acciperet. Nec esse hoc contrarium, quod, si per errorem operae indebitae datae sunt, ipsae repeti non possunt; nam aliud dando, ut aliud reddatur, obligari iure gentium possumus. Quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet, aut tantundem ex eodem genere; quorum neutro modo operae repeti possunt.

XXVI. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* Si tibi scyphos dedi, ut eosdem mihi redderes, commodati actio est; si, ut pondus argenti redderes, quantum in illis esset, tantidem ponderis petitio est per actionem praescriptis verbis, tam boni argenti, quam illi scyphi fuerunt. Sed si, ut vel hos scyphos, vel ut eiusdem ponderis argentum dares, convenit, idem dicendum est.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS.

TIT. I.
DE PIGNORIBUS ET HYPOTHECIS, ET QUALITER EA CONTRAHANTUR, ET DE PACTIS EORUM.

I. *Papinianus libro XI. Responsorum.* Conventio generalis in pignore dando bonorum vel postea quaesitorum recepta est; in speciem autem alienae rei collata conventione, si non fuerit ei, qui pignus dabat, debita, postea debitori dominio quaesito, difficilius creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio dabitur; sed facilior erit possidenti retentio. §. 1. Servo pignori dato, peculium eius creditor citra conventionem specialiter super eo conceptam frustra distrahit, nec interest, quando servus domino peculium acquisierit. §. 2. Quum praedium pignori daretur, nominatim, ut fructus quoque pignori essent, convenit. Eos consumtos bona fide emtor utili Serviana restituere non cogetur; pignoris enim causam nec usucapione perimi placuit, quoniam quaestio pignoris ab intentione dominii separatur; quod in fructibus dissimile est, qui nunquam debitoris fuerunt. §. 3. Pacto placuit, ut ad diem usuris non solutis, fructus hypothecarum usuris compensarentur fini legitimae usurae. Quamvis exordio minores in stipulatum venerint, non esse tamen irritam conventionem placuit, quum ad diem minore foenore non soluto, legitimae maiores usurae stipulanti recte promitti potuerunt. §. 4. Quum praedium uxor viro donasset, idque praedium vir pignori dedisset, post divortium mulier possessionem praedii sui recuperavit, et idem praedium ob debitum viri pi-

gnori dedit; in ea duntaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit meliore praedio facto, scilicet si maiores sumtus, quam fructus fuissent, quos vir ex praedio percepit; etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.

II. *Idem libro III. Responsorum.* Fideiussor, qui pignora vel hypothecas suscepit, atque ita pecunias solvit, si mandati agat, vel cum eo agatur, exemplo creditoris etiam culpam aestimari oportet; ceterum iudicio, quod de pignore dato proponitur, conveniri non potest.

III. *Idem libro XX. Quaestionum.* Si superatus sit debitor, qui rem suam vindicabat, quod suam non probaret, aeque servanda erit creditori actio Serviana, probanti, rem in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse. Sed et si victus sit debitor vindicans hereditatem, iudex actionis Servianae, neglecta de hereditate dicta sententia, pignoris causam inspicere debebit. Atquin aliud in legatis et libertatibus dictum est, cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. Sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur, quum legata quidem aliter valere non possint, quam si testamentum ratum esse constet, enimvero fieri potest, ut et pignus recte sit acceptum, nec tamen ab eo lis bene instituta. §. 1. Per iniuriam victus apud iudicium rem, quam petierat, postea pignori obligavit; non plus habere creditor potest, quam habebat, qui pignus dedit; ergo summovebitur rei iudicatae exceptione, tametsi maxime nullam propriam, qui vicit, actionem exercere possit; non enim quod ille non habuit, sed quid in ea re, quae pignori data est, debitor habuerit, considerandum est.

IV. *Caius libro singulari de Formula hypothecaria.* Contrahitur hypotheca per pactum conventum, quum quis paciscatur, ut res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae; nec ad rem pertinet, quibus fiat verbis, sicuti est et in his obligationibus, quae consensu contrahuntur. Et ideo et sine scriptura si convenit, ut hypothecae sit, et probari poterit, res obligata erit, de qua convenit. Fiunt enim de his scripturae, ut quod actum est per eas facilius probari possit; et sine his autem valet, quod actum est, si habeat probationem, sicut et nuptiae sunt, licet testationes in scriptis habitae non sint.

V. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Res hypothecae dari posse sciendum est pro quacunque obligatione, sive mutua pecunia datur, sive dos, sive emtio vel venditio contrahitur, vel etiam locatio et conductio, vel mandatum, et sive pura est obligatio, vel in diem, vel sub conditione, et sive in praesenti contractu, sive etiam praecedat. Sed et futurae obligationis nomine dari possunt, et non solum solvendae omnis pecuniae causa, verum etiam de parte eius, et vel pro civili obligatione, vel honoraria, vel tantum naturali. Sed in conditionali obligatione non alias obligamur, nisi conditio exstiterit. §. 1. Inter pignus autem et hypothecam tantum nominis sonus differt. §. 2. Dare autem quis hypothecam potest sive pro sua obligatione, sive pro aliena.

VI. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Obligatione generali rerum, quas quis habuit habiturusve sit, ea non continebuntur, quae verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse; utputa supellex, item vestis relinquenda est debitori, et ex mancipiis, quae in eo usu habebat, ut certum sit, eum pignori daturum non fuisse. Proinde de ministeriis eius perquam ei necessariis, vel quae ad effectionem eius pertineant,

VII. *Paulus libro LXVIII. ad Edictum.* Vel quae in usum quotidianum habentur, Serviana non competit.

VIII. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Denique concubinam, filios naturales, alumnos constitit generali obligatione non contineri, et si qua alia sunt huiusmodi ministeria.

IX. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Sed et quod ad eas res, quas eo tempore, quo paciscebatur, in bonis habuit, idem observari debet. §. 1. Quod emtionem venditionemque recipit, etiam pignorationem recipere potest.

X. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Si debitor res suas duobus simul pignori obligaverit, ita ut utrique in solidum obligatae essent, singuli in solidum adversus extraneos Serviana utentur, inter ipsos autem si quaestio movetur, possidentis melior est conditio; dabitur enim possidenti haec exceptio: *si non convenit, ut eadem res mihi quoque pignori esset.* Si autem id actum fuerit, ut pro partibus res obligarentur, utilem actionem competere et inter ipsos, et adversus extraneos, per quam dimidiam partem possessionis apprehendant singuli, in confesso est.

XI. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si is, qui bona reipublicae iure administrat, mutuam pecuniam pro ea accipiat, potest rem eius obligare. §. 1. Si ἀντίχρησις facta sit, et in fundum aut in aedes aliquis inducatur, eo usque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solvatur, quum in usuras fructus percipiat aut locando, aut ipse percipiendo, habitandoque; itaque si amiserit possessionem, solet in factum actione uti. §. 2. Ususfructus an possit pignori hypothecaeve dari? quaesitum est, sive dominus proprietatis convenit, sive ille, qui solum usumfructum habet. Et scribit Papinianus libro undecimo Responsorum: tuendum creditorem; et si velit cum creditore proprietarius agere: *non esse ei ius uti frui invito se*, tali exceptione eum Praetor tuebitur: *si non inter creditorem, et eum, ad quem ususfructus pertinet, convenerit, ut ususfructus pignori sit.* Nam quum et emtorem ususfructus tuetur Praetor, cur non et creditorem tuebitur? Eadem ratione et debitori obiicietur exceptio. §. 3. Iura praediorum urbanorum pignori dari non possunt, igitur nec convenire possunt, ut hypothecae sint.

XII. *Paulus libro LXVIII. ad Edictum.* Sed an viae, itineris, actus, aquaeductus pignoris conventio locum habeat? videndum esse, Pomponius ait, ut talis pactio fiat, quamdiu pecunia soluta non sit, eis servitutibus creditor utatur, (scilicet si vicinum fundum habeat) et si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas vicino liceat. Quae sententia propter utilitatem contrahentium admittenda est.

XIII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Grege pignori obligato, quae postea nascuntur, tenentur. Sed et si prioribus capitibus decedentibus totus grex fuerit renovatus, pignori tenebitur. §. 1. Statuliber quoque dari hypothecae poterit, licet conditione exsistente evanescat pignus. §. 2. Quum pignori rem pigneratam accipi posse placuerit, quatenus utraque pecunia debetur, pignus secundo creditori tenetur, et tam exceptio, quam actio utilis ei danda est. Quodsi dominus solverit pecuniam, pignus quoque perimitur. Sed potest dubitari, numquid creditori nummorum solutorum nomine utilis actio danda sit, an non? Quid enim, si res soluta fuerit? Et verum est, quod Pomponius libro septimo ad Edictum scribit: si quidem pecuniam debet is, cuius nomen pignori datum est, exacta ea creditorem secum pensaturum; si vero corpus is debuerit, et solverit, pignoris loco futurum apud secundum creditorem. §. 3. Et in superficiariis legitime consistere creditor potest adversus quemlibet possessorem, sive tantum pactum conventum de hypotheca intervenerit, sive etiam possessio tradita fuerit, deinde amissa sit. §. 4. Etiamsi creditor iudicatum debitorem fecerit, hypotheca manet obligata, quia suas conditiones habet hypothecaria actio, id est si soluta est pecunia, aut satisfactum est; quibus cessantibus tenet. Et si cum defensore in personam egero, licet is mihi satisdederit, et damnatus sit, aeque hypotheca manet obligata; multo magis ergo, si in personam actum sit sive cum reo, sive cum fideiussore, sive cum utrisque pro parte, licet damnati sint, hypotheca manet obligata, nec per hoc videtur satisfactum creditori, quod habet iudicati actionem. §. 5. Si sub conditione debiti nomine obligata sit hypotheca, dicendum est, ante conditionem non recte agi, quum nihil interim debeatur; sed si sub conditione debiti conditio venerit, rursus agere poterit. Sed si praesens sit debitum, hypotheca vero sub conditione, et agatur ante conditionem hypothecaria, verum quidem est, pecuniam solutam non esse, sed auferri hypothecam iniquum est, ideoque arbitrio iudicis cautiones interponendae sunt, si conditio exstiterit, nec pecunia solvatur, restitui hypothecam, si in rerum natura sit. §. 6. Propter usuras quoque si obligata sit hypotheca, usurae solvi debent. Idem et in poena dicemus.

XIV. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Quaesitum est: si nondum dies pensionis venit, an et medio tempore persequi pignora permittendum sit? Et puto dan-

dam pignoris persecutionem, quia interest mea; et ita Celsus scribit. §. 1. Ex quibus casibus naturalis obligatio consistit, pignus perseverare constat.

XV. *Caius libro singulari de Formula hypothecaria.* Et quae nondum sunt, futura tamen sunt, hypothecae dari possunt, ut fructus pendentes, partus ancillae, fetus pecorum, et ea, quae nascuntur, sint hypothecae obligata. Idque servandum est, sive dominus fundi convenerit aut de usufructu, aut de his, quae nascuntur, sive is, qui usumfructum habet, sicut Iulianus scribit. §. 1. Quod dicitur: creditorem probare debere, quum conveniebat, rem in bonis debitoris fuisse, ad eam conventionem pertinet, quae specialiter facta est, non ad illam, quae quotidie inseri solet cautionibus, ut specialiter rebus hypothecae nomine datis, cetera etiam bona teneantur debitoris, quae nunc habet, et quae postea acquisierit, perinde atque si specialiter hae res fuissent obligatae. §. 2. Qui res suas iam obligaverunt, et alii secundo obligant creditori, ut effugiant periculum, quod solent pati, qui saepius easdem res obligant, praedicere solent, alii nulli rem obligatam esse, quam forte Lucio Titio, ut in id, quod excedit priorem obligationem, res sit obligata, ut sit pignori hypothecaeve id, quod pluris est, aut in solidum, cum primo debito liberata res fuerit. De quo videndum est, utrum hoc ita se habeat, si et conveniat, an et si simpliciter convenerit de eo, quod excedit, ut sit hypothecae? et solida res inesse conventioni videatur, cum a primo creditore fuerit liberata, an adhuc pars? Sed illud magis est, quod prius diximus.

XVI. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si fundus hypothecae datus sit, deinde alluvione maior factus, totus obligabitur. §. 1. Si nesciente domino res eius hypothecae data sit, deinde postea dominus ratum habuerit, dicendum est, hoc ipsum, quod ratum habet, voluisse eum retro recurrere ratihabitionem ad illud tempus, quo convenit. Voluntas autem fere eorum demum servabitur, qui et pignori dare possunt. §. 2. Si res hypothecae data postea mutata fuerit, aeque hypothecaria actio competit, veluti de domo data hypothecae, et horreo facta, item si de loco convenit, et domus facta sit, item de loco dato, deinde vineis in eo positis. §. 3. In vindicatione pignoris quaeritur: an rem, de qua actum est, possideat is, cum quo actum est? Nam si non possideat, nec dolo fecerit, quo minus possideat, absolvi debet; si vero possideat, et aut pecuniam solvat, aut rem restituat, aeque absolvendus est; si vero neutrum horum faciat, condemnatio sequetur. Sed si velit rem restituere, nec possit, forte quod res abest, et longe est, velut in provinciis, solet cautionibus res explicari; nam si caverit, se restituturum, absolvitur. Sin vero dolo quidem desiit possidere, summa autem ope nisus non possit rem ipsam restituere, tanti condemnabitur, quanti actor in litem iuraverit, sicut in ceteris in rem actionibus; nam si tanti condemnatus esset, quantum deberetur, quid prodesset in rem actio, quum et in personam agendo idem consequeretur? §. 4. Interdum etiam de fructibus arbitrari debet iudex, ut, ex quo lis inchoata sit, ex eo tempore etiam de fructibus condemnet. Quid enim, si minoris sit praedium, quam debetur? nam de antecedentibus fructibus nihil potest pronuntiare, nisi res exstent. §. 5. Creditor hypothecam sibi per sententiam adiudicatam quemadmodum habiturus sit? quaeritur; nam dominium eius vindicare non potest. Sed hypothecaria agere potest, et si exceptio obiicietur a possessore rei iudicatae, replicet: *si secundum me iudicatum non est.* §. 6. Si pluris condemnatus sit debitor non restituendo pignus, quam computatio sortis et usurarum faciebat, an, si tantum solverit, quantum debebat, exoneretur hypotheca? Quod ego, quantum quidem ad subtilitatem legis et auctoritatem sententiae, non probo; semel enim causa transire videtur ad condemnationem, et inde pecunia deberi. Sed humanius est, non amplius eum, quam quod re vera debet, dando hypothecam liberare. §. 7. Aliena res utiliter potest obligari sub conditione, si debitoris facta fuerit. §. 8. Si duo pariter de hypotheca paciscantur, in quantum quisque obligatam hypothecam habeat, utrum pro quantitate debiti, an pro partibus dimidiis? quaeritur. Et magis est, ut pro quantitate debiti pignus habeant obligatum. Sed uterque, si cum possessore agat, quemadmodum? utrum de parte quisque, an de toto, quasi utrique in solidum res obligata sit? Quod erit dicendum, si eodem die pignus utrique datum est separatim; sed si simul illi et illi, si hoc actum est, uterque recte in solidum aget; si minus, unusquisque pro parte. §. 9. Potest ita fieri pignoris datio hypothecaeve, ut, si intra certum tempus non sit soluta pecunia, iure emtionis possideat rem, iusto pretio tunc aestimandam; hoc enim casu videtur quodammodo conditionalis esse venditio. Et ita divus Severus et Antoninus rescripserunt.

XVII. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Pignoris persecutio in rem parit actionem creditori.

XVIII. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Si ab eo, qui Publiciana uti potuit, quia dominium non habuit, pignori accepi, sic tuetur me per Servianam Praetor, quemadmodum debitorem per Publicianam.

XIX. *Ulpianus libro XXI. ad Edictum.* Qui pignori plures res accepit, non cogitur unam liberare, nisi accepto universo, quantum debetur.

XX. *Idem libro LXIII. ad Edictum.* Cum convenit, ut is, qui ad refectionem aedificii credidit, de pensionibus iure pignoris ipse creditum recipiat, etiam actiones utiles adversus inquilinos accipiet, cautionis exemplo, quam debitor creditori pignori dedit.

XXI. *Idem libro LXXIII. ad Edictum.* Si inter colonum et procuratorem meum convenerit de pignore, vel ratam habente me conventionem, vel mandante, quasi inter me et colonum meum convenisse videtur. §. 1. Si debitor servum, quem a non domino bona fide emerat, et pignoravit, teneat, Servianae locus est, et si adversus eum agat creditor, doli replicatione exceptionem elidet; et ita Iulianus ait, et habet rationem. §. 2. Quidquid pignori commodi sive incommodi fortuito accessit, id ad debitorem pertinet. §. 3. Si res pignorata non restituatur, lis adversus possessorem erit aestimanda; sed utique aliter adversus ipsum debitorem, aliter adversus quemvis possessorem. Nam adversus debitorem non pluris, quam debet, quia non pluris interest; adversus ceteros possessores etiam pluris, quia quod amplius debito consecutus creditor fuerit, restituere debet debitori pigneraticia actione.

XXII. *Modestinus libro VII. Differentiarum.* Si Titio, qui rem meam ignorante me creditori suo pignori obligaverat, heres exstitero, ex postfacto pignus directo quidem non convalescit, sed utilis pigneraticia dabitur creditori.

XXIII. *Idem libro III. Regularum.* Creditor praedia sibi obligata ex causa pignoris locare recte poterit. §. 1. Pignoris obligatio etiam inter absentes recte ex contractu obligatur.

XXIV. *Idem libro V. Regularum.* In quorum finibus emere quis prohibetur, pignus accipere non prohibetur.

XXV. *Idem libro VIII. Regularum.* Cum vitiose vel inutiliter contractus pignoris intercedat, retentioni locus non est, nec si bona creditoris ad fiscum pertineant.

XXVI. *Idem libro IV. Responsorum.* Fideiussor impetravit a potestate, ut et ante, quum solveret, pignora ipse possideat, quasi satisfacturus creditoribus, nec satisfecit; modo heres debitoris paratus est solvere creditoribus. Quaero: an pignora fideiussor restituere cogendus sit? Modestinus respondit: cogendum esse. §. 1. Pater Seio, emancipato filio, facile persuasit, ut, quia mutuam quantitatem acciperet a Septicio creditore, chirographum perscriberet sua manu filius eius, quod ipse impeditus esset scribere, sub commemoratione domus ad filium pertinentis pignori dandae. Quaerebatur: an Seius inter cetera bona etiam hanc domum iure optimo possidere possit, quum patris se hereditate abstinuerit, nec metuere debeat ex hoc solo, quod mandante patre manu sua perscripsit instrumentum chirographi, quum neque consensum suum accommodaverit patri aut signo suo, aut alia scriptura? Modestinus respondit: quum sua manu pignori domum suam futuram Seius scripserit, consensum ei obligationi dedisse, manifestum est. §. 2. Lucius Titius praedia, et mancipia, quae in praediis erant, obligavit; heredes eius praediis inter se divisis, illis mancipiis defunctis, alia substituerant; creditor postea praedia cum mancipiis distraxit. Quaeritur: an ipsa mancipia, quae sunt modo in praediis constituta, haec in hypothecis emtor vindicare recte possit? Modestinus respondit: si neque pignorata sunt ipsa mancipia, neque ex pignoratis ancillis nata, minime creditoribus obligata esse.

XXVII. *Marcellus libro V. Digestorum.* Servum, quem quis pignori dederat, ex levissima offensa vinxit; mox

solvit, et quia debito non satisfaciebat, creditor minoris servum vendidit; an aliqua actio creditori in debitorem constituenda sit? quia crediti ipsius actio non sufficit ad id, quod deest, persequendum; quid si eum interfecisset, aut eluscasset? Ubi quidem interfecisset, ad exhibendum tenetur; ubi autem eluscasset, quasi damni iniuriae dabimus actionem ad id, quantum interest, quod debilitando aut vinciendo persecutionem pignoris exinanierit. Fingamus nullam crediti nomine actionem esse, quia forte causa ceciderat; non existimo indignam rem animadversione et auxilio Praetoris. Ulpianus notat: *Si, ut creditori noceret, vinxit, tenebitur; si merentem, non tenebitur.*

XXVIII. *Paulus libro III. Quaestionum.* Si legati conditionalis nomine, relicti filiofamilias, pater ab herede rem propriam eius pignori acceperit, et mortuo patre vel emancipato filio conditio legati exstiterit, incipit filio legatum deberi, et neque pater potest pignus vindicare, neque filius, qui nunc habere coepit actionem, nec ex praecedente tempore potest quidquam iuris habere in pignore, sicut in fideiussore dicitur.

XXIX. *Idem libro V. Responsorum.* Paulus respondit: generalem quidem conventionem sufficere ad obligationem pignorum, sed ea, quae ex bonis defuncti non fuerunt, sed postea ab herede eius ex alia causa acquisita sunt, vindicari non posse a creditore testatoris. §. 1. Si mancipia in causam pignoris ceciderunt, ea quoque, quae ex his nata sunt, eodem iure habenda sunt. Quod tamen diximus, etiam nata teneri, sive specialiter de his convenerit, sive non, ita procedit, si dominium eorum ad eum pervenit, qui obligavit, vel heredem eius. Ceterum si apud alium dominum pepererint, non erunt obligata. §. 2. Domus pignori data exusta est, eamque aream emit Lucius Titius, et exstruxit. Quaesitum est de iure pignoris. Paulus respondit: pignoris persecutionem perseverare, et ideo ius soli superficiem secutam videri, id est cum iure pignoris; sed bonae fidei possessores non aliter cogendos creditoribus aedificium restituere, quam sumtus in exstructionem erogatos, quatenus pretiosior res facta est, reciperent. §. 3. Si sciente et consentiente domino servus, ut omnia bona domini pignori obligata essent, convenit, ipsum quoque, qui cavit, obligatum esse pignoris iure.

XXX. *Idem libro VI. Responsorum.* Periculum pignorum nominis venditi ad emtorem pertinere, si tamen probetur, eas res obligatas fuisse.

XXXI. *Scaevola libro I. Responsorum.* Lex vectigali fundo dicta erat, ut, si post certum temporis vectigal solutum non esset, is fundus ad dominum rediret; postea is fundus a possessore pignori datus est. Quaesitum est: an recte pignori datus esset? Respondi: si pecunia intercessit, pignus esse. Item quaesitum est: si, quum in exsolutione vectigalis tam debitor quam creditor cessassent, et propterea pronuntiatum esset, fundum secundum legem domini esse, cuius potior causa esset? Respondi: si, ut proponeretur, vectigali non soluto iure suo dominus usus esset, etiam pignoris ius evanuisse.

XXXII. *Idem libro V. Responsorum.* Debitor pactus est, ut quaecunque in praedia pignori data, inducta, invecta, importata, ibi nata paratave essent, pignori essent; eorum praediorum pars sine colonis fuit, eaque actori suo colenda debitor ita tradidit, assignatis et servis culturae necessariis. Quaeritur: an et Stichus villicus, et ceteri servi ad culturam missi, et Stichi vicarii obligati essent? Respondi: eos duntaxat, qui hoc animo a domino inducti essent, ut ibi perpetuo essent, non temporis causa accommodarentur, obligatos.

XXXIII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Is, qui promisit tibi aut Titio, solutum quidem Titio repetere non potest, sed pignus ei datum et ante solutionem recipit.

XXXIV. *Scaevola libro XXVII. Digestorum.* Quum tabernam debitor creditori pignori dederat, quaesitum est: utrum eo facto nihil egerit, an tabernae appellatione merces, quae in ea erant, obligasse videatur? et si eas merces per tempora distraxerit, et alias comparaverit, easque in eam tabernam intulerit, et decesserit, an omnia, quae ibi deprehenduntur, creditor hypothecaria actione petere possit, quum et mercium species mutatae sint, et res aliae illatae? Respondi: ea, quae mortis debitoris tempore in taberna inventa sunt, pignori obligata esse videntur. §. 1. Idem quaesiit, quum epistola talis emissa sit: *Δανεισάμενος παρά σου δηνάρια πεντακόσια, παρεκάλεσά σε, μὴ βεβαιωτὴν ἀλλ' ὑποθήκην παρ' ἐμοῦ λαβεῖν. οἶδας γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι καὶ ἡ ταβέρνα καὶ οἱ δοῦλοί μου οὐδενὶ κατέχονται, ἢ σοί, καὶ ὡς εὐσχήμονι ἀνθρώπῳ ἐπίστευσας,* *) an pignus contractum sit, an vero ea epistola nullius momenti sit, quum sine die et consule sit? Respondi: quum convenisse de pignoribus videatur, non idcirco obligationem pignorum cessare, quod dies et consules additi, vel tabulae signatae non sint. §. 2. Creditor pignori accepit a debitore, quidquid in bonis haberet habiturusve esset. Quaesitum est: an corpora pecuniae, quam idem debitor ab alio mutuam accepit, quum in bonis eius facta sint, obligata creditori pignori esse coeperint? Respondi: coepisse.

XXXV. *Labeo libro I. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si insula, quam tibi ex pacto convento licuit vendere, combusta est, deinde a debitore tuo restituta, idem in nova insula iuris habes.

TIT. II.
IN QUIBUS CAUSIS PIGNUS VEL HYPOTHECA TACITE CONTRAHITUR.

I. *Papinianus libro X. Responsorum.* Senatusconsulto, quod sub Marco Imperatore factum est, pignus insulae creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem aedificii exstruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemtori, domino mandante, nummos ministravit.

II. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Pomponius libro quadragesimo variarum Lectionum scribit: *non solum pro pensionibus, sed et si deteriorem habitationem fecerit culpa sua inquilinus, quo nomine ex locato cum eo erit actio, invecta et illata pignori erunt obligata.*

III. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Si horreum fuerit conductum, vel deversorium, vel area, tacitam conventionem de invectis et illatis etiam in his locum habere, putat Neratius. Quod verius est.

IV. *Neratius libro I. Membranarum.* Eo iure utimur, ut, quae in praedia urbana inducta illata sunt, pignori esse credantur, quasi id tacite convenerit; in rusticis praediis contra observatur. §. 1. Stabula, quae non sunt in continentibus aedificiis, quorum praediorum ea numero habenda sint? dubitari potest. Et quidem urbanorum sine dubio non sunt, quum a ceteris aedificiis separata sint; quod ad causam tamen taciti pignoris pertinet, non multum ab urbanis praediis differunt.

V. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Pomponius libro tertio decimo variarum Lectionum scribit: si gratuitam habitationem conductor mihi praestiterit, invecta a me domino insulae pignori non esse. §. 1. *Item illud,* inquit, *videndum est, an voluntate domini induci pignus ita possit, ut in partem debiti sit obligatum?* §. 2. Si quis fideiubeat, quum res illius a debitore, pro quo fideiussit, pignori data sit, bellissime intelligitur, hoc ipso, quod fideiubeat, quodammodo mandare, res suas esse obligatas. Sane si postea sint eius res hypothecae datae, non erunt obligatae.

VI. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Licet in praediis urbanis tacite solet conventum accipi, ut perinde teneantur invecta et illata, ac si specialiter convenisset, certe libertati huiusmodi pignus non officit. Idque et Pomponius probat; ait enim: manumissioni non officere ob habitationem obligatum.

VII. *Pomponius libro XIII. ex variis Lectionibus.* In praediis rusticis fructus, qui ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati, etiamsi nominatim id non convenerit. §. 1. Videndum est, ne non omnia illata vel inducta, sed ea sola, quae, ut ibi sint, illata fuerint, pignori sint. Quod magis est.

VIII. *Paulus libro II. Sententiarum.* Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pignoratae ad modum legitimum usuras retinere.

IX. *Idem libro singulari de officio Praefecti Vigilum.* Est differentia obligatorum propter pensionem, et eorum, quae ex conventione manifesta pignoris nomine tenentur,

*) *Quum mutuos acceperim a te denarios quingentos, id rogo, ne aliam a me cautionem petas, sed hypothecam accipias. Evidenter enim nosti, et tabernam et servos meos ad neminem alium, quam ad te pertinere, qui mihi tunquam honesto viro fidem adhibendam duxisti.*

quod manumittere mancipia obligata pignori non possumus, inhabitantes autem manumittimus, scilicet antequam pensionis nomine praecludamur; tunc enim pignoris nomine retenta mancipia non liberabimus, et derisus est Nerva iurisconsultus, qui per fenestram monstraverat, servos detentos ob pensionem liberari posse.

X. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Tutoris heres cum herede pupilli transactione facta, quum ex ea maiorem partem solvisset, in residuam quantitatem pignus obligavit. Quaesitum est: an in veterem contractum iure res obligata esset? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, obligatam esse.

TIT. III.

QUAE RES PIGNORI VEL HYPOTHECAE DATAE OBLIGARI NON POSSUNT.

I. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Pupillus sine tutoris auctoritate hypothecam dare non potest. §. 1. Si filiusfamilias pro alio rem peculiarem obligaverit, vel servus, dicendum est, eam non teneri, licet liberam peculii sui administrationem habeant, sicut nec donare eis conceditur; non enim usquequaque habent liberam administrationem. Facti tamen est quaestio, si quaeratur: quousque eis permissum videatur, peculium administrare? §. 2. Eam rem, quam quis emere non potest, quia commercium eius non est, iure pignoris accipere non potest, ut divus Pius Claudio Saturnino rescripsit. Quid ergo, si praedium quis litigiosum pignori acceperit? an exceptione summovendus sit? Et Octavenus putabat etiam in his pignoribus locum habere exceptionem. Quod ita ait Scaevola libro tertio variarum Quaestionum procedere, ut et in rebus mobilibus exceptio locum habeat.

II. *Caius libro singulari de Formula hypothecaria.* Si alius pro muliere, quae intercessit, dederit hypothecam, aut pro filiofamilias, cui contra senatusconsultum creditum est, an his succurratur? quaeritur. Et in eo quidem, qui pro muliere obligavit rem suam, facilius dicetur, succurri ei, sicuti fideiussori mulieris eadem datur exceptio. Sed et in eo, qui pro filiofamilias rem suam obligavit, eadem dicenda erunt, quae tractantur et in fideiussore eius.

III. *Paulus libro III. Quaestionum.* Aristo Neratio Prisco scripsit: *Etiam si ita contractum sit, ut antecedens dimitteretur, non aliter in ius pignoris succedet, nisi convenerit, ut sibi eadem res esset obligata.* Neque enim in ius primi succedere debet, qui ipse nihil convenit de pignore; quo casu emtoris causa melior efficitur. Denique si antiquior creditor de pignore vendendo cum debitore pactum interposuit, posterior autem creditor de distrahendo omisit, non per oblivionem, sed quum hoc ageretur, ne posset vendere, videamus, an dici possit, huc usque transire ad eum ius prioris, ut distrahere pignus ei liceat? Quod admittendum existimo; saepe enim, quod quis ex sua persona non habet, hoc per extraneum habere potest.

IV. *Idem libro V. Responsorum.* Titius, quum mutuam pecuniam accipere vellet a Maevio, cavit ei, et quasdam res hypothecae nomine dare destinavit; deinde, postquam quasdam ex his rebus vendidisset, accepit pecuniam. Quaesitum est: an et prius res venditae creditori tenerentur? Respondit: quum in potestate fuerit debitoris, post cautionem interpositam pecuniam non accipere, eo tempore pignoris obligationem contractam videri, quo pecunia numerata est, et ideo inspiciendum, quas res in bonis debitor numeratae pecuniae tempore habuerit.

V. *Idem libro V. Sententiarum.* Creditor, qui sciens filiumfamilias a parente pignori accepit, relegatur.

TIT. IV.

QUI POTIORES IN PIGNORE VEL HYPOTHECA HABEANTUR, ET DE HIS, QUI IN PRIORUM CREDITORUM LOCUM SUCCEDUNT.

I. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Qui dotem pro muliere promisit, pignus sive hypothecam de restituenda sibi dote accepit; subsecuta deinde pro parte numeratione, maritus eandem rem pignori alii dedit; mox residuae quantitatis numeratio impleta est. Quaerebatur de pignore? Quum ex causa promissionis ad universae quantitatis exsolutionem, qui dotem promisit, compellitur, non utique solutionum observanda sunt tempora, sed dies contractae obligationis; nec dici potest, in potestate eius esse, ne pecuniam residuam redderet, ut minus dotata mulier esse videatur. §. 1. Alia causa est eius, qui pignus accepit ad eam summam, quam intra diem certum numerasset, ac forte prius, quam numeraret, alii res pignori data est.

II. *Idem libro III. Responsorum.* Qui generaliter bona debitoris pignori accepit, eo potior est, cui postea praedium ex his bonis pignori datur; quamvis ex ceteris pecuniam suam redigere possit. Quodsi ea conventio prioris fuit, ut ita demum cetera bona pignori haberentur, si pecunia de his, quae generaliter accepit, servari non potuisset, deficiente secunda conventione, secundus creditor in pignore postea dato non tam potior, quam solus invenietur.

III. *Idem libro XI. Responsorum.* Creditor acceptis pignoribus, quae secunda conventione secundus creditor accepit, novatione postea facta, pignora prioribus addidit. Superioris temporis ordinem manere primo creditori placuit, tanquam in suum locum succedenti. §. 1. Quum ex causa mandati praedium Titio, cuius negotium fuerat gestum, deberetur, prius, quam ei possessio traderetur, id pignori dedit; post traditam possessionem idem praedium alii denuo pignori dedit. Prioris causam esse potiorem apparuit, si non creditor secundus pretium ei, qui negotium gesserat, solvisset; verum in ea quantitate, quam solvisset, eiusque usuris potiorem fore constitit, nisi forte prior ei pecuniam offerat; quodsi debitor aliunde pecuniam solvisset, priorem praeferendum. §. 2. Post divisionem regionibus factam inter fratres convenit, ut, si frater agri portionem pro indiviso pignori datam a creditore suo non liberasset, ex divisione quaesitae partis partem dimidiam alter distraheret. Pignus intelligi contractum existimavi, sed priorem secundo non esse potiorem, quoniam secundum pignus ad eam partem directum videbatur, quam ultra partem suam frater non consentiente socio non potuit obligare.

IV. *Pomponius libro XXXV. ad Sabinum.* Si debitor ante, quam a priore creditore pignus liberaret, idem illud ob pecuniam creditam alii pignori dedisset, et ante, quam utrique creditori solveret debitum, rem aliam priori creditori vendiderit, creditumque pensaverit cum pretio rei venditae, dicendum est, perinde haberi debere, ac si priori creditori pecunia soluta esset; nec enim interest, solverit, an pensaverit; et ideo posterioris creditoris causa est potior.

V. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Interdum posterior potior est priori; utputa si in rem istam conservandam impensum est, quod sequens credidit, veluti si navis fuit obligata, et ad armandam eam vel reficiendam ego credidero.

VI. *Idem libro LXXIII. ad Edictum.* Huius enim pecunia salvam fecit totius pignoris causam. Quod poterit quis admittere, et si in cibaria nautarum fuerit creditum, sine quibus navis salva pervenire non poterat. §. 1. Item si quis in merces obligatas crediderit, vel ut salvae fiant, vel ut naulum exsolvatur, potentior erit, licet posterior sit; nam et ipsum naulum potentius est. §. 2. Tantundem dicetur, et si merces horreorum, vel areae, vel vecturae iumentorum debetur; nam et hic potentior erit.

VII. *Idem libro III. Disputationum.* Idemque est, si ex nummis pupilli fuerit res comparata. Quare si duorum pupillorum nummis res fuerit comparata, ambo in pignus concurrent pro his portionibus, quae in pretium rei fuerint expensae. Quodsi res non in totum ex nummis cuiusdam comparata est, erit concursus utriusque creditoris, id est et antiquioris, et eius, cuius nummis comparata est. §. 1. Si tibi quae habiturus sum obligaverim, et Titio specialiter fundum, si in dominium meum pervenerit, mox dominium eius acquisiero, putat Marcellus, concurrere utrumque creditorem in pignore. Non enim multum facit, quod de suo nummos debitor dederit, quippe quum res ex nummis pignoratis emta non sit pignorata ob hoc solum, quod pecunia pignorata erat.

VIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Si pignus specialiter respublica acceperit, dicendum est, praeferri eam fisco debere, si postea fisco debitor obligatus est, quia et privati praeferuntur.

IX. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Qui balneum ex Kalendis proximis conduxerat, pactus erat, ut homo Eros pignori locatori esset, donec mercedes solverentur. Idem ante Kalendas Iulias eundem Erotem alii ob pecuniam creditam pignori dedit. Consultus: an adversus hunc creditorem, petentem Erotem, locatorem Praetor tue-

et deberet? respondit: debere; licet enim eo tempore homo pignori datus esset, quo nondum quidquam pro conductione deberetur, quoniam tamen iam tunc in ea causa Eros esse coepisset, ut invito locatore ius pignoris in eo solvi non posset, potiorem eius causam habendam. §. 1. Amplius etiam sub conditione creditorem tuendum putabat adversus eum, cui postea quidquam deberi coepisset, si modo non ea conditio sit, quae invito debitore impleri non possit. §. 2. Sed et si heres ob ea legata, quae sub conditione data erant, de pignore rei suae convenisset, et postea eadem ipsa pignora ob pecuniam creditam pignori dedit, ac post conditio legatorum exstitit, hic quoque tuendum eum, cui prius pignus datum esset, existimavit. §. 3. Titia praedium alienum Titio pignori dedit, post Maevio; deinde domina eius pignoris facta, marito suo in dotem aestimatum dedit. Si Titio soluta sit pecunia, non ideo magis Maevii pignus convalescere placebat; tunc enim priore dimisso sequentis confirmatur pignus, quum res in bonis debitoris inveniatur; in proposito autem maritus emtoris loco est, atque ideo, quia neque tunc, quum Maevio obligaretur, neque quum Titio solveretur, in bonis mulieris fuit, nullum tempus inveniri, quo pignus Maevii convalescere possit. Haec tamen ita, si bona fide in dotem aestimatum praedium maritus accepit, id est si ignoravit, Maevio obligatum esse.

X. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Si et iure indicatum, et pignus in causa iudicati ex auctoritate eius, qui iubere potuit, captum est, privilegiis temporis fortior est heres eius, in cuius personam pignus constitutum est.

XI. *Caius libro singulari de Formula hypothecaria.* Potior est in pignore, qui prius credidit pecuniam, et accepit hypothecam, quamvis cum alio ante convenerat, ut, si ab eo pecuniam acceperit, esset res obligata, licet ab hoc postea accepit; poterat enim, licet ante convenit, non accipere ab eo pecuniam. §. 1. Videamus, an idem dicendum sit, si, sub conditione stipulatione facta, hypotheca data sit, qua pendente alius credidit pure, et accepit eandem hypothecam, tunc deinde prioris stipulationis exsistat conditio, ut potior sit, qui postea credidisset? Sed vereor, num hic aliud sit dicendum; cum enim semel conditio exstitit, perinde habetur, ac si illo tempore, quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset; quod et melius est. §. 2. Si colonus convenit, ut inducta in fundum, illata, ibi nata pignori essent, et antequam inducat, alii rem hypothecae nomine obligaverit, tunc deinde eam in fundum induxerit, potior erit, qui specialiter pure accepit, quia non ex conventione priori obligatur, sed ex eo, quod inducta res est, quod posterius factum est. §. 3. Si de futura re convenerit, ut hypothecae sit, (sicuti est de partu) hoc quaeritur: an ancilla conventionis tempore in bonis fuit debitoris? Et in fructibus, si convenit, ut sint pignori, aeque quaeritur: an fundus, vel ius utendi fruendi conventionis tempore fuerit debitoris? §. 4. Si paratus est posterior creditor priori creditori solvere, quod ei debetur, videndum est: an competat ei hypothecaria actio, nolente priore creditore pecuniam accipere? Et dicimus, priori creditori inutilem esse actionem, quum per eum fiat, ne ei pecunia solvatur.

XII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Creditor qui prior hypothecam accepit, sive possideat eam, et alius vindicet hypothecaria actione, exceptio priori utilis est: *si non mihi ante pignori hypothecaeve nomine sit res obligata,* sive alio possidente prior creditor vindicet hypothecaria actione, et ille excipiat: *si non convenit, ut sibi res sit obligata,* hic in modum supra relatum replicabit. Sed si cum alio possessore creditor secundus agat, recte aget, et adiudicari ei poterit hypotheca, ut tamen prior cum eo agendo auferat ei rem. §. 1. Si, quoniam non restituebat rem pignoratam possessor, condemnatus ex praefatis modis litis aestimationem exsolverit, an perinde secundo creditori teneatur, ac si soluta sit pecunia priori creditori? quaeritur. Et recte puto hoc admittendum esse. §. 2. Si primus, qui sine hypotheca credidit, post secundum, qui utrumque fecit, ipse hypothecam accepit, sine dubio posterior in hypotheca est. Unde si in diem de hypotheca convenit, dubium non est, quin potior sit, licet ante diem cum alio creditore pure de eadem re convenerit. §. 3. Si idem his, id est ante secundum et post eum crediderit, in priore pecunia potior est secundo, in posteriore tertius est. §. 4. Si tecum de hypotheca paciscatur debitor, deinde idem cum alio tua voluntate, secundus potior erit; pecunia autem soluta secundo an rursus teneatur tibi? recte quaeritur. Erit autem facti quaestio agitanda, quid inter eos actum sit, utrum ut discedatur ab hypotheca in totum, quum prior concessit creditor alii obligari hypothecam, an ut ordo servetur, et prior creditor secundo loco constituatur? §. 5. Papinianus libro undecimo respondit: si prior creditor, postea novatione facta, eadem pignora cum aliis accepit, in suum locum eum succedere; sed si secundus non offerat pecuniam, posse priorem vendere, ut primam tantum pecuniam expensam ferat, non etiam quam postea credidit, et quod superfluum ex anteriore credito accepit, hoc secundo restituat. §. 6. Sciendum est, secundo creditori rem teneri etiam invito debitore, tam in suum debitum, quam in primi creditoris, et in usuras suas, et quas primo creditori solvit. Sed tamen usurarum, quas creditori primo solvit, usuras non consequetur; non enim negotium alterius gessit, sed magis suum; et ita Papinianus libro tertio Responsorum scripsit, et verum est. §. 7. Si simpliciter convenisset secundus creditor de hypotheca, ab omni possessore eam auferre poterit, praeter priorem creditorem, et qui ab eo emit. §. 8. A Titio mutuatus, pactus est cum illo, ut ei praedium suum pignori hypothecaeve esset; deinde mutuatus est pecuniam a Maevio, et pactus est cum eo, ut, si Titio desierit praedium teneri, ei teneatur; tertius deinde aliquis dat mutuam pecuniam tibi, ut Titio solveres, et paciscitur tecum, ut idem praedium sibi pignori hypothecaeve sit, et locum eius subeat; num hic medius tertio potior est, qui pactus est, ut Titio soluta pecunia, impleatur conditio, et tertius de sua negligentia queri debeat? Sed tamen et hic tertius creditor secundo praeferendus est. §. 9. Si tertius creditor pignora sua distrahi permittat ad hoc, ut priori pecunia soluta, in aliud pignus priori succedat, successurum eum, Papinianus libro undecimo Responsorum scripsit; et omnino secundus creditor nihil aliud iuris habet, nisi ut solvat priori, et loco eius succedat. §. 10. Si priori hypotheca obligata sit, nihil vero de venditione convenerit, posterior vero de hypotheca vendenda convenerit, verius est, priorem potiorem esse; nam et in pignore placet, si prior convenerit de pignore, licet posteriori res tradatur, adhuc potiorem esse priorem.

XIII. *Paulus libro V. ad Plautium.* Insulám tibi vendidi, et dixi: prioris anni pensionem mihi, sequentium tibi accessuram, pignorumque ab inquilino datorum ius utrumque secuturum. Nerva, Proculus: nisi ad utramque pensionem pignora sufficerent, ius omnium pignorum primum ad me pertinere, quia nihil aperte dictum esset, an communiter ex omnibus pignoribus summa pro rata servetur; si quid superesset, ad te. Paulus: facti quaestio est; sed verisimile est, id actum, ut primam quamque pensionem pignorum causa sequeretur.

XIV. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Si non dominus duobus eandem rem diversis temporibus pignoraverit, prior potior est, quamvis, si a diversis non dominis pignus accipiamus, possessor melior sit.

XV. *Idem libro LXVIII. ad Edictum.* Etiam superficies in alieno solo posita pignori dari potest, ita tamen, ut prior causa sit domini soli, si non solvatur ei solarium.

XVI. *Idem libro III. Quaestionum.* Claudius Felix eundem fundum tribus obligaverat, Eutychianae primum, deinde Turboni, tertio loco alii creditori: quum Eutychiana de iure suo doceret, superata apud iudicem a tertio creditore non provocaverat; Turbo apud alium iudicem victus appellaverat. Quaerebatur: utrum tertius creditor etiam Turbonem superare deberet, qui primam creditricem expulerat, an ea remota, Turbo tertium excluderet? Plane quum tertius creditor primum de sua pecunia dimisit, in locum eius substituitur in ea quantitate, quam superiori exsolvit. Fuerunt igitur, qui dicerent, hic quoque tertium creditorem potiorem esse debere; mihi nequaquam hoc iustum esse videbatur. Pone primam creditricem in iudicio convenisse tertium creditorem, et exceptione aliove quo modo a tertio superatam; numquid adversus Turbonem, qui secundo loco crediderat, tertius creditor, qui primam vicit, exceptione rei iudicatae uti poterit? aut contra, si post primum iudicium, in quo prima creditrix superata est a tertio creditore, secundus creditor a tertio obtinuerit, poterit uti exceptione rei iudicatae adversus primam creditricem? Nullo modo, ut opinor. Igitur nec tertius creditor successit in eius locum, quem exclusit, nec inter alios

res iudicata alii prodesse aut nocere solet, sed sine praeiudicio prioris sententiae totum ius alii creditori integrum relinquitur.

XVII. *Idem libro VI. Responsorum.* Eum, qui a debitore suo praedium obligatum comparavit, eatenus tuendum, quatenus ad priorem creditorem ex pretio pecunia pervenit.

XVIII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Lucius Titius pecuniam mutuam dedit sub usuris, acceptis pignoribus, eidemque debitori Maevius sub iisdem pignoribus pecuniam dedit. Quaero: an Titius non tantum sortis, et earum usurarum nomine, quae accesserunt ante, quam Maevius crederet, sed etiam earum, quae postea accesserunt, potior esset? Respondit: Lucium Titium in omne, quod ei deberetur, potiorem esse.

XIX. *Idem libro V. Responsorum.* Mulier in dotem dedit marito praedium pignori obligatum, et testamento maritum, et liberos ex eo natos, item ex alio, heredes instituit; creditor, quum posset heredes convenire idoneos, ad fundum venit. Quaero: an, si ei iustus possessor offerat, compellendus sit ius nominis cedere. Respondi: posse videri non iniustum postulare.

XX. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Quaerebatur: si post primum contractum tuum, antequam aliam pecuniam tu crederes, eidem debitori Seius credidisset quinquaginta, et hypothecam huius rei, quae tibi pignori data esset, debitor obligasset, dehinc tu eidem debitori crederes forte quadraginta, quod plus est in pretio rei, quam primo credidisti, utrum Seio ob quinquaginta, an tibi in quadraginta cederet pignoris hypotheca? finge Seium paratum esse, offerre tibi summam primo ordine creditam. Dixi: consequens esse, ut Seius potior sit in eo, quod amplius esset in pignore, et oblata ab eo summa primo ordine credita usurarumque eius, postponatur primus creditor in summa, quam postea eidem debitori credidit.

XXI. *Scaevola libro XXVII. Digestorum.* Titius Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua, quae habebat, quaeque habiturus esset; postea mutuatus a fisco pecuniam, pignori ei res suas omnes obligavit, et intulit Seiae partem debiti, et reliquam summam novatione facta eidem promisit; in qua obligatione similiter, ut supra, de pignore convenit. Quaesitum est: an Seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit, item in his rebus, quas post priorem obligationem acquisivit, donec universum debitum suum consequatur? Respondi: nihil proponi, cur non sit praeferenda. §. 1. Negotiatori marmorum creditor sub pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant, numeravit; idem debitor conductor horreorum Caesaris fuit; ob quorum pensiones aliquot annis non solutas, Procurator exactioni praepositus ad lapidum venditionem officium suum extendit. Quaesitum est: an iure pignoris eos creditor retinere possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse.

TIT. V.

DE DISTRACTIONE PIGNORUM ET HYPOTHECARUM.

I. *Papinianus libro XXVI. Quaestionum.* Creditor, qui praedia pignori accepit, et post alium creditorem, qui pignorum conventionem ad bona debitoris contulit, ipse quoque simile pactum bonorum ob alium aut eundem contractum interposuit, ante secundum creditorem dimissum nullo iure cetera bona titulo pignoris vendidit. Sed ob eam rem in personam actio contra eum creditori, qui pignora sua requirit, non competit; sed nec utilis danda est, nec furti rerum mobilium gratia recte convenietur, quia propriam causam ordinis errore ductus persecutus videtur, praesertim quum alter creditor furto possessionem, quae non fuit apud eum, non amiserit; ad exhibendum quoque frustra litem excipiet, quia neque possidet, neque dolo fecit, ut desineret possidere. Sequitur, ut secundus creditor possessores interpellare debeat.

II. *Idem libro II. Responsorum.* Fideiussor conventus officio iudicis assecutus est, ut emtionis titulo praedium creditori pignori datum susciperet. Nihilo minus alteri creditori, qui postea sub eodem pignore contraxit, offerendae pecuniae, quam fideiussor dependit, cum usuris medii temporis facultas erit; nam huiusmodi venditio transferendi pignoris causa necessitate iuris fieri solet.

III. *Idem libro III. Responsorum.* Cum prior creditor pignus iure conventionis vendidit, secundo creditori non superesse ius offerendae pecuniae convenit. §. 1. Si tamen debitor non interveniente creditore pignus vendiderit, eiusque pretium priori creditori solverit, emtori poterit offerri, quod ad alium creditorem de nummis eius pervenit, et usurae medii temporis; nihil enim interest, debitor pignus datum vendiderit, an denuo pignori obliget.

IV. *Idem libro XI. Responsorum.* Cum solvendae pecuniae dies pacto profertur, convenisse videtur, ne prius vendendi pignoris potestas exerceatur.

V. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Cum secundus creditor oblata priori pecunia in locum eius successerit, venditionem ob pecuniam solutam et creditam recte facit. §. 1. Si secundus creditor vel fideiussor, soluta pecunia, pignora susceperunt, recte eis offertur, quamvis emtionis titulo ea tenuerunt.

VI. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Cum posterior creditor a priore pignus emit, non tam acquirendi dominii, quam servandi pignoris sui causa intelligitur pecuniam dedisse, et ideo offerri ei a debitore potest.

VII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si creditor pignus vel hypothecam vendiderit hoc pacto, ut liceat sibi reddere pecuniam, et pignus recuperare, an, si paratus sit debitor reddere pecuniam, consequi id possit? Et Iulianus libro undecimo Digestorum scribit: recte quidem distractum esse pignus, ceterum agi posse cum creditore, ut, si quas actiones habeat, eas cedat debitori. Sed quod Iulianus scribit in pignore, idem et circa hypothecam est. §. 1. Illud inspiciendum est, an liceat debitori, si hypotheca venierit, pecunia soluta eam recuperare? Et si quidem ita venierit, ut, si intra certum tempus a debitore pecunia soluta fuerit, emtio rescindatur, intra illud tempus pecunia soluta recipiet hypothecam; si vero tempus praeteriit, aut si non eo pacto res venierit, non potest rescindi venditio, nisi minor sit annis viginti quinque debitor, aut pupillus, aut reipublicae causa absens, vel in aliqua earum causarum erit, ex quibus edicto succurritur. §. 2. Quaeritur: si pactum sit a creditore, ne liceat debitori hypothecam vendere vel pignus, quid iuris sit, et an pactio nulla sit talis, quasi contra ius sit posita, ideoque venire possit? Et certum est, nullam esse venditionem, ut pactioni stetur.

VIII. *Modestinus libro IV. Regularum.* Creditoris arbitrio permittitur, ex pignoribus sibi obligatis, quibus velit, distractis, ad suum commodum pervenire.

IX. *Paulus libro III. Quaestionum.* Quaesitum est: si creditor ab emtore pignoris pretium servare non potuisset, an debitor liberatus esset? Putavi, si nulla culpa imputari creditori possit, manere debitorem obligatum, quia ex necessitate facta venditio non liberat debitorem, nisi pecunia percepta. §. 1. Pomponius autem Lectionum libro secundo ita scripsit: *Quod in pignoribus dandis adiici solet, ut, quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet, supervacuum est, quia ipso iure ita se res habet, etiam non adiecto eo.*

X. *Idem libro VI. Responsorum.* Etsi is, qui lege pignoris emit, ob evictionem rei redire ad venditorem non potest, tamen non esse audiendum creditorem qui fundum vendidit, si velit eiusdem rei ex alia causa quaestionem movere.

XI. *Scaevola libro I. Responsorum.* Arbiter dividendae hereditatis, quum corpora hereditaria divisisset, nomina quoque communium debitorum separatim singulis in solidum assignavit. Quaesitum est: an debitoribus cessantibus, pro solido pignus vendere quisque possit? Respondi: posse.

XII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Rescriptum est ab Imperatore, libellos agente Papiniano, creditorem a debitore pignus emere posse, quia in dominio manet debitoris. §. 1. Si aliena res pignori data fuerit, et creditor eam vendiderit, videamus, an pretium, quod percepit creditor, liberet debitorem personali actione pecuniae creditae? Quod vere responderetur, si ea lege vendidit, ne evictionis nomine obligaretur, quia ex contractu, et quali quali obligatione a debitore interposita, certe ex occasione eius redactum id pretium aequius proficeret

debitori, quam creditoris lucro cederet. Sed quantum quidem ad creditorem, debitor liberatur; quantum vero ad dominum rei, si necdum pignus evictum est, vel ad emtorem post evictionem, ipsi debitor utili actione tenetur, ne ex aliena iactura sibi lucrum acquirat. Nam et si maiores fructus forte petens a fideiussore creditor abstulit, universos in quantitatem debitam accepto ferre debebit; et cum per iniuriam iudicis domino rem, quae debitoris non fuisset, abstulisset creditor, quasi obligatam sibi, et quaereretur, an soluto debito restitui eam oporteret debitori? Scaevola noster restituendam probavit. Quodsi non ita vendidit, ut certum sit omnimodo apud eum pretium remansurum, verum obligatus est ad id restituendum, arbitror, interim quidem nihil a debitore peti posse, sed in suspenso haberi liberationem; verum si actione ex emto conventus praestitisset pretium creditor emtori, debitum persequi eum a debitore posse, quia apparuit, non esse liberatum.

XIII. *Paulus libro I. Decretorum.* Creditor, qui iure suo pignus distrahit, ius suum cedere debet, et si pignus possidet, tradere utique debet possessionem.

XIV. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Arbitri dividundae hereditatis inter heredes, quum corpora hereditaria divisissent, nomina quoque communium debitorum separatim divisa singulis in solidum assignaverunt. Quaesitum est: an unusquisque eorum, debitore sibi addicto cessante in solutione, pro solido pignus sub eo nomine obligatum vendere possit? Respondit: potuisse.

TIT. VI.

QUIBUS MODIS PIGNUS VEL HYPOTHECA SOLVITUR.

I. *Papinianus libro XI. Responsorum.* Debitoris absentis amicus negotia gessit, et pignora citra emtionem pecunia sua liberavit; ius pristinum domino restitutum videtur. Igitur qui negotium gessit, utilem Servianam dari sibi non recte desiderabit; si tamen possideat, exceptione doli defenditur. §. 1. Quum venditor, numerata sibi parte pretii, praedium, quod venierat, pignori accepisset, ac postea residuum pretium emtori, litteris ad eum missis, donasset, eoque defuncto donationem quibusdam modis inutilem esse constabat, frustra fiscum, qui in locum venditoris successerat, petere praedium iure pignoris apparuit, cuius solutum esse pactum prima voluntate donatoris constabat, quoniam inutilem pecuniae donationem lex facit, cui non est locus in pignore liberando. §. 2. Defensor absentis cautionem iudicatum solvi praestitit; in dominum iudicio postea translato, fideiussores ob rem iudicatam, quos defensor dedit, non tenebuntur, nec pignora, quae dederunt.

II. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Si creditor Serviana actione pignus a possessore petierit, et possessor litis aestimationem obtulerit, et ab eo debitor rem vindicet, non aliter hoc facere concedetur, nisi prius ei debitum offerat.

III. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Si res distracta fuerit sic: *nisi intra certum diem meliorem conditionem invenisset,* fueritque tradita, et forte emtor ante, quam melior conditio offerretur, hanc rem pignori dedisset, Marcellus libro quinto Digestorum ait: finiri pignus, si melior conditio fuerit allata, quanquam ubi sic res distracta est: *nisi emtori displicuisset,* pignus finiri non putet.

IV. *Idem libro LXXIII. ad Edictum.* Si debitor, cuius res pignori obligatae erant, servum, quem emerat, redhibuerit, an desinat Servianae locus esse? Et magis est, ne desinat, nisi ex voluntate creditoris hoc factum est. §. 1. Si in venditione pignoris consenserit creditor, vel ut debitor hanc rem permutet, vel donet, vel in dotem det, dicendum erit, pignus liberari, nisi salva causa pignoris sui consenserit vel venditioni, vel ceteris; nam solent multi salva causa pignoris sui consentire. Sed et si ipse vendiderit creditor, sic tamen venditionem fecerit, ne discederet a pignore, nisi ei satisfiat, dicendum erit, exceptionem ei non nocere. Sed et si non concesserit pignus venumdari, sed ratam habuerit venditionem, idem erit probandum. §. 2. Belle quaeritur: si forte venditio rei specialiter obligatae non valeat, an nocere haec res creditori debeat, quod consensit? utputa si qua ratio iuris venditionem impediat. Dicendum est, pignus valere.

V. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Solvitur hypotheca, et si ab ea discedatur, aut paciscatur creditor, ne pecuniam petat; nisi si quis dicat, pactum interpositum esse, ut a persona non petatur; et quid, si hoc actum sit, quum forte alius hypothecam possideat? Sed quum pactum conventum exceptionem perpetuam pariat, eadem et in hoc casu possunt dici, ut et ab hypotheca discedatur. §. 1. Si paciscatur creditor, ne intra annum pecuniam petat, intelligitur de hypotheca quoque idem pactus esse. §. 2. Si convenerit, ut pro hypotheca fideiussor daretur, et datus sit, satisfactum esse videbitur, ut hypotheca liberetur. Aliud est, si ius obligationis vendiderit creditor, et pecuniam acceperit; tunc enim manent omnes obligationes integrae, quia pretii loco id accipitur, non solutionis nomine. §. 3. Satisfactum esse creditori intelligitur, et si iusiurandum delatum datum est, hypothecae non esse rem obligatam.

VI. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Item liberatur pignus, sive solutum est debitum, sive eo nomine satisfactum est. Sed et si tempore finitum pignus est, idem dicere debemus, vel si qua ratione obligatio eius finita est. §. 1. Qui paratus est solvere, merito pignus videtur liberasse; qui vero non solvere, sed satisfacere paratus est, in diversa causa est. Ergo satisfecisse prodest, quia sibi imputare debet creditor, qui satisfactionem admiserit vice solutionis; at qui non admisit satisfactionem, sed solutionem desiderat, culpandus non est. §. 2. In satisdatione autem non utimur Atilicini sententia, qui putabat, si satisdetur alicui certae pecuniae, recedere eum a pignoribus debere.

VII. *Caius libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si consensit venditioni creditor, liberatur hypotheca. Sed in his pupilli consensus non debet aliter ratus haberi, quam si praesente tutore auctore consenserit, aut etiam ipse tutor, scilicet si commodum aliquod, vel satis ei fieri ex eo iudex aestimaverit. §. 1. Videbimus, si procurator omnium bonorum consenserit, vel servus actor, cui et solvi potest, et in id praepositus est, an teneat consensus eorum? Et dicendum est, non posse, nisi specialiter hoc eis mandatum sit. §. 2. Sed si cum debitoris procuratore convenerit, ne sit res obligata, dicendum est, id debitori per doli exceptionem prodesse. Cum autem cum servo eius convenerit, per ipsam pacti conventi exceptionem prodesse debet. §. 3. Si convenit de parte pro indiviso alienanda, si certa res est, quae venit, potest dici, de reliqua parte ab initio agi oportere, nec obstare exceptionem. §. 4. Illud tenendum est, si quis communis rei partem pro indiviso dederit hypothecae, divisione facta cum socio, non utique eam partem creditori obligatam esse, quae ei obtingit, qui pignori dedit, sed utriusque pars pro indiviso pro parte dimidia manebit obligata.

VIII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Sicut re corporali exstincta, ita et usufructu exstincto pignus hypothecave perit. §. 1. Creditor, ne pignori hypothecaeve sit res, pacisci potest; et ideo si heredi pactus fuerit, ei quoque proderit pactum, cui restituit hereditatem ex senatusconsulto Trebelliano. §. 2. Si procurator debitoris in rem suam sit, non puto dubitari debere, quin pactum noceat creditori. Itemque si a parte creditoris procurator in rem suam exstiterit, paciscendo inutilem sibi faciet hypothecariam actionem in tantum, ut putem recte dici, et dominis litis hoc casu nocere hanc exceptionem. §. 3. Si convenerit, ne pars dimidia pro indiviso pignori sit, quaecunque fundi eius pars a quolibet possessore petatur, dimidia non recte petetur. §. 4. Si plures dederint pro indiviso, et cum uno creditor paciscatur, ne hypothecae sit, deinde ab eo petat, etiam si hic, cum quo pactus est, solidum fundum possideat pro indiviso, quia de parte convenisset, non repellit eum a toto. §. 5. An pacisci possunt filiusfamilias et servus, ne res pignori sit, quam peculiariter hypothecae acceperint, et habent liberam administrationem? videamus, an, quemadmodum donare non possunt, ita nec pacisci, ne pignori sit, possint? Sed dicendum est, ut concedere possint, scilicet si pretium pro pactione accipiant, quasi vendant. §. 6. Si voluntate creditoris fundus alienatus est, inverecunde applicari sibi eum creditor desiderat, si tamen effectus sit secutus venditionis; nam si non venierit, non est satis ad repellendum creditorem, quod voluerit venire. §. 7. Supervacuum est quaerere, agrum specialiter hypothecae datum permissu creditoris veniisse, si ipse debitor re possideat, nisi quod potest fieri, ut debitor permissu creditoris vendiderit, deinde postea bona fide red-

emerit ab eodem, vel ab alio, ad quem per successionem ea res pertinere coepisset, aut si ipse debitor emtori heres exstiterit. Veruntamen quum pecunia soluta non sit, doli mali suspicio inerit, translata ad praesens tempus, ut possit creditor replicationem doli mali obiicere. §. 8. Illud videamus: si Titius debitor voluntate creditoris sui vendiderit Maevio, vel ei, a quo Maevius emerat, et postea Maevius Titio heres exstiterit, et creditor ab eo petat, quid iuris sit? Sed iniquum est, auferri ei rem a creditore, qui non successionis iure, sed alio modo rem nactus est; potest tamen dici, quum Titii dolus in re versetur, ne creditor a possessore pecuniam recipiat, iniquissimum esse, ludificari eum. §. 9. Quodsi is fundus a Maevio alicui obligatus possideatur, cui nondum satisfactum fuerit, tunc rursus aequum erit excipi: *si non voluntate creditoris veniit.* Licet enim dolus malus debitoris interveniat, qui non solvit, tamen secundus creditor, qui pignori accepit, potior est. §. 10. Tutius tamen est, si debitor a creditore petat, ut ei permittat pignus vendere, quo magis satisfaciat, ante cautionem accipere ab eo, qui rem emturus erit, ut pretium rei venditae usque ad summam debiti creditori solvat. §. 11. Venditionis autem appellationem generaliter accipere debemus, ut, et si legare permisit, valeat quod concessit; quod ita intelligemus, ut, et si legatum repudiatum fuerit, convalescat pignus. §. 12. Si debitor vendiderit rem, nec tradiderit, an non repellatur creditor, quasi adhuc res in bonis sit debitoris, an vero, quum teneatur ex emto, pignus exstinguatur? Quod et magis est. Sed quid, si pretium venditor consecutus non sit, nec paratus sit emtor dare? Tantundem potest dici. §. 13. Sed si permiserit creditor vendere, debitor vero donaverit, an exceptione illum summoveat? an facti sit magis quaestio, numquid ideo venire voluerit, ut pretio accepto ipsi quoque res expediat? Quo casu non nocebit consensus. Quodsi in dotem dederit, vendidisse in hoc casu recte videtur, propter onera matrimonii. In contrarium, si concesserit donare, et vendiderit debitor, repelletur creditor; nisi si quis dicat ideo concessisse donari, quod amicus erat creditori is, cui donabatur. §. 14. Quodsi concesserit decem vendere, ille quinque vendiderit, dicendum est, non esse repellendum creditorem. In contrarium non erit quaerendum, quin recte vendit, si pluris vendiderit, quam concessit creditor. §. 15. Non videtur autem consensisse creditor, si sciente eo debitor rem vendiderit, cum ideo passus est venire, quod sciebat, ubique pignus sibi durare. Sed si subscripserit forte in tabulis emtionis, consensisse videtur, nisi manifeste appareat, eum deceptum esse. Quod observari oportet, et si sine scriptis consenserit. §. 16. Si debitori concessum sit, et heres eius vendiderit, potest facti quaestio esse, quid intellexerit creditor? Sed recte venisse dicendum est; hae enim subtilitates a iudicibus non admittuntur. §. 17. Si debitor forte concessa venditione rem desierit possidere, et novus possessor vendiderit, an duret pignus, quasi personae permiserit creditor? Quod et magis est; nam si novo possessori, non debitori, a quo hypothecam accepit, concessit creditor vendere, dicendum est, nocere ei exceptionem. §. 18. Sed si intra annum aut biennium concesserit creditor vendere, post hoc tempus vendendo non aufert pignus creditori. §. 19. Si creditor hypothecaria usus a possessore litis aestimationem consecutus fuerit, et a debitore petat debitum, puto doli mali exceptionem ei obstaturam.

IX. *Modestinus libro IV. Responsorum.* Titius Sempronio fundum pignori dedit, et eundem fundum postea Caio Seio pignori dedit, atque ita idem Titius Sempronio et Caio Seio fundum eundem in assem vendidit, quibus pignori ante dederat in solidum singulis. Quaero: an venditione interposita ius pignoris exstinctum sit, ac per hoc ius solum emtionis apud ambos permanserit? Modestinus respondit: dominium ad eos, de quibus quaeritur, emtionis iure pertinere, et quum consensum mutuo venditioni dedisse proponantur, invicem pigneraticiam actionem eos non habere. §. 1. Titius Seio pecuniam sub pignore fundi dederat; qui fundus quum esset reipublicae ante obligatus, secundus creditor pecuniam reipublicae exsolvit; sed Maevius exstitit, qui dicebat, ante rempublicam sibi fundum obligatum fuisse; inveniebatur autem Maevius instrumento cautionis cum republica facto a Seio interfuisse, et subscripsisse, quo caverat Seius, fundum nulli alii esse obligatum. Quaero: an actio aliqua in rem Maevio competere potest? Modestinus respondit: pignus, cui is, de quo quaeritur, consensit, minime eum retinere posse.

X. *Paulus libro III. Quaestionum.* Voluntate creditoris pignus debitor vendidit, et postea placuit inter eum et emtorem, ut a venditione discederent. Ius pignorum salvum erit creditori; nam sicut debitori, ita et creditori pristinum ius restituitur, neque omnimodo creditor pignus remisit, sed ita demum, si emtor rem retineat, nec reddat venditori. Et ideo si iudicio quoque accepto venditor absolutus sit, vel, quia non tradebat, in id, quod interest, condemnatus, salvum fore pignus creditori, dicendum est; haec enim accidere potuissent, etiam si non voluntate creditoris vendidisset. §. 1. Creditor quoque si pignus distraxerit, et a venditione recessum fuerit, vel homo redhibitus, dominium ad debitorem revertitur. Idemque est in omnibus, quibus concessum est rem alienam vendere; non enim, quia dominium transferunt, ideo ab emtore ius eius recipiunt, sed in pristinam causam res redit, resoluta venditione.

XI. *Idem libro IV. Responsorum.* Lucius Titius, quum esset uxori suae Caiae Seiae debitor sub pignore sive hypotheca praediorum, eadem praedia cum uxore sua Seia Septiciae communis filiae nomine Sempronio marito eius futuro in dotem dedit; postea defuncto Lucio Titio, Septicia filia abstinuit se hereditate paterna. Quaero: an mater eius hypothecam persequi possit? Paulus respondit: pignoris quidem obligationem praediorum Caiam Seiam, quae viro pro filia communi in dotem eadem danti consensit, quum communis filiae nomine darentur, remisisse videri, obligationem autem personalem perseverasse; sed adversus eam, quae patris hereditate se abstinuisset, actionem non esse dandam.

XII. *Idem libro V. Responsorum.* Paulus respondit: Sempronium antiquiorem creditorem consentientem, quum debitor eandem rem tertio creditori obligaret, ius suum pignoris remisisse videri, non etiam tertium in locum eius successisse, et ideo mihi creditoris meliorem causam effectam. Idem observandum est, et si respublica tertio loco crediderit. §. 1. Qui pignoris iure rem persequuntur, a vindicatione rei eos removeri solere, si qualiscunque possessor offerre debitum velit; neque enim debere quaeri de iure possessoris, quum ius petitoris removeatur soluto pignore.

XIII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Si deferente creditore iuravit debitor, se dare non oportere, pignus liberatur, quia perinde habetur, atque si iudicio absolutus esset; nam et si a iudice, quamvis per iniuriam, absolutus sit debitor, tamen pignus liberatur.

XIV. *Labeo libro V. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Cum colono tibi convenit, ut invecta importata pignori essent, donec merces tibi soluta, aut satisfactum esset; deinde mercedis nomine fideiussorem a colono accepisti. Satisfactum tibi videri existimo, et ideo illata pignori esse desiisse.

XV. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Primi creditoris, qui pignori praedia acceperat, et posterioris, cui quidam ex iisdem fundis dati erant, ad eandem personam hereditas devenerat; debitor offerebat, quantum a posteriore creditore mutuatus fuerat. Respondit: cogendum accipere, salvo iure pignoris prioris contractus.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS PRIMUS.

TIT. I.
DE AEDILICIO EDICTO, ET REDHIBITIONE, ET QUANTI MINORIS.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Labeo scribit: edictum Aedilium curulium de venditionibus rerum esse, tam earum, quae soli sint, quam earum, quae mobiles aut se moventes. §. 1. Aiunt Aediles: QUI MANCIPIA VENDUNT, CERTIORES FACIANT EMTORES, QUID MORBI VITIIVE CUIQUE SIT, QUIS FUGITIVUS ERROVE SIT, NOXAVE SOLUTUS NON SIT, EAQUE OMNIA, QUUM EA MANCIPIA VENEUNT, PALAM RECTE PRONUNTIANTO. QUODSI MANCIPIUM ADVERSUS EA VENISSET, SIVE ADVERSUS QUOD DICTUM PROMISSUMVE FUERIT, QUUM VENIRET, FUISSET, QUOD EIUS PRAESTARI OPORTERE DICETUR, EMTORI, OMNIBUSQUE, AD QUOS EA RES PERTINET, IUDICIUM DABIMUS, UT ID MANCIPIUM REDHIBEATUR. SI QUID AUTEM POST VENDITIONEM TRADITIONEMQUE DETERIUS EMTORIS OPERA, FAMILIAE, PROCURATORISVE EIUS FACTUM ERIT, SIVE QUID EX EO POST VENDITIONEM NATUM ACQUISITUM FUERIT, ET SI QUID ALIUD IN VENDITIONE EI ACCESSERIT, SIVE QUID EX EA RE FRUCTUS PERVENERIT AD EMTOREM, UT EA OMNIA RESTITUAT. ITEM SI QUAS ACCESSIONES IPSE PRAESTITERIT, UT RECIPIAT. ITEM SI QUOD MANCIPIUM CAPITALEM FRAUDEM ADMISERIT, MORTISVE CONSCISCENDAE SIBI CAUSA QUID FECERIT, INVE ARENAM DEPUGNANDI CAUSA AD BESTIAS INTROMISSUM FUERIT, EA OMNIA IN VENDITIONE PRONUNTIANTO; EX HIS ENIM CAUSIS IUDICIUM DABIMUS. HOC AMPLIUS, SI QUIS ADVERSUS EA SCIENS DOLO MALO VENDIDISSE DICETUR, IUDICIUM DABIMUS. §. 2. Causa huius edicti proponendi est, ut occurratur fallaciis vendentium, et emtoribus succurratur, quicunque decepti a venditoribus fuerint, dummodo sciamus, venditorem, etiamsi ignoravit ea, quae Aediles praestari iubent, tamen teneri debere. Nec est hoc iniquum; potuit enim ea nota habere venditor; neque enim interest emtoris, cur fallatur, ignorantia venditoris an calliditate. §. 3. Illud sciendum est, edictum hoc non pertinere ad venditiones fiscales. §. 4. Si tamen respublica aliqua faciat venditionem, edictum hoc locum habebit. §. 5. In pupillaribus quoque venditionibus erit edicto locus. §. 6. Si intelligatur vitium morbusve mancipii, ut plerumque signis quibusdam solent demonstrari vitia, potest dici, edictum cessare; hoc enim tantum intuendum est, ne emtor decipiatur. §. 7. Sed sciendum est, morbum apud Sabinum sic definitum esse: habitum cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius ad id faciat deteriorem, cuius causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit; id autem alias in toto corpore, alias in parte accidere; namque totius corporis morbum esse puta φθίσιν, febrem, partis veluti caecitatem, licet homo ita natus sit; vitiumque a morbo multum differre, utputa si quis balbus sit; nam hunc vitiosum magis esse, quam morbosum. Ego puto, Aediles tollendae dubitationis gratia bis κατὰ τοῦ αὐτοῦ idem dixisse, ne qua dubitatio superesset. §. 8. Proinde si quid tale fuerit vitii sive morbi, quod usum ministeriumque hominis impediat, id dabit redhibitioni locum, dummodo meminerimus, non utique quodlibet quam levissimum efficere, ut morbosum vitiosumve quid habeatur. Proinde levis febricula, aut vetus quartana, quae tamen iam sperni potest, vel vulnusculum modicum nullum habet in se delictum, quamvis pronuntiatum non sit; contemni enim haec potuerunt. Exempli itaque gratia referamus, qui morbosi vitiosique sunt. §. 9. Apud Vivianum quaeritur: si servus inter fanaticos non semper caput iactaret, et aliqua profatus esset, an nihilo minus sanus videretur? Et ait Vivianus: nihilo minus hunc sanum esse; neque enim nos, inquit, minus animi vitiis aliquos sanos esse intelligere debere, alioquin, inquit, futurum, ut in infinitum hac ratione multos sanos esse negaremus, utputa levem, superstitiosum, iracundum, contumacem, et si qua similia sunt animi vitia; magis enim de corporis sanitate, quam de animi vitiis promitti. Interdum tamen, inquit, vitium corporale usque ad animum pervenire, et eum vitiare, veluti contingeret φρενητικῷ, quia id ei ex febribus acciderit. Quid ergo est? si quidem sit animi vitium tale, ut id venditorem excipi oporteret, neque id venditor, quum sciret, pronuntiasset, ex emto eum teneri. §. 10. Idem Vivianus ait: quamvis aliquando quis circa fana bacchatus sit, et responsa reddiderit, tamen si nunc hoc non faciat, nullum vitium esse, neque eo nomine, quod aliquando id fecit, actionem esse, sicuti nec si aliquando febrem habuit. Ceterum si nihilo minus permaneret in eo vitio, ut circa fana bacchari soleret, et quasi demens responsa daret, etiam si per luxuriam id factum esset, vitium tamen esse, sed vitium animi, non corporis, ideoque redhiberi non posse, quoniam Aediles de corporalibus vitiis loquuntur; attamen ex emto actionem admittit. §. 11. Idem dicit etiam in his, qui praeter modum timidi, cupidi, avarique sunt, aut iracundi,

II. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Vel melancholici,

III. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Vel protervi, vel gibberosi, vel curvi, vel pruriginosi, vel scabiosi; item muti, et surdi.

IV. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Ob quae vitia negat redhibitionem esse, ex emto tamen dat actionem. §. 1. Sed si vitium corporis usque ad animum penetret, forte si propter febrem loquantur aliena, vel per vicos more insanorum deridenda loquantur, in quo sic animi vitium ex corporis vitio accidit, eum redhiberi posse. §. 2. Item aleatores et vinarios non contineri edicto, quosdam respondisse Pomponius ait, quemadmodum nec gulosos, nec impostores, aut mendaces, aut litigiosos. §. 3. Idem Pomponius ait: quamvis non valde sapientem servum venditor praestare debeat, tamen si ita fatuum vel morionem vendiderit, ut in eo usus nullus sit, videri vitium. Et videmur hoc iure uti, ut vitii morbique appellatio non videatur pertinere, nisi ad corpora. Animi autem vitium ita demum praestabit venditor, si promisit; si minus non; et ideo nominatim de errone et fugitivo excipitur; hoc enim animi vitium est, non corporis. Unde quidam iumenta pavida et calcitrosa morbosis non esse annumeranda dixerunt; animi enim, non corporis, hoc vitium esse. §. 4. In summa, si quidem animi tantum vitium est, redhiberi non potest, nisi si dictum sit, hoc abesse, et non abest; ex emto tamen agi potest, si sciens id vitium animi reticuit. Si autem corporis solius vitium est, aut et corporis et animi mixtum vitium, redhibitio locum habebit. §. 5. Illud erit annotandum, quod de morbo generaliter scriptum est, non de sontico morbo. Nec mirum hoc videri, Pomponius ait; nihil enim ibi agitur de ea re, cui hic ipse morbus obstet. §. 6. Idem ait: non omnem morbum dare locum redhibitioni, utputa levis lippitudo, aut levis dentis auriculaeve dolor, aut mediocre ulcus; non denique febriculam quantulamlibet ad causam huius edicti pertinere.

V. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Et quantum interest inter haec vitia, quae Graeci κακοήθειαν dicunt, interque πάθος, aut νόσον, aut ἀῤῥωστίαν, tantum inter talia vitia et eum morbum, ex quo quis minus aptus usui sit, differt.

VI. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Pomponius recte ait: non tantum ad perpetuos morbos, verum ad temporarios quoque hoc edictum pertinere. §. 1. Trebatius ait: impetiginosum morbosum non esse, si eo membro, ubi impetigo est, aeque recte utatur. Et mihi videtur vera Trebatii sententia. §. 2. Spadonem morbosum non esse, neque vitiosum, verius mihi videtur, sed sanum esse, sicuti illum, qui unum testiculum habet, qui etiam generare potest.

VII. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Sin autem quis ita spado est, ut tam necessaria pars corporis ei penitus absit, morbosus est.

VIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curu-*

lium. Si cui lingua abscissa sit, an sanus esse videatur? quaeritur. Et exstat haec quaestio apud Ofilium relata in equo; ait enim: hunc videri non esse sanum.

IX. *Idem libro XLIV. ad Sabinum.* Mutum morbosum esse, Sabinus ait; morbum enim esse, sine voce esse, apparet. Sed qui graviter loquitur, morbosus non est, nec qui ἀσαφῶς; plane qui ἀσήμως loquitur, hic utique morbosus est.

X. *Idem libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Item Ofilius ait: si homini digitus sit abscissus, membrive quid laceratum, quamvis consanaverit, si tamen ob eam rem eo minus uti possit, non videri sanum esse. §. 1. Catonem quoque scribere lego: cui digitus de manu aut de pede praecisus sit, eum morbosum esse; quod verum est secundum supra scriptam distinctionem. §. 2. Sed si quis plures digitos habeat, sive in manibus, sive in pedibus, si nihil impeditur numero eorum, non est in causa redhibitionis; propter quod non illud spectandum est, quis numerus sit digitorum, sed an sine impedimento vel pluribus vel paucioribus uti possit. §. 3. De myope quaesitum est, an sanus esset? Et puto, eum redhiberi posse. §. 4. Sed et νυκτάλωπα morbosum esse constat, id est ubi homo neque matutino tempore videt, neque vespertino, quod genus morbi Graeci vocant νυκτάλωπα. Luscitionem eam esse quidam putant, ubi homo lumine adhibito nihil videt. §. 5. Quaesitum est: an balbus, et blaesus, et atypus, isque, qui tardius loquitur, et varus, et vatius sanus sit? Et opinor, eos sanos esse.

XI. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Cui dens abest, non est morbosus; magna enim pars hominum aliquo dente caret, neque ideo morbosi sunt, praesertim quum sine dentibus nascimur, nec ideo minus sani sumus, donec dentes habeamus, alioquin nullus senex sanus esset.

XII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Qui clavum habet, morbosus est; sed et polyposus. §. 1. Eum, qui alterum oculum aut alteram maxillam maiorem habet, si recte iis utatur, sanum videri, Pedius scribit; ait enim: inaequalitatem maxillarum, oculorum, bracchiorum, si nihil ex ministerio praestando subtrahat, extra redhibitionem esse. Sed et latus vel crus brevius potest afferre impedimentum, ergo et hic erit redhibendus. §. 2. Si quis natura gutturosus sit, aut oculos eminentes habeat, sanus videtur. §. 3. Item sciendum est, scaevam non esse morbosum vel vitiosum, praeterquam si imbecillitate dextrae validius sinistra utatur; sed hunc non scaevam, sed mancum esse. §. 4. Is, cui os oleat, an sanus sit? quaesitum est. Trebatius ait: non esse morbosum, os alicui olere, veluti hircosum, strabonem; hoc enim ex illuvie oris accidere solere. Si tamen ex corporis vitio id accidit, veluti quod iecur, quod pulmo, aut aliud quid similiter dolet, morbosus est.

XIII. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Item claudus morbosus est.

XIV. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Quaeritur de ea muliere, quae semper mortuos parit, an morbosa sit? Et ait Sabinus: si vulvae vitio hoc contingat, morbosam esse. §. 1. Si mulier praegnans venierit, inter omnes convenit, sanam eam esse; maximum enim ac praecipuum munus feminarum est concipere, ac tueri conceptum. §. 2. Puerperam quoque sanam esse, si modo nihil extrinsecus accidisset, quod corpus eius in aliquam valetudinem immitteret. §. 3. De sterili Caelius distinguere Trebatium dicit, ut, si natura sterilis sit, sana sit, si vitio corporis, contra. §. 4. Item de eo, qui urinam facit, quaeritur. Et Pedius ait: non ob eam rem sanum non esse, quod in lecto, somno vinoque pressus, aut etiam pigritia surgendi urinam faciat; sin autem vitio vesicae collectum humorem continere non potest, non quia urinam in lecto facit, sed quia vitiosam vesicam habet, redhiberi posse; et verius est. §. 5. Quod Pedius idem ait: si uva alicuius praecisa sit, tollere magis, quam praestare redhibitionem, quod morbus minuatur, ego puto, si morbus desinit, non esse redhibitioni locum; sin autem vitium perseveret, redhibitionem locum habere. §. 6. Si quis digitis coniunctis nascatur, non videtur sanus esse, sed ita demum, si incommodatur ad usum manus. §. 7. Mulierem ita arctam, ut mulier fieri non possit, sanam non videri constat. §. 8. Si quis ἀντιάδας habeat, an redhiberi quasi vitiosus possit? quaeritur. Et si ἀντιάδες hae sunt, quas existimo, id est inveterati, et qui iam discuti non possint, faucium tumores, qui ἀντιάδας habet, vitiosus est. §. 9. Si venditor nominatim exceperit de aliquo morbo, et de cetero sanum esse dixerit aut promiserit, standum est eo, quod convenit; remittentibus enim actiones suas non est regressus dandus, nisi sciens venditor morbum consulto reticuit; tunc enim dandam esse de dolo malo replicationem. §. 10. Si nominatim morbus exceptus non sit, talis tamen morbus sit, qui omnibus potuerit apparere, utputa si caecus homo venibat, aut qui cicatricem evidentem et periculosam habebat vel in capite, vel in alia parte corporis, eius nomine non teneri, Caelius ait, perinde ac si nominatim morbus exceptus fuisset. Ad eos enim morbos vitiaque pertinere edictum Aedilium probandum est, quae quis ignoravit vel ignorare potuit.

XV. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Quae bis in mense purgatur, sana non est; item quae non purgatur, nisi per aetatem accidit.

XVI. *Pomponius libro XXIII. ad Sabinum.* Quod ita sanatum est, ut in pristinum statum restitueretur, perinde habendum est, quasi nunquam morbosum fuisset.

XVII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Quis sit fugitivus, definit Ofilius: *fugitivus est, qui extra domini domum fugae causa, quo se a domino celaret, mansit.* §. 1. Caelius autem fugitivum esse ait eum, qui ea mente discedat, ne ad dominum redeat, tametsi mutato consilio ad eum revertatur; nemo enim tali peccato, inquit, poenitentia sua nocens esse desinit. §. 2. Cassius quoque scribit: fugitivum esse, qui certo proposito dominum relinquat. §. 3. Item apud Vivianum relatum est: fugitivum fere ab affectu animi intelligendum esse, non utique a fuga; nam eum, qui hostem aut latronem, incendium ruinamve fugeret, quamvis fugisse verum est, non tamen fugitivum esse. Item ne eum quidem, qui a praeceptore, cui in disciplinam traditus erat, aufugisset, esse fugitivum, si forte ideo fugit, quia immoderate eo utebatur. Idemque probat, et si ab eo fugerit, cui erat commodatus, si propter eandem causam fugerit. Idem probat Vivianus, et si saevius cum eo agebat. Haec ita, si eos fugisset, et ad dominum venisset; ceterum si ad dominum non venisset, sine ulla dubitatione fugitivum videri ait. §. 4. Idem ait interrogatus Proculus de eo, qui domi latuisset, in hoc scilicet, ut fugae nactus occasionem se subtraheret; ait enim: tametsi fugere non posset videri, qui domi mansisset, tamen eum fugitivum fuisse; sin autem in hoc tantum latuisset, quoad iracundia domini effervesceret, fugitivum non esse, sicuti ne eum quidem, qui, quum dominum animadverteret verberibus se afficere velle, praeripuisset se ad amicum, quem ad precandum perduceret; ne eum quidem fugitivum esse, qui in hoc progressus esset, ut se praecipitaret; ceterum etiam eum quis fugitivum diceret, qui domi in altum locum ad praecipitandum se ascendisset, magisque hunc mortem sibi consciscere voluisse; illud enim, quod plerumque ab imprudentibus, inquit, dici solet, eum esse fugitivum, qui nocte aliqua sine voluntate domini emansisset, non esse verum, sed ab affectu animi cuiusque aestimandum. §. 5. Idem Vivianus ait: si a magistro puer recessit, et rursus ad matrem pervenit, quum quaereretur, num fugitivus esset? si celandi causa, ne ad dominum reverteretur, fugisset, fugitivum esse; sin vero, ut per matrem faciliorem deprecationem haberet delicti alicuius, non esse fugitivum. §. 6. Caelius quoque scribit: si servum emeris, qui se in Tiberim deiecit, si moriendi duntaxat consilio suscepto a domino discessisset, non esse fugitivum; sed si fugae prius consilium habuit, deinde mutata voluntate in Tiberim se deiecit, manere fugitivum. Eadem probat et de eo, qui de ponte se praecipitavit. Haec omnia vera sunt, quae Caelius scribit. §. 7. Idem ait: si servus tuus fugiens vicarium suum secum abduxit, si vicarius invitus aut imprudens secutus est, neque occasionem ad te redeundi nactus praetermisit non videri fugitivum fuisse. Sed si aut olim, quum fugeret, intellexit, quid ageretur, aut postea cognovit, quid acti esset, et redire ad te, quum posset, noluit, contra esse. Idem putat dicendum de eo, quem plagiarius abduxit. §. 8. Idem Caelius ait: si servus, quum in fundo esset, exisset de villa ea mente, ut profugeret, et quis eum prius, quam ex fundo tuo exisset, comprehendisset, fugitivum videri; animum enim fugitivum facere. §. 9. Idem ait: nec eum, qui ad fugam gradum unum alterumve promovit, vel etiam currere coepit, si dominum sequentem non potest evadere,

non esse fugitivum. §. 10. Idem recte ait: libertatis cuiusdam speciem esse, fugisse, hoc est a potestate dominica in praesenti liberatum esse. §. 11. Pignori datus servus debitorem quidem dominum habet, sed si postea, quam ius suum exercuit creditor, ei se subtraxit, potest fugitivus videri. §. 12. Apud Labeonem et Caelium quaeritur: si quis in asylum confugerit, aut eo se conferat, quo solent venire, qui se venales postulant, an fugitivus sit? Ego puto, non esse eum fugitivum, quia id facit, quod publice facere licere arbitratur. Ne eum quidem, qui ad statuam Caesaris confugit, fugitivum arbitror; non enim fugiendi animo hoc facit; [Idem puto et in eum, qui in asylum, vel quod aliud confugit, quia non fugiendi animo hoc facit.] si tamen ante fugit, et post eo se contulit, non ideo magis fugitivus esse desinit. §. 13. Item Caelius scribit: placere eum quoque fugitivum esse, qui eo se conferat, unde eum dominus recuperare non possit, multoque magis illum fugitivum esse, qui eo se conferat, unde abduci non possit. §. 14. Erronem ita definit Labeo: pusillum fugitivum esse, et ex diverso fugitivum magnum erronem esse. Sed proprie erronem sic definimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa vagatur, et temporibus in res nugatorias consumtis, serius domum redit. §. 15. Apud Caelium scriptum est: liberti apud patronum habitantis sic, ut sub una clave tota eius habitatio esset, servus ea mente, ne rediret ad eum, extra habitationem liberti fugit, et intra sedes patroni tota nocte delituit; videri esse fugitivum, Caelius ait. Plane si talem custodiam ea habitatio non habuit, et in ea cella libertus habitavit, cui commune et promiscuum plurium cellarum iter esset, contra placere debere, Caelius ait, et Labeo probat. §. 16. Idem Caelius ait: servum in provinciam missum a domino, quum eum mortuum esse, et testamento se liberum relictum audisset, et in eodem officio permansisset, tantumque pro libero se gerere coepisset, hunc non esse fugitivum; *nec enim mentiendo se liberum*, inquit, *fugitivus esse coepit, quia sine fugae consilio id fecit.* §. 17. Quod aiunt Aediles: *noxa solutus non sit,* sic intelligendum est, ut non hoc debeat pronuntiari, nullam eum noxam commisisse, sed illud, noxa solutum esse, hoc est noxali iudicio subiectum non esse; ergo si noxam commisit, nec permanet, noxa solutus videtur. §. 18. Noxas accipere debemus privatas, hoc est eas, quaecunque committuntur ex delictis, non publicis criminibus, ex quibus agitur iudiciis noxalibus. Denique specialiter cavetur infra de capitalibus fraudibus; ex privatis autem noxiis oritur damnum pecuniarium, si quis forte noxae dedere noluerit, sed litis aestimationem sufferre. §. 19. Si quis talis sit servus, qui omnino manumitti non possit ex constitutionibus, vel si sub poena vinculorum distractus sit a domino, vel ab aliqua potestate damnatus, vel si exportandus, aequissimum erit, etiam hoc praedici. §. 20. Si quis affirmaverit aliquid adesse servo, nec adsit, vel abesse, et adsit, utputa si dixerit furem non esse, et fur sit, aut si dixerit artificem esse, et non sit, hi enim, quia quod asseveraverunt, non praestant, adversus dictum promissumve facere videntur.

XVIII. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Si quid venditor de mancipio affirmaverit, idque non ita esse emtor queratur, aut redhibitorio, aut aestimatorio, id est quanto minoris iudicio agere potest, verbi gratia si constantem, aut laboriosum, aut curracem, aut vigilacem esse, aut ex frugalitate sua peculium acquirentem affirmaverit, et is ex diverso levis, protervus, desidiosus, somniculosus, piger, tardus, comesor inveniatur. Haec omnia videntur eo pertinere, ne id, quod affirmaverit venditor, amare ab eo exigatur, sed cum quodam temperamento, ut, si forte constantem esse affirmaverit, non exacta gravitas et constantia, quasi a philosopho, desideretur, et si laboriosum et vigilacem affirmaverit esse, non continuus labor per dies noctesque ab eo exigatur, sed haec omnia ex bono et aequo modice desiderentur. Idem et in ceteris, quae venditor affirmaverit, intelligemus. §. 1. Venditor, qui optimum coquum esse dixerit, optimum in eo artificio praestare debet; qui vero simpliciter coquum esse dixerit, satisfacere videtur, etiamsi mediocrem coquum praestet. Idem et in ceteris generibus artificiorum. §. 2. Aeque si quis simpliciter dixerit, peculiatum esse servum, sufficit, si is vel minimum habeat peculium.

XIX. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Sciendum tamen est, quaedam, etsi dixerit, praestare eum non debere, scilicet ea, quae ad nudam laudem servi pertinent, veluti si dixerit frugi, probum, dicto audientem; ut enim Pedius scribit, multum interest, commendandi servi causa quid dixerit, an vero praestaturum se promiserit, quod dixit. §. 1. Plane si dixerit aleatorem non esse, furem non esse, ad statuam nunquam confugisse, oportet eum id praestare. §. 2. Dictum a promisso sic discernitur: dictum accipimus, quod verbotenus pronuntiatum est, nudoque sermone finitur; promissum autem potest referri et ad nudam promissionem, sive pollicitationem, vel ad sponsionem. Secundum quod incipiet is, qui de huiusmodi causa stipulanti spopondit, et ex stipulatu posse conveniri, et redhibitoriis actionibus. Nec novum; nam et qui ex emto potest conveniri, idem etiam redhibitoriis actionibus conveniri potest. §. 3. Ea autem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quaecunque sic dicuntur, ut praestentur, non ut iactentur. §. 4. Illud sciendum est, si quis artificem promiserit vel dixerit, non utique perfectum eum praestare debet, sed ad aliquem modum peritum, ut neque consummatae scientiae accipias, neque rursus indoctum in artificio; sufficiet igitur talem esse, quales vulgo artifices dicuntur. §. 5. Deinde aiunt Aediles: *emtori, omnibusque, ad quos ea res pertinet, iudicium dabimus.* Pollicentur emtori actionem, et successoribus eius, qui in universum ius succedunt. Emtorem accipere debemus eum, qui pretio emit; sed si quis permutaverit, dicendum est, utrumque emtoris et venditoris loco haberi, et utrumque posse ex hoc edicto experiri. §. 6. Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet; si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agatur, annus utilis est. Sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit, aut si dictum promissumve quid est, ex eo, ex quo dictum promissumve quid est.

XX. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Si vero ante venditionis tempus dictum intercesserit, deinde post aliquot dies interposita fuerit stipulatio, Caelius Sabinus scribit, ex priore causa, quae statim, inquit, ut venit id mancipium, coepit, eo nomine posse agere.

XXI. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Redhibere est: facere, ut rursus habeat venditor, quod habuerat, et quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata, quasi redditio. §. 1. Cum redditur ab emtore mancipium venditori, de dolo malo promitti oportere ei, Pomponius ait, et ideo cautiones necessarias esse, ne forte aut pignori datus sit servus ab emtore, aut iussu eius damnum alicui datum furtumve factum sit. §. 2. Idem Pomponius ait: interdum etiam dupliciter cautiones interponi debere, alias in praeteritum, alias in futurum; utputa si eius servi nomine, qui redhibetur, emtor procuratorve eius iudicium accepit, vel quod cum eo ageretur, vel quod ipse eius nomine ageret. Cavendum autem esse, ait, si quid sine dolo malo emtor condemnatus fuerit aut dederit, his rebus recte praestari, vel si quid ex eo, quod egerit, ad eum pervenerit, dolove malo vel culpa eius factum sit, quo minus perveniret, iisdem diebus reddi. §. 3. Idem ait: futuri temporis nomine cautionem ei, qui sciens vendidit, fieri solere. Si in fuga est homo sine culpa emtoris, et nihilominus condemnatur venditor, tum eum cavere oportere, ut emtor hominem persequatur, et in sua potestate redactum venditori reddat,

XXII. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Et neque per se, neque per heredem suum futurum, quo minus eum hominem venditor habeat.

XXIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Cum autem redhibitio fit, si deterius mancipium, sive animo sive corpore, ab emtore factum est, praestabit emtor venditori, utputa si stupratum sit, aut saevitia emtoris fugitivum esse coeperit; et ideo, ut inquit Pomponius, ex quacunque causa deterius factum sit, id arbitrio iudicis aestimetur, et venditori praestetur. Quodsi sine iudice homo redhibitus sit, reliqua autem, quae diximus, nolit emtor reddere, sufficiat venditori ex vendito actio. §. 1. Iubent Aediles *restitui* et quod venditioni accessit, et si quas accessiones ipse praestiterit, ut uterque resoluta emtione nihil amplius consequatur, quam haberet, si venditio facta non esset. §. 2. Excipitur etiam ille, qui capitalem fraudem admisit. Capitalem fraudem admittere est: tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit; veteres enim fraudem pro poena ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accipiemus dolo malo et per nequitiam; ceterum

si quis errore, si quis casu fecerit, cessabit edictum. Unde Pomponius ait: neque impuberem, neque furiosum capitalem fraudem videri admisisse. §. 3. Excipitur et ille, qui mortis consciscendae causa quid fecerit. Malus enim servus creditus est, qui aliquid faciat, quo magis se rebus humanis extrahat, utputa laqueum torsit, sive medicamentum pro veneno bibit, praecipitemve se ex alto misit, aliudve quid fecit, quo facto speravit mortem perventuram, tanquam nihil non in alium ausurus, qui hoc adversus se ausus esset. §. 4. Si servus sit, qui vendidit, vel filiusfamilias, in dominum vel patrem de peculio aedilicia actio competit; quamvis enim poenales videantur actiones, tamen, quoniam ex contractu veniunt, dicendum est, eorum quoque nomine, qui in aliena potestate sunt, competere. Proinde et si filiafamilias vel ancilla distraxit, aeque dicendum est, actiones aedilicias locum habere. §. 5. Hae actiones, quae ex hoc edicto oriuntur, etiam adversus heredes omnes competunt. §. 6. Et si bona fide nobis servient liberi forte homines, vel servi alieni, qui vendiderunt, potest dici, etiam hos hoc edicto contineri. §. 7. Iulianus ait: iudicium redhibitoriae actionis utrumque, et venditorem et emtorem, quodammodo in integrum restituere debere. §. 8. Quare sive emtori servus furtum fecerit, sive alii cuilibet, ob quod furtum emtor aliquid praestiterit, non aliter hominem venditori restituere iubetur, quam si indemnem eum praestiterit. Quid ergo, inquit Iulianus, si noluerit venditor hominem recipere? Non esse cogendum, ait, quidquam praestare, nec amplius, quam pretio condemnandum, et hoc detrimentum sua culpa emtorem passurum, qui, quum posset hominem noxae dedere, maluerit litis aestimationem sufferre. Et videtur mihi Iuliani sententia humanior esse. §. 9. Cum redhibetur mancipium, si quid ad emtorem pervenit, vel culpa eius non pervenit, restitui oportet, non solum, si ipse fructus percepit, mercedesve a servo vel conductore servi accepit, sed etiam si a venditore fuerit idcirco consecutus, quod tardius ei hominem praestitit; sed et si a quovis alio possessore fructus accepit emtor, restituere eos debebit. Sed et si quid fructuum nomine consecutus est, id praestabit. Item si legatum vel hereditas servo obvenerit; neque refert, potuerit haec consequi venditor, an non potuerit, si servum non vendidisset. Ponamus enim talem esse, qui capere aliquid ex testamento non potuerit; nihil haec res nocebit. Pedius quidem etiam illud non putat esse spectandum, cuius contemplatione testator servum heredem scripserit, vel ei legaverit, quia, etsi venditio remansisset, nihil haec res emtori proderat; et per contrarium, inquit, si contemplatione venditoris institutus proponeretur, tamen diceremus, restituere emtorem non debere venditori, si nollet eum redhibere.

XXIV. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Et generaliter dicendum est, quidquid extra rem emtoris per eum servum acquisitum est, id iustum videri reddi oportere.

XXV. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Aediles etiam hoc praestare emtorem volunt, si in aliquo deterior factus sit servus, sed ita demum, si post venditionem traditionemque factus sit; ceterum si ante fuit, non pertinet ad hoc iudicium, quod ante factum est. §. 1. Sive ergo ipse deteriorem eum fecit, sive familia eius, sive procurator, tenebit actio. §. 2. Familiae appellatione omnes, qui in servitio sunt, continentur, etiam liberi homines, qui ei bona fide serviunt, vel alieni; accipe eos quoque, qui in potestate eius sunt. §. 3. Procuratoris quoque fit mentio in hac actione; sed Neratius procuratorem hic eum accipiendum ait, non quemlibet, sed cui universa negotia, aut id ipsum, propter quod deterius factum sit, mandatum est. §. 4. Pedius ait: aequum fuisse, id duntaxat imputari emtori ex facto procuratoris et familiae, quod non fuisset passurus servus, nisi venisset; quod autem passurus erat, etiam si non venisset, in eo concedi emtori servi sui noxae deditionem, et ex eo, inquit, quod procurator commisit, solum actionum praestandarum necessitatem ei iniungi. §. 5. Quid ergo, si culpa, non etiam dolo emtoris servus deterior factus sit? Aeque condemnabitur. §. 6. Hoc autem, quod deterior factus sit servus, non solum ad corpus, sed etiam ad animi vitia referendum est, utputa si imitatione conservorum apud emtorem talis factus est, aleator forte, vel vinarius, vel erro evasit. §. 7. Sed notandum est, quod non permittitur emtori ex huiusmodi causis noxae dedere servum suum; nec enim factum servorum suorum, itemque procuratoris praestat. §. 8. Item sciendum est, haec omnia, quae exprimuntur edicto Aedilium, praestare eum debere, si ante iudicium acceptum facta sint; idcirco enim necesse fuisse ea enumerari, ut, si quid eorum ante litem contestatam contigisset, praestaretur. Ceterum post iudicium acceptum tota causa ad hominem restituendum in iudicio versatur, et tam fructus, quam id, quo deterior factus est, ceteraque veniunt; iudici enim, statim atque iudex factus est, omnium rerum officium incumbit, quaecunque in iudicio versantur; ea autem, quae ante iudicium contingunt, non valde ad eum pertinent, nisi fuerint ei nominatim iniuncta. §. 9. Praeterea in edicto dicitur sic: ET QUANTA PECUNIA PRO EO HOMINE SOLUTA, ACCESSIONISVE NOMINE DATA ERIT, NON REDDETUR, CUIUSVE PECUNIAE QUIS EO NOMINE OBLIGATUS ERIT, NON LIBERABITUR. §. 10. Ordine fecerunt Aediles, ut ante venditori emtor ea omnia, quae supra scripta sunt, praestet; sic deinde pretium consequatur.

XXVI. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Videamus tamen, ne iniquum sit, emtorem compelli dimittere corpus, et ad actionem iudicati mitti, si interdum nihil praestatur propter inopiam venditoris, potiusque res ita ordinanda sit, ut emtor caveat, si intra certum tempus pecunia sibi soluta sit, se mancipium restituturum.

XXVII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Debet autem recipere pecuniam, quam dedit pro eo homine, vel si quid accessionis nomine. Dari autem non id solum accipiemus, quod numeratur venditori, utputa pretium et usuras eius, sed et si quid emtionis causa erogatum est. Hoc autem ita demum deducitur, si ex voluntate venditoris datur; ceterum si quid sua sponte datum esse proponatur, non imputabitur; neque enim debet, quod quis suo arbitrio dedit, a venditore exigere. Quid ergo, si forte vectigalis nomine datum est, quod emtorem forte sequeretur? Dicemus, hoc quoque restituendum; indemnis enim emtor debet discedere.

XXVIII. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Si venditor de his, quae edicto Aedilium continentur, non caveat, pollicentur adversus eum ad redhibendum iudicium intra duos menses, vel quanti emtoris intersit intra sex menses.

XXIX. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Illud sciendum est, si emtor venditori haec non praestat, quae desiderantur in hac actione, non posse ei venditorem condemnari; si autem emtori venditor ista non praestat, condemnabitur ei. §. 1. Item emtori praestandum est, ut, cuius pecuniae nomine obligatus erit, liberetur, sive ipsi venditori obligatus sit, sive etiam alii. §. 2. Condemnatio autem fit, quanti ea res erit; ergo excedat pretium, an non? videamus. Et quidem continet condemnatio pretium accessionesque. An et usuras pretii consequatur? quasi quod sua intersit debeat accipere, maxime quum fructus quoque ipse restituat. Et placet consecuturum. §. 3. Si quid tamen damni sensit, vel si quid pro servo impendit, consequetur arbitrio iudicis; sic tamen, non ut ei horum nomine venditor condemnetur, ut ait Iulianus, sed ne alias compellatur hominem venditori restituere, quam si eum indemnem praestet.

XXX. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Item si servi redhibendi nomine emtor iudicium accepit, vel ipse eius nomine dictavit, cavendum ex utraque parte erit, ut, si quid sine dolo malo condemnatus sit, vel si quid ex eo, quod agitur, ad eum pervenerit, dolove malo eius factum sit, quo minus perveniret, id reddat. §. 1. Quas impensas necessario in curandum servum post litem contestatam emtor fecerit, imputabit; praecedentes impensas nominatim comprehendendas, Pedius, sed cibaria servo data non esse imputanda, Aristo ait; nam nec ab ipso exigi, quod in ministerio eius fuerit.

XXXI. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Quodsi nolit venditor hominem recipere, non in maiorem summam, inquit, quam in pretium ei condemnandum. Ob haec ergo, quae propter servum damna sensit, solam dabimus ei corporis retentionem, ceterum poterit evitare praestationem venditor, si nolit hominem recipere; quo facto pretii praestationem, eorumque, quae pretium sequuntur, solam non evitabit. §. 1. Si venditor pronuntiaverit vel promiserit, furem non esse, tenetur ex sua promissione, si furtum servus fecit; esse enim hoc casu furem non

tantum eum, qui extraneo, sed et eum, qui domino suo res subtraxit, intelligendum est. §. 2. Si ancilla redhibeatur, et quod ex ea post venditionem natum erit reddetur, sive unus partus sit, sive plures. §. 3. Sed et si forte ususfructus proprietati accreverit, indubitate hic quoque restituetur. §. 4. Si peculium quaesiit apud emtorem, quid de hoc dicemus? Et si quidem ex re emtoris accessit, dicendum est, apud ipsum relinquendum; si aliunde crevit, venditori restituendum est. §. 5. Si plures heredes sint emtoris, an omnes ad redhibendum consentire debeant? videamus. Et ait Pomponius: omnes consentire debere ad redhibendum, dareque unum procuratorem, ne forte venditor iniuriam patiatur, dum ab alio partem recipit hominis, alii in partem pretii condemnatur, quanti minoris is homo sit. §. 6. Idem ait: homine mortuo, vel etiam redhibito, singulos pro suis portionibus recte agere; pretium autem et accessiones pro parte recipient. Sed et fructus, et accessiones, et si quo deterior homo factus est, pro parte praestabitur ab ipsis, nisi forte tale sit, quod divisionem non recipiat, utputa ancillae partus; in hoc enim idem servandum est, quod in ipsa matre vendita, quam pro parte redhiberi posse negavimus. §. 7. Marcellus quoque scribit: si servus communis servum emerit, et sit in causa redhibitionis, unum ex dominis pro parte sua redhibere servum non posse, *non magis,* inquit, *quam cum emtori plures heredes exstiterunt, nec omnes ad redhibendum consentiunt.* §. 8. Idem Marcellus ait: non posse alterum ex dominis consequi actione ex emto, ut sibi pro parte venditor tradat, etsi pro portione pretium dabit. Et hoc in emtoribus servari oportere ait; nam venditor pignoris loco quod vendidit retinet, quoad emtor satisfaciat. §. 9. Pomponius ait: si unus ex heredibus emtoris, vel familia eius, vel procurator culpa vel dolo fecerit rem deteriorem, aequum esse, in solidum eum teneri arbitrio iudicis; hoc autem expeditius esse, si omnes heredes unum procuratorem ad agendum dederunt. Tunc etenim, si quo deterior servus culpa unius heredum factus est, et hoc solutum est, ceteri familiae erciscundae iudicium adversus eum habebunt, quia propter ipsum damnum sentiunt, impediunturque redhibere. §. 10. Si venditori plures heredes exstiterint, singulis pro portione hereditaria poterit servus redhiberi; et si servus plurium venierit, idem erit dicendum. Nam si unus a pluribus, vel plures ab uno emantur, verius est dicere, si quasi plures rei fuerint venditores, singulis in solidum redhibendum; si tamen partes emtae sint a singulis, recte dicetur, alteri quidem posse redhiberi, cum altero autem agi quanto minoris. Item si plures singuli partes ab uno emant, tunc pro parte quisque eorum experietur; sed si in solidum emant, unusquisque in solidum redhibebit. §. 11. Si mancipium, quod redhiberi oporteret, mortuum erit, hoc quaeretur: numquid culpa emtoris, vel familiae eius, vel procuratoris homo demortuus sit? nam si culpa eius decessit, pro vivo habendus est, et praestentur ea omnia, quae praestarentur, si viveret. §. 12. Culpam autem omnem accipiemus, non utique latam; propter quod dicendum est, quamcunque occasionem mortis emtor praestitit, debere eum teneri, etiam si non adhibuit medicum, ut sanari possit, vel malum adhibuit, sed culpa sua. §. 13. Sed hoc dicemus, si ante iudicium acceptum decessit; ceterum si post iudicium acceptum decessisse proponatur, tunc in arbitrium iudicis veniet, qualiter mortuus sit. Ut enim et Pedio videtur, ea, quaecunque post litis contestationem contingunt, arbitrium iudicis desiderant. §. 14. Quod in procuratore diximus, idem et in tutore et curatore dicendum erit, ceterisque, qui ex officio pro aliis interveniunt. Et ita Pedius ait, et adiicit, quibus administratio rerum permissa est, eos culpa abesse, praestare non inique dominum cogi. §. 15. Idem Pedius ait: familiae appellatione et filiosfamilias demonstrari; facta enim domesticorum redhibitoria agentem praestare voluit. §. 16. Si quis egerit quanto minoris propter servi fugam, deinde agat propter morbum, quanti fieri condemnatio debeat? Et quidem saepius agi posse quanto minoris, dubium non est; sed ait Iulianus: id agendum esse, ne lucrum emtor faciat, et bis eiusdem rei aestimationem consequatur. §. 17. In factum actio competit ad pretium recuperandum, si mancipium redhibitum fuerit. In qua non hoc quaeritur, an mancipium in causa redhibitionis fuerit? sed hoc tantum, an sit redhibitum? Nec immerito; iniquum est enim, posteaquam venditor agnovit recipiendo mancipium, esse id in causa redhibitionis, tunc quaeri, utrum debuerit redhiberi, an non debuerit? nec de tempore quaeritur, an intra tempora redhibitus esse videatur? §. 18. Illud plane haec actio exigit, ut sit redhibitus; ceterum nisi fuerit redhibitus, deficit ista actio, etiam si nudo consensu placuerit, ut redhibeatur. Conventio ergo de redhibendo non facit locum huic actioni, sed ipsa redhibitio. §. 19. Restitui autem debet per hanc actionem, etiam quod ei servo in venditione accessit. §. 20. Quia assidua est duplae stipulatio, idcirco placuit etiam ex emto agi posse, si duplam venditor mancipii non caveat; ea enim, quae sunt moris et consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire. §. 21. Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent; plerumque enim natio servi aut provocat aut deterret emtorem. Idcirco interest nostra, scire nationem; praesumtum etenim est, quosdam servos bonos esse, quia natione sunt non infamata, quosdam malos videri, quia ea natione sunt, quae magis infamis est. Quodsi de natione ita pronuntiatum non erit, iudicium emtori, omnibusque, ad quos ea res pertinebit, dabitur, per quod emtor redhibeat mancipium. §. 22. Si quid ita venierit, ut, nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conventio rata habetur; si autem de tempore nihil convenerit, in factum actio intra sexaginta dies utiles accommodatur emtori ad redhibendum, ultra non; si vero convenerit, ut in perpetuum redhibitio fiat, puto et hanc conventionem valere. Item si tempus sexaginta dierum praefinitum redhibitioni praeterierit, causa cognita iudicium dabitur. §. 23. In causae autem cognitione hoc versabitur, si aut mora fuit per venditorem, aut non fuit praesens, cui redderetur, aut alia iusta causa intercessit, cur intra diem redhibitum mancipium non sit, quod ei magis displicuerat. §. 24. In his autem actionibus eadem erunt observanda, quae de partu, fructibus, accessionibusque, et quae de mortuo redhibendo dicta sunt. §. 25. Quod emtioni accedit, partem esse venditionis, prudentibus visum est.

XXXII. *Caius libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Itaque sicut superius venditor de morbo vitiove et ceteris, quae ibi comprehensa sunt, praedicere iubetur, et praeterea in his causis non esse mancipium, ut promittat, praecipitur, ita et cum accedat alii rei homo, eadem et praedicere et promittere compellitur. Quod non solum hoc casu intelligendum est, quo nominatim adiicitur, accessurum fundo hominem Stichum, sed etiam si generaliter omnia mancipia, quae in fundo sint, accedant venditioni.

XXXIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Proinde Pomponius ait: iustam causam esse, ut, quod in venditione accessurum esse dictum est, tam integrum praestetur, quam illud praestari debuit, quod principaliter veniit. Nam iure civili, ut integra sint, quae accessura dictum fuerit, ex emto actio est, (veluti si dolia accessura fundo dicta fuerint) sed hoc ita, si certum corpus accessurum fuerit dictum; nam si servus cum peculio venierit, ea mancipia, quae in peculio fuerint, sana esse, praestare venditor non debet, quia non dixit certum corpus accessurum, sed peculium tale praestare oportere; et quemadmodum certam quantitatem peculii praestare non debet, ita nec hoc. Eandem rationem facere, Pomponius ait, ut, etiam si hereditas, aut peculium servi venierit, locus edicto Aedilium non sit circa ea corpora, quae sunt in hereditate aut in peculio. Idem probat, et si fundus cum instrumento venierit, et in instrumento mancipia sint. Puto hanc sententiam veram, nisi si aliud specialiter actum esse proponatur. §. 1. Si vendita res redhibeatur, servus quoque, qui ei rei accessit, licet nullum in eo vitium sit, redhibetur.

XXXIV. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Cum eiusdem generis plures res simul veneunt, veluti comoedi vel chorus, referre ait, in universos, an in singulos pretium constituatur, ut scilicet interdum una, interdum plures venditiones contractae intelligantur; quod vel eo quaeri pertinere, ut, si quis eorum forte morbosus vel vitiosus sit, omnes simul redhibeantur. §. 1. Interdum, etsi in singula capita pretium constitutum sit, tamen una emtio est, ut propter unius vitium omnes redhiberi possint vel debeant, scilicet cum manifestum erit, non nisi omnes quem emturum vel venditurum fuisse, ut plerumque circa comoedos, vel quadrigas, vel mulas pares accidere solet, ut neutri non nisi omnes habere expediat.

XXXV. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium cu-*

rulium. Plerumque propter morbosa mancipia etiam non morbosa redhibentur, si separari non possint sine magno incommodo vel ob pietatis rationem offensam. Quid enim, si filio retento parentes redhibere maluerit, vel contra? Quod et in fratribus et in personis contubernio sibi coniunctis observare oportet.

XXXVI. *Pomponius libro XXIII. ad Sabinum.* Si plura mancipia uno pretio venierint, et de uno eorum aedilicia actione utamur, ita demum pro bonitate eius aestimatio fiet, si confuse universis mancipiis constitutum pretium fuerit. Quodsi singulorum mancipiorum constituto pretio, universa tanti venierunt, quantum ex consummatione singulorum fiebat, tunc cuiusque mancipii pretium, seu pluris seu minoris id esset, consequi debemus.

XXXVII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Praecipiunt Aediles: NE VETERATOR PRO NOVICIO VENEAT. Et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit; ubique enim curant Aediles, ne emtores a venditoribus circumveniantur. Ut ecce plerique solent mancipia, quae novicia non sunt, quasi novicia distrahere, ad hoc scilicet, ut pluris vendant; praesumtum est enim, ea mancipia, quae rudia sunt, simpliciora esse, et ad ministeria aptiora, et dociliora, trita vero mancipia et veterana difficile esse reformare, et ad suos mores formare. Quia igitur venaliciarii sciunt, facile decurri ad noviciorum emtionem, idcirco interpolant veteratores, et pro noviciis vendunt. Quod ne fiat, hoc edicto Aediles denuntiant; et ideo si quid ignorante emtore ita venierit, redhibebitur.

XXXVIII. *Idem libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Aediles aiunt: QUI IUMENTA VENDUNT, PALAM RECTE DICUNTO, QUID IN QUOQUE EORUM MORBI VITIIVE SIT, UTIQUE OPTIME ORNATA VENDENDI CAUSA FUERINT, ITA EMTORIBUS TRADUNTOR. SI QUID ITA FACTUM NON ERIT, DE ORNAMENTIS RESTITUENDIS, IUMENTISVE ORNAMENTORUM NOMINE REDHIBENDIS IN DIEBUS SEXAGINTA, MORBI AUTEM VITIIVE CAUSA INEMTIS FACIENDIS IN SEX MENSIBUS, VEL QUANTO MINORIS, QUUM VENIRENT, FUERINT, IN ANNO IUDICIUM DABIMUS. SI IUMENTA PARIA SIMUL VENIERINT, ET ALTERUM IN EA CAUSA FUERIT, UT REDHIBERI DEBEAT, IUDICIUM DABIMUS, QUO UTRUMQUE REDHIBEATUR. §. 1. Loquuntur Aediles in hoc edicto de iumentis redhibendis. §. 2. Causa autem huius edicti eadem est, quae mancipiorum redhibendorum. §. 3. Et fere eadem sunt in his, quae in mancipiis, quod ad morbum vitiumve attinet. Quidquid igitur illic diximus, hac erit transferendum, et si mortuum fuerit iumentum, pari modo redhiberi poterit, quemadmodum mancipium potest. §. 4. Iumentorum autem appellatione an omne pecus contineatur? videamus. Et difficile est, ut contineatur; nam aliud significat iumentum, aliud significatur pecoris appellatione. §. 5. Idcirco elogium huic edicto subiectum est, cuius verba haec sunt: QUAE DE IUMENTORUM SANITATE DIXIMUS, DE CETERO QUOQUE PECORE OMNI VENDITORES FACIUNTO. §. 6. Unde dubitari desiit, an hoc edicto boves quoque continerentur; etenim iumentorum appellatione non contineri eos, verius est, sed pecoris appellatione continebuntur. §. 7. Sed enim sunt quaedam, quae in hominibus quidem morbum faciunt, in iumentis non adeo; utputa si mulus castratus est, neque morbi, neque vitii quid habere videtur, quia neque de fortitudine quid eius detrahitur, neque de utilitate, quum ad generandum nunquam sit habilis. Caelius quoque scribit: non omnia animalia castrata ob idipsum vitiosa esse, nisi propter ipsam castrationem facta sint imbecilliora, et ideo mulum non esse vitiosum. Idem refert: Ofilium existimasse, equum castratum sanum esse, sicuti spado quoque sanus est; sed si emtor ignoravit, venditor scit, ex emto esse actionem. Et verum est, quod Ofilius. §. 8. Quaesitum est: si mula talis sit, ut transiungi non possit, an sana sit? Et ait Pomponius: sanam esse; plerasque denique carrucarias tales esse, ut non possint transiungi. §. 9. Idem ait: si nata sit eo ingenio aut corpore, ut alterum iugum non patiatur, sanam non esse. §. 10. Non tantum autem ob morbum vitiumve redhibitio locum habebit in iumentis, verum etiam si contra dictum promissumve erit, locus redhibitioni fit, exemplo mancipiorum. §. 11. Vendendi autem causa ornatum iumentum videri, Caelius ait, non si sub tempus venditionis, hoc est biduo ante venditionem, ornatum sit, sed si in ipsa venditione ornatum sit, aut ideo, inquit, venale quum esset, sic ornatum inspiceretur; semperque cum de ornamentis agitur, et in actione, et in edicto adiectum est: *vendendi causa ornata ducta esse;* poterit enim iumentum ornatum itineris causa duci, deinde venire. §. 12. Si plura iumenta venierint, non omnia erunt redhibenda propter unius ornamentum; nam et si vitiosum sit unum iugum, non tamen propter hoc cetera iuga redhibebuntur. §. 13. Si forte iugum mularum sit, quarum altera vitiosa sit, non ex pretio tantum vitiosae, sed ex utriusque erit componendum, quanto minoris sit; quum enim uno pretio utraeque venierint, non est separandum pretium, sed quanto minoris, quum veniret, utrumque fuit, non alterum, quod erat vitiosum. §. 14. Cum autem iumenta paria veneunt, edicto expressum est, ut, cum alterum in ea causa sit, ut redhiberi debeat, utrumque redhibeatur. In qua re tam emtori quam venditori consulitur, dum iumenta non separantur. Simili modo et si triga venierit, redhibenda erit tota; sed et si quadriga, redhibeatur. Sed si duo paria mularum sint, et una mula vitiosa sit, vel par, solum par redhibebitur, alterum non. Si tamen nondum sint paria constituta, sed simpliciter quatuor mulae uno pretio venierint, unius erit mulae redhibitio, non omnium; nam et si polia venierit, dicemus, unum equum, qui vitiosus est, non omnem poliam redhiberi oportere. Haec et in hominibus dicemus pluribus uno pretio distractis, nisi si separari non possint, utputa si tragoedi, vel mimi,

XXXIX. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Vel fratres;

XL. *Ulpianus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Hi enim non erunt separandi. §. 1. Deinde aiunt Aediles: NE QUIS CANEM, VERREM, VEL MINOREM APRUM, LUPUM, URSUM, PANTHERAM, LEONEM,

XLI. *Paulus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Et generaliter: ALIUDVE, QUOD NOCENS ANIMAL (sive soluta sint, sive alligata, aut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint)

XLII. *Ulpianus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* QUA VULGO ITER FIET, ITA HABUISSE VELIT, UT CUIQUAM NOCERE DAMNUMVE DARE POSSIT. SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, ET HOMO LIBER EX EA RE PERIERIT, SOLIDIS DUCENTIS, SI NOCITUM HOMINI LIBERO ESSE DICETUR, QUANTI BONUM AEQUUM IUDICI VIDEBITUR, CONDEMNETUR; CETERARUM RERUM, QUANTI DAMNUM DATUM FACTUMVE SIT, DUPLI.

XLIII. *Paulus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Bovem, qui cornu petit, vitiosum esse, plerique dicunt; item mulas, quae cessim eunt. Ea quoque iumenta, quae sine causa turbantur, et semetipsa eripiunt, vitiosa esse dicuntur. §. 1. Qui ad amicum domini deprecaturus confugit, non est fugitivus; immo etiam si ea mente sit, ut non impetrato auxilio domum non revertatur, nondum fugitivus est, quia non solum consilii, sed et facti fugae nomen est. §. 2. Qui persuasu alterius a domino recessit, fugitivus est, licet id non fuerit facturus citra consilium eius, qui persuasit. §. 3. Si servus meus bona fide tibi serviens fugerit, vel sciens se meum esse, vel ignorans, fugitivus est, nisi animo ad me revertendi id fecit. §. 4. Mortis consciscendae causa sibi facit, qui propter nequitiam, malosque mores, flagitiumve aliquod admissum mortem sibi consciscere voluit, non, si dolorem corporis non sustinendo id fecerit. §. 5. Si quis servum emerit, et rapto eo, vi bonorum raptorum actione quadruplum consecutus sit, deinde servum redhibeat, reddere debebit, quod accepit. Sed si per eum servum iniuriam passus iniuriae nomine egerit, non reddet venditori; aliter forsitan, atque si loris ab aliquo caeso, aut quaestione de eo habita emtor egerit. §. 6. Aliquando etiam redhiberi mancipium debebit, licet aestimatoria, id est quanto minoris, agamus; nam si adeo nullius sit pretii, ut ne expediat quidem tale mancipium domino habere, veluti si furiosum aut lunaticum sit, licet aestimatoria actum fuerit, officio tamen iudicis continebitur, ut reddito mancipio pretium recipiatur. §. 7. Si quis, quum consilium inisset fraudandorum creditorum, redhibuerit, non redhibiturus alias, nisi vellet eos fraudare, tenetur creditoribus propter mancipium venditor. §. 8. Pignus manebit obligatum, etiamsi redhibitus fuerit servus, quemadmodum si eum alienasset, aut usumfructum eius; nec recte redhibebit, nisi redemtum et pignore liberatum redhibeat. §. 9. Si sub conditione homo emtus sit, redhibitoria actione ante conditionem exsistentem inutiliter agitur, quia

nondum perfecta emtio arbitrio iudicis perfecta fieri non potest; et ideo et si ex emto, vel vendito, vel redhibitoria ante actum fuerit, expleta conditione iterum agi poterit. §. 10. Interdum, etiam si pura sit venditio, propter iuris conditionem in suspenso est, veluti si servus, in quo alterius ususfructus, alterius proprietas est, aliquid emerit; nam dum incertum est, ex cuius re pretium solvat, pendet, cui sit acquisitum, et ideo neutri eorum redhibitoria competit.

XLIV. *Idem libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Iustissime Aediles noluerunt hominem ei rei, quae minoris esset, accedere, ne qua fraus aut edicto, aut iuri civili fieret, ut ait Pedius, propter dignitatem hominum; alioquin eandem rationem fuisse et in ceteris rebus; ridiculum namque esse, tunicae fundum accedere. Ceterum hominis venditioni quidvis adiicere licet; nam et plerumque plus in peculio est, quam in servo, et nonnunquam vicarius, qui accedit, pluris est, quam is servus, qui venit. §. 1. Proponitur actio ex hoc edicto in eum, cuius maxima pars in venditione fuit, quia plerumque venaliciarii ita societatem coëunt, ut quidquid agunt, in commune videantur agere. Aequum enim Aedilibus visum est, vel in unum ex his, cuius maior pars, aut nulla parte minor esset, aedilicias actiones competere, ne cogeretur emtor cum multis litigare, quamvis actio ex emto cum singulis sit pro portione, qua socii fuerunt; nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum pronius est. §. 2. In redhibitoria vel aestimatoria potest dubitari, an, qui alienum servum vendidit, et ob evictionem, et propter morbum forte vel fugam simul teneri possit? nam potest dici, nihil interesse emtoris, sanum esse, fugitivum non esse eum, qui evictus sit. Sed interfuit emtoris sanum possedisse propter operas, neque ex postfacto decrescit obligatio; statim enim, ut servus traditus est, committitur stipulatio, quanti interest emtoris.

XLV. *Caius libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Redhibitoria actio duplicem habet condemnationem; modo enim in duplum, modo in simplum condemnatur venditor. Nam si neque pretium, neque accessionem solvat, neque eum, qui eo nomine obligatus erit, liberet, dupli pretii et accessionis condemnari iubetur; si vero reddat pretium et accessionem, vel eum, qui eo nomine obligatus est, liberet, simpli iubetur condemnari.

XLVI. *Pomponius libro XVIII. ad Sabinum.* Cum mihi redhibeas, furtis noxisque solutum esse, promittere non debes, praeterquam quod iussu tuo fecerat, aut eius, cui tu eum alienaveras.

XLVII. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Si hominem emtum manumisisti, et redhibitoriam, et quanti minoris denegandam tibi, Labeo ait, sicut duplae actio periret; ergo et quod adversus dictum promissumve sit, actio peribit. §. 1. Post mortem autem hominis aediliciae actiones manent.

XLVIII. *Pomponius libro XXIII. ad Sabinum.* Si tamen sine culpa actoris, familiaeve eius, vel procuratoris mortuus sit. §. 1. Audiendus est is, qui de vitio vel morbo servi querens, retinere eum velit. §. 2. Non nocebit emtori, si sex mensium exceptione redhibitoria exclusus velit intra annum aestimatoria agere. §. 3. Ei, qui servum vinctum vendiderit, aedilicium edictum remitti, aequum est; multo enim amplius est id facere, quam pronuntiare, in vinculis fuisse. §. 4. In aediliciis actionibus exceptionem opponi aequum est, si emtor scierit de fuga, aut vinculis, aut ceteris rebus similibus, ut venditor absolvatur. §. 5. Aediliciae actiones et heredi et in heredem competunt, ut tamen et facta heredum, quae postea accesserint, et quod expedire potuerint, quaerantur. §. 6. Non solum de mancipiis, sed de omni animali hae actiones competunt, ita ut, etiam si usumfructum in homine emerim, competere debeant. §. 7. Quum redhibitoria actione de sanitate agitur, permittendum est de uno vitio agere, et praedicere, ut, si quid aliud postea apparuisset, de eo iterum ageretur. §. 8. Simplariarum venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.

XLIX. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Etiam in fundo vendito redhibitionem procedere, nequaquam incertum est, veluti si pestilens fundus distractus sit; nam redhibendus erit. Et benignum est dicere, vectigalis exactionem futuri temporis post redhibitionem adversus emtorem cessare.

L. *Iulianus libro IV. ex Minicio.* Varicosus sanus non est.

LI. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Cum mancipium morbosum vel vitiosum servus emerit, et redhibitoria vel ex emto dominus experiatur, omnimodo scientiam servi, non domini spectandam esse, ait, ut nihil intersit, peculiari an domini nomine emerit, et certum incertumve mandante eo emerit, quia tunc et illud ex bona fide est, servum, cum quo negotium fuerat gestum, deceptum non esse, et rursus delictum eiusdem, quod in contrahendo admiserit, domino nocere debet. Sed si servus mandatu domini hominem emerit, quem dominus vitiosum esse sciret, non tenetur venditor. §. 1. Circa procuratoris personam, cum quidem ipse scierit, morbosum vitiosumve esse, non dubitandum, quin, quamvis ipse domino mandati vel negotiorum gestorum actione sit obstrictus, nihilo magis eo nomine agere possit; at cum ipse ignorans, esse vitiosum, mandatu domini, qui id sciret, emerit, et redhibitoria agat, ex persona domini utilem exceptionem ei non putat opponendam.

LII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Si furtum domino servus fecerit, non est necesse, hoc in venditione servi praedicere, nec ex hac causa redhibitio est. Sed si dixerit, hunc furem non esse, ex illa parte tenebitur: *quod dixit promisitve.*

LIII. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Qui tertiana aut quartana febri, aut podagra vexantur, quive comitialem morbum habent, ne quidem his diebus, quibus morbus vacaret, recte sani dicentur.

LIV. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Actioni redhibitoriae non est locus, si mancipium bonis conditionibus emtum fugerit, quod ante non fugerat.

LV. *Idem libro XII. Responsorum.* Quum sex menses utiles, quibus experiundi potestas fuit, redhibitoriae actioni praestantur, non videbitur potestatem experiundi habuisse, qui vitium fugitivi latens ignoravit. Non idcirco tamen dissolutam ignorationem emtoris excusari oportebit.

LVI. *Paulus libro I. Quaestionum.* Latinus Largus: *Quaero, an fideiussori emtoris redhiberi mancipium possit?* Respondi: si in universam causam fideiussor sit acceptus, putat Marcellus, posse et fideiussori redhiberi.

LVII. *Idem libro V. Quaestionum.* Si servus mancipium emit, et dominus redhibitoria agat, non aliter ei venditor daturus est, quam si omnia praestiterit, quae hac actione continentur, et quidem solida, non peculio tenus; nam et si ex emto dominus agat, nisi pretium totum solverit, nihil consequitur. §. 1. Quodsi servus vel filius vendiderit, redhibitoria in peculium competit; in peculio autem et causa redhibitionis continebitur, nec nos moveat, quod ante, quam reddatur servus, non est in peculio, (non enim potest esse in peculio servus, qui adhuc emtoris est) sed causa ipsius redhibitionis in peculio computatur; igitur si servus decem millibus emtus quinque millibus sit, haec quoque in peculio esse dicemus. Hoc ita, si nihil domino debeat, aut ademtum peculium non sit. Quodsi plus domino debeat, eveniet, ut hominem praestet, et nihil consequatur.

LVIII. *Idem libro V. Responsorum.* Quaero: an, si servus apud emtorem fugit, et in causa redhibitionis esse pronuntiatus fuit, non prius venditori restitui debeat, quam rerum ablatarum a servo aestimationem praestiterit? Paulus respondit: venditorem cogendum non tantum pretium servi restituere, sed etiam rerum ablatarum aestimationem, nisi si pro his paratus sit servum noxae nomine relinquere. §. 1. Item quaero: si nolit aestimationem et pretia rerum restituere, an servus retinendus sit, et danda sit actio de peculio, vel de pretio redhibiti servi ex duplae stipulatione? Paulus respondit: de pretio servi repetendo competere actionem etiam ex duplae stipulatione, de rebus per furtum ablatis iam responsum esse. §. 2. Servum dupla emi, qui rebus ablatis fugit; mox inventus, praesentibus honestis viris interrogatus, an et in domo venditoris fugisset? respondit: fugisse; quaero: an standum sit responso servi? Paulus respondit: si et alia indicia prioris fugae non deficiunt, tunc etiam servi responso credendum est.

LIX. *Ulpianus libro LXXIV. ad Edictum.* Cum in ea causa est venditum mancipium, ut redhiberi debeat, iniquum est, venditorem pretium redhibendae rei consequi. §. 1. Si quis duos homines uno pretio emerit, et alter in ea causa sit, ut redhibeatur, deinde petatur pretium totum, ex-

ceptio erit obiicienda; si tamen pars pretii petatur, magis dicetur, non nocere exceptionem, nisi forte ea sit causa, in qua propter alterius vitium utrumque mancipium redhibendum sit.

LX. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Facta redhibitione omnia in integrum restituuntur, perinde ac si neque emtio, neque venditio intercessisset.

LXI. *Ulpianus libro LXXX. ad Edictum.* Quoties de servitute agitur, victus tantum debet praestare, quanti minoris emisset emtor, si scisset hanc servitutem impositam.

LXII. *Modestinus libro VIII. Differentiarum.* Ad res donatas edictum Aedilium curulium non pertinere, dicendum est. Etenim quid se restituturum donator repromittat, quando nullum pretium intervenit? Quid ergo, si res ab eo, cui donata est, melior facta sit? numquid quanti eius, qui meliorem fecit, interest, donator conveniatur? Quod minime dicendum est, ne eo casu liberalitatis suae donator poenam patiatur. Itaque si qua res donetur, necesse non erit ea repromittere, quae in rebus venalibus Aediles repromitti iubent; sane de dolo donator obligare se et debet, et solet, ne, quod benigne contulerit, fraudis consilio revocet.

LXIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium curulium.* Sciendum est, ad venditiones solas hoc edictum pertinere, non tantum mancipiorum, verum ceterarum quoque rerum. Cur autem de locationibus nihil edicatur, mirum videbatur, haec tamen ratio redditur, vel quia nunquam istorum de hac re fuerat iurisdictio, vel quia non similiter locationes, ut venditiones fiunt.

LXIV. *Pomponius libro XVII. Epistolarum.* Labeo scribit: si uno pretio plures servos emisti, et de uno agere velis, in aestimatione servorum perinde fieri debere, atque fieret in aestimatione bonitatis agri, cum ob evictam partem fundi agatur. §. 1. Idem ait: si uno pretio plures servos vendidisti, sanosque esse promisisti, et pars duntaxat eorum minus sana sit, de omnibus adversus dictum promissum recte agi. §. 2. Ibidem ait: errare et fugere iumentum posse, nec tamen erronem aut fugitivum esse, agi posse.

LXV. *Venuleius libro V. Actionum.* Animi potius, quam corporis vitium est, veluti si ludos assidue velit spectare, aut tabulas pictas studiose intueatur, sitve etiam mendax, aut similibus vitiis teneatur. §. 1. Quoties morbus sonticus nominatur, eum significari, Cassius ait, qui noceat; nocere autem intelligi, qui perpetuus sit, non qui tempore finiatur; sed morbum sonticum eum videri, qui inciderit in hominem, postquam is natus sit; sontes enim nocentes dici. §. 2. Servus tam veterator quam novicius dici potest; sed veteratorem non spatio serviendi, sed genere et causa aestimandum, Caelius ait; nam quicunque ex venalicio noviciorum emtus alicui ministerio praepositus sit, statim eum veteratorum numero esse; novicium autem non tirocinio animi, sed conditione servitutis intelligi; nec ad rem pertinere, latine sciat necne loqui; nam nec ob id veteratorem esse, si liberalibus studiis eruditus sit.

TIT. II.

DE EVICTIONIBUS ET DUPLAE STIPULATIONE.

I. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Sive tota res evincatur, sive pars, habet regressum emtor in venditorem; sed cum pars evincitur, si quidem pro indiviso evincatur, regressum habet pro quantitate evictae partis. Quodsi certus locus sit evictus, non pro indiviso portio fundi, pro bonitate loci erit regressus; quid enim, si, quod fuit in agro pretiosissimum, hoc evictum est, aut quod fuit in agro vilissimum? Aestimabitur loci qualitas, et sic erit regressus.

II. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si dupla non repromittetur, et eo nomine agetur, dupli condemnandus erit reus.

III. *Idem libro X. ad Sabinum.* Quum in venditione servi peculium semper exceptum esse intelligitur, is homo ex peculio summam quandam secum abstulerat; si propter hanc causam furti cum emtore actum sit, non revertetur emtor ad venditorem ex stipulatione duplae, quia furtis noxisque solutum esse praestari debet venditionis tempore, haec autem actio postea esse coepit.

IV. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Illud quaeritur: an is, qui mancipium vendidit, debeat fideiussorem ob evictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant? Et est relatum, non debere, nisi hoc nominatim actum est. §. 1. Si impuberis nomine tutor vendiderit, evictione secuta, Papinianus libro tertio Responsorum ait: dari in eum, cuius tutela gesta sit, utilem actionem, sed adiicit, in id demum, quod rationibus eius accepto latum sit. Sed an in totum, si tutor solvendo non sit? videamus. Quod magis puto; neque enim male contrahitur cum tutoribus.

V. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum.* Servi venditor peculium accessurum dixit; si vicarius evictus sit, nihil praestaturum venditorem, Labeo ait, quia, sive non fuit in peculio, non accessit, sive fuit, iniuriam a iudice emtor passus est. Aliter, atque si nominatim servum accedere dixisset; tunc enim praestare deberet, in peculio eum esse.

VI. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Si fundus venierit, ex consuetudine eius regionis, in qua negotium gestum est, pro evictione caveri oportet.

VII. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Qui a pupillo substitutum ei servum emerit, agere cum substituto ex emto potest, et ex stipulatu de evictione, quum neutram earum actionum adversus pupillum habere potuerit.

VIII. *Idem libro XV. Digestorum.* Venditor hominis emtori praestare debet quanti eius interest, hominem venditoris fuisse. Quare sive partus ancillae, sive hereditas, quam servus iussu emtoris adierit, evicta fuerit, agi ex emto potest; et sicut obligatus est venditor, ut praestet licere habere hominem, quem vendidit, ita ea quoque, quae per eum acquiri potuerunt, praestare debet emtori, ut habeat.

IX. *Paulus libro LXXVI. ad Edictum.* Si vendideris servum mihi Titii, deinde Titius heredem me reliquerit, Sabinus ait, amissam actionem pro evictione, quoniam servus non potest evinci; sed ad ex emto actionem decurrendum est.

X. *Celsus libro XXVII. Digestorum.* Si quis per fundum, quem cum alio communem haberet, quasi solus dominus eius esset, ius eundi agendi mihi vendiderit, et cesserit, tenebitur mihi evictionis nomine, ceteris non cedentibus.

XI. *Paulus libro VI. Responsorum.* Lucius Titius praedia in Germania trans Rhenum emit, et partem pretii intulit; quum in residuam quantitatem heres emtoris conveniretur, quaestionem retulit, dicens, has possessiones ex praecepto principali partim distractas, partim veteranis in praemia assignatas. Quaero: an huius rei periculum ad venditorem pertinere possit? Paulus respondit: futuros casus evictionis post contractam emtionem ad venditorem non pertinere, et ideo secundum ea, quae proponerentur, pretium praediorum peti posse. §. 1. Ex his verbis stipulationis duplae vel simplae: *eum hominem, quo de agitur, noxa esse solutum,* venditorem conveniri non posse propter eas noxas, quae publice coërceri solent.

XII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Quidam ex parte dimidia heres institutus, universa praedia vendidit, et coheredes pretium acceperunt; evictis his, quaero: an coheredes ex emto actione teneantur? Respondi: si coheredes praesentes adfuerunt, nec dissenserunt, videri unumquemque partem suam vendidisse.

XIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Bonitatis aestimationem faciendam, cum pars evincitur, Proculus recte putabat, quae fuisset venditionis tempore, non quum evinceretur res,

XIV. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Non in dimidiam quantitatem pretii.

XV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Sed et si quid postea alluvione accesserit, tempus, quo accedit, inspiciendum. §. 1. Si ususfructus evincatur, pro bonitate fructuum aestimatio facienda est. Sed et si servus evincatur, quanti minoris ob id praedium est, lis aestimanda est.

XVI. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Evicta re vendita, ex emto erit agendum de eo, quod accessit, quemadmodum ea, quae emto fundo nominatim accesserunt, si evicta sint, simplum praestatur. §. 1. Duplae stipulatio committi dicitur tunc, quum res restituta est petitori, vel damnatus est in litis aestimationem, vel possessor ab emtore conventus absolutus est. §. 2. Si servus, cuius nomine duplam stipulati sumus, evictus fuerit a nobis, an ob

id, quod fugitivus vel non sanus fuerit, agere nihilo minus possimus? quaeritur. Proculus: videndum, ait, ne hic quoque intersit, utrum tum evictus sit, quum meus factus non esset, an tum, quum meus factus esset; in eo enim casu, quo meus factus esset, statim mea interesse, quanto ob id deterior sit, et quam actionem semel ex stipulatu habere coeperim, eam nec evictione, nec morte, nec manumissione, nec fuga servi, nec ulla simili causa amitti; at si in bonis meis factus non sit, nihil ob id, quod fugitivus sit, pauperiorem esse, utpote quum in bonis meis non sit. Quodsi sanum esse, erronem non esse, stipulatus essem, tantum mea interesse, quantum ad praesentem usum pertineret, tametsi in obscuro esset, utpote ignorantibus nobis, quamdiu eum habiturus essem, et an futurum esset, ut eum quisquam aut a me, aut ab eo, cui vendidissem, cuive similiter promisissem, evinceret; summam autem opinionis suae hanc esse, ut tantum ex ea stipulatione consequar, quanti mea intersit aut post stipulationem interfuerit, eum servum fugitivum non esse.

XVII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Vindicantem venditorem rem, quam ipse vendidit, exceptione doli posse summoveri, nemini dubium est, quamvis alio iure dominium quaesierit; improbe enim rem a se distractam evincere conatur. Eligere autem emtor potest, utrum rem velit retinere, intentione per exceptionem elisa, an potius re ablata, ex causa stipulationis duplum consequi.

XVIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Sed et si exceptio omissa sit, aut opposita ea nihilominus evictus sit, ex duplae quoque stipulatione vel ex emto potest conveniri.

XIX. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Sed et si stipulatio nulla fuisset interposita, de ex emto actione idem dicemus. §. 1. Si homo liber, qui bona fide serviebat, venierit mihi a Titio, Titiusque eum heredem scripserit quasi liberum, et ipse mihi sui faciat controversiam, ipsum de se obligatum habebo.

XX. *Pomponius libro X. ad Sabinum.* Fundum meum obligavi, deinde alienavi tibi; ut eo nomine non obligareris, si eum postea abs te emam, et satis pro evictione mihi des, excipiendum cautione, quod pro me obligatus sit, quia etiam non excepto eo, agendo eo nomine contra te, doli mali exceptione possim summoveri.

XXI. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si servus venditus decesserit, antequam evincatur, stipulatio non committitur, quia nemo eum evincit, sed fatum humanae sortis; de dolo tamen poterit agi, si dolus intercesserit. §. 1. Inde Iulianus libro quadragesimo tertio eleganter definit: duplae stipulationem tunc committi, quoties res ita amittitur, ut eam emtori habere non liceat propter ipsam evictionem. §. 2. Et ideo, ait, si emtor hominis, mota sibi controversia, venditorem dederit procuratorem, isque victus litis aestimationem sustulerit, stipulationem duplae non committi, quia nec mandati actionem procurator hic idemque venditor habeat, ut ab emtore litis aestimationem consequatur. Quum igitur neque corpus, neque pecunia emtori absit, non oportet committi stipulationem, quamvis, si ipse iudicio accepto victus esset, et litis aestimationem sustulisset, placeat committi stipulationem, ut et ipse Iulianus eodem libro scripsit. Neque enim habere licet eum, cuius si pretium quis non dedisset, ab adversario auferretur; prope enim hunc ex secunda emtione, id est ex litis aestimatione, emtori habere licet, non ex pristina. §. 3. Idem Iulianus eodem libro scribit: si lite contestata fugerit homo culpa possessoris, damnandus quidem erit possessor, sed non statim eum ad venditorem regressurum, et ex duplae stipulatione acturum, quia interim non propter evictionem, sed propter fugam ei hominem habere non licet. Plane, inquit, quum apprehenderit possessionem fugitivi, tunc committi stipulationem; nam et si sine culpa possessoris fugisset, deinde cautionibus interpositis absolutus esset, non alias committeretur stipulatio, quam si apprehensum hominem restituisset. Ubi igitur litis aestimationem obtulit, sufficit apprehendere; ubi cavit, non prius, nisi restituerit.

XXII. *Pomponius libro I. ex Plautio.* Si pro re pupilli, quam emit, litis aestimationem tutor non ex pecunia pupilli, sed ex suo praestiterit, stipulatio de evictione pupillo adversus venditorem committitur. §. 1. Si pro evictione fundi, quem emit mulier, satis accepisset, et eundem fundum in dotem dedisset, deinde aliquis eum a marito per iudicium abstulisset, potest mulier statim agere adversus fideiussorem evictionis nomine, quasi minorem dotem habere coepisset, vel etiam nullam, si tantum maritus obtulisset, quanti fundus esset.

XXIII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Sed et si post mortem mulieris evincatur, regressus erit ad duplae stipulationem, quia ex promissione maritus adversus heredes mulieris agere potest, et ipsi ex stipulatu agere possunt.

XXIV. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Non tamen ei consequens esse, ut, si ipsi domino nuptura, in dotem eum dederit, committi stipulationem dicamus, quamvis aeque indotata mulier futura sit, quandoquidem, etiamsi verum sit, habere ei non licere servum, illud tamen verum non sit, iudicio eum evictum esse; ex emto tamen contra venditorem mulier habet actionem.

XXV. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Si servum, cuius nomine duplam stipulatus sis, manumiseris, nihil ex stipulatione consequi poteris, quia non evincitur, quo minus habere tibi liceat, quem ipse ante voluntate tua perdideris.

XXVI. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Sed hoc nomine, quod libertum quis non habeat, ex vendito actionem habet, si scierit venditor, alienum se vendere. Sed et si ex causa fideicommissi emtor coactus fuerit eum manumittere, ex emto actionem habebit.

XXVII. *Pomponius libro XI. ad Sabinum.* Hoc iure utimur, ut, exceptiones ex persona emtoris obiectae si obstant, venditor ei non teneatur. Si vero ad personam venditoris respicient, contra; certe nec ex emto, nec ex stipulatione duplae, nec simplae actio competit emtori, si exceptio ei ex facto ipsius opposita obstiterit.

XXVIII. *Ulpianus libro LXXX. ad Edictum.* Sed si ex utriusque persona, et auctoris et emtoris, exceptiones obiicientur, intererit, propter quam exceptionem iudex contra iudicaverit, et sic aut committetur aut non committetur stipulatio.

XXIX. *Pomponius libro XI. ad Sabinum.* Si rem, quam mihi alienam vendideras, a domino redemerim, falsum esse, quod Nerva respondisset, posse te a me pretium consequi ex vendito agentem, quasi habere mihi rem liceret, Celsus filius aiebat, quia nec bonae fidei conveniret, et ego ex alia causa rem haberem. §. 1. Si duplae stipulator ex possessore petitor factus, et victus sit, quum rem, si possideret, retinere potuerit, petere autem utiliter non potuerit, vel ipso iure promissor duplae tutus erit, vel certe doli mali exceptione se tueri poterit, sed ita, si culpa vel sponte duplae stipulatoris possessio amissa fuerit. §. 2. Quolibet tempore venditori denuntiari potest, ut de ea re agenda adsit, quia non praefinitur certum tempus in ea stipulatione, dum tamen ne prope ipsam condemnationem id fiat.

XXX. *Idem libro XIX. ad Sabinum.* Si emtori, qui stipulatus sit: *furtis noxisque solutum esse,* heres exstiterit is, cui servus furtum fecerit, incipit is ex stipulatu actionem habere, quemadmodum si ipse alii praestitisset.

XXXI. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Si ita quis stipulanti spondeat: *sanum esse, furem non esse, vespillonem non esse,* et cetera, inutilis stipulatio quibusdam videtur, quia, si quis est in hac causa, impossibile est, quod promittitur, si non est, frustra est. Sed ego puto verius, hanc stipulationem: *furem non esse, vespillonem non esse, sanum esse,* utilem esse; hoc enim continet, quod interest horum quid esse, vel horum quid non esse. Sed si cui horum fuerit adiectum *praestari,* multo magis valere stipulationem; alioquin stipulatio, quae ab Aedilibus proponitur, inutilis erit, quod utique nemo sanus probabit.

XXXII. *Idem libro XLVI. ad Sabinum.* Quia dicitur, quoties plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes, an et in duplae stipulatione hoc idem sit? videamus; cum quis stipulatur: *fugitivum non esse, furem non esse, erronem non esse,* et caetera, quae ex edicto Aedilium curulium promittuntur, utrum una stipulatio est, an plures? Et ratio facit, ut plures sint. §. 1. Ergo et illud procedit, quod Iulianus libro quinto decimo Digestorum scribit: *Egit,* inquit, *quanti minoris propter fugam servi, deinde agit propter morbum; id agendum est,* inquit, *ne lucrum faciat emtor, et bis eiusdem vitii aestimationem consequatur.* Fingamus emtum decem, minoris autem em-

turum fuisse duobus, si tantum fugitivum esse scisset emtor; haec consecutum propter fugam; mox comperisse, quod non esset sanus; similiter duobus minoris emturum fuisse, si de morbo non ignorasset; rursus consequi debebit duo; nam et si de utroque simul egisset, quatuor esset consecuturus, quia eum forte, qui neque sanus, et fugitivus esset, sex tantum esset emturus. Secundum haec saepius ex stipulatu agi poterit; neque enim ex una stipulatione, sed ex pluribus agitur.

XXXIII. *Idem libro LI. ad Sabinum.* Si servum emero, et eundem vendidero, deinde emtori ob hoc fuero condemnatus, quia tradere non potui evictum, committitur duplae stipulatio.

XXXIV. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Si mancipium ita emeris, ne prostituatur, et cum prostitutum fuisset, ut liberum esset, si contra legem venditionis faciente te ad libertatem pervenerit, tu videris quasi manumisisse, et ideo nullum adversus venditorem habebis regressum. §. 1. Si communi dividundo mecum actum esset, et adversario servus adiudicatus sit, quia probavit, eum communem esse, habebo ex duplae stipulatione actionem, quia non interest, quo genere iudicii evincatur, ut mihi habere non liceat. §. 2. Duplae stipulatio evictionem non unam continet, si quis dominium rei petierit, et evicerit, sed et si Serviana actione experiatur.

XXXV. *Paulus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Evictus autem a creditore tunc videtur, quum fere spes habendi abscissa est. Itaque si Serviana actione evictus sit, committitur quidem stipulatio, sed quoniam soluta a debitore pecunia potest servum habere, si soluto pignore venditor conveniatur, poterit uti doli exceptione.

XXXVI. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Nave aut domo emta, singula caementa vel tabulae emtae non intelliguntur, ideoque nec evictionis nomine obligatur venditor, quasi evicta parte.

XXXVII. *Ulpianus libro XXXII. ad Edictum.* Emtori duplam promitti a venditore oportet, nisi aliud convenit, non tamen ut satisdetur, nisi specialiter id actum proponatur, sed ut repromittatur. §. 1. Quod autem diximus: duplam promitti oportere, sic erit accipiendum, ut non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quae pretiosiores sunt, si margarita forte, aut ornamenta pretiosa, vel vestis serica, vel quid aliud non contemtibile veneat. Per edictum autem curulium etiam de servo cavere venditor iubetur. §. 2. Si simplam pro dupla per errorem stipulatus sit emtor, re evicta consecuturum eum ex emto, Neratius ait, quanto minus stipulatus sit, si modo omnia fecit emtor, quae in stipulatione continentur; quod si non fecerit, ex emto id tamen consecuturum, ut ei promittatur, quod minus in stipulationem superiorem deductum est.

XXXVIII. *Idem libro II. Disputationum.* In creditore, qui pignus vendidit, tractari potest, an re evicta vel ad hoc teneatur ex emto, ut, quam habet adversus debitorem actionem, eam praestet? (Habet autem contrariam pignoraticiam actionem.) Et magis est, ut praestet; cui enim non aequum videbitur, vel hoc saltem consequi emtorem, quod sine dispendio creditoris futurum est?

XXXIX. *Iulianus libro LVII. Digestorum.* Minor viginti quinque annis fundum vendidit Titio, et cum Titius Seio; minor se in ea venditione circumscriptum dicit, et impetrat cognitionem non tantum adversus Titium, sed etiam adversus Seium; Seius postulabat apud Praetorem, utilem sibi de evictione stipulationem in Titium dari. Ego quum dandam putarem, respondi: iustam rem Seius postulat; nam si ei fundus praetoria cognitione ablatus fuerit, aequum erit, per eundem Praetorem et evictionem restitui. §. 1. Si servus tuus emerit hominem, et eundem vendiderit Titio, eiusque nomine duplam promiserit, et tu a venditore servi stipulatus fueris, si Titius servum petierit, et ideo victus sit, quod servus tuus in tradendo sine voluntate tua proprietatem hominis transferre non potuit, supererit Publiciana actio, et propter hoc dulpae stipulatio ei non committetur; quare venditor quoque tuus agentem te ex stipulatu poterit doli mali exceptione summovere. Alias autem, si servus hominem emerit, et duplam stipuletur, deinde eum vendiderit, et ab emtore evictus fuerit, domino quidem adversus venditorem in solidum competit actio, emtori vero adversus dominum duntaxat de peculio. Denuntiare vero de evictione emtor servo, non domino debet; ita enim evicto homine utiliter de peculio agere poterit; sin autem servus decesserit, tunc domino denuntiandum est. §. 2. Si a me bessem fundi emeris, a Titio trientem, deinde partem dimidiam fundi a te quis petierit, si quidem ex besse, quem a me acceperas, semis petitus fuerit, Titius non tenebitur; si vero triens, quem Titius tibi tradiderat, et sextans ex besse, quem a me acceperas, petitus fuerit, Titius quidem pro triente, ego pro sextante evictionem tibi praestabimus. §. 3. Pater sciens filium suum, quem in potestate habebat, ignoranti emtori vendidit. Quaesitum est: an evictionis nomine teneatur? Respondi: qui liberum hominem sciens vel ignorans tanquam servum vendit, evictionis nomine tenetur; quare etiam pater, si filium suum tanquam servum vendiderit, evictionis nomine obligatur. §. 4. Qui statuliberum tradit, nisi dixerit eum statuliberum esse, evictionis nomine perpetuo obligatur. §. 5. Qui servum venditum tradit, et dicit usumfructum in eo Seii esse, quum ad Sempronium pertineat, Sempronio usumfructum petente perinde tenetur, ac si in tradendo dixisset, usufructus nomine adversus Seium non teneri. Et si revera Seii ususfructus fuerit, legatus autem ita, ut, quum ad Seium pertinere desiisset, Sempronii esset, Sempronio usumfructum petente tenebitur, Seio agente recte defugiet.

XL. *Idem libro LVIII. Digestorum.* Si is, qui satis a me de evictione accepit, fundum a me herede legaverit, confestim fideiussores liberabuntur, quia, etiamsi evictus fuerit ab eo, cui legatus fuerat, nulla adversus fideiussores actio est.

XLI. *Paulus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Si ei, cui vendidi, et duplam promisi, quum ipse eadem stipulatione mihi cavisset, heres exstiterim, evicto homine nulla parte stipulatio committitur; neque enim mihi evinci videtur, quum vendiderim eum, neque ei, cui me promissorem praestiti, quoniam parum commode dicar ipse mihi duplam praestare debere. §. 1. Item si domino servi heres exstiterit emtor, quoniam evinci ei non potest, nec ipse sibi videtur evincere, non committitur duplae stipulatio. His igitur casibus ex emto agendum erit. §. 2. Si is, qui fundum emerit, et satis de evictione acceperit, eundem fundum vendiderit, et emtori suo heres exstiterit, vel ex contrario emtor venditori heres exstiterit, an evicto fundo cum fideiussoribus agere possit? quaeritur. Existimo autem, utroque casu fideiussores teneri, quoniam et cum debitor creditori suo heres exstiterit, ratio quaedam inter heredem et hereditatem proponitur, et intelligitur maior hereditas ad debitorem pervenire, quasi soluta pecunia, quae debebatur hereditati, et per hoc minus in bonis heredis esse; et ex contrario, cum creditor debitori suo exstitit heres, minus in hereditate habere videtur, tanquam ipsa hereditas heredi solverit. Sive ergo is, qui de evictione satis acceperat, emtori, cui ipse vendiderat, sive emtor venditori suo heres exstiterit, fideiussores tenebuntur; et si ad eundem venditoris et emtoris hereditas reciderit, agi cum fideiussoribus poterit.

XLII. *Paulus libro LIII. ad Edictum.* Si praegnans ancilla vendita et tradita sit, evicto partu, venditor non potest de evictione conveniri, quia partus venditus non est.

XLIII. *Iulianus libro LVIII. Digestorum.* Vaccae emtor, si vitulus, qui post emtionem natus est, evincatur, agere ex duplae stipulatione non potest, quia nec ipsa, nec ususfructus evincitur. Nam quod dicimus, vitulum fructum esse vaccae, non ius, sed corpus demonstramus, sicuti praediorum frumenta et vinum fructum recte dicimus, quum constet, eadem haec non recte usumfructum appellari.

XLIV. *Alfenus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Scapham non videri navis esse, respondit, nec quidquam coniunctum habere; nam scapham ipsam per se parvam naviculam esse, omnia autem, quae coniuncta navi essent, veluti gubernacula, malus, antennae, velum, quasi membra navis esse.

XLV. *Idem libro IV. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Qui fundum tradiderat iugerum centum, fines multo ampliores emtori demonstraverat. Si quid ex his finibus evinceretur, pro bonitate eius emtori praestandum ait, quamvis id, quod relinqueretur, centum iugera haberet.

XLVI. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Fundum, cuius ususfructus Attii erat, mihi vendidisti, nec dixisti, usumfructum Attii esse; hunc ego Maevio detracto usufructu

tradidi. Attio capite minuto non ad me, sed ad proprietatem usumfructum redire ait; neque enim potuisse constitui usumfructum eo tempore, quo alienus esset; sed posse me venditorem te de evictione convenire, quia aequum sit eandem causam meam esse, quae futura esset, si tunc ususfructus alienus non fuisset. §. 1. Si per alienum fundum mihi viam constitueris, evictionis nomine te obligari ait. Etenim quo casu, si per proprium constituentis fundum concessa esset via, recte constitueretur, eo casu, si per alienum concederetur, evictionis obligationem contrahi. §. 2. Quum tibi Stichum venderem, dixi eum statuliberum esse, sub hac conditione manumissum: *si navis ex Asia venerit;* is autem: *si Titius Consul factus fuerit,* manumissus erat. Quaerebatur: si prius navis ex Asia venerit, ac post Titius Consul fiat, atque ita in libertatem evictus sit, an evictionis nomine teneatur? Respondit: non teneri eum; etenim dolo malo emtorem facere, quum prius exstiterit ea conditio, quam evictionis nomine exsolverit. §. 3. Item si post biennium liberum fore dixi, qui post annum libertatem acceperit, et post biennium in libertatem evincatur, vel decem dare iussum dixerim quinque, et is decem datis ad libertatem pervenerit, magis esse, ut his quoque casibus non teneatur.

XLVII. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Si duos servos quinis a te emam, et eorum alter evincatur, nihil dubii fore, quin recte eo nomine ex emto acturus sim, quamvis alter decem dignus sit; nec referre, separatim singulos, an simul utrumque emerim.

XLVIII. *Neratius libro VI. Membranarum.* Cum fundus: *uti optimus maximusque est,* emtus est, et alicuius servitutis evictae nomine aliquid emtor a venditore consecutus est, deinde totus fundus evincitur, ob eam evictionem id praestari debet, quod ex duplo reliquum est. Nam si aliud observabimus, servitutibus aliquibus, et mox proprietate evicta, amplius duplo emtor, quam quanti emit, consequeretur.

XLIX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Si ab emtore ususfructus petatur, perinde is venditori denuntiare debet, atque is, a quo pars petitur.

L. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Si pignora veneant per apparitores Praetoris extra ordinem sententias exsequentes, nemo unquam dixit, dandam in eos actionem re evicta. Sed si dolo rem viliori pretio proiecerint, tunc de dolo actio datur adversus eos domino rei.

LI. *Idem libro LXXX. ad Edictum.* Si per imprudentiam iudicis aut errorem emtor rei victus est, negamus auctoris damnum esse debere. Aut quid refert, sordibus iudicis, an stultitia res perierit? iniuria enim, quae fit emtori, auctorem non debet contingere. §. 1. Si Titius Stichum post mortem suam liberum esse iussum vendiderit, mortuo deinde eo Stichus ad libertatem pervenerit, an stipulatio de evictione interposita teneat? Et ait Iulianus: committi stipulationem; quamvis enim Titio hoc casu denuntiari pro evictione non potuisset, heredi tamen eius denuntiari potuisse. §. 2. Si quis locum vendiderit, et idem venditor ab herede suo voluntate emtoris in eo sepultus fuerit, actio de evictione intercidit; hoc casu enim emtor proprietatem amittit. §. 3. Non mirum autem est, ut evicto homine, de evictione teneatur heres, quamvis defunctus non similiter fuerit obstrictus, quum et aliis quibusdam casibus plenior adversus heredem vel heredi competat obligatio, quam competierat defuncto, ut cum servus post mortem emtoris heres institutus est, iussuque heredis emtoris adiit hereditatem; nam actione ex emto praestare debet hereditatem, quamvis defuncto in hoc tantum fuit utilis ex emto actio, ut servus traderetur. §. 4. Si plures mihi in solidum pro evictione teneantur, deinde post evictionem cum uno fuero expertus, si agam cum ceteris, exceptione me esse repellendum, Labeo ait.

LII. *Idem libro LXXXI. ad Edictum.* Sciendum est, nihil interesse, ex qua causa duplae stipulatio fuerit interposita, utrum ex causa emtionis, an ex alia, ut committi possit.

LIII. *Paulus libro LXXVII. ad Edictum.* Si fundo tradito pars evincatur, si singula iugera venierint certo pretio, tunc non pro bonitate, sed quanti singula venierint, quae evicta fuerint, praestandum, etiam si ea, quae meliora fuerunt, evicta sint. §. 1. Si, quum possit emtor auctori denuntiare, non denuntiasset, idemque victus fuisset, quoniam parum instructus esset, hoc ipso videtur dolo fecisse, et ex stipulatu agere non potest.

LIV. *Caius libro XXVIII. ad Edictum provinciale.* Qui alienam rem vendidit, post longi temporis praescriptionem vel usucapionem desinit emtori teneri de evictione. §. 1. Si heres statuliberum, qui sub conditione pecuniae dandae liber esse iussus est, vendiderit, et maiorem pecuniam in conditione esse dixerit, quam dare ei iussus est, ex emto tenetur, si modo talis est conditio, ut ad emtorem transiret, id est si heredi dare iussus est servus; nam si alii dare iussus est, quamvis veram pecuniae quantitatem dixerit, tamen si non admonuerit, alii dare iussum, evictionis nomine tenebitur.

LV. *Ulpianus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Si ideo contra emtorem iudicatum est, quod defuit, non committitur stipulatio; magis enim propter absentiam victus videtur, quam quod malam causam habuerit. Quid ergo, si ille quidem, contra quem iudicatum est, ad iudicium non adfuit, alius autem adfuit, et causam egit, quid dicemus? utputa acceptum quidem cum pupillo tutore auctore fuit iudicium, sed absente pupillo tutor causam egit, et iudicatum est contra tutorem; quare non dicemus, committi stipulationem? Etenim actam esse causam, palam est, et satis est, ab eo, cui ius agendi fuit, causam esse actam. §. 1. Praesenti autem venditori denuntiandum est; sive autem absit, sive praesens sit, et per eum fiat, quo minus denuntietur, committetur stipulatio.

LVI. *Paulus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Si dictum fuerit in vendendo, ut simpla promittatur, vel triplum, aut quadruplum, ex emto perpetua actione agi poterit. Non tamen, ut vulgus opinatur, etiam satisdare debet, qui duplam promittit, sed sufficit nuda repromissio, nisi aliud convenerit. §. 1. Si compromisero, et contra me data fuerit sententia, nulla mihi actio de evictione danda est adversus venditorem; nulla enim necessitate cogente id feci. §. 2. In stipulatione duplae, cum homo venditur, partis adiectio necessaria est, quia non potest videri homo evictus, cum pars eius evicta est. §. 3. Si, quum posset usucapere emtor, non ceperit, culpa sua hoc fecisse videtur; unde si evictus est servus, non tenetur venditor. §. 4. Si praesente promissore, qui de evictione promisit, et non ignorante, procuratori denuntiatum sit, nihilominus promissor tenetur. §. 5. Simili modo tenetur et qui curavit, ne sibi denuntiari posset. §. 6. Sed et si nihil venditore faciente emtor cognoscere, ubi esset, non potuit, nihilominus committitur stipulatio. §. 7. Pupillo etiam sine tutoris auctoritate posse denuntiari, si tutor non appareat, ex duplae stipulatione, benignius receptum esse, Trebatius ait.

LVII. *Caius libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Habere licere rem videtur emtori, et si is, qui emtorem in evictione rei vicerit, ante ablatam vel abductam rem sine successore decesserit, ita ut neque ad fiscum bona pervenire possint, neque privatim a creditoribus distrahi; tunc enim nulla competit emtori ex stipulatu actio, quia rem habere ei licet. §. 1. Quod quum ita est, videamus, num, et si ab eo, qui vicerit, donata legatave res fuerit emtori, aeque dicendum sit, ex stipulatu actionem non nasci? Scilicet si ante, quam abduceret vel auferret, donaverit aut legaverit; alioquin semel commissa stipulatio resolvi non potest.

LVIII. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Heres servum non nominatim legatum tradidit, et de dolo repromisit; postea servus evictus est. Agere cum herede legatarius ex testamento poterit, quamvis heres alienum esse servum ignoraverit.

LIX. *Pomponius libro II. ex Plautio.* Si res, quam a Titio emi, legata sit a me, non potest legatarius, conventus a domino rei, venditori meo denuntiare, nisi cessae ei fuerint actiones, vel quodam casu hypothecas habeat.

LX. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Si in venditione dictum non sit, quantum venditorem pro evictione praestare oporteat, nihil venditor praestabit, praeter simplam, evictionis nomine, et ex natura ex emto actionis hoc, quod interest.

LXI. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* Si quod a te emi, et Titio vendidi, voluntate mea Titio tradideris, de evictione te mihi teneri, sicuti si acceptam rem tradidissem, placet.

LXII. *Celsus libro XXVII. Digestorum.* Si rem, quae apud te esset, vendidissem tibi, quia pro tradita habetur, evictionis nomine me obligari placet. §. 1. Si ei, qui mihi vendidit, plures heredes exstiterunt, una de evictione obli-

gatio est, omnibusque denuntiari, et omnes defendere debeat. Si de industria non venerint in iudicium, unus tamen ex his litem sustineat, propter denuntiationis vigorem et praedictam absentiam omnibus vincit, aut vincitur, recteque cum ceteris agam, quod evictionis nomine victi sunt. §. 2. Si fundum, in quo ususfructus Titii erat, qui ei relictus est quoad viveret, detracto usufructu ignoranti mihi vendideris, donec Titius capite deminutus fuerit, et aget Titius, ius sibi esse utendi fruendi, competit mihi adversus te ex stipulatione de evictione actio; quippe si verum fuisset, quod mihi dixeras in venditione, recte negarem, Titio ius esse utendi fruendi.

LXIII. *Modestinus libro V. Responsorum.* Herennius Modestinus respondit: non obesse ex emto agenti, quod denuntiatio pro evictione interposita non esset, si pacto ei remissa esset denuntiandi necessitas. §. 1. Caia Seia fundum a Lucio Titio emerat, et quaestione mota fisci nomine, auctorem laudaverat, et evictione secuta fundus ablatus et fisco adiudicatus est, venditore praesente. Quaeritur: quum emtrix non provocaverit, an venditorem possit convenire? Herennius Modestinus respondit: sive quod alienus fuerit, quum veniret, sive quod tunc obligatus evictus est, nihil proponi, cur emtrici adversus venditorem actio non competat. §. 2. Herennius Modestinus respondit: si emtor appellavit, et bonam causam vitio suo ex praescriptione perdidit, ad auctorem reverti non potest.

LXIV. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Ex mille iugeribus traditis ducenta flumen abstulit; si postea pro indiviso ducenta evincantur, duplae stipulatio pro parte quinta, non quarta praestabitur; nam quod periit, damnum emtori, non venditori attulit. Si totus fundus, quem flumen deminuerat, evictus sit, iure non deminuetur evictionis obligatio, non magis, quam si incuria fundus aut servus traditus deterior factus sit; nam et e contrario non augetur quantitas evictionis, si res melior fuerit effecta. §. 1. Quodsi modo terrae integro, qui fuerat traditus, ducenta iugera per alluvionem accesserint, ac postea pro indiviso pars quinta totius evicta sit, perinde pars quinta praestabitur, ac si sola ducenta de illis mille iugeribus, quae tradita sunt, fuissent evicta, quia alluvionis periculum non praestat venditor. §. 2. Quaesitum est: si mille iugeribus traditis perissent ducenta, mox alluvio per aliam partem fundi ducenta attulisset, ac postea pro indiviso quinta pars evicta esset, pro qua parte auctor teneretur? Dixi: consequens esse superioribus, ut neque pars quinta mille iugerum, neque quarta debeatur evictionis nomine, sed perinde teneatur auctor, ac si de octingentis illis residuis sola centum sexaginta fuissent evicta; nam reliqua quadraginta, quae universo fundo decesserunt, pro rata novae regionis esse intelligi. §. 3. Ceterum cum pro diviso pars aliqua fundi evincitur, tametsi certus numerus iugerum traditus sit, tamen non pro modo, sed pro bonitate regionis praestatur evictio. §. 4. Qui unum iugerum pro indiviso solum habuit et tradidit, secundum omnium sententias non totum dominium transtulit, sed partem dimidiam iugeri, quemadmodum si locum certum aut fundum similiter tradidisset.

LXV. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Rem hereditariam pignori obligatam heredes vendiderunt, et evictionis nomine pro partibus hereditariis spoponderunt; quum alter pignus pro parte sua liberasset, rem creditor evicit. Quaerebatur: an uterque heredum conveniri possit? idque placebat propter indivisam pignoris causam; necremedio locus esse videbatur, ut per doli exceptionem actiones ei, qui pecuniam creditori dedisset, praestarentur, quia non duo rei facti proponerentur, sed familiae erciscundae iudicium eo nomine utile est. Nam quid interest, unus ex heredibus in totum liberaverit pignus, an vero pro sua duntaxat portione, quum coheredis negligentia damnosa non debet esse alteri?

LXVI. *Idem libro XXVIII. Quaestionum.* Si, quum venditor admonuisset emtorem, ut Publiciana, vel potius ea actione, quae de fundo vectigali proposita est, experiretur, emtor id facere supersedit, omnimodo nocebit ei dolus suus, nec committetur stipulatio. Non idem in Serviana quoque actione probari potest; haec enim, etsi in rem actio est, nudam tamen possessionem avocat, et soluta pecunia venditori dissolvitur, unde fit, ut emtori suo nomine non competat. §. 1. Si is, qui reipublicae causa abfuit, fundum petat, utilis possessori pro evictione competit actio. Item si privatus a milite petat, eadem aequitas est emtori restituendae pro evictione actionis. §. 2. Si secundus emtor venditorem eundemque emtorem ad litem hominis dederit procuratorem, et non restituto eo, damnatio fuerit secuta, quodcunque ex causa iudicati praestiterit procurator, ut in rem suam datus, ex stipulatu consequi non poterit; sed quia damnum evictionis ad personam pertinuit emtoris, qui mandati iudicio nihil percepturus est, non inutiliter ad percipiendam litis aestimationem agetur ex vendito. §. 3. Divisione inter coheredes facta, si procurator absentis interfuit, et dominus ratam habuit, evictis praediis in dominum actio dabitur, quae daretur in eum, qui negotium absentis gessit, ut quanti sua interest actor consequatur, scilicet ut melioris aut deterioris agri facti causa finem pretii, quo fuerat tempore divisionis aestimatus, deminuat vel excedat.

LXVII. *Idem libro X. Responsorum.* Emtori post evictionem servi, quem dominus abduxit, venditor eundem servum post tempus offerendo, quo minus praestet, quod emtoris interest, non recte defenditur.

LXVIII. *Idem libro XI. Responsorum.* Cum ea conditione pignus distrahitur, ne quid evictione secuta creditor praestet, quamvis pretium emtor non solverit, sed venditori caverit, evictione secuta nullam emtor exceptionem habebit, quo minus pretium solvat. §. 1. Creditor, qui pro pecunia nomen debitoris per delegationem sequi maluit, evictis pignoribus, quae prior creditor accepit, nullam actionem cum eo, qui liberatus est, habebit.

LXIX. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Qui libertatis causam excepit in venditione, sive iam tunc, quum traderetur, liber homo fuerit, sive conditione, quae testamento proposita fuit, impleta ad libertatem pervenerit, non tenebitur evictionis nomine. §. 1. Qui autem in tradendo statuliberum dicit, intelligitur hanc speciem duntaxat libertatis excipere, quae ex testamento impleta conditione ex praeterito possit obtingere; et ideo si praesens testamento libertas data fuerit, et venditor statuliberum pronuntiaverit, evictionis nomine tenetur. §. 2. Rursus qui statuliberum tradit, si certam conditionem pronuntiaverit, sub qua dicit ei libertatem datam, deteriorem conditionem suam fecisse existimabitur, quia non omnem causam statutae libertatis, sed eam duntaxat, quam pronuntiavit, excepisse videbitur; veluti si quis hominem dixerit decem dare iussum, isque post annum ad libertatem pervenerit, quia hoc modo libertas data fuerat: *Stichus post annum liber esto*, evictionis obligatione tenebitur. §. 3. Quid ergo, si iussum decem dare pronuntiat viginti dare debere, nonne in conditione mentitur? Verum est, hunc quoque in conditione mentiri, et ideo quidam existimaverunt, hoc quoque casu evictionis stipulationem contrahi. Sed auctoritas Servii praevaluit existimantis, hoc casu ex emto actionem esse, videlicet quia putabat eum, qui pronuntiasset servum viginti dare iussum, conditionem excepisse, quae esset in dando. §. 4. Servus rationibus redditis liber esse iussus est; hunc heres tradidit, et dixit centum dare iussum. Si nulla reliqua sunt, quae servus dare debeat, et per hoc adita hereditate liber factus est, obligatio evictionis contrahitur eo, quod liber homo tanquam statuliber traditur. Si centum in reliquis habet, potest videri heres non esse mentitus, quoniam rationes reddere iussus intelligitur summam pecuniae, quae ex reliquis colligitur, iussus dare. Cui consequens est, ut, si minus, quam centum in reliquis habuerit, veluti sola quinquaginta, et quum eam pecuniam dederit, ad libertatem pervenerit, de reliquis quinquaginta actio ex emto competat. §. 5. Sed et si quis in venditione statuliberum perfusorie dixerit, conditionem autem libertatis celaverit, emti iudicio tenebitur, si id nescierit emtor; hic enim exprimitur, eum, qui dixerit statuliberum, et nullam conditionem pronuntiaverit, evictionis quidem nomine non teneri, si conditione impleta servus ad libertatem pervenerit, sed emti iudicio teneri, si modo conditionem, quam sciebat propositam esse, celavit. Sic et qui fundum tradit, et quum sciat, certam servitutem deberi, perfusorie dixerit: *itinera, actus, quibus sunt, ut ita sint*, recte recipit, et evictionis quidem nomine se liberat, sed quia decepit emtorem, emti iudicio tenetur. §. 6. In fundo vendito cum modus pronuntiatus deest, sumitur portio ex pretio, quod totum colligendum est ex omnibus iugeribus dictis.

LXX. *Paulus libro V. Quaestionum.* Evicta re, ex emto actio non ad pretium duntaxat recipiendum, sed ad id

quod interest, competit. Ergo et si minoris esse coepit, damnum emtoris erit.

LXXI. *Idem libro XVI. Quaestionum.* Pater filiae nomine fundum in dotem dedit; evicto eo, an ex emto actio, vel duplae stipulatio committatur? quasi pater damnum patiatur, non immerito dubitatur. Non enim, sicut mulieris dos est, ita patris esse dici potest, nec conferre fratribus cogitur dotem a se profectam, manente matrimonio. Sed videamus, ne probabilius dicatur, committi hoc quoque casu stipulationem; interest enim patris, filiam dotatam habere, et spem quandoque recipiendae dotis, utique si in potestate sit. Quodsi emancipata est, vix poterit defendi, statim committi stipulationem, quum uno casu ad eum dos regredi possit. Numquid ergo tunc demum agere possit, quum mortua in matrimonio filia potuit dotem repetere, si evictus fundus non esset? an et hoc casu interest patris, dotatam filiam habere, ut statim convenire promissorem possit? Quod magis paterna affectio inducit.

LXXII. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Cum plures fundi specialiter et nominatim uno instrumento emtionis interposito venierint, non utique alter alterius fundi pars videtur esse, sed multi fundi una emtione continentur; et quemadmodum, si quis complura mancipia uno instrumento emtionis interposito vendiderit, evictionis actio in singula capita mancipiorum spectatur, et sicut, si aliarum quoque rerum complurium una emtio facta sit, instrumentum quidem emtionis interpositum unum est, evictionum autem tot actiones sunt, quot et species rerum sunt, quae emtione comprehensae sunt, ita et in proposito non utique prohibebitur emtor, evicto ex his uno fundo, venditorem convenire, quod una cautione emtionis complures fundos mercatus comprehenderit.

LXXIII. *Paulus libro VII. Responsorum.* Seia fundos Maevianum, et Seianum, et ceteros doti dedit; eos fundos vir Titius viva Seia sine controversia possedit; post mortem deinde Seiae Sempronia heres Seiae quaestionem pro praedii proprietate facere instituit. Quaero: quum Sempronia ipsa sit heres Seiae, an iure controversiam facere possit? Paulus respondit: iure quidem proprio, non hereditario, Semproniam, quae Seiae, de qua quaeritur, heres exstiterit, controversiam fundorum facere posse, sed evictis praediis eandem Semproniam, heredem Seiae, conveniri posse, vel exceptione doli mali summoveri.

LXXIV. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Si plus vel minus, quam pretii nomine datum est, evictione secuta dari convenerit, placitum custodiendum est. §. 1. Et si iussu iudicis rei iudicatae pignus captum per officium distrahatur, post evincatur, ex emto contra eum, qui pretio liberatus est, non quanti interest, sed de pretio duntaxat eiusque usuris, habita ratione fructuum, dabitur, scilicet si hos ei, qui evicit, restituere non habebat necesse. §. 2. Mota quaestione, interim non ad pretium restituendum, sed ad rem defendendam venditor conveniri potest. §. 3. Qui nomen quale fuit vendidit, duntaxat ut sit, non ut exigi etiam aliquid possit, sed et dolum praestare cogitur.

LXXV. *Venuleius libro XVI. Stipulationum.* Quod ad servitutes praediorum attinet, si tacite secutae sunt, et vindicentur ab alio, Quintus Mucius et Sabinus existimant, venditorem ob evictionem teneri non posse; nec enim evictionis nomine quamquam teneri in eo iure, quod tacite soleat accedere, nisi: *uti optimus maximusque esset*, traditus fuerit fundus; tunc enim liberum ab omni servitute praestandum; si vero emtor petat viam vel actum, venditorem teneri non posse, nisi nominatim dixerit accessurum iter vel actum; tunc enim teneri eum, qui ita dixerit. Et vera est Quinti Mucii sententia, ut, qui *optimum maximumque* fundum tradidit, liberum praestet, non etiam deberi alias servitutem, nisi hoc specialiter ab eo expressum sit.

LXXVI. *Idem libro XVII. Stipulationum.* Si alienam rem mihi tradideris, et eandem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est actionem pro evictione, placet.

TIT. III.
DE EXCEPTIONE REI VENDITAE ET TRADITAE.

I. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Marcellus scribit: si alienum fundum vendideris, et tuum postea factum petas, hac te exceptione recte repellendum. §. 1. Sed et si dominus fundi heres venditori exsistat, idem erit dicendum. §. 2. Si quis rem meam mandatu meo vendiderit, vindicanti mihi rem venditam nocebit haec exceptio, nisi probetur, me mandasse, ne traderetur ante, quam pretium solvatur. §. 3. Celsus ait: si quis rem meam vendiderit minoris, quam ei mandavi, non videtur alienata, et si petam eam, non obstabit mihi haec exceptio. Quod verum est. §. 4. Si servus merces peculiariter emerit, deinde dominus eum prius, quam proprietatem rerum nancisceretur, testamento liberum esse iusserit, eique peculium praelegaverit, et venditor a servo merces petere coeperit, exceptio in factum locum habebit, quia is tunc servus fuisset, quum contraxisset. §. 5. Si quis rem emerit, non autem fuerit ei tradita, sed possessionem sine vitio fuerit nactus, habet exceptionem contra venditorem, nisi forte venditor iustam causam habeat, cur rem vindicet; nam et si tradiderit possessionem, fuerit autem ei iusta causa vindicandi, replicatione adversus exceptionem utetur.

II. *Pomponius libro II. ex Plautio.* Si a Titio fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit, pretio autem soluto Titius Sempronii heres exstiterit, et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit, Iulianus ait, aequius esse priorem te tueri, quia, et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summoveretur, et si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres.

III. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Exceptio rei venditae et traditae non tantum ei, cui res tradita est, sed successoribus etiam eius, et emtori secundo, etsi res ei non fuerit tradita, proderit; interest enim emtoris primi, secundo rem non evinci. §. 1. Pari ratione venditoris etiam successoribus nocebit, sive in universum ius, sive in eam duntaxat rem successerint.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

TIT. I.
DE USURIS, ET FRUCTIBUS, ET CAUSIS, ET OMNIBUS ACCESSIONIBUS, ET MORA.

I. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Cum iudicio bonae fidei disceptatur, arbitrio iudicis usurarum modus ex more regionis, ubi contractum est, constituitur, ita tamen, ut legem non offendat. §. 1. Socius si ideo condemnandus erit, quod pecuniam communem invaserit vel in suos usus converterit, omnimodo, etiam mora non interveniente, praestabuntur usurae. §. 2. Nec tamen iudex iudicii bonae fidei recte iubebit interponi cautiones, ut, si tardius sententiae condemnatus paruerit, futuri temporis pendantur usurae, quum in potestate sit actoris, iudicatum exigere. Paulus notat: quid enim pertinet ad officium iudicis post condemnationem futuri temporis tractatus? §. 3. Papinianus: circa tutelae restitutionem pro favore pupillorum latior interpretatio facta est; nemo enim ambigit hodie, sive iudex accipiatur in diem sententiae, sive sine iudice tutela restituatur, in eum diem, quo restituit, usuras praestari. Plane si tutelae iudicio nolentem experiri tutor ultro convenerit, et pecuniam obtulerit, eamque obsignatam deposuerit, ex eo tempore non praestabit usuras.

II. *Idem libro VI. Quaestionum.* Vulgo receptum est, ut, quamvis in personam actum sit, post litem tamen contestatam causa praestetur. Cuius opinionis ratio redditur, quoniam, quale est quum petitur, tale dari debet; ac propterea postea captos fructus partumque editum restitui oportet.

III. *Idem libro XX. Quaestionum.* In fideicommissi persecutione, quum post iudicis sententiam moram fecisset heres, iussit Imperator Marcus Antoninus, intermisso legitimo tempore, quod condemnatis praestatur, ut usque ad sententiam commoda fideicommissarius accipiat. Quod decretum ita accipi oportet, si ante iudicis sententiam mora non intervenit, tametsi non facile evenire possit, ut, mora non praecedente, perveniatur ad iudicem; sed puta legis Falcidiae rationem intervenisse. Ceterum si ante, quam ad iudicem perveniretur, in mora heres fuit, exinde fructuum praestandorum necessitate adstrictus, qua tandem ratione, quoniam et sententia victus est, legitimi temporis spatio fructibus liberabitur, quum ea temporis intercapedo iudicato dilationem dare, non lucrum afferre debeat? §. 1. In his quoque iudiciis, quae non sunt arbitraria, nec bonae fidei, post litem contestatam actori causa praestanda est in eum diem, quo sententia dicitur. Certe post rem iudicatam tempus a fructibus dependendis immune est. §. 2. Nonnunquam evenit, ut, quanquam fructus hereditatis aut pecuniae usura nominatim relicta non sit, nihilominus debeatur, utputa si quis rogetur post mortem suam quidquid ex bonis supererit Titio restituere. Ut enim ea, quae bona fide deminuta sunt, in causa fideicommissi non comprehenduntur, si pro modo ceterorum quoque bonorum deminuantur, ita quod ex fructibus supererit, iure voluntatis restitui oportebit. §. 3. Quum Pollidius, a propinqua sua heres institutus, rogatus fuisset filiae mulieris, quidquid ex bonis eius ad se pervenisset, quum certam aetatem puella complesset, restituere, idque sibi mater ideo placuisse testamento comprehendisset, ne filiae tutoribus, sed potius necessitudini res committerentur, eundemque Pollidium fundum retinere iussisset, Praefectus praetorio suasi, fructus, qui bona fide a Pollidio ex bonis defunctae percepti essent, restitui debere, sive quod fundum ei tantum praelegaverat, sive quod lubrico tutelae fideicommissi remedium mater praetulerat. §. 4. Si auro vel argento facto per fideicommissum relicto, mora intervenerit, an usurarum aestimatio facienda sit? tractari solet. Plane si materiam istam ideo reliquit, ut, ea distracta, pecuniaque refecta, fideicommissa solverentur aut alimenta praestarentur, non oportere frustrationem impunitam esse, responderi oportet. Quodsi forte ideo reliquit, ut his vasis uteretur, non sine rubore desiderabuntur usurae; ideoque non exigentur.

IV. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Si stipulatus sis: *rem dari, vacuamque possessionem tradi*, fructus postea captos actione incerti ex stipulatu propter inferiora verba consecuturum te, ratio suadet. An idem de partu ancillae responderi possit? considerandum est. Nam quod ad verba superiora pertinet, sive factum rei promittendi, sive effectum per traditionem dominii transferendi continent, partus non continetur. Verum si emtor a venditore novandi animo ita stipulatus est, factum tradendi stipulatus intelligitur, quia non est verisimile, plus venditorem promisisse, quam iudicio emti praestare compelleretur. Sed tamen propter illa verba: *vacuamque possessionem tradi*, potest dici, partus quoque ratione committi incerti stipulationem; etenim ancilla tradita, partum postea editum in bonis suis reus stipulandi habere potuisset. §. 1. Si post contractam emtionem, ante interpositam stipulationem partus editus, aut aliquid per servum venditori acquisitum est, quod ex stipulatu consequi non poterit, iudicio emti consequetur; id enim, quod non transfertur in causam novationis, iure pristino peti potest.

V. *Idem libro XXVIII. Quaestionum.* Generaliter observari convenit, bonae fidei iudicium non recipere praestationem, quae contra bonos mores desideretur.

VI. *Idem libro XXIX. Quaestionum.* Quum de in rem verso cum herede patris vel domini ageretur, et usurarum quaestio moveretur, Imperator Antoninus ideo solvendas usuras iudicavit, quod eas ipse dominus vel pater longo tempore praestitisset. §. 1. Imperator quoque noster Severus filiae Flavii Athenagorae, cuius bona fuerant publicata, [de fisco] ideo numerari decies centena dotis nomine iussit, quod ea patrem praestitisse dotis usuras allegasset.

VII. *Idem libro II. Responsorum.* Debitor usurarius creditori pecuniam obtulit, et eam, quum accipere noluisset, obsignavit ac deposuit. Ex eo die ratio non habebitur usurarum. Quodsi postea conventus, ut solveret, moram fecerit, nummi steriles ex eo tempore non erunt.

VIII. *Idem libro VII. Responsorum.* Equis per fideicommissum relictis, post moram fetus quoque praestabitur, ut fructus, sed fetus secundus ut causa, sicut partus mulieris.

IX. *Idem libro XI. Responsorum.* Pecuniae foenebris, intra diem certum debito non soluto, dupli stipulatum in altero tanto supra modum legitimae usurae respondi non tenere; quare pro modo cuiuscunque temporis, superfluo detracto, stipulatio vires habebit. §. 1. Usurarum stipulatio, quamvis debitor non conveniatur, committitur, nec inutilis legitimae usurae stipulatio videtur sub ea conditione concepta: *si minores ad diem solutae non fuerint?* non enim poena, sed foenus uberius iuxta rationem sortis promittitur. Si tamen post mortem creditoris nemo fuit, cui pecunia solveretur, eius temporis inculpatam esse moram constitit; ideo si maioris usurae prioribus petantur, exceptio doli non inutiliter opponetur.

X. *Paulus libro II. Quaestionum.* Partum post litem contestatam editum restituere possessor debet; quem non deberet restituere, si, quum mater peteretur, iam natus fuisset, nisi specialiter et pro hoc egisset.

XI. *Idem libro XXV. Quaestionum.* Caius Seius, qui rempublicam gerebat, foeneravit pecuniam publicam sub usuris solitis; fuit autem consuetudo, ut infra certa tempora non illatis usuris, graviores infligerentur; quidam debitores cessaverunt in solvendis usuris, quidam plus intulerunt, et sic effectum est, ut omne, quod usurarum nomine competebat, etiam pro his, qui cessaverant in usuris, suppleatur. Quaesitum est: an illud, quod amplius ex consuetudine poenae nomine a quibusdam exactum esset, ipsi Seio proficere deberet, an reipublicae lucro cederet? Respondi: si Caius Seius a debitoribus usuras stipulatus esset, eas solas reipublicae praestari oportere, quae secundum formam ab his exigi soleant, etiamsi omnia nomina idonea sint. §. 1. Quodsi servus publicus obligationem usurarum reipublicae acquisiit, aequum esse, quamvis ipso iure usurae reipublicae debeantur, tamen pro defectis nominibus compensationem maiorum usurarum fieri, si non sit parata respublica universorum debitorum fortunam suscipere. Eadem fere in tutoribus Marcellus refert.

XII. *Idem libro IV. Responsorum.* Seia mutuam pecuniam accepit a Septicio; de usuris ita convenit, nisi sua quaque die usurae suprascriptae exsolverentur, vel post tertium mensem, tunc in maiores usuras Seia teneretur, et deinceps per singulas pensiones, si conditione data usurae non solverentur, ea conditio observaretur, donec omnis summa debita hoc nomine exsolveretur. Quaero: an haec verba, *et deinceps per singulas pensiones, si conditione data usurae non solvantur, ea conditione observaretur*, eo pertineant, ut, quamvis commissa sit forte prima stipulatio, non tamen in ampliorem quantitatem usurarum conveniri possit, quam eius pensionis nomine, quae egressa sit diem praestitutum? Paulus respondit: plures conditiones continere eam stipulationem, quae de gravioribus usuris praestandis subiecta esset, id est ut per singulas pensiones conditio spectaretur non illatarum suis temporibus leviorum usurarum, et ideo posse evitari poenam sequentium pensionum.

XIII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Qui semisses usuras promiserat, per multos annos minores praestitit; heres creditoris semisses petit, quum per debitorem non steterit, quo minus minores solvat. Quaero: an exceptio doli vel pacti obstet? Respondi: si in exsolvendis ex more usuris per tanta tempora mora per debitorem non fuit, posse secundum ea, quae proponerentur, obstare exceptionem. §. 1. Quaesitum est: an iudicio negotiorum gestorum vel mandati pro pecunia otiosa usuras praestare debeat, cum dominus nullam pecuniam foeneravit? Respondi: si eam pecuniam depositam habuisset, idque ex consuetudine mandantis fecisset, non debere quidquam usurarum nomine praestare.

XIV. *Paulus libro XIV. Responsorum* respondit: Mora in solvendo fideicommisso facta, partus quoque ancillarum restituendos. §. 1. Heres rogatus erat post mortem suam sine reditu hereditatem restituere. Quaesitum est: an partus ancillarum, etiam vivo herede nati, restituendi essent propter verba testamenti, quibus de reditu solo deducendo testator sensisset? Paulus respondit: ante diem fideicommissi cedentem partus ancillarum editos fideicommisso non contineri. Neratius libro primo ita refert: eum

qui similiter rogatus esset, ut mulierem restitueret, partum eius restituere cogendum non esse, nisi tunc editus esset, quum in fideicommisso restituendo moram fecisset; neque interesse existimo, specialiter ancilla, an hereditas in fideicommisso sit?

XV. *Idem libro XVI. Responsorum* respondit: Neque eorum fructuum, qui post litem contestatam officio iudicis restituendi sunt, usuras praestari oportere, neque eorum, qui prius percepti, quasi a malae fidei possessore condicuntur.

XVI. *Idem libro I. Decretorum.* Liberalitatis in rempublicam factae usurae non exiguntur. §. 1. Quum usurae pretii fundi ab eo, qui a fisco emerat, peterentur, et emtor negaret, traditam sibi possessionem, Imperator decrevit, iniquum esse, usuras ab eo exigi, qui fructus non percepisset.

XVII. *Idem libro singulari de Usuris.* Quum quidam cavisset, se quotannis quincunces usuras praestaturum, et si quo anno non solvisset, tunc totius pecuniae ex die, qua mutuatus esset, semisses soluturum, et redditis per aliquot annos usuris, mox stipulatio commissa esset, divus Marcus Fortunato ita rescripsit: *Praesidem provinciae adi, qui stipulationem, de cuius iniquitate quaestus es, ad modum iustae exactionis rediget.* Haec constitutio adfinitum modum excedit. Quid ergo? Sic temperanda res est, ut in futurum duntaxat ex die cessationis crescant usurae. §. 1. Divus Pius ita rescripsit: *Parum iuste praeteritas usuras petis, quas omisisse te longi temporis intervallum indicat, qui eas a debitore tuo, ut gratiosior apud eum videlicet esses, petendas non putasti.* §. 2. In tacito fideicommisso omne emolumentum heredi auferendum, et fisco praestandum, divus Pius rescripsit; ergo et usurarum emolumentum aufertur heredi. §. 3. Si pupillo non habenti tutorem fideicommissum solvi non potuit, non videri moram per heredem factam, divus Pius rescripsit; ergo nec ei debetur, qui, quod reipublicae causa abfuit, vel ex alia causa iusta impeditus, ex qua restitutio indulgetur, petere non potuit. Quid enim potest imputari ei, qui solvere, etiamsi vellet, non potuit? Nec simile videri potest, quod placuit minoribus etiam in his succurri, quae non acquisierunt; usurae enim non propter lucrum petentium, sed propter moram non solventium infliguntur. §. 4. Ex locato qui convenitur, nisi convenerit, ut tardius pecuniae illatae usuras deberet, non nisi ex mora usuras praestare debet. §. 5. Fiscus ex suis contractibus usuras non dat, sed ipse accipit, ut solet a foricariis, qui tardius pecuniam inferunt, item ex vectigalibus. Cum autem in locum privati successit, etiam dare solet. §. 6. Si debitores, qui minores semissibus usuras praestabant, fisci esse coeperunt, postquam ad fiscum transierunt, semisses cogendi sunt praestare. §. 7. Eos, qui ex administratione rerum civitatum conveniuntur, usuris obnoxios esse, satis notum est. Idem observatur in operum curatoribus, si pecunia apud eos remansit. Sed in ea, quam redemtoribus commiserunt, etiamsi negligenter dederint, usura eis remittitur. Haec autem ita sunt, si nulla fraus arguitur, alioquin etiam usurae applicabuntur. §. 8. Si dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponendas legaverunt, praefinitus, a Praeside tempus statuendum est, et nisi posuerint heredes, usuras reipublicae usque ad tertiam centesimae pendent.

XVIII. *Idem libro III. Responsorum.* Evictis agris, si initio convenit, ut venditor pretium restitueret, usurae quoque post evictionem praestabuntur, quamvis emtor post dominii litem inchoatam fructus adversario restituerit; nam incommodum medii temporis emtoris damnum est. §. 1. Post traditam possessionem defuncto venditore, cui successor incertus fuit, medii quoque temporis usurae pretii, quod in causa depositi non fuit, praestabuntur.

XIX. *Caius libro VI. ad leges XII. Tabularum.* Videamus, an in omnibus rebus petitis in fructus quoque condemnetur possessor? Quid enim, si argentum, aut vestimentum, aliamve similem rem? quid praeterea, si usumfructum, aut nudam proprietatem, quum alienus ususfructus sit, petierit? Neque enim nudae proprietatis, quod ad proprietatis nomen attinet, fructus ullus intelligi potest, neque ususfructus rursus fructus eleganter computabitur. Quid igitur, si nuda proprietas petita sit? Ex quo perdiderit fructuarius usumfructum, aestimabuntur in petitione fructus. Item si ususfructus petitus sit, Proculus ait, in fructus perceptos condemnari. Praeterea Gallus Aelius putat: si vestimenta aut scyphus petita sint, in fructu hoc numerandum esse, quod locata ea re, mercedis nomine capi potuerit. §. 1. Iter quoque et actus si petitus sit, vix est, ut fructus ulli possint aestimari, nisi si quis commodum in fructibus numeraret, quod habiturus esset petitor, si statim eo tempore, quo petisset, ire agere non prohiberetur; quod admittendum est.

XX. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Usuras illicitas sorti mixtas ipsas tantum non deberi constat, ceterum sortem non vitiare.

XXI. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Sciendum est, non omne, quod differendi causa optima ratione fit, morae adnumerandum. Quod enim, si amicos adhibendos debitor requirat vel expediendo debito, vel fideiussoribus rogandis, vel exceptio aliqua allegetur? Mora facta non videtur.

XXII. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Si modo idipsum non fraudandi causa simuletur.

XXIII. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Sed et si reipublicae causa abesse subito coactus sit, ut defensionem sui mandare non possit, moram facere non videbitur, sive in vinculis hostiumve potestate esse coeperit. §. 1. Aliquando etiam in re moram esse decerni solet, si forte non exstat, qui conveniatur.

XXIV. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Si quis solutioni quidem moram fecit, iudicium autem accipere paratus fuit, non videtur fecisse moram, utique si iuste ad iudicium provocavit. §. 1. Cum reus moram facit, et fideiussor tenetur. §. 2. Mora videtur creditori fieri, sive ipsi, sive ei, cui mandaverat, sive ei, qui negotia eius gerebat, mora facta sit. Nec hoc casu per liberam personam acquiri videtur, sed officium impleri; sicuti cum quis furtum mihi facientem deprehendit negotium meum agens, manifesti furti actionem mihi parat. Item cum procurator interpellaverit promissorem hominis, perpetuam facit stipulationem.

XXV. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Qui scit, fundum sibi cum alio communem esse, fructus, quos ex eo perceperit invito vel ignorante socio, non maiore ex parte suos facit, quam ex qua dominus praedii est. Nec refert, ipse, an socius, an uterque eos severit, quia omnis fructus non iure seminis, sed iure soli percipitur, et quemadmodum si totum fundum alienum quis sciens possideat, nulla ex parte fructus suos faciet, quoquo modo sati fuerint, ita qui communem fundum possidet, non faciet fructus suos pro ea parte, qua fundus ad socium eius pertinebit. §. 1. In alieno fundo, quem Titius bona fide mercatus fuerat, frumentum sevit; an Titius bonae fidei emtor perceptos fructus suos faciat? Respondi: quod ad fructus, qui ex fundo percipiuntur, intelligi debet, propius eos iis accedere, quae servi operis suis acquirunt, quoniam in percipiendis fructibus magis corporis ius, ex quo percipiuntur, quam seminis, ex quo oriuntur, inspicitur; et ideo nemo unquam dubitavit, quin, si in meo fundo frumentum tuum severis, segetes, et quod ex messibus collectum fuerit, meum fieret. Porro bonae fidei possessor in percipiendis fructibus id iuris habet, quod dominis praediorum tributum est. Praeterea quum ad fructuarium pertineant fructus a quolibet sati, quanto magis hoc in bonae fidei possessoribus recipiendum est, qui plus iuris in percipiendis fructibus habent? quum fructuarii quidem non fiant ante, quam ab eo percipiantur, ad bonae fidei autem possessorem pertineant, quoquo modo a solo separati fuerint, sicut eius, qui vectigalem fundum habet, fructus fiunt, simul atque a solo separati sunt. §. 2. Bonae fidei emtor sevit, et antequam fructus perciperet, cognovit fundum alienum esse; an perceptione fructus suos faciat? quaeritur. Respondi: bonae fidei emtor, quod ad percipiendos fructus, intelligi debet, quamdiu evictus fundus non fuerit; nam et servus alienus, quem bona fide emero, tamdiu mihi ex re mea, vel ex operis suis acquirit, quamdiu a me evictus non fuerit.

XXVI. *Idem libro VI. ex Minicio.* Venationem in fructu fundi negavit esse, nisi fructus fundi ex venatione constet.

XXVII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Cum patrifamilias mora facta sit, iam in herede eius non quaeritur mora; nam tunc heredi proximo hereditario iure ea competit, ideoque ad ceteros quoque deinceps transmittitur.

XXVIII. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* In pecudum fructu etiam fetus est, sicut lac,

et pilus, et lana. Itaque agni, et hoedi, et vituli statim pleno iure sunt bonae fidei possessoris et fructuarii. §. 1. Partus vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet. Absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, quum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.

XXIX. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Placuit, sive supra statutum modum quis usuras stipulatus fuerit, sive usurarum usuras, quod illicite adiectum est pro non adiecto haberi, et licitas peti posse.

XXX. *Paulus libro singulari Regularum.* Etiam ex nudo pacto debentur civitatibus usurae creditarum ab eis pecuniarum.

XXXI. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Quod in stipulatione sic adiectum est: *et usuras, si quae competierint,* nullius esse momenti, si modus certus non adiiciatur.

XXXII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Mora fieri intelligitur non ex re, sed ex persona, id est si interpellatus opportuno loco non solverit; quod apud iudicem examinabitur. Nam, ut et Pomponius libro duodecimo Epistolarum scripsit, difficilis est huius rei definitio. Divus quoque Pius Tullio Balbo rescripsit: an mora facta intelligatur, neque constitutione ulla, neque iuris auctorum quaestione decidi posse, quum sit magis facti, quam iuris. §. 1. Et non sufficit ad probationem morae, si servo debitoris absentis denuntiatum est a creditore procuratoreve eius, quum, etiam si ipsi, inquit, domino denuntiatum est, ceterum postea, quum is sui potestatem faceret, omissa est repetendi debiti instantia, non protinus per debitorem mora facta intelligatur. §. 2. In bonae fidei contractibus ex mora usurae debentur. §. 3. Quid ergo, si et filiusfamilias, et pater ex persona eius teneatur, sive iussu eius contractum est, sive in rem versum est patris, vel in peculium, cuius persona circa moram spectabitur? Et si quidem pater duntaxat convenitur ex mora sua, non tenetur; in filium tamen dabitur actio in hoc, ut, quod minus a patre actor consecutus est, filius praestet. Quodsi filius moram fecerit, tunc actor vel cum ipso in solidum, vel cum patre duntaxat de peculio actionem habebit. §. 4. Sed si duo rei promittendi sint, alterius mora alteri non nocet. §. 5. Item si fideiussor solus moram fecerit, non tenetur, sicuti si Stichum promissum occiderit, sed utilis actio in hunc dabitur.

XXXIII. *Ulpianus libro singulari de officio Curatoris reipublicae.* Si bene collocatae sunt pecuniae publicae in sortem, inquietari debitores non debent, et maxime si parient usuras; si non parient, prospicere reipublicae securitati debet Praeses provinciae, dummodo non acerbum se exactorem, nec contumeliosum praebeat, sed moderatum, et cum efficacia benignum, et cum instantia humanum; nam inter insolentiam iniuriosam et diligentiam non ambitiosam multum interest. §. 1. Praeterea prospicere debet, ne pecuniae publicae credantur sine pignoribus idoneis vel hypothecis.

XXXIV. *Idem libro XV. ad Edictum.* Usurae vicem fructuum obtinent, et merito non debent a fructibus separari, et ita in legatis, et fideicommissis, et in tutelae actione, et in ceteris iudiciis bonae fidei servatur. Hoc idem igitur in ceteris obventionibus dicemus.

XXXV. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Lite contestata usurae currunt.

XXXVI. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Praediorum urbanorum pensiones pro fructibus accipiuntur.

XXXVII. *Idem libro X. ad Edictum.* Et in contraria negotiorum gestorum actione usurae veniunt, si mutuatus sum pecuniam, ut creditorem tuum absolvam, qui aut in possessionem mittendus erat bonorum tuorum, aut pignora venditurus. Quodsi domi habens propter eandem causam solvi, puto verum, si liberavi te magno incommodo, debere dici, usuras venire, eas autem, quae in regione frequentantur, ut est in bonae fidei iudiciis constitutum; sed si mutuatus dedi, hae venient usurae, quas ipse pendo, utique si plus tibi praestaverim commodi, quam usurae istae colligunt.

XXXVIII. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Videamus generaliter, quando in actione, quae est in personam, etiam fructus veniant? §. 1. Et quidem si fundus ob rem datus sit, veluti dotis causa, et renuntiata affinitas, fructus quoque restituendi sunt, utique hi, qui percepti sunt eo tempore, quo sperabatur affinitas; sed et posteriores, si in re mora fiat ab illo, qui reddere debeat, omnimodo restituendi sunt. Sed et si per mulierem stetit, quo minus nuptiae contrahantur, magis est, ut debeat fructus recipere. Ratio autem haec est, quod, si sponsus non conveniebatur restituere fructus, licuerat ei negligere fundum. §. 2. Item si indebitum fundum solvi, et repeto, fructus quoque repetere debeo. §. 3. Idemque est, si mortis causa fundus sit donatus, et revaluerit, qui donavit, atque ita condictio nascatur. §. 4. In Faviana quoque actione, et Pauliana, per quam, quae in fraudem creditorum alienata sunt, revocantur, fructus restituuntur; nam Praetor id agit, ut perinde sint omnia, atque si nihil alienatum esset. Quod non est iniquum; nam et verbum RESTITUAS, quod in hac re Praetor dicit, plenam habet significationem, ut fructus quoque restituantur. §. 5. Et ideo quum restitui Praetor vult, veluti in interdicto unde vi, etiam fructus sunt restituendi. §. 6. Item si metusve causa rem tradam, non aliter mihi restituisse videtur, quam si fructus mihi restituat, nec mora mea mihi aliquid aufert. §. 7. Si actionem habeam ad id consequendum, quod meum non fuit, veluti ex stipulatu, fructus non consequar, etiam si mora facta sit. Quodsi acceptum est iudicium, tunc Sabinus et Cassius ex aequitate fructus quoque post acceptum iudicium praestandos putant, ut causa restituatur; quod puto recte dici. §. 8. Ex causa etiam emtionis fructus restituendi sunt. §. 9. Sed et in societatibus fructus communicandi sunt. §. 10. Si possessionem naturalem revocem, proprietas mea manet; videamus de fructibus. Et quidem in deposito et commodato fructus quoque praestandi sunt, sicut diximus. §. 11. In interdicto quoque quod vi aut clam magis est, ut omnis causa et fructus restituantur. §. 12. Ante matrimonium quoque fructus percepti dotis fiunt, et cum ea restituuntur. §. 13. Eadem ratio est in fructibus praediorum urbanorum. §. 14. Item si dividere fundum tecum velim, tu nolis, et colam, an fructus dividi debeant post deductionem impensarum? Et puto dividendos. §. 15. In ceteris quoque bonae fidei iudiciis fructus omnimodo praestantur. §. 16. Si dos praelegata fuerit, ante nuptias percepti fructus in causa legati veniunt.

XXXIX. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Equis per fideicommissum legatis, post moram heredis fetus quoque debentur. Equitio autem legato, etiam si mora non intercedat, incremento gregis fetus accedunt.

XL. *Idem libro IV. Regularum.* In eum diem, quo creditor pignora distraxit, recte usurae fiet reputatio.

XLI. *Idem libro III. Responsorum.* Tutor condemnatus per appellationem traxerat exsecutionem sententiae. Herennius Modestinus respondit: eum, qui de appellatione cognovit, potuisse, si frustratoriam morandi causa appellationem interpositam animadverteret, etiam de usuris medii temporis eum condemnare. §. 1. Lucius Titius, quum centum et usuras aliquanti temporis deberet, minorem pecuniam, quam debebat, obsignavit. Quaero: an Lucius Titius pecuniae, quam obsignavit, usuras praestare non debeat? Modestinus respondit: si non hac lege mutua pecunia data esset, uti liceret et particulatim, quod acceptum est, exsolvere, non retardari totius debiti usurarum praestationem, si, quum creditor paratus esset totum suscipere, debitor, qui in exsolutione totius cessabat, solam partem deposuit. §. 2. Ab Aulo Agerio Caius Seius mutuam quantitatem accepit; hoc chirographo ille scripsit, se accepisse: *et accepi ab illo mutuos et numeratos decem, quos ei reddam Kalendis Iuliis proximis cum suis usuris placitis inter nos.* Quaero: an ex eo instrumento usurae peti possint, et quae? Modestinus respondit: si non appareat, de quibus usuris conventio facta sit, peti eas non posse.

XLII. *Idem libro XI. Responsorum.* Herennius Modestinus respondit: fructus, qui post acquisitum ex causa fideicommissi dominium ex terra percipiuntur, ad fideicommissarium pertinere, licet maior pars anni ante diem fideicommissi cedentem praeterisse dicatur.

XLIII. *Idem libro XVIII. Responsorum.* Herennius Modestinus respondit: eius temporis, quod cessit, postquam fiscus debitum percepit, eum, qui mandatis a fisco actionibus experitur, usuras, quae in stipulatum deductae non sunt, petere posse.

XLIV. *Idem libro X. Pandectarum.* Poenam pro usuris stipulari nemo supra modum usurarum licitum potest.

XLV. *Pomponius libro XXII. ad Quintum Mucium.* Fructus percipiendo uxor vel vir ex re donata suos facit illos tantum, quos suis operis acquisierit, veluti serendo. Nam si pomum decerpserit, vel ex silva ceciderit, non fit eius, sicuti nec cuiuslibet bonae fidei possessoris, quia non ex facto eius is fructus nascitur.

XLVI. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Quod in fructus redigendos impensum est, non ambigitur, ipsos fructus deminuere debere.

XLVII. *Scaevola libro IX. Digestorum.* Paratum iudicium accipere, si ab adversario cessatum est, moram facere non videri.

XLVIII. *Idem libro XXII. Digestorum.* Maritus uxori suae usumfructum tertiae partis, et cum liberos habuisset, proprietatem legavit; eam uxorem heredes falsi testamenti et aliorum criminum accusaverunt, qua re impedita est legatorum petitio; interea et filius ei mulieri natus est, eoque conditio legati exstitit. Quaesitum est: quum testamentum falsum non esse apparuerit, an fructus etiam mulieri praestari debeant? Respondit: praestandos.

XLIX. *Iavolenus libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Fructus rei est vel pignori dare licere.

TIT. II.
DE NAUTICO FOENORE.

I. *Modestinus libro X. Pandectarum.* Traiecticia ea pecunia est, quae trans mare vehitur. Ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiecticia. Sed videndum, an merces ex ea pecunia comparatae in ea causa habeantur? Et interest, utrum etiam ipsae periculo creditoris navigent; tunc enim traiecticia pecunia fit.

II. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Labeo ait: si nemo sit, qui a parte promissoris interpellari traiecticiae pecuniae possit, id ipsum testatione complecti debere, ut pro petitione id cederet.

III. *Modestinus libro IV. Regularum.* In nautica pecunia ex ea die periculum spectat ad creditorem, ex quo navem navigare convenit.

IV. *Papinianus libro III. Responsorum.* Nihil interest, traiecticia pecunia sine periculo creditoris accepta sit, an post diem praestitutum et conditionem impletam periculum esse creditoris desierit. Utrubique igitur maius legitima usura foenus non debebitur; sed in priore quidem specie semper, in altera vero discusso periculo. Nec pignora vel hypothecae titulo maioris usurae tenebuntur. §. 1. Pro operis servi, traiecticiae pecuniae gratia secuti, quod in singulos dies in stipulatum deductum est, ad finem centesimae non ultra duplum debetur. In stipulatione foenoris post diem periculi separatim interposita, quod in ea legitimae usurae deerit, per alteram stipulationem operarum supplebitur.

V. *Scaevola libro VI. Responsorum.* Periculi pretium est, et si conditione, quamvis poenali, non exsistente recepturus sis, quod dederis, et insuper aliquid praeter pecuniam, si modo in aleae speciem non cadat, veluti ea, ex quibus conditiones nasci solent, ut: *si manumittas, si illud non facias, si non convaluero,* et cetera. Nec dubitabis, si piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniae dederim, ut, si cepisset, redderet, et athletae unde se exhiberet exerceretque, ut, si vicisset, redderet. §. 1. In his enim omnibus et pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest.

VI. *Paulus libro XXV. Quaestionum.* Foenerator pecuniam sub usuris maritimis mutuam dando, quasdam merces in nave pignori accepit; ex quibus si non potuisset totum debitum exsolvi, aliarum mercium aliis navibus impositarum, propriisque foeneratoribus obligatarum, si quid superfuisset, pignori accepit. Quaesitum est: nave propria peremta, ex qua totum solvi potuit, an id damnum ad creditorem pertineat, intra praestitutos dies amissa nave, an ad ceterarum navium superfluum admitti possit? Respondi: alias quidem pignoris deminutio ad damnum debitoris, non etiam ad creditoris pertinet, sed quum traiecticia pecunia ita datur, ut non alias petitio eius creditori competat, quam si salva navis intra statuta tempora pervenerit, ipsius crediti obligatio non exsistente conditione defecisse videtur, et ideo pignorum quoque persecutio peremta est, etiam eorum, quae non sunt amissa. Si navis intra praestitutos dies perisset, et conditionem stipulationis defecisse videri, ideoque sine causa de pignorum persecutione, quae in aliis navibus fuerunt, quaeri. Quando ergo ad illorum pignorum persecutionem creditor admitti poterit? Scilicet tunc, quum conditio exstiterit obligationis, aut alio casu pignus amissum fuerit, vel vilius distractum, vel si navis postea perierit, quam dies praefinitus periculo exactus fuerit.

VII. *Idem libro III. ad Edictum.* In quibusdam contractibus etiam usurae debentur, quemadmodum per stipulationem. Nam si dedero decem traiecticia, ut salva nave sortem cum certis usuris recipiam, dicendum est, posse me sortem cum usuris recipere.

VIII. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Servius ait: pecuniae traiecticiae poenam peti non posse, si per creditorem stetisset, quo minus eam intra tempus praestitutam accipiat.

IX. *Labeo libro V. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si traiecticiae pecuniae poena, uti solet, promissa est, quamvis eo die, qui primus solvendae pecuniae fuerit, nemo vixerit, qui eam pecuniam deberet, tamen perinde committi poena potest, ac si fuisset heres debitoris.

TIT. III.
DE PROBATIONIBUS ET PRAESUMTIONIBUS.

I. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Quoties quaereretur, genus vel gentem quis haberet nec ne, eum probare oportet.

II. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat.

III. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Cum tacitum fideicommissum ab eo datur, qui tam in primo, quam in secundo testamento pro eadem parte, vel postea pro maiore heres scribitur, probatio mutatae voluntatis ei debet incumbere, qui convenitur, quum secreti suscepti ratio plerumque dominis rerum persuadeat, eos ita heredes scribere, quorum fidem elegerunt.

IV. *Paulus libro VI. Responsorum.* Emtorem probare debere, eum servum, de quo quaeritur, antequam emeret, fugisse.

V. *Idem libro IX. Responsorum.* Ab ea parte, quae dicit, adversarium suum aliquo iure prohibitum esse, specialiter lege vel constitutione, id probari oportere. §. 1. Idem respondit: si quis neget emancipationem recte factam, probationem ipsum praestare debere.

VI. *Scaevola libro II. Responsorum.* Patronum manifeste docere debere, libertum in fraudem suam aliquid dedisse, ut partem eius, quod in fraudem datum esset, posset avocare.

VII. *Paulus libro II. Sententiarum.* Cum probatio prioris fugae deficit, servi quaestioni credendum est; in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur.

VIII. *Idem libro XVIII. ad Plautium.* Si filius in potestate patris se esse neget, Praetor cognoscit, ut prior doceat filius, quia et pro pietate, quam patri debet praestare, hoc statuendum est, et quia se liberum esse quodammodo contendit. Ideo enim et qui ad libertatem proclamat, prior docere iubetur.

IX. *Celsus libro I. Digestorum.* Si pactum factum sit, in quo heredis mentio non fiat, quaeritur: an id actum sit, ut ipsius duntaxat debitoris persona arctaretur. Sed quamvis verum est, quod, qui excipit, probare debeat, quod excipitur, attamen de ipso duntaxat, ac non de herede eius quoque convenisse, petitor, non qui excipit, probare debet, quia plerumque tam heredibus nostris, quam nobismetipsis cavemus.

X. *Marcellus libro III. Digestorum.* Census et monumenta publica potiora testibus esse, senatus censuit.

XI. *Celsus libro XI. Digestorum.* Non est necesse pupillo probare, fideiussores pro tutore datos, quum accipiebantur, idoneos non fuisse; nam probatio exigenda est ab his, quorum officii fuit providere, ut pupillo caveretur.

XII. *Idem libro XVII. Digestorum.* Quingenta testamento tibi legata sunt; idem scriptum est in codicillis postea scriptis. Refert, duplicare legatum voluerit, an repetere, et an oblitus, se in testamento legasse, id fecerit. Ab utro ergo probatio eius rei exigenda est? Prima fronte aequius videtur, ut petitor probet, quod intendit; sed interdum probationes quaedam et a reo exiguntur. Nam si creditum petam, ille respondeat: solutam esse pecuniam,

ipse hoc probare cogendus est; et hic igitur, quum petitor duas scripturas ostendit, heres posteriorem inanem esse, ipse heres id approbare iudici debet.

XIII. *Idem libro XXX. Digestorum.* Quum de aetate hominis quaereretur, Caesar noster in haec verba rescripsit: *Et durum, et iniquum est, cum de statu aetatis alicuius quaeritur, et diversae professiones proferuntur, ei potissimum stare, quae noceat; sed causa cognita veritatem exsequi oportet, et ex eo potissimum annos computari, ex quo praecipuam fidem in ea re constare, credibilius videtur.*

XIV. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Circa eum, qui se ex libertinitate ingenuum dicit, referendum est, quis actoris partibus fungatur? Et si quidem in possessione libertinitatis fuit, sine dubio ipsum oportebit ingenuitatis causam agere, docereque, se ingenuum esse; sin vero in possessione ingenuitatis sit, et libertinus esse dicatur, scilicet eius, qui ei controversiam movet, hoc probare debet, qui eum dicit libertum suum; quid enim interest, servum suum quis, an libertum contendat? Si quis autem fiducia ingenuitatis suae ultro in se suscipiat probationes ad hoc, ut sententiam ferat pro ingenuitate facientem, hoc est ut ingenuum se esse pronuntietur, an obtemperari ei debeat? tractari potest. Et non ab re esse opinor, morem ei geri probanti se ingenuum, et sententiam secundum se dandam, quum nulla captio intercedat iuris.

XV. *Modestinus libro XII. Responsorum.* Quidam quasi ex Seia susceptus a Caio Seio, quum Caius fratres haberet, hereditatem Caii invasit, et fratribus eiusdem, quasi ex mandatu defuncti, fideicommissa solvit, et cautionem accepit. Qui postea cognito, quod filius fratris eorum non fuisset, quaerebant: an cum eo de hereditate fratris possint, propter emissam ab eis manum, quasi cum filio agere? Modestinus respondit: cautione exsoluti fideicommissi statum eius, qui probari posset a fratribus defuncti filius non esse, minime confirmatum esse, sed hoc ipsum a fratribus probari debere.

XVI. *Terentius Clemens libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Etiam matris professio filiorum recipitur; sed et avi recipienda est.

XVII. *Celsus libro VI. Digestorum.* Cum de lege Falcidia quaeritur, heredis probatio est, locum habere legem Falcidiam. Quod cum probare non potest, merito condemnabitur.

XVIII. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Quoties operae quasi a liberto petuntur, probationes ab eo, qui se patronum dicit, exiguntur, et ideo Iulianus scripsit: licet in praeiudicio possessor patronus esse videatur, verum partibus actoris non libertum fungi debere, sed eum, qui se patronum esse contendat. §. 1. Qui dolo dicti factum aliquid, licet in exceptione, docere dolum admissum debet. §. 2. Interrogationis factae probationem actori imponi debere, id est ei, qui in iure interrogatum dixit respondisse, se solum heredem esse; vel si tacuisse dicatur interrogatus, aeque tantundem erit dicendum, imposita probatione non ei, qui excepit, se non respondisse, sed actori.

XIX. *Idem libro VII. Disputationum.* In exceptionibus dicendum est, reum partibus actoris fungi oportere, ipsumque exceptionem velut intentionem implere; utputa si pacti conventi exceptione utatur, docere debet, pactum conventum factum esse. §. 1. Cum quis promisit iudicio se sisti, et reipublicae causa abfuisse se dicat, et ob id non stetisse, vel dolo malo adversarii factum, quo minus sisteretur, vel valetudinem sibi impedimento fuisse, vel tempestatem, probare eum id oportet. §. 2. Sed et si procuratoria quis exceptione utatur, eo quod non licuisset adversario dare vel fieri procuratorem, probare id oportet obiicientem exceptionem. §. 3. Idem erit dicendum, et si ea pecunia petatur, quae pensata dicitur. §. 4. Hoc amplius, si iudicatae rei vel iurisiurandi conditio delata dicatur de eo, quod nunc petitur, sive in alea gestum esse contendatur, eum implere probationes oportet.

XX. *Iulianus libro XLIII. Digestorum.* Si quis liberum hominem vi rapuerit, inve vinculis habuerit, is indignissime commodum possessoris consequetur, quia probari non poterit, hominem eo tempore, quo primum lis ordinaretur, in libertate fuisse.

XXI. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Verius esse existimo, ipsum, qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam rem vel obligatam legare defunctum, non heredem probare oportere, ignorasse alienam vel obligatam, quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

XXII. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Eum, qui voluntatem mutatam dicit, probare hoc debere.

XXIII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Ante omnia probandum est, quod inter agentem et debitorem convenit, ut pignori hypothecaeve sit. Sed et si hoc probet actor, illud quoque implere debet, rem pertinere ad debitorem eo tempore, quo convenit de pignore, aut ad eum, cuius voluntate hypotheca data est.

XXIV. *Modestinus libro IV. Regularum.* Si chirographum cancellatum fuerit, licet praesumtione debitor liberatus esse videtur, in eam tamen quantitatem, quam manifestis probationibus creditor sibi adhuc deberi ostenderit, recte debitor convenitur.

XXV. *Paulus libro III. Quaestionum.* Cum de indebito quaeritur, quis probare debet, non fuisse debitum? res ita temperanda est, ut, si quidem is, qui accepisse dicitur rem vel pecuniam indebitam, hoc negaverit, et ipse, qui dedit, legitimis probationibus solutionem approbaverit, sine ulla distinctione ipsum, qui negavit, sese pecuniam accepisse, si vult audiri, compellendum esse ad probationes praestandas, quod pecuniam debitam acceperit. Etenim absurdum est, eum, qui ab initio negavit pecuniam suscepisse, postquam fuerit convictus eam accepisse, probationem non debiti ab adversario exigere. Sin vero ab initio confiteatur quidem suscepisse pecunias, dicat autem non indebitas ei fuisse solutas, praesumtionem videlicet pro eo esse, qui accepit, nemo dubitat. Qui enim solvit, nunquam ita resupinus est, ut facile suas pecunias iactet, et indebitas effundat, et maxime si ipse, qui indebitas dedisse dicit, homo diligens est, et studiosus paterfamilias, cuius personam incredibile est in aliquo facile errasse; et ideo eum, qui dicit indebitas solvisse, compelli ad probationes, quod per dolum accipientis, vel aliquam iustam ignorantiae causam indebitum ab eo solutum sit, et nisi hoc ostenderit, nullam eum repetitionem habere. §. 1. Sin autem is, qui indebitum queritur, vel pupillus, vel minor sit, vel mulier, vel forte vir quidem perfectae aetatis, sed miles, vel agricultor, et forensium rerum expers, vel alias simplicitate gaudens, et desidiae deditus, tunc eum, qui accepit pecunias, ostendere, bene eas accepisse, et debitas ei fuisse solutas, et si non ostenderit, eas redhibere. §. 2. Sed haec ita, si totam summam indebitam fuisse solutam is, qui dedit, contendat. Sin autem pro parte queritur quod pars pecuniae solutae debita non est, vel quod ab initio quidem debitum fuit, sed vel dissoluto debito postea ignarus iterum solvit, vel exceptione tutus errore eas pecunias dependit, ipsum omnimodo hoc ostendere, quod vel plus debito persolvit, vel iam solutam pecuniam per errorem repetita solutione dependit, vel tutus exceptione suam nesciens proiecit pecuniam, secundum generalem regulam, quae eos, qui opponendas esse exceptiones affirmant, vel solvisse indebita contendunt, haec ostendere exigit. §. 3. In omnibus autem visionibus, quas proposuimus, licentia concedenda est ei, cui onus probationis incumbit, adversario suo de rei veritate iusiurandum inferre, prius ipso pro calumnia iurante, ut iudex iuramenti fidem secutus ita suam sententiam possit formare, iure referendae religionis ei servando. §. 4. Sed haec, ubi de solutione indebiti quaestio est. Sin autem cautio indebite exposita esse dicatur, et indiscrete loquatur, tunc eum, in quem cautio exposita est, compelli debitum esse ostendere, quod in cautionem deduxit, nisi ipse specialiter, qui cautionem exposuit, causas explanavit, pro quibus eandem conscripsit. Tunc enim stare eum oportet suae confessioni, nisi evidentissimis probationibus in scriptis habitis ostendere paratus sit, sese haec indebite promisisse.

XXVI. *Papinianus libro XX. Quaestionum.* Procula quum magnae quantitatis fideicommissum a fratre sibi debitum post mortem eius in ratione cum heredibus compensare vellet, ex diverso autem allegaretur, nunquam id a fratre, quamdiu vixisset, desideratum, quum variis ex causis saepe in rationem fratris pecunias ratio Proculae solvisset, divus Commodus, quum super eo negotio cognosceret, non admisit compensationem, quasi tacite fratri fideicommissum fuisset remissum.

XXVII. *Scaevola libro XXXIII. Digestorum.* Qui

testamentum faciebat, ei, qui usque ad certum modum capere poterat, legavit licitam quantitatem; deinde ita locutus est: *Titio centum do lego, quae mihi pertulit, quae ideo ei non cavi, quod omnem fortunam et substantiam, si quam a matre susceperat, in sinu meo habui sine ulla cautione. Item eidem Titio reddi et solvi volo de substantia mea centum quinquaginta, quae ego ex reditibus praediorum eius, quorum ipse fructum percepi et distraxi, item de Calendario, si qua a matre receperat Titius, in rem meam converti.* Quaero: an Titius ea exigere potest? Respondi: si Titius suprascripta ex ratione sua ad testatorem pervenisse probare potuerit, exigi; videri enim eo, quod ille plus capere non poterat, in fraudem legis haec in testamento adiecisse.

XXVIII. *Labeo libro VII. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si arbiter animadvertere debeat, an operis facti memoria exstet, hoc ei quaerendum est: an aliquis meminerit, id opus factum esse? Paulus: immo cum ab arbitro quaeritur, memoria facti operis exstet nec ne? non hoc quaeritur, num aliquis meminerit, quo die aut quo consule factum sit, sed num hoc aliquo modo probari possit, quando id opus factum sit? et hoc ita, quod Graeci dicere solent *ἐν πλάτει;* potest enim hoc memoria teneri, non intra annum puta factum, quum interim nemo sit eorum, qui meminerit, quibus consulibus id viderit. Sed cum omnium haec est opinio, nec audisse, nec vidisse, quum id opus fieret, neque ex eis audisse, qui vidissent, aut audissent, et hoc infinite similiter sursum versum acciderit, tum memoria operis facti non exstaret.

XXIX. *Scaevola libro IX. Digestorum.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti Claudio Apollinari rescripserunt in haec verba: *Probationes, quae de filiis dantur, non in sola affirmatione testium consistunt, sed et epistolas, quae uxoribus missae allegantur, si de fide earum consistat, nonnullam vicem instrumentorum obtinere, decretum est.* §. 1. Mulier gravida repudiata, filium enixa absente marito, ut spurium in actis professa est. Quaesitum est: an is in potestate patris sit, et matre intestata mortua, iussu eius hereditatem matris adire possit, nec obsit professio a matre irata facta? Respondit: veritati locum superfore.

[XXX. *Libro I. Responsorum Festo* respondit: Si ancilla fuit, ad libertatem perductam non videri neque per fideicommissi relicti sibi probationem, nec quod alimenta sunt ut nutrici praestita.]

[XXXI. *Libro II. Maetorio Sabino.* Commemorationem in chirographo pecuniarum, quae ex alia causa deberi dicuntur, factam vim obligationis non habere.]

TIT. IV.
DE FIDE INSTRUMENTORUM, ET AMISSIONE EORUM.

I. *Paulus libro II. Sententiarum.* Instrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest, et ideo tam testimonia, quam personae instrumentorum loco habentur.

II. *Idem libro V. Sententiarum.* Quicunque a fisco convenitur, non ex indice et exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conveniendus est, ut ita contractus fides possit ostendi; ceterum calumniosam scripturam vim in iudicio obtinere non convenit.

III. *Idem libro III. Responsorum* respondit: Repetita quidem die cautionem interponi non debuisse, sed falsi crimen, quantum ad eos, qui in hoc consenserunt, contractum non videri, quum inter praesentes et convenientes res actitata sit, magisque debitor, quam creditor deliquerit.

IV. *Caius libro singulari de Formula hypothecaria.* In re hypothecae nomine obligata ad rem non pertinet, quibus fit verbis, sicuti est in his obligationibus, quae consensu contrahuntur; et ideo et sine scriptura si convenit, ut hypothecae sit, et probari poterit, res obligata erit, de qua convenerit. Fiunt enim de his scripturae, ut quod actum est per eas facilius probari possit; et sine his autem valet, quod actum est, si habeat probationem, sicut et nuptiae sunt, licet testatio sine scriptis habita est.

V. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Si res gesta sine litterarum quoque consignatione veritate factum suum praebeat, non ideo minus valebit, quod instrumentum nullum de ea intercessit.

VI. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si de tabulis testamenti deponendis agatur, et dubitetur, cui eas deponi oportet, semper seniorem iuniori, et amplioris honoris inferiori, et marem feminae, et ingenuum libertino praeferemus.

TIT. V.
DE TESTIBUS.

I. *Arcadius, qui et Charisius, libro singulari de Testibus.* Testimoniorum usus frequens ac necessarius est, et ab his praecipue exigendus, quorum fides non vacillat. §. 1. Adhiberi quoque testes possunt non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus, sicubi res postulat, et hi, quibus non interdicitur testimonium, nec ulla lege a dicendo testimonio excusantur. §. 2. Quanquam quibusdam legibus amplissimus numerus testium definitus est, tamen ex constitutionibus principum haec licentia ad sufficientem numerum testium coarctatur, ut iudices moderentur, et eum solum numerum testium, quem necessarium esse putaverint, evocari patiantur, ne effrenata potestate ad vexandos homines, superflua multitudo testium protrahatur.

II. *Modestinus libro VIII. Regularum.* In testimoniis autem dignitas, fides, mores, gravitas examinanda est, et ideo testes, qui adversus fidem suae testationis vacillant, audiendi non sunt.

III. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Testium fides diligenter examinanda est, ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis conditio cuiusque, utrum quis decurio an plebeius sit, et an honestae et inculpatae vitae, an vero notatus quis et reprehensibilis, an locuples vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat, vel an inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat. Nam si careat suspicione testimonium vel propter personam, a qua fertur, quod honesta sit, vel propter causam, quod neque lucri, neque gratiae, neque inimicitiae causa fiat, admittendum est. §. 1. Ideoque divus Hadrianus Iunio Varo Legato provinciae Ciliciae rescripsit: eum, qui iudicat, magis posse scire, quanta fides habenda sit testibus. Verba epistolae haec sunt: *Tu magis scire potes, quanta fides habenda sit testibus, qui, et cuius dignitatis, et cuius existimationis sint, et qui simpliciter visi sint dicere, utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint, an ad ea, quae interrogaveras, ex tempore verisimilia responderint.* §. 2. Eiusdem quoque principis exstat rescriptum ad Valerium Verum de excutienda fide testium in haec verba: *Quae argumenta ad quem modum probandae cuique rei sufficiant, nullo certo modo satis definiri potest; sicut non semper, ita saepe sine publicis monumentis cuiusque rei veritas deprehenditur; alias numerus testium, alias dignitas et auctoritas, alias veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quaeritur, fidem. Hoc ergo solum tibi rescribere possum summatim, non utique ad unam probationis speciem cognitionem statim alligari debere, sed ex sententia animi tui te aestimare oportere, quid aut credas, aut parum probatum tibi opineris.* §. 3. Idem divus Hadrianus Iunio Rufino Proconsuli Macedoniae rescripsit: testibus se, non testimoniis crediturum. Verba epistolae ad hanc partem pertinentia haec sunt: *Quod crimina obiecit apud me Alexander Apro, et non probabat, nec testes producebat, sed testimoniis uti volebat, quibus apud me locus non est, (nam ipse eos interrogare soleo) ipsum remisi ad provinciae Praesidem, ut is de fide testium quaereret, et nisi implesset, quod intendebat, relegaretur.* §. 4. Gabinio quoque Maximo idem princeps in haec verba rescripsit: *Alia est auctoritas praesentium testium, alia testimoniorum, quae recitari solent; tecum ergo delibera, ut, si retinere eos velis, des eis impendia.* §. 5. Lege Iulia de vi cavetur, ne hac lege in reum testimonium dicere liceat ei, qui se ab eo parenteve eius liberaverit, quive impubes erit, quique iudicio publico damnatus erit, qui eorum in integrum restitutus non erit, quive in vinculis custodiave publica erit, quive ad bestias, ut depugnaret, se locaverit, quaeve palam quaestum faciat feceritve, quive ob testimonium dicendum vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus vel convictus erit. Nam quidam propter reverentiam personarum, quidam propter lubricum consilii sui, alii vero propter notam et infamiam vitae suae admittendi non sunt ad testimonii fidem. §. 6. Testes non temere evocandi sunt per longum iter, et multo minus milites avocandi sunt a signis vel muneribus perhibendi testi-

monii causa; idque divus Hadrianus rescripsit. Sed et divi Fratres rescripserunt: *Quod ad testes evocandos pertinet, diligentiae iudicantis est explorare, quae consuetudo in ea provincia, in qua iudicat, fuerit; nam si probabitur, saepe in aliam civitatem testimonii gratia plerosque evocatos, non est dubitandum, quin evocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit, qui iudicat.*

IV. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Lege Iulia iudiciorum publicorum cavetur, ne invito denuntietur, ut testimonium litis dicat adversus socerum, generum, vitricum, privignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eosve, qui priore gradu sint; item ne liberto ipsius, liberorum eius, parentum, viri, uxoris; et ut ne patroni, patronae adversus libertos, neque liberti adversus patronum cogantur testimonium dicere.

V. *Caius libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* In legibus, quibus excipitur, ne gener aut socer invitus testimonium dicere cogeretur, generi appellatione sponsum quoque filiae contineri placet, item soceri sponsae patrem.

VI. *Licinius Rufinus libro II. Regularum.* Idonei non videntur esse testes, quibus imperari potest, ut testes fiant.

VII. *Modestinus libro III. Regularum.* Servi responso tunc credendum est, quum alia probatio ad eruendam veritatem non est.

VIII. *Scaevola libro IV. Regularum.* Inviti testimonium dicere non coguntur senes, valetudinarii, vel milites, vel qui cum magistratu reipublicae causa absunt, vel quibus venire non licet.

IX. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Testis idoneus pater filio aut filius patri non est.

X. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Nullus idoneus testis in re sua intelligitur.

XI. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Ad fidem rei gestae faciendam etiam non rogatus testis intelligitur.

XII. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Ubi numerus testium non adiicitur, etiam duo sufficient; pluralis enim elocutio duorum numero contenta est.

XIII. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Quaesitum scio: an in publicis iudiciis calumniae damnati testimonium iudicio publico perhibere possint? Sed neque lege Remmia prohibentur, et Iulia lex de vi, et repetundarum, et peculatus eos homines testimonium dicere non vetuerunt: veruntamen quod legibus omissum est, non omittetur religione iudicantium, ad quorum officium pertinet, eius quoque testimonii fidem, quod integrae frontis homo dixerit, perpendere.

XIV. *Idem libro singulari de Adulteriis.* Scio quidem tractatum esse: an ad testamentum faciendum adhiberi possit adulterii damnatus? Et sane iuste testimonii officio ei interdicetur. Existimo ergo, neque iure civili testamentum valere, ad quod huiusmodi testis processit, neque iure praetorio, quod ius civile subsequitur, ut neque hereditas adiri, neque bonorum possessio dari possit.

XV. *Paulus libro III. Sententiarum.* Repetundarum damnatus nec ad testamentum, nec ad testimonium adhiberi potest. §. 1. Hermaphroditus an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.

XVI. *Idem libro V. Sententiarum.* Qui falso vel varie testimonia dixerunt, vel utrique parti prodiderunt, a iudicibus competenter puniuntur.

XVII. *Ulpianus libro singulari Regularum.* Pater et filius, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes utrique in eodem testamento vel eodem negotio fieri possunt, quoniam nihil nocet, ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

XVIII. *Paulus libro II. de Adulteriis.* Ex eo, quod prohibet lex Iulia de adulteriis testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur, etiam mulieres testimonii in iudicio dicendi ius habere.

XIX. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* Inviti testimonium non dicunt publicani; item is, qui non detrectandi testimonii causa aberit; item is, qui quid exercitui praebendum conduxerit. §.1. Sed nec pupillis testimonium denuntiari potest.

XX. *Venuleius libro II. de Iudiciis publicis.* In testimonium accusator citare non debet eum, qui iudicio publico reus erit, aut qui minor viginti annis erit.

XXI. *Arcadius, qui et Charisius, libro singulari de Testibus.* Ob carmen famosum damnatus intestabilis fit. §. 1. Illud quoque incunctabile est, ut, si res exigat, non tantum privati, sed etiam magistratus, si in praesenti sint, testimonium dicant. Item Senatus censuit, Praetorem testimonium dare debere in iudicio adulterii causa. §. 2. Si ea rei conditio sit, ubi arenarium testem, vel similem personam admittere cogamur, sine tormentis testimonio eius credendum non est. §. 3. Si testes omnes eiusdem honestatis et existimationis sint, et negotii qualitas ac iudicis motus cum his concurrat, sequenda sunt omnino testimonia; si vero ex his quidam aliud dixerint, licet impari numero, credendum est, sed quod naturae negotii convenit, et quod inimicitiae aut gratiae suspicione caret, confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis et testimoniis, quae rei aptiora, et vero proximiora esse compererit. Non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testimoniorum fidem, et testimonia, quibus potius lux veritatis assistit.

XXII. *Venuleius libro II. de officio Proconsulis.* Curent magistratus cuiusque loci, testari volentibus et se ipsos, et alios testes vel signatores praebere, quo facilius negotia explicentur, et probatio rerum salva sit.

XXIII. *Idem libro I. de Iudiciis publicis.* Produci testis is non potest, qui ante in eum reum testimonium dixit.

XXIV. *Paulus libro V. Sententiarum.* Testes eos, quos accusator de domo produxit, interrogari non placuit.

XXV. *Arcadius, qui et Charisius, libro singulari de Testibus.* Mandatis cavetur, ut Praesides attendant, ne patroni in causa, cui patrocinium praestiterunt, testimonium dicant. Quod et in executoribus negotiorum observandum est.

TIT. VI.

DE IURIS ET FACTI IGNORANTIA.

I. *Paulus libro XLIV. ad Edictum.* Ignorantia vel facti vel iuris est. §. 1. Nam si quis nesciat, decessisse eum, cuius bonorum possessio defertur, non cedit ei tempus. Sed si sciat quidem defunctum esse cognatum, nesciat autem proximitatis nomine bonorum possessionem sibi deferri, aut se sciat scriptum heredem, nesciat autem, quod scriptis heredibus bonorum possessionem Praetor promittit, cedit ei tempus, quia in iure errat. Idem est, si frater consanguineus defuncti credat matrem potiorem esse. §. 2. Si quis nesciat, se cognatum esse, interdum in iure, interdum in facto errat; nam si et liberum se esse, et ex quibus natus sit, sciat, iura autem cognationis habere se nesciat, in iure errat. At si quis forte expositus, quorum parentum sit, ignoret, fortasse et serviat alicui, putans se servum esse, in facto magis, quam in iure errat. §. 3. Item si quis sciat quidem, alii delatam esse bonorum possessionem, nesciat autem, ei tempus praeterisse bonorum possessionis, in facto errat. Idem est, si putet eum bonorum possessionem accepisse. Sed si sciat eum non petisse, tempusque ei praeterisse, ignoret autem, sibi ex successorio capite competere bonorum possessionem, cedet ei tempus, quia in iure errat. §. 4. Idem dicemus, si ex asse heres institutus non putet se bonorum possessionem petere posse ante apertas tabulas. Quodsi nesciat, esse tabulas, in facto errat.

II. *Neratius libro V. Membranarum.* In omni parte error in iure non eodem loco, quo facti ignorantia haberi debebit, quum ius finitum et possit esse et debeat, facti interpretatio plerumque etiam prudentissimos fallat.

III. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Plurimum interest, utrum quis de alterius causa et facto non sciat, an de iure suo ignoret. §. 1. Sed Cassius, ignorantiam Sabinum ita accipiendam existimasse, refert: non deperditi et nimium securi hominis.

IV. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Iuris ignorantia in usucapione negatur prodesse; facti vero ignorantiam prodesse constat.

V. *Terentius Clemens libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Iniquissimum videtur, cuiquam scientiam alterius, quam suam nocere, vel ignorantiam alterius alii profuturam.

VI. *Ulpianus libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Nec supina ignorantia ferenda est factum ignorantis, nec scrupulosa inquisitio exigenda; scientia enim hoc modo aestimanda est, ut neque negligentia crassa aut nimia

securitas satis expedita sit, neque delatoria curiositas exigatur.

VII. *Papinianus libro XIX. Quaestionum.* Iuris ignorantia non prodest acquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet.

VIII. *Idem libro I. Definitionum.* Error facti ne maribus quidem in damnis vel compendiis obest; iuris autem error nec feminis in compendiis prodest; ceterum omnibus iuris error in damnis amittendae rei suae non nocet.

IX. *Paulus libro singulari de iuris et facti Ignorantia.* Regula est: iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere. Videamus igitur, in quibus speciebus locum habere possit, ante praemisso, quod minoribus viginti quinque annis ius ignorare permissum est. Quod et in feminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur; et ideo, sicubi non est delictum, sed iuris ignorantia, non laeduntur. Hac ratione, si minor viginti quinque annis filiofamilias crediderit, subvenitur ei, ut non videatur filiofamilias credidisse. §. 1. Si filiusfamilias miles, a commilitone heres institutus, nesciat, sibi etiam sine patre licere adire, per constitutiones principales ius ignorare potest, et ideo ei dies aditionis non cedit. §. 2. Sed facti ignorantia ita demum cuique non nocet, si non ei summa negligentia obiiciatur; quid enim, si omnes in civitate sciant, quod ille solus ignorat? Et recte Labeo definit: scientiam neque curiosissimi, neque negligentissimi hominis accipiendam, verum eius, qui eam rem diligenter inquirendo notam habere possit. §. 3. Sed iuris ignorantiam non prodesse, Labeo ita accipiendum existimat, si iurisconsulti copiam habeat, vel sua prudentia instructus sit, ut, cui facile sit scire, ei detrimento sit iuris ignorantia; quod raro accipiendum est. §. 4. Qui ignoravit, dominum esse rei venditorem, plus in re est, quam in existimatione mentis; et ideo, tametsi existimet, se non a domino emere, tamen, si a domino ei tradatur, dominus efficitur. §. 5. Si quis ius ignorans lege Falcidia usus non sit, nocere ei, dicit epistola divi Pii. Sed et Imperatores Severus et Antoninus in haec verba rescripserunt: *Quod ex causa fideicommissi indebitum datum est, si non per errorem solutum est, repeti non potest; quamobrem Cargiliani heredes, qui, quum ex testamento eius pecuniam ad opus aquaeductus reipublicae Cirtensium relictam solverint, non solum cautiones non exegerunt, quae interponi solent, ut, quod amplius cepissent municipes, quam per legem Falcidiam licuisset, redderent, verum etiam stipulati sunt, ne ea summa in alios usus converteretur, et scientes prudentesque passi sunt eam pecuniam in opus aquaeductus impendi, frustra postulant reddi sibi a republica Cirtensium, quasi plus debito dederint, quum sit utrumque iniquum, et pecuniam, quae ad opus aquaeductus data est, repeti, et rempublicam ex corpore patrimonii sui impendere in id opus, quod totum alienae liberalitatis gloriam repraesentet. Quodsi ideo repetitionem eius pecuniae habere credunt, quod imperitia lapsi legis Falcidiae beneficio usi non sint, sciant, ignorantiam facti, non iuris prodesse, nec stultis solere succurri, sed errantibus.* Et licet municipum mentio in hac epistola fiat, tamen et in qualibet persona idem observabitur. Sed nec quod in opere aquaeductus relicta esse pecunia proponitur, in hunc solum casum cessare repetitionem dicendum est; nam initium constitutionis generale est; demonstrat enim, si non per errorem solutum sit fideicommissum, quod indebitum fuit, non posse repeti. Item et illa pars aeque generalis est, ut, qui iuris ignorantia legis Falcidiae beneficio usi non sunt, nec possint repetere, ut secundum hoc possit dici, etiam si pecunia, quae per fideicommissum relicta est, quaeque soluta est, non ad aliquid faciendum relicta sit, et licet consumta non sit, sed exstet apud eum, cui soluta est, cessare repetitionem.

X. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Impuberes sine tutore agentes nihil posse de facto vel de iure scire intelliguntur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS TERTIUS.

TIT. I.
DE SPONSALIBUS.

I. *Florentinus libro III. Institutionum.* Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum.

II. *Ulpianus libro singulari de Sponsalibus.* Sponsalia autem dicta sunt a spondendo; nam moris fuit veteribus stipulari et spondere sibi uxores futuras.

III. *Florentinus libro III. Institutionum.* Unde et sponsi sponsaeque appellatio nata est.

IV. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Sufficit nudus consensus ad constituenda sponsalia. §. 1. Denique constat, et absenti absentem desponderi posse, et hoc quotidie fieri.

V. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Haec ita, si scientibus his, qui absunt, sponsalia fiant, aut si postea ratum habuerint.

VI. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Si puellae tutores ad finienda sponsalia nuntium miserint, non putarem suffecturum ad dissolvendam nuptiarum spem hunc nuntium, non magis, quam sponsalia posse eos solos constituere, nisi forte omnia ista ex voluntate puellae facta sint.

VII. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* In sponsalibus nihil interest, utrum testatio interponatur, an aliquis sine scriptura spondeat. §. 1. In sponsalibus etiam consensus eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur; intelligi tamen semper filiae patrem consentire, nisi evidenter dissentiat, Iulianus scribit.

VIII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Furor quin sponsalibus impedimento sit, plus quam manifestum est, sed postea interveniens sponsalia non infirmat.

IX. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Quaesitum est apud Iulianum: an sponsalia sint ante duodecimum annum, si fuerint nuptiae collatae? Et semper Labeonis sententiam probavi, existimantis, siquidem praecesserint sponsalia, durare ea, quamvis in domo loco nuptae esse coeperit; si vero non praecesserint, hoc ipso, quod in domum deducta est, non videri sponsalia facta. Quam sententiam Papinianus quoque probat.

X. *Idem libro III. Disputationum.* In potestate manente filia, pater sponso nuntium remittere potest, et sponsalia dissolvere. Enimvero si emancipata est, non potest neque nuntium remittere, neque quae dotis causa data sunt condicere; ipsa enim filia nubendo efficit dotem esse, condictionemque exstinguit, quae causa non secuta nasci poterat. Nisi forte quis proponat, ita dotem patrem pro emancipata filia dedisse, ut, si nuptiis non consentiret, vel contractis, vel non contractis, repeteret, quae dederat; tunc enim habebit repetitionem.

XI. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Sponsalia, sicut nuptiae, consensu contrahentium fiunt, et ideo sicut nuptiis, ita sponsalibus filiamfamilias consentire oportet.

XII. *Ulpianus libro singulari de Sponsalibus.* Sed ea, quae patris voluntati non repugnat, consentire intelligitur. §. 1. Tunc autem solum dissentiendi a patre licentia filiae conceditur, si indignum moribus vel turpem sponsum ei pater eligat.

XIII. *Paulus libro V. ad Edictum.* Filiofamilias dissentiente, sponsalia nomine eius fieri non possunt.

XIV. *Modestinus libro IV. Differentiarum.* In spon-

salibus contrahendis aetas contrahentium definita non est, ut in matrimoniis. Quapropter et a primordio aetatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est si non sint minores, quam septem annorum.

XV. *Idem libro singulari de enucleatis Casibus.* Tutor factam pupillam suam nec ipse uxorem ducere, nec filio suo in matrimonio adiungere potest. Scias tamen, quod de nuptiis tractamus, et ad sponsalia pertinere.

XVI. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Oratio Imperatorum Antonini et Commodi, quae quasdam nuptias in persona Senatorum inhibuit, de sponsalibus nihil locuta est; recte tamen dicitur, etiam sponsalia in his casibus ipso iure nullius esse momenti, ut suppleatur, quod orationi deest.

XVII. *Caius libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Saepe iustae ac necessariae causae non solum annum vel biennium, sed etiam triennium, et quadriennium, et ulterius trahunt sponsalia, veluti valetudo sponsi sponsaeve, vel mortes parentum, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes, quae ex necessitate fiunt.

XVIII. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* In sponsalibus constituendis parvi refert, per se et coram, an per internuntium, vel per epistolam, an per alium hoc factum sit; et fere plerumque conditiones interpositis personis expediuntur.

TIT. II.
DE RITU NUPTIARUM.

I. *Modestinus libro I. Regularum.* Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.

II. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Nuptiae consistere non possunt, nisi consentiant omnes, id est qui coëunt, quorumque in potestate sunt.

III. *Idem libro I. ad Sabinum.* Si nepotem ex filio et neptem ex altero filio in potestate habeam, nuptias inter eos me solo auctore contrahi posse, Pomponius scribit; et verum est.

IV. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Minorem annis duodecim nuptam tunc legitimam uxorem fore, quum apud virum explesset duodecim annos.

V. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Mulierem absenti per litteras eius vel per nuntium posse nubere placet, si in domum eius deduceretur, eam vero, quae abesset, ex litteris vel nuntio deduci a marito non posse; deductione enim opus esse in mariti, non in uxoris domum, quasi in domicilium matrimonii.

VI. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Denique Cinna scribit: eum, qui absentem accepisset uxorem, deinde rediens a coena iuxta Tiberim perisset, ab uxore lugendum, responsum esse.

VII. *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam.* Ideoque potest fieri, ut in hoc casu aliqua virgo et dotem, et de dote habeat actionem.

VIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Libertinus libertinam matrem aut sororem uxorem ducere non potest, quia hoc ius moribus, non legibus introductum est.

IX. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Si nepos uxorem velit ducere avo furente, omnimodo patris auctoritas erit necessaria. Sed si pater furit, avus sapiat, sufficit avi voluntas. §. 1. Is, cuius pater ab hostibus captus est, si non intra triennium revertatur, uxorem ducere potest.

X. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Si ita pater absit, ut ignoretur ubi sit et an sit, quid faciendum sit? merito dubitatur. Et si triennium effluxerit, postquam apertissime fuerit pater ignotus, ubi degat, et an superstes sit, non prohibentur liberi eius utriusque sexus matrimonium vel nuptias legitimas contrahere.

XI. *Iulianus libro LXII. Digestorum.* Si filius eius, qui apud hostes est, vel abest, ante triennium captivitatis vel absentiae patris uxorem duxerit, vel si filia nupserit, puto recte matrimonium vel nuptias contrahi, dummodo eam filius ducat uxorem, vel filia tali nubat, cuius conditionem certum sit patrem non repudiaturum.

XII. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Si qua mihi uxor fuit, deinde a me repudiata nupsit Seio, quem ego postea arrogavi, non sunt nuptiae incestae. §. 1. Inter me et sponsam patris mei nuptiae contrahi non possunt, quanquam noverca mea non proprie dicatur. §. 2. Sed et per contrarium sponsa mea patri meo nubere non poterit, quamvis nurus non proprie dicatur. §. 3. Si uxor mea post divortium alii nupserit, et filiam susceperit, putat Iulianus hanc quidem privignam non esse, verum nuptiis eius abstinendum. §. 4. Adoptivae sororis filiam possum uxorem ducere; cognata enim mea non est filia eius, quia avunculus nemo fit per adoptionem, et eae demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quae legitimae sunt, id est quae agnatorum ius habent. Pari ratione et sororem patris mei adoptivi possum ducere, si non fuit eodem patre nata.

XIII. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Si patrona tam ignobilis sit, ut ei honestae sint vel liberti sui nuptiae, officio iudicis super hoc cognoscentis hae prohiberi non debent.

XIV. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Adoptivus filius si emancipetur, eam, quae patris adoptivi uxor fuit, ducere non potest, quia novercae locum habet. §. 1. Item si quis filium adoptaverit, uxorem eiusdem, quae nurus loco est, ne quidem post emancipationem filii ducere poterit, quoniam aliquando nurus ei fuit. §. 2. Serviles quoque cognationes hoc iure observandae sunt. Igitur matrem suam manumissus non ducet uxorem; tantundem iuris est et in sorore et sororis filia. Idem e contrario dicendum est, ut pater filiam non possit ducere, et si ex servitute manumissi sint, et dubitetur, patrem eum esse. Unde nec vulgo quaesitam filiam pater naturalis potest uxorem ducere, quoniam in contrahendis matrimoniis naturale ius et pudor inspiciendus est; contra pudorem autem est, filiam suam uxorem ducere. §. 3. Idem tamen, quod in servilibus cognationibus constitutum est, etiam in servilibus affinitatibus servandum est, veluti ut eam, quae in contubernio patris fuerit, quasi novercam non possim ducere, et contra eam, quae in contubernio filii fuerit, patrem quasi nurum non ducere, aeque nec matrem eius, quam quis in servitute uxorem habuit, quasi socrum. Quum enim cognatio servilis intelligitur, quare non et affinitas intelligatur? Sed in re dubia certius et modestius est, huiusmodi nuptiis abstinere. §. 4. Nunc videamus, quomodo noverca, et privigna, et socrus, et nurus intelligantur, ut sciamus, quas non liceat ducere. Quidam novercam per se patris uxorem, et nurum filii uxorem, et privignam uxoris ex alio marito filiam intelligunt; sed quod ad hanc causam verius est, nec avi uxorem, nec proavi duci posse. Duas ergo vel plures novercas ducere non poterit. Nec mirum; nam et is, qui adoptivus est, nec naturalis patris, nec adoptivi uxorem ducere potest; sed et si plures uxores pater adoptivus habuerit, nullam earum ducere possum. Itaque socrus appellatione non tantum uxoris meae mater, sed et avia et proavia intelligitur, ut nullam earum ducere possim. Nurus quoque appellatione non tantum filii uxor, sed et nepotis et pronepotis continetur, licet quidam has pronurus appellant. Privigna quoque non solum ea mihi intelligitur, quae uxoris meae filia est, sed et neptis et proneptis, ut nullam earum ducere possim. Item eius matrem, quam sponsam habui, non posse me uxorem ducere, Augustus interpretatus est; fuisse enim eam socrum.

XV. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Uxorem quondam privigni coniungi matrimonio vitrici non oportet, nec in matrimonium convenire novercam eius, qui privignae maritus fuit.

XVI. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Oratione divi Marci cavetur, ut, si Senatoris filia libertino nupsisset, nec nuptiae essent; quam et senatusconsultum secutum est. §. 1. Nepote uxorem ducente, et filius consentire debet; neptis vero si nubat, voluntas et auctoritas avi sufficit. §. 2. Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est; sed recte contractum non impedit.

XVII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Per adoptionem quaesita fraternitas eousque impedit nuptias, donec manet adoptio. Ideoque eam, quam pater meus adoptavit et emancipavit, potero uxorem ducere; aeque et si me emancipato illam in potestate retinuerit, poterimus iungi matrimonio. §. 1. Itaque volenti generum adoptare, suadetur, ut filiam emancipet; similiter suadetur ei, qui nurum velit adoptare, ut emancipet filium. §. 2. Amitam quoque et materteram, item magnam quoque amitam et materteram magnam prohibemur uxorem ducere, quamvis magna amita et matertera quarto gradu sint. Utique autem

amitam et amitam magnam prohibemur uxorem ducere, etsi per adoptionem nobis coniunctae sint.

XVIII. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Nuptiae inter easdem personas nisi volentibus parentibus renovatae, iustae non habentur.

XIX. *Marcianus libro XVI. Institutionum, capite XXXV. legis Iuliae.* Qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuerint ducere uxores vel nubere, vel qui dotem dare non voluerint, ex constitutione divorum Severi et Antonini per Proconsules Praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. Prohibere autem videtur, et qui conditionem non quaerit.

XX. *Paulus libro singulari ad Orationem divi Severi et Commodi.* Sciendum est, ad officium curatoris non pertinere, nubat pupilla an non, quia officium eius in administratione negotiorum constat. Et divus Severus et Antoninus rescripserunt in haec verba: *Ad officium curatoris administratio rerum pupillae pertinet, nubere autem pupilla suo arbitrio potest.*

XXI. *Terentius Clemens libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Non cogitur filiusfamilias uxorem ducere.

XXII. *Celsus libro XV. Digestorum.* Si patre cogente ducit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur; maluisse enim hoc videtur.

XXIII. *Idem libro XXX. Digestorum.* Lege Papia cavetur, omnibus ingenuis, praeter Senatores eorumque liberos, libertinam uxorem habere licere.

XXIV. *Modestinus libro I. Regularum.* In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intelligendae sunt, si non corpore quaestum fecerit.

XXV. *Idem libro II. Regularum.* Filius emancipatus etiam sine consensu patris uxorem ducere potest, et susceptus filius ei heres erit.

XXVI. *Idem libro V. Responsorum* respondit: Reas adulterii factas nec ante damnationem vivente marito uxores duci posse.

XXVII. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Si quis in senatorio ordine agens libertinam habuerit uxorem, quamvis interim uxor non sit, attamen in ea conditione est, ut, si amiserit dignitatem, uxor esse incipiat.

XXVIII. *Marcianus libro X. Institutionum.* Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest.

XXIX. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Quod et Ateius Capito consultus fertur decrevisse. Hoc tamen ita observandum est, nisi patronus ideo eam manumisit, ut uxorem eam ducat.

XXX. *Caius libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Simulatae nuptiae nullius momenti sunt.

XXXI. *Ulpianus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si Senatori indulgentia principis fuerit permissum libertinam iustam uxorem habere, potest iusta uxor esse.

XXXII. *Marcellus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Sciendum est, libertinum, qui se ingenuo dedit arrogandum, quamvis in eius familia ingenui iura sit consecutus, ut libertinum tamen a senatoriis nuptiis repellendum esse.

XXXIII. *Idem libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Plerique opinantur, cum eadem mulier ad eundem virum revertatur, id matrimonium idem esse. Quibus assentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint, nec inter moras aut illa alii nupserit, aut hic aliam duxerit, maxime si nec dotem vir reddiderit.

XXXIV. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Generali mandato quaerendi mariti filiaefamilias non fieri nuptias, rationis est; itaque personam eius patri demonstrari, qui matrimonio consensit, ut nuptiae contrahantur, necesse est. §. 1. Ream adulterii, quam vir iure mariti postulavit, non prohibetur post abolitionem uxorem denuo ducere. Sed et si non iure mariti ream postulavit, iure contractum matrimonium videbitur. §. 2. Inter privignos contrahi nuptiae possunt, etsi fratrem communem ex novo parentum matrimonio susceptum habeant. §. 3. Filiam Senatoris nuptias libertini secutam patris casus non facit uxorem; nam quaesita dignitas liberis propter crimen patris auferenda non est.

XXXV. *Idem libro VI. Responsorum.* Filiusfamilias miles matrimonium sine patris voluntate non contrahit.

XXXVI. *Paulus libro V. Quaestionum.* Tutor vel curator adultam uxorem ducere non potest, nisi a patre desponsa destinatave, testamentove nominata conditione nuptias secuta fuerit.

XXXVII. *Idem libro VII. Responsorum.* Libertum curatoris puellae prohiberi oportet, uxorem eandem ducere.

XXXVIII. *Idem libro II. Sententiarum.* Si quis officium in aliqua provincia administrat, inde oriundam vel ibi domicilium habentem uxorem ducere non potest, quamvis sponsare non prohibeatur; ita scilicet, ut, si post officium depositum noluerit mulier nuptias contrahere, liceat ei hoc facere, arrhis tantummodo redditis, quas acceperat. §. 1. Veterem sponsam in provincia, quam quis administrat, uxorem ducere potest, et dos data non fit caduca. §. 2. Qui in provincia aliquid administrat, in ea provincia filias suas in matrimonium collocare, et dotem constituere non prohibetur.

XXXIX. *Idem libro VI. ad Plautium.* Sororis proneptem non possum ducere uxorem, quoniam parentis loco ei sum. §. 1. Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere.

XL. *Pomponius libro IV. ex Plautio.* Aristo respondit: privignae filiam non magis uxorem duci posse, quam ipsam privignam.

XLI. *Marcellus libro XXVI. Digestorum.* Probrum intelligitur etiam in his mulieribus esse, quae turpiter viverent, vulgoque quaestum facerent, etiam si non palam. §. 1. Et si qua se in concubinatum alterius, quam patroni tradidisset, matrisfamilias honestatem non habuisse eam dico.

XLII. *Modestinus libro singulari de Ritu nuptiarum.* Semper in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit. §. 1. Si Senatoris filia, neptis, proneptis libertino, vel qui artem ludicram exercuerit, cuiusve pater materve id fecerit, nupserit, nuptiae non erunt.

XLIII. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Palam quaestum facere dicemus non tantum eam, quae in lupanario se prostituit, verum etiam si qua, ut adsolet, in taberna cauponia vel qua alia pudori suo non parcit. §. 1. *Palam* autem sic accipimus: passim, hoc est sine delectu, non si qua adulteris vel stupratoribus se committit, sed quae vicem prostitutae sustinet. §. 2. Item quae cum uno et altero se pecunia accepta commiscuit, non videtur palam corpore quaestum facere. §. 3. Octavenus tamen rectissime ait: etiam eam, quae sine quaestu palam se prostituerit, debuisse his connumerari. §. 4. Non solum autem ea, quae facit, verum ea quoque, quae fecit, etsi facere desiit, lege notatur; neque enim aboletur turpitudo, quae postea intermissa est. §. 5. Non est ignoscendum ei, quae obtentu paupertatis turpissimam vitam egit. §. 6. Lenocinium facere non minus est, quam corpore quaestum exercere. §. 7. Lenas autem eas dicimus, quae mulieres quaestuarias prostituunt. §. 8. Lenam accipiemus et eam, quae alterius nomine hoc vitae genus exercet. §. 9. Si qua cauponam exercens in ea corpora quaestuaria habeat, ut multae adsolent sub praetextu instrumenti cauponii prostitutas mulieres habere, dicendum, hanc quoque lenae appellatione contineri. §. 10. Senatus censuit: non conveniens esse ulli Senatori uxorem ducere aut retinere damnatam publico iudicio, quo cuilibet ex populo experiri licet, nisi si cui lege aliqua accusandi publico iudicio non est potestas. §. 11. Si qua calumniae in iudicio damnata sit, ex causa publici iudicii, et quae praevaricationis damnata sit, publico iudicio damnata esse non videtur. §. 12. Quae in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio damnata est. Proinde si adulterii damnata esse proponatur, non tantum quia deprehensa est, erit notata, sed quia et publico iudicio damnata est. Quodsi non sit deprehensa, damnata autem, idcirco notatur, quia publico iudicio damnata est, et si deprehensa quidem sit, damnata autem non sit, notata erit. Ego puto, etsi absoluta sit post deprehensionem, adhuc tamen notam illi obesse debere, quia verum est, eam in adulterio deprehensam, quia factum lex, non sententia notat. §. 13. Non adiicitur hic, ut in lege Iulia de adulteriis, a quo vel ubi deprehensa sit. Proinde sive maritus, sive quis alius deprehendisse proponatur, videtur notata. Sed et si non in domo mariti vel patris sui deprehensa sit, erit notata secundum verba legis.

XLIV. *Paulus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.*

Lege Iulia ita cavetur: QUI SENATOR EST, QUIVE FILIUS, NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX NEPOTE, EX FILIO NATO NATUS, CUIUS EORUM EST ERIT, NE QUIS EORUM SPONSAM UXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO LIBERTINAM, AUT EAM, QUAE IPSA, CUIUSVE PATER MATERVE ARTEM LUDICRAM FACIT FECERIT; NEVE SENATORIS FILIA, NEPTISVE EX FILIO, PRONEPTISVE EX NEPOTE, EX FILIO NATO NATA LIBERTINO, EIVE, QUI IPSE, CUIUSVE PATER MATERVE ARTEM LUDICRAM FACIT FECERIT, SPONSA NUPTAVE SCIENS DOLO MALO ESTO; NEVE QUIS EORUM DOLO MALO SCIENS SPONSAM UXOREMVE EAM HABETO. §. 1. Hoc capite prohibetur Senator libertinam ducere, eamve, cuius pater materve artem ludicram fecerit; item libertinus Senatoris filiam ducere. §. 2. Non autem obest, avum et aviam artem ludicram fecisse. §. 3. Nec distinguitur, pater in potestate habeat filiam necne. Tamen iustum patrem intelligendum, Octavenus ait, matrem, etiam si vulgo conceperit. §. 4. Item nihil refert, naturalis sit pater, an adoptivus. §. 5. An et is noceat, qui ante, quam adoptaret, artem ludicram fecerit, atque si naturalis pater ante, quam filia nasceretur, fecerit? Et si huius notae homo adoptaverit, deinde emancipaverit, an non possit duci, ac si talis pater naturalis decessisset? Sed de hoc casu contrariam legis sententiam esse, Pomponius recte putat, ut eis non connumeretur. §. 6. Si postea ingenuae uxoris pater materve artem ludicram facere coeperit, iniquissimum est, dimittere eam debere, quum nuptiae honestae contractae sint, et fortasse iam liberi procreati sint. §. 7. Plane si ipsa artem ludicram facere coeperit, utique dimittenda erit. §. 8. Eas, quas ingenui ceteri prohibentur ducere uxores, Senatores non ducent.

XLV. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* In eo iure, quod dicit: *invito patrono libertam, quae ei nupta est, alii nubere non posse,* patronum accipimus, ut rescripto Imperatoris nostri et divi patris eius continetur, et eum, qui hac lege emit, ut manumittat, quia manumissa liberta emtoris habetur. §. 1. Qui autem iuravit se patronum, hoc idem non habebit. §. 2. Ne is quidem debet habere, qui non suis nummis comparavit. §. 3. Plane si filiusfamilias miles esse proponatur, non dubitamus, si castrensis peculii ancillam manumiserit, competere ei hoc ius; est enim patronus secundum constitutiones, nec patri eius hoc ius competit. §. 4 Hoc caput ad nuptam tantum libertam pertinet, ad sponsam non pertinet; et ideo invito patrono nuntium sponsa liberta si miserit, cum alio connubium habet. §. 5. Deinde ait lex: *invito patrono.* Invitum accipere debemus eum, qui non consentit ad divortium. Idcirco nec a furioso divertendo soluit se huius legis necessitate, nec si ab ignorante diverterit; rectius enim hic invitus dicitur, quam qui dissensit. §. 6. Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor, ne possit ista connubium habere nubendo, quemadmodum haberet, si mortuus esset. Et qui Iuliani sententiam probant, dicerent, non habituram connubium; putat enim Iulianus, durare eius libertae matrimonium etiam in captivitate propter patroni reverentiam. Certe si in aliam servitutem patronus sit deductus, procul dubio dissolutum est matrimonium.

XLVI. *Caius libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Illud dubitationis est: an et qui communem libertam uxorem duxerit, ad hoc ius admittatur? Iavolenus negavit, quia non proprie videatur eius liberta, quae etiam alterius sit. Aliis contra visum est, quia libertam eius esse negari non possit, licet alterius quoque sit liberta; quam sententiam plerique recte probaverunt.

XLVII. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Senatoris filia, quae corpore quaestum vel artem ludicram fecerit, aut iudicio publico damnata fuerit, impune libertino nubit; nec enim honos ei servatur, quae se in tantum scelus deduxerit.

XLVIII. *Terentius Clemens libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Filio patroni in libertam paternam eandemque uxorem idem iuris, quod ipsi patrono daretur, ex sententia legis accommodatur. Idemque dicendum erit, et si alterius patroni filius vivo altero libertam eorum uxorem duxerit. §. 1. Si ignominiosam libertam suam patronus uxorem duxerit, placet, quia contra legem maritus sit, non habere eum hoc legis beneficium. §. 2. Si uni ex filiis assignatam alter uxorem duxerit, non idem ius, quod in patrono, tribuendum; nihil enim iuris habebit, quia senatus omne ius libertorum assignatorum ad eum transtulit, cui id pater tribuit.

XLIX. *Marcellus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Observandum est, quod inferioris gradus homines ducant uxores eas, quas hi, qui altioris dignitatis sunt, ducere legibus propter dignitatem prohibentur. At contra antecedentis gradus homines non possunt eas ducere, quas his, qui inferioris dignitatis sunt, ducere non licet.

L. *Idem libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Proxime constitutum dicitur, ut, cum quis libertam suam duxerit uxorem, quam ex fideicommissi causa manumiserit, liceat libertae invito eo nuptias contrahere. Puto, quia non erat ferendus is, qui ex necessitate manumisit, non suo arbitrio; magis enim debitam libertatem praestitit, quam ullum beneficium in mulierem contulit.

LI. *Licinius Rufinus libro I. Regularum.* Matrimonii causa ancilla manumissa a nullo alio uxor duci potest, quam a quo manumissa est, nisi patronus matrimonio eius renuntiaverit. §. 1. Si autem filiusfamilias matrimonii causa iussu patris ancillam manumiserit, Iulianus putat, perinde eam haberi, atque si a patre eius manumissa esset; et ideo potest eam uxorem ducere.

LII. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Incestae nuptiae neque dotem habent, et ideo omne, quod perceptum est, licet fructuum nomine, auferetur.

LIII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Nuptiae consistere non possunt inter eas personas, quae in numero parentum liberorumve sunt, sive proximi, sive ulterioris gradus sint, usque ad infinitum;

LIV. *Scaevola libro I. Regularum.* Et nihil interest, ex iustis nuptiis cognatio descendat, an vero non; nam et vulgo quaesitam sororem quis vetatur uxorem ducere.

LV. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Quin etiam nefas existimatur, eam quoque uxorem ducere, quae per adoptionem filia neptisve esse coeperit; in tantum ut, etsi per emancipationem adoptio dissoluta sit, idem iuris maneat. §. 1. Patris adoptivi mei matrem, aut materteram, aut neptem ex filio uxorem ducere non possum, scilicet si in familia eius sim; alioquin si emancipatus fuero ab eo, sine dubio nihil impedit nuptias, scilicet quia post emancipationem extraneus intelligor.

LVI. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Etiam si concubinam quis habuerit sororis filiam, licet libertinam, incestum committitur.

LVII. *Marcianus libro II. Institutionum.* Qui in provincia officium aliquod gerit, prohibetur etiam consentire filio suo uxorem ducenti. §. 1. In libro secundo Papiniani de adulteriis Marcianus notat: divus Marcus et Lucius Imperatores Flaviae Tertyllae per Mensorem libertum ita rescripserunt: *Movemur et temporis diuturnitate, quo ignara iuris in matrimonio avunculi tui fuisti, et quod ab avia tua collocata es, et numero liberorum vestrorum; idcircoque quum haec omnia in unum concurrant, confirmamus statum liberorum vestrorum in eo matrimonio quaesitorum, quod ante annos quadraginta contractum est, perinde atque si legitime concepti fuissent.*

LVIII. *Idem libro IV. Regularum.* A divo Pio rescriptum est: si libertina Senatorem deceperit quasi ingenua, et ei nupta est, ad exemplum praetorii edicti dandam in eam actionem, quia ex dote nullum lucrum habet, quae nulla est.

LIX. *Paulus libro singulari de Assignatione libertorum.* Senatusconsulto, quo cautum est, ne tutor pupillam vel filio suo, vel sibi nuptum collocet, etiam nepos significatur.

LX. *Idem libro singulari ad Orationem divi Antonini et Commodi.* Si quis tutor quidem non sit, periculum tamen tutelae ad eum pertineat, an sententia orationis contineatur? veluti si pupilla ab hostibus capta fuerit, aut falsis allegationibus a tutela se excusaverit, aut ex sacris constitutionibus periculum ad eum pertineat. Et dicendum est, hos quoque ad senatusconsultum pertinere; nam et huiusmodi periculum in numerum trium tutelarum computari, comprobatum est. §. 1. Sed si propter alterius personam periculum ad eum pervenit, videamus, ne extra sententiam senatusconsulti sit; veluti si magistratus in tutelae periculum inciderit, vel fideiusserit quis pro tutore vel curatore, quia nec in numerum trium tutelarum haec imputantur, consequens est, et hoc probare. §. 2. Quid ergo, si honoris cau-

ne tutor datus sit, quatenus nec huiusmodi tutela in numerum computatur, numquid idem sit? Sed ratio in contrarium ducit, quod dictum est, honorarium tutorem periculum solere pati, si male passus sit administrari tutelam. §. 3. Quin autem ille, qui, quum datus est tutor, cessat in administratione, pertineat ad orationem, non est dubitandum, quia perinde tenetur ex sacris constitutionibus, atque si gessisset. §. 4. Quid ergo, si, quum se vellet excusare aliquo titulo, nec in promtu probationes haberet, excusationis negotium fuerit dilatum, et inter moras pupilla adoleverit, an ad senatusconsultum pertineat? Quaestio in eo est, an et post pubertatem, officio finito, excusationem eius recipi oporteat? nam si recipiatur, et excusaverit, impune potest ducere; si vero non debeat recipi post officium finitum, non recte ducit. Et ait Papinianus libro quinto Responsorum: officio finito excusationem recipi non oportere, et ideo exacti temporis periculum ad eum pertinere. Sed mihi hoc nequaquam placet; iniquum enim est propter dilationem, quae forte non dolo, sed quae ex necessitate contigit, non excusari, vel nuptias impediri excusatione recepta. §. 5. Quamvis verbis orationis cautum sit, ne uxorem tutor pupillam suam ducat, tamen intelligendum est, ne desponderi quidem posse. Nam cum qua nuptiae contrahi non possunt, haec plerumque ne quidem desponderi potest; nam quae duci potest, iure despondetur. §. 6. Quid ergo, si adoptivus filius tutoris duxerit pupillam illicite, posteaque emancipatus fuerit? Credendum est, de adoptivis emancipatis senatum non sensisse, quia post emancipationem in totum adoptivae familiae obliviscuntur. §. 7. Naturales liberi, licet in adoptionem dati fuerint, senatusconsulto continentur. §. 8. Quid ergo, si tutor datus provocavit, et postea heres eius victus est? praeteriti temporis periculum praestare debet, an vero, si filius heres fuerit, et victus est, ad orationem pertineat? Et consequens est hoc probare, quoniam rationem debet reddere.

LXI. *Papinianus libro XXXII. Quaestionum.* Dote propter illicitum matrimonium caduca facta, exceptis impensis necessariis, quae dotem ipso iure minuere solent, quod iudicio de dote redditurus esset maritus, solvere debet.

LXII. *Idem libro IV. Responsorum.* Quanquam in arbitrio matris pater esse voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur, frustra tamen ab ea tutor datus eligetur. Neque enim intelligitur pater de persona tutoris cogitasse, quum ideo maxime matrem praetulit, ne filiae nuptias tutori committeret. §. 1. Mulier liberto viri ac patroni sui mala ratione coniungitur. §. 2. Tutor, qui rationes curatori reddidit, pupillam suam ante constitutum tempus aetatis eius uxorem ducere, nec matrem ex alio matrimonio factam, potest.

LXIII. *Idem libro I. Definitionum.* Praefectus cohortis, vel equitum, aut Tribunus si contra interdictum eius provinciae duxit uxorem, in qua officium gerebat, matrimonium non erit. Quae species pupillae comparanda est, quum ratio potentatus nuptias prohibuerit. Sed an huic quoque, si virgo nupserit, non sit auferendum, quod testamento relictum est? deliberari potest. Exemplo tamen pupillae nuptae tutori, quod relictum est potest mulier consequi, pecuniam tamen in dotem datam mulieris heredi restitui necesse est.

LXIV. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Libertum, eundemque tutorem pupillae eo, quod in matrimonium collocata ipsi tutori suo vel filio eius esset, senatus relegandum censuit. §. 1. Senatusconsulti, quo prohibentur tutores et filii eorum pupillas suas ducere, puto heredem quoque tutoris extraneum sententia apprehendi, quum ideo prohibuerit huiusmodi nuptias, ne pupillae in re familiari circumscribantur ab his, qui rationes eis gestae tutelae reddere compelluntur. §. 2. Tutor autem pupilli non prohibetur filiam suam collocare pupillo suo in matrimonium.

LXV. *Paulus libro VII. Responsorum.* Eos, qui in patria sua militant, non videri contra mandata ex eadem provincia uxorem ducere, idque etiam quibusdam mandatis contineri. §. 1. Item respondi: mihi placere, etsi contra mandata contractum sit matrimonium in provincia, tamen post depositum officium, si in eadem voluntate perseveraret, iustas nuptias effici, et ideo postea liberos natos ex iusto matrimonio legitimos esse.

LXVI. *Idem libro II. Sententiarum.* Non est matrimonium, si tutor vel curator pupillam suam intra vicesimum et sextum annum, non desponsam a patre, nec testamento destinatam, ducat uxorem, vel eam filio suo iungat. Quo facto uterque infamatur, et pro dignitate pupillae extra ordinem coërcetur; nec interest, filius sui iuris, an in patris potestate sit. §. 1. Curatoris libertum eam pupillam, cuius patronus res administrat, uxorem ducere, satis incivile est.

LXVII. *Tryphoninus libro IX. Disputationum.* Non solum vivo tutore, sed et post mortem eius filius tutoris ducere uxorem prohibetur eam, cuius tutelae rationi obstrictus pater fuit. Nec puto interesse, exstiterit ei heres filius, an abstinuerit paterna hereditate, an nec heres fuerit forte exheredatus, aut praeteritus emancipatus; nam et fieri potest, ut per fraudem in eum collata bona patris propter tutelam revocari oporteat. §. 1. De uno dubitari potest: si avus tutelam gessit neptis ex filio emancipato natae, an nepoti ex altero filio eam collocare possit, sive emancipato, sive manenti in potestate? quia par affectionis causa suspicionem fraudis amovet. Sed etsi senatusconsultum stricto iure contra omnes tutores nititur, attamen summae affectionis avitae intuitu huiusmodi nuptiae concedendae sunt. §. 2. Sed et si filiusfamilias tutor puellae vel curator fuit, puto vel magis patri eius non oportere eam nubere. Numquid nec fratri, qui est in eiusdem potestate? §. 3. Sed videamus, si Titii filius duxerit uxorem eam, quae tua pupilla fuit, deinde Titium vel filium eius adoptaveris, an perimantur nuptiae, ut in genero adoptato dictum est, an adoptio impediatur? Quod magis dicendum est. Et si curator, dum gerit curam, adoptaverit maritum eius puellae, cuius curator est, idem iuris est. Nam finita iam tutela, et nupta puella alii, vereor, ne longum sit adoptionem mariti eius impedire, quasi propter hoc interponatur, ut ratio tutelae reddendae cohibeatur; quam causam prohibitionis nuptiarum contrahendarum oratio divi Marci continet. §. 4. Et si quis curator ventri bonisque datus sit, prohibitionem eiusdem senatusconsultum inducit; nam et hic debet rationem reddere. Nec spatium administrationis movere nos debet, quia nec in tutore, nec curatore discrimen maioris aut minoris temporis, quo in huiusmodi munere quis fuerit, habitum est. §. 5. Si puellae tutelam Titius administravit, vel curator negotia gessit, eaque nondum recepta ratione decessit, filia herede relicta, quaerenti: an eam filio suo posset Titius collocare in matrimonium? dixi: posse, quia ratio hereditaria esset, et sicut simplex debitum; alioquin omnis debitor eam, cui obligatus esset ex aliqua ratione, prohiberetur sibi filioque suo coniungere. §. 6. Sed et is, qui pupillum abstinuit bonis patris sui, rationem eius rei praestare debet; et fieri potest, ut, et si inconsultius hoc fecerit, hoc nomine condemnari debeat. Sed etsi optimo consilio usus sit auxilio praetoriae iurisdictionis, quia non solvendo pater eius decesserat, nihilo minus tamen, quia in iudicio hoc probari oportet, impediuntur nuptiae. Nam et qui bene tutelam et ex fide administravit, nihilominus prohibetur.

LXVIII. *Paulus libro singulari ad senatusconsultum Turpillianum.* Iure gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium vel descendentium uxorem duxerit. Qui vero ex latere eam duxerit, quam vetatur, vel affinem, quam impeditur, si quidem palam fecerit, levius, si vero clam hoc commiserit, gravius punitur. Cuius diversitatis illa ratio est circa matrimonium, quod ex latere non bene contrahitur. Palam delinquentes, ut errantes, maiore poena excusantur, clam committentes, ut contumaces, plectuntur.

TIT. III.
DE IURE DOTIUM.

I. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* Dotis causa perpetua est, et cum voto eius, qui dat, ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.

II. *Idem libro LX. ad Edictum.* Rei publicae interest, mulieres dotes salvas habere, propter quas nubere possint.

III. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt; neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicunque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.

IV. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Si proprietati nudae in dotem datae ususfructus accesserit, incrementum videtur dotis, non alia dos, quemadmodum si quid alluvione accessisset.

V. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Profecticia dos est, quae a patre vel parente profecta est de bonis vel facto eius. §. 1. Sive igitur parens dedit dotem, sive procurator eius, sive iussit alium dare, sive, quum quis dedisset negotium eius gerens, parens ratum habuit, profecticia dos est. §. 2. Quodsi quis patri donaturus dotem dedit, Marcellus libro sexto Digestorum scripsit, hanc quoque a patre profectam esse; et est verum. §. 3. Sed et si curator furiosi, vel prodigi, vel cuiusvis alterius dotem dederit, similiter dicemus, dotem profecticiam esse. §. 4. Sed et si proponas Praetorem vel Praesidem decrevisse, quantum ex bonis patris vel ab hostibus capti, vel a latronibus oppressi filiae in dotem detur, haec quoque profecticia videtur. §. 5. Si pater repudiaverit hereditatem dotis constituendae causa, forte quod maritus erat substitutus, aut quia potuit ab intestato hereditatem vindicare, dotem profecticiam non esse, Iulianus ait. Sed et si legatum in hoc repudiaverit pater, ut apud generum heredem remaneat dotis constituendae causa, Iulianus probat, non esse profectum id de bonis patris, quia nihil erogavit de suo pater, sed non acquisivit. §. 6. Si pater non quasi pater, sed alio dotem promittente fideiusserit, et quasi fideiussor solverit, Neratius ait, non esse profecticiam dotem, quamvis pater servare a reo id, quod solvit, non possit. §. 7. Sed si pater dotem promisit, et fideiussorem vel reum pro se dedit, ego puto, profecticiam esse dotem; sufficit enim, quod pater sit obligatus sive reo, sive fideiussori. §. 8. Si filiusfamilias mutuatus pecuniam creditorem delegavit, ut daret pro filia dotem, vel etiam ipse accepit et dedit, videri dotem ab avo profectam, Neratius ait hactenus, quatenus avus esset dotaturus neptem suam; id enim in rem avi videri versum. §. 9. Si quis certam quantitatem patri donaverit ita, ut hanc pro filia daret, non esse dotem profecticiam, Iulianus libro septimo decimo Digestorum scripsit; obstrictus est enim, ut det, aut si non dederit, condictione tenetur. Hoc et in matre iuris esse ait, si forte sub ea conditione uxor marito det, ut pro filia genero in dotem daret, nec videri uxorem marito donasse. Rectissime ergo ait, ut non sit interdicta donatio iure civili; non enim ad hoc dedit, ut ipse habeat, sed ut genero pro filia expendat; denique si non dederit, condictione tenetur. Esse igitur dotem istam adventiciam, Iulianus ait; et ita utimur. §. 10. Si filiusfamilias dotem promiserit, et sui iuris factus dederit, profecticiam esse dotem; non enim pro hereditate patris aes alienum solvit, sed suum aes alienum susceptum, dum filiusfamilias esset, paterfamilias factus exoneravit. §. 11. Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilominus dotem esse, nemini dubium est, quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem profecticiam facit; sed ita demum, si ut parens dederit; ceterum si, quum deberet filiae, voluntate eius dedit, adventicia dos est. §. 12. Papinianus libro decimo Quaestionum ait: eum pater curator suae filiae iuris sui effectae dotem pro ea constituisset, magis eum quasi patrem id, quam quasi curatorem fecisse videri. §. 13. Iulianus libro nono decimo Digestorum; adoptivum quoque patrem, si ipse dotem dederit, habere eius repetitionem, ait. §. 14. Si quis pro aliena filia dotem promiserit, et promissori pater heres exstiterit, Iulianus distinguit, interesse, ante nuptias pater heres exstiterit et dotem dederit, an postea; si ante, videri dotem ab eo profectam (potuisse enim nuntium remittendo resolvere dotem); quodsi post nuptias, non esse profecticiam.

VI. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Iure succursum est patri, ut filia amissa solatii loco cederet, si redderetur ei dos ab ipso profecta, ne et filiae amissae, et pecuniae damnum sentiret. §. 1. Si pater alienum fundum bona fide emtum in dotem dedit, ab ipso profectus intelligitur. §. 2. Si in dote danda circumventus sit alteruter, etiam maiori annis viginti quinque succurrendum est, quia bono et aequo non convenit, aut lucrari aliquem cum damno alterius, aut damnum sentire per alterius lucrum.

VII. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Dotis fructum ad maritum pertinere debere, aequitas suggerit; quum enim ipse onera matrimonii subeat, aequum est, eum etiam fructus percipere. §. 1. Si fructus constante matrimonio percepti sint, dotis non erunt; si vero ante nuptias percepti fuerint, in dotem convertentur, nisi forte aliud inter maritum futurum et destinatam uxorem convenit; tunc enim, quasi donatione facta, fructus non redduntur. §. 2. Si ususfructus in dotem datus sit, videamus, utrum fructus reddendi sint, nec ne? Et Celsus libro decimo Digestorum ait: interesse, quid acti sit, et nisi appareat aliud actum, putare se, ius ipsum in dote esse, non etiam fructus, qui percipiuntur. §. 3. Si res in dotem dentur, puto in bonis mariti fieri, accessionemque temporis marito ex persona mulieris concedendam. Fiunt autem res mariti, si constante matrimonio in dotem dentur. Quid ergo, si ante matrimonium? Si quidem sic dedit mulier, ut statim eius fiant, efficiuntur eius; enimvero si hac conditione dederit, ut tunc efficiantur, quum nupserit, sine dubio dicemus, tunc eius fieri, quum nuptiae fuerint secutae. Proinde si forte nuptiae non sequantur, nuntio remisso, si quidem sic dedit mulier, ut statim viri res fiant, condicere eas debebit remisso nuntio; enimvero si sic dedit, ut secutis nuptiis incipiant esse, nuntio remisso statim eas vindicabit. Sed ante nuntium remissum si vindicabit, exceptio poterit nocere vindicanti aut doli, aut in factum; doti enim destinata non debebunt vindicari.

VIII. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Sed nisi hoc evidenter actum fuerit, credendum est hoc agi, ut statim res sponsi fiant, et, nisi nuptiae secutae fuerint, reddantur.

IX. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Si ego Seiae res dedero, ut ipsa suo nomine in dotem det, efficientur eius, licet non in dotem sint datae; sed condictione tenebitur. Quodsi pro ea res ego dem, si quidem ante nuptias, interest, qua conditione dedi, utrum ut statim fiant accipientis, an secutis nuptiis. Si statim, nuntio remisso condicam; si vero non statim, potero vindicare, quia meae res sunt. Quare et si sequi nuptiae non possunt propter matrimonii interdictionem, ex posteriore casu res meae remanebunt. §. 1. Si res alicui tradidero, ut nuptiis secutis dotis efficiantur, et ante nuptias decessero, an secutis nuptiis dotis esse incipiant? Et vereor, ne non possint in dominio eius effici, cui datae sunt, et quia post mortem incipiat dominium discedere ab eo, qui dedit, et quia pendet donatio in diem nuptiarum; et quum sequitur conditio nuptiarum, iam heredis dominium est, a quo discedere rerum non posse dominium invito eo, fatendum est. Sed benignius est favore dotium, necessitatem imponi heredi, consentire ei, quod defunctus fecit, aut si distulerit, vel absit, etiam nolente vel absente eo, dominium ad maritum ipso iure transferri, ne mulier maneat indotata. §. 2. Dotis autem causa data accipere debemus ea, quae in dotem dantur. §. 3. Ceterum si res dentur in ea, quae Graeci παράφερνα dicunt, quaeque Galli peculium appellant, videamus, an statim efficiantur mariti? Et putem, si sic dentur, ut fiant, effici mariti, et cum distractum fuerit matrimonium, non vindicari oportere, sed condici, nec dotis actione peti, ut divus Marcus et Imperator noster cum patre rescripserunt. Plane si rerum libellus marito detur, ut Romae vulgo fieri videmus, (nam mulier res, quas solet in usu habere in domo mariti, neque in dotem dat, in libellum solet conferre, eumque libellum marito offerre, ut is subscribat, quasi res acceperit; et velut chirographum eius uxor retinet, res, quae libello continentur, in domum eius se intulisse) hae igitur res an mariti fiant? videamus. Et non puto; non quod non ei tradantur, (quid enim interest, inferantur volente eo in domum eius, an ei tradantur?) sed quia non puto hoc agi inter virum et uxorem, ut dominium ad eum transferatur, sed magis ut certum sit, in domum eius illatas, ne, si quandoque separatio fiat, negetur. Et quia plerumque custodiam earum maritus repromittit, nisi mulieri commissae sint, videbimus, harum rerum nomine, si non reddantur, utrum rerum amotarum, an depositi, an mandati mulier agere possit? Et si custodia marito committitur, depositi vel mandati agi poterit; si minus, agetur rerum amotarum, si animo amovendi maritus eas retineat, aut ad exhibendum, si non amovere eas connisus sit.

X. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Plerumque interest viri, res non esse aestimatas, idcirco, ne periculum rerum ad eum pertineat, maxime si animalia in dotem acceperit, vel vestem, qua mulier utitur; eveniet enim, si aestimata sint, et ea mulier adtriverit, ut nihilo minus maritus aestimationem eorum praestet. Quoties igitur non aestimatae res in dotem dantur, et meliores et deteriores mulieri fiunt. §. 1. Si praediis inaestimatis aliquid accessit, hoc ad compendium mulieris pertinet; si aliquid de-

cessit, mulieris damnum est. §. 2. Si servi sobolem ediderunt, mariti lucrum non est. §. 3. Sed fetus dotalium pecorum ad maritum pertinent, quia fructibus computantur, sic tamen, ut suppleri proprietatem prius oporteat, et submissis in locum mortuorum capitum ex agnatis, residuum in fructum maritus habeat, quia fructus dotis ad eum pertinent. §. 4. Si ante matrimonium aestimatae res dotales sunt, haec aestimatio quasi sub conditione est; namque hanc habet conditionem: *si matrimonium fuerit secutum.* Secutis igitur nuptiis aestimatio rerum perficitur, et fit vera venditio. §. 5. Inde quaeri potest: si ante nuptias mancipia aestimata deperierint, an mulieris damnum sit? Et hoc consequens est dicere; nam quum sit conditionalis venditio, pendente autem conditione mors contingens exstinguat venditionem, consequens est dicere, mulieri periisse, quia nondum erat impleta venditio; aestimatio enim venditio est. §. 6. Si res in dotem datae fuerint, quamvis aestimatae, verum convenerit, ut aut aestimatio, aut res praestentur, si quidem fuerit adiectum: *utrum mulier volet*, ipsa eliget, utrum malit petere res, an aestimationem. Verum si ita fuerit adiectum: *utrum maritus volet*, ipsius erit electio; aut si nihil de electione adiiciatur, electionem habebit maritus, utrum malit res offerre, an pretium earum. Nam et cum illa aut illa res promittitur, rei electio est, utram praestet. Sed si res non exstet, aestimationem omnimodo maritus praestabit.

XI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Sane et deteriorem factam reddere poterit.

XII. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Si res aestimata post contractum matrimonium donationis causa approbetur, nulla est aestimatio, quia nec res distrahi donationis causa potest, quum effectum inter virum et uxorem non habeat; res igitur in dote remanebit. Sed si ante matrimonium, magis est, ut in matrimonii tempus collata donatio videatur, atque ideo non valeat. §. 1. Si mulier se dicat circumventam minoris rem aestimasse, utputa servum, si quidem in hoc circumventa est, quod servum dedit, non tantum in hoc, quod minoris aestimavit, in eo actura est, ut servus sibi restituatur; enimvero si in aestimationis modo circumventa est, erit arbitrium mariti, utrum iustam aestimationem, an potius servum praestet. Et haec, si servus vivit; quodsi decesserit, Marcellus ait, magis aestimationem praestandam, sed non iustam, sed eam, quae facta est, quia boni consulere mulier debet, quod fuit aestimatus. Ceterum si simpliciter dedisset, procul dubio periculo eius moriretur, non mariti. Idemque et in minore circumventa Marcellus probat. Plane si emtorem habuit mulier iusti pretii, tunc dicendum, iustam aestimationem praestandam; idque duntaxat uxori minori annis praestandum, Marcellus scribit. Scaevola autem in marito notat: si dolus eius adfuit, iustam aestimationem praestandam. Et puto verius, quod Scaevola ait. §. 2. Si cum marito debitore mulier pacta sit, ut id, quod debeat, in dotem habeat, dotis actione scilicet eam agere posse existimo; licet enim ipso iure priore debito liberatus non sit, tamen exceptionem habere potest.

XIII. *Modestinus libro singulari de differentia Dotis.* Si mulier post divortium, antequam ex stipulatu de dote agat, ad eundem virum fuerit reversa, constantius dicetur, per doli exceptionem inefficacem fieri ex stipulatu actionem, usque quo matrimonium durat.

XIV. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Si rem aestimatam mulier in dotem dederit, deinde ea moram faciente in traditione, in rerum natura esse desierit, actionem eam habere non puto.

XV. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Quod si per eam non stetisset, perinde pretium auferet, ac si tradidisset, quia quod evenit emtoris periculo est.

XVI. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Quoties res aestimata in dotem datur, evicta ea virum ex emto contra uxorem agere, et quidquid eo nomine fuerit consecutus, dotis actione, soluto matrimonio, ei praestare oportet; quare et si duplum forte ad virum pervenerit, id quoque ad mulierem redigetur. Quae sententia habet aequitatem, quia non simplex venditio sit, sed dotis causa, nec debeat maritus lucrari ex damno mulieris; sufficit enim maritum indemnem praestari, non etiam lucrum sentire.

XVII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* In rebus dotalibus virum praestare oportet tam dolum, quam culpam, quia causa sui dotem accipit. Sed etiam diligentiam praestabit, quam in suis rebus exhibet. §. 1. Si re aestimata data, nuptiae secutae non sint, videndum est, quid repeti debeat, utrum res, an aestimatio? Sed id agi videtur, ut ita demum aestimatio rata sit, si nuptiae sequantur, quia nec alia causa contrahendi fuerit; res igitur repeti debet, non pretium.

XVIII. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Si mancipia in dotem aestimata accepisti, et pactum conventum factum est, ut tantidem aestimata divortio facto redderes, manere partum eorum apud te, Labeo ait, quia et mancipia tuo periculo fuerint.

XIX. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Etiamsi alii iussu mariti dos detur, nihilo minus maritus de dote obligatur.

XX. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Iulianus scribit: valere talem stipulationem: *quum morieris, dotis nomine tot dari?* quia et pacisci soleant, ne ea viva exhibeatur. Quod non esse simile accepi; aliud est enim differre exactionem, aliud ab initio in id tempus stipulari, quo matrimonium futurum non sit. Idque et Aristoni, et Neratio, et Pomponio placet.

XXI. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Stipulationem, quae propter causam dotis fit, constat habere in se conditionem hanc: *si nuptiae fuerint secutae*, et ita demum ex ea agi posse, quamvis non sit expressa conditio, si nuptiae constant. Quare si nuntius remittatur, defecisse conditio stipulationis videtur,

XXII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Et licet postea eidem nupserit, non convalescit stipulatio.

XXIII. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Quia autem in stipulatione non est necessaria dotis adiectio, etiam in datione tantundem ducimus.

XXIV. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Si filiafamilias nuptura ex peculio, cuius administrationem habebat, dotem viro dederit, deinde, quum in eadem causa peculium eius esset, divortium fecerit, dos ei recte solvitur, quasi a quolibet peculiari debitore.

XXV. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si ei nuptura mulier, qui Stichum debebat, ita cum eo pacta est: *pro Sticho, quem mihi debes, decem tibi doti erunt,* secundum id, quod placuit rem pro re solvi posse, et liberatio contingit, et decem in dotem erunt, quia et permutatio dotium conventione fieri potest.

XXVI. *Modestinus libro I. Regularum.* Ita constante matrimonio permutari dotem posse dicimus, si hoc mulieri utile sit, ut ex pecunia in rem, aut ex re in pecuniam; idque probatum est.

XXVII. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Quod si fuerit factum, fundus vel res dotalis efficitur.

XXVIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Post nuptias pater non potest deteriorem causam filiae facere, quia nec reddi ei dos invita filia potest.

XXIX. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Cum pater dotem pro filia promittit, et dotem legat, si quidem marito legavit, videndum est, an legatum valeat? Et non puto valere; nam cum creditori debitor legat id, quod debet, nullum legatum est. Quodsi filiae legavit, valet legatum; dos enim ex promissione marito debetur, legatum filiae. Et si quidem hoc animo testatorem esse filia ostenderit, ut duplicaret ei legatum, habebit utrumque, et dotem, quam maritus persecutus fuerit, et legatum ex causa legati. Quodsi alterutrum voluerit habere, si mulier legatum petat, opposita doli exceptione non alias cogetur ei heres legatum solvere, quam si caverit, indemnem hoc nomine heredem futurum adversus maritum ex promissione agentem. Sed si maritus agat, nihil de indemnitate eum cavere oportebit; verum mulier post eum agens exceptione repelletur, quia semel dos praestita est.

XXX. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Dotem, quae in prius matrimonium data est, non aliter converti in posterius matrimonium dicendum est, quam cum hoc agitur, dum hoc agi semper interpretemur, nisi probetur aliud convenisse.

XXXI. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Quodsi non divortium, sed iurgium fuit, dos eiusdem matrimonii manebit.

XXXII. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Si ex lapidicinis dotalis fundi lapides, vel arbores, quae fructus

non essent, sive superficiem aedificii dotalis voluntate mulieris vendiderit, nummi ex ea venditione recepti sunt dotis.

XXXIII. *Ulpianus libro VI. ad Sabinum.* Si extraneus sit, qui dotem promisit, isque defectus sit facultatibus, imputabitur marito, cur eum non convenerit, maxime si ex necessitate, non ex voluntate dotem promiserat. Nam si donavit, utcunque parcendum marito, qui eum non praecipitavit ad solutionem, qui donaverat, quemque in id, quod facere posset, si convenisset, condemnaverit; hoc enim divus Pius rescripsit: eos, qui ex liberalitate conveniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos. Sed si vel pater vel ipsa promiserunt, Iulianus quidem libro sexto decimo Digestorum scribit: etiam si pater promiserit, periculum respicere ad maritum. Quod ferendum non est; debebit igitur mulieris esse periculum; nequaquam enim iudex propitiis auribus audiet mulierem dicentem, cur patrem, qui de suo dotem promisit, non urserit ad exsolutionem? multo minus, cur ipsam non convenerit? Recte itaque Sabinus disposuit, ut diceret: quod pater vel ipsa mulier promisit, viri periculo non esse; quod debitor, id viri esse periculo; quod alius, scilicet donaturus, eius periculo esse, cui acquiratur. Acquiri autem mulieri accipiemus, ad quam rei commodum respicit.

XXXIV. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Mater quum filiae aurum dedisset utendum, pater puellae id aurum in dotem viro appendit; dein mortua est mater. Si inscia invitave uxore vir id aurum in dotem dedisset, manet id aurum heredis matris, vindicarique potest, et eo minorem dotem viro datam esse placuit; sed quia res evicta est, marito competit adversus socerum actio.

XXXV. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Dotem a patre vel a quovis alio promissam si vir novandi causa stipuletur, coepit viri esse periculum, quum ante mulieris fuisset.

XXXVI. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* Debitor mulieris iussu eius pecuniam viro expromisit, deinde vir acceptam eam iussu mulieris fecit; res mulieri periit. Hoc quomodo accipimus? utrum dotis nomine, an et si alia ex causa? Et videtur de eo debitore dictum, qui dotis nomine promisit. Illud adhuc subest, utrum ante nuptias, an post nuptias id factum sit; multum enim interesse videtur; nam si secutis nuptiis id factum est, dote iam constituta, maritus accepto ferendo perdit dotem, si autem ante, quam nuptiae sequerentur, nihil videtur doti constitutum esse.

XXXVII. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Non enim alias perit mulieri actio, quam si nuptiae secutae fuerint; nam si secutae non sunt, manet debitor mulieri obligatus.

XXXVIII. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Sane videndum est: an marito mulier, quae iussit accepto ferre, obligetur? Et putem obligari mandati actione, et hoc ipsum in dotem converti, quod mulier mandati iudicio obligata est. Et quod dicitur, rem mulieri perire, consequens est; nam si coeperit velle de dote agere, ipsa secum debebit compensare iussum suum.

XXXIX. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Si serva servo quasi dotem dederit, deinde constante coniunctione ad libertatem ambo pervenerint, peculio eis non ademto, et in eadem coniunctione permanserint, ita res moderetur, ut, si quae ex rebus corporalibus velut in dotem tempore servitutis datis exstiterint, videantur ea tacite in dotem conversa, ut eorum aestimatio mulieri debeatur. §. 1. Si spadoni mulier nupserit, distinguendum arbitror, castratus fuerit necne, ut in castrato dicas dotem non esse, in eo, qui castratus non est, quia est matrimonium, et dotem, et dotis exactionem esse.

XL. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Divus Severus rescripsit Pontio Luciano in haec verba: *Si mulier, quae dotem dederat, post divortium rursus in matrimonium redit, non revocatis instrumentis, non dubitabit is, apud quem res agetur, secundum voluntatem mulieris, quae utique non indotata redire in matrimonium voluit, partibus suis fungi, quasi renovata dote.*

XLI. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Promittendo dotem omnes obligantur, cuiuscunque sexus conditionisque sint. §. 1. Sed si nuptiae secutae non fuerint, ex stipulatu agi non potest; magis enim res, quam verba intuenda sunt. §. 2. Acceptilatione quoque dos constituitur, cum debitori marito accepto fertur dotis constituendae causa. §. 3. Si a debitore mulieris sub conditione dos promittatur, et postea, sed antequam maritus petere posset, debitor solvendo esse desierit, magis periculum ad mulierem pertinere placet; nec enim videri maritum nomen secutum eo tempore, quo exigere non potuerit. Quodsi iam tunc debitor, quum sub conditione promitteret, solvendo non fuerit, periculum viri esse, quod sciens tale nomen secutus videretur, quale initio obligationis fuerit. §. 4. Si debitor mulieris dotem promiserit, et mulierem heredem reliquerit, Labeo perinde habendum ait, ac si mulier ipsa dotem promisisset. Caius sententiam Iulianus quoque probat; nec enim aequum esse ait, ut ei damnetur eius pecuniae nomine, quam ipsa debeat, et satis esse, acceptilatione eam liberari.

XLII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Res in dotem datae, quae pondere, numero, mensura constant, mariti periculo sunt, quia in hoc dantur, ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat, et quandoque soluto matrimonio eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse, vel heres eius.

XLIII. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Licet soleat dos per acceptilationem constitui, tamen si ante matrimonium acceptilatio fuerit interposita, nec nuptiae secutae, Scaevola ait, matrimonii causa acceptilationem interpositam non secutis nuptiis nullam esse, atque ideo suo loco manere obligationem; quae sententia vera est. §. 1. Quoties autem extraneus accepto fert debitori dotis constituendae causa, si quidem nuptiae insecutae non fuerint, liberatio non sequetur, nisi forte sic accepto tulit, ut velit mulieri in totum donatum; tunc enim credendum est, brevi manu acceptum a muliere, et marito datum; ceterum mulieri per liberam personam condictio acquiri non potest. Plane secutis nuptiis, mulier soluto matrimonio dotis exactionem habebit, nisi forte sic accepto tulit extraneus, ut ipse, quoquo modo solutum fuerit matrimonium, condictionem habeat; tunc enim non habebit mulier actionem. Secundum quae constituta dote per acceptilationem, et secutis nuptiis, is effectus erit dotis exactioni, ut, si quidem pura sit obligatio, quae accepto lata est, non ipsa iam restituenda sit, sed solvenda dos secundum sua tempora. Sin vero obligatio in diem fuerit, nec ante solutum matrimonium dies obligationis praeterierit, restauranda est in diem pristinum obligatio; et si debitum cum satisdatione fuerit, satisdatio renovanda est. Similique modo et si conditionalis fuerit obligatio, quae in dotem conversa est, et pendente obligatione divortium fuerit secutum, verius est, obligationem sub eadem conditione restitui debere. Sed si conditio exstiterit constante matrimonio, ex die divortii tempora exactionis numerantur.

XLIV. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Si pater filiae nomine dotem promisisset, et eam ante nuptias emancipasset, non resolvitur promissio; nam et cum ante nuptias pater moriretur, nihilo minus heredes eius ex promissione obligati manebunt. §. 1. Quae debitorem filiumfamilias habet, si patri eius ita dotem promiserit: *quod mihi debes*, vel: *quod mihi filius tuus debet, doti tibi erit*, non obligatur, sed efficitur, ut id, quod actione de peculio servari a patre poterat, in dote sit. Marcellus: *Sive igitur cum filio posthac, sive cum patre agere instituerit, exceptione pacti conventi summovebitur; actione autem de dote si experiatur, consequetur, quod in peculio fuisse apparuerit eo tempore, quo dos promittebatur; utique si post nuptias promissa est, eius temporis peculium aestimari debet, quo nuptiae fierent.*

XLV. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Quodsi nuptura debitori suo filiofamilias actionem duntaxat de peculio promisit, id, quod ex ea causa sibi deberetur, nuptiarum tempore inspicitur. §. 1. Si vero alii nuptura iussit filiumfamilias debitorem de peculio dotem promittere, tempus inspicitur, quo dos promissa est, ut tantum in peculio esse aestimetur.

XLVI. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Quemadmodum invito domino servus stipulatus acquirit, ita si dotem domini nomine sibi promitti patiatur, obligatio domino acquiritur; sed neque periculum dominus praestare debebit, si forte debitor mulieris dotem promiserit, neque culpam. Traditione quoque rei dotalis in persona servi vel filiifamilias facta dos constituitur, ita ut neque periculum, nec culpam dominus aut pater praestet. Igitur hanc dotem periculo mulieris esse dico, quamdiu dominus vel pater ratam promissionem vel traditionem non habuerit, ideoque etiam manente matrimonio res, quas tradiderit, condictione re-

petiturum; item incerti condictione consecuturum, ut promissione liberetur. §. 1. Si debitori suo mulier nuptura ita dotem promisisset: *quod mihi debes, aut fundus Sempronianus doti tibi erit,* utrum mulier volet, id in dotem erit. Et si quidem debitum maluisset dotis nomine apud virum remanere, potest exceptione se tueri adversus petentem fundum; quodsi fundum dedisset, pecuniam a marito condicet. §. 2. Pater etiam si falso existimans, se filiae suae debitorem esse, dotem promisisset, obligabitur.

XLVII. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si servo in dotem ante nuptias dato donatum aliquid vel legatum ante nuptias fuisset, ampliatur dos, sicut ex fructibus fundi, qui ante nuptias traditus est.

XLVIII. *Idem libro II. ad Urseium Feroccm.* Tali facta stipulatione: *decem in anno proximo dotis nomine dare spondes?* quaesitum est: annus ex quo tempore esset numerandus, utrum ex die stipulationis factae, an ex eo die, quo dos esse potuisset, id est nuptiarum? Et responsum est: ex die nuptiarum annum esse numerandum, ne, si aliter observemus, si intra annum nuptiae factae non sint, videri possit dos ex ea obligatione non deberi. §. 1. Socer genero suo sic legaverat: *Lucio Titio filiae meae nomine centum heres meus damnas esto dare.* Hanc pecuniam generum petere debere, et exactam acceptam legatis referre, sed divortio facto, de dote actionem mulieri reddendam, Proculus respondit, et nihilo minus dotis esse factam. Iulianus notat: immo nec filiae, si voluerit, deneganda est huiusmodi actio.

XLIX. *Idem libro V. ex Minicio.* Vir ab eo, qui uxori eius dotem facere volebat, certam pecuniam eo nomine stipulatus est, deinde acceptam eam fecit. Quaerebatur: essetne ea pecunia in dotem? Respondit: si acceptam non fecisset, et promissor solvendo esse desiisset, quaereremus, an culpa mariti ea pecunia exacta non esset? quum vero acceptam fecit, omnimodo periculum ad eum pertinebit; perinde enim est, ac si acceperit pecuniam, et eandem promissori donaverit.

L. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Quae fundum in dotem habebat, divortio facto, quum in matrimonium rediret, pacta est cum viro, uti decem in dotem acciperet, et fundum sibi restitueret, ac datis decem prius, quam fundus ei restitueretur, in matrimonio decessit. Illud ex bona fide est, et negotio contracto convenit, ut fundus, quasi sine causa penes maritum esse coeperit, condicatur. §. 1. Et hoc evidentius circa actionem pignoraticiam apparebit. Etenim si, quum fundum Cornelianum pignoris causa tibi tradidissem, postea ex conventione fundum Titianum in hoc tibi tradiderim, ut Cornelianum mihi restitueres, minime, puto, dubitandum erit, quin statim recte pignoraticia ad recipiendum Cornelianum agere possim.

LI. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Si res, quas filiae emancipatae pater donavit, ex voluntate eius postea in dotem pro ea datae sunt, a filia dotem, non a patre videri datam.

LII. *Marcianus libro III. Regularum.* Non solum si aestimatus fundus, sed etiam si non aestimatus in dotem datus est, et alias, quum necesse non haberet mulier duplum promittere, promisit, quia ipse fundus est in dote, quodcunque propter eum consecutus fuerit a muliere maritus, quandoque restituet mulieri de dote agenti.

LIII. *Neratius libro III. Membranarum.* Quum vir uxori donare vellet, debitor mulieris, qui solvendo non erat, dotem ei promisit. Ad id duntaxat, quoad solvendo fuit, viri periculo ea res est, et si quid debitori ad solvendum facultatis accesserit, periculum ad eam summam, quae accesserit, crescet, permanebitque, etiamsi rursus pauperior factus erit, quia neque tum, quum dos promitteretur, donatio facta est, nisi eius pecuniae, quae a debitore servari non poterat, neque quum solvendo is esse coepit, donationis causa permanet, quum eo loco res sit, quo esset, si tum quoque, quum promitteretur dos, locuples fuisset.

LIV. *Caius ad Edictum Praetoris urbani, titulo de praediatoribus.* Res, quae ex dotali pecunia comparatae sunt, dotales esse videntur.

LV. *Paulus libro I. ad Plautium.* Cum dotis causa aliquid expromittitur, fideiussor eo nomine datus tenetur.

LVI. *Idem libro VI. ad Plautium.* Si is, qui Stichum mulieri debet, in dotem delegatus sit, et ante, quam solveret debitor, Stichus decesserit, quum neque per debitorem stetisset, quo minus solveret, neque maritus in agendo moram fecisset, periculo mulieris Stichus moritur, quanquam, etiamsi moram maritus fecerit in exigendo, si tamen etiam apud maritum moriturus Stichus fuerit, actione dotis maritus non teneatur. §. 1. Ibi dos esse debet, ubi onera matrimonii sunt. §. 2. Post mortem patris statim onera matrimonii filium sequuntur, sicut liberi, sicut uxor. §. 3. Quod dicitur: necessarias impensas ipso iure dotem minuere, non eo pertinet, ut, si forte fundus in dote sit, desinat aliqua ex parte dotalis esse, sed nisi impensa reddatur, aut pars fundi aut totus retineatur. Sed si tantum in fundum dotalem impensum sit per partes, quanti fundus est, desinere eum dotalem esse, Scaevola noster dicebat, nisi mulier sponte marito intra annum impensas obtulerit. Si pecunia et fundus in dote sint, et necessariae impensae in fundum factae, Nerva ait, dotem pecuniariam minui. Quid ergo, si mulier impensas marito solverit? utrum crescet dos, an ex integro data videbitur? Cuius rei manifestior iniquitas in fundo est, secundum Scaevolae nostri sententiam. Nam si desinit dotalis esse, poterit alienari; rursus quemadmodum poterit fieri dotalis data pecunia? an iam pecunia in dotem esse videbitur? Sed magis est, ut ager in causam dotis revertatur, et interim alienatio fundi inhibeatur.

LVII. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Nuptura filiofamilias, si socero dotem ita promiserit: *quod filius tuus mihi debet, id doti tibi erit,* interesse puto, utrum filii obligatio, an patris persecutio, et in rem versum promissione contineatur? Nam si id, quod filium dare oportet, significatum est, tota pecunia, in quam [illegible] obligatus est, promissione dotis continebitur; sin autem id, quod patrem de peculio vel de in rem verso praestare oportebit, aestimari debebit, quantum sit eo tempore, quo promittitur, ut ea summa dotis esse videatur, qua patrem eo tempore filii nomine condemnari oportebat. Quod si non evidenter appareat, de cuius mulier obligatione senserit, praesumtionem ad filii debitum spectare, verisimile est, nisi evidentissime contrarium approbetur.

LVIII. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Si sponsalibus nondum factis Titio dotem Seiae nomine promiseris, quum ea nubere ei nollet, tamen, si postea nupserit, dotem debebis, nisi aliae nuptiae mediae intervenissent. §. 1. Si mulier ancillam Pamphilam a Titio stipulata, deinde ei nuptura, quod is sibi debebat, doti habere permisit, etiam si non erit viri Pamphila, an ipsa tamen Pamphila in dotem et mulieris periculo erit? an et quod ea pepererit, reddi mulieri debebit? quia, si in sua causa prior stipulatio mansisset, non redderetur. Nisi forte refert, habuerit rem, quam debebat vir, quo tempore dos constituebatur, (nam ita poterit videri res ipsa ad eum pervenisse) an non habuerit; nam si non habuerit, magis est, ut liberatio obligationis potius, quam res ipsa ad eum ita pervenisse videatur, ideoque partus eius non debeatur.

LIX. *Marcellus libro VII. Digestorum.* Si mulier ita dotem promiserit: *decem tibi aut Titio doti erunt,* hoc casu dici potest, vel Titio dari posse, sed de dote virum teneri, quemadmodum si Titio iussisset dari. Nec mirum, quum etiam promissura viro dotem possit delegante eo alteri promittere; etsi dici solet, alii, quam marito, dotis nomine mulierem non posse obligari. His enim casibus viro dos quaeritur; non enim existimabimus illam ita promisisse, ut vel de Titii nuptiis cogitaret. §. 1. Ex asse heres institutus, rogatusque mulieri dodrantem hereditatis restituere, iussu eius, quod debet, doti promisit marito. Vereor, ne non sit obligatus; nam mulieri in hoc tenetur, ut hereditatem restituendo transferat actiones, et quas habet, et quibus est obstrictus, quas transferre ad alium, quam cui debet fideicommissum, non potest. Dixerit aliquis, incerti cum eo agi posse, ut fideicommissi praestet aestimationem; huic ego consentire non possum; nam obligari mulieris debitorem ita aequum est, si accipere id ipsum, quod ei debetur, vir potest. Sed ne indotata mulier esse videatur, dicendum est, ipsi mulieri ex Trebelliano restituendam esse partem hereditatis, quae ei relicta est, ut ea suo marito pro dote eam solvat, quia ad eam et fideicommissum, et onera eius pertinent, delegatione propter nimiam subtilitatem et casus necessitatem minime obtinente. §. 2. Eius nomine, quae libera videbatur, decem in dotem dedisti; eo casu habebis condictionem, quo habere potuisses, si mulieris liberae nomine dedisses, nec nuptiae secutae essent. Si ma-

[illegible] nupserit, ita demum dos erit, si ea mente dedisti, ut quandoque secutis nuptiis dos esset. Igitur si mulieri donaturus dedisti, dominus condicet, quemadmodum si eum, qui sibi donaturus esset, mulieri ipsam donare iussisset.

LX. *Celsus libro XI. Digestorum.* Quaero: quantae pecuniae dotem promittenti adultae mulieri curator consensum accommodare debeat? Respondi: modus ex facultatibus et dignitate mulieris maritique statuendus est, quousque ratio patitur.

LXI. *Terentius Clemens libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Sive generalis curator, sive dotis dandae causa constitutus sit, et amplius dotis promissum est, quam facultates mulieris valent, ipso iure promissio non valet, quia lege rata non habetur auctoritas dolo malo facta. Quaerendum tamen est: utrum tota obligatio, an quod amplius promissum est, quam promitti oportuit, infirmetur? Et utilius est dicere, id, quod superfluum est, tantummodo infirmari. §. 1. Iste autem curator res dotis nomine tradere debet, non etiam ut vendat cuilibet, et pretium eius in dotem det. Dubitari autem potest, an hoc verum sit? Quid enim, si aliter honeste nubere non possit, quam ut pecuniam in dotem det, idque ei magis expediat? Atquin possunt res in dotem datae plerumque alienari, et pecunia in dotem converti. Sed ut expediatur quaestio, si quidem res in dotem maritus accipere maluerit, nihil amplius quaerendum est; sin autem non aliter contrahere matrimonium vir patiatur, nisi pecuniis in dotem datis, tunc officium est curatoris, apud eundem intrare iudicem, qui eum constituit, ut iterum ei, causa cognita etiam viro absente, permittat, rerum venditione celebrata dotem constituere.

LXII. *Modestinus libro V. Responsorum.* Titia, quum esset minor viginti quinque annis, quartam hereditatis matris suae, communem sibi cum fratribus, permutavit, et accepit pro ea parte fundum, quasi emtione inter se facta; hunc fundum cum aliis rebus doti dedit. Quaero: si in integrum restituatur, et partem suam accipiat quartam, et reddat fundum, quid debeat maritus facere? an contentus esse debeat aliis rebus in dotem datis? Item quaero: si haec decesserit, et heredes eius in integrum restitutionem ex persona eius petierint, ei ipsi petant quartam partem, et illi fundum, an maritus cogatur restituere fundum, contentus in retentione lucri dotis ceteris rebus? Modestinus respondit: nihil proponi, cur marito dos auferenda sit; sed in meram aestimationem praedii mulier vel eius heredes condemnandi sunt, in hoc tempus referendam, quo in dotem datus est.

LXIII. *Idem libro singulari de Heurematicis.* Stipulatio de dote reddenda ab extraneo interposita facto divortio statim committitur, nec redintegrato matrimonio actio stipulatori quaesita intercidit. Denuo igitur consentiente stipulatore dos constituenda est, ne sequente matrimonio mulier indotata sit, si modo ea dos non ab ipsa profecta sit, quam alius permissu eius stipulatus est; tunc enim consensus eius non est necessarius.

LXIV. *Iavolenus libro IV. ex Cassio.* Post divortium mulier, si de dote maritus nihil cavit, et quum alii nupsisset, postea ad priorem virum rediit, tacite dos ei redintegratur.

LXV. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Si legato aut hereditate aliquid servo dotali obvenit, quod testator noluit ad maritum pertinere, id soluto matrimonio reddendum est mulieri.

LXVI. *Idem libro VIII. ad Quintum Mucium.* Si ususfructus fundi, cuius proprietatem mulier non habebat, dotis nomine mihi a domino proprietatis detur, difficultas erit post divortium circa reddendum ius mulieri, quoniam dicimus, usumfructum a fructuario cedi non posse, nisi domino proprietatis, et si extraneo cedatur, id est ei, qui proprietatem non habeat, nihil ad eum transire, sed ad dominum proprietatis reversurum usumfructum. Quidam ergo remedii loco recte putaverunt introducendum, ut vel locet hunc usumfructum mulieri maritus, vel vendat nummo uno, ut ipsum quidem ius remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.

LXVII. *Proculus libro VII. Epistolarum.* Proculus nepoti suo salutem. Ancilla, quae nupsit, dotisque nomine pecuniam viro tradidit, sive sciat, se ancillam esse, sive ignoret, non poterit eam pecuniam viri facere, eaque nihilo minus mansit eius, cuius fuerat ante, quam eo nomine viro traderetur, nisi forte usucapta est; nec postea, quam apud eundem virum libera facta est, eius pecuniae causam mutare potuit. Itaque ne facto quidem divortio aut dotis iure, aut per condictionem repetere recte potest, sed is, cuius pecunia est, recte vindicat eam. Quodsi vir eam pecuniam pro suo possidendo usuceperit, scilicet quia existimavit, mulierem liberam esse, propius est, ut existimem eum lucrifecisse; utique si ante, quam matrimonium esse inciperet, usucepit. Et in eadem opinione sum, si quid ex ea pecunia paravit ante, quam ea dos fieret, ita ut nec possideat eam, nec dolo fecerit, quo minus eam possideret.

LXVIII. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Dotis promissio non ideo minus valebit, quod ignorante initio patre nuptiae fuerint, si postea consenserit, quum omnis dotis promissio futuri matrimonii tacitam conditionem accipiat. Nam et si minor annis duodecim ut maior ducta sit, tunc primum petetur, quum maior annis apud eundem esse coeperit. Quod enim vulgatum est, dotis promissionem in primis duntaxat nuptiis destinari, neque durare obligationem, si post alterius matrimonium ei nubat, cui dotem promiserat, tunc locum habet, quum intercesserunt aliae nuptiae.

LXIX. *Idem libro IV. Responsorum.* Cum post divortium viro sciente mulier in possessione praediorum, quae in dotem promisit, longo tempore fuerit, convenisse tacite videtur, ne dos, quae promissa fuerat, petatur; et si petere ea coeperit, pacti exceptione a muliere repelletur. §. 1. Mulier si pecuniam sibi debitam a Seio cum usuris futuri temporis in dote promittenda demonstravit, eas quoque dotis portionem esse, quarum dies post nuptias cessit, rationis est. §. 2. Usuras dotis in stipulatum cum dote post divortium deductas ex die secundi matrimonii non esse praestandas, placuit, quia nec sortis exactio locum habere coepit; medii autem temporis debebuntur. §. 3. In domum absentis uxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumtibus factis, ad exhibitionem uxoris promissas usuras reversus vir improbe petit. §. 4. Gener a socero dotem arbitratu soceri certo die dari, non demonstrata re vel quantitate, stipulatus fuerat. Arbitrio quoque detracto stipulationem valere placuit; nec videri simile, quod fundo non demonstrato nullum esse legatum vel stipulationem fundi constaret, quum inter modum constituendae dotis et corpus ignotum differentia magna sit; dotis etenim quantitas pro modo facultatum patris et dignitate mariti constitui potest. §. 5. Nuptiis ex voluntate patris puellae cum filio tutoris iure contractis, dos pro modo facultatum et dignitate natalium recte per tutorem constitui potest. §. 6. Patrona dotem pro liberta iure promissam, quod exstiterit ingrata, non retinebit. §. 7. Cum res in dotem aestimatas soluto matrimonio reddi placuit, summa declaratur, non venditio contrahitur. Ideoque rebus evictis, si mulier bona fide eas dederit, nulla est actio viro; alioquin de dolo tenetur. §. 8. In dotem rebus aestimatis traditis, quamvis eas mulier in usu habeat, viri dominium factum videtur. §. 9. Partus dotalium ancillarum dotis esse portionem convenit, ideoque frustra paciaci virum, ut inter uxorem et se partus communis sit.

LXX. *Paulus libro VI. Quaestionum.* In ambiguis pro dotibus respondere melius est.

LXXI. *Idem libro XIII. Quaestionum.* Cum dotem mulieris nomine extraneus promisit, mulieris periculum esse, sed si maritus, nomen secutus, usuras exegerit, periculum eius futurum, respondetur.

LXXII. *Idem libro VIII. Responsorum.* Mulier bona sua omnia in dotem dedit. Quaero: an maritus quasi heres oneribus respondere cogatur? Paulus respondit: eum quidem, qui tota ex repromissione dotis bona mulieris retinuit, a creditoribus eius conveniri non posse, sed non plus esse in promissione bonorum, quam quod superesset, deducto aere alieno. §. 1. Paulus respondit: in rebus dotalibus etiam patrem mariti dolum et culpam praestare debere. §. 2. Paulus respondit: si mulier de suo dotem dedit, et adhibuit matrem, quae stipularetur, potuisse eam postea instrumentum dotale mutare.

LXXIII. *Idem libro II. Sententiarum.* Mutus, surdus, caecus dotis nomine obligantur, quia et nuptias contrahere possunt. §. 1. Manente matrimonio, non perditurae uxori ob has causas dos reddi potest, ut sese suosque alat, ut fundum idoneum emat, ut in exsilium vel in insulam relegato

parenti praestet alimonia, aut ut egentem virum, fratrem sororemve sustineat.

LXXIV. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Si sponsa dotem dederit, nec nupserit, vel minor duodecim annis ut uxor habeatur, exemplo dotis condictioni (favoris ratione) privilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.

LXXV. *Tryphoninus libro VI. Disputationum.* Quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est. Et merito placuit, ut, si in dotem fundum inaestimatum dedit, cuius nomine duplae stipulatione cautum habuit, isque marito evictus sit, statim eam ex stipulatione agere posse pro eo, quod eius interest non esse evictum, quod in dotem fuit, quodque ipsa evictione pati creditur ob id, quod eum in dotem habere desiit. Huic enim constante matrimonio, quamvis apud maritum dominium sit, emolumenti potestatem esse creditur, cuius etiam causa matrimonii onera maritus sustinet.

LXXVI. *Idem libro IX. Disputationum.* Si pater mulieris mortis suae causa dotem promiserit, valet promissio; nam et si in tempus, quo ipse moreretur, promisisset, obligaretur. Sed si convaluerit, cur ei non remittatur obligatio per condictionem, atque si stipulanti quivis alius promisisset, aut dotem alicuius nomine? Nam ut corporis vel pecuniae translatae, ita obligationis constitutae mortis causa condictio est. Non idem dicendum est in persona mulieris, si mulier mortis suae causa dotem promiserit, quia, nisi matrimonii oneribus serviat, dos nulla est.

LXXVII. *Idem libro X. Disputationum.* Si mulier debitori suo, qui sub usuris debebat, nuptura in dotem promisisset, quod is sibi deberet, post contractas nuptias secuti temporis usuras non esse dotales, quia illa obligatio tota tolletur, perinde ac si solutum debitum mulieri in dotem ab ea datum esset.

LXXVIII. *Idem libro XI. Disputationum.* Cum in fundo mariti habens mulier usumfructum dotis causa eum marito dedit, quamvis ab ea ususfructus discesserit, maritus tamen non usumfructum habet, sed suo fundo quasi dominus utitur, consecutus per dotem plenam fundi proprietatem, non separatam ab usufructu, nec est, quod non utendo maritus amittat. Divortio autem facto, constituet in eodem fundo usumfructum mulieri. Quodsi in matrimonio decesserit uxor, nihil emolumenti ob dotem habere videtur maritus, quia, etsi uxorem eam non duxisset, tamen fructuariae morte finitus ususfructus ad proprietatem rediret; ideoque nec in funus confert mulieris. §. 1. Plane si pater filiae nomine, qui in fundo generi usumfructum habebat, dotis constituendae gratia eum dederit, et in matrimonio mortua fuerit, habebit ex sua persona ususfructus petitionem. §. 2. Quodsi mulier in fundo suo marito usumfructum dotis causa constituerit, tunc ex mariti persona proprie erit ususfructus, quia et non utendo ipsi pereat. Quod si acciderit, videamus, an etiam nunc dotata sit mulier? Et si quidem dominium apud mulierem est fundi, ad quem reversus est ususfructus, nihil iam in dote habet, quod actione dotis consequatur ab eo, cui, quod non utendo amisit usumfructum, imputari non potest, ex quo ipsa lucrum habet; ideoque indotata erit. Quodsi alienaverit uxor proprietatem, quae sine ullo mulieris emolumento plenior facta est, adhuc dotata est, quia dotis actione teneri debet maritus, qui, quando licuit usufructu uti, amisit eum non utendo. Nam si habere perseverasset usumfructum usque ad divortium, commodo mulieris cederet eius restitutio, quia, etsi non protinus ad ipsam transiret, tamen vel pretio, vel beneficio sine incommodo mulieris ad proprietatem reverteretur. Si autem usumfructum maritus non amiserit, morte mulieris non finitur ususfructus apud maritum. Divortio autem facto primo videamus et in hac, et in superiore specie: an pro rata temporis eius anni dividantur fructus? Quod probandum est. Ipsius autem restitutio ita fiet, ut habenti mulieri fundum ususfructus cedatur, et ita cum proprietate consolidetur. Sed etsi non sit fundi domina, nihilo minus competit dotis actio, ut dimittat a se maritus usumfructum. Nam vel ex emto actione adhuc, ut usumfructum praestet, mulier tenetur, aut pretium eius consequi sperat, aut cuivis magis gratiam praestare, quam relinquere apud inimicum ius ad se translatum licere ei, civile est. §. 3. Uxor viro usumfructum dotis nomine dedit; manente matrimonio eidem fundum vendidit. Quaesitum est: divortio facto, quid dotis iudicio recuperare debeat? Dixi: referre, quanti fundus venisset; nam si nudae proprietatis aestimatio facta fuisset, mulierem dotis iudicio pretium ususfructus recuperare debere. Quid ergo est, si vir ante litem contestatam mortuus fuisset? heredes eius nihil praestituros; nam etsi quilibet alius emtor proprietatis exstitisset, heres viri nihil mulieri praestaret, scilicet usufructu reverso ad proprietatem. Ceterum si fundus totus venisset, quanti deberet venire non detracto usufructu, intelligi mulierem dotem manente matrimonio recepisse. §. 4. Si fundus communis in dotem datus erit, et socius egerit cum marito communi dividundo, adiudicatusque fundus socio fuerit, in dotem erit quantitas, qua socius marito damnatus fuerit, aut si admissa licitatione extraneo addictus is fundus fuerit, pretii portio, quae distracta est, sed ita, ut non vice corporis habeatur, nec divortio secuto praesenti die, quod in numero est, restituatur, sed statuto tempore solvi debeat. Quodsi marito fundus fuerit adiudicatus, pars utique data in dotem dotalis manebit; divortio autem facto sequetur restitutionem, propter quam ad maritum pervenit, etiam altera protio, scilicet ut recipiat tantum pretii nomine a muliere, quantum dedit ex condemnatione socio; nec audiri debebit alteruter eam aequitatem recusans, aut mulier in suscipienda parte altera quoque, aut vir in restituenda. Sed an constante matrimonio non sola pars dotalis sit, quae data fuit in dotem, sed etiam altera portio? videamus. Iulianus de parte tantum dotali loquitur, et ego dixi in auditorio, illam solam dotalem esse. §. 5. Si marito dotis nomine stipulanti promiserit per errorem is, qui exceptione tutus erat, nec solvat, cogetur ei solvere, et habebit condictionem adversus mulierem aut patrem, uter eorum delegavit, ob id, quod indebitum marito promisit aut solvit.

LXXIX. *Labeo libro VI. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Avus neptis nomine ex filio natae genero dotem dedit, et moritur. Negat Servius, dotem ad patrem reverti, et ego cum Servio sentio, quia non potest videri ab eo profecta, quia nihil ex his sui habuisset. §. 1. Pater filiae nomine centum doti ita promisit: *quum commodissimum erit.* Ateius scripsit: Servium respondisse, quum primum sine turpitudine et infamia dari possit, deberi.

LXXX. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* Si debitor mulieris dotem sponso promiserit, posse mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere, neque eo nomine postea debitorem viro obligatum futurum, ait Labeo. Quod falsum est, quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.

LXXXI. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Pater filiae nomine nummos alienos, quos mutuos acceperat, aut in causam crediti receperat, in dotem dedit. Consumtis his, dos profecticia efficitur.

LXXXII. *Proculus libro V. Epistolarum.* Cum uxor virum suum, quam pecuniam sibi deberet, in dotem filiae communis dare iusserit, et id fecisse dicatur, puto animadvertendum esse, utrum eam dotem suo an uxoris nomine dedit; si suo, nihilo minus uxori eum debere pecuniam; si uxoris nomine dederit, ipsum ab uxore liberatum esse.

[LXXXIII. *Iavolenus libro VI. Posteriorum Labeonis.* Si debitor mulieris dotem sponso promiserit, non posse mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere, quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.]

LXXXIV. *Labeo libro VI. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si de dote promissa agitur, non oportet in quantum facere potest condemnari eum, qui promisit. Paulus: immo, quod ad extraneum attinet, semper hoc verum est. Ceterum si manente affinitate dotem promissam gener a socero petat, utique in quantum facere potest socer condemnabitur. Si diremto matrimonio petatur, ex causa et persona id tribuendum puto. Quid enim, si socer specie futurae dotis induxerit generum, et quum sciret, se praestare dotem non posse, id egerit, ut genero insidiaretur?

LXXXV. *Scaevola libro VIII. Digestorum.* Fundum filiae nomine pater in dotem dederat; huius heredi filiae ex asse, creditoribus urgentibus patris, utilius videtur, potius fundum, qui dotalis est, distrahere, quod minus fructuosus sit, et alios hereditarios uberiore reditu retinere; maritus consentit, si nulla in ea re captio sit futura. Quaero; an ea pars dotis, quae in hoc fundo est, mulieri manen-

te matrimonio recte solvatur? Respondi: si pretium creditori solvatur, recte solutum.

TIT. IV.
DE PACTIS DOTALIBUS.

I. *Iavolenus libro IV. ex Cassio.* Pacisci post nuptias, etiam si nihil ante convenerit, licet. §. 1. Pacta, quae de reddenda dote fiunt, inter omnes fieri oportet, qui repetere dotem, et a quibus repeti potest, ne ei, qui non interfuit, apud arbitrum cognoscentem pactum non prosit.

II. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Si convenerit, ut, quoquo modo dissolutum sit matrimonium, liberis intervenientibus dos apud virum remaneret, Papinianus Iuniano Praetori respondit: morte mariti finito matrimonio, neque convenisse videri dotem remanere, et si convenisset, non esse servandum pactum contra dotem, quum mariti mortalitas intervenit.

III. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Pacta conventa, quae in divortii tempus collata sunt, non facto divortio locum non habent.

IV. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Si convenerit, ut fructus in dotem converterentur, an valeat conventio? Et Marcellus ait libro octavo Digestorum: conventionem non valere; prope enim indotatam mulierem hoc pacto fieri. Sed ita distinguit: si quidem fundum in dotem dederit mulier ita, ut maritus fructus redderet, non esse ratum pactum; idemque esse, et si usumfructum in dotem hoc pacto dedisset; quodsi convenisset de fructibus reddendis, hoc est ut in dotem essent fructus, quosquos percepisset, et fundus vel usufructus in hoc traditus est, non ut fundus vel fructus fieret dotalis, sed ut fructus perciperet dotis futuros, cogendum de dote actione fructus reddere. Erunt igitur in dotem fructus, et fruetur iste usuris, quae ex fructibus collectis et in sortem redactis percipi possunt. Ego utrubique arbitror interesse, qua contemplatione dos sit data, ut, si ob hoc ei maiorem dotem mulier dedit, quia fructus volebat esse dotis, contento marito ea pecunia, quae ex usuris redituum colligitur, possit dici, conventionem valere. Nec enim videtur sterilis esse dos; finge quadragena annua esse reditus apud eum, qui non acciperet in dotem, [nisi hoc convenisset] plus trecentis, uti boni consuleret, tam uberem dotem consecutus. Et quid dicemus, si pactum tale intervenit, ut maritus fructus in dotem converteret, et mulier se suosque aleret tueretur ve, et universa onera sua expediret? quare non dicas conventionem valere?

V. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Illud convenire non potest: ne de moribus agatur, vel plus vel minus exigatur, ne publica coërcitio privata pactione tollatur. §. 1. Ac ne illa quidem pacta servanda sunt: ne ob res donatas vel amotas ageretur, quia altero pacto ad furandum mulieres invitantur, altero ius civile impugnatur. §. 2. Et si convenerit, ne ob impensas necessarias ageretur, pactum non est servandum, quia tales impensae dotem ipso iure minuunt.

VI. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Pomponius ait: maritum non posse pacisci, ut dolum solummodo in dotem praestet, videlicet propter utilitatem nubentium, quamvis pacisci possit, ne sit periculo eius nomen debitoris, qui ei dotem promisit. Nam ut sit dos periculo mulieris, pacisci eum posse, probat, et per contrarium, ut ea dos, quae periculo mulieris est, sit periculo mariti.

VII. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Quum dos filiae nomine datur, optimum est, pactum conventum cum utroque generum facere, quanquam initio dotis dandae legem, quam velit, etiam citra personam mulieris, is, qui dat, dicere possit. Si vero post datam pacisci velit, utriusque persona in paciscendo necessaria est, quoniam iam tum acquisita mulieri dos esset. Quo casu si solus pater pactus est sine filia, sive solus agat, sive adiuncta filiae persona, ei soli nocebit et proderit pactum conventum; nec si sola filia aget, neque proderit, neque nocebit ei. Si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior conditio patris fiat, proderit et patri, quoniam per filiam patri acquiri potest, per patrem filiae non potest. Si vero sic pacta sit filia, ut noceat, ipsi quandoque filiae agenti nocebit pactum, patri vero nullo modo nocebit, nisi adiecta quoque filiae persona experiatur. Dicendum est enim, paciscendo filiam patris conditionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio, dos ad patrem reversura est.

VIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Quoties patre furente vel ab hostibus capto filiusfamilias ducit uxorem, filiave familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis duntaxat dotis nomine fieri potuit.

IX. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Si ita conveniat, ut, si vivo socero mortua sit filia, ipsi socero, si mortuo eo, filio, si filio quoque defuncto, totum suo heredi reddatur, benigna interpretatione potest defendi, utilem stipulationem esse.

X. *Idem libro XXVI. ad Sabinum.* Avus pactus est, quum dotem pro nepote suscepisset, ne a se, neve a filio dos peteretur, ab alio vero, quam filio herede, ut dos peteretur. Exceptione conventionis filius tuendus erit, quippe heredi nostro cavere concessum est, nec quidquam obstat, quo minus certae personae, si heres erit sibi, caveri possit, quod non idem et in ceteris heredibus caveatur. Et ita Celsus scribit.

XI. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Cum pater dotem pollicitus fuerit, et paciscatur: ne se vivo petatur, neve constante matrimonio dos petatur, ita pactum interpretandum divus Severus constituit, quasi adiectum esset: *se vivo;* hoc enim ita accipiendum esse contemplatione paternae pietatis et contrahentium voluntatis, ut posterior quoque pars conventionis ad vitam patris relata videatur, ne diversa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet, quodque indignissimum est, inducat, ut non habuisse dotem existimetur. Quo rescripto hoc effectum est, ut, si quidem vivo patre decesserit filia, aut sine culpa sua diverterit, omnimodo dos peti non possit, constante autem matrimonio mortuo patre peti possit.

XII. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Si pater dotem dederit, et pactus sit, ut mortua in matrimonio filia dos apud virum remaneret, puto pactum servandum, etiam si liberi non interveniant. §. 1. Ex pactis conventis, quae ante nuptias vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, ut mulier dote promissa se alat, et donec nupta sit dos ab ea non petatur, aut ut certam summam viro praestet, et ab eo alatur, et his similia; alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur, in quibus non semper voluntas contrahentium servatur. Ceterum si convenerit, ne omnino dos petatur, indotata erit mulier. §. 2. Si mulier pacta sit, ne amplius, quam pars dimidia dotis a se petatur, et poenam stipulata sit, Mela ait, alterutro eam contentam esse oportere, vel exceptione pacti, et acceptam facere poenae obligationem, vel si ex stipulatu agat, denegandam ei exceptionem. §. 3. Si fundo aestimato in dotem dato pacta sit mulier, ut, quanto pluris venierit, id in dotem sit, Mela ait, id servandum, quum et ex contrario convenire possit, ut, si minoris venierit, ipsa debeat. §. 4. Si pacta sit mulier, ut, sive pluris, sive minoris fundus aestimatus venierit, pretium, quanti res venierit, in dotem sit, stari ei pacto oportet; sed si culpa mariti minoris venierit, et idipsum mulierem consequi.

XIII. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Item si non venierit, aestimatio praestari debebit.

XIV. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* De die reddendae dotis hoc iuris est, ut liceat pacisci, qua die reddatur, dum ne mulieris deterior conditio fiat,

XV. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Id est ut citeriore die reddatur.

XVI. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Ut autem longiore die solvatur dos, convenire non potest, non magis, quam ne omnino reddatur.

XVII. *Proculus libro XI. Epistolarum.* *Atilicinus Proculo suo salutem. Quum inter virum et uxorem pactum conventum ante nuptias factum sit, ut, quibus diebus dos data esset, iisdem divortio facto redderetur, post quinquennium, quam nuptiae factae sunt, uxor viro dotem dedit. Divortio facto quaero, utrum quinquennii die vir uxori dotem reddet, an statuto legibus tempore?* Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet, pacto existimo meliorem conditionem mulieris fieri posse, deteriorem non posse; itaque si cautum est, ut propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari ei pacto debere; si ut longiore, nec valere id pactum conventum. Cui sententiae conveniens est dicere, si pacto convento cautum est, ut, quanto serius quaeque et post nuptias data fuerit, tanto serius post divortium reddatur, si pro-

piore tempore, quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conventum, si longiore, non valere.

XVIII. *Iulianus libro XVIII. Digestorum.* Licet manente matrimonio non possit inter virum et uxorem convenire, ut longiore die dos reddatur, post divortium tamen, si iusta causa conventionis fuerit, custodiri id pactum debet.

XIX. *Alfenus libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Aliud est, si pater pro filia dotem promisit, ut annua, bima, trima, quadrima, quinto anno dos a se redderetur, et convenit, ut iisdem diebus dos soluto matrimonio redderetur; hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres exstitisset, et interveniente ea pactum conventum fuerit.

XX. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Ob res quoque donatas vel amotas, vel impensas factas tunc facta pactio valebit [id est post divortium]. §. 1. Si extraneus de suo daturus sit dotem, quidquid vult pacisci et ignorante muliere, sicut et stipulari potest; legem enim suae rei dicit. Postquam vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. §. 2. Si convenerit, ne a muliere neve a patre dos petatur, heres non habebit exceptionem; sed si convenerit, ne manente matrimonio vivo patre petatur, mortuo patre statim exigitur, et si non petierit maritus, tenebitur huius culpae nomine, si dos exigi potuerit, nisi forte ante diremtum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

XXI. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Si mulier dotis causa promiserit certam summam, et pro ea mancipia in dotem dederit ea conditione, ut periculo eius essent, et si quid ex his natum esset, ad eam pertineret, stari pacto convento oportebit. Nam constat, posse inter uxorem et virum convenire, ut dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur, et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

XXII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Quidam fundum dotis causa ab uxore sua acceperat, interque eos convenerat, ut mercedes eius fundi vir uxori annui nomine daret; deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locaverat, eaque, quum mercedes eius fundi deberet, decesserat, et filiam suam solam heredem reliquerat, et divortium factum erat; vir deinde petebat a muliere mercedes, quas mater debuerat. Placuit, exceptionem mulieri dari non debere, ac si inter se et virum non convenisset, ut hae mercedes sibi alimentorum nomine darentur, quum futurum sit, ut quodammodo donationes inter virum et uxorem confirmentur; nam quod annui nomine datur, species est donationis.

XXIII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Pater, quum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, ut mortua filia, uno pluribusve liberis superstitibus, deducta parte tertia, reliqua dos sibi, aut post mortem suam illi aut illis filiis, quos in potestate habebat, reddatur; deinde haec ita fieri stipulatus est; post mortem eius mulier in matrimonio decesserat, relictis filiis. Quaesitum est: an ex stipulatione duas partes illi petere possint? Respondi: posse; etenim vim eius stipulationis hanc esse, ut, si in matrimonio mortua esset, dos patri redderetur, et perinde habendum, ac si talis stipulatio interposita fuisset: *Si navis ex Asia venerit, mihi, aut post mortem meam Lucio Titio dare spondes?* nam et si post mortem stipulatoris navis venisset, heredi deberi.

XXIV. *Florentinus libro III. Institutionum.* Si inter virum et uxorem pactum est, ut certa pars dotis vel tota ob unum vel plures liberos intervenientes retineatur, etiam eorum liberorum nomine, qui ante nati sunt, quam dos daretur aut ampliaretur, conventio rata est; nam sufficit, eos ex eo matrimonio nasci, in quo dos data est.

XXV. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Quod de reddenda dote, si data fuisset, mortua in matrimonio filia convenit, idem de non petenda quoque videri convenisse, ac patrem pacti conventi exceptionem nactum ad heredem suum transmisisse.

XXVI. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Inter socerum et generum convenit, ut, si filia mortua superstitem anniculum filium habuisset, dos ad virum pertineret, quodsi vivente matre filius obiisset, vir dotis portionem, uxore in matrimonio defuncta, retineret; mulier naufragio cum anniculo filio periit. Quia verisimile videbatur, ante matrem infantem periisse, virum partem dotis retinere placuit. §. 1. Vir dotem, quam ex pacto filiae nomine retinere potuit, si lapsus errore non retinuit, filiam, quae patri sola, matri pro parte heres exstiterat, apud arbitrum divisionis non improbe dotis perperam a patre solutae praeceptionem desiderare constitit. §. 2. Cum inter patrem et generum convenit, ut in matrimonio sine liberis defuncta filia, dos patri restituatur, id actum inter contrahentes intelligi debet, ut liberis superstitibus filia defuncta, dos retineatur; nec separabitur portio dotis additamenti causa data, si postea nihil aliud conveniat. §. 3. Convenit, ut mulier viri sumtibus, quoquo iret, veheretur, atque ideo mulier pactum ad litteras viri secuta, provinciam, in qua Centurio merebat, petit. Non servata fide conventionis, licet directa actio nulla competit, utilis tamen in factum danda est. §. 4. Filia quum pro se dotem promitteret, pepigit, ut, si in matrimonio sine liberis decessisset, matri suae dos solvatur. Pacto filiae nulla matri quaeritur actio; si tamen heres puellae matri pecuniam dotis solverit, viro contra placita petenti dotem obstabit exceptio. §. 5. Pater, si filia nupta mortem obiisset, dotem dari stipulatus est; constante matrimonio capitali crimine damnatus est. Divortio secuto, vel morte viri soluto matrimonio, stipulationis conditio deficit; quodsi mulier in matrimonio decesserit, ex stipulatu fisco dotis actio quaeritur. Post verum autem divortium renovatis nuptiis, non committitur fisco stipulatio, licet defuncta sit in matrimonio filia, quoniam ad primas nuptias pertinet.

XXVII. *Idem libro I. Definitionum.* Si liberis sublatis, reversa post iurgium per dissimulationem mulier, veluti venali concordia, ne dotata sit, conveniat, conventio secundum ordinem rei gestae moribus improbanda est.

XXVIII. *Paulus libro V. Quaestionum.* Quaeris: si pacta sit mulier vel ante nuptias, vel post nuptias, ut ex fundi fructibus, quem dedit in dotem, creditor mulieris dimittatur, an valeat pactum? Dico: si ante nuptias id convenerit, valere pactum, eoque modo minorem dotem constitutam; post nuptias vero, quum onera matrimonii fructus relevaturi sunt, iam de suo maritus paciscitur, ut dimittat creditorem, et erit mera donatio.

XXIX. *Scaevola libro II. Responsorum.* Cum maritus, qui aestimata praedia in dotem acceperat, manente matrimonio pactus est circumscribendae mulieris gratia, ut praedia inaestimata essent, ut sine periculo suo ea deteriora faceret, quaesitum est: an secundum priores dotales tabulas praedia aestimata remanerent, et periculum eorum ad maritum pertineret? Respondi: non idcirco id pactum, de quo quaeritur, impediri, quod in matrimonio factum esset, si deteriore loco dos non esset; nihilo minus eo pacto admisso, si deteriora praedia faceret, eo etiam nomine dotis eum actione teneri. §. 1. Titius mulieris nomine dotem dedit, et stipulatus est in casum mortis et divortii; divortio secuto, non repetita dote, Titius decessit; mulier ex voluntate heredis eius redintegravit matrimonium. Quaesitum est: an ex stipulatu dotem repetere possit? Respondi: heredem Titii, si consensisset, ut ea quantitas, quam ex stipulatu consequi potuerat, reconciliato matrimonio dotis fieret, posse pacti exceptione summoveri. §. 2. Mulier de dote, quam dedit, pacta est, ut, si in matrimonio decessisset, fratri eius redderetur, isque in eum casum stipulatus est; mulier decedens quasdam res dotales marito legavit et aliis, quosdam ex servis dotalibus manumisit. Quaesitum est: an maritus rerum nomine, quas legavit mulier, et servorum, quos manumisit, fratri teneatur? Respondi: nihil proponi, cur non teneatur, quum etiam heredes defunctae tam legatariis, quam libertatibus obnoxii sint.

XXX. *Tryphoninus libro X. Disputationum.* Baebius Marcellus Baebio Maryllo dotis filiae suae nomine centena promiserat, et convenerat inter eos, ne ea dos constante matrimonio sine liberis peteretur, vel si post mortem patris in matrimonio sine liberis filia decessisset, ut dimidia dos apud Maryllum remaneret, dimidia fratri mulieris restitueretur; eaque etiam in stipulationem deducta erant. Mortuo Marcello, filio et filia superstitibus, dote universa filiae praelegata, Maryllus nata filia diverterat, et mulier decesserat, fratre suo et filia ex partibus aequis heredibus relictis. Apud Petronium Magnum Praetorem Maryllus ab herede filio Marcelli ex dotis promissione universam dotem petebat illa coniectura, quia, si inter eos placuisset, nullo filiorum exstante mortua muliere, par-

tem dotis remanere apud maritum, magis convenisset utique, totam eius esse dotem, si filium filiamve habuisset. Ex diverso respondebatur: pacti quidem vulgaris exceptionem etiam heredi proficere; sed in specie, quae proponitur, non quasi heres mulieris ex persona defunctae se exceptione pacti tuebitur, sed ipse erat ille, qui etiam viva muliere, si ab eo dos peteretur, potuisset ea exceptione Maryllum, quia divortium factum erat, summovere, eandemque defensionem etiam post mortem sororis suae retinebat. Itaque placuit, eum ab ea petitione absolvi, nulla ex hac sententia facta derogatione fideicommissi petitioni, quam iure hereditario per filiam heres uxoris Maryllus in parte dimidia habebat.

XXXI. *Scaevola libro III. Quaestionum.* Si inter virum et uxorem convenerit, ut extremi anni matrimonii fructus nondum percepti mulieris lucro fiant, huiusmodi pactum valet.

XXXII. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* Uxor viro fundum aestimatum centum in dotem dederat, deinde cum viro pactum conventum fecerat, ut divortio facto, eodem pretio uxori vir fundum restitueret; postea volente uxore vir eum fundum ducentis vendiderat, et divortium erat factum. Labeo putat, viro potestatem fieri debere, utrum velit ducenta vel fundum reddere, neque ei pactum conventum remitti oportere. Idcirco puto hoc Labeonem respondisse, quoniam voluntate mulieris fundus venit; alioquin omnimodo fundus erat restituendus. §. 1. Si pater filiae nomine certam pecuniam in dotem promiserat, et pactus est, ne invitus eam solveret, nihil ab eo exigendum puto, quia id, quod pacto convento, ne invitus exigeretur, convenit, in dotis causam esse non videtur.

TIT. V.

DE FUNDO DOTALI.

I. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Interdum lex Iulia de fundo dotali cessat, si ob id, quod maritus damni infecti non cavebat, missus sit vicinus in possessionem dotalis praedii, deinde iussus sit possidere. Hic enim dominus vicinus fit, quia haec alienatio non est voluntaria. §. 1. Sed et per universitatem transit praedium, secundum quod possibile est, ad alterum, veluti ad heredem mariti, cum suo tamen iure, ut alienari non possit.

II. *Ulpianus libro V. de Adulteriis.* Si maritus fuerit in servitutem redactus, an dominus alienare hunc fundum non possit? Quod puto esse verius. §. 1. Quare et si ad fiscum pervenerit, nihilo minus venditio fundi impeditur, quamvis fiscus semper idoneus successor sit et solvendo.

III. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Fundus dotali servo legatus ad legem Iuliam pertinet, quasi dotalis. §. 1. Toties autem non potest alienari fundus, quoties mulieri actio de dote competit aut omnimodo competitura est.

IV. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Lex Iulia, quae de dotali praedio prospexit, ne id marito liceat obligare aut alienare, plenius interpretanda est, ut etiam de sponso idem iuris sit, quod de marito.

V. *Ulpianus libro II. de omnibus Tribunalibus.* Iulianus libro sexto decimo Digestorum scripsit: neque servitutes fundo debitas posse maritum amittere, neque ei alias imponere.

VI. *Idem libro V. de Adulteriis.* Sed nec libertas servitutis urbano praedio dotali debitae competit, ne per hoc deterior conditio praedii fiat.

VII. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Si maritus fundum Titii servientem dotali praedio acquisierit, servitus confunditur. Sed si eundem Titio reddiderit sine restauratione servitutis, hoc marito imputabitur, et hoc casu maritus litis aestimationem praestabit; quodsi maritus solvendo non erit, utiles actiones adversus Titium mulieri ad restaurandam servitutem dantur. §. 1. Sed cum uxor fundum, cui praedia viri servitutem debebant, in dotem dat, fundus ad maritum pervenit amissa servitute, et ideo non potest videri per maritum ius fundi deterius factum. Quid ergo est? Officio de dote iudicantis continebitur, ut redintegrata servitute iubeat fundum mulieri vel heredi eius reddi.

VIII. *Alfenus libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Vir in fundo dotali uxoris rogatu olivetum succiderat ad hoc, ut novellum reponeret; postea vir mortuus erat, et uxori dotem relegaverat. Signa, quae ex oliveto excisa essent, oportere mulieri reddi, respondit.

IX. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Si marito debitori fundi id, quod debet, doti mulier promiserit, dotalem fundum effici. §. 1. Quodsi ei promittat, qui fundum aut decem debuit, in arbitrio esse mariti, quid in dotem sit. §. 2. Quodsi Stichum aut fundum debuit maritus, et quod debet, doti ei promissum sit, Sticho mortuo fundum in dotem esse. §. 3. His consequens esse, ait, ut, si Cornelianum aut Sempronianum fundum debenti id, quod debet, doti promissum sit, utrum eorum dotalem esse malit, hunc dotis esse. Plane utrum velit alienatum, alterum alienare non posse; si tamen alienatum rursus redimat, adhuc in eius potestate esse, an eum, quem retinuisset, alienare velit.

X. *Paulus libro V. Quaestionum.* Erit ergo potestas legis ambulatoria, quia dotalis fuit obligatio. Numquid ergo, etiam illo nondum redemto, alterum quoque alienare possit, quia potest alterum redimere, an hoc non debet recipi, ut nullus in dotem sit? Certe ex postfacto videbitur recte alienatus, illo postea redemto.

XI. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Quodsi fundus in dotem aestimatus datus sit, ut electio esset mulieris, negavit, alienari fundum posse; quodsi ut arbitrio mariti sit, contra esse.

XII. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Etiam dirempto matrimonio dotale praedium esse intelligitur. §. 1. Soceri voluntas in distrahendo dotali praedio nulla est.

XIII. *Ulpianus libro V. de Adulteriis.* Dotale praedium accipere debemus tam urbanum quam rusticum; ad omne enim aedificium lex Iulia pertinebit. §. 1. Praedii appellatione etiam pars continetur; proinde sive totum praedium in dotem sit datum, sive pars praedii, alienari non poterit; et hoc iure utimur. §. 2. Dotale praedium sic accipimus, quum dominium marito quaesitum est, ut tunc demum alienatio prohibeatur. §. 3. Heredi quoque mulieris idem auxilium praestabitur, quod mulieri praestaretur. §. 4. Si uxore herede instituta, fundus dotalis fuerit legatus, si quidem deductis legatis mulier quantitatem dotis in hereditate habitura est, valet legatum; si minus, an non valeat? quaeritur. Scaevola respondit: non valere; sed si totus fundus ex hereditate retineri possit, solidum legatum deberi, et si non totus, sed vel aliqua pars ex eo vindicari possit, si modo aliqua pars ad dotem supplendam desit, id duntaxat ex eo remanere apud mulierem ait, quod quantitati dotis deest.

XIV. *Paulus libro III. de Adulteriis.* Si nuptura Titio voluntate eius fundum dotis nomine Maevio tradit, dos eius conditionis erit, cuius esset, si ipsi Titio fundum tradidisset. §. 1. Si mulieris nomine quis fundum in dotem dederit, dotalis fundus erit; propter uxorem enim videtur is fundus ad maritum pervenisse. §. 2. Si fundum alienum mulieri debeat maritus, cumque mulier ei dotis nomine promiserit, in pendenti erit, et tunc fiet dotalis, quum ad eum pervenerit. §. 3. Si fundum legatum sibi dotis causa mulier repudiaverit, vel etiam substituto viro omiserit hereditatem vel legatum, erit fundus dotalis.

XV. *Papinianus libro III. Responsorum.* Dotale praedium, cuius vir possessionem retinuit, post litteras ad uxorem emissas, quibus dotis non fore praedium declaravit, in matrimonio defuncta muliere, virum retinere placuit, quia mulier actionem ex pacto non habuit.

XVI. *Tryphoninus libro XI. Disputationum.* Si fundum, quem Titius bona fide possidebat, et longi temporis possessione poterat sibi quaerere, mulier ut suum marito dedit in dotem, eumque petere neglexerit vir, quum id facere posset, rem periculi sui fecit. Nam licet lex Iulia, quae vetat fundum dotalem alienari, pertineat etiam ad huiusmodi acquisitionem, non tamen interpellat eam possessionem, quae per longum tempus fit, si ante, quam constitueretur dotalis fundus, iam coeperat. Plane si paucissimi dies ad perficiendam longi temporis possessionem superfuerunt, nihil erit, quod imputetur marito.

XVII. *Marcianus libro VII. Digestorum.* Fundum dotalem maritus vendidit et tradidit. Si in matrimonio mulier decesserit, et dos lucro mariti cessit, fundus emtori avelli non potest.

XVIII. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* Vir in fundo dotali lapidicinas marmoreas aperuerat. Divortio facto quaeritur: marmor, quod caesum, ne-

que exportatum est, cuius esset, et impensam in lapidicinas factam mulier an vir praestare deberet? Labeo: marmor viri esse, ait; ceterum viro negat quidquam praestandum esse a muliere, quia nec necessaria ea impensa esset, et fundus deterior esset factus. Ego non tantum necessarias, sed etiam utiles impensas praestandas a muliere existimo; nec puto fundum deteriorem esse, si tales sunt lapidicinae, in quibus lapis crescere possit. §. 1. Si per mulierem mora fieret, quo minus aestimationem partis fundi viro solveret, et fundum reciperet, quum hoc pactum esset, fructus interim perceptos ad virum pertinere, ait Labeo. Sed puto, potius pro portione fructus virum habiturum, reliquos mulieri restituturum. Quo iure utimur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS QUARTUS.

TIT. I.
DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

I. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent. Hoc autem receptum est, ne mutuo amore invicem spoliarentur, donationibus non temperantes, et profusa erga se facilitate,

II. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Nec esset eis studium liberos potius educendi. Sextus Caecilius et illam causam adiiciebat: quia saepe futurum esset, ut discuterentur matrimonia, si non donaret is, qui posset, atque ea ratione eventurum, ut venalicia essent matrimonia.

III. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Haec ratio et oratione Imperatoris nostri Antonini Augusti electa est; nam ita ait: *Maiores nostri inter virum et uxorem donationes prohibuerunt, amorem honestum solis animis aestimantes, famae etiam coniunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari videretur, neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret.* §. 1. Videamus, inter quos sint prohibitae donationes. Et quidem si matrimonium moribus legibusque nostris constat, donatio non valebit; sed si aliquod impedimentum interveniat, ne sit omnino matrimonium, donatio valebit. Ergo si Senatoris filia libertino contra senatusconsultum nupserit, vel provincialis mulier ei, qui ibi meret, contra mandata, valebit donatio, quia nuptiae non sunt; sed fas non est, eas donationes ratas esse, ne melior sit conditio eorum, qui deliquerunt. Divus tamen Severus in liberta Pontii Paulini Senatoris contra statuit, quia non erat affectione uxoris habita, sed magis concubinae. §. 2. Qui in eiusdem potestate sunt, prohibentur sibi donare, utputa frater mariti, qui est in soceri potestate. §. 3. Verbum *potestatis* non solum ad liberos trahimus, verum etiam ad servos; nam magis est, ut hi quoque, qui aliquo iure subiecti sunt marito, donare non possint. §. 4. Secundum haec, si mater filio, qui in patris potestate est, donet, nullius momenti erit donatio, quia patri quaeritur; sed si in castra eunti filio dedit, videtur valere, quia filio quaeritur, et est castrensis peculii. Quare et si filius, vel privignus, vel quivis alius potestati mariti subiectus de castrensi suo peculio donaverit, non erit irrita donatio. §. 5. Prohibetur igitur et uxori et nurui donare etiam is, qui est in soceri potestate, si modo maritus sit in patris potestate. §. 6. Ab uxoris nurusve parte prohibitum est donari viro vel genero. Sed et his, qui sunt in eorum potestate, si fuerit donatum, vel in quorum sunt potestate, non valebit donatio, si modo vir et socer in eiusdem sunt potestate, vel vir in soceri. Ceterum si in alia familia est maritus, neque socero, neque ei, qui est in eius potestate, neque ei, in cuius est, donatione interdictum est. §. 7. Socrui a nuru vel contra donari non est prohibitum, quia hic ius potestatis non vertitur. §. 8. Si servus meus, cuius ususfructus alienus est, donet uxori meae ex eo peculio, quod ad me non pertinebat, vel homo liber bona fide mihi serviens, an valeat donatio? quaeritur. Et in libera quidem persona utcunque admitti potest donatio; ceterae enim personae alienationem peculii, ut donent, non habent. §. 9. Non tantum autem per se maritus et uxor ceteraeque personae donare non possunt, sed nec per alios. §. 10. Sciendum autem est, ita interdictam inter virum et uxorem donationem, ut ipso iure nihil valeat, quod actum est. Proinde si corpus sit, quod donatur, nec traditio quidquam valet. Et si stipulanti promissum sit vel accepto latum, nihil valet; ipso enim iure, quae inter virum et uxorem donationis causa geruntur, nullius momenti sunt. §. 11. Si quis igitur nummos uxori dederit, non fieri eius apparet, quia nihil corporis eius fieri, palam est. §. 12. Sed si debitorem suum ei solvere iusserit, hic quaeritur, an nummi fiant eius, debitorque liberetur? Et Celsus libro quinto decimo Digestorum scribit: videndum esse, ne dici possit, et debitorem liberatum, et nummos factos mariti, non uxoris; nam et si donatio iure civili non impediretur, eum rei gestae ordinem futurum, ut pecunia ad te a debitore tuo, deinde a te ad mulierem perveniret; nam celeritate coniungendarum inter se actionum unam actionem occultari; ceterum debitorem creditori dare, creditorem uxori; nec novum aut mirum esse, quod per alium accipias, te accipere; nam et si is, qui creditoris tui se procuratorem esse simulaverit, a debitore tuo iubente te pecuniam acceperit, et furti actionem te habere constat, et ipsam pecuniam tuam esse. §. 13. Huic sententiae consequens est, quod Iulianus libro septimo decimo Digestorum scripsit; ait enim: si donaturum mihi iussero uxori meae dare, nullius esse momenti; perinde enim habendum, atque si ego acceptam rem et meam factam uxori meae dedissem. Quae sententia vera est.

IV. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Idemque est, et si mortis causa traditurum mihi iusserim uxori tradere; nec refert, convaluerit donator, an mortuus sit. Neque existimandum est, si dixerimus valere donationem, non fieri me pauperiorem, quia sive convaluerit donator, ei condictione tenebor, sive mortuus fuerit, rem, quam habiturus eram in bonis meis, desinam propter donationem habere.

V. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Si sponsus sponsae donaturus tradiderit Titio, ut is sponsae daret, deinde Titius tradiderit post nuptias secutas, si quidem eum interposuerit maritus, donationem non valere, quae post contractas nuptias perficiatur, si vero mulier eum interposuerit, iamdudum perfectam donationem, hoc est ante nuptias, atque ideo, quamvis contractis nuptiis Titius tradiderit, donationem valere. §. 1. Si maritus duos reos habeat, Titium et mulierem, et mulieri accepto tulerit donationis causa, neuter liberatur, quia acceptilatio non valet; et haec Iulianus libro septimo decimo Digestorum scribit. Plane si proponas Titio accepto latum, ipse quidem liberabitur, mulier vero manebit obligata. §. 2. Generaliter tenendum est, quod inter ipsos, aut qui ad eos pertinent, aut per interpositas personas donationis causa agatur, non valere; quodsi aliarum extrinsecus rerum personarumve causa commixta sit, si separari non possit, nec donationem impediri, si separari possit, cetera valere, id, quod donatum sit, non valere. §. 3. Si debitor viri pecuniam iussu mariti uxori promiserit, nihil agitur. §. 4. Si uxor viri creditori donationis causa promiserit, et fideiussorem dederit, neque virum liberari, neque mulierem obligari vel fideiussorem eius, Iulianus ait, perindeque haberi, ac si nihil promisisset. §. 5. Circa venditionem quoque, Iulianus quidem, minoris factam venditionem nullius esse momenti, ait; Neratius autem, cuius opinionem Pomponius non improbat, venditionem donationis causa inter virum et uxo-

rem factam nullius esse momenti, si modo, quum animum maritus vendendi non haberet, idcirco venditionem commentus sit, ut donaret. Enimvero si, quum animum vendendi haberet, ex pretio ei remisit, venditionem quidem valere, remissionem autem hactenus non valere, quatenus facta est locupletior. Itaque si res quindecim veniit quinque, nunc autem sit decem, quinque tantum praestanda sunt, quia in hoc locupletior videtur facta. §. 6. Si donationis causa vir vel uxor servitute non utatur, puto amitti servitutem, verum post divortium condici posse. §. 7. Si uxor vel maritus exceptione quadam donationis causa summoveri voluerit, facta a iudice absolutione, valebit quidem sententia, sed condicetur ei, cui donatum est. §. 8. Concessa donatio est sepulturae causa; nam sepulturae causa locum marito ab uxore vel contra posse donari, constat; et si quidem intulerit, faciet locum religiosum. Hoc autem ex eo venit, quod definiri solet, eam demum donationem impediri solere, quae et donantem pauperiorem, et accipientem faciat locupletiorem; porro hic non videtur fieri locupletior in ea re, quam religioni dicavit. Nec moveat quemquam, quod emeret, nisi a marito accepisset; nam etsi pauperior ea fieret, nisi maritus dedisset, non tamen idcirco fit locupletior, quod non expendit. §. 9. Haec res et illud suadet, si uxori maritus sepulturae causa donaverit, ita demum locum fieri intelligi mulieris, quum corpus humatur; ceterum ante, quam fit religiosus, donantis manet; proinde si distraxerit mulier, manet locus donatoris. §. 10. Secundum haec, si uxori suae monumentum purum maritus magni pretii donaverit, valebit donatio, sic tamen, ut, quum sit religiosus, valeat. §. 11. Sed et si ipsa fuerit illo illata, licet morte eius finitum est matrimonium, favorabiliter tamen dicetur, locum religiosum fieri. §. 12. Proinde et si maritus ad oblationem dei uxori donavit, vel locum, in quo opus publicum, quod promiserat, faceret, vel aedem publicam dedicaret, fiet locus sacer. Sed et si quid ei donetur, ut deo detur vel consecretur, dubium non est, quin debeat valere. Quare et si oleum pro ea in aede sacra posuerit, valet donatio. §. 13. Si maritus heres institutus repudiet hereditatem donationis causa, Iulianus scripsit libro septimo decimo Digestorum, donationem valere; neque enim pauperiorem fieri, qui non acquirat, sed qui de patrimonio suo deposuerit. Repudiatio autem mariti mulieri prodest, si vel substituta sit mulier, vel etiam ab intestato heres futura. §. 14. Simili modo et si legatum repudiet, placet nobis, valere donationem, si mulier substituta sit in legato, vel etiam si proponas eam heredem institutam. §. 15. Si quis rogatus sit, praecepta certa quantitate, uxori suae hereditatem restituere, et si sine deductione restituerit, Celsus libro decimo Digestorum scripsit, magis pleniore officio fidei praestandae functum maritum, quam donasse videri. Et rectam rationem huic sententiae Celsus adiecit, quod plerique magis fidem exsolvunt in hoc casu, quam donant, nec de suo putant proficisci, quod de alieno plenius restituunt, voluntatem defuncti secuti. Nec immerito; saepe enim credimus aliquid defunctum voluisse, et tamen non rogasse. Quae sententia habet rationem, et magis in eo, qui non erat deducta quarta rogatus restituere, et tamen integram fidem praestitit, omisso senatusconsulti commodo; hic enim vere fidem exsolvit, voluntatem testatoris secutus. Hoc ita, si non per errorem calculi fecit. Ceterum indebiti fideicommissi esse repetitionem, nulla dubitatio est. §. 16. Cum igitur nihil de bonis erogatur, recte dicitur, valere donationem. Ubicunque igitur non deminuit de facultatibus suis, qui donavit, valet; vel etiam si deminuat, locupletior tamen non fit, qui accepit, donatio valet. §. 17. Marcellus libro septimo Digestorum quaerit: si mulier acceptam a marito pecuniam in sportulas pro cognato suo ordini erogaverit, an donatio valeat? Et ait: valere, nec videri locupletiorem mulierem factam, quamvis mutuam pecuniam esset acceptura, et pro affine erogatura. §. 18. In donationibus autem iure civili impeditis hactenus revocatur donum ab eo ab eave, cui donatum est, ut, si quidem exstet res, vindicetur, si consumta sit, condicatur hactenus, quatenus locupletior quis eorum factus est.

VI. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Quia quod ex non concessa donatione retinetur, id aut sine causa, aut ex iniusta causa retineri intelligitur; ex quibus causis condictio nasci solet.

VII. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Quod autem spectetur tempus, an locupletiores sint facti, utrum tempus litis contestatae, an rei iudicatae? Et verum est litis contestatae tempus spectari oportere, idque Imperator noster cum patre rescripsit. §. 1. Si maritus pecuniam uxori in unguenta dederit, eaque eam pecuniam creditori suo solverit, mox de sua pecunia unguenta emerit, non videri locupletiorem factam, Marcellus libro septimo Digestorum scribit. Idem ait: et si lancem ob eandem causam ei dederit, eaque lancem retinuerit, de sua autem pecunia unguenta emerit, vindicationem cessare, quia non sit locupletior, quae tantundem in re mortua impenderit. §. 2. Si vir et uxor quina invicem sibi donaverint, et maritus servaverit, uxor consumserit, recte placuit, compensationem fieri donationum; et hoc divus Hadrianus constituit. §. 3. Idemque ait: si vir uxori pecuniam donaverit, ipsaque ex ea praedia emerit, aestimari oportere, in quantum locupletior facta sit mulier. Proinde et si praedia hodie vilissima sunt, consequenter dicemus, litis contestatae tempore aestimationem eorum spectandam. Plane si magni pretii praedia sunt, summa tantum numerata erit restituenda, non etiam usurae pretii. §. 4. Eleganter tractabitur: si mulier quindecim praedia emerit, et maritus non totum pretium numeraverit, sed duas partes pretii, hoc est decem, uxor de suo quinque, deinde haec praedia valeant nunc decem, maritus quantum consequatur? Et magis est, ut consequi debeat duas partes decem, ut quod periit ex pretio, utrique perierit, et marito et uxori. §. 5. Si maritus aestimationem rerum, quas in dotem accepit, dicat se donationis causa auxisse, remedium monstravit Imperator noster cum divo patre suo rescripto, cuius verba haec sunt: *Quum donationis causa pretium auctum affirmes, qui super ea re cogniturus erit, si pecuniae modum recusabis, ipsa praedia restitui debere, sumtuum deductis rationibus, arbitrabitur.* In arbitrio igitur mariti erit, quid praestitum malit. Idem iuris est, et si e contrario mulier de minore aestimatione queratur. Nec aliud in commodato aestimato dato observari solet, ut Pomponius libro quarto variarum Lectionum scribit. §. 6. Si uxor a marito suo praedia, quae ob dotem pignori acceperat, emerit, eaque emtio donationis causa facta dicatur, nullius esse momenti, pignoris tamen obligationem durare, Imperator noster cum patre suo rescripsit. Cuius rescripti verba ideo retuli, ut appareat, venditionem inter virum et uxorem bona fide gestam non retractari: *Si tibi maritus pignora propter dotem et pecuniam creditam data non donationis causa vendidit, quod bona fide gestum est manebit ratum; at si titulus donationis quaesitus ostendetur, atque ideo venditionem irritam esse constabit, iure publico causam pignorum integram obtinebis.* §. 7. Si uxor rem emit, et maritus pretium pro ea numeravit, interdum dicendum est, totum a muliere repetendum, quasi locupletior ex ea in solidum facta sit, utputa si emit quidem rem mulier, et debeat pecuniam, maritus autem a venditore eam liberavit. Quid enim interest, creditori solvat an venditori? §. 8. Uxori quis donavit servum ita, ut eum intra annum manumitteret; an, si mulier non obtemperet voluntati, constitutio divi Marci imponat ei libertatem, si vir vel vivit, vel etiam dein suum obiit? Et ait Papinianus: quum Sabini sit sententia recepta, qui putat, tunc fieri servum eius, cui donaretur, quum coeperit libertas imponi, ideoque nec si velit mulier, post exactum tempus possit manumittere, recte dici, non esse constitutioni locum, nec voluntatem mariti posse constitutioni locum facere, quum proprium servum ipse possit manumittere. Quae sententia mihi quoque probatur, quia venditor sive donator non sibi vult legem imponi, nec potest, sed ei, qui accepit; dominio igitur penes se remanente, nequaquam effectum habebit constitutio. §. 9. Manumissionis causa donatio facta valet, licet non hoc agatur, ut statim ad libertatem, sed quandoque perducatur. Proinde si, ut post certum tempus manumittat, uxori suae tradidit, tunc demum eius fiet, quum tempore impleto manumittere coeperit. Quare antea manumittendo nihil agit; nam et illud sciendum est, si uxori quis suae donaverit, ut intra annum manumittat, deinde non manu miserit ea intra annum, postea manumittendo nihil agi.

VIII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Si ante, quam servus manumittatur, morte aut divortio solutum fuerit matrimonium, resolvitur donatio; inesse enim con-

ditio donationi videtur, ut manente matrimonio manumittatur.

IX. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Si eum uxori donet maritus, qui eius erat conditionis, ne unquam ad libertatem perduci possit, dicendum est, omnino nihil agi hac donatione. §. 1. Si pecunia accepta mulier manumiserit, vel operas ei imposuerit, ait Iulianus, operas quidem eam licito iure impositurum, et tenere obligationem, nec videri mulierem ex re viri locupletiorem fieri, quum eas libertus promittat. Quodsi pretium ob manumissionem acceperit mulier, et sic manumiserit, si quidem ex peculio suo dedit, nummos mariti manere, sin vero alius pro eo dedit, fieri nummos mulieris; quae sententia recte se habet. §. 2. Inter virum et uxorem mortis causa donationes receptae sunt,

X. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Quia in hoc tempus excurrit donationis eventus, quo vir et uxor esse desinunt.

XI. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Sed interim res non statim fiunt eius, cui donatae sunt, sed tunc demum, quum mors insecuta est; medio igitur tempore dominium remanet apud eum, qui donavit. §. 1. Sed quod dicitur: mortis causa donationem inter virum et uxorem valere, ita verum est, ut non solum ea donatio valeat secundum Iulianum, quae hoc animo fit, ut tunc res fiant uxoris vel mariti, quum mors insequatur, sed omnis mortis causa donatio. §. 2. Quando itaque non retro agitur donatio, emergunt vitia, ut Marcellus animadvertit in specie huiusmodi: *Maritus uxori mortis causa donatum voluit; interposuit mulier filiumfamilias, qui a marito acciperet, eique traderet; deinde quum moritur maritus, paterfamilias invenitur; an valeat traditio?* Et ait: consequens esse dici, traditionem valere, quia sui iuris effectus sit eo tempore, ad quod traditio redigitur, id est quum maritus moriebatur. §. 3. Idem ait: *placuisse scio Sabinianis, si filiaefamilias uxori maritus tradiderit, donationem eius cum omni suo emolumento fieri, si vivo adhuc marito sui iuris fuerit effecta.* Quod et Iulianus libro septimo decimo Digestorum probat. §. 4. Proinde et si uxor marito filiofamilias mortis causa tradat, et is sui iuris effectus sit, sine dubio dicemus, ipsius fieri. §. 5. Per contrarium quoque, si uxor donaverit mortis causa patrifamilias marito, et mortis eius tempore filiusfamilias inveniatur, patri erit nunc emolumentum quaesitum. §. 6. Consequenter Scaevola apud Marcellum notat: si servum interposuerit mulier, ut ei tradatur mortis causa, isque adhuc servus dederit mulieri, deinde mortis tempore liber inveniatur, tantundem esse dicendum. §. 7. Idem Marcellus tractat: si is, qui interpositus est, posteaquam dederit mulieri, decesserit vivo adhuc donatore, donationem evanescere, quia debebat aliquo momento interposito eius fieri, et sic ad mulierem transire. Quod ita procedit, si ea, cui donabatur, eum interposuit, non is, qui donabat. Porro si a marito interpositus est, res ipsius statim facta est; et si ante mortem mariti tradiderit, et decesserit, traditio eius egit aliquid, ut tamen haec traditio pendeat, donec mors sequatur. §. 8. Si uxor rem Titio dederit, ut is marito mortis causa traderet, eaque defuncta, invitis heredibus eius, Titius marito dederit, interest, utrum a muliere sit interpositus Titius, an vero a marito, cui donabatur; si a muliere interpositus est, obligabit se condictione, si marito tradiderit; si autem a marito sit interpositus, mortua muliere confestim fundus efficietur eius, quem maritus interposuit, et actionem ipse maritus cum eo habebit. §. 9. Si uxor rem, quam a marito suo mortis causa acceperat, vivo eo alii tradiderit, nihil agitur ea traditione, quia non ante ultimum vitae tempus mulieris fuit. Plane in quibus casibus placet retro agi donationem, etiam sequens traditio a muliere facta in pendenti habebitur. §. 10. Si maritus uxori donaverit mortis causa, eaque diverterit, an dissolvatur donatio? Iulianus scripsit: infirmari donationem, nec in pendenti esse. §. 11. Idem ait: si divortii causa facta sit donatio, valere,

XII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Quae tamen sub ipso divortii tempore, non quae ex cogitatione quandoque futuri divortii fiat;

XIII. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Sed si mors sit insecuta, non videri factas res mulieris, quia donatio in alium casum facta est. §. 1. Proinde et si mortis causa uxori donaverit, et deportationem passus est, an donatio valeat? videamus. Et alias placet in casum deportationis donationem factam valere, quemadmodum in causa divortii. Quum igitur deportatione matrimonium minime dissolvitur, et nihil vitii mulieris incurrit, humanum est, donationem, quae mortis causa ab initio facta est, tali exsilio subsecuto confirmari, tanquam si mortuo marito rata habeatur, ita tamen, ut non adimatur licentia marito eam revocare, quia et mors eius exspectanda est, ut tunc plenissimam habeat firmitatem, quando ab hac luce fuerit subtractus, sive reversus, sive adhuc in poena constitutus. §. 2. Cum quis acceperit, ut in suo aedificet, condici ei id non potest, quia magis donari ei videtur. Quae sententia Neratii quoque fuit; ait enim: datum ad villam exstruendam vel agrum serendum, quod alioquin facturus non erat is, qui accepit, in speciem donationis cadere. Ergo inter virum et uxorem hae erunt interdictae.

XIV. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Quodsi vir uxori, cuius aedes incendio consumtae sunt, ad refectionem earum pecuniam donaverit, valet donatio in tantum, in quantum aedificii exstructio postulat.

XV. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Ex annuo vel menstruo, quod uxori maritus praestat, tunc quod superest revocabitur, si satis immodicum sit, id est supra vires dotis. §. 1. Si maritus uxori pecuniam donaverit, eaque usuras ex donata pecunia perceperit, lucrabitur. Haec ita Iulianus in marito libro octavo decimo Digestorum scribit.

XVI. *Tryphoninus libro X. Disputationum.* Quid ergo, si ex centum, quae vir uxori donavit, quinquaginta apud debitorem ex his perierint, et alia quinquaginta duplicata pro usuris uxor habeat? Non plus quinquaginta eius donationis nomine maritus ab ea consequetur.

XVII. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* De fructibus quoque videamus, si ex fructibus praediorum, quae donata sunt, locupletata sit, an in causam donationis cadant? Et Iulianus significat: fructus quoque, ut usuras, licitam habere donationem. §. 1. Sed si quid servus donatus acquisiit, ad eum, qui donavit, pertinebit.

XVIII. *Pomponius libro IV. ex variis Lectionibus.* Si vir uxoris, aut uxor viri servis aut vestimentis usus vel usa fuerit, vel in aedibus eius gratis habitaverit, valet donatio.

XIX. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Si uxor filio donaverit servum, qui in patris mariti sit potestate, deinde is servus ancillam acceperit, dominium mulieri quaeritur; nec interesse Iulianus ait, ex cuius pecunia haec ancilla emta sit, quia nec ex re sua quidquam acquiri potest per eum, qui donatur, ei, cui donatur; hoc enim bonae fidei possessoribus concessum esse, virum autem scientem alienum possidere. §. 1. Idem quaerit: si ex re mariti ea ancilla comparata fuerit, an adversus agentem mulierem de dote maritus pretium possit per exceptionem retinere? Et dicendum est: posse maritum et exceptionem habere, si dos ab eo petatur, secundum Marcelli sententiam, et si solverit, secundum Iulianum, condicere posse.

XX. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Si is servus, qui uxori mortis causa donatus est, prius, quam vir decederet, stipulatus est, in pendenti puto esse causam obligationis, donec vir aut moriatur, aut suspicione mortis, propter quam donavit, liberetur; quidquid autem eorum inciderit, quod donationem aut perimat aut confirmet, id quoque causam stipulationis aut confirmabit aut resolvet.

XXI. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Si quis pro uxore sua vectigal, quod in itinere praestari solet, solvisset, an, quasi locupletior esset ea facta, exactio fiat, an vero nulla sit donatio? Et magis puto, non interdictum hoc, maxime si ipsius causa profecta est. Nam et Papinianus libro quarto Responsorum scripsit: vecturas uxoris et ministeriorum eius virum itineris sui causa datas repetere non posse; iter autem fuisse videri viri causa, et cum uxor ad virum perveniat; nec interesse, an aliquid de vecturis in contrahendo matrimonio convenerit; non enim donare, qui necessariis oneribus succurrit. Ergo et si consensu mariti profecta est mulier propter suas necessarias causas, et aliquid maritus expensarum nomine ei praestiterit, hoc revocandum non est. §. 1. Si uxor viro dotem promiserit et dotis usuras, sine dubio dicendum est, peti usuras posse, quia non est ista donatio, quum pro oneribus matri-

monii petantur. Quid tamen, si maritus uxori petitionem earum remiserit? Eadem erit quaestio, an donatio sit illicita? Et Iulianus hoc diceret; quod et verum est. Plane si convenerat, ut se mulier pasceret suosque homines, et idcirco passus est eam dote sua frui, ut se suosque aleret, expeditum erit; puto enim, non posse ab ea peti quasi donatum, quod compensatum est.

XXII. *Idem libro III. ad Sabinum.* Uxori suae quis mortis causa servum donavit, eumque postea cum libertate heredem scripsit; an valeat institutio? quaeritur. Et puto, si hoc animo eum scripsit heredem, quod donationis se dixit poenituisse, valere institutionem, et necessarium heredem domino servum fieri. Ceterum si postea, quam heredem instituit, donavit, donatio praevalebit, vel si ante donavit, non tamen adimendi animo libertatem scripsit.

XXIII. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Papinianus recte putabat, orationem divi Severi ad rerum donationem pertinere. Denique si stipulanti spopondisset uxori suae, non putabat, conveniri posse heredem mariti, licet durante voluntate maritus decesserit.

XXIV. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si inter extraneos facta sit donatio, et ante, quam per tempus legitimum dominium fuerit acquisitum, coierint, vel contra, si inter virum et uxorem facta sit donatio, et ante impletum tempus supradictum solutum sit matrimonium, nihilo minus procedere temporis suffragium constat, quia altero modo sine vitio tradita est possessio, altero, quod fuit vitium, amotum est.

XXV. *Terentius Clemens libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Sed et si constante matrimonio res aliena uxori a marito donata fuerit, dicendum est, confestim ad usucapionem eius uxorem admitti, quia, et si non mortis causa donaretur ei, non impediretur usucapio. Nam ius constitutum ad eas donationes pertinet, ex quibus et locupletior mulier, et pauperior maritus in suis rebus fit. Itaque licet mortis causa donatio interveniat, quasi inter extraneas personas fieri intelligenda est in ea re, quae, quia aliena est, usucapi potest.

XXVI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si eum, qui mihi vendidit, iusserim eam rem uxori meae donationis causa dare; et is possessionem iussu meo tradiderit, liberatus erit, quia, licet illa iure civili possidere non intelligatur, certe tamen venditor nihil habet, quod tradat. §. 1. Ex quibus causis inter virum et uxorem concessae sunt donationes, ex iisdem et inter socerum et generum nurumve concessas, Neratius ait. Ergo socer genero mortis vel divortii causa donabit; sed et gener socero mortis suae vel divortii causa recte donabit.

XXVII. *Modestinus libro VII. Regularum.* Inter eos, qui matrimonio coituri sunt, ante nuptias donatio facta iure consistit, etiam si eodem die nuptiae fuerint consecutae.

XXVIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si id, quod donatum est, perierit vel consumtum sit, eius, qui dedit, est detrimentum. Merito, quia manet res eius, qui dedit, suamque rem perdit. §. 1. Si quid in pueros ex ancillis dotalibus natos maritus impenderit, aut in doctrinam, aut alimenta, non servatur marito, quia ipse ministeriis eorum utitur. Sed illud servatur, quod nutrici datum est ad educandum, quia pro capite id dedit, quemadmodum si a praedonibus redemisset servos dotales. §. 2. Si quas servi viri operas uxori praestiterint, vel contra, magis placuit, nullam habendam earum rationem. Et sane non amare, nec tanquam inter infestos ius prohibitae donationis tractandum est, sed ut inter coniunctos maximo affectu, et solam inopiam timentes. §. 3. Si ex decem donatis sibi mulier servum emerit, et is quinque sit, quinque petenda esse, apud Plautium placuit, quemadmodum si mortuus est, nihil petetur; si vero quindecim dignus sit, non plus, quam decem possunt peti, quoniam eatenus donator pauperior factus est. §. 4. Quodsi ex decem duos servos emerit, et eorum alter mortuus sit, alter decem dignus sit, solet quaeri. Et plerique, ut Pomponius, interesse putant, utrum uno pretio venierint, an diversis; si uno, tota decem petenda, quemadmodum si una res emta deterior facta esset, vel grex, vel carruca, et aliqua pars inde periisset; si diversis, hoc solum petendum, quanti sit emtus, qui superest. §. 5. Iulianum putasse, Pomponius refert, si quid per eum servum, quem emerat ex nummis a marito donatis, mulier acquisisset, forte legatum, hereditatem, aut partus editus esset, eo quoque nomine petitionem faciendam esse. §. 6. Illud constat, si ante, quam a viro annuum acciperet mulier, ipsa de suo, aut etiam mutuata impenderit, videri tantum iam ex annuo consumtum. §. 7. Illud recte dictum Celsus ait: si dotis usuras annuas uxor stipulata sit, licet ei non debeantur, quia tamen quasi de annuo convenerit, peti quidem dotis iudicio non possunt, compensari autem possunt. Idem ergo dicemus in qualibet pactione annui nomine facta.

XXIX. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Si mulier ex pecunia donata emtum servum vendidisset, et alium emisset, posteriorem periculo mulieris esse, Fulcinius scripsit. Quod non est verum, licet non ex re mariti emtus sit. §. 1. Si vir uxori lanam donavit, et ex ea lana vestimenta sibi confecit, uxoris esse vestimenta, Labeo ait,

XXX. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Utilem tamen viro competere.

XXXI. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Sed si vir lana sua vestimentum mulieri confecerit, quamvis id uxori confectum fuerit, et uxoris cura, tamen viri esse, neque impedire, quod in ea re uxor tanquam lanipendia fuerit, et viri negotium procurarit. §. 1. Si uxor lana sua operis ancillarum viri vestimenta suo nomine confecit muliebria, et vestimenta mulieris esse, et pro operis ancillarum viro praestare nihil debere; sed viri nomine vestimenta confecta virilia viri esse, ut is lanae uxori praestet pretium. Sed si non virilia vestimenta suo nomine mulier confecit, sed ea viro donavit, non valere donationem, quamvis illa valeat, cum viri nomine confecit; nec unquam operas viri ancillarum aestimari convenit. §. 2. Si vir uxori aream donaverit, et uxor in ea insulam aedificaverit, ea insula sine dubio mariti est, sed eam impensam mulierem servaturam placet. Nam si maritus vindicet insulam, retentionem impensae mulierem facturam. §. 3. Si duo mancipia fuerint singula quinis digna, sed utrumque unis quinque donationis causa a viro mulieri vel contra venierit, melius dicetur, communia ea esse pro portione pretii, nec tantum spectandum esse, quanti mancipia sint, sed quantum ex pretio donationis causa sit remissum. Sine dubio enim licet a viro vel uxore minoris emere, si non sit animus donandi. §. 4. Si vir uxori vel contra quid vendiderit vero pretio, et donationis causa paciscantur, ne quid venditor ob eam rem praestet, videndum est, quid ea venditione agatur, utrum res venierit, et totum negotium valeat, an vero ut ea sola pactio irrita sit, quemadmodum irrita esset, si post contractam emtionem novo consilio inito id pacti fuisset factum? Et verius est, pactum duntaxat irritum esse. §. 5. Idem dicemus, si donationis causa pacti sint, ne fugitivum aut erronem praestent, id est integras esse actiones aedilicias et ex emto. §. 6. Quod vir uxori in diem debet, sine metu donationis praesens solvere potest, quamvis commodum temporis retenta pecunia sentire potuerit. §. 7. Quod legaturus mihi aut hereditatis nomine relicturus es, potes rogatus a me uxori meae relinquere, et non videtur ea esse donatio, quia nihil ex bonis meis deminuitur. In quo maxime maiores donanti succurrisse, Proculus ait, ne amore alterius alter despoliaretur, neve quasi inter malevolos alter locupletior fieret. §. 8. Si vir uxori munus immodicum Kalendis Martiis aut natali die dedisset, donatio est; sed si impensas, quas faceret mulier, quo honestius se tueretur, contra est. §. 9. Non videtur locupletior facta esse mulier, si aut in obsonio, aut in unguentis, aut in cibariis familiae donatam sibi pecuniam impenderit. §. 10. Quae vir cibaria uxoris suae familiae iumentisve praestiterit, quae in usu communi erant, non condicentur. Quodsi familiam domesticam uxoris aut venaliciam pavit, contra puto observari debere.

XXXII. *Ulpianus libro XXXIII. ad Sabinum.* Quum hic status esset donationum inter virum et uxorem, quem antea retulimus, Imperator noster Antoninus Augustus ante excessum divi Severi patris sui, oratione in senatu habita, auctor fuit senatui censendi, Fulvio Aemiliano et Nummio Albino consulibus, ut aliquid laxaret ex iuris rigore. §. 1. Oratio autem Imperatoris nostri de confirmandis donationibus non solum ad ea pertinet, quae nomine uxoris a viro comparata sunt, sed ad omnes donationes inter virum et uxorem factas, ut et ipso iure res fiant eius, cui donatae sunt, et obligatio sit civilis, et de Falcidia, ubi possit locum habere, tractandum sit. Cui locum ita fore opinor, qua-

si testamento sit confirmatum, quod donatum est. §. 2. Ait oratio: FAS ESSE, EUM QUIDEM, QUI DONAVIT, POENITERE; HEREDEM VERO ERIPERE FORSITAN ADVERSUS VOLUNTATEM SUPREMAM EIUS, QUI DONAVIT, DURUM ET AVARUM ESSE. §. 3. Poenitentiam accipere debemus supremam. Proinde si uxori donavit, deinde eum poenituit, mox desiit poenitere, dicendum est, donationem valere, ut supremum eius spectemus iudicium, quemadmodum circa fideicommissa solemus, vel in legatis, cum de doli exceptione opposita tractamus, ut sit ambulatoria voluntas eius usque ad vitae supremum exitum. §. 4. Sed ubi semel donatorem poenituit, etiam heredi revocandi potestatem tribuimus, si appareat, defunctum evidenter revocasse voluntatem. Quod si in obscuro sit, proclivior esse debet iudex ad comprobandam donationem. §. 5. Si maritus ea, quae donavit, pignori dederit, utique eum poenituisse dicemus, licet dominium retinuit. Quid tamen, si hoc animo fuit, ut vellet adhuc donatum? finge in possessione precaria mulierem remansisse, paratamque esse satisfacere creditori; dicendum est, donationem valere. Nam si ab initio ei rem obligatam hoc animo donasset, dicerem, vim habere donationem, ut parata satisfacere mulier haberet doli exceptionem; quinimmo et si satisfecisset, potuisse eam per doli exceptionem consequi, ut sibi mandarentur actiones. §. 6. Si donator servus fuerit effectus privati, dicendum est, non impletam, sed peremtam donationem, quamvis morti servitus comparetur. Proinde et si ipsa in servitutem redigatur, cui donatum est, exstincta erit donatio. §. 7. Si maritus uxori donaverit, et mortem sibi ob sceleris conscientiam consciverit, vel etiam post mortem memoria eius damnata sit, revocabitur donatio, quamvis ea, quae aliis donaverit, valeant, si non mortis causa donavit. §. 8. Si miles uxori donaverit de castrensibus bonis, et fuerit damnatus, quia permissum est ei de his testari, si modo impetravit, ut testetur, quum damnaretur, donatio valebit; nam et mortis causa donare poterit, cui testari permissum est. §. 9. Quod ait oratio *consumsisse*, sic accipere debemus, ne is, qui donationem accepit, locupletior factus sit; ceterum si factus est, orationis beneficium locum habebit. Sed et si non sit factus locupletior, dederit tamen tantam quantitatem, eaque exstet, dicendum est, si is decesserit, qui factus est locupletior, posse repeti id, quod dedit, nec compensari id, quod consumsit, quamvis divortio secuto haec compensatio locum habeat. §. 10. Si divortium post donationem intercessit, aut prior decesserit, qui donum accepit, veteri iuri statur, hoc est si maritus uxori donatum vult, ut valeat donatio, quodsi non vult, exstinguatur. Plerique enim cum bona gratia discedunt, plerique cum ira sui animi et offensa. §. 11. Quid ergo, si divortium factum est, deinde matrimonium restauratur, et in divortio vel mutata est voluntas, vel eadem duravit, restaurato tamen matrimonio, et voluntate donatoris reconciliata, an donatio duret, si constante matrimonio donator decesserit? Et potest defendi, valere. §. 12. Quid, si divortium non intercesserit, sed frigusculum? Profecto valebit donatio, si frigusculum quievit. §. 13. Si mulier et maritus diu seorsum quidem habitaverint, sed honorem invicem matrimonio habebant, [quod scimus interdum et inter consulares personas subsecutum] puto donationes non valere, quasi duraverint nuptiae; non enim coïtus matrimonium facit, sed maritalis affectio; si tamen donator prior decesserit, tunc donatio valebit. §. 14. Si ambo ab hostibus capti sint, et qui donavit, et cui donatum est, quid dicemus? Et prius illud volo tractare. Oratio, si ante mors contigerit ei, cui donatum est, nullius momenti donationem esse voluit; ergo si ambo decesserint, naufragio forte, vel ruina, vel incendio, quid dicemus? Et si quidem possit apparere, quis ante spiritum posuerit, expedita est quaestio; sin vero non appareat, difficilis quaestio est. Et magis puto, donationem valuisse, et his ex verbis orationis defendimus. Ait enim oratio: SI PRIOR VITA DECESSERIT, QUI DONATUM ACCEPIT. Non videtur autem prior vita decessisse, qui donatum accepit, quum simul decesserint. Proinde rectissime dicetur, utrasque donationes valere, si forte invicem donationibus factis simul decesserint, quia neuter alteri supervixit, licet de commorientibus oratio non senserit. Sed quum neuter alteri supervixerit, donationes mutuae valebunt, nam et circa mortis causa donationes mutuas id erat consequens dicere, neutri dandam condictionem; locupletes igitur heredes donationibus relinquent. Secundum haec, si ambo ab hostibus simul capti sint, amboque ibi decesserint, an simul utrinque captivitatis spectemus tempus, ut dicamus donationes valere, quasi simul decesserint, an neutrum, quia vivis eis finitum est matrimonium, an spectemus, uter prius decesserit, ut in eius persona non valeat donatio, an uter redierit, ut in eius valeat? Mea tamen fert opinio, ubi non reverterunt, ut tempus spectandum sit captivitatis, quasi tunc defecerint; quodsi alter redierit, eum solum videri supervixisse, qui rediit. §. 15. Qui quasdam res ex his, quas donaverat, legasset, quasdam non, videbitur ceteras voluisse ad uxorem pertinere; plerumque enim antea legat, postea donat, vel alia causa fuit legandi. §. 16. Oratio non solum virum et uxorem complectitur, sed etiam ceteros, qui propter matrimonium donare prohibentur; utputa donat socer nurui vel contra, vel socer genero vel contra, vel consocer consocero, qui copulatos matrimonio in potestate habent; nam ex mente orationis his quoque omnibus permissum est in eundem casum donare. Et ita et Papinianus libro quarto Responsorum sensit; sic enim scribit: *Socer nurui vel genero donavit; postea filius eius vel filia constante matrimonio vita decessit. Quanquam vitium donationis perseveret, tamen si socer nullam quaestionem donationibus intulit, post mortem eius contra heredes orationis sententia videtur intervenire; nam quae ratio donationem prohibuit, eadem beneficium ratum imploravit.* Ut igitur valeat donatio ista, Papinianus exigit, ut et filius eius, qui donavit, ante decesserit, et socer postea, durante voluntate. §. 17. Si filiusfamilias, qui castrense peculium habet vel quasi castrense, uxori donet, filii personam et mortem spectabimus. §. 18. Si nurus socero donaverit, mortem nurus, et perseverantem in supremam diem voluntatem spectare nos oportet. Quodsi socer ante decesserit, dicemus exstinctam donationem? an quia maritus vivit, si uxori suae supervixit, admittimus vim habere donationem? Et si quidem maritus solus socero heres exstitit, quasi nova donatio potest servari in maritum collata, ut illa finita sit, alia coeperit; sin vero filius heres patri non est, finita erit donatio ratione nova. §. 19. Si socer nurui nuntium miserit, donatio erit irrita, quamvis matrimonium, concordantibus viro et uxore, secundum rescriptum Imperatoris nostri cum patre comprobatum est; sed quod ad ipsos, inter quos donatio facta est, finitum est matrimonium. §. 20. Proinde et si duo consoceri invicem sibi donaverint, idem erit dicendum, si invitis filiis nuntium remiserint, inter ipsos irritam esse donationem. In hac autem donatione inter soceros facta mors consideranda est eius, qui donavit constante matrimonio et iure potestatis durante. Idemque et in his, qui sunt in eorum potestate. §. 21. Si consocer consocero donaverit, et alter eorum vel uterque copulatos emancipaverit, debet dici, donationem ad orationem non pertinere, et ideo infirmari donationem. §. 22. Si sponsus sponsae donaverit, in tempus matrimonii collata donatione, quamvis inter virum et uxorem donatio non videatur facta, et verba orationis minus sufficiant, tamen donationem dicendum est ad sententiam orationis pertinere, ut, si duraverit voluntas usque ad mortem, valeat donatio. §. 23. Sive autem res fuit, quae donata est, sive obligatio remissa, potest dici, donationem effectum habituram; utputa uxori acceptum tulit donationis causa, quod debebat, potest dici, pendere acceptilationem non ipsam, sed effectum eius. Et generaliter universae donationes, quas impediri diximus, ex oratione valebunt. §. 24. Si inter virum et uxorem societas donationis causa contracta sit, iure vulgato nulla est; nec post decretum senatus emolumentum ea liberalitas, ut actio pro socio constituatur, habere poterit. Quae tamen in commune tenuerunt, fine praestituto, revocanda non sunt. Idcirco igitur pro socio actio non erit, quia nulla societas est, quae donationis causa interponitur, nec inter ceteros, et propter hoc nec inter virum et uxorem. §. 25. Idem erit dicendum, et si emtio contracta sit donationis causa; nam nulla erit. §. 26. Plane si minoris res venierit donationis causa, vel postea pretium sit remissum, admittemus, donationem valere ad senatusconsultum. §. 27. Si quis sponsam habuerit, deinde eandem uxorem duxerit, quum non liceret, an donationes quasi in sponsalibus factae valeant? videamus. Et Iulianus tractat hanc quaestionem in minore duodecim annis, si in domum quasi mariti immatura sit deducta; ait enim: hanc sponsam esse, etsi uxor non sit. Sed est verius, quod Labeoni videtur, et a nobis,

et a Papiniano libro decimo Quaestionum probatum est, ut, si quidem praecesserint sponsalia, durent, quamvis iam uxorem esse putet, qui duxit; si vero non praecesserint, neque sponsalia esse, quoniam non fuerunt, neque nuptias, quod nuptiae esse non potuerunt. Ideoque si sponsalia antecesserunt, valet donatio; si minus, nulla est, quia non quasi ad extraneam, sed quasi ad uxorem fecit, et ideo nec oratio locum habebit. §. 28. Sed si Senator libertinam desponderit, vel tutor pupillam, vel quis alius ex his, qui matrimonium copulare prohibentur, et duxerit, an donatio quasi in sponsalibus facta valeat? Et putem, etiam sponsalia improbanda, et quasi ab indignis ea, quae donata sunt, ablata fisco vindicari.

XXXIII. *Idem libro XXXVI. ad Sabinum.* Si stipulata fuerit mulier annuum dari, id ex stipulatu petere constante matrimonio non potest. Sed si manente matrimonio decessisse maritus proponatur, puto, quia in annuo quoque donatio vertitur, posse dici, stipulationem confirmari ex senatusconsulto. §. 1. Si uxor marito annuum versa vice praestiterit, restituetur ei hoc, et poterit vindicare id, quod exstat; credo, poterit et condicere, in quantum locupletior factus est, quia non tam solenne est annuum, quod maritus uxori pendit, et quod uxor marito praestat; immo incongruens est, et contra sexus naturam. §. 2. Et si forte maritus ab uxore stipulatus sit annuum, decesseritque mulier constante matrimonio, dicendum erit, ex oratione donationem convalescere.

XXXIV. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Sive uxor marito res donasset, isque eas in dotem pro communi filia dedisset, sive post donationem, quam in maritum contulit, uxor passa est cum pro filia in dotem dare, benigne dici potest, etsi prima donatio nullius momenti est, attamen ex sequenti consensu valere dotis dationem.

XXXV. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Si non secundum legitimam observationem divortium factum sit, donationes post tale divortium factae nullius momenti sunt, quum non videatur solutum matrimonium.

XXXVI. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Si donatae res exstant, etiam vindicari poterunt. Sed quia causam possidendi donatio praestitit, nisi reddatur res, aestimatio facienda est iusto pretio, caverique possidenti debebit de evictione simpli, quanti ea res sit; idque etiam Pedio videtur. §. 1. Si sponsus alienum annulum sponsae muneri misit, et post nuptias pro eo suum dedit, quidam, ut Nerva, putant, fieri eum mulieris, quia tunc factam donationem confirmare videtur, non novam inchoare. Quam sententiam veram esse accepi.

XXXVII. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Si mulier dolo fecerit, ne res exstaret sibi a marito donata, vel ad exhibendum, vel damni iniuriae cum ea agi poterit, maxime si post divortium id commiserit.

XXXVIII. *Alfenus libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Si servus communis viri et fratris eius puerum donavit uxori fratris, pro qua parte is servus, qui donasset, viri esset, pro ea parte munus non esse factum mulieris, respondit. §. 1. Idem iuris esse, si ex tribus fratribus unus uxorem haberet, et rem communem uxori donasset; nam ex tertia parte mulieris rem factam non esse, ex duabus autem partibus reliquis, si id scissent fratres, aut postea, quam donata esset, ratum habuissent, nihil debere mulierem reddere.

XXXIX. *Iulianus libro V. ex Minicio.* Vir uxori pecuniam quum donare vellet, permisit ei, ut a debitore suo stipularetur; illa quum id fecisset, priusquam pecuniam auferret, divortium fecit. Quaero: utrum vir eam summam petere debeat, an ex ea promissione propter donationis causam actio nulla sit? Respondi: inanem fuisse eam stipulationem. Sed si promissor mulieri ignorans solvisset, si quidem pecunia exstat, vindicare eam debitor potest; sed si actiones suas marito praestare paratus est, doli mali exceptione se tuebitur, ideoque maritus hanc pecuniam debitoris nomine vindicando consequetur. Sed si pecunia non exstat, et mulier locupletior facta est, maritus eam petet; intelligitur enim ex re mariti locupletior facta esse mulier, quoniam debitor doli mali exceptione se tueri potest.

XL. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Quod adipiscendae dignitatis gratia ab uxore in maritum collatum est, eatenus ratum est, quatenus dignitati supplendae opus est.

XLI. *Licinius Rufinus libro VI. Regularum.* Nam et Imperator Antoninus constituit, ut ad processus viri uxor ei donare possit.

XLII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Nuper ex indulgentia principis Antonini recepta est alia causa donationis, quam dicimus honoris causa, ut ecce si uxor viro laticlavii petendi gratia donet, vel ut equestris ordinis fiat, vel ludorum gratia.

XLIII. *Paulus libro singulari Regularum.* Inter virum et uxorem exsilii causa donatio fieri potest.

XLIV. *Neratius libro V. Membranarum.* Si extraneus rem viri, ignorans eius esse, ignoranti uxori, ac ne viro quidem sciente, eam suam esse, donaverit, mulier recte eam usucapiet. Idemque iuris erit, si is, qui in potestate viri erat, credens se patremfamilias esse, uxori patris donaverit. Sed si vir rescierit, suam rem esse, priusquam usucapiatur, vindicareque eam poterit, nec volet, et hoc et mulier noverit, interrumpetur possessio, quia transiit in causam ab eo factae donationis ipsius mulieris scientia. Propius autem est, ut nullum acquisitioni dominii eius afferat impedimentum; non enim omnimodo uxores ex bonis virorum, sed ex causa donationis ab ipsis factae acquirere prohibitae sunt.

XLV. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Marcellus libro septimo Digestorum scribit: etiam eum detrahere sine mulieris damno, et citra metum senatusconsulti, quod detrahentibus negotiationis causa occurrit.

XLVI. *Idem libro LXXII. ad Edictum.* Inter virum et uxorem nec possessionis ulla donatio est.

XLVII. *Celsus libro I. Digestorum.* Utrum negotium uxoris gerens, an officio mariti ductus in rem eius impenderit vir, facti, non iuris est quaestio. Sed coniectura eius rei ex modo et ex genere impensae non difficilis est.

XLVIII. *Idem libro IX. Digestorum.* Quae iam nuptae maritus donavit, viri manent, et potest ea vindicare, nec quidquam refert, quod ampla legata ab uxore ei relicta sunt.

XLIX. *Marcellus libro VII. Digestorum. Sulpicius Marcello Salutem. Mulier, quae ad communem filium volebat, qui in potestate patris erat, post mortem patris fundum pervenire, eum patri tradidit, uti post mortem restituatur filio. Quaero: an donatio tibi videatur, ut nihil agatur, an valeat quidem, sed mulieri potestas detur, si voluerit, eum repetere?* Respondi: si color vel titulus, ut sic dixerim, donationi quaesitus est, nihil valebit traditio, id est si hoc egit uxor, ut aliquid ex ea re interim commodi sentiret maritus; alioquin si solo eius ministerio usa est, et id egit, ut vel revocare sibi liceret, vel ut res cum omni emolumento per patrem postea ad filium transiret, cur non id perinde sit ratum, ac si cum extraneo tale negotium contraxisset, hoc est extraneo in hanc causam tradidisset?

L. *Iavolenus libro XIII. Epistolarum.* Si, quum mulier viginti servum emisset, in eam emtionem vir quinque venditori dedit, divortio facto omnimodo vir eam summam exiget, neque ad rem pertinet, an is servus deterior factus sit; nam et si mortuus esset, quinque exactio ei competeret. Quaeritur enim: an mulier ex viri patrimonio locupletior sit eo tempore, quo de dote agebatur? facta autem intelligitur, quae aere alieno suo interventu viri liberata est, quod potuisset adhuc debere, si vir pecuniam non solvisset; neque enim interest, ex qua causa mulier pecuniam debuit, utrum creditam, an eam, quam ex emtione praestare debebat. §. 1. Quodsi mulier non emerat servum, sed ut emeret a viro pecuniam accepit, tum vel mortuo vel deteriore facto servo damnum ad virum pertinebit, quia, quod aliter emtura non fuit, nisi pecuniam a viro accepisset, hoc consumtum ei periit, qui donavit, si modo in rerum natura esse desiit. Nec enim videtur mulier locupletior esse, quae neque a creditore suo liberata est, neque id possidet, quod ex pecunia viri emerat.

LI. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius ait: *Cum in controversiam venit, unde ad mulierem quid pervenerit, et verius et honestius est, quod non demonstratur, unde habeat, existimari a viro, aut qui in potestate eius esset, ad eam pervenisse.* Evitandi autem turpis quaestus gratia circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.

LII. *Papinianus libro X. Quaestionum.* Si vir

uxori donationis causa rem vilius locaverit, locatio nulla est; cum autem depositum inter eas personas minoris donationis causa aestimatur, depositum est. Haec ideo tam varie, quia locatio quidem sine mercede certa contrahi non potest, depositum autem et citra aestimationem quoque dari potest. §. 1. Uxor viro fructum fundi ab herede suo dari, quodsi datus non fuisset, certam pecuniam mortis causa promitti curavit. Defuncto viro viva muliere stipulatio solvitur, ut traditio, quae mandante uxore mortis causa facta est; nam quo casu inter extraneos condictio nascitur, inter maritos nihil agitur.

LIII. *Idem libro IV. Responsorum.* Mortis suae causa genero vel nurui socerum frustra donare convenit, quia mortuo socero nuptiae non solvuntur; nec interest, an pater filium vel filiam exheredaverit. Sed divortii species eadem ratione diversa est. §. 1. Res in dotem aestimatas consentiente viro mulier in usu habuit; usu deteriores si fiant, damni compensatio non admittitur; easdem res non potest mulier sibi quasi donatas defendere ex illis verbis, quibus donationes ei a viro legatae sunt, quum eiusmodi specie neque donari, neque auferri videatur.

LIV. *Idem libro VIII. Responsorum.* Vir usuras promissae dotis in stipulatum deduxerat, easque non petierat. Quum per omne tempus matrimonii sumtibus suis uxorem et eius familiam vir exhiberet, dote praelegata, sed et donationibus verbis fideicommissi confirmatis, legato quidem dotis usuras non contineri videbatur, sed titulo donationis remissas.

LV. *Paulus libro VI. Quaestionum.* Uxor marito suo pecuniam donavit; maritus ex pecunia sibi donata aut mobilem aut soli rem comparavit; solvendo non est, et res exstant. Quaero: si mulier revocet donationem, an utiliter condicticia experiatur? videtur enim maritus, quamvis solvendo non sit, ex donatione locupletior effectus, quum pecunia mulieris res comparata exstet? Respondi: locupletiorem esse ex donatione, negari non potest; non enim quaerimus, quid deducto aere alieno liberum habeat? sed quid ex re mulieris possideat? solum enim separatur hic ab eo res, cui donata est. Quodsi res mulieris permanet, et vindicare directo potest, et erit deterior causa viri, si ei pecunia, quatenus res valet, non ultra id tamen, quod donatum est, condicatur, quam si dotis iudicio conveniatur. Sed nihil prohibet, etiam in rem utilem mulieri in ipsas res actionem dari.

LVI. *Scaevola libro III. Quaestionum.* Si, quod mihi mortis causa donare quis vellet, ego pure uxori donare velim, non valet, quod uxori iubeo dari, quia illo convalescente, condictione teneor, mortuo autem, nihilo minus pauperior sum; non enim habeo, quod habiturus essem.

LVII. *Paulus libro VII. Responsorum.* Ea, quae a marito suo pecuniam ex causa donationis acceperat, litteras ad eum misit huiusmodi: *Quum petenti mihi a te, domine carissime, annuerit indulgentia tua viginti ad expediendas quasdam res meas, quae summa mihi numerata est sub ea conditione, si per me meosque mores non steterit, quo minus in diem vitae nostrae matrimonium permaneat, sive invito te discessero de domo tua, vel repudium tibi sine ulla querela misero, divortiumque factum per me probabitur, tunc viginti, quae mihi hac die donationis causa dare voluisti, daturam restituturam me sine ulla dilatione spondeo.* Quaero: an, si eadem Titio marito suo repudium miserit, pecuniam restituere debeat? Paulus respondit: pecuniam, quam vir uxori donavit, ex stipulatione proposita, si conditio eius exstitit, peti posse, quoniam ex donatione in pecuniam creditam conversa est. Quodsi stipulatio commissa non probetur, tunc tantum peti posse, quanto locupletior ex ea donatione facta probetur.

LVIII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Si praedia et mancipia Seiae data effecta sint eius tempore concubinatus, ac postea tempore matrimonii aliis acceptis reddita sint, quid iuris est? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, negotium potius gestum videri, quam donationem intervenisse. §. 1. Item quum quaereretur de cibariis mancipiorum, respondit: tempore quidem concubinatus data cibaria repeti non possunt, sed nec tempore matrimonii, si ea mancipia uxoris in communi usu fuerunt. §. 2. Filius, rebus matris intervenire solitus, pecunia matris, consentiente ipsa, mancipia et res mercatus, emtionum instrumenta suo nomine confecit; decessit in patris potestate. Quaesitum est: an mater cum marito suo experiri, et qua actione uti possit? Respondi: si mater obligatum filium in ea pecunia voluit esse, intra annum, quam filius decessit, de peculio cum patre, in cuius potestate fuisse proponatur, actionem habere; si donavit, repeti posse, quanto locupletior ex ea donatione pater factus esset.

LIX. *Paulus libro II. Sententiarum.* Si quis uxori ea conditione donavit, ut quod donavit in dotem accipiat, defuncto eo donatio convalescit.

LX. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Vitricus et privignus invicem sibi donare praetextu matrimonii non prohibentur. §. 1. Divortii causa donationes inter virum et uxorem concessae sunt; saepe enim evenit, uti propter sacerdotium, vel etiam sterilitatem,

LXI. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Vel senectutem, aut valetudinem, aut militiam satis commode retineri matrimonium non possit.

LXII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Et ideo bona gratia matrimonium dissolvitur. §. 1. Divortio facto, nec instaurato matrimonio, non confirmabitur inter virum et uxorem facta donatio. Nec inter patronum et libertam, et si ab eo invito divertere non licet, facta donatio confirmatur, quum inter hos divortium intercedat; perinde enim id, quod donatum est, habetur divortio intercedente, ac si donatum non fuisset.

LXIII. *Paulus libro III. ad Neratium.* De eo, quod uxoris in aedificium viri ita coniunctum est, ut detractum alicuius usus esse possit, dicendum est, agi posse, quamvis nulla actio est ex lege duodecim tabularum, quia Decemviros non sit credibile de his sensisse, quorum voluntate res eorum in alienum aedificium coniunctae essent. Paulus notat: sed in hoc solum agi potest, ut vindicatio soluta re competat mulieri, non in duplum ex lege duodecim tabularum; neque enim furtivum est, quod sciente domino inclusum est.

LXIV. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* Vir mulieri divortio facto quaedam idcirco dederat, ut ad se reverteretur; mulier reversa erat, deinde divortium fecerat. Labeo, Trebatius inter Terentiam et Maecenatem responderunt: si verum divortium fuisset, ratam esse donationem, si simulatum, contra. Sed verum est, quod Proculus et Caecilius putant: tunc verum esse divortium, et valere donationem divortii causa factam, si aliae nuptiae insecutae sint, aut tam longo tempore vidua fuisset, ut dubium non foret, alterum esse matrimonium; alias nec donationem ullius esse momenti futuram.

LXV. *Labeo libro VI. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Quod vir ei, quae nondum viripotens nupserit, donaverit, ratum futurum existimo.

LXVI. *Scaevola libro IX. Digestorum.* Seia Sempronio, quum certa die nuptura esset, antequam domum deduceretur, tabulaeque dotis signarentur, donavit tot aureos. Quaero: an ea donatio rata sit? Respondi: non attinuisse tempus, an ante, quam domum deduceretur, donatio facta esset, aut tabularum consignatarum, quae plerumque et post contractum matrimonium fierent, in quaerendo [illegible]mi; itaque nisi ante matrimonium contractum, quod consensu intelligitur, donatio facta esset, non valere. §. 1. Virgini in hortos deductae ante diem tertium, quam ibi nuptiae fierent, quum in separata diaeta ab eo esset, die nuptiarum, priusquam ad eum transiret, et priusquam aqua et igni acciperetur, [id est nuptiae celebrentur] obtulit decem aureos dono. Quaesitum est: post nuptias contractas divortio facto, an summa donata repeti possit? Respondi: id, quod ante nuptias donatum proponeretur, non posse de dote deduci.

LXVII. *Labeo libro II. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si uxor nummis a viro, aut ab eo, qui in eius potestate esset, sibi donatis servum emerit, deinde quum eius factus esset, eum ipsum donationis causa viro tradiderit, rata erit traditio, quamvis ea mente facta fuerit, qua ceterae donationes, neque ulla actio eius nomine dari potest.

TIT. II.
DE DIVORTIIS ET REPUDIIS.

I. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Dirimitur matrimonium divortio, morte, captivitate, vel alia contingente servitute alterutrius eorum.

II. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Divor-

tium autem vel a diversitate mentium dictum est, vel quia in diversas partes eunt, qui distrahunt matrimonium. §. 1. In repudiis autem, id est renuntiatione, comprobata sunt haec verba: *tuas res tibi habeto*, item haec: *tuas res tibi agito*. §. 2. In sponsalibus quoque discutiendis placuit renuntiationem intervenire oportere; in qua re haec verba probata sunt: *conditione tua non utor*. §. 3. Sive autem ipsi praesenti renuntietur, sive absenti per eum, qui in potestate eius sit, cuiusve is eave in potestate sit, nihil interest.

III. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Divortium non est, nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit. Itaque quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit, iudicium animi fuisse; ideoque per calorem misso repudio, si brevi reversa uxor est, nec divertisse videtur.

IV. *Ulpianus libro XXVI. ad Sabinum.* Iulianus libro octavo decimo Digestorum quaerit: an furiosa repudium mittere vel repudiari possit? Et scribit: furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habeatur; repudiare autem non posse, neque ipsam propter dementiam, neque curatorem eius; patrem tamen eius nuntium mittere posse. Quod non tractaret de repudio, nisi constaret, posse et cum furiosa retineri matrimonium. Quae sententia mihi videtur vera.

V. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Si filia emancipata idcirco divertat, ut maritum lucro dotis afficiat, patrem fraudet, qui profecticiam dotem potuit petere, si constante matrimonio decessisset, ideo patri succurrendum est, ne dotem perdat. Non enim minus patri, quam marito succurrere Praetorem oportet; danda igitur est ei dotis exactio, atque si constante matrimonio decessisset filia.

VI. *Iulianus libro LXII. Digestorum.* Uxores eorum, qui in hostium potestatem pervenerunt, possunt videri nuptarum locum retinere eo solo, quod alii temere nubere non possunt. Et generaliter definiendum est, donec certum est, maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum, migrare ad aliud matrimonium, nisi malint ipsae mulieres causam repudii praestare. Sin autem in incerto est, an vivus apud hostes teneatur, vel morte praeventus sit, tunc, si quinquennium a tempore captivitatis excesserit, licentiam habet mulier ad alias migrare nuptias, ita tamen, ut bona gratia dissolutum videatur pristinum matrimonium, et unusquisque suum ius habeat imminutum; eodem iure et in marito in civitate degente et uxore captiva observando.

VII. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Si poenituit eum, qui libellum divortii tradendum dedit, isque per ignorantiam mutatae voluntatis oblatus est, durare matrimonium dicendum est, nisi poenitentia cognita is, qui accepit, ipse voluerit matrimonium dissolvere; tunc enim per eum, qui accepit, solvitur matrimonium.

VIII. *Idem libro II. de Adulteriis.* Divus Hadrianus eum, qui alienam uxorem ex itinere domum suam duxisset, et inde marito eius repudium misisset, in triennium relegavit.

IX. *Paulus libro II. de Adulteriis.* Nullum divortium ratum est, nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis, praeter libertum eius, qui divortium faciet. Libertum accipiemus etiam eum, qui a patre, avo, proavo, et ceteris sursum versum manumissus sit.

X. *Modestinus libro I. Regularum.* Patrono invito liberta, quam in matrimonio habuit, ab eo discedere non potest, nisi ex causa fideicommissi manumissa sit; tunc enim potest, licet eius sit liberta.

XI. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Quod ait lex: DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QUAE NUPTA EST PATRONO, NE ESTO, non infectum videtur effecisse divortium, quod iure civili dissolvere solet matrimonium. Quare constare matrimonium dicere non possumus, quum sit separatum. Denique scribit Iulianus: de dote hanc actionem non habere. Merito igitur, quamdiu patronus eius eam uxorem suam esse vult, cum nullo alio connubium ei est; nam quia intellexit legislator, facto libertae quasi diremtum matrimonium, detraxit ei cum alio connubium. Quare cuicunque nupserit, pro non nupta habebitur. Iulianus quidem amplius putat, nec in concubinatu eam alterius, quam patroni esse posse. §. 1. Ait lex: QUAMDIU PATRONUS EAM UXOREM ESSE VOLET. Et velle debet uxorem esse, et durare patronus. Si igitur aut patronus esse aut velle desierit, finita est legis auctoritas. §. 2. Illud rectissime placuit, qualiquali voluntate intelligi posse patronum animum habere desiisse quasi in uxorem, finiri legis huius beneficium. Proinde cum patronus rerum amotarum cum liberta, quae ab invito eo diverterat, velit experiri, Imperator noster cum divo patre suo rescripsit: intelligi eum hoc ipso nolle nuptam sibi, quod eam actionem vel aliam importet, quae non solet, nisi ex divortio oriri. Quare si accusare eam adulterii coeperit, vel alio crimine postulare, quod uxori nemo obiicit, magis est, ut diremtum sit matrimonium. Etenim meminisse oportet, ideo adimi cum alio connubium, quia patronus sibi nuptam cupit. Ubicunque igitur vel tenuis intellectus videri potest nolentis nuptam, dicendum est, iam incipere libertae cum alio esse connubium. Proinde si patronus sibi desponderit aliam vel destinaverit, vel matrimonium alterius appetierit, credendus est nolle hanc nuptam. Et si concubinam sibi adhibuerit, idem erit probandum.

TIT. III.
SOLUTO MATRIMONIO DOS QUEMADMODUM PETATUR.

I. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Dotium causa semper et ubique praecipua est; nam et publice interest, dotes mulieribus conservari, quum dotatas esse feminas, ad sobolem procreandam replendamqde liberis civitatem maxime sit necessarium.

II. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Soluto matrimonio solvi mulieri dos debet, nec cogitur maritus alii eam ab initio stipulanti promittere, nisi hoc ei nihil noceat; nam si incommodum aliquod maritus suspectum habet, non debere eum cogi alii, quam uxori promittere, dicendum est. Haec si sui iuris mulier est. §. 1. Quodsi in patris potestate est, et dos ab eo profecta sit, ipsius et filiae dos est. Denique pater non aliter, quam ex voluntate filiae petere dotem nec per se, nec per procuratorem potest; sic ergo et promittendum, Sabinus ait; ei ergo promittendum erit, cui uterque iusserit. Ceterum si pater solus iussit, dotis actio filiae non erit ademta, quandoque sui iuris filia fuerit facta. Item si voluntate solius filiae promittatur, remanebit dotis actio integra patri. Sed utrum ut et agat solus, an et ut adiuncta quoque filiae persona experiri possit? Et puto, nec eam actionem amissam, quam adiuncta filiae persona potest habere. Quodsi sui iuris fuerit facta filia, nocebit ei ista stipulatio. §. 2. Voluntatem autem filiae, cum pater agit de dote, utrum sic accipimus, ut consentiat, an vero ne contradicat filia? Et est ab Imperatore Antonino rescriptum: filiam, nisi evidenter contradicat, videri consentire patri. Et Iulianus libro quadragesimo octavo Digestorum scripsit: quasi ex voluntate filiae videri experiri patrem, si furiosam filiam habeat; nam ubi non potest per dementiam contradicere, consentire quis eam merito credet. Sed si absens filia sit, dicendum erit, non ex voluntate eius id factum, cavendumque a patre, ratam rem filiam habituram; ubi enim sapit, scire eam exigimus, ut videatur non contradicere.

III. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Non solum autem in exigenda, sed etiam in solvenda dote, quae communis est patri et filiae, utriusque voluntas exquiritur, nec alter alterius deteriorem conditionem facere potest. Sed si pecunia ad patrem pervenit, quam filia accepit, actio de dote utriusque tolletur.

IV. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Si pater sine consensu filiae dotem a viro exegisset, et eandem alii viro eius filiae nomine dedisset, et mortuo patre filia cum priore viro agat, doli mali exceptione repellitur.

V. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* De divisione anni eius, quo divortium factum est, quaeritur, ex die matrimonii, an ex die traditi marito fundi maritus sibi computet tempus? Et utique in fructibus a viro retinendis neque dies dotis constitutae, neque nuptiarum observabitur, sed quo primum dotale praedium constitutum est, id est tradita possessione.

VI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si ante nuptias fundus traditus est, ex die nuptiarum ad eundem diem sequentis anni computandus annus est. Idem in ceteris annis servatur, donec divortium fiat. Nam si ante nuptias traditus sit,

et fructus inde percepti, hi restituendi sunt quandoque divortio facto, quasi dotis facti.

VII. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Fructus eos esse constat, qui deducta impensa supererunt. Quod Scaevola et ad mariti, et ad mulieris impensas refert. Nam si mulier pridie vindemias doti dedit, mox sublatis a marito vindemiis divertit, non putat, ei undecim duntaxat mensium fructus restitui, sed et impensas, quae ante, quam portiones fructuum fiant, deducendae sunt. Igitur si et maritus aliquid impenderit in eundem annum, utriusque impensae concurrent, et ita si impensarum a muliere factarum ratio habeatur, quum plurimis annis in matrimonio fuit, necesse est primi anni computari tempori, quod fuit ante datum praedium. §. 1. Papinianus autem libro undecimo Quaestionum: divortio facto fructus dividi, ait, non ex die locationis, sed habita ratione praecedentis temporis, quo mulier in matrimonio fuit. Neque enim, si vindemiae tempore fundus in dotem datus sit, eumque vir ex Kalendis Novembribus primis fruendum locaverit, mensis Ianuarii suprema die facto divortio, retinere virum et vindemiae fructus, et eius anni, quo divortium factum est, quartam partem mercedis aequum est, alioquin si coactis vindemiis altera die divortium intercedat, fructus integros retinebit; itaque si in fine mensis Ianuarii divortium fiat, et quatuor mensibus matrimonium steterit, vindemiae fructus et quarta portio mercedis instantis anni confundi debebunt, ut ex ea pecunia tertia portio viro relinquatur. §. 2. E contrario quoque idem observandum est. Nam si mulier percepta vindemia statim fundum viro in dotem dederit, et vir ex Kalendis Martiis eundem locaverit, et Kalendis Aprilibus primis divortium fuerit secutum, non solum partem duodecimam mercedis, sed pro modo temporis omnium mensium, quo dotale praedium fuit, ex mercede, quae debebatur, portionem retinebit. §. 3. Item si messes eius anni, quo divortium factum est, colonum ex forma locationis sequantur, ante vindemiam soluto matrimonio, nihilo minus pecunia messium in computationem cum spe futurae vindemiae veniet. §. 4. Apparet igitur ex his, illos fructus, quos mulier percepit ante, quam nuberet, non debere in contributionem venire. §. 5. Ob donationes, item ob res amotas ex his fructibus, qui post divortium percepti sunt, compensationes fieri possunt. §. 6. Quod in anno dicitur, potest dici et in sex mensibus, si bis in anno fructus capiantur, ut est in locis irriguis. §. 7. Et in pluribus annis idem dici potest, ut in silva caedua. §. 8. Item si locatio agri talis sit, ut super annuam mercedem quinquennio quoque aliquid amplius praestaretur; in eo enim, quod amplius est, tempus ad quinquennium computamus. §. 9. Non solum autem de fundo, sed etiam de pecore idem dicemus, ut lana ovium fetusque pecorum praestetur. Quare enim, si maritus prope partum oves doti acceperit, item proximas tonsurae, post partum et tonsas oves protinus divortio facto nihil reddat? nam et hic fructus toto tempore, quo curantur, non quo percipiuntur, rationem accipere debemus. §. 10. In servo quoque anni ratio habetur, ut, si in annum forte operae eius locatae sint, praeteriti temporis ad maritum, post divortium autem ad mulierem operae pertineant. §. 11. De pensionibus quoque praediorum urbanorum idem est, quod in fructibus rusticorum. §. 12. Si fundum viro uxor in dotem dederit, isque inde arbores deciderit, si hae fructus intelliguntur, pro portione anni debent restitui. Puto autem, si arbores caeduae fuerunt vel cremiales, dici oportere, in fructum cedere; si minus, quasi deteriorem fundum fecerit, maritus tenebitur. Sed et si vi tempestatis ceciderint, dici oportet, pretium earum restituendum mulieri, nec in fructum cedere, non magis, quam si thesaurus fuerit inventus; in fructum enim non computabitur, sed pars eius dimidia restituetur, quasi in alieno inventi. §. 13. Si vir in fundo mulieris dotali lapidicinas marmoreas invenerit, et fundum fructuosiorem fecerit, marmor, quod caesum, neque exportatum est, mariti est, et impensa non est ei praestanda, quia nec in fructu est marmor, nisi talis sit, ut lapis ibi renascatur, quales in Gallia sunt et in Asia. §. 14. Sed si cretifodinae, vel argentifodinae, vel auri, vel cuius alterius materiae sint, vel arenae, utique in fructu habebuntur. §. 15. Interdum marito de fructibus a muliere cavetur, et nihil retinebit, si fructibus stantibus fundum mulier recipiet. Interdum retinebit totum maritus, et nihil restituet, id est si non plus erit, quam pro portione eum retinere oportet; interdum vero reddet, si plus percepit, quam eum retinere oportet. Eadem conditio erit, etiam si cum socero, vel cum herede alterutrius de dote agatur. §. 16. Impendi autem fructuum percipiendorum causa, Pomponius ait, quod in arando serendoque agro impensum est, quodque in tutelam aedificiorum, aegrumve servum curandum, scilicet si ex aedificio vel servo fructus aliqui percipiebantur. Sed hae impensae non petentur, cum maritus fructum totius anni retinet, quia ex fructibus prius impensis satisfaciendum est. Plane si novam villam necessario exstruxit, vel veterem totam sine culpa sua collapsam restituit, erit eius impensae petitio; simili modo et si pastina instituit; hae enim impensae aut in res necessarias, aut utiles cedunt, pariuntque marito actionem.

VIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Si fundus in dotem datus sit, in quo lapis caeditur, lapidicinarum commodum ad maritum pertinere constat, quia palam sit, eo animo dedisse mulierem fundum, ut iste fructus ad maritum pertineat, nisi si contrariam voluntatem in dote danda declaraverit mulier. §. 1. Quod in sementem erogatur, si non responderint messes, ex vindemia deducetur, quia totius anni unus fructus est.

IX. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Si mora per mulierem fuit, quo minus dotem reciperet, dolum malum duntaxat in ea re, non etiam culpam maritus praestare debet, ne facto mulieris in perpetuum agrum eius colere cogatur; fructus tamen, qui pervenissent ad virum, redduntur.

X. *Idem libro XV. ad Sabinum.* Si ab hostibus capta filia, quae nupta erat, et dotem a patre profectam habebat, ibi decesserit, puto dicendum, perinde observanda omnia ac si nupta decessisset, ut, etiamsi in potestate non fuerit patris, dos ab eo profecta reverti ad eum debeat. §. 1. Si vir uxorem suam occiderit, dotis actionem heredibus uxoris dandam esse, Proculus ait. Et recte; non enim aequum est, virum ob facinus suum dotem lucrifacere. Idemque et e contrario statuendum est.

XI. *Idem libro XVI. ad Sabinum.* Si alienam rem sciens mulier in dotem dederit, reddenda ei est, quasi suam dedisset, et fructus quoque pro portione anni, quo divortium factum est.

XII. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Maritum in id, quod facere potest, condemnari, explorati iuris est; sed hoc heredi non esse praestandum,

XIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Quia tale beneficium personale est, et cum persona exstinguitur.

XIV. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Alia causa est defensoris, quem placet sufficienter videri defendisse, si tantum uxori praestet, quantum consequeretur, si ipsum maritum convenisset. §. 1. Eleganter quaerit Pomponius libro quinto decimo ex Sabino: si paciscatur maritus, ne in id, quod facere possit, condemnetur, sed in solidum, an hoc pactum servandum sit? Et negat servari oportere. Quod quidem et mihi videtur verum; namque contra bonos mores id pactum esse, melius est dicere, quippe quum contra receptam reverentiam, quae maritis exhibenda est, id esse appareat.

XV. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Rei iudicatae tempus spectatur, quatenus maritus facere potest. §. 1. Heredi mariti, licet in solidum condemnetur, compensationes tamen, quae ad pecuniariam causam respiciunt, proderunt, ut hoc minus sit obligatus, veluti ob res donatas, et amotas, et impensas; morum vero coërcitionem non habet. §. 2. Socero quoque, cum quo nurus de dote agit, idem honor habetur, ut in id damnetur, quod facere potest.

XVI. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Quia parentis locum socer obtinet.

XVII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Ex diverso, si socer ex promissione a marito conveniatur, solet quaeri, an idem ei honor habendus sit? Neratius libris Membranarum et Proculus scribunt: hoc iustum esse. §. 1. Item si mulier ex promissione conveniatur, magis placuit, defendendam eam per exceptionem. Idem et Proculus ait; sciuti cum socia fuit, dabitur ei exceptio, quamvis iure civili sit obligata. §. 2. Si in iudicio dotis iudex ignorantia iuris lapsus condemnaverit maritum in solidum, Neratius et Sabinus, doli exceptione eum uti oportere, aiunt, eaque tutum fore.

XVIII. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Etiam

filios mulieris, qui patri heredes exstiterunt, in id, quod facere possunt, condemnandos, Labeo ait. §. 1. Licet in dotalibus rebus non solum dolum, sed et culpam maritus praestet, cum tamen quaeritur in iudicio de dote, an facere possit, dolus duntaxat comprehenditur, quia in rerum ipsius administratione non erat ab eo culpa exigenda. Quanquam eum duntaxat dolum ei nocere putem, si facere non possit, quem propter uxorem adhibuit, ne ei solidum solveret, non propter quemlibet alium. Ofilius autem aiebat: si dolo mariti res dotalis interiisset, et alioquin solvendo non esset, quamvis nihil dolo fecisset, quo minus solvendo esset, perinde tamen eum damnandum eius rei dotalis nomine, in qua dolum fecisset, atque si dolo eius factum esset, quo minus facere possit. Ceterum si circa interitum rei dotalis dolus malus et culpa mariti absit, actiones solum, quas eo nomine quasi maritus haberet, praestandas mulieri, veluti furti vel damni iniuriae.

XIX. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Si mulier diverterit, et iudicio de dote contestato reversa fuerit in matrimonium, redintegrato matrimonio exspirat iudicium, et omnia in statu pristino manent.

XX. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Quamvis mulier non in hoc accipiat constante matrimonio dotem, ut aes alienum solvat, aut praedia idonea emat, tamen ut liberis ex alio viro egentibus, aut fratribus, aut parentibus consuleret, vel ut eos ex hostibus redimeret, quia iusta et honesta causa est, non videtur male accipere. Et ideo recte ei solvitur: idque et in filiafamilias observatur.

XXI. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Sed et si ideo maritus ex dote expendit, ut a latronibus redimeret necessarias mulieri personas, vel ut mulier vinculis vindicaret de necessariis suis aliquem, reputatur ei id, quod expensum est; sive pars dotis sit, pro ea parte, sive tota dos sit, actio dotis evanescit. Et multo magis idem dicendum est, si socer agat de dote, debere rationem haberi eius, quod in ipsum impensum est, sive ipse maritus hoc fecit, sive filiae, ut faceret, dedit. Sed et si non pater experiretur, sed post mortem eius filia sola de dote ageret, idem erit dicendum. Quum enim doli exceptio insit de dote actioni, ut in ceteris bonae fidei iudiciis, potest dici, ut et Celso videtur, inesse hunc sumtum actioni de dote, maxime si ex voluntate filiae factus sit.

XXII. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Si, quum dotem daret pater vel extraneus pro muliere, in unum casum pepigit, vel in divortium, vel in mortem, dicendum est, in eum casum, in quem non pepigit, esse mulieri actionem. §. 1. Si post solutum matrimonium filiafamilias citra patris voluntatem exactam communem dotem consumat, patri et viva ea et mortua actio superest, ut dos ipsi solvatur. Quod ita verum est, si perditurae solvatur; ceterum si non perditurae, et ex iustis causis soluta sit, non supererit actio, sed mortuo patre nec etiam heredes agent, nec mulier. §. 2. Si mulier soluto matrimonio egentem reum dotis per novationem decepta accipiat, nihilo minus actio dotis ei manebit. §. 3. Si pater filia absente de dote egerit, etsi omissa sit de rato satisdatio, filiae denegari debet actio, sive patri heres exstiterit, sive in legato tantum acceperit, quantum doti satis esset. Et ita Iulianus pluribus locis scribit: compensandum ei in dotem, quod a patre datur, lucroque eius cedit, si tantum ab eo consecuta sit, quantum ei dotis nomine debebatur a marito, qui patri solvit. §. 4. Si patri propter condemnationem Romae, ubi dos petatur, esse non liceat, filiae satis dotis fieri oportet; ita tamen, ut caveat, ratam rem patrem habiturum. §. 5. Eo autem tempore consentire filiam patri oportet, quo lis contestatur. Secundum haec, si filia dicat, se patri consentire, et ante litis contestationem mutaverit voluntatem, vel etiam emancipata sit, frustra pater aget. §. 6. Nec non illud quoque probamus, quod Labeo probat, nonnunquam patri denegandam actionem, si tam turpis persona patris sit, ut verendum sit, ne acceptam dotem consumat; ideoque officium iudicis interponendum est, quatenus et filiae et patri competenter consulatur. Sed si latitet filia, ne tali patri consentire cogatur, puto dari quidem patri actionem, sed causa cognita. Quid enim, si filia verecunde per absentiam patri contradicat? cur non dicamus, patri non esse dandam actionem? Quodsi is pater sit, cui omnimodo consentire filiam deceat, hoc est vitae probatae, filia levis mulier, vel admodum iuvenis, vel nimia circa maritum non merentem, dicendum est, patri potius acquiescere Praetorem oportere, dareque ei actionem. §. 7. Si maritus vel uxor constante matrimonio furere coeperit, quid faciendum sit? tractemus. Et illud quidem dubio procul observatur, eam personam, quae furore detenta est, quia sensum non habet, nuntium mittere non posse. An autem illa repudianda sit? considerandum est. Et si quidem intervallum furor habet, vel perpetuus quidem morbus est, tamen ferendus his, qui circa eam sunt, tunc nullo modo oportet dirimi matrimonium, sciente ea persona, quae, quum compos mentis esset, ita furenti, quemadmodum diximus, nuntium miserit, culpa sua nuptias esse diremtas. Quid enim tam humanum est, quam fortuitis casibus mulieris maritum vel uxorem viri participem esse? Sin autem tantus furor est, ita ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit, circa ministros terribilis, et forsitan altera persona vel propter saevitiam furoris, vel quia liberos non habet, procreandae sobolis cupidine tenta est, licentia erit compoti mentis personae, furenti nuntium mittere, ut nullius culpa videatur esse matrimonium dissolutum, neque in damnum alterutra pars incidat. §. 8. Sin autem in saevissimo furore muliere constituta, maritus dirimere quidem matrimonium calliditate non vult, spernit autem infelicitatem uxoris, et non ad eam flectitur, nullamque ei competentem curam inferre manifestissimus est, sed abutitur dote, tunc licentiam habeat vel curator furiosae vel cognati, adire iudicem competentem, quatenus necessitas imponatur marito, omnem talem mulieri sustentationem sufferre, et alimenta praestare, et medicina ei succurrere, et nihil praetermittere, quae maritum uxori afferre decet, secundum dotis quantitatem. Sin vero dotem ita eum dissipare manifestum est, ut non hominem frugi, oportet tunc dotem sequestrari, quatenus ex ea mulier competens habeat solatium una cum sua familia; pactis videlicet dotalibus, quae inter eos ab initio nuptiarum inita fuerint, in suo statu durantibus, et alterius exspectantibus sanitatem aut mortis eventum. [§. 9. Item pater furiosae utiliter intendere, sibi filiaeve suae reddi dotem, potest; quamvis enim furiosa nuntium mittere non possit, patrem tamen eius posse, certum est.] §. 10. Si soluto matrimonio pater furiosus sit, curator eius voluntate filiae dotem petere poterit, aut si curatoris copia non sit, agere filiae permittendum erit, caverique oportebit de rato. §. 11. Item dicendum est, et si ab hostibus captus sit pater, puellae dandam actionem de dote repetenda. §. 12. Transgrediamur nunc ad hunc articulum, ut quaeramus, adversus quos competat de dote actio? Et adversus ipsum maritum competere, palam est, sive ipsi dos data sit, sive alii ex voluntate mariti, vel subiecto iuri eius, vel non subiecto. Sed si filiusfamilias sit maritus, et dos socero data sit, adversus socerum agetur. Plane si filio data sit, si quidem iussu soceri, adhuc absolute socer tenebitur. Quodsi filio data sit non iussu patris, Sabinus et Cassius responderunt, nihilo minus cum patre agi oportere; videri enim ad eum pervenisse dotem, penes quem est peculium; sufficit autem ad id damnari eum, quod est in peculio, vel si quid in rem patris versum est. Sin autem socero dotem dederit, eum marito non poterit experiri, nisi patri heres exstiterit. §. 13. Si mulier in conditione mariti erraverit, putaveritque esse liberum, quum servus esset, concedi oportet quasi privilegium in bonis viri mulieri, videlicet ut, si sint et alii creditores, haec praeferatur circa actionem de peculio, et si forte domino aliquid debeat servus, non praeferatur mulier, nisi in his tantum rebus, quae vel in dotem datae sunt, vel ex dote comparatae, quasi et hae dotales sint.

XXIII. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Et si quid in eam dotem impensum est, nec a muliere reddatur, per doli mali exceptionem servabitur.

XXIV. *Ulpianus libro XXXIII. ad Edictum.* Si constante matrimonio propter inopiam mariti mulier agere volet, unde exactionem dotis initium accipere ponemus? Et constat, exinde dotis exactionem competere, ex quo evidentissime apparuit, mariti facultates ad dotis exactionem non sufficere. §. 1. Si exheredato marito mulier agat, magis est, ut ex die aditae patris hereditatis incipiat ei dotis exactio. §. 2. Quoties mulieri satisdandum est de solutione dotis post certum tempus, si maritus satisdare non possit, tunc deducto commodo temporis, condemnatio residui repraesentatur. Sed si, quum maritus satisdare posset, nollet, in solidum eum condemnandum, Mela ait,

non habita ratione commodi temporis. Iudicis igitur officio convenit, ut aut satisdatione interposita absolvat maritum, aut habita ratione compensationis eum condemnet. Quod quidem hodie magis usurpatur, nec ferenda est mulier, si dicat, magis se velle dilationem pati, quam in repraesentatione deductionem. §. 3. Sive autem mariti, sive uxoris periculo dos fuit, nihilo minus legitimo tempore debet solvere maritus. §. 4. Si vir voluntate mulieris servos dotales manumiserit, si quidem donare ei mulier voluit, nec de libertatis causa impositis ei praestandis tenebitur. Quod si negotium inter eos gestum est, utique tenebitur, ut officio iudicis caveat, restituturum se mulieri, quidquid ad eum ex bonis liberti vel ex obligatione pervenisset. §. 5. Si maritus saevus in servos dotales fuit, videndum, an de hoc possit conveniri? Et si quidem tantum in servos uxoris saevus fuit, constat, eum teneri hoc nomine; si vero et in suos est natura talis, adhuc dicendum est, immoderatam eius saevitiam hoc iudicio coërcendam. Quamvis enim diligentiam uxor eam demum ab eo exigat, quam rebus suis exhibet, nec plus possit, attamen saevitia, quae in propriis culpanda est, in alienis coërcenda est. [hoc est in dotalibus.] §. 6. Si uxor viri rem commodaverit, eaque perierit, videndum, an compensationem hoc nomine pati possit? Et puto, si quidem prohibuit eam maritus commodare, statim deductionem fieri; si vero non prohibuit eam commodare, arbitrio iudicis modicum tempus ei indulgeri cautionem praebendi. §. 7. Si bona mulieris pro parte sint publicata, superest mulieri reliquae partis dotis exactio. Plus puto, et si post litem contestatam publicata sit pro parte dos, sufficiet arbitrium iudicis ad partis condemnationem faciendam. Quodsi tota dos publicata sit, exspirabit iudicium.

XXV. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Si filiofamilias dos data sit iniussu patris, de peculio quidem agetur, sed sive propter impensas a filiofamilias factas, sive propter res donatas a filio, vel amotas ab uxore res peculiares, hoc ipso, quod habet actionem pater ex persona filii, maius peculium fit, et sic totum est praestandum mulieri, quod est in peculio, modo adhuc sit, quod uxori debeatur. §. 1. Maritum in reddenda dote de dolo malo et culpa cavere oportet. Quodsi dolo malo fecerit, quo minus restituere possit, damnandum eum, quanti mulier in litem iuraverit, quia invitis nobis res nostras alius retinere non debeat. §. 2. Si post divortium res dotales deteriores factae sint, et vir in reddenda dote moram fecerit, omnimodo detrimentum ipse praestabit. §. 3. Si qui dotalium servorum in fuga erunt, cavere debebit maritus, se eos viri boni arbitratu persecuturum et restituturum. §. 4. Si vir in quinquennium locaverit fundum, et post primum forte annum divortium intervenerit, Sabinus ait, non alias fundum mulieri reddi oportere, quam si caverit, si quid praeter unius anni locationem maritus damnatus sit, id se praestituram; sed et mulieri cavendum, quidquid praeter primum annum ex locatione vir consecutus fuerit, se ei restituturum.

XXVI. *Idem libro XXXVII. ad Edictum.* Semel mora facta, si servum dotalem postea offerente marito mulier accipere noluerit, et ita is decesserit, non debebit pretium eius maritus vel heres eius, ne damnum sentiat, quod postea offerente eo mulier accipere noluit.

XXVII. *Caius libro XI. ad Edictum provinciale.* Si post divortium mortua muliere heres eius cum viro parenteve eius agat, eadem videntur de restituenda dote intervenire, quae ipsa muliere agente observari solent.

XXVIII. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Facere posse maritus etiam id videtur, quod a muliere consequi potest, scilicet si iam ei aliquid absit, quod pro muliere vel expendit, vel mandatu eius praestitit. Ceterum si nondum ei abest, utputa si sub conditione est obligatus, nondum videtur facere posse.

XXIX. *Idem libro III. Disputationum.* Quoties pater dotem dat, et stipulatur, ita demum in suam personam de dote actionem transfert, si ex continenti stipuletur. Ceterum si interposito tempore stipulari velit, non nisi consentiente filia poterit, quamvis in potestate sit, quia deteriorem conditionem in dote filiae facere non potest, nisi consentiat. Plane si ante nuptias dotem dederit, poterit ex intervallo, ante nuptias tamen, et citra voluntatem quoque filiae stipulari. §. 1. Si quis pro muliere dotem dederit, convenerit que, ut quoquo modo diremto matrimonio ipsi solveretur, postea maritus uxori dotem solverit, rectissime dicetur, exactionem nihilo minus ei, qui dedit, contra maritum competere.

XXX. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Nupta non impeditur, quo minus cum priore marito de dote experiatur. §. 1. Quoties culpa viri accidit, ne dos a socero, aut a quolibet alio, qui mulieris nomine promiserat, exigeretur, si aut in matrimonio filia decesserit, aut materfamilias facta eum, qui dotem repromiserat, heredem instituerit, satis constat, nihil amplius virum praestare debere, quam ut eos obligatione liberet.

XXXI. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si, marito publico iudicio damnato, pars aliqua bonorum eius publicetur, fiscus creditoribus eius satisfacere necesse habet, inter quos uxor quoque est. §. 1. Si pater, quum ducenta filiae suae nomine dotis gratia promisisset, pactus fuerit, ne amplius, quam centum a se peterentur, et soluto matrimonio egerit, centum, de quibus convenit, ne peterentur, nec intelliguntur dotis esse. Quodsi mortuo patre cum herede eius maritus agere coeperit, ista quoque pecunia in dotem erit. §. 2. Si voluntate filiae procurator a patre datus litem de dote contestatus fuerit, et re secundum eum iudicata pater decesserit, iudicati actionem filiae potius, quam heredibus patris dari oportebit. §. 3. Quum patri dos data est, et ei filius ex aliqua parte heres sub conditione institutus fuerit, et pendente conditione coheredes eius dotem pro sua portione mulieri solverint, hoc minus filius ex dote praestare debebit, quoniam nullam actionem eius pecuniae recuperandae gratia adversus coheredes habet. §. 4. Si fundum dotalem recepisset mulier, non habita ratione fructuum pro portione anni, quo nupta non fuisset, nihilo minus de dote agere potest, quia minorem dotem recepisset; hoc enim ad dotis augmentum pertinet, quemadmodum si partum ancillarum non recepisset, aut legata vel hereditates, quae post divortium per servos dotales acquisitae marito fuissent.

XXXII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Si prior maritus posteriori dotis nomine tanquam debitor mulieris dotem promiserit, non plus, quam id, quod facere possit, dotis futurum est.

XXXIII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Quae dotis nomine certam pecuniam promiserat, quosdam adhibuerat, qui stipularentur, partem dotis distracto matrimonio sibi solvi; ea nulla data dote obierat, eodem marito suo herede relicto; is damnosam hereditatem eius adierat. Nihilo minus stipulatoribus tenebitur, quoniam adeundo hereditatem debitricis intelligeretur secum pensasse, nec ad rem pertinere, quod solvendo non esset hereditas, quando ceteris etiam creditoribus teneatur.

XXXIV. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Titia divortium a Seio fecit; hanc Titius in sua potestate esse dicit, et dotem sibi reddi postulat; ipsa se matremfamilias dicit, et de dote agere vult. Quaesitum est: quae partes iudicis sint? Respondi: patri, nisi probet, filiam non solum in sua potestate esse, sed etiam consentire sibi, denegandam actionem, sicuti denegaretur, etiam si constaret, eam in potestate esse.

XXXV. *Marcianus libro X. Institutionum.* Liberta, quae voluntate patroni discessit, de dote cum eo agere potest, quam ei dedit.

XXXVI. *Paulus libro II. de Adulteriis.* Si maritus minus facere potest, et dos publicata sit, in id, quod facere potest, fisco maritus condemnandus est, ne in perniciem mariti mulier punita sit.

XXXVII. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Dotem voluntate filiae videri patrem recepisse, cum causas contradicendi ei filia non haberet, maxime cum ab eo postea ampliore summa dotata sit.

XXXVIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius, quum esset filiusfamilias, voluntate patris uxorem Maeviam duxit, et dotem pater accepit; Maevia Titio repudium misit; postea pater repudiati, absente filio, sponsalia cum eadem nomine filii sui fecit; Maevia deinde repudium sponsalibus misit, atque ita alii nupsit. Quaero: si Maevia ageret cum Lucio Titio quondam marito et a patre herede relicto de dote, et probetur culpa mulieris matrimonium dissolutum, an possit maritus propter culpam mulieris dotem retinere? Marcellus respondit: etiamsi ut heres institutus a patre Titius conveniretur, tamen si sponsalibus non consensisset, culpam mulieris multandam esse.

XXXIX. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Viro

atque uxore mores invicem accusantibus, causam repudii dedisse utrumque, pronuntiatum est. Id ita accipi debet, ut ea lege, quam ambo contemserunt, neuter vindicetur; paria enim delicta mutua pensatione dissolvuntur.

XL. *Idem libro XXVIII. Quaestionum.* Post dotem datam et nuptias contractas stipulatus est pater filiae voluntate, divertio facto dotem dari. Si conditio stipulationis impleatur, et postea filia sine liberis decesserit, non erit impediendus pater, quo minus ex stipulatu agat. Viva autem filia si agere vult, exceptione summovendus erit.

XLI. *Idem libro XXXVII. Quaestionum.* Si pater ignorans, filiam divertisse, dotem ex causa promissionis numeraverit, non per indebiti condictionem, sed de dote actione pecunia petetur.

XLII. *Idem libro IV. Responsorum.* In insulam patre deportato, qui dotem pro filia dedit, actio dotis ad filiam pertinet. Post divortium quoque patre damnato, qui dotem consentiente filia non petierat, aeque dotis actio mulieris est. §. 1. Fructus ex praediis, quae in dotem data videbantur, bona fide perceptos, et mulieris oneribus ante causam liberalem absumtos, quamvis servam fuisse postea constiterit, peti non posse placuit. Sumtus vero necessarios et utiles in praedia, quae dotalia videbantur, factos, compensatis fructibus perceptis, ad finem superflui servari convenit. §. 2. Usuras numeratae dotis ex stipulatu pater, in matrimonio defuncta filia, si petat, gener, qui residuae dotis promissae foenus stipulatus est, ita demum ad finem vice mutua debitae quantitatis compensationem opponere iuste videtur, si propriis sumtibus uxorem suam exhibuit; alioquin si patris sumtibus exhibita sit, inanis usurarum stipulatio compensationi non proderit. §. 3. Ad virum uxore post divortium reversa, iudicium acceptum ex stipulatione, qua extraneus, qui dotem dedit, stipulatus fuerit, non dissolvitur, nec officio iudicis absolutio continetur.

XLIII. *Scaevola libro II. Quaestionum.* Si maritus in id, quod facere potest, condemnatus sit, et nomina sint ad dotis quantitatem, neque amplius, necesse habebit mandare actiones.

XLIV. *Paulus libro V. Quaestionum.* Si socer a genero heres institutus adierit hereditatem, quandoque mortuo patre cum herede eius filiam de dote acturam, Nerva et Cato responderunt, ut est relatum apud Sextum Pomponium Digestorum ab Aristone libro quinto; ibidem Aristoni consensit. Ego dicerem, et si emancipasset pater filiam, ipsum quoque conveniri posse. §. 1. Lucius Titius filiae suae nomine centum doti promisit Caio Seio, et inter Caium Seium et Lucium Titium patrem mulieris convenit, ne dos a viro vivo Lucio Titio [id est patre mulieris] peteretur; postea, culpa mariti divortio facto, solutum est matrimonium, et pater mulieris decedens alios heredes instituit, filia exheredata. Quaero: an ab heredibus soceri maritus exigere dotem possit, quum eam mulieri redditurus sit? Respondi: quum filia, aliis a patre heredibus institutis, actionem de dote sua recuperanda habere coeperit, necesse habebit maritus aut exactam dotem, aut actiones ei praestare; nec ullam exceptionem habebunt soceri heredes adversus eum, quum absurde dicatur, dolo videri eum facere, qui non ipsi, quem convenit, sed alii restituturus petat; alioquin et si post mortem patris divertisset, nondum exacta dote, excluderetur exactione dotis maritus; quod non est admittendum. Sed etsi ex parte filia heres patri suo exstiterit, debebit maritus coheredes eius pro parte virili exigere, et mulieri reddere, aut actiones ei praestare.

XLV. *Idem libro VI. Quaestionum.* Caius Seius, avus maternus Seiae nepti, quae erat in patris potestate, certam pecuniae quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit, et instrumento dotali huiusmodi pactum et stipulationem complexus est: si inter Lucium Titium maritum et Seiam divortium sine culpa mulieris factum esset, dos omnis Seiae uxori vel Caio Seio avo materno redderetur restitueretur-que. Quaero: quum Seius avus maternus statim vita defunctus sit, et Seia postea sine culpa sua diverterit vivo patre suo, in cuius potestate est, an, et cui actio ex hoc pacto et stipulatione competat, utrum heredi avi materni, an nepti? Respondi: in persona quidem neptis videri inutiliter stipulationem esse conceptam, quoniam avus maternus ei stipulatus proponeretur. Quod quum ita est, heredi stipulatoris, quandoque diverterit mulier, actio competere videtur. Sed dicendum est, Seiae posse dotem solvi, quamvis actio ei directo non competat, ac si sibi aut illi dari avus stipulatus esset; sed et permittendam esse nepti ex hac avita conventione, ne commodo dotis defraudetur, utilem actionem; favore enim nuptiarum, et maxime propter affectionem personarum, ad hoc decurrendum est.

XLVI. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Qui dotem stipulanti uxori promiserat, eidem testamento quaedam legaverat, ita tamen, ne dotem ab heredibus peteret; ea, quae legata erant, uxor capere non potuerat. Respondi: dotis actionem mulieri adversus heredes non esse denegandam.

XLVII. *Scaevola libro XIX. Quaestionum.* Cum mulier viri lenocinio adulterata fuerit, nihil ex dote retinetur; cur enim improbet maritus mores, quos ipse aut ante corrupit, aut postea probavit? Si tamen ex mente legis sumat quis, ut nec accusare possit, qui lenocinium uxori praebuerit, audiendus est.

XLVIII. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Si dotali instrumento ita stipulatio interposita sit, ut liberorum nomine dos apud maritum resideat, nepotum quoque nomine dos retinebitur.

XLIX. *Paulus libro VII. Responsorum.* Maevia marito suo inter alias res dotis etiam instrumentum solidorum decem tradidit, quo Otacilius eidem Maeviae caverat, daturum se, quum nuptum ire coepisset, decem; ex eo instrumento maritus nihil exegit, quia nec potuit. Quaesitum est: si dos a marito petatur, an compellendus sit etiam illam summam, quae instrumento continentur, refundere? Respondi: potuisse quidem eum, cui actiones mandatae sunt, debitorem convenire, sed si sine dolo malo vel culpa exigere pecuniam non potuerit, neque dotis nomine eum conveniri posse, neque mandati iudicio. §. 1. Fundus aestimatus in dotem datus a creditore antecedente ex causa pignoris ablatus est. Quaesitum est: an mulier, si aestimationem dotis repetat, exceptione summovenda sit? ait enim, se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, cui heres non exstiterit. Paulus respondit: praedio evicto sine dolo et culpa viri, pretium petenti mulieri doli mali exceptionem obesse. Consequi enim eam pretium fundi evicti, evidens iniquitas est, quum dolus patris ipsi nocere debeat.

L. *Scaevola libro II. Responsorum.* Aestimatis rebus in dotem datis, pactum intercessit, ut, ex quacunque causa dos reddi deberet, ipsae res restituerentur, habita ratione augmenti et deminutionis viri boni arbitratu, quae vero non exstarent, aestimatio earum. Quaesitum est: quum res quaedam, quas maritus vendiderat, exstarent, an secundum pactum et hae ad mulierem pertinerent? Respondi: res, quae exstant, si neque volente neque ratum habente muliere venissent, perinde reddendas, atque si nulla aestimatio intervenisset.

LI. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Aestimatae res usu etiam mulieris periculo mariti deteriores efficiuntur.

LII. *Tryphoninus libro VII. Disputationum.* Maritus dotem, quam non accepit, si post divortium per errorem solvit, repetet, quia non numeratam caverat; exigi enim ab eo non potuit.

LIII. *Idem libro XII. Disputationum.* Si filiofamilias dos data est, ipse quidem dotis actione tenetur, pater autem eius de peculio; nec interest, in peculio rem vel pecuniam dotalem habeat nec ne, sed quatenus facere potest, hic quoque condemnandus est. Intelligitur autem peculiotenus facere posse, quod habet rei iudicatae tempore. Et quidem si cum patre agatur, deducetur ex peculio, quod patri vel subiectis ei personis filius debet; at si cum ipso filio agatur, alterius debiti non fiet detractio in computatione, quantum facere possit filius.

LIV. *Paulus libro singulari de Iure singulari.* Maritus facere posse creditur nullo deducto aere alieno, item socius, item patronus parensve; at is, qui ex donatione convenietur, omni aere alieno deducto facere posse intelligitur.

LV. *Idem libro V. ad Plautium.* Cum mulier de dotis repetitione post solutum matrimonium agit, cavere debet marito, qui aedium nomine damni infecti cavit, si velit eam recipere, ut periculum mariti amoveat.

LVI. *Idem libro VI. ad Plautium.* Si quis sic stipuletur a marito: *Si quo casu Titia tibi nupta esse desierit, dotem dabis?* hac generali commemoratione et ab hostibus capta ea committetur stipulatio, vel etiam si deportata fuerit

vel ancilla effecta; hac enim conceptione omnes hi casus continentur. Plane quantum veniet in stipulatione? utrum quasi mortua sit, an quasi divortium fecerit? Humanius quis id competere dixerit, quod propter mortem convenit.

LVII. *Marcellus libro VII. Digestorum.* Usufructu in dotem dato, si divortium intervenerit, nec proprietas rei apud maritum vel mulierem sit, eam dotis esse restitutionem, ut maritus caveat, quamdiu vixerit, passurum se uti frui mulierem heredemque eius. Quod an verum sit circa adiectionem heredis, dubito. Sed interest, quemadmodum sit ususfructus in dotem datus. Si, quum haberet mulier usumfructum, viro, cuius erat proprietas fundi, usumfructum cessit, nihil mulier heredi suo relinquet; debebatur enim ei ususfructus, qui ad heredem non solet transire. Quodsi fundi sui fructum mulier viro cessit, restitui is a viro debet; cum proprietate enim ad heredem eius transisset, si vir in reddendo eo non fecisset moram. Si vero alienata sit proprietas, aut aliquis fundi sui usumfructum mulieris iussu viro eius dederit in dotem, inspiciendum est primum, quemadmodum mulieri possit restitui? Potest autem vel cautionibus interpositis, ut, sicut potest vir, iure suo cedat mulieri, fruique eam patiatur, vel, si se accommodaverit dominus proprietatis, volente eo mulieri constituatur ususfructus; nam aut fructum fundi ille mulieri poterit cedere, aut aliquid videlicet pro eo, ut inter eos actum fuerit, dare. Nam et finge hoc ipsum mulierem posse proprietatis domino vendere; quo casu non inique etiam mulieris herede agente vir facere cogetur, quippe si moram non fecisset, pretium fructuum mulier heredi suo reliquisset. Quodsi facultatem ususfructus vendendi proprietatis domino mulier non habuerit, patientiam percipiendi fructus, quam praestare ipsi debuit, etiam heredi eius praestet.

LVIII. *Modestinus libro singulari de Heurematicis.* Servus dotalis, heres ab aliquo institutus, mariti iussu vel adire vel repudiare debet hereditatem. Sed ne maritus, aut facile repudiando, vel temere suscipiendo incognitam successionem, dotis iudicio uxori suae obligetur, consulendum est, mulierem coram testibus interrogari, utrum velit omittere an acquirere hereditatem? Et si repudiare se dixerit, facile mariti iussu repudiabit; quodsi hereditatem agnoscere maluerit, reddendus est a marito servus uxori ea conditione, ut, quum iussu eius adierit, rursum marito retradatur. Ita et mariti sollicitudini consuletur, et uxoris desiderio parebitur.

LIX. *Iulianus libro II. ad Urseium Ferocem.* Filiae meae emancipatae et aegrae vir in hoc repudium misit, ut mortua ea, dotem potius heredibus eius, quam mihi redderet. Sabinus dicebat: utile mihi eius dotis recuperandae iudicium dandum esse. Caius idem.

LX. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si filiafamilias nupta decesserit, et pater funus ei fecerit, tametsi ei dotem post aliquod tempus gener reddere deberet, tamen continuo socer agendo consequetur, ut impensam funeris praesentem recipiat, cetera dotis statuto tempore solvantur.

LXI. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Dotalem servum vir invita uxore manumisit. Heres solus vir a liberto institutus portionem hereditatis, quam ut patronus consequi potuit ac debuit, restituere debet, alteram vero portionem dotis iudicio, si modo uxor manumittenti refragatur.

LXII. *Ulpianus libro XXXIII. ad Edictum.* Quodsi vir voluntate mulieris servos dotales manumiserit, quum donare ei mulier servos voluit, nec de libertatis causa impositis ei praestandis tenebitur,

LXIII. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Et desinit servus in dote esse, quia, cui manumittendi causa donare liceret, ei quodammodo donaret, quod permitteret manumittere.

LXIV. *Ulpianus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si vero negotium gerens mulieris non invitae maritus dotalem servum voluntate eius manumiserit, debet uxori restituere, quidquid ad eum pervenit, §. 1. Sed et si quid libertatis causa maritus ei imposuit, id uxori praestabit. §. 2. Plane si operae fuerint marito exhibitae, non aestimatio earum, non erit aequum, hoc nomine uxori maritum quippiam praestare. §. 3. Sed et si post manumissionem aliquid ei fuerit liberto impositum, id uxori praestandum est. §. 4. Sed et si reum maritus acceperit adpromissoremve, aeque adversus ipsum obligationem debet praestare. §. 5. Item quidquid ad eum ex bonis liberti pervenerit, aeque praestare cogetur, si modo ad eum quasi ad patronum pervenerit; ceterum si alio iure, non cogetur praestare; nec enim beneficium, quod in eum libertus contulit, hoc uxori debet, sed id tantum, quod iure patronatus assequitur vel assequi potuit. Plane si ex maiore parte, quam debet, heres scriptus fuerit, quod amplius est non praestabit; et si forte, quum ei nihil deberet libertus, heredem eum scripsit, nihil uxori restituet. §. 6. Dabit autem, ut ait lex, QUOD AD EUM PERVENIT. *Pervenisse* accipimus, sive iam exegit, sive exigere potest, quia actio ei delata est. §. 7. Adiicitur in lege: ET SI DOLO MALO FACTUM SIT, QUO MINUS AD EUM PERVENIAT. §. 8. Si filium exheredaverit patronus, et ad eum bona liberti pertineant, videndum est, an heres hoc nomine teneatur? Et quum nihil neque ad ipsum patronum, neque ad heredem eius perveniat, quomodo fieri potest, ut hoc nomine teneatur? §. 9. De viro heredeque eius lex tantum loquitur, de socero successoribusque soceri nihil in lege scriptum est. Et hoc Labeo quasi omissum annotat. In quibus igitur casibus lex deficit, nos erit nec utilis actio danda. §. 10. Quod ait lex: QUANTA PECUNIA ERIT, TANTAM PECUNIAM DATO, ostendit, aestimationem hereditatis vel bonorum liberti, non ipsam hereditatem voluisse legem praestari, nisi maritus ipsas res tradere maluerit; et hoc enim benignius admitti debet.

LXV. *Scaevola libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Haec actio etiam constante matrimonio mulieri competit.

LXVI. *Iavolenus libro VI. ex Posterioribus Labeonis.* In his rebus, quas praeter numeratam pecuniam doti vir habeat, dolum malum et culpam eum praestare oportere, Servius ait; eaque sententia et Publii Mucii est. Nam is in Licinia Gracchi uxore statuit, (quod res dotales in ea seditione, qua Gracchus occisus erat, periissent) quia Gracchi culpa ea seditio facta esset, Liciniae praestari oportere. §. 1. Servis uxoris vir nummos in vestiarium dederat; quo parato, deinde intra annum divortium intercesserat. Placuit Labeoni et Trebatio, qualia vestimenta post divortium essent, talia viro reddi. Idem iuris futurum fuisse, si ipsa vestimenta vir emisset, et servis dedisset. Quodsi vestimenta non redderentur, tum virum pretium in dotem compensaturum. §. 2. Filiafamilias divortio facto dotem patri reddi iusserat; deinde parte dotis persoluta, pater decesserat. Reliquam partem, si nec delegata, nec promissa novandi animo patri fuisset, mulieri solvi debere, Labeo et Trebatius putant, idque verum est. §. 3. Mancipia in dotem aestimata accepisti; pactum conventum deinde factum est, ut divortio facto tantidem aestimata redderes, nec de partu dotalium ancillarum mentio facta est. *Manebit*, inquit Labeo, *partus tuus, quia is pro periculo mancipiorum penes te esse debet.* §. 4. Mulier, quae centum dotis apud virum habebat, divortio facto, ducenta a viro errante stipulata erat. Labeo putat, quanta dos fuisset, tantam deberi, sive prudens mulier plus esset stipulata, sive imprudens. Labeonis sententiam probo. §. 5. Uxor divortio facto partem dotis receperat, partem apud virum reliquerat, deinde alii nupserat; iterum vidua facta, ad priorem virum redierat, cui centum doti dederat, neque eius pecuniae, quae reliqua ex priore dote erat, mentionem fecerat. Divortio facto reliquum ex priore dote iisdem diebus virum redditurum, ait Labeo, quibus reddidisset, si superius divortium inter eos factum non esset, quoniam prioris dotis causa in sequentem dotis obligationem esset translata; et hoc verum puto. §. 6. Si vir socero iniussu uxoris, manente matrimonio, dotem acceptam fecisset, etiamsi id propter egestatem soceri factum esset, viri tamen periculum futurum, ait Labeo, et hoc verum est. §. 7. Si quis pro muliere dotem viro promisit, deinde herede muliere relicta decesserit, qua ex parte mulier ei heres esset, pro ea parte dotis periculum, quod viri fuisset, ad mulierem pertinere, ait Labeo, quia nec melius, nec aequius esset, quod exigere vir ab uxore non potuisset, ob id ex detrimento viri mulierem locupletari; et hoc verum puto.

LXVII. *Pomponius libro XX. Epistolarum.* In partem dotis reddendae erit id, quod mulieri ex peculio servi restitui debebit. Et ideo et dolum et culpam in eo peculio vel acquirendo vel conservando maritus praestare debet, et fructus ex eo percepti, quomodo cuiuslibet rei dotalis, ad maritum pertinebunt.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS QUINTUS.

TIT. I.
DE IMPENSIS IN RES DOTALES FACTIS.

I. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Impensarum quaedam sunt necessariae, quaedam utiles, quaedam vero voluptariae. §. 1. Necessariae hae dicuntur, quae habent in se necessitatem impendendi; ceterum si nulla fuit necessitas, alio iure habentur. §. 2. In necessariis impensis hoc sciendum est, eas demum impensas dotem minuere, quae in dotem factae sunt; ceterum si in dotem factae non sint, non habent in se reputationem. §. 3. Inter necessarias impensas esse, Labeo ait, moles in mare vel flumen proiectas; sed et si pistrinum vel horreum necessario factum sit, in necessariis impensis habendum ait. Proinde Fulcinius inquit: si aedificium ruens, quod habere mulieri utile erat, refecerit, aut si oliveta deiecta restauraverit, vel ex stipulatione damni infecti nomine, ne committatur, praestiterit,

II. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Vel in valetudinem servorum impenderit,

III. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Vel si vites propagaverit, vel arbores curaverit, vel seminaria pro utilitate agri fecerit, necessarias impensas fecisse videbitur. §. 1. Nos generaliter definimus, multum interesse, ad perpetuam utilitatem agri, vel ad eam, quae non ad praesentis temporis, an vero ad praesentis anni fructum pertineat; si in praesentis, cum fructibus hoc compensandum; si vero non fuit ad praesens tantum apta erogatio, necessariis impensis computandum.

IV. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Et in totum id videtur necessariis impensis contineri, quod, si a marito omissum sit, iudex tanti eum damnabit, quanti mulieris interfuerit, eas impensas fieri. Sed hoc differt, quod factarum ratio habetur, etsi res male gesta est, non factarum ita, si ob id res male gesta est. Itaque si fulserit insulam ruentem, eaque exusta sit, impensas consequitur; si non fecerit, deusta ea nihil praestabit.

V. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Quod dicitur: necessarias impensas dotem minuere, sic erit accipiendum, ut et Pomponius ait, non ut ipsae res corporaliter deminuantur, utputa fundus vel quodcunque aliud corpus. Etenim absurdum est, deminutionem corporis fieri propter pecuniam; ceterum haec res faciat desinere esse fundum dotalem vel partem eius. Manebit igitur maritus in rerum detentione, donec ei satisfiat; non enim ipso iure corporum, sed dotis fit deminutio. Ubi ergo admittimus, deminutionem dotis ipso iure fieri? Ubi non sunt corpora, sed pecunia; nam in pecunia ratio admittit deminutionem fieri. Proinde si aestimata corpora in dotem data sint, ipso iure dos deminuetur per impensas necessarias. Hoc de his impensis dictum est, quae in dotem ipsam factae sint; ceterum si extrinsecus, non imminuent dotem. §. 1. Sed si impensis necessariis mulier satisfecerit, utrum dos crescit, an vero dicimus, ex integro videri dotem? Et ego, ubi pecunia data est, non dubito, dotem videri crevisse. §. 2. Si dos tota soluta sit, non habita ratione impensarum, videndum est, an condici possit id, quod pro impensis necessariis compensari solet? Et Marcellus admittit, condictioni esse locum; sed etsi plerique negent, tamen propter aequitatem Marcelli sententia admittenda est. §. 3. Utiles autem impensae sunt, quas maritus utiliter fecit, quaeque rem mulieris meliorem reddunt,

VI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Veluti si novelletum in fundo factum sit, aut si in domo pistrinum aut tabernam adiecerit. Idem erit, si servos artes docuerit.

VII. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Voluptariae autem impensae sunt, quas maritus ad voluptatem fecit, et quae speciem exornant. §. 1. Quarum utiles non quidem minuunt ipso iure dotem, veruntamen habent exactionem.

VIII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Utilium nomine ita faciendam deductionem quidam dicunt, si voluntate mulieris factae sint; iniquum enim esse, compelli mulierem rem vendere, ut impensas in eam factas solvat, si aliunde solvere non potest. Quod summam habet aequitatis rationem.

IX. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Pro voluptariis impensis, nisi parata sit mulier pati maritum tollentem, exactionem patitur. Nam si vult habere rem mulier, reddere ea, quae impensa sunt, debet marito, aut si non vult, pati debet tollentem, si modo recipiant separationem; ceterum si non recipiant, relinquendae sunt. Ita enim permittendum est marito auferre ornatum, quem posuit, si futurum est eius, quod abstulit.

X. *Paulus libro XXXVI. ad Edictum.* Quodsi hae res, in quibus impensae factae sunt, promercales fuerint, tales impensae non voluptariae, sed utiles sunt.

XI. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* In voluptariis autem Aristo scribit, nec si voluntate mulieris factae sunt, exactionem parere. §. 1. Donationem inter virum et uxorem circa impensas quoque inhibitam, vere Sabinus scribit.

XII. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Omnino et in aedificandis aedibus, et in reponendis propagandisque vineis, et in valetudine mancipiorum modicas impensas non debet arbiter curare; alioquin negotiorum gestorum potius, quam de dote iudicium videbitur.

XIII. *Idem libro VII. Brevium.* Neque stipendium, neque tributum ob dotalem fundum praestita exigere vir a muliere potest; onus enim fructuum haec impendia sunt.

XIV. *Ulpianus libro V. Regularum.* Impensae necessariae sunt, quibus non factis dos imminuitur, veluti aggeres facere, flumina avertere, aedificia vetera fulcire itemque reficere, arbores in locum mortuarum reponere. §. 1. Utiles sunt, veluti pecora praediis imponere, id est stercorare. §. 2. Voluptuosae sunt, balinea exstruere.

XV. *Neratius libro II. Membranarum.* Quod dicitur: impensas, quae in res dotales necessario factae sunt, dotem deminuere, ita interpretandum est, ut, si quid extra tutelam necessariam in res dotales impensum sit, id non in ea causa sit. Nam tueri res dotales vir suo sumtu debet, alioquin tam cibaria dotalibus mancipiis data, et quaevis modica aedificiorum dotalium refectio, et agrorum quoque cultura dotem minuent; omnia enim haec specie necessariarum impensarum sunt. Sed ipsae res ita praestare intelliguntur, ut non tam impendisse in eas, quam deducto eo minus ex his percepisse videaris. Quae autem impendia secundum eam distinctionem ex dote deduci debeant, non tam facile in universum definiri, quam per singula ex genere et magnitudine impendiorum aestimari possunt.

XVI. *Idem libro VI. Membranarum.* Et ante omnia, quaecunque impensae quaerendorum fructuum causa factae erunt, quanquam eaedem etiam colendi causa fiant, ideoque non solum ad percipiendos fructus, sed etiam ad conservandam ipsam rem speciemque eius necessariae sint, eas vir ex suo facit, nec ullam habet eo nomine ex dote deductionem.

TIT. II.
DE ACTIONE RERUM AMOTARUM.

I. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam, quae uxor fuit, quia non placuit, cum ea furti agi posse; quibusdam existimantibus, ne quidem furtum eam facere, ut Nerva et Cassio, quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret, aliis, ut Sabino et Proculo, furtum quidem eam facere, sicuti filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto iure; in qua sententia et Iulianus rectissime est.

II. *Caius libro ad edictum Praetoris, titulo de re iudicata.* Nam in honorem matrimonii turpis actio adversus uxorem negatur.

III. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Et ideo si post divortium easdem res contrectet, etiam furti tenebitur.

guinis, singulorum desideria perpendere iudicem oportet. §. 3. Idem in liberis quoque exhibendis a parentibus dicendum est. §. 4. Ergo et matrem cogemus praesertim vulgo quaesitos liberos alere, nec non ipsos eam. §. 5. Item divus Pius significat, quasi avus quoque maternus alere compellatur. §. 6. Idem rescripsit: ut filiam suam pater exhibeat, si constiterit apud iudicem, iuste eam procreatam. §. 7. Sed si filius possit se exhibere, aestimare iudices debent, ne non debeant ei alimenta decernere. Denique idem Pius ita rescripsit: *Aditi a te competentes iudices ali te a patre tuo iubebunt pro modo facultatum eius, si modo, quum opificem te esse dicas, in ea valetudine es, ut operis sufficere non possis.* §. 8. Si vel parens neget filium, idcircoque alere se non debere contendat, vel filius neget parentem, summatim iudices oportet super ea re cognoscere; et si constiterit, filium vel parentem esse, tunc ali iubebunt, ceterum si non constiterit, nec decernent alimenta. §. 9. Meminisse autem oportet, et si pronuntiaverint, ali oportere, attamen eam rem praeiudicium non facere veritati; nec enim hoc pronuntiatur, filium esse, sed ali debere; et ita divus Marcus rescripsit. §. 10. Si quis ex his alere detrectet, pro modo facultatum alimenta constituentur; quodsi non praestentur, pignoribus captis et distractis, cogetur sententiae satisfacere. §. 11. Idem iudex aestimare debet, num habeat aliquid parens, quod merito filios suos nolit alere. Trebatio denique Marino rescriptum est: merito patrem eum nolle alere, qui eum detulerat. §. 12. Non tantum alimenta, verum etiam cetera quoque onera liberorum patrem ab iudice cogi praebere, rescriptis continetur. §. 13. Et si impubes sit filius emancipatus, patrem inopem alere cogetur; iniquissimum enim quis merito dixerit, patrem egere, quum filius sit in facultatibus. §. 14. Si mater alimenta, quae fecit in filium, a patre repetat, cum modo eam audiendam, divus Marcus rescripsit Antoniae Montanae in haec verba: *Sed et quantum tibi alimentorum nomine, quibus necessario filiam tuam exhibuisti, a patre eius praestari oporteat, iudices aestimabunt. Nec impetrare debes ea, quae exigente materno affectu in filiam tuam erogatura esses, etiamsi a patre suo educaretur.* §. 15. A milite quoque filio, qui in facultatibus est, exhibendos parentes esse, pietatis exigit ratio. §. 16. Parens quamvis ali a filio ratione naturali debeat, tamen aes alienum eius non esse cogendum exsolvere filium, rescriptum est. §. 17. Item rescriptum est: heredes filii ad ea praestanda, quae vivus filius ex officio pietatis suae dabat, invitos cogi non oportere, nisi in summam egestatem pater deductus sit. §. 18. Solent iudices cognoscere et inter patronos et libertos, si de alendis his agatur. Itaque si negent, se esse libertos, cognoscere eos oportebit; quodsi libertos esse constiterit, tunc demum decernere, ut alant. Nec tamen alimentorum decretum tollet liberto facultatem, quo minus praeiudicio certare possit, si libertum se neget. §. 19. Alimenta autem pro modo facultatum erunt praebenda, egentibus scilicet patronis. Ceterum si sit, unde se exhibeant, cessabunt partes iudicis. §. 20. Utrum autem tantum patroni alendi sint, an etiam patronorum liberi? tractari potest. Et puto, causa cognita iudices et liberos quoque patronorum alendos decernere, non quidem tam facile, ut patronos, sed nonnunquam et ipsos; nam et obsequium non solum patronis, verum etiam liberis eorum debet praestari. §. 21. Sed et libertus maternus alere cogitur. §. 22. Si quis a liberti liberto ali se desideret, vel ab eo, quem ex causa fideicommissi manumisit, quemque quis nummis redemit, non debet audiri, ut et Marcellus scribit, exaequatque eum ei, qui mercedes exigendo, ius libertorum amisit. §. 23. Sed et patroni filium, qui capitis accusavit libertum paternum, negat exhibendum. §. 24. Sed et liberta cogitur patronum alere. §. 25. De alimentis patroni arbiter solet dari, arbitraturus, quantum sit in facultatibus, ut proinde possit alimenta moderari; quae tamdiu praestabuntur, quamdiu liberto superest, patrono deest. §. 26. Patrem quoque et matrem patroni, cum patronus et filii eius minime supersint, alere egentes, ipsi liberti, si idonei facultatibus sunt, coguntur.

VI. *Modestinus libro singulari de Manumissionibus.* Alimenta liberto petente non praestando, patronus amissione libertatis causa impositorum et hereditatis liberti punietur; non autem necesse habebit praestare, etiamsi potest. §. 1. Imperatoris Commodi constitutio talis profertur: *Quum probatum sit, contumeliis patronos a libertis esse violatos, vel illata manu atrocius esse pulsatos, aut etiam paupertate vel corporis valetudine laborantes relictos, primum eos in potestatem patronorum redigi, et ministerium praebere dominis iubemus cogi; sin autem nec hoc modo admoneantur, vel a Praeside emtori addicentur, et pretium patronis tribuetur.*

VII. *Idem libro V. Responsorum.* Si neget, qui maritus fuisse dicitur, matrimonium esse contractum, eo quod eam, quae se uxorem fuisse dicit, ancillam esse, probare paratus sit, alimenta quidem liberis praestare interim compellendum. Sin autem constiterit, eam servam fuisse, nihil ei, qui pascendos curavit, ex hoc praeiudicii generari respondi.

VIII. *Marcellus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Non quemadmodum masculorum liberorum nostrorum liberi ad onus nostrum pertinent, ita et in feminis est; nam manifestum est, id, quod filia parit, non avo, sed patri suo esse oneri, nisi pater aut non sit superstes, aut egens sit.

IX. *Paulus libro singulari de iure Patronatus.* In bonis superstitum libertorum nullum omnino ius patroni liberive patronorum habent, nisi si tam infirmos se esse tamque pauperes Praesidibus probaverint, ut merito menstruis alimentis a libertis suis adiuvari debeant. Idque ius ita plurimis principum constitutionibus manifestatur.

TIT. IV.

DE INSPICIENDO VENTRE, CUSTODIENDOQUE PARTU.

I. *Ulpianus libro XXIV. ad Edictum.* Temporibus divorum Fratrum quum hoc incidisset, ut maritus quidem praegnantem mulierem diceret, uxor negaret, consulti Valerio Prisciano Praetori urbano rescripserunt in haec verba: *Novam rem desiderare Rutilius Severus videtur, ut uxori, quae ab eo divertit, et se non esse praegnantem profitetur, custodem apponat, et ideo nemo mirabitur, si nos quoque novum consilium et remedium suggeramus. Igitur si perstat in eadem postulatione, commodissimum est, eligi honestissimae feminae domum, in quam Domitia veniat, et ibi tres obstetrices probatae et artis et fidei, quae a te assumtae fuerint, eam inspiciant. Et si quidem vel omnes, vel duae renuntiaverint, praegnantem videri, tunc persuadendum mulieri erit, ut perinde custodem admittat, atque si ipsa hoc desiderasset. Quodsi enixa non fuerit, sciat maritus, ad invidiam existimationemque suam pertinere, ut non immerito possit videri captasse hoc ad aliquam mulieris iniuriam. Si autem vel omnes vel plures non esse gravidam renuntiaverint, nulla causa custodiendi erit.* §. 1. Ex hoc rescripto evidentissime apparet, senatusconsulta de liberis agnoscendis locum non habuisse, si mulier dissimularet se praegnantem, vel etiam negaret. Nec immerito; partus enim, antequam edatur, mulieris portio est vel viscerum. Post editum plane partum a muliere iam potest maritus iure suo filium per interdictum desiderare aut exhiberi sibi, aut ducere permitti extra ordinem. Igitur princeps in causa necessaria subvenit. §. 2. Secundum quod rescriptum evocari mulier ad Praetorem poterit, et apud eum interrogari, an se putet praegnantem, cogendaque erit respondere. §. 3. Quid ergo, si non responderit, aut non venit ad Praetorem, numquid senatusconsulti poenam adhibebimus, scilicet ut liceat marito non agnoscere? Sed finge, non esse eo contentum maritum, qui se patrem potius optet, quam carere filio velit. Cogenda igitur erit remediis Praetoris et in ius venire, et, si venit, respondere; pignoraque eius capienda et distrahenda, si contemnat, vel mulctis coërcenda. §. 4. Quid ergo, si interrogata dixerit se praegnantem? Ordo senatusconsultis expositus sequetur; quodsi negaverit, tunc secundum hoc rescriptum Praetor debebit obstetrices adhibere. §. 5. Et notandum, quod non permittitur marito vel mulieri obstetrices adhibere, sed omnes a Praetore adhibendae sunt. §. 6. Item Praetor domum honestae matronae eligere debet, in quam mulier veniat, ut possit inspici. §. 7. Quid ergo, si inspici se non patiatur, vel ad domum non veniat? Aequum Praetoris auctoritas interveniet. §. 8. Si omnes vel plures renuntiaverint, praegnantem non esse, an mulier possit iniuriarum experiri ex hac causa? Et magis puto, agere eam iniuriarum posse, sic tamen, si iniuriae faciendae causa id maritus desideravit; ceterum si non iniuriae faciendae

animo, sed quia iuste credidit, vel nimio voto liberorum suscipiendorum ductus est, vel ipsa eum illexerat, ut crederet, quod constante matrimonio hoc fingebat, aequissimum erit, ignosci marito. §. 9. Meminisse autem oportet, tempus non esse praestitutum rescripto, quamvis in senatusconsultis de liberis agnoscendis triginta dies praestituantur mulieri. Quid ergo? semper dicemus, marito licere uxorem ad Praetorem evocare, an vero et ipsi triginta dies praestituimus? Et putem, Praetorem causa cognita debere maritum et post triginta dies audire. §. 10. De inspiciendo ventre custodiendoque partu sic Praetor ait: SI MULIER MORTUO MARITO PRAEGNANTEM SE ESSE DICET, HIS, AD QUOS EA RES PERTINEBIT, PROCURATORIBUSVE EORUM, BIS IN MENSE DENUNTIANDUM CURET, UT MITTANT, SI VELINT, QUAE VENTREM INSPICIANT. MITTANTUR AUTEM MULIERES LIBERAE DUNTAXAT QUINQUE, HAEQUE SIMUL OMNES INSPICIANT, DUM NE QUA EARUM, DUM INSPICIT, INVITA MULIERE VENTREM TANGAT. MULIER IN DOMO HONESTISSIMAE FEMINAE PARIAT, QUAM EGO CONSTITUAM. MULIER ANTE DIES TRIGINTA, QUAM PARITURAM SE PUTAT, DENUNTIET HIS, AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM, UT MITTANT, SI VELINT, QUI VENTREM CUSTODIANT. IN QUO CONCLAVI MULIER PARITURA ERIT, IBI NE PLURES ADITUS SINT, QUAM UNUS; SI ERUNT, EX UTRAQUE PARTE TABULIS PRAEFIGANTUR. ANTE OSTIUM EIUS CONCLAVIS LIBERI TRES ET TRES LIBERAE CUM BINIS COMITIBUS CUSTODIANT. QUOTIESCUNQUE EA MULIER IN ID CONCLAVE, ALIUDVE QUOD, SIVE IN BALINEUM IBIT, CUSTODES, SI VOLENT, ID ANTE PROSPICIANT, ET EOS, QUI INTROIERINT, EXCUTIANT. CUSTODES, QUI ANTE CONCLAVE POSITI ERUNT, SI VOLENT, OMNES, QUI CONCLAVE AUT DOMUM INTROIERINT, EXCUTIANT. MULIER CUM PARTURIRE INCIPIET, HIS, AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM DENUNTIET, UT MITTANT, QUIBUS PRAESENTIBUS PARIAT. MITTANTUR MULIERES LIBERAE DUNTAXAT QUINQUE, ITA UT, PRAETER OBSTETRICES DUAS, IN EO CONCLAVI NE PLURES MULIERES LIBERAE SINT, QUAM DECEM, ANCILLAE, QUAM SEX. SED HAE, QUAE INTUS FUTURAE ERUNT, IN EO CONCLAVI EXCUTIANTUR OMNES, NE QUA PRAEGNANS SIT. TRIA LUMINA, NEC MINUS, IBI SINT, SCILICET QUIA TENEBRAE AD SUBIICIENDUM APTIORES SUNT. QUOD NATUM ERIT, HIS, AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM, SI INSPICERE VOLENT, OSTENDATUR. APUD EUM EDUCATUR, APUD QUEM PARENS IUSSERIT. SI AUTEM NIHIL PARENS IUSSERIT, AUT IS, APUD QUEM VOLUERIT EDUCARI, CURAM NON RECIPIET, APUD QUEM EDUCETUR, CAUSA COGNITA CONSTITUAM. IS, APUD QUEM EDUCABITUR, QUOD NATUM ERIT, QUOAD TRIUM MENSIUM SIT, BIS IN MENSE, EX EO TEMPORE, QUOAD SEX MENSIUM SIT, SEMEL IN MENSE, A SEX MENSIBUS, QUOAD ANNICULUS FIAT, ALTERNIS MENSIBUS, AB ANNICULO, QUOAD FARI POSSIT, SEMEL IN SEX MENSIBUS, UBI VOLET, OSTENDAT. SI CUI VENTREM INSPICI, CUSTODIRI, ADESSEVE PARTUI LICITUM NON ERIT, FACTUMVE QUID ERIT, QUO MINUS EA ITA FIANT, UTI SUPRA COMPREHENSUM EST, EI, QUOD NATUM ERIT, POSSESSIONEM CAUSA COGNITA NON DABO; SIVE QUOD NATUM ERIT, UT SUPRA CAUTUM EST, INSPICI NON LICUERIT. QUAS UTIQUE ACTIONES ME DATURUM POLLICEOR HIS, QUIBUS EX EDICTO MEO BONORUM POSSESSIO DATA SIT, EAS, SI MIHI IUSTA CAUSA VIDEBITUR ESSE, EI NON DABO. §. 11. Quamvis sit manifestissimum edictum Praetoris, attamen non est negligenda interpretatio eius. §. 12. Denuntiare igitur mulierem oportet his scilicet, quorum interest, partum non edi, vel totam habituris hereditatem, vel partem eius, sive ab intestato, sive ex testamento. §. 13. Sed et si servus heres institutus fuerit, si nemo natus sit, Aristo scribit, huic quoque servo, quamvis non omnia, quaedam tamen circa partum custodiendum arbitrio Praetoris esse concedenda. Quam sententiam puto veram; publice enim interest, partus non subiici, ut ordinum dignitas familiarumque salva sit; ideoque etiam servus iste, quum sit in spe constitutus successionis, qualis qualis sit, debet audiri, rem et publicam et suam gerens. §. 14. Denuntiari autem oportet his, quos proxima spes successionis contingit, utputa primo gradu heredi instituto, non etiam substituto; et si intestatus paterfamilias sit, his, qui primum locum ab intestato tenent; si vero plures sint simul successuri, omnibus denuntiandum est. §. 15. Quod autem Praetor ait: causa cognita se possessionem non daturum, vel actiones denegaturum, eo pertinet, ut, si per rusticitatem aliquid fuerit omissum ex his, quae Praetor servari voluit, non obsit partui. Quale est enim, si quid ex his, quae leviter observanda Praetor edixit, non sit factum, partui denegari bonorum possessionem? Sed mos regionis inspiciendus est, et secundum eum et observari ventrem, et partum, et infantem oportet.

II. *Iulianus libro XXIV. Digestorum.* Edictum de custodiendo partu derogatorium est eius, quod ad Carboniani decreti exemplum comparatum est. §. 1. Sed hoc aliquando remittere Praetor debet, si non malitia, sed imperitia mulieris factum fuerit, ne venter inspiceretur aut partus custodiretur.

III. *Paulus libro XIV. ad Plautium.* Qui ventri substitutus est vel institutus, si ventrem servare velit, audiendus est.

IV. *Scaevola libro XX Digestorum.* Is, a quo, si sine liberis decessisset, quidquid ad eum ex bonis pervenisset, sorori fideicommisso relictum erat, decessit postuma herede instituta, et substitutis aliis. Quaesitum est: quum uxor defuncti praegnantem se dicat, an sorori procuratorive eius secundum formam edicti ventrem inspicere et partum custodire permittendum sit? Respondi: in eiusmodi specie, de qua quaereretur, posse videri ad eius, cui fideicommissum datum esset, sollicitudinem prospiciendum, idque causa cognita statuendum.

TIT. V.

SI VENTRIS NOMINE MULIERE IN POSSESSIONEM MISSA, EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIUM TRANSLATA ESSE DICATUR.

I. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Hoc edicto rectissime Praetor prospexit, ne, dum in favorem partus possessionem pollicetur, aliis praedae occasionem praebeat. §. 1. Idcirco constituit actionem in mulierem, quae in alium hanc possessionem dolo malo transtulit. Non solum mulierem Praetor coërcet, verum eum quoque, in cuius potestate ea fuit, scilicet si dolo ipsorum alius in possessionem fuerit admissus; actionemque in tantum pollicetur in eos, quanti interfuerit eius, qui experitur. §. 2. Necessario Praetor adiecit, ut, qui per dolum venit in possessionem, cogatur decedere. Coget autem eum decedere non praetoria potestate vel manu ministrorum, sed melius et civilius faciet, si eum per interdictum ad ius ordinarium remiserit. §. 3. Interest autem eius, qui experitur, admissum alium in possessionem non fuisse, quum forte bona fide fructus perceptos consumserit, aut si praedo venerit in possessionem, a quo fructus consequi non possit, quia solvendo non est. §. 4. Haec actio etiam post annum dabitur, quia rei habet persecutionem. §. 5. Et si filiafamilias sit, quae dolo fecit, in patrem dabitur actio, si quid ad eum pervenerit.

II. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Dolo facit mulier, non quae in possessionem venientem non prohibeat, sed quae circumscribendi alicuius causa clam et per quandam machinationem in possessionem introducat. §. 1. Si et patris et filiae factum arguetur, in alterum, quem actor velit, reddenda est actio, quia in id, quod agentis interest, datur. Ideo si id, quod ei abest, ab eo, cui in potestate est, servari possit, praeter sumtus litis causa factos, inutilis erit ei haec actio.

TIT. VI.

SI MULIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONE CALUMNIAE CAUSA ESSE DICETUR.

I. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Si de possessione ventris nomine quaeratur, et deferente herede mulier iuraverit, praegnantem se esse, servandum est iusiurandum, nec tenebitur mulier, quasi calumniae causa fuerit in possessionem missa, nec vis ei facienda est post iusiurandum. Si tamen pepererit, quaeretur veritas, an ex eo praegnans fuerit; alteri enim nec prodest nec nocet iusiurandum inter alios factum; nec partui igitur nocebit. §. 1. Et hoc edictum ex eadem causa proficiscitur, qua superius; debet enim Praetor, quemadmodum facilis est circa bonorum possessionem dandam mulieri ventris nomine, ita calumniam eius impunitam non relinquere. §. 2. Per calumniam autem in possessione fuisse videtur, quae sciens prudensque, se praegnantem non esse, voluerit in possessionem

venire. §. 3. Hanc autem actionem Praetor intra annum utilem pollicetur, ultra non, videlicet quasi poenalem. §. 4. Simili autem modo et hic, quanti agentis interfuit, Praetor actionem pollicetur. §. 5. In parentem etiam Praetor actionem pollicetur, si modo per eum factum sit, ut in possessionem per calumniam veniret. §. 6. Competit autem haec actio ei, cuius interfuit, in possessionem missam non esse, utputa vel coheredi speranti partum, vel ei, qui substitutus fuit, vel qui ab intestato, si partus non fuisset, succedere potuit. §. 7. Interesse autem videtur primum de alimentis, quae in ventrem sunt erogata; nec enim alias haec repetuntur, nisi per calumniam in possessionem venit. Ceterum si res calumnia caret, nihil praestabit mulier, quasi sine causa alta sit sub praetextu ventris. §. 8. Nonnunquam augebitur, quod interest, si quis forte dubitans, an praegnans sit, exclusus sit hereditate; nam heredi eius, qui exclusus est, dandam hanc actionem, Iulianus ait, siquidem eius quoque interfuit, non fuisse calumniae causa in possessione mulierem, quia hoc si non fuisset, adeundo hereditatem institutus, heredi suo locupletiorem hereditatem suam relinqueret. Sed et hoc imputatur mulieri, quod deminuta sunt multa in hereditate, dum hic contemplatione ventris non attingit hereditatem. §. 9. Idem Iulianus libro decimo nono Digestorum sic ait: *Si substitutus manente muliere in possessione decesserit, heres eius eadem actione pretium hereditatis a muliere exiget.* §. 10. Sed an decedant legata ceteraque onera hereditatis? videndum. Et mihi videtur potius posse dici, legatarios cum muliere usuros hac actione, quia et ipsorum interfuit, adiri hereditatem. §. 11. Libertatibus plane subveniendum erit adversus eum, qui propter hereditatem hac actione aget, scilicet ut fideicommissarias cogatur is praestare, qui pretium utique etiam eorum consequitur. Sed et directis credo Praetorem succurrere oportere, ut interventu suo tueatur eorum libertatem. §. 12. Si dolus filiaefamilias intervenerit, et particeps doli fuerit pater, suo nomine tenebitur.

TIT. VII.
DE CONCUBINIS.

I. *Ulpianus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Quae in concubinatu est, ab invito patrono poterit discedere, et alteri se aut in matrimonium, aut in concubinatum dare. Ego quidem probo in concubina, adimendum ei conubium, si patronum invitum deserat, quippe quum honestius sit patrono, libertam concubinam, quam matremfamilias habere. §. 1. Cum Atilicino sentio, et puto, solas eas in concubinatu haberi posse sine metu criminis, in quas stuprum non committitur. §. 2. Qui autem damnatam adulterii in concubinatu habuit, non puto lege Iulia de adulteriis teneri, quamvis, si uxorem eam duxisset, teneretur. §. 3. Si quae in patroni fuit concubinatu, deinde in filii esse coepit vel nepotis, vel contra, non puto eam recte facere, quia prope nefaria est huiusmodi coniunctio; et ideo huiusmodi facinus prohibendum est. §. 4. Cuiuscunque aetatis concubinam haberi posse, palam est, nisi minor annis duodecim sit.

II. *Paulus libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si patronus libertam concubinam habens furere coeperit, in concubinatu eam esse, humanius dicitur.

III. *Marcianus libro XII. Institutionum.* In concubinatu potest esse et aliena liberta, et ingenua, sed maxime ea, quae obscuro loco nata est, vel quaestum corpore fecit. Alioquin si honestae vitae, et ingenuam mulierem in concubinatu habere maluerit, sine testatione hoc manifestum faciente, non conceditur, sed necesse est ei vel uxorem eam habere, vel hoc recusantem stuprum cum ea committere. §. 1. Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur; nam quia concubinatus per leges nomen assumsit, extra legis poenam est, ut et Marcellus libro septimo Digestorum scripsit.

IV. *Paulus libro XIX. Responsorum.* Concubinam ex sola animi destinatione aestimari oportet.

V. *Idem libro II. Sententiarum.* Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS SEXTUS.

TIT. I.
DE TUTELIS.

I. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Tutela est, ut Servius definit, vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa. §. 1. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen acceperunt; itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. §. 2. Mutus tutor dari non potest, quoniam auctoritatem praebere non potest. §. 3. Surdum non posse dari tutorem, plerique, et Pomponius libro sexagesimo nono ad Edictum, probant, quia non tantum loqui, sed et audire tutor debet.

II. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Non est exigendum a pupillo, ut sibi tutorem petat, aut ut ad tutorem suum proficiscatur.

III. *Ulpianus libro XXXVII. ad Sabinum.* Qui habent tutorem pupillus vel pupilla, si furere coeperint, in ea causa sunt, ut in tutela nihilo minus durent. Quae sententia Quinti quoque Mucii fuit, et a Iuliano probatur, eoque iure utimur, ut cesset cura, si tutelae aetas indigeat. Quare si tutores habent, per furorem in curam non rediguntur, sive non habent, et furor eis accesserit, nihilo minus tutores accipere poterunt, quia lex duodecim tabularum ita accepta est, ut ad pupillos vel pupillas non pertineat. §. 1. Quia autem in pupillorum persona agnatos curatores non admittimus, idcirco putamus, etsi minor viginti quinque annis furiosus sit, curatorem ei non ut furioso, sed ut adolescenti dari, quasi aetatis sit impedimentum; et ita definiemus, ei, quem aetas curae vel tutelae subiicit, non esse necesse, quasi dementi quaeri curatorem; et ita Imperator Antoninus Augustus rescripsit, quum magis aetati, quam dementiae tantisper sit consulendum. §. 2. Si pupillus pupillave cum iusto tutore, tutorve cum eorum quo litem agere vult, et curator in eam rem petitur, utrum ipsis poscentibus datur, an vero et adversario? Et sciendum est, sive agant, sive conveniantur, dari hunc curatorem posse, sed non alias, quam si ipse petat, cui dari eum oportet. Denique Cassius libro sexto scripsit: talem curatorem neminem dari posse, nisi praesentem, neque cuiquam, nisi praesenti et postulanti. Itaque infanti non potest dari. Idem Cassius ait: si pupillus curatorem poscere non vult, quo minus cum eo agatur, cogi eum a Praetore debuisse. §. 3. Quolibet loco et tempore hunc curatorem dari posse, Pomponius libro decimo sexto ad Sabinum scripsit. §. 4. Si pupillus petat talem curatorem, nec addat in quam rem, an in omnes controversias datus sit? Et ait Celsus: Servium constituisse, in omnes res datum videri.

IV. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Quod dicitur: si indistincte datus sit curator, in totam litem datum videri, fortasse eo spectat, ut familiae erciscundae, aut communi dividundo, aut finium regundorum actio esset cum tutore; et si indistincte datus esset, non solum eo nomine curator esset, quo ageret pupillus pupillave, sed invicem quoque, quo cum his ageretur. §. 1. Possunt autem vel plures in plurium locum, vel unus in plurium, vel unius unius loco, vel in unam litem, vel in plures curator peti.

V. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Cum semel petitus sit talis curator, quamdiu is curator maneat, alius in eandem litem curator peti non potest. §. 1. Et si Titius verbi gratia adversus Seium curator petitus sit, idem Titius

adversus alium tutor esse poterit, ut ex diversis causis unus duorum curatorum locum obtineat. Quod quidem et adversus eumdem accidet, si in diversas lites et diversis temporibus idem petatur.

VI. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Sabinum.* Muto itemque mutae impuberibus tutorem dari posse, verum est; sed an auctoritas eis accommodari possit? dubitatur. Et si potest tacenti, et muto potest. Est autem verius, ut et Iulianus libro vicesimo primo Digestorum scripsit, etiam tacentibus auctoritatem posse accommodari. §. 1. Sub conditione a Praesidibus provinciarum non posse dari tutorem placet, et si datus sit, nullius esse momenti dationem. Et ita Pomponius ait; hanc autem adiectionem, quam Praesides provinciarum faciunt: *tutorem do, si satisdederit*, non conditionem in se habere, sed admonitionem, non aliter ei tutelam committi, quam si satisdederit, hoc est non aliter ei gerere permittendum, quam si rem pupillo salvam fore caverit. §. 2. Tutoris datio neque imperii est, neque iurisdictionis, sed ei soli competit, cui nominatim hoc dedit vel lex, vel senatusconsultum, vel princeps. §. 3. Surdo impuberi poterit tutor dari. §. 4. Ei, cuius pater in hostium potestate est, tutorem dari non posse, palam est. Sed si datus sit, an in pendenti sit datio? quaeri potest. Et non puto dationem valere; sic enim post patris regressum recidit in potestatem, atque si nunquam pater ab hostibus captus fuisset. Immo curator substantiae dari debet, ne in medio pereat.

VII. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Si filiusfamilias tutor a Praetore datus sit, si quidem pater tutelam agnovit, in solidum debet teneri; si non agnovit, duntaxat de peculio. Agnovisse autem videtur, sive gessit, sive gerenti filio consensit, sive omnino attigit tutelam. Unde quum quidam filio scripsisset, ut diligenter tutelam gereret, *quum scias*, inquiens, *periculum ad nos pertinere*, dixi, hunc quoque videri agnovisse. Plane si solum monuit filium, non videbitur agnita.

VIII. *Idem libro I. Opinionum.* Patronus quoque tutor liberti sui fidem exhibere debet, et si qua in fraudem, quamvis pupilli liberti, gesta sunt, revocari ius publicum permittit.

IX. *Marcianus libro III. Institutionum.* In eos extra ordinem animadvertitur, qui probantur nummis datis tutelam occupasse, vel pretio accepto operam dedisse, ut non idoneus tutor daretur, vel consulto in edendo patrimonio quantitatem minuisse, vel evidenti fraude pupillorum bona alienasse.

X. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Etiam municeps tutor dari potest, dummodo municipi detur.

XI. *Paulus libro III. ad Vitellium.* Furiosus si tutor datus fuerit, potest intelligi ita dari, quum suae mentis esse coeperit.

XII. *Idem libro X. Responsorum.* Quaesitum est: an hi, qui in locum absentis reipublicae causa tutores dati sunt, mortuo illo tutores perseverent, an alii petendi sint? Paulus respondit: eos, qui in locum absentis dati sunt, non reverso eo, in eadem causa perseverare usque ad tempus pubertatis.

XIII. *Pomponius libro II. Enchiridii.* Solet etiam curator dari aliquando tutorem habenti propter adversam tutoris valetudinem vel senium aetatis; qui magis administrator rerum, quam curator esse intelligitur. §. 1. Est etiam adiutor tutelae, quem solet Praetor permittere tutoribus constituere, qui non possunt sufficere administrationi tutelae, ita tamen, ut suo periculo eum constituant.

XIV. *Ulpianus libro XXXVII. ad Sabinum.* Si arrogati sint adhuc impuberes, vel deportati sint pupilli, tutores habere desinunt. §. 1. Item si in servitutem pupillus redigatur, utique finitur tutela. §. 2. Aliis quoque modis desinunt esse tutores, si forte quis ab hostibus fuerit captus, vel pupillus vel tutor. §. 3. Sed et si ad tempus fuerit quis datus, tempore finito tutor esse desinit. §. 4. Praeterea, si tanquam suspectus quis fuerit remotus, desinit esse tutor. §. 5. Sed et si ad certam conditionem datus sit, aeque evenit, ut desinat esse tutor existente conditione.

XV. *Idem libro XXXVIII. ad Sabinum.* Si quis tutor non sit captus ab hostibus, sed missus ad eos quasi legatus, aut etiam receptus ab eis, aut transfugerit, quia servus non efficitur, tutor manet, sed interim a Praesidibus alius tutor dabitur.

XVI. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Tutela plerumque virile officium est. §. 1. Et sciendum est, nullam tutelam hereditario iure ad alium transire. Sed ad liberos virilis sexus perfectae aetatis descendunt legitimae; ceterae non descendunt.

XVII. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Complura senatusconsulta facta sunt, ut in locum furiosi, et muti, et surdi tutoris alii tutores dentur.

XVIII. *Neratius libro III. Regularum.* Feminae tutores dari non possunt, quia id munus masculorum est, nisi a principe filiorum tutelam specialiter postulent.

TIT. II.

DE TESTAMENTARIA TUTELA.

I. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Lege duodecim tabularum permissum est parentibus liberis suis, sive feminini sive masculini sexus, si modo in potestate sunt, tutores testamento dare. §. 1. Item scire debemus, etiam postumis filiis, vel nepotibus, vel ceteris liberis licere parentibus testamento tutores dare, qui modo in ea causa sint, ut, si vivo eo nati fuerint, in potestate eius futuri, neque testamentum rupturi sint. §. 2. Item ignorandum non est, eum, qui filium in potestate, et nepotem ex eo aeque in potestate habebit, si nepoti tutorem dederit, ita recte dedisse videri, si nepos post mortem eius in patris sui potestatem recasurus non sit; quod evenit, si vivo testatore filius in potestate eius esse desierit.

II. *Ulpianus libro II. ad Sabinum.* Nec militem liberis recasuris in potestatem tutorem dare posse, a divis Fratribus rescriptum est.

III. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Testamento datos tutores accipere debemus etiam eos, qui codicillis testamento confirmatis scripti sunt. §. 1. Sed eos demum testamento datos accipere nos oportet, qui iure dati sunt.

IV. *Modestinus libro VII. Differentiarum.* Pater heredi instituto filio vel exheredato tutorem dare potest; mater autem non nisi instituto, quasi in rem potius, quam in personam tutorem dare videatur. Sed et inquiri in eum, qui matris testamento datus est tutor, oportebit, quum a patre datus, quamvis minus iure datus sit, tamen sine inquisitione confirmetur, nisi si causa, propter quam datus videbatur, in eo mutata sit, veluti si ex amico inimicus, vel ex divite pauperior effectus sit.

V. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Si quis filiabus suis tutores dederit, etiam postumae videtur dedisse, quia filiae appellatione etiam postuma continetur.

VI. *Idem libro XXXIX. ad Sabinum.* Quid, si nepotes sint? an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint? videndum. Et magis est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit; ceterum si filios, non continebuntur; aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si postumis dederit, tam filii postumi, quam ceteri liberi continebuntur.

VII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Tutores non ab herede, sed a testatore protinus proficiscuntur, simul atque aliquis heres exstitisset. Nam et ipse heres tutor dari potest, et post mortem heredis tutor recte dari potest.

VIII. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Tutor datus vetari tutor esse potest vel testamento vel codicillis. §. 1. Sed et si sub conditione fuerit tutor datus, deficiente conditione tutor non erit. §. 2. Tutorem autem et a certo tempore dare, et usque ad certum tempus licet, et sub conditione, et usque ad conditionem. §. 3. In tutoris datione utrum levissima conditio, an novissima, ut in legato, spectanda est? ut puta ita: *Titius, quum poterit, tutor esto; Titius, si navis ex Asia venerit, tutor esto.* Et Iulianus libro vicesimo Digestorum recte scripsit: novissimam scripturam esse spectandam.

IX. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Si nemo hereditatem adierit, nihil valet ex his, quae testamento scripta sunt; si vero unus ex pluribus adierit, tutelae statim valent, nec exspectandum erit, ut omnes hereditatem adeant.

X. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Si hereditas nondum adita sit, ex qua tutor speratur, verius est, alium tutorem posse dari, quasi nondum sit, nec speretur. §. 1. In tutelis testamentariis id sequimur, quod novissimum est, et si saepius tutor datus sit, novissimam scripturam intuemur. §. 2. Qui filium et ex eo nepotem habebat,

si nepoti tutorem dederit, habet disceptationem, an aliquo casu non sit utilis datio? utputa si proponas filium vivo patre decessisse, et nepotem ex eo successisse vivo avo. Et fortius dicendum est, tutelam quoque e lege Iunia Velleia confirmatam. Nam et Pomponius libro decimo sexto ex Sabino scripsit, valere tutoris dationem. Quum enim confirmatum sit testamentum, consequenter tutoris quoque datio valebit in eo testamento scripta, quod valet. [id est ubi nepos vel heres institutus sit, vel nominatim exheredatus sit]. §. 3. Si furiosus testamento tutor detur, si quidem quum furere desierit, tutorem esse recte datum, Proculus existimat; quodsi datus sit pure, negat Proculus valere dationem. Sed est verius, quod et Pomponius ait, recte videri datum, et tunc fore tutorem, quum sapere coeperit. §. 4. Servus alienus ita dari tutor potest: *si liber erit, tutor esto.* Quinimmo et si pure datus sit, videtur inesse haec conditio: *quum liber erit.* Potest autem quis et extraneo servo defendere ex hac causa fideicommissariam libertatem. Quid enim interest, suum servum an alienum tutorem scripserit? quum pupilli favore et publicae utilitatis gratia assumta libertas sit in persona eius, qui tutor scriptus est. Potest igitur et huic fideicommissaria libertas defendi, si voluntas apertissime non refragetur.

XI. *Idem libro XXXVII. ad Sabinum.* Si quis sub conditione vel ex die tutorem dederit, medio tempore alius tutor dandus est, quamvis legitimum tutorem pupillus habeat; sciendum est enim, quamdiu testamentaria tutela speratur, legitimam cessare. §. 1. Et si semel ad testamentarium devoluta fuerit tutela, deinde excusatus sit tutor testamentarius, adhuc dicimus, in locum excusati alium dandum, non ad legitimum tutorem redire tutelam. §. 2. Idem dicimus, et si fuerit remotus; nam et hic idcirco abit, ut alius detur. §. 3. Quodsi tutor testamento datus decesserit, ad legitimum tutela redit, quia hic senatusconsultum cessat. §. 4. Plane si duo pluresve fuerint tutores testamentarii, in locum eius, qui decessit vel in civitate esse desiit, poterit dari alius; ceterum si nullus superait vel in civitate sit, legitima tutela succedit,

XII. *Idem libro XXXVIII. ad Sabinum.* Certarum rerum vel causarum testamento tutor dari non potest, nec deductis rebus,

XIII. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Et si datus fuerit, tota datio nihil valebit,

XIV. *Marcianus libro II. Institutionum.* Quia personae, non rei vel causae datur.

XV. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Sabinum.* Si tamen tutor detur rei Africanae vel rei Syriacae, utilis datio est; hoc enim iure utimur.

XVI. *Idem libro XXXIX. ad Sabinum.* Si quis ita dixerit: *filiis meis tutorem do,* in ea conditione est, ut tam filiis quam filiabus dedisse videatur; filiorum enim appellatione et filiae continentur. §. 1. Si quis filio tutorem dederit, et plures filios habeat, an omnibus filiis dedisse videatur? Et de hoc Pomponius dubitat; magis autem est, ut omnibus dedisse videatur. §. 2. Si quis liberis tutores dederit vel filiis, et habeat quosdam apud hostes, etiam ipsis dedisse videbitur, si non aliud aperte probetur testatorem sensisse. §. 3. Si quis, quum ignoraret, se filium Titium habere, filiis tutores dederit, utrum his solis dedisse videbitur, quos in potestate scit, an ei quoque, quem ignoravit se habere? Et magis est, ut huic dedisse non videatur, licet nomen filiorum admittat et ipsum; sed quia de ipso non sensit, dicendum est, cessare in personam eius dationem. §. 4. Proinde et si certior sit factus, filium decessisse, qui supererat, idem erit dicendum; nec enim videtur ei dedisse, quem obiisse credebat. §. 5. Si postumis dederit tutores, hique vivo eo nascantur, an datio valeat? Et magis est, ut utilis datio fiat, etiamsi vivo eo nascantur,

XVII. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Testamento datos tutores non esse cogendos satisdare, rem salvam fore, certo certius est. Sed nihilo minus, cum quis offert satisdationem, ut solus administret, audiendus est, ut edicto cavetur. Sed recte Praetor etiam ceteris detulit hanc conditionem, si et ipsi velint satisdare; nam et si ipsi parati sunt satisdare, non debent excludi alterius oblatione, sed impleta videlicet ab omnibus satisdatione omnes gerent, et qui contentus est magis satis accipere, quam gerere, securus erit. §. 1. Non omnimodo autem is, qui satisdat, praeferendus est. Quid enim, si suspecta persona sit vel turpis, cui tutela committi nec cum satisdatione debeat? vel quid, si iam multa flagitia in tutela admisit? nonne magis repelli et reiici a tutela, quam solus administrare debeat? Nec satis non dantes temere repelluntur, quia plerumque bene probati et idonei atque honesti tutores, etiam si satis non dent, non debent reiici; quinimmo nec iubendi sunt satisdare. §. 2. Duplex igitur causae cognitio est; una ex persona eius, qui obtulit satisdationem, quis et qualis sit, alia contutorum, quales sint, num forte eius existimationis, vel eius honestatis sint, ut non debeant hanc contumeliam satisdationis subire.

XVIII. *Callistratus libro III. Edicti monitorii.* Quodsi plures satisdare parati sint, tunc idonior praeferendus erit, ut et tutorum personae inter se, et fideiussorum comparentur.

XIX. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Si nemo tutorum provocet ad satisdationem, sed exsistat quidam, qui tutor non est, desideretque, ut aut satisdent tutores, aut si non dent, parato sibi satisdare committant tutelam, non est audiendus; neque enim aut extero committenda tutela est, aut testamento dati tutores contra ius satisdationi subiiciendi sunt. §. 1. Hoc edictum de satisdatione ad tutores testamentarios pertinet. Sed et si ex inquisitione dati sint tutores, Marcellus ait, et ad hos pertinere hoc edictum, et id oratione etiam divorum Fratrum significari. Ideoque et illi clausulae sunt subiecti: ET SI CUI MAIOR PARS TUTORUM DECERNAT; is enim geret, quem maior pars elegerit, quamvis verba edicti ad testamentarios pertineant. §. 2. Testamento datus postumo tutor nondum est tutor, nisi postumus edatur, datur tamen adversus eum substituto pupilli negotiorum gestorum actio. Sed si partus editus fuerit, deinde hic tutor prius, quam quidquam gereret, remotus a tutela fuerit, et hic eadem actione tenebitur. Si quid plane gessit post editum partum, de eo quoque, quod ante gessit, tutelae iudicio tenebitur, et omnis administratio in hanc actionem veniet.

XX. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Tutor incertus testamento dari non potest. §. 1. Quemlibet possumus tutorem dare, sive is Praetor sive Consul sit, quia lex duodecim tabularum id confirmat.

XXI. *Idem libro VIII. Brevium.* Testamento tutores hi dari possunt, cum quibus testamenti factio est.

XXII. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Si quis tutorem dederit filio suo servum, quem putabat liberum esse, quum esset servus, is neque liber, neque tutor erit.

XXIII. *Africanus libro VIII. Quaestionum.* Tutor ita recte non datur: *illi aut illi filiis meis, utri eorum volet, Titius tutor esto.* Quid enim dicemus, si Titius constituere nolit, utri ex filiis tutor esse velit? §. 1. Ita autem recte tutor dabitur: *Titius, si volet, illi filio meo tutor esto.*

XXIV. *Iavolenus libro V. ex Cassio.* Si plures tutores sint, a Praetore curatorem posci litis causa supervacuum est, quia altero tutore auctore cum altero agi potest.

XXV. *Modestinus libro IV. Pandectarum.* Duobus pupillis tutor datus, etsi alterius tutela se excusare potest, quum res separatae sint, attamen alterius tutor manet.

XXVI. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Iure nostro tutela communium liberorum matri testamento patris frustra mandatur; nec si provinciae Praeses imperitia lapsus patris voluntatem sequendam decreverit, successor eius sententiam, quam leges nostrae non admittunt, recte sequetur. §. 1. Honoris causa tutor datus non videbitur, quem pater a ceteris tutoribus, quibus negotia gerenda mandavit, rationes accipere voluit. §. 2. Propter litem inofficiosi testamenti ordinandam exheredato filio, cui tutorem pater dedit, eundem a Praetore confirmari oportet; eventus autem iudicatae rei declarabit, utrum ex testamento patris, an ex decreto Praetoris auctoritatem acceperit.

XXVII. *Tryphoninus libro XIV. Disputationum.* Idem fiet, si intestatum decessisse patrem pupilli nomine defendatur, falsumve testamentum nomine pupilli dicatur, et si patruus exstet legitimus tutor futurus ab intestato, quia tutorem habenti tutor dari non potest. Nam commodius ipse, qui scriptura continetur, a Praetore dabitur, ut sine ullo litis praeiudicio iustus tutor auctor pupillo ad eam litem fiat. §. 1. Quum autem ipse patruus, quem tutorem legitimum sibi dicebat pupillus esse, subiectum filium criminaretur, et ad se legitimam hereditatem pertinere contenderet, alium tutorem petendum, Iulianus respondit.

XXVIII. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Qui tutelam testamento mandatam excusationis iure suscipere noluit, ab his quoque legatis summovendus erit, quae filiis eius relicta sunt, modo si legata filii non affectione propria, sed in honorem patris meruerunt. §. 1. Verbis fideicommissi manumissus non iure tutor testamento datur; post libertatem itaque redditam ex voluntate testatoris ad tutelam vocatur. §. 2. Impuberi liberto patronus frustra tutorem dabit, sed voluntatem eius, si fides inquisitionis congruat, Praetor sequetur.

XXIX. *Idem libro XV. Responsorum.* Ex sententia senatusconsulti Liboniani tutor non erit, qui se in testamento pupillo tutorem scripsit. Quum autem patris voluntas, hoc ipsum manu sua declarantis, ambigua non esset, eum, quamvis alii tutores essent, curatorem dandum respondi, nec admittendam excusationem, quam iure publico habebat, quoniam promisisse videbatur, nec ut suspectum removeri.

XXX. *Paulus libro VI. Quaestionum.* Duo sunt Titii, pater et filius; datus est tutor Titius, nec apparet, de quo sensit testator. Quaero: quid sit iuris? Respondit: is datus est, quem dare se testator sensit; si id non apparet, non ius deficit, sed probatio; igitur neuter est tutor.

XXXI. *Scaevola libro IV. Quaestionum.* Si pater exheredatae filiae tutores dederit, et testamentum eius ruptum dicatur nato postumo, commodissimum est, eosdem tutores pupillae dari ad petendam intestati hereditatem.

XXXII. *Paulus libro IX. Responsorum.* Quaero: an non eiusdem civitatis cives testamento quis tutores dare possit? Paulus respondit: posse. §. 1. Idem Paulus respondit: eum quoque, qui propter rerum notitiam tutor datus sit, perinde in omnibus et administrationis et accessionis iure conveniri posse, atque ceteros tutores, qui eodem testamento dati sunt. §. 2. Lucius Titius heredes instituit filios suos pupillaris aetatis, eisque tutores his verbis dedit: *filiis meis tutores sunto Caius Maevius et Lucius Eros.* Cui Eroti libertatem non dedit; fuit autem Eros intra viginti quinque annos aetatis. Quaero: an possit libertatem sibi vindicare? Paulus respondit: quoniam placet, eum, qui a domino tutor datus est, libertatem quoque meruisse videri, eum quoque, de quo quaeritur, in eadem causa habendum, et liberum quidem ab adita hereditate esse, tutela autem post legitimam aetatem onerari.

XXXIII. *Iavolenus libro VIII. ex Posterioribus Labeonis.* Tutoribus ita datis: *Lucium Titium tutorem do; si is non vivit, tum Caium Plautium tutorem do,* Titius vixerat et tutelam gesserat, deinde mortuus erat. Trebatius negabat, ad Plautium pertinere tutelam; Labeo contra. Proculus quod Labeo, ego Trebatii sententiam probo, quia illa verba ad mortis tempus referuntur.

XXXIV. *Scaevola libro X. Digestorum.* Quum codicillis ideo alios se tutores dare significasset, quoniam testamento datos quosdam defunctos aut excusationem habere posse comperisset, an nihilo minus, qui eorum viverent nec excusati essent, tutores permanerent? Respondi: nihil proponi, cur non permanerent.

TIT. III.

DE CONFIRMANDO TUTORE VEL CURATORE.

I. *Modestinus libro VI. Excusationum.* Ἵνα μηδὲ περὶ τῶν βεβαιωθῆναι δυναμένων ἐπιτρόπων παραλείψωμεν, βραχέα καὶ περὶ τούτων σκεψώμεθα. §. 1. Εἰσί τινες οἱ διδόμενοι ὀρθῶς κατὰ διαθήκας ἐπίτροποι, τοῦτ᾽ ἔστι καὶ ὑφ᾽ ὧν ἐχρῆν, καὶ οἷς ἐχρῆν, καὶ ὃν τρόπον ἐχρῆν, καὶ ὅπου ἐχρῆν. Πατὴρ γὰρ υἱοῖς ἢ ἐκγόνοις, οὓς ἔχει ἐν ἐξουσίᾳ, ὀρθῶς δίδωσιν ἐπίτροπον, ἀλλ᾽ ἐν διαθήκῃ. Ἐὰν δὲ ᾖ πρόσωπον τοιοῦτον, ὃ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον μήτηρ, ἢ πάτρων, ἢ ἀλλότριός τις, ἢ πρόσωπον, ᾧ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον πατὴρ υἱῷ τῷ μὴ ὄντι ἐν ἐξουσίᾳ ἢ θυγατρί, ἢ ἐὰν εἴπῃ· παρακαλῶ ἐπιμέλεσθαι τῶν πραγμάτων, ἢ ἐν κωδικίλλοις μὴ βεβαιωθεῖσιν δῷ ἐπίτροπον ἢ κουράτορα, τότε τὸ ἐνδέον ἀναπληροῦσθαι ἐκ τῆς τοῦ ὑπατικοῦ ἐξουσίας, αἱ διατάξεις συνεχώρησαν, καὶ κατὰ τὴν γνώμην βεβαιοῦσθαι τοὺς ἐπιτρόπους. §. 2. Καὶ ἐὰν μὲν πατὴρ ᾖ ὁ δεδωκώς, περαιτέρω οὐδὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολυπραγμονεῖ ὁ ἡγούμενος, ἀλλ᾽ ἁπλῶς αὐτὸν βεβαιοῖ· ἐὰν δὲ ἄλλος τις, τότε πολυπραγμονεῖ τὸ πρόσωπον, εἰ ἔστιν ἐπιτήδειον. §. 3. Ἔτι εἰδέναι δεῖ, ὅτι κουράτωρ κατὰ διαθήκας οὐδὲ ὑπὸ πατρὸς ὀρθῶς δίδοται, ἀλλὰ δοθεὶς εἴωθε βεβαιοῦσθαι ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου.

II. *Neratius libro III. Regularum.* Mulier liberis non recte testamento tutorem dat; sed si dederit, decreto Praetoris vel Proconsulis ex inquisitione confirmabitur, nec satisdabit, pupillo rem salvam fore. §. 1. Sed etsi curator a matre testamento datus sit filiis eius, decreto confirmabitur ex inquisitione.

III. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Qui a patre tutor scriptus est aut non iusto testamento, aut non ut lege praecipiebatur, confirmandus est ad tutelam gerendam perinde, ac si ex testamento tutor esset, id est ut satisdatio ei remittatur.

IV. *Paulus libro singulari de Excusationibus tutelarum.* Si patronus vel quivis extraneus impuberi, quem heredem instituit, tutorem dederit, et extra ea nihil in bonis habeat pupillus, non male dicetur, iudicium eius sequendum esse, qui et personam eius, quem tutorem esse voluerit, noverit, et impuberem ita dilexerit, ut eum heredem institueret.

V. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Tutores a patrono testamento datos iussit Praetor magistratus confirmare. Hi cautionem quoque accipere debuerunt, nec voluntas eius, qui tutorem dare non potuit, negligentiam magistratuum excusat. Denique Praetor non ante decretum interponere potest, quam per inquisitionem idoneis pronuntiatis. Unde sequitur, ut, si tutelae tempore solvendo non fuerunt, in id, quod de bonis eorum servari non possit, contra magistratus actio decernatur.

VI. *Idem libro V. Responsorum.* Si filio impuberi pater tutorem, aut puberi curatorem dederit, citra inquisitionem Praetor eos confirmare debebit.

VII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Naturali filio, cui nihil relictum est, tutor frustra datur a patre, nec sine inquisitione confirmatur. §. 1. Si quaeratur: an ex inquisitione recte datus sit tutor? quatuor haec consideranda sunt: an hic dederit, qui dare potuit, et ille acceperit, cui fuerat dandus, et is datus, cuius dandi facultas erat, et pro tribunali decretum interpositum sit?

VIII. *Tryphoninus libro XIV. Disputationum.* In confirmando tutore hoc Praetor inquirere debet, an duraverit patris voluntas? Quod in facili est, si proximo mortis tempore tutores non iure vel curatores scripserit pater. Nam si ante annos, ut spatio medio potuerit facultatum tutoris non iure a patre dati fieri deminutio, vel morum ante celata vel ignorata emerserit improbitas, aut inimicitiae cum patre exarserint,

IX. *Paulus libro singulari de Cognitionibus.* Vel cum fisco aliquem contractum damnosum miscuisset,

X. *Tryphoninus libro XIV. Disputationum.* Utilitatem pupillorum Praetor sequetur, non scripturam testamenti vel codicillorum. Nam patris voluntatem Praetor ita accipere debet, si non fuit ignarus scilicet eorum, quae ipse Praetor de tutore comperta habet. Quid denique, si postea de eo, quem pater testamento codicillisve non iure dedit, scripserit, tutorem esse nolle? Nempe non sequetur primam voluntatem Praetor, a qua pater discessit.

XI. *Scaevola libro XX. Digestorum.* Avia testamento nepotibus curatorem dedit, fideicommisso ei relicto. Quaesitum est: an administrare curator compelli debeat?

I. Ut ne de confirmandis tutoribus relinquamus indiscussum, pauca et de his scrutemur. §. 1. Sunt quidam dati recte tutores secundum testamenta, id est et a quibus oportet, et quibus oportet, et quomodo oportet, et ubi oportet. Pater enim filiis vel nepotibus, quos habet in potestate, recte dat tutorem, sed in testamento. Si autem fuerit persona talis, quae non possit dare, velut mater, aut patronus, aut extraneus quis, aut persona, cui non possit dari, velut si pater filio non exsistenti in potestate aut filiae dederit, aut si dixerit: *Precor te curam habere rerum,* aut in codicillis non confirmatis dederit tutorem aut curatorem, tunc quod deficit repleri a consulari potestate, constitutiones concesserunt, et secundum mentem confirmari tutores. §. 2. Et siquidem pater fuerit, qui dederit tutorem, amplius nihil inquirit, qui praeest, sed simpliciter eum confirmat; si autem alius quis dederit, tunc inquirit personam, si apta sit. §. 3. Hoc amplius scire oportet, quod curator testamento neque a patre recte datur, sed datum assuetum est confirmari ab eo, qui praeest.

Respondi: curatorem quidem non esse, sed quum aliquid ei testamento datum esset, teneri eum ex fideicommisso, si non curam susciperet, nisi id, quod ei datum esset, nollet petere, aut reddere esset paratus. §. 1. Item quaesitum est: an iste curator satisdare nepotibus debeat? Respondi: quasi curatorem non debere, sed quum fideicommissum ab eo peti posset, fideicommissi nomine satisdare debere.

TIT. IV.

DE LEGITIMIS TUTORIBUS.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Sabinum.* Legitimae tutelae lege duodecim tabularum agnatis delatae sunt et consanguineis, item patronis, id est his, qui ad legitimam hereditatem admitti possint. Hoc summa providentia, ut, qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur. §. 1. Interdum alibi est hereditas, alibi tutela, utputa si sit consanguinea pupillo; nam hereditas quidem ad agnatam pertinet, tutela autem ad agnatum. Idem in libertinis, si sit patrona et patroni filius; nam tutelam patroni filius, hereditatem patrona obtinebit; tantundemque erit, et si sit patroni filia et nepos. §. 2. Si apud hostes sit frater, inferioris gradus agnato tutela non defertur; nam et si patronus apud hostes sit, patroni filio tutela non defertur, sed interim a Praetore datur. §. 3. Interdum autem etiam sine hereditate tutela defertur, interdum hereditas sine tutela, utputa in eo, qui latitavit, quum servum suum rogatus esset manumittere. Nam generaliter divus Pius rescripsit Aurelio Basso, ius patroni eum non habere, his verbis: *Plane tergiversatio eorum, qui subvertere fideicommissam libertatem velint, eo modo puniatur, ne ius patroni acquirant in eo, quem liberum esse noluerunt.* Idem erit, si filiae assignatus libertus sit; tutela quidem apud fratres remanebit, ut Marcellus notat, legitima autem hereditas ad sororem pertinebit.

II. *Idem libro XXXVII. ad Sabinum.* Legitimam tutelam capitis deminutione pupilli, etiam ea, quae salva civitate contingit, amitti, nulla dubitatio est.

III. *Idem libro XXXVIII. ad Sabinum.* Tutela legitima, quae patronis defertur ex lege duodecim tabularum, non quidem specialiter vel nominatim delata est, sed per consequentias hereditatum, quae ex ipsa lege patronis datae sunt. §. 1. Ergo manumissor ex lege duodecim tabularum tutor est, sive sponte, sive etiam compulsus ex causa fideicommissi manumisit. §. 2. Sed etsi hac lege emit, ut manumitteret, et ex constitutione divi Marci ad Aufidium Victorinum pervenit ad libertatem, dicendum est, tutorem esse. §. 3. Plane si forte ex Rubriano senatusconsulto pervenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum, qui rogatus est, sed orcinus libertus effectus, ad familiam testatoris pertinebit. In qua specie incipit tutela ad liberos patroni primos pertinere, quae ad patronos non pertinuit. Quod quidem in omnibus orcinis libertis locum habet, testamento manumissis. §. 4. Si duo pluresve manumittant, omnes tutores sunt; sed si mulier sit inter manumissores, dicendum est, solos masculos fore tutores. §. 5. Sed et si aliquis ex patronis decesserit, tutela penes ceteros patronos est, quamvis ille filium reliquerit. Sed et si ab hostibus fuerit captus, interim soli compatroni tutores sunt. Simili modo et si in servitutem redactus sit, apparet, ceteros esse tutores. §. 6. Sed si omnes patroni decesserint, tunc tutela ad liberos eorum incipit pertinere. §. 7. Proinde si alter ex patronis filium, alter nepotem reliquerit, utrum ad solum filium, an vero et ad nepotem tutela pertineat? quia et nepos in familia patris sui proximus est. Hoc apparebit ex legitimis hereditatibus; legitima autem hereditas ad solum filium pertinet, ergo et tutela ad solum filium descendit; post filium, tunc ad nepotem. §. 8. Quaeri potest: si patroni filius sit remotus vel excusatus, an nepoti tutela deferatur? Et Marcellus in ea sententia est, ut succedi non posse scribat; idcirco enim abierunt tutela, ut alii in locum eorum dentur, non ut successio admittatur. §. 9. Non tantum autem morte, verum etiam capitis deminutione successio debet in legitima tutela admitti. Quare si proximior capite deminutus est, qui post eum est succedit in tutelae administratione. §. 10. Si parens filium, vel filiam, vel nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes, quos in potestate habebat, emancipet, vicem legitimi tutoris sustinet.

IV. *Modestinus libro IV. Differentiarum.* Quo defuncto, si liberi perfectae aetatis exsistant, fiduciarii tutores fratris vel sororis efficiuntur.

V. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Legitimos tutores nemo dat, sed lex duodecim tabularum fecit tutores. §. 1. Sed etiam hos cogi satisdare certum est, in tantum, ut etiam patronum, et patroni filium, ceterosque liberos eius cogi rem salvam fore satisdare, plerisque videatur. Sed hoc causa cognita Praetorem statuere debere, melius est, utrum debeat satisdare patronus liberique eius, an non? ut, si persona honesta sit, remittatur ei satisdatio, et maxime si substantia modica sit; si autem patroni persona vulgaris vel minus honesta sit, ibi dicendum est, satisdationem locum habere, ut aut modus tutelae, aut persona, aut causa admittat satisdationem. §. 2. In legitimis, et in his, qui a magistratibus dantur, quaesitum est, an uni decerni tutela possit? Et ait Labeo: et uni recte tutelam decerni; posse enim aliquos vel absentes vel furiosos esse. Quae sententia utilitatis gratia admittenda est, ut uni decernatur administratio. §. 3. An ergo et provocare se invicem secundum superiorem clausulam possint? Et magis est, ut si omnes satis non dederint, vel potuerint et noluerint, vel si finita sit satisdatio, (nonnunquam enim satisdatio ab eis non petitur) aut satis desinat esse cautum, aut magistratus municipales ab his, quos dederunt, aut non potuerint, aut noluerint satis exigere, posse dici etiam in his, quo casu cautum non est, admittendam provocationem. §. 4. An ergo et in patronis idem sit dicendum, maxime ubi cessat satisdatio? Et puto in patronis non oportere admitti provocationem, nisi ex magna causa, ne quis spem successionis deminuat; nam si patrono tutela non fuerit commissa, poterit per compatronum damno affici, qui solus rem pupilli male administrat. §. 5. Si legitimus tutor capite minutus sit, dicendum est, desinere eum esse tutorem, et locum esse iudicio tutelae, finita tutela.

VI. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Intestato parente mortuo, agnatis defertur tutela. Intestatus autem videtur non tantum is, qui testamentum non fecit, sed et is, qui testamento liberis suis tutores non dedit; quantum enim ad tutelam pertinet, intestatus est. Idem dicemus, si tutor testamento datus adhuc filio impubere manente decesserit; nam tutela eius ad agnatum revertitur.

VII. *Caius libro I. Institutionum.* Sunt autem agnati, qui per virilis sexus personas cognatione iuncti sunt, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo, item patruus, et patrui filius, neposve ex eo.

VIII. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Si reliquero filium impuberem, et fratrem, et nepotem ex alio filio, constat, utrosque esse tutores, si perfectae aetatis sint, quia eodem gradu sunt.

IX. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Si plures sint agnati, proximus tutelam nanciscitur, et si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nanciscuntur.

X. *Hermogenianus libro II iuris Epitomarum.* Agnato propior femina, quo minus sit impuberis agnati tutor, non obiicitur; ideoque patruus sororem consanguineam habentis fratris filii legitimus erit tutor, nec amita patruo magno, vel matertera fratris filiis, ne sint tutores, obstat. §. 1. Surdus et mutus nec legitimi tutores esse possunt, quum nec testamento, nec alio modo utiliter dari possint.

XI. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Minus autem audiens potest.

TIT. V.

DE TUTORIBUS ET CURATORIBUS DATIS AB HIS, QUI IUS DANDI HABENT, ET QUI, ET IN QUIBUS CAUSIS SPECIALITER DARI POSSUNT.

I. *Ulpianus libro XXXIX. ad Sabinum.* Sive Proconsul, sive Praeses, sive etiam Praefectus Aegypti, sive qui proconsulatum vel moderamen provinciae temporis causa obtinet, Proconsule scilicet vel Praeside defuncto, vel quia ipsi provincia regenda commissa est, tutorem dare poterit. §. 1. Legatus quoque Proconsulis ex oratione divi Marci tutorem dare potest. §. 2. Quod autem permittitur tutorem dare provinciae Praesidi, eis tantum permittitur, qui sunt eiusdem provinciae, vel ibidem domicilium habent.

II. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Quum quidam

tutores dati appellassent, quidam autem non adessent, divus Pius rescripsit, dandum temporarium tutorem, qui tutela fungatur.

III. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Ius dandi tutores datum est omnibus magistratibus municipalibus (eoque iure utimur), sed illum, qui ab eodem municipio vel agro eiusdem municipii est.

IV. *Idem libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Praetor ipse se tutorem dare non potest, sicut nec pedaneus iudex, nec compromissarius ex sua sententia fieri potest.

V. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Illud semper constitit, Praesidem posse tutorem dare tam absentem quam praesentem, et tam praesenti quam absenti,

VI. *Ulpianus libro VIII. de omnibus Tribunalibus.* Nec non ignoranti et invito.

VII. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Non tantum ad dotem dandam nupturae curatorem dari oportet, verum etiam ei, quae iam nupta est. Sed et ad dotem augendam datur; et mutandae quoque dotis gratia curator dari potest.

VIII. *Idem libro VIII. de omnibus Tribunalibus.* Nec mandante Praeside alius tutorem dare poterit. §. 1. Si Praetor vel Praeses provinciae in furore aut dementia constitutus dederit tutorem, non puto valere; quamvis enim Praetor vel Praeses sit, nec furor ei magistratum abroget, attamen datio nullius erit momenti. §. 2. Dari tutor omni die poterit. §. 3. Furioso et furiosae, et muto et surdo tutor vel curator a Praetore vel Praeside dari poterit.

IX. *Marcianus libro IX. Institutionum.* Impuberi ad hereditatem adeundam ut tutor detur, ex causa permissum est.

X. *Idem libro V. Regularum.* Tutor si petitus fuerit habenti, sed absente eo, quasi non habenti datus sit, datio nulla est. Nam et si quoquo modo in petitione tutoris erratum fuerit in facti causa, maxime post constitutionem divorum Fratrum, non valet tutoris datio.

XI. *Celsus libro XI. Digestorum.* Curator pupillo vel pupillae non datur, si tutor eorum adfuerit.

XII. *Ulpianus libro III. de officio Proconsulis.* His, qui in ea causa sunt, ut superesse rebus suis non possint, dare curatorem Proconsulem oportebit. §. 1. Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dare; quamvis enim contra sit apud Celsum et apud alios plerosque relatum, quasi indecorum sit, patrem a filio regi, attamen divus Pius Iustio Celeri, item divi Fratres rescripserunt: filium, si sobrie vivat, patri curatorem dandum magis, quam extraneum. §. 2. Divus Pius matris querelam de filiis prodigis admisit, ut curatorem accipiant, in haec verba: *Non est novum, quosdam, etsi mentis suae videbuntur ex sermonibus compotes esse, tamen sic tractare bona ad se pertinentia, ut, nisi subveniatur his, deducantur in egestatem. Eligendus itaque erit, qui eos consilio regat; nam aequum est, prospicere nos etiam eis, qui, quod ad bona ipsorum pertinet, furiosum faciunt exitum.*

XIII. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Si impuberi libertas et hereditas per fideicommissum data sit, et institutus adire nolit, senatus censuit, eum, si impuberis nomine desideretur, adire cogendum, ut tamen pupillo pupillaeve tutor ab eo, cui ius dandi erit, detur, qui tutelam retineat, quoad restituatur hereditas, et rem salvam fore ab herede caveatur. Postea divus Hadrianus, ut idem in eo servetur cui directa libertas data fuerit, rescripsit. §. 1. Quamvis autem a patrono rem salvam pupillo fore non facile cautio exigatur, tamen senatus pro extraneo haberi voluit eum, qui, quod in ipso fuit, etiam libertate privavit impuberem. Et ius quidem liberti, quod habet, qui ex causa fideicommissi manumittit, non est ei ablatum, tutela vero sine vinculo cautionis non committitur. Quid ergo, si non caveat? Non dubie tutela non erit apud patronum. §. 2. Sed si puella duodecimum annum impleverit, tutor desinit esse; quoniam tamen minoribus annis desiderantibus curatores dari solent, si curator patronus petatur, fides inquisitionis pro vinculo cedet cautionis.

XIV. *Idem libro XII. Quaestionum.* Libertus non aliis patroni patronaeve liberis tutor esse cogitur, quam qui iura patronatus sperare possunt.

XV. *Paulus libro II. ad Edictum.* In omnem rem curator dandus est in eius tutoris locum, qui reipublicae causa abfuit;

XVI. *Idem libro LXXIII. ad Edictum.* Nec ille desinit tutor esse. Quod et in omnibus, qui ad tempus excusantur, iuris est.

XVII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Ei, qui de statu suo litigat, tutorem dari posse, Pomponius scribit. Et verum est, ut ita demum teneat datio, si liber est.

XVIII. *Idem libro LXI. ad Edictum.* In dando tutore ex inquisitione et in eum inquiritur, qui Senator est. Et ita Severus rescripsit.

XIX. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Ubi absunt hi, qui tutores dare possunt, decuriones iubentur dare tutores, dummodo maior pars conveniat. Ubi non est dubium, quin unum ex se dare possint. §. 1. Magistratus municipalis collegam suum quin dare tutorem possit, non est dubium.

XX. *Modestinus libro VII. Differentiarum.* Ventri tutor a magistratibus populi Romani dari non potest, curator potest; nam de curatore constituendo edicto comprehensum est. §. 1. Curatorem habenti quo minus alius curator detur, regula iuris non est impedimento.

XXI. *Idem libro I. Excusationum.* *Εἰδέναι δεῖ τοὺς ἄρχοντας, ὅτι κουράτορας ἀφήλικι γυναῖκας οὐ χειροτονήσουσιν. §. 1. Ἐὰν μήτηρ ἐπὶ ταύτῃ τῇ αἱρέσει γράψῃ υἱοὺς κληρονόμους, ἐὰν ἀπολυθῶσι τῆς τοῦ πατρὸς ἐξουσίας, ἀπολυθέντων τούτων, καὶ διὰ τοῦτο κληρονομησάντων, αὐτὸς ὁ πατὴρ κουράτωρ χειροτονηθῆναι οὐ δύναται, κἂν βούληται, ἵνα μὴ ἄλλῃ ὁδῷ τοῦτο, ὅπερ οὐκ ἠβουλήθη ἡ διαθεμένη, γένηται. καὶ τοῦτο οὕτως ὑπὸ τοῦ θείου Σεβήρου νενομοθέτηται. §. 2. Ἀλλὰ κἂν τις ὑπὸ γονέων κωλυθῇ ἐπιτροπεύειν, τοῦτον οὔτε χειροτονεῖσθαι προσήκει, κἂν χειροτονηθεὶς μὴ παραιτήσηται, κωλύεσθαι αὐτὸν ἐπιτροπεύειν, μενούσης τῆς ἐπιτιμίας. §. 3. Τοὺς ἐν πρεσβείᾳ ὄντας μὴ χειροτονείτωσαν ἐπιτρόπους ἢ κουράτορας οἱ ἄρχοντες, ἐπειδήπερ παρ' ὃν χρόνον πρεσβεύουσιν, ὁ κίνδυνος αὐτοῖς οὐ διαφέρει. §. 4. Ἐὰν ἐπαρχιακὸν ἄνθρωπον πρεσβεύοντα ὁ ἐν Ῥώμῃ ἄρχων δῷ ἐπίτροπον, ἀφεθήσεται. §. 5. Πρὸς τοῖς λοιποῖς δικαίοις δεῖ τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς τρόπους τῶν μελλόντων χειροτονηθήσεσθαι σκοπεῖν· οὔτε γὰρ οὐσία, οὔτε ἀξίωμα οὕτως ἱκανὸν πρὸς πίστιν, ὡς ἀγαθὴ προαίρεσις καὶ χρηστοὶ τρόποι. §. 6. Διὰ παντὸς δὲ μάλιστα τοῦτο παρατηρείτωσαν οἱ ἄρχοντες, μὴ χειροτονεῖν τοὺς βουλομένους ἐπιρρίπτειν ἑαυτούς, ἵνα χειροτονηθῶσιν, καὶ ἀργύριον διδόντας· τούτους γὰρ καὶ κολάσει ὑπευθύνους εἶναι νενομοθέτηται.*

XXII. *Idem libro V. Excusationum.* *Καὶ οἱ μὴ βουλευταὶ βουλευτῶν παισὶ χειροτονοῦνται ἐπίτροποι, ὥσπερ καὶ βουλευταὶ τοῖς μὴ ἐκ βουλευτῶν.*

XXIII. *Idem libro IV. Pandectarum.* Simul plures tutores dari possunt.

XXIV. *Paulus libro IX. Responsorum.* Divus Marcus et Verus Cornelio Proculo rescripserunt in haec verba: *Si quando desunt in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur esse tutores, officium erit magistra-*

XXI. Scire oportet magistratus, quod curatrices minoribus mulieres non creabunt. §. 1. Si mater sub hac conditione scripserit filios heredes: *si soluti patris potestate fuerint*, solutis his, et propter hoc heredibus, ipse pater curator creari non poterit, etiamsi voluerit, ut non alia via hoc, quod noluit testatrix, fiat; et hoc ita a divo Severo promulgatum est. §. 2. Sed et si quis a parentibus prohibitus fuerit tutor esse, hunc neque creari oportet, et si creatus sit, nec recusaverit, prohiberi eum esse tutorem, manente epitimia. §. 3. Eos, qui in legatione sunt, nec creent tutores vel curatores magistratus, quia per id tempus, quo in legatione sunt, periculum ad eos non pertinet. §. 4. Si praefectorium hominem in legatione exsistentem Romanus princeps dederit tutorem, dimittetur. §. 5. Cum reliquis oportet magistratum et mores creandorum investigare; neque facultates enim, neque dignitas ita sufficiens est ad fidem, ut bona electio et benigni mores. §. 6. Semper autem maxime hoc observent magistratus, ne creent eos, qui seipsos volunt ingerere, ut creentur, quique pecuniam dant; hos enim et poenae obnoxios esse, promulgatum est.

XXII. Et qui non sunt consiliarii vel senatores, consiliariorum vel senatorum filiis tutores creantur, sicut et consiliarii vel senatores his, qui non sunt ex consiliariis vel senatoribus.

tium, inquirere ex vicinis civitatibus honestissimum quemque, et nomina Praesidi provinciae mittere, non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare.

XXV. *Idem libro X. Responsorum.* Curatorem impuberi datum quacunque ex causa perseverare in diem pubertatis in eadem cura respondi; ergo post pubertatem alium curatorem sibi petere debebit.

XXVI. *Scaevola libro II. Responsorum.* Seiae egressae annos duodecim decreto Praetoris ex inquisitione datus est tutor quasi minori. Quaero: an excusare se deberet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, neque excusationem necessariam esse, neque obligari, quod non gereret.

XXVII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Pupillo, qui tam Romae, quam in provincia facultates habet, rerum, quae sunt Romae, praetor, provincialium Praeses tutorem dare potest. §. 1. Libertino tutores libertini dandi sunt; sed etsi ingenuus detur, nec se excusaverit, tutor perseverabit.

XXVIII. *Paulus libro II. Decretorum.* Romanius Appulus ab iudice appellaverat, dicens, se non debuisse dari in tutela collegam ei, quem ipse, quum magistratus esset, nominasset suo periculo, ne in una tutela duplex periculum sustineret. Decrevit Imperator: posse quem et fideiussorem pro tutore esse, et nihilo minus tutorem dari. Itaque detentus est in tutela.

XXIX. *Idem libro singulari de Cognitionibus.* Si peregre agant, qui tutores vel curatores dati sunt, ut intra diem trigesimum notum his a magistratibus fiat, divus Marcus rescripsit.

TIT. VI.

QUI PETANT TUTORES VEL CURATORES, ET UBI PETANTUR.

I. *Modestinus libro VII. Differentiarum.* Matris sollicitudo in petendis filio tutoribus, non etiam curatoribus observatur, nisi quo casu impuberi curator petendus est.

II. *Idem libro I. Excusationum.* *Ἐὰν οἱ ἀφήλικες μὴ ἔχωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας, ἐὰν μὲν ἐπιτρόπων δέωνται διὰ τὴν ἡλικίαν, δύνανται αἰτῆσαι αὐτοῖς ἐπιτρόπους κατασταθῆναι οἵτε συγγενεῖς καὶ οἱ κατ' ἐπιγαμίαν οἰκεῖοι γονέων, ἀῤῥένων τε καὶ θηλειῶν· δύνανται καὶ φίλοι τῶν γονέων καὶ τροφεῖς αὐτῶν τῶν παίδων τοῦτο αἰτῆσαι. §. 1. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἐκ προαιρέσεως αἰτοῦσιν ἐπιτρόπους. Εἰσὶ δέ τινες, οἷς ἐπάναγκές ἐστιν αἰτεῖν ἐπιτρόπους, οἷον μήτηρ καὶ ἀπελεύθεροι· ἐκ τούτων γὰρ αἱ μὲν ζημιοῦνται, οἱ δὲ καὶ κολάζονται, ἐὰν μὴ αἰτήσωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας. Ἡ μὲν γὰρ μήτηρ ἐξελαύνεται τῆς τοῦ παιδὸς νομίμου κληρονομίας, ὡς οὖσα ἀναξία λαβεῖν κλῆρον νόμιμον, μὴ φροντίσασα αὐτῷ κατασταθῆναι ἐπίτροπον. Καὶ οὐ μόνον ἐὰν μὴ αἰτήσῃ, ἀλλὰ καὶ ὃν ἂν αἰτήσῃ, ὁσίας χάριν αἰτήσῃ τὸν ἀφεθῆναι δυνάμενον, εἶτα ἀφεθέντος αὐτοῦ ἢ καὶ ἀποβληθέντος ἄλλον μὴ αἰτήσῃ πάλιν, ἢ ἐξεπίτηδες κακοὺς αἰτήσῃ. Ἀπελεύθεροι δὲ ἐκ τούτων τῶν αἰτιῶν κατηγορηθέντες ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου κολάζονται ἐπιστρεφῶς, ἐὰν φαίνωνται ἢ δι' ἀμέλειαν ἢ διὰ κακίαν μὴ ᾐτηκότες. §. 2. Τὰ δὲ περὶ τῆς μητρὸς προειρημένα δηλοῦνται ἐν ἐπιστολῇ Σεβήρου, ἧς τὰ ῥήματα ὑποτέτακται.* *Divus Severus Cuspio Rufino. Omnem me rationem adhibere subveniendis pupillis, quum ad curam publicam pertineat, liquere omnibus volo; et ideo quae mater vel non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis reiectisve, non confestim aliorum nomina dederit, ius non habeat vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum.* §. 3. *Ἐὰν μέντοι τὶς ἢ δανειστής, ἢ λεγατάριος, ἢ ἄλλην ἀναγκαίαν ἔχῃ πρὸς τὸν ὀρφανὸν σύστασιν, αὐτὸς μὲν οὐκ αἰτήσει ἐπίτροπον τῷ ὀρφανῷ, ἀλλὰ τοὺς αἰτεῖν δυναμένους ἀξιώσει αἰτῆσαι, ἢ ἐὰν οὗτοι ἀποκνήσωσι, τότε προσελθὼν τῷ ἡγουμένῳ αὐτὸ τοῦτο ἐρεῖ, ἵνα κατασταθέντος ἐπιτρόπου νομίμου, ἡ πρὸς τὸν ὀρφανὸν γένηται σύστασις. §. 4. Ταῦτα μὲν περὶ ἐπιτρόπων. Κουράτορας δὲ ἑαυτοῖς αἰτήσουσιν οἱ ἀφήλικες, ἐὰν μὲν παρῶσι, δι' ἑαυτῶν· ἐὰν δὲ ἀποδημῇ τις αὐτῶν, αἰτήσει διὰ φροντιστοῦ. §. 5. Εἰ δὲ ἄλλος αἰτῆσαι κουράτορα δύναται τῷ ἀφήλικι; ἐζητήθη. Καὶ Οὐλπιανὸς ὁ κράτιστος οὕτως γράφει, ὡς δέον ἄλλον αὐτῷ μὴ αἰτεῖν, ἀλλὰ αὐτὸν ἑαυτῷ.* Et apud Paulum libro nono Responsorum ita relatum est: curatorem ignorante nec mandante pupillo non recte ei a tutore petitum videri, periculumque eorum, quae curator non iure datus gessisset, non sine ratione eum, qui petiisset, cogendum agnoscere. Et alia parte eiusdem libri ita respondit: si matris iudicium princeps secutus curatores filiae eius dederit, periculum administrationis eorum eam respicere debere. §. 6. *Οἱ ἅπαξ οὖν ἀφεθέντες δι'* excusationem *τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνάγκην οὐκ ἔχουσιν αἰτεῖν τοῖς ὀρφανοῖς ἐπίτροπον, ὡς φησὶ Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου διάταξις.*

III. *Paulus libro X. Responsorum.* Decreto decurionum et ipsum magistratum curatorem dari potuisse, respondi.

IV. *Tryphoninus libro XIII. Disputationum.* Credendum est, et eam matrem constitutione contineri, quae a patre non legitime tutores testamento vel codicillis datos filiis impuberibus non postulavit decreto confirmari. §. 1. Sin autem pluribus tutoribus idoneis datis, unus eorum vel decessit, vel temporalem excusationem accepit, mater, quae propterea in locum illius alium non petit, quia numerus reliquorum administrationi tutelae sufficiebat, incidit quidem in verba constitutionis, sed sententia excusatur. §. 2. Sed si suspecto tutore pupilli accusato decretum erit, ei adiungi alios, mater eos quoque petere debet, et si non petit, incidet in sententiam constitutionis. §. 3. Haec autem mater ab omni quidem bonorum vindicatione intestatorum filiorum repellitur. Si vero maritus ei fideicommissum a filio reliquerit, cui mulier non petiit tutorem: *si sine liberis decesserit*, vel sub hac ipsa conditione: *si intestatus mortuus erit*, fideicommissi petitio, quae ex alieno iudicio descendit, non est perempta. §. 4. Quae autem suspectum tutorem non fecit, nec verbis nec sententia constitutionis in poenam incidit, quod eiusmodi facta diiudicare et aestimare virilis animi est. Et potest etiam delicta ignorare mater, satisque est, eam petiisse talem, qui inquisitione per Praetorem ha-

II. Si minores non habent eos, qui ex legibus sunt defensores, si quidem tutoribus indigent propter aetatem, possunt petere eis tutores constitui cognati, et qui affinitate iuncti sunt parentibus, tam masculis, quam feminis; possunt et amici parentum, et educatores ipsorum puerorum hoc petere. §. 1. Et hi quidem ex electione vel voluntate petunt tutores. Sunt autem quidam, quibus est necesse petere tutores, puta mater et liberti. Ex his enim illa damnum patitur, hi autem et puniuntur, si non petierint eos, qui ex legibus defensores sunt. Mater enim expellitur legitima filii hereditate, quasi exsistens indigna accipere hereditatem legitimam eorum, quibus tutorem constitui neglexerit. Et non solum si non petierit, sed et si puritatis gratia petierit eum, qui dimitti poterat, deinde dimisso eo vel abiecto rursus alium non petierit, vel ex studio malos petierit. Liberti autem ex his causis accusati apud Praesidem puniuntur, ut emendentur, si appareat eos vel propter negligentiam, vel propter malitiam non petiisse. §. 2. Quae autem de matre dicta sunt, ostenduntur in epistola divi Severi, cuius verba subiecta sunt: *Divus Severus Cuspio Rufino. Omnem me rationem adhibere subveniendis pupillis, quum ad curam publicam pertineat, liquere omnibus volo; et ideo quae mater vel non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis reiectisve non confestim aliorum nomina dederit, ius non habeat vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum.* §. 3. Si quidem aliquis vel foenerator, vel legatarius vel alius necessariam habeat adversus pupillum persecutionem, ipse quidem non petet tutorem pupillo, sed eos, qui petere possunt, rogabit petere, vel si hi neglexerint, tunc accedens ad Praesidem hoc ipsum dicet, ut constituto tutore legitimo, ea adversus pupillum moveatur persecutio. §. 4. Haec quidem de tutoribus. Curatores autem minores sibi ipsi petent, si quidem adfuerint, per seipsos; si autem abfuerit aliquis eorum, petet per procuratorem. §. 5. An autem alius petere curatorem possit minori? quaesitum est. Et Ulpianus egregius ita scribit: non licere alium ei petere, sed ipsum sibi ipsi. *Et apud Paulum libro nono Responsorum ita relatum est: curatorem ignorante nec mandante pupillo non recte ei a tutore petitum videri, periculumque eorum, quae curator non iure datus gessisset, non sine ratione eum, qui petiisset, cogendum agnoscere. Et alia parte eiusdem libri ita respondit: si matris iudicium princeps secutus curatores filiae eius dederit, periculum administrationis eorum eam respicere debere.* §. 6. Qui qualitercunque dimissi sunt per excusationem a tutela, necesse non habent petere pupillis tutorem, ut ait Severi et Antonini constitutio.

bita idoneus apparuit. Et ideo nec iudicium eius sufficit ad eligendos tutores, sed inquisitio fit, etiam si maxime in bona propria liberis suis testamento tutores dederit.

TIT. VII.

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM ET CURATORUM, QUI GESSERUNT, VEL NON, ET DE AGENTIBUS VEL CONVENIENDIS UNO VEL PLURIBUS.

I. *Ulpianus libro* **XXXV.** *ad Edictum.* Gerere atque administrare tutelam extra ordinem tutor cogi solet. §. 1. Ex quo scit, se tutorem datum, si cesset tutor, suo periculo cessat. Id enim a divo Marco constitutum est, ut, qui scit se tutorem datum, nec excusationem, si quam habet, allegat intra tempora praestituta, suo periculo cesset. §. 2. Sufficit tutoribus ad plenam defensionem, sive ipsi iudicium suscipiant, sive pupillus ipsis auctoribus; nec cogendi sunt tutores cavere, ut defensores solent. Licentia igitur erit, utrum malint ipsi suscipere iudicium, an pupillum exhibere, ut ipsis auctoribus iudicium suscipiatur; ita tamen, ut pro his, qui fari non possint, vel absint, ipsi tutores iudicium suscipiant, pro his autem, qui supra septimum annum aetatis sunt, et praesto fuerint, auctoritatem praestent. §. 3. In causis autem adultorum licentia erit agentibus vel ipsum adultum praesentem in iudicium vocare, ut consensu curatoris conveniatur, vel contra curatorem agere, ut ipse litem suscipiat. In absentibus autem adultis omnimodo contra curatorem agendum. §. 4. Non denegari autem neque tutoribus, neque curatoribus debet, etiam debitores pupillorum vel adultorum ex persona sua respectu officii in iudicium vocare, vel eis hoc facientibus suum accommodare consensum.

II. *Idem libro IX. ad Edictum.* Sive tutor condemnavit, sive ipse condemnatus est, pupillo et in pupillum potius actio iudicati datur, et maxime si non se liti obtulit, sed quum non posset vel propter absentiam pupilli, vel propter infantiam auctor ei esse ad accipiendum iudicium. Et hoc etiam divus Pius rescripsit, et exinde multis rescriptis declaratum est, in pupillum dandam actionem iudicati semper tutore condemnato, nisi abstineatur; tunc enim nec in tutorem, nec in pupillum dari, nec pignora tutoris capienda esse, saepe rescriptum est. §. 1. Amplius Marcellus libro vicesimo primo Digestorum scribit: et si satisdedit tutor, mox abstinuit pupillus, fideiussoribus quoque eius debere subveniri; sed et si pupillus non abstinuit, quemadmodum ipsi, ita et fideiussoribus eius subveniri, maxime si pro absente pupillo, vel pro infante satisdederit.

III. *Idem libro* **XXXV.** *ad Edictum.* Si plures curatores dati sunt, Pomponius libro sexagesimo octavo ad Edictum scripsit, ratum haberi debere, etiam quod per unum gestum est. Nam et in furiosi curatoribus, ne utilitates furiosi impediantur, Praetor uni eorum curationem decernet, ratumque habebit, quod per eum sine dolo malo gestum est. §. 1. Si parens vel pater, qui in potestate habet, destinaverit testamento, quis tutorum tutelam gerat, illum debere gerere, Praetor putavit; meritoque patris statur voluntati, qui utique recte filio prospexit. Tantundem Praetor facit et de his, quos parens destinavit testamento, ipse autem confirmavit, ut, si parens declaravit, quem velit tutelam administrare, ille solus administret. §. 2. Ceteri igitur tutores non administrabunt, sed erunt hi, quos vulgo honorarios appellamus. Nec quisquam putet, ad hos periculum nullum redundare; constat enim, hos quoque, excussis prius facultatibus eius, qui gessit, conveniri oportere; dati sunt enim quasi observatores actus eius et custodes, imputabiturque eis quandoque, cur, si male eum conversari videbant, suspectum eum non fecerint. Assidue igitur et rationem ab eo exigere eos oportet, et sollicite curare, qualiter conversetur, et si pecunia sit, quae deponi possit, curare, ut deponatur ad praediorum comparationem. Blandiuntur enim sibi, qui putant, honorarios tutores omnino non teneri; tenentur enim secundum ea, quae supra ostendimus. §. 3. Quamvis autem ei potissimum se tutelam commissurum Praetor dicat, cui testator delegavit, attamen nonnunquam ab hoc recedet, utputa si pater minus perpenso consilio hoc fecit, forte minor viginti quinque annis, vel eo tempore fecit, quo iste tutor bonae vitae vel frugi videbatur, deinde postea idem coepit male conversari ignorante testatore, vel si contemplatione facultatum eius res ei commissa est, quibus postea exutus est. §. 4. Nam et si unum pater dederit tutorem, nonnunquam ei adiunguntur curatores. Nam Imperator noster cum patre rescripsit, quum duos quis libertos suos tutores dedisset, unum rerum Italicarum, alium rerum Africanarum, curatores eis adiungendos, nec patris secuti sunt voluntatem. §. 5. Quod in tutoribus scriptum est, et in curatoribus erit observandum, quos pater testamento destinavit, a Praetore confirmandos. §. 6. Apparet igitur Praetori curae fuisse, ne tutela per plures administretur, quippe etsi pater non destinaverit, quis gerere debeat, attamen id agit, ut per unum administretur. Sane enim facilius unus tutor et actiones exercet, et excipit, ne per multos tutela spargatur. §. 7. Si non erit a testatore electus tutor, aut gerere nolet, tum is geret, cui maior pars tutorum tutelam decreverit. Praetor igitur iubebit eos convocari, aut si non coibunt, aut coacti non decernent, causa cognita ipse statuet, quis tutelam geret. §. 8. Plane si non consentiant tutores Praetori, sed velint omnes gerere, quia fidem non habeant electo, nec patiuntur, ut succedanei sint alieni periculi, dicendum est, Praetorem permittere eis omnibus gerere. §. 9. Item si dividi inter se tutelam velint tutores, audiendi sunt, ut distribuatur inter eos administratio

IV. *Idem libro IX. ad Edictum.* Vel in partes, vel in regiones; et si ita fuerit divisa, unusquisque exceptione summovebitur pro ea parte vel regione, quam non administrat.

V. *Idem libro* **XXXV.** *ad Edictum.* Ita autem depositioni pecuniarum locus est, si ea summa corradi possit, ut comparari ager possit. Si enim tam exiguam esse tutelam facile probatur, ut ex nummo refecto praedium puero comparari non possit, depositio cessat. Quae ergo tutelae quantitas depositionem inducat? videamus. Et quum causa depositionis exprimatur, ut praedia pupillis compararentur, manifestum est, ut ad minimas summas non videatur pertinere; quibus modus praefiniri generaliter non potest, quum facilius causa cognita per singulos possit examinari. Nec tamen auferenda facultas est, etiam minores summas interdum deponi postulare, si suspecti tutores esse videantur. §. 1. Gessisse autem videtur tutor, qui quid omnino pupillare attigit, etiamsi modicum, cessantque partes eorum, qui solent cessantes cogere administrare. §. 2. Quodsi postea, quam gessit, tunc se gestu abstinuit, etiam suspecti postulatio succedit. §. 3. Quodsi quis tutelam mandaverit gerendam, gestaque fuerit ab eo, cui mandatum est, locus erit tutelae actioni; videtur enim gessisse, et qui per alium gessit. Quodsi non accessit is, cui mandatum est, utili actione conveniatur. §. 4. Debitor patris, qui tutelam administravit filii, tutelae iudicio tenebitur etiam ob id, quod patri debuit. §. 5. Si tutor pupillum suum puberem factum non admonuerit, ut sibi curatores peteret, (sacris enim constitutionibus hoc facere iubetur, qui tutelam administravit) an tutelae iudicio teneatur? Et magis puto, sufficere tutelae iudicium, quasi connexum sit hoc tutelae officio, quamvis post pubertatem admittatur. §. 6. Post completum vicesimum quintum annum aetatis, si nondum rationes redditae sunt, nec ad causam instrumenta pertinentia, fidei ac verecundiae curatorum convenit, ut consilio suo coeptam litem perficiant. Si igitur cessent in his, quae constituta sunt, faciendis, magis puto, sufficere negotiorum gestorum iudicium, etiam si iam actum sit, si tamen huius rei ratio reddita non est. §. 7. Iulianus libro vicesimo primo Digestorum huiusmodi speciem proponit: Quidam decedens filiis suis dederat tutores, et adiecerat: *eosque anecloyistos esse volo.* Et ait Iulianus: tutores, nisi bonam fidem in administratione praestiterint, damnari debere, quamvis testamento comprehensum sit, ut anecloyisti essent. Nec eo nomine ex causa fideicommissi quidquam consequi debebunt, ut ait Iulianus. Et est vera ista sententia; nemo enim ius publicum remittere potest huiusmodi cautionibus, nec mutare formam antiquitus constitutam; damnum vero, quodcunque ex tutela quis senserit, et legari, et per fideicommissum ei relinqui potest. §. 8. Papinianus libro quinto Responsorum ita scribit: pater tutelam filiorum consilio matris geri mandavit, et eo nomine tutores liberavit. Non idcirco minus officium tutorum integrum erit, sed viris bonis conveniet, salubre consilium matris admittere, tametsi neque liberatio tutoris, neque voluntas patris, aut intercessio matris tutoris officium infringat. §. 9. Usque adeo autem licet tutoribus patris praeceptum negligere, ut, si pater caverit, ne

quid rei suae distraheretur, vel ne mancipia distrahantur, vel ne vestis, vel ne domus, vel ne aliae res periculo subiectae, liceat eis contemnere hanc patris voluntatem. §. 10. Ex quo innotuit tutori, se tutorem esse, scire debet, periculum tutelae ad eum pertinere. Innotescere autem qualiterqualiter sufficit, non utique testato eum conveniri; nam et si citra testationem, scilicet undecunque cognovit, nulla dubitatio est, quin debeat periculum ad ipsum respicere.

VI. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Hoc autem, quod cognovit tutor, pupillus probare debet.

VII. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Tutor, qui repertorium non fecit, quod vulgo inventarium appellatur, dolo fecisse videtur, nisi forte aliqua necessaria et iustissima causa allegari possit, cur id factum non sit. Si quis igitur dolo inventarium non fecerit, in ea conditione est, ut teneatur in id, quod pupilli interest; quod ex iureiurando in litem aestimatur. Nihil itaque gerere ante inventarium factum eum oportet, nisi id, quod dilationem nec modicam exspectare possit. §. 1. Si tutor cessaverit in distractione earum rerum, quae tempore depereunt, suum periculum facit; debuit enim confestim officio suo fungi. Quid, si contutores exspectabat vel differentes, vel etiam volentes se excusare, an ei ignoscatur? Et non facile ignoscetur; debuit enim partibus suis fungi, non quidem praecipiti festinatione, sed nec moratoria cunctatione. §. 2. Competit adversus tutores tutelae actio, si male contraxerint, hoc est si praedia comparaverint non idonea per sordes aut gratiam. Quid ergo, si neque sordide, neque gratiose, sed non bonam conditionem elegerint? Recte quis dixerit, solam latam negligentiam eos praestare in hac parte debere. §. 3. Si post dispositionem pecuniae comparare praedia tutores neglexerunt, incipient in usuras conveniri. Quanquam enim a Praetore cogi eos oportet ad comparandum, tamen si cessent, etiam usuris plectendi sunt tarditatis gratia, nisi si per eos factum non est, quo minus compararent. §. 4. Pecuniae, quam in usus suos converterunt tutores, legitimas usuras praestant; sed hoc ita demum, si evidenter doceantur pecuniam in usus suos convertisse. Ceterum non utique, qui non foeneravit vel non deposuit, in suos usus vertit; et ita divus Severus decrevit. Doceri igitur debet, in usus suos pecuniam vertisse. §. 5. Vertisse in suos usus non accipimus eum, qui debitor patris pupilli fuit, deinde ipse sibi non solvit; hic enim eas usuras praestabit, quas patri promiserat. §. 6. Si tutor pecuniam pupillarem suo nomine foeneravit, ita demum cogetur usuras, quas percepit, praestare, si suscipiat pupillus ceterorum nominum periculum. §. 7. Si deponi oportet pecunias ad praediorum comparationem, si quidem factum est, usurae non current; sin vero factum non est, si quidem nec praeceptum est, ut deponantur, pupillares praestabuntur; si praeceptum est, et neglectum, de modo usurarum videndum est. Et solent Praetores comminari, ut, si non fiat depositio, vel aliquanto tardius fiat, legitimae usurae praestentur; si igitur comminatio intercessit, iudex, qui quandoque cognoscet, decretum Praetoris sequetur. §. 8. Idem solent facere Praetores etiam circa eos tutores, qui negant habere ad alendos pupillos penes se aliquid, ut, quidquid constiterit penes eos esse, eius gravissima usura pendatur. Et hoc persequi oportere iudicem, palam est, cum alia et poenae adiectione. §. 9. Residuarum autem summarum pupillares usuras pendi oportet. §. 10. Quae autem sint pupillares usurae? videndum est. Et apparet, hanc esse formam usurarum, ut eius quidem pecuniae, quam quis in usus suos convertit, legitimam usuram praestet. Sed et si negavit apud se esse pecuniam, et Praetor pronuntiavit contra eum, legitimas solvere debebit; vel si moram depositioni fecit, et Praetor irrogavit ei legitimas. Sed et si, dum negat aliquam quantitatem penes se esse, pupillis ad onera sua expedienda imposuit necessitatem mutuam pecuniam legitimis usuris accipiendi, tenebitur in legitimis. Item si a debitoribus legitimas exegit. Ex ceteris causis secundum morem provinciae praestabit usuras, aut quincunces, aut trientes, aut si quae aliae leviores in provincia frequentantur. §. 11. Usurae a tutoribus non statim exiguntur, sed interiecto tempore ad exigendum et ad collocandum duum mensium, idque in iudicio tutelae servari solet. Quod spatium seu laxamentum temporis tribui non oportet his, qui nummos impuberum vel adolescentium in suos usus converterunt. §. 12. Si usuras exactas tutor vel curator usibus suis retinuerint, earum usuras agnoscere eos oportet; sane enim parvi refert, utrum sortem pupillarem, an usuras in usus suos converterint. §. 13. Pecuniae, quae in arca fuit, etiam heredes curatoris tamdiu usuras praestabunt, quamdiu non interpellaverint, ut loco defuncti curator constituatur. §. 14. Si tutor pro contutore condemnetur, an etiam in usuras condemnandus sit? quaeritur. Et placet, ut multis rescriptis continetur, et Papinianus libro duodecimo Quaestionum ait, etiam in usuras eum condemnandum, si suspectum facere supersedit; et quidem eas demum usuras cogendum praestare, quas etiam suae administrationis cogitur. §. 15. Sciendum est, tutorem et post officium finitum usuras debere in diem, quo tutelam restituit.

VIII. *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Si tutelae agat is, cuius tutela administrata est, dicendum est, nonnunquam diem creditae pecuniae exspectandam, si forte tutor pecunias crediderit pupilli nomine, quarum exigendarum dies nondum venit. Sane quod ad pecunias attinet, ita demum verum est, si potuit et debuit credere; ceterum si non debuit credere, non exspectabitur.

IX. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Quoties tutor pecuniam pupillarem foenori dat, stipulatio hoc ordine facienda est. Stipulari enim debet aut pupillus, aut servus pupilli; quodsi neque pupillus eius aetatis erit, ut stipulari possit, neque servum habebit, tunc ipse tutor, quive in eius potestate erit. Quo casu Iulianus saepissime scripsit, utilem actionem pupillo dandam. Sed et si absens sit pupillus, oportere tutorem suo nomine stipulari, nequaquam ambigendum est. §. 1. Si paterfamilias eum, pro quo fideiussit, tutorem dederit filio suo, officio tutoris conveuit, ut, quum dies pecuniae praeterierit, creditori debitum solvat. Et ideo cessante eo, si pupillus suae tutelae factus solverit ex causa fideiussoria, non solum mandati, sed etiam tutelae agere poterit; hoc enim ei imputatur, cur pro se non solverit. Quodsi in diem debitor fuit iste tutor, quibusdam videtur non venire in tutelae iudicium, si modo is dies post tutelam finitam supervenit. Quodsi dies adhuc durante tutela venit, putant omnimodo devolvi in tutelae iudicium. Ego et hoc et superius ita verum puto, si facultatibus labi tutor coepit; ceterum si idoneus tutor fuit, nihil venire in tutelae iudicium. Nec quisquam putet, nullum effectum hoc habere; namque si quis dixerit, in tutelae iudicium devolvi, et privilegio locus est, et fideiussores tenebuntur, si rem salvam fore cautum est. §. 2. Item si temporali actione fuit obligatus tutor, dicendum est, locum esse tutelae iudicio, ut perpetua actio sit. §. 3. Et generaliter, quod adversus alium praestare debuit pupillo suo, id adversus se quoque praestare debet. Fortassis et plus; adversus alios enim experiri sine actione non potuit, adversus se potuit. §. 4. Sed si sub usuris gravioribus patri pupilli pecuniam debuit, quam sint pupillares, videndum est, an ei aliquid imputetur? Et si quidem solvit, nihil est, quod ei imputetur; potuit enim solvere, nec onerare se usuris; si vero non solvit, usuras cogendus est agnoscere, quas a se exigere debuit. §. 5. Sicut autem solvere tutor, quod debet, ita et exigere a pupillo, quod sibi debetur, potest, si creditor fuit patris pupilli. Nam et sibi solvere potest, si modo fuit pecunia, unde solvat; et si usurae fuerunt graviores, quae ei debebantur, relevabitur eis pupillus, quia tutor se potuit liberare, sicut aliis quoque solvere et potuit et debuit. §. 6. Nec utique necesse habet, si conveniatur per iudicem, semper solvere; tueri enim debet causam pupilli, si iusta est. Idcirco quoque, si mala causa pupillaris est, denuntiare sibi verum debet. Denique Imperator Antoninus cum patre suo etiam honoraria eos imputare pupillo prohibuit, si supervacaneam litem instituissent, quum convenirentur a vero creditore; nec enim prohibentur tutores bonam fidem agnoscere. §. 7. Non tantum autem sibi solvere tutor, verum etiam sibi creditam pecuniam scribere potest, ut Marcellus libro octavo Digestorum scripsit; seque mutua pecunia poterit obligare, sibi mutuam perscribendo. §. 8. Constat eum, qui ad augmentum datur, utputa ad bona materna, quae postea accesserunt, vel ad quod aliud augmentum, administrare bona pristina non solere. Si autem suspectum facere priorem tutorem supersedit, vel satis ab eo exigere, plectetur. §. 9. Per contrarium autem, qui datus est simpliciter tutor pupillo vel curator, si quid postea augmenti accesserit, periculo tenetur, quamvis soleat ad augmentum dari curator. Quae res non facit, ut ipsa augmenta non pertineant ad cu-

ram priorum, ad quos omnis utilitas pupillorum debet pertinere. Sive igitur datus est, communicatur periculum cum prioribus, sive datus non est, tenetur administrationis necessitate is, qui antea erat datus.

X. *Idem libro XLIX. ad Edictum.* Generaliter, quotiescunque non fit nomine pupilli, quod quivis paterfamilias idoneus faceret, non videtur defendi. Sive igitur solutionem, sive iudicium, sive stipulationem detrectat, defendi non videtur.

XI. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Circa pupillum, cuius tutor servus erat pronuntiatus, divus Pius rescripsit, in rebus, quas ex pecunia pupilli servus comparaverat, dominum non posse uti praerogativa deductionis. Quod et in curatore observandum est.

XII. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Cum plures tutelam gerunt, nulli eorum in contutorem actio pupilli nomine datur. §. 1. Quae bona fide a tutore gesta sunt, rata habentur etiam ex rescriptis Traiani et Hadriani. Et ideo pupillus rem a tutore legitime distractam vindicare non potest; nam et inutile est pupillis, si administratio eorum non servetur, nemine scilicet emente. Nec interest, tutor solvendo fuerit nec ne, quum, si bona fide res gesta est, servanda sit, si mala fide, alienatio non valeat. §. 2. Nimium est, licere tutori respectu existimationis pupilli erogare ex bonis eius, quod ex suis non honestissime fuisset erogaturus. §. 3. Quum tutor non rebus duntaxat, sed etiam moribus pupilli praeponatur, in primis mercedes praeceptoribus, non quas minimas poterit, sed pro facultate patrimonii, pro dignitate natalium constituet; alimenta servis libertisque, nonnunquam etiam extraneis, si hoc pupillo expediet, praestabit; solennia munera parentibus cognatisque mittet. Sed non dabit dotem sorori pupilli alio patre natae, etiam si aliter ea nubere non potuit; nam etsi honeste, ex liberalitate tamen fit, quae servanda arbitrio pupilli est. §. 4. Si tutor pecuniam pupillarem credere non potuit, quod non erat, cui crederet, pupillo vacabit.

XIII. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Tutor secundum dignitatem facultatesque pupilli modum servorum aestimare debet, qui circa eum futuri sunt. §. 1. Non est audiendus tutor, cum dicat ideo cessasse pupillarem pecuniam, quod idonea nomina non inveniret, si arguatur eo tempore suam pecuniam bene collocasse. §. 2. In solvendis legatis et fideicommissis attendere debet tutor, ne cui non debitum solvat. Sed nec nuptiale munus matri pupilli vel sorori mittere debet. Aliud est, si matri forte aut sorori pupilli tutor ea, quae ad victum necessaria sunt, praestiterit, quum semetipsas sustinere non possent; nam ratum id habendum est. Nec enim eadem causa est eius, quod in eam rem impenditur, et quod muneris legatorumve nomine erogatur.

XIV. *Paulus libro VIII. Brevium.* Etiam contutoris factum imputatur collegae, si potuit et debuit suspectum facere; interdum et si debuit satis petere. Nam si idoneus subito lapsus sit, nihil collegae imputari potest.

XV. *Idem libro II. Sententiarum.* Si tutor constitutus, quos invenerit, debitores non convenerit, ac per hoc minus idonei efficiantur, vel intra sex primos menses pupillares pecunias non collocaverit, ipse in debitam pecuniam, et in usuras eius pecuniae, quam non foeneravit, convenitur.

XVI. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Cum quaeritur iudicio tutelae, quae nomina a tutore facta agnoscere pupillus debeat, Marcellus putabat, si tutor pecuniam pupilli mutuam dedisset, et suo nomine stipulatus esset, posse dici, nomina integra pupillo salva esse, deperdita et male contracta ad tutorem pertinere. Sed verius esse putarim, posse tutorem eam conditionem adolescenti deferre, ut id, quod gessisset tutor in contrahendis nominibus, aut in totum agnosceret, aut a toto recederet, ita ut perinde esset, ac si tutor sibi negotium gessisset. Idem est, et si pupilli nomine credidisset.

XVII. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Qui iussus est ab eo, qui ius iubendi habet, tutelam gerere, si cessat, ex quo iussus est indemnem pupillum praestare debebit, non ex quo tutor esse coepit.

XVIII. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Qui tutor negotia pupilli gessit, quamvis in nulla re auctor pupillo fuerit, quin tutelae iudicio teneatur, dubitari non oportet. Quid enim prohibet, ita patrimonium pupilli compositum esse, ut nihil gerere necesse sit, in quo tutoris auctoritas interponi debeat? §. 1. Ex duobus tutoribus si cum altero actum fuerit, alter non liberabitur.

XIX. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Actus sui rationem tutorem contutori reddere non esse compellendum, sed nisi cum eo administrationem communicet, aut si non ex fide curam gerat, suspectum postulari posse.

XX. *Idem libro V. de officio Proconsulis.* Tutor vel curator, cuius iniusta appellatio pronuntiata fuerit, cuiusve excusatio recepta non sit, ex quo accedere ad administrationem debuit, erit obligatus.

XXI. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius Caium Seium filiumfamilias testamento filio suo tutorem dedit; Caius Seius sciente et consentiente patre tutelam administravit. Quaero: an defuncto Caio Seio, actio tutelae adversus patrem eius, et in quantum competat? Marcellus respondit: secundum ea, quae proposita essent, actione de peculio et de in rem verso patrem teneri; nec multum videri in hoc casu facere patris scientiam et consensum ad obligandum eum in solidum, nisi forte, contutore vel alio quo volente eum facere suspectum, intercessisset, et quasi in se periculum recepisset.

XXII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Tutor ad utilitatem pupilli et novare, et rem in iudicium deducere potest. Donationes autem ab eo factae pupillo non nocent.

XXIII. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Vulgo observatur, ne tutor caveat ratam rem pupillum habiturum, quum rem in iudicium deducit. Quid tamen, si dubitetur an tutor sit, vel an duret tutor, vel an gestus illi commissus sit? Aequum est, adversarium non decipi. Idem et in curatore est, ut Iulianus scripsit.

XXIV. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Decreto Praetoris actor constitui periculo tutoris solet, quotiescunque aut diffusa negotia sunt, aut dignitas, vel aetas, aut valetudo tutoris id postulat. Si tamen nondum fari pupillus potest, ut procuratorem facere possit, aut absens sit, tunc actor necessario constituendus est. §. 1. Si duobus simul tutela gerenda permissa est vel a parente, vel a contutoribus, vel a magistratibus, benigne accipiendum est, etiam uni agere permissum, quia duo simul agere non possunt.

XXV. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Si minoris nomine actum fuerit cum tutoribus, assistentibus curatoribus, et pupillus ob hoc egerit cum curatoribus, et ei sint condemnati in id, quod sua intererat, minoris tutores culpa eorum condemnatos non esse, an restitutio adversus tutores cesset? Et Papinianus Responsorum libro secundo ait: nihilo minus posse restitui; et idcirco curatores, si nondum iudicatum fecerint, posse provocantes per exceptionem doli consequi, ut eis mandentur adversus tutores actiones. Quid tamen, si iam fecerunt iudicatum curatores? Proderit hoc tutoribus, quoniam nihil minori abest, qui de praeda magis, quam de damno sollicitus est, nisi forte mandare actiones paratus sit curatoribus.

XXVI. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Cum curatore et protutore etiam manente administratione agi potest.

XXVII. *Idem libro VII. ad Plautium.* Tutor, qui tutelam gerit, quantum ad providentiam pupillarem, domini loco haberi debet.

XXVIII. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* Tutor pro pupillo in iudicium vocatus solenniter cavit; si inter moras puer ad pubertatem pervenit, non est cogendus accipere iudicium. §. 1. Tutor, qui post pubertatem pupilli negotiorum eius administratione abstinuit, usuras praestare non debet, ex quo obtulit pecuniam. Quin etiam iustius mihi videtur, cum, per quem non stetit, quo minus conventus restitueret tutelam, ad praestationem usurarum non compelli, (Ulpianus notat: *Non sufficit obtulisse, nisi et deposuit obsignatam tuto in loco*).

XXIX. *Idem libro VIII. Digestorum.* Maximeque heredem tutoris; nam periniquum est, eum, cui forte post viginti annos vel amplius in mentem venit tutelam reposcere, etiam usuras postulare.

XXX. *Idem libro XXI. Digestorum.* Tutoris praecipuum est officium, ne indefensum pupillum relinquat.

XXXI. *Modestinus libro I. Excusationum.* *Divi Severus et Antoninus Augusti Sergio Iuliano. Formae, qua singuli tutores, prout quisque gessit tutelam, nonnunquam in solidum tenentur, duntaxat intra pubertatis tempora locum habet, non etiam, si post pubertatem administraverint.*

XXXII. *Idem libro VI. Responsorum.* Sine herede tutor decessit. Quaero: an curator pupillo datus, quum neque inventaria, neque alia instrumenta a fideiussore tutoris exhibeantur, possit eundem fideiussorem convenire ex stipulatione, quanti pupilli interest? Modestinus respondit: in id, in quod tutor conveniri potuit, fideiussorem quoque conveniri posse. §. 1. Modestinus respondit: damnum, si quod accidit eo, quia cautiones soluti vectigalis inventae non sunt, ad tutorem, cuius nulla culpa admissa proponitur, minime pertinere. §. 2. Modestinus respondit: tutorem eorum redituum nomine rationem pupillo reddere debere, qui ex fundo bona fide percipi potuerunt. §. 3. Item respondit: si minus a servo tutor recepit, quam bona fide ex fundo percipi potuit, ex eo, de quo pupillo sit obstrictus, quantum ex peculio servi servari possit, eidem tutori proficere debere, scilicet si non perdituro servo administrationem credidit. §. 4. Interposito curatore, adolescens fundum Titio vendidit; postea agnita fraude in integrum restitutus, in possessionem induci iussus est. Quaero: an, quum ex hac venditione melior factus non sit, neque in rem suam quidquam versum probetur, pretium emtori restituere non debeat? Modestinus respondit: pretium fundi ab adolescente venumdati, si rationibus eius non profuit, nec quidquam de eo a iudicante de in integrum restitutione statutum est, emtorem frustra postulare. §. 5. Item respondit: sumtibus voluptatis causa ab emtore factis adolescentem onerandum non esse; quae tamen ab eodem aedificio ita auferri possint, ut in facie pristina, id est quae fuit ante venditionem, aedificium esse possit, emtori auferre permitti oportere. §. 6. Lucius Titius, coheres et curator sororis suae, quum esset ex civitate, in qua usitatum erat ipsos dominos praediorum, non conductores onera annonarum et contributionum temporalium sustinere, morem hunc et consuetudinem semper observatam secutus, et ipse pro communi et individua hereditate annonas praestitit. Quaero: an in rationibus dandis opponi curatori possit, quod non recte pro parte sororis tales impensas fecerit? Modestinus respondit: id demum curatorem adultae reputare ex causa, de qua quaeritur, posse, quod ipsa, si rem suam administraret, erogare compelleretur. §. 7. Tutores duo post venditionem pupillarium rerum factam pecuniam inter se diviserant; post quam divisionem alter eorum in exsilium datus est, durante tutela. Quaerebatur: an actore constituto, contutor eius partem pupillaris pecuniae petere ab eo posset? Modestinus respondit: si hoc quaeritur, an cum tutore relegato contutor eius tutelae actionem exercere possit? non posse [respondi.]

XXXIII. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* A tutoribus et curatoribus pupillorum eadem diligentia exigenda est circa administrationem rerum pupillarium, quam paterfamilias rebus suis ex bona fide praebere debet. §. 1. Officium tutorum curatoribus constitutis finem accipit, ideoque omnia negotia, quae inita sunt, ad fidem curatorum pertinent. Idque etiam divus Marcus cum filio suo Commodo rescripsit. §. 2. Heredibus quoque pupillorum electio eadem adversus tutores, in quo potissimum consistere velint, competit, quae ipsis, quorum tutela administrata fuit. §. 3. Quemadmodum principalibus constitutionibus declaratur, sumtuum, qui bona fide in tutelam, non qui in ipsos tutores fiunt, ratio haberi solet, nisi ab eo, qui eum dat, certum solatium ei constitutum sit.

XXXIV. *Iulius Aquila libro Responsorum* respondit: Ad instruendam diligentiam iudicantis et pupillorum utilitatem admittendum, servos quoque eorum interrogari posse.

XXXV. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Tutor sive curator nomina, quae iuste putat non esse idonea, a priore tutore vel curatore suscipere quidem cogitur, non tamen exactionem periculo suo facere.

XXXVI. *Idem libro III. Quaestionum.* Inter tutores divisa tutela est; aequitas, quae merum ius compensationis inducit, propter officium et personam agentis tutoris non differtur. Nam divisio tutelae, quae non iuris, sed iurisdictionis est, modum administrationi facit, et inter ipsos locum habet, nec experiri cum pupillo volentibus obstare debet.

XXXVII. *Idem libro XI. Quaestionum.* Tutorem, qui tutelam gerit, Sabinus et Cassius, prout gerit, in singulas res et tempora velut ex pluribus causis obligari putaverunt. §. 1. Secundum quam sententiam, sicut servus institor dominicae mercis, vel praepositus debitis exigendis, si liber factus in eodem actu perseveret, quamvis tempore servitutis obligari non potuerit, praeteriti temporis nomine actione negotiorum gestorum non inutiliter convenietur, earum scilicet rerum, quae connexam rationem cum his, quae postea gesta sunt, habuerunt, sic et tutelae iudicium earum quoque rerum causa tenere placuit, quae post pubertatem administrantur, si posterior actus priori cohaereat, neque divisus propriam rationem habeat. §. 2. Inde descendit quaestio, quae vulgo circa filiumfamilias tractata est, qui tutor testamento datus, post tutelam gestam emancipatus, in eodem officio perseveravit. Et secundum Sabini et Cassii sententiam eveniet, ut de eo quidem, quod post emancipationem gestum est, in solidum conveniri possit, de praeterito autem, sive peculium non sit ademtum, sive ademtum sit, in id, quod facere possit. Quodsi superioris temporis nomine patrem de peculio pupillus convenire maluerit, (annus enim utilis, ex quo tutela agi posse coeperit, computabitur, ne capiatur pater, inducta totius temporis causa) tempus, quo filiusfamilias tutelam gessit, comprehendendum erit.

XXXVIII. *Idem libro XII. Quaestionum.* Si plures tutelam non administraverint, et omnes solvendo sint, utrum, quia nullae partes administrationis inveniuntur, electioni locus erit, an, ut eiusdem pecuniae debitores, excipere debebunt periculi societatem? Quod magis ratio suadet. §. 1. Si quidam ex his idonei non sint, onerabuntur sine dubio ceteri; nec inique, quum singulorum contumacia pupillo damnum in solidum dederit. §. 2. Unde quaerendum est: an actiones pupillus ei, qui solus convenitur, in alterum pro parte scilicet praestare debeat? Sed quum propria cuiusque contumacia puniatur, qua fronte poterit hoc desiderari?

XXXIX. *Idem libro V. Responsorum.* Tutores, qui post finem tutelae, per errorem in officio durantes, rerum administrationem retinuerunt, nominum paternorum periculum, quae post pubertatem adolescentis idonea fuerunt, praestare cogendi non erunt, quum actionem inferre non potuerunt. §. 1. Curator a patre testamento datus impuberis negotiis se per errorem immiscuit; postea a Praetore tutoribus aliis datis, periculum futuri temporis ille, qui postea nihil gessit, non praestabit. §. 2. Qui se negotiis impuberis non iure tutor datus secundum patris voluntatem immiscuit, errore comperto tutorem a Praetore constitui consultius petet, ne forte, si rem coeptam deseruerit, fraudis vel culpae causa condemnetur. Non idem servatur, si quis ultro negotium alienum gesserit, quum satis abundeque sufficiat, vel in una specie per amici laborem domino consuli. §. 3. Heres institutus, qui non habuit substitutum, prius, quam hereditatem adiret, quam impuberi restituere debuit, vita decessit. Quum hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in provincia vita decessisset, tutores provincialium rerum culpae nomine condemnandos existimavi, si causam testamenti non ignorantes, utilitatem impuberis deseruerunt; nam hereditatis in provincia fideicommisso restituto causam quidem iuris expediri potuisse, rerum autem administrationem ad eos recidere debuisse, qui tutelam in Italia suscepissent. §. 4. Adversus tutorem, qui pupillum hereditate patris abstinuit, actionem denegari non oportet creditori, qui cum ipso tutore contraxit, quamvis tutor pecuniam in rem impuberis verterit. §. 5. Curatores adolescentis mutui periculi gratia cautionem invicem sibi praebuerunt, et in eam rem pignora dederunt; quum officio deposito solvendo fuissent, irritam cautionem esse factam, et pignoris vinculum solutum apparuit. §. 6. Tutor datus adversus ipsam creationem provocavit; heres eius postea victus praeteriti temporis periculum praestabit, quia non videtur levis culpa, contra iuris auctoritatem mandatum tutelae officium detrectare. §. 7. Rerum provincialium tutores in urbe causas appellationis impuberum agentes, rerum Italicarum curatores ut impuberibus constituantur, ad officium suum revocare debent; alioquin si prius in provinciam redierint, dolum aut culpam eorum in ea quoque parte recte iudex conveniet. §. 8. Patruus testamento fratris filio tutor datus, quum in Italia domicilium haberet, tam Italicarum rerum, quam provincialium administrationem suscepit, atque ita pecuniam ex venditionibus Romae refectam in provinciam traiecit, et in calendarium pupilli con-

vertit. Tutor in locum eius Romae substitutus administrationem pecuniae, quae non pertinet ad tutelam suam, suscipere non cogitur. §. 9. Curatores testamento vel tutores inutiliter dati, neque decreto Praetoris confirmati, negotia gesserunt; vice mutua periculum praestare coguntur, quum officium sponte citra iuris adminiculum inierint, et qui fuit idoneus, decretum Praetoris curatores vel tutores constituentis implorare debuerit. §. 10. Tutoribus idoneis diem functis, vice mutua periculum ad heredes eorum non redundat, quod non habuit locum officio tutelae manente. §. 11. In eum, qui tutelam gerere noluit, post ceteros, qui gesserunt, actionem utilem tutelae dari placuit. Quod tamen ex tutela non pervenit ad eos, qui se negotiis miscuerunt, sed communi negligentia periit, citra substitutionis ordinem aequaliter omnium periculum spectat. §. 12. Tutores, pubere pupillo constituto, litem appellationis inchoatam iussu Consulum ob notitiam rei perfecerunt; cum iudicatum persequi non potuerunt, periculo culpae non subiiciuntur. §. 13. Ab eo, qui restitutionis auxilio non iuvatur, quaestio culpae tutorum conventione remitti potest, nec donatum, sed transactum videtur. §. 14. Negligentia tutorum periculo nominum, quae pater usuris maioribus fecit, adscripta pupilla actionem quidem calendarii praestare cogitur, exactas autem usuras tutelae tempore citra ullam compensationem retinet. §. 15. Adolescens tutoribus conventis, a quibus totum servare non potuit, adversus curatores, qui tutelam ad se negligentia non transtulerunt, integram actionem retinet; neque enim tutelae iudicio consumtum videtur, quod alterius officii querelam habuit. §. 16. Tutor, qui tutoris idoneum heredem convenire pupilli nomine noluit, damni vicarius substituitur, ut is, qui non idoneum tutelae tempore suspectum facere supersedit. §. 17. Tutelae iudicium ideo differri non oportet, quod fratris et coheredis impuberis idem tutelam sustineat. §. 18. Quod de peculio servi actoris, quem adolescens, postquam res suas administrare coepit, manumisit, et retinuit aut retinere potuit, in ratione reddenda curatori per iudicem accepto feretur.

XL. *Idem libro VI. Responsorum.* Impuberi filio centurio curatorem dedit; decreto Praetoris non secuto, si nihil curator datus administret, periculo contumaciae vel negligentiae non adstringetur; nam privilegium militum ad alienam iniuriam porrigi non oportet, nec in aliis circa supremam voluntatem imperitiae venia datur, quam in bonis militum; filii vero tutela iure patriae potestatis, non militiae praemio mandatur.

XLI. *Idem libro VII. Responsorum.* Qui plures tutores habuit, unum, qui solvendo non fuit, rationem actus sui vetuit reddere. Quoniam eius liberatio, quod ex tutela percepit, aut dolo contraxit, non est relicta, contutores, qui suspectum facere neglexerunt, ex culpa recte conveniuntur; tutor enim legatarius ex culpa, quae testamento remissa est, non tenetur.

XLII. *Idem libro I. Definitionum.* Ex pluribus tutoribus in solidum unum tutorem iudex condemnavit; in rem suam iudicatus procurator datus privilegium pupilli non habebit, quod nec heredi pupilli datur; non enim causae, sed personae succurritur, quae meruit praecipuum favorem.

XLIII. *Paulus libro VII. Quaestionum.* Cum post mortem pupilli desiuit esse nomen idoneum, tutor periculo eximitur. §. 1. Quidam, quum esset fratris sui filiae curator, quadringenta dotis nomine marito eius se daturum promisit. Quaero: an succurrendum sit ei, quum, postea aere alieno emergente, supra vires patrimonii eius dos promissa sit, quoniam in instrumento ita scriptum sit: *ille patruus et curator stipulanti spopondit?* Movet quaestionem, quod non ut de suo dotem daret, sed quum crederet rationem pupillarem sufficere, promisit; praeterea et illud hic potest tractari, ut, si sciens curator non sufficere promiserit, vel donasse videatur, vel, quoniam dolo fecit, non illi succurratur. Respondi: curator cum officium suum egressus sponte se obligavit, non puto ei a Praetore subveniri debere, non magis, quam si creditori pupillae pecuniam se daturum spopondisset. Sed is, de quo tractamus, si non donandi animo, sed negotii gerendi causa dotem promisit, habet mulierem obligatam; et poterit dici, etiam manente matrimonio eam teneri, quia habet dotem, sicut in collatione bonorum dicitur, vel certe post divortium, sive exacta sit dos, sive maneat nomen, quia potest efficere, ut ei accepto feratur. Quodsi mulier suum curatorem adimplere id, quod supra vires patrimonii eius in dotem dare promisit, non queat, curatorem quidem in hoc, quod superfluum est, per exceptionem relevari, mulier vero cautionem in maritum exponere debet, quod, si quandoque locupletior constante matrimonio facta fuerit, dotis reliquum marito solvat.

XLIV. *Idem libro XIII. Quaestionum.* Qui nominibus a curatoribus prioribus susceptis sive tutoribus nomina agnoverunt, periculum in se transferunt. §. 1. Sed si pupillus post pubertatem, rationibus a tutore acceptis, reliquationem eius secutus, usuras acceptaverit, privilegium suum non amittit in bonis tutoris venditis; Praetor enim privilegium ei servare debet.

XLV. *Idem libro XIV. Quaestionum.* Si pupillus alterum ex tutoribus post pubertatem liberasset, improbe alterum illius nomine conabitur interpellare. Idemque dicemus in duobus magistratibus collegis, quorum alterum respublica convenit. Sed haec in magistratibus quidam tractant, quasi duo rei eiusdem debiti essent omnimodo. Quod non ita est; nam si uterque idoneus est, electio locum non habet. Is autem, qui tempore liberatus est, non ei similis est, qui nihil habet, sed ei, qui satisfecit; habet enim, quod obiiciat petitori.

XLVI. *Idem libro IX. Responsorum.* Lucius Titius, curator Caii Seii, tempore curae fundum Cornelianum locavit Sempronio, qui Sempronius reliqua traxit; pupillus aetate probata, eundem quondam colonum Sempronium fecit procuratorem. Quaero: an ex eo, quod ille ut procurator egit, omne debitum adolescens agnovisse videatur, eoque nomine curatorem suum liberasset? Paulus respondit: non ex eo, quod adultus eum, qui praedia eius coluit, procuratorem habere voluit, debitum, quod ex conductione reliquatus est, agnovisse eum videri. §. 1. Sempronii, qui ex pollicitatione debitor patriae suae exstiterat, bona respublica iussu Praesidis possedit; quorum bonorum magistratus reipublicae tres curatores constituerunt, qui apud Graecos ἐπιμεληταὶ vocantur, qui postea inter se sine consensu reipublicae administrationem bonorum Sempronii diviserunt; ex quibus quidam, quum reliqua traherent, idonei in ipso tempore administrationis esse desierunt; postea pupillus heres Sempronii, qui abstentus erat, ab Imperatore impetravit, ut bona paterna ei restituerentur. Quaero: an ex bonis eorum, qui idonei sunt, indemnitati pupilli prospici debeat? quum individuum his officium curae a magistratibus iniunctum sit. Paulus respondit: si pupillo in curatores bonorum actiones decerni placuerit, pro eius portione, qui idoneus non sit, magistratus conveniri oportere. Alia enim causa est tutorum, alia eorum, qui reipublicae negotia administrant. §. 2. Tutorem, qui pecuniam pupillarem, quamvis suo nomine, foeneravit, non videri contra constitutiones fecisse, quae prohibent pecuniam pupillarem in usus suos convertere. §. 3. Quaesitum est: an eius pecuniae, qua tutor usus est, post finitam quoque tutelam in diem iudicii accepti easdem usuras praestare debeat? Paulus respondit: finita administratione eas usuras debere computari, quae in tutelae iudicio computantur. §. 4. Paulus respondit: propter ea, quae post pubertatem nulla necessitate cogente, sed ex voluntate sua tutor administravit, fideiussorem, qui salvam rem fore cavit, non teneri. §. 5. Tutelae iudicio tutor conventus edidit librum rationum, et secundum eum condemnatus solvit; postea, quum a debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus decem, prolatae sunt ab his apochae tutoris. Quaesitum est: utrum adversus tutorem, an adversus debitorem actio ei competat? Paulus respondit: si tempore administrandae tutelae tutori tutelam gerenti debitores solvissent, liberatos eos ipso iure a pupillo; sed et si cum tutore actum esset, posse eundem adolescentem propter eam causam tutelae experiri, et adversus exceptionem rei iudicatae doli mali uti replicatione. §. 6. Quum testamento duo tutores dati essent pupillo, et alter ex his vita defunctus fuisset, in locum eius, petente matre, ex Praesidis provinciae praecepto a magistratibus alius tutor datus est; a quo magistratus satis exegerunt rem salvam fore; tutor testamento datus postea datum suspectum fecit. Quaesitum est: in quantum teneatur? Paulus respondit: tutorem testamento datum pro ea parte conveniri oportere, pro qua parte administravit; pro contutoris autem portione prius eos conveniri debere, qui pro eo se obligaverunt, vel magistratus, qui eum dederunt;

tunc, si solidum pupillus consequi non potuerit, de officio contutoris quaerendum, an suspectum facere debuerit? praesertim quum suspectum quoque eum postulasse dicatur. Alias quidem, cum magistratus plures tutores dant, non prius ad eos reverti pupillus potest, quam omnes tutores excussi fuerint; in proposito, quum unus a magistratibus datus proponeretur, non est visum, prius collegam conveniendum, qui et suspectum fecit, et testamento datus est, perindeque habendos singulos, ac si testamento in partes dimidias tutores dati essent. §. 7. Tutoribus concessum est a debitoribus pupilli pecuniam exigere, ut ipso iure liberentur, non etiam donare, vel etiam deminuendi causa cum iis transigere; et ideo eum, qui minus tutori solvit, a pupillo in reliquum conveniri posse.

XLVII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Titium et Maevium tutores quis dedit, et cavit ita: *Βούλομαι καὶ παρακαλῶ πάντα γίνεσθαι μετὰ τῆς Μαιβίου τοῦ ἀδελφοῦ μου γνώμης, καὶ δίχα αὐτοῦ τὸ γινόμενον ἄκυρον ἔστω.* *) Titius solus a debitoribus exegit. An liberati essent? quaeritur. Respondi: si et administrationem Maevio dedisset, non recte solutum. §. 1. *Quantum filio meo diurnum sufficiat, Marina et Ianuaria aestimabunt.* Quaero: an contenti esse debeant tutores arbitrio mulierum? Respondi: sumtum boni viri arbitrio faciendum. §. 2. Tutores dati ad res Italicas instrumenta Romae repererunt debitorum provincialium, ut pecunia Romae, aut ubicunque petitum fuerit, solvatur. Quaero: quum neque debitores in Italia essent, neque eorum praedia, an haec exactio ad Italicae rei tutores pertineat? Respondi: si provincialis contractus esset, non pertinere, respicere tamen ad officium eorum, ne instrumentorum ignorantia contractus eos, ad quos administratio pertinet, lateret. §. 3. A matre datus testamento tutor, quum putaret se tutorem esse, distraxit bona materna et paterna pupillorum, et decessit non solvendo. Quaeritur: an pupillus res possit vindicare? Respondi: si manent res pupilli, vindicari ab eo posse. §. 4. Praefectus legionis ita testamento cavit: *Volo, ut sit in arbitrio tutorum filii mei, si voluerint huius summae uncias inferre usurarum nomine, ita ne nummi dispergantur.* Quaero: si apparuerit pecunia foenerata a tutoribus, iudicio tutelae uncias usuras, an vero eas, quas stipulati sunt, praestare debeant? Respondi: si secundum voluntatem defuncti elegissent usurarum praestationem, neque pupilli nomine in foenus dedissent, id praestari, quod testator voluisset. §. 5. Lucius Titius mutuam pecuniam a tutore accepit, et rem hereditariam pignori ei dedit; post triennium, iam puberibus his, quorum tutela administrata est, fisco bona defuncti adiudicata sunt, quia mortem eius heres non est ultus. Quaeritur: an id nomen pupillus recusare possit? Respondi: secundum ea, quae proponuntur, id nomen ad onus tutorum non pertinere. §. 6. Altero ex duobus fratribus sociis bonorum et negotiationis defuncto, herede filio, patruus tutor, venditis omnibus communis negotiationis mercibus, et sibi redemtis, negotium suo nomine exercuit. Quaesitum est: utrum compendium negotii, an usuras pecuniae praestare debeat? Respondi: secundum ea, quae proponuntur, pupillo usuram, non compendium praestandum. §. 7. Tutor rerum Italicarum conventus a creditore provinciali, ubi rem pupillus habuit, solvit. Quaesitum est: an id tutelae iudicio reputari potest? Respondi: nihil proponi, cur non possit.

XLVIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Inter bonorum ventrisque curatorem, et inter curatorem furiosi, itemque prodigi, pupillive magna est differentia, quippe quum illis quidem plane rerum administratio, duobus autem superioribus sola custodia, et rerum, quae deteriores futurae sunt, venditio committatur.

XLIX. *Paulus libro II. Sententiarum.* Ob foenus pupillaris pecuniae per contumaciam non exercitum, aut fundorum omissam comparationem, tutor, si non ad damnum resarciendum idoneus est, extra ordinem coërcebitur.

L. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Si res pupillaris incursu latronum pereat, vel argentarius, cui tutor pecuniam dedit, quum fuisset celeberrimus, solidum reddere non possit, nihil eo nomine tutor praestare cogitur.

LI. *Venuleius libro VI. Stipulationum.* Si duo, pluresve tutores tutelam administrent, in fideiussorem quidem in solidum per quemlibet eorum committitur stipulatio, at si inter eos divisa sit tutela regionibus, quod plerumque fit, et alius urbica negotia, alius peregrina administret, tunc ex substantia cuiusque rei aut committi contra fideiussorem stipulationem, aut non committi dicemus. Nam licet omnes tutores sint, et tutelam gerant, tamen cum quis de ea re, quae extra suam regionem erit, experiri vel ad iudicium vocari coeperit, perinde non committitur stipulatio, atque si ei administratio tutelae permissa non esset; quantum enim facit in totum denegata, tantundem valet, si in ea re, de qua agitur, denegata sit.

LII. *Neratius libro I. Responsorum.* Curator pro minore non tantum dotem dare debet, sed etiam impendia, quae ad nuptias facienda sunt.

LIII. *Paulus libro II. Decretorum.* Aemilius Dexter, magistratus sui tempore datis tutoribus, cessaverat in exigenda satisdatione; deinde quibusdam excusatis, a sequentibus magistratibus Dexter tutor assumtus fuerat. Creatus conveniebatur in solidum duplici ratione, et quia tutor, et quod, quum magistratus esset et tutores dedisset, satisdationem non exegisset. Ex diverso dictum est, licet satis exactum non esset, tamen in diem tutelae finitae idoneos fuisse tutores, neque cessationem curatorum obesse tutoribus debere. Pronuntiavi: si in diem finitae tutelae idonei permansissent tutores, licet satis non esset exactum, curatorum esse periculum; si minus, tutorum et magistratuum. [hoc est, tunc esse periculum eius, qui suspectum non fecisset aut satis non exegisset, quum finita tutela non inveniretur idoneus fuisse.]

LIV. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Non existimo maximis usuris subiiciendum eum, qui a contutoribus suis mutuam pecuniam pupilli accepit, et cavit, certasque usuras promisit, quas et alii debitores pupillo dependunt, quia hic sibi non consumsit, nec clam, nec quasi sua pecunia licenter abutitur, et nisi his usuris a contutore mutuum ei daretur, aliunde accepisset. Et multum refert, palam aperteque debitorem se ut extraneum et quemlibet faceret pupillo, an sub administratione tutelae pupillique utilitate latenter sua commoda pupilli pecunia iuvaret.

LV. *Idem libro XIV. Disputationum.* Tres tutores pupillo dati sunt; unus tutelam gessit, et solvendo non est; secundus Titio gerendam mandavit, et Titius quaedam administravit; tertius nihil omnino gessit. Quaesitum est: quatenus quisque eorum teneatur? Et tutorum quidem periculum commune est in administratione tutelae, et in solidum universi tenentur. Plane si pecunia numerata pupilli inter eos distributa est, non in maiorem summam quisque eorum, quam accepit, tenetur. §. 1. Sed si ipsi tutores rem pupilli furati sunt, videamus, an ea actione, quae proponitur ex lege duodecim tabularum adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur, et quamvis unus duplum praestiterit, nihilo minus etiam alii teneantur? Nam in aliis furibus eiusdem rei pluribus non est propterea ceteris poenae deprecatio, quod ab uno iam exacta est; sed tutores propter admissam administrationem non tam invito domino contrectare eam videntur, quam perfide agere. Nemo denique dicet, unum tutorem et duplum hac actione praestare, et quasi specie condictionis aut ipsam rem, aut eius aestimationem. §. 2. Non solum ergo gessisse tutelam is creditur, qui alii gerendam mandavit, sed et qui satis a contutore accepit rem salvam pupillo futuram, eique permisit administrationem totius tutelae; nec potest se defendere constitutionibus, quae iubent ante conveniri eum, qui gessit. §. 3. Item in eo, quod nemo gessit, non utique eius periculum est, qui quaedam gessit, sed communiter omnium; exigi autem ab eo solo periculum ob alia, quae non gessit, non oportet, nisi si qua talia sunt, quae vel consummationem coeptorum ab eo desiderabant, vel ita coniuncta fuerunt, ut separari non deberent. §. 4. Quod autem dicitur: desiisse solvendo esse vel non esse contutores praestare debere, videamus, qualem intellectum habeat? id est utrum sufficiat, nihil deminutum esse de facultatibus contutoris, ex quo tempore datus est, sed eandem faciem patrimonii permansisse, an et si nihil post accidit, quod palam faciat deminutionem patrimonii, debeat tamen contutor inquirere fortunas contutoris? Sed hoc et ex personae qualitate, et ex temporis intercapedine, quo testamentum factum est, usque ad mortem patris aliam aestimationem accipere debet; nam aperte prodigo, vel cuius bona venierunt, licet obreptum fuerit Praetori, qui decreto eum dedit, permitte-

*) *Volo et rogo omnia fieri cum Maevii fratris mei consilio, et quod sine eo fit, irritum sit.*

re contutor administrationem non debet; et potuit aliquid pater eorum post testamentum factum accidens ignorasse, aut quum destinatum haberet mutare testamentum, id non fecisse.

LVI. *Scaevola libro IV. Digestorum.* Tutor rerum et animalium pupilli venditionem fecit: sed quaedam animalia, emtoribus pretium non solventibus, retinuit, et apud se habuit; pretium idem rationibus pupilli accepto tulit; ex his aliquot nata sunt; defuncto tutore heres eius eandem tutelam administravit, et animalia annis pluribus possedit. Quaesitum est: an, quum is, cuius tutela administrata est, annis quatuordecim esset, iure animalia vindicaret? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, pupillum ea vindicare non posse.

LVII. *Idem libro X. Digestorum.* Chirographis debitorum incendio exustis, quum ex inventario tutores convenire eos possent ad solvendam pecuniam, aut ad novationem faciendam cogere, quum idem circa proprios debitores propter eundem casum fecissent, et id omisissent circa debitores pupillorum, an, si quid propter hanc cessationem eorum pupilli damni contraxerunt, iudicio tutelae consequantur? Respondi: si approbatum fuerit, eos tutores hoc per dolum vel culpam praetermisisse, praestari ab his hoc debere. §. 1. Ab eo, qui sententia Praesidis bonis ademtis relegatus erat, quum ex permissu principis appellatio eius recepta sit, quam is, qui pronuntiaverat, non receperat, fundum emerat pupillus intervenientibus tutoribus, et appellatione iniusta pronuntiata, fundus ei ablatus est. Quaesitum est: an tutelae iudicio pretium fundi pupillus consequi a tutoribus possit? Respondi: si scientes emerunt ab eo, qui in ea causa esset, ut obnoxius sententiae priori esset, tutelae iudicio eos teneri.

LVIII. *Idem libro XI. Digestorum.* Qui negotiationem per Pamphilum et Diphilum, prius servos, postea libertos, exercebat, suo testamento eos tutores reliquit, et cavit, ut negotium eodem more exerceretur, quo se vivo exercebatur. Hi tutelam administraverunt, non tantum quum impubes patroni filius fuisset, sed etiam post pubertatem eius; sed Diphilus quidem cum incremento negotiationis rationes obtulit, Pamphilus autem putavit, reddere se oportere non ad incrementum negotiationis, sed ad computationem usurarum, ut in tutelae iudicio solet. Quaesitum est: an secundum voluntatem defuncti exemplo Diphili Pamphilus quoque rationem reddere debeat? Respondi: debere. Claudius Tryphoninus: *quia lucrum facere ex tutela non debet.* §. 1. Ex duobus tutoribus pupilli altero defuncto, adhuc impubere pupillo, qui supererat, ex persona pupilli sui iudice accepto, consecutus est cum usuris, quantum ex tutela ad tutorem defunctum pervenerat. Quaesitum est: iudicio tutelae, quo experitur pubes factus, utrum eius tantum portionis, quae ab initio ex tutelae ratione pervenerat ad defunctum contutorem, usurae veniant, an etiam eius summae, quae ex sortis usuris pupillo aucta, post mortem eius ad superstitem aeque cum sorte translata sit aut transferri debuit? Respondi: si eam pecuniam in se vertisset, omnium pecuniarum usuras praestandas; quodsi pecunia mansisset in rationibus pupilli, praestandum, quod bona fide percepisset aut percipere potuisset, si foenori dare, quum potuisset, non neglexisset, quum id, quod ab alio debitore nomine usurarum cum sorte datur, ei, qui accipit, totum sortis vice fungatur vel fungi debeat. §. 2. Testamento dati tutores, quod ruptum videbatur, cessaverunt in administratione tutelae, et a Praeside tutor datus est pupillo; iussi autem sunt etiam hi, qui dati erant testamento tutores, tutelam administrare, coniuncto eo, qui a Praeside datus coeperat administrare. Quaesitum est: ad testamento datos periculum administrationis utrum ex apertis tabulis, an ex quo iussi sunt, pertineat? Respondi: ad eos, de quibus quaereretur, nullum antecedentis temporis periculum pertinere. §. 3. Pupillo herede instituto, filiae exheredatae duo millia nummorum aureorum legavit, eosdemque tutores utrisque dedit. Quaesitum est: an, cum ex eo die, quo duo millia potuerunt a substantia hereditatis separari, in nomina collocare neglexerint, usurarum nomine pupillae tutelae iudicio teneantur? Respondi: teneri. §. 4. Quaesitum est: an usurae pupillaris pecuniae, quas tutores debuerunt, quum ad curatorem transferuntur, in sortem computentur, et universae summae usuras debere curatores incipiant? Respondi: omnis pecuniae, quae ad curatores transit, parem causam esse, quia omnis sors efficitur.

LIX. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Quum hereditas patris aere alieno gravaretur, et res in eo statu videretur, ut pupilla ab hereditate paterna abstineretur, unus ex tutoribus cum plerisque creditoribus ita decidit, ut certa crediti portione contenti essent, acciperentque; idem curatores, iam viripotenti accepti, cum plerisque creditoribus deciderunt. Quaesitum est: an, si aliquis tutorum creditor patris pupillae solidam pecuniam expensam sibi ex re pupillae cum usuris fecerit, revocari a curatoribus pupillae ad portiones eas possit, quas ceteri quoque creditores acceperunt? Respondi: eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

LX. *Pomponius libro VIII. Epistolarum.* Si tutoris heres exsecutus est, quae tutor inchoavit, tutelae etiam eo nomine tenetur.

LXI. *Idem libro XX. Epistolarum.* Apud Aristonem ita scriptum est: *Quod culpa tutoris pupillus ex hereditate desiit possidere, eius aestimatio in petitione hereditatis sine ulla dubitatione fieri debebit ita, si pupillo de hereditate cautum sit; cautum autem esse videtur, etiam si tutor erit idoneus, a quo servari possit id, quod pupillus ex litis aestimatione subierat.* Sed si tutor solvendo non est, videndum erit, utrum calamitas pupilli, an detrimentum petitoris esse debeat? perindeque haberi debet, ac si res fortuito casu interiisset, similiter atque ipse pupillus expers culpae quid ex hereditate deminuisset, corrupisset, perdidisset. De possessore quoque furioso quaeri potest, si quid, ne in rerum natura esset, per furorem eius accidisset; tu quid putas? Pomponius: puto eum vere dicere. Sed quare cunctatus es, si solvendo non sit tutor, cuius damnum esse debeat? quum alioquin elegantius dici possit, actiones duntaxat, quas haberet cum tutore pupillus, petitori hereditatis praestandas esse, sicuti heres vel bonorum possessor, si nihil culpa eius factum sit, (veluti si fundo hereditario vi deiectus sit, aut servus hereditarius vulneratus ab aliquo sit sine culpa possessoris) nihil amplius, quam actiones, quas eo nomine habet, praestare debeat. Idem dicendum est, et si per curatorem furiosi culpa vel dolo quid amissum fuerit, quemadmodum si quid stipulatus tutor vel curator fuisset, aut vendidisset rem hereditariam. Impune autem puto admittendum, quod per furorem alicuius accidit, quomodo si casu aliquo, sine facto personae, id accidisset.

TIT. VIII.

DE AUCTORITATE ET CONSENSU TUTORUM ET CURATORUM.

I. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Quanquam regula sit iuris civilis, in rem suam auctorem tutorem fieri non posse, tamen potest tutor proprii sui debitoris hereditatem adeunti pupillo auctoritatem accommodare, quamvis per hoc debitor eius efficiatur; prima enim ratio auctoritatis ea est, ut heres fiat, per consequentias contingit, ut debitum subeat. Se tamen auctore ab eo stipulari non potest. Et quum quidam auctoritatem accommodaret pupillae suae, ut servo suo stipulanti sponderet, divus Pius Antoninus rescripsit, iure pupillam non teneri, sed in quantum locupletior facta esset, dandam actionem. Sed si auctor fiat, ut filio suo quid tradatur, nulla erit auctoritas; evidenter enim sua auctoritate rem acquirit. §. 1. Tutor si invitus retentus sit per vim, non valet, quod agitur; neque enim praesentia corporis sufficit ad auctoritatem, ut si somno aut morbo comitiali occupatus tacuisset.

II. *Idem libro XXIV. ad Sabinum.* Nulla differentia est, non interveniat auctoritas tutoris, an perperam adhibeatur.

III. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Etiam si non interrogatus tutor auctor fiat, valet auctoritas eius, cum se probare dicit id, quod agitur; hoc est enim auctorem fieri.

IV. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Etsi pluribus datis tutoribus unius auctoritas sufficiat, tamen, si tutor auctor erit, cui administratio tutelae concessa non est, id ratum a Praetore haberi non debet. Et ideo puto verius esse, quod Ofilio placebat, si eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, emam a pupillo, sciens alium eius tutelam gerere, dominum me non posse fieri; item si eo auctore emam, qui a tutela fuerit remotus; nec enim id ratum haberi.

V. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Pupillus obligari

tutori eo auctore non potest. Plane si plures sint tutores, quorum unius auctoritas sufficiat, dicendum est, altero auctore pupillum ei posse obligari, sive mutuam pecuniam ei det, sive stipuletur ab eo. Sed et si, quum solus sit, tutor mutuam pecuniam pupillo dederit, vel ab eo stipuletur, non erit obligatus tutori. Naturaliter tamen obligabitur, in quantum locupletior factus est; nam in pupillum non tantum tutori, verum cuivis actionem, in quantum locupletior factus est, dandam, divus Pius rescripsit. §. 1. Pupillus vendendo sine tutoris auctoritate non obligatur; sed nec emendo, nisi in quantum locupletior factus est. §. 2. Item ipse tutor et emtoris et venditoris officio fungi non potest. Sed enim si contutorem habeat, cuius auctoritas sufficit, procul dubio emere potest; sed si mala fide emtio intercesserit, nullius erit momenti, ideoque nec usucapere poterit. Sane si suae aetatis factus comprobaverit emtionem, contractus valet. §. 3. Sed et si per interpositam personam rem pupilli emerit, in ea causa est, ut emtio nullius momenti sit, quia non bona fide videtur rem gessisse; et ita est rescriptum a divo Severo et Antonino. §. 4. Sane si ipse quidem emit palam, dedit autem nomen non mala fide, sed simpliciter, ut solent honestiores non pati nomina sua instrumentis inscribi, valet emtio; quodsi callide, idem erit, ac si per interpositam personam emisset. §. 5. Sed et si creditor pupilli distrahat, aeque emere bona fide poterit. §. 6. Si filius tutoris vel quae alia persona iuri eius subiecta emerit, idem erit, atque si ipse emisset.

VI. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Tutores, quibus administratio decreta non est, tanquam extraneos recte a pupillo emere placet.

VII. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Quod dicimus: in rem suam auctoritatem accommodare tutorem non posse, toties verum est, quoties per semetipsum vel subiectas sibi personas acquiritur ei stipulatio; ceterum negotium ei geri per consequentias, ut dictum est, nihil prohibet auctoritas. §. 1. Si duo rei sint stipulandi, et alter me auctore a pupillo stipuletur, alter altero tutore auctore, dicendum est, stipulationem valere, sic tamen, si auctoritas tutoris unius sufficiat; ceterum si non sufficiat, dicendum erit, inutilem esse stipulationem. §. 2. Si et pater, et filius, qui in potestate eius fuit, tutores fuerunt, et pater sit stipulatus filio auctore, nullius momenti erit stipulatio, idcirco, quia in rem patris auctor esse filius non potest.

VIII. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* Et si conditionalis contractus cum pupillo fiat, tutor debet pure auctor fieri; nam auctoritas non conditionaliter, sed pure interponenda est, ut conditionalis contractus confirmetur.

IX. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Obligari ex omni contractu pupillus sine tutoris auctoritate non potest, acquirere autem sibi stipulando et per traditionem accipiendo etiam sine tutoris auctoritate potest; sed credendo obligare sibi non potest, quia sine tutoris auctoritate nihil alienare potest. §. 1. Ex hoc autem, quod pupillus nullam rem sine tutoris auctoritate alienare potest, apparet, nec manumittere eum sine tutoris auctoritate posse. Hoc amplius, licet tutoris auctoritate manumittat, debet ex lege Aelia Sentia apud consilium causam probare. §. 2. Pupillus ex omnibus causis solvendo sine tutoris auctoritate nihil agit, quia nullum dominium transferre potest; si tamen creditor bona fide pecuniam pupilli consumserit, liberabitur pupillus. §. 3. Hereditatem adire pupillus sine tutoris auctoritate non potest, quamvis lucrosa sit, nec ullum habeat damnum. §. 4. Nec ex senatusconsulto Trebelliano hereditatem recipere pupillus sine tutoris auctoritate potest. §. 5. Tutor statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri; post tempus vero, aut per epistolam interposita eius auctoritas nihil agit. §. 6. Etiamsi non exaudiat tutoris auctoritatem is, qui cum pupillo contrahit, scriptis tamen hoc approbetur, recte negotium geritur, veluti si absenti pupillo per epistolam vendam aliquid aut locem, et is tutoris auctoritate consentiat.

X. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Tutor, qui per valetudinem, vel absentiam, vel aliam iustam causam auctor fieri non potuit, non tenetur.

XI. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Si ad pupillum aut furiosum bonorum possessio pertineat, expediendarum rerum gratia et in agnoscenda et in repudianda bonorum possessione voluntatem tutoris curatorisque spectari debere placuit, qui scilicet, si quid eorum contra commodum pupilli furiosive fecerint, tutelae curationisve iudicio tenebuntur.

XII. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Si servus communis tuus et Titii a pupilla tua te auctore aliquam rem per traditionem acceperit, tota ad Titium pertinebit. Marcellus notat: *Nam quodcunque ad omnes dominos non potest pertinere, id pro solido ad eum, cui acquiri potest, pertinere, veteres comprobaverunt.*

XIII. *Idem libro XXI. Digestorum.* Impuberes tutore auctore obligantur, etiam si taceant. Nam cum pecuniam mutuam acceperint, quamvis nihil dicant, auctoritate tutoris interposita tenentur. Quare et si non debita pecunia his personis soluta fuerit, quamvis tacuerint, interposita tutoris auctoritas sufficit, ut condictione teneantur.

XIV. *Idem libro XXXI. Digestorum.* Non multum interest, abfuerit tutor, quum negotium contraheretur, an praesens ignoraverit, quale esset, quod contraheretur.

XV. *Marcianus libro II. Regularum.* Accipientis et edentis iudicium idem tutor auctor utrique fit. Sed hoc utrum ita est, si bis auctor factus est, an et una auctoritas sufficiat eo animo, ut ad utrumque pertineat? dubitat quidem Pomponius, sed fortiter defenditur, sufficere unam auctoritatem.

XVI. *Paulus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Etiam si tutor caecus factus sit, auctor fieri potest.

XVII. *Idem libro VI. ad Edictum.* Si tutor pupillo nolit auctor fieri, non debet eum Praetor cogere, primum quia iniquum est, etiamsi non expedit pupillo, auctoritatem eum praestare, deinde, etsi expedit, tutelae iudicio pupillus hanc iacturam consequitur.

XVIII. *Idem libro I. ad Plautium.* Potest pupillus tutore auctore debitorem suum Titio delegare. Sed cum tutor debet pupillo, dicendum est, neque delegari eum, neque procuratorem adversus tutorem dari ipso tutore auctore posse, quia futurum sit, ut auctoritate sua liberetur.

XIX. *Idem libro IX. Responsorum.* Curatorem etiam impuberi dari posse; sed ad ea, quae solennitatem iuris desiderant, explicanda tutore auctore opus esse.

XX. *Scaevola libro X. Digestorum.* Inter pupillos paternae hereditatis divisio facta est praesente tutore, sed non assignante instrumento divisionis. Quaesitum est: an ei stari oporteret? Respondi: si tutor auctor fuisset, non idcirco minus standum esse divisioni, quod non assignasset.

XXI. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Defendente tutore, pupillus condemnatus ex contractu patris accepit curatorem; inter quem et creditorem acta facta sunt apud Procuratorem Caesaris infra scripta: *Priscus Procurator Caesaris dixit: faciat iudicata; Novellius curator dixit: abstineo pupillum; Priscus Procurator Caesaris dixit: responsum habes, scis, quid agere debeas.* Quaesitum est: an secundum haec acta adolescens a bonis patris abstentus sit? Respondi: proponi abstentum.

XXII. *Labeo libro V. Pithanon.* Si quid est, quod pupillus agendo tutorem suum liberaturus est, id ipso tutore auctore agi recte non potest.

TIT. IX.

QUANDO EX FACTO TUTORIS VEL CURATORIS MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSUNT.

I. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Ob dolum malum vel culpam tutoris, Aristo ait, pupillum possessorem condemnandum. Sed non puto, quanti actor in litem iuraverit; et tamen illud ita est, si rem a tutore pupillus servare possit.

II. *Ulpianus libro I. Opinionum.* Si tutor vel curator pecunia eius, cuius negotia administrat, mutua data, ipse stipulatus fuerit, vel praedia in nomen suum emerit, utilis actio ei, cuius pecunia fuit, datur ad rem vindicandam vel mutuam pecuniam exigendam.

III. *Papinianus libro XX. Quaestionum.* Dolus tutorum pupillo neque nocere neque prodesse debet. Quod autem vulgo dicitur: tutoris dolum pupillo non nocere, tunc verum est, quum ex illius fraude locupletior pupillus factus non est. Quare merito Sabinus tributoria actione pupillum conveniendum ex dolo tutoris existimavit, scilicet si per iniquam distributionem pupilli rationibus favit. Quod in depositi quoque actione dicendum est, item here-

ditatis petitione, si modo, quod tutoris dolo desiit, pupilli rationibus illatum probetur.

IV. *Ulpianus libro LXIV. ad Edictum.* Et si extrinsecus aliquid tutor dolo admiserit, pupillo nihil nocere oportet.

V. *Papinianus libro V. Responsorum.* Post mortem furiosi non dabitur in curatorem, qui negotia gessit iudicati actio, non magis, quam in tutorem, si modo nullam ex consensu post depositum officium novationem factam, et in curatorem vel tutorem obligationem esse translatam constabit. §. 1. Tutor, qui pecuniam se soluturum cavit, in quam pater pupilli condemnatus fuerat, actionem post tutelam finitam recte recusat. Non idem in eo placuit, qui suo nomine mutuam pecuniam accepit, et iudicatum pro pupillo fecit, nisi forte creditor ideo contraxit, ut in causam iudicati pecunia transiret.

VI. *Idem libro II. Definitionum.* Tutor interposito decreto Praetoris actorem reliquit; secundum eum sententia dicta, iudicati transfertur ad pupillum actio non minus, quam si tutor obtinuisset.

VII. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Tutori, qui infantem defendit, succurritur, ut in pupillum iudicati actio detur.

VIII. *Idem libro V. Responsorum.* Tutor, qui et coheres pupillo erat, quum conveniretur fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit. Quaesitum est: an in adultum pupillum pro parte danda sit utilis actio? Respondit: dandam.

TIT. X.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

I. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Haec clausula et frequens et pernecessaria est; quotidie enim suspecti tutores postulantur. §. 1. Primum igitur tractemus, unde descendat suspecti crimen, et apud quos postulari quis possit suspectus tutor vel curator; deinde quis, et a quo, et ex quibus causis removeatur, deque poena suspecti. §. 2. Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. §. 3. Damus autem ius removendi suspectos tutores Romae Praetoribus, in provinciis Praesidibus earum. §. 4. An autem apud legatum Proconsulis suspectus postulari possit? dubium fuit. Sed Imperator Antoninus cum divo Severo Braduae Maurico Proconsuli Africae rescripsit: posse, quia mandata iurisdictione officium ad eum totum iuris dicundi transit. Ergo et si Praetor mandet iurisdictionem, simili modo dicendum est, suspectum posse apud eum postulari, cui mandata est; quum enim sit in provincia hoc rescriptum, consequens erit dicere, et eum, cui a Praetore mandata est iurisdictio, posse de suspecto cognoscere. §. 5. Ostendimus, qui possint de suspecto cognoscere; nunc videamus, qui suspecti fieri possint? Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non sint, sed alterius generis tutores. Quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid, si patronus? Adhuc idem erit dicendum, modo ut meminerimus, patrono parcendum. §. 6. Consequens est ut videamus, qui possint suspectos postulare? Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. §. 7. Quinimmo et mulieres admittuntur, sed hae solae, quae pietate necessitudinis ductae ad hoc procedunt; utputa mater, nutrix quoque, et avia possunt; potest et soror; nam in sorore etiam rescriptum exstat divi Severi. Sed et si qua alia mulier fuerit, cuius Praetor perpensam pietatem intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam non continere iniuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. §. 8. Si quis de plebeiis ob facta atrociora in tutela admissa fuerit apud Praetorem accusatus, remittitur ad Praefectum urbi graviter puniendus.

II. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum patroni probetur, ad Praefectum urbi remittetur puniendus.

III. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Tutor quoque contutorem potest suspectum facere, sive duret adhuc tutor, sive iam desierit ipse, contutor autem maneat tutor; et ita divus Severus rescripsit. Plus divus Pius Caecilio Petino rescripsit: posse tutorem suspectum remotum contutores suos suspectos facere. §. 1. Liberti quoque pupillorum grate facient, si tutores vel curatores eorum, male gerentes rem patronorum vel liberorum patronorum, suspectos fecerint. Sed si patronum suum ut suspectum in tutela facere velint, melius est, libertos ab accusatione repelli, ne in ipsa cognitione gravius aliquid emergat, quum hoc aliis omnibus pateat. §. 2. Non tantum autem adolescentis curator, sed etiam furiosi vel prodigi ut suspectus removeri potest. §. 3. Sed et si quis curam ventris bonorumve administrat, non carebit huius criminis metu. §. 4. Praeterea videndum, an et sine accusatione possit suspectus repelli? Et magis est, ut repelli debeat, si Praetori liqueat ex apertissimis rerum argumentis, suspectum eum esse; quod favore pupillorum accipiendum est. §. 5. Nunc videamus, ex quibus causis suspecti removeantur? Et sciendum est, aut ob dolum in tutela admissum suspectum licere postulare, si forte grassatus in tutela sit, aut quod sordide egerit vel perniciose pupillo, vel aliquid interceperit ex rebus pupillaribus iam tutor. Quodsi quid admisit, ante tamen admisit, quam tutor esset, quamvis in bonis pupilli vel in tutela, non potest suspectus tutor postulari, quia delictum tutelam praecessit; proinde si pupilli substantiam expilavit, sed ante, quam tutor esset, accusari debet expilatae hereditatis crimine; si minus, furti. §. 6. Quaeri potest: si tutor fuerit pupilli, idemque sit curator confirmatus adolescenti, an possit ex delictis tutelae suspectus postulari? Et quum possit tutelae a concuratoribus conveniri, consequens erit dicere, cessare suspecti accusationem, quia tutelae agi possit deposito officio et alio sumto. §. 7. Item erit quaerendum: si proponas aliquem desiisse esse tutorem, et rursum coepisse, (utputa usque ad tempus vel ad conditionem erat datus, deinde iterum, vel superveniente conditione testamentaria, vel etiam a Praetore postea datus est) an suspectus postulari possit? Et quia duae tutelae sunt, si est, qui eum tutelae iudicio conveniat, aequissimum erit dicere, cessare crimen suspecti. §. 8. Si autem ipse tutor est solus, numquid, quia tutelae cessat, removendus sit ab hac administratione, quasi in hac suspectus ex eo, quod in alia male versatus sit? Ergo et in eo, qui curator solus post finitam tutelam confirmatus est, idem dici potest. §. 9. Quodsi quis ita tutor datus sit: *quoad in Italia erit, tutor esto,* vel: *quoad trans mare non ierit*, an possit suspectus postulari ex eo gestu, quem administravit ante, quam trans mare abiisset? Et magis est, ut postulari possit, quasi una tutela sit, habens intervalla. §. 10. Si quis abfuturus reipublicae causa desideraverit in locum suum constitui alium tutorem, an reversus ex ante gesto suspectus postulari possit? Et quia potest ex priore gestu utili actione conveniri, cessabit postulatio. §. 11. Si curator ventri bonisque datus fraudulenter versatus sit, deinde tutor datus, an postulari suspectus propter fraudes in cura admissas possit? dubitari potest. Et si quidem habet contutores, non poterit postulari, quia conveniri potest; si non habet, amoveri poterit. §. 12. Si tutor inimicus pupillo parentibusve eius sit, et generaliter, si qua iusta causa Praetorem moverit, cur non debeat in ea tutela versari, reiicere eum debebit. §. 13. Severus et Antoninus rescripserunt Epicurio: tutores, qui res vetitas sine decreto distraxerunt, nihil quidem egisse, verum si per fraudem id fecerunt, removeri eos oportere. §. 14. Tutor, qui ad alimenta pupillo praestanda copiam sui non faciat, suspectus est, poteritque removeri. §. 15. Sed si non latitet, sed praesens nihil posse decerni contendat, quasi inopi, si datis pupillo advocatis in mendacio revincatur, ad Praefectum urbi remittendus est. Neque enim interest, id agere quenquam, ut corrupta fide inquisitionis tutor constituatur, an bona fide constitutum velut praedonem bonis alienis incumbere; hic ergo non quasi suspectus removebitur, sed remittetur puniendus ea poena, qua solent affici, qui tutelam corruptis ministeriis Praetoris redemerunt. §. 16. Tutores, qui repertorium non fecerunt, vel pecuniam neque ad praediorum emtionem conferre, neque deponere pervicaciter perstant, quoad emtionis occasio inveniatur, vinculis publicis iubentur contineri, et insuper pro suspectis habentur. Sed sciendum est, non omnes hac severitate debere tractari, sed utique humiliores; ceterum eos, qui sunt in aliqua dignitate positi, non opinor vinculis publicis contineri oportere. §. 17. Is tutor, qui inconsiderate pupillum vel dolo abstinuit hereditate, potest suspectus postulari. §. 18. Qui ob segnitiam, vel rusticitatem, inertiam, simplicitatem, vel ineptiam remotus sit, in hac causa est, ut integra existimatione tutela vel cura abeat. Sed et si quis ob fraudem non removerit aliquem, sed alium

ei adiunxerit, non erit famosus, quia non est abire tutela iussus.

IV. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Hae enim caussae faciunt, ut integra existimatione tutela vel cura quis abeat. §. 1. Decreto igitur debebit causa removendi significari, ut appareat de existimatione. §. 2. Quid ergo, si non significaverit causam remotionis decreto suo? Papinianus ait: debere dici, hunc integrae esse famae; et est verum. §. 3. Si Praetor sententia sua non removerit tutela, sed gerere prohibuit, dicendum est, magis esse, ut et hic desinat tutor esse. §. 4. Qui nihil gesserunt, non possunt suspecti postulari, verum ob ignaviam, vel negligentiam, vel dolum, si dolo fecerunt, possunt removeri.

V. *Idem libro III. Disputationum.* Suspectus fieri is quoque, qui satis dederit, vel nunc offerat, potest; expedit enim pupillo, rem suam salvam fore, quam tabulas cautionis habere; nec ferendus est contutor, qui ideo collegam suum suspectum non fecit, quoniam cautum erat pupillo.

VI. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Quia satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat.

VII. *Ulpianus libro I. de omnibus Tribunalibus.* Impuberibus quidem non permittitur tutores suspectos facere; adolescentibus plane volentibus suspectos facere curatores suos, permittitur, dummodo ex consilio necessariorum id faciant. §. 1. Si fraus non sit admissa, sed lata negligentia, quia ista prope fraudem accedit, removeri et hunc quasi suspectum oportet. §. 2. Praeterea accesserunt quaedam species ex epistola Imperatoris nostri et divi Severi ad Atrium Colonum. Nam adversus eos, qui, ne alimenta decernantur, sui copiam perseverant non facere, ut suis rebus careant, praecipitur, reique servandae causa pupillus in possessionem mittitur eius, qui suspectus sententia sua factus est, quaeque mora deteriora futura sint, curatore dato distrahi iubentur. §. 3. Item si quis tutor datus non compareat, solet edictis evocari, novissimeque, si copiam sui non fecerit, ut suspectus removeri ob hoc ipsum, quod copiam sui non fecit. Quod et perraro, et diligenti habita inquisitione faciendum est.

VIII. *Idem libro LXI. ad Edictum.* Suspectum tutorem eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

IX. *Modestinus libro singulari de Heurematicis.* Si tutor aliquo vinculo necessitudinis vel affinitatis pupillo coniunctus sit, vel si patronus pupilli liberti tutelam gerat, et quis eorum a tutela removendus videatur, optimum factum est, curatorem ei potius adiungi, quam eundem notata fide et existimatione removeri.

X. *Papinianus libro XII. Quaestionum.* Decreto Praetoris ut suspectus remotus periculum futuri temporis non timet; iniquum enim videtur, removeri quidem a tutela vel cura, in futurum autem non esse securum.

XI. *Idem libro V. Responsorum.* Post finitam tutelam cognitio suspecti tutoris, quamvis pridem recepta, solvitur.

XII. *Iulius Aquila libro Responsorum.* Nihil proponi, cur praescribere curator possit in cognitione suspecti, quo minus religio Praetoris a pupillari servo, detegente fraudes, instruatur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS SEPTIMUS.

TIT. I.
DE EXCUSATIONIBUS.

I. *Modestinus libro I. Excusationum.* *Ἑρέννιος Μοδεστῖνος Ἰγνατίῳ Δέξτρῳ. Συγγράψας σύγγραμμα, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ χρησιμώτατον, ὅπερ παραίτησιν ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας ὠνόμασα, τοῦτό σοι πέπομφα.* §. 1. *Ποιήσομαι δὲ, ὡς ἂν οἷός τε ὦ, τὴν περὶ τούτων διδασκαλίαν σαφῆ, ἀφηγούμενος τὰ νόμιμα τῇ τῶν Ἑλλήνων φωνῇ, εἰ καὶ οἶδα δύσφραστα εἶναι αὐτὰ νομιζόμενα πρὸς τὰς τοιαύτας μεταβολάς.* §. 2. *Προσθήσω δὲ τῇ τῶν λεγομένων διηγήσει αὐτὰ τὰ τῶν νόμων ῥήματα, εἴπου καὶ τούτου δεηθείην, ἵνα τήν τε τῶν λεκτέων καὶ τὴν τῶν ἀναγνωστέων χρῆσιν ἔχοντες, τὸ ὁλόκληρον τοῖς δεομένοις καὶ τὴν ὠφέλειαν παρασχώμεθα.* §. 3. *Λεκτέον τοίνυν πρῶτον, τίνας οὐ δεῖ χειροτονεῖσθαι.* §. 4. *Ἀπελευθερικοῖς ὀρφανοῖς εὐγενεῖς οὐ δώσουσιν οἱ ἄρχοντες ἐπιτρόπους ἢ κουράτορας, πλὴν εἰ μὴ παντελὴς ἀπορία κατὰ τὸν τόπον ἀπελευθέρων ἐστίν· ἀπελευθερικοῖς γὰρ ἀπελευθέρους μόνους δεῖν δίδοσθαι τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου ὄντας, θείου Μάρκου ὀρατίων κελεύει. Ἐὰν δὲ δοθῇ, ὁ θειότατος Σεβῆρος, τῶν ἀφηλίκων προνοούμενος, ὑπεύθυνον αὐτὸν εἶναι τῇ ἐπιτροπῇ, ἐὰν μὴ ἐμπροθέσμως δικαιολογήσηται, ἀντέγραψεν.* §. 5. *Οὐκ ἔξεστιν κουρατορεύειν μνηστῆρα μνηστῆς, ὡς ἡ σύγκλητος λέγει· χειροτονηθεὶς δὲ ὁ τοιοῦτος ἀπολυθήσεται.*

II. *Idem libro II. Excusationum.* *Ἀφίενται ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας καὶ οἱ ἑβδομήκοντα ἔτη πεπληρωκότες. Ὑπερβεβηκέναι δὲ δεῖ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ, ἐν ᾧ χειροτονεῖται, ἢ ἐν ᾧ τῇ κληρονομίᾳ προσέρχεταί τις, ἢ ἐν ᾧ ἡ αἵρεσις ἡ τῇ διαθήκῃ προσγραφεῖσα πεπλήρωται, οὐκ ἐντὸς τῶν χρόνων τῆς παραιτήσεως.* §. 1. *Ἡ δὲ ἡλικία δείκνυται ἢ ἐκ παιδογραφιῶν, ἢ ἐξ ἑτέρων ἀποδείξεων νομίμων.* §. 2. *Ἀφίησιν ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας καὶ πολυπαιδία.* §. 3. *Νομίμους δὲ παῖδας εἶναι δεῖ πάντας, κἂν μὴ ὦσιν ἐν ἐξουσίᾳ.* §. 4. *Δεῖ δὲ ζῶντας εἶναι τοὺς παῖδας, ὅτε οἱ πατέρες δίδονται ἐπίτροποι· οἱ γὰρ πρὶν τελευτήσαντες οὐ συναριθμοῦνται, οὔτε πάλιν βλάπτουσιν οἱ μετὰ τοῦτο ἀποθανόντες. Καὶ ταῦτά φησι διάταξις τοῦ θειοτάτου Σεβήρου.* §. 5. *Τοῦτο δὲ δοκεῖ μὲν εἰρῆσθαι περὶ τοῦ κατὰ διαθήκας δοθέντος ἐπιτρόπου, ἁρμόζοι δὲ ἂν καὶ ἐπὶ παντὸς*

I. Herennius Modestinus Ignatio Dextro S. Conscribens librum, ut mihi videtur, utilissimum, quem excusationem tutelae et curae vocavi, hunc tibi misi. §. 1. Faciam autem, quoad possibile erit, de his doctrinam manifestam, enarrans legalia Graecorum voce, etsi cognovero, inepta ea ad transferendum esse. §. 2. Apponam dicendorum narrationi etiam ipsa legum verba, si necesse erit ut dicendorum simul et legendorum usum habentes, integritatem indigentibus et utilitatem praebeamus. §. 3. Dicendum igitur primum est, quos creari non oporteat. §. 4. Libertinis pupillis ingenuos tutores vel curatores Praesides non dabunt, nisi omnimodo libertinorum penuria secundum locum illum sit; libertinis enim libertinos solos oportere dari, qui ex eodem loco sint, oratio divi Marci iubet. Si autem dabitur, divus Severus, impuberum curam habens, obligatum eum esse tutelae, nisi iuste rationes reddiderit, rescripsit. §. 5. Non potest curator esse sponsae sponsus, ut senatus dicit; creatus autem talis absolvetur.

II. Excusantur a tutela et cura, qui septuaginta annos compleverunt. Excessisse autem oportet septuaginta annos tempore illo, quo creantur, aut quo hereditatem adiit quis, aut quo conditio, quae testamento inscripta est, completa est, non infra tempora excusationis. §. 1. Aetas autem probatur aut ex nativitatis scriptura, aut aliis demonstrationibus legitimis. §. 2. Remittit a tutela vel cura et liberorum multitudo. §. 3. Legitimos autem liberos esse oportet omnes, etsi non sint in potestate. §. 4. Oportet autem liberos vivos esse, quando tutores patres dantur; qui enim antea decesserunt, his non connumerantur, neque rursus nocent, qui postea moriuntur. Et hoc ita inquit constitutio divi Severi. §. 5. Hoc autem videtur quidem dictum esse de tutore dato secundum testamentum, convenit autem et in omni alio. §. 6. Qui autem in ventre est, etsi in multis partibus legum comparatur iam natis, tamen neque in praesenti quae-

ἑτέρου. §. 6. Ὁ δὲ ἐν τῇ γαστρὶ ὤν, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς μέρεσιν τοῦ νόμου συγκρίνεται τοῖς ἤδη γεγεννημένοις, ὅμως οὔτε ἐν τῇ παρούσῃ ζητήσει, οὔτε ἐν ταῖς λοιπαῖς πολιτικαῖς λειτουργίαις συναίρεται τῷ πατρί. Καὶ τοῦτο εἴρηται διατάξει τοῦ θειοτάτου Σεβήρου. §. 7. Οὐ μόνον δὲ υἱοὶ ἄφεσιν ἐπιτροπῆς διδόασιν καὶ θυγατέρες, ἀλλὰ καὶ ἔγγονοι ἐξ υἱῶν ἀῤῥένων τεχθέντες, ἄῤῥενές τε καὶ θήλειαι. Βοηθοῦσιν δὲ τότε, ὁπόταν τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἀποθανόντος τὸν ἐκείνου τόπον πληρώσουσιν τῷ πάππῳ. Ὅσοι δ᾽ ἂν ὦσιν ἔγγονοι ἐξ ἑνὸς υἱοῦ, ἀντὶ ἑνὸς τέκνου ἀριθμοῦνται. Ταῦτα δὲ καὶ ἐκ διατάξεων, αἱ περὶ τῶν τέκνων διαλέγονται, ἔστιν συναγαγεῖν. οὐδαμοῦ γὰρ ἐστὶν ῥᾳδίως εὑρεῖν, ὅτι περὶ υἱῶν διαλέγεται διάταξις, ἀλλὰ περὶ τέκνων· ἡ δὲ προσηγορία αὕτη καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται. §. 8. Τὸν δὲ ἀριθμὸν τῶν τέκνων τὸν ὡρισμένον ταῖς διατάξεσιν εἶναι δεῖ ἑκάστῳ τότε, ὅτε χειροτονεῖται, οὐχὶ κἂν μετὰ τὸ χειροτονηθῆναι γεννηθῇ, πρὸ τοῦ τὰ δίκαια τῆς ἀφέσεως παρασχέσθαι. Οἱ γὰρ μετὰ τοῦτο γεγεννημένοι οὐ βοηθοῦσιν, ὡς διάταξίς φησιν Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. §. 9. Ἔτι μὴν καὶ οἱ τρεῖς ἔχοντες ἐπιτροπὰς ἢ τρεῖς κουρατορίας, ἢ ἀναμεμιγμένας τρεῖς κουρατορίας τε καὶ ἐπιτροπάς, καὶ ἔτι μενούσας, τουτέστιν μήπω ἐκβάντων τὴν ἡλικίαν τῶν ἀφηλίκων, οὗτοι ἀφίενται εἰς τετάρτην ἐπιτροπὴν ἢ κουρατορίαν καλούμενοι. Ἀλλὰ μὴν κἂν κουράτωρ τις ᾖ μὴ ἀφήλικος, ἀλλὰ μαινομένου, εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν κουρατοριῶν καὶ αὕτη ὑπολογισθήσεται ἡ κουρατορία. Ὅπερ οὕτως ἔχειν διδάσκει διάταξις Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. Λέγει καὶ ὁ κράτιστος Οὐλπιανὸς περὶ τῶν τριῶν ἐπιτροπῶν ταῦτα.

III. *Ulpianus libro singulari de officio Praetoris tutelaris.* Tria onera tutelarum dant excusationem. Tria autem onera sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat, sed patrimoniorum separatio. Et ideo qui tribus fratribus tutor datus est, qui indivisum patrimonium habent, vel quibusdam tutor, quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur.

IV. *Modestinus libro II. Excusationum.* Ἔφαμεν τρεῖς ἔχοντας ἐπιτροπὰς εἰς τετάρτην μὴ καλεῖσθαι. Ἐζητήθη τοίνυν, ἐάν τις ἐν δύο ὢν ἐπιτροπαῖς, εἶτα εἰς ἐπιτροπὴν τρίτην προβληθεὶς ἐκκαλέσηται, καὶ ἔτι μετεώρου οὔσης τῆς δίκης τῆς ἐπὶ τῇ ἐκκλήτῳ εἰς τετάρτην ἐπιτροπὴν προβληθῇ, πότερον εἰς τὴν τετάρτην δικαιολογούμενος μνησθήσεται καὶ τῆς τρίτης, ἢ παντάπασιν παραλείψει ἐκείνην; Καὶ εὑρίσκω ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου διατεταγμένον, μὴ δεῖν εἰς τετάρτην προχειρίζεσθαι τὸν ἀπὸ τῆς τρίτης ἔκκλητον πεποιημένον, ἀλλὰ μετεώρου οὔσης τῆς ἐπὶ τῇ τρίτῃ χειροτονίᾳ δικαιολογίας τὸ ἐκείνης τέλος περιμένειν, ὅρον ἐσόμενον τῇ τετάρτῃ χειροτονίᾳ. Ὀρθῷ τῷ λόγῳ· εἰ γὰρ τὴν τῇ τάξει τετάρτην ὑποδέξεταί τις, ὡς τῇ δυνάμει τρίτην, ἀδίκου τῆς ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐκκλήτου ἀποφανθείσης, τέσσαρσι χρείαις ἐγκατασχεθήσεται παρὰ τοὺς νόμους. §. 1. Ἐὰν πατὴρ ἐν τρισὶν ᾖ φροντίσιν ἢ ἐπιτροπῶν, ἢ κουρατοριῶν, ὁ υἱὸς αὐτοῦ οὐκ ἐνοχληθήσεται· καὶ τοῦτο οὕτω διατέτακται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐστίν, ὡς δεῖν τὰς τοῦ υἱοῦ ἐπιτροπὰς ἄνεσιν τῷ πατρὶ διδόναι, καὶ πάλιν ἀμφοτέροις τὰς κοινάς, τουτέστιν μίαν τοῦ υἱοῦ, καὶ δύο τοῦ πατρὸς, ἢ εἰς τὸ ἔμπαλιν. Τότε δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἐπειδὰν τὸ βάρος ἑνὶ οἴκῳ, οὐχὶ διακεχωρισμένοις διαφέρει. Γράφει δὲ καὶ Οὐλπιανὸς ὁ κράτιστος ταῦτα.

V. *Ulpianus libro singulari de officio Praetoris tutelaris.* Tria onera in domo una esse sufficit. Proinde si pater alicuius, vel filius, vel frater, qui est in eiusdem potestate, tria onera sustineat, quae ad periculum patris sui spectent, quia voluntate eius administrant, omnibus excusatio a tutela competit. Sed si non patris voluntate administrent, non prodesse, saepe rescriptum est.

VI. *Modestinus libro II. Excusationum.* Ἐὰν δύο ἔχοντι ἐπιτροπὰς ἄλλαι δύο ὁμοῦ ἐπαχθῶσιν, ἡ τῇ τάξει τρίτη βοηθήσει αὐτῷ εἰς τὴν ἄφεσιν τῆς τετάρτης, κἂν Αὐτοκράτωρ ᾖ, ὁ τὴν τετάρτην ἐγχειρίσας ἢ τὴν τρίτην, πρὶν μέντοι γνῶναι τὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, φθάσει προβληθεὶς εἰς ἄλλην. Ἐὰν δὲ ἡ τάξις μὴ φαίνεται, ἀλλὰ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ αἱ δύο χειροτονίαι προτεθῶσιν ἐν διαφόροις χάρταις, οὐχ ὁ χειροτονηθεὶς, ἀλλὰ ὁ χειροτονήσας ἐπιλέξηται, ὁποίαν δεῖ αὐτὸν ὑποδέξασθαι. §. 1. Γραμματικοὶ, σοφισταὶ, ῥήτορες, ἰατροὶ, οἱ περιοδευταὶ καλούμενοι, ὥσπερ τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν, οὑτωσὶ δὲ καὶ ἀπὸ ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας ἀνάπαυσιν ἔχουσιν. §. 2. Ἔστι δὲ καὶ ὁ ἀριθμὸς ῥητόρων ἐν ἑκάστῃ πόλει τῶν τὴν ἀλειτουργησίαν ἐχόντων, καὶ αἱρέσεις τινὲς προσκείμεναι τῷ νόμῳ, ὅπερ δηλοῦται ἐξ ἐπιστολῆς Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, γραφείσης μὲν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας, παντὶ δὲ τῷ κόσμῳ διαφερούσης, ἧς ἔστιν τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὑποτεταγμένον· Αἱ μὲν ἐλάττους πόλεις δύνανται πέντε ἰατροὺς ἀτελεῖς ἔχειν, καὶ τρεῖς σοφιστὰς, καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους, αἱ δὲ μείζους πόλεις ἑπτὰ τοὺς θεραπεύοντας, τέσσαρας τοὺς παιδεύοντας ἑκατέραν παιδείαν, αἱ δὲ μέγισται πόλεις δέκα ἰατροὺς, καὶ ῥήτορας πέντε, καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους. Ὑπὲρ δὲ τοῦτον τὸν ἀριθμὸν οὐδὲ ἡ μεγίστη πόλις τὴν ἀτέλειαν παρέχει. Εἰκὸς δὲ τῷ μὲν μεγίστῳ ἀριθμῷ χρήσασθαι τὰς μητροπόλεις τῶν ἐθνῶν, τῷ δὲ δευτέρῳ

stione, neque in reliquis civilibus muneribus prodest patri: et hoc dictum est in constitutione divi Severi. §. 7. Non solum autem filii remissionem tutelae tribuunt et filiae, sed etiam nepotes ex filiis masculis nati, masculi et feminae. Auxiliantur autem tum, quando patre eorum mortuo, illius locum supplent avo. Quotcunque autem nepotes fuerint ex uno filio, pro uno filio numerantur. Haec autem ex constitutionibus, quae de liberis loquuntur, possunt colligi; nusquam enim facile est invenire, ubi de filiis loquatur constitutio, sed de liberis; appellatio autem haec et ad nepotes extenditur. §. 8. Numerum autem liberorum determinatum constitutionibus esse oportet unicuique tunc, quum creatur, non et si post creationem generentur, antequam iura remissionis praebeantur; nam si post creationem generantur, non auxiliantur, ut constitutio inquit Severi et Antonini. §. 9. Amplius autem et qui habet tres tutelas aut tres curas, aut commixtim tres curas et tres tutelas, et adhuc manentes, hoc est nondum excedentibus aetatem minoribus, hi excusantur ad tutelam vel curam vocati. Sed tamen et si curator quis fuerit non impuberis, sed furiosi [seu prodigi], in numerum curarum et haec computabitur cura. Quod sic se habere docet constitutio Severi et Antonini. Dicit autem haec et nobilis Ulpianus de tribus tutelis.

IV. Diximus, tres habentes tutelas ad quartam non vocari. Quaesitum est igitur: si quis duas habens tutelas, deinde ad tutelam tertiam vocatus appellaverit, et adhuc pendente iudicio appellationis ad quartam tutelam promoveatur, utrum a quarta se excusans mentionem faciet et tertiae, an omnino dimittet illam? Et a divo Severo et Antonino constitutum invenio, non oportere ad quartam promoveri a tertia appellantem, sed pendente tertiae creationis excusatione illius finem exspectari terminum futurum quartae creationis. Recta ratione; si enim ordine praepostero quartam suscipiat quis, eveniet, ut post tertiam exsistentem, iniusta tertiae appellatione apparente, quatuor oneribus gravetur extra leges. §. 1. Si pater in tribus fuerit muneribus aut tutelarum aut curarum, filius eius non vexabitur; et ita constitutum est a divo Severo et Antonino. Hoc autem et e contrario est, quod oportet filii tutelas remissionem patri dare, et rursus utriusque communes, id est unam filii et duas patris, aut e converso. Tunc autem haec ita se habent, quum onus uni domui, non separatis obtingit. Scribit autem haec eadem et nobilissimus Ulpianus.

VI. Si duas habenti tutelas aliae duae simul superinductae fuerint, quae est ordine tertia auxiliabitur ei ad remissionem quartae, etsi Imperator fuerit, qui quartam iniunxerit aut tertiam, et ante, quam cognoscat Imperatoris mandata, promotus erit ad aliam. Si autem ordo non apparuerit, sed in una die duae creationes proponentur in diversis chartis, non qui creatus est, sed qui creavit, eliget, quam oporteat eum suscipere. §. 1. Grammatici, sophistae, rhetores, medici, qui περιοδευταὶ, id est circulatores vocantur, quemadmodum a reliquis muneribus, ita et a tutela et a cura requiem habent. §. 2. Est autem et numerus rhetorum in unaquaque civitate, qui vacationem munerum habeant, et hae rursus quaedam propositae lege. Quod manifestum est ex epistola Antonini Pii, quae scripta quidem est communitati Asiae, universo autem orbi conveniens est, cuius capitulum hic subiectum est: *Minores quidem civitates possunt quinque medicos immunes habere et tres sophistas, et grammaticos totidem; maiores autem civitates septem, qui curent, quatuor, qui doceant utramque doctrinam; maximae autem civitates decem medicos, et rhetores quinque, et grammaticos totidem. Supra hunc autem numerum ne maxima quidem civitas immunitatem praestat. Decet autem maximo quidem numero uti*

τὰς ἐχούσας ἀγορὰς δικῶν, τῷ δὲ τρίτῳ τὰς λοιπάς. §. 3. Τοῦτον τὸν ἀριθμὸν ὑπερβαίνειν μὲν οὐκ ἔξεστιν, οὔτε ψηφίσματι βουλῆς, οὔτε ἄλλῃ τινὶ παρευρέσει· ἐλαττοῦν δὲ ἔξεστιν, ἐπειδήπερ ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν λειτουργιῶν φαίνεται τὸ τοιοῦτο γινόμενον. §. 4. Καὶ μέντοι οὐκ ἄλλως τὴν ἀλειτουργησίαν ταύτην καρπώσονται, ἐὰν μὴ δόγματι βουλῆς ἐγκαταλέγωσιν τῷ ἀριθμῷ τῷ συγκεχωρημένῳ, καὶ περὶ τὸ ἔργον ὀλιγώρως μὴ ἔχωσιν. §. 5. Καὶ φιλοσόφους δὲ ἀπολύεσθαι ἐπιτροπῶν, Παῦλος γράφει οὕτως· *Philosophi, oratores, grammatici, qui publice iuvenibus prosunt, excusantur a tutelis; nam et Ulpianus libro quarto de officio Proconsulis ita scribit.* §. 6. *Sed et reprobari medicum posse a republica, quamvis semel probatus sit, Imperator noster cum patre Laelio Basso rescripsit.* §. 7. Περὶ δὲ τῶν φιλοσόφων ἡ αὐτὴ διάταξις τοῦ Πίου οὕτω λέγει· Φιλοσόφων δὲ οὐκ ἐτάχθη ἀριθμὸς, διὰ τὸ σπανίους εἶναι τοὺς φιλοσοφοῦντας. Οἶμαι δὲ, ὅτι οἱ πλούτῳ ὑπερβάλλοντες ἐθελονταὶ παρέξουσιν τὰς ἀπὸ τῶν χρημάτων ὠφελείας ταῖς πατρίσιν· εἰ δὲ ἀκριβολογοῖντο περὶ τὰς οὐσίας, αὐτόθεν ἤδη φανεροὶ γενήσονται μὴ φιλοσοφοῦντες. §. 8. Ἔστιν δὲ καὶ ἐν ταῖς τοῦ βασιλέως Κομμόδου διατάξεσιν ἐγγεγραμμένον κεφάλαιον ἐξ ἐπιστολῆς Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, ἐν ᾧ δηλοῦται, καὶ φιλοσόφους ἀλειτουργησίαν ἔχειν ἀπὸ ἐπιτροπῶν. Ἔστι δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα· Ὁμοίως δὲ τούτοις ἅπασιν ὁ θειότατος πατήρ μου, παρελθὼν εὐθὺς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, διατάγματι τὰς ὑπαρχούσας τιμὰς καὶ ἀτελείας ἐβεβαίωσεν, γράψας, φιλοσόφους, ῥήτορας, γραμματικοὺς, ἰατροὺς ἀτελεῖς εἶναι γυμνασιαρχιῶν, ἀγορανομιῶν, ἱερωσυνῶν, ἐπισταθμιῶν, σιτωνίας, ἐλαιωνίας, καὶ μήτε κρίνειν, μήτε πρεσβεύειν, μήτε εἰς στρατείαν καταλέγεσθαι ἄκοντας, μήτε εἰς ἄλλην αὐτοὺς ὑπηρεσίαν ἐθνικὴν ἤ τινα ἄλλην ἀναγκάζεσθαι. §. 9. Ἔτι κἀκεῖνο εἰδέναι χρὴ, ὅτι ὁ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι διδάσκων ἢ θεραπεύων τὴν ἀλειτουργησίαν ταύτην ἔχει. ἐὰν γὰρ Κομανεὺς ὢν ἐν Νεοκαισαρίᾳ σοφιστεύει, ἢ θεραπεύει, ἢ διδάσκει, παρὰ Κομανεῦσιν ἀλειτουργησίαν οὐκ ἔχει. Καὶ τοῦτο οὕτω νενομοθέτηται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. §. 10. Τοὺς μέντοι ἄγαν ἐπιστήμονας καὶ ὑπὲρ τὸν ἀριθμὸν, καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ πατρίδι τὰς διατριβὰς ποιουμένους εἶναι ἀλειτουργήτους, Παῦλος γράφει, λέγων, τὸν θειότατον Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ οὕτω κεκελευκέναι. §. 11. Τὸν ἐν Ῥώμῃ σοφιστεύοντα, ἢ σαλαρίῳ ἢ καὶ χωρὶς σαλαρίου, ἄφεσιν ἔχειν, νενομοθέτηται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου, οὕτως, ὡσανεὶ ἔτυχεν ἐν ἰδίᾳ πατρίδι διδάσκων. Αἷς νομοθεσίαις δύναταί τις ἐκεῖνον προσαγαγεῖν τὸν λόγον, ὅτι κοινῆς οὔσης τε καὶ νομιζομένης πατρίδος τῆς βασιλευούσης, εἰκότως ἂν, ὡς ἐν ἰδίᾳ πατρίδι, χρήσιμον ἑαυτὸν παρασχὼν, ἀλειτουργησίαν καρπώσεται. §. 12. Νόμων δὲ διδάσκαλοι ἐν ἐπαρχίᾳ διδάσκοντες ἄφεσιν οὐχ ἕξουσιν, ἐν Ῥώμῃ δὲ διδάσκοντες ἀφίενται. §. 13. Ulpianus libro singulari de officio Praetoris tutelaris ita scribit: *Athletae habent a tutela excusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt.* §. 14. Ἔθνους ἱερωσύνη, οἷον Ἀσιαρχία, Βιθυνιαρχία, Καππαδοκαρχία, παρέχει ἀλειτουργησίαν ἀπὸ ἐπιτροπῶν, τουτέστιν ἕως ἂν ἄρχῃ. §. 15. Tutela enim non est reipublicae munus, nec quod ad impensam pertinet, sed civile, nec provinciale videtur in tutela administrari. §. 16. Ἀφίενται ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας στρατηγοὶ τῶν πόλεων. §. 17. Δίδωσιν ἄφεσιν ἐπιτροπῆς καὶ κεφαλικὴ ἔχθρα τῷ χειροτονηθέντι γενομένη πρὸς τὸν πατέρα τῶν ὀρφανῶν, ἐκτὸς εἰ μὴ κατὰ διαθήκας φανείη δοθεὶς ὁ ἐπίτροπος, πλὴν εἰ μὴ μετὰ τὸ γραφῆναι τὴν διαθήκην κεφαλικὸς ἀγὼν αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους συνέστη, ἢ εἰ μὴ πρεσβυτέρα μὲν ἐστὶν τῆς διαθήκης ἡ ἔχθρα, διὰ τοῦτο δὲ δοκεῖ δίδοσθαι ἐπίτροπος, ἵνα ὑποβληθῇ ἐνοχῇ καὶ πράγμασιν. καὶ τοῦτο ἐξ ἐπιστολῆς Σεβήρου βασιλέως δείκνυται. §. 18. Ἔτι ἀπολύεται ἐπιτροπῆς, ὁπόταν ἀμφισβήτησίν τις τῷ ὀρφανῷ περὶ τῆς καταστάσεως κινῇ, φαίνεται δὲ τοῦτο μὴ συκοφαντίᾳ ποιῶν, ἀλλ' ἐκ καλῆς πίστεως. καὶ τοῦτο οἱ θειότατοι Μάρκος καὶ Βῆρος ἐνομοθέτησαν. §. 19. Περὶ τῶν ἀγροίκων, καὶ τῶν ταπεινῶν, καὶ τῶν ἀγραμμάτων γράφει Παῦλος οὑτωσί· *Mediocritas et rusticitas interdum excusationem praebent, secundum epistolas divorum Hadriani et Antonini. Eius, qui se neget litteras scire, excusatio accipi non debet, si modo non sit expers negotiorum.*

VII. *Ulpianus libro singulari Excusationum.* Paupertas sane dat excusationem, si quis imparem se oneri iniuncto possit probare; idque divorum Fratrum rescripto continetur.

VIII. *Modestinus libro II. Excusationum.* Οἱ πάλαι στρατιῶται, οἱ ἐντίμως πληρώσαντες τὸν τῆς στρατείας χρόνον, ἄφεσιν ἔχουσιν ἐπιτροπῶν πρὸς πάντας τοὺς ἰδιώτας. Πρὸς δὲ τοὺς παῖδας τῶν τῆς αὐτῆς τάξεως κεκοινωνηκότων, καὶ πάντων πάλαι στρατιωτῶν ἐντὸς μὲν ἐνιαυτοῦ τοῦ ὑποστρατεύσασθαι ἄφεσιν ἔχουσιν, μετὰ δὲ ἐνιαυτὸν οὐκ ἔτι. Τὸ γὰρ ἰσότιμον τῆς στρατείας ἰσχυρότερον ἐνομίσθη τῆς τῶν πάλαι στρατιωτῶν προνομίας, ἐὰν μὴ ἄρα ἄλλα ἔχωσιν

metropoles gentium; secundo autem, quod habent vel forum causarum, vel loca iudiciorum; tertio autem reliquas. §. 3. Excedere quidem hunc numerum non licet, neque sententia senatus, neque alia qua adinventione; minuere autem licet, quoniam pro civilibus muneribus hoc introductum esse apparet. §. 4. Et utique non aliter de immunitate hac fructum habebunt, nisi decreto senatus inscripti fuerint numero concesso, et circa operationem se negligenter non habeant. §. 5. Et philosophos quidem liberari a tutelis, Paulus scribit ita: *Philosophi, oratores, grammatici, qui publice iuvenibus prosunt, excusantur a tutelis; nam et Ulpianus libro quarto de officio Proconsulis ita scribit.* §. 6. *Sed et reprobari medicum posse a republica, quamvis semel probatus sit, Imperator noster cum patre Laelio Basso rescripsit.* §. 7. De philosophis autem eadem constitutio divi Pii ita dicit: *Philosophorum autem non constitutus est numerus, quia rari sunt, qui philosophantur. Existimo autem, eos, qui divitiis abundant, voluntarie pecuniam in utilitates patriae contribuere debere; si autem avarius contendant de substantia, inde iam manifestum esset, eos non philosophari.* §. 8. Est autem Imperatoris Commodi constitutionibus inscriptum capitulum ex epistola Antonini Pii, in qua manifestatur, et philosophos habere immunitatem tutelarum. Sunt autem haec verba: *Consimiliter autem his omnibus divus pater meus, mox ingrediens principatum, constitutione exsistentes honores et immunitates firmavit, scribens, philosophos, rhetores, grammaticos, medicos immunes esse a praefecturis gymnasiorum et sacerdotii solere, sed et frumenti, et vini, et olei emtionis et praepositionis, et neque iudicare, neque legatos esse, neque in militia numerari nolentes, neque ad alium famulatum eos cogi.* §. 9. Amplius et illud scire oportet, et eum, qui in patria propria docet aut medicatur, immunitatem hanc habere; si enim exsistens Comanus in Caesarea doceat aut medicetur, apud Comanos immunitatem non habet; et hoc ita promulgatum est a divo Severo et Antonino. §. 10. Valde tamen disciplinis instructos, et si supra numerum, et in aliena patria moram faciant, esse immunes, Paulus scribit, dicens, divum Pium Antoninum ita iussisse. §. 11. Romae philosophantem, cum salario, vel sine salario, remissionem habere, promulgatum est a divo Severo et Antonino, ita, ac si in propria patria doceret. Quibus promulgationibus potest quis illam rationem adducere, quoniam in regia urbe, quae et habetur et est communis patria, decenter utique utilem seipsum praebens, non minus, quam in propria patria immunitate fruetur. §. 12. Legum vero doctores in aliquo praesidatu docentes remissionem non habebunt. Romae autem docentes a tutela et cura remittuntur. §. 13. Ulpianus libro singulari de officio Praetoris tutelaris ita scribit: *Athletae habent a tutela excusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt.* §. 14. Gentium praesidatus, puta Asiae, Bithyniae, Cappadociae, tribuit immunitatem a tutela, hoc est quoad in praesidatu sunt. §. 15. Tutela enim non est reipublicae munus, nec quod ad impensam pertinet, sed civile, nec provinciale videtur in tutela administrari. §. 16. Remittuntur a tutela et cura magistratus civitatum. §. 17. Dat remissionem tutelae et capitalis inimicitia a creato facta adversus patrem pupillorum, nisi secundum testamentum apparuerit datus tutor, nisi post, quam scriptum est testamentum, capitale certamen eis adinvicem constitit, vel nisi antiquior quidem est testamento inimicitia, propter hoc autem videtur esse datus tutor, ut supponatur debito et negotiis. Et hoc ex epistola Imperatoris Severi ostenditur. §. 18. Amplius autem absolvitur a tutela, cum quaestionem quis pupillo de statu movet, cum videtur hoc non calumnia facere, sed bona fide, et hoc divi Marcus et Verus promulgaverunt. §. 19. De rusticis autem, et humilibus, et illiteratis scribit Paulus ita: *Mediocritas et rusticitas interdum excusationem praebent, secundum epistolas divorum Hadriani et Antonini. Eius, qui se neget litteras scire, excusatio accipi non debet, si modo non sit expers negotiorum.*

δίκαια πρὸς παραίτησιν ἐπιτροπῆς, οἷον ἀριθμὸν ἐτῶν ἤ τι τοιοῦτο, ὁποῖον καὶ τοῖς ἰδιώταις πρὸς ἅπαντας συναίρεσθαι εἴωθεν. Ταῦτα δὲ περὶ υἱῶν, οὐχὶ περὶ ἐγγόνων τῶν πάλαι στρατιωτῶν. Οἱ γὰρ ἔγγονοι τῶν πάλαι στρατιωτῶν ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ τῶν λοιπῶν ἰδιωτῶν εἶναι πιστευθήσονται. §. 1. Οἱ μέντοι ἀτίμως ἀποστρατευσάμενοι ὅμοιοι τοῖς μηδὲ στρατευσαμένοις νομίζονται, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε αὐτοὶ ἔχουσιν προνομίαν, οὔτε τοῖς τούτων παισὶν πάλαι στρατιῶται ἐπίτροποι δοθέντες κατασχεθήσονται. §. 2. Ἔσθ' ὅτε δὲ οὐ πληροῦσί τινες τὸν τῆς στρατείας χρόνον, καὶ ὅμως ἔχουσιν ἄφεσιν ἐπιτροπῶν κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς πληρώσασιν· ὁ γὰρ εἰκοστὸν ἔτος τῆς στρατείας ὑπερβὰς ὅμοιος εἶναι πιστεύεται τῷ πληρώσαντι τὸν τῆς στρατείας χρόνον. §. 3. Ὁ δὲ ἐντὸς τούτων τῶν ἐτῶν ἀφεθεὶς οὐκ ἔχει διηνεκῆ τὴν ἐπὶ ταῖς ἐπιτροπαῖς ἀλειτουργησίαν, ἀλλὰ πρὸς χρόνον, ὥσπερ καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν λειτουργιῶν ἄφεσιν ἔχει. Ὁ μὲν γὰρ ἐντὸς πέντε ἐτῶν τῆς στρατείας ἀπολυθεὶς, οὐδεμίαν ἑαυτῷ ἐκδικήσει ἀλειτουργησίαν· ὁ δὲ μετὰ πέντε, ἑνὸς ἐνιαυτοῦ ἔχει ἀλειτουργησίαν· ὁ δὲ μετὰ ὀκτὼ, διετείας· ὁ δὲ μετὰ δώδεκα, τριετείας· ὁ δὲ μετὰ δεκαὲξ, τετραετείας· ὁ δὲ μετὰ εἴκοσι, ὡς προείπομεν, διηνεκῶς ἀπολυθήσεται. §. 4. Ὁ δὲ ἐν τοῖς νυκτοφύλαξιν τοῖς ἐν Ῥώμῃ στρατευσάμενος, ἐνιαυτοῦ μόνου ἔχει ἄφεσιν. §. 5. Οὗτοι δὲ, δηλαδὴ ἐὰν ἐντίμως ἀπολυθῶσιν, ὥσπερ προείρηται, ἢ διὰ νόσον καλουμένην καυσαρίαν ἄφεσιν λάβωσιν· ἔστιν γὰρ καὶ αὕτη ἔντιμος. Ὁ γὰρ ἀτίμου τυχὼν ἀφέσεως οὐκ ἔχει ἀνάπαυσιν. §. 6. Συνβετεραυὸς δὲ εἶναι πιστεύεται οὐ μόνον ὁ λεγιωνάριος, ἀλλὰ καὶ πᾶς παντὸς τρόπου στρατευσάμενος, ἐντίμως δὲ καὶ αὐτοῦ ἀπολυθέντος. Καὶ γὰρ λεγιωνάριος τοῦ ἐν τοῖς νυκτοφύλαξιν στρατευσαμένου παιδὸς ἐπίτροπος γίνεται. §. 7. Ἤδη δὲ καὶ στρατιώτου ἀφήλικος κουράτωρ δοθήσεται ὁ πάλαι στρατιώτης, δηλαδὴ ἐὰν ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀποθάνῃ· ἐὰν δὲ καὶ οὗτοι ἀπὸ χειρὸς ἀπολυθῶσιν, ὁμοίως. §. 8. Καὶ τούτοις ἅπασιν διατάξεις μαρτυροῦσιν. §. 9. Γράφει δὲ καὶ Οὐλπιανὸς οὕτως· *Sed ignominia missi ab urbicis plane tutelis excusabuntur, quia ingredi eis urbem non licet. Plane si quis in cohortibus urbanis militavit, licet ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet a tutelis excusationem.* §. 10. Ἐζητήθη δὲ, πότερον μίαν καὶ ἅπαξ ἐπιτροπὴν ἀναδέχονται οἱ πάλαι στρατιῶται, ἢ ἐνὶ καιρῷ οὐ πλέον τοῦ ἅπαξ, παυομένης δὲ τῆς πρώτης ἐπιτροπῆς, πάλιν ἀναλήψονται. Ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἰδιωτῶν αἱ παυσάμεναι οὐ βοηθήσουσιν τοῖς ἐσχηκόσι, οὐδὲ εἰς τὰς τρεῖς ψηφίζονται, οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν πάλαι στρατιωτῶν οὐκ ὠφελεῖ τὸ γεγενῆσθαι. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κουρατοριῶν ἔστιν νενομοθετημένον, ὡς δηλοῖ θεία διάταξις Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. §. 11. Καὶ οὐδὲν διαφέρει, πῶς δεήσονται οἱ παῖδες τοῦ συστρατιώτου ἐπιτρόπου ἢ κουράτορος, πότερον ἀπὸ χειρὸς ἀπολυθέντες, ἢ τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος. §. 12. Πριμιπιλάριοι ἐκ διατάξεων βασιλικῶν παραίτησιν ἔχουσιν τῶν λοιπῶν ἐπιτροπῶν, πριμιπιλαρίου δὲ υἱῶν ἐπιτροπεύσουσιν. Πριμιπιλάριοι δὲ οὗτοι νομίζονται, οἱ διανύσαντες τὸ πριμίπιλον. Ἐὰν δὲ μὴ διανύσας ἀποθάνῃ, τούτου τῶν παίδων πριμιπιλάριος οὐκ ἐπιτροπεύσει.

IX. *Ulpianus libro singulari de officio Praetoris tutelaris.* Si tribunus in cohortibus praetoriis permilitaverit, etiam collegarum filiorum tutela excusabitur, beneficio divi Severi et Imperatoris nostri.

X. *Modestinus libro II. Excusationum.* Οὐ μόνον δὲ οἱ τὰς ὑπὸ καλίγος στρατείας καὶ τὰς λοιπὰς πριμιπιλάριοι στρατευσάμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁπωσοῦν χρείας δημοσίας δήμου Ῥωμαίων ἕνεκα ἀποδημήσαντες ἐνιαυτοῦ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν μετὰ τὸ ἐπανελθεῖν. §. 1. Ὁ μέντοι ἐνιαυτὸς οὗτος οὐ μόνον τοῖς πληρώσασιν τὸν συνήθη τῆς στρατείας καιρὸν ἐν ταῖς λοιπαῖς δημοσίαις χρείαις δίδοται, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὁπωσοῦν παυσαμένοις τῆς δημοσίας χρείας, καὶ ἐπανελθοῦσιν, κἂν ἐλάττονα χρόνον διατρίψωσιν τοῦ διατεταγμένου. §. 2. Ἃς μέντοι πρότερον εἶχον ἐπιτροπὰς, διὰ δὲ τοῦτο ἀπέθεντο, ὅτι δημοσίου ἕνεκα πράγματος ἀπεδήμουν, ταύτας ἐπανελθόντες παραυτὰ ἐπαναλήψονται, οὐδὲν αὐτοῖς βοηθοῦντος τοῦ ἐνιαυτοῦ· ὁ γὰρ ἐνιαυτὸς πρὸς τὰς μελλούσας καινὰς δίδοται, οὐ πρὸς τὰς ἀναληφθῆναι ὀφειλούσας. §. 3. Ἐνιαυτὸς δὲ συνημμένων ἡμερῶν ἐξετασθήσεται, ἐξ ὅτου τις ἐπανῆλθεν, εὐθεῖαν ὁδὸν εὐθύνων ἢ διευθύνειν γε ὀφείλων, οὐχὶ τὴν ἐκ περιόδων. §. 4. Καὶ οἱ κατὰ διαθήκας δοθέντες ἐπίτροποι παραιτήσονται κατὰ νόμους τὸν χειρισμὸν τῶν ἐν ἄλλῃ ἐπαρχίᾳ ὄντων κτημάτων, ὡς δηλοῖ ἡ ὑποτεταγμένη τοῦ θειοτάτου Σεβήρου διάταξις· *Divi Severus et Antoninus Augusti Valerio. Testamento tutor datus ante praefinitum diem adire Praesidem provinciae debuisti,*

VIII. Sed et milites, qui honeste compleverunt militiae tempus, remissionem habent tutelarum adversus omnes privatos. Adversus autem filios eorum, qui eidem ordini communicaverunt, et omnium, qui olim milites fuerunt, intra annum quidem dimissionis remissionem habent, post annum autem non habent. Coaequalitas enim honoris militiae fortior videtur olim militum privilegio, nisi fortassis alias habuerint iustas tutelae excusationes, utputa numerum annorum, vel aliquid tale, quale et privatos adversus omnes excusare consuevit. Haec autem de filiis, non de nepotibus eorum, qui olim milites fuerunt. Nepotes enim eorum, qui olim milites fuerunt, in eodem loco cum reliquis privatis esse creduntur. §. 1. Qui vero ignominiose dimissi sunt, similes his, qui nequaquam militaverunt, existimantur, et propter hoc neque ipsi habent privilegium, neque filiis eorum, qui olim fuerunt milites, tutores dati obligabuntur. §. 2. Quandoque autem non complent quidam militiae tempus, et tamen habent remissionem tutelarum, sed non eandem cum iis, qui compleverunt. Qui enim vicesimum annum militiae excessit, similis esse creditur ei, qui complevit tempus militiae. §. 3. Qui autem intra hos annos dimissus est, non habet continuam tutelarum immunitatem, sed ad tempus, quemadmodum et reliquorum civilium munerum remissionem habet. Qui enim intra quinque annos militia solutus est, nullam sibi vindicabit immunitatem; qui autem post quinque annos, unius anni habet immunitatem; qui autem post octo, biennii; qui autem post duodecim, triennii; qui autem post sedecim, quadriennii; qui autem post viginti, sicut supra diximus, continue absolvetur. §. 4. Qui autem inter nocturnos custodes, qui sunt Romae, militaverit, anni solius habet remissionem, §. 5. Ita autem, si honeste scilicet absoluti fuerint, sicut dictum est, vel propter aegritudinem causariam, ut vocant, remissionem acceperint; est enim et haec honesta. Qui enim ignominiosa potitur remissione, non habet vacationem. §. 6. Veteranus autem esse creditur non solum legionarius, sed et omnis, qui qualitercunque militavit; et si honeste est et ipse solutus, filiorum tamen tutor creabitur; etenim legionarius eius, qui inter nocturnos custodes militavit, filiorum tutor fit. §. 7. Iam vero et militi impuberi curator dabitur, qui olim miles fuerit, scilicet si pater huius mortuus fuerit; si vero etiam hic emancipatus fuerit, similiter. §. 8. Et de universis his constitutiones testantur. §. 9. Scribit autem et Ulpianus ita: *Sed ignominia missi ab urbicis plane tutelis excusabuntur, quia ingredi eis urbem non licet. Plane si quis in cohortibus urbanis militavit, licet ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet a tutelis excusationem.* §. 10. Quaesitum est autem: utrum unam et semel tutelam recipiant, qui olim fuerunt milites, vel uno tempore non amplius, quam semel, quiescente autem prima tutela, rursus privilegium recipiant? Sed sicuti in privatis, qui quieverunt, non auxiliantur his, qui habuerunt, neque inter tres annumerantur, ita et in his, qui olim fuerunt milites, non prodest creatum esse. Hoc autem et in curiis est promulgatum, ut ostendit divi Severi et Antonini constitutio. §. 11. Et nihil differt, qualiter indigeant filii commilitonis tutore vel curatore, utrum emancipati, vel patre mortuo. §. 12. Primipilarii ex constitutionibus imperialibus excusationem habent reliquarum tutelarum, primipilarii autem filiorum tutores erunt. Primipilarii autem hi existimantur, qui exercent primipilum. Si autem non exercens mortuus fuerit, huius filiorum primipilarius tutor non erit.

X. Non solum autem, qui ad caligatas militias et reliquas primipilarii militaverunt, sed et qui qualitercunque necessitatis publicae populi Romani gratia absentes fuerunt, anni habent vacationem post reversionem. §. 1. Annus denique hic non solum his, qui compleveru[illegible]suetum militiae tempus, in reliquis publicis necessitatibus datur, sed et his, qui qualitercunque quieverunt a publica necessitate, et reversi sunt, etsi minus tempus eo, quod constitutum est, consummaverunt. §. 2. Quas denique prius habebant tutelas, propter hoc autem deposuerunt, quoniam publici negotii gratia abibant, has, quum reversi fuerint, confestim recipient, nihil eis auxiliante anno; annus enim ad futuras novasque datur, non ad eas, quae resumi debent. §. 3. Annus autem continuorum dierum scrutabitur, ex quo quis reversus est,

et postulare, ut ab administratione earum rerum, quae in alia provincia erant, liberareris. §. 5. Ὁ πριμίπιλον διανύσας, ἐὰν ἐπιτροπὴν δεξάμενος ἑνὸς παιδίου πάλιν εἰς τὰς στρατιωτικὰς χρείας ἀναληφθῇ, ἀποθήσεται τὴν φροντίδα τῆς ἐπιτροπῆς. §. 6. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν τόπον ἐκείνου τοῦ ἐπιτρόπου, ὃν μετὰ ταῦτα συγκάθεδρον ἑαυτῷ τις ἀπήγαγεν, δοθήσεται κουράτωρ, ὥς φησιν διάταξις τοῦ θειοτάτου Σεβήρου, ἣν ὀρθῶς ἐφαρμόζων πᾶσιν τοῖς ὁμοίοις κεφαλαίοις, κουράτορα δίδοσθαι ἐρῶ εἰς τὸν τόπον τῶν χρόνου ἀνάπαυσιν λαμβανόντων. §. 7. Ἐὰν ἀπελεύθερος δοθῇ ἀφήλιξ ὑπὸ πάτρωνος ἐπίτροπος τοῖς τέκνοις αὐτοῦ, ἢ καὶ ἕτερος οἷος δήποτε ἐλάττων τῶν εἴκοσι πέντε ἐνιαυτῶν, ἕως μὲν ἀφήλιξ ᾖ, οὐκ ἐνοχληθήσεται, ἐν τοσαύτῳ δὲ ἕτερος εἰς τόπον αὐτοῦ χειροτονηθήσεται κηδεμών. Ὅμοιός ἐστιν τούτῳ καὶ ὁ νόμιμος ἐπίτροπος, ἐὰν ἀφήλιξ ὢν τύχῃ· καὶ γὰρ καὶ εἰς τὸν τόπον τούτου κηδεμὼν ἐν τῷ τέως δοθήσεται. §. 8. Ἐάν τις οὕτως νοσήσῃ, ὡς δεῖν αὐτὸν μὴ παντάπασιν ἀφεθῆναι ἐπιτροπῆς, εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ κουράτωρ δίδοται. ῥαΐσας δὲ πάλιν οὗτος ἀναλήψεται τὴν ἐπιτροπήν. Εἰ δὲ καί τις εἰς μανίαν ἐμπέσῃ, ὅμοιος ἐστὶ τούτῳ. Οὕτω καὶ ὁ Οὐλπιανὸς γράφει· *Adversa quoque valetudo excusat, sed ea, quae impedimento est, quo minus quis suis rebus superesse possit, ut Imperator noster cum patre rescripsit.*

XI. *Paulus libro singulari de Excusatione tutorum.* Et non tantum ne incipiant, sed et a coepta excusari debent.

XII. *Modestinus libro III. Excusationum.* Idem Ulpianus scribit: *Sed in hoc rescripto adiectum est, solere vel ad tempus, vel in perpetuum excusari, prout valetudo est, qua afficitur. Furor autem non in totum excusat, sed efficit, ut curator interim detur.* §. 1. *Εἰσὶν καὶ ἄλλοι, οἵ, κἂν ἤδη ὦσιν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες, διηνεκῶς λοιπὸν ἀπολύονται τῆς φροντίδος· οἷον οἱ τὴν ἑστίαν ἀλλαχοῦ μεταθεῖναι τυχόντες ἐξ ἀντιγραφῆς βασιλέως, εἰδότος μὲν αὐτὸν ἐπιτροπεύειν, τὸ δὲ μετοικῆσαι ῥητῶς αὐτῷ φιλοτιμουμένου, καὶ τούτων ἑκάτερον δηλοῦντος τοῖς γράμμασιν.*

XIII. *Idem libro IV. Excusationum.* *Εἰδέναι χρή, ὅτι οὔτε οἱ χειροτονηθέντες ἐπίτροποι, οὔτε οἱ κατὰ διαθήκην δοθέντες ἐκκαλεῖσθαι ἀνάγκην ἔχουσιν, ὡς δηλοῖ διάταξις τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. Τοῦτο δὲ παραφυλάττειν δεῖ καὶ ἐπὶ τῶν χειροτονηθέντων κουρατόρων. ἐν ὀλίγοις γὰρ πάνυ διαλλάττουσιν οἱ κουράτορες ἀπὸ τῶν ἐπιτρόπων. Κατὰ μέντοι τῶν ψήφων τῶν ἐκβαλλουσῶν αὐτοῖς τὰς ἐξκουσατίονας ἄδειαν ἕξουσιν ἐκκαλεῖσθαι.* §. 1. *Πολλὰ δὲ παραφυλάττειν προσήκει, ἵνα ἐπιτρέπωσιν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες τὰ δίκαια παρασχέσθαι τῆς ἀφέσεως. Δεῖ γὰρ αὐτοὺς ἐμπροθέσμως προσελθεῖν τῷ δικαστῇ. Εἰσὶν δὲ αἱ προθεσμίαι αὗται. Ὁ μὲν γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ὤν, ὅπου κεχειροτόνηται, ἢ ἐντὸς ἑκατοστοῦ μιλίου τῆς πόλεως, ἐντὸς πεντήκοντα ἡμερῶν παραιτησάσθω, ἢ μετὰ τοῦτο οὐ συγχωρηθήσεται, ἀλλ' ἕξεται τῆς φροντίδος. κἂν τούτων τι μὴ ποιήσῃ, ἔσται ἐν τῇ αὐτῇ αἰτίᾳ, ἐν ᾗ ἦν ἄν, εἰ ἀπεφάνθη τῷ ἰδίῳ κινδύνῳ αὐτὸν ὀλιγωρεῖν, πρὸς τὸ μηδὲ καταλείπεσθαι αὐτῷ τινα ὁδὸν πρὸς παραίτησιν. Ὁ δὲ ὑπὲρ ἑκατὸν μίλια τῆς πόλεως ἀποδημῶν, εἴκοσι μίλια ἕξει ἀριθμούμενα αὐτῷ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἂν γνῷ. δεῖ δὲ αὐτῷ μηνυθῆναι ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἢ κατὰ πρόσωπον ἢ ἐπὶ τῆς οἰκίας. καὶ ἔξωθεν τούτων ἄλλας τριάκοντα ἡμέρας ἔχει πρὸς δικαιολογίαν. Τοῦτο δὲ διαφέρει καὶ τοῖς κατὰ διαθήκας δοθεῖσιν, ἐάν τε ἐπίτροποι ὦσιν, ἐάν τε κουράτορες, οὓς κουράτορας βεβαιοῦσθαι ἔθος ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου.* §. 2. *Ἕτερον δὲ ἐκεῖνο εὑρίσκομεν ἐκ τῆς Μάρκου νομοθεσίας ζητήσεως ἄξιον. Τῷ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ὄντι, ἐν ᾗ κεχειροτόνηται, ἢ ἐντὸς ἑκατὸν μιλίων, πεντήκοντα ἡμερῶν ἔδωκεν ὁ νομοθέτης προθεσμίαν. τῷ δὲ ὑπὲρ ἑκατὸν μίλια διατρίβοντι καθ' ἑκάστην ἡμέραν δεῖν ἀριθμεῖσθαι εἴκοσι μίλια ἐκέλευσεν, καὶ ἔξωθεν τούτων ἄλλας τριάκοντα ἡμέρας προσέθηκεν εἰς δικαιολογίαν. ὅθεν συμβαίνει, ἐὰν ᾖ τις ἀπὸ ἑκατὸν ἑξήκοντα μιλίων τὰς διατριβὰς ποιούμενος, τούτῳ εἶναι προθεσμίαν ὀκτὼ καὶ τριάκοντα ἡμερῶν· ὀκτὼ μὲν τῶν ἑκατὸν ἑξήκοντα μιλίων, ὡς καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἴκοσι μιλίων ἀριθμουμένων, τριάκοντα δὲ τὰς πρὸς τὴν δικαιολογίαν. Ἔσται οὖν ἐν χείρονι τάξει ὁ πόῤῥωθεν διατρίβων τοῦ ἐντὸς ἑκατὸν μιλίων ὄντος, ἢ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, εἴγε τούτοις μὲν ἀεὶ πεντήκοντα ἡμέραι προθεσμίας εἰσίν, ἐκείνοις δὲ ἐλάττους. Ἀλλ' εἰ καὶ μάλιστα τὸ ῥητὸν τοῦ νόμου ταύτην ἀποτελεῖ τὴν διάνοιαν, ὅμως γνώμη τοῦ νομοθέτου ἄλλο βούλεται. Οὕτως γὰρ καὶ Κερβίδιος Σκαιβόλας, καὶ Παῦλος, καὶ Δομίτιος Οὐλπιανός, οἱ κορυφαῖοι τῶν νομικῶν, γράφουσιν φάσκοντες, οὕτως δεῖν*

rectam viam dirigens vel dirigere debens, non eam, quae est ex circuitibus. §. 4. Et qui in testamento dati sunt tutores, renuent secundum leges administrationem earum, quae in alia provincia sunt, possessionum, quod ostendit subiecta divi Severi constitutio. *Divi Severus et Antoninus Augusti Valerio. Testamento tutor datus ante praefinitum diem adire Praesidem provinciae debuisti, et postulare, ut ab administratione earum rerum, quae in alia provincia erant, liberareris.* §. 5. Qui primipilum explevit, si, quum tutelam suscepisset unius filii, rursus in militares necessitates assumtus erit, deponet sollicitudinem tutelae. §. 6. Similiter et in locum illius tutoris, quem postea sibi collegam quis adduxerit, dabitur curator, ut ait constitutio divi Severi; quam recte adaptans omnibus similibus capitulis, curatorem dare licet in locum eorum, qui temporis vacationem recipiunt. §. 7. Si libertus impubes dabitur a patrono tutor filiis suis, vel alius quicunque minor viginti quinque annis, donec quidem impubes fuerit, non molestabitur, interim autem alter in locum eius creabitur curator. Similis est huic et legitimus tutor, si impuberem esse contigerit; etenim in locum eius curator interim dabitur. §. 8. Si quis ita aegrotus fuerit, ut oporteat eum non omnino dimitti a tutela, in locum eius curator interim dabitur; sanatus autem hic rursus recipiet tutelam. Si quis autem in insaniam inciderit, similis est huic; et ita Ulpianus scribit: *Adversa quoque valetudo excusat, sed ea, quae impedimento est, quo minus quis suis rebus superesse possit, ut Imperator noster cum patre rescripsit.*

XII. Idem Ulpianus scribit: *Sed in hoc rescripto adiectum est, solere vel ad tempus, vel in perpetuum excusari, prout valetudo est, qua afficitur. Furor autem non in totum excusat, sed efficit, ut curator interim detur.* §. 1. Sunt et alii, qui, etsi iam sint tutores vel curatores, continuo tamen de reliquo absolvuntur a sollicitudine, puta qui domicilium alio transtulerunt ex rescripto Imperatoris, scientis quidem tutorem esse eum, transmigrare autem expressim ei concedentis, et horum alterutrum litteris significantis.

XIII. Scire oportet, neque datos tutores, neque testamentarios provocare necesse habere, ut ostendit constitutio divi Severi et Antonini. Hoc autem observari oportet et in datis curatoribus; in paucissimis enim distant curatores a tutoribus. Adversus denique sententias auferentes eis excusationes licentiam habebunt appellandi. §. 1. Multa vero observari oportet, ut concedatur, tutores vel curatores causas remissionis exponere. Oportet enim eos constituto legibus tempore ad iudicem accedere. Sunt autem constituta tempora haec. Qui enim in ipsa civitate est, ubi creatur, vel intra centesimum lapidem a civitate, intra quinquaginta dies excusabitur; postea autem non admittetur, sed tenebitur ad sollicitudinem, et si horum quid non fecerit, erit in eadem causa, in qua esset, si videretur proprio periculo ipsam negligere, neque ulla ei via relicta erit ad excusationem. Qui autem supra centum milliaria a civitate abest, viginti milliaria habebit numerata in unamquamque diem, a qua cognoverit, (oportet autem ei manifestari a Praesidibus vel in faciem, vel ad domum) et extra hos alios triginta dies habebit ad excusationem. Hoc autem convenit et iis, qui testamento dati sunt, sive tutores fuerint, sive curatores, quos confirmari a magistratibus consuetum est. §. 2. Aliud etiam invenimus in divi Marci promulgatione inquisitione dignum. Etenim ei, qui in ipsa civitate est, in qua creatus est, vel intra centum milliaria, quinquaginta dierum spatium legislator dedit, ei vero, qui ultra centum milliaria habitat, in unamquamque diem numerari viginti milliaria iussit, et extra hos alios triginta dies adiecit ad excusationem, unde contingit, ut, si cuius habitatio centum sexaginta milliaribus absit, is octo et triginta dierum spatium habeat, octo quidem centum sexaginta milliariorum nomine, in unamquamque diem, viginti milliariis numeratis, triginta vero eo, quod ad excusationem faciunt; erit igitur in deteriore ordine, qui longius habitat, eo, qui intra centum milliaria est vel in ipsa civitate, si utique his quidem semper quinquaginta dies spatii sunt, illis vero pauciores. Sed etsi maxime verba legis hunc habeant intellectum, tamen mens legislatoris aliud vult. Ita enim et Cervidius Scaevola, et Iulius Paulus, et Domitius Ulpianus, coryphaei legum prudentum scribunt, dicentes, ita oportere hoc observari, ut nunquam

ταῦτα παραφυλάττειν, ὡς μηδέποτέ τινι ἐλάττω δίδοσθαι τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν προθεσμίαν. τότε δὲ μακροτέραν, ὁπόταν ἡ διαρίθμησις τῶν ἐπὶ τῇ ὁδῷ ἡμερῶν προστιθεμένη ταῖς τριάκοντα ἡμέραις, ἃς πρὸς δικαιολογίαν ὁ νόμος δίδωσιν, ὑπερβαίνει τὰς πεντήκοντα ἡμέρας· οἷον ἐάν τινα φῶμεν ἀπὸ τετρακοσίων τεσσαράκοντα μιλίων διατρίβειν. οὗτος γὰρ τῆς μὲν ὁδοῦ ἕξει ἡμέρας εἴκοσι δύο, πρὸς δικαιολογίαν δὲ ἄλλας τριάκοντα. §. 3. *Παραφυλάξουσιν δὲ ταύτην τὴν προθεσμίαν πάντες οἱ ὁπωσοῦν παραιτούμενοι ἐπιτροπήν, ἢ κουρατορίαν, ἢ μέρος γε ταύτης.* §. 4. *Ἀκόλουθον δέ ἐστιν πιστεύειν, ὅτι εἰ καί τινι εἴδει παραιτήσεως ἤ τις χρώμενος, οὐκ ἄλλως ἀκουσθήσεται, ἐὰν μὴ φυλάξῃ τὴν προθεσμίαν, εἰ μὴ ἄρα τῆς ἑτέρας πόλεως πολίτης ἐστίν.* §. 5. *Οὕτως δὲ ἐπαναγκές ἐστιν φυλάττειν τὴν προθεσμίαν, ὅτι κἂν δικαιολογησάμενος ἀφεθῇ, μὴ ἐλευθεροῦσθαι αὐτόν, οἱ θειότατοι Σεβῆρος καὶ Ἀντωνῖνος δηλοῦσιν ἐν διατάξει, κελεύσαντες, μὴ κρατεῖσθαι τὸν εἰς τόπον αὐτοῦ χειροτονηθέντα, ὡς οὐκ ἐξὸν δεδομένου εἰς τόπον ὄντος ἐπιτρόπου.* §. 6. *Ἀπόχρη δὲ ἐντὸς τῆς προθεσμίας ἐντυχεῖν μόνον. Ἐὰν γὰρ μετὰ ταῦτα μὴ ἑκὼν ἀπολειφθῇ, οὐκ ἔσται παραγραφιμός· διόπερ ἐὰν ἀφοσιώσεως χάριν μόνον ἐντύχῃ, μὴ ἐπιμείνῃ δὲ μετὰ ταῦτα τῇ δικαιολογίᾳ, μετὰ τὴν προθεσμίαν ὑποπεσεῖται τῇ παραγραφῇ. Καὶ λέγει τοῦτο διάταξις τῶν αὐτοκρατόρων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου.* §. 7. *Ἐὰν γάρ τις διὰ νόσον, ἢ δι᾽ ἄλλην ἀνάγκην, οἷον θαλάσσης, ἢ χειμῶνος, ἢ ἐφόδου λῃστῶν, ἢ τινα ἑτέραν παραπλησίαν ἐμπροθέσμως μὴ δύνηται ἐντυχεῖν, συγγνώμης τυγχάνειν. Οὗ τὴν πίστιν ἤρκει συστῆσαι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φύσει δικαίου, πλὴν ἀλλὰ καὶ διάταξίς ἐστιν τῶν αὐτοκρατόρων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου ταῦτα λέγουσα.* §. 8. *Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὅτι οὐκ ἀπόχρη τὸ προσελθεῖν τῷ δικάζοντι, ἀλλὰ δεῖ αὐτὸν καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς ἀφέσεως μαρτύρασθαι, καὶ εἰ πολλὰ ἔχει πρὸς ἄφεσιν δίκαια, πάντα ὀνομάσαι· εἰ δὲ μή, ὅμοιός ἐστιν τῷ μηδὲ τὴν ἀρχὴν προσεληλυθότι ὁ προσελθὼν μέν, δίκαιον δὲ ἀφέσεως μὴ ὀνομάσας.* §. 9. *Αἱ δὲ πεντήκοντα ἡμέραι συνημμέναι ψηφίζονται, ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς γνώσεως, ἐν ᾧ τις ἔγνω ἑαυτὸν δεδόσθαι.* §. 10. *Χρὴ δὲ μίαν μαρτύρασθαι πρὸ βήματος ἢ ἄλλως ἐπὶ ὑπομνημάτων. Δύναται δὲ καὶ βιβλίδια ἐπιδοῦναι χαμόθεν, ὡς οἱ αὐτοὶ φασιν αὐτοκράτορες.* §. 11. *Ταῦτα περὶ τῶν φυλάσσειν τὴν προθεσμίαν ὀφειλόντων. Περὶ δὲ τῶν μὴ ὑποκειμένων ταῖς προθεσμίαις φέρε σκεψώμεθα.* §. 12. *Οἱ γὰρ παρανόμως δοθέντες ἐπίτροποι, τουτέστιν ἢ ὑφ᾽ ὧν μὴ ἐχρῆν, ἢ οὗτοι, οὓς μὴ ἐχρῆν, ἢ οἷς μὴ ἐχρῆν, ἢ ὃν μὴ ἐχρῆν τρόπον, ἐὰν μήτε βεβαιωθῶσιν, μήτε ἐφάψωνται τοῦ χειρισμοῦ, εἰσὶν ἀνεύθυνοι, οὐδὲ προοίσει τις αὐτοῖς, ὅτι τὰς προθεσμίας οὐκ ἐτήρησαν τῶν παραιτήσεων. οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν παραιτήσεως ἀνάγκην, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων διατάξεων, ἃς παραδείγματος χάριν ὑπέταξα· (ἐφαρμόζοιντο δὲ ἂν πᾶσιν)* ***Divi Severus et Antoninus Augusti Narcisso. Ab avo materno tutor datus necesse non habuisti excusari, quum ipso iure non tenearis. Si igitur administrationi te non miscuisti, potes esse securus.*** *Ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν τὸν μὴ ὑποκείμενον τῇ δικαιοδοσίᾳ χειροτονήσουσιν οἱ ἄρχοντες ἐπίτροπον ἢ κουράτορα, οὐδὲ οὗτος ἀνάγκην ἔχει παραφυλάσσειν τὰς προθεσμίας, οἷον τὸν μήτε πολίτην, μήτε ἔνοικον.*

XIV. ***Idem libro V. Excusationum.*** *Ἀπελεύθερον ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ ἀφέσεως ἐπιτρόπων καὶ κουρατόρων εἰδέναι δεῖ, ὅτι οὐ μόνον τοῦ πατρὸς τοῦ ὀρφανοῦ, ἀλλὰ καὶ μητρὸς νοεῖσθαι χρή.* §. 1. *Καὶ ὁπόταν δὲ ζητῶμεν περὶ παίδων πάτρωνος, εἰδέναι χρή, ὅτι τὴν προσηγορίαν ταύτην οὐκ ἐν τῷ πρώτῳ βαθμῷ στήσομεν, τουτέστιν υἱὸν καὶ θυγατέρα, ἀλλὰ καὶ ἐγγόνους ἐξ ἑκατέρου καὶ τοὺς ἐφεξῆς.* §. 2. *Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δίκαιον χρυσῶν δακτυλίων λάβῃ, ἔτι διασώζει τὴν τῶν ἀπελευθέρων τάξιν ἐν τούτῳ, ὅπερ ἀντέγραψεν ὁ θειότατος Ἀντωνῖνος ὁ μέγας.* §. 3. *Ὁ ἰδίῳ ἀργυρίῳ ὠνηθεὶς καὶ ἀπελευθερωθεὶς οὐδαμῶς συγκρίνεται τοῖς λοιποῖς ἀπελευθέροις.* §. 4. *Ἐὰν πολλοὶ ἀπελεύθεροι ὦσιν, εἷς ἁπάντων τοῖς τέκνοις ἐπίτροπος δοθήσεται, καὶ ἀπὸ τριῶν ἐπιτροπῶν οὐκ ἀπολυθήσεται.*

XV. ***Idem libro VI. Excusationum.*** *Σπάδοντα χειροτονήσουσιν ἐπίτροπον· οὐδεμίαν γὰρ ἔχει παραίτησιν, ὡς δείκνυσιν διάταξις τῶν αὐτοκρατόρων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου.* §. 1. *Ὁ τῷ πατρὶ ἐπαγγειλάμενος ἐπιτροπεύειν τῶν*

alicui minus detur quinquaginta dierum spatio, tunc autem longius, quum annumeratio dierum, qui in viam computantur, adiectis triginta diebus, quos ad excusationem lex dat, excedit quinquaginta dies, utputa si dixerimus aliquem a quadringentis quadraginta milliariis habitare; hic enim viae quidem habebit dies viginti duos, ad excusationem autem alios triginta. §. 3. Observabunt autem hoc temporis spatium omnes, qui qualitercunque excusantur a tutela, vel cura, vel parte eius. §. 4. Consequens autem est credere, quod, si aliqua specie excusationis fuerit quis usus, non aliter audietur, quam si observaverit constitutum tempus, nisi forte alterius alicuius civitatis est civis. §. 5. Ita vero necesse est custodiri constitutum tempus, ut, et si excusatus fuerit dimissus, non liberari eum, divus Severus et Antoninus ostendant in constitutione, iubentes, non detineri eum, qui in locum eius creatus sit, quasi non liceat alium dari in locum exsistentis tutoris. §. 6. Sufficit autem intra constitutum tempus excusare se solum. Si enim postea velle desinat, non ei nocebit. Ideoque si repraesentaverit quis se solum, non permanserit autem postea, ut se excuset, post constitutum tempus exceptione repelletur, et hoc dicit constitutio Imperatorum Severi et Antonini. §. 7. Si enim quis propter aegritudinem, vel aliam necessitatem, puta maris, vel hiemis, vel incursus latronum, aut aliam quam similem constituto tempore non poterit venire, ignoscendum ei est. Cuius fidem tametsi sufficit firmare ex ipsa naturali iustitia, tamen et constitutio Imperatorum Severi et Antonini haec dicit. §. 8. Scire autem oportet, non sufficere, si accedat ad iudicem, sed oportere etiam de specie remissionis testari, et si multa habeat iura, quae ad remissionem faciunt, omnia nominare; si minus, similem esse ei, qui nequaquam accessit, aut accessit quidem, iustam autem remissionis causam non nominavit. §. 9. Quinquaginta vero dies continui numerantur, incipiendo a tempore cognitionis, quo quis cognovit, seipsum datum esse. §. 10. Oportet autem una testari ante tribunal, vel aliter in submemorationibus. Potest autem et libellos dare, ut iidem ipsi aiunt Imperatores. §. 11. Haec de iis, qui observare constitutum tempus debent. De iis autem, qui non subiecti sunt constitutis temporibus, age scrutemur. §. 12. Qui non iuste dati sunt tutores, hoc est a quibus non oportet, aut quos non oportet, aut quibus non oportet, aut quo non oportet modo, si neque confirmentur, neque administraverint, sunt immunes, neque opponet quis eis, quod constituta tempora excusationis non observaverint; neque enim habent excusationis necessitatem, ut ostenditur in subiectis constitutionibus, quas exempli gratia subieci: (adaptantur autem utique omnibus) *Divi Severus et Antoninus Augusti Narcisso. Ab avo materno tutor datus necesse non habuisti excusari, quum ipso iure non tenearis. Si igitur administrationi te non miscuisti, potes esse securus.* Similiter autem et si eum, qui non suppositus est iurisdictioni, creabunt magistratus tutorem vel curatorem, neque hic necessitatem habet observare constituta tempora, utputa quia neque civis, neque incola est.

XIV. Libertum, quum de excusatione tutorum et curatorum tractatur, scire oportet, non solum patris pupilli, sed et matris intelligi debere. §. 1. Sed et quum de liberis patroni quaesierimus, scire oportet, appellationem hanc non in primo gradu consistere, hoc est in filium et filiam, sed et in nepotes ex utroque latere, et eos, qui deinceps sunt. §. 2. Sed etsi ius annulorum aureorum impetraverit, adhuc custodit libertorum ordinem secundum haec, quae rescripsit Marcus Antoninus. §. 3. Qui propria pecunia emtus et manumissus est, nequaquam connumeratur reliquis libertis. §. 4. Si plures liberti fuerint, unus omnium liberis tutor dabitur, et a tribus tutelis non absolvetur.

XV. Spadonem quoque creabunt tutorem; nullam enim habet excusationem, ut constitutio ostendit Imperatorum Severi et Antonini. §. 1. Qui patri promisit, se fore tutorem liberorum, excusari ab hac tutela non potest, etsi aliter habet ius excusationis. §. 2. Scire oportet, nulli dignitatem tribuere excusationem; unde si quis Senator fuerit, hic tutor erit et eorum, qui inferioris ordinis sunt, quam Senatorum, quemadmodum rescripsit divus Marcus et Commodus. §. 3. Si quis autem tutor vel curator fuerit non Senatoris vel aliter non in dignitate positi, deinde postea fiat Senator, continuo absolvetur a sollicitudine. Si autem liberi, quorum tutelam aut curam administrabat, erant Senatoris, non absolvetur a tutela aut cura. §. 4. Similiter autem et qui inferioris ordinis est non excusabitur a tutela vel cura maiorum. §. 5. Neque librarios, neque calculatores, quos vulgo rationarios dicimus, habere immunitatem, dicunt divo-

παίδων, ἀφίεσθαι ταύτης τῆς ἐπιτροπῆς οὐ δύναται, κἂν ἄλλως ἔχει δίκαια ἀφέσεως. §. 2. Εἰδέναι δεῖ, ὅτι ἀξίωμα οὐδενὶ παρέξει παραίτησιν· ὅθεν ἐάν τις συγκλητικὸς ᾖ, οὗτος ἐπιτροπεύσει καὶ τῶν καταδεεστέρας τάξεως ὄντων συγκλητικῶν, ὅπερ ἀντέγραψαν οἱ θειότατοι Μάρκος καὶ Κόμμοδος. §. 3. Εἰ δέ τις ἐπίτροπος ἢ κουράτωρ ὢν μὴ συγκλητικοῦ, ἢ ἄλλως ἀξιωματικοῦ, εἶτα ὕστερον γένηται συγκλητικὸς, διηνεκῶς ἀπολύεται τῆς φροντίδος. Εἰ δὲ οἱ ἐπιτροπευόμενοι ἢ κουρατορευόμενοι παρ' αὐτοῦ παῖδες ἦσαν συγκλητικοῦ, οὐκ ἀπολύεται τῆς ἐπιτροπῆς. §. 4. Ὁμοίως δὲ ὁ καταδεεστέρας τάξεως ὢν οὐ παραιτήσεται ἐπιτροπεύειν ἢ κουρατορεύειν τῶν μειζόνων. §. 5. Μηδὲ λιβραρίους, μηδὲ καλκουλάτορας, οὓς διαψηφιστὰς λέγομεν, ἔχειν ἀλειτουργησίαν, λέγουσιν αἱ θεῖαι διατάξεις. §. 6. Ἤδη δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν μὴ Ἰουδαίων ἐπιτροπεύσουσιν, ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ λειτουργήσουσιν. Αἱ γὰρ διατάξεις ἐκείνοις μόνοις ἀνενοχλήτους αὐτοὺς εἶναι κελεύουσιν, δι' ὧν ἡ θρησκεία χραίνεσθαι δοκεῖ. §. 7. Λογιστεία πόλεως οὐδὲ εἰς ἀριθμὸν μιᾶς ἐπιτροπῆς προχωρεῖ. §. 8. Ἀπελεύθεροι γυναικῶν συγκλητικῶν, κἂν διοικοῦσιν τὰ αὐτῶν πράγματα, οὐκ ἀπολύονται ἐπιτροπῶν· τοῦτο γὰρ τοῖς τῶν ἀῤῥένων συγκλητικῶν ἀπελευθέροις μόνοις συγκεχώρηται. §. 9. Ἐὰν ὁ τῆς πόλεως ἄρχων, τουτέστιν ὁ στρατηγὸς, διαπιπτούσης αὐτῷ τῆς χειροτονίας, ὑπεύθυνος γένηται κινδύνῳ ἐπιτροπῆς, ταύτην οὐ συναριθμήσει ἄλλαις ἐπιτροπαῖς, ὥσπερ οὐδὲ ὁ ἐγγυησάμενος ἐπιτροπήν. ἀλλ' οὐδὲ οἱ κατὰ τιμὴν ἐπίτροποι γραφέντες. §. 10. Ὁ τέλη μεμισθωμένος παρὰ πόλεως οὐκ ἀφίεται ἐπιτροπῆς. §. 11. Ὁ πολλὰ δίκαια ἔχων εἰπεῖν, ὧν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ οὐκ ἔστιν ἰσχυρὸν, εἰ δυνήσεται ἀφεθῆναι; ἐζητήθη. οἷον ἑβδομήκοντα μὲν ἐτῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ τρεῖς ἔχει ἐπιτροπὰς, οὐδὲ πέντε τέκνα, ἢ ἄλλό τι δίκαιον ἀφέσεως, ἔχει μέντοι δύο ἐπιτροπὰς, καὶ δύο παῖδας, καὶ ἑξήκοντά ἐστιν ἐτῶν, ἢ ἄλλα τινὰ τοιαῦτα λέγει, καθ' ἑαυτὰ μὲν ἐντελῆ τὴν βοήθειαν μὴ παρέχοντα, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα κοινωνίᾳ ὄντα δικαιοφανῆ. Ἀλλ' ἔδοξεν, τοῦτον μὴ ἀφίεσθαι. §. 12. Ὁ λαβὼν ἢ ἔχων ἀλειτουργησίαν πολιτικῶν ἢ δημοσίων λειτουργιῶν, οὗτος ἐπιτροπῆς οὐκ ἀφεθήσεται. §. 13. Ὁ ἀπολυθεὶς ἐπιτροπῆς ἢ κουρατορίας οὐ πάντως τοῖς ὑπομνήμασιν πρὸς ἄφεσιν ἑτέρας χειροτονίας χρήσεται, ἐὰν μὴ ὑπάρχει αὐτῷ δίκαια ἀφέσεως. §. 14. Ὁ φάσκων ἑαυτὸν ἄγνωστον εἶναι τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ τοῦ ὀρφανοῦ, οὐ διὰ τοῦτο ἀφεθήσεται. §. 15. Ἔσθ' ὅτε καὶ ὁ τρεῖς ἔχων ἐπιτροπὰς ἢ κουρατορίας οὐκ ἔχει δίκαιον ἀφέσεως, οἷον ἐάν τις ἐπιτηδεύσει ἀναδέξασθαι. Ἤδη δὲ καὶ ὁ μετρίου γενόμενος ἐπίτροπος ἐπιτηδεῦσαι δοκεῖ. §. 16. Ulpianus libro singulari de excusationibus ita scribit: *Si quis inter tres tutelas emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in numerum procedat? scio dubitatum; invenio tamen rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari inter onera oportere.* §. 17. Ἐάν τις χειροτονηθῇ ἐπίτροπος ὢν ἐν τῇ τοῦ πατρὸς ἐξουσίᾳ, εἶτα ὁ πατὴρ μὴ βούλοιτο ὑπὲρ αὐτοῦ ἀσφαλίζεσθαι, ἐκέλευσαν οἱ νόμοι, καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα χειροτονεῖσθαι ἐπίτροπον, ὡς μηδενὶ τρόπῳ διακρουσθῇ τὸ ἐπὶ τῇ ἐπιτροπῇ ἀσφαλὲς, ὡς δηλοῖ τοῦ θείου Ἀδριάνου διάταξις. *Imperator Hadrianus Vitrasio Pollioni, legato Lugdunensi. Si Claudius Macer, quamvis filiusfamilias sit, idoneus tutor esse videbitur, pater autem eius idcirco cavere non vult, ut filium suum tutela eximat, et in hoc artificio perseverabit, existimo te huic fraudi recte occursurum, ut et filius, et ipse ad tutelam liberorum Clementis gerendam compellantur.*

XVI. *Idem libro II. Responsorum.* Caius testamento Nigidium filio suo tutorem dedit, eundemque usque ad vicesimum quintum annum curatorem constituit. Quaero: quum liceat Nigidio a curatione etiam citra appellationem se excusare, ex qua die tempora, quae in excusationibus observanda divus Marcus statuit, computanda sunt? utrum ex die aperti testamenti, an ex quo ad negotia gerenda vocatur, id est post decimum quartum annum impletum? Modestinus respondit: excusationem a cura tunc necessariam esse, quum decreto Praetoris seu Praesidis confirmatus curator fuerit.

XVII. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Non tantum magnitudo patrimoniorum intuenda est susceptarum trium tutelarum, eiusque, quae suscipienda est, sed etiam aetas pupillorum consideranda est. Nam si priorum pupillorum aetas prope pubertatem sit, ita ut tantummodo semestre tempus reliquum fuerit, aut eorum, quorum suscipere tutelam cogitur, non dabitur excusatio, idque principalibus constitutionibus cavetur. §. 1. Iliensibus et propter inclytam nobilitatem civitatis, et propter coniunctionem originis Romanae iam antiquitus et senatusconsultis et constitutionibus principum plenissima immunitas tributa est, ut etiam tutelae excusationem habeant, scilicet eorum pupillorum, qui Ilienses non sint; idque Divus Pius rescripsit. §. 2. Eos, qui in corporibus sunt, veluti fabrorum, immunitatem habere dicimus; etiam circa tutelarum extraneorum hominum administrationem habebunt excusationem, nisi si facultates eorum adauctae fuerint, ut ad cetera quoque munera publica suscipienda compellantur; idque principalibus constitutionibus cavetur. §. 3. Non omnia tamen corpora vel collegia vacationem tutelarum habent, quamvis muneribus municipalibus obstricta non sint, nisi nominatim id privilegium eis indultum sit. §. 4. Is, qui aedilitate fungitur, potest tutor dari; nam aedilitas inter eos magistratus habetur, qui privatis muneribus excusati sunt, secundum divi Marci rescriptum. §. 5. Sane notum est, quod gerentibus honorem vacationem tutelarum concedi placuit; vacare autem eos, qui tunc primum vocentur ad suscipiendum officium tutelae; ceterum eos, qui iam se miscuerint administrationi, ne tempore quidem magistratus vacare, aeque notum est. §. 6. Domini navium non videntur haberi inter privilegiarios, ut a tutelis vacent; idque divus Traianus rescripsit. §. 7. Inquilini castrorum a tutelis excusari solent, nisi eorum, qui et ipsi inquilini sunt, et in eodem castro eademque conditione sunt.

XVIII. *Ulpianus libro XX. ad legem Iuliam et Papiam.* Bello amissi ad tutelae excusationem prosunt; quaesitum est autem: qui sint isti? utrum hi, qui in acie sunt interemti, an vero omnes omnino, qui per causam belli pa-

rum constitutiones. §. 6. Iam autem et Iudaei non Iudaeorum tutores erunt, sicut et reliqua administrabunt; constitutiones enim in iis solis sine molestia eos esse iubent, per quae cultus inquinari videtur. §. 7. Ratiocinatio civitatis neque in numerum unius tutelae procedit. §. 8. Liberti uxorum Senatorum, etsi res eorum disponunt, non absolvuntur tamen a tutelis; hoc enim masculorum senatorum libertis solum concessum est. §. 9. Si civitatis princeps, id est magistratus, incidente ei creatione, obnoxius fuerit periculo tutelae, hanc non connumerabit aliis tutelis, quemadmodum nec fideiussores tutelae, sed neque qui ob honorem tutores conscripti sunt. §. 10. Qui vectigalia conduxit a civitatibus, non excusatur a cura. §. 11. Qui iura multa poterit dicere, quorum unumquodque per seipsum satis validum non est, an possit excusari? quaesitum est; puta septuaginta quis annorum non est, neque tres habet tutelas, sed neque quinque filios, aut aliquod aliud ius remissionis, habet nimirum duas tutelas, et duos filios, et sexaginta annorum est, aut alia quaedam talia dicit, per se ipsa quidem perfectum auxilium non praebentia, quae tamen, si invicem coniuncta sint, iusta appareant. Sed visum est, hunc non excusari. §. 12. Qui accepit vel habet immunitatem civilium vel publicorum munerum, hic a tutela vel cura non excusabitur. §. 13. Qui absolutus est a tutela vel cura, non omnino depositionibus apud acta ad remissionem alterius tutelae vel curationis utetur, si non exstiterint ei iura remissionis. §. 14. Qui dixerit seipsum ignotum esse patri aut matri pupilli, ea de causa liberandus non est. §. 15. Quandoque autem et qui tres habet tutelas vel curas, non habet ius remissionis, puta si quis affectaverit suscipere; iam autem et tutor, qui modici patrimonii factus est, affectasse videtur. §. 16. Ulpianus libro singulari de Excusationibus ita scribit: *Si quis inter tres tutelas emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in numerum procedat? scio dubitatum; invenio tamen rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari inter onera oportere.* §. 17. Si quis creabitur tutor exsistens in patris potestate, deinde pater noluerit pro eo cavere, iusserunt leges et ipsum patrem creari tutorem, ut nullo modo impediatur tutelae cautio, ut ostendit divi Hadriani constitutio. *Imperator Hadrianus Vitrasio Pollioni, Legato Lugdunensi. Si Claudius Macer, quamvis filiusfamilias sit, idoneus tutor esse videbitur, pater autem eius idcirco cavere non vult, ut filium suum tutela eximat, et in hoc artificio perseverabit, existimo te huic fraudi recte occursurum, ut et filius, et ipse ad tutelam liberorum Clementis gerendam compellantur.*

rentibus sunt abrepti, in obsidione forte? Melius igitur probabitur, eos solos, qui in acie amittuntur, prodesse debere, cuiuscunque sexus vel aetatis sint; hi enim pro republica ceciderunt.

XIX. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Illud usitatissimum est, ut his, qui in Italia domicilium habent, administratio rerum provincialium remittatur.

XX. *Iulianus libro XX. Digestorum.* Si pupillum patruus contendat exheredatum esse, et se heredem scriptum, aequum est tutorem pupillo dari, recepta patrui excusatione, vel, si nolit excusationem petere, remoto eo a tutela, ita litem de hereditate expedire.

XXI. *Marcianus libro II. Institutionum.* Propter litem, quam quis cum pupillo habet, excusare se a tutela non potest, nisi forte de omnibus bonis aut plurima parte eorum controversia sit. §. 1. Qui se vult excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. §. 2. Licet datus tutor ad universum patrimonium datus est, tamen excusare se potest, ne ultra centesimum lapidem tutelam gerat, nisi in eadem provincia pupilli patrimonium sit; et ideo illarum rerum dabunt tutores in provincia Praesides eius. §. 3. Nec Senatores ultra centesimum lapidem urbis tutelam gerere coguntur. §. 4. Habenti ergo tutorem tutor datur; sed aliarum rerum, non earundem datur.

XXII. *Scaevola libro I. Regularum.* Geometrae a tutelis non vacant. §. 1. Hi vero, quibus princeps curam alicuius rei iniunxit, excusantur a tutela, donec curam gerunt.

XXIII. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Propter magistratum, quem in municipio quis erat administraturus, tutelae excusationem non habere, respondi. §. 1. Si in castris merentes non ab eo tutores dentur, qui in castris merebat, excusationem habere respondi.

XXIV. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Nequaquam credendum est, ei privilegium excusationis ablatum, cui fideicommissaria libertas soluta est; nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris ut patronus adversus liberti personam consequitur, excepto, quod in ius vocari iniussu Praetoris non debet.

XXV. *Ulpianus libro II. de officio Proconsulis.* Excusare se tutor per libellos non poterit.

XXVI. *Paulus libro singulari de Excusationibus.* Mensores frumentarios habere ius excusationis, apparet ex rescripto divorum Marci et Commodi, quod rescripserunt Praefecto annonae.

XXVII. *Marcianus libro V. Regularum.* Legatarius, qui rogatus est alii omne legatum restituere, si maluit se excusare a tutela, legatum propter fideicommissarium consequitur. Cui similis est, qui de falso egit, nec obtinuit.

XXVIII. *Papinianus libro V. Responsorum.* Tutor petitus ante decreti diem, si aliquod privilegium quaerit, recte petitionem institutam excludere non poterit. §. 1. Quae tutoribus remunerandae fidei causa testamento parentis relinquuntur, post excusationem ab heredibus extraneis quoque retineri placuit. Quod non habebit locum in persona filii, quem pater impuberi fratri coheredem et tutorem dedit, quum iudicium patris ut filius, non ut tutor promeruit. §. 2. Tutorem ad tempus exsulare iussum excusari non oportet, sed per tempus exsilii curator in locum ipsius debet dari.

XXIX. *Marcianus libro II. Institutionum.* Plane si in exsilium datus sit tutor, potest se excusare, si in perpetuum datus est. §. 1. Facilius autem exsulis ignorantia, qui contutorem suspectum facere non potuerit, veniam habebit.

XXX. *Papinianus libro V. Responsorum.* Iurisperitos, qui tutelam gerere coeperunt, in consilium principum assumtos optimi maximique principes nostri constituerunt excusandos, quoniam circa latus eorum agerent, et honor delatus finem certi temporis ac loci non haberet. §. 1. Quum oriundus ex provincia Romae domicilium haberet, eiusdem curator decreto Praesidis ac Praetoris constitutus rerum administrationem utrubique suscepit: placuit, eum duas curationes administrare non videri, quod videlicet unius duo patrimonia non viderentur. §. 2. Qui privilegio subnixus est, fratris curationem suscipere non cogitur. §. 3. Patronus impuberi liberto quosdam ex libertis tutores aut curatores testamento dedit; quamvis eos idoneos esse constat, nihilo minus iure publico poterunt excusari, ne decreto confirmentur.

XXXI. *Paulus libro VI. Quaestionum.* Si is, qui tres tutelas administrabat, duobus pupillis diversis decretis datus est, (qui potuit excusari,) et prius, quam causas excusationis allegaret, unus ex pupillis, quorum iam tutelam administrabat, decessit, ubi desiit ei competere excusatio, statim tenuit eum prius decretum, quasi in loco tertiae tutelae quarta surroganda; nam ipso iure tutor est, et antequam excusetur. Potuit ergo a tutela eius, qui nunc quarto loco invenitur, excusari; sed quum non sit excusatus, necessario subeundum est onus illius quoque tutelae. Nec me movet, quod dicat aliquis, hoc non exigi, an administretur tutela? hoc enim eo pertinet, ne sit finita administratio; ceterum si periculum sustineat cessationis, puto ei imputandam eam quoque tutelam. §. 1. Idem evenire potest, si duobus testamentis, quum haberet tres tutelas, tutor datus est; ubi non apertarum tabularum tempus inspici debebit, si quaeratur, quae prior delata sit tutela? sed aditae hereditatis, vel conditionis exsistentis. §. 2. Illa quoque erit differentia tutelarum, de quibus diximus, si tertia et quarta sit delata, licet in quarta prius detentus sit, quod huius, id est quartae, ex quo iussus est administrare, illius, ex quo datus est, periculum sustinet. §. 3. Eum, qui pupillum bonis paternis abstinuerat, detinendum in quarta tutela existimavi, quasi deposita illa. §. 4. Ceterum putarem, recte facturum Praetorem, si etiam unam tutelam sufficere crediderit, si tam diffusa et negotiosa sit, ut pro pluribus cedat. Neque igitur fratres consortes plurium loco habendi sunt, neque non fratres, si idem patrimonium habent, et ratio administrationis pariter reddenda est. Et ex diverso fratrum diviso patrimonio duae tutelae sunt; non enim, ut dixi, numerus pupillorum, sed difficultas rationum conficiendarum et reddendarum consideranda est.

XXXII. *Idem libro VII. Quaestionum. Nesennius Apollinaris Iulio Paulo. Mater filium suum pupillum, vel quivis alius extraneus extraneum aeque pupillum scripsit heredem, et Titio legatum dedit, eumque eidem pupillo tutorem adscripsit; Titius confirmatus excusavit se a tutela. Quaero: an legatum amittat? et, si testamento quidem tutor non sit scriptus, legatum tamen acceperit, datusque a Praetore tutor excuset se, an aeque repellendus sit a legato? et an aliquid intersit, si a patre vel emancipato pupillo tutor datus sit, vel puberi curator?* Respondi: qui non iure datus vel tutor vel curator a patre, confirmatus a Praetore, excusationis beneficio uti maluit, repellendus est a legato; idque et Scaevolae nostro placuit. Nam et Praetor, qui eum confirmat tutorem, defuncti sequitur iudicium. Idem in matris testamento dicendum est. Similis est matri quivis extraneus, qui pupillum heredem instituit, eique et in tutore dando prospicere voluit, quales sunt alumni nostri. Recte ergo placuit, eum, qui recusat id onus, quod testator reliquit, et ab eo, quod petit, quodque idem dedit, repelli debere. Non semper tamen existimo eum, qui onus tutelae recusavit, repellendum a legato, sed ita demum, si legatum ei ideo adscriptum appareat, quod eidem tutelam filiorum iniunxit, non quod alioquin daturus esset, etiam sine tutela. Id apparere poterit, si posueris testamento legatum adscriptum, codicillis vero postea factis tutorem datum; in hoc enim legato potest dici, non ideo ei relictum, quia et tutorem esse voluerit testator.

XXXIII. *Idem libro XXIII. Quaestionum.* Sed haec nimium scrupulosa sunt, nec admittenda, nisi evidenter pater expresserit, velle se dare, etiamsi tutelam non administraverit; semper enim legatum aut antecedit aut sequitur tutelam.

XXXIV. *Idem libro VII. Quaestionum.* Ex his apparet, non esse his similem eum, quem Praetor tutorem dedit, quum posset uti immunitate. Hic enim nihil contra iudicium fecit testatoris; nam quem ille non dedit tutorem, eum voluisse tutelam administrare filii, dicere non possumus.

XXXV. *Idem libro XXIII. Quaestionum.* Quid autem, si se non excusaverit, sed administrare noluerit, contentus, quod ceteri idonei sint? Et hic poterit conveniri, si ab illis res servari non potuisset. Sed hoc non quaerendum est, sed contumacia punienda est eius, qui quodammodo se excusavit. Multo magis quis dicere debebit indignum iudicio patris, qui ut suspectus remotus est a tutela.

XXXVI. *Idem libro IX. Responsorum.* Amicissimos

quidem et fidelissimos parentes liberis tutores eligere solere, et ideo ad suscipiendum onus tutelae etiam honore legati eos prosequi; sed quum proponatur is, de quo quaeritur, in testamento legatum meruisse, et idem pupillo substitutus, non est verisimile, tunc demum eum testatorem substituere voluisse, si et tutelam suscepisset; et ideo eum, de quo quaeritur, a legato quidem, si adhuc viveret pupillus, repellendum fuisse, a substitutione autem non esse summovendum, quum eo casu etiam suscepta tutela finiretur. §. 1. Lucius Titius ex tribus filiis incolumibus unum habet emancipatum eius aetatis, ut curatores accipere debeat. Quaero: si idem Titius pater, petente eodem filio emancipato, curator a Praetore detur, an iure publico uti possit, et nihilo minus trium filiorum nomine vacationem postulare? Respondi: praemium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit, denegari non oportet, sed quum filio suo curator petatur, contra naturales stimulos facit, si tali excusatione utendum esse tentaverit.

XXXVII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Qui testamento tutor datus fuerat, adito Praetore dixit, se tres liberos habere; adiecit praeterea, habenti patruum legitimum tutorem se vitiose tutorem datum. Praetor ita decrevit: *Si legitimum tutorem habenti tutor datus es, non est tibi necessaria excusatio.* Quaero: quum nemo patruus impuberi tutor esset, an nihilo minus tutor remanserit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, quamvis iustas excusationis causas haberet, non tamen esse excusatum propter vitium pronuntiationis. §. 1. Item quaero: si acquievisset sententiae, an ob id, quod non gessit tutelam, utilis actio in hunc dari debeat? Respondi: si errore potius, quod se pro iure trium liberorum, quod allegabat, excusatum crederet, quam malitia ab administratione cessasset, utilem actionem non dandam.

XXXVIII. *Paulus libro II. Sententiarum.* Quinquaginta dierum spatium tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet; peragendo enim negotio ex die nominationis continui quatuor menses constituti sunt.

XXXIX. *Tryphoninus libro XIII. Disputationum.* Si, quum ipse institueret, ut proferret excusationem, mora contradictionis impeditus est, quo minus decreto liberaretur, excusationem recte probari.

XL. *Paulus libro II. Sententiarum.* Post susceptam tutelam caecus, aut surdus, aut mutus, aut furiosus, aut valetudinarius deponere tutelam potest. §. 1. Paupertas, quae operi et oneri tutelae impar est, solet tribuere vacationem.

XLI. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Administrantes rem principum, ex indulgentia eorum, licet citra codicillos, a tutela itemque cura tempore administrationis delata excusantur. §. 1. Idemque custoditur in his, qui praefecturam annonae vel vigilum gerunt. §. 2. Eorum, qui reipublicae causa absunt, comites, qui sunt intra statutum numerum, de tutela, quae absentibus vel profecturis delata est, excusantur; nam susceptam antea non deponunt. §. 3. Qui corporis item collegii iure excusantur, a collegarum filiorumque eorum tutela non excusantur, exceptis his, quibus hoc specialiter tributum est.

XLII. *Paulus libro singulari de Cognitionibus.* Plane ultra centesimum milliarium ab urbe filiorum collegarum suorum tutelam suscipere non coguntur.

XLIII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Libertus Senatoris, filiorum eius tutelam administrans, ab aliis tutelis non excusatur.

XLIV. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Quum ex oratione divi Marci ingenuus libertino tutor datus excusari debeat, eandem excusationem competere etiam ei, qui ius annulorum impetrasset, Imperator noster cum divo Severo patre suo rescripsit. §. 1. Ergo si pupillo libertino, habenti ius annulorum, datus sit ingenuus tutor vel curator, consequens est, ut excusatio eius ob hanc conditionum diversitatem non debeat accipi. §. 2. At si ante, quam pupillus vel pubes minor annis viginti quinque ius annulorum acciperet, Lucius Titius ei tutor datus ut ingenuus excusatus fuit, post impetratum beneficium denuo idem tutor curatorve dari poterit, exemplo eo, quo placuit et rescriptum est, eum, qui tempore, quod intra annum erat, ex quo reipublicae causa abesse desierat, excusatus fuit, praeterito eo ipsum suo loco dari posse. §. 3. Et quamvis libertinus, qui Senatori patrono procurat, excusationem ab aliorum tutela habeat, iste tamen, qui ius annulorum impetravit, quia in ordinem ingenuorum transiit, tali excusatione uti non potest.

XLV. *Idem libro XIII. Disputationum.* *Titius filiis meis, quoad reipublicae causa non abierit, tutor esto;* gessit tutelam ex testamento delatam, deinde reipublicae causa abesse coepit, et desiit. An, quasi nova tutela nunc delata, excusari debeat etiam ob absentiam reipublicae causa? an, quia praecessit testamentariam absentiam ob publicam causam, et est ab eo iam administrata tutela, non oporteat eum excusari? quid, si liberos interea susceperit, aut aliam excusationem paraverit? Et magis est, ut haec una tutela sit; ideo nec excusationem ei competere, nec agi tutelae ob prius tempus posse. §. 1. Sed si ita scriptum in testamento fuit: *Titius tutor esto; quum reipublicae causa abierit, tutor ne esto; quum redierit, tutor esto*, quid de excusatione aut ob absentiam reipublicae causa, aut aliam, quae post obvenerit, dici oporteat? videamus. Procedit autem et alia quaestio: testamento ex die vel sub conditione tutores dati an se excusare ante diem conditionemve necesse habeant? et in primis, an iam dies quinquaginta eis cedant, intra quos necesse est causas excusationis exercere? Sed verum est, non ante esse tutorem, quam dies venerit; nam nec antequam adita sit hereditas. Quia igitur ex eodem testamento iam gesta fuit tutela, et qui excusatus esset alias, abfuturus reipublicae causa, reversus continuo haeret tutelis ante susceptis, etiam intra annum; sed hic ex ipso testamento desierat esse tutor, et ideo ex secunda tutela excusare se potest. §. 2. Si a Praetore detur curator mente capto, aut muto, sive ventri, excusatur iure liberorum. §. 3. Romae datos tutores eos tantum accipere debemus, qui vel a Praefecto urbi, vel a Praetore, vel in testamento Romae confecto vel in continentibus dati sunt. §. 4. Si tanta corporis aut mentis valetudine ab agendis rebus libertus prohibeatur, ut ne suis quidem negotiis sufficiat, necessitati erit succurrendum, ne impossibile iniungatur tutelae munus, quod obiri a liberto non possit, nisi cum incommodo pupilli et adversus utilitatem eius.

XLVI. *Paulus libro singulari de Cognitionibus.* Qui in collegio pistorum sunt, a tutelis excusantur, si modo per semet pistrinum exerceant; sed non alios puto excusandos, quam qui intra numerum sunt. §. 1. Urbici autem pistores a collegarum quoque filiorum tutelis excusantur. §. 2. Sed et hoc genus excusationis est, si quis se dicat ibi domicilium non habere, ubi ad tutelam datus est, idque Imperator Antoninus cum divo patre significavit.

TIT. II.

UBI PUPILLUS EDUCARI VEL MORARI DEBEAT, ET DE ALIMENTIS EI PRAESTANDIS.

I. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Solet Praetor frequentissime adiri, ut constituat, ubi filii vel alantur vel morentur, non tantum in postumis, verum omnino in pueris. §. 1. Et solet ex persona, ex conditione et ex tempore statuere, ubi potius alendus sit, et nonnunquam a voluntate patris recedit Praetor. Denique quum quidam testamento suo cavisset, ut filius apud substitutum educaretur, Imperator Severus rescripsit, Praetorem aestimare debere, praesentibus ceteris propinquis liberorum. Id enim agere Praetorem oportet, ut sine ulla maligna suspicione alatur partus et educetur. §. 2. Quamvis autem Praetor recusantem apud se educari non polliceatur se coacturum, attamen quaestionis est: an debeat etiam invitum cogere, utputa libertum, parentem, vel quem alium de affinibus cognatisve? Et magis est, ut interdum debeat id facere. §. 3. Certe non male dicetur, si legatarius vel heres educationem recuset testamento sibi iniunctam, denegari ei actiones debere exemplo tutoris testamento dati. Quod ita demum placuit, si idcirco sit relictum; ceterum si esset relicturus, etiam si educationem recusaturum sciret, non denegabitur ei actio; et ita divus Severus saepissime statuit.

II. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Officio iudicis, qui tutelae cognoscit, congruit, reputationes tutoris non improbas admittere, utputa si dicat impendisse in alimenta pupilli vel disciplinas. §. 1. Modus autem, si quidem Praetor arbitratus est, is servari debet, quem Praetor statuit. Si vero Praetor non est aditus, pro modo facultatum pupilli debet arbitrio iudicis aestimari; nec enim permittendum est tutori tantum reputare, quantum dedit, si plus aequo dederit. §. 2. Hoc amplius, etsi Praetor modum alimentis sta-

tuit, veruntamen ultra vires facultatum est, quod decretum est, nec suggessit Praetori de statu facultatum, non debet ratio haberi alimentorum omnium, quia si suggessisset, aut minuerentur iam decreta, aut non tanta decernerentur. §. 3. Sed si pater statuit alimenta liberis, quos heredes scripsit, ea praestando tutor reputare poterit, nisi forte ultra vires facultatum statuerit; tunc enim imputabitur ei, cur non adito Praetore desiderarit alimenta minui.

III. *Idem libro I. de omnibus Tribunalibus.* Ius alimentorum decernendorum pupillis Praetori competit, ut ipse moderetur, quam summam tutores vel curatores ad alimenta pupillis vel adolescentibus praestare debeant. §. 1. Modum autem patrimonii spectare debet, quum alimenta decernit, et debet statuere tam moderate, ut non universum reditum patrimonii in alimenta decernat, sed semper ita, ut aliquid ex reditu supersit. §. 2. Ante oculos habere debet in decernendo et mancipia, quae pupillis deserviunt, et mercedes pupillorum, et vestem, et tectum pupilli; aetatem etiam contemplari, in qua constitutus est, cui alimenta decernuntur. §. 3. In amplis tamen patrimoniis non cumulus patrimonii, sed quod exhibitioni frugaliter sufficit, modum alimentis dabit. §. 4. Sed si non constat, quis modus facultatum sit, inter tutorem et eum, qui alimenta decerni desiderat, suscipere debet cognitionem, nec temere alimenta decernere, ne in alterutram partem delinquat. Prius tamen exigere debet, ut profiteatur tutor, quae sit penes se summa, et comminari, graviores se ei usuras infligere eius, quod supra professionem apud eum fuerit deprehensum. §. 5. Item ad institutionem quoque pupillorum vel adolescentium, item pupillarum, vel earum, quae infra vicesimum annum constitutae sunt, solet decernere respectu facultatum et aetatis eorum, qui instituuntur. §. 6. Sed si egeni sint pupilli, de suo eos alere tutor non compellitur. Et si forte post decreta alimenta ad egestatem fuerit pupillus perductus, deminui debent, quae decreta sunt, quemadmodum solent augeri, si quid patrimonio accesserit.

IV. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Qui filium heredem instituerat, filiae dotis nomine, quum in familia nupsisset, ducenta legaverat, nec quidquam praeterea, et tutorem eis Sempronium dedit; is a cognatis et propinquis pupillae perductus ad magistratus, iussus est alimenta pupillae, et mercedes, ut liberalibus artibus institueretur, pupillae nomine praeceptoribus dare; pubes factus pupillus puberi iam factae sorori suae ducenta legati causa solvit. Quaesitum est: an tutelae iudicio consequi possit, quod in alimenta pupillae et mercedes a tutore ex tutela praestitum sit? Respondi: existimo, et si citra magistratuum decretum tutor sororem pupilli sui aluerit, et liberalibus artibus instituerit, quum haec aliter ei contingere non possent, nihil eo nomine tutelae iudicio pupillo aut substitutis pupilli praestari debere.

V. *Ulpianus libro III. de officio Proconsulis.* Si disceptetur, ubi morari vel educari pupillum oporteat, causa cognita id Praesidem statuere oportebit. In causae cognitione evitandi sunt, qui pudicitiae impuberis possunt insidiari.

VI. *Tryphoninus libro XIV. Disputationum.* Si absens sit tutor, et alimenta pupillus desideret, si quidem negligentia et nimia cessatio in administratione tutoris obiiciatur, quae etiam ex hoc arguatur, quod per absentiam eius deserta derelictaque sint pupilli negotia, evocatis affinibus atque amicis tutoris, Praetor edicto proposito, causa cognita etiam absente tutore, vel removendum eum, qui dignus tali nota videbitur, decernet, vel adiungendum curatorem, et ita qui datus erit expediet alimenta pupillo. Si vero necessaria absentia tutoris et improvisa acciderit, forte quod subito ad cognitionem principalem profectus nec rei suae providere, nec consulere pupillo potuerit, et speretur redire, et idoneus sit tutor, nec expediat alium adiungi, et pupillus alimenta de re sua postulet, recte constituetur ad hoc solum, ut ex re pupilli alimenta expediat.

TIT. III.

DE TUTELAE, ET RATIONIBUS DISTRAHENDIS, ET UTILI CURATIONIS CAUSA ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XXXVI. ad Edictum.* De omnibus, quae fecit tutor, quum facere non deberet, item de his, quae non fecit, rationem reddet hoc iudicio, praestando dolum, et culpam, et quantam in rebus suis diligentiam. §. 1. Unde quaeritur apud Iulianum libro vicesimo primo Digestorum: si tutor pupillo auctoritatem ad mortis causa donationem accommodaverit, an tutelae iudicio teneatur? Et ait: teneri eum; *nam sicuti testamenti factio*, inquit, *pupillis concessa non est, ita nec mortis quidem causa donationes permittendae sunt.* §. 2. Sed et si non mortis causa donaverit tutore auctore, idem Iulianus scripsit, plerosque quidem putare, non valere donationem, (et plerumque ita est) sed nonnullos casus posse existere, quibus sine reprehensione tutor auctor sit pupillo ad deminuendum, decreto scilicet interveniente, veluti si matri aut sorori, quae aliter se tueri non possunt, tutor alimenta praestiterit; *nam quum bonae fidei iudicium sit, nemo feret*, inquit, *aut pupillum, aut substitutum eius querentes, quod tam coniunctae personae alitae sint*; quin immo per contrarium putat, posse cum tutore agi tutelae, si tale officium praetermiserit. §. 3. Officio tutoris incumbit etiam rationes actus sui conficere et pupillo reddere; ceterum si non fecit, aut si factas non exhibet, hoc nomine iudicio tutelae tenebitur. De servis quoque interrogationes, sed et quaestiones habendas, et hoc officio iudicis convenire placuit. Nam divus Severus decrevit, quum neque inventaria, neque auctionalia proferrentur, remedio eo uti debere, ut rationes a servis, qui rem gesserant, proferantur. Has rationes si esse mala fide conscriptas a servis dicant tutores, etiam in quaestione servi interrogari poterunt. §. 4. Praeterea si matrem aluit pupilli tutor, putat Labeo, imputare eum posse. Sed est verius, non, nisi perquam egenti dedit, imputare eum oportere de largis facultatibus pupilli; utrumque igitur concurrere oportet, ut et mater egena sit, et filius in facultatibus positus. §. 5. Sed si munus nuptiale matri pupilli miserit, non eum pupillo imputaturum, Labeo scripsit; nec perquam necessaria est ista muneratio. §. 6. Si pupillis tutores pater dederit, inter quos et libertum suum, perque eum voluerit tutelam administrari, et tutores certam summam ei statuerint, quia aliter se exhibere non poterat, habendam eius rationem, quod statutum est, Mela existimat. §. 7. Ergo et si ex inquisitione propter rei notitiam fuerit datus tutor, eique alimenta statuerint contutores, debebit eorum ratio haberi, quia iusta causa est praestandi. §. 8. Sed et si servis cibaria praestiterit vel libertis, scilicet rei pupilli necessariis, dicendum est, reputaturum; idemque, et si liberis hominibus, si tamen ratio praestandi iusta intercedat. §. 9. Item sumtus litis tutor reputabit et viatica, si ex officio necesse habuit aliquo excurrere vel proficisci. §. 10. Nunc tractemus, si plures tutelam pupilli administraverint, pro qua quisque eorum parte conveniendus sit? §. 11. Et si quidem omnes simul gesserunt tutelam, et omnes solvendo sunt, aequissimum erit dividi actionem inter eos pro portionibus virilibus exemplo fideiussorum. §. 12. Sed et si non omnes solvendo sint, inter eos, qui solvendo sunt, dividitur actio, sed prout quisque solvendo est, poterunt conveniri. §. 13. Et si forte quis ex facto alterius tutoris condemnatus praestitit, vel ex communi gestu, nec ei mandatae sunt actiones, constitutum est a divo Pio, et ab Imperatore nostro, et divo patre eius, utilem actionem tutori adversus contutorem dandam. §. 14. Plane si ex dolo communi conventus praestiterit tutor, neque mandandae sunt actiones, neque utilis actio competit, quia proprii delicti poenam subiit; quae res indignum eum fecit, ut a ceteris quid consequatur doli participibus; nec enim ulla societas maleficiorum, vel communicatio iusta damni ex maleficio est. §. 15. Usque adeo autem ad contutores non venitur, si non sint solvendo contutores, et prius ad magistratus, qui eos dederunt, vel ad fideiussores veniatur; et ita Imperator noster Ulpio Proculo rescripsit. Quod enim Marcellus libro octavo Digestorum scripsit, quodque saepissime rescriptum est: quamdiu vel unus ex tutoribus idoneus sit, non posse ad magistratus, qui dederunt, veniri, sic erit accipiendum, si non contutor ob hoc conveniatur, quod suspectum facere vel satis exigere noluerit. §. 16. Hanc actionem etiam in heredem tutoris competere constat. §. 17. Sed et heredi pupilli aeque competit similibusque personis. §. 18. Non tantum ante condemnationem, sed etiam post condemnationem desiderare tutor potest, mandari sibi actiones adversus contutorem, pro quo condemnatus est. §. 19. Rationibus distrahendis actione non solum hi tenentur tutores, qui legitimi fuerunt, sed omnes, qui iure tutores sunt, et gerunt tutelam. §. 20. Considerandum est in hac actio-

ne, utrum pretium rei tantum duplicetur, an etiam quod pupilli interesit? Et magis esse arbitror, in hac actione quod interest non venire, sed rei tantum aestimationem. §. 21. In tutela ex una obligatione duas esse actiones constat; et ideo sive tutelae fuerit actum, de rationibus distrahendis agi non potest, sive contra, tutelae actio, quod ad speciem istam, peremta est. §. 22. Hunc tamen tutorem, qui intercepit pecuniam pupillarem, et furti teneri, Papinianus ait; qui, et si furti teneatur, hac actione conventus furti actione non liberatur; nec enim eadem est obligatio furti ac tutelae, ut quis dicat, plures esse actiones eiusdem facti, sed plures obligationes; nam et tutelae et furti obligatur. §. 23. Hanc actionem sciendum est perpetuam esse, et heredi similibusque personis dari ex eo, quod vivo pupillo captum est. Sed in heredem ceterosque successores non dabitur, quia poenalis est. §. 24. Haec actio tunc competit, quum et tutelae actio est, hoc est finita demum tutela.

II. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Actione de rationibus distrahendis nemo tenetur, nisi qui in tutela gerenda rem ex bonis pupilli abstulerit. §. 1. Quod si furandi animo fecit, etiam furti tenetur. Utraque autem actione obligatur, et altera alteram non tollet. Sed et condictio ex furtiva causa competit; per quam si consecutus fuerit pupillus, quod fuerit ablatum, tollitur hoc iudicium, quia nihil abest pupillo. §. 2. Haec actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem continet, non tota dupli poena est.

III. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si tutelae aut negotiorum gestorum agatur, incerto hoc, quantum ab adversariis debeatur tutori procuratorive, arbitratu iudicis cavendum est, quod eo nomine eis abeit.

IV. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Nisi finita tutela sit, tutelae agi non potest. Finitur autem non solum pubertate, sed etiam morte tutoris vel pupilli. §. 1. Filiumfamilias emancipatum, si tutelam administret, etiam directo teneri, Iulianus putat. §. 2. Si adhuc impubes tutelae agat, nihil consumitur. §. 3. Cum furiosi curatore non tutelae, sed negotiorum gestorum actio est; quae competit, etiam dum negotia gerit, quia non idem in hac actione, quod in tutelae actione, dum impubes est is, cuius tutela geritur, constitutum est.

V. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Si tutor rem sibi depositam a patre pupilli vel commodatam non reddat, non tantum commodati vel depositi, verum tutelae quoque tenetur. Sed si acceperit pecuniam, ut reddat, plerisque placuit, eam pecuniam depositi vel commodati actione repeti vel condici posse. Quod habet rationem, quia turpiter accepta sit.

VI. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Si filiusfamilias tutelam administraverit, et liberatus patria potestate dolo aliquid fecerit, an actio tutelae patrem quoque hoc nomine teneat? quaeritur. Et aequum est, ut eum duntaxat dolum pater praestet, qui commissus sit ante emancipationem filii.

VII. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Si pupillus heres exstiterit ei, cuius tutelam tutor suus gesserat, ex hereditaria causa cum tutore suo habebit actionem. §. 1. Si tutor in hostium potestatem pervenerit, quia finita tutela intelligitur, fideiussores, qui pro eo rem salvam fore spoponderint, et si quis exsistat defensor eius, qui paratus est suscipere iudicium tutelae, vel si quis sit curator bonis eius constitutus, recte convenientur,

VIII. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* Quamvis iure postliminii tutelam pristinam possit redintegrare.

IX. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Si tutor reipublicae causa abesse coeperit, ac per hoc fuerit excusatus, quod reipublicae causa aberit, tutelae iudicio locus est. Sed si desierit reipublicae causa abesse, consequenter desinit et is, qui in locum eius datus est, et tutelae conveniri poterit. §. 1. Si duobus impuberibus fratribus tutor datus sit, et alter eorum in legitimam tutelam fratris sui perfectae aetatis constituti reciderit, eum, qui datus esset, tutorem esse desiisse, Neratius ait. Quia igitur desinit, erit tutelae actio etiam ex persona impuberis, quamvis, si testamento datus fuisset, non desineret esse tutor eius, qui adhuc erat impubes, quia semper legitima tutela testamentariae cedit. §. 2. Si testamento sub conditione tutor datus sit, deinde alius medio tempore ex inquisitione, dicendum est, locum esse tutelae iudicio exsistente conditione, quia tutor esse desinit. §. 3. Sed et si quis testamento usque ad tempus fuerit datus, idem erit dicendum. §. 4. Et generaliter, quod traditum est: pupillum cum tutore suo agere tutelae non posse, hactenus verum est, si eadem tutela sit; absurdum enim erat, a tutore rationem administrationis negotiorum pupilli exposci, in qua adhuc perseveraret; in qua autem desiit tutor, et iterum coepit esse, sic ex pristina administratione tutelae debitor est pupillo, quemodo si pecuniam creditam a patre eius accepisset. Quem igitur effectum haec sententia habeat? videamus. Nam si solus tutor est, utique ipse secum non aget, sed vel per specialem curatorem conveniendus est, vel pone eum contutorem habere, qui possit adversus eum iudicium accipere, ex qua causa cum eo tutelae agi potest. Quin immo et si medio tempore solvendo esse desierit, imputabitur contutoribus, cur non egerint cum eo. §. 5. Si tutori curator sit adiunctus, quamvis suspecto postulato, non cogetur tutelae iudicium tutor suscipere, quia tutor manet. §. 6. Sed et si fuerit tutor confiscatus, adversus fiscum dandam esse actionem constat ei, qui loco eius curator datus sit, vel contutoribus eius. §. 7. Ceterae actiones, praeter tutelae, adversus tutorem competunt, etsi adhuc tutelam administrat, veluti furti, damni iniuriae, condictio.

X. *Paulus libro VIII. brevis Edicti.* Sed non dantur pupillo, dum tutor tutelam gerit; quamvis enim morte tutoris intereant, tamen pupillus cum herede eius actionem habet, quia sibi solvere debuit.

XI. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Si filiusfamilias tutelam administraverit, deinde fuerit emancipatus, remanere eum tutorem, Iulianus ait; et quum pupillus adoleverit, agendum esse cum eo eius quidem temporis, quod est ante emancipationem, in quantum facere potest, eius vero, quod est post emancipationem, in solidum, cum patre vero duntaxat de peculio; manere enim adversus eum etiam post pubertatem de peculio actionem; neque enim ante annus cedit, intra quem de peculio actio datur, quam tutela fuerit finita.

XII. *Paulus libro VIII. brevis Edicti.* Filius autem tutor propter hoc suum factum cum patre agere non potest ante pubertatem, quia nec finita tutela hoc ab eo exigi potest.

XIII. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Si tutor post pubertatem pupilli negotia administraverit, in iudicium tutelae veniet id tantum, sine quo administratio tutelae expediri non potest. Si vero post pubertatem pupilli is, qui tutor eius fuerat, fundos eius vendiderit, mancipia et praedia comparaverit, neque venditionis huius, neque emtionis ratio iudicio tutelae continebitur. Et est verum, ea, quae connexa sunt, venire in tutelae actionem. Sed et illud est verum, si coeperit negotia administrare post tutelam finitam, devolvi iudicium tutelae in negotiorum gestorum actionem; oportuit enim eum a semetipso tutelam exigere. Sed et si quis, quum tutelam administrasset, idem curator adolescenti fuerit datus, dicendum est, negotiorum gestorum eum conveniri posse.

XIV. *Caius libro XII. ad Edictum provinciale.* Si post pubertatem tempore aliquo, licet brevissimo, intermiserit administrationem tutor, deinde coeperit gerere, sine ulla dubitatione tam tutelae quam negotiorum gestorum iudicio cum eo agendum est.

XV. *Ulpianus libro I. Disputationum.* Si ex duobus tutoribus cum altero quis transegisset, quamvis ob dolum communem, transactio nihil proderit alteri. Nec immerito, quum unusquisque doli sui poenam sufferat. Quodsi conventus alter praestitisset, proficiet id, quod praestitit, ei, qui conventus non est; licet enim doli ambo rei sint, tamen sufficit unum satisfacere, ut in duobus, quibus res commodata est vel deposita, quibusque mandatum est.

XVI. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Si cum adhuc tutore ex stipulatu agatur, vel cum his, qui pro eo intervenerunt, erit dubitatio, an, quia tutelae agi non potest, nec ex stipulatu agi possit? Et plerique putant etiam hanc actionem propter eandem utilitatem differendam. §. 1. Cum curatore pupilli sive adolescentis agi poterit, et si usque adhuc cura perseveret.

XVII. *Idem libro III. de officio Consulis.* Imperatores Severus et Antoninus rescripserunt in haec verba: *Quum hoc ipsum quaeratur, an aliquid tibi a tutoribus vel curatoribus debeatur? non habet rationem postulatio tua, volentis in sumtum litis ab his tibi pecuniam subministrari.*

XVIII. *Papinianus libro XXV. Quaestionum.* Cum tutor, negotiis impuberis administratis, pupillum paterna

hereditate abstineat, bonis patris venditis tractari solet, utilis actio pupillo relinqui, an creditoribus concedi debeat? Et probatur, actionem inter pupillum et creditores patris esse dividendam, scilicet ut, quod rationi bonorum per tutorem deerit, creditoribus reddatur, quod autem dolo vel culpa tutoris in officio pupilli perperam abstenti contractum est, puero relinquatur. Quae actio sine dubio non prius competet, quam pupillus ad pubertatem pervenerit; sed illa confestim creditoribus datur.

XIX. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Si probatum est nomen debitoris a novissimo curatore, frustra tutorem de eo conveniri.

XX. *Papinianus libro II. Responsorum.* Alterius curatoris heredem minorem, ut maiore pecunia condemnatum, in integrum restitui placuit. Ea res materiam litis adversus alterum curatorem instaurandae non dabit, quasi minore pecunia condemnatum, si non sit eius aetatis actor, cui subveniri debeat; sed aequitatis ratione suadente, per utilem actionem ei subveniri, in quantum alter relevatus est, oportet.* §. 1. Non idcirco actio, quae post vicesimum quintum aetatis annum intra restitutionis tempus adversus tutorem in minore pecunia tutelae iudicio condemnatum redditur, inutilis erit, quod adolescenti curateres ob eam culpam condemnati sunt. Itaque si non indicatum a curatoribus factum est, per doli exceptionem curatores consequi poterunt, cam actionem sibi praestari.

XXI. *Idem libro I. Definitionum.* Cum pupillus tutelae actione contra tutorem alterum tutori, quem iudex in solidum condemnavit, cessit, quamvis postea iudicatum fiat, tamen actio data non intercidit, quia pro parte condemnati tutoris non tutela reddita, sed nominis pretium solutum videtur.

XXII. *Paulus libro XIII. Quaestionum.* Defensor tutoris condemnatus non auferet privilegium pupilli; neque enim sponte cum eo pupillus contraxit.

XXIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Convento herede tutoris iudicio tutelae, curatorem eiusdem neque ipso iure liberatum videri, neque exceptionem rei iudicatae ei dandam. Idemque in heredibus magistratuum observandum est.

XXIV. *Idem libro II. Sententiarum.* Postumo tutor datus, non nato postumo, neque tutelae, quia nullus pupillus est, neque protutelae, quia nulla significatio est, neque negotiorum gestorum iudicio tenetur, quia administrasse negotia eius, qui natus non esset, non videtur; et ideo utilis in eum actio dabitur.

XXV. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Non solum tutelae privilegium datur in bonis tutoris, sed etiam eius, qui pro tutore negotium gessit, vel ex curatione pupilli pupillaeve, furiosi furiosaeve debebit, si eo nomine cautum non sit.

TIT. IV.
DE CONTRARIA TUTELAE ET UTILI ACTIONE.

I. *Ulpianus libro XXXVI. ad Edictum.* Contrariam tutelae actionem Praetor proposuit induxitque in usum, ut facilius tutores ad administrationem accederent, scientes pupillum quoque sibi obligatum fore ex sua administratione. Quanquam enim sine tutoris auctoritate pupilli non obligentur, nec in rem suam tutor obligare pupillum possit, attamen receptum est, ut tutori suo pupillus sine tutoris auctoritate civiliter obligetur, ex administratione scilicet. Etenim provocandi erant tutores, ut promtius de suo aliquid pro pupillis impendant, dum sciunt se recepturos id, quod impenderint. §. 1. Haec actio non solum tutori, verum etiam ei, qui pro tutore negotia gessit, competere debet. §. 2. Sed et si curator sit vel pupilli, vel adolescentis, vel furiosi, vel prodigi, dicendum est, etiam his contrarium dandum iudicium. Idem in curatore quoque ventris probandum est; quae sententia Sabini fuit existimantis, ceteris quoque curatoribus ex iisdem causis dandum contrarium iudicium. §. 3. Finito autem officio hanc actionem competere dicemus tutori; ceterum quamdiu durat, nondum competit. Sed si pro tutore negotia gessit, vel etiam curam administravit, locus erit iudicio etiam statim, quia hoc casu in ipsum quoque statim actio competit. §. 4. Praeterea si tutelae iudicio quis convenietur, reputare potest id, quod in rem pupilli impendit. Sic erit arbitrii eius, utrum compensare, an petere velit sumtus. Quid ergo, si iudex compensationis eius rationem non habuit? an contrario iudicio experiri possit? Et utique potest; sed si reprobata est haec reputatio, et acquievit, non debet iudex contrario iudicio id sarcire. §. 5. An in hoc iudicio non tantum quae pro pupillo vel in rem eius impensa sunt veniant, verum etiam ea quoque, quae debebantur alias tutori, utputa a patre pupilli si quid debitum fuit; quaeritur. Et magis puto, quum integra sit actio tutori, non esse in contrarium iudicium deducendum. §. 6. Quid tamen, si ideo exspectavit, quia tutor erat, et ideo non exegit? videamus, an contrario iudicio tutelae indemnitatem consequatur? Quod magis probandum est. Nam sicuti, quodcunque aliud gessit pro utilitate pupilli, id contrario iudicio consequitur, ita etiam id, quod sibi debetur, consequi debet, vel eius securitatem. §. 7. Ergo et si ex causa, quae tempore finitur, obligatio aliqua fuit, tutelae contrarium iudicium esse ei opinor. §. 8. Hanc actionem dandam placet, et si tutelae iudicio non agatur; etenim nonnunquam pupillus idcirco agere tutelae non vult, quia nihil ei debetur, immo plus in eum impensum est, quam quod ei abest; nec impediendus est tutor contrario agere.

II. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Longe magis dandum est, et si rationibus distrahendis actio intendatur.

III. *Ulpianus libro XXXVI. ad Edictum.* Quid ergo, si plus in eum impendit, quam est in facultatibus? videamus, an possit hoc consequi? Et Labeo scripsit: posse. Sic tamen accipiendum est, si expediat pupillo ita tutelam administrari; ceterum si non expedit, dicendum est, absolvi pupillum oportere. Neque enim in hoc administrantur tutelae, ut mergantur pupilli; iudex igitur, qui contrario iudicio cognoscit, utilitatem pupilli spectabit, et an tutor ex officio sumtus fecerit. §. 1. Contrarium iudicium an ad hoc quoque competat, ut quis a pupillo exigat liberationem? videndum est. Et nemo dixerit, in hoc agere quem contrario posse, ut tutelae iudicio liberetur, sed tantum de his, quae ei propter tutelam absunt; consequitur autem pecuniam, si quam de suo consumsit, etiam cum usuris, sed vel trientibus, vel his, quae in regione observantur, vel his, quibus mutuatus est, si necesse habuit mutuari, ut pupillo ex iusta causa praerogaret, vel his, a quibus pupillum liberavit, vel quibus caruit tutor, si nimium profuit pupillo, pecuniam esse exsolutam. §. 2. Plane si forte tutor aliquid pecuniae debuit foenerare, et aliquid ipse pro pupillo solvit, nec ipse usuras consequitur, nec pupillo praestabit. §. 3. Quare et si in usus suos convertit, deinde aliquid impendit in rem pupillarem, quantum impendit, desinit vertisse, et exinde usuras non praestabit. Et si ante impendit in rem pupillarem, mox in usus suos vertit, non videbitur vertisse quantitatem, quae concurrit cum quantitate sibi debita, ut eius summae non praestet usuras. §. 4. Usuras utrum tam diu consequetur tutor, quam diu tutor est, an etiam post finitam tutelam, an ex mora tantum? videamus. Et magis est, ut, quoad ei reddatur pecunia, consequatur; nec enim debet ei sterilis esse pecunia. §. 5. Si tamen fuit in substantia pupilli, unde consequeretur, dicendum est, non oportere eum usuras a pupillo exigere. §. 6. Quid ergo, si de re pupillari non potuit sibi solvere, quia erat deposita ad praediorum comparationem? Siquidem non postulavit a Praetore, ut promatur pecunia, vel hoc minus deponatur, sibi imputet; si vero hoc desideravit, nec impetravit, dicendum est, non deperire ei usuras in contrario iudicio. §. 7. Sufficit tutori, bene et diligenter negotia gessisse, etsi eventum adversum habuerit, quod gestum est. §. 8. Iudicio contrario tutelae praestatur et id, quod in rem pupilli versum ante tutelam vel post tutelam, si negotiis tutelae tempore gestis connexum probatur, et quod ante impensum est, sive pro tutore negotia gessit, et postea tutor constitutus est, sive ventri erat curator. Sed et si non pro tutore negotia gerebat, debet venire, quod ante impensum est; deducuntur enim in tutelae iudicium sumtus, quoscunque fecerit in rem pupilli, sic tamen, si ex bona fide fecit. §. 9. Hanc actionem perpetuam esse, palam est, et heredi, et in heredem dari, ceterisque successoribus, ad quos ea res pertinet, et in eos.

IV. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* A tutela remotus eo loco haberi debet, quo esset finita tutela, et sicut actiones patitur, perinde ac si pupillus pubes factus esset, ita contrario iudicio, si quid ei aberit, persequi debebit. Ni-

hil enim prohibet, suspectum tutorem esse, quamvis complura in rem pupilli impenderit, quae eum amittere non oportet.

V. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Heredem tutoris, si eam summam solverit, in quam obligati pupilli fuerunt, actionem contrariam adversus eos habere posse, respondi.

VI. *Paulus libro V. ad Plautium.* Si tutor pro pupillo se obligavit, habet contrariam actionem et ante, quam solvat.

TIT. V.
DE EO, QUI PRO TUTORE PROVE CURATORE NEGOTIA GESSIT.

I. *Ulpianus libro XXXVI. ad Edictum.* Protutelae actionem necessario Praetor proposuit; nam quia plerumque incertum est, utrum quis tutor, an vero quasi tutor pro tutore administraverit tutelam, idcirco in utrumque casum actionem scripsit, ut, sive tutor sit sive non sit, qui gessit, actione tamen teneretur. Solent enim magni errores intercedere, ut discerni facile non possit, utrum quis tutor fuerit, et sic gesserit, an vero non fuerit, pro tutore tamen munere functus sit. §. 1. Pro tutore autem negotia gerit, qui munere tutoris fungitur in re impuberis, sive se putat tutorem, sive scit non esse, fingit tamen esse. §. 2. Proinde et si servus quasi tutor egerit, divus Severus rescripsit, daudum in dominum iudicium utile. §. 3. Cum eo, qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse, nulla dubitatio est, quia tutor non est. §. 4. Quare si quis finita tutela pro tutore negotia impuberis gessit, tenebitur. §. 5. Sed et si prius pro tutore administraverit, deinde quasi tutor, aeque tenebitur ex eo, quod pro tutore administravit, quamvis devolvatur hic gestus in tutelae actionem. §. 6. Si quis quasi tutor negotia gesserit eius, qui iam pubes est, neque tutorem habere potest, protutelae actio cessat. Simili modo et si eius, qui nondum natus est; nam ut pro tutore quis gerat, eam esse personam oportet, cuius aetas recipiat tutorem, [id est impuberem esse oportet] sed erit negotiorum gestorum actio. §. 7. Si curator impuberi a Praetore datus negotia gesserit, an, quasi pro tutore gesserit, teneatur? quaeritur. Et est verius, cessare hanc actionem, quia officio curatoris functus est. Si quis tamen, quum tutor non esset, compulsus a Praetore vel a Praeside, dum se putat tutorem, gesserit tutelam, videndum, an pro tutore teneatur? Et magis est, ut, quamvis compulsus gesserit, teneri tamen debeat, quia animo tutoris gessit, quum tutor non esset. At iste curator non quasi tutor, sed quasi curator gessit. §. 8. In protutelae iudicio usurae quoque veniunt. §. 9. Sed utrum solummodo in id, quod gessit, tenebitur, an vero in id etiam, quod gerere debuit? Et si quidem omnino non attigerit tutelam, non tenebitur; neque enim attingere debuit, qui tutor non erat. Quod si quaedam gessit, videndum, an etiam eorum, quae non gessit, teneatur? Et hactenus tenebitur, si alius gesturus fuit. Sed et si cognito, quod tutor non fuit, abstinuit se administratione, videamus, an teneatur, si necessarios pupilli non certioravit, ut ei tutorem peterent? Quod verius est.

II. *Celsus libro XXV. Digestorum.* Si is, qui pro tutore negotia gerebat, quum tutor non esset, rem pupilli vendidit, nec ea usucapta est, petet eam pupillus, quanquam ei cautum est; non enim eadem huius, quae tutoris, est rerum pupilli administratio.

III. *Iavolenus libro V. Epistolarum.* Quaero: an is, qui, quum tutor testamento datus esset, et idipsum ignoraret, pro tutore negotia pupilli gesserit, quasi tutor, an quasi pro tutore negotia gesserit, teneatur? Respondit: non puto teneri quasi tutorem, quia scire quoque, se tutorem esse, debet, ut eo affectu negotia gerat, quo tutor gerere debet.

IV. *Pomponius libro XVI. ad Quintum Mucium.* Qui pro tutore negotia gerit, eandem fidem et diligentiam praestabit, quam tutor praestaret.

V. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Ei, qui pro tutore negotia gessit, contrarium iudicium competit.

TIT. VI.
QUOD FALSO TUTORE AUCTORE GESTUM ESSE DICETUR.

I. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Huius edicti aequitas non est ambigua, ne contrahentes decipiantur, dum falsus tutor adhibetur. §. 1. Verba autem edicti haec sunt: QUOD EO AUCTORE, QUI TUTOR NON FUIT. §. 2. Verbis edicti multa desunt: quid enim, si fuerit tutor, is tamen fuit, qui auctoritatem accommodare non potuit, puta furiosus, vel ad aliam regionem datus? §. 3. Sed Pomponius libro trigesimo scribit: interdum, quamvis a non tutore gestum est, non pertinere ad hanc partem edicti. Quid enim, si duo tutores, alter falsus, alter verus, auctoritatem accommodaverint, nonne valebit, quod gestum est? §. 4. Item hoc edictum, licet singulariter scriptum sit, si tamen plures intervenerint, qui tutores non erant, tamen locum habere debere, Pomponius libro trigesimo scribit. §. 5. Idem Pomponius scribit: etiamsi pro tutore negotia gerens auctoritatem accommodaverit, nihilo minus hoc edictum locum habere, nisi forte Praetor decrevit, ratum se habiturum id, quod his auctoribus gestum est; tunc enim valebit per Praetoris tuitionem, non ipso iure. §. 6. Ait Praetor: SI ID ACTOR IGNORAVIT, DABO IN INTEGRUM RESTITUTIONEM. Scienti non subvenit; merito, quoniam ipse se decepit;

II. *Paulus libro XII. ad Edictum. Si id,* inquit, *actor ignoravit.* Labeo: *et si dictum sit ei, et ex bona fide non crediderit.*

III. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Plane si is sit, qui auxilio non indiget, scientia ei non nocet, utputa si pupillus cum pupillo egit: nam quum nihil actum sit, scientia non nocet.

IV. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Minori viginti quinque annis succurretur, etiam si scierit.

V. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Interdum tamen etsi scientia noceat, tamen restitutio facienda erit, si a Praetore compulsus est ad iudicium accipiendum.

VI. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Pupilli scientia computanda non est, tutoris eius computanda est. Utique et si pupillo cautum sit, melius dicetur, rem suam restitui pupillo debere, quam incertum cautionis eventum exspectari. Quod et Iulianus, si alias circumventus sit pupillus, respondit.

VII. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Novissime Praetor ait: IN EUM, QUI, QUUM TUTOR NON ESSET, DOLO MALO AUCTOR FACTUS ESSE DICETUR, IUDICIUM DABO, UT QUANTI EA RES ERIT, IN TANTAM PECUNIAM CONDEMNETUR. §. 1. Non semper tutor convenitur, nec sufficit, si sciens auctor fuit, verum ita demum, si dolo malo auctor fuit. Quid enim, si compulsus, aut metu, ne compelleretur, auctoritatem accommodaverit? nonne debebit esse excusatus? §. 2. Quum ait Praetor: *quanti ea res erit,* magis puto non poenam, sed veritatem his verbis contineri. §. 3. Pomponius libro trigesimo recte scribit: etiam sumtuum in hoc iudicio rationem haberi, quos facturus est actor restitutorio agendo. §. 4. Si plures sint, qui auctores fuerunt, perceptione ab uno facta et ceteri liberantur, non electione.

VIII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Et ideo si nihil aut non totum servatum sit, in reliquos non denegandam in id, quod deest, actionem, Sabinus scribit.

IX. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Huius actionis exemplo Pomponius libro trigesimo primo scribit: dandam actionem adversus eum, qui dolo malo adhibuit, ut alius auctoraretur inscius. §. 1. Has in factum actiones heredibus quidem competere ceterisque successoribus, in eos vero non reddi, Labeo scribit, nec in ipsum post annum, quoniam et factum puniunt, et in dolum concipiuntur; et adversus eas personas, quae alieno iuri subiectae sunt, noxales erunt.

X. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Si falso tutore auctore actum sit, et interea dies actionis exierit, aut res usucapta sit, omnia incommoda perinde sustinere debet, ac si illo tempore vero tutore auctore egisset.

XI. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Falsus tutor, qui in contrahendo auctor minori duodecim vel quatuordecim annis fuerit, tenebitur in factum actione propter dolum malum, cuiuscunque conditionis fuerit, vel sui iuris vel alieni. §. 1. Qui enim dolo malo auctoritatem accommodavit, tenebitur hoc edicto. §. 2. Sed et si quis filiusfamilias auctor factus sit ad contrahendum, tenetur. Idemque iuris est, si ancillae quis tutore auctore credidisset. Nam omnibus istis modis propter tutorem decipitur is, qui contraxit, quia aliter cum impubere contracturus non fuisset, quam si tutoris auctoritas intercessisset. §. 3. Iulianus libro vicesimo primo Digestorum tractat: an etiam in pu-

trem debeat dari haec actio, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dedit? Et magis probat, patri ignoscendum esse, si filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluerit; affectu enim propensiore magis, quam dolo id videri fecisse. §. 4. Quodsi intra duodecimum annum haec decesserit, quum haberet dotem, putat Iulianus, si dolo malo conversatus sit is, ad quem dos pertinet, posse maritum doli mali exceptione condicentem summovere in casibus, in quibus dotem vel in totum, vel in partem, si constaret matrimonium, fuerat lucraturus.

XII. *Idem libro I. Responsorum.* Ex eo, quod interrogatus tutorem se esse respondisset, nulla eum actione teneri. Si tamen, quum tutor non esset, responso suo in aliquam captionem adolescentem induxisset, utilem actionem adversus eum dandam.

TIT. VII.
DE FIDEIUSSORIBUS, ET NOMINATORIBUS, ET HEREDIBUS TUTORUM ET CURATORUM.

I. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Quamvis heres tutoris tutor non est, tamen ea, quae per defunctum inchoata sunt, per heredem, si legitimae aetatis et masculus sit, explicari debeat; in quibus dolus eius admitti potest. §. 1. Quod penes tutorem fuit, heres quoque eius reddere debet. Quod apud pupillum is reliquerit, si heres capit, non quidem crimine caret, sed extra tutelam est, et utili actione hoc reddere compellitur.

II. *Ulpianus libro XXXIX. ad Sabinum.* Postulare tutorem videtur, et qui per alium postulat; item nominare, et qui per alium hoc idem facit.

III. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Etiam fideiussorem et heredes fideiussoris ad rationem eandem usurarum revocandos esse constat, ad quam et tutor revocatur.

IV. *Idem libro XXXVI. ad Edictum.* Quum ostendimus, heredem quoque tutelae iudicio posse conveniri, videndum, an etiam proprius eius dolus vel propria administratio veniat in iudicium? Et exstat Servii sententia existimantis: si post mortem tutoris heres eius negotia pupilli gerere perseveraverit, aut in arca tutoris pupilli pecuniam invenerit et consumserit, vel eam pecuniam, quam tutor stipulatus fuerat, exegerit, tutelae iudicio eum teneri suo nomine. Nam quum permittatur adversus heredem ex proprio dolo iurari in litem, apparet, eum iudicio tutelae teneri ex dolo proprio. §. 1. Negligentia plane propria heredi non imputabitur. §. 2. Usuras quoque eius pecuniae, quam pupillarem agitavit, praestare debet heres tutoris; quantas autem et cuius temporis usuras praestare debeat, ex bono et aequo constitui ab iudice oportet. §. 3. Fideiussores a tutoribus nominati si praesentes fuerunt, et non contradixerunt, et nomina sua referri in acta publica passi sunt, aequum est perinde teneri, atque si iure legitimo stipulatio interposita fuisset. Eadem causa videtur affirmatorum, qui scilicet, quum idoneos esse tutores affirmaverint, fideiussorum vicem sustinent.

V. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Si cum fideiussoribus tutoris ex stipulatione rem salvam fore agetur, easdem reputationes habebunt, quas tutor.

VI. *Papinianus libro II. Responsorum.* Pupillus contra tutores eorumque fideiussores iudicem accepit; iudice defuncto prius, quam ad eum iretur, contra solos fideiussores alter iudex datus est. Officio cognoscentis conveniet, si tutores solvendo sint, et administratio non dispar, sed communis fuerit, portionum virilium admittere rationem ex persona tutorum.

VII. *Idem libro III. Responsorum.* Si fideiussores, qui rem salvam fore pupillo caverant, ut tutorem adolescens ante conveniret, petierunt, atque ideo stipulanti promiserunt se reddituros, quod ab eo servari non potuisset, placuit inter eos, qui solvendo essent, actionem residui dividi, quod onus fideiussorum susceptum videretur. Nam et si mandato plurium pecunia credatur, aeque dividitur actio; si enim quod est datum pro alio solvitur, cur species actionis aequitatem divisionis excludat?

VIII. *Paulus libro IX. Responsorum.* Heredes eius, qui non iure tutor vel curator datus, administrationi se non immiscuit, dolum et culpam praestare non debere. §. 1. Paulus respondit: tale iudicium in heredem tutoris transferri oportere, quale defunctus susceperit. Hoc eo pertinere ut non excusetur heres, si dicat, se instrumenta tutelaria non invenisse. Nam quum ex omnibus bonae fidei iudiciis propter dolum defuncti heres teneatur, idem puto servandum et in tutelae actione. Sed constitutionibus subventum est ignorantiae heredum. Hoc tamen tunc observandum est, quum post mortem tutoris heres conveniatur, non si lite contestata tutor decesserit; nam litis contestatione et poenales actiones transmittuntur ab utraque parte, et temporales perpetuantur.

TIT. VIII.
DE MAGISTRATIBUS CONVENIENDIS, ET EORUM HEREDIBUS.

I. *Ulpianus libro XXXVI. ad Edictum.* In ordinem subsidiaria actio non dabitur, sed in magistratus, nec in fideiussores eorum; hi enim rempublicam salvam fore promittunt, non pupilli. Proinde nec nominatores magistratuum ex hac causa tenebuntur, sed soli magistratus. Sed si ordo receperit in se periculum, dici debet, teneri eos, qui praesentes fuerunt; parvi enim refert, nominaverint, vel fideiusserint, an in se periculum receperint; utilis ergo in eos actio competit. Sed si a magistratibus municipalibus tutor datus sit, non videtur per ordinem electus. §. 1. Neque Praetor, neque quis alius, cui tutoris dandi ius est, hac actione tenebitur. §. 2. Si Praeses provinciae renuntiare magistratus tantum de facultatibus tutorum voluit, ut ipse daret, videamus, an et quatenus teneantur? Et exstat divi Marci rescriptum, quo voluit eos, qui Praesidi renuntiassent, non perinde teneri, atque si ipsi dedissent, sed si decepissent, gratia forte aut pecunia, falsa renuntiantes. Plane si Praeses provinciae satis eos exigere iussit, non dubitabimus, teneri eos, etiam si Praeses dederit. §. 3. Si Praeses provinciae, nominibus ab alio acceptis, ad magistratus municipales remiserit, ut se de nominibus instruant, et exinde instructus dederit tutores, an exemplo eorum, qui Praetorem instruunt, debeant magistratus teneri quaeritur. Utique enim interest, utrum ipsi magistratus nomina electa dederint Praesidi, an ea, quae ab alio Praeses accepit, inquisierint? Et puto utroque casu teneri, quatenus dolo vel lata culpa versati sunt. §. 4. Non tantum pupilli, sed etiam successores eorum subsidiaria agere possunt. §. 5. Si curatores fuerunt minus idonei dati, dicendum est, teneri magistratus oportere, si ex suggestu eorum, vel nominibus ab eis acceptis Praeses dederit. Sed et si ad eos remiserit, ut ipsi darent, vel post dationem, ut exigerent satisdationem, periculum ad eos pertinebit. §. 6. Magistratibus imputatur, etiam si omnino tutor vel curator datus non sit; sed ita demum tenentur, si moniti non dederint. Ideo damnum, quod impuberes vel adolescentes medio tempore passi sunt, ad eos magistratus pertinere non ambigitur, qui muneri mandato non paruerunt. §. 7. Sciendum autem est, si magistratus municipales data opera tutelam distulerint in successores suos, vel si satisdationem data opera traxerint, quoad successores accipiant, nihil eis prodesse. §. 8. Divus Hadrianus rescripsit: etiam in eum, qui electus esset ad aestimandas tutorum satisdationes, actionem dandam. §. 9. Si inter magistratus hoc convenerit, ut alterius tantum periculo tutores darentur, conventiones pupillo non praeiudicare, divus Hadrianus rescripsit; conventione enim duumvirorum ius publicum mutari non potest; prius tamen arbitror conveniendum eum, qui hoc suscepit, deinde excussis facultatibus eius, tunc veniendum ad collegam, quemadmodum, si solus dedisset, diceremus prius eum, deinde collegam aggrediendum. §. 10. Si quando desint in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur, officium est magistratuum exquirere ex vicinis civitatibus honestissimum quemque, et nomina Praesidibus provinciae mittere, non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare. §. 11. Si magistratus ab initio tutorem idoneum dedit, et satis non exegit, non sufficit; quodsi satis exegit, et idoneum exegit, quamvis postea facultatibus lapsi sint tutores vel fideiussores, nihil est, quod ei, qui dedit, imputetur; non enim debent magistratus futuros casus et fortunam pupillo praestare. §. 12. Sed et si satis non exegit, idoneus tamen tutor eo tempore fuit, quo tutelae agi potest, sufficit. §. 13. Probatio autem non pupillo incumbit, ut doceat fideiussores solvendo non fuisse, quum acciperentur, sed magistratibus, ut doceant eos solvendo fuisse. §. 14. Privilegium in bonis magistratus pupillus non habet, sed cum ceteris creditoribus partem habiturus

est. §. 15. Exigere autem cautionem magistratus sic oportet, ut pupilli servus aut ipse pupillus, si fari potest et in praesentiarum est, stipuletur a tutoribus, item fideiussoribus eorum, rem salvam fore, aut, si nemo est, qui stipuletur, servus publicus stipulari debet rem salvam fore pupillo, aut certe ipse magistratus. §. 16. Plane ubi servus publicus vel ipse magistratus stipulatur, dicendum est, utilem actionem pupillo dandam. §. 17. Si filiusfamilias fuerit magistratus, et caveri pupillo non curaverit, aut non idonee cautum sit culpa eius, an et quatenus in patrem eius actio danda sit? quaeritur. Et ait Iulianus: in patrem de peculio dandam, sive voluntate eius filius decurio factus sit, sive non; nam et si voluntate patris magistratum administraverit, attamen non oportere patrem ultra, quam de peculio conveniri, quasi rempublicam solum salvam fore promittat, qui dat voluntatem, ut filius decurio creetur.

II. *Idem libro III. Disputationum.* Proponebatur, duos tutores a magistratibus municipalibus datos cautione non exacta, eorumque alterum inopem decessisse, alterum in solidum conventum satis pupillo fecisse, et quaerebatur: an tutor iste adversus magistratum municipalem habere possit aliquam actionem, quum sciret, a contutore suo satis non esse exactum? Dicebam: quum a tutore satis pupillo factum sit, neque pupillum ad magistratus redire posse, neque tutorem, quum nunquam tutor adversus magistratus habeat actionem. Senatus enim consultum pupillo subvenit, praesertim quum sit, quod tutori imputetur, quod satis a contutore non exegit, vel suspectum non fecit, si scivit, ut proponitur, magistratibus eum non cavisse.

III. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Quodsi tutor ab hac parte culpa vacet, non erit iniquum, adversus magistratus actionem ei dari.

IV. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Non similiter tenentur heredes magistratuum, ut ipsi tenentur; nam nec heres tutoris negligentiae nomine tenetur. Nam magistratus quidem in omne periculum succedit, heres ipsius dolo proximae culpae succedaneus est.

V. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Duo tutores partiti sunt inter se administrationem tutelae; alter sine herede decessit. Quaesitum est: utrum in magistratum, qui non curasset, ut caveretur, an in alterum tutorem actio pupillo dari deberet? Respondi: aequius esse in alterum tutorem dari, quam in magistratum; debuisse enim eum, quum sciret, pupillo cautum non esse, universa negotia curare, et in ea parte, quam alteri tutori commisisset, similem esse ei, qui ad administrationem quorundam negotiorum pupilli non accessisset; nam etsi aliquam partem negotiorum pupilli administraverit, tenetur etiam ob rem, quam non gessit, quum gerere deberet.

VI. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Quod ad heredem magistratus pertinet, exstat divi Pii rescriptum, causa cognita debere dari actionem. Nam magistratus si tanta fuit negligentia, ut omnem cautionem omitteret, aequum est, haberi eum loco fideiussoris, ut et heres eius teneatur. Si vero cavit, et tunc idonei fuerunt, et postea desierunt, sicut et ipse magistratus probe recusaret hanc actionem, ita et heres multo iustius. Novissime non alias ait in heredem actionem dandam, quam si evidenter magistratus cum minus idoneis fideiussoribus contrahunt.

VII. *Celsus libro XI. Digestorum. In magistratus, qui tutorem dederunt, rogo rescribas, utrum pro virili portione actio danda sit, an optio sit eius, qui pupillus fuit, cum quo potissimum agat?* Respondi: si dolo fecerunt magistratus, ut minus pupillo caveretur, in quem vult actio ei danda in solidum est; sin culpa duntaxat eorum, neque dolo malo id factum est, aequius esse existimo, pro portione in quemque eorum actionem dari, dum pupillo salva res sit.

VIII. *Modestinus libro VI. Responsorum.* Magistratus a curatoribus adulti cautionem exegerunt rem salvam fore; ex his alter sine herede decessit. Quaero: an indemnitatem in solidum collega eius praestare debeat? Modestinus respondit: nihil proponi, cur non debeat.

IX. *Idem libro IV. Pandectarum.* An in magistratus actione data cum usuris sors exigi debeat, an vero usurae peti non possint? quoniam constitutum est, poenarum usuras peti non posse, quaesitum est. Et rescriptum est a divis Severo et Antonino: et usuras peti posse, quoniam eadem in magistratus actio datur, quae competit in tutores.

TIT. IX

DE REBUS EORUM, QUI SUB TUTELA VEL CURA SUNT, SINE DECRETO NON ALIENANDIS VEL SUPPONENDIS.

I. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Imperatoris Severi oratione prohibiti sunt tutores et curatores praedia rustica vel suburbana distrahere. §. 1. Quae oratio in senatu recitata est Tertyllo et Clemente consulibus, Idibus Iuniis. §. 2. Et sunt verba eius huiusmodi: PRAETEREA, PATRES CONSCRIPTI, INTERDICAM TUTORIBUS ET CURATORIBUS, NE PRAEDIA RUSTICA VEL SUBURBANA DISTRAHANT, NISI, UT ID FIERET, PARENTES TESTAMENTO VEL CODICILLIS CAVERINT. QUODSI FORTE AES ALIENUM TANTUM ERIT, UT EX REBUS CETERIS NON POSSIT EXSOLVI, TUNC PRAETOR URBANUS VIR CLARISSIMUS ADEATUR, QUI PRO SUA RELIGIONE AESTIMET, QUAE POSSINT ALIENARI, OBLIGARIVE DEBEANT, MANENTE PUPILLO ACTIONE, SI POSTEA POTUERIT PROBARI, OBREPTUM ESSE PRAETORI. SI COMMUNIS RES ERIT, ET SOCIUS AD DIVISIONEM PROVOCET, AUT SI CREDITOR, QUI PIGNORI AGRUM A PARENTE PUPILLI ACCEPIT, IUS EXSEQUATUR, NIHIL NOVANDUM CENSEO. §. 3. Si defunctus, dum viveret, res venales habuerit, testamento tamen non caverit, ut distraherentur, abstinendum erit venditione; non enim utique qui ipse voluerit vendere, idem etiam postea distrahendum putavit. §. 4. Si minor viginti quinque annis emerit praedia, ut, quoad pretium solveretur, essent pignori obligata venditori, non puto pignus valere; nam ubi dominium quaesitum est minori, coepit non posse obligari.

II. *Paulus libro singulari ad Orationem divi Severi.* Sed hic videtur illud movere, quod cum dominio pignus quaesitum est, et ab initio obligatio inhaesit. Quodsi a fisco emerit, nec dubitatio est, quin ius pignoris salvum sit. Si igitur talis species in privato venditore inciderit, imperiali beneficio opus est, ut rescripto pignus confirmetur.

III. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Sed si pecunia alterius pupilli alteri pupillo fundus sit comparatus, isque pupillo vel minori traditus, an pignoris obligationem possit habere is, cuius pecunia fundus sit emtus? Et magis est, ut salvum sit ius pignoris secundum constitutionem Imperatoris nostri et divi patris eius ei pupillo, cuius pecunia comparatus est fundus. §. 1. Pignori tamen capi iussu magistratus, vel Praesidis, vel alterius potestatis, et distrahi fundus pupillaris potest. Sed et in possessionem mitti rerum pupillarium a Praetore quis potest, et ius pignoris contrahitur sive legatorum servandorum causa, sive damni infecti, et ut procedat, iubere etiam possideri poterit. Hae enim obligationes sive alienationes locum habent, quia non ex tutoris vel curatoris voluntate id fit, sed ex magistratuum auctoritate. §. 2. Item quaeri potest: si fundus a tutore petitus sit pupillaris, nec restituatur, an litis aestimatio oblata alienationem pariat? Et magis est, ut pariat; haec enim alienatio non sponte tutorum fit. §. 3. Idemque erit dicendum, et si fundus petitus sit, qui pupilli fuit, et contra pupillum pronuntiatum, tutoresque restituerunt; nam et hic valebit alienatio propter rei iudicatae auctoritatem. §. 4. Si ius ἐμφυτευτικὸν vel ἐμβατικὸν habeat pupillus, videamus, an distrahi hoc a tutoribus possit? Et magis est, non posse, quamvis ius praedii potius sit. §. 5. Nec ususfructus alienari potest, etsi solus fuit ususfructus pupilli. An ergo hic non utendo amittatur, si tutor causam praebuerit huius rei? Et manifestum est, restaurari debere. Sed si proprietatem habeat pupillus, non potest usumfructum vel usum alienare, quamvis oratio nihil de usufructu loquatur. Simili modo dici potest, nec servitutem imponi posse fundo pupilli vel adolescentis, nec servitutem remitti. Quod et in fundo dotali placuit. §. 6. Si lapidicinas vel quae alia metalla pupillus habuit, stypteriae, vel cuius alterius materiae, vel si cretae fodinas, argenti fodinas, vel quid aliud huic simile,

IV. *Paulus libro singulari ad Orationem divi Severi.* Quod tamen privatis liceat possidere,

V. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Magis puto, ex sententia orationis impediri alienationem. §. 1. Sed et si salinas habeat pupillus, idem erit dicendum. §. 2. Si pupillus alienum fundum bona fide emtum possideat, dicendum puto, nec hunc alienare tutores posse; etenim si quasi pupillaris distractus est, venditio non valet. §. 3. Si fundus

pupillo pignoratus sit, an vendere tutores possint? hunc enim quasi debitoris, hoc est alienum vendunt. Si tamen impetraverat pupillus vel pater eius, ut iure dominii possideat, consequens erit dicere, non posse distrahi, quasi praedium pupillare. Idemque est, et si fuerit ex causa damni infecti iussus possidere. §. 4. Si fundus legatus vel per fideicommissum fuerit relictus Seio a pupillo herede instituto, an tutores restituere hunc fundum possint sine auctoritate Praetoris? Et putem, si quidem rem suam legavit, cessare orationem; sin vero de re pupilli, dicendum erit, locum esse orationi, nec inconsulto Praetore posse alienari. §. 5. Si pupillus stipulanti spoponderit, an solvere possit sine Praetoris auctoritate? Et magis est, ne possit; alioquin inventa erit alienandi ratio. §. 6. Sed si pater stipulanti fundum spoponderit, successeritque pupillus in stipulatum, fortius dicetur, sine Praetoris auctoritate posse eum reddere. Idemque, et si iure hereditario alii successerit, qui erat obligatus. §. 7. Eadem ratione et si parens fundum vendiderit, vel quis alius, cui pupillus successerit, potest dici, pupillum cetera venditionis inconsulto Praetore posse perficere. §. 8. Fundum autem legatum repudiare pupillus sine Praetoris auctoritate non potest; esse enim et hanc alienationem, quum res sit pupilli, nemo dubitat. § 9. Non passim tutoribus sub obtentu aeris alieni permitti debuit venditio; neque enim est eis via distractionis tributa; et ideo Praetori arbitrium huius rei senatus dedit, cuius officio in primis hoc convenit excutere, an aliunde possit pecunia ad extenuandum aes alienum expediri. Quaerere ergo debet: an pecuniam pupillus habeat vel in numerato, vel in nominibus, quae conveniri possunt, vel in fructibus conditis, vel etiam in redituum spe atque obventionum. Item requirat, num aliae res sint praeter praedia, quae distrahi possint, ex quarum pretio aeri alieno satisfieri possit. Si igitur deprehenderit, non posse aliunde exsolvi, quam ex praediorum distractione, tunc permittet distrahi, si modo urgeat creditor, aut usurarum modus parendum aeri alieno suadeat. §. 10. Item Praetor aestimare debebit, utrum vendere potius, an obligare permittat. Nec non illud vigilanter observare, ne plus accipiatur sub obligatione praediorum foenoris, quam quod opus sit ad solvendum aes alienum; aut si distrahendum arbitrabitur, ne propter modicum aes alienum magna possessio distrahatur; sed si sit alia possessio minor vel minus utilis pupillo, magis eam iubere distrahi, quam maiorem et utiliorem. §. 11. In primis igitur, quoties desideratur ab eo, ut permittat distrahi, requirere debet eum, qui se instruat de fortunis pupilli, nec nimium tutoribus vel curatoribus credere, qui nonnunquam lucri sui gratia asseverare Praetori solent, necesse esse distrahi possessiones vel obligari. Requirat ergo necessarios pupilli, vel parentes, vel libertos aliquos fideles, vel quem alium, qui notitiam rerum pupillarium habeat, aut si nemo inveniatur, aut suspecti sint, qui inveniuntur, iubere debet edi rationes, itemque synopsin bonorum pupillarium, advocatumque pupillo dare, qui instruere possit Praetoris religionem, an assentire venditioni vel obligationi debeat. §. 12. Illud quaeri potest: si Praetor aditus permiserit distrahi possessionem provincialem, an valeat, quod fecit? Et putem valere, si modo tutela Romae agebatur, et hi tutores eam quoque administrationem subierant. §. 13. Ne tamen titulo tenus tutores aere alieno allegato pecunia abutantur, quam mutuam acceperunt, oportebit Praetorem curare, ut pecunia accepta creditoribus solvatur, et de hoc decernere, dareque viatorem, qui ei renuntiet, pecuniam istam ad hoc conversam, propter quod desiderata est alienatio vel obligatio. §. 14. Si aes alienum non interveniat, tutores tamen allegent, expediri haec praedia vendi, et vel alia comparari, vel certe istis carere, videndum est, an Praetor eis debeat permittere? Et magis est, ne possit; Praetori enim non liberum arbitrium datum est distrahendi res pupillares, sed ita demum, si aes alienum immineat. Proinde et si permiserit, aere alieno non allegato, consequenter dicemus, nullam esse venditionem nullumque decretum; non enim passim distrahi iubere Praetori tributum est, sed ita demum, si urgeat aes alienum. §. 15. Manet actio pupillo, si postea poterit probari, obreptum esse Praetori. Sed videndum est, utrum in rem, an in personam dabimus ei actionem? Et magis est, ut et in rem detur, non tantum in personam adversus tutores sive curatores. §. 16. Communia praedia accipere debemus, si pro indiviso communia sint; ceterum si pro diviso communia sint, cessante oratione, decreto locus erit.

VI. *Idem libro II. de omnibus Tribunalibus.* Sed si forte alius proprietatem fundi habeat, alius usumfructum, magis est, ut cesset haec pars orationis, quae de divisione loquitur: nulla enim communio est.

VII. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Si pupillorum sint communia praedia, qui diversos tutores habent, videamus, an alienatio locum habere possit? Et quum provocatio necessaria sit, puto alienationem impediri; neuter enim poterit provocare, sed ambo provocationem exspectant. Item si eosdem tutores habeant, multo magis quis impeditam alienationem dicet. §. 1. Si pupillus dedit pignori res permissu Praetoris, nonnulla erit dubitatio, an alienatio possit impediri? Sed dicendum est, posse creditorem ius suum exsequi; tutius tamen fecerit, si prius Praetorem adierit. §. 2. Si pater vel parens tutor sit alicui ex liberis, an Praetor adeundus sit, si obligare velit? Et magis est, ut debeat; pronior tamen esse debet Praetor ad consentiendum patri. §. 3. Si Praetor tutoribus permiserit vendere, illi obligaverint, vel contra, an valeat, quod actum est? Et mea fert opinio, eum, qui aliud fecit, quam quod a Praetore decretum est, nihil egisse. §. 4. Quid ergo, si Praetor ita decreverit: *vendere obligareve permitto*, an possit liberum arbitrium habere, quid faciat? Et magis est, ut possit, dummodo sciamus, Praetorem non recte partibus suis functum; debuit enim ipse statuere et eligere, utrum magis obligare, an vendere permittat. §. 5. Si obligaverit rem tutor sine decreto, quamvis obligatio non valeat, est tamen exceptioni doli mali locus, scilicet tunc, quum tutor acceptam mutuam pecuniam ei solverit, qui sub pignore erat creditor. §. 6. Item videndum est, an et obligare ei rem possit? Et dicendum est, si eandem sortem acceperit, nec gravioribus usuris, valere obligationem, ut ius prioris creditoris ad sequentem transeat.

VIII. *Idem libro II. de omnibus Tribunalibus.* Qui neque tutores sunt ipso iure, neque curatores, sed pro tutore negotia gerunt vel pro curatore, eos non posse distrahere res pupillorum vel adolescentium, nulla dubitatio est. §. 1. Sed si curator sit furiosi vel cuius alterius, non adolescentis, videndum est, utrum iure vetere valebit venditio, an hanc orationem admittemus? Et puto, quia de pupillis princeps loquitur, et coniunctim tutoribus curatores accipiuntur, pertinere; et de ceteris puto ex sententia orationis idem esse dicendum. §. 2. An obligari communia possint? quaeritur. Sed non puto sine decreto obliganda; nam quod excepit oratio, ad hoc tantum pertinet, ut perimatur communio, non ut augeatur difficultas communionis.

IX. *Idem libro V. Opinionum.* Quamvis antecessor Praesidis decrevisset ea praedia venumdari, quae tutor pupilli subiecto nomine alterius emtoris ipse sibi comparabat, tamen si fraudem et dolum contra senatusconsulti auctoritatem et fidem tutori commissam deprehendisset successor eius, aestimabit, quatenus tam callidum commentum etiam in exemplum coërcere debeat.

X. *Idem libro VI. Opinionum.* Illicite post senatusconsultum pupilli vel adolescentis praedio venumdato, si eo nomine apud iudicem tutelae vel utilis actionis aestimatio facta est, eaque soluta, vindicatio praedii ex aequitate inhibebitur.

XI. *Idem libro III. de officio Proconsulis.* Si praedia minoris viginti quinque annis distrahi desiderentur, causa cognita Praeses provinciae debet id permittere. Idem servari oportet, et si furiosi, vel prodigi, vel cuiuscunque alterius praedia curatores velint distrahere.

XII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Non fit contra senatusconsultum, si cuius tutor creditori patris pupilli exsolvit, ut eius loco succedat.

XIII. *Paulus libro singulari ad Orationem divi Severi.* Si fundus sit sterilis, vel saxosus, vel pestilens, videndum est, an alienare eum non possit? Et Imperator Antoninus et divus pater eius in haec verba rescripserunt: *Quod allegastis, infructuosum esse fundum, quem vendere vultis, movere nos non potest, quum utique pro fructuum modo pretium inventurus sit.* Quanquam autem neque distrahere neque obligare tutor pupillare praedium possit, si tamen, ut Papinianus libro quinto Responsorum ait, errore lapsus vendiderit, et pretium acceptum creditoribus paternis pueri solverit, quandoque domino praedium cum fructi-

bus vindicanti doli non inutiliter opponetur exceptio, pretium ac medii temporis usuras, quae creditoribus debentur, non offerenti, si ex ceteris eius facultatibus aes alienum solvi non potuerit. Ego autem notavi: et si solvi potuit, si tamen illae res salvae erunt, ex quarum pretio aeri alieno satisfieri potuerat, dicendum esse, adhuc doli exceptionem obstare, si lucrum captet pupillus ex damno alieno.

XIV. *Idem libro IX. Responsorum.* Paulus respondit etsi testamentum patris postea irritum esse apparuerit, tamen tutores pupilli sive curatores filii nihil contra orationem divorum principum fecisse videri, si secundum voluntatem defuncti testamento scriptam praedium rusticum pupillare vendiderunt.

TIT. X.
DE CURATORIBUS FURIOSO ET ALIIS EXTRA MINORES DANDIS.

I. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Lege duodecim tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratione; quod moribus quidem ab initio introductum est. Sed solent hodie Praetores vel Praesides, si talem hominem invenerint, qui neque tempus, neque finem expensarum habet, sed bona sua dilacerando et dissipando profundit, curatorem ei dare exemplo furiosi. Et tam diu erunt ambo in curatione, quam diu vel furiosus sanitatem, vel ille sanos mores receperit; quod si evenerit, ipso iure desinunt esse in potestate curatorum. §. 1. Curatio autem eius, cui bonis interdicitur, filio negabatur permittenda. Sed exstat divi Pii rescriptum, filio potius curationem permittendam in patre furioso, si tam probus sit.

II. *Paulus libro I. de officio Proconsulis.* Sed et aliis dabit Proconsul curatores, qui rebus suis superesse non possunt, vel dari iubebit. Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dare.

III. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Dum deliberant heredes instituti adire, bonis a Praetore curator datur.

IV. *Idem libro XXXVIII. ad Sabinum.* Furiosae matris curatio ad filium pertinet; pietas enim parentibus, etsi inaequalis est eorum potestas, aequalis debetur.

V. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Curator ex senatusconsulto constituitur, cum clara persona, veluti Senatoris vel uxoris eius, in ea causa sit, ut eius bona venire debeant. Nam ut honestius ex bonis eius quantum potest creditoribus solvatur, curator constituitur distrahendorum bonorum gratia vel a Praetore, vel in provinciis a Praeside.

VI. *Ulpianus libro I. de omnibus Tribunalibus.* Observare Praetorem oportebit, ne cui temere citra causae cognitionem plenissimam curatorem det, quoniam plerique vel furorem vel dementiam fingunt, quo magis curatore accepto onera civilia detrectent.

VII. *Iulianus libro XXI. Digestorum.* Consilio et opera curatoris tueri debet non solum patrimonium, sed et corpus ac salus furiosi. §. 1. Curator dementi datus, decreto interposito, uti satisdaret, non cavit, et tamen quasdam res de bonis eius legitimo modo alienavit. Si heredes dementis easdem res vindicent, quas curator alienavit, et exceptio opponetur: *si non curator vendiderit*, replicatio dari debet: *aut si satisdatione interposita secundum decretum vendiderit.* Quodsi pretio accepto curator creditores furiosi dimisit, triplicatio doli tutos possessores praestabit. §. 2. Cum dementis curatorem, quia satis non dederat, et res male administraret, Proconsul removerit a bonis, aliumque loco eius substituerit curatorem, et hic posterior, quum nec ipse satisdedisset, egerit cum remoto negotiorum gestorum, postea que heredes dementis cum eodem negotiorum gestorum agant, et is exceptione rei iudicatae inter se et curatorem utatur, heredibus replicatio danda erit: *aut si is, qui egit, satisdederat.* Sed an replicatio curatori profutura sit, iudex aestimabit; nam si curator sequens pecuniam, quam ex condemnatione consecutus fuerat, in rem furiosi vertisset, doli triplicatio obstabit. §. 3. Quaesitum est: an alteri ex curatoribus furiosi recte solvatur, vel an unus rem furiosi recte alienare possit? Respondi: recte solvi. Eum quoque, qui ab altero ex curatoribus fundum furiosi legitime mercatur, usucapturum, quia solutio, venditio, traditio facti magis, quam iuris esseunt. Ideoque sufficit unius ex curatoribus persona, quia intelligitur alter consentire; denique si praesens sit et vetet solvi, vetet venire vel tradi, neque debitor liberabitur, neque emtor usucapiet.

VIII. *Ulpianus libro VI. de officio Proconsulis.* Bonorum ventris nomine curatorem dari oportet, eumque rem salvam fore viri boni arbitratu satisdare Proconsul iubet. Sed hoc, si non ex inquisitione detur; nam si ex inquisitione, cessat satisdatio.

IX. *Neratius libro I. Membranarum.* Cuius bonis distrahendis curatores facere senatus permisit, eius bona creditoribus vendere non permisit, quamvis creditores post id beneficium bona vendere mallent. Sicut enim integra re potestas ipsis est, utrum velint eligendi, ita cum alterum elegerint, altero abstinere debent. Multoque magis id servari aequum est, si etiam factus est curator, per quem bona distraherentur, quamvis nondum explicato eo negotio decesserit. Nam et tunc ex integro alius curator faciendus est, neque heres prioris curatoris onerandus, quum accidere possit, ut negotio vel propter sexus, vel propter aetatis infirmitatem, vel propter dignitatem maiorem minoremve, quae in priore curatore spectata erat, habilis non sit, possint etiam plures heredes ei exsistere, neque aut per omnes id negotium administrari expediat, aut quidquam dici possit, cur unus aliquis ex his potissimum onerandus sit.

X. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Iulianus scribit: eos, quibus per Praetorem bonis interdictum est, nihil transferre posse ad aliquem, quia in bonis non habeant, quum eis deminutio sit interdicta. §. 1. Curator furiosi rem quidem suam quasi furiosi tradere poterit, et dominium transferre, rem vero furiosi si quasi suam tradat, dicendum, ut non transferat dominium, quia non furiosi negotium gerens tradidit.

XI. *Paulus libro VII. ad Plautium.* Pignus a curatore furiosi datum valet, si utilitate furiosi exigente id fecit.

XII. *Marcellus libro I. Digestorum.* Ab agnato vel alio curatore furiosi rem furiosi dedicari non posse, constat; agnato enim furiosi non usquequaque competit rerum eius alienatio, sed quatenus negotiorum exigit administratio.

XIII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Saepe ad alium e lege duodecim tabularum curatio furiosi aut prodigi pertinet, alii Praetor administrationem dat, scilicet quum ille legitimus inhabilis ad eam rem videatur.

XIV. *Papinianus libro V. Responsorum.* Virum uxori mente captae curatorem dari non oportet.

XV. *Paulus libro III. Sententiarum.* Et mulieri, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest. §. 1. In bonis curatoris privilegium furioso furiosaeve servatur. Prodigus etiam, et omnes omnino, etiamsi in edicto non fit eorum mentio, in bonis curatoris decreto privilegium consequuntur.

XVI. *Tryphoninus libro XIII. Disputationum.* Si furioso puberi, quanquam maiori annis viginti quinque, curatorem pater testamento dederit, eum Praetor dare debet, secutus patris voluntatem; manet enim ea datio curatoris apud Praetorem, ut rescripto divi Marci continetur. §. 1. His consequens est, ut, si prodigo curatorem dederit pater, voluntatem eius sequi debeat Praetor, eumque dare curatorem. Sed utrum omnimodo, an ita, si futurum esset, ut, nisi pater aliquid testamento cavisset, Praetor ei bonis interdicturus esset? et maxime si filios habeat iste prodigus? §. 2. Potuit tamen pater et alias providere nepotibus suis, si eos iussisset heredes esse, et exheredasset filium, eique, quod sufficeret alimentorum nomine, ab eis certum legasset, addita causa necessitateque iudicii sui, aut si non habuerit in potestate nepotes, quoniam emancipato iam filio nati fuissent, sub conditione eos heredes instituisset, ut emanciparentur a patre prodigo. §. 3. Sed quid, si nec ad hoc consensurus esset prodigus? Sed per omnia iudicium testatoris sequendum est, ne, quem pater vero consilio prodigum credidit, eum magistratus propter aliquod forte suum vitium idoneum putaverit.

XVII. *Caius libro I. de Manumissionibus.* Curator furiosi nullo modo libertatem praestare potest, quod ea res ex administratione non est. Nam in tradendo ita res furiosi alienat, si id ad administrationem negotiorum pertineat; et ideo si donandi causa alienet, neque traditio quidquam valebit, nisi ex magna utilitate furiosi hoc cognitione iudicis faciat.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS OCTAVUS.

TIT. I.

QUI TESTAMENTA FACERE POSSINT, ET QUEMADMODUM TESTAMENTA FIANT.

I. *Modestinus libro II. Pandectarum.* Testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.

II. *Labeo libro I. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* In eo, qui testatur, eius temporis, quo testamentum facit, integritas mentis, non corporis sanitas exigenda est.

III. *Papinianus libro XIV. Quaestionum.* Testamenti factio non privati, sed publici iuris est.

IV. *Caius libro II. Institutionum.* Si quaeramus: an valeat testamentum? in primis animadvertere debemus, an is, qui fecit testamentum, habuerit testamenti factionem; deinde si habuerit, requiremus, an secundum regulas iuris civilis testatus sit.

V. *Ulpianus libro VI. ad Sabinum.* Qua aetate testamentum vel masculi vel feminae facere possint? videamus. Et verius est, in masculis quidem quartum decimum annum spectandum, in feminis vero duodecimum completum. Utrum autem excessisse debeat quis quartum decimum annum, ut testamentum facere possit, an sufficiat complesse? Propone aliquem Kalendis Ianuariis natum, testamentum ipso natali suo fecisse quarto decimo anno; an valeat testamentum? Dico valere. Plus arbitror, etiam si pridie Kalendarum fecerit post sextam horam noctis, valere testamentum; iam enim complesse videtur annum quartum decimum, ut Marciano videtur.

VI. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Qui in potestate parentis est, testamenti faciendi ius non habet, adeo ut, quamvis pater ei permittat, nihilo magis tamen iure testari possit. §. 1. Surdus et mutus testamentum facere non possunt; sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus permanet testamentum.

VII. *Aemilius Macer libro I. ad Legem vicesimam hereditatum.* Si mutus aut surdus, ut liceret sibi testamentum facere, a principe impetraverit, valet eius testamentum.

VIII. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Eius, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit. §. 1. Si cui aqua et igni interdictum sit, eius nec illud testamentum valet, quod ante fecit, nec id, quod postea fecerit. Bona quoque, quae tunc habuit, quum damnaretur, publicabuntur, aut si non videantur lucrosa, creditoribus concedentur. §. 2. In insulam deportati in eadem causa sunt. §. 3. Sed relegati in insulam, et quibus terra Italica et sua provincia interdicitur, testamenti faciendi ius retinent. §. 4. Hi vero, qui ad ferrum, aut ad bestias, aut in metallum damnantur, libertatem perdunt, bonaque eorum publicantur; unde apparet, amittere eos testamenti factionem.

IX. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Si quis post accusationem in custodia fuerit defunctus indemnatus, testamentum eius valebit.

X. *Paulus libro III. Sententiarum.* Qui manus amisit, testamentum facere potest, quamvis scribere non possit.

XI. *Ulpianus libro X. ad Sabinum.* Obsides testari non possunt, nisi eis permittatur.

XII. *Iulianus libro XLII. Digestorum.* Lege Corneliae testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserunt, perinde confirmantur, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestatem non pervenissent, et hereditas ex his eodem modo ad unumquemque pertinet. Quare servus heres scriptus ab eo, qui in hostium potestate decesserit, et liber et heres erit, seu velit seu nolit, licet minus proprie necessarius heres dicatur. Nam et filius eius, qui in hostium potestate decessit, invitus hereditati obligatur, quamvis suus heres dici non possit, qui in potestate morientis non fuit.

XIII. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Qui a latronibus capti sunt, quum liberi maneant, possunt facere testamentum. §. 1. Item qui apud exteros legatione funguntur, possunt facere testamentum. §. 2. Si quis in capitali crimine damnatus appellaverit, et medio tempore, pendente appellatione, fecerit testamentum, et ita decesserit, valet eius testamentum.

XIV. *Paulus libro II. Regularum.* Qui in testamento domini manumissus est, si ignorat dominum decessisse, aditamque eius esse hereditatem, testamentum facere non potest, licet iam paterfamilias et sui iuris est; nam qui incertus de statu suo est, certam legem testamento dicere non potest.

XV. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* De statu suo dubitantes vel errantes testamentum facere non possunt, ut divus Pius rescripsit.

XVI. *Pomponius libro singulari Regularum.* Filiusfamilias, et servus alienus, et postumus, et surdus testamenti factionem habere dicuntur; licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel aliis acquirere possunt. §. 1. Marcellus notat: *Furiosus quoque testamenti factionem habet, licet testamentum facere non possit. Ideo autem habet testamenti factionem, quia potest sibi acquirere legatum vel fideicommissum; nam etiam compotibus mentis personales actiones vel ignorantibus acquiruntur.*

XVII. *Paulus libro III. Sententiarum.* In adversa corporis valetudine mente captus eo tempore testamentum facere non potest.

XVIII. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Is, cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non potest, et si fecerit, ipso iure non valet. Quod tamen interdictione vetustius habuerit testamentum, hoc valebit. Merito ergo nec testis ad testamentum adhiberi poterit, quum neque testamenti factionem habeat. §. 1. Si quis ob carmen famosum damnetur, senatusconsulto expressum est, ut intestabilis sit; ergo nec testamentum facere poterit, nec ad testamentum adhiberi testis.

XIX. *Modestinus libro V. Pandectarum.* Si filiusfamilias, aut pupillus, aut servus tabulas testamenti fecerit, signaverit, secundum eas bonorum possessio dari non potest, licet filiusfamilias sui iuris, aut pupillus pubes, aut servus liber factus decesserit, quia nullae sunt tabulae testamenti, quas is fecit, qui testamenti faciendi facultatem non habuit.

XX. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Qui testamento heres instituitur, in eodem testamento testis esse non potest. Quod in legatario, et in eo, qui tutor scriptus est, contra habetur; hi enim testes possunt adhiberi, si aliud eos nihil impediat, utputa si impubes, si in potestate sit testatoris. §. 1. Potestatis autem verbum non solum ad liberos, qui sunt in potestate, referendum est, verum etiam ad eum, quem redemit ab hostibus, quamvis placeat, hunc servum non esse, sed vinculo quodam retineri, donec pretium solvat. §. 2. Per contrarium quaeri potest; an pater eius, qui de castrensi peculio potest testari, adhiberi ab eo ad testamentum testis possit? Et Marcellus libro decimo Digestorum scribit: posse; et frater ergo poterit. §. 3. Quae autem in testamento diximus super prohibendis testimoniis eorum, qui in potestate sunt, in omnibus testimoniis accipias, ubi aliquid negotii geritur, per quod acquiratur. §. 4. Ne furiosus quidem testis adhiberi potest, quum compos mentis non sit; sed si habet intermissionem, eo tempore adhiberi potest. Testamentum quoque, quod ante furorem consummavit, valebit, et bonorum possessio ex eo testamento competit. §. 5. Eum, qui lege repetundarum damnatus est, ad testamentum adhiberi non posse existimo, quoniam in iudicio testis esse vetatur. §. 6. Mulier testimonium dicere in testamento quidem non poterit; alias autem posse testem esse mulierem, argumento est lex Iulia de adulteriis, quae adulterii damnatam testem produci vel dicere testimonium vetat. §. 7. Servus quoque merito ad so-

lennia adhiberi non potest, quum iuris civilis communionem non habeat in totum, ne praetorii quidem edicti. §. 8. Et veteres putaverunt, eos, qui propter solennia testamenti adhibeantur, durare debere, donec suprema contestatio peragatur. §. 9. Non tamen intelligentiam sermonis exigimus. Hoc enim divus Marcus Didio Iuliano in teste, qui latine loqui non noverat, rescripsit; nam si vel sensu percipiat quis, cui rei adhibitus sit, sufficere. §. 10. Sed si detenti sint inviti ibi testes, putant non valere testamentum.

XXI. *Idem libro II. ad Sabinum.* Heredes palam ita, ut exaudiri possint, nuncupandi sunt. Licebit ergo testanti vel nuncupare heredes, vel scribere; sed si nuncupat, palam debet. Quid est *palam?* non utique in publicum, sed ut exaudiri possit, exaudiri autem non ab omnibus, sed a testibus; et si plures fuerint testes adhibiti, sufficit solennem numerum exaudire. §. 1. Si quid post factum testamentum mutari placuit, omnia ex integro facienda sunt. Quod vero quis obscurius in testamento vel nuncupat vel scribit, an post solennia explanari possit? quaeritur: utputa Stichum legaverat, quum plures haberet, nec declaravit, de quo sentiret; Titio legavit, quum multos Titios amicos haberet; erraverat in nomine, vel praenomine, vel cognomine, quum in corpore non errasset; poteritne postea declarare, de quo senserit? Et puto posse; nihil enim nunc dat, sed datum significat. Sed et si notam postea adiecerit legato vel sua voce vel litteris, vel summam, vel nomen legatarii, quod non scripserat, vel nummorum qualitatem, an recte fecerit? Et puto etiam qualitatem nummorum posse postea addi; nam et si adiecta non fuisset, utique placeret coniectionem fieri eius, quod reliquit, vel ex vicinis scripturis, vel ex consuetudine patrisfamilias vel regionis. §. 2. In testamentis, in quibus testes rogati adesse debent, ut testamentum fiat, alterius rei causa forte rogatos ad testandum non esse idoneos, placet. Quod sic accipiendum est, ut, licet ad aliam rem sint rogati vel collecti, si tamen ante testimonium certiorentur, ad testamentum se adhibitos, posse eos testimonium suum recte perhibere. §. 3. Uno contextu actus testari oportet; est autem uno contextu, nullum actum alienum testamento intermiscere. Quodsi aliquid pertinens ad testamentum faciat, testamentum non vitiatur.

XXII. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Ad testium numerum simul adhiberi possumus ego et pater, et plures, qui sumus in eiusdem potestate. §. 1. Conditionem testium tunc inspicere debemus, quum signarent, non mortis tempore; si igitur tunc, quum signarent, tales fuerunt, ut adhiberi possent, nihil nocet, si quid postea eis contigerit. §. 2. Si ab ipso testatore anulum accepero, et signavero, testamentum valet, quasi alieno signaverim. §. 3. Si signa turbata sint ab ipso testatore, non videtur signatum. §. 4. Si quis ex testibus nomen suum non adscripserit, verumtamen signaverit, pro eo est, atque si adhibitus non esset; sed et si, ut multi faciunt, adscripserit se, non tamen signaverit, adhuc idem dicemus. §. 5. Signum autem utrum anulo tantum impresso adhibemus, an vero et si non anulo, verum alio quodam impresso? varie enim homines signant. Et magis est, ut tantum anulo quis possit signare, dum tamen habeat χαρακτῆρα. §. 6. Posse et nocte signari testamentum, nulla dubitatio est. §. 7. Signatas tabulas accipi oportet, et si linteo, quo tabulae involutae sunt, signa impressa fuerint.

XXIII. *Idem libro IV. Disputationum.* Si testamentum, quod resignaverit testator, iterum signatum fuerit septem testium signis, non erit imperfectum, sed utroque iure valebit, tam civili quam praetorio.

XXIV. *Florentinus libro X. Institutionum.* Unum testamentum pluribus exemplis consignare quis potest, idque interdum necessarium est, si forte navigaturus et secum ferre, et domi relinquere iudiciorum suorum testationem velit.

XXV. *Iavolenus libro V. Posteriorum Labeonis.* Si quis, quum testamentum faceret, heredibus primis nuncupatis, priusquam secundos exprimeret heredes, obmutuisset, magis coepisse eum testamentum facere, quam fecisse, Varus Digestorum libro primo Servium respondisse scripsit; itaque primos heredes ex eo testamento non futuros. Labeo tum hoc verum esse existimat, si constaret, voluisse plures eum, qui testamentum faciebat, heredes pronuntiare. Ego nec Servium puto aliud sensisse.

XXVI. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eo pertinet, ne eius testimonium recipiatur, et eo amplius, ut quidam putant, neve ipsi dicatur testimonium.

XXVII. *Celsus libro XV. Digestorum. Domitius Labeo Celso suo salutem. Quaero, an testium numero habendus sit is, qui, quum rogatus est ad testamentum scribendum, idem quoque, quum tabulas scripsisset, signaverit?* Iuventius Celsus Labeoni suo salutem. Aut non intelligo, quid sit, de quo me consulueris, aut valde stulta est consultatio tua; plus enim, quam ridiculum est, dubitare, an aliquis iure testis adhibitus sit, quoniam idem et tabulas testamenti scripserit.

XXVIII. *Modestinus libro IX. Regularum.* Servus, licet alienus, iussu testatoris testamentum scribere non prohibetur.

XXIX. *Paulus libro XIV. Responsorum.* Ex ea scriptura, quae ad testamentum faciendum parabatur, si nullo iure testamentum perfectum esset, nec ea, quae fideicommissorum verba haberent, peti posse. §. 1. Ex his verbis, quae scripturae paterfamilias addidit: ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξουσίας,*) videri eum voluisse omnimodo valere ea, quae reliquit, etiam si intestatus decessisset.

XXX. *Idem libro III. Sententiarum.* Singulos testes, qui in testamento adhibentur, proprio chirographo annotare convenit, quis, et cuius testamentum signaverit.

XXXI. *Idem libro V. Sententiarum.* Eius bona, qui se Imperatorem facturum heredem esse iactaverit, a fisco occupari non possunt.

TIT. II.

DE LIBERIS ET POSTUMIS HEREDIBUS INSTITUENDIS VEL EXHEREDANDIS.

I. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Quid sit nominatim exheredari? videamus. Nomen, et praenomen, et cognomen eius dicendum est. An sufficit vel unum ex his? Et constat sufficere.

II. *Idem libro VI. Regularum.* Nominatim exheredatus filius et ita videtur: *filius meus exheres esto,* etsi nec nomen eius expressum sit, si modo unicus sit. Nam si plures sunt filii, benigna interpretatione potius a plerisque respondetur, nullum exheredatum esse.

III. *Idem libro I. ad Sabinum.* Et si pepercerit filium dicere, ex Seia autem natum dixit, recte exheredat. Et si cum convicio dixerit: *non nominandus,* vel *non filius meus, latro, gladiator,* magis est, ut recte exheredatus sit; sed et si ex adulterio natum dixerit. §. 1. Pure autem filium exheredari, Iulianus putat; qua sententia utimur. §. 2. Filius inter medias quoque heredum institutiones recte exheredatur, et erit a toto gradu summotus, nisi forte ab unius persona eum testator exheredaverit. Nam si hoc fecit, vitiosa erit exheredatio, quemadmodum si ita eum exheredaverit: *quisquis mihi heres erit, filius exheres esto.* Nam, ut Iulianus scribit, huiusmodi exheredatio vitiosa est, quoniam post aditam hereditatem voluit eum summoveri, quod est impossibile. §. 3. Ante heredis institutionem exheredatus ab omnibus gradibus summotus est. §. 4. Inter duos autem gradus exheredatus ab utroque remotus est secundum Scaevolae sententiam, quam puto veram. §. 5. In eo, qui miscuit duos gradus, exheredationem valere, Marcianus recte putat, veluti: *primus heres esto ex semisse. Si primus heres non erit, secundus ex semisse heres esto. Tertius ex alio semisse heres esto. Filius exheres esto. Si tertius heres non erit, quartus heres esto;* nam ab utroque gradu summotus est. §. 6. Si ita testatus sit paterfamilias, ut a primo quidem gradu filium praeteriret, a secundo solo exheredaret, Sabinus, et Cassius, et Iulianus putant, perempto primo gradu testamentum ab eo gradu exordium capere, unde filius exheredatus est; quae sententia comprobata est.

IV. *Idem libro III. ad Sabinum.* Placet, omnem masculum posse postumum heredem scribere, sive iam maritus sit, sive nondum uxorem duxerit. Nam et maritus repudiare uxorem potest, et qui non duxit uxorem, postea maritus effici. Nam et cum maritus postumum heredem scribit, non utique is solus postumus scriptus videtur, qui ex ea, quam habet uxorem,

*) *Hoc testamentum volo esse ratum, quacunque ratione poterit.*

ei natus est, vel is, qui tunc in utero est, verum is quoque, qui ex quacunque uxore nascatur.

V. *Iavolenus libro I. ex Cassio.* Ideoque qui postumum heredem instituit, si post testamentum factum mutavit matrimonium, is institutus videtur, qui ex posteriore matrimonio natus est.

VI. *Ulpianus libro III. ad Sabinum.* Sed est quaesitum: an is, qui generare facile non possit, postumum heredem facere possit? Et scribunt Cassius et Iavolenus: posse; nam et uxorem ducere, et adoptare potest. Spadonem quoque posse postumum heredem scribere, et Labeo et Cassius scribunt, quoniam nec aetas, nec sterilitas ei rei impedimento est. §. 1. Sed si castratus sit, Iulianus, Proculi opinionem secutus, non putat postumum heredem posse instituere; quo iure utimur. §. 2. Hermaphroditus plane, si in eo virilia praevalebunt, postumum heredem instituere poterit.

VII. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si filius, qui in potestate est, praeteritus sit, et vivo patre decedat, testamentum non valet, nec superius rumpetur; et eo iure utimur.

VIII. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Si a primo herede instituto filium exheredavero, a secundo autem substituto non exheredavero, et dum pendet, an prior aditurus sit, filius decesserit, secundum sententiam, qua utimur, non erit secundus heres, quasi ab initio inutiliter institutus, quum ab eo filius exheredatus non sit. Quodsi in postumo filio idem acciderit, ut natus vivo patre, a quo exheredatus sit, moriatur, eadem dicenda erunt de substituto, quoniam cum est natus filius, loco eius est, qui superstes est.

IX. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si quis postumos, quos per aetatem aut valetudinem habere forte non potest, heredes instituit, superius testamentum rumpitur, quod natura magis in homine et generandi consuetudo spectanda est, quam temporale vitium aut valetudo, propter quam abducatur homo a generandi facultate. §. 1. Sed si ex ea, quae alii nupta sit, postumum quis heredem instituerit, ipso iure non valet, quod turpis sit institutio. §. 2. Si filium exheredavero, nepotemque ex eo praeteriero, et alium heredem instituero, et supervixerit filius post mortem meam, licet ante aditam hereditatem decesserit, non tamen nepotem ruptorum testamentum, Iulianus, et Pomponius, et Marcellus aiunt. Diversumque est, si in hostium potestate filius sit, et decesserit in eodem statu; rumpit enim his casibus nepos testamentum, quod mortente avo filii ius pependerit, non abscissum, ut superiore casu, fuerit. Sed et si heres institutus omiserit hereditatem, erit legitimus heres, quoniam haec verba: *si intestatus moritur*, ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur. §. 3. Sed si ex ea, quam nefas sit ducere, postumum heredem instituero, non putat rumpi testamentum Pomponius. §. 4. Sed si per adoptionem sororem factam habeam, potero postumum ex ea heredem instituere, quia adoptione soluta possum eam ducere uxorem.

X. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Commodissime is, qui nondum natus est, ita heres instituitur: *sive vivo me, sive mortuo natus fuerit, heres esto*, aut etiam pure, neutrius temporis habita mentione. Si alteruter casus omissus fuerit, eo casu, qui omissus est, natus rumpit testamentum, quia ne sub conditione quidem scriptus heres intelligitur, qui in hunc casum nascitur, qui non est testamento comprehensus.

XI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* In suis heredibus evidentius apparet, continuationem dominii eo rem perducere, ut nulla videatur hereditas fuisse, quasi olim hi domini essent, qui etiam vivo patre quodammodo domini existimabantur. Unde etiam filiusfamilias appellatur, sicut paterfamilias, sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo, qui genitus sit. Itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur. Hac ex causa, licet non sint heredes instituti, tamen domini sunt, nec obstat, quod licet eos exheredare, quos et occidere licebat.

XII. *Ulpianus libro IX. ad Sabinum.* Quod dicitur, filium natum rumpere testamentum, natum accipe, et si exsecto ventre editus sit; nam et hic rumpit testamentum, scilicet si nascatur in potestate. §. 1. Quid tamen, si non integrum animal editum sit, cum spiritu tamen? an adhuc testamentum rumpat? Et hoc tamen rumpit.

XIII. *Iulianus libro XXIX. Digestorum.* Si ita scriptum sit: *Si filius mihi natus fuerit, ex besse heres esto, ex reliqua parte uxor mea heres esto; si vero filia mihi nata fuerit, ex triente heres esto, ex reliqua parte uxor heres esto*, et filius et filia nati essent, dicendum est, assem distribuendum esse in septem partes, ut ex his filius quatuor, uxor duas, filia unam partem habeat; ita enim secundum voluntatem testantis filius altero tanto amplius habebit, quam uxor, item uxor altero tanto amplius, quam filia. Licet enim subtili iuris regulae conveniebat ruptum fieri testamentum, attamen quum ex utroque nato testator voluerit uxorem aliquid habere, ideo ad huiusmodi sententiam, humanitate suggerente, decursum est; quod etiam Iuventio Celso apertissime placuit. §. 1. Regula est iuris civilis, qua constitutum est, hereditatem servo adimi non posse, propter quam liber et heres esse iussus sit; itaque quamvis dominus ademerit eodem testamento libertatem, nihilo minus et libertatem et hereditatem habebit. §. 2. Testamentum, quod hoc modo scribitur: *Titius post mortem filii mei heres esto, filius exheres esto*, nullius momenti est, quia filius post mortem suam exheredatus est; quare et contra tabulas paternorum libertorum huiusmodi filius bonorum possessionem accipere poterit.

XIV. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Si postumus a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus sit, quamvis eo tempore nascatur, quo ad heredes primo gradu scriptos pertineat hereditas, secundum tamen gradum vitiari placet ad hoc, ut praetermittentibus institutis, ipse heres exsistat. Immo et si defuncto eo heredes instituti omiserint hereditatem, non posse substitutos adire. Itaque et si a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus, a tertio exheredatus sit, et viventibus primis et deliberantibus decedat, quaeri solet, omittentibus primis aditionem, utrum ad eos, qui tertio gradu scripti sint, an potius ad legitimos heredes pertineat hereditas? Quo et ipso casu rectius existimari putavit, ad legitimos eam pertinere. Nam et cum duobus heredibus institutis, et in singulorum locum facta substitutione, a primis exheredatus postumus, a secundis praeteritus fuerit, si alter ex institutis omiserit, quamvis postumus excludatur, non tamen magis substitutum admitti. §. 1. Quod vulgo dicitur, eum gradum, a quo filius praeteritus sit, non valere, non usquequaque verum esse ait; nam si primo gradu heres institutus sit filius, non debere eum a substitutis exheredari, ideoque si filio et Titio heredibus institutis, Titio Maevius substitutus sit, omittente Titio hereditatem, Maevium eam adire posse, quamvis filius ex secundo gradu exheredatus non sit. §. 2. Si quis ita scripserit: *ille, quem scio ex me natum non esse, exheres esto*, hanc exheredationem ita nullius momenti esse ait, si probetur ex eo natus; non enim videri quasi filium exheredatum esse, quum elogium pater, quum filium exheredare proposuisset, adiecerit, propter quam eum causam exheredaret, probeturque, patrem circa causam exheredationis errasse.

XV. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Idem est, et si ita dixerit: *ille illius filius exheres esto*, patrem ei adulterum per errorem assignans.

XVI. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Si filius heres institutus sit omisso postumo, filioque substitutus nepos ex eo sit, si interim moriatur filius, postumo non nato, nepotem tam patri quam avo suum heredem futurum. Quodsi nemo filio substitutus sit, et solus ipse institutus sit, tunc, quia eo tempore, quo is moriatur, certum esse incipit, neminem ex eo testamento heredem fore, ipse filius intestato patri heres exsistet, sicut evenire solet, cum sub ea conditione, quae in ipsius potestate erit, filius heres institutus prius, quam ei pareret, moriatur.

XVII. *Florentinus libro X. Institutionum.* Filii etiam hoc modo exheredantur: *filius exheres sit; filius exheres erit.*

XVIII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Multi non notae causa exheredant filios, nec ut eis obsint, sed ut eis consulant, utputa impuberibus, eisque fideicommissam hereditatem dant.

XIX. *Paulus libro I. ad Vitellium.* Quum quidam filiam ex asse heredem scripsisset, filioque, quem in potestate habebat, decem legasset, et adiecisset; *in cetera parte exheres mihi erit*, et quaereretur, an recte exheredatus videretur? Scaevola respondit: non videri, et in disputando adiiciebat, ideo non valere, quoniam nec fundi exheres

esse iussus recte exheredaretur, aliamque causam esse institutionis, quae benigne acciperetur; exheredationes autem non esse adiuvandas.

XX. *Modestinus libro II. Pandectarum.* Sub conditione filius heres institutus, si pendente conditione arrogandum se dederit, necessarius heres non erit.

XXI. *Pomponius libro II. ad Quintum Mucium.* Si filium nominatim exheredavero, et eum postea heredem instituero, heres erit.

XXII. *Terentius Clemens libro XVII. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum postumus sub conditione instituitur, si prius, quam nascatur, conditio exstiterit, non rumpitur testamentum postumi agnatione.

XXIII. *Papinianus libro XII. Quaestionum.* Filio, quem pater post emancipationem a se factam iterum arrogavit, exheredationem antea scriptam nocere dixi. Nam in omni fere iure sic observari convenit, ut veri patris adoptivus filius nunquam intelligatur, ne imagine naturae veritas adumbretur, videlicet quod non translatus, sed redditus videretur. Nec multum puto referre, quod ad propositum attinet, quod loco nepotis filium exheredatum pater arrogaverit. §. 1. Si Titius heres institutus loco nepotis adoptetur, defuncto postea filio, qui pater videbatur, nepotis successione non rumpitur testamentum ab eo, qui heres invenitur.

XXIV. *Paulus libro IX. Quaestionum.* Postuma sub conditione heres instituta, si pendente conditione, vivo patre nascatur, rumpit testamentum.

XXV. *Idem libro XII. Responsorum.* Titius testamento heredem instituit, et filium habens, sic exheredationem posuit: *ceteri omnes filii filiaeque meae exheredes sunto.* Paulus respondit: filium recte exheredatum videri. Postea consultus: an videatur exheredatus, quem pater putaverit decessisse? respondit: filios et filias nominatim exheredatos proponi, de errore autem patris, qui intercessisse proponeretur, apud iudicem agi oportere. §. 1. Lucius Titius quum suprema sua ordinaret in civitate, et haberet neptem ex filia praegnantem rure agentem, scripsit id, quod in utero haberet, ex parte heredem. Quaero: quum ipsa die, qua Titius ordinaret testamentum in civitate, hora diei sexta, albescente caelo, rure sit enixa Maevia masculum, an institutio heredis valeat? quum, quo tempore scriberetur testamentum, iam editus esset partus. Paulus respondit: verba quidem testamenti ad eum pronepotem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur, sed si, ut proponitur, eadem die, qua testamentum factum est, neptis testatoris ante, quam testamentum scriberetur, enixa esset, licet ignorante testatore, tamen institutionem iure factam videri, recte responderi.

XXVI. *Idem libro III. Sententiarum.* Filiusfamilias si militet, ut paganus nominatim a patre aut heres scribi, aut exheredari debet, iam sublato edicto divi Augusti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredaret.

XXVII. *Idem libro III. ad Neratium.* Postumum ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.

XXVIII. *Tryphoninus libro XX. Disputationum.* Filius a patre, cuius in potestate est, sub conditione, quae non est in ipsius potestate, heres institutus, et in defectum conditionis exheredatus, decessit, pendente etiam tunc conditione tam institutionis, quam exheredationis; dixi: heredem eum ab intestato mortuum esse, quia dum vixit, neque ex testamento heres, neque exheredatus fuit. Herede autem scripto ex parte filio, coheres post mortem filii institui potest. §. 1. Filiusfamilias miles de castrensi peculio fecit testamentum, habens filium in eiusdem potestate. Quum militare desiisset, patre eodemque avo defuncto, quaesitum est, an rumperetur eius testamentum? Non quidem adoptavit, nec hodie ei natus est filius, nec priore subducto de potestate suo herede, ulterior successit in proximum locum, sed tamen in potestate sua habere coepit, quem non habebat, simulque paterfamilias factus est, et filius sub eius recidit potestatem; rumpetur ergo testamentum. Sed si heres sit institutus vel exheredatus iste eius filius, non rumpetur, quia nullo circa eum novo facto, sed ordine quodam naturali nactus est potestatem. §. 2. Si quis ex certa uxore natum scribit heredem, in periculum rumpendi testamentum deducit, ex alia susceptis liberis. §. 3. Si quis eo tempore, quo nondum eius uxor esse posset, testator natum ex ea scripsit heredem, an postea contracto licito matrimonio natus heres ex testamento esse possit? quaeritur; veluti si scribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla, vel minor annis viginti quinque est, cuius pater tuus tutelam administravit, aut tutor tu ipse fuisti, postea Titia uxor iusta tibi fuerit, vel libertatem adepta, vel a tempore annorum viginti quinque, et utilis anni, et rationum allegatione, an natus heres esse possit? Nemo certe dubitabit, ex Titia, quae tunc propter tenorem aetatis uxor duci non potuit, quando testamentum fiebat, natum, postea ea uxore ducta, heredem esse posse. Et generaliter, nato post testamentum herede scripto, aditus est ad hereditatem, in qualicunque statu testamenti faciendi tempore fuerit, quae postea testatori civiliter nupta est. §. 4. Quid autem, si filium post testamentum natum ex besse, filiam autem post testamentum natam ex triente scripsit heredem, nec ullum coheredem dedit, nec substituit invicem, nec alium? Unus natus solus ex testamento fit heres.

XXIX. *Scaevola libro VI. Quaestionum.* Gallus sic posse institui postumos nepotes induxit: *Si filius meus vivo me morietur, tunc si quis mihi ex eo nepos, sive quae neptis post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus nata erit, heredes sunto.* §. 1. Quidam recte admittendum credunt, etiam si non exprimat de morte filii, sed simpliciter instituat, ut eo casu valeat, qui ex verbis concipi possit. §. 2. Idem credendum est Gallum existimasse et de pronepote, ut dicat testator: *si me vivo nepos decedat, tunc qui ex eo pronepos*, et cetera. §. 3. Sed et si vivo filio, iam mortuo pronepote, cuius uxor praegnans esset, testamentum faceret, potest dicere: *si me vivo filius decedat, tunc qui pronepos.* §. 4. Nam si et filius et nepos vivant, concipere, utrisque mortuis vivo se, tunc qui pronepos nasceretur, poterit? Quod similiter admittendum est; ita sane, si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione testamentum rumperetur. §. 5. Et quid, si tantum in mortis filii casum conciperet? Quid enim, si aquae et ignis interdictione peteretur? Quid, si nepos, ex quo pronepos institueretur, ut ostendimus, emancipatus esset? Hi enim casus, et omnes, ex quibus suus heres post mortem scilicet avi nasceretur, non pertinent ad legem Velleiam. Sed ex sententia legis Velleiae et haec omnia admittenda sunt, ut ad similitudinem mortis ceteri casus admittendi sint. §. 6. Quid, si is, qui filium apud hostes habebat, testaretur? quare non induxit, ut, si filius antea, quam ab hostibus rediret, quamvis post mortem patris, decederet, tunc deinde nepos, vel etiam adhuc illis vivis, post mortem scilicet avi, nasceretur, non rumperet? nam hic casus ad legem Velleiam non pertinet. Melius ergo est, ut in eiusmodi utilitate, praesertim post legem Velleiam, quae et multos casus rumpendi abstulit, interpretatio admittatur, ut instituens nepotem, qui sibi post mortem suus nasceretur, recte instituisse videatur, quibuscunque casibus nepos post mortem natus suus esset, rumperetque praeteritus, atque etiam si generaliter: *Quidquid sibi liberorum natum erit post mortem*, aut: *quicunque natus fuerit*, sit institutus, si suus nasceretur. §. 7. Si eius, qui filium habebat, et nepotem ex eo instituerat, nurus praegnans ab hostibus capta sit, ibique vivo pariat, mox ille post mortem patris atque avi redeat, utrum hic casus ad legem Velleiam respiciat, an ad ius antiquum aptandus sit, possitque vel ex iure antiquo, vel ex lege Velleia institutus non rumpere? Quod quaerendum est, si iam mortuo filio pronepotem instituat, redeatque eo mortuo. Sed quum testamentum ab eo non rumpatur, nihil refert, utrum ex iure antiquo, an ex lege Velleia excludatur. §. 8. Forsitan addubitet quis, an istis casibus, si nepos post testamentum nascatur vivo patre suo, deinde ex eo concipiatur, isque mortuo patre, deinde avo, nascatur, an non potuerit heres institui? quia pater ipsius non recte institutus esset. Quod minime est expavescendum; hic enim suus heres nascitur, et post mortem nascitur. §. 9. Ergo et sic pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, postea vivo filio, atque si ex eo natus esset, adoptatus. §. 10. In omnibus his speciebus illud observandum est, ut filius duntaxat, qui est in potestate, ex aliqua parte sit heres institutus; nam frustra exheredabitur post mortem suam. Quod non est necessarium in eo filio, qui apud hostes est, si ibi decedat, et certe nec in nepote et pronepote; quorum si liberi heredes instituantur, institutionem nunquam exigimus, quia possunt praeteriri. §. 11. Nunc de lege Velleia videamus, quae voluit vivis nobis natos similiter non rumpere testamentum.

§. 12. Et videtur primum caput eos spectare, qui quum nascerentur sui heredes futuri essent. Ergo et si filium habeas, et nepotem, nondum natum tamen, ex eo heredem instituas, filius decedat, mox vivo te nepos nascatur, ex verbis dicendum est, non rumpi testamentum, ut non solum illud primo capite notaverit, si nepos eo tempore instituatur, quo filius non sit, verum et si vivo patre nascatur. Quid enim necesse est tempus testamenti faciendi respici, quum satis sit observari id tempus, quo nascitur? Nam ita verba sunt: QUI TESTAMENTUM FACIET, IS OMNES VIRILIS SEXUS, QUI EI SUI HEREDES FUTURI ERUNT, et cetera, etiamsi parente vivo nascantur. §. 13. Sequente parte succedentes in locum liberorum non vult lex rumpere testamentum; et ita interpretandum est, ut, si et filium, et nepotem, et pronepotem habeas, mortuis utrisque pronepos institutus, succedens in sui heredis locum, non rumpat. Et bene verba se habent: SI QUIS EX SUIS HEREDIBUS SUUS HERES ESSE DESIERIT, ad omnes casus pertinentia, quos supplendos in Galli Aquilii sententia diximus; nec solum si nepos vivo patre decedat, nec succedens pronepos avo mortuo rumpat, sed et si supervixerit patri, ac decedat, dummodo heres institutus sit aut exheredatus. §. 14. Videndum, num hac posteriore parte: SI QUIS EX SUIS HEREDIBUS SUUS HERES ESSE DESIERIT, LIBERI EIUS ET CETERI IN LOCUM SUORUM SUI HEREDES SUCCEDUNTO, possit interpretatione induci, ut, si filium apud hostes habens nepotem ex eo heredem instituas, non tantum si vivo te filius decedat, sed etiam post mortem, antequam ab hostibus reversus fuerit, succedendo non rumpat? Nihil enim addidit, quo significaret tempus, nisi quod, licet audenter, possis dicere, vivo patre hunc suum heredem esse desiisse, licet post mortem decedat, quia nec redit, nec potest redire. §. 15. Ille casus in difficili est, si filium habeas, et nepotem nondum natum instituas, isque nascatur vivo patre suo, ac mox pater decedat. Non enim suus heres est tempore, quo nascitur; nec posteriore alius succedendo prohiberi videtur rumpere, quam qui iam natus erit. Denique et superiore capite, ut liceat institui nondum natos, qui quum nascerentur sui erunt, permittit; posteriore capite non permittit institui, sed vetat rumpi, neve ob eam rem minus ratum esset, quod succedit. Porro procedere debet, ut utiliter sit institutus, quod nullo iure potuit, qui nondum natus erat. Iuliano tamen videtur, duobus quasi capitibus legis commixtis, in hoc quoque inducere legem, ne rumpantur testamenta. §. 16. Quaeramus tamen, quum recepta est Iuliani sententia, an, si nascatur nepos vivo patre suo, deinde emancipetur, sponte adire possit hereditatem? Quod magis probandum est; nam emancipatione suus heres fieri non potuit.

XXX. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Inter cetera, quae ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale ius est de liberis heredibus instituendis vel exheredandis, ne praeteritis istis rumpatur testamentum; namque filio, qui in potestate est, praeterito, inutile est testamentum.

XXXI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Cum apud hostes est filius, pater iure facit testamentum, et recte eum praeterit, quum, si in potestate esset filius, nihil valiturum esset testamentum.

XXXII. *Marcianus libro II. Regularum.* Si filio emancipato exheredato is, qui in potestate est, praeteritus sit, ipse quidem emancipatus, si contra tabulas petat, nihil agit, ab intestato autem et suus et emancipatus venient.

TIT. III.

DE INIUSTO, RUPTO, IRRITO FACTO TESTAMENTO.

I. *Papinianus libro I. Definitionum.* Testamentum aut non iure factum dicitur, ubi solennia iuris defuerunt, aut nullius est momenti, cum filius, qui fuit in patris potestate, praeteritus est, aut rumpitur alio testamento, ex quo heres exsistere poterit, vel agnatione sui heredis, aut irritum constituitur non adita hereditate.

II. *Ulpianus libro II. ad Sabinum.* Tunc autem prius testamentum rumpitur, quum posterius rite perfectum est, nisi forte posterius vel iure militari sit factum, vel in eo scriptus est, qui ab intestato venire potest; tunc enim et posteriore non perfecto superius rumpitur.

III. *Idem libro III. ad Sabinum.* Postumi per virilem sexum descendentes ad similitudinem filiorum nominatim exheredandi sunt, ne testamentum agnascendo rumpant. §. 1. Postumos autem dicimus eos duntaxat, qui post mortem parentis nascuntur. Sed et hi, qui post testamentum factum in vita nascuntur, ita demum per legem Velleiam rumpere testamentum prohibentur, si nominatim sint exheredati. §. 2. Unde etiam ante heredis institutionem, vel inter medias heredum institutiones, vel inter gradus exheredari possunt; nam divus Marcus decrevit idem in postumo, quod et in filio servandum, nec ratio diversitatis reddi potest. §. 3. Ex his apparet, aliam causam esse filiorum superstitum, aliam postumorum; illi iniustum faciunt, hi rumpunt; illi semper, hi si nascantur, nec inveniant se exheredatos. §. 4. Sed et si sit ante hoc aliud testamentum, a quo postumus exheredatus sit, placet, sive post mortem testatoris nascatur, sive vivo testatore, utrumque ruptum esse, et superius per inferius, et inferius per postumum. §. 5. Nominatim autem exheredatus postumus videtur, sive ita dixerit: *quicunque mihi nascetur,* sive ita: *ex Seia,* sive ita: *venter exheres esto.* Sed et si dixerit: *postumus exheres esto,* natus vel post mortem vel vivo testatore non rumpet. §. 6. Licet autem postumus praeteritus agnascendo rumpat, tamen interdum evenit, ut pars testamenti rumpatur, utputa si proponas a primo gradu postumum exheredatum, a secundo praeteritum; nam hic primus gradus valet, secundus ruptus est.

IV. *Idem libro IV. Disputationum.* Denique et deliberantibus primo gradu scriptis heredibus, qui secundo gradu scripti sunt heredes obtinere hereditatem non possunt; gradu enim rupto et infirmato, amplius hereditas inde obtineri non potest.

V. *Idem libro III. ad Sabinum.* Nam et si sub conditione sit heres institutus quis, a quo postumus non est exheredatus, tamen pendente conditione rumpitur gradus, ut et Iulianus scripsit. Sed et si sit ei substitutus quis, tamen deficiente conditione primi gradus non admittetur substitutus, a quo scilicet postumus exheredatus non est. Puto igitur, exsistente quidem conditione primi gradus postumo potius locum fore; post defectum autem conditionis natus postumus gradum non rumpit, quia nullus est. Rumpendo autem testamentum sibi locum facere postumus solet, quamvis filius sequentem gradum, a quo exheredatus est, patiatur valere. Sed si a primo gradu praeteritus, a secundo exheredatus sit, si eo tempore nascatur postumus, quo aliquis ex institutis vixit, totum testamentum ruptum est; nam tollendo primum gradum sibi locum faciet.

VI. *Idem libro X. ad Sabinum.* Si quis filio exheredato, nuru praegnante relicta, decesserit, et extraneum sub conditione instituerit, et pendente conditione, post mortem patris, vel deliberante herede instituto de adeunda hereditate, exheredatus filius decesserit, et nepos fuerit natus, an rumpat testamentum? Et dicemus, testamentum non rumpi, quum nec exheredari huiusmodi nepos debuerit ab avo, quem pater praecedebat. Plane si forte institutus omiserit hereditatem, hunc avo suo heredem futurum ab intestato, non dubitatur. Utrumque propriis rationibus; nam agnascendo quidem is rumpit, quem nemo praecedebat mortis tempore, ab intestato vero is succedit, ante quem alii non est delata hereditas; non fuisse autem filio delatam hereditatem apparet, quum deliberante instituto decesserit. Sed haec ita, si mortis avi tempore in utero nepos fuit. Ceterum si postea conceptus est, Marcellus scribit, neque ut suum, neque ut nepotem aut cognatum ad hereditatem vel ad bonorum possessionem posse admitti. §. 1. Sed si pater eius, qui mortis avi tempore in utero fuit, apud hostes erat, nepos iste, patre in eadem causa decedente, post mortem avi succedendo testamentum rumpet, quia suprascripta persona ei non obstat. Nec enim creditur in rebus humanis fuisse, quum in ea causa decedat, quanquam captivus reversus patris sui iniustum faceret testamentum, in eo praeteritus. §. 2. Sive autem in civitate nepos fuit conceptus, sive apud hostes, quoniam datur et partui postliminium, succedendo testamentum rumpit. §. 3. Succedendo itaque sui non rumpunt, si vel fuerint instituti, vel exheredati ab eo gradu, ad quem hereditas defertur, scilicet si gradus ille valeat. §. 4. Quocunque autem modo parentes praecedentes in potestate esse desierint, succedentes liberi, si fuerint instituti vel exheredati, non rumpent testamentum, sive per captivitatem, sive per mortem vel poenam. §. 5. Irritum fit testamentum, quoties ipsi testatori aliquid contingit, utputa si civitatem amittat per sub-

itam servitutem, ab hostibus verbi gratia captus, vel si maior annis viginti venumdari se passus sit ad pretium participandum. §. 6. Sed et si quis fuerit capite damnatus, vel ad bestias, vel ad gladium, vel alia poena, quae vitam adimat, testamentum eius irritum fiet, non tunc, quum consumtus est, sed quum sententiam passus est. Nam poenae servus efficitur, nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus; nam huic permitti solet testari, ut divus Hadrianus rescripsit, et, credo, iure militari testabitur. Qua ratione igitur damnato ei testari permittitur? numquid et, si quod ante habuit factum testamentum, si ei permissum sit testari, valeat? an vero poena irritum factum reiiciendum est? Et si militari iure ei testandum sit, dubitari non oportet, quin, si voluerit id valere, fecisse id credatur. §. 7. Eius, qui deportatur, non statim irritum fiet testamentum, sed quum princeps factum comprobaverit; tunc enim et capite minuitur. Sed et si de decurione puniendo, vel filio nepoteve Praeses scribendum principi interlocutus est, non puto statim servum poenae factum, licet in carcere soleant diligentioris custodiae causa recipi. Nec huius igitur testamentum irritum fiet prius, quam princeps de eo supplicium sumendum rescripserit; proinde si ante decesserit, utique testamentum eius valebit, nisi mortem sibi conscivit. Nam eorum, qui mori magis, quam damnari maluerint ob conscientiam criminis, testamenta irrita constitutiones faciunt, licet in civitate decedant. Quodsi quis taedio vitae, vel valetudinis adversae impatientia, vel iactatione, ut quidam philosophi, mortem sibi consciverint, in ea causa sunt, ut testamenta eorum valeant. Quam distinctionem in militis quoque testamento divus Hadrianus dedit epistola ad Pomponium Falconem, ut, si quidem ob conscientiam delicti militaris mori maluit, irritum sit eius testamentum; quodsi taedio vitae vel dolore, valeat testamentum; at si intestato decesserit, cognatis, aut si non sint, legioni ista sint vindicanda. §. 8. Hi autem omnes, quorum testamenta irrita damnatione fieri diximus, si provocaverint, capite non minuuntur, atque ideo neque testamenta, quae antea fecerunt, irrita fient, et tunc testari poterunt, (hoc enim saepissime est constitutum) nec videbuntur, quasi de statu suo dubitantes, non habere testamentifactionem; sunt enim certi status, nec ipsi de se interim incerti. §. 9. Quid tamen, si appellationem eius Praeses non recepit, sed Imperatori scribendo poenam remoratus est? Puto hunc quoque suum statum interim retinere, nec testamentum irritum fieri; nam, ut est oratione divi Marci expressum, tametsi provocantis, vel eius, pro quo provocatur, appellatio non fuerit recepta, poena tamen sustinenda est, quoad princeps rescripserit ad litteras Praesidis et libellum rei cum litteris missum, nisi forte latro manifestus sit, vel seditio praerupta, factioque cruenta, vel alia iusta causa, quam mox Praeses litteris excusavit, moram non recipiat, non poenae festinatione, sed praeveniendi periculi causa; tunc enim punire permittitur, deinde scribere. §. 10. Quodsi quis fuerit damnatus illicite, poena non sumta, an testamentum eius irritum fiat? videamus, utputa decurio ad bestias an capite minuatur, testamentumque eius irritum fiat? Et non puto, quum sententia eum non tenuerit. Ergo et si quis eum, qui non erat iurisdictionis suae, damnaverit, testamentum eius non erit irritum, quemadmodum est constitutum. §. 11. Sed ne eorum quidem testamenta rata sunt, sed irrita fient, quorum memoria post mortem damnata est, utputa ex causa maiestatis, vel alia tali causa. §. 12. Quatenus tamen diximus, ab hostibus capti testamentum irritum fieri, adiiciendum est, postliminio reversi vires suas recipere iure postliminii, aut si ibi decedant, lege Cornelia confirmari. Ergo et si quis damnatus capite in integrum indulgentia principis sit restitutus, testamentum eius convalescet. §. 13. Filiifamilias veterani, sui iuris morte patris facti, testamentum irritum non fieri constat; nam quantum ad testandum de castrensi peculio, pro patrefamilias habendus est. Et ideo nec emancipatione irritum fieri militis vel veterani testamentum, verum est.

VII. *Ulpianus libro X. ad Sabinum.* Si miles iure civili testamentum fecerit, et primo gradu heredem eum scripserit, quem iure militari poterat, secundo eum, quem communi iure poteat, et post annum missionis decesserit, primus gradus irritus fiet, et a secundo incipiet testamentum.

VIII. *Idem libro XI. ad Sabinum.* Verum est, adoptione vel arrogatione filii filiaeve testamentum rumpi, quoniam sui heredis agnatione solet rumpi. §. 1. Filia cum emancipatur vel nepos, quia una emancipatione exeunt de potestate, testamentum non rumpunt.

IX. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si pater ab hostibus capiatur, filio manente in civitate, reverso eo non rumpitur testamentum.

X. *Idem libro I. ad Vitellium.* Sed nec filius postliminio rediens rumpit patris testamentum, ut Sabinus existimavit.

XI. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Si binae tabulae proferantur diversis temporibus factae, unae prius, alterae postea, utraeque tamen septem testium signis signatae, et apertae posteriores vacuae inventae sint, id est nihil scriptum habentes omnino, superius testamentum non est ruptum, quia sequens nullum est.

XII. *Idem libro IV. Disputationum.* Postumus praeteritus, vivo testatore natus, decessit. Licet iuris scrupulositate nimiaque subtilitate testamentum ruptum videatur, attamen si signatum fuerit testamentum, bonorum possessionem secundum tabulas accipere heres scriptus poterit, remque obtinebit, ut et divus Hadrianus, et Imperator noster rescripserunt; idcircoque legatarii et fideicommissarii habebunt ea, quae sibi relicta sunt, securi. Idem et circa iniustum et irritum testamentum erit dicendum, si bonorum possessio data fuerit ei, qui rem ab intestato auferre possit. §. 1. Si paganus, qui habebat iam factum testamentum, aliud fecissot, et in eo comprehendisset, fidei se heredis committere, ut priores tabulae valerent, omnimodo prius testamentum ruptum est; quo rupto potest quaeri, an vice codicillorum id valere debeat? Et quum haec verba sint fideicommissi, et sine dubio universa, quae illic scripta sunt, in causa fideicommissi erunt, non solum legata et fideicommissa, sed et libertates et heredis institutio.

XIII. *Caius libro II. Institutionum.* Postumorum loco sunt et hi, qui in sui heredis loco succedendo, quasi agnascendo, fiunt parentibus sui heredes. Ut ecce si filium, et ex eo nepotem neptemve in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius meus me vivo moriatur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisve in eius locum succedere, et eo modo sua iura suorum heredum quasi agnatione nancisci. Ne ergo eo modo rumpat mihi testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel exheredare nominatim debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemve ex eo necesse est mihi vel heredem instituere vel exheredare, ne forte me vivo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve quasi agnatione rumpat testamentum; idque lege Iunia Velleia provisum est.

XIV. *Paulus libro singulari de Assignatione libertorum.* Si ita facta sit exheredatio: *si filius filia natus natave sit, exheres esto*, utrisque natis non rumpitur testamentum.

XV. *Iavolenus libro IV. Epistolarum.* Qui uxorem praegnantem habebat, in hostium potestatem pervenit. Quaero: filio nato, quo tempore testamentum in civitate factum rumpatur? et si filius ante moriatur, quam pater, an scripti heredes hereditatem habituri sint? Respondi: non puto dubium esse, quin per legem Corneliam, quae de confirmandis eorum testamentis, qui in hostium potestate decessissent, lata est, nato filio continuo eius testamentum, qui in hostium potestate sit, rumpatur; sequitur ergo, ut ex eo testamento hereditas ad neminem perveniat.

XVI. *Pomponius libro II. ad Quintum Mucium.* Cum in secundo testamento heredem eum, qui vivit, instituimus, sive pure sive sub conditione, (si tamen conditio exsistere potuit, licet non exstiterit) superius testamentum erit ruptum. Multum autem interest, qualis conditio posita fuerit; nam aut in praeteritum concepta ponitur, aut in praesens, aut in futurum. In praeteritum concepta ponitur, veluti: *si Titius consul fuit*; quae conditio si vera est, id est si Titius consul fuit, ita est institutus heres, ut superius testamentum rumpatur; tunc enim ex hoc heres est; si vero Titius consul non fuit, superius testamentum non est ruptum. Quodsi ad praesens tempus conditio adscripta est, herede instituto veluti: *si Titius consul est*, eundem exitum habet, ut, si sit, possit heres esse, et superius testamentum rumpatur, si non sit, nec possit heres esse, nec superius testamentum rumpatur. In futurum autem colla-

tae conditiones, si possibiles sunt et exsistere poterunt, efficiunt, ut superius testamentum rumpatur, etiam si non exstiterint; si vero impossibiles sunt, veluti: *Titius si digito caelum tetigerit, heres esto*, placet perinde esse, quasi conditio adscripta non sit, quae est impossibilis.

XVII. *Papinianus libro V. Responsorum.* Filio praeterito, qui fuit in patris potestate, neque libertates competunt, neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis avocavit. Quodsi bonis se patris abstinuit, licet subtilitas iuris refragari videatur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.

XVIII. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Si, qui heres institutus est, a testatore arrogetur, potest dici, satis ei factum, quia et ante, quam adoptetur, institutio ut in extraneo locum habebat.

XIX. *Idem libro VI. Quaestionum.* Si ego et Titius instituti simus, et a nobis postumus exheredatus sit, a substitutis nostris non sit exheredatus, Titio defuncto ne ego quidem adire potero; iam enim propter instituti personam, a quo postumus exheredatus est, in cuius locum substitutus vocatur, a quo postumus exheredatus non est, ruptum est testamentum. §. 1. Sed si ego et Titius invicem substituti simus, quamvis in partem substitutionis exheredatus non sit, mortuo vel repudiante Titio me posse adire puto, et ex asse heredem esse. §. 2. In prima tamen specie, etsi vivat Titius, neque ego sine illo, neque ipse sine me adire poterit, quia incertum est, an adhuc altero omittente rumpatur testamentum; itaque simul adire possumus.

XX. *Idem libro XIII. Digestorum.* Lucius Titius integra mente et valetudine testamentum fecit, uti oportet; postea quum in valetudinem adversam incidisset, mente captus tabulas easdem incidit. Quaero: an heredes his tabulis instituti adire possint hereditatem? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non ideo minus adire posse.

TIT. IV.

DE HIS, QUAE IN TESTAMENTO DELENTUR, INDUCUNTUR, VEL INSCRIBUNTUR.

I. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Quae in testamento legi possunt, ea inconsulto deleta et inducta nihilo minus valent, consulto, non valent. Id vero, quod non iussu domini scriptum, inductum, deletumve est, pro nihilo est. *Legi* autem sic accipiendum, non intelligi, sed oculis perspici, quae sunt scripta; ceterum si extrinsecus intelliguntur, non videbuntur legi posse. Sufficit autem, si legibilia sunt inconsulto deleta, sive ab ipso, sive ab alio. Sed volentibus inducta accipiendum est, et si perducta sint. §. 1. Quod igitur incaute factum est, pro non facto est, si legi potuit. Et ideo et si novissime, ut solet, testamento fuerit adscriptum: *lituras, inductiones, superinductiones ipse feci*, non videbitur referri ad ea, quae inconsulto contigerunt. Proinde et si inconsulto superscripsit: induxisse se, manebunt, et si ademit, erunt ademta. §. 2. Sed si legi non possunt, quae inconsulto deleta sunt, dicendum est, non deberi; sed hoc ita demum, si ante consummationem testamenti factum est. §. 3. Sed consulto quidem deleta petentes exceptione repelluntur, inconsulto vero non repelluntur, sive legi possunt, sive non possunt, quoniam et si totum testamentum non exstet, constat valere omnia, quae in eo scripta sunt. Et si quidem illud concedit testator, denegabuntur actiones; si vero alius invito testatore, non denegabuntur. §. 4. Et hereditatis portio ademta, vel tota hereditas, si forte sit substitutus, iure facta videbitur, non quasi ademta, quoniam hereditas semel data adimi facile non potest, sed quasi nec data. §. 5. Si quis codicillos in testamento confirmavit, et codicillis aliquid adscripsit, mox delevit, ita ut appareat, an debeatur? Et Pomponius scribit: codicillos deletos non valere.

II. *Idem libro IV. Disputationum.* Cancellaverat quis testamentum vel induxerat, idque se propter unum heredem facere dixerat; id postea testamentum signatum est. Quaerebatur de viribus testamenti, deque portione eius, propter quem se cancellasse dixerat. Dicebam: si quidem unius ex heredibus nomen induxerit, sine dubio ceteram partem testamenti valere, et ipsi soli denegari actiones; sed legata ab eo nominatim relicta debebuntur, si voluntas ea fuit testantis, ut tantum heredis institutio improbetur. Sed si instituti nomen induxit, et substituti reliquit, institutus emolumentum hereditatis non habebit. Sed si omnia nomina induxerit, ut proponitur, adscripserit autem, idcirco se id fecisse, quia unum heredem offensum habuerit, multum interesse arbitror, utrum illum tantum fraudare voluerit hereditate, an vero causa illius totum testamentum infirmare, ut, licet unus inductionis causam praebuerit, verum omnibus obfuerit. Et si quidem soli ei ademtam voluit portionem, ceteris nihil nocebit inductio, non magis, quam si volens unum heredem inducere, invitus et alium induxerit. Quodsi putaverit totum testamentum delendum ob unius malum meritum, omnibus denegabuntur actiones. Sed an legatariis denegari actio debeat? quaestio est; in ambiguo tamen interpretandum erit, et legata deberi, et coheredum institutionem non esse infirmandam.

III. *Marcellus libro XXIX. Digestorum.* Proxime in cognitione principis, quum quidam heredum nomina induxisset, et bona eius ut caduca a fisco vindicarentur, diu de legatis dubitatum est, et maxime de his legatis, quae adscripta erant his, quorum institutio fuerat inducta. Plerique etiam legatarios excludendos existimabant; quod sane sequendum aiebam, si omnem scripturam testamenti cancellasset; sed nonnullos opinari, id iure ipso perimi, quod inductum sit, cetera omnia valitura. Quid ergo? num et illud interdum credi potest, eum, qui heredum nomina induxerat, satis se consecuturum putasse, ut intestati exitum faceret? Sed in re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustum est, quam tutum. Sententia Imperatoris Antonini Augusti, Pudente et Pollione consulibus: *Quum Valerius Nepos mutata voluntate et inciderit testamentum suum, et heredum nomina induxerit, hereditas eius secundum divi patris mei constitutionem ad eos, qui scripti fuerunt, pertinere non videtur.* Et advocatis fisci dixit: *Vos habetis iudices vestros.* Vibius Zeno dixit: *Rogo, domine Imperator, audias me patienter; de legatis quid statues?* Antoninus Caesar dixit: *Videtur tibi voluisse testamentum valere, qui nomina heredum induxit?* Cornelius Priscianus advocatus Leonis dixit: *Nomina heredum tantum induxit.* Calpurnius Longinus advocatus fisci dixit: *Non potest ullum testamentum valere, quod heredem non habet.* Priscianus dixit: *Manumisit quosdam, et legata dedit.* Antoninus Caesar, remotis omnibus, quum deliberasset, et admitti rursus eosdem iussisset, dixit: *Causa praesens admittere videtur humaniorem interpretationem, ut ea duntaxat existimemus Nepotem irrita esse voluisse, quae induxit.* Nomen servi, quem liberum esse iusserat, induxit. Antoninus rescripsit: liberum eum nihilo minus fore; quod videlicet favore constituit libertatis.

IV. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Pluribus tabulis eodem exemplo scriptis, unius testamenti voluntatem eodem tempore dominus solenniter complevit. Si quasdam tabulas in publico depositas abstulit atque delevit, quae iure gesta sunt, praesertim quum ex ceteris tabulis, quas non abstulit, res gesta declaretur, non constituentur irrita. Paulus notat: *Sed si, ut intestatus moreretur, incidit tabulas, et hoc approbaverint hi, qui ab intestato venire desiderant, scriptis avocabitur hereditas.*

TIT. V.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

I. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Qui testatur, ab heredis institutione plerumque debet initium facere testamenti. Licet etiam ab exheredatione; quam nominatim facit; nam divus Traianus rescripsit: posse nominatim etiam ante heredis institutionem filium exheredare. §. 1. Institutum autem heredem eum quoque dicimus, qui scriptus non est, sed solummodo nuncupatus. §. 2. Mutus et surdus recte heres institui potest. §. 3. Qui neque legaturus quid est, neque quemquam exheredaturus, quinque verbis potest facere testamentum, ut dicat: *Lucius Titius mihi heres esto.* Haec autem scriptura pertinet ad eum, qui non per scripturam testatur; qui poterit etiam tribus verbis testari, ut dicat: *Lucius heres esto*; nam et *mihi*, et *Titius* abundat. §. 4. Si ex fundo fuisset aliquis solus institutus, valet institutio, detracta fundi mentione. §. 5. Si autem sic scribat: *Lucius heres*, licet non adiecerit *esto*, credimus plus nuncupatum, minus scriptum; et si ita: *Lucius esto*, tantundem dicimus; ergo et si ita: *Lucius* solummodo. Marcellus non insubtiliter non putat hodie hoc procedere. Divus autem Pius, quum quidam portiones inter heredes distribuisset ita: *ille ex parte tota, ille ex tota*, nec adiecisset: *he-*

res esto, rescripsit: valere institutionem; quod et Iulianus scripsit. §. 6. Item divus Pius scripsit: *illa uxor mea esto*, institutionem valere, licet deesset *heres*. §. 7. Idem Iulianus: *illum heredem esse*, non putavit valere, quoniam deesset aliquid; sed et ipsa valebit, subaudito *iubeo*.

II. *Idem libro II. ad Sabinum.* Circa eos, qui ita heredes instituti sunt: *ex partibus*, *quas adscripsero*, non putat Marcellus eos heredes, nullis adscriptis partibus, quemadmodum si ita essent heredes instituti: *si eis partes adscripsero*. Sed magis est, ut sic utraque institutio accipiatur, si voluntas defuncti non refragatur, ex quibus partibus adscripsero; si minus, ex aequis, quasi duplici facta institutione. Quam sententiam Celsus libro decimo sexto Digestorum probat; aliter atque probat in illa institutione: *ex qua parte me Titius heredem scripsit, Seius heres esto;* tunc enim, si non est a Titio scriptus, nec Seius ab eo; nec immerito; hic enim creditur inesse conditio. Sed Marcellus haec similia putat. §. 1. Potest autem interesse, utrum ita quis scribat: *ex his partibus, quas adscripsi*, an *adscripsero*, ut superiore modo dicas, nullis adscriptis partibus nullam esse institutionem, quomodo in illo Marcellus: *ex his partibus, ex quibus testamento matris scripti fuissent, heredes sunto*, si intestata mater decesserit, hos non esse institutos.

III. *Idem libro III. ad Sabinum.* Servus alienus vel totus vel pro parte sine libertate heres institui potest. §. 1. Si servum meum pure heredem scripsero, sub conditione liberum, differtur institutio in id tempus, quo libertas data est. §. 2. Si quis ita scripserit: *si Titius heres erit*, *Seius heres esto*, *Titius heres esto*, quasi quaevis conditio exspectatur Titii aditio, ut Seius heres fiat; et sane et Iuliano et Tertylliano hoc videtur. §. 3. Qui fideicommissam libertatem sub conditione accipit, potest ab herede pure cum libertate heres institui, et non exspectata conditione libertatem et hereditatem consequitur, et erit interim necessarius, et exsistente conditione voluntarius heres efficietur, non ut desinat heres esse, sed ut ius in eo mutetur successionis. §. 4. Aperturae tabularum dilatio necessarii heredis ius non mutat, ut solemus in substituto impuberi dicere; nam est relatum, si se arrogandum dederit substitutus impuberi defuncto filius, necessarium eum fore.

IV. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Suus quoque heres sub conditione heres potest institui. Sed excipiendus est filius, quia non sub omni conditione institui potest. Et quidem sub ea conditione, quae est in potestate ipsius, potest; de hoc enim inter omnes constat; sed utrum ita demum institutio effectum habeat, si paruerit conditioni, an et si non paruerit, et decesserit? Iulianus putat, filium sub eiusmodi conditione institutum, etiam si conditioni non paruerit, summotum esse, et ideo si coheredem habeat ita institutus, non debere eum exspectare, donec conditioni pareat filius, quum, etsi patrem intestatum faceret non parendo conditioni, procul dubio exspectare deberet. Quae sententia probabilis mihi videtur, ut sub ea conditione institutus, quae in arbitrio eius sit, patrem intestatum non faciat. §. 1. Puto recte generaliter definiri, utrum in potestate fuerit conditio, an non fuerit? facti potius esse; potest enim et haec: *si Alexandriam pervenerit*, non esse in arbitrio per hiemis conditionem; potest et esse, si ei, qui a primo milliario Alexandriae agat, sit imposita; potest et haec: *si decem Titio dederit*, esse in difficili, si Titius peregrinetur longinquo itinere; propter quae ad generalem definitionem recurrendum est. §. 2. Sed et si filio sub conditione, quae in eius potestate est, herede instituto, nepos sit substitutus sive extraneus, puto vivo filio non exstiturum heredem substitutum, post mortem vero exstiturum, nec necessariam a substituto filii exheredationem, quum, etsi fuerit facta, frustra sit; post mortem enim filii facta est, quam inutilem esse alias ostendimus. Opinamur igitur, filium, si sit institutus sub ea conditione, quae sit in eius potestate, non indigere exheredatione a sequentibus gradibus; alioquin et a coherede indigebit.

V. Apud *Iulianum libro XXIX. Digestorum Marcellus* notat: Si eiusmodi sit conditio, sub qua filius heres institutus est, ut ultimo vitae eius tempore certum sit, eam exsistere non posse, et pendente ea decedat, intestato patri heres erit, veluti: *si Alexandriam pervenerit, heres esto*. Quodsi etiam novissimo tempore impleri potest, veluti: *si decem Titio dederit, heres esto*, contra puto.

VI. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Sed et si conditioni dies esset adiectus, utputa: *si Capitolium intra dies triginta ascenderit*, tantundem potest dici, ut, si non paruerit conditioni, substitutus possit admitti, filio repulso; idque consequens est sententiae Iuliani et nostrae. §. 1. Nepotes autem, et deinceps ceteri, qui ex lege Velleia instituti non rumpunt testamentum, sub omni conditione institui possunt, etsi redigantur ad filii conditionem. §. 2. Solemus dicere, media tempora non nocere; utputa civis Romanus heres scriptus, vivo testatore factus peregrinus, mox ad civitatem Romanam pervenit; media tempora non nocent. Servus alienus, sub conditione heres scriptus, traditus est servo hereditario, mox usucaptus ab extraneo; non est vitiata institutio. §. 3. Si servum communem cum libertate dominus heredem scripserit, et eum redemerit, necessarius efficietur. Sed si substitutus sit impuberi, et partem redemerit impubes, necessarius non efficietur, ut Iulianus scribit. §. 4. Sed si sit cum libertate institutus, an ei libertatis datio codicillis adimi possit? apud Iulianum quaeritur. Et putat: in eum casum, quo necessarius fieret, ademtionem non valere, ne a semetipso ei adimatur libertas; servus enim heres institutus a semetipso libertatem accipit. Quae sententia habet rationem; nam sicuti legari sibi non potest, ita nec a se adimi.

VII. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Si servus communis, sub conditione heres institutus, vivo testatore libertatem consecutus sit, etiam pendente conditione testamentariae libertatis adire hereditatem potest. §. 1. Item sive testator eum alienaverit, sive heres, post mortem testatoris iussu domini hereditatem adibit.

VIII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Duo socii quendam servum communem testamento facto heredem et liberum esse iusserant; ruina simul oppressi perierant. Plerique responderunt: hoc casu duobus orcinum heredem exsistere; et id est verius. §. 1. Sed et si sub eadem conditione servum communem uterque socius liberum heredemque esse iussisset, eaque exstitisset, idem iuris erit.

IX. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Quoties volens alium heredem scribere alium scripserit, in corpore hominis errans, veluti frater meus, patronus meus, placet, neque eum heredem esse, qui scriptus est, quoniam voluntate deficitur, neque eum, quem voluit, quoniam scriptus non est. §. 1. Et si in re quis erraverit, utputa dum vult lancem relinquere, vestem leget, neutrum debebit. Hoc, sive ipse scripsit, sive scribendum dictaverit. §. 2. Sed si non in corpore erravit, sed in parte, puta si, quum dictasset ex semisse aliquem scribi, ex quadrante sit scriptus, Celsus libro duodecimo Quaestionum, Digestorum undecimo, posse defendi, ait, ex semisse heredem fore, quasi plus nuncupatum sit, minus scriptum. Quae sententia rescriptis adiuvatur generalibus. Idemque est, et si ipse testator minus scribat, quum plus vellet adscribere. §. 3. Sed si maiorem partem adscripserit testamentarius, vel (quod difficilius est probatione) ipse testator, ut pro quadrante semissem, Proculus putat, ex quadrante fore heredem, quoniam insit quadrans in semisse; quam sententiam et Celsus probat. §. 4. Sed et si quis pro centum ducenta per notam scripsisset, idem iuris est; nam et ibi utrumque scriptum est, et quod voluit, et quod adiectum est; quae sententia non est sine ratione. §. 5. Tantundem Marcellus tractat et in eo, qui conditionem destinans inserere non addidit; nam et hunc pro non instituto putat. Sed et si conditionem addidit, dum nollet, detracta ea heredem futurum, nec nuncupatum videri, quod contra voluntatem scriptum est. Quam sententiam et ipse et nos probamus. §. 6. Idem tractat, et si testamentarius contra voluntatem testatoris conditionem detraxit vel mutavit, heredem non futurum, sed pro non instituto habendum. §. 7. Sed si, quum primum heredem ex parte dimidia scribere destinasset, primum et secundum scripsit, solus primus scriptus heres videbitur, et solus heres exsistet, quasi ex parte dimidia institutus. §. 8. Si quis nomen heredis quidem non dixerit, sed indubitabili signo eum demonstraverit, quod paene nihil a nomine distat, non tamen eo, quod contumeliae causa solet addi, valet institutio. §. 9. Heres institui, nisi ut certus demonstretur, nemo potest. §. 10. Si quis ita dixerit: *Uter ex fratribus meis Titio et Maevio Seiam uxorem duxerit, ex dodrante, uter non duxerit, ex quadrante heres esto*, hic recte factam institutionem esse, certum est, sed quis ex qua parte, incertum. §. 11. Plane

erit similis, si ita institutio facta fuerit: *Uter ex suprascriptis fratribus meis Seiam uxorem duxerit, heres esto.* Sed et hanc puto valere institutionem, quasi sub conditione factam. §. 12. Heredes iuris successores sunt, et si plures instituantur, dividi inter eos a testatore ius oportet; quod si non fiat, omnes aequaliter heredes sunt. §. 13. Si duo sint heredes instituti, unus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse eiusdem fundi, Celsus expeditissimam Sabini sententiam sequitur, ut detracta fundi mentione, quasi sine partibus heredes scripti, hereditate potiantur, si modo voluntas patrisfamilias manifestissime non refragatur. §. 14. Si quis ita scripserit: *Stichus liber esto, et postea, quam liber erit, heres esto*, Labeo, Neratius et Aristo opinantur, detracto verbo medio *postea*, simul ei et libertatem et hereditatem competere. Quae sententia mihi quoque vera videtur. §. 15. Si quis primum ex triente, secundum ex triente heredem instituerit, et si secundus heres non erit, tertium ex besse heredem scribat, hic secundo repudiante bessem habebit non solum iure substitutionis, sed et institutionis, id est trientem iure substitutionis, trientem iure institutionis. §. 16. Servus cum libertate heres institutus si sit alienatus, iuberi adire ab eo potest, cui alienatus est; sed si redemtus sit a testatore, institutio valet, et necessarius heres erit. §. 17. Si servus ex die libertatem acceperit, et hereditatem pure, mox sit alienatus vel manumissus, videamus, an institutio valeat? Et quidem si alienatus non sit, potest defendi, institutionem valere, ut die veniente libertatis, quae hereditatem moratur, competente libertate et heres necessarius exsistat. §. 18. Sed si in diem libertas, hereditas autem sub conditione data sit, si conditio post diem advenientem extiterit, liber et heres erit. §. 19. Sed et si pure fuerit heres institutus, libertate in diem data, si sit alienatus vel manumissus, dici debet, heredem eum posse exsistere. §. 20. Sed et si non ipse servus sit alienatus, sed ususfructus in eo, neque institutio valet, sed differtur in id tempus, quo exstinguitur ususfructus.

X. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si alterius atque alterius fundi pro aequis partibus quis heredes instituerit, perinde habebitur, quasi non adiectis partibus heredes scripti essent. Nec enim facile ex diversitate praediorum portiones inveniuntur; ergo expeditius est, quod Sabinus scribit, perinde habendum, ac si nec fundum, nec partes nominasset.

XI. *Iavolenus libro VII. Epistolarum. Attius fundi Corneliani heres mihi esto, duo Titii illius insulae heredes sunto.* Habebunt duo Titii semissem, Attius semissem; idque Proculo placet. Quid tibi videtur? Respondi: vera est Proculi opinio.

XII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si inaequalibus partibus datis ita adiicitur: *Quos ex disparibus partibus heredes institui, aeque heredes sunto*, existimandum est, exaequari eos, scilicet si hoc ante peractum testamentum scriptum sit.

XIII. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Interdum haec adiectio: *aeque heredes sunto*, testatoris voluntatem exprimit, utputa: *Primus et fratris mei filii aeque heredes sunto.* Nam haec adiectio declarat omnes ex virilibus partibus institutos, ut et Labeo scripsit, qua detracta, semissem fratris filii, semissem primus haberet. §. 1. Paterfamilias distribuere hereditatem in tot partes potest, quot voluerit, sed solennis assis distributio in duodecim uncias fit. §. 2. Denique si minus distribuit, potestate iuris in hoc revolvitur, utputa si duos heredes ex quadrante scripserit; nam hereditas eius residua accedit, ut ex semissibus videantur scripti. §. 3. Sed si alter ex quadrante, alter ex semisse heredes scripti sunt, qui accedit quadrans, pro partibus hereditariis eis accrescit. §. 4. Sed et si excesserit in divisione duodecim uncias, aeque pro rata decrescet; utputa me ex duodecim unciis heredem, te ex sex scripsit, ego hereditatis habebo bessem, tu trientem. §. 5. Sed si duos ex asse heredes scripserit, alios duos ex duodecim unciis, an aeque distributio fiat? apud Labeonem libro quarto Posteriorum quaeritur. Et putat Labeo, et illos ex semisse, et hos, qui ex duodecim unciis scripti sunt, ex semisse heredes fore; cui sententiae assentiendum puto. §. 6. Sed et si duos ex asse heredes instituerit, tertium autem ex dimidia et sexta, eodem libro Labeo ait, in viginti uncias assem dividendum; octo laturum ex dimidia et sexta scriptum, illos duos duodecim. §. 7. Apud eundem refertur: *Titius ex parte tertia*, deinde asse expleto: *idem ex parte sexta.* In quatuordecim uncias hereditatem dividendam, Trebatius ait.

XIV. *Iavolenus libro I. ex Cassio.* Si quis heredes ita instituit: *Titius ex parte prima, Seius ex parte secunda, Maevius ex parte tertia, Sulpicius ex parte quarta heredes sunto*, aequae partes hereditatis ad institutos pertinebunt, quia testator appellatione numeri scripturae magis ordinem, quam modum partibus imposuisse videtur.

XV. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Iulianus quoque libro tricesimo refert: si quis ita heredes scripserit: *Titius ex parte dimidia heres esto, Seius ex parte dimidia; ex qua parte Seium institui, ex eadem parte Sempronius heres esto*, dubitari posse, utrum in tres semisses dividere voluerit hereditatem, an vero in unum semissem Seium et Sempronium coniungere. Quod est verius; et ideo coniunctim eos videri institutos. Sic fiet, ut Titius semissem, hi duo quadrantes ferant. §. 1. Idem eodem libro scripsit: si primus ex semisse, secundus ex semisse, si primus heres non erit, tertius ex dodrante substitutus sit, facti quidem quaestionem esse, verum recte dici, si quidem primus adierit, aequales partes habituros; si repudiaverit, quindecim partes futuras, ex quibus novem quidem laturum tertium, sex secundum;

XVI. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Nam tertium et instituti, et substituti personam sustinere, et in tres partes institutum videri, in sex substitutum.

XVII. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Item, quod Sabinus ait, si cui pars apposita non est, excutiamus; duos ex quadrantibus heredes scripsit, tertium sine parte; quod assi deest, feret. Hoc et Labeo. §. 1. Unde idem tractat: si duos ex undecim, duos sine parte scripsit, mox unus ex his, qui sine parte fuerunt, repudiaverit, utrum omnibus semuncia, an ad solum sine parte scriptum, pertineat? Et variat; sed Servius omnibus accrescere ait. Quam sententiam veriorem puto; nam quantum ad ius accrescendi, non sunt coniuncti, qui sine parte instituuntur. Quod et Celsus libro decimo sexto Digestorum probat. §. 2. Idemque putat, et si expleto asse duos sine parte heredes scripserit, neque hos, neque illos coniunctos. §. 3. Sed si asse expleto alium sine parte heredem scripserit, is in alium assem veniet; aliter atque si ita scripsisset expleto asse: *ex reliqua parte heres esto*, quoniam, quum nihil reliquum sit, ex nulla parte heres institutus est. §. 4. Sed si expleto asse duo sine partibus scribantur, utrum in singulos asses isti duo, an in unum assem coniunguntur? quaeritur. Et putat Labeo, et verius est, in unum assem venire; nam et si unus sine parte, duo coniunctim sine parte instituantur, non tres trientes fieri, Celsus libro decimo sexto scripsit, sed duos semisses. §. 5. Quodsi quis dupondium distribuit, et tertium sine parte instituit, hic non in alium assem, sed in trientem venit, ut Labeo libro quarto Posteriorum scripsit; nec Aristo vel Aulus, utpote probabile, notant.

XVIII. *Paulus libro I. ad Vitellium.* Sabinus: Quaesitum est: si plus asse paterfamilias distribuisset, et aliquem sine parte fecisset heredem, utrumne is assem habiturus foret, an id duntaxat, quod ex dupondio deesset? Et hanc esse tolerabilissimam sententiam puto, ut eadem ratio in dupondio omnique re deinceps, quae in asse, servetur. Paulus: eadem ratio est in secundo asse, quae in primo.

XIX. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Ex facto etiam agitatum Pomponius et Arrianus referunt, si quis vacua parte relicta ita instituerit: *si mihi Seius heres non erit*, (quem non instituerat) *Sempronius heres esto*, an hic occupare possit vacantem portionem? Et Pegasus quidem existimat, ad eam partem admitti; Aristo contra putat, quia huic pars esset data, quae nulla esset. Quam sententiam et Iavolenus probat, et Pomponius, et Arrianus. Et hoc iure utimur.

XX. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Quo loco scribatur heres sine parte, utrum primo, an medio, vel novissimo, nihil interest. §. 1. Si iam mortuo quadrans, alii dodrans datus sit, et alius sine parte scriptus sit, Labeo ait, eum, qui sine parte heres institutus sit, alterum assem habiturum, et hanc mentem esse testantis. Quod et Iulianus probat, et verum est. §. 2. Quodsi vivus et mortuus ex parte dimidia coniunctim heredes instituti sunt, ex altera alius, aequas partes eos habituros ait, quia mortui pars pro non scripta habetur.

XXI. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Trebatius ait: sic non recte scribi: *Quisquis mihi heres erit, Stichus*

liber et heres esto; liberum tamen futurum. Labeo et heredem eum futurum recte putat. §. 1. Servo libertatem pure, hereditatem sub conditione dari posse, verissimum puto, ut tamen utrumque ex conditione pendeat.

XXII. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Et expleta quidem conditione liber heresque erit, quocunque loco libertas data fuerit; deficiente autem conditione perinde habebitur, ac si libertas sine hereditate data fuerit.

XXIII. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Si quis instituatur heres in diem certum vel incertum, is bonorum possessionem agnoscere potest, et tanquam heres distrahere hereditatem. §. 1. Sed si bonorum possessionem non admittat, sed conditionem trahat, cui facile parere possit, veluti si servum, quem in potestate habet, manumiserit, nec manumittat, hic Praetoris erunt partes, ut imitetur edictum suum illud, quo praefinit tempus, intra quod adeatur hereditas. §. 2. Item si conditioni heres parere non potuit, quam in sua potestate non habebat, veluti institutione collata in alterius factum aut quendam casum, *si ille,* puta, *Consul factus fuerit,* tunc postulantibus creditoribus constituet Praetor, nisi intra certum tempus hereditas obtigerit aditaque fuerit, se bona defuncti creditoribus possidere iussurum, et interim quae urgebunt per curatores distrahi iussurum. §. 3. Sed et si sub conditione quis heres institutus sit, et grave aes alienum sit, quod ex poena crescit, et maxime si publicum debitum imminet, per curatorem solvendum est aes alienum, sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat. §. 4. Et quod ait: CAUSA COGNITA, adiectum est propter eos, qui sine dilatione peregre essent, vel aegritudine vel valetudine ita impedirentur, ut in ius produci non possent, nec tamen defenderentur.

XXIV. *Celsus libro XVI. Digestorum. Titius et Seius, uterve eorum vivet, heres mihi esto.* Existimo, si uterque vivat, ambo heredes esse; altero mortuo eum, qui supererit, ex asse heredem fore.

XXV. *Ulpianus libro VI. Regularum.* Quia tacita substitutio inesse videtur institutioni.

XXVI. *Celsus libro XVI. Digestorum.* Idque et in legato eodem modo relicto senatus censuit.

XXVII. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si te solum ex parte dimidia pure, ex altera sub conditione heredem instituero, et substituero tibi, non exsistente conditione substitutum ex ea parte heredem fore, Celsus ait. §. 1. Sed si te heredem instituero, et deinde eundem te sub conditione instituam, nihil valere sequentem institutionem, quia satis plana prior fuisset. §. 2. Sed si plures institutiones ex eadem parte sub diversis conditionibus fuerint factae, utra prior conditio exstiterit, id faciet, quod supra diximus, si pure et sub conditione idem instituatur.

XXVIII. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Si ita quis institutus sit: *Titius heres esto, si Secundus heres non erit;* deinde: *Secundus heres esto,* placet, primo gradu Secundum esse institutum.

XXIX. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Hoc articulo: *quisque* omnes significantur. Et ideo Labeo scribit: si ita scriptum sit: *Titius et Seius, quanta quisque eorum ex parte heredem me habuerit scriptum, heres mihi esto,* nisi omnes habeant scriptum heredem testatorem, neutrum heredem esse posse, quoniam ad omnium factum sermo referatur. In quo puto testatoris mentem respiciendam. Sed humanius est, eum quidem, qui testatorem suum heredem scripserit, in tantam partem ei heredem fore; qui autem eum non scripserit, nec ad hereditatem eius admitti.

XXX. *Ulpianus libro XXI. ad Edictum.* Pignori obligatum servum necessarium domino posse fieri, Imperator Severus rescripsit, ita tamen, si paratus sit prius creditori satisfacere.

XXXI. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Non minus servos, quam liberos heredes instituere possumus, si modo eorum scilicet servi sint, quos ipsos heredes instituere possumus, quum testamenti factio cum servis ex persona dominorum introducta est. §. 1. Hereditarium servum ante aditam hereditatem ideo placuit heredem institui posse, quia creditum est, hereditatem dominam esse, et defuncti locum obtinere.

XXXII. *Idem libro I. de Testamentis ad Edictum Praetoris urbani.* Illa institutio: *quos Titius voluerit,* ideo vitiosa est, quod alieno arbitrio permissa est; nam satis constanter veteres decreverunt, testamentorum iura ipsa per se firma esse oportere, non ex alieno arbitrio pendere. §. 1. Is, qui apud hostes est, recte heres instituitur, quia iure postliminii omnia iura civitatis in personam eius in suspenso retinentur, [non abrumpuntur]. Itaque si reversus fuerit ab hostibus, adire hereditatem poterit. Servus quoque eius recte heres instituitur, et si reversus sit ab hostibus, potest eum iubere adire hereditatem, si vero ibi decesserit, qui ei heres exsistet, potest per servum heres fieri

XXXIII. *Idem libro II. de Testamentis ad Edictum Praetoris urbani.* Si quis ita scripserit: *Titius ex parte dimidia heres esto; idem Titius ex altera parte dimidia, si navis ex Asia venerit, heres esto,* cum ex pura institutione adierit heres, quamvis conditio alterius institutionis pendeat, ex asse fit heres, scilicet etiam conditione deficiente, quum non prosit ei quidquam conditio exsistens; quippe quum non dubitetur, quin, si quis ex parte dimidia heres institutus sit, nec praeterea quisquam alius, ipse ex asse heres institui videatur.

XXXIV. *Papinianus libro I. Definitionum.* Hereditas ex die vel ad diem non recte datur, sed vitio temporis sublato, manet institutio.

XXXV. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Ex facto proponebatur quidam duos heredes scripsisse, unum rerum provincialium, alterum rerum Italicarum, et quum merces in Italiam devehere soleret, pecuniam misisse in provinciam ad merces comparandas; quae comparatae sunt vel vivo eo, vel post mortem, nondum tamen in Italiam devectae. Quaerebatur: merces utrum ad eum pertineant, qui rerum Italicarum heres scriptus erat, an vero ad eum, qui provincialium? Dicebam: receptum esse, rerum certarum heredem institui posse, nec esse inutilem institutionem, sed ita, ut officio iudicis familiae erciscundae cognoscentis contineatur, nihil amplius eum, qui ex re institutus est, quam rem, ex qua heres scriptus est, consequi. Ita igitur res accipietur: verbi gratia pone duos esse heredes institutos, unum ex fundo Corneliano, alterum ex fundo Liviano, et fundorum alterum quidem facere dodrantem bonorum, alterum quadrantem; erunt quidem heredes ex aequis partibus, quasi sine partibus instituti, veruntamen officio iudicis continebitur, ut unicuique eorum fundus, qui relictus est, adiudicetur vel attribuatur. §. 1. Unde scio quaesitum: aeris alieni onus pro qua parte agnosci debeat? Et refert Papinianus, cuius sententiam ipse quoque probavi, pro hereditariis partibus eos agnoscere aes alienum debere, hoc est pro semisse; fundos etenim vice praeceptionis accipiendos. Quare si forte tantum sit aes alienum, ut nihil detracto eo superesse possit, consequenter dicemus, institutiones istas ex re factas nullius esse momenti. Et si forte Falcidia interveniens recisionem esset legatorum factura, hic officium iudicis recidet praeceptiones istas, ut non plus quisque eorum habeat, quam esset habiturus, si legatum accepisset, vel aliud, vel etiam praeceptiones. Quodsi fuerit incertum, an Falcidia interventura sit, rectissime probatur, officio iudicis cautiones esse interponendas. §. 2. Quum haec ita sint, haec etiam institutio, de qua quaeritur, non est repellenda, si alius rerum provincialium, alius rerum Italicarum heres fuerit scriptus, officioque iudicis attribuentur singulis res, quae adscriptae sunt. Erunt tamen heredes ex aequis partibus, quia nulla pars adscripta est. Quae res facit, ut, si forte in aliis facultatibus plus sit, in Italicis forte, quam in provincialibus, in aliis minus, et aeris alieni ratio urgeat, dici oporteat, imminutionem eandem fieri, quam supra ostendimus. Proinde et si aliis fuerint legata relicta, contributio admittenda erit. §. 3. Rerum autem Italicarum vel provincialium significatione quae res accipiendae sint? videndum est. Et facit quidem totum voluntas defuncti; nam quid senserit spectandum est. Veruntamen hoc intelligendum erit, rerum Italicarum significatione eas contineri, quas perpetuo quis ibi habuerit, atque ita disposuit, ut perpetuo haberet; ceteroquin si in tempore aliquid transtulit in alium locum, non ut ibi haberet, sed ut denuo ad pristinum locum revocaret, neque augebit, quo transtulit, neque minuet, unde transtulit. Utputa de Italico patrimonio quosdam servos miserat in provinciam, forte Galliam, ad exigendum debitum vel ad merces comparandas, recursuros, si comparassent; dubium non est, quin debeat dici, ad Italicum patrimonium eos pertinere debere, ut est apud

Mucium relatum, quum fundus erat legatus vel cum instrumento, vel cum his, quae ibi sunt. Agasonem enim missum in villam a patrefamilias non pertinere ad fundi legatum, Mucius ait, quia non idcirco illo erat missus, ut ibi esset. Proinde si servus fuerit missus in villam, interim illic futurus, quia dominum offenderat, quasi ad tempus relegatus, responsum est, eum ad villae legatum non pertinere. Quare ne servi quidem, qui operari in agro consuerunt, qui in alios agros revertebantur, et quasi ab alio commodati, in ea sunt conditione, ut ad legatum pertineant, quia non ita in agro fuerant, ut ei agro viderentur destinati. Quae res in proposito quoque suggerit, ut Italicarum rerum esse credantur hae res, quas in Italia esse testator voluit. §. 4. Proinde et si pecuniam miserit in provinciam ad merces comparandas, et necdum comparatae sint, dico, pecuniam, quae idcirco missa est, ut pro ea merces in Italiam adveherentur, Italico patrimonio adiungendam; nam et si dedisset in provincia de pecuniis, quas in Italia exercebat ituras et rediturus, dicendum est, hanc quoque Italici patrimonii esse rationem. §. 5. Igitur effici dixi, ut merces quoque istae, quae comparatae sunt, ut Romam veherentur, sive provectae sunt eo vivo, sive nondum, et sive scit, sive ignoravit, ad eum heredem pertineant, cui Italicae res sint adscriptae.

XXXVI. *Idem libro VIII. Disputationum.* Si quis ita scripserit heredem: *ex qua parte codicillis Titium heredem scripsero, heres esto,* etiam si pars in codicillis non fuerit adscripta, erit tamen heres, quasi sine parte institutus.

XXXVII. *Iulianus libro XXIX. Digestorum.* Cum in testamento ita scribitur: *si filius meus me vivo morietur, nepos ex eo post mortem meam natus heres esto,* duo gradus heredum sunt; nullo enim casu uterque ad hereditatem admittitur. Ex quo apparet, si nepoti Titius substitutus fuerit, et filius patri heres exstiterit, non posse Titium una cum filio heredem esse, quia non in primum, sed in secundum gradum substituitur. §. 1. Haec verba: *Publius, Marcus, Caius invicem substituti heredes mihi sunto,* sic interpretanda sunt, ut breviter videatur testator tres instituisse heredes, et invicem eos substituisse, perinde ac si ita scripsisset: *ille, et ille, et ille instituti heredes et substituti sunto.* §. 2. Qui tres filios habebat, et ita scripserit: *filii mei heredes sunto, Publius filius meus exheres esto,* videri potest prima parte duos duntaxat filios heredes instituisse.

XXXVIII. *Idem libro XXX. Digestorum.* Qui filio impuberi exheredato Pamphilum legat, eundem post mortem filii ex parte heredem instituere eodem modo potest, quo is, qui servum Sempronio legatum, eundem post mortem Sempronii ex parte heredem instituit. §. 1. Servus testamento heres pure scriptus, liber autem iussus esse, si intra Kalendas Decembres decem dedisset, si codicillis pure libertatem acceperit, intra Kalendas quidem neque liber, neque heres erit, nisi decem dederit; si intra Kalendas non dederit, liber ex codicillis erit. §. 2. Si quis servum suum liberum sub conditione, heredem pure scripsisset, eumque vendidisset pendente conditione, iussu emtoris servus adire hereditatem potest, quia et constitit institutio, et est, qui ius imperandi habet. §. 3. Quodsi post defectam conditionem alienatus fuisset, non potest iussu emtoris hereditatem adire, quia eo tempore ad eum pervenisset, quo iam exstincta institutio et inutilis fuerat. §. 4. Igitur cum servus sub conditione liber esse iubetur, et legatum pure accepit, si pendente conditione manumissus vel alienatus fuerit, legatum habebit aut domino acquiret, quamvis mortis tempore conditio libertatis exstincta fuerit; si vero post defectum conditionis manumissus aut alienatus fuerit, legatum ad irritum recidit. §. 5. Cum venditor servum ante traditionem ab emtore pro parte heredem scriptum adire iubet, restituere coheredi servi necesse habet, quia lucrum facere eius servi, quem iure vendidit, non debet. Plane non totum, quod acquisierit, restituet, sed pro ea duntaxat parte, qua servus coheredem habuerit,

XXXIX. *Marcianus libro II. Regularum.* Id est partem dimidiam servi et quartam hereditatis. Libro tricesimo Digestorum Iuliani Marcellus notat: *Immo et id debet praestari, quod consequi venditor non potuisset, si prius, quam adiret servus partem hereditatis, is traditus esset.* Quod est verum.

XL. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Si paterfamilias Titium, quem ingenuum esse credebat, heredem scripserit, eique, si heres non esset, Sempronium substituerit, deinde Titius, quia servus fuerat, iussu domini adierit hereditatem, potest dici, Sempronium in partem hereditatis admitti. Nam qui scit aliquem servum esse, et eum heredem scribit, et ita substituit: *si Stichus heres non erit, Sempronius heres esto*, intelligitur tale quid dicere: si Stichus neque ipse heres erit, neque alium fecerit; at qui eum, quem liberum putabat, heredem scripserit, hoc sermone: *si heres non erit*, nihil aliud intelligitur significare, quam si hereditatem vel sibi non acquisierit, vel mutata conditione alium heredem non fecerit. Quae adiectio ad eos pertinet, qui patresfamilias heredes scripti, postea in servitutem deducti fuerint. Igitur in hoc casu semisses fient, ita ut alter semis inter eum, qui dominus instituti heredis fuerit, et substitutum aequis portionibus dividatur.

XLI. *Pomponius libro XII. ex variis Lectionibus.* Et hoc Tiberius Caesar constituit in persona Parthenii, qui tanquam ingenuus heres scriptus adierat hereditatem, quum esset Caesaris servus; nam divisa hereditas est inter Tiberium et eum, qui Parthenio substitutus erat, ut refert Sextus Pomponius.

XLII. *Iulianus libro LXIV. Digestorum.* Qui solvendo non erat, duos Apollonios liberos heredesque esse iusserat. Altero ante apertas tabulas testamenti mortuo, non ineleganter defendi poterit, eum, qui supererit, liberum et solum necessarium heredem fore. Quodsi uterque vivit, institutionem nullius esse momenti propter legem Aeliam Sentiam, quae amplius, quam unum necessarium heredem fieri vetat.

XLIII. *Paulus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Invicem enim eos sibi obstare.

XLIV. *Alfenus libro V. Digestorum.* Paterfamilias testamento duos heredes instituerat, eosque monumentum facere iusserat in diebus certis; deinde ita scripserat: *qui eorum non ita fecerit, omnes exheredes sunto;* alter heres hereditatem praetermiserat, reliquus heres consulebat, quum ipse monumentum exstruxisset, numquid minus heres esset ob eam rem, quod coheres eius hereditatem non adiisset? Respondi: neminem ex alterius facto neque hereditati alligari, neque exheredari posse, sed uti quisque conditionem implesset, quamvis nemo adiisset praeterea, tamen eum heredem esse.

XLV. *Idem libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* *Si Maevia mater mea et Fulcia filia mea vivent, tum mihi Lucius Titius heres esto.* Servius respondit: etsi testator filiam nunquam habuerit, mater autem supervixisset, tamen Titium heredem fore, quia id, quod impossibile in testamento scriptum esset, nullam vim haberet.

XLVI. *Africanus libro II. Quaestionum.* Quidam, quum filiumfamilias heredem instituere vellet, ne ad patrem eius ex ea hereditate quidquam perveniret, voluntatem suam exposuit filio; filius, quum patris offensam vereretur, petiit a testatore, ne sub conditione: *si a patre emancipatus esset*, heredem eum institueret, et impetravit ab eo, ut amicum suum heredem institueret; atque ita testamento amicus filii, ignotus testatori, heres institutus est, nec quidquam ab eo petitum est. Quaerebatur: si ille amicus aut adire nollet, aut aditam nollet restituere hereditatem, an fideicommissum ab eo peti posset, aut aliqua actio adversus eum esset, et utrum patri an filio competeret? Respondi: etiam si manifestum sit, scriptum heredem fidem suam interposuisse, non tamen aliter ab eo fideicommissum peti posse, quam si et ipsum testatorem fidem eius secutum esse probaretur; si tamen, quum a filiofamilias rogaretur amicus, et aditurum se hereditatem recepisset, et restituturum patrifamilias facto, non absurde dici posse, mandati actionem futuram, et eam actionem patri inutilem fore, quia non sit ex bona fide, id ei restitui, quod testator ad eum pervenire noluerit; sed nec filio vulgarem competituram, verum utilem, sicuti dare placeret ei, qui, quum filiusfamilias esset, pro aliquo fideiussisset, ac paterfamilias factus solvisset.

XLVII. *Idem libro IV. Quaestionum.* Si ita scriptum fuerit: *Titius, immo Seius heres esto*, Seium solum heredem fore respondit. Sed et si ita: *Titius heres esto, immo Seius heres esto*, idem erit dicendum. §. 1. Quidam testamento ita heredes instituit: *Titia filia mea heres esto. Si*

quid mihi liberorum me vivo mortuove nascetur, tunc qui virilis sexus unus pluresve nascentur, ex parte dimidia et quarta, quae feminini sexus una pluresve natae erunt, ex parte quarta mihi heredes sunto; postumus ei natus est. Consulebatur: quota ex parte postumus heres esset? Respondit: eam hereditatem in septem partes distribuendam; ex his filiam quatuor, postumum tres habituros, quia filiae totus as, postumo dodrans datus esset, ut quartam portionem amplius filia, quam postumus ferre debeat; ideo si postuma quoque nata esset, tantundem sola filia, quantum uterque postumorum, habitura esset; itaque in proposito, quum as filiae, dodrans postumo sit datus, viginti unam partes fieri, ut filia duodecim, novem filius habeat. §. 2. In testamento ita scriptum est: *Lucius Titius ex duabus unciis, Caius Attius ex parte una, Maevius ex parte una, Seius ex partibus duabus heredes mihi sunto.* Consulebatur: quid iuris esset? Respondit: hanc scripturam illam interpretationem accipere posse, ut Lucius Titius duas uncias habeat, ceteri autem, quasi sine partibus instituti, ex reliquo dextante heredes sint; quem dextantem ita dividi oporteat, ut Seius quincuncem, Attius et Maevius alterum quincuncem habeant.

XLVIII. *Marcianus libro IV. Institutionum.* His verbis: *Titius hereditatis meae dominus esto,* recte institutio fit. §. 1. Illa institutio valet: *filius meus impiissimus male de me meritus heres esto*; pure enim heres instituitur cum maledicto, et omnes huiusmodi institutiones receptae sunt. §. 2. Interdum nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini significatur, cuius verba haec sunt: *Servum adulterii accusatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerit eiusdem criminis postulata, rationis est.* Quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nihil momenti habeat. §. 3. Si in patre, vel patria, vel alia simili assumtione falsum scriptum est, dum de eo, qui demonstratus sit, constet, institutio valet.

XLIX. *Florentinus libro X. Institutionum.* Si alienum servum liberum et heredem esse iussi, et is postea meus effectus est, neutrum valet, quia libertas alieno servo inutiliter data est. §. 1. In extraneis heredibus illa observantur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt. Et id tribus temporibus inspicitur: testamenti facti, ut constiterit institutio, et mortis testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius et quum adibit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub conditione heres institutus sit. Nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo acquirit hereditatem; medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel conditionem institutionis exsistentem mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut dixi, tria tempora inspicimus.

L. *Ulpianus libro VI. Regularum.* Servum meum heredem institutum cum libertate si vivus vendidero ei, cum quo testamenti factio non est, posteaque eum redemero, ex testamento mihi heres esse poterit, nec medium tempus, quo apud eum fuit, vitiavit institutionem, quia verum est, utroque tempore, tam testamenti faciendi quam mortis tempore, meum fuisse. Unde si apud eum remanserit, vitiatur institutio, vel si cum eo testamenti factio est, iussu eius adeundo acquiret ei hereditatem. §. 1. Si in non faciendo impossibilis conditio institutione heredis sit expressa, secundum omnium sententiam heres erit, perinde ac si pure institutus esset. §. 2. Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur. Habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, puta haec: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx.

LI. *Marcianus libro III. Regularum.* Talem institutionem quidam valere non putabant: *Stichus liber esto, et si liber erit, heres esto.* Sed divus Marcus rescripsit: hanc institutionem valere, perinde atque si non erat adiectum: *si liber erit.* §. 1. Si quis ita scripserit: *Stichus, si meus erit, quum moriar, liber et heres esto*, alienatus non poterit iussu emtoris adire hereditatem, quamvis, etsi non erat hoc expressum, non alias liber et heres fieri poterat, quam si mansisset eius. Sed si vivus eum manumiserit, Celsus libro decimo quinto Digestorum scribit, fieri hunc heredem. Non enim hunc casum testatorem voluisse excludere, palam est; neque verba omnino repugnant; nam quamvis servus eius non est, at certe libertus est.

LII. *Paulus libro II. Regularum.* Servus hereditarius heres institui potest, si modo testamenti factio fuit cum defuncto, licet cum herede instituto non sit.

LIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius, Seio et Sempronio ex semissibus heredibus institutis, et ceteris exheredatis, invicem heredem substituit, deinde legata et libertates dedit, postea ita subiecit: *Cornelius, et Sallustius, et Varro aequis partibus heredes sunto; quos invicem substituo.* Quaero: quantum vel priores duo ex semissibus instituti, vel posteriores habere debeant? Marcellus respondit: in obscuro esse, Cornelium, et Sallustium, et Varronem primo, an secundo, vel tertio gradu heredes instituere voluerit; sed secundum scripturam testamenti, quae proponeretur, alterum assem datum eis videri.

LIV. *Neratius libro I. Membranarum.* Pater filio impuberi servum heredem substituit, liberumque esse iussit: eum pupillus vendidit Titio; Titius eum, iam primo testamento facto, in secundo testamento liberum heredemque esse iussit. Superius testamentum Titii ruptum est, quia is servus et heres potest esse, et, ut superius testamentum rumpatur, sufficit, ita posterius factum esse, ut aliquo casu potuerit ex eo heres exsistere. Quod ad vim autem eius institutionis pertinet, ita se res habet, ut, quamdiu pupillo ex ea substitutione heres potest esse, ex Titii testamento libertatem hereditatemque consequi non possit; si pupillus in suam tutelam pervenerit, perinde ex Titii testamento liber heresque sit, ac si pupillo substitutus non fuisset. Sed si pupillo heres exstitit, propius est, ut Titio quoque, si velit, heres esse possit.

LV. *Paulus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Si is, qui solvendo non est, primo loco Stichum, secundo eum, cui ex fideicommissi causa libertatem debet, liberum et heredem instituerit, Neratius secundo loco scriptum heredem fore ait, quia non videatur creditorum fraudandorum causa manumissus.

LVI. *Idem libro singulari de secundis Tabulis.* Potest quis ita heredem instituere: *Si intra annum septuagesimum decessero, ille mihi heres esto;* non enim pro parte testatus intelligi debet, sed sub conditione instituisse.

LVII. *Idem libro LVII. ad Edictum.* Si is, qui solvendo non est, servum cum libertate heredem instituerit, et liberum substituerit, ante incipiendum erit a substituto; lex enim Aelia Sentia ita demum ei, qui in fraudem creditorum heres institutus est, conservat libertatem, si nemo alius ex eo testamento heres esse potest.

LVIII. *Idem libro IV. ad Vitellium.* Nemo dubitat, recte ita heredem nuncupari posse: *hic mihi heres esto*, cum sit coram, qui ostenditur. §. 1. Qui frater non est, si fraterna caritate diligitur, recte cum nomine suo sub appellatione fratris heres instituitur.

LIX. *Celsus libro XVI. Digestorum.* Liber homo, quum tibi serviret, heres institutus iussu tuo adiit. Trebatius: esse eum heredem; Labeo: tunc non esse heredem, si necessitate id fecerit, non quod alioquin vellet obligari. §. 1. Si quis ita heredem instituerit: *Titius, qua ex parte mihi socius est in vectigali salinarum, pro ea parte mihi heres esto,* quidam putant, si asse descripto id dictum sit, ut maxime socius fuerit Titius, non esse heredem; sed si qua pars vacua relicta fuerit, ex ea heredem esse. Quod totum et ineptum et vitiosum est; quid enim vetat, asse descripto utiliter Titium, ex parte forte quarta, ex qua socius erat, heredem institutum esse? §. 2. *Titius heres esto; Seius et Maevius heredes sunto.* Verum est, quod Proculo placet, duos semisses esse, quorum alter coniunctim duobus datur. §. 3. Cum quis ex institutis, qui non cum aliquo coniunctim institutus sit, heres non est, pars eius omnibus pro portionibus hereditariis accrescit, neque refert, primo loco quis institutus, an alicui substitutus heres sit. §. 4. Si heres institutus scribendi testamenti tempore civis Romanus fuit, deinde ei aqua et igni interdictum est, heres fit, si intra illud tempus, quo testator decessit, redierit, aut, si sub conditione heres institutus est, quo tempore conditio exstitit. Idem et in legatis, et in bonorum possessionibus. §. 5. *Titius ex semisse heres esto; Seius ex quadrante heres esto; Titius, si in Capitolium ascenderit, ex alio quadrante heres esto.* Antequam Capitolium ascendat, si pro herede gerat, ex semisse heres erit; si Capitolium ascenderit, et ex

quadrante heres erit, nec erit ei necesse pro herede gerere, quippe iam heredi. §. 6. Si ita scriptum fuerit: *Titius ex parte tertia, Maevius ex parte tertia heredes sunto; Titius, si intra tertias Kalendas navis ex Asia venerit, ex reliqua parte heres esto,* videamus, ne Titius statim ex semisse heres sit? Nam duo heredes instituti sunt, sed Titius aut ex semisse, aut ex besse; ita sextans utique erit in pendenti. Et si conditio exstiterit, ex besse heres erit, si non exstiterit, ille sextans Maevio accrescet. Sed si decesserit Titius ante, quam conditio existat, deinde conditio exstiterit, tum ille sextans non Titii heredi, sed Maevio accrescet. Nam quum adhuc dubium esset, Titio an Maevio is sextans datus esset, Titius decessit, nec potest intelligi datus ei, qui tempore dandi in rerum natura non fuit. §. 7. Si Attius Titium, et Maevium, et Seium aequis partibus heredes instituit, Titius interim solus adiit hereditatem, et Seium heredem instituit, poterit Seius Titii adire hereditatem, Attii vel adire vel omittere; sed Attio, antequam adeat vel omittat eius hereditatem, ex semisse heres erit. Si adierit Seius Attii hereditatem, Titius ex triente duntaxat heres erit, et per hereditatem Titii triens duntaxat ad Seium perveniet, alterum trientem ex sua institutione habebit. Quid ergo, si ab Attio Titius et Seius heredes instituti sint, Titius adierit hereditatem, Titio Seius heres exstiterit, potestne Attii hereditatem omittere, an necessario ei ex asse heres est? Quippe quum alius nemo heres institutus est, quam is ipse, qui ex aliqua parte iam heres est, perinde est, quasi unus heres per Attium institutus sit.

LX. *Celsus libro XXIX. Digestorum.* Qui solvendo non erat, servum primo loco et alterum servum secundo loco heredes scripsit. Seius is, qui primo loco scriptus est, hereditatem capit; nam lege Aelia Sentia ita cavetur, ut, si duo pluresve ex eadem causa heredes scripti sint, uti quisque primus scriptus sit, heres sit.

LXI. *Modestinus libro VIII. Responsorum.* Qui volebat filiam exheredare, sic testamento comprehendit: *te autem filia ideo exheredavi, quoniam contentam te esse dote volui.* Quaero: an efficaciter exheredata sit? Modestinus respondit: nihil proponi, cur non esset voluntate testatoris exheredata.

LXII. *Idem libro II. Pandectarum.* In tempus capiendae hereditatis institui heredem posse, benevolentiae est, veluti: *Lucius Titius, quum capere potuerit, heres esto.* Idem et in legato. §. 1. Quoties non apparet, quis heres institutus sit, institutio non valet: quippe evenire potest, si testator complures amicos eodem nomine habeat, et ad designationem nominis singulari nomine utatur, nisi ex aliis apertissimis probationibus fuerit revelatum, pro qua persona testator senserit.

LXIII. *Iavolenus libro I. ex Cassio.* Heredes sine partibus utrum coniunctim an separatim scribantur, hoc interest, quod, si quis ex coniunctis decesserit, hoc non ad omnes, sed ad reliquos, qui coniuncti erant, pertinet; sin autem ex separatis, ad omnes, qui testamento eodem scripti sunt heredes, portio eius pertinet.

LXIV. *Idem libro VII. Epistolarum.* Eius servum, qui post mortem meam natus erit, heredem institui posse, Labeo frequenter scribit. Idque verum esse, manifesto argumento comprobatur, quia servus hereditarius, priusquam adeatur hereditas, institui heres potest, quamvis is testamenti facti tempore nullius sit.

LXV. *Idem libro XII. Epistolarum.* Hereditas ad Statium Primum nullo iure pertinet, quum institutus heres non sit, nec quidquam ei prodest, quod ab eo aliquid legatum est, aut libertas ei defuncti testamento commendatus est, ex quo, si manumissus non est, servus est.

LXVI. *Pomponius libro I. ad Quintum Mucium.* Si ita quis heredes instituerit: *Titius heres esto; Caius et Maevius aequis ex partibus heredes sunto,* quamvis *et* syllaba coniunctionem faciat, si quis tamen ex his decedat, non alteri soli pars accrescit, sed omnibus coheredibus pro hereditariis portionibus, quia non tam coniunxisse, quam celeriter dixisse videtur.

LXVII. *Idem libro II. ad Quintum Mucium.* Si ita scriptum fuerit: *Tithasus, si in Capitolium ascenderit, heres esto; Tithasus heres esto,* secunda scriptura potior erit; plenior est enim, quam prior.

LXVIII. *Idem libro VII. ad Quintum Mucium.* Si quis Sempronium heredem instituerit sub hac conditione: *si Titius in Capitolium ascenderit,* quamvis non alias heres esse possit Sempronius, nisi Titius ascendisset in Capitolium, et hoc ipsum in potestate sit repositum Titii, quia tamen scriptura non est expressa voluntas Titii, erit utilis ea institutio. Atquin si quis ita scripserit: *si Titius voluerit, Sempronius heres esto,* non valet institutio. Quaedam enim in testamentis, si exprimantur, effectum nullum habent, quando si verbis tegantur, eandem significationem habeant, quam haberent expressa, et momentum aliquod habebant. Sic enim filii exheredatio cum eo valet, si quis heres exsistat, et tamen nemo dubitat, quin, si ita aliquis filium exheredaverit; *Titius heres esto, et cum heres erit Titius, filius exheres esto,* nullius momenti sit exheredatio.

LXIX. *Proculus libro II. Epistolarum. Cornelius et Maevius, uter eorum volet, heres esto; uterque vult. Trebatius: neutrum fore heredem; Cartilius: utrumque; tu cui adsentiaris?* Proculus: Cartilio assentior, et illam adiectionem, *uter eorum volet,* supervacuam puto; id enim, etiam ea non adiecta, futurum fuit, ut, uter vellet, heres esset, uter nollet, heres non esset; quodsi hi ex numero necessariorum heredum essent, tum id non frustra adiectum esse, et non solum figuram, sed vim quoque conditionis continere; dicerem tamen, si uterque heres esse vellet, utrumque heredem esse.

LXX. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Captatorias institutiones non eas senatus improbavit, quae mutuis affectionibus iudicia provocaverunt, sed quarum conditio confertur ad secretum alienae voluntatis.

LXXI. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Illae autem institutiones captatoriae non sunt, veluti si ita heredem quis instituat: *Qua ex parte Titius me heredem instituit, ex ea parte Maevius heres esto,* quia in praeteritum, non in futurum institutio collata est. §. 1. Sed illud quaeri potest: an idem servandum sit, quod senatus censuit, etiam si in aliam personam captionem direxerit? veluti si ita scripserit: *Titius, si Maevium tabulis testamenti sui heredem a se scriptum ostenderit probaveritque, heres esto.* Quod in sententiam senatusconsulti incidere, non est dubium.

LXXII. *Terentius Clemens libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si quis solidum a lege capere non possit, et ex asse sit institutus ab eo, qui solvendo non est, Iulianus ex asse eum heredem esse respondit: legi enim locum non esse in ea hereditate, quae solvendo non est.

LXXIII. *Caius libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Sub conditione herede instituto si substituamus, nisi eandem conditionem repetemus, pure eum heredem substituere intelligemur.

LXXIV. *Licinius Rufinus libro II. Regularum.* Si ita quis heres institutus fuerit: *excepto fundo, excepto ususfructu heres esto,* perinde erit iure civili, atque si sine ea re heres institutus esset, idque auctoritate Galli Aquilii factum est.

LXXV. *Papinianus libro XII. Quaestionum.* Si filius substituatur ei, a quo praeteritus est, non ut intestati patris, sed ex testamento habebit hereditatem, quoniam et quolibet alio substituto, si fuisset ab eo exheredatus, inde testamentum inciperet, ubi filius esset exheredatus.

LXXVI. *Idem libro XV. Quaestionum.* Servus uxori a marito mortis causa donatus mariti manet, ut Iuliano quoque videtur. Idem, si accipiat libertatem, simul et hereditatem, viro necessarius heres erit, nec sine libertate aliquid ei legari potest.

LXXVII. *Idem libro XVII. Quaestionum.* Asse toto non distributo, ita scriptum est: *Quem heredem codicillis fecero, heres esto;* Titium codicillis heredem instituit. Eius quidem institutio valet ideo, quod, licet codicillis dari hereditas non possit, tamen haec ex testamento data videtur; sed hoc tantum ex hereditate habebit, quantum ex asse residuum mansit.

LXXVIII. *Idem libro VI. Responsorum.* Qui non militabat, bonorum maternorum, quae in Pannonia possidebat, libertum heredem instituit, paternorum, quae habebat in Syria, Titium. Iure semisses ambos habere constitit, sed arbitrum dividendae hereditatis supremam voluntatem, factis adiudicationibus, et interpositis propter actiones cautionibus, sequi, salva Falcidia, scilicet ut, quod vice mutua praestarent, doli ratione quadranti retinendo compensetur. §. 1. Lucio Titio ex duabus partibus, Publio Maevio ex quadrante scriptis heredibus, assem in dodrantem esse divisum

respondi; modum enim duarum partium ex quadrante declarari; quod veteres nummis Titio legatis, nummorum specie non demonstrata, ceterorum legatorum contemplatione receperunt. §. 2. Filiis heredibus aequis partibus institutis, ac postea fratris filio pro duabus unciis, unum assem inter omnes videri factum placuit, et ex eo decem uncias filios accepisse; tunc enim ex altero asse portionem intelligi relictam, quum asse nominatim dato, vel duodecim unciis distributis, residua portio non invenitur; nihil autem interest, quo loco sine portione quis heres instituatur, quo magis assis residuum accepisse videatur. §. 3. Seius Maevium ex parte, quam per leges capere posset, heredem instituit, ex reliqua Titium; si Maevius solidum capere poterit, Titius adiectus aut substitutus heres non erit.

LXXIX. *Idem libro I. Definitionum.* Quodsi non sit reliqui facta mentio, tantundem in altero asse habebit Maevius, quantum Titius in primo.

LXXX. *Idem libro VI. Responsorum.* Quodsi Maevius nullius capax sit, in totum substitutus admittitur.

LXXXI. *Paulus libro IX. Quaestionum.* Clemens patronus testamento caverat, ut, si sibi filius natus fuisset, heres esset, si duo filii, ex aequis partibus heredes essent, si duae filiae, similiter; si filius et filia, filio duas partes, filiae tertiam dederat. Duobus filiis et filia natis, quaerebatur, quemadmodum in proposita specie partes faciamus? Quum filii debeant pares esse, vel etiam singuli duplo plus, quam soror accipere, quinque igitur partes fieri oportet, ut ex his binas masculi, unam femina accipiat. §. 1. Si ita scripserit testator: *quanta ex parte me a Titio heredem institutum recitassim, ex ea parte Sempronius mihi heres esto*, non est captatoria institutio. Plane nullo recitato testamento ab ipso testatore, inanis videbitur institutio, et remota suspicione captatoriae institutionis.

LXXXII. *Scaevola libro XV. Quaestionum.* Si quis ita heres instituatur: *si legitimus heres vindicare nolit hereditatem meam*, puto deficere conditionem testamenti, illo vindicante.

LXXXIII. *Idem libro XVIII. Quaestionum.* Si non lex Aelia Sentia, sed alia lex, vel senatusconsultum, aut etiam constitutio servi libertatem impediat, is necessarius fieri non potest, etiam si non sit solvendo testator. §. 1. Temporibus divi Hadriani senatus censuit: si testator, qui, quum moreretur solvendo non fuit, duobus pluribusve libertatem dederit, eisque hereditatem restitui iusserit, et institutus heres suspectam sibi hereditatem dixerit, ut adire eam cogatur, et ad libertatem perveniat, qui priore loco scriptus fuerit, eique hereditas restituatur. Idem servandum in his, quibus per fideicommissum libertas data fuerit. Igitur si primo loco scriptus desideret adire hereditatem, nulla difficultas erit; nam si posteriores quoque liberos se esse dicent, et restitui hereditatem desiderent, an solvendo sit hereditas, et omnibus liberis factis restitui debeat? apud Praetorem quaeretur; absente autem primo, sequens desiderans adire hereditatem non est audiendus, quia si primus velit sibi restitui hereditatem, praeferendus est, et hic servus futurus est.

LXXXIV. *Paulus lib. XXIII. Quaestionum.* Si servo fideicommissa data sit libertas, deinde heres hunc eundem servum cum libertate heredem reliquisset, quaesitum est, an necessarius fiat heres? Et humanius est, et magis aequitatis ratione subnixum, non fieri necessarium; qui enim etiam invito defuncto poterat libertatem extorquere, is liber esse iussus non magnum videtur beneficium a defuncto consequi, immo nihil commodi sensisse, sed magis debitam sibi accepisse libertatem. §. 1. Idem probandum erit et in illo servo, quem testator ea lege emerat, ut manumitteret, si heres fuerit institutus. Nam et hic, seposito beneficio testatoris, proprio iure poterit ad libertatem pervenire ex constitutione divi Marci. §. 2. Idem et in eo, qui propria sua data pecunia emtus est ab aliquo; nam et hic poterit ab ipso testatore libertatem extorquere.

LXXXV. *Scaevola libro II. Responsorum.* Lucius Titius, qui fratrem habebat, testamento ita cavit: *Titius frater meus ex asse mihi heres esto. Si mihi Titius heres esse noluerit, aut, quod abominor, prius morietur, quam meam hereditatem adierit, aut filium filiamve ex se natum natamve non habebit, tunc Stichus et Pamphilus, servi mei, liberi et heredes mihi aequis partibus sunto.* Quaero: quum Titius hereditatem adierit, et liberos aditae hereditatis tempore non habuerit, an Stichus et Pamphilus ex substitutione liberi et heredes esse possint? item quaero: si ex substitutione neque liberi, neque heredes esse possint, an in partem hereditatis videantur adiecti? Respondi: apparet quidem, non eam mentem testatoris fuisse, ut quemquam heredem adhiberet fratri, quem aperte ex asse heredem instituisset: igitur si frater adiit, Stichus et Pamphilus heredes non erunt, quos eo amplius noluit heredes esse, si frater prius, quam hereditatem adiret, decessisset liberis relictis. Nam prudens consilium testantis animadvertitur; non enim fratrem solum heredem praetulit substitutis, sed et eius liberos.

LXXXVI. *Marcianus libro VII. Fideicommissorum.* Iam dubitari non potest, suos quoque heredes sub hac conditione institui posse, ut, si voluissent, heredes essent; si heredes non essent, alium, quem visum erit, eis substituere. Negatumque, hoc casu necesse esse, sub contraria conditione filium exheredare, primo quidem, quia tunc tantum id exigeretur, quum in potestate eius non esset, an heres patri exsisteret, exspectato extrinsecus positae conditionis eventu; deinde quod, etsi quacunque posita conditione deberet filius sub contraria conditione exheredari, in proposito ne possibilis quidem reperiri posset. Certe si verbis exprimeretur, inepta fieret; huic enim conditioni: *si volet, heres esto*, quae alia verba contraria concipi possunt, quam haec: *si nolet heres esse, exheres esto?* quod quam sit ridiculum, nulli non patet. §. 1. Non ab re autem hoc loco, velut excessus, hic subiungetur, suis ita heredibus institutis: *si voluerint heredes esse*, non permittendum amplius abstinere se hereditate, quum ea conditione instituti iam non ut necessarii, sed sua sponte heredes exstiterint. Sed et ceteris conditionibus, quae in ipsorum sunt potestate, si sui pareant, ius abstinendi assequi non debent.

LXXXVII. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Ex unciis sex primo herede instituto, secundo ex octo, si tertius ex residua parte, vel nulla portionis facta mentione heres instituatur, quinque uncias hereditatis tertius habebit; in viginti quatuor etenim partes hereditate distributa, tertio ratio calculi, veluti ex decem partibus instituto, quinque uncias assignavit.

LXXXVIII. *Gaius libro singulari de Casibus.* Ei, qui solvendo non est, aliquo casu evenit, ut et servus cum libertate heres exsistat, et praeterea alius heres adiiciatur; veluti si servo cum libertate herede instituto, ita adiectum sit: *si mihi Stichus heres erit, tunc Titius quoque heres esto.* Nam Titius ante, quam Stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest; quum autem semel heres exstiterit servus, non potest adiectus efficere, ut, qui semel heres exstitit, desinat heres esse.

LXXXIX. *Paulus libro II. Manualium.* Si socius heres institutus sit ex asse, et servo communi legetur pure sine libertate, hoc legatum non constitit. Plane sub conditione ei utiliter et sine libertate legabitur, quoniam et proprio servo ab herede recte sub conditione legatur. Quare etiam heres institui sine libertate, ut alienus, socio herede scripto poterit, quia et proprius cum domino heres institui poterit.

XC. *Tryphoninus libro XXI. Disputationum.* Testamento domini servus sub conditione cum libertate heres institutus, pendente adhuc conditione, necem domini detexit, cumque Praetor mereri libertatem decrevit. Etsi postea conditio testamenti exstiterit, aliunde liber est, id est ex praemio, non ex testamento; igitur non est necessarius domino heres, licet autem ei volenti adire.

XCI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Imperatorem litis causa heredem institui invidiosum est; nec enim calumniae facultatem ex principali maiestate capi oportet.

XCII. *Idem imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex primo, seu Decretorum libro secundo.* Pactumeius Androsthenes Pactumeiam Magnam filiam Pactumeii Magni ex asse heredem instituerat, eique patrem eius substituerat. Pactumeio Magno occiso, et rumore perlato, quasi filia quoque eius mortua, mutavit testamentum, Noviumque Rufum heredem instituit hac praefatione: *Quia heredes, quos volui mihi contingere, habere non potui, Novius Rufus heres esto.* Pactumeia Magna supplicavit Imperatores nostros, et cognitione suscepta, licet modus institutione contineretur, quia falsus non solet obesse, tamen ex voluntate testantis putavit Imperator ei subveniendum.

igitur pronuntiavit: hereditatem ad Magnam pertinere, sed legata ex posteriore testamento eam praestare debere, perinde atque si in posterioribus tabulis ipsa fuisset heres scripta.

TIT. VI.
DE VULGARI ET PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

I. *Modestinus libro II. Pandectarum.* Heredes aut instituti dicuntur, aut substituti; instituti primo gradu, substituti secundo vel tertio. §. 1. Heredis substitutio duplex est aut simplex; simplex, veluti: *Lucius Titius heres esto; si mihi Lucius Titius heres non erit, tunc Seius heres mihi esto;* duplex, veluti: *Filius mihi heres esto; si heres non erit, sive erit, et intra pubertatem decesserit, tunc Caius Seius heres mihi esto.* §. 2. Substituere liberis tam heredibus institutis quam exheredatis possumus, et tam eum, quem heredem nobis instituimus, quam alterum. §. 3. Substituere liberis pater non potest, nisi si heredem sibi instituerit; nam sine heredis institutione nihil in testamento scriptum valet.

II. *Ulpianus libro VI. ad Sabinum.* Moribus introductum est, ut quis liberis impuberibus testamentum facere possit, donec masculi ad quatuordecim annos perveniant, feminae ad duodecim. Quod sic erit accipiendum, si sint in potestate. Ceterum emancipatis non possumus. Postumis plane possumus. Nepotibus etiam possumus, et deinceps, si qui non recasuri sunt in patris potestatem. Sed si eos patres praecedant, ita demum substitui eis potest, si heredes instituti sint vel exheredati; ita enim post legem Velleiam succedendo non rumpunt testamentum; nam si principale ruptum sit testamentum, et pupillare evanuit. Sed et si extraneum quis impuberem heredem scripserit, poterit ei substituere, si modo eum in locum nepotis adoptaverit, vel arrogaverit filio praecedente. §. 1. Quisquis autem impuberi testamentum facit, sibi quoque debet facere; ceterum soli filio non poterit, nisi forte miles sit. Adeo autem, nisi sibi quoque fecerit, non valet, ut, nisi adita quoque patris hereditas sit, pupillare testamentum evanescat. Plane si omissa causa principalis testamenti ab intestato possideatur hereditas, dicendum est, et pupillo substitutum servandum. §. 2. Interdum etiam pupillaris testamenti causa compellendum heredem institutum adire hereditatem, ut ex secundis tabulis fideicommissum convalescat, utputa si iam pupillus decessit; ceterum si adhuc vivat, improbum esse Iulianus existimat eum, qui sollicitus sit de vivi hereditate. §. 3. Ergo etiam si minor viginti quinque annis adeundae hereditatis causa fuerit restitutus, puto proficere secundis tabulis, ut Praetor utiles actiones decernat substituto. §. 4. Prius autem sibi quis debet heredem scribere, deinde filio substituere, et non convertere ordinem scripturae; et hoc Iulianus putat, prius sibi debere, deinde filio heredem scribere, ceterum si ante filio, deinde sibi testamentum faciat, non valere. Quae sententia rescripto Imperatoris nostri ad Virium Lupum Britanniae Praesidem comprobata est, et merito; constat enim unum esse testamentum, licet duae sint hereditates, usque adeo, ut, quos quis sibi facit necessarios, eosdem etiam filio faciat, et postumum suum filio impuberi possit quis substituere. §. 5. Sed si quis ita fuerit testatus: *Si filius meus intra decimum quartum annum decesserit, Seius heres esto,* deinde: *filius heres esto,* valet substitutio, licet conversa scriptura filii testamentum fecerit. §. 6. Sed et si ita scripserit: *Si filius meus mihi heres non erit, Seius heres esto, filius heres esto,* secundo quidem gradu Seius scriptus est heres, et si filius heres non exstiterit, procul dubio Seius ei heres erit; sed etsi exstiterit filius heres, et in pubertate defunctus est, Seius admittendus recte videtur, ut non ordo scripturae, sed ordo successionis spectetur. §. 7. Quod igitur dictum est, singulis liberorum substituere licere, ideo adiectum est, ut declaretur, non esse a filii impuberis testamento incipiendum.

III. *Modestinus libro I. Differentiarum.* Cum filio impuberi pater ita substituerit: *Quisquis mihi heres erit, idem filio impuberi heres esto,* placuit, ad hanc substitutionem scriptos tantummodo ad hereditatem admitti. Itaque dominus, cui per servum hereditatis portio quaesita fuit, ex substitutione impuberi heres effici non poterit, si servus ab eius exierit potestate.

IV. *Idem libro singulari de Heurematicis.* Iam hoc iure utimur ex divi Marci et Veri constitutione, ut, cum pater impuberi filio in alterum casum substituisset, in utrumque casum substituisse intelligatur, sive filius heres non exstiterit, sive exstiterit, et impubes decesserit. §. 1. Quod ius ad tertium quoque genus substitutionis tractum esse videtur; nam si pater duos filios impuberes heredes instituat, eosque invicem substituat, in utrumque casum reciprocam substitutionem factam videri, divus Pius constituit. §. 2. Sed si alter pubes, alter impubes hoc communi verbo: *eosque invicem substituo,* sibi fuerint substituti, in vulgarem tantummodo casum factam videri substitutionem, Severus et Antoninus constituit. Incongruens enim videbatur, ut in altero duplex esset substitutio, in altero sola vulgaris. Hoc itaque casu singulis separatim pater substituere debebit, ut, si pubes heres non exstiterit, impubes ei substituatur, si autem impubes heres exstiterit, et intra pubertatem decesserit, pubes frater in portionem coheredis substituatur. Quo casu in utrumque eventum substitutus videbitur, ne, si vulgari modo impuberi quoque substituat, voluntatis quaestionem relinquat, utrum de una vulgari tantummodo substitutione in utriusque persona sensisse intelligatur. Ita enim in altero utraque substitutio intelligitur, si voluntas parentis non refragetur, vel certe evitandae quaestionis gratia specialiter in utrumque casum impuberi substituat fratrem: *sive heres non erit, sive erit, et intra pubertatis annos decesserit.*

V. *Caius libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Si in testamento heredes scripti ita alicui substituti fuerint, ut, si is heres non esset, quisquis sibi heres esset, is in parte quoque deficientis esset heres, pro qua parte quisque heres exstitisset, pro ea parte eum in portionem quoque deficientis vocari placet, neque interesse, iure institutionis quisque ex maiore parte heres factus esset, an vero per legem alteram partem alicuius vindicasset.

VI. *Terentius Clemens libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si is, qui ex bonis testatoris solidum capere non poterat, substitutus sit ab eo impuberi filio eius, solidum ex ea causa capiet, quasi a pupillo capiat. Sed hoc ita interpretari Iulianus noster videtur, ut ex bonis, quae testatoris fuerant, amplius capere non possit; quodsi pupillo aliquid praeterea acquisitum esset, aut si exheredato esset substitutus, non impediri eum capere, quasi a pupillo capiat.

VII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Verbis civilibus substitutionem post decimum quartum annum aetatis frustra fieri convenit. Sed qui non admittitur ut substitutus, ut adiectus heres quandoque non erit, ne fiat contra voluntatem, si filius non habeat totum interim, quod ei testamento pater dedit.

VIII. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Qui liberis impuberibus substituit, aut pure, aut sub conditione solet substituere. Pure sic: *Si filius meus intra pubertatem decesserit, Seius heres esto.* Sive Seius iste heres institutus sit, et impuberi substitutus, sive solum substitutus, nullam habet conditionem. Sub conditione autem institutum si substituat, id est: *si mihi heres erit,* non alias exsistet heres ex substitutione, nisi et ex institutione heres fuerit. Cui similis est et haec substitutio: *quisquis mihi ex suprascriptis heres erit;* habet enim in se eandem conditionem, similem superiori. §. 1. Haec verba: *Quisquis mihi heres erit, idem impuberi filio heres esto,* hunc habent sensum, ut ei non omnis, qui patri heres exstitit, sed is, qui ex testamento heres exstitit, substitutus videatur. Et ideo neque pater, qui per filium, neque dominus, qui per servum heres exstitit, ad substitutionem admittetur, neque heredis heres, quia non ex iudicio veniunt. Partes quoque eaedem ad substitutos pertinent, quas in ipsius patrisfamilias habuerunt hereditate.

IX. *Labeo libro I. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Si pater filio impuberi eosdem, quos sibi, et te unum praeterea heredem instituit, bonorum filii te dimidium, ceteros patris heredes communiter dimidium ita habere, ut unus semis apud te maneat, alterius semissis pro his partibus inter heredes paternos divisio fiat, quibus ex partibus hereditatem paternam haberent.

X. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Sed si plures sint ita substituti: *quisquis mihi ex suprascriptis heres erit,* deinde quidam ex illis postea, quam heredes exstiterint patri, obierint, soli superstites ex substitutione heredes

exsistent pro rata partium, ex quibus instituti sunt, nec quidquam valebit ex persona defunctorum. §. 1. Quos possum heredes mihi facere necessarios, possum et filio, ut servum meum, et fratrem suum, quamvis in rebus humanis nondum sit; postumus igitur erit fratri heres necessarius. §. 2. Filio impuberi heredi ex asse instituto substitutus quis est; exstitit patri filius heres. An possit substitutus separare hereditates, ut filii habeat, patris non habeat? Non potest; sed aut utriusque debet hereditatem habere, aut neutrius; iuncta enim hereditas coepit esse. §. 3. Denique est, si pater me heredem scripserit ex parte, et filium ex parte, et ego patris hereditatem repudiavero; nam neque filii hereditatem habere possum. §. 4. Si ex asse heres institutus, filio exheredato substitutus, repudiaverit patris hereditatem, quum non haberet substitutum, non poterit filii adire; nec enim valet filii testamentum, nisi patris fuerit adita hereditas, nec sufficit ad secundarum tabularum vim, sic esse factum testamentum, ut ex eo adire hereditas possit. §. 5. Ad substitutos pupillares pertinent, et si quae postea pupillis obvenerint; neque enim suis bonis testator substituit, sed impuberis, quum et exheredato substituere quis possit, nisi mihi proponas militem esse, qui substituit heredem hac mente, ut ea sola velit ad substitutum pertinere, quae a se ad institutum pervenerunt. §. 6. In arrogato quoque impubere dicimus ad substitutum eius ab arrogatore datum non debere pertinere ea, quae haberet, si arrogatus non esset, sed ea sola, quae ipse ei dederit arrogator; nisi forte distinguamus, ut quartam quidem, quam omnimodo ex rescripto divi Pii debuit ei relinquere, substitutus habere non possit, at superfluum habeat. Scaevola tamen libro decimo Quaestionum putat vel hoc arrogatori permittendum. Quae sententia habet rationem. Ego etiam amplius puto, et si quid beneficio arrogatoris acquisivit, et haec substitutum posse habere, utputa arrogatoris amicus vel cognatus ei aliquid reliquit. §. 7. Nemo institutus et sibi substitutus sine causae mutatione quidquam proficit. Sed hoc in uno gradu; ceterum si duo sint gradus, potest dici, valere substitutionem. Et Iulianus libro tricesimo Digestorum putat, si quidem sic sit substitutus sibi, quum haberet coheredem Titium: *Si Stichus heres non erit, liber et heres esto*, non valere substitutionem; quodsi ita: *si Titius heres non erit, tunc Stichus liber, et heres in eius partem esto*, duos gradus esse, atque ideo, repudiante Titio, Stichum liberum et heredem fore.

XI. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si is, qui heres institutus est, filio substitutus sit, nihil oberit ei in substitutione, si tunc capere possit, quum filius decessit. Contra quoque potest poenas in testamento pupilli pati, licet in patris passus non sit.

XII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Si filius, qui patri ac postea fratri ex secundis tabulis heres exstitit, hereditatem patris recuset, fraternam autem retinere malit, audiri debet. Iustius enim Praetorem facturum existimo, si fratri separationem bonorum patris concesserit; etenim ius dicenti propositum est liberos oneribus hereditariis non sponte susceptis liberare, non invitos ab hereditate removere, praesertim quod remotis tabulis secundis legitimam haberet fratris hereditatem. Itaque legata duntaxat ex secundis tabulis praestari debent, habita ratione facultatum in Falcidia non patris, ut alias solet, sed impuberis.

XIII. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Quo gradu heres liberis substituatur, nihil interest.

XIV. *Idem libro II. ad Sabinum.* In pupillari substitutione, licet longius tempus comprehensum fuerit, tamen finietur substitutio pubertate.

XV. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Centurio filio, si intra quintum et vicesimum annum aetatis sine liberis vita decesserit, directo substituit; intra quatuordecim annos etiam propria bona filii substitutus iure communi capiet, post eam autem aetatem ex privilegio militum patris duntaxat, cum fructibus inventis in hereditate.

XVI. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si quis eum, quem testamento suo legavit, rursus a substituto filii liberum esse iusserit, liber erit, quasi legato ademto. Nam et in legato in his testamentis novissima scriptura erit spectanda, sicut in eodem testamento vel codicillis testamento confirmatis observaretur. §. 1. Si uno testamento perfecto, alia rursus hora pater filio testamentum fecerit adhibitis legitimis testibus, nihilo minus id valebit, et tamen patris testamentum ratum manebit. Nam et si sibi et filio pater testamentum fecisset, deinde sibi tantum, utrumque superius rumpetur. Sed si secundum testamentum ita fecerit pater, ut sibi heredem instituat, si vivo se filius decedat, potest dici, non rumpi superius testamentum, quia secundum non valet, in quo filius praeteritus sit.

XVII. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Substitui liberis is etiam potest, qui post mortem eius natus fuerit, cui substitutus heres fuerit.

XVIII. *Ulpianus libro XVI. ad Sabinum.* Si servus communis substitutus sit impuberi cum libertate, si quidem a patrefamilias fuerit redemtus, erit impuberi necessarius; si vero ab impubere redemtus sit, non necessarius, sed voluntarius fit heres, ut Iulianus libro trigesimo Digestorum scribit. Quodsi neque a patre neque a pupillo fuerit redemtus, aequitatis ratio suggerit, ut ipse pretium partis suae domino offerens possit et libertatem et hereditatem consequi. §. 1. Si Titio fuerit legatus servus, poterit impuberi substitui cum libertate, quemadmodum institui potuit legatus, et evanescit legatum exsistente conditione substitutionis.

XIX. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Idem est, et si post mortem legatarii servus substitutus sit.

XX. *Ulpianus libro XVI. ad Sabinum.* Patris et filii testamentum pro uno habetur etiam in iure praetorio. Nam, ut Marcellus libro nono Digestorum scribit, sufficit tabulas esse patris signatas, etsi resignatae sint filii, et septem signa patris sufficiunt. §. 1. Si pater sibi per scripturam, filio per nuncupationem vel contra fecerit testamentum, valebit.

XXI. *Idem libro XLI. ad Edictum.* Si ita quis substituerit: *Si filius meus intra decimum annum decesserit, Seius heres esto*, deinde hic ante quartum decimum annum, post decimum decesserit, magis est, ut non possit bonorum possessionem substitutus petere; non enim videtur in hunc casum substitutus.

XXII. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Is, qui contra tabulas testamenti patris bonorum possessionem petierit, si fratri impuberi substitutus sit, repellitur a substitutione.

XXIII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Qui plures heredes instituit, ita scripsit: *eosque omnes invicem substituo.* Post aditam a quibusdam ex his hereditatem uno eorum defuncto, si conditio substitutionis exstitit, alio herede partem suam repudiante, ad superstites tota portio pertinebit, quoniam invicem in omnem causam singuli substituti videbuntur. Ubi enim quis heredes instituit, et ita scribit: *eosque invicem substituo*, hi substituti videbuntur, qui heredes exstiterunt.

XXIV. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Si plures sint instituti ex diversis partibus, et omnes invicem substituti, plerumque credendum est, ex iisdem partibus substitutos, ex quibus instituti sint, ut, si forte unus ex uncia, secundus ex octo, tertius ex quadrante sit institutus, repudiante tertio in novem partes dividatur quadrans, feratque octo partes, qui ex besse institutus fuerat, unam partem, qui ex uncia scriptus est, nisi forte alia mens fuerit testatoris; quod vix credendum est, nisi evidenter fuerit expressum.

XXV. *Iulianus libro XXIV. Digestorum.* Si pater impuberes filios invicem substituerit, et ei, qui novissimus mortuus fuerit, Titium, respondendum est, solos fratres bonorum possessionem accepturos, et quodammodo duos gradus huius institutionis factos, ut primo fratres invicem substituerentur, si illi non essent, tunc Titius vocaretur.

XXVI. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Si pater filium impuberem heredem scripserit, et ei substituerit, si quis sibi post mortem natus fuerit, deinde vivo fratre postumus natus erit, testamentum rumpetur; post mortem autem fratris vivo patre natus solus heres patri suo existet.

XXVII. *Idem libro XXX. Digestorum.* Si Titius coheredi suo substitutus fuerit, deinde ei Sempronius, verius puto, in utramque partem Sempronium substitutum esse.

XXVIII. *Idem libro LXII. Digestorum.* Lex Cornelia, quae testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserunt, confirmat, non solum ad hereditatem ipsorum, qui testamenta fecerunt, pertinet, sed ad omnes hereditates, quae ad quemque ex eorum testamento pertinere potuissent, si in hostium potestatem non pervenissent. Quapro-

per eum pater in hostium potestate decessit filio impubere relicto in civitate, et is intra tempus pubertatis decesserit, hereditas ad substitutum pertinet, perinde ac si pater in hostium potestatem non pervenisset. Sed si pater in civitate decessit, filius impubes apud hostes, si quidem mortuo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non incommode dicitur, hereditatem eius ex ea lege ad substitutos pertinere. Si vero vivo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non existimo legi Corneliae locum esse, quia non efficitur per eam, ut is, qui nulla bona in civitate reliquit, heredes habeat. Quare etiam si pubes filius vivo patre captus fuerit, deinde mortuo in civitate patre in hostium potestate decesserit, patris hereditas ex lege duodecim tabularum, non filii ex lege Cornelia, ad agnatum proximum pertinet.

XXIX. *Scaevola libro XV. Quaestionum.* Si pater captus sit ab hostibus, mox filius, et ibi ambo decedant, quamvis prior pater decedat, lex Cornelia ad pupilli substitutionem non pertinebit, nisi reversus in civitate impubes decedat, quoniam et si ambo in civitate decessissent, veniret substitutus.

XXX. *Iulianus libro LXXVIII. Digestorum.* Quidam testamento Proculum ex parte quarta, et Quietum ex parte dimidia et quarta heredem instituit; deinde Quieto Florum, Proculo Sosiam heredes substituit; deinde si neque Florus neque Sosia heredes essent, tertio gradu ex parte dimidia et quarta coloniam Leptitanorum, et ex quarta complures heredes substituit in plures, quam tres uncias; Quietus hereditatem adiit; Proculus et Sosia vivo testatore decesserunt. Quaeritur: quadrans Proculo datus ad Quietum an ad substitutos tertio gradu pertineat? Respondi: eam videri voluntatem patrisfamilias fuisse, ut tertio gradu scriptos heredes ita demum substitueret, si tota hereditas vacasset, idque apparere evidenter ex eo, quod plures, quam duodecim uncias inter eos distribuisset; et idcirco partem quartam hereditatis, de qua quaeritur, ad Quietum pertinere.

XXXI. *Idem libro singulari de Ambiguitatibus.* In substitutione filio ita facta: *Quisquis mihi ex suprascriptis heres erit, idem filio heres esto,* quaeritur, quisquis heres quandoque fuerit intelligatur, an quisquis heres tum erit, quum filius moriatur? Placuit prudentibus, si quandoque heres fuisset; quamvis enim vivo pupillo heres esse desiisset, forte ex causa de inofficioso, quae pro parte mota est, futurum tamen eum heredem ex substitutione creditum est. §. 1. Non simili modo in hac specie dicendum est, si quis, quum filios duos haberet, Caium puberem, Lucium impuberem, ita filio substituisset: *si Lucius filius meus impubes decesserit, neque mihi Caius filius heres erit, tunc Seius heres esto;* nam ita prudentes hoc interpretati sunt, ut ad impuberis mortem conditio substitutionis esset referenda.

XXXII. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Qui complures heredes ex disparibus partibus instituerat, et in his Attium, si Attius non adiret, ceteros ex iisdem partibus, quibus instituerat, heredes ei substituerat; deinde si Attius non adiisset, Titium coheredem eis, qui substituti sunt, adiecit. Quaesitum est: quam partem is, et quam ceteri habituri essent? Respondi: Titium virilem, ceteros hereditarias; veluti si tres fuissent, Titium partem quartam Attianae partis habiturum, reliquarum partium hereditarias partes, ex quibus instituti erant, reliquos habituros esse. Quodsi non solum Titium, sed etiam alios adiecisset heredes, hos quidem viriles partes habituros, veluti si tres puta coheredes fuissent substituti, extranei duo adiecti, hos quintas partes Attianae partis, reliquos autem coheredes hereditarias partes habituros esse.

XXXIII. *Africanus libro II. Quaestionum.* Si mater ita testetur, ut filium impuberem, quum erit annorum quatuordecim, heredem instituat, eique pupillaribus tabulis, si sibi heres non erit, alium substituat, valet substitutio. §. 1. Si filius et ex eo nepos postumus ita heredes instituantur, ut Gallo Aquilio placuit, et nepoti, si is heres non erit, Titius substituatur, filio herede existente Titium omnimodo, id est etiam si nepos natus non fuerit, excludi respondit.

XXXIV. *Idem libro IV. Quaestionum.* Ex duobus impuberibus ei, qui supremus moreretur, heredem substituit. Si simul morerentur, utrique heredem esse respondi, quia supremus non is demum, qui post aliquem, sed etiam post quem nemo sit, intelligitur, sicut et e contrario proximus non solum is, qui ante aliquem, sed etiam is, ante quem nemo sit, intelligitur. §. 1. Filium impuberem et Titium heredes instituit; Titio Maevium substituit; filio, quisquis sibi heres esset ex suprascriptis, substituit; Titius omisit hereditatem, Maevius adiit. Mortuo deinde filio putat magis ei soli ex substitutione deferri pupilli hereditatem, qui patris quoque hereditatem adierit. §. 2. Etiam si contra patris tabulas bonorum possessio petita sit, substitutio tamen pupillaris valet, et legata omnibus praestanda sunt, quae a substituto data sunt.

XXXV. *Idem libro V. Quaestionum.* Etsi contra tabulas patris petita sit a pupillo bonorum possessio, in substitutum tamen eius actionem legati dandam esse, ita ut augeantur legata, propterea quod filius extraneis non debuerit. Sic et crescere a substituto data legata, si per bonorum possessionem plus ad filium pervenisset, quemadmodum et ipse filius plus exceptis deberet. His consequens esse existimo, ut, si impubes ex asse heres scriptus sit, et per bonorum possessionem semis ei ablatus sit, substitutus in partem legati nomine exoneretur, ut, quemadmodum portio, quae per bonorum possessionem accesserit, auget legata, ita et hic quae abscesserit minuat.

XXXVI. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Potest quis in testamento plures gradus heredum facere, puta: *si ille heres non erit, ille heres esto,* et deinceps plures, ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituat. §. 1. Et vel plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singulis singuli, vel invicem ipsi, qui heredes instituti sunt.

XXXVII. *Florentinus libro X. Institutionum.* Vel singulis liberis, vel qui eorum novissimus morietur, heres substitui potest; singulis, si neminem eorum intestato decedere velit, novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

XXXVIII. *Paulus libro singulari de secundis Tabulis.* Qui plures liberos habet, potest quibusdam substituere, neque utique necesse habet omnibus, sicuti potest nulli substituere. §. 1. Ergo et ad breve tempus aetatis substituere potest, utputa: *Si filius meus intra annum decimum decesserit, Titius et heres esto.* §. 2. Itaque et si diversos substituat post finem aetatis, admittendum erit, veluti; *si intra decimum annum decesserit, Titius heres esto; si post decimum, intra quartum decimum, Maevius heres esto.* §. 3. Si a patre institutus rogatusque hereditatem restituere coactus ex fideicommissario adierit, quamvis cetera, quae in eodem testamento relicta sunt, per eam aditionem confirmentur, ut legata et libertates, secundas tamen tabulas non oportere resuscitari, destituto iam iure civili testamento, Quintus Cervidius Scaevola noster dicebat. Sed plerique in diversa sunt opinione, quia et pupillares tabulae pars sunt prioris testamenti. Quo iure utimur.

XXXIX. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Quum ex filio quis duos nepotes impuberes haberet, sed alterum eorum in potestate, alterum non, et vellet utrumque ex aequis partibus heredem habere, et si quis ex his impubes decessisset, ad alterum partem eius transferre, ex consilio Labeonis, Ofilii, Cascellii, Trebatii eum, quem in potestate habebat, solum heredem fecit, et ab eo alteri dimidiam partem hereditatis, quum in suam tutelam venisset, legavit; quodsi is, qui in potestate sua esset, impubes decessisset, alterum heredem ei substituit. §. 1. Filio impuberi in singulas causas alium et alium heredem substituere possumus, veluti ut alius, si sibi nullus filius fuerit, et alius, si filius fuerit et impubes mortuus fuerit, heres sit. §. 2. Quidam quatuor heredes fecerat, et omnibus heredibus praeter unum substituerat; unus ille, cui non erat quisquam substitutus, et ex ceteris alter vivo patrefamilias decesserat. Partem eius, cui nemo erat substitutus, ad substitutum quoque pertinere, Ofilius et Cascellius responderunt. Quorum sententia vera est.

XL. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Causa cognita impubes arrogatus decesserat. Quemadmodum legitimis heredibus auctoritate principali prospicitur vinculo cautionis, ita, si forte substituit naturalis pater impuberi, succurrendum erit substituto; nam et legitimis heredibus futuris non aliae, quam utiles actiones praestari possunt.

XLI. *Idem libro VI. Responsorum.* Coheredi substitutus priusquam hereditatem adiret, aut conditio substitu-

tionis exsisteret, vita decessit. Ad substitutum eius, sive ante substitutionem sive postea substitutus sit, utraque portio pertinebit, nec intererit, prior substitutus post institutum, an ante decedat. §. 1. Ex his verbis: *eosque invicem substituo*, non adeuntis portio scriptis heredibus pro modo sibi vel alii quaesitae portionis defertur. §. 2. Cum filiae, vel nepoti, qui locum filii tenuit aut post testamentum coepit tenere, parens substituit, si quis ex his mortis quoque tempore non fuit in familia, substitutio pupillaris fit irrita. §. 3. Quodsi heredem filium pater rogaverit, si impubes diem suum obierit, Titio hereditatem suam restituere, legitimum heredem filii salva Falcidia cogendum patris hereditatem, ut ab impubere fideicommisso post mortem eius dato, restituere placuit. Nec aliud servandum, cum substitutionis conditio puberem aetatem verbis precariis egreditur. Quae ita locum habebunt, si patris testamentum iure valuit; alioquin si non valuit ea scriptura, quam testamentum esse voluit, codicillos non faciet, nisi hoc expressum est. Nec fideicommisso propriae facultates filii tenebuntur; et ideo si pater filium exheredaverit, et ei nihil reliquerit, nullum fideicommissum erit. Alioquin si legata vel fideicommissa filius acceperit, intra modum eorum fideicommissum hereditatis a filio datum citra Falcidiae rationem debebitur. §. 4. Qui discretas portiones coniunctis pluribus separatim dedit, ac post omnem institutionis ordinem ita scripsit: *quos heredes meos invicem substituo*, coniunctos primo loco vice mutua substituere videtur, quibus institutionum partes non agnoscentibus, ceteros omnes coheredes admitti. §. 5. Qui patrem et filium pro parte heredes instituerat et invicem substituerat, reliquis coheredibus datis, post completum assem ita scripsit: *hos omnes invicem substituo*. Voluntatis fit quaestio: commemoratione omnium patrem et filium substitutioni coheredum miscuisset, an eam scripturam ad ceteros omnes transtulisset? Quod magis verisimile videtur propter specialem inter patrem et filium substitutionem. §. 6. Coheres impuberi filio datus eidemque substitutus legata e secundis tabulis relicta perinde praestabit, ac si pure partem, et sub conditione partem alteram accepisset. Non idem servabitur in alio substituto; nam ille Falcidiae rationem induceret, quasi plane sub conditione primis tabulis heres institutus, tametsi maxime coheres filio datus quadrantem integrum obtineret. Nam et cum legatum primis tabulis Titio datur, secundis autem tabulis eadem res Sempronio, Sempronius quandoque Titio concurrit. §. 7. Quum pater impuberi filiae, quae novissima diem suum obiisset, tabulas secundas fecisset, et impubes filia superstite sorore pubere vita decessisset, irritam esse factam substitutionem placuit; in persona quidem prioris, quia non novissima decessit, in alterius vero, quia puberem aetatem complevit. §. 8. Non videri cum vitio factam substitutionem his verbis placuit: *Ille filius meus, si, quod abominor, intra pubertatis annos decesserit, tunc in locum partemve eius Titius heres esto*, non magis, quam si post demonstratam conditionem sibi heredem esse substitutum iussisset. Nam et qui certae rei heres instituitur, coherede non dato, bonorum omnium hereditatem obtinet.

XLII. *Idem libro I. Definitionum.* Qui duos impuberes filios heredes reliquerat, ita substituit: *si ambo mortui essent;* deinde pueri post mortem patris simul perierunt. Duae hereditates substituto deferuntur. Sed si diversis temporibus vita decedant, in hereditate novissimi pueri eius fratris, qui ante mortuus est, hereditatem substitutus inveniet. Sed in ratione Falcidiae pueri prioris hereditas non veniet, nec substitutus amplius, quam sex uncias iure testamenti desiderabit; legata quoque, quae a substituto eius filii data sunt, qui prior intestato decessit, ad irritum recidunt.

XLIII. *Paulus libro IX. Quaestionum.* Ex facto quaeritur: qui filium habebat mutum puberem, impetravit a principe, ut muto substituere ei liceret, et substituit Titium; mutus duxit uxorem post mortem patris, et nascitur ei filius. Quaero: an rumpatur testamentum? Respondi: beneficia quidem principalia ipsi principes solent interpretari, verum voluntatem principis inspicientibus, potest dici, eatenus id eum tribuere voluisse, quatenus filius eius in eadem valetudine perseverasset, ut, quemadmodum iure civili pubertate finitur pupillare testamentum, ita princeps imitatus sit ius in eo, qui propter infirmitatem non potest testari. Nam et si furioso filio substituisset, diceremus, desinere valere testamentum, quum resipuisset, quia iam posset sibi testamentum facere. Etenim iniquum incipit fieri beneficium principis, si adhuc id valere dicamus; auferret enim testamenti factionem homini sanae mentis. Igitur etiam agnatione sui heredis dicendum est rumpi substitutionem, quia nihil interest, alium heredem institueret ipse filius postea, an iure habere coeperit suum heredem; nec enim aut patrem aut principem de hoc casu cogitasse verisimile est, ut eum, qui postea nasceretur, exheredaret. Nec interest, quemadmodum beneficium principale intercedat circa testamenti factionem, utrum in persona unius an complurium. §. 1. Item quaero: si ita facta proponatur substitutio: *Filius meus si intra decimum annum decesserit, Titius heres esto, si intra decimum quartum, Maevius*, filiusque octo annorum decesserit, utrum Titius solus ex substitutione ei heres erit, an et Maevius? quia certum est, et intra decem, et intra quatuordecim annos filium decessisse. Respondi: omne quidem spatium, quod est intra pubertatem, liberum esse patri ad substituendum filio, sed finis huius pubertas est; magis autem est, in utroque eorum tempus suum separatim servari, nisi contraria voluntas testatoris aperte ostendatur. §. 2. Lucius Titius, quum haberet filios in potestate, uxorem heredem scripsit, et ei substituit filios. Quaesitum est: an institutio uxoris nullius momenti sit eo, quod ab eo gradu filii non essent exheredati? Respondi: eum gradum, a quo filii praeteriti sint, nullius esse momenti, et ideo, quum iidem substituti proponantur, ex testamento eos heredes exstitisse videri, scilicet quia non totum testamentum infirmant filii, sed tantum eum gradum, qui ab initio non valuit, sicut responsum est, si a primo sit filius praeteritus, a secundo exheredatus. Nihil autem interest, qua ratione secundi heredis institutio valeat, utrum quia ab eo filius exheredatus est, an quia ipse filius substitutus est. §. 3. Iulius Longinus pater eos, quos sibi heredes instituerat, filio ita substituit: *quisquis sibi heres esset*; unus ex heredibus institutis, qui tacitam fidem accommodaverat, ut non capienti partem ex eo, quod acceperat, daret, ad substitutionem impuberis admissus, utrum pro ea parte, pro qua scriptus fuit, veniat, an vero pro ea, quam cepit, ita ut augeatur eius pars in substitutione? Respondi: qui in fraudem legum fidem accommodat, adeundo heres efficitur, nec desinet heres esse, licet res, quae ita relictae sunt, auferantur. Unde et ex secundis tabulis in tantum heres esse potest, in quantum scriptus est; satis enim punitus est in eo, in quo fecit contra leges. Quin immo etsi desineret heres esse, idem dicerem, quemadmodum intelligendum est in eo, qui, quum scriptus esset heres, postquam adiit hereditatem, in servitutem redactus est, et postea libertate donatus; cui permissum est ad substitutionem venire, quae ei in testamento fuerat relicta; licet enim hereditatem ex institutione amisit, tamen ex substitutione istam portionem, quam tum amisit, percepturum.

XLIV. *Idem libro X. Quaestionum.* Ex pupillari testamento superius principale neque ex parte neque in totum confirmari posse, Maecianus scripsit.

XLV. *Idem libro XII. Responsorum.* Lucius Titius legitimum filium et alterum naturalem heredes instituit, eosque invicem substituit. Titius legitimus filius, quem pater anniculum reliquit, post patris mortem impubes decessit, superstite matre et fratre naturali, quem etiam coheredem habebat. Quaero: an hereditas eius ad Titium naturalem fratrem ex causa substitutionis pertineat, an vero ad matrem? Respondi: ad primum casum non exsistentium heredum substitutionem, de qua quaeritur, pertinere, non ad sequentem, si quis eorum postea decessisset intra pubertatem, quum in naturalis filii persona duplex substitutio locum habere non possit; et ideo ad matrem legitimi filii hereditas ab intestato pertinet. §. 1. Paulus respondit: si omnes instituti heredes omnibus invicem substituti essent, eius portionem, qui, quibusdam defunctis, postea portionem suam repudiavit, ad eum solum, qui eo tempore supervixit, ex substitutione pertinere.

XLVI. *Idem libro XIII. Responsorum.* Paterfamilias primis tabulis postumo herede instituto, secundis sibi vel filio, si intra pubertatem decessisset, Caium Seium fratrem suum substituit, deinde Titium Caio Seio, et postea sic dixit: *Quodsi Caius Seius frater meus primo loco substitutus heres mihi erit, tunc Titio fideicommissum relinquo.* Quaero: quum filius patri heres exstiterit, eoque intra puberta-

tem mortuo, frater testatoris ex substitutione heres sit, an fideicommissum debeatur? quum ita relictum sit: si Caius Seius frater suus sibi heres exstitisset. Respondi: fratrem defuncti, qui in utrumque casum substitutus est, filio impubere defuncto ea, quae testator reliquit, praestare debere; nec adversari haec verba: *quodsi Caius Seius mihi heres erit, tunc dari volo*, quum verum sit, eum testatori heredem exstitisse.

XLVII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Qui habebat filium et filiam impuberes, instituto filio herede filiam exheredavit, et si filius intra pubertatem decessisset, filiam eidem substituit; sed filiae, si ante, quam nuberet, decessisset, uxorem suam, item sororem suam substituit. Quaero: quum filia impubes prior decesserit, deinde frater eius impubes, an filii hereditas ad uxorem et sororem testatoris iure substitutionis pertineat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non pertinere.

XLVIII. *Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Servum communem habemus; hic heres scriptus est, et si heres non sit, Maevius illi substitutus est; alterius iussu dominorum adiit hereditatem, alterius non. Quaeritur: an substituto locus sit, an non? Et verius est, substituto locum esse. §. 1. *Titius heres esto; Stichum Maevio do lego; Stichus heres esto; si Stichus heres non erit, Stichus liber heresque esto.* In hac quaestione in primis quaerendum est, utrum unus gradus sit an duo, et an causa mutata sit substitutionis, an eadem permaneat? Et quidem in plerisque casibus quaeritur, an ipse sibi substitui possit? Et respondetur: causa institutionis mutata substitui posse. Igitur si Titius heres scriptus sit, et si heres non sit, idem heres iussus sit, substitutio nullius momenti erit. Sed si sub conditione quis heres scriptus sit, pure autem substitutus est, causa immutatur, quoniam potest ex institutione deficere conditio, et substitutio aliquid afferre. Sed si exstiterit conditio, duae purae sunt, et ideo nullius momenti erit substitutio. Contra si pure quis instituatur, deinde sub conditione sibi substituatur, nihil faciet substitutio conditionalis, nec mutata causa intelligetur, quippe quum, et si exstiterit conditio, duae purae sint institutiones. Secundum haec proposita quaestio manifestetur: *Titius heres esto; Stichum Maevio do lego; Stichus heres esto; si Stichus heres non erit, Stichus liber heresque esto.* Nos didicimus, quoniam eodem testamento et legatus sit Stichus, et libertatem acceperit, praevalere libertatem, et si praevalet libertas, non deberi legatum, et ideo iussu legatarii non posse adire hereditatem. Ac per hoc verum est, Stichum heredem non esse, et ex sequentibus verbis libertatem illi competere, quum unus gradus videatur. Quid ergo, si non adierit Titius? Incipiet substitutione Stichus liber et heres esse. Porro quamdiu non adit iussu legatarii, nec ex causa legati intelligitur legatarii esse effectus. Et ideo certum est, illum heredem non esse, ac per hoc ex his verbis: *si heres non erit, Stichus liber heresque esto*, liber et heres exsistet. Hoc autem, quod sentimus, Iulianus quoque in libris suis probat. §. 2. Si pupillus substitutum sibi servum alienaverit, eumque emtor liberum heredemque instituerit, numquid iste in substitutione habeat substitutus universum? Et si quidem pupillus ad pubertatem pervenerit, necessarius ex testamento emtoris heres exsistit; sin vero intra pubertatem decesserit, ex substitutione quidem liber et heres fit, et necessarius patri pupilli, emtori autem voluntarius heres exstitit.

TIT. VII.
DE CONDITIONIBUS INSTITUTIONUM.

I. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Sub impossibili conditione vel alio mendo factam institutionem placet non vitiari.

II. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Si testamento comprehensum sit: *Ille servus, si meus erit*, aut: *qui meus erit, quum moriar, heres esto*, quatenus accipiatur *meus?* quaeritur. Et si quidem alienaverit in eo ususfructum, nihilo minus ipsius est; si vero partem in eo alienavit, an deficiat conditio institutionis? quaeritur. Et verius est, non defecisse conditionem, nisi evidentissimis probationibus testatorem voluisse apparuerit, pro hac conditione haec verba inseruisse, si totus servus in dominio eius remanserit; tunc enim parte alienata conditio deficit. §. 1. Sed si duo servi ita sint heredes instituti: *Primus et secundus, si mei erunt, quum moriar, liberi et heredes sunto*, et alter ex his sit alienatus, Celsus recte putat, sic accipiendum, atque si singulos separatim sub eadem conditione heredes instituisset.

III. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si ita heres institutus sim: *si decem dedero*, et accipere nolit, cui dare iussus sum, pro impleta conditio habetur.

IV. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Si qui ita sint instituti: *si una socii bonorum meorum permanserint usque ad annos sedecim, heredes sunto*, inutilem esse institutionem secundum verborum significationem, Marcellus ait; Iulianus autem, quoniam et ante aditam hereditatem iniri societas potest, quasi rei futurae valere institutionem. Quod est verum. §. 1. Idem Iulianus scribit: eum, qui ita heres institutus est: *si servum hereditarium non alienaverit*, caventem coheredi implere conditionem; ceterum si solus heres scriptus sit, sub impossibili conditione heredem institutum videri. Quae sententia vera est.

V. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si heredi plures conditiones coniunctim datae sint, omnibus parendum est, quia unius loco habentur; si disiunctim sint, cui libet.

VI. *Ulpianus libro IX. ad Sabinum.* Si quis ita institutus sit, si monumentum post mortem testatoris in triduo proximo mortis eius fecisset, quum monumentum in triduo perfici non possit, dicendum erit, conditionem evanescere, quasi impossibilem.

VII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si quis sub conditione heredes instituisset, si invicem cavissent, se legata eo testamento relicta reddituros, placet remitti eis conditionem, quia ad fraudem legum respiceret, quae vetarent quosdam legata capere; quanquam etsi cautum esset, in ipsa exactione exceptione tuendus esset promissor.

VIII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Quae sub conditione iurisiurandi relinquuntur, a Praetore reprobantur. Providit enim, ne is, qui sub iurisiurandi conditione quid accepit, aut omittendo conditionem perderet hereditatem legatumve, aut cogeretur turpiter accipiendo conditionem iurare. Voluit ergo eum, cui sub iurisiurandi conditione quid relictum est, ita capere, ut capiunt hi, quibus nulla talis iurisiurandi conditio inseritur; et recte. Quum enim faciles sint nonnulli hominum ad iurandum contemtu religionis, alii perquam timidi metu divini numinis usque ad superstitionem, ne vel hi vel illi aut consequerentur aut perderent, quod relictum est, Praetor consultissime intervenit. Etenim potuit is, qui voluit factum, quod religionis conditione adstringit, sub conditione faciendi relinquere; ita enim homines aut facientes admitterentur, aut non facientes deficerentur conditione. §. 1. Hoc edictum etiam ad legata pertinet, non tantum ad heredum institutionem. §. 2. In fideicommissis quoque oportebit eos, qui de fideicommisso cognoscunt, subsequi Praetoris edictum ea propter, quia vice legatorum funguntur. §. 3. Et in mortis causa donationibus dicendum est, edicto locum esse, si forte quis caverit, nisi iurasset se aliquid facturum, restituturum quod acceperit; oportebit itaque remitti cautionem. §. 4. Si quis sub iurisiurandi conditione et praeterea sub alia sit institutus, huic videndum est an remittatur conditio? Et magis est, ut remitti iurisiurandi conditio debeat, licet alii conditioni parendum habeat. §. 5. Sed si sub iurisiurandi conditione sit institutus, aut si decem dederit, hoc est alternata conditione, ut aut pareat conditioni aut iuret, illud quidem videndum, numquid remitti ei conditio non debeat? quia potest alteri conditioni parendo esse securus. Sed est verius, remittendam conditionem, ne alia ratione conditio altera eum urgeat ad iusiurandum. §. 6. Quoties heres iurare iubetur, daturum se aliquid vel facturum, quod non improbum est, actiones hereditarias non alias habebit, quam si dederit vel fecerit id, quod erat iussus iurare. §. 7. Mortuo autem vel manumisso Sticho vivo testatore, qui ita heres institutus est, si iurasset, se Stichum manumissurum, non videbitur defectus conditione heres, quamvis verum sit, compellendum eum manumittere, si viveret. Idem est, et si ita heres institutus esset quis: *Titius heres esto ita, ut Stichum manumittat*, aut: *Titio centum ita lego, ut Stichum manumittat.* Nam mortuo Sticho, nemo dicet summovendum eum; non videtur enim defectus conditione, si parere conditioni non possit; implenda est enim voluntas, si potest. §. 8. De hoc iureiurando remittendo non est necesse adire Praetorem; semel enim in perpetuum a Praetore

remissum est, nec per singulos remittendum. Et idcirco ex quo dies legati cesserit, remissum videtur, etiam ignorante scripto herede. Ideoque in herede legatarii recte probatur, ut post diem legati cedentem si decesserit legatarius, debeat heres eius actione de legato uti, quasi pure legato relicto ei, cui heres exstiterat.

IX. *Paulus libro XLV. ad Edictum.* Conditiones, quae contra bonos mores inseruntur, remittendae sunt, veluti si ab hostibus patrem suum non redemerit, si parentibus suis patronove alimenta non praestiterit.

X. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Institutio talis: *Si codicillis Seium heredem scripsero, heres esto,* non est inutilis in quovis herede instituto, praeter filium. Est enim conditionalis institutio, nec videtur hereditas codicillis data, quod interdictum est; verum conditionalis est haec institutio, quasi testamento data esset. Proinde et si ita scripserit: *Cuius nomen codicillis scripsero, ille mihi heres esto,* pari ratione dicendum erit, institutionem valere nullo iure impediente. §. 1. Si quem ita institutum ponamus: *Ille, si eum codicillis heredem scripsi, heres esto,* valet institutio etiam in filio, qui in potestate est, quum nulla sit conditio, quae in praeteritum conferatur, vel quae in praesens, veluti: *si rex Parthorum vivit, si navis in portu stat.*

XI. *Iulianus libro XXIX. Digestorum.* Si quis testamento hoc modo scripserit: *Filius meus, si Titium adoptaverit, heres esto; si non adoptaverit, exheres esto,* et filio parato adoptare, Titius nolit se arrogandum dare, erit filius heres, quasi expleta conditione.

XII. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Verba haec: *Publius Maevius, si volet, heres esto,* in necessario conditionem faciunt, ut, si nolit, heres non exsistat. Nam in voluntaria heredis persona frustra adduntur, quum, et si non fuerint addita, invitus non efficiatur heres.

XIII. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Ei, qui ita hereditatem vel legatum accepit, si decem dederit, neque hereditas neque legatum aliter acquiri potest, quam si post impletam conditionem id egerit scriptus heres vel legatarius, per quod hereditas aut legatum acquiri solet.

XIV. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Conditiones contra edicta Imperatorum, aut contra leges, aut quae legis vicem obtinent, scriptae, vel quae contra bonos mores, vel derisoriae sunt, aut huiusmodi, quas Praetores improbaverunt, pro non scriptis habentur, et perinde, ac si conditio hereditati sive legato adiecta non esset, capitur hereditas legatumve.

XV. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Filius, qui fuit in potestate, sub conditione scriptus heres, quam senatus aut princeps improbant, testamentum infirmat patris, ac si conditio non esset in eius potestate. Nam quae facta laedunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, et, ut generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est.

XVI. *Marcianus libro IV. Institutionum. Si Titius heres erit, Seius heres esto; si Seius heres erit, Titius heres esto.* Iulianus inutilem esse institutionem scribit, quum conditio exsistere non possit.

XVII. *Florentinus libro X. Institutionum.* Si plures institutiones ex eadem parte sub diversis conditionibus fuerint, conditio, quae prior exstiterit, occupabit institutionem.

XVIII. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Cum servus pure liber, et heres scriptus sub conditione sit, et si heres non exstiterit, legatum acceperit, in legato repetitam videri conditionem, divus Pius rescripsit. §. 1. Hac ratione et Papinianus scribit: cum avia nepotem sub conditione emancipationis pro parte heredem instituit, et postea codicillis scriptis hoc amplius ei legavit, quam quod heredem eum instituit, repetitam videri conditionem emancipationis etiam in legato, quamvis in legato nullam, ut in hereditate, substitutionem fecisset.

XIX. *Idem libro VIII. Institutionum.* Si ita scriptum fuerit: *Titius heres esto; si Titius heres erit, Maevius heres esto,* si Titius suspectam adierit hereditatem, potest Maevius suo arbitrio adire, et quartam retinere.

XX. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Mulier, quae viro suo ex dote promissam pecuniam debebat, virum heredem ita instituerat, si eam pecuniam, quam doti promisisset, neque petiisset, neque exegisset. Puto, si vir denuntiasset ceteris heredibus, per se non stare, quo minus acceptum faceret id, quod ex dote sibi deberetur, statim eum heredem futurum. Quodsi solus heres institutus esset sub tali conditione, nihilo minus puto statim eum heredem futurum, quia ἀδύνατος conditio pro non scripta accipienda est. §. 1. Si quis hereditarium servum iussus est manumittere, et heres esse, quamvis si manumiserit nihil agat, tamen heres erit. Verum est enim, eum manumisisse; sed post aditionem libertas servo data secundum voluntatem testatoris convalescit. §. 2. Si quis te heredem ita instituit, si se heredem instituisses aut quid sibi legasses, nihil interest, quo gradu is a te heres institutus vel quid ei legatum sit, dummodo aliquo gradu id te fecisse probes.

XXI. *Celsus libro XVI. Digestorum.* Servus alienus ita heres institui potest: *quum liber erit;* proprius autem ita institui non potest.

XXII. *Caius libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Quia ratio suadet, eum, qui libertatem dare potest, ipsum debere aut praesente die, aut in diem, aut sub conditione dare libertatem, nec habere facultatem in casum a quolibet obvenientis libertatis heredem instituere.

XXIII. *Marcellus libro XII. Digestorum. Uter ex fratribus meis consobrinam nostram duxerit uxorem, ex dodrante, qui non duxerit, ex quadrante heres esto.* Aut nubit alteri, aut non vult nubere; consobrinam qui ex his duxit uxorem, habebit dodrantem, erit alterius quadrans; si neuter eam duxerit uxorem, non quia ipsi ducere noluerunt, sed quia illa nubere noluit, ambo in partes aequales admittuntur. Plerumque enim haec conditio: *si uxorem duxerit, si dederit, si fecerit,* ita accipi oportet, quod per eum non stet, quo minus ducat, det, aut faciat.

XXIV. *Papinianus libro VI. Responsorum. Qui ex fratribus meis Titiam consobrinam uxorem duxerit, ex besse heres esto, qui non duxerit, ex triente heres esto.* Vivo testatore consobrina defuncta, ambo ad hereditatem venient, et semisses habebunt, quia verum est, eos heredes institutos, sed emolumento portionum eventu nuptiarum discretos.

XXV. *Modestinus libro IX. Regularum.* Sub conditione heres institutus servus sine iussu domini conditioni parere non potest.

XXVI. *Pomponius libro II. ad Quintum Mucium.* Si pupillus sub conditione heres institutus fuerit, conditioni etiam sine tutoris auctoritate parere potest. Idemque est, et si legatum ei sub conditione relictum fuerit, quia conditione expleta pro eo est, quasi pure ei hereditas vel legatum relictum sit.

XXVII. *Modestinus libro VIII. Responsorum.* Quidam in suo testamento heredem scripsit sub tali conditione, si reliquias eius in mare abiiciat. Quaerebatur: quum heres institutus conditioni non paruisset, an expellendus esset ab hereditate? Modestinus respondit: laudandus est magis, quam accusandus heres, qui reliquias testatoris non in mare secundum ipsius voluntatem abiecit, sed memor humanae conditionis sepulturae tradidit. Sed hoc prius inspiciendum est, ne homo, qui talem conditionem imposuit, neque compos mentis esset. Igitur si perspicuis rationibus haec suspicio amoveri potest, nullo modo legitimus heres de hereditate controversiam faciet scripto heredi. §. 1. Heredi, quem testamento pure instituit, codicillis adscripsit conditionem. Quaero: an ei parere necesse habeat? Modestinus respondit: hereditas codicillis neque dari neque adimi potest; porro in defectu conditionis de ademtione hereditatis cogitasse intelligitur.

XXVIII. *Papinianus libro XIII. Quaestionum.* Si filius sub conditione heres erit, et nepotes ex eo substituantur, quum non sufficit sub qualibet conditione filium heredem institui, sed ita demum testamentum ratum est, si conditio fuit in filii potestate, consideremus, numquid intersit, quae conditio fuerit adscripta, utrum quae moriente filio impleri non potuit, veluti: *Si Alexandriam ierit filius, heres esto,* isque Romae decesserit, an vero quae potuit etiam extremo vitae momento impleri, veluti: *Si Titio decem dederit filius meus, heres esto?* quae conditio nomine filii per alium impleri potest. Nam superior quidem species conditionis admittit vivo filio nepotes ad hereditatem, qui, si neminem substitutum haberet, dum moritur, legitimus patri heres exsisteret; argumentoque est, quod apud Servium quoque relatum est. Quendam enim refert ita heredem in-

stitutum: *si in Capitolium ascenderit;* quodsi non ascendisset, legatum ei datum, eumque ante, quam ascenderet, mortem obiisse. De quo respondit Servius: conditionem morte defecisse, ideoque moriente eo legati diem cessisse. Altera vero species conditionis vivo filio non admittit nepotes ad hereditatem, qui, si substituti non essent, intestato avo heredes exsisterent; neque enim filius videtur obstitisse, post cuius mortem patris testamentum destituitur, quemadmodum si, exheredato eodem filio, nepotes, quum filius moreretur, heredes fuissent instituti.

TIT. VIII.
DE IURE DELIBERANDI.

I. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Si servus fuerit heres institutus, utique non ipsi praestituemus tempus ad deliberandum, sed ei, cuius servus est, quia pro nullo isti habentur apud Praetorem. Itemque si plurium servus sit, utique omnibus dominis praestituemus. §. 1. Ait Praetor: SI TEMPUS AD DELIBERANDUM PETET, DABO. §. 2. Quum dicit tempus, nec adiicit diem, sine dubio ostendit, esse in ius dicentis potestate, quum diem praestituat.

II. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Itaque pauciores centum dierum non sunt dandi.

III. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Nec non illud sciendum, nonnunquam semel, nonnunquam saepius diem ad deliberandum dandum esse, dum Praetori suadeatur, tempus, quod primum aditus praestituerat, non sufficisse.

IV. *Idem libro LXI. ad Edictum.* Sed hoc impetrari non debet, nisi ex magna causa.

V. *Idem libro LXX. ad Edictum.* Aristo scribit: non solum creditoribus, sed et heredi instituto Praetorem subvenire debere, hisque copiam instrumentorum inspiciendorum facere, ut proinde instruere se possint, expediat nec ne agnoscere hereditatem. §. 1. Si maior sit hereditas, et deliberat heres, et res sunt in hereditate, quae ex tractu temporis deteriores fiunt, adito Praetore potest is, qui deliberat, sine praeiudicio eas iustis pretiis vendere; qui possit etiam ea, quae nimium sumtuosa sint, veluti iumenta aut venalicia, item ea, quae mora deteriora fiunt, vendere, quique praeterea curaturus sit, ut aes alienum, quod sub poena, vel sub pretiosis pignoribus debeatur, solvatur.

VI. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Igitur si quidem in hereditate sit vinum, oleum, frumentum, numerata pecunia, inde fieri debebunt impendia; si minus, a debitoribus hereditariis exigenda pecunia. Quodsi nulli sint debitores, aut iudicem provocent, venire debent res supervacuae.

VII. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Ait Praetor: SI PUPILLI PUPILLAE NOMINE POSTULABITUR TEMPUS AD DELIBERANDUM, AN EXPEDIAT EUM HEREDITATEM RETINERE, ET HOC DATUM ERIT, SI IUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, BONA INTEREA DEMINUI, NISI CAUSA COGNITA BONI VIRI ARBITRATU, VETABO. §. 1. Merito Praetor impedit interim deminutionem, quamdiu nomine pupilli petitur tempus ad deliberandum. §. 2. Quid sit autem *deminui vetabo?* videamus. His verbis Praetor non tantum alienationem impedit, verum etiam actiones exerceri non patitur; est enim absurdum, ei, cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere; et ita Labeo scribit. §. 3. In causae autem cognitione hoc vertitur, an iusta causa sit, ut deminuere Praetor permittat. Ergo et funeris causa deminui permittet, item eorum, quae sine piaculo non possunt praeteriri; vescendi gratia aeque deminui permittet. Sed et ubi urget, ex aliis quoque causis permittere eum oportet, puta ut aedificia sarciantur, ne agri inculti sint, si qua pecunia sub poena debetur, ut restituatur, ne pignora distrahantur. Ex aliis quoque iustis causis Praetor aditus deminutionem permittet; neque enim sine permissu eius debet deminutio fieri.

VIII. *Idem libro LXI. ad Edictum.* Si quis suus heres postea, quam se abstinuerit, tunc petat tempus ad deliberandum, videamus an impetrare debeat? Magisque est, ut ex causa debeat impetrare, cum nondum bona venierint.

IX. *Paulus libro LVIII. ad Edictum.* Filius, dum deliberat, alimenta habere debet ex hereditate.

X. *Marcellus libro XXVIII. Digestorum.* Si plures gradus sint heredum institutorum, per singulos observaturum se ait Praetor id, quod de praefiniendo tempore deliberationis edicit, videlicet ut a primo quoque ad sequentem translata hereditate quamprimum inveniat successorem, qui possit defuncti creditoribus respondere.

XI. *Iavolenus libro IV. ex Posterioribus Labeonis.* Qui filium libertinum habebat, heredem eum instituerat, deinde ita scripserat: *Si mihi filius nullus erit, qui in suam tutelam veniat, tunc Dama servus liber esto;* is filius pupillus libertinus erat. Quaerebatur: si Dama liber esset? Trebatius negat, quia filii appellatione libertinus quoque contineretur; Labeo contra, quia eo loco verum filium accipi oporteret. Trebatii sententiam probo, si tamen testatorem de hoc filio locutum esse appareat.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER VICESIMUS NONUS.

TIT. I.
DE TESTAMENTO MILITIS.

I. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Militibus liberam testamenti factionem primus quidem divus Iulius Caesar concessit, sed ea concessio temporalis erat. Postea vero primus divus Titus dedit; post hoc Domitianus. Postea divus Nerva plenissimam indulgentiam in milites contulit, eamque et Traianus secutus est. Et exinde mandatis inseri coepit caput tale: *Quum in notitiam meam prolatum sit, subinde testamenta a commilitonibus relicta proferri, quae possint in controversiam deduci, si ad diligentiam legum et observantiam revocentur, secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosque commilitones, simplicitati eorum consulendum existimavi, ut, quoquo modo testati fuissent, rata esset eorum voluntas. Faciant igitur testamenta, quo modo volent, faciant, quo modo poterint, sufficiatque ad bonorum suorum divisionem faciendam nuda voluntas testatoris.* §. 1. Miles autem appellatur vel a militia, id est duritia, quam pro nobis sustinent, aut a multitudine, aut a malo, quod arcere milites solent, aut a graeco verbo χίλιοι, unde χιλιοστύς tractum est; nam ita Graeci τάγμα et mille hominum multitudinem appellant, quasi millesimum quemque dicas; unde ipsum ducem χιλίαρχον appellant. Exercitus autem nomen ab exercitatione traxit.

II. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* De militis testamento ideo separatim Proconsul edicit, quod optime novit, ex constitutionibus principalibus propria atque singularia iura in testamento eorum observari.

III. *Ulpianus libro II. ad Sabinum.* Si miles, qui destinaverat communi iure testari, ante defecerit, quam testaretur, Pomponius dubitat. Sed cur non in milite diversum probetur? Neque enim qui voluit iure communi testari, statim beneficio militari renuntiavit, nec credendus est quisquam genus testandi eligere ad impugnanda sua iudicia, sed magis utroque genere voluisse propter fortuitos casus, quemadmodnm plerique pagani solent, quum testamentum faciunt, per scripturam adiicere, velle hoc etiam vice codicillorum valere; nec quisquam dixerit, si imperfectum sit testamentum, codicillos non esse. Nam secundum nostram sententiam etiam divus Marcus rescripsit.

IV. *Idem libro I. ad Sabinum.* Iure militari surdum

et mutum testamentum facere posse ante causariam missionem, in numeris manentem, placet.

V. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Milites etiam his, qui heredes exstiterunt, possunt substituere, in his duntaxat, quae sunt ex testamento eorum consecuti.

VI. *Idem libro V. ad Sabinum.* Si miles unum ex fundo heredem scripserit, creditur, quantum ad residuum patrimonium, intestatus decessisse; miles enim pro parte testatus potest decedere, pro parte intestatus.

VII. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Qui iure militari testatur, etsi ignoraverit praegnantem uxorem, vel quum praegnantem scierit, hoc tamen animo fuit, ut vellet, quisquis sibi nasceretur, exheredem esse, testamentum non rumpitur.

VIII. *Marcellus libro X. Digestorum.* Idem est, et si arrogaverit filium, nepos've successerit in locum filii.

IX. *Ulpianus libro IX. ad Sabinum.* Idemque erit dicendum, et si nato filio vivo se maluit eodem testamento durante decedere. Nam videtur iure militari refecisse testamentum. §. 1. Ut est rescriptum a divo Pio in eo, qui, quum esset paganus, fecit testamentum, mox militare coepit; nam hoc quoque iure militari incipiet valere, si hoc maluit miles.

X. *Idem libro XI. ad Sabinum.* Facere testamentum miles in hostium potestate positus nec iure militari potest.

XI. *Idem libro XLV. ad Edictum.* Ex militari delicto capite damnatis testamentum facere licet super bonis duntaxat castrensibus; sed utrum iure militari, an iure communi? quaeritur. Magis autem est, ut iure militari ei testandum sit; nam quum ei quasi militi tribuatur ius testandi, consequens erit dicere, iure militari ei testandum. Quod ita intelligi oportet, si non sacramenti fides rupta sit. §. 1. Si miles incertus, an sui iuris sit, testamentum fecerit, in ea conditione est testamentum eius, ut valeat; nam et si incertus, an pater suus vivat, testamentum fecerit, testamentum eius valebit. §. 2. Si filiusfamilias, ignorans patrem suum decessisse, de castrensi peculio in militia testatus sit, non pertinebunt ad heredem eius patris bona, sed sola castrensia;

XII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Milites enim ea duntaxat, quae habent, scriptis relinquunt.

XIII. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Idem est, et si de testamento mutando cogitaverit, non quia adimere volebat castrensia bona heredi scripto, sed quia de paternis testari volebat, et alium heredem scribere. §. 1. Sed si iam veteranus decessit, universa bona, etiam paterna, ad heredem pertinere castrensium, Marcellus libro undecimo Digestorum scribit. Neque enim iam potuit de parte bonorum testari. §. 2. Et deportati, et fere omnes, qui testamenti factionem non habent, a milite heredes institui possunt. Sed si servum poenae heredem scribat, institutio non valebit, licet, si mortis tempore in civitate inveniatur, institutio incipiat convalescere, quasi nunc data hereditate. Et generaliter in omnibus id poterit dici, quos miles scribit heredes, ut institutio incipiat vires habere, si mortis tempore talis inveniatur, ut a milite institui potuerit. §. 3. Si servum proprium, quem liberum esse credidit, miles heredem sine libertate instituit, in ea conditione est, ut institutio non valeat. §. 4. Cum miles in testamento suo servo libertatem dederit, eidemque et a primo et a secundo herede per fideicommissum hereditatem reliquerit, quamvis et primus heres et substitutus prius, quam adierint hereditatem, mortem obierint, non debere intestati exitum facere, Imperator noster cum divo Severo rescripsit; sed perinde habendum est, ac si eidem servo libertas simul et hereditas *directo* data esset, quae utraque ad eum pervenire *testatorem* voluisse, negari non potest.

XIV. *Marcianus libro IV. Fideicommissorum.* *Tractabatur*, an tale aliquid et in paganorum testamentis *indulgendum esset?* Et placuit, non sine distinctione hoc fieri; *sed si quidem* vivo testatore et sciente decessissent, nihil *novi statuendum*; si autem ignorante aut post mortem eius, omnimodo subveniendum.

XV. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* In fraudem plane creditorum nec miles amplius, quam unum necessarium facere poterit. §. 1. Sicut autem hereditatem miles nuda voluntate dare potest, ita et adimere potest. Denique si cancellaverit testamentum suum vel inciderit, nullius erit momenti. Si tamen testamentum cancellaverit, et mox valere voluerit, valebit ex suprema voluntate. Et ideo cum miles induxisset testamentum suum, mox annulo suo signasset, qui super ea re cogniturus erit considerabit, quo proposito id fecerit. Nam si mutatae voluntatis eum poenituisse probabitur, renovatum testamentum intelligitur; quodsi ideo, ne ea, quae scripta fuerant, legi possint, causa irriti facti iudicii potior existimabitur. §. 2. Testamentum ante militiam factum a milite, si in militia decesserit, iure militari valere, si militis voluntas contraria non sit, divus Pius rescripsit. §. 3. Si quis se scribat heredem in testamento militis, non remittitur ei senatusconsulti poena. §. 4. Miles et ad tempus heredem facere potest, et alium post tempus, vel ex conditione, vel in conditionem. §. 5. Item tam sibi quam filio iure militari testamentum facere potest, et soli filio, tametsi sibi non fecerit; quod testamentum valebit, si forte pater vel in militia, vel intra annum militiae decessit. §. 6. Bonorum possessionem ultra tempora edicto determinata nec militis posse agnosci, Papinianus libro decimo quarto Quaestionum scribit, quia generalis est ista determinatio.

XVI. *Paulus libro XLIII. ad Edictum.* Dotalem fundum si legaverit miles, non erit ratum legatum propter legem Iuliam.

XVII. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Si certarum rerum heredes instituerit miles, veluti alium urbanorum praediorum, alium rusticorum, alium ceterarum rerum, valebit institutio, periudeque habebitur, atque si sine partibus heredes eos instituisset, resque omnes suas per praeceptionem cuique legando distribuisset. §. 1. Iulianus etiam ait: si quis alium castrensium rerum, alium ceterarum scripsisset, quasi duorum hominum duas hereditates intelligi, ut etiam in aes alienum, quod in castris contractum esset, solus is teneatur, qui castrensium rerum heres institutus esset, extra castra contracto aere alieno is solus obligetur, qui ceterarum rerum heres scriptus esset. Cui scilicet conveniens videtur respondisse, ut ex quaqua causa debeatur militi, vel huic heredi, vel illi ipso iure debeatur. Quodsi alterutra pars bonorum aeri alieno, quod ex ea causa pendebit, non sufficiat, et propter hoc is, qui ex ea parte heres institutus est, non adierit, alterum, qui adiisset, compellendum esse aut defendere totam hereditatem, aut totam creditoribus solvere. §. 2. Si eodem testamento miles eundem heredem, deinde exheredem scripserit, adempta videtur hereditas, quum in paganorum testamento sola exheredatione hereditas adimi non possit. §. 3. Si pater, a filiofamilias milite ex castrensi peculio heres institutus, omissa causa testamenti aliquid ex peculio possidebit, dolove malo fecerit, quo minus possideret, datur in eum legatorum actio. §. 4. Si miles testamentum in militia fecerit, codicillos post militiam, et intra annum missionis moriatur, plerisque placet, in codicillis iuris civilis regulam spectari debere, quia non sunt a milite facti, nec ad rem pertinere, quod testamento confirmati sunt; ideoque in his legatis, quae testamento data sunt, legi Falcidiae locum non esse, at in his, quae codicillis scripta sunt, locum esse.

XVIII. *Tryphoninus libro XVIII. Disputationum.* Si vero composita utraque legata, tam quae testamento, quam quae codicillis data sunt, ultra dodrantem sint, quaeritur, quatenus minuantur ea, in quibus Falcidia locum habet? Commodissime autem id statuetur, ut ex universitate bonorum in solidum solutis legatis, quae testamento miles dederat, id, quod supererit, pro dodrante et quadrante dividatur inter heredes et eos, quibus codicillis legata data sunt. §. 1. Quid ergo, si consumant universorum bonorum quantitatem legata, quae testamento data sunt? utrum nihil ferent hi, quibus codicillis legatum est, an aliquid? Et quoniam, si adhuc miles haec quoque legasset, contribuebantur omnia, et pro rata ex omnibus decedebat ea portio, quam amplius legaverat, quam in bonis habuerat, nunc quoque idem fiet; deinde constituta quantitate legatorum, quae codicillis data sunt, ex summa, quae efficiebatur debita, si aequo iure omnia deberentur, quartam deducat his solis, quibus codicillis legata sunt. §. 2. Quodsi post utraque legata solida computata deprehenderetur, quod remaneat apud heredem, non tamen sufficiens quartae eorundem legatorum, quod ei deest, detrahatur his solis, quibus codicillis legata data sunt.

XIX. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Quaerebatur: si miles, qui habebat iam factum testamentum, aliud

fecisset, et in eo comprehendisset, fidei heredis committere, ut priores tabulae valerent, quid iuris esset? Dicebam: militi licet plura testamenta facere; sed sive simul fecerit, sive separatim, utique valebunt, si hoc specialiter expresserit, nec superius per inferius rumpetur, quum et ex parte heredem instituere possit, hoc est ex parte testato, ex parte intestato decedere. Quin immo et si codicillos ante fecerat, poterit eos, per testamentum sequens cavendo, in potestatem institutionis redigere, et efficere directam institutionem, quae erat precaria. Secundum haec in proposito referebam: si hoc animo fuerit miles, ut valeret prius factum testamentum, id, quod cavit, valere oportere, ac per hoc effici, ut duo testamenta sint; sed in proposito, quum fidei heredis committatur, ut valeat prius testamentum, apparet, eum non ipso iure valere voluisse, sed magis per fideicommissum, id est in causam fideicommissi et codicillorum vim prioris testamenti convertisse. §. 1. Utrum autem totum testamentum in eam causam conversum sit, hoc est et heredis institutio, an vero legata tantum, et fideicommissa, et libertates? quaeritur. Sed mihi videtur non solum cetera praeter institutionem heredis, sed et ipsam institutionem in causam fideicommissi vertisse, nisi aliud testatorem scripsisse probetur. §. 2. Si quis a milite heres ad tempus scriptus esset, et alius ex tempore, quaeritur, an posterior heres a priore relicta legata debeat? Et arbitror, hunc non debere, nisi alia voluntas militis probetur.

XX. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Tribunus militum si intra dies certos, quam successor eius in castra venerat, manens in castris codicillos fecerit, et ibi decesserit, quoniam desinit militis loco haberi, postquam successor eius in castra venit, ideo communi iure civium Romanorum codicilli eius aestimandi sunt. §. 1. Cum aliquis facto testamento militare coeperit, id quoque testamentum, quod ante, quam militare coepit, fecerat, aliquo casu intelligetur militiae tempore factum, veluti si tabulas inciderit, et legerit testamentum, ac rursus suo signo signaverit; amplius et si aliquid interleverit, perduxerit, adiecerit, emendaverit; quodsi nihil horum inciderit, testamentum eius ad privilegia militum non pertinebit.

XXI. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Quod constitutum est, ut testamentum militiae tempore factum etiam intra annum post missionem valeret, quantum ad verba eius, ad eos duntaxat, qui mitti solent, id beneficium pertinere existimavit; secundum quod neque Praefectos, neque Tribunos, aut ceteros, qui successoribus acceptis militare desinunt, hoc privilegium habituros.

XXII. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Miles filiusfamilias si capite minutus fuerit, vel emancipatus, vel in adoptionem datus a patre suo, testamentum eius valet, quasi ex nova voluntate.

XXIII. *Tertullianus libro singulari de castrensi Peculio.* Idem, et si paterfamilias miles, de castrensibus rebus duntaxat testatus, arrogandum se dederit. Si vero missus iam hoc fecerit, non valet testamentum.

XXIV. *Florentinus libro X. Institutionum.* Divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: *Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura, et a non militantibus fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi esse heredem, et cui libertatem tribueret, potest videri, sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. Ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: ego te heredem facio, aut: tibi bona mea relinquo, non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti; alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui affirmarent, se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona cui visum sit, et per hoc iudicia vera subverterentur.*

XXV. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Titius prius, quam tribunus legionis factus esset, testamentum fecit, et postea cinctus, manente eodem, defunctus est. Quaero: an militis testamentum videatur esse? Marcellus respondit: testamentum, quod ante tribunatum fecisset, nisi postea, quam ab eo factum esset, dictum esse probaretur, quod valere vellet, ad commune ius pertinet; constitutionibus enim principum non militum testamenta, sed quae a militibus facta sunt, confirmantur. Sed plane fecisse testamentum eum interpretandum est, qui se velle testamentum, quod ante fecerat, valere, aliquo modo declaravit.

XXVI. *Macer libro II. Militarium.* Testamenta eorum, qui ignominiae causa missi sunt, statim desinunt militari iure valere, quod anni spatium testamentis eorum, qui honestam vel causariam missionem meruerunt, tribuitur. Ius testandi de castrensi peculio, quod filiisfamilias militantibus concessum est, ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinet, quod hoc praemii loco merentibus tributum est.

XXVII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Centurio secundo testamento postumos heredes instituit, neque substitutos dedit; quibus non additis, ad superius testamentum se redire testatus est. Cetera, quae secundo testamento scripsit, esse irrita placuit, nisi nominatim ea confirmasset, ad priorem voluntatem reversus.

XXVIII. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Quum filiusfamilias miles decessisset filio impubere herede instituto, eique substituisset in avi potestate manenti, tutoresque dedisset, divi Fratres rescripserunt, substitutionem quidem valere, tutoris autem dationem non valere, quia hereditati quidem suae miles qualem velit substitutionem facere potest, veruntamen alienum ius minuere non potest.

XXIX. *Marcellus libro X. Digestorum.* Si a milite scriptus heres sua sponte adierit hereditatem, et rogatus totam hereditatem restituerit, ex Trebelliano transeunt actiones. §. 1. Miles testamento suo manumittendo nihil efficit in eo, cuius libertas lege Aelia Sentia vel alia impediatur. §. 2. Edictum Praetoris, quo iusiurandum heredibus institutis legatariisque remittitur, locum habet etiam in militum testamentis, sicut etiam in fideicommissis. Idemque, si turpis esset conditio. §. 3. Patri eius, qui in emancipatione ipse manumissor exstitisset, contra tabulas testamenti dandam bonorum possessionem partis debitae placet, exceptis his rebus, quas in castris acquisisset, quarum liberam testamenti factionem habet.

XXX. *Paulus libro VII. Quaestionum.* Nam in bona castrensia non esse dandam contra tabulas filii militis bonorum possessionem, divus Pius Antoninus rescripsit.

XXXI. *Marcellus libro XIII. Digestorum.* Si miles Titio et Seio servum legaverit, et eum Titius manumisisset deliberante Seio, moxque is legatum omisisset, liberandum fore dico, quia et si heres servum alicui legatum interim manumisisset, deinde legatarius repudiasset, liber esset.

XXXII. *Modestinus libro IX. Regularum.* Si secundum probabilem voluntatem militis hereditas eius non adeatur, nec res castrenses heredibus competunt.

XXXIII. *Tertullianus libro singulari de castrensi Peculio.* Si filiusfamilias miles fecisset testamentum more militiae, deinde post mortem patris postumus ei nasceretur, utique rumpitur eius testamentum. Verum si perseverasset in ea voluntate, ut vellet adhuc illud testamentum valere, valiturum illud, quasi rursum aliud factum, si modo militaret adhuc eo tempore, quo nasceretur illi postumus. §. 1. Sed si filiusfamilias miles fecisset testamentum, deinde postea vivo eo, et adhuc avo quoque superstite, nasceretur ei postumus, non rumpitur eius testamentum, quia quum id, quod nasceretur, in potestatem eius non perveniret, non videtur suus heres agnasci. Ac ne avo quidem suo hunc nepotem postumum, quum vivo filio nasceretur, suum heredem protinus agnasci, et ideo nec avi testamentum rumpi, quoniam, licet in potestate avi protinus esse inciperet, tamen antecederet eum filius. §. 2. Secundum quae, si filiusfamilias miles testamentum fecerit, et omiserit postumum per errorem, non quod vellet exheredatum, deinde postumus post mortem avi, vivo adhuc filio, id est patre suo, natus fuerit, omnimodo rumpet illius testamentum. Sed si quidem pagano iam illo facto natus sit, nec convalescet ruptum; si vero militante adhuc natus fuerit, rumpetur. Deinde si voluerit ratum illud esse pater, convalescet sic, quasi denuo factum. §. 3. Sed et si vivo avo nascatur postumus, hic non rumpet continuo patris testamentum. Si supervixerit post mortem avi, vivo adhuc patre, rumpet, quod novus illi nunc primum heres agnascitur; ita tamen,

ut nunquam possit duorum simul testamenta rumpere, et avi, et patris.

XXXIV. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* Eius militis, qui doloris impatientia vel taedio vitae mori maluit, testamentum valere, vel intestati bona ab his, qui lege vocantur, vindicari, divus Hadrianus rescripsit. §. 1. Militia missus intra annum testamentum facere coepit, neque perficere potuit; potest dici, solutum ita esse testamentum, quod in militia fecit, si iure militiae fuit scriptum; alioquin si valuit iure communi, non esse iure rescissum. §. 2. Nec tamen circa militem eadem adhibebitur distinctio; nam quocunque modo testamentum fecerit, novissima voluntate rescindetur, quoniam voluntas quaeque militis testamentum est.

XXXV. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Miles si testamentum imperfectum relinquat, scriptura, quae profertur, perfecti testamenti potestatem obtinet; nam militis testamentum sola perficitur voluntate. Quique plura per dies varios scribit, saepe facere testamentum videtur.

XXXVI. *Idem libro VI. Responsorum.* Militis codicillis ad testamentum factis etiam hereditas iure videbitur dari. Quare si partem dimidiam hereditatis codicillis dederit, testamento scriptus ex asse heres partem dimidiam habebit, legata autem testamento data communiter debentur. §. 1. Miles castrensium bonorum et non castrensium diversis heredibus institutis, postea castrensium bonorum alios heredes instituit. Prioribus tabulis tantum abstulisse videtur, quantum in posteriores contulerit, nec videtur mutare, etsi prioribus tabulis unus heres scriptus fuisset. §. 2. Miles in supremis ordinandis, ignarus uxorem esse praegnantem, ventris non habuit mentionem. Post mortem patris filia nata ruptum esse testamentum apparuit, neque legata deberi; si qua vero medio tempore scriptus heres legata solvisset, utilibus actionibus filiae datis ob improvisum casum esse revocanda, nec institutum, quum bonae fidei possessor fuerit, quod inde servari non potuisset, praestare. §. 3. Veteranus moriens testamentum iure communi tempore militiae factum irritum esse voluit, et intestatus esse maluit. Heredum institutiones ac substitutiones in eodem statu mansisse placuit; legata vero petentes exceptione doli mali secundum ius commune summoveri, cuius exceptionis vires ex persona petentis aestimantur; et alioquin potior est in re pari causa possessoris. §. 4. Miles iure communi testatus, postea testamento iure militiae super bonis omnibus facto, post annum militiae vita decesserat. Prioris testamenti, quod ruptum esse constabat, non redintegrari vires constitit.

XXXVII. *Paulus libro VII. Quaestionum.* Si duobus a milite liberto scriptis heredibus, alter omiserit hereditatem, pro ea parte intestatus videbitur defunctus decessisse, quia miles et pro parte testari potest. Et competit patrono ab intestato bonorum possessio, nisi si haec voluntas defuncti probata fuerit, ut omittente altero, ad alterum vellet totam redire hereditatem.

XXXVIII. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Quod dicitur: si miles intra annum, quam missus est, decesserit, valere eius testamentum, quod iure militari fecerat, verum est, etiam si post annum conditio institutionis exstiterit, mortuo eo intra annum. Et ideo si heredi filio substituerit, nihil interest, quando filius moriatur; sufficit enim, patrem intra annum obiisse. §. 1. Miles testamentum fecerat; deinde non ignominiae causa missus, rursum cinctus est in alia militia. Quaerebatur: an testamentum eius, quod in militia fecerat, valeret? Quaesivi: utrum iure militari an communi iure testatus esset? Et si quidem communi iure testatus est, nulla dubitatio est, quin valeat; sed si ut miles fecisset testamentum, agitare coepi, quando assumtus fuisset, postquam desiit in numeris esse, utrum intra annum, an post annum? Cognovi, intra annum eum assumtum. Ergo si, quum adhuc iure militari valeret, rursus eodem iure posset testari, numquid etiam post annum eo mortuo valeat testamentum? Me movebat, quod alia militia est posterior. Sed humanius est dicere, valere testamentum, quasi coniuncto munere militiae. Non loquor de eo, qui voluit valere testamentum etiam assumtus; hic enim quasi in militia sequenti fecit testamentum, exemplo eius, qui paganus fecit, deinde militare coepit.

XXXIX. *Idem libro IX. Quaestionum.* Si filiusfamilias miles captus apud hostes decesserit, dicemus, legem Corneliam etiam ad eius testamentum pertinere. Sed quaeramus: si pater eius prius in civitate decesserit, relicto nepote ex filio, an similiter testamentum patris rumpatur? Et dicendum est, non rumpi testamentum, quia ex eo tempore, quo captus est, videtur decessisse.

XL. *Idem libro XI. Responsorum.* Lucius Titius miles notario suo testamentum scribendum notis dictavit, et antequam litteris perscriberetur, vita defunctus est. Quaero: an haec dictatio valere possit? Respondi: militibus quoquo modo velint, et quo modo possint testamentum facere concessum esse, ita tamen, ut hoc ita subsecutum esse, legitimis probationibus ostendatur. §. 1. Idem respondit: ex testamento eius, qui iure militari testatus esset, servum, qui, licet sub conditione, legatum meruerit, etiam libertatem posse sibi vindicare. §. 2. Item Lucius Titius miles testamentum ita fecit: *Pamphila serva mea ex asse mihi heres esto*; alio deinde capite Sempronio commilitoni suo eandem Pamphilam reliquit, cuius fidei commisit, ut eam manumitteret. Quaero: an heres esset Pamphila, atque si directo accepisset libertatem? Respondi: intelligendum militem, qui ancillam suam heredem instituerat, ignorasse, posse ex ea institutione etiam libertatem ei competere, et ideo sine causa postea a commilitone petiisse, ut eandem manumitteret; quum ex priore scriptura libera et heres effecta est, postea nullo praeiudicio voluntati facto, frustra legata est.

XLI. *Tryphoninus libro XVIII. Disputationum.* Miles ita heredem scribere potest: *Quoad vivit Titius, heres esto; post mortem eius Septicius.* Sed si ita scripserit: *Titius usque ad annos decem heres esto*, nemine substituto, intestati causa post decem annos locum habebit. Et quia diximus, ex certo tempore et usque ad certum tempus milites posse instituere heredem, his consequens est, ut ante, quam dies veniat, quo admittatur institutus, intestati hereditas deferatur. Et quod in bonorum portione ei licet, hoc etiam in temporis spatio, licet non modicum sit, ex eodem privilegio competat. §. 1. Mulier, in quam turpis suspicio cadere potest, nec ex testamento militis aliquid capere potest, ut divus Hadrianus rescripsit. §. 2. Nec tutorem ei, qui in aliena est potestate, miles dare potest. §. 3. Si miles exheredaverit filium, vel sciens, eum filium suum esse, silentio praeterierit, an legatum a substituto ei dare possit? quaesitum est. Dixi: non posse, licet ampla legata reliquerit. §. 4. Exheredato miles et emancipato filio substituere potest. Verum hoc ius in his exercebitur, quae ab ipso ad eum, cui substituit, pervenerint, non etiam in his, si quae habuerit vel postea acquisierit. Nam et si filio suo vivo adhuc avo substituit, post acquisitam ei avi hereditatem nemo diceret ad substitutum pertinere. §. 5. Si militis adita non fuerit hereditas, an substitutio, quam pupillo fecit, valeat? quaeritur. Et consequens erit hoc dicere, quia permittitur, militem filio facere testamentum, quamvis sibi non fecerit.

XLII. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Ex eo tempore quis iure militari incipit posse testari, ex quo in numeros relatus est, ante non. Proinde qui nondum in numeris sunt, licet etiam lecti tirones sint, et publicis expensis iter faciunt, nondum milites sunt; debent enim in numeros referri.

XLIII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Filiusfamilias equestri militia exornatus, et in comitatu Principum retentus, cingi confestim iussus, testamentum de castrensi peculio facere potest.

XLIV. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Rescripta principum ostendunt, omnes omnino, qui eius sunt gradus, ut iure militari testari non possint, si in hostico deprehendantur, et illic decedant, quomodo velint et quomodo possint testari, sive Praeses sit provinciae, sive quis alius, qui iure militari testari non potest.

TIT. II.

DE ACQUIRENDA VEL OMITTENDA HEREDITATE.

I. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Qui totam hereditatem acquirere potest, is pro parte eam scindendo adire non potest.

II. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Sed et si quis ex pluribus partibus in eiusdem hereditate institutus sit, non potest quasdam partes repudiare, quasdam agnoscere.

III. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Quam diu prior heres institutus hereditatem adire potest, substitutus non potest.

IV. *Idem libro III. ad Sabinum.* Nolle adire hereditatem non videtur, qui non potest adire.

V. *Idem libro I. ad Sabinum.* Mutum, nec non surdum, etiam ita natos, pro herede gerere et obligari hereditati posse constat. §. 1. Eum, cui lege bonis interdicitur, heredem institutum posse adire hereditatem constat.

VI. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Qui in aliena est potestate, non potest invitum hereditati obligare eum, in cuius est potestate, ne aeri alieno pater obligetur. §. 1. Sed in bonorum possessione placuit, ratam haberi posse eam, quam citra voluntatem agnovit is, qui potestati subiectus est. §. 2. Sed et si legitima hereditas matris filio delata sit ex senatusconsulto Orfitiano, idem erit probandum. §. 3. Sed et si non adierit filius, diu tamen possedit pater hereditatem, credendus est admisisse hereditatem, ut divus Pius et Imperator noster rescripserunt. §. 4. Si is, qui putabat se filiumfamilias, patris iussu adierit, eum neque sibi, neque ei, qui iussit, quaesiisse hereditatem constat, quanquam is, quem pater iussit adire, et decessit, si adierit iam mortuo patre, obliget se hereditati, ut Iulianus libro tricesimo primo Digestorum scripsit. Nam eum, qui dubitat, utrum filiusfamilias an paterfamilias morte patris factus sit, posse adire hereditatem, magis admittit. §. 5. Interdum filiifamilias et sine aditione acquirent hereditatem his, in quorum sunt potestate, utputa si nepos ex filio exheredato heres sit institutus; patrem enim suum sine aditione faciet heredem, et quidem necessarium. §. 6. Sed si quis heres institutus adoptetur a filio exheredato, necessarium eum non facit, sed iuberi debet, ut adeat, quoniam mortis tempore in potestate non fuerit; nam per eum quis existere necessarius non potest, qui ipse non esset exstiturus. §. 7. Celsus libro quinto decimo Digestorum scripsit: eum, qui metu verberum vel alio timore coactus fallens adierit hereditatem, sive liber sit, heredem non fieri placet, sive servus sit, dominum heredem non facere.

VII. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Si quis filiumfamilias heredem instituerit, et ita scripserit: *si mihi Titius iste filiusfamilias heres non erit, Sempronius heres esto*, filio adeunte iussu patris substitutus excluditur. §. 1. Si filius prius, quam sciret se necessarium exstitisse patri heredem, decesserit, relicto filio necessario, permittendum est nepoti abstinere se avi hereditate, quia et patri eius idem tribueretur. §. 2. In omni successione, qui ei heres exstitit, qui Titio heres fuit, Titio quoque heres videtur esse, nec potest Titii omittere hereditatem.

VIII. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* More nostrae civitatis neque pupillus neque pupilla sine tutoris auctoritate obligari possunt. Hereditas autem quin obliget nos aeri alieno, etiam si non sit solvendo, plus quam manifestum est. De ea autem hereditate loquimur, in qua non succedunt huiusmodi personae quasi necessariae. §. 1. Impubes, qui in alterius potestate est, si iussu eius adierit hereditatem, licet consilii capax non fuerit, ei acquirit hereditatem.

IX. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Pupillus si fari possit, huius tamen aetatis sit, ut causam acquirendae hereditatis non intelligat, quamvis non videatur scire huiusmodi aetatis puer, (neque enim scire neque decernere talis aetas potest, non magis, quam furiosus) tamen cum tutoris auctoritate hereditatem acquirere potest; hoc enim favorabiliter eis praestatur.

X. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Si ex asse heres destinaverit partem habere hereditatis, videtur in assem pro herede gessisse.

XI. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Impuberibus liberis omnimodo abstinendi potestas fit, puberibus autem ita, si se non immiscuerint.

XII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Ei, qui se non miscuit hereditati paternae, sive maior sit sive minor, non est necesse Praetorem adire, sed sufficit, se non miscuisse hereditati. Et est in Semestribus Viriis Soteri et Victorino rescriptum: non esse necesse pupillis in integrum restitui ex avito contractu, quorum pater constituerat non agnoscere hereditatem, neque quidquam amoverat vel pro herede gesserat.

XIII. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Is, qui heres institutus est, vel cui legitima hereditas delata est, repudiatione hereditatem amittit. Hoc ita verum est, si in ea causa erat hereditas, ut et adiri posset; ceterum heres institutus sub conditione, si ante conditionem exsistentem repudiavit, nihil egit, qualisqualis fuit conditio, etsi in arbitrium collata est. §. 1. Si quis dubitet, vivat testator necne, repudiando nihil agit. §. 2. Substitutus quoque similiter si ante repudiet, quam heres institutus decernat de hereditate, nihil valebit repudiatio. §. 3. Neque filiusfamilias repudiando sine patre, neque pater sine filio alteri nocet; utrique autem possunt repudiare.

XIV. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Idem est etiam, si legitima hereditas filiis obvenit.

XV. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Is, qui putat se necessarium, quum sit voluntarius, non poterit repudiare; nam plus est in opinione, quam in veritate.

XVI. *Idem libro XXIV. ad Edictum.* Et e contrario, qui se putat necessarium, voluntarius exsistere non potest.

XVII. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Nec is, qui non valere testamentum aut falsum esse putat, repudiare potest. Sed si certum sit, falsum non esse, quod falsum dicitur, sicut adeundo acquirit, ita et repudiando amittit hereditatem. §. 1. Heres institutus idemque legitimus, si quasi institutus repudiaverit, quasi legitimus non amittit hereditatem. Sed si quasi legitimus repudiavit, si quidem scit, se heredem institutum, credendus est utrumque repudiasse; si ignorat, ad neutrum ei repudiatio nocebit, neque ad testamentariam, quoniam hanc repudiavit, neque ad legitimam, quoniam nondum ei fuerat delata.

XVIII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Is potest repudiare, qui et acquirere potest.

XIX. *Idem libro LIX. ad Edictum.* Qui hereditatem adire vel bonorum possessionem petere volet, certus esse debet, defunctum esse testatorem.

XX. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Pro herede gerere videtur is, qui aliquid facit quasi heres. Et generaliter Iulianus scribit: eum demum pro herede gerere, qui aliquid quasi heres gerit; pro herede autem gerere non tam esse facti, quam animi. Nam hoc animo esse debet, ut velit esse heres; ceterum si quid pietatis causa fecit, si quid custodiae causa fecit, si quid non quasi heres egit, sed quasi alio iure dominus, apparet non videri pro herede gessisse. §. 1. Et ideo solent testari liberi, qui necessarii exsistunt, non animo heredis se gerere, quae gerunt, sed aut pietatis, aut custodiae causa, aut pro suo. Utputa patrem sepelivit, vel iusta ei fecit; si animo heredis, pro herede gessit; enimvero si pietatis causa hoc fecit, non videtur pro herede gessisse. Servos hereditarios pavit, iumenta hereditaria aut pavit aut distraxit; si hoc ut heres gessit, pro herede, at si non ut heres, sed ut custodiat, aut putavit sua, aut dum deliberat quid faciat, consulens, ut salvae sint res hereditariae, si forte ei non placuerit pro herede gerere, apparet non videri pro herede gessisse. Proinde et si fundos aut aedes locavit vel fulsit, vel si quid aliud fecit, non hoc animo, quasi pro herede gereret, sed dum ei, qui substitutus est vel ab intestato heres exstiturus, prospicit, aut res tempore perituras distraxit, in ea causa est, ut pro herede non gesserit, quia non hoc animo fuerit. §. 2. Si quid tamen quasi heres petat, sed ex his, quae ad heredem extraneum non transeunt, videamus, an oneribus se immiscuerit hereditariis? utputa a liberto parentis operas petit, quas heres extraneus petere non potuit, hic tamen petendo consequi potest. Et constat, pro herede eum non gessisse, quum petitio earum etiam creditoribus competat, et maxime futurarum. §. 3. Sed et qui in sepulcrum hereditarium mortuum intulit, obligari paternis creditoribus non est existimandus, ut Papinianus ait. Quae sententia humanior est, licet Iulianus contra scripserit. §. 4. Papinianus scribit: filium heredem institutum, qui se bonis paternis abstinuit, vulgo putare quosdam, si a statulibero pecuniam accepit, a creditoribus conveniendum, sive nummi peculiares fuerint sive non fuerint, quia ex defuncti voluntate accipitur, quod conditionis implendae causa datur. Iulianus autem, et si non abstinuit, idem existimavit. Ita demum autem pro herede gessisse ait Papinianus, si solus heres sit; *ceterum si coheredem habeat, et coheres adiit, non est cogendus,* inquit, *is, qui accepit a statulibero, actiones creditorum suscipere; nam cum se filius abstinet, idem debebit consequi iure praetorio, quod emancipatus consequitur, qui hereditatem repudiavit, quo facto statuliber filio nominatim pecuniam dare iussus potuisset et non heredi dando ad libertatem pervenire.* Itaque tunc pro herede geri dicendum esse ait, quoties accipit, quod citra nomen et ius heredis accipere non poterat. §. 5. Si sepul-

eri violati filius aget, quamvis hereditarii, quia nihil ex bonis patris capit, non videtur bonis se immiscere; haec enim actio poenam et vindictam, quam rei persecutionem continet.

XXI. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Si quis extraneus rem hereditariam quasi surripiens vel expilans tenet, non pro herede gerit; nam admissum contrariam voluntatem declarat. §. 1. Interdum autem animus solus eum adstringet hereditati, utputa si re non hereditaria quasi heres usus sit. §. 2. Sed ita demum pro herede gerendo acquiret hereditatem, si iam sit ei delata. Ceterum ex quibus causis repudiantem nihil agere diximus, ex iisdem causis nec pro herede gerendo quidquam agere sciendum est. §. 3. Si quis partem, ex qua institutus est, ignoravit, Iulianus scribit, nihil ei nocere, quo minus pro herede gerat. Quod et Cassius probat, si conditionem, sub qua heres institutus est, non ignorat, si tamen exstitit conditio, sub qua institutus est. Quid tamen, si ignorat conditionem exstitisse? Puto posse adire hereditatem, quemadmodum si ignoret, an coheredis, cui substitutus est, repudiatione portio ei delata sit.

XXII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si is, ad quem legitima hereditas pertinet, putaverit defunctum servum suum esse, et quasi peculium eius nactus sit, placet non obligari eum hereditati. Idem ergo dicemus, ut ait Pomponius, si quasi liberti sui, quum is ingenuus esset, bona occupavit. Nam ut quis pro herede gerendo obstringat se hereditati, scire debet, qua ex causa hereditas ad eum pertineat; veluti agnatus proximus iusto testamento scriptus heres, antequam tabulae proferantur, quum existimaret intestato patremfamilias mortuum, quamvis omnia pro domino fecerit, heres tamen non erit. Et idem iuris erit, si non iusto testamento scriptus heres prolatis tabulis, quum putaret iustum esse; quamvis omnia pro domino administraverit, hereditatem tamen non acquiret.

XXIII. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* In repudianda hereditate vel legato certus esse debet de suo iure is, qui repudiat.

XXIV. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Fuit quaestionis: an pro herede gerere videatur, qui pretium hereditatis omittendae causa capit? Et obtinuit, hunc pro herede quidem non gerere, qui ideo accepit, ne heres sit, in edictum tamen Praetoris incidere. Sive igitur a substituto heres accepit, sive a legitimo, mortis causa accepisse videtur. Idemque erit, et si non accepit, sed promissa sit ei pecunia; nam et stipulando mortis causa capit.

XXV. *Idem libro VIII. ad Sabinum.* Si quis mihi bona fide serviat servus alienus, iussu meo hereditatem adeundo nihil promovebit, nec acquiret mihi, ne fructuarius quidem servus. §. 1. Servus municipum, vel collegii, vel decuriae heres institutus, manumissus vel alienatus adibit hereditatem. §. 2. Si fisci servus sit, iussu procuratoris Caesaris adibit hereditatem, ut est saepe rescriptum. §. 3. Si quis plane servus poenae fuerit effectus, ad gladium, vel ad bestias, vel in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro non scripto hic habebitur, idque divus Pius rescripsit. §. 4. Iussum eius, qui in potestate habet, non est simile tutoris auctoritati, quae interponitur perfecto negotio, sed praecedere debet, ut Caius Cassius libro secundo Iuris civilis scribit; et putat vel per internuntium fieri posse, vel per epistolam. §. 5. Sed utrum generaliter: *quaecunque tibi hereditas fuerit delata,* an specialiter? Et magis placet, ut Caius Cassius scribit, specialiter debere mandari. §. 6. An nominatim de vivi hereditate mandari possit? quaeritur. Sed ego non puto recipiendum, ut de vivi hereditate mandetur. Plane si rumor fuit Lucium Titium decessisse, poterit ei mandari, ut, si scripsit eum, adeat, aut si clausae adhuc tabulae sint, et sit incertum, an filius scriptus sit heres. §. 7. Sed quid, si mandavit, ut hereditatem colligat? an videtur mandasse, ut adeat? Quid, si ut petat bonorum possessionem, aut ut rem hereditariam distrahat? aut quid, si petitam bonorum possessionem ratam habuit, mox filius adeat hereditatem? vel quid, si pro herede gerere mandavit, filius adiit hereditatem? an iussu videatur adiisse, dubitari potest. Immo verius est, ex his omnibus aditionem esse introducendam. §. 8. Pater filio ita scripsit: *Scio fili, quod pro tua prudentia invigilabis hereditati delatae tibi Lucii Titii;* puto iussu patris adiisse. §. 9. Quid, si mandavit: *si expedit adire, adito; si putas expedire adire, adito?* Erit iussu aditum. §. 10. Si coram Titio iussit adire, scilicet arbitrio Lucii Titii, recte puto iussisse. §. 11. Sed si mandavit quasi ex asse instituto, et inveniatur ex parte, non puto ex iussu adiisse; quodsi ex parte iussit, potest ex asse adire. Aliter atque si mandavit quasi ab intestato, et ex testamento adiit; nam non puto quidquam egisse. At si ex testamento mandavit, poterit et ab intestato, quoniam non fecit deteriorem conditionem patris. Idemque, et si quasi instituto praecepit, et inveniatur substitutus, vel contra. §. 12. Sed si mandavit, ut patris adiret, sit autem et impuberi substitutus, non sufficit iussum. §. 13. Plane si sic mandavit: *Si qua ex testamento Lucii Titii deferatur hereditas,* potest defendi iussu adiisse. §. 14. Sed si postea, quam iussit, poenitentiam egit, priusquam adiret, nihil agit adeundo. §. 15. Item si se arrogandum dederit prius, quam filius adiret, non est acquisita hereditas.

XXVI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si ego et servus meus vel filius heres institutus sim, si iussero filio vel servo adire, statim et ex mea institutione me heredem esse, Pomponius scribit. Idem et Marcellus probat et Iulianus.

XXVII. *Pomponius libro III ad Sabinum.* Neminem pro herede gerere posse vivo eo, cuius in bonis gerendum sit, Labeo ait.

XXVIII. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Aristo existimat, Praetorem aditum facultatem facere debere heredi, rationes defuncti ab eo petere, penes quem depositae sunt, deliberanti de adeunda hereditate.

XXIX. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Qui heres institutus prohibeatur ab eo, qui una institutus iam hereditatem adiit, tabulas, litteras, rationes inspicere mortui, unde scire posset, an sibi adeunda esset hereditas, non videtur pro herede gerere.

XXX. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Quum quidam legationis causa absens filium heredem institutum non potuisset iubere adire in provincia agentem, divus Pius rescripsit Consulibus, subvenire ei oportere mortuo filio, eo quod reipublicae causa abfuerat. §. 1. Quod dicitur: PROXIMUS A FILIO POSTUMO HERES, DUM MULIER PRAEGNANS EST AUT PUTATUR ESSE, ADIRE HEREDITATEM NON POTEST, SED SI SCIT NON ESSE PRAEGNANTEM, POTEST, accipe proximus a ventre, qui suum heredem pariturus est. Et non solum ad testatos haec verba, verum ad intestatos quoque pertinent. Et in eo ventre idem accipias, qui legitimum vel consanguineum pariturus est, quoniam mortis tempore qui in utero est, quantum ad moram faciendam inferioribus, et sibi locum faciendum, si fuerit editus, pro iam nato habetur. Idemque et per bonorum possessionem edictalem. Denique Praetor ventrem mittit in possessionem. §. 2. Sive igitur putem praegnantem, sive sit revera praegnans, quae eum paritura est, qui suus heres futurus esset, adire hereditatem non possum, quoniam in eo est, ut rumpatur testamentum, nisi si proponas ventrem institutum vel exheredatum. §. 3. Quod dicitur: *si putetur esse praegnans,* sic accipiendum est, si dicat se praegnantem. Quid ergo, si ipsa non dicat, sed neget, alii dicant, praegnantem esse? Adhuc adiri hereditas non potest. (finge obstetrices dicere.) Quid, si ipse putet solus? Si iusta ratione ductus, non potest adire; si secundum multorum opinionem, potest. §. 4. Quid ergo, si praegnans fuit, quum putaret heres non esse praegnantem, et adiit, mox abortum factum est? Procul dubio nihil egit. Toties igitur ei sua praesumtio proficit, quoties concurrit cum veritate. §. 5. Sed et si ipsa mulier heres instituta sit, quae se praegnantem fingit, adeundo acquiret hereditatem. Per contrarium non acquiret, si se putet praegnantem, quum non sit. §. 6. Suum heredem certum est ex asse heredem esse, etsi putet esse praegnantem mulierem, quae non est praegnans. Quid, si unum in utero habeat, an ex parte dimidia sit heres? sive institutum postumum proponas, sive intestatum patrem decessisse, quod et Sextum Pomponium opinatum Tertullianus libro quarto Quaestionum refert. Putasse enim, sicuti cum vacuo utero suus ex asse heres est, ita et cum unum gerit, nec per naturam humanae conditionis alium partum formare potest, (quod quidem post certum tempus conceptionis eveniet,) ex parte dimidia et ignorantem fore heredem, non ex quarta, ut Iulianus putat. §. 7. Scientia autem vel opinio, si filiusfamilias vel servus instituti sunt, utrum ipsorum, an domini vel patris accipienda sit? finge patrem putasse praegnantem, filium certum esse, finge et

sic adire, an acquirat hereditatem? Puto acquirere, sed contra, non acquirere. §. 8. Si certus sum, non esse falsum testamentum, vel irritum, vel ruptum, licet dicatur esse, possum adire hereditatem.

XXXI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Heredi cum postumo instituto reliquae partes accrescunt, quae postumo datae sunt, si certum sit, non esse praegnantem, licet heres ignoret.

XXXII. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Heres institutus si putet testatorem vivere, quamvis iam defunctus sit, adire hereditatem non potest. §. 1. Sed et si scit se heredem institutum, sed utrum pure an sub conditione ignoret, non poterit adire hereditatem, licet pure heres institutus sit, vel sub conditione, et paruerit conditioni. §. 2. Sed et si de conditione testatoris incertus sit, paterfamilias an filiusfamilias sit, non poterit adire hereditatem, etsi eius conditionis sit in veritate, ut testari poterit.

XXXIII. *Paulus libro XII. ad Plautium.* Quodsi dubitet, apud hostes decesserit an civis Romanus, quoniam utroque casu est ius adeundi, et in re est, ut possit adire, dicendum est, posse adire.

XXXIV. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Sed et si de sua conditione quis dubitet, an filiusfamilias sit, posse eum acquirere hereditatem, iam dictum est. Cur autem, si suam ignoret conditionem, adire potest, si testatoris, non potest? Illa ratio est, quod, qui conditionem testatoris ignorat, an valeat testamentum dubitat, qui suam, de testamento certus est. §. 1. Sed et si, quum esset pure institutus, putavit sub conditione, et impleta conditione, quam iniectam putavit, adiit, an possit acquirere hereditatem? Consequens est dicere, posse eum adire, maxime quum haec suspicio nihil ei obfuerit, nec periculum attulerit. Facilius quis admittet, si quis pure institutus putavit se sub conditione institutum, conditionemque impletam, quam in eventum putabat; nam in nullo haec suspicio obfuit.

XXXV. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Si quis heres institutus ex parte, mox Titio substitutus, antequam ex causa substitutionis ei deferatur hereditas, pro herede gesserit, erit heres ex causa quoque substitutionis, quoniam invito quoque ei accrescit portio. Idem dico, et si filiusfamilias vel servus iussu domini vel patris adierit hereditatem, mox emancipatus vel manumissus ex causa substitutionis adeat. Erunt namque heredes; sunt enim appendices praecedentis institutionis. §. 1. Si exclusus per conditionem sibi datam pater filium iussit adire, dicendum erit, eum non quaesiisse suam portionem. §. 2. Sed si ex duobus filiis unum iusserit, debebit et alium filium iubere adire.

XXXVI. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si ex sua parte dominus vel pater adierit, necessarium est iussum, ut filius vel servus coheredes adeant.

XXXVII. *Idem libro V. ad Sabinum.* Heres in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit, quum et ea, quae in nominibus sint, ad heredem transeant.

XXXVIII. *Ulpianus libro XLIII. ad Edictum.* Si duo sint necessarii heredes, quorum alter se abstinuit, alter postea, quam prior abstinuit, se immiscuit, dicendum est, hunc non posse recusare, quo minus tota onera hereditaria subeat. Qui enim scit aut scire potuit, illo abstinente se oneribus fore implicitum, ea conditione adire videtur.

XXXIX. *Idem libro XLVI. ad Edictum.* Quamdiu potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur.

XL. *Idem libro IV. Disputationum.* Quaesitum est: an, licet quis paternae hereditatis nihil attingat, aliquid tamen propter patris voluntatem habeat vel faciat, an creditoribus paternis cogatur respondere? utputa si impuberi fuerit substitutus. In qua specie Iulianus libro vicesimo sexto Digestorum scripsit: incidere eum in edictum, si se immiscuerit impuberis hereditati; nam qui iudicium parentis oppugnaverit, non debere ex eadem hereditate quidquam consequi. Sed Marcellus eleganter distinguit, multum interesse, utrum ex asse fuerit institutus in patris testamento, an ex parte, ut, si ex parte, potuerit sine metu, remota patris successione, impuberis hereditatem amplecti.

XLI. *Iulianus libro XXVI. Digestorum.* Filius, qui se paterna hereditate abstinuit, si exheredati fratris hereditati se immiscuerit, et pro herede gesserit, poterit ex substitutione hereditatem obtinere.

XLII. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Iulianus libro vicesimo sexto Digestorum scripsit; si pupillus paterna hereditate se abstinuisset, deinde ei aliquis heres exstitisset, non esse eum compellendum creditoribus paternis respondere, nisi substitutus ei fuisset; inclinat enim in hoc, ut putet substitutum etiam patris onera subiturum. Quae sententia a Marcello recte notata est; impugnat enim utilitatem pupilli, qui ipse saltem potest habere successorem; metu enim onerum patris timidius quis etiam impuberis hereditatem adibit, alioquin, inquit, et si frater fuit, omissa causa testamenti ab intestato possidebit hereditatem, et quidem impune. Nec enim videtur voluisse fraudare edictum, qui sibi prospicit, ne oneribus patris pupilli hereditas implicetur. Sed quod in fratre scripsit, credo ita intelligendum, si non impuberis frater fuit, sed testatoris; ceterum utique si frater a patre fratri substitutus impuberi sit, sine dubio necessarius heres exsistet. §. 1. Si in societate, quam vivo patre inchoaverat filius, post mortem patris perseveraverit, Iulianus recte distinguit, interesse, utrum rem coeptam sub patre perficiat, an novam inchoaverit; nam si quid novum in societate inchoavit, non videri miscuisse se hereditati patris scripsit. §. 2. Si servum paternum filius manumiserit, sine dubio miscuisse se paternae hereditati videbitur. §. 3. Proponebatur filius a patre de castrensi peculio servos comparasse, eosque a patre manumittere rogatus, quum heres esset ab eo institutus. Quaerebatur: si se abstinuisset paterna hereditate, eosque manumisisset, an miscuisse se paternae hereditati videatur? Dicebamus: nisi evidenter quasi heres manumiserit, non debere eum calumniam pati, quasi se miscuerit hereditati.

XLIII. *Iulianus libro XXX. Digestorum.* Heres per servum hereditarium eiusdem hereditatis partem, vel id, quod eiusdem hereditatis sit, acquirere non potest.

XLIV. *Idem libro XLVII. Digestorum.* Quoties pupillus patri heres exstitit, et abstinet se hereditate, quamvis patris bona sub creditoribus fiant, tamen rata haberi debent, quaecunque pupillus bona fide gesserit. Et ideo ei, qui fundum tutore auctore a pupillo emerit, succurrendum erit, nec interest, pupillus solvendo sit necne.

XLV. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Aditio hereditatis non est in opera servili. §. 1. Idcirco si servus dotalis adierit, actione de dote eam hereditatem mulier recuperabit, quamvis ea, quae ex operis dotalium servorum acquirantur, ad virum pertineant. §. 2. Et cum quaestus et compendii societas initur, quidquid ex operis suis socius acquisierit, in medium conferet, sibi autem quisque hereditatem acquirit. §. 3. Praeterea ne fructuarius quidem servus iussu eius, qui usumfructum in eo habet, adire hereditatem poterit. §. 4. Et quod a quibusdam respondetur: si liber homo, qui bona fide mihi serviebat, propter me heres institutus erit, posse eum iussu meo adire hereditatem, potest verum esse, ut intelligatur non opera sua mihi acquirere, sed ex re mea, sicut in stipulando et per traditionem accipiendo ex re mea mihi acquirit.

XLVI. *Africanus libro I. Quaestionum.* Cum falsum testamentum dicetur, si quidem ipse heres accusetur, quoniam certus esse debeat, se falsum non fecisse, recte adibit hereditatem; sin autem alius arguetur citra conscientiam eius, non potest adire, quasi dubitet, verum esse testamentum.

XLVII. *Idem libro IV. Quaestionum.* Qui servum suum heredem institutum adire iusserat, priusquam ille adiret, furiosus est factus. Negavit, recte servum aditurum, quoniam non nisi voluntate domini acquiri hereditas potest, furiosi autem voluntas nulla est.

XLVIII. *Paulus libro I. Manualium.* Si quis alicui mandaverit, ut, si aestimaverit, peteret sibi bonorum possessionem, et postquam ille petiit, furere coeperit, nihilo minus acquisita est ei bonorum possessio. Quodsi ante, quam ille petat, is, qui mandavit petendum, furere coeperit, dicendum est, non statim ei acquisitam bonorum possessionem; igitur bonorum possessionis petitio ratihabitione debet confirmari.

XLIX. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Pupillum etiam eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, hereditatem adeundo obligari ait.

L. *Modestinus libro singulari de Heurematicis.* Si per epistolam servo pupilli tutor hereditatem adire iusserit, si post subscriptam epistolam tutor moriatur, antequam ex

epistola servus adiret, nemo dicturus est, obligari postea pupillum hereditati.

LI. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Eum, qui duobus testamentis eiusdem testatoris heres scribitur, quum dubitet, num posterius falsum sit, ex neutro eorum posse adire hereditatem placet. §. 1. Filiusfamilias heres scriptus patrem suum certiorem fecerat, videri sibi solvendo esse hereditatem; pater rescripserat, sibi parum idoneam renuntiari, itaque debere eum diligentius explorare, et ita adire, si idoneam comperisset; filius acceptis litteris patris adiit hereditatem. Dubitatum est, an recte adiisset? Sed probabilius dicetur, quamdiu persuasum ei non sit, solvendo esse hereditatem, patrem non obligasse. §. 2. Sed et si quis ita dixerit: *Si solvendo hereditas est, adeo hereditatem*, nulla aditio est.

LII. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Quum heres institutus erat filius, et habebat patrem furiosum, in cuius erat potestate, interponere se suam benevolentiam, divus Pius rescripsit, ut, si filiusfamilias adierit, perinde habeatur, atque si paterfamilias adiisset, permisitque ei et servos hereditatis manumittere. §. 1. Qui ex parte heres institutus est pure, ex parte sub conditione solus, etiam pendente conditione si adierit hereditatem, ex asse heres erit, quia solus heres futurus est omnimodo, nisi habeat in conditionalem partem substitutum.

LIII. *Caius libro XIV. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui ex duabus partibus heres institutus fuerit, ex alia pure, ex alia sub conditione, et ex pura institutione adierit, et decesserit, posteaque conditio exstiterit, ea quoque pars ad heredem eius pertinet. §. 1. Qui semel aliqua ex parte heres exstiterit, deficientium partes etiam invitus accipit, id est, tacite ei deficientium partes etiam invito accrescunt.

LIV. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Heres quandoque adeundo hereditatem iam tunc a morte successisse defuncto intelligitur.

LV. *Marcianus libro II. Regularum.* Cum hereditate patris necessarius heres se abstineat, conditio coheredi, sive suo sive extraneo, defertur, ut aut totam agnoscat, aut a toto recedat; et ita se abstinere potest propter alium, qui per suam personam non poterat. Si tamen creditores dicant, se contentos esse eius portione, quia non potest exonerari, nisi deferatur conditio, et alterius parte abstinere se creditores debent, ut eius actiones ei, qui convenitur, dentur.

LVI. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Si is, qui immiscuit se hereditati, decessisset, deinde alter se abstineret, eadem conditio deferenda est heredi eius, quae et ipsi; quod Marcellus ait.

LVII. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Necessariis heredibus, non solum impuberibus, sed etiam puberibus, abstinendi se ab hereditate Proconsul potestatem facit, ut, quamvis creditoribus hereditariis iure civili teneantur, tamen in eos actio non detur, si velint derelinquere hereditatem. Sed impuberibus quidem, etiam si se immiscuerint hereditati, praestat abstinendi facultatem, puberibus autem ita, si se non immiscuerint. §. 1. Sed tamen et puberibus minoribus viginti quinque annis, si temere damnosam hereditatem parentis appetierint, ex generali edicto, quod est de minoribus viginti quinque annis, succurrit, quum, et si extranei damnosam hereditatem adierint, ex ea parte edicti in integrum eos restituat. §. 2. Servis autem necessariis heredibus, sive puberes, sive impuberes sint, hoc non permittitur.

LVIII. *Paulus libro II. Regularum.* Ex parte heres institutus servus, et nondum adita hereditate a coherede eius, liber et heres fit necessarius, quia non a coherede, sed a semetipso accipit libertatem, nisi ita institutus fuerit: *Quum mihi quis heres erit, Stichus liber et heres esto.*

LIX. *Neratius libro II. Membranarum.* Qui patri heres exstitit, si idem filio impuberi substitutus est, non potest hereditatem eius praetermittere. Quod sic recipiendum est, etiam si vivo pupillo mortuus erit, deinde pupillus impubes decesserit. Nam is, qui heres exstitit, pupillo quoque heres necessario erit; nam si ipsum invitum obligat, coniungi eam paternae hereditati, et accrescendi iure acquiri cuicunque patris heredi, existimandum est.

LX. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Filium emancipatum pater solum heredem instituit, et si is heres non esset, servum liberum et heredem esse iusserat; filius tanquam pater demens fuisset, bonorum eius possessionem ab intestato petiit, et ita hereditatem possedit. Labeo ait: si probaretur sana mente pater testamentum fecisse, filium ex testamento patri heredem esse. Hoc falsum puto; nam filius emancipatus cum hereditatem testamento datam ad se pertinere noluit, continuo ea ad substitutum heredem transiit, nec potest videri pro herede gessisse, qui, ut hereditatem omitteret, ex alia parte edicti possessionem bonorum petat. Paulus et Proculus Labeonis sententiam improbat, et in Iavoleni sententia est.

LXI. *Macer libro I. de officio Praesidis.* Si minor annis postea, quam ex parte heres exstitit, in integrum restitutus est, divus Severus constituit, ut eius partis onus coheres suscipere non cogatur, sed bonorum possessio creditoribus detur.

LXII. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Antistius Labeo ait: si ita institutus sit: *si iuraverit, heres esto,* quamvis iuraverit, non tamen eum statim heredem futurum, antequam pro herede aliquid gesserit, quia iurando voluntatem magis suam declarasse videatur. Ego puto, satis eum pro herede gessisse, si ut heres iuraverit. Proculus idem, eoque iure utimur. §. 1. Si servus heres institutus post iussum domini, antequam adiret, alienatus esset, novum iussum posterioris domini, non iussum prioris exigitur.

LXIII. *Marcellus libro singulari Regularum Pomponii* notat: Furiosus acquirere sibi commodum hereditatis ex testamento non potest, nisi si necessarius patri aut domino heres exsistat. Per alium autem acquiri ei potest, veluti per servum, vel eum, quem in potestate habet.

LXIV. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Servus duorum heres institutus, et adire iussus, si alterius domini iussu adierit, deinde manumissus fuerit, poterit ipse adeundo ex parte dimidia heres esse,

LXV. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Et si substitutum haberet idem servus ita: *si heres non erit, ille heres esto*, substitutus locum non habet.

LXVI. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Si servus communis vel uni ex dominis, vel pluribus, vel omnibus heres exstiterit necessarius, nullius eorum hereditate se poterit abstinere.

LXVII. *Idem libro I. Regularum.* Servus communis ab extero heres institutus si iussu unius adierit hereditatem, non pro maiore parte interim heredem eum facit, quam pro dominica; deinde ceteris sociis non iubentibus, tacito iure partes ei accrescunt.

LXVIII. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum solus servus heres institutus sit, sicut licet uno tempore omnium dominorum iussu adire hereditatem, ita et separatis temporibus singulorum iussu recte adibit. Nam quod saepius adit, non ex testamento, sed ex iure dominorum venire utilitatis causa videtur, ne alterius festinatione alterius ius laedatur.

LXIX. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Quamdiu institutus admitti potest, substituto locus non est, nec ante succedere potest, quam excluso herede instituto. Eveniet igitur, ut necessarium sit remedium Praetoris et circa denegandas primo actiones, et circa praestituendum tempus substituto, quia intra diem primo praestitutum neque adire hereditatem potest, neque pro herede gerere. Is autem, qui tertio gradu scriptus est, si primo deliberante secundus decedat, ipse potest succedere. Ergo exspectamus in singulis, ut prius eis deferatur hereditas, tunc deinde, posteaquam delata est, exspectamus diem praestitutum, intra quem diem, nisi aut adeat aut pro herede gerat, denegamus ei actiones.

LXX. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* In plurimum heredum gradibus hoc servandum est, ut, si testamentum proferatur, prius a scriptis incipiatur, deinde transitus fiat ad eos, ad quos legitima hereditas pertinet, etiamsi idem sit, ad quem utroque modo pertineat; nam hoc gradatim consequitur, ut prius ex testamento delatam, deinde legitimam repudiet. Idem iuris est in bonorum possessione, ut prius scriptus repellat bonorum possessionem, deinde is, qui ab intestato petere potest. §. 1. Si vero ei, ad quem legitima hereditas potest pertinere, conditio data sit, nihil constituere potest de legitima, antequam dies conditionis transeat; et ideo dicendum est, et in eo casu, si respondit,

neutram hereditatem ad se velle pertinere, bona defuncti a creditoribus possidenda.

LXXI. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Si servum quis alienum ab hostibus redemerit, et heredem eum cum libertate instituerit, magis puto fore eum liberum et necessarium heredem. Nam quum scribit ei libertatem, vinculo suo resolvit, et in hoc solum redit iure postliminii, ut non iterum servus eius fiat, cuius erat ante, quam caperetur, (hoc enim satis impium est) sed ut pristino domino suam aestimationem omnimodo offerat, vel maneat ei obligatus, donec pretium solvat; quod libertatis favore introductum est. §. 1. Si quis hac lege emtus sit, ut intra certum diem manumittatur, et cum libertate heres institutus sit, an ei succurrendum sit, ut se abstineat? videamus. Magisque est, ut, donec dies non exstiterit, possit ei necessarius heres effici, et non possit sese abstinere; sin autem dies praeteritus fuerit, tunc non necessarius, sed voluntarius heres efficitur, et potest se abstinere secundum exemplum eius, cui fideicommissaria libertas sub conditione debebatur. §. 2. Si quis dederit nummos domino, ut manumittatur, puto huic omnimodo esse succurrendum. §. 3. Praetor ait: SI PER EUM EAMVE FACTUM ERIT, QUO QUID EX EA HEREDITATE AMOVERETUR. §. 4. Si quis suus se dicit retinere hereditatem nolle, aliquid autem ex hereditate amoverit, abstinendi beneficium non habebit. §. 5. Non dixit Praetor: *si quid amoverit*, sed: *si per eum eamve factum erit, quo quid ex ea amoveretur.* Sive ergo ipse amoverit, sive amovendum curaverit, edictum locum habebit. §. 6. Amovisse eum accipimus, qui quid celaverit, aut interverterit, aut consumserit. §. 7. Ait Praetor: *quo quid ex ea amoveretur;* sive autem una res, sive plures fuerint amotae, edicto locus est, sive ex ea hereditate sint, sive ad eam hereditatem pertineant. §. 8. Amovere non videtur, qui non callido animo nec maligno rem reposuit; ne is quidem, qui in re erravit, dum putat non esse hereditariam. Si igitur non animo amovendi, nec ut hereditati damnum det, rem abstulit, sed dum putat non esse hereditariam, dicendum est, eum amovisse non videri. §. 9. Haec verba edicti ad eum pertinent, qui ante quid amovit, deinde se abstinet; ceterum si ante se abstinuit, deinde tunc amovit, hic videamus, an edicto locus sit? Magisque est, ut putem istic Sabini sententiam admittendam, scilicet ut furti potius actione creditoribus teneatur; etenim qui semel se abstinuit, quemadmodum ex post delicto obligetur?

LXXII. *Paulus libro I. ad Plautium.* Si quis heres ita scriptus fuerit, ut intra certum tempus adeat hereditatem, et si non ita adierit, alius ei substituatur, prior autem heres ante, quam adiret, decesserit, nemo dubitat, quin substitutus ultimum diem aditionis exspectare non soleat.

LXXIII. *Idem libro VII. ad Plautium.* Si quis non quasi heres, sed quasi patroni filius egens a liberto paterno ali velit, procul dubio hoc extra causam est immiscendi se bonis paternis, et ita recte Labeo scribit.

LXXIV. *Idem libro XII. ad Plautium.* Qui putat se decem dare iussum, quum quinque iussus sit, si decem dederit, fiet heres adeundo. §. 1. At si quinque putet se iussum dare, quum decem dare iussus sit, et det quinque, non implet conditionem. Sed ad aliquid proficit, ut, si adimpleverit reliquum, aliorum quinque datione videatur conditio esse impleta. §. 2. Qui bona fide servit, si quasi iussu domini adierit, non obligabitur. §. 3. Similis est huic statuliber, qui iussus ab herede adire hereditatem, post conditionem libertatis exsistentem, quum hoc ignoraret, adiit. §. 4. De eo, qui heres institutus ab aliquo dubitat, an libertas ei ex testamento domini obtigerit, quum nesciat, conditionem libertatis exstitisse, vel hereditatem aditam, an adeundo heres fiat? videndum. Iulianus hunc dicit fieri heredem.

LXXV. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Ex semisse Titius heres scriptus est; quadrantis bonorum possessionem per errorem petit. Quaero: an nihil actum sit, an vero perinde omnia servanda sint, ac si quadrans nominatus non sit? Respondit: magis nihil actum esse, quemadmodum cum ex semisse scriptus heres ex quadrante per errorem adiit hereditatem.

LXXVI. *Iavolenus libro IV. Epistolarum.* Si tu ex parte sexta sub conditione institutus fuisses heres, et omittente partem suam Titio, cui substitutus eras, ex substitutione adiisses, deinde conditio iure sextantis exstitisset, quaero, an adire necesse habueris, ne sextans tuus intereat? Respondit: nihil interest, utrum ex substitutione prius adierit, an ex prima institutione, quum ab utraque causa una aditio sufficiat; sextans itaque, qui sub conditione datus mihi est, ad me solum pertinet. §. 1. Item si tu sextantis, ex quo institutus esses heres, omiseris aditionem, numquid dubitas, quin ex substitutione adeundo Titianae partis habiturus partem esses? Respondit: non dubito, quin, si prima institutione adeundo heres esse possim, in potestate mea sit, quam partem hereditatis aut omittere velim aut vindicare.

LXXVII. *Pomponius libro VIII. ad Quintum Mucium.* Illud dubitari potest, an, si cum testamento heres institutus essem ab eo, qui etiam si intestatus decessisset, legitima hereditas eius ad me pertineret, an simul utramque hereditatem repudiare possim? quoniam ante, quam ex testamento hereditatem repudiarim, legitima nondum ad me pertinet. Verum eodem momento intelligor et ex testamento et legitimam repudiare, sicuti si legitimam velim ad me pertinere, quum sciam testamento mihi relictam, videbor ante repudiare testamentum, et ita legitimam acquisiisse.

LXXVIII. *Idem libro XXXV. ad Quintum Mucium.* Duo fratres fuerant, bona communia habuerant; eorum alter intestato mortuus suum heredem non reliquerat; frater, qui supererat, nolebat ei heres esse; consulebat, num ob eam rem, quod communibus, quum sciret eum mortuum esse, usus esset, hereditati se alligasset? Respondit: nisi eo consilio usus esset, quod vellet se heredem esse, non adstringi, itaque cavere debere, ne qua in re plus sua parte dominationem interponeret.

LXXIX. *Ulpianus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Placet, quoties acquiritur per aliquem hereditas vel quid aliud ei, cuius quis in potestate est, confestim acquiri ei, cuius est in potestate, neque momento aliquo subsistere in persona eius, per quem acquiritur, et sic acquiri ei, cui acquiritur.

LXXX. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Si solus heres ex pluribus partibus fuero institutus, unam partem omittere non possum, nec interest, in quibusdam habeam substitutum necne. §. 1. Idem puto, etiam si aliis mixtus heredibus ex pluribus partibus heres institutus sim, quod et hic, adeundo unam portionem, omnes acquiro, si tamen delatae sint. §. 2. Item si servus meus ex parte heres institutus sit pure, ex parte sub conditione, dato scilicet coherede, et iussu meo adierit, deinde eo manumisso conditio alterius portionis exstiterit, verius est, non mihi esse acquisitam illam portionem, sed ipsum comitari; omnia enim paria permanere debent in id tempus, quo alterius portionis conditio exstet, ut acquiratur ei, cui prior portio acquisita est. §. 3. Ego quidem puto, et si adhuc in potestate sit, iterum adeundum esse, si conditio exstiterit; et illud, quod dicimus, semel adeundum, in eiusdem persona locum habet, non quum per alium acquirenda est hereditas.

LXXXI. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Toties videtur heres institutus etiam in causa substitutionis adiisse, quoties acquirere sibi potuit; nam si mortuus esset, ad heredem non transferret substitutionem.

LXXXII. *Terentius Clemens libro XVI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si servus eius, qui capere non potest, heres instituatur, et ante, quam iussu domini adeat hereditatem, manumissus alienatusve sit, et nihil in fraudem legis factum esset, ipse admittitur ad hereditatem. Sed et si partem capere tantum possit dominus eius, eadem dicenda sunt de parte, quam ille capere non potest; nihil enim interest, de universo quaeratur, quod capere non possit, an de portione.

LXXXIII. *Ulpianus libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si totam hereditatem aut partem, ex qua quis heres institutus est, tacite rogatus sit restituere, apparet, nihil ei debere accrescere, quia rem non videtur habere.

LXXXIV. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Ventre praeterito, si filius, qui fuit emancipatus, aut exterus heres institutus sit, quamdiu rumpi testamentum potest, non defertur ex testamento hereditas. Sed si vacuo ventre mulier fuit, et incerto eo filius in familia retentus vita decessit, heres fuisse intelligitur; emancipatus vero aut exterus non aliter possunt hereditatem quaerere, quam si non esse praegnantem sciant. Ergo si ventre pleno sit mulier, nonne iniquum erit, interea defunctum filium heredi suo relinquere nihil? Et ideo decreto filio succurrendum est, quia, sive frater ei nascatur, sive non nascatur, patri heres

futurus est. Eademque ratio facit, ut emancipato quoque subveniri debeat, qui alterutro casu rem omnimodo habiturus est.

LXXXV. *Idem libro XXX. Quaestionum.* Si metus causa adeat aliquis hereditatem, fiet, ut, quia invitus heres exsistat, detur abstinendi facultas.

LXXXVI. *Idem libro VI. Responsorum.* Pannonius Avitus, quum in Cilicia procuraret, heres institutus ante vita decesserat, quam heredem se institutum cognosceret; quia bonorum possessionem, quam procurator eius petierat, heredes Aviti ratam habere non potuerant, ex persona defuncti restitutionem in integrum implorabant, quae stricto iure non competebat, quia intra diem aditionis Avitus obiisset. Divum tamen Pium contra constituisse, Maecianus libro Quaestionum refert in eo, qui legationis causa Romae erat, et filium, qui matris delatam possessionem absens amiserat, sine respectu eius distinctionis restitutionem in integrum habere. Quod et hic humanitatis gratia admittendum est. §. 1. Rei perduellionis hereditatem suspensa cognitione filius emancipatus, cui de patris innocentia liquet, potest quaerere. §. 2. Pro herede gessisse filium placuit, qui moriens, comperto matrem suam intestato vita decessisse, codicillis petiit ab herede suo, ut maternorum bonorum servum manumitteret, ac sibi parentibusque suis in possessione matris monumentum exstrueret.

LXXXVII. *Idem libro X. Responsorum.* Eum bonis patris se miscere convenit, qui remoto familiae vinculo pro herede gerere videtur, et ideo filius, qui tanquam ex bonis matris, cuius hereditatem susceperat, agrum ad hereditatem patris pertinentem ut maternum ignorans possedit, abstinendi consilium, quod in bonis patris tenuit, amisisse non videtur. §. 1. Pupillis, quos placuit oneribus hereditariis esse liberandos, confusas actiones restitui oportet.

LXXXVIII. *Paulus libro I. Quaestionum.* Gerit pro herede, qui animo agnoscit successionem, licet nihil attingat hereditarium. Unde et si domum pignori datam sicut hereditariam retinuit, cuius possessio qualisqualis fuit in hereditate, pro herede gerere videtur; idemque est, et si alienam rem ut hereditariam possedisset.

LXXXIX. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Si pupillus se hereditate abstineat, succurrendum est et fideiussoribus ab eo datis, si ex hereditario contractu conveniatur.

XC. *Paulus libro XII. Responsorum* respondit: Per procuratorem hereditatem acquiri non posse. §. 1. Idem respondit: si iussu avi nepos patris, qui de castrensi peculio testamentum fecit, hereditatem adiisset, acquisisse ei ea, de quibus pater testari potest, quia castrensia esse mutatione personae desierunt.

XCI. *Idem libro XV. Responsorum* respondit: Si is, qui bonis paternis se abstinuit, per suppositam personam emtoris bona patris mercatus probetur, perinde eum conveniri oportere a creditoribus, atque si bonis paternis se immiscuisset.

XCII. *Idem libro XVII. Responsorum.* Filiusfamilias duxit uxorem; ea filiis sublatis intestata decessit; filii iussu patris, non avi, adierunt hereditatem. Quaero: an avo acquisita sit hereditas? Paulus respondit: secundum ea, quae proponerentur, nihil actum esse.

XCIII. *Idem libro III. Sententiarum.* Pater, quoties filio mandat adire, certus esse debet, an pro parte an ex asse, et an ex institutione an ex substitutione, et an testamento an ab intestato filius suus heres exsistat. §. 1. Mutus pater vel dominus, filio vel servo heredibus institutis, magis est, ut, si intellectu non careat, nutu iubere possit adire hereditatem, ut ei iure eius commodum quaeri possit; quod facilius explicari poterit scientia litterarum. §. 2. Mutus servus iussu domini pro herede gerendo obligat dominum hereditati.

XCIV. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Qui superstitis bona repudiat, post mortem eius adire hereditatem, item bonorum possessionum petere non prohibetur.

XCV. *Paulus libro IV. Sententiarum.* Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest, et alio quovis indicio voluntatis.

XCVI. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Qui se pupillum falso existimans, quum esset pubes, pro herede gessit, quo minus heres exsistat, nihil error talis ei nocebit.

XCVII. *Paulus libro III. Decretorum.* Clodius Clodianus facto prius testamento, postea eundem heredem in alio testamento inutiliter facto instituerat; scriptus heres, quum posterius putaret valere, ex eo hereditatem adire voluit, sed postea hoc inutile repertum est. Papinianus putabat, repudiasse eum ex priore hereditatem, ex posteriore autem non posse adire. Dicebam: non repudiare eum, qui putaret posterius valere. Pronuntiavit: Clodianum intestatum decessisse.

XCVIII. *Scaevola libro XXVI. Digestorum.* Quae neptis suae nomine, quam ex Seia habebat, Sempronio tot dotis nomine spoponderat, et pro usuris in exhibitionem certam summam praestabat, decessit, relicta Seia filia et aliis heredibus, cum quibus Sempronius iudicio egit, condemnatique pro portionibus hereditariis singuli heredes, inter quos et Seia, Sempronio caverunt summam, qua quisque condemnatus erat, usuris iisdem, quae ad exhibitionem a testatrice praestabantur; postea excepta Seia filia ceteri heredes abstinuerunt hereditate beneficio principis, et tota hereditas ad Seiam pertinere coepit. Quaero: an in Seiam, quae sola heres remansit, et omnia ut sola heres egerat, pro eorum quoque portionibus, qui beneficio principali hereditate abstinuerant, utilis actio dari debeat? Respondi: pro parte eorum, qui se abstinuissent, actiones solere decerni in eam, quae adiisset, et maluisset integra hereditaria onera subire.

XCIX. *Pomponius libro I. Senatusconsultorum.* Aristo in decretis Frontonianis ita refert: quum duae filiae patri necessariae heredes exstitissent, altera se paterna hereditate abstinuerat, altera bona paterna vindicaret, totumque onus suscipere parata esset, Secundum Cassium Praetorem causa cognita actiones hereditarias utiles daturum recte pollicitum ei, quae ad hereditatem patris accesserat, denegaturumque ei, quae se abstinuerat.

TIT. III.

TESTAMENTA QUEMADMODUM APERIANTUR, INSPICIANTUR ET DESCRIBANTUR.

I. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Omnibus, quicunque desiderant tabulas testamenti inspicere vel etiam describere, inspiciendi describendique potestatem facturum se Praetor pollicetur. Quod vel suo vel alieno nomine desideranti tribuere eum, manifestum est. §. 1. Ratio autem huius edicti manifesta est. Neque enim sine iudice transigi, neque apud iudicem exquiri veritas de his controversiis, quae testamento proficiscuntur, aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti. §. 2. Si quis neget sigillum suum agnoscere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulae, sed alias suspectae fiunt.

II. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Tabularum testamenti instrumentum non est unius hominis, hoc est heredis, sed universorum, quibus quid illic adscriptum est; quin potius publicum est instrumentum. §. 1. Testamentum autem proprie illud dicitur, quod iure perfectum est; sed abusive testamenta ea quoque appellamus, quae falsa sunt, vel iniusta, vel irrita, vel rupta; itemque imperfecta solemus testamenta dicere. §. 2. Ad causam autem testamenti pertinere videtur id, quodcunque quasi ad testamentum factum sit, in quacunque materia fuerit scriptum, quod contineat supremam voluntatem. Et tam principales, quam secundae tabulae edicto continentur. §. 3. Si plura sint testamenta, quae quis exhiberi desideret, universorum ei facultas facienda est. §. 4. Si dubitetur, utrum vivat an decesserit is, cuius quis, quod ad causam testamenti pertinet, inspici describique postulat, dicendum est, Praetorem causa cognita statuere id debere, ut, si liquerit eum vivere, non permittat inspici tabulas, et ut ipsam scripturam quis inspiciat, et sigilla, et quid aliud ex tabulis velit spectare. §. 5. Inspectio tabularum etiam lectionem earum indicat. §. 6. Diem autem et consulem tabularum non patitur Praetor describi vel inspici, idcirco, ne quid falsi fiat; namque etiam inspectio materiam falso fabricando instruere potest. §. 7. Utrum autem in continenti potestatem inspiciendi vel describendi iubet, an desideranti tempus dabit ad exhibitionem? Et magis est, ut dari debeat secundum locorum angustias seu prolixitates. §. 8. Si quis, non negans apud se tabulas esse, non patiatur inspici et describi, omnimodo ad hoc compelletur; si tamen neget, penes se tabulas esse, dicendum est, ad interdictum remitti, quod est de tabulis exhibendis.

III. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Ipsi tamen heredi vindicatio tabularum, sicut ceterarum hereditariarum rerum competit, et ob id ad exhibendum quoque agere potest.

IV. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Quum ab initio aperiendae sint tabulae, Praetoris id officium est, ut cogat signatores convenire, et sigilla sua recognoscere,

V. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Vel negare, se signasse; publice enim expedit, suprema hominum iudicia exitum habere.

VI. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Sed si maior pars signatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum et recitari.

VII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Sed si quis ex signatoribus aberit, mitti debent tabulae testamenti, ubi ipse sit, uti agnoscat; nam revocari eum agnoscendi causa, onerosum est, quippe saepe cum magna captione a rebus nostris revocamur, et est iniquum, damnosum cuiquam esse officium suum. Nec ad rem pertinet, unus absit an omnes. Et si forte omnibus absentibus causa aliqua aperire tabulas urgeat, debet Proconsul curare, ut intervenientibus optimae opinionis viris aperiantur, et post descriptum et recognitum factum, ab iisdem, quibus intervenientibus apertae sunt, obsignentur, tunc deinde eo mittantur, ubi ipsi signatores sint, ad inspicienda sigilla sua.

VIII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Pupillares tabulas, etiam si non fuerit superscriptum, ne aperirentur, attamen si seorsum eas signatas testator reliquerit, Praetor eas aperiri, nisi causa cognita, non patietur.

IX. *Paulus libro XLV. ad Edictum.* Si mulier ventris nomine in possessione sit, aperiendae sunt secundae tabulae, ut sciatur, cui demandata sit curatio.

X. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si in duobus exemplariis scriptum sit testamentum, alterutro patefacto apertae tabulae sunt. §. 1. Si sui natura tabulae patefactae sunt, apertum videri testamentum non dubitatur; non enim quaerimus, a quo aperiantur. §. 2. Si tabulae non compareant, vel exustae sint, futurum est, ut subveniri legatariis debeat. Idem est, si suppressae vel occultae sint.

XI. *Caius libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Sicut codicilli pars intelliguntur testamenti, ita secundae tabulae principalium tabularum partem obtinere videntur.

XII. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si quis fecerit testamentum et exemplum eius, exemplo quidem aperto nondum apertum est testamentum; quodsi autheuticum patefactum est, totum apertum est.

TIT. IV.
SI QUIS OMISSA CAUSA TESTAMENTI AB INTESTATO, VEL ALIO MODO POSSIDEAT HEREDITATEM.

I. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Praetor voluntates defunctorum tuetur, et eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti ab intestato hereditatem partemve eius possident ad hoc, ut eos circumveniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, si non ab intestato possideretur hereditas, et in eos actionem pollicetur. §. 1. Et parvi refert, utrum quis per semetipsum an per alium acquirere potuit hereditatem; nam quomodocunque potuit, si non acquisiit hereditatem, in ea causa est, ut incidat in edictum Praetoris. §. 2. Praetermittere autem causam testamenti videtur, qui, quum posset iubere, noluit id facere. §. 3. Quid ergo, si servus eius, quum iuberetur adire hereditatem, dicto audiens non fuit? Sed compellendus est servus hoc facere, ideoque dominus ab intestato veniens incidit in edictum. §. 4. Sin autem nec certioratus est dominus a servo, et postea ipse ab intestato possedit hereditatem, non debet incidere in edictum, nisi si fingat ignorantiam. §. 5. Si proponitur idem et institutus et substitutus, et praetermiserit institutionem, an incidat in edictum? quaeritur. Et non puto incidere, quasi testator hanc ei dederit facultatem, qui eum substituit. §. 6. Praetermittere causam testamenti est, si quis repudiaverit hereditatem. §. 7. Qui sunt in potestate, statim heredes sunt ex testamento, nec quod se abstinere possunt, quidquam facit. Quodsi postea se immiscuerint, ex testamento videntur heredes, nisi si abstinuerint quidem se testamento, verum ab intestato petierint bonorum possessionem; hic enim incident in edictum. §. 8. Qui sub conditione institutus heres potuit parere conditioni, nec paruit, quum conditio talis sit, ut in arbitrio sit heredis instituti, deinde ab intestato possideat hereditatem, debebit edicto teneri, quia eiusmodi conditio pro pura debet haberi. §. 9. Non quaerimus, qui praetermissa causa testamenti ab intestato hereditatem possident, utrum iure legitimo possideant, an non? nam quoquo iure possideant hereditatem vel partem eius, conveniri ex edicto poterunt, utique si non ex alia causa possideant, utputa si quis omisit quidem hereditatem, sed ex causa fideicommissi possidet, missus in possessionem fideicommissorum servandorum causa, vel si proponas eum crediti servandi causa venisse in possessionem; nam nec ex hac causa legatariis respondere cogetur. Toties igitur edictum Praetoris locum habebit, quoties aut quasi heres legitimus possidet, aut quia bonorum possessionem accipit ab intestato, aut si forte quasi praedo possideat hereditatem, fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis; quocunque enim modo hereditatem lucrifacturus quis sit, legata praestabit. §. 10. Sane interveniente cautione: *evicta hereditate legata reddi*, etsi non possideat quis hereditatem, dolo autem malo fecerit, quo minus possideat, eveniet, ut perinde teneatur, atque si hereditatem adiisset. §. 11. Dolo autem malo fecisse videtur, quominus possideat, qui ad alium transtulit possessionem per fraudem, ut legatarii ceterique, qui quid in testamento acceperunt, careant his, quae sibi relicta sunt. §. 12. Sane quaestionis fuit: utrum is demum dolo malo facere videatur, quo minus possideat, qui per dolum eam possessionem dimittat, quam aliquando habuit, an vero is quoque, qui hoc ipsum malitiose fecit, ne ab initio possidere inciperet? Labeo sibi videri ait, non minus delinquere eum, qui non incipiat possidere, quam eum, qui desinat; quae sententia obtinet. §. 13. Si quis per fraudem omiserit hereditatem, ut ad legitimum perveniat, legatorum petitione tenebitur.

II. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Licet pro herede gerere non videatur, qui pretio accepto praetermiserit hereditatem, tamen dandam in eum actionem exemplo eius, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, divus Hadrianus rescripsit; proinde legatariis et fideicommissariis tenebitur. §. 1. Sed utrum ab eo erit incipiendum, et sic ad heredem veniendum, an convertemus ordinem? Mihi videtur humanior esse haec sententia, ut possessor hereditatis prior excutiatur, maxime si lucrativam habet possessionem.

III. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si pecuniam a substituto acceperis, ut praetermitteres, isque adierit, an danda sit legatariis actio? dubitari potest. Et puto, si ipse quoque praetermiserit, et quod lege ad se rediret possederit hereditatem, in utrumque vestrum dandam, ut ei tamen, cui ab utroque legatum sit, in alterutrum detur actio.

IV. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si quis pecuniam non accepit, simpliciter autem omisit causam testamenti, dum vult praestitum ei, qui substitutus est, vel legitimo, numquid locus non sit edicto? Plane indignandum est, circumventam voluntatem defuncti. Et ideo si liquido constiterit, in necem legatariorum hoc factum, quamvis non pecunia accepta, sed nimia gratia collata, dicendum erit, locum esse utili actioni adversus eum, qui possidet hereditatem. §. 1. Et recte dicetur, ubicunque quis, dum vult praestitum ei, qui se repudiante venturus est, non repudiaturus, nisi praestitum vellet, et maxime si ob evertenda iudicia id fecit, ibi dicendum est, adversus possessorem competere actionem, sic tamen, ut, ubi quidem pecunia accepta repudiavit, ibi dicamus eum, qui omisit, conveniendum, ubi vero gratis, in fraudem tamen eorum, quibus quid relictum est, possessorem debere conveniri utili actione. §. 2. Quanquam de heredibus institutis videatur Praetor loqui, attamen etiam ad alios haec res serpit, ut, si sit legatarius, a quo fideicommissum relictum est, et hic id egisset, ut omittatur hereditas, doloque id fecerit, conveniri debeat. §. 3. Si quis vendiderit hereditatem, utique possidere videtur, non dolo fecisse, quo minus possideat.

V. *Marcellus libro XII. Digestorum.* Excusatus videtur patronus, qui institutionem praetermisit, quum aliter esset a liberto scriptus heres, quam eum institui oporteret. Nam et si servus eius ex asse institutus fuerit, et per quemcunque casum non potuerit iussu domini adire hereditatem, impune praetermittet ex testamento hereditatem.

VI. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Quia autem is, qui ab intestato possidet hereditatem, conveniri potest, si omittat causam testamenti, quaesitum est, si quasi ex voluntate testatoris videatur omisisse, an cogatur praestare? utputa fratrem suum scripsit heredem, et codicillos fecit ab intestato, petiitque a fratre, ut, si legitima hereditas ad eum pertinuerit, fideicommissa praestaret quibusdam; si igitur omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an legatariis cogatur respondere? Et Iulianus libro tricesimo primo Digestorum scribit: cogendum primum legata praestare; mox dimissis legatis, si quid superfuerit ex dodrante, tunc fideicommissa cogi praestare; ceterum si legata absumant dodrantem, tunc nihil fideicommissariis praestandum; habere enim integrum quadrantem legitimum heredem oportet. Ordo igitur a Iuliano adhibetur, ut prius legata praestentur, deinde ex superfluo fideicommissa, dummodo quadrans non tangatur. Ego puto Iuliani sententiam ita accipiendam, ut, si omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, cogatur omnimodo legata praestare; nec enim utique omittere ei hereditatem permisit, qui fideicommissa ab eo reliquit ab intestato. §. 1. Plane si nominatim id ei permisit, dicemus, non eum incidere in edictum, quia usus est facultate ea, quam ei testator concessit. Quodsi non ei concessit specialiter testator omittere, is ordo erit sequendus, quem Iulianus ostendit. §. 2. Quid deinde dicemus, si iisdem et ex testamento legata, et fideicommissa ab intestato fuerint relicta, et praeterea aliis fideicommissa? an ordinem illum debeamus facere, quem Iulianus monstrat, an vero contribuemus omnes fideicommissarios, quasi aequales? Et magis est, ut ita distinguamus, multum interesse, utrum inciderit in edictum heres an non. Nam si incidit, praeferendi erunt hi, quibus testamento relicta fuerunt quaedam; sin vero non incidit, quia haec fuit testatoris voluntas, ut daret ei facultatem et ab intestato succedendi, vel quia alia causa intercessit, quae secundum ea, quae supra scripta sunt, non offendit edictum, dicendum est, contribui fideicommissa debere, quasi exaequata. §. 3. Non simpliciter autem Praetor pollicitus est, se daturum actionem, sed causa cognita. Nam sive invenerit testatorem huius rei auctorem esse, ipsumque permisisse ab intestato succedere, aut si qua alia iusta causa omittendi intervenerit, utique non dabit actionem in eum legatorum. §. 4. Item si invenerit bona ad alium pertinere, non dabit actionem, si modo nulla suspicio collusionis religionem Praetoris instruxerit. §. 5. Si autem is, cui auferri hereditas potest, aliquid possidebat de hereditate, et possidere desierit sine dolo malo, magis est, ut desinat conveniri. §. 6. Quod ergo tempus spectabimus, possideat necne? Litis contestatae tempus spectari debet. §. 7. Certe si vacantia bona quis possederit, et quadriennium praeterierit, indubitate conveniri poterit ex hac parte edicti, et quia omisit causam testamenti, et quia ab intestato possedit, et quidem sic, ut praescriptione quadriennii tutus sit. §. 8. Si patronus ex debita sibi portione heres scriptus, dato sibi coherede, ex alia parte omiserit institutionem, quia debita pars eius erat exhausta, omiserit et coheres, deinde possideat patronus ab intestato legitimam hereditatem totam, dandam in eum legatorum actionem, Celsus libro sexto decimo Digestorum ait, quae in Titium competeret, sufficereque patrono, quod integram debitam sibi portionem habeat. Haec autem ita sunt, si coheres collusit cum patrono; aliter enim non esse patronum cogendum legata praestare; neque enim interdictum est, ut quis omittat hereditatem, si sine fraude id fiat. §. 9. Hoc edictum etiam ad contra tabulas bonorum possessionem pertinere, magis dicendum est, scilicet ut, qui accipiendo contra tabulas bonorum possessionem liberis parentibusque legata praestaret, si omiserit eam bonorum possessionem, et ab intestato possideat hereditatem, cogatur ea praestare, quae praestaret, si contra tabulas bonorum possessionem accepisset. §. 10. Si libertas sub conditione fuerit data: *si decem dederit*, et omissa causa testamenti fuerit, non aliter libertas competet, quam si conditioni paritum sit.

VII. *Marcellus libro XII. Digestorum.* Quidam Titium et Maevium instituit heredes, et centum Titio legavit; uterque omisso testamento legitimam adiit hereditatem. Non probe legatorum actionem Titius postulabit. Idem, si utrique legasset.

VIII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si quis sub conditione dandorum decem, vel qua alia, quae in dando vel in faciendo fuit, heres institutus, omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an huic, in cuius personam conditio collata est, subveniri debeat? Et magis est, ne subveniatur; neque enim legatarius est.

IX. *Paulus libro XLV. ad Edictum.* Sed et si adhuc parendi conditioni tempus habeat, hac parte edicti non tenetur.

X. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si non solus, sed cum alio possidet hereditatem is, qui omisit causam testamenti, rectissime Iulianus ait, quod et Marcellus probat, dandam in ipsum quoque legatorum actionem utilem. Nec enim aspernari debet, obesse sibi factum heredis scripti, cui etiam profuerit. Hoc autem ita est, nisi si pecuniam accepit is, qui omisit causam testamenti; tunc enim in solidum tenebitur. §. 1. Quum substitutis ab institutis legata fuissent relicta, et tam instituti quam substituti omissa causa testamenti possiderent ab intestato hereditatem, divus Pius rescripsit, neque improbe neque imprudenter institutos legata recusare substituti data; recte enim recusant in se dari legatorum fideive commissorum petitionem substituto, cui liberum fuit adeunti hereditatem, non fideicommissum petere, sed universa bona obtinere. §. 2. Si duo sint heredes, institutus et substitutus, et ambo omissa causa testamenti ab intestato possideant hereditatem, quaestionis est, an ambo cogantur legata praestare, et utrum unusquisque ea legata, quae a se relicta sunt, an vero ambo utraque legata cogantur praestare? Ego puto, in solidum adversus singulos legatorum petitionem dandam. Sed utrum eorum, quae a se legata sunt, an vero etiam eorum, quae ab altero herede? videamus; et alias, si proponamus institutum solum possidere hereditatem, eorum legatorum, quae sunt a se relicta, an etiam eorum, quae sunt a substituto relicta, actionem patietur? Dicendum est, ita demum etiam eorum, si dolo substituti perveniat ad institutos hereditas sine pecunia; nam si pecuniam accepit substitutus, ipse erit conveniendus. Item si solus substitutus possideret, si quidem pecunia accepta institutus omisisset, dicemus institutum suis legatariis respondere debere, substitutum suis; si autem sine pecunia, adversus substitutum dabimus actionem. Nunc, quum ambo possideant, melius dicetur, singulos suis legatariis respondere debere.

XI. *Iavolenus libro VII. Epistolarum.* Si ab instituto et substituto eadem res mihi legata sit, et omissa causa testamenti hereditatem possideant lege, etiam si ab utroque herede solidum mihi debetur, tamen ab uno legatum consecutus, ab altero petere non potero; eligere itaque reum potero.

XII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* De libertatibus quoque in hoc casu quaesitum est, an competant tam hae, quae ab instituto, quam hae, quae a substituto datae sunt? Et magis est, ut competant tam directae quam fideicommissariae. §. 1. Heredem eius, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, in solidum legatorum actione teneri constat; magis est enim rei persecutionem, quam poenam continere, et ideo et perpetuam esse. Hoc autem ita est, nisi propter dolum defuncti conveniatur heres; tunc enim in id, quod ad eum pervenit, convenietur.

XIII. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Et si non totam aliquis hereditatem, partemve eius, ex qua heres institutus est, ab intestato possideat, sed vel minimam portiunculam, vel etiam unam aliquam rem, tenetur hoc edicto.

XIV. *Idem libro II. de testamentis ad edictum Praetoris urbani.* Quamvis non proprie pars hereditatis in una re intelligatur.

XV. *Idem libro XVII. ad Edictum provinciale.* Nec id iniquum est, quum ex suo quisque vitio hoc incommodo afficiatur.

XVI. *Idem libro II. de testamentis ad Edictum Praetoris urbani.* Quum enim hereditas ab eo quoque peti possit, qui unam aliquam rem hereditario nomine possideat, dubitari non oportet, quin verum sit, quod diximus.

XVII. *Idem libro XVII. ad Edictum provinciale.* Si quis omissa causa testamenti omnino eam hereditatem non possideat, excluduntur legatarii. Nam liberum cuique esse debet, etiam lucrosam hereditatem omittere, licet eo modo legata libertatesque intercidunt. Sed in fideicommissariis hereditatibus id provisum est, ut, si scriptus heres nollet adire hereditatem, iussu Praetoris adeat et restituat; quod

beneficium his, quibus singulae res per fideicommissum relictae sunt, non magis tributum est, quam legatariis.

XVIII. *Idem libro II. de testamentis ad Edictum Praetoris urbani.* Si duo heredes instituti ambo omissa causa testamenti ab intestato possideant hereditatem, tunc, quia uterque praetorio iure perinde habetur, atque si ex testamento hereditatem adiisset, pro partibus in singulos competit actio. §. 1. Admonendi sumus, huic, in quem ex hac parte edicti legatorum actio datur, beneficium legis Falcidiae concedendum.

XIX. *Idem libro XVII. ad Edictum provinciale.* Praeterea patrono quoque, qui ex asse heres institutus est, si ab intestato possideat hereditatem, commodum partis debitae, quod habiturus foret, si ex testamento adiisset hereditatem, salvum esse debet.

XX. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Si eadem res diversis personis ab instituto et substituto fuerit relicta, non uterque, sed qui ab instituto accepit, solus vindicabit.

XXI. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Si filius meus a matre sua heres scriptus fuerit, et ego, testamenti causa omissa, bonorum possessionem eiusdem filii nomine petiero, actio legatorum in me dari debebit non secus, ac si ipse heres scriptus omissa causa testamenti bonorum possessionem ab intestato accepissem.

XXII. *Idem libro XXXI. Digestorum.* Si in testamento ita scriptum fuerit: *Titius heres esto; si Titius heres erit, Maevius heres esto,* et Titius omissa causa testamenti hereditatem legitimam possederit, Maevio adversus eum petitio hereditatis dari non debet pro parte, quam habiturus esset, si testamenti causa omissa non fuisset. Cum enim omisso testamento hereditas possidetur, legatorum quidem et libertatum ratio habenda est, quia aliter, quam ab herede, dari non potuerunt, hereditatis vero, quae ita data est, rationem habere Praetor non debet; sua enim culpa testator sub hac conditione hereditatis partem dedit, quam potuit pure dare. §. 1. Qua[illegible]si ita scriptum fuisset: *Titius heres esto; quisquis mi[illegible]x suprascriptis heres erit, Stichus liber heresque esto,* et Titius omisso testamento hereditatem possideat, libertatem Stichi Praetor tueri non debet, nec hereditatis petitionem ei dare. §. 2. Si quis hoc modo testamentum scripserit: *Titius heres esto; si Titius heres non erit, Maevius heres esto; quisquis mihi ex suprascriptis heres erit, Maevio, si mihi heres non erit, centum dato,* deinde Titius omisso testamento legitimam hereditatem possideat, an Maevio, cuius in potestate fuit, ut ex substitutione adeundo totam hereditatem haberet, legatorum actio dari debeat? quaeritur. Et placet dari, quia nihil prohibet Maevium iustam causam habuisse, propter quam nollet negotiis hereditariis implicari.

XXIII. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Si filius, qui mansit in patris potestate, item filia heredes instituti, praeterito fratre emancipato, qui contra tabulas accipere possessionem potuit, ut intestati patris possessionem acceperint, legata omnibus praestabunt; nec filia dotem suam fratri conferet, quum ut scripta videatur hereditatem habere.

XXIV. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Si dolo tutoris omiserit pupillus causam testamenti, et legitimam hereditatem possideat, danda est legatorum actio in pupillum, sed eatenus, quatenus hereditas ei acquisita est. Quid enim, si cum alio possideat hereditatem? §. 1. Sed hoc et in eo, qui pubes est, plerique putant observandum, ut, pro qua parte possideat, teneatur, quamvis Praetor perinde in eum det actionem, atque si adiisset hereditatem.

XXV. *Celsus libro XVI. Digestorum.* Cui servus ipsius substitutus est, servum suum adire iussit. Si idcirco fecit, ne legata praestaret, utraque praestabit, et quia heres est, et quia omissa causa testamenti possidet ex substitutione hereditatem, salva Falcidia ei servata.

XXVI. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Iulianus scribit: patrem, qui filiam sibi substitutam iussit adire hereditatem, legata, quae ab ipso data sunt, ex sententia edicti praestaturum, quoniam filia patri substituitur in casu, non ut arbitrium eligendi relinquatur. Sed si varia legata supra dodrantem data sint, eorum prius rationem habendam, quae a filia relicta sunt; non enim caret dolo pater, qui, honore proprio omisso, propter compendium alienam institutionem maluit. §. 1. Denique si filiae pater substitutus adiit hereditatem, nihil eum dolo facere, Iulianus existimat, quia nemo filiae patrem contra votum parentum substituere videtur, sed ut arbitrium eligendi relinquat.

XXVII. *Idem libro VI. Responsorum.* Mater secundis tabulis impuberi filio substituta locum edicto facit, si omisso testamento legitimam hereditatem filii possideat. Idem iuris erit, et si filio heres data sit et substituta. §. 1. In sententiam edicti propter legatorum causam frater incidisse non videbitur, qui filium suum substitutum impuberi testamento fratris non emancipavit, sed ab intestato per eum bona possidere coepit. §. 2. In eum, qui testamento scriptus heres non fuit, si fraudis consilio cum heredibus scriptis participato, legitimam hereditatem solus possideat, actio legatorum ex sententia Praetoris dabitur.

XXVIII. *Maecianus libro IV. Fideicommissorum.* Si servum heredem institutum dominus, qui ipse rogatus fuerat fideicommissum praestare, priusquam adire iuberet, vendiderit, praestare id debet, quum per pretium servi heredi tatis quoque aestimationem consequatur. §. 1. Institutus heres et rogatus restituere hereditatem, si omissa causa testamenti legitimam hereditatem possideat, non dubie, ut legata ceteraque fideicommissa, ita hereditatem quoque restituere compellendus est; libertates quoque tam directas quam fideicommissarias. Sed si alienos servos rogatus sit manumittere, utique redimere eos debebit; eam autem decessionem patietur is, cui restituta fuerit hereditas, quam is, qui restituerit, passurus fuit.

XXIX. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, servos ad libertatem perducere debet, ne cis factum noceat eius, qui ex testamento adire noluit; sic tamen, ut habeat libertos.

XXX. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Qui omissa causa testamenti pro emtore, vel pro dote, vel pro donato, sive alio quolibet titulo, exceptis pro herede et pro possessore, possideat hereditatem, a legatariis et fideicommissariis non convenitur.

TIT. V.

DE SENATUSCONSULTO SILANIANO ET CLAUDIANO, QUORUM TESTAMENTA NE APERIANTUR.

I. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Quum aliter nulla domus tuta esse possit, nisi periculo capitis sui custodiam dominis tam ab domesticis quam ab extraneis praestare servi cogantur, ideo senatusconsulta introducta sunt de publica quaestione a familia necatorum habenda. §. 1. Domini appellatione continetur, qui habet proprietatem, etsi ususfructus alienus sit. §. 2. Qui servum bona fide possedit, domini appellatione non continebitur, nec qui usumfructum solum habuit. §. 3. Servus pignori datus, quod attinet ad debitoris necem, per omnia perinde habetur, atque si pignori datus non esset. §. 4. Servi appellatione etiam hi continentur, qui sub conditione legati sunt; nam medio tempore heredis sunt, nec quod conditio exsistens efficit, ut desinant esse heredis, facit, ne videantur interim eius esse. Idemque erit dicendum in statulibero. §. 5. Sed in eo, cui fideicommissaria libertas pure debetur, exstat rescriptum divi Pii ad Iuventium Sabinum, quo ostenditur, non esse festinandum ad tormenta eius, cui fideicommissaria libertas debetur. Et magis est, ne puniatur ob hoc, quod sub eodem tecto fuit, nisi particeps sceleris fuerit. §. 6. Domini appellatione etiam pro parte dominum contineri, dicendum est. §. 7. Domini appellatione et filiusfamilias, ceterique liberi, qui in potestate sunt, continentur. Senatusconsultum enim Silanianum non solum ad patresfamilias, verum ad liberos quoque pertinet. §. 8. Quid deinde dicemus, si liberi non sint in potestate? Marcellus libro duodecimo Digestorum dubitat; ego puto plenius accipiendum, ut etiam ad eos liberos pertineat, qui in potestate non sunt. §. 9. In eo, qui est in adoptionem datus, non putamus locum habere senatusconsultum, quamvis in adoptato locum habeat. §. 10. Sed nec in alumno occiso locus est senatusconsulto. §. 11. De matris servis, filio filiave occisis, quaestio non habetur. §. 12. Si pater ab hostibus ca[illegible]us sit, quaestionem de servis habendam et supplicium fil[illegible]occiso, eleganter Scaevola ait; quod etiam post mortem [illegible]atris probat, si ante, quam ei suus heres exsistat, occisus fuerit. §. 13. Idem Scaevola ait: constantius defendendum, herede instituto filio de his quaestionem

habendam et supplicium, qui pure legati vel manumissi sunt, ante aditam hereditatem filio occiso; quamvis enim, si viveret, herede eo exsistente, ipsius non essent futuri, attamen ubi decessit, quia exstinctum legatum et libertas est, senatusconsulto fore locum dicit. §. 14. Si pater necatus sit, an de servis filii quaestio habeatur, si forte in castrensi peculio servos habuit? Et magis est, quaestionem de servis filii habendam, suppliciumque sumendum, licet non sit in potestate filius. §. 15. Si vir aut uxor occisi esse proponantur, de servis eorum quaestio habetur, quanquam neque viri servi proprie uxoris dicantur, neque uxoris proprie viri; sed quia commixta familia est, et una domus est, ita vindicandum, atque in propriis servis, senatus censuit. §. 16. Sed neque uxore occisa neque marito de servis soceri quaestionem habendam, senatus censuit. Marcellus autem libro duodecimo Digestorum etiam in soceri servis idem, quod in mariti, recte dixit. §. 17. Occisorum appellatione eos contineri, Labeo scribit, qui per vim aut caedem sunt interfecti, utputa iugulatum, strangulatum, praecipitatum, vel saxo, vel fuste, vel lapide percussum, vel quo alio telo necatum. §. 18. Quodsi quis puta veneno, vel etiam quo alio, quod clam necare solet, interemtus sit, ad hoc senatusconsultum vindicta mortis eius non pertinebit. Hoc idcirco, quia toties puniendi sunt servi, qui auxilium domino non tulerunt, quoties potuerunt ei adversus vim opem ferre, et non tulerunt. Ceterum quid potuerunt facere adversus eos, qui veneno vel quo alio modo insidiabantur? §. 19. Plane si venenum per vim infusum sit, senatusconsultum locum habet. §. 20. Ubicunque igitur vis adhibita est, quae interimere solet, ibi dicendum est, locum senatusconsulto fore. §. 21. Quid ergo, si dominus veneno, non per vim necatus esse proponatur, impunitum erit factum? Nullo modo; licet enim cessat senatusconsultum Silanianum, nec quaestio suppliciumque de his, qui sub eodem tecto fuerunt, habeatur, tamen si qui conscii vel factores sceleris fuerunt, hi demum supplicio afficiuntur, et adiri hereditas aperirique tabulae etiam ante quaestionem habitam possunt. §. 22. Si sibi manus quis intulit, senatusconsulto quidem Silaniano locus non est, sed mors eius vindicatur, scilicet ut, si in conspectu servorum hoc fecit, potueruntque eum in se saevientem prohibere, poena afficiantur, si vero non potuerunt, liberentur. §. 23. Si quis non metu criminis imminentis, sed taedio vitae vel impatientia doloris sibi manus intulit, eius testamentum aperiri et recitari mortis casus non impedit. §. 24. Item illud sciendum est, nisi constet, aliquem esse occisum, non haberi de familia quaestionem; liquere igitur debet, scelere interemtum, ut senatusconsulto locus sit. §. 25. Quaestionem autem sic accipimus, non tormenta tantum, sed omnem inquisitionem et defensionem mortis. §. 26. Hoc autem senatusconsultum eos quidem, qui sub eodem tecto fuerunt, omnimodo punit, eos vero, qui non sub eodem tecto, sed in eadem regione, non aliter, nisi conscii fuissent. §. 27. Eodem autem tecto qualiter accipiatur? videamus, utrum intra eosdem parietes, an et ultra, intra eandem diaetam, vel cubiculum, vel eandem domum, vel eosdem hortos, vel totam villam? Et ait Sextus: sic esse saepe iudicatum, ut, quicunque eo loci fuerunt, unde vocem exaudire potuerunt, hi puniantur, quasi sub eodem tecto fuerint, licet alii validioris vocis, alii exiguioris sint, nec omnes undique exaudiri possint. §. 28. Iuxta hoc tamen videtur et divus Hadrianus rescripsisse in haec verba: *Servi, quoties dominis suis auxilium ferre possunt, non debent saluti eorum suam anteponere; potuisse autem ancillam, quae in eodem conclavi cum domino sua fuerat, auxilium ei ferre, si non corpore suo, at certe voce plorantem, ut hi, qui in domo fuerant, aut vicini audirent, hoc ipsum manifestum est, quod dixit, percussorem sibi mortem minatum, si proclamasset. Ultimum utique supplicium pati debet vel haec, ne ceteri servi credant, in periculo dominorum sibi quemque consulere debere.* §. 29. Hoc rescriptum multa continet; nam ei non parcit, qui eodem conclavi fuit, et ei, qui timuit mori, non ignoscit, et quod vel voce oporteat servos dominis auxilium ferre, ostendit. §. 30. Si quis in villa agens occisus sit, plus quam iniquum est, si forte diffusa late praedia habeat, de omnibus, qui in ea regione fuerint, servis et quaestionem haberi, et supplicium sumi; sufficit ergo in eos, qui cum ipso, qui occisus dicitur, fuerunt, et qui suspicione caedis aut conscientia attingi videbuntur, quaestionem haberi. §. 31. Cum dominus in itinere esset occisus, de his, qui una cum eo fuerunt, quum occideretur, vel quum una fuissent, profugerunt, supplicium sumendum est. Quodsi cum domino nemo fuit, quum occideretur, cessant ista senatusconsulta. §. 32. Impubes servus vel ancilla nondum viripotens non in eadem causa erunt; aetas enim excusationem meretur. §. 33. Impuberi autem utrum in supplicio tantum parcimus, an vero etiam in quaestione? Et magis est, ut de impubere nec quaestio habeatur. Et alias solet hoc in usu observari, ut impuberes non torqueantur; terreri tantum solent, et habena vel ferula caedi. §. 34. Excusantur autem servi, qui auxilium tulerunt sine dolo malo; nam si finxit se quis auxilium ferre, vel dicis gratia tulit, nihil hoc commentum ei proderit. §. 35. Tulisse autem auxilium non tantum is videtur, qui servavit dominum, hoc est qui potuit ita opem ferre, ut salvus esset dominus, verum is quoque, qui quidquid potuit fecit, tametsi dominus interfectus est, veluti si quis clamavit, ut ad auxilium conveniretur, aut terruit aggressores, atque si quis turbam convocaret, aut si corpus suum obiecit, vel alias corpore suo auxilium tulit. §. 36. Non tamen semper, qui clamore usus est, auxilium tulisse videtur; quid enim, si, quum posset manu depellere a domino periculum, ille clamorem inanem elegit? plectendus utique erit. §. 37. Quid, si vulnerati sint servi, quum protegerent dominum? Dicendum est, parci eis debere, nisi si aut ipsi sibi vulnera ista fecerunt data opera, ne punirentur, aut talia vulnera isti acceperunt, ut possent nihilo minus opem ferre, si voluissent. §. 38. Si dominus mortifere vulneratus supervixerit, nec de quoquam servorum suorum conquestus sit, etiam si sub eodem tecto fuerunt, tamen parcendum illis erit.

II. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Divus Marcus et Commodus Pisoni rescripsit in haec verba: *Quum constiterit apud te, Piso carissime, Iulium Donatum postea, quam conterritus adventu latronum profugerat in villam suam, vulneratum esse, mox testamento fa*[illegible]*rgasse officium servorum suorum, nec pietas pro ser*[illegible]*nec sollicitudo heredis obtinere debet, ut ad poenam vocentur, quos absolvit dominus ipse.*

III. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si quis in gravi valetudine affectus opem domino ferre non potuerit, subveniendum est ei. §. 1. Si quis moriens dixisset, a servo vim mortis allatam esse sibi, dicendum est, non esse credendum domino, si moriens hoc dixit, nisi potuerit et probari. §. 2. Si maritus uxorem noctu intra cubiculum secum cubantem necaverit, vel uxor maritum, servi poena senatusconsulti liberabuntur. Sed si exaudissent, et opem non tulissent, plectendi erunt, non tantum si proprii essent mulieris, sed etiam si mariti. §. 3. Si tamen maritus in adulterio deprehensam occidat, quia ignoscitur ei, dicendum est, non tantum mariti, sed etiam uxoris servos liberandos, si iustum dolorem exsequenti domino non restiterunt. §. 4. Si, quum omnes domini aggressuram paterentur, unus servus opem tulit, an sit excusandus, an vero quia omnibus non tulit, plectendus? Et magis est, si quidem omnibus ferre potuit, quamvis quibusdam opem tulerit, supplicio afficiendum; si vero simul omnibus non potuit, excusandum, quia quibusdam opem tulerit. Nam illud durum est dicere, si, quum duobus auxilium ferre non possit, eligat alteri esse auxilio, electione crimen eum contraxisse. §. 5. Quare et si servus mulieris marito dominae magis auxilio fuit, quam dominae, vel contra, dicendum est, ignosci ei debere. §. 6. Subvenitur eis, qui eo tempore, quo dominus dominave occisa est, clausi ita fuerunt sine dolo malo, ut erumpere succurrendi causa, aut comprehendendi eos, qui caedem fecerunt, non potuerint. Nec interest, a quo clausi continebantur, sic tamen, si non data opera voluerint se ita includi, ne opem ferre possent. Clausos accipere debemus, et si sunt vincti, si tamen ita vincti, ut omnino erumpere vincula, et auxilio esse non potuerunt. §. 7. Ignoscitur etiam his, qui aetate defecti sunt. §. 8. Surdus quoque inter imbecillos numerandus est, aut inter eos, qui sub eodem tecto non sunt, quia ut illi per spatium, ita hic per morbum nihil audit. §. 9. Caecus quoque veniam mereri debet. §. 10. Mutum simili modo excipimus, sed ibi, ubi vocis tantum auxilium superfuit. §. 11. Furiosos excipi, nequaquam dubium est. §. 12. Si quis quem eorum servum servamve ex ea familia, qui eius facinoris noxius erit, recepe-

rit vel celaverit sciens dolo malo, in ea causa est, ac si lege, quae de sicariis lata est, facinoris noxius fuerit. §. 13. Si ex stipulatu servus debeatur, et caedem domini arguerit, et pro hoc praemio liber esse iussus sit, ex stipulatu actio stipulatori non datur; nam et si supplicio affectus fuisset, non daretur. Quodsi sub eodem tecto non fuit, ex stipulatu actio in aestimationem servi utilis erit creditori. §. 14. Utrum autem is solus videatur indicasse vel arguisse, qui ad hoc prosilit ultro, an etiam is, qui, quum accusaretur ipse, detorsit in alium crimen? Et magis est, ut ille hoc praemio dignus sit, qui ultro ad accusationem prosilit. §. 15. Hi quoque, qui non potuerunt alias ad libertatem pervenire, utputa si hac lege distractus erat quis, ne manumitteretur, poterunt propter hoc, quod in commune utile est, ad libertatem pervenire. §. 16. De his quoque servis, qui testamento manumissi sunt, perinde atque de servis supplicium sumendum est. §. 17. De his, qui ante, quam testamentum occisi occisaeve aperiretur, profugissent, posteaque aperto testamento liberi scripti invenirentur, perinde atque de servis quaestio habenda suppliciumque sumendum est. Nam est aequissimum, ultioni dominorum non obstare indulgentiam ipsorum, quam quo quisque pleniorem est expertus, eo graviorem sceleris sui poenam merebitur. §. 18. Quod ad causam testamenti pertinens relictum erit ab eo, qui occisus esse dicetur, id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendumque curet, edicto cavetur, priusquam de eius familia quaestio ex senatusconsulto habita, suppliciumque de noxiis sumtum fuerit. §. 19. Aperire autem hic ille videtur, qui naturaliter aperit, sive sint signatae, sive non sint ligatae, sed tantum naturaliter clausae. §. 20. Aperire accipere debemus prohibitos nos vel palam vel secreto; omnis enim apertura prohibita est. §. 21. Si quis ignorans occisum aperuerit, non debet hoc edicto teneri. §. 22. Et si sciens, non tamen dolo aperuit, aeque non tenebitur, si forte per imperitiam vel per rusticitatem, ignarus edicti Praetoris vel senatusconsulti, aperuit. §. 23. Si quis tabulas quidem non aperuerit naturaliter, linum autem inciderit, excusatus erit, quia dolo caret, qui ipsas tabulas non aperuit. §. 24. Si autem non totum testamentum, sed pars eius aperta sit, dicendum est, in edictum incidisse eum, qui aperuit; parvi enim refert, utrum totum an pars aperiatur. §. 25. Si quis codicillos aperuit, testamentum non aperuit, in edictum incidit; nam et codicilli ad causam testamenti pertinent. §. 26. Item sive iure valeat id, quod apertum est, sive non valeat, attamen edicto locus est. §. 27. Eadem servantur et de his, quae ad causam substitutionis pertinent, si pupillus pupillave occisus occisave esse dicetur. §. 28. Si alius aperuit, alius recitavit, alius descripsit, omnes in edictum incident, qui singula eorum fecerunt. §. 29. Non tantum ex testamento, sed etiam ab intestato hereditas ad hoc edictum pertinet, ut ne quis adeat bonorumve possessionem petat, antequam quaestio de familia habeatur, ne heres propter compendium suum familiae facinus occultet. §. 30. Eleganter Scaevola ait: ut quis ad heredem suum utiles actiones transmittat, si forte ante aditionem decessit, exploratum esse debere, idcirco eum non adire, quod senatusconsulto edictoque terreatur. §. 31. Si conditioni intra diem ex die mortis praestitutum parere iussi ignorantia non paruerunt, si idcirco ignoratum est, quia metu senatusconsulti aperiri tabulae non potuerunt, succurritur eis ad implendam conditionem. §. 32. Si et aliud impedimentum sit de non adeunda hereditate vel aperiendarum tabularum, sit et senatusconsulti, nihil prodesse impedimentum senatusconsulti, si et aliud fuit, veluti si praegnans uxor occisi fuit vel etiam putabatur, et propterea adire hereditatem institutus non potuerit.

IV. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Qui postumos heredes instituerat, non natis postumis uxorem secundo loco scripsit heredem; quum a familia necatus diceretur, uxor diem suum obierat; heredes mulieris actiones ex constitutione sibi dari postulabant. Eos ita demum audiendos esse respondi, si mulier, quam in utero nihil gestare constabat, propter senatusconsultum hereditatem adire noluit; alioquin praegnante ea defuncta, nullam iniuriae querelam intervenisse.

V. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Necessarios heredes puto edicto comprehendi, si se misceant hereditati. §. 1. Nec bonorum possessionem peti Praetor permittit, et ego puto ad omnes bonorum possessiones hoc edictum pertinere. §. 2. Non alias bona publicantur, quam si constabit esse occisum patremfamilias, et heredem ante quaestionem de familia habitam suppliciumque sumtum adiisse hereditatem. §. 3. Ubi quis incuria necatus est vel medici insidiis, adiri quidem hereditas potest, sed heredi defensio mortis incumbit.

VI. *Paulus libro XLVI. ad Edictum.* Etsi percussor certus sit, tamen habenda quaestio est, ut caedis mandator inveniatur. Utique autem ipse maxime quaestioni dabitur, quamvis et ceteri puniantur. §. 1. Quamvis alias in caput domini servi non torqueantur, recte tamen fiet quaestio, etiam si heredem accuset, sive extraneus heres, sive ex suis sit. §. 2. Si unus ex dominis non compareat, quaerendum est de casu eius per servos, quos communes habuerunt; magis enim de salute aut ultione domini non comparentis, quam in caput praesentis torquebuntur. §. 3. Si appetitus sit, nec occisus dominus, nihil senatusconsulto cavetur; ipse enim in familiam suam potest animadvertere.

VII. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Silanianum.* Et in libertos extraordinarium auxilium habebit.

VIII. *Idem libro XLVI. ad Edictum.* Senatusconsulto Pisoniano cavetur: si poenae obnoxius servus venisset, quandoque animadversum in eum esset, ut venditor pretium praestaret, ne emtori iniuriam fecisse videatur senatus. §. 1. Si filiusfamilias, qui in castrensi peculio testatus est, occisus sit, omni modo id defendendum est, ut, ex quibus casibus ad fiscum patrisfamilias bona pertinent, his casibus et huius peculium potius, quam ad heredes, qui deliquerunt in adeundo et similibus, ultive non sunt.

IX. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Cum fisco caduca bona defuncti addicuntur propter inultam mortem, in eum legatorum actio datur, et libertates ratae sunt, eorum scilicet, qui senatusconsulto excipiuntur.

X. *Paulus libro singulari ad senatusconsultum Silanianum.* Si exheredatus filius ante, quam adiretur patris hereditas, occisus sit, ex eventu inspicietur, ut, si adita fuerit hereditas, quasi alieni fuisse videantur. Si vero irritum testamentum factum sit, quia ipsius essent, si viveret, omnia perinde aguntur, ac si dominus esset. §. 1. Sub divo Traiano constitutum est, de his libertis, quos vivus manumiserat, quaestionem haberi.

XI. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Idemque erit et de his, qui ius annulorum petierant.

XII. *Paulus libro singulari ad senatusconsultum Silanianum.* Si servus a testatore occiso legatus sit, et Praetor pro praemio statuerit liberum eum esse, dicendum est, non impediri libertatem.

XIII. *Venuleius Saturninus libro II. de publicis Iudiciis.* In cognitione aperti adversus senatusconsultum testamenti eius, qui a familia sua occisus dicatur, quinquennii tempus constitutum est senatusconsulto Tauro et Lepido consulibus, quod tamen ad extraneos pertinet; namque eos, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusare permittitur eodem senatusconsulto.

XIV. *Macianus libro XI. de publicis Iudiciis.* Excipiuntur senatusconsulto Silaniano impuberes servi. Trebius autem Germanus legatus etiam de impubere sumi iussit supplicium, et tamen non sine ratione. Nam is puer nec multum a puberi aetate aberat, et ad pedes domini cubuerat, quum occideretur, nec postea caedem eius prodiderat. Ut enim opem ferre eum non potuisse constabat, ita silentium praestitisse etiam postea, certum erat; et his duntaxat impuberibus senatusconsulto parci credebat, qui tantum sub eodem tecto fuissent; qui vero ministri vel participes caedis fuissent, et eius aetatis, quanquam nondum puberis, ut rei intellectum capere possent, his non magis in caede domini, quam in ulla alia causa parci oportere.

XV. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Si sequens gradus ultus fuerit necem testatoris, an prior hereditas ad illum transferatur? Et ait Papinianus: non esse hoc; nam poena illius huius praemium esse non debet. §. 1. Quum ex parte heredi instituto legatum quoque erat, et in ulciscenda morte cessaverat, divi Severus et Antoninus rescripserunt, tam hereditatis portionem, quam legatum ei auferendum. §. 2. Heredibus autem, qui in ulciscenda morte defuncti cessaverant, tam testamento, quam ab intestato auferuntur bona, forte et si quasi patronus venit, quamvis hi suo iure admittantur.

XVI *Marcellus libro XII. Digestorum.* Domino a familia occiso, servus communis necem eius detexit; favore libertatis liber quidem fieri debet, pretii autem partem sibi contingentem socium consequi oportet.

XVII. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Prius de se familia torquenda est, et si confiteatur, tunc interrogetur, quo mandante flagitium admissum sit.

XVIII. *Idem libro IX. Regularum.* Et inofficioso testamento queri idem, et mortem vindicare defuncti non prohibetur; idque Paulus respondit.

XIX. *Idem libro VIII. Pandectarum.* Quum dominus occiditur, auxilium ei familia ferre debet et armis, et manu, et clamoribus, et obiectu corporis. Quod si, quum posset, non tulerit, merito de ea supplicium sumitur.

XX. *Papinianus libro II. Responsorum.* Heres, qui veneni causam persequitur, res hereditarias urgentes ordinare, salvis probationum indiciis, non prohibetur.

XXI. *Idem libro VI. Responsorum.* Propter veneni quaestionem tempus petendae possessionis non profertur, quum eo quoque suspenso crimine recte petatur. Aliud senatui placuit, cum a familia dominus necatus dicitur, servorum videlicet causa, quorum libertatem quaestionis habendae gratia negligi necesse est. §. 1. Neptis, quae possessionem aviae petierat, mortem eius, interfectam sciens, non defenderat. Fideicommissum, quod avia ex alio testamento nepti debuit, in restituendis fisco bonis non esse deducendum placuit; dolus enim heredis punitus est. Si autem negligentia mulier emolumentum bonorum amiserit, fideicommissum esse retinendum, integrato iure debiti, rationis est. §. 2. Praesidis iniquitate reis illatae caedis absolutis, heredibus, qui non defunctorie debitum officium impleverant, quamvis non provocassent, hereditatem auferri non oportere visum est.

XXII. *Paulus libro XVI. Responsorum.* Caius Seius quum languesceret, questus est, se veneno occidi a servo suo, et sic exspiravit; cui heres exstitit Lucia Titia soror, et mortem eius exsequi neglexit, et ipsa post annum decimum decessit; exstitit, qui bona nuntiaret Caii Seii. Quaero: an morte Titiae exstinctum sit crimen? Paulus respondit: causam, de qua quaeritur, quum sit pecuniaria, morte ingratae heredis exstinctam non videri.

XXIII. *Maecianus libro XIII. Fideicommissorum.* Si ante, quam patefieret testatorem occisum, tabulae testamenti apertae essent, deinde innotuisset, id admissum esse, causa cognita puto compellendum institutum adire hereditatem, quam suspectam diceret, et ex Trebelliano senatusconsulto restituere.

XXIV. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si quis quasi suspectam hereditatem coactus adiit, non tenetur edicto.

XXV. *Caius libro XVII. ad Edictum provinciale.* Lege Cornelia cavetur de praemio accusatoris, qui requisivit et renuntiavit eos servos, qui ex ea familia ante quaestionem fugerint, ut in singulos servos, quos convicerit, quinque aureos ex bonis occisi, aut, si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat. Quod praemium non in omnes servos, qui sub eodem tecto locove fuerint, sed in eos solos, qui caedem admisissent, accusatori tribuitur. §. 1. Praeterea cavetur, ut de his, qui ante quaestionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inveniantur, lege de sicariis iudicium fiat, ita ut ex vinculis causam dicant, et convicti perinde ac servi puniantur, et ei, qui convicerit, deni aurei praemii nomine dentur ex bonis damnati. §. 2. Ex hoc edicto actio proficiscitur contra eum, qui adversus edictum Praetoris tabulas testamenti aperuisse, vel quid aliud fecisse dicetur; nam, ut ex supradictis apparet, plura sunt, propter quae poena edicti constituta est. Palam est autem, popularem actionem esse; cuius poena in centum aureos ex bonis damnati extenditur, et inde partem dimidiam ei, cuius opera convictus erit, praemii nomine se daturum Praetor pollicetur, partem in publicum redacturum.

XXVI. *Scaevola libro XXXIV. Digestorum.* Fideicommissum, quod ex testamento fratris patruelis Caius Seius Titio debebat, ab heredibus Seii Titius accepit. Quaesitum est: quum necem Caii Seii heredes eius non vindicaverint, an Titius nihilo minus eos heredes ut indignos accusare possit ob id, quod necem eius non vindicaverint, nec obsit ei, quod ab iisdem fideicommissum ex testamento fratris patruelis consecutus sit? Respondi: nihil proponi, cur obstaret.

XXVII. *Callistratus libro I. de iure fisci.* Si de pluribus heredibus, quibusdam invitis aut ignorantibus, apertum erit testamentum, non amittunt portiones suas, qui culpa carent.

TIT. VI.

SI QUIS ALIQUEM TESTARI PROHIBUERIT VEL COËGERIT.

I. *Ulpianus libro XLVIII. ad Edictum.* Qui, dum captat hereditatem legitimam vel ex testamento, prohibuit testamentarium introire, volente eo facere testamentum vel mutare, divus Hadrianus constituit, denegari ei debere actiones, denegatisque ei actionibus fisco locum fore. §. 1. Si dominus dolo fecerit, ne testamentum mutaretur, in quo servus eius scriptus erat, quamvis manumissus adierit hereditatem, actiones ei denegantur, quum et liberis eius, si quid fuerit datum, denegari debeat, etsi non fuerint in potestate. Sed si legatum ei relictum sit, idque restituere sit rogatus, consequens erit dicere, admitti eum ad legatum, quod non ipse habiturus esset, sed ad alium sit translaturus. §. 2. Si plures heredes instituti sint, et omnes dolo fecerint, quo minus testamentum mutaretur, dicendum est, actiones omnibus denegari, quia omnes dolo fecerunt.

II. *Paulus libro XLIV. ad Edictum.* Si quis dolo malo fecerit, ut testes non veniant, et per hoc deficiat facultas testamenti faciendi, denegandae sunt actiones ei, qui dolo fecerit, sive legitimus heres sit, sive priore testamento scriptus. §. 1. Fratris autem factum fratri non nocet. §. 2. Si fidei eius, qui dolum admisit, commissum est, ut hereditatem restitueret, ea hereditas caduca cum suis oneribus fiet, ut commodum legis Falcidiae fiscus sentiat, dodrantis autem fideicommissarius.

III. *Papinianus libro XV. Responsorum.* Virum, qui non per vim, nec dolum, quo minus uxor contra eum mutata voluntate codicillos faceret, intercesserat, sed, ut fieri adsolet, offensam aegrae mulieris maritali sermone placaverat, in crimen non incidisse respondi, nec ei, quod testamento fuerat datum, auferendum.

TIT. VII.

DE IURE CODICILLORUM.

I. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Saepissime rescriptum et constitutum est, eum, qui testamentum facere opinatus est, nec voluit quasi codicillos id valere, videri nec codicillos fecisse. Ideoque quod in illo testamento scriptum est, licet quasi in codicillis poterit valere, tamen non debetur.

II. *Iulianus libro XXXVII. Digestorum.* Si ei, qui post testamentum factum, et ante codicillos scriptos natus esset, codicillis per fideicommissum aliquid daretur, utile est. §. 1. Quod si ei, qui post testamentum factum, et antequam codicilli scriberentur, mortuus esset, datum esset, pro non scripto habetur. §. 2. Codicillorum ius singulare est, ut, quaecunque in his scribentur, perinde haberentur, ac si in testamento scripta essent. Ideoque servo, qui testamenti facti tempore testatoris fuisset, codicillorum tempore alienus, non recte libertas directa datur. Et contra si, quum testamentum fiebat, alienus esset, codicillorum tempore testatoris, intelligitur alieno servo libertas data. Et ideo licet directae libertates deficiunt, attamen ad fideicommissarias eundem est. §. 3. Furiosus non intelligitur codicillos facere, quia nec aliud quidquam agere intelligitur, quum per omnia et in omnibus absentis vel quiescentis loco habeatur. §. 4. Hereditas testamento inutiliter data non potest codicillis quasi hereditas confirmari, sed ex fideicommisso petitur, salva ratione legis Falcidiae.

III. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Si quis, quum testamentum nullum habebat, codicillis fideicommissa hoc modo dedit: *Quisquis mihi heres erit bonorumve possessor, eius fidei committo*, fideicommissa praestari debent, quia paterfamilias, qui testamenti factionem habet, et codicillos facit, perinde haberi debet, ac si omnes heredes eius essent, ad quos legitima eius hereditas vel bonorum possessio perventura est. §. 1. Sed et si post codicillos factos natus quis esset proximus agnatus vel suus heres, fideicommissa praestari debebit; intelligitur enim is quoque heres scri-

ptus. Et ideo non perinde habendus est, ac si rupisset hos codicillos. §. 2. Testamento facto, etiam si codicilli in eo confirmati non essent, vires tamen ex eo capient. Denique si ex testamento hereditas adita non fuisset, fideicommissum ex huiusmodi codicillis nullius momenti erit.

IV. *Idem libro LXIII. Digestorum.* Eum, qui codicillorum tempore solvendo sit, recte libertatem dare placuit, quamvis testamenti facti tempore solvendo non fuerit.

V. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Ante tabulas testamenti codicilli facti non aliter valent, quam si testamento, quod postea factum est, vel codicillis confirmentur, aut voluntas eorum quocunque indicio retineatur. Sed non servabuntur ea, de quibus aliter defunctus novissime iudicavit.

VI. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Divi Severus et Antoninus rescripserunt: nihil egisse matrem, quae, quum pure liberos suos heredes instituerit, conditionem emancipationis codicillis adiecit, quia neque conditionem heredi instituto codicillis adiicere, neque substituere directo potest. §. 1. Codicillos et plures quis facere potest; et ipsius manu neque scribi, neque signari necesse est. §. 2. Licet in confirmatione codicillorum paterfamilias adiecerit, ut non alias valere velit, quam sua manu signatos et subscriptos, tamen valent facti ab eo codicilli, licet neque ab eo signati, neque manu eius scripti fuerint; nam ea, quae postea geruntur, prioribus derogant. §. 3. Codicillos is demum facere potest, qui et testamentum facere potest. §. 4. Si post testamentum factum mortuo codicillis quis legaverit, licet testamento confirmatis, pro non scripto legatum est.

VII. *Idem libro II. Regularum.* Quaedam non referuntur ad confirmationem codicillorum, veluti si ante captivitatem quis codicillos confirmaverit, et in captivitate codicillos scribat; nam non valent. Idem est, si aliquo modo ius testamenti faciendi desierit habere. §. 1. Praeterea in illis, quae non iuris, sed facti sunt, non est perinde habendum, quod codicillis scribitur, atque si, ubi confirmantur, scriptum fuisset; veluti si ita in codicillis scriptum erit: *vestem, quae mea est*, codicillorum tempus spectandum, non quo confirmantur. Item si ita: *si Titius vivus est*, vel: *si tot annorum est*, codicillis legavit Seio, tempus codicillorum, non quo tempore fit testamentum, spectandum.

VIII. *Paulus libro singulari de iure Codicillorum.* Conficiuntur codicilli quatuor modis: aut enim in futurum confirmantur, aut in praeteritum, aut per fideicommissum testamento facto, aut sine testamento. §. 1. Sed ideo fideicommissa dari possunt ab intestato succedentibus, quoniam creditur paterfamilias sponte sua his relinquere legitimam hereditatem. §. 2. Codicilli toties valent, quoties quis testamentum quoque facere potuit. Non tamen hoc ita intelligemus, ut exigamus, potuisse eum eo tempore, quo scribit eos codicillos, testamentum facere, (quid enim, si sufficientium testium facultatem non habuit?) sed si iure testamenti factionem habuit. §. 3. Si post factum testamentum codicillos quis confirmaverit, deinde arrogandum se praebuerit, et ibi codicillos fecerit, atque ita emancipatus decesserit, quaeritur, an ex codicillis legata debeantur? nam nec testamentum valet, et eo tempore eos fecit, quo testamenti factionem non habuit, nec similis est muto, qui recte codicillos confirmaverit; licet enim is testamentum facere non possit, tamen testamentum, quod ante fecerat, in eodem statu est; huius autem testamentum sublatum est, et de alienis quodammodo rebus testatur. Sed dicemus, codicillos valere; nam et si postumus natus ruperit testamentum, et decesserit, nihilo minus codicilli valent. §. 4. Si miles testamentum quidem ante militiam, sed codicillos in militia fecerit, an iure militari valeant codicilli? quaeritur, quoniam testamentum iure communi valet, nisi si militiae tempore resignaverit, vel quaedam adiecerit. Certe codicilli militiae tempore facti non debent referri ad testamentum, sed iure militari valent. §. 5. Si ei servo, qui testamento legatum acceperit, libertas codicillis detur, utile legatum esse dicemus, quasi ab initio constiterit legatum. §. 6. Si quis certi generis codicillos confirmaverit, puta: *quos novissimos fecero*, non utique statim quae codicillis dantur consistere videbuntur, quamdiu alii quoque fieri possint, et ideo si alii postea fiant, legata in prioribus data non valebunt.

IX. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Aristo negavit, valere codicillos ab eo factos, qui paterfamilias necne esset, ignorasset. Ulpianus notat: *Nisi veteranus fuit; tunc enim et testamentum valebit.*

X. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Quod per manus traditum est, codicillis hereditatem dari non posse, rationem illam habet, ne per codicillos, qui ex testamento valent, ipsum testamentum, quod vires per institutionem heredum accipit, confirmari videretur.

XI. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Qui gravi utero uxorem esse ignorabat, codicillis ad filium scriptis libertates dedit. Nata post mortem patris filia, quum de ea nihil patrem sensisse constitisset, placuit, libertates a solo filio praestari posse,

XII. *Idem libro XXII. Quaestionum.* Redemtis a sorore partibus.

XIII. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Illud enim sine dubio dici non potest, etiam filiam manumittere cogendam, quum ab ea nihil pater petierit, et iure suo heres exstiterit. §. 1. Tractari solet de eo, qui, quum tabulas testamenti non fecisset, codicillis ita scripsit: *Titium heredem esse volo.* Sed multum interest, utrum fideicommissariam hereditatem a legitimo per hanc scripturam, quam codicillorum instar habere voluit, reliquerit, an vero testamentum facere se existimaverit. Nam hoc casu nihil a legitimo peti poterit. Voluntatis autem quaestio ex scripto plerumque declarabitur; nam si forte a Titio legata reliquit, et substitutum adscripsit, si heres non exstitisset, sine dubio non codicillos, sed testamentum facere voluisse intelligetur.

XIV. *Scaevola libro VIII. Quaestionum.* Quidam referunt, quantum repeto, apud Vivianum Sabini, et Cassii, et Proculi expositam esse in quaestione huiusmodi controversiam: an legata, quae postea, quam instituti mortem obierint, codicillis adscripta vel ademta sunt, a substitutis debeantur, id est an perinde datio et ademtio etiam hoc tempore codicillis facta valeat, ac si testamento facta esset? Quod Sabinum et Cassium respondisse aiunt, Proculo dissentiente. Nimirum autem Sabini et Cassii collectio, quam et ipsi reddunt, illa est, quod codicilli pro parte testamenti habeantur, observationemque et legem iuris inde traditam servent. Ego autem ausim sententiam Proculi verissimam dicere; nullius enim momenti est legatum, quod datum est ei, qui tempore codicillorum in rebus humanis non est, licet testamenti fuerit; (esse enim debet, cui detur, deinde sic quaeri, an datum consistat? ut non ante iuris ratio, quam persona quaerenda sit) et in proposito igitur, quod post obitum heredis codicillis legatum vel ademtum est, nullius momenti est, quia heres, ad quem sermonem conferat, in rebus humanis non est, eaque ademtio et datio nunc vana efficietur. Haec in eo herede, qui ex asse institutus erit, dato substituto ita, ut ab instituto codicilli confirmarentur. §. 1. Quodsi duo instituti sint, substitutis datis, unusque eorum decesserit, utilia videntur legata, sed circa coheredem erit tractatus, numquid totum legatum debeat, si: *quisquis mihi heres erit*, legatum erit, an vero non? quia sit substitutus heres, qui partem faciat, licet ipse non debeat. Idem etiam potest circa nomina expressa tractari; multoque magis solum coheredem totum debere puto, quia is adiunctus sit, qui etiam tunc, quum adiungebatur, in rebus humanis non erat.

XV. *Africanus libro II. Quaestionum.* Sed quum ea testatoris voluntas fuerit, ut ex universa hereditate legata erogarentur, dicendum, scriptis heredibus profuturam doli exceptionem, si amplius, quam hereditaria portio petatur.

XVI. *Paulus libro XXI. Quaestionum.* Ab intestato factis codicillis, relicta etiam postea natus intestati successor debebit. Quicunque enim ab intestato successerit, locum habent codicilli; nam unus casus est; nec interest, quis succedat, dum intestato succedat; ad testamentum autem, quod quoquo tempore fecisset, pertinent codicilli. Et ut manifestius dicam, intestato patrefamilias mortuo, nihil desiderant codicilli, sed vicem testamenti exhibent; testamento autem facto, ius sequuntur eius.

XVII. *Idem libro III. Sententiarum.* Litterae, quibus hereditas promittitur vel animi affectus exprimitur, vim codicillorum non obtinent.

XVIII. *Celsus libro XX. Digestorum.* *Plotiana Celso suo salutem. Lucius Titius his verbis ita cavit:*

si quid tabulis alio ve quo genere ad hoc testamentum pertinens reliquero, ita valere volo. Quaero, an codicilli, qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse? Iuventius Celsus Plotianae salutem. Haec verba: *si quid ad hoc testamentum pertinens reliquero, valere volo*, etiam ea, quae ante testamentum scripta sunt, comprehendere videntur.

XIX. *Marcellus libro XIV. Digestorum.* Is, qui unum filium habebat, quum codicillos ad eum scripsisset, decessit intestatus, herede eo, et quem postea procreavit. Agnatione sui heredis nemo dixerit codicillos evanuisse; igitur si nihil tum de postumis speravit, et codicilli non evanescent, et quae relicta sunt, pro parte dimidia filius, ad quem codicillus factus est, solvere compelletur, non etiam postumus. Sed et si codicillos reliquisset duobus superstitibus filiis decedens, quum putaret alterum ex his prius decessisse, simili modo dici potest, omnia perinde debere filium, ad quem scripti sunt codicilli, atque si solus heres exstitisset patri. Immo duntaxat partem debet. Eorum tamen, quae pro parte praestari non possunt, nihil omnino praestandum, quoniam ille non fuerit filio ablaturus, nisi solum putaret successorem sibi futurum.

XX. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Si palam heres nuncupatus sit, legata autem in tabulas collata fuerint, Iulianus ait, tabulas testamenti non intelligi, quibus heres scriptus non est; et magis codicilli, quam testamentum, existimandae sint. Et hoc puto rectius dici

---

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS.

TIT. I.
DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

I. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Per omnia exaequata sunt legata fideicommissis.

II. *Idem libro I. Fideicommissorum.* Sciendum est, eos demum fideicommissum posse relinquere, qui testandi ius habent.

III. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Haec verba testatoris: *quisquis mihi ex suprascriptis heres erit*, aut: *si heres erit Seius*, vel: *si hereditatem adierit*, subiectum legatum vel fideicommissum non faciunt conditionale.

IV. *Idem libro V. ad Sabinum.* Si quis in fundi vocabulo erravit, et Cornelianum pro Semproniano nominavit, debebitur Sempronianus. Sed si in corpore erravit, non debebitur. Quodsi quis, quum vellet vestem legare, supellectilem adscripsit, dum putat supellectilis appellatione vestem contineri, Pomponius scripsit, vestem non deberi, quemadmodum si quis putet auri appellatione electrum vel aurichalcum contineri, vel, quod est stultius, vestis appellatione etiam argentum contineri. Rerum enim vocabula immutabilia sunt, hominum mutabilia. §. 1. Si quis heredes instituerit, et ita legaverit: *Quisquis mihi Gallicanarum rerum heres erit, damnas esto dare*, ab omnibus heredibus videri legatum, quando ad omnes eos res Gallicanae pertinent.

V. *Paulus libro I. ad Sabinum.* Servi electione legata semel duntaxat optare possumus. §. 1. Labeo ait: cum certa res aut persona legatur ita: *qui meus erit, quum moriar, heres dato*, et communis sit, totum deberi. Trebatium vero respondisse, partem deberi, Cassius scripsit; quod et verius est. §. 2. Cum fundus communis legatus sit non adiecta portione, sed *meum* nominaverit, portionem deberi constat.

VI. *Iulianus libro XXXIII. Digestorum. Stichum, qui meus erit, quum moriar, heres meus dato.* Magis conditionem legato iniecisse, quam demonstrare voluisse patremfamilias, apparet eo, quod, si demonstrandi causa haec oratio poneretur, ita concepta esset: *Stichum, qui meus est*, non: *qui meus erit.* Sed conditio talis accipi debet, quatenus meus erit, ut, si totum alienaverit, legatum exstinguatur, si partem, pro ea parte debeatur, quae testatoris mortis tempore fuerit.

VII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Legatum servo delatum dominus potest repudiare.

VIII. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* Si ex toto fundo legato testator partem alienasset, reliquam duntaxat partem deberi placet, quia etiam si adiecisset aliquid ei fundo, augmentum legatario cederet. §. 1. Si ita scriptum sit: *Lucius Titius heres meus, aut Maevius heres meus decem Seio dato*, cum utro velit, Seius aget, ut, si cum uno actum sit, et solutum, alter liberetur, quasi duo rei promittendi in solidum obligati fuissent. Quid ergo, si ab altero partem petierit? Liberum ei erit, ab alterutro reliquum petere. Idem erit, et si alter partem solvisset. §. 2. Si ita legatum sit: *lecticarios octo, aut pro his in homines singulos certam pecuniam, utrum legatarius volet*, non potest legatarius partem servorum vindicare, pro parte nummos petere, quia unum in alterutra causa legatum est, quemadmodum si olei pondo quinquaginta, aut in singulas libras certum aes legatum sit, ne aliter observantibus etiam uno homine legato divisio concedatur. Nec interest, divisa ea summa an iuncta ponatur; et certe octo servis, aut pro omnibus certa pecunia legata, non posse invitum heredem partem pecuniae, partem mancipiorum debere.

IX. *Idem libro III. ad Sabinum.* Id, quod apud hostes est, legari posse, Octavenus scripsit, et postliminii iure consistere.

X. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Iulianus nec a filiofamilias sine iussu patris optari posse, nec ante aditam hereditatem putat; quod est verum.

XI. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Cum filiofamilias vel servo alieno legatum vel hereditas datur, fidei committi patris vel domini potest, ac tunc demum ex persona ipsorum fideicommissum vires capit, quum ipsis, per quos commodum hereditatis vel legati patri dominove quaeritur, fideicommissum relinquitur. Denique Iulianus, non insubtili ratione motus, patrem, cuius filius heres institutus esset, extero quidem habita ratione legis Falcidiae restituere hereditatem respondit, quoniam ex persona filii teneretur, ipsi vero filio non admissa Falcidia, quoniam ex persona sua sibi filius obligari non posset, ac pater non ut heres, sed ut pater rogari videretur. Et ideo si filio rogatus sit pater post mortem suam, quod ad se pervenit ex legato vel hereditate filio relictis, restituere, isque vivo patre decedat, omnimodo patrem id retenturum, quoniam fideicommissum ex persona patris vires acceperit.

XII. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si mihi et tibi eadem res legata fuerit, deinde die legati cedente heres tibi exstitero, liberum mihi esse, Labeo ait, ex meo legato, an ex eo, quod tibi heres sim, acquiram legatum; si voluero eam rem ex meo legato ad me pertinere, ut tota mea sit, ex hereditario legato petere eam me posse, Proculus ait. §. 1. Si quis servos, quos Gadibus haberet, eo testamento, quod Romae moriens fecerit, triduo, quo mortuus fuerit, heredem dare mihi damnaverit, ratum esse legatum, et angustias temporis nihil legato nocere. §. 2. Regula iuris civilis est, quae efficit, ut, quibus ipsis legare possumus, eorum quoque servis legare possimus. §. 3. In legatis novissimae scripturae valent, quia mutari causa praecedentis legati vel die, vel conditione, vel in totum ademtione potest; sed et si sub alia et alia conditione legatum ademtum est, novissima ademtio spectanda est. Interdum tamen in legatis non posterior, sed praecedens scriptura valet. Nam si ita scripsero: *Quod Titio infra legavero, id neque do, neque lego*, quod infra legatum erit, non valebit. Nam et eum sermonem, quo praesentia legata data in diem proferuntur, ad postea quoque scripta legata pertinere pla-

cuit. Voluntas ergo facit, quod in testamento scriptum valeat.

XIII. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Quum incertus homo legatus tibi esset, heres Stichum servo tuo tradidit. Neratius respondit: si voluntate domini tradidit, vel ratum hoc dominus habuerit, perinde eum liberatum, atque si Stichus legatus esset.

XIV. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Si ita sit adscriptum: *Si cui legavero bis, semel heres ei dato*, vel: *semel debeatur*, et eidem duas quantitates adscripserit, vel duos fundos, an utrumque debeatur? Et ait Aristo: unum videri legatum; nam quod ademtum est, nec datum videri secundum Celsi et Marcelli sententiam, quae vera est. §. 1. Sed Papinianus libro nonodecimo Quaestionum ait: et si post legata saepius adscripta idem hoc subiiciat: semel praestari velle, et hoc ante impletum testamentum fecerit, ipso iure videri cetera legata ademta. Sed quod magis erit ademtum? non enim apparet. Et ait: posse dici, exiguius esse praestandum.

XV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Qui quartam partem bonorum legare voluit, dimidiam scripsit. Proculus recte ait: posse defendi quartam legatam, quia inesset dimidiae. Idem erit, et si quinquaginta voluit legare, et centum scripta sint; quinquaginta enim debebuntur. Sed et si plus legare voluit, et minus scripsit, valebit legatum. §. 1. Si quis unam summam filiabus legaverit, ut etiam de postuma sentiret, si ea non est nata, superstiti solidum debebitur.

XVI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si duobus res coniunctim legata sit, quamvis alter in rerum natura non fuerit, alteri solam partem deberi, puto verum esse. §. 1. Heres adiecto ei nomine cuiusdam, qui heres non sit, dare damnatus, totum legatum debet; nam et si duos ex heredibus suis nominatim quis damnasset, et alter hereditatem non adiisset, qui adiisset totum deberet, si pars eius, qui non adiisset, ad eum, qui adiisset, pervenerit. §. 2. Si Titio et postumis legatum sit, non nato postumo totum Titius vindicabit. Sed et si testator Titio et postumis viriles partes dari voluisset, vel etiam id expressisset, totum legatum Titio debetur, non nato postumo.

XVII. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Qui filiabus legavit, si mentionem aliqua parte testamenti postumae fecit, videtur in filiarum legato et de postuma sensisse. §. 1. Si quis ita legaverit: *Si qua filia mihi gignitur, ei heres meus centum dato*, pluribus natis, videtur singulis tantundem legasse. Quod ita accipiendum est, nisi evidens sit contraria sententia testatoris. §. 2. Si uni ex heredibus fuerit legatum, hoc deberi ei officio iudicis familiae erciscundae, manifestum est. Sed etsi abstinuerit se hereditate, consequi eum hoc legatum posse constat.

XVIII. *Iulianus libro XXXI. Digestorum.* Et quidem totum legatum petere potest, quamvis a semetipso inutiliter ei legatum fuisset.

XIX. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Legata inutiliter data Papinianus putat libris Quaestionum confirmari per repetitionem, id est per hanc scripturam postea forte in codicillis factam: *Hoc amplius ei heres meus dato*, et diversum esse in illa scriptura: *Quas pecunias legavi, quibus dies appositus non est, annua, bima, trima die heres meus dare damnas esto*; non enim hoc egisse testatorem, ut confirmaret, quae inutilia essent, sed ut diem utilibus prorogaret. §. 1. Idem eodem loco et in substituto impuberis scripsit, ut, si fuerit ab impubere inutiliter legatum, substitutus hoc debeat, si hoc amplius legatum ab eo sit relictum aliquid, nec ille patri heres extiterit, et impubes decesserit. §. 2. In legato pluribus relicto si partes adiectae non sunt, aequae servantur.

XX. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Qui duos servos haberet, et unum ex his legasset, ut non intelligeretur, quem legasset, legatarii est electio.

XXI. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Grege legato, et quae postea accedunt ad legatarium pertinent.

XXII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si grege legato aliqua pecora vivo testatore mortua essent, in eorumque locum alia essent substituta, eundem gregem videri; et si deminutum ex eo grege pecus esset, et vel unus bos superesset, eum vindicari posse, quamvis grex desiisset esse, quemadmodum insula legata si combusta esset, area posset vindicari.

XXIII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si quis bonorum partem legaverit, ut hodie fit, sine fructibus restituitur, nisi mora intercesserit heredis.

XXIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Quod in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti: *quidquid illa ancilla peperisset*, constitit, vel ita: *ex vino, quod in fundo meo natum erit*, vel: *fetus tantum dato*. §. 1. Si usumfructum habeam, eumque legaverim, nisi postea proprietatem eius nactus sim, inutile legatum est. §. 2. Si quis post testamentum factum fundi Titiani legato partem aliquam adiecerit, quam fundo Titiano destinaret, id, quod adiectum est, exigi a legatario potest. Et similis est causa alluvionis, et maxime si ex alio agro, qui fuit eius, quum testamentum faceret, eam partem adiecit. §. 3. Quodsi post testamentum factum ex fundo Titiano aliquid detraxit, et alii fundo adiecit, videndum est, utrumne eam quoque partem legatarius petiturus sit, an hoc minus, quasi fundi Titiani esse desierit? quum nostra destinatione fundorum nomina et domus, non natura constituantur. Et magis est, ut, quod alii destinatum est, ademtum esse videatur. §. 4. Si navem legavero, et specialiter eam adscripsero, eamque per partes totam refecero, carina eadem manente, nihilo minus recte a legatario vindicabitur.

XXV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* A filio herede etiam pure patri legari potest, nec interest, an die cedente legati in patris potestate sit. Igitur et si iussu patris adita sit hereditas, imputabitur ei in Falcidiam.

XXVI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Non amplius legatorum nomine ad quemquam pertinere videtur, quam quod deducto eo, quod explendae conditionis causa datum esset, superest. §. 1. Si certum corpus heres dare damnatus sit, nec fecerit, quo minus ibi, ubi id esset, traderetur, si id postea sine dolo et culpa heredis perierit, deterior fit legatarii conditio. §. 2. Cum bonorum parte legata dubium sit, utrum rerum partes, an aestimatio debeatur? Sabinus quidem et Cassius aestimationem, Proculus et Nerva rerum partes esse legatas existimaverunt. Sed oportet heredi succurri, ut ipse eligat, sive rerum partes, sive aestimationem dare maluerit. In his tamen rebus partem dare heres conceditur, quae sine damno dividi possunt; sin autem vel naturaliter indivisae sint, vel sine damno divisio earum fieri non possit, aestimatio ab herede omnimodo praestanda est.

XXVII. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Potest autem heres vel paucioribus, vel in una re relictam partem legatario dare, in quam vel legatarius consenserit, vel iudex aestimaverit, ne necesse haberet legatarius in omnibus rebus vindicare portionem.

XXVIII. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Si creditori meo, tutus adversus eum exceptione, id, quod ei debeo, legem, utile legatum est, quia remissa ei exceptio videtur. Sic et Aristo ait: id, quod honoraria actione mihi debetur, si legetur mihi, legatum valere, quia civilis mihi datur actio pro honoraria. §. 1. Marcellus libro vicesimo octavo Quaestionum putat, rem, quam ex stipulatu mihi debes, si mihi legaveris, utile esse legatum, ut neque Falcidia hoc minuat.

XXIX. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Sin autem neque modo, neque tempore, neque conditione, neque loco debitum differatur, inutile est legatum.

XXX. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Talis scriptura: *Quas pecunias legavi, quibus dies appositus non est, eas heres meus annua, bima, trima die dato*, ad corpora legata non pertinet, sed ad ea, quae pondere, numero, mensura continentur. §. 1. Et ad ea tantum legata pertinet, quibus dies non est appositus. Proinde si forte pure legatum est, ex hac adiectione prorogabitur. §. 2. Quid, si forte centum mihi legata sunt praesentia? utrum annua die dabuntur, an vero praesentia? Et ait Servius et Labeo: in praesens deberi. Quamvis igitur supervacua sit haec adiectio, quantum ad vim et effectum legati pertinet, tamen ad hoc proficiet, ut praesente die legatum debeatur. §. 3. Sed si in annos singulos aut singulos menses sit legatum relictum, cessabit ea scriptura, quia hoc legatum et initium et finem habet. §. 4. Sed et si sub conditione sit legatum relictum, potest dici, cessare annuam adiectionem, quia dies incertus appellatur conditio. §. 5. Cui congruit, quod Trebatius existimat, si cui legetur, quando annorum viginti erit, vulgarem hanc clausulam cessare. §. 6. Item si lege-

tur pecunia, quae in arca est, vel vinum, quod in apothecis est, dicendum est, cessare clausulam, quoniam, quoties species legatur, cessare dicimus. §. 7. Hanc autem scripturam non solum ad praecedentia sola legata, sed ad universa, quae testamento adscripta sunt, extendi, Gallus Aquilius, Ofilius, Trebatius responderunt, idque verum est.

XXXI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Sed etiam ad ea, quae codicillis confirmatis postea legata fuerint, haec clausula pertinet.

XXXII. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Si quis a filio pupillo herede instituto, quum is in tutelam suam venisset, pecuniam legaverit, et a substituto herede legata repetierit, impubere filio mortuo secundus heres legatum non debebit. Quod ita verum esse, tam Sextus quam Pomponius putant, si repetitio legatorum ad eum modum concepta sit, veluti: *Quae a filio meo legavi, quaeque eum dare iussi, si mihi heres esset, id heres meus iisdem diebus dato.* Sed si ita repetita fuerint: *quae a filio meo legavi, heres meus dato*, pure repetita videbuntur legata, et duntaxat demonstratio eorum facta; igitur et hoc ipsum legatum, de quo quaeritur, praesens debebitur. §. 1. Si quis plures Stichos habens Stichum legaverit, si non apparet, de quo Sticho sensit, quem elegerit debet praestare. §. 2. Si parti civitatis aliquid sit relictum, quod ad ornatum vel compendium reipublicae spectat, sine dubio debebitur.

XXXIII. *Paulus libro III. Regularum.* Si pluribus eadem res legata fuerit, si quidem coniunctim, etiam si alter vindicet, alter ex testamento agat, non plus, quam partem habebit is, qui ex testamento aget. Quodsi separatim, si quidem evidentissime apparuerit, ademtione a priore legatario facta, ad secundum legatarium testatorem convolasse, solum posteriorem ad legatum pervenire placet. Sin autem hoc minime apparere potest, pro virili portione ad legatum omnes venire, scilicet nisi ipse testator ex scriptura manifestissimus est, utrumque eorum solidum accipere voluisse; tunc enim uni pretium, alii ipsa res assignatur, electione rei vel pretii servanda ei, qui prior de legato sive fideicommisso litem contestatus est, ita tamen, ut non habeat licentiam altero electo ad alterum transire.

XXXIV. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Plane ubi transferre voluit legatum in novissimum, priori non debebitur, tametsi novissimus talis sit, in cuius persona legatum non constitit. At si coniuncti disiunctique commixti sint, coniuncti unius personae potestate funguntur. §. 1. Si eadem res saepius legetur in eodem testamento, amplius quam semel peti non potest, sufficitque vel rem consequi, vel rei aestimationem. §. 2. Sed si duorum testamentis mihi eadem res legata sit, bis petere potero, ut ex altero testamento rem consequar, ex altero aestimationem. §. 3. Sed si non corpus sit legatum, sed quantitas eadem in eodem testamento saepius, divus Pius rescripsit, tunc saepius praestandam summam, si evidentissimis probationibus ostendatur, testatorem multiplicare legatum voluisse. Idemque et in fideicommisso constituit. Eiusque rei ratio evidens est, quod eadem res saepius praestari non potest, eadem summa volente testatore multiplicari potest. §. 4. Sed hoc ita erit accipiendum, si non certum corpus nummorum saepius sit relictum, utputa centum, quae in arca habet, saepius legavit; tunc enim fundo legato esse comparandum credo. §. 5. Sed si pondus auri vel argenti saepius sit relictum, Papinianus respondit, magis summae legato comparandum; merito, quoniam non species certa relicta videatur. §. 6. Proinde et si quid aliud est, quod pondere, numero, mensura continetur, saepius relictum, idem erit dicendum [id est saepius deberi, si hoc testator voluerit]. §. 7. Quodsi rem emissem mihi legatam, usque ad pretium, quod mihi abest, competet mihi ex testamento actio. §. 8. Et multo magis hoc dicendum est, si duobus testamentis mihi eadem res legata sit, sed alter me restituere rogaverit vel ipsam rem vel aliud pro ea, aut si sub conditione legasset dandi quid pro ea; nam hactenus mihi abesse res videtur, quatenus sum praestaturus. §. 9. Si coniunctim res legetur, constat partes ab initio fieri. Nec solum hi partem faciunt, in quorum persona constitit legatum, verum hi quoque, in quorum persona non constitit legatum, utputa si Titio et servo proprio sine libertate. §. 10. Sed si in pupillari testamento alii eandem legaverit, quam mihi in suo testamento legavit, Iulianus scribit, concursu partes nos habere; interim igitur partem habebit is, cui in suo testamento legavit. §. 11. Si duobus res sit legata, quorum alter heres institutus sit, a semetipso ei legatum inutiliter videtur, ideoque quod ei a se legatum est, ad collegatarium pertinebit. §. 12. Inde dicitur, si duo sint heredes, unus ex uncia, alter ex undecim unciis, et eis fundus legatus sit, unciarum heredem undecim partes in fundo habiturum, coheredem unciam. §. 13. Plane si alter ex legatariis heres exstiterit heredi, a quo legatum erat relictum, non ideo minus partem collegatario faciet; retinet enim pro parte legatum. §. 14. Si ita Titio legetur: *fundum Seianum, vel usumfructum eius sibi habeto,* duo esse legata, et in arbitrio eius esse, an velit usumfructum vindicare. §. 15. Sed et si quis ita leget Titio: *fundum do lego, ut eum pro parte habeat,* mihi videtur posse dici, partem habiturum; videri enim fundi appellatione non totum fundum, sed partem appellasse; nam et pars fundi fundus recte appellatur.

XXXV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si heres alienum hominem dare damnatus sit, et hic a domino manumissus sit, nihil ex hoc legato debetur.

XXXVI. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* *Titiae textores meos omnes, praeterquam quos hoc testamento alii legavi, lego. Plotiae vernas meos omnes, praeterquam quos alii legavi, lego.* Quum essent quidam et vernae, iidem et textores, Labeo ait, quoniam nec quos Titiae textores non legaverit, aliter apparere possit, quam si cognitum fuerit, quos eorum Plotiae legaverit, nec quos Plotiae vernas non legaverit, intelligi possit, neutrius legato exceptos esse eos, de quibus quaeritur, et ideo communes ambobus esse; hoc enim iuris esse, et si neutrius legati nomine quidquam esset exceptum. §. 1. Quodsi hoc modo esset legatum: *textores omnes, praeter vernas*, et rursus: *vernas omnes, praeter textores*, qui et verna et textor esset, neutri fuisse legatum. §. 2. Nihil distat, utrum ita legetur: *Titio et Maevio*, an ita: *Titio cum Maevio*; utrubique enim coniunctim legatum videtur. §. 3. Si alteri Stichum heres dederit, quem duobus dare damnatus fuerat, et ante, quam interpellaretur ab altero, Stichus mortuus est, heres non tenetur, quia nihil per eum factum intelligitur.

XXXVII. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Legato generaliter relicto, veluti hominis, Caius Cassius scribit, id esse observandum, ne optimus vel pessimus accipiatur. Quae sententia rescripto Imperatoris nostri et divi Severi iuvatur, qui rescripserunt, homine legato actorem non posse eligi. §. 1. Si de certo fundo sensit testator, nec appareat, de quo cogitavit, electio heredis erit, quem velit dare; at si appareat, ipse fundus vindicabitur. Sed et si lancem legaverit, nec appareat quam, aeque electio est heredis, quam velit dare.

XXXVIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Legatarius pro parte acquirere, pro parte repudiare legatum non potest; heredes eius possunt, ut alter eorum partem suam acquirat, alter repudiet. §. 1. Si legatum nobis relictum constituerimus nolle ad nos pertinere, pro eo erit quasi nec legatum quidem sit; et ideo dicemus, nec confusas servitutes, si forte praedium mihi legatum praedio meo debuerit servitutes. Sed et integra furti actio manebit, si servus legatus sit, cuius nomine furti agere poterit legatarius.

XXXIX. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Cum servus legatus in fuga esset, vel longinquo absens exigatur, operam praestare heres debet, ut eam rem requirat et praestet; et ita Iulianus scribit. An vero et sumtum in hanc rem facere heres deberet, Africanus libro vicesimo Epistolarum apud Iulianum quaerit, putatque sumtum praestandum; quod et ego arbitror sequendum. §. 1. Fructus autem hi deducuntur in petitionem, non quos heres percepit, sed quos legatarius percipere potuit; et idem in operis servorum, vel vecturis iumentorum, vel naulis navium dicendum. Quod in fructibus dicitur, hoc et in pensionibus urbanorum aedificiorum intelligendum erit. In usurarum autem quantitate mos regionis erit sequendus; iudex igitur usurarum modum aestimabit et statuet. Ipsius quoque rei interitum post moram debet, sicut in stipulatione, si post moram res interierit, aestimatio eius praestatur. Item partus ancillarum. Et si servus fuerit legatus, et hereditas vel legatum, vel quid per eum acquisitum sit, heres praestare debet. §. 2. Si Titius a me rem emisset, et eandem mihi legasset, antequam ei traderem, mox ei tradidero, et pretium rece-

vero, videtur quidem is prima facie rem mihi meam legasse, et ideo legatum non consistere, sed ex emto actione liberatus utique per legatum rem vindicare potero, quam tradidi. Sed si nondum erat solutum mihi pretium, Iulianus scribit, ex vendito quidem me acturum, ut pretium consequar, ex testamento vero, ut rem, quam vendidi et tradidi, recipiam. Idem subiungit: si pretium quidem mihi erat solutum, rem autem nondum tradideram, ex testamento me agentem liberationem consequi. §. 3. Idem Iulianus scribit: si fundum testator, quem ab alio emerat, mihi legavit, heredem cogendum mihi actionem ex emto praestare, scilicet si nondum res tradita fuerit vel defuncto vel heredi. §. 4. Si quis alicui legaverit, licere lapidem caedere, quaesitum est, an etiam ad heredem hoc legatum transeat? Et Marcellus negat ad heredem transmitti, nisi nomen heredis adiectum legato fuerit. §. 5. Heres cogitur legati praedii solvere vectigal praeteritum, vel tributum, vel solarium, vel cloacarium, vel pro aquae forma. §. 6. Scio ex facto tractatum, quum quidam duos fundos eiusdem nominis habens legasset fundum Cornelianum, et esset alter pretii maioris, alter minoris, et heres diceret minorem legatum, legatarius maiorem; vulgo fatebitur, utique minorem eum legasse, si maiorem non potuerit docere legatarius. §. 7. Constat etiam res alienas legari posse, utique si parari possint, etiamsi difficilis earum paratio sit. §. 8. Si vero Sallustianos hortos, qui sunt Augusti, vel fundum Albanum, qui principalibus usibus deservit, legaverit quis, furiosi est, talia legata testamento adscribere. §. 9. Item campum Martium, aut forum Romanum, vel aedem sacram legari non posse constat. §. 10. Sed et ea praedia Caesaris, quae in formam patrimonii redacta sub procuratore patrimonii sunt, si legentur, nec aestimatio eorum debet praestari, quoniam commercium eorum, nisi iussu principis, non est, quum distrahi non soleant.

XL. *Idem libro II. Fideicommissorum.* Sed si res aliena, cuius commercium legatarius non habet, ei, cui ius possidendi non est, per fideicommissum relinquatur, puto aestimationem deberi.

XLI. *Idem libro XXI. ad Sabinum.* Cetera igitur, praeter haec, videamus. Et quidem corpora legari omnia, et iura, et servitutes possunt. §. 1. Sed ea, quae aedibus iuncta sunt, legari non possunt, quia haec legari non posse senatus censuit, Aviola et Pansa consulibus. §. 2. Tractari tamen poterit, si quando marmora vel columnae fuerint separatae ab aedibus, an legatum convalescat? Et si quidem ab initio non constitit legatum, ex postfacto non convalescet, quemadmodum nec res mea legata mihi, si post testamentum factum fuerit alienata, quia vires ab initio legatum non habuit. Sed si sub conditione legetur, poterit legatum valere, si exsistentis conditionis tempore mea non sit, vel aedibus iuncta non sit, secundum eos, qui et emi rem meam sub conditione, et promitti mihi stipulanti, et legari posse aiunt. Purum igitur legatum Catoniana regula impediet, conditionale non, quia ad conditionalia Catoniana non pertinet. §. 3. Item quaeri potest: si quis binas aedes habens alteras legaverit, et ex alteris aliquid iunctum ei, cui aedes legaverit, an legatum valeat? Movet quaestionem, quod ex senatusconsulto et constitutionibus licet nobis ab aedibus nostris in alias aedes transferre, possessoribus earum futuris, id est non distracturis; et ita Imperator noster et divus Severus rescripserunt. Numquid ergo et legari possit ei, cui aliam domum leget? Sed negandum erit, quia cui legatum est, non est possessor futurus. §. 4. Si duobus domum legaverit Sempronianam, et ex ea alteri eorum marmora ad exstructionem domus Seianae, quam ei legaverat, non male agitabitur, an valeat? quia dominus est utriusque legatarius. Et quid, si quis domum deductis marmoribus legaverit, quae voluit heredem habere ad exstruendam domum, quam retinebat in hereditate? Sed melius dicetur, in utroque detractionem non valere; legatum tamen valebit, ut aestimatio eorum praestetur. §. 5. Sed si quis ad opus reipublicae faciendum legavit, puto valere legatum. Nam et Papinianus libro undecimo Responsorum refert: Imperatorem nostrum et divum Severum constituisse, eos, qui reipublicae ad opus promiserint, posse detrahere ex aedibus suis urbanis atque rusticis, eoque ad id opus uti, quia hi quoque non promercii causa id haberent. Sed videamus, utrum et soli civitati legari possit, in cuius territorio est, an et de alia civitate in aliam transferri possit? Et puto, non esse permittendum, quanquam constitutum sit, ut de domo, quam aliquis habet, ei permittatur in domum alterius civitatis transferre. §. 6. Hoc senatusconsultum non tantum ad urbem, sed et ad alias civitates pertinet. §. 7. Sed et divorum Fratrum est rescriptum ad libellum Prociani et Epitynchani, ob debitum publicum desiderantium, ut sibi distrahere permittatur; quod eis ius distrahendi denegaverunt. §. 8. Hoc senatusconsultum non tantum ad aedes, sed et ad balinea, vel aliud quod aedificium, vel porticus in aedibus, vel tabernas, vel popinas extenditur. §. 9. Item hoc prohibetur legari, quod non alias praestari potest, quam ut aedibus detrahatur vel subducatur, id est marmora vel columnae. Idem et in tegulis, et in tignis, et ostiis senatus censuit; sed et in bibliothecis parietibus inhaerentibus. §. 10. Sed si cancelli sint vel vela, legari poterunt; non tamen fistulae vel castella. §. 11. Sed automataria, aut si qui canthari, per quos aquae saliunt, poterunt legari, maxime si impositicii sint. §. 12. Quid ergo in statuis dicendum? Si quidem inhaerent parietibus, non licebit, si vero alias exsistant, dubitari potest. Verum mens senatusconsulti plenius accipienda est, ut, si quae ibi fuerint perpetua, quasi portio aedium, distrahi non possint. §. 13. Proinde dicendum est, nec tabulas affixas et parietibus adiunctas vel singula sigilla adaequata legari posse. §. 14. Sed si paravit quaedam testator quasi translaturus in aliam domum, et haec legavit, dubitari poterit, an valeat? Et puto valere. §. 15. Sed si ea, quae legavit, aedibus iunxit, exstinctum erit legatum. §. 16. Sed si heres ea iunxit, puto non exstingui.

XLII. *Idem libro II. Fideicommissorum.* Sive scivit, sive ignoravit;

XLIII. *Idem libro XXI. ad Sabinum.* Senatus enim ea, quae sunt aedium, legari non permisit; haec autem mortis tempore aedium non fuerunt; heres ergo aestimationem praestabit. Sed si detraxerit et praestiterit, poenis erit locus, quamvis non ut vendat detraxit, sed ut exsolvat. §. 1. Marcellus etiam scribit: si maritus diaetam in uxoris hortis, quos in dotem acceperat, fecerit, posse eum haec detrahere, quae usui eius futura sint, sine mulieris tamen damno, nec ad hoc ei senatusconsultum futurum impedimento. Ergo si non est ei obfuturum, quo minus detrahat, dici oportebit, posse eum haec legare, quae detrahere potest. §. 2. Legatum in aliena voluntate poni potest, in heredis non potest. §. 3. Qui ab hostibus redemtus est, legari sibi poterit, et proficiet legatum ad liberationem vinculi pignoris, quod in eo habuit, qui redemit.

XLIV. *Idem libro XXII. ad Sabinum.* Servum filii sui castrensis peculii legare pater potest, et si vivo patre mortuus sit filius, et apud patrem peculium remanserit, constitit legatum; quum enim filius iure suo non utitur, retro creditur pater dominium in servo peculiari habuisse. §. 1. Si quis rem sibi legatam ignorans adhuc legaverit, postea cognoverit, et voluerit ad se pertinere, legatum valebit, quia, ubi legatarius non repudiavit, retro ipsius fuisse videtur, ex quo hereditas adita est; si vero repudiaverit, retro videtur res repudiata fuisse heredis. §. 2. Si poculis quis legaverit, et massa facta sit, vel contra, item si lana legetur, et vestimentum ex ea fiat, Iulianus libro tricesimo secundo Digestorum scripsit, legatum in omnibus suprascriptis consistere, et deberi, quod exstat. Quam sententiam puto veram, si modo non mutaverit testator voluntatem. §. 3. Sed et si lancem legavit, et massam fecit, mox poculum, debebitur poculum, durante scilicet voluntate. §. 4. Si areae legatae domus imposita sit, debebitur legatario, nisi testator mutaverit voluntatem. §. 5. Eum, qui chirographum legat, debitum legare, non solum tabulas, argumento est venditio; nam cum chirographa veneunt, nomen venisse videtur. §. 6. Sed etsi nomen legetur, benigne id, quod debetur, accipiendum est, ut actiones adversus debitorem cedantur. §. 7. Si idem servus et legatus et liber esse iussus sit, interdum procedere solum legatum poterit, utputa si in fraudem creditoris data erit libertas, vel si is sit servus, qui in perpetuam servitutem venierit. Idem erit, vel si servus sit forte pignori datus. §. 8. Si statuliberum heres legaverit, expediet heredi ipsum statuliberum praestare magis, quam aestimationem: etenim aestimationem veram praestabit. Ipsum vero si dederit, exsistente conditione nullum sentiet damnum; iam enim aestima-

tio postea non petitur ab eo hominis liberi. §. 9. Si duos fundos habens testator alterius mihi usumfructum, alterum Titio leget, aditum mihi legatarius non debebit, sed heres cogetur redimere aditum et praestare.

XLV. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si a substituto pupilli ancillas tibi legassem, easque tu a pupillo emisses, et antequam scires, tibi legatas esse, alienaveris, utile legatum esse, Neratius et Aristo et Ofilius probant. §. 1. Heres servum generaliter dare damnatus, sanum eum esse promittere non debet; sed furtis et noxiis solutum esse promittere debebit, quia ita dare debet, ut eum habere liceat, sanitas autem servi ad proprietatem eius nihil pertinet. Sed ob id, quod furtum fecit servus, aut noxam nocuit, evenit, quo minus eum habere domino liceat, sicuti ob id, quod obligatus est fundus, accidere possit, ut eum habere domino non liceat. §. 2. Si vero certus homo legatus est, talis dari debet, qualis est.

XLVI. *Idem libro IX. Epistolarum.* Quae de legato dicta sunt, eadem transferre licebit ad eum, qui vel Stichum, vel hominem dare promiserit.

XLVII. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Cum res legata est, si quidem propria fuit testatoris, et copiam eius habet heres, moram facere non debet, sed eam praestare. Sed si res alibi sit, quam ubi petitur, primum quidem constat, ibi esse praestandam, ubi relicta est, nisi alibi testator voluerit; nam si alibi voluit, ibi praestanda est, ubi testator voluit, vel ubi verisimile est, eum voluisse. Et ita Iulianus scripsit tam in propriis, quam in alienis legatis. Sed si alibi relicta est, alio autem ab herede translata est dolo malo eius, nisi ibi praestetur, ubi petitur, heres condemnabitur doli sui nomine; ceterum si sine dolo, ibi praestabitur, quo transtulit. §. 1. Sed si id petatur, quod pondere, numero, mensura continetur, si quidem certum corpus legatum est, veluti frumentum ex illo horreo, vel vinum ex apotheca illa, ibi praestabitur, ubi relictum est, nisi alia mens fuerit testantis; sin vero non fuit certa species, ibi erit praestandum, ubi petitur. §. 2. Itaque si Stichus sit legatus, et culpa heredis non compareat, debebit aestimationem eius praestare; sed si culpa eius nulla intervenerit, cavere heres debebit de restitutione servi, non aestimationem praestare. Sed et si alienus servus in fuga sit sine culpa heredis, idem dici potest; nam et in alieno culpa admitti potest. Cavebit autem sic, ut, si fuerit apprehensus, aut ipse, aut aestimatio praestetur. Quod et in servo ab hostibus capto constat. §. 3. Sed si Stichus aut Pamphilus legetur, et alter ex his vel in fuga sit, vel apud hostes, dicendum erit, praesentem praestari, aut absentis aestimationem; toties enim electio est heredi committenda, quoties moram non est facturus legatario. Qua ratione placuit, et si alter decesserit, alterum omnimodo praestandum, vel fortassis mortui pretium. Sed si ambo sint in fuga, non ita cavendum, ut, si in potestatem ambo redierint, sed si vel alter, et vel ipsum, vel absentis aestimationem praestandam. §. 4. Item si res aliena vel hereditaria sine culpa heredis perierit vel non compareat, nihil amplius, quam cavere eum oportebit; sed si culpa heredis res perierit, statim damnandus est. §. 5. Culpa autem qualiter sit aestimanda, videamus, an non solum ea, quae dolo proxima sit, verum etiam quae levis est? an numquid et diligentia quoque exigenda est ab herede? Quod verius est. §. 6. Item si fundus chasmate perierit, Labeo ait, utique aestimationem non deberi. Quod ita verum est, si non post moram factam id evenerit; potuit enim eum acceptum legatarius vendere.

XLVIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si heredis servus rem legatam ignorante domino subtraxisset et vendidisset, ait Atilicinus, in factum dandam actionem, ut vel noxae servum dederet dominus, vel ex peculio praestaret, quod ex venditione eius rei haberet. §. 1. Si unus ex heredibus servum legatum occidisset, omnino mihi non placet coheredem teneri, cuius culpa factum non sit, ne res in rerum natura sit.

XLIX. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Si cui legetur: *quum quatuordecim annorum erit,* certo iure utimur, ut tunc sit quatuordecim annorum, quum impleverit; et ita Imperatorem decrevisse, Marcellus scripsit. §. 1. Ergo cum esset sic relictum: *quum ad quartum decimum annum pervenerit, annua, bima, trima die,* et decem et septem annorum mortis tempore inveniatur, praesens legatum erit; proinde si quindecim annorum, consequenter dicemus, post biennium deberi; si sedecim, post annum debebitur; si menses desint ad septimum decimum annum, residuis mensibus debetur. Haec ita, si putans, minorem esse quatuordecim annorum, quum iam excessisset, sic legavit; si vero scit, triennium ad legati praestationem ex die testamenti facti numerabimus. §. 2. Hoc autem legatum et conditionale est et in diem; conditionale tamdiu, quamdiu quartus decimus annus sit completus, postea in diem. §. 3. Et ideo, si quidem ante quartum decimum annum decesserit, ad heredem nihil transit; certe postea ad heredem transferetur. Quodsi testamenti facti tempore minor quatuordecim annis filius inveniatur, puto tempus *annua, bima, trima die* praestationis ex die completi quarti decimi anni statim cedere, nisi evidens alia mens probaretur testatoris aliud sentientis. §. 4. Si Titio decem, quae ego debeo, legavero, et rogavero eadem creditori praestare, fideicommissum quidem in creditoris persona non valet, quia nihil eius interest, heres vero potest cum legatario agere, quia ipsius interest, creditori solvi, ne eum conveniat; ergo propter hoc valebit legatum. §. 5. Sed si testator decem mihi sub fideiussore debuit, fideicommissi petitio non solum heredi, sed et fideiussori competit; interest enim eius, solvi mihi, quam ipsum conventum mandati actionem intendere; nec interest, solvendo sit nec ne. §. 6. Iulianus libro tricesimo nono Digestorum scribit: si fideiussor creditori legasset, quod ei deberet, an legatum valeret? Et ait: creditoris quidem nihil interesse, verum debitorem habere ex testamento actionem; interest enim ipsius liberari, quippe conveniri a fideiussoris herede non poterit. §. 7. Quodsi idem fideiussor Titio leget, et fidei eius commiserit, ut creditori solvat, et debitor, et fideiussoris heres agere cum Titio ex causa fideicommissi poterunt, quia utriusque interest, legatarium solvere. §. 8. Meminisse autem oportet, eum, qui damnatur fundum vendere, non gratis damnari hoc facere, sed hoc solum, ut vendat vero pretio. §. 9. Quodsi certo pretio sit damnatus facere, necesse habebit tanti vendere, quanti damnatus est.

L. *Idem libro XXIV. ad Sabinum.* Si servus plurium sit, pro dominii portione legatum ei relictum acquiret. §. 1. Si hereditatis iudex contra heredem pronuntiaverit non agentem causam, vel lusorie agentem, nihil hoc nocebit legatariis. Quid ergo, si per iniuriam fuerit pronuntiatum, non tamen provocaverit? Iniuria ei facta non nocebit legatariis, ut et Sabinus significat. Si tamen secundum substitutum pronuntiet, an ille legatariis teneatur? videamus. Et quum ius facit haec pronuntiatio, quod attinet ad ipsius personam, numquid legatariis teneatur? nec enim tam improbe causari potest, secundum se iudicatum per gratiam; respondebit igitur et legatariis, ut creditoribus. §. 2. Si quis ante quaestionem de familia habitam adierit hereditatem, vel necem testatoris non defenderit, legatorum persecutio adversus fiscum locum habet. Quid tamen, si fiscus bona non agnoscat? Ex necessitate redundabit onus legatorum ad heredem. Sed si subiecit delatorem sibi, ut ei hereditas abiudicetur. et oneribus careret, vel minus plene defendit causam, non se exonerat, exemplo eius, qui collusorie de hereditate litigavit. §. 3. Si numerus nummorum legatus sit, neque appareat, quales sint legati, ante omnia ipsius patrisfamilias consuetudo, deinde regionis, in qua versatus est, exquirenda est; sed et mens patrisfamilias, et legatarii dignitas vel caritas et necessitudo, item earum, quae praecedunt vel quae sequuntur, summarum scripta sunt spectanda.

LI. *Papinianus libro IV. Quaestionum.* Sed si certos nummos, veluti quos in arca habet, aut certam lancem legavit, non numerata pecunia, sed ipsa corpora nummorum vel rei legatae continentur, neque permutationem recipiunt, et exemplo cuiuslibet corporis aestimanda sunt.

LII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Si cui servi omnes cum peculio legati sunt, etiam hi servi debentur, qui nullum peculium habent. §. 1. Si a filio impubere sub conditione legatum sit, et filius heres exstitit, deinde mortuus est, potest dici, patremfamilias, qui a filio sub conditione legavit, a substituto pure repetiit, statim voluisse a substituto dari, si filius pendente conditione decessisset.

LIII. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Quid ergo, si maiorem quantitatem a substituto reliquit? Quod excedit, hoc erit, quod a substituto relictum est; quod vero concurrit cum summa superioribus tabulis inscripta, inde debebitur. §. 1. Sed et si repetierit legatum cum alio, (forte

fundum mihi legaverat ab impubere, repetiit hunc ab impuberis herede mihi et Seio) repetitio haec efficiet, ut pars mihi debeatur. §. 2. Si quis duos heredes scripserit, et damnaverit unumquemque solidam rem legatario praestare, idem est, atque si duobus testamentis legatum esset; nam et si mihi et filio vel servo meo esset eodem testamento legatum, sine dubio valeret legatum utriusque, ut et Marcellus apud Iulianum adiicit. §. 3. Si heres hominem legatum occidit ob facinus, hoc est merentem, sine dubio dicendum erit, eum ex testamento non teneri. §. 4. Sed si noxae dederit, an teneatur, quia potest redimere? Et puto teneri. §. 5. Sed si animal legatum occiderit, puto teneri, non ut carnem praestet vel cetera λείψανα, sed ut praestet pretium, quanti esset, si viveret. §. 6. Item si aedes legatas ob damnum infectum possideri passus est, puto eum teneri; debuit enim repromittere. §. 7. Sed si mortuum intulit, fecitque religiosum locum legatum, si quidem patremfamilias intulit, quum alio inferre non posset, vel tam opportune non haberet, ex testamento non tenebitur. An vero teneatur, ut pretium loci praestet? Et si quidem ipse paterfamilias illo inferri voluit, ex testamento non tenebitur; quodsi heres intulit suo arbitrio, debebit praestare, si sit in hereditate, unde pretium praestetur; testator enim, qui legavit, vel alio inferri voluit, vel pretium loci legatario offerri. §. 8. Item si servum non ipse occidit, sed compulit ad maleficium, ut ab alio occideretur vel supplicio afficeretur, aequissimum erit, pretium eum praestare. Quodsi sua mala mente ad hoc processit, cessabit aestimatio. §. 9. Servus legatus si ab hostibus captus sit sine dolo heredis, non praestabitur; si dolo, praestabitur.

LIV. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Turpia legata, quae denotandi magis legatarii gratia scribuntur, odio scribentis pro non scriptis habentur. §. 1. Si Titiae legatum relictum est, si arbitratu Seii nupsisset, et vivo testatore Seius decessisset, et ea nupsisset, legatum ei debebitur. §. 2. Sed et si servi mors impedisset manumissionem, quum tibi legatum esset, si eum manumisisses, nihilo minus debetur tibi legatum, quia per te non stetit, quo minus perveniat ad libertatem. §. 3. Si pars heredum nominata sit in legando, viriles partes heredes debent; si vero omnes, hereditarias.

LV. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Nemo potest in testamento suo cavere, ne leges in suo testamento locum habeant, quia nec tempore, aut loco, aut conditione finiri obligatio heredis legatorum nomine potest.

LVI. *Idem libro XIV. ad Sabinum.* Si legati servi nomine stipuletur legatarius, fugitivum eum non esse praestari, nihil veniet in eam stipulationem, quia qualis sit, talis ex testamento praestari debet, nec ullum in legato damnum facere intelligitur.

LVII. *Ulpianus libro XXXIII. ad Sabinum.* Si res obligata per fideicommissum fuerit relicta, si quidem scit eam testator obligatam, ab herede luenda est, nisi si animo alio fuerit; si nesciat, a fideicommissario, nisi si vel hanc vel aliam rem relicturus fuisset, si scisset obligatam, vel potest aliquid esse superfluum exsoluto aere alieno. Quodsi testator eo animo fuit, ut, quanquam liberandorum praediorum onus ad heredes suos pertinere noluerit, non tamen aperte utique de his liberandis senserit poterit fideicommissarius per doli exceptionem a creditoribus, qui hypothecaria secum agerent, consequi, ut actiones sibi exhiberentur. Quod quanquam suo tempore non fecerit, tamen per iurisdictionem Praesidis provinciae id ei praestabitur.

LVIII. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Domus hereditarias exustas, et heredis nummis exstructas, ex causa fideicommissi post mortem heredis restituendas, viri boni arbitratu sumtuum rationibus deductis, et aedificiorum aetatibus examinatis, respondi.

LIX. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Si modo nulla culpa eius incendium contigisset.

LX. *Iulianus libro XXXIX. Digestorum.* Quodsi nulla retentione facta domum tradidisset, incerti condictio ei competet, quasi plus debito solverit.

LXI. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Sumtus autem in reficienda domo necessarios a legatario factos, petenti ei legatum, cuius postea conditio exstitit, non esse reputandos existimavi.

LXII. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Si ancilla cum liberis legata sit, et ancilla sola, si non sint liberi, et liberi soli, si non sit ancilla, debentur.

LXIII. *Celsus libro XVII. Digestorum.* Si ancillas omnes, et quod ex his natum erit, testator legaverit, una mortua, Servius partum eius negat deberi, quia accessionis loco legatus sit. Quod falsum puto, et nec verbis nec voluntati defuncti accommodata haec sententia est.

LXIV. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Captatoriae scripturae simili modo neque in hereditatibus neque in legatis valent.

LXV. *Idem libro I. de legatis ad Edictum Praetoris.* Si ita legatum sit: *Seio servos decem do, praeter eos decem, quos Titio legavi*, si quidem decem tantum inveniantur in hereditate, inutile est legatum; si vero ampliores, post eos, quos Titius elegit, in ceteris valet legatum, sed non in ampliores, quam decem, qui legati sunt; quodsi minus sunt, in tantos, quanti inveniantur. §. 1. *Illi, si volet, Stichum do*, conditionale est legatum, et non aliter ad heredem transit, quam si legatarius voluerit, quamvis alias, quod sine adiectione: *si volet*, legatum sit, ad heredem legatarii transmittitur; aliud est enim iuris, si quid tacite continetur, aliud, si verbis exprimatur. §. 2. Si domus fuerit legata, licet particulatim ita refecta sit, ut nihil ex pristina materia supersit, tamen dicemus, utile manere legatum. At si ea domo destructa aliam eodem loco testator aedificaverit, dicemus interire legatum, nisi aliud testatorem sensisse fuerit approbatum.

LXVI. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Et si aequo pretio emere vel vendere iusserit heredem suum testator, adhuc utile legatum est. Quid enim, si legatarius, a quo emere fundum heres iussus est, quum ex necessitate eum fundum venderet, nullum inveniret emtorem? vel ex diverso, quid, si legatarii magni interesset eum fundum emere, nec aliter heres venditurus esset, quam si testator iussisset?

LXVII. *Idem libro I. de legatis ad Edictum Praetoris.* Servus uni ex heredibus legatus, si quid in hereditate malitiose fecisse dicatur, forte rationes interlevisse, non aliter adiudicandus est, quam ex eo volentibus coheredibus quaestio habeatur. Idem est, et si extraneo fuerit legatus. §. 1. Si ex pluribus heredibus ex disparibus partibus institutis duobus eadem res legata sit, heredes non pro hereditaria portione, sed pro virili id legatum habere debent.

LXVIII. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Si post mortem patris filio legetur, dubium non est, quin mortuo patre ad filium pertineat legatum, nec intersit, an patri heres exstiterit nec ne. §. 1. Sed si servo post mortem domini relictum legatum est, si quidem in ea causa durabit, ad heredem domini pertinet, usque adeo, ut idem iuris sit, et si testamento domini liber esse iussus fuerit; ante enim cedit dies legati, quam aliquis heres domino exsistat. Quo fit, ut hereditati acquisitum legatum, postea herede aliquo exsistente, ad eum pertineat, praeterquam si suus heres aliquis aut necessarius domino ex eo testamento factus erit; tunc enim, quia in unum concurrit, ut et heres exsistat, et dies legati cedat, probabilius dicitur, ad ipsum potius, cui relictum est, pertinere legatum, quam ad heredem eius, a quo libertatem consequitur. §. 2. Si pure legatus servus sub conditione liber esse iussus fuerit, sub contraria conditione valet legatum; et ideo exsistente conditione legatum perimitur, deficiente ad legatarium pertinebit. Et ideo si pendente conditione libertatis legatarius decesserit, posteaque defecerit conditio libertatis, ad heredem legatarii non pertinet legatum. §. 3. Quodsi idem pure legatus sit, et ex die liber esse iussus fuerit, omnimodo inutile legatum est, quia diem venturam certum est. Ita Iulianus quoque sensit. Unde ait: si servus Titio legatus sit, et idem post mortem Titii liber esse iussus fuerit, inutile legatum est, quia moriturum Titium certum est.

LXIX. *Idem libro II. de legatis ad Edictum Praetoris.* Servo legato legari posse, receptum est, quod adita hereditate statim servus acquiritur legatario, deinde sequetur legatum. §. 1. Si servum sub conditione legatum, heres alienaverit, deinde conditio exstiterit, potest nihilo minus a legatario vindicari, nec exstinguitur legatum. §. 2. Si testator quosdam ex heredibus iusserit aes alienum solvere, non creditores habebunt adversus eos actionem, sed coheredes, quorum interest hoc fieri. Nec solum hoc casu alius habet actionem, quam cui testator da-

ri iussit, sed alio quoque, veluti si filiae nomine genero aut sponso dotem dari iusserit; non enim gener aut sponsus, sed filia habet actionem, cuius maxime interest. §. 3. Si fundus, qui legatus est, servitutem debeat impositam, qualis est dari debet. Quod si ita legatus sit: *uti optimus maximusque*, liber praestandus est. §. 4. Servus, qui in negotio fuerit, legatus non ante tradi debet, quam rationes explicet; et si ad iudicium itum sit, iudicis eaedem partes esse debent. §. 5. Si res, quae legata est, an in rerum natura sit, dubitetur, (forte si dubium sit, an homo legatus vivat) placuit, agi quidem ex testamento posse, sed officio iudicis contineri, ut cautio interponeretur, qua heres caveret, eam se rem persecuturum, et, si nactus sit, legatario restituturum.

LXX. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Si servus Titii furtum mihi fecerit, deinde Titius herede me instituto servum tibi legaverit, non est iniquum, talem servum tibi tradi, qualis apud Titium fuit, id est ut me indemnem praestes furti nomine, quod is fecerit apud Titium. §. 1. Nam et si fundus, qui meo fundo serviebat, tibi legatus fuerit, non aliter a me tibi praestari debet, quam ut pristinam servitutem recipiam. §. 2. Nec dissimile est ei, qui mandato alicuius servum emit, vel ei, qui servum redhibet; qui omnes non aliter restituere servum coguntur, quam ut ratio habeatur furti, quod ab eo servo factum fuerit vel ante, quam negotium contraheretur, vel postea. §. 3. Quare et si post aditam hereditatem servus legatus heredi furtum fecerit, ita praestari debebit, ut ob hoc delictum quasi litis aestimatio a legatario sufferatur heredi.

LXXI. *Ulpianus libro LI. ad Edictum.* Si domus alicui simpliciter sit legata, neque adiectum, quae domus, cogentur heredes, quam vellet domum ex his, quas testator habebat, legatario dare. Quodsi nullas aedes reliquerit, magis derisorium est, quam utile legatum. §. 1. De evictione an cavere debeat is, qui servum praestat ex causa legati? videamus. Et regulariter dicendum est, quoties sine iudicio praestita res legata evincitur, posse eam ex testamento peti; ceterum si iudicio petita est, officio iudicis cautio necessaria est, ut sit ex stipulatu actio. §. 2. In pecunia legata confitenti heredi modicum tempus ad solutionem dandum est, nec urgendus ad suscipiendum iudicium; quod quidem tempus ex bono et aequo Praetorem observare oportebit. §. 3. Qui confitetur se quidem debere, iustam autem causam affert, cur utique praestare non possit, audiendus est, utputa si aliena res legata sit, negetque dominum eam vendere, vel immensum pretium eius rei petere affirmet, aut si servum hereditarium neget se debere praestare, forte patrem suum, vel matrem, vel fratres naturales; aequissimum est enim, concedi ei ex hac causa aestimationem officio iudicis praestare. §. 4. Quum alicui poculum legatum esset, velletque heres aestimationem praestare, quia iniquum esse aiebat, id separari a se, non impetravit id a Praetore. Alia enim conditio est hominum, alia ceterarum rerum; in hominibus enim benigna ratione receptum est, quod supra probavimus. §. 5. Si fundus municipum vectigalis ipsis municipibus sit legatus, an legatum consistat petique possit? videamus. Et Iulianus libro tricesimo octavo Digestorum scribit: quamvis fundus vectigalis municipum sit, attamen quia aliquod ius in eo is, qui legavit, habet, valere legatum. §. 6. Sed et si non municipibus, sed alii fundum vectigalem legaverit, non videri proprietatem rei legatam, sed id ius, quod in vectigalibus fundis habemus.

LXXII. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Si quis legaverit fundum Cornelianum, exceptis vineis, quae mortis eius tempore erunt, si nullae vineae erunt, legato nihil decedit.

LXXIII. *Caius libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Si heres iussus sit facere, ut Lucius centum habeat, cogendus est heres centum dare, quia nemo facere potest, ut ego habeam centum, nisi mihi dederit. §. 1. Vicis legata perinde licere capere, atque civitatibus, rescripto Imperatoris nostri significatur.

LXXIV. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Licet Imperator noster cum patre rescripserit, videri voluntate testatoris repetita a substituto, quae ab instituto fuerant relicta, tamen hoc ita erit accipiendum, si non fuit evidens diversa voluntas, quae ex multis colligetur, an quis ab herede legatum vel fideicommissum relictum noluerit a substituto deberi. Quid enim, si aliam rem reliquit a substituto ei fideicommissario vel legatario, quam ab instituto non reliquerat? vel quid, si certa causa fuit, cur ab instituto relinqueret, quae in substituto cessaret? vel quid, si substituit ex parte fideicommissarium, cui ab instituto reliquerat fideicommissum? In obscura igitur voluntate locum habere rescriptum, dicendum est.

LXXV. *Idem libro V. Disputationum.* Si sic legatum vel fideicommissum sit relictum: *si aestimaverit heres, si comprobaverit, si iustum putaverit*, et legatum et fideicommissum debebitur, quoniam quasi viro potius bono ei commissum est, non in meram voluntatem heredis collatum. §. 1. Si mihi quod Titius debet fuerit legatum, neque Titius debeat, sciendum est, nullum esse legatum. Et quidem si quantitas non sit adiecta, evidenti ratione nihil debebitur, quia non apparet, quantum fuerit legatum; nam et si, quod ego Titio debeo, ei legavero, quantitate non adiecta, constat nullum esse legatum, quum si decem, quae Titio debeo, legavero, nec quidquam Titio debeam, falsa demonstratio non perimat legatum, ut in legato dotis Iulianus respondit. §. 2. Quodsi addiderit: *decem, quae mihi Titius debet, lego*, sine dubio nihil erit in legato; nam inter falsam demonstrationem et falsam conditionem sive causam multum interest. Proinde et si Titio decem, quae mihi Seius debet, legavero, nullum erit legatum; esse enim debitor debet; nam et si vivus exegissem, exstingueretur legatum, et si debitor maneret, actiones adversus eum heres meus duntaxat praestare cogeretur. §. 3. Si quis ita stipulatus: *Stichum aut decem, utrum ego velim*, legaverit, quod ei debebatur, tenebitur heres eius, ut praestet legatario actionem, electionem habituro, utrum Stichum an decem persequi malit. §. 4. Proinde si Stichum legaverit, quum ille ei Stichum aut decem deberet, incerti actio legatario adversus heredem competit, ut scripsit Iulianus libro tricesimo tertio Digestorum, per quam actionem compellat heredem experiri; et si Stichum consecutus fuerit, praestabit ei, si decem, nihil consequetur. Secundum quod erit in arbitrio debitoris, an sit legatarius is, cui Stichus legatus est.

LXXVI. *Iulianus libro XXXIV. Digestorum.* Quodsi quis Stichum aut Pamphilum stipulatus, Sempronio Stichum legasset, Maevio Pamphilum, onoratus heres intelligitur, ut necesse habeat alteri actionem suam, alteri aestimationem Stichi aut Pamphili dare.

LXXVII. *Ulpianus libro V. Disputationum.* Si pecunia fuit deposita apud aliquem, eiusque fidei commissum, ut eam pecuniam praestet, fideicommissum ex rescripto divi Pii debebitur, quasi videatur heres rogatus remittere id debitori. Nam si conveniatur debitor ab herede, doli exceptione uti potest; quae res utile fideicommissum facit. Quod quum ita se habeat, ab omni debitore fideicommissum relinqui potest.

LXXVIII. *Idem libro VIII. Disputationum.* Fideicommissum, quod a legatario relinquitur, ita demum ab eo debetur, si ad legatarium legatum pervenerit.

LXXIX. *Iulianus libro V. Digestorum.* Si quis testamento Titio et Seio decem dari iusserit, nullam haec verba recipiunt ambiguitatem, ut dena dixisse videatur, qui decem dixit.

LXXX. Apud *Iulianum libro XXXII. Digestorum* *Marcellus* notat: Is, qui sola triginta reliquerat, Titio triginta legavit, Seio viginti, Maevio decem. Massurius Sabinus probat, Titium quindecim, Seium decem, Maevium quinque consecuturos, ita tamen, ut ex his pro rata portionis Falcidiae satisfiat.

LXXXI. *Iulianus libro XXXII. Digestorum.* Si fundum sub conditione legatum heres pendente conditione sub alia conditione alii legasset, et post exsistentem conditionem, quae priore testamento proposita fuisset, tunc ea conditio, sub qua heres legaverat, exstitisset, dominium a priore legatario non discedet. §. 1. Si servo communi res legata fuisset, potest alter dominus agnoscere legatum, alter repellere; nam in hanc causam servus communis quasi duo servi sunt. §. 2. *Stichum Sempronio do lego. Si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, eundem Stichum Titio do lego.* Quaesitum est: quid iuris esset? Respondi: Sempronium interim totum habiturum, et si quidem intra annum manumisisset, liberum eum effecturum; sin autem hoc non fecisset, totum ad Titium pertinere. §. 3. Qui fundum excepto aedificio legat, appellatione aedificii aut superficiem significat, aut solum quoque, cui aedificium superpositum est; si de sola superficie exceperit, nihilominus

nus iure legati totus fundus vindicabitur, sed exceptione doli mali posita consequetur heres id, ut sibi habitare in villa liceat; in quo inerit, ut iter quoque et actum in ea habeat. Si vero solum quoque exceptum fuerit, fundus excepta villa vindicari debebit, et servitus ipso iure villae debebitur, non secus, ac si duorum fundorum dominus alterum legaverit, ita ut alteri serviret. Sed inclinandum est, testatorem etiam de solo cogitasse, sine quo aedificium stare non potest. §. 4. Si libertus patronum ex septunce heredem scripserit, alios ex ceteris, et ita legaverit: *Quisquis mihi alius ex suprascriptis cum patrono meo heres erit, servos illum et illum Titio lego, quos aestimo singulos vicenis aureis*, intelligendum erit a coherede patroni duntaxat legatum datum, et ideo Titium non amplius quincunce in servis vindicare posse. Adiectio autem illa: *quos aestimo singulos vicenis aureis*, non mutat legati conditionem, si legis Falcidiae rationem habere oporteat; nihilo minus enim verum pretium servorum in aestimationem deducetur. §. 5. *Titio fundum do lego, si heredi meo decem dederit.* Si decem heres Titio debuisset, et ea Titius accepta ei fecisset, fundum vindicare potest. §. 6. Si Titius, cui Stichus legatus fuerat, antequam sciret ad se legatum pertinere, decesserit, et eundem Seio legaverit, et heres Titii legatum non repudiaverit, Stichum Seius vindicabit. §. 7. Si paterfamilias ab impubere filio Titio fundum legaverit, et a substituto eundem eidem Titio, et pupillus patri heres exstiterit, sive vindicaverit Titius legatum, sive repudiaverit, quamvis filius impubes decesserit, a substituto vindicare non poterit; hoc enim, quod rursus a substituto legatur, perinde habendum est, ac si repetitum legatum esset. Quare et si pure a filio, sub conditione a substituto legatum fuerit, perinde omnia servabuntur, ac si tantum a filio legatum fuisset; contra autem, si a filio sub conditione, a substituto pure legatum fuerit, et pupillus pendente conditione decesserit, ex substitutione sola legatum valebit. §. 8. His verbis: *Lucio et Titio, eorumve cui fundum do lego*, utiliter legatur, et si uterque vixerit, utrique, si alter, alteri totum debebitur. §. 9. Cum statuliber sub conditione legatus est, et pendente conditione legati conditio statutae libertatis deficit, legatum utile fit; nam sicut statuta libertas tunc perimit legatum, quum vires accipit, ita legatum quoque non ante perimi potest, quam dies eius cesserit. §. 10. A filio impubere legatus, et a substituto liber esse iussus, si quidem pupillus ad pubertatem pervenerit, ab eo, cui legatus fuerat, vindicabitur; mortuo vero pupillo libertas competet. Longe magis hoc servari conveniet, si idem servus sub conditione ab impubere legatus fuerit, et pendente conditione filius intra pubertatem decesserit.

LXXXII. *Idem libro XXXIII. Digestorum.* Non quocunque modo si legatarii res facta fuerit, die cedente obligatio legati exstinguitur, sed ita, si eo modo fuerit eius, quo avelli non possit. Ponamus rem, quae mihi pure legata sit, accipere me per traditionem die legati cedente ab eo herede, a quo eadem sub conditione alii legata fuerit; nempe agam ex testamento, quia is status est eius, ut exsistente conditione discessurum sit a me dominium. Nam et si ex stipulatione mihi Stichus debeatur, et is, quum sub conditione alii legatus esset, factus fuerit meus ex causa lucrativa, nihilo minus exsistente conditione ex stipulatu agere potero. §. 1. Si ex bonis eius, qui reipublicae causa aberat, rem usu acquisierim, et ea, antequam evinceretur, mihi legata sit, deinde postea evincatur, recte ex testamento petam, eam mihi dari oportere. §. 2. Fundus mihi legatus est; proprietatem eius fundi redemi detracto usufructu; postea venditor capite minutus est, et ususfructus ad me pertinere coepit; si ex testamento egero, iudex tanti litem aestimare debebit, quantum mihi aberit. §. 3. Marcellus: *Idem erit, et si partem redemero, pars mihi legata aut donata sit; partem enim duntaxat petere debebo.* §. 4. Iulianus: quodsi legatum mihi est, quod ex Pamphila natum erit, ego Pamphilam mercatus sum, et ea apud me peperit, non possum videri partum ex causa lucrativa habere, quia matrem eius mercatus sum; argumentum rei est, quod evicto eo actio ex emto competit. §. 5. Qui Caium et Lucium eiusdem pecuniae reos habebat, si ita legaverit: *Quod mihi Caius debet, id heres meus Sempronio damnas esto dare; quod mihi Lucius debet, id heres meus Maevio damnas esto dare*, eam conditionem heredis sui constituit, ut is necesse habeat alteri actiones suas, alteri litis aestimationem praestare. Si tamen vivus testator Caio acceptum fecit, necesse est, ut Sempronii et Maevii legatum inutile sit. §. 6. Cum mihi Stichus aut Pamphilus legati fuissent duorum testamentis, et Stichum ex altero testamento consecutus fuissem, ex altero Pamphilum petere possum, quia et si uno testamento Stichus aut Pamphilus legati fuissent, et Stichus ex causa lucrativa meus factus fuisset, nihilo minus Pamphilum petere possem.

LXXXIII. *Marcellus libro XIII. Digestorum.* Titius Stichi partem tibi legavit, eiusdem Stichi partem Seius tibi legavit; ex utriusque testamento consequeris.

LXXXIV. *Iulianus libro XXXIII. Digestorum.* Huiusmodi legatum: *Si Titius heredi meo caverit, centum Maevio se daturum, et heres meus Titio centum dato*, utile legatum est, quemadmodum quod alicui legatum est, ut ex causa fideicommissi restituatur. §. 1. Eadem ratione hoc quoque legatum utile est: *Si Titius heredi meo caverit, se in municipio ex centum aureis opus facturum, tum ei centum aureos heres meus dare damnas esto.* §. 2. Si Sempronius Titium heredem instituerit, et ab eo post biennium fundum dari iusserit Maevio, Titius deinde ab herede suo eundem fundum Maevio praesente die legaverit, et Maevius pretium fundi ab herede Titii acceperit, si ex testamento Sempronii fundum petere velit, exceptione repelli poterit, si pretio fundi contentus non erit. §. 3. Si cui homo legatus fuisset, et per legatarium stetisset, quo minus Stichum, quum heres tradere volebat, acciperet, mortuo Sticho exceptio doli mali heredi proderit. §. 4. Aedes, quibus heredis aedes serviebant, legatae sunt et traditae legatario non imposita servitute. Dixi: posse legatarium ex testamento agere, quia non plenum legatum accepisset; nam et eum, qui debilitatum ab herede servum acceperit, recte ex testamento agere. §. 5. Qui servum testamento sibi legatum, ignorans eum sibi legatum, ab herede emit, si cognito legato ex testamento egerit, et servum acceperit, actione ex vendito absolvi debet, quia hoc iudicium bonae fidei est, et continet in se doli mali exceptionem. Quodsi pretio soluto ex testamento agere instituerit, hominem consequi debebit, et actione ex emto pretium recuperabit, quemadmodum recuperaret, si homo evictus fuisset. Quodsi iudicio ex emto actum fuerit, et tunc actor compererit, legatum sibi hominem esse, et agat ex testamento, non aliter absolvi heredem oportebit, quam si pretium restituerit, et hominem actoris fecerit. §. 6. Cum pater pro filia sua dotis nomine centum promisisset, deinde eidem centum eadem legasset, doli mali exceptione heres tutus erit, si et gener ex promissione, et puella ex testamento agere instituerint; convenire enim inter eos oportet, ut alterutra actione contenti sint. §. 7. Si ita cui legatum esset: *Si tabulas chirographi mei heredi meo reddiderit, heres meus ei decem dato,* huiusmodi conditio hanc vim habet, si heredem meum debito liberaverit. Quare et si tabulae exstabunt, non intelligitur conditioni satisfecisse creditor, nisi acceptum heredi fecerit, et si tabulae in rerum natura non fuerint, existimabitur implesse conditionem, si heredem liberaverit. Nec ad rem pertinebit, iam tunc, quum testamentum fiebat, tabulae interciderint, an postea, vel mortuo testatore. §. 8. Si Titio et Maevio legatus fuerit Stichus, qui Titii erat, debebitur pars Stichi Maevio; nam Titius, quamvis ad legatum non admittatur, partem faciet. §. 9. *Stichum aut Pamphilum, utrum heres meus volet, Titio dato.* Si dixerit heres, Stichum se velle dare, Sticho mortuo liberabitur; quum autem semel dixerit heres, utrum dare velit, mutare sententiam non poterit. §. 10. Legatum est ita: *Fundum Cornelianum, et mancipia, quae in eo fundo, quum moriar, mea erunt, heres meus Titio dato*; ancilla, quae in eo fundo esse consueverat, mortis tempore, quum in fuga esset, enixa est. Quaero: an vel ipsa, vel partus eius legato cedat? Respondi: ancilla, quamvis in fuga sit, legata videtur, et licet fugitiva erat, perinde habetur, ac si in eo fundo fuisset moriente patrefamilias. Huic consequens est, ut partus quoque matrem sequatur, et perinde legato cedat, ac si in fundo editus fuisset. §. 11. Si Titio Stichus aut Pamphilus, utrum eorum malit, legatus est, deinde Pamphilum testator Titio donavit, Stichus in obligatione remanet. §. 12. Quibus ita legatum fuerit: *Titio et Maevio singulos servos do lego*, constat eos non concursuros in eundem servum, sicuti non concurrunt, cum ita legatur: *Titio servum do lego, Maevio alterum servum do lego.*

§. 13. Si is, cui legatum fuerat, antequam constitueret, qua actione uti vellet, decessit duobus heredibus relictis, legatum accipere simul venientes, nisi consenserint, non possunt; quare quamdiu alter rem vindicare vult, alter in personam agere non potest. Sed si consenserint, rem communiter habebunt; consentire autem vel sua sponte debent, vel iudice imminente.

LXXXV. *Paulus libro XI. ad Plautium.* Duobus coniunctim fundus erat legatus; alter ex his partis aestimationem per actionem personalem abstulit. Alter si fundum totum vindicare velit, exceptione doli pro parte dimidia repellitur, quia defunctus semel ad eos legatum pervenire voluit.

LXXXVI. *Iulianus libro XXXIV. Digestorum.* Si tibi homo, quem pignori dederas, legatus ab alio fuerit, actionem ex testamento habebit adversus heredem, ut pignus luatur. §. 1. Si testamento Stichus ab uno herede legatus fuerit Maevio, et eidem codicillis idem Stichus ab omnibus heredibus, et ante, quam codicilli aperirentur, Maevius litis aestimationem consecutus fuerit, ipso iure vindicari ex codicillis non potest, quia testator semel legatum ad eum pervenire voluit. §. 2. Cum servus legatur, et ipsius servi status, et omnium, quae personam eius attingunt, in suspenso est; nam si legatarius repulerit a se legatum, nunquam eius fuisse videbitur; si non repulerit, ex die aditae hereditatis eius intelligetur. Secundum hanc regulam et de iure eorum, quae per traditionem servus acceperit, aut stipulatus fuerit, deque his, quae legata ei vel donata fuerint, statuetur, ut vel heredi vel legatario servus singula gessisse existimetur. §. 3. Si fundus ab omnibus heredibus legatus sit, qui unius heredis esset, is quidem, cuius fundus esset, non amplius, quam partem suam praestabit, ceteri in reliquas partes tenebuntur. §. 4. Valet legatum, si superficies legata sit ei, cuius in solo fuerit, licet is dominus soli sit; nam consequetur, ut hac servitute liberetur, et superficiem lucrifaciat.

LXXXVII. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Filio pater, quem in potestate retinuit, herede pro parte instituto legatum quoque reliquit. Durissima sententia est existimantium, denegandam ei legati petitionem, si patris abstinuerit hereditate; non enim impugnatur iudicium ab eo, qui iustis rationibus noluit negotiis hereditariis implicari.

LXXXVIII. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Sed si non alias voluit pater habere eum legatum, nisi hereditatem retineat, tunc neque adversus coheredem dandam ei legati petitionem, secundum Aristonis sententiam constat, quum ipsi filio non videretur esse solvendo hereditas. Et hoc ita est, licet non conditionaliter expressisset, intellexisse tamen manifestissime approbetur.

LXXXIX. *Iulianus libro XXXVI. Digestorum.* Nam nec emancipatus, hereditate omissa, legatum ab herede petere prohibetur; Praetor enim permittendo his, qui in potestate fuerint, abstinere se hereditate paterna, manifestum facit, ius se in persona eorum tribuere, quod futurum esset, si liberum arbitrium adeundae hereditatis habuissent.

XC. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Quid ergo, si ita legaverit: *hoc amplius filio meo?* Non dubiae voluntatis quidem quaestio erit, sed non absimilis est prioris casus circa filii providentiam, nisi evidens voluntas contraria patris probetur. §. 1. Plane si pluribus filiis institutis, ratione legatorum actio denegabitur ei, qui non agnoverit hereditatem.

XCI. *Iulianus libro XXXVI. Digestorum.* Quaesitum est: si filiusfamilias, qui filium habebat, heres institutus fuisset, quum esset uterque in potestate aliena, an ab eo filio eius legari possit? Respondi: quum possit a filio patri legari, consequens est, ut vel fratri ipsius, vel filio, vel etiam servo patris sui legetur. §. 1. Praesente quidem die data libertate, servo legari vel pure vel sub conditione poterit. Cum vero libertas sub conditione data fuerit, alias utiliter, alias inutiliter pure legabitur. Nam si ea conditio libertatis fuerit, ut, patrefamilias statim mortuo, possit ante aditam hereditatem exsistere conditio, veluti: *Stichus, si decem Titio dederit*, vel: *Capitolium ascenderit, liber esto*, utile legatum est. Huiusmodi autem conditiones: *si heredi decem dederit, si post aditam hereditatem Capitolium ascenderit*, inutile legatum efficient. Necessario autem ex asse herede scripto, etiam hae conditiones, quae ante aditam hereditatem impleri possunt, inutile legatum efficient. §. 2. Duobus heredibus institutis, alteri Stichum legaverat, et eidem Sticho decem. Cum Stichus vivo testatore ad libertatem pervenisset, totum legatum ei debebitur; nam in solidum constitisse causam legati in eius persona, hoc quoque argumento est, quod, si heres, cui legatus fuerat, hereditatem non adiisset, solidum ab altero herede consequi possit. §. 3. Servo legato legatum datum est; si alienatus a testatore fuisset, legatum ad emtorem pertinebit. §. 4. Cum servus Titio, et eidem servo aliquid legatur, fideicommitti potest, ut aut servum alicui restituat, vel ea, quae servo legata sunt. Hoc amplius etiam ipsi servo, quum liber erit, fideicommissum a Titio dari potest. §. 5. Si quis Stichum legaverit, et eundem alienaverit vel manumiserit, deinde codicillis eidem legatum dederit, legatum vel manumisso vel emtori debebitur. §. 6. Si mihi servus a te herede legatus fuerit, et eidem servo aliquis legaverit, et vivo eo, qui mihi servum legaverat, dies legati servo dati cesserit, confestim id legatum hereditati acquiritur. Et ideo, quamvis postea moriatur is, qui servum mihi legaverat, ad me id, quod servo legatum est, non pertinebit. §. 7. Cum homo ex testamento petitus est, causa eius temporis, quo lis contestabatur, repraesentari debet actori, et sicut partus ancillarum, sicut fructus fundorum interim percepti in hoc iudicium deducuntur, ita quod servo legatorum vel hereditatis nomine interim obvenerit, praestandum est petitori.

XCII. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Si fundum per fideicommissum relictum unus ex heredibus, excusso pretio secundum reditum eius fundi, mercatus sit propter aes alienum hereditarium, praesente et assignante eo, cui fideicommissum debebatur, placet non fundum, sed pretium eius restitui debere. Marcellus notat: *Si fundum restituere malit heres, audiendum existimo.* §. 1. Iulianus: si Titio pecunia legata fuerit, et eius fidei commissum, ut alienum servum manumitteret, nec dominus eum vendere velit, nihilo minus legatum capiet, quia per eum non stat, quo minus fideicommissum praestet; nam et si mortuus fuisset servus, a legato non summoveretur. §. 2. Sicuti conceditur unicuique ab eo, ad quem legitima eius hereditas vel bonorum possessio perventura est, fideicommissum dare, ita et ab eo, ad quem impuberis filii legitima hereditas vel bonorum possessio perventura est, fideicommissa recte dabuntur.

XCIII. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Quod fideicommissum hactenus, quatenus impubes decedat, valebit; ceterum si pubes factus decesserit, evanescit fideicommissum.

XCIV. *Iulianus libro XXXIX. Digestorum.* Plane si filium impuberem exheredaverit, fideicommissum legitimus heres praestare cogendus non erit, nisi idem et patri heres fuerit. §. 1. Qui rogatus erat hereditatem, ex qua servus eius heres institutus erat, restituere, quum alii servum vendidisset, quaesitum est, an hereditatem restituere cogendus esset is, ad quem hereditas ex emtione servi heredis scripti pervenerit? Dixi: compellendum esse ad fideicommissum restituendum eum, qui servum suum heredem scriptum vendidit, quum pretium hereditatis, quam restituere rogatus est, habeat. Is autem, ad quem hereditas ex emtione servi heredis scripti pervenerit, ex causa cogendus erit fideicommissum praestare, id est si dominus servi heredis scripti solvendo non erit. §. 2. Si cui Stichus aut Dama legatus esset, electione legatario data, et fidei eius commissum esset, ut Stichum alteri praestaret, si Damam vindicare maluerit, nihilo minus Stichum ex causa fideicommissi praestare debebit. Sive enim pluris est Dama, compellendus est Stichum redimere, sive minoris, neque Stichum iuste dare cogetur, quum per eum steterit, quo minus ex testamento haberet, quod fidei commissum fuerit. §. 3. Qui testamento manumittitur, et neque legatum, neque hereditatem capit, fideicommissum praestare cogendus non est; ac ne is quidem, qui servum legatum rogatus fuerit manumittere. Is enim demum pecuniam ex causa fideicommissi praestare cogendus est, qui aliquid eiusdem generis vel simile ex testamento consequitur.

XCV. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Videndum tamen est, numquid, si vice operarum rogaverit eum aliquid dare, debeat hoc fideicommissum valere? Quod nequaquam dicendum est, quia nec operae imponi huiusmodi

liberto possunt, nec impositae exiguntur, quamvis testator ita caverit.

XCVI. *Iulianus libro XXXIX. Digestorum.* Quidam testamento vel codicillis ita legavit: *Aureos quadringentos Pamphilae dari volo ita, ut infra scriptum est; ab Iulio actore aureos tot, et in castris quos habeo, tot, et in numerato quos habeo, tot;* post multos annos eadem voluntate manente decessit, quum omnes summae in alios usus translatae essent. Quaero: an debeatur fideicommissum? Respondi: vero similius est, patremfamilias demonstrare potius heredibus voluisse, unde aureos quadringentos sine incommodo rei familiaris contrahere possent, quam conditionem fideicommisso iniecisse, quod initio pure datum esset; et ideo quadringenti Pamphilae debebuntur. §. 1. Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, et legata et fideicommissa praestautur, quae praestare cogeretur heres, a quo relicta erant. §. 2. Si tibi servus legatus fuerit, et petitum a te, ut Titio aliquid praestares usque ad pretium servi, deinde servus decesserit, nihil fideicommissi nomine praestare cogendus eris. §. 3. Si scriptus ex parte heres rogatus sit praecipere pecuniam, et eis, quibus testamento legatum erat, distribuere, id, quod sub conditione legatum est, tunc praecipere debebit, quum conditio exstiterit; interim aut ei, aut his, quibus legatum est, satisdari oportet. §. 4. Cui statuliber pecuniam dare iussus est, is rogari potest, ut eandem pecuniam alicui restituat. Nam quum possit testator codicillis pure libertatem dare, et hoc modo conditionem exstinguere, cur non etiam per fideicommissum eandem pecuniam adimendi potestatem habeat?

XCVII. *Idem libro XLII. Digestorum.* Si mihi Stichus legatus esset, fideique meae commissum, ut aut Stichum, aut Pamphilum meum servum redderem, et in Sticho aliquid ex legato propter legem Falcidiam perdidissem, necesse habebo aut Pamphilum servum meum totum Titio dare, aut eam partem Stichi, quam legatorum nomine accepero.

XCVIII. *Idem libro LII. Digestorum.* Servus ab hostibus captus recte legatur; hoc enim iure postliminii fit, ut, quemadmodum heredem instituere possumus servum, qui in hostium potestate est, ita legare quoque eum possemus.

XCIX. *Idem libro LXX. Digestorum.* Si domino Stichus legatus esset, et servo eius optio data, partem dimidiam Stichi dico ad dominum pertinere, quod possit servus manumissus eundem Stichum optare.

C. *Idem libro LXXVII. Digestorum.* Si mihi Sempronius a Titio herede legaverit, Titiusque mihi sub eadem conditione eandem rem legaverit, exsistente conditione capiam legatum ex testamento Sempronii.

CI. *Idem libro LXXVIII. Digestorum.* Si servo meo Stichus legatus fuerit testamento, idque legatum repudiavero, deinde prolatis codicillis apparuerit, mihi quoque eundem Stichum legatum esse, nihilo minus eundem vindicare possum. §. 1. Si ei, qui in hostium potestate est, legatum fuerit, et is apud hostes decesserit, nullius momenti legatum erit, quamvis postliminio confirmari potuit.

CII. *Idem libro LXXXI. Digestorum.* Si minor viginti annis dominus servum causa non probata manumiserit, et postea legatum ei dederit, isque alienatus ad libertatem perductus fuisset, legatum non capit; nam perinde nullius est momenti legatum, ac si sine libertate datum fuisset.

CIII. *Idem libro LXXXIII. Digestorum.* In tacitis fideicommissis fraus legi fieri videtur, quoties quis neque testamento neque codicillis rogatur, sed domestica cautione vel chirographo obligat se ad praestandum fideicommissum ei, qui capere non potest.

CIV. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Ab omnibus heredibus legatum ita erat: *Quisquis mihi heres erit, damnas esto Titio dare centum;* deinde infra comprehensum erat, ne unus ex heredibus ei daret. Quaeritur: reliqui heredes utrum tota centum dare deberent, an deducta unius illius hereditaria portione? Respondit: verius esse, reliquos heredes tota centum debere, quum et significatio verborum non repugnet huic sententiae, et voluntas testatoris congruat. §. 1. In testamento sic erat scriptum: *Lucio Titio, si is heredi meo tabellas, quibus ei pecuniam expromiseram, dederit, centum dato;* Titius deinde, antequam tabellas heredi redderet, decesserat. Quaesitum est: an heredi eius legatum deberetur? Cassius respondit: si tabulae fuissent, non deberi, quia non redditis his, dies legati non cessisset. Iulianus notat: si testamenti faciendi tempore tabulae nullae fuerunt, una ratione dici potest, legatum Titio deberi, quod ἀδύνατος conditio pro non scripta habetur. §. 2. Etiam rem hostium posse legari, Sabinus ait, si aliquo casu emi possit. §. 3. Si Attio ita legatum fuerit: *Quisquis mihi heres erit, damnas esto Attio heredi decem dare*, deducta sua parte Attius decem petet. §. 4. Item si iussus fuisset heres decem dare, et fundum sibi habere, deducta sua parte decem dabit. §. 5. Denique constitit, cum ita legatum fuisset: *Quisquis mihi heres erit, damnas esto heredi meo decem dare,* exaequari omnium heredum partes eo, quod unusquisque et sibi et coheredi suo dare damnatus videretur. §. 6. Quum quidam heredem instituisset, quandoque mater eius decessisset, deinde secundus heres scriptus fuisset, et ab eo legata ei, qui sub conditione heres institutus fuisset, relicta essent, isque viva matre decessisset, postquam dies legati cesserit, quaesitum est, an heredi eius legata deberentur? Verius est, legatum heredi deberi, sive pure a substituto legatum datum est primo heredi, sive sub hac conditione: *si heres non fuerit*, quia moriente eo conditio impletur. §. 7. Si socero a genero suo herede instituto pars hereditatis alii legata fuisset, deducta dote eum debiturum esse partem hereditatis legatam, Sabinus respondit, quemadmodum, si pecunia ex crediti causa socero debita fuisset, ea deducta partem hereditatis daturus fuisset.

CV. *Idem libro I. ex Minicio.* Legatum ita erat: *Quae Lucius Titius mihi debet, ea heres meus Cornelio dare damnas esto.* Nihil amplius ex hoc legato, quam actiones suas heres praestare debet.

CVI. *Alfenus Varus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Si in testamento scriptum esset: *Heres meus aureos centum Licinio damnas esto,* neque adscripsisset *dare*, deberi legatum constat.

CVII. *Africanus libro II. Quaestionum.* Si a pluribus heredibus legata sint, eaque unus ex his praecipere iubeatur et praestare, in potestate eorum, quibus sit legatum, debere esse ait, utrumne a singulis heredibus petere velint, an ab eo, qui praecipere sit iussus? itaque eum, qui praecipere iussus est, cavere debere coheredibus, indemnes eos praestari. §. 1. Si quis servum, cui aliquid sine libertate legaverit, *quum morietur ipse servus*, leget, minime dubitandum, quin utile legatum futurum sit; propterea scilicet, quod moriente servo id, quod ipsi legatum erit, ad eum, cui ipse legatus fuerit, perventurum sit.

CVIII. *Idem libro V. Quaestionum.* Si servus legatus vivo testatore fugisse dicatur, et impensa et periculo eius, cui legatus sit, reddi debet, quoniam rem legatam eo loco praestare heres debet, in quo a testatore sit relicta. §. 1. Si id, quod ex testamento mihi debes, quilibet alius servo meo donaverit, manebit adhuc mihi ex testamento actio, et maxime si ignorem, meam factam esse; alioquin consequens erit, ut, etiam si tu ipse servo meo eam donaveris, invito me libereris; quod nullo modo recipiendum est, quando ne solutione quidem invito me facta libereris. §. 2. Quum homo Titio legatus esset, quaesitum est: utrum arbitrium heredis sit, quem velit dandi, an potius legatarii? Respondi: verius dici, electionem eius esse, cui potestas sit, qua actione uti velit. [id est legatarii.] §. 3. Huiusmodi legatum: *illi aut illi, uter eorum prior Capitolium ascenderit*, utile esse, evidenti argumento probari ait, quod constet, usufructu libertis legato, ei, qui eorum supervixerit, proprietatem utiliter legari. Idque et de herede instituendo dicendum existimavit. §. 4. Stichum, quem de te stipulatus eram, Titius a te herede mihi legavit. Si quidem non ex lucrativa causa stipulatio intercessit, utile legatum esse placebat; sin e duabus, tunc magis placet inutile esse legatum, quia nec absit quidquam, nec bis eadem res praestari possit. §. 5. Sed si, quum mihi ex testamento Titii Stichum deberes, eundem a te herede Sempronius mihi legaverit, fideique meae commiserit, ut eum alicui restituam, legatum utile erit, quia non sum habiturus. Idem iuris erit, et si pecuniam a me legaverit; multo magis, si in priore testamento fideicommissum sit. Item si in priore testamento Falcidiae locus sit, quod inde abscidit ratione Falcidiae, ex sequenti testamento consequar. §. 6. Item si domino heres exstitero, qui non esset solvendo, cuius

fundum tu mihi dare iussus esses, manebit tua obligatio, sicut maneret, si eum fundum emissem. §. 7. Si ita scriptum erit; *Amplius, quam Titio legavi, heres meus Seio decem dato*, dubitandum non erit, quin et Titio suum legatum maneat, et Seio nihil ultra decem debeatur. Nam et usitatum fere est sic legare: *Lucio Titio tot, et hoc amplius uxori et liberis eius tot*. §. 8. Si ei, cui nihil legatum est, cum hac adiectione: *hoc amplius*, aliquid legetur, minime dubitandum est, quin id, quod ita legatum erit, debeatur; multoque minus dubitandum, si ab eo, qui nihil mihi debet, ita stipulatus fuero: *Amplius, quam mihi debes, decem dare spondes?* quin decem debeantur. §. 9. Si servus alienus liber esse iussus et legatus sit, peti eum ex legato posse ait; nam quum libertas nullius momenti sit, absurdum esse, per eam legatum infirmari, quod alioquin valeret, et si solum datum fuisset. §. 10. Qui quinque in arca habebat, ita legavit vel stipulanti promisit: *decem, quae in arca habeo*. Et legatum et stipulatio valebit, ita tamen, ut sola quinque vel ex stipulatione, vel ex testamento debeantur; ut vero quinque, quae deerunt, ex testamento peti possint, vix ratio patitur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur. Quodsi mortis tempore plena summa fuerit, et postea aliquid ex ea deperierit, sine dubio soli heredi deperit. §. 11. Si servus legatus sit, et moram heres fecerit, periculo eius et vivit et deterior fit, ut, si debilem forte tradat, nihilo minus teneatur. §. 12. Cum quid tibi legatum fideive tuae commissum sit, ut mihi restituas, si quidem nihil praeterea ex testamento capias, dolum malum duntaxat in exigendo eo legato, alioquin etiam culpam te mihi praestare debere existimavit, sicut in contractibus bonae fidei servatur, ut, si quidem utriusque contrahentis commodum versetur, etiam culpa, sin unius solius, dolus malus tantummodo praestetur. §. 13. Qui margarita Titio pignori dederat, filium heredem instituit, et filiam exheredavit; deinde ita cavit: *Te Titi rogo, fideique tuae committo, uti margarita, quae tibi pignori dedi, vendas, et deducto omni debito tuo, quod amplius erit, id omne filiae meae restituas*. Ex ea scriptura filiam a fratre fideicommissum petere posse, ut is actiones suas adversus debitorem ei praestaret; hoc enim casu eum, qui creditor fuisset, debitorem intelligendum, eius scilicet, quod pretium pignoris summam debiti excedat. §. 14. Non autem mirandum, si, quum alius rogatus sit, alius fideicommisso obstringatur; nam et cum in testamento ita scribatur: *Te Titi rogo, ut acceptis centum illum servum manumittas, vel Sempronio quid praestes*, parum quidem apte scribi, verum aeque intelligendum heredis fidei commissum, ut pecuniam Titio praestet; ideoque et ipsum Titium cum herede acturum, et libertatem servo, vel Sempronio, quod rogatus sit, praestare cogendum. §. 15. Aufidius filii sui fidei commisit, ut certam pecuniam quatuor libertis suis mutuam daret, et usuras leviores taxaverat: placuit, hoc fideicommissum utile totum esse.

CIX. *Idem libro VI. Quaestionum.* Si quando quis uxori suae ea, quae vivus donaverat, vulgari modo leget, non de aliis donationibus videri eum sentire ait, quam de his, quae iure valiturae non sunt. Alioquin ei frustra legaturus sit, atque si ita exprimat: *quae uxori iure donavero*, vel ita: *quae uxori manumissionis causa donavero, ea ei lego*; nam inutile legatum futurum est. §. 1. Heres, cuius fidei commissum erat, ut mihi fundum aut centum daret, fundum Titio vendidit. Quum electio ei relinquatur utrum malit dandi, ut tamen alterum solidum praestet, Praetoris officio convenire existimo, ut, si pecuniam Titius offerat, inhibeat fundi persecutionem; ita enim eadem causa constituetur, quae futura esset, si alienatus fundus non fuisset, quando etiam adversus ipsum heredem officium Praetoris sive arbitri tale esse deberet, ut, si fundus non praestaretur, neque pluris, neque minoris, quam centum aestimaretur.

CX. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Si heres, generaliter servum, quem ipse voluerit, dare iussus, sciens furem dederit, isque furtum legatario fecerit, de dolo malo agi posse ait. Sed quoniam illud verum est, heredem in hoc teneri, ut non pessimum det, ad hoc tenetur, ut et alium hominem praestet, et hunc pro noxae dedito relinquat.

CXI. *Marcianus libro II. Institutionum.* Etiam si partis bonorum se excusaverit tutor, puta Italicarum vel provincialium rerum, totum, quod testamento datum est, ei auferetur, et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.

CXII. *Idem libro VI. Institutionum.* Si quis inquilinos sine praediis, quibus adhaerent, legaverit, inutile est legatum; sed an aestimatio debeatur, ex voluntate defuncti statuendum esse, divi Marcus et Commodus rescripserunt. §. 1. Cum servum suum heres damnatus dare, eum manumiserit, tenetur in eius aestimationem, nec interest, scierit an ignoraverit legatum. Sed et si donaverit servum heres, et eum is, cui donatus est, manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit, a se eum legatum esse. §. 2. Si ita legatum fuerit: *Titio cum Seio do lego*, utrisque legatum est, sicut utrumque legatum est, cum fundus cum domo Formiana legatus esset. §. 3. Si quis scripserit testamento fieri, quod contra ius est vel bonos mores, non valet, veluti si quis scripserit contra legem aliquid, vel contra edictum Praetoris, vel etiam turpe aliquid. §. 4. Divi Severus et Antoninus rescripserunt: iusiurandum contra vim legum et auctoritatem iuris in testamento scriptum nullius esse momenti.

CXIII. *Idem libro VII. Institutionum.* Servo alieno ita legari potest: *quoad serviet*, vel: *si servus forte Titii erit*, ut et Marcellus ait. §. 1. Si quis post tempus libertatem servo suo dederit, et interea rogaverit heredem, donec ad libertatem perveniat, cibaria ei dare, testatoris voluntati obtemperandum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 2. Si quis a primo herede centum legaverit alicui, et eidem a secundo ducenta, posteaque generaliter repetieret legata, trecenta videtur repetiisse. §. 3. Sed si pater impuberi filio substituerit, et a substituto legata repetierit, si pupillus heres exstiterit, et intra pubertatem decesserit, repetitio non valet, quia voluntas defuncti haec est, ut semel debeantur. §. 4. Si ab impubere legatum fuerit sub conditione: *si ad pubertatem pervenerit*, et a substituto repetitum fuerit, legatum debetur et a substituto, nec videtur repetita conditio, quae inutile legatum facit. §. 5. Ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam, veluti vestes, aut si quae alia supervacua, ut in funus impendantur, non valere, Papinianus libro tertio Responsorum scribit.

CXIV. *Idem libro VIII. Institutionum.* Filiusfamilias miles vel veteranus, licet sine testamento decedat, potest fideicommittere a patre, quia etiam testamentum facere potest. §. 1. Si libertus ab intestato decesserit, a patrono potest usque ad partem debitam fideicommissum relinquere, quia, si testamentum faceret, licebat ei partem debitam solam relinquere. §. 2. Qui intestato decedit, et scit bona sua ad fiscum perventura vacantia, fidei fisci committere potest. §. 3. Apud Marcellum libro duodecimo Digestorum talis quaestio agitatur: quidam ab eo, cui fundum legaverat, fideicommiserat, ut eum fundum post mortem suam restitueret Sempronio; eiusdem legatarii fidei commiserat, ut Titio daret centum. Quaeritur: quid iuris sit? Et ait Marcellus: si Titio testator centum ex fructibus, quos vivus legatarius perciperet, reliquerit, et legatarius post tantum temporis decessisset, ut ex fructibus centum fierent, Titium centum accepturum; si post acceptum legatum confestim decessisset legatarius, Titii fideicommissum exstingui, quia placet, non plus posse rogari quem restituere, quam quantum ei relictum esset. §. 4. Sed si Titii fideicommissum non esset in tempus mortis legatarii collatum, ait Marcellus, confestim fideicommissum Titio dandum, sed cautione exacta, quanto amplius ceperit, reddi; quam cautionem ita committi, si prius legatarius decesserit, quam ex fructibus centum perciperet. Sed vix est, ut legatarium ex reditibus voluerit ante dare, quam fructus legatarius percepisset. Certe erit legatarius audiendus, si velit totum fundum praestare, si de restituendo caveatur; absurdum enim est, de suo eum praestare centum, maxime si fundus centum vel non multo pluris sit. Quo iure utimur. §. 5. Si quid alicui licite fuerit relictum, vel ius aliud, quod ipse quidem propter corporis sui vitium, vel propter qualitatem relicti, vel aliam quamcunque probabilem causam habere non potuit, alius tamen hoc habere potuit, quanti solet comparari, tantam aestimationem accipiet. §. 6. Ut quis heredem instituat aliquem, rogari non potest; plane senatus censuit, perinde habendum, atque si rogasset hereditatem restitui. §. 7. Quid ergo, si heres post mortem suam rogatus fuerit hereditatis suae partem

quartam restituere? Verius esse existimo, quod et Scaevola notat, et Papirius Fronto scribit, valere fideicommissum, atque si de hereditate sua restituenda rogatus esset; et eatenus restituenda est, quatenus hereditas testatoris patitur, secundum vulgarem formam iuris. §. 8. Sed si liberos suos emancipare rogatus fuerit quis, non cogitur hoc facere; potestas enim patria inaestimabilis est. §. 9. Aedes destruendae neque legari, neque per fideicommissum relinqui possunt, et ita senatus censuit. §. 10. Si fideicommissum relictum fuerit servo alieno sine libertate, et ad libertatem pervenerit, dicendum est, posse eum admitti ad capiendum. §. 11. Divi Severus et Antoninus rescripserunt: eum, qui rogatus esset sub conditione fratris sui filiis restituere, ante diem fideicommissi cedentem ne quidem ex voluntate eorum posse restituere his in potestate patris agentibus, quum possit die fideicommissi cedente sui iuris constitutis ipsis debere restitui, vel si aliquis ex his ante decesserit, non omnibus. §. 12. Iidem principes rescripserunt: filiis ante diem fideicommissi venientem restitui hereditatem maternam necesse non esse, sed praestare heredem posse vulgarem cautionem, aut si praestare eam non poterit, mitti liberos in possessionem fideicommissi servandi causa, ut pro pignore, non ut pro dominis possideant, vel alienandi ius, sed ut pignus habeant, ut filius per patrem fructus consequatur, et servus per dominum. §. 13. Cum quis erit rogatus, si sine liberis decesserit, per fideicommissum restituere, conditio defecisse videbitur, si patri supervixerint liberi, nec quaeretur, an heredes exstiterint. §. 14. Divi Severus et Antoninus rescripserunt: eorum, qui testamento vetant quid alienari, nec causam exprimunt, propter quam id fieri velint, nisi inveniatur persona, cuius respectu hoc a testatore dispositum sit, *nullius* esse momenti scripturam, quasi nudum praeceptum reliquerint, quia talem legem testamento non possint dicere. Quodsi liberis, aut posteris, aut libertis, aut heredibus, aut aliis quibusdam personis consulentes eiusmodi voluntatem significarent, eam servandam esse, sed haec neque creditoribus, neque fisco fraudi esse. Nam si heredis propter testatoris creditores bona venierunt, fortunam communem fideicommissarii quoque sequuntur. §. 15. Quum pater filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommisisset, ne fundum alienaret, et ut in familia relinqueret, et filius decedens duos heredes instituisset, tertium exheredasset, eumque fundum extraneo legasset, divi Severus et Antoninus rescripserunt, verum esse, non paruisse voluntati defuncti filium. §. 16. Sed et si, quum duos exheredavit, unum heredem instituit, fundum extraneo legavit, putat Marcellus, posse exheredatos petere fideicommissum. Quod evenit, et si vivus filios emancipasset, et postea fundum alienasset. §. 17. Sed si omnes filii heredes instituti sint ex disparibus partibus, non possunt petere fideicommissum ex minore parte scripti, ut viriles, non hereditarias partes in eo habeant; verum est enim, in familia reliquisse, licet uni reliquisset. §. 18. Item si unum heredem instituisset, nec quidquam legasset, exheredati nihil interim, quamdiu in familia res est, petere possunt. §. 19. Interdum etiam cum lucro heredis moritur servus legatus vel per fideicommissum relictus, veluti si alienus, vel, licet proprius, pluribus tamen separatim ita relictus, ut unusquisque in solidum capiat, scilicet si sine culpa heredis mortuus sit.

CXV. *Ulpianus libro II. Institutionum.* Etiam hoc modo: *cupio des, opto des, credo te daturum,* fideicommissum est.

CXVI. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Legatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit. §. 1. Heredi a semetipso legatum dari non potest, a coherede potest. Itaque si fundus legatus sit ei, qui ex parte dimidia heres institutus est, et duobus extraneis, ad heredem, cui legatus est, sexta pars fundi pertinet, quia a se vindicare non potest, a coherede vero semissario, duobus extraneis concurrentibus, non amplius tertia parte: extranei autem et ab ipso herede, cui legatum est, semissem, et ab alio herede trientem vindicabunt. §. 2. Alienus servus heres institutus legari ipse a se nec totus nec pro parte potest. §. 3. Servo hereditario recte legatur, licet hereditas adita non sit, quia hereditas personae defuncti, qui eam reliquit, vice fungitur. §. 4. Fundus legatus talis dari debet, qualis relictus est. Itaque sive ipse fundo heredis servitutem debuit, sive ei fundus heredis, licet confusione dominii servitus exstincta sit, pristinum ius restituendum est, et nisi legatarius imponi servitutem patiatur, petenti ei legatum exceptio doli mali opponetur; si vero fundo legato servitus non restituetur, actio ex testamento superest.

CXVII. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Si quid relictum sit civitatibus, omne valet, sive in distributionem relinquatur, sive in opus, sive in alimenta vel in eruditionem puerorum, sive quid aliud.

CXVIII. *Neratius libro X. Regularum.* Et eo modo relictum: *exigo, desidero uti des,* fideicommissum valet; sed et ita: *volo hereditatem meam Titii esse; scio hereditatem meam restituturum te Titio.*

CXIX. *Marcianus libro I. Regularum.* Si servus vetitus est a testatore rationes reddere, non hoc consequitur, ut ne, quod apud eum sit, reddat et lucrifaciat, sed ne scrupulosa inquisitio fiat, hoc est ut negligentiae ratio non habeatur, sed tantum fraudum. Ideo et manumisso non videtur peculium legari per hoc, quod vetitus est rationes reddere.

CXX. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Nihil proponi, cur prohibeatur heres aedificia distrahere, e quorum reditu sportulae sint relictae, salva tamen causa legati. §. 1. Omnibus, quibus fideicommissum relictum est, ad distractionem consentientibus, nullam fideicommissi petitionem superfuturam. §. 2. Fructus ex fundo pure legato post aditam hereditatem a legatario perceptos ad ipsum pertinere, colonum autem cum herede ex conducto habere actionem.

CXXI. *Marcianus libro III. Regularum.* Si quis legaverit Titio cum Maevio, et sine altero alter ad legatum admittitur. Nam et cum dicit Praetor: *Ventrem cum liberis in possessionem esse iubeo,* etsi non sint liberi, venter in possessionem mittetur.

CXXII. *Paulus libro III. Regularum.* Civitatibus legari potest, etiam quod ad honorem ornatumque civitatis pertinet; ad ornatum, puta quod ad instruendum forum, theatrum, stadium legatum fuerit; ad honorem, puta quod ad munus edendum, venationemve, ludos scenicos, ludos Circenses relictum fuerit, aut quod ad divisionem singulorum civium, vel epulum relictum fuerit. Hoc amplius, quod in alimenta infirmae aetatis, puta senioribus, vel pueris puellisque relictum fuerit, ad honorem civitatis pertinere respondetur. §. 1. *Lucius Titius et Caius Seius Publio Maevio decem dare damnas sunto;* Caius Seius heres non exstitit. Sabinus ait: Titium solum legatum debiturum; nam Seium pro non scripto habendum esse. Haec sententia vera est. [hoc est Titius tota decem debebit.] §. 2. Eum, cui sub hac conditione fundus legatus est, si centum heredi dedisset, si tantum sit in pretio fundi, quantum heredi dare iussus est, non est legatarius cogendus fideicommissum a se relictum praestare, quoniam nihil ex testamento videtur capere, qui tantum erogat, quantum accipit.

CXXIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius, quum duos filios heredes relinqueret, testamento ita cavit: *Quisquis mihi liberorum meorum heres erit, eius fidei committo, ut, si quis ex his sine liberis decedat, hereditatis meae bessem quum morietur, fratribus suis restituat;* frater decedens fratrem suum ex dodrante fecit heredem. Quaero: an fideicommisso satisfecerit? Marcellus respondit: id, quod ex testamento Lucii Titii fratri testator debuisset, pro ea parte, qua alius heres exstitisset, peti posse, nisi diversum sensisse eum probaretur. Nam parum inter hanc speciem interest, et cum alias creditor debitori suo exstiterit heres; sed plane audiendus erit coheres, si probare possit, ea mente testatorem heredem instituisse fratrem suum, ut contentus institutione, fideicommisso abstinere deberet. §. 1. In testamento ita scriptum est: *Caio Seio illud et illud heres meus dato; et te rogo Sei, fideique tuae mando, uti ea omnia, quae supra scripta sunt, reddas sine ulla mora, et reddas ipse.* Quaero: an tacitum fideicommissum sit, quum personam testator, cui restitui vellet, testamento non significaverit? Marcellus respondit: si in fraudem legum tacitam fidem Seius accommodasset, nihil ei prodesse, si his verbis paterfamilias cum eo locutus esset; non enim ideo circumvenisse minus leges existimandum esse, quum perinde incertum sit, cui prospectum voluerit.

CXXIV. *Neratius libro V. Membranarum.* Si here-

des nominatim enumerati dare quid damnati sunt, propius est, ut viriles partes debeant, quia personarum enumeratio hunc effectum habet, ut exaequentur in legato praestando; qui si nominati non essent, hereditarias partes debituri essent.

CXXV. *Rutilius Maximus libro singulari ad legem Falcidiam.* Si heres centum praecipere iussus sit et restituere hereditatem, et patronus bonorum possessionem contra tabulas petierit, sicut legata, ita et praeceptio pro parte, quam patronus abstulit, minuetur.

CXXVI. *Paulus libro singulari de secundis Tabulis.* Ab exheredati substituto inutiliter legatum datur. Ergo nec a legitimo exheredati fideicommissum dari poterit, quod et legitimi eo iure praestare coguntur, quasi scripti fuissent. Sed si committente aliquo ex liberis in edictum Praetoris, quo contra tabulas bonorum possessionem pollicetur, scriptus quoque filius contra tabulas bonorum possessionem petierit, substitutus eius legata pro modo patrimonii, quod ad filium pervenit, praestabit perinde, ac si id, quod per bonorum possessionem filius habuit, a patre accepisset. §. 1. Cum a postumo ita legetur: *si heres erit*, et non nato postumo substituti adeant, legata eos debere existimandum est, quae ille, si viveret, debiturus erat.

CXXVII. *Idem libro singulari de iure Codicillorum.* A fratris postumo fideicommissum dari potest; sola enim voluntas servatur in fideicommissis. Et obtinuit Galli sententia, alienos quoque postumos legitimos nobis heredes fieri.

CXXVIII. *Marcianus libro II. Institutionum.* Si tutor pupillam suam contra senatusconsultum uxorem duxit, illa quidem ex testamento eius capere potest, ipse autem non potest. Et merito; delinquunt enim hi, qui prohibitas nuptias contrahunt, et merito puniendi sunt. Quod imputari non potest mulieri, quae a tutore decepta est.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS PRIMUS.

TIT. I.
DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

I. *Ulpianus libro IX. ad Sabinum.* In arbitrium alterius conferri legatum, veluti conditio, potest. Quid enim interest, *si Titius in Capitolium ascenderit*, mihi legetur, an: *si voluerit?* §. 1. Sed cum ita legatum sit pupillo sive pupillae: *arbitrio tutorum*, neque conditio inest legato, neque mora, quum placeat, in testamentis legatum in alterius arbitrium collatum pro viri boni arbitrio accipi. Quae enim mora est in boni viri arbitrio, quod iniectum legato velut certam quantitatem exprimit, pro viribus videlicet patrimonii?

II. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Quoties nominatim plures res in legato exprimuntur, plura legata sunt; si autem supellex, aut argentum, aut peculium, aut instrumentum legatum sit, unum legatum est.

III. *Idem libro IV. ad Plautium.* Si ita legetur: *Heres dare damnas esto, si in Capitolium non ascenderit*, utile legatum est, quamvis in potestate eius sit ascendere vel non ascendere.

IV. *Idem libro VIII. ad Plautium.* Neminem eiusdem rei legatae sibi partem velle, partem nolle, verius est.

V. *Idem libro VII. Quaestionum.* Sed duobus legatis relictis, unum quidem repudiare, alterum vero amplecti posse, respondetur. §. 1. Sed si unum ex legatis onus habeat, et hoc repellatur, non idem dicendum est; pone eum, cui decem et Stichus legatus est, rogatum servum manumittere; si Falcidia locum habet, ex decem utriusque legati quarta deducetur; igitur repudiato servo non evitabitur onus deductionis, sed legatarius ex pecunia duas quartas relinquet.

VI. *Idem libro singulari ad legem Falcidiam.* Grege autem legato non possunt quaedam sperni, quaedam vindicari, quia non plura, sed unum legatum est. Idemque dicemus peculio legato, aut veste, aut argento et similibus.

VII. *Idem libro VIII. ad Plautium.* Si Titio et ei, qui capere non potest, decem legata sint, quia duobus heres dare damnatur, et unus capere non potest, quinque sola Titio dantur.

VIII. *Idem libro IX. ad Plautium.* Si quis servum heredis vel alienum legaverit, et is fugisset, cautiones interponendae sunt de reducendo eo. Sed si quidem vivo testatore fugerit, expensis legatarii reducitur; si post mortem, sumtibus heredis. §. 1. Si ita legetur: *Sempronio decem, aut si noluerit, hominem Stichum lego*, hoc casu duo legata sunt, sed uno contentus esse debet. §. 2. Si quis legaverit: *ex illo dolio amphoras decem*, etsi non decem, sed pauciores inveniri possint, non exstinguitur legatum, sed hoc tantummodo accipit, quod invenitur. §. 3. Si inter duos dubitetur de eodem legato, cui potius dari oporteat, utputa si Titio relictum sit, et duo eiusdem nominis amici testatoris veniant, et legatum petant, et heres solvere paratus sit, deinde ambo defendere heredem parati sint, eligere debere heredem, cui solvat, ut ab eo defendatur. §. 4. Certam pecuniam legatam si et legatarius et substituti legatarii petant, et heres solvere paratus sit, si ambo defendere heredem parati sint, eligere debet heres, cui solvat, ut ab eo defendatur; et si neutrius manifesta calumnia videatur, ei potius solvendum, cui primum legatum est. §. 5. Si cui certam partem hereditatis legavero, divus Hadrianus rescripsit, ut neque pretia manumissorum, neque funeris impensa deduceretur.

IX. *Modestinus libro IX. Regularum.* Cum autem pars bonorum ita legatur: *bonorum meorum, quae sunt, quum moriar*, dos et manumissorum pretia e medio deducenda sunt.

X. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Cum fundus nominatim legatus est, si quid ei post testamentum factum adiectum sit, id quoque legato cedit, etiam si illa verba adiecta non sint: *qui meus erit*, si modo testator eam partem non separatim possedit, sed universitati prioris fundi adiunxit.

XI. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Statuliberum ab herede ne tunc quidem, quum dubia sit eius ex testamento libertas, legatum sine libertate accipere posse, Labeo ait, quia servus eius esset. Sed si heres eandem conditionem legato inserat, quae libertati a testatore datae proposita fuerit, valet legatum; nam et si, quum moreretur heres, servus liber esse iussus esset, recte sine libertate ei ab herede legari posse constitit, quia supervacuum sit ei libertatem dare, quam ex testamento heredis capturus non sit, sed ex testatoris habet. §. 1. *Stichum aut Pamphilum, utrum heres meus volet, Titio dato, dum utrum velit dare, eo die, quo testamentum meum recitatum erit, dicat.* Si non dixerit heres, Pamphilum an Stichum dare malit, perinde obligatum eum esse puto, ac si Stichum aut Pamphilum dare damnatus esset, utrum legatarius elegerit. Si dixerit, se Stichum dare velle, Sticho mortuo liberari eum. Si ante diem legati cedentem alter mortuus fuerit, alter, qui superit, in obligatione manebit. Cum autem semel dixerit heres, utrum dare velit, mutare sententiam non poterit; et ita et Iuliano placuit.

XII. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Si pecunia legata in bonis legantis non sit, solvendo tamen hereditas sit, heres pecuniam legatam dare compellitur, sive de suo, sive ex venditione rerum hereditariarum, sive unde voluerit. §. 1. Quod ita legatum est: *Heres, quum morietur, Lucio Titio dato decem*, quum incerta die legatum est, ad heredes legatarii non pertinet, si vivo herede decesserit.

XIII. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Qui duos reos eiusdem pecuniae habebat, Titium atque Maevium, ita legavit: *Quod mihi Titius debet, Maevio heres meus dato; quod Maevius debet, Seio dato.* His verbis onerat heredem; nam quum actiones suas heres Maevio praestiterit adversus Titium, videtur Maevius facto eius liberatus esse, et idcirco Seio heres tenebitur. §. 1. Si is, qui unum reum habebat, quod is sibi deberet, duobus in solidum separatim legasset, oneratur heres duobus satisfacere, uni actionem cedendo, alteri pecuniam solvendo.

XIV. *Paulus libro IV. ad Vitellium.* Si idem servus et legatus et liber esse iussus sit, favor libertatis praevalet; sin autem et in posteriore scriptura legatus est, et evidens ademtio libertatis ostenditur, legatum propter defuncti voluntatem praevalebit. §. 1. Servo alieno herede instituto, post mortem domini eius, cui acquisita hereditas esset, et libertatem fideicommissariam dari posse constat.

XV. *Celsus libro VI. Digestorum.* Si quis duobus heredibus institutis ita legaverit: *Stichum aut decem heredes danto*, non potest alter heredum quinque, alter partem Stichi dare, sed necesse est, utrumque aut Stichum totum, aut decem solvere.

XVI. *Idem libro XVI. Digestorum.* Si Titio aut Seio, utri heres vellet, legatum relictum est, heres alteri dando ab utroque liberatur. Si neutri dederit, uterque perinde petere potest, atque si ipsi soli legatum foret; nam ut stipulando duo rei constitui possunt, ita et testamento potest id fieri.

XVII. *Marcellus libro X. Digestorum.* Si quis Titio decem legaverit, et rogaverit, ut ea restituat Maevio, Maeviusque fuerit mortuus, Titii commodo cedit, non heredis, nisi duntaxat ut ministrum Titium elegit. Idem est, et si ponas usumfructum legatum. §. 1. Si heres damnatus esset decem uni ex libertis dare, et non constiterit, cui daret, heres omnibus eadem decem praestare cogendus est.

XVIII. *Celsus libro XVII. Digestorum.* Heredem meum ita tibi obligare possum, ut, si quandoque ego moriar, tuus servus Stichus non erit, dare eum tibi damnas sit.

XIX. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si is, cui legatus sit Stichus aut Pamphilus, quum Stichum sibi legatum putaret, vindicaverit, amplius mutandae vindicationis ius non habet, tanquam si damnatus heres alterutrum dare Stichum dederit, quum ignoraret, sibi permissum vel Pamphilum dare, nihil repetere poterit.

XX. *Idem libro XIX. Digestorum.* Et Proculo placebat, et a patre sic accepi, quod servo communi legatum sit, si alter dominorum omitteret, alteri non accrescere; non enim coniunctim, sed partes legatas; nam ambo si vindicarent, eam quemque legati partem habiturum, quam in servo haberet.

XXI. *Idem libro XX. Digestorum.* Quum quidam uxori suae dotem reddidisset, et quadraginta ei legare voluisset, et, quanquam sciret dotem redditam, hoc tamen praetextu usus esset, quasi dotis reddendae nomine eam summam legaret, existimo deberi quadraginta; etenim reddendi verbum, quanquam significationem habeat retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

XXII. *Idem libro XXI. Digestorum.* Lucius Titius in testamento suo Publio Maevio militiam suam reliquit, sive pecuniam eius, quaecunque redigi ex venditione eius potuerit, cum suis commodis; sed quum supervixisset testamento Lucius Titius, militiam vendidit, et pretium exegit, et hoc dedit ei, cui illam militiam vel pretium eius testamento dari voluerat; post mortem Lucii Titii iterum Publius Maevius vel militiam vel pretium eius ab heredibus Lucii Titii exigebat. Celsus: existimo pretium militiae praestari non oportere, nisi legatarius ostenderit, testatorem et post factam solutionem iterum eum pretium militiae accipere voluisse. Quodsi non totum pretium militiae, sed partem vivus testator legatario dedit, reliqui superesse exactionem, nisi heres et ab hoc recessisse testatorem ostenderit; onus enim probandi, mutatam esse defuncti voluntatem, ad eum pertinet, qui fideicommissum recusat.

XXIII. *Marcellus libro XIII. Digestorum. Lucio Titio fundum Seianum vel usumfructum fundi Seiani lego.* Potest legatarius vel fundum vindicare, vel fructum; quod facere non potest is, cui tantum fundus legatus est.

XXIV. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Quum quidam ita fideicommissum reliquisset: *rogo restituas libertis meis, quibus voles*, Marcellus putavit, posse heredem et indignum praeferre. At si ita: *his, quos dignos putaveris*, petere posse ait eos, qui non offenderint. Idem ait: si neminem eligat, omnes ad petitionem fideicommissi admitti videri, quasi iam praesente die datum sit, quum sic relinquatur, *quibus voles*, nec ulli offerat. Plane si ceteri defuncti sunt, superstiti dandum, vel heredi eius, si prius, quam peteret, decessit. Scaevola autem notat: *Si omnes petere potuerunt, quum nulli offertur, cur non et qui decesserunt, ad heredem transmiserunt? utique, si uno petente iam eligere non potest, cui det.* Videtur enim Marcellus, cum fideicommissum ita relinquitur: *ex libertis, cui volueris*, arbitrari, nisi offerat, cui heres velit, et statim offerat, sine aliquo scilicet intervallo, statim competere omnibus petitionem: quum igitur omnibus competat, merito notatus est, cur superstiti soli putet dandum, nisi forte ante, quam iustum tempus praetereat, quo potuit eligere, cui potius offerat, ceteri decesserint.

XXV. *Marcellus libro XV. Digestorum.* Si tamen quibusdam absentibus praesentes petant, quum praesente die relictum sit fideicommissum, causa cognita statuendum est explorandumque, an et alii sint petituri.

XXVI. *Idem libro XVI. Digestorum.* Is, cuius in servo proprietas erat, fructuario herede instituto, alicui eum servum legavit. Non potest heres doli mali exceptione uti, si legatarius vindicare servum vellet, non relicto heredi usufructu.

XXVII. *Celsus libro XXXIV. Digestorum.* Si illud aut illud legatum sit, unum legatum est; si sub contrariis conditionibus aliud atque aliud legatum est, unum legatum esse arbitramur, neque refert, et heredum, et eorum, quibus legatum est, diversas personas esse, veluti si ita legatum est: *si Nerva Consul factus erit, Titius heres Attio fundum, si non erit Nerva Consul factus, Seius heres Maevio centum dato.*

XXVIII. *Marcellus libro XXIX. Digestorum.* Quum patronus ex debita parte institutus fideicommissum relictum ab eo praestare non cogatur, si omiserit institutionem, qui eam partem vindicant, utrum eodem modo retinere, an vero praestare debeant fideicommissum? Et magis est, deberi fideicommissum, quoniam quod illius personae praestatur, hoc nequaquam ad alium pertinere debet.

XXIX. *Celsus libro XXXVI. Digestorum.* Pater meus referebat, quum esset in consilio Duceni Veri consulis, itum in sententiam suam, ut, quum Otacilius Catulus, filia ex asse herede instituta, liberto ducenta legasset, petissetque ab eo, ut ea concubinae ipsius daret, et libertus vivo testatore decessisset, et quod ei relictum erat apud filiam remansisset, cogeretur filia id fideicommissum concubinae reddere. §. 1. Quod alicuius heredis nominatim fidei committitur, potest videri ita demum dari voluisse, si ille exstitisset heres. §. 2. Si filio heredi pars eius, a quo nominatim legatum est, accrescit, non praestabit legatum, quod iure antiquo capit.

XXX. *Idem libro XXXVII. Digestorum.* Quaedam in testamento ita scripsit: *Reipublicae Graviscanorum lego in tutelam viae reficiendae, quae est in colonia eorum, usque ad viam Aureliam.* Quaesitum est: an hoc legatum valeat? Iuventius Celsus respondit: propemodum quidem imperfecta est haec scriptura: *in tutelam Aureliae viae*, quia summa adscripta non est; potest tamen videri tanta summa legata, quanta ei rei sufficeret, si modo non appareat, aliam fuisse defuncti voluntatem, aut ex magnitudine eius pecuniae, aut ex mediocritate facultatum, quas testatrix reliquit; tunc enim officio iudicis secundum aestimationem patrimonii et legati quantitas definiri potest.

XXXI. *Modestinus libro I. Regularum.* Si quis, quos non poterat manumittere, legavit, ut manumitterentur, nec legatum nec libertas valet.

XXXII. *Idem libro IX. Regularum* Omnia, quae testamentis sine die vel conditione adscribuntur, ex die aditae hereditatis praestantur. §. 1. Fundum ante conditionem completam ab herede non traditum, sed a legatario detentum, heres vindicare cum fructibus poterit. §. 2. Cum ita legatur: *Illi hoc amplius fundum illum cum omnibus rebus, quae in eodem fundo erunt,* mancipia quoque continentur. §. 3. Cum ita legatur: *quidquid in horreo meo erit*, et is, cui legatum est, ex rebus non legatis, ignorante eo, ampliandi legati sui gratia in horreum intulerit, quod illa-

tum est non videtur esse legatum. §. 4. Quod a legatario petitum erat, ut alii restitueret, si legatarius decedat, heres quoque eius id, quod legatum est, praestare debebit. §. 5. Species nominatim legatae si non reperiantur, nec dolo heredis deesse probentur, peti ex eodem testamento non possunt. §. 6. In fideicommisso, quod familiae relinquitur, hi ad petitionem eius admitti possunt, qui nominati sunt, aut post omnes eos exstinctos, qui ex nomine defuncti fuerint eo tempore, quo testator moreretur, et qui ex his primo gradu procreati sint, nisi specialiter defunctus ad ulteriores voluntatem suam extenderit.

XXXIII. *Idem libro IX. Responsorum* respondit: Legatorum petitio adversus heredes pro partibus hereditariis competit, nec pro his, qui solvendo non sunt, onerari coheredes oportet. §. 1. Qui plures heredes instituit testamento, a quibusdam nominatim reliquit legata; postea codicillos ad omnes heredes scripsit. Quaero: qui legata debeantur? Modestinus respondit: quum manifeste testator testamento expresserit, a quibus heredibus legata praestari vellet, licet codicillos ad omnes scripserit, apparet tamen ea, quae codicillis dedit, ab his praestanda esse, quos munere fungi debere testamento suo ostenderit testator.

XXXIV. *Idem libro X. Responsorum.* Titia, quum testamento facto decederet, heredibus institutis Maevia et Sempronio filiis suis ex aequis partibus, petiit a Maevia, ut Stichum servum suum manumitteret, in haec verba: *A te autem, Maevia filia carissima, peto, ut Stichum servum tuum manumittas, quum in ministerium tuum tot capita servorum tibi his codicillis legavero*, nec legavit. Quaero: quid his verbis relictum videatur? quum, ut supra cautum est, duobus heredibus institutis defunctam testatricem, et mancipia hereditaria duarum personarum fuisse, et codicillis nihil relictum sit de praestandis mancipiis, nec possit utile fideicommissum putari, quod datum non sit, quum legasse se dixerit, nec adiecerit legati speciem, nec ab herede, uti praestarentur mancipia, petierit. Modestinus respondit: ex verbis consultationi insertis Maeviam neque legati neque fideicommissi petitionem habere, neque libertatem servo suo dare compelli. §. 1. Lucius Titius in testamento suo ita cavit: *Ὀκταβιάνῃ Στρατονίκῃ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ χαίρειν. Βούλομαι αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς λαβεῖν χωρίον Γάζαν σὺν ταῖς ἐνθήκαις αὐτοῦ πάσαις. Ὀκταβιανῷ Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυκυτάτῳ μου υἱῷ· Ἐξαίρετον βούλομαι αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ λαβεῖν σύγκτησιν ἀγωνοφόρον Κομιάνην σὺν αἷς ἔχει ἐνθήκαις πάσαις.* *) Quaero: an huiusmodi scriptura integrum praedium singulis datum esse videatur, an vero partem hereditariam duntaxat contineat, quum inutiliter a semetipso quemque eorum, quam habebat partem, accipere voluerit? Modestinus respondit: non sic interpretandam scripturam, de qua quaeritur, ut fideicommissum inutile fiat. Item quaero: si integrum praedium relictum esse videatur, an pretium portionis fratri et coheredi solvendum sit, ut hoc ipso, quod a semetipso accipere praecepit, pretio illato integrum habere eum voluerit? Idem respondit: ad solutionem pretii fideicommissarium minime compellendum. §. 2. Lucia Titia intestata moriens a filiis suis per fideicommissum alieno servo domum reliquit; post mortem filii eius, iidemque heredes, quum dividerent hereditatem matris, diviserunt etiam domum; in qua divisione dominus servi fideicommissarii quasi testis adfuit. Quaero: an fideicommissi persecutionem acquisitam sibi per servum, eo quod interfuit divisioni, amisisse videatur? Modestinus respondit: fideicommissum ipso iure amissum non esse, quod ne repudiatum quidem videri potest; sed nec per doli exceptionem summoveri, nisi evidenter apparuerit, omittendi fideicommissi causa hoc eum fecisse. §. 3. Caius Seius, quum domum suam haberet, et in praetorium uxoris suae se contulisset, quasdam res de domo sua in idem praetorium transtulit, ibique post multos dies decedens, testamento uxorem suam heredem et alios complures reliquit; quo testamento significavit verba, quae infra scripta sunt: *In primis sciant heredes mei, nullam pecuniam esse penes uxorem meam, sed nec aliud quidquam. Ideoque hoc nomine eam inquietari nolo.* Quaero: an ea, quae vivo eo in praetorium uxoris eius translata sunt, communi hereditati vindicari possint, et an secundum verba testamenti praescribi coheredibus possit a parte uxoris defuncti? Modestinus respondit: si ea, quae in domum seu praetorium uxoris defunctus transtulit, praecipua ad eam pertinere voluit, nihil proponi, cur voluntati ipsius standum non sit. Necesse igitur habet mulier, talem voluntatem fuisse testatoris ostendere; quod nisi fecerit, in hereditate mariti et haec remanere oportet. §. 4. Si ea conditione liberto fideicommissum relictum est, ne a filiis eius recederet, et per tutores factum est, quo minus conditionem impleret, iniquum est, eum, quum sit inculpatus, emolumento fideicommissi carere. §. 5. Qui invita filia de dote egerat, decessit eadem illa exheredata, filio herede instituto, et ab eo fideicommissum filiae dotis nomine reliquit. Quaero: quantum a fratre mulier consequi debeat? Modestinus respondit (quod in primis est): non esse consumtam de dote actionem mulieri, quum patri suo non consenserit, utique non ignorans. Sic enim res explicatur, ut, si quidem maior quantitas in priore dote fuerit, illius petitione sit tantummodo mulier contenta; quodsi in summa dotis nomine legata amplius sit, quam in dote principali, compensatio fiat usque ad eandem summam, quae concurrit, et id tantummodo, quod excedit in sequenti summa, ex testamento consequatur. Non est enim verisimile, patrem duplici praestatione dotis filium eundemque heredem onerare voluisse, praeterea quum putaverit, se efficaciter, licet non consentiente filia, instituisse adversus generum de dote actionem. §. 6. Lucius Titius, relictis duobus filiis suis heredibus diversi sexus institutis, addidit caput generale, uti legata et libertates ab his heredibus suis praestarentur. Quadam tamen parte testamenti a filio petiit, ut omne onus legatorum in se susciperet, in hunc modum: *Ea, quaecunque in legatis reliqui vel dari praecepi, ab Attiano filio meo et herede dari praestarique iubeo;* deinde subiecit in praeceptione relinquenda filiae suae haec verba: *Paulinae filiae meae dulcissimae si quid me vivo dedi comparavi, sibi habere iubeo; cuius rei quaestionem fieri veto; et peto a te filia carissima, ne velis irasci, quod ampliorem substantiam fratri tuo reliquerim, quem scis magna onera sustentaturum, et legata, quae supra feci, praestaturum.* Quaero: an his extremis verbis, quibus cum filia sua in testamento pater locutus est, effectum videatur, ut hereditariis actionibus omnibus filium suum oneraverit, an vero iam solum propter onus legatorum locutus esse videatur, petitiones autem hereditariae in utrumque heredem creditoribus dari debeant? Modestinus respondit: ut actiones creditorum filius solus excipiat, iussisse testatorem non proponi. §. 7. Titia, quum nuberet Caio Seio, dedit in dotem praedia et quasdam alias res; postea decedens codicillis ita cavit: *Γάϊον Σήϊον τὸν ἄνδρα μου παρακατατίθεμαί σοι, ὦ θύγατερ· ᾧ βούλομαι δοθῆναι εἰς βίου χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν μετοχὴν κώμης Νακλήνων, ἣν ἔφθασα δεδωκυῖα εἰς προῖκα σὺν σώμασι τοῖς ἐμφερομένοις τῇ προικί· καὶ κατὰ μηδὲν ἐνοχληθῆναι αὐτὸν περὶ τῆς προικός· ἔσται γὰρ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ σὰ καὶ τῶν τέκνων σου.* *) Praeterea alia multa huic eidem marito legavit, ut quamdiu viveret, haberet. Quaero: an propter haec, quae codicillis ei extra dotem relicta sunt, possit post mortem Caii Seii ex causa fideicommissi petitio filiae et heredi Titiae competere et earum rerum nomine, quas in dotem Caius Seius accepit? Modestinus respondit: licet non ea verba proponantur, ex quibus filia testatricis fideicommissum a Caio Seio, postquam praestiterit, quae testamento legata sunt, petere possit, tamen nihil prohibet propter voluntatem testatricis post mortem Caii Seii fideicommissum peti.

XXXV. *Idem libro XVI. Responsorum* respondit: Legatis uxori, quae usus eius causa parata sunt, eos servos ad eam non pertinere, qui non proprii ipsius, sed communis usus causa parti sint.

XXXVI. *Idem libro III. Pandectarum.* Legatum est donatio testamento relicta.

XXXVII. *Iavolenus libro I. ex Cassio.* Qui testamento inutiliter manumissus est, legari eodem testamento

*) *Octavianus Stratonicae dulcissimae filiae meae S. Volo eam a se ipsa accipere villam Gazam cum impositionibus suis omnibus. Octaviano Alexandro dulcissimo filio meo S. Praecipuum volo eum a se ipso accipere synthesin sterilium villarum, cum impositionibus suis*

*) *Caium Seium virum meum commendo tibi, o filia. Cui volo dari ad vitae usum et fructum participationem castelli Nacleorum, quam praeveni dedisse in dotem cum corporibus, quae inferuntur doti; et in nihilum molestari eum de dote; erunt enim post mortem eius tua et filiorum tuorum.*

potest, quia toties efficacior est libertas legato, quoties utiliter data est.

XXXVIII. *Idem libro II. ex Cassio.* Quod servus legatus ante aditam hereditatem acquisivit, hereditati acquirit.

XXXIX. *Idem libro III. ex Cassio.* Si areae legatae post testamentum factum aedificium impositum est, utrumque debebitur, et solum, et superficies.

XL. *Idem libro I. Epistolarum.* Si duobus servis meis eadem res legata est, et alterius servi nomine ad me eam pertinere nolo, totum ad me pertinebit, quia partem alterius servi per alterum servum acquiro, perinde ac si meo et alterius servo esset legatum.

XLI. *Idem libro VII. Epistolarum. Maevio fundi partem dimidiam, Seio partem dimidiam lego; eundem fundum Titio lego.* Si Seius decesserit, pars eius utrique accrescit, quia, quum separatim et partes fundi et totus legatus sit, necesse est, ut ea pars, quae cessat, pro portione legati cuique eorum, quibus fundus separatim legatus est, accrescat. §. 1. A me herede uxori meae ita legatum est: *Quidquid propter Titiam ad Seium dotis nomine pervenit, tantam pecuniam Seius heres meus Titiae det.* Quaero: an deductiones impensarum fieri possint, quae fierent, si de dote ageretur? Respondi: non dubito, quin uxori suae quod ita legatum est: *A te heres peto, quidquid ad te pervenisset, ut tantum ei dares*, tota dos sine ratione deductionis impensarum mulieri debeatur. Non autem idem ius servari debet ex testamento extranei, quod servatur in testamento viri, qui dotem uxori relegavit; hic enim taxationis loco habendum est: *quidquid ad te pervenit,* illic autem, ubi vir uxori legat, id videtur legare, quod in iudicio dotis mulier consecutura fuerit.

XLII. *Idem libro XI. Epistolarum.* Quum ei, qui partem capiebat, legatum esset, ut alii restitueret, placuit solidum capere posse.

XLIII. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Si ita relictum fuerit: *Quantum heres meus habebit, tantum Tithaso dari volo*, pro eo est, quasi ita sit scriptum: quantum omnes heredes habebunt. §. 1. Quod si ita fuerit: *Quantum unus heres habebit, tantum Tithaso heredes meos dare volo*, minor pars erit accipienda, quae venit in legato. §. 2. Pegasus solitus fuerat distinguere, si in diem fideicommissum relictum sit, veluti post annos decem, interesse, cuius causa tempus dilatum sit, utrumne heredis, quo casu heredem fructum retinere debere, an legatarii, veluti si in tempus pubertatis ei, qui impubes sit, fideicommissum relictum sit; tunc enim fructus praestandos et antecedentis temporis. Et haec ita intelligenda sunt, si non nominatim adiectum est, ut cum incremento heres fideicommissum praestet. §. 3. Si ita scriptum sit: *decem aut quindecim heres dato,* pro eo est, ac si decem sola legata sint; at si ita sit: *post annum, aut post biennium, quam ego decessero, heres dato*, post biennium videtur legatum, quia heredis est potestas in eligendo.

XLIV. *Idem libro IV. ad Quintum Mucium.* Si pluribus heredibus institutis ita scriptum sit: *Heres meus damnas esto dare aureos quinque,* non quilibet heres, sed omnes videbuntur damnati, ut una quinque dent. §. 1. Si ita legatum fuerit: *Lucius Titius heres meus Tithaso quinque aureos dare damnas esto*, deinde alio loco ita: *Publius Maevius heres meus Tithaso quinque aureos damnas esto dare*, nisi Titius ostenderit, adimendi causa a Publio Maevio legatum esse relictum, quinos aureos ab utroque accipiet.

XLV. *Idem libro VIII. ad Quintum Mucium.* Si ita sit scriptum: *Filiabus meis centum aureos do*, an et masculini generis, et feminini liberis legatum videatur? nam si ita scriptum esset: *Filiis meis hosce tutores do*, responsum est, etiam filiabus tutores datos esse. Quod non est ex contrario accipiendum, ut filiarum nomine etiam masculi contineantur; exemplo enim pessimum est, feminino vocabulo etiam masculos contineri. §. 1. Si sub conditione vel ex die certa nobis legatum sit, ante conditionem vel diem certum repudiare non possumus; nam nec pertinet ad nos ante, quam dies veniat vel conditio exsistat. §. 2. Si pater filiae suae testamento aureos tot heredem dare iusserit, ubi ea nupsisset, si filia nupta sit, quum testamentum fit, sed absente patre et ignorante, nihilo minus legatum debetur; si enim hoc pater non ignorabat, videtur de aliis nuptiis sensisse.

XLVI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si scripsisset, qui legabat: *Quidquid mihi Lucium Titium dare facere oportet, Sempronio lego,* nec adiecisset: *praesens in diemve,* non dubitarem, quantum ad verborum significationem attinet, quin ea pecunia comprehensa non esset, cuius dies moriente eo, qui testamentum fecisset, nondum venisset; adiiciendo autem haec verba: *praesens in diemve:* aperte mihi videtur ostendisse, eam quoque pecuniam legare voluisse.

XLVII. *Idem libro VI. Epistolarum. Sempronius Proculus Nepoti suo salutem. Binae tabulae testamenti eodem tempore exemplarii causa scriptae, ut vulgo fieri solet, eiusdem patrisfamilias proferuntur; in alteris centum, in alteris quinquaginta aurei legati sunt Titio; quaero: utrum centum et quinquaginta aureos, an centum duntaxat habiturus sit?* Proculus respondit: in hoc casu magis heredi parcendum est, ideoque utrumque legatum nullo modo debetur, sed tantummodo quinquaginta aurei.

XLVIII. *Idem libro VIII. Epistolarum. Licinius Locusta Proculo suo salutem. Quum faciat conditionem in relegunda dote, utrum mallet uxor, mancipia, quae in dotem dederit, quam pecuniam numeratam, recipere, si ea mancipia uxor malit, numquid etiam ea mancipia, quae postea ex his mancipiis nata sunt, uxori debeantur? quaero.* Proculus Locustae suo salutem. Si uxor mallet mancipia, quam dotem accipere, ipsa mancipia, quae aestimata in dotem dedit, non etiam partus mancipiorum ei debebuntur. §. 1. Bonorum possessione dementis curatori data, legata a curatore, qui furiosum defendit, peti poterunt; sed qui petent, cavere debebunt, si hereditas evicta fuerit, quod legatorum nomine datum sit, redditum iri.

XLIX. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Mortuo bove, qui legatus est, neque corium, neque caro debetur. §. 1. Si Titio frumentaria tessera legata sit, et is decesserit, quidam putant exstingui legatum. Sed hoc non est verum; nam cui tessera vel militia legatur, aestimatio videtur legata. §. 2. Labeo refert: agrum, cuius commercium non habes, legari tibi posse, Trebatium respondisse; quod merito Priscus Fulcinius falsum esse aiebat. §. 3. Sed Proculus: si quis heredem suum eum fundum, cuius commercium is heres non habeat, dare iusserit ei, qui eius commercium habeat, putat heredem obligatum esse (quod verius est) vel in ipsam rem, si haec in bonis testatoris fuerit, vel si non est, in eius aestimationem. §. 4. Si testator dari quid iussisset, aut opus fieri, aut munus dari, pro portione sua eos praestare, quibus pars hereditatis accresceret, aeque atque cetera legata placet.

L. *Marcellus libro XXVIII. Digestorum.* Ut heredibus substitui potest, ita etiam legatariis; videamus, an idem fieri possit, et cum mortis causa donabitur? ut id promittat ille alteri, si ipse capere non poterit. Quod magis est, quia in posterioris quoque personam donatio confertur. §. 1. Si Titius mihi Stichum aut decem debeat, et legavero tibi Stichum, quem mihi debet, placet exstingui legatum decem solutis, et ex diverso, si alii decem, alii Stichus legatus fuerit, ex eventu solutionis legatum valet. §. 2. Cum ita legatum est: *Quantum pecuniam heres meus a Titio exegerit, tantam Maevio dato*, si sub conditione legatum est, antequam exacta pecunia sit, legatarius agere non potest; quodsi statim dies legati cedit, ut Publicius recte putat, legatarius agere potest, ut actiones praestentur.

LI. *Ulpianus libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si ita quis testamento suo cavisset: *Illi quantum plurimum per legem accipere potest, dari volo*, utique tunc, quum quandoque capere poterit, videtur ei relictum. Sed et si dixerit: *Quam maximam partem dare possum, damnas esto heres meus ei dare*, idem erit dicendum. §. 1. Is, cui in tempus liberorum tertia pars relicta est, utique non poterit adoptando tertiam partem consequi.

LII. *Terentius Clemens libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Non oportet prius de conditione cuiusquam quaeri, quam hereditas legatumve ad eum pertineat.

LIII. *Idem libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum ab uno herede mulieri pro dote, compensandi animo, legatum esset, eaque dotem suam ferre, quam legatum maluerit, utrum in omnes heredes, an in eum solum, a quo legatum est, actio ei de dote dari debeat? quaeritur. Iulianus in eum primum, a quo legatum sit, actionem dandam putat; nam quum aut suo iure, aut iudicio mariti contenta esse debeat, aequum esse, eum, a quo ei maritus aliquid pro dote

legaverat, usque ad quantitatem legati onus huius aeris alieni sustinere, reliqua parte dotis ab heredibus ei praestanda. §. 1. Eadem erunt dicenda, si heres instituta pro dote omiserit hereditatem, ut in substitutum actio detur; et hoc verum est. §. 2. Sed de legatis et legis Falcidiae ratione belle dubitatur, utrum is, in quem solum dotis actio datur, legata integra ex persona sua debeat, perinde ac si omnes heredes dotem praestarent, an dotem totam in aere alieno computare, quia in eum solum actio eius detur? quod sane magis rationem habere videtur.

LIV. *Idem libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si cui fundus centum dignus legatus fuerit, si centum heredi vel cuilibet alii dederit, uberrimum videtur esse legatum. Nam alias interest legatarii fundum potius habere, quam centum; saepe enim confines fundos etiam supra iustam aestimationem interest nostra acquirere.

LV. *Caius libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si Titio et mihi eadem res legata fuerit, et is die cedente legati decesserit me herede relicto, et vel ex mea propria causa, vel ex hereditaria legatum repudiavero, magis placere video, partem defecisse. §. 1. Si eo herede instituto, qui vel nihil vel non totum capere potest, servo hereditario legatum fuerit, tractantibus nobis de capacitate videndum est, utrum heredis, an defuncti persona, an neutrius spectari debeat? Et post multas varietates placet, ut, quia nullus est dominus, in cuius persona de capacitate quaeri possit, sine ullo impedimento acquiratur legatum hereditati, atque ob id omnimodo ad eum pertineat, quicunque postea heres exstiterit, secundum quod accipere potest; reliqua autem pars ad eos, qui iure vocantur, venit.

LVI. *Idem libro XIV. ad legem Iuliam et Papiam.* Quod principi relictum est, qui ante, quam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex constitutione divi Antonini successori eius debetur.

LVII. *Iunius Mauricianus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Si Augustae legaveris, et ea inter homines esse desierit, deficit, quod ei relictum est, sicuti divus Hadrianus in Plotinae, et proxime Imperator Antoninus in Faustinae Augustae persona constituit, quum ea ante inter homines esse desiisset, quam testator decederet.

LVIII. *Caius libro XIV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si cui res legata fuerit, et omnino aliqua ex parte voluerit suam esse, totam acquirit.

LIX. *Terentius Clemens libro XV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si mihi pure, servo meo vel pure vel sub conditione eadem res legata sit, egoque legatum, quod mihi datum est, repudiem, deinde conditione exsistente id, quod servo meo legatum est, velim ad me pertinere, partem legati deficere, responsum est, nisi si quis dubitet, an exsistente conditione, si servus vivat, omnimodo legatum meum fiat, quod semel ad me pertinere voluerim; quod aequius esse videtur. Idem est, et si duobus servis meis eadem res legetur.

LX. *Ulpianus libro XVI. ad legem Iuliam et Papiam.* Iulianus ait: *Si a filio herede legatum sit Seio, fideique eius commissum fuerit sub conditione, ut Titio daret, et Titius pendente conditione decesserit, fideicommissum deficiens apud Seium remanet, non ad filium heredem pertinet, quia in fideicommissis potiorem causam habere eum, cuius fides electa sit, senatus voluit.*

LXI. *Idem libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si Titio et Maevio heredibus institutis, qui quadringenta relinquebat, a Titio ducenta legaverit, et quisquis heres esset, centum, neque Maevius hereditatem adierit, trecenta Titius debebit. §. 1. Iulianus quidem ait: si alter ex legitimis heredibus repudiasset portionem, quum essent ab eo fideicommissa relicta, coheredem eius non esse cogendum fideicommissa praestare; portionem enim ad coheredem sine onere pertinere. Sed post rescriptum Severi, quo fideicommissa ab instituto relicta a substitutis debentur, et hic quasi substitutus cum suo onere consequetur accrescentem portionem.

LXII. *Licinius Rufinus libro IV. Regularum.* Si alienus servus heres institutus fuerit, a domino eius fideicommissum relinqui potest; sed ita hoc fideicommissum dominus praestare debet, si per servum factus sit heres. Quodsi ante, quam iussu eius adiretur hereditas, servus manumissus fuerit, et suo arbitrio adierit hereditatem, dominus id debiturus non est, quia heres factus non est, nec servus, quia rogatus non est; itaque utilis actio hoc casu competit, ut is, ad quem emolumentum hereditatis pervenerit, et fideicommissum praestare compellatur.

LXIII. *Callistratus libro IV. Edicti monitorii.* Si heres rem legatam ignorans in funus consumsit, ad exhibendum actione non tenebitur, quia nec possidet, nec dolo malo fecit, quo minus possideret; sed per in factum actionem legatario consulitur, ut indemnitas ei ab herede praestetur.

LXIV. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Quum proponebatur, in scriptura fideicommissi, quod pluribus sub conditione fuerat relictum, per errorem omissam mutuam substitutionem, quam testator in secundis tabulis, quum eosdem substitueret, expressisset, divi Marcus et Commodus Imperatores rescripserunt: voluntatem manifestam videri mutuo factae substitutionis; etenim in causa fideicommissi, utcunque precaria voluntas quaereretur, coniectura potuit admitti.

LXV. *Idem libro XVI. Quaestionum.* Peculium legatum augeri et minui potest, si res peculii postea esse incipiant aut desinant. Idem in familia erit, sive universam familiam suam, sive certam, veluti urbanam aut rusticam legaverit, ac postea servorum officia vel ministeria mutaverit. Eadem sunt, lecticariis aut pedisequis legatis. §. 1. Quadrigae legatum equo postea mortuo perire quidam ita credunt, si equus ille decessit, qui demonstrabat quadrigam; sed si medio tempore deminuta suppleatur, ad legatarium pertinebit. §. 2. Titio Stichus legatus post mortem Titii libertatem accepit; et legatum adita hereditate, et libertas post mortem Titii competit. Idemque est, et si moriente Titio liber esse iussus est. §. 3. Si tamen Titio ex parte herede instituto servus legatus sit, et post mortem eius liber esse iussus sit, sive adierit hereditatem Titius, sive non adierit, post cuius mortem libertas ei data est, defuncto eo libertas competit.

LXVI. *Idem libro XVII. Quaestionum.* Maevius fundum mihi ac Titio sub conditione legavit, heres autem eius eundem sub eadem conditione mihi legavit; verendum esse, Iulianus ait, ne exsistente conditione pars eadem ex utroque testamento mihi debeatur. Voluntatis tamen quaestio erit; nam incredibile videtur, id egisse heredem, ut eadem portio bis eidem debeatur; sed verisimile est, de altera parte eum cogitasse. Sane constitutio principis, qua placuit, eidem saepe legatum corpus non onerare heredem, ad unum testamentum pertinet. Debitor autem non semper quod debet iure legat, sed ita, si plus sit in specie legati; si enim idem sub eadem conditione relinquitur, quod emolumentum legati futurum est? §. 1. Duorum testamentis pars fundi, quae Maevii est, Titio legata est; non ineleganter probatum est, ab uno herede soluta parte fundi, quae Maevii fuit, ex alio testamento liberationem obtingere neque postea parte alienata revocari actionem semel exstinctam. §. 2. Sed si pars fundi simpliciter, non quae Maevii fuit, legetur, solutio prior non perimit alteram actionem, atque etiam hanc eandem partem aliquo modo suam factam poterit alter heres solvere; namque plures in uno fundo dominium iuris intellectu, non divisione corporis obtinent. §. 3. Non idem respondetur, cum duobus testamentis generatim homo legatur; nam qui solvente altero legatarii factus est, quamvis postea sit alienatus, ab altero herede idem solvi non poterit. Eademque ratio stipulationis est; hominis enim legatum orationis compendio singulos homines continet, utque ab initio non consistit in his, qui legatarii fuerunt, ita frustra solvitur, cuius dominium postea legatarius adeptus est, tametsi dominus esse desierit. §. 4. In fundo legato si heres sepelierit, aestimatio referenda erit ad totum pretium fundi, qua potuit ante sepulturam aestimari; quare si fuerit solutus, actionem adhuc ex testamento propter locum alienatum durare, rationis est. §. 5. Eum, qui ab uno ex heredibus, qui solus oneratus fuerat, litis aestimationem legatae rei abstulisset, postea, codicillis apertis, ab omnibus heredibus eiusdem rei relictae dixi dominium non quaerere; eum enim, qui pluribus speciebus iuris uteretur, non saepius eandem rem eidem legare, sed loqui saepius. §. 6. Fundo legato, si ususfructus alienus sit, nihilo minus petendus est ab herede; ususfructus enim, etsi in iure, non in parte consistit, emolumentum tamen rei continet. Enimvero fundo relicto et ob reliquas praestationes, quae legatum se-

quuntur, agetur, verbi gratia si fundus pignori datus, vel aliena possessio sit. Non idem placuit de ceteris servitutibus. Sin autem res mea legetur mihi, legatum propter istas causas non valebit. §. 7. A municipibus heredibus scriptis detracto usufructu legari proprietas potest, quia non utendo possunt usumfructum amittere.

LXVII. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Si unum ex familia propter fideicommissum a se, quum moreretur, relictum, heres eligere debet, ei, quem elegit, frustra testamento suo legat, quod postea, quam electus est, ex alio testamento petere potest; utrum ergo non constitit, quod datur, quasi creditori relictum, an, quamdiu potest mutari voluntas, non recte creditori comparabitur? Sive tamen duret electio, fuisse videtur creditor, sive mutetur, ex neutro testamento petitio competit. §. 1. Si Falcidia quaeratur, perinde omnia servabuntur, ac si nominatim ei, qui postea electus est, primo testamento fideicommissum relictum fuisset. Non enim facultas necessariae electionis propriae liberalitatis beneficium est; quid est enim, quod de suo videatur reliquisse, qui, quod relinquit, omnimodo reddere debuit? §. 2. Itaque si, quum forte tres ex familia essent eius, qui fideicommissum reliquit, eodem vel dispari gradu, satis erit, uni reliquisse; nam postquam paritum est voluntati, ceteri conditione deficiunt. §. 3. Sed si uno ex familia herede instituto, ille fundus extraneo relictus est, perinde fideicommissum ex illo testamento petetur, ac si nemo de familia heredi heres exstitisset; verum is, qui heres scriptus est, ratione doli exceptionis ceteris fideicommissum petentibus facere partem intelligitur; nam quae ratio ceteros admittit, eadem tacitam inducit pensationem. §. 4. Si duos de familia non aequis portionibus heredes scripserit, et partem, forte quartam, extero eiusdem fundi legaverit, pro his quidem portionibus, quas iure hereditario retinent, fideicommissum non petetur, non magis, quamsi alteri fundum praelegasset, pro altera vero parte, quae in exterum collata est, virilem, qui sunt de familia, petent, admissa propter heredum virilem portionem pensatione. §. 5. Sed et si fundum heres uni ex familia reliquerit, eiusque fidei commiserit, ut eum extero restituat, quaesitum est, an hoc fideicommissum peti possit? Dixi: ita demum peti posse, si praeterea tantundem ei relictum esset, quod fundi pretium efficeret; sed si quidem ille prior testator ita fideicommissum reliquisset: *Rogo fundum cui voles aut quibus voles ex familia relinquas,* rem in expedito fore; quodsi talia verba fuissent: *peto, ne fundus de familia exeat,* heredis heredem propter sequens fideicommissum, quod in exterum collatum est, oneratum intelligi, petituris deinceps ceteris ex primo testamento fideicommissum, post mortem videlicet eius, qui primo electus est. §. 6. Et ideo si electo uno fideicommissum in exterum non conferatur, non alias ei, qui electus est, fideicommissum praestandum erit, quam interpositis cautionibus, fundum, quum morietur, si non in familia cum effectu relinqueretur, restitui. §. 7. *Rogo, fundum quum morieris restituas ex libertis, cui voles.* Quod ad verba attinet, ipsius erit electio, nec hoc petere quisquam poterit, quamdiu praeferri alius potest. Defuncto eo prius, quam eligat, petent omnes; itaque eveniet, ut, quod uni datum est, vivis pluribus unus petere non possit, sed omnes petant, quod non omnibus datum est, et ita demum petere possit unus, si solus moriente eo superfuerit. §. 8. Si rem tuam, quam existimabam meam, te herede instituto Titio legem, non est Neratii Prisci sententiae, nec constitutioni locus, qua cavetur, non cogendum praestare legatum heredem. Nam succursum est heredibus, ne cogantur redimere, quod testator suum existimans reliquit; sunt enim magis in legandis suis rebus, quam in alienis comparandis, et onerandis heredibus faciliores voluntates; quod in hac specie non evenit, quum dominium rei sit apud heredem. §. 9. Si omissa fideicommissi verba sint, et cetera, quae leguntur, cum his, quae scribi debuerant, congruant, recte datum, et minus scriptum exemplo institutionis legatorumque intelligetur. Quam sententiam optimus quoque Imperator noster Severus secutus est. §. 10. Item Marcus Imperator rescripsit: verba, quibus testator ita caverat, non dubitare se, quodcunque uxor eius cepisset, liberis suis redditurum, pro fideicommisso accipienda. Quod rescriptum summam habet utilitatem, ne scilicet honor bene transacti matrimonii, et fides etiam communium liberorum decipiat patrem, qui melius de matre praesumserat. Et ideo princeps providentissimus et iuris religiosissimus, quum fideicommissi verba cessare animadverteret, eum sermonem pro fideicommisso rescripsit accipiendum.

LXVIII. *Paulus libro XI. Quaestionum.* Sequens quaestio est: an etiam, quae vivus per donationem in uxorem contulit, in fideicommissi petitionem veniant? Respondi: ea extra causam bonorum defuncti computari debere, et propterea fideicommisso non contineri, quia ea habitura esset etiam alio herede existente. Plane nominatim maritus uxoris fidei committere potest, ut et ea restituat.

LXIX. *Papinianus libro XIX. Quaestionum. Peto Luci Titi, contentus sis centum aureis;* fideicommissum valere placuit, idque rescriptum est. Quid ergo, si, quum heredem ex parte instituisset, ita locutus est: *Peto, pro parte tua contentus sis, Luci Titi, centum aureis?* Petere poterunt coheredes partem hereditatis, retinente sive praecipiente, quo contentum esse voluit defunctus. Sine dubio facilius est hoc probare, quam probari potuit illud, quum ibi fideicommissum petatur ab his, cum quibus testator non est locutus. Idem dicemus, si, quum ex asse scripsisset heredem, eius gratia, qui legitimus heres futurus esset, ita loquatur: *Peto, pro hereditate, quam tibi reliqui, quae ad fratrem meum iure legitimo rediret, contentus sis centum aureis.* §. 1. Praedium, quod nomine familiae relinquitur, si non voluntaria facta sit alienatio, sed bona heredis veneant, tamdiu emtor retinere potest, quamdiu debitor haberet bonis non venditis, post mortem eius non habiturus, quod exter heres praestare cogeretur. §. 2. Mater, filio impubere herede instituto, tutorem eidem adscripsit, eiusque fidei commisit, ut, si filius suus intra decimum quartum annum decessisset, restitueret hereditatem Sempronio. Non ideo minus fideicommissum recte datum intelligi debet, quia tutorem dare mater non potuit. Nam etsi pater non iure facto testamento tutoris fidei commiserit, aeque praestabitur, quemadmodum si iure testamentum factum fuisset; sufficit enim, ut ab impubere datum fideicommissum videatur ab eo dari, quem is, qui dabat, tutorem dederat, vel etiam tutorem fore arbitrabatur. Idem in curatore impuberis vel minoris annis debet probari. Nec interest, tutor recte datus vivo patre moriatur, vel aliquo privilegio excusetur, vel tutor esse non possit propter eius aetatem, cui tutor fuerat datus; quibus certe casibus fideicommissum non intercidit, quod a pupillo datum videtur. Hac denique ratione placuit, a tutore, qui nihil accepit, fideicommissum pupillo relinqui non posse, quoniam quod ab eo relinquitur extero, non ipsius proprio, sed pupilli iure debeatur. §. 3. Fratre herede instituto petiit, ne domus alienaretur, sed ut in familia relinqueretur; si non paruerit heres voluntati, sed domum alienaverit, vel extero herede instituto decesserit, omnes fideicommissum petent, qui in familia fuerint. Quid ergo, si non sint eiusdem gradus? Ita res temperari debet, ut proximus quisque primo loco videatur invitatus; nec tamen ideo sequentium causa propter superiores in posterum laedi debet, sed ita proximus quisque admittendus est, si paratus sit cavere, se familiae domum restituturum. Quodsi cautio non fuerit ab eo, qui primo loco admissus est, desiderata, nulla quidem eo nomine nascetur condictio, sed si domus ad exterum quandoque pervenerit, fideicommissi petitio familiae competit. Cautionem autem ratione doli mali exceptionis puto iuste desiderari, quamvis nemo alius ulterior ex familia supersit. §. 4. Si quidam sint postea emancipati, tractari potest, an hi quoque recte fideicommissum petant? Et puto recte petituros, quoniam familiae appellatione personae quoque hae demonstratae intelliguntur.

LXX. *Idem libro XX. Quaestionum.* Imperator Antoninus rescripsit: legatarium, si nihil ex legato accepit, ei, cui debet fideicommissum, actionibus suis posse cedere, nec id cogendum solvere. Quid ergo, si non totum, sed partem legati relicti restituere rogatus, abstineat eo? utrum actionibus suis in totum cogetur cedere, an vero non nisi ad eam quantitatem, quae fideicommisso continetur? Quod ratio suadet. Sed et si legatum percepit, non amplius ex causa fideicommissi cogendus erit solvere, quam perceperit. §. 1. Si centum legatis duplum restituere rogatus sit, ad summam legati videbitur constitisse. Si autem post tempus fideicommissum relictum sit, usurarum duntaxat additamentum admittetur, nec mutanda sententia erit, quod forte

legato percepto magnum emolumentum ex aliquo negotio consecutus est, aut poenam stipulationis imminentem evasit. Haec ita, si quantitas cum quantitate conferatur. Enimvero si pecunia accepta rogatus sit rem propriam, quanquam maioris pretii est, restituere, non est audiendus legatarius legato percepto, si velit computare; non enim aequitas hoc probare patitur, si, quod legatorum nomine perceperit, legatarius offerat. §. 2. Quum quidam, filio suo ex parte herede instituto, patruum eius coheredem ei dedisset, et ab eo petiisset, ut filium suum pro virili portione filiis suis coheredem faceret, si quidem minus esset in virili portione, quam fratris hereditas habuit, nihil amplius peti posse: quodsi plus, etiam fructuum, quos patruus percepit, vel, quum percipere potuerit, dolo non percepit, habendam esse rationem, responsum est, non secus, quam si centum legatis rogetur post tempus maiorem quantitatem restituere. §. 3. Cum autem rogatus, quidquid ex hereditate supererit, post mortem suam restituere, de pretio rerum venditarum comparavit, deminuisse, quae vendidit, non videtur,

LXXI. *Idem libro VIII. Responsorum.* Sed quod inde comparatum est, vice permutati dominii restituetur.

LXXII. *Idem libro XX. Quaestionum.* Idem servandum erit, et si proprios creditores ex ea pecunia dimiserit; non enim absumitur, quod in corpore patrimonii retinetur.

LXXIII. *Idem libro XXIII. Quaestionum.* Si, quod ex Pamphila nascetur, legatum mihi fuerit, et ego Pamphilam emam, eaque apud me sit enixa, ratione summa responsum est, non ex causa lucrativa partum intelligi meum factum, ideoque petendum ex testamento, tanquam istum emissem, ut scilicet pretii contributione facta consequar tantum, quanti puerum deducta matris aestimatione constitisse mihi iudex in causa legati datus aestimaverit.

LXXIV. *Idem libro XXVII. Quaestionum. Titio centum aureos heres praesens dato;* deinde protulit diem legatorum. Non est verum, quod Alfenus retulit, centum praesenti deberi, quia diem proprium habuerunt.

LXXV. *Idem libro VI. Responsorum.* Miles ad sororem epistolam, quam post mortem suam aperiri mandavit, talem scripsit: *Scire te volo, donare me tibi aureos octingentos.* Fideicommissum deberi sorori constitit, nec aliud probandum in cuiuslibet suprema voluntate; placet enim consistere fideicommissum, ac si defunctus cum eo loquatur, quem precario remunerat. §. 1. Pro parte heres institutus, cui praeceptiones erant relictae, post diem legatorum cedentem, ante aditam hereditatem, vita decessit; partem hereditatis ad coheredes substitutos pertinere placuit, praeceptionum autem portiones, quae pro parte coheredum constiterunt, ad heredes eius transmitti.

LXXVI. *Idem libro VII. Responsorum.* Cum filius divisis tribunalibus actionem inofficiosi testamenti matris protulisset, atque ita variae sententiae iudicum exstitissent, heredem, qui filium vicerat, pro partibus, quas aliis coheredibus abstulit filius, non habiturum praeceptiones sibi datas, non magis, quam ceteros legatarios actiones, constitit; sed libertates ex testamento competere placuit, quum pro parte filius de testamento matris litigasset. Quod non erit trahendum ad servitutes, quae pro parte minui non possunt; plane petetur integra servitus ab eo, qui filium vicit, partis autem aestimatio praestabitur, aut si paratus erit filius pretio accepto servitutem praebere, doli summovebitur exceptione legatarius, si non offerat partis aestimationem, exemplo scilicet legis Falcidiae. §. 1. *Lucio Sempronio lego omnem hereditatem Publii Maevii.* Sempronius ea demum onera suscipiet, quae Maevianae hereditatis fuerunt, et in diem mortis eius, qui heres Maevii exstitit, perseveraverunt, sicut vice mutua praestabuntur actiones, quae praestari potuerunt. §. 2. Dominus, herede fructuario scripto, fundum sub conditione legavit; voluntatis ratio non patitur, ut heres ex causa fructus emolumentum retineat. Diversum in ceteris praediorum servitutibus, quas heres habuit, responsum est, quoniam fructus portionis instar obtinet. §. 3. *Heres meus Titio dato, quod ex testamento Sempronii debetur mihi.* Quum iure novationis, quam legatarius idemque testator ante fecerat, legatum ex testamento non debeatur, placuit falsam demonstrationem legatario non obesse, nec in totum falsum videri, quod veritatis primordio adiuvaretur. §. 4. Servus pure manumissus, cui libertas propter impedimentum iuris post aditam hereditatem non competit, quod status eius extrinsecus suspenditur, forte propter adulterii quaestionem, ex eodem testamento neque legata neque fideicommissa pure data separare potest, quia dies inutiliter cedit. §. 5. Pater cum filia pro semisse herede instituta sic testamento locutus fuerat: *Peto, quum morieris, licet alios quoque filios susceperis, Sempronio nepoti meo plus tribuas in honorem nominis mei.* Necessitas quidem restituendi nepotibus viriles partes praecedere videbatur, sed moderandae portionis, quam maiorem in unius nepotis personam conferri voluit, arbitrium filiae datur. §. 6. Non iure tutori dato mater legavit; si consentiat, ut decreto Praetoris confirmetur, et Praetor non idoneum existimet, actio legati non denegabitur. §. 7. Qui Mucianam cautionem alicuius non faciendi causa interposuit, si postea fecerit, fructus quoque legatorum, quos principio promitti necesse est, restituere debet. §. 8. Variis actionibus legatorum simul legatarius uti non potest, quia legatum datum in partes dividi non potest; non enim ea mente datum est legatariis pluribus actionibus uti, sed ut laxior eis agendi facultas sit, ex una interim, quae fuerat electa, legatum petere. §. 9. Repetendorum legatorum facultas ex eo testamento solutorum danda est, quod irritum esse post defuncti memoriam damnatam apparuit, modo si iam legatis solutis crimen perduellionis illatum est.

LXXVII. *Idem libro VIII. Responsorum.* Quum pater filios eorumque matrem heredes instituisset, ita scripsit: *Peto a te filia, ut acceptis ex hereditate mea in portionem tuam centum aureis, et praedio Tusculano, partem hereditatis restituas matri tuae.* Respondi: praedium quidem hereditarium iudicio divisionis de communi filiam habituram, pecuniam autem de parte sua retenturam. §. 1. Eorum, quibus mortis causa donatum est, fidei committi quoque tempore potest. Quod fideicommissum heredes salva Falcidiae ratione, quam in his quoque donationibus exemplo legatorum locum habere placuit, praestabunt. *Si pars* donationis fideicommisso teneatur, fideicommissum quoque munere Falcidiae fungetur. Si tamen alimenta praestari voluit, collationis totum onus in residuo donationis esse, respondendum erit ex defuncti voluntate, qui de maiore pecunia praestari non dubie voluit integra. §. 2. Mater filiis suis vulgo conceptis dotem suam mortis causa donando stipulari permisit. Quum aliis heredibus institutis petiisset a filiis viro dotem restitui, totum viro fideicommissum dotis deberi, si Falcidiae ratio non intervenerit; ideo retentionem dotis virum habere placuit, alioquin Falcidiae partem heredibus a filiis ex stipulatu cum viro agentibus ex dote esse per in factum actionem reddendam. §. 3. Surdo et muto, qui legatum accipit, ut, quum morietur, restituat, recte mandatur; nam et ignorantes adstringuntur fideicommisso, quibus ignorantibus emolumentum ex testamento quaeritur. §. 4. Hereditatem filius, quum moreretur, filiis suis vel cui ex his voluisset, restituere fuerat rogatus; quo interea in insulam deportato, eligendi facultatem non esse poena peremtam placuit, nec fideicommissi conditionem ante mortem filii heredis exsistere, viriles autem inter eos fieri, qui eo tempore vixerint, quum de aliis eligendi potestas non fuerit. §. 5. Qui dotale praedium contra legem Iuliam vendidit, uxori legatum dedit, et emtoris fidei commisit, ut amplius ei pretium restituat. Emtorem fideicommisso non teneri constabat; si tamen accepto legato mulier venditionem irritam faceret, eam oblato pretio doli placuit exceptione summoveri. §. 6. Maevio debitori suo reus stipulandi mandavit, ut Titio, cui mortis causa donabat, pecuniam debitam solveret. Quum sciens, dominum vita decessisse, Maevius pecuniam dedisset, non esse liberationem secutam, constitit; nec, si Maevius solvendo non esset, in Titium actionem solidi vel iure Falcidiae dandam esse, quia mortis causa cepisse non videretur. Diversum probandum foret, si Maevius ignorans, dominum vita decessisse, pecuniam errore lapsus dedisset; tunc enim portio iure Falcidiae revocaretur. §. 7. Quum pater fideicommissum praediorum ex testamento matris filiae deberet, eandem pro parte ita heredem instituit, ut hereditatem fideicommisso compensaret; eademque praedia filio exheredato dari voluit. Quanquam filia patris hereditatem suscipere noluisset, fideicommissum tamen ab heredibus esse filio praestandum, ad quos hereditatis portio, quam accepit filia, redierat, placuit; quodsi alium filiae substituisset, eum

oportere filio fideicommissum reddere. §. 8. Evictis praediis, quae pater, qui se dominum esse crediderat, verbis fideicommissi filio reliquit, nulla cum fratribus et coheredibus actio erit; si tamen inter filios divisionem fecit, arbiter coniectura voluntatis non patietur eum partes coheredibus praelegatas restituere, nisi parati fuerint et ipsi patris iudicium fratri conservare. §. 9. Pater certam pecuniam exheredatae filiae verbis fideicommissi reliquit, eamque nupturae dotis nomine dari voluit, filio dotem stipulante. Cum filius minorem dotem dedisset, superfluum esse filiae reddendum constabat; divortio quoque secuto fideicommissum filiam recte petituram, ut actio stipulationis sibi praestaretur, quoniam verisimile non erat, patrem interponi stipulationem voluisse, quo filia post primas nuptias indotata constitueretur; ceterum si postea nuberet, ad secundas nuptias cautionem extendi non oportere. §. 10. A filia pater petierat, ut, cui vellet ex liberis suis, praedia, quum moreretur, restitueret; uni ex liberis praedia fideicommissi viva donavit. Non esse electionem propter incertum diem fideicommissi certae donationis videbatur; nam in eum destinatio dirigi potuit, qui fideicommissum inter ceteros habiturus est, remota matris electione. §. 11. *Fidei heredum meorum committo, ne fundum Tusculanum alienent, et ne de familia nominis mei exeat.* Secundum voluntatem eos quoque invitatos intelligendum est, quibus heredes extranei fideicommissam libertatem reddiderunt. §. 12. *Fidei tuae committo uxor, ut des restituas filiae meae, quum morieris, quidquid ad te quoquo nomine de bonis meis pervenerit.* Etiam ea, quae postea codicillis uxori dedit, fideicommisso continebuntur; nam ordo scripturae non impedit causam iuris ac voluntatis; sed dos praelegata retinebitur, quoniam reddi potius videtur, quam dari. §. 13. *Volo praedia dari libertis meis. Quodsi quis eorum sine liberis vita decesserit, partem eius ad reliquos pertinere volo.* Collibertum patris eundemque filium ex voluntate substitutionem excludere placuit. §. 14. Curatoris sui frustra fidei commisisse videbitur, ut heredi fratri negotiorum gestorum rationem redderet. Quanquam igitur testamento cautum esset, ut, quum ad statum suum frater pervenisset, ei demum solveretur, tamen sub curatore alio fratrem agentem recte placuit actionem inferre, quum illis verbis fratri potius consultum videretur, quam solutio, quae iuste fieri potuit, dilata. §. 15. Ab instituto extraneo praedia libertis, quum moreretur, verbis fideicommissi reliquerat, et petierat, ne ex nomine familiae alienarentur. Substitutum ea praedia debere ex defuncti voluntate respondi, sed utrum confestim, an sub eadem conditione? voluntatis esse quaestionem; sed coniectura ex voluntate testatoris capienda, mortem instituti exspectandam. §. 16. Mensae negotium ex causa fideicommissi cum indemnitate heredum per cautionem susceptum emtioni simile videtur, et ideo non erit quaerendum, an plus in aere alieno sit, quam in quaestu. §. 17. Pater filiae mancipia, quae nubenti dedit, verbis fideicommissi praestari voluit. Partus susceptos, etsi matres ante testamentum mortuae fuissent, ex causa fideicommissi praestandos respondi; nec aliud in uxore confirmatis donationibus pridem observatum est. §. 18. Hereditatem post mortem suam rogati restituere, nominum periculo, quae per divisionem obtigerunt, inter coheredes interpositis delegationibus, non adstringuntur, non magis, quam praediorum, quum permutatio rerum discernens communionem intervenit. §. 19. *Filia mea praecipiat sibique habeat volo rem matris suae.* Fructus, quos medio tempore pater percepit, nec in separato habuit, sed absumsit vel in suum patrimonium convertit, non videntur filiae relicti. §. 20. *Dulcissimis fratribus meis, avunculis autem tuis, quaecunque mihi supersunt in Pamphilia, Lycia, vel ubicunque de maternis bonis, concedi volo, ne quam cum his controversiam habeas.* Omnia corpora maternae hereditatis, quae in eadem causa dominii manserunt, ad voluntatem fideicommissi pertinent; ex iisdem igitur facultatibus percepta pecunia, et in corpus proprii patrimonii versa, item iure divisionis res propriae factae non praestabuntur, quum discordiis propinquorum sedandis prospexerit, quas materia communionis solet excitare. §. 21. Pater, pluribus filiis heredibus institutis, moriens claves et annulum custodiae causa maiori natu filiae tradidit, et libertum eidem filiae, qui praesens erat, res, quas sub cura sua habuit, assignare iussit. Commune filiorum negotium gestum intelligebatur, nec ob eam rem apud arbitrum divisionis praecipuam causam filiae fore. §. 22. Cum imperfecta scriptura invenitur, ita demum verbum legati vel fideicommissi, quod praecedit vel sequitur, ad communionem assumitur, si dicto scriptum congruat. §. 23. Filius matrem heredem scripserat, et fideicommissa tabulis data cum iurisiurandi religione praestari rogaverat. Quum testamentum nullo iure factum esset, nihilo minus matrem legitimam heredem cogendam praestare fideicommissa respondi; nam enixae voluntatis preces ad omnem successionis speciem porrectae videbantur. §. 24. *Mando filiae meae, pro salute ipsius sollicitus, ut, quoad liberos tollat, testamentum non faciat; ita enim poterit sine periculo vivere.* Fideicommissariam hereditatem sorori coheredi non videri relictam apparuit, quod non de pecunia sua testari, sed obtentu consilii derogare iuri, testamentum fieri prohibendo, voluit. §. 25. *Rogo filia, bona tua quandoque distribuas liberis tuis, ut quisque de te meruerit.* Videtur omnibus liberis, etsi non aequaliter promeruerint, fideicommissum relictum; quibus matris electione cessante sufficiet, si non offenderint; eos autem, quos mater elegerit, fore potiores, si soli promeruissent, existimavi; quodsi neminem elegerit, eos solos non admitti, qui offenderunt. §. 26. Donationis praediorum epistolam ignorante filio mater in aede sacra verbis fideicommissi non subnixam deposuit, et litteras tales ad aedituum misit: *Instrumentum voluntatis meae post mortem meam filio meo tradi volo.* Quum pluribus heredibus intestato diem suum obiisset, intelligi fideicommissum filio relictum respondi; non enim quaeri oportet, cum quo de supremis quis loquatur, sed in quem voluntatis intentio dirigatur. §. 27. Libertis praedium reliquit, ac petiit, ne id alienarent, utque in familia libertorum retinerent. Si excepto uno ceteri partes suas vendiderint, qui non vendidit, ceterorum partes, quibus non dedit alienandi voluntatem, integras petet; eos enim ad fideicommissum videtur invitasse, qui iudicio paruerunt; alioquin praeabsurdum erit, vice mutua petitionem induci, scilicet ut ab altero partem alienatam quis petat, quum partem suam alienando perdiderit. Sed hoc ita procedere potest, si pariter alienaverint, ceterum prout quisque prior alienaverit, partem posterioribus non faciet; qui vero tardius vendidit, ei, qui non vendidit, in superiorum partibus fecisse partem intelligitur; at si nemo vendiderit, et novissimus sine liberis vita decesserit, fideicommissi petitio non supererit. §. 28. Quum inter libertos ad praedii legatum liberta quoque fuisset admissa, quod patronus petiit, ut de nomine familiae non exiret, heredem libertae filium partem praedii, quam mater accepit, retinere visum est. §. 29. Quum existimaret ad solam consobrinam suam bona perventura, codicillis ad eam factis pluribus fideicommissa reliquerat. Iure successionis ad duos eiusdem gradus possessione devoluta, rationibus aequitatis et perpetui edicti exemplo pro parte dimidia mulierem relevandam respondi, sed libertates ab ea praestandas, quas intercidere damni causa durum videbatur. §. 30. Pater, qui filio semissem dederat, et sororibus eius impuberibus quadrantes, quibus fratrem tutorem dedit, ita fuerat locutus: *Fili, contentus eris pro tuo semisse aureis ducentis, et vos, filiae, pro vestris quadrantibus centenis aureis.* Vice mutua liberis fideicommissum hereditatis reliquisse non videbatur, sed aestimationem, ut a parentibus frugi fieri solet, patrimonii sui fecisse, nec idcirco fratrem iudicio tutelae bonae fidei rationes quandoque praescriptione demonstratae quantitatis exclusurum. §. 31. Titio fratri suo Maevius hereditatem Seii, a quo heres institutus erat, post mortem suam restituere rogatus, eodem Titio herede scripto petiit, ut moriens Titius tam suam quam Seii hereditatem Sempronio restitueret. Quum ex fructibus medio tempore perceptis fideicommissi debitam quantitatem Titius percepisset, aeris alieni loco non esse deducendum fideicommissum respondi, quoniam ratione compensationis percepisse debitum videbatur; plane si ea lege Maevius Titium heredem instituat, ne fideicommissum ex testamento Seii retineat, Falcidiam compensationi sufficere, sed iniquitatem occurrere. Prudentius autem fecerit, si ex testamento fratris hereditatem repudiaverit, et intestati possessionem acceperit; nec videbitur dolo fecisse, quum fraudem excluserit. §. 32. *A te peto marite, si quid liberorum habueris, illis praedia relinquas; vel si non habue-*

ris, tuis sive meis propinquis, aut etiam libertis nostris. Non esse datam electionem, sed ordine scripturae factam substitutionem respondi. §. 33. Vicos civitati relictos, qui proprios fines habebant, ex causa fideicommissi non ideo minus deberi placuit, quod testator fines eorum significaturum, et certaminis formam, quam celebrari singulis annis voluit, alia scriptura se declaraturum promisit, ac postea morte praeventus non fecit.

LXXVIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Qui solidum fideicommissum frustra petebat, herede Falcidiam obiiciente, si partem interim solvi sibi desideraverit, neque acceperit, in ea moram passus intelligitur. §. 1. Quum post mortem emtoris venditionem reipublicae praediorum optimus maximusque princeps noster Severus Augustus rescindi, heredibus pretio restituto, iussisset, de pecunia legatario, cui praedium emtor ex ea possessione legaverat, coniectura voluntatis pro modo aestimationis partem solvendam esse respondi. §. 2. Etiam respublica fideicommissi post moram usuras praestare cogitur; sed damnum, si quod ex ea re fuerit secutum, ab his sarciendum erit, qui post dictam sententiam iudicatum solvere supersederunt. Nec aliud servabitur in litis sumtibus, si ratio litigandi non fuit; ignaviam etenim praetendentes audiri non oportet. Quod in tutoribus quoque probatur. §. 3. Praedium pater de familia liberorum alienari verbis fideicommissi prohibuit; supremus ex liberis, qui fideicommissum petere potuit, non idcirco minus actionem in bonis suis reliquisse visus est, quod heredem extraneum sine liberis decedens habuit. §. 4. Si creditor ab eo, qui testamentum fecit, domum acceptam iure pignoris vendidit, contra emtorem fideicommissi causa, tametsi voluntatem defuncti non ignoravit, nihil decernetur.

LXXIX. *Idem libro XI. Responsorum.* Quae fideicommissum moriens libertis viri debuit, eorundem praediorum suis quoque libertis fructum reliquit; iuris ignoratione lapsi, qui petere praedia ex mariti testamento debuerunt, secundum fideicommissum inter ceteros longo tempore perceperunt. Non ideo peremtam videri petitionem prioris fideicommissi constitit.

LXXX. *Idem libro I. Definitionum.* Legatum ita dominium rei legatarii facit, ut hereditas heredis res singulas. Quod eo pertinet, ut, si pure res relicta sit, et legatarius non repudiaverit defuncti voluntatem, recta via dominium, quod hereditatis fuit, ad legatarium transeat, nunquam factum heredis.

LXXXI. *Paulus libro IX. Quaestionum.* Si quis testamento facto a filiis suis, quos heredes instituisset, fideicommissa reliquisset, non ut a legitimis heredibus, sed ut a scriptis, et testamentum aliquo casu irritum factum sit, filii ab intestato venientes fideicommissa ex testamento praestare compelli non possunt.

LXXXII. *Idem libro X. Quaestionum.* Debitor decem legavit creditori, quae ei post annum sub pignore debebat. Non, ut quidam putant, medii temporis tantum commodum ex testamento debetur, sed tota decem peti possunt, nec tollitur petitio, si interim annus supervenerit; nam sufficit, quod utiliter dies cessit. Quodsi vivo testatore annus superveniat, dicendum erit, inutile effici legatum, quanquam constiterit ab initio. Sic et in dote praelegata responsum est, totam eam ex testamento peti posse. Alioquin secundum illam sententiam, si interusurium tantum est in legato, quid dicemus, si fundus legatus sit ex die debitus? nam nec pecunia peti potest, quae non est legata, nec pars fundi facile invenietur, quae possit pro commodo peti. §. 1. Si primo, et secundo, et tertio heredibus institutis, sic legata dentur: *si mihi primus heres non erit, secundus Titio decem dato; si secundus mihi heres non erit, primus Seio fundum Tusculanum dato,* utrisque omittentibus hereditatem, primo et secundo, quaerebatur: substituti, quos ei dederat, an et cui legata praestare debeant? Ab utroque substituto legata debentur. §. 2. Servo alieno posse rem domini legari, Valens scribit, item id, quod domino eius pure debetur. Cum enim servo alieno aliquid in testamento damus, domini persona ad hoc tantum inspicitur, ut sit cum eo testamenti factio; ceterum ex persona servi constitit legatum. Et ideo rectissime Iulianus definit, id demum servo alieno legari posse, quod ipse liber factus capere posset; calumniosa est enim illa annotatio, posse legari servo et quamdiu serviat; nam et hoc legatum ex persona servi vires accipit. Alioquin et illud annotaremus, esse quosdam servos, qui, licet libertatem consequi non possint, attamen legatum et hereditatem possunt acquirere domino. Ex illo igitur praecepto, quod diximus, servi inspici personam in testamentis, dictum est, servo hereditario legari posse. Ita non mirum, si res domini, et quod ei debetur, servo eius pure legari possit, quamvis domino eius non possent haec utiliter legari.

LXXXIII. *Idem libro XI. Quaestionum.* Latinus Largus: *Proxime ex facto incidit species talis: Libertus patronum ex semisse heredem instituit, et filiam suam ex alio semisse; fidei commisit filiae, ut quibusdam ancillis patroni restitueret, quum hae manumissae essent; et si eadem filia heres non esset, substituit ei easdem ancillas; quoniam filia non voluit heres exsistere, ancillae iussu domini, id est patroni, adierunt defuncti hereditatem; post aliquantum temporis ab eo manumissae quaerebant: an fideicommissum petere ab eodem patrono possint? Rogo ergo, quid de hoc existimes, rescribas.* Respondi: nec repetitum videri in hunc casum fideicommissum, sed alterutrum datum, vel fideicommissum vel ipsam hereditatem; melius autem dici, in eundem casum substitutas videri, in quem casum fideicommissum meruerunt, et ideo ad substitutionem eas vocari. Cum enim servo alieno fideicommissum ab uno ex heredibus sub conditione libertatis fuerit datum, idemque servus ei heredi substituatur, licet pure substitutio facta sit, tamen sub eadem conditione substitui videtur, sub qua fideicommissum meruit.

LXXXIV. *Idem libro XXI. Quaestionum.* Si quis servo suo fideicommissariam libertatem reliquit, et aliud quid adscripsit, quidam dicunt, quia placeat ab herede eum manumitti debere, futurum esse, ut non admittatur ad fideicommissum. Sed hoc iniquum est; in huiusmodi enim persona utriusque quodammodo dies cessit, et libertatis et pecuniae petendae, adeo ut putem, si mora fiat praestandae libertati, etiam fideicommisso moram videri factam, et usurarum onus accedere; nam et cetera, quae medio tempore acquisivit domino, dum moratur praestare libertatem, eidem restitui oportere, rectissime responsum est.

LXXXV. *Idem libro IV. Responsorum.* Creditorem, cui res pignoris iure obligata a debitore legata esset, non prohiberi pecuniam creditam petere, si voluntas testatoris compensare volentis evidenter non ostenderetur.

LXXXVI. *Idem libro XIII. Responsorum. Caius Seius pronepos meus heres mihi esto ex semisse bonorum meorum, excepta domo mea et paterna, in quibus habito, cum omnibus, quae ibi sunt. Quae omnia scias ad portionem hereditatis, quam tibi dedi, non pertinere.* Quaero: quum sit in his domibus argentum, nomina debitorum, supellex, mancipia, an haec omnia, quae illic inveniuntur, ad alios heredes institutos debeant pertinere? Paulus respondit: nomina debitorum non contineri, sed omnium esse communia; in ceteris vero nullum pronepoti locum esse. §. 1. Titius, quum fratris filio fundos et urbana praedia legaret, in his et fundum Seianum legavit, quem ipse paterfamilias, quoad viveret, uno quidem nomine universum habuit, sed quo facilius conductorem inveniret, per duas partes locabat, ita ut ex qualitate loci superiorem partem Seianum superiorem, inferiorem autem partem Seianum inferiorem appellaret. Quaero: an is fundus totus ad fratris filium pertineat? Paulus respondit: si testator fundum Seianum uno nomine universum possedit; quamvis eundem divisis partibus locaverat, universum eum ex causa fideicommissi praestari oportere, nisi si heres, de qua parte testator senserit, evidenter probaverit.

LXXXVII. *Idem libro XIV. Responsorum.* Titia Seio tesseram frumentariam comparari voluit post diem tricesimum a morte ipsius. Quaero: quum Seius viva testatrice tesseram frumentariam ex causa lucrativa habere coeperit, nec possit id, quod habet, petere, an ei actio competat? Paulus respondit: ei, de quo quaeritur, pretium tesserae praestandum, quoniam tale fideicommissum magis in quantitate, quam in corpore consistat. §. 1. Usuras fideicommissi post impletos annos viginti quinque puellae, ex quo mora facta est, deberi respondi; quamvis enim constitutum sit, ut minoribus viginti quinque annis usurae omnimodo praestentur, tamen non pro mora hoc habendum est, quam sufficit semel intervenisse, ut perpetuo debeantur. §. 2. Seia libertis suis fundum legavit, fideique eorum ita commisit: *Fidei autem vestrae, Vere et Sapide, committo, ne eum fun-*

dum vendatis, eumque, qui ex vobis ultimus decesserit, quum morietur, restituat Symphoro liberto meo et successori, et Beryllo, et Sapido, quos infra manumisi, quive ex his tunc supervivent. Quaero: quum nec in prima parte testamenti, qua fundum praelegavit, eos substituit, in secunda tamen adiecerit verbum: *qui ultimus decesserit*, an pars unius defuncti ad alterum pertineret? Paulus respondit: testatricem videri in eo fideicommisso, de quo quaeritur, duos gradus substitutionis fecisse, unum, ut is, qui ex duobus prior moreretur, alteri restitueret, alterum, ut novissimus his restitueret, quos nominatim postea enumeravit. §. 3. *Imperator Alexander Augustus Claudio Iuliano, Praefecto Urbi. Si liquet tibi, Iuliane carissime, aviam ob intervertendam inofficiosi querelam patrimonium suum donationibus in nepotem factis exinanisse, ratio deposcit id, quod donatum est, pro dimidia parte revocari.* §. 4. Lucius Titius, quum haberet quinque liberos, universos emancipavit, et in unum filium Caium Seium amplissimas facultates donationibus contulit, et modicum sibi residuum servavit, et universos liberos cum uxore scripsit heredes; in eodem testamento duas possessiones, quas retinuerat, eidem Caio Seio praelegavit, et ab eo petiit, ut ex reditibus praediorum, quae vivus ei donaverat, Maeviae filiae tot aureos daret, item alteri fratri alios tot; qui conventus a Maevia sorore sua legem Falcidiam implorat. Quaero: quum sanctissimus Imperator, ut supra scriptum est, contra voluntatem donantis ea, quae donata sunt, revocari praeceperit, an Caius Seius compellendus sit secundum voluntatem patris ex donationibus fideicommissum praestare heredi sororis? Paulus respondit: post litteras Imperatoris nostri dubitari non oportere, quin in hac quoque specie, de qua quaeritur, subveniendum sit liberis, quorum portio in unum filium donationibus collatis imminuta est, praesertim quum Imperator noster contra voluntatem patris subvenerit; (in proposita autem causa etiam voluntas patris pro his, qui fideicommissum petunt, intercedit) sed si Falcidia lex intercedat, fideicommissa in solidum esse praestanda, propter immodicarum donationum rationem.

LXXXVIII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Lucius Titius testamento ita cavit: *Si quid cuiquam liberorum meorum dedi, aut donavi, aut in usum concessi, aut sibi acquisivit, aut ei ab aliquo datum aut relictum est, id sibi praecipiat, sumat, habeat;* filii nomine kalendarium fecerat; postea sententia dicta est, et placuit id, quod sub nomine ipsius filii in kalendario remanserat, ei deberi, non etiam id, quod exactum in rationes suas pater convertisset. Quaero: si id, quod exegisset pater ex nominibus filii ante testamentum factum, iterum post testamentum factum in nomen filii convertisset, an ad filium secundum sententiam pertineret? Respondi: id, quod ex eadem causa exactum in eandem causam rediisset, deberi. §. 1. *A te peto Titi, fideique tuae committo, uti curam condendi corporis mei suscipias, et pro hoc decem aureos e medio praecipito.* Quaero: an, si Lucius Titius minus, quam decem aureos erogaverit, reliqua summa heredibus proficiat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, heredum commodo proficere. §. 2. Quae marito heres exstiterat, ita testamento cavit: *Maevi et Semproni filii dulcissimi, praecipitote omne, quidquid ex hereditate bonisve Titii, domini mei, patris vestri, ad me pervenit mortis eius tempore, ita tamen, ut omne onus eiusdem hereditatis tam in praeteritum, quam in futurum, nec non etiam si quid post mortem Titii domini mei solvi, agnoscatis.* Quaero: an, si quid solvisset post mortem mariti, quum ipsa fructus, quos percepisset, dedisset, ad onus eorum pertineret? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ea duntaxat onera legatariis imposuisse, quae superessent. §. 3. *Quisquis mihi heres heredesve erunt, hoc amplius Lucius Eutychus, quam quod eum heredem institui, e media hereditate sumito sibique habeto una cum Pamphilo, quem liberum esse iubeo, instrumentum tabernae ferrariae, ita ut negotium exerceant;* Lucius Eutychus viva testatrice decessit; pars hereditatis eius ad coheredem pertinuit. Quaero: an Pamphilus, eodem testamento manumissus, ad petitionem partis instrumenti admitti possit, licet taberna, ut voluit testatrix, exerceri non possit? Respondi: admitti. §. 4. Sempronia substituta heredi instituto legata accepit, si heres non esset; movit contra institutum actionem, quod dolo eius factum esse dicebat, quo minus testatrix, volens primo loco scribere eam heredem, testamentum mutaret, nec obtinuit. Quaero: an legati persecutionem salvam haberet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, salvam habere. §. 5. Testator legata ante quinquennium vetuit peti praestarique, sed heres quaedam sua sponte ante quinquennium solvit. Quaesitum est: an eius, quod ante diem exsistentem solutum est, repraesentationem in reliqua solutione legati reputare possit? Respondi: non propterea minus relictum videri, quod aliquid ante diem sit solutum. §. 6. Lucius Titius testamento ita cavit: *Praediolum meum dari volo libertis libertabusque meis, et quos hoc testamento manumisi, et Seiae alumnae meae ita, ne de nomine familiae meae exeat, donec ad unum proprietas perveniat.* Quaero: an Seia in communione cum libertis habeat portionem, an vero sibi partem dimidiam eius praedioli vindicare possit? Respondi: perspicuam esse testantis voluntatem, omnes ad viriles partes vocantis. §. 7. Impuberem filium heredem instituit; uxori dotem praelegavit, item ornamenta, et servos, et aureos decem; et si impubes decessisset, substituit; a quibus ita legavit: *Quaecunque primis tabulis dedi, eadem omnia ab heredibus quoque heredis mei in duplum dari volo.* Quaeritur: an ex substitutione, impubere mortuo, dos quoque iterum debeatur? Respondi: non videri de dotis legato duplicando testatorem sensisse. Item quaero: quum corpora legata etiamnum ex lucrativa causa possideantur, an a substitutis peti possint? Respondi: non posse. §. 8. *Civibus meis do lego chirographum Caii Seii*; postea codicillis vetuit a Seio exigi, et ab herede petiit, ut ex alterius debitoris debito, quem codicillis nominavit, eandem summam reipublicae daret. Quaesitum est: si posterior idoneus non esset, an integram quantitatem heredes praestare debeant? Respondi: heredes reipublicae adversus eum duntaxat debitorem, qui novissimis codicillis, ut proponitur, designatus est, actionem praestare debere. §. 9. Filiam ex asse instituit heredem, eique substituit nepotem suum, et ita cavit: *Si, quod abominor, neque filia mea, neque nepos meus heredes mei erunt, tunc portionem meam partis dimidiae fundi illius ad libertos meos pertinere volo.* Quaeritur: quum ante testatorem et filia et nepos decesserunt, et intestati bona pertinuerunt ad pronepotem eius, an fideicommissum ad libertos pertineat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, si nullus alius heres institutus substitutusque esset, quam filia et nepos, videri legitimorum fidei commissum esse, ut praestaretur. §. 10. *Quisquis mihi heres erit, sciat debere me Demetrio patruo meo denaria tria, et deposita apud me a Seleuco patruo meo denaria tria, quae etiam protinus reddi et solvi eis iubeo.* Quaesitum est: an, si non deberentur, actio esset? Respondi: si non deberentur, nullam quasi ex debito actionem esse, sed ex fideicommisso. §. 11. Lucius Titius Damam et Pamphilum libertos suos ante biennium mortis suae de domo dimisit, et cibaria, quae dabat, praestare desiit; mox facto testamento ita legavit: *Quisquis mihi heres erit, omnibus libertis meis, quos hoc testamento manumisi, et quos ante habui, quosque, ut manumittantur, petii, alimentorum nomine in menses singulos certam pecuniam dato.* Quaesitum est: an Damae et Pamphilo fideicommissum debeatur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ita deberi, si hi, qui peterent, manifeste docerent, eo animo circa se patronum, quum testamentum faceret, esse coepisse, ut his quoque legatum dari vellet; alioquin nihil ipsis praestetur. §. 12. Damae et Pamphilo, quos testamento manumiserat, fundum dedit ita, ut post mortem suam filiis suis restitueretur; eodem testamento petiit ab heredibus suis, ut Pamphilam manumitterent, quae Pamphila filia naturalis erat Pamphili; idem Pamphilus post diem legati sui cedentem testamento heredem instituit Maevium, eiusque fidei commisit, ut hereditatem suam, id est fundi suprascripti partem dimidiam, quam solam in bonis ex testamento patronae suae habebat, Pamphilae filiae suae, quum primum libera fuisset, restitueret. Quaero: Pamphila manumissa utrum ex testamento superiore patris sui patronae eam partem petere possit, an vero ex testamento patris naturalis ex causa fideicommissi, habita ratione legis Falcidiae? Respondi: ex his, quae proponerentur, probari, Pamphilam duntaxat ex testamento superiore fideicommissum petere posse. Claudius notat: *quia creditur, appellatione filiorum et naturales* [illegible] *id est in servitute susceptos, contineri.* §. 13. [illegible] codicillis Caio Seio centum legavit, eiusque fidei [illegible]

ut ancillae testatoris ea daret. Quaero: an utile fideicommissum sit, quod legatarius ancillae testatoris dare iussus est? Respondi: non esse. Item si utile non est, an legatarius heredi, cuius ancilla est, restituere compellatur? Respondi: non compelli, sed nec ipsum legatarium legatum petere posse. §. 14. Insulam libertis utriusque sexus legavit ita, ut ex reditu eius masculi duplum, feminae simplum percipiant, eamque alienari vetuit; ex consensu omnium ab herede venundata est. Quaero: an et ex pretio insulae duplum mares, simplum caperent feminae? Respondi: ob pretium nullam fideicommissi persecutionem esse, nisi ea mente venditioni consenserint, ut similiter ex pretio mares quidem duplum, feminae autem simplum consequantur. §. 15. Instituto filio herede, et ex eo nepotibus emancipatis, testator ita cavit: *Βούλομαι δὲ τὰς ἐμὰς οἰκίας μὴ πωλεῖσθαι ὑπὸ τῶν κληρονόμων μου, μηδὲ δανείζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ μένειν αὐτὰς ἀκεραίας αὐτοῖς, καὶ υἱοῖς, καὶ ἐκγόνοις εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον. Ἐὰν δέ τις βουληθῇ αὐτῶν πωλῆσαι τὸ μέρος αὐτοῦ, ἢ δανείσασθαι κατ' αὐτοῦ, ἐξουσίαν ἐχέτω πωλῆσαι τῷ συγκληρονόμῳ αὐτοῦ, καὶ δανείζεσθαι παρ' αὐτοῦ. Ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, ἔσται τὸ χρηματιζόμενον ἄχρηστον καὶ ἄκυρον.* *) Quaeritur: quum filius defuncti mutuam pecuniam a Flavia Dionysia acceperit, et locatis aedibus pro parte sua, pensiones sibi debitas creditrici delegaverit, an conditio testamenti exstitisse videatur, ut filiis suis fideicommissi nomine teneatur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non exstitisse. §. 16. Matre et uxore heredibus institutis ita cavit: *A te uxor carissima peto, ne quid post mortem tuam fratribus tuis relinquas. Habes filios sororum tuarum, quibus relinquas. Scis unum fratrem tuum filium nostrum occidisse, dum ei rapinam fecit; sed et alius mihi deteriora fecit.* Quaero: quum uxor intestata decesserit, et legitima eius hereditas ad fratrem pertineat, an sororis filii fideicommissum ab eo petere possint? Respondi: posse defendi, fideicommissum deberi. §. 17. *Lucius Titius hoc meum testamentum scripsi sine ullo iurisperito, rationem animi mei potius secutus, quam nimiam et miseram diligentiam. Et si minus aliquid legitime minusve perite fecero, pro iure legitimo haberi debet hominis sani voluntas;* deinde heredes instituit. Quaesitum est: intestati eius bonorum possessione petita, an portiones adscriptae ex causa fideicommissi peti possint? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse.

LXXXIX. *Idem libro IV. Responsorum.* Testamento filium et uxorem suam heredes instituit; postea epistolam scripsisse dicitur, qua et quidquid in peculio habuit filius, ei donavit, et adiecit, se praecipua haec eum, suique iuris, et post mortem suam habere velle. Quaero: quum testamento significaverit, si quid obsignatum recepisset, id vice codicillorum valeret, epistola autem non sit obsignata, an, quae epistola continentur, ad filium pertineant? Respondi: si fides epistolae relictae constaret, deberi, quae in ea dari se velle significavit. §. 1. Qui indivisam cum fratre suo rem habebat, filias suas heredes instituit, et ita cavit: *Propter res universas, quae mihi cum illo fratre meo, patruo vestro, communes sunt, quas aestimationis constiterit esse universas duo millium aureorum, fidei vestrae committo, uti pro portione vestra mille aureos a Lucretio Pacato, patruo vestro, accipiatis;* huic testamento quinquennio supervixit, et abunde patrimonium reliquit. Quaesitum est: an heredes Lucretii Pacati, secundum verba suprascripta offerentes mille aureos, fideicommissum consequantur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non facere voluntatem, ut universa datis mille aureis restituerentur, sed aestimationis, quae mortis tempore in rebus fuerat, oblationem debere fieri. §. 2. Seio, quem heredi substituerat, ita legavit: *Scio, si mihi heres non erit, et uxori eius Marcellae argenti libras quindecim dari volo.* Quaero: quum Seius heres exstiterit, an Marcellae legati dimidia portio debeatur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, deberi. §. 3. Lucius Titius intestato moriturus, quum haberet uxorem, et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inseruit: *Pertinent autem hi codicilli ad uxorem et filiam. Primum autem rogo, sic inter vos agatis, ut me vivo egistis; itaque rogo, ut, quidquid aut ego reliquero, aut quod vos ipsae habetis, commune vobis sit;* filia intestati patris bonorum possessionem accepit. Quaeritur: an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi a filia matri debeatur, et quota? Respoindi: secundum ea, quae proponerentur, dimidiam partem deberi, si modo uxor parata sit in commune bona sua conferre. §. 4. Quatuor filios aequis partibus instituit, et fundum per praeceptionem singulis legavit; filii, quum universa bona patris obligata essent, mutua accepta pecunia hereditario creditori solverunt, et posteriori obligaverunt; qui quum ei debitum non solveretur, praedia universa lege pignoris uni ex heredibus vendidit. Quaeritur: an, quum iste filius ex causa emtionis ea possideat, fratribus et coheredibus fideicommissi petitio sit, an vero ea peremta esset, quum communiter universa sequenti creditori obligaverint? Respondi: actionem quidem fideicommissi in personam competentem omnibus invicem manere, non autem fideicommissum restituendum esse, nisi prius debitum ab eis emtori eidemque coheredi persolveretur. §. 5. Filiae fidei commisit in haec verba: *Peto a te filia mea, ut dotalem cautionem post mortem meam mutes, et ita renoves, ut fratres tui dotem stipulentur hoc casu, ut, si sine liberis uno pluribusve in matrimonio morieris, dos ad eos perveniat;* post mortem patris decessit maritus, antequam renovaretur cautio dotalis, et postea alii nupta decessit, nullo liberorum relicto, vivo adhuc Titio, uno ex fratribus. Quaesitum est: an Titius petitionem haberet rerum, quae in dote fuerant? Respondi: posse fideicommissum ab heredibus sororis peti, si per eam steterit, quo minus dotem frater stipularetur. §. 6. Filium et filiam heredes instituit, et libertis legata dedit, eorumque fidei commisit in haec verba: *A vobis peto, ut, quidquid vobis legavi, contenti sitis viventes, ut post vos filiis meis restituatis;* defuncta testatricis filia Maevia libertus decessit, herede instituto patronae filio ex parte debita, ex altera extraneo. Quaesitum est: an adita hereditate patronae filius a coherede suo partem eorum, quae ex testamento matris ad Maevium libertum pervenerant, petere posset? Respondi: eius, quod ei deberetur, si hereditatem non adiisset, partem a coherede petere posse. §. 7. Maritus uxorem ex asse heredem instituit, cuius post mortem codicillos aperiri testator praecepit; praedium hereditarium uxor, infructuosum rationi suae existimans, vendidit. Emtor quaerit: an retractari haec venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur, an vero solum quantitas pretii ab herede uxoris fideicommissariis debeatur? Respondi: propter iustam ignorantiam tam mulieris quam emtoris heredem mulieris, ut fundus apud emtorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere.

*) *Volo aedes meas non vendi ab heredibus meis, neque foenerari super eas, sed manere eas firmas, simplices meis filiis et nepotibus per universum tempus. Si autem aliquis eorum voluerit vendere partem suam, vel foenerari super eam, potestatem habeat vendere coheredi suo, et foenerari ab eo. Si autem aliquis praeter haec fecerit, erit, quod obligatur, inutile atque irritum.*

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM LIBER TRICESIMUS SECUNDUS.

TIT. I.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

I. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Si incertus quis sit, captivus sit an a latrunculis obsessus, testamentum facere non potest. Sed et si sui iuris sit ignarus, putetque se per errorem, quia a latronibus captus est, servum esse velut hostium, vel relegatus, qui nihil se a captivo differre putet, non posse fideicommittere certum est, quia nec testari potest, qui, an liceat sibi testari, dubitat. §. 1. Sed et si filiusfamilias vel servus fideicommissum reliquerit, non valet; si tamen manumissi decessisse proponantur, constanter dicemus, fideicommissum relictum videri, quasi nunc datum, quum mors ei contigit, videlicet si duraverit voluntas post manumissionem. Haec utique nemo credat in testamentis nos esse probaturos, quia nihil in testamento valet, quoties ipsum testamentum non valet; sed valet, si alias fideicommissum quis reliquerit. §. 2. Hi, quibus aqua et igne interdictum est, item deportati fideicommissum relinquere non possunt, quia nec testamenti faciendi ius habent, quum sint ἀπόλιδες. §. 3. Deportatos autem eos accipere debemus, quibus princeps insulas annotavit; vel de quibus deportandis scripsit. Ceterum prius, quam factum Praesidis comprobet, nondum amisisse quis civitatem videtur. Proinde si ante decessisset, civis decessisse videtur, et fideicommissum, quod ante reliquerat, quam sententiam pateretur, valebit. Sed et si post sententiam, antequam Imperator comprobet, valebit quod factum est, quia certum statum usque adhuc habuit. §. 4. A Praefecto vero praetorio, vel eo, qui vice Praefecti ex mandatis principis cognoscit, item a Praefecto urbi deportatos, quia ei quoque epistola divi Severi et Imperatoris nostri ius deportandi datum est, statim amittere civitatem, et ideo nec testamenti faciendi ius, nec fideicommittendi constat habere. §. 5. Si quis plane in insulam deportatus codicillos ibi fecerit, et indulgentia Imperatoris restitutus, iisdem codicillis durantibus, decesserit, potest defendi, fideicommissum valere, si modo in eadem voluntate duravit. §. 6. Sciendum est autem, eorum fidei committi posse, ad quos aliquid perventurum est morte eius, vel dum eis datur, vel dum eis non adimitur. §. 7. Nec tantum proximi bonorum possessoris, verum inferioris quoque fidei committere possumus. §. 8. Sed et eius, qui nondum natus est, fidei committi potest, si modo natus nobis successurus sit. §. 9. Illud certe indubitate dicitur, si quis intestatus decedens ab eo, qui primo gradu ei succedere potuit, fideicommissum reliquerit, si illo repudiante ad sequentem gradum devoluta sit successio, eum fideicommissum non debere; et ita Imperator noster rescripsit. §. 10. Sed et si a patrono sit relictum, et aliquis ex liberis eius mortuo eo admissus sit ad bonorum possessionem, idem erit dicendum.

II. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Ex filio praeterito, licet suus heres erit, fideicommissum relinqui non potest.

III. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Si mulier dotem stipulata fuerit, et accepto tulerit marito in hoc dotem, ut fideicommissum det, dicendum est, fideicommissum deberi; percepisse enim aliquid a muliere videtur. Haec ita, si mortis causa donatura mulier marito fecit acceptum. Sed et si mortis causa auxerit marito dotem, vel in matrimonium eius mortis causa redierit, potest dici, fideicommissum ab eo deberi. §. 1. Iulianus scribit: si servus mihi legatus sit, eumque manumittere rogatus sim, fideicommissum a me relinqui non posse, scilicet si pure roger; nam si sub conditione vel in diem, propter fructum medii temporis posse me obligari, nec Iulianus dubitaret. §. 2. Si rem quis debeat ex stipulatu, eique rem legaverit, fidei committere eius non poterit, licet ex legato commodum sentire videatur, quod dominium nanciscatur statim, nec exspectet ex stipulatu actionem. Fortassis quis dicat, et sumtum litis, quem sustineret, si ex stipulatione litigaret, eum lucrari. Sed nequaquam dicendum est, huius fidei committi posse. §. 3. Sed si habenti tibi proprietatem usumfructum mortis causa cessero, potest dici, fideicommittere me posse; nec quemquam moveat, quod ususfructus solet morte exstingui; nam medii potius temporis, quo vivat, qui donavit, commodum cogitamus. §. 4. Si autem pignus debitoris liberavero mortis causa, et eius fidei commisero, non potest valere fideicommissum.

IV. *Paulus libro IV. Sententiarum.* A patne vel domino relictum fideicommissum, si hereditas ei non quaeratur, ab emancipato filio vel servo manumisso utilibus actionibus postulatur; penes eos enim quaesitae hereditatis emolumentum remanet.

V. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Si fuerit municipio legatum relictum ab his, qui rem publicam gerunt, fideicommissum dari potest. §. 1. Si quis non ab herede vel legatario, sed ab heredis vel legatarii herede fideicommissum reliquerit, hoc valere, benignum est.

VI. *Paulus libro I. Fideicommissorum.* Sed et si sic fideicommissum dedero ab herede meo: *Te rogo Luci Titi, ut ab herede tuo petas dari Maevio decem aureos*, utile erit fideicommissum, scilicet ut mortuo Titio ab herede eius peti possit; idque et Iulianus respondit. §. 1. Sic autem fideicommissum dari non poterit: *Si Stichus Seii factus iussu eius hereditatem adierit, rogo det*, quoniam qui fortuito, non iudicio testatoris consequitur hereditatem vel legatum, non debet onerari; nec recipiendum est, ut, cui nihil dederis, eum rogando obliges.

VII. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Si deportati servo fideicommissum fuerit adscriptum, ad fiscum pertinere dicendum est, nisi si eum deportatus vivo testatore alienaverit, vel fuerit restitutus; tunc enim ad ipsum debebit pertinere. §. 1. Si miles deportato fideicommissum reliquerit, verius est, quod et Marcellus probat, capere eum posse. §. 2. Si quis creditori suo legaverit id, quod debet, fidei committi eius non poterit, nisi commodum aliquod ex legato consequatur, forte exceptionis timore levatus, vel si quod in diem debitum fuerit vel sub conditione.

VIII. *Paulus libro I. Fideicommissorum.* Si legatarius, a quo fideicommissum datum est, petierit legatum, id tantum, quod per iudicem exegerit, praestare fideicommissario cogetur, vel si non exegerit, actionem cedere; ad eum enim litis periculum spectare iniquum est, si non culpa legatarii lis perierit. §. 1. Servo heredis fideicommissum utiliter non relinquitur, nisi fidei eius commiserit, ut servum manumittat. §. 2. Quum ita petiisset testator, ut, quidquid ex bonis eius ad patrem pervenisset, filiae suae ita restitueret, ut eo amplius haberet, quam ex bonis patris habitura esset, divus Pius rescripsit, manifestum esse, de eo tempore sensisse testatorem, quod post mortem patris futurum esset.

IX. *Marcianus libro I. Fideicommissorum.* Si ita fuerit fideicommissum relictum: *ad quemcunque ex testamento meo vel ab intestato*, vel ita: *ad quemcunque quoque iure bona mea pervenient*, hac oratione et eius, qui postea natus erit inve familiam venerit, et eius, qui postea cognatus esse coeperit, fidei commissum videtur; eius quoque, quae nondum nupta erit, sed postea, eo casu, quo ex edicto ad uxorem bona mariti intestati solent pertinere.

X. *Valens libro II. Fideicommissorum.* Si tibi et ei, qui ex tribus liberis meis in funus meum venerit, centum aureos legavero, non minuetur in tua persona legatum, si nemo venerit.

XI. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Fideicommissa quocunque sermone relinqui possunt, non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica, vel Gallicana, vel alterius cuiuscunque gentis. §. 1. Quoties quis exemplum testamenti praeparat, et prius decedat, quam testetur, non valent quasi ex codicillis, quae in exemplo scripta sunt, licet

verba fideicommissi scriptura habeat; et ita divum Pium decrevisse, Maecianus scribit. §. 2. Si ita quis scripserit: *illum tibi commendo*, divus Pius rescripsit, fideicommissum non deberi; aliud est enim personam commendare, aliud voluntatem suam fideicommittentis heredibus insinuare. §. 3. Quum esset quis rogatus restituere portionem accepta certa quantitate, responsum est, ultro petere ipsum fideicommissum ab herede posse. Sed utrum si volet, praecipiat restituatque portionem, an vero et si noluerit, cogatur accepta quantitate portionem restituere? propriae est deliberationis. Et sane quum quis rogatur accepta certa quantitate portionem restituere, duplex est fideicommissum, unum, ut possit petere quantitatem, paratus portione cedere, aliud, ut, etsi non petat, tamen cogatur fideicommissario restituere, parato praestare quantitatem. §. 4. Si quis ita scripserit: *sufficiunt tibi vineae vel fundus*, fideicommissum est, quoniam et illud fideicommissum esse arbitramur: *contentus esto illa re*. §. 5. Sic fideicommissum relictum: *nisi heres meus noluerit, illi decem dari volo*, quasi conditionale fideicommissum est, et primam voluntatem exigit; ideoque post primam voluntatem non erit arbitrium heredi dicendi, se noluisse. §. 6. Hoc autem legatum: *quum voluerit*, tractum habet, quamdiu vivat is, a quo fideicommissum relictum est: verum si ante, quam dederit, decesserit, heres eius praestat; sed si fideicommissarius ante, quam heres constituat, decesserit, ad heredem suum nihil transtulisse videtur; conditionale enim esse legatum, nemini dubium est, et pendente conditione legati videri decessisse fideicommissarium. §. 7. Quanquam autem fideicommissum ita relictum non debeatur: *si volueris*, tamen si ita adscriptum fuerit: *si fueris arbitratus, si putaveris, si aestimaveris, si utile tibi fuerit visum*, vel *videbitur*, debebitur; non enim plenum arbitrium voluntatis heredi dedit, sed quasi viro bono fideicommissum relictum. §. 8. Proinde si ita sit fideicommissum relictum: *illi, si de te meruerit*, omnimodo fideicommissum debebitur, si modo meritum, quasi apud virum bonum, collocare fideicommissarius potuit. Et si ita sit: *si te non offenderit*, aeque debebitur. Nec poterit heres causari, non esse meritum, si alius vir bonus et non infestus meritum potuit admittere. §. 9. Haec verba: *Te fili rogo, ut praedia, quae ad te pervenerint, pro tua diligentia diligas, et curam eorum agas, ut possint ad filios tuos pervenire*, licet non satis exprimunt fideicommissum, sed magis consilium, quam necessitatem relinquendi, tamen ea praedia in nepotibus post mortem patris eorum vim fideicommissi videntur continere. §. 10. Si filio a patre herede instituto fideicommissum relictum fuerit, etsi verbis non sit ita relictum: *quum pater moreretur*, sed intelligi hoc possit, puta quia sic relictum est, ut relinquat filio, vel: *volo eum habere*, vel: *volo ad eum pertinere*, defendetur in id tempus fideicommissum relictum, quo sui iuris filius efficitur. §. 11. Si cui ita fuerit fideicommissum relictum: *si morte patris sui iuris fuerit effectus*, et emancipatione sui iuris factus sit, non videbitur defecisse conditio. Sed et quum mors patri contingat, quasi exstante conditione ad fideicommissum admittetur. §. 12. Si rem suam testator legaverit, eamque necessitate urgente alienaverit, Maecianus putat, fideicommissum peti posse, nisi probetur, adimere ei testatorem voluisse; probationem autem mutatae voluntatis ab heredibus exigendam. §. 13. Ergo et si nomen quis debitoris exegerit, quod per fideicommissum reliquit, non tamen hoc animo, quasi vellet exstinguere fideicommissum, poterit dici, deberi. Nisi forte inter haec interest; hic enim exstinguitur ipsa substantia debiti, ibi res durat, tametsi alienata sit. Quum tamen quidam nomen debitoris exegisset, et pro deposito pecuniam habuisset, putavi fideicommissi petitionem superesse, maxime quia non ipse exegerat, sed debitor ultro pecuniam obtulerat, quam offerente ipso non potuit non accipere. Paulatim igitur admittemus, etsi ex hac parte pecuniae rem comparaverit, quam non hoc animo exegit, ut fideicommissarium privaret fideicommisso, posse adhuc fideicommissi petitionem superesse. §. 14. Si quis illicite aedificasset, id est hoc, quod dirui constitutiones iubent, an fideicommissum relinquere ex eo quis possit? videamus. Et puto posse; quum enim dirui necesse sit, nulla dubitatio est, quin senatusconsultum impedimento non sit. §. 15. Si heres rogatus sit certam summam usuris certis foenori dare, utile est fideicommissum. Sed Maecianus putat, non alias cogendum credere, quam idonee ei caveatur; sed ego proclivior sum, ut putem cautionem non exigendam. §. 16. Si servo alieno militia relinquatur, an domino quaeratur legatum? quaeritur. Et aut scit, servum esse, et dico aestimationem deberi, aut ignoravit, et denegari fideicommissi persecutio debet, quia si scisset servum, non reliquisset. §. 17. Ex his apparet, quum per fideicommissum aliquid relinquitur, ipsum praestandum, quod relictum est; quum vero ipsum praestari non potest, aestimationem esse praestandam. §. 18. Si quis decem alicui per fideicommissum reliquerit, et si perdidisset id, quod testamento relictum est, rursus ei reliquerit, quaerebatur: an sequens fideicommissum valeat? vel an exigere heres debeat cautionem, salva fore decem, ne cogatur ad praestationem? et an, si saepius perdidisset, saepius ei sarciretur fideicommissum? Divus Pius rescripsit: neque cautionem exigendam, et non amplius, quam semel, postquam perdidisset, praestandum. Non enim onerandus est heres, ut in infinitum, quoties perdiderit, restituere ei tantundem debeat, sed ut per fideicommissum posterius duplicata ei legata videantur, nec amplius ad periculum heredis pertineant, si quid postea is consumserit, exsoluto et posteriore fideicommisso. §. 19. Item si quis certam quantitatem cui reliquerit, et addiderit, facilius hanc summam posse compensari, quum debitor sit fideicommissarius ex causa hereditatis Caii Seii, nec velit ille hereditatem adire Caii Seii, sed petat fideicommissum. Imperator noster contra voluntatem eum testantis petere fideicommissum rescripsit, quum in fideicommissis praecipue spectanda servandaque sit testatoris voluntas. §. 20. Plerumque evenit, multorum interesse id, quod relinquitur, verum testatorem uni voluisse honorem habitum; et est haec sententia Marcelli verissima. §. 21. Sic evenit, ut interdum, si pluribus testator honorem habere voluit, et de pluribus sensit, quamvis unum legatum sit, tamen ad persecutionem eius plures admittantur, ut puta si decem fuerunt eiusdem rei stipulandi, et heres vel fideicommissarius rogatus est, ut eis solveret; hic enim, si omnium interest, et de omnibus sensit testator, fideicommissum relictum omnes petere poterunt. Sed utrum in partem agent, an in solidum? videamus. Et credo, prout cuiusque interest, consecuturos; unus igitur, qui occupat, agendo totum consequitur, ita ut caveat, defensum iri adversus ceteros fideicommissarios eum, qui solvit, sive socii sint sive non. §. 22. Interdum alterius nomen scribitur in testamento, alteri vero fideicommissi petitio vel legati competit; ut puta si fidei heredis committatur, ut ipse publicano pro Titio praestet, fideicommissum hoc vel legatum non publicanus petit, licet ei sit adscriptum, sed ipse petere poterit, pro quo legatum relictum est. Multum autem interesse arbitror, cui voluerit prospectum, cuiusque contemplatione testator fecerit; plerumque autem intelligendum est, privati causa hoc fecisse, licet emolumentum publicano quaeratur. §. 23. Si in opere civitatis faciendo aliquid relictum sit, unumquemque heredem in solidum teneri, divus Marcus et Lucius Verus Proculae rescripserunt; tempus tamen coheredi praestituerunt, intra quod mittat ad opus faciendum. Post quod solam Proculam voluerunt facere, imputaturam coheredi sumtum pro parte eius. §. 24. Ergo et in statua, et in servitute, ceterisque, quae divisionem non recipiunt, idem divus Marcus rescripsit. §. 25. Si quis opus facere iussus paratus sit pecuniam dare reipublicae, ut ipsa faciat, quum testator per ipsum id fieri voluerit, non audietur; et ita divus Marcus rescripsit.

XII. *Valens libro I. Fideicommissorum.* *Stichus liber esto, et ut eum heres artificium doceat, unde se tueri possit, peto.* Pegasus inutile fideicommissum esse ait, quia genus artificii adiectum non esset; sed Praetor aut arbiter ex voluntate defuncti, et aetate, et conditione, et natura ingenioque eius, cui relictum erit, statuet, quod potissimum artificium heres docere eum sumtibus suis debeat.

XIII. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Si sic locutus erit testator: *Heres meus illi fundum dato, Seio hoc amplius decem*, non erit dubitandum, quin Seius et fundi partem et decem ex testamento percipere debeat.

XIV. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Non dubium est, quin, si uxori legatum sit: *si non nupserit*, idque illa restituere rogata sit, cogenda sit, si nupserit, restituere. §. 1. Heres quoque, cui iurisiurandi conditio remittitur, legatum et fideicommissum debet. §. 2. Sed si cui legatum relictum est, ut alienam rem redimat vel praestet, si redimere

non possit, quod dominus non vendat, vel immodico pretio vendat, iustam aestimationem inferet.

XV. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Hae res testatoris legatae, quae in profundo esse dicuntur, quandoque apparuerint, praestantur.

XVI. *Pomponius libro I. Fideicommissorum.* Saepe legatum plenius restituitur fideicommissario, quam est relictum, veluti si alluvione ager auctus est, vel etiam insulae natae.

XVII. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Etiam ea, quae futura sunt, legari possunt, ut insula vel in mari vel in fluminibus nata. §. 1. Servitus quoque servo praedium habenti recte legatur.

XVIII. *Pomponius libro I. Fideicommissorum.* Si iure testamento facto fideicommissum tibi reliquero, deinde postea aliud fecero non iure, in quo fideicommissum relinquam tibi, vel aliud, quam quod priore testamento, vel omnino non sit relictum, videndum est, an mens mea haec fuerit facientis postea testamentum, ut nolim ratum esse priore testamento tibi relictum? quia nuda voluntate fideicommissa infirmantur. Sed vix id obtinere potest; fortassis ideo, quod ita demum a priore testamento velim recedi, si posterius valiturum sit, et nunc ex posteriore testamento fideicommissum ei non debeatur, etiam si iidem heredes utroque testamento instituti ex priore exstiterint.

XIX. *Valens libro V. Fideicommissorum.* Si tibi legatum est vel fideicommissum relictum, uti quid facias, etiam si non interest heredis id fieri, negandam tibi actionem, si non caveas heredi futurum, quod defunctus voluit, Nerva et Atilicinus recte putaverunt.

XX. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Si res mihi per fideicommissum relicta, eadem tibi legata vel per fideicommissum relicta sit, non communicandi animo, sed utrique in solidum, ambigendum non est, si alteri sit soluta, alterum nullum quidem ius in ipsam rem habere, sed actionem de pretio integram eum habere.

XXI. *Paulus libro IV. Sententiarum.* Nutu etiam relinquitur fideicommissum, dummodo is nutu relinquat, qui et loqui potest, nisi superveniens morbus ei impedimento sit. §. 1. Fideicommissum relictum, et apud eum, cui relictum est, ex causa lucrativa inventum, exstingui placuit, nisi defunctus aestimationem quoque eius praestari voluerit. §. 2. Columnis aedium vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo amplissimus ordo praestari voluit, nulla aestimationis facta mentione, quae sine domus iniuria auferri possunt.

XXII. *Hermogenianus libro IV. iuris Epitomarum.* Si quis in principio testamenti adscripserit: *cui bis legavero, semel deberi volo*, postea eodem testamento vel codicillis sciens saepe eidem legaverit, suprema voluntas potior habetur; nemo enim eam sibi potest legem dicere, ut a priore ei recedere non liceat. Sed hoc ita locum habebit, si specialiter dixerit, prioris voluntatis se poenituisse, et voluisse, ut legatarius plura legata accipiat. §. 1. Miles, in eum ex militari delicto capitali dicta sententia, permittente eo in ipsa sententia, qui damnavit, sicut testamenti faciendi, ita fideicommissi relinquendi potestatem consequitur. §. 2. Mortis damnum per fideicommissum servi relicti, antequam mora fiat, fideicommissarius solus patitur, licet alienus relinquatur.

XXIII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Ex imperfecto testamento legata vel fideicommissa Imperatorem vindicare, inverecundum est; decet enim tantae maiestati, eas servare leges, quibus ipse solutus esse videtur.

XXIV. *Neratius libro II. Responsorum.* Creditori ita potest legari, ne indebitum ab eo repetatur.

XXV. *Paulus libro I. ad Neratium.* *Ille aut ille heres Seio centum dato.* Potest Seius ab utro velit petere. §. 1. Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio.

XXVI. *Idem libro II. ad Neratium.* Is, qui fideicommissum debet, post moram non tantum fructus, sed etiam omne damnum, quo affectus est fideicommissarius, praestare cogitur.

XXVII. *Idem libro II. Decretorum.* Paula Callinico ex parte herede instituto, filiae eiusdem Iubentianae, quum in familia nupsisset, decem testamento legavit; deinde post tempus codicillis factis centum eidem Callinico reliquerat, non adiecto *hoc amplius*. Pronuntiavit, utramque summam deberi, maxime quum in codicillis filiae Callinici nihil legatum fuisset. §. 1. Pompeius Hermippus filium Hermippum ex dodrante, filiam Titianam ex quadrante heredes instituerat, et praedia certa singulis praelegaverat; praeterea, si sine liberis Hermippus moreretur, aliam possessionem filiae dari iusserat; post testamentum factis codicillis filiae certa praedia dederat, eamque his contentam esse voluit pro omni hereditate, et his, quae in testamento reliquerat; Hermippi bona ad fiscum pervenerant; Titiana soror fideicommissum petebat. Quaerebatur: utrum pro hereditate tantum, an et pro his, quae post mortem frater rogatus erat restituere, pater eam voluisset accipere ea, quae codicillis reliquerat? Mihi ab omni voluntate recessum videbatur; placuit autem humanius interpretari, ea sola, quae vivente fratre acceptura erat, adempta videri, non etiam quae post mortem eius reliquerat, si sine liberis decederet; et ita pronuntiavit. §. 2. Iulianus Severus decedens, institutis quibusdam heredibus, alumno suo quinquaginta legaverat, eaque a Iulio Mauro colono suo ex pensionibus fundi ab eo debitis praestari voluerat, eidemque Mauro quaedam legaverat; quum de hereditate fiscus quaestionem movisset, iussu procuratoris Maurus pecuniam fisco solverat; postea heres scriptus obtinuerat adversus fiscum; alumno autem mortuo, heres eius fideicommissum ab herede Mauri petebat. Placuit Imperatori, non videri eius fidei commissum, sed demonstratum, unde accipere posset, et ideo heredem Severi haec praestare debere.

XXVIII. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Tertullianum.* Si fidei meae committatur, ut, quod mihi relictum fuerit supra, quam capere possum, alii restituam, posse me id capere, constat.

XXIX. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Qui concubinam habebat, ei vestem prioris concubinae utendam dederat; deinde ita legavit: *vestem, quae eius causa empta parata est.* Cascellius, Trebatius negant ei deberi prioris concubinae causa parata, quia alia conditio esset in uxore. Labeo id non probat, quia in eiusmodi legato non ius uxorium sequendum, sed verborum interpretatio esset facienda, idemque vel in filia, vel in quolibet alia persona iuris esset. Labeonis sententia vera est. §. 1. Quum ita legatum esset: *Titia uxor mea tantundem partem habeat, quantulam unus heres*, si non aequales partes essent heredum, Quintus Mucius et Gallus putabant, maximam partem legatam esse, quia in maiore minor quoque inesset; Servius, Ofilius minimam, quia quum heres dare damnatus esset, in potestate eius esset, quam partem daret. Labeo hoc probat, idque verum est. §. 2. Cum ita legatum esset: *Quanta pecunia ex hereditate Titii ad me pervenit, tantam pecuniam heres meus Seiae dato*, id legatum putat Labeo, quod acceptum in tabulas suas ex ea hereditate testator retulisset; ceterum negat cavendum heredi a legatario, si quid forte postea eius hereditatis nomine heres damnatus esset. Ego contra puto, quia non potest videri pervenisse ad heredem, quod eius hereditatis nomine praestaturus esset. Idem Alfenus Varus Servio placuisse scribit; quod et verum est. §. 3. Si heres tibi, servo generaliter legato, Stichum tradiderit, isque a te evictus fuisset, posse te ex testamento agere, Labeo scribit, quia non videtur heres dedisse, quod ita dederat, ut habere non possis; et hoc verum puto. Sed hoc amplius ait: debere te prius, quam iudicium accipiatur, denuntiare heredi; nam si aliter feceris, agenti ex testamento opponetur tibi doli mali exceptio. §. 4. *Si Stichus et Dama servi mei in potestate mea erunt, quum moriar, tum Stichus et Dama liberi sunto, et fundum illum sibi habento.* Si alterum ex his post testamentum factum dominus alienasset vel manumisisset, neutrum liberum futurum, Labeo putat; sed Tubero eum, qui remansisset in potestate, liberum futurum, et legatum habiturum putat. Tuberonis sententiam voluntati defuncti magis puto convenire.

XXX. *Idem libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Qui quatuor pocula oleaginea habebat, ita legavit: *pocula oleaginea paria duo.* Respondi: unum par legatum esse, quia non ita esset: *bina paria*, neque ita: *poculorum paria duo.* Idem et Trebatius. §. 1. Qui hortos publicos a republica conductos habebat, eorum hortorum fructus usque ad lustrum, quo conducti essent, Aufidio legaverat, et heredem eam conductionem eorum hortorum ei dare damnaverat, sinereque eum uti et frui. Respondi: heredem

teneri sinere frui; hoc amplius heredem mercedem quoque hortorum reipublicae praestaturum. §. 2. Cum testamento scriptum esset: *Sticho servo meo heres quinque dato, et si Stichus heredi meo biennium servierit, liber esto,* post biennium legatum deberi existimo, quia in id tempus et libertas et legatum referri debent. Quod et Trebatius respondit. §. 3. Si fundum mihi vendere certo pretio damnatus es, nullum fructum eius rei ea venditione excipere tibi liberum erit, quia id pretium ad totam causam fundi pertinet. §. 4. Qui fundum mandatu meo in societatem mihi et sibi emerat, deinde eum finibus diviserat, et prius, quam mihi traderet, ita eum tibi legaverat: *fundum meum illi do,* negavi amplius, quam partem deberi, quia verisimile non esset, ita testatum esse patremfamilias, ut mandati heres eius damnaretur. §. 5. *Uxori meae, dum cum filio meo Capuae erit, heres meus ducenta dato;* filius a matre migravit. Si ambo Capuae habitassent, legatum matri debitum iri putavi, quamvis una non habitassent. Sin autem in aliud municipium transiissent, unius anni tantummodo debitum iri, quo una habitassent quantolibet tempore, Trebatius ait. Videamus, an his verbis: *dum cum filio Capuae erit,* non conditio significetur, sed ea scriptura pro supervacua debeat haberi? Quod non probo; sin autem per mulierem mora non est, quo minus cum filio habitet, legatum ei deberi. §. 6. Si aedes alienas ut dares damnatus sis, neque eas ulla conditione emere possis, aestimare iudicem oportere, Ateius scribit, quanti aedes sint, ut pretio soluto heres liberetur. Idemque iuris est, et si, quum potuisses emere, non emeris.

XXXI. *Idem libro I. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Si cui aedes legatae sint, is omne habebit id aedificium, quod supra solum earum aedium erit. Paulus: hoc tunc demum falsum est, quum dominus aedium binarum aliquod conclave, quod supra concamerationem alterarum aedium sit, in usum alterarum converterit, atque ita his usus fuerit; namque eo modo alteris aedibus id accedet, alteris decedet.

XXXII. *Scaevola libro XIV. Digestorum.* Sextiam filiam ex quadrante, ex reliquis Seium et Marcium sororis filios scripsit heredes; Sextiam substituit Marcio, et Marcium Sextiae, dedit autem per praeceptionem Marcio certas species; Marcius partem hereditatis, ex qua scriptus erat, omisit, et eo intestato defuncto, bona eius ad fratrem legitimum Seium devoluta sunt. Quaesitum est: an Sextia ex substitutione etiam haec, quae praelegata Marcio erant, iure substitutionis a legitimo herede defuncti sibi vindicare possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, Sextiam in legatis, quae Marcio data essent, substitutam non esse.

XXXIII. *Idem libro XV. Digestorum.* Uxori suae inter cetera ita legavit: *et domus eam partem, in qua morari consuevimus.* Quaesitum est: quum tam testamenti faciendi tempore quam mortis totam domum in usu habuerit, nec quidquam ex ea locatum, an ea tantummodo videatur legasse cubicula, in quibus dormire consueverant? Respondit: eam omnem partem, in qua morari cum familia sua consuevisset. §. 1. Uxori suae inter cetera ita legavit: *Uxori meae quidquid vivus dedi, donavi, usibusve eius comparavi, concedi volo.* Quaero: an, quod post testamentum factum ei donatum est, id quoque concessum videatur? Respondit: verba, quae proponerentur, nihil pro futuro tempore significare. §. 2. Quum Seius pro uxore centum aureos creditori solverit, et ornamentum pignori positum luerit, postea autem testamento facto uxori suae legaverit, quidquid ad eum iure stipulatum eius concessit, et hoc amplius vicenos aureos annuos, quaesitum est: an hos centum aureos heredes viri ab uxore vel ab heredibus eius repetant? Respondit: si donationis causa creditori solvisset, teneri heredes ex causa fideicommissi, si repetant, atque etiam petentes exceptione summoveri. Quod praesumtum esse debet, nisi contrarium ab heredibus probetur.

XXXIV. *Idem libro XVI. Digestorum.* Nomen debitoris in haec verba legavit: *Titio hoc amplius dari volo decem aureos, quos mihi heredes Caii Seii debent; adversus quos ei actionem mandari volo, eique eorundem pignora tradi.* Quaero: utrum heredes tantum decem dare debeant, an in omne debitum, hoc est et in usuras, debeant mandare? Respondit: videri universam eius nominis obligationem legatam. Item quaero: quum ignorante matrefamilias actores in provincia adiectis sorti usuris decem stipulati sint, an ex causa fideicommissi suprascripti etiam incrementum huius debiti ad Titium pertineat? Respondit: pertinere. §. 1. Filio ex parte herede scripto praeceptionem dedit inter cetera his verbis: *Titio filio meo nomina ex kalendario, quae elegerit filius meus sibi, viginti dare damnas sunto sine dolo malo;* eidem filio vivus omnium rerum suarum administrationem permisit; qui post testamentum factum, ante mortem patris annos decem, quibus procurabat patri, contra veterem consuetudinem patris, qua kalendarium exercebatur, novos debitores amplarum pecuniarum fecit, et in priores, quos pater exiguarum fortunarum habebat, maius creditum contulit, ad hoc, ut viginti nominibus prope omnis substantia kalendarii esset. Quaesitum est: an huic filio eorum nominum, quae ipse fecisset, praeceptio permittenda esset? Respondit: ex his electionem habere, quae testamenti tempore testator in kalendario habuit. §. 2. Uni ex heredibus per praeceptionem reliquit ea, quae ex patrimonio viri sui Aretonis ei supererant, eiusque fidei commisit, haec eadem restituere pronepoti, quum esset annis sedecim. In quibus haec verba adiecit: *Item rogo, uti reliquum aes alienum, quod ex bonis Aretonis debetur, omnibus creditoribus ex reditibus eorum bonorum solvas, reddas, satisque facias.* Quaesitum est: an, si probaverit heres, non sufficere reditum bonorum ad totius debiti exsolutionem, nihilo minus tamen ipse debeat agnoscere onus aeris alieni? Respondit: manifeste proponi, ex reditibus bonorum eorum iussum aes alienum exsolvere, non de proprio. §. 3. Pater filio et filia heredibus institutis, quum singulis certa praedia et kalendaria praelegasset, ita cavit: *A te autem fili carissime, quaecunque legavi, praestari volo, et si quid evenerit aeris alieni, quod in tempus promutuo acceperam et debuero, a te solvi volo, ut, quod sorori tuae reliqui, integrum ad eam pertineat.* Quaesitum est: an, quod ex quacunque causa debuit pater, a filio sit praestandum? Respondit: posse filiam ex fideicommisso consequi, ut levaretur, quo magis integrum, quod testator dedisset, ad eam perveniret.

XXXV. *Idem libro XVII. Digestorum.* Patronus liberto statim tribum emi petierat; libertus diu moram ab herede patroni passus est, et decedens heredem reliquit clarissimum virum. Quaesitum est: an tribus aestimatio heredi eius debeatur? Respondit: deberi. Item quaesitum est: an et commoda, et principales liberalitates, quas libertus ex eadem tribu usque in diem mortis suae consecuturus fuisset, si ei ea tribus secundum voluntatem patroni sui tunc comparata esset, an vero usurae aestimationis heredi eius debeantur? Respondi: quidquid ipse consecuturus esset, id ad heredem suum transmittere. §. 1. Sempronio ita legavit: *Sempronius sumito praedia mea omnia, quae sunt usque ad praedium, quod vocatur Gaas, in finibus Galatiae sub cura villici primi, ita ut haec omnia instructa sunt.* Quaesitum est: quum in eodem confinio praediorum unum sit praedium non in Galatiae, sed Cappadociae finibus, sub cura tamen eiusdem villici, an etiam id praedium cum ceteris ad Sempronium pertineat? Respondit: et hoc deberi. §. 2. Libertis, quos nominaverat, ita legavit: *fundum Trebatianum, qui est in regione Atellata, item fundum Satrianum, qui est in regione Niphana, cum taberna dari volo.* Quaesitum est: quum inter fundos, quos supra legavit, sit quidem fundus vocabulo Satrianus, in regione tamen Niphana non sit, an ex causa fideicommissi libertis debeatur? Respondit: si nullus esset Satrianus in regione Niphana, et de eo sensisse testatorem certum sit, qui alibi esset, non idcirco minus deberi, quia in regione designanda lapsus esset. §. 3. Codicillis confirmatis ita cavit: *Tiburtibus municipibus meis amantissimis, quod scitis, balineum Iulianum iunctum domui meae, ita ut publice sumtu heredum meorum et diligentia decem mensibus totius anni praebeatur gratis.* Quaesitum est: an et sumtus refectionibus necessarios heredes praestare debeant? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, videri testatorem super refectionis et praebitionis onus de his quoque sensisse, quae ad quotidianam tutelam pertineant, quibus balineae aut instruantur, aut denique inter solitas cessationum vices parari purgarique, ut habiles ad lavandum fiant, sint solitae.

XXXVI. Apud *Scaevolam libro XVIII. Digestorum Claudius* notat: Nec fideicommissa ab intestato data debentur ab eo, cuius de inofficioso testamento constitisset, quia crederetur quasi furiosus testamentum facere non potuisse;

ideoque nec aliud quid pertinens ad suprema eius iudicia valet.

XXXVII. *Scaevola libro XVIII. Digestorum.* Quum quis decedens Seiae matri fundum, qui proprius matris erat, legaverat, ab ea petierat, ut eundem, quum moreretur, Flaviae Albinae coniugi suae restitueret; post mortem testatoris mater apud magistratum professa est, nihil se adversus voluntatem filii sui facturam, paratamque se fundum Flaviae Albinae tradere, si sibi annua bina praestarentur reditaum nomine; sed neque possessionem tradidit, neque annua bina accepit. Quaesitum est: an iure fundum alii vendere possit? Respondit: si de legati iure fideique commissi quaereretur, secundum ea, quae proponerentur, nec valuisse, quod matri suum legabatur, neque onus fideicommissi processisse, si modo nihil praeterea mater cepisset. §. 1. Qui testamento heredem scripserat, Maevio ducenta legavit, et fidei eius commisit, ut centum daret Glaucae Tychae, Elpidi autem quinquaginta; postea Maevius volente testatore litteras emisit ad eas, secundum voluntatem testatoris se restituturum; postea testator fecit codicillos, quibus et hoc praecepit, ut praeter hos codicillos, si quid aliud prolatum esset, non valeret. Quaesitum est: an Maevius, qui ducenta accepit, quia mutavit voluntatem de ea epistola testator, a mulieribus conveniri ex causa fideicommissi possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, frustra Maevium conveniri, sive ducenta, sive praedium pro his accepisset. §. 2. Seiam et Maevium libertos suos aequis partibus heredes scripsit; Maevio substituit Sempronium pupillum suum; deinde codicillos per fideicommissum confirmavit, quibus ita cavit: *Lucius Titius Seiae heredi suae, quam pro parte dimidia institui, salutem. Maevium libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia heredem institui, eam partem hereditatis veto accipere, cuius in locum partemve eius Publium Sempronium dominum meum heredem esse volo*; et Maevio, ad quem hereditatis portionem noluit pervenire, cum hoc elogio fideicommissum reliquit: *Maevio liberto meo de me nihil merito dari volo lagenas vini veteris centum quinquaginta.* Quaesitum est: quum voluntas testatoris haec fuerit, ut omnimodo perveniat portio hereditatis ad Sempronium pupillum, an fideicommissum ex verbis suprascriptis valere intelligatur, et a quo Sempronius petere possit, quum ad certam personam codicillos scripserit? Respondit: posse fideicommissum a Maevio peti. §. 3. Pater emancipato filio bona sua universa, exceptis duobus servis, non mortis causa donavit, et stipulatus est a filio in haec verba: *Quae tibi mancipia, quaeque praedia donationis causa tradidi, cessi, per te non fieri dolo malo, neque per eum, ad quem ea res pertinebit, quo minus ea mancipia, quaeque ex his agnata erunt, eaque praedia cum instrumento, quum ego volam, vel quum morieris, quaeque eorum exstabunt, neque dolo malo, aut fraude factove tuo, eiusque, ad quem ea res pertinebit, in rerum natura aut in potestate esse desiissent, si vivam, mihi aut cui ego volam, reddantur, restituantur, stipulatus est Lucius Titius pater, spopondit Lucius Titius filius.* Idem pater decedens epistolam fideicommissariam ad filium suum scripsit in haec verba: *Lucio Titio filio suo salutem. Certus de tua pietate, fidei tuae committo, uti des praestes illi et illi certam pecuniam; et Lucrionem servum meum liberum esse volo.* Quaesitum est: quum filius patris nec bonorum possessionem acceperit, nec ei heres exstiterit, an ex epistola fideicommissa et libertatem praestare debeat? Respondit: etsi neque hereditatem adiisset, neque bonorum possessionem petiisset, et nihil ex hereditate possideret, tamen nihilo minus et ex stipulatu ab heredibus patris, et fideicommisso ab his, quorum interest, quasi debitorem conveniri posse, maxime post constitutionem divi Pii, quae hoc induxit. §. 4. Nuptura duobus filiis suis, quos ex priore marito habebat, mandavit, ut viginti, quae doti dabat, stipularentur in eundem casum, quo solvi posset matrimonium, ut etiam alterutri ex his tota dos solvatur; constante matrimonio uno ex filiis mortuo, uxor per epistolam petiit a superstite filio, uti quandoque partem dimidiam duntaxat dotis exigeret, et ea contentus esset, alteram autem partem apud maritum eius remanere concedat. Quaesitum est: postea in matrimonio muliere defuncta, an maritus, si de tota dote conveniatur a filio, doli mali exceptione se tueri possit, et an ultro ex causa fideicommissi actio ei competat, ut de parte obligationis accepto ei feratur? Respondit: exceptionem utilem fore, et ultro ex fideicommisso peti posse. Idem quaerit: an de reliqua dimidia parte mandati actio utilis sit heredibus mulieris adversus filium eius? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, maxime post litteras ad filium scriptas, non fore utilem. Claudius: *quoniam in his expressit, ut contentus esset parte dimidia dotis; quibus verbis satis fideicommissum filio relinqui placuit.* §. 5. Codicillis ita scripsit: *Βούλομαι πάντα τὰ ὑποτεταγμένα κύρια εἶναι. Μαξίμῳ τῷ κυρίῳ μου δηνάρια μυρία πεντακισχίλια, ἅτινα ἔλαβον παρὰ καταθήκην παρὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουλίου Μαξίμου, ἵνα αὐτῷ ἀνδρωθέντι ἀποδώσω, ἃ γίνονται σὺν τόκῳ τρὶς μυρία, ἀποδοθῆναι αὐτῷ βούλομαι. οὕτω γὰρ τῷ θείῳ αὐτοῦ ὤμοσα* *). Quaesitum est: an ad depositam pecuniam petendam sufficiant verba codicillorum, quum hanc solam nec aliam ullam probationem habeat? Respondi: ex his, quae proponerentur, scilicet quum iusiurandum dedisse super hoc testator affirmavit, credendum esse scripturae. §. 6. Titia honestissima femina, quum in negotiis suis opera Callimachi semper uteretur, qui ex testamento capere non poterat, testamento facto manu sua ita cavit: *Τιτία διεθέμην καὶ βούλομαι δοθῆναι Καλλιμάχῳ μισθοῦ χάριν δηνάρια μύρια* **). Quaero: an haec pecunia ex causa mercedis ab heredibus Titiae exigi possit? Respondit: non idcirco, quod scriptum sit, exigi posse in fraudem legis relictum. §. 7. Ex his verbis testamenti: *Omnibus, quos quasve manumisi, manumiseram sive his tabulis, sive quibuscunque aliis, filios filiasve suas omnes concedi volo.* Quaesitum est: an his, quos vivus manumisisset, debeantur filii? Respondit: his quoque, quos quasve ante testamentum factum manumisisset, filios filiasve ex causa fideicommissi praestari oportere.

XXXVIII. *Idem libro XIX. Digestorum.* Pater filium heredem praedia alienare seu pignori ponere prohibuerat, sed conservare liberis ex iustis nuptiis et ceteris cognatis fideicommiserat; filius praedia, quae pater obligata reliquerat, dimisso hereditario creditore nummis novi creditoris, a priore in sequentem creditorem pignoris hypothecaeve nomine transtulit. Quaesitum est: an pignus recte contractum esset? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, recte contractum. Idem quaesiit: quum filius praedia hereditaria, ut dimitteret hereditarios creditores, distraxisset, an emtores, qui fideicommissum ignoraverunt, bene emerint? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, recte contractum, si non erat aliud in hereditate, unde debitum exsolveret. §. 1. Duobus libertis, Sticho et Eroti, heredibus institutis, ita cavit: *Fundum Cornelianum de nomine meo exire veto;* unus ex heredibus Stichus ancillam Arescusam testamento liberam esse iussit, eique partem suam fundi legavit. Quaero: an Eros et ceteri colliberti Stichi ex causa fideicommissi eius fundi partem ab herede Stichi petere possint? Respondi: non contineri. §. 2. Filiam suam heredem scripserat, et ita caverat: *Veto autem aedificium de nomine meo exire, sed ad vernas meos, quos hoc testamento nominavi, pertinere volo.* Quaesitum est: defuncta herede et legatariis vernis, an ad unum libertum, qui remansit, totum fideicommissum pertineret? Respondi: ad eum, qui ex vernis superesset, secundum ea, quae proponerentur, virilem partem pertinere. §. 3. Fundum Titianum a filio, quoad vixerit, vetuit venundari, donari, pignorari, et haec verba adiecit: *Quodsi adversus voluntatem meam facere voluerit, fundum Titianum ad fiscum pertinere; ita enim fiet, ut fundus Titianus de nomine vestro nunquam exeat.* Quaesitum est: quum vivus filius eum fundum secundum voluntatem patris retinuerit, an defuncto eo non ad heredes scriptos a filio, sed ad eos, qui de familia sunt, pertineat? Respondi: hoc ex voluntate defuncti colligi posse, filium, quoad viveret, alienare vel pignorare non posse; testamenti autem factionem et in eo fundo in extraneos etiam heredes habiturum. §. 4. Iulius Agrippa primipilaris testamento suo cavit, ne ullo modo reliquias eius, et praedium suburbanum, aut domum maiorem heres eius pignoraret aut ullo modo alienaret; filio

*) *Volo omnia, quae infra ordinata sunt, firma esse. Maximo domino meo denaria quinquies millia, quae accepi in depositum a patruo eius Iulio Maximo, ut ei viro facto vel adulto redderem cum usuris, quae sunt triginta millia, ei dari volo; ita enim patruo suo iuravi.*

**) *Titia testamentum condidi, et volo dentur Callimacho mercedis gratia denarium decem millia*

eius heres scripta heredem reliquit filiam suam, neptem primipilaris, quae easdem res diu possedit, et decedens extraneos instituit heredes. Quaesitum est: an ea praedia extraneus heres haberet, an vero ad Iuliam Domnam, quae habuit patruum maiorem Iulium Agrippam, pertinerent? Respondi: quum hoc nudum praeceptum esset, nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredes pertinerent. §. 5. Quindecim libertis, quos nominaverat, praediolum cum taberna legaverat, et adiecerat haec verba: *sibique eos habere possidere volo ea lege et conditione, ne quis eorum partem suam vendere, donareve, aliudve quid facere alii velit. Quodsi adversus ea quid factum erit, tunc eas portiones praediumve cum taberna ad rempublicam Tusculanorum pertinere volo;* quidam ex his libertis vendiderunt partes suas duobus collibertis suis ex eodem corpore; emtores autem defuncti Caium Seium extraneum heredem reliquerunt. Quaesitum est: partes, quae venierunt, utrum ad Caium Seium, an ad superstites collibertos suos, qui partes suas non vendiderunt, pertinerent? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ad Caium Seium pertinere. Idem quaesiit: an partes venditae ad rempublicam Tusculanorum pertinerent? Respondi; non pertinere. Claudius: *quia non possidentis persona, qui nunc extraneus est, respicienda est, sed emtorum, qui secundum voluntatem defunctae ex illis fuerunt, quibus permiserat testatrix venundari, nec conditio exstitit dati fideicommissi Tusculanis.* §. 6. Fidei commisit eius, cui duo millia legavit, in haec verba: *A te Petroni peto, uti ea duo millia solidorum reddas collegio cuiusdam templi.* Quaesitum est: quum id collegium postea dissolutum sit, utrum legatum ad Petronium pertineat, an vero apud heredem remanere debeat? Respondi: Petronium iure petere, utique si per eum non stetit parere defuncti voluntati. §. 7. Pater filios heredes scripserat, et adiecit: *praedia, quae ad eos ex bonis meis perventura sunt, nulla ex causa abalienent, sed conservent successioni suae, deque ea re invicem sibi caveant.* Ex his verbis quaesitum est: an praedia per fideicommissum relicta videantur? Respondi: nihil de fideicommisso proponi. §. 8. Ex parte dimidia heredi instituto per praeceptionem fundum legavit, et ab eo ita petiit: *peto, uti velis coheredem tibi recipere in fundo Iuliano meo, quem hoc amplius te praecipere iussi, Clodium Verum nepotem meum, cognatum tuum.* Quaesitum est: an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti debeatur? Respondi: deberi.

XXXIX. *Idem libro XX. Digestorum.* *Pamphilo liberto hoc amplius, quam codicillis reliqui, dari volo centum. Scio omnia, quae tibi Pamphile relinquo, ad filios meos perventura, quum affectionem tuam circa eos bene perspectam habeam.* Quaero: an verbis suprascriptis Pamphili fidei commiserit, ut post mortem filiis defuncti centum restituat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non videri quidem, quantum ad verba testatoris pertinet, fideicommissum Pamphili, ut centum restitueret, sed quum sententiam defuncti a liberto decipi satis inhumanum sit, centum ei relictos filiis testatoris debere restitui, quia in simili specie et Imperator noster divus Marcus hoc constituit. §. 1. Propositum est, non habentem liberos nec cognatos, in discrimine vitae constitutum per infirmitatem, arcessitis amicis, Caio Seio contubernali dixisse, quod vellet ei relinquere praedia, quae nominasset, eaque dicta in testationem Caium Seium redegisse, etiam ipso testatore interrogato, an ea dixisset? et responso eius tali *μάλιστα* inserto. Quaesitum est: an praedia, quae destinata essent, ex causa fideicommissi ad Caium Seium pertinerent? Respondi: super hoc nec dubitandum esse, quin fideicommissum valeat. §. 2. Duas filias aequis ex partibus heredes fecerat, alteri fundum praelegaverat, et ab ea petierat, ut sorori suae viginti daret; ab eadem filia petiit, ut partem dimidiam fundi eidem sorori restitueret. Quaesitum est: an viginti praestari deberent? Respondi: non esse praestanda.

XL. *Idem libro XXI. Digestorum.* Post emancipationem patris suscepta a patruo ut legitimo herede petierat, ut partem hereditatis avunculo suo daret et agros duos; ad utrumque autem ut proximum cognatum successio eius pertinuit per bonorum possessionem. Quaesitum est; quum in parte hereditatis fideicommissum non constiterit, quam suo iure per bonorum possessionem avunculus habiturus esset, an nihilo minus in parte agrorum consistat, ut Titius partes agrorum duas, id est unam, quam suo iure per bonorum possessionem habeat, alteram vero partem ex causa fideicommissi petere debeat? Respondi: posse petere. Idem quaesiit: si ab eodem patruo fideicommissum aliis quoque dederit, utrum in solidum, an vero pro parte ab eo praestanda sint? Respondi: in solidum praestari. §. 1. Seiam ex dodrante, Maevium ex quadrante instituit heredes; fidei Seiae commisit in haec verba: *A te peto, tuaeque fidei committo, ut, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, restituas filio tuo, retentis tibi hortis meis.* Quaesitum est: quum generali capite fideicommisisset, quisquis heres esset, de omnibus ut praestaret, quodcunque legasset, praestari fierive iussisset, an, quum dodrantem hereditatis restituerit, hortos in assem vindicare Seia debeat? Respondit: etiam coheredis fidei commissum videri, ut quadrantem, quem in his hortis haberet, Seiae redderet.

XLI. *Idem libro XXII. Digestorum.* Uxorem et filium communem heredes instituit, et uxoris fidei commisit in haec verba: *peto a te domina uxor, ne ex fundo Titiano partem tibi vindices, quum scias, me universam emtionem eius fundi fecisse, sed beneficio affectionis et pietatis, quam tibi debui, eandem emtionem, quum nummis meis compararem, tecum communicasse.* Quaesitum est: an eum fundum in solidum filii esse voluerit? Respondit: eum, de quo quaereretur, perinde rationem in fundo haberi voluisse, ac si universus hereditarius esset, ut pro dimidia parte et uxor et filius agrum ut hereditarium habeant. §. 1. In testamento ita scriptum fuit: *Domum meam cum horto applicito libertis meis concedi volo;* et alio capite: *Fortunio liberto meo ex domo mea, quam libertis meis dedi, diaetam, in qua habitabam, item cellarium iunctum eidem diaetae ab herede meo concedi volo.* Quaesitum est: an heres testatoris oneratus videatur in praestando legato Fortunio, quum domus universa libertis sit praelegata? Respondit: non esse oneratum. §. 2. Codicillis confirmatis ita cavit: *Omnibus autem libertis meis, et quos vivus, et quos his codicillis manumisi, vel postea manumisero, contubernales suas, item filios filias lego, nisi si quos quasve ad uxorem meam testamento pertinere volui, vel ei nominatim legavi legavero;* idem postea epistola petiit ab heredibus suis, ut regionem Umbriae Tusciae in Piceno coheredes uxori suae restituerent cum omnibus, quae ibi essent, et mancipiis rusticis vel urbanis, et actoribus, exceptis manumissis. Quaesitum est: quum Eros et Stichus servi in diem vitae testatoris in Umbria, in Piceno actum administraverint, sint autem Damae, quem testator vivus manumiserat, filii naturales, utrum eidem Damae ex verbis codicilli ab heredibus praestandi sint, an vero ad Seiam uxorem ex verbis epistolae pertineant? Respondit: et codicillis ad patrem naturalem eos pietatis intuitu pertinere. §. 3. Felicissimo et Felicissimae, quibus libertatem dederat, fundum Gargilianum legavit cum casa; et alio capite Titio filio, quem ex parte quarta heredem scripserat, praelegaverat in haec verba: *Titi fili, hoc amplius de medio sumito legata mea, quae mihi tam pater tuus praesens, quam Coelius Iustus frater patris reliquerunt.* Quaesitum est: quum fundus Gargilianus testatrici a marito eius, id est a patre Titii filii, legatus sit, cui fundus ex causa fideicommissi debeatur, utrum Titio filio tantum, an Felicissimo et Felicissimae, an tribus? Respondit: non esse verisimile, eam, quae nihil aliud Felicissimo et Felicissimae, nisi haec specialiter legarit, ad filium, cui et hereditatis suae partem reliquit, legatum generali sermone transferre voluisse. §. 4. Testamento pueros ita legaverat: *Publio Maevio dominulo meo ab heredibus meis dari volo pueros quinque ex meis, duntaxat intra annos septem;* post annos complures, quam fecit testamentum, moritur. Quaesitum est: cuius aetatis Maevio mancipia debeantur, utrumne quae testamenti facti tempore intra septem annos fuerunt, an quae mortis tempore intra eam aetatem inveniantur? Respondit: eam videri aetatem designatam, quae esset, quum a testatore relinquerentur. §. 5. Concubinae inter cetera his verbis legaverat: *fundum in Appia cum villico suo, et contubernali eius, et filiis dari volo.* Quaesitum est: an nepotes quoque villici et contubernalis eius testator ad concubinam pertinere voluerit? Respondit: nihil proponi, cur non deberentur. §. 6. Legaverat per fideicommissum Maeviis ita: *et quidquid in patria Gadibus possideo.* Quaesitum est: an, si quam suburbanam adia-

eandem possessionem haberet, haec quoque ex causa fideicommissi Maeviis debeatur? Respondit: posse ad hanc quoque verborum significationem extendi. Item quaesitum est: si kalendarii, quod in patria sua vel intra fines eius defunctus exercuit, instrumenta in domo, quam in patria sua habebat, reliquit, an id quoque kalendarium propter verba supra scripta Maeviis ex causa fideicommissi deberetur? Respondit: non deberi. Item quaesitum est: an pecunia, quae in arca domi Gadibus inventa esset, vel ex diversis nominibus exacta et ibi deposita, ex fideicommisso debeatur? Respondit: supra responsum. §. 7. Testamento, quo filium et uxorem heredes instituerat, filiae per fideicommissum centum, cum in familia nuberet, legavit, et adiecit ita: *Fidei tuae filia committo, ut, cum in familia nubas, et quotiescunque nubes, patiaris ex dote tua, quam dabis, partem dimidiam stipulari fratrem tuum et Seiam matrem tuam pro partibus dimidiis dari sibi, si in matrimonio eius, cui nubes, sive divortio facto, priusquam dos tua reddatur, eove nomine satisfactum erit, morieris, nullo filio filiave ex eo relicto.* Pater virginem filiam nuptum collocavit, eiusque nomine dotem dedit, et post divortium eandem recepit, et alii in matrimonium cum dote dedit, et stipulatus est, eam dotem sibi aut filiae suae reddi; manente filia in matrimonio secundo, mortuus est eodem testamento relicto, eique heredes exstiterunt filius et uxor; postea marito defuncto, puella dote recepta nupsit alii, praesentibus et consentientibus fratre et matre, quae etiam dotem eius auxit, et neuter eorum stipulati sunt dotem; mox matri filius et filia heredes exstiterunt; deinde in matrimonio filia decessit, marito herede relicto. Quaesitum est: quum puella non ex causa legati pecuniam in dotem ab heredibus patris acceperit, sed mortuo secundo marito materfamilias facta dotem recuperaverit, an heres eius ex causa fideicommissi fratri defunctae teneatur in eam pecuniam, quam percipere posset, si dotem stipulatus esset? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non teneri. §. 8. Heres vel legatarius rogatus est, ut quendam adoptaret, his verbis adiectis: *si aliter fecerit, exheres esto*, vel: *perdat legatum.* Quaesitum est: si non adoptaverit, an ei, qui adoptatus non est, actio quaedam ex fideicommisso competat? Respondit: fideicommissum, quo quis rogatur, ut adoptet, ratum non esse. §. 9. *Agri plagam, quae est in regione illa, Maeviis Publio et Caio transcribi volo, pretio facto viri boni arbitratu, et hereditati illato, duplae evictione expromissa a reliquis heredibus, ita ut sub poena centum promittant, eam agri plagam partemve eius ad Seium posterosve eius non perventuram quaqua ratione.* Quaesitum est: an legatum valeat, quum Publius emere velit, Caius nolit? Respondit: eum, qui fideicommissum praestari sibi velit, posse partem dimidiam eius agri, qui legatus est, petere, quamvis alter persequi nolit. Item quaesitum est: cautio, quae interponi debet secundum voluntatem, pro quota parte cuique heredum praestanda sit? Respondit: pro ea portione, quae ex fideicommisso praestatur. §. 10. Sorori legavit homines, quos nominavit testamento, eiusque fidei commisit, ut eadem mancipia filiis suis, quum obiret, restitueret. Quaesitum est: agnata ex his an defuncti filiis heredibus restituenda sint post mortem legatariae, an remaneant apud heredes eius? Respondit: ea, quae postea agnata essent, verbis fideicommissi non contineri. §. 11. Pater naturalis filiae suae ex testamento mariti eius fideicommissi debitor, quum ea mulier alii nuberet, non mandatu mulieris dotem marito eius dedit, et sibi reddi eam stipulatus est, si sine liberis filia moreretur; mulier filiam suscepit. Quaesitum est: an fideicommissum a patre exigere possit? Respondit: si nec ratam habuisset dotem datam, superesse fideicommissi petitionem. Item quaesitum est: an, si pater accepto facere stipulationem velit, mulieri persecutio fideicommissi deneganda sit? Respondit: supra responsum, eumque patrem, de quo quaereretur, si ita dedisset, ut mulier ratum haberet, posse condicere. §. 12. Seium maritum scripsit heredem, eique substituit Appiam alumnam, fideique heredis commisit, ut post mortem suam hereditatem eidem alumnae restitueret, aut si quid ante contigisset alumnae, tunc Valeriano fratris filio restitueret eandem hereditatem. Quaesitum est: si Seius vivus, quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, alumnae restituisset, an secundum voluntatem defunctae id fecisse videretur? praesertim quum haec eidem substituta esset. Respondit: si vivo Seio Appia decessisset, non esse liberatum a fideicommisso Valeriano relicto. §. 13. Scaevola respondit: cum heres scriptus rogatus esset, *quum volet*, alii restituere hereditatem, interim non esse compellendum ad fideicommissum. Claudius: *post mortem enim utique creditur datum.* §. 14. Heredis scripti fidei commiserat, ut Seiae uxori universam restitueret hereditatem, et uxoris fidei commisit in haec verba: *A te Seia peto, ut, quidquid ad te ex hereditate mea pervenerit, exceptis his, quae tibi supra legavi, reliquum omne reddas restituas Maeviae infanti dulcissimae. A qua Seia satis exigi veto, quum sciam, eam potius rem aucturam, quam detrimento futuram.* Quaesitum est: an statim Maevia fideicommissum a Seia petere possit? Respondit: nihil proponi, cur non possit.

XLII. *Idem libr. XXXIII. Digestorum.* Titius heredes instituit Seiam uxorem ex parte duodecima, Maeviam ex reliquis partibus, et de monumento, quod sibi exstrui volebat, ita cavit: *Corpus meum uxori meae volo tradi sepeliendum in fundo illo, et monumentum exstrui usque ad quadringentos aureos.* Quaero: quum in duodecima parte non amplius, quam centum quinquaginta aurei ex bonis mariti ad uxorem perveniant, an hac scriptura ab ea sola monumentum sibi testator exstrui voluerit? Respondi: ab utraque herede monumentum pro hereditariis portionibus exstruendum.

XLIII. *Celsus libro XV. Digestorum.* Si filiae pater dotem arbitratu tutoris dari iussisset, Tubero perinde hoc habendum ait, ac si viri boni arbitratu legatum sit. Labeo quaerit: quemadmodum appareat, quantam dotem cuiusque filiae boni viri arbitratu constitui oporteat? Et ait: id non esse difficile ex dignitate, ex facultatibus, ex numero liberorum testamentum facientis aestimare.

XLIV. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* Si fundus legatus sit *cum his, quae ibi erunt*, quae ad tempus ibi sunt, non videntur legata; et ideo pecuniae, quae foenerandi causa ibi fuerunt, non sunt legatae.

XLV. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Hoc legatum: *uxoris causa parata*, generale est, et continet tam vestem, quam argentum, aurum, ornamenta, ceteraque, quae uxoris gratia parantur. Sed quae videantur uxoris causa parari? Sabinus libris ad Vitellium ita scripsit: *Quod in usu frequentissime versatur, ut in legatis uxoris adiiciatur: quod eius causa paratum sit, hanc interpretationem obtinuit, quod magis uxoris causa, quam communis promiscuique usus causa paratum foret.* Neque interesse visum est, ante ductam uxorem id paterfamilias paravisset, an postea, an etiam ex his rebus, quibus ipse uti soleret, uxori aliquid assignavisset, dum id mulieris usibus proprie attributum esset.

XLVI. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Ea tamen adiectio legatum alias exiguius, alias plenius efficit. Augetur, cum sic scriptum est; *quaeque eius causa parata sunt;* id enim significat, et si quid praeter ea, quae dicta sunt, eius causa paratum est; minuitur detracta coniunctione *que,* quia ex omnibus supra comprehensis ea sola definiuntur, quae eius causa parata sunt.

XLVII. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Si quid earum rerum ante comparavit, quam uxorem duxit, si id ei, ut uteretur, tradidit, perinde est, quasi postea paravisset. Ex eo autem legato ea pertinent ad uxorem, quae eius causa emta parata, quaeque retenta sunt; in quibus etiam, quae prioris uxoris, quaeque filiae, neptis, vel nurus fuerunt, continentur. §. 1. Inter emtum et paratum quid intersit? quaeritur. Et responsum est: in emto paratum inesse, in parato non continuo emtum contineri; veluti si quis, quae prioris uxoris causa emisset, posteriori uxori tradidisset, eas res eum posterioris uxoris causa paravisse, non emisse constat, ideoque quamvis maritus posterioris uxoris causa nihil emerit, tamen tradendo, quae prior habuit, eius causa parasse videtur; quae enim posterioris uxoris causa parata sunt, etsi ei assignata non sint, legato cedunt; at quae prioris uxoris causa parata sunt, ita posteriori debentur, si ei assignata sint, quia non est ita de posteriore uxore cogitatum, quum pararentur.

XLVIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Nam ne id quidem, quod traditum est, si postea ademtum sit, legato cedet.

XLIX. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Item

legato continentur mancipia, puta lecticarii, qui solam matremfamilias portabant, item iumenta, vel lectica, vel sella, vel burdones, item mancipia alia, puellae fortassis, quas sibi comatas mulieres exornant. §. 1. Sed et si forte virilia ei quaedam donaverit, quodammodo eius causa parata videbuntur. §. 2. Proinde et si quaedam promiscui usus sint, solitus tamen fuerit ab ea quasi usu mutuari, dicendum erit, ipsius causa videri parata. §. 3. Item interest, ipsius causa parata sint ei legata, an ipsius causa emta. Paratis enim omnia continentur, quae ipsius usibus fuerunt destinata, emtis vero ea sola, quae propter eam emta eius fecit maritus. Unde non continebuntur emtis solis legatis, quae alia ratione paterfamilias acquisita ei destinavit; utroque autem legato continebuntur, et quae maritus emi mandaverat, vel quae emerat, necdum tamen ei assignaverat, assignaturus, si vixisset. §. 4. Parvi autem refert, uxori an concubinae quis leget, quae eius causa emta paratave sunt; sane enim, nisi dignitate, nihil interest. §. 5. Si uxori aurum, quod eius causa paratum est, legatum sit, et postea sit conflatum, materia tamen maneat, ea ei debetur. §. 6. Sed ut legatum valeat, mortis tempore uxorem esse debere, Proculus scripsit, et verum est; separatio enim dissolvit legatum. §. 7. Hoc legatum: *quae eius gratia parata sunt*, et filio et filiae relinqui potest, et servo servaeque; et continebuntur, quae ipsi sunt attributa vel destinata.

L. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Cum filiofamilias ita legatur: *quum is in tutelam suam pervenerit*, pubertatis tempus significatur. Et sane si impuberi filiofamilias legatum sit, plerumque sentiendum est, quod Sabinus ait, ut non et paterfamilias fiat, sed ut pubes. Ceterum si mater, quae suspectam habuit mariti, a quo diverterat, vitam, filio suo, quamvis impuberi, leget, non videtur sensisse de eo tempore, quo pubes est, sed de eo, quo et pubes et paterfamilias est. Nam et si pubes fuit, multo magis dicemus, de patrefamilias eam sensisse, ac si dixisset: *in suam tutelam et in suam potestatem.* §. 1. Quodsi quis patrifamilias impuberi leget, quum suae tutelae sit, de pubertate sensit; interdum et de viginti quinque annis, si mens testantis appareat. Nam si iam puberi, minori tamen viginti quinque annis legavit, procul dubio anni viginti quinque erunt praestituti. §. 2. Item si furioso, vel prodigo, vel ei, cui Praetor ex causa curatorem dedit, ita sit legatum, puto et de eo sensum casu, quo cura et tutela liberetur. §. 3. Et ex his apparet, huiusmodi voluntatis quaestionem Sabinum interpretatum. Et utique non dubitaret, si puberi, et multo magis si maiori viginti quinque annis ita sit legatum, de sua potestate testatorem sensisse. §. 4. Sic autem haec scriptura varia est, et voluntatis habet quaestionem, ut illa quoque, si quis ita scripserit: *quum sui iuris fuerit factus;* nam aliter alias accipitur. Et plerumque potestatis liberationem continet, plerumque pubertatem vel vicesimum quintum annum. §. 5. Ego quidem, et si quis iam puberi, minori tamen viginti quinque annis, sic legaverit: *quum ad pubertatem pervenerit*, puto de aetate eum sensisse, quae caret in integrum restitutione. §. 6. Item et si: *quum suae aetatis fuerit factus*, vel: *legitimae aetatis*, utrum de pubertate, an de viginti quinque annis sensum sit? disputari de voluntate potest, non minus, quam si ita adscripserit: *quum iustae aetatis sit factus*, vel: *quum maturae aetatis*, vel: *quum adoleverit.*

LI. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Si filiaefamilias ita legatum sit: *quum in tutelam suam pervenerit*, tunc debebitur, quum viripotens facta fuerit.

LII. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Librorum appellatione continentur omnia volumina, sive in charta, sive in membrana sint, sive in quavis alia materia. Sed et si in philyra, aut in tilia, ut nonnulli conficiunt, aut in quo alio corio, idem erit dicendum. Quodsi in codicibus sint membraneis, vel chartaceis, vel etiam eboreis, vel alterius materiae, vel in ceratis codicillis, an debeantur? videamus. Et Caius Cassius scribit: deberi et membranas libris legatis; consequenter igitur cetera quoque debebuntur, si non adversetur voluntas testatoris. §. 1. Si cui centum libri sint legati, centum volumina ei dabimus, non centum, quae quis ingenio suo metitus est, qui ad libri scripturam sufficerent; utputa quum haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, sed unum Homeri volumen pro libro accipiendum est. §. 2. Si Homeri corpus sit legatum, et non sit plenum, quantaecunque partes hodie inveniantur, debentur. §. 3. Libris autem legatis bibliothecas non contineri, Sabinus scribit. Idem et Cassius; ait enim: membranas, quae scriptae sunt, contineri; deinde adiecit: neque armaria, neque scrinia, neque cetera, in quibus libri conduntur, deberi. §. 4. Quod tamen Cassius scripsit de membranis non puris, verum est; nam nec chartae purae debentur libris legatis, nec chartis legatis libri debebuntur, nisi forte et hic nos urserit voluntas, utputa si quis forte chartas sic reliquerit: *chartas meas universas*, qui nihil aliud, quam libros habebat, studiosus studioso; nemo enim dubitabit, libros deberi; nam et in usu plerique libros chartas appellant. Quid ergo, si quis chartas legaverit puras? Membranae non continebuntur, neque ceterae ad scribendum materiae, sed nec coepti scribi libri. §. 5. Unde non male quaeritur: si libri legati sint, an contineantur nondum perscripti? Et non puto contineri, non magis, quam vestis appellatione nondum detexta continetur. Sed perscripti libri nondum malleati vel ornati continebuntur; proinde et nondum conglutinati vel emendati continebuntur; sed et membranae nondum consutae continebuntur. §. 6. Chartis legatis neque papyrum ad chartas paratum, neque chartae nondum perfectae continebuntur. §. 7. Sed si bibliothecam legaverit, utrum armarium solum vel armaria, an vero libri quoque contineantur? quaeritur. Et eleganter Nerva ait: interesse, quid testator senserit; nam et locum significare bibliothecam, et alias armarium, (sicuti dicimus: eboream bibliothecam emit) alias libros. [sicuti dicimus: bibliothecam emisse]. Quod igitur scribit Sabinus: libros bibliothecam non sequi, non per omnia verum est; nam interdum armaria quoque debentur, quae plerique bibliothecas appellant. Plane si mihi proponas adhaerentia esse membro domus armaria vel affixa, sine dubio non debebuntur, quum aedificii portio sint. §. 8. Quod in bibliotheca tractavimus, idem Pomponius libro sexto ex Sabino in dactyliotheca legata tractat, et ait: annulos quoque contineri, non solum thecam, quae annulorum causa parata sit. Hoc autem ex eo coniectat, quod ita proponitur quis legasse: *dactyliothecam meam, et si quos praeterea annulos habeo;* et ita Labeonem quoque existimasse ait. §. 9. Sunt tamen quaedam, quae omnimodo legatum sequuntur, ut lectum legatum continet et fulcra, et armariis et loculis claustra et claves cedunt.

LIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Argento legato constat arculas ad legatarium non pertinere. §. 1. Item annulis legatis dactyliothecae non cedunt.

LIV. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Si pure tibi legavero, deinde postea scripsero ita: *Hoc amplius, si navis ex Asia venerit, heres meus ei fundum dato*, verum est, eo verbo *hoc amplius* superiora repeti, sicuti dicimus: *Lucius Titius plebi quina millia dedit, hoc amplius Seius;* huiuscemodi enim ratione quina quoque millia Seium dedisse intelligimus; et: *Titius accepit quinque, Seius hoc amplius fundum*, Seium quinque quoque cepisse intelligimus.

LV. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Ligni appellatio nomen generale est, sed sic separatur, ut sit aliud materia, aliud lignum. Materia est, quae ad aedificandum fulciendumve necessaria est; lignum, quidquid comburendi causa paratum est. Sed utrum ita demum, si concisum sit, an et si non sit? Et Quintus Mucius libro secundo refert, si cui ligna legata essent, quae in fundo erant, arbores quidem materiae causa succisas non deberi. Nec adiecit, si non comburendi gratia succisae essent, ad eum pertinere; sed sic intelligi consequens est. §. 1. Ofilius quoque libro quinto Iuris partiti ita scripsit: cui ligna legata sunt, ad eum omnia ligna pertinere, quae alio nomine non appellantur, veluti virgae, carbones, nuclei olivarum, quibus ad nullam aliam rem, nisi ad comburendum possit uti; sed et balani, vel si qui alii nuclei. §. 2. Idem libro secundo negat arbores nondum concisas, nisi quae minutatim conciduntur, videri ei legatas, cui ligna legata sunt. Ego autem arbitror hoc quoque ligni appellatione contineri, quod nondum minutatim sit concisum, si iam concidendo fuit destinatum. Proinde si silvam huic rei habebat destinatam, silva quidem non cedet, deiectae autem arbores lignorum appellatione continebuntur, nisi aliud testator sensit. §. 3. Lignis autem legatis, quod comburendi causa paratum est, continetur, sive ad balnei calefactionem, sive diaetarum

sive hypocaustorum, sive ad calcem vel ad aliam rem coquendam solebat uti. §. 4. Ofilius libro quinto Iuris partiti scripsit: nec sarmenta ligni appellatione contineri. Sed si voluntas non refragatur, et virgulae, et cremia, et sarmenta, et superamenta materiarum, et vitium stirpes atque radices continebuntur. §. 5. Lignorum appellatione in quibusdam regionibus, ut in Aegypto, ubi arundine pro ligno utuntur, et arundines, et papyrum comburitur, et herbulae quaedam, vel spinae, vel vepres continebuntur. Quid mirum? quum ξύλον hoc, et naves ξυληγὰς appellant, quae haec ἀπὸ τῶν ἑλῶν deducunt. §. 6. In quibusdam provinciis et editu boum ad hanc rem utuntur. §. 7. Si lignum sit paratum ad carbones coquendos atque conficiendos, ait Ofilius libro quinto Iuris partiti, carbonum appellatione huiusmodi materiam non contineri. Sed an lignorum? Et fortassis quis dicet, nec lignorum; non enim lignorum gratia haec testator habuit. Sed et titiones, et alia ligna cocta, ne fumum faciant, utrum ligno, an carboni, an suo generi annumerabimus? Et magis est, ut proprium genus habeatur. §. 8. Sulphurata quoque de ligno aeque eandem habebunt definitionem. §. 9. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa, nisi haec fuerit voluntas. §. 10. De pinu autem integri strobili ligni appellatione continebuntur.

LVI. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Pali et perticae in numerum materiae redigendi sunt, et ideo lignorum appellatione non continentur.

LVII. *Pomponius libro XXX. ad Sabinum.* Servius respondit: cui omnis materia legata sit, ei nec arcam nec armarium legatum esse.

LVIII. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Quum uxori suae quis ea, quae eius causa parata essent, legasset, deinde vivus purpuras comparasset in provincia, necdum tamen advexisset, rescriptum est, ad mulierem purpuras pertinere.

LIX. *Iulianus libro XXXIV. Digestorum.* Qui chirographum legat, non tantum de tabulis cogitat, sed etiam de actionibus, quarum probatio tabulis continetur. Appellatione enim chirographi uti nos pro ipsis actionibus, palam est, quum venditis chirographis intelligamus nomen venisse. Quin etiam si nomen quis legaverit, id, quod in actionibus est, legatum intelligitur.

LX. *Alfenus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Quum quaereretur: agni legati quatenus viderentur? quidam aiebant, agnum duntaxat sex mensium, sed verius est, eos legatos esse, qui minores anniculis essent. §. 1. Servis et ancillis urbanis legatis, agasonem, mulionem legato non contineri, respondi; eos enim solos in eo numero haberi, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causa haberet. §. 2. Lana, lino, purpura uxori legatis, quae eius causa parata essent, quum multam lanam, et omnis generis reliquisset, quaerebatur: an omnis deberetur? Respondi: si nihil ex ea destinasset ad usum uxoris, sed omnis commixta esset, non dissimilem esse deliberationem, cum penus legata esset, et multas res, quae penus essent, reliquisset, ex quibus paterfamilias vendere solitus esset; nam si vina diffudisset, habiturus usioni ipse et heres eius, tamen omne in penum existimari; sed quum probaretur, eum, qui testamentum fecisset, partem penus vendere solitum esse, constitutum esse, ut ex eo, quod ad annum opus esset, heredes legatario darent. Sic mihi placet et in lana fieri, ut ex ea, quantum ad usum annuum mulieri satis esset, sumeretur; non enim deducto eo, quod ad viri usum opus esset, reliquum uxori legatum esse, sed quod uxoris causa paratum esset. §. 3. Praediis legatis, et quae eorum praediorum colendorum causa emta parataque essent, neque topiarium, neque saltuarium legatum videri ait; topiarium enim ornandi, saltuarium autem tuendi et custodiendi fundi magis, quam colendi paratum esse; asinum machinarium legatum videri, item oves, quae stercorandi fundi causa pararentur, item opilionem, si eius generis oves curaret.

LXI. *Idem libro VIII. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Textoribus omnibus, qui sui essent, quum moreretur, legatis, quaesitum est: an et is, quem postea ex his ostiarium fecisset, legato contineretur? Respondi: contineri; non enim ad aliud artificium, sed ad alium usum translatum esse.

LXII. *Iulianus libro singulari de Ambiguitatibus.* Qui duos mulos habebat, ita legavit: *Mulos duos, qui mei erunt, quum moriar, Seio heres dato;* idem nullos mulos, sed duas mulas reliquerat. Respondit Servius: deberi legatum, quia mulorum appellatione etiam mulae, quemadmodum appellatione servorum etiam servae plerumque continerentur. Id autem eo venit, quod semper sexus masculinus etiam femininum sexum continet.

LXIII. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* In repetendis legatis haec verba, quae adiici solent: *item dare damnas esto*, et ad conditiones, et ad dies legatorum easdem repetendas referri, Sabinus respondit.

LXIV. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Qui filium et nepotem heredem instituerat, certa praedia, quaeque in his mortis tempore sua essent, nepoti per fideicommissum dederat, excepto kalendario; mortis tempore in ea arca, in qua instrumenta et cautiones debitorum erant, pecunia numerata inventa est. Plerisque videbatur, vix verisimile esse, ut testator de pecunia numerata sensisset. Ego autem illud dignum animadversione existimabam, cum quis kalendarium praestari alicui voluerit, utrumne nomina duntaxat debitorum praestari voluisse intelligendus sit, an vero etiam pecuniam, si qua ab his exacta, eidem tamen kalendario destinata fuerit? Et magis puto, quemadmodum, si exactae pecuniae et rursus collocatae essent, permutatio nominum non perimeret vel minueret fideicommissum, ita ipsas quoque pecunias, si adhuc kalendario, id est nominibus faciendis, destinatae essent, eidem fideicommisso cedere debere. Quin etiam illud quoque putem defendi posse, ut non modo a debitoribus exactae pecuniae, sed quacunque de causa redactae, eidem tamen rationi destinatae, fideicommisso cedant.

LXV. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Legatis servis, exceptis negotiatoribus, Labeo scripsit, eos legato exceptos videri, qui praepositi essent negotii exercendi causa, veluti qui ad emendum, locandum, conducendum praepositi essent; cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos, qui piscationibus praepositi essent, non videri negotiationis appellatione contineri. Et puto veram esse Labeonis sententiam. §. 1. Si ex officio quis ad artificium transierit, quidam recte putant, legatum exstingui, quia officium artificio mutatur. Non idem e contrario, cum lecticarius coquus postea factus est. §. 2. Si unus servus plura artificia sciat, et alii coqui legati fuerint, alii textores, alii lecticarii, ei cedere servum dicendum est, cui legati sunt, in quo artificio plerumque versabatur. §. 3. Ornatricibus legatis, Celsus scripsit, eas, quae duos tantum menses apud magistrum fuerint, legato non cedere; alii et has cedere, ne necesse sit nullam cedere, quum omnes adhuc discere possint, et omne artificium incrementum recipiat. Quod magis obtinere debet, quia humanae naturae congruum est. §. 4. Pecoribus legatis, Cassius scripsit, quadrupedes contineri, quae gregatim pascuntur. Et sues autem pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique et Homerus in Odyssea ait:

Δήεις τόνγε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
πὰρ κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ. *)

§. 5. Iumentis legatis boves non continentur, nec contra. §. 6. Equis autem legatis et equae continentur. §. 7. Ovibus legatis agni non continentur; quamdiu autem agnorum loco sunt, ex usu cuiusque loci sumendum est; nam in quibusdam locis ovium numero esse videntur, quum ad tonsuram venerint.

LXVI. *Paulus libro III. Sententiarum.* Avibus legatis anseres, phasiani, et gallinae, et aviaria debentur; phasianarii autem et pastores anserum non continentur, nisi id testator expresserit.

LXVII. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Qui saltum aestivum legavit, et hoc amplius etiam eas res legaverit, quae ibi esse solent, non videtur de illis pecoribus sensisse, quae hieme in hibernis, aut aestate in aestivis esse solent, sed de illis, quae perpetuo ibi sunt.

LXVIII. *Ulpianus libro I. Responsorum* Iuniano respondit: Testatorem adiiciendo: *praedium Seianum omne*, eam quoque partem fundi suprascripti quasi ad se pertinentem videri per fideicommissum reliquisse, quam ex causa pignoris nactus esset, salvo scilicet iure debitoris. §. 1. Ex his verbis: *curate agros attendere, et ita fiet, ut filius meus filios vestros vobis condonet,* fideicommissum peti non

*) *cf. Inst. IV.* 3, 1.

posse. §. 2. Servos communes a Seia ita relictos: *si mei erunt, quum moriar*, non deberi; si modo hoc sensit testatrix, ut ita deberentur, si in solidum eius fuissent. §. 3. Praediis cum his enthecis, quae in ea possessione sunt, relictis mancipia quoque praediorum, cum illic testamenti facti tempore fuerunt, cedent; sed et quae postea accesserunt, si modo hoc testator manifeste expressit.

LXIX. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Non aliter a significatione verborum recedi oportet, quam cum manifestum est, aliud sensisse testatorem. §. 1. Titius codicillis suis ita cavit: *Publio Maerio omnes iuvenes, quos in ministerio habeo, dari volo.* Quaero: a qua aetate iuvenes, et in quam intelligi debeant? Marcellus respondit: quos verbis, quae proponerentur, demonstrare voluerit testator, ad notionem eius, qui de ea re cogniturus esset, pertinere; non enim in causa testamentorum ad definitionem utique descendendum esse, quum plerumque abusive loquantur, nec propriis nominibus ac vocabulis semper utantur, ceterum existimari posset iuvenis is, qui adolescentis excessisset aetatem, quoad inciperet inter seniores numerari.

LXX. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Si cui lana legetur, id legatum videtur, quod tinctum non est, sed αὐτοφυές. §. 1. Sive autem facta est sive infecta, lanae appellatione continetur. §. 2. Quaesitum est: utrum lanae appellatione ea sola contineatur, quae neta non est, an et ea, quae neta est, utputa stamen et subtemen? Et Sabinus et netam contineri putat; cuius sententia utimur. §. 3. Lanae appellationem eatenus extendi placet, quoad ad telam pervenisset. §. 4. Et sciendum est, succidam quoque contineri et lotam, si modo tincta non sit. §. 5. Lanae appellatione tomentum non continebitur. §. 6. Sed nec ea lana, ex qua quis quasi vestimentum fecerit valetudinis vel deliciarum gratia, continebitur. §. 7. Ne ea quidem, quae fomentationis gratia parata sunt vel medicinae, lanarum appellatione continentur. §. 8. Sed et pelles lanatae continentur; nam et has lanae cedere, manifestum est. §. 9. Lana legata etiam leporinam lanam, et anserinam, et caprinam credo contineri, et de ligno, quam Graeci ἐριόξυλον appellant. §. 10. Linum autem lana legata utique non continebitur. §. 11. Lino autem legato tam factum quam infectum continetur, quodque netum, quodque in tela est, quod est nondum detextum. Ergo aliud in lino, quam in lana est. Et quidem etsi tinctum linum sit, credo, lino continebitur. §. 12. De versicoloribus videndum est. Et constat, apud veteres lanae appellatione versicoloria non contineri, sed ea omnia videri legata, quae tincta sunt et neta, quae neque detexta, neque contexta sunt. Proinde quaeritur: an purpura appellatione versicolorium contineatur? Et ego arbitror, ea, quae tincta non sunt, versicoloribus non annumerari, et ideo neque album, neque naturaliter nigrum contineri, nec alterius coloris naturalis; purpuram autem et coccum, quoniam nihil nativi coloris habent, contineri arbitror, nisi aliud sensit testator. §. 13. Purpurae autem appellatione omnis generis purpuram contineri puto; sed coccum non continebitur, bucinum et ianthinum continebitur. Purpurae appellatione etiam subtemen factum contineri, nemo dubitat; lana tinguendae purpurae destinata non continebitur.

LXXI. *Idem libro XX. ad Sabinum.* Cum suae ancillae sive servi in testamento scribuntur, hi designari videntur, quos paterfamilias suorum numero habuit.

LXXII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Eadem in omnibus rebus, quas suas quis legaverit, dicenda sunt.

LXXIII. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Suos autem servos vel ancillas eos accipimus, qui sunt pleno iure testantis; inter quos fructuarii non continebuntur. §. 1. Sed qui bona fide testatori serviunt, suorum appellatione magis est ut contineantur, si modo suorum appellatione eos, quos suorum numero habuit, voluit contineri. §. 2. Eos vero, quos quis pignori hypothecaeve dedit, sine dubio inter suos legasse videbitur debitor; creditor nequaquam. §. 3. Proinde si quis servos habuit proprios, sed quorum operas locabat vel pistorias, vel histrionicas, vel alias similes, an servorum appellatione etiam hos legasse videatur? Quod et praesumi oportet, nisi contraria voluntas testatoris appareat. §. 4. Eum, qui venaliciariam vitam exerceat, puto suorum numero non facile contineri velle eiusmodi mancipia, nisi evidens voluntas fuerit etiam de his sentientis; nam quos quis ideo comparavit, ut illico distraheret, mercis magis loco, quam suorum habuisse credendus est. §. 5. Vicarios autem servorum suorum numero non contineri, Pomponius libro quinto scribit.

LXXIV. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si quis suos servos legavit, communes quoque continentur, et in quibus ususfructus alienus sit.

LXXV. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Nummis indistincte legatis hoc receptum est, ut exiguiores legati videantur, si neque ex consuetudine patrisfamilias, neque ex regionis, unde fuit, neque ex contextu testamenti possit apparere.

LXXVI. *Idem libro II. ad Edictum.* Chartis legatis nemo dicet scripturas et libros iam factos legato cedere. Hoc idem et in tabulis est.

LXXVII. *Iavolenus libro I. ex Plautio.* Cum in substitutione legata repetuntur, libertates etiam continentur.

LXXVIII. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Quaesitum est; Stichum servum ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductum et disciplinae traditum, postea in eum fundum non reversum, an deberetur? Responsum est: si studendi causa misisset, non quo de fundo eum aliorsum transferret, deberi. §. 1. *Maevi fili, quod iam tibi maximam partem facultatum dederim, contentus esse debes fundo Semproniano cum suis inhabitantibus, id est familia, et quae ibi erunt.* Quaesitum est de nominibus debitorum et nummis. Eadem epistolam talem emisit: *Argentum omne, et supellectilem, quodcunque habeo, tibi dono, et quidquid in praedio Semproniano habeo.* An supellex, quae in aliis praediis vel domibus esset, ad Maevium pertineret, et an servi, quos ex eo fundo aliis legavit? Responsum est: nomina et nummos non videri deberi, nisi manifeste de his quoque legandis voluntas defunctae approbaretur; servos ex iisdem fundis aliis datos deminuisse filii legatum; de argento et supellectile, quae alibi esset, eum, cuius notio est, aestimaturum, ut id obtineat, quod testatori placuisse a legatario approbabitur. §. 2. Praedia quidam reliquit adiectis his verbis: *uti a me possessa sunt, et quaecunque ibi erunt, quum moriar.* Quaesitum est de mancipiis, quae in his praediis morata fuerunt vel operis rustici causa, vel alterius officii, ceterisque rebus, quae ibi fuerunt in diem mortis, an ad legatarium pertinerent? Respondit: ea omnia, de quibus quaereretur, legata videri. §. 3. *Peto, ut fundum meum Campanum Genesiae alumnae meae adscribatis ducentorum aureorum, ita uti est.* Quaeritur: an cum fundo et reliqua colonorum, et mancipia, si quae mortis tempore in eo fuerint, debeantur? Respondit: reliqua quidem colonorum non legata, cetera vero videri illis verbis: *ita uti est*, data. §. 4. Illud fortasse quaesiturus sit aliquis, cur argenti appellatione etiam factum argentum comprehendatur, quum, si marmor legatum esset, nihil praeter rudem materiam demonstratum videri posset? Cuius haec ratio traditur, quippe ea, quae talis naturae sint, ut saepius in sua redigi possint initia, ea materiae potentia victa nunquam vires eius effugiant. §. 5. Coccum, quod proprio nomine appellatur, quin versicoloribus cederet, nemo dubitavit. Quin minus porro crocinum, aut hysginum, aut melinum suo nomine, quam coccum purpurave designatur? §. 6. Quum vir ita legasset: *Quae uxoris causa parata sunt, ei do lego*, ego apud Praetorem fideicommissarium petebam etiam res aestimatas, quarum pretium in dotem erat, nec obtinui, quasi testator non sensisset de his rebus. Atqui si in usum eius datae sint, nihil interest, ab ipso an ab alio comparatae sunt. Postea apud Aburnium Valentem inveni ita relatum: mulier res aestimatas in dotem dederat, ac deinde maritus ei legaverat his verbis: *quae eius causa comparata emtaque sunt;* dixit: emtorum paratorumque appellatione non contineri ea, quae in dotem data essent, nisi si maritus eas res postea, quam ipsius factae essent, in uxoris usum convertisset. §. 7. Rebus, quae in fundo sunt, legatis accedunt etiam ea, quae tunc non sunt, si esse solebant; nec quae casu ibi fuerunt, legata existimantur.

LXXIX. *Celsus libro IX. Digestorum.* Si chorus aut familia legetur, perinde est, quasi singuli homines legati sint. §. 1. His verbis: *Quae ibi mobilia mea erunt, do lego*, nummos ibi repositos, ut mutui darentur, non esse legatos, Proculus ait; at eos, quos praesidii causa repositos haberet, ut quidam bellis civilibus factitassent, eos legato

contineri, et audisse se rusticos senes ita dicentes, pecuniam sine peculio fragilem esse, peculium appellantes, quod praesidii causa seponeretur. §. 2. Area legata si inaedificata medio tempore fuerit, ac rursus area facta sit, quanquam tunc peti non poterat, nunc tamen debetur. §. 3. Servus quoque legatus si interim manumittatur, et postea servus factus sit, peti potest.

LXXX. *Idem libro XXXV. Digestorum.* Coniunctim heredes institui aut coniunctim legari hoc est, totam hereditatem et tota legata singulis data esse, partes autem concursu fieri.

LXXXI. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Servis legatis etiam ancillas quidam deberi recte putant, quasi commune nomen utrumque sexum contineat. Ancillis vero legatis masculos non deberi, nemo dubitat. Sed pueris legatis etiam puellae debentur. Id non aeque in puellis, pueros contineri, dicendum est. §. 1. Mulieribus vero legatis etiam virgines debentur, sicuti viris legatis etiam pueros deberi respondetur. §. 2. Pecudibus autem legatis et boves et cetera iumenta continentur. §. 3. Armento autem legato etiam boves contineri convenit, non etiam greges ovium et caprarum. §. 4. Ovibus legatis neque agnos, neque arietes contineri, quidam recte existimant. §. 5. Ovium vero grege legato et arietes et agnos deberi, nemo dubitat.

LXXXII. *Idem libro IX. Regularum.* Servus, qui in fundo morari solitus erat, si fugerit, licet post mortem testatoris apprehendatur, fundo legato, ut instructus est, etiam ipse legato cedit.

LXXXIII. *Idem libro X. Responsorum.* Quod his verbis relictum est: *Quidquid ex hereditate bonisve meis ad te pervenerit, quum morieris, restituas*, fructus, quos heres vivus percepit, item quae fructuum vice sunt, non venire placuit; nec enim quidquam proponi, ex quo, de his quoque restituendis testatricem rogasse, probari possit. §. 1. Idem testator, qui libertis fideicommissum relinquebat, substitutione inter eos facta expressit, ut post mortem extremi ad posteros eorum pertineret. Quaero: quum nemo alius sit, nisi libertus eius, qui extremo mortuus est, an is ad fideicommissum admitti debeat? Respondit: posterorum appellatione liberos tantummodo, non etiam libertos eorum, quibus fideicommissum relictum est, fideicommisso contineri, nequaquam incertum est.

LXXXIV. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Cui quae Romae essent legata sunt, ei etiam quae custodiae causa in horreis extra urbem reposita sunt, debentur.

LXXXV. *Pomponius libro II. ad Quintum Mucium.* Nuper constitutum est a principe, ut et non adiecto hoc: *meum*, si quis corpus alicui leget, et ita sentiat, ut ita demum praestetur, si suum sit, ita valere legatum, ut appareat, magis sententiam legantis, non hoc verbum *meum*, respiciendum esse. Et ideo elegans est illa distinctio, ut, quoties certum corpus legatur, ad praesens tempus adiectum hoc verbum *meum* non faciat conditionem; si vero incertum corpus legetur, veluti ita: *vina mea, vestem meam*, videatur pro conditione hoc verbum *mea* esse, ut ea demum, quae illius sint, videantur legata. Quod non puto fortiter posse defendi, sed potius et hic vestem vel vinum, quod suorum numero habuerit, hoc legatum esse; sic enim responsum est: etiam quod coacuerit vinum, legato cedere, si id vini numero testator habuisset. Plane in mortis tempus collatum hunc sermonem: *vestem, quae mea erit*, sine dubio pro conditione accipiendum puto; sed et *Stichum, qui meus erit*, puto pro conditione accipiendum, nec interesse, utrum ita: *qui meus erit*, an ita: *si meus erit;* utrubique enim conditionem inesse. Labeo tamen scribit: etiam in futurum tempus collatum hunc sermonem: *qui meus erit*, pro demonstratione accipiendum. Sed alio iure utimur.

LXXXVI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si ita legatum est: *domum, quaeque mea ibi erunt, quum moriar*, nummos ad diem exactos a debitoribus, ut aliis nominibus collocarentur, non puto legatos esse. Et Labeonis distinctionem valde probo, qui scripsit, nec quod casu absit, minus esse legatum, nec quod casu ibi sit, magis esse legatum.

LXXXVII. *Paulus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Et fideicommissum et mortis causa donatio appellatione legati continetur.

LXXXVIII. *Idem libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Lana legata vestem, quae ex ea facta sit, deberi non placet. §. 1. Sed et materia legata, navis armariumve ex ea factum non vindicetur. §. 2. Nave autem legata dissoluta, neque materia, neque navis debetur. §. 3. Massa autem legata, scyphi ex ea facti exigi possunt.

LXXXIX. *Idem libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Re coniuncti videntur, non etiam verbis, cum duobus separatim eadem res legatur. Item verbis, non etiam re: *Titio et Seio fundum aequis partibus do lego*, quoniam semper partes habent legatarii. Praefertur igitur omnimodo ceteris, qui et re et verbis coniunctus est. Quodsi re tantum coniunctus sit, constat non esse potiorem. Si vero verbis quidem coniunctus sit, re autem non, quaestionis est: an coniunctus potior sit? Et magis est, ut ipse praeferatur.

XC. *Idem libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Nominatim legatum accipiendum est, quod a quo legatum sit intelligitur, licet nomen pronuntiatum non sit.

XCI. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Praediis per praeceptionem filiae datis cum reliquis actorum et colonorum, et reliqua videntur legata, quae de reditu praediorum in eadem causa manserunt; alioquin pecuniam a colonis exactam, et in kalendarium in eadem regione versam reliquis non contineri neque colonorum, neque actorum, facile constabit, tametsi nominatim actores ad filiam pertinere voluit. §. 1. Ex his verbis: *Lucio Titio praedia mea illa cum praetorio, sicut a me in diem mortis meae possessa sunt, do*, instrumentum rusticum, et omnia, quae ibi fuerunt, quo dominus fuisset instructior, deberi convenit; colonorum reliqua non debentur. §. 2. Pater filio tabernam purpurariam cum servis institoribus et purpuris, quae in diem mortis eius ibi fuerunt, legavit. Neque pretia purpurae condita, neque debita, neque reliqua legato contineri placuit. §. 3. *Titio Seiana praedia, sicuti comparata sunt, do lego.* Quum essent Gabiniana quoque simul uno pretio comparata, non sufficere solum argumentum emtionis respondi, sed inspiciendum, an litteris et rationibus appellatione Seianorum Gabiniana quoque continerentur, et utriusque possessionis confusi reditus titulo Seianorum accepto lati essent. §. 4. Balneas legatae domus esse portionem constabat; quodsi eas publice praebuit, ita domus esse portionem balneas, si per domum quoque intrinsecus adibantur, et in usu patrisfamilias vel uxoris nonnunquam fuerunt, et mercedes eius inter ceteras meritoriorum domus rationibus accepto ferebantur, et uno pretio comparatae vel instructae communi coniunctu fuissent. §. 5. Qui domum possidebat, hortum vicinum aedibus comparavit, ac postea domum legavit. Si hortum domus causa comparavit, ut amoeniorem domum ac salubriorem possideret, aditumque in eum per domum habuit, et aedium hortus additamentum fuit, domus legato continebitur. §. 6. Appellatione domus insulam quoque iunctam domui videri legatam, si uno pretio cum domo fuisset comparata, et utriusque pensiones similiter accepto latas rationibus ostenderetur.

XCII. *Paulus libro XIII. Responsorum. Si mihi Maevia et Nigidia filiae meae heredes erunt, tunc Maevia e medio sumito, praecipito, sibique habeto fundos meos illum et illum cum casulis et custodibus omnium horum fundorum, et cum his omnibus agris, qui ad coniunctionem cuiusque eorum fundorum emtione vel qualibet alio casu obtigerint; item cum omnibus mancipiis, pecoribus iumentis, ceterisque universis speciebus, quae in iisdem fundis quaeve eorum, quum moriar, erunt, uti optimi maximique sunt, utique eos in diem mortis meae possedi, et ut plenius dicam, ita uti clauduntur.* In fundo autem uno ex his, qui praelegati sunt, tabularium est, in quo sunt et complurium mancipiorum emtiones, sed et fundorum et variorum contractuum instrumenta, praeterea et nomina debitorum. Quaero: an instrumenta communia sint? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, instrumenta emtionum, item debitorum, quae in fundo praelegato remanserunt, non videri legato contineri. §. 1. His verbis domibus legatis: *Fidei heredum meorum committo, uti sinant eum habere domus meas, in quibus habito, nullo omnino excepto, cum omni instrumento et repositis omnibus*, non videri testatorem de pecunia numerata aut instrumentis debitorum sensisse.

XCIII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Lucius Titius testamento suo cavit: *nec ullo modo praedium suburbanum aut domum heres alienet;* filia eius heres scripta heredem reliquit filiam suam, quae easdem res diu possedit, et decedens extraneos heredes instituit. Quaesitum est: an praedia pertinerent ad Iuliam, quae Lucium Titium testato-

rem patruum maiorem habuit? Respondi: nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredem pertinerent, quum hoc nudum praeceptum est. §. 1. *Semproniae mulieri meae reddi iubeo ab heredibus meis centum aureos, quos mutuo acceperam.* Quaesitum est: si hanc pecuniam ut debitam Sempronia petens victa sit, an fideicommissum peti possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum. §. 2. Quidam praedia legavit libertis adiectis his verbis: *uti a me possessa sunt, et quaecunque ibi erunt, quum moriar.* Quaesitum est: an mancipia, quae in his praediis morata in diem mortis patrisfamilias fuerunt operis rustici causa vel alterius officii, ceteraeque res, quae ibi fuerunt, ad legatarios pertineant? Respondi: pertinere. §. 3. Quaesitum est: an, quod heredes fratribus rogati essent restituere, etiam ad sorores pertineret? Respondi: pertinere, nisi aliud sensisse testatorem probetur. §. 4. Collegio fabrorum fundum cum silvis, quae ei cedere solent, uti optimus maximusque esset, legavit. Quaero: an ea quoque, quae in diem mortis ibi fuissent, id est foenum, pabulum, palea, item machinae, vasa vinaria, id est cuppae et dolia, quae in cella defixa sunt, item granaria legata essent? Respondi: non recte peti, quod legatum non esset. §. 5. Ex parte dimidia heredi instituto per praeceptionem fundum legavit, et ab eo ita petiit: *Peto, uti velis coheredem tibi recipere in fundo Iuliano meo, quem amplius te recipere iussi, Clodium Verum, nepotem meum, cognatum tuum.* Quaero: an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti deberetur? Respondi: deberi.

XCIV. *Valens libro II. Fideicommissorum.* Is, qui complures libertos relinquebat, tribus ex his fundum legaverat, et petierat, ut curarent, ne de nomine suo exiret. Quaerebatur: ex tribus qui primus moriebatur, utrum utrique, vel alteri ex his, qui sibi in legato coniuncti essent, relinquere partem suam deberet, an possit vel alii colliberto suo eam relinquere? Placuit, etsi voluntatis quaestio esset, satis illum facturum, et si alii reliquisset. Quodsi nulli dedisset, occupantis an omnium collibertorum, et num eorum tantum, quibus pariter legatum esset, petitio fideicommissi esset? dubitabatur. Et Iulianus recte omnibus deberi putavit.

XCV. *Maecianus libro II. Fideicommissorum. Quisquis mihi heres erit, damnas esto dare, fideique eius committo, uti det, quantas summas dictavero, dedero.* Aristo: res quoque corporales contineri, ait, ut praedia, mancipia, vestem, argentum, quia et hoc verbum *quantas* non ad numeratam duntaxat pecuniam referri, ex dotis relegatione et stipulationibus emtae hereditatis appareret, et *summae* appellatio similiter accipi deberet, ut in his argumentis, quae relata essent, ostenderetur; voluntatem praeterea defuncti, quae maxime in fideicommissis valeret, ei sententiae suffragari; neque enim post eam praefationem adiecturum testatorem fuisse res corporales, si duntaxat pecuniam numeratam praestari voluisset.

XCVI. *Caius libro II. Fideicommissorum.* Si Titius ex parte heres rogatus sit Maevio hereditatem restituere, et rursus Titio coheres eius rogatus sit partem suam aut partis partem restituere, an hanc quoque partem, quam a coherede ex fideicommisso recepit, Titius restituere Maevio debeat? divus Antoninus consultus rescripsit: non debere restituere, quia hereditatis appellatione neque legata neque fideicommissa continerentur.

XCVII. *Paulus libro II. Decretorum.* Osidius quidam, instituta filia Valeriana herede, actori suo Antiocho data libertate, praedia certa, et peculium, et reliqua legaverat tam sua, quam colonorum; legatarius proferebat manu patrisfamilias reliquatum tam suo quam colonorum nomine; item in eadem scriptura adiectum in hunc modum: *item quorum rationem reddere debeat, scilicet quae in condito habuerat paterfamilias, frumenti, vini, et ceterarum rerum;* quae et ipsa libertus petebat, et ex reliquis esse dicebat, et apud Praesidem obtinuerat. Ex diverso quum diceretur: reliqua colonorum ab eo non peti, nec propria, diversam autem causam esse eorum, quae in condito essent, Imperator interrogavit partem legatarii quaerendi causa: pone, inquit, in condito centies aureorum esse, quae in usum sumi solerent, diceres totum, quod esset relictum in arca, deberi? Et placuit, recte appellasse. A parte legatarii suggestum est, quaedam a colonis post mortem patrisfamilias exacta; respondit: hoc, quod post mortem exactum fuisset, reddendum esse legatario.

XCVIII. *Idem libro singulari de forma Testamenti.* Si plures gradus sint heredum, et scriptum sit: *heres meus dato*, ad omnes gradus hic sermo pertinet, sicuti haec verba: *quisquis mihi heres erit.* Itaque si quis velit non omnes heredes legatorum praestatione onerare, sed aliquos ex his, nominatim damnare debet.

XCIX. *Idem libro singulari de Instrumenti significatione.* Servis urbanis legatis, quidam urbana mancipia non loco, sed opere separant, ut, licet in praediis rusticis sint, tamen, si opus rusticum non faciant, urbana videantur. Dicendum autem est, quod urbani intelligendi sunt, quos paterfamilias inter urbanos annumerare solitus sit; quod maxime ex libellis familiae, item cibariis deprehendi poterit. §. 1. Venatores et aucupes utrum in urbanis an in rusticis contineantur? potest dubitari; sed dicendum est, ubi paterfamilias morabatur, et hos alebat, ibi eos numerari. §. 2. Muliones de urbano ministerio sunt, nisi propter opus rurestre testator eos destinatos habebat. §. 3. Eum, qui natus est ex ancilla urbana, et missus in villam nutriendus, interim in neutris esse quidam putant; videamus, ne in urbanis esse intelligatur? quod magis placet. §. 4. Servis lecticariis legatis, si idem lecticarius sit et coquus, accedet legato. §. 5. Si alii vernae, alii cursores legati sunt, si quidam et vernae et cursores sint, cursoribus cedent; semper enim species generi derogat. Si vero in specie aut in genere utrique sint, plerumque communicabuntur.

C. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis. Heres meus damnatus esto Lucio Titio Stichum servum meum reddere*, vel ita: *illum servum meum illi reddito.* Cascellius ait: deberi; neque id Labeo improbat, quia qui reddere iubetur, simul et dare iubetur. §. 1. Duae statuae marmoreae cuidam nominatim, item omne marmor erat legatum. Nullam statuam marmoream, praeter duas, Cascellius putat deberi. Ofilius et Trebatius contra. Labeo Cascellii sententiam probat; quod verum puto, quia duas statuas legando potest videri non putasse in marmore se statuas legare. §. 2. *Uxori meae vestem, mundum muliebrem, ornamenta omnia, aurum, argentum, quod eius causa factum paratumque est, omne do lego.* Trebatius haec verba: *quod eius causa factum paratumque est*, ad aurum et argentum duntaxat referri putat; Proculus ad omnia; quod et verum est. §. 3. Cui corinthia vasa legata essent, et *βάσεις* quoque eorum vasorum collocandorum causa paratas deberi, Trebatius respondit. Labeo autem id non probat, si eas *βάσεις* testator numero vasorum habuit. Proculus vero recte ait: si aeneae quidem sint, non autem corinthiae, non deberi. §. 4. Cui testudinea legata essent, ei lectos testudineos pedibus inargentatos deberi, Labeo et Trebatius responderunt; quod verum est.

CI. *Scaevola libro XVI. Digestorum.* Qui habebat in provincia, ex qua oriundus erat, propria praedia, et alia pignori sibi data ob debita, codicillis ita scripsit: *Τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι βούλομαι εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι, ἀφορίζω αὐτῇ χωρία πάντα, ὅσα ἐν Συρίᾳ κέκτημαι, σὺν πᾶσιν τοῖς ἐνοῦσιν βοσκήμασιν, δούλοις, καρποῖς ἀποθέτοις, κατασκευαῖς πάσαις* *). Quaesitum est: an etiam praedia, quae pignori habuit testator, patriae suae reliquisse videatur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non videri relicta, si modo in proprium patrimonium, quod fere cessante debitore fit, non sint redacta. §. 1. *Peto fundum meum, ita uti est, alumnae meae dari.* Quaesitum est: an fundo et reliqua colonorum, et mancipia, si qua mortis tempore in eo fundo fuerint, debeantur? Respondi: reliqua quidem colonorum non esse legata, cetera vero videri illis verbis: *ita uti est*, data.

CII. *Idem libro XVII. Digestorum.* His verbis legavit: *Uxori meae lateralia mea viatoria, et quidquid in his conditum erit, quae membranulis mea manu scriptis continebuntur, neque sint exacta, quum moriar, licet in rationes meas translata sint, et cautiones ad actorem meum transtulerim;* hic chirographa debitorum et pecuniam, quum esset profecturus in urbem, in lateralibus condidit, et

*) *Suavissimae patriae meae volo in partem suam dari et ipsi separatim adiudico praedia omnia, quaecunque in Syria possideo, cum omnibus in eis exsistentibus pecoribus, servis, fructibus usu consumtilibus, apparatu omni.*

tam chirographis exactis, quam pecunia erogata, reversus in patriam post biennium alia chirographa praediorum, quae postea comparaverat, et pecuniam in lateralia condidit. Quaesitum est: an ea tantum videatur nomina ei legasse, quae postea reversus in iisdem lateralibus condiderit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non deberi, quae mortis tempore in his lateralibus essent, et membranis manu eius scriptis continerentur. Idem quaesiit: an, cum emtiones praediorum in iisdem lateralibus condiderit, praedia quoque legato cedant? Respondi: non quidem manifeste apparere, quid de praediis sensisset, verum si ea mente emtiones ibi haberet, ut his legatariae datis proprietas praediorum praestaretur, posse defendi, praedia quoque deberi. §. 1. Paterfamilias ita legavit: *lances numero duas leves, quas de sigillaribus emi, dari volo;* is de sigillaribus leves quidem non emerat, lances autem emtas habebat, et dictaverat testamentum ante triduum, quam moreretur. Quaesitum est: an hae lances, quas emtas de sigillaribus habuit, legato cederent? quum nullas alias de sigillaribus emerit, nec legaverit. Respondi: secundum ea, quae proponerentur, deberi eas, quas de sigillaribus emisset. §. 2. Alumno praecepit emi militiam his verbis: *Sempronio alumno meo illud et illud; et quum per aetatem licebit, militiam illam cum introitu comparari volo; haecque omnia integra.* Quaesitum est: si Sempronius eam militiam sibi comparaverit, an pretium eius, sed et id, quod pro introitu erogari solet, ex causa fideicommissi ab heredibus consequi possit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse. §. 3. Idem testator liberto militiam his verbis legavit: *Seio liberto meo militiam do lego illam;* quam militiam et testator habuit. Quaesitum est: an onera omnia et introitus militiae ab herede sint danda? Respondi: danda.

CIII. *Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Si pater exheredato filio substituit heredem extraneum, deinde ille extraneus hunc filium heredem instituat, et heres factus intra pubertatem decedat, puto a substituto ei filio omnino legata praestari non debere, quia non directo, sed per successionem ad filium hereditas patris pervenit. §. 1. Plus ego in fratre, qui, quum heres exstitisset patri, exheredatum fratrem heredem instituit, accepi, substitutum eius legatum non debere; ac ne quidem si intestato fratri successerit, quia non principaliter, sed per successionem bona fratris ad eum pervenerunt. §. 2. Si filius ex uncia heres institutus sit, et ab eo legata data sint, habeat et substitutum, deinde commisso edicto per alium filium accepit partis dimidiae bonorum possessionem, substitutus eius utrum ex uncia legata praestet, an vero ex semisse? Et verius est, ex semisse; sed ex uncia omnibus, ex reliquis liberis et parentibus. §. 3. Contra quoque si ex dodrante institutus commisso edicto in semissem acceperit bonorum possessionem, ex semisse tantum legata substitutus debebit; quomodo enim augentur, ubi amplius est in bonorum possessione, sic et ubi minus est, deducitur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS TERTIUS.

TIT. I.
DE ANNUIS LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

I. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Cum in annos singulos quid legatum sit, neque adscriptum, quo loco detur, quocunque loco petetur, dari debet, sicuti ex stipulatu aut nomine facto peteretur.

II. *Idem libro VI. ad Sabinum.* In annos singulos heres damnatus sinere me frui fundo, si initio anni, quo colere deberem, moram fecerit, licet postea patiatur, quia cultura sim exclusus, tamen totius anni nomine mihi tenebitur, quemadmodum si diurnas operas Stichi dare damnatus non a mane, sed a sexta diei hora det, totius diei nomine tenebitur.

III. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si legatum sit relictum annua, bima, trima die, triginta forte, dena per singulos debentur annos, licet non fuerit adiectum: *aequis pensionibus.* §. 1. Proinde et si adiectum fuerit *pensionibus,* licet non sit insertum *aequis,* item si scriptum fuerit *aequis,* licet non sit adiectum *pensionibus,* dicendum erit, aequas fieri. §. 2. Sed si adiectum sit *pensionibus iniquis,* inaequales debebuntur. Quae ergo debeantur? videamus. Et puto eas deberi, nisi specialiter testator electionem heredi dedit, quas vir bonus fuerit arbitratus, ut pro facultatibus defuncti et positione patrimonii debeantur. §. 3. Sed et si fuerit adiectum: *viri boni arbitratu,* hoc sequemur, ut pro positione patrimonii sine vexatione et incommodo heredis fiat. §. 4. Quod si ita: *pensionibus, quas putaverit legatarius,* an totum petere possit? videamus. Et puto totum non petendum simul, sicut et in heredis electione; fieri enim pensiones debere testator voluit, quantitates duntaxat pensionum in arbitrium heredis aut legatarii contulit. §. 5. Sed si ita sit legatum: *heres meus Titio decem trima die dato,* utrum pensionibus, an vero post triennium debeantur? Et puto sic accipiendum, quasi paterfamilias de annua, bima, trima die sensisse proponatur. §. 6. Si cui certa quantitas legetur, et quoad praestetur, in singulos annos certum aliquid velut usuras iusserit testator praestari, legatum valet; sed in usuris hactenus debet valere, quatenus modum probabilem usurarum non excedat.

IV. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Si in singulos annos alicui legatum sit, Sabinus, cuius sententia vera est, plura legata esse ait, et primi anni purum, sequentium conditionale; videri enim hanc inesse conditionem: *si vivat,* et ideo mortuo eo ad heredem legatum non transire.

V. *Modestinus libro X. Responsorum. A vobis quoque ceteri heredes peto, ut uxori meae praestetis, quoad vivet, annuos decem aureos;* uxor supervixit marito quinquennio et quatuor mensibus. Quaero: an heredibus eius sexti anni legatum integrum debeatur? Modestinus respondit: integri sexti anni legatum deberi.

VI. *Idem libro XI. Responsorum.* Annuam pecuniam ad ludos civitati reliquit, quibus praesidere heredes voluit; successores heredum negant se debere, quasi testator tamdiu praestari voluisset, quamdiu praesiderent heredes. Quaero igitur: an, quum praesidendi mentionem fecerit, ad tempus fideicommissum, an perpetuo praestari voluerit? Modestinus respondit: fideicommissum quotannis in perpetuum reipublicae praestandum esse.

VII. *Pomponius libro VIII. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius ait: Si quis in testamento ita scripsit: *Filii filiaeque meae ibi sunto, ubi eos mater sua esse volet, eisque heres meus in annos singulos, inque pueros puellasque singulas damnas esto dare cibarii nomine aureos decem,* si tutores eam pecuniam dare nolunt ei, apud quem pueri atque puellae sunt, nihil est, quod ex testamento agere possit; nam ea res eo pertinet, ut tutores sciant, quae voluntas testatoris fuerit, uti possint eam pecuniam sine periculo dare. Pomponius: in testamentis quaedam scribuntur, quae ad auctoritatem duntaxat scribentis referuntur, nec obligationem pariunt. Haec autem talia sunt, si te heredem solum instituam, et scribam, uti monumentum mihi certa pecunia facias; nullam enim obligationem ea scriptura recipit, sed ad auctoritatem meam conservandam poteris, si velis, facere. Aliter, atque si coherede tibi dato idem scripsero; nam sive te solum damnavero, uti monumentum facias, coheres tuus agere tecum poterit familiae erciscundae, uti facias, quoniam interest illius; quin etiam si utrique iussi estis hoc facere, invicem actionem habebitis. Ad auctoritatem scribentis hoc quoque pertinet, cum

quis iussit in municipio imagines poni; nam si non honoris municipii gratia id fecisset, sed sua, actio eo nomine nulli competit. Itaque haec Quinti Mucii scriptura: *Liberi mei ibi sunto, ubi eos mater sua esse volet*, nullam obligationem parit, sed ad auctoritatem defuncti conservandam id pertinebit, ut, ubi iusserit, ibi sint. Nec tamen semper voluntas eius aut iussum conservari debet, veluti si Praetor doctus sit, non expedire pupillum eo morari, ubi pater iusserit, propter vitium, quod pater forte ignoravit in eis personis esse, apud quas morari iussit. Si autem pro cibariis eorum in annos singulos aurei decem relicti sint, sive hoc sermone significantur, apud quos morari mater pupillos voluerit, sive ita acceperimus hunc sermonem, ut ipsis filiis id legatum debeatur, utile erit; et magis enim est, ut providentia filiorum suorum hoc fecisse videatur. Et in omnibus, ubi auctoritas sola testatoris est, neque omnimodo spernenda, neque omnimodo observanda est, sed interventu iudicis haec omnia debent, si non ad turpem causam referuntur, ad effectum perduci.

VIII. *Caius libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* In singulos annos relictum legatum simile est usuifructui, quum morte finiatur. Sane capitis deminutione non finitur, quum ususfructus finiatur. Et ususfructus ita legari potest: *Titio usumfructum fundi lego, et quotiesque capite minutus erit, eundem usumfructum ei do.* Illud certe amplius est in hoc legato, quod in ingressu cuiuslibet anni si decesserit legatarius, eius anni legatum heredi suo relinquat. Quod in usufructu non ita est, quum fructuarius, etiamsi maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, heredi suo eos fructus non relinquat.

IX. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Fundus, quem paterfamilias libertis legatorum nomine, quae in annos singulos reliquit, pignori esse voluit, ex causa fideicommissi rei servandae gratia recte petetur. Paulus notat: *hoc admittendum et in aliis rebus hereditariis, ut et in eas legatarius mittatur.*

X. *Idem libro VIII. Responsorum. Seio amico fidelissimo, si voluerit, sicut meis negotiis interveniebat, eodem modo filiorum meorum intervenire, annuos senos aureos et habitationem, qua utitur, praestari volo.* Non ideo minus annua Seio pro parte hereditaria viventis filiae deberi placuit, quod ex tribus filiis Titiae duo aliis heredibus institutis vita decesserint, quum tam labor quam pecunia divisionem recipiant. §. 1. *Medico Sempronio, quae vivo praestabam, dari volo.* Ea videntur relicta, quae certam formam erogationis annuae, non incertam liberalitatis voluntatem habuerunt. §. 2. *Uxori praeter id, quod a me vivo annui nomine accipiebat, aureos centum dari volo.* Annuum videtur, et semel centum aureos reliquisse. §. 3. *Libertis dari volo, quae vivo praestabam.* Et habitatio praestabitur; sumtus iumentorum non debebitur, quem actori domina praestare solita fuit utilitatis suae causa. Ideo nec sumtum medicamentorum medicus libertus recte petet, quem, ut patronam eiusque familiam curaret, acceptabat.

XI. *Paulus libro XXI. Quaestionum.* Cum in annos singulos legatur, plura legata esse placet, et per singula legata ius capiendi inspicietur. Idem in servo inspiciendum est ex persona dominorum.

XII. *Idem libro XIII. Responsorum.* Caius Seius praedia diversis pagis Maeviae et Seiae legavit, et ita cavit: *Praestari autem volo ex praediis Potitianis praediis Lutatianis annua arundinis millia trecena, et salicis mundae annua librarum singula millia.* Quaero: an id legatum defuncta legataria exstinctum sit? Paulus respondit: servitutem iure constitutam non videri neque in personam, neque in rem, sed fideicommissi petitionem competisse ei, cui praedia Lutatiana legata sunt; et ideo quum annua legata fuerint, mortua legataria finitum legatum videri.

XIII. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Maevia nepotem ex Maevio puberem heredem instituit, et Lucio Titio ita legavit: *Lucio Titio viro bono, cuius obsequio gratias ago, dari volo annuos, quamdiu vivet, aureos decem, si rebus nepotis mei intervenerit, omnemque administrationem rerum nepotis mei ad sollicitudinem suam revocaverit.* Quaero: quum Lucius Titius aliquo tempore Maevii negotia gesserit, et per eum non stet, quo minus gerat, Publius autem Maevius nolit eum administrare, an fideicommissum praestari debeat? Respondi: si non propter fraudem aliamve quam iustam causam improbandae operae causa remotus esset a negotiis, quae administrare secundum defuncti voluntatem vellet, perceptnrum legatum. §. 1. Uxore herede scripta ita cavit: *Libertis meis omnibus alimentorum nomine singulis annuos denarios duodecim ab herede dari volo, si ab uxore mea non recesserint.* Quaero: quum paterfamilias sua voluntate de civitate difficile profectus sit, ea autem assidue proficiscatur, an liberti cum ea proficisci debeant? Respondi: non posse absolute responderi, quum multa oriri possint, quae pro bono sint aestimanda, ideoque huiusmodi varietatem viri boni arbitrio dirimendam esse. Item quaeritur: quum proficiscens eis nihil amplius obtulerit, ac per hoc eam secuti non sint, an legatum debeatur? Respondi: et hoc ex longinquis brevibusque excursionibus et modo legati aestimandum esse.

XIV. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Si cui annuum fuerit relictum sine adiectione summae, nihil videri huic adscriptum, Mela ait. Sed est verior Nervae sententia, quod testator praestare solitus fuerat, id videri relictum; si minus, ex dignitate personae statui oportebit.

XV. *Valens libro VII. Fideicommissorum.* Iavolenus eum, qui rogatus post decem annos restituere pecuniam, ante diem restituerat, respondit: si propter capientis personam, quod rem familiarem tueri non posset, in diem fideicommissum relictum probaretur, et perdituro ei id heres ante diem restituisset, nullo modo liberatum esse; quodsi tempus heredis causa prorogatum esset, ut commodum medii temporis ipse sentiret, liberatum eum intelligi; nam et plus cum praestitisse, quam debuisset.

XVI. *Paulus libro III. ad Neratium.* Servus post decem annos liber esse iussus est, legatumque ei ex die mortis domini in annos singulos relictum est. Eorum quidem annorum, quibus iam liber erit, legatum debebitur, interim autem heres ei alimenta praestare compellitur.

XVII. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Legatum ita est: *Attiae, donec nubat, quinquaginta damnas esto heres meus dare*, neque adscriptum est: *in annos singulos.* Labeo et Trebatius praesens legatum deberi putant, sed rectius dicetur, id legatum in annos singulos deberi. §. 1. *Vini Falerni, quod domi nascetur, quotannis in annos singulos binos culleos heres meus Attio dato.* Etiam pro eo anno, quo nihil vini natum esset, deberi duos culleos respondit, si modo ex vindemia ceterorum annorum dari possint.

XVIII. *Scaevola libro XIV. Digestorum.* Codicillis testamento confirmatis fundum libertis legavit, eumque alienari vetuit, sed pertinere voluit vel ad filios libertorum, vel ex his natos; deinde haec verba adiecit: *a quibus praestari volo heredi ex reditu eius fundi decem per annos singulos usque ad annos triginta quinque a die mortis meae.* Quaesitum est: quum heres a Titio institutus intra tricesimum quintum annum aetatis decesserit, an residui temporis fideicommissum ex verbis suprascriptis heredis quoque heredi debeatur? Respondit: deberi, nisi ostendatur a libertis, testatorem ad heredis tricesimum quintum annum respexisse. §. 1. Sticho alumno suo centum, et menstruos decem, et annuos centum dari voluit, et Semproniam, quam heredem ex triente instituerat, rogavit in haec verba: *Fidei tuae committo, Sempronia soror, uti legata, quae alumnis meis reliqui, ex medio recipias, et apud te habeas, quoad usque commendatos habeas.* Quaesitum est: quum Sempronia, cuius fidei commissum sit, abstinuerit se hereditate, antequam secundum voluntatem defuncti perciperet pecuniam alumnis relictam, an Sticho de legatis actio etiam ante vicesimum quintum annum competat? Respondit: competere.

XIX. *Idem libro XVII. Digestorum.* Titia, herede Seia scripta, usumfructum fundi Maevio legavit, eiusque fidei commisit in haec verba: *A te Maevi ex reditu fundi Sperotiani praestari volo Arrio Pamphilo et Arrio Sticho ex die mortis meae annuos sexcentos quotannis, quoad vivent.* Quaesitum est: quum Maevius annua alimenta praestiterit, post mortem autem eius fundus ad heredem Titiae pleno iure redierit, an alimenta ex fideicommisso Pamphilo et Sticho debeantur? Respondi: nihil proponi, cur debeant praestari ab heredibus Titiae, quum ab usufructuario alimenta relicta sint. Idem quaesiit: an ab heredibus Maevii legatarii praestanda sint? Respondi: nihil ab heredibus legatarii praestandum, nisi testatorem manifeste probetur voluisse etiam finito usufructu praestari, si modo id, quod

ex usufructu receptum esset, ei rei praestandae sufficeret. §. 1. Qui Marco homini docto certa annua praestabat, testamento cavit: *Domina sanctissima, scio te de amicis meis curaturam, ne quid his desit, veruntamen et Marco dari octingenta.* Quaesitum est: an Marcus, praestitis sibi ex causa legati octingentis, annua quoque consequi debeat? Respondi: nihil proponi, cur non secundum ea, quae in consultatione collata essent, debeantur. §. 2. *Lucio Titio auri pondo tria, quae viva praestabam.* Quaero: quum testatrix quadraginta Titio, quoad viveret, et salarii nomine certam summam, et amplius festorum dierum nomine certum pondus argenti aut pro eo pretium praestiterit, an eadem ex causa legati vel fideicommissi ab heredibus eius Titio praestari debeant? Respondi: nihil proponi, cur praestanda non sint.

XX. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Annua his verbis legavit: *si morentur cum matre mea, quam heredem ex parte institui.* Quaesitum est: an mortua matre conditio apposita defecisse videatur, ac per hoc neque cibaria, neque vestiaria his debeantur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, deberi. §. 1. Attia fideicommissum his verbis reliquit: *Quisquis mihi heres erit, fidei eius committo, uti det ex reditu coenaculi mei et horrei post obitum sacerdoti, et hierophylaco, et libertis, qui in illo templo erunt, denaria decem die nundinarum, quae ibi posui.* Quaero: utrum his duntaxat, qui eo tempore, quo legabatur, in rebus humanis et in eo officio fuerint, debitum sit, an etiam his, qui in locum eorum successerunt? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ministerium nominatorum designatum, ceterum datum templo. Item quaero: utrum uno duntaxat anno decem fideicommissi nomine debeantur, an etiam in perpetuum decem annua praestanda sint? Respondi: in perpetuum.

XXI. *Idem libro XXII. Digestorum.* Liberto suo ita legavit: *Praestari volo Philoni, usque dum vivet, quinquagesimam omnis reditus, qui ex praediis a colonis vel emtoribus fructus ex consuetudine domus meae praestantur;* heredes praedia vendiderunt, ex quorum reditu quinquagesima relicta est. Quaesitum est: an pretii usurae, quae ex consuetudine in provincia praestarentur, quinquagesima debeatur? Respondi: reditus duntaxat quinquagesimas legatas, licet praedia vendita sint. §. 1. A liberto, cui fundum legaverat ferentem annua sexaginta, per fideicommissum dederat Pamphilae annua dena. Quaesitum est: si lex Falcidia liberto legatum minuerit, an Pamphilae quoque annuum fideicommissum minutum videatur? quum ex reditu legata sint, qui largitur, etiam si Falcidia partem dimidiam fundi abstulerit, annuam Pamphilae praestationem. Respondi: secundum ea, quae proponerentur, non videri minutum, nisi si alia mens testatoris probaretur. §. 2. Filium ex dodrante, uxorem ex quadrante instituit heredes, et filii fidei commisit, ut novercae restitueret hereditatem; ab ea autem petiit, ut infirmitatem filii commendatam haberet, eique menstruos aureos denos praestaret, donec ad vicesimum quintum annum aetatis pervenerit, quum autem implesset eam aetatem, partem dimidiam hereditatis ei restitueret; filius deducta dodrantis parte quarta, ex qua institutus erat, novercae hereditatem restituit, et postea implevit vicesimum quintum annum aetatis. Quaesitum est: quum noverca universae hereditatis habeat dodrantem, semunciam et sicilicum, an eius partem dimidiam privigno suo restitueret? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, tantum restituendum, quantum cum eo, quod Falcidiae nomine filius deduxisset, semissem faceret. Idem quaesiit: an, quod infirmitati filii pater consulere voluerit, fructus quoque medii temporis noverca ei restituere deberet? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, debere. §. 3. Lucius Titius testamento patriae suae civitati Sebastenorum centum legavit, uti alternis annis ex usuris eiusdem certamina sub nomine ipsius celebrarentur, et adiecit haec verba: *Quodsi conditione suprascripta recipere legatam sibi pecuniam civitas Sebastenorum noluerit, nullo modo heredes meos obligatos ei esse volo, sed habere sibi pecuniam;* postea Praeses provinciae ex nominibus debitorum hereditariorum elegit idonea nomina, et in causam legati reipublicae adiudicavit; post cuius sententiam respublica a plerisque adiudicatis sibi pecunias percepit. Quaesitum est: an, si respublica conditionibus testamento adscriptis postea non paruerit, legatum ad filios heredes pertineat? Respondi: rempublicam voluntati testatoris parere compellendam, ac nisi faciat, in his quidem summis, quae per numerationem vel novationem solutae sunt, utili repetitione heredes adiuvandos, ab his vero nominibus, quae neque solverunt reipublicae, neque novatione abscesserunt a pristina obligatione, non prohibendos, quo minus debitum petant. §. 4. Largius Euripianus consuluit: alumno certam pecuniam patronum testamento legasse, deque ea re testamento ita cavisse: *Pecuniam, quam Titio liberto et alumno meo legavi, esse volo penes Publium Maevium usque ad annum vicesimum quintum aetatis eius, proque ea computari cum eo usuras quadrantes. Quantum autem in sumtum ei statuendum sit, tu Publi Maevi, quum patris affectum ei praestare debeas, aestimabis.* Quaesitum est: an heredes a Publio Maevio satis accipere debuerint, solventes eam pecuniam? Respondi: quum testamento nulla exigendae satisdationis commemoratio fiat, satis habuisse heredes, secundum voluntatem defuncti Publio Maevio pecuniam numerare; et ideo nec Titius alumnus vel heredes eius audiri debent adversus heredes patroni agentes, quod satis non exegerunt; ex ea enim numeratione etiam a Titio, ac proinde etiam ab heredibus eius liberatos esse suprascriptos heredes, nisi vivente testatore Publius Maevius solvendo esse desierit; tunc enim cautio ab eo exigenda erat. §. 5. Pater duos filios aequis ex partibus instituit heredes, maiorem et minorem, qui etiam impubes erat, et in partem eius certa praedia reliquit, et quum quatuordecim annos impleverit, certam pecuniam ei legavit, idque fratris eius fidei commisit, a quo petiit in haec verba: *A te peto Sei, ut ab annis duodecim aetatis ad studia liberalia fratris tui inferas matri eius annua tot usque ad annos quatuordecim, eo amplius tributa fratris tui pro censu eius dependas, donec bona restituas. Et ad te reditus praediorum illorum pertineant, quoad perveniat frater tuus ad annos quatuordecim.* Quaesitum est: defuncto maiore fratre, herede alio relicto, utrum omnis conditio percipiendi reditus fundorum, et ut anniversaria praestentur, et alia, quae praestaturus esset, si viveret Seius, ad heredem eius transierint, an vero id omne protinus ad pupillum et tutores transferri debeat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, intelligi testatorem quasi cum tutore locutum, ut tempore, quo tutela restituenda esset, haec, quae pro annuis praestari iussisset percipiendisque fructibus, finiantur; sed quum maior frater morte praeventus sit, omnia, quae relicta sunt, ad pupillum et tutores eius confestim post mortem fratris transisse.

XXII. *Alfenus Varus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum. Filiae meae, quotiescunque vidua erit, in annos singulos centum heres meus dato.* Quaeritur: si filia minus annuo tempore vidua fuisset, numquid minus ei centum deberentur? Respondit: sibi videri, tametsi totus annus nondum fuisset, tamen deberi.

XXIII. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Quum quidam decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui, divi Severus et Antoninus rescripserunt, non esse verisimile, testatorem de uno anno sensisse, sed de perpetuo legato.

XXIV. *Idem libro VIII. Institutionum.* Quum erat certa pecunia [id est centum] reipublicae Sardianorum relicta per quadriennium certaminis Chrysanthiani, divi Severus et Antoninus rescripserunt, videri perpetuam pensitationem reliquisse testatorem per quadriennium, non in primum quadriennium.

XXV. *Valens libro II. Fideicommissorum.* Filiofamilias, quoad in potestate patris sit, in annos singulos dena dari possunt.

TIT. II.

DE USU, ET USUFRUCTU, ET REDITU, ET HABITATIONE, ET OPERIS PER LEGATUM VEL FIDEICOMMISSUM DATIS.

I. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Nec usus, nec ususfructus itineris, actus, viae, aquaeductus legari potest, quia servitus servitutis esse non potest; nec erit utile ex senatusconsulto, quo cavetur, ut omnium, quae in bonis sint, ususfructus legari possit, quia id neque ex bonis, neque extra bona sit. Sed incerti actio erit cum herede, ut legatario, quamdiu vixerit, eundi, agendi, ducendi facultatem praestet, aut ea servitus constituatur sub hac cautione, ut

si decesserit legatarius, vel capite deminutus ex magna causa fuerit, restituatur.

II. *Papinianus libro XVII. Quaestionum.* Hominis operae legatae capitis deminutione vel non utendo non amittuntur. Et quoniam ex operis mercedem percipere legatarius potest, etiam operas eius ipse locare poterit. Quas si prohibeat heres capi, tenebitur. Idem est, et si servus se locaverit. Et quia legatarius fructuarius non est, ad heredem suum operarum legatum transmittit, sed servo usucapto legatum perit.

III. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Hominis quoque liberi operae legari possunt, sicut locari, et in stipulationem deduci.

IV. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si pure proprietas legata erit, ea ad legatarium perveniet, quamvis fructuarius heres sit institutus.

V. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Usumfructum, quum moriar, inutiliter stipulor. Idem est in legato, quia et constitutus ususfructus morte intercidere solet.

VI. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Si ususfructus mihi in biennium continuum a morte testatoris legatus sit, et per heredem steterit, quo minus eum mihi daret, praeterito biennio nihilo minus tenebitur, quemadmodum teneretur, si res legata in rerum natura esse desiisset, quam quis deberet, moratusque esset in ea danda, ut peti quidem iam ususfructus, qui legatus sit, non possit, quia alius futurus sit, quam qui legatus fuerit, sed aestimatio eius bima duntaxat facienda sit.

VII. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Operae testamento relictae quando cedere debeant? utrum ex quo petit eas legatarius, an ex quo adita hereditas est? et cui pereant dies, quibus aeger servus fuerit? Et puto, ex die petitionis eas cedere; quare si post petitas aeger esse servus coeperit, legatario peribunt.

VIII. *Caius libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Si ususfructus municipibus legatus erit, quaeritur: quousque in eo usufructu tuendi sint? Nam si quis eos perpetuo tueatur, nulla utilitas erit nudae proprietatis, semper abscedente usufructu; unde centum annos observandos esse constat, qui finis vitae longissimus est.

IX. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Si ab eo, cui legatus esset ususfructus, fideicommissum fuerit relictum, licet ususfructus ad legatarium non pervenerit, heres tamen, penes quem ususfructus remanet, fideicommissum praestat. Quod et in militis testamento erit dicendum, si legatarius, a quo fideicommissum relictum est, repudiaverit legatum, vel vivo testatore decesserit.

X. *Iulianus libro LXXVIII. Digestorum.* Si Titio fundus et eiusdem fundi ususfructus legatus fuerit, erit in potestate eius, fundum an usumfructum vindicare malit. Et si fundum elegerit, necessario plenam proprietatem habebit, licet usumfructum a se repulerit; si vero usumfructum habere maluerit, et proprietatem fundi repulerit, solum usumfructum habebit.

XI. *Idem libro I. ex Minicio.* Habitationis legatum in singulos annos ab initio anni deberi constat.

XII. *Alfenus Varus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Heres in fundo, cuius ususfructus legatus est, villam posuit; eam invito fructuario demoliri non potest, nihilo magis, quam, si quam arborem posuisset, ex fundo is evellere vellet. Sed si ante, quam usufructuarius prohibuerit, demolitus erit, impune facturum.

XIII. *Paulus libro XIII. ad Plautium.* Cum ususfructus alternis annis legatur, non unum, sed plura legata sunt. Aliud est in servitute aquae et viae; viae enim servitus una est, quia natura sui habet intermissionem.

XIV. *Celsus libro XVIII. Digestorum.* Duos separatim uti frui sinere damnatus heres, communiter uti frui passus est. Quaerebatur: an utrique ex testamento teneretur? Dixi: teneri, si testator utrumque solidum habere voluisset; nam ipsius onus esse, ut solidum singulis legatum praestaret; qua parte igitur alterum uti frui sineret heres, ea parte eum non sinere alterum uti frui, ideoque per aestimationem unicuique, quod deest replere debere.

XV. *Marcellus libro XIII. Digestorum. Damnas esto heres Titium sinere in illa domo habitare, quoad vivat.* Unum videtur esse legatum. §. 1. Qui duos fundos habebat, unum legavit, et alterius fundi usumfructum alii legavit. Quaero: si fructuarius ad fundum aliunde viam non habeat, quam per illum fundum, qui legatus est, an fructuario servitus debeatur? Respondit: quemadmodum si in hereditate esset fundus, per quem fructuario posset praestari via, secundum voluntatem defuncti videretur id exigere ab herede, ita et in hac specie non aliter concedendum esse legatario fundum vindicare, nisi prius ius transeundi usufructuario praestet, ut haec forma in agris servetur, quae vivo testatore obtinuerit, sive donec ususfructus permanet, sive dum ad suam proprietatem redierit.

XVI. *Modestinus libro IX. Responsorum. Legatum civitati relictum est, ut ex reditibus quotannis in ea civitate memoriae conservandae defuncti gratia spectaculum celebretur, quod illic celebrare non licet. Quaero: quid de legato existimes?* Modestinus respondit: quum testator spectaculum edi voluerit in civitate, sed tale, quod ibi celebrare non licet, iniquum esse, hanc quantitatem, quam in spectaculum defunctus destinavit, lucro heredum cedere; igitur adhibitis heredibus et primoribus civitatis dispiciendum esse, in quam rem converti debeat fideicommissum, ut memoria testatoris alio et licito genere celebretur.

XVII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Quidam praedia reipublicae legavit, de quorum reditu quotannis ludos edi voluit, et adiecit: *quae legata peto decuriones et rogo, ne in aliam speciem aut alios usus convertere velitis;* respublica per quadriennium continuum ludos non edidit. Quaero: an reditus, quos quadriennio respublica percepit, heredibus restituere debeat, vel compensare in aliam speciem legati ex eodem testamento? Respondi: et invitis heredibus possessione apprehensa perceptos fructus restituendos esse, et non erogatum secundum defuncti voluntatem in alia, quae deberentur, compensari.

XVIII. *Modestinus libro IX. Responsorum.* Qui plures habebat libertos, testamento suo dixit, se habitationem relinquere iis, quos codicillis designasset. Quum nullos postea designaverit, quaero: an omnes admitti debeant? Respondi: si patronus, qui se designaturum personas libertorum pollicitus est, nullum postea designavit, legatum habitationis perfectum esse non videri, non exsistente, cui datum intelligi possit.

XIX. *Idem libro singulari de Heurematicis.* Si alii fundum, alii usumfructum eiusdem fundi testator legaverit, si eo proposito fecit, ut alter nudam proprietatem haberet, errore labitur. Nam detracto usufructu proprietatem eum legare oportet eo modo: *Titio fundum detracto usufructu lego*, vel: *Seio eiusdem fundi usumfructum heres dato.* Quod nisi fecerit, ususfructus inter eos communicabitur, quia interdum plus valet scriptura, quam quod actum sit.

XX. *Pomponius libro VIII. ad Quintum Mucium.* Si servum sub conditione liberum esse iubeam, et usumfructum eius tibi legavero, valet legatum.

XXI. *Paulus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Titio ususfructus Stichi aut, si navis ex Asia venerit, decem legata sunt. Non petet usumfructum, antequam conditio decem exsistat vel deficiat, ne potestas heredi utrum velit dandi auferatur.

XXII. *Ulpianus libro XV. ad legem Iuliam et Papiam. Patrimonii mei reditum omnibus annis uxori meae dari volo.* Aristo respondit: ad heredem uxoris non transire, quia aut usuifructui simile esset, aut huic legato: *in annos singulos.*

XXIII. *Iunius Mauricianus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Licet testatori repetere legatum ususfructus, ut etiam post capitis deminutionem debeatur, et hoc nuper Imperator Antoninus ad libellum rescripsit; tunc tamen esse huic constitutioni locum, quum in annos singulos relegaretur.

XXIV. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Uxori usufructu bonorum legato, foenus quoque sortium, quas defunctus collocavit, post impletam ex senatusconsulto cautionem praestabitur. Igitur usuras nominum in hereditate relictorum ante cautionem interpositam debitas, velut sortes, in cautionem deduci necesse est. Non idem servabitur in nominibus ab herede factis; tunc enim sortes duntaxat legatario dabuntur, aut quod propter moram usuras quoque reddi placuit, super his non cavebitur. §. 1. *Scorpum servum meum Semproniae concubinae meae servire volo.* Non videtur proprietas servi relicta, sed ususfructus.

XXV. *Idem libro VIII. Responsorum.* Qui fructus praediorum uxori reliquit, post mortem eius praedia cum reditibus ad heredes suos redire voluit, imperitia lapsus

Nullum fideicommissum dicimus, neque proprietatis neque fructus, ad eos reverti debere; etenim reditus futuri, non praeteriti temporis demonstrati videntur.

XXVI. *Paulus libro X. Quaestionum.* Sempronius Attalus ab herede suo fundum in Italia Caio post decennium deducto usufructu dari iussit. Quaero: quum medio hoc decennii spatio heres vita functus sit, an post tempus decennii plenus fundus ad legatarium pertineat? Movet enim me, quod dies legati huius sive fideicommissi cesserit, ac per hoc ad heredem legatarii pertinere potuerit, et ideo quasi circa debitum iam legatum mortuo herede ususfructus exstinctus sit, nec ad heredem heredis pertinere possit. Respondi: dies quidem fideicommissi vel legati cedit statim, quum post tempus certum heres dare rogatur sive iubetur, sed ususfructus nondum est heredis, nisi quum dominium deducto usufructu praestitit; et ideo capitis deminutione vel morte perire non potest, quod nondum habuit. Idem evenit, si proprietas deducto usufructu sub conditione legata sit, et pendente conditione heres decesserit; tunc enim ab heredis herede incipit ususfructus, qui ex persona eius finietur. Sed his casibus de sententia testatoris quaerendum est, qui utique de eo usufructu detrahendo sensit, qui coniunctus esset heredis personae; quo exstincto solidam proprietatem ad legatarium voluit pertinere, nec plus transmitti ad successorem suum, qui nondum habere coepit usumfructum, quam si iam habere coepisset. §. 1. Si fundus duobus, alii ususfructus legatus sit, non trientes in usufructu, sed semisses constituuntur. Idemque est ex contrario, si duo sint fructuarii, et alii proprietas legata sit. Et inter eos tantum accrescendi ius est.

XXVII. *Scaevola libro I. Responsorum.* Uxori maritus per fideicommissum usumfructum, et alia, et dotem praelegavit; heredes usumfructum ei concesserunt; post biennium illicitum matrimonium fuisse pronuntiatum est. Quaesitum est: an id, quod praeterito tempore possedit, ab ea repeti possit? Respondit: id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

XXVIII. *Paulus libro XIII. Responsorum.* Quaero: si ususfructus fundi legatus est, et eidem fundo indictiones temporariae indictae sint, quid iuris sit? Paulus respondit: idem iuris esse et in his speciebus, quae postea indicuntur, quod in vectigalibus dependendis responsum est, ideoque hoc onus ad fructuarium pertinet.

XXIX. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Si quis usumfructum legatum sibi alii restituere rogatus sit, eumque in fundum induxerit fruendi causa, licet iure civili morte et capitis deminutione ex persona legatarii pereat ususfructus, qui huic ipso iure acquisitus est, tamen Praetor ex iurisdictione sua id agere debet, ut idem servetur, quod futurum esset, si ei, cui ex fideicommisso restitutus esset, legati iure acquisitus fuisset.

XXX. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Cui ususfructus legatus esset, donec ei totius dotis satis fieret, quum ei heres pro sua parte satisdedisset, quamvis reliqui satis non darent, tamen pro ea parte usumfructum desinere habere mulierem, ait Labeo; idem fieri, et si per mulierem mora fieret, quo minus satis acciperet. §. 1. Colono suo dominus usumfructum fundi, quem is colebat, legaverat; aget colonus cum herede ita, ut iudex cogat heredem ex locationis actione eum liberare.

XXXI. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Is, qui fundum tecum communem habebat, usumfructum fundi uxori legaverat; post mortem eius tecum heres arbitrum communi dividundo petierat. Blaesus ait: Trebatium respondisse, si arbiter certis regionibus fundum divisisset, eius partis, quae tibi obtigerit, usumfructum mulieri nulla ex parte deberi, sed eius, quae heredi obtigisset, totius usumfructum eam habituram. Ego hoc falsum puto; nam quum ante arbitrium communi dividundo coniunctus pro indiviso ex parte dimidia totius fundi ususfructus mulieris fuisset, non potuisse arbitrum inter alios iudicando alterius ius mutare; quod et receptum est.

XXXII. *Scaevola libro XV. Digestorum.* Generali capite proposito quidam in testamento suo ita adiecit: *Felici, quem liberum esse iussi, usumfructum fundi Vestigiani lego, cuius proprietatem puto te Felicem consecuturum, si non contenderis cum herede meo, sed potius concordaveris. Sed et tu heres omnia fac, ut amici sitis; hoc enim vobis expediet.* Quaesitum est: an vivente herede exigere possit Felix fundi proprietatem? Respondi: nihil proponi, cur Felici proprietas fundi legata videretur. §. 1. Filios ex Seio et filiam ex alio marito heredes instituit aequis portionibus, et matri ita legaverat: *Aeliae Doreadi matri meae dari volo, quoad vivet, usumfructum bonorum meorum, ita ut post obitum eius ad liberos meos, aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat;* filii post aditam hereditatem decesserant. Quaesitum est: mortua matre, superstite filia testatricis, ususfructus utrum ad solam filiam, an vero pro portione hereditatis pertineret? Respondi: ad eos redire, apud quos proprietas esset. Claudius non credidit ipsum usumfructum in vicem portionum hereditariarum post mortem aviae inter ipsos datum, eo magis, quod aequis partibus heredes erant scripti. §. 2. Uxori usumfructum domuum, et omnium rerum, quae in his domibus erant, excepto argento, legaverat, item usumfructum fundorum et salinarum. Quaesitum est: an lanae cuiusque coloris mercis causa paratae, item purpurae, quae in domibus erant, ususfructus ei deberetur? Respondi: excepto argento, et his, quae mercis causa comparata sunt, ceterorum omnium usumfructum legatariam habere. §. 3. Idem quaesiit: quum in salinis, quarum ususfructus legatus esset, salis inventus sit non minimus modus, an ad uxorem ex causa fideicommissi ususfructus pertineat? Respondi: de his legandis, quae venalia ibi essent, non sensisse testatorem. §. 4. Idem quaesiit: quum eodem testamento ita caverit: *A te peto uxor, uti ex usufructu, quem tibi praestari volo in annum quintum decimum, contenta sis annuis quadringentis, quod amplius fuerit, rationibus heredis heredumve meorum inferatur*, an recessum videatur a superiore capite, ideoque uxor non amplius habeat ex usufructu, quam annuos quadringentos? Respondi: satis id, quod quaereretur, aperte verba, quae proponerentur, declarare. §. 5. Lucius Titius testamento suo Publio Maevio fundum Tusculanum reliquit, eiusque fidei commisit, uti eiusdem fundi partem dimidiam ususfructus Titiae praestaret; Publius Maevius villam vetustate corruptam colligendis et conservandis fructibus necessariam aedificavit. Quaero: an sumtus partem pro portione ususfructus Titia agnoscere debeat? Respondi: si prius, quam usumfructum praestaret, necessario aedificavit, non alias cogendum restituere, quam si eius sumtus ratio habeatur. §. 6. Duas filias et filium mente captum heredes scripsit; filiae portionis mente capti datae usumfructum legavit in haec verba: *Hoc amplius Publia Clementiana praecipiet sibi usumfructum quartae partis hereditatis meae, ex qua Iulium Iustum filium meum heredem institui, petoque a te Publia Clementiana, uti fratrem tuum Iulium Iustum alas, tuearis, dependas pro eo, pro quo tibi usumfructum portionis eius reliqui, donec mentis compos fiat et convalescat.* Quaesitum est: quum filius in eodem furore in diem mortis suae perseverans decesserit, an ususfructus interciderit? Respondi: verbis, quae proponerentur, perseverare legatum, nisi manifestissime probetur, aliud testatorem sensisse. §. 7. Heredis instituti fidei commisit, filio suo annua decem praestare, aut ea praedia emere et assignare, ut usumfructum haberet, reditum efficientia annua decem; filius fundos sibi ab herede secundum matris voluntatem traditos locavit. Et quaesitum est: defuncto eo reliqua colonorum utrumne ad heredem filii fructuarii, an vero ad heredem Seiae testatricis pertineant? Respondi: nihil proponi, cur ad heredem Seiae pertineant. §. 8. Usumfructum tertiae partis bonorum suorum uni ex heredibus legaverat. Quaesitum est: an pecuniae, quae ex rebus divisis secundum aestimationem effecta est, tertia praestanda sit? Respondi: heredis esse electionem, utrum rerum an aestimationis usumfructum praestare velit. §. 9. Item quaesitum est: an tributa praeterea, quae vel pro praediis aut moventibus deberi et reddi necesse est, eximenda sint ex quantitate, ut reliquae duntaxat pecuniae, si hoc heres elegerit, reddi debeat? Respondi: reliquae pecuniae tertiam praestandam.

XXXIII. *Idem libro XVII. Digestorum. Sempronio ea, quae vivus praestabam, dari volo;* is etiam habitabat in testatoris domo, quae uni ex heredibus praelegata erat. Quaesitum est: an habitatio quoque debeatur? Respondi: nihil proponi, cur non debeatur. §. 1. Ex his verbis testamenti: *Libertis meis, quibus nominatim nihil reliqui, quae vivus praestabam, dari volo.* Quaesitum est: an libertis, qui cum patrono suo in diem mortis habitabant, etiam habitatio relicta videatur? Respondi: videri. §. 2. Codicillis

ita scripsit: *Sagaram, Tuscam, Dionem libertas meas acnas et inferiores partes in horto, in quibus nunc agunt, cohabitare patiaris.* Quaero, an ei, qui capite libertis suprascriptis ex fideicommisso fructus accepturi, si quidem moriantur, recipere debeant? quum aliis, quae eis specialiter legata sunt, sine controversia concessit(?) sunt. Respondi, verba, quae proponerentur, ad personam, ut ad eum missum pertinerent, heredes ita eos esse, ut quem missum ipsa possessio.

XXXIV. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Codicillis fideicommissum in haec verba dedit: *Libertis libertabusque meis, et quos in codicillis manumisi, fundum, ubi me humari volui, dari volo, ut, qui ex his decesserit, portio eius reliquis accrescat, ita ut ad novissimum pertineat. Post cuius novissimi decessum ad rempublicam Arelatensium pertinere volo. Hos amplius libertis libertabusque meis habitationes in domo, quamdiu vivent, Fortiae et Trophimae dimidias omnes, quibus usi consueverunt, lego. Quas domus post mortem eorum ad eandem rempublicam pertinere volo.* Quaesitum est: reipublicae fideicommissum mortuis, an heredi, an a libertis datum est? Respondi, secundum ea, quae proponerentur, posse ita verba accipi, ut quum novissimus vivere desisset, fideicommissum videatur. Item quaesiit, defunctis quibusdam ex libertis, utrum habitatio ad reliquos ex his, qui in domo manserant, sine ad rempublicam pertineant? Respondi, quoad aliquis eorum vivat, fideicommissum reipublicae non cedere. §. 1. Qui Sempronium ex parte decima, et Maevium ex parte decima, alumnum ex reliquis partibus suis heredes instituerat, curatorem alumno dedit, quum iure facere putaret, et curatoris fidei commisit, ne pateretur fructus venire, sed cum Sempronia et Maevia nutricibus suis frueretur redditu eius, et in ima parte testamenti ita adiecit: *Omnem voluntatem meam fidei heredum meorum committo.* Quaesitum est, an tertias partes ususfructus fundi nutrices ex fideicommisso petere possint, quamvis curator ei receptus sit, quem iure dare non potuit alumno? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, utiliter fideicommissio voluntatem suam confirmasse; id igitur cuique debitum, ut et nutrices una cum alumno redditu fundi uterentur.

XXXV. *Idem libro XXII. Digestorum.* Uxori usumfructum villae legavit in quinquennium a die mortis suae, deinde haec verba adiecit: *et peracto quinquennio, quum eius ususfructus esse desierit, tunc eum fundum illi et illis libertis dari volo.* Quaesitum est: quum uxor intra quinquennium decesserit, an libertis proprietatis petitio iam, an vero impleto quinquennio competat? quia peracto quinquennio testator proprietatem legaverat. Respondi: post completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

XXXVI. *Idem libro XXV. Digestorum.* Sticho testamento manumisso fundi ususfructus erat legatus, et quum is uti fruique desiisset, fidei heredum testator commiserat, uti eum fundum darent Lucio Titio; sed Stichus testamento suo eiusdem fundi proprietatem nepotibus suis legavit, et heredes Stichi ex testamento eius legatariis nepotibus eum fundum tradiderunt. Quaesitum est: quum nepotes legatarii ignoraverint conditionem fundi suprascripti priore testamento datam, et plus quam tempore statuto possederint, an eum fundum sibi acquisierint? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, legatarios sibi acquisiisse. §. 1. Idem quaesiit: si aliquo casu legatariis auferri possit, an repetitionem ab heredibus Stichi eius nepotes habere possint? Respondi: supra quidem de acquisitione responsum, verum si ex alia causa acquisitio cessasset, videri Stichum, si post mortem eorum, quibus proprietas legata esset, testamentum fecisset, potius quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse.

XXXVII. *Idem libro XXXIII. Digestorum.* *Uxori meae usumfructum lego bonorum meorum, usque dum filia mea annos impleat octodecim.* Quaesitum est: an praediorum, tam rusticorum quam urbanorum, et mancipiorum, et supellectilis, itemque kalendarii ususfructus ad uxorem pertineat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, omnium pertinere.

XXXVIII. *Idem libro III. Responsorum.* *Fundi Acbutiani reditus uxori meae, quoad vivet, dari volo.* Quaero: an possit tutor heredis fundum vendere, et legatario offerre quantitatem annuam, quam vivus paterfamilias ex locatione fundi redigere consueverat? Respondi: posse. Item quaero: an habitare impune prohiberi possit? Respondi: non esse constitutum servitutem(?) ... habitationis. Item quaero, an consentire(?) ... Respondi, si heredis ... proponi, legatarium recte ... Item quaero, quid iuris sit ... Respondi, ex his, quae supra responsa sunt, ... manifestum.

XXXIX. *Idem libro VI. Responsorum.* Filiis heredis institutis, ... uxori ... annua, et alias res legavit, et adiecit: *Proprietatem autem earum, quae suprascripta sunt, ... ad filios meos, quos ex me habet, pervenire.* Quaesitum est, utrum usufructus, an proprietas earum rerum data sit? Respondi, proprietatem legatam videri.

XL. *Alfenus Varus libro VIII. Digestorum a Paulo epitomatorum.* *Illi ... illo ... aquae.* ... est, ... et illi ... legasse.

XLI. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Cum ita legatum esset: *Fructus annuos fundi Corneliani Paulo Maevio do lego,* ... ususfructum esse Labeo, ac si ususfructus item similiter esset legatum, quia haec mens fuisse testatoris videtur.

XLII. *Idem libro V. ex Posterioribus Labeonis.* In fructu id esse intelligitur, quod ad usum hominis inductum est; neque enim maturitas naturalis hic spectanda est, sed id tempus, quo magis colono dominove eum fructum tollere expedit. Itaque quum olea immatura plus habeat reditus, quam si matura legatur, non potest videri, si immatura lecta est, in fructu non esse.

XLIII. *Venuleius libro X. Actionum.* Nihil interest, utrum bonorum quis, an rerum certae partis usumfructum legaverit. Nam si bonorum ususfructus legatur, etiam aes alienum ex bonis deducetur, et quod in actionibus erit, computabitur. At si certarum rerum ususfructus legatus erit, non idem observabitur.

TIT. III.
DE SERVITUTE LEGATA.

I. *Iulianus libro I. ex Minicio.* Qui duas tabernas coniunctas habebat, eas singulas duobus legavit. Quaesitum est: si quid ex superiore taberna in inferiorem inaedificatum esset, num inferior oneri ferendo in superioris tabernae loco contineretur? Respondi: servitutem impositam videri. Iulianus notat: videamus, ne hoc ita verum sit, si aut nominatim haec servitus imposita est, aut ita legatum datum est: *tabernam meam, uti nunc est, do lego.*

II. *Marcellus libro XIII. Digestorum.* Fundum communem habentibus legari potest via, quum et communis servus recte viam stipuletur, et quum duo ei, qui ipse viam stipulatus fuerit, heredes exstiterint, non corrumpatur stipulatio.

III. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Si fundum Maevio, et ad eum viam per alium fundum, et eundem fundum sine via Titio legasset, si uterque fundum vindicasset, sine via legato fundum cessurum, quia neque acquiri per partem servitus possit. Et si prius Maevius fundum vindicaret, altero deliberante, posse dubitari, an, si postea Titius omisisset, viae legatum salvum esset? Et hoc magis videbatur. Quanquam si sub conditione quis fundum legasset, viam pure, aut pro parte fundum pure, pro parte sub conditione, et viam sine conditione, si pendente ea legati dies cessisset, interiturum foret viae legatum, ut responsum est, quum alteri ex vicinis, qui fundum communem habebant, viam sub conditione, alteri pure legasset, et pendente conditione decessisset, quia alterius legatarii persona impedimento esset, quo minus solidus fundus cum via vindicaretur.

IV. *Iavolenus libro IX. Epistolarum.* Si is, qui duas aedes habebat, unas mihi, alteras tibi legavit, et medius paries, qui utrasque aedes distinguit, intervenit, eo iure eum communem nobis esse existimo, quo si paries tantum duobus nobis communiter esset legatus, ideoque neque me, neque te agere posse, ius non esse alteri ita immissum habere. Nam quod communiter socius habet, et in iure eum habere constitit; itaque de ea re arbiter communi dividundo disponendum est.

V. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Etsi maxime testamenti factio cum servis alienis ex persona dominorum est, ea tamen, quae servis relinquuntur, ita valent,

si liberis relicta possent valere. Sic ad fundum domini via servo frustra legatur.

VI. *Idem libro VII. Responsorum.* Pater filiae domum legavit, eique per domum hereditariam ius transeundi praestari voluit. Si filia domum suam habitet, viro quoque ius transeundi praestabitur; alioquin filiae praestari non videbitur. Quodsi quis non usum transeundi personae datum, sed legatum servitutis esse plenum intelligat, tantundem iuris ad heredem quoque transmittetur. Quod hic nequaquam admittendum est, ne, quod affectu filiae datum est, hoc et ad exteros eius heredes transire videatur.

VII. *Paulus libro XXI. Quaestionum.* Cum a pluribus heredibus institutis via legata est, quia partem non recipit, singuli heredes in solidum conveniuntur, quia et uno ex heredibus adeunte vindicari potest.

TIT. IV.
DE DOTE PRAELEGATA.

I. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Cum dos relegatur, verum est, id dotis legato inesse, quod actioni de dote inerat. §. 1. Et ideo si inter virum et uxorem convenerat, ut morte viri soluto matrimonio, filio communi interveniente, dos apud mariti heredem remaneret, et maritus decedens dotem relegaverit, stari pacto non debet ob hoc, quod dos relegata est. Verum et citra relegationem hoc probari debet; nam quod est admissum, posse deteriorem conditionem dotis fieri intervenientibus liberis, toties locum habet, quoties ipsa in matrimonio decedit, vel divortium intervenit. §. 2. Et verum est, commodum in dote relegata esse repraesentationis, quamvis annua die dos praestetur. §. 3. Est et illud, quod ob res donatas hodie post senatusconsultum nulla sit exactio, si modo voluntatem non mutavit testator. §. 4. Impensae autem ipso iure dotem minuunt; sed quod diximus, ipso iure dotem impensis minui, non ad singula corpora, sed ad universitatem erit referendum. §. 5. Adeo autem dotis actionem continet dotis relegatio, ut, si vivus eam uxori, scilicet quibus licet casibus, solverit, cesset legatum. §. 6. Sed et si mancipia fuerint in dote non aestimata, et haec demortua sint, legatum dotis in his evanescit. §. 7. Sed et si dotem promiserit mulier, neque dederit, et decedens maritus uxori dotem praelegaverit, mulier nihil amplius, quam liberationem habebit. Nam et si quis ita legaverit: *centum, quae in arca habeo*, aut: *quae ille apud me deposuit*, si nulla sint, nihil deberi constat, quia nulla corpora sunt. §. 8. Si quis uxori fundum Titianum his verbis legasset: *is enim fundus propter illam ad me pervenit*, omnimodo debebitur fundus; nam quidquid demonstratae rei additur, satis demonstrare frustra est. §. 9. Celsus libro vicesimo Digestorum scribit: si socer nurui dotem relegavit, si quidem ius actionis de dote voluit relegare nullius momenti esse legatum, quippe nupta est; sed si voluit eam recipere dotalem pecuniam, utile, inquit, erit legatum. Si tamen haec dotem receperit, nihilo minus maritus dotis persecutionem habebit, sive heres institutus esset, familiae erciscundae iudicio, sive non, utili actione. Ego puto, quoniam non hoc voluit socer, ut bis dotem heres praestaret, mulierem agentem ex testamento cavere debere, defensum iri heredem adversus maritum. Ergo et maritus itidem debebit cavere, adversus mulierem defensum iri, si prior agat. §. 10. Per contrarium apud Iulianum libro tricesimo septimo quaeritur: si socer filio suo exheredato dotem nurus legasset? Et ait: agi quidem cum marito exheredato de dote non posse, veruntamen ipsum dotem persecuturum ex causa legati; sed non alias eum legatum consecuturum, quam si caverit, heredes adversus mulierem defensum iri. Et differentiam facit inter eum, cui dos relegata est, et orcinum libertum, cui peculium legatum est; namque eum de peculio posse conveniri ait, heredem non posse, quia peculium desierit penes se habere; at dotis actio nihilo minus competit, etsi dotem desierit habere. §. 11. Idem Iulianus quaerit: si dotem marito relegaverit socer, an dote soluta mulieri legatum mariti exstinguatur? Et dicit exstingui, quia nihil esset iam, quod marito posset praestari. §. 12. Idem quaerit: si dos alii legata esset, eamque rogatus sit mulieri restituere, an lex Falcidia in legato locum haberet? Et dicit habere; sed quod minus sit in fideicommisso, mulierem dotis actione consecuturam. Ego quaero: an commoda repraesentationis in hoc legato sic observentur, atque si dos ipsi mulieri fuisset relegata? Et puto. §. 13. Idem Iulianus quaerit: si mulieri dos sit relegata, eaque rogata dotem restituere, an Falcidia locum habeat? Et negat habere, quoniam fideicommissum quoque negat valere. Quodsi praeterea quid uxori legatum sit, putat ex residuo fideicommissum praestari; quod utique habita ratione Falcidiae mulieri praestabitur. Sed et marito ex parte herede instituto, a socero dote praelegata, legatum dotis Falcidiam passurum, videlicet quia adhuc constante matrimonio indebita dos videatur relegata; verum quod Falcidia reciderit, in familiae erciscundae iudicio maritum praecepturum, quemadmodum totam dotem praeciperet, si non esset relegata. §. 14. Mela scripsit: si fundus in dote fuerit, et specialiter sit legatus, mox generaliter dos relegata, non bis, sed semel deberi fundum. §. 15. Ibidem Mela coniunxit: si fundus in dote locatus sit a marito ad certum tempus, uxorem non alias fundum ex relegatione consequi, quam si caverit, se passuram colonum frui, dummodo ipsa pensiones percipiat.

II. *Idem libro V. Disputationum.* Cum quis uxori suae dotem relegat, fideique commissum ab ea relinquit, hoc fideicommissum ex commodo, quod ex relegatione mulier sentit, aestimabitur: et ita Celsus quoque libro vicesimo Digestorum scribit. Quodsi necessariae fuerunt impensae, quae ipso iure dotem minuunt, amplius dici potest, si tanta quantitas dotis, quantam maritus accepit, ei relegata sit, oportere dici, etiam eam quantitatem posse fideicommisso erogari, quae ipso iure dotem minuit; esse enim mulierem legatariam, nemo est, qui dubitet. Sed et si non dos, sed pro dote aliquid uxori fuerit legatum, adhuc quasi dos relegata accipitur. Hoc amplius Iulianus scripsit: etsi non fuerit adiectum, pro dote esse legatum, hoc tamen animo relictum, adhuc eius esse conditionis. Uxor igitur si rogetur vel dotem, vel quod pro dote legatum est, vel quod in vicem dotis sibi adscriptum est, restituere, non cogetur, nisi eatenus, quatenus diximus, restituere. Et ideo heres instituta, rogataque quantitatem hereditatis restituere id demum restituet, quod quantitatem dotis excedit, idque, quod ex repraesentationis commodo sentit. Nam et si quis, quum a nuru dotem accepisset, filium suum heredem instituerit, eumque rogaverit, quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, restituere, mox morte uxoris dotem fuerit lucratus, id non restituet, quod ex dote percepit, quia matrimonii causa id lucratus est, non ex patris iudicio. §. 1. Mulier dotem promisit quadringentorum, et dedit fundos duos in ducenta, praeterea nomina debitorum in residua ducenta; mox maritus eius decedens pro dote fundos ei duos, non eos, quos in dotem acceperat, reliquit, et praeterea duos illos dotales, quos aestimatos acceperat, reliquit, fideique eius commisit, ut, quidquid ad se ex hereditate eius pervenisset, id restitueret Seio, quum moreretur. Quaerebatur: quantum esset in fideicommisso muliere defuncta? Dicebam: uxorem hanc, quae rogata esset, quidquid ad se pervenerit ex testamento, restituere, in ea esse conditione, ut id demum restituere cogatur, quod deducta dotis quantitate ad eam pervenisset; dotem enim recepisse eam magis, quam accepisse, salvo eo, quod ex commodo repraesentationis ab ea fideicommitti potuit. Proinde id quidem, quod pro dote maritus ei reliquit, non cogetur restituere, nisi plus sit in eo, quam in quantitate dotis; residuum vero, quod praeterea illi relictum est, cum fructibus cogetur restituere. Habebit igitur praecipuam dotem cum suis fructibus; id vero, quod extrinsecus ei relictum est, cum fructibus, qui ad eam pervenerint, restituet.

III. *Iulianus libro XXXIV. Digestorum.* Qui ita legat uxori suae: *Titiae amplius quam dotem aureos tot heres meus damnas esto dare*, manifestus est dotem quoque relegasse.

IV. *Africanus libro V. Quaestionum.* Cum vulgari modo dies legatorum profertur, nihil eam rem ad dotis relegationem pertinere ait, quia suum diem habeat.

V. *Marcianus libro III. Regularum.* Dote relegata non est heres audiendus, si velit ob donationes in mulierem factas solutionem differre, vel ob impensas alias, quam quae ipso iure dotem minuunt; aliud est enim, minorem esse factam dotem, quod per necessarias impensas accidit, aliud, pignoris nomine retineri dotem ob ea, quae mulierem invicem praestare aequum est.

VI. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitoma-*

torum. Quum scriptum esset: *Quae pecunia propter uxorem meam ad me venit quinquaginta, tantundem pro ea dote heres meus dato,* quamvis quadraginta dotis fuissent, tamen quinquaginta deberi, Alfenus Varus Servium respondisse scribit, quia proposita summa quinquaginta adiecta sit. §. 1. Item ei, quae dotem nullam habebat, vir sic legaverat: *quanta pecunia dotis nomine* et reliqua, *pro ea quinquaginta heres dato.* Deberi ei legatum, Ofilius, Cascellius, item et Servii auditores retulerunt, perindeque habendum esse, ac si servus alicui mortuus, aut pro eo centum legata essent. Quod verum est, quia his verbis non dos ipsa, sed pro dote pecunia legata videtur.

VII. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Pater dotem a nuru acceptam filio exheredato legavit. Heres patris, opposita doli exceptione, non ante solvere legatum cogendus est, quam ei cautum fuerit de indemnitate soluto matrimonio. §. 1. Sed si prius, quam legatum filio solveretur, mulier dotem suam recuperavit, frustra filius de legato aget. §. 2. Sed si lex Falcidia locum in legato dotis adversus filium exheredatum habuerit, et mulier solutionem ratam fecerit, propter eam quantitatem, quam heres retinuerit, utilis actio dotis ei dabitur. Quodsi ratum non habeat, defendi quidem debebit heres a viro, qui se defensurum promisit, sed si totam litem vir solus subierit, actio iudicati (si cautum non erit) pro ea quantitate, quae iure Falcidiae petenda est, adversus heredem dabitur. §. 3. Sed si prius, quam legatum filio solveretur, mulier diverterit, quanquam ipsa nondum percipere dotem possit, non ideo tamen actio filii differtur, quia tunc iisdem diebus filio solvi dotem responsum est. §. 4. Cum patri filius pro parte heres exstitit, et ad praeceptionem dotis soluto matrimonio, postquam heres exstitit, admissus est, si forte per errorem cautio defensionis omissa sit, et ex causa fideicommissi filius dotem acceperit, ut indebitum fideicommissum non repetetur. Cautionis enim praestandae necessitas solutionem moratur, non indebitum facit, quod fuit debitum; sed non erit iniquum, heredi subveniri. §. 5. Quid ergo, si patris heres solvendo non sit? nonne iuste mulieri dabitur adversus virum utilis actio dotis? cui dos perire non debet, quia non interposuit per errorem heres cautionem.

VIII. *Idem libro VII. Responsorum.* Vir uxori, quae dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legaverat; vivo viro mancipiis mortuis, uxor post virum vita decessit. Ad heredem eius actio legati recte transmittitur, quoniam mariti voluntas servanda est.

IX. *Idem libro VIII. Responsorum. Uxori meae fundum Cornelianum, et quae nuptura obtulit aestimata, in speciebus restitui volo.* Respondi: non aestimatum praedium in dotem datum exceptum non videri, sed universa dote praelegata rerum aestimatarum pretium non relictum, verum ipsas res, quales invenirentur.

X. *Scaevola libro VIII. Quaestionum.* Si Seiae pro dote centum fundus legatus sit, idemque Maevio, quod Maevio Falcidia aufert, pro eo, quasi concursus non fuerit, mulier plus vindicet, quia amplius sit in dote mulieris.

XI. *Paulus libro VII. Responsorum.* Seia, quum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos, et adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numeravit, sed dotem stipulatus est, si morte mulieris solutum fuerit matrimonium; Seia moriens testamento suo ita cavit: *Lucio Titio marito meo, cui maximas gratias ago, dari volo supra dotem, quam ei dedi, tot aureos.* Quaero: quum instituit Lucium Titium convenire Quintus Mucius ex stipulatu actione, an repellere eum maritus possit ex verbis testamenti? Respondi: si Quintus Mucius mandante Seia, non donationis causa stipulatus est, heredibus mulieris eum teneri, et ideo Quintum Mucium exceptione repellendum esse; quodsi donationis causa Seia stipulari permisisset, videri eum in eum casum, qui morte mulieris exstitit, mortis causa stipulatum, et ideo fidei eius committi potuisse in eum casum, dicendum fore.

XII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Qui dotem in pecunia numerata et aestimatis rebus acceperat, uxori ita legavit: *Seiae uxori meae, si omnes res, quae tabulis dotalibus continentur, heredi meo exhibuerit et tradiderit, summam dotis, quam mihi pro ea pater eius intulit, dari volo; hoc amplius denarios decem.* Quaesitum est: quum res in dotem datae plures ipso usu finitae essent, nec moriente marito fuerint, an quasi sub impossibili conditione legatum datum debeatur? Respondi: videri conditioni paritum, si, quod ex rebus in dotem datis supererat, in potestatem heredis pervenit.

XIII. *Labeo libro I. Pithanorum a Paulo epitomatorum.* Paulus: si filiusfamilias, quum uxorem haberet, dotem ab ea acceperat, deinde paterfamilias factus dotem ei, ut solet, legavit, quamvis patri heres non erit, tamen id legatum debebitur.

XIV. *Scaevola libro XV. Digestorum.* Theopompus testamento facto duas filias et filium aequis partibus instituit heredes, et codicillis ita cavit: *Τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι, ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, προνοήσει ἐκδοθῆναι Πολλιανός, εἰδώς μου τὴν γνώμην, ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ᾽ οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἐξέδωκα* *). Pollianus a marito puellae iuratus scripsit: voluisse patrem eandem quantitatem in dotem accipere etiam minorem filiam, quam maior accepisset. Quaero: an eandem summam dotis nomine coheredes extra partem hereditatis minori filiae praestare debeant? Respondi: eum, cuius notio est, aestimaturum, ut eadem quantitas et communi praecipua minori filiae dotis nomine detur.

XV. *Caius libro II. de legatis ad Edictum Praetoris.* Licet placeat, pignoratas res vel in publicum obligatas heredem, qui dare iussus est, liberare debere, tamen si is, qui tales res in dotem accepit, dotem praelegaverit, non cogetur heres liberare eas, nisi aliud specialiter testator dixerit.

XVI. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Qui dotem a matre uxoris acceperat, et stipulanti ei promiserat, testamento uxori dotem legavit. Quum quaesitum esset: an uxor dotis summam consequi posset? respondit Scaevola: non videri dari uxori, quod necesse sit matri reddi. Alias sic respondit; non videri, nisi manifeste uxor docuisset, eam testantis voluntatem fuisse, ut onerare heredes duplici praestatione dotis veliet.

XVII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Uxori ita legavit; *Uxor mea, quidquid ei comparavi, et quod mihi dedit, e medio sibi sumat.* Quaero: an dos praelegata videatur? Respondi: verbis, quae proponerentur, videri et de dote legata loqui, nisi aliud testatorem voluisse probaretur. §. 1. *Titiae uxori meae quanta pecunia ad me, sive stipulationem dotis eius nomine pervenit, quae dos est dotalibus duobus consignatis instrumentis centum aureorum.* Quaesitum est: an utramque summam consequi possit? Respondi: nihil proponi, cur non possit.

TIT. V.

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

I. *Ulpianus libro II. ad Sabinum.* Divus Pius Caecilio Proculo rescripsit; eum, cui servorum legata sit electio, tres posse eligere.

II. *Idem libro XX. ad Sabinum.* Quoties servi electio vel optio datur, legatarius optabit, quem velit. §. 1. Sed et homine generaliter legato arbitrium eligendi, quem velit accipere, ad legatarium pertinet. §. 2. Data igitur optione, si quis optaverit alienum servum vel hominem liberum, videndum est, an consumserit optionem? Et puto non consumi. §. 3. Eum, cui centum amphorarum electio data sit, acetum eligentem non consumere optionem, si id acetum elegerit, quod vini numero paterfamilias non habeit,

III. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Scilicet si ante exhibitionem, hoc est ante degustationem acetum elegerit.

IV. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Scyphi electione data, si non omnibus scyphis exhibitis legatarius elegisset, integram ei optionem manere placet, nisi ex his duntaxat eligere voluisset, quum sciret et alios esse;

V. *Africanus libro V. Quaestionum.* Nec solum si fraude heredis, sed etiam si alia qualibet causa id evenerit.

VI. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Mancipiorum electio legata est. Ne venditio quandoque eligente legatario interpelletur, decernere debet Praetor, nisi intra tempus ab ipso praefinitum elegisset, actionem legatorum ei non competere. Quid ergo, si die praeterito, sed ante, quam venderet heres, vindicare legatarius velit? Audietur, quia non est damnum subiturus heres, propter quod decernere Praetor id solet. Et quid, si die praeterito, quem de-

*) *Filiam meam Crispinam, quam vellem tradi nuptui, cuicunque amici mei et cognati approbabunt, providebit tradi Pollianus sciens mentem meam in aequalibus portionibus, in quibus et sororem eius tradidi.*

finierit Praetor, heres aliquos ex servis vel omnes manumiserit? nonne Praetor eorum tuebitur libertatem? Ergo toties actio deneganda non est, si omnia in integro sint. Idem est, et si pignori aliquos ex his servis heres dederit post diem vel vendiderit.

VII. *Paulus libro X. Quaestionum.* Immo et si quosdam servos distraxit, quosdam retinuit, non est audiendus legatarius, si velit optare ex retentis ab herede, quum iam disposuerit familiam heres.

VIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si tibi electio servi, et mihi reliqui legati sint, decernendum est a Praetore, nisi intra certum tempus optaveris, petitionem tibi non datum iri. §. 1. Si ex quatuor viriolis duae, quas elegissem, mihi legatae sint, sive duae solae relictae sint, sive ab initio duae solae fuerint, valet legatum. §. 2. Unius hominis mihi et tibi optio data est; quum ego optassem, si non mutassem voluntatem, deinde tu eundem optaveris, utriusque nostrum servum futurum; quodsi ante decessissem vel furiosus factus essem, non futurum communem, quia non videar consentire, qui sentire non possim; humanius autem erit, ut et in hoc casu, quasi semel electione facta, fiat communis. §. 3. Si rerum depositarum electio mihi relicta sit, et ad exhibendum cum eo, apud quem depositae sunt, agere potero, et cum herede agere, ut is depositi agendo facultatem mihi eligendi praestet.

IX. *Iulianus libro XXXII. Digestorum.* Cum ita legatur: *Titio Stichum do lego, si Pamphilum non elegerit*, simile est, atque si ita legatum fuisset: *Titio Stichum aut Pamphilum, utrum eorum volet, do lego.* §. 1. Quaesitum est: si Stichus sub conditione liber esse iussus sit, et mihi optio servi data esset, vel servus generaliter legatus esset, quid iuris esset? Dixi: commodius constitui, eum, qui sub conditione libertatem Sticho det, et optionem servorum, non cogitare de Sticho, sicuti constat, non cogitare eum de eo, cui praesentem libertatem dederit; secundum quod si Stichum optavero vel elegero, nihil agam, et ex ceteris nihilo minus optabo. §. 2. In eodem casu quaesitum est: si optione servorum data, antequam optarem, conditio statutae libertatis defecisset, an Stichum optare possim? Puto Mucianae sententiae assentiendum, qua placet, ipsa libertate legatum perimi, non datione statutae libertatis; quare sive vivo testatore, sive post mortem eius et ante aditam hereditatem conditio statutae libertatis defecerit, legatum erit utile; nam sicut pura libertas, ita statuta libertas aditae hereditatis tempore vires accipit, ideoque Stichum optare possum.

X. *Idem libro XXXIV. Digestorum.* Si Pamphilo servo Lucii Titii servus generaliter legatus sit, deinde dominus Pamphili, postquam dies legati cesserit, eum manumisisset, siquidem Titius servum vindicaverit, exstinguitur Pamphili legatum, quia non esset in hereditate, qui possit optari. Si vero Titius legatum a se repudiasset, Pamphilum optare posse legatum constat; licet enim manumissione Pamphili duae personae constituantur, Titii et Pamphili, unius tamen rei legatum inter eas vertitur, et Titio vindicante optio exstinguitur, repudiante Pamphilus optare potest.

XI. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Si Eros Seio legatus sit, et Eroti fundus, deinde optio servi Maevio data fuerit, isque Erotem optaverit, fundus ad solum Seium pertinebit, quoniam aditae hereditatis tempore is solus erat, ad quem posset legatum pertinere. Nam et cum servo communi alter ex sociis legat, ideirco ad solum socium totum legatum pertinet, quoniam die legati cedente solus est, qui per eum servum possit acquirere.

XII. *Idem libro I. ex Minicio.* Servo generaliter legato, verius est, omnes heredes, si eis electio data sit, eundem dare debere, et si non consentiant heredes, ex testamento eos teneri.

XIII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Si optio servi data mihi fuerit, et Sticho aliquid testator sine libertate legasset, tunc sequens legatum consistit, quum tota familia ad unum, id est Stichum, reciderit, ut quasi pure legato utiliter sit legatum. Nec adversatur Catoniana, si voluntarius heres institutus sit, quia potest ante aditam hereditatem, etiam si statim decesserit, familia minui. Quodsi necessarius heres institutus sit, sequens legatum propter Catonianam inutile est. §. 1. Pomponius scribit: emtore hereditatis postulante, ut is, cui servi optio legata sit, optet, videndum esse, an Praetor, ut id faciat, cogere debeat legatarium, quemadmodum si heres institutus id postularet? quia possit per heredem id emtor consequi. Et quare non possit, non video.

XIV. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Si, quum optio servi ex universa familia legata esset, heres aliquem prius, quam optaretur, manumisit, ad libertatem eum interim non perducit; servum tamen, quem ita manumiserit, amittit, quia is aut electus legato cedit, aut relictus tunc liber ostenditur.

XV. *Idem libro II. Epistolarum.* Servo sine libertate legavi, deinde optionem servorum Maevio dedi; is eundem servum optavit. Quaero: an id quoque, quod legatum est, ei debeatur? Respondi: non puto legatum huius servi nomine ad dominum pertinere.

XVI. *Terentius Clemens libro XV. ad legem Iuliam et Papiam.* Optione legata placet non posse ante aditam hereditatem optari, et nihil agi, si optetur.

XVII. *Idem libro XVII. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum optio duorum servorum Titio data sit, reliqui Maevio legati sint, cessante primo in electione, reliquorum appellatione omnes ad Maevium pertinent.

XVIII. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Homine legato, Neratius ait, nihil agi repudiato Pamphilo; itaque eum ipsum eligi posse.

XIX. *Paulus libro III. Sententiarum. Illud aut illud, utrum elegerit legatarius.* Nullo a legatario electo, decedente eo post diem legati cedentem, ad heredem transmitti placuit.

XX. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Apud Aufidium libro primo Regularum scriptum est: Cum ita legatum est: *Vestimenta, quae volet, tricliniaria sumito, sibique habeto*, si is dixisset, quae vellet, deinde ante, quam ea sumeret, alia se velle dixisset, mutare voluntatem eum non posse, ut alia sumeret, quia omne ius legati prima testatione, qua sumere se dixisset, consumsit; quin etiam res continuo eius fit, simul ac se dixerit eam sumere.

XXI. *Scaevola libro XXII. Digestorum.* Filium et uxorem heredes scripsit; filiam exheredavit, et ei legatum dedit centum, quum in familia nupserit, his verbis: *Insuper arbitratu Semproniae matris eius mancipia decem, quae confestim post aditam hereditatem meam a Sempronia uxore mea eligi volo; quae mancipia, quum in familia nupserit, dari volo. Et si ante, quam nupserit, aliquod ex iis mancipiis decesserit, tunc in locum eius arbitratu Semproniae matris eius dari volo, dum ad eam plenus numerus perveniat. Quodsi Sempronia mater eius non elegerit, tunc ipsa sibi quae volet eligat.* Quaesitum est: quum mater elegerit, an ea, quae ex his mancipiis ante nuptias agnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant? Respondi: quum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id, quod medio tempore ancillae enixae sunt, ad filiam non pertinere. Idem quaesiit: ante nuptias eorundem mancipiorum fructus et usus an ad Semproniam matrem pertineant? Respondi: nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant.

XXII. *Idem libro XVII. Digestorum.* Maritus uxori suae codicillis per fideicommissum dedit praedia, item lances, quas eligeret, quatuor. Quaesitum est: an ex his lancibus, quae mortis tempore sint, eligere possit? Respondi: posse.

TIT. VI.

DE TRITICO, VINO VEL OLEO LEGATO.

I. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Vino legato acetum quoque continetur, quod paterfamilias vini numero habuit.

II. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Cum alii penum, alii vinum legatum est, excepto vino omne penum ad alium legatarium pertinebit. §. 1. Si centum amphorae, quas velles, tibi legatae sunt, ex testamento agendo consequi potes, ut degustare tibi liceat, aut quanti interfuerit, licere tibi degustare, ad exhibendum agere potes.

III. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Si cui vinum sit legatum centum amphorarum, quum nullum vinum reliquisset, vinum heredem emturum et praestaturum, non acetum, quod vini numero fuit. §. 1. Si vinum legatum sit, videamus, an cum vasis debeatur? Et Celsus inquit: vino

legato, etiam si non sit legatum cum vasis, vasa quoque legata videri, non quia pars sunt vini vasa, quemadmodum emblemata argenti, scyphorum forte vel speculi, sed quia credibile est, mentem testantis eam esse, ut voluerit accessioni esse vino amphoras; et sic, inquit, loquimur, habere nos amphoras mille, ad mensuram vini referentes. In doliis non puto verum, ut vino legato et dolia debeantur, maxime si depressa in cella vinaria fuerint, aut ea sint, quae per magnitudinem difficile moveantur. In cupis autem sive cupulis puto admittendum, et ea deberi, nisi pari modo immobiles in agro, velut instrumentum agri, erant. Vino legato utres non debebuntur; nec culleos quidem deberi dico.

IV. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Cum certum pondus olei non adiecta qualitate legatur, non solet quaeri, cuius generis oleo uti solitus fuerit testator, aut cuius generis oleum istius regionis homines in usu habeant? et ideo liberum est heredi, cuius vellet generis oleum legatario solvere.

V. *Iulianus libro XV. Digestorum.* Cum certus numerus amphorarum vini legatus esset ex eo, quod in fundo Semproniano natum esset, et minus natum esset, non amplius deberi placuit, et quasi taxationis vicem obtinere haec verba: *quod natum erit.*

VI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Cui vinum heres dare damnatus est, quod in amphoris et cadis diffusum est, dari debet, etiam si vasorum mentio facta non est. Item quamvis cum vasis et cadis legatum est, tamen id quoque, quod in doliis est, legatum esse videtur, sicuti si servos omnes cum peculio cuiusque eorum legasset, etiam eos, quibus peculii nihil esset, legasse videretur.

VII. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Quidam heredem damnaverat dare uxori suae vinum, oleum, frumentum, acetum, mella, salsamenta. Trebatius aiebat: ex singulis rebus non amplius deberi, quam quantum heres mulieri dare voluisset, quoniam non adiectum esset, quantum ex quaque re daretur. Ofilius, Cascellius, Tubero omne, quantum paterfamilias reliquisset, legatum putant. Labeo id probat, idque verum est. §. 1. *Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato.* Ofilius: nihil legatum esse, (quod et Labeo probat) quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset; quod verum puto.

VIII. *Pomponius libro VI. Epistolarum.* Si heres damnatus sit dare vinum, quod in doliis esset, et per legatarium steterit, quo minus accipiat, periculose heredem facturum, si id vinum effundat; sed legatarium petentem vinum ab herede doli mali exceptione placuit summoveri, si non praestet id, quod propter moram eius damnum passus sit heres.

IX. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Si quis vinum legaverit, omne continetur, quod ex vinea natum vinum permansit. Sed si mulsum sit factum, vini appellatione non continebitur proprie, nisi forte paterfamilias etiam de hoc sensit. Certe zythum, quod in quibusdam provinciis ex tritico, vel ex hordeo, vel ex pane conficitur, non continebitur. Simili modo nec camum, nec cerevisia continebitur, nec hydromeli. Quid conditum? Nec hoc puto, nisi alia mens testantis fuit. Oenomeli plane, id est dulcissimum vinum, continebitur; et passum, nisi contraria sit mens, continebitur. Defrutum non continebitur, quod potius conditurae loco sit. Acinaticium plane vino continebitur. Cydoneum, et si qua alia sunt, quae non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. Item acetum vini appellatione non continebitur. Haec omnia ita demum vini nomine non continentur, si modo vini numero a testatore non sunt habita; alioquin Sabinus scribit: omnia vini appellatione contineri, quae vini numero paterfamilias habuit; igitur et acetum, quod vini numero paterfamilias habuit, et zythum, et camum, et cetera, quae pro hominum affectione atque usu vini numero habebuntur. Quodsi totum vinum, quod paterfamilias habuit, coacuerit, non exstinguitur legatum. §. 1. Si acetum quis legaverit, non continebitur legato acetum, quod vini numero testator habuit; embamma autem continebitur, quia aceti numero fuit. §. 2. Item si quis vinum, quod habuit, legavit, deinde hoc exacuit, licet postea in aceti locum translatum sit a patrefamilias, vino legato continebitur, quia id, quod testamenti facti tempore vinum fuit, demonstratum est; et est hoc verum, nisi voluntas adversetur. §. 3. Vino autem paterno legato id demum legatum videtur, quod testator vini numero habuit, non quod pater. Item si peculiare vinum legatum sit, id continebitur, quod servi habuerunt. Cur tam diverse? Quod paternum vinum iam coepit usu ipsius testatoris esse; at peculiare in usu servorum remansit. §. 4. Item si vinum vetus sit legatum,

X. *Hermogenianus libro II. Iuris epitomarum.* Ex usu testatoris legatum aestimabitur, id est quot annorum vino pro vetere utebatur. Quod si non appareat,

XI. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Vetus accipietur, quod non est novum, id est et anni prioris vinum appellatione veteris continebitur.

XII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Nam aliter observantibus quis finis, aut quod initium veteris vini sumeretur?

XIII. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum. Ex eo vino, quod in illo fundo nascetur, heres meus amphoras decem quotannis in annos singulos dato.* Quo anno natum non fuisset, ex superiore anno eius fundi eum numerum amphorarum heredem daturum, Sabinus existimat; quae sententia, si voluntas non adversetur, mihi quoque placet.

XIV. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Vino legato ea demum vasa sequuntur, in quae ita diffusa sunt vina, ut non ad perpetuum usum vasa reservarentur, veluti amphorae et cadi.

XV. *Proculus libro II. Epistolarum.* Vinum cum vasis legavit. Negat Trebatius, quod in doliis sit, deberi, et sensum testatoris alium putat esse, verborum alium; ceterum dolia in vasis vinariis non esse. Ego et si dolia in vasis vinariis non sunt, tamen non concederem Trebatio, vinum, quod in doliis esset, id est quod in vasis non esset, non esse legatum. Illud verum esse puto, cui vinum cum vasis legatum erit, ei amphoras, cados, in quibus vina diffusa servamus, legatos esse; vinum enim in amphoras et cados hac mente diffundimus, ut in his sit, donec usus causa probetur, et scilicet id vendimus cum his amphoris et cadis; in dolia autem alia mente coniicimus, scilicet ut ex his postea vel in amphoras et cados diffundamus, vel sine ipsis doliis veneat.

XVI. *Idem libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Qui vinum Surrentinum in urnalibus habebat diffusum, is tibi vinum legaverat in amphoris. Omne illud quoque vinum, quod in urnalibus fuisset, legatum esse, Labeo et Trebatius responderunt. §. 1. Cui dulcia legata essent, si nihil aliud testamento significetur, omnia haec esse legata: mulsum, passum, defrutum, et similes potiones, item uvas, ficus, palmas, caricas. §. 2. Quodsi ita esset legatum: *vinum amphorarium, Aminaeum, Graecum, et dulcia omnia*, nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii: quod non improbo.

TIT. VII.
DE INSTRUCTO VEL INSTRUMENTO LEGATO.

I. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Sive cum instrumento fundus legatus est, sive instructus, duo legata intelliguntur. §. 1. Fundo cum instrumento legato, et alienato, instrumentum non vindicabitur ex sententia defuncti.

II. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Quum pater pluribus filiis heredibus scriptis duobus praeceptionem bonorum aviae praeter partes hereditarias dedisset, pro partibus coheredum viriles habituros legatarios placuit. §. 1. Dotes praediorum, quae Graeco vocabulo *ἐνθῆκαι* appellantur, cum non instructa legantur, legatario non praestantur.

III. *Idem libro VIII. Responsorum.* Fundum instructum libertis patronus testamento legavit; postea codicillis petiit, ut morientes partes suas fundi superstitibus restituerent, nec instructi mentionem habuit. Talem in causam fideicommissi deductum videri placuit, qualis fuerat legatus; sed medii temporis augmenta fetuum et partuum item detrimenta fatalium fideicommisso contineri. §. 1. Minor viginti annis instructa praedia consobrinae suae dari voluit, et quosdam servos praediorum vivus manumisit. Non idcirco servi manumissi praestabuntur, quod ad libertatem pervenire non possunt. Idem iuris est, cum ex quavis alia causa libertas non competit.

IV. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Quum quidam duos fundos iunctos haberet, et ex altero boves, quum opus fecissent, in alterum reverterentur, utrumque fundum cum instrumento legaverat. Labeo et Treba

tius boves ei fundo cessuros putant, ubi opus fecissent, non ubi manere consuevissent; Cascellius contra. Labeonis sententiam probo.

V. *Labeo libro I. Πιθανῶν a Paulo epitomatorum.* Si cui fundum et instrumentum eius legare vis, nihil interest, quomodo leges: *fundum cum instrumento*, an *fundum et instrumentum*, an *fundum instructum*. Paulus: Immo contra; nam inter ea legata hoc interest, quod, si fundo alienato mortuus fuerit, qui ita legavit, ex hac scriptura: *fundum cum instrumento*, nihil erit legatum, ex ceteris poterit instrumentum esse legatum.

VI. *Scaevola libro XVI. Digestorum.* Nepoti legaverat, quae certa regione praedia habuerat, ut instructa sunt, cum vino, grano, kalendario, et adiecerat haec verba: *quidquid erit, quum moriar, in illa regione, et quidquid in quacunque specie erit in illa regione, et quod meum erit;* viva testatrice unus ex debitoribus condemnatus, vivente testatrice satis non fecit. Quaesitum est: an, quod ex sententia iudicis deberetur, ad nepotem pertineret? Respondi: nihil proponi, cur non deberetur.

VII. *Idem libro XXII. Digestorum.* Tabernam cum coenaculo Pardulae manumissae testamento legaverat cum mercibus, et instrumentis, et supellectile, quae ibi esset, item horreum vinarium cum vino, et vasis, et instrumento, et institoribus, quos secum habere consueverat. Quaesitum est: quum vivo testatore insula, in qua coenaculum fuit, quod ei legatum erat, exusta sit, et post biennium eodem loco constituta nova, et horreum, quod eidem legatum erat, a testatore venierit, vini autem venditio dilata sit, ut ex eo commoda venirent, an universa legata Pardula consequi possit? Respondi: ea, in quibus voluntas mutata esset, non deberi.

VIII. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* In instrumento fundi ea esse, quae fructus quaerendi, cogendi, conservandi gratia parata sint, Sabinus libris ad Vitellium evidenter enumerat. Quaerendi, veluti homines, qui agrum colunt, et qui eos exercent, praepositive sunt his; quorum in numero sunt villici et monitores, praeterea boves domiti, et pecora stercorandi causa parata, vasaque utilia culturae, quae sunt aratra, ligones, sarculi, falces putatoriae, bidentes, et si qua similia dici possunt. Cogendi, quemadmodum torcularia, corbes, falcesque messoriae, falces foenariae, quali vindemiatorii exceptoriique, in quibus uvae comportantur. Conservandi, qualia sunt dolia, licet defossa non sint, et cupae. §. 1. Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, etiam atrienses, scoparii; si etiam viridiaria sint, topiarii; si fundus saltus pastionesque habet, greges pecorum, pastores, saltuarii.

IX. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* De grege ovium ita distinguendum est, ut, si ideo comparatus sit, ut ex eo fructus caperetur, non debeatur; si vero ideo, quod non aliter ex saltu fructus percipi poterit, contra erit, quia per greges fructus ex saltu percipiuntur.

X. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Si reditus ex melle constat, etiam alvei apesque continentur.

XI. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Eadem ratio est in avibus, quae in insulis maritimis aluntur.

XII. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Quaesitum est: an frumentum, quod cibariis cultorum paratum foret, instrumento cederet? Et plurimis non placet, quia consumeretur; quippe instrumentum est apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus exerceri nequiret possessio; accedere eo, quod cibaria victus magis, quam colendi causa parentur. Sed ego puto, et frumentum et vinum ad cibaria paratum instrumento contineri; et ita Servium respondisse, auditores eius referunt. Item nonnullis visum est, frumentum, quod serendi causa sepositum est, instrumento contineri; puto, quia et instar culturae esset, et ita consumeretur, ut semper reponeretur; sed causa seminis nihil a cibariis differt. §. 1. Conservandi fructus causa, veluti granaria, quia in his fructus custodiuntur, urceos, capsellas, in quibus fructus componuntur, sed et ea, quae exportandorum fructuum causa parantur, instrumenti esse constat, veluti iumenta, et vehicula, et naves, et cupae, et cullei. §. 2. Alfenus autem: si quosdam ex hominibus aliis legaverit, ceteros, qui in fundo fuerunt, non contineri instrumento, ait, quia nihil animalis instrumenti esse opinabatur. Quod non est verum; constat enim, eos, qui agri gratia ibi sunt, instrumento contineri. §. 3. Quaeritur: an servus, qui quasi colonus in agro erat, instrumento legato contineatur? Et Labeo, et Pegasus recte negaverunt, quia non pro instrumento in fundo fuerit, etiam si solitus fuerat et familiae imperare. §. 4. Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum contineri, qui fructuum servandorum gratia paratus sit, non eum, qui finium custodiendorum causa. Sed Neratius etiam hunc; et hoc iure utimur, ut omnes saltuarii contineantur. §. 5. Trebatius amplius etiam pistorem et tonsorem, qui familiae rusticae causa parati sunt, putat contineri, item fabrum, qui villae reficiendae causa paratus sit, et mulieres, quae panem coquant, quaeque villam servent, item molitores, si ad usum rusticum parati sint, item focariam et villicam, si modo aliquo officio virum adiuvet, item lanificas, quae familiam rusticam vestiant, et quae pulmentaria rusticis coquant. §. 6. Sed an instrumenti instrumentum legato instrumento contineatur? quaeritur; haec enim, quae rusticorum causa parantur, lanificae, [et lanae] et tonsores, et fullones, et focariae non agri sunt instrumentum, sed instrumenti. Puto igitur etiam focariam contineri, sed et lanificas, et ceteros, qui supra enumerati sunt. Et ita Servium respondisse, auditores eius referunt. §. 7. Uxores quoque et infantes eorum, qui supra enumerati sunt, credendum est in eadem villa agentes voluisse testatorem legato contineri; neque enim duram separationem iniunxisse credendus est. §. 8. Si aliqua parte anni in fundo pascantur pecora, aliqua parte his pabulum conducitur, vel servi, si aliqua parte anni per eos ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur, nihilo minus instrumento continentur. §. 9. Cellarium quoque ideo praepositum, ut rationes salvae sint, item ostiarium mulionemque instrumenti esse constat. §. 10. Et molas, et machinas, foenum, stipulas, asinum machinarium, machinam frumentariam, vas aeneum, in quo sapa coqueretur, et defrutum fieret, et aqua ad bibendum lavandamque familiam pararetur, instrumenti esse, et cribra, et plaustra, quibus stercus evehatur. §. 11. Ea vero, quae solo continerentur, instrumenti fundi non esse, Cassius scribit, veluti arundineta et salicta, antequam caesa sint, quia fundus fundi instrumentum esse non possit; sed si caesa sint, puto contineri, quia quaerendo fructui deserviunt. Idem et in palis erit dicendum. §. 12. Si in agro venationes sint, puto venatores quoque, et vestigatores canes, et cetera, quae ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri, maxime si ager et ex hoc reditum habuit. §. 13. Et si ab aucupio reditus fuit, aucupes, et plagae, et huius rei instrumentum agri instrumento continebitur. Nec mirum, quum et aves instrumento exemplo apium contineri Sabinus et Cassius putaverint. §. 14. Si quis eodem instrumento in plurimis agris utatur, cuius agri sit instrumentum? quaeritur. Et ego arbitror, si quidem apparet voluntas patrisfamiliae, cui potius agro destinaverat, eius esse instrumentum; ceteri enim agri ab hoc agro veluti mutuantur; si non appareat, nullius instrumento cedet; neque enim pro parte dividimus instrumentum. §. 15. Supellex, ceteraque, si qua in agro fuerunt, quo instructior esset paterfamilias, instrumento fundi non continentur. §. 16. Si domus sit instrumentum legatum, videndum, quid contineatur? Et Pegasus ait: instrumentum domus id esse, quod tempestatis arcendae aut incendii causa paratur, non quod voluptatis gratia; itaque neque specularia, neque vela, quae frigoris causa vel umbrae in domo sunt, deberi. Quae sententia Cassii fuit, qui dicebat, inter instrumentum et ornamentum multum interesse; instrumenti enim ea esse, quae ad tutelam domus pertinerent, ornamenti, quae ad voluptatem, sicuti tabulas pictas. §. 17. Vela autem cilicia instrumenti esse, Cassius ait, quae ideo parantur, ne aedificia vento vel pluvia laborent. §. 18. Acetum quoque, quod exstinguendi incendii causa paratur, item centones, siphones, perticas quoque, et scalas, et formiones, et spongias, et hamas, et scopas contineri, plerique et Pegasus aiunt. §. 19. Tegulam etiam, et tignum eius rei causa paratum instrumento contineri, si ad huiusmodi causam habeat tigna parata, ad alios usus non deservientia. Proinde et fulcimenta, si qua habebat huic rei necessaria, etiam ea instrumento domus continebuntur. §. 20. De velis, quae in hypaethris extenduntur, item de his, quae sunt circa columnas, Celsus scribit, magis supellectili annumeranda, et ita Sabinum et Cassium putare. §. 21. Canales autem, et harpagones, et hamas instrumento contineri constat. §. 22. Item perticae, quibus araneae detergantur, item spon-

giae, quibus columnae, pavimenta, podia extergantur, scalae, quae ad lacunaria admoveantur, instrumenti sunt, quia mundiorem domum reddunt. §. 23. Papinianus quoque libro septimo Responsorum ait: *Sigilla et statuae affixae instrumento domus non continentur, sed domus portio sunt; quae vero non sunt affixa, instrumento non continentur,* inquit; *supellectili enim annumerantur, excepto horologio aereo, quod non est affixum;* (nam et hoc instrumento domus putat contineri) *sicut prothyrum domus, si velamen est,* inquit, *instrumento domus continetur.* §. 24. Fistulae autem, et canales, et crateres, et si qua sunt alia ad aquas salientes necessaria, item serae et claves magis domus portio, quam domus instrumentum sunt. §. 25. Specularia quoque affixa magis puto domus esse partem; nam et in emtione domus et specularia et pegmata cedere solent, sive in aedificio sint posita, sive ad tempus detracta. Sed si non sint reposita, ad hoc tamen sint, ut suppleantur, si qua desint, instrumento potius continebuntur. §. 26. Cancellos quoque instrumento contineri puto. §. 27. Sed si fundus non sit cum instrumento legatus, sed: *ita ut instructus est,* quaesitum est: an plus contineatur, quam si cum instrumento legatus esset? Et Sabinus libris ad Vitellium scribit: fatendum esse, plus esse, cum instructus fundus legetur, quam si cum instrumento; quam sententiam quotidie increscere et invalescere videmus. Quanto igitur hoc legatum uberius sit? videndum est. Et Sabinus definit, et Cassius apud Vitellium notat: *Omnia, quae eo collata sunt, ut instructior esset paterfamilias, instructo,* inquit, *continebuntur.* [id est quae ibi habuit, ut instructior esset.] Hoc ergo legato non agri instrumentum, sed proprium suum instrumentum reliquisse videtur. §. 28. Proinde si fundus sit instructus legatus, et supellex continebitur, quae illic fuit usus ipsius gratia, et vestis, non solum stragula, sed et qua ibi uti solebat; mensae quoque eboreae, vel si quae aliae, item vitrea, et aurum, et argentum, vina quoque, si qua ibi fuerint usus ipsius causa, continebuntur, et si quid aliud utensilium. §. 29. Sed si qua eo congesserat non usus sui causa, sed custodiae gratia, non continebuntur; vina etiam, quae in apothecis sunt, non cedent; et hoc iure utimur, ut, quae ibi paterfamilias quasi in horreo habuit, haec non contineantur. §. 30. Celsus quoque libro nono decimo Digestorum scribit: fructus ibi repositos, ut venirent, vel in alium usum, quam fundi converterentur, instructo fundo non contineri. §. 31. Idem Celsus eodem libro ait: etiam supellecticarios, et ceteros hoc genus servos contineri, id est ministeria, quibus instructus erat in eo fundo, extra ea, quae libertatem acceperunt, et quae rure morari solebant. §. 32. Si instructum fundum legasset, ea paedagogia, quae ibi habebat, ut, quum eo venisset, praesto essent in triclinio, legato continentur. §. 33. Contubernales quoque servorum, id est uxores et natos, instructo fundo contineri, verum est. §. 34. Instructo autem fundo et bibliothecam, et libros, qui illic erant, ut quoties venisset uteretur, contineri constat; sed si quasi apotheca librorum utebatur, contra erit dicendum. §. 35. Neratius quoque libro quarto Epistolarum Rufino respondit: instructo fundo et supellectilem, et vina, et mancipia non solum ad cultum custodiamve villae, sed etiam quae ipsi patrifamilias in ministerio ibi essent, legato cedere. §. 36. Imagines autem hae solae legatae videntur, quae in aliquo ornatu villae fuerunt. §. 37. Papinianus quoque praediis instructis legatis mancipia non contineri, quae temporis causa illic fuerunt, ac non eo animo transtulit paterfamilias, ut aut fundi, aut suum instrumentum faceret. §. 38. Idem respondit: praediis instructis legatis actorem ex his in provinciam missum, ut ordinatis negotiis ad pristinum actum rediret, legato praediorum cedere, quamvis nondum redierit. §. 39. Idem respondit: instructis horreis legatis etiam vina, quae ibi fuerunt, quo dominus esset instructior, contineri; aliud esse, si horrea ibi habuit, unde instruebatur vel in urbe, vel in aliis praediis. §. 40. Idem respondit: domo per fideicommissum relicta cum supellectile Claudio Hieroniano clarissimo viro ab Umbrio Primo, et mensas, et ceteram supellectilem, quam in horrea paterfamilias in proconsulatum profecturus contulerat, ut tutiore loco essent, contineri. §. 41. Idem respondit: theriacam quoque, et cetera medicamenta, quae secessus causa dominus ibi habuisset, et vestem propter secessum ibi depositam instructo fundo legato inesse. §. 42. Idem respondit: domo *ita ut instructa est, cum omni iure suo* legata, urbanam familiam, item artifices, quorum operae ceteris quoque praediis exhibebantur, legato non contineri; *ostiarii autem,* inquit, *vel topiarii, diaetarii, aequarii domui tantum deservientes continebuntur.* Sed quod de artificibus ait, falsum est, si eius domus causa parati sunt, licet aliis quoque praediis commodabantur. §. 43. Idem respondit: domo instructa legata mensas eboreas et libros non contineri. Sed et hoc falsum est; nam omne, quidquid in domo fuit, quo instructior ibi esset paterfamilias, continebitur; supellectilem autem patrisfamilias instrumentum esse, nemo dubitat. Denique Neratius libro quarto Epistolarum Marcello fratri suo respondit: et vestem domus instructae legato contineri, maxime, inquit, in proposita specie; proponebatur enim, qui legaverat, argentum et rationes excepisse; *nam qui haec,* inquit, *excepit, non potest non videri de ceteris rebus, quae in ea essent, sensisse.* Sed et ipse Papinianus eodem libro Responsorum ait: patrem mercatorem ac foeneratorem, qui duos filios totidemque filias heredes instituerat, ita legasse: *filiis maribus domum meam instructam do lego, darique iubeo;* merces et pignora an contineantur? quaeri posse, sed facilem iudici voluntatis coniecturam fore, ceteris patris facultatibus examinatis. §. 44. Celsus scribit: servis, qui in fundo morarentur, legatis, vicarios eorum non contineri, nisi appareat, et de vicariis eum sensisse. §. 45. Papinianus quoque libro septimo Responsorum: uxori, cui vir omnia, quae in domo erant, ab herede filia praestari voluit, cautiones debitorum emtionesque servorum non videri legatas, respondit, nisi, inquit, ex alia parte et de servis eum cogitasse apparuerit, scilicet ut eorum servorum ei legasse videatur emtiones, quos et ipsos voluit ad eam pertinere. §. 46. Si quis fundum ita ut instructus est, legaverit, et adiecerit cum supellectile, vel mancipiis, vel una aliqua re, quae nominatim expressa non erat, utrum minuit legatum adiiciendo speciem, an vero non? quaeritur. Et Papinianus respondit: non videri minutum, sed potius ex abundanti adiectum. §. 47. Idem Papinianus libro septimo Responsorum ait: instructis hortis filio legatis, mater argentum muliebre filiae legaverat; respondit: etiam id argentum muliebre, quod in hortis habuit, ut ibi esset instructior, ad filiam pertinere.

XIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Tabernae cauponiae instrumento legato etiam institores contineri, Neratius existimat. Sed videndum, ne inter instrumentum tabernae cauponiae et instrumentum cauponae sit discrimen, ut tabernae non nisi loci instrumenta sint, ut dolia, vasa, ancones, calices, trullae, quae circa coenam solent traiici, item urnae aereae, et congiaria, sextaria, et similia; cauponae autem, quum negotiationis nomen sit, etiam institores. §. 1. Instrumento balneario legato etiam balneatorem contineri, Neratius respondit.

XIV. *Idem libro II. ad Vitellium.* Continetur autem et fornacator.

XV. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si ita testamento scriptum sit: *quae tabernarum exercendarum, instruendarum, pistrini, cauponae causa facta parataque sunt, do lego.* His verbis, Servius respondit, et caballos, qui in pistrinis essent, et pistores, et in cauponio institores, et focariam, mercesque, quae in his tabernis essent, legatas videri. §. 1. Domo instructa, responsum est, supellectilem legatam, non etiam vina, quia domus vinis instructa intelligi non potest. §. 2. Mulier villae custos perpetua in fundo, qui cum instrumento legatus est aut instructo, continebitur, sicuti saltuarius. Par enim ratio est; nam desiderant tam villae, quam agri custodiam; illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum, quae in villa continentur. Villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.

XVI. *Alfenus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Villae instrumento legato supellectilem non contineri, verius est. §. 1. Vinea et instrumento eius legato, instrumentum vineae nihil esse, Servius respondit. Qui eum consulebat, Cornelium respondisse aiebat, palos, perticas, rastros, ligones instrumenti vineae esse; quod verius est. §. 2. Quidam uxori suae fundum, uti instructus esset, in quo ipse habitabat, legavit. Consultus de mulieribus lanificis, an instrumento continerentur? respondi: non quidem esse instrumenti fundi, sed quoniam ipse paterfamilias, qui legasset, in eo fundo habitasset, dubitari non oportere,

quin et ancillae, et ceterae res, quibus paterfamilias in eo fundo esset instructus, omnes legatae viderentur.

XVII. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Item pictoris instrumento legato cerae, colores, similiaque horum legato cedunt, item peniculi, et cauteria, et conchae. §. 1. Instrumento piscatorio contineri Aristo ait navicellas, quae piscium capiendorum causa comparatae sunt; sed et piscatores contineri, verius est. §. 2. Instrumento balneatorio legato dictum est, balneatorem sic instrumento contineri balneario, quomodo instrumento fundi saltuarium et topiarios, et instrumento cauponio institorem, quum balneae sine balneatoribus usum suum praebere non possint.

XVIII. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Cum de lanionis instrumento quaeritur, semota carne, mensas, pondera, ferramenta et alia, quae laniandae carnis causa parata sunt, item trutinas, cultros, dolabras instrumento relinquimus. §. 1. Instrumento legato aliquando etiam personas legantium necesse est inspici; ut ecce pistorio instrumento ita ipsi pistores inesse videri possunt, si paterfamilias pistrinum exercuit; nam plurimum interest, instrumentum pistoribus an pistrino paratum sit. §. 2. Asinam molendariam et molam negat Neratius instrumento fundi contineri. §. 3. Item cacabos et patinas in instrumento fundi esse dicimus, quia sine his pulmentarium coqui non potest. Nec multum refert inter cacabos et ahenum, quod supra focum pendet; hic aqua ad potandum calefit, in illis pulmentarium coquitur. Quod si ahenum instrumento continetur, urcei quoque, quibus aqua in ahenum infunditur, in idem genus rediguntur, ac deinceps in infinitum primis quibusque proxima copulata procedunt. Optimum ergo esse, Pedius ait, non propriam verborum significationem scrutari, sed inprimis quid testator demonstrare voluerit, deinde in qua praesumtione sint, qui in quaque regione commorantur. §. 4. Quum de villico quaereretur, an instrumento inesset? et dubitaretur, Scaevola consultus respondit: si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleret, deberi. §. 5. Idem consultus de meta molendaria respondit: si rusticis eius fundi operariis moleretur, eam quoque deberi. Est autem meta inferior pars molae, catillus superior. §. 6. De bubulco quoque ita respondit: sive de eo, qui bobus ibi araret, sive de eo, qui boves eius fundi aratores pasceret, quaereretur, deberi. §. 7. De putatoribus quoque ita respondit: si eius fundi causa haberentur, inesse. §. 8. Pastores quoque et fossores ad legatarium pertinere. §. 9. Item quum fundus ita legatus esset: *Maevio fundum Seianum ita ut optimus maximusque est, cum omni instrumento rustico et urbano, et mancipiis, quae ibi sunt*, et quaereretur, an semina deberentur? respondit: verius esse, deberi, nisi aliud testatorem sensisse heres probaret. Idem respondit de frumento reposito ad mancipiorum exhibitionem. §. 10. In instrumento medici esse collyria, et emplastra, et cetera eius generis, Cassius scribit. §. 11. Cui fundum instructum legaverat, nominatim mancipia legavit. Quaesitum est: an reliqua mancipia, quae non nominasset, instrumento cederent? Cassius ait: responsum esse, tametsi mancipia instructi fundi sint, tamen videri eos solos legatos esse, qui nominati essent, quod appareret, non intellexisse patremfamilias, instrumento quoque servos annumeratos esse. §. 12. Sabinus: *Cui fundus, quaeque ibi sint, legata sunt, ei fundus et omnia, quae in eo solita sunt esse, quaeque ibi maiore parte anni morari, et hi, qui in eum manendi causa recipere se consueverunt, legati videntur; at si qua consulto in fundo congesta contractave sunt, quo legatum cumularetur, ea non videntur legata esse.* §. 13. Quidam quum ita legasset: *villam meam ita, ut ipse possedi, cum supellectile, mensis, mancipiis, quae ibi deputabuntur, urbanis et rusticis, vinisque, quae in diem mortis meae ibi erunt, et decem aureis*, et quaereretur, quum in diem mortis ibi libros, et vitreamina, et vesticulam habuerit, an eadem omnia legato cederent? quoniam quaedam enumerasset, Scaevola respondit: specialiter expressa legato cedere. §. 14. Domum instructam legavit cum omnibus affixis. Quaeritur de instrumentis debitorum, an ea legatarius habere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non posse.

XIX. *Idem libro XIII. Responsorum.* Si mancipia, quae post testamentum factum in fundum Seiae relictum a testatore inducta fundi colendi gratia in eodem fundo fuerint, ea quoque instrumento fundi contineri, respondi. Quamvis enim ea mancipia testator demonstrasset, quae tunc ibi essent, quum legaret, tamen non minuendi legati, sed augendi causa mancipiorum quoque fecit mentionem; ceterum instrumento fundi mancipia quoque colendi agri causa inducta contineri, non ambigitur. §. 1. Paulus respondit: villae instrumento neque fructus repositos, neque equitium contineri, supellectilem autem legato cedere, servum vero arte fabrica peritum, qui annuam mercedem praestabat, instrumento villae non contineri.

XX. *Scaevola libro III. Responsorum.* Seiae ex parte heredi institutae, si heres erit, fundos per praeceptionem dederat instructos cum suis villicis et reliquis colonorum, et codicillis ita scripsit: *Postea mihi venit in mentem, Seiae fundos quos reliqui, ita ut sunt instructi rustico instrumento, supellectile, pecore, et villicis cum reliquis colonorum, et apotheca habere volo.* Quaesitum est: an etiam ea, quae patrisfamilias usus quotidiani causa in fundis fuerunt, legato continerentur? Respondit: testamento quidem, ut proponeretur, Seiae insuper fundum legatum, verum non amplius deberi, quam in codicillis, quos sane post oblivionem testamentariae scripturae fecisset, instructi appellatione contineri velle se manifeste ostendisset. §. 1. Liberto suo quidam praedia legavit his verbis: *Seio liberto meo fundos illum et illum do lego, ita ut instructi sunt, cum dotibus, et reliquis colonorum, et saltuariis cum contubernalibus suis, et filiis, et filiabus.* Quaesitum est: an Stichus servus, qui praedium unum ex his coluit, et reliquatus est amplam summam, ex causa fideicommissi Seio debeatur? Respondit: si non fide dominica, sed mercede, ut extranei coloni solent, fundum coluisset, non deberi. §. 2. *Caio Seio alumno meo fundos meos illum et illum, ita ut instructi sunt, et domum superiorem dari volo.* Quaesitum est: an etiam domum instructam dari voluerit? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, ita videri dedisse, nisi is, a quo peteretur, aliud testatorem sensisse manifeste doceret; at si habitationis, id est aedificii instrumentum legasset, non cedere servos operae aliive rei paratos. §. 3. Praedia ut instructa sunt, cum dotibus, et reliquis colonorum et villicorum, et mancipiis, et pecore omni legavit, et peculiis, et cum actore. Quaesitum est: an reliqua colonorum, qui finita conductione, interposita cautione, de colonia discesserant, ex verbis suprascriptis legato cedant? Respondit: non videri de his reliquis esse cogitatum. §. 4. Idem quaesiit: in actore legato an uxor et filia legato cedant? quum actor non in praediis, sed in civitate moratus sit. Respondit: nihil proponi, cur cedant. §. 5. Idem quaesiit: quum testator facto testamento in provinciam sit profectus, an ea mancipia, quae post profectionem eius aut mortem sine cuiusquam auctoritate, sponte sua, ad parentes et notos sibi homines in fundos legatos transierint, legato cedant? Respondit: non legatos eos, qui forte veluti commeantes transiissent. §. 6. *Pamphilae libertae meae dari volo fundum Titianum cum instrumento et his, quae in eodem erunt, quum moriar.* Quaesitum est: si Stichus servus ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductus, et in disciplinam traditus, postea in eum fundum non reversus sit, an debeatur? Respondit: si studendi causa misisset, non quo a fundo eum aliorsum transferret, deberi. §. 7. *Tyrannae sorori meae fundum meum Graecianum cum stabulo et instrumento rustico omni relinquo.* Quaeritur: an fundi appellatione etiam pascua, quae ad eum simul cum fundo pervenerunt, et quae semper in usibus huius possessionis habuerat, legato cederent? Respondit: si prata fundo Graeciano ita coniunxisset, uti sub una fundi appellatione haberentur, ea quoque deberi. §. 8. Instructis domibus legatis, grabatus argento inaurato tectus mortis Titiae tempore in domibus non est repertus, sed in horreis tantisper conditus. Quaero: an is quoque praestandus sit? Respondit: si in domo esse soleret, et, quo tutiore loco haberetur, interim in horrea allatus esset, nihilo minus praestandum. §. 9. Quod adiecit testator: *uti possedi*, an hoc significet, sicut instructa in diem mortis habuit, id est cum mancipiis, pecoribus, instrumento rustico? Respondit: non de iure quaeri.

XXI. *Pomponius libro I. Fideicommissorum.* Cum fundus sine instrumento legatus sit, dolia, molae olivariae, et prelum, et quaecunque infixa inaedificataque sunt, fundo legato continentur. Nullae autem ex his rebus, quae moveri possunt, paucis exceptis, fundi appellatione continen-

tur. De molis tum quaeri solet, quum ita affixae, itave inaedificatae sunt, ut partes aedificiorum esse videantur.

XXII. *Paulus libro III. Sententiarum.* Fundo legato ut optimus maximusque est, retia apraria et cetera venationis instrumenta continebuntur, quod etiam ad instrumenta pertinent, si quaestus fundi ex maxima parte in venationibus consistat. §. 1. Fundo legato cum mancipiis, et pecoribus, et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

XXIII. *Neratius libro II. Responsorum.* Cum quaeratur, quod sit tabernae instrumentum, interesse, quod genus negotiationis in ea exerceri solitum sit.

XXIV. *Paulus libro III. ad Neratium.* Fundus, qui locatus erat, legatus est cum instrumento; instrumentum, quod colonus in eo habuit, legato cedit. Paulus: an quod coloni fuit, an tantum id, quod testatoris fuit? Et hoc magis dicendum est, nisi nullum domini fuit.

XXV. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Fundi instrumento legato id pecus cedere putabat Tubero, quod is fundus sustinere potuisset. Labeo contra; quid enim fiet, inquit, si, quum mille oves fundus sustinere potuisset, duo millia ovium in eo fundo fuerint? quas oves potissimum legato cessuras existimabimus? nec quaerendum esse, quid debuisset parari pecoris instrumenti fundi causa, sed quid paratum esset? non enim ex numero aut multitudine legata aestimanda esse. Labeonis sententiam probo. §. 1. Quidam, quum in fundo figlinas haberet, figulorum opera maiore parte anni ad opus rusticum utebatur; deinde eius fundi instrumentum legaverat. Labeo et Trebatius: non videri figulos in instrumento fundi esse, aiunt. §. 2. Item quum instrumentum omne legatum esset, excepto pecore, pastores oviliones, ovilia quoque legato contineri, Ofilius non recte putat.

XXVI. *Idem libro V. ex Posterioribus Labeonis.* Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra aggesta est, et in his viridiaria posita, aedium esse, Labeo et Trebatius putant. Ita id verum puto, si ita illigata sint aedibus, ut ibi perpetuo posita sint. §. 1. Molas manuarias quidem supellectilis, iumentarias autem instrumenti esse, Ofilius ait. Labeo, Cascellius, Trebatius neutras supellectilis, sed potius instrumenti putant esse; quod verum puto.

XXVII. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Praedia maritima cum servis, qui ibi erunt, et omni instrumento, et fructibus, qui ibi erunt, et reliquis colonorum nutritori suo legavit. Quaesitum est: an servi piscatores, qui solebant in ministerio testatoris esse, et ubicunque eum sequi, et urbicis rationibus fungebantur, nec mortis testatoris tempore in praediis legatis deprehensi fuerunt, legati esse videantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non esse legatos. §. 1. Affini suo ita legavit: *Fundum Cornelianum Titio, ita ut est instructus, cum omnibus rebus, et mancipiis, et reliquis colonorum dari volo;* haec testatrix, Romam litis causa ex Africa veniens, mancipia quaedam ex fundo suprascripto, quo citius per hiemem ad oram legeret, secum adduxit. Quaesitum est: an ea mancipia fideicommisso cedant? quum quaedam ex his rusticis officiis ad tempus peregrinationis abducta sint, relictis conservabus, et filiis suis, et quaedam matribus, et patribus. Respondit; mancipia, de quibus quaereretur, secundum ea, quae proponerentur, ex causa fideicommissi deberi. §. 2. Idem quaesiit: an fructus eiusdem fundi, qui ibi in diem mortis coacti manserint, fideicommisso cedant? quum plenissima testatoris erga affinem voluntas ab eo quoque manifestetur, quod reliqua colonorum eiusdem possessionis ad eum pertinere voluerit. Respondit: in huiusmodi scriptura posse responderi, hoc solum quaerendum, an manifeste appareat, defunctam id, de quo quaereretur, dari voluisse. §. 3. Liberto, quem heredem ex parte scripsit, fundum per praeceptionem dedit in haec verba: *Pamphile liberte, praecipito tibique habeto fundum meum Titianum, et agellum Sempronianum cum instrumento et his, quae in eodem erunt, quum moriar, familiaque, quae in eo fundo moratur, exceptis, quos manumisero.* Quaesitum est: quum testator in eo fundo aliquantum vini in doliis habuerit, quod vivus totum vendiderat, et partem tertiam pretii pro eo acceperat, an vinum in doliis remanens ad libertum ex causa praeceptionis pertineat? Respondit: verbis, quae proponerentur, contineri, nisi manifeste contrariam voluntatem coheredes approbent. In eo fundo instrumenta kalendarii et nummos reliquit. Responsum est de nummis quoque, ut supra responsum. §. 4. Ita legatum est: *Septiciae sorori meae fundi paterni mei Seiani partem dari volo, sicut est, et alteram partem ita, ut in diem mortis fuerit.* Quaesitum est: an ex verbis suprascriptis asseres et prela iam posita parataque, ut immitterentur aedificio, item instrumentum urbanum et rusticum cum mancipiis, quae fundi causa erant, ad legatariam pertineant? Respondit: possunt haec verba: *sicut est,* ad instructum referri. §. 5. Fundos legavit in haec verba: *Sempronio fratri meo hoc amplius fundos meos, ita ut instructi sunt, Cassianum, Nonianum cum suis salictis et silvis.* Quaesitum est: quum silvae et salicta non in fundis suprascriptis sint, sed in adiectis agellis, et quos simul testator comparavit, nec sine his fundi coli possint, an legato cederent? Respondit: id tantum cedere legato, quod verbis comprefiendisset.

XXVIII. *Idem libro XXIII. Digestorum.* Lucius Titius fundum, uti erat instructus, legaverat. Quaesitum est: fundus instructus quemadmodum dari debeat, utrum sicut instructus fuit mortis patrisfamilias tempore, ut, quae medio tempore agnata aut in fundum illata sunt, heredis sint, an vero instructus fundus eo tempore inspici debeat, quo factum est testamentum, an vero eo tempore, quo fundus peti coepit, ut, quidquid eo tempore instrumenti deprehendatur, legatario proficiat? Respondit: ea, quibus instructus sit fundus, secundum verba legati, quae sint in eadem causa, quum dies legati cedat, instrumento contineri.

XXIX. *Labeo libro I. Πιθανῶν.* Si navem cum instrumento omisti, praestari tibi debet scapha navis. Paulus: *Immo contra; etenim scapha navis non est instrumentum navis; etenim mediocritate, non genere ab ea differt; instrumentum autem cuiusque rei necesse est alterius generis esse, atque ea, quaeque sit; quod et Pomponio libro septimo Epistolarum placuit.*

TIT. VIII.
DE PECULIO LEGATO.

I. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Servo legato cum peculio, et alienato, vel manumisso, vel mortuo, legatum etiam peculii exstinguitur.

II. *Caius libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Nam quae accessionum locum obtinent, exstinguuntur, cum principales res peremtae fuerint.

III. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* At si ancilla cum suis natis legata sit, etiam mortua ea, vel alienata, vel manumissa, nati ad legatarium pertinebunt, quia duo legata sunt separata.

IV. *Caius libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Sed et si cum vicariis suis legatus sit servus, durat vicariorum legatum et mortuo eo, aut alienato, aut manumisso.

V. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Peculio legato constat heredem nomina peculiaria persequi posse, et insuper ipsum, si quid debeat servo, reddere legatario debere.

VI. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Si peculium legetur, et sit in corporibus, puta fundi vel aedes, si quidem nihil sit, quod servus domino, vel conservis, liberisve domini debeat, integra corpora vindicabuntur; sin vero sit, quod domino vel suprascriptis personis debeatur, domini singula corpora pro rata debebunt; et ita et Iulianus et Celsus putant. §. 1. Etsi fuerit legatum peculium non deducto aere alieno, verendum, ne inutile legatum sit, quia quod adiicitur, contra naturam legati sit. Sed putaverim, hanc adiectionem non vitiare legatum, sed nihil ei adiicere; nec enim potest crescere vindicatio peculii per hanc adiectionem. Plane si proponas legatarium nactum possessionem rerum, exceptione doli adversus heredem vindicantem uti potest; habet enim in solidis rebus voluntatem aeris alieni non deducendi. Sed et si dominus remittere se servo, quod debet, vel nihil sibi servum debere significaverit, valet haec adiectio, quia nuda voluntate potest dominus servo remittere, quod ei debet. §. 2. Vicario autem meo mihi legato, an et vicarii mei peculium ad me pertineat? quaeritur. Et putamus contineri legato vicarii eius peculium, nisi adversa sit voluntas testatoris. §. 3. Si servus et vicarius eius liberi esse iussi sint, eisque pecula sua legata sint, verba secundum voluntatem testatoris exaudienda sunt, tanquam de duobus separatisque peculiis testatore locuto; et secundum haec vicarius vicarii non communicabitur, nisi haec

mens fuit testantis. §. 4. Sicut autem aes alienum, hoc est quod debetur domino, minuit legatum peculium, ita per contrarium id, quod dominus debet servo, augere debet. Sed huic sententiae adversatur rescriptum Imperatoris nostri et patris eius, quod ita est: *Cum peculium servo legatur, non etiam id conceditur, ut petitionem habeat pecuniae, quam se in rationes domini impendisse dicit.* Quid tamen, si haec voluntas fuit testatoris? cur non possit consequi? Certe compensari debet hoc, quod impendit, cum eo, quod domino debetur. An et quod dominus scripsisset, se servo debere, peculio legato cederet? Pegasus negat; idem Nerva. Et quum Caeius Domitius filiae suae peculium, quod eius esset, legasset, et annuum, quod ei solitus erat dare, biennio non dedisset, sed in rationibus suis retulisset, filiae se debere quinquaginta, Atilicinus existimavit, legato non cedere; quod verum est, quia consonat rescripto. §. 5. Non solum autem quod domino debetur, peculio legato deducitur, sed et si quid heredi debitum fuerit.

VII. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Si quis creditori suo arrogandum se dederit, et agetur de peculio cum arrogatore, idem puto dicendum, quod de herede dicitur.

VIII. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Denique Pegasus respondit. si statulibero, cui peculium legatum sit, heres interim crediderit, id ipso iure detrahi, et corpora singula per hoc aes alienum deminui. §. 1. Proinde si pure libertatem acceperit, et heres vel vivo domino, vel ante aditam hereditatem servo crediderit, legatum peculii minuetur secundum Iuliani sententiam, licet dominus servi nunquam fuerit. §. 2. Qui Stichum et Pamphilum servos habebat, testamento eos manumisit, et unicuique peculium suum legavit. Placet, quod alteri debet, de peculio eius decedere, et alterius accedere legato. §. 3. Item quaeritur: si servo libertas data sit, si decem dedisset heredi, peculiumque ei legatum sit, an decem, quae dedisset heredi, debeant de peculio decedere? Et est verum, quod Sabino placuit, hoc minus esse in peculio legato. §. 4. Plus ait Sabinus: si statuliber servum heredi vendiderit, perinde desinere eum in peculio esse, atque si extraneo vendidisset. §. 5. His consequenter quaeritur: si servus cum domino de libertate pactus fuerit, et partem pecuniae dederit, et ante, quam residuum daret, dominus decesserit, liberumque esse testamento iusserit cum peculio legato, an, quod domino dederit, in peculio sit imputandum? Et ait Labeo: de peculio decedere. Plane si nondum dederat, sed, donec totum traderet, pro deposito apud eum fuerit, id in peculio esse placuit. §. 6. Item si servo peculium sit legatum, et a debitore eius peculiari heres vetitus sit petere, verum est, hoc minus esse in legato peculii, hoc est detrahendum id, quod debitori legatum est. §. 7. Interdum et si non sit legatum peculium, velut legatum sic accipitur, idque est in huiusmodi specie: quidam servo libertatem, si rationes reddidisset, dederat, et si heredibus centum intulisset. Imperator igitur noster cum patre rescripsit: peculium quidem non nisi legatum deberi, *verum*, inquiunt, *si conditionibus praescriptis paruit servus, testatorem voluisse eum retinere peculium interpretamur, videlicet ex eo, quod ex peculio eum iusserat centum inferre.* §. 8. Utrum autem id demum peculium accipimus, quod mortis tempore fuit, an vero et quod postea accessit applicamus, vel quod decessit detrahimus? Et Iulianus alias accipiendum legatum peculii ait, si ipsi servo legetur, alias, si alii; nam si ipsi, id tempus in legato spectandum, quo dies legati cedit; si vero extraneo, mortis tempus, sic tamen, ut incrementa ex rebus peculiaribus ad eum perveniant, utputa partus ancillarum vel fetus pecorum. Quod autem ex operis suis vel ex alia re accedit, id, si alii, quam ipsi legetur peculium, non debebitur. Hoc utrumque Iulianus secundum voluntatem testatoris scribit. Cum enim ipsi suum peculium legatur, verisimile est, eum omne augmentum ad ipsum pertinere voluisse, cui patrimonium manumisso futurum est; cum alii, non sic, ut tamen, si in alterius persona hoc eum sensisse appareat, idem dicas.

IX. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Id, quod servo, qui in ipsius peculio est, debetur, non deducitur ex legato peculio, quamvis conservus eius sit. §. 1. Si conservum suum vulneraverit servus, et viliorem fecerit, Marcellus ait, non esse dubitandum, deduci ex peculio, quod domini intersit. Nam quid interest, conservum vulneret, an scindat aliquid vel frangat, an surripiat? quo casu sine dubio minuitur peculium, sed non ultra simplum. §. 2. Sed si se vulneravit vel etiam occidit, nihil est deducendum hoc nomine; alioquin dicemus, et si fugerit, deducendum id, quanto vilior sit factus propter fugam.

X. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Si peculium servo vel filio praelegare velis, ne deducatur id, quod tibi debebitur, specialiter ea, quae in peculio erunt, leganda sunt.

XI. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Ei quoque, qui nihil in peculio habet, potest peculium legari; non enim tantum praesens, sed etiam futurum peculium legari potest.

XII. *Iulianus libro XXXVII. Digestorum.* Tunc inutile legatum peculii fit, quum servus vivo testatore decedit; ceterum si mortis tempore servus vixerit, peculium legato cedet;

XIII. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Aliter atque si servus vestitus legatus foret.

XIV. *Alfenus Varus libro V. Digestorum.* Quidam in testamento ita scripserat: *Pamphilus servus meus peculium suum, quum moriar, sibi habeto, liberque esto.* Consulebatur: rectene Pamphilo peculium legatum videretur, quod prius, quam liber esset, peculium sibi habere iussus esset? Respondi: in coniunctionibus ordinem nullum esse, neque quidquam interesse, utrum eorum primum diceretur aut scriberetur; quare recte peculium legatum videri, ac si prius liber esse, deinde peculium sibi habere iussus esset.

XV. *Idem libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Servo manumisso peculium legatum erat; alio capite omnes ancillas suas uxori legaverat; in peculio servi ancilla fuit. Servi eam esse respondit, neque referre, utri prius legatum esset.

XVI. *Africanus libro V. Quaestionum.* Stichus habet in peculio Pamphilum; hunc dominus noxali iudicio defendit, et damnatus litis aestimationem solvit; deinde Stichum testamento manumisit, eique peculium legavit. Quaesitum est: an, quod Pamphili nomine praestitum sit, ex peculio vel ipsius Pamphili, vel Stichi deducendum sit? Respondit: Pamphili quidem de peculio utique deducendum, quantacumque ea summa esset, id est etiam si eum noxae dedere expedisset; quidquid enim pro capite servi praestitum sit, in eo debitorem eum domini constitui; quodsi Pamphili peculium non sufficiat, tunc ex peculio Stichi non ultra pretium Pamphili deduci debere. §. 1. Quaesitum est: si ex alia qua causa Pamphilus pecuniam domino debuisset, nec ea ex peculio eius servari posset, an usque ad pretium eius ex peculio Stichi possit deducere? Negavit; neque enim simile id superiori esse; ibi enim propterea pretium vicarii deducendum, quod eo nomine ipse Stichus ob defensionem vicarii sui domino debitor constituatur, at in proposito, quia Stichus nihil debeat, ex eius peculio nihil esse deducendum, sed ex Pamphili duntaxat, qui certe ipse in suo peculio esse intelligi non potest.

XVII. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Qui peculium servi legaverat, iudicium eo nomine acceperat, deinde decesserat. Placuit, non aliter peculium ex causa legati praestari, quam si de accepto iudicio heredi caveretur.

XVIII. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Si servo manumisso peculium legatum fuerit, in eum sine dubio creditoribus peculiariis actiones non competunt, sed non aliter heres peculium praestare debet, nisi ei caveatur, defensum iri adversus creditores peculiarios.

XIX. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Quum dominus servum vellet manumittere, professionem edi sibi peculii iussit, atque ita servus libertatem accepit. Res peculii professioni subtractas non videri manumisso tacite concessas, apparuit. §. 1. Testamento data libertate peculium legaverat, eundemque postea manumiserat. Libertus, ut et nominum peculii actiones ei praestentur, ex testamento consequetur. §. 2. Filiusfamilias, cui pater peculium legavit, servum peculii vivo patre manumisit. Servus communis omnium heredum est exemtus peculio propter filii destinationem, quia id peculium ad legatarium pertinet, quod in ea causa moriente patre inveniatur;

XX. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Nihilque interest, ante legatus, deinde inutiliter manumissus sit, an contra.

XXI. *Scaevola libro VIII. Quaestionum.* Si Sticho manumisso peculium legatum sit, et Titio servus peculiaris, quantum peculio detractum erit ob id, quod domino debetur, tantum ei accedere, cui vicarius legatus est, Iulianus ait.

XXII. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Dominus servum testamento manumiserat, et ei peculium legaverat; is servus mille nummos domino debuerat, et eos heredi solverat. Respondi: omnes eas res deberi orcino, si pecuniam orcinus, quam debuerat, solvisset. §. 1. Dominus servum, qui cum eo vicarium communem habebat, testamento manumiserat, et peculium ei legaverat; deinde ipsum vicarium, qui communis erat, nominatim et ipsi et libertae suae legaverat. Respondi: partem quartam libertae, reliquam partem quartam liberti futuram; quod et Trebatius.

XXIII. *Scaevola libro XV. Digestorum.* Dominus Sticho servo suo, qui bona liberti eius gessit, cui pro parte dimidia testamento heres exstiterat, in quibus negotiis gestis et kalendaria fuerunt, testamento suo libertatem dederat, si rationem reddidisset, eique peculium suum per fideicommissum dedit; Stichus summas, quibus reliquatus erat tam ex kalendario, quam ex variis causis, reddidit, manentibus debitoribus, pro quibus ipse pecuniam heredibus patroni refuderat, libertatemque adeptus decessit. Quaesitum est: an heredibus Stichi adversus nomina debitorum, pro quibus Stichus pecuniam heredibus patroni intulit, heredes patroni ex causa fideicommissi compellendi sint actiones praestare, quum nihil aliud a Sticho patrono debitum fuerit? Respondit: praestandum. §. 1. Testamento codicillisve servos manumisit, et peculia legavit, et de Sticho ita cavit: *Stichum servum meum liberum esse volo, eique volo dari decem aureos, et quidquid ex ratione loculorum meorum habet. Rationes autem heredibus meis dari volo. His omnibus, quos hoc testamento manumisi, peculia sua concedi volo.* Quaesitum est: an, quod amplius rationi loculorum in diem mortis erogavit Stichus ex peculio suo, ab heredibus recipere debeat? quum ex consuetudine domus esset, ut, quidquid amplius ex suo in ratione loculorum erogasset, dominica ratio ei deberet atque exsolveret. Respondit: secundum ea, quae propter consuetudinem proponerentur, id quoque peculio legato contineri, quod et dominica ratio deberet, et solita erat reddere. §. 2. Servis libertates legataque dederat, et conditionem ita scripserat: *Ὅσους κατέλιπον ἐλευθέρους καὶ τὰ ληγάτα αὐτοῖς, τούτους βούλομαι εἶναι ἀνεξετάστους* *). Quaesitum est: an peculia quoque legata his videantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non videri legata. §. 3. Item quaesitum est: an ex iisdem verbis reliqua rationum quasi legata retinere possint, aut si res dominicas apud se habuerunt, aut si qui eorum coloni praediorum fuerunt, pensiones? Respondit: supra responsum esse.

XXIV. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Si legatus fuerit servus, peculium excipere non est necesse, quia non sequitur, nisi legetur.

XXV. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Si servus liber esse iussus sit, eique peculium legatum sit, vicariorum eius vicarii legato continentur.

XXVI. *Scaevola libro III. Responsorum. Titi fili, e medio praecipito, sumito, tibique habeto domum illam, item aureos centum;* alio deinde capite peculia filiis praelegavit. Quaesitum est: an peculio praelegato et centum aurei, et usurae eorum debeantur? quum rationibus breviariis in aere alieno et sortem et usuras inter ceteros creditores complexus sit. Respondit: si id foenus nomine filii exercuisset, et usuras ita, ut proponeretur, filio adscripsisset, id quoque peculio legato deberi.

TIT. IX.
DE PENU LEGATA.

I. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Uxori suae in annos singulos penoris aliquid heres dare iussus est; si non dedisset, nummos dare damnatus est. Quaeritur: an penus legata peti possit, an vero solummodo sit in praestatione, et si non praestetur, tunc quantitas petatur? Et si quidem semel penus sit legata, non per singulos annos, certo iure utimur, ut et Marcellus libro tricesimo nono Digestorum apud Iulianum notat, in praestatione esse duntaxat penum, quantitatem vero et peti posse. Habebit igitur heres oblationem tamdiu, quamdiu lis cum eo de pecunia contestetur, nisi forte aliud tempus vel mente, vel verbis testator praestituit. Quodsi in annos singulos penus legata sit, per singulos annos penus adhuc poterit praestari; si minus, summae per singulos annos petentur. Quid ergo, si una summa legata sit, et primo penus non sit praestita? utrum tota summa debeatur, quasi toto penoris legato transfuso, an vero quantitas primi anni aestimationis sola sit translata? dubitari potest. Puto tamen, sic voluntatem sequendam testatoris, ut tota summa illico, postquam cessaverit heres dare penum uxori, praestetur, heredis indevotione coërcenda.

II. *Marcianus libro III. Regularum.* Penu certa cum vasis certis legata et consumta, ne vasa quidem cedunt legato, exemplo peculii.

III. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Qui penum legat, quid legato complectatur? videamus. Et Quintus Mucius scribit libro secundo Iuris civilis: penu legata contineri, quae esui potuique sunt. Idem Sabinus libris ad Vitellium scribit: *Quae horum,* inquit, *patrisfamilias, uxoris, liberorumve eius, vel familiae, quae circa eos esse solet, item iumentorum, quae dominici usus causa parata sunt.* §. 1. Sed Aristo notat: etiam quae esui potuique non sunt, contineri legato, utputa ea, in quibus esse solemus, oleum forte, garum, muriam, mel, ceteraque his similia. §. 2. *Plane,* inquit, *si penus esculenta legetur, Labeo libro nono Posteriorum scribit, nihil eorum cedere, quia non haec esse, sed per ea solemus.* Trebatius in melle contra scribit; merito, quia mel esse solemus. Sed Proculus omnia haec contineri recte scribit, nisi contraria mens testatoris appareat. §. 3. Esculenta utrum ea, quae esse, an et ea, per quae esse solemus, legaverit? Et ea quoque legato contineri credendum, nisi contraria mens patrisfamilias doceatur; mella certe semper esculentae penui cedere, lacertas quoque cum muria sua contineri, nec Labeo negavit. §. 4. Poculenta penu ea, quae vini loco paterfamilias habuit, continebuntur, suprascripta vero non continebuntur. §. 5. Penori acetum quoque cedere, nemo dubitat, nisi extinguendi ignis causa fuerit paratum; tunc enim esui potuique non fuit. Et ita Ofilius libro sexto decimo Actionum scribit. §. 6. Sed quod diximus *usus sui gratia paratum,* accipiendum erit et amicorum eius, et clientium, et universorum, quos circa se habet, non etiam eius familiae, quam neque circa se, neque circa suos habet, puta si qui sunt in villas deputati. Quos Quintus Mucius sic definiebat, ut eorum cibaria contineri putet, qui opus non facerent; sed materiam praebuit Servio notandi, ut textorum et textricum cibaria diceret contineri. Sed Mucius eos voluit significare, qui circa patremfamilias essent. §. 7. Simili modo et iumentorum cibaria penu continentur, sed eorum iumentorum, quae usibus ipsius et amicorum deserviunt; ceterum si qua iumenta agris deserviebant vel locabantur, legato non cedere cibaria eorum. §. 8. Sive autem frumentum, sive quid leguminis in cella penuaria habuit, penore legato continebitur. Sed et hordeum, sive familiae sive iumentorum gratia paratum, contineri, Ofilius scribit libro sexto decimo Actionum. §. 9. Ligna, et carbones, ceteraque, per quae penus conficeretur, an penore legato contineantur? quaeritur. Et Quintus Mucius et Ofilius negaverunt, non magis quam molae, inquiunt, continentur. Iidem et tus et ceras contineri negaverunt. Sed Rutilius et ligna et carbones, quae non vendendi causa parata sunt, contineri ait. Sextus autem Caecilius etiam tus et cereos in domesticum usum paratos contineri legato scribit. §. 10. Servius apud Melam et unguentum, et chartas epistolares penoris esse scribit; et est verius, haec omnia, odores quoque, contineri; sed et chartas ad rationcula vel ad logarium paratas contineri. §. 11. Vasa quoque penuaria quin contineantur, nulla dubitatio est. Aristo autem scribit: dolia non contineri; et est verum secundum illam distinctionem, quam supra in vino fecimus. Nec frumenti, nec leguminum thecae, vel arculae forte, vel sportae, vel si qua alia sunt, quae horrei penuarii, vel cellae penuariae instruendae gratia habentur, non continebuntur, sed ea sola continentur, sine quibus penus haberi non recte potest.

IV. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Nam quod liquidae materiae est, quia per se esse non potest, rapit secum in accessionis locum id, sine quo esse non potest; vasa autem, accessio legatae penus, non legata sunt. Denique

*) *Quotquot reliqui libertos atque eis legata, eos ipsos inexcussos esse volo.*

penu consumta vasa non debentur. Sed et si penum cum vasis specialiter sit legatum, vasa non debebuntur vel consumta penu, vel ademta. §. 1. Si cui, quae in promtuario sint, legata fuerint, non omnis penus legata est. §. 2. Item si quis solitus fructus suos vendere penum legaverit, non omnia, quae et promercii causa habuit, legasse videtur, sed ea sola, quae in penum sibi separabat. Quodsi promiscue uti solebat, tunc, quantum ad annuum usum ei sufficeret, familiaeque eius, ceterorumque, qui circa eum sunt, legato cedet; quod fere, inquit Sabinus, evenit in personis mercatorum, aut quoties cella est olei et vini, quae venire solebant, in hereditate relicta. §. 3. Nomen autem *penus* mihi traditum est omnibus generibus dictum. §. 4. Si ita legetur: *penus, quae Romae erit,* utrum quae est intra continentia, legata videtur, an vero ea sola, quae est intra murum? Et quidem urbes fere omnes muro tenus finiri, Romam continentibus, et urbem Romam aeque continentibus. §. 5. Quodsi urbana penus sit legata, omnem, quae ubique est, legatam videri, Labeo ait, etiam si in villa sit urbico usui destinata, sicuti urbica ministeria dicimus, et quae extra urbem nobis ministrare consueverunt. Si autem extra urbem, Romae tamen sit, sed et si in hortis sit urbi iunctis, idem erit dicendum. §. 6. Si cui penus legata sit praeter vinum, omnis penus legata videtur excepto vino. Sed si ita scriptum sit: *omnem penum, praeter vinum, quod Romae erit,* sola penus, quae Romae est, legata videtur. Et ita et Pomponius libro sexto ad Sabinum scribit.

V. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Non omne, quod bibitur, in penu habetur, alioquin necesse erit, ut et omnia medicamenta, quae bibentur, contineantur; itaque eademum penoris esse, quae alendi causa biberentur, quo in numero antidotum non est. Et sane vere Cassius sensit. §. 1. Sed quod quidam negaverunt, piper, et ligusticum, et carcum, et laser, et cetera huiusmodi in penu non esse, improbatum est.

VI. *Idem libro X. ad Sabinum.* Instrumentum pistrini, item universa vasa coquinatoria penu non continentur.

VII. *Scaevola libro III. Responsorum. Penum meam omnem ad matrem liberosque meos, qui cum matre sunt, pertinere volo.* Quaero: si tutores pupilli eam solummodo penum deberi, quae in coenaculo esset, dicant, sint autem et in horreis amphorae, an hae quoque debeantur? Respondi: quidquid penoris usus causa ubicunque habuisset, deberi.

TIT. X.

DE SUPELLECTILE LEGATA.

I. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Supellex est domesticum patrisfamiliae instrumentum, quod neque argento, aurove facto, vel vesti annumeratur,

II. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Id est res mobiles, non animales.

III. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Supellectile legata haec continentur: mensae, trapezophora, delphica, subsellia, scamna, lecti etiam inargentati, culcitrae, toralia, [imperia] vasa aquaria, pelves, aquiminaria, candelabra, lucernae, trullae. §. 1. Item vasa aenea vulgaria, id est quae non proprie essent loco attributa, praeterea capsae, armaria. §. 2. Sed sunt, qui recte putant, capsas et armaria, si librorum, aut vestium, aut armamentorum gratia parata sint, non esse in supellectile, quia ne hae quidem ipsae res, quibus attributae essent, supellectilis instrumento cederent. §. 3. Vitrea escaria et potoria in supellectile sunt, sicut fictilia, nec solum vulgaria, sed etiam quae in pretio magno sunt. Nam et pelves argenteas, et aquiminalia argentea, et mensas, et lectos inargentatos vel inauratos atque gemmatos in supellectile esse, non dubitatur, usque adeo, ut idem iuris sit, et si tota argentea vel aurea sint. §. 4. De murrhinis et cristallinis dubitari potest, an debeant annumerari supellectili, propter eximium usum et pretium; sed et de his idem dicendum est. §. 5. Nec interest, cuius materiae sint res, quae sunt in supellectile; sed craterem argenteum non esse in supellectile, nec ullum vas argenteum, secundum saeculi severitatem, nondum admittentis supellectilem argenteam. Hodie, propter usum Imperatorum, si in argento relatum sit candelabrum argenteum, argenti esse videtur, et error ius facit.

IV. *Idem libro singulari de Instrumenti significatione.* Rhedae et sedularia supellectili annumerari solent.

V. *Idem libro IV. ad Sabinum.* De tapetis quaeri potest, quibus subsellia cathedraria insterni solent, utrum in veste sint, sicut stragula, an in supellectile, sicut toralia, quae proprie stragulorum non sunt? Et hoc magis placuit, ea supellectile contineri. §. 1. De tapetis autem vel linteis, quibus insternuntur vehicula, dubitari potest, an sint in supellectile? Sed dicendum est, potius instrumenti viatorii ea esse, sicut pelles, quibus involvuntur vestimenta, lora quoque, quibus hae pelles constringi solent.

VI. *Alfenus libro III. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Supellectilis eas esse res puto, quae ad usum communem patrisfamilias paratae essent, quae nomen sui generis separatim non haberent. Quare quae ad artificii genus aliquod pertinerent, neque ad communem usum patrisfamilias accommodatae essent, supellectilis non esse. §. 1. Sed nec pugillares et codices in supellectile sunt.

VII. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Labeo ait: originem fuisse supellectilis, quod olim his, qui in legationem proficiscerentur, locari solerent, quae sub pellibus usui forent. §. 1. Tubero hoc modo demonstrare supellectilem tentat: instrumentum quoddam patrisfamilias rerum ad quotidianum usum paratarum, quod in aliam speciem non caderet, ut verbi gratia penum, argentum, vestem, ornamenta, instrumenta agri aut domus. Nec mirum est, moribus civitatis et usu rerum appellationem eius mutatam esse; nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut aerea denique supellectile utebantur; nunc ex ebore, atque testudine, et argento, iam ex auro etiam atque gemmis supellectile utuntur, quare speciem potius rerum, quam materiam intueri oportet. §. 2. Sed de his quidem, de quibus dubitari potest, supellectilis potius, an argenti, an vestis sint, Servius fatetur, sententiam eius, qui legaverit, adspici oportere, in quam rationem ea solitus sit referre; verum si ea, de quibus non ambigeretur, quin in alieno genere essent, utputa escarium argentum, aut paenulas et togas, supellectili quis adscribere solitus sit, non idcirco existimari oportere, supellectile legata ea quoque contineri; non enim ex opinionibus singulorum, sed ex communi usu nomina exaudiri debere. Id Tubero parum sibi liquere ait; *Nam quorsum nomina,* inquit, *nisi ut demonstrent voluntatem dicentis? Equidem non arbitrer quemquam dicere, quod non sentiat, ut maxime nomine usus sit, quo id appellari solet; nam vocis ministerio utimur. Ceterum nemo existimandus est dixisse, quod non mente agitaverit.* Sed etsi magnopere me Tuberonis et ratio et auctoritas movet, non tamen a Servio dissentio, non videri quemquam dixisse, cuius non suo nomine usus sit. Nam etsi prior atque potentior est, quam vox, mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur, nisi forte et eos, qui loqui non possunt, conatu ipso, et sono quodam, καὶ τῇ ἀνάρθρῳ φωνῇ dicere existimemus.

VIII. *Modestinus libro IX. Responsorum.* Quum quidam uxori suae ita legaverat: *Domum cum iure suo omni, et instrumento, et supellectile,* quaerebatur: an videretur et argentum escale et potorium legato contineri? Respondit: si quid in supellectile argentum est, deberi; escale autem vel potorium argentum non deberi, nisi hoc quoque testatorem sensisse legatarius doceat.

IX. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Legata supellectile, cum species ex abundanti per imperitiam enumerarentur, generali legato non derogatur. Si tamen species certi numeri demonstratae fuerint, modus generi datus in his speciebus intelligitur. Idem servabitur instructo praedio legato, si quaedam species numerum certum acceperint. §. 1. Supellectilis mensas esse cuiuscunque materiae, scilicet vel argenteas vel argento inclusas, placet; nam et argenteos lectos, item argentea candelabra supellectili cedere, posterior aetas recepit, quum et Ulysses auro et argento lectum viventis arboris truncis aedificatum ornasset, quem Penelope recognoscendi viri signum accepit, ut voluit Homerus. §. 2. Supellectile sua omni legata acceptum argentum pignori non continebitur, quia supellectilem suam legavit; utique si non in usu creditoris id argentum voluntate debitoris fuit, sed repositum propter contractus fidem ac restituendae rei vinculum.

X. *Iavolenus libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Qui vestem omnem, et res plurium generum supellectilis nomine expenso ferre solitus erat, is uxori supellectilem legaverat. Recte negabant vestem legato cessuram Labeo,

Ofilius, Cascellius, quia non posset videri vestis appellatione supellectilis contineri.

XI. *Idem libro X. ex Posterioribus Labeonis.* Vasa aenea salientis aquae posita, item si quid aliud magis deliciarum, quam usus causa paratum esset, non esse supellectilis, Labeo et Trebatius putant. Murrhea autem vasa et vitrea, quae ad usum edendi et bibendi causa parata essent, in supellectile dicuntur esse.

XII. *Labeo libro IV. Pithanon a Paulo epitomatorum.* Quemadmodum urbanus servus et rusticus distinguitur non loco, sed genere usus, ita urbana penus et supellex ad usum urbanum, non ad locum urbanum aut peregrinum dirigenda est, multumque interest, penus et supellex ea, quae in urbe sit, an urbana legetur vel promittatur.

XIII. *Modestinus libro IX. Responsorum* respondit: Nunquam ex eo, quod supellectilem legavit maritus testamento, habitationem, in qua supellex fuit, legasse videtur; quare contra defuncti voluntatem habitationem sibi mulierem vindicare, procul dubio est.

XIV. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Fundo legato, instrumentum eius non aliter legato cedit, nisi specialiter id expressum sit. Nam et domo legata, neque instrumentum eius, neque supellex aliter legato cedit, quam si id ipsum nominatim expressum a testatore fuerit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS QUARTUS.

TIT. I.
DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS.

I. *Ulpianus libro V. de omnibus Tribunalibus.* Si alimenta fuerint legata, dici potest, etiam aquam legato inesse, si in ea regione fuerint legata, ubi venundari aqua solet.

II. *Marcianus libro VIII. Institutionum.* Si quis libertis alimenta reliquerit; etsi legati fuerint servi, et rogati legatarii manumittere, ad fideicommissum admittuntur, ut et divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 1. Et licet ad fiscum bona fuerint devoluta, ex quibus alimenta debeantur, praestanda sunt, sicuti si ad quemlibet successorem transissent.

III. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Solent iudices ex causa alimentorum libertos dividere, quoties plures sunt heredes, ne a singulis heredibus minutatim alimenta petentes distringantur; quam divisionem perinde tueri oportet, atque si paterfamilias ipse libertos divisisset. Solent et unum eligere, per quem alimenta praestentur, aut ex voluntate defuncti, aut arbitrio suo, ut rescripta subiecta ostendunt: *Exemplum libelli dati mihi a libertis Favillae misi vobis, sciens ad exemplum istam rem pertinere, quia multi testamentis suis praestari libertis iubent necessaria, quae, quia minimi aeris sunt, ad nihilum perducuntur, quum plures heredes coeperunt per successionem exsistere. Qua de causa puto vos recte facturos, si convocatis Favillae heredibus procuratoribusve eorum constitueritis, cui a ceteris dari debeat pecunia, ex cuius usuris alimenta praestentur. Debebit autem is, qui accipiet, cavere eis, qui dabunt, redditurum se, ut quisque ex libertis decesserit aliove quo modo in civitate esse desierit, tantum ex sorte, quantum efficiet pro portione computatio.* Divus Pius Rubrio cuidam Telesphoro rescripsit: *Consules vocatis his, a quibus vobis alimenta deberi ex causa fideicommissi constiterit, vel omnes ab uno, vel facta pro rata distributione, quid et a quibus percipiatis, decernent. Fiscus etiam, si eo nomine quid ab eo vobis debebitur, exemplum sequetur. Iam nunc sciatis, partes eorum, qui solvendo esse desierint, non pertinere ad onus reliquorum heredum.*

IV. *Modestinus libro X. Responsorum.* *Τοῖς τε ἀπελευθέροις, ταῖς τε ἀπελευθέραις μου, οὓς ζῶσα ἔν τε τῇ διαθήκῃ, ἔν τε τῷ κωδικίλλῳ ἠλευθέρωσα ἢ ἐλευθερώσω, δοθῆναι βούλομαι τὰ ἐν Χίοις μου χωρία, ἐπὶ τῷ καὶ ὅσα ζώσης μου ἐλάμβανον στοιχεῖσθαι αὐτοῖς κιβαρίου καὶ βεστιαρίου ὀνόματι.* *) Quaero: quam habeant significationem, utrum ut ex praediis alimenta ipsi capiant, an vero ut praeter praedia et cibaria, et vestiaria ab herede percipiant? et utrum proprietas, an ususfructus relictus sit? et si proprietas relicta sit, aliquid tamen superfluum inveniatur in reditibus, quam est in quantitate cibariorum et vestiariorum, an ad heredem patronae pertineat? et si mortui aliqui ex libertis sint, an pars eorum ad fideicommissarios superstites pertineat? et an die cedente fideicommissi morientium libertorum portiones ad heredes eorum, an testatoris decurrant? Modestinus respondit: videntur mihi ipsa praedia esse libertis relicta, ut pleno dominio haec habeant, et non per solum usumfructum; et ideo et si quid superfluum tam in reditibus quam in cibariis erit, hoc ad libertos pertinet. Sed etsi decesserit fideicommissarius ante diem fideicommissi cedentem, pars eius ad ceteros fideicommissarios pertinet; post diem autem cedentem si qui mortui sint, ad suos heredes haec transmittent. §. 1. Lucius Titius testamento suo libertis libertabusque suis cibaria et vestiaria a liberis suis eisdemque heredibus praestari iussit, nulla conditione addita. Quaero: an, si sine patroni liberis iidem liberti agant, cibaria et vestiaria accipere possint? Modestinus respondit: nihil proponi, propter quod petitio eorum, quae testamento pure legata sunt, non competat.

V. *Idem libro XI. Responsorum.* Verba testamenti: *Omnibus libertis meis cibaria praestabitis pro arbitrio vestro, non ignorantes, quos ex his caros habuerim;* item alio loco: *Prothumum, Polychronium, Hypatium commendo, ut et vobiscum sint, et cibaria praestetis peto.* Quaero: an omnibus cibaria debeant dari, an his tantum, quos commendavit, et cum heredibus esse iussit? Modestinus respondit: omnibus libertis cibaria relicta proponi, quorum modus viri boni arbitrio statuendus sit.

VI. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Legatis alimentis cibaria, et vestitus, et habitatio debebitur, quia sine his ali corpus non potest; cetera, quae ad disciplinam pertinent, legato non continentur.

VII. *Paulus libro XIV. Responsorum.* Nisi aliud testatorem sensisse probetur.

VIII. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Pecuniae sortem alimentis libertorum destinatam unum ex heredibus, secundum voluntatem defuncti praecipientem, cavere non esse cogendum, ex persona deficientium partes coheredibus restitui, placuit; ob eam igitur speciem post mortem omnium libertorum indebiti non competit actio, nec utilis dabitur. Diversa causa est eius, cui legatorum divisio mandatur; nam ea res praesentem ac momentariam curam iniungit, alimentorum vero praebendorum necessitas oneribus menstruis atque annuis, verecundiam quoque pulsantibus, adstringitur.

IX. *Idem libro VIII. Responsorum.* Alio herede instituto, ita scripsit: *A te peto Cai Sei, quidquid ex hereditate mea redegeris, illis alumnis meis des singulis denos aureos, eandemque summam penes te esse volo, cuius ex incremento eos alere te volo; reliquum restitues Numerio colliberto nostro.* Respondi: quamvis distrahere bona Caius Seius alio scripto herede non possit, tamen eum, alumnis relictam pecuniam ut servet ac restituat intra Falcidiam, recte petiturum, quando de superfluo probari non potest. §. 1. Eum quoque libertum inter eos, quibus cibaria, item vestiaria patrona, quae viva praestabat, reliquit, recte

*) *Libertis libertabusque meis, quos viva in testamento et codicillis manumisi vel manumittam, dari volo mea praedia, quae in Chio insula habeo, ad hoc, ut, quaecunque vivente me acceperint, constituantur eis cibarii et vestiarii nomine.*

fideicommissum petiturum existimavi, qui annuos viginti aureos et menstruum frumentum atque vinum acceptavit.

X. *Idem libro IX. Responsorum.* Quum unus ex heredibus certam pecuniam praecipere iussus esset, de cuius sorte libertis alimenta praestaret, heredem quoque heredis ad praeceptionem admitti placuit; si tamen plures heredes heres haberet, intentionem quidem defuncti prima facie refragari, sed aliud probari non oportere. Quid enim, si ceteros heredes suos evitavit, et quietam, ac verecundam, atque etiam idoneam, libertis consulens, domum sequi maluit? Et ideo ab omnibus heredibus heredis alimenta praestabuntur. §. 1. Verbis fideicommissi pure manumisso praeteriti quoque temporis alimenta reddenda sunt, quamvis tardius libertatem recuperaverit, nec heres moram libertati fecerit; tunc enim explorari moram oportet, quum de usuris fideicommissi quaeritur, non de ipsis fideicommissis. §. 2. Alimentis viri boni arbitratu filiae relictis, ab herede suo pro modo legatae dotis, quam solam pater exheredatae filiae nubenti dari voluit, atque pro incrementis aetatis eam exhibendam esse respondi, non pro viribus hereditatis.

XI. *Paulus libro X. Quaestionum.* Is, cui annua alimenta relicta fuerant, in metallum damnatus, indulgentia principis restitutus est. Respondi: eum et praecedentium annorum recte cepisse alimenta, et sequentium deberi ei.

XII. *Idem libro XIV. Responsorum.* Lucius Titius libertis suis cibaria et vestiaria annua certorum nummorum reliquit, et posteriore parte testamenti ita cavit: *obligatos eis ob causam fideicommissi fundos meos illum et illum, ut ex reditu eorum alimenta suprascripta percipiant.* Quaesitum est: an, si quanto minores reditus pervenerint, quam est quantitas cibariorum et vestiariorum, heredes ad supplendam eam onerari non debeant, vel si alio anno excesserint, an supplendum sit, quod superiore anno minus perceperint? Paulus respondit: cibaria et vestiaria libertis defuncti integra deberi, neque ex eo, quod postea praedia his pignoris iure testator obligare voluit, ut ex reditu eorum alimenta perciperent, minuisse eum vel auxisse ea, quae reliquerat, videri.

XIII. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Caio Seio trecentos aureos legavit, ut ex usuris eius summae libertis cibaria et vestiaria praestaret, quae statuerat; codicillis autem eandem summam vetuit dari Caio Seio, sed dari Publio Maevio voluit. Quaero: an libertis fideicommissum debeat Maevius? Respondi: Maevium, nisi aliud, de quo non deliberaretur, doceat sibi a testatore iniunctum, videri secundum voluntatem testatoris recepisse ea onera, quae adscripta erant ei summae, quae in eum codicillis transferebatur. §. 1. *Imperator Antoninus Pius libertis Sextiae Basiliae. Quamvis verba testamenti ita se habeant, ut, quoad cum Claudio Iusto morati essetis, vobis alimenta et vestiaria legata sint, tamen hanc fuisse defunctae cogitationem interpretor, ut et post mortem Iusti eadem vobis praestari voluerit.* Respondi: eiusmodi scripturam ita accipi, ut necessitas alimentis praestandis perpetuo maneat. §. 2. Item consultus de tali scriptura, *et tecum sint semper volo*, quaero, quum manumissi ab herede cum eo morati diu sint, sed ob graviorem servitutem ab eo discesserint, an alimenta his debeantur, quae negavit se praestare, nisi vice servitutis iis uteretur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, deberi.

XIV. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Mela ait: si puero vel puellae alimenta relinquantur, usque ad pubertatem deberi. Sed hoc verum non est; tamdiu enim debebuntur, donec testator voluit, aut si non paret, quid sentiat, per totum tempus vitae debebuntur. §. 1. Certe si usque ad pubertatem alimenta relinquantur, si quis exemplum alimentorum, quae dudum pueris et puellis dabantur, velit sequi, sciat Hadrianum constituisse, ut pueri usque ad decimum octavum, puellae usque ad quartum decimum annum alantur. Et hanc formam ab Hadriano datam observandam esse, Imperator noster rescripsit. Sed etsi generaliter pubertas non sic definiatur, tamen pietatis intuitu in sola specie alimentorum hoc tempus aetatis esse observandum, non est incivile. §. 2. Sed si alimenta, quae vivus praestabat, reliquerit, ea demum praestabuntur, quae mortis tempore praestare solitus erat; quare si forte varie praestiterit, eius tamen temporis praestatio spectabitur, quod proximum morti eius fuit. Quid ergo, si quum testaretur minus praestabat, plus mortis tempore, vel contra? Adhuc erit dicendum, eam praestationem sequendam, quae novissima fuit. §. 3. Quidam libertis suis ut alimenta, ita aquam quoque per fideicommissum reliquerat. Consulebar de fideicommisso, quum in ea regione Africae vel forte Aegypti res agi proponeretur, ubi aqua venalis est. Dicebam igitur, esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit, sive non, ut sit in fideicommisso, quantam quis aquam sibi esset comparaturus, nec videri inutile esse fideicommissum, quasi servitute praedii non possessori vicinae possessionis relicta. Nam et haustus aquae, ut pecoris ad aquam appulsus, est servitus personae, tamen ei, qui vicinus non est, inutiliter relinquitur. In eadem causa erunt gestandi, vel in tuo uvas premendi, vel area tua ad frumenta ceteraque legumina exprimenda utendi; haec enim aqua personae relinquitur.

XV. *Scaevola libro XVII. Digestorum.* A filio herede codicillis Seiae decem reliquit et alumno his verbis: *Maevio infanti alumno meo quadringenta dari volo, quae peto a te Seia suscipias, et usuras ei quincunces in annum usque vicesimum aetatis praestes, eumque suscipias et tuearis.* Quaesitum est: an Seia, postquam legatum suum accepit, si noluerit pecuniam alumno relictam suscipere, vel in suscipienda ea cessaverit, onus alimentorum ex die mortis testatoris compellenda sit agnoscere? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, compellendam praestare, quum fideicommissum sit. Idem quaesiit: an heres quoque Seiae in annos viginti alimenta praestare debeat? Respondit: debere. §. 1. Testator concubinae mancipia rustica numero octo legavit, et his cibaria praestari iussit in haec verba: *eisque mancipiis, quae supra legavi, cibarii nomine ab heredibus meis praestari volo, quae me vivo accipiebant.* Quaesitum est: quum vivo testatore semper mancipia rustica tempore messium et arearum delegata fuerint, et eo tempore cibaria ex ratione domini sui nunquam acceperint, excepto custode praedii, an heres eius quoque temporis, id est messis et arearum, cibaria concubinae pro mancipiis rusticis praestare deberet? Respondit: eum, cuius notio est, aestimaturum. Claudius: *Merito; nam si eodem modo, quo apud testatorem fuerunt, et apud concubinam futura legarit, non debebuntur eius temporis, de quo quaesitum est, cibaria; verum si velut in ministerium urbanum ab his transferentur, debebuntur.* §. 2. Titia decedens testamento ita cavit: *Omnibus libertis libertabusque meis cibaria et vestiaria, quae viva praestabam, dari praestarique volo.* Quaesitum est: quum tribus solis eo tempore, quo ea vixit, sicut rationibus continebatur, cibaria et vestiaria praestiterit, an heres eius a ceteris quoque libertis conveniri possit, an vero tribus tantum sit obnoxius, qui rationibus ipsius cibaria et vestiaria accepisse reperiuntur? Respondit: ab omnibus.

XVI. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Alimenta et vestiaria libertis suis dedit. Quaesitum est: an, quia nominatim a Moderato uno ex heredibus dari iussit testator, solus Moderatus debeat, non etiam post mortem Moderati heredes eius? Respondit: et heredes teneri. §. 1. Libertis libertabusque, item quos quasque testamento codicillisve manumiserat, alimenta Commoda, quae viva praestabat, dari iusserat; item omnibus libertis libertabusque fundos. Quaesitum est: an ad ea legata admitteretur liberti paterni libertus, cui scribere solebat ita: ἀπὸ Ῥουφίνης ἡμετέρῳ ἀπελευθέρῳ *); epistola etiam emissa ad ordinem civitatis, unde oriunda erat, petierat, uti publice, quod medicus erat, salaria ei praestarentur, manifestando litteris suis, eum suum esse libertum? Respondit: eum, cuius notio est, aestimaturum, ut, si quidem viva ea ei praestabat, nihilo minus ad fideicommissum admitteretur, aliter vero non. §. 2. Basilicae libertae decem dedit, quam apud Epictetum et Callistum libertos esse voluit, ut, quum fuerit Basilica annorum viginti quinque, cum usuris quincuncibus restituerentur, ita ut ex usuris aleretur, prout aetatem ampliaret. Quaesitum est: an ex alio capite, quo generaliter libertis libertabusque cibaria, et vestiaria, et habitationem reliquit, etiam Basilicae deberentur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non deberi, nisi hoc quoque ei datum probaretur. Claudius: *Quia destinaverat alimentis eius usuras pecuniae, quas specialiter ei praelegaverat.* §. 3. Qui societatem omnium bonorum suorum cum uxore sua per annos amplius quadraginta habuit, testamento eandem uxo-

*) *liberto nostro ex Rufina.*

rem et nepotem ex filio aequis partibus heredes reliquit, et ita cavit: *Item libertis meis, quos vivus manumisi, ea, quae praestabam, dari volo.* Quaesitum est: an et qui eo tempore, quo societas inter eos permansit, manumissi ab utrisque, et communes liberti facti sunt, ea, quae a vivente percipiebant, solida ex fideicommisso petere possint? Respondit: non amplius, quam quod vir pro sua parte praestabat, deberi.

XVII. *Idem libro XIX. Digestorum.* Servos ad custodiam templi reliquerat, et his ab herede legaverat his verbis: *Peto fideique tuae committo, ut des praestes in memoriam meam pedisequis meis, quos ad curam templi reliqui, singulis menstrua cibaria et annua vestiaria certa.* Quaesitum est; quum templum nondum esset exstructum, ex die mortis, an vero ex eo tempore, quo templum explicitum fuerit, percipere servi debeant legatum? Respondit: officio iudicis heredem compellendum servis relicta praestare, donec templum exstrueretur.

XVIII. *Idem libro XX. Digestorum.* Libertis, quos testamento manumiserat, alimentorum nomine menstruos decem legaverat; deinde codicillis generaliter omnibus libertis menstruos septem, et annuos vestiarii nomine denos legavit. Quaesitum est: an et ex testamento, et ex codicillis libertis fideicommissum heredes praestare debeant? Respondit: nihil proponi, cur non ea, quae codicillis data proponerentur, praestari deberent; nam ab his, quae testamento cibariorum nomine legata essent, recessum esse propter ea, quae codicillis relicta sunt. §. 1. Manumissis testamento cibaria annua, si cum matre morabuntur, per fideicommissum dedit: mater filio triennio supervixit, neque cibaria, neque vestiaria eis praestitit, quum in petitione fideicommissi liberti cessarent; sed et filia, posteaquam matri heres exstitit, quoad vixit, annis quatuordecim interpellata de iisdem solvendis non est. Quaesitum est: an post mortem filiae a novissimo herede petere possint, et tam praeteriti temporis, quam futuri id, quod cibariorum nomine et vestiarii relictum est? Respondit: si conditio exstitisset, nihil proponi, cur non possent. §. 2. Ab heredibus Stichum manumitti voluit, eique, si cum Seio moraretur, cibaria et vestiaria praestari a Seio; deinde haec verba adiecit: *A te autem Sei peto, ut, quum ad annum vicesimum quintum perveneris, militiam ei compares, si tamen te ante non reliquerit.* Quaesitum est: Sticho statim libertatem consecuto, prius autem defuncto Seio, quam ad annum vicesimum quintum perveniret, an ab his, ad quos bona Seii pervenerunt, militia Sticho comparari debeat? et si placet deberi, utrum statim militia comparanda sit, an eo tempore, quo Seius annum vicesimum quintum expleturus fuisset, si supervixisset? Respondit: quum placeat comparandam, non ante deberi, quam id tempus cessisset. §. 3. Postumis heredibus institutis, et patre, et matre, et substitutione facta, actores manumisit, et peculia eis legavit, et annua, et certis libertis suis legata, et aliis exteris plura; deinde post testamentum factum nata filia, codicillis ita cavit: *Si quid testamento, quod ante hoc tempus feci, legavi cui, dari volui, peto ab his, uti tertiam partem Petinae filiae meae reddant;* secundis autem tabulis facta pupillari substitutione, impuberibus libertis, quibus a parentibus libertates dedit, eo amplius alterum tantum, quantum in nummo, praeter cibaria et vestiaria dari voluit. Quaesitum est: quum supervixisset filia testamento aperto et codicillis, postea autem decessisset, et fideicommissum datum ei de restituenda parte tertia ad heredes suos transmisisset, an etiam cibariorum et vestiariorum tertiae partes ei per fideicommissum datae esse videantur? Respondit: non videri. §. 4. Idem quaesiit: an eorum, quae codicillis per fideicommissum relicta sunt, tertiae partes ad filiam pertinere debeant? Respondit: non deberi. Idem quaesiit: an alterum tantum a substituto legatum deducta tertia parte quantitatis legatorum testamento datorum computari debeat, ut duae partes quantitatis debeantur propter codicillos, quibus tertiam partem legatorum ad filiam suam pertinere voluit? Respondit: integrum ex tabulis substitutionis deberi. §. 5. Cibaria et vestiaria per fideicommissum dederat, et ita adiecerat: *quos libertos meos, ubi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari iubeo, ut per absentiam filiarum mearum ad sarcophagum meum memoriam meam quotannis celebrent.* Quaesitum est: uni ex libertis, qui a die mortis neque ad heredes accesserit, neque ad sepulcrum morari voluerit, an alimenta praestanda sint? Respondit: non praestanda.

XIX. *Idem libro XXII. Digestorum.* Testamento ita cautum fuit: *Libertis meis cibaria, quaeque alia praestabam, ab heredibus meis praestari volo;* unus ex libertis ex voluntate patroni negotii sui gratia quadriennio ante diem mortis abfuit; ex hac causa cibaria, quae ante acceperat, mortis tempore non accepit; cui tamen liberto eodem testamento patronus, sicut et aliis, quos vivus manumiserat, legatum quinque dederat. Quaesitum est: an isti quoque cibaria et reliqua, quae ceteris libertis legata sunt, debeantur? Respondit: cur non?

XX. *Idem libro III. Responsorum.* *Stichus nutricis meae nepos liber esto; cui decem aureos annuos dari volo;* qui deinde interpositis nominibus eidem Sticho contubernalem eius et liberos legavit, itaque, quae vivus praestabat; deinde alio capite libertis omnibus quae vivus praestabat, dari iussit. Quaero: an Stichus praeter suum legatum et alimenta percipere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non posse. §. 1. Item quum alimenta libertis utriusque sexus reliquerit a republica, et ex praediis, quae ei legavit, dari voluisset, quaero: Sticho contubernali et liberis utrum ab herede instituto, an a republica diaria et vestiaria, quae vivus dabat, praestari debeant? Respondit: posse benigna voluntatis interpretatione dici, iis quoque a republica praestanda. §. 2. Titia usumfructum fundi legavit Maevio, eiusque fidei commisit, ut ex reditu fundi praestaret Pamphilae et Sticho annuos centenos nummos, quoad viveret. Quaero: an mortuo Maevio heres alimenta debeat? Respondit: nihil proponi, cur debeant praestari ab herede Titiae, sed nec ab herede legatarii, nisi id testatrix manifeste probetur voluisse etiam finito usufructu praestari, si modo id, quod ex usufructu receptum esset, ei rei praestandae sufficeret. §. 3. Mater, filio herede instituto, per fideicommissum libertatem Pamphilo servo suo dedit; eidem cibariorum nomine legavit quinos aureos, et vestiarii in singulos annos quinquagenos, si cum filio eius moraretur. Quaero: filio defuncto an alimenta deberentur? Respondit: si conditioni paruisset, deberi et post mortem.

XXI. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Diariis vel cibariis relictis neque habitationem, neque vestiarium, neque calcearium deberi, palam est, quoniam de cibo tantum testator sensit.

XXII. *Valens libro I. Fideicommissorum.* Cum alimenta per fideicommissum relicta sunt non adiecta quantitate, ante omnia inspiciendum est, quae defunctus solitus fuerat ei praestare, deinde quid ceteris eiusdem ordinis reliquerit; si neutrum apparuerit, tum ex facultatibus defuncti, et caritate eius, cui fideicommissum datum erit, modus statui debebit. §. 1. Qui fratris sui libertis alimenta debebat, is testamento vineas cum hac adiectione reliquerat: *ut habeant, unde se pascant.* Si pro alimentis vineas reliquisset, non aliter eis ex fideicommissi causa eas praestari debere, quam si testamenti obligatione heredes liberassent, aut, si id omissum fuisset, et postea ex testamento agerent, doli mali exceptione tutum heredem futurum, scilicet si non minus valent vineae, quam alimentorum aestimatio; illam autem adiectionem: *ut habeant, unde se pascant*, magis ad causam praelegandi, quam ad usumfructum constituendum pertinere.

XXIII. *Paulus libro IV. ad Neratium.* Rogatus es, ut quendam educes; ad victum necessaria ei praestare cogendus es. Paulus: cur plenius est alimentorum legatum, ubi dictum est, et vestiarium et habitationem contineri? Immo ambo exaequanda sunt.

TIT. II.

DE AURO, ARGENTO, MUNDO, ORNAMENTIS, UNGUENTIS, VESTE VEL VESTIMENTIS ET STATUIS LEGATIS.

I. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Si alii vestimenta, alii vestis muliebris separatim legata sit, detractis muliebribus, et ei assignatis, cui specialiter legata sunt, reliquum alteri debetur. Idem est, cum alteri mundus muliebris, alteri argentum omne legatum esset, de argento, quod in mundo esset. Item si duae statuae marmoreae tibi, et deinde omne marmor legatum esset, praeter duas nulla statua marmorea legata est tibi. Idem urbanis servis tibi legatis, si mihi dispensator legatus sit. §. 1. Cui certum pondus argenti dare heres

iussus sit, ei pecuniam numeratam dando ipso iure liberatur, si in ea pecunia eadem aestimatio fuerit; quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.

II. *Africanus libro II. Quaestionum.* Qui tibi mandaverat, ut ornamenta in usum uxoris suae emeres, eidem uxori, uti assolet, legavit, quae eius causa parata erant; tu deinde post mortem mandatoris, ignorans eum decessisse, emisti. Non debebuntur mulieri, quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. At si vivente testatore, muliere autem mortua emeris, non ineleganter dicetur, inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici, eius causa paratum videri, quae prius decessit. Eadem dicenda erunt, et si vivat quidem mulier, sed diverterit, et quaeratur, an post emta ei debeantur? quasi non videantur uxoris causa parata.

III. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Uxori legavit, quae eius causa parata sunt, et ante mortem divertit. Non deberi, quia ademta videantur, Proculus ait. Nimirum facti quaestio est; nam potest nec repudiatae adimere voluisse.

IV. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Quum quidam libertum suum in Asiam misisset ad purpuras emendas, et testamento uxori suae lanam purpuream legasset, pertinere ad eam, si quam purpuram vivo eo libertus emisset, Servius respondit.

V. *Africanus libro II. Quaestionum.* Apud Fufidium Quaestionum libro secundo ita scriptum est: *Si mulier mandaverit tibi, ut sibi uniones usus sui causa emeres, si tu post mortem eius, quum putares eam vivere, emeris, Atilicinus negat esse legatos ei, cui mulier ita legaverit: ornamenta, quae mei causa parata sunt eruntve; non enim eius causa videri parata esse, quae iam mortua ea emta fuerint.*

VI. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Seia ab herede Publio Maevio ita legavit: *Antoniae Tertyllae do lego auri pondo tot, et unionem cum hyacinthis;* postea unionem solvit, neque ullum mortis tempore inter ornamenta sua unionem reliquit. Quaero: an heres ex causa fideicommissi aestimationem rei, quae in hereditate non est, praestare debeat? Marcellus respondit: non debere. §. 1. Item quaero: si probari possit, Seiam uniones et hyacinthos quosdam in aliam speciem ornamenti, quod postea pretiosius fecit additis aliis gemmis et margaritis, convertisse, an hos uniones vel hyacinthos petere possit, et heres compellatur ornamento posteriori eximere, et praestare? Marcellus respondit: petere non posse; nam qui fieri potest, ut legatum vel fideicommissum durare existimetur, quum id, quod testamento dabatur, in sua specie non permanserit, et quodammodo exstinctum sit? ut interim omittam, quod etiam dissolutione ac permutatione tali voluntas quoque videatur mutata. §. 2. Lucius Titius testamento ita scripsit: *Heredem meum volo, fideique eius committo, ut in patria mea faciat porticum publicam, in qua poni volo imagines argenteas, item marmoreas.* Quaero: an legatum valeat? Marcellus respondit: valere, et operis ceterorumque, quae ibi testator poni voluerit, legatum ad patriam pertinere; intelligi enim potuit aliquod civitati accedere ornamentum.

VII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Si ita esset legatum: *vestem meam, argentum meum damnas esto dare,* id legatum videtur, quod testamenti tempore fuisset, quia praesens tempus semper intelligitur, si aliud comprehensum non sit. Nam quum dicit: *vestem meam, argentum meum,* hac demonstratione *meum* praesens, non futurum tempus ostendit. Idem est, et si quis ita legaverit: *servos meos.*

VIII. *Idem libro IX. ad Plautium.* Plautius: mulier ita legavit: *Quisquis mihi heres erit, Titiae vestem meam, mundum, ornamentaque muliebria damnas esto dare.* Cassius ait: si non appareat, quid sensisset, omnem vestem secundum verba testamenti legatam videri. Paulus: idem Iavolenus scribit, quia verisimile est, inquit, testatricem tantum ornamentorum universitati derogasse, quibus significationem muliebrium accommodasset; accedere eo, quod illa demonstratio: *muliebria,* neque vesti, neque mundo applicari, salva ratione recti sermonis, possit.

IX. *Modestinus libro IX. Regularum.* Cum certum auri vel argenti pondus legatum est, si non species designata sit, non materia, sed pretium praesentis temporis praestari debet.

X. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Quintus Mucius ait: *Si paterfamilias uxori vas, aut vestimentum, aut quippiam aliud ita legavit:* quod eius causa emtum paratumve est, *id videtur legasse, quod magis illius, quam communis usus causa paratum esset.* Pomponius: sed hoc verum est, non solum si ipsius viri et uxoris communis usus, sed etiam si liberorum eius aut alterius alicuius communis usus fuerit; id enim videtur demonstrasse, quod proprio usui uxoris paratum sit. Sed quod Quintus Mucius demonstrat vas, aut vestimentum, aut quid aliud, efficit, ut falsa sint, quae subiecimus. Multum enim interest, generaliter an specialiter legentur haec; nam si generaliter, veluti ita: *quae uxoris causa parata sunt,* vera est illius definitio; si vero ita scriptum fuerit: *vestem meam illam purpuream,* ut certam demonstraret, licet adiectum sit: *quae eius causa emta paratave est,* licet neque emta, neque parata, neque in usum ei data sit, legatum omnimodo valet, quia certo corpore legato, demonstratio falsa posita non perimit legatum; veluti si ita sit scriptum: *Stichum, quem ex venditione Titii emi;* nam si neque emit, aut ex alia venditione emit, legatum nihilo minus valet. Plane si ita legatum fuerit: *vasa,* aut *vestimenta,* aut *quae uxoris causa parata sunt,* tunc aeque erit vera Quinti Mucii sententia. Quo casu sciendum est, etiam si alienae res hae fuerint, quas putavit testator suas esse, heredem teneri, ut eas det.

XI. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si quis legaverit aurum, gemmas, margaritas, quae in eo auro essent, etiam id aurum, cui neque gemmae, neque margaritae inessent, legasse videtur.

XII. *Papinianus libro XVII. Quaestionum.* Si imaginem legatam heres derasit, et tabulam solvit, potest dici, actionem ex testamento durare, quia legatum imaginis, non tabulae fuit.

XIII. *Scaevola libro XV. Digestorum.* Uxori quis legavit his verbis: *mundum muliebrem omnem, ornamenta, et quidquid vivus dedi, donavi, eius causa comparavi, confeci, id omne dari volo.* Quaesitum est: an carruca dormitoria cum mulis, quum semper uxor usa sit, ei debeatur? Respondit: si eius usus causa habita esset, deberi. Idem quaesiit: an ex eadem clausula vestis, quam ancillis vel lecticariis eiusdem uxoris suae comparaverat vel fecerat, praestanda esset? Respondit: praestandam.

XIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si statuam legavero, et postea ex alia statua brachium ei adiecero, omnimodo statua a legatario vindicari potest.

XV. *Scaevola libro XV. Digestorum.* Species auri et argenti Seiae legavit, et ab ea petiit in haec verba: *A te Seia peto, ut, quidquid tibi specialiter in auro argento legavi, id, quum morieris, reddas restituas illi et illi vernis meis; quarum rerum ususfructus, dum vives, tibi sufficiet.* Quaesitum est: an ususfructus auri et argenti solus legatariae debeatur? Respondit: verbis, quae proponerentur, proprietatem legatam, addito onere fideicommissi.

XVI. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Filiam in potestate patris manentem mater scripsit heredem, eique patrem Maevium substituit, et ita scripsit: *Quisquis mihi heres erit, fidei eius committo, uti ornamenta mea omnia, aurum, argentum, vestimenta, quibus ego usa sum, ne veneant, et filiae meae reserventur.* Quaesitum est: quum filia recusante pater ex substitutione heres exstitisset, et intestato decessisset, filia autem bonis eius abstineret, an fideicommissum petere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, videri patris utiliter fidei commissum. Claudius: quoniam verbo servandi, quod scriptum est, videri in id tempus dilatum fideicommissum, quo sui iuris futura esset ea, cui dabatur.

XVII. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Si gemma ex annulo legetur, vel aliae materiae iunctae, vel emblemata, recte legantur, et separantur, et praestanda sunt.

XVIII. *Scaevola libro XXII. Digestorum.* Qui uxori suae legaverat bonorum suorum decimam, et mancipia, et species argenti, quas expresserat, eidem annulos et vestem reddi ab heredibus petiit, quasi propria uxoris fuissent. Quaesitum est: si uxoris non fuerint, an praestari ex causa legati deberent? Respondit: legandi animo dedisse ea videri, nisi contrarium ab herede probetur. §. 1. Idem testator fidei commisit uxoris, ut, quidquid ad eam ex testamento eius pervenisset, alumno communi restitueret. Quaesitum est: an etiam eas res, quas proprias uxoris suae fuis-

se testator scivit, eique reddi praecepit, alumno praestare debeat? Respondit: si propriae fuissent, non debere, si legato acquirerentur, debere. §. 2. Mulier testamento et postea codicillis multas species vestis, argenti, quas vel ipsa se confecisse, vel habere significavit, specialiter per fideicommissum reliquit. Quaesitum est: an non aliae legatariis cederent, quam quae in hereditate inventae essent? Respondit: eas cedere, quae inventae essent.

XIX. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Cum aurum et argentum legatum est, quidquid auri argentique relictum sit, legato continetur, sive factum sive infectum; pecuniam autem signatam placet eo legato non contineri. §. 1. Proinde si certum pondus auri sit legatum vel argenti, magis quantitas legata videtur, nec ex vasis tanget. §. 2. Sed si argenti facti pondo centum sint legata, ex facto argento debebitur legatum. Unde est quaesitum apud Celsum: an et vascula possit separare? Et scripsit: vascula non separaturum, licet ei optio fuerit relicta. §. 3. Idem Celsus libro nono decimo Quaestionum quaerit: si centum pondo argenti fuerint relicta, an replumbari debeant, ut sic appendantur? Et Proculus et Celsus aiunt: exemto plumbo appendi debere; nam et emtoribus replumbatae assignantur, et in rationes argenti pondus sic defertur; quae sententia habet rationem. §. 4. Plane si cui vascula argentea, utputa lances quadratae, sint legatae, etiam plumbum, quo continentur, eum sequetur. §. 5. Simili modo quaeritur: si cui argentum legetur, an emblemata aurea, quae in eo sunt, eum sequantur? Et Pomponius libro quinto ex Sabino distinguit: multum interesse, certum pondus ei argenti facti legetur, an vero argentum factum; si pondus, non contineri; si argentum factum, contineri, quoniam argento cedit, quod ad speciem argenti iunctum est, quemadmodum clavi aurei et purpurae pars sunt vestimentorum. Idem Pomponius libris Epistolarum: et si non sunt clavi vestimentis consuti, tamen veste legata contineri. §. 6. Item Celsus libro nono decimo Digestorum, Commentariorum septimo, scribit: auro legato ea, quae inaurata sunt, non deberi, nec aurea emblemata, quae in apsidibus argenteis sint. §. 7. An autem auri appellatione annuli aurei contineantur? quaeritur. Et Quintus Saturninus libro decimo ad Edictum scribit: contineri. §. 8. Lectum plane argenteum, vel si qua alia supellex argentea sit, argenti appellatione non continetur, si numero argenti habita non est, ut in iunctura argentea scio me dixisse, quod non in argentario paterfamilias reponebat. Sed nec candelabra, nec lucernae argenteae, vel sigilla, quae in domo reposita sunt, vel imagines argenteae argenti appellatione continebuntur, nec speculum parieti affixum, vel etiam quod mulier mundi causa habuit, si modo non in argenti numero habita sunt. §. 9. Argento facto legato, Quintus Mucius ait, vasa argentea contineri, veluti parapsidas, acetabula, trullas, pelves, et his similia, non tamen quae supellectilis sunt. §. 10. Sed si vasa sint legata, non solum ea continentur, quae aliquid in se recipiant edendi bibendique causa paratum, sed et quae aliquid sustineant, et ideo scutellas vel promulsidaria contineri. Repositoria quoque continebuntur; nam vasorum appellatio generalis est; dicimus enim vasa vinaria et navalia. §. 11. Infecti autem argenti appellatio rudem materiam continet, id est non factam. Quid ergo, si coeptum sit argentum fabricari, nondum tamen perfectum? utrum facti an infecti appellatione contineatur, dubitari potest; sed puto magis facti Certe si iam erat factum, sed caelabatur, facti appellatione continebitur. An et caelati continebitur, quod caelari coepit? Et puto contineri, si cui forte caelatum sit argentum legatum. §. 12. Si cui escarium argentum legatum sit, id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est ad esum et potum. Unde de aquiminario dubitatum est. Et puto contineri; nam et hoc propter escam paratur. Certe si cacabos argenteos habebat, vel miliarium argenteum, vel sartaginem, vel aliud vas ad coquendum, dubitari poterit, an escario contineatur? Et haec magis coquinatorii instrumenti sunt. §. 13. Perveniamus et ad gemmas inclusas argento auroque. Et ait Sabinus: auro argentove cedere; ei enim cedit, cuius maior est species. Quod recte expressum; semper enim cum quaerimus, quid cui cedat, illud spectamus, quid cuius rei ornandae causa adhibeatur, ut accessio cedat principali. Cedent igitur gemmae phialis vel lancibus, inclusae auro argentove. §. 14. Sed et in coronis mensarum gemmae coronis cedent, et hae mensis. §. 15. In margaritis quoque et auro idem est; nam si margaritae auri ornandi gratia adhibitae sunt, auro cedunt, si contra, aurum margaritis cedet. §. 16. Idem et in gemmis annulis inclusis. §. 17. Gemmae autem sunt pellucidae materiae, quas, ut refert Sabinus libris ad Vitellium, Servius a lapillis eo distinguebat, quod gemmae essent pellucidae materiae, veluti smaragdi, chrysolithi, amethysti, lapilli autem contrariae superioribus naturae, ut obsidiani, veientani. §. 18. Margaritas autem nec gemmis nec lapillis contineri, satis constitisse, ibidem Sabinus ait, quia concha apud rubrum mare et crescit et coalescit. §. 19. Murrhina autem vasa in gemmis non esse, Cassius scribit. §. 20. Auro legato vasa aurea continentur, et gemmis gemmea vasa. Secundum haec sive gemmae sint in aureis vasis, sive in argenteis, auro argentove cedent, quoniam hoc spectamus, quae res cuius rei ornandae causa fuerit adhibita, non quae sit pretiosior.

XX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Si, ut habiliter gemmae geri possint, inclusae auro fuerint, tum aurum gemmis dicimus cedere.

XXI. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* In argento potorio utrum id duntaxat sit, in quo bibi possit, an etiam id, quod ad praeparationem bibendi comparatum est, veluti colum nivarium et urceoli? dubitari potest. Sed propius est, ut haec quoque insint. §. 1. Unguentis legatis non tantum ea legata videntur, quibus unguimur voluptatis causa, sed et valetudinis, qualia sunt commagena, glaucina, crinina, rhodina, e myrrha quoque, tum nardinum purum; hoc quidem etiam, quo elegantiores sint et mundiores, unguuntur feminae. §. 2. Sed de aquiminario Cassius ait: consultum se respondisse, quum alteri argentum potorium, alteri escarium legatum esset, escario cedere.

XXII. *Ulpianus libro XXII. ad Sabinum.* Vestimentum id est, quod detextum est, etsi desectum non *sit, id est* si sit consummatum. Quod in tela est nondum pertextum vel detextum, contextum appellatur. Si quis igitur vestem legaverit, neque stamen, neque subtemen legato continebitur.

XXIII. *Idem libro XLIV. ad Sabinum.* Vestis an vestimenta legentur, nihil refert. §. 1. Vestimentorum sunt omnia lanea, lineaque, vel serica, vel bombycina, quae induendi, praecingendi, amiciendi, insternendi, iniiciendi incubandive causa parata sunt, et quae his accessionis vice cedunt, quae sunt insitae picturae, clavique, qui vestibus insuuntur. §. 2. Vestimenta omnia aut virilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiarica. Virilia sunt, quae ipsius patrisfamilias causa parata sunt, veluti togae, tunicae, palliola, vestimenta, stragula, amphitapa, et saga, reliquaque similia. Puerilia sunt, quae ad nullum alium usum pertinent, nisi puerilem, veluti togae praetextae, aliculae, chlamydes, pallia, quae filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quae matrisfamilias causa sunt comparata, quibus vir non facile uti potest sine vituperatione, veluti stolae, pallia, tunicae, capitia, zonae, mitrae, quae magis capitis tegendi, quam ornandi causa sunt comparata, plagulae, paenulae. Communia sunt, quibus promiscue utitur mulier cum viro, veluti si eiusmodi paenula palliumve est, et reliqua huiusmodi, quibus sine reprehensione vel vir vel uxor utatur. Familiarica sunt, quae ad familiam vestiendam parata sunt, sicuti saga, tunicae, paenulae, lintea, vestimenta stragula, et consimilia. §. 3. Vestis etiam ex pellibus constabit,

XXIV. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Quum et tunicas et stragula pellicia nonnulli habeant.

XXV. *Ulpianus libro XLIV. ad Sabinum.* Argumento sunt etiam nationes quaedam, veluti Sarmatarum, quae pellibus teguntur. §. 1. Aristo etiam coactilia vesti cedere ait; sed et tegumenta subselliorum huic legato cedere. §. 2. Vittae margaritarum, item fibulae ornamentorum magis, quam vestis sunt. §. 3. Tapeta vesti cedunt, quae aut sterni aut iniici solent. Sed stragulas et babylonica, quae equis insterui solent, non puto vestis esse. §. 4. Fasciae crurales pedulesque et impilia vestis loco sunt, quia partem corporis vestiunt. Alia causa est udonum, quia usum calceamentorum praestant. §. 5. Cervicalia quoque vestis nomine continentur. §. 6. Si quis addiderit: *vestem suam*, apparet, de ea eum sensisse, quam ipse in usus suos habuerit. §. 7. Culcitae etiam vestis erunt. §. 8. Item pelles caprinae et aginae vestis erunt. §. 9. Muliebri veste legata et infan-

tilem contineri, et puellarum, et virginum, Pomponius libro vicesimo secundo ad Sabinum recte scribit; mulieres enim omnes dici, quaecunque sexus feminini sunt. §. 10. Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, veluti inaures, armillae, viriolae, annuli, praeter signatorios, et omnia, quae ad aliam rem nullam parantur, nisi corporis ornandi causa; quo ex numero etiam haec sunt: aurum, gemmae, lapilli, qui aliam nullam in se utilitatem habent. Mundus muliebris est, quo mulier mundior fit. Continentur eo specula, matulae, unguenta, vasa unguentaria, et si qua similia dici possunt, veluti lavatio, riscus. Ornamentorum haec sunt: vittae, mitrae, semimitrae, calantica, acus cum margarita, quam mulieres habere solent, reticula, crocofantia. Sed et mulier potest esse munda, non tamen ornata, ut solet contingere in his, quae se emundaverint lotae in balneo, neque se ornaverint; et contra est aliqua ex somno statim ornata, non tamen commundata. §. 11. Margarita, si non soluta sunt, vel qui alii lapides, si quidem exemtiles sint, dicendum est, ornamentorum loco haberi. Sed et si in hoc sint resoluti, ut componantur, ornamentorum loco sunt. Quodsi adhuc sint rudes lapilli, vel margaritae, vel gemmae, ornamentorum loco non erunt, nisi alia mens fuit testantis, qui haec quoque, quae ad ornamenta paraverat, ornamentorum loco et appellatione comprehendi voluit. §. 12. Unguenta, quibus valetudinis causa unguimur, mundo non continentur.

XXVI. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Quamvis quaedam ex veste magis ornatus gratia, quam quo corpus tegant, comparentur, tamen quod eo nomine sint parata, potius habenda esse vestis numero, quam ornamentorum. Similiter ornamentorum esse constat, quibus uti mulieres venustatis et ornatus causa coeperunt, neque referre, si quaedam eorum alium quoque usum praebeant, sicuti mitrae et anademata; quamvis enim corpus tegant, tamen ornamentorum, non vestis esse.

XXVII. *Ulpianus libro XLIV. ad Sabinum.* Quintus Mucius libro secundo Iuris civilis ita definit: argentum factum vas argenteum videri esse. §. 1. An, cui argentum omne legatum est, ei nummi quoque legati esse videantur? quaeritur. Et ego puto non contineri; non facile enim quisquam argenti numero nummos computat. Item argento facto legato, puto, nisi evidenter contra sensisse testatorem appareat, nummos non contineri. §. 2. Argento omni legato, quod suum esset, sine dubio non debetur id, quod in credito est; hoc ideo, quia non videtur suum esse, quod vindicari non possit. §. 3. Cui aurum vel argentum factum legatum est, si fractum aut collisum sit, non continetur. Servius enim existimat, aurum vel argentum factum id videri, quo commode uti possumus, argentum autem fractum et collisum non incidere in eam definitionem, sed infecto contineri. §. 4. Cui legatum est aurum omne, quod suum esset, quum moreretur, eius omne aurum fiet, quod tunc paterfamilias, quum moreretur, vindicare potuit suum esse. Sed si qua distributio eius refacta est, tunc interest, quomodo sit legatum. Si factum aurum legatum est, omne ad eum pertinet, cui legatum est, ex quo auro aliquid est effectum, sive id suae sive alterius usionis causa paratum esset, veluti vasa aurea, emblemata, signa, aurum muliebre, et cetera, quae his rebus sunt similia. Sed si infectum legatum est, quod eius ita factum est, ut eo ad rem, ad quam comparatum est, non possit uti sine refectione, quodque ab eo patrefamilias infecti numero fuerat, id videtur legatum esse. Si autem aurum vel argentum signatum legatum est, id paterfamilias videtur testamento legasse, quod eius aliqua forma est expressum, veluti quae Philippi sunt, itemque numismata, et similia. §. 5. Argento legato non puto ventris causa habita scaphia contineri, quia argenti numero non habentur. §. 6. Argentum factum recte quis ita definierit, quod neque in massa, neque in lamina, neque in signato, neque in supellectile, neque in mundo, neque in ornamentis insit.

XXVIII. *Alfenus Varus libro VII. Digestorum.* Quum in testamento alicui argentum, quod usus sui causa paratum esset, legaretur, itemque vestis aut supellex, quaesitum est: quid cuiusque usus causa videretur paratum esse, utrumne id argentum, quod victus sui causa paratum paterfamilias ad quotidianum usum parasset, an et si quas mensas argenteas, et eius generis argentum haberet, quo ipse non temere uteretur, sed commodare ad ludos et ad ceteras apparationes soleret? Et magis placet, quod victus sui causa paratum esset, tantum contineri.

XXIX. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Si quando alterius generis materia auro argentove iniecta sit, si factum aurum vel argentum legetur, et id, quod iniectum est, debetur. §. 1. Utra autem utrius materiae sit accessio, visu atque usu rei, et consuetudine patrisfamilias aestimandum est.

XXX. *Paulus libro singulari de Assignatione libertorum.* Si quis ita legaverit: *Uxori meae mundum, ornamenta, seu quae eius causa parari, do lego,* placet omnia deberi, sicuti cum ita legatur: *Titio vina, quae in urbe habeo seu in portu, do lego;* hoc enim verbum *seu* ampliandi legati gratia positum est.

XXXI. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Qui lancem maximam, minorem, minimam relinquebat, ita legaverat: *lancem minorem illi do lego.* Mediae magnitudinis videri legatam lancem responsum est, si non appareret, quam lancem ex his paterfamilias demonstrare voluisset.

XXXII. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Pediculis argenteis adiuncta sigilla aenea, ceteraque omnia, quae ad eandem similitudinem redigi possunt, argento facto cedunt. §. 1. Auro facto annumerantur gemmae annulis inclusae, quippe annulorum sunt. Cymbia argentea crustis aureis illigata, margaritae, quae ita ornamentis muliebribus contextae sunt, ut in his adspectus auri potentior sit, auro facto annumerantur. Aurea emblemata, quae in [lapidibus] apsidibus argenteis essent, et replumbari possent, deberi, Gallus ait. Sed Labeo improbat; Tubero autem, quod testator auri numero habuisset, legatum videri ait, alioquin aurata et inclusa vasa alterius materiae auri numero non habenda. §. 2. Argento potorio vel escario legato, in his, quae dubium est, cuius generis sint, consuetudinem patrisfamilias spectandam, non etiam in his, quae certum est, eius generis non esse. §. 3. Quidam primipilaris uxori suae argentum escarium legaverat. Quaesitum est: quum paterfamilias in argento suo vasa habuerit, quibus et potabat et edebat, an legato haec quoque vasa continerentur? Scaevola respondit: contineri. §. 4. Item quum quaereretur de tali legato: *Hoc amplius, filia mea dulcissima, e medio sumito tibique habeto ornamentum omne meum muliebre cum auro, et si qua alia muliebria apparuerint,* quum testatrix negotiatrix fuerit, an non solum argentum, quod in domo vel intra horreum usibus eius fuit, legato cedat, sed etiam quod in basilica fuit muliebre? respondit: si testatrix habuit proprium argentum ad usum suum paratum, non videri id legatum, quod negotiandi causa venale proponi soleret, nisi de eo quoque sensisse is, qui petat, probet. §. 5. Neratius Proculum refert ita respondisse: vasis electrinis legatis nihil interesse, quantum ea vasa, de quibus quaeritur, argenti aut electri habeant; sed utrum argentum electro, an electrum argento cedat, id ex adspectu vasorum facilius intelligi posse; quod si in obscuro sit, inspiciendum esse, in utro numero ea vasa is, qui testamentum fecit, habuerit. §. 6. Labeo testamento suo Neratiae uxori suae nominatim legavit *vestem, mundum muliebrem omnem, ornamentaque muliebria omnia, lanam, linum, purpuram, versicoloria, facta infectaque omnia,* et cetera. Sed non mutat substantiam rerum non necessaria verborum multiplicatio, quia Labeo testamento lanam ac deinde versicoloria scripsit, quasi desierit lana tincta lana esse, detractoque verbo *versicoloria* nihilo minus etiam versicoloria debebuntur, si non appareat, aliam defuncti voluntatem fuisse. §. 7. Titia mundum muliebrem Septiciae legavit; ea putabat sibi legata et ornamenta, et monilia, in quibus gemmae et margaritae inessent, et annulos, et vestem tam coloriam, quam versicoloriam. Quaesitum est: an haec omnia mundo continerentur? Scaevola respondit: ex his, quae proponerentur, duntaxat argentum balneare mundo muliebri contineri. §. 8. Item quum inaures, in quibus duae margaritae elenchi, et smaragdi duo, legasset, et postea elenchos eisdem detraxisset, et quaereretur: an nihilo minus detractis elenchis inaures deberentur? respondit: deberi, si maneant inaures, quamvis margarita eis detracta sint. §. 9. De alio idem respondit, quum quaedam ornamentum mamillarum ex cylindris triginta quatuor et tympaniis margaritis triginta quatuor legasset, et postea quatuor ex cylindris, et sex de margaritis detraxisset.

XXXIII. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Inter vestem virilem et vestimenta virilia nihil interest, sed difficultatem facit mens legantis, si et ipse solitus fuerit uti quadam veste, quae etiam mulieribus conveniens est. Itaque ante omnia dicendum est, eam legatam esse, de qua senserit testator, non quae revera aut muliebris aut virilis sit. Nam et Quintus Mucius ait; scire se quendam senatorem muliebribus coenatoriis uti solitum; qui, si legaret muliebrem vestem, non videretur de ea sensisse, qua ipse quasi virili utebatur.

XXXIV. *Idem libro IX. ad Quintum Mucium.* Scribit Quintus Mucius: si aurum suum omne paterfamilias uxori suae legasset, id aurum, quod aurifici faciendum dedisset, aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non deberi. Pomponius: hoc ex parte verum est, ex parte falsum. Nam de eo, quod debetur, sine dubio, utputa si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum, quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad uxorem, quum illius factum adhuc non sit; id enim, quod suum esset, non quod in actione haberet, legavit. In aurifice falsum est, si aurum dederit, ita ut ex eo auro aliquid sibi faceret; nam tunc, licet apud aurificem sit aurum, dominium tamen non mutavit; manet enim eius, qui dedit, et tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici; per quod eo perducimur, ut nihilo minus uxori debeatur. Quodsi aurum dedit aurifici, ut non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio, tunc, quatenus dominium transit eius auri ad aurificem, quippe quasi permutationem fecisse videatur, et hoc aurum non transibit ad uxorem. §. 1. Item scribit Quintus Mucius: si maritus uxori, quum haberet quinque pondo auri, legasset ita: *aurum, quodcunque uxoris causa paratum est, uti heres uxori det*, etiam si libra auri inde venisset, et mortis tempore amplius, quam quatuor librae non deprehenderentur, in totis quinque libris heredem esse obligatum, quoniam articulus *est* praesentis temporis demonstrationem in se contineret. Quod ipsum, quantum ad ipsam iuris obligationem pertinet, recte dicetur, id est ut ipso iure heres sit obligatus; verum sciendum, si in hoc alienaverit testator inde libram, quod deminuere vellet ex legato uxoris suae, tunc mutata voluntas defuncti locum faciet doli mali exceptioni, ut, si perseveret mulier in petendis quinque libris, exceptione doli mali summoveatur; sed si ex necessitate aliqua compulsus testator, non quod vellet deminuere ex legato, tunc mulieri ipso iure quinque librae auri debebuntur, nec doli mali exceptio nocebit adversus petentem. §. 2. Quodsi ita legasset uxori: *aurum, quod eius causa paratum erit*, tunc rectissime scribit Quintus Mucius, ut haec scriptura habeat in se et demonstrationem legati, et argumentum; ideoque ipso iure, alienata libra auri, amplius quatuor pondo non remanebunt in obligatione, nec erit utendum distinctione, qua ex causa alienaverit testator.

XXXV. *Paulus libro XIV. Responsorum. Titiae amicae meae, cum qua sine mendacio vixi, auri pondo quinque dari volo.* Quaero: an heredes ad praestationem integrae materiae auri, an ad pretium, et quantum praestandum compellendi sint? Paulus respondit: aut aurum ei, de qua quaeritur, praestari oportere, aut pretium auri, quanti comparari potest. §. 1. Item quaero: si lite contestata Praetor ita pronuntiaverit, ut materia praestetur, an tutores audiendi sint, ab hac sententia pupillum, adversus quem pronuntiatum est, apud successorem eius in integrum restituere volentes? Paulus respondit: Praetorem, qui auro legato certi ponderis materiam praestari iussit, recte pronuntiasse videri.

XXXVI. *Scaevola libro III. Responsorum. Seiae dulcissimae poculum aureum, quod elegerit, fidei heredum committo, ut dent.* Quaero: quum in hereditate non sint, nisi trullae, scyphi, modioli, phialae, an Seia de his speciebus eligere possit? Respondi: quum omnia potui parata pocula dicantur, posse eam ex his eligere.

XXXVII. *Paulus libro XXI. Responsorum.* Ornamentorum appellatione vestem muliebrem non contineri, nec errorem heredis ius mutasse respondi.

XXXVIII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Titia testamento, item codicillis multas species tam argenti quam vestis specialiter per fideicommissum reliquit. Quaero: an non aliae species legato cedant, quam quae in hereditate sint? Respondit: eas cedere, quae inventae essent, de ceteris cavendum, ut, si inventae essent, praestentur. §. 1. *Semproniae Piae hoc amplius coopertoria Tabiana, et tunicas tres cum palliolis, quae elegerit, dari volo.* Quaero: an ex universa veste, id est an ex synthesi tunicas singulas et palliola Sempronia eligere possit? Respondit: si essent tunicae singulae cum palliolis relictae, ex his duntaxat eligi posse; quodsi non essent, heredem vel tunicas et palliola, sed ex synthesi, praestaturum, vel veram aestimationem earum. §. 2. Seia testamento ita cavit: *Si mihi per conditionem humanam contigerit, ipsa faciam; sin autem minus, ab heredibus meis fieri volo*, iubeoque *signum dei ex libris centum in illa sacra aede et in patria statui cum subscriptione nominis mei.* Quaesitum est: quum in eo templo non nisi aut aerea, aut argentea tantum sint dona, heredes Seiae utrum ex argento, an ex auro signum ponere compellendi sint, an aereum? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, argenteum ponendum.

XXXIX. *Iavolenus libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Si uxori mundus muliebris legatus esset, ea tantummodo deberi, Ofilius et Labeo responderunt, quae ex his tradita utendi causa uxori a viro fuissent; aliter enim interpretantibus summam fore captionem, si vascularius aut faber argentarius uxori ita legasset. §. 1. Quum ita legatum esset: *argentum, quod domi meae erit, quum moriar*, Ofilius, nec quod depositum a se, nec quod commodatum reliquisset, argentum legatum videri, respondit. Idem Cascellius de commodato. Labeo: quod depositum esset, ita deberi, si praesentis custodiae causa, non perpetuae, veluti thesaurus, depositum esset, quia illa verba: *quod domi meae erit,* sic accipi debere, *esse solebat*; et hoc probo. §. 2. Ateius Servium respondisse scribit: cui argentum, quod in Tusculano fundo, quum moreretur, habuisset, legatum esset, et quod ante, quam moreretur, ex urbe in Tusculanum iussu testatoris translatum esset, deberi; contra fore, si iniussu translatum esset.

XL. *Scaevola libro XVII. Digestorum.* Medico suo contubernali et communium expeditionum comiti inter cetera ita legaverat: *argentum viatorium meum dari volo.* Quaesitum est: quum paterfamilias in diversis temporibus reipublicae causa abfuerit, quod viatorium argentum hoc legato comprehensum esse videatur? Respondit: quod habuisset argentum viatorium eo tempore, quum testamentum faciebat, deberi. §. 1. Uxori suae testamento ita legatum est: *Semproniae dominae meae hoc amplius argentum balneare.* Quaesitum est: an etiam id argentum, quo diebus festis in balneo uti consuevit, legato cedat? Respondit: omne legatum videri. §. 2. Mulier decedens ornamenta legaverat ita: *Seiae amicae meae ornamenta universa dari volo*; eodem testamento ita scripserat: *Funerari me arbitrio viri mei volo, et inferri mihi, quaecunque sepulturae meae causa feram ex ornamentis, lineas duas ex margaritis, et viriolas ex smaragdis*; sed neque heredes, neque maritus, quum humi corpus daret, ea ornamenta, quae corpori iussus erat adiicere, dederunt. Quaesitum est: utrum ad eam, cui ornamenta universa reliquerat, pertineant, an ad heredes? Respondit: non ad heredes, sed ad legatariam pertinere.

TIT. III.

DE LIBERATIONE LEGATA.

I. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Omnibus debitoribus ea, quae debent, recte legantur, licet domini eorum sint. §. 1. Iulianus scripsit: si res pignori data legetur debitori a creditore, valere legatum, habereque eum actionem, ut pignus recipiat prius, quam pecuniam solvat. Sic autem loquitur Iulianus, quasi debitum non debeat liberari; sed si alia testantis voluntas fuit, et ad hoc pervenietur exemplo luitionis.

II. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Heredem, damnatum a fideiussore non petere, a reo petere posse, sed a reo petere vetitum, si a fideiussore petat, reo ex testamento teneri, Celsus putat. §. 1. Idem Celsus ait: nullam dubitationem habere, quin herede petere a debitore vetito, nec heres heredis petere possit.

III. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Liberationem debitori posse legari, iam certum est. §. 1. Sed et si chirographum quis decedens debitori suo dederit, exceptionem ei competere puto, quasi pro fideicommisso huiusmodi datione valitura. §. 2. Iulianus etiam libro quadragesimo Digestorum scripsit: si quis decedens chirographum

Seii Titio dederit, ut post mortem suam Seio det, aut, si convaluisset, sibi redderet, deinde Titius defuncto donatore Seio dederit, et heres eius petat debitum, Seium doli exceptionem habere. §. 3. Nunc de effectu legati videamus. Et si quidem mihi liberatio sit relicta, quum solus sim debitor, sive a me petatur, exceptione uti possum, sive non petatur, possum agere, ut liberer per acceptilationem. Sed et si cum alio sim debitor, puta duo rei fuimus promittendi, et mihi soli testator consultum voluit, agendo consequar, non ut accepto liberer, ne etiam correus meus liberetur contra testatoris voluntatem, sed pacto liberabor. Sed quid, si socii fuimus? videamus ne per acceptilationem debeam liberari, alioquin, dum a correo meo petitur, ego inquietor. Et ita Iulianus libro tricesimo secundo Digestorum scripsit: si quidem socii non simus, pacto me debere liberari, si socii, per acceptilationem. §. 4. Consequenter quaeritur: an et ille socius pro legatario habeatur, cuius nomen in testamento scriptum non est, licet commodum ex testamento ad utrumque pertineat, si socii sunt? Et est verum, non solum eum, cuius nomen in testamento scriptum est, legatarium habendum, verum eum quoque, qui non est scriptus, si et eius contemplatione liberatio relicta esset. §. 5. Utrique autem legatarii habentur et in hoc casu; nam et si, quod ego debeo Titio, sit ei legatum mei gratia, ut ego liberer, nemo me negabit legatarium, ut et Iulianus eodem libro scribit. Et Marcellus notat, utriusque legatum esse, tam meum quam creditoris mei, etsi solvendo fuero; interesse enim creditoris, duos reos habere.

IV. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Quid ergo est, quum agere poterit creditor ex testamento? Non aliter heres condemnari debebit, quam si caveatur ei, adversus debitorem defensum iri. Item agente debitore nihil amplius heres praestare debet, quam ut eum adversus creditorem defendat.

V. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Si quis reum habeat et fideiussorem, et reo liberationem leget, Iulianus ibidem scripsit, reum per acceptilationem liberandum; alioquin, si fideiussorem coeperit convenire, alia ratione reus convenitur. Quid tamen, si donationis causa fideiussor intervenit, nec habet adversus reum regressum? vel quid, si ad fideiussorem pecunia pervenerit, et ipse reum dederit vice sua, ipseque fideiusserit? Pacto est reus liberandus. Atquin solemus dicere, pacti exceptionem fideiussori dandam, quae reo competit; sed quum alia sit mens legantis, alia paciscentis, nequaquam hoc dicimus. §. 1. Quodsi fideiussori sit liberatio legata, sine dubio, ut et Iulianus scripsit, pacto erit fideiussor liberandus. Sed et hic puto interdum acceptilatione liberandum, si vel reus ipse vere fuit, aut in eam rem socius reus. §. 2. Idem Iulianus eodem libro scripsit: si filiusfamilias debitor fuerit, et patri eius fuerit liberatio relicta, patrem pacto liberandum esse, ne etiam filius liberetur; *Et parvi,* inquit, *refert, si sit aliquid in peculio die legati cedente, nec ne; securitatem enim pater per hoc legatum consequitur; maxime,* inquit, *quum rei iudicandae tempus circa peculium spectetur.* Huic patri similem facit Iulianus maritum, cui uxor post divortium liberationem dotis legavit. Nam et hunc, licet die legati cedente solvendo non sit, legatarium esse, et utrumque ait solutum repetere non posse. Sed est verius, quod Marcellus notat, patrem repetere posse; nondum enim erat debitor, quum solveret; maritum non posse, quod debitum solverit; patrem enim, etsi quis debitorem existimaverit, attamen loco esse conditionalis debitoris, quem solutum repetere posse, non ambigitur. §. 3. Sed si damnatus sit heres filium liberare, non adiicit Iulianus, utrum acceptilatione filius an pacto sit liberandus? Sed videtur hoc sentire, quasi acceptilatione debeat liberari; quae res patri quoque proderit. Quod obtinendum est, nisi evidenter approbetur, contrarium sensisse testatorem, id est ne filius inquietetur, non, ne pater; tunc enim acceptilatione eum non liberandum, sed pacto. §. 4. Idem Iulianus scripsit: si pro filio pater fideiusserit, eique liberatio sit legata, eum pacto liberandum, quasi fideiussorem, non quasi patrem: et ideo de peculio posse conveniri. Hoc ita demum putat, si duntaxat quasi fideiussorem eum voluit testator liberari; ceterum si et quasi patrem, et de peculio erit liberandus.

VI. *Iavolenus libro VI. Epistolarum.* Post emancipationem vero filii eatenus pater actionem habebit, quatenus aliquid ex peculio aut in rem verso praestaturus est; id enim legatorum nomine ad patrem pertinebit, quod eius intererit. §. 1. Illud quaeri potest: an eo quoque nomine pater ex testamento agere possit, ut etiam filius actione liberetur? Quibusdam eousque extendi actionem placebat, quia patris interesse videatur, si peculium filio post emancipationem concessisset, integrum ius eius permanere. Ego contra sentio, nihil quidquam amplius patri praestandum ex eiusmodi scriptura testamenti putans, quam ut nihil ex eo, quod praestaturus heredi fuerit, praestet.

VII. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Non solum autem quod debetur remitti potest, verum etiam pars eius vel pars obligationis, ut est apud Iulianum tractatum libro tricesimo tertio Digestorum. §. 1. Si is, qui stipulatus Stichum aut decem, damnaverit heredem Stichum non petere, legatum valere constat; sed quid contineat? videamus. Et Iulianus scribit: actionem ex testamento in hoc esse videri, ut debitor accepto liberetur; quae res utique debitorem et in decem liberabit, quia acceptilatio solutioni comparatur; et quemadmodum, si Stichum solvisset debitor, liberaretur, ita et acceptilatione Stichi liberari. §. 2. Sed si debitorem decem damnatus sit heres viginti liberare, idem Iulianus scripsit libro tricesimo tertio, nihilo minus esse liberandum decem; nam et si ei viginti accepto ferantur, in decem liberabitur. §. 3. Sed si, duobus heredibus institutis, alterum ex his damnaverit creditori solvere, valet legatum propter coheredem, eumque ex testamento acturum, ut creditori solvatur. §. 4. Liberatio autem debitori legata ita demum effectum habet, si non fuerit exactum id a debitore, dum vivat testator; ceterum si exactum est, evanescit legatum. §. 5. Unde quaerit Iulianus: si ab impuberis substituto sit liberatio relicta, deinde impubes exegerit, quod debetur, an evanescat legatum? Et quum constet, pupillum in his, quae a substituto relinquuntur, personam sustinere eius, a quo sub conditione legatur, consequens est, substitutum actione ex testamento teneri, si pupillus a debitore exegerit. §. 6. Idemque est, et si pupillus non exegerit, sed solummodo litem sit contestatus; teneri enim eum, ut remittat actionem. §. 7. Nam et si debitori liberatio sub conditione legata fuisset, et vel lis fuisset contestata, vel etiam exactum pendente conditione, ex testamento actio maneret, liberatione relicta.

VIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Non solum nostrum debitorem, sed et heredis, et cuiuslibet alterius, ut liberetur, legare possumus. §. 1. Potest heres damnari, ut ad certum tempus non petat a debitore; sed sine dubio nec liberare eum intra id tempus debebit, et si debitor decesserit, ab herede eius intra id tempus peti non poterit. §. 2. Illud videndum est, an eius temporis, intra quod petere heres vetitus sit, vel usuras vel poenas petere possit? Et Priscus Neratius existimabat, committere eum adversus testamentum, si petiisset; quod verum est. §. 3. Tale legatum: *Heres meus a solo Lucio Titio ne petito,* ad heredem Lucii Titii non transit, si nihil vivo Lucio Titio adversus testamentum ab herede, eo, quod ab eo exigere debitum tentavit, sit commissum; quoties enim cohaeret personae id, quod legatur, veluti personalis servitus, ad heredem eius non transit; si non cohaeret, transit. §. 4. Si verba liberationis in rem sint collata, pro eo est, quasi heres ab eo debitore heredeque eius petere vetitus sit, ut adiectio heredis perinde nihil valeat, atque non esset valitura, ipsius debitoris persona non comprehensa. §. 5. Is, qui reddere rationes iussus est, non videtur satisfacere, si reliquum reddat non editis rationibus. §. 6. Si heres vetitus sit agere cum eo, qui negotia defuncti gessit, non videtur obligatio ei praelegata, quae dolo vel ex fraude eius, qui negotia gessit, commissa sit, et testator id videtur sensisse; ideo si heres negotiorum gestorum egisset, agens procurator ex testamento incerti doli mali exceptione excludi potest. §. 7. Et ei liberatio recte legatur, apud quem deposuero, vel cui commodavero pignorive dedero, vel ei, quem ex furtiva causa mihi dare oportet.

IX. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si quis rationes exigere vetetur, ut est saepissime rescriptum, non impeditur reliqua exigere, quae quis ipse reliquavit, et si quid dolo fecit, qui rationes gessit. Quodsi quis et haec velit remittere, ita debet legare: *damnas esto heres meus, quidquid ab eo exegerit illa vel illa actione, id ei restituere, vel actionem ei remittere.*

X. *Iulianus libro XXXIII. Digestorum.* Si damnatus heres fuerit a fideiussore quidem non petere, quod autem reus debet, Titio dare, pacisci debet, ne a fideiussore petat, et adversus reum actiones suas praestare legatario, quemadmodum damnatus heres, ne a reo petat, et damnatus dare, quod fideiussor debet, et reo acceptum facere, et legatario litis aestimationem sufferre cogatur.

XI. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Si debitor fideiussorem suum ab herede suo liberari iusserit, an fideiussor liberari debeat? Respondit: debere. Item quaesitum est: an, quia mandati actione heredes tenerentur, inutile legatum esset, quemadmodum inutile legatum est, quod debitor creditori suo legat? Respondit: quoties debitor creditori suo legaret, ita inutile esse legatum, si nihil interesset creditoris, ex testamento potius agere, quam ex pristina obligatione. Nam et si Titius mandaverit Maevio, ut pecuniam promitteret, deinde liberari eum iusserit a stipulatore, manifestum est, quantum intersit promissoris, liberari potius, quam praestare ex stipulatu, deinde mandati agere.

XII. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Lucius Titius, quum Erotem actorem haberet, codicillis ita cavit: *Erotem liberum esse volo. Quem rationes reddere nolo eius temporis, quod erit post novissimam meam subscriptionem;* postea vivus Erotem manumisit, et in eodem actu habuit, rationesque subscripsit usque in eum diem, qui fuit ante paucissimos dies, quam moreretur; heredes Lucii Titii dicunt, quasdam summas et servum adhuc Erotem, et postea libertum accepisse, neque in eas rationes, quae a Lucio Titio subscriptae sunt, intulisse. Quaero: an heredes ab Erote nihil exigere debeant eius temporis, quo Lucius Titius subscripsit? Respondi: Erotem ex ea causa, quae proponeretur, liberationem petere non posse, nisi et hoc specialiter ei remissum esset.

XIII. *Idem libro LXXXI. Digestorum.* Si creditor debitori, qui se exceptione perpetua tueri poterat, legaverit, quod sibi deberet, nullius momenti legatum erit. At si idem debitor creditori legaverit, intelligendum erit, exceptionem eum remittere creditori voluisse.

XIV. *Ulpianus libro I. Fideicommissorum.* Idem est, et si in diem debitor fuerit, vel sub conditione.

XV. *Idem libro LXIV. ad Edictum.* Si quis in testamento damnatus est, ne a Titio debitore exigat, neque ipsum, neque heredem eius potest convenire; nam neque heredis heres agere, neque ab heredis herede potest peti. Heredis autem heres potest damnari, ne exigat debitorem.

XVI. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Ei, cui fundum in quinquennium locaveram, legavi, quidquid eum mihi dare facere oportet oportebitve, ut sineret heres sibi habere. Nerva et Atilicinus, si heres prohiberet eum frui, ex conducto, si iure locationis quid retineret, ex testamento fore obligatum, aiunt, quia nihil interesset, peteret an retineret; totam enim locationem legatam videri;

XVII. *Iavolenus libro II. Labeonis Posteriorum.* Reliqua quoque in iudicio locationis venire.

XVIII. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Cassius: *Etiamsi habitatio eo modo legata esset, gratuitam habitationem heres praestare debet. Et praeterea placuit, agere posse colonum cum herede ex testamento, ut liberetur conductione.* Quod rectissime dicitur.

XIX. *Modestinus libro IX. Regularum.* Cum ita testemur: *heres meus damnas esto liberare illum, quod is negotia mea gessit, et si quid eum mihi dare facere oportet, ab eo non exigere,* damnatus heres nec creditas ab eo quoque pecunias exiget. In simili autem legato vix est, ut de eo quoque legando paterfamilias senserit, quod servis eius peculii nomine debetur.

XX. *Idem libro X. Responsorum. Aurelio Sempronio fratri meo. Neminem molestari volo nomine debiti, neque exigere aliquid ab eo, quamdiu vivet, neque de sorte aut usura nomine debiti. Et absolvo et libero ex pignoribus eius domum et possessionem Caperlatam.* Modestinus respondit: ipsum debitorem, si conveniatur, exceptione tutum esse; diversum in persona heredis eius. §. 1. Caius Seius, quum adolevisset, accepit curatores Publium Maevium et Lucium Sempronium; sed enim idem Caius Seius intra legitimam aetatem constitutus, quum in fatum concederet, testamento suo de curatoribus suis ita cavit: *Quaestionem curatoribus meis nemo faciat; rem enim ipse tractavi.* Quaero: an rationem curae heredes adulti a curatoribus petere possint? quum defunctus, ut ex verbis testamenti apparet, confessus sit, se omnem rem suam administrasse. Modestinus respondit: si quid dolo curatores fecerunt, aut si quae res testatoris penes eos sunt, eo nomine conveniri eos posse.

XXI. *Terentius Clemens libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si id, quod mihi deberes, vel tibi vel alii legavero, idque mihi solveris, vel qualibet alia ratione liberatus a me fueris, exstinguitur legatum. §. 1. Unde Iuliano placuit, et si debitori heres exstiterit creditor, postea que ipse creditor decesserit, legatum exstingui. Et hoc verum est, quia confusione perinde exstinguitur obligatio, ac solutione. §. 2. Sed si sub conditione dato legato heres praeoccupaverit et exegerit debitum, aliud dici oportet, quia in arbitrio heredis esse non debet, ut, quandoque conditione exsistente, neque ipsi legatario debeatur legatum, si tum vivat et capere possit, neque ei, ad quem hoc commodum pervenit, si legatarius capere non possit.

XXII. *Papinianus libro XIX. Quaestionum. Quod mihi Sempronius debet, peti nolo.* Non tantum exceptionem habere debitorem, sed et fideicommissum, ut liberetur, petere posse, responsum est.

XXIII. *Idem libro VII. Responsorum.* Procurator, a quo rationem heres exigere prohibitus, eoque nomine procuratorem liberare damnatus est, pecuniam ab argentario debitam ex contractu, quem ut procurator fecit, iure mandati cogetur restituere, vel actiones praestare.

XXIV. *Idem libro VIII. Responsorum.* Cum heres rogatur debitorem suum liberare, de eo tantum cogitatum videtur, quod in obligatione manserit. Itaque si quid ante tabulas apertas fuerit solutum, ad causam fideicommissi non pertinebit; quod autem post tabulas apertas, ante aditam hereditatem ab eo, qui voluntatem defuncti non ignoravit, fuerit exactum, dolo proximum erit, ideoque repeti potest.

XXV. *Paulus libro X. Quaestionum.* Legavi Titio, quod mihi debetur, vel adiecta certa quantitate sive specie, vel non adiecta, aut ex contrario, aeque cum distinctione, veluti: *Titio, quod ei debeo,* vel ita: *Titio centum, quae ei debeo.* Quaero: an per omnia requirendum putes, an debitum sit? et plenius rogo, quae ad haec spectant, attingas; quotidiana enim sunt. Respondi: si is, cui Titius debebat, debitum ei remittere voluit, nihil interest, heredem suum iusserit, ut eum liberaret, an prohibeat eum exigere; utroque enim modo liberandus est debitor, et utroque casu competit ultro ad liberandum debitori actio. Quodsi etiam centum aureorum vel fundi debiti mentionem fecit, si quidem debitor fuisse probetur, liberandus est; quodsi nihil debeat, poterit dici, quasi falsa demonstratione adiecta, etiam peti, quod comprehensum est, posse. Sed poterit hoc dici, si ita legaverit; *centum aureos, quos mihi debet,* vel: *Stichum, quem debet, heres meus damnas esto non petere.* Quodsi sic dixit: *Heres meus centum aureos, quos mihi Titius debet, damnas esto ei dare,* etiam illud tentari poterit, ut petere possit, quasi falsa demonstratione adiecta. Quod mihi nequaquam placet, quum dandi verbum ad debitum referre se testator existimaverit. Contra autem si debitor creditori leget, nullam utilitatem video, si sine quantitate legavit. Sed et si id demonstret, quod debere se confitetur, nulla utilitas est, nisi in his speciebus, in quibus emolumentum debiti ampliatur. Quodsi centum aureos, quos se debere dixit, legavit, si quidem debet, inutile est legatum; quodsi non fuit debitor, placuit utile esse legatum. Certa enim nummorum quantitas similis est Sticho legato cum demonstratione falsa; idque et divus Pius rescripsit, certa pecunia dotis acceptae nomine legata.

XXVI. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Tutor decedens, aliis heredibus scriptis, pupillo suo, cuius tutelam gessit, tertiam partem bonorum dari voluit, si heredibus suis tutelae causa controversiam non fecerit, sed eo nomine omnes liberaverit; pupillus legatum praetulit, et postea nihilo minus petiit, quidquid ex distractione aliave causa ad tutorem suum ex tutela pervenerit. Quaero: an verbis testamenti ab his exactionibus excludatur? Respondi: si prius, quam conditioni pareret, fideicommissum percepisset, et pergerit petere id, in quo contra conditionem faceret, doli mali exceptionem obstaturam, nisi paratus esset, quod ex causa fideicommissi percepisset, reddere; quod ei aetatis beneficio indulgendum est.

XXVII. *Tryphoninus libro VIII. Disputationum.* Videamus, si ei, cum quo de peculio actio erit, liberatio testamento legata sit, an, si die, quo legata cedere solent, nihil in peculio sit, legatarii loco habeatur? Atquin nondum debitor fuit, nec procedit, ut emolumentum aliquod ex legato ad eum perveniat, nisi propter spem futuri peculii. Numquid ergo in pendenti sit, an legatarius fuerit perinde, atque si qua alia causa spem legati dubiam faceret?

XXVIII. *Scaevola libro XVI. Digestorum.* Aurelius Symphorus fideiusserat pro tutore quodam, et decedens eius pupillis legavit in haec verba: *Arellio Latino et Arellio Felici singulis quina, quum quis eorum quatuordecim annorum fuerit, ad quod tempus praestari eis volo singulis alimentorum nomine menstruos denarios senos, et vestiarii nomine annuos denarios viginti quinque. Quo legato contenti esse debetis, quando tutela vestra non minimo damno rationem meam affixerit. A vobis autem heredes mei peto, ne quid ex ratione tutelae ab his exigere, vel ob hoc legata eorum retinere velitis.* Quaesitum est: si heres eius ex causa fideiussionis aliquid praestiterit, an ab herede filiorum eius, pro quo fideiusserat, repetere possit? Respondit: verbis, quae proponerentur, id solum videri heredum fidei commissum, ne exigerent, quod ex ratione tutelae, quam ipse Symphorus administraverat, ab Arelliis sibi deberetur. §. 1. Testamento facto debitoribus liberationem reliquerat; post inciso lino et recognito testamento aliud testamentum fecit, in quo repetiit legatum his verbis: *Quibusque legata in eo testamento, quod incideram, dedi, omnia rata esse, quaecunque scripta sunt, volo.* Quaesitum est: adita ex sequente testamento hereditate, an debitores, quibus priore testamento liberatio relicta erat, consequi possint, ut etiam eius quantitatis nomine, quam post prius testamentum debere coeperant, liberarentur, et si ab his heredes petere coeperint, an doli mali exceptione summoverentur? Respondit: non liberari. §. 2. Titius Seio debitori suo ita legavit: *Do lego Seio denarios decem. Item dono illi, quidquid sortis et usurarum nomine mihi debebat;* praeterea generaliter damnavit heredes, fideique eorum commisit, uti darent restituerent unicuique, quidquid ei legasset; postea Seius aliam praeterea pecuniam a Titio mutuatus est. Quaero: an haec quoque pecunia, quae post testamentum factum data esset Seio, legata intelligatur? Respondit: quum in praeteritum tempus verba collata proponerentur, non esse posterius credendum legatum. §. 3. Titius testamento facto, et filiis heredibus institutis, de patre tutore suo quondam facto ita locutus est: *Seium patrem meum liberatum esse volo ab actione tutelae.* Quaero: haec verba quatenus accipi debeant? id est an pecunias, quas vel ex venditionibus rerum factis, aut ex nominibus exactis in suos usus convertit, vel nomine suo foeneravit, filiis et heredibus testatoris, nepotibus suis, debeat reddere? Respondit: eum, cuius notio est, aestimaturum; praesumtio enim propter naturalem affectum facit, omnia patri videri concessa, nisi aliud sensisse testatorem ab heredibus eius approbetur. §. 4. Maevia testamento suo alterum ex heredibus suis actione tutelae voluit liberare his verbis: *Rationem tutelae, quam egit Iulianus Paulus cum Antistio Cicerone, posci ab eo nolo, eoque nomine causa omni liberatum esse volo.* Quaero: an, si qua pecunia ex tutela apud eum remansit, peti ab eo possit? Respondit: nihil proponi, cur pecunia, quae pupillae fuisset, et apud tutorem posita maneret, legata videretur. §. 5. Testamento ita scripserat: *Titio affini meo quidquid mihi quacunque ex causa debebat, remitti volo; eoque amplius decem do;* codicillis ita scripsit: *Titio hoc amplius affini et debitori meo usuram pecuniae, quam mihi debebat, ab herede meo, donec advivet. Quodsi exigere ultra voluntatem meam putaverit, eius sortis usuram eidem Titio ab heredibus meis, donec vivet, praestari volo.* Quaesitum est: quum augendi potius, quam minuendi testator voluntatem habuerit, an heredes ex causa fideicommissi Titio teneantur, ut eum omni debito liberent? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, videri minutum legatum, quod primo dederat. §. 6. Legatum est testamento hoc modo: *Seio concedi volo, quidquid mihi ab eo debitum est, vel fidem meam pro eo obligavi.* Quaero: utrum id solum, quod testamenti facti tempore debebatur, legatum sit, an etiam, si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit: videri omnem obligationem eius debiti per fideicommissum solvi voluisse. §. 7. Sticho testamento manumisso fundum instructum et alia legavit, et haec verba adiecit: *quem rationem reddere veto, quia instrumenta penes se habet.* Quaesitum est: an Stichus reliqua, quae ex administratione actus debuerat, reddere debuerit? Respondit: Stichum eo nomine non teneri. Claudius: *Nemo enim ex servitutis actu post libertatem tenetur, et consultatio ad ius debiti relata fuit; retineri ergo reliqua possunt cum peculio, aut ex eo deduci, si legatum est.* §. 8. *Centum, quae apud Apronianum deposita habeo, apud ipsum esse volo, donec filius meus ad annos viginti pervenerit, eiusque pecuniae usuram exigi veto.* Quaesitum est: an ex causa fideicommissi Apronianus consequi possit, ne ante tempus a testatore praescriptum ea summa ab eo exigatur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, consequi posse. §. 9. Filias heredes scripserat, quarum fidei commisit in haec verba: *ne a Caio Seio rationes actus rei meae, quae per mensam eius, sive extra mensam in diem mortis meae gesta est, exigatis, eoque nomine eum liberetis.* Quaesitum est: quum universas rationes in diem mortis iste administraverit, et per mensam suam, et quae extra administrabantur, an ad rationes reddendas heredibus teneatur? Respondit: liberationem quidem secundum ea, quae proponerentur, legatam esse, sed quatenus praestanda sit, ex qualitate disceptationis iudicem aestimaturum. §. 10. Eum, qui tutelam ipsius administraverat, et fratrem suum, et alios quosdam scripsit heredes, et tutori legavit, quae impenderat in se et fratrem ipsius decem. Quaesitum est: an utile esset in persona eius fideicommissum? Respondit: si id dederit per fideicommissum, quod debebatur, peti non posse. §. 11. Idem quaesiit: si in tutoris persona inutile esset, an in persona fratris utile videretur, quoniam illi proficeret, cuius et ipsius tutelam administrasset? Respondit: fratri utiliter esse legatum, quum suo debito liberetur. §. 12. Idem quaesiit: si tutor amplecteretur fideicommissum ita, ut in quibusdam stari vellet verbis testamenti, in quibusdam autem recedat, quod minorem quantitatem sumtuum dicat fideicommisso contineri, quam ipse erogaverat, an audiri deberet? Respondit: non impediri eum scriptura testamenti, quo minus omne, quod sibi deberi probasset, petere posset. §. 13. Quidam ita legavit: *Semproniae uxori meae reddi iubeo ab heredibus meis quinquaginta ea, quae mutua acceperam chirographo particulatim in negotia mea.* Quaesitum est: an, si vere uxoris debitor fuerit, fideicommissum constiterit? Respondit: si debitor fuisset, nullum esse fideicommissum. §. 14. Idem quaesiit: si hanc pecuniam ut debitam apud iudicem petierit, et victa fuerit, an fideicommissum peti possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum.

XXIX. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si is, qui duos reos promittendi habet, damnaverit heredem, ut utrosque liberet, si alter ex his capere non possit, nec socii sint, delegari debebit is, qui nihil capit, ei, cui hoc commodum lege competit. Cuius petitioni utrumque accedit, ut et hoc commodum ad eum perveniat, et is, qui capit, liberetur. Quodsi socii sint, propter eum, qui capax est, et ille capit per consequentias, liberato illo per acceptilationem; id enim eveniret, etiam si solum capacem liberare iussus esset.

XXX. *Idem libro X. Quaestionum.* Petitor vel possessor damnavit heredem suum, ne centumvirale iudicium exerceat. De effectu legati quaeritur. Et dictum est, ita demum utile videri legatum esse, si malam causam adversarius testatoris habuerit, ut litigante herede vinci debuerit; tunc enim non tantum litis emolumentum, sed etiam sumtus heres legatario praestare cogitur; nam in bona causa nihil videtur esse in legato, nec propter sumtus, quod quidam existimaverunt.

XXXI. *Scaevola libro III. Responsorum.* Creditor debitori legavit ita: *Caio Seio, quidquid mihi sub pignore hortorum suorum debuit, ab heredibus meis dari volo.* Quaero: quum testator vivus a Seio aliquid recepit, an id ex causa legati peti possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non posse. Idem repetiit, et ait: testatorem ante factos codicillos, quibus legavit, paene omnem pecuniam sortis et usurarum recepisse, ita ut modicum sortis et usurarum debeatur; et quaesiit, an ei petitio competeret propter verba ad praeteritum relata: *quidquid mihi debuit?*

Respondit: prius quidem secundum ea, quae proponerentur, recte responsum esse, verum posterius propter ea, quae in tempore adderentur, ita ab iudice aestimandum, ut inspiceret, oblivione pecuniae solutae, aut quod eo inscio numerata esset, id fecisset, an consulto, quod quantitatem quondam debitam, non ius liberationis dari voluisset. §. 1. Inter cetera liberto ita legavit: *et si quid me vivo gessit, rationes ab eo exigi veto.* Quaeritur: an chartas, in quibus rationes conscriptae sunt, item reliqua secundum accepta et expensa heredibus reddere debeat? Respondit: ea, de quibus quaereretur, posse heredem vindicare; id autem, quod conservis, qui remanerent in hereditate, crediderit, et in rem domini versum esset, desiisse in reliquis esse. §. 2. Titia, quae duos tutores habuerat, ita cavit: *Rationem tutelae meae, quam egit Publius Maevius cum Lucio Titio, reposci ab eo nolo.* Quaeritur: an, si qua pecunia apud eum ex tutela remansit, peti ab eo possit? Respondit: nihil proponi, cur non pecunia, quae pupillae esset, et apud tutorem remaneret, legata videretur. §. 3. Item quaeritur: an contutor liberatus videretur? Respondit: contutorem non liberari. §. 4. *Caio Seio optime merito hoc amplius lego, concedique volo, neque ab eo peti, neque ab heredibus eius, quidquid mihi aut ex chirographis, aut rationibus debitor est, vel quidquid a me mutuum accepit, vel fidem meam pro eo obligavi.* Quaero: utrum id solum, quod eo tempore, quo testamentum fiebat, debebatur, legatum sit, an et si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, videri omnem obligationem Seio eius debiti per fideicommissum solvi voluisse. §. 5. Item quaeritur: si postea novatione facta, et ampliata summa coeperit debere, an id, quod ex vetere contractu debebatur, nihilo minus in causa legati duret, et an vero novatione facta quasi novus debitor ampliatae summae possit conveniri? Respondit: id duntaxat legatum videri, quod tunc debuisset, si tamen mansit in ea voluntate testator, qua tunc fuit.

TIT. IV.
DE ADIMENDIS VEL TRANSFERENDIS LEGATIS VEL FIDEICOMMISSIS.

I. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Qui actu legato iter adimit, nihil adimit, quia nunquam actus sine itinere esse potest.

II. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Fundo legato adimi ita potest: *fundum illi praeter usumfructum neque do, neque lego*, ut ususfructus in legato relinquatur. §. 1. Sed et fructus adimi potest, ut proprietas relinquatur. §. 2. Item pars fundi legati adimi potest.

III. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si quis ita legaverit: *Titio fundum do lego; si Titius decesserit, Seio heres meus dare damnas esto*, recte translatum legatum videtur; sed et si iam mortuo eo, cui legatum erat, easdem res transtulerit, Sempronio debetur. §. 1. Si quis Titio legaverit sic: *Titio dato, aut si Titius ante decesserit, quam accipiat, Sempronio dato*, secundum meram subtilitatem utrique obligatum videri heredem, id est et Sempronio, et heredi Titii. Sed si quidem mora Titio ab herede facta est, ad heredes eius legati exactio transmittitur, Sempronio repellendo; sin autem nulla mora intercessit, tunc Sempronius legatum accipit, et non Titii heredes. Sed si ante diem legati cedentem decesserit Titius, soli Sempronio debetur legatum. §. 2. Idem dicendum est, et fideicommissa hereditate puero data, aut, si ante restitutam decessisset, matri eius relicta, ut, si puer ante diem legati cedentem decessisset, matri debeatur, si postea, ad pupilli heredes fideicommissum transmittatur, utpote re ipsa mora subsecuta. §. 3. Sed et cum quis ita legasset: *Heres meus Titio dato; si non dederit, Sempronio dato*, ita demum Sempronio debetur, si dies eius in persona Titii non cessisset. §. 4. Si quis ita legaverit: *Heres meus Titio fundum dato, et si Titius eum fundum alienaverit, heres meus eundem fundum Seio dato*, oneratus est heres; non enim a Titio fideicommissum relictum est, si alienasset fundum, sed ab herede ei legatum est; heres igitur debebit doli exceptione posita prospicere sibi cautione a Titio de fundo non alienando. §. 5. Si quis plus, quam dedit, ademerit, ademtio valet, veluti si quis viginti legaverit, et quadraginta ademerit. §. 6. Si loci usumfructum leget testator, et iter adimat, non valet ademtio, nec vitiatur legatum, sicuti qui proprietatem fundi legat, iter adimendo legatum non minuit. §. 7. Si duobus Titiis separatim legaverit, et uni ademerit, nec appareat, cui ademtum sit, utrique legatum debetur, quemadmodum et in dando, si non appareat, cui datum sit, dicemus neutri legatum. §. 8. Si Titio fundus pure, eidemque sub conditione legatus sit, deinde postea ademtus sit sic: *Titio fundum, quem sub conditione legavi, heres meus ne dato*, ex nulla datione debetur, nisi specialiter dixerit, pure eum legatum velle accipere. §. 9. Conditio legati an adimi possit, vel hereditatis, vel statuliberi? videndum. Et Iulianus scribit: in statulibero detractam conditionem non repraesentare libertatem. Papinianus quoque libro septimo decimo Quaestionum scribit generaliter: conditionem adimi non posse; *nec enim datur*, inquit, *conditio, sed adscribitur; quod autem adscribitur, non potest adimi, sed quod datur.* Sed melius est, sensum magis, quam verba amplecti, et conditiones, sicut adscribi, ita et adimi posse. §. 10. Quum Titio centum testamento legasset, et eidem codicillis ita legasset: *Titio quinquaginta duntaxat, nec amplius heres meus dato*, non amplius quinquaginta legatarium petiturum. §. 11. Non solum autem legata, sed et fideicommissa adimi possunt, et quidem nuda voluntate. Unde quaeritur: an etiam inimicitiis interpositis fideicommissum non debeatur? Et si quidem capitales vel gravissimae inimicitiae intercesserint, ademtum videtur, quod relictum est; sin autem levis offensa, manet fideicommissum. Secundum haec et in legato tractamus, doli exceptione opposita.

IV. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Quodsi iterum in amicitiam redierunt, et poenituit testatorem prioris offensae, legatum vel fideicommissum relictum redintegratur; ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.

V. *Caius libro II. ad Edictum urbicum.* Sicut adimi legatum potest, ita et ad alium transferri, veluti hoc modo: *Quod Titio legavi, id Seio do lego;* quae res in persona Titii tacitam ademtionem continet.

VI. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Translatio legati fit quatuor modis; aut enim a persona in personam transfertur, aut ab eo, qui dare iussus est, transfertur, ut alius det, aut cum res pro re datur, ut pro fundo decem aurei, aut quod pure datum est, transfertur sub conditione. §. 1. Sed si id, quod a Titio dedi, a Maevio dem, quamvis soleant esse duo eiusdem rei debitores, tamen verius est, hoc casu ademtum esse legatum; nam cum dico: *Quod Titium dare damnavi, Seius damnas esto dare*, videor dicere, ne Titius det. §. 2. Item si pro fundo decem legentur, quidam putant, non esse ademtum prius legatum. Sed verius est, ademtum esse; novissima enim voluntas servatur.

VII. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Quodsi alii legetur sub conditione, quod alii pure datum est, non plene recessum videtur a primo, sed ita demum, si conditio sequentis exstiterit. Ceterum si hoc animo fuerit testator, ut omnimodo recessum a primo putaverit, dicendum erit, a primo ademtum legatum.

VIII. *Iulianus libro XXXII. Digestorum.* Et ideo si vivo testatore mortuus fuerit is, in quem translatum legatum fuerit, nihilo magis ad eum, a quo translatum fuit, pertinebit.

IX. *Ulpianus libro V. Disputationum.* Cum centum, quae quis pure reliquit, conditione adiecta iterum eidem legavit, si quidem quasi aliam hanc summam esse voluit, et quod pure relictum est, statim debebitur, et quod sub conditione adscriptum est, si conditio exstiterit. Quodsi eandem summam mutata voluntate sub conditione reliquit, pura datio conditionalis effecta videbitur. Quare si in eodem testamento, in quo centum adscripserat, postea quinquaginta reliquerit, si quidem alia voluit esse haec quinquaginta, centum quinquaginta debebuntur; sin vero quinquaginta tantum deberi voluit, quinquaginta tantum debebuntur. Idem est, et si in codicillis id fuerit factum.

X. *Iulianus libro XXXVII. Digestorum.* Si legatum pure datum Titio adimatur sub conditione, et pendente conditione Titius decesserit, quamvis conditio defecerit, ad heredem Titii legatum non pertinebit; nam legatum cum sub conditione adimitur, perinde est, ac si sub contraria conditione datum fuisset. §. 1. Quodsi ita legatum est: *Titio decem heres meus dato; si Titio non dederit, eadem decem Sempronio dato*, si moriatur Titius ante diem legati,

Sempronius legatum utiliter petet; translatum enim legatum intelligi debebit.

XI. *Idem libro LIV. Digestorum.* Qui hominem legat, et Stichum adimit, non perimit legatum, sed extenuat,

XII. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Ut Stichum legatarius eligere non possit.

XIII. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Divi Severus et Antoninus rescripserunt: quum testator postrema scriptura, quaqua ratione motus, pessimum libertum esse adiecisset, ea, quae priori scriptura ei relicta fuerant, ademta videri.

XIV. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Legata inutiliter data ademtione non confirmantur, veluti si, domino herede instituto, servo pure legatum sub conditione adimatur; nam pure legatum, si sub conditione adimatur, sub contraria conditione datum intelligitur, et ideo confirmatur; ademtio autem, quo minus, non quo magis legatum debeatur, intervenit. §. 1. Quibus ex causis datio legati inutilis est, ex iisdem causis etiam ademtio inefficax habetur, veluti si viam pro parte adimas, aut pro parte liberum esse vetes.

XV. *Paulus libro singulari de Assignatione libertorum.* Cum servus legatus a testatore et alienatus rursus redemtus sit a testatore, non debetur legatario, opposita exceptione doli mali. Sane si probet legatarius novam voluntatem testatoris, non summovebitur.

XVI. *Idem ex libro singulari de iure Codicillorum.* Nihil interest, inducatur, quod scriptum est, an adimatur.

XVII. *Celsus libro XXII. Digestorum.* Nihil prohibet, priorem scripturam posteriore corrigere, commutare, rescindere.

XVIII. *Modestinus libro VIII. Differentiarum.* Rem legatam si testator vivus alii donaverit, omnimodo exstinguitur legatum. Nec distinguimus, utrum propter necessitatem rei familiaris, an mera voluntate donaverit, ut, si necessitate donaverit, legatum debeatur, si nuda voluntate, non debeatur; haec enim distinctio in donantis munificentiam non cadit, quum nemo in necessitatibus liberalis exsistat.

XIX. *Idem libro XI. Responsorum.* Modestinus respondit: si adimendo legatum, quod Maevio relictum sit, fideicommissum ab eo datum defunctus revocare noluit, heredes ex causa fideicommissi conveniri posse, recte probari.

XX. *Pomponius libro I. ad Quintum Mucium.* Si transferam legatum in eum, cum quo nobis testamenti factio non est, sive in servum proprium, cui sine libertate legavero, licet eis non debeatur, nec illi tamen debebitur, cui fuit ademtum.

XXI. *Licinius Rufinus libro IV. Regularum.* Legatum nulli alii adimi potest, quam cui datum est; quapropter si filio aut servo alieno legatum fuerit, domino aut patri legatum adimi non potest.

XXII. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Ex parte heres institutus etiam legatum acceperat; eum testator inimicitiis gravissimis persecutus, quum testamentum aliud facere instituisset, neque perficere potuisset, praeteriit. Hereditariae quidem actiones ei non denegabuntur, sed legatum si petat, exceptione doli mali summovebitur.

XXIII. *Idem libro VII. Responsorum.* Pater, inter filios facultatibus divisis, filiam ex ratione primipili commodorum trecentos aureos accipere voluit, ac postea de pecunia commodorum possessionem comparavit. Nihilo minus fratres et coheredes sorori fideicommissum praestabunt; non enim absumtum videtur, quod in corpus patrimonii versum est. Quum autem, inter filios diviso patrimonio, res indivisas ad omnes coheredes pertinere voluisset, ita possessionem ex commodis comparatam dividi placuit, ut in eam superflui pretii filia portionem hereditariam accipiat; hoc enim eveniret in bonis pecunia relicta.

XXIV. *Idem libro VIII. Responsorum.* Legatum sub conditione datum cum transfertur, sub eadem conditione transferri videtur, si non conditio priori personae cohaereat. Nam si quis uxori sublatis liberis legaverit, repetita conditio non videbitur, quae fuit in persona mulieris necessaria. §. 1. Pater hortos instructos filiae legavit; postea quaedam ex mancipiis hortorum uxori donavit. Sive donationes confirmavit, sive non confirmavit, posterior voluntas filiae legato potior erit. Sed et si non valeat donatio, tamen minuisse filiae legatum pater intelligitur.

XXV. *Idem libro IX. Responsorum.* Alteri ex heredibus praeceptionem praedii dedit; mox alteri praestari adversus debitorem actiones ad eum finem mandavit, quo praedium fuerat comparatum. Quum postea praedio distracto citra ullam offensam eius, qui praeceptionem acceperat, pretium in corpus patrimonii redisset, non esse praestandas actiones coheredi, respondi.

XXVI. *Paulus libro IX. Quaestionum.* Si servo cum libertate dato legato et alienato adimatur libertas, quamvis alieno inutiliter adimatur, tamen legatum ad emtorem non perventurum. Et merito; constitit enim ademtio, quia possit redimi, sicut datio, cum in eum confertur, qui testamenti faciendi tempore fuit testatoris, deinde alienato codicillis libertas datur. §. 1. Quid ergo, si eum, quem liberum esse quis iusserat, manumiserit vivus, deinde codicillis libertatem ei ademerit? videamus, an perdiderit legatum vana ademtio libertatis? Quod quidam putant; sed supervacua scriptura non nocet legato.

XXVII. *Idem libro XXI. Quaestionum.* Servus legatus est, et ei aliquid. Si alienato eo adimatur, quod ei legatum est, valet ademtio, quia et legatum potest procedere, si redimatur. §. 1. Servo legato et inter vivos manumisso si legatum adimatur, nullius momenti ademtio est; igitur legatum, quod ipsi datum est, capiet; nam etsi rursus in servitutem reciderit, non tamen legatum eius resuscitabitur; novus enim videtur homo esse.

XXVIII. *Valens libro V. Fideicommissorum.* Si tibi certam rem legavero, et rogavero te, ut eam Titio restitueres, deinde eandem rem tibi fideicommisero, nec rogavero te, ut alii eam praestares, quaeritur, an in tua potestate sit, ex causa fideicommissi eligere, ut fideicommissum non praestes? Et magis posteriorem scripturam testamenti placuit spectari.

XXIX. *Paulus libro III. Sententiarum.* Libertus, qui in priore parte testamenti legatum acceperat, et ingratus postea eadem scriptura a testatore appellatus est, commutata voluntate actionem ex testamento habere non potest.

XXX. *Scaevola libro XX. Digestorum.* Alumnae suae plura legaverat; quaedam ex his abstulit, quaedam ut praestarentur ab herede suo petiit; in quibus et viginti dari voluit his verbis: *hoc amplius do lego darique volo viginti auri libras*, et adiecit: *fideique tuae Atti committo, ut imprimis Semproniam sororem tuam pro tua pietate et regere et tueri velis, et si putaveris eam ad bonam vitae consuetudinem reversam, ita viginti auri libras ei reddere, quum morieris, ut interim tamen reditus eius, id est usuras semisses ei praestes;* postea codicillis ad Maevium legatarium easdem viginti libras auri transtulit, et fidei eius commisit in haec verba: *Viginti libras auri, quas testamento Semproniae alumnae meae reliqui, eas dari volo Maevio, cautionibus interpositis, ut ex ea summa eidem Semproniae, quamdiu advixerit, praestet menstruos denarios quinque, et vestiarii nomine denarios centenos vicenos quinos, idque fidei vestrae committo. Certa sum autem, te Maevi pro tua pietate petiturum ab herede tuo, ut voluntas mea in personam alumnae meae duret.* Quaesitum est: an Maevius legatarius cogendus sit post mortem suam viginti libras auri Semproniae restituere, sicut rogatus fuerat Attius heres? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, viginti quidem auri libras non cogendum praestare, sed alia, quae ab eo alumnae relicta sunt, deberi et a Maevio et ab herede eius, donec vivit alumna. §. 1. Titia testamento Seiam libertam eandemque collactaneam ex parte duodecima heredem instituerat; Pamphilo liberto suo praedia per fideicommissum dedit, in quibus et *σύγκτησιν* praediorum, quae appellabatur circa Colonam; eidem liberto postea per epistolam alias etiam res donavit, in quibus de Seia et Pamphilo ita est locuta Titia: *Τοῖς κληρονόμοις μου χαίρειν. Βούλομαι βέβαια εἶναι τὰ ὑποτεταγμένα, ὅσα ἔφθασα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παμφίλου πεποιηκέναι. Ἐὰν Σεΐα ἡ σύντροφός μου κληρονόμος μὴ γένηται, ἐξ οὗ γέγραφα αὐτὴν μέρους, βούλομαι αὐτῇ δοθῆναι τὴν σύγκτησιν τὴν περὶ Κολώνην.* *) Quaesitum est: quum Seia liberta, omissa parte hereditatis ei testamento adscripta, ex codicillis fideicommissum, id est *σύγκτησιν* circa Colonam, eligat, an, si Pamphilus ex causa

*) *Heredibus meis S. Volo firma esse, quae inferius ordinata sunt, quaecunque in nomen Pamphili iam ante constitui. Si Seia collactanea mea heres non fiet ex parte, in qua eam scripsi, volo ei dari synthesin, quae est circa Colonam*

fideicommissi eadem praedia vindicet, doli mali exceptione summoveri debeat? Respondit: translatum videri fideicommissum praediorum, id est σύγκτησιν, quae est circa Colonam, in Seiam libertam. §. 2. Ab heredibus petierat, ut, si in provincia decessisset, sexaginta Lucio Titio darentur, ut is corpus eius curaret in patriam reportari, et adiecerat haec verba: *cui concedi volo, si quid ex ea pecunia supererit;* eadem die codicillos ad heredes suos ita scripserat: *Peto a vobis, ut, sive in provincia, sive in via aliquid mihi humanitus acciderit, corpus meum curetis et in Campaniam, et in monumentum filiorum meorum reportari.* Quaesitum est: an id, quod superfuerit ex sexaginta, Lucio Titio tacite ademerit? Respondit: ademtum videri. §. 3. Qui filias ex disparibus portionibus testamento heredes instituerat, paene omnium bonorum suorum eodem testamento divisionem fecit; deinde haec verba adiecit: *τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ὑπαρχόντων μου, ὁμοίως καὶ τὰ τῆς κληρονομίας βάρη, ἔσται μόνων τῶν δύο μου θυγατέρων Πρίμης καὶ Σεκούνδης, ἢ τῆς ἐξ αὐτῶν περιούσης;* *) postea codicillis longe aliam divisionem fecit bonorum suorum inter easdem, inter quas et testamento diviserat, quaedam tamen nulli nominatim dedit. Quaesitum est: an Prima et Secunda filiae ex verbis testamenti consequi possint, ut solae habeant ea, quae nominatim nulli relicta sunt in divisione, quae novissime a patre facta est? Respondit: non a tota voluntate recessum videri, sed his tantum rebus, quas reformasset. §. 4. Quum post apertas tabulas testamenti Priscillianus vixerit, de cuius legato portioneque hereditatis mater epistola ita caverat: *Quoniam cognovi, Priscillianum filium meum in extremis esse, iustissimum et piissimum duxi, portionem eius hereditatis, quam ei testamento dederam, legare Mariano fratri meo et Iannario marito meo aequis portionibus. Et si quid ei amplius legaveram, id, si quid ei humanitus contigerit, do lego, darique eis volo,* postea ex eadem infirmitate Priscillianus decessit. Quaesitum est: an legatum quoque eius ad Ianuarium et Marianum ex causa fideicommissi pertineat? Respondit: posse videri, si decessisset ex ea infirmitate, omnimodo et legatum ad eos, de quibus quaereretur, transtulisse.

XXXI. *Idem libro XIV. Digestorum.* Filio ex parte heredi instituto duos fundos cum mancipiis et instrumento omni legavit; idem uxori plura legata et servos Stichum et Damam legavit; sed quum in altero ex fundis filio praelegatis cognovisset villicum non esse, Stichum misit, et tam rei rusticae, quam rationibus fundi praefecit. Quaesitum est: Stichus utrum ad uxorem, an ad filium pertineret? Respondit: cum memor erat eorum, quae testamento cavisset, Stichum his praediis, in quae translatus est, actorem cedere, nec uxorem posse Stichum ex fideicommissi causa petere. §. 1. Matri suae heredi ex parte institutae quatuor praedia legavit, et fidei eius commisit, ut ex his duo socero restitueret; deinde codicillis socero ademit fideicommissum. Quaesitum est: an nihilo minus ex praelegatione ad matrem pertinerent? Respondit: nihil proponi, cur ad matrem pertinerent. §. 2. Seia testamento suo legavit Titio auri pondo quinque; Titius accusavit eam, quod patrem suum mandasset interficiendum; Seia post institutam accusationem codicillos confecit, nec ademit Titio privigno legatum, et ante finem accusationis decessit; acta causa pronuntiatum est, patrem Titii scelere Seiae non interemtum. Quaero: quum codicillis legatum, quod testamento Titio dederat, non ademerit, an ab heredibus Seiae Titio debeatur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non deberi. §. 3. Filiae, quam in potestate habebat, inter cetera legavit peculium; idem post factum testamentum pecuniam a debitore filiae exegit, et in suam rationem convertit. Quaero: an filia eo nomine cum heredibus patris agere possit? Respondit: si probaret, non adimendi animo factum, agere posse.

XXXII. *Venuleius libro X. Actionum.* Detrahere legatis vel adiicere, si nihil praeter numeratam pecuniam legatum sit, promtum est; cum vero res corporales interveniunt, et scriptura difficilior fit, et obscura portio. §. 1. Cum libertas adimitur, legata servis relicta nihil attinet adimi.

*) *Reliqua autem omnia bona existentia mihi, similiter et hereditaria onera, erunt solum duarum filiarum mearum, scilicet Primae et Secundae, vel quae ex his subsistet.*

TIT. V.

DE REBUS DUBIIS.

I. *Papinianus libro VII. Responsorum.* Fundum Maevianum aut Seianum Titio legaverat. Quum universa possessio plurium praediorum sub appellatione fundi Maeviani rationibus demonstraretur, respondi, non videri cetera praedia legato voluisse defunctum cedere, si fundi Seiani pretium a fundi Maeviani pretio non magna pecunia distingueretur.

II. *Idem libro IX. Responsorum.* Civibus civitatis legatum vel fideicommissum datum civitati relictum videtur.

III. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* In ambiguo sermone non utrumque dicimus, sed id duntaxat, quod volumus. Itaque qui aliud dicit, quam vult, neque id dicit, quod vox significat, quia non vult, neque id, quod vult, quia id non loquitur.

IV. *Idem libro XIX. Responsorum.* Paulus respondit: id, quod conditionis implendae causa datum est, sine dubio et certis et incertis personis dari debere, ut fideicommissi petitio possit competere.

V. *Idem libro XIX. Responsorum.* Paulus respondit cum nomen fideicommissarii testamento adscriptum non sit, nulli personae, neque certae neque incertae, datum fideicommissum videri, indubitatum est.

VI. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Quidam relegatus facto testamento post heredis institutionem et post legata quibusdam data ita subiecit: *Si quis ex heredibus celerisve amicis, quorum hoc testamento mentionem habui, sive quis alius restitutionem mihi impetraverit ab Imperatore, et ante decessero, quam ei gratias agerem, volo dari ei, qui id egerit, a ceteris heredibus aureos tot;* unus ex his, quos heredes scripserat, impetravit ei restitutionem, et antequam id sciret, decessit. Quum de fideicommisso quaereretur, an deberetur? consultus Iulianus respondit: deberi; sed etiam si non heres legatarius, sed alius ex amicis curavit eum restitui, et ei fideicommissum praestari. §. 1. Si tibi et postumo suo vel alieno hereditatem restituere quis rogaverit,

VII. *Maecianus libro III. Fideicommissorum.* Vel ex parte te, et ex parte postumum heredem instituisset, legatumve similiter vel fideicommissum dedisset,

VIII. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Utrum ita postumus partem faciat, si natus sit, an et si natus non sit? quaeritur. Ego commodius dici puto, si quidem natus non est, minime eum partem facere, sed totum ad te pertinere, quasi ab initio tibi solido relicto; sin autem natus fuerit, utrosque accipere, quantum cuique relictum est, ut uno nato, pars tibi dimidia debeatur, duobus natis, tertia tibi debeatur, tribus natis, quia trigemini quoque nascuntur, quarta debeatur. Et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos uno fetu enixa est; sed tamen quod ultra tres nascitur, fere portentosum videtur. §. 1. Cum quidam, pluribus heredibus institutis, unius fidei commisisset, ut, quum moreretur, uni ex coheredibus, cui ipse vellet, restitueret eam partem hereditatis, quae ad eum pervenisset, verissimum est, utile esse fideicommissum. Nec enim in arbitrio eius, qui rogatus est, positum est, an omnino velit restituere, sed cui potius restituat; plurimum enim interest, utrum in potestate eius, quem testator obligari cogitat, faciat, si velit dare, an imposita necessitate dandi, soli ei distribuendi liberum arbitrium concedat. §. 2. Quaesitum est: si coheredes ex disparibus partibus scripti sint, utrum partem suam in viriles partes restituere singulis debeant, an pro portionibus hereditariis, ex quibus heredes scripti sint? Et placuit, si testator ita restitui iussisset partem, si aliquam pecuniam dedissent, si quidem aequas partes iussi fuerint dare, conveniens videri esse, etiam ex fideicommisso aequas partes eis restitui oportere; si vero dispares in ea pecunia distribuenda significasset testator, ut videantur hereditariis portionibus congruere, consentaneum esse, etiam fideicommissum pro hereditariis partibus eis restitui debere.

IX. *Paulus libro II. Sententiarum.* Si inter virum et uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto, cui donatum est, ad eum res redit, qui donaverat; quodsi simul tam is, cui donatum est, quam is, qui donaverit, quaestionis decidendae gratia magis placuit valere donationem, eo maxime, quod donator non supervivat, qui rem condicere possit.

X. *Tryphoninus libro XXI. Disputationum.* Qui duos impuberes filios habebat, ei, qui supremus moreretur, Titium substituit; duo impuberes simul in nave perierunt. Quaesitum est: an substituto, et cuius hereditas deferatur? Dixi: si ordine vita decessissent, priori mortuo frater ab intestato heres erit, posteriori substitutus; in ea tamen hereditate etiam ante defuncti filii habebit hereditatem. In proposita autem quaestione, ubi simul perierunt, utrum quum neuter frater superstes fuit, quasi utrique ultimi decessisse videantur, an vero neutri, quia comparatio posterioris decedentis ex facto prioris mortui sumatur? Sed superior sententia magis admittenda est, ut utrique heres sit. Nam et qui unicum filium habet, si supremum morienti substituit, non videtur inutiliter substituisse, et proximus agnatus intelligitur etiam, qui solus est, quique neminem antecedit: et hic utrique, quia neutri eorum alter superstes fuit, ultimi primique obierunt. §. 1. Quum bello pater cum filio periisset, materque filii, quasi postea mortui, bona vindicaret, agnati vero patris, quasi filius ante periisset, divus Hadrianus credidit, patrem prius mortuum. §. 2. Si cum filio suo libertus simul perierit, intestati patrono legitima defertur hereditas, si non probatur supervixisse patri filius; hoc enim reverentia patronatus suggerente dicimus. §. 3. Si maritus et uxor simul perierint, stipulatio de dote ex capitulo, *si in matrimonio mulier decessisset*, habebit locum, si non probatur illa superstes viro fuisse. §. 4. Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamento scriptum heredem habebat, perierit, intelligitur supervixisse filius patri, et ex testamento heres fuisse, et filii hereditas successoribus eius defertur, nisi contrarium approbetur. Quodsi impubes cum patre filius perierit, creditur pater supervixisse, nisi et hic contrarium approbetur.

XI. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Si fuerit legatum relictum ex cognatis meis, qui primus Capitolium ascenderit, si simul duo venisse dicantur, nec appareat, quis prior venerit, an impedietur legatum? vel si ei, qui monumentum fecerit, et plures fecerint, vel ei, qui maximus natu est, et duo pares aetate sint? Sed et si legatum Sempronio amico fuerit relictum, et duo sint aequa caritate coniuncti, aut si duobus hominibus eiusdem nominis fuerit legatum, puta Semproniis, mox Sempronio ademtum sit, nec appareat, cui ademtum sit, utrum datio in utriusque persona infringatur, an ademtio nulla sit? quaeri potest. Item si ex pluribus servis eiusdem nominis uni vel quibusdam libertas relicta est? Et verius est, in his omnibus etiam legata et libertates impediri, ademtionem autem in utrumque valere. §. 1. Plane si ita libertatem acceperit ancilla: *si primum marem pepererit, libera esto*, et haec uno utero marem et feminam peperisset, si quidem certum est, quid prius edidisset, non debet de ipsius statu ambigi, utrum libera sit necne. Sed nec filiae; nam si postea edita est, erit ingenua; sin autem hoc incertum est, nec potest nec per subtilitatem iudicialem manifestari, in ambiguis rebus humaniorem sententiam sequi oportet, ut tam ipsa libertatem consequatur, quam filia eius ingenuitatem, quasi per praesumtionem priore masculo edito.

XII. *Iulianus libro XXXVI. Digestorum.* Quoties libertis ususfructus legatur, et ei, qui novissimus supervixerit, proprietas, utile est legatum; existimo enim omnibus libertis proprietatem sub hac conditione: *si novissimus supervixerit*, dari.

XIII. *Idem libro L. Digestorum.* Quoties in actionibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res, de qua agitur, magis valeat, quam pereat.

XIV. *Idem libro singulari de Ambiguitatibus.* Si is, qui ducenta deposuit, ita leget: *Seio cum ducentis, quae apud eum deposui, trecenta lego*, singulae summae separatae quidem certam habent demonstrationem, coniunctione vero tali incidunt in ambiguitatem. Sed dicendum est, non trecenta, sed quingenta deberi, quia duae summae iunguntur. §. 1. Si quis leget: *Fundum Seianum heres meus Attio cum Dione Maevii servo dato*, dubitatur quidem, Dioni quoque fundus legatus sit, an Dio cum fundo legatus sit? sed magis dicendum est, non solum fundum, sed etiam servum Dionem esse legatum, maxime si nullas iustas causas habuit Dioni legandi. §. 2. Cum ita stipulationem concipimus: *Si hominem aut fundum non dederis, centum dare spondes?* utrumque est faciendum, ne stipulatio committatur, id est sive alterum, sive neutrum factum sit, tenebit stipulatio. Idemque est evidenter, cum propositis specialiter pluribus rebus, quas fieri volumus, ita stipulamur: *si quid eorum factum non erit?* veluti: *Stichum, et Damam, et Erotem sisti? si quis eorum non stiterit, decem dari?* necesse est enim omnes sistere, ut stipulationi satisfiat; vel, ut propius accedamus, fingamus ita stipulationem factam: *si Stichum, et Damam, et Erotem non stiteris, decem dari?* neque enim dubitabimus, quin aeque omnes sisti oporteat. §. 3. Utrum ita concipias stipulationem: *si illud, aut illud factum non erit*, an hoc modo: *si quid eorum factum non erit, quae ut fierent, comprehensa sunt*, hoc interest, quod, quamvis altero facto verum sit, hoc aut illud vere factum esse, non ideo tamen verum erit, hoc aut illud factum non esse: nam simul ea possunt esse vera, quamvis inter se contraria sunt, quia quum significatio non ex universo, sed ex aliquo sumitur, si veri aliquid insit, veram efficit totam orationem, sicut e contrario duae orationes pugnantia continentes simul falsae sunt, veluti si qui liberorum partim puberes partim impuberes decesserint; nam et hoc falsum erit, omnes impuberes decessisse, et illud, omnes puberes decessisse; id accidit, quia significatio sumitur ex universo, in quo si aliquid falsum est, totam orationem falsam efficit. Animadvertendum igitur est, quid sit, de quo quaeritur; nam cum ita concipio: *si illud aut illud factum non erit*, quaeri debet, an aliquid factum non sit? illius effectus hic est, ut neutrum fiat, huius autem, ut utrumque fiat, nec in illo prodest, aliquid non fecisse, si aliquid factum sit, neque in hoc, aliquid fecisse, si aliquid factum non sit. §. 4. Proinde si quis ita interroget: *eorum quid, quae obiiciuntur tibi, fecisti?* ille neget, hoc exprimit, eorum quid, quae obiiciuntur, non feci, id est nihil horum feci. §. 5. Si quis autem plura in stipulatum deducat, quorum unum fieri velit, ita comprehendere debet: *illud aut illud fieri spondes? si nihil eorum factum erit, tantum dabis?* §. 6. Item si paterfamilias in testamento ita scripserit: *Si quis mihi filius aut filia gignetur, heres mihi esto. Si mihi filius aut filia heres non erit, Seius heres esto*, non satis voluntatem suam declaravit, si non aliter extraneum heredem esse volet, quam si neque filius, neque filia heres sit; hoc enim modo concipi oportet: *si mihi neque filius neque filia heres erit.* Potest autem interdum superior scriptura esse necessaria, si quis, quum filium et filiam habeat, utrumque heredem instituere velit, sed sive alter heres futurus sit, extraneum miscere, sive neuter, extraneum substituere; sed proclivius est sententiam testatoris sic esse interpretandam, ut, sive filius sive filia nati ei fuerint, extraneus non admittatur, nisi specialiter hoc testator expresserit.

XV. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Si quis ita scripserit: *illis, qui testamentum meum signaverint, heres meus decem dato*, Trebatius utile legatum esse putat. Quod Pomponius verius esse existimat, quia ipsum testamentum confirmatur testibus adhibitis; quod verum esse existimo.

XVI. *Idem libro II. Regularum.* Quaedam sunt, in quibus res dubia est, sed ex postfacto retroducitur, et apparet, quid actum sit; ut ecce si res legata fuerit, et deliberante legatario eam rem heres alii tradiderit; nam si quidem voluerit legatarius habere legatum, traditio nulla est, si vero repudiaverit, valet. Tantundem est, et si pecuniam hereditariam legatam crediderit heres; nam si quidem non repudiaverit legatarius, alienam pecuniam credidit, si vero repudiaverit, suam pecuniam credidisse videtur. Quid ergo, si consumta fuerit pecunia? Utique idem erit ex eventu dicendum.

XVII. *Idem libro III. Regularum.* Quod de pariter mortuis tractamus, et in aliis agitatum est; ut ecce si mater stipulata esset dotem a marito mortua filia in matrimonio sibi reddi, et simul cum filia perisset, an et heredibus matris actio ex stipulatu competeret? Et divus Pius rescripsit: non esse commissam stipulationem, quia mater filiae non supervixit. §. 1. Item quaeritur: si extraneus, qui dotem stipulatus est, simul cum marito decesserit, vel cum ea, propter quam stipulatus est, an ad heredem suum actionem transmittat?

XVIII. *Paulus libro XII. ad Plautium.* Idem est, si dos uxori praelegata sit, et simul cum marito perierit.

XIX. *Marcianus libro III. Regularum.* Sed et in illo quaeritur; si pariter pupillus et qui ei substitutus erat frater necessarius decesserit, an frater fratri exsistat heres, an contra? vel si duo invicem necessarii substituti sunt

et una perierint, an heredes exstitisse videantur? vel alter alteri, hoc est si invicem hereditatem rogati fuerint restituere? In quibus casibus si pariter decesserint, nec appareat, quis ante spiritum emiserit, non videtur alter alteri supervixisse. §. 1. Sed et circa legem Falcidiam, si dominus cum servis simul vita functus sit, servi, quasi in bonis eius mortis tempore fuerint, non computantur.

XX. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Si cognatis legatum sit, et hi cognati quidem esse desierint, in civitate autem maneant, dicendum, deberi legatum; cognati enim testamenti facti tempore fuerunt. Certe si quis testamenti facti tempore cognatus non fuit, mortis tempore factus est per arrogationem, facilius legatum consequitur. §. 1. Si quis cognationi leget, idem est, atque si cognatis legasset.

XXI. *Paulus libro XII. ad Plautium.* Quum senatus temporibus divi Marci permiserit collegiis legari, nulla dubitatio est, quin, si corpori, cui licet coire, legatum sit, debeatur. Cui autem non licet, si legetur, non valebit, nisi singulis legetur; hi enim non quasi collegium, sed quasi certi homines admittentur ad legatum.

XXII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Ubi est verborum ambiguitas, valet, quod acti est, veluti cum Stichum stipuler, et sint plures Stichi, vel hominem Carthagine, quum sint duae Carthagines. Semper in dubiis id agendum est, ut quam tutissimo loco res sit bona fide contracta, nisi cum aperte contra leges scriptum est.

XXIII. *Iavolenus libro V. ex Cassio.* Cum pubere filio mater naufragio periit. Quum explorari non possit, uter prior exstinctus sit, humanius est credere, filium diutius vixisse.

XXIV. *Caius libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Si mulier cum filio impubere naufragio periit, priorem filium necatum esse intelligitur.

XXV. *Marcellus libro XI. Digestorum.* Cum in testamento ambigue aut etiam perperam scriptum est, benigne interpretari, et secundum id, quod credibile est, cogitatum, credendum est.

XXVI. *Celsus libro XXII. Digestorum. Quem heredi meo dixero velle me liberum esse, liber esto. Cui ut dare damnas sit heres meus dixero, ei heres meus dare damnas esto.* Testatoris voluntas, si quibusdam argumentis apparebit, de quo dixit, adimplenda est.

XXVII. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Cum quaeritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est.

XXVIII. *Modestinus libro I. Regularum.* Si quis de pluribus unum manumitti voluerit, nec appareat, de quo manumittendo testator senserit, nulli eorum fideicommissaria competit libertas.

XXIX. *Iavolenus libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Qui habebat Flaccum fullonem et Philonicum pistorem, uxori Flaccum pistorem legaverat. Quis eorum, et num uterque debebitur? Placuit primo eum legatum esse, quem testator legare sensisset; quod si non appareret, primum inspiciendum esse, an nomina servorum dominus nota habuisset; quodsi nota habuisset, eum deberi, qui nominatus esset, tametsi in artificio erratum esset; sin autem ignota nomina servorum essent, pistorem legatum videri, perinde ac si nomen ei adiectum non esset.

XXX. *Scaevola libro XVIII. Digestorum.* Plures testamento manumiserat, in quibus Sabinam et Cyprogeniam, quum quisque eorum ad tricesimum annum aetatis pervenisset, et quum liber quisque eorum esset, certam summam dari voluerat, et coniuncta scriptura ita caverat: *Sabinae et Cyprogeniae dari volo, quum ad statutam aetatem pervenerint, singulis decem, et hac amplius alimentorum nomine in annos singulos, quoad vivent, singulis decem.* Quaesitum est: utrum omnibus manumissis alimenta debeantur, an vero Sabinae et Cyprogeniae solis? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, videri omnibus alimenta legata.

TIT. VI.
DE HIS, QUAE POENAE CAUSA RELINQUUNTUR.

I. *Africanus libro Quaestionum.* Filiofamilias vel servo herede instituto, etiam si in patris dominive poenam illicite vel probrose datum est, nullius momenti legatum esse respondit; non enim id solum, quod in heredis, sed omne, quod in cuiusque lucrum aliquod ex ultima voluntate sententiis talem poenam in testamento scriptum sit, nullius momenti habendum.

II. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Poenam a conditione voluntas testatoris separat, et an poena, an conditio, an translatio sit? ex voluntate defuncti apparet, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt.

TIT. VII.
DE REGULA CATONIANA.

I. *Celsus libro XXXV. Digestorum.* Catoniana regula sic definit: quod, si testamenti facti tempore decessisset testator, inutile foret, id legatum, quandocunque decesserit, non valere. Quae definitio in quibusdam falsa est. §. 1. Quid enim, si quis ita legaverit: *si post Kalendas mortuus fuero, Titio dato?* an cavillamur? nam hoc modo, si statim mortuus fuerit, non esse datum legatum, verius est, quam inutiliter datum. §. 2. Item si tibi legatus est fundus, qui scribendi testamenti tempore tuus est, si eum vivo testatore alienaveris, legatum tibi debetur, quod non deberetur, si testator statim decessisset.

II. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Sed et si sic legaverit: *si filia mea Titio nupta erit,* sufficere visum est, si mortis tempore nupta inveniatur, licet testamenti facti tempore fuerit impubes.

III. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Catoniana regula non pertinet ad hereditates, neque ad ea legata, quorum dies non mortis tempore, sed post aditam cedit hereditatem.

IV. *Ulpianus libro X. ad Sabinum.* Placet, Catonis regulam ad conditionales institutiones non pertinere.

V. *Idem libro XXII. ad Sabinum.* Regula Catoniana ad novas leges non pertinet.

TIT. VIII.
DE HIS, QUAE PRO NON SCRIPTIS HABENTUR.

I. *Iulianus libro LXXVIII. Digestorum.* Si quis hereditatem vel legatum sibi adscripserit, quaeritur: an hereditas vel legatum pro non scripto habeatur? et quid, si substitutum habeat huiusmodi institutio? Respondi: pars hereditatis, de qua me consuluisti, ad substitutum pertinet; nam senatus, quum poenam legis Corneliae constitueret adversus eum, qui sibi hereditatem vel legatum scripsisset, eodem modo improbasse videtur, quo improbatae sunt illae: *Qua ex parte me Titius heredem scriptum in tabulis suis recitaverit, ex ea parte heres esto,* ut perinde haberentur, ac si insertae testamento non fuissent.

II. *Alfenus Varus libro V. Digestorum.* Quae in testamento scripta essent, neque intelligerentur, quid significarent, ea perinde sunt, ac si scripta non essent; reliqua autem per se ipsa valent.

III. *Marcianus libro XI. Institutionum.* Si in metallum damnato quid extra causam alimentorum relictum fuerit, pro non scripto est, nec ad fiscum pertinet; nam poenae servus est, non Caesaris, et ita divus Pius rescripsit. §. 1. Sed et si post testamentum factum heres institutus vel legatarius in metallum datus sit, ad fiscum non pertinet. §. 2. Item si servo alieno quid legatum fuerit, et postea a testatore redemtus sit, legatum exstinguitur. Nam quae in eam causam pervenerunt, a qua incipere non poterant, pro non scriptis habentur.

IV. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si eo tempore, quo alicui legatum adscribebatur, in rebus humanis non erat, pro non scripto hoc habebitur. §. 1. Sed et si in hostium potestate erat, quo tempore testamentum fiebat, neque ab hostibus rediit, pro non scripto erit; et ita Iulianus scribit.

V. *Paulus libro XII. Quaestionum.* Quod quis sibi adscripserit, si alii restituere a testatore iussus est, cum onere fideicommissi id apud heredem remanet, quamvis pro non scripto sit. Idem est et in testamento militis.

TIT. IX.
DE HIS, QUAE UT INDIGNIS AUFERUNTUR.

I. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Divi Severus et Antoninus rescripserunt: quasi indignum carere legato seu fideicommisso libertum, quae ei testamento patroni relicta fuerant, cum patronum suum post mortem eius quasi

illicitae mercis negotiatorem detulerat, quamvis et praemium meruerit.

II. *Idem libro XI. Institutionum.* Aufertur hereditas ex asse, et ad fiscum pertinet, si emancipatus filius contra tabulas bonorum possessionem patris ut praeteritus petierit, et ex substitutione impuberis adierit hereditatem. §. 1. Item si quis contra mandata duxerit uxorem ex ea provincia, in qua officium aliquod gerit, quod ei ex testamento uxoris acquisitum est, divi Severus et Antoninus rescripserunt, retinere eum non posse, tanquam si tutor pupillam contra decretum amplissimi ordinis in domum suam duxisset. Utroque ergo casu, et si ex asse heres institutus adierit hereditatem, fisco locus fit; nam quasi indigno ei aufertur hereditas. §. 2. Per contrarium autem ducta tam ab eo, qui officium in provincia gerebat, quam a tutore illicite, magis est, ut dicatur capere illam ex testamento, nec quasi indignam esse repellendam. §. 3. Idem erit, si quis vivi ignorantis bona, vel partem bonorum alicuius cognati donaverit; nam quasi indigno aufertur.

III. *Idem libro V. Regularum.* Indignum esse divus Pius illum decrevit, ut et Marcellus libro duodecimo Digestorum refert, qui manifestissime comprobatus sit id egisse, ut per negligentiam et culpam suam mulier, a qua heres institutus erat, moreretur.

IV. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Papinianus libro quinto Quaestionum ait: si quis unum heredem quasi per falsum adscriptum accusavit, legatum ei non auferri a coherede relictum, quem non inquietavit.

V. *Paulus libro I. de iure Fisci.* Post legatum acceptum non tantum licebit falsum arguere testamentum, sed et non iure factum contendere; inofficiosum autem dicere non permittitur. §. 1. Ille, qui non iure factum contendit, nec obtinuit, non repellitur ab eo, quod meruit. Ergo qui legatum consecutus postea falsum dixit, amittere debebit, quod consecutus est. De eo vero, qui legatum accepit, si neget iure factum esse testamentum, divus Pius ita rescripsit: *Cognati Sophronis, licet ab herede instituto acceperunt legata, tamen si is eius conditionis fuerit visus, ut obtinere hereditatem non possit, et iure intestati ad eos cognatos pertineat, petere hereditatem ipso iure poterunt.* Prohibendi autem sint, an non? ex cuiusque persona, conditione, aetate cognita causa a iudice constituendum erit. §. 2. Amittere id, quod testamento meruit, et eum placuit, qui tutor datus excusavit se a tutela; sed si consecutus fuerit, non admittetur ad excusationem. Diversum puto in eo, qui legatum tantum meruit, et a matre pupilli tutor petitus excusare se maluit; hic enim nihil contra iudicium defuncti fecit. Sed hoc legatum, quod tutori denegatur, non ad fiscum transfertur, sed filio relinquitur, cuius utilitates desertae sunt. §. 3. Si pater accusaverit testamentum vel dominus, denegabitur ei actio etiam eius, quod filio eius vel servo legatum est, si ad ipsos emolumentum rei perventurum est. Quodsi personam illorum spectet, diversum dicendum est. §. 4. Si servum suum rogatus sit manumittere, qui legatum meruit, vel etiam ipsi servo utrumque datum sit, dicendum est, non debere obesse servo factum domini, sed a fisco redimendum, ut manumittatur, si tamen velit servum vendere, quia non potest cogi, qui iudicium sprevit defuncti. §. 5. Si filiusfamilias falsum accusaverit testamentum, videndum est, an denegari debeat actio patri? Et puto, si invito patre accusavit, non esse denegandam patri actionem. §. 6. Si is, cui rogatus sum legatum restituere, falsum dixerit, restituere id fisco debebo. §. 7. Qui accusavit falsum, heres legatario exstitit vel heredi scripto; nihil huic nocere dicendum est. §. 8. Similis est ei, et qui inofficiosum dicit. §. 9. Aetati eius, qui accusavit, ignoscitur, et maxime si tutor vel curator dicere falsum vel inofficiosum velit; et ita Imperatores Severus et Antoninus rescripserunt. §. 10. His vero, qui testimonio suo intentionem accusatoris adiuvaverunt, deneganda est actio; idque divus Severus decrevit. §. 11. Sunt qui putant, et recte, et ei denegandam, qui accusatori adfuit, vel fideiussor pro eo exstiterit. §. 12. Quidam et Praesidem indignum putant, qui testamentum falsum pronuntiavit, si appellatione intercedente heres scriptus obtinuit. §. 13. Advocatum fisci, qui intentionem delatoris exsequitur, in omnibus officii necessitas satis excusat. §. 14. Qui principale testamentum arguit, et a secundis tabulis repellendus est, item a codicillis ad testamentum factis, licet non confirmatis. Non idem sequendum est, si secundas tabulas vel codicillos coarguit, quia non utrumque hoc casu improbasse videtur. §. 15. An libertas ei servo data, qui testimonio suo infringere voluerit testamentum, auferri debeat? videndum est. Fideicommissum utique non est dignus consequi, et de libertate divus Pius iudicavit, esse ea privandum. §. 16. Ei, qui tutor datus est, non prodest ad excusationem, quod falsum dixit, sed a legato removetur. §. 17. Qui mortis causa donationem accepit a testatore, non est similis in hac causa legatario. §. 18. Alia causa est eius, qui propter testamentum a legatario vel a statulibero accipere iussus est; hic enim ut indignus repellitur. §. 19. Et Falcidiae beneficium heredi scripto auferri debere, divus Pius et divus Marcus putaverunt. §. 20. Omnes, qui ut indigni repelluntur, summovendi sunt a praemio, quod secundum edictum divi Traiani datur his, qui se deferunt.

VI. *Marcellus libro XXII. Digestorum.* Rescriptum est a principe: heredem rei, quam amovisset, quartam non retinere; et ideo si is, qui quadringenta habebat, universa quadringenta legasset, et heres centum subtraxisset, trecentorum quartam retinebit, septuaginta quinque scilicet, et ducenta viginti quinque dabit legatariis; ex centum, quae surripuit, legatariis quidem dabit septuaginta quinque, reliqua, id est viginti quinque, ad fiscum venient.

VII. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Qui Titii testamentum falsum dixit, nec obtinuit, heredi eius heres exsistere prohibendus non est, quia non principaliter in Titii hereditatem succedit.

VIII. *Idem libro IX. Regularum.* Indigno herede pronuntiato, adempta hereditate confusas actiones restitui non oportet.

IX. *Ulpianus libro XIV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si inimicitiae capitales intervenerint inter legatarium et testatorem, et verisimile esse coeperit, testatorem noluisse legatum sive fideicommissum praestari ei, cui adscriptum relictum est, magis est, ut legatum ab eo peti non possit. §. 1. Sed et si palam et aperte testatori maledixerit, et infaustas voces adversus eum iactaverit, idem erit dicendum. §. 2. Si autem status eius controversiam movit, denegatur eius, quod testamento accepit, persecutio; ex qua specie statim fisco defertur.

X. *Caius libro XV. ad legem Iuliam et Papiam.* In fraudem iuris fidem accommodat, qui vel id, quod relinquitur, vel aliud tacite promittit restituturum se personae, quae legibus ex testamento capere prohibetur, sive chirographum eo nomine dederit, sive nuda pollicitatione repromiserit. §. 1. Si quis ei, qui capere possit, rogatus fuerit restituere, et is mortis tempore prohibeatur legibus hoc capere, non dubito, quin, et si deficit fideicommissum, apud eum tamen, qui rogatus est restituere, manere debeat, quia nulla fraus eius intervenisse videtur, nisi si in futurum casum fidem accommodaverit, id est ut, licet capere legibus prohiberi coeperit, restituat. §. 2. Recte dictum est, si pater filii, quem in potestate habebat, tacitam fidem interposuerit, non debere id filio nocere, quia parendi necessitatem habuerit.

XI. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Heres, qui tacitam fidem contra leges accommodavit, in ea parte, qua fraudem adhibuit, Falcidia non utitur; et ita senatus censuit. Sed si maior modus institutionis, quam fraudis fuerit, quod ad Falcidiam attinet, de superfluo quarta retinebitur.

XII. *Idem libro XVI. Quaestionum.* Quum quidam scripsisset heredes, quos instituere non poterat, quamvis institutio non valeret, neque superius testamentum ruptum esset, heredibus tamen ut indignis, qui non habuerunt supremam voluntatem, abstulit iam pridem senatus hereditatem. Quod divus Marcus in eius persona iudicavit, cuius nomen peracto testamento testator induxerat; causam enim ad Praefectos aerarii misit. Verum ab eo legata relicta salva manserunt. De praeceptionibus eidem datis voluntatis erit quaestio, et legatum ei non denegabitur, nisi hoc evidenter testatorem voluisse appareat.

XIII. *Idem libro XXXII. Quaestionum.* *Claudius Seleucus Papiniano suo salutem. Maevius in adulterio Semproniae damnatus eandem Semproniam non damnatam duxit uxorem; qui moriens heredem eam reliquit. Quaero: an iustum matrimonium fuerit, et an mu-*

lier ad hereditatem admittatur? Respondi: neque tale matrimonium stare, neque hereditatis lucrum ad mulierem pertinere, sed quod relictum est ad fiscum pervenire. Sed et si talis mulier virum heredem instituerit, et ab eo quasi ab indigno hereditatem auferri dicimus.

XIV. *Idem libro XXXIII. Quaestionum.* Mulierem, quae stupro cognita in contubernio militis fuit, etsi sacramento miles solutus intra annum mortem obierit, non admitti ad testamentum iure militiae factum, et id, quod relictum est, ad fiscum pertinere, proxime tibi respondi.

XV. *Idem libro VI. Responsorum.* Heredi, qui falsos codicillos esse dixit, neque obtinuit, hereditas non aufertur; si tamen aliquid a coherede codicillis acceperit, eius actio denegabitur. Itaque si bonorum inter heredes divisionem defunctus codicillis fecerit, partes quidem hereditarias, in quibus legatum consistere non potuit, tenebit, sed Falcidiae beneficio non utetur, si tantum in amissis portionibus erit, quod Falcidiam aequitate compensationis recuset.

XVI. *Idem libro VIII. Responsorum.* Quum tabulis secundis pater impuberi filio fratris filios coheredibus datis substituisset, ac substituti fratris filii post mortem pueri matrem eius partus subiecti ream postulassent, ut hereditatem patrui legitimam obtinerent, victis auferendam esse partem hereditatis ex causa substitutionis respondi, quia ex testamento sententiam secundum se dictam non haberent. §. 1. Quoniam stuprum in ea contrahi non placuit, quae se non patroni concubinam esse patitur, eius, qui concubinam habuit, quod testamento relictum est, actio non denegabitur; idque in testamento Coecei Cassiani clarissimi viri, qui Rufinam ingenuam honore pleno dilexerat, optimi maximique principes nostri iudicaverunt, cuius filiam, quam alumnam testamento Cassianus nepti coheredem datam appellaverat, vulgo quaesitam apparuit. §. 2. Quum heredis nomen mutata voluntate paterfamilias incisis tabulis induxisset, atque ideo fisco portionis emolumentum adiudicatum fuisset, eam rem legatariis non obesse, qui retinuerant voluntatem, divo Marco placuit, et ideo cum suo onere fiscum succedere.

XVII. *Idem libro XIII. Responsorum.* Heredem, qui sciens defuncti vindictam insuper habuit, fructus omnes restituere cogendum existimavi, nec probe desideraturum, actionem confusam restitui; deceptum autem ignoratione facti bonae fidei possessoris defensionem habiturum, ante motam scilicet controversiam, si ratio fructuum subducatur, nec improbe confusam actionem reddi postulaturum.

XVIII. *Idem libro XV. Responsorum.* Eum, qui tacitum fideicommissum in fraudem legis suscepit, eos quoque fructus, quos ante litem motam perceperit, restituere cogendum respondi, quod bonae fidei possessor fuisse non videtur, exemplo bonorum fisco vindicatorum. Post motam de tacito fideicommisso controversiam ante pretia fructuum percepta cum usuris esse restituenda respondi, sed omnium fructuum, quorum pretia percepta fuerant; quodsi fructus in usu habuisset, eorum pretia tantum restitui satis esse. Sed divus Severus bonorum tacite relictorum, citra distinctionem temporis, fructus duntaxat deberi, non etiam usuras eorum, benigne decrevit; quo iure utimur. §. 1. Bonis universis ex causa taciti fideicommissi fisco restitutis, heredem onus aeris alieni non spectare convenit. Nec aliud servatur, morte non defensa; si quid tamen ob aditam hereditatem actionibus aut servitutibus confusis amiserit, auxilium restitutionis non merebitur. §. 2. Pro parte heres institutus praedii legatum acceperat, et hereditatem non capienti restituendi tacitum ministerium susceperat. Quanquam legatum pro ipsius parte non constitisset, ideoque portionem istam pro herede possideret, tamen ei praedium integrum esse relinquendum respondi; neque enim rationem iuris ac possessionis varietatem inducere divisionem voluntatis.

XIX. *Paulus libro XVI. Responsorum* respondit: Si scriptis heredibus ideo hereditas ablata esset, quod testator aliud testamentum mutata voluntate facere voluisset, et impeditus ab ipsis esset, ab universo iudicio priore recessisse eum videri.

XX. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Ei, qui mortem uxoris non defendit, ut indigno dos aufertur.

XXI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Portiones quoque eorum fisco vindicantur, qui mortem libertorum suspecto decedentium non defenderunt. Omnes enim heredes, vel eos, qui loco heredis sunt, officiose agere circa defuncti vindictam convenit.

XXII. *Tryphoninus libro V. Disputationum.* Tutorem, qui pupilli sui nomine falsum vel inofficiosum testamentum dixit, non perdere sua legata, si non obtinuerit, optima ratione defenditur; et si libertus patris pupilli sui nomine capitis accusaverit, non repelli a bonorum possessione contra tabulas, quia officii necessitas et tutoris fides excusata esse debet. Nec quisquam iudicum calumnia notabit tutorem, qui non suis simultatibus accusationem suo nomine pupilli instituit, sed cogente forte matre pupilli, vel libertis patris instantibus. Et si tutor reum aliquem postulaverit pupilli nomine, et ideo non sit executus, quod interim ad pubertatem pupillus pervenerit, non oportet dici, in Turpillianum eum senatusconsultum incidisse; discreta sunt enim iura, quamvis plura in eandem personam devenerint, aliud tutoris, aliud legatarii, et quum non suae personae iure, sed pupilli accusaverit, propriam poenam mereri non debet. Denique pupillo relicta in eo testamento, nisi a principe conservata sint, pereunt, adeo ille est accusatoris defensor et quasi patronus. Idem et Sabinus libris ad Vitellium scripsit.

XXIII. *Caius libro singulari de tacitis Fideicommissis.* Si quilibet heres ex cuiuscunque testamento tacite rogatus fuerit, ut quadrantem, quem legis Falcidiae beneficio retinuit, non capienti restituat, neque locus erit senatusconsulto; neque enim multum intererit inter tale fideicommissum, et quum quis id, quod ad se ex hereditate pervenerit, restituere rogatus sit.

XXIV. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Si testamentum patris iure factum filius negaverit, quoniam de iure disputavit, non iudicium impugnavit, aut accusavit, retinet defuncti voluntatem.

XXV. *Idem libro XIV. Responsorum.* Si gener socerum heredem reliquerit, taciti fideicommissi suspicionem sola ratio paternae affectionis non admittit. §. 1. Apud Scaevolam libro tricesimo Digestorum Claudius notat: *Si vivo testatore decesserit is, cui illicite legatum relictum erat, non fisco hoc vindicatur, sed apud eum, a quo relictum est, remanet.*

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS QUINTUS.

TIT. I.

DE CONDITIONIBUS, ET DEMONSTRATIONIBUS, ET CAUSIS, ET MODIS EORUM, QUAE IN TESTAMENTO SCRIBUNTUR.

I. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Legatis, quae relinquuntur, dies aut certus, aut incertus, aut conditio adscribitur, aut si nihil horum factum sit, praesentia sunt, nisi si vi ipsa conditio insit. §. 1. Cum dies certus adscriptus est, quamvis dies nondum venerit, solvi tamen possunt, quia certum est, ea debitum iri. §. 2. Dies autem incertus est, cum ita scribitur: *Heres meus, quum morietur, decem dato;* nam diem incertum mors habet eius, et ideo, si legatarius ante decesserit, ad heredem eius lega-

tum non transit, quia non cessit dies vivo eo, quamvis certum fuerit, moriturum heredem. §. 3. Inest autem conditio legatis, veluti cum ita legamus: *Quod ex Arescusa natum fuerit, heres dato*, aut: *fructus, qui ex eo fundo percepti fuerint, heres dato*, aut: *servum, quem alii non legavero, Seio dato*.

II. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Conditionum quaedam sunt, quae quandoque impleri possunt, etiam vivo testatore, utputa: *si navis ex Asia venerit;* nam quandoque venerit navis, conditioni paritum videtur; quaedam, quae non nisi post mortem testatoris, veluti: *si decem dederit; si Capitolium ascenderit;* nam ut paruisse quis conditioni videatur, etiam scire debet, hanc conditionem insertam; nam si fato fecerit, non videtur obtemperasse voluntati.

III. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Obtinuit, impossibiles conditiones testamento adscriptas pro nullis habendas.

IV. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si his legatum est, quibus patronus legata praestat, temperare debet Praetor conditionem, ut et patrono et heredibus scriptis pro portione dentur conditionis explendae gratia. §. 1. Si ita scriptum sit: *Si in quinquennio proximo Titio filius natus non erit, tum decem Seiae heres dato*, si Titius ante mortuus sit, non statim Seiae decem deberi, quia hic articulus tum extremi quinquennii tempus significat.

V. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Conditionibus pupillus et sine tutoris auctoritate parere potest; nec quem moverit, quod expleta conditione necessarius heres aliquando esse potest; nam hoc iure potestatis fit, non conditionis expletae. §. 1. Item servus vel filiusfamilias sine iussu patris vel domini conditionem implere possunt, quia eo facto nemo fraudatur.

VI. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Mulcta testamento non committitur ab herede, vel legatario, vel eo, qui ex ultima voluntate aliquid lucratur, qui alicuius arbitratu monumentum facere iussus sit, si is, cuius arbitrium est, non vivat, vel adesse non possit, aut ei arbitrari nolit. §. 1. Si servos certos quis manumisisset, heres esse iussus erat. Quibusdam ex his ante mortuis, Neratius respondit, defici eum conditione, nec aestimabat, parere posset conditioni necne. Sed Servius respondit: quum ita esset scriptum: *si filia et mater mea vivent*, altera iam mortua, non defici conditione. Idem est et apud Labeonem scriptum. Sabinus quoque et Cassius: quasi impossibiles eas conditiones in testamento positas pro non scriptis esse; quae sententia admittenda est.

VII. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Mucianae cautionis utilitas consistit in conditionibus, quae in non faciendo sunt conceptae, utputa: *si in Capitolium non ascenderit, si Stichum non manumiserit*, et in similibus. Et ita Aristoni, et Neratio, et Iuliano visum est; quae sententia et constitutione divi Pii comprobata est. Nec solum in legatis placuit, verum in hereditatibus quoque idem remedium admissum est. §. 1. Unde si uxor maritum suum, cui dotem promiserat, ita heredem scripserit ex parte: *si dotem, quam ei promisi, neque petierit, neque exegerit*, denuntiare eum posse coheredi, paratum se accepto facere dotem, vel cavere, et ita adire posse hereditatem; sed si ex asse sit institutus maritus sub ea conditione, quoniam non est, cui caveat, non impediri eum, quo minus adeat hereditatem; nam iure ipso videtur impleta conditio eo, quod non est, quem possit de dote convenire ipse adeundo hereditatem.

VIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si quis ita legaverit: *dum uxor mea cum filio erit, heres meus ei tantum dato*, si ea latitans patronum de medio discesserit, ut tamen consilium retineret habendi secum liberos, deberi ei legatum, Trebatius et Labeo aiunt, quia non omne momentum exigendum sit, ut cum liberis sit, sed ut eam mentem et id propositum habeat, ne filium a semet dimittat, neve per eam stet, quo minus cum ea filius educetur.

IX. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Solemus dicere, eum, qui in tempus liberorum uxori legat, de his non sensisse, quos iam tunc uxor habuit, quum testaretur maritus.

X. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Haec conditio: *filiae meae, quum nupserit*, talis est, ut, qui testatus est, impleri solummodo conditionem voluerit, non satis exigi, quando. Et ideo, et si vivo testatore nupserit, post testamentum factum, impleta conditio videtur, praesertim quum conditio haec talis sit, ut semel impleri debeat. Sed enim non omnes coniunctiones implent conditionem; puta enim nondum nubilis aetatis in domum mariti deductam, non paruit conditioni. Sed et si ei coniuncta sit, cuius nuptiis ei interdictum sit, idem dicemus. An tamen nubendo postea parere conditioni possit, quasi non nupserit? dubitari potest. Et si testator de primo nuptiali iugo sensit, puto defectam conditionem; benigne tamen dicendum est, nondum impletam conditionem defectam. §. 1. Si sic legatum sit: *si navis ex Asia venerit*, et ignorante testatore navis venerit testamenti facti tempore, dicendum, pro impleta haberi. Et si cui sic legatum est: *quum pubes erit*, simili modo hoc erit dicendum.

XI. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Si iam facta sint, quae conditionis loco ponuntur, et sciat testator, quae iterum fieri possunt, exspectentur, ut fiant; si vero nesciat, praesenti debeantur. §. 1. Item sciendum est, promiscuas conditiones post mortem impleri oportere, si in hoc fiant, ut testamento pareatur, veluti: *si in Capitolium ascenderit*, et similia; non promiscuas etiam vivo testatore exsistere posse, veluti: *si Titius consul factus fuerit*.

XII. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si ita legatum sit: *Quoniam filius maior ex arca mea decem sustulit, heres minor filius decem e medio sumito*, debetur legatum, quia idcirco relictum est, ut conditio filiorum exaequaretur. Et sane haec causa est; nam causa in praeteritum, poena in futurum confertur.

XIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si fundus alicui legatus fuerit, si pupillo vel furioso pecuniam dedisset, videtur explesse conditionem curatori vel tutori dando.

XIV. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* *Titius si statuas in municipio posuerit, heres esto.* Si paratus est ponere, sed locus a municipibus ei non datur, Sabinus, Proculus, heredem eum fore, et in legato idem iuris esse dicunt.

XV. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Cum fuerit sub hac conditione legatum: *si in familia nupsisset*, videtur impleta conditio statim atque ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit; nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.

XVI. *Caius libro I. de testamentis ad Edictum Praetoris.* In his, quae extra testamentum incurrunt, possunt res ex bono et aequo interpretationem capere; ea vero, quae ex ipso testamento oriuntur, necesse est, secundum scripti iuris rationem expediri.

XVII. *Idem libro II. de legatis ad Edictum Praetoris.* Demonstratio falsa est, veluti si ita scriptum sit: *Servum Stichum, quem de Titio emi; fundum Tusculanum, qui mihi a Seio donatus est.* Nam si constat, de quo homine, de quo fundo senserit testator, ad rem non pertinet, si is, quem emisse significavit, donatus esset aut quem donatum sibi esse significaverat, emerit. §. 1. Igitur et si ita servus legatus sit: *Stichum coquum, Stichum sutorem Titio lego*, licet neque coquus, neque sutor sit, ad legatarium pertinebit, si de eo sensisse testatorem convenerit. Nam et si in persona legatarii designanda aliquid erratum fuerit, constet autem, cui legare voluerit, perinde valet legatum, ac si nullus error intervenisset. §. 2. Quod autem iuris est in falsa demonstratione, hoc vel magis est in falsa causa, veluti ita: *Titio fundum do, quia negotia mea curavit;* item: *Fundum Titius filius meus praecipito, quia frater eius ex arca tot aureos sumsit;* licet enim frater huius pecuniam ex arca non sumserit, utile legatum est. §. 3. At si conditionaliter concepta sit causa, veluti hoc modo: *Titio, si negotia mea curavit, fundum do; Titius filius meus, si frater eius centum ex arca sumsit, fundum praecipito*, ita utile erit legatum, si et ille negotia mea curavit, et huius frater centum ex arca sumsit. §. 4. Quodsi cui in hoc legatum sit, ut ex eo aliquid faceret, veluti monumentum testatori, vel opus aut epulum municipibus faceret, vel ex eo ut partem alii restitueret, sub modo legatum videtur.

XVIII. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Is, cui sub conditione non faciendi aliquid relictum est, ei scilicet cavere debet Muciana cautione, ad quem iure civili deficiente conditione hoc legatum eave hereditas pertinere potest.

XIX. *Ulpianus libro V. Disputationum.* In conditionibus primum locum voluntas defuncti obtinet, eaque regit conditiones; denique et in ea conditione: *si filia mea*

cum Titio nupta erit, placuit, non semper mortis tempus observari, sed voluntate patrocinante tardius produci. §. 1. Haec scriptura: *si Primus heres erit, damnas esto dare*, pro conditione non est accipienda; magis enim demonstravit testator, quando legatum debeatur, quam conditionem inseruit, nisi forte hoc animo fuerit testator, ut faceret conditionem. Proinde nec illud dicendum erit facere conditionem: *quidquid mihi Ephesi oportet dari, hoc do lego*. Sed si sic leget: *si Primus mihi heres non erit, damnas esto Secundus dare*, et Primus heres exstiterit, legatum non debebitur; si Primus adierit cum Secundo, non exstitisse conditionem, nequaquam ambigendum est. §. 2. Si patronus contra tabulas bonorum possessione accepta debitam portionem occupet, legata, quae sic data sunt: *si patronus heres non erit*, non debet coheres patroni praestare. §. 3. Si a Primo ita legatum sit: *si Secundus heres non erit, viginti Titio dato*, simili modo a Secundo eidem Titio ita legatum sit: *si Primus heres non erit*, et ambo heredes exstiterint, legati conditio deficiet; sed si alter heres exstitit, alter heres non exstitit, legatum debebitur.

XX. *Marcellus* apud *Iulianum libro XXVII. Digestorum* notat: Non dubitamus, quin turpes conditiones remittendae sint; quo in numero plerumque sunt etiam iurisiurandi.

XXI. *Iulianus libro XXXI. Digestorum*. Multum interest, conditio facti an iuris sit. Nam huiusmodi conditiones: *si navis ex Asia venerit; si Titius consul factus erit*, quamvis impletae sint, impediunt heredem circa adeundam hereditatem, quamdiu ignorarit, eas impletas esse. Quae vero ex iure venient, in his nihil amplius exigendum, quam ut impletae sint; veluti si quis se filiumfamilias existimat, quum sit paterfamilias, poterit acquirere hereditatem; quare et ex parte heres scriptus, qui ignorat, an tabulae testamenti apertae sint, adire hereditatem poterit.

XXII. *Idem libro XXXV. Digestorum*. Quoties sub conditione mulieri legatur, si non nupserit, et eiusdem fidei commissum sit, ut Titio restituat, si nubat, commode statuitur, et si nupserit, legatum eam petere posse, et non esse cogendam fideicommissum praestare.

XXIII. *Idem libro XLIII. Digestorum*. Qui duobus heredibus decem dare iussus est, et fundum sibi habere, verius est, ut conditionem scindere non possit, ne etiam legatum scindatur. Igitur quamvis alteri quinque dederit, nullam partem fundi vindicabit, nisi alteri quoque adeunti hereditatem reliqua quinque numeraverit, aut illo omittente hereditatem ei, qui solus adierit hereditatem, tota decem dederit.

XXIV. *Idem libro LV. Digestorum*. Iure civili receptum est, quoties per eum, cuius interest conditionem impleri, fit, quo minus impleatur, ut perinde habeatur, ac si impleta conditio fuisset. Quod plerique et ad legata, et ad heredum institutiones perduxerunt. Quibus exemplis stipulationes quoque committi quidam recte putaverunt, quum per promissorem factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

XXV. *Idem libro LXIX. Digestorum*. Cum vir uxori, quandoque liberos habebit, fundum legavit, si mulier divortio facto liberos ex alio procreaverit, deinde soluto secundo matrimonio ad priorem maritum redierit, non intelligitur expleta conditio, quod testatorem verisimile non est de his liberis sensisse, qui se vivo ex alio suscepti fuissent.

XXVI. *Idem libro LXXXII. Digestorum*. Haec scriptura: *si viginti dederit, aut iuraverit, se aliquid facturum*, unam conditionem exprimit, habentem duas partes; quare quicunque heres scriptus erit sub conditione, si iuraverit, se decem daturum, aut monumentum facturum, quamvis verbis edicti ad hereditatem vel legatum admittatur, tamen compellitur facere id, quod facturum se iurare iussus est, solo iureiurando remisso. §. 1. Cum eadem res alteri pure, alteri sub conditione legatur, aut cum alter pure, alter sub conditione heres scriptus est, pars legati vel hereditatis deficiente conditione accrescit etiam heredi eius, cui pure legatum est vel hereditas data est, si tamen hereditas eius adita fuerit.

XXVII. *Alfenus Varus libro V. Digestorum*. In testamento quidam scripserat: ut sibi monumentum ad exemplum eius, quod in via Salaria esset Publii Septimii Demetrii, fieret, et nisi factum esset, heredes magna pecunia multarentur. Et quum id monumentum Publii Septimii Demetrii nullum reperiretur, sed Publii Septimii Damae esset, ad quod exemplum suspicabatur eum, qui testamentum fecerat, monumentum sibi fieri voluisse, quaerebant heredes, cuiusmodi monumentum se facere oporteret, et si ob eam rem nullum monumentum fecissent, quia non reperirent, ad quod exemplum facerent, num poena tenerentur? Respondit: si intelligeretur, quod monumentum demonstrare voluisset is, qui testamentum fecisset, tametsi in scriptura ita non esset, tamen ad id, quod ille se demonstrare animo sensisset, fieri debere; sin autem voluntas eius ignoraretur, poenam quidem nullam vim habere, quoniam ad quod exemplum fieri iussisset, id nusquam exstaret, monumentum tamen omnimodo secundum substantiam et dignitatem defuncti exstruere debere.

XXVIII. *Paulus libro II. epitomatorum Alfeni Digestorum*. Filiae suae ita quis legavit: *Si Attia filia mea arbitratu Caii Titii nupserit, ei tot heres meus dato*; Titio ante testatorem mortuo, Attia nupserat. Quaerebatur: an legatum ei deberetur? Respondit: deberi. §. 1. *Attia uxor mea optato Philargyrum puerum et Agatheam ancillam, qui mei erunt, quum moriar*; is, qui testamentum fecit, Agatheam, quam testamenti tempore habuit, vendidit; postea ancillas emit, et ex his uni Agatheae nomen imposuit. Quaesitum est: an haec legata videretur? Respondit: legatam videri.

XXIX. *Iulianus libro I. ad Urseium Ferocem*. Haec conditio: *si in Capitolium ascenderit*, sic recipienda est, si quum primum potuerit Capitolium ascendere.

XXX. *Idem libro I. ex Minicio*. Si separatim mihi totus fundus pure, tibi sub conditione legatus fuerit, et tu decesseris ante, quam conditio exstiterit, non habebo necessitatem implere conditionem, utpote quum, etiam si conditio defecerit, pars, quam vindicaturus eras, mihi accrescat.

XXXI. *Africanus libro II. Quaestionum*. In testamento ita erat scriptum: *Stichus et Pamphila liberi sunto; et si in matrimonium coierint, heres meus his centum dare damnas esto;* Stichus ante apertas tabulas decessit. Respondit: partem Stichi defectam esse; sed et Pamphilam defectam conditione videri, ideoque partem eius apud heredem remansuram. Sed et si uterque viveret, et Stichus nollet eam uxorem ducere, quum mulier parata esset nubere, illi quidem legatum deberi, Stichi autem portionem inutilem fieri. Nam quum uni ita legatum sit: *Titio, si Seiam uxorem duxerit, heres meus centum dato*, si quidem Seia moriatur, defectum conditione intelligi; at si ipse decedat, nihil ad heredem suum eum transmittere, quia morte eius conditio defecisse intelligatur; utroque autem vivente, si quidem ipse nolit uxorem ducere, quia ipsius facto conditio deficit, nihil ex legato consequi; muliere autem nolente nubere, quum ipse paratus esset, legatum ei deberi.

XXXII. *Idem libro IX. Quaestionum*. Quamvis rationes reddere nihil aliud sit, quam reliqua solvere, tamen si et statuliberi, et heredis culpa, sine fraude tamen servi, minus solutum sit, et bona fide redditas esse rationes existimatum fuerit, liberum fore, et, nisi ita observetur, neminem, qui sub conditione ita manumissus esset, unquam ad libertatem perventurum, si per imprudentiam minus solutum esset. Haec ita accipienda ait, si quando is, qui rationes reddere iussus sit, per aliquem errorem sine dolo malo ita rationes reddiderit, ut dominus quoque circa computationem erraret.

XXXIII. *Marcianus libro VI. Institutionum*. Falsa demonstratio neque legatario, neque fideicommissario nocet, neque heredi instituto, veluti si fratrem dixerit, vel sororem, vel nepotem, vel quodlibet tale; et hoc ita iuris civilis ratione et constitutionibus divorum Severi et Antonini cautum est. §. 1. Sed si controversia sit de nomine inter plures, qui probaverit, sensisse de se defunctum, ille admittetur. §. 2. Sed si cui quasi liberto, id est inter libertos, legatum fuerit, non idcirco legatum amittit, quia postea anulos ab Imperatore acceperit; nam honor eius auctus est, non conditio mutata, et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 3. Si quis legaverit rem ita, si mortis tempore eius erit, nec tunc eius inveniatur, nec aestimatio eius legata videbitur. §. 4. Quid ergo, si quis ita scripserit: *Stichum et Pamphilum Titio do lego, si mei erunt, quum moriar*, et unum ex his alienaverit, an vel alter possit a legatario vindicari? Et placet vindicari; nam hunc sermo-

nem, licet pluralis sit, pro eo oportet accipi, atque si separatim dixisset. *Stichum si meus erit, quum moriar, Pamphilum si meus erit, quum moriar.*

XXXIV. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Si nominatim alicui legetur ita: *Lucio Titio*, an per demonstrationem corporis, vel artificii, vel officii, vel necessitudinis, vel affinitatis, nihil interest; nam demonstratio plerumque vice nominis fungitur, nec interest, falsa an vera sit, si certum sit, quem testator demonstraverit. §. 1. Inter demonstrationem et conditionem hoc interest, quod demonstratio plerumque factam rem ostendit, conditio futuram.

XXXV. *Pomponius libro singulari Regularum.* Levissima libertatis conditio ea intelligenda est, quae ad libertatem perducit, quamvis natura gravior et durior sit.

XXXVI. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Publius Maevius testamento suo ita cavit: *Quisquis mihi heres heredesve erunt, do lego, fideique eorum committo, uti dent Caio Seio sororis meae filio in honorem consulatus quadringenta;* vivo Maevio Seius consul designatus est, et munus edidit; deinde ex Kalendis Ianuariis consulatum ingressus est, atque ita Maevius decessit. Quaero: an quadringenta Seio debeantur? Marcellus respondit: deberi. §. 1. Titia codicillis de praediis, quae testamento Septiciae reliquerat, ita cavit: *A te peto Septicia, ut filio meo, quum annorum sedecim erit, eadem praedia restituas. Quodsi filius meus sedecim annos non impleverit, peto, uti ea reddas restituas Publio Maevio et Caio Cornelio.* Quaero: quum Septicia decesserit, deinde filius quintum decimum annum agens defunctus sit, an repraesentetur fideicommissum, quinto decimo anno impleto, et heredes Septiciae restituere id Publio Maevio et Caio Cornelio debeant? Marcellus respondit: Septiciam ius, quod in his praediis habuisset, heredi suo reliquisse; etenim videri contra voluntatem testatricis repraesentationem fideicommissi desiderari, ut amplius ad substitutos perveniat, quam ad puerum pervenire vel a Septicia vel ab heredibus potuisset. Et verba quidem videntur repraesentare fideicommissum; sed non est verisimile, ut maturius voluerit testatrix ad substitutos id transferri. Nec quidquam mutat, quod Septicia ante decessit; nam et si puer viveret, non prius Septiciae heredes, quam Septicia possent conveniri.

XXXVII. *Paulus libro singulari ad legem Fusiam Caniniam.* Si quis eum, quem ipse manumittere non poterat, legaverit ita, ut eum legatarius manumitteret, etsi a legato non repellatur, non est compellendus, ut manumittat, quoniam toties secundum voluntatem testatoris facere compellitur, quoties contra legem nihil sit futurum: idque Neratius scripsit; et tamen a legato non esse eum repellendum, quoniam magis legatarium aliquod commodum testator in hoc servo, quam heredem habere voluisset.

XXXVIII. *Idem libro singulari de iure Codicillorum.* Si ita scripsero: *quantum codicillis Titio legavero*, licet codicillis legatum explicetur, tamen ex testamento valet, solaque quantitas in codicillo delata est. Nam et apud veteres legata talia fuere: *quantum ei per epistolam scripsero; quantum ex illa actione detraxero, heres dato.*

XXXIX. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Quae conditio ad genus personarum, non ad certas et notas personas pertineat, eam existimamus totius esse testamenti, et ad omnes heredes institutos pertinere. At quae conditio ad certas personas accommodata fuerit, eam referre debemus ad eum duntaxat gradum, quo hae personae institutae fuerunt. §. 1. Quum ita in testamento scriptum erat: *ut aliquid in foro fiat*, neque adscriptum erat, in quo foro, Labeo ait: si non appareat, quid mortuus senserit, in eius municipii foro faciendum, in quo is, qui testamentum fecit, domicilium habuerit. Quam sententiam ego quoque probo.

XL. *Idem libro II. ex Posterioribus Labeonis.* Quibus diebus vicinus tuus te via publica, quum ad parendum conditioni ire velles, ire prohibuit, nec per te stetit, quo minus agendo ob calumniam eum summoveas, hi dies conditioni non imputabuntur. §. 1. Quidam ita legaverat: *Si Publius Cornelius impensam, quam in fundum Seianum feci, heredi meo dederit, tum heres meus Publio Cornelio fundum Seianum dato.* Cascellius aiebat: etiam pretium fundi dari debere. Ofilius impensae verbo negat pretium significari, sed eos duntaxat sumtus, quos in eum postea, quam emtus esset, fecerit. Idem Cinna scribit, adiecto eo, quod non deductis fructibus impensarum ratio haberi debeat; et hoc magis verum puto. §. 2. Quidam Titio centum legaverat, deinde infra ita iusserat: *Quas pecunias cuique legavi, eas heres meus, si mater mea moritur, dato;* mortuo patrefamilias Titius vixerat, et viva matrefamilias decesserat. Mortua matre heredibus Titii legatum deberi, Ofilius respondit, quoniam non sub conditione esset legatum, sed ante legatum pure, deinde dies solvendi adiecta. Videamus, inquit Labeo, ne id falsum sit, quia nihil intersit, utrum ita scribatur: *quas pecunias cuique legavi, eas heres meus, si mater mea moritur, dato*, an ita: *nisi mater mea moriatur, ne dato;* utrubique enim sub conditione vel datum vel ademtum esse legatum. Labeonis responsum probo. §. 3. Dominus servo aureos quinque sic legaverat: *Heres meus Sticho servo meo, quem testamento liberum esse iussi, aureos quinque, quos in tabulis debeo, dato.* Nihil servo legatum esse, Namusa Servium respondisse scribit, quia dominus servo nihil debere potuisset. Ego puto, secundum mentem testatoris naturale magis, quam civile debitum spectandum esse, et eo iure utimur. §. 4. Qui dotalem fundum nullum habebat, ita legaverat: *Fundum Cornelianum, quem illa mihi doti dedit, ei heres dato.* Labeo, Ofilius, Trebatius responderunt: fundum nihilo minus legatum esse, quia quum fundus Cornelianus in rerum natura sit, demonstratio falsa legatum non perimit. §. 5. Thermus Minor, quorum arbitratu monumentum sibi fieri vellet, testamento scripserat; deinde ita legaverat: *Luciis, Publiis, Corneliis ad monumentum meum aedificandum mille heres meus dato.* Trebatius respondit: pro eo habendum, ac si ita legatum esset, si satisdedissent, se ita id monumentum ex ea pecunia facturos. Labeo Trebatii sententiam probat, quia haec mens testantis fuisset, ut ea pecunia in monumentum consumeretur. Idem et ego et Proculus probamus.

XLI. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Legata sub conditione relicta non statim, sed quum conditio extiterit, deberi incipiunt, ideoque interim delegari non poterunt.

XLII. *Africanus libro II. Quaestionum.* Filiofamilias legatum est sub hac conditione, si in potestate patris mansisset. Magis patri legatum videri ait, et patrem suo nomine legatum petere. Idem iuris esse, et si servo similiter legetur. Argumentum rei est, quod, et si cibaria servis Titii legentur, procul dubio domini est, non servorum legatum.

XLIII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Plautius: rogatus est heres a liberto testatore, ut perceptis sibi decem totam hereditatem revenderet; postea patronus defuncti bonorum possessionem contra tabulas petierat, et partem hereditatis, quae debebatur, abstulerat. Proculus et Cassius fideicommissarium pro rata, quod solvit, repetere debere aiunt. Paulus: hoc iure utimur; nam quemadmodum praestatione fideicommissorum et legatorum heres exoneratur per Praetorem, ita etiam ipse partem consequi debet. §. 1. Diversum est, si Falcidia interveniat, et minuat legatum; nam his casibus nihil repetetur, quia in solidum conditioni paretur. §. 2. Item scinditur ius dandi, si is, cui legatum est, non potest partem hereditatis sibi relictam totam capere: nam verius est, partem eum praestare debere, partem illos, qui auferunt ab eo, quod plus relictum est, quam a lege conceditur. §. 3. Neratius libro primo Responsorum scribit: ex duobus scriptis heredibus si unus rogatus sit tibi hereditatem restituere, tu Titio certam summam dare, et beneficio legis Falcidiae in restituendo heres utatur, quanto minus tibi praestiterit, tanto minus te Titio praestare, non esse iniquum.

XLIV. *Idem libro IX. ad Plautium.* Qui heredi dare iussus est, servo alieno instituto, non domino dare debet; nam et si alio herede instituto iussus est servo Titii dare, ipsi servo datur, quia quae facti sunt non transeunt ad dominum, quemadmodum si mihi aut servo Titii stipulatus sim, non Titio, sed servo eius dari potest. Et haec vera sunt. §. 1. Sed cum heredi dare iussus est, videamus, ne domino dandum sit? Et consequens est, et hic servo dari. §. 2. Certe statuliber quin domino dare debeat, non est dubium. §. 3. Contra qui domino debet dare, non implet conditionem dando servo eius, nisi si dominus consenserit; nemo enim in tali specie conditionem, nesciente me vel nolente, implere potest. §. 4. Cum hereditas ex Trebelliano senatusconsulto restituta est, heredi dandum est, ut implea-

tur conditio, nec hoc restituendum est ex causa fideicommissi. §. 5. Sed cum suspectam adiit et restituit, dubitatur, an ei auferendum sit? Et benignius est, et in hoc casu nihil ei auferri. §. 6. Si autem me herede instituto controversia mihi fiet hereditatis, si cavet legatarius, evicta hereditate reddi legatum, et ipsi cavendum est, reddi, quod dedit. §. 7. Sed si iussus sis mihi decem dare, et accipere hereditatem ex senatusconsulto, decem tibi ex causa fideicommissi non restituam. §. 8. Si duorum servo legatum sit sub conditione dandi, non posse per partes conditioni pareri, quidam aiunt, sed semel dandam pecuniam; sed ego contra puto. §. 9. Si pars rei legatae usucapta sit, an in solidum parendum sit? dubito. Et potest dici, pro parte parendum ex sententia testatoris. §. 10. Plautius: uni ex heredibus fundum legavi, si centum heredibus dedisset; deducet suam partem hereditariam, et reliquam summam heredibus pro portione eorum dabit. At si heres ex parte ita institutus esset, si heredibus decem dedisset, non aliter esset heres, quam si tota decem coheredibus dedisset, quia non ante ad hereditatem admitteretur, quam si omnem summam dedisset. Nam quum et servus testamento liber et ex parte heres ita scriptus esset, si heredibus decem dedisset, constitit, non aliter eum liberum heredemque futurum, quam si tota decem coheredibus dedisset. Paulus: hoc iure utimur.

XLV. *Idem libro XVI. ad Plautium.* Iulianus ait: si heredi legatarius, cui sub conditione legatum erat, *si heredi decem dederit,* id, quod ei debebat, heres accepto tulisset, non quidem videri conditioni paruisse, quasi dederit, sed quasi per heredem stet, quo minus pareat, posse petere legatum, quasi exstiterit conditio.

XLVI. *Idem libro III. ad Vitellium.* Si in diem, exempli gratia centesimum, imperatum sit statulibero, ut pecuniam solveret, neque initium temporis eius, quod futurum esset, adscriptum sit, adita hereditate cedere dies incipit, quia absurdum visum est, ante diem praeterire, quam is exsisteret, quem oporteret accipere. Et hoc in omnibus, qui heredi dare iussi sunt, dicendum est. Igitur et legatario ex adita hereditate ad parendum conditioni tempus computabitur.

XLVII. *Marcellus libro XIV. Digestorum.* Servo libertatem ita dedit: *ille, si meus erit, liber esto;* legatum vel hereditatem sine conditione ei dedit, deinde eum alienavit. Debebitur domino eius legatum vel hereditas, et iussu eius adiri poterit; nam id expressit, *si meus erit,* in libertate danda, quo futurum erat, ut impediretur libertas, etiam si expressum non esset. Saepenumero tamen mutatur rei effectus, quanquam id expresserit testator, quod, et si non fecisset, inesset tamen.

XLVIII. *Idem libro XV. Digestorum.* Non putabam diem fideicommissi venisse, quum sextum decimum annum ingressus fuisset, cui erat relictum, quum ad annum sextum decimum pervenisset. Et ita etiam Aurelius Imperator Antoninus ad appellationem ex Germania iudicavit.

XLIX. *Celsus libro XXII. Digestorum.* Si in annos decem heres dare damnatus, aut quis liber esse iussus est, novissimo eius temporis die legatum debebitur, et libertas obtinget.

L. *Ulpianus libro I. de officio Consulis.* Si cui libertas data sit directo sub has conditione: *si rationes reddidisset,* arbitrum a consulibus divus Pius dari permisit his verbis: *Aditi a vobis amplissimi Consules arbitrum dabunt, qui excussis rationibus non tantum quae reliqua sunt Epaphroditi constituent, verum etiam quas rationes quaeque instrumenta tradere aut exhibere dominis suis debeat; cuius sententiae quum fuerit satisfactum, non impedietur Epaphroditi libertas.*

LI. *Modestinus libro V. Differentiarum.* Sub diversis conditionibus disiunctim positis liber esse iussus, eam conditionem eligere potest, quae sibi levior esse videbitur; legato vero eo modo relicto, legatarium novissimae conditioni parere oportet. §. 1. Heredi decem dare iussus et liber esse, et heredis heredi dando perveniet ad libertatem. Quod non similiter in legatarii persona custodiri, Publicius scribit.

LII. *Idem libro VII. Differentiarum.* Nonnunquam contingit, ut quaedam nominatim expressa officiant, quamvis omissa tacite intelligi potuissent, nec essent obfutura. Quod evenit, si alicui ita legatur: *Titio decem do lego, si Maevius Capitolium ascenderit;* nam quamvis in arbitrio Maevii sit, an Capitolium ascendat, et velit efficere, ut Titio legatum debeatur, non tamen poterit aliis verbis utiliter legari: *si Maevius voluerit, Titio decem do;* nam in alienam voluntatem conferri legatum non potest. Inde dictum est: expressa nocent, non expressa non nocent.

LIII. *Idem libro singulari de Heurematicis.* Si quis servum liberum esse iusserit, si heredi rationes reddidisset, posteaque eum rationes reddere vetuerit, quasi puram facturus libertatem, competit ei ex testamento libertas.

LIV. *Iavolenus libro II. ex Cassio.* Si quis legata, quibus dies apposita non esset, annua, bima, trima die dari iusserit, et alicui, quum pubes esset, pecuniam legasset, id quoque legatum annua, bima, trima die post pubertatem praestandum esse, in commentariis Caii scriptum est, quia magis conditio, quam dies legato adiecta esset. Contra ego sentio, quia fere dies ponitur ad proroganda ea, quae ad praesens tempus, non etiam quae in futurum legata sunt, diesque pubertatis habet aliquam temporis demonstrationem. §. 1. Duobus eadem res, si heredi centum dedissent, legata est; si alter ex his quinquaginta dederit, partem legati consequetur, et pars eius, qui non dederit, alteri cum sua conditione accrescet.

LV. *Idem libro XIII. Epistolarum.* Maevius, cui fundus legatus est, si Callimacho, cum quo testamenti factionem non habebat, ducenta dedisset, conditioni parere debet, et ducenta dare, ut ad eum legatus fundus pertineat, licet nummos non faciat accipientis. Quid enim interest, utrum tali personae dare iubeatur, an aliquo loco ponere, vel in mare deiicere? Neque enim illud, quod ad talem personam perventurum est, testamenti nomine, sed mortis causa capitur.

LVI. *Idem libro XIV. Epistolarum.* Cui fundus legatus est, si decem dederit, partem fundi consequi non potest, nisi totam pecuniam numerasset. Dissimilis est causa, cum duobus eadem res sub conditione legata est; in hac enim quaestione statim a testamento, quo pluribus conditio apposita est, divisa quoque in singulas personas videri potest, et ideo singuli pro sua parte et conditioni parere, et legatum capere possunt. Nam quamvis summa universae conditionis sit adscripta, enumeratione tamen personarum potest videri esse divisa; in eo vero, quod uni sub conditione legatum est, scindi ex accidente conditio non debet, et omnis numerus eorum, qui in locum eius substituuntur, pro singulari persona est habendus.

LVII. *Pomponius libro IX. ad Quintum Mucium.* Quaesitum est an, si iussus fuerit servus quinque operas extraneo dare, ut liber sit, conditio talis sit recipienda, ut, quemadmodum circa pecuniae dationem dicitur, ita et circa praestationem operarum dicamus? Sed hoc iure utimur, ut, quemadmodum dictum est, si pecuniam ex peculio suo det extraneo, admitti eum ad libertatem, ita et si operam praestiterit, necesse sit eum admitti ad libertatem. Itaque et in proposito sapienter faciet heres, si impedierit eum, quo minus praestet et operas; hac enim ratione servus perveniet quidem ad libertatem, sed operis eius extraneus non utetur.

LVIII. *Idem libro X. ex variis Lectionibus.* Si ancillae alienae, quum ea nupsisset, legatum sit, Proculus ait, utile legatum esse, quia possit manumissa nubere.

LIX. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Intercidit legatum, si ea persona decesserit, cui legatum est sub conditione. §. 1. Quid ergo, si non decesserit, sed in civitate esse desierit? puta alicui legatum, si Consul fuerit, et is in insulam deportatus est; numquid non interim extinguitur legatum, quia restitui in civitatem potest? Quod probabilius esse arbitror. §. 2. Non idem erit dicendum, si ea poena in eum statuta fuerit, quae irrogat servitutem, quia servitus morti assimilatur.

LX. *Paulus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* In facto consistentes conditiones varietatem habent, et quasi tripertitam recipiunt divisionem: ut quid detur, ut quid fiat, ut quid obtingat, vel retro: ne detur, ne fiat, ne obtingat. Ex his dandi faciendique conditiones in personas collocantur aut ipsorum, quibus quid relinquitur, aut aliorum; tertia species in eventu ponitur. §. 1. Fiscus iisdem conditionibus parere debet, quibus persona, a qua ad ipsum, quod relictum est, pervenit, sicut etiam cum suo onere hoc ipsum vindicat.

LXI. *Ulpianus libro VIII. ad legem Iuliam et Pa*

piam. Si vir uxori ad tempus liberorum legaverit, dubitari potest, an de his duntaxat filiis sensisset testator, qui post mortem eius nati fuissent, an et de his, qui vivo eo ab eo suscepti fuissent post testamentum factum, quum manente matrimonio decessisset; verum aequum est proficere, sive vivo marito, sive post mortem nascantur.

LXII. *Terentius Clemens libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Sed si hoc specialiter expressit testator, etiam si ex alio post mortem suam liberos procreaverit, nihilo minus eam ad legatum admitti. §. 1. Cuidam non solidum capienti amplius lege concessa portione relictum est, si heredi aliquid dedisset. Quaeritur: an id, quod conditionis implendae causa dederit, consequi ex causa legati possit, quasi non capiat id, quod ereget, an vero id extra sit, nec ideo magis ex bonis testatoris amplius capiat, quam capturus esset, si sine conditione legatum esset? Et Iulianus rectissime scribit: tanto amplius eum capturum, quantum conditionis implendae causa dare eum oporteret, nec interesse, heredi an extraneo dare iussus sit, quia computatione facta, quae semper in persona eius introduceretur, non amplius lege concessa portione ad eum subsideret. §. 2. Cum vir uxori: *si a liberis non nupserit*, in annos singulos aliquid legavit, quid iuris sit? Iulianus respondit: posse mulierem nubere, et legatum capere; quodsi ita scriptum esset: *si a liberis impuberibus non nupserit*, legem locum non habere, quia magis cura liberorum, quam viduitas iniungeretur.

LXIII. *Caius libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum ita legatum sit: *si Titio non nupserit*, vel ita: *si neque Titio, neque Seio, neque Maevio nupserit*, et denique si plures personae comprehensae fuerint, magis placuit, cuilibet eorum si nupserit, amissuram legatum, nec videri tali conditione viduitatem iniunctam, quum alii cuilibet satis commode possit nubere. §. 1. Videamus, et si ita legatum sit: *si Titio nupserit?* Et quidem si honeste Titio possit nubere, dubium non erit, quin, nisi paruerit conditioni, excludatur a legato; si vero indignus sit nuptiis eius iste Titius, dicendum est, posse eam beneficio legis cuilibet nubere. Quae enim Titio nubere iubetur, ceteris omnibus nubere prohibetur; itaque si Titius indignus sit, tale est, quale si generaliter scriptum esset: *si non nupserit.* Immo, si verum amamus, durior haec conditio est, quam illa: *si non nupserit;* nam et ceteris omnibus nubere prohibetur, et Titio, cui inhoneste nuptura sit, nubere iubetur.

LXIV. *Terentius Clemens libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Hoc modo legato dato: *si Lucio Titio non nupserit*, non esse legi locum, Iulianus aiebat. §. 1. Quodsi ita scriptum esset: *si Ariciae non nupserit*, interesse, an fraus legi facta esset? Nam si ea esset, quae alibi nuptias non facile posset invenire, interpretandum, ipso iure rescindi, quod fraudandae legis gratia esset adscriptum; legem enim utilem rei publicae, sobolis scilicet procreandae causa latam, adiuvandam interpretatione.

LXV. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Legato sub conditione relicto, si heres, a quo sub conditione legatum est, pendente conditione moriatur, heredem suum obligatum relinquit.

LXVI. *Modestinus libro X. Responsorum.* Heres statuliberum, cui in eventum conditionis fideicommissum restituere rogatus erat, manumisit. Quaero: an fideicommissum ei praestare debeat? Herennius Modestinus respondit: quamquam statuliberum heres manumiserit, tamen fideicommissum, quod sub iisdem conditionibus relictum ei debet, ita praestare cogitur, si conditiones impletas esse constabit, aut per eum stetit, quo minus impleantur.

LXVII. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Quum sub hac conditione fundus alicui legatus esset: *si servum non manumiserit*, et si manumiserit, legatum fundi ad Maevium translatum esset, legatarius de non liberando satisdedit, et legatum accepit, et postea liberavit. Quaero: an aliquid Maevio detur? Respondi: si cui ita legatum erit: *si servum non manumiserit*, satisdatione interposita accipere ab herede legatum poterit; et si postea servum manumiserit, commissa stipulatione heredi vel fundum, vel quanti ea res est, restituet, eoque casu heres ei, cui ex sequenti conditione legatum debuit, restituet.

LXVIII. *Idem libro II. ex Cassio.* Si ita legatum esset: *quum nupserit*, si nupta fuerit, et hoc testator scisset, alterum matrimonium erit exspectandum, nihilque interesit, utrum vivo testatore, an post mortem ea iterum nupserit.

LXIX. *Caius libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si ita expressum erit: *Titio, si voluerit, do lego*, apud Labeonem Proculus notat, non aliter ad heredem legatarii pertinere, quam si ipse legatarius voluerit ad se pertinere, quia conditio personae iniuncta videatur.

LXX. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Duos mater filios sub conditione emancipationis ex partibus heredes instituit, eisque plurium rerum praeceptionem pure dedit; hereditatem adierunt. Patrem a legatorum commodo illa quoque ratio debet summovere, quod emancipando filios, obsecutus voluntati, supremum iudicium uxoris suae custodiri voluit.

LXXI. *Idem libro XVII. Quaestionum.* Titio centum ita, ut fundum emat, legata sunt. Non esse cogendum Titium cavere, Sextus Caecilius existimat, quoniam ad ipsum duntaxat emolumentum legati rediret. Sed si filio fratris alumno minus industrio prospectum esse voluit, interesse heredis, credendum est, atque ideo cautionem interponendam, ut et fundus comparetur, ac postea non alienetur. §. 1. Titio centum relicta sunt ita, ut Maeviam uxorem, quae vidua est, ducat. Conditio non remittetur, et ideo nec cautio remittenda est. Huic sententiae non refragatur, quod, si quis pecuniam promittat, si Maeviam uxorem non ducat, Praetor actionem denegat; aliud est enim, eligendi matrimonii poenae metu libertatem auferri, aliud ad matrimonium certa lege invitari. §. 2. Titio centum relicta sunt ita, ut a monumento meo non recedat, vel uti in illa civitate domicilium habeat. Potest dici, non esse locum cautioni, per quam ius libertatis infringitur. Sed in defuncti libertis alio iure utimur. §. 3. *Titio genero meo heres meus dotis Seiae filiae meae nomine centum dato.* Legati quidem emolumentum ad Seiam, quae dotem habere incipit, pertinebit, sed quia non tantum mulieri, sed Titio quoque, cui pecuniam legavit, consultum videtur, prope est, ut ipse legatarius intelligatur, et legatum petere debeat. Si post divortium genero pecuniam heres solverit, aeque liberabitur, quoniam in dotem solutio convertitur. Constante autem matrimonio, etiam prohibente muliere, Titio recte solvetur, hoc enim et mulieris interest, ut incipiat esse dotata. Nam et si quis ipsam quoque petitionem habere responderit, eaque pecuniam petat, neque dotis fieri velit, non dubie doli summovebitur exceptione. Ante nuptias vero Titio vel muliere defunctis, legatum apud heredem manet. Quodsi nolit eam uxorem ducere, causae legati, quod ad mulieris personam attinet, satisfactum intelligetur, sed Titio legatum petenti nocebit exceptio doli. Sabinus autem existimabat, nupta muliere Titio sine cautione legatum deberi, quoniam pecunia dotis efficeretur. Sed quum ante nuptias, quia purum legatum est, peti potest, cautio, mulieri pecuniam reddi, necessaria erit. Quodsi maritus vitio suo causa ceciderit, neque solvendo sit, numquid adversus heredem mulieri, quae nihil deliquit, succurri debeat ob eam pecuniam, quae doti fuerat destinata? Sed quoniam ambo legati petitionem habuerunt, salvam habebit, non soluta pecunia viro, mulier actionem.

LXXII. *Idem libro XVIII. Quaestionum.* Quum tale legatum esset relictum: *Titiae, si a liberis non discesserit*, negaverunt eam recte cavere, quia vel mortuis liberis legati conditio possit exsistere. Sed displicuit sententia; non enim voto matris opponi tam ominosa non interponendae cautionis interpretatio debuit. §. 1. Et quum patronus liberto certam pecuniam legasset, si a liberis eius non discessisset, permisit Imperator velut Mucianam cautionem offerri; fuit enim periculosum ac triste, libertum coniunctum patroni liberis eorundem mortem exspectare. §. 2. Titius heredem institutum rogavit post mortem suam hereditatem restituere, si fideicommissi cautio non fuisset petita. Mucianae cautionis exemplum ante constitutionem remissae cautionis locum habere non potuit, quoniam vivo eo, cui relictum est, impleri conditio potuit. §. 3. Quid ergo, si ita scriptum sit: *Peto post mortem tuam restituas hereditatem, ita ne satis fideicommissi petatur, neve ratio exigatur?* Sine dubio per huiusmodi verba non interponendae quidem cautionis conditio videbitur adscripta, rationi vero non exigendae modus adhibitus, scilicet ut culpa, non etiam dolus remissus intelligatur. Idque in eius persona, qui negotia gessit, cuique rationis reddendae necessitas fuerat testamento remissa, rescriptum est. §. 4. *Si arbi-*

tratu Titii Seia nupserit, heres meus ei fundum dato. Vivo Titio etiam sine arbitrio Titii eam nubentem legatum accipere, respondendum est, eamque legis sententiam videri, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur. Sed si Titius vivo testatore decedat, licet conditio deficit, quia tamen suspensa quoque pro nihilo foret, mulieri succurretur. §. 5. *Maeviae, si non nupserit, fundum, quum morietur, lego.* Potest dici, et si nupserit, eam confestim ad legatum admitti. Non idem probatur, si certus dies incertusve alius legato fuerit adscriptus. §. 6. Falsam causam legato non obesse, verius est, quia ratio legandi legato non cohaeret; sed plerumque doli exceptio locum habebit, si probetur alias legaturus non fuisse. §. 7. Falsam conditionem Cassius et Caelius Sabinus impossibilem esse dixerunt, veluti: *Pamphilus, si quod Titio debeo solverit, liber esto*, si modo nihil Titio fuit debitum; quodsi post testamentum factum testator pecuniam exsolvit, defecisse conditionem intelligi. §. 8. Falsam legati demonstrationem non facere legatum, Sabinus respondit, veluti si quis, quum Titio nihil legasset, ita scriptum reliquerit: *ex centum, quae Titio legavi, quinquaginta heres Seio dato;* idque sumsit ex defuncti voluntate, quia non animo legandi, sed deminuendi legatum, quod falso datum existimaret, ita scriberet. Propter falsam tamen demonstrationem legati non plus Seius assequetur, quam si vere demonstratum fuisset.

LXXIII. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Titio fundus, si in Asiam non venerit, idem, si pervenerit, Sempronio legatus est; quum in omnibus conditionibus, quae morte legatariorum finiuntur, receptum est, ut Muciana cautio interponatur, heres cautionem a Titio accepit, et fundum ei dedit. Si postea in Asiam pervenerit, Sempronio heres, quod ex stipulatu cautionis interpositae consequi potest, utili actione praestare cogitur; sed si cautio medio tempore defecerit, quae sollicite fuerat exacta, non de suo praestabit heres. Sed quia nihil ei potest obiici, satis erit, actiones praestari. Si tamen, quum Titius in Asiam venisset, Sempronius prius, quam legatum accipiat, decesserit, heredi eius debebitur, quod defunctus petere potuit.

LXXIV. *Idem libro XXXII. Quaestionum.* Mulieri et Titio ususfructus, si non nupserit mulier, relictus est. Si mulier nupserit, quamdiu Titius adviver, et in eodem statu erit, partem ususfructus habebit; tantum enim beneficio legis ex legato concessum esse mulieri intelligendum est, quantum haberet, si conditioni paruisset, nec si Titius, qui conditione defectus est, legatum repudiet, ea res mulieri proderit.

LXXV. *Idem libro XXXIV. Quaestionum.* Dies incertus conditionem in testamento facit.

LXXVI. *Idem libro VI. Responsorum.* Fideicommissum a filiis relictum: *si quis ex his sine liberis diem suum obierit*, adoptionis commento non excluditur.

LXXVII. *Idem libro VII. Responsorum.* Avia, quae nepotem sub conditione emancipationis pro parte heredem instituerat, ita postea codicillis scripsit: *Hoc amplius nepoti meo, quam quod eum heredem institui, lego praedia illa.* Conditionem emancipationis repetitam videri placet, quamvis avia nullam in legatis, ut in hereditate, substitutionem fecisset. Nam et cum servus pure quidem liber, heres autem sub conditione scriptus, et, si heres non extiterit, legatum accipere iussus est, in legato repetitam videri libertatem, divus Pius rescripsit. §. 1. Muciana cautio locum non habet, si per aliam conditionem actio legati differri possit. §. 2. *Titio, si mulier non nupserit, heres centum dato;* quam pecuniam eidem mulieri Titius restituere rogatus est. Si nupserit mulier, die legati cedente fideicommissum petet; remoto autem fideicommisso legatarius exemplum Mucianae cautionis non habebit. §. 3. Pater exheredatae filiae tutores dedit, eosque, si mater eius impubere filia constituta vita decessisset, ad rem gerendam accedere iussit. Quum uxori mandatum esset, ut moriens filiae communi decies restitueret, non sub conditione tutores videbuntur dati, nec si quid aliud interea puella quaesisset, eius administratione prohiberi, cautio vero fideicommissi matri remissa; quocunque enim iudicio voluntatis cautio legatorum vel fideicommissorum remitti potest. Itaque si cautionis non petendae conditio legato vel fideicommisso praescribatur, conditionem ea res non faciet; non enim deficiet, si quis caveri desideraverit, onere cautionis non secuto, quod adversus invitum hodie iure publico sequi non potest, postquam remitti posse cautionem placuit.

LXXVIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Cum pupillus aut tutor eius conditionem in personam pupilli collatam impedit, tam legati quam libertatis iure communi conditio impleta esse videtur. §. 1. Disiunctivo modo conditionibus adscriptis, alteram defecisse non oberit, altera vel postea impleta; nec interest, in potestate fuerint accipientis conditiones, an in eventum collatae.

LXXIX. *Idem libro I. Definitionum. Heres meus, quum morietur Titius, centum ei dato.* Purum legatum est, quia non conditione, sed mora suspenditur; non potest enim conditio non exsistere. §. 1. *Heres meus, quum ipse morietur, centum Titio dato.* Legatum sub conditione relictum est; quamvis enim heredem moriturum certum sit, tamen incertum est, an legatario vivo dies legati non cedat, et non est certum, ad eum legatum perventurum. §. 2. Qui post Mucianam cautionem interpositam legatum accepit, si contra cautionem aliquid fecerit, stipulatione commissa etiam fructus heredi restituet; hoc enim legatarius et in exordio cavere cogitur. §. 3. Quamvis ususfructus, quum morietur legatarius, inutiliter legetur, tamen cautionis Mucianae remedium usufructu quoque sub conditione alicuius non faciendi legato locum habet. §. 4. Quod in fraudem legis ad impediendas nuptias scriptum est, nullam vim habet, veluti: *Titio patri centum, si filia, quam habet is in potestate, non nupserit, heres dato,* vel: *filiofamilias, si pater eius uxorem non duxerit, heres dato.*

LXXX. *Scaevola libro VIII. Quaestionum.* Eas causas, quae protinus agentem repellunt, in fideicommissis non pro conditionalibus observari oportet; eas vero, quae habent moram cum sumtu, admittemus cautione oblata; nec enim parem dicemus eum, cui ita datum sit, si monumentum fecerit, et eum, cui datum est, ut monumentum non faciat.

LXXXI. *Paulus libro XXI. Quaestionum.* Iulius Paulus Nymphidio. Quaesisti, si ita in testamento cautum esset: *Stichus, si rationes reddiderit, cum contubernali sua liber esto, eisque decem heres dato*, an Sticho mortuo, antequam rationes redderet, vel pariatore, vel reliqua habente, libera esset mulier, et an de legato idem accipiamus, libertate data, si rationes reddiderit? Hac conditione rationum reddendarum iussus videtur reliqua reddere, si qua habet, cum fide actus sui; quae si nulla sunt, pure accepisse libertatem videbuntur, et si post aditam hereditatem decessit, competente libertate etiam legatum eos secutum est. Quodsi, quum adhuc reliqua haberet, decessit, sub eadem conditione et contubernalis eius libertatem accepisse videtur, et defecta videbitur conditione. Sed non ineleganter illud dicetur, Stichum quidem sub conditione manumissum, contubernalem autem eius pure, et illam coniunctionem non ad coniungendam conditionem, sed ad necessitudinem demonstrandam pertinere. §. 1. Tunc enim demum pro impleta habetur conditio, quum per eum stat, qui, si impleta esset, debiturus erat.

LXXXII. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Cum servus ita liber esse iussus sit, si rationes reddiderit, eique fundum heres dare damnas sit, videamus, utrum conditio libertati proposita sit, an vero et legato? Et quidem si libertati soli accipiamus propositam, nullus tractatus amplius superest; nam legatum purum invenitur, et ideo inutile fit. Quodsi conditio etiam legato insita sit, quod quidam recte putant, simul cum libertate dies quoque legati utiliter cedit. Quid ergo continetur his verbis: *si rationes reddiderit?* Quidam hoc aiunt, si reliqua reddiderit, quasi nihil intersit, utrum sub hac conditione: *si reliqua*, an sub hac: *si rationes reddiderit.* Sed nos neque conditionem merum putamus esse, quae in datione exsistat, neque merum conditionem, quae in facto sit, sed eam conditionem, quae ex mixtura quadam consistat. Nam non utique, si ille in folle reliqua obtulerit, liber erit; non enim testator hoc sensit, sed illud, ut rationes reddat, quomodo servus reddere solet, id est legendas offerre rationes primum, deinde computandas, ut explorari possit, imputationes probe an improbe inferantur, accepta recte relata an non recte. Ita enim incipit quidem res a facto, pervenit autem ad pecuniam. Inest his verbis etiam, heredes notitia instrui rationum, ut sciant, quid in quaque ratione scriptum sit. Nam quod ipse

vivus facturus erat, ab heredibus suis fieri iussisse intelligitur; ille autem utique non sic solebat servo suo ostendenti reliqua rationes subscribere, sed ita ut legeret, examinaret, exciperet. Itaque cum servo sub hac conditione testamento libertas datur: *si rationes reddiderit*, non hanc solam habet significationem, si cautiones instrumentaque omnia actus sui exhibuerit heredi, sed et si reliqua solverit.

LXXXIII. *Paulus libro XII. Responsorum.* Lucius Titius ita testamentum fecit: *Aurelius Claudius natus ex illa muliere, si filium meum se esse iudici probaverit, heres mihi esto.* Paulus respondit: filium, de quo quaereretur, non sub ea conditione institutum videri, quae in potestate eius esset, et ideo testamentum nullius esse momenti.

LXXXIV. *Idem libro XIV. Responsorum. Illis libertis alimentorum nomine, si cum filio meo morati fuerint, menstruos denarios centenos et vestiaria dari volo;* liberti in obsequio fuerunt, quamdiu adolescens ad militiam promoveretur; qua causa effectum est, ut quibusdam Romae relictis proficisceretur, et apud castra defunctus est. Quaesitum est: an ab heredibus eius alimenta debeantur. Paulus respondit: conditionem quidem in persona libertorum, qui cum filio defuncti morati sunt, aut per quos non stetit, quo minus morarentur, mortuo filio testatoris defecisse non videri, sed si testator propter filii utilitatem his, qui cum eo morati fuissent, alimenta praestari voluisset, contra voluntatem defuncti petentes audiri non oportere.

LXXXV. *Scaevola libro III. Responsorum.* Titia heredis instituti liberos habentis filii fidei commisit, uti rem eius universam restitueret filiis eius liberisve eorum, quum ipsi petierint, sine ulla iuris cavillatione. Quaero: an his verbis: *quum illi a te petierint,* conditio fideicommisso adscripta videatur? Respondi: non videri.

LXXXVI. *Maecianus libro III. Fideicommissorum.* Iulianus noster eum, qui decem dare, et ita liber esse iussus esset, si a vivente manumissus esset, non aliter legatum, quod ei cum libertate datum esset, habiturum, quam si conditioni libertatis paruisset. Idem in emtore, si alienatus esset. Sed id tunc locum habet, quum omnimodo simul cum libertate legatum acquiri potuit, licet legato imposita non sit, veluti quum in tempus libertatis legatum collatum esset. Cum vero libertas sub conditione, legatum autem praesente die datum est, in hoc quaestio est, an constiterit legatum? Etenim nec Catonianae sententiae locum in proposito esse, quia, et si statim testator decessisset, non tamen omnimodo inutile esset legatum, quum posset conditio libertatis ante aditam hereditatem impleri, et legatum manumisso deberi, nisi forte necessarius heres exstitisset; tunc enim omnimodo inutile erit legatum iure ipso, quia sub conditione acceperit libertatem.

LXXXVII. *Valens libro I. Fideicommissorum.* Quod traditum est, in legatis novissimam, in libertatibus levissimam conditionem spectandam esse,

LXXXVIII. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Id est quae ipsi servo commodior sit,

LXXXIX. *Valens libro I. Fideicommissorum.* Non ad ea duntaxat pertinet, quae saepius sub diversis conditionibus, sed etiam quae primo pure, deinde sub conditione dantur. Itaque quod heres pure dare iussus est, quodve pure legatum est, cum id ex intervallo sub conditione legatum est, posterius valet. Si prius sub conditione, deinde pure legatum est, praesens debetur. Quodsi pure legatum ex continenti heres sub conditione damnatus aut rogatus est dare, perinde est, ac si iuncta subiecta scriptura idem legatum esset, vel ut praesens vindicari, si hoc voluerit legatarius, vel quum conditio exstiterit, ab herede peti possit, nisi cum commemoratione superioris legati posterius scriptum fuerit, velut: *Stichum, quem illi legavi, heres meus ei, si illud factum erit, dato;* tunc enim revocandi animo praesens legatum, et sub conditione dandi ita scripsisse videbitur, et si ante conditionem rem vindicet, doli exceptio locum habere poterit.

XC. *Caius libro I. Fideicommissorum.* Per fideicommissum vario data libertate, non levissima spectanda est, sed novissima, quia posterior voluntas potior haberi debet. Cui consonat etiam rescriptum divi Antonini.

XCI. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Conditionum, quae in futurum conferuntur, triplex natura est, ut quaedam ad id tempus, quo testator vivat, quaedam ad id, quod post mortem eius futurum sit, quaedam ad alterutrum pertineant, tempus autem vel certum, vel infinitum comprehendatur. Quae omnia non minus in fideicommissis, quam in institutionibus ac legatis incidere solent, ut haec conditio: *Titiae, si mihi nupserit,* non dubie, nisi vivente testatore, illa autem: *si ad exsequias funeris mei venerit*, nisi post mortem, impleri non possit, illa vero: *si filio meo nupserit,* vel vivente vel mortuo testatore impleri possit. Et prima quidem ac tertia ex relatis conditionibus infinitum tempus habent; quandoque enim nupserit, impletur conditio; secunda ad certum tempus adscripta est.

XCII. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Si cui legatum fuerit relictum, isque rogatus sit liberos suos emancipare, an cogi debeat manumittere? Et retineo me dixisse, defici eos petitione fideicommissi; neque enim Praetor fideicommissarius eos ad libertatem tuetur, ut servos. Papinianum quoque libro nono Responsorum scribere referebam, non esse cogendum emancipare filios suos. Arbitror tamen, extra ordinem debere constitui, eum, qui agnoverit, quod sibi relictum est hac contemplatione, ut liberos suos emanciparet, cogendum emancipare; neque enim debet circumveniri testantium voluntas. Sic deinde hoc accipiendum, quemadmodum si sub conditione liberorum emancipandorum ei fuisset legatum, vel ita relictum, ut eos emanciparet. Cui rei consequens est, quod divus Severus rescripsit; nam quum quaedam mulier nepotes suos heredes instituisset, et ipsum filium coheredem filiis suis dedisset, eosque invicem substituisset, rogassetque filium, ut filios emanciparet, non autem rogasset, ut hereditatem eis restitueret, ex auctoritate divi Severi emancipare eos compulsus est, hisque restituere hereditatem; et adiectum est, si tardius id faceret, quasi ex mora usuras praestaturum; videri enim eum, qui moram faceret emancipationi, moram restitutioni fideicommissi facere.

XCIII. *Papinianus libro VIII. Responsorum.* Mater filio suo coheredes sine ulla conditione filias ipsius dedit, ac petiit, ut filias suas emanciparet, ita ut curatores a Praetore acciperent. Filii videri fidei commisisse placuit, ut eas sui iuris constitutas ad hereditatem aviae pervenire pateretur, nec ad rem pertinere, si portionem filiarum iure substitutionis quaesisset.

XCIV. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Cum ita datur libertas: *si Titio, qui non est heres, decem dederit*, certa persona demonstratur, ac propterea in persona eius tantum conditio impleri potest. Sane si, quum cesserit dies, pecuniam conditioni comprehensam statuliber habuerit, iure constituto nulli dando consequetur libertatem. Diversa causa est legatarii, in cuius persona placuit conditionem deficere, si ante, quam dederit legatarius pecuniam, Titius moriatur. §. 1. Ex his verbis: *si heredi*, vel: *si heredi Titio decem dederit, liber esto,* non tantum heredi, sed etiam heredis heredi dando pervenit ad libertatem; at si nullus heredi successerit, iure constituto nulli dando ad libertatem perveniet.

XCV. *Idem libro IV. iuris Epitomarum.* Legatum sub conditione relictum, et ad alium translatum, si non conditio personae cohaereat, sub eadem conditione translatum videtur.

XCVI. *Paulus libro I. ad Neratium.* Titio ususfructus servi legatus est, et si ad eum pertinere desiisset, libertas servo data est; Titius vivo testatore decessit. Libertas non valet, quia conditio nec initium accepit. Paulus: ergo et si vivet Titius, et capere non potest, idem dicendum est; desiisse enim non videtur, quod nec incepit. §. 1. Servi ususfructus mulieri, quoad vidua esset, legatus est; idem servus, si ea nupsisset, liber esse iussus est. Si mulier nupserit, liber erit, quia potior est legato libertas.

XCVII. *Idem libro II. ad Neratium.* Municipibus, si iurassent, legatum est. Haec conditio non est impossibilis. Paulus: quemadmodum ergo pareri potest? Per eos itaque iurabunt, per quos municipii res geruntur.

XCVIII. *Idem libro III. ad Neratium.* Mea res sub conditione legari mihi potest, quia in huiusmodi legatis non testamenti facti tempus, sed conditionis expletae spectari oportet.

XCIX. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Conditiones extrinsecus non ex testamento venientes, id est quae tacite inesse videntur, non faciunt legata conditionalia.

C. *Idem libro VII. Responsorum.* Titiae, si non nu-

puerit, ducenta, si nupserit, centum legavit; nupsit mulier. Ducenta, non etiam centum residua petet; ridiculum est enim, eandem et ut viduam, et ut nuptam admitti.

CI. *Idem libro VIII. Responsorum.* Pater Severianam Proculam Aelio Philippo cognato nuptiis testamento designavit; eidem filiae praedium, si Aelio Philippo nupsisset, verbis fideicommissi reliquit; quodsi non nupsisset, idem praedium Philippo dari voluit; nondum viripotens puella diem suum obiit. Respondi: quum in conditionibus testamentorum voluntatem potius, quam verba considerari oporteat, Aelio Philippo fideicommissum ita datum videri, si ei Procula, defuncti filia, nubere noluisset; quare quum ea prius, quam viripotens fieret, vita decesserit, conditionem exstitisse non videri. §. 1. Ita fideicommisso dato: *volo restituas, si sine liberis decedas,* conditio deficit ex voluntate vel uno filio superstite relicto. §. 2. Conditionum verba, quae testamento praescribuntur, pro voluntate considerantur, et ideò, cum tutores testamento dati, quoniam interea puer adoleverat, id egerint, ut curatores ipsi constituerentur, conditio fideicommissi talis praescripta: *si tutelam in annum octavum decimum gesserint,* defecisse non videbitur. §. 3. Socrus nurui fideicommissum ita reliquerat: *si cum filio meo in matrimonio perseveraverit.* Divortio sine culpa viri post mortem socrus facto defecisse conditionem, respondi, nec ante diem fideicommissi cedere, quam mori coeperit nupta vel maritus; et ideo nec Mucianam cautionem locum habere, quia morte viri conditio possit exsistere. §. 4. Fideicommissa menstrua et annua sub ea conditione liberto relicta: *quamdiu res patroni filiae gesserit,* etsi praestari necesse est, filia prohibente res suas administrari, tamen voluntatem filia mutante conditionem resumunt, quoniam plura sunt.

CII. *Idem libro IX. Responsorum.* Quum avus filium ac nepotem ex altero filio heredes instituisset, a nepote petiit, ut, si intra annum tricesimum moreretur, hereditatem patruo suo restitueret; nepos liberis relictis intra aetatem suprascriptam vita decessit. Fideicommissi conditionem coniectura pietatis respondi defecisse, quod minus scriptum, quam dictum fuerat, inveniretur.

CIII. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* Si ita legatum sit: *Titio post decem annos dato, si satis ab herede non exegerit,* et Titius intra decimum annum decesserit, ad heredem suum transmittit legatum, quia moriente eo conditio exstitit.

CIV. *Idem libro XIV. Responsorum.* Eum, qui post apertum testamentum deportatus et restitutus est, fideicommissum petere posse, cuius conditio postea exstiterit, quam civitatem Romanam recipiat.

CV. *Pomponius libro V. Epistolarum.* Si fundum a testatore sub conditione legatum heres alii pendente conditione legavit, postea exsistente conditione, quae priore testamento proposita fuerat, neque proprietas a priore legatario recedet, nec locum religiosum in eo fundo heres facere, nec servitutem imponere poterit; sed et imposita servitus finietur exsistente conditione.

CVI. *Iulianus libro XXV. Digestorum.* Hoc genus legati: *si Titio non nupserit,* perinde habendum est, ac si post mortem Titii legatum fuisset. Et ideo nec Muciana satisdatione interposita capere legatum potest; sed et alii nubendo nihilo minus legatum consequitur.

CVII. *Caius libro singulari de Casibus.* Aliquando accidit, ut sub conditione datum legatum purum intelligatur, veluti quod sub eadem conditione relictum est, sub qua etiam heres alius institutus est, item quod sub hac conditione relictum est: *si hereditatem adierit.* Ex diverso quoque purum datum legatum conditionale videtur, veluti quod sub conditione ademtum est, quia sub contraria conditione datum intelligitur.

CVIII. *Scaevola libro XIX. Digestorum.* Libertis omnibus legavit domum, et haec verba adiecit: *ut in ea habitent liberti, nec de nomine exeat, et ut ad unum, qui novissimus exstiterit, perveniat; et eo amplius eisdem libertis meis dari volo fundum Sosianum.* Quaesitum est: an conditio apposita, ne de nomine exiret, ad sequens quoque legatum pertineret? Respondi: pertinere.

CIX. *Idem libro XX. Digestorum.* A testatore rogatus, ut acceptis centum nummis restitueret hereditatem Titiae coheredi suae, adita hereditate decessit; similiter et Titia, antequam daret centum. Quaesitum est: an heres Titiae offerendo centum fideicommisso partem hereditatis consequi possit? Respondit: heredem conditioni parere non posse. Claudius: *Magno ingenio de iure aperto respondit, quum posset dubitari, an in proposito conditio esset.*

CX. *Pomponius libro IX. Epistolarum.* Etiam si invitis heredibus ex peculio statuliber pecuniam Titio det, liber quidem fit, sed Titius, qui invitis heredibus sciens accepit, pro possessore videtur eam pecuniam possidere, ut avocare eam hi, qui inviti fuerunt, possint.

CXI. *Idem libro XI. Epistolarum.* Qui sub conditione rationum reddendarum liber esse iussus est, docere debet, constare fidem omnibus, quae ab eo gesta sunt, ut neque subtraxerit quid ex his, quae acceperit, neque expensum rationibus praescripserit, quod non dederit. Sed et quod reliquum per contextum scriptum est remanere apud eum, solvere debet; neque enim aliter liber esse potest, quam si hoc modo conditioni, sub qua data est libertas, satisfecerit. Ceterum debitores, cum quibus ipse contraxit, non utique in diem mortis domini sui fuisse idoneos praestare cogendus est, sed eo tempore, quo his creditum est, eius conditionis fuisse, ut diligens paterfamilias his crediturus fuerit.

CXII. *Idem libro XII. Epistolarum.* Tales conditiones: *si monumentum* (puta) *fecerint,* pluribus propositae, non possunt, nisi in omnibus simul personis exsistere. §. 1. Item: *Si Symphoro et Ianuario centum Titius praestiterit, fundum ei lego,* Symphoro mortuo, an legatum perierit? Sed hoc quoque sic puto interpretandum, ut si, dum quisque eorum viveret, praestitisset. Sed benigna interpretatione dicendum, si non post moram Titii Symphorus decessit, debere partem dimidiam Ianuario dantem partem fundi dimidiam legatarium consequi. §. 2. De illo quoque quaeritur: fundus quibusdam legatus est, si pecuniam certam in funus impensamque perferendi corporis in aliam regionem dedissent, num, nisi uterque dederit, neutri sit legatum? quoniam conditio, nisi per utrumque, expleri non potest. Sed haec humanius interpretari solemus, ut, cum duobus fundus legatus sit, si decem dedissent, et alteri dando partem legatum quoque debeatur. §. 3. Priscus respondit: statuliberum non utique ibi, ubi paterfamilias decesserit, aut ubi ipse relictus sit, aut ubi velit, rationes reddere debere, sed interim proficisci ad eum, cui reddere debeat, utique si is rei publicae causa aberit; verissimum est autem, ut alias aliud ex persona locoque sit aestimandum.

CXIII. *Paulus Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro II.* Quum filius rogatus fuisset a patre, si ante, quam res suas administrare posset, decessisset, hereditatem Titio restituere, et egressus viginti annos decessisset, rescriptum est, fideicommissum deberi.

TIT. II.

AD LEGEM FALCIDIAM.

I. *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam.* Lex Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit usque ad dodrantem his verbis: QUI CIVES ROMANI SUNT, QUI EORUM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTUM FACERE VOLET, UT EAM PECUNIAM EASQUE RES QUIBUSQUE DARE LEGARE VOLET, IUS POTESTASQUE ESTO, UT HAC LEGE SEQUENTE LICERIT. Secundo capite modum legatorum constituit his verbis: QUICUNQUE CIVIS ROMANUS POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTUM FACIET, IS QUANTAM CUIQUE CIVI ROMANO PECUNIAM IURE PUBLICO DARE LEGARE VOLET, IUS POTESTASQUE ESTO, DUM ITA DETUR LEGATUM, NE MINUS, QUAM PARTEM QUARTAM HEREDITATIS EX EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT. EIS, QUIBUS QUID ITA DATUM LEGATUMVE ERIT, EAM PECUNIAM SINE FRAUDE SUA CAPERE LICETO, ISQUE HERES, QUI EAM PECUNIAM DARE IUSSUS DAMNATUS ERIT, EAM PECUNIAM DEBETO DARE, QUAM DAMNATUS EST. §. 1. Lex Falcidia etiam ad eos, qui apud hostes moriuntur, propter legem Corneliam pertinere videtur, quod ea lex perinde eorum testamenta confirmat, atque si in civitate decessissent; propter quam fictionem lex Falcidia et omnes testamentariae pertinent, quae tamen possint locum habere. §. 2. Ad eos, qui omissa causa testamenti possident hereditatem, non pertinet lex Falcidia, sed per edictum Praetoris inducitur potestas legis. §. 3. Idemque est, si iurisiurandi conditio remissa sit. §. 4. Sed et si servo suo testator data libertate legaverit, quia differtur in id tem-

pus, quo liber futurus est, item si ei, qui apud hostes est; aut ei, qui nondum natus est, datum sit aliquid, haec lex locum habebit. §. 5. Ad municipum quoque legata, vel etiam ea, quae deo relinquuntur, lex Falcidia pertinet. §. 6. Non solum autem ad res proprias testatoris legatas, sed et alienas lex pertinet. §. 7. Et omne, quod ex bonis defuncti erogatur, refertur ad hanc legem, sive in corpore constet certo incertove, sive pondere, numero, mensura valeat, aut etiam si ius legatum sit, ut ususfructus, aut quod in nominibus est. §. 8. Item si ita legatum sit: *Heres meus Seio penum dato; si non dederit, decem dato*, quidam putant omnimodo in legato decem esse, penum autem mortis causa capi, nec in Falcidiam imputare id heredem posse. Ego autem didici, si in continenti heres penum solverit, videri hoc legatum esse, et in legem Falcidiam imputari posse. Et quod dixi in continenti, id accipiendum cum aliquo spatio. Quodsi iam mora facta solverit heres penum, tunc nec legatum eum accepisse, nec in Falcidiam imputari posse; iam enim transfusum legatum esse, et decem deberi. Idemque erit, et si ab initio ita legatum datum sit: *si penum non dederit, decem dato*, quia hic penus non est legata, et penus si datur, mortis causa capitur, quia deficit legati conditio. §. 9. Si ususfructus legatus sit, qui et dividi potest, non sicut ceterae servitutes individuae sunt, veteres quidem aestimandum totum usumfructum putabant, et ita constituendum, quantum sit in legato. Sed Aristo a veterum opinione recessit; ait enim, posse quartam partem ex eo, sicut ex corporibus, retineri; idque Julianus recte probat. Sed operis servi legatis, quum neque usus, neque ususfructus in eo legato esse videatur, necessaria est veterum sententia, ut sciamus, quantum sit in legato, quia necessario ex omnibus, quae sunt facti, pars decedere debet, nec pars operae intelligi potest. Immo et in usufructu, si quaeratur, quantum hic capiat, cui ususfructus datus est? quantum ad ceterorum legatorum aestimationem, aut etiam huius ipsius, ne dodrantem excedat legatum, necessario ad veterum sententiam revertendum est. §. 10. Si quis creditori suo quod debet legaverit, aut inutile legatum erit, si nullum commodum in eo versabitur, aut si propter repraesentationis, puta, commodum utile erit, lex quoque Falcidia in eo commodo locum habebit. §. 11. Si legatarius possessionem nactus est, et non potest avocari ei res, quia voluntate heredis errantis nactus est possessionem, dabitur actio heredi, ut id, quod supra dodrantem est, auferatur. §. 12. Interdum omnimodo necessarium est, solidum solvi legatario interposita stipulatione: *quanto amplius, quam per legem Falcidiam ceperit, reddi*, veluti si, quae a pupillo legata sunt, non excedant modum legis Falcidiae, veremur autem, ne impubere eo mortuo alia legata inveniantur, quae contributione facta excedant dodrantem. Idem dicetur, et si principali testamento quaedam sub conditione legata sunt, quae an debeantur, incertum est. Et ideo si heres sine iudice solvere paratus sit, prospiciet sibi per hanc stipulationem. §. 13. Id, quod ex substitutione coheredis ad coheredem pervenit, proficit legatariis. Is enim similis est heres ex parte pure, ex parte sub conditione heredi instituto, sed ea, quae ab eo legata sunt, si omiserit hereditatem, non augebuntur, scilicet si ab eo nominatim data sunt, non: *quisquis mihi heres erit*. §. 14. Si coheredis mei portio exhausta sit, mea integra, et illam vindicavero, Cassius confundendas esse partes existimat; Proculus contra. In qua specie et Iulianus Proculo assensit; quam sententiam probabiliorem esse puto. Sed et divus Antoninus iudicasse dicitur, commiscendas esse utrasque partes in computatione legis Falcidiae. §. 15. Si coheredem meum post aditam hereditatem arrogavero, non dubitabitur, quin separandae sint portiones perinde, atque si coheredi meo heres exstitissem. §. 16. Si in annos singulos legatum sit Titio, quia multa legata et conditionalia sunt, cautioni locus est, quae in edicto proponitur, *quanto amplius ceperit, reddi*. §. 17. Id, quod natura hereditati debetur, et peti quidem non potest, solutum vero non repetitur, non esse computandum in hereditate, quidam putant. Sed Iulianus et hoc ex eventu augere patrimonium aut non augere existimat, et hereditario iure id quoque capi, ideoque et in restitutionem hereditatis venturum. §. 18. Si debitor creditori heres exsistat, quamvis confusione liberetur, tamen locupletiorem hereditatem percipere videtur, ut computetur ei, quod debet, quamvis aditione confusum sit. §. 19. De impensa monumenti nomine facta quaeritur, an deduci debeat? Et Sabinus ita deducendum putat, si necessarium fuerit, monumentum exstruere. Marcellus consultus, an funeris monumentique impensa, quantam testator fieri iussit, in aere alieno deduci debeat? respondit: non amplius eo nomine, quam quod funeris causa consumtum sit, deducendum; nam eius, quod in exstructionem monumenti erogatum sit, diversam esse causam; nec enim ita monumenti aedificationem necessariam esse, ut sit funus ac sepultura; idcirco eum, cui pecunia ad faciendum monumentum legata sit, Falcidiam passurum.

II. *Marcellus libro XXII. Digestorum.* Nec amplius concedendum erit, quam quod sufficiat ad speciem modicam monumenti.

III. *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam.* Si heres institutus eam hereditatem, quae solvendo non est, vendiderit, vix quidem poterit persuaderi, non fuisse eam hereditatem solvendo, quae emtorem invenerit; vera autem ratione nihil legatariis debebitur, quia magis ex stultitia emtoris habere videtur heres institutus, quam ex bonis defuncti. Nam et e contrario, si male vendiderit res hereditarias, non erit hoc legatariorum detrimentum. Ita ergo commodum debet esse heredis, si bene res administraverit. §. 1. Sed et si is, qui solvendo non est, legaverit, et heres cum creditoribus deciderit, ne solidum solveret, et ob eam decisionem factum sit, ut aliquid retineret, nihil tamen legatariis debiturum, quia eam pecuniam non ex hereditate, sed ex decisione habeat. §. 2. Item si reipublicae in annos singulos legatum sit, quum de lege Falcidia quaereretur, Marcellus putabat, tantum videri legatum, quantum sufficiat sorti ad usuras trientes eius summae, quae legata est, colligendas.

IV. *Papinianus libro XVI. Quaestionum.* Fundo legato mihi sub conditione, pendente legati conditione heres me heredem instituit, ac postea legati conditio exstitit. In Falcidiae ratione fundus non iure hereditario, sed legati meus esse intelligitur.

V. *Idem libro VIII. Responsorum.* Verbis legati vel fideicommissi non necessarie civitati relinquitur, quod ex causa pollicitationis praestari necesse est. Itaque si debiti modum testamento dominus excesserit, superfluum duntaxat Falcidia minuetur. Quare nec fidei committi legatarii poterit. Quodsi dies aut conditio legatum fecerit, non utilitatis aestimatio, sed totum petetur, quod datum est; nec si vivo testatore dies venerit aut conditio fuerit impleta, fiet irritum, quod semel competit.

VI. *Venuleius libro XIII. Stipulationum.* Si vir uxori heres exstiterit, et in funus eius impenderit, non videbitur totum quasi heres impendere, sed deducto eo, quod quasi dotis nomine, quam lucrifacit, conferre debuit.

VII. *Papinianus libro VII. Quaestionum.* Lege Falcidia interveniente, legata servitus, quoniam dividi non potest, non aliter in solidum restituetur, nisi partis offeratur aestimatio.

VIII. *Idem libro XIV. Quaestionum.* In lege Falcidia aeris alieni rationem in hereditate relicti, quod unus ex heredibus solvere damnatus sit, ipse solus habebit.

IX. *Idem libro XIX. Quaestionum.* In Falcidia placuit, ut fructus postea percepti, qui maturi mortis tempore fuerint, augeant hereditatis aestimationem fundi nomine, qui videtur illo in tempore fuisse pretiosior. §. 1. Circa ventrem ancillae nulla temporis admissa distinctio est; nec immerito, quia partus nondum editus homo non recte fuisse dicitur.

X. *Idem libro XX. Quaestionum.* Quod supra quadrantem ad heredem potest pervenire, supra dodrantem in pecunia legatum non onerat heredem, veluti hereditas pupilli, si forte substitutus sit exheredato, qui patri pupilli heres exstitit.

XI. *Idem libro XXIX. Quaestionum.* In ratione legis Falcidiae retentiones omnis temporis heredi in quadrantem imputantur. §. 1. Si servus, sub conditione libertate data, vita decessit, si quidem impleta conditio quandoque fuerit, heredi non videbitur periisse; quodsi defecerit, in contrarium ratio trahit, sed quanti statuliber moriens fuisse videbitur. §. 2. Imperator Marcus Antoninus decrevit: heredes, quibus pars bonorum ablata est, non in ampliorem partem, quam pro ea parte, quae relicta est, legatorum nomine teneri. §. 3. Quum quidam parte dimidia bonorum ademta fuisset relegatus, idemque provocatione interposita, testa-

mento postea facto, obiisset, atque post mortem eius non iuste appellatum esse pronuntiatum esset, quaesitum est: utrum aeris alieni loco pars dimidia abscederet, ut residua sola videretur fuisse in bonis, an vero succurri heredi necessarium esse videretur? Sed videtur succurri debere, quum animus litigantis et obtinendi votum hanc opinionem admittat. §. 4. Si servus testamento manumissus ante aditam hereditatem decedat, heredi quidem periisse intelligitur, sed cuius pretii erit, qui si viveret, non aestimaretur? Nam et eos, qui moriente domino ea valetudine affecti fuerant, ut eos non posse vivere certum esset, tamen si postea moriantur, hereditati periisse responsum est. Nec aliud in his, qui sub eodem tecto fuerunt, quum dominus a familia necaretur. §. 5. Quod vulgo dicitur, in tabulis patris et filii unam Falcidiam servari, quam potestatem habeat? videndum est. Quamvis enim substitutus, quae a pupillo relicta sunt, quum filius heres exstiterit, ut aes alienum quodlibet debeat, tamen propter ea, quae data sunt tabulis secundis, contributioni locus est. Secundum quae poterit evenire, ne substitutus quidquam retineat, vel ut longe plus habeat quarta paternae hereditatis. Quid ergo, si non sufficiat pupilli hereditas legatis, quum patris suffecisset? De suo quadrante nimirum dabit substitutus, quoniam pater legavit de suo; nec ad rem pertinet, quod ex nullo testamento praestatur ultra vires patrimonii, quum in hac parte iuris legata, quae tabulis secundis relinquuntur, quasi primis sub conditione relicta intelligantur. §. 6. Si filio suo duos substituerit, et alterius portionem oneraverit, tractari solet, an ex persona sua Falcidiam possit inducere substitutus, quam pupillus non haberet, vel unus pupilli substitutus? Et facile quis dixerit consequenter prioribus, quae de patrimonii ratione dicta sunt, non esse Falcidiae locum, et ultra vires portionis conveniendum alterum substitutum. Sed verior est diversa sententia, perinde huic quartam relinquendam existimantium, atque si ita patri heres exstitisset. Ut enim opes patris et contributio legatorum inde capiunt et formam et originem, ita plures substituti, subducta persona pupilli, revocandi sunt ad intellectum institutionis. Quid tamen dicemus de altero substituto, qui non est oneratus, si forte nondum legata pupillus a se relicta solverit, et aliquid ultra dodrantem sit, in omnibus et ipsum Falcidiam habiturum? Atquin quartam habet, neque idem patiatur instituti comparatio. Rursus si negemus, aliud aperte, quam quod vulgo probatum est, respondetur. Itaque varietas exsistet, ut is quidem, qui proprio nomine oneratus est, velut institutus desideret quartam, alter autem, qui non est oneratus, ut substitutus, licet portio largiatur eius, non in solidum conveniatur propter calculi confusionem. Huic consequens est, ut, si pupillo de Falcidia cautum fuit, duobus committatur stipulatio, videlicet in eam quantitatem, quam unusquisque sibi retinere potuisset. §. 7. Quaesitum est: si quis pupillo coheredem substituisset, quemadmodum legis Falcidiae ratio inquiri debeat, et quale sit, quod vulgo dicatur, legatorum rationem separandam? Dixi: quantum ad legata, quae pater a filio, item a substituto reliquit, nullam fieri posse separationem, quum communi calculo subiiciantur, et invicem inducant contributionem; sed legata, quae ab instituto extero data sunt, permisceri ceteris non oportere; ideoque quartam pupillo datae portionis habere substitutum, quamvis suam portionem habeat ut institutus, et aliam causam esse eius, qui ex variis portionibus heres scriberetur; ibi enim legatorum confundi rationem non minus, quam si semel fuisset nuncupatus ex ea portione, quae conficeretur ex pluribus, neque referre, pure saepe, an sub diversis conditionibus sit heres institutus. §. 8. Si quis exheredato filio substituit heredem institutum, et ab eo tabulis quoque secundis legaverit, necessario ratio confundetur, quum ideo legata valere dixerit Iulianus a substituto relicta, quod idem patri heres exstiterit.

XII. *Idem libro XXX. Quaestionum.* Si debitor creditore herede instituto petiisset, ne in ratione legis Falcidiae ponenda creditum suum legatariis reputaret, sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbitrum Falcidiae defuncti voluntas servatur.

XIII. *Idem libro XXXVII. Quaestionum.* Si tacitum fideicommissum servus iniungente domino susceperit, habiturum eum legis Falcidiae beneficium, quia parere domino debuerit, constitutum est. Idemque placuit in filio, qui fuit in patris potestate.

XIV. *Idem libro IX. Responsorum.* Pater filiam, quae a viro diverterat, heredem pro parte instituit, et ab ea petiit, ut fratri et coheredi suo portionem hereditatis acceptam, deducta sexta, restitueret, admissa compensatione dotis in Falcidiae ratione. Si pater dotem consentiente filia non petiisset, Falcidiam quidem iure hereditario, dotem autem iure proprio filiam habituram respondi, quia dos in hereditate patris non inveniretur. §. 1. Avia nepotibus heredibus institutis fideicommisit, ut omissa retentione, quae per legem Falcidiam ex alio testamento competebat, solida legata fratribus et coheredibus solverent. Recte datum fideicommissum respondi, sed huius quoque onus in contributionem venire. §. 2. Duobus impuberibus substitutum, utrique heredem exsistentem, in alterius hereditate Falcidia non uti convenit, si de bonis alterius impuberis quartam partem hereditatis patris, quae ad filios pervenerit, retineat. §. 3. Quodsi frater fratri legitimus heres exstitit, et impuberi supremo substitutus, portio quidem paternorum bonorum, quam intestatus puer accepit, rationi Falcidiae non confundetur, sed quartam eius tantum portionis substitutus retinebit, quam impubes accepit, qui substitutum habuit.

XV. *Idem libro XIII. Responsorum.* Quod bonis iure Falcidiae contribuendum est a debitore, cui mortis causa pacto debitum remissum est, in factum concepta replicatione retinebitur. §. 1. Frater, quum heredem sororem scriberet, alium ab ea, cui donatum volebat, stipulari curavit, ne Falcidia uteretur, et ut certam pecuniam, si contra fecisset, praestaret. Privatorum cautione legibus non esse refragandum constitit, et ideo sororem iure publico retentionem habituram, et actionem ex stipulatu denegandam. §. 2. Non idcirco minus Falcidiae rationem in ceteris annuis legatis admitti visum est, quod primo ac secundo anno sine ulla detractione fuissent legatario soluta. §. 3. Quod avus ex causa tutelae nepoti debuit, quum avo nepos solus heres exstitisset, ratio Falcidiae si poneretur, in aere alieno bonis deducendum respondi, nec ad rem pertinere, quod heredem avus idemque tutor rogaverat, ut, si sine liberis ante certam aetatem decederet, tam hereditaria, quam propria bona restitueret; non enim ex hoc hereditatem debito compensatam videri, quum vel ideo maxime declaretur, non esse compensationem factam, quoniam heredem suum habere propria bona defunctus ostendit. Plane si conditio fideicommissi fuerit impleta, fructus hereditatis post mortem avi percepti pari pecunia debito tutelae compensabuntur, sed quartam heres nepotis de bonis duntaxat, quae moriens avus reliquit, retinebit. §. 4. Quum fideicommissum ex voluntate matris a patre moriente debitum esset filio, pater hereditatem suam, quam in filium conferebat, compensari voluit. Quod filio debetur, si ratio Falcidiae poni coeperit, fini quadrantis, quem ex bonis patris cum effectu percepit, compensabitur, atque ita superfluum aeris alieni dodranti tantum detrahetur. §. 5. Ex donationibus in uxorem collatis quod heres eius reddere viro cogitur, in bonis mulieris non erit; nam ita fit locupletior, ut tanto pauperior esse videatur. Quod autem heres inde minuit, viro non perit. §. 6. Fructus praediorum sub conditione verbis fideicommissi relictos, in causam fideicommissi non deductos, heres in ratione Falcidiae sic accepto facere sibi cogitur, ut quartam et quartae fructus ex die mortis bonorum, quae mortis tempore fuerunt, habeat. Nec ad rem pertinet, quando Falcidia lex admissa sit; nam etsi maxime post impletam conditionem fideicommissum locum habere coepit, tamen ex die mortis fructus quadrantis apud heredem relinqui necesse est. §. 7. Fideicommissum portionis supplendae gratia, pro qua matrem filius heredem instituit, eidem matri datum ratione Falcidiae minuetur, et eam pecuniam mater supra quartam portionis suae percipiet. §. 8. Quarta, quae per legem Falcidiam retinetur, aestimatione, quam testator fecit, non magis minui potest, quam auferri.

XVI. *Scaevola libro III. Quaestionum.* Si ex pluribus rebus legatis heres quasdam solverit, ex reliquis Falcidiam plenam per doli exceptionem retinere potest, etiam pro his, quae iam data sunt. §. 1. Sed et si una res sit legata, cuius pars soluta sit, ex reliquo potest plena Falcidia retineri.

XVII. *Idem libro VI. Quaestionum.* Si post missionem faciat codicillos miles, et intra annum decedat, ex testamento, quod in militia iure militari fecit, plena legata, ex codi-

cillis habita Falcidiae ratione praestari debere dicitur. Sed res ita expedietur: si, quum quadringenta haberet, testamento quadringenta, codicillis centum legaverit, ex quinta parte, id est octoginta, quae ad legatarium ex codicillis pervenirent, si Falcidiam non pateretur, quartam, id est viginti, heres retinebit.

XVIII. *Paulus libro XI. Quaestionum.* Filiusfamilias, qui militaverat, decedens patris sui fidei commisit codicillis, ut peculium suum castrense Titio post mortem restitueret. Quaerebatur: an ut heres quartam deducere posset? Dixi: legem Falcidiam inductam esse a divo Pio etiam in intestatorum successionibus propter fideicommissa, sed in proposito nec hereditatem esse, quamvis placeret mihi, extraneo herede instituto, fieri hereditatem aditione eius. Nam quum apud patrem remanet, ius pristinum durat, et peculium est. Nec huic contrarium est, quod in testamento eius, qui apud hostes decessit, exercetur Falcidia; nam fictio legis Corneliae et hereditatem et heredem facit. Sed nemo dubitabit, quin debeat id quoque indulgeri legis beneficium, siquidem quasi patrisfamiliae bona restituere cogitur, et heres scriptus, omissa ex testamento aditione, exemplo edicti legatorum nomine convenietur. §. 1. His consequens erit, ut, si ex fructibus medio tempore quartam et quartae fructus habuerit pater, etiam Trebellianum senatusconsultum inducamus, et utiles actiones exerceri possint, fiatque hereditas post restitutionem.

XIX. *Scaevola libro VIII. Quaestionum.* Si dignum decem fundum damnetur heres quinque vendere, sine dubio quinque erunt imputanda Falcidiae.

XX. *Idem libro IX. Quaestionum.* Si a servo meo herede instituto mihi legetur, et mihi acquiratur hereditas, negat Maecianus, id legatum in Falcidiam computari, quia non debeatur.

XXI. *Paulus libro XII. Quaestionum.* Si pupillus, cui sine tutore auctore decem mutuo data sunt, legatum a creditore meruerit sub hac conditione, si decem, quae acceperit, heredi reddiderit, una numeratione et implet conditionem, et liberatur naturali obligatione, ut etiam in Falcidia heredi imputentur, quamvis non imputarentur, si tantum conditionis implendae causa data fuissent. Adeo autem et solvere videtur, ut repudiato legato, vel Sticho, qui legatus est, mortuo, nihil repetere possit. §. 1. Si ego et servus meus heredes instituti simus ex diversis partibus, nec a servo erogatus dodrans, his, quibus a me legatum est, contra Falcidiam proderit, quod ex portione servi ad me pervenit supra Falcidiam eius portionis. Ex contrario si servo meo servus, et mihi decem legata fuerint, servi Falcidia ex decem mihi legatis non retinetur, exemplo eodem Falcidiae; nam quartam retineo ex persona servi, quamvis de mea portione nihil exhaustum sit.

XXII. *Idem libro XVII. Quaestionum. Nesennius Apollinaris Iulio Paulo. Ex facto, domine, species eiusmodi incidit. Titia filias suas tres numero aequis ex partibus scripsit heredes, et a singulis legata invicem dedit; ab una tamen ita legavit tam coheredibus eius, quam extraneis, ut Falcidiae sit locus. Quaero: an adversus coheredes suas, a quibus legata et ipsa accepit, uti possit Falcidia? et si non possit, vel doli exceptione summovenda sit, quemadmodum adversus extraneos computatio Falcidiae iniri possit?* Respondi: id quidem, quod a coherede legatorum nomine percipitur, non solet legatariis proficere, quo minus Falcidiam patiantur; sed cum is, qui legatum praestaturus est, ab eodem aliquid ex testamento petit, non est audiendus, desiderans uti adversus eum Falcidiae beneficio, si id, quod percepturus est ex voluntate testatoris, suppleat, quod deducere desiderat. Plane ceteris legatariis non universum, quod coheredi praestat, imputabit, sed quantum daturus esset, si nihil ab eo perciperet. §. 1. Servo herede instituto, si a domino fideicommissa, a servo legata data sunt, prius ratio legatorum habenda est, deinde ex eo, quod superest, fideicommissorum. Dominus enim ideo tenetur, quod ad eum pervenit; pervenit autem, quod deductis legatis superest; plane Falcidiam exercet. §. 2. Sed et si dominus omissa hereditatis aditione servum sibi substitutum adire iussit, prius erogantur, quae ab ipso domino data sunt, tunc eorum, quae a servo relicta sunt, ratio initur, si patitur Falcidia. §. 3. Si debitori liberatio legata sit, quamvis solvendo non sit, totum legatum computatur, licet nomen hoc non augeat hereditatem, nisi ex eventu. Igitur si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum est; cetera quoque minuentur legata per hoc, et ipsum hoc per alia; capere enim videtur eo, quod liberatur. §. 4. Sed si alii hoc nomen legetur, nullum legatum erit, nec ceteris contribuetur.

XXIII. *Scaevola libro XV. Quaestionum.* Si fundus mihi legetur et via, in Falcidiae ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur, et via peribit. Sed si via legetur, nec solvendo sit hereditas, non debebitur. Videndum etiam, si fundo et via legato, minus ex utroque desideretur, quam sit viae pretium? Et potest coacta ratione dici, non tantum fundum solidum capi, sed etiam ut doli exceptio tantum sarciat, quantum deest, ne plus habeat, quam Falcidia desiderat, ut tunc solum via intercidat, quoties plus Falcidia desiderat, quam est viae pretium.

XXIV. *Paulus libro XIV. Responsorum* respondit: Falcidiae legis rationem, si haberi oporteat, ita habendam, ac si hae res, quae ab herede subtractae sunt, in hereditate relictae non fuissent. §. 1. Idem respondit: partus ancillarum ante diem fideicommissi editos ad heredes eius, qui rogatus est, pertinere, eosque in quartam et quartae fructus computandos, si de lege Falcidia quaestio intercedat. §. 2. Idem respondit: fructus ex propria re heredis, quae legata est, post diem fideicommissi cedentem perceptos, etsi non sint restituendi fideicommissario, heredi in quartam imputari non solere.

XXV. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Maritum suum et filium communem aequis partibus heredes instituit. Quaesitum est: an in ratione legis Falcidiae imputandum sit marito, quod ad eum ex eadem hereditate per filium pervenit? Respondit: si ex institutione filii tantum retineat, quantum ad Falcidiam satis sit, nihil quartae nomine deducendum. §. 1. A liberto, cui fundum legaverat, per fideicommissum Seiae annua decem dedit. Quaesitum est: si lex Falcidia liberti legatum minuerit, an Seiae quoque annuum fideicommissum minutum videatur, quum reditus largiatur annuam praestationem? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non videri minutum, nisi alia mens testatoris probetur.

XXVI. *Idem libro V. Responsorum.* Lineam margaritorum triginta quinque legavit, quae linea apud legatarium fuerat mortis tempore. Quaero: an ea linea heredi restitui debeat propter legem Falcidiam? Respondit: posse heredem consequi, ut ei restituatur, aut si malit, posse vindicare partem in ea linea, quae propter legis Falcidiae rationem deberet remanere. §. 1. Quaesitum est: an pretium statuarum Falcidiam pati debeat? Respondit: debere.

XXVII. *Idem libro VI. Responsorum. Seius et Agerius si intra diem tricesimum mortis meae reipublicae nostrae caverint, contentos se futuros tot aureis, legis Falcidiae beneficio omisso, heredes mihi sunto. Quos invicem substituo. Quodsi voluntati meae non consenserint, exheredes sunto.* Quaesitum est: an heredes instituti hereditatem adire possint, si conditioni parere nolint, quum habeant substitutos eadem conditione praescripta? Respondit: Seium et Agerium primo loco institutos perinde adire posse, ac si ea conditio, quae fraudis causa adscripta est, adscripta non esset.

XXVIII. *Maecianus libro I. Fideicommissorum.* Pater quoque in legatis, quae filius ei dedit alio herede instituto, legis Falcidiae rationem patitur.

XXIX. *Paulus libro II. Fideicommissorum.* Si a me tibi fideicommissum vel legatum est, tuque id post tempus rogatus sis mihi restituere, non puto hoc imputandum esse in Falcidiam, quia incipio postea quasi fideicommissarius id recipere.

XXX. *Maecianus libro VIII. Fideicommissorum.* In ratione legis Falcidiae mortes servorum ceterorumque animalium, furta, rapinae, incendia, ruinae, naufragia, vis hostium, praedonum, latronum, debitorum facta peiora nomina, in summa quodcunque damnum, si modo culpa legatarii careant, heredi pereunt, quemadmodum ad heredis lucrum pertinent fructus, partus ancillarum, et quae per servos acquisita sunt, ut stipulationes, rerum traditiones, legata, hereditatesve his datae, ceterae donationes, item servitutes, quibus liberata praedia pretiosiora fierent, actionesque acquisitae, ut furti, damni iniuriae, similesque, quorum nihil in rationem legis Falcidiae cadit. §. 1. Vendere autem vel

emere iussus certo pretio fundum aliamve quampiam rem, in legis Falcidiae ratione, quum quantum sit legatum requiratur, tantum eo nomine inducet, quanto pluris minorisve sit res ea quantitate, quam quo pretio testator accipi darive iussit; sed ei quidem portioni, quae legatis deductis facienda erit, amplius deducetur, quippe non nostri causa capi id pretium, sed eo deducto pretium reliquum legatum esse intellectum est. §. 2. Rursus diligenter animadvertendum est, ne, quod dicitur, damna post mortem testatoris illata ad solum heredem respicere, usquequaque et sine ulla distinctione recipiatur. Quod enim remota lege Falcidia in totum iuris foret, hoc idem foret in ea parte, quae lege Falcidia constitueretur; hoc enim attinet damna postea facta non deduci, ne amota portio legatis fideive commissis detrahatur. §. 3. Verum est autem, his solis, quae pondere, numero, mensura constant, nec damno postea incidente ex portione, quae fieri solet ad aestimationem eorum bonorum, quae mortis tempore fuerunt, quidquam detrahi. §. 4. Certis vero corporibus, et his ipsis ita relictis: *pecuniam, quam in illa arca, vinum, quod in illis doliis, pondus argenti, quod in illis horreis habeo*, si sine culpa heredis deperierunt vel deteriora sunt facta, procul dubio aut nihil debebitur, aut eorum, quae exstabunt, qualia erunt, ea portio debebitur, quae per legem Falcidiam efficiatur ex aestimatione bonorum, quae mortis testatoris tempore fuerint. §. 5. Incertae autem res relictae distinctionem recipiunt. Nam si ex suis rebus incertam rem testator reliquisset, veluti *argentum, quod elegerit*, et omne argentum testatoris interiisset sine culpa heredis, nihil debebitur; sin vero argenti pondus pure relictum esset, quamvis omne argentum testatoris deperiisset, admissa lege Falcidia portio eius quantitatis sumetur, quae fuit in bonis eo tempore, quo testator decessit, nec ad imminuendam eam quidquam damna postea incidentia proficient. §. 6. Res tamen, quae interierint, pro nulla parte, ac ne aestimatio quidem debebitur, non magis, quam si omnes res per speciem enumeratae relictae essent. §. 7. Tametsi autem in legis Falcidiae ratione, quae conditionis implendae causa heredi sunt data, in quartam non computantur, tamen id, quod non figura conditionis accipere iussus est ab eo, cui hereditatem restituere rogatus est, Celso et Iuliano nostro placuit computari, quemadmodum si ea summa heres vendere eas res iussus esset, quia non conditionis implendae causa, sed quodammodo pro pretio inferre sunt iussi. Quo loco amplius quaesitum est: an fideicommissarius quoque invitus cogatur dare eam summam, et recipere hereditatem, quasi et ipsius fideicommissum esset? Sed id verisimile non est, quum talis oratio magis ipsius causa, quam contra ipsum posita videatur. §. 8. Cum lex Falcidia intervenit, non veniunt in contributionem, quae ipsi heredi a semetipso vel servo eius legata fideive commissa sunt. Alia causa est eorum, quae in diem certam dantur; nam si libertatis dies coepit cedere, ei debebuntur, et in contributionem venient. Ac ne ea quidem, quae quis servis suis inutiliter sine libertate legavit fideive commisit, in computationem eius legis cedunt. §. 9. Res, quas neque per fideicommissum relinqui posse certum est, in legis Falcidiae computationem non veniunt.

XXXI. *Pomponius libro II. Fideicommissorum.* Is, cui fideicommissum solvitur, sicut is, cui legatum est, satisdare debet, quod amplius ceperit, quam per legem Falcidiam ei licuerit, reddi, veluti cum propter conditionem aliorum fideicommissorum vel legatorum legis Falcidiae causa pendebit. Sed et secundum Cassii et veterum opinionem, si a pupillo fideicommissa capiantur, propter ea, quae a substituto erunt relicta, cavere debebit is, cui solvatur. Nam quamvis repetitio sit eorum, quae fideicommissi nomine non debita solvantur, tamen satisdato cautum debet esse ei, a quo pecunia proficiscetur, ne damnum sentiat deficiente eo, cui solutum erit.

XXXII. *Maecianus libro IX. Fideicommissorum.* Poenales actiones, sive legitimae sive honorariae, exceptis popularibus, in bonis actoris non ideo minus computandae sunt, quia morte reorum intercidere possunt. E contrario autem eaedem actiones nihil bonis rei, defuncto eo, detrahunt. Sed ne in actoris quidem bonis, defuncto eo, iniuriarum actio poterit computari, quia et ipsa simul cum eo intercidit, ut ususfructus, et id, quod in dies, menses annosve singulos alicui, quoad vivat, debetur. Etenim ea demum obligatio rei bonis deminutionem praestat, quae in heredem transit. Nec contrarium est, quod vivente reo eo minus in bonis eius intelligebatur; nam etsi ita stipulatus esset, ut, quum moreretur, deberi ei inciperet, tamen augerentur bona eius, quemadmodum si ipse sub eadem conditione promisisset, defuncto eo minuerentur. §. 1. Honorariae quoque actiones, quae intra certum tempus a Praetore promittuntur, cum bonis actoris, defuncto eo, augmentum rei decessionemve, si tales erunt, ut in heredem quoque transeant, praestabunt. §. 2. Iulianus scribit: si utriusque heredis pars exhausta sit legatis, et alter ex heredibus cautionem praetoriam acceperit a legatariis, non aequaliter, sed pro suo modo legis Falcidiae rationem, et actionem ex stipulatu habiturum; omnes enim praetorias stipulationes eiusdem interpretationis esse; nam constare, ex iudicatum solvi stipulatione, sive a parte actoris, sive a rei plures heredes exstitissent, non omnibus, nec adversus omnes actionem contingere, sed duntaxat his, qui vicissent, adversus victos, hisque, adversus quos res defensa non esset, adversus eos, qui rem non defendissent. §. 3. Annua, bima, trima die aureis centenis legatis, ex omnibus summis, non tantum ex posterioribus, portionem legis Falcidiae detrahi placuit. §. 4. Si Titio viginti legatis portio per legem Falcidiam detracta esset, quum ipse quoque quinque Seio rogatus esset restituere, Vindius noster tantum Seio pro portione ex quinque detrahendum ait, quantum Titio ex viginti detractum esset; quae sententia et aequitatem et rationem magis habet, quia exemplo heredis legatarius ad fideicommissa praestanda obligatur; nec, quia ex sua persona legatarius inducere legem Falcidiam non possit, idcirco quod passus esset, non imputaturum, nisi forte testator ita fidei eius commisisset, ut totum, quidquid ex testamento cepisset, restitueret. §. 5. Si autem manumittere servum, vel suum vel alienum, rogatus sit, omnimodo praestare debebit libertatem; nec hoc contrarium est superiori, quia favor libertatis saepe et alias benigniores sententias exprimit.

XXXIII. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Si servus tibi legatus sit, eumque rogatus sis manumittere, nec praeterea capias, unde quartam, quae per Falcidiam retinetur, recipere possis, senatus censuit, cessare Falcidiam.

XXXIV. *Marcellus libro XLII. Digestorum Iuliani* notat: In testatoris servo non erit Falcidiae locus. Si vero pecuniam aliudve quid legaverit, fideique legatarii commiserit, ut alienum servum vel legatarii manumitteret, locus erit.

XXXV. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Plane si quid sit praeterea legatum ipsi servo, Falcidiae locum fore, senatus declaravit. Unde Scaevola ait: in eo, quod praeterea servo legatum sit, ita Falcidiam admittendam, ut inde et quod pro servo praestandum est sumatur.

XXXVI. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Sed si non servus ipse legatus sit, sed pecunia, rogatusque sit legatarius servum suum manumittere, Falcidiam patietur, et nihilo minus cogetur manumittere, quia tanti aestimasse videbitur servum suum. §. 1. Quodsi alienus servus fuerit, in eo non plus, quam accepit, ad redimendum cogetur impendere. §. 2. Sin vero heres servum rogatus sit manumittere, placet, pretium eius ut aes alienum deducendum esse. §. 3. Si solus servus legatus et fideicommissa libertate donatus fuerit, licet Falcidia interveniente, totus vindicari petive potest. Sed et si aliud praeterea capiat legatarius, adhuc servus totus peti potest; quartam autem utriusque ex legato retinendam, ne impediatur libertas. §. 4. Si incertum sit, an libertas praestari debeat, veluti quod sub conditione vel post tempus data sit, numquid incerto eo, an praestetur, quum possit aut servus mori, aut conditio deficere, interim Falcidia admittenda est? deinde quum libertas competere vel deberi coeperit, tum legatarius illam partem recipiet, quam Falcidia detraxit? Caecilio placebat, si quid ex operis eius medio tempore consecutus fuerit heres, id in pretium eius erogare eum debere propter legis Falcidiae rationem.

XXXVII. *Valens libro VI. de Fideicommissis.* Eius servi aestimatio perinde, ac statuliberi fieri debet. §. 1. Sed et si heres servum alienum rogatus est manumittere, placuit, ut etiam huius pretium ex aestimatione hereditatis deduci debeat.

XXXVIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Statuliber heredis non auget familiam. §. 1. Com-

munes servi in utriusque patrimonio connumerantur. §. 2. Cuius ususfructus alienus est, in dominio proprietarii connumeratur; pignori dati in debitoris, sub lege commissoria distracti, item in diem addicti in venditoris.

XXXIX. *Paulus libro III. Sententiarum.* Aeris alieni loco deducuntur non solum pretia eorum, quibus libertas data est, et eorum, qui supplicio sunt affecti, sed et eius, quem Praetor propter indicium proditae mortis, vel detectae eorum coniurationis libertate donavit.

XL. *Hermogenianus libro IV. iuris Epitomarum.* Ad veterani testamentum, sive paterfamilias sive filiusfamilias sit, libet intra annum missionis decedat, lex Falcidia pertinet. §. 1. Si cui, si decem dedisset, viginti fundus fuisset legatus, is in toto fundo legatarius habebitur.

XLI. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Dolo carere non videtur, si iam mota quis controversia hereditatis legata sine cautionibus det.

XLII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* In Falcidia aestimatio pretii rerum ex veritate facienda est.

XLIII. *Idem libro XIX. ad Edictum.* Servi, qui apud hostes sunt, post mortem testatoris reversi, quod ad Falcidiam pertinet, locupletiorem faciunt hereditatem.

XLIV. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Falcidia intervenire non potest, si statuliber de alieno dedit, non de bonis defuncti, vel alias est homo liber, qui conditionem implevit.

XLV. *Paulus libro LX. ad Edictum.* In lege Falcidia non habetur pro puro, quod in diem relictum est; medii enim temporis commodum computatur. §. 1. In his legatis, quae sub conditione relicta sunt, Proculus putabat, quum quaereretur de lege Falcidia, tantum esse in legato, quanti venire posset. Quod si est, et deductio sic potest fieri, ut tantum videatur inde deberi, quanti nomen venire potest. Sed haec sententia non probatur; cautionibus ergo melius res temperabitur.

XLVI. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Qui, quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem testatoris secutus spopondit se daturum, cogendus est solvere.

XLVII. *Idem libro LXXIX. ad Edictum.* Lex Falcidia, si interveniat, in omnibus pensionibus locum habet. Sed hoc ex postfacto apparebit; utputa in annos singulos legatum relictum est; quamdiu Falcidia nondum locum habet, integrae pensiones annuae dabuntur; sed enim si annus venerit, quo fit, ut contra legem Falcidiam ultra dodrantem aliquid debeatur, eveniet, ut retro omnia legata singulorum annorum imminuantur. §. 1. Nunquam legatarius vel fideicommissarius, licet ex Trebelliano senatusconsulto restituitur ei hereditas, utitur legis Falcidiae beneficio.

XLVIII. *Paulus libro II. ad Edictum Aedilium curulium.* Cum emtor venditori, vel contra heres exstitit, evicto homine utrum duplum in aes alienum deducere vel computare debeat, an simplum? duplum enim esset, si alius heres exstitisset. Et benignius est, eodem herede existente simplum ei imputari.

XLIX. *Idem libro XII. ad Plautium.* Plautius: servo, quem tibi legaveram, fundum legavi. Atilicinus, Nerva, Sabinus: primum in servo rationem legis Falcidiae habendam, et quota pars ex eo decederet, eam partem in fundo legato inutilem futuram, deinde ex reliquis partibus fundi legis Falcidiae portionem decessuram, sicut ex omnibus legatis. Cassius: quod servo pars lege Falcidia decedat, incipere servum fieri communem heredis et legatarii; communi autem servo cum legatum sit, totum pertinere ad socium, quia in eam personam legatum consistere possit; qua ratione semel ex fundo partem legis Falcidiae decessuram. Paulus: Cassii sententia utimur; nam et divus Pius rescripsit, servo communi fideicommissum datum totum ad socium pertinere. §. 1. Interdum evenit, ut propter rationem legis Falcidiae sequens legatum exstinguatur, veluti si fundus, et ad eum via legata sit per alium fundum; nam si pars fundi remanserit in hereditate, non potest procedere viae legatum, quia per partem servitus acquiri non potest.

L. *Celsus libro XIV. Digestorum.* Non est dubium, quin ea legata, a quibus heres summovere exceptione petitorem potest, in quartam ei imputentur, nec ceterorum legata minuant.

LI. *Iulianus libro LXI. Digestorum.* Nec interest, utrum ab initio quasi inutile fuerit, an ex accidente postea in eum casum pervenisset legatum, ut actio eius denegaretur.

LII. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Ex asse patronum heredem instituit libertus, quum ducentos aureos in bonis haberet, et legavit filio centum viginti, extraneo reliqua. Deminutio legati, quod extraneo praestatur, proficit filio ad consequenda solida, quae ei legata sunt. §. 1. Quacunque ex causa legata non praestantur, imputantur heredi in quartam partem, quae propter legem Falcidiam remanere apud eum debet.

LIII. *Celsus libro XVII. Digestorum.* Si propter ea, quae sub conditione legata sunt, pendet legis Falcidiae ratio, praesente die data, non tota vindicabuntur.

LIV. *Marcellus libro XV. Digestorum.* Pater filium, ex quo tres habebat nepotes, heredem instituit, fideique eius commisit, ne fundum alienaret, et ut in familia eum relinqueret; filius decedens tres filios scripsit heredes. Quaerendum est: an omnino quasi creditores unusquisque in ratione legis Falcidiae aliquid possit deducere? quia in potestate sua habuerit pater, cui ex his potius relinqueret. Sed hac ratione nemo in Falcidiae ratione quidquam deducet; quod videndum, ne dure constituatur; utique enim in alieno aere habuit fundum; necessitate quippe obstrictus fuisset filiis eum relinquendi.

LV. *Idem libro XX. Digestorum.* Cum Titio in annos singulos dena legata sunt, et iudex legis Falcidiae rationem inter heredem et alios legatarios habeat, vivo quidem Titio tanti litem aestimare debet, quanti venire id legatum potest, in incerto posito, quamdiu victurus sit Titius; mortuo autem Titio non aliud spectari debet, quam quid heres ex ea causa debuerit.

LVI. *Idem libro XXII. Digestorum.* Cum quo de peculio agi poterat, heres creditori exstitit. Quaeritur: cuius temporis peculium computari oporteat in Falcidia lege? Plerique putant, quod tunc in peculio fuerit, quum adiretur hereditas, inspiciendum. Ego dubito, quoniam mortis tempus in ratione legis Falcidiae ineunda placuit observari; quid enim interest, peculium servi post mortem creditoris deminutum sit, an debitor pauperior factus sit? §. 1. Aliquis dicet: quid ex contrario, si ante aditam hereditatem acquisierit servus? Et ego quaeram: quid, si debitoris, qui tunc non erat solvendo, ampliatae facultates fuerint? Et quum in isto placuerit, ex post facto uberiorem videri fuisse hereditatem, sicuti cum conditio crediti exstitit post mortem, ita etiam peculii incrementum pleniorem faciet hereditatem. §. 2. Scaevola notat: quid ergo, si idem servus defuncto et alii dena debuerit, et una decem habeat? Augetur scilicet et his hereditas, decem, quae defuncto naturaliter debebantur, in hereditate manentibus. §. 3. Is, qui in bonis unum duntaxat servum habebat, legavit eum Titio, et fidei eius commisit, ut post triennium manumitteret. Debet ex eo, quod interim ex operis servi ad Titium pervenire potest, quarta apud heredem remanere, quemadmodum si directo post triennium servo libertatem dedisset, eiusque usumfructum ei legasset, aut ei proprietatem per fideicommissum reliquisset. §. 4. Stichum tibi, servo tuo decem legavit, vel contra tibi decem, servo tuo Stichum, libertatemque Stichi fidei eius commisit. Lex Falcidia minuit legata; redimere ab herede partem debes, quemadmodum si tibi utrumque legasset. §. 5. Saepius evenit, ne emolumentum eius legis heres consequatur; nam si centum aureorum dominus viginti quinque alicui dedisset, et eum instituerit heredem, et dodrantem legaverit, nihil aliud sub occasione legis Falcidiae intervenire potest, quia vivus videtur heredi futuro providere.

LVII. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Cum dotem maritus alicui legaverit, ut uxori restituatur, non habere legem Falcidiam locum, dicendum est. Et sane in plerisque ita observatur, ut omissa interpositi capientis persona spectetur.

LVIII. *Modestinus libro IX. Regularum.* Legis Falcidiae beneficium heres etiam post longum tempus mortis testatoris implorare non prohibetur.

LIX. *Idem libro IX. Pandectarum.* Beneficio legis Falcidiae indignus esse videtur, qui id egerit, ut fideicommissum intercidat. §. 1. Praeterea qui non capienti rogatus est restituere hereditatem, senatusconsulto Planciano non conceditur quartam retinere, sed ea quarta, quam non retinuit, ad fiscum pertinet ex rescripto divi Pii.

LX. *Iavolenus libro XIV. ex Cassio.* Cum pater impuberi filiae heredem substituit, id, quod ei legatorum nomine a patre obvenit, quum hereditas ad substitutos perti-

net, in computationem legis Falcidiae non venit. §. 1. Legato petito, cum in litem iuratum est, ratio legis Falcidiae non eius summae, in quam legatarius iuravit, haberi debet, sed eius, quanti re vera id fuit, quod petitum est; nam id, quod poenae causa accrevit, in legem Falcidiam non incidit.

LXI. *Idem libro IV. Epistolarum.* Alienus fundus tibi legatus est; hunc heres, quum emere, nisi infinito pretio, non posset, emit multo pluris, quam quanti erat; qua emtione effectum est, ut legatarii ad legem Falcidiam revocarentur. Quaero: quum, si fundus tanti, quanti re vera est, emtus esset, legata non fuerant excessura ius legis Falcidiae, an hoc ipso heres institutus partem revocandi a legatariis ius habeat, quod ex voluntate defuncti pluris emerit fundum, quam quanti erat? Respondit: quod amplius heres, quam pretium fundi legatario solvit, id lege Falcidia imputari non potest, quia negligentia eius nocere legatariis non debet, utpote quum is confitendo veram aestimationem praestare poterat.

LXII. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* In lege Falcidia hoc esse servandum, Iulianus ait, ut, si duo rei promittendi fuerint vel duo rei stipulandi, si quidem socii sint, in ea re dividi inter eos debeat obligatio, atque si singuli partem pecuniae stipulati essent vel promisissent; quodsi societas inter eos nulla fuisset, in pendenti esse, in utrius bonis computari oporteat id, quod debetur, vel ex cuius bonis detrahi. §. 1. Corpora, si qua sunt in bonis defuncti, secundum rei veritatem aestimanda erunt, hoc est secundum praesens pretium, nec quidquam eorum formali pretio aestimandum esse, sciendum est.

LXIII. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Pretia rerum non ex affectu, nec utilitate singulorum, sed communiter finguntur. Nec enim qui filium naturalem possidet, tanto locupletior est, quod eum, si alius possideret, plurimo redemturus fuisset; sed nec ille, qui filium alienum possidet, tantum habet, quanti eum patri vendere potest, nec exspectandum est, dum vendat, sed in praesentia non quasi filius alicuius, sed quasi homo aestimatur. Eadem causa est eius servi, qui noxam nocuit; nec enim delinquendo quisque pretiosior fit. Sed nec heredem post mortem testatoris institutum servum tanto pluris esse, quo pluris venire potest, Pedius scribit; esse enim absurdum, ipsum me heredem institutum non esse locupletiorem, antequam adeam, si autem servus heres institutus sit, statim me locupletiorem effectum, quum multis causis accidere possit, ne iussu nostro adeat; acquiri nobis certe, quum adierit; esse autem praeposterum, ante nos locupletes dici, quam acquisierimus. §. 1. Cuius debitor solvendo non est, tantum habet in bonis, quantum exigere potest. §. 2. Nonnullam tamen pretio varietatem loca temporaque afferunt; nec enim tantidem Romae et in Hispania oleum aestimabitur, nec continuis sterilitatibus tantidem, quanti secundis fructibus, dum hic quoque non ex momentis temporum, nec ex ea, quae raro accidat, caritate pretia constituantur.

LXIV. *Ulpianus libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si in testamento ita scriptum sit: *Heres meus Lucio Titio decem dare damnas esto; et quanto quidem minus per legem Falcidiam capere poterit, tanto amplius ei dare damnas esto,* sententiae testatoris standum est.

LXV. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si fundus legatus sit quinquaginta dignus sub hac conditione, si quinquaginta heredi dedisset, plerique putant, utile esse legatum, quia conditionis implendae causa datur: nam constat, etiam Falcidiam eum pati posse. Sed si quinquaginta aurei legati sint, si quinquaginta dedisset, dicendum, inutile esse legatum, et magis ridiculum esse.

LXVI. *Ulpianus libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Circa legem Falcidiam in eo, quod sub conditione vel in diem alicui relictum est, hoc observandum est; si decem sub conditione alicui fuerint relicta, eaque conditio post decennium forte exstiterit, non videntur decem huic legata, sed minus decem, quia intervallum temporis et interusurium huius spatii minorem facit quantitatem decem. §. 1. Sicuti legata non debentur, nisi deducto aere alieno aliquid supersit, nec mortis causa donationes debebuntur, sed infirmabuntur per aes alienum. Quare si immodicum aes alienum interveniat, ex re mortis causa sibi donata nihil aliquis consequitur.

LXVII. *Terentius Clemens libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Quoties cuidam amplius legatum est, quam ei capere licet, et lex Falcidia locum habet, prius Falcidiae ratio habenda est, scilicet ut subducto eo, quod lex Falcidia exceperit, reliquum, si non excedat statutam lege portionem, debeatur.

LXVIII. *Aemilius Macer libro II. ad legem vicesimam Hereditatum.* Computationem in alimentis faciendae hanc formam esse, Ulpianus scribit, ut a prima aetate usque ad annum vicesimum quantitas alimentorum triginta annorum computetur, eiusque quantitatis Falcidia praestetur; ab annis vero viginti usque ad annum vicesimum quintum annorum viginti octo; ab annis viginti quinque usque ad annos triginta annorum viginti quinque; ab annis triginta usque ad annos triginta quinque annorum viginti duo; ab annis triginta quinque usque ad annos quadraginta annorum viginti; ab annis quadraginta usque ad annos quinquaginta tot annorum computatio fit, quot aetati eius ad annum sexagesimum deerit, remisso uno anno; ab anno vero quinquagesimo usque ad annum quinquagesimum quintum annorum novem; ab annis quinquaginta quinque usque ad annum sexagesimum annorum septem; ab annis sexaginta, cuiuscunque aetatis sit, annorum quinque. Eoque nos iure uti, Ulpianus ait, et circa computationem ususfructus faciendam. Solitum est tamen, a prima aetate usque ad annum tricesimum computationem annorum triginta fieri, ab annis vero triginta tot annorum computationem inire, quot ad annum sexagesimum deesse videntur. Nunquam ergo amplius, quam triginta annorum computatio initur. Sic denique et si reipublicae ususfructus legetur, sive simpliciter, sive ad ludos, triginta annorum computatio fit. §. 1. Si quis ex heredibus rem propriam esse contendat, deinde hereditariam esse convincatur, quidam putant, eius quoque Falcidiam non posse retineri, quia nihil interest, subtraxerit, an hereditariam esse negaverit; quod Ulpianus recte probat.

LXIX. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Ususfructu bonorum legato, aes alienum ex omnibus rebus deducendum est, quoniam post senatusconsultum nulla res est, quae non cadat in ususfructus legatum.

LXX. *Ulpianus libro XVI. ad Sabinum.* Falcidiae stipulatio statim committitur, ubi conditio legati vel debiti exstitit.

LXXI. *Paulus libro XXXII. ad Edictum.* Potest heres in vendenda hereditate cavere, ut et lege Falcidia interveniente solida legata praestentur, quia ea lex heredis causa lata est, nec fraus ei fit, si ius suum deminuat heres.

LXXII. *Caius libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Quantitas patrimonii deducto etiam eo, quidquid explicandarum venditionum causa impenditur, aestimatur.

LXXIII. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* In quantitate patrimonii exquirenda visum est mortis tempus spectari. Qua de causa, si quis centum in bonis habuerit, et tota ea legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut, centum legatorum nomine erogatis, habiturus sit heres quartam partem, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. Et ex diverso, si ex centum septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum, ut non plus, quam septuaginta quinque vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem; quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem legatorum pacisci. §. 1. Magna dubitatio fuit de his, quorum conditio mortis tempore pendet, id est an id, quod sub conditione debetur, in stipulatoris bonis annumeretur, et promissoris bonis detrahatur? Sed hoc iure utimur, ut, quanti ea spes obligationis venire possit, tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur, promissoris vero decedere; aut cautionibus res explicari potest, ut duorum alterum fiat, ut aut ita ratio habeatur, tanquam pure debeatur, aut ita, tanquam nihil debeatur, deinde heres et legatarii inter se caveant, ut exsistente conditione aut heres reddat, quanto minus solverit, aut legatarii restituant, quanto plus consecuti sint. Sed et si legata quaedam pure, quaedam sub conditione relicta efficiant, ut exsistente conditione lex Falcidia locum habeat, pure legata cum cautione redduntur. Quo casu magis in

usu est, solvi quidem pure legata, perinde ac si nulla alia sub conditione legata fuissent, cavere autem legatarios debere, ex eventu conditionis quod amplius accepissent, redditum iri. §. 3. Cuius generis cautio necessaria videtur, et si quibusdam servis eodem testamento sub conditione libertas data sit, quorum pretia conditione exsistente bonis detrahuntur. §. 4. In diem relicta legata alterius esse iuris, palam est, quum ea omnimodo tam ipsi legatario, quam heredibus eius deberi certum sit; sed tanto minus erogari ex bonis intelligendum est, quantum interea, donec dies obtigerit, heres lucraturus est ex fructibus vel usuris. §. 5. Ergo optimum quidem est, statim ab initio ita testatorem distribuere legata, ne ultra dodrantem relinquantur. Quodsi excesserit quis dodrantem, pro rata portione per legem ipso iure minuuntur; verbi gratia si is, qui quadringenta in bonis habuit, tota ea quadringenta erogaverit, quarta pars legatariis detrahitur; si trecenta quinquaginta legaverit, octava; quodsi quingenta legaverit habens quadringenta, initio quinta, deinde quarta pars detrahi debet; ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

LXXIV. *Idem libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Quod autem dicitur, si ex iudicio defuncti quartam habeat heres, solida praestanda esse legata, ita accipere debemus, si hereditario iure habeat. Itaque quod quis legatorum nomine a coherede accepit, in quadrantem ei non imputatur.

LXXV. *Marcellus ex libro XL. Digestorum Iuliani.* Sed si ideo legatum ei datum est, ut integra legata vel fideicommissa praestet, deneganda erit actio legati, si lege Falcidia uti mallet.

LXXVI. *Caius libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Id autem, quod conditionis implendae causa vel a coherede, vel a legatario, vel a statulibero datur, in Falcidia non imputatur, quia mortis causa capitur. Sane si a statulibero peculiares nummos accipiat, pro sua parte quadranti eos imputare debet, quia pro ea parte non mortis causa capere, sed hereditario iure eos habere intelligitur. §. 1. Qua ratione placuit, legata, quae legatarii non capiunt, quum apud heredes subsederint, hereditario iure apud eos remanere intelligi, et ideo quadranti imputanda, nec quidquam interesse, utrum statim ab initio legatum non sit, an quod legatum est remanserit.

LXXVII. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* In singulis heredibus rationem legis Falcidiae componendam esse, non dubitatur; et ideo si Titio et Seio heredibus institutis semis hereditatis Titii exhaustus, Seio autem quadrans totorum bonorum relictus sit, competit Titio beneficium legis Falcidiae.

LXXVIII. *Idem libro III. de legatis ad Edictum Praetoris urbani.* Quodsi alterutro eorum deficiente alter heres solus exstiterit, utrum perinde ratio legis Falcidiae habenda sit, ac si statim ab initio is solus heres institutus esset, an singularum portionum separatim causae spectandae sunt? Et placet, si eius pars legatis exhausta sit, qui heres exstiterit, adiuvari legatarios per deficientem partem, quae non est legatis onerata, quia et legata, quae apud heredem remanent, efficiunt, ut ceteris legatariis aut nihil aut minus detrahatur; si vero defecta pars fuerit exhausta, perinde in ea ponendam rationem legis Falcidiae, atque si ad eum ipsum pertineret, a quo defecta fieret.

LXXIX. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* In duplicibus testamentis, sive de patrimonio quaeramus, ea sola substantia spectatur, quam pater, quum moreretur, habuit, nec ad rem pertinet, si post mortem patris filius vel acquisierit aliquid, vel deminuerit; sive de legatis quaeramus, tam ea, quae in primis, quam ea, quae in secundis tabulis relicta sunt, in unum contribuuntur, tanquam si et ea, quae a filii herede reliquisset testator, a suo herede sub alia conditione legasset.

LXXX. *Idem libro III. de legatis ad Edictum Praetoris.* Si is, qui quadringenta in patrimonio habebat, a filio impubere herede instituto ducenta legaverit, eique Titium et Seium heredes substituerit, et a Titio centum legaverit, videamus, quid iuris sit, si nondum solutis legatis pupillus decesserit, et ob id ea legata utrique deberent? Solus heres Titius utetur lege Falcidia; quum enim ducenta ex hereditate pupilli ad eum pertineant, ducenta legatorum nomine debet, centum ex ducentis, quae pupillus debebat, centum, quae ipse dare iussus est; itaque ex utraque quantitate quarta deducta, habebit quinquaginta. In persona vero Seii lex Falcidia non intervenit, quum ad eum ex hereditate pupilli ducenta pertineant, et debeat legatorum nomine centum ex ducentis, quae a pupillo relicta sunt. Quodsi pupillus solvat legata, debent curare tutores pupilli, ut caveant legatarii. §. 1. Quaedam legata divisionem non recipiunt, ut ecce legatum viae, itineris, actusve; ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. Sed et si opus municipibus heres facere iussus est, individuum videtur legatum; neque enim ullum balineum, aut ullum theatrum, aut stadium fecisse intelligitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit. Quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. Haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, ut aestimatione facta legati denuntiet legatario, ut partem aestimationis inferat; si non inferat, utatur adversus eum exceptione doli mali.

LXXXI. *Idem libro XVIII. ad Edictum provinciale.* Sed ususfructus legatus venit in computationem legis Falcidiae; nam divisionem recipit, adeo ut, si duobus legatus fuerit, ipso iure ad singulos partes pertineant. §. 1. Dos relegata extra rationem legis Falcidiae est, scilicet quia suam rem mulier recipere videtur. §. 2. Sed et de his quoque rebus, quae mulieris causa emtae paratae essent, ut haec quoque extra modum legis essent, nominatim ipsa Falcidia lege expressum est.

LXXXII. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Quaerebatur: quum is, qui solum in nomine quadringenta in bonis habebat, ipsi debitori liberationem, Seio autem quadringenta legaverit, si debitor vel solvendo non sit, vel centum facere possit, quantum quisque habeat interventu legis Falcidiae? Dicebam: legem Falcidiam ex eo, quod refici ex hereditate posset, quartam heredi tribuere, residuum dodrantem inter legatarios distribuere. Quare cum nomen minus solvendo est in hereditate, eius, quod exigi potest, pro rata fit distributio, residui venditio facienda est, ut id demum in hereditate computetur, quanti nomen distrahi potest. Sed cum debitori liberatio relinquitur, ipse sibi solvendo videtur, et, quod ad se attinet, dives est, quippe si ei mortis causa accepto feratur id, quod debet, quadringenta cepisse videbitur, licet nihil facere possit; sensisse enim liberationem plenam videtur, quamvis nihil facere possit, si soli ei liberatio relicta est; et ideo Falcidia interveniente trecenta accepto illi ferri debent, residua centum durabunt in obligatione, et si quidem facere posse coeperit, exigentur ab eo duntaxat usque ad centum. Idemque erit dicendum, et si mortis causa accepto ei quadringenta ferantur. Unde eleganter dicitur, acceptilationem in pendenti fore, ut, si quidem mortis tempore quadringenta tota inveniantur, in trecenta valeat acceptilatio, si vero praeterea aliquid inveniatur, quod quadrantem suppleat, heredi in quadringenta acceptilatio proficiat. Quodsi debitor iste quadringentorum duntaxat centum facere potest, quia sibi solvendo est, necesse habebit centum refundere. Quum igitur debitor sibi solvendo sit, eveniet, ut, si herede aliquo instituto ipsi debitori liberatio, et alii quadringenta legata sint, si quidem solvendo sit debitor, centum quinquaginta ex trecentis retineat, alia centum quinquaginta legatario praestentur, heres centum habeat. Sin vero centum tantum facere possit, heredi ex refecto quarta servanda est; sic fiet, ut centum, quae praestari possunt, in quatuor partes dividantur, tres partes ferant legatarii, heres viginti quinque habeat. Debitor, qui solvendo non est, secum centum quinquaginta compenset, de residuis centum quinquaginta, quae exigi non possunt, venditio fiet nominis, idque, quasi solum in bonis fuerit, repraesentatur. Quodsi nihil facere debitor potest, aeque in centum quinquaginta accepto liberandum esse, de residuo venditionem nominis faciendam, Neratius ait; quod et nos probamus.

LXXXIII. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Si creditor filii tui heredem te instituerit, et legis Falcidiae rationem ponas, peculii quantitas, quod aditae hereditatis tempore fuisset, in quadrantem tibi imputabitur.

LXXXIV. *Idem libro XIII. Digestorum.* Reperitur casus, quo heres agere potest, quamvis testator non potuerit,

veluti si tutor, quum solveret legata, non interposuerit stipulationem. quanto plus, quam per legem Falcidiam capi licuerit, solutum fuerit, reddi; pupillus quidem eo nomine tutelae non aget, sed heredi eius hoc quoque nomine tutor obligatus erit.

LXXXV. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si dos socero data est, et solus filius heres patri exstitit, dotem confestim in computationem hereditatis, et Falcidiae rationem in aere alieno deducet; aliter enim videbitur indotatam uxorem habere. Quodsi filius extraneum coheredem habeat, ipse quidem semper, pro qua parte patri heres erit, dotem in aere alieno deducet, et coheres eius ante, quam dos a filio praecipiatur.

LXXXVI. *Idem libro XL. Digestorum.* Titia testamento suo Titium fratrem suum ex parte tertia heredem instituit, fideique eius commisit, ut hereditatem retenta quarta parte Secundae et Proculae restitueret; eadem fratri quaedam praedia praelegavit. Quaero: an Titius ea, quae praelegata sunt, etiam pro ea parte hereditatis, quam rogatus est restituere, an integra retinere debeat? Respondi: Titium legata integra retinere debere, sed in partem quartam imputari oportere duodecimam partem praediorum; sed si non esset adiectum, ut pars quarta deduceretur, totum trientem praediorum legi Falcidiae imputari oportere, quoniam contra sententiam matrisfamiliae lex Falcidia induceretur.

LXXXVII. *Idem libro LXI. Digestorum.* Qui fundum solum in bonis centum relinquebat, si heredem suum damnaverit, ut eum quinquaginta Titio venderet, non est existimandus amplius, quam quinquaginta legasse, ideoque lex Falcidia locum non habet. §. 1. Item si is, qui duos fundos in bonis centum haberet, me et Titium heredes instituisset, et damnasset me, ut Titio fundum Cornelianum quinquaginta venderem, et contra Titium damnasset, ut mihi fundum Seianum quinquaginta venderet, non animadverto, quemadmodum lex Falcidia locum habere possit, quum uterque heredum unius fundi partem dimidiam hereditario iure habiturus sit, in qua pars dimidia hereditatis est. Nam certe qui damnatus est fundum Cornelianum vendere, Seiani fundi partem hereditario iure habet; item qui damnatus est Seianum fundum vendere, partem Corneliani fundi hereditario iure retinet. §. 2. Si quis heredem instituerit eum, cui rogatus fuerat post mortem suam centum restituere, in ratione legis Falcidiae centum deducere debet, quia si alius quilibet heres exstitisset, haec centum in aere alieno ponerentur. §. 3. Si tu ex parte quarta, Titius ex parte quarta heredes scripti fueritis, deinde tu ex parte dimidia heres institutus fueris sub conditione, et legata, item libertates datae fuerint, pendente conditione libertates competent, legata tota praestabuntur, quia, sive conditio exstiterit te herede exsistente, utraque valeat, sive conditio defecerit, tu et Titius heredes eritis. De lege Falcidia si hoc quaeras: an exsistente conditione misceatur quadrans tuus et semis, atque ita pro dodrante ratio ponenda sit cum his, quibus a te pure herede legatum est? respondebimus: misceri duas partes. §. 4. Qui filium suum impuberem et Titium aequis partibus heredes instituerat, a filio totum semissem legaverat, a Titio nihil, et Titium filio substituerat. Quaesitum est: quum Titius ex institutione adiisset, et impubere filio mortuo ex substitutione heres exstitisset, quantum legatorum nomine praestare deberet? Et placuit, solida legata eum praestare debere; nam confusos duos semisses efficere, ut circa legem Falcidiam totius assis ratio haberetur, et solida legata praestarentur. Sed hoc ita verum est, si filius ante, quam patri heres exsisteret, decessisset. Si vero patri heres fuit, non ampliora legata debet substitutus, quam quibus pupillus obligatus fuerat, quia non suo nomine obligatur, sed defuncti pupilli, qui nihil amplius, quam semissis dodrantem praestare necesse habuit. §. 5. Quodsi extranei heredis semis totus legatus fuerit, isque pupillo, a quo nihil legatum erat, ex substitutione heres exstiterit, poterit dici, augeri legata, et perinde agendum, ac si cuilibet coheredi substitutus fuisset, eoque omittente hereditatem ex asse heres exstitisset, quia semper substitutus rationem legis Falcidiae ex quantitate bonorum, quae pater reliquerit, ponet. §. 6. Eadem dicenda sunt, et si pater duos impuberes heredes instituerit, et eosdem invicem substituerit, deinde iure substitutionis ad alterum hereditas reciderit, et legis Falcidiae ratio habenda sit. §. 7. Qui filios impuberes duos habebat, alterum heredem instituit, alterum exheredavit; deinde exheredatum instituto substituit, ac postea exheredato Maevium, et ab eo legavit; et exheredatus fratri impuberi exstitit heres, deinde impubes decessit. Quum iudicio patris facultates paternae per causam hereditariam ex substitutione ad eum perveniant, potest dici, legata ab eo relicta praestanda esse, habita ratione legis Falcidiae in his bonis, quae pater mortis tempore reliquerit. Nec huic contrarium est, quod, cum exheredato pater legatum dederit, nihilo magis substitutus legatis obligabitur, quia eo casu non hereditatis paternae portio, sed legatum ad eum pervenit. Dicet aliquis: quid ergo, si exheredatus filius non ex substitutione fratri suo heres exstiterit, sed aut lege, aut per interpositam personam, atque ita impubes decesserit? sic quoque existimandus erit substitutus legata debere? Minime; nam quantum intersit, exheredatus filius ex substitutione fratri suo heres exsistat, an alio modo, vel ex eo apparet, quod alias ab eo legare pater potuit, alias non potuit. Est igitur rationi congruens, ne plus iuris circa personam substituti testator habeat, quam habuerat in eo, cui eum substituebat. §. 8. Coheres pupillo datus si pro parte sua legata, habita legis Falcidiae ratione, praestiterit, deinde impubere mortuo ex substitutione heres exstiterit, et semis pupilli legatis exhaustus esset, ex integro legis Falcidiae ratio ponenda erit, ut contributis legatis, quae ab ipso, et quae a pupillo data fuerant, pars quarta bonorum apud eum remaneat. Licet enim pupillo heres exsistat, tamen circa legem Falcidiam perinde ratio habetur, ac si patri heres exstitisset; nec aliter augebuntur legata, quae ab ipso ultra dodrantem data fuerant, quam augentur, cum ex parte heres institutus, et coheredi suo substitutus, deliberante coherede legata, habita ratione legis Falcidiae, solverit, deinde ex substitutione alteram quoque partem hereditatis acquirat.

LXXXVIII. *Africanus libro V. Quaestionum.* Qui quadringenta habebat, trecenta legavit; deinde fundum tibi dignum centum aureis sub hac conditione legavit, si legi Falcidiae in testamento suo locus non esset. Quaeritur: quid iuris sit? Dixi: τῶν ἀπόρων hanc quaestionem esse, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδομένου dicatur. Etenim quidquid constituerimus verum esse, falsum reperietur. Namque si legatum tibi datum valere dicamus, legi Falcidiae locus erit, ideoque deficiente conditione non debebitur; rursus si, quia conditio deficiat, legatum valiturum non sit, legi Falcidiae locus non erit. Porro si legi locus non sit, exsistente conditione legatum tibi debebitur; quum autem voluntatem testatoris eam fuisse appareat, ut propter tuum legatum ceterorum legata minui nollet, magis est, ut statuere debeamus, tui legati conditionem defecisse. §. 1. Quid ergo dicemus, si ducenta legavit, et tibi similiter sub eadem conditione ducenta legata esse proponantur? Nam aut exstitisse, aut defecisse legati tui conditionem, ut aut totum, aut nihil tibi debeatur, et iniquum, et contra voluntatem testatoris existimabitur; rursus partem deberi, rationi non congruit, quando necesse est, totius legati conditionem vel exstitisse vel defecisse. Ergo per exceptionem doli mali tota ea res temperanda erit. §. 2. Quare cum quis tale quid consequi velit, sic consequetur: *Si quo amplius legavi vel legavero, quam per legem Falcidiam licebit, tum quantum ad supplendum quadrantem deduci oportet, ex eo legato, quod Titio dedi, heres meus damnas esto dare.* §. 3. Qui ducenta in bonis relinquebat, legavit mihi centum praesente die, tibi aeque centum sub conditione; post aliquantum temporis exstitit conditio, ita tamen, ut ex reditu eius summae, quae tibi relicta est, non amplius, quam viginti quinque reciperet. Legis Falcidiae ratio ita habenda erit heredi, ut viginti quinque conferre ei debeamus, et amplius fructus quinquaginta medii temporis, qui verbi gratia efficient quinque. Quum igitur triginta sint conferenda, quidam putant, quina dena ab utroque nostrum conferenda esse; quod minime verum est. Licet enim eandem quantitatem acceperimus, manifestum tamen est, aliquanto uberius esse meum legatum; quare statuendum erit, tanto minus in tuo legato esse, quantum ex fructibus eius heres perceperit. Secundum quod in proposita specie computationem ita iniri oportet, ut ex septem partibus ego quatuor, tu tres conferamus, quoniam quidem quarta pars amplius in meo, quam in tuo legato est.

LXXXIX. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Di-

vi Severus et Antoninus rescripserunt: pecuniam relictam ad alimenta puerorum Falcidiae subiectam esse, et ut idoneis nominibus collocetur pecunia, ad curam suam revocaturum Praesidem provinciae. §. 1. Divi Severus et Antoninus generaliter rescripserunt Bononio Maximo: usuras praestaturum eum, qui frustrationis causa beneficium legis Falcidiae imploravit.

XC. *Florentinus libro XI. Institutionum.* Si heres, cuius fidei commissum est, ut accepta certa pecunia hereditatem restituat, a voluntate eius, qui testamentum fecit, discedat, et postea legis Falcidiae beneficio uti volet, etsi non detur ei id, quo accepto hereditatem restituere rogatus est, tamen fideicommissum restituere cogi debet, quoniam quod ei pater familiae dari voluit, legis Falcidiae commodum praestat.

XCI. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* In quartam hereditatis, quam per legem Falcidiam heres habere debet, imputantur res, quas iure hereditario capit, non quas iure legati vel fideicommissi, vel implendae conditionis causa accipit; nam haec in quartam non imputantur. Sed in fideicommissaria hereditate restituenda, sive legatum vel fideicommissum datum est heredi, sive praecipere, vel deducere, vel retinere iussus est, in quartam id ei imputatur; pro ea vero parte, quam accipit a coherede, extra quartam id est, quod a coherede accipitur. Sed et si accepta pecunia hereditatem restituere rogatus sit, id, quod accipit, in quartam ei imputatur, ut divus Pius constituit. Sed et quod implendae conditionis causa fideicommissum heredi datur, in eadem causa esse admittendum, sciendum est; si quid vero implendae conditionis causa heres accipiat a legatariis, in Falcidiae computatione non prodesse; et ideo si centum praedium legaverit defunctus, si quinquaginta heredi legatarius dederit, centum legatis computationem fieri, et quinquaginta extra hereditatem haberi, ne in quartam ei imputentur.

XCII. *Macer libro II. de re militari.* Si miles testamento facto partem dimidiam hereditatis suae tibi restitui iusserit, deinde post missionem factis codicillis alteram partem Titio restitui rogaverit, si quidem post annum missionis suae decesserit, et tibi et Titio heres partem quartam retinebit, quia eo tempore testator decessit, quo testamentum eius ad beneficium principale pertinere desierat: si vero intra annum missionis decesserit, solus Titius deductionem partis quartae patietur, quia eo tempore fideicommissum ei relictum est, quo testator iure militari testari non potuit.

XCIII. *Papinianus libro XX. Quaestionum.* Acceptis a Maevio centum, hereditatem Maevio restituere, pecuniamque post mortem suam Titio dare rogatus est. Quanquam haec centum quartam bonorum efficiant, tamen propter fideicommissum sequens quartae retentioni locus erit; tunc enim ex constitutione divi Hadriani Falcidiae satisfacit ea quantitas, quum apud heredem remanet. Sed Falcidiam patietur solus, cui hereditas relicta est; nam in centum, quae mortis causa capiuntur, admitti Falcidia non potest. Plane si quis ita scripsit: *acceptis centum peto restituas hereditatem*, neque personam dantis demonstraverit, quasi retentam et praeceptam pecuniam, si quartae sufficiat, inducere Trebellianum.

XCIV. *Scaevola libro XXI. Digestorum.* Filio et filia scriptis heredibus singulis certa praelegavit, sed longe minus filiae, cui etiam domum obligatam praelegavit cum instrumentis, et quidquid ibi fuerit; et adiecit haec verba: *Sed ea conditione lego, ut, quidquid aeris alieni in ea domo erit, Titius libertus filii mei exsolvat, et sit eis utrisque domus communis.* Quaesitum est: si filia legis Falcidiae beneficio uti velet ad quartam retinendam, an ex hereditate, quae ei relicta est, deducto aere alieno, eius, quod superfuerit, quartam consequi debeat? Respondit: iure quidem id postulaturam, verum non alias ea, quae ei data sunt, accepturam, si modo ea quartam suppleant, quam voluntati defuncti solvendum praestando pareret.

XCV. *Idem libro XXI. Digestorum.* Maritus uxoris res extra dotem constitutas administravit, eaque decedens ante rationem sibi redditam administrationis ex asse eundem maritum heredem reliquit, eiusque fidei commisit, ut decem uncias filio communi, quum moreretur, restitueret, duas autem uncias nepoti. Quaesitum est: an id quoque, quod ex administratione rerum apud maritum resedisse constiterit, cum ceteris bonis pro rata decem unciarum filio restitui debeat? Respondit: id, quod debuisset hereditati, in rationem venire debere. §. 1. Filiae, quam mater rogaverat, si impubes decessisset, restituere hereditatem Titio, patruus legitimus heres exstitit; in ratione legis Falcidiae ponenda desiderat deduci sortes, ex quarum usuris alimenta impubes defuncta ex persona testatricis suae pluribus debita praestitit. Quaesitum est: an, si eas deduxerit, cavere debeat, defunctorum alimentariorum portiones pro modo sortium se restituturum? Respondit: debere cavere. §. 2. Post aditam hereditatem triennio exacto, legatariis heres legem Falcidiam opposuit idcirco, quod administrarit tutelas testator, quarum ratio nondum reddita sit, et quod neget, tantum redigi ex nominibus posse, quantum in cautione deductum est. Quaesitum est: an rationes defuncti, et omnium instrumentorum hereditariorum, et pupillarium rationum legatariis desiderantibus heres describendi potestatem facere debeat? ne in potestate eius sit proferre, quod velit, et per hoc in fraudem legatarii inducantur. Respondit: ad iudicis officium pertinere, explorare ea, per quae probetur, quantum sit in bonis.

XCVI. *Idem ex libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Miles si, dum paganus erat, fecerit testamentum, militiae tempore codicillos, lex Falcidia in codicillis locum non habet, in testamento locum habebit.

TIT. III.

SI CUI PLUS, QUAM PER LEGEM FALCIDIAM LICUERIT, LEGATUM ESSE DICETUR.

I. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Si cui plus, quam licuerit, legetur, et dubitari iuste possit, utrum lex Falcidia locum habitura sit nec ne, subvenit Praetor heredi, ut ei legatarius satisdet, ut, si apparuerit, eum amplius legatorum nomine cepisse, quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det, dolusque malus ab eo abfuturus sit. §. 1. Neque interest, utrum in primis tabulis hoc fiat, an in pupillaribus, an in utrisque; etenim legem Falcidiam semel esse admittendam, etiam si duplex sit testamentum, iam convenit, contributis legatis tam his, quae ab ipso pupillo, quam his, quae a substituto impuberi relicta sunt. §. 2. Si non fuisset interposita stipulatio ex persona pupilli, tutelae actio heredi pupilli adversus tutorem competit. Sed, ut Pomponius ait, et ipsi pupillo, et heredi eius poterit committi stipulatio, quo casu vivo eo Falcidia incipit locum habere. De tutelae quoque actione idem scribit. §. 3. Marcellus ait: *Qui quadringenta in bonis habebat, impuberem filium heredem instituit, eique substituit Titium et Seium; si nihil a pupillo testator legavit, sed a Titio trecenta, utrum ducenta, inquit, praestabuntur, an centum quinquaginta? nam trecenta nullo modo eum praestare.* Mihi videtur verius, non amplius eum parte sua erogare compelli, certe nec minus. Secundum quod eveniet, ut non soli committatur stipulatio, sed omnibus heredibus interponenda sit. Sed causa cognita Falcidiam locum habere, et legatorum modus facit, et aeris alieni onus. §. 4. Et si quidem evidens aes alienum est vel certum, facile est computatio; si autem adhuc incertum est, quia forte vel conditio eius pendet, vel creditor litem contestatus est, et necdum lis finita est, dubitabitur, quantum legatariis debeatur propter incertum. §. 5. Hodie tamen subsimile aliquid fit in fideicommissis. §. 6. Cum dicitur lex Falcidia locum habere, arbiter dari solet ad ineundam quantitatem bonorum, tametsi unus aliquid modicum fideicommissum persequatur. Quae computatio praeiudicare non debet ceteris, qui ad arbitrium missi non sunt. Solet tamen ab herede etiam ceteris denuntiari fideicommissariis, ut veniant ad arbitrum, ibique causam suam agant, plerumque et creditoribus, ut de aere alieno probent; habet tamen rationem in legatariis, item in fideicommissariis, ut, si offerat integrum, quod relictum est, heres desiderans caveri sibi hac stipulatione audiatur. §. 7. Si legata quaedam praesente die relicta sunt, quaedam sub conditione, interponenda erit ista stipulatio propter legata conditionalia, dummodo ea legata, quae praesente die relicta sint, integra solvantur. Iulianus denique scribit: si pure et sub conditione legata fuerint, ne exsistente conditione lex Falcidia locum habeat, non aliter legatorum, quae pure data sunt, actionem dari debere, quam si cautum fuerit heredi, quanto

amplius, quam per legem Falcidiam licuerit, ceperit, reddi. §. 8. Idem Iulianus scribit: eum, cui quadrans sub conditione, et dodrans pure legatus est, cavere debere, quanto amplius, quam per legem Falcidiam liceat, ceperit, reddi. §. 9. Haec stipulatio ideo locum habet, quia, etsi repeti potest id, quod solutum est, tamen fieri potest, ut non sit solvendo is, cui solutum est, ac per hoc pereat, quod datum est. §. 10. In mortis causa quoque donationibus potest dici, hanc stipulationem esse interponendam. §. 11. Haec verba stipulationis: *quod amplius legatorum nomine ceperis, quam e lege Falcidia capere licebit*, non tantum eum comprehendunt, qui amplius accepit, quam ei Falcidia permisit, ut reddat partem, habeat partem, verum etiam eum, qui totum debet restituere. Etenim sciendum est, legem Falcidiam interdum partem eius, quod datum est, interdum totum revocare. Quum enim habita ratione aeris alieni Falcidia ineatur, plerumque evenit, ut emergente debito, vel conditione aeris alieni exsistente totum, quod legatum est, exhauriatur. Sed et libertatum conditio interdum exsistens efficiet legatum omnino non deberi, quippe quum habita ratione libertatum, et deductis pretiis eorum, tunc demum legatorum ineatur ratio. §. 12. In quibusdam autem testamentis Falcidia quidem locum non habet, veruntamen ita observatur, ut, licet quadrantem heres non retineat, tamen hactenus legata debeantur, quatenus patrimonii vires sufficiunt, utique deducto aere alieno, item deductis pretiis eorum, qui libertatem in testamento vel directam vel fideicommissariam acceperunt. §. 13. Sed et legatario cavendum est, a quo fideicommissum relinquitur. §. 14. Interdum non legis Falcidiae, sed etiam alterius legis in hac stipulatione ratio facienda est, utputa si patronus ex asse heres institutus sit, et pure quincunx legatus sit, et sub conditione aliquid supra debitam patrono partem; nam in hunc casum ratio facienda est illius legis, quae patronos vocat, non legis Falcidiae. §. 15. Si res, quae legata est, apud legatarium interierit, probandum est, exceptione succurri ei, qui promisit,

II. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Etiam si, quanti ea res sit, promisit,

III. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Nisi si dolo ipsius aliquid factum sit; tunc enim etiam ex doli clausula, quae in ista stipulatione continetur, tenebitur, et replicatione repelli poterit. §. 1. Haec cautio, quae propter legem Falcidiam interponitur, fideiussorum habet praestationem. §. 2. Si in plures dies pecunia legata est, quum certum sit, legem Falcidiam locum habere, non stipulationi, sed computationi locum esse, Pedius ait, ut aestimetur, quanti sit, quod in diem legatum est, et tantum credatur esse legatum, quantum efficiat aestimatio, ut pro modo eius ex omnibus legatis statim legis Falcidiae ratio habeatur. §. 3. Quoties futurum est, ut palam sit, et ante diem venientem iam Falcidiam locum habere, toties computatio eius fit. Nam si conditio in mora est, exspectabimus conditionem, quoad exsistat; si autem dies superest, iam hic intercapedinis temporis habita ratione atque aestimatione, sic de Falcidia disputabimus, et committi stipulationem dicemus. §. 4. Quamvis autem omnes legatarii et fideicommissarii necesse habeant hac stipulatione cavere, tamen quibusdam remitti, divi Fratres rescripserunt, utputa his, quibus minuta alimenta sunt relicta. Pompeiae enim Faustinae rescripserunt sic: *Non eandem causam esse decem aureorum, quos annuos tibi testamento Pompeiae Crispinae patronae tuae relictos proponis, atque fuit alimentorum et vestiarii libertis relictorum, quibus propterea cautionis onus remittendum existimavimus.* §. 5. Item sciendum est, fiscum hanc cautionem non pati, sed perinde conveniri posse, ac si cavisset. Ceteros autem, cuiuscunque dignitatis sint, licet iam legata perceperint, compelli debere ad cavendum, divus Pius rescripsit. Ex quo rescripto etiam illud accipimus, quod etiam post soluta legata voluit stipulationem interponi. §. 6. Si legatarius heredi, qui controversiam hereditatis patitur iam vel sperat, de restituendo legato sibi praestito caverit, et evicta hereditas sit, sed negligentia vel dolo eius, qui legatum praestitit, dicemus non committi stipulationem propter viri boni arbitrium, quod inest huic stipulationi. §. 7. Item si ipse, qui praestitit legatum, ex alia causa sibi evicerit, utputa quia invenitur sequente testamento heres scriptus, in quo legatum iste legatarius non acceperat, dicemus committi stipulationem propter viri boni arbitrium. §. 8. Et generaliter ubicunque hereditatem, vel quantitatem, vel emolumentum praestitit is, qui hac stipulatione sibi prospexerat, dicendum est, ibi committi eam, si modo culpa abest ab eo, qui stipulatus est. §. 9. Quaesitum est: an saepius committatur? Et placet, etiam saepius eam committi, si per partes ablata sit hereditas. §. 10. Si legatum fuerit praestitum ante interpositam hanc stipulationem, an condici possit, ut cautio ista interponatur? Movet quaestionem, quod ea, quae per errorem omissa vel soluta sunt, condici possunt; et hic ergo quasi plus solutum videtur ex eo, quod cautio intermissa est. Et ait Pomponius: condictionem interponendae satisdationis gratia competere. Et puto hoc probandum, quod Pomponius ait utilitatis gratia.

IV. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Haec autem satisdatio locum habet, si iusta causa esse videbitur; nam iniquum erat omnimodo caveri, nondum illata controversia litis, quum possint ei lusoriae minae fieri, ideoque eam rem Praetor ad cognitionem suam revocat. §. 1. Si duo ex testamento hereditatem in solidum sibi vindicent, forte quod eiusdem nominis sint, tam in possessorem quam in petitorem competunt actiones et creditoribus et legatariis. §. 2. Haec cautio utique necessaria est, si quis pecuniam suam solvat, vel rem tradat; si vero pecuniam hereditariam solvat, vel rem tradat, quidam non putant cavendum, quia nec teneri possit eo nomine victus, quum non possideat, vel dolo fecerit, quo minus possideat. Hoc si ante motam controversiam solvat; quodsi postea, tenebitur culpae nomine. §. 3. Sed cum de nomine inter duos quaestio est, numquid non sit cavendum ei, qui hereditariam rem tradat, quia omnimodo unus liberatur, quemadmodum si aes alienum hereditarium solvatur? Sed si petitor suam pecuniam solvat, aut rem suam tradat, non habet, unde retineat, et ideo necessaria est ei cautio.

V. *Marcellus libro XXI. Digestorum.* Videamus, an stipulatio: *quo amplius, quam per Falcidiam licuerit, ceperis, dari*, adversus eum non sufficiat, qui legatum alii restituere ex fideicommissi causa debet? Sufficiet autem dici, nihil eius fidei commissum esse. Cavebit scilicet legatario et is, qui fideicommissum accipiet, nisi forte mallet legatarius circuitu sublato heredi caveri. Sed et legatario praeterea cavendum est, si, ut plerumque aequum est, pro rata ex fideicommisso retinere ei concedendum est, quamvis tantum ex legato apud eum sit remansurum, ut sufficere possit ad praestandum fideicommissum.

VI. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Quum non facile satisdationem offerre legatarius vel fideicommissarius possit, et futurum sit, ut propter hoc a petitione liberalitatis ex testamento summoveatur, numquid onus satisdationis ei remittendum erit? Quod videtur adiuvari rescripto divi Commodi in haec verba: *Is, cuius de ea re notio est, aditus si compererit, ideo cautionem a te exigi, ut a fideicommissi petitione avertaris, onus satisdationis tibi remitti curabit.*

VII. *Paulus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Divus Pius ab eo, qui annua legata percipere ad distribuendum iussus erat, vetuit cautionem exigi, *cessantium partes reddi*, nisi aperte cavere iussus esset.

VIII. *Maecianus libro X. Fideicommissorum.* Si heres partem bonorum vel etiam universa bona delata ad fiscum diceret, constaret autem de fideicommisso, decretum est, ut petitori caventi *evicta hereditate restitui*, solveretur.

IX. *Idem libro XII. Fideicommissorum.* Si non in controversia sit proprietas, sed ususfructus, (potest enim rei, cuius proprietas Titio legata est, ususfructus alii legari) tunc de eo restituendo non heredi, sed Titio caveri debet. Interdum et si ab herede legetur ususfructus, Titio cavendum est, veluti si detracto usufructu proprietas ei legetur, ususfructus Seio. Quid enim attinebit hoc casu heredi caveri, ad quem emolumentum intercidentis ususfructus non sit spectandum? Verum si usufructu Seio legato, proprietas Titio ita legetur, ut, quum ad Seium pertinere desierit, habeat proprietatem, tunc heredi caveri oportebit a fructuario, ab herede autem Titio, quia non sit certum, usufructu intercepto ad Titium proprietatem reversuram.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS SEXTUS.

TIT. I.
AD SENATUSCONSULTUM TREBELLIANUM.

I. *Ulpianus libro III. Fideicommissorum.* Explicito tractatu, qui ad fideicommissa singularum rerum pertinet, transeamus nunc ad interpretationem senatusconsulti Trebelliani. §. 1. Factum est enim senatusconsultum temporibus Neronis, octavo Kalendas Septembres, Annaeo Seneca et Trebellio Maximo consulibus. §. 2. Cuius verba haec sunt: QUUM ESSET AEQUISSIMUM IN OMNIBUS FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS, SI QUA DE HIS BONIS IUDICIA PENDERENT, EX HIS EOS SUBIRE, IN QUOS IUS FRUCTUSQUE TRANSFERRETUR, POTIUS, QUAM CUIQUE PERICULOSAM ESSE FIDEM SUAM, PLACUIT ET ACTIONES, QUAE IN HEREDES HEREDIBUSQUE DARI SOLENT, EAS NEQUE IN EOS, NEQUE HIS DARI, QUI FIDEI SUAE COMMISSUM, SICUTI ROGATI ESSENT, RESTITUISSENT, SED HIS ET IN EOS, QUIBUS EX TESTAMENTO FIDEICOMMISSUM RESTITUTUM FUISSET, QUO MAGIS IN RELIQUUM CONFIRMENTUR SUPREMAE DEFUNCTORUM VOLUNTATES. §. 3. Sublata est hoc senatusconsulto dubitatio eorum, qui adire hereditatem recusare seu metu litium, seu praetextu metus censuerunt. §. 4. Quanquam autem senatus subventum voluit heredibus, subvenit tamen et fideicommissario. Nam in eo, quod heredes, si conveniantur, exceptione uti possunt, heredibus subventum est; in eo vero, quod, si agant heredes, repelluntur per exceptionem, quodque agendi facultas fideicommissariis competit, procul dubio consultum est fideicommissariis. §. 5. Hoc autem senatusconsultum locum habet, sive ex testamento quis heres sit, sive ab intestato, rogatusque sit restituere hereditatem. §. 6. In filii quoque familias militis iudicio, qui de castrensi peculio vel quasi castrensi testari potest, senatusconsultum locum habet. §. 7. Bonorum quoque possessores vel alii successores ex Trebelliano restituere poterunt hereditatem. §. 8. De illo quaeritur: an is, cui ex causa fideicommissi restituta est hereditas ex Trebelliano senatusconsulto, ipse quoque restituendo ex eodem senatusconsulto transferat actiones? Et Iulianus scribit: etiam ipsum transferre actiones; quod et Maecianus probat, et nobis placet. §. 9. Sed et quoties quis rogatus duobus restituere hereditatem, alteri pure vel in diem, alteri sub conditione, suspectam dicit, ei, cui erat rogatus pure vel in diem restituere, interim universam hereditatem restitui, senatus censuit; quum autem exstiterit conditio, si velit alius fideicommissarius partem suam suscipere, transire ad eum ipso iure actiones. §. 10. Si filio vel servo herede instituto, rogatoque restituere hereditatem dominus vel pater restituat, ex Trebelliano transferuntur actiones. Quod est etiam, si suo nomine rogati sint restituere. §. 11. Idem est, et si ipsi filio pater rogatus sit restituere hereditatem. §. 12. Sed et si tutor vel curator adolescentis vel furiosi rogatus sit restituere hereditatem, sine dubio Trebelliano locus erit. §. 13. Fuit quaesitum: si ipsi tutori rogatus sit restituere pupillus, an ipso auctore restitutionem facere possit? Et est decretum a divo Severo, non posse tutori se auctore restituere hereditatem, quia in rem suam auctor esse non possit. §. 14. Curatori tamen adolescentis ab adolescente poterit restitui hereditas, quoniam necessaria non est curatoris auctoritas ad restitutionem. §. 15. Si autem collegium vel corpus sit, quod rogatum est restituere, decreto eorum, qui sunt in collegio vel in corpore, in singulis, inspecta eorum persona, restitutionem valere; nec enim ipse sibi videtur quis horum restituere. §. 16. Si heres praecepto fundo rogatus sit hereditatem restituere, ex Trebelliano senatusconsulto restituet hereditatem. Nec multum facit, si fundus pignori datus est, (neque enim aeris alieni personalis actio fundum sequitur, sed eum, cui hereditas ex Trebelliano senatusconsulto restituta est) sed cavendum est heredi a fideicommissario, ut, si forte fundus fuerit evictus a creditore, habeat heres cautum. Iulianus autem cavendum non putat, sed aestimandum fundum, quanti valeat sine hac cautione, hoc est quanti vendere possit sine cautione; et si possit tanti vendere non interposita cautione, quantum facit quarta pars bonorum, ex Trebelliano transituras actiones; si minoris, retento eo, quod deest, similiter ex Trebelliano restitutionem fieri. Quae sententia multas quaestiones dirimit. §. 17. Si is, qui quadringenta in bonis habebat, trecenta legaverit, et deductis ducentis rogaverit heredem Seio restituere hereditatem, an trecentorum onus fideicommissarius subeat, an vero hactenus, quatenus ad eum ex hereditate pervenit? Iulianus ait: competere quidem adversus eum trecentorum petitionem, non autem amplius, quam in ducenta actionem adversus fideicommissarium daturum, in heredem autem centum. Et mihi videtur vera esse Iuliani sententia, ne damnum fideicommissarius sentiat ultra, quam ad eum ex hereditate quid pervenit; neminem enim oportet plus legati nomine praestare, quam ad eum ex hereditate pervenit, quamvis Falcidia esset, ut rescripto divi Pii continetur. §. 18. Denique nec ex militis testamento plus legatorum nomine praestatur, quam quantitas est hereditatis, aere alieno deducto, nec tamen quartam retinere fideicommissario permittitur. §. 19. Inde Neratius scribit: si heres rogatus restituere totam hereditatem, non deducta Falcidia, rogato et ipso alii restituere, restituat, non utique debere eum detrahere fideicommissario secundo quartam, nisi liberalitatem tantum ad priorem fideicommissarium heres voluit pertinere. §. 20. Sed si quadringenta habens ducenta legaverit Titio, et partem dimidiam hereditatis Sempronio restituere rogaverit, ex Trebelliano restitutionem faciendam, Iulianus ait, et legatorum petitionem scindi sic, ut centum quidem petantur ab herede, centum vero alia legatarius a fideicommissario petat. Quod idcirco dicit Iulianus, quoniam secundum hanc rationem integram quartam habet, id est centum integra. §. 21. Idem Iulianus scribit: si is, qui quadringenta in bonis habeat, trecenta legasset, et deductis centum rogasset heredem, ut hereditatem Sempronio restitueret, debere dici, deductis centum restituta hereditate, legatorum actionem in fideicommissarium dari.

II. *Celsus libro XXI. Digestorum.* Qui quadringenta reliquit, Titio trecenta legavit; heredis fidei commisit, ut tibi hereditatem restitueret, isque suspectam iussu Praetoris adiit et restituit. Quaerebatur: quid legatario dare deberes? Dicendum est: quia praesumtum est, voluisse testatorem cum onere legatorum fideicommissum restitui, tota trecenta te dare Titio debere. Nam heres hoc rogatus intelligi debet, ut te suo loco constituat, et quod heres perfunctus omnibus hereditariis muneribus, id est post legatorum dationem, reliquum habiturus foret, si non esset rogatus, ut tibi restitueret hereditatem, id tibi restituat. Quantum ergo haberet? Nempe centum; haec ut tibi daret rogatus est. Itaque sic ineunda est legis Falcidiae ratio, quasi heres trecenta Titio dare damnatus, tibi centum dare damnatus sit; quo evenit, ut, si hereditatem sua sponte adiisset, daret Titio ducenta viginti quinque, tibi septuaginta quinque. Non ergo plus Titio debetur, quam si iniussu Praetoris adita hereditas foret.

III. *Ulpianus libro III. Fideicommissorum.* Marcellus autem apud Iulianum in hac specie ita scribit: si ad heredis onus esse testator legata dixerit, et heres sponte adiit hereditatem, ita debere computationem Falcidiae iniri, ac si quadringenta per fideicommissum essent relicta, trecenta vero legata, ut in septem partes trecenta dividantur, et ferat quatuor partes fideicommissarius, tres partes legatarius. Quodsi suspecta dicta sit hereditas, et non sponte heres adierit et restituerit, centum quidem de quadringentis, quae habiturus esset heres, residebunt apud fideicommissarium, in reliquis autem trecentis eadem distributio fiet, ut ex his quatuor partes habeat fideicommissarius, reliquas tres legatarius. Nam iniquissimum est, plus ferre legatarium ideo, quia suspecta dicta est hereditas

quam laturus esset, si sponte adita fuisset. §. 1. Quod autem in suspecta hereditate dictum est, hoc idem dici potest in his testamentis, in quibus lex Falcidia locum non habet, in militis dico, et si qui sunt alii. §. 2. Item Pomponius scribit: si deductis legatis restituere quis hereditatem rogetur, quaesitum esse, utrum solida legata praestanda sint, et quartam ex solo fideicommisso detrahere possit, an vero et ex legatis, et ex fideicommisso quartam detrahere possit? Et refert Aristonem respondisse: ex omnibus detrahendam, hoc est ex legatis, et ex fideicommisso. §. 3. Res, quae ab herede alienatae sunt, in quartam imputantur heredi. §. 4. Quidam liberis suis ex disparibus partibus institutis, datis praeceptionibus, ut ipse maximam partem patrimonii inter liberos ita divisisset, rogavit eum, qui sine liberis decederet, portionem suam fratribus restituere. Imperator noster rescripsit: praeceptiones quoque fideicommisso contineri, quia non portionem hereditariam testator commemorasset, sed simpliciter portionem, in portionem autem et praeceptiones videri cecidisse. §. 5. Si is, qui rogatus fuerat hereditatem restituere, ante quaestionem de familia habitam vel tabulas aperuerit, vel hereditatem adierit, vel quid eorum, quae senatusconsulto prohibentur, fecerit, ac per hoc publicata fuerit hereditas, fiscus cum suis oneribus hereditatem acquirit; quare commodum quartae, quod erat habiturus heres institutus, id ad fiscum pertinet, et ex Trebelliano actiones transeunt. Sed et si prohibuerit testamentarium introducere, vel testes convenire, vel mortem testatoris non defenderit, vel ex alia causa hereditas fisco vindicata est, aeque quartae quidem commodum ad fiscum pertinebit, dodrans vero fideicommissario restituetur.

IV. *Idem libro IV. Fideicommissorum.* Quia poterat fieri, ut heres institutus nolit adire hereditatem, veritus ne damno afficeretur, prospectum est, ut, si fideicommissarius diceret suo periculo adiri, et restitui sibi velle, cogatur heres institutus a Praetore adire et restituere hereditatem. Quod si fuerit factum, transeunt actiones ex Trebelliano, nec quartae commodo heres in restitutione utetur. Nam quum alieno periculo adierit hereditatem, merito omni commodo arcebitur, nec interest, solvendo sit hereditas nec ne. Sufficit enim recusari ab herede instituto, neque illud inquiritur, solvendo sit hereditas, an non sit: opinio enim, vel metus, vel color eius, qui noluit adire hereditatem, inspicitur, non substantia hereditatis. Nec immerito; non enim praescribi heredi instituto debet, cur metuat hereditatem adire, vel cur nolit, quum variae sint hominum voluntates, quorundam negotia timentium, quorundam vexationem, quorundam aeris alieni cumulum, tametsi locuples videatur hereditas, quorundam offensas vel invidiam, quorundam gratificari volentium his, quibus hereditas relicta est, sine onere tamen suo.

V. *Maecianus libro VI. Fideicommissorum.* Sed et qui magna praeditus est dignitate vel auctoritate, arenarii, vel eius mulieris, quae corpore quaestum fecerit, hereditatem restituere cogetur.

VI. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* Recusare autem non tantum praesentes, sed etiam absentes, vel per epistolam possunt. Nam etiam adversus absentes postulatur decretum, sive certior sit eorum voluntas, recusantium adire et restituere hereditatem, sive incerta; adeo praesentia eorum non est necessaria. §. 1. Meminisse autem oportebit, de herede instituto senatum loqui. Ideoque tractatum est apud Iulianum, an in intestato locum habeat? Sed est verius, eoque iure utimur, ut hoc senatusconsultum ad intestatos quoque pertineat, sive legitimi, sive honorarii sint successores. §. 2. Sed et in filio, qui in potestate est, hoc senatusconsultum locum habet, et in ceteris necessariis, ut a Praetore compellantur miscere se hereditati, sic deinde restituere. Quod si fecerint, transtulisse videbuntur actiones. §. 3. Si fisco vacantia bona deferantur, nec velit bona agnoscere et fideicommissario restituere, aequissimum erit, quasi vindicaverit, sic fiscum restitutionem facere. §. 4. Item si municipes hereditatem suspectam dicant heredes instituti, dicendum erit, cogi eos agnoscere hereditatem et restituere. Idemque erit et in collegio dicendum. §. 5. Titius heres institutus, Sempronio substituto, rogatus est ipsi Sempronio hereditatem restituere; institutus suspectam dicebat hereditatem. Quaeritur, an cogendus sit adire et restituere hereditatem? Et deliberari potest; sed verius est, cogendum eum, quia interesse Sempronii potest, ex institutione, quam ex substitutione hereditatem habere, forte legatis vel libertatibus onerata substitutione. Nam et si legitimus heres fuerit is, cui fideicommissaria hereditas relicta est, idem dicetur. §. 6. Si quis alio loco restituere hereditatem iussus sit, et suspectam eam dicat, Iulianus scribit, cogendum eum esse, similemque ei, qui in diem rogatus est restituere.

VII. *Maecianus libro IV. Fideicommissorum.* Sed sciendum est, impendiorum quoque, quae ad iter explicandum necessaria essent, rationem haberi debere. Nam si ita institutus esset: si Titio decem dedisset, non aliter cogetur, quam si ei pecunia offeratur. Sed et salutis ac dignitatis ratio habenda erit; quid enim, si morbo implicitus Alexandriam iussus sit adire, vel nomen vespillonis testatoris ferre?

VIII. *Paulus libro II. Fideicommissorum.* De aetate quoque et iure, id est liceat ei eo ire nec ne, aestimabitur.

IX. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* Sed et si alio loco iussus sit adire, et reipublicae causa absit, neque cogendum adire hereditatem et restituere, Iulianus ait, ubi abest. §. 1. Plane si quis petierit ad deliberationem tempus, et impetraverit, deinde post tempus deliberationis adierit et restituerit hereditatem, non videtur coactus hoc fecisse; nec enim suspectam coactus adiit, sed sponte post deliberationem. §. 2. Quodsi suspectam dicit, profiteri debet, non sibi expedire adire hereditatem; neque hoc dici oportet, non esse solvendo, sed profiteri eum oportet, quod non putat sibi expedire hereditatem adire. §. 3. Si quis sub conditione fuit heres scriptus, pendente conditione nihil agit, tametsi paratus sit restituere hereditatem.

X. *Caius libro II. Fideicommissorum.* Sed et si ante diem vel ante conditionem restituta sit hereditas, non transferuntur actiones, quia non ita restituitur hereditas, ut testator rogavit. Plane postea, quum exstiterit conditio vel dies venerit, si ratam habeat restitutionem hereditatis, benignius est, intelligi tunc translatas videri actiones.

XI. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* Apud Iulianum relatum est: si legatum fuerit heredi instituto relictum, si heres non erit, et ob hoc suspectam dicat hereditatem, ne perdat legatum, offerri ei oportere quantitatem legati a fideicommissario, deinde cogendum. Nec illud admittit Iulianus, ut, quasi hereditatem non adiisset, sic legatum a coherede petat; adiit enim; sed magis arbitratur, a fideicommissario ei praestandum. Sed et si quid aliud sua interesse dicet, non cogetur adire, nisi ei damnum vel lucrum a fideicommissario sarciatur, vel a praetore onus remittatur, quod recusat. §. 1. Idem Iulianus ait: si duo fuerint a patre instituti cum filio eius impubere, et iidem substituti filio, sufficere ei, qui fideicommissum in secundis tabulis accepit, unum ex heredibus institutis cogere adire patris hereditatem; hoc enim facto, confirmatisque patris tabulis, poterunt ex substitutione ambo cogi adire et restituere hereditatem. §. 2. Utrum autem praesenti, an etiam absenti restitui possit, procuratore adeunte Praetorem? videndum est. Ego puto, absente quoque fideicommissario cogi posse heredem institutum adire et restituere, nec vereri heredem oportere, ne forte in damno moretur; potest enim ei per Praetorem succurri, sive cautum ei fiat, sive non, et ante decesserit fideicommissarius, quam ei restituatur hereditas. Est enim huius rei exemplum capere ex rescripto divi Pii in specie huiusmodi: Antistia decedens Titium heredem instituit, et libertatem dedit Albinae directam, eique filiam per fideicommissum reliquit, rogavitque, ut filiam manumitteret; sed et Titium rogavit, ut manumissae Albinae filiae restitueret hereditatem. Quum igitur Titius suspectam diceret hereditatem, rescriptum est a divo Pio, compellendum eum adire hereditatem; quo adeunte Albinae competituram libertatem, eique filiam tradendam, et ab ea manumittendam, tutoremque filiae manumissae dandum, quo auctore restituatur hereditas filiae statim, quamvis sic fuisset ei rogatus restituere, quum nubilem aetatem complesset. Quum autem possit, inquit, evenire, ut ante decedat ea, cui fideicommissaria libertas et hereditas relicta est, nec oporteat damno affici eum, qui rogatus adiit hereditatem, remedium dedit, ut, si quid horum contigerit, perinde permittatur venundari bona Antistiae, ac si heres ei non exstitisset. Quum igitur demonstraverit divus Pius, succurri heredi instituto, qui compulsus adiit, dici potest, etiam in ceteris causis exemplum hoc sequendum, ut, sicubi evenerit, restituatur fideicommissaria hereditas ei, qui compulit adire et restituere sibi hereditatem.

XII. *Papinianus libro XX. Quaestionum.* Sed quum ab herede pro parte instituto fideicommissa hereditas sub conditione relicta esset, Imperator Titus Antoninus rescripsit; non esse locum constitutioni suae, neque pupillum extra ordinem iuvandum, praesertim si novum beneficium cum alterius iniuria postularetur.

XIII. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* Ille, a quo sub conditione fideicommissum relictum est, causari quid non poterit, ne conditio deficiat, et haereat actionibus, quum nullum damnum sit futurum secundum ea, quae ostendimus. §. 1. Iam igitur non desideratur heredis praesentia. §. 2. Si de testamento aliquid quaeratur, heres non debet audiri, si suspectam sibi hereditatem dicat. Nam et si maxime dicatur, vel ius testandi non habuisse eum, qui testatus est, vel de viribus testamenti, vel de sua conditione, non erit audiendus. §. 3. Quid ergo, si de viribus fideicommissi tractetur? Haec quaestio praetermittenda non erit. Sed quid, si fideicommissarius dicat: adeat prius, et sic de hoc quaeratur? Credo interdum audiendum fideicommissarium, si cognitio prolixiorem tractatum habeat. Finge enim verba fideicommissi de longinquo petenda, et iustam deliberationem de quantitate fideicommissi incidere; dicendum erit, compellendum eum adire, ne prius heres decedens fideicommissarium decipiat. §. 4. Tempestivum est requirere, per quem quis cogatur adire et restituere hereditatem; veluti si Praetor aut Consul fuerit heres institutus, suspectamque hereditatem dicat, an cogi possit adire et restituere? Et dicendum est, Praetorem quidem in Praetorem, vel Consulem in Consulem nullum imperium habere; sed si iurisdictioni se subiiciant, solet Praetor in eos ius dicere. Sed et si ipse Praetor heres institutus suspectam dicat, ipse se cogere non poterit, quia triplici officio fungi non potest, et suspectam dicentis, et coacti, et cogentis. Sed in his omnibus casibus atque similibus principale auxilium implorandum est. §. 5. Si quis filiusfamilias sit, et magistratum gerat, patrem suum, in cuius est potestate, cogere poterit suspectam dicentem hereditatem adire et restituere.

XIV. *Hermogenianus libro IV. Fideicommissorum.* Nam quod ad ius publicum attinet, non sequitur ius potestatis. §. 1. Sed et qui repudiavit hereditatem, cogetur adire et restituere ipsam hereditatem, si iustae causae allegentur. §. 2. Plane si bona venierint, non oportet Praetorem ne quidem pupillum restituere, nisi ex causa, ut divus Pius rescripsit. §. 3. Si quis compulsus adierit hereditatem ex testamento, quod secundas tabulas habebat, quaesitum est: an per aditionem et tabulae secundae firmarentur? quod videantur evanuisse non adita patris hereditate. Et Iulianus libro quinto decimo scribit: et sequentes tabulas confirmari. Quae sententia verissima est; nemo enim dubitat, etiam legata praestari, et libertates competere, et cetera, quaecunque sint in testamento, perinde valere, ac si sua sponte heres hereditatem adiisset. §. 4. Qui compulsus adiit hereditatem, sicuti ceteris commodis caret, ita hoc quoque casu caret, ne possit poenitendo quartam retinere. Et ita invenio ab Imperatore nostro et divo patre eius rescriptum. §. 5. Non omnis autem suspectam hereditatem repudiatione amissam cogere potest adiri et sibi restitui, sed is demum, ad quem actiones transire possunt; neque enim aequum est, ad hoc quem compelli adire hereditatem, ut emolumentum quidem hereditatis refundat, ipse vero oneribus hereditatis obstrictus relinquatur. §. 6. Quare si fideicommissum pecuniarium alicui fuerit relictum, cessat compulsio, tametsi indemnitatis cautio offeratur. §. 7. Proinde qui hereditatem rogatur restituere, is demum compellitur restituere. §. 8. Sed et si quis bona rogatus sit, vel familiam, vel pecuniam rogetur, vel universam rem,

XV. *Paulus libro II. Fideicommissorum.* Vel omnia sua,

XVI. *Ulpianus libro IV. Fideicommissorum.* Cogi poterit. Hoc idem, et si patrimonium fuerit rogatus, et si facultates, et si *quidquid habeo*; et si *censum meum*, et si *fortunas meas* et si *substantiam meam*, et si *peculium meum* testator dixerit; quia plerique ὑποκοριστικῶς patrimonium suum peculium dicunt, cogendus erit; de successione enim sua et hic sensit. Nec ignoro, in quibusdam ex his Maecianum dubitare, et voluntatis esse dicere quaestionem, utrumne de pecunia tantum, an et de successione testator senserit? In ambiguo tamen magis de successione sensum dico, ne intercidat fideicommissum. §. 1. Sed et si quis ita rogavit: *quidquid ad te ex hereditate bonisve meis pervenerit, rogo restituas*, cogi poterit adire et restituere hereditatem ex Trebelliano senatusconsulto, quanquam *pervenire* proprie dicatur, quod deductis oneribus ad aliquem pervenit. §. 2. Et generaliter autem potest dici, ita demum quem non posse cogi adire et restituere hereditatem, si de re vel quantitate fuerit rogatus; ceterum si de universitate sensisse testatorem appareat, nulla quaestio est, quin, sive suspectam dicat, cogi possit, sive sponte adiit, ex Trebelliano transeant actiones. §. 3. Inde quaeritur: si quis hereditatem rogatus sit restituere deducto aere alieno vel deductis legatis, an suspectam dicens cogi possit adire et restituere hereditatem? quia vi ipsa magis id, quod superest ex hereditate, quam ipsam hereditatem restituere sit rogatus. Et sunt, qui putent, ut Maecianus, inutilem esse hanc deductionem; nec enim posse exinde deduci quantitatem, non magis, quam si fundum quis deducto aere alieno vel deductis legatis restituere sit rogatus; neque enim recipit fundus aeris alieni vel legati minutionem. Sed Iulianum existimare refert, Trebelliano senatusconsulto locum esse, ne dupliciter fideicommissarius oneretur, et quum heres aes alienum vel legatum deducit, et quum convenitur a creditoribus et legatariis, restituta sibi ex Trebelliano hereditate; debere aut deductionem eum non pati ab herede, aut cavere illi heredem, defensum iri eum adversus legatarios ceterosque. §. 4. Si quis heres institutus rogatus fuerit hereditatem non totam, sed partem restituere, vel si duobus restituere sit rogatus, et alter ex his velit sibi restitui hereditatem, alter recuset, senatus censuit, utroque casu exonerari eum, qui suspectam hereditatem dicit, totamque hereditatem transire ad eum, qui adire cogit. §. 5. Sed et si quis non hereditatis suae partem dimidiam rogavit heredem suum restituere, sed et hereditatem Seiae, quae ad eum pervenerat, vel totam, vel partem eius, heresque institutus suspectam dicat, quum placeat illud, quod Papinianus ait, ex Trebelliano transire actiones, dici poterit, si suspecta dicatur hereditas, cogendum heredem institutum adire et restituere hereditatem, totamque hereditatem ad eum, cui restituitur, pertinere. §. 6. Sed et si miles rogaverit quem res Italicas restituere vel res provinciales, dicendum est, suspectam dicentem cogi adire et restituere. *Nam*, ut eleganter Maecianus libro sexto Fideicommissorum ait, *qua ratione ex certa re miles heredem instituere potest, actionesque ei dabuntur, pari ratione etiam ex Trebelliano transibunt actiones.* Et quamvis placeat, cum quis hereditatem bonaque, quae sibi ab aliquo obvenerunt, vel quae in aliqua regione habet, restituere rogat, ex Trebelliano non transire actiones, tamen contra responderi debere in militis testamento ait. *Nam sicuti concessum est*, inquit, *militibus circa institutionem separare species bonorum, ita et si per fideicommissum ab institutis heredibus id fecerit, in id admittetur Trebellianum senatusconsultum.* §. 7. Quum quidam duos heredes instituerit, eosque invicem substituerit, et ab his petierit, sive uterque, sive alter heres esset, ut hereditas sua ex parte dimidia restitueretur alicui post quinquennium, et scripti suspectam sibi hereditatem dicant, fideicommissarius autem desideret suo periculo adiri hereditatem, censuit senatus, ambos heredes alterumve cogi adire hereditatem et fideicommissario eam restituere ita, ut fideicommissario et adversus eum actiones competant, quasi ex Trebelliano restituta hereditate. §. 8. Maecianus scribit: cum quis ex fideicommissariis absit, et praesentes desiderent suo periculo adiri hereditatem, translatisque in solidum actionibus in eum, qui coëgit, absentes, si velint fideicommissum suscipere, a praesente petant, consequenter nec quartam eum retenturum adversus fideicommissarios suos, quia nec heres potuit. §. 9. Idem Maecianus quaerit: an is, qui duobus vel pluribus rogatus est restituere hereditatem, cogente aliquo adire possit, et in horum, qui id non desideraverint, portionibus Falcidiae beneficio uti, sive ipsi quoque desiderent sibi restitui, sive alius in locum eorum successerit? Et quum hodie hoc iure utamur, ut totum transeat ad eum, qui coëgit, consequens erit dicere, quartae retentionem amisisse eum, qui coactus est, quia in solidum actiones transierint in eum, qui coëgit. Plane si proponas fideicommissarium non ita coëgisse, ut tota hereditas in se transferatur, quum coeperint ceteri desiderare sibi restitui hereditatem, dicendum, Falcidia eum uti posse. Recte igi-

tur Maecianus ait: multum interesse, utrum totam restitui hereditatem sibi fideicommissarius desideraverit, an suam tantummodo partem; nam si sola pars transfertur, in residuo Falcidiae erit locus; si tota hereditas translata sit, cessat huius legis beneficium. §. 10. Si servo duorum rogatus quis sit restituere hereditatem, et alter cogere velit suspectam dicentem, alter restitui sibi recuset, hoc erit dicendum, quod in duobus, quorum alter suscipere voluit hereditatem, alter non. §. 11. Si pater filio, quem in potestate habet, rogetur restituere hereditatem, an filius patrem suum, si suspectam dicat hereditatem, cogere possit? Et non est dubium, patrem a filio per Praetorem cogi posse. §. 12. Sed et si id fideicommissum ad castrense peculium spectaturum est, et filiusfamilias is fuit, qui munus militiae sustinebat, aliove quo officio praeerat, multo magis dicendum erit, posse eum postulare, ut pater suus cogatur adire et restituere hereditatem, quamvis contra obsequium patri debitum videatur id desideraturus. §. 13. Sed si servo suo rogatus sit cum libertate quis hereditatem restituere, sive directa data sit libertas, sive fideicommissaria, dici poterit, eum a servo suo non posse cogi adire hereditatem, quamvis, si sponte adiisset, cogetur praestare fideicommissariam libertatem et hereditatem; idque Maecianus libro septimo de Fideicommissis scribit. §. 14. Idem quaerit: si quis paratus sit domino cavere de indemnitate, an possit cogi adire hereditatem, et maxime si pretium servi offeratur? Et recte ait: non oportere sub incerto cautionis committere se aditioni hereditatis. §. 15. Hi, qui solidum capere non possunt, ex asse heredes instituti, et rogati restituere solidum, adire hereditatem et restituere cogentur, quum nihil oneris apud eos remansurum sit. §. 16. Si ego heres institutus rogatus sim Stichum manumittere, vel alius legatarius, fidei autem meae commissum sit, ut Titio hereditatem restituam, deinde Titii fidei commissum sit, ut Sticho eandem redderet, Stichus cogere me potest adire et restituere hereditatem. §. 17. Talis quoque casus a divo Pio terminatus est, quum servo uni ex heredibus legato per fideicommissum erat ab eo libertas data, et ab altero hereditas. Divus etenim Pius rescripsit Cassio Dextro in haec verba: *Hermias si Mosco Theodoto ex parte heredi instituto a Pamphilo testatore legatus est, eumque Theodotus, postquam adierat hereditatem, priusquam a coherede eiusdem Pamphili adiretur hereditas, ad iustam libertatem perduxit, et ob hoc in eum casum res perducta est, ut is, qui legavit, intestatus esse non possit, Hermia postulante Titius Evarestatus compellendus est periculo eius adire, et ex causa fideicommissi hereditatem restituere.*

XVII. *Idem libro II. Fideicommissorum.* Ex facto tractatum est: an per fideicommissum rogari quis possit, ut aliquem heredem faciat? Et senatus censuit, rogari quidem quem, ut aliquem heredem faciat, non posse, verum videri per hoc rogasse, ut hereditatem suam ei restituat, id est quidquid ex hereditate sua consecutus esset, ut ei restitueret. §. 1. Iulianus quoque libro quadragesimo Digestorum fideicommissum tale valere ait: *fidei tuae committo, ut hereditatem Titii restituas,* quum esset is, qui rogatus erat, a Titio heres institutus. §. 2. Non tantum autem si heredem quem scripsero, potero rogare, ut heredem faciat aliquem, verum etiam si legatum illi vel quid aliud reliquero; nam hactenus erit obligatus, quatenus quid ad eum pervenit. §. 3. Si quis caverit: *peto ut illi des,* aut: *illi fideicommissum relinquas,* aut: *illi libertatem adscribas,* admittenda sunt; nam quum in heredum institutione senatus censuit utile, de ceteris quoque idem erit accipiendum. §. 4. Si quis rogatus fuerit, ut, si sine liberis decesserit, restituat hereditatem, Papinianus libro octavo Responsorum scribit, etiam naturalem filium efficere, ut deficiat conditio. Et in libertino, eodemque colliberto hoc scribit. Mihi autem, quod ad naturales liberos attinet, voluntatis quaestio videtur esse, de quibus liberis testator senserit; sed hoc ex dignitate, et ex voluntate, et ex conditione eius, qui fideicommisit, accipiendum erit. §. 5. Ex facto tractatum memini: rogaverat quaedam mulier filium suum, ut, si sine liberis decessisset, restitueret hereditatem fratri suo; is postea deportatus in insulam liberos susceperat; quaerebatur igitur, an fideicommissi conditio defecisset? Nos igitur hoc dicemus, conceptos quidem ante deportationem, licet postea edantur, efficere, ut conditio deficiat; post deportationem vero susceptos, quasi ab alio, non prodesse, maxime quum etiam bona cum sua quodammodo causa fisco sint vindicanda. §. 6. Si quis rogatus fuerit filiis suis, vel cui ex his voluerit, restituere hereditatem, Papinianus libro octavo Responsorum etiam deportato ei tribuit eligendi facultatem, cui liber factus fideicommissum restitui velit. Sed si servus poenae fuerit constitutus, nullo ante concepto filio, iam parere conditioni non poterit, decessisseque sine liberis videtur; sed quum decedit, electionem illam, quam Papinianus deportato dedit, huic dari non oportet. §. 7. Si quis autem susceperit quidem filium, verum vivus amiserit, videbitur sine liberis decessisse. Sed si naufragio, vel ruina, vel aggressu, vel quo alio modo simul cum patre perierit, an editio defecerit? videamus. Et magis non defecisse arbitror, quia non est verum, filium eius supervixisse. Aut igitur filius supervixit patri, et exstinxit conditionem fideicommissi, aut non supervixit, et exstitit conditio; cum autem, quis ante, et quis postea decesserit, non apparet, exstitisse conditionem fideicommissi, magis dicendum est. §. 8. Si quis ita fideicommissum reliquerit: *Fidei tuae fili committo, ut, si alieno herede moriaris, restituas Seio hereditatem,* videri eum de liberis sensisse, divus Pius rescripsit. Et ideo, quum quidam sine liberis decederet, avunculum ab intestato bonorum possessorem habens, exstitisse conditionem fideicommissi rescripsit.

XVIII. *Idem libro XV. ad Sabinum.* In fideicommissaria hereditatis restitutione constat non venire fructus, nisi mora facta sit, aut cum quis specialiter fuerit rogatus et fructus restituere. §. 1. Plane fructus in quartam imputantur, ut est rescriptum. §. 2. Quoties quis rogatur hereditatem restituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit hereditatis; fructus autem non hereditati, sed ipsis rebus accepto feruntur. §. 3. Si legatum sit heredi relictum, et rogatus sit portionem hereditatis restituere, id solum non debere eum restituere, quod a coherede accepit; ceterum quod a semetipso ei relictum est, in fideicommissum cadit, et id divus Marcus decrevit.

XIX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Ubi pure fideicommissum datum est, si adiectum sit: *rogo des filio tuo, faciasque, ut ad eum perveniat,* rescriptum est, videri in id tempus dari, quo capere possit, id est sui iuris fiat. §. 1. *Te rogo Luci Titi, hereditatem meam cum Attio partiaris.* Ex senatusconsulto Trebelliano in eum, cui restituta est hereditas, actiones competere, Aristo ait, quia pro hoc accipiendum sit: *rogo hereditatem illam restituas.* Nec verba spectantur senatusconsulti, sed sententia quibuscunque verbis, dum testator senserit, ut hereditas sua restituatur. §. 2. Qui in distrahendis conservandisve rebus hereditariis sumtus factus est, imputari heredi debet.

XX. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Sed et si ad tempus liberorum fuerit legatum relictum, et is uxore praegnante decesserit, ad heredem suum transferet legatum.

XXI. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Heres, quum debuerat quartam retinere, totam hereditatem restituit, nec cavit sibi stipulatione proposita. Similem eum esse, Aristo ait, illis, qui retentiones, quas solas habent, omittunt; sed posse eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere vel nancisci, et adversus agentem doli mali exceptione uti, posse eum et debitoribus denuntiare, ne solverent.

XXII. *Ulpianus libro V. Disputationum.* Mulier, quae duobus filiis in potestate patris relictis alii nupserat, posteriorem maritum heredem instituit, eumque rogavit liberis suis post mortem patris eorum hereditatem suam restituere, vel ei, qui eorum superesset; eisdem emancipatis a patre suo vitricus restituisse hereditatem dicebatur, mox alter ex filiis vivo patre decessisse. Quaerebatur: an is, qui supererat ex filiis, partem fratri suo restitutam petere possit, quasi praemature datam? Scaevola divum Marcum in auditorio de huiusmodi specie iudicasse refert: Brasidas quidam Lacedaemonius, vir praetorius, quum filiis suis ab uxore divortio separata, si morte patris sui iuris fuissent effecti, fideicommissum relictum esset, eos emancipaverat; post emancipationem fideicommissum petebant; decrevisse igitur divum Marcum refert, fideicommissum eis repraesentandum, intellecta matris voluntate, quae, quia non crediderat patrem eos emancipaturum, distulerat in mortem eius fideicommissum, non dilatura id in mortalitatem, si eum emancipaturum sperasset. Secundum haec di-

cebam, et in propositam quaestionem decretum divi Marci esse trahendum, et recte fideicommissum utrisque solutum. §. 1. Non est dubitandum, cogi posse heredem institutum adire et restituere hereditatem servis, sive directa, sive fideicommissaria libertas eis data fuisset, quum adspernari heres non deberet personam cogentis; habet enim hic quoque aditum, ut, qui nondum petere fideicommissariam libertatem possit, nec directam sibi vindicare, propter spem tamen libertatis et hereditatis aditum ad Praetorem et per se habeat. §. 2. Si heres post multum temporis restituat, quum praesente die fideicommissum sit, deducta quarta restituet; fructus enim, qui percepti sunt, negligentia petentis, non iudicio defuncti percepti videntur. Alia causa est, si sub conditione vel in diem rogatus fuerit; tunc enim quod percipitur summovet Falcidiam, si tantum fuerit, quantum quartam facit et quartae fructus; nam fructus, qui medio tempore percepti sunt, ex iudicio testantis percepti videntur. §. 3. Sed enim si quis rogetur restituere hereditatem, et vel servi decesserint, vel aliae res perierint, placet, non cogi eum reddere, quod non habet; culpae plane reddere rationem, sed eius, quae dolo proxima est. Et ita Neratius libro primo Responsorum scribit. Sed et si, quum distrahere deberet, non fecit lata culpa, non levi et rebus suis consueta negligentia, huiusmodi rei rationem reddet. Sed et si aedes ustae sunt culpa eius, reddet rationem. Praeterea si qui partus exstant, et partuum partus, quia in fructibus hi non habentur. Sed et ipse, si quem sumtum fecit in res hereditarias, detrahet. Quodsi sine facto eius, prolixitate temporis, aedes usu acquisitae sint, aequissimum erit, nihil eum praestare, quum culpa careat. §. 4. Quum proponeretur quidam filiam suam heredem instituisse, et rogasse eam, ut, si sine liberis decessisset, hereditatem Titio restitueret, eaque dotem marito dedisse certae quantitatis, mox decedens sine liberis heredem instituisse maritum suum, et quaereretur, an dos detrahi possit? dixi, non posse dici in eversionem fideicommissi factum, quod et mulieris pudicitiae, et patris voto congruebat. Quare dicendum est, dotem decedere, ac si, quod superfuisset, rogata esset restituere. Quodsi tantos fructus ex hereditate mulier perceperit, ut inde possit doti satisfieri, dicendum est, potius fructibus hoc expensum ferendum, quam fideicommisso. §. 5. Ut Trebelliano locus sit, non sufficit de hereditate rogatum esse, sed quasi heredem rogari oportet. Denique si cui portio hereditatis fuerit legata, (legari enim posse etiam portionem hereditatis placet nobis) rogatusque fuerit hanc partem restituere, dubio procul non fiet restitutio ex senatusconsulto, ideoque nec quarta retinebitur.

XXIII. *Iulianus libro XXXIX. Digestorum.* Quoties paterfamilias unum vel duos heredes coheredibus suis restituere hereditatem iubet, intelligitur easdem partes in fideicommisso facere, quas in hereditate distribuenda fecerit. Sed si iubeantur hi, quibus fideicommissum datur, pecuniam numerare, atque ita fideicommissum recipere, ex quantitate pecuniae, quam dare iubentur, voluntas colligenda est patrisfamilias. Nam si ex disparibus partibus heredes scripti aequas partes dare iubentur, propius est, ut viriles recipere debeant; si vero summa pecuniae dandae congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

XXIV. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Nonnunquam autem ex voluntate varie scriptum et iudicatum est, videlicet si non sub appellatione heredum, sed propriis nominibus expressis fideicommissum relinquatur.

XXV. *Iulianus libro XXXIX. Digestorum.* Quidam ita testamento scripserat: *A te heres peto, fideique tuae committo, ut, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, filio meo prima quaque die, aut si prius quid ei acciderit, matri eius des reddas.* Quaeritur: quum ante, quam adeatur hereditas, puer decesserit, an fideicommissum matri debeatur? Respondi: si puer ante, quam dies fideicommissi cedat, decessisset, fideicommissum translatum esse ad matrem; postea autem, quam dies fideicommissi cessit, si decesserit, ad heredem pueri fideicommissum pertinere. Sed an ea voluntas fuerit patrisfamilias, ut, si ante restitutum fideicommissum puer decessisset, matri potius, quam heredibus praestaretur, Praetor aestimabit ex persona matris et ex persona heredis pueri. Marcellus: *Sed testatoris voluntati congruum est, quandocunque puer decesserit, sive ante, quam dies fideicommissi cedat, sive postea, ad matrem transferri fideicommissum, si non iam puer hoc acceperit; eoque iure utimur.* Si servo herede scripto, dominus rogatus est eidem servo restituere hereditatem, quum liber esset, utile fideicommissum est. §. 2. Si quis filium suum ex asse heredem instituit, et codicillis, quos post mortem filii aperiri iussit, fidei eius commisit, ut, si sine liberis decesserit, hereditatem suam sorori suae restitueret, et filius, quum sciret, quod in codicillis scriptum esset, Stichum servum hereditarium testamento suo liberum esse iussit, heredes filii pretium eius servi sorori defuncti praestare debent, libertate favore sui servata. Hoc amplius, et si ignorasset filius codicillos a patre factos, nihilo minus heredes eius pretium praestare debebunt, ne factum eius alteri damnum afferat. §. 3. Sed et si servus iste a Sempronio heres institutus sit, eamque hereditatem postea, quam ex testamento fratris ad libertatem pervenit, adierit, hereditatis quoque aestimationem heredes fratris sorori eius praestare debent, quia, si manumissus non esset, iussu mulieris adire eam potuisset. Si vero vivente filio Sempronius decesserit, hereditas in causa fideicommissi non deducetur, quippe ab ipso filio adire iussus hereditatem ei acquireret.

XXVI. *Paulus libro singulari de Senatusconsultis.* Omnibus civitatibus, quae sub imperio populi Romani sunt, restitui debere et posse hereditatem fideicommissam, Apronianum senatusconsultum iubet. Sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur,

XXVII. *Iulianus libro XL. Digestorum.* Ita tamen, ut hi, quibus restituetur hereditas, actorem eligant et ad agendum, et ad excipiendas actiones. §. 1. Si servum hereditarium heres, qui coactus adiit, iusserit adire hereditatem ab alio eidem servo relictam, et tunc hereditatem, quam suspectam sibi esse dixerat, restituerit, an etiam eam hereditatem, quae per servum acquisita sit, restituere debeat? quaesitum est. Dixi: non magis hanc hereditatem in restitutionem venire, quam quod servus hereditarius post aditam hereditatem stipulatus fuisset, et per traditionem accepisset, aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuissent, utique si nulla mora fideicommisso facta fuisset. Sed si quid ante aditam hereditatem servus stipulatus fuisset, aut per traditionem accepisset, id restitui debebit, sicut fructus ante aditam hereditatem in restitutionem venient. §. 2. Qui suspectam sibi hereditatem dicit, nullum commodum ex testamento consequetur, quod habiturus non esset, si heres institutus non fuisset, aut non adiisset. Et ideo si pupillo substitutus fuerit ita: *Quisquis mihi heres erit, idem filio meo heres esto,* hereditatem, quae ex substitutione ad eum pervenerit, restituere cogendus erit. Si vero detracto hoc articulo: *quisquis mihi heres erit,* substitutus ita fuerit: *Titius filio meo heres esto,* tum si solus patri heres exstiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli restituere; si vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem, quia potuit coherede adeunte, quamvis ipse patris omisisset hereditatem, ex substitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in potestate habebat, heredem scripserit, et ab eo petierit, ut hereditatem Sempronio restitueret, isque suspectam sibi esse dicet, poterit ex Trebelliano senatusconsulto hereditas restitui. Quare etsi non immiscuerit se hereditati, nihilo minus actiones, quae ei et in eum competebant, ad Sempronium transferentur. §. 4. A patre heres scriptus, et exheredato filio substitutus, si rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex substitutione pervenerit, Titio restituere, cogendus non est vivo pupillo patris hereditatem adire, primum quia sub conditione fideicommissum datum est, deinde quia non probe de hereditate viventis pueri aget; mortuo autem pupillo compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quodsi duo heredes a patre instituti fuerint, et utriusque fidei commissum sit, ut exheredati filii hereditatem restituerent, satis erit, vel unum cogi adire; hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adiit, filii hereditatem adire et restituere cogetur. §. 6. Quoties filius emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, nulla ratio est compellendi heredis ad restituendam hereditatem; et sicut neque legata neque fideicommissa cetera praestare cogitur, ita nec ad restitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: *Plane non est compellendus adire, si iam filius bonorum possessionem accepit, ne intercidat fideicommissum mortuo herede instituto, et omissa a filio bonorum possessione.* §. 7. Qui ex Trebelliano senatusconsulto hereditatem restituit, sive pe-

tat a debitoribus hereditariis, sive ab eo petatur, exceptione restitutae hereditatis adiuvari vel summoveri potest; actiones autem fideicommissario competunt, quas habuit heres eo tempore, quo fideicommissum restituebat. Marcellus: *Sed eas quoque actiones, quae sub conditione erant, et quarum dies eo tempore non cesserat, fideicommissario competere placet. Sed ante, quam restituatur hereditas, exceptione aliqua heres adiuvandus non est, quum hoc minus ex causa fideicommissi restituturus sit.* §. 8. Trebellianum senatusconsultum locum habet, quoties quis suam hereditatem, vel totam vel pro parte, fidei heredis commisit. §. 9. Quare si Maevius te heredem instituerit, et rogaverit, ut hereditatem Titii restituas, tuque hereditatem Maevii adieris, perinde a te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses; ideoque et si suspectam Maevii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quodsi Maevius te rogaverit et suam hereditatem et Titianam restituere, tuque sponte adieris hereditatem, uteris legis Falcidiae commodo, et partem quartam Maevianae hereditatis retinebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso restitues; nec intererit, eidem utramque hereditatem, an alii Maevianam, alii Titianam rogatus fueris restituere. Sed si suspectam Maevianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire et restituere ei, cui rogatus fueris; is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, et fructus praediorum retinet, vel ipsa praedia, sive etiam debitor eius, qui testamentum fecit, fuerit, necessarium est, actiones adversus eum fideicommissario dari. Marcellus: *Hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta familiae erciscundae iudicium inter eum, qui restituit hereditatem, et qui recepit, accipietur.* §. 12. Qui rogatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi debet adire et restituere, quamvis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, et rogatus restituere hereditatem suspectam sibi esse dicat, puto rectius facturum Praetorem, si coëgerit eum adire hereditatem et restituere, quamvis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si praeceptis quibusdam rebus heres rogatus sit restituere hereditatem, et coactus eam adierit, an praecipere debeat? Respondi: eum, qui iussu Praetoris adisset hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum sit sub hac conditione, si heres non esset, et suspectam sibi hereditatem dicat, non aliter cogendus est adire, quam ut legata, quae sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur; non quidem a coheredibus, ne onerentur, sed ab eo, cui restituta fuerit hereditas; nam sicut explendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem, ita ob id ipsum damno affici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, et eius fidei commissum, ut partem dimidiam hereditatis statim Publio Maevio restitueret, alteram partem, quum ipsa moreretur, eidem Publio Maevio; praeterea alia aliis legata data sunt; Maevius partem dimidiam hereditatis statim percepit, et cavit, quod amplius, quam per legem Falcidiam liceret, cepisset, redditum iri; sed et ceteri legata solida acceperunt, et similiter de restituendo, quod amplius percepissent, caverunt; mortua consobrina mea Publius Maevius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quaero itaque: quantum ei restituere debeam? utrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quidquam an et ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam, et quantum? Item quaero: si quod ab his ex stipulatione percepero, et quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis, an ex incremento et fructibus eius summae, quae supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam duntaxat, ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quae restitueretur, excedat, an vero, sicut Publius Maevius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum eiusque quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debeat? Respondi: quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem partis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Maevio restituendum, nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quidquam potest; si vero fructus quantitatem partis dimidiae exuberant, quadranti tuo et fructibus eius accedet; si vero fructus eius partis, quae supra quadrantem apud consobrinam tuam remanserat, non implent quantitatem partis dimidiae bonorum, ex stipulatione agi poterit. In summa ratio ita ponenda est, ut, cum omni modo quadrantem excedat fructus, et in tantum excreverit, ut quantitatem partis dimidiae bonorum excedat, etiam id, quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos servos rogatus est manumittere, et iisdem hereditatem restituere, detracto pretio servorum hereditatem restituere debebit.

XXVIII. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Ex asse heres institutus, partem hereditatis mihi pure, partem tibi sub conditione restituere rogatus, quum suspectam diceret, postulante me adiit, et mihi totam ex senatusconsulto restituit. Quandoque conditio exstiterit, an fructus partis tuae restituere tibi debeam? non immerito dubitabatur. Et plerisque placet, non esse eos praestandos, quia nec ab herede praestarentur, si sua sponte adiisset, sufficiat autem, ius tuum tibi integrum conservari, non etiam meliorem conditionem tuam fieri. §. 1. Iidem tamen existimabant, si ex asse heres institutus mihi quadrantem pure, tibi aeque quadrantem sub conditione restituere rogatus sit, et quum suspectam hereditatem diceret, cogente me adierit, quandoque conditio exstiterit, semissem tibi esse restituendum. §. 2. Sed nec lege Falcidia in proposita specie usurum me puto, quamvis scriptus heres, si sponte adisset, uteretur.

XXIX. *Marcianus libro IV. Institutionum.* Si quis, priore facto testamento, posterius fecerit testamentum, etiam si ex certis rebus in posterioribus tabulis heredes instituit, superius tamen testamentum sublatum est, ut divi quoque Severus et Antoninus rescripserunt. Cuius constitutionis verba retuli, quum alia quoque praeterea in constitutione expressa sint. *Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere perinde, ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia hereditatem restituat his, qui priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet.* Et hoc ita intelligendum est, si non aliquid specialiter contrarium in secundo testamento fuerit scriptum.

XXX. *Idem libro VIII. Institutionum.* Si legatus suspectam hereditatem dicat, et legationis tempore compellendus est accipere iudicium, quia hic non multum officio occupatur. Et licet deliberare se dicat, an adeat, cogendus est adire, sed non ut statim restituat, sed ut reversus domum, si putaverit sibi expedire, commodo Falcidiae vel testamenti utatur, vel si non putaverit, restituat totam hereditatem, ne onera patiatur. §. 1. Si quis bona sua vel omnia sua rogaverit restituere, fideicommissariam restitutionem esse, intelligendum est; nam meorum et tuorum appellatione etiam actiones contineri, dicendum est. §. 2. Si filiofamilias vel servo restituatur hereditas, et postea pater vel dominus ratum habuerit, transeunt ex Trebelliano senatusconsulto actiones. §. 3. Multum interest, utrum quarta pars iure hereditario retineatur, an vero in re vel pecunia. Nam superiore casu actiones dividuntur inter heredem et fideicommissarium, posteriore vero apud fideicommissarium sunt actiones. §. 4. Et heredem institutum, rogatumque hereditatem restituere praecepta aliqua summa vel re, etiam si in praeceptione minus, quam quarta pars esset, non amplius principem pati vindicaturum. §. 5. Sed et si sine ulla praeceptione rogatus fuerit hereditatem restituere, plerumque quarta donata est a principibus. Et ita divus Traianus et Hadrianus et Antoninus rescripserunt.

XXXI. *Idem libro IX. Institutionum.* Si cui pure libertas, et per fideicommissum sub conditione hereditas relicta est, cogitur heres adire hereditatem, si suspectam dicat, et restituere, et deficiente conditione libertas ei eripi non potest. §. 1. Si autem ei, qui in diem libertatem accepit, hereditas per fideicommissum relicta fuerit, suspectam eam interim non posse adiri, divus Pius Cassio Hadriano rescripsit, quum non possit nondum libero hereditas restitui, nec rursus contra voluntatem defuncti libertatem dare praestandam. §. 2. Si sub conditione heres institutus rogatusque hereditatem restituere non vult conditioni parere et adire hereditatem, si facti est conditio, debet parere et

adire, et restituere; vel si in dando sit, offerente fideicommissario, recusante autem herede factum adimplere, licentia dabitur fideicommissario, secundum imitationem dationis factum implere, et tunc necessitas imponitur heredi hereditatem adire. Ceterae conditiones, quae non sunt in potestate heredis, ad officium Praetoris non pertinent.

XXXII. *Celsus libro XX. Digestorum.* Ballista filiumfamilias heredem instituit ita: *Trebellianus si caverit coloniae Philippensium, ut sine liberis morietur, quantacunque pecunia ex hereditate de bonis meis ad eum pervenit, eam pecuniam omnem ad coloniam Philippensium perventuram.* Respondi: ex his verbis, quae proponis, id est *pecuniam*, existimo etiam fructus, quos ex hereditate percepit, restituere eum debere, perinde quasi specialiter hoc testator expressisset.

XXXIII. *Marcianus libro VIII. Institutionum.* Scribit Celsus libro vicesimo Digestorum: si is, qui quadringenta in bonis habebat, petiit ab herede suo, ut, si sine liberis moreretur, quanta pecunia ex hereditate sua ad eum pervenisset, Maevio restitueretur, si ex fructibus medio tempore quadringenta perceperit, et sine liberis decesserit, heredem eius Maevio quadringenta debiturum. Et quum diu multumque tractaverit, an, quum augmentum heres senserit, et periculum sustineat, an per contrarium? novissime ait: iniquum esse, ad fideicommissarium damnum pertinere, ad quem augmentum non pertineat; et an ad supplendum, inquit, quodcunque ex quadringentis defuerit, etiam augmentum ad eum pertinebit, hoc est ut usque ad summam quadringentorum damna et fructus computentur? quod verius esse arbitror.

XXXIV. *Idem libro II. Regularum.* Si eius, qui novissimus ex filiis mortuus esset, partem hereditatis propinquo voluit pater restitui, et simul fratres diem suum obiissent, propinquum, si non ostenderit, quis novissimus obiisset, ad partem hereditatis non admitti, sed matrem ex Tertulliano senatusconsulto ad utriusque hereditatem admitti constat.

XXXV. *Ulpianus libro VI. de officio Proconsulis.* Quum heres instituta furiosa hereditatem esset rogata restituere, curatorem eius, secundum tabulas bonorum possessione accepta, posse transferre actiones, divus Pius decrevit.

XXXVI. *Paulus libro XIII. ad Edictum.* Cum hereditas ex fideicommissi causa restituta est, si ante cum herede compromissum est, puto fideicommissarium cavere debere heredi, sicut cum heres multa ante, quam restitueret, administravit. Nam quod dicitur, retinere eum oportere, non est perpetuum. Quid enim, si nihil est, quod retineat? veluti quum omnia in nominibus sunt aut in corporibus, quae non possidebat. Nempe enim is, cui restituta est, omnia persequitur, et tamen heres iudiciis, quibus conventus est, aut stipulationibus, quibus necesse habuit promittere, obstrictus manebit. Ergo non alias cogetur restituere, quam si caveatur.

XXXVII. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Restituta hereditas videtur aut re ipsa, si forte passus est heres possideri res hereditarias vel totas, vel aliquas earum hac mente, ut vellet restituere, et ille suscipere, non si ex alia causa putavit te possidere. Sed et si postea ratum habuit, idem erit dicendum. Sed et si verbo dixit se restituere, vel per epistolam, vel per nuntium restituat, audietur. Sed et si voluntate tua alii restituerit, in te transibunt actiones. Item si alius iussu meo restituit, vel ratam habuit restitutionem, transisse actiones videntur. §. 1. Pupillus autem ipse debet restituere tutore auctore, non tutor sine pupillo, nisi infans est, quia nec mandare actiones tutor pupilli sui potest. Ne se quidem auctore pupillum restituere potuisse hereditatem, divus Severus in persona Arrii Honorati pupilli decrevit, qui Arrio Antonino patruo et tutori suo restituerat. §. 2. Sed et si pupillo sit restituenda, non posse pupillo sine tutoris auctoritate restitui, constat.

XXXVIII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Non enim tantum solutio est hereditatis restitutio, sed et successio, quum obligetur.

XXXIX. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Sed nec ipsi tutori indistincte restitui potest.

XL. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Quamvis senatus de his actionibus transferendis loquatur, quae iure civili heredi et in heredem competunt, tamen honorariae actiones transeunt; nulla enim separatio est. Immo et causa naturalium obligationum transit. §. 1. Persona autem heredis instituti Trebelliano continetur; verum hoc iure utimur, ut et successor heredis recte ex Trebelliano restituat, veluti heres bonorumve possessor, vel pater dominusve, quibus acquisita est hereditas; omnes enim, quod iuris habent, ex Trebelliano senatusconsulto restituere debent, nec interest, is, qui institutus est, an pater dominusve rogatus sit restituere. §. 2. Nihil interest, cui nostro nomine restituatur, paterfamilias sit, an is, qui in aliena potestate est.

XLI. *Gaius libro II. Fideicommissorum.* Mulier, an masculus; et ideo servo quoque voluntate nostra, vel si ratum habuerimus, restitui potest.

XLII. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Quia perinde est, atque si mihi restituta esset hereditas. §. 1. Restituta hereditate iura sepulcrorum apud heredem remanent.

XLIII. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Papinianus tractat: si quis heres institutus ex semisse rogatus sit restituere hereditatem, et eam suspectam dicens compulsus adierit, deinde fideicommissarius ignarus sit, accrevisse portionem hereditatis post restitutionem scripto heredi, an opus sit ei alia actione? Et ait: securum esse eum posse. De illo plane solo quaerendum ait: an ei opus sit nova restitutione, posteaquam portio accrevit?

XLIV. *Marcellus libro XV. Digestorum.* Postulante Sticho, qui eodem testamento libertatem et fideicommissariam hereditatem acceperat, heres suspectam adiit; mox Stichus, antequam moram in recipienda hereditate faceret, decessit, relicto herede Titio. Quaero: an in Titium, si nolit recipere fideicommissariam hereditatem, actiones ex senatusconsulto competant? Respondi: quoniam fere is, qui compulsus est adire hereditatem, confestim ei restituet, de manumisso duntaxat senatusconsulto comprehensum est, nec heredis facta est mentio. Potest tamen evenire, ut restitutionem distulerit heres, veluti si pecuniam ei debuerit defunctus, quam retinere maluit, quam petere. Ceterum existimo, idem in herede eius constituendum, quod in illo constitutum est; cur enim recusaret, quam recusare non potuit is, cuius hereditatem suscepit? Quodsi forte ante hereditatis restitutionem sine herede decesserit libertus, perinde bona eius creditoribus hereditariis vendere permittendum est, ac si restituta hereditate decesserit. §. 1. Sed in huiusmodi quaestione rogo respondeas, an recte senserim? Rogata est filia ex asse heres restituere hereditatis partem dimidiam deductis legatis minimis, et aere alieno non magno, ut legi Falcidiae locus non sit; mora facta non est restitutioni fideicommissi; desidero verbotenus mihi restitui hereditatem, ut ex Trebelliano senatusconsulto agenti, et ex eo competentibus actionibus etiam usuras debitas ex mortis die in tempus restitutionis persequar. Item quaero et de pensionibus, quia locationum obligatio in hereditate fuit; ab herede fructus nullos peto; sed illa desiderat refundere me aut concedere ei actiones usurarum et pensionum; non possum persuadere, hereditatis appellatione, quam rogata erat mihi restituere, etiam hanc stipulationem usurarum ad me pertinere? Respondi: omnia ea hereditatis appellatione continentur; quantum enim ad hoc refert, inter haec ceteraque, quae sub conditione sunt promissa, aut in annos singulos vel menses, nihil interest. Sane pro fructu rei, quae hereditate continetur, haec cedunt, nec fructus fideicommissum sequitur, si mora non intercessit. Sed quia non, ut heres fideicommissum, ut sic dixerim, suppleat, postulet, sed qualis nunc est hereditas, desideret restitui sibi, nequaquam id debet heres recusare; nam et quodammodo in partem hereditatis senatus recipi voluit fideicommissarium, et haberi heredis loco, pro qua parte ei restituta esset hereditas. Sed cum hereditarios nummos foeneravit, aut ex fundis fructus percepit, nihil eo nomine praestat ei, cui hereditas per fideicommissum relicta est, si non intercessit mora, scilicet quia suo periculo foeneravit, colendove fundo, vel in cogendis fructibus insumsit operam, nec aequum erat, alterius, ut sic dixerim, procuratorem constitui. Nullum autem impendium vel opera intercedit hereditatis, cum his modis, de quibus est quaesitum, augmentum heres recepit.

XLV. *Modestinus libro singulari de Heurematicis.* Qui totam hereditatem restituere rogatus quartam retinere non vult, fidemque obsequium defuncti precibus praebere desiderat, sua sponte adire debebit hereditatem, quasi ex Trebelliano eam restituturus. Suaserim tamen, suspectam

potius dicat hereditatem, coactusque a Praetore restituat; hoc enim casu ex ipso Trebelliano restituere videtur, expositoque hereditario metu universas actiones in eum transferri, qui recipit hereditatem.

XLVI. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Seius Saturninus archigubernus ex classe britannica testamento fiduciarium reliquit heredem Valerium Maximum trierarchum, a quo petiit, ut filio suo Seio Oceano, quum ad annos sedecim pervenisset, hereditatem restitueret; Seius Oceanus ante, quam impleret annos, defunctus est; nunc Manlius Seneca, qui se avunculum Seii Oceani dicit, proximitatis nomine haec bona petit; Maximus autem trierarchus sibi ea vindicat ideo, quia defunctus est is, cui restituere iussus erat. Quaero ergo: utrum haec bona ad Valerium Maximum trierarchum heredem fiduciarium pertineant, an ad Manlium Senecam, qui se pueri defuncti avunculum esse dicit? Respondi: si Seius Oceanus, cui fideicommissaria hereditas ex testamento Seii Saturnini, quum annos sedecim haberet, a Valerio Maximo fiduciario herede restitui debebat, priusquam praefinitum tempus aetatis impleret, decessit, fiduciaria hereditas ad eum pertinet, ad quem cetera bona Oceani pervenerunt, quoniam dies fideicommissi vivo Oceano cessit, scilicet si prorogando tempus solutionis tutelam magis heredi fiduciario permisisse, quam incertum diem fideicommissi constituisse videatur.

XLVII. *Pomponius libro I. variarum Lectionum.* Si heredi eius, cui natura debuerit, aliquis solverit, ei, cui fideicommisso hereditas relicta sit, id reddendum.

XLVIII. *Paulus libro XIV. Responsorum.* Paulus respondit: si certa portio hereditatis alicui relicta proponatur, et is res hereditarias quasdam furatus sit, in his rebus, quas subtraxit, denegari ei portionem oportere, recte respondetur.

XLIX. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Cum hereditas ex Trebelliano senatusconsulto restituitur, si res urgeat, et metus sit, ne per absentiam forte fideicommissarii dies actionis exeat, heres iudicium suscipere cogitur. §. 1. Similique modo, filio de possessione contra tabulas deliberante, scriptus heres a creditoribus hereditariis convenitur.

L. *Idem libro XI. Quaestionum.* Imperator Hadrianus, quum Vivius Cerealis filio suo Vivio Simonidi, si in potestate sua esse desiisset, hereditatem restituere rogatus esset, ac multa in fraudem fideicommissi fieri probaretur, restitui hereditatem filio iussit ita, ne quid in ea pecunia, quamdiu filius eius viveret, iuris haberet. Nam quia cautiones non poterant interponi conservata patria potestate, damnum conditionis propter fraudem inflixit. Post decreti autem auctoritatem in ea hereditate filio militi comparari debuit, si res a possessoribus peti, vel etiam cum debitoribus agi oporteret. Sed paternae reverentiae congruum est, egenti forte patri officio iudicis ex accessionibus hereditariis emolumentum praestari.

LI. *Idem libro XVII. Quaestionum.* Cum heres deductis legatis hereditatem per fideicommissum restituere rogatur, non placet ea legata deduci, quae peti non poterant. Sed cum uxori pro parte heredi scriptae dos praelegatur, eaque deductis legatis hereditatem restituere rogatur, etiam si quarta, quam per legem Falcidiam retinet, tantum efficiat, quantum in dote est, tamen pro sua portione dotis praelegatae partem deducit. Quum enim utrumque consequitur, nihil interest inter hanc mulierem et quemvis alium creditorem heredem institutum et hereditatem restituere rogatum. Idem probatur, et si non deductis legatis fideicommissum ab ea relictum sit.

LII. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Si res aliena Titio legata fuerit, isque domino rei herede instituto petierit, ut hereditatem Maevio restituat, Maevius legatum inutiliter petet; non enim poterit consequi, quod ad institutum, id est rei dominum, pervenire non poterat. §. 1. Servus ab altero ex heredibus libertatem, ab altero fideicommissum hereditatis accepit. Si neuter adire velit, nullae Praetoris partes erunt, quia neque propter solam libertatem compellitur adire, neque is, a quo libertas data non est, propter eum, qui nondum liber est, ut adeat, compellitur, et senatusconsulto tunc locus est, quum ab omnibus directa, vel fideicommissaria libertas ab eo datur, a quo hereditas quoque relinquitur. Sed si forte is, a quo libertas data est, portionem suam repudiavit, vel conditione exclusus est, quum portio eius ad alterum pervenerit, defendi poterit, adire cogendum; quid enim interest, quo iure debitor libertatis et hereditatis idem esse coeperit?

LIII. *Idem libro XX. Quaestionum.* Non est cogendus heres suspectam adire hereditatem ab eo, cui libertas a legatario, hereditas ab herede relicta est, quum status hominis ex legato pendeat, et nemo se cogatur adstringere hereditariis actionibus propter legatum. Quid enim, si inter moras, non manumittente legatario, servus decesserit? Si autem vivo testatore legatarius decesserit, benigne respondetur, cogendum adire, quum in ipsius sit potestate, manumisso restituere hereditatem.

LIV. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Titius rogatus est, quod ex hereditate superfuisset, Maevio restituere. Quod medio tempore alienatum vel deminutum est, ita quandoque peti non poterit, si non intervertendi fideicommissi gratia tale aliquid factum probetur; verbis enim fideicommissi bonam fidem inesse constat. Divus autem Marcus, quum de fideicommissaria hereditate cognosceret, his verbis: *quidquid ex hereditate mea superfuerit, rogo restituas*, et viri boni arbitrium inesse credidit; iudicavit enim, erogationes, quae ex hereditate factae dicebantur, non ad solam fideicommissi deminutionem pertinere, sed pro rata patrimonii, quod heres proprium habuit, distribui oportere. Quod mihi videtur non tantum aequitatis ratione, verum exemplo quoque motus fecisse. Quum enim de conferendis bonis fratribus ab emancipato filio quaereretur, praecipuum autem, quod in castris fuerat acquisitum militi, relinqui placeret, consultus Imperator sumtus, quos miles fecerat, non ex eo tantummodo patrimonio, quod munus collationis pati debuit, sed pro rata etiam castrensis pecuniae decedere oportere, constituit. Propter huiusmodi tractatus Maevius fideicommissi nomine cautionem exigere debet; quod eo pertinet, non ut ex stipulatione petatur, quod ex fideicommisso peti non poterit, sed ut habeat fideiussores eius quantitatis, quam ex fideicommisso petere potuit.

LV. *Idem libro XX. Quaestionum.* Si patroni filius extraneo restituerit ex Trebelliano hereditatem, operarum actio, quae transferri non potuit, apud heredem manebit, nec ei nocebit exceptio, quum eadem prodesse non posset ei, qui fideicommissum accepit. Et generatim ita respondendum est, non summoveri heredem, neque liberari ex his causis, quae non pertinent ad restitutionem. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit: in tempus directo data libertate, non esse repraesentandam hereditatis restitutionem, quando persona non est, cui restitui possit. §. 2. Qui fideicommissariam hereditatem ex Trebelliano, quum suspecta diceretur, totam recepit, si ipse quoque rogatus sit alii restituere, totum restituere cogetur, et erit in hac quoque restitutione Trebelliano locus; quartam enim Falcidiae iure fideicommissarius retinere non potuit. Nec ad rem pertinet, quod, nisi prior, ut adiretur hereditas, desiderasset, fideicommissum secundo loco datum intercidisset; cum enim semel adita est hereditas, omnis defuncti voluntas rata constituitur. Non est contrarium, quod legata cetera non ultra dodrantem praestat; aliud est enim ex persona heredis conveniri, aliud proprio nomine defuncti precibus adstringi. Secundum quae potest dici, non esse priore tantum desiderante cogendum institutum adire, ubi nulla portio remansura sit apud eum; utique si confestim vel post tempus cum fructibus rogatus est reddere. Sed et si sine fructibus rogatus est reddere, non erit idonea quantitas ad inferendam adeundi necessitatem. Nec ad rem pertinebit, si prior etiam libertatem accepit; ut enim pecuniam, ita nec libertatem ad cogendum institutum accepisse satis est. Quodsi prior recusaverit, placuit, ut recta via secundus possit postulare, ut heres adeat et sibi restituat. §. 3. Quid ergo, si non alii, sed ipsi heredi rogatus sit restituere? Quia non debet eidem quandoque quarta reddi, quam perdidit, propter huius portionis retentionem erit audiendus. Sed nec illud tralaticie omittendum est, instituto, qui coactus est adire, fideicommissi petitionem denegandam esse. Cur enim non videatur indignus, ut, qui destituit supremas defuncti preces, consequatur aliquid ex voluntate? Quod fortius probabitur, si post impletam conditionem coactus est adire; nam si pendente conditione, durum erit idem probare, quum et Falcidiam poenitendo potuerit inducere. Nec ignoro, posse dici, nullo modo fideicommissi petitionem

denegandam ei, qui iura sepulcrorum acquiri insequitur. Adeo senatus nihil apud eum ex ea parte, quam dereliquit, voluit relinquere, ut nec Falcidiam exercere possit, nec praeceptio apud eum relinquatur, nec substitutio quoque secundarum tabularum ita facta: *quisquis mihi heres erit, filio meo heres esto*, eidem detur. §. 4. Cui Titiana hereditas ex Trebelliano senatusconsulto restituta est, Maevianam hereditatem, quam Titius defunctus ex Trebelliano Sempronio restituere debuit, et ipse restituere poterit, sicut alius quilibet successor. §. 5. Actiones temporariae Trebelliani solent esse, evicta hereditate ab eo, qui postea, quam fideicommissariam restituit hereditatem, victus est, scilicet ante restitutionem lite cum eo contestata; potestas enim evictionis tollit intellectum restitutionis indebito fideicommisso constituto. Plane si fideicommissum ab eo quoque, qui postea vicit, relictum est, quia possessor in ratione reddendae hereditatis partem, quam fideicommissario restituit, heredi reputat, defendi potest, actiones Trebelliani durare.

LVI. *Idem libro VII. Responsorum.* Filiam fratribus, certis rebus acceptis, hereditatem restituere pater voluit. Ante restitutam hereditatem in possessionem hereditatis filiam quoque mitti placuit. Quum autem interea filii res bonorum in solidum distraxissent, item alias pignori dedissent, hereditate postea restituta, constitit ex eo facto ceterarum quoque portionum venditiones, item pignora confirmari.

LVII. *Idem libro VIII. Responsorum. Heredes mei, quidquid ad eos ex hereditate bonisve meis pervenerit, id omne post mortem suam restituant patriae meae coloniae Beneventanorum.* Nihil de fructibus pendente conditione perceptis petitum videri constitit. §. 1. Quum ita fuerat scriptum: *Fidei filiorum meorum committo, ut, si quis eorum sine liberis prior diem suum obierit, partem suam superstiti fratri restituat. Quodsi uterque sine liberis diem suum obierit, omnem hereditatem ad neptem meam Claudiam pervenire volo*, defuncto altero superstite filio, novissimo autem sine liberis, neptis prima quidem facie propter conditionis verba non admitti videbatur; sed quum in fideicommissis voluntatem spectari conveniat, absurdum esse respondi, cessante prima substitutione partis nepti petitionem denegari, quam totum habere voluit avus, si novissimus fratris quoque portionem suscepisset. §. 2. *Peto de te uxor carissima, uti, quum morieris, hereditatem meam restituas filiis meis, vel uni eorum, vel nepotibus meis, vel cui volueris, vel cognatis meis, si cui voles ex tota cognatione mea.* Inter filios respondi substitutionem fideicommisso factam videri, circa nepotes autem et ceteros cognatos facultatem eligendi datam, ex ceteris autem cognatis, si nepotes superessent, non recte mulierem electuram propter gradus fideicommisso praescriptos, deficiente vero gradu nepotum, ex cognatis quam velit personam eligi posse.

LVIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Deducta parte quarta restituere rogatus hereditatem, priusquam restitueret, hereditario debitori heres exstitit. Quoniam actio eo confusa per Trebellianum redintegrari non potest, pecuniae quoque debitae dodrans ex causa fideicommissi petetur; sed in eum diem, quo actio confusa est, usurae praeteriti temporis, quae in obligatione vel in officio iudicis fuerunt, computabuntur; posterioris ita demum, si mora fideicommisso facta sit. §. 1. Cum hereditas ex causa fideicommissi in tempus restituenda est, non idcirco nominum periculum ad heredem pertinebit, quod heres a quibusdam pecuniam exegerit. §. 2. Qui post tempus hereditatem restituere rogatus est, usuras a debitoribus hereditariis perceptas, quarum dies post mortem creditoris cessit, restituere non cogitur. Quibus non exactis, omnium usurarum actio (nam hereditaria stipulatio fuit) ex Trebelliano transfertur; et ideo nec indebiti repetitio erit, ac similiter et hereditario creditori, si medii temporis non solvantur usurae, fideicommissarium in his quoque Trebellianum tenebit; nec ideo querelae locus erit, quod de fructibus heres, quos iure suo percipiebat, foenus non solverit. Quodsi foenus heres medii temporis solverit, ex nomine non erit retentio, quum proprium negotium gesserit, quippe sortem reddere creditori coactus, fideicommissario nihil usurarum medii temporis imputabit. §. 3. Acceptis centum hereditatem rogatus restituere, totam pecuniam iure Falcidiae percipere videtur; et ita divi Hadriani rescriptum intellectum est, tanquam si ex bonis nummos retenturus fuisset. Quod tunc quoque respondendum est, quum pro parte hereditatem coheredi suo restituere rogatur. Diversa causa est praediorum pro hereditaria parte retentorum, quippe pecunia omnis de portione retineri potest, praediorum autem alia portio non nisi a coherede, qui dominium habet, accipitur. Cum autem praedia maioris pretii, quam portio hereditatis essent, in superfluo praediorum petenti fideicommissario Falcidiam intervenire visum est; concurrentem enim pecuniam compensari placuit. §. 4. Hereditatem post mortem suam exceptis reditibus restituere rogatus, ancillarum partus non retinebit; nec fetus pecorum, qui summissi gregem retinent. §. 5. Ante diem fideicommissi cedentem fructus et usurae, quas debitores hereditarii, quum postea cessisset dies, solverunt, item mercedes praediorum ab herede perceptae portioni quadrantis imputabuntur. §. 6. Quum autem post mortem suam rogatus hereditatem restituere res hereditarias distrahere non cogatur heres, sortium, quae de pretiis earum redigi potuerunt, usurae propter usum medii temporis perceptae non videbuntur, denique nec periculum mancipiorum aut urbanorum praediorum praestare cogitur; sed nihilo minus usus et casus eorum quadrantem quoque deminuit. §. 7. Quod ex hereditate superfuisset, quum moreretur, restituere rogatus, fructus superfluos restituere non videtur rogatus, quum ea verba deminutionem quidem hereditatis admittant, fructuum autem additamentum non recipiant. §. 8. Heres eius, qui bonorum superfluum post mortem suam restituere fuerat rogatus, pignori res hereditarias datas, si non in fraudem id factum sit, liberare non cogitur.

LIX. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Debitor sub pignore creditorem heredem instituit, eumque rogavit restituere hereditatem filiae suae, id est testatoris; quum nollet adire ut suspectam, coactus iussu Praetoris adiit et restituit; quum emtorem pignoris non inveniret, desiderabat permitti sibi iure dominii id possidere. Respondi: aditione quidem hereditatis confusa obligatio est; videamus autem, ne et pignus liberatum sit, sublata naturali obligatione? Atquin sive possidet creditor actor idemque heres rem, sive non possidet, videamus de effectu rei. Et si possidet, nulla actione a fideicommissario conveniri potest, neque pigneraticia, quoniam hereditaria est actio; neque fideicommissum, quasi minus restituerit, recte petetur, quod eveniret, si nullum pignus intercessisset; possidet enim eam rem quasi creditor. Sed et si fideicommissarius rem teneat, et hic Serviana actio tenebitur; verum est enim, non esse solutam pecuniam, quemadmodum dicimus, cum amissa est actio propter exceptionem. Igitur non tantum retentio, sed etiam petitio pignoris nomine competit, et solutum non repetetur. Remanet ergo propter pignus naturalis obligatio. Re autem integra non putarem compellendum adire, nisi prius de indemnitate esset ei cautum, vel soluta pecunia esset. Nam et cum de lucro heres scriptus agit, quod forte legatum acceperit, si heres non exstitisset, responsum est, non esse cogendum adire, nisi legato praestito. Ubi quidem potuit dici, nec cogendum esse heredem adire quodammodo contra voluntatem defuncti, qui legando heredi, si non adiisset, in ipsius voluntate posuit aditionem. Sed quum testator alterutrum dederit, nos utrumque ei praestamus. §. 1. Ea, quae dotem dabat, pacta erat cum marito, ut, mortua se in matrimonio, dotis pars matri eius redderetur, nec eo nomine stipulatio a matre interposita est; moriens deinde matrem et maritum suum heredem fecerat, et a matre petierat, ut hereditatem Titio restitueret; iudex aditus de hereditate dividenda, partem dotis quasi ex utili pacto pro parte matri adiudicaverat. Quaerebatur: an et ea portio ex causa fideicommissi praestanda sit? Quam non esse restituendam puto, quia non quasi heres, sed quasi mater ex pacto accepit, nec occasione hereditatis, sed errore ex pacto eam habuit.

LX. *Idem libro XI. Quaestionum.* Patronus ex debita portione heres institutus sextam partem restituere rogatus restituit. Non transeunt ex Trebelliano actiones, quoniam non fuit debitum, quod restituit; et ideo si per errorem fecit, etiam repetetur.

LXI. *Idem libro XIV. Responsorum.* Paulus respondit: his verbis: *Semproni, heredem te non scripsi festinans per infirmitatem; ideoque ei dari volo tantum, quantum*

pro uncia hereditatis competeret, videri quidem magis quantitatem, quam portionem hereditatis relictam, sed sic accipiendum, ut videatur etiam de uncia restituenda sensisse.

LXII. *Scaevola libro IV. Responsorum.* A filia petiit, ut, si liberis superstitibus moreretur, partem eius, quae ad eam ex bonis patris pervenisset, quodsi sine liberis, universum fratri restitueret. Quaeritur: defuncta ea in matrimonio superstite filia, an heres eius cum parte hereditatis eius quoque, quod dotis nomine datum erat, partem restituere debeat? Respondi: id, quod in dotem fuisset, non contineri in partem hereditatis, quae restituenda esset; sed etsi ex promissione dotis aliquid debitum fuisset, aeris alieni loco habendum. §. 1. Alumno certam pecuniam legavit, et eam recipi a Sempronio mandavit, et certas usuras alumno praestari voluit, donec ad vicesimum annum pervenerit; deinde alumni fidei commisit, ut, si sine liberis decederet, partem restitueret Sempronio, partem Septiciae. Quaesitum est: defuncto alumno intra annum vicesimum, an substituti fideicommissum petere possint, an vero in id tempus sustinere, quo, si viveret alumnus, vicesimum annum impleret? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, posse.

LXIII. *Caius libro II. Fideicommissorum.* Facta in fideicommissarium restitutione statim omnes res in bonis fiunt eius, cui restituta est hereditas, etsi nondum earum nactus fuerit possessionem. §. 1. Si quis hereditatem sibi reddi ab herede stipulatus sit, eique ex stipulatu agenti restituta fuerit hereditas, constat nihilo minus transferri actiones. Hoc ita est, si is, cum quo actum sit, restituat hereditatem; si vero ob id, quod non restituerit, aestimatione hereditatis condemnatus fuerit, remanent actiones hereditariae apud eum, qui condemnatus sit, actor autem quantitatem consequitur. §. 2. Si heres scriptus restituerit hereditatem, et postea de hereditate controversiam passus victus sit, aut lite cesserit, durare actiones constitit in fideicommissarium semel translatas. §. 3. Si quis maiorem partem restituerit, quam rogatus est, in eam partem, quae excedit, non transferuntur actiones. Sed cum praecepta aliqua re aut summa rogatus sit heres restituere, et omissa retentione totam hereditatem restituerit, recte dicitur, transferri actiones. §. 4. Si heres ante restitutam hereditatem servum hereditarium heredem ab aliquo institutum iusserit adire hereditatem, negat Iulianus, debere hanc hereditatem restitui, quia de eo rogatus non esset; et hoc est fatendum. Requirendum tamen et illud est: num cum incremento restituere heres rogatus sit hereditatem? Si enim hoc fuerit subsecutum, etiam eam hereditatem restituere cogitur, nisi evidentissimis probationibus fuerit ab herede approbatum, contemplatione sui servum esse heredem institutum. §. 5. Rescripto divi Antonini significatur, si quis accepta a Titio pecunia, quae quartam hereditatis contineat, rogatus sit ei restituere hereditatem, licet tardius detur pecunia, sine usuris eam dari debere, quia quanto tardius quisque pecuniam det, tanto tardius ad fideicommissum perveniat, et medii temporis fructus perdat; quamobrem si ante datam pecuniam tenuerit hereditatem, fructus, quos perceperit, restituere heredi eum oportere. §. 6. Idem iuris est, et si quis ita heredis fidei commiserit: *Rogo, si Titius tibi centum dederit, restituas ei hereditatem meam.* §. 7. Si sub conditione heres institutus sit, qui suspectam sibi hereditatem esse dicit, si neque difficultatem, neque turpitudinem ullam habet conditio, nec impendium aliquod, iubendus est parere conditioni, et adire, et ita restituere; si vero turpis aut difficilis sit conditio, aperte iniquum est, cogi eum explere eam alterius gratia, sed et remitti eam ab initio visum est. Plus enim tribui a Praetore ei, qui fideicommissum petit, quam testator voluit, absurdum est; utique autem testator, nisi expleta sit conditio, neque scriptum heredem ad hereditatem vocavit, neque per hunc illi voluit restitui hereditatem. §. 8. Si dandae pecuniae conditio adscripta est heredi, debet ei offerre pecuniam is, qui poscit fideicommissum, ut hereditatem impleta conditione possit adire et restituere. §. 9. Quodsi conditio adscripta est, et ea est, quam Praetor remittit, sufficit edictum, ut Iulianus ait, et hactenus iubendus est, ut constituat praetoriis actionibus uti, aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, ut ita nactus actiones, tunc restituta hereditate transferat eas ex senatusconsulto. §. 10. Si vero nominis ferendi conditio est, quam Praetor exigit, recte quidem facturus videtur, si eam expleverit; nihil enim mali est, honesti hominis nomen assumere; nec enim in famosis et turpibus nominibus hanc conditionem exigit Praetor. Sed tamen si recusat nomen ferre, remittenda est ei conditio, ut Iulianus ait, et permittendae utiles actiones, aut bonorum possessio secundum tabulas danda est, uti nactus actiones, transferat eas ex senatusconsulto. §. 11. Si, quum suspectam videres hereditatem, postulante me, iussu Praetoris adieris, et restitueris mihi, ita utar legis Falcidiae beneficio adversus legatarios, si tu quoque ea lege uti poteras, et quatenus uti poteras. Nam si quid praeterea a me alicui per fideicommissum relictum sit, id, quasi a legatario relictum, non venit in computationem eius legis, sed extrinsecus numeratur. §. 12. Si Titius rogatus sit hereditatem Maevio restituere, Maevius Seio certam pecuniam, et Titius quartae retinendae beneficio adversus Maevium usus fuerit, Neratius scribit, Maevium quoque Seio eo minus aequum esse praestare, ne ipse de suo damnum sentiat. §. 13. Iulianus ait: si heres institutus Titio rogatus sit restituere, substitutus Maevio, et institutus suspectam sibi hereditatem esse dicat, desiderante Titio iubendum eum adire et restituere. §. 14. Si quis bonorum possessoris fidei commiserit de hereditate restituenda, et is passus fuerit diem bonorum possessionis agnoscendae transire, aut per hoc tempus, quo is, cui restitui debebit hereditas, aliqua ex causa non potuit adire Praetorem, et postulare, ut petita bonorum possessione restituatur sibi hereditas, succurri ei debet, id est ut restituatur tempus bonorum possessionis admittendae, exhibendi fideicommissi gratia. §. 15. Admonendi autem sumus, si is, qui solvendo non sit, Titio herede instituto servum liberum esse iusserit, et rogaverit Titium hereditatem eidem restituere, vix esse, ut Titius recusans adire hereditatem cogatur. Nam licet desiderante servo Titius adierit hereditatem, non tamen potest libertas servo competere, quasi in fraudem creditorum data, licet Titius locuples sit; qua de causa nec hereditas ei restitui potest. Sed ex sententia legis dicendum est, perinde habendum, ac si is servus solus liber et heres scriptus esset, nec Titius heres esset.

LXIV. *Maecianus libro IV. Fideicommissorum.* Si eius pupilli, cui sine tutoris auctoritate pecunia credita erat, restituta ex eo senatusconsulto mihi fuerit hereditas, si solvam creditori, non repetam. Atquin heres, si post restitutionem solvat, repetet non ob aliud, quam quod ab eo in me naturalis obligatio translata intelligitur. Et si eius mihi restituta sit hereditas, qui pupillo sine tutoris auctoritate crediderit, si solverit mihi pupillus, non repetet; at si heredi solverit, repetet, non repetiturus, si ante restitutionem solvisset. §. 1. Si necessarii heredes sub conditione quavis levissima heredes sint instituti, cui parere solent, dicendum est, cogi restituere hereditatem desiderantibus his, quibus restituere rogati sunt, quia etiam necessarii heredes fideicommissariae hereditatis restituendae gratia conditioni parere erunt compellendi. §. 2. Si quis rogatus restituere hereditatem decesserit ante, quam eam restituat, heres eius poterit hereditatem restituere, et ex Trebelliano senatusconsulto transibunt actiones. Sed si duo ei heredes exstitissent, uti quisque restituisset, pro ea parte transituras actiones; nam et si ipse partem restituisset, pro ea parte interim transituras, verius est. Sed et si plures heredes exstiterint ei, qui rogatus est restituere hereditatem, si quidam interim restituerint, vel cum ei, cui restitui debuit, plures heredes exstiterint, cui restituerint, is pro ea parte ex hoc senatusconsulto habebit actiones. §. 3. Si patronus ex parte debita heres institutus rogatus fuerit eam liberis exheredatis defuncti liberti restituere, si sua sponte adierit, erit Falcidiae locus; si coactus, in solidum transibunt actiones ex hoc senatusconsulto.

LXV. *Idem libro V. Fideicommissorum.* Servo invito domino vel ignorante non recte restituetur hereditas; sed si postea ratum habuerit, confirmabitur restitutio. Verum ipsi domino acquirentur actiones, nec, quia hereditatis acquisitioni similis est haec restitutio, iussum praecedere oportet, sed, ut dictum est, etiam ratihabitio subsequi poterit, exemplo bonorum possessionis. Neque interest, quod ad propositum attinet, ipsi domino, an servo quis rogetur restituere hereditatem, nec in ea re consensu aut opera servi opus est. Atquin in bonorum possessione vel in adeunda hereditate consensus eius necessarius est. Itaque si qui se-

spectam dicent hereditatem, postulante domino compellendi erunt adire et restituere hereditatem. §. 1. Si testator rogasset heredem, ut restituat hereditatem mulieri, si non nupserit, dicendum erit, compellendum heredem, si suspectam dicat hereditatem, adire et restituere eam mulieri, etiam si nupsisset. Idem in ceteris quoque conditionibus Iulianus noster probat, quae similiter, nisi fine vitae, expleri non possint. Secundum quam sententiam cautione praestita his, quorum interest, ab his, quibus restitui sub iisdem conditionibus heres rogatus est, restituet hereditatem. §. 2. Cum Praetor cognita causa per errorem vel etiam ambitiose iubet hereditatem ut ex fideicommisso restitui, etiam publice interest restitui, propter rerum iudicatarum auctoritatem. §. 3. Si pupillo infanti restituere hereditatem quis rogatus sit, si sponte adierit, etiam servo eius et ipsi pupillo tutore auctore restituetur hereditas, si quidem eo, quod fari non potest, non magis ea res impedietur, quam in muto pubere volente sibi restitui hereditatem. Si autem heres recuset adire hereditatem, quemadmodum res expediri possit, difficile est, quia neque tutore desiderante, periculo pupilli adiri hereditatem, Trebelliano senatusconsulto locus sit futurus, neque pupillus ipse id desiderare possit, quum fari non possit. Quod aliquatenus circa mutos expediri potest; nam si auditus capaces sunt, vel interrogati nutu possunt significare, velle se periculo suo hereditatem adiri, quomodo absentes per nuntium. Sed et infanti non dubito omnimodo subveniendum, idque ex similitudine iuris civilis vel honorarii constituendum est. Sive enim heres institutus esset, non dubie pro herede tutore auctore gerere posse videretur, sive de bonorum possessione agitaretur, peti ei per tutorem posset; ideoque et heres compelli per tutorem potest adire et restituere hereditatem. Quo exemplo et mutus, qui nihil intelligere potest, per curatorem adiuvatur. §. 4. Si singulae res ab herede traditae sint iussu meo ei, cui eas vendiderim, non dubitabimus, mihi intelligi factam restitutionem. Idem erit, et si iussu meo tradantur, cui ego ex fideicommisso aliave qua causa eas praestare debuerim, vel in creditum ire, vel donare voluerim.

LXVI. *Paulus libro II. Fideicommissorum.* Qui ita institutus est, si coheres eius adiisset, uti potest lege Falcidia, etsi coheres eius coactus adiisset, modo si ipse non coactus adierit hereditatem. §. 1. Etiam absentis procuratori, si desideraret, posse restitui hereditatem ex hoc senatusconsulto, Iulianus scripsit, si tamen caveat de rato habendo, si non evidens absentis voluntas sit. Sed dicendum est, ut heres, qui suspectam dicat hereditatem, non sit compellendus adire, si incertum sit, an mandaverit, quamvis ei caveatur, propter fragilitatem cautionis. Quodsi sponte adierit hereditatem, non magna captio est, sed actiones, si non mandaverit, transibunt eo tempore, quo ratum habuerit. §. 2. Si damnum in servo hereditario datum sit, licet per servum hereditarium heredi competere actio coepit, non tamen transit legis Aquiliae actio ad fideicommissarium; hae enim actiones transeunt, quae ex bonis defuncti pendent. §. 3. Si legatus Romae compulsus adierit hereditatem et restituerit, cogetur Romae actiones pati fideicommissarius, quamvis heres non cogeretur. §. 4. An ubi defunctus conveniri debuit, et fideicommissarius debeat? videndum, si sua sponte heres adiit et restituit hereditatem, an tribus locis fideicommissarius defendi debeat, ubi defunctus, et ubi heres, et ubi ipse domicilium habeat? Oportet itaque ibi fideicommissarium conveniri, ubi vel domicilium habet, vel maior pars restitutae hereditatis habetur.

LXVII. *Valens libro III. Fideicommissorum.* Si postulante me suspectam hereditatem ex decreto Praetoris adieris, et nec ego postea eam mihi restitui velim, nec bonis me immiscere, hoc fieri debet, quod Octaveno non ineleganter videbatur, ut a Praetore perinde actiones in me dentur, ac si hereditatem recepissem; quod est iustius. §. 1. Etiam eo tempore, quo creditorum fraudandorum consilium inieris, citra periculum interdicti fraudatorii hereditatem suspectam adibis et restitues mihi, quia et remoto fideicommisso liberum tibi fuerat, nolenti adire hereditatem, creditores tuos tali commodo fraudare, et ego nihil turpiter faciam recipiendo eam hereditatem, quam remota postulatione mea creditores compellere te, ut adires, non potuerint. §. 2. Sed et si filius suus heres patri, rogatus a patre hereditatem mihi restituere, quum suorum creditorum fraudandorum consilium iniisset, tanquam suspectam ex decreto Praetoris restituerit mihi, vix fraudatorio interdicto locus erit, quia, bonis patris eius venditis, nihil proprium creditores eius ex ea hereditate ferre potuerint, nisi forte proprii creditores filii audiri debeant, si postulent, ut, dimissis patris, eius bona vendere sibi permittatur. §. 3. Si donationis causa suspectam hereditatem sibi heres dixerit, et restituerit ei, qui solidum capere non possit, auferetur ei id, quod capere non potest. Idem dicendum est, et si citra consilium donandi fiduciarius heres id fecerit.

LXVIII. *Idem libro IV. Fideicommissorum.* Si heres ab eo, qui, quum moreretur, solvendo non fuit, rogatus hereditatem restituere suspectam sibi dicat, dubium non est, quin hodie coactus ex Trebelliano senatusconsulto restituere possit. Sed et si sua sponte adierit, ex eodem senatusconsulto restituturus est, quamvis cum summa aut certum corpus per fideicommissum ab eo, qui solvendo non fuit, datum est, perinde non debeatur, atque si legatum esset; eo enim casu legatarii, superiore heredis vice fungi eum, cui fideicommissum relictum est. §. 1. Si totam hereditatem rogatus restituere tu sponte adieris, et sine deductione quartae partis restitueris, difficile quidem crederis per ignorantiam magis, non explendi fideicommissi causa, hoc fecisse, sed si probaveris, per errorem te quartam non retinuisse, recuperare eam poteris.

LXIX. *Maecianus libro VIII. Fideicommissorum.* De evictione praediorum, vel mancipiorum, vel ceterarum rerum cavere heres, cum restituit hereditatem, non debet; quin immo in contrarium caveri heredi oportet, si quid ex his evictum esset, quae ab ipso herede venissent.

LXX. *Pomponius libro II. Fideicommissorum.* Si heres institutus Titio rogatus fuerit restituere hereditatem, et rursus Titius heredi post tempus, sufficiunt directae actiones heredi. §. 1. Si heres ante, quam fideicommissam hereditatem restitueret, alienaverit quid ex hereditate, aut servum hereditarium manumiserit, aut ruperit quid, vel fregerit, vel usserit, non competit in eum ulla civilis actio, restituta postea hereditate ex Trebelliano senatusconsulto, sed ex fideicommissi causa erit hoc, quod deperierit, persequendum. Sin vero post restitutam hereditatem horum quid admiserit heres, dicendum est, lege Aquilia cum eo agi posse, si servum forte hereditarium aut vulneraverit aut occiderit. §. 2. Si temporalis actio in hereditate relicta fuerit, tempus, quo heres experiri ante restitutam hereditatem potuit, imputabitur ei, cui restituta fuit.

LXXI. *Maecianus libro X. Fideicommissorum.* Omnes, qui de hereditate deliberant, desiderante eo, qui suo periculo velit adiri hereditatem, coguntur adire, sed non statim restituere, sed ut completo tempore deliberationis, si expedire sibi compererint hereditatem, sentiant commodum testamenti eo iure, quo si sponte adiissent. Sin vero contra onerosam crediderint, restituta ea exonerentur actionibus hereditariis.

LXXII. *Pomponius libro IV. Fideicommissorum.* Heres praecepto fundo rogatus erat hereditatem restituere; fundus alienus erat. Aristo aiebat: videndum, utrum omnimodo penes heredem fundum esse voluerit testator, an ita demum, si ipsius esset? sed sibi superius placere. Ideoque aestimatio eius retinenda est.

LXXIII. *Maecianus libro XIII. Fideicommissorum.* Si heres pecuniam hereditariam crediderit, et in eam causam pignora acceperit, actiones non competent ei, cui restituta fuerit hereditas, adversus ipsa pignora. Sed aliqua dubitatio remanebit, si in eum contractum, qui a defuncto fuerit interpositus, heres ante, quam restitueret hereditatem, pignus acceperit. Sed nec sic quidem ipse admittetur ex fideicommisso; tamen habet adversus heredem actionem, ut ei cedat pro pignoris commodo actionem. §. 1. Cum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, servitutes, quas mutuo praedia heredis et testatoris habent, nihilo minus valent.

LXXIV. *Paulus libro II. Decretorum.* Qui filium et filiam habebat, testamentum fecit, et ita de filia sua caverat: 'Ἐντέλλομαί σοι μὴ διαθέσθαι, πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι.*) Pronuntiavit Imperator: fideicommissum ex hac scriptura deberi, quasi per hoc, quod prohibuisset eam testari, petiisset, ut fratrem suum heredem faceret; sic enim accipiendam eam scripturam, ac si hereditatem suam rogasset eam restituere. §. 1. Fabius Antoninus impuberem filium An-

*) *Mando tibi non testari, donec liberi tibi sint.*

toninum et filiam Honoratam relinquens, exheredatis his, matrem eorum Iuniam Valerianam heredem instituit, et ab ea trecenta et quasdam res filiae reliquit; reliquam omnem hereditatem filio Antonino, quum ad annum vicesimum aetatis pervenisset, voluit restitui; quodsi ante annum vicesimum decessisset filius, eam hereditatem Honoratae restitui praecepit; mater intestata decessit, utrisque liberis legitimis heredibus relictis; postea filius annum agens plenum nonum decimum, et ingressus vicesimum, necdum tamen eo expleto decessit, filia herede Favia Valeriana sua relicta; a qua amita fideicommissum ex testamento patris et portionem hereditatis petebat, et apud Praesidem obtinuerat; tutores Valerianae filiae Antonini egestatem eius praetendebant, et recitabant divi Hadriani constitutionem, in qua, quantum ad munera municipalia, iusserat eum annum, quem quis ingressus esset, pro impleto numerari. Imperator autem noster motus et aequitate rei, et verbis testamenti: *si ad annum vicesimum aetatis*, quamvis scire se diceret, a divo Marco non excusatum a tutela eum, qui septuagesimum annum aetatis ingressus fuisset, nobis et legis Aeliae Sentiae argumenta proferentibus, et alia quaedam, contra petitricem pronuntiavit.

LXXV. *Scaevola libro XVIII. Digestorum.* Epistolam ad heredem suum in haec verba scripsit: *Titius Cornelio heredi suo salutem. A te peto Corneli, quoniam ad te devoluta est pars matris meae, item pars Sempronii curatoris quondam mei, contraria fortuna usi, et per hoc totus as meus apud te esse speratur, uti reddas restituas Caio Seio uncias quatuor.* Quaesitum est: quum Sempronius in integrum restitutus sit ab Imperatore, a quo fuerat deportatus, et adierit hereditatem, an is quoque rogatus sit, ut ex sua portione restituat hereditatem? Respondit: Sempronium quidem non proponi rogatum, Cornelium autem heredem debere pro rata portione maternarum defuncti rerum restitutionem Seio facere. §. 1. Mulier heredis instituti fidei commisit, ut retenta parte quarta reliquam partem restitueret nurui quondam suae, cuius fidei commisit in haec verba: *Rogo te, ut id, quod ad te ex bonis meis pervenerit, facias pervenire ad filium tuum.* Quaesitum est: quando hoc fideicommissum restituere debeat, utrumne post mortem suam, an iam nunc? Respondit: ad tempus, quo nurus moreretur, fideicommissum aptandum esse.

LXXVI. *Idem libro XIX. Digestorum.* Scaevola respondit: si pater filium suum impuberem ex asse scripserit heredem, eique codicillis substituerit, deinde filius impubes decesserit, licet substitutio inutilis sit, quia codicillis hereditas neque dari neque adimi potest, tamen benigna interpretatione placet, ut mater, quae ab intestato pupillo successit, substitutis fideicommisso obligetur. Quodsi invicem fuerint substituti, et in fideicommisso substitutionem valere; unoque eorum mortuo, qui supersunt, totum accipiunt.

LXXVII. *Idem libro XX. Digestorum.* Heredibus institutis filiis utriusque sexus, singulos rogavit, ut, qui sine liberis decederet, partem suam hereditatis sorori fratrive restitueret, aut si frater sororve non esset, matri suae, et haec verba adiecit: *vosque liberi carissimi hoc fideicommisso teneri invicem volo, donec binos liberos educaveritis.* Quaesitum est: si quis ex liberis duos filios procreaverit, quamvis superstites non reliquerit, an heredes eius fideicommissum debeant? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, videri fideicommissi onere liberatos. §. 1. Titius nepotes ex filia et furiosam filiam suam heredes instituit, et fidei commisit filiae, ut, si sine liberis decessisset, pars ei data perveniret ad coheredes. Eam furiosam ipse Titius in matrimonio collocavit, et enixa est filia post mortem patris. Quaesitum est: defuncta furiosa, superstite ex huiusmodi coniunctione parta filia, an fideicommissum ad coheredes pertineret? Respondit: quum filiam reliquisse proponeretur, fideicommissum non deberi. Claudius: *Nam etsi matrimonium cum furiosa non fuit, satis tamen factum est eiusmodi conditioni.*

LXXVIII. *Idem libro XXI. Digestorum.* Lucius Titius intestato moriturus, quum haberet uxorem, et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inseruit: *Pertinent autem hi codicilli ad uxorem et filiam. Itaque rogo, quidquid aut ego reliquero, aut vos ipsae habetis, commune vobis sit. Quod si non ego rogarem, vos pro vestra pietate faceretis;* filia intestati patris bonorum possessionem accepit. Quaesitum est: an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi a filia matri debeatur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, deberi, si etiam uxor parata sit in commune bona sua conferre. §. 1. Maevia duos filios heredes reliquerat, et eodem testamento ita cavit: *Fidei autem heredum meorum committo, uti omnis substantia mea sit pro deposito sine usuris apud Caium Seium et Lucium Titium, quos etiam, si licuisset, curatores substantiae meae dedissem, remotis aliis, ut hi restituant nepotibus meis, prout quis eorum ad annos viginti quinque pervenerit, pro portione, vel si unus, ei omnem.* Quaesitum est: an fideicommissum praestari a scriptis heredibus Lucio Titio et Caio Seio debeat? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, Lucium Titium, item Caium Seium fideicommissum petere non posse. §. 2. Tres heredes scripsit, Maevium fratrem suum ex dodrante, Seium ex sextante, Stichum eiusdem Seii servum, filium autem naturalem Maevii, ex uncia, et fidei commisit Seii, uti Stichum manumitteret, in haec verba: *A te peto Sei, uti tu Stichum manumittas; dedi, unde facias.* Sed et codicillis ita cavit: *Unciam, ex qua feci Stichum heredem, si quam Seius controversiam moverit, ad Maevium fratrem meum reverti volo. Tu frater secundum fidem et pietatem tuam, quidquid ad te pervenerit ex hereditate mea, Sticho filio tuo restitues; quod ut facias, fidei tuae committo.* Quaesitum est: quum Seius adierit hereditatem, et propter hoc compulsus Stichum manumiserit, an unciam hereditatis, ex qua Stichus heres institutus est, Sticho manumisso restituere debeat? Respondit: non proponi Seium rogatum unciam ei restituere. §. 3. Idem quaesiit: an, si aliquam controversiam Seius de uncia hac, ex qua Stichus institutus est, facere velit, et Maevius unciam ex causa fideicommissi a Seio fuerit consecutus, utrum hanc solam unciam, ex qua Stichus institutus est, an vero et dodrantem, ex quo ipse Maevius institutus est, eidem Sticho restituere debeat? Respondit; de omni restituendo, quod ad Maevium quoquo modo pervenit, testatricem sensisse. §. 4. Pater puerum et puellam heredes instituit, eosque invicem substituit, et si neuter heres esset, eis plures substituit, substitutosque invicem substituit his verbis: *substitutos heredes invicem substituo;* eorundem filiorum fidei commisit, ut, qui eorum vita superasset, et sine liberis intra annum tricesimum moreretur, hereditatem his, quos heredes substituerat, restitueret; filius vita sororem superavit, et intra tricesimum annum sine liberis decessit. Quaesitum est: ex substitutis uno defuncto ante filium, pars eius, quae ad ceteros substitutos, qui superviverent, pertineret, utrum pro virilibus, an pro hereditariis portionibus, quibus essent substituti, pertineat? Respondit: consequens esse, pro his partibus, quibus substituti essent, fideicommissum pertinere. §. 5. Maevia filium heredem instituit ex quincunce, Titiam filiam ex quadrante, Septicium filium ex triente; cuius fidei commisit in haec verba: *Te rogo fili Septici, si intra vicesimum annum sine liberis morieris, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, hoc fratribus tuis restituas.* Quaesitum est: Septicio filio defuncto intra vicesimum annum sine liberis, hoc fideicommissum utrum pro portionibus hereditariis ad fratrem et sororem eius pertineat, an vero aequaliter? Respondit: pro parte hereditaria. §. 6. Titia ex asse heres scripta, partem dimidiam hereditatis Maeviae rogata restituere, fundum a testatore obligatum luere noluit, sed eum vendente creditore mandavit redimendum Seiae. Quaesitum est: an Titia ex causa fideicommissi Maeviae teneatur? Respondit: quum rogata hereditatem restituere proponatur, nihil proponi, cur non teneatur. Claudius: *Subest enim praestari oportere id, quanto pluris fundus fuit, quam ad creditorem pervenire oportuit.* §. 7. Caio Seio ex semisse, Titia ex quadrante, et aliis ex reliquis portionibus heredibus institutis ita cavit: *Fidei autem vestrae mando Cai Sei et Lucia Titia, uti post obitum vestrum reddatis restituatis Titio et Sempronio semissem patrimonii et portionis eius, quam vobis dedi.* Quaesitum est: quum utrique adierint hereditatem, et postea Caius Seius defunctus sit Lucia Titia herede instituta, an haec Lucia Titia partem dimidiam semissis, quam rogatus erat Caius Seius restituere, protinus debeat, an vero post suam demum mortem universum fideicommissum tam ex sua par-

sona, quam ex Caii Seii datum restituere debeat? Respondit: Luciam Titiam statim teneri, ut partem dimidiam semissis ex persona Seii restituat. §. 8. Filiam suam heredem scripsit, et nepotem, quem ex ea habebat, ei substituit, et ita cavit: *Lucio Titio fratris mei filio, genero meo, ducentos aureos relinquo; quo legato scio illum contentum esse, quoniam scripsi universam rem meam, eo quod filiam meam et nepotem meum heredes scripsi, universam substantiam ei communicasse; quos invicem commendo;* filia adita patris hereditate divertit a marito. Quaesitum est: an Titius quondam eius maritus suo vel filii sui nomine ex fideicommisso communionem bonorum consequi possit viva quondam uxore sua, vel post mortem eius? Respondit: nihil fideicommissi datum genero proponi, praeter ducentos aureos. §. 9. Idem quaesiit: eandem uxorem marito herede scripto fideicommisisse, ut, quum moreretur, filio communi omne, quod ad eum ex hereditate sua pervenisset, restitueret, an illae quoque res et possessiones, quae in dotem datae, et post divortium restitutae mulieri fuerant, fideicommisso contineantur? Respondit: quod mulier in bonis suis reliquisset, id fideicommisso contineri. Claudius: *Et alias de eodem facto consultus, ita respondit: sive restitutae sint res, secundum id, quod supra responsum est, in bonis mulieris computari, sive non sint restitutae, quia ex stipulatione de dote reddenda interposita restituendae sint, eo auctiorem hereditatem computari.* §. 10. Quae habebat filium et ex eo nepotem, utrosque in mariti potestate, maritum ex asse scripsit heredem, eiusque fidei commisit in haec verba: *Si Titius maritus meus mihi heres erit, peto fideique eius committo, ut, quidquid ex hereditate mea ad eum pervenerit, quum mori coeperit, det restituat Caio filio nostro, ita tamen, ut decem quidem uncias Caius habeat, duas autem uncias Seius nepos habeat. Quod ut fiat, fidei eius Titii heredis mei committo;* pater emancipavit filium, nepotem amisit, et superstite filio decessit. Quaesitum est: an priore parte scripturae universa hereditas patris ex causa fideicommissi filio debeatur, et illa sequentia verba: *ita tamen, ut decem uncias filius, duas autem nepos habeat,* ex voluntate defunctae ita demum locum habeant, si die fideicommissi cedente filius et nepos eorum in natura essent, quum autem non supervixerit ad diem fideicommissi nepos, sequens scriptura cesset? Respondit: ea, quae proponerentur, ostendere, decem duntaxat uncias filio datas. §. 11. Heres institutus, uxori rogatus totam hereditatem restituere, restituit detracta quarta. Quaesitum est: quum uxor quartam partem hereditatis praesente die, et reliquam post tempus alii rogata a testatore fuisset restituere, an id, quod heres ei detraxisset quartae nomine, in restituendo fideicommisso imputare possit? Respondit: quatenus cepisset, fideicommisso obstrictam. §. 12. Heredum fidei commisit, ut, quidquid ex parte tertia hereditatis pervenerit ad eos, id redderent Caio Maevio alumno testatoris, quum fuerit annorum quindecim, et subiunxit haec verba: *Interim ex refectu paupertatis, qui ad eos pervenerit, alatis eum usuris pro quantitate nummorum redactis. Hoc amplius eidem alumno meo hominem Calcetanum et vernam sutorem, qui eum artificio suo mercede data alere poterit.* Quaesitum est: quum alimenta multo minora praestiterint heredes scripti, quam usurae summae redactae competebant, an et residuas praestare compelli debeant totius temporis, an ex die, quo quintum decimum annum explesset? et quum servi legati ei specialiter, ut ex mercedibus aleretur, statim venierint, utrum mercedes an usuras petere debeat? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, testatorem videri de omni reditu et mercede servorum restituenda sensisse. §. 13. Pluribus heredibus institutis, in quibus et libertis tribus ex dodrante, eisdem fundos per praeceptionem dedit, et ab his petiit, ne eos alienarent, et ut, qui vita superasset, solidos eosdem fundos obtineret; deinde unius ex his libertis Otacilii fidei commisit, uti, quidquid ad eum ex hereditate bonisve pervenisset, deducto pro ea parte aere alieno et legatis sibi viginti aureis, restituat Titio. Quaesitum est: an etiam partes tertias fundorum praelegatorum cum collibertis eidem deducere deberet? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non debere restituere praeceptionem, quum ipse testator et legata excipi voluisset. §. 14. Maritus uxore instituta herede ex parte tertia, et pluribus ei fideicommissis datis, dotem quoque praelegavit his verbis: *Seiae uxori meae dari volo a filiis meis summam dotis eius, quae mihi pro ea illata est;* eiusdem uxoris fidei commisit, ut partem hereditatis, et quaecunque ei legasset, post mortem suam Titio filio communi restitueret. Quaesitum est: an summam quoque dotis inter cetera legata ex causa fideicommissi filio suo restituere debeat? Respondit: non alias, nisi manifestum esset, de dote quoque restituenda testatorem sensisse, atque etiam si sensisset, et hoc fuerit approbatum, ita eius quoque petitionem fore, si non minus in quantitate, quae Falcidiae nomine remaneret, foret, quam in quantitate dotis. §. 15. Rogatus hereditatem restituere Septicio: *quum erit annorum viginti*, interea fundos, quos defunctus pignori acceperat, vendidit, et propterea pigneraticia iudicio a debitore conventus decessit, herede relicto Sempronio; et iudicio nondum finito restituit hereditatem Septicio. Quaesitum est: an iudicio nihilo minus ipse condemnari debeat, quum potuerit retinere vel caveri sibi id, quod ex causa iudicati praestaturus esset? Respondit: iudicii exsecutionem nihilo minus adversus heredem et post restitutam hereditatem mansisse. §. 16. Heres eius, qui post mortem suam rogatus erat universam hereditatem restituere, minimam quantitatem, quam solam in bonis fuisse dicebat, his, quibus fideicommissum debebatur, restituit; postea repertis instrumentis apparuit quadruplo amplius in hereditate fuisse. Quaesitum est: an in reliquum fideicommissi nomine conveniri possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, si non transactum esset, posse.

LXXIX. *Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Si pupillus parenti suo heres exstitit, et fideicommissam hereditatis partem restituit, mox abstinetur paterna hereditate, optio deferenda est fideicommissario, ut aut portionem quoque pupilli agnoscat, aut a toto discedat; aut omnimoda bona vendenda sunt, ut id, quod superfluum est, pupillo servetur, et si in solidum bona venire non possunt, omnimodo actiones fideicommissario denegandae erunt; erat enim in potestate illius, universum suscipere, et si quid plus esset, pupillo servare.

LXXX. *Idem libro V. Digestorum.* Matrem et avunculum, eosdemque creditores suos, heredes scripsit Lucius Titius, et eorum fidei commisit, ut post mortem restituerent, quod ex re familiari testatoris superfuerit, Septicio; heredes non modicam partem bonorum testatoris consumserunt, et multos heredes reliquerunt, quibus scientibus multa corpora, quae remanserant ex bonis Lucii Titii, Septicius possedit. Quaesitum est: an id, quod Lucius Titius debuit matri et avunculo, heredes eorum a Septicio petere possint? Respondit: non posse. Claudius: *Aditione enim hereditatis confusa obligatio interciderat; sed fideicommissi repetitio erat, cuius aequitas defecit his, qui multa ex hereditate consumsisse proponuntur.*

LXXXI. *Paulus Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris VI. libro I. seu Decretorum libro II.* Iulius Phoebus testamento facto, quum tres liberos heredes instituisset, Phoebum et Heracliam ex eadem matre, Polycratem ex alia aequis portionibus, petiit a Polycrate minore fratre, ut accepto certo praedio hereditatem fratribus concederet; et invicem eos, qui ex eadem matre erant, si quis eorum heres non fuisset, substituerat, Polycrati, si intra pubertatem decessisset, secundas tabulas fecit, quas matri eius commendavit aperiendas, si impubes obiisset; deinde petiit a prioribus, ut, si quis eorum sine liberis decederet, portionem suam, exceptis bonis maternis eorum et avitis, ei vel eis, qui superessent, restitueret; Heraclia soror mortua sine liberis fratrem Phoebum heredem instituit; Polycrates fideicommissum petierat, et obtinuerat apud Aurelium Proculum Proconsulem Achaiae. Appellatione facta, quum solus Phoebus egisset μονομερῶς, victus est, quia *ei vel eis* verba utrosque fratres complecterentur; atqui invicem duos illos tantum substituerat; sed et voluntas haec patris videbatur, qui exceperat eorum bona materna, quia Polycrates aliam matrem, et quidem superstitem habebat, cuius etiam fidei commissum erat, ut legata, quae ei dederat, intestata moriens Polycrati filio suo restitueret.

TIT. II.

QUANDO DIES LEGATORUM VEL FIDEICOMMISSORUM CEDAT.

I. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Mortuo pa-

tre, licet vivo pupillo, dies legatorum a substituto datorum cedit.

II. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Si pure sit ususfructus legatus, vel usus, vel habitatio, neque eorum dies ante aditam hereditatem cedit, neque petitio ad heredem transit. Idem, et si ex die sit ususfructus relictus.

III. *Idem libro V. Disputationum.* Nam quum ad heredem non transferatur, frustra est, si ante quis diem eius cedere dixerit.

IV. *Idem libro XIX. ad Sabinum.* Si: *quum heres morietur,* legetur, conditionale legatum est, denique vivo herede defunctus legatarius ad heredem non transfert. §. 1. Si vero, quum ipse legatarius morietur, legetur ei, certum est, legatum ad heredem transmitti.

V. *Idem libro XX. ad Sabinum.* Si post diem legati cedentem legatarius decesserit, ad heredem suum transfert legatum. §. 1. Itaque si purum legatum est, ex die mortis dies eius cedit. Si vero post diem sint legata relicta, simili modo atque in puris dies cedit, nisi forte id fuit legatum, quod ad heredem non transit; nam huius dies non ante cedit, utputa si ususfructus sit post annum relictus; hanc enim sententiam probamus. §. 2. Sed si sub conditione sit legatum relictum, non prius dies legati cedit, quam conditio fuerit impleta, ne quidem si ea sit conditio, quae in potestate sit legatarii. §. 3. Sed si ea conditio sit, quam Praetor remittit, statim dies cedit. §. 4. Idemque et in impossibili conditione, quia pro puro hoc legatum habetur. §. 5. Item si qua conditio sit, quae per legatarium non stat, quo minus impleatur, sed aut per heredem, aut per eius personam, in cuius persona iussus est parere conditioni, dies legati cedit, quoniam pro impleta habetur, utputa si iussus sim heredi decem dare, et ille accipere nolit. Sed et si ita mihi legatum sit, si Seiam uxorem duxero, nec ea velit nubere, dicendum erit, diem legati cedere, quod per me non stat, quo minus paream conditioni, sed per alium stat, quo minus impleatur conditio. §. 6. Iisdem autem diebus, id est iisdem pensionibus, heredi praestabitur legatum, quibus legatario ipsi praestabatur. §. 7. Si, quum dies legati cedere inciperet, alieni quis iuris est, debebitur his legatum, quorum iuri fuit subiectus. Et ideo si purum legatum fuerit, et post diem legati cedentem liber factus est, apud dominum legatum relinquet; sed si ususfructus fuerit legatus, licet post mortem testatoris, ante aditam tamen hereditatem sui iuris efficiatur, sibi legatum acquiret.

VI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Quod pure datum est, si sub conditione adimatur, quasi sub conditione legatum habetur. §. 1. At si extrinsecus suspendatur legatum, non ex ipso testamento, licet ante decedat legatarius, ad heredem transmisisse legatum dicimus; veluti si rem dotalem maritus legaverit extero, et uxori aliquam pro dotali re pecuniam, deinde deliberante uxore de electione dotis decesserit legatarius, atque legatum elegerit mulier, ad heredem transire legatum dictum est. Idque et Iulianus respondit; magis enim mora, quam conditio legato iniecta videtur. §. 2. Eorum legatorum, quae in codicillis relicta sunt, perinde dies cedit, atque testamento relictorum.

VII. *Ulpianus libro XX. ad Sabinum.* Heredis aditio moram legati quidem petitioni facit, cessioni diei non facit. §. 1. Proinde sive pure institutus tardius adeat, sive sub conditione per conditionem impediatur, legatarius securus est. §. 2. Sed et si nondum natus sit heres institutus, aut apud hostes sit, similiter legatario non nocebit, eo quod dies legati cessit. §. 3. Inde dicimus, et si a substituto legatum sit relictum, quamdiu institutus deliberat, defuncto legatario non nocebit, si postea heres institutus repudiarit; nam ad heredem suum transtulit petitionem. §. 4. Tantundem, et si ab impuberis substituto legetur; nam ad heredem suum legatum transfert. §. 5. Tractari tamen potest, si impuberi substitutus damnatus sit, si intra pubertatem filius decesserit, Seio centum dare, an vivo pupillo defunctus Seius ad heredem transferat, quasi ea conditio sit expressa, quae inerat? Et magis est, ad heredem legatarii transire. §. 6. Interdum aditio heredis legatis moram facit, utputa si forte servo manumisso, vel ei, cui servus legatus est, et ideo servo aliquid legatum sit; nam servo legati relicti ante aditam hereditatem dies non cedit.

VIII. *Idem libro XXIV. ad Sabinum.* Nam quum libertas non prius competat, quam adita hereditate, aequissimum visum est, nec legati diem ante cedere; alioquin inutile fieret legatum, si dies eius cessisset ante, quam libertas competeret; quod evenit, si servo pure legetur, et liber esse sub conditione iubeatur, et pendens conditio inveniatur etiam post aditam hereditatem.

IX. *Idem libro XXI. ad Sabinum.* Si habitatio filiofamilias vel servo legata sit, puto non acquiri domino vel patri legatum, si ante aditam hereditatem filius vel servus decesserit. Nam quum personae cohaereat, recte dicitur, ante aditam hereditatem diem non cedere.

X. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Cum in annos singulos legatur, non unum legatum esse, sed plura constat;

XI. *Iulianus libro XXXVII. Digestorum.* Nec refert, singuli aurei in annos singulos legentur, an in annum primum mille aurei, in secundum homo, in tertium frumentum;

XII. *Ulpianus libro XXIII. ad Sabinum.* Nec semel diem eius cedere, sed per singulos annos. §. 1. Sed utrum initio cuiusque anni, an vero finito anno cedat, quaestionis fuit. Et Labeo, et Sabinus, et Celsus, et Cassius, et Iulianus in omnibus, quae in annos singulos relinquuntur, hoc probaverunt, ut initio cuiusque anni huius legati dies cederet. §. 2. Inde Iulianus ait: hoc legatum si servo relinquatur, deinde post primum vel alterum annum sit liber, sibi eum acquirere. §. 3. Item Celsus scribit, quod et Iulianus probat, huius legati diem ex die mortis cedere, non ex quo adita est hereditas, et si forte post multos annos adeatur hereditas, omnium annorum legatario deberi. §. 4. Sed et si quotannis sit legatum, mihi videtur etiam in hoc initium cuiusque anni spectandum, nisi forte evidens sit voluntas testatoris, in annuas pensiones ideo dividentis, quoniam non legatario consultum, sed heredi prospectum voluit, ne urgeretur ad solutionem. §. 5. Si in habitationem aliquid vel in disciplinam legetur sic: *annua,* vel: *quotannis,* quibus diebus pensio debetur habitationis vel mercedis disciplinarum, iisdem intelligitur legatum relictum, coniectura voluntatis facta. §. 6. Novissime Pomponius scribit: nihil interesse, utrum in annos singulos vel quotannis, an in singulos menses vel quot mensibus, an in singulos dies vel quot diebus legetur. Ipse quoque huic sententiae accedo. Proinde et si annui legentur tot aurei, idem erit dicendum. §. 7. Si cui homo generaliter sit legatus, et antequam vindicet, decesserit, ad heredem suum legatum transfert. §. 8. Si Titio sit legatum, quod Seius elegerit, et Seius post electionem decesserit, locus est vindicationi semel acquisitae.

XIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Huiusmodi legatum: *sive illud factum fuerit, sive non fuerit, illud do lego,* ad heredem non transit, nisi alteruter casus vivo legatario exstiterit, quoniam causa, ex qua debeatur, praecedere semper debet. Nec quia certum est, alterutrum futurum, omnimodo debebitur; nam tale legatum: *quum morietur, heres dato,* certum est debitum iri, et tamen ad heredem legatarii non transit, si vivo herede decedat.

XIV. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si ususfructus aut decem, utrum legatarius voluerit, sint legata, utrumque spectandum, et mortem testatoris, et aditionem hereditatis; mortem propter decem, aditionem propter usumfructum. Quamvis enim electio sit legatarii, tamen nondum electioni locus esse potest, quum proponatur aut nondum testatorem decessisse, aut eo mortuo hereditas nondum adita. §. 1. Inde quaerit Iulianus: si post mortem testatoris legatarius decedat, an ad heredem transferatur decem legatum? Et libro tricesimo septimo Digestorum scribit: posse dici, decem transtulisse, quia mortuo legatario dies legati cedat. Argumentum Iulianus pro sententia sua affert tale: *Seiae decem, aut si pepererit, fundum heres meus dato;* nam si ante, quam pariat, inquit, decesserit, ad heredem suum decem transmittet. §. 2. Si ita quis legaverit filiofamilias, ut ipsi solvatur, potest procedere legatum, nec imputari heredi, cur non patri, sed potius filio solvat; finge enim hoc nominatim expressum ita, ut filio solvat; certe si pater petat, exceptione erit repellendus. §. 3. Si dies legati cesserit, deinde legatarius in ius alienum pervenerit, ipsi potius debetur legatum, in cuius ipse ius pervenit; transeunt enim cum eo, quae ei debebantur. Sed si sub conditione fuerit legatum, non transit, sed expectabit conditionem, eique acquiretur, cuius iuris erit conditionis exsistentis tempore; quodsi iuris fuerit eo tempore, sibi potius acquiret.

XV. *Idem libro V. Disputationum.* Si ita esset liberis fideicommissum relictum, si morte patris sui iuris essent effecti, nec mortalitate patris, sed emancipatione patresfamiliarum constituti sint, deberi eis fideicommissum, nemo dubitaverit, diemque eius emancipatione cessisse, qui morte patris cederet.

XVI. *Iulianus libro XXXV. Digestorum.* Cum ita legatum est: *Stichum, vel quod ex Pamphila natum erit, heres meus dato,* non ante dies legati eius cedet, quam aliquid ex Pamphila natum fuerit, aut certum fuerit, nasci non posse. §. 1. Cum servo legato, antequam hereditas eius, qui legaverat, adiretur, ususfructus ab alio legatus fuerit, et prior hereditas eius, qui usumfructum legavit, adita fuerit, nulla ratio est, cur diem legati cedere existimemus, antequam ea quoque hereditas, ex qua servus legatus erat, adeatur, quum neque in praesentia ullum emolumentum hereditati acquiratur, et, si interim servus mortuus fuerit, legatum exstinguatur; quare adita hereditate existimandum est, usumfructum ad eum, cui servus legatus sit, pertinere. §. 2. Quodsi servus, cui ususfructus legatus fuerit, ipse legatus non fuerit, dicendum est, usumfructum ad hereditatem pertinere, eo quod dies eius ante aditam hereditatem non cesserit.

XVII. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Cum legato servo aliquid legatur, dies eius legati, quod servo datur, non mortis tempore, sed adita hereditate cedit. Et ideo impedimento non est regula iuris, quo minus manumisso legatum debeatur, quia et si confestim paterfamilias moreretur, non in eiusdem persona et emolumentum legati, et obligatio iuris concurreret. Perinde igitur est hoc, de quo quaeritur, ac si filio herede instituto, patri legatum esset. Quod consistere intelligitur eo, quod, quamvis statim paterfamilias moriatur, potest emancipatus adire hereditatem, ut patri legatum debeat.

XVIII. *Idem libro XXXVII. Digestorum.* Is, cui ita legatum est: *quandoque liberos habuerit,* si praegnante uxore relicta decesserit, intelligitur expleta conditione decessisse, et legatum valere, si tamen postumus natus vivus fuerit.

XIX. *Idem libro LXX. Digestorum.* Cum sine praefinitione temporis legatum ita datum fuerit: *Uxori meae penum heres dato; si non dederit, centum dato,* unum legatum intelligitur, et statim peti potest; penoris autem causa eo tantum pertinet, ut ante litem contestatam tradita penu heres liberetur. §. 1. Quodsi ita scriptum sit: *si penum intra Kalendas non dederit, centum dato,* non efficitur, ut duo legata sint, sed ut centum legata sub conditione videantur; idcirco si uxor ante Kalendas decesserit, heredi suo neque penum relinquet, quae legata non est, neque ea centum, quia dies legati non cessit. §. 2. Cum ab eo mihi fideicommissum datum est, cui sub conditione legatum est, tale est, quemadmodum si herede instituto sub conditione, pure mihi legetur. §. 3. Si debitori, quod sub conditione debet, legatum est, praesens legatum est, agique ex testamento statim potest, ut liberatio praestetur, et si post mortem testatoris decesserit, ad heredem transmittit actionem. §. 4. Haec dicenda erunt, et si non ipsi debitori, sed alii cuilibet similiter legatum esse proponatur.

XX. *Marcianus libro VI. Institutionum.* Si cum praefinitione annorum legatum fuerit, veluti: *Titio dena usque ad annos decem,* Iulianus libro tricesimo Digestorum scribit, interesse; et si quidem alimentorum nomine legatum fuerit, plura esse legata, et futurorum annorum legatum legatarium mortuum ad heredem non transmittere; si vero non pro alimentis legavit, sed in plures pensiones divisit exonerandi heredis gratia, hoc casu ait omnium annorum unum esse legatum, et intra decennium decedentem legatarium etiam futurorum annorum legatum ad heredem suum transmittere. Quae sententia vera est.

XXI. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Si dies apposita legato non est, praesens debetur, et confestim ad eum pertinet, cui datum est. Dies adiecta quamvis longa sit, si certa est, veluti Kalendis Ianuariis centesimis, dies quidem legati statim cedit, sed ante diem peti non potest. At si incerta, veluti quum pubes erit, quum in familia nupserit, quum magistratum inierit, quum aliquid demum, quod scribendo comprehendere sit commodum, fecerit, nisi tempus conditiove obtigit, neque res pertinere, neque dies legati cedere potest. §. 1. Si sub conditione, qua te heredem instititui, sub ea conditione Titio legatum sit, Pomponius putat, perinde huius legati diem cedere, atque si pure relictum esset, quoniam certum esset, herede exsistente debitum iri; neque enim per conditionem heredum fieri incerta legata, nec multum interesse tale legatum ab hoc: *si heres erit, dato.*

XXII. *Pomponius libro V. ad Quintum Mucium.* Si Titio, quum is annorum quatuordecim esset factus, legatum fuerit, et is ante quartum decimum annum decesserit, verum est, ad heredem eius legatum non transire, quoniam non solum diem, sed et conditionem hoc legatum in se contineat, si effectus esset annorum quatuordecim; qui autem in rerum natura non sit, annorum quatuordecim non esse non intelligitur. Nec interest, utrum scribatur: *si annorum quatuordecim factus erit,* an ita: *quum annorum quatuordecim factus erit,* quum priore scriptura per conditionem tempus demonstretur, sequente per tempus conditio; utrubique tamen eadem conditio est. §. 1. Quaedam autem conditiones etiam supervacuae sunt, veluti si ita scribat: *Titius heres esto. Si Titius hereditatem meam adierit, Maevio decem dato;* nam pro non scripto ea conditio erit, ut omnimodo ad heredem Maevii legatum transeat, etiam si Maevius ante aditam hereditatem decesserit. Et idem, si ita fuerit scriptum: *si Titius hereditatem meam adierit, intra dies centum Maevio decem dato;* nam hoc legatum in diem erit, non sub conditione, quia definitio Labeonis probanda est, dicentis, id demum legatum ad heredem legatarii transire, quod certum sit debitum iri, si adeatur hereditas. §. 2. Si tamen duos heredes instituam, et si alter ex his adeat hereditatem, alicui legem ab omnibus heredibus, non erit pro supervacuo ea conditio, sed in portione quidem coheredis valebit, in ipsius autem, cuius persona in conditione comprehensa est, supervacua erit perinde, atque si solo coherede instituto eo modo legatum esset.

XXIII. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum in annos singulos legatum relinquitur, sine dubio per annos singulos, inspecta conditione legatarii, capere potest; et si plurium servus sit, singulorum dominorum erunt personae spectandae.

XXIV. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Si penum heres dare damnatus sit vel fundum, et si non dedisset, decem, ego accepi, et penum legatam, et translatam esse in decem, si noluerit penum heres dare, et tunc pecuniam deberi, quum interpellatus fundum non dedisset, et si interea decesserit legatarius, tunc heredi eius non nisi fundum deberi. Namque cum dictum est: *at Publicius fundum dato,* perfectum est legatum; et cum dicit: *si non dederit, centum dato,* sub conditione fundi legatum ademtum videri eo casu, quo centum deberi coeperint; quorum quia conditio vivo legatario non exstiterit, forte quia interpellatus heres non sit, evenerit, ut ademtio nihil egerit, fundique legatum duraverit. §. 1. Plane si sic legatum sit: *si penum non dederit, decem dato,* dicimus, non esse penum legatam.

XXV. *Papinianus libro XVIII. Quaestionum.* Cum illud aut illud legatur, enumeratio plurium rerum disiunctivo modo comprehensa plura legata non facit. Nec aliud probari poterit, si pure fundum alterum, vel alterum sub conditione legaverit; nam pendente conditione non erit electio, nec si moriatur, ad heredem transisse legatum videbitur. §. 1. *Heres meus Titio dato, quod mihi Seius pupillus debet.* Si Seius pupillus sine tutoris auctoritate nummos accepisset, nec locupletior factus esset, et petitor ad praesens debitum verba retulisset, quia nihil ei debet, nullius momenti legatum erit. Quodsi verbo debiti naturalem obligationem et futuram solutionem cogitavit, interim nihil Titius petet, quasi tacite conditio inserta sit, non secus, ac si ita dixisset: *Titio dato, quod pupillus solverit,* vel si legasset, quod ex Arethusa natum erit, vel fructus, qui in illo fundo nascentur. Contrarium non est, quod, si medio tempore legatarius moriatur, et postea partus edatur, fructus perveniant, pecuniam pupillus exsolvat, heres legatarii petitionem habet; namque dies legati, cui conditio non adscribitur, quamvis extrinsecus exspectanda sit, cedit.

XXVI. *Idem libro IX. Responsorum.* *Firmio Heliodoro fratri meo dari volo quinquaginta ex reditu praediorum meorum futuri anni.* Post ea non videri conditionem additam, sed tempus solvendae pecuniae prolatum videri, respondi, et fructibus fini relictae pecuniae non perceptis,

ubertatem esse necessariam anni secundi. §. 1. Quum ab heredibus alumno centum dari voluisset testator, eamque pecuniam ad alium transferri, ut in aunum vicesimum quintum trientes usuras eius summae perciperet alumnus, ac post eam aetatem sortem ipsam, intra vicesimum quintum annum eo defuncto transmissum ad heredem pueri fideicommissum respondi; nam certam aetatem sorti solvendae praestitutam videri, non pure fideicommisso relicto conditionem insertam; quum autem fideicommissum ab eo peti non posset, penes quem voluit pecuniam collocari, propter haec verba: *eamque alumno meo post aetatem suprascriptam curabis reddere,* fideicommissum ab heredibus petendum, qui pecuniam dari stipulari debuerunt, sed fideiussores ab eo non petendos, cuius fidem sequi defunctus maluit. §. 2. Pater annua tot ex fructu bonorum, quae uxori legavit, accessura filii patrimonio praeter exhibitionem, quam aeque matri mandavit, ad annum aetatis eius vicesimum quintum uxorem praestare voluit. Non plura, sed unum esse fideicommissum certis pensionibus divisum apparuit, et ideo filio intra aetatem suprascriptam diem functo, residui temporis ad heredem eius fideicommissum transmitti; sed non initio cuiusque anni peti pecuniam oportere, quod ex fructibus uxori datis pater filio praeberi voluit. Ceterum si pecuniam annuam pater alimentis filii destinasset, non dubie persona deficiente causa praestandi videtur exstincta.

XXVII. *Scaevola libro III. Responsorum.* Filiumfamilias ex parte pure instituit heredem, eique fideicommissum dedit, et eodem testamento ita cavit: *Quod ego Lucium Titium heredem institui, ita eum adire hereditatem colo, si is patria potestate liberatus fuerit.* Quaesitum est: an, a coheredibus eius adita hereditate, legati filiofamilias dati dies cesserit? Respondit: si pure sit datum, a coherede filii pro hereditaria parte fideicommissum peti posse. §. 1. Menstruos denarios denos manumissis legavit. Quaesitum est: quum absentibus heredibus ex senatusconsulto libertatem sint consecuti, ex quo tempore eis cibaria debeantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, ex eo tempore his cibaria deberi, quo liberi esse coeperint.

XXVIII. *Idem libro IV. Responsorum.* Si fundus instructus relictus erit, quaeritur: quemadmodum dari debeat? utrum sicut instructus fuit mortis tempore, an eo tempore, quo facti sunt codicilli, an quo peti coepit? Respondit: ea, quibus instructus sit fundus, quum dies legati cedat, deberi.

XXIX. *Valens libro I. Fideicommissorum. Rogo quandoque heres meus Titio decem det.* Utique decem heres debebit, sed quando? dubitari potest. Utique quum primum potuerit, et dies cedit, et ab ipso petitur.

XXX. *Labeo libro III. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Quod pupillae legatum est: *quandoque nupserit,* si ea minor, quam viripotens nupserit, non ante ei legatum debebitur, quam viripotens esse coeperit, quia non potest videri nupta, quae virum pati non potest.

XXXI. *Scaevola libro XIV. Digestorum.* Uxori ex parte sextante heredi institutae substituit, et heredum fidei commisit, si uxor heres non erit, dotem ei et alia quaedam dari; post mortem mariti uxor ante conditionem, et priusquam adiret hereditatem, decessit. Quaesitum est: an dies fideicommissi, quum moritur, cessisse videatur, ideoque heredibus eius debeatur? Respondi: si uxor prius decessit, quam hereditatem adiret, videri diem fideicommissi cessisse.

TIT. III.

UT LEGATORUM SEU FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA CAVEATUR.

I. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Legatorum nomine satisdari oportere Praetor putavit, ut, quibus testator dari fierive voluit, his diebus detur vel fiat, dolumque malum abfuturum stipulentur. §. 1. Semper autem satisdare cogitur, cuiuscunque sit dignitatis vel facultatum quarumcunque heres. §. 2. Nec sine ratione hoc Praetori visum est, sicuti heres incumbit possessioni bonorum, ita legatarios quoque carere non debere bonis defuncti; sed aut satisdari eis, aut si satis non detur, in possessionem bonorum venire Praetor voluit. §. 3. Non solum autem omnibus legatariis satisdari oportet, sed et successoribus legatariorum satisdari debere iam constat, quamvis isti non ex iudicio defuncti, sed successionis necessitate, quasi ad aes alienum, admittantur. §. 4. Sed et procuratoribus legatariorum satisdandum est, eoque iure utimur. §. 5. Plane si ei, qui in potestate alicuius erit, legatum sit, cavebitur ei, cuius iure subiectus est. §. 6. Non solum autem legatorum nomine heredes cavent, sed et successores eorum. §. 7. Is etiam, cui ex senatusconsulto restituta est hereditas, nihilo minus ad cautionem compellitur. §. 8. Nec non et qui per alios heredes exsistunt vel honorarii successores ad satisdationem compelluntur. §. 9. Plane si quis omissa stipulatione litem de legato contestatus est, probandum est, cessare debere stipulationem. §. 10. Idemque in fideicommissis quoque probandum est. §. 11. Si cui sit legatum vel fideicommissum relictum, et, si id perdidisset, rursus relictum, videamus, an satis sequentis legati sive fideicommissi petere possit? Movet quaestionem, an fideicommissum hoc sive legatum debeatur, et quoties debeatur, et an ipse legatarius cavere debeat, se non perditurum? De his omnibus exstat rescriptum divi Pii ad Iunium Mauricum tale: *Clodio Fructulo secundum ea, quae epistola continentur, legata sive fideicommissa ex testamento Clodii Felicis praestari debent citra necessitatem cavendi, nihil ex iis deminuturum se. Nam quod fidei heredis ab eodem testatore commissum est, ut, si Fructulus perdidisset, quod ei in testamento relictum est, rursus heres ei id restitueret, non eo pertinet, ut aut Fructulo priorum legatorum nomine satisdatio iniungenda, aut onerandus sit heres in infinito, ut, quoties is perdiderit, restituere ei tantundem debeat, sed ut per fideicommissum posterius duplicata legata eius videantur, nec amplius ad periculum heredis pertineat, si quid postea is consumserit, exsoluto ei posteriore fideicommisso.* Rescripto ergo ostensum, legatarium heredi non debere cavere, se non perditurum. Versa vice an heres de sequenti legato sive fideicommisso cavere debeat? quaeritur. Et putem, non oportere ei caveri, quum in suo arbitrio habeat, ne perdat id, quod sibi relictum est, quamvis si quis inspexerit, quod sub conditione relictum est, dicere debeat, satisdationem exigendam. §. 12. Certe sive ex asse sive ex parte quis legatum debeat, cavere debet, sive institutus sit heres sive substitutus. §. 13. Bellissime quaeritur: an haec stipulatio incrementum ex fructibus vel usuris sentiat? Et recte placuit, ex mora incrementum habituram stipulationem, ut id, quod oportebit, comprehendat. §. 14. Si quis sub conditione legatum stipulatus pendente conditione decesserit, stipulatio evanescit, quia nec legatum transmittitur. Et huic stipulationi easdem causas et conditiones inesse, sciendum est; proinde si qua sit exceptio, quae petenti legatum opponi solet, eandem ex stipulatu quoque agenti opponendam esse placet. §. 15. Procuratori eius, qui absens esse dicitur, si stipulanti legati nomine spondeat heres, Ofilius ait, ita caveri debere, si is, cuius nomine cavet, vivat, videlicet ne teneatur illo ante defuncto. §. 16. Item quaeritur: in hanc stipulationem utrum ipsae res veniant, quae legatae sunt, an vero pretia earum? Et est verius, in hanc stipulationem res vel pretia deduci. §. 17. Si decem, quae in arca erant, mihi legata sint, tibi eorum ususfructus legatus sit, si pure utrique legatum sit relictum, is, cui proprietas legata est, ipso iure decem vindicabit; fructuarium autem ex senatusconsulto acturum, et quinque usumfructum petiturum constat. Sed cum decem vindicat proprietarius, per exceptionem doli repellitur, qua fructuarius de restituendis quinque heredi cavit. Plane si decem aureorum possessionem legatarius habeat, Marcellus ait, dandam vel heredi vel fructuario utilem actionem in legatarium, si modo ei caveatur. Sed si sub conditione ei decem legata sint, fructuarium interim decem oblata cautione habiturum; legatario vero, cui proprietas relicta est, interim legatorum stipulatio praestanda est. Sed si omiserit stipulationem, exsistente conditione ad exhibendum eum posse agere, Marcellus ait. Sed si ignorans heres legatum decem fructuario dedit, ad exhibendum eum non teneri palam est; succurrendum tamen legatario adversus fructuarium, Marcellus ait. §. 18. Si ad fiscum portio hereditatis pervenerit, cessabit ista stipulatio, quia nec solet fiscus satisdare. §. 19. Qui minorem partem hereditatis possidet, quum ex maiore parte heres sit, si quidem ipso iure minuatur portio hereditatis, securior erit heres; neque enim ex maiore parte ex stipulatu tenetur legatariis, quam ex qua heres est. Si vero nomen quidem heredis apud eos integrum maneat, verum

tamen effectu minus habeant hereditatis, et caverint legatorum nomine, videntur onerari, quia ipso iure pro ea parte legata debent, pro qua heredes sunt; sed enim aequissimum est, non maiorem partem legatariis solvere, quam cuius habeat emolumentum. Hoc autem evenit, quum hereditas pro aliqua parte ex Trebelliano restituitur; nam pro rata exonerandi sunt heredes eius partis nomine, cuius emolumentum sibi ablatum est. §. 20. Si ei, qui in alterius potestate erit, incerta die legatum fuerit, cavebitur ei, qui habet eum in potestate, non praecise, sed sub conditione, si, quum eius legati dies cedit, in potestate sit. Ceterum si sui iuris inveniatur, iniquum esse visum est, patri cautum esse, quum alii legatum debeatur; quanquam et si sine hac adiectione caveretur, veruntamen exceptione patrem vel dominum summoveremus, si existentis conditionis tempore non haberent eos in potestate. Evenit tamen secundum hoc, ut in casu non sit de legato cautum; nam si existentis conditionis tempore sui iuris sunt, non erit cautum.

II. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* Nec si forte velit pater cavere, neminem amplius petiturum, compellendus erit heres legatum, quod iam filius petere potest, alii, quam cui debetur, exsolvere.

III. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Sed et ipsis, qui sunt in potestate, cavendum est, quemadmodum solet caveri, si eadem res duobus sub diversis vel contrariis conditionibus relicta sit; duobus enim satisdatur, sed in utroque casu iisdem personis satisdationem subituris.

IV. *Idem libro XV. ad Edictum.* Si ex causa fideicommissi sit apud aliquem hereditas, nec legatorum nomine satisdet, in possessionem adversus eum legatarius mittitur.

V. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* Postquam heres ab hostibus captus est, conditio legati, cuius nomine proposita stipulatione cautum fuerat, exstitit. Fideiussores interim teneri negavi, quia neque ius, neque persona esset, ad quam verba stipulationis dirigi possint. §. 1. Imperator Marcus Antoninus Iulio Balbo rescripsit: eum, a quo res fideicommissae petebantur, quum appellasset, cavere, vel, si caveat adversarius, transferri possessionem debere. Recte placuit principi, post provocationem quoque fideicommissi cautionem interponi; quod enim ante sententiam, si petitionis dies moraretur, fieri debuit, amitti post victoriam dilata petitione non oportuit. Sed quare non caveat de fideicommisso, qui provocaverit? si caveret adversarius, ad eum possessionem esse transferendam rescripsit, quum alia sit edicti conditio; non enim exigitur a legatario vice mutua cautum, sed vicaria custodiae gratia possessio datur, et qui obtinuit, in possessionem per Praetorem aut Praesidem inducitur. Sed Praetor quidem in omnium rerum possessione, quae in causa hereditaria permanent, omnimodo fideicommissi servandi gratia esse permittit; princeps autem earum rerum nomine, de quibus fuerat iudicatum, mutuas admisit cautiones, sicuti quum de bonis suis conferendis filius accepta bonorum possessione cavere non potest, quia denegamus ei actiones, defertur conditio cavendi fratribus ex forma iurisdictionis, quod ex portione fratris fuerint consecuti, quum bona propria conferre coeperint, se restituturos. Sed si nec ipsi cavere possint, utiliter probatum est, virum bonum ab utraque parte eligendum, apud quem ut sequestrem fructus deponantur, quique utiles actiones a Praetore datas exerceat. Possessio autem ex rescripto supra relato non aliter ad eum, qui fideicommissum petit, transfertur, quam si caverit, tametsi maxime adversarius non per inopiam, sed per contumaciam cavere noluerit. Sed si is, qui vicit, non possit cavere, vel res deponenda, vel iurisdictio restituenda erit. §. 2. Si dies aut conditio legati seu fideicommissi petitionem actionemve differre dicatur, et ideo satisdatio desideretur, heres autem per calumniam postulari contendat, et relictum neget, non aliter audiendus erit, qui caveri postulat, quam si scripturam, qua relictum affirmet, exhibuerit. §. 3. Quum quaerebatur: ubi fideicommissi servandi causa caveri oporteret, Imperator Titus Antoninus rescripsit: si domicilium Romae non haberet heres, et omnis hereditas in provincia esset, ad satisdationem fideicommissi nomine in provinciam fideicommissarium remittendum esse. Quare si heres in eum locum cavendi gratia remitti desideret, ubi domicilium habet, legatarius autem ibi caveri postulet, ubi est hereditas, non erit heres remittendus; idque Imperator Titus Antoninus rescripsit. §. 4. Quibus litteris adiectum est, si bona iam distracta sunt vel testatoris permissu, vel concedente legatario, pretium eorum fideicommissi servandi causa in deposito habendum.

VI. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Si quando incerta summa est fideicommissi, eius, qui cognoscit, taxatione quoque fideiussores petuntur. §. 1. Admonendi autem sumus, rebus publicis remitti solere satisdationem fideicommissorum, etiam si quando necessitas dandi intercedat. Repromissio plane exigenda est, voluntati defuncti statum iri.

VII. *Paulus libro II. Manualium.* Filio vel servo sub conditione a patre dominove herede instituto legatum est. Huius legati satis petere non possunt; sed pendente conditione emancipatus vel manumissus si satis petant, quaeritur, an audiendi sint, ne beneficium patris dominive ipsis onerosum sit, an sibi imputare debeant, qui dederunt eis postulandi adversus se facultatem? Sed melius est, per mediocritatem causam dirimere, ut cautioni tantum cum hypotheca suarum rerum committantur.

VIII. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Cum legatorum nomine satisdatum est, simulac dies legatorum cessit, protinus iisdem diebus etiam ex stipulatione debentur.

IX. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Non tamen, ut statim peti possint; deberi enim dicimus, et quod die certa praestari oportet, licet dies nondum venerit.

X. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Si a te herede legatum mihi sit sub conditione, tuque, postquam adieris hereditatem, satisdederis legatorum, et post mortem tuam, ante aditam tuam hereditatem, conditio legati exstiterit, Sabinus ait, fideiussores mihi teneri, quia omnimodo dari oportet legatum, et si in rem esset concepta stipulatio.

XI. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Si legatarii adversus me in possessionem legatorum servandorum causa missi sint, et procurator vel quis alius meo nomine caverit, perinde mihi Praetor accommodat interdictum, quo iubeantur discedere legatarii possessione, ac si ego cavissem.

XII. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Licet ut non petatur cautio, conditio testamento scripta fuerit, non videtur conditio; et ideo licet desideraverit quis caveri sibi, non videtur conditione defectus, quia postquam remitti talem cautionem iure publico placuit, nec onus cautionis sequitur, neque conditio intelligitur.

XIII. *Neratius libro VII. Membranarum.* Ei quoque, cui legatorum actio datur in eum, qui praetermissa institutione ab intestato possidet hereditatem, legatorum satisdatur, et nisi satisdabitur, in possessionem legatorum servandorum causa mittetur; nam haec quoque Praetor perinde salva esse vult, atque ea, quae iure civili debentur. Idem Aristoni placet.

XIV. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Haec stipulatio et in fideicommissis locum habet, sive pure fideicommissum sit relictum, sive ex die certa, vel sub conditione, sive res aliqua, sive hereditas, sive ius aliquod relictum est. §. 1. Divus quoque Pius rescripsit: quoties evidens res est, ut certum sit, nullo modo fideicommisso locum esse, perquam iniquum esse, supervacua cautione onerari heredem.

XV. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Etiam de praesente legato locum habet haec satisdatio, quoniam nonnullas moras exercitio iudicii habet. §. 1. Si et ab herede instituto legatorum satis acceperit legatarius, et a Trebelliano fideicommissario, utraque quidem stipulatio committetur, sed exceptione se tuebitur heres, quia cavere non debuit. Sed si pars hereditatis restituta sit, ab utroque cavendum est. §. 2. Etiam si ab intestato debeatur fideicommissum, locum habet haec stipulatio.

XVI. *Caius libro XXVII. ad Edictum provinciale.* Si duo eiusdem nominis de legato contendant, utrisque satisdatur, nec onerari heredem, quum possit eosdem fideiussores ad utramque stipulationem adhibere; qui et ipsi non onerantur, quum futurum sit, ut uni teneantur.

XVII. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Si ab uno ex heredibus legatorum satis acceperimus, quum ab omnibus heredibus nobis legatum esset, et pars coheredis accrescat promissori, in totum fideiussores tenentur, si solidum legatum is coeperit debere.

XVIII. *Scaevola libro XXIX. Digestorum.* Quae filium legitimum relinquebat, patrem eundemque collibertum ex asse scripsit heredem, fideique eius commisit, ut, quidquid ad eum ex hereditate eius pervenisset, quum moreretur, restitueret filio testatricis, nepoti suo, et haec verba adiecit: *satis a Seio patre meo exigi veto.* Quaesitum est: quum iste Seius substantiam suam dissipet, et vereatur pater fideicommissarii, ne inane fideicommissum constituatur, an ad satisdationem fideicommissi nomine patrem defunctae compellere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non compellendum cavere. §. 1. Idem quaesiit: quum testatrix apud maritum suum, ex quo filium reliquerat, res deposuisset non exacta cautione depositionis, an ea res patri heredi restitui deberet, an vero, quoniam emolumentum totius hereditatis ad filium defunctae reverti deberet, apud maritum remaneret, apud quem dos remansisset? Respondit: quod mulieris mansisset, nec in dote fuisset, restituendum esse heredi. §. 2. Tutor, qui et coheres pupilli erat, absente pupillo, quum admonerent eum legatarii fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit. Quaesitum est: an in pupillum adultum factum danda sit utilis actio? Respondit: dandam.

TIT. IV.

UT IN POSSESSIONE LEGATORUM VEL FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA ESSE LICEAT.

I. *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* Si quis, quum vetitus esset satis accipere, acceperit, an repeti satisdatio ista possit, ut heres condicat liberationem? Et quidem si sciens heres indebitum cavit, repetere non potest. Quid deinde, si ignoravit remissam sibi satisdationem? Potest condicere. Si vero hoc non potuisse remitti crediderit, numquid condicere possit, qui ius ignoravit? Adhuc tamen benigne quis dixerit, satisdationem condici posse. Quid deinde, si commissa sit stipulatio? fideiussores putamus exceptione uti posse, an non? Et magis est, ut utantur exceptione, quia ex ea causa intercessit satisdatio, ex qua non debuit. §. 1. Non exigit Praetor, ut per heredem stet, quo minus caveat, sed contentus fuit, per legatarium vel fideicommissarium non stare, quo minus ei caveatur. Quare si non fuerit, qui interpelletur cautionis nomine, hoc est is, a quo legatum fideive commissum relictum est, omnimodo poterit legatarius et fideicommissarius in possessionem ex hoc edicto mitti, quia verum est, per eum, cui caveri oportebat, non fieri, quo minus caveatur. Non tamen et satisdatio debet offerri legatario, sed sufficit, sive desideravit, ei non caveri, sive non habeat, a quo satis desideret. §. 2. Si debitori liberatio sit relicta, non est exigenda cautio, quia habet penes se legatum; quippe si conveniatur, exceptione doli mali uti possit. §. 3. Ei, cui legatum solutum est, quum constet legatum non deberi, divus Pius ad Aemilium Equestrem rescripsit, non debere Praetorem satisdationem admittere. §. 4. Tunc ante aditam hereditatem satisdandum de legatis est, quum adhuc dubium est, an hereditas adeatur. Ceterum si certum sit, repudiatam vel omissam hereditatem, vel abstentos necessarios heredes, frustra hoc edictum imploratur, quum certum sit, legatum vel fideicommissum non deberi.

II. *Idem libro LXXIX. ad Edictum.* Si autem certum sit, hereditatem necdum aditam fuisse, nec satisdatio, nec possessio locum habet.

III. *Idem libro LII. ad Edictum.* Si is, a quo satis petitur, offerat cognitionem, et dicat: *hodie constat de fideicommisso, hodie agamus*, dicendum est, cessare satisdationem, quum possit ante de fideicommisso, quam de satisdatione constare. §. 1. Nec non illa cognitio imploranda erit ab herede, si forte dicatur per calumniam satis peti; hoc enim commune est omnium satisdationum. Divus enim Pius rescripsit: eum, apud quem satis petitur, debere explorare, num per calumniam satis petatur; de qua re summatim debet cognoscere. §. 2. Si procurator satis legatorum desideret, si quidem mandatum ei sit, non habebit necesse de rato cavere, sed erit ei satisdandum; si vero dubitetur, an mandatum sit vel non sit? de rato cautio erit exigenda. §. 3. Si semel fuerit satisdatum, quaesitum est, an etiam rursus cavendum sit, si forte dicatur, egenos fideiussores esse datos? Et magis est, ut caveri non debeat. Hoc enim divus Pius rescripsit Pacuviae Licinianae; ipsam etiam facilitati suae expensum ferre debere, quae minus fideiussores idoneos acceperit; neque enim oportere per singula momenta onerari eum, a quo satis petitur.

IV. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* Plane si nova causa allegetur, veluti quod fideiussor decesserit, aut etiam rem familiarem inopinato fortunae impetu amiserit, aequum erit, praestari cautionem.

V. *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* Is, cui legatorum fideive commissorum nomine non cavetur, missus in possessionem nunquam pro domino esse incipit, nec tam possessio rerum ei, quam custodia datur; neque enim expellendi heredem ius habet, sed simul cum eo possidere iubetur, ut saltem taedio perpetuae custodiae extorqueat heredi cautionem. §. 1. Si alius damni infecti nomine missus sit in possessionem, alius legatorum servandorum causa, posse eum, qui legatorum servandorum causa in possessionem missus est, etiam damni infecti satisdare; qui si satisdederit, non aliter decedere possessione debebit, quam ei cautum fuerit etiam eo nomine, quo se damni infecti obligavit. §. 2. Si plures legatarii mitti in possessionem desideraverint, omnes venire debent in possessionem; is enim, qui ex causa legatorum possidet, sibi, non alii possidet. Alia est causa, cum creditores rei servandae causa mittuntur in possessionem; nam is, qui possidet, non sibi, sed omnibus possidet. §. 3. Qui prior missus est legatarius in possessionem, non praefertur ei, qui postea mittitur; inter legatarios enim nullum ordinem observamus, sed simul omnes aequaliter tuemur. §. 4. Postquam rei servandae causa creditores possidere coeperunt, legatorum servandorum gratia missus in possessionem creditoribus potior non habetur. §. 5. Qui in possessionem legatorum servandorum causa mittitur, in possessionem quidem rerum hereditariarum omnimodo veniet, hoc est earum, quae in causa hereditaria manent; earum autem, quae in causa hereditaria non erunt, non alias mittitur, quam si dolo malo in ea causa esse desierit, nec semper, sed causa cognita. §. 6. Bonorum autem appellatione hae res comprehensae videbuntur, quarum proprietas ad heredem pertinet. §. 7. Sed et si vectigales agri sint, et si qua pignora testatori data, in eorum quoque mittetur possessionem. §. 8. Sed et in partus ancillarum, et fetus pecorum, item fructus aeque omni modo legatarius et fideicommissarius mittentur. §. 9. Sed et si rem alienam defunctus bona fide emerit, in possessionem eius mittendum legatarium constat; nam et haec res in causa hereditaria est. §. 10. Si deposita res apud defunctum fuerit vel commodata, locum missio non habet, quia non sunt istae res hereditariae. §. 11. Si ex duobus heredibus alter satisdare sit paratus, alter non, in partem eius missio locum utique habere debet. Missi itaque legatarii impedient etiam eum, qui satisdedit, rei administratione; quare suadendum erit heredi, ut in assem satisdet, ne administratio eius impediatur. §. 12. Si ab impuberis substituto legata sint relicta, et impubes decesserit, missio non solum in ea bona, quae testatoris fuerunt, verum ad ea quoque, quae impubes acquisiit, locum habebit; nam haec quoque hereditaria sunt. Vivo autem impubere neque missio, neque satisdatio locum habet. §. 13. Si heres non sit, a quo fideicommissum relictum est, sed alterius nominis successor, dicendum est, ut edicto locus sit, et dolus eius sit aestimandus. §. 14. Sed et si heredis heres sit, qui dolo fecit, aeque nocere debebit. §. 15. Dolum accipere debemus et culpam latam, sed non omnem dolum, sed qui in necem legatariorum et fideicommissariorum factus est. §. 16. Imperator Antoninus Augustus rescripsit: certis ex causis etiam in propria bona heredis legatarios et fideicommissarios esse mittendos, si post sex menses, quam aditi pro tribunali fuerint hi, quorum de ea re notio est, in satisfactione cessatum est, indeque fructus percepturos, quoad voluntati defunctorum satisfiat. Quod remedium servabitur et adversus eos, qui ex aliqua causa fideicommisso moram faciunt. §. 17. Satisfactionis verbum licet latius patet, tamen ad exsolvendum legatum refertur. §. 18. Proinde et si remissa sit satisdatio, rescriptum locum habebit, quia mora fit solutioni. §. 19. Sex autem mensium puto continuum tempus, non possessionum computandum. §. 20. Cessatum non accipimus, si pupillus tutorem non habeat, nec curatorem furiosus vel adolescens; nam frustratio non debet huiusmodi personis nocere, quae sunt indefensae. Certe si hereditas iacuerit aliquo tempore, hoc tempus de medio trahendum est. §. 21. Quaeri poterit: an in vicem usurarum hi fructus cedant, quae in fidei-

commissis debeatur? Et quum exemplum pignorum sequimur, id, quod ex fructibus percipitur, primum in usuras, mox, si quid superfluum est, in sortem debet imputari. Quin immo et si amplius, quam sibi debetur, perceperit legatarius, exemplo pigneraticiae actionis etiam utilis actio ad id refundendum dari debebit. Sed pignora quidem quis et distrahere potest; hic autem frui tantum ei constitutio permisit, ut festinetur ad sententiam. §. 22. Qui legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, et fructus custodire et cetera debebit, et pati quidem heredem colere agros, et fructus redigere. Sed custodire legatarium fructus oportebit, ne ab herede consumantur. Quodsi heres fructus nolit cogere, permittendum erit legatario cogere fructus, et coactos servare. Quin immo si tales sint fructus, quos primo quoque tempore venire expediat, vendere quoque legatario permittendum est, et pretium servare. In ceteris quoque rebus hereditariis missi in possessionem hoc erit officium, ut universas res hereditarias colligat, et ibi custodiat, ubi domicilium defunctus habuit, et si nulla domus sit, habitationem conducat vel horreum quoddam, in quo res collectae custodiantur. Et puto ita legatarium custodire res hereditarias debere, ut neque heredi auferantur, neque depereant deterioresve fiant. §. 23. Quodsi ex constitutione quis in possessionem mittatur, curandum est, ne vis fiat utenti et fruenti legatario. §. 24. Satisfieri voluntati defuncti sic accipitur, quoad voluntati defuncti vel ex fructibus vel aliunde satisfiat. §. 25. Constitutio autem divi Antonini pertinet ad eos, a quibus utiliter fideicommissum relictum est, quamvis heredes non sint; par enim utilitas est. §. 26. In possessionem missus legatorum servandorum causa, si litem eo nomine contestatus sit, non ante decedere possessione debet, quam ei pro lite fuerit cautum. §. 27. Missus in possessionem, si non admittatur, habet interdictum propositum, aut per viatorem, aut per officialem praefecti, aut per magistratus introducendus est in possessionem. §. 28. Missio autem locum habebit, non tantum si quis id ipsum, quod legatum est, rogatus sit, verum etiam si quid vel ex eo, vel pro eo restituere fuerit rogatus. §. 29. Si Titio pure legatum fuerit, et eius fidei commissum sub conditione, ut Sempronio restitueret, non inique Praetorem statuturum, Iulianus scripsit, si ante, quam legatum consequatur legatarius, fideicommissi conditionalis satis non det, ut magis Sempronio det legati persecutionem, ut is legatario satisdet, deficiente conditione reddi decem. Sed et si acceperit Titius ab herede decem, aequum esse, Iulianus ait, cogi eum invicem satisdare, aut ipsa decem tradere, et Sempronium Titio cavere. Et hoc iure utimur; id enim et Marcellus ait. §. 30. Quid ergo, si et legatum sub conditione sit relictum, et fideicommissum, neque fideicommissi satisdetur? Aequissimum erit, fideicommissarium nomine legati satis accipere ab herede, si ei legatarius non caveat, scilicet ut et ipse legatario caveat. Quodsi iam accepit legatarius ab herede satis, decernendum erit, ex ea satisdatione magis fideicommissario, quam legatario dandam actionem, in eum scilicet casum, quo fideicommissi eius conditio exstitit. Ipsius etiam legati persecutio danda erit fideicommissario, si nondum solutum est, et conditio eius exstitit, scilicet si fuerit fideicommissarius paratus cavere legatario.

VI. *Iulianus libro XXXVIII. Digestorum.* Si pecuniae numeratae ususfructus legatus esset, et in testamento cautum, ne eo nomine satisdaretur, proprietas non est legata, sed legatario permittendum satisdare, et usumfructum pecuniae habere. Et propemodum in hac propositione nullae Praetoris erunt partes, quia nisi satisdetur, agi cum herede non poterit. §. 1. Qui fideicommissi servandi causa in possessionem missus est, non prius de possessione decedere debet, quam ei fideicommissum solutum, aut eo nomine satisdatum fuerit. Nam quod, si integra re fieret, in possessionem non mitteretur, id quum offertur, discedere a possessione debet.

VII. *Marcianus libro III. Regularum.* Dum venter in possessione est, nullus legatorum servandorum causa in possessione esse potest.

VIII. *Papinianus libro VI. Quaestionum.* Si legatorum satis non detur, restituta hereditate in earum quoque rerum possessionem legatarius mittendus erit, quae dolo malo eius, cui restituta est hereditas, in hereditaria causa esse desierunt.

IX. *Idem libro XIX. Quaestionum.* Etiam si condemnatus heres fuerit, nec pecuniam solvat, legatarius potest desiderare mitti in possessionem. §. 1. Cum sub conditionibus contrariis eadem res duobus legetur, si non caveatur, uterque mittitur in possessionem.

X. *Paulus libro III. Sententiarum.* Si nullae sint res hereditariae, in quas legatarii vel fideicommissarii mittantur, in rem quidem heredis mitti non possunt, sed per Praetorem denegatas heredi actiones ipsi persequentur.

XI. *Hermogenianus libro IV. iuris Epitomarum.* Si fideicommissorum vel legatorum servandorum causa missus in possessionem eam rem teneas, quae mihi per fideicommissum relicta est, aequius est, me eam habere potius, cui ea ipsa relicta est, quam te, qui alterius fideicommissi nomine ingressus in eam es. Nam et si mihi sub conditione legatum sit, et tu medio tempore in possessionem eius factus fueris legatorum servandorum causa, deinde conditio impleta sit, non denegabitur mihi eius rei integra persecutio. Sic enim et si statuliberum ex eadem causa possidere coepisses, impleta conditione iustam libertatem eius impedire non potes. §. 1. Si rei servandae causa in possessionem missus sit proprius creditor heredis, et rei per fideicommissum mihi relictae adeptus fuerit possessionem, nihil me per eum laedi oportere convenit, non magis, quam si ab ipso herede eam rem pignori accepisset.

XII. *Maecianus libro XII. Fideicommissorum.* Municipiis fideicommissum relinqui posse, dubium non est. Sed si non caveatur, adversus municipes quidem non dubitabimus ex hoc edicto iri in possessionem posse, ipsos vero municipes, si his non caveatur, non idem assecuturos, sed extraordinario remedio opus erit, videlicet ut decreto Praetoris actor eorum in possessionem mittatur.

XIII. *Callistratus libro III. Edicti monitorii.* Quamvis minima res legata sit vel per fideicommissum relicta, tamen si non solvatur ab herede, vel eo nomine caveatur, quum caveri oporteat, in possessionem omnium bonorum, quae ex ea hereditate sunt, legatarium sive fideicommissarium Praetor legatorum servandorum causa mittit.

XIV. *Labeo libro II. Posteriorum a Iavoleno epitomatorum.* Quae legatorum servandorum causa in bonis est, in causa vescendi diminuet, si filia, neptis, proneptis, uxorve sit, nec nupta sit, nec suum quidquam habeat.

XV. *Valens libro VII. Actionum.* Interdum, licet dolo malo fecerit heres, quo minus res in causa hereditaria maneant, non poterit in possessionem earum legatarius mitti, veluti si locum religiosum fecerit, aut quid publice consecraverit, permissu scilicet Imperatoris, aut aliquem non in fraudem creditoris manumiserit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS SEPTIMUS.

TIT. I.
DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

I. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Bonorum possessio admissa commoda et incommoda hereditaria, itemque dominium rerum, quae in his bonis sunt, tribuit; nam haec omnia bonis sunt coniuncta.

II. *Idem libro XIV. ad Edictum.* In omnibus enim vice heredum bonorum possessores habentur.

III. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Bona autem hic,

ut plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt, universitatis cuiusque successionem, qua succeditur in ius demortui, suscipiturque eius rei commodum et incommodum. Nam sive solvendo sunt bona sive non sunt, sive damnum habent sive lucrum, sive in corporibus sunt sive in actionibus, in hoc loco proprie bona appellabuntur. §. 1. Hereditatis autem bonorumve possessio, ut Labeo scribit, non uti rerum possessio accipienda est; est enim iuris magis, quam corporis possessio; denique et si nihil corporale sit in hereditate, attamen recte eius bonorum possessionem agnitam, Labeo ait. §. 2. Bonorum igitur possessionem ita recte definiemus: ius persequendi retinendique patrimonii sive rei, quae cuiusque, quum moritur, fuit. §. 3. Invito autem nemini bonorum possessio acquiritur. §. 4. A municipibus, et societatibus, et decuriis, et corporibus bonorum possessio agnosci potest. Proinde sive actor eorum nomine admittat, sive quis alius, recte competet bonorum possessio. Sed et si nemo petat vel agnoverit bonorum possessionem municipii, habebit municipium bonorum possessionem Praetoris edicto. §. 5. Dari autem bonorum possessio potest tam patrisfamilias quam filiifamilias, si modo ius testandi habuit de peculio castrensi vel quasi castrensi. §. 6. Sed et eius, qui apud hostes decessit, bonorum possessionem admitti posse, quamvis in servitute decedat, nulla dubitatio est. §. 7. Acquirere quis bonorum possessionem potest vel per semetipsum, vel per alium. Quodsi me non mandante bonorum possessio mihi petita sit, tunc competet, quum ratum habuero id, quod actum est. Denique si ante decessero, quam ratum habeam, nulla dubitatio est, quin non competat mihi bonorum possessio, quia neque ego ratum habui, neque heres meus ratum habere potest, quum ad eum non transeat ius bonorum possessionis. §. 8. Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali, quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali dari potest. §. 9. In bonorum possessione sciendum est ius esse accrescendi; proinde si plures sint, quibus bonorum possessio competat, quorum unus admiserit bonorum possessionem, ceteri non admiserunt,

IV. *Caius libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Velati quod spreverunt ius suum, aut tempore bonorum possessionis finito exclusi sunt, aut ante mortui sunt, quam petierint bonorum possessionem,

V. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Ei, qui admisit, accrescent etiam hae portiones, quae ceteris competerent, si petiissent bonorum possessionem.

VI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Sed quum patrono quidem contra tabulas certae partis bonorum possessionem Praetor polliceatur, scripto autem heredi secundum tabulas alterius partis, convenit, non esse ius accrescendi. Igitur non petente scripto secundum tabulas, alterius quoque partis nominatim patrono possessionem pollicetur, quum ceteri, quibus accrescendi ius est, semel debent agnoscere bonorum possessionem. §. 1. Bonorum possessionis beneficium multiplex est; nam quaedam bonorum possessiones competunt contra voluntatem, quaedam secundum voluntatem defunctorum, nec non ab intestato habentibus ius legitimum, vel non habentibus propter capitis deminutionem. Quamvis enim iure civili deficiant liberi, qui propter capitis deminutionem desierunt sui heredes esse, propter aequitatem tamen rescindit eorum capitis deminutionem Praetor. Legum quoque tuendarum causa dat bonorum possessionem. §. 2. Notis scriptae tabulae non continentur edicto, quia notas litteras non esse, Pedius libro vicesimo quinto ad Edictum scribit.

VII. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Servus ad bonorum possessionem recte admitti potest, si Praetor de conditione eius certus sit. Nam et absenti et non petenti dari bonorum possessio potest, si hoc ipsum Praetor non ignoret. Ergo et femina poterit alii bonorum possessionem petere. §. 1. Impubes nec bonorum possessionem admittere, nec iudicium sine tutoris auctoritate accipere potest, quia tutor pupillo et pater infanti filio bonorum possessionem petere possunt. §. 2. Dies, quibus tutor aut pater scit, cedere placet.

VIII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Tutor autem bonorum possessionem pupillo competentem repudiare non potest, quia tutori petere permissum est, non etiam repudiare.

IX. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Si plures gradus sint bonorum possessionis admittendae, quamdiu incertum est, petierit necne, posteriori diem non procedere constat.

X. *Paulus libro II. ad Sabinum.* In bonorum possessionibus iuris ignorantia non prodest, quo minus dies cedat. Et ideo heredi instituto et ante apertas tabulas dies cedit. Satis est enim, scire mortuum esse, seque proximum cognatum fuisse, copiamque eorum, quos consuleret, habuisse; scientiam enim non hanc accipimus, quae iuris prudentibus sit, sed eam, quam quis aut per se habeat, aut consulendo prudentiores assequi possit.

XI. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Si pupillo tutor bonorum possessionem petierit, et plus incommodi, quam commodi haec bonorum possessio habeat, tutor tutelae iudicio tenetur.

XII. *Ulpianus libro XLVIII. ad Edictum.* Non est ambigendum, quod plerumque et contra fiscum et contra rempublicam admitti debeant quidam, utputa venter, item furiosus, item is, qui captivi bonorum possessionem petit. §. 1. Ubicunque lex, vel senatusconsultum, vel constitutio capere hereditatem prohibet, et bonorum possessio cessat.

XIII. *Africanus libro V. Quaestionum.* Edicto Praetoris bonorum possessio his denegatur, qui rei capitalis damnati sunt, neque in integrum restituti sunt. Rei autem capitalis damnatus intelligitur is, cui poena mors aut aquae et ignis interdictio sit. Cum autem in relegationem quis erit, ad bonorum possessionem admittitur.

XIV. *Papinianus libro XIII. Quaestionum.* Quum quidam propinquus falsum testamentum accusaret, ac post longum spatium temporis probasset, licet dies ei petendae bonorum possessionis, quam forte certus accusationis petere debuit, cessisse videatur, attamen quia hoc proposito accusationem instituit, ut suum ius sibi servet, agnovisse successionem non immerito videbitur.

XV. *Paulus libro XI. Responsorum.* Paulus respondit: petitionem matris solam non acquisisse filiae impuberi bonorum possessionem, nisi si is, qui eam dedit, evidenter voluerit eam impuberi dari.

XVI. *Idem libro III. Sententiarum.* Quoties is, cui bonorum possessio ab altero postulata est, furere coeperit, magis probatur, ratum eum videri habuisse. Rati enim habitio ad confirmationem prioris postulationis pertinet.

TIT. II.
SI TABULAE TESTAMENTI EXSTABUNT.

I. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Heredi, cuius nomen inconsulto ita deletum sit, ut penitus legi non possit, dari bonorum possessio minime potest, quia ex coniectura non proprie scriptus videtur, quamvis, si post prolatas tabulas deletum sit testamentum, bonorum possessio competat. Nam et si mortis tempore tabulae fuerint, licet postea interierint, competet bonorum possessio, quia verum fuit, tabulas exstare.

TIT. III.
DE BONORUM POSSESSIONE FURIOSO, INFANTI, MUTO, SURDO, CAECO COMPETENTE.

I. *Papinianus libro XV. Quaestionum.* Furioso Titius substitutus est. Bonorum possessionis tempus, quamdiu furiosus in eadem conditione est, neque instituto, neque substituto cedit. Nec si curator furiosi nomine possessionem accipere potest, idcirco spatium temporis, quod scientibus praefinitum est, videbitur cedere; nam et pater infanti filio possessionem accipit, quo tamen cessante infans non excluditur. Quid ergo, si curator accipere nolit? nonne iustius atque utilius erit, ad eundem modum proximo cuique possessionem dari, ne bona iaceant? Quo admisso substitutus cautionem praestare cogitur omnibus his, quibus bona restitui debent, si forte institutus in eodem furore decesserit, aut compos mentis effectus ante mortem obierit, quam hereditatem agnosceret. Nam et fieri potest, ut vivo furioso substitutus decedat, nec tamen furiosus obstet ceteris, si prius et ipse decesserit, quam hereditatem acquireret.

II. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Mutus, surdus, caecus bonorum possessionem admittere possunt, si, quod agatur, intelligant.

TIT. IV.
DE BONORUM POSSESSIONE CONTRA TABULAS.

I. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* In contra tabulas bonorum possessione liberos accipere debemus sive naturales sive adoptivos, si neque instituti, neque exheredati sunt. §. 1. Vocantur autem ad contra tabulas bonorum possessionem liberi eo iure eoque ordine, quo vocantur ad successionem ex iure civili. §. 2. Haec autem clausula etiam ad postumos videtur pertinere. §. 3. Sed et si ab hostibus postliminio redierint filii, Pomponius putat, ad contra tabulas bonorum possessionem eos admitti. §. 4. Si ex tribus filiis unus ab hostibus captus sit, duobus, qui sunt in civitate, bessis bonorum possessio competit. §. 5. Idem est in postumo; nam quamdiu postumus speratur, in ea causa est, ut partem faciat. §. 6. Et sui iuris factos liberos inducit in bonorum possessionem Praetor. Sive igitur emancipati sunt, sive alias exierunt de patris potestate, admittuntur ad bonorum possessionem; sed ad adoptivi patris non possunt; ut enim quis admitti possit, ex liberis esse eum oportet. §. 7. Qui habebat filium, habebat et nepotem ex eo, filium emancipavit et adoptavit in locum nepotis, deinde emancipavit. Quaeritur: an nepoti obstet? Et mihi magis videtur, hunc nepotem non excludi, sive pater eius in adoptione mansisset quasi nepos, sive emancipatus esset; puto enim, emancipato patre nepotem quoque cum patre suo ex edicto admitti. §. 8. Filium habuit, et ex eo nepotem; filius emancipatus vel in potestate manens deportatus est. Quaeritur; an nepoti noceat? Et verius est, in utroque casu nepotem admittendum; deportatos enim mortuorum loco habendos. §. 9. Si et pater et filius deportati sint, et ambo restituti, dicemus, ad bonorum possessionem admitti filium. Sed et si filius in metallum damnatus, vel alia poena, quae servum efficit, restitutus sit, nihilo minus admittetur. [aliter non].

II. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Idemque est, et si pater poenae servus efficiatur, et postea restituatur.

III. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Non tantum autem ipsi emancipati admittuntur ad bonorum possessionem, verum etiam hi quoque, qui ex his nati sunt. §. 1. Si duos habens nepotes alterum emancipatum loco filii adoptaverit, videndum, an solus ille quasi filius admittatur? quod ita scilicet procedit, si quasi patrem eius nepotis, quem retinuerat, sic adoptaverit. Melius est autem dicere, posse eum solum ad bonorum possessionem pervenire. §. 2. Sed si sit hic nepos emancipatus, verum est dicere, non admitti eum quasi filium; hic enim quasi filius non est ex liberis, quum iura adoptionis emancipatione finita sint. §. 3. Si filium habens, et ex eo nepotem, in locum filii nepotem adoptavero, ambo admittentur. Plane si fuerit emancipatus nepos, non admittetur, quia pater eum praecedit. §. 4. Si post emancipationem quaesitum sibi filium patri suo in adoptionem dederit in locum filii, aequissimum est ei praestari, quod cuivis arrogato filio, idcircoque patri suo iungendus est. Sed si emancipatus hic nepos post adoptionem proponatur, aequissimum erit eum abstinere; recipit enim locum suum, nec debet patri suo iungi. §. 5. Si emancipatus filius, uxore non ex voluntate patris ducta, filium fuerit sortitus, dein nepos patre iam mortuo ad bonorum possessionem avi velit venire, admittendus est ad eam; non enim per rescissionem is, qui filius iustus est, efficietur non filius, quum rescissio, quo magis admittantur, non quo minus, adhibeatur. Nam et si tam ignominiosam duxerit uxorem filius, ut dedecori sit tam ipsi quam patri, mulierem talem habere, dicemus et ex ea natum ad bonorum possessionem avi admitti, quum possit avus iure suo uti, eumque exheredare. Nec enim minus in hoc nepote is, qui de inofficioso cogniturus est, merita nepotis, quam patris eius delicta perpendet. §. 6. Si emancipatus filius praeteritus ante petitam bonorum possessionem arrogandum se dederit, amittit contra tabulas bonorum possessionem. §. 7. Si quis filio suo emancipato nepotem, quem ex eo retinuerat, dederit in adoptionem, nepos iste ad contra tabulas bonorum possessionem avi sui admittitur, patre eius ante defuncto, quia in eius est familia, qui et ipse admitti potuit ad bonorum possessionem contra tabulas. §. 8. Idemque est, et si emancipatus filium, quem post emancipationem quaesierat, patri suo in adoptionem dederit, et decesserit; nam et hic nepos iste ad bonorum possessionem patris sui admitti debet, quasi non sit in aliena familia. §. 9. Si pater alicuius pervenerit in adoptivam familiam, filius non, an patris sui in adoptiva familia mortui bonorum possessionem accipere possit? Et arbitror, humaniorem esse hanc sententiam, ut filius hic, quamvis non sit in eadem familia, in qua pater, ad bonorum possessionem tamen eius admittatur. §. 10. Liberi, qui institui heredes iure non possunt, nec contra tabulas bonorum possessionem petere possunt. Haec autem verba: *institui non possunt*, ad mortis tempus referuntur. §. 11. Si quis ex liberis heres scriptus sit, ad contra tabulas bonorum possessionem vocari non debet; quum enim possit secundum tabulas habere possessionem, quo bonum est, ei contra tabulas dari? Plane si alius committat edictum, et ipse ad contra tabulas bonorum possessionem admittetur. §. 12. Sed si sub conditione scriptus sit, bonorum possessionem contra tabulas accipere non potest; et ita Iulianus quoque libro vicesimo tertio Digestorum scripsit. Quid ergo, si defecerit conditio? Verum est, eum contra tabulas accipere bonorum possessionem. §. 13. Si sub ea conditione filius emancipatus heres sit institutus, quae in ipsius potestate non est, quia scriptus heres est, bonorum possessionem secundum tabulas accipere potest et debet, nec contra tabulas potest; et si forte defecerit conditio, tuendus erit a Praetore in tantum, quantum fieret, si contra tabulas bonorum possessionem accepisset. §. 14. Sed et si nepos sub huiusmodi conditione scriptus sit heres, idem erit dicendum. §. 15. Si quis ex liberis non sit scriptus heres, sed servus eius scriptus sit, eumque iusserit adire hereditatem, denegari ei debet bonorum possessio contra tabulas. §. 16. Idemque est, et si legatum relictum sibi vel servo suo elegerit; nam et hic dicimus, bonorum possessionem contra tabulas debere denegari.

IV. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Illud notandum est, quod bonorum possessio contra tabulas, quae liberis promittitur, locum habet, sive quis heres exstiterit, sive non. Et hoc est, quod dicimus, contra ipsum testamentum liberis competere bonorum possessionem; quod in patrono contra est. §. 1. Si quis filium, quem in potestate habuit, instituerit heredem, vel exheredaverit, et ex eo nepotem omiserit, bonorum possessioni locus non est, quia non esset nepos suus heres futurus. Eadem sunt et in sequentibus gradibus. §. 2. Ad testamenta feminarum edictum contra tabulas bonorum possessionis non pertinet, quia suos heredes non habent. §. 3. Si quis eum, qui in utero est, praetermiserit, etiam nondum nato eo alius, qui heres institutus est, bonorum possessionem contra tabulas admittere potest, quia iniquum est, neque quasi scriptum posse petere bonorum possessionem, quam diu contra tabulas peti potest, nec contra tabulas, quam diu non nascitur praeteritus, ut, et si ante moriatur, bonorum possessionis beneficium ad heredem transmittat. Quod maxime necessarium est in filio emancipato scripto herede, qui nec hereditatem interim adire potest.

V. *Iulianus libro XXIV. Digestorum.* Sed et si decesserint ante, quam peterent bonorum possessionem, non est iniquum, Praetorem decernere, heredibus eorum salvum fore commodum bonorum possessionis secundum tabulas vel contra tabulas.

VI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Si emancipatus filius nepotem procreaverit, et ita decesserit, deinde avus eius, nepos ad avi bonorum possessionem venire potest. §. 1. Quodsi et filium et nepotem emancipaverit, vivente quidem filio nepos non veniet, post mortem autem eius ad bonorum possessionem avi veniet. §. 2. Nepote quoque solo emancipato, et avo mortuo, deinde patre eius, nepos praeteritus accipiet patris bonorum possessionem, quia suus heres esset futurus patri, si de potestate avi non exisset. §. 3. Filio emancipato si nepos retentus sit, et utrique praeteriti, utrique accipient bonorum possessionem. §. 4. Si filius emancipatus in adoptiva familia nepotem sustulerit, ne nepos quidem ad bonorum possessionem avi naturalis veniet. Sed et si emancipatus filius procreatis nepotibus in adoptionem se dederit, ut eum filii sequantur, idem erit. Plane si is, qui apud adoptivum avum procreatus est, emancipatus sit, veniet ad bonorum possessionem avi naturalis; adoptio enim tam diu nocet, quam diu quis in familia aliena sit. Ceterum emancipatus ad bonorum possessionem

parentum naturalium venit, sed emancipatus vivis eis, non etiam post mortem eorum; hoc enim verius est, post mortem eorum emancipatum non admitti.

VII. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Si retentus fuerit in potestate nepos, filio emancipato, admittitur nepos vivo avo ad patris bonorum possessionem.

VIII. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Non putavit Praetor exheredatione notatos et remotos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos, sicuti nec iure civili testamenta parentum turbant. Sane si velint inofficiosi querelam instituere, est in ipsorum arbitrio. §. 1. Aliqua parte tabularum exheredem scribi non sufficit, sed eo gradu, contra quem petitur bonorum possessio. Unde si a primo gradu exheredatus sit filius, a secundo praeteritus, et primo gradu scripti non petierint bonorum possessionem, poterit contra tabulas accipere bonorum possessionem. §. 2. Non quaevis exheredatio summovet filium a contra tabulas bonorum possessione, sed quae rite facta est. §. 3. Si ab uno ex heredibus sit filius exheredatus, Marcellus libro nono Digestorum scribit, filium non videri exheredatum; idcirco contra tabulas bonorum possessionem peti posse contra utrumque heredem. §. 4. Si exheredatus sit filius, et institutus, obtinente eo gradu, in quo institutus est, puto, commisso edicto ab alio filio, contra tabulas eum bonorum possessionem petere posse. §. 5. A primo gradu praeteritus est filius, a secundo exheredatus; si primo gradu scripti non sint in rebus humanis mortis tempore testatoris, dicendum est, contra tabulas bonorum possessionem praeteritum petere non posse; hereditas enim in secundo gradu versatur, non in primo, ex quo neque adiri hereditas, neque bonorum possessio peti potest. Sed si post mortem testatoris decesserint heredes scripti, idem Marcellus putat, contra tabulas bonorum possessionem semel natam competere. Sed et si defecerit conditio institutionis, adhuc tantundem dicit, praeteritum ab eo gradu filium contra tabulas bonorum possessionem petiturum. Idem scribit, et si postumus, qui institutus fuit, non fuerit natus; nam adhuc contra tabulas bonorum possessionem competere filio, Marcellus ait. §. 6. Si quis sua manu se exheredem scripserit, an contra tabulas bonorum possessionem possit accipere? videamus. Et Marcellus libro nono Digestorum, nocere ei hanc exheredationem, ait, quia senatus hoc pro non scripto non facit, quod contra eum est. §. 7. Si quis emancipatum filium exheredaverit, eumque postea arrogaverit, Papinianus libro duodecimo Quaestionum ait, iura naturalia in eo praevalere, idcirco exheredationem nocere. §. 8. Sed in extraneo Marcelli sententiam probat, ut exheredatio ei arrogato postea non noceat. §. 9. Postliminio autem reverso filio, dicendum est, exheredationem ante factam nocere. §. 10. Si filium in adoptiva familia constitutum pater naturalis exheredaverit, deinde sit filius emancipatus, nocebit ei exheredatio. §. 11. In adoptionem datos filios non summoveri Praetor voluit, modo heredes instituti sint. Et hoc iustissime eum fecisse, Labeo ait; nec enim in totum extranei sunt. Ergo si fuerint heredes scripti, accipient contra tabulas bonorum possessionem; sed ipsi soli non committent edictum, nisi fuerit alius praeteritus ex liberis, qui solent committere edictum. Sed si ipse scriptus non sit, sed alius, qui ei acquirere hereditatem potest, non est in ea causa, ut eum ad bonorum possessionem contra tabulas admittamus. §. 12. Ut autem admittantur ad bonorum possessionem, ex liberis esse eos oportet; ceterum si adoptivum filium dedi in adoptionem, et heredem scripsi, commisso per alios edicto bonorum possessio contra tabulas ei non dabitur. §. 13. Datur autem ei, qui in adoptiva familia est, contra tabulas bonorum possessio, si eo gradu heres scriptus sit, contra quem peti potest bonorum possessio. §. 14. Non est novum, ut emancipatus praeteritus plus iuris scriptis heredibus fratribus suis tribuat, quam habituri essent, si soli fuissent, quippe si filius, qui in potestate patris est, ex duodecima parte heres scribatur, emancipato praeterito, dimidiam partem beneficio emancipati occupat, qui, si emancipatum fratrem non haberet, duodecimam partem habiturus esset. Nam et si ex parte minima sit heres institutus, non pro ea parte, qua institutus est, tuendus est commisso edicto, sed amplius per bonorum possessionem habere potest. Praetori enim propositum est, quum contra tabulas bonorum possessionem dat, eas partes unicuique liberorum tribuere, quas intestato patre mortuo in hereditate habiturus esset, si in potestate mansisset; et ideo sive emancipatus, sive is, qui in potestate mansit, sive in adoptionem datus ex minima parte heres scriptus sit, non redigitur ad eam portionem, ex qua institutus est, sed virilem accipit.

IX. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Utrum autem pater adoptivus vivat, an defunctus sit, nihil interest; nam hoc solum quaeritur, an in adoptiva familia sit?

X. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Si post mortem testatoris heres institutus filius in adoptionem se dederit, bonorum possessionem contra tabulas accipere potest, quia scriptis heredibus institutis non solet nocere adoptio. §. 1. Si filius in adoptionem datus avo materno heres institutus sit a patre naturali, commisso per alium edicto magis est, ut bonorum possessionem accipere possit; nec enim exigimus, ut adeat hereditatem, sed sufficit, ut ei delata sit, acquirique possit. §. 2. Si in adoptionem datus postea, quam iussu patris adoptivi hereditatem adiit, emancipatus fuerit, potest contra tabulas bonorum possessionem accipere, hereditatemque ipse potius habebit, quam pater adoptivus. §. 3. Illud notandum est, quod, et si adierit hereditatem in adoptionem datus, contra tabulas ei datur; alias autem si quis legatum sive portionem sibi datam agnoverit, a contra tabulas bonorum possessione repellendus est. §. 4. Liberi, qui contra tabulas habere non possunt, nec partem faciunt, si per alios committatur edictum; quo enim bonum est eis favere, ut partem faciant nihil habituri? §. 5. Exheredati liberi quemadmodum edictum non committunt, ita nec commisso per alios edicto cum illis veniunt ad bonorum possessionem, unaque eis querela superest, si de inofficioso dicant. §. 6. Hi, qui propter alios contra tabulas bonorum possessionem petunt, non exspectant, ut praeteriti bonorum possessionem accipiant, verum ipsi quoque bonorum possessionem petere contra tabulas possunt; quum enim semel beneficio aliorum ad id beneficium fuerint admissi, iam non curant, petant illi nec ne bonorum possessionem.

XI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Si in adoptionem datus sub conditione scriptus sit heres a naturali patre, alio committente contra tabulas edictum et ipse veniet. Sed si defecerit conditio, repellitur ab ea possessione. Idem puto et in eo, qui pure quidem, sed non iure scriptus sit heres. §. 1. Exemplo iuris legitimi et bonorum possessio contra tabulas distribuitur. Igitur nepotes ex uno filio unam partem habebunt.

XII. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Si duobus filiis et ex altero filio duobus nepotibus bonorum possessio competat, et alter ex nepotibus non petat, pars eius fratri accrescit. Si vero ex filiis alter non petat, tam fratri, quam nepotibus id prodest; namque tunc duo semisses fiunt, ex quibus alterum filius, alterum nepotes consequuntur. §. 1. Si prius testamentum exstet iure factum, quo filius exheredatus est, sequens imperfectum, in quo praeteritus sit filius, posteriore testamento praeteritus recte petet bonorum possessionem. Si remoto quoque filio potiores sint in ea hereditate posteriore testamento scripti heredes, ita ius habet, ut, cum is, contra quem filius petat bonorum possessionem, amoto filio possit obtinere hereditatem, filius quoque recte videatur petere bonorum possessionem; si vero ille non possit obtinere hereditatem, filius quoque excludatur.

XIII. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Cum emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, scriptus heres ei hereditatem petenti cogendus est et praedia et servos hereditarios praestare; omne enim ius, quod per causam hereditariam scriptus heres nanciscitur, ad eum transferri aequum est, quem Praetor heredis loco constituit. §. 1. Qui duos filios et ex altero eorum nepotem habebat, eum in adoptionem dedit, et heredem instituit praeterito altero filio. Quaeritur: quid in his servari debeat, utrum in partem patris sui admittatur, an virilem portionem habeat? Respondi: in adoptionem datus nepos et heres scriptus, quamdiu pater eius aut in potestate, aut emancipatus est, non potest contra tabulas bonorum possessionem accipere; sed et si pater eius ante, quam bonorum possessionem acciperet, decesserit, non admittitur nepos ad bonorum possessionem. §. 2. Si pater, emancipato filio praeterito, heredes duos scripserit, filium, quem in potestate habebat, et alterum, quem in adoptionem dederat, ex quo duos nepotes in familia reliquerat, qui et ipsi testa-

mento praeteriti sint, bonorum possessionem pro parte tertia emancipatus, pro parte tertia is, qui in potestate remansit, pro parte tertia, qui in adoptionem datus est et filii eius simul habebunt, ita ut sextans patri, sextans nepotibus cedat. §. 3. Si pater ex duobus filiis alterum habentem filios emancipaverit, et unum ex nepotibus, quem ante emancipaverat, in locum filii adoptaverit, praeterito deinde emancipato decesserit, aequius erit nepoti, qui in locum filii venerit, succurri, et in tres partes hereditatem diduci, ut unam habeat, qui in potestate remanserit, alteram nepos adoptatus in locum filii, tertiam emancipatus cum filio suo, qui nepotis loco fuerit. Sed et si mortuo filio alter ex nepotibus in locum filii adoptatus fuerit, tres partes in bonis fient, quum sit aequius, eum, qui in locum filii adoptatus est, non minus habere, quam si non ex numero nepotum, sed extraneus adoptatus esset.

XIV. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Si duobus filiis emancipatis alter heres institutus sit, alter praeteritus, si institutus adierit, quamvis verbis edicti parum expressum sit, tamen non posse eum petere bonorum possessionem respondit, quia iudicium patris secutus sit; nec enim emancipatum, si legatum acceperit, admitti ad bonorum possessionem, sive ab heredibus institutis, sive ab his, qui contra tabulas petierint, acceperit. Sed illud observandum, ut Praetor eum, qui heres institutus adierit, in eam partem, qua scriptus sit, tueri debeat, dum tamen non ampliorem, quam habiturus esset, si bonorum possessionem accepisset, ut hactenus deteriorem causam suam fecerit, quod, si ex minore parte sit institutus, eam duntaxat retinere possit, et quod extraneis quoque legata praestare cogatur. Quodsi is, qui in potestate est, heres institutus sit, quoniam necessarius heres fit, non aliud dici posse, quam et ipsum petere posse bonorum possessionem, si modo hereditati se non immiscuerit; tunc enim, quia iudicium patris comprobasse videatur, eodem loco, quo emancipatum, haberi debere. §. 1. Filius in adoptiva familia, uxore ducta, filium sustulit, eumque post mortem patris adoptivi emancipavit; hunc nepotem contra tabulas avi naturalis decreto posse petere bonorum possessionem respondit. Item si filius emancipatus sublato filio et emancipato arrogandum se dederit, et mortuo adoptivo patre decesserit, et contra patris, et contra avi tabulas ex decreto hunc admitti, minime dubitari debere, ne alioquin ab omnium bonis excludatur.

XV. *Marcianus libro V. Regularum.* Si praeteritus filius emancipatus exceptionem doli mali agenti heredi patris opposuerit de eo, quod patri debuit, non posse eum contra tabulas bonorum possessionem petere existimo; nam hoc ipso quasi repudiavit bonorum possessionem. Quod ita intelligendum est, si heredem petentem debitum noluerit filius repellere illa exceptione: *si non contra tabulas bonorum possessio filio dari potuit,* sed magis doli exceptione usus est.

XVI. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Si emancipatus filius nepoti in potestate avi relicto ab extraneo herede fideicommissariam hereditatem, si liberatus avi potestate fuisset, reliquisset, si suspectus avus sit, quasi consumturus bona nepotis, non esse ei dandam bonorum possessionem.

XVII. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Si pater se dederit in adoptionem, nec sequatur eum filius, emancipatus ab eo antea factus, quia in alia familia sit pater, in alia filius, bonorum possessionem contra tabulas non potest filius eius habere; et ita Iulianus scripsit. Marcellus autem ait: iniquum sibi videri, excludi eos a bonorum possessione, cum pater se dederit in adoptionem; ubi enim filius non datur in adoptionem, at pater se dat, nullum patrem filio assignat. Quae sententia non est sine ratione.

XVIII. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Sed sub conditione exheredatus contra tabulas bonorum possessionem petet, licet sub conditione heres institutus a contra tabulas bonorum possessione excludatur; certo enim iudicio liberi a parentum successione removendi sunt. §. 1. Ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, tam legati quam fideicommissi exactio, sed et mortis causa donationis retentio denegatur, nec interest, per semetipsum an per alium quaeratur.

XIX. *Tryphoninus libro XV. Disputationum.* Quod vulgo dicitur: liberis datam bonorum possessionem contra legem esse, sic intelligendum est, ut sufficiat, exstitisse tabulas mortis tempore patris, ex quibus vel adiri hereditas, vel secundum eas bonorum possessio peti possit, quamvis neutrum eorum postea secutum sit vel sequi potuerit. Nam si vel omnes instituti substitutique ante testatorem decesserint, vel is scriptus heres fuerit, cum quo testamenti factio non fuit, peti contra tabulas inane est, quae sine effectu foret.

XX. *Idem libro XIX. Disputationum.* Filium, quem in potestate habebat, exheredavit, emancipatum praeteriit. Quaesitum est: quatenus emancipatus bonorum possessionem habiturus sit? Dixi: si scripti heredes extranei adierint hereditatem, repellendum esse filium, qui mansit in potestate. Quodsi hi repudiaverint hereditatem, quod facile sunt facturi, nihil laturi ex hereditate propter eum, qui contra tabulas accepit bonorum possessionem, filius ab intestato patri suus heres deprehendetur, emancipatus autem petens contra tabulas bonorum possessionem solus habebit bonorum possessionem. Sed quum exheredatio non adita hereditate ex testamento nullius sit momenti, ideoque non obstare eam, nec quo minus contra tabulas patris accipiat bonorum possessionem, Iulianus recte responderit, ne testamentum per omnia irritum ad notam exheredationis solam profecisse videatur, redit res ad intestati exitum, ut adversus filium ex asse heredem ab intestato patre emancipatum Praetor in parte dimidia tueatur. Erit ergo venale beneficium scripti heredis extranei, ut, quum ipse iure hereditatis nihil sit consecuturus, adeundo repellat filium in potestate relictum, praestetque assem emancipato filio iure contra tabulas bonorum possessionis. Si autem omiserit hereditatem, in portionem bonorum exheredatum effectum admittet, iure factum solum suum heredem. Sed quemadmodum Praetor emancipatum tuetur, si adita non fuerit hereditas, ita nec filius, qui in potestate remansit, aditione adhibita in totum expellendus erit, sed ad hereditatis petitionem admittendus est ex causa inofficiosi querelae contra emancipatum movendae. §. 1. Videamus tamen isto casu, quo utrique ad bona patris veniunt, an hi conferre debeant? Emancipatus namque nec ex hac parte edicti verbis id facere cogitur, unde contra tabulas accepit bonorum possessionem, quae inter eos, quibus ita bonorum possessio dabitur, caveri de collatione ab emancipato iubet, (iste enim, qui mansit in potestate, quod exheredatus nominatim fuit, non est vocatus ad bonorum possessionem contra tabulas) neque ex illa parte edicti, qua intestato patre mortuo emancipatus ad bonorum possessionem admissus ad collationem compellitur, quia et si frater ab intestato heres sit, emancipatus tamen non inde accepit bonorum possessionem. Et vereor, ne hactenus filio suo profuerit factum heredis scripti non adeuntis, ut eum ad portionem admitteret bonorum paternorum, non etiam eorum, quae emancipatus propria habuerit, et hoc sit consequens illi, quod, cum ex minore parte scriptus a patre heres relictus in potestate, admisso fratre emancipato ad contra tabulas bonorum possessionem, eius beneficio plus consequatur, quamvis edicti verbis collatio inducatur, ex mente Praetoris denegandam eam respondetur. Multo magis autem huic conferri non oportet, qui a patre exheredatus, a Praetore ad bonorum possessionem contra tabulas non vocatus, occasione omissae hereditatis a scripto herede, nihil habituro propter delatam emancipato a Praetore contra tabulas bonorum possessionem, nomen sui heredis adeptus est. §. 2. Legata tamen ex parte sua iste emancipatus liberis et parentibus praestare cogetur, non solida, sed deminuta in dimidium, quod relinquitur manenti in potestate. Sed nec adversus eum constituendae actionis legatorum ratio est, quia mero iure intestato heres exstitit. Sed qui accepit contra tabulas bonorum possessionem, etiam si non fuerit adita hereditas a scripto, praestat legata ea parte testamenti data, contra quam bonorum possessio accepta est. Erit ergo melior hoc casu conditio in familia relicti filii, quam foret, si exheredatus non esset.

XXI. *Modestinus libro VI. Pandectarum.* Si is, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebat, filium in adoptionem dedit, nepote retento in potestate, postea filius emancipatus a patre adoptivo decessit extraneis heredibus institutis, filius huius, qui in potestate avi remansit, contra tabulas patris sui bonorum possessionem petere poterit, quamvis nunquam in potestate huius fuerit. Ideo nec

debuisse in potestate esse videtur; nam si aliter observatur, nec si emancipatus filius fuerit, nepos ex eo, qui in potestate avi remansit, bonorum possessionem contra tabulas petere poterit. §. 1. Idemque iuris est, si emancipato filio, nepos ex eo in potestate avi remanserit, et postea patri suo in adoptionem datus fuerit, id est contra tabulas avi bonorum possessionem petere poterit, quia per adoptionem in aliena familia non fuerit. §. 2. Sed si emancipatus filius meus adoptaverit extraneum filium, is, qui adoptatus est filius, contra tabulas meas bonorum possessionem petere non poterit, quia nunquam nepotis loco apud me fuit.

TIT. V.
DE LEGATIS PRAESTANDIS, CONTRA TABULAS BONORUM POSSESSIONE PETITA.

I. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Hic titulus aequitatem quandam habet naturalem, et ad aliquid novam, ut, qui iudicium patris rescindunt per contra tabulas bonorum possessionem, ex iudicio eius quibusdam personis legata et fideicommissa praestarent, hoc est liberis et parentibus, uxori nuruique dotis nomine legatum. §. 1. Generaliter autem parentes et liberos Praetor excepit, nec gradus liberorum parentiumve enumeravit; in infinitum igitur eis praestabitur. Sed nec personas persecutus est, utrum ex virili sexu, an ex feminino descendunt. Quicunque igitur ex liberis parentibusque fuerit, ad legati petitionem admittetur, sed ita demum, si iura cognationis sint inter eos. §. 2. Liberos autem etiam eos ad legatorum petitionem admittimus, qui in adoptionem dati sunt, vel etiam adoptivi, dummodo maneant liberi. §. 3. Postumis liberis legata relicta utique praestabuntur.

II. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Et ideo si praegnante uxore filius emancipatus fuerit, et bonorum possessionem contra tabulas acceperit, legatum nepoti praestare debebit.

III. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Sed et si mortis causa donationes sint collatae, credo, tuendae sunt; si autem excepti non sunt, auferendas eas post mortis causa donationem. §. 1. Liberis autem tantum et parentibus Praetor prospexit, non etiam fratri et sorori conservavit legatum. §. 2. Hoc autem solum debetur, quod ipsis parentibus relictum est et liberis, ceterum si servo eorum fuerit adscriptum, vel subiectae iuri eorum personae, non debetur; nec enim quaerimus, cui acquiratur, sed cui honor habitus sit. §. 3. Sed et si coniunctim ei fuerit legatum relictum cum eo, cui non praestatur, sua tantum portio ei conservabitur. §. 4. Item si quis ex his personis rogatus sit restituere extero, quod sibi relictum est, dicendum, non esse legatum praestandum, quia emolumentum ad eum non respicit. §. 5. Sed si proponas extero legatum, rogatumque eum praestare hoc alicui ex liberis parentibusque, consequenter dicemus, praestari debere. §. 6. Hoc amplius, et si extraneo relictum sit sub hoc modo, ut alicui ex liberis praestet, aequissimum erit dicere, non debere ei Praetorem denegare actionem. §. 7. Ea autem legata sola praestant, qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt, quae utiliter data sunt, verum idcirco non debentur, quod filius contra tabulas bonorum possessionem accepit.

IV. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Quum propter hoc plerumque scripti heredes omittant hereditatem, quum scirent, emancipatum aut petiisse aut petiturum contra tabulas bonorum possessionem.

V. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Filium quis impuberem heredem scripsit, eique substituit, emancipatum autem filium praeteriit, deinde uterque filius accepit bonorum possessionem; legata sunt etiam a substituto impuberis relicta non tantum liberis et parentibus, verum etiam extraneis. Quaeritur: an mortuo impubere cogatur substitutus ea praestare? Et si quidem ab impubere relicta sunt, solis liberis parentibusque praestanda sunt; sin vero a substituto impuberis, omnibus eum praestare oportet, habita ratione legis Falcidiae, scilicet ut partis dimidiae, quae ad eum ex bonis patris pervenit, quartam, id est totius assis sescunciam retineat. §. 1. Quodsi impubes ex uncia dumtaxat institutus heres fuerit, magis est, semissem usque legata praestaturum, habita ratione legis Falcidiae; licet enim ex uncia fuerit impubes institutus, tamen quod accessit, augebit legata a substituto relicta. §. 2. Omnibus autem liberis praestari legata Praetor voluit, exceptis his liberis, quibus bonorum possessionem Praetor dedit ex causis supra scriptis; nam si dedit contra tabulas bonorum possessionem, non putat legatorum eos persecutionem habere. Constituere igitur apud se debet, utrum contra tabulas bonorum possessionem petat, an vero legatum persequatur? Si elegerit contra tabulas, non habebit legatum; si legatum elegerit, eo iure utimur, ne petat bonorum possessionem contra tabulas. §. 3. Si quis contra tabulas bonorum possessionem acceperit, deinde postea apparuerit, eum ex his liberis non fuisse, qui eam bonorum possessionem accipere possunt, ex his tamen esse, quibus legata praestantur, existimo, non esse ei denegandam petitionem legatorum, sive ordinariam bonorum possessionem petierit, sive Carbonianam. §. 4. Non solum autem legatum denegatur ei, qui bonorum possessionem accepit, verum etiam si quid aliud ex voluntate acceperit. Cui consequens est, quod Iulianus scripsit, si fratri suo impuberi substitutus sit, acceperitque contra tabulas bonorum possessionem, denegari ei persecutionem hereditatis fratris sui impuberis mortui, cui a patre substitutus est. §. 5. Si legata fuerint relicta liberis et extraneis, licet utrorumque praestatio Falcidiae locum faceret, legataque liberorum recideret, tamen nunc ob hoc, quod extraneis non praestantur, legata liberorum augentur. §. 6. Sed et si portio hereditatis fuerit adscripta ei, qui ex liberis parentibusve est, an ei conservanda sit, ut solent legata? Et Iulianus saepissime scripsit: in portione quoque hereditatis idem, quod in legatis, probandum. Quae sententia rescripto divi Pii comprobata est, quum hereditatem non modo honesto titulo, sed et pleniore honore tribuantur. §. 7. Ad eum autem modum talibus personis conservandum est, ut ampliore quidem, quam virili portione hereditatis data, usque ad virilem tueantur, in minorem autem extraneis adimantur his tribuantur, quatenus scriptae sunt. Idem observatur et circa legata fideicommissa, quae his data fuerint, et in mortis causa donationibus. §. 8. Is autem, cui portio hereditatis conservatur, utrum omnibus, an tantum exceptis personis legata cogatur praestare? Et magis probatur, exceptis personis solis praestanda. Nec tamen solis commodo id cedit; nam si legatis onerata sit portio, tam liberorum parentumve, quam extraneorum, id, quod extraneis non praestatur, liberis parentibusve profuturum non dubitamus. Igitur ita demum, quod extraneis non praestatur, communicatur cum eo, qui contra tabulas petiit, si non legatum liberis parentibusque datum sit.

VI. *Iulianus libro XXIII. Digestorum. Salvius Aristo Iuliano suo salutem. Qui filium emancipatum habebat, praeterito eo patrem suum et extraneum heredes instituit, et patri legatum dedit; filius contra tabulas bonorum possessionem petiit. Quaero: si aut uterque hereditatem adiisset, aut alter ex his, aut neuter, an et quantum legatorum nomine patri debeatur?* Respondi: saepe animadverti, hanc partem edicti, qua emancipatus, accepta contra tabulas bonorum possessione, liberis et parentibus legata praestare iubetur, habere nonnullas reprehensiones. Nam si dodrans legatus fuerit, plus habiturus est is, cui legatum erit, quam emancipatus. Duo itaque ista temperari debebunt, ut et hereditatis partem emancipatus praestet ita, ne scriptus heres amplius habeat, quam emancipatus, et legatorum modus temperetur, ut nihil plus ex legatis ad aliquem perveniat, quam apud emancipatum bonorum possessionis nomine remansurum sit.

VII. *Tryphoninus libro XVI. Disputationum.* Nam secundum constitutionem divi Pii ad Tuscium Fuscianum Numidiae legatum placuit parentes et liberos heredes quoque institutos tueri usque ad partem virilem exemplo legatorum, ne plus haberent ex institutione tales personae, quam ad eum perventurum esset, qui contra tabulas bonorum possessionem accepisset.

VIII. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Virilis portio quemadmodum accipienda sit? videamus. Pone duos esse, qui contra tabulas bonorum possessionem accipiant, unum esse ex liberis parentibusque; virilis tertia erit portio. Sed si tres sunt, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperunt, quarta erit virilis. Hoc idem et in legatis observabitur. Sed si unus sit ex liberis, qui acceperit contra tabulas bonorum possessionem, plures sint, qui ex liberis parentibusque legata acceperint, sic hoc accipien-

dum est, ut filius praeteritus semissem habeat, ceteri omnes, qui sunt ex liberis parentibusve, semissem. §. 1. Si quis ex liberis parentibusque et heres institutus sit, et legatum acceperit, utrum tantum portionem ei conservamus, an vero et legatum, an alterutrum, quod elegerit? Et magis est, ut utrumque conservetur, sed sic, ne amplius in utroque, quam virilem habeat. §. 2. Si adierit hereditatem is, cui virilis conservatur, libertates competent ex necessitate per aditionem; veruntamen videndum est, an de dolo actione teneatur, qui adiit? Et magis est, ut, si denuntiante eo, qui praeteritus accepit contra tabulas bonorum possessionem, hic adiit hereditatem, pollicente eo portionem virilem, sit, quod ei imputetur, et de dolo actione teneatur; damno enim afficit hereditatem, dum competunt libertates. §. 3. Si quid uxori nuruique fuerit legatum praeter dotem, accepta contra tabulas bonorum possessione non praestabitur. §. 4. Nurus autem appellatione et pronurum ceterasque contineri, nulla dubitatio est. §. 5. Cum autem dotis nomine legatur, non puto ad virilem uxorem nurumve redigendam, quum mulier ista ad aes alienum veniat. §. 6. Non solum autem dotem praelegatam Praetor complectitur, verum etiam si pro dote aliquid fuerit relictum, utputa si dos in rebus sit, et pro rebus ei quantitas relinquatur, vel contra, dum tamen hoc nominetur, quod pro dote relinquitur.

IX. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Sed etsi plus sit in legato, quam in dote, dabitur illis actio.

X. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Sed et si pro dote ex parte aliqua eandem heredem scripserit, tuendam esse puto. §. 1. Esse autem uxorem mortis tempore exigimus. Si nurui dotem praelegaverit, eaque mortis tempore nupta sit, nullum legatum est, quia dos nondum debeatur; sed quum et constante matrimonio adversus heredes soceri detur actio, dicendum est, etiam praelegatae dotis petitionem dari debere. §. 2. Non omnia, quae ab omnibus gradibus relicta sunt, legata praestare eum oportet, qui contra tabulas petit, sed ea sola, quae in eo gradu data sunt, contra quem bonorum possessionem accepit. Sed nonnunquam contra alium quidem gradum petita est bonorum possessio, ex alio vero legata praestanda sunt; ut ecce duos gradus heredum fecit, emancipatum praeteriit, ab utroque tamen gradu liberis et parentibus legata adscripsit. Et ait Iulianus: si quidem aliquis ex primo gradu vivit, ea legata praestari, quae liberis et parentibus a primo gradu data sunt; sin vero nemo vivit eorum, ea, quae a sequenti; quodsi neque ex primo gradu, neque ex secundo quisquam in rebus fuerit humanis, quum testator moritur, tunc ab intestato magis bonorum possessionem praeterito filio competere, nec legata cuiquam praestanda; quodsi post mortem testatoris, ante aditam hereditatem instituti decesserint, contra ipsos quidem videri petitum, veruntamen ab eis relicta legata non esse praestanda, sed quae a substitutis relicta sint.

XI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* At ubi institutus et substitutus vivunt, licet nemo adeat hereditatem, ea tamen legata deberi dicimus, quae ab instituto data sunt.

XII. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Sive autem omiserint instituti, sive non omiserint, dicendum est legata, quae ab ipsis relicta sunt, praestanda, quamvis secundo gradu instituti omittentibus eis adierint hereditatem.

XIII. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Item a substituto legata deberi dicimus, si institutus conditione defectus esset, quae in ipsius potestate non fuerit. Nam si eam, quae in ipsius potestate fuit, non implevit, pro eo habendus est, qui noluit adire hereditatem, quando nihil habiturus emolumenti conditioni merito non paruit.

XIV. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Nonnunquam contra tabulas bonorum possessionem quis habet iure secundum tabulas bonorum possessionis, utputa heres institutus est emancipatus filius, alius emancipatus praeteritus; institutus accepit contra tabulas bonorum possessionem, praeteritus omisit. Apertissimum est, ut cogatur omnibus perinde legata praestare, atque si commissum edictum non fuisset; nec enim occasio emancipati praeteriti debet institutum lucro afficere, quum praeteritus iure suo non utatur. §. 1. Si ab uno ex filiis herede instituto nominatim alicui ex liberis parentibusque legatum datum sit, et acceperit bonorum possessionem contra tabulas cum aliis, melius est probare, omnes, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperunt, cogendos id legatum praestare.

XV. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Is, qui in potestate est, praeteritus legata non debebit praestare, etsi contra tabulas bonorum possessionem petierit, quia et non petita bonorum possessione intestati hereditatem obtineret. Nec enim exceptio doli mali huic noceat, et absurdum est, eum cogi legata praestare, quia bonorum possessionem petierit, quum et sine hac hereditatem habiturus sit suo iure. Unde si duo praeteriti sunt, emancipatus et is, qui in potestate est, quidam nec emancipatum praestare debere legata existimant, quia effectu fratris aufert partem dimidiam, quum, et si hic non peteret, suus solus rem habiturus esset. Quid ergo est, ubi praeteritus sit suus? Verius est, quod dictum est. Ubi vero scriptus est, et voluntatem patris habet, debet teneri legatariis, etiam si omiserit bonorum possessionem. §. 1. Sed si unus emancipatus heres scriptus sit, alter praeteritus, et utrique contra tabulas bonorum possessionem acceperint, et institutus eadem praestat, quae praeteritus. Sed si solus heres institutus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, omnibus debebit legata praestare, perinde atque si adiisset hereditatem. Sed si scriptus quidem adierit hereditatem, praeteritus autem bonorum possessionem acceperit, hic quidem, qui bonorum possessionem accepit, certis personis legata debebit. De scripto autem quaeritur. Et complures putant, certis personis et eum praestare debere. Quod puto verius esse; nam et Praetor hac ratione eum tuetur, quod ex liberis est, qui contra tabulas petere potuerunt. §. 2. Ita autem tuendus est in partem dimidiam, si aut ex maiore parte, quam dimidia heres institutus sit, aut ex semisse. Quodsi ex minore parte, quam dimidia institutus sit, dicimus non ex maiore parte, quam institutus sit, tuendum eum esse; qua enim ratione maiorem partem habere potest, quum nec bonorum possessionem acceperit, nec ex maiore parte institutus sit? §. 3. Ei, quae dotem non habet, nullum legatum debebitur, licet sub praetextu dotis legetur. §. 4. Si extraneo herede instituto, sub hac conditione exceptae personae legatum sit: *si heredi decem dederit*, ita ei legatorum actio dabitur, si ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, dederit, non si heredi instituto, quia absurdum est, illum commoda hereditatis habere, alium onera sustinere in praestando legato. Sed et si Titio iussus fuerit dare, non illi, sed filio dare debet.

XVI. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Si duo proponantur esse, unus in potestate praeteritus, alius emancipatus institutus, apparet, commissum esse edictum per eum, qui in potestate est. Et si ambo petissent contra tabulas bonorum possessionem, is quidem, qui in potestate remansit, quum rem ab intestato habeat, non praestabit liberis et parentibus legata; emancipatus vero numquid nec ipse praestat? quia ei rem aufert, qui praestaturus non erat, si solus esset. Sed verius est, vel hunc saltem debere liberis et parentibus praestare legata. Proinde si contra tabulas non accepit, dicendum est, tuendum eum in partem, et utique liberis parentibusque legata praestaturum. Sed an et omnibus? dubito; tamen quia plena fruatur voluntate, plenum etiam obsequium praestare testatoris iudicio pro sua parte debet.

XVII. *Iulianus libro XXXVI. Digestorum.* Si emancipato filio praeterito, pater extraneum heredem instituisset, et ab eo rem legasset, eaque adita hereditate dolo scripti heredis periisset, adversus emancipatum utilis actio dari debebit, ei scilicet personae, cui filius legata praestare cogitur, quia Praetori propositum est, sine iniuria ceterarum personarum bonorum possessionem contra tabulas testamenti dari.

XVIII. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Nepos, qui in potestate remansit, et filius suus heredes instituti sunt; nepoti legatum dedit; pater eius emancipatus petit bonorum possessionem, nepos legato contentus est. Quidam in eum solum, qui in potestate esset, legati actionem nepoti dandam responderunt, quia ei nihil auferatur, et emancipatus partem filii sui occupet, in qua onus legatorum non consisteret. Sed rectius dicetur, in emancipatum solum dandam actionem nepoti, et quidem non ultra quadrantem.

XIX. *Idem libro V. Quaestionum.* Quia, et si omnes petiissent bonorum possessionem, semis nepotis inter eum et patrem eius divideretur.

XX. *Marcianus libro IV. Regularum.* Si filius emancipatus contra tabulas bonorum possessionem petierit, tuendos quidem liberos et parentes constat; sed si varie donatum fuerit exceptis personis a testatore, mortis causa donata conferent ad virilem emancipato, sicut accidit in portionibus hereditariis et legatis. §. 1. Intestato autem mortuo patre, super donationibus mortis causa factis non poterit filius queri, quoniam comparatio nulla legatorum occurrit.

XXI. *Papinianus libro XIII. Quaestionum.* Si portio hereditatis, quam excepta persona beneficio legis habere potuit, repudietur, pro ea quoque parte filius, qui bonorum possessionem accepit, non aliis, quam exceptis personis legata praestabit.

XXII. *Idem libro V. Responsorum.* Bonorum possessione contra tabulas testamenti praeterito emancipato filio data, scriptus heres alter filius, qui bonorum possessionem accepit, vel iure civili contentus non accepit, legata praecipua non habebit.

XXIII. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Hi, quibus relictum in virilem portionem divus Pius conservari constituit, ex servis, qui libertatem propter bonorum possessionem contra tabulas acceptam consequi non potuerunt, nihil habebunt.

XXIV. *Tryphoninus libro XVI. Disputationum.* Intervenit illa quaestio: quando numero liberorum esse debeat is, cui legatum datum est, ut id ferre possit a filio contra tabulas bonorum possessionem accipiente? Et placet sufficere, in ea necessitudine tunc esse, quando dies legati cedit.

XXV. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Qui filium emancipaverat, et nepotem ex eo retinuerat in potestate, testamento filium exheredavit, nepotem ex aliqua parte instituit heredem, et alium filium emancipatum praeteriit. Potest defendi, nepotem quoque bonorum possessionem contra tabulas petere posse; nam pro ea parte, qua quisque intestato suus heres esset, si pater suus heres non esset, bonorum possessio defertur. §. 1. Is, cuius filius in adoptione erat, nepotem, quem filius postea procreaverat, scripsit heredem, emancipatum filium praeteriit. Non habet nepos ex edicto bonorum possessionem, tuendus est tamen exemplo parentum et liberorum, quibus legata praestare coguntur, qui bonorum possessionem contra tabulas acceperunt. §. 2. Si forte ex eodem filio retinuerat nepotem unum pluresve, indubitate pro ea parte tuendus est, pro qua parte tueretur, si ex filia nepos aut mater defuncti heredes instituti essent; nam his comparatur.

TIT. VI.

DE COLLATIONE BONORUM.

I. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Hic titulus manifestam habet aequitatem. Quum enim Praetor ad bonorum possessionem contra tabulas emancipatos admittat, participesque faciat cum his, qui sunt in potestate, bonorum paternorum, consequens esse credidit, ut sua quoque bona in medium conferant, qui appetunt paterna. §. 1. Inter eos dabitur collatio, quibus possessio data est. §. 2. Plane si minorem, vel alium, quem restituere in integrum solet Praetor, restituerit ad bonorum possessionem contra tabulas petendam, quam omiserat, utique etiam collationis commodum ei restituit. §. 3. Si ex dodrante fuit institutus filius, qui erat in potestate, extraneus ex quadrante, emancipatum accipientem contra tabulas pro quadrante tantum bona sua collaturum, Iulianus ait, quia solum quadrantem fratri abstulerit. Argumentum pro hac sententia affert Pomponius, quod filius emancipatus nepotibus ex se natis solis conferre cogitur. §. 4. Pater filium, quem in potestate habebat, et extraneum heredem scripsit, emancipatum praeteriit; bonorum possessionem contra tabulas uterque filius accepit. Potest non incommode dici, emancipatum ita demum conferre fratri suo debere, si aliquid ei ex causa hereditaria abstulerit; nam si minore ex parte, quam dimidia is, qui in potestate erat, heres scriptus fuerit, inique videbitur collationem postulare ab eo, propter quem amplius hereditate paterna habiturus est. §. 5. Toties igitur collationi locus est, quoties aliquo incommodo affectus est is, qui in potestate est, interventu emancipati; ceterum si non est, collatio cessabit. §. 6. Vel maxime autem tunc emancipatum conferre non oportet, si etiam iudicium patris meruit, nec quidquam amplius nanciscitur, quam ei pater dedit. §. 7. Sed et si legatis meruit semissem, vel tantum, quantum contra tabulas bonorum possessione occupat, dicendum est, non esse cogendum ad collationem. §. 8. Ibidem Iulianus ait: si bonorum possessione accepta decesserit is, qui in potestate est, ad collationem bonorum cogendum emancipatum, ut tantum heredi eius conferat, quantum conferret ipsi, si viveret. Quodsi ante acceptam bonorum possessionem decesserit suus, heredem eius Praetor tueri debebit, inquit, pro ea parte, qua heres scriptus fuit is, qui in potestate erat, non tamen ultra virilem. Ad collationem autem non admittit eum in hunc casum, quia bonorum possessio admissa non est. §. 9. Iubet autem Praetor ita fieri collationem, ut recte caveatur. Caveri autem per satisdationem oportere, Pomponius ait. An et pignoribus caveri possit? videamus. Et Pomponius libro septuagesimo nono ad Edictum scripsit: et reis, et pignoribus recte caveri de collatione; et ita ego quoque puto. §. 10. Si frater cavere non possit, curator portionis eius constituitur, apud quem refecta pecunia collocetur, et tunc demum recipiat, quod redactum est, quum bona propria contulerit. Quodsi per contumaciam actiones denegatae sint, oblata postea cautione recipiet pristinum ius. §. 11. Quamvis autem edictum Praetoris de cautione loquatur, tamen etiam re posse fieri collationem, Pomponius libro septuagesimo nono ad Edictum scripsit; *aut enim re,* inquit, *aut cautione facienda collatio est. Igitur dividat,* inquit, *bona sua cum fratribus, et quamvis non caveat, satisfacit edicto.* Sed et si quaedam dividit, de quibusdam caveat, aeque dicimus eum satisfecisse. Sed quum possint esse quaedam in occulto, non satis confert, qui non cavit, quamvis dividat. Si igitur constet inter partes, quid sit in bonis emancipati, sufficiens collatio est divisio; si non constet, sed dicantur quaedam non esse in commune redacta, tunc propter incertum cautio erit interponenda. §. 12. Sed et si tantum forte in bonis paternis emancipatus remittat, quantum ex collatione suas habere debet, dicendum est, emancipatum satis contulisse videri. Idem, et si nomen paterni debitoris delegaverit, vel fundum remve aliam dederit pro portione bonorum, quae conferre debuit. §. 13. Si, quum duobus conferre deberet, alteri contulerit, alteri non, vel cum cavet, vel cum dividit, videndum est, utrum sextantis tantum ei auferatur emolumentum, an vero trientis totius detrahi debeat? Et puto, si quidem per contumaciam non caveat, totius trientis ei denegandas actiones; nec enim videtur cavisse, qui non omnibus cavit; quodsi per inopiam, sextantis tantum denegandas, sic tamen, ut possit supplere cautionem vel collatione, vel ceteris modis, quibus supra diximus, aut curator constituatur rem ei salvam facturus; haberi enim debet ratio eius, qui non per contumaciam collationem non implet. §. 14. Is quoque, qui in adoptiva familia est, conferre cogitur, hoc est non ipse, sed is, qui eum habet, si maluerit contra tabulas bonorum possessionem accipere. Plane si hic adoptivus pater ante bonorum possessionem petitam emancipaverit eum, non cogetur ad collationem, et ita rescripto divorum Fratrum expressum est. Sed ita demum adoptivus emancipatus collatione fratres privabit, si sine fraude hoc factum sit. §. 15. Nec castrense, nec quasi castrense peculium fratribus confertur; hoc enim praecipuum esse oportere, multis constitutionibus continetur. §. 16. Sed an id, quod dignitatis nomine a patre datum est vel debetur, conferre quis in commune cogatur? videamus. Et ait Papinianus libro tertio decimo Quaestionum: non esse cogendum; hoc enim propter onera dignitatis praecipuum haberi oportere. Sed si adhuc debeatur, hoc sic interpretandum est, ut non solus oneretur is, qui dignitatem meruit, sed commune sit omnium heredum onus hoc debitum. §. 17. Qui ab hostibus captus post mortem patris rediit, licet moriente patre nihil habuit, quum apud hostes fuerit, tamen et ad bonorum possessionem admittetur, et conferet scilicet ea, quae moriente patre haberet, si ab hostibus captus non fuisset. Sed etsi redemtus ab hostibus mortis tempore patris inveniatur, aeque collatio erit facienda. §. 18. Si emancipato legatum fuerit, quum pater morietur, etiam hoc conferre debet. §. 19. Si ab ipso patre herede instituto filio eius fideicommissum fuerit relictum, quum morietur, an id conferendum est? quoniam utile est hoc fideicommissum. Et eveniet, ut pro eo habeatur, atque si post mortem patris relictum fuisset; nec cogetur hic conferre, quia mo-

riente eo eius non fuisset. §. 20. Emancipatus filius si dotem habeat ab uxore acceptam, hoc minus confert, etsi ante uxor decesserit. §. 21. Si impubere arrogato secundum divi Pii rescriptum quarta debetur, videndum est, an, si patris naturalis bonorum possessionem petat, conferre quartam debeat? Quaestio in eo est, an heredi suo relinquat quartae actionem, an non? Et magis est, ut ad heredem transferat, quia personalis actio est. Igitur etiam de quarta conferenda cavere eum oportebit; sed hoc ita demum, si iam nata est quartae petitio. Ceterum si adhuc pater adoptivus vivat, qui eum emancipavit, dicendum est, cautionem quoque cessare; praematura est enim spes collationis, quum adhuc vivat is, cuius de bonis quarta debetur. §. 22. Si is, qui bona collaturus est, habeat filium peculium castrense habentem, non cogetur utique peculium eius conferre. Sed si iam tunc mortuus erat filius eius, et castrense peculium habuit, quum moritur is, cuius bonorum possessio petenda est, an conferre cogatur? Quum autem vindicari id patri non sit necesse, dici oportebit, conferendum; non enim nunc acquiritur, sed non adimitur. Amplius dico, et si institutus fuerit a filio heres, necdum adierit, habeatque substitutum, quia non magis nunc quaeritur peculium, quam non alienatur, conferri debere. §. 23. Confertur autem, etiam si quid eius non fuerit, dolo malo autem factum sit, quo minus esset. Sed hoc sic accipiendum est, ut hoc demum conferatur, quod eius esse desiit dolo malo; ceterum si id egerit, ne acquireret, non veniet in collationem; nam hic et sibi insidiatus est. §. 24. Portiones collationum ita erunt faciendae: utputa duo sunt filii in potestate, unus emancipatus habens trecenta; ducenta fratribus conferet, sibi centum; facit enim eis partem, quamvis is sit, cui conferri non solet. Quodsi duo sint filii emancipati habentes trecenta, et duo in potestate, aeque dicendum est, singulos singulis, qui sunt in potestate, centena conferre, centena retinere, sed ipsos invicem nihil conferre. Dotis quoque collatio in eundem modum fiet, ut, quicunque conferat, etiam suam personam numeret in partibus faciendis.

II. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Quum emancipati filii nomine nepotem postumum post avi mortem editum dicimus bonorum possessionem accipere oportere, necessarium erit dicere, bona sua eum conferre, licet non potest dici, mortis tempore avi bona habuisse, qui ipse nondum in rerum natura erat. Igitur sive hereditatem a patre, sive legatum acceperit, hoc conferre debebit. §. 1. Illud autem intelligendum est filium in bonis habere, quod deducto aere alieno superest. Sed si sub conditione debeat, non statim id deducere debebit, sed id quoque conferre; contra autem caveri ei oportebit ab eo, qui in potestate est, ut existente conditione defendatur pro ea parte, quam contulit. §. 2. De illis, quae sine culpa filii emancipati post mortem patris perierunt, quaeritur, ad cuius detrimentum ea pertinere debeant? Et plerique putant ea, quae sine dolo et culpa perierint, ad collationis onus non pertinere; et hoc ex illis verbis intelligendum est, quibus Praetor viri boni arbitratu iubet conferri bona; vir autem bonus non sit arbitraturus conferendum id, quod nec habet, nec dolo, nec culpa desiit habere. §. 3. Id quoque, quod sub conditione ex stipulatu debetur, emancipato conferri debet. Diversum est in legato conditionali, quia et si in potestate fuisset, et post mortem patris conditio exstitisset, ipse haberet actionem. §. 4. Emancipatus filius, si iniuriarum habeat actionem, nihil conferre debet; magis enim vindictae, quam pecuniae habet persecutionem. Sed si furti habeat actionem, conferre debebit. §. 5. Si tres emancipati, duo in potestate sint, Caius Cassius libro septimo Iuris civilis tertias conferendas putat, ut emancipati, quia invicem non conferunt, unius loco sint; nec indignari eos oportere, si plus conferant, et minus accipiant, quia in potestate eorum fuerit, bonorum possessionem omittere. Iulianus quoque Cassii sententiam sequitur. §. 6. Si ex emancipato filio nepos emancipatus mortuo patre, simul et avo, bonorum possessionem utriusque acceperit, quum uterque eorum suum heredem reliquerit, eo modo collatio explicari potest, ut, si verbi gratia centum in bonis habuerit, et patruo quinquaginta, et fratri quinquaginta conferre debeat. Hoc enim ratio facit, sive personas, sive portiones numeremus. §. 7. Si duo nepotes ex filio mortuo emancipati bonorum possessionem avi petant, utrum dimidias, an quartas patruo conferre debeant? quaeritur. Et verius est, semisses conferre eos oportere, quia et si vivo avo, quum in eius potestate essent, ducenta puta acquisissent, centum filius, centum duo fratres per hereditatem avi haberent. §. 8. Si duo emancipati bonorum possessionem petierint, et unus contulerit, alter non contulerit, huius portio tantum ei, qui in potestate est, prodesse debet, non etiam emancipato, quoniam eius causa, qui in potestate est, denegantur ei actiones. §. 9. Si per inopiam emancipatus cavere non possit, non statim ab eo transferenda est possessio, sed sustinendum, donec possit invenire fideiussores, ut tamen de his, quae mora deteriora futura sunt, his, qui in potestate sunt, actio detur, ipsique caveant, se in medium collaturos, si cautum eis fuerit.

III. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Praetor non sub conditione collationis bonorum possessionem contra tabulas promittit, sed demonstrat, quid data bonorum possessione fieri oporteat. Alioquin magna captio erat emancipati, si non aliter bonorum possessionem accipere intelligeretur, nisi cavisset de collatione. Nam si interim ipse decessisset, heredi suo nihil relinqueret. Item si frater eius decessisset, non admitteretur ad bonorum possessionem. Quid ergo est? Intelligendus est bonorum possessionem accipere, et antequam caveat. Sed si non caverit, ita observabitur, ut tota hereditas apud eum, qui in potestate fuerit, remaneat. §. 1. Emancipatus filius controversiam facit impuberi, qui se filium, et in potestate patris fuisse dicit. Quaero: si bona sua ei emancipatus conferre debeat? Paulus notat: *Puto conferendum esse exacta cautione, ut victus, sicut hereditatem, ita et quae collata sunt, praestet.* §. 2. Quoties contra tabulas bonorum possessio datur emancipatis, bona sua conferre debent his solis, qui in potestate patris fuerint. Hoc quemadmodum expediri oporteat? quaeri solet; nam si bona a patre relicta et emancipatorum in medium conferantur, et ita viriles partes sumantur, eveniet, ut emancipatis quoque collatio ab ipsis facta prosit. Videamus ergo, ne commodissimum sit, emancipatos quartam partem ex bonis paternis ferre, ex suis tertiam. Quod dico, exemplo manifestius fiet. Ponamus patrem quadringenta reliquisse, et duos in potestate filios, duos emancipatos, ex quibus alterum centum, alterum sexaginta in bonis habere; is, qui centum habebit, centum triginta tria et trientem feret, is vero, qui sexaginta contulerit, centum viginti; atque ita eveniet, ut collationis emolumentum ad solos, qui in potestate remanserint, perveniat. §. 3. Emancipati bona sua conferre cum his, qui in potestate fuerunt, iubentur. §. 4. Quare sicut is, qui in potestate est, dotem uxoris praecipit, ita emancipatus quoque, quasi praecipiat, retinere debet. §. 5. Emancipatus praeteritus si, dum deliberat, caverit de bonorum collatione, nec bonorum possessionem petierit, agente fratre ex stipulatu ipso iure tutus erit. Sed et si pecuniam contulerit, condictione eam repetet; omissa enim bonorum possessione incipit pecunia sine causa esse apud heredem. §. 6. Qui duos filios in potestate habebat, et ex uno eorum nepotem, emancipavit filium, ex quo nepotem habebat; deinde emancipatus factus procreavit filium, quem avus in locum filii adoptavit, et vel intestatus, vel testamento facto, praeterito emancipato filio, decessit. Quaesitum est: quid de bonorum possessione, quid de collatione iuris esset? Respondi: bonorum, de quibus quaeritur, tres partes fieri debent, ex quibus una pertinet ad filium, qui in potestate remansit, altera ad nepotem, qui in locum filii adoptatus est, tertia ad emancipatum filium et nepotem, qui in potestate remansit, ita ut pater soli ei conferat, cum quo bonorum possessionem accipiet.

IV. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Filium emancipatum dotem, quam filiae suae nomine dedit, conferre non debere, quia non sicut in matrisfamilias bonis esse dos intelligatur, ita et in patris, a quo sit profecta.

V. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Si quis filium habeat sui iuris, et ex eo nepotem in potestate sua, consequenter erit dicendum, si nepos patris sui emancipati accipiat bonorum possessionem, de conferendis suis quoque bonis cavere eum debere, et esse similem ei, qui adoptavit. Hoc enim divi Fratres rescripserunt, ut ad collationem avus compellatur. Plane eodem rescripto adiectum est sic: *Nisi forte avus iste nullum ex his bonis fructum acquirere vult, paratusque est de potestate nepotem dimittere, ut ad emancipatum omne emolumentum bonorum possessionis perveniat.* Nec idcirco ea filia, quae post emancipationem nata patri heres exstitit, iuste queri poterit in id, quod eo facto

collationis commodo excludatur, quum avo quandoque defuncto ad bona eius simul cum fratre possit venire. Haec in patre adoptivo ratio reddi non potest, et tamen et ibi idem dicemus, si sine dolo malo emancipaverit. §. 1. Stipulatio autem collationis tunc committitur, quum interpellatus cum aliquo spatio, quo conferre potuit, non facit, maxime quum boni viri arbitratu collationem fieri, edicto Praetoris insertum est. §. 2. Sive ergo in totum collatio facta non est, sive in partem facta, locum habebit haec stipulatio. §. 3. Et sive quis non conferat ex hac stipulatione, sive dolo fecerit, quo minus conferat, quanti ea res erit, in tantam pecuniam condemnabitur.

VI. *Celsus libro X. Digestorum.* Dotem, quam dedit avus paternus, an, post mortem avi mortua in matrimonio filia, patri reddi oporteat? quaeritur. Occurrit aequitas rei, ut, quod pater meus propter me filiae meae nomine dedit, perinde sit, atque ipse dederim, quippe officium avi circa neptem ex officio patris erga filium pendet, et quia pater filiae, ideo avus propter filium nepti dotem dare debet. Quid, si filius a patre exheredatus est? Existimo non absurde etiam in exheredato filio idem posse defendi; nec infavorabilis sententia est, ut hoc saltem habeat ex paternis, quod propter illum datum est.

VII. *Idem libro XIII. Digestorum.* Si nepotes in locum filii successerunt, una portio iis conferri debet, uti bonorum possessionis unam partem habeant. Sed et ipsi ita conferre debent, quasi omnes unus essent.

VIII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Nonnunquam Praetor variantem non repellit, et consilium mutantem non aspernatur. Unde quidam filium emancipatum, qui de bonis conferendis cavere fratribus noluit, audiendum postea putaverunt, si vellet oblata cautione beneficium bonorum possessionis exercere, tametsi responderi possit, videri eum possessionem repudiasse, qui formam possessionis conservare noluit. Sed benignior est diversa sententia, maxime quum de bonis parentis inter fratres disputetur. Quem tamen facilius admittendum existimo, si intra tempus delatae possessionis cautionem offerat; nam post annum, quam delata est bonorum possessio, voluntariam moram cautionis admittere, difficilius est.

IX. *Idem libro V. Responsorum.* Filius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit; nepos ex eodem in familia retentus semissem hereditatis cum emolumento collationis habebit. Idem nepos si postea possessionem intestati patris accipiat, fratri post emancipationem patris quaesito et in familia retento bona sua conferre cogetur.

X. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Si filius in potestate heres institutus adeat, et, emancipato petente bonorum possessionem contra tabulas, ipse non petat, nec conferendum est ei, et ita edictum se habet. Sed magis sentio, ut, quemadmodum pro parte hereditatem retinet eo iure, quo et bonorum possessionem petere possit, ita et conferri ei debeat, utique quum iniuriam per bonorum possessionem patiatur.

XI. *Paulus libro XI. Responsorum.* Paulus respondit: ea, quae post mortem patris filio reddi debuerunt, emancipatum filium, quamvis prius consecutus sit, quam deberentur fratri, qui in potestate patris relictus est, conferre non debere, quum post mortem patris non tam ex donatione, quam ex causa debiti ea possidere videatur.

XII. *Idem libro XLI. ad Edictum.* Si praegnantem quis uxorem reliquerit, et ea ventris nomine in possessionem missa fuerit, interim cessat collatio. Nam antequam nascatur, non potest dici, in potestate morientis fuisse, sed nato conferetur.

TIT. VII.
DE DOTIS COLLATIONE.

I. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Quanquam ita demum ad collationem dotis Praetor cogit filiam, si petat bonorum possessionem, attamen et si non petat, conferre debebit, si modo se bonis paternis immisceat. Et hoc divus Pius Ulpio Adriano rescripsit; etiam eam, quae non petierit bonorum possessionem, ad collationem dotis per arbitrum familiae erciscundae posse compelli. §. 1. Si in stipulatum deducta sit dos, si quidem ipsa mulier stipulata sit, vel ipsi negotium gestum, aeque conferre cogetur; si vero alii quaesita est stipulatio, dicendum est, cessare collationem; et si tantum promissa sit dos, collatio eius fiet. §. 2. Si sit nepos et neptis ex eodem filio, et dotata sit neptis, sit et filius, non pater eorum, neptis omnem dotem soli fratri collatura est; emancipata autem neptis dotem et bona sua soli nepoti, non etiam patruo conferet. §. 3. Sed si sit neptis sola, non etiam nepos ex eodem, tunc confert patruo, itemque nepoti vel nepti ex alio. §. 4. Sed et si duae neptes sint ex diversis filiis, conferent et invicem, et patruo; si ex eodem patre, tantum invicem conferent. §. 5. Quum dos confertur, impensarum necessariarum fit detractio, ceterarum non. §. 6. Quodsi iam factum divortium est, et maritus non sit solvendo, non debebit integra dos computari mulieri, sed id, quod ad mulierem potest pervenire, hoc est quod facere maritus potest. §. 7. Si sub conditione pater vel extraneus dotem promiserit, cautione opus erit, ut tunc conferat mulier dotem, quum dotata esse coeperit. §. 8. Filiam, quae ab intestato patri heres fit, conferre quidem dotem oportet, consequens autem est, ut ex pollicitatione dotis pro parte dimidia fratrem suum liberet; aequius enim est, in solidum de suo eam dotatam esse. §. 9. Si emancipatus filius, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, filiam dotatam habeat, non debet dotem eius conferre, quia in bonis eius non est.

II. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Filia in adoptionem data et heres instituta debet, sicut emancipata, non solum bona sua, sed et dotem, quae ad eam pertinere poterit, conferre; si adhuc pater adoptivus vivit, hic necesse habebit conferre.

III. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Si filia fuerit heres instituta, collatione dotis non fungetur. Unde si, commisso ab altero edicto, necesse habuerit contra tabulas bonorum possessionem accipere, dicendum est, quoniam nullam iniuriam fratri facit, non debere eam dotem conferre; nam quod habuit ex iudicio, convertitur ad contra tabulas bonorum possessionem. Plane si ex minore parte fuit heres instituta, et alia quaedam in eam contulit contra tabulas bonorum possessio, aucta portione eius dicendum erit, collationis munere eam fungi, nisi forte contenta fuerit portione, ex qua instituta est; tunc enim dicendum est, ex iudicio parentis eam venientem non debere munus collationis sustinere.

IV. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Si pater pro filia dotem promiserit, deinde exheredatae, vel etiam emancipatae et praeteritae legatum dederit, habebit filia etiam dotem praecipuam et legatum.

V. *Papinianus libro V. Responsorum.* Filius emancipatus, qui possessionem contra tabulas accipere potuit, intestati patris possessionem accepit, atque ita filia, quae mansit in potestate, cum eiusdem familiae fratre heres instituta, possessionem intestati patris, errorem fratris emancipati secuta, accepit. Dotem scripto fratri conferre non cogetur, quum ea possessio frustra petita sit, et filia fratris voluntatem fini virilis partis retineat, id est ut omnes trientes habeant, et bonorum possessio unde liberi fingatur pro contra tabulas esse petita. §. 1. Filia, quae soluto matrimonio dotem conferre debuit, moram collationi fecit. Viri boni arbitratu cogetur usuras quoque dotis conferre, quum emancipatus frater etiam fructus conferat, et filia partis suae fructus percipiat.

VI. *Idem libro VI. Responsorum.* Pater filium emancipatum heredem instituit et filiam exheredavit; quae inofficiosi lite perlata partem dimidiam hereditatis abstulit. Non esse fratrem bona propria conferre cogendum respondi; nam et libertates competere placuit.

VII. *Paulus libro XI. Responsorum.* Nec ipsa dotem fratribus suis conferet, quum diverso iure fratres sint heredes.

VIII. *Papinianus libro XI. Responsorum.* Pater nubenti filiae quasdam res praeter dotem dedit, easque in familia retinuit, ac fratribus sub conditione, si dotem et cetera, quae nubenti tradidit, contulisset, coheredem adscripsit. Quum filia se bonis abstinuisset, fratribus res non in dotem datas vindicantibus exceptionem doli placuit obstare, quoniam pater filiam alterutrum habere voluit.

IX. *Tryphoninus libro VI. Disputationum.* Fuit quaestionis: an, si sua heres filia patri cum fratribus, contenta dote, abstineat se bonis, compellatur eam conferre? Et divus Marcus rescripsit: non compelli abstinentem se ab hereditate patris. Ergo non tantum data apud maritum

permanebit, sed et promissa exigetur etiam a fratribus, et est aeris alieni loco; abscessit enim a bonis patris.

TIT. VIII.

DE CONIUNGENDIS CUM EMANCIPATO LIBERIS EIUS.

I. *Ulpianus libro XL. ad Edictum.* Si quis ex his, quibus bonorum possessionem Praetor pollicetur, in potestate parentis, quum moritur, non fuerit, ei liberisque, quos in eiusdem familia habuit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque notam exheredationis meruerunt, bonorum possessio eius partis datur, quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset, ita ut ex ea parte dimidiam ipse, reliquam liberi eius habeant, hisque duntaxat bona sua conferat. §. 1. Hoc edictum aequissimum est, ut neque emancipatus solus veniat, et excludat nepotes in potestate manentes, neque nepotes iure potestatis obiiciantur patri suo. §. 2. Et in adoptionem datus filius et heres institutus ad hoc edictum pertinet, ut ei iungatur nepos, qui in avi sui naturalis potestate est. Iungitur autem nepos patri suo emancipato, sive pater praeteritus sit, sive institutus. Et haec erit differentia inter in adoptionem datum et emancipatum, quod in adoptionem quidem dato non alias iungitur, nisi instituto et alio omittente edictum, emancipato autem, sive sit institutus emancipatus, sive sit praeteritus. §. 3. Filio in potestate ex besse, emancipato ex triente herede instituto, Iulianus ait, nepotem praeteritum petita contra tabulas bonorum possessione patruo sextantem, patri unciam ablaturum. §. 4. Si pater emancipatus exheredatus sit, nepotibus ex eo praeteritis, qui erant in potestate retenti, nepotes admittuntur; absurdum enim est, quum patri praeterito iungantur, instituto eo vel exheredato non admitti. §. 5. Sed et si patruus eorum, qui erant in potestate, sit praeteritus, pater exheredatus, debent nepotes admitti; nam exheredatus pater eorum pro mortuo habetur. §. 6. Si pater in potestate manens exheredatus vel institutus sit, nepotem ex eo, sive in potestate manentem, sive emancipatum, ad bona avi neque vocari neque vocandum esse, Scaevola ait; toties enim nepoti consulendum est, quoties in potestate retentus est, patre emancipato. Liberos igitur in familia esse oportet, ut huic edicto locus sit, eius scilicet familia, cuius bonorum possessio petitur. Sed et si postumus natus sit ex emancipato, ante emancipationem conceptus, idem erit dicendum. §. 7. Liberos autem non omnes simul vocat Praetor, sed gradatim, hoc est eos, qui sui sunt, scilicet nepotes, si sunt; si minus, eos, qui sunt inferioris gradus; nec eos miscebimus. Plane si sint ex emancipato nepos, et ex nepote eius alio pronepos, dicendum erit, utrumque ei iungi; ambo enim in suorum locum successerunt. §. 8. Si postliminio nepos redierit, dicendum est, eum patri emancipato coniungi. §. 9. Si pater ex duobus filiis, quos in potestate habuit, alterum emancipaverit, et nepotem ex eo in locum filii adoptaverit, et praeterito emancipato decesserit, Iulianus ait, nepoti in locum filii adoptato succurri oportere, ut quasi filius portionem habeat, quam haberet, et si extraneus adoptatus esset. Sic fiet, inquit, ut filius, qui in potestate fuit, tertiam partem, nepos in locum filii adoptatus aliam tertiam, emancipatus filius cum nepote altero retento in potestate partiantur; nec enim minus debet ferre nepos in locum filii adoptatus, quam si ab extraneo esset adoptatus. §. 10. Illud non interest, quota portio hereditatis ad nepotem pertineat, an perquam modica; nam et si modica sit, attamen dicemus, esse locum huic parti edicti. §. 11. Inter ipsum filium et liberos eius dividitur hereditas ita, ut ipse dimidium, liberi dimidium habeant. Proinde pone solum esse filium emancipatum, esse et nepotes in potestate duos, neminem praeterea ex liberis, habebit emancipatus dimidiam partem hereditatis, et aliam dimidiam duo nepotes, ut quadrantes ferant. Sed si sit praeterea alius filius, eveniet, ut filius habeat dimidiam partem hereditatis, ex quo nepotes non sunt, alius filius semissem cum filiis suis, ita ut quadrantem hereditatis ipse ferat, quadrans inter liberos eius dividatur. Sed si ambo filii sint emancipati, et habeant singuli nepotes, eveniet, ut singuli singulos semisses cum nepotibus suis dividant, ita ut ipsi quidem quadrantes ferant, nepotes autem residuos quadrantes. Et si alter duos filios, alter tres habeat, quadrans unus inter duos, alius inter tres dividitur. §. 12. Si quis ex nepotibus portionem suam omiserit, eveniet, ut non ad patrem eius, sed magis ad fratrem pertineat. Sed et si omnes nepotes omittant, patruo nihil accrescet, sed soli patri. Quodsi et pater omiserit, tunc patruo accrescet. §. 13. Emancipatus filius, si quidem nepotes in avi potestate non habeat, fratribus suis conferet; sed si sint nepotes, voluit eum Praetor filiis suis, qui sunt in potestate, solis conferre. Merito, quia veniendo ad bonorum possessionem illis solis iniuriam facit. §. 14. Nunc videamus, quantum eis conferat? Et quidem semper, quum fratribus emancipatus confert, virilem sibi detrahit. Utrum et in eo casu virilem detrahat, an vero, quia dimidiam partem habeat bonorum possessionis, dimidiam partem etiam bonorum suorum conferat? Et puto, dimidiam tantum bonorum eis partem conferre. Nam et si alius emancipatus sit filius, alius in potestate retentus, filius emancipatus his duobus nepotibus unam partem tantum conferet, et patruo eorum, qui in potestate mansit, unam partem dabit, tertiam ipse habebit. Nec quod nepotibus confertur a patruo emancipato, ipsi patri conferent; hoc enim non de bonis avi, sed propter bona postea eis accessit. §. 15. Eveniet igitur, ut pater emancipatus, si centum in bonis habeat, quinquaginta sibi detrahat, residua quinquaginta omnibus nepotibus, id est filiis suis conferat, aut si unum nepotem habeat, et duos ex alio pronepotes, ita dividat quinquaginta, ut nepos habeat viginti quinque, pronepotes ex alio una viginti quinque; nam et bonorum possessionis ambo unam partem habent. §. 16. Si sit filius in potestate, alius emancipatus, ex defuncto uno nepos in potestate, alius nepos emancipatus, eleganter Scaevola tractat, patruus emancipatus quantum nepotibus, quantum fratri suo conferat? Et ait: posse dici, tres eum partes facere, unam sibi, unam fratri, unam istis collaturum, quamvis hi minus, quam patruus ex hereditate avi concurrente patre sint habituri. Quae sententia vera est. §. 17. Sed et si sint duo nepotes ex eodem filio, hique emancipati, et ex altero eorum pronepos in potestate defuncti, partem habebit nepos unus, aliam nepos cum filio suo. §. 18. Sed et si nepos, et ex alio nepote defuncto duo pronepotes, unus ex pronepotibus emancipatus soli fratri suo conferet, vel, si frater non est, soli patruo, non etiam patruo maiori.

II. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Nihil in hac parte edicti cavit Praetor, ut legata exceptis personis nepos praestet. Sed potest superior sermo et ad hunc casum referri; nam absurdum est, patrem quidem eius legata praestare, ipsum vero plus habere, quum eadem conditione in eandem partem vocetur.

III. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Qui duos filios habebat, alterum ex his emancipavit, nepotem ex eo in potestate retinuit; emancipatus filium sustulit, et a patre exheredatus est. Quaero: quum frater eius et ipse emancipatus praeteritus sit, et nepotes ex emancipato filio ab avo heredes instituti, quid de bonorum possessione iuris sit, et quid intersit, si emancipatum quoque, ex quo nepotes erant nati, praeteritum esse ponamus? Respondi: si filium retento ex eo nepote emancipavit, et emancipatus procreavit filium, et heres uterque nepos institutus fuit, pater eorum exheredatus, alius filius praeteritus, solus filius praeteritus bonorum possessionem contra tabulas petere poterit; exheredatus enim obstat filiis suis post emancipationem susceptis, nepoti tamen retento in potestate bonorum possessio dari debet, quoniam si pater eius emancipatus praeteritus esset, simul cum eo bonorum possessionem accipere posset propter id caput edicti, quod a Iuliano introductum est [id est ex nova clausula]; nec debet deterioris esse conditionis, quia pater eius exheredatus sit, idque ei praeterito quoque praestari oportebit. Sed fratris eius, qui post emancipationem natus est, diversa conditio est; conservanda est tamen et illi ad virilem partem hereditas, sicut etiam Imperator Antoninus in persona neptis ex filia rescripsit.

IV. *Modestinus libro VI. Pandectarum.* Emancipato quis filio retinuit ex eo nepotes in potestate; filius emancipatus susceptis postea liberis decessit. Placuit, in avi potestate manentes simul cum his, qui post emancipationem nati sunt, decreto bonorum possessionem accipere, manente eo, ut, si velit avus sibi per nepotes acquiri, bona sua conferat, aut nepotes emancipet, ut sibi emolumentum

paternae hereditatis acquirant. Idque ita divus Marcus rescripsit.

V. *Idem libro VI. Differentiarum.* Si nepos exheredatus heres exstiterit ei, quem avus heredem fecerat, deinde pater eius emancipatus, testamento praeteritus, accipiat contra tabulas patris bonorum possessionem, iungi patri suo nepos non poterit, sed ut extraneus excludetur, quia non suo nomine avo heres exstiterit.

VI. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Si quis filium habens in potestate extraneum in nepotis locum, quasi ex eo filio natum, adoptet, mox filium emancipet, non iungetur hic nepos filio emancipato, quia desiit esse emancipato ex liberis.

VII. *Tryphoninus libro XVI. Disputationum.* Si post emancipationem filii susceptus ex eo fuerit nepos, conservanda illi erit portio. Sed quanta? videamus; fingo enim patruo scripto heredi coheredem datum hunc nepotem, patrem autem eiusdem praeteritum accepisse contra tabulas bonorum possessionem. Quod ad edictum Praetoris attinet, semisses bonorum fient. Nunc vero post constitutionem divi Pii, si conservatur pars nepoti, utrum virilis, an quarta debeat servari? Nam si in avi natus potestate fuisset, coniungebatur in unam partem cum patre suo. Et proponamus esse alium ex eodem nepotem in familia avi; duo unam quartam habituri erant, patre eorum accipiente contra tabulas bonorum possessionem, si fuissent in avi potestate. An ergo nunc in sescunciam tuendus sit, qui non in familia retentus est? et cui accedet pars, quae huic cessura est, patri eius tantum, an et patruo? Et puto et patruo; nam et legatum eidem datum praestaret.

TIT. IX.

DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO ET CURATORE EIUS.

1. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Sicuti liberorum eorum, qui iam in rebus humanis sunt, curam Praetor habuit, ita etiam eos, qui nondum nati sunt, propter spem nascendi non neglexit; nam et hac parte edicti eos tuitus est, dum ventrem mittit in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis. §. 1. Praegnantem esse mulierem oportet omnimodo, nec dicere se praegnantem sufficit; quare nec tenet datio bonorum possessionis, nisi vere praegnans fuit et mortis tempore, et eo, quo mitti in possessionem petit. §. 2. Toties autem mittitur in possessionem venter, si non est exheredatus, et id, quod in utero erit, inter suos heredes futurum erit. Sed et si incertum sit, aliquo tamen casu possit exsistere, quo, qui editur, suus futurus sit, ventrem mittemus; aequius enim est, vel frustra nonnunquam impendia fieri, quam denegari aliquando alimenta ei, qui dominus bonorum aliquo casu futurus est. §. 3. Quare et si ita exheredatio facta sit: *si mihi filius unus nascetur, exheres esto,* quia filia nasci potest, vel plures filii, vel filius et filia, venter in possessionem mittetur; satius est enim, sub incerto eius, qui edetur, ali etiam eum, qui exheredatus sit, quam eum, qui non sit exheredatus, fame necari, ratumque esse debet, quod deminutum est, quamvis is nascatur, qui repellitur. §. 4. Idem erit dicendum, et si mulier, quae fuit in possessione, abortum fecisset. §. 5. Sed et si sub conditione postumus sit exheredatus, pendente conditione Pedii sententiam admittimus, existimantis posse ventrem in possessionem mitti, quia sub incerto utilius sit ventrem ali. §. 6. Si venter ab institutis exheredatus sit, a substitutis praeteritus, Marcellus negat, in possessionem eum mitti posse viventibus institutis, quia exheredatus sit; quod verum est. §. 7. Per contrarium autem si ab institutis praeteritus sit venter, a substitutis exheredatus, vivis institutis mittendus est in possessionem. Quodsi non vivant, negat mittendum, quia ad eum gradum devoluta hereditas sit, a quo exheredatus est. §. 8. Si filius ab hostibus captus sit, uxor eius praegnans in possessionem soceri bonorum mittenda est; nam aliquo casu spes est, id, quod nascitur, inter suos heredes futurum, utputa si pater eius apud hostes decedat. §. 9. Sed et si quis ventrem ita exheredasset: *Qui mihi intra menses tres mortis meae natus erit, exheres esto,* vel: *qui post tres menses,* venter in possessionem utique mittetur, quia aliquo casu suus heres futurus est. Et sane benigniorem esse Praetorem in hanc partem oportebit, ne qui speratur ante vitam necetur. §. 10. Rectissime autem Praetor nusquam uxoris fecit mentionem, quia fieri potest, ut mortis tempore uxor non fuerit, quae se ex eo praegnantem dicit. §. 11. Etiam ex emancipato venter ad possessionem admittitur. Unde apud Iulianum libro vicesimo septimo Digestorum quaeritur; si emancipatus quis sit uxore iam praegnante, deinde decesserit, et pater eius mortuus sit, an venter in possessionem emancipati patris mitti possit? Et rectissime scripsit: rationem non esse, cur venter, quem edictum admittit, repelli debeat. Est enim aequissimum, partui consuli, qui natus bonorum possessionem accepturus est. Sed et si avus viveret, similiter ventrem admitteremus. §. 12. Si filius in adoptionem datus decesserit praegnante uxore, tunc deinde adoptator defunctus fuerit, mittetur venter in possessionem avi adoptivi. Sed an etiam in eius, qui in adoptionem dederat filium, mittetur? videamus. Et si hic nepos postumus heres ab avo naturali institutus sit, mittetur in possessionem, quia et nato ei, si nemo ex liberis sit alius, bonorum possessio secundum tabulas dari potest, aut si sint liberi praeteriti, etiam contra tabulas cum ipsis potest accipere. §. 13. Si pater nuru praegnante filium emancipaverit, non in totum repelli uterus debet; namque natus solet patri ex novo edicto iungi. Et generaliter, quibus casibus patri iungitur natus, admittendus est venter in possessionem. §. 14. Si ea, quae in possessionem vult ire, uxor negetur vel nurus esse vel fuisse, vel ex eo praegnans non esse contendatur, decretum interponit Praetor ad exemplum Carboniani edicti. Et ita divus Hadrianus Claudio Proculo Praetori rescripsit: ut summatim de re cognosceret, et si manifestam calumniam videret eius, quae ventris nomine in possessionem mitti desiderat, nihil novi decerneret; si dubitari de re posset, operam daret, ne praeiudicium fieret ei, quod in utero est, sed ventrem in possessionem mitti oportere. Apparet itaque, nisi manifesta sit calumniatrix mulier, debere eam decretum eligere, et ubi omnino iuste dubitari poterit, an ex eo praegnans sit, decreto tuendam esse, ne praeiudicium partui fiat. Idemque est, et si status mulieri controversia fiat. §. 15. Et generaliter, ex quibus causis Carbonianam bonorum possessionem puero Praetor dare solitus est, ex iisdem causis ventri quoque subvenire Praetorem debere non dubitamus, eo facilius, quo favorabilior est causa partus, quam pueri; partui enim in hoc favetur, ut in lucem producatur, puero, ut in familiam inducatur; partus enim iste alendus est, quia non tantum parenti, cuius esse dicitur, verum etiam reipublicae nascitur. §. 16. Si quis prima uxore praegnante facta, mox aliam duxerit, eamque praegnantem fecerit, diemque suum obierit, edictum ambobus sufficiet, videlicet cum nemo contendit, nec calumniatricem dicit. §. 17. Quoties autem venter in possessionem mittitur, solet mulier curatorem ventri petere, solet et bonis. Sed si quidem tantum ventri curator datus sit, creditoribus permittendum, in custodia bonorum esse; si vero non tantum ventri, sed etiam bonis curator datus est, possunt esse securi creditores, quum periculum ad curatorem pertineat; idcirco curatorem bonis ex inquisitione dandum, idoneum scilicet, oportet creditores curare, vel si quis alius est, qui non edito partu successionem speret. §. 18. Hoc autem iure utimur, ut idem curator et bonis et ventri detur. Sed si creditores instent, vel qui sperat se successurum, diligentius atque circumspectius id fieri debebit, et plures, si desiderentur, dandi sunt. §. 19. Mulier autem in possessionem missa ea sola, sine quibus fetus sustineri et ad partum usque produci non possit, sumere ex bonis debet, et in hanc rem curator constituendus est, qui cibum, potum, vestitum, tectum mulieri praestet pro facultatibus defuncti, et pro dignitate eius atque mulieris. §. 20. Deminutio autem ad hos sumtus fieri debet primum ex pecunia numerata; si ea non fuerit, ex his rebus, quae patrimonia onerare magis impendio, quam augere fructibus consueverunt. §. 21. Item si periculum est, ne interim res usucapiantur, ne debitores tempore liberentur, idem curare debet. §. 22. Ita igitur curam hoc quoque officio administrabit, quo solent curatores atque tutores pupillorum. §. 23. Eligitur autem curator aut ex his, qui tutores dati sunt postumo, aut ex necessariis affinibusque, aut ex substitutis, aut ex amicis defuncti, aut ex creditoribus, sed utique is, qui idoneus videbitur, aut si de personis eorum quaestio moveatur, vir bonus eligitur. §. 24. Quodsi nondum sit curator constitutus, quia plerumque aut non petitur, aut tardius petitur,

aut serius datur, Servius aiebat, res hereditarias heredem institutum vel substitutum obsignare non debere, sed tantum pernumerare, et mulieri assignare. §. 25. Idem ait: ad custodienda ea, quae sine custodia salva esse non possunt, custodem ab herede ponendum, utputa pecoris, etsi nondum messis vindemiave facta sit, et si fuerit controversia, quantum deminui oporteat, arbitrum dandum. §. 26. Curatore autem constituto haec omnia cessare puto; conscribere tamen curatori debent et vendenti et inventarium rerum facienti. §. 27. Tamdiu autem venter in possessione esse debet, quamdiu aut pariat, aut abortum faciat, aut certum sit, eam non esse praegnantem. §. 28. Et si sciens prudensque, se praegnantem non esse, consumserit, de suo eam id consumsisse, Labeo ait.

II. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Sed et si eum ediderit, qui repulsus est, discedere debet.

III. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Sumtus autem ab ea facti bona fide non repetuntur.

IV. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Habitatio quoque, si domum defunctus non habuit, conducenda erit mulieri. §. 1. Servis quoque mulieris, qui necessarii sunt ad ministerium eius, secundum dignitatem cibaria praestanda sunt.

V. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Curator ventris alimenta mulieri statuere debet, nec ad rem pertinet, an dotem habeat, unde sustentare se possit, quia videntur, quae ita praestantur, ipsi praestari, qui in utero est. §. 1. Curator ventri datus solvendi debiti rationem habere debet, utique eius, quod sub poena aut pignoribus pretiosis debetur.

VI. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Extraneo postumo herede instituto non aliter venter in possessionem mittitur, nisi mater aliunde se alere non possit, ne forte ei, qui natus bonorum possessor futurus est, denegasse alimenta videamur.

VII. *Idem libro XLVII. ad Edictum.* Ubicunque ab intestato admittitur quis, illic et venter admittitur, scilicet si talis fuerit is, qui in utero est, ut, si in rebus humanis esset, bonorum possessionem petere posset, ut in omnibus partibus edicti pro superstite habeatur is, qui in utero est. §. 1. Interdum non passim, sed cum causae cognitione mitti venter in possessionem debet, si quis sit, qui controversiam referat. Sed hoc tantum ad eum ventrem erit referendum, qui cum liberis admittitur. Ceterum si mittatur unde legitimi, vel qua alia ex parte, dicendum est, non esse causae cognitionem necessariam. Nec enim aequum est, in tempus pubertatis ventrem vesci de alieno, in tempus pubertatis dilata controversia. Sed enim placet, omnes controversias, quae quasi status controversiam continent, in tempus pubertatis differri, sed non ut in possessione sit, status controversia dilata, sed sine possessione. §. 2. Quamvis autem Praetor ventrem in possessionem mittat cum his, quibus possessionem dederit, attamen etiam solus venter admittetur ad bonorum possessionem.

VIII. *Paulus libro I. de Adulteriis.* Si ventris nomine mulier missa sit in possessionem, divus Hadrianus Calpurnio Flacco differendam accusationem adulterii rescripsit, ne quod praeiudicium fieret nato.

IX. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Cum venter mittitur in possessionem, quod in ventris alimenta deminutum est, detrahitur velut aes alienum.

X. *Paulus libro VII. Quaestionum.* Postumus natus quocunque tempore, qui tamen testatoris morte conceptus iam erit, potest agnoscere bonorum possessionem. Nam et ventrem Praetor ex omnibus edicti partibus mittit in possessionem bonorum, non missurus scilicet, si ei nato daturus non esset bonorum possessionem.

TIT. X.
DE CARBONIANO EDICTO.

I. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Si cui controversia fiet, an inter liberos sit, et impubes sit, causa cognita perinde possessio datur, ac si nulla de ea re controversia esset, et iudicium in tempus pubertatis causa cognita differtur. §. 1. Eum, qui controversiam facit, si pro pupillo satis ei non detur, simul in possessionem eorum bonorum esse Praetor iubet. §. 2. Non tantum masculi, sed et feminae ex virili sexu descendentes Carboniani commodum habebunt. §. 3. Et generaliter dicimus, his demum Carbonianum competere, quibus contra tabulas bonorum possessio competit, his vero non competere, qui repelluntur a contra tabulas bonorum possessione. §. 4. Si quis non ab aliquo hanc controversiam patiatur, quod inter liberos non sit, sed ab ipso patre, utputa nepos, qui se retentum in potestate avi dicit ab emancipato patre, cui iungi desiderat, an differri debeat? Et magis est, ut differatur; parvi enim refert, quis ei controversiam faciat, quum, et si testator eum negaverit ex liberis, non tamen exheredem scripserit, Carboniano possit esse locus. §. 5. Sed et si quis non tantum ex liberis negetur esse, verum servus etiam esse dicatur, forte ex ancilla editus, Iulianus scripsit, adhuc Carboniano locum esse; quod et divus Pius rescripsit. Nam vel magis consulendum est his, quibus maius periculum intenditur; nam si aliter observetur, inventa erit ratio, quemadmodum audacissimus quisque eo maiore iniuria impuberem afficiat, quo et plura, et graviora de eo mentiatur. §. 6. Sed et si ipse defunctus servus esse dicatur, idem erit dicendum. §. 7. Sed et si fiscus faciat impuberi controversiam, Carbonianum edictum potest locum habere. §. 8. Pomponius libro septuagesimo nono ad Edictum scripsit: cum filius heres vel exheres scriptus est, Carbonianum edictum cessare, quamvis filius esse negetur, quia vel quasi scriptus habet bonorum possessionem, etiam si filius non sit, vel repellitur quasi exheredatus, etsi filius esse videatur; *nisi forte postumus*, inquit, *sit heres institutus, et natus negetur esse filius, sed subiectus esse dicatur; quo casu eius partis tantum danda est ei bonorum possessio, ex qua institutus est.* §. 9. Idem ait: quum quidam exheredem scripsisset filium, quod diceret eum ex adulterio conceptum, quia fieret ei haec controversia, an inter liberos sit, ex hac parte edicti ei bonorum possessionem competere, quum, si sine elogio exheres scriptus esset, non haberet bonorum possessionem. Idemque est, et si ita sit scriptum: *Quisquis est, qui filium meum se esse dicit, exheres esto*, quia non est filius exheredatus. §. 10. Si quis filium suum heredem instituerit ex minima parte sic: *Ille, qui ex illa natus est, heres esto*, non quasi filium suum, deinde hic contendat patrem intestatum decessisse, seque ei suum heredem esse, interest, coheredes eius utrum negent eum filium, an vero contendant testamentum valere. Si testamentum valere contendunt, controversia non est differenda, et Carbonianum cessat. Quodsi filium eum negant, et ad ipsos potius, quasi ad consanguineos, hereditatem pertinere dicunt, data bonorum possessione impuberi, controversia in tempus pubertatis differtur. §. 11. Si mater subiecti partus arguatur, an differenda sit quaestio propter statum pueri? quaeritur. Et si quidem pupilli status in dubium devocatur, differri quaestio in tempus pubertatis debet, quum metus esse possit, ne minus idonee defendatur; cum vero mater rea postulatur, utique integra fide et maiore constantia causam defensura, recenti tempore dubium non est, cognitionem fieri oportere, et post eventum cognitionis, si suppositum partum apparuerit, actiones hereditariae puero denegandae sunt, omniaque perinde habenda, atque si heres scriptus non fuisset.

II. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Licet mulier, quae partum subiecisse dicitur, decesserit, tamen si participes maleficii sint, in praesenti cognoscendum est. Si autem nemo sit, qui puniri possit, quia omnes participes facinoris forte decesserint, secundum Carbonianum edictum in tempus pubertatis differenda cognitio est.

III. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Carbonianum edictum aptatum est ad contra tabulas bonorum possessionem et intestati, quum et in secundum tabulas in quibusdam casibus possit videri necessarium edictum, veluti si paterfamilias ita instituerit: *postumus heres esto*, vel: *postuma heres esto*, et negetur esse verum, quod in testamento scriptum est. §. 1. Et cum de fideicommissis vel de legatis quaeritur, differri potest causa in tempus pubertatis; id enim divus Pius Claudio Hadriano rescripsit. §. 2. Quamvis scripto heredi non promitti bonorum possessionem ex edicto Carboniano certum sit, tamen quaestionem status in tempus pubertatis differri, procul dubio est. Ergo si quidem de parentis bonis, simul et de statu controversia fiat, hoc edictum locum habebit; sin vero tantum status, differetur quaestio in tempus pubertatis, sed non ex Carboniano, sed ex constitutionibus. §. 3. Puberi, quamvis minori viginti quinque annis, Carbonianum non succurrit. Sed si, quum esset pubes, quasi impubes obrepserit, bonorumque possessionem acceperit, dicendum erit, nihil eum egisse; nam et si im

pubes esset, mox pubes factus, fmiretur bonorum possessionis emolumentum. §. 4. Causae cognitio in eo vertitur, ut, si manifesta calumnia appareat eorum, qui infantibus bonorum possessionem petant, non detur bonorum possessio. Summatim ergo, quum petitur ex Carboniano bonorum possessio, debet Praetor cognoscere; et si quidem absolutam causam invenerit, evidenterque probetur, filium non esse, negare debet ei bonorum possessionem Carbonianam; si vero ambiguam causam, hoc est vel modicum pro puero facientem, ut non videatur evidenter filius non esse, dabit ei Carbonianam bonorum possessionem. §. 5. Duae autem sunt causae cognitiones; una dandae Carbonianae possessionis, quae habet commodum illud, ut perinde, atque si nullam controversiam pateretur impubes, possessionem accipiat; alia causae cognitio illa, utrum differri debeat in tempus pubertatis cognitio, an repraesentari? Hoc autem diligentissime Praetori examinandum est, an expediat pupillo repraesentari cognitionem, an potius differri in tempus pubertatis, et maxime inquirere hoc a cognatis, matre, tutoribusque pupilli debet. Finge esse testes quosdam, qui dilata controversia aut mutabunt consilium, aut decedent, aut propter temporis intervallum non eandem fidem habebunt, vel finge esse anum obstetricem, vel ancillas, quae veritatem pro partu possunt insinuare, vel instrumenta satis idonea ad victoriam, vel quaedam alia argumenta, ut maius damnum patiatur pupillus, quod differtur cognitio, quam compendium, quod non repraesentatur, finge pupillum satisdare non posse, et admissos in possessionem, qui de hereditate controversiam faciunt, multa posse subtrahere, novare, moliri, aut stulti aut iniqui Praetoris erit, rem in tempus pubertatis differre cum summo eius incommodo, cui consultum velit. Divus etiam Hadrianus ita rescripsit: *Quod in tempus pubertatis res differri solet, pupillorum causa fit, ne de statu periclitentur, antequam se tueri possunt. Ceterum si idoneos habeant, a quibus defendantur, et tam expeditam causam, ut ipsorum intersit, mature de ea iudicari, et tutores eorum iudicio experiri volunt, non debet adversus pupillos observari, quod pro ipsis excogitatum est, et pendere status eorum, quum iam possit indubitatus esse.* §. 6. Si mater impuberis subiecti partus rea postulata causam obtinuerit, poterit adhuc superesse status quaestio, utputa si dicatur aut non esse ex ipso defuncto conceptus, aut ex ipso quidem, sed non ex matrimonio editus. §. 7. Si is, qui status controversiam filio faciebat, et solum se filium dicebat, decesserit, et mater ei heres extiterit, si quidem eandem controversiam impuberi mater faciat, qui se ex alia natum affirmat, quam filius eius faciebat, scilicet ut neget eum filium, idcircoque ad se totam hereditatem ex persona filii sui defuncti pertinere debere, in tempus pubertatis differri, Iulianus ait, quia nihil intersit, suo an hereditario nomine controversiam faciat. Plane si mater concedat, hunc quoque defuncti filium esse, idcircoque partem dimidiam hereditatis solam sibi vindicet ex bonis paternis, non erit iudicium in tempus pubertatis differendum; non enim de paternis, sed de fraternis bonis impuberi fit controversia. §. 8. Ibidem Iulianus quaerit: si duo impuberes patiantur status controversiam, et alter eorum pubuerit, exspectari alterius quoque pubertas debet, scilicet ut sic de utriusque statu agatur, ne aliquod praeiudicium fiat impuberi per puberis personam. §. 9. Parvi refert, utrum petitor sit impubes, an possessor, qui status controversiam patitur; nam sive possideat, sive petat, in tempus pubertatis differtur. §. 10. Si duo impuberes invicem faciant status controversiam, interest, utrum quisque se solum filium dicat, an et se. Nam si se solum dicat filium, dicendum est, debere controversiam ad utriusque pubertatem differri, sive petitor, sive possessor sit. Si vero alter se solum, alter et se dicat, si quidem ille adoleverit, qui se solum dicat, adhuc differtur controversia propter pueritiam eius, qui et se dicit, sed de parte, non de toto; de parte enim utique nec litigatur. Quodsi ille adoleverit, qui et se dicit, ille impubes sit, qui se solum dicit, non differtur controversia; nec enim patitur impubes status controversiam, sed facit, quum hic pubes et se dicat, et illum non neget filium. §. 11. Si quis liber et heres esse iussus status controversiam impuberi faciat, qui filius esse, et testamentum patris rupisse dicatur, Iulianus ait, utraque iudicia, et hereditatis et libertatis, in tempus pubertatis differenda; neutrum enim eorum ita explicari potest, ut non conditioni eius, qui se filium esse contendat, praeiudicetur. Ceterae quoque libertatis quaestiones ex testamento pendentes in tempus pubertatis differuntur. §. 12. Cum exstaret impubes, qui se filium defuncti diceret, debitoresque negent eum filium esse defuncti, et intestati hereditatem ad agnatum, qui forte trans mare aberit, pertinere, necessarium erit puero Carbonianum edictum. Sed et absenti erit prospiciendum, ut cautio praestetur. §. 13. Missum autem ex Carboniano in possessionem student Praetores possessorem constituere. Quodsi coeperit aut hereditatem petere quasi bonorum possessor Carbonianus, aut singulas res, rectissime Iulianus libro vicesimo quarto Digestorum scribit, exceptione eum summovendum; contentum enim esse debere hac praerogativa, quod possessorem eum Praetor tantisper constituat; si igitur vult hereditatem aut singulas res petere, petat, inquit, directa actione quasi heres, ut ea petitione iudicari possit, an quasi ex liberis heres sit, ne praesumtio Carbonianae bonorum possessionis iniuriam adversariis afferat. Quae sententia habet rationem et aequitatem. §. 14. Haec autem possessio intra annum datur, sicuti ordinariae quoque, quae liberis dantur, intra annum dantur. §. 15. Sed oportebit hunc, qui se filium dicit, non solum Carbonianam bonorum possessionem accipere, verum etiam ordinariam agnoscere. §. 16. Currunt autem tempora ad utramque bonorum possessionem separatim; ordinariae quidem, ex quo patrem suum decessisse scit, et facultatem bonorum possessionis petendae habuit, Carbonianae vero ex eo tempore, ex quo controversiam sibi fieri cognovit.

IV. *Iulianus libro XXIV. Digestorum.* Ideo si ex prima parte edicti bonorum possessionem non petierit, alias poterit ex sequenti parte edicti ad exemplum Carboniani accipere bonorum possessionem, alias non poterit. Nam si confestim post patris mortem controversia ei facta fuerit, an inter liberos bonorum possessionem accipere possit, simul ad utriusque edicti causam annus cessisse videbitur. Si vero interposito tempore scierit controversiam sibi moveri, poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum possessionem acceperat, ex sequenti bonorum possessionem petere. Quam quum acceperit, perpetuo possessoriis actionibus utetur; sed si post pubertatem contra eum iudicatum fuerit, denegabuntur ei actiones.

V. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Sed si is, qui controversiam impuberi facit, ex liberis sit, eveniet, ut, sive caveat hic, cui status fit controversia, sive non caveat, attamen simul sit in possessione. §. 1. Si impubes non defendatur, idcircoque missus sit in possessionem etiam adversarius eius, actiones hereditarias quis exercebit? Et ait Iulianus libro vicesimo quarto Digestorum: curatorem constitui debere, qui omnia curet, et actiones exerceat. Denique scribit: etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem, actiones posse adversus curatorem intendere, nec esse prohibendum; nullum enim per hoc praeiudicium hereditati fieri; nam et adversus ipsum pupillum, si satisdedisset, recte experiretur. §. 2. Quoties impubes satis non dat, mittitur in possessionem adversarius eius, sive satisdet, sive non det, et si velit adversarius committi sibi administrationem, satisdare debet pupillo; ceterum si satis non det, debet curator constitui, per quem bona administrentur. Adversarius autem si satisdederit, res, quae tempore periturae aut deteriores futurae sunt, distrahere debet; item a debitoribus, qui tempore liberabuntur, exigere debet; cetera cum pupillo possidebit. §. 3. An autem vescendi causa deminuere possit is, qui ex Carboniano missus est? videamus. Et si quidem satis impubes dedit, sive decrevit Praeses sive non, deminuet vescendi causa, et hoc minus restituet hereditatis petitori. Quodsi satisdare non potuit, et aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa usque ad id, quod alimentis eius necessarium est, mittendus est. Nec mirum debet videri, hereditatem propter alimenta minui eius, quem fortasse iudicabitur filium non esse, quum omnium edictis venter in possessionem mittatur, et alimenta mulieri praestentur propter eum, qui potest non nasci, maiorque cura debeat adhiberi, ne fame pereat filius, quam ne minor hereditas ad petitorem perveniat, si apparuit filium non esse. §. 4. Maxime autem puto, si missus fuerit in possessionem adversarius, desiderandum a Praetore, ne instrumenta in possessionem suam redigat. Ceterum decipietur pupillus, dum vel instruitur eis adversarius, vel etiam

intercipere eu potest. §. 5. Cum autem in satisdatione et pupillus et adversarius eius cessant, curator constituendus est, qui bona administret, et quandoque ei, qui iudicio vicerit, restituat. Quid tamen, si tutores pupilli velint administrare? Non erunt audiendi, nisi satisdederint nomine pupilli, aut curatores quoque iidem ipsi sint constituti.

VI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* De bonis matris an decretum interponendum sit? quaeritur. Et decretum quidem non est interponendum, dilatio autem longissima danda est, quae in tempus pubertatis extrahet negotium. §. 1. Plane si simul de paternis et de maternis bonis controversia sit, vel etiam de fratris, et has controversias in tempus pubertatis differendas esse, Iulianus respondit. §. 2. Huic autem edicto locus est, etiam si ab intestato ad bonorum possessionem veniant liberi, tametsi ex inferioribus partibus petant, qua legitimi vocantur, quoniam sui sunt, vel ex illa, quae cognatis datur. §. 3. Ita demum autem huic edicto locus est, si status et hereditatis controversia sit. Nam si tantum status, quod, puta, servus dicatur esse, nec ulla bonorum controversia sit, hoc casu liberale iudicium statim explicandum erit. §. 4. Qui pupillo controversiam facit, si simul cum eo in possessionem missus est, ali ex bonis defuncti non debebit, nec quidquam de bonis deminuere; haec enim possessio pro satisdatione cedit. §. 5. Non solum alimenta pupillo praestari debent, sed et in studia, et in ceteras necessarias impensas debet impendi pro modo facultatum. §. 6. Post pubertatem quaeritur, an actoris partes sustinere debeat, qui ex Carboniano missus est in possessionem? Et responsum est: rei partes eum sustinere debere, maxime si cavit. Sed et si non caverit, si nunc paratus sit cavere, quasi possessor conveniendus est. Quodsi nunc non caveat, possessio transfertur adversario satis offerente perinde, atque si nunc primum ab eo peteretur hereditas.

VII. *Iulianus libro XXIV. Digestorum.* Si impubes negetur iure adoptatus, et ideo paternae hereditatis ei controversia fiat, non erit iniquum, simile Carboniano decretum interponi. §. 1. Item si impubes in adoptionem datus esse dicatur, et ideo negetur naturalis patris hereditas ad eum pertinere, quia et hoc casu quaeritur, an iure filii hereditatem obtinere possit? locus erit Carboniano edicto. §. 2. Cum vero proponitur exheredatus esse, non est necessarium, controversiam pubertatis differri, quia non de ipsius filii, sed de testamenti iure quaeritur. §. 3. Si mater eius, cui et de libertate, et de hereditate paterna controversia fit, in quaestionem libertatis vocatur, iudicium de matre non semper in tempus pubertatis differendum erit; nam et ipsi, qui subiectus esse dicitur, ex causa repraesentari solet. §. 4. Quoties Carbonianum decretum interponitur, eodem loco rem haberi oportet, quo esset, si nulla controversia fieret ei, qui bonorum possessionem acceperit. §. 5. Cum autem ex duobus fratribus ex hoc decreto missis alter pro parte sua paternam hereditatem non defendit, compellitur alter totam defendere, aut universa creditoribus cedere. §. 6. Interdum etiam exheredatus filius ex Carboniano decreto bonorum possessionem accipiet, si non contra tabulas petit bonorum possessionem, sed ab intestato unde liberi, quia neget tabulas testamenti patris tales esse, ut secundum eas bonorum possessio dari possit, et dicatur non esse filius. §. 7. Si pupillus liberti paterni bonorum possessionem peteret, negaretur autem filius patroni esse, quia de paternis bonis nulla controversia ei fieret, differendum hoc iudicium non est. Si vero post interpositum Carbonianum decretum haec quoque controversia moveretur, hoc iudicium in id tempus differri debet. §. 8. Quaesitum est: an simul et pupillus ex Carboniano, et scripti heredes secundum tabulas bonorum possessionem haberent? Respondi: si filius non esset, aut non accepisset contra tabulas vel ab intestato bonorum possessionem, simul et ipsum ex Carboniano, et scriptos heredes secundum tabulas habituros bonorum possessionem.

VIII. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Decessit, quem ego filium meum et in mea potestate esse dico; exsistit impubes, qui eum patremfamilias, et ad se hereditatem pertinere dicat. Decretum necessarium esse respondit. §. 1. Item emancipatus decessit intestato, superstite filio impubere, qui se ei suum esse dicit; ego contendo ante emancipationem conceptum, atque ideo in mea potestate esse, et bona emancipati ad me pertinere; et quidem hunc filium esse constat, sed hactenus de statu eius quaeritur, in potestate patris fuerit, necne? Sententia tamen edicti procul dubio ex Carboniano admittitur.

IX. *Neratius libro VI. Membranarum.* Quod Labeo scribit: quoties suppositus esse dicitur pupillus, cum quo de patris eius hereditate controversia est, curare Praetorem debere, ut is in possessione sit, de eo puto eum velle intelligi, qui post mortem patrisfamilias, qui se sine liberis decedere credidit, filius eius esse dici coepit. Nam eius, qui agnitus est ab eo, de cuius bonis quaeritur, iustior in ea re causa est, quam postumi.

X. *Marcellus libro VII. Digestorum.* Cum mulier deferente herede iuraverit se praegnantem esse, bonorum possessio ex edicto Carboniano dari debet; vel denegari, si illa heredi detulit iusiurandum, quam causa cognita detur possessio, ne aut heredi bonorum possessio data faciat praeiudicium, aut denegata ius ordinarium eripiat pupillo.

XI. *Papinianus libro XIII. Quaestionum.* Cum sine beneficio Praetoris, qui patitur controversiam filius, heres esse potest, forte quia scriptus est, edicto Carboniano locus non est, similiter ac cum certum est, quamvis filius sit, eum tamen heredem non fore, veluti si Titio herede instituto, postumus aut impubes exheredatus negetur filius. Nec ad rem pertinet, quod interest illius in quibusdam filium esse, veluti propter fratris ex alia matre nati bona, vel iura libertorum et sepulcrorum; istos enim casus ad Carbonianum constat non pertinere.

XII. *Idem libro XIV. Quaestionum.* Scriptus heres, contra quem filius impubes, qui subiectus dicitur, ex edicto primo bonorum possessionem petit, exemplo legitimi secundum tabulas interim accipere non potest. Quodsi medio tempore scriptus, vel ille, qui intestati possessionem habere potuerit, moriantur, heredibus eorum succurrendum erit. Quid enim, si non potuerint adire hereditatem iure cessante, vel ob litem in dubio constituti?

XIII. *Paulus libro XI. Responsorum.* Titia post mortem mariti sui postumam enixa est; eidem Titiae crimen adulterii Sempronius apud Praesidem provinciae obiecit. Quaero: an in tempus pubertatis quaestio adulterii differri debeat, ne praeiudicium postumae fiat? Paulus respondit: si ei pupillae, de qua quaeritur, bonorum paternorum quaestio non moveatur, sine causa tutores desiderare adulterii quoque quaestionem in tempus pubertatis pupillae differri.

XIV. *Scaevola libro II. Responsorum.* Quaeritur: an impubes, qui bonorum possessionem ex Carboniano acceptit, si ante, quam possessio ad eum translata fuerit, pubes factus sit, petitoris partibus fungi debeat? Respondit: in eo, quod a possessore peteret, probationem ei incumbere.

XV. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Haec bonorum possessio, si satis datum sit, non tantum ad possessionem adipiscendam, sed ad res etiam persequendas, et debitum exigendum, et collationem bonorum, et dotis, et omnium, quae conferri diximus, prodest.

XVI. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Sed sicuti de bonis paternis emancipato cavetur, ita de istis, quae ipse confert, cavendum est.

TIT. XI.

DE BONORUM POSSESSIONE SECUNDUM TABULAS.

I. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Tabulas testamenti accipere debemus omnem materiae figuram. Sive igitur tabulae sint ligneae, sive cuiuscunque alterius materiae, sive chartae, sive membranae sint, vel si e corio alicuius animalis, tabulae recte dicentur. §. 1. Non autem omnes tabulas Praetor sequitur hac parte edicti, sed supremas, hoc est eas, quae novissime ita factae sunt, ut post eas nullae factae sint. Supremae enim hae sunt, non quae sub ipso mortis tempore factae sunt, sed post quas nullae factae sunt, licet hae veteres sint. §. 2. Sufficit autem exstare tabulas, etsi non proferantur, si certum sit eas exstare. Igitur et si apud furem sint, vel apud eum, apud quem depositae sunt, dubitari non oportet, admitti posse bonorum possessionem; nec enim opus est aperire eas, ut bonorum possessio secundum tabulas agnoscatur. §. 3. Semel autem exstitisse tabulas mortuo testatore desideratur, tametsi exstare desierint; quare et si postea interciderunt, bonorum possessio peti poterit. §. 4. Scientiam tamen exigemus, ut sciat heres exstare tabulas, certusque sit, delatam sibi bonorum possessionem. §. 5. Si quis in duobus

exemplaribus fecerit testamentum, et aliud non exstet, tabulae exstare videntur, petique potest bonorum possessio. § 6. Sed et si in duobus codicibus simul signatis alios atque alios heredes scripserit et utrumque exstet, ex utroque quasi ex uno competit bonorum possessio, quia pro unis tabulis habendum est, et supremum utrumque accipiemus. § 7. Sed si unum fecerit testator quasi testamentum, aliud quasi exemplum, si quidem id exstat, quod voluit esse testamentum, bonorum possessio petetur, si vero id, quod exemplum erat, bonorum possessio peti non poterit, ut Pomponius scripsit. § 8. Exigit Praetor, ut is, cuius bonorum possessio datur, utroque tempore ius testamenti faciendi habuerit, et quum facit testamentum, et quum moritur. Proinde si impubes, vel furiosus, vel quis alius ex his, qui testamentum facere non possunt, testamentum fecerit, deinde habens testamenti factionem decesserit, peti bonorum possessio non poterit. Sed et si filiusfamilias, putans se patremfamilias, testamentum fecerit, deinde mortis tempore paterfamilias inveniatur, non potest bonorum possessio secundum tabulas peti. Sed si filiusfamilias veteranus de castrensi faciat, deinde emancipatus, vel alias paterfamilias factus decedat, potest eius bonorum possessio peti. Sed si quis utroque tempore testamenti factionem habuerit, medio tempore non habuerit, bonorum possessio secundum tabulas peti poterit. § 9. Si quis autem testamentum fecerit, deinde amiserit testamenti factionem vel furore, vel quod ei bonis interdictum est, potest eius peti bonorum possessio, quia iure testamentum eius valet. Et hoc generaliter de omnibus huiusmodi dicitur, qui amittunt mortis tempore testamenti factionem. Sed ante factum eorum testamentum valet. § 10. Si linum, quo ligatae sunt tabulae, incisum sit, si quidem alius contra voluntatem testatoris inciderit, bonorum possessio peti potest. Quodsi ipse testator id fecerit, non videntur signatae, et ideo bonorum possessio peti non potest. § 11. Si rosae sint a muribus tabulae, vel linum aliter ruptum, vel vetustate putrefactum, vel situ, vel casu, et sic videntur tabulae signatae, maxime si proponas vel unum linum tenere. Si ter forte vel quater linum sit circumductum, dicendum est, signatas tabulas esse exstare, quamvis vel incisa vel rosa sit pars lini.

II. *Idem libro XLI. ad Edictum.* Sequimur ordinem Praetor secutus est. Voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere, mox, si ante non sit occupata, iudicium defuncti sequendum. Exspectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt. Quodsi tempus fuerit finitum, aut ante decesserint, vel repudiaverint, vel ius petendae bonorum possessionis amiserint, tunc revertetur bonorum possessio ad scriptos. § 1. Si sub conditione heres institutus filius sit, humanum pariter putavi, secundum tabulas competere ei quasi scripto bonorum possessionem, qualis qualis conditio sit, etiam si haec: *si navis ex Asia venerit.* Et quamvis defecerit conditio, Praetor tamen filium, qui admissus secundum tabulas, tueri debebit, ac si contra tabulas accepisset. Quae tuitio ei, qui emancipatus est, necessaria est. § 2. Pro qua quisque parte heres scriptus est, pro ea accipiet bonorum possessionem, sic tamen, ut, si non sit, qui ei concurrat, habeat solus bonorum possessionem. Quamdiu tamen ex heredibus unus deliberat, utrum admittat bonorum possessionem, an non? portio bonorum possessionis eius coheredi non defertur. § 3. Si primus quidem ita substitutus sit: *si intra decem, secundus: si post decem, intra quatuordecim annos,* si quidem intra decem decesserit, primus solus heres erit, et accipiet bonorum possessionem; si vero post decem, intra quatuordecim, secundus solus heres erit, et accipiet bonorum possessionem; nec sibi iunguntur, quum ad suum quisque casum substitutus sit. § 4. Defertur bonorum possessio secundum tabulas primo gradu scriptis heredibus, mox, illis non petentibus, sequentibus, non solum substitutis, verum substitutis quoque substitutis; et per seriem substitutos admittimus. Primo gradu autem scriptos accipere debemus omnes, qui primo loco scripti sunt. Nam sicuti ad adeundam hereditatem proximi sunt, ita et ad bonorum possessionem admittendam. § 5. Si quis ita scripserit: *Primus ex parte heres esto. Si Primus heres non erit, Secundus heres esto. Tertius ex alia parte dimidia heres esto. Si non erit, Quartus heres esto,* Primus et Tertius priores ad bonorum possessionem invitantur. § 6. Si quis ita instituerit heredes: *Uter ex fratribus meis Seium nostrum duxerit, ex [illegible] esto; uter non duxerit, ex [illegible]* [illegible] mortuus fuerit Seia, neque partes [illegible] stat; quodsi ab altero uxor [illegible] quadrantem eis competere. [illegible] antequam exstat conditio, [illegible] cetio est indoctum [illegible] bonorum possessionem petere [illegible] quam non potest, qui heres scriptus [illegible] lore; nam pro non scripto [illegible] Si duo sunt heredes instituti, Primus [illegible] cuius Tertius substitutus [illegible] possessionem Tertius succedit, quum [illegible] reditatem adire vel bonorum [illegible] bonorum possessio ad Primum, [illegible] bonorum possessionem, sed ipse [illegible] enim scriptis, sicut portio hereditatis [illegible] sessio accrescit. § 8. Si servus heres [illegible] mino defertur bonorum possessio, [illegible] nebit, annulat enim eas [illegible] re si mortis tempore huius heres [illegible] Sempronii, nec Sempronius [illegible] sit, vel etiam eum alienaverit [illegible] ut, si Septicius eum emerit [illegible] possessio, ad hunc enim hereditas pertinet. [illegible] multos dominos transierit servus [illegible] vissimo domino bonorum [illegible]

III. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* [illegible] omnes postumos, qui morientis testatoris [illegible] si natus sit, bonorum possessionem petere [illegible]

IV. *Ulpianus libro XLII. ad Edictum.* [illegible] pellatio et ad novam chartam refertur [illegible] Proinde et si in opisthographo quis testatus sit, [illegible] test bonorum possessio.

V. *Idem libro IV. Disputationum.* Si sub [illegible] heres quis institutus sit, et acceptam [illegible] secundum tabulas conditio defecerit, [illegible] possessori concedenda sit, utputa si filius [illegible] sub conditione heres institutus; nam et si defecerit conditio, attamen secundum tabulas bonorum possessionem [illegible] accipere, Iulianus scripsit. Sed et si is fuerit, qui ab intestato bonorum possessor futurus esset, [illegible] psit, et hoc iure utimur. § 1. Videamus, an legata ei [illegible] debeantur? Et filius quidem quasi contra tabulas bonorum possessione accepta non habere videtur, [illegible] vero quasi ab intestato; et ideo filius liberis parentibusque legata relicta solis praestare cogetur, ceteris non. Plane ei, cui ab intestato fideicommissum relictum est, erit praestandum, quasi videatur hoc ipso translatum, quod ex testamento petita sit bonorum possessio.

VI. *Idem libro VIII. Disputationum.* Hi demum sub conditione heredes instituti bonorum possessionem secundum tabulas etiam pendente conditione, necdum impleta, petere possunt, qui utiliter sunt instituti. Quodsi inutiliter quis sit institutus, nec ad bonorum possessionem inutilis institutio proficit.

VII. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Cum tabulae testamenti pluribus signis signatae sunt, et quaedam ex his non parent, septem tamen signa maneant, sufficit ad bonorum possessionem dandam septem testium signa comparere, licet non omnium, qui signaverant, maneant signa.

VIII. *Idem libro XXIV. Digestorum.* Si ita scriptum sit: *Sempronius ex parte dimidia heres esto. Titius, si navis ex Asia venerit, ex parte tertia heres esto. Idem Titius, si navis ex Asia non venerit, ex parte sexta heres esto,* Titius non ex duabus partibus heres scriptus, sed ipse sibi substitutus intelligi debet, ideoque non ex maiore parte, quam tertia scriptus videtur. Secundum hanc rationem, quum sextans vacuus relinquatur, bonorum possessionem Titius accipiet non solum tertiae partis, sed eius quoque, quae ex sextante eidem accrevit. § 1. Qui filio impuberi substituitur ita: *Si filius meus morietur, priusquam in suam tutelam venerit, tunc Titius mihi heres esto,* sicut hereditatem vindicat perinde, ac si verbum hoc *mihi* adiectum non esset, ita bonorum quoque eius possessionem accipere potest. § 2. Sed et cum in praenomine et cognomine erratum est, is, ad quem hereditas pertinet, etiam bonorum possessionem accipiet. § 3. Is autem, cuius nomen in testamento voluntate testatoris perductum est, sicut ad adeun-

data hereditatem, ita ad petendam bonorum possessionem scriptus non intelligitur, quamvis eius nomen legatur. §. 4. Quidam testamentum in tabulis sibi fecit, filio autem impuberi per nuncupationem substituit. Respondi: sententiam Praetoris in danda bonorum possessione eam esse, ut separatim patris, separatim filii heredes aestimari debeant; nam quemadmodum scripto herede filio separatim ab heredibus patris, ita nuncupato potest videri separatim a scriptis patris heredibus bonorum possessio dari.

IX. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* Ut bonorum possessio secundum pupillares tabulas admitti possit, requiritur, ut patris testamentum signatum sit, licet secundae tabulae resignatae proferantur.

X. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Si servus sub conditione heres institutus sit, an bonorum possessionem accipere possit? dubitatur. Et Scaevola noster probat, posse.

XI. *Papinianus libro XIII. Quaestionum.* *Qui ex liberis meis impubes supremus morietur, ei Titius heres esto.* Duobus peregre defunctis, si substitutus ignoret, uter novissimus decesserit, admittenda est Iuliani sententia, qui propter incertum conditionis etiam prioris posse peti possessionem bonorum respondit. §. 1. Filius heres institutus post mortem patris ab hostibus rediit. Bonorum possessionem accipiet, et anni tempus, a quo rediit, ei computabitur. §. 2. Testamento facto Titius arrogandum se praebuit, ac postea sui iuris effectus vita decessit. Scriptus heres, si possessionem petat, exceptione doli mali summovebitur, quia dando se arrogandum testator cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transfert. Plane si sui iuris effectus codicillis aut aliis litteris eodem testamento se mori velle declaraverit, voluntas, quae defecerat, iudicio recenti rediisse intelligetur, non secus, ac si quis aliud testamentum fecisset, ac supremas tabulas incidisset, ut priores supremas relinqueret. Nec putaverit quisquam, nuda voluntate constitui testamentum; non enim de iure testamenti maxime quaeritur, sed de viribus exceptionis, quae in hoc iudicio, quanquam actori opponatur, ex persona tamen eius, qui opponit, aestimatur.

XII. *Paulus libro VII. Quaestionum.* Ut scriptus heres agnoscere possit bonorum possessionem, exigendum puto, ut et demonstratus sit propria demonstratione, et portio adscripta ei inveniri possit, licet sine parte institutus sit; nam qui sine parte heres institutus est, vacantem portionem vel alium assem occupat. Quodsi ita heres scriptus sit, ut interim excludatur testamento, eo quod non invenitur portio, ex qua institutus est, nec bonorum possessionem petere potest. Id evenit, si quis ita heredem instituat: *Titius, quanta ex parte priore testamento eum heredem scriptum habeo, heres esto*, vel: *quanta ex parte codicillis scriptum eum habeo, heres esto*, si scriptus non inveniatur. Quodsi ita scripsero: *Titius, si eum priore testamento ex semisse scriptum heredem habeo*, vel: *si eum codicillis ex semisse heredem scripsero, ex semisse heres esto*, tunc accipiet bonorum possessionem, quasi sub conditione heres scriptus.

TIT. XII.

SI A PARENTE QUIS MANUMISSUS SIT.

I. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Emancipatus a parente in ea causa est, ut in contra tabulas bonorum possessione liberti patiatur exitum. Quod aequissimum Praetori visum est, quia a parente beneficium habuit bonorum quaerendorum, quippe si filiusfamilias esset, quodcunque sibi acquireret, eius emolumentum patri quaereret; et ideo itum est in hoc, ut parens exemplo patroni ad contra tabulas bonorum possessionem admittatur. §. 1. Enumerantur igitur edicto personae manumissorum sic: IN EO, QUI A PATRE, AVOVE PATERNO, PROAVOVE PATERNI AVI PATRE. §. 2. Nepos ab avo manumissus dedit se arrogandum patri suo. Sive manens in potestate patris decesserit, sive manumissus diem suum obeat, solus admittetur avus ad eius successionem ex interpretatione edicti, quia perinde defert Praetor bonorum possessionem, atque si ex servitute manumissus esset. Porro si hoc esset, aut non esset arrogatus, quia arrogatio liberti admittenda non est, aut si obrepserit, patroni tamen nihilo minus ius integrum maneret. §. 3. Si parens vel accepit pecuniam, ut emanciparet, vel postea vivus in eum filius quantum satis est contulit, ne iudicia eius inquietaret, exceptione doli repelletur. §. 4. Est et alius casus, quo bonorum possessionem contra tabulas parens non accipit, si forte filius militare coeperit; nam divus Pius rescripsit: patrem ad contra tabulas bonorum possessionem venire non posse. §. 5. Liberos autem manumissoris non venire ad contra tabulas bonorum possessionem filii, constat, quamvis patroni veniant. §. 6. Patrem autem accepta contra tabulas bonorum possessione et ius antiquum, quod et sine manumissione habebat, posse sibi defendere, Iulianus scripsit; nec enim ei nocere debet, quod iura patronatus habebat, quum sit et pater.

II. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Non usque adeo exaequandus est patrono parens, ut etiam Faviana aut Calvisiana actio ei detur, quia iniquum est, ingenuis hominibus non esse liberam rerum suarum alienationem.

III. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Paconius ait: si turpes personas, veluti meretricem, a parente emancipatus et manumissus heredes fecisset, totorum bonorum contra tabulas possessio parenti datur, aut constitutae partis, si non turpis heres esset institutus. §. 1. Si filius emancipatus testamento suo patrem suum praeterierit, sive heredem instituerit, fideicommissa non cogetur pater praestare ex sua parte, quae ei debetur, etiam si adierit hereditatem. Sed et si filia vel neptis manumissa sit, et pater vel avus praeteritus petat bonorum possessionem, eadem, quae in filio dicenda sunt.

IV. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Patri, qui filium emancipavit, de his, quae libertatis causa imposita fuerint, Praetor nihil edicit; et ideo frustra pater operas stipulabitur de filio.

V. *Papinianus libro XI. Quaestionum.* Divus Traianus filium, quem pater male contra pietatem afficiebat, coëgit emancipare; quo postea defuncto, pater ut manumissor bonorum possessionem sibi competere dicebat; sed consilio Neratii Prisci et Aristonis ei propter necessitatem solvendae pietatis denegata est.

TIT. XIII.

DE BONORUM POSSESSIONE EX TESTAMENTO MILITIS.

I. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Non dubium est, quin debeant ratae voluntates esse eorum, qui in hostico suprema iudicia sua quoquo modo ordinassent, ibidemque diem suum obissent. Quanquam enim distet conditio militum ab his personis, quas constitutiones principales separant, tamen qui in procinctu versantur, quum eadem pericula experiantur, iura quoque eadem merito sibi vindicant. Omnes igitur omnino, qui eius sunt conditionis, ut iure militari testari non possint, si in hostico deprehendantur, et illic decedant, quomodo velint et quomodo possint testabuntur, sive Praeses quis sit provinciae, sive legatus, sive quis alius, qui iure militari testari non potest. §. 1. Item navarchos et trierarchos classium iure militari posse testari, nulla dubitatio est. In classibus omnes remiges et nautae milites sunt. Item vigiles milites sunt, et iure militari eos testari posse, nulla dubitatio est. §. 2. Si quis militum ex alio numero translatus sit in alium, quamvis et hinc sit exemtus, et illo nondum pervenerit, tamen poterit iure militari testari; est enim miles, quamvis in numeris non sit.

TIT. XIV.

DE IURE PATRONATUS.

I. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Patronorum querelas adversus libertos Praesides audire et non translaticie exsequi debent, quum, si ingratus libertus sit, non impune ferre eum oporteat. Sed si quidem inofficiosus patrono, patronae, liberisve eorum sit, tantummodo castigari eum sub comminatione aliqua severitatis non defuturae, si rursum causam querelae praebuerit, et dimitti oportet. Enimvero si contumeliam fecit, aut convicium eis dixit, etiam in exsilium temporale dari debebit. Quodsi manus intulit, in metallum dandus erit. Idem, et si calumniam aliquam eis instruxit, vel delatorem subornavit, vel quam causam adversus eos tentavit.

II. *Idem libro I. Opinionum.* Liberti homines negotiatione licita prohiberi a patronis non debent.

III. *Marcianus libro II. Institutionum.* Si quis tu

tor datus, quum sibi legata esset ancilla, et rogatus eam manumittere, manumiserit agnito legato, et a tutela pupilli se excusaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, hunc esse quidem patronum, sed omni commodo patronatus carere.

IV. *Idem libro V. Institutionum.* Iura libertorum paternorum liberis, quum pater eorum erat perduellionis damnatus, salva esse, divi Severus et Antoninus benignissime rescripserunt, sicut ex alia causa punitorum liberis iura libertorum salva sunt.

V. *Idem libro XIII. Institutionum.* Divus Claudius libertum, qui probatus fuerat patrono delatores summisisse, qui de statu eius facerent ei quaestionem, servum patroni esse iussit. §. 1. Imperatoris nostri rescripto cavetur, ut, si patronus libertum suum non aluerit, ius patroni perdat.

VI. *Paulus libro II. ad legem Aeliam Sentiam.* Adigere iureiurando, ne nubat liberta vel liberos tollat, intelligitur etiam is, qui libertum iurare patitur. Sed si ignorante eo suus filius adegerit, stipulatusve fuerit, nihil ei nocebit. Certe si iussu patroni is, qui in potestate est, idem fecerit, dicendum est, eum hac lege teneri. §. 1. Qui stipulatus est centum operas, aut in singulas aureos quinos dari, non videtur contra legem stipulatus, quia in potestate liberti est operas dare. §. 2. Quamvis nulla persona lege excipiatur, tamen intelligendum est de his legem sentire, qui liberos tollere possunt. Itaque si castratum libertum iureiurando quis adegerit, dicendum est, non puniri patronum hac lege. §. 3. Si patronus libertam iureiurando adegerit, ut sibi nuberet, siquidem ducturus eam adegit, nihil contra legem fecisse videbitur; si vero non ducturus propter hoc solum adegerit, ne alii nuberet, fraudem legi factam, Iulianus ait, et perinde patronum teneri, ac si coëgisset iurare libertam non nupturam. §. 4. Lege Iulia de maritandis ordinibus remittitur iusiurandum, quod liberto in hoc impositum est, ne uxorem duceret, libertaeve, ne nuberet, si modo nuptias contrahere recte velint.

VII. *Modestinus libro singulari de Manumissionibus.* Divus Vespasianus decrevit, ut, si qua hac lege venierit, ne prostitueretur, et si prostituta esset, ut esset libera, si postea ab emtore alii sine conditione venierit, ex lege venditionis liberam esse, et libertam prioris venditoris. §. 1. Mandatis Imperatorum cavetur, ut etiam in provinciis Praesides de querelis patronorum ius dicentes secundum delictum admissum libertis poenas irrogent. Interdum illae poenae a liberto ingrato exiguntur, vel pars bonorum eius aufertur, et patrono datur, vel fustibus caeditur, et ita absolvitur.

VIII. *Idem libro VI. Regularum.* Servum a filiofamilias milite manumissum divus Hadrianus rescripsit militem libertum suum facere, non patris. §. 1. Servus non manumissus libertatem consequitur is, qui ea lege distractus est, ut manumittatur intra tempus; quod superveniens, licet non manumittatur, faciet tamen libertum emtoris.

IX. *Idem libro IX. Regularum.* Filii hereditate paterna se abstinentes ius, quod in libertis habent paternis, non amittunt. Idem et in emancipato. §. 1. Ut in bonis liberti locum quidam non habeant, lege excipiuntur rei capitalis damnatus, si restitutus non est, si index cuius flagitii sit fueritve, vel maior annis viginti quinque quum esset, capitis accusaverit libertum paternum.

X. *Terentius Clemens libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Eum patronum, qui capitis libertum accusasset, excludi a bonorum possessione contra tabulas placuit. Labeo existimabat, capitis accusationem eam esse, cuius poena mors aut exsilium esset. Qui nomen detulit, accusasse intelligendus est, nisi abolitionem petat. Idque etiam Proculo placuisse, Servius refert.

XI. *Ulpianus libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Is autem nec ad legitimam hereditatem, quae ex lege duodecim tabularum defertur, admittitur.

XII. *Modestinus libro I. Responsorum.* Caius Seius decedens testamento ordinato inter filios suos Iulium libertum suum, quasi et ipsum filium, ex parte heredem nominavit. Quaero: an huiusmodi scriptura possit liberto statum conditionis mutare? Modestinus respondit: statum mutare non posse.

XIII. *Idem libro I. Pandectarum.* Filiusfamilias servum peculiarem manumittere non potest; iussu tamen patris manumittere potest; qui manumissus libertus fit patris.

XIV. *Ulpianus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Si iuravero me patronum esse, dicendum est, non esse me, quantum ad successionem, patronum, quia iusiurandum patronum non facit. Aliter, atque si patronum esse pronuntiatum sit; tunc enim sententiae stabitur.

XV. *Paulus libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui contra legem Aeliam Sentiam ad iusiurandum libertum adegit, nihil iuris habet nec ipse, nec liberi eius.

XVI. *Ulpianus libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Si libertus minorem se centenario in fraudem legis fecerit, ipso iure non valebit id, quod factum est, et ideo quasi in centenarii liberti bonis locum habebit patronus. Quidquid igitur quaqua ratione alienavit, ea alienatio nullius momenti est. Plane si qua alienaverit in fraudem patroni, adhuc tamen post alienationem maior centenario remaneat, alienatio quidem vires habebit, veruntamen per Favianam et Calvisianam actionem revocabuntur ea, quae per fraudem sunt alienata. Et ita Iulianus saepissime scripsit, eoque iure utimur. Diversitatis autem ea ratio est, quia, quoties in fraudem legis fit alienatio, non valet, quod actum est. In fraudem autem fit, cum quis se minorem centenario facit ad hoc, ut legis praeceptum evertat; at cum alienatione facta nihilo minus centenarius est, non videtur in fraudem legis factum, sed tantum in fraudem patroni: idcirco Faviano vel Calvisiano iudicio revocabitur id, quod alienatum est. §. 1. Si quis plures res simul alienando minorem se centenario fecerit, quarum una revocata, vel omnium partibus, maior centenario efficitur, utrum revocamus omnes, an pro rata ex singulis, ut centenarium eum faciamus? Magisque est, ut omnium rerum alienatio facta nullius momenti sit. §. 2. Si quis plane non simul alienaverit, sed quasdam res ante, quasdam postea, alienatio earum rerum, quae postea alienatae sunt, ipso iure non revocabitur, sed priorum; in posterioribus Favianae et Calvisianae locus erit.

XVII. *Idem libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Divi Fratres in haec verba rescripserunt: *Comperimus a peritioribus dubitatum aliquando, an nepos contra tabulas aviti liberti bonorum possessionem petere possit, si eum libertum pater patris, quum annorum viginti quinque esset, capitis accusasset? et Proculum sane non levem iuris auctorem in hac opinione fuisse, ut nepoti in huiusmodi causa non putaret dandam bonorum possessionem. Cuius sententiam nos quoque secuti sumus, quum rescriberemus ad libellum Caesidiae Longinae. Sed et Volusius Maecianus, amicus noster, ut et iuris civilis praeter veterem et bene fundatam peritiam anxie diligens, religione rescripti nostri ductus est, ut coram nobis affirmaverit, non arbitratum se aliter respondere debere. Sed quum et ipso Maeciano, et aliis amicis nostris iurisperitis adhibitis plenius tractaremus, magis visum est, nepotem neque verbis neque sententia legis aut edicti Praetoris ex persona vel nota patris sui excludi a bonis aviti liberti; plurium etiam iuris auctorum, sed et Salvii Iuliani amici nostri clarissimi viri hanc sententiam fuisse.* §. 1. Item quaesitum est: si patroni filius capitis accusaverit libertum, an hoc noceat liberis ipsius? Et Proculus quidem in hac fuit opinione, notam adspersam patroni filio liberis eius nocere; Iulianus autem negavit. Sed hic idem, quod Iulianus, erit dicendum.

XVIII. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Quaero: an libertus prohiberi possit a patrono in eadem colonia, in qua ipse negotiatur, idem genus negotii exercere? Scaevola respondit: non posse prohiberi.

XIX. *Paulus libro I. Sententiarum.* Ingratus libertus est, qui patrono obsequium non praestat, vel res eius, filiorumve tutelam administrare detrectat.

XX. *Idem libro III. Sententiarum.* Sicut testamento facto decedente liberto potestas datur patrono, vel libertatis causa imposita petere, vel partis bonorum possessionem, ita et cum intestato decesserit, earum rerum electio ei manet.

XXI. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Sive patronus, sive libertus deportetur, et post restituatur, amissum patronatus et petendae contra tabulas bonorum possessionis ius recipitur. Quod ius servatur, etsi in metallum patronus vel libertus damnatus restituatur. §. 1. Excluditur contra tabulas bonorum possessione patronus, et si ex uncia heres instituatur, et id, quod deest ad supplendam debitam portionem, per servum iudicio liberti sine conditione et dilatione ei hereditate vel legato sive fidei

commisso queri potest. §. 2. Ex duobus patronis unus ex debita parte heres institutus sine conditione et dilatione contra tabulas bonorum possessionem petere non poterit, licet, si minor ei portio esset relicta, et contra tabulas bonorum possessionem petiisset, alia etiam portio ei accrescere potuisset. §. 3. Naturales liberi liberti exheredati facti, alio ex parte herede instituto, si per servum ex alia parte parenti successerint, obiiciuntur patrono. §. 4. Liberti filius heres institutus si bona repudiaverit, patronus non excluditur.

XXII. *Caius libro singulari de Casibus.* Satis constat, etiam si in potestate sit parentis filius patronae, nihilo minus legitimo iure ad eum pertinere hereditatem.

XXIII. *Tryphoninus libro XV. Disputationum.* Si filius patris necem inultam reliquerit, quam servus detexit, et meruit libertatem, dixi, non habendum pro patroni filio, quia indignus est. §. 1. Quum ex falsis codicillis, qui veri aliquo tempore crediti sunt, heres ignorans, quasi ex fideicommisso, libertatem servis praestitisset, rescriptum est a divo Hadriano, liberos quidem eos esse, sed aestimationem sui praestare debere. Et hos libertos manumissoris esse recte probatur, quia salvum est etiam in his libertis ius patroni.

XXIV. *Paulus Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum, sive Decretorum ex libris sex libro I.* Camelia Pia ab Hermogene appellaverat, quod diceret iudicem de dividenda hereditate inter se et coheredem non tantum res, sed etiam libertos divisisse; nullo enim iure id eum fecisse. Placuit, nullam esse libertorum divisionem, alimentorum autem divisionem a iudice inter coheredes factam eodem modo ratam esse.

TIT. XV.
DE OBSEQUIIS PARENTIBUS ET PATRONIS PRAESTANDIS.

I. *Ulpianus libro I. Opinionum.* Etiam militibus pietatis ratio in parentes constare debet. Quare si filius miles in patrem aliqua commisit, pro modo delicti puniendus est. §. 1. Et inter collibertos matrem et filium pietatis ratio secundum naturam salva esse debet. §. 2. Si filius patrem aut matrem, quos venerari oportet, contumeliis afficit, vel impias manus eis infert, Praefectus urbi delictum ad publicam pietatem pertinens pro modo eius vindicat. §. 3. Indignus militia iudicandus est, qui patrem et matrem, a quibus se educatum dixerit, maleficos appellaverit.

II. *Iulianus libro XIV. Digestorum.* Honori parentum ac patronorum tribuendum est, ut, quamvis per procuratorem iudicium accipiant, nec actio de dolo aut iniuriarum in eos detur. Licet enim verbis edicti non habeantur infames ita condemnati, re tamen ipsa et opinione hominum non effugiunt infamiae notam. §. 1. Interdictum quoque unde vi non est adversus eos reddendum.

III. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Titius puerum emit, quem post multos annos venire iussit; postea exoratus, accepto ab eo pretio, eum manumisit. Quaero: an eum filius et heres manumissoris ut ingratum accusare possit? Respondit: posse, si nihil aliud esset impedimento; nam plurimum interesse, a suo servo quis, vel etiam ab amico eius acceptis nummis dederit libertatem, an ab eo servo, qui, quum esset alienus, in fidem eius devenit. Etenim ille, etiamsi non gratuitum, beneficium tamen praestitit, iste nihil amplius, quam operam suam accommodare videri potest.

IV. *Marcianus libro II. publicorum Iudiciorum.* Per procuratorem ingratum libertum posse argui, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

V. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Parens, patronus, patrona, liberive aut parentes patroni patronaeve neque si ob negotium faciendum vel non faciendum pecuniam accepisse dicantur, in factum actione tenentur. §. 1. Sed nec famosae actiones adversus eos dantur, nec hae quidem, quae doli vel fraudis habent mentionem.

VI. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Nec servi corrupti agetur,

VII. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Licet famosae non sint. §. 1. Et in quantum facere possunt, damnantur. §. 2. Nec exceptiones doli, vel vis metusve causa, vel interdictum unde vi vel quod vi patiuntur. §. 3. Nec deferentes iusiurandum de calumnia iurant. §. 4. Nec non et si ventris nomine in possessionem calumniae causa missa dicatur patrona, libertus hoc dicens non audietur, quia de calumnia patroni queri non debet. His enim personis etiam in ceteris partibus edicti honor habetur. §. 5. Honor autem his personis habebitur ipsis, non etiam interventoribus eorum; et si forte ipsi pro aliis interveniant, honor habebitur.

VIII. *Paulus libro X. ad Edictum.* Heres liberti omnia iura integra extranei hominis adversus patronum defuncti habet.

IX. *Ulpianus libro LXVI. ad Edictum.* Liberto et filio semper honesta et sancta persona patris ac patroni videri debet.

X. *Tryphoninus libro XVII. Disputationum.* Nullum ius libertatis causa impositorum habet pater in emancipato filio, quia nihil imponi liberis solet. Nec quisquam dixerit, iureiurando obligari filium patri manumissori, ut libertum patrono; nam pietatem liberi parentibus, non operas debent.

XI. *Papinianus libro XIII. Responsorum.* Liberta ingrata non est, quod arte sua contra patronae voluntatem utitur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER TRICESIMUS OCTAVUS.

TIT. I.
DE OPERIS LIBERTORUM.

I. *Paulus libro singulari de variis Lectionibus.* Operae sunt diurnum officium.

II. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Hoc edictum Praetor proposuit coarctandae persecutionis libertatis causa impositorum. Animadvertit enim rem istam, libertatis causa impositorum praestationem ultra modum excrevisse, ut premeret atque oneraret libertinas personas. §. 1. Initio igitur Praetor pollicetur se iudicium operarum daturum in libertos et libertas.

III. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Operas stipulatus ante peractum diem operam eius diei petere non potest. §. 1. Nec pars operae per horas solvi potest, quia id est officii diurni; itaque nec ei liberto, qui sex horis duntaxat antemeridianis praesto fuisset, liberatio eius diei contingit.

IV. *Idem libro IV. ad Sabinum.* A duobus manumissus utrique operas promiserat. Altero ex his mortuo, nihil est, quare non filio eius, quamvis superstite altero, operarum detur petitio, nec hoc quidquam commune habet cum hereditate aut bonorum possessione; perinde enim operae a libertis, ac pecunia credita petitur. Haec ita Aristo scripsit, cuius sententiam puto veram. Nam etiam praeteritarum operarum actionem dari heredi extraneo sine metu exceptionis placet; dabitur igitur et vivo altero patrono.

V. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Si quis operas sit stipulatus sibi liberisque suis, etiam ad postumos pervenit stipulatio.

VI. *Idem libro XXVI. ad Sabinum.* Fabriles operae, ceteraeque, quae quasi in pecuniae praestatione consistunt, ad heredem transeunt, officiales vero non transeunt.

VII. *Idem libro XXXVIII. ad Sabinum.* Ut iurisiurandi obligatio contrahatur, libertum esse oportet, qui iuret, et libertatis causa iurare. §. 1. Plane quaeritur: si quis

liberto suo legaverit, si filio suo iuraverit se decem operarum nomine praestaturum, an obligetur iureiurando? Et Iuventius Celsus obligari eum ait, parvique referre, quam ob causam de operis libertus iuraverit; et ego Celso acquiesco. §. 2. Iurare autem debet post manumissionem, ut obligetur; et sive statim, sive post tempus iuraverit, obligatur. §. 3. Iurare autem debet, operas, donum, munus se praestaturum; operas qualescunque, quae modo probe iure licito imponuntur. §. 4. Rescriptum est a divo Hadriano: et deinceps cessare operarum persecutionem adversus eum, qui ex causa fideicommissi ad libertatem perductus est. §. 5. Dabitur et in impuberem, quum adoleverit, operarum actio. Sed interdum et quamdiu impubes est; nam huius quoque est ministerium, si forte vel librarius, vel nomenclator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex. §. 6. Si liberi patroni ex inaequalibus partibus essent instituti, utrum pro parte dimidia, an pro hereditariis habeant operarum actionem? Et puto verius, liberos pro aequalibus partibus habituros actionem. §. 7. Parvi autem refert, in potestate fuerint liberi, an vero emancipati. §. 8. Sed si in adoptionem datum heredem scripserit patronus, magis est, ut operae ei debeantur. §. 9. Nec patronae liberi summoventur ab operarum petitione.

VIII. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Si quando duobus patronis iuraverit libertus operas se daturum, Labeoni placet, et deberi et peti posse partem operae, quum semper praeterita opera, quae iam dari non possit, petatur. Quod contingit, si vel ipsis patronis iuretur vel promittatur, vel communi eorum servo, vel complures heredes uni patrono exsistant. §. 1. Pro liberto iurante fideiubere quemvis posse placet.

IX. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Operae in rerum natura non sunt. §. 1. Sed officiales quidem futurae nec cuiquam alii deberi possunt, quam patrono, quum proprietas earum et in edentis persona, et in eius, cui eduntur, consistat. Fabriles autem aliaeve eius generis sunt, ut a quocunque cuicunque solvi possint. Sane enim si in artificio sint, iubente patrono et alii edi possunt.

X. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Servus patroni a liberto male ita stipulatur: *operas mihi dare spondes?* Itaque patrono dari stipulandum est. §. 1. Libertus operarum nomine ita iurando: *patrono aut Lucio Titio*, solvere Lucio Titio non potest, ut a patrono liberetur.

XI. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Nihil autem interest, extraneus sit Lucius Titius, an filius,

XII. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Quia aliae operae erunt, quae Lucio Titio dantur. Sed si libertatis causa pecuniam promittat libertus agenti patrono aut Titio, omnimodo adiectio Titii valet.

XIII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Si quis hac lege emtus sit, ut manumittatur, et ex constitutione divi Marci pervenerit ad libertatem, operae ei impositae nullum effectum habebunt. §. 1. Sed nec is, cui bona addicta sunt ex constitutione divi Marci libertatum conservandarum causa, poterit operas petere, neque ab his, qui directas, neque ab his, qui fideicommissarias acceperunt, quamvis fideicommissarias libertates qui acceperunt, ipsius liberti efficiantur; non enim sic fiunt liberti, ut sunt proprii, quos nulla necessitate cogente manumisimus. §. 2. Iudicium de operis tunc locum habet, quum operae praeterierint; praeterire autem non possunt, antequam incipiant cedere, et incipiunt, posteaquam fuerint indictae. §. 3. Etiam si uxorem habeat libertus, non prohibetur patronus operas exigere. §. 4. Si impubes sit patronus, voluntate eius non videtur liberta nupta, nisi tutoris auctoritas voluntati accesserit. §. 5. Rati quoque habitio patrono obest in nuptiis libertae.

XIV. *Terentius Clemens libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Plane quum desierit nupta esse, operas peti posse, omnes fere consentiunt.

XV. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Libertus, qui post indictionem operarum valetudine impeditur, quo minus praestet operas, non tenetur; nec enim potest videri per eum stare, quo minus operas praestet. §. 1. Neque promitti, neque solvi, nec deberi, nec peti pro parte poterit opera. Ideo Papinianus subiicit: *Si non una, sed plures operae sint, et plures heredes exsistant patrono, qui operas stipulatus est, verum est, obligationem operarum numero dividi.* Denique Celsus libro duodecimo scribit: si communis libertus patronis duobus operas mille daturum se iuraverit, aut communi eorum servo promiserit, quingenas potius deberi, quam singularum operarum dimidias.

XVI. *Paulus libro XL. ad Edictum.* Eius artificii, quod post manumissionem didicerit libertus, operas debebit praestare, si hae sint, quae quandoque honeste et sine periculo vitae praestantur, nec semper hae, quae manumissionis tempore praestari debuerunt. Sed si turpes operas postea exercere coeperit, praestare debebit eas, quas manumissionis tempore praestabat. §. 1. Tales patrono operae dantur, quales ex aetate, dignitate, valetudine, necessitate, proposito, ceterisque eius generis in utraque persona aestimari debent.

XVII. *Idem libro singulari de iure Patronatus.* Nec audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel aetas recuset, vel infirmitas corporis non patiatur, vel quibus institutum vel propositum vitae minuatur.

XVIII. *Idem libro XL. ad Edictum.* Suo victu vestituque operas praestare debere libertum, Sabinus ad edictum Praetoris urbani libro quinto scribit. Quodsi alere se non possit, praestanda ei a patrono alimenta,

XIX. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Aut certe ita exigendae sunt ab eo operae, ut his quoque diebus, quibus operas edat, satis temporis ad quaestum faciendum, unde ali possit, habeat.

XX. *Paulus libro XL. ad Edictum.* Quod nisi fiat, Praetorem ipsum patrono denegaturum operarum praestationem. Idque est verum, quia unusquisque, quod spopondit, suo impendio dare debet, quamdiu id, quod debet, in rerum natura est. §. 1. Ex provincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas, Proculus ait; sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit, patrono perire, dummodo patronus tanquam vir bonus et diligens paterfamilias Romae moretur vel in provinciam proficiscatur; ceterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse iniungendam necessitatem liberto, ubique eum sequi.

XXI. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Operae enim eo loco edi debent, ubi patronus moratur, sumtu scilicet et vectura patroni.

XXII. *Caius libro XIV. ad Edictum provinciale.* Cum patronus operas stipulatus est, tunc scilicet committitur stipulatio, quum poposcerit, nec libertus praestiterit. Nec interest, adiecta sint haec verba: *quum poposcero*, an non sint adiecta; aliud enim est de operis, aliud de ceteris rebus. Quum enim operarum editio nihil aliud sit, quam officii praestatio, absurdum est credere, alio die deberi officium, quam quo is vellet, cui praestandum est. §. 1. Cum libertus promiserit patrono operas se daturum, neque adiecerit: *liberisque eius*, constat liberis eius ita demum deberi, si patri heredes exstiterint. Heredes tamen exstitisse liberos parenti ita demum prodesse ad operarum petitionem Iuliano placet, si non per alium heredes exstiterint: itaque si quis exheredato emancipato filio servum eius heredem instituerit, et per eum servum heres exstiterit filius, repelli eum ab operarum petitione debere perinde, ac repelleretur patronus, qui operas non imposuisset, vel quas imposuit, revendidisset. §. 2. In omnibus operis praecipue observandum est, ut temporis spatia, quae ad curam corporis necessaria sunt, liberto relinquantur.

XXIII. *Iulianus lib. XXII. Digestorum.* Hae operae, quas libertus promisit, multum distant a fabrilibus vel pictoriis operis. Denique si libertus faber aut pictor fuerit, quamdiu id artificium exercebit, has operas patrono praestare cogitur. Quare sicut fabriles operas quis potest sibi aut Titio stipulari, ita patronus a liberto operas sibi aut Sempronio recte stipulatur, et libertus obligatione solvetur, si tales operas extraneo dederit, quales patrono praestando liberaretur. §. 1. Si patroni plures consulto in diversas regiones discesserint, et liberto simul operas indixerint, potest dici, diem operarum cedere, sed libertum non obligari, quia non per eum, sed per patronos stet, quo minus operae dentur, sicut accidit, cum aegrotanti liberto operae indicuntur. Quodsi diversarum civitatum patroni sint, et in sua quisque moretur, consentire debent in operis ab eo accipiendis. Durum alioquin est, eum, qui se liberare potest decem diebus operando, simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad praestandam alteri quinque operarum aestimationem.

XXIV. *Idem libro LII. Digestorum.* Quoties certa

species operarum in stipulationem deducitur, veluti pictoriae, fabriles, peti quidem non possunt, nisi praeteritae, quia etsi non verbis, at re ipsa inest obligationi tractus temporis, sicuti cum Ephesi dari stipulemur, dies continetur. Et ideo inutilis est haec stipulatio: *operas tuas pictorias centum hodie dare spondes?* cedunt tamen operae ex die interpositae stipulationis. Sed operae, quas patronus a liberto postulat, confestim non cedunt, quia id actum inter eos videtur, ne ante cederent, quam indictae fuissent, scilicet quia ex commodo patroni libertus operas edere debet; quod in fabro vel pictore dici non convenit.

XXV. *Idem libro LXV. Digestorum.* Patronus, qui operas liberti sui locat, non statim intelligendus est mercedem ab eo capere, sed hoc ex genere operarum, ex persona patroni atque liberti colligi debet. §. 1. Nam si quis pantomimum vel archimimum libertum habeat, et is mediocris patrimonii sit, ut non aliter operis eius uti possit, quam si locaverit eas, exigere magis operas, quam mercedem capere existimandus est. §. 2. Item plerumque medici servos eiusdem artis libertos perducunt, quorum operis perpetuo uti non aliter possunt, quam ut eas locent. Ea et in ceteris artificibus dici possunt. §. 3. Sed qui operis liberti sui uti potest, et locando pretium earum consequi malit, is existimandus est mercedem ex operis liberti sui capere. §. 4. Nonnunquam autem ipsis libertis postulantibus patroni operas locant; quo facto pretium magis operarum, quam mercedem capere existimandi sunt.

XXVI. *Alfenus Varus libro VII. Digestorum.* Medicus libertus, quod putaret, si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum, postulabat, ut sequerentur se, neque opus facerent; id ius est, nec ne? Respondit: ius esse, dummodo liberales operas ab eis exigeret, hoc est ut acquiescere eos meridiano tempore, et valetudinis et honestatis suae rationem habere sineret. §. 1. Item rogavi: si eas operas liberti dare nollent, quanti oporteret aestimari? Respondit: quantum ex illorum operis fructus, non quantum ex incommodo dando illis, si prohiberet eos medicinam facere, commodi patronus consecuturus esset.

XXVII. *Iulianus libro I. ex Minicio.* Si libertus artem pantomimi exerceat, verum est, debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorum ludis gratuitam operam praebere, sicut eum quoque libertum, qui medicinam exercet, verum est, voluntate patroni curaturum gratis amicos eius; neque enim oportet patronum, ut operis liberti sui utatur, aut ludos semper facere, aut aegrotare.

XXVIII. *Paulus libro singulari de iure Patronatus.* Si duorum pluriumve communis liberta unius patroni voluntate nupserit, alteri patrono ius operarum manet.

XXIX. *Ulpianus libro LXIV. ad Edictum.* Si operarum iudicio actum fuerit cum liberto, et patronus decesserit, convenit translationem heredi extraneo non esse dandam; filio autem, etsi heres non exsistat, et lis contestata non fuerit, tamen omnimodo competit, nisi exheredatus sit.

XXX. *Celsus libro XII. Digestorum.* Si libertus ita iuraverit, dare se, quot operas patronus arbitratus sit, non aliter ratum est arbitrium patroni, quam si aequum arbitratus sit. Et fere ea mens est personam arbitrio substituentium, ut, quia sperent eum recte arbitraturum, id faciant, non quia vel immodice obligari velint. §. 1. In libertam, quae voluntate patroni nupsit, praeteritarum ante nuptias operarum actio datur.

XXXI. *Modestinus libro I. Regularum.* Operis non impositis manumissus, etiam si ex sua voluntate aliquo tempore praestiterit, compelli ad praestandas, quas non promisit, non potest.

XXXII. *Idem libro VI. Pandectarum.* Is, qui onerandae libertatis causa pecuniam patrono repromiserit, non tenetur, vel patronus, si pecuniam exegerit, bonorum possessionem contra tabulas eius non potest petere.

XXXIII. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Imponi operae ita, ut ipse libertus se alat, non possunt.

XXXIV. *Pomponius libro XXII. ad Quintum Mucium.* Interdum et deminutionem, et augmentum, et mutationem recipere obligationes operarum, sciendum est. Nam dum languet libertus, patrono operae, quae iam cedere coeperunt, pereunt. Sed si liberta, quae operas promisit, ad eam dignitatem perveniat, ut inconveniens sit, praestare patrono operas, ipso iure hae intercident.

XXXV. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Liberta maior quinquaginta annis operas praestare patrono non cogitur.

XXXVI. *Ulpianus libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Labeo ait: libertatis causa societatem inter libertum et patronum factam ipso iure nihil valere, palam esse.

XXXVII. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* QUI LIBERTINUS DUOS PLURESVE A SE GENITOS NATASVE IN SUA POTESTATE HABEBIT, PRAETER EUM, QUI ARTEM LUDICRAM FECERIT, QUIVE OPERAS SUAS, UT CUM BESTIIS PUGNARET, LOCAVERIT, NE QUIS EORUM OPERAS, DONI, MUNERIS, ALIUDVE QUIDQUAM LIBERTATIS CAUSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORUM, DE QUIBUS IURAVERIT, VEL PROMISERIT, OBLIGATUSVE ERIT, DARE, FACERE PRAESTARE DEBET. ET SI NON EODEM TEMPORE DUOS IN POTESTATE HABUERIT, VEL UNUM QUINQUENNEM, LIBERABITUR OPERARUM OBLIGATIONE. §. 1. Amissi antea liberi ad eas operas, quae postea imponuntur, prosunt, ut Iulianus ait. §. 2. Sed et si uno amisso obliget se, deinde alter nascatur, multo magis, Pomponius ait, amissum huic iungi, ut liberetur. §. 3. Nihil autem interest, utrum ipsi promittant patrono, an eis, qui in potestate eius sunt. §. 4. Sed si creditori suo libertum patronus delegaverit, non potest idem dici; solutionis enim vicem continet haec delegatio. Potest tamen dici, si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit, posse eum liberari ex hac lege; nam verum est, patrono eum expromisisse, quamvis patrono nunc non debeat; quodsi ab initio delegante patrono libertus promiserit, non liberari eum. §. 5. Non solum futurarum, sed etiam praeteritarum operarum liberatio fit. §. 6. Iulianus ait: etiam si iam petitae sunt operae, liberis sublatis absolutionem faciendam. Sed si iam operarum nomine condemnatus est, non potest liberari, quoniam iam pecuniam debere coepit. §. 7. Postumus liberti heredes patris sui non liberat, quod proficisci liberatio a liberto debet, nec quisquam post mortem liberari intelligi potest. Ex lege autem nati liberi prosunt. §. 8. Etiam si in persona liberti collata liberatio est, fideiussores quoque liberabuntur ex sententia legis. Quodsi libertus expromissorem dederit, nihil hoc caput ei proderit.

XXXVIII. *Callistratus libro III. Edicti monitorii.* Hae demum impositae operae intelliguntur, quae sine turpitudine praestari possunt, et sine periculo vitae. Nec enim si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono praestare debet, quamvis adhuc corpore quaestum faciat, nec arenarius manumissus tales operas, quia istae sine periculo vitae praestari non possunt. §. 1. Si tamen libertus artificium exerceat, eius quoque operas patrono praestare debebit, etsi post manumissionem id didicerit. Quodsi artificium exercere desierit, tales operas edere debebit, quae non contra dignitatem eius fuerint, veluti ut cum patrono moretur, peregre proficiscatur, negotium eius exerceat.

XXXIX. *Paulus libro VII. ad Plautium.* Si ita stipulatio a patrono facta sit: *Si decem dierum operas non dederis, viginti nummos dare spondes?* videndum est, an nec viginti actio danda sit, quasi onerandae libertatis gratia promissi sint, nec operarum, quae promissae non sint, an vero operae duntaxat promissae fingi debeant, ne patronus omnimodo excludatur? Et hoc Praetor quoque sentit, operas duntaxat promissas. §. 1. Sequens illa quaestio est: an libertus impetrare debeat, ne maioris summae, quam viginti condemnetur? quia videatur quodammodo patronus tanti operas aestimasse, ideoque ipse non debeat egredi taxationem viginti. Sed iniquum est, nec oportet liberto hoc indulgere, quia non debet ex parte obligationem comprobare, ex parte tanquam de iniqua queri.

XL. *Papinianus libro XX. Quaestionum.* Si bona patroni venierint, operarum, quae post venditionem praeterierint, actio patrono dabitur, et si alere se possit, ante venditionem praeteritarum non dabitur, quoniam ex ante gesto agit.

XLI. *Idem libro V. Responsorum.* Libertus, qui operarum obligatione dimissus est, atque ita liberam testamenti factionem assecutus est, nihilo minus obsequio verecundiae tenetur. Alimentorum diversa causa est, quum inopia patroni per invidiam libertum convenit.

XLII. *Idem libro IX. Responsorum. Cerdonem servum meum manumitti volo ita, ut operas heredi promittat.* Non cogitur manumissus promittere. Sed et si promiserit, in eum actio non dabitur; nam iuri publico derogare non potuit, qui fideicommissariam libertatem dedit.

XLIII. *Idem libro XIX. Responsorum.* Operis obligatus militiae nomen non sine iniuria patroni dabit.

XLIV. *Scaevola libro IV. Quaestionum.* Si libertus moram in operis fecerit, fideiussor tenetur, licet mora fideiussoris nulla est. At in homine debito fideiussor etiam ex sua mora in obligatione retinetur.

XLV. *Idem libro II. Responsorum.* Libertus negotiatoris vestiarii an eandem negotiationem in eadem civitate et eodem loco invito patrono exercere possit? Respondit: nihil proponi, cur non possit, si nullam laesionem ex hoc sentiet patronus.

XLVI. *Valens libro V. Fideicommissorum.* Liberta si in concubinatu patroni esset, perinde ac si nupta eidem esset, operarum petitionem in eam dari non oportere constat.

XLVII. *Idem libro VI. Fideicommissorum.* Campanus scribit: non debere Praetorem pati, donum, munus, operas imponi ei, qui ex fideicommissi causa manumittatur; sed si, quum sciret, posse se id recusare, obligari se passus sit, non inhibendam operarum petitionem, quia donasse videatur.

XLVIII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Sicut patronus, ita etiam patroni filius, et nepos, et pronepos, qui libertae nuptiis consensit, operarum exactionem amittit; nam haec, cuius matrimonio consensit, in officio mariti esse debet. §. 1. Si autem nuptiae, quibus patronus consensit, nullas habeant vires, operas exigere patronus non prohibetur. §. 2. Patronae, item filiae, et nepti, et pronepti patroni, quae libertae nuptiis consensit, operarum exactio non denegatur, quia his nec ab ea, quae nupta est, indecore praestantur.

XLIX. *Caius libro singulari de Casibus.* Duorum libertus potest aliquo casu singulis diversas operas uno tempore in solidum edere, veluti si librarius sit, et alii patrono librorum scribendorum operas edat, alter vero peregre cum suis proficiscens operas custodiae domus ei indixerit; nihil enim vetat, dum custodit domum, libros scribere. Hoc ita Neratius libris Membranarum scripsit.

L. *Neratius libro I. Responsorum.* Operarum editionem pendere ex aestimatione edentis; nam dignitati, facultatibus, consuetudini, artificio eius convenientes edendas. §. 1. Non solum autem libertum, sed etiam alium quemlibet operas edentem alendum, aut satis temporis ad quaestum alimentorum relinquendum, et in omnibus tempora ad curam corporis necessaria relinquenda.

LI. *Paulus libro II. Manualium.* Interdum operarum manet petitio, etiamsi ius patroni non sit, ut evenit in fratribus eius, cui assignatus est libertus, aut nepote alterius patroni, exstante alterius patroni filio.

TIT. II.
DE BONIS LIBERTORUM.

I. *Ulpianus libro XLII. ad Edictum.* Hoc edictum a Praetore propositum est honoris, quem liberti patronis habere debent, moderandi gratia. Namque, ut Servius scribit, antea soliti fuerunt a libertis durissimas res exigere, scilicet ad remunerandum tam grande beneficium, quod in libertos confertur, quum ex servitute ad civitatem Romanam perducuntur. §. 1. Et quidem prius Praetor Rutilius edixit: se amplius non daturum patrono, quam operarum et societatis actionem, videlicet si hoc pepigisset, ut, nisi ei obsequium praestaret libertus, in societatem admitteretur patronus. §. 2. Posteriores Praetores certae partis bonorum possessionem pollicebantur. Videlicet enim imago societatis induxit eiusdem partis praestationem, ut, quod vivus solebat societatis nomine praestare, id post mortem praestaret.

II. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Si patronus a liberto praeteritus bonorum possessionem petere potuerit contra tabulas, et ante, quam peteret, decesserit, vel dies ei bonorum possessionis agnoscendae praeterierit, liberi eius vel alterius patroni petere poterunt ex illa parte edicti, qua primis non petentibus, aut etiam nolentibus ad se pertinere, sequentibus datur, atque si priores ex eo numero non essent. §. 1. Sed si patronus heres institutus vivo liberto decessisset, superstitibus liberis, quaesitum est, an illi contra tabulas testamenti bonorum possessionem petere possint? Et eo decursum est, ut mortis tempus, quo defertur bonorum possessio, spectari debeat, an patronus non sit? ut, si sit, ex prima parte edicti liberi eius bonorum possessionem petere non possint. §. 2. Si filius emancipatus nepotem in potestate avi reliquisset, bonorum possessionem partis dimidiae dandam ei filio intestati liberti, quamvis iure ipso legitima hereditas ad nepotem pertineat, quia et contra tabulas eius liberti et filio potius bonorum possessio partis debitae daretur.

III. *Ulpianus libro XLI. ad Edictum.* Etiam si ius annulorum consecutus sit libertus a principe, adversus huius tabulas venit patronus, ut multis rescriptis continetur; hic enim vivit quasi ingenuus, moritur quasi libertus. §. 1. Plane si natalibus redditus sit, cessat contra tabulas bonorum possessio. §. 2. Idem, et si a principe liberam testamenti factionem impetravit. §. 3. Sed si hac lege emit quis, ut manumittat, ad hanc partem edicti pertinebit. §. 4. Si quis nummos accepit, ut manumitteret, non habet contra tabulas bonorum possessionem. §. 5. Ut patronus contra tabulas bonorum possessionem accipere possit, oportet hereditatem aditam esse, aut bonorum possessionem petitam; sufficit autem vel unum ex heredibus adiisse hereditatem, bonorumve possessionem petisse. §. 6. Patronus contra ea bona liberti omnino non admittitur, quae in castris sunt quaesita. §. 7. Si deportatus patronus restitutus sit, contra tabulas liberti bonorum possessionem accipere potest. Idemque et in liberto deportato et restituto dicendum est. §. 8. Si quis filiusfamilias servum de castrensi peculio manumiserit, ex constitutione divi Hadriani patronus est, admittique poterit ad contra tabulas bonorum possessionem ut patronus. §. 9. Si capitis libertum accusaverit is, cui assignatus est, non potest is petere contra tabulas bonorum possessionem, fratribusque suis non obstabit, sed hi contra tabulas bonorum possessionem petent, quemadmodum peterent, si ex altero filio nepotes essent; libertus enim, qui alteri ex filiis assignatur, non desinit alterius filii libertus esse. Amplius dicendum est, etiam si omiserit frater bonorum possessionem, alter frater, cui assignatus est, non potest succedere, et contra tabulas bonorum possessionem petere. §. 10. Toties ad bonorum possessionem contra tabulas invitatur patronus, quoties non est heres ex debita portione institutus. §. 11. Si patronus sub conditione sit institutus, eaque conditio vivo testatore exstiterit, contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest. §. 12. Quid ergo, si mortis tempore pependit, exstitit tamen ante, quam patrono deferatur bonorum possessio, hoc est ante aditam hereditatem, an invitetur ex hac parte edicti? Et magis est, ut aditae hereditatis tempus spectetur; hoc enim iure utimur. §. 13. Si tamen in praeteritum collata sit conditio vel ad praesens, non videtur sub conditione institutus; aut enim impleta est, et pure institutus est, aut non est, et nec heres institutus est. §. 14. Si libertus patronum suum ita heredem scripserit: *Si filius meus me vivo moriatur, patronus heres esto,* non male videtur testatus; nam si decesserit filius, poterit hic exsistente conditione accipere bonorum possessionem. §. 15. Si debita patrono portio legata sit, etsi scriptus heres non fuerit, satis ei factum est. §. 16. Sed et si institutus sit ex parte minore, quam ei debetur, residua vero pars suppleta est ei legatis sive fideicommissis, et ita satisfactum ei videtur. §. 17. Sed et mortis causa donationibus poterit patrono debita portio suppleri; nam mortis causa donationes vice legatorum funguntur. §. 18. Sed et si non mortis causa donavit libertus patrono, contemplatione tamen debitae portionis donata sunt, idem erit dicendum; tunc enim vel quasi mortis causa imputabuntur, vel quasi agnita repellent patronum a contra tabulas bonorum possessione. §. 19. Si patrono conditionis implendae causa quid datum sit, in portionem debitam imputari debet, si tamen de bonis sit liberti profectum. §. 20. Debitam autem partem eorum, quae, quum moritur, libertus habuit, patrono damus; mortis enim tempus spectamus. Sed et si dolo malo fecit, quo minus haberet, hoc quoque voluit Praetor pro eo haberi, atque si in bonis esset.

IV. *Paulus libro XLII. ad Edictum.* Si necem domini detexerit servus, Praetor statuere solet, ut liber sit, et constat eum, quasi ex senatusconsulto libertatem consecutum, nullius esse libertum. §. 1. Si libertus captus ab hostibus ibi decesserit, quamvis liberti appellatio eum non

tangat, tamen propter legem Corneliam, quae testamentum sic confirmat, atque si in civitate decesserit, patrono quoque bonorum possessio danda erit. §. 2. Si deportatus patronus sit, filio eius competit bonorum possessio in bonis liberti, nec impedimento est ei talis patronus, qui mortui loco habetur. Et dissimile est, si patronus apud hostes sit; nam propter spem postliminii obstat liberis suis. §. 3. Si extraneus a liberto heres institutus rogatus sit patroni filio hereditatem restituere, quum ex senatusconsulto Trebelliano restituta hereditate heredis loco filius habeatur, patronus summovendus est.

V. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Libertinus, qui patronum patronique liberos habet, si patronum ex parte debita heredem instituit, liberos eius in eandem portionem substituere debet, ut, licet patronus vivo liberto mortuus fuerit, satisfactum videatur liberis eius. §. 1. Si patroni filium emancipatum, et nepotes ex eo, qui in avi familia remansit, libertus habeat, filio tantum, non etiam nepotibus satisfacere debebit libertus, nec ad rem pertinet, quod ad parentis bona pariter vocantur.

VI. *Ulpianus libro XLIII. ad Edictum.* Et si ex modica parte instituti sint liberi liberti, bonorum possessionem contra tabulas patronus petere non potest; nam et Marcellus libro nono Digestorum scripsit: quantulacunque ex parte heredem institutum liberti filium patronum expellere. §. 1. Quum patroni filia heres instituta esset a liberto, falsumque testamentum dictum esset, in quo scripta erat, et appellatione interposita et pendente diem suum obiisset, heredibus eius divus Marcus subvenit, ut id haberent, quod haberet patroni filia, si viveret. §. 2. Si filius liberti heres ab eo institutus abstinuerit, quamvis nomine sit heres, patronus admittitur. §. 3. Sed et si per in integrum restitutionem is, qui mixtus est paternae hereditati, vel qui adiit hereditatem, abstinuerit se, poterit quis patronum admittere. §. 4. Patronus patronique liberi, si secundum voluntatem mortui liberti hereditatem adierint, legatumve aut fideicommissum petere maluerint, ad contra tabulas bonorum possessionem non admittuntur.

VII. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Nam absurdum videtur, licere eidem partim comprobare iudicium defuncti, partim evertere.

VIII. *Ulpianus libro XLIII. ad Edictum.* Si vero non habuerit effectum petitio eius, dico non impediri, quo minus adiuvetur. Quin imo et si sic adiit, quasi ex debita portione institutus, mox apparuit, eum minorem partem, quam speravit, accepisse, aequissimum est, admitti eum ad suum auxilium. Sed et si testato convenisset heredem, ut sibi legatum solveretur, mox poenituisset, puto eum posse adiuvari. §. 1. Si patronus legatum sibi relictum agnoverit, idque fuerit evictum, competit ei legitimum auxilium, quia id, quod speravit se habiturum, non habet. Sed et si non totum evictum sit, verum aliquid minus habet, quam putavit, erit ei subveniendum. §. 2. Si servo vel filio suo aliquid relictum patronus agnoverit, perinde a contra tabulas bonorum possessione repelletur, atque si agnovisset sibi relictum. §. 3. Sed et si mortis causa donationem agnoverit, dicendum est, repelli eum a contra tabulas bonorum possessione, sic tamen, si post mortem liberti agnoverit; ceterum si ei vivus libertus donavit, et ille accepit, non idcirco erit repulsus a contra tabulas bonorum possessione, quia potest dicere, sperasse, quod in testamento quoque gratus circa eum fieret, remittique ei debet ab eis decedere, vel ea compensare in portionem pro rata. §. 4. Quare dicitur. et si conditionis implendae causa quid fuerit datum patrono post mortem liberti, repelli eum a contra tabulas bonorum possessione, quasi agnoverit iudicium. §. 5. Si patronus minor annis viginti quinque liberti iudicium agnoverit, in integrum restitui eum oportere existimamus, ut possit contra tabulas accipere.

IX. *Paulus libro XLII. ad Edictum.* Qui in servitutem libertum paternum petierit, nec nomine liberorum bonorum possessionem accipere potest.

X. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Si ex patronis alicui satisfactum non erit, ita ut alii amplius sua portione ex bonis liberti relinquatur, ei, cui satisfactum non erit, ita actio dabitur, ut eius portio suppleatur ex eo, quod extraneo heredi, et quod patrono supra suam portionem relictum est. Eadem ratio et in pluribus patronis servabitur. §. 1. Iulianus ait: eum, qui ab avo suo exheredatus est, a bonis libertorum eius summoveri, a patris vero sui libertorum bonis non excludi: quodsi a patre sit exheredatus, ab avo non sit, non solum a libertorum paternorum bonis, verum etiam ab avi quoque excludi debere, quia per patrem avitos libertos consequitur; quodsi pater eius sit ab avo exheredatus, ipse non sit, posse nepotem avitorum libertorum contra tabulas bonorum possessionem petere. Idem ait: si pater me exheredavit, avus meus patrem meum, et prior avus decesserit, ab utriusque libertis me repelli. Sed si ante pater decessisset, postea avus, dicendum erit, nihil mihi nocere patris exheredationem ad avitorum libertorum bona.

XI. *Iulianus libro XXVI. Digestorum.* Quodsi pater meus a patre suo sit exheredatus, ego neque a patre meo, neque ab avo, mortuo quidem patre et adversus avitos, et adversus paternos libertos ius habebo. Vivente patre, quamdiu in potestate eius ero, non petam contra tabulas avitorum libertorum bonorum possessionem; emancipatus non summovebor.

XII. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Si patronus testamento iure militari facto filium silentio exheredaverit, debebit nocere ei exheredatio; verum est enim, hunc exheredatum esse. §. 1. Si quis libertum filio suo assignaverit, eumque exheredaverit, admitti potest ad bonorum liberti possessionem. §. 2. Si quis non mala mente parentis exheredatus sit, sed alia ex causa, exheredatio ipsi non nocet; utputa pone furoris causa exheredatum eum, vel ideo, quia impubes erat, heredemque institutum rogatum ei restituere hereditatem. §. 3. Si quis, quum esset exheredatus, pronuntiatus vel perperam sit exheredatus non esse, non repellitur; rebus enim iudicatis standum est. §. 4. Si filius patroni exheredatus in partem obtinuerit de inofficioso, in partem victus sit, videamus, an noceat ei exheredatio? Et nocere arbitror, quia testamentum valet, a quo exheredatus est. §. 5. Ex testamento autem, ex quo neque adita hereditas est, neque petita bonorum possessio, liberis exheredatio non nocet; absurdum est enim in hoc tantum valere testamentum, ut exheredatio vigeat, quum alias non valeat. §. 6 Si patroni filius priore gradu sit heres scriptus, secundo exheredatus, huic non nocet exheredatio, quum voluntate patris vel exstiterit heres, vel exsistere potuerit; neque enim debet videri pater indignum existimasse filium bonis libertorum, quem ad hereditatem suam primum vocaverit. Ac ne eum quidem existimandum est summoveri a bonis liberti, qui a primo gradu exheredatus, et idem substitutus est. Ergo is, qui institutus est heres vel primo gradu, vel sequenti, vel alio quo gradu, licet exheres sit eodem testamento, non est summovendus a liberti bonis. §. 7. Si patroni filius emancipatus noluerit adire hereditatem, vel qui in potestate est retinere, nihilo minus liberti bonorum possessionem habebit.

XIII. *Iulianus libro XXVI. Digestorum.* Filius patroni exheredatus, quamvis nepos ex eo heres scriptus fuerit, bonorum possessionem contra tabulas paternorum libertorum accipere non potest; licet enim necessarius exsistat patri suo, non per semetipsum, sed per alium ad hereditatem admittitur. Et certe constat, si emancipatus filius exheredatus fuerit, et servus eius heres scriptus, etsi iusserit servum hereditatem adire, et ita patri suo heres exstiterit, non habiturum contra tabulas paternorum libertorum bonorum possessionem.

XIV. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Qui, quum maior natu esset viginti quinque annis, libertum capitis accusaverit, aut in servitutem petierit, removetur a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si vero accusaverit minor, dicendum est, hunc non excludi, sive ipse, sive tutor eius vel curator accusaverit. §. 2. Sed si minor quidem instituerit accusationem, maior autem factus sententiam acceperit, benigne erit dicendum, ignosci ei debere, quia minor coepit. Neque enim imputare ei possumus, cur non deseruerit accusationem, vel cur abolitionem non petierit, quum alterum si fecisset, in Turpillianum incideret, alterum non facile impetretur. Certe si abolitione publice data repetit iam maior, dicendum est, hunc esse removendum; maior enim factus potuit sine timore deserere abolitam accusationem. §. 3. Is demum videtur capitis accusasse, qui tali iudicio appetit, cuius poena aut supplicium habuit, aut exsilium, quod sit vice deportationis, ubi civitas amittitur. §. 4. Si tamen quis libertum eo crimine accusaverit, cuius poena non est capitis, veruntamen iudicanti placuit augere

poenam, non obest hoc patroni filio; neque enim imperitia aut severitas iudicantis obesse debet patroni filio, qui crimen levius importavit. §. 5. Sed si non accusavit, sed testimonium in caput liberti dixit, aut subiecit accusatorem, puto eum a contra tabulas bonorum possessione removeri. §. 6. Si libertus maiestatis crimine patroni filium accusavit, et patroni filius calumniae eum capitis puniri desideraverit, non debet repelli hoc edicto. Idem puto, et si ab eo petitus retorsit in eum crimina; ignoscendum enim est ei, si voluit se ulcisci provocatus. §. 7. Si patris mortem defendere necesse habuerit, an dicendum sit, hic quoque ei succurrendum, si libertum paternum propter hoc accusavit, medicum forte patris, aut cubicularium, aut quem alium, qui circa patrem fuerat? Et puto succurrendum, si affectione et periculo paternae substantiae ducente necesse habuit accusationem vel calumniosam instituere. §. 8. Accusasse autem eum dicimus, qui crimina obiecit, et causam perorari usque ad sententiam effecit. Ceterum si ante quievit, non accusavit; et hoc iure utimur. Sed et si appellatione interposita desiit, benigne dicetur, non pertulisse accusationem. Si igitur pendente appellatione decessit libertus, patroni filius admittetur ad bonorum possessionem, quia ante sententiam libertus morte subtractus est. §. 9. Si patroni filius advocationem accusatori liberti praestitit, non est repellendus; neque enim advocatus accusat. §. 10. Si pater testamento caverit, ut accusaretur libertus, quasi venenum sibi parasset, aut quid aliud in se admisisset, magis est, ut ignosci liberis debeat, qui non sponte accusaverunt. §. 11. Sed et si accusaverit libertum, et probaverit crimen patroni filius, posteaque hic libertus sit restitutus, non erit repellendus; crimen enim, quod intendit, etiam perfecit.

XV. *Tryphoninus libro XVII. Disputationum.* Idem est, et si crimen quidem, quod in liberto probatum est, meruerat capitis poenam, benignius autem punitus est libertus, veluti tantum relegatus; de calumniatore enim sensit Praetor.

XVI. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* In servitutem petiisse non is videtur, qui ei, qui in possessione erat servitutis, petenti se in libertatem contradixit, verum is, qui ex libertate petit in servitutem. §. 1. Sed et si quis non totum suum, sed pro parte, vel usumfructum in eo suum dicat, vel quid aliud, quod habere non potest in eo, nisi servus sit, an repellatur, quasi in servitutem petierit? Quod est verius. §. 2. Si petierit in servitutem, et obtinuerit, mox cognita veritate passus sit in libertate morari, non debet ei obesse, maxime si habuit iustam causam errandi. §. 3. Petiisse in servitutem non videtur, qui ante litem contestatam destitit. Sed et si post litem contestatam, dicendum est, nec id nocere debere, quia non usque ad sententiam duravit. §. 4. Si patroni filius institutus vel exheredatus in servitutem libertum paternum petiit, vel capitis accusavit, non nocet hoc liberis eius, qui in potestate non sunt; et hoc divi Fratres Quintiliis rescripserunt. §. 5. Si quis bonorum possessionem contra tabulas liberti acceperit, ab omni liberti iudicio repellitur, nec tantum si ipsi liberto heres fuerit scriptus, verum etiam si impuberi filio substitutus. Nam et Iulianus scripsit: si post petitam bonorum possessionem adierit impuberis filii liberti hereditatem patronus, denegari ei debere actiones. §. 6. Sed et si quid codicillis fuerit patrono relictum, vel mortis causa donatum, simili modo horum quoque persecutio denegabitur. §. 7. Nonnunquam plane post petitam bonorum possessionem dabitur patrono legati persecutio, si nihil ad emolumentum eius perventurum sit, quia forte rogatus est alii restituere. §. 8. Praeterea non tantum quod ipsis nominatim datum est, id se Praetor denegaturum ait, verum etiam si quid proponas ad ipsos per alios perventurum, utputa quod per subiectas quidem personas sunt habituri, non restituturi. §. 9. Dabimus legati petitionem patrono, si servo patroni dederit libertatem, pretio eius patrono praelegato. §. 10. Ei, qui substitutus erit patrono, qui contra tabulas bonorum possessionem petierit, actio eius partis, cuius patrono possessio data erit, non datur. §. 11. Si patronus sit substitutus, et patronus vivo testatore decesserit, filium patroni petentem contra tabulas bonorum possessionem non solius substituti partem occupare, verum omnibus heredibus pro parte aliquid auferre constat.

XVII. *Idem libro XLVII. ad Edictum.* Liberto sine liberis mortuo, in primis patronus et patrona bonorum possessionem accipere possunt, et quidem simul. Sed et si patrono et patronae proximi sunt aliqui, simul admittuntur.

XVIII. *Paulus libro XLIII. ad Edictum.* Patronae quidem liberi etiam vulgo quaesiti accipient materni liberti bonorum possessionem, patroni autem non nisi iure quaesiti.

XIX. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Si patronus ex minore parte, quam legitima, heres institutus falsum testamentum dixisset, nec obtinuisset, non est ambiguum, contra tabulas ei non deferri bonorum possessionem, eo, quod facto suo perdidit hereditatem, quum temere falsum dixit. §. 1. Quodsi ex debita parte fuerit institutus, sive adiit sive non, a contra tabulas bonorum possessione repellitur, quasi debitam sibi portionem acceperit, nec poterit contra tabulas bonorum possessionem petere.

XX. *Iulianus libro XXV. Digestorum.* Si libertus sub conditione iurisiurandi, quam Praetor remittere solet, patronum instituit heredem, non puto dubitandum, quia a bonorum possessione summoveatur; verum est enim, eum heredem factum. §. 1. Si Titio legatum fuisset, eiusque fidei commissum, ut patrono restitueret, denegatur legatorum actio Titio, si patrono pro debita parte a scripto herede fuerit satisfactum. §. 2. Libertus patronum et extraneum coniunctim ex parte dimidia heredem scripsit. Quadrans, ex quo institutus erat patronus, totus ipsi imputari debebit, residuum ex debita sibi parte omnibus heredibus pro portione cuiusque auferet. §. 3. Idem servari conveniet in legato, quod patrono coniunctim et Titio datum fuerit, ut pars legati in portionem debitam patrono imputetur, ex reliqua parte tantum Titio detrahatur, quantum ab herede pro rata portione. §. 4. Si libertinus filium emancipatum sub conditione heredem instituerit, et deficiente conditione substitutus adierit, quaero, utrum patrono adversus substitutum in partem debitam Praetor, an emancipato filio in totam hereditatem succurrere debeat? Respondi: quum pater filium sub conditione primo gradu heredem instituit, si deficiente conditione, sub qua filius heres institutus est, ad secundum gradum hereditas pertinet, vel adhuc pendente conditione filius decesserit, patrono partis debitae bonorum possessionem adversus substitutum competere. Idemque est, et si filius vel non petierit bonorum possessionem tempore exclusus, vel repudiaverit. Si vero deficiente conditione hereditas ad filium pertineat, emancipatum potius tuebitur Praetor adversus substitutum. Existimo autem, quoties sub conditione heres filius scribitur, alias necessariam esse exheredationem a substitutis, alias supervacuam. Nam si id genus conditionis fuerit, quae in potestate filii esset, veluti: *cum testamentum fecerit,* puto etiam omissa conditione filium locum substitutis facere; si vero conditio non fuerit in potestate filii, veluti: *si Titius Consul factus fuerit,* tunc substitutus non admittitur, nisi filius ab eo nominatim exheredatus fuerit. §. 5. Si libertus filium emancipatum heredem instituerit, eiusque fidei commiserit, ut totam hereditatem Sempronio restitueret, et filius, quum suspectam sibi hereditatem diceret, iussu Praetoris adierit eam, et Sempronio restituerit, non inique patrono bonorum possessio partis debitae dabitur, perinde ac si non filius, sed is, cui hereditas restituta est, liberto heres exstitisset. Item cum filius hereditatem liberti patris omiserit, et coheres eius totius hereditatis onus susceperit, danda erit patrono bonorum possessio. Utroque enim casu non filio, sed extraneo pars eripitur.

XXI. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Ex tribus patronis uno cessante bonorum possessionem petere, duo aequas partes habebunt.

XXII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Si filiusfamilias miles manumittat, secundum Iuliani quidem sententiam, quam libro vicesimo septimo Digestorum probat, patris libertum faciet; *sed quamdiu,* inquit, *vivit, praefertur filius in bona eius patri.* Sed divus Hadrianus Flavio Apro rescripsit: suum libertum eum facere, non patris.

XXIII. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Si libertus praeterito patrono extraneum instituerit heredem, et patronus ante, quam contra tabulas bonorum possessionem petierit, in adoptionem se dederit, deinde scriptus omiserit hereditatem, patronus totorum bonorum liberti possessionem ut legitimus petere potest. §. 1. Si libertus intestato decesserit, relictis patroni filio et ex altero filio duobus nepotibus, nepotes non admittentur, quamdiu filius est, quia proximum quemque ad hereditatem liberti

vocari, manifestum est. §. 2. Si autem ex duobus patronis alter unum filium, alter duos reliquisset, dixi viriles inter eos partes fieri.

XXIV. *Idem libro LXV. Digestorum.* Communi liberto si ex duobus patronis alter iusiurandum exegerit, ne uxorem ducat, vel vivo liberto decesserit is, qui extra hanc culpam fuerit, vel supervixerit, partis utrique debitae bonorum possessionem solus habebit.

XXV. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Quamdiu patrono bonorum possessio partis debitae dari potest, exceptio debitoribus dabitur adversus heredem petentem: *Si non in ea causa sit patronus, ut bonorum possessionem pro parte debita contra tabulas petere possit.*

XXVI. *Africanus libro II. Quaestionum.* Liberto octoginta habenti fundus quadraginta legatus est; is die cedente legati decessit extraneo herede instituto. Respondit: posse patronum partem debitam vindicare; nam videri defunctum mortis tempore ampliorem habuisse rem centum, quum hereditas eius propter computationem legati pluris venire possit, neque referre, heres institutus repudiet legatum liberto relictum, nec ne. Nam et si de lege Falcidia quaeratur, tale legatum, quamvis repudiatum, in quadrantem hereditatis imputatur legatariis.

XXVII. *Idem libro IV. Quaestionum.* Vivo filio si nepos exheredatur, nocebit ei exheredatio ad bona libertorum avitorum.

XXVIII. *Florentinus libro X. Institutionum.* Si in libertinum animadversum erit, patronis eius ius, quod in bonis eius habituri essent, si is, in quem animadversum est, sua morte decessisset, eripiendum non est; sed reliquam partem bonorum, quae ad manumissorem iure civili non pertineat, fisco esse vindicandam placet. §. 1. Eadem servantur in bonis eorum, qui metu accusationis mortem sibi consciverint aut fugerint, quae in damnatorum bonis constituta sunt.

XXIX. *Marcianus libro IX. Institutionum.* Qui ex causa fideicommissi manumittitur, est quidem libertus manumissoris, et tam contra tabulas, quam ab intestato ad bona eius venire potest quasi patronus, sed operas ei imponere non potest, nec impositas ab eo petere. §. 1. Sed si defunctus filio suo legavit servum, et rogavit, ut eum manumittat, ea mente, ut plenum ius patroni habeat, defendendum est, posse eum operas iure imponere.

XXX. *Caius libro II. ad edictum Praetoris urbani titulo de liberali causa.* Si quis libertum paternum in servitutem ea voluntate petierit, ut causam evictionis sibi conservet, non amittit beneficium bonorum possessionis.

XXXI. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Patrono libertus fundum, quem ab eo alienum emerat, legavit, et constituit patronus, ad se pertinere legatum. Contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest, etsi nihil profecit ei legatum, quia alienam rem legaverat ei libertus, quia patronus ipse eum liberto vendiderat.

XXXII. *Idem libro X. Digestorum.* Si libertus meus in servitutem redactus postea ab alio liberatus sit, et eius coeperit esse libertus, praefertur mihi in contra tabulas bonorum possessione, qui eum manumisit.

XXXIII. *Modestinus libro singulari de Manumissionibus.* Si patronus non aluerit libertum, lex Aelia Sentia adimit eius libertatis causa imposita tam ei, quam ipsi, ad quem ea res pertinet; item hereditatem ipsi et liberis eius, nisi heres institutus sit, et bonorum possessionem, praeter quam secundum tabulas.

XXXIV. *Iavolenus libro III. ex Cassio.* Si libertus, quum duos patronos haberet, alterum praeteriit, alterum ex semisse fecit heredem, et alteri extraneo semissem dereliquit, scriptus quidem patronus debitam sibi partem immunem habet, de cetera autem parte patroni, quae supra debitam ei relicta est, et de semisse extraneo relicto, alteri patrono pro rata portione satisfieri oportet.

XXXV. *Idem libro III. Epistolarum.* A liberto suo herede Seius usumfructum fundi Maevio legavit; is libertus Maevio herede relicto decessit. Quaero: quum contra tabulas testamenti petierit filius Seii adversus Maevium, utrum deducto usufructu pars debita eius fundi restituenda sit, an solida? quia eorum bonorum acceperit possessionem, quae liberti fuerint, quum moreretur filius. Respondit: usumfructum in causam pristinam restituendum puto. Optimum itaque erit, arbitrum postulare, ut arbitrio eius ususfructus in integrum restituatur.

XXXVI. *Idem libro VIII. Epistolarum.* Libertus, qui solvendo non erat, praeterito patrono extrarios reliquit heredes. Quaero: an possit patronus petere contra tabulas bonorum possessionem? Respondit: quum a scriptis heredibus adita est hereditas, patronus contra tabulas bonorum possessionem petere potest, quia solvendo hereditas est, quae inveniat heredem. Et sane absurdum est, ius patroni in petenda bonorum possessione contra tabulas aliorum computatione, non iudicio ipsius patroni aestimari, auferrique patrono, quod modicum vindicaturus est. Multi enim casus intervenire possunt, quibus expediat patrono petere bonorum possessionem, quamvis aeris alieni magnitudo, quam libertus reliquit, facultates patrimonii eius excedat, veluti si praedia sunt aliqua ex bonis liberti, in quibus maiorum patroni sepulcra sint, et magni aestimat patronus bonorum possessionis iura pro parte ea ad se pertinere, vel aliquod mancipium, quod non pretio, sed affectu sit aestimandum. Non ergo ideo minus habere debet ius petendae bonorum possessionis, quia animo potius, quam aliorum computatione bona liberti aestimat, quum eo ipso sufficere patrimonium videri possit, quod et heredem habeat, et bonorum possessorem.

XXXVII. *Ulpianus libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Iulianus ait: si patronus libertatis causa imposita liberto revendiderit, filium eius a bonorum possessione summoveri, scilicet quia nec contra tabulas testamenti liberti bonorum possessionem acciperet, quoties pater eius donum, munus, operas liberto revendiderit. Plane si patroni filius libertatis causa imposita revendiderit, nihilo minus familiam bonorum possessionem contra tabulas liberti accipere ait, quia filius revendendo libertatis causa imposita fratrem suum non summovet. §. 1. Si libertus heredem scripserit, isque prius, quam de familia quaestionem haberet, adierit hereditatem, patronum ad contra tabulas bonorum possessionem non admitti, Iulianus ait; debuit enim et patronus liberti necem vindicare. Quod et in patrona erit dicendum.

XXXVIII. *Terentius Clemens libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Quaeritur: an filio exheredato etiam nepotes ex eo a bonorum possessione liberti excludantur? Quod utique sic dirimendum est, ut vivo filio, donec in potestate eius liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne, qui suo nomine a bonorum possessione summoventur, per alios eam consequantur; sin autem emancipati a patre fuerint, vel alio modo sui iuris effecti, sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur. §. 1. Si filius liberti omiserit patris sui hereditatem, hoc patrono proficiet.

XXXIX. *Idem libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Patroni filia, si in adoptiva familia sit, ad bona libertorum paternorum admittitur.

XL. *Idem libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si pater exheredato filio ita cavit, ut ius in libertum salvum ei esset, nihil ei ad hanc rem nocet exheredatio.

XLI. *Papinianus libro XII. Quaestionum.* Si libertus patrono, quod ad debitam portionem attinet, satisfaciat, invito tamen aliquid extorquere conetur, quid statuendum sit? quaeritur. Quid enim, si ex parte debita instituto decem praeterea legentur, et rogetur servum proprium, qui sit decem vel minoris pretii, manumittere? Iniquum est, et legatum velle percipere, et libertatem servo non dare, sed parte debita accepta et a legato temperare, et libertatem imponere non cogi, ne servum forte de se male meritum cogatur manumittere. Quid ergo, si solo eodem herede instituto idem libertus petierit? Si substitutum habebit, aeque decreti remedium poterit procedere, ut accepta debita portione cetera pars ad substitutum perveniat, ita ut, si forte servus redimi potuisset, praestaretur libertas; cessante vero substitutione patronum hereditatem liberti amplectentem Praetor, qui de fideicommissis cognoscit, libertatem servo eum imponere cogat.

XLII. *Idem libro XIII. Quaestionum.* Si filius, qui patri heres exstitit, fratrem suum exheredatum arrogavit, atque ita herede eo relicto defunctus est, bonorum possessionem liberti patris naturalis exheredatus non habebit; nam cui non exheredato talis adoptio noceret, nocere debet et exheredato, quoniam poena, quae legibus aut edicto ir-

rogaretur, adoptionis remedio non obliteratur. Paulus notat: *Ei, qui alio iure venit, quam eo, quod amisit, non nocet id, quod perdidit, sed prodest, quod habet. Sic edictum est: patrono eidemque patronae filio non obesse, quod quasi patronus deliquit, si ut patronae filius venire possit.* §. 1. Papinianus: Castrensium bonorum Titium libertum fecit heredem, ceterorum alium; adita est a Titio hereditas. Magis nobis placebat, nondum patronum possessionem contra tabulas petere posse. Verum illa quaestio intervenit: an omittente eo, qui reliqua bona accepit, perinde Titio accrescant, ac si partes eiusdem hereditatis accepisset? Verius mihi videtur, intestati iure deferri bona cetera. Titius igitur heres non poterit evitare manumissorem, quum Titio nihil auferatur in bonis ceteris, quae nondum ad causam testamenti pertinent. §. 2. Cum filius liberti impubes, qui subiectus dicitur, ex prima parte bonorum possessionem accipiat, an patronus defuncti possessionem accipere possit? quaesitum est. Et sine dubio, qui sequentis gradus sunt, non admittuntur interim; quum enim praecedit alia possessio, qui sequitur, accipere non potest. Plane si contra eum, qui subiectus dicitur, fuerit iudicatum, data non intelligitur. Sed et in patrono pendente controversia idem erit dicendum; plane quod ad patroni quoque personam pertinet, differri controversia debebit. §. 3. Si falsum liberti testamentum ab aliis in provincia dictum, atque ita res per appellationem extracta esset, defuncta medio tempore patroni filia, quam libertus heredem instituerat, filio mulieris servavit divus Marcus eam partem bonorum, quam filia patroni vel iure intestati, si vixisset, habere potuit.

XLIII. *Idem libro XIV. Quaestionum.* Iulianus putat patronum, qui Titio pro parte dimidia herede instituto substitutus eo deliberante bonorum possessionem contra tabulas accepit, si postea Titius non adierit hereditatem, nihil ei, qui adiit hereditatem, abstulisse, non magis, quam si sub conditione fuisset institutus. Igitur Titio deliberante res in incerto erit, utrumne semis ex substitutione in possessionem convertatur, an Titio adeunte singulis heredibus partes debitae auferantur.

XLIV. *Paulus libro V. Quaestionum.* Si patronum ex debita portione heredem instituas, et pure roges fundum dare, eique sub conditione tantundem leges, in conditionem fideicommissum redigitur. Erit tamen et hic, quod moveat; onerabitur enim patronus satisdatione fideicommissi. Sed dicendum est, ab eo fideicommissario cavendum, a quo patrono legatum est, ut undique patronus suum ius habeat imminutum. §. 1. Patronus heres institutus, legato ei servo, per quem suppleretur debita ei portio, non petet contra tabulas bonorum possessionem, quamvis servus clausis tabulis decessit. §. 2. Si ex bonis, quae mortis tempore fuerunt, debitam partem dedit libertus in hereditate vel legato, servus tamen post mortem liberti reversus ab hostibus augeat patrimonium, non potest patronus propterea queri, quod minus habeat in servo, quam haberet, si ex debita portione esset institutus. Idem est et in alluvione, cum sit satisfactum ex his bonis, quae mortis tempore fuerunt. Idem est, et si pars legati liberto relicti ab eo, cui simul datum erat, vel hereditatis, nunc illis abstinentibus, accrescat.

XLV. *Idem libro IX. Quaestionum.* Si patronus ex sexta, et servus eius ex reliqua parte sit heres institutus, nec ex servi portione fideicommissum debetur. At si servus duntaxat heres institutus est, puto nec hic ex debita portione praestandum.

XLVI. *Idem libro III. Responsorum.* Paulus respondit: patronus, qui deceptus falsum iudicium testatoris secutus est, bonorum possessionem contra tabulas testamenti liberti petere non prohibetur.

XLVII. *Idem libro XI. Responsorum.* Paulus respondit: exheredationem nepotis, quae non notae gratia, sed alio consilio adiecta esset, nocere ei non oportere, quo minus contra tabulas libertorum avi bonorum possessionem petere possit. §. 1. Quaero: an, si Titia patroni filia iactaret, Titium patrem suum prius, quam moreretur, litteras ad se fecisse, quibus adiiceret, per libertos suos maleficiis se appetitum, easque litteras se secutam, post mortem patris libertos accusare, an aliquid ei prodesse possit haec excusatio? Paulus respondit: eam, quae ex voluntate patris accusavit, non debere repelli a bonorum possessione contra tabulas, quoniam non suum iudicium, sed alienum executa sit. §. 2. Patronus [illegible] epistolam talem liberto emisit: *Sempronius Zoilo liberto suo salutem. Ob merita tua fidemque tuam, quam mihi semper exhibuisti, concedo tibi liberam testamenti factionem.* Quaero; an patroni filio nihil relinquere debeat? Paulus respondit: eum libertum, de quo quaeritur, liberam testamenti factionem consecutum non videri. §. 3. Paulus respondit: nepotem etiam post mortem avi conceptum, superstite liberto, bonorum possessionem contra tabulas liberti aviti petere posse, et ad hereditatem legitimam eius admitti; responsum enim Iuliani tantum ad hereditatem legitimam, item ad bonorum possessionem avi petendam pertinere. §. 4. Paulus respondit: quamvis filii a patre milite praeteriti pro exheredatis habeantur, tamen non eousque silentium patris eis nocere debere, ut et a bonis libertorum avitorum repelli debeant. Idem responsum est etiam de bonis libertorum paternorum.

XLVIII. *Scaevola libro II. Responsorum.* Quaero de eo, qui libertum effracturae crimine accusavit? Respondi: si eiusmodi effracturae crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset, denegandam bonorum possessionem.

XLIX. *Paulus libro III. Sententiarum.* Liberto per obreptionem arrogato, ius suum patronus non amittit.

L. *Tryphoninus libro XVII. Disputationum.* Nihil interest, ipse patronus scriptus heres ex minore parte adierit hereditatem, an servum suum scriptum iusserit adire hereditatem, quam retinet; nihilo minus enim repulsus erit a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si tamen ante, quam iuberet liberti hereditatem adire, servum vendiderit aut manumiserit, et ita ipse novus libertus aut emtor heredes exstiterint, verbis edicti non prohibetur patronus accipere contra tabulas bonorum possessionem. §. 2. Sed numquid Praetor ei denegare possessorias actiones debeat, si fraudem edicto eius facere voluit, ut pretio uberiore percepto, vel tacita pactione etiam hereditatis ex institutione delatae commodum, et bonorum possessionis contra tabulas haberet? Faciliorque suspicio, per filium scriptum heredem, quamvis emancipatum, adeuntem liberti hereditatem ipsum patronum habere, quum omnia, quae nostra sunt, liberis nostris ex voto paremus. §. 3. Si tamen clausis adhuc tabulis testamenti liberti, quum ignoraret iudicium eius patronus, eorum quid, quae supra scripta sunt, circa institutum subiectum iuri suo fecit, amota fraudis suspicione suo iure in bonorum possessione contra tabulas utetur. §. 4. Si patronus ex debita portione a liberto scriptus, rogatusque hereditatem restituere, suspectam dixit, et compulsus adire, quum retinere posset, restituerit, non poterit accipere contra tabulas bonorum possessionem, et quia agnovit iudicium liberti, et quia sprevit et quasi damnavit eam possessionem. §. 5. Longe distat ab hoc patroni filius, quem libertus arrogavit, et ex minore parte heredem scripsit, quum nemo ex familia patroni alius esset. Quanquam enim hic ipso iure, quippe suus, heres deprehendatur, si tamen se non immiscuit hereditati ut patris, sed abstinuit, quasi patroni, tamen filius admittendus est ad contra tabulas bonorum possessionem. §. 6. Si debenti patrono certam pecuniam liberationem libertus reliquit, isque usus est adversus heredem petentem debitum doli exceptione, aut acceptilatione liberatus est debito propter legatum, dicendum est, eum non posse accipere contra tabulas bonorum possessionem.

LI. *Labeo libro I. Pithanῶν a Paulo epitomatorum.* Si eundem libertum et tu capitis accusasti, et pater tuus manumisit, non poterit tibi eius liberti bonorum possessio ex edicto Praetoris dari. Paulus: Immo contra accidet, si quem servum accusaveris, deinde is patris tui fuerit factus, et is postea eum manumiserit.

TIT. III.
DE LIBERTIS UNIVERSITATUM.

I. *Ulpianus libro XLIX. ad Edictum.* Municipibus plenum ius in bonis libertorum libertarumque defertur, hoc est id ius, quod etiam patrono. §. 1. Sed an omnino petere bonorum possessionem possint? dubitatur; movet enim, quod consentire non possunt. Sed per alium possunt petitam bonorum possessionem ipsi acquirere. Sed qua ratione senatus censuit, ut restitui eis ex Trebelliano

hereditas possit, et qua ratione alio senatusconsulto heredibus eis institutis a liberto acquirere hereditatem permissum est, ita bonorum quoque possessionem petere, dicendum est. §. 2. Temporaque bonorum possessionis petendae cedere municipibus exinde, ex quo decernere de petenda potuerunt. Quod et Papinianus respondit.

TIT. IV.
DE ASSIGNANDIS LIBERTIS.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Sabinum.* Senatusconsulto, quod factum est Claudianis temporibus, Velleo Rufo et Osterio Scapula Consulibus, de assignandis libertis in haec verba cavetur: SI QUI DUOS PLURESVE LIBEROS EX IUSTIS NUPTIIS QUAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SUA SIGNIFICASSET, CUIUS EX LIBERIS SUIS EUM LIBERTUM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET, UTI IS EAVE, QUANDOQUE IS, QUI EUM EAMVE MANUMISISSET INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLUS EI PATRONUS SOLAVE PATRONA ESSET, PERINDE ATQUE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSECUTUS CONSECUTAVE ESSET, UTIQUE SI EX LIBERIS QUIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQUE EI LIBERI ULLI ESSENT, CETERIS EIUS LIBERIS, QUI MANUMISISSET, PERINDE OMNIA IURA SERVARENTUR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET. §. 1. Quamvis singulari sermone senatusconsultum scriptum est, tamen et pluribus liberis, et plures libertos libertasve posse assignari, certum est. §. 2. Is quoque libertus, qui apud hostes est, assignari potest. §. 3. Assignare autem quis potest quibuscunque verbis, vel nutu, vel testamento, vel codicillis, vel vivus. §. 4. Adimere assignationem etiam nuda voluntate poterit. §. 5. Sed et si exheredato filio libertum quis assignaverit, valet assignatio, nec nocet ei nota exheredationis, quantum ad ius patronatus. §. 6. Sed et si post assignationem fuerit exheredatus, non semper exheredatio adimet assignationem, nisi hoc animo facta sit. §. 7. Sed si is, cui assignatus est, repudiaverit, puto verius, quod et Marcellus scripsit, posse admitti fratres eius. §. 8. Si sit ex uno patrono filius unus, ex altero duo, et uni eorum libertus assignatus sit, videndum, quot partes fiant hereditatis liberti, utrum tres, ut duas habeat is, cui assignatus est, id est suam et fratris, an vero aequales partes fiant, quoniam per assignationem alius excluditur? Et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit: magis esse, ut bessem hic habeat, qui fratrem excludit. Quod verum est, quamdiu frater eius vivit, vel admitti potuit ad legitimam hereditatem; ceterum si fuerit capite minutus, aequales partes habebunt.

II. *Pomponius libro IV. Senatusconsultorum.* Sed si is, cui assignassem, decessisset relicto filio et fratre, et alterius patroni filio, semissem habiturum eum nepotem, quem esset filius meus is, qui vivit, habiturus, si ego eum libertum non assignassem.

III. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Idem erit dicendum, et si is, qui filium et nepotem habebat, nepoti libertum assignaverit; admittetur enim nepos ad legitimam hereditatem, licet sit alterius patroni filius. Et hoc contingit patrui vita; ceterum si ille non esset, nihil ei prodesset assignatio ad deminuendum ius alterius patroni filii. §. 1. Posse autem et nepoti assignari, certum est, et praeferri filio nepotem assignatoris constat. §. 2. Unde quaeri poterit: an, si filium habeat, et ex eo nepotem, possit, quasi duos habeat in potestate, ius senatusconsulti inducere? In qua specie, quum placeat, etiam ei, qui in potestatem recasurus est, assignari, quare non admittimus, quum utrumque esse in potestate negare non possimus? §. 3. An autem ad legitimam hereditatem admitti possit hic, qui est in potestate? tractari poterit. Et quum multi sint casus, quibus et libertum habere, qui in potestate est, possit, cur non hoc quoque admittendum sit, ut per eum pater ad legitimae hereditatis admittatur emolumentum? Quod et Pomponio recte videtur. Habeat autem libertos etiam filiifamilias, utputa si castrensem servum eorum quis manumiserit. §. 4. Emancipatos quoque filios eius, cui assignatus est libertus, habere commodum senatusconsulti puto, non ut ad legitimam hereditatem admittantur, sed ad ea, quae possunt. §. 5. Secundum quod liberto intestato defuncto, quoniam ad legitimam hereditatem admitti non possunt, videndum, ne admittatur filius assignatoris in familia remanens, an non? Et puto, emancipatos per Praetorem praeferendos. §. 6. Liberos autem eius, cui assignatus est, accipere debemus non solum filios, verum etiam nepotes, et neptes, et deinceps descendentes. §. 7. Si quis duobus assignaverit libertum, et alter in civitate esse sine liberis desierit, alter non,

IV. *Pomponius libro IV. Senatusconsultorum.* Vel vivus noluerit ad se hereditatem liberti pertinere,

V. *Ulpianus libro XIV. ad Sabinum.* Utrum portio eius, qui in civitate esse desiit, vel repudiavit, in familiam redeat, an vero ei potius accrescat, in cuius persona durat assignatio? Et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit: assignationem in huius solius persona locum habere, et solum admittendum; quod est verum. §. 1. Quodsi non sine liberis decesserit, an cum vivo admittantur? Et putat adhuc solum admittendum, defuncto autem eo liberos alterius succedere, non in familiam libertum redire. §. 2. Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes rèliquerit, an simul ad legitimam hereditatem admittantur? Et puto ordinem inter eos faciendum.

VI. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Si servus liber esse iussus fuerit, et filio legatus, deinde vivus testator eum manumiserit, ad filium libertus quasi assignatus pertinet. Hoc ita est, sive expressum sit, vel certe intellexerit, non quasi servum eum legasse, sed quasi libertum assignasse.

VII. *Scaevola libro II. Regularum.* Assignare et pure, et sub conditione, et per epistolam, vel testationem, vel chirographum possumus, quia assignatio liberti neque quasi legatum, neque quasi fideicommissum percipitur; denique nec fideicommisso onerari potest.

VIII. *Modestinus libro VII. Differentiarum.* Liberi patroni quanquam et ipsi in plerisque causis manumissoris iure censentur, tamen paternum libertum liberis suis assignare non poterunt, etiam si eis a parente fuerit assignatus: idque et Iulianus, et Marcellus probant.

IX. *Idem libro IX. Pandectarum.* Utrum ei tantum, qui in potestate sit, an etiam emancipato filio assignare libertum patronus possit, si modo non pauciores, quam duos praeterea in potestate habeat? dubitari solet. Et magis est, posse.

X. *Terentius Clemens libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Sub conditione vel in diem liberto assignato, interim, pendente die vel conditione, omnia perinde observabuntur, ac si assignatus non esset; itaque mortuo eo interim ad omnes liberos hereditas et bonorum possessio pertinebit. §. 1. Si uni pure, alii sub conditione libertus assignatus sit, eum, cui pure assignatus sit, pendente conditione solum patroni ius habere, dicendum est.

XI. *Papinianus libro XIV. Responsorum.* Alimentorum causa libertos filiis attributos filiis assignatos non videri, respondi, quum ea ratione libertis consuli patronus voluerit, quo facilius voluntatis emolumentum consequantur, salvo iure communi.

XII. *Pomponius libro XII. Epistolarum.* Si ex duobus patronis alter eorum filio suo libertum assignaverit, non obstat, quo minus alter patronus ius solidum suum habeat.

XIII. *Idem libro IV. Senatusconsultorum.* Testamento potest quis et servum manumittere, et eundem ut libertum assignare. §. 1. De liberis, qui sunt in potestate, senatus locutus est; ergo de postumis nihil hoc senatusconsulto provisum est? Magis tamen puto, etiam postumos contineri. §. 2. Quod inquit senatus: *si ex liberis quis in civitate esse desisset*, eum significat, qui in perpetuum in civitate esse desierit, non etiam si quis ab hostibus captus reverti possit. §. 3. Ex die quoque certa assignari potest. Sed usque in diem certum vix potest; nam ipse senatus huic negotio finem proposuit.

TIT. V.
SI QUID IN FRAUDEM PATRONI FACTUM SIT.

I. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Si quid dolo malo liberti factum esse dicetur, sive testamento facto, sive intestato libertus decesserit, quo minus, quam pars debita bonorum ad eorum quem perveniret, qui contra tabulas bonorum possessionem accipere possunt, cognoscit Praetor, et operam dat, ne ea res ei fraudi sit. §. 1. Si alienatio dolo malo facta sit, non quaerimus, utrum mortis causa facta sit, an non sit; omni enim modo revocatur. Si vero non sit

dolo malo facta, sed alias, tunc actori probandum erit, mortis causa factam alienationem. Si enim proponis, mortis causa factam alienationem, non requirimus, utrum dolo malo facti sit, an non sit; sufficit enim docere, mortis causa factam. Nec immerito; mortis causa enim donationes comparantur legatis, et sicut in legatis non quaerimus, dolo malo factum sit, an non sit, ita nec in mortis causa donationibus. §. 2. Quod autem mortis causa filio donatum est, non revocatur; nam cui liberum fuit legare filio, quantum quantum vellet, is donando non videtur fraudasse patronum. §. 3. Omne autem, quodcunque in fraudem patroni gestum est, revocatur. §. 4. Dolum accipere nos oportet eius, qui alienavit, non eius, cui alienatum est, et ita evenit, ut, qui fraudis vel doli conscius non fuit, carere debeat re in fraudem patroni alienata, etsi putavit ingenuum, nec credidit libertinum. §. 5. Adversus conpatronum, qui contra tabulas bonorum possessionem omisit, Faviana non competit, si non plus sit in eo, quod donatum est, quam pars debita patrono. Quare si mortis causa ei donatum sit, partem faciet conpatrono, quemadmodum legatarius patronus facit. §. 6. Utrum autem ad ea sola revocanda Faviana pertineat, quae quis libertus de bonis deminuit, an etiam ad ea, quae non acquisivit? videndum est. Et ait Iulianus libro vicesimo sexto Digestorum: si hereditatem libertus non adierit fraudandi patroni causa, vel legatum repulerit, Favianam cessare. Quod mihi videtur verum; quamvis enim legatum retro nostrum sit, nisi repudietur, attamen cum repudiatur, retro nostrum non fuisse, palam est. In ceteris quoque liberalitatibus, quas non admisit is libertus, cui quis donatum voluit, idem erit probandum, Favianam cessare; sufficit enim patrono, si nihil de suo in necem eius libertus alienavit, non si non acquisiit. Proinde et si, quum sub conditione ei legatum esset, id egit, ne conditio exsisteret, vel si sub conditione stipulatus fuerit, maluit deficere conditionem, dicendum est, Favianam cessare. §. 7. Quid, si in lite vinci voluit? Si quidem condemnatus est data opera vel in iure confessus, dicendum erit, Favianam locum habere; quodsi noluit obtinere, quum peteret, hic videndum. Et puto, hunc deminuisse de patrimonio: actionem enim de bonis deminuit, quemadmodum si passus esset actionis diem abire. §. 8. Sed si, puta, querelam inofficiosi, quam potuit, vel quam aliam, forte iniuriarum vel similem, instituere noluit, non potest patronus ob eam rem Faviana experiri. §. 9. At si transegit in fraudem patroni, poterit patronus Faviana uti. §. 10. Sed si libertus filiam dotavit, hoc ipso, quod dotavit, non videtur fraudare patronum, quia pietas patris non est reprehendenda. §. 11. Si pluribus in fraudem libertus donaverit, vel pluribus mortis causa, aequaliter patronus adversus omnes in partem sibi debitam sive Faviana sive Calvisiana experietur. §. 12. Si quis in fraudem patronorum rem vendiderit, vel locaverit, vel permutaverit, quale sit arbitrium iudicis? videamus. Et in re quidem distracta deferri conditio debet emtori, utrum malit, rem emtam habere iusto pretio, an vero a re discedere pretio recepto. Neque omnimodo rescindere debemus venditionem, quasi libertus ius vendendi non habuerit, ne fraudemus pretio emtorem, maxime quum de dolo eius non disputetur, sed de dolo liberti. §. 13. Sed si emerit in fraudem patroni libertus, aeque dicendum, si magno emit pretio, relevandum patronum, conditione non ipsi delata, an velit ab emtione discedere, sed venditori, utrum malit de pretio remittere, an potius rem, quam vendidit, recipere persoluto pretio. Et in permutatione, et in locatione, et in conductione similiter idem observabimus. §. 14. Sed si rem quidem bona fide vendiderit et sine ulla gratia libertus, pretium autem acceptum alii donaverit, videndum erit, quis Faviana inquietetur, utrum qui rem emit, an vero is, qui pretium dono accepit? Et Pomponius libro octogesimo tertio recte scripsit: emtorem non esse inquietandum; fraudem enim patrono in pretio factam esse; eum igitur, qui pretium dono accepit, Faviana conveniendum. §. 15. Et alias videamus: si dicat patronus, rem quidem iusto pretio venisse, verumtamen hoc interesse sua, non esse venundatam, inque hoc esse fraudem, quod venierit possessio, in quam habeat patronus affectionem vel opportunitatis, vel vicinitatis, vel caeli vel quod illic educatus sit, vel parentes sepulti, an debeat audiri volens revocare? Sed nullo pacto erit audiendus: fraus enim in damno accipitur pecuniario. §. 16. Sed si iusto pretio res distracta sit, et pretium alii donatum, uterque Faviano iudicio convenietur, et qui vili emit, et qui pecuniam accepit muneri; is tamen, qui emit, si malit rem restituere, non aliter restituet, quam si pretium, quod numeravit, recipiat. Quid ergo, si delegatus emtor solvit ei, cui donabat libertus, an nihilo minus recuperet? Et magis est, ut recuperare debeat, licet pretium ad alium pervenerit, qui solvendo non est. Nam et si acceptum pretium libertus prodegisset, diceremus nihilo minus eum, qui dedit, recipere debere, si velit ab emtione discedere. §. 17. Si mutuam pecuniam libertus in fraudem patroni acceperit, an Faviana locum habeat, videamus, et quod remedium in hoc sit? Accepit mutuam; si quod accepit, donavit, conveniet eum patronus, cui donavit libertus; sed accepit et prodegit; non debet perdere, qui mutuum dedit, nec ei imputari, cur dederit. §. 18. Plane si non accepit, sed spopondit stipulanti, erit Favianae locus. §. 19. Si fideiussit apud me libertus, vel rem suam pro alio pignori dedit in necem patroni, an Faviana locum habeat, videamus, et numquid cum damno meo non debeat patrono subveniri? neque enim donavit aliquid mihi, si pro aliquo intervenit, qui non fuit solvendo. Eoque iure utimur. Igitur creditor non poterit Faviana conveniri; debitor poterit quidem, sed potest et mandati. Plane si deficiat mandati actio, quia donationis causa intervenit, erit Favianae locus. §. 20. Sed et si mandator exstitit pro aliquo libertus, idem erit probandum. §. 21. Quamvis autem in partem Faviana competat, attamen in his, quae dividi non possunt, in solidum competit, utpüta in servitute. §. 22. Si servo meo vel filiofamilias libertus in fraudem patroni quid dederit, an adversus me iudicium Favianum competat? videamus. Et mihi videtur sufficere adversus me patremque, arbitrioque iudicis contineri, tam in id, quod in rem versum est, condemnandi, quam in id, quod in peculio. §. 23. Sed si iussu patris contractum cum filio est, pater utique tenebitur. §. 24. Si cum servo in fraudem patroni libertus contraxerit, isque fuerit manumissus, an Faviana teneatur? quaeritur. Et quum dixerimus, dolum tantum liberti spectandum, non etiam eius, cum quo contraxit, potest manumissus iste Faviana non teneri. §. 25. Item quaeri potest: manumisso, vel mortuo, vel alienato servo, an intra annum agendum sit? Et ait Pomponius: agendum. §. 26. Haec actio in personam est, non in rem, et in heredem competit et in ceteros successores, et heredi et ceteris successoribus patroni, et non est hereditaria, id est ex bonis liberti, sed propria patroni. §. 27. Si libertus in fraudem patroni aliquid dederit, deinde defuncto patrono, vivo liberto, filius patroni acceperit bonorum possessionem contra tabulas liberti, an Faviana uti possit ad revocanda ea, quae sunt alienata? Et est verum, quod et Pomponius probat libro octogesimo tertio, item Papinianus libro quarto decimo Quaestionum, competere ei Favianam; sufficere enim, quod in fraudem patronatus factum sit. Magis enim fraudem rei, non personae accipimus. §. 28. In hanc actionem etiam fructus veniunt, qui sunt post litem contestatam percepti.

II. *Marcianus libro III. Regularum.* In Faviana et Calvisiana actione recte dicitur etiam praeteritos fructus venire, quatenus Praetor omnem fraudem libertorum vult rescindere.

III. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Si patronus heres institutus ex debita parte adierit hereditatem, dum ignorat aliqua libertum in fraudem suam alienasse, videamus, an succurri ignorantiae eius debeat, ne decipiatur liberti fraudibus? Et Papinianus libro quarto decimo Quaestionum respondit: in eadem causa manere ea, quae alienata sunt, idcircoque patronum sibi imputare debere, qui, quum posset bonorum possessionem accipere contra tabulas propter ea, quae alienata vel mortis causa donata sunt, non fecit. §. 1. Haec actio in perpetuum datur, quia habet rei persecutionem. §. 2. Patronum ex asse heredem institutum, volentem Faviana actione uti, Praetor admittit, quia erat iniquum, excludi eum a Faviana, quia non sponte adiit hereditatem, sed quia bonorum possessionem contra tabulas petere non potuit. §. 3. Si intestatus libertus decesserit, patronus adeundo hereditatem eius revocat per Calvisianam actionem ea, quae alienata sunt dolo malo, quo minus pars ex testamento debita bonorum liberti ad patronum liberosve eius perveniret; idque est, sive petita sit a patrono ab intestato bonorum possessio, sive non sit. §. 4. Si plures sint patronae et patroni, singuli virilem tantum re-

vocabunt per Calvisianam. §. 5. Si libertus intestatus decesserit, relicta patrono debita portione aut aliquo amplius, aliquid etiam alienaverit, Papinianus libro quarto decimo Quaestionum scribit, nihil esse revocandum. Nam qui potuit alicui relinquere quid testamento, si debitam portionem patrono relinquat, praeterea donando nihil videtur in fraudem facere.

IV. *Idem libro XLIII. ad Edictum.* Quodcunque dolo malo liberti alienatum est, Faviana actione revocatur. §. 1. Et si plures patroni sint, omnes unam partem habebunt; sed si viriles non petant, portio ceteris accrescet. Quod in patronis dixi, et in liberis patroni est; sed non simul venient, sed patronis deficientibus.

V. *Paulus libro XLII. ad Edictum.* Tenetur Faviana actione tam is, qui accepit ipse, quam qui iussit alii dare id, quod ipsi donabatur. §. 1. In actione Faviana, si res non restituatur, tanti damnabitur reus, quanti actor in litem iuraverit.

VI. *Iulianus libro XXVI. Digestorum.* Si libertus, quum fraudare patronum vellet, filiofamilias contra senatusconsultum pecuniam crediderit, non erit inhibenda actio Faviana, quia libertus donasse magis in hunc casum intelligendus est in fraudem patroni, quam contra senatusconsultum credidisse.

VII. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Ergo etsi senatusconsultum locum non habet, non cessat Faviana, quum exigi possit.

VIII. *Iulianus libro XXVI. Digestorum.* Sed si minori, quam viginti quinque annorum natu filiofamilias crediderit, causa cognita ei succurri debet.

IX. *Idem libro LXIV. Digestorum.* Vivus libertus donare bene merentibus amicis potest, legare vero nec bene merentibus amicis potest, quo patroni partem minuat.

X. *Africanus libro I. Quaestionum.* Si id, quod a liberto in fraudem alienatum est, non exstet, actio patroni cessat, quemadmodum si pecuniam in fraudem abiecisset, aut etiam is, qui mortis causa a liberto accepisset, eam rem vendidisset, et bonae fidei emtor eam usucepisset.

XI. *Paulus libro III. ad legem Aeliam Sentiam.* Non videtur patronus fraudari eo, in quod consentit; sic et quod volente patrono libertus donaverit, non poterit Faviana revocari.

XII. *Iavolenus libro III. Epistolarum.* Libertus, quum fraudandi patroni causa fundum Seio tradere vellet, Seius Titio mandavit, ut eum accipiat, ita ut inter Seium et Titium mandatum contrahatur. Quaero: post mortem liberti patronus utrum cum Seio duntaxat, qui mandavit, actionem habeat, an cum Titio, qui fundum retinet, an cum quo velit agere possit? Respondi: in eum, cui donatio quaesita est, ita tamen, si ad illum res pervenerit, actio datur, quum omne negotium, quod eius voluntate gestum sit, in condemnationem eius conferatur. Nec potest videri id praestaturus, quod alius possidet, quum actione mandati consequi rem possit, ita ut aut ipse patrono restituat, aut eum, cum quo mandatum contraxit, restituere cogat. Quid enim dicemus, si is, qui in re interpositus est, nihil dolo fecit? non dubitabimus, quin omnimodo cum eo agi non possit. Quid enim? num potest videri dolo fecisse, qui fidem suam amico commodavit, qua alii, quam sibi, ex liberti fraude acquisiit?

XIII. *Paulus libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Constitutione divi Pii cavetur de impubere adoptando, ut ex bonis, quae mortis tempore illius, qui adoptavit, fuerunt, pars quarta ad eum pertineat, qui adoptatus est. Sed et bona ei, quae acquisiit patri, restitui iussit. Si causa cognita emancipatus fuerit, quartam perdit. Si quid itaque in fraudem eius alienatum fuerit, quasi per Calvisianam vel Favianam actionem revocandum est.

TIT. VI.

SI TABULAE TESTAMENTI NULLAE EXSTABUNT, UNDE LIBERI.

I. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Posteaquam Praetor locutus est de bonorum possessione eius, qui testatus est, transitum fecit ad intestatos, eum ordinem secutus, quem et lex duodecim tabularum secuta est; fuit enim ordinarium, ante de iudiciis testantium, sic dein de successione ab intestato loqui. §. 1. Sed successionem ab intestato in plures partes divisit; fecit enim gradus varios, primum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, deinde viri et uxoris. §. 2. Ita autem ab intestato potest competere bonorum possessio, si neque secundum tabulas, neque contra tabulas, bonorum possessio agnita sit. §. 3. Plane si tempora quidem petendae bonorum possessionis ex testamento largiebantur, veruntamen repudiata est bonorum possessio, dicendum est, ab intestato bonorum possessionem iam incipere. Quum enim is, qui repudiavit, petere bonorum possessionem non potest post repudiationem, consequens erit, ut ab intestato posse peti incipiat. §. 4. Sed et si ex Carboniano edicto bonorum possessio data sit, magis est, ut dicere debeamus, ab intestato nihilo minus posse peti; ut enim suo loco ostendimus, non impedit bonorum possessionem edictalem Carboniana bonorum possessio. §. 5. Recte autem Praetor a liberis initium fecit ab intestato successionis, ut, sicuti contra tabulas ipsis defert, ita et ab intestato ipsos vocet. §. 6. Liberos autem accipere debemus, quos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos diximus, tam naturales quam adoptivos. Sed adoptivos hactenus admittimus, si fuerint in potestate; ceterum si sui iuris fuerint, ad bonorum possessionem non invitantur, quia adoptionis iura dissoluta sunt emancipatione. §. 7. Si quis filium suum emancipatum in locum nepotis adoptavit, et emancipavit, quum haberet et nepotem ex eo, quaesitum est apud Marcellum, an adoptio rescissa impediat nepotem? Sed quum soleat emancipato patri iungi nepos, quis non dicat, etsi adoptatus sit, et quasi filius, nihilo minus filio suo eum non obstare? quia quasi filius adoptivus est in potestate, non quasi naturalis. §. 8. Si heres institutus non habeat voluntatem, vel quia incisae sunt tabulae, vel quia cancellatae, vel quia alia ratione voluntatem testator mutavit, voluitque intestato decedere, dicendum est, ab intestato rem habituros eos, qui bonorum possessionem acceperunt. §. 9. Si emancipatus filius exheres fuerit, is autem, qui in potestate fuerat, praeteritus, emancipatum petentem ab intestato bonorum possessionem unde liberi tueri debet Praetor usque ad partem dimidiam, perinde atque si nullas tabulas pater reliquisset.

II. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Emancipatus praeteritus, si contra tabulas bonorum possessionem non acceperit, et scripti heredes adierint hereditatem, sua culpa amittit paternam hereditatem; nam quamvis secundum tabulas bonorum possessio petita non fuit, non tamen eum Praetor tuetur, ut bonorum possessionem accipiat unde liberi. Nam et patronum praeteritum, si non petat contra tabulas bonorum possessionem, ex illa parte edicti, unde legitimi vocantur, non solet tueri Praetor adversus scriptos heredes.

III. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Bonorum possessio potest peti ab intestato, si certum sit, tabulas non exstare septem testium signis signatas.

IV. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Liberi etiam capite minuti per edictum Praetoris ad bonorum possessionem vocantur parentum, nisi si adoptivi fuerint; hi enim et liberorum nomen amittunt post emancipationem. Sed si naturales emancipati et adoptati iterum emancipati sint, habent ius naturalium liberorum.

V. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Si quis ex his, quibus bonorum possessionem Praetor pollicetur, in potestate parentis, de cuius bonis agitur, quum is moritur, non fuerit, ei liberisque, quos in eiusdem familia habebit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque nominatim exheredes scripti erunt, bonorum possessio eius partis datur, quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset, ita ut ex ea parte dimidiam habeat, reliquum liberi eius, hisque duntaxat bona sua conferat. §. 1. Sed et si filium et nepotem ex eo pater emancipaverit, filius solus veniet ad bonorum possessionem, quamvis capitis deminutio per edictum nulli obstet. Quin etiam hi quoque, qui in potestate nunquam fuerunt, nec sui heredis locum obtinuerunt, vocantur ad bonorum possessionem parentum. Nam si filius emancipatus reliquerit in potestate avi nepotem, dabitur ei, qui in potestate relictus est, patris emancipati bonorum possessio, et si post emancipationem procreaverit, ita nato dabitur avi bonorum possessio, scilicet non obstante ei patre suo. §. 2. Si filius emancipatus non petierit bonorum possessionem, ita integra sunt omnia nepotibus, atque si filius non fuisset, ut quod filius habiturus esset petita bonorum possessione, hoc nepotibus ex eo solis, non etiam reliquis accrescat.

VI. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Si pater filium emancipaverit, nepotem retinuerit, deinde filius decesserit, et rei aequitas, et causa edicti, quo de bonorum possessione liberis danda cavetur, efficit, ut eius ratio habeatur, et bonorum possessio intestati patris detur, ut tamen bona sorori, quae necessaria heres patri exstitit, conferre cogatur avus, qui per eum bonorum possessionis emolumentum acquisiturus est, nisi forte avus iste nullum ex his fructum acquirere vult, paratusque est de potestate nepotem dimittere, ut ad emancipatum emolumentum omne bonorum possessionis perveniat. Nec idcirco soror, quae patri heres exstitit, iuste queri poterit, quod eo facto a collationis commodo excludatur, quum avo quandoque intestato defuncto, ad bona eius simul cum fratre possit venire.

VII. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Scripto herede deliberante filius exheredatus mortem obiit, atque ita scriptus heres omisit hereditatem. Nepos ex illo filio susceptus avo suus heres erit, neque pater videbitur obstitisse, cuius post mortem legitima defertur hereditas. Nec dici potest, heredem, sed non suum nepotem fore, quod proximum gradum nunquam tenuerit, quum et ipse fuerit in potestate, neque pater eum in hac successione praevenerit; et alioquin, si non suus heres est, quo iure heres erit, qui sine dubio non est agnatus? Ceterum et si non sit exheredatus nepos, adiri poterit ex testamento hereditas a scripto herede, filio mortuo; quare qui non obstat iure intestati, iure testati videbitur obstitisse. §. 1. Non sic parentibus liberorum, ut liberis parentum debetur hereditas, quoniam parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturae simul et parentum commune votum.

VIII. *Idem libro VI. Responsorum.* Filiusfamilias ut proximus cognatus patre consentiente possessionem agnovit. Quamvis per conditionem testamento datam, quod in patris potestate manserit, ab hereditate sit exclusus, tamen utiliter possessionem agnovisse videbitur. Nec in edicti sententiam incidet, quoniam possessionem secundum tabulas non agnovit,quum inde rem habere non potuerit,nec in filii potestate conditio fuerit, nec facile pater emancipare filium cogi poterit..

IX. *Paulus libro XI. Responsorum.* Si postea, quam filius emancipatus bonorum possessionem patris petiit, statum suum mutavit, nihil obesse ei, quo minus id, quod acquisiit, retineat. Quodsi prius conditionem suam mutaverit, bonorum possessionem eum petere non posse.

TIT. VII.
UNDE LEGITIMI.

I. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Haec verba edicti: Tum quem ei heredem esse oporteret, si intestatus mortuus esset, παρατατικῶς et cum quodam temporis spatio accipiuntur, non ad mortis testatoris tempus referuntur, sed ad id, quo bonorum possessio petetur; et ideo legitimum heredem, si capite deminutus esset, ab hac bonorum possessione summoveri, palam est.

II. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Si repudiaverint sui ab intestato bonorum possessionem, adhuc dicemus, obstare eos legitimis, hoc est his, quibus legitima potuit deferri hereditas, idcirco, quia repudiando quasi liberi bonorum possessionem, hanc incipiunt habere quasi legitimi. §. 1. Haec autem bonorum possessio non tantum masculorum defertur, verum etiam feminarum, nec tantum ingenuorum, verum etiam libertinorum. Communis est igitur pluribus. Nam et feminae possunt vel consanguineos, vel agnatos habere; item libertini possunt patronos patronasque habere. §. 2. Nec tantum masculi hanc bonorum possessionem accipere possunt, verum etiam feminae. §. 3. Si quis decesserit, de quo incertum est, utrum paterfamilias an filiusfamilias sit, quia pater eius ab hostibus captus adhuc vivat, vel quae alia causa suspendat eius statum, magis est, ne possit peti bonorum eius possessio, quia nondum intestatum eum esse apparet, quum incertum sit, an testari possit. Quum igitur coeperit certi status esse, tunc demum petenda est bonorum possessio, nec quum certum esse coeperit, intestatum esse, sed quum certum esse coeperit, patremfamilias esse. §. 4. Haec autem bonorum possessio omnem vocat, qui ab intestato potuerit esse heres, sive lex duodecim tabularum eum legitimum heredem faciat, sive alia lex senatusve consultum. Denique mater, quae ex senatusconsulto venit Tertulliano, item qui ex Orphitiano ad legitimam hereditatem admittuntur, hanc bonorum possessionem petere possunt.

III. *Paulus libro XLIII. ad Edictum.* Generaliter igitur sciendum est, quotiescunque vel lex vel senatusconsultum defert hereditatem, non etiam bonorum possessionem, ex hac parte eam peti oportere; cum vero etiam bonorum possessionem dari iubet, tum ex illa parte, qua ex legibus, peti debere; sed et ex hac parte poterit.

IV. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Si ex duobus fratribus alter decesserit testamento iure facto, dein deliberante herede alter quoque intestato decesserit, et scriptus heres omiserit hereditatem, patruus legitimam hereditatem habebit. Nam haec bonorum possessio: *tum quem heredem esse oportet*, ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.

V. *Modestinus libro III. Pandectarum.* Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis et cognati continentur, in cognatis non utique et agnati; verbi gratia patris frater, id est patruus, et agnatus est et cognatus, matris autem frater, id est avunculus, cognatus est, agnatus non est. §. 1. Quamdiu spes est, suum heredem aliquem defuncto exsistere, tamdiu consanguineis locus non est, puta si defuncti uxor praegnans sit, aut defuncti filius apud hostes sit.

VI. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Nati post mortem patris, vel post captivitatem sive deportationem, sed et hi, qui tempore, quo capiebatur vel deportabatur pater, in potestate fuerunt, ius inter se consanguinitatis habent, etsi heredes patri non exstiterint, sicuti exheredati.

TIT. VIII.
UNDE COGNATI.

I. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Haec bonorum possessio nudam habet Praetoris indulgentiam, neque ex iure civili originem habet; nam eos invitat ad bonorum possessionem, qui iure civili ad successionem admitti non possunt, id est cognatos. §. 1. Cognati autem appellati sunt quasi ex uno nati, aut, ut Labeo ait, quasi commune nascendi initium habuerint. §. 2. Pertinet autem haec lex ad cognationes non serviles; nec enim facile ulla servilis videtur esse cognatio. §. 3. Haec autem bonorum possessio, quae ex hac parte edicti datur,cognatorum gradus sex complectitur, et ex septimo duas personas, sobrino et sobrina natum et natam. §. 4. Cognationem facit etiam adoptio; etenim quibus fiet agnatus hic, qui adoptatus est, iisdem etiam cognatus fiet; nam ubicunque de cognatis agitur, ibi sic accipiemus, ut etiam adoptione cognati facti contineantur. Evenit igitur, ut is, qui in adoptionem datus est, tam in familia naturalis patris iura cognationis retineat, quam in familia adoptiva nasciscatur; sed eorum tantum cognationem in adoptiva familia nanciscitur, quibus fit agnatus, in naturali autem omnium retinebit. §. 5. Proximus autem accipietur etiam is, qui solus est, quamvis proprie proximus ex pluribus dicitur. §. 6. Proximum accipere nos oportet eo tempore, quo bonorum possessio defertur. §. 7. Si quis igitur proximus cognatus, dum heredes scripti deliberant, diem suum obierit, sequens quasi proximus admittetur, hoc est quicunque fuerit tum deprehensus, proximum locum obtinens. §. 8. Si quis proximior cognatus nasci speretur, in ea conditione est, ut dici debeat, obstare eum sequentibus. Sed ubi natus non est, admittemus eum, qui post ventrem proximus videbatur. Sed hoc ita demum erit accipiendum, si hic, qui in utero esse dicitur, vivo eo, de cuius bonorum possessione agitur, fuit conceptus; nam si post mortem, neque obstabit alii, neque ipse admittetur, quia non fuit proximus cognatus ei, quo vivo nondum animal fuerit. §. 9. Si qua praegnans decesserit, et utero exsecto partus sit editus, in ea conditione est partus iste, ut matris suae accipere bonorum possessionem possit unde proximi cognati. Sed post senatusconsultum Orphitianum et unde legitimi petere poterit, quia mortis tempore in utero fuit. §. 10. Gradatim autem admittuntur cognati ad bonorum possessionem, ut, qui sunt primo gradu, omnes simul admittantur. §. 11. Si quis apud hostes fuerit mortis tempore eius, de cuius bonorum possessione quaeritur, dicendum est, bonorum possessionem peti ab eo posse.

II. *Caius libro XVI. ad Edictum provinciale.* Hac parte Proconsul naturali aequitate motus omnibus cognatis

promittit bonorum possessionem, quos sanguinis ratio vocat ad hereditatem, licet iure civili deficiant. Itaque etiam vulgo quaesiti liberi matris, et mater talium liberorum, item ipsi fratres inter se ex hac parte bonorum possessionem petere possunt, quia sunt invicem sibi cognati; usque adeo, ut praegnans quoque manumissa si pepererit, et is, qui natus est, matri, et mater ipsi, et inter se quoque, qui nascuntur, cognati sint.

III. *Iulianus libro XXVII. Digestorum.* Capitis deminutione perimuntur cognationes, quae per adoptionem acquisitae sunt. Igitur si post mortem verbi gratia fratris adoptivi intra centesimum diem adoptivus frater capite deminutus fuerit, bonorum possessionem accipere non poterit, quae proximitatis nomine fratri defertur. Praetorem enim non solum mortis tempus, sed etiam id, quo bonorum possessio petitur, intueri, palam est.

IV. *Ulpianus libro VI. Regularum.* Si spurius intestato decesserit, iure consanguinitatis aut agnationis hereditas eius ad nullum pertinet, quia consanguinitatis itemque agnationis iura a patre oriuntur. Proximitatis autem nomine mater eius, aut frater eadem matre natus bonorum possessionem eius ex edicto petere potest.

V. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Legitimis capite deminutis non datur bonorum possessio iure heredis legitimi; quia non eadem causa eorum est, quae liberorum. Sed gradu cognatorum rursus vocantur.

VI. *Ulpianus libro XLV. ad Edictum.* Cognatis accusatio nihil obest ad successionem, si accusaverint cognatos suos.

VII. *Modestinus libro VI. Regularum.* Is, qui aliqua ratione servus factus est, manumissione nulla ratione recipit cognationem.

VIII. *Idem libro XIV. Responsorum.* Modestinus respondit: non ideo minus ad aviae maternae bona ab intestato nepotes admitti, quod vulgo quaesiti proponantur.

IX. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Octavi gradus agnato iure legitimi heredis, etsi non exstiterit heres, possessio defertur; ut proximo autem cognato, quamvis exstiterit heres, non defertur. §. 1. Fratris filius pro parte heres institutus quum patruum surdum fuisse contenderet, atque ideo testamentum facere non potuisse, et possessionem ut proximus cognatus acceperit, ex die mortis temporis haberi rationem placuit, quia verisimile non videbatur, tam coniunctum sanguini defuncti valetudinem ignorasse.

X. *Scaevola libro II. Responsorum.* Intestata reliquit sororem Septiciam diverso patre natam, et praegnantem matrem ex alio marito. Quaero: si mater hereditatem repudiaverit, dum adhuc praegnans est, posteaque enixa fuerit Semproniam, an etiam Sempronia bonorum Titiae possessionem accipere possit? Respondit: si mater hereditate exclusa esset, eaque, ut proponeretur, postea nata esset, accipere posse.

TIT. IX.
DE SUCCESSORIO EDICTO.

I. *Ulpianus libro XLIX. ad Edictum.* Successorium edictum idcirco propositum est, ne bona hereditaria vacua sine domino diutius iacerent, et creditoribus longior mora fieret. E re igitur Praetor putavit, praestituere tempus his, quibus bonorum possessionem detulit, et dare inter eos successionem, ut maturius possint creditores scire, utrum habeant, cum quo congrediantur, an vero bona vacantia fisco sint delata, an potius ad possessionem bonorum procedere debeant, quasi sine successore defuncti. §. 1. Unus enim quisque suam bonorum possessionem repudiare potest, alienam non potest. §. 2. Proinde procurator meus sine mea voluntate meam bonorum possessionem repudiare non potest. §. 3. Per servum delatam bonorum possessionem dominus repudiare potest. §. 4. Tutor impuberis an repudiare possit bonorum possessionem? videamus. Et magis est, ne possit; sed ille ex auctoritate tutoris repudiare potest. §. 5. Furiosi curator nequaquam poterit repudiare, quia necdum delata est. §. 6. Qui semel noluit bonorum possessionem petere, perdidit ius eius, etsi tempora largiantur; ubi enim noluit, iam coepit ad alios pertinere bonorum possessio, aut fiscum invitare. §. 7. Decretalis bonorum possessio an repudiari possit? videamus. Et quidem diebus finiri potest; sed repudiari eam non posse, verius est, quia nondum delata est, nisi quum fuerit decreta; rursum postea, quam decreta est, sera repudiatio est, quia quod acquisitum est, repudiari non potest. §. 8. Si intra centesimum diem mortuus sit prior, statim sequens admitti potest. §. 9. Quod dicimus, intra dies centum bonorum possessionem peti posse, ita intelligendum est, ut et ipso die centesimo bonorum possessio peti possit, quemadmodum intra Kalendas etiam ipsae Kalendae sint. Idem est, et si in diebus centum dicatur. §. 10. Quibus ex edicto bonorum possessio dari potest, si quis eorum aut dari sibi noluerit, aut in diebus statutis non admiserit, tunc ceteris bonorum possessio perinde competit, ac si prior ex eo numero non fuerit. §. 11. Sed videndum est, an inter ceteros ipse quoque, qui exclusus est, admittatur; utputa filius est in potestate, delata est ei bonorum possessio ex prima parte, unde liberis defertur, exclusus est tempore aut repudiatione; ceteris defertur. Sed an ipse sibi succedat ex hac successoria parte? Et magis est, ut succedat, ut unde legitimi possit petere, et post hos suo ordine ex illa parte, unde proximi cognati vocantur. Et hoc iure utimur, ut admittatur; poterit igitur ex sequenti parte succedere ipse sibi. Item hoc dici poterit et in secundum tabulas bonorum possessione, ut, si secundum tabulas non petierit bonorum possessionem is, qui potuit et ab intestato succedere, ipse sibi succedat. §. 12. Largius tempus parentibus liberisque petendae bonorum possessionis tribuitur in honorem sanguinis, videlicet quia arctandi non erant, qui paene ad propria bona veniunt; ideoque placuit eis praestitui annum, scilicet ita moderate, ut neque ipsi urgerentur ad bonorum possessionis petitionem, neque bona diu iacerent. Sane nonnunquam urgentibus creditoribus interrogandi sunt in iure, an sibi bonorum possessionem admittant, ut, si repudiare se dicant, sciant creditores, quid sibi agendum sit; si deliberare se adhuc dicant, praecipitandi non sunt. §. 13. Si quis autem a patre suo impuberi filio sit substitutus, non intra annum, sed intra diem centesimum bonorum possessionem petere poterit. §. 14. Non solum autem cum suo nomine veniunt liberi parentesque, hoc eis tribuitur, verum etiam si servus eius, qui ex liberis parentibusque est, heres institutus sit, intra annum competit bonorum possessio; persona enim ea est, quae meruit hoc beneficium, quae petat. §. 15. Sed et si pater emancipati filii bonorum possessionem contra tabulas accipere velit, anni tempus ei competere constat. §. 16. Et generaliter ait Iulianus: ex omnibus causis liberis parentibusque intra annum bonorum possessionem competere.

II. *Papinianus libro VI. Responsorum.* Inferioris gradus cognatus beneficium edicti successorii non habuit, quum prior ex propria parte possessionem accepisset. Nec ad rem pertinuit, quod abstinendi facultatem ob auxilium aetatis prior cognatus acceperat. Igitur fisco vacantia bona recte deferri placuit.

TIT. X.
DE GRADIBUS, ET AFFINIBUS, ET NOMINIBUS EORUM.

I. *Caius libro VIII. ad Edictum provinciale.* Gradus cognationis alii superioris ordinis sunt, alii inferioris, alii ex transverso sive a latere. Superioris ordinis sunt parentes, inferioris liberi; ex transverso sive a latere fratres, et sorores, liberique eorum. §. 1. Sed superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit; ex transverso vero sive a latere nullus est primus gradus, et ideo incipit a secundo. Itaque in primo gradu cognationis superioris quidem et inferioris ordinis cognati possunt concurrere, ex transverso vero nunquam eo gradu quisquam concurrere potest; at in secundo, et tertio, et deinceps in ceteris possunt etiam ex transverso quidam concurrere et cum superioris ordinis cognatis. §. 2. Sed admonendi sumus, si quando de hereditate vel bonorum possessione quaeramus, non semper eos, qui eiusdem gradus sunt, concurrere. §. 3. Primo gradu sunt supra pater, mater; infra filius, filia. §. 4. Secundo gradu sunt supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex transverso frater, soror. §. 5. Tertio gradu sunt supra proavus, proavia; infra pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque filius, filia, et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera. §. 6. Quarto gradu sunt supra abavus, abavia; infra abnepos, abneptis; ex transverso fratris sororisque nepos, neptis, et convenienter patruus magnus, amita magna, id est avi frater et soror, avunculus

magnus, matertera magna, id est aviae frater et soror, item fratres patrueles, sorores patrueles, id est qui quaeve ex duobus fratribus progenerantur, item consobrini consobrinaeque, id est qui quaeve ex duabus sororibus nascuntur, quasi consororini, item amitini, amitinae, id est qui quaeve ex fratre et sorore propagantur; sed fere vulgus istos omnes communi appellatione consobrinos vocat. §. 7. Quinto gradu sunt supra atavus, atavia; infra adnepos, adneptis; ex transverso fratris et sororis pronepos, proneptis, et convenienter propatruus et proamita, id est proavi frater et soror, proavunculus et promatertera, id est proaviae frater et soror, item fratris patruelis, sororis patruelis filius, filia, et similiter consobrini, consobrinae, item amitini, amitinae filius, filia, propior sobrino, propior sobrina; isti sunt patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae filius, filia,

II. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Hoc est patris eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinus, consobrina, sive frater patruelis.

III. *Caius libro VIII. ad Edictum provinciale.* Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia; infra trinepos, trineptis; ex transverso fratris et sororis abnepos, abneptis, et convenienter abpatruus, abamita, id est abavi frater et soror, abavunculus, abmatertera, id est abaviae frater et soror, item patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae nepos, neptis, item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinae, amitini, amitinae nepos, neptis, propatrui, proamitae, proavunculi, promaterterae filius, filia, item qui ex fratribus patruelibus, aut consobrinis, aut amitinis undique propagantur, qui proprie sobrini vocantur. §. 1. In septimo gradu quam multae esse possint personae, ex his, quae diximus, satis apparet. §. 2. Admonendi tamen sumus, parentum liberorumque personas semper duplari; avum enim et aviam tam maternos quam paternos intelligimus, item nepotes neptesque tam ex filio quam ex filia. Quam rationem scilicet in omnibus deinceps gradibus supra infraque sequemur.

IV. *Modestinus libro XII. Pandectarum.* Non facile autem, quod ad nostrum ius attinet, cum de naturali cognatione quaeritur, septimum gradum quis excedit, quatenus ultra eum fere gradum rerum natura cognatorum vitam consistere non patitur. §. 1. Cognati ab eo dici putantur, quod quasi una communiterve nati, vel ab eodem orti progenitive sint. §. 2. Cognationis substantia bifariam apud Romanos intelligitur. Nam quaedam cognationes iure civili, quaedam naturali connectuntur; nonnunquam utroque iure concurrente, et naturali et civili, copulatur cognatio. Et quidem naturalis cognatio per se sine civili cognatione intelligitur, quae per feminam descendit, quae vulgo liberos peperit. Civilis autem per se, quae etiam legitima dicitur, sine iure naturali cognatio constitit per adoptionem. Utroque iure consistit cognatio, cum iustis nuptiis contractis copulatur. Sed naturalis quidem cognatio hoc ipso nomine appellatur; civilis autem cognatio, licet ipsa quoque per se plenissime hoc nomine vocetur, proprie tamen agnatio vocatur, videlicet quae per mares contingit. §. 3. Sed quoniam quaedam iura inter affines quoque versantur, non alienum est hoc loco de affinibus quoque breviter disserere. Affines sunt viri et uxoris cognati, dicti ab eo, quod duae cognationes, quae diversae inter se sunt, per nuptias copulantur, et altera ad alterius cognationis finem accedit; namque coniungendae affinitatis causa fit ex nuptiis. §.4. Nomina vero eorum haec sunt: socer, socrus, gener, nurus, noverca, vitricus, privignus, privigna. §. 5. Gradus autem affinitatis nulli sunt. §. 6. Et quidem pater viri uxorisque socer, mater autem eorum socrus appellatur, quum apud Graecos proprie viri pater ἑκυρός, mater vero ἑκυρὰ vocitetur, uxoris autem pater πενθερός, et mater πενθερὰ vocetur. Filii autem uxor nurus, filiae vero vir gener appellatur. Uxor liberis ex alia uxore natis noverca dicitur, matris vir ex alio viro natis vitricus appellatur; eorum uterque natos aliunde privignos privignasque vocant. Potest etiam sic definiri: socer est uxoris meae pater, ego illius sum gener. Socer magnus dicitur uxoris meae avus, ego illius sum progener. Et retro pater meus uxoris meae socer est, haec illi nurus; et avus meus socer magnus est, illa illi pronurus. Item prosocrus mihi uxoris meae avia est, ego illius sum progener. Et retro mater mea uxoris meae socrus est, illa huic nurus; et avia mea socrus magna est, et uxor mea illi pronurus est. Privignus est uxoris meae filius ex alio viro natus, ego illi vitricus; et in contrarium uxor mea liberis, quos ex alia uxore habeo, noverca dicitur, liberi mei illi privigni sunt. Viri frater levir est; apud Graecos δαὴρ appellatur, ut est apud Homerum relatum; sic enim Helena ad Hectorem dicit:

Δᾶερ ἐμεῖο, κυνὸς κακομηχάνου, ὀκρυοέσσης. *)

Viri soror glos dicitur, apud Graecos γάλως. Duorum fratrum uxores dicuntur apud Graecos εἰνατέρες, quod uno versu idem Homerus significat:

Ἠέ πῃ ἐς γαλόων ἢ εἰνατέρων ἐϋπέπλων. **)

§. 7. Hos itaque inter se, quod affinitatis causa parentum liberorumque loco habentur, matrimonio copulari nefas est. §. 8. Sciendum est, neque cognationem, neque affinitatem esse posse, nisi nuptiae interdictae non sint, ex quibus affinitas coniungitur. §. 9. Libertini libertinaeque inter se affines esse possunt. §. 10. In adoptionem datus aut emancipatus, quascunque cognationes affinitatesque habuit, retinet, agnationis iura perdit; sed in ea familia, ad quam per adoptionem venit, nemo est illi cognatus, praeter patrem eosve, quibus agnascitur; affinis autem ei omnino in ea familia nemo est. §. 11. Is, cui aqua et igne interdictum est, aut aliquo modo capite deminutus est, ita ut libertatem et civitatem amiserit, et cognationes, et affinitates omnes, quas ante habuit, amittit.

V. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Si filium naturalem emancipavero, et alium adoptavero, non esse eos fratres; si filio meo mortuo Titium adoptavero, videri eum defuncti fratrem fuisse, Arrianus ait.

VI. *Ulpianus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Labeo scribit: nepotis ex filia mea nati uxorem nurum mihi esse. §. 1. Generi et nurus appellatione sponsus quoque et sponsa continetur; item soceri et socrus appellatione sponsorum parentes contineri videntur.

VII. *Scaevola libro IV. Regularum.* Privignus etiam is est, qui vulgo conceptus ex ea natus est, quae postea mihi nupsit; aeque et is, qui, quum in concubinatu erat mater eius, natus ex ea est, quae postea alii nupta sit.

VIII. *Pomponius libro I. Enchiridii.* Servius recte dicebat: soceri et socrus, et generi et nurus appellationem etiam ex sponsalibus acquiri.

IX. *Paulus libro IV. Sententiarum.* Stemmata cognationum directo limite in duas lineas separantur, quarum altera est superior, altera inferior. Ex superiore autem et secundo gradu transversae lineae pendent, quas omnes latiore tractatu habito in librum singularem contexuimus.

X. *Idem libro singulari de Gradibus, et affinibus, et nominibus eorum.* Iurisconsultus cognatorum gradus et affinium nosse debet, quia legibus hereditates et tutelae ad proximum quemque agnatum redire consueverunt. Sed et edicto Praetor proximo cuique cognato dat bonorum possessionem. Praeterea lege iudiciorum publicorum contra affines et agnatos testimonium inviti dicere non cogimur. §. 1. Nomen cognationis a graeca voce dictum videtur; συγγενεῖς enim illi vocant, quos nos cognatos appellamus. §. 2. Cognati sunt et quos agnatos lex duodecim tabularum appellat; sed hi sunt per patrem cognati ex eadem familia. Qui autem per feminas coniunguntur, cognati tantum nominantur. §. 3. Proximiores ex agnatis sui dicuntur. §. 4. Inter agnatos igitur et cognatos hoc interest, quod inter genus et speciem; nam qui est agnatus, et cognatus est, non utique autem qui cognatus est, et agnatus est; alterum enim civile, alterum naturale nomen est. §. 5. Non parcimus his nominibus, id est cognatorum, etiam in servis; itaque parentes et filios fratresque etiam servorum dicimus, sed ad leges serviles cognationes non pertinent. §. 6. Cognationis origo et per feminas solas contingit; frater enim est, et qui ex eadem matre tantum natus est. Nam qui eundem patrem habent, licet diversas matres, etiam agnati sunt. §. 7. Parentes usque ad tritavum apud Romanos proprio vocabulo nominantur; ulteriores, qui non habent speciale nomen, maiores appellantur. Item liberi usque ad trinepotem, ultra hos posteriores vocantur. §. 8. Sunt et ex lateribus cognati, ut fratres, sororesque, et ex his prognati, item patrui, amitae, et avunculi, et materterae. §. 9.

*) *Levir mei, impudentissimae, malorum auctoris aversandae.*

**) *An aliquo ad glorum, an ad fratriarum elegantibus peplis indutarum aedes.*

Nam quoties quaeritur, quoto gradu quaeque persona sit, ab eo incipiendum est, cuius de cognatione quaerimus. Et si ex inferioribus aut superioribus gradibus est, recta linea sursum versum vel deorsum tendendo facile inveniemus gradus, si per singulos gradus proximum quemque numeramus. Nam qui ei, qui mihi proximo gradu est, proximus est, secundo gradu est mihi; similiter enim accedentibus singulis crescit numerus. Idem faciendum in transversis gradibus. Sic frater secundo gradu est, quoniam patris vel matris persona, per quos coniungitur, prior numeratur. §. 10. Gradus autem dicti sunt ad similitudinem scalarum locorumve proclivium, quos ita ingredimur, ut a proximo in proximum, id est in eum, qui quasi ex eo nascitur, transeamus. §. 11. Nunc singulos gradus numeremus. §. 12. Primo gradu cognationis sunt sursum versum duo, pater et mater, deorsum versum duo, filius et filia, qui tamen et plures esse possunt. §. 13. Secundo gradu duodecim personae continentur hae: avus, hoc est patris et matris pater; item avia, similiter tam paterna quam materna. Frater quoque per utrumque parentem accipitur, id est aut per matrem tantum, aut per patrem, aut per utrumque, id est ex utroque parente eodem. Sed hic numerum non auget, quod nihil differt hic ab eo, qui eundem patrem habet tantum, nisi quod is eosdem cognatos tam paternos quam maternos habet. Et ideo evenire solet in his, qui diversis parentibus nati sunt, ut, qui meo fratri frater sit, meus cognatus non sit; pone me fratrem habere ex eodem tantum patre, fratrem illum habere ex eadem matre; illi inter se fratres sunt, mihi alter cognatus non est. Soror similiter numeratur, ut frater. Nepos quoque dupliciter intelligitur, ex filio vel filia natus. Idem est et in nepte. §. 14. Tertio gradu personae continentur triginta duae. Proavus, qui quadrifariter intelligitur; est enim avi paterni aut materni pater, item aviae paternae aut aviae maternae pater. Proavia quoque quatuor personas complectitur; est enim aut avi paterni, aut aviae paternae mater, item avi materni et similiter aviae maternae mater. Patruus; is autem est patris frater, et ipse dupliciter intelligendus est, ex patre vel matre; puta avia paterna mea nupsit patri tuo, peperit te, aut avia paterna tua nupsit patri meo, peperit me; ego tibi patruus sum, et tu mihi. Idem evenit, si mulieres altera alterius filio nupserit; nam qui ex his masculi nati fuerint, invicem patrui sunt, quae feminae, invicem amitae; item masculi feminis similiter patrui, feminae illis amitae. Si vir et mulier ille filiam eius duxerit, illa filio eius nupserit, qui ex patre adolescentis nati erunt, ex matre puellae natos fratris filios, illi eos patruos et amitas appellabunt. Avunculus est matris frater, et eadem significatione, qua in patruo diximus, contingit; si duo viri alter alterius filiam duxerint, qui ex his masculi nati fuerint, invicem avunculi, quae feminae, invicem materterae erunt, et eadem ratione masculi puellis avunculi, et illae illis erunt materterae. Amita est patris soror, sicut supra accipiendi. Matertera est matris soror, similiter ut supra. Illud notandum est, non quemadmodum patris matrisque fratres, et sorores, patrui, amitae, avunculi, materterae dicuntur, ita fratris sororisque filios filias nomen speciale cognationis habere, sed ita demonstrari fratris sororisque filios filias; quod quidem et in aliis accidere, ex posterioribus apparebit. Pronepos quoque et proneptis quadrifariter intelliguntur; aut enim ex nepote ex filio, aut ex nepote ex filia descendunt, aut ex nepte ex filio, aut ex nepte ex filia propagantur. §. 15. Quarto gradu personae continentur octoginta: abavus, cuius intellectus in octo personas porrigitur; est enim proavi paterni aut materni pater, quos singulos duplici modo intelligendos diximus, aut proaviae paternae aut maternae pater, quae et ipsae singulae dupliciter accipiuntur. Abavia; et haec octies numeratur; est enim proavi paterni aut materni, item proaviae paternae aut maternae mater. Patruus magnus est frater avi; qui avus, item frater, quum duobus modis intelligantur, quatuor personas hoc nomen amplectitur, ut sit avi paterni vel materni frater, qui vel eodem patre, id est proavo, vel tantum matre eadem, id est proavia, natus est; qui autem mihi patruus magnus est, is patri meo vel matri meae patruus est. Amita magna est avi soror; avus autem, item soror, ut supra diximus, dupliciter intelliguntur, et ideo hic quoque quatuor personas intelligimus; similiter quae patri meo vel matri meae amita est, mihi erit amita magna. Avunculus magnus est aviae frater; quatuor personae huic nomini eadem ratione subiectae sunt, mihique is est avunculus magnus, qui patri meo vel matri meae avunculus est. Matertera magna est aviae soror; quatuor modis et haec ob eandem causam intelligitur, et quae patri meo vel matri meae matertera est, mihi matertera magna vocatur. Eodem gradu sunt et illi, qui vocantur fratres patrueles, item sorores patrueles, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae; hi autem sunt, qui ex fratribus vel sororibus nascuntur, quos quidam ita distinxerunt, ut eos quidem, qui ex fratribus nati sunt, fratres patrueles, item eas, quae ex fratribus natae sunt, sorores patrueles, ex fratre autem et sorore, amitinos amitinas, eos vero et eas, qui quaeve ex sororibus nati nataeve sunt, consobrinos consobrinas, quasi consororinos; sed plerique hos omnes consobrinos vocant, sicut Trebatius. Sub hac appellatione nominum personae cadunt sedecim hae: patrui filius item filia bifariam, sicut supra, numerantur; nam patris mei frater esse potest vel ex eodem patre, vel etiam ex matre sola; amitae filius, item filia; avunculi filius, item filia; materterae filius, item filia; amita, avunculo, matertera acceptis duplici intellectu secundum eandem rationem. Fratris sororisque nepos ac neptis eodem gradu sunt. Sed et frater, item soror, neposve et neptis dupliciter accepti continebunt personas sedecim sic: fratris eodem patre nati nepos ex filio, nepos ex filia; fratris eadem matre, alio patre nati nepos ex filio, nepos ex filia; fratris eodem patre nati neptis ex filio, neptis ex filia; fratris alio patre, eadem matre nati neptis ex filio, neptis ex filia. Eademque causa octo personae efficientur, ut aliae octo accedant ex sorore natorum nepotes neptesque; et similiter numerantur a nobis. Fratris autem mei nepos neptisque me patruum magnum appellant; fratrum sororumque mearum nepotes neptesque, item mei inter se consobrini sunt. Abnepos, abneptis; hi sunt pronepotis proneptisve filius filia, nepotis neptisve nepos neptis, filii filiaeve pronepos proneptis. Personas continebunt sedecim, nepote vel ex filio nato, vel ex filia, nepte vel ex filio nata, vel ex filia acceptis, ut ad singulas personas gradu descendamus sic: filius, nepos, pronepos, abnepos; filius, nepos, pronepos, abneptis; filius, nepos, proneptis, abnepos; filius, nepos, proneptis, abneptis; filius, neptis, pronepos, abnepos; filius, neptis, pronepos, abneptis; filius, neptis, proneptis, abnepos; filius, neptis, proneptis, abneptis. Similiter hae personae enumerabuntur praeposita filia, et sic fient sedecim. §. 16. Quinto gradu personae continentur centum octoginta quatuor. Atavus scilicet et atavia; atavus est abavi vel abaviae pater, proavi vel proaviae avus, avi aviaeque proavus, patris vel matris abavus. Huius appellatio personas complectitur sedecim, enumeratione facta tam per mares, quam per feminas, ut sic ad singulas perveniamus: pater, avus, proavus, abavus, atavus; pater, avus, proavus, abavia, atavus; pater, avus, proavia, abavus, atavus; pater, avus, proavia, abavia, atavus; pater, avia, proavus, abavus, atavus; pater, avia, proavus, abavia, atavus; pater, avia, proavia, abavia, atavus; pater, avia, proavia, abavus, atavus; similiter matris persona praeposita numeratio fiet. Atavia totidem personas continet eadem ratione numeratas, id est sedecim. Patruus maior est proavi frater, patris vel matris patruus magnus. Sub hoc nomine erunt personae octo, et sic enumerabuntur: pater, avus, proavus, abavus, frater proavi; pater, avus, proavus, abavia, frater proavi; pater, avia, proavus, abavus, frater proavi; pater, avia, proavus, abavia, frater proavi; totidem erunt, matris persona et proavo eius praepositis. Ideo autem fratrem proavi enumerantes ante abavum ponimus, quod, ut supra significavimus, non aliter venietur ad eum, de quo quaeritur, nisi per eos transitum erit, ex quibus nascitur. Avunculus maior; is est proaviae frater, patris vel matris avunculus magnus. Eadem dinumeratione hic quoque octo personas computabimus, hoc tantum immutato, ut his frater proaviae praeponatur. Amita maior; ea est proavi soror, patris vel matris amita magna. Quod ad numerum et expositionem personarum, eadem erunt, immutato hoc, ut proavi soror ad extremum ponatur. Matertera maior; haec est soror proaviae, patris vel matris matertera magna. Numerus personarum idem est, ut in novissimo ponatur proaviae soror. Hos omnes a patruo maiore, quos retulimus, quidam appellant ita: propatruus, proavunculus, proamita, promatertera; quos tamen ego ita nomino, illi contra fratris vel sororis

pronepotem me demonstrant. Patrui magni filius filia; hi sunt avi fratris filius filia, proavi aut proaviae nepos neptis ex filio filia, patris vel matris consobrinus consobrina. Octo personas et hic computabimus, quod avus et frater, ut iam dictum est, dupliciter accipiuntur, et ideo patrui magni filius quatuor implet, totidem filia. Amitae magnae filius filia; hi sunt avi sororis filius filia, proavi proaviae nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina. Numerus personarum idem, qui supra. Avunculi magni filius filia; hi sunt aviae fratris filius filia, proavi aut proaviae nepos neptis ex filio, patris vel matris consobrinus aut consobrina. Numerus idem. Materterae magnae filius filia; hi sunt aviae sororis filius filia, proavi proaviae nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina. Computatio eadem. Personae, quas enumeravimus a patrui magni filio, ei, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrinis vocantur; nam, ut Massurius ait, eum quis appellat propius sobrino, qui est patris matrisve consobrinus aut consobrina; ab eo consobrini consobrinaeve filius filia nominatur. Patrui nepos neptis; hi sunt avi paterni vel aviae paternae pronepos proneptis ex nepote vel ex nepte filio natis, consobrini consobrinae filius filia. Octo personas continebunt, quatuor nepos, quatuor neptis, quia et patronus dupliciter accipitur, et nepos vel neptis sub singulis patruorum personis duplicatur. Amitae nepos vel neptis; hi sunt avi paterni vel aviae paternae pronepos proneptis ex nepote vel nepte filia natis, consobrini consobrinae filius filia. Numerus idem est. Avunculi nepos neptis; hi sunt avi materni vel aviae maternae pronepos proneptis ex nepote vel ex nepte filio natis; cetera eadem, quae in patrui nepote vel nepte. Materterae nepos neptis; hi sunt avi materni vel aviae maternae pronepos proneptis ex nepote vel nepte filia natis. Personarum numerus idem. His omnibus, quos a patrui nepote proposuimus, is, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrino est; nam patris vel matris eorum consobrinus est. Fratris pronepos proneptis; continebunt hi personas sedecim, fratre dupliciter, et pronepote et pronepte singulis quadrifariam, ut supra demonstravimus, acceptis. Sororis pronepos proneptis similiter sedecim personas continent. Adnepos, adneptis; hi sunt abnepotis vel abneptis filius filia, pronepotis vel proneptis nepos neptis, nepotis vel neptis pronepos proneptis, filii vel filiae abnepos abneptis. Numerabuntur sub hac appellatione triginta duae personae, quia abnepos sedecim habet, et totidem abneptis. §. 17. Sexto gradu continentur personae quadringentae quadraginta octo hae: tritavus; est autem tritavus patris et matris atavus, avi vel aviae abavus, proavi vel proaviae proavus, abavi vel abaviae avus, atavi vel ataviae pater, dictus quasi tertius avus. Personas autem complectitur triginta duas; geminetur enim necesse est numerus, qui in atavo fuit, immutatione per singulas personas propter atavum iam facta, ut sedecies tritavus intelligatur atavi pater, et toties ataviae. Tritavia similiter enumerata faciet personas triginta duas. Patruus maximus; is est abavi frater, atavi et ataviae filius, patris vel matris patruus maior. Personas continebit sedecim sic; pater, avus, proavus, abavus, atavus, abavi frater; pater, avus, proavus, abavus, atavia, frater abavi; pater, avus, proavia, abavus, atavus, frater abavi; pater, avus, proavia, abavus, atavia, frater abavi; pater, avia, proavus, abavus, atavus, frater abavi; pater, avia, proavus, abavus, atavia, frater abavi; pater, avia, proavia, abavus, atavus, frater abavi; pater, avia, proavia, abavus, atavia, frater abavi. Totidem erunt matris appellatione praeposita. Avunculus maximus; is est abaviae frater, patris vel matris avunculus maior. Et numerus idem, et personarum expositio eadem, quae supra, hoc duntaxat immutato, ut pro abavi fratre abaviae fratrem ponas. Amita maxima; ea est abavi soror, patris vel matris amita maior. Cetera ut in patruo maximo, immutato hoc tantum, ut, ubi est abavi frater, ponatur abavi soror. Matertera maxima; ea est abaviae soror, patris vel matris matertera maior. Cetera ut supra, ad extremum duntaxat pro abaviae fratre praeposita abaviae sorore. Hos omnes, quos a patruo maximo posuimus, quidam his nominibus designant: abpatruus, abavunculus, abamita, abmatertera. Itaque et nos indifferenter hos ponemus; quos ego autem appello abpatruos, abavunculos, abamitas, abmaterteras, illi me demonstrant fratris sororisque abnepotem. Patrui maioris filius filia; hi sunt proavi fratris filius filia, abavi abaviae per proavum nepos neptis ex filio. Personae sub hoc erunt sedecim, enumeratione sic ducta, ut in quinto gradu, quum patruum maiorem demonstraremus, fecimus, adiecto duntaxat filio filia, quia filius patrui maioris totidem necesse est personas complectatur, quot patruus maior, id est octo, totidemque ex filiae persona computatis is numerus efficietur, quem supra posuimus. Amitae maioris filius filia; hi sunt proavi sororis filius filia, abavi abaviae per proavum nepos neptis ex filia. Et hic eadem ratione personas dinumerabimus totidem. Avunculi maioris filius filia; hi sunt proaviae fratris filius filia, abavi abaviae per proaviam nepos neptis ex filio. Eadem hic dinumeratio facienda est, quae in patrui maioris filio filia. Materterae maioris filius filia: hi sunt proaviae sororis filius filia, abavi abaviae per proaviam nepos neptis ex filia. Circa numerum personarum et expositionem eadem, quae supra. Hi omnes, quos proposuimus a patrui maioris filio, avo aviae eius, de cuius cognatione quaeritur, fratribus et sororibus eorum consobrini consobrinaeve sunt; at patri matrique eiusdem, fratribusque et sororibus utrius eorum propius sobrinis. Patrui magni nepos vel neptis, amitae magnae nepos vel neptis, avunculi magni nepos vel neptis, materterae magnae nepos vel neptis. Haec singula nomina continent personas sexaginta quatuor; nam quum patrui magni, verbi gratia, persona quadrifariam intelligatur, nepotis bifariam, geminatur is numerus, nepote duntaxat adnumerato, et quadruplatur is, qui geminatus erat, duplicatur etiam nepte computata. Et tantum unius dinumerationem proponemus exempli gratia: pater, avus, proavus, frater avi, qui est patruus magnus, filius eius, nepos eiusdem ex filio, item neptis; pater, avus, proavia, frater avi, qui est patruus magnus, filius eius, nepos eius ex filio, item neptis; pater, avus, proavus, frater avi, qui est patruus magnus, filia eius, nepos eiusdem ex filia, item neptis; pater, avus, proavia, frater avi, qui est patruus magnus, filia eius, nepos eiusdem ex filia, item neptis. Totidem et eadem ratione exponuntur matris nomine anteposito, id est ut avi materni fratris nepotes et neptes computemus; item in amita magna, id est avi sororis, nepotes neptesque enumerabimus, idemque in avunculo magno, id est aviae fratris; eadem ratione in matertera magna, id est aviae sororis; ex quibus universus numerus completur sexaginta quatuor. Hi omnes proavo aut proaviae eius, de cuius cognatione quaeritur, pronepotes et proneptes, eiusdem avo aviaeve fratris sororisve nepotes neptesve; et contra eorum avus avia eidem patruus magnus, amita magna, avunculus magnus, matertera magna; erunt autem pater materve eidem, fratresque et sorores utrius eorum propius sobrinis; ipse his sobrinus est, et invicem huic illi sobrini. Patrui pronepos, patrui proneptis continent personas octo; nam utriusque sexus fiunt sedecim sic: pater, avus, patruus, filius patrui, nepos eiusdem ex filio, pronepos eiusdem ex nepote filio nato, item proneptis; pater, avia, patruus, filius patrui, nepos eiusdem ex filio, pronepos ex nepote filio nato, item proneptis; pater, avus, patruus, filia patrui, nepos eiusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis; pater, avia, patruus, filia patrui, nepos eiusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis; pater, avus, patruus, filius patrui, neptis eiusdem ex filio, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis; pater, avia, patruus, filius patrui, neptis eiusdem ex filio, pronepos ex nepte filio nata, item proneptis; pater, avus, patruus, filia patrui, neptis eiusdem ex filia, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis; pater, avia, patruus, filia patrui, neptis eiusdem ex filia, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Amitae pronepos proneptis; totidem personas eadem ratione et hi continent, tantum pro patruo amita sumta. Item avunculi pronepos, proneptis; item pro patruo avunculo posito. Materterae pronepos proneptis; et hic, ubi patruus positus est, matertera enumerata eundem numerum personarum invenimus. Hi omnes eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum nepotes neptesve sunt. Fratris sororisque abnepos abneptis efficiunt personas sexaginta quatuor, ut ex suprascriptis apparere potest. Trinepos trineptis; hi sunt filii filiaeve adnepos adneptis, nepotis neptisve abnepos abneptis, pronepotis proneptisve pronepos proneptis, abnepotis abneptisve nepos neptisve, adnepotis adneptisve filius filia. Hae appellationes demonstrant personas sex-

aginta quatuor; nam triginta duo trinepos complet, totidem trineptis; ab nepote enim numerus quadruplatus in se efficit triginta duo, ipso nepote duas significante, pronepote quatuor, abnepote octo, adnepote sedecim; his accedunt trinepos trineptis, uni ex atnepote nati, alteri ex adnepte. Per singulos autem gradus ideo geminatio fit, quia maribus adiiciuntur feminae, ex quibus proximus quisque progenitur; et enumerabuntur sic: filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis; filia, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis; filius, neptis, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, neptis, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, nepos, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, nepos, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, nepos, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, nepos, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filia, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, neptis, proneptis, abneptis, adnepos, trinepos, item trineptis; filia, neptis, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis; filius, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, neptis, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, neptis, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, nepos, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, nepos, proneptis, abnepos, adneptis, trinepos, item trineptis; filius, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filius, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis; filia, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. §. 18. Septimo gradu personae continentur mille viginti quatuor hae: tritavi, itemque tritaviae pater mater personas efficiunt centum viginti octo; tritavi enim patres tot sunt, quot ipsius tritavi, item eiusdem matres totidem, fiunt sexaginta quatuor; idem numerus tritaviae patris matrisque. Atavi ataviae frater sororve; hi sunt tritavi filius filia; abavi abaviae patruus, avunculus, amita, matertera; proavi proaviae patruus magnus, avunculus magnus, amita magna, matertera magna; avi aviaeve propatruus, proavunculus, proamita, promatertera; patris vel matris abpatruus, abavunculus, abamita, abmatertera. Fiunt personae atavi fratris triginta duae; nam sedecim, quas atavus explet, accedant totidem propter fratris duplicem personam, necesse est; nam sedecim fratres atavi ex patre computantur, et sedecim ex matre; similiter atavi sorores triginta duae fiunt sexaginta quatuor, et totidem ataviae fratris, item sororis. Patrui maximi filius filia; hi sunt atavi nepos neptis ex filio, abavi fratris filius filia. Amitae maximae filius filia; hi sunt atavi nepos neptis ex filia, abavi sororis filius filia. Avunculi maximi filius filia; hi sunt atavi nepos neptis ex filio, abaviae fratris filius filia. Materterae maximae filius filia; hi sunt atavi nepos neptis ex filia, abaviae sororis filius filia. Hac omnes personae, quas a patrui maximi filio enumeravimus, proavo, proaviaeque eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrini sunt, avo aviaeque eiusdem propius sobrinis. Singulae appellationes continent personas sedecim, quia, quum patruus maximus sedecim efficiat, filius eius eandem habet enumerationem, totidemque filia; et sic ex omnibus his, quas a patrui maximi filio comprehendimus, ductis per octo sedecies, fiunt centum viginti octo. Patrui maioris nepos personas continet sedecim; est enim abavi abaviae pronepos, et quum abavus octies numeretur, nepotes bis octies computati suprascriptum numerum efficiunt, totidemque patrui maioris neptis. Avunculi maioris nepos neptis eadem ratione personas complebunt triginta duas; amitae maioris nepos neptis eadem ratione item; materterae maioris nepos neptis item. Et sic ex omnibus colliguntur centum viginti octo. His personis avus avia eius, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrinis sunt, pater mater sobrinus sobrina; is, de cuius cognatione quaeritur, sobrino natus est; hic proximo nomine definitur parenti suo sobrinus, ut Trebatius ait, rationemque nominis hanc reddit, quod ultimi cognationum gradus sobrinorum sint; itaque sobrini filium recte proximum nomen, ab eo ipso huius sobrini filius dicetur, et ideo eos, qui ex sobrinis nati sunt, inter se proximum nomen appellare; hos enim nullum proprium habere nomen, quo inter se vocentur. Patrui magni pronepos proneptis; avunculi magni pronepos proneptis; amitae magnae pronepos proneptis; materterae magnae pronepos proneptis; ex his omnibus centum viginti octo personae efficiuntur, quia singulae appellationes sedecim complent; nam quum, exempli gratia, patruus magnus quadrifariam intelligatur, ad singulorum patruorum magnorum personas quadruplicatus pronepos item proneptis triginta duas personas reddent, totque quater numeratae illam, quae proposita est, summam efficiunt. Eorum patres matresque ei, de cuius cognatione quaeritur, sobrini sobrinaeque sunt, ipse autem iisdem sobrino sobrinave natus. Patrui abnepos abneptis; avunculi abnepos abneptis; amitae abnepos abneptis; materterae abnepos abneptis; haec singula vocabula senas denas continent personas; verbi enim gratia patrui abnepos sic enumerabitur, ut bifariam patruo accepto, quater pronepos, toties proneptis ducatur, et sic ad eorum filios veniatur sedecies computatos; eadem ratione ad filiam, item ad ceteros; et per hoc ex omnibus efficietur numerus personarum centum viginti octo. Hi sunt ei, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum pronepotes proneptesque; eorum ille, de cuius cognatione quaeritur, patrui maximi, avunculi maximi, amitae maximae, materterae maximae filius filia, item proavi proaviae consobrinus. Fratris sororisque adnepos adneptis personas continent centum viginti octo. Trinepotis filius, item filia, trineptis filius, item filia; hi centum viginti octo fiunt, quod, quum trinepos trineptisque, ut supra demonstravimus, sexaginta quatuor impleant, filius eorum eadem enumeratione, totidemque filia computabitur.

TIT. XI.

UNDE VIR ET UXOR.

I. *Ulpianus libro XLVII. ad Edictum.* Ut bonorum possessio peti possit unde vir et uxor, iustum esse matrimonium oportet. Ceterum si iniustum fuerit matrimonium, nequaquam bonorum possessio peti poterit, quemadmodum nec ex testamento adiri hereditas, vel secundum tabulas peti bonorum possessio potest; nihil enim capi propter iniustum matrimonium potest. §. 1. Ut autem haec bonorum possessio locum habeat, uxorem esse oportet mortis tempore. Sed si divortium quidem secutum sit, veruntamen iure durat matrimonium, haec successio locum non habet. Hoc autem in huiusmodi speciebus procedit: liberta ab invito patrono divertit, lex Iulia de maritandis ordinibus retinet istam in matrimonio, dum eam prohibet alii nubere invito patrono. Item Iulia lex de adulteriis, nisi certo modo divortium factum sit, pro infecto habet.

TIT. XII.

DE VETERANORUM ET MILITUM SUCCESSIONE.

I. *Macer libro II. de Re militari.* Militi, qui capite puniri meruit, testamentum facere concedendum, Paulus et Menander scribunt, eiusque bona intestati, si punitus sit, ad cognatos eius pertinere, si tamen ex militari delicto, non ex communi punitus sit.

II. *Papinianus libro XVI. Responsorum.* Bona militis intestato defuncti castrensia fisco non vindicantur, cum heres legitimus ad finem quinti gradus exstitit, aut proximus cognatus eiusdem gradus intra tempus possessionem accepit.

TIT. XIII.

QUIBUS NON COMPETIT BONORUM POSSESSIO.

I. *Iulianus libro XXVIII. Digestorum.* Servo meo herede instituto dolo feci, ne testamentum mutaretur, eum-

que postea manumisi. Quaesitum est: an actiones ei denegandae essent? Respondi: hic casus verbis edicti non continetur; sed aequum est, si dominus dolo fecerit, ne testamentum mutaretur, quo servus eius heres scriptus erat, quamvis manumissus adierit hereditatem, ei denegari, quum etiam emancipato filio denegentur, si pater dolo fecerit, ne testamentum mutaretur.

TIT. XIV.
UT EX LEGIBUS SENATUSVE CONSULTIS BONORUM POSSESSIO DETUR.

I. *Ulpianus libro XLIX. ad Edictum.* Praetor ait: UTI ME QUAQUE LEGE SENATUSVE CONSULTO BONORUM POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, ITA DABO. §. 1. Nunquam bonorum possessio, quae ex alia parte edicti agnita est, impedit istam bonorum possessionem. §. 2. Cum ex lege duodecim tabularum quis habet hereditatem, hinc non petit, sed inde: TUM QUEM EI HEREDEM ESSE OPORTET, quippe quum non alias hinc competat bonorum possessio, quam si lex specialiter deferat bonorum possessionem.

TIT. XV.
QUIS ORDO IN BONORUM POSSESSIONIBUS SERVETUR.

I. *Modestinus libro VI. Pandectarum.* Intestati hi gradus vocantur: primum sui heredes, secundo legitimi, tertio proximi cognati, deinde vir et uxor. §. 1. Sive tabulae testamenti non exstent, sive exstent, si secundum eas vel contra eas bonorum possessionem nemo accepit, intestati datur bonorum possessio. §. 2. Intestati patris liberis bonorum possessio datur, non tantum his, qui in potestate parentis usque in mortis tempus fuerunt, sed et emancipatis.

II. *Ulpianus libro XLIX. ad Edictum.* Utile tempus est bonorum possessionum admittendarum. Ita autem utile tempus est, ut singuli dies in eo utiles sint, scilicet ut per singulos dies et scierit, et potuerit admittere; ceterum quacunque die nescierit, aut non potuerit, nulla dubitatio est, quin dies ei non cedat. Fieri autem potest, ut qui initio scierit, vel potuerit bonorum possessionem admittere, hic incipiat nescire, vel non posse admittere, scilicet si, quum initio cognovisset eum intestatum decessisse, postea quasi certiore nuntio allato dubitare coeperit, numquid testatus decesserit, vel numquid vivat, quia hic rumor postea perrepserat. Idem et in contrarium accipi potest, ut qui ignoravit initio, postea scire incipiat. §. 1. Dies bonorum possessionis utiles esse, palam est; sed non sessionum numerabuntur, si modo ea sit bonorum possessio, quae de plano peti potuit. Quid, si ea, quae causae cognitionem pro tribunali desiderat, vel quae decretum exposcit? Sessiones erunt nobis computandae, quibus sedit is, quibusque per ipsum Praetorem factum non est, quo minus daret bonorum possessionem. §. 2. In bonorum possessione, quae pro tribunali datur, illud quaeritur, si se dedit quidem Praetor pro tribunali, sed postulationibus non dedit? Potest dici, tempus ad bonorum possessionem non cedere, quum Praeses aliis rebus, aut militaribus, aut custodiis, aut cognitionibus fuerit occupatus. §. 3. Si Praeses provinciae in proxima fuerit civitate, accedere debet ad utilitatem temporis ratio itineris, scilicet numeratione viginti millium passuum facta; nec enim exspectare debemus, ut Praeses provinciae veniat ad eum, qui bonorum possessionem petiturus est. §. 4. Si venter in possessionem missus sit, bonorum possessionis tempus non cedere sequentibus, nequaquam ambigendum est; nec tantum intra centesimum diem, verum etiam quamdiu nasci possit; nam et si natus fuerit, ante ei deferri bonorum possessionem sciendum est. §. 5. Scientiam eam observandam, Pomponius ait, non quae cadit in iuris prudentes, sed quam quis aut per se, aut per alios assequi potuit, scilicet consulendo prudentiores, ut diligentiorem patremfamilias consulere dignum sit.

III. *Paulus libro XLIV. ad Edictum.* Circa tempora bonorum possessionis patris scientia ignoranti filio non nocet.

IV. *Iulianus libro XXVIII. Digestorum.* Si coheredi tuo substitutus fuisses, et bonorum possessionem acceperis, quando coheres tuus constituerit nolle petere bonorum possessionem, tibi delata tota intelligetur, et coheres tuus amplius petendae bonorum possessionis facultatem non habebit. §. 1. Filius non solum si tanquam filius, sed et si tanquam agnatus vel tanquam cognatus ad bonorum possessionem vocatur, annuum spatium habet, sicut si pater filium manumisisset, quamvis ut manumissor bonorum possessionem accipiat, tamen ad bonorum possessionem accipiendam annuum spatium habet.

V. *Marcellus libro IX. Digestorum.* Cum filiofamilias bonorum possessio delata est, dies, quibus certiorare patrem non potest, ut vel iubeat agnosci bonorum possessionem, vel ratam habeat agnitionem bonorum possessionis, non cedunt. Fingamus statim primo die, quo fuerit delata, agnovisse eum bonorum possessionem, certiorare patrem, ut comprobet, non posse; non cedent dies centum, incipient autem cedere, quum certior fieri potuerit; praeteritis autem centum diebus frustra ratum habebit. §. 1. Quaeri potest: si, quum posset filius petere bonorum possessionem, patre ita absente, ut certiorare eum non possit, vel etiam furente, petere neglexerit, an peti amplius non possit? Sed quid noceat, non petitam bonorum possessionem, quae, si petita esset, tamen non ante acquireretur, quam pater comprobasset? §. 2. Si servus alienus heres institutus venisset, quaeritur, an posteriori domino dies bonorum possessionis petendae imputari oporteat? Et placet, quantum priori domino superfuerit, ei imputari.

TIT. XVI.
DE SUIS ET LEGITIMIS HEREDIBUS.

I. *Ulpianus libro XII. ad Sabinum.* Intestati proprie appellantur, qui, quum possent testamentum facere, testati non sunt. Sed et is, qui testamentum fecit, si eius hereditas adita non est, vel ruptum, vel irritum est testamentum, intestatus non improprie dicetur decessisse. Plane qui testari non potuit, proprie non est intestatus, puta impubes, furiosus, vel cui bonis interdictum est; sed hos quoque pro intestatis accipere debemus. Eum quoque, qui ab hostibus captus est, quoniam per legem Corneliam successio his defertur, quibus deferretur, si in civitate decessisset; nam et eius hereditas fuisse creditur. §. 1. Quaeri poterit: si ex ea, quae in fideicommissa libertate moram passa est, conceptus et natus sit, an suus patri exsistat? Et quum placeat eum ingenuum nasci, ut est a divis Marco et Vero et Imperatore nostro Antonino Augusto rescriptum, cur non in totum pro manumissa haec habeatur, ut uxor ducta suum pariat? Nec mirum sit, ex serva ingenuum nasci, quum et ex captiva rescriptum sit ingenuum nasci. Quare ausim dicere, et si pater huius pueri eiusdem sortis fuerit, cuius mater moram passa in libertate fideicommissa, ipseque moram passus sit, suum eum patri nasci, exemplo captivorum parentum, cum quibus rediit. Ergo sive postea pater eius post moram manumittatur, recipiet eum in potestate, sive ante decesserit, definiendum erit, suum exsistere. §. 2. Suos heredes accipere debemus filios filias, sive naturales, sive adoptivos. §. 3. Interdum etiam filius suus heres excluditur, fisco praelato, utputa si perduellionis fuerit damnatus pater post mortem suam, hoc quoque, ut nec iura sepulcrorum hic filius habeat. §. 4. Si filius suus heres esse desiit, in eiusdem partem succedunt omnes nepotes neptesque ex eo nati, qui in potestate sunt; quod naturali aequitate contingit. Filius autem suus heres esse desinit, si capitis deminutione vel magna vel minore exierit de potestate. Quodsi filius apud hostes sit, quamdiu vivit, nepotes non succedunt. Proinde et si fuerit redemtus, nondum succedunt ante luitionem; sed si interim decesserit, quum placeat, eum statu recepto decessisse, nepotibus obstabit. §. 5. Sed si quis non desiit esse in potestate, sed nunquam coepit, utputa si filius meus vivo patre meo ab hostibus captus est, mox ibi me patrefamilias facto decessit, nepotes in eius locum succedunt. §. 6. Non minus autem neptes quam nepotes succedent in locum parentum. §. 7. Interdum licet parens alicuius in potestate esse non desierit, sed nec coeperit, tamen dicimus succedentes ei liberos suos exsistere; utputa arrogavi eum, cuius filius ab hostibus erat captus, nepos autem in civitate; mortuo filio arrogato, mortuo et captivo apud hostes, pronepos iste suus heres mihi erit. §. 8. Sciendum est autem, nepotes et deinceps interdum, etiam si parentes eos mortis tempore praecesserunt, tamen posse suos heredes exsistere, quamvis successio in suis heredibus non sit. Quod ita procedit, si paterfamilias testamento facto deces-

sit exheredato filio, mox deliberante herede instituto filius decessit, postea deinde repudiavit heres institutus; poterit nepos suus heres esse, ut et Marcellus libro decimo scripsit, quoniam nec delata est filio hereditas. Idem erit dicendum, et si filius ex asse sub conditione, quae fuit in arbitrio ipsius, vel nepos sub conditione institutus non impleta conditione decesserit; nam dicendum erit, suos posse succedere, si modo mortis testatoris tempore vel in rebus humanis, vel saltem concepti fuerint; idque et Iuliano et Marcello placet. §. 9. Post suos statim consanguinei vocantur. §. 10. Consanguineos autem Cassius definit eos, qui sanguine inter se connexi sunt. Et est verum, eos esse consanguineos, etiam si sui heredes non exstiterunt patri, utputa exheredatos. Sed et si pater eorum deportatus fuerit, nihilo minus eos inter se esse consanguineos, licet patri sui heredes non exstitissent. Et qui nunquam in potestate fuerunt, erunt sibi consanguinei, utputa qui post captivitatem patris nascuntur, vel qui post mortem. §. 11. Non solum autem naturales, verum etiam adoptivi quoque iura consanguinitatis habebunt cum his, qui sunt in familia, vel in utero, vel post mortem patris nati.

II. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Post consanguineos admittuntur agnati, si consanguinei non sunt. Merito; nam si sunt consanguinei, licet non adierint hereditatem, legitimis non defertur. Sed hoc sic erit accipiendum, si nec sperantur esse; ceterum si vel nasci consanguineus, vel de captivitate reverti potest, agnati impediuntur. §. 1. Agnati autem sunt cognati virilis sexus ab eodem orti; nam post suos et consanguineos statim mihi proximus est consanguinei mei filius, et ego ei, patris quoque frater, qui patruus appellatur, deincepsque ceteri, si qui sunt hinc orti, in infinitum. §. 2. Haec hereditas proximo agnato, id est ei, quem nemo antecedit, defertur, et si plures sint eiusdem gradus, omnibus in capita scilicet; utputa duos fratres habui vel duos patruos; unus ex his unum filium, alius duos reliquit; hereditas mea in tres partes dividetur. §. 3. Parvi autem refert, agnatus hic nativitate an adoptione sit quaesitus; nam qui adoptatur, iisdem fit agnatus, quibus pater ipsius fuit, et legitimam eorum hereditatem habebit, vel ipsi eius. §. 4. Legitima hereditas tantum proximo defertur; nec interest, unus solus sit, an ex duobus prior pluribusve, an duo pluresve ab eodem gradu venientes, qui vel ceteros antecedant, vel soli sint, quia is est proximus, quem nemo antecedit, et is ultimus, quem nemo sequitur, et interdum idem primus postremusque, qui solus occurrit. §. 5. Interdum ulteriorem agnatum admittimus; utputa fecit quis testamentum, quum haberet patruum et patrui filium; deliberante herede scripto patruus decessit, mox heres institutus repudiavit hereditatem; patrui filius admittetur. Ergo et bonorum possessionem petere potest. §. 6. Proximum non eum quaerimus, qui tunc fuit, quum moreretur paterfamilias, sed eum, qui tunc fuit, quum intestatum decessisse certum est. Secundum quae, et si suus erat, qui praecedebat, vel consanguineus, si nemo eorum, quum repudiatur hereditas, vivit, proximum eum accipimus, qui tunc, quum repudiatur hereditas, primus est. §. 6. Unde belle quaeri potest: an etiam post repudiationem adhuc demus successionem? propone heredem scriptum, rogatum restituere hereditatem, repudiasse eam, quum nihilo minus compelli potuit adire hereditatem, et restituere, ut divus Pius rescripsit; finge eum supervixisse centum diebus verbi gratia, et interim proximum decessisse, mox et eum, qui erat rogatus restituere. Dicendum: posteriorem admitti cum onere fideicommissi.

III. *Idem libro XIV. ad Sabinum.* Intestato liberto mortuo primum suis deferri hereditatem, verum est; si hi non fuerint, tunc patrono. §. 1. Libertum accipere debemus eum, quem quis ex servitute ad civitatem Romanam perduxit, sive sponte, sive necessitate, quoniam rogatus fuit eum manumittere; nam et ad huius legitimam hereditatem admittitur. §. 2. Si dotalem quis servum manumisit, ipse patronus habebitur, et ad legitimam hereditatem admittetur. §. 3. Is plane, quem hac lege emi, ut manumittam, etsi ex constitutione divi Marci pervenerit ad libertatem, tamen, ut eadem constitutione expressum est, meus libertus est, et legitima eius hereditas mihi deferetur. §. 4. Quid, si necem domini detexit, et ex senatusconsulto libertatem meruit? Si quidem assignavit Praetor, cuius libertus sit, sine dubio eius erit, et ei legitima hereditas deferetur; quodsi non assignavit, efficietur quidem civis Romanus, sed eius erit libertus, cuius proxime fuit servus, et ad legitimam hereditatem ipse admittetur, nisi sicubi quasi indigno deneganda fuerit hereditas. §. 5. Si quis libertam sic iureiurando adegit, ne illicite nubat, non debere incidere in legem Aeliam Sentiam; sed si intra certum tempus ne ducat, neve aliam, quam de qua patronus consenserit, vel non nisi collibertam, aut patroni cognatam, dicendum est, incidere eum in legem Aeliam Sentiam, nec ad legitimam hereditatem admitti. §. 6. Si municipes servum manumiserint, admittentur ad legitimam hereditatem in bonis liberti vel libertae intestatorum. §. 7. Miles manumittendo servum peculiarem suum faciet libertum, et ad legitimam hereditatem eius admittetur. §. 8. Principem ad bona libertorum suorum admitti, plus quam manifestum est. §. 9. Utique et ex lege duodecim tabularum ad legitimam hereditatem is, qui in utero fuit, admittitur, si fuerit editus. Inde solet remorari insequentes sibi agnatos, quibus praefertur, si fuerit editus. Inde et partem facit his, qui pari gradu sunt; utputa frater unus est et uterus, vel patrui filius unus natus, et qui in utero est. §. 10. Est autem tractatum: pro qua parte faciat? quia ex uno utero plures nasci possunt. Et placuit, si in rerum natura certum sit, hanc, quae se dicit praegnantem, non esse, ex asse iam esse heredem hunc, qui natus est, quoniam et ignorans heres fit; quare si medio tempore decesserit, integram hereditatem ad heredem suum transmittit. §. 11. Post decem menses mortis natus non admittetur ad legitimam hereditatem. §. 12. De eo autem, qui centesimo octogesimo secundo die natus est, Hippocrates scripsit, et divus Pius pontificibus rescripsit, iusto tempore videri natum, nec videri in servitute conceptum, cum mater ipsius ante centesimum octogesimum secundum diem esset manumissa.

IV. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Hi, quorum parens capite minutus est, legitimae hereditatis ius et in ceteris personis, et inter se retinent, et alii adversus eos.

V. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Si quis, quum haberet fratrem et patruum, decesserit testamento facto, deinde pendente conditione heredum scriptorum frater intestato decesserit, mox conditio defecerit, patruum posse utriusque adire legitimam hereditatem constat.

VI. *Iulianus libro LIX. Digestorum.* Titius exheredato filio extraneum heredem sub conditione instituit. Quaesitum est: si post mortem patris, pendente conditione, filius uxorem duxisset, et filium procreasset, et decessisset, deinde conditio instituti heredis defecisset, an ad hunc postumum nepotem legitima hereditas avi pertineret? Respondi: qui post mortem avi sui concipitur, is neque legitimam hereditatem eius tanquam suus heres, neque bonorum possessionem tanquam cognatus accipere potest, quia lex duodecim tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit,

VII. *Celsus libro XXVIII. Digestorum.* Vel si vivo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.

VIII. *Iulianus libro LIX. Digestorum.* Item Praetor edicto suo proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur his, qui defuncto mortis tempore cognati fuerint. Nam quod ex consuetudine nepotes cognati appellantur etiam eorum, post quorum mortem concepti sunt, non proprie, sed per abusionem, vel potius ἀναφορικῶς accidit. §. 1. Si quis praegnantem uxorem reliquisset, et matrem, et sororem, si viva uxore mater mortua fuisset, deinde uxor mortuum peperisset, ad sororem solam legitima hereditas pertinet, quia certum est, matrem eo tempore decessisse, quo legitima hereditas ad eam non pertinebat.

IX. *Marcianus libro V. Institutionum.* Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint adire hereditatem, vel morte, vel qua alia ratione impediti fuerint, quo minus adeant, reliquis, qui adierint, accrescit illorum portio, et licet decesserint ante, quam accresceret, hoc ius ad heredes eorum pertinet. Alia causa est instituti heredis et coheredis substituti; huic enim vivo defertur ex substitutione hereditas, non etiam, si decesserit, heredem eius sequitur.

X. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Si ad patrem manumissorem filii intestati legitima hereditas per-

veniat, vel non manumissori bonorum possessio competat, mater defuncti summovebitur.

XI. *Pomponius libro X. ad Quintum Mucium.* Capitis deminutione pereunt legitimae hereditates, quae ex lege duodecim tabularum veniunt, sive vivo aliquo, sive ante, quam adeatur hereditas eius, capitis minutio intercessit, quoniam desinit suus heres vel agnatus recte dici. Quae autem ex legibus novis, aut ex senatusconsultis, non utique.

XII. *Idem libro XXX. ad Quintum Mucium.* Filius patri agnatus proximus est.

XIII. *Caius libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Nulla femina aut habet suos heredes, aut desinere habere potest propter capitis deminutionem.

XIV. *Idem libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* In suis heredibus aditio non est necessaria, quia statim ipso iure heredes exsistunt.

XV. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Si pater apud hostes moriatur, defunctum iam in civitate filium credimus patremfamilias decessisse, quamvis patria potestate, quamdiu vixerit, non fuerit in plenum liberatus; itaque heredem habiturus est iste non reverso patre. Sed si postliminio redierit pater iam defuncto filio, quidquid medio tempore per eum quaesitum est, habebit. Et non est mirum, si peculium quoque defuncti pridem filii defertur patri, quum ex eo natus potestatis ipsius fiat per suspensi iuris constitutionem.

XVI. *Idem libro XII. Responsorum.* Pater instrumento dotali comprehendit, filiam ita dotem accepisse, ne quid aliud ex hereditate patris speraret. Eam scripturam ius successionis non mutasse constat; privatorum enim cautionem legum auctoritate non censeri.

TIT. XVII.
AD SENATUSCONSULTUM TERTULLIANUM ET ORPHITIANUM.

I. *Ulpianus libro XII. ad Sabinum.* Sive ingenua, sive libertina mater est, admitti possunt liberi ad hereditatem eius ex senatusconsulto Orphitiano. §. 1. Si ea sit mater, de cuius statu dubitatur, utrum materfamilias sit, an filiafamilias, utputa quoniam pater eius ab hostibus captus sit, si certum esse coeperit, matremfamilias esse, liberi eius admittentur. Unde tractari potest: an medio tempore, dum status pendet, succurri eis per Praetorem debeat, ne, si medio tempore decesserint, nihil ad heredem transmittant? Et magis est ut subveniatur, ut in multis casibus placuit. §. 2. Sed et vulgo quaesiti admittuntur ad matris legitimam hereditatem. §. 3. Interdum et in servitute quaesito erit concedenda hereditas legitima, veluti si post moram fideicommissariae libertati matris suae factam natus sit. Certe si post manumissionem matris fuerit natus, licet in servitute conceptus, ad legitimam eius hereditatem admittetur. Sed et si apud hostes conceptus, a captiva procreatus, cum ea rediit, secundum rescriptum Imperatoris nostri et divi patris eius ad Ovinium Tertullum poterit ex hoc senatusconsulto admitti, quasi vulgo quaesitus. §. 4. Filio, qui mortis tempore matris civis Romanus fuit, si ante aditam hereditatem in servitutem deducatur, legitima hereditas non defertur, nec si postea liber factus sit, nisi forte servus poenae effectus beneficio principis sit restitutus. §. 5. Sed et si matris exsecto ventre filius editus sit, magis dicendum est, hunc quoque ad legitimam hereditatem admitti; nam et institutus secundum tabulas, et ab intestato unde cognati, et multo magis unde legitimi bonorum possessionem petere potuit; argumento est, quod venter in possessionem ex omni parte edicti mittitur. §. 6. Qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locavit, quive rei capitalis damnatus, neque restitutus est, ex senatusconsulto Orphitiano ad matris hereditatem non admittebatur; sed humana interpretatione placuit eum admitti. Idem erit dicendum, et si hic filius in eius sit potestate, qui in causa suprascripta sit, posse eum ex Orphitiano admitti. §. 7. Sed si mater testamento facto filium heredem scripserit unum sub conditione, quum plures haberet, si conditione pendente bonorum possessionem petierit, et postea conditio defecerit, aequum est, ceteris etiam filiis legitimam hereditatem non auferri. Quod et Papinianus libro sexto decimo Quaestionum scripsit. §. 8. Capitis minutio salvo statu contingens liberis nihil nocet ad legitimam hereditatem; nam vetus sola hereditas, quae lege duodecim tabularum defertur, capitis minutione perimitur, novae vel ex lege, vel ex senatusconsulto delatae non perimuntur capitis deminutione. Proinde sive quis ante delatam, sive post delatam capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur, nisi magna capitis deminutio interveniat, quae vel civitatem adimat, utputa si deportetur. §. 9. SI NEMO FILIORUM, EORUMVE, QUIBUS SIMUL LEGITIMA HEREDITAS DEFERTUR, VOLET AD SE EAM HEREDITATEM PERTINERE, IUS ANTIQUUM ESTO. Hoc ideo dicitur, ut, quamdiu vel unus filius vult legitimam hereditatem ad se pertinere, ius vetus locum non habeat. Itaque si ex duobus alter adierit, alter repudiaverit hereditatem, ei portio accrescet; et si forte sit filius et patronus, repudiante filio patrono defertur. §. 10. Si quis adita matris hereditate per integrum restitutionem fuerit abstentus, an ius antiquum possit locum habere? Verba admittunt, ut possit, *volet ad se,* inquit, *eam hereditatem pertinere;* nam et hic non vult, etsi aliquando voluit; et dico, posse ius antiquum locum habere. §. 11. Utrum autem ei defertur successio, qui tunc legitimus deprehenditur, an vero ei, qui tunc fuit, quum filio defertur? utputa proponamus fuisse defunctae consanguineum eiusque filium; deliberante filio, defunctae consanguineum obisse, mox filium repudiasse matris hereditatem, an consanguinei filius admitti possit? Et Iulianus recte putat circa Tertullianum, locum esse succedenti agnato. §. 12. Quod ait Senatus: QUAE IUDICATA, TRANSACTA, FINITAVE SUNT, RATA MANEANT, ita intelligendum est, ut iudicata accipere debeamus ab eo, cui iudicandi ius fuit, transacta, scilicet bona fide, ut valeat transactio, finita, vel consensu, vel longo silentio sopita.

II. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Sive ingenua sit mater, sive libertina, habebit Tertulliani commodum. §. 1. Filium autem vel filiam accipere debemus, sive iuste sint procreati, vel vulgo quaesiti, idque in vulgo quaesitis et Iulianus libro quinquagesimo nono Digestorum scripsit. §. 2. Sed si filius vel filia libertini sint effecti, mater legitimam hereditatem vindicare non poterit, quoniam mater esse huiusmodi filiorum desiit; idque et Iulianus scripsit, et constitutum est ab Imperatore nostro. §. 3. Sed si in servitute conceperit filium, et manumissa ediderit, ad legitimam eius hereditatem admittetur. Idemque, et si serva poenae concepit, et restituta edidit. Hoc idem, et si libera concepit, et edidit serva poenae, mox restituta est. Sed et si libera concepit, et in servitutem redacta edidit, mox manumissa est, ad legitimam hereditatem eius admittetur. Item si adhuc praegnans manumissa est, dicendum erit prodesse. Et in servitute editi filii ad legitimam hereditatem mater admittetur, utputa si post moram factam in fideicommissaria libertate peperit, vel apud hostes, et cum eo rediit, vel si redemta edidit. §. 4. Si mulier sit famosa, ad legitimam hereditatem liberorum admittetur. §. 5. Impuberem, cui pater secundas tabulas fecit, tunc certum est intestatum decessisse, quum omiserint substituti hereditatem eius. Quare et si impubes arrogatus sit, dicendum est, matrem ad bona eius admitti, quae haberet, si intestatus decessisset. §. 6. Liberi defuncti sui quidem obstabunt matri eius, tam virilis sexus quam feminini, tam naturales quam adoptivi, matremque excludunt, bonorum possessores vero etiam non sui, et quidem soli naturales. Adoptivi autem liberi post emancipationem ita admittuntur, si ex liberis naturalibus fuerint, utputa nepos naturalis ab avo adoptatus; nam licet sit emancipatus, bonorum possessione accepta matri obstabit. §. 7. Si vero apud hostes est filius, vel nasci speratur, pendet ius matris, donec redierit vel nascatur. §. 8. Sed si sint sui heredes, verum hereditas ad eos non pertineat, videamus, an mater admittatur? utputa abstinuerunt se hereditate. Africanus et Publicius tentant dicere: in casum, quo se abstinent sui, matrem venire, ut tunc ei obstent, quotiens rem haberent, ne nudum nomen sui heredis noceat matri. Quae sententia aequior est. §. 9. Sed si quis decesserit relicta filia, quam in adoptionem legitime dederat, et matre, divus Pius decrevit, cessare senatusconsultum Tertullianum, et simul esse admittendas ad bonorum possessionem unde proxime cognati matrem et filiam. Sed quod idem Iulianus scripsit: matrem ex senatusconsulto non posse admitti, si filia in bonorum possessione petenda cessaverit, verum non erit; succedit enim filiae; et ideo dicendum erit, matrem, donec filia bonorum possessionem petere potest, bonorum possessionem accipere non posse,

quoniam succedere quasi legitima speratur. §. 10. Si bonorum possessione accepta filius emancipatus abstinuerit se hereditate per in integrum restitutionem, verum est, senatusconsultum posse locum habere; sed si fuerit rursus immixtus, rursus debet mater abstinere. §. 11. Si quis ex liberis, dum est in utero, in possessionem missus sit, mox natus sit, et ante bonorum possessionem acceptam decesserit, an matri noceat, videndum, quasi bonorum possessor? Et puto non nocere, si non suus patri agnascitur; neque enim sufficit mitti in possessionem, nisi natus quoque acceperit bonorum possessionem. Igitur et si furioso decreto petita sit possessio, et prius, quam ipse mentis compos factus bonorum possessionem petierit, decesserit, matri non obstabit. §. 12. Sed si quis, quum status controversiam pateretur, Carbonianam solam acceperit, an noceat matri bonorum possessio? quaesitum quidem est, sed quum haec tempore finiatur, dicendum est, matri post tempus non nocere, aut si impubes decesserit, matrem posse admitti. §. 13. Sed si infanti per tutorem petita sit possessio, licet statim decesserit, dicendum erit, matri obstitisse; non enim similis est ei, quae furioso datur. §. 14. Ita demum autem mater senatusconsulti beneficio excluditur, si filius adiit legitimam hereditatem: ceterum si omiserit legitimam hereditatem, mater ex senatusconsulto Tertulliano admittetur. Sed si non sit solus iste filius legitimus heres, sed sint, qui cum eo admittantur, nec in partem eorum mater ex senatusconsulto erit vocanda. §. 15. Obiicitur matri pater in utriusque bonis, tam filii quam filiae, sive heres, sive bonorum possessor exsistat. Sed neque avus neque proavus in Tertulliano matri nocent, quamvis fiduciam contraxerint. Pater autem tantum naturalis, non etiam adoptivus matri nocet; verius est enim, quum pater esse desierit, a matre eum excludi, sed nec ad bonorum possessionem contra tabulas eum admitti, quum pater esse desierit. §. 16. Undecunque autem acceperit bonorum possessionem pater naturalis, sive ut legitimus, sive contra tabulas, ex quavis parte excludit matrem. §. 17. Si sit agnatus defuncti, et naturalis pater sit in adoptiva familia, sit et mater, admittimus matrem, quoniam patrem agnatus exclusit. §. 18. Si sit consanguinea soror defuncti, sit et mater, sit et pater adoptatus vel emancipatus, si consanguinea velit habere hereditatem, matrem ex senatusconsulto una cum ea venire, et patrem excludi placet; si consanguinea repudiet, matrem ex senatusconsulto propter patrem non venire; et quamvis alias non soleat mater exspectare consanguineam, velit nec ne adire hereditatem, nunc tamen exspectaturam; consanguinea enim est, quae patrem excludit. Repudiante igitur consanguinea, bonorum possessionem habebit mater cum patre, quasi cognata; sed et in hac moram patietur, nec ante accipiet bonorum possessionem, quam pater petierit, quoniam omittente eo potest ex senatusconsulto succedere. §. 19. Sed et si ipsa mater eadem *sit et soror* consanguinea, utputa quoniam pater matris nepotem suum ex filia adoptavit, sit praeterea et pater naturalis, haec mater, si quidem quasi consanguinea veniat, excludet patrem; si ius consanguineae repudiavit vel capitis deminutione amisit, ex senatusconsulto venire propter patrem non potest; repudiante vero patre, rursus ex senatusconsulto potest venire. §. 20. Si mater hereditatem filii filiaeve non adierit ex senatusconsulto Tertulliano, in bonis eorum antiquum ius servandum est. Quum enim esset praelatio, matre omittente senatusconsulti beneficium, ius succedit vetus. §. 21. Sed si mater repudiaverit bonorum possessionem, de adeunda autem hereditate deliberet, dicendum erit, agnatum non succedere, quoniam nondum verum est, non adiisse matrem. §. 22. Quod autem diximus, ius antiquum servari matre non adeunte, cui personae deferatur hereditas? videndum, utrum ei, quae nunc proxima invenitur, quum mater repudiat, an ei, quae fuit, quum intestato decessisse certum esset? Utputa fuit patruus, quum intestato decederet, et patrui filius, quum mater repudiasset; patruo nondum delatam hereditatem, atque ideo, defuncto eo matre deliberante, patrui filium vocari. §. 23. Si mater non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis reiectisve non confestim aliorum nomina ediderit, ius non habet vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum. Et quidem si non petiit, in constitutionem incidit; ait enim: *vel non petierit*. Sed a quo non petierit? Loquitur quidem de Praetore constitutio, sed puto et in provinciis locum habere, etiam si a magistratibus municipalibus non petat, quoniam et magistratibus municipalibus dandi necessitas iniungitur. §. 24. Quid ergo, si petiit, sed admonita vel a libertis, vel a cognatis? an incidat in senatusconsultum? Et puto eam incidere, si compulsa fecit, non si, quum petere non cunctaretur, admonita est. §. 25. Quid, si pater eis peti prohibuerat tutorem, quoniam per matrem rem eorum administrari voluit? Incidet, si nec petat, nec legitime tutelam administret. §. 26. Quodsi penitus egenis filiis non petit, ignoscendum est ei. §. 27. Sed si forte absens a libertis praeventa est vel ab aliis, dicendum est eam non excludi, nisi forte, quum frustraretur, id contigit. §. 28. Filiis autem non petendo punitur, utique et filiabus. Quid, si nepotibus? Similiter non petendo punitur. §. 29. Quid, si curatores non petiit? Verba rescripti deficiunt; sed dicendum est, si quidem impuberibus curatores non petiit, eandem esse rationem; si iam puberibus, cessare debere. §. 30. Quid si, quum praegnans esset, bonis non petiit curatorem? Dico, in sententiam incidere. Nam et si apud hostes habuit impuberem, idem erit dicendum. §. 31. Quid, si furioso tutorem vel curatorem non petiit? Magis est, ut incidat. §. 32. Non solum autem quae non petiit, coercetur, sed et quae defunctorie petiit, ut rescripto declaratur, vel privilegio munitum, vel oneratum tribus puta tutelis, sed ita demum, si data opera hoc fecit. §. 33. Quid ergo, si tales petiit, et susceperunt nihilo minus, vel detenti sunt? Excusata erit mater. §. 34. Quid, si indignos vel minus habiles ad tutelam petierit, quoniam sciebat, Praetorem eos non daturum? Quid tamen, si dedit eos Praetor, matris petitionem secutus? Iam quidem Praetoris delictum est; sed et matris punimus consilium. §. 35. Igitur si forte excusati sint illi vel improbati, debet mater alios sine mora petere. §. 36. Ergo sive non petierit, sive idoneos non petierit, punietur, etiam si dati fuerint minus idonei, Praetore errante. §. 37. Idoneos autem utrum facultatibus, an et moribus petere debeat? dubitationis esse potest. Puto autem, facile ei ignosci, si locupletes sint hi, quos petiit. §. 38. Sed et si prioribus excusatis reiectisve non confestim aliorum nomina ediderit, punitur. §. 39. Quid ergo, si non fuerint omnes excusati, vel non omnes reiecti? videndum, an ei imputetur, cur in locum excusati non petierit? Et puto imputandum. §. 40. Quid, si decesserint quidam? Puto, licet verba deficiant, sententiam constitutionis locum habere. §. 41. Sed quod diximus *reiecti*, utrum sic accipimus, a Praetore non dati, an et si suspecti fuerint remoti, vel ob negligentiam vel ignaviam repulsi? Etiam hos quis reiectos recte dicet. Ergo et si latitent. Sed hoc longum est; nam nec hoc ei imputatur, cur suspectos non fecerit; alioquin si latitarent, potuit edicto desiderare, ut eos Praetor adesse iuberet, et suspectos eos removeret, si deessent. §. 42. Quid, si non compulit eos miscere se tutelae? Et quum plenum officium a matre desideremus, et haec ei curanda sunt, ne in hereditate ei obstent. §. 43. *Confestim* autem sic erit accipiendum, ubi primum potuit, id est Praetoris copiam habuit huic rei se dantis, nisi forte infirmitate impedita est, vel alia magna causa, quae etiam mandare eam ad petendos tutores impediret, ita tamen, ut nullo modo annale tempus excederet; si enim mortalitate filii praeventa est, nihil matri imputetur. §. 44. Tractari belle potest, si pupillo amplum legatum sub conditione sit relictum: *si tutores non habuerit*, et propterea ei mater non petierit, ne conditione deficeretur, an constitutio cesset? Et puto cessare, si damnum minus sit cumulo legati. Quod et in magistratibus municipalibus tractatur apud Tertullianum; et putat dandam in eos actionem, quatenus plus esset in damno, quam in legato. Nisi forte quis putet, conditionem hanc, quasi utilitati publicae oppugnantem, remittendam, ut alias plerasque, aut verba cavillatus imputaverit matri, cur curatores non petierit. Finge autem plenius conditionem conscriptam, nonne erit matri ignoscendum? aut hoc imputabitur matri, cur non desideraverit a principe, conditionem remitti? Et puto, non esse imputandum. §. 45. Ergo etiam si mater ei, qui solvendo non erit, non petiit tutorem, puto ignoscendum; consuluit enim ei, ut minus inquietetur, quasi indefensus. §. 46. Et si forte quis uxorem communis filii matrem heredem scripsit, rogavitque, remissa etiam satisdatione, ut filio puberi facto restitueret hereditatem, nec mater ei petiit tutores, debet dici, cessare constitutionem, quum patris voluntatem

[illegible]

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

LIBER TRICESIMUS NONUS

TIT. I.

DE OPERIS NOVI NUNTIATIONE.

1 *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* Hoc edicto promittitur, ut, sive iure sive iniuria opus fieret, per nuntiationem inhiberetur, deinde remitteretur prohibitio hactenus, quatenus prohibendi ius is qui nuntiasset non haberet. § 1. Hoc autem edictum remediumque operis novi nuntiationis adversus futura opera inductum est, non adversus praeterita, hoc est adversus ea, quae nondum facta sunt, ne fiant. Nam si quid operis fuerit factum, quod fieri non debuit, cessat edictum de operis novi nuntiatione, et erit transeundum ad interdictum quod vi aut clam factum erit, ut restituatur, et quod in loco sacro religiosove, et quod in flumine publico ripave publica factum erit; nam his interdictis restituetur, si quid illicite factum est. § 2. Nuntiatio ex hoc edicto non habet necessariam Praetoris aditionem; potest enim nuntiare quis, etsi eum non adierit. § 3. Item nuntiationem et nostro et alieno nomine facere possumus. § 4. Item nuntiatio omnibus diebus fieri potest. § 5. Adversus absentes etiam, et invitos, et ignorantes operis novi nuntiatio procedit. § 6. In operis autem novi nuntiatione possessorem adversarium facimus. § 7. Sed si is, cui opus novum nuntiatum est, ante remissionem aedificaverit, deinde coeperit agere, ius sibi esse ita aedificatum habere, Praetor actionem ei negare debet, et interdictum in eum de opere restituendo reddere. § 8. Potest autem quis nuntiare etiam ignorans, quod opus fieret. § 9. Et post operis novi nuntiationem committunt se litigatores praetoriae iurisdictioni. § 10. Inde quaeritur apud Celsum libro duodecimo Digestorum: si post opus novum nuntiatum convenerit tibi cum adversario, ut opus faceret, an danda sit conventionis exceptio? Et ait Celsus: dandam, nec esse periculum, ne pactio privatorum iussui Praetoris anteposita videatur. Quid enim aliud agebat Praetor, quam hoc, ut controversias eorum dirimeret? a quibus si sponte recesserunt, debebit id ratum habere. § 11. Opus novum facere videtur, qui aut aedificando, aut detrahendo aliquid pristinam faciem operis mutat. § 12. Hoc autem edictum non omnia opera complectitur, sed ea sola, quae solo coniuncta sunt, quorum aedificatio vel demolitio videtur opus novum continere. Idcirco placuit, si quis messem faciat, arborem succidat, vineam putet, quamquam opus faciat, tamen ad hoc edictum non pertinere, quia ad ea opera, quae in solo fiunt, pertinet hoc edictum. § 13. Si quis aedificium vetus fulciat, an opus novum nuntiare ei possimus, videamus. Et magis est, ne possimus; hic enim non opus novum facit, sed veteri sustentando remedium adhibet. § 14. Sive autem intra oppida, sive extra oppida in villis vel agris opus novum fiat, nuntiatio ex hoc edicto locum habet, sive in privato, sive in publico opus fiat. § 15. Nunc videamus, quibus ex causis fiat nuntiatio, et quae personae nuntient, quibusque nuntietur, et in quibus locis fiat nuntiatio, et quis effectus sit nuntiationis. § 16. Nuntiatio fit aut iuris nostri conservandi causa, aut damni depellendi, aut publici iuris tuendi gratia. § 17. Nuntiamus autem, quia ius aliquod prohibendi habemus, vel ut damni infecti caveatur nobis ab eo, qui forte in publico vel in privato quid molitur, aut si quid contra leges edictave principum, quae ad modum aedificiorum facta sunt, fiet vel in sacro, vel in loco religioso, vel in publico, ripave fluminis; quibus ex causis et interdicta proponuntur. § 18. Quod si quis in mari vel in litore aedificet, licet in suo non aedificet, iure tamen gentium suum facit. Si quis igitur velit ibi aedificantem prohibere, nullo iure prohibet, neque opus novum nuntiare, nisi ex una causa potest, si forte damni infecti velit sibi caveri. § 19. Iuris nostri conservandi, aut damni depellendi causa opus novum nuntiare potest is, ad quem res pertinet. § 20. Usufructuarius autem opus novum nuntiare suo nomine non potest; sed procuratorio nomine nuntiare

poterit, aut vindicare usumfructum ab eo, qui opus novum faciat; quae vindicatio praestabit ei, quod eius interfuit, opus novum factum non esse.

II. *Iulianus libro XLIX. Digestorum.* Si autem domino praedii nuntiaverit, inutilis erit nuntiatio; neque enim sicut adversus vicinum, ita adversus dominum agere potest, ius ei non esse invito se altius aedificare; sed si hoc facto ususfructus deterior fiat, petere usumfructum debebit.

III. *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* In provinciali etiam praedio si quid fiat, operis novi nuntiatio locum habebit. §. 1. Si in loco communi quid fiat, nuntiatio locum habebit adversus vicinum. Plane si unus nostrum in communi loco faciat, non possum ego socius opus novum ei nuntiare, sed eum prohibebo communi dividundo iudicio, vel per Praetorem. §. 2. Quodsi socius meus in communi insula opus novum faciat, et ego propriam habeam, cui noceatur, an opus novum nuntiare ei possim? Et putat Labeo, non posse nuntiare, quia possim eum alia ratione prohibere aedificare, hoc est vel per Praetorem, vel per arbitrum communi dividundo; quae sententia vera est. §. 3. Si ego superficiarius sim, et opus novum fiat a vicino, an possim nuntiare? Movet, quod quasi inquilinus sum. Sed Praetor mihi utilem in rem actionem dat, et ideo et servitutum causa actio mihi dabitur, et operis novi nuntiatio debet mihi concedi. §. 4. Si in publico aliquid fiat, omnes cives opus novum nuntiare possunt.

IV. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Nam reipublicae interest, quam plurimos ad defendendam suam causam admitti.

V. *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* De pupillo quaesitum est. Et Iulianus libro duodecimo Digestorum scripsit: pupillo non esse operis novi nuntiationis executionem dandam, nisi ad ipsius privatum commodum res pertineat, veluti si luminibus eius officiatur, aut prospectui obsit. Non aliter autem pupilli rata habebitur nuntiatio, quam intercedente tutore auctore. §. 1. Servo autem opus novum nuntiari potest; ipse vero nuntiare non potest, neque nuntiatio ullum effectum habet. §. 2. Nuntiationem autem in re praesente faciendam, meminisse oportebit, id est eo loci, ubi opus fiat, sive quis aedificet, sive inchoet aedificare. §. 3. Nuntiari autem non utique domino oportet; sufficit enim in re praesente nuntiare ei, qui in re praesente fuerit, usque adeo, ut etiam fabris vel opificibus, qui eo loci operantur, opus novum nuntiari possit. Et generaliter ei nuntiari opus novum potest, qui in re praesente fuit domini operisve nomine. Neque refert, quis sit iste, vel cuius conditionis, qui in re praesente fuit. Nam et si servo nuntietur, vel mulieri, vel puero, vel puellae, tenet nuntiatio; sufficit enim, in re praesente operis novi nuntiationem factam sic, ut domino possit renuntiari. §. 4. Si quis forte in foro domino opus novum nuntiat, hanc nuntiationem nullius esse momenti, exploratissimum est; in re enim praesente, et paene dixerim ipso opere, hoc est in re ipsa, nuntiatio facienda est; quod idcirco receptum est, ut confestim per nuntiationem ab opere discedatur. Ceterum si alibi fiat nuntiatio, illud incommodi sequitur, quod, dum venitur ad opus, si quid fuerit operis per ignorantiam factum, evenit, ut contra edictum Praetoris sit factum. §. 5. Si plurium res sit, in qua opus novum fiat, et uni nuntietur, recte facta nuntiatio est, omnibusque dominis videtur denuntiatum. Sed si unus aedificaverit post operis novi nuntiationem, alii, qui non aedificaverint, non tenebuntur; neque enim debet nocere factum alterius ei, qui nihil fecit. §. 6. Si plurium dominorum rei opus noceat, utrum sufficiat unius ex sociis nuntiatio, an vero omnes nuntiare debeant? Et est verius, unius nuntiationem omnibus non sufficere, sed esse singulis nuntiare necesse, quia et fieri potest, ut nuntiatorum alter habeat, alter non habeat ius prohibendi. §. 7. Si quis ipsi Praetori velit opus novum nuntiare, debet, ut interim testetur, non posse se nuntiare; et si nuntiavit postea, et quod retro aedificatum erit, destruendum erit, quasi repetito die nuntiatione facta. §. 8. Sed et si in aedes nostras quis immittat, aut in loco nostro aedificet, aequum est, nos operis novi nuntiatione ius nostrum nobis conservare. §. 9. Et belle Sextus Pedius definit: triplicem esse causam operis novi nuntiationis, aut naturalem, aut publicam, aut impositiciam; naturalem, quum in nostras aedes quid immittitur, aut aedificatur in nostro; publicam causam, quoties leges, aut senatusconsulta, constitutionesque principum per operis novi nuntiationem tuemur; impositiciam, quum quis postea, quam ius suum deminuit, alterius auxit, hoc est posteaquam servitutem aedibus suis imposuit, contra servitutem fecit. §. 10. Meminisse autem oportebit, quoties quis in nostro aedificare, vel in nostrum immittere vel proiicere vult, melius esse, eum per Praetorem, vel per manum, id est lapilli iactum prohibere, quam operis novi nuntiatione. Ceterum operis novi nuntiatione possessorem eum faciemus, cui nuntiaverimus. At si in suo quid faciat, quod nobis noceat, tunc operis novi nuntiatio erit necessaria. Et si forte in nostro aliquid facere quis perseveret, aequissimum erit, interdicto adversus eum quod vi aut clam, aut uti possidetis uti. §. 11. Si quis rivos vel cloacas velit reficere vel purgare, operis novi nuntiatio merito prohibetur, quum publicae salutis et securitatis intersit, et cloacas, et rivos purgari. §. 12. Praeterea generaliter Praetor cetera quoque opera excepit, quorum mora periculum aliquod allatura est; nam in his quoque contemnendam putavit operis novi nuntiationem. Quis enim dubitat, multo melius esse, omitti operis novi nuntiationem, quam impediri operis necessarii urgentem exstructionem? Toties autem haec pars locum habet, quoties dilatio periculum allatura est. §. 13. Proinde si quis, quum opus hoc mora periculum allaturum esset, nuntiaverit opus novum, veluti si in cloacis vel ripa reficiendis aliquid fieret, dicemus, apud iudicem quaeri debere, an talia opera fuerint, ut contemni nuntiatio deberet? nam si apparuerit vel in cloaca, rivove, eove, cuius mora periculum allatura esset, dicendum est, non esse verendum, ne haec nuntiatio noceret. §. 14. Qui opus novum nuntiat, iurare debet, non calumniae causa opus novum nuntiare. Hoc iusiurandum auctore Praetore defertur; idcirco non exigitur, ut ante iuret is, qui iusiurandum exigit. §. 15. Qui nuntiat, necesse habet demonstrare, in quo loco opus novum nuntiet, scituro eo, cui nuntiatum est, ubi possit aedificare, et ubi interim abstinendum sit. Toties autem demonstratio facienda est, quoties in partem fit nuntiatio; ceterum si in totum opus fiat, non est necesse demonstrare, sed hoc ipsum dicere. §. 16. Si in pluribus locis opus fiat, utrum una nuntiatio sufficiat, an vero plures sint necessariae? Et ait Iulianus libro quadragesimo nono Digestorum: quia in re praesente fit nuntiatio, plures nuntiationes esse necessarias, et consequenter plures remissiones. §. 17. Si is, cui nuntiatum erit, ex operis novi nuntiatione satisdederit repromiseritve, aut per eum non fiet, quo minus boni viri arbitratu satisdet repromittatve, perinde est, ac si operis novi nuntiatio omissa esset. Habet autem hoc remedium utilitatem; nam remittit vexationem ad Praetorem veniendi, et desiderandi, ut missa fieret nuntiatio. §. 18. Qui procuratorio nomine nuntiavit, si non satisdabit, eam rem dominum ratam habiturum, nuntiatio omni modo remittitur, etiam si verus sit procurator. §. 19. Qui remissionem absentis nomine desiderat, sive ad privatum, sive ad publicum ius ea remissio pertinet, satisdare cogitur; sustinet enim partes defensoris. Sed haec satisdatio non pertinet ad ratihabitionem, sed ad operis novi nuntiationem. §. 20. Si procurator autem opus novum mihi nuntiaverit, et satis acceperit, deinde interdicto adversus eum utar, ne vim mihi faciat, quo minus aedificem, ex interdicto eum oportet iudicatum solvi satisdare, quia partes sustinet defensoris.

VI. *Iulianus libro XLI. Digestorum.* Et ideo neque exceptiones procuratoriae opponi ei debent, nec satisdare cogendus est, ratam rem dominum habiturum.

VII. *Ulpianus libro LII. ad Edictum.* Et si satisdationem non dabit, summovendus erit ab exsecutione operis novi, et actiones, quas domini nomine intendit, debent ei denegari. §. 1. Et tutor et curator opus novum recte nuntiant.

VIII. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Non solum proximo vicino, sed etiam superiori opus facienti nuntiare opus novum potero; nam et servitutes quaedam intervenientibus mediis locis, vel publicis vel privatis, esse possunt. §. 1. Qui opus novum nuntiat, si quid operis iam factum erit, in testationem referre debet, ut appareat, quid postea factum sit. §. 2. Si, quum possem te iure prohibere, nuntiavero tibi opus novum, non alias aedificandi ius habebis, quam si satisdederis. §. 3. Quodsi nuntiavero tibi, ne quid contra leges in loco publico facias, repromittere debebis, quoniam de eo opere alieno iure contendo, non

meo, et tanquam alieni iuris petitor repromissione contentus esse debeo. §. 4. Sciendum est, facta operis novi nuntiatione eum, cui nuntiatum est, abstinere oportere, donec caveat, vel donec remissio nuntiationis fiat; tunc enim, si ius aedificandi habet, recte aedificabit. §. 5. Sed ut probari possit, quid postea aedificatum sit, modulos sumere debet is, qui nuntiat; qui ut sumantur conferanturque, Praetor decernere solet. §. 6. Morte eius, qui nuntiavit, exstinguitur nuntiatio, sicut alienatione, quia his modis finitur ius prohibendi. §. 7. Quodsi is, cui opus novum nuntiatum erat, decesserit, vel aedes alienaverit, non exstinguitur operis novi nuntiatio, idque ex eo apparet, quod in stipulatione, quae ex hac causa interponitur, etiam heredis mentio fit.

IX. *Caius ad Edictum urbicum, titulo de operis novi nuntiatione.* Creditori, cui pignoris nomine praedium tenetur, permittendum est de iure, id est de servitute, opus novum nuntiare; nam ei vindicatio servitutis datur.

X. *Ulpianus libro XLV. ad Sabinum.* Operis novi nuntiatio in rem fit, non in personam. Et ideo furioso et infanti fieri potest, nec tutoris auctoritas in ea nuntiatione exigitur.

XI. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Cuilibet enim intelligenti, veluti fabro, nuntiatum, infantem et furiosum tenet.

XII. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Ex operis novi nuntiatione si caveatur, tanti stipulatio committitur, quanti iudicatum sit.

XIII. *Iulianus libro XLI. Digestorum.* Cum procurator opus novum nuntiat, et satisdat, rem ratam dominum habiturum, et remissio in domini personam confertur. §. 1. Si dominus opus novum nuntiaverit intra diem, quae stipulatione ex operis novi nuntiatione interposita comprehensa est, committitur stipulatio; sed si praeterita ea die dominus nuntiaverit, non committitur. Nam et ipsi domino, quum semel nuntiaverit, non permittitur iterum nuntiare, quamdiu stipulatio ex operis novi nuntiatione tenet. §. 2. Si in remissione a parte eius, qui opus novum nuntiaverat, procurator interveniat, id agere Praetorem oportet, ne falsus procurator absenti noceat, quum sit indignum, quolibet interveniente beneficium Praetoris amitti.

XIV. *Idem libro XLIX. Digestorum.* Qui viam habet, si opus novum nuntiaverit adversus eum, qui in via aedificat, nihil agit, sed servitutem vindicare non prohibetur.

*XV. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Si prius, quam aedificatum esset, ageretur, ius vicino non esse aedes altius tollere, nec res ab eo defenderetur, partes iudicis non alias futuras fuisse ait, quam ut eum, cum quo ageretur, cavere iuberet, non prius se aedificaturum, quam ultro egisset, ius sibi esse, altius tollere. Idemque e contrario, cum quis agere vellet, ius sibi esse invito adversario altius tollere, eo non defendente, similiter, inquit, officio iudicis continebitur, ut cavere adversarium iubeat, nec opus novum se nuntiaturum, nec aedificanti vim facturum. Eaque ratione hactenus is, qui rem non defendet, punietur, ut de iure suo probare necesse habeat; id enim est, petitoris partes sustinere.

XVI. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Si opus novum Praetor iusserit nuntiari, deinde prohibuerit, ex priore nuntiatione agi non potest, quasi adversus dictum eius factum sit.

XVII. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Si procurator opus novum facientem prohibuerit, domino competit quod vi aut clam interdictum.

XVIII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Aedibus communibus, si ob opus novum nuntiatio uni fiat, si quidem ex voluntate omnium opus fiat, omnes nuntiatio tenebit; si vero quidam ignorent, in solidum obligabitur, qui contra edictum Praetoris fecerit. §. 1. Nec ad rem pertinet, cuius solum sit, in quo opus fiat, sed quis eius soli possessor inveniatur, modo si eius nomine opus fiat.

XIX. *Paulus libro Quaestionum.* Sciendum est, denegata executione operis novi nihilo minus integras legitimas actiones manere, sicut in his quoque causis manent, in quibus ab initio operis novi nuntiationem Praetor denegat.

XX. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Praetor ait: QUEM IN LOCUM NUNTIATUM EST, NE QUOD NOVUM OPUS FIERET, QUA DE RE AGITUR, QUOD IN EO LOCO ANTE, QUAM NUNTIATIO MISSA FUERIT, AUT IN EA CAUSA ESSET, UT REMITTI DEBERET, FACTUM EST, ID RESTITUAS. §. 1. Interdictum hoc proponitur ex huiusmodi causis. Edicto expressum est, ne post operis novi nuntiationem quidquam operis fiat, antequam vel nuntiatio remissa sit, vel vice nuntiationis remissae satisdatio de opere restituendo fuerit interposita. Qui igitur facit, etsi ius faciendi habuit, tamen contra interdictum Praetoris facere videtur, et ideo hoc destruere cogitur. §. 2. Sive autem vacuus locus sit, ubi nuntiatum est, sive aedificatus, aeque huic interdicto locus erit. §. 3. Ait Praetor: *quod factum est, restituas.* Quod factum est iubet restitui, neque interest, iure factum sit, an non; sive enim iure factum est, sive non iure factum est, interdictum locum habebit. §. 4. Quidquid autem ante remissionem fit, vel illud, quod loco remissionis habetur, pro eo habendum est, atque si nullo iure factum esset. §. 5. Si quis paratus fuerit satisdare, deinde actor stipulari nolit, in ea causa est, ut remitti debeat; nam quum per actorem fiat, apparet, in ea causa esse, ut remitti debeat. §. 6. Hoc interdictum perpetuo datur, et heredi ceterisque successoribus competit. §. 7. Adversus ipsum quoque, qui opus fecit, vel factum ratum habuit, interdicto locus erit. §. 8. Plane si quaeratur: an in heredem eius, qui opus fecit, interdictum hoc competat? sciendum est, Labeonem existimasse, in id, quod ad eum pervenit, duntaxat dari oportere, vel si quid dolo malo ipsius factum sit, quo minus perveniret. Nonnulli putant, tam actionem in factum esse dandam, quam interdictum; quod verum est. §. 9. Deinde ait Praetor: QUEM IN LOCUM NUNTIATUM EST, NE QUID OPERIS NOVI FIERET, QUA DE RE AGITUR, SI DE EA RE SATISDATUM EST, QUOD EIUS CAUTUM SIT, AUT PER TE STAT, QUO MINUS SATISDETUR, QUO MINUS ILLI IN EO LOCO OPUS FACERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 10. Hoc interdictum prohibitorium est, ne quis prohibeat facere volentem eum, qui satisdedit; etenim pertinet ad decus urbium, aedificia non derelinqui. §. 11. Nec quidquam interest, iure quis aedificet, an non iure aedificet, quum sit securus is, qui opus novum nuntiavit, posteaquam ei cautum est. §. 12. Hoc autem interdictum competit ei, qui satisdedit. §. 13. Adiicitur et illud: *aut per te stat, quo minus satisdetur;* proinde si satis datum non est, sed repromissum, interdicto huic locus non erit; neque enim permittendum fuit in publico aedificare, priusquam appareat, quo iure quis aedificet. §. 14. Et si satisdatum sit, cautum tamen non perseveret, interdictum cessat. §. 15. Si aliquando stetit per nuntiatorem, quo minus satisdetur, nunc non stat, interdictum cessat. §. 16. Hoc interdictum etiam post annum, et heredi ceterisque successoribus competit.

XXI. *Idem libro LXXX. ad Edictum.* Stipulatio de operis novi nuntiatione interponi solet, quoties vicinus dicit, ius sibi esse prohibere vicinum opus novum invito se facere. §. 1. Si quis autem vult post opus novum nuntiatum impune aedificare, offerre debet satis nuntiatori. Quod si fecerit, utrique consultum est, tam ei, qui nuntiavit, quoniam cautum habet de opere restituendo, quam ei, cui nuntiatum est, quia molitio eius non impeditur; antequam enim caveat, quidquid aedificaverit, interdicto restitutorio destruere compellitur. §. 2. Habet autem ista stipulatio conditionem, ut ita demum committatur, si iudicatum fuerit, sive ante rem iudicatam causa quae acciderit, neque res defendatur. Et de dolo malo subiicitur clausula. §. 3. Opus autem factum accipimus, non si unum vel alterum caementum sit impositum, sed si proponatur instar quoddam operis, et quasi facies quaedam facti operis. §. 4. Sive autem res iudicetur, sive res non defendatur, stipulatio in id committitur, ut viri boni arbitratu res restituatur. Quodsi ita restitutum non erit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dabit, si hoc petitori placuerit. §. 5. Quaesitum est: si plures domini aedificent, an omnes cavere debeant? Et ait Labeo: unum cavere debere, quia restitutio operis fieri pro parte non possit. §. 6. Idem ait: et si plures nuntient, curandum esse, uti uni caveatur, si inter eos conveniat. Plane si non conveniat, et singulis erit cavendum. §. 7. Idem dicit: adiiciendum esse in stipulationem, ut tantum praestetur, quanti uniuscuiusque interfuit, si hoc maluerint. *Ceterum si ita fuerit,* inquit, *cautum: quanti ea res erit, dubitabitur, utrum ad totius corporis aestimationem haec verba referuntur, an vero ad id, quod eius interest, qui stipulatur.* Ego puto, et si sic fuerit uni cautum quan-

si ea res erit, defendi posse, stipulationem sufficere; ad operis enim quantitatem ea refertur.

XXII. *Marcellus libro XV. Digestorum.* Cui opus novum nuntiatum est, si ante remissam nuntiationem opere facto decessit, debet heres eius patientiam destruendi operis adversario praestare. Nam et in restituendo huiusmodi opere eius, qui contra edictum fecit, poena versatur; porro autem in poenam heres non succedit.

XXIII. *Iavolenus libro VII. Epistolarum.* Is, cui opus novum nuntiatum erat, vendidit praedium; emtor aedificavit; emtorem an venditorem teneri putas, quod adversus edictum factum sit? Respondi: cum operis novi nuntiatio facta est, si quid aedificatum est, emtor, id est dominus praediorum, tenetur, quia nuntiatio operis non personae fit, et is demum obligatus est, qui eum locum possidet, in quem opus novum nuntiatum est.

TIT. II.

DE DAMNO INFECTO, ET DE SUGGRUNDIIS ET PROTECTIONIBUS.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Quum res damni infecti celeritatem desiderat, et periculosa dilatio Praetori videtur, si ex hac causa sibi iurisdictionem reservet, magistratibus municipalibus delegandum hoc recte putavit.

II. *Caius libro XXVIII. ad Edictum provinciale.* Damnum infectum est damnum nondum factum, quod futurum veremur.

III. *Paulus libro XLVII. ad Edictum.* Damnum et damnatio ab ademtione et quasi deminutione patrimonii dicta sunt.

IV. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Dies cautioni praestitutus si finietur, Praetoris vel Praesidis officium erit, ex causa vel renovare vel protelare eam, et si hoc localem exigit inquisitionem, ad magistratus municipales hoc remittere. §. 1. Si intra diem a Praetore constituendum non caveatur, in possessionem eius rei mittendus est. *Eius rei* sic accipe, sive tota res sit, sive pars sit rei. §. 2. An tamen is, qui non admittit, etiam pignoribus a magistratibus coerceatur? Non puto, sed in factum actione tenebitur; nam et si a Praetore missus non admittatur, eadem actione utendum est. §. 3. Duas ergo res magistratibus municipalibus Praetor vel Praeses iniunxit, cautionem et possessionem; cetera suae iurisdictioni reservavit. §. 4. Si forte daretur non caveri, ut possidere liceat, quod causa cognita fieri solet, non Duumviros, sed Praetorem vel Praesidem permissuros, item ut ex causa decedatur de possessione. §. 5. Praetor ait: DUM EI, QUI ABERIT, PRIUS DOMUM DENUNTIARI IUBEAM. Abesse autem videtur, et qui in iure non est, quod et Pomponius probat; verecunde autem Praetorem denuntiari iubere, non extrahi de domo sua. Sed *domum denuntiari* sic accipere debemus, ut, et si in aliena domo habitet, ibi ei denuntietur. Quodsi nec habitationem habeat, ad ipsum praedium erit denuntiandum vel procuratori eius, vel certe inquilinis. §. 6. Toties autem Praetorem exigere denuntiationem intelligendum est, si sit, cui denuntietur. Ceterum si non sit, veluti quod hereditaria insula est, necdum hereditas adita, vel si heres non exstet, nec inhabitetur, cessat haec pars edicti. Est tamen tutius, libellum ad ipsas aedes proponere; fieri enim potest, ut ita monitus defensor exsistat. §. 7. In eum, qui quid eorum, quae supra scripta sunt, non curaverit, quanti ea res est, cuius damni infecti nomine cautum non erit, iudicium datur. Quod non ad quantitatem refertur, sed ad id, quod interest, et ad utilitatem venit, non ad poenam. §. 8. Hoc autem iudicium certam conditionem habet, si postulatum est; ceterum qui non postulavit, experiri non potest. Postulare autem proprie hoc dicimus, pro tribunali petere, non alibi. §. 9. Si tam vicinum urbi municipium sit, ut magistratu se non interponente potuerit Praetor vel Praeses adiri, potest dici, cessare hanc actionem adversus magistratus, quasi nihil intersit, quum in tua potestate fuerit, a Praetore vel Praeside desiderare in possessionem mitti. §. 10. Haec autem actio, quum rei habeat persecutionem, et heredi, et in heredem, et perpetuo dabitur.

V. *Paulus libro I. ad Edictum.* Praetoris officium est, ut missus in possessionem etiam eam per longi temporis spatium in suum dominium capere possit. §. 1. Si plures sint domini, qui cavere debent, et aliquis non caveat, in portionem eius mittitur. Et contra si aliquot sint, qui caveri sibi desiderant, et alius pretiosiores, alius viliores habeat aedes, sive unius domus plures habeant dispares partes, tamen non pro magnitudine dominii quisque, sed aequaliter mittentur omnes in possessionem. §. 2. Si et dominus proprietatis, et fructuarius desideret sibi caveri damni infecti, uterque audiendus est; nec enim iniuriam sentiet promissor, non plus cuique praestaturus, quam quod eius intersit.

VI. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Evenit, ut nonnunquam damno dato nulla nobis competat actio, non interposita antea cautione, veluti si vicini aedes ruinosae in meas aedes ceciderint, adeo ut plerisque placuerit, ne cogi quidem eum posse, ut rudera tollat, si modo omnia, quae iaceant, pro derelicto habeat.

VII. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Praetor ait: DAMNI INFECTI SUO NOMINE PROMITTI, ALIENO SATISDARI IUBEBO EI, QUI IURAVERIT, NON CALUMNIAE CAUSA ID SE POSTULARE, EUMVE, CUIUS NOMINE AGET, POSTULATURUM FUISSE, IN EAM DIEM, QUAM CAUSA COGNITA STATUERO. SI CONTROVERSIA ERIT, DOMINUS SIT NEC NE, QUI CAVEBIT, SUB EXCEPTIONE SATISDARI IUBEBO. DE EO OPERE, QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FIET, IN ANNOS DECEM SATISDARI IUBEBO. EUM, CUI ITA NON CAVEBITUR, IN POSSESSIONEM EIUS REI, CUIUS NOMINE UT CAVEATUR POSTULABITUR, IRE, ET CUM IUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, ETIAM POSSIDERE IUBEBO. IN EUM, QUI NEQUE CAVERIT, NEQUE IN POSSESSIONE ESSE, NEQUE POSSIDERE PASSUS ERIT, IUDICIUM DABO, UT TANTUM PRAESTET, QUANTUM PRAESTARE EUM OPORTERET, SI DE EA RE EX DECRETO MEO, EIUSVE, CUIUS DE EA RE IURISDICTIO FUIT, QUAE MEA EST, CAUTUM FUISSET. EIUS REI NOMINE, IN CUIUS POSSESSIONEM MISERO, SI AB EO, QUI IN POSSESSIONE ERIT, DAMNI INFECTI NOMINE NON SATISDABITUR, EUM, CUI NON SATISDABITUR, SIMUL IN POSSESSIONE ESSE IUBEBO. §. 1. Hoc edictum prospicit damno nondum facto, quum ceterae actiones ad damna, quae contigerunt, sarcienda pertineant, ut in legis Aquiliae actione, et aliis. De damno vero facto nihil edicto cavetur. Quum enim animalia, quae noxam commiserunt, non ultra nos soleant onerare, quam ut noxae ea dedamus, multo magis ea, quae anima carent, ultra nos non debent onerare, praesertim quum res quidem animales, quae damnum dederunt, ipsae exstent, aedes autem, si ruina sua damnum dederunt, desierint exstare. §. 2. Unde quaeritur: si ante, quam caveretur, aedes deciderint, neque dominus rudera velit egerere, eaque derelinquat, an sit aliqua adversus eum actio? Et Iulianus consultus: si prius, quam damni infecti stipulatio interponeretur, aedes vitiosae corruissent, quid facere deberet is, in cuius aedes rudera decidissent, ut damnum sarciretur? respondit: si dominus aedium, quae ruerunt, vellet tollere, non aliter permittendum, quam ut omnia, id est et quae inutilia essent, auferret; nec solum de futuro, sed et de praeterito damno cavere eum debere; quodsi dominus aedium, quae deciderunt, nihil faceret, interdictum reddendum ei, in cuius aedes rudera decidissent, per quod vicinus compelleretur aut tollere, aut totas aedes pro derelicto habere.

VIII. *Caius ad edictum Praetoris urbani titulo de damno infecto.* Quod forte tunc recte dicetur, quum non ipsius negligentia, sed propter aliquod impedimentum sibi non prospexit.

IX. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Hoc amplius Iulianus ait: posse dici, compellendum eum, ut etiam de praeterito damno caveret. Quod enim re integra custoditur, hoc non inique etiam post ruinam aedium praestabitur; integra autem re unusquisque cogitur aut de damno infecto cavere, aut aedibus carere, quas non defendit. Denique inquit: si quis propter angustias temporis, aut quia reipublicae causa aberat, non potuerit damni infecti stipulari, non inique Praetorem curaturum, ut dominus vitiosarum aedium aut damnum sarciat, aut aedibus careat. Sententiam Iuliani utilitas comprobat. §. 1. De his autem, quae vi fluminis importata sunt, an interdictum dari possit? quaeritur. Et Trebatius refert: quum Tiberis abundasset, et res multas multorum in aliena aedificia detulisset, interdictum a Praetore datum, ne vis fieret dominis, quo minus sua tollerent auferrent, si modo damni infecti repromitterent. §. 2. Alfenus quoque scribit: si ex fundo tuo crusta lapsa sit in meum fundum, eamque petas, dandum in te iudicium de damno iam facto, idque Labeo probat; nam ar

bitrio iudicis, apud quem res prolapsae petantur, damnum, quod ante sensi, non contineri, nec aliter dandam actionem, quam ut omnia tollantur, quae sint prolapsa. Ita demum autem crustam vindicari posse, idem Alfenus ait, si non coalucrit, nec unitatem cum terra mea fecerit. Nec arbor potest vindicari a te, quae translata in agrum meum cum terra mea coaluit. Sed nec ego potero tecum agere, ius tibi non esse ita crustam habere, si iam cum terra mea coaluit, quia mea facta est. §. 3. Neratius autem scribit: si ratis in agrum meum vi fluminis delata sit, non aliter tibi potestatem tollendi faciendam, quam si de praeterito quoque damno mihi cavisses. §. 4. Quaesitum est: si solum sit alterius, superficies alterius, superficiarius utrum repromittere damni infecti, an satisdare debeat? Et Iulianus scribit: quoties superficiaria insula vitiosa est, dominum et de soli, et de aedificii vitio repromittere, aut eum, ad quem superficies pertinet, de utroque satisdare; quodsi uterque cesset, vicinum in possessionem mittendum. §. 5. Celsus recte scribit: si aedium tuarum ususfructus Titiae sit, damni infecti aut dominum repromittere, aut Titiam satisdare debere. Quodsi in possessionem missus fuerit is, cui damni infecti cavendum fuit, Titiam utifrui prohibebit. Idem ait: eum quoque fructuarium, qui non reficit, a domino utifrui prohibendum. Ergo et si de damno infecto non cavet, dominusque compulsus est repromittere, prohiberi debet frui.

X. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Quamvis alienus ususfructus sit, dominum repromittere oportere, Cassius ait. Nisi proprietarius in totum repromittat, vel fructuarius satisdet, mitti oportet in possessionem eum, cui non cavetur. Sed nisi proprietario repromittenti fructuarius caveat, denegandam ei fructus petitionem, Iulianus scribit. Sed si fructuarius de soli vitio quid praestiterit, ius dominii ad eum transferri oportet.

XI. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Quid de creditore dicemus, qui pignus accepit? utrum repromittere, quia suum ius tuetur, an satisdare, quia dominus non est, debebit? Quae species est in contrario latere apud Marcellum agitata, an creditori pignoraticio damni infecti caveri debeat? Et ait Marcellus: inutiliter ei caveri; idemque etiam de eo cavendum, qui a non domino emit; nam nec in huius persona committi stipulationem. Aequissimum tamen puto, huic prospiciendum [id est creditori] per stipulationem.

XII. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* His, qui pignori rem acceperunt, potior est is, cui damni infecti non cavetur, si possidere, et per longum tempus rem capere ei permissum fuerit.

XIII. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Qui bona fide a non domino emit, videndum est, numquid repromittat, non etiam satisdet? Quod quibusdam videtur. Habet autem rationem, ut magis repromittat, quam satisdet; suo enim nomine id facit. §. 1. Sive corporis dominus, sive is, qui ius habet, utputa servitutem, de damno infecto caveat, puto eum repromittere debere, non satisdare, quia suo nomine id facit, non alieno. §. 2. Cum inter aedes meas et tuas sint aliae aedes non vitiosae, videndum est, utrum tu solus mihi cavere debeas, an vero et is, cuius aedes vitiosae non sunt, an ille solus? Et magis est, ut ambo cavere debeant, quia fieri potest, ut aedes vitiosae in aedes non vitiosas incidentes damnum mihi dent, quamvis possit quis dicere, non vitio incolumium aedium hoc factum, si aliae in eas incidentes damni causam praebuerint; sed quum prospicere sibi potuit per damni infecti cautionem, nec prospexit, merito convenietur. §. 3. Qui damni infecti caveri sibi postulat, prius de calumnia iurare debet. Quisquis igitur iuraverit de calumnia, admittitur ad stipulationem. Et non inquiretur, utrum intersit eius an non, vicinas aedes habeat an non habeat. Totum tamen hoc iurisdictioni praetoriae subiiciendum est, cui cavendum sit, cui non. §. 4. Ceterum neque ei, qui in meo deambulet, neque ei, qui in meo lavet, vel in mea taberna divertat, caveri debet. §. 5. Vicinis plane, inquilinisque eorum, et inquilinorum uxoribus cavendum esse, ait Labeo, item his, qui cum his morentur. §. 6. De illo quaeritur: an inquilinis suis dominus aedium cavere possit? Et Sabinus ait: inquilinis non esse cavendum; aut enim ab initio vitiosas aedes conduxerunt, et habent, quod sibi imputent, aut in vitium aedes inciderunt, et possunt ex conducto experiri. Quae sententia verior est. §. 7. Si quis iuxta monumentum aedificaverit, vel iuxta aedificium suum monumentum fieri passus sit, de damno infecto ei postea cavendum non erit, quia rem illicitam admisit. Alias autem, si monumento aedificium noceat, in quo nihil sit, quod imputari possit ei, ad quem ius monumenti pertinet, cavendum est ei, ad quem ius monumenti pertinet. §. 8. Superficiarium et fructuarium damni infecti utiliter stipulari, hodie constat. §. 9. Sed ei, qui bona fide a non domino emit, damni infecti stipulationem non competere, Marcellus ait. §. 10. Si quis opus novum nuntiaverit, an nihilo minus damni infecti ei caveri debeat? Iulianus tractat. Et magis probat, caveri oportere; nam et ei, qui egerit, ius adversario non esse altius tollere aedificium, caveri debere. Item eum, adversus quem interdictum quod vi aut clam competit, cavere debere, Iulianus ait, quia non est cautum neque de vitio aedium, neque de damno operis. §. 11. Si quis, quia sibi non cavebatur, in possessionem aedium missus fuerit, deinde is, cuius aedes fuerint, quum praeterea alias aedes haberet, desideret ab eo, qui in possessionem missus est, ut sibi damni infecti harum aedium nomine, quarum in possessionem missus est, caveret, an sit audiendus? videamus. Et Iulianus scribit: *Is, qui vitiosis aedibus cessit, si integras retinuerit, numquid improbe ab eo, qui vitiosas aedes coepit possidere, cautionem exigat? quum ideo possessionem amiserit, quia ipse damni infecti satis non dederit. Et sane parum probe postulat ab eo caveri sibi earum aedium nomine, quarum ipse cavere supersedit.* Quae sententia vera est. §. 12. Si quis stipulaturus iuraverit, nec fuerit stipulatus, an postea ei stipulari volenti iurandum sit? videamus. Et puto iterum iurandum, quia possit fieri, ut aut tunc, aut modo calumnietur. §. 13. Si alieno nomine caveri mihi damni infecti postulem, iurare debeo, non calumniae causa id eum, cuius nomine cautum postulo, fuisse postulaturum. §. 14. Sed si eius nomine postulem, qui, si ipse postularet, iurare non compelleretur, veluti patronus vel parens, dicendum est, locum iuriiurando non esse; de quo enim ille non iuraret, nec qui vice eius postulat in hac stipulatione debet iurare. §. 15. Huic stipulationi debet dies esse insertus, intra quem si quid damni contigerit, cautio locum habet; neque enim in infinitum obligatus esse debet stipulatione. Ipse igitur Praetor diem dabit stipulationi, aestimatione habita ex causa et ex qualitate eius damni, quod contingere speratur.

XIV. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* In causae cognitione etiam longinquitas soli et operis magnitudo spectanda est.

XV. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si finita sit dies statuta in cautione, iterum arbitratu Praetoris ex integro erit cavendum. §. 1. Si vero sine adiectione diei stipulatio fuerit interposita, si quidem ex conventione quandoque fuerit commissa, ex stipulatu agetur; si vero per errorem, magis est illud dicendum, finito die, in quem alioquin caveri solet, desiderandum esse a Praetore, ut liberetur. §. 2. Deinde ait Praetor: *De eo opere, quod in flumine publico ripave eius fiet, in annos decem satisdari iubebo.* Hic exigitur satisdatio, et tempus stipulationi praestituitur idcirco, quia in publico fit; quum autem in alieno fiat, satisdationem Praetor iniungit. §. 3. Notandum, quod non etiam de loci vitio, sed de operis tantum cavetur, quamvis si in privato fiat, et de loci, et de operis vitio caveatur; sed quum locus publicus sit, non erat necesse, ibidem opus facienti de alio vitio, quam operis, satisdare damni infecti. §. 4. Si quid igitur damni intra decem annos acciderit, id stipulatione continetur. §. 5. Et quod ait Praetor: *de eo opere,* sic accipe, de eo damno, quod ex opere fiet. §. 6. Si quid in via publica fiat, quia in alieno fit, satisdandum est. §. 7. Sed Praetor causa cognita tempus pro conditione operis determinabit. §. 8. Sive autem quis muniat viam, sive quid aliud in via publica faciat, debebit cautio locum habere, ne per hoc damnum privato contingat. §. 9. De ceteris locis publicis nihil specialiter cavetur, verum ex generali sermone, quasi in alieno fiat, satisdari debebit damni infecti. §. 10. Si publicus locus publice reficiatur, rectissime Labeo ait, eoque iure utimur, de damno infecto non esse cavendum. Si quid vitio loci aut operis fiat, certe legem dandam operi talem, ne quid noceat vicinis damnive detur. §. 11. Ex hoc edicto, si non caveatur, mittitur in possessionem

Praetore in eam partem, quae ruinosa esse videtur. §. 12. An vero in totas aedes missio locum habeat? videamus. Et exstat Sabini sententia, in totas aedes mittendum, alioquin si ex superficie, inquit, damnum timeatur, non habebit res exitum, nec profuturum in possessionem eius rei mitti, quam quis possidere non possit, aut ei non expediat. Et verior est Sabini sententia. §. 13. Sed si in plures divisa domus sit, utrum in partem, an in totam domum possidendam mitti quis debeat? videamus. Et si tam ampla domus sit, ut et spatia inter vitiosam partem intercedant et eam, quae vitium non facit, dicendum, in eam solam partem mitti; si vero iuncta sit contextu aedificiorum, in totam. Itaque et in spatiosis domibus melius dicetur, in eam partem domus mittendum, quae vitiosae parti unita sit. Ceterum si modica portiuncula aedium amplissimarum vitium faciat, quale erit dicere, totas aedes iubendum possidere eum, cui damni infecti non caveretur, quum sint amplissimae? §. 14. Item quid dicemus, si insula adiacens domui vitium faciat? utrum in insulae possessionem, an vero in totius domus possessionem mittendum sit? Et magis est, ut non in domus possessionem, sed in insulae mittatur. §. 15. Si plures sunt, qui postulent, ut caveatur, omnes mitti in possessionem solent. Idemque Labeo probat, etsi prius quis in possessionem missus sit, et alius mitti desideret; nam non spectabimus ordinem, sed habebunt ambo possessionem. Quodsi iam prior possidere iussus sit, et alius damni infecti caveri desideret, tunc, nisi caveat, mittetur in possessionem posterior. §. 16. Iulianus scribit: eum, qui in possessionem damni infecti nomine mittitur, non prius incipere per longum tempus dominium capere, quam secundo decreto a Praetore dominus constituatur. §. 17. Si ante hoc decretum alius quoque in possessionem missus fuerit, aequaliter ambo aedium fient domini, scilicet quum iussi fuerint possidere. Si vero iam constituto domino eo, qui primus in possessionem missus est, Titius damni infecti sibi caveri desideret, cessante primo cavere, solus Titius erit in possessione. §. 18. Cum autem plures mittuntur in possessionem, aequaliter mittuntur, non pro rata damni, quod unumquemque contingeret. Et merito; nam et cum unus mittitur, non pro portione damni mittitur, sed in totum; cum igitur plures mittuntur, aequaliter omnes quasi in totum missi concursu partes habebunt. §. 19. Sed si quis eorum missus in possessionem sumtum fecerit, deinde iubeatur possidere, an sumtum consequi possit is, qui fecit, et quo iudicio? Et placet, communi dividundo iudicio consequi eum posse. §. 20. Si quis autem in possessionem missus nondum possidere iussus sit, an dominus decedere possessione debeat? videamus. Et ait Labeo: non decedere, sicuti nec cum creditores vel legatarii mittuntur; idque est verius. §. 21. Non autem statim, ubi misit Praetor in possessionem, etiam possidere iubet, sed tunc demum, quum iusta causa videbitur. Ergo intervallum aliquod debebit intercedere, quo aut pro derelicto aedes longo silentio dominus videatur habuisse, aut misso in possessionem et aliquamdiu immorato nemo caveat. §. 22. Si forte dominus reipublicae causa abest, aut ex alia iusta causa, aut in ea sit aetate, cui subveniri solet, probandum est, non debere Praetorem festinare ad decernendum, ut iubeat possidere. Sed etsi decreverit, nemo dubitat, in integrum restitutionem indulturum. §. 23. Ubi autem quis possidere iussus est, dominus deiiciendus erit possessione. §. 24. Si qua sint iura debita his, qui potuerunt de damno infecto satisdare, deneganda erit eorum persecutio adversus eum, qui in possessionem missus est; et ita Labeo probat. §. 25. Item quaeritur in pignoratitio creditore: an pignoris persecutio denegetur adversus eum, qui iussus sit possidere? Et magis est, ut, si neque debitor repromisit, neque creditor satisdedit, pignoris persecutio denegetur. Quod et in fructuario recte Celsus scribit. §. 26. Si de vectigalibus aedibus non caveatur, mittendum in possessionem dicemus, nec iubendum possidere, (nec enim dominium capere possidendo potest) sed decernendum, ut eodem iure sit, quo foret is, qui non caverat: post quod decretum vectigali actione uti poterit. §. 27. Sed in vectigali praedio, si municipes non caverint, dicendum est, dominium per longum tempus acquiri. §. 28. Eleganter quaeritur: si, dum Praetor de danda stipulatione deliberat, damnum contigerit, an sarciri possit? Et missio quidem cessabit, Praetor tamen decernere debet, quidquid damni contigerit, ut de eo quoque caveatur, aut si putat, quod utiliter actionem daturus sit, decernat. §. 29. Si pupillus tutorem non habeat, quo auctore damni infecti promittat, quasi non defendatur, missio in possessionem locum habebit. §. 30. Si quis damni infecti in possessionem missus sit, fulcire eum, et reficere insulam debere, sunt qui putent, eumque culpam praestare exemplo eius, qui pignori accepit. Sed alio iure utimur. Quum enim ob hoc tantum missus sit, ut vice cautionis in possessione sit, nihil ei imputari, si non refecerit. §. 31. Item videamus, si ei cautio offeratur, posteaquam missus est, an non prius decedere debeat, quam si ei caveatur etiam de eo damno, quod contigit postea, quam missus est in possessionem? Quod quidem magis probatur; repetita igitur die promittendum erit. Hoc amplius de impensis quoque, si quas fecerit, erit ei cavendum. §. 32. Illud quaeritur; ex quo tempore damni ratio habeatur, utrum ex quo in possessionem ventum est, an vero ex quo Praetor decrevit, ut eatur in possessionem? Labeo: ex quo decretum est; Sabinus: ex quo ventum est in possessionem. Ego puto, causa cognita modo hanc, modo illam sententiam probandam; plerumque enim subvenitur etiam ei, qui missus in possessionem aliqua ex causa aut non venit, aut tardius venit in possessionem. §. 33. Postea autem, quam quis possidere iure dominii a Praetore iussus est, nequaquam locus erit cautionis oblationi: et ita Labeo. Ceterum nullus, inquit, finis rei invenietur. Et est hoc verissimum, seposito eo, quod quibusdam vel aetate, vel qua alia iusta causa subvenitur. §. 34. Si iam ruerint aedes, an in possessionem ruinae vel areae mittendus sit nihilo minus is, cui cautum non est? videamus. Et magis est, ut mitti debeat. Et ita Labeo; sed adiicit, si postea, quam decreverit Praetor eum in possessionem mittendum, tunc aedes deciderint; et puto Labeonis sententiam veram. Proinde et si refecerit aliquid, erit probandum, non prius eum discessurum, quam si ei sarciatur, et de praeterito caveatur. Potest autem et in factum actione recipere hoc, quod impendit, sed non amplius, quam quod boni viri arbitratu factum sit. Idem est, et si alius iussu rogatuve meo eorum quid sine dolo malo fecerit, et eo nomine condemnatus sim, aut dederim sine dolo malo. §. 35. Si quis metu ruinae discesserit de possessione, si quidem, quum adiuvare rem non posset, id fecit, Labeo scribit, integrum ius eum habere perinde, ac si in possessione perseverasset; quodsi, quum posset succurrere, maluerit eam relinquere, amisisse eum Praetoris beneficium, neque si postea succurri sibi velit, audiendum eum. Cassius autem ait: si metu ruinae recesserit, non hoc animo, ut aedificia derelinqueret, restituendum in possessionem. Eum tamen, qui missus in possessionem non accesserit, si aedificia ruerint, beneficium Praetoris amisisse scribit. Hoc ita accipiendum erit, si venire in possessionem neglexerit, non si dum venit ruerunt. §. 36. Si quis ex hoc edicto a Praetore in possessionem missus non est admissus, in factum actione uti poterit, ut tantum praestetur ei, quantum praestari ei oporteret, si de ea re cautum fuisset; extenditur enim actio in id tempus, quo damnum committitur.

XVI. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Antequam damnum detur, impunitum est factum eius, qui neque promisit, neque admisit in possessionem, si tamen ante damnum datum vel cavit, vel possessione cessit.

XVII. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si quis missum in possessionem, quum esset in aliena potestate, non admiserit, plerique putant, noxalem actionem eo nomine competere. §. 1. Quid deinde, si procurator prohibuerit? utrum in ipsum, an in dominum dabimus? Sed verius est, in ipsum dandam. §. 2. Sed et in actore municipum, et tutore, ceterisque, qui pro aliis interveniunt, idem erit dicendum. §. 3. Actio ista, quae in factum est, perpetuo dabitur, et heredi, et in heredem ceterasque, itemque ceteris personis. §. 4. Iudex, qui de damno infecto cognoscit, etiam alienato praedio ab eo, cum quo actum fuerit, damnum aestimare solet omne, quodcunque ante iudicium contigit.

XVIII. *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Damni infecti stipulatio competit non tantum ei, cuius in bonis res est, sed etiam cuius periculo res est. §. 1. Sed quod opere facto consecutus sit dominii capione promissor, non teneri eum eo nomine, Pomponius ait, quia nec loci, nec

operis vitio, sed publico iure id consecutus sit. §. 2. Ei, cuius ususfructus aedium est, de vitio earundem aedium caveri non oportet, etsi alias vicinas habeat, quia reficiendi habet facultatem; nam qui viri boni arbitratu uti debet, reficiendi quoque potestatem consequitur. Ergo nec proprietarius audiri debet, si velit sibi caveri a fructuario aedium nomine, quas vicinas fructuarius habeat, quia habet eum fructuario actionem, ut viri boni arbitratu his fruatur. §. 3. Sed inquilino meo, si vicinas aedes habeat, cavere debebo damni infecti propter eas aedes. §. 4. Ei, qui in conducto solo superficiem imposuit, dominus soli, quod vitio soli damnum futurum sit, cavere non debebit, nec soli domino superficiarius, quia invicem ex conducto et locato habent actiones, in quas tamen actiones ultra culpam nihil venit; plus autem in stipulatione venit damni infecti, quod quidem vitium eius esse dicitur. §. 5. Si is, qui unas aedes habebat, stipulatus fuerit, deinde vicinas comparaverit, an earum quoque nomine, quas post interpositam stipulationem comparasset, promissorem obligaret? quaesitum est. Iulianus scribit: videndum, ne earum duntaxat nomine cautum habeat, de quibus inter eum et promissorem initio actum fuerit; cui consequens videri posse, ut et cum aedium communium nomine duo socii stipulentur, de eo duntaxat damno caveri videatur, quod in parte aedium cuique socio datum fuerit; sive ergo redemerit alteram partem quis ex his, sive adiudicata fuerit, non augeri promissionis obligationem. Pomponius, relata Iuliani scriptura, dicit non se improbare. §. 6. Si autem res aliquas post stipulationem interpositam in domo habere coeperit stipulator, quae ex ruina vicinarum aedium perierint, agere ex stipulatu potest, licet tunc, quum stipularetur, hae res eius non fuerint. §. 7. Emtor praedii, si ante traditionem stipulatus sit, cautum habebit de eo damno, quod post traditionem factum erit. §. 8. Venditorem autem aedium prius, quam possessionem tradat, stipulari oportet, quia huius quoque rei culpam praestat. §. 9. Sed quid fiet, si venditor sine culpa stipulari non potuerit, et ob hoc emtor stipulatus fuerit, nonne damnum patitur? an hoc damnum in aliena re accidit, revolvitur autem ad emtorem, quia actionem ex emto non habet? Sed nihil in hac causa proficit stipulatio, nisi in id, quod post traditionem accidit, quia dum in venditoris custodia est, is stipulari debet, omnemque diligentiam emtori praestare, et quod alia actione quaeri potest, id in stipulationem damni infecti omnino non deducitur. §. 10. Sed si venditor interposuerit stipulationem, etiam id damnum continebit, quod post traditionem emtori contigerit. Quod esse iniquissimum, Aristo ait, quoniam si emtor quoque damni infecti stipulatus esset, duobus promissor eiusdem nomine obligaretur; nisi forte id contra se habeat, quia in hoc fit stipulatio, quanti ea res erit, ut possit videri, nihil interesse iam venditoris, stipulatione damni infecti interposita. §. 11. Sabini sententia vera est, existimantis, ut si, dum aedificatur, intra diem stipulatione comprehensum supra parietem meum domus deciderit, eumque vitiaverit, licet post diem stipulationis paries decidat, possim agere, quia damnum iam tunc acceperim, quum paries vitiosus factus sit; nec quidquam obstare, quo minus etiam ante, quam decidat, agi possit; et si ita concussus sit paries, ut nulla ratione refici possit, ideoque deponendus sit, non minoris litem aestimandam, quam si decidisset. §. 12. Si vicinas aedes habeamus, et invicem desideremus damni infecti caveri, nihil obstabit, quo minus et ego in tuarum aedium possessionem mittar, et tu in mearum. §. 13. Si pupillus prohibuit iri in possessionem damni infecti, placet, in eum non iniuste competere hanc in factum actionem. §. 14. Si mandatu meo alius prohibuerit, in me haec actio competit. §. 15. Non solum autem eum punit Praetor, qui in possessione esse, sed etiam eum, qui possidere passus non fuerit, quum alioquin, si is, qui iussu Praetoris coeperat possidere et possidendo dominium capere, aut non admissus, aut eiectus inde fuerit, utile interdictum unde vi vel Publicianam actionem habere possit. Sed si in factum actione egerit, his actionibus experiri non potest, quum Praetor id agat, ne damnum faciat actor, non ut in lucro versetur. §. 16. Si procurator meus damni infecti stipulatus sit, causa cognita mihi ex ea stipulatione actio competit.

XIX. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de damno infecto.* Eorum, qui bona fide absunt, in stipulatione damni infecti ius non corrumpitur, sed reversis cavendi ex bono et aequo potestas datur, sive domini sint, sive aliquid in ea re ius habeant, qualis est creditor, et fructuarius, et superficiarius. §. 1. Sive aedium vitio, sive operis, quod vel in aedibus, vel in loco urbano aut rustico, privato publicove fiat, damni aliquid futurum sit, curat Praetor, ut timenti damnum caveatur.

XX. *Idem libro XIX. ad Edictum provinciale.* Inter fructuarium et dominum proprietatis ita damni infecti cautio locum habet, si fructuarius quidem de soli vitio caveri sibi desideret, dominus vero proprietatis de operis vitio, si quid fructuarius aedificet. Nam de ruina aedium neuter ab altero cautionem desiderare potest, fructuarius ideo, quia refectio aedium ad eius ipsius onus non pertinet, proprietarius ideo, quia usitata stipulatio, qua de re restituenda fructuarius cavet, ad hunc quoque casum porrigitur.

XXI. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Si filiusfamilias inquilinus sit, videamus, an damni infecti nomine in possessionem aedium vicinarum mittendus sit? Quaeritur enim; an filiusfamilias non videatur damnum pati, si res peculiares sint, et pater possit stipulari, si quid ei damni fiat? Et placet, utrumque eorum in possessionem mitti, nisi sic filius conduxerit, ut eius periculo aedes essent; tunc enim, quia solus tenetur ex locato, recte dicetur, ipsum mittendum in possessionem, nisi ei caveatur.

XXII. *Idem libro X. ad Plautium.* Si proprietarius de damno infecto repromisisset, vel forte aliquid praestitisset, aut contra fructuarius aliquid praestiterit, iniquum est, alterum sine damno uti aedibus aut aedes habere; et si obtulerit proprietarius aliquid, non est fructuario permittendum uti, nisi contulerit. Idemque fructuario praestandum est, ut proprietarius cogatur ei conferre. Ergo et solum retinebit fructuarius, si aedes ceciderint, donec praestetur ei damnum, ut, quod haberet vicinus missus in possessionem, id fructuarius habeat, qui damnum vicino sarciit. Eadem erunt, et si minimum damnum detur. §. 1. Plautius: *Si ab eo, quem dominum esse negarem, vellem sub hac exceptione: si dominus non esset, satisdari, ab eo vero, quem dominum esse dicerem, pure repromitti, constitit, non debere me impetrare, sed debere me eligere, a quo velim mihi caveri.*

XXIII. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* In stipulatione damni infecti, quae aedium nomine interponitur, nisi in solidum fuerit cautum, mittetur in possessionem.

XXIV. *Idem libro LXXXI. ad Edictum.* Fluminum publicorum communis est usus, sicuti viarum publicarum, et litorum. In his igitur publice licet cuilibet aedificare et destruere, dum tamen hoc sine incommodo cuiusquam fiat. Propter quod operis duntaxat nomine cum satisdatione cavetur, (de vitio loci nihil cavetur) hoc est operis, quod quis facit; ceterum si ex loci vitio damnum timeatur, minime dicendum est, damni infecti stipulationem interponi oportere. Quis enim dubitat, neminem esse, a quo stipuletur, quum nemine nihil faciente locus ipse publicus damnum inferat sui natura? Ad ea igitur opera stipulatio pertinet, quaecunque privatim fiant. Quid ergo, si publice opus fiat? de vitio eius quid faciemus? Et plane vel princeps adeundus est, vel, si in provincia fiat, Praeses provinciae. Sed quod dictum est de operis vitio, sic accipiendum est, etiam si proponas non tantum tempore, quo opus fit, sed etiam si postea contingat; quid enim, si ideo, quia male aedificatum erat, corruit? §. 1. Adiicitur in hac stipulatione et heredum nomen, vel successorum, eorumque, ad quos ea res pertinet; successores autem non solum qui in universa bona succedunt, sed et hi, qui in rei tantum dominium successerint, his verbis continentur. §. 2. Sed ut ne quid aedium, loci, operisve vitio damnum factum sit, stipulatio interponitur de eo sine satisdatione, quae non solum ad totas aedes, sed etiam ad partes aedium pertinet. Vitium autem aedium et loci esse, Labeo ait, quod accidens extrinsecus infirmiores eas facit; denique nemo dixit, palustris loci vel arenosi nomine quasi vitiosi committi stipulationem, quia naturale vitium est, et ideo nec ea stipulatio interponitur, neque interposita committitur. §. 3. Haec stipulatio utrum id solum damnum contineat, quod iniuria fit, an vero omne damnum, quod extrinsecus contingat? Et Labeo quidem scribit: de damno dato non posse agi, si quid forte terrae motu, aut vi fluminis, aliove quo casu fortuito acciderit. §. 4. Servius quoque putat, si ex aedibus promissoris vento te-

gulae delectae damnum vicino dederint, ita eum teneri, si aedificii vitio id acciderit, non si violentia ventorum, vel qua alia ratione, quae vim habeat divinam. Labeo et rationem adiicit: quod, si hoc non admittatur, iniquum erit; quod enim tam firmum aedificium est, ut fluminis, aut maris, aut tempestatis, aut ruinae, aut incendii, aut terrae motus vim sustinere possit? §. 5. Idem Servius putat, si controversia aquae insulam subverterit, deinde stipulatoris aedificia ceciderint, nihil eum ex stipulatu consecuturum, quia id nec operis nec loci vitio factum sit. Si autem aqua vitiet fundamentum, et sic aedificium ruisset, committi stipulationem ait; multum enim interesse, quod erat alioquin firmum, vi fluminis lapsum sit protinus, an vero ante sit vitiatum, deinde sic deciderit. Et ita Labeo probat; etenim multum interest, quod ad Aquiliam pertinet, sanum quis hominem occidat, an vero factum imbecilliorem. §. 6. Quanquam autem stipulatio committitur, cum vitio operis damnum factum sit, tamen si opus factum est ab eo, quem promissor prohibere non potuit, stipulatio non committetur. Plane si prohibere potuit, committetur. Sed si quis promissoris nomine fecerit, vel eius, pro quo promissum est, aut alius, qui prohiberi potuerit, stipulatio ista committetur. §. 7. Praeterea si furni nomine damni infecti fuerit cautum, deinde furnarii culpa damnum datum fuerit, non venire in hanc stipulationem, plerisque videtur. §. 8. Cassius quoque scribit: quod contra ea damnum datum est, cui nulla ope occurri poterat, stipulationem non tenere. §. 9. Item apud Vivianum relatum est: si ex agro vicini arbores vi tempestatis confractae in meum agrum deciderint, eoque facto vitibus meis vel segetibus noceant, vel aedificia demoliantur, stipulationem istam, in qua haec comprehenduntur: *si quid arborum locive vitio acciderit*, non esse utilem, quia non arborum vitio, sed vi ventorum damnum mihi datum sit. Plane si vetustate arborum hoc fiebat, possumus dicere, vitio arborum damnum mihi dari. §. 10. Idem ait: si damni infecti aedium mearum nomine tibi promisero, deinde hae aedes vi tempestatis in tua aedificia ceciderint, eaque diruerint, nihil ex ea stipulatione praestari, quia nullum damnum vitio mearum aedium tibi contigerit, nisi forte ita vitiosae meae aedes fuerint, ut qualibet, vel minima, tempestate ruerint. Haec omnia vera sunt. §. 11. Sed et quod Labeo putat, verum est, referre, utrum impulsu fluminis ruat aedificium, an deterius ante factum postea ceciderit. §. 12. Item videamus, quando damnum dari videatur? Stipulatio enim hoc continet, quod vitio aedium, loci, operis damnum fit; utputa in domo mea puteum aperio, quo aperto venae putei praecisae sunt, an tenear? Ait Trebatius: non teneri me damni infecti; neque enim existimari operis mei vitio damnum tibi dari in ea re, in qua iure meo usus sim. Si tamen tam alte fodiam in meo, ut paries tuus stare non possit, damni infecti stipulatio committetur.

XXV. *Paulus libro LXXVIII. ad Edictum.* Trebatius ait: etiam eum accipere damnum, cuius aedium luminibus officiatur.

XXVI. *Ulpianus libro LXXXI. ad Edictum.* Proculus ait: cum quis iure quid in suo faceret, quamvis promisisset damni infecti vicino, non tamen eum teneri ea stipulatione, veluti si iuxta mea aedificia habeas aedificia, eaque iure tuo altius tollas, aut si in vicino tuo agro cuniculo vel fossa aquam meam evoces; quamvis enim et hic aquam mihi abducas, et illic luminibus officias, tamen ex ea stipulatione actionem mihi non competere, scilicet quia non debebat videri is damnum facere, qui eo veluti lucro, quo adhuc utebatur, prohibetur, multumque interesse, utrum damnum quis faciat, an lucro, quod adhuc faciebat, uti prohibeatur. Mihi videtur vera esse Proculi sententia.

XXVII. *Paulus libro LXXVIII. ad Edictum.* Plures earundem aedium domini singuli stipulari debent sine adiectione partis, quia de suo quisque damno stipulatur; quin immo pars adiecta partis partem faciet. Contra si plures domini sint vitiosarum aedium, pro sua quisque parte promittere debet, ne singuli in solidum obligentur.

XXVIII. *Ulpianus libro LXXXI. ad Edictum.* In hac stipulatione venit, quanti ea res erit. Et ideo Cassius scribit: eum, qui damni infecti stipulatus est, si propter metum ruinae ea aedificia, quorum nomine sibi cavit, fulsit, impensas eius rei ex stipulatu consequi posse; idemque iuris esse, cum propter vitium communis parietis, qui cavit sibi damni infecti onerum eorum relevandorum gratia, quae in parietem incumbunt, aedificia sua fulsit. In eadem causa est detrimentum quoque propter emigrationem inquilinorum, quod ex iusto metu factum est. Aristo autem non male adiicit: sicuti hic exigit Cassius, ut iustus metus migrandi causam praebuerit, ita in eius persona, qui fulsit, eadem Cassium dicere debuisse, si iusto metu ruinae fulcire coactus est.

XXIX. *Caius libro XXVIII. ad Edictum provinciale.* Sed et si conducere hospitium nemo velit propter vitium aedium, idem erit dicendum.

XXX. *Ulpianus libro LXXXI. ad Edictum.* Damni infecti stipulatio pertinet etiam, si quid eius operis, quod in fundo meo aquae ducendae causa fit, vitio damnum mihi contigerit; solet enim opus in alieno fieri, cum iure servitutis, quam quis habet alieno agro impositam, opus in alieno faciat. §. 1. Utrum autem de hoc opere promittere, an satisdare debeat? videamus. Movet, quod in alieno facit; qui autem de alieno cavet, satisdare debet; qui de suo, repromittere. Unde Labeo putabat, eum, qui modulorum aut rivi faciendi causa opus faceret, etiam satisdare debere, quia in alieno solo faceret. Sed quum de opere, quod faciet, exigatur stipulatio, consequens erit dicere, sufficere repromissionem; quodammodo enim de re sua cavet. §. 2. Quod dictum est aquae ducendae causa, exempli gratia scriptum est; ceterum ad omnia opera stipulatio accommodabitur.

XXXI. *Paulus libro LXXVIII. ad Edictum.* Qui vias publicas muniunt, sine damno vicinorum id facere debent. §. 1. Si controversia sit, dominus sit nec ne is, a quo cautio exigitur, sub exceptione satisdare iubetur.

XXXII. *Caius libro XXVIII. ad Edictum provinciale.* Si aedibus meis proximae sint aedes meae et tuae, quaeritur, an, si hae vitium mihi faciant, cavere mihi debeas pro damno propriarum mearum aedium, scilicet pro qua parte dominus exsistas? Et hoc plerisque placet; sed movet me, quod ipse meas aedes reficere possim, et impensas pro socio aut communi dividundo iudicio pro parte consequi. Nam et si unas aedes communes tecum habuerim, eaeque vitium faciant, et circa refectionem earum cessare videaris, nostri praeceptores negant cavere te debere, quia ipse reficere possim, recepturus pro parte, quod impenderim, iudicio societatis aut communi dividundo, et ideo interpositam cautionem minus utilem futuram, quia alia ratione damnum mihi posset sarciri. Et est plane nostrorum praeceptorum haec sententia, ut credamus, inutilem esse damni infecti stipulationem, quo casu damnum alia actione sarciri possit; quod et in superiore casu intelligendum est.

XXXIII. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Inquilino non datur damni infecti actio, quia possit ex conducto agere, si dominus eum migrare prohiberet,

XXXIV. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Utique si pro praeterita pensione satisfacere paratus fuerit, alioquin iusta retentio pignoris domino fieri videretur. Sed et si quasi pignora retinuerit, et ea interierint ruina vicinarum aedium, potest dici, etiam pignoraticia actione locatorem teneri, si poterat eas res in locum tutiorem transferre.

XXXV. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* In parietis communis demolitione ex quaeri oportet, satis aptus fuerit oneribus ferendis, an non fuerit aptus.

XXXVI. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Sed ita idoneum esse plerique dixerunt, si utrarumque aedium onera, quae modo iure imponantur, communis paries sustinere possit.

XXXVII. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Nam si non sit idoneus, utique demoliri eum oportuit, nec debet, si quid damni ex hac causa contigit, is, qui demolitus est, teneri, nisi sumtuose aut parum bonus novus paries sit restitutus. Quodsi fuerit idoneus paries, qui demolitus est, in actionem damni infecti venit id, quanti interfuit actoris, eum parietem stare. Et merito; nam si non debuit demoliri, restituere eum debet proprio sumtu. Sed et si quis reditus ob demolitionem amissus est, consequenter restitui eum Sabinus voluit. Si forte habitatores migraverunt, aut non tam commode habitare possunt, imputari id aedificatori potest.

XXXVIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Quum emtor aedium ante traditam sibi possessionem ideo inutiliter stipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei praestare debet, tunc certe utiliter stipulatur, quum omnis culpa a ven-

ditore aberit, veluti si precario emtori in his aedibus esse permisit, custodiamque ei abfuturus tradidit. §. 1. Si agri nomine non caveatur, in eam partem agri mittendus est, ex qua periculum timetur, eiusque rei ratio haec est, quod in aedificiis partes quoque reliquae a vitiosa parte traherentur; at in agris non idem est, sed dicendum est, ut in domibus quoque maioribus interdum causa cognita Praetor statuere debeat, in cuius partis possessionem is, cui non caveatur, mitti debeat. §. 2. Deducto veteris parietis pretio, si quid amplius sit, aestimari debet, et si quid ex vetere in novum coniectum sit, deduci aestimationem oportet.

XXXIX. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* Inter quos paries communis est, aedificiorum nomine, quae quisque propria habet, stipulari damni infecti solet. Sed tunc ea cautio necessaria est, quum aut alter solus aedificat, et vitium ex opere futurum est, aut alter pretiosiora aedificia habet, et plus damni sensurus sit decidente pariete; alioquin si aequale periculum est, quantum quis vicino praestat, tantum ab eo consequitur. §. 1. Si domus in controversia sit, dicendum est, damni infecti onus possessoris esse, quum id, quod praestiterit, imputare domino praedii possit; quodsi non caveat, possessionem ad petitorem, qui caveri damni infecti sibi velit, transferendam; nam iniquum est, stipulatorem compelli relicto praedio, ex quo damnum vereatur, dominum quaerere. §. 2. Damni infecti stipulatio latius patet, et ideo et ei, qui superficiariam insulam habet, utilis est ea stipulatio, si quid in superficie damni datum fuerit, et nihilo minus etiam soli domino utilis est, si solo damnum datum fuerit, ut tota superficies tolleretur; fraudabitur enim dominus soli in pensione percipienda. §. 3. Alieno nomine stipulari ita licet, ut, quod damnum domino datum sit, comprehendatur. Cavere autem debebit is, qui stipulabitur, dominum ratam rem habiturum, exceptioque procuratoria stipulationi inserenda erit, sicut in stipulatione legatorum. Quodsi ei non cavebitur, mittendus est in possessionem procurator omnimodo, ut ei exceptio procuratoria non noceat. §. 4. In aestimando novo pariete ratio haberi debet eius impensae, quae modum probabilem non excedit, in vetere eius cultus, qui non aggravet.

XL. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Ex damni infecti stipulatione non oportet infinitam vel immoderatam aestimationem fieri, utputa ob tectoria et ob picturas. Licet enim in haec magna erogatio facta est, attamen ex damni infecti stipulatione moderatam aestimationem faciendam, quia honestus modus servandus est, non immoderata cuiusque luxuria subsequenda. §. 1. Quoties communis parietis vitio quid accidit, socius socio nihil praestare debet, quum communis rei vitio contigerit. Quodsi, quia alter eum presserat vel oneraverat, idcirco damnum contigit, consequens est dicere, detrimentum hoc, quod beneficio eius contigit, ipsum sarcire debere. Quodsi aequaliter utriusque oneribus pressus decidit, rectissime Sabinus scripsit, parem utriusque causam esse. Sed si alter plures vel pretiosiores res amiserit, melius est dicere, quia ambo onera imposuerunt, neutri adversus alterum competere actionem. §. 2. Quoties ex damni infecti plures agunt, quia in eadem re damnum passi sunt, id est in aedibus, non debet unusquisque eorum in solidum agere, sed in partem experiri; neque enim damnum, quod pluribus datum est, unicuique in solidum datum est, sed in partem datum esse videtur, et ideo unicuique in partem competere actionem, Iulianus scripsit. §. 3. Item si plurium sint aedes, quae damnose imminent, utrum adversus unumquemque dominorum in solidum competit, an in partem? Et scripsit Iulianus, quod et Sabinus probat, pro dominicis partibus conveniri eos oportere. §. 4. Si plures domini sint aedium, qui damni infecti sibi prospicere volunt, nec quisquam eis damni infecti caveat, mittendi omnes in possessionem erunt, et quidem pro aequalibus partibus, quamvis diversas portiones dominii habuerint; et ita Pomponius scribit.

XLI. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* In reficiendo communi pariete ei potius facultas aedificandi praestatur, qui magis idonee reficere parietem velit. Idemque dicendum est, et si de eodem itinere rivove reficiendo inter duos vel plures quaeratur.

XLII. *Iulianus libro LVIII. Digestorum.* Si servus communis damni infecti stipulatus fuisset, perinde habetur, ac si ipsi domini sua vice pro partibus stipularentur.

XLIII. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Damni infecti quidam vicino repromiserat; ex eius aedificio tegulae vento deiectae ceciderant in vicini tegulas, easque fregerant. Quaesitum est: an aliquid praestari oporteat? Respondit: si vitio aedificii et infirmitate factum esset, debere praestari; sed si tanta vis venti fuisset, ut quamvis firma aedificia convelleret, non debere, et quod in stipulatione est: *sive quid ibi ruet,* non videri id ruere, quod aut vento, aut omnino aliqua vi extrinsecus admota caderet, sed quod ipsum per se concideret. §. 1. Quum parietem communem aedificare quis cum vicino vellet, priusquam veterem demoliretur, damni infecti vicino repromisit, adeoque restipulatus est; posteaquam paries sublatus esset, et habitatores ex vicinis coenaculis emigrassent, vicinus ab eo mercedem, quam habitatores non redderent, petere vult. Quaesitum est: an recte petet? Respondit: non oportuisse eos, quum communem parietem aedificarent, inter se repromittere, neque ullo modo alterum ab altero cogi potuisse; sed si maxime repromitterent, tamen non oportuisse amplius, quam partis dimidiae, quo amplius ne extraneo quidem quisquam, quum parietem communem aedificaret, repromittere deberet; sed quoniam iam in totum repromisisset, omne, quod detrimenti ex mercede vicinus fecisset, praestaturum. §. 2. Idem consulebat: possetne, quod ob eam rem dedisset, rursus repetere, quoniam restipulatus esset a vicino, si quid ob eam rem, quod ibi aedificatum esset, sibi damnum datum esset, id reddi, quum et ipsam hanc pecuniam, quam daret, propter illud opus perderet? Respondit: non posse, propterea, quia non operis vitio, sed ex stipulatione id amitteret.

XLIV. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Quum postulassem, ut mihi damni infecti promitteres, noluisti; et prius, quam Praetor adiretur, aedes tuae corruerunt, et damnum mihi dederunt. Potius esse ait, ut nihil novi Praetor constituere debeat, et mea culpa damnum sim passus, qui tardius experiri coeperim. At si, quum Praetor, ut promitteres, decrevisset, et te non promittente ire me in possessionem iussisset, et prius, quam eo venissem, corruissent, perinde omnia servanda esse existimarit, atque si post ea, quam in possessionem venissem, damnum datum esset. §. 1. Damni infecti nomine in possessionem missus possidendo dominium cepi; deinde creditor eas aedes pignori sibi obligatas persequi vult. Non sine ratione dicetur, nisi impensas, quas in refectionem fecerim, mihi praestare sit paratus, inhibendam adversus me persecutionem. Cur ergo non emtori quoque id tribuendum est, si forte quis insulam pignoratam emerit? Non recte haec inter se comparabuntur, quando is, qui emit, sua voluntate negotium gerat, ideoque diligentius a venditore sibi cavere et possit et debeat; quod non aeque et de eo, cui damni infecti non promittatur, dici potest.

XLV. *Scaevola libro XII. Quaestionum.* [a quo fundus petetur si rem nolit.] Aedificatum habes; ago tibi ius non esse habere; non defendis. Ad me possessio transferenda est, non quidem ut protinus destruatur opus, (iniquum enim est, demolitionem protinus fieri) sed ut id fiat, nisi intra certum tempus egeris, ius tibi esse aedificatum habere.

XLVI. *Paulus libro I. Sententiarum.* Ad curatoris reipublicae officium spectat, ut dirutae domus a dominis extruantur. §. 1. Domum sumtu publico extructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam cum usuris restituere noluerit, iure eam respublica distrahit.

XLVII. *Neratius libro VI. Membranarum.* Quod conclave binarum aedium dominus ex aliis aedibus in aliarum usum convertit, non solum si contignatio, qua id sustinebitur, orietur ex parte earum aedium, in quarum usum conversum erit, earum fiet, sed etiam si transversa contignatio tota in aliarum aedium parietibus acquiescit. Sed et Labeo in libris Posteriorum scribit: binarum aedium dominum utrisque porticum superposuisse, inque eam aditum ex alteris aedibus dato, alteras aedes servitute oneris porticus servandae imposita vendidisse; totam porticum earum aedium esse, quas retinuisset, quum per longitudinem utriusque domus extensa esset transversa contignatione, quae ab utraque parte parietibus domus, quae veniisset, sustineretur. Nec tamen consequens est, ut superior pars aedificii, quae nulli coniuncta sit, neque aditum aliunde habeat, alterius sit, quam cuius est id, cui superposita est.

XLVIII. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Si quis ad demoliendum negotiandi causa vendidisse domum

partemve domus fuerit convictus, ut emtor et venditor singuli pretium, quo domus distracta est, praestent, constitutum est. Ad opus autem publicum si transferat marmora vel columnas, licito iure facit.

TIT. III.
DE AQUA ET AQUAE PLUVIAE ARCENDAE.

I. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si cui aqua pluvia damnum dabit, actione aquae pluviae arcendae avertetur aqua. Aquam pluviam dicimus, quae de caelo cadit, atque imbre excrescit, sive per se haec aqua caelestis noceat, ut Tubero ait, sive cum alia mixta sit. §. 1. Haec autem actio locum habet in damno nondum facto, opere tamen iam facto, hoc est de eo opere, ex quo damnum timetur, totiesque locum habet, quoties manu facto opere agro aqua nocitura est, id est, cum quis manu fecit, quo aliter flueret, quam natura soleret, si forte immittendo eam aut maiorem fecerit, aut citatiorem, aut vehementiorem, aut si comprimendo redundare effecit. Quodsi natura aqua noceat, ea actione non continetur. §. 2. Neratius scribit: *Opus, quod quis fecit, ut aquam excluderet, quae exundante palude in agrum eius refluere solebat, si ea palus aqua pluvia ampliatur, eaque aqua repulsa eo opere agris vicini noceat, aquae pluviae actione cogetur tollere.* §. 3. De eo opere, quod agri colendi causa aratro factum sit, Quintus Mucius ait, non competere hanc actionem; Trebatius autem non quod agri, sed quod frumenti duntaxat quaerendi causa aratro factum sit, solum excepit. §. 4. Sed et fossas agrorum siccandorum causa factas, Mucius ait, fundi colendi causa fieri, non tamen oportere derivandae aquae causa fieri; sic enim debere quem meliorem agrum suum facere, ne vicini deteriorem faciat. §. 5. Sed et si quis arare et serere possit etiam sine sulcis aquariis, teneri eum, si quid ex his fecit, licet agri colendi causa videatur fecisse; quodsi aliter serere non possit, nisi sulcos aquarios fecerit, non teneri. Ofilius autem ait: sulcos agri colendi causa directos ita, ut in unam pergant partem, ius esse facere. §. 6. Sed apud Servii auditores relatum est: si quis salicta posuerit, et ob hoc aqua restagnaret, aquae pluviae arcendae agi posse, si ea aqua vicino noceret. §. 7. Labeo etiam scribit: ea, quaecunque frugum fructuumque recipiendorum causa fiunt, extra hanc esse causam, neque referre, quorum fructuum percipiendorum causa id opus fiat. §. 8. Item Sabinus et Cassius opus manu factum in hanc actionem venire aiunt, nisi si quid agri colendi causa fiat. §. 9. Sulcos tamen aquarios, qui ἔλικες appellantur, si quis faciat, aquae pluviae actione eum teneri aiunt. §. 10. Iidem aiunt: si aqua naturaliter decurrat, aquae pluviae arcendae actionem cessare; quodsi opere facto aqua aut in superiorem partem repellatur, aut in inferiorem derivetur, aquae pluviae arcendae actionem competere. §. 11. Iidem aiunt: aquam pluviam in suo retinere, vel superfluentem ex vicini in suum derivare, dum opus in alieno non fiat, omnibus ius esse; prodesse enim sibi unumquemque, dum alii non noceat, non prohiberi, nec quemquam hoc nomine teneri. §. 12. Denique Marcellus scribit: cum eo, qui in suo fundo fodiens vicini fontem averterit, nihil posse agi. Nec de dolo actio est; et sane non debet habere, si non animo vicino nocendi, sed suum agrum meliorem faciendi id fecit. §. 13. Item sciendum est, hanc actionem vel superiori adversus inferiorem competere, ne aquam, quae natura fluat, opere facto inhibeat per suum agrum decurrere, et inferiori adversus superiorem, ne aliter aquam mittat, quam fluere natura solet. §. 14. Huic illud etiam applicandum, nunquam competere hanc actionem, cum ipsius loci natura nocet; nam, ut verius quis dixerit, non aqua, sed loci natura nocet. §. 15. In summa puto ita demum aquae pluviae arcendae locum actionem habere, si aqua pluvia, vel quae pluvia crescit noceat non naturaliter, sed opere facto, nisi si agri colendi causa id factum sit. §. 16. Imbre autem crescere eam aquam, quae colorem mutat, vel increscit. §. 17. Item sciendum est, hanc actionem non alias locum habere, quam si aqua pluvia agro noceat. Ceterum si aedificio vel oppido noceat, cessat actio ista; agi autem ita poterit, ius non esse stillicidia vel flumina immittere. Et ideo Labeo et Cascellius aiunt: aquae quidem pluviae arcendae actionem specialem esse, de fluminibus et stillicidiis generalem, et ubique agi ea licere. Itaque aqua, quae agro nocet, per aquae pluviae arcendae actionem coërcebitur. §. 18. Nec illud quaeramus: unde oriatur? nam et si publico oriens, vel ex loco sacro per fundum vicini descendat, isque opere facto in meum fundum eam avertat, aquae pluviae arcendae teneri eum, Labeo ait. §. 19. Cassius quoque scribit: si aqua ex aedificio urbano noceat vel agro, vel aedificio rustico, agendum de fluminibus et stillicidiis. §. 20. Apud Labeonem autem invenio relatum, si ex agro meo aqua fluens noceat loco, qui est intra continentia, [hoc est aedificio] non posse me aquae pluviae arcendae conveniri; quodsi ex continentibus profluens in meum agrum defluat, eique noceat, aquae pluviae arcendae esse actionem. §. 21. Sicut autem opus factum, ut aqua pluvia mihi noceat, in hanc actionem venit, ita per contrarium quaeritur, an possit aquae pluviae arcendae agi, si vicinus opus fecerit, ne aqua, quae alioquin decurrens agro meo proderat, huic prosit? Ofilius igitur et Labeo putant, agi non posse, etiam si intersit mea, ad me aquam pervenire; hanc enim actionem locum habere, si aqua pluvia noceat, non si non prosit. §. 22. Sed et si vicinus opus tollat, et sublato eo aqua naturaliter ad inferiorem agrum perveniens noceat, Labeo existimat, aquae pluviae arcendae agi non posse; semper enim hanc esse servitutem inferiorum praediorum, ut natura profluentem aquam excipiant. Plane si propter id opus sublatum vehementior aqua profluat vel corrivetur, aquae pluviae arcendae actione agi posse, etiam Labeo confitetur. §. 23. Denique ait: conditionibus agrorum quasdam leges esse dictas, ut, in quibus agris magna sint flumina, liceat mihi scilicet in agro tuo aggeres vel fossas habere; si tamen lex non sit agro dicta, agri naturam esse servandam, et semper inferiorem superiori servire, atque hoc incommodum naturaliter pati inferiorem agrum a superiore, compensareque debere cum alio commodo; sicut enim omnis pinguitudo terrae ad eum decurrat, ita etiam aquae incommodum ad eum defluere; si tamen lex agri non inveniatur, vetustatem vicem legis tenere. Sane enim et in servitutibus hoc idem sequimur, ut, ubi servitus non invenitur imposita, qui diu usus est servitute neque vi, neque precario, neque clam, habuisse longa consuetudine velut iure impositam servitutem videatur. Non ergo cogemus vicinum aggeres munire, sed nos in eius agro muniemus, eritque ista quasi servitus. In quam rem utilem actionem habemus vel interdictum.

II. *Paulus libro XLIX. ad Edictum.* In summa tria sunt, per quae inferior locus superiori servit, lex, natura loci, vetustas, quae semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa. §. 1. Apud Labeonem proponitur fossa vetus esse agrorum siccandorum causa, nec memoriam exstare, quando facta esset; hanc inferior vicinus non purgabat, sic fiebat, ut ex restagnatione eius aqua fundo nostro noceret. Dicit igitur Labeo: aquae pluviae arcendae cum inferiore agi posse, ut aut ipse purgaret, aut te pateretur in pristinum statum eam redigere. §. 2. Praeterea si in confinio fossa sit, neque purgari vicinus patiatur eam partem, quae tibi accedat, posse te magis agere aquae pluviae arcendae, Labeo ait. §. 3. Cassius autem scribit: si qua opera aquae mittendae causa publica auctoritate facta sint, in aquae pluviae arcendae actionem non venire; in eadem causa esse ea, quorum memoriam vetustas excedat. §. 4. Apud Ateium vero relatum est: eam fossam, ex qua ad inferiorem fundum aqua descendat, cogendum esse vicinum purgare, sive exstet fossae memoria, sive non exstet; quod et ipse puto probandum. §. 5. Item Varus ait: aggerem, qui in fundo vicini erat, vis aquae deiecit; per quod effectum est, ut aqua pluvia mihi noceret. Varus ait: si naturalis agger fuit, non posse me vicinum cogere aquae pluviae arcendae actione, ut eum reponat vel reponi sinat. Idemque putat, et si manu factus fuit, neque memoria eius exstat; quodsi exstet, putat aquae pluviae arcendae actione eum teneri. Labeo autem, si manu factus sit agger, etiam si memoria eius non exstet, agi posse, ut reponatur; nam hac actione neminem cogi posse, ut vicino prosit, sed ne noceat, aut interpellet facientem, quod iure facere possit. Quanquam tamen deficiat aquae pluviae arcendae actio, attamen opinor utilem actionem vel interdictum mihi competere adversus vicinum, si velim aggerem restituere in agro eius, qui factus mihi quidem prodesse potest, ipsi vero nihil nociturus est; haec aequitas suggerit, etsi iure deficiamur. §. 6. Apud Namusam relatum est: si aqua fluens iter suum stercore obstruxerit, et ex restagnatione superiori

agro noceat, posse cum inferiore agi, ut sinat purgari; hanc enim actionem non tantum de operibus esse utilem manu factis, verum etiam in omnibus, quae non secundum voluntatem sint. Labeo contra Nervam probat; ait enim, naturam agri ipsam a se mutari posse, et ideo, cum per se natura agri fuerit mutata, aequo animo unumquemque ferre debere, sive melior sive deterior eius conditio facta sit; idcirco et si terrae motu aut tempestatis magnitudine soli causa mutata sit, neminem cogi posse, ut sinat in pristinam loci conditionem redigi. Sed nos etiam in hunc casum aequitatem admisimus. §. 7. Idem Labeo ait: si in agro tuo aquarum concursus locum excavarit, aquae pluviae arcendae actione agi non posse tecum a vicinis. Plane si fossa iure facta sit, aut cuius memoria non exstet, agi tecum posse aquae pluviae arcendae, ut reficias. §. 8. Idem Labeo ait: cum quaeritur, an memoria exstet facto opere, non diem et consulem ad liquidum exquirendum, sed sufficere, si quis sciat factum, hoc est si factum esse non ambigatur; nec utique necesse esse, superesse qui meminerint, verum etiam si qui audierint eos, qui memoria tenuerint. §. 9. Idem Labeo ait: si vicinus flumen, torrentem averterit, ne aqua ad eum perveniat, et hoc modo sit effectum, ut vicino noceatur, agi cum eo aquae pluviae arcendae non posse; aquam enim arcere hoc esse, curare ne influat. Quae sententia verior est, si modo non hoc animo fecerit, ut tibi noceat, sed ne sibi noceat. §. 10. Illud etiam verum puto, quod Ofilius scribit, si fundus tuus vicino serviat, et propterea aquam recipiat, cessare aquae pluviae arcendae actionem, sic tamen, si non ultra modum noceat. Cui consequens est, quod Labeo putat, si quis vicino cesserit, ius ei esse aquam immittere, aquae pluviae arcendae eum agere non posse.

III. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Apud Trebatium relatum est, eum, in cuius fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse, et ex his aquam in fundum vicini immittere coepisse; ait ergo, non teneri eum aquae pluviae arcendae actione. Si tamen aquam corrivet, vel si spurcam quis immittat, posse eum impediri, plerisque placuit. §. 1. Idem Trebatius putat, eum, cui aquae fluentes calidae noceant, aquae pluviae arcendae cum vicino agere posse. Quod verum non est; neque enim aquae calidae aquae pluviae sunt. §. 2. Si vicinus, qui arvum solebat certo tempore anni irrigare, pratum illic fecerit, coeperitque assidua irrigatione vicino nocere, ait Ofilius, neque damni infecti, neque aquae pluviae arcendae actione eum teneri, nisi locum complanaverit, eoque facto citatior aqua ad vicinum pervenire coeperit. §. 3. Aquae pluviae arcendae non nisi eum teneri, qui in suo opus faciat, receptum est, eoque iure utimur. Quare si quis in publico opus fecerit, haec actio cessat, sibique imputare debet is, qui damni infecti cautione sibi non prospexerit. Si tamen in privato opus factum sit, et publicum interveniat, de toto agi posse aquae pluviae arcendae, Labeo ait. §. 4. Neque fructuarius, neque cum eo aquae pluviae arcendae agi potest.

IV. *Idem libro LIII.* Quanquam autem cum domino operis tantum aquae pluviae arcendae actio sit, tamen Labeo scribit, si quis sepulcrum aedificaverit, ex quo aqua noceat, etiamsi operis dominus esse desierit loco facto religioso, attamen magis probandum est, inquit, aquae pluviae arcendae eum teneri; fuit enim dominus, quum opus faceret; et si iussu iudicis compulsus opus restituerit, non esse sepulcri violati actionem. §. 1. Iulianus quoque scribit: si post iudicium aquae pluviae arcendae susceptum fundum alienaverit is, cum quo actum esset de praeterito damno et de opere restituendo, id statuere iudicem debere, quod iudicaret, si nulla alienatio facta esset; nam et fundo alienato nihilo minus iudicium manere, et damni rationem venire etiam eius, quod post alienationem contigit. §. 2. Idem Iulianus scribit, aquae pluviae arcendae actionem non nisi cum domino esse, idcircoque si colonus ignorante domino opus fecerit, dominum fundi nihil amplius, quam patientiam praestare debere, colonum autem interdicto quod vi aut clam impensam quoque restituendi operis, et damnum, si quod ex eo datum fuerit, praestare cogendum. Si tamen dominus desideraret caveri sibi damni infecti ab eo, ex cuius praedio noceatur, aequissimum erit, caveri ei oportere. §. 3. Item si non ego, sed procurator meus tale opus fecerit, ut aqua pluvia noceat vicino, adversus me hactenus erit actio, quatenus adversus colonum; ipse autem procurator interdicto quod vi aut clam [illegible] secundum Iuliani sententiam etiam post [illegible].

V. *Paulus libro XLIX. ad Edictum.* Si colonus inscio domino opus fecerit, [illegible] Labeo respondit, colonum interdicto [illegible] teneri, dominum vero fundi aquae [illegible] actione, quia is solus restituere opus possit [illegible] duntaxat eum praestare debere, [illegible] curetur, et si quam impensam [illegible] opus fecerit, consecuturum a colono locati actione. [illegible] non potest, quoniam non fecerat [illegible]; sed si iussu domini fecerint, etiam [illegible] dominum teneri.

VI. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si tertius vicinus opus fecerit, unde decurrens aqua per fundum primi vicini mei mihi noceat, [illegible] posse me vel cum primo, vel cum tertio [illegible] aquae [illegible]; quae sententia vera est. §. 1. Si ex pluribus fundis [illegible] aqua noceat, vel si plurium fundo [illegible], [illegible] eoque iure utimur, ut, sive plurium fundus sit, singuli in partem experiantur, et condemnatio in partem fiat, sive cum pluribus agatur, singuli in partem conveniantur, et in partem fiat condemnatio. §. 2. Inde quaeritur: si communi agro meo et tuo ex proprio agro tuo aqua noceat, an agi possit aquae pluviae arcendae? Et puto agendum, sic tamen, ut pars damni praestetur. §. 3. Versa quoque vice si communis ager sit, qui nocet proprio, poterit aquae pluviae arcendae agi, ut quis damnum consequatur, sed in partem. §. 4. Si quis prius, quam aquae pluviae arcendae agat, dominium ad alium transtulerit fundi, desinit habere aquae pluviae arcendae actionem, eaque ad eum transibit, cuius ager esse coepit. Quum enim damnum futurum contineat, ad eum, qui dominus erit, incipiet actio pertinere, quamvis quum alterius dominium esset, opus a vicino factum sit. §. 5. Aquae pluviae arcendae actionem sciendum est non in rem, sed personalem esse. §. 6. Officium autem iudicis hoc erit, ut, si quidem a vicino opus factum sit, eum iubeat restituere, damnumque sarcire, si quod post litem contestatam contigit; quodsi ante litem contestatam damnum contigit, tantum opus restituere debebit, damnum non sarciet. §. 7. Celsus scribit: si quid ipse feci, quo tibi aqua pluvia noceat, mea impensa tollere me cogendum; si quis alius, qui ad me non pertineat, sufficere, ut patiar te tollere. Sed si servus meus, aut is, cui heres sum, hoc fecerit, servum quidem noxae dedere debeo; quod autem is, cui heres sum, fecit, perinde est, atque si ipse fecissem. §. 8. Aestimationem autem iudex faciet ex rei veritate, hoc est eius damni, quod apparuerit datum.

VII. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Is, cum quo aquae pluviae arcendae agitur, quod opus fecerit, licet cedere loco paratus sit, cogitur accipere iudicium, quoniam et suo nomine convenitur, ut opus tollat. §. 1. Aliud est in bonae fidei emtore; hic enim tantum patientiam praestat. Igitur et si fundo cedat, audiendus est; plus enim praestat.

VIII. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* In concedendo iure aquae ducendae non tantum eorum, in quorum loco aqua oritur, verum eorum etiam, ad quos eius aquae usus pertinet, voluntas exquiritur, id est eorum, quibus servitus aquae debebatur. Nec immerito; quum enim minuatur ius eorum, consequens fit exquiri, an consentiant. Et generaliter, sive in corpore, sive in iure loci, ubi aqua oritur, vel in ipsa aqua habeat quis ius, voluntatem eius esse spectandam placet.

IX. *Paulus libro XLIX. ad Edictum.* In diem addicto praedio et emtoris et venditoris voluntas exquirenda est, ut, sive remanserit penes emtorem, sive recesserit, certum sit, voluntate domini factam aquae cessionem. §. 1. Ideo autem voluntas exigitur, ne dominus ignorans iniuriam accipiat; nullam enim potest videri iniuriam accipere, qui semel voluit. §. 2. Non autem solius eius, ad quem ius aquae pertinebit, voluntas exigitur in aquae [illegible], sed etiam domini locorum, etsi dominus uti ea aqua [illegible] possit, quia recidere in solidum ad eum potest.

X. *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Si [illegible] res sint eiusdem loci domini, unde aqua ducitur, [illegible] voluntatem esse sequendam, non ambigitur; [illegible] visum est, voluntatem unius ex modica forte portiuncula domini praeiudicium sociis facere. §. 1. [illegible]

qui voluntas possit? videamus. Et placet nihil interesse, utrum praecedat voluntas aquae ductionem, an subsequatur, quia et posteriorem voluntatem Praetor tueri debet. §. 2. Si flumen navigabile sit, non oportere Praetorem concedere ductionem ex eo fieri, Labeo ait, quae flumen minus navigabile efficiat. Idemque est, et si per hoc aliud flumen fiat navigabile.

XI. *Paulus libro XLIX. ad Edictum.* Supra iter alienum arcus aquae ducendae causa non iure fiet. Nec is, cui iter vel actus debetur, pontem, qua possit ire agere, iure exstruet. At si specus, non cuniculum sub rivo aget, aqua corrumpetur, quia suffosso eo aqua manabit, et rivus siccabitur. §. 1. Cassius ait: sive ex communi fundo, sive communi aqua noceatur, vel unum cum uno agere posse, vel unum separatim cum singulis, vel separatim singulos cum uno, vel singulos cum singulis; si unus egerit, et restitutio operis litisque aestimatio facta sit, ceterorum actionem evanescere; item si cum uno actum sit, et is praestiterit, ceteros liberari, idque, quod sociorum nomine datum sit, per arbitrium communi dividundo recuperari posse, et ex sociis non utique cum eo agendum, qui opus fecit, nec minus eum quoque damnum restituere debere, qui auctor operis fuit. §. 2. Apud Ferocem Proculus ait: si cum uno dominorum actum sit, qui opus non fecerit, debere eum opus restituere sua impensa, quia communi dividundo actionem habeat; sed sibi magis placere, patientiam duntaxat eum praestare oportere, quia sua culpa actor id patiatur, qui non agat cum eo, a quo opus factum sit. Et est iniquum, eum, qui non fecit, id restituere oportere, quoniam communi dividundo agere potest; quid enim fiet, si socius eius solvendo non fuerit? §. 3. Officium autem iudicis inter duos accepti quale futurum sit, dubitare se, Iulianus ait, si forte ius in fundo, cuius aqua noceat, sive in quo opus factum, sit plurium, et cum uno eorum agatur, utrum et eius damni nomine, quod post litem contestatam datum sit, et operis non restituti in solidum condemnatio fieri debeat? quemadmodum cum servi communis nomine noxali iudicio cum uno agitur, condemnatio in solidum fit, quoniam quod praestiterit, potest a socio recipere, an vero is, cum quo agitur, pro parte sua et damni dati, et operis non restituti nomine damnandus sit? ut in actione damni infecti fit, cum eius praedii, ex quo damnum metuatur, plures domini sint, et cum uno eorum agatur, licet opus, ex quo damnum futurum sit, individuum sit, et ipsae aedes solumque earum non possit pro parte duntaxat damnum dare, nihilo minus eum, cum quo agitur, pro sua parte condemnari; magisque existimat id servandum in aquae pluviae arcendae actione, quod in actione damni infecti, quia utrubique non de praeterito, sed de futuro damno agitur. §. 4. Quodsi is fundus, cui aqua pluvia nocet, plurium sit, agere quidem vel singulos posse, sed damni, quod post litem contestatam datum sit, non amplius parte sua consecuturos; item si opus restitutum non fuerit, non amplius, quam quod pro parte eorum interfuerit opus restitui, condemnationem fieri oportere. §. 5. Si ex privato agro in agrum communem aqua immittatur, Ofilius ait, socium cum eo agere posse. §. 6. Trebatius existimat, si de eo opere agatur, quod manu factum sit, omnimodo restituendum id esse ab eo, cum quo agitur; si vero vi fluminis ager deletus sit, aut glarea iniecta, aut fossa limo repleta, tunc patientiam duntaxat praestandam.

XII. *Idem libro XVI. ad Sabinum.* Emtor, nisi simulata venditio est, ceterique successores vel restituere, si velint, opus factum, vel patientiam praestare debent; nam actori moram suam nocere debere, manifestum est. In eadem causa est etiam socius eius, qui opus fecit, si ipse auctor non fuit. Idemque in donato fundo legatove est.

XIII. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de aquae pluviae arcendae.* Sed venditor aut donator interdicto quod vi aut clam de damno et impensis ab actore factis tenebitur.

XIV. *Paulus libro XLIX. ad Edictum.* Mela ait: si is, qui opus fecerit, potentiori vendiderit praedium, quamvis desierit dominus esse, agendum cum eo quod vi aut clam; quodsi annus praeterierit, de dolo iudicium dandum. §. 1. Cum agitur aquae pluviae arcendae, de eo facto, quod nocet, quaeritur. Ideoque si vitio loci pars aliqua soli subsederit, quamvis per eam causam aqua pluvia inferiori noceat, nulla competit actio. Idem fortasse dicitur, si in agro manu factum aliquid subsederit. §. 2. In hoc iudicium, sicut in damni infecti, futurum damnum venit, quum reliquis fere omnibus iudiciis praeteritum praestetur. §. 3. De eo, quod ante datum est, quod vi aut clam agendum est; de eo, quod post sententiam iudicis futurum est, damni infecti caveri oportet, vel ita opus restituendum est, ut nullum periculum damni supersit. §. 4. De eo opere, quod post litem contestatam factum est, novo iudicio agendum est.

XV. *Idem libro XVI. ad Sabinum.* Sed interdum opus et quod post litem contestatam factum est, tolletur, si id, quod antecessit, tolli sine eo non potest.

XVI. *Pomponius libro XX. ad Sabinum.* Post venditionem et traditionem quod nocitum sit ei fundo, de quo ante iudicium acceptum est aquae pluviae arcendae, nihilo minus eo iudicio venditorem posse consequi, non quia venditori, sed quod rei damnum datum sit, idque eum emtori restituere debere. Sed si ante, quam noceatur, is, cum quo actum sit, vendat, statim agendum cum emtore, vel intra annum cum eo, qui vendiderit, si iudicii evitandi causa id fecerit.

XVII. *Paulus libro XV. ad Plautium.* Si prius nocturnae aquae servitus mihi concessa fuerit, deinde postea alia cessione diurnae quoque ductus aquae concessus mihi fuerit, et per constitutum tempus nocturna duntaxat aqua usus fuerim, amitto servitutem aquae diurnae, quia hoc casu plures sunt servitutes diversarum causarum. §. 1. Recte placuit, non alias per lapidem aquam duci posse, nisi hoc in servitute constituenda comprehensum sit; non enim consuetudinis est, ut, qui aquam habeat, per lapidem stratum ducat. Illa autem, quae fere in consuetudine esse solent, ut per fistulas aqua ducatur, etiam si nihil sit comprehensum in servitute constituenda, fieri possunt, ita tamen, ut nullum damnum domino fundi ex his detur. §. 2. Via publica intercedente haustus servitutem constitui posse placuit; et est verum. Sed non solum si via publica interveniat, sed et si flumen publicum, eodem casu, quo interveniente flumine publico viae, itineris, actus servitus imponi potest, id est si non sit impedimento transeunti magnitudo fluminis. §. 3. Sic et si non proximo meo praedio servitutem vicinus debeat, sed ulteriori, agere potero, ius esse mihi ire agere ad illum fundum superiorem, quamvis servitutem ipse per fundum meum non habeam, sicut interveniente via publica vel flumine, quod vado transiri potest. Sed loco sacro, vel religioso, vel sancto interveniente, quo fas non sit uti, nulla eorum servitus imponi poterit. §. 4. Sed si fundus medius alterius inter me et te intercedat, haustus servitutem fundo tuo imponere potero, si mihi medius dominus iter ad transeundum cesserit, quemadmodum si ex flumine publico perenni haustu velim uti, cui flumini ager tuus proximus sit, iter mihi ad flumen cedi potest.

XVIII. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Si in publico opus factum est, quo aqua pluvia noceret, agi non potest; interveniente loco publico, agi poterit. Causa eius rei haec est, quod ea actione non tenetur, nisi dominus solus. §. 1. Sine permissu principis aqua per viam publicam duci non potest.

XIX. *Pomponius libro XIV. ad Quintum Mucium.* Labeo ait: si patiente vicino opus faciam, ex quo ei aqua pluvia noceat, non teneri me actione aquae pluviae arcendae.

XX. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit; nulla enim voluntas errantis est.

XXI. *Idem libro XXXII. ad Quintum Mucium.* Si in meo fundo aqua erumpat, quae ex tuo fundo venas habeat, si eas venas incideris, et ob id desierit ad me aqua pervenire, tu non videris vim fecisse, si nulla servitus mihi eo nomine debita fuerit, nec interdicto quod vi aut clam teneris.

XXII. *Idem libro X. ex variis Lectionibus.* Si usufructus fundi legatus fuerit, aquae pluviae arcendae actio heredi et cum herede eius est, cuius praedium fuerit. Quodsi ex opere incommodum aliquod patiatur fructuarius, poterit quidem interdum vel interdicto experiri quod vi aut clam. Quod si ei non competet, quaerendum est, an utilis ei, quasi domino, actio aquae pluviae arcendae dari debeat, an vero etiam contendat ius sibi esse uti frui? Sed magis est, utilem aquae pluviae arcendae ei actionem accommodare. §. 1. Non aliter restituisse rem videtur is, qui opus fecit, quam si aquam coërceat. §. 2. Sed et si fructuarius

opus fecerit, per quod aqua pluvia alieni noceat, erit quidem actio legitima cum domino proprietatis, an vero etiam utilis in fructuarium actio aquae pluviae arcendae danda sit? quaesitum est. Et magis est, ut detur.

XXIII. *Paulus libro XVI. ad Sabinum.* Quod principis aut senatus iussu, aut ab his, qui primi agros constituerunt, opus factum fuerit, in hoc iudicium non venit. §. 1. Haec actio etiam in vectigalibus agris locum habet. §. 2. Aggeres iuxta flumina in privato facti in arbitrium aquae pluviae arcendae veniunt, etiam si trans flumen noceant, ita, si memoria eorum exstet, et si fieri non debuerint.

XXIV. *Alfenus libro IV. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Vicinus loci superioris pratum ita arabat, ut per sulcos itemque porcas aqua ad inferiorem veniret. Quaesitum est: an per arbitrum aquae pluviae arcendae possit cogi, ut in alteram partem araret, ne sulci in eius agrum spectarent? Respondit: non posse eum facere, quo minus agrum vicinus, quemadmodum vellet, araret. §. 1. Sed si quos sulcos transversos aquarios faceret, per quos in eius agrum aqua deflueret, hosce ut operiret, per arbitrum aquae pluviae arcendae posse cogere. §. 2. Sed et si fossas fecisset, ex quibus aqua pluvia posset nocere, arbitrum, si appareat futurum, ut aqua pluvia noceret, cogere oportere fossas eum explere, et, nisi faceret, condemnare, tametsi ante, quam adiudicaret, aqua per fossas nunquam fluxisset. §. 3. Lacus, quum aut crescerent, aut decrescerent, nunquam neque accessionem, neque decessionem in eos viciniis facere licet.

XXV. *Iulianus libro V. ex Minucio.* Is, cuius fundo via debetur, aquae pluviae arcendae agere potest fundi sui nomine, quoniam deteriore via facta fundo nocetur.

XXVI. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Scaevola respondit: solere eos, qui iuri dicundo praesunt, tueri ductus aquae, quibus auctoritatem vetustas daret, tametsi ius non probaretur.

TIT. IV.

DE PUBLICANIS, ET VECTIGALIBUS, ET COMMISSIS.

I. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Praetor ait: QUOD PUBLICANUS, SEU QUIS PUBLICANI NOMINE VI ADEMERIT, QUODVE FAMILIA PUBLICANORUM, SI ID RESTITUTUM NON ERIT, IN DUPLUM, AUT SI POST ANNUM AGETUR, IN SIMPLUM IUDICIUM DABO. ITEM SI DAMNUM INIURIA FURTUMVE FACTUM ESSE DICETUR, IUDICIUM DABO. SI HI, AD QUOS EA RES PERTINEBIT, NON EXHIBEBUNTUR, IN DOMINOS SINE NOXAE DEDITIONE IUDICIUM DABO. §. 1. Hic titulus ad publicanos pertinet. Publicani autem sunt, qui publico fruuntur; nam inde nomen habent, sive fisco vectigal pendant, vel tributum consequantur, et omnes, qui quid a fisco conducunt, recte appellantur publicani. §. 2. Dixerit aliquis: quid utique hoc edictum propositum est? quasi non et alibi Praetor providerit furtis, damnis, vi raptis? Sed e re putavit, et specialiter adversus publicanos edictum proponere. §. 3. Quod quidem edictum in aliqua parte mitius est, quippe quod in duplum datur, quum vi bonorum raptorum in quadruplum sit, et furti manifesti aeque in quadruplum. §. 4. Et restituendi facultas publicano vi abreptum datur; quod si fecerit, omni onere exuitur, et poenali actione ex hac parte edicti liberatur. Unde quaeritur: si quis velit cum publicano non ex hoc edicto, sed ex generali vi bonorum raptorum, damni iniuriae, vel furti agere, an possit? Et placet posse, idque Pomponius quoque scribit; est enim absurdum, meliorem esse publicanorum causam, quam ceterorum effectam opinari. §. 5. Familiae nomen hic non tantum ad servos publicanorum referemus, verum et ad eos, qui in numero familiarium sunt publicani. Sive igitur liberi sint, sive servi alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc edicto continebuntur. Proinde et si servus publicani rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quae publico vectigali ministrat, hoc edictum cessabit. §. 6. Quod novissime Praetor ait: *si hi non exhibebuntur, in dominos sine noxae deditione iudicium dabo*, hoc proprium est huius edicti, quod, si non exhibeantur servi, competat iudicium sine noxae deditione, sive habeant eos in potestate, sive non, sive possint exhibere, sive non possint.

II. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Nec licebit domino absentem defendere,

III. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Quum si exhibuissent, noxali iudicio convenirentur. Idcirco autem tam dura conditio eorum effecta est, quia debet bonos servos ad hoc ministerium eligere. §. 1. Quod ait: *in dominos*, sic accipiendum est, et in socios vectigalis, licet domini non sint. §. 2. Ante autem actorem dicere oportet, quem vel quos desideret exhiberi, ut, si non exhibeantur, hinc agatur. Sed et si dicat: *exhibe omnes, ut possim dignoscere, quis sit*, puto audiendum. §. 3. Si plures servi id furtum vel damnum admiserint, hoc debet servari, ut, si tantum praestetur, quantum si unus liber fecisset, absolutio fiat.

IV. *Paulus libro LII. ad Edictum.* Si publicanus, qui vi ademit, decesserit, Labeo ait, in heredem eius, qui locupletior factus sit, dandam actionem. §. 1. De rebus quas in usus advehendas sibi mandant Praesides, divus Hadrianus Praesidibus rescripsit, ut, quoties quis in usus aut eorum, qui provinciis exercitibusve praesunt, aut procuratorum suorum, aut usus sui causa mittet quendam empturum, significet libello manu sua subscripto, eumque ad publicanum mittat, ut, si quid amplius, quam mandatum est, transferat, id munificium sit. §. 2. In omnibus vectigalibus fere consuetudo spectari solet, idque etiam principalibus constitutionibus cavetur.

V. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de publicanis.* Hoc edicto efficitur, ut ante acceptum quidem iudicium restituta re actio evanescat, post acceptum vero iudicium nihilo minus poena duret. Sed tamen absolvendus est etiam, qui post acceptum iudicium restituere paratus est. §. 1. Quaerentibus autem nobis: utrum duplum totum poena sit, et praeterea rei sit persecutio, an in duplo sit et rei persecutio, ut poena simpli sit? magis placuit, ut res in duplo sit.

VI. *Modestinus libro II. de Poenis.* Si multi publicani sint, qui illicite quid exegerunt, non multiplicatur dupli actio, sed omnes partes praestabunt, et quod ab alio praestari non potest, ab altero exigetur, sicut divi Severus et Antoninus rescripserunt; nam inter criminis reos et fraudis participes multum interesse constituerunt.

VII. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: in vectigalibus ipsa praedia, non personas conveniri, et ideo possessores etiam praeteriti temporis vectigal solvere debere, eoque exemplo actionem, si ignoraverint, habituros. §. 1. Item rescripserunt: pupillo remittere se poenam commissi, si intra diem tricesimum vectigal intulisset.

VIII. *Papinianus libro XIII. Responsorum.* Fraudati vectigalis crimen ad heredem eius, qui fraudem contraxit, commissi ratione transmittitur. §. 1. Sed si unus ex pluribus heredibus rem communem causa vectigalis surripuit, portiones ceteris non auferuntur.

IX. *Paulus libro V. Sententiarum.* Locatio vectigalium, quam calor licitantis ultra modum solitae conductionis inflavit, ita demum admittenda est, si fideiussores idoneos, et cautionem is, qui licitatione vicit, offerre paratus sit. §. 1. Ad conducendum vectigal invitus nemo compellitur, et ideo impleto tempore conductionis ea locanda sunt. §. 2. Reliquatores vectigalium ad iterandam conductionem, antequam superiori conductioni satisfaciant, admittendi non sunt. §. 3. Debitores fisci, itemque reipublicae, vectigalia conducere prohibentur, ne ex alia causa eorum debita onerentur, nisi forte tales fideiussores obtulerint, qui debitis eorum satisfacere parati sint. §. 4. Socii vectigalium si separatim partes administrent, alter ab altero minus idoneo in se portionem transferri iure desiderat. §. 5. Quod illicite publice privatimque exactum est, cum altero tanto passis iniuriam exsolvitur; per vim vero extortum cum poena tripli restituitur. Amplius extra ordinem plectuntur; alterum enim utilitas privatorum, alterum vigor publicae disciplinae postulat. §. 6. Earum rerum vectigal, quarum nunquam praestitum est, praestari non potest. Quodsi praestari consuetum indiligentia publicani omiserit, alius exercere non prohibetur. §. 7. Res exercitui paratas praestationi vectigalium subiici non placuit. §. 8. Fiscus ab omnium vectigalium praestationibus immunis est; mercatores autem, qui de fundis fiscalibus mercari consueverunt, nullam immunitatem solvendi publici vectigalis usurpare possunt.

X. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Vectigalia sine Imperatorum praecepto neque Praesidi, ne-

que curatori, neque curiae constituere, nec praecedentia reformare, et his vel addere vel deminuere licet. §. 1. Non solutis vectigalium pensionibus, pellere conductores, necdum etiam tempore conductionis completo, vel ab his usuras ex mora exigere permittitur.

XI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Cotem ferro subigendo necessariam hostibus quoque venundari, ut ferrum, et frumentum, et sales, non sine periculo capitis licet. §. 1. Agri publici, qui in perpetuum locantur, a curatore sine auctoritate principali revocari non possunt. §. 2. Dominus navis si illicite aliquid in nave vel ipse, vel vectores imposuerint, navis quoque fisco vindicatur. Quodsi absente domino id a magistro, vel gubernatore, aut proreta, nautave aliquo factum sit, ipsi quidem capite puniuntur, commissis mercibus, navis autem domino restituitur. §. 3. Illicitarum mercium persecutio heredem quoque afficit. §. 4. Eam rem, quae commisso vindicata est, dominus emere non prohibetur vel per se, vel per alios, quibus hoc mandaverit. §. 5. Qui maximos fructus ex redemtione vectigalium consequuntur, si postea tanti locari non possunt, ipsi ea prioribus pensionibus suscipere compelluntur.

XII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Quantae audaciae, quantae temeritatis sint publicanorum factiones, nemo est, qui nesciat; idcirco Praetor ad compescendam eorum audaciam hoc edictum proposuit. §. 1. QUOD FAMILIA PUBLICANORUM FURTUM FECISSE DICETUR, ITEM SI DAMNUM INIURIA FECERIT, ET HI, AD QUOS EA RES PERTINET, NON EXHIBEBUNTUR, IN DOMINUM SINE NOXAE DEDITIONE IUDICIUM DABO. §. 2. Familiae autem appellatione hic servilem familiam contineri, sciendum est. Sed et si bona fide publicano alienus servus servit, aeque continebitur, fortassis et mala fide; plerumque enim vagi servi et fugitivi in huiusmodi operis etiam a scientibus habentur. Ergo et si homo liber serviat, hoc edictum locum habet. §. 3. Publicani autem dicuntur, qui publica vectigalia habent conducta.

XIII. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Sed et hi, qui salinas, et cretifodinas, et metalla habent, publicanorum loco sunt. §. 1. Praeterea et si quis vectigal conductum a republica cuiusdam municipii habet, hoc edictum locum habet. §. 2. Sive autem vendidit servum vel manumisit, vel etiam fugit servus, tenebitur servi nomine, qui tam factiosam familiam habuit. §. 3. Quid tamen, si servus decesserit? Videndum, an publicanus teneatur quasi facti sui nomine? Sed puto, quia facultatem non habet exhibendi, nec dolus eius intercessit, debere eum liberari. §. 4. Hanc actionem perpetuam dabimus et heredi ceterisque successoribus.

XIV. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Commissa vectigalium nomine etiam ad heredem transmittuntur. Nam quod commissum est, statim desinit eius esse, qui crimen contraxit, dominiumque rei vectigalis acquiritur; eapropter commissi persecutio, sicut adversus quemlibet possessorem, sic et adversus heredem competit.

XV. *Alfenus Varus libro VII. Digestorum.* Caesar, quum insulae Cretae cotorias locaret, legem ita dixerat: *Ne quis praeter redemtorem post Idus Martias cotem ex insula Creta fodito, neve eximito, neve avellito;* cuiusdam navis onusta cotibus ante Idus Martias ex portu Cretae profecta, vento relata in portum erat, deinde iterum post Idus Martias profecta erat. Consulebatur: num contra legem post Idus Martias ex insula Creta cotes exiisse viderentur? Respondi; tametsi portus quoque, qui in insula essent, omnes eius insulae esse viderentur, tamen eum, qui ante Idus Martias profectus ex portu esset, et relatus tempestate in insulam deductus esset, si inde exiisset, non videri contra legem fecisse, propterea quod iam initio evectae cotes viderentur, quum et ex portu navis profecta esset.

XVI. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Interdum nec vendendus est is servus, qui in commissum cecidit, sed pro eo aestimatio a domino danda est. Divi enim Severus et Antoninus rescripserunt: quum is servus, qui actum domini gessisse diceretur, in commissum cecidisset, venire non debuisse, sed pro eo viri boni arbitratu aestimationem oportuisse dari. §. 1. Iidem autem eadem epistola rescripserunt: Si quis improfessus servus fuerit, et probetur in commissum cecidisse, et aut uxorem corrupisse domini dicatur, aut aliud quid gravius admisisse, ut cognoscat procurator, et si in his causis esse compertus sit, aestimetur, et ad poenam domino tradatur. §. 2. Iidem divi Severus et Antoninus rescripserunt: mancipiis commissis, res peculiares non esse in eadem causa, nisi hoc, quod proprio nomine in causam commissi incidit. §. 3. Quoties quis mancipia invecta professus non fuerit, sive venalia, sive usualia, poena commissi est, si tamen novicia mancipia fuerint, non etiam veterana. Sunt autem veterana, quae anno continuo in urbe servierunt, novicia autem mancipia intelliguntur, quae anno nondum servierint. §. 4. Servi, qui in fuga sunt, in commissum non cadunt, quum sine voluntate domini fines egressi sunt, et ita principalibus constitutionibus cavetur; sic et divus quoque Pius saepissime rescripsit: *ne,* inquit, *in potestate servorum sit, invitis vel ignorantibus dominis, fugae se tradendo, potestati dominorum se subtrahere.* §. 5. Licet quis se ignorasse dicat, nihilo minus eum in poenam vectigalis incidere, divus Hadrianus constituit. §. 6. Divi quoque Marcus et Commodus rescripserunt: non imputari publicano, quod non instruxerit transgredientem, sed illud custodiendum, ne decipiat profiteri volentes. §. 7. Species pertinentes ad vectigal; cinnamomum, piper longum, piper album, folium pentasphaerum, folium barbaricum, costum, costamomum, nardi stachys, cassia turiana, xylocassia, smyrna, amomum, zingiberi, malabathrum, aroma indicum, chalbane, laser, alchelucia, sarcocolla, onyx arabicus, cardamomum, xylocinnamomum, opus byssinum, pelles babylonicae, pelles parthicae, ebur, ferrum indicum, carbasum, lapis universus, margarita, sardonyx, ceraunium, hyacinthus, smaragdus, adamas, sapphirus, callainus, beryllus, chelidonia indica, vela sarmatica, metaxa, vestis serica vel subserica, vela tincta, carbasea, nema sericum, spadones, indici leones, leaenae, pardi, leopardi, pantherae, purpura, item marocorum lana, fucus, capilli indici. §. 8. Si propter necessitatem adversae tempestatis expositum onus fuerit, non debere hoc commisso vindicari, divi Fratres rescripserunt. §. 9. Divus quoque Pius rescripsit, quum quidam intra legitimam aetatem esse diceretur, et usus sui causa mancipia duxisset, et in sola professione errasset, ignoscendum esse ei. §. 10. Divi quoque Fratres rescripserunt, quum quidam non per fraudem, sed per errorem in causam commissi incidisset, ut duplo vectigale contenti publicani servos restituerent. §. 11. Sed Marcus Antoninus rescripsit: si colonus vel servus domini praedii furtum illicite in praedio fecerit ignorante domino, nulla poena dominum teneri. §. 12. Si quis professus apud publicanum fuerit, non tamen vectigal solverit, hoc concedente publicano, ut solent facere, divi Severus et Antoninus rescripserunt, res in commissum non cadere. *Cum enim,* inquiunt, *professiones recitantur, commissum cessat, quum poterit satisfieri fisco ex bonis publicanorum vel fideiussorum.* §. 13. Poenae ab heredibus peti non possunt, si non est quaestio mota vivo eo, qui deliquit; et hoc sicut in ceteris poenis, ita et in vectigalibus est. §. 14. Si quid autem indebitum per errorem solventis publicanus acceperit, retro eum restituere oportere, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

TIT. V.
DE DONATIONIBUS.

I. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Donationes complures sunt. Dat aliquis ea mente, ut statim velit accipientis fieri, nec ullo casu ad se reverti, et propter nullam aliam causam facit, quam ut liberalitatem et munificentiam exerceat; haec proprie donatio appellatur. Dat aliquis, ut tunc demum accipientis fiat, quum aliquid secutum fuerit; haec non proprie donatio appellabitur, sed totum donatio sub conditione est. Item cum quis ea mente dat, ut statim quidem faciat accipientis, si tamen aliquid factum fuerit aut non fuerit, velit ad se reverti, non proprie donatio dicitur, sed totum donatio est, quae sub conditione solvatur, qualis est mortis causa donatio. §. 1. Igitur cum dicimus, inter sponsum et sponsam donationem valere, propria appellatione utimur, et factum demonstramus, quod ab eo proficiscitur, qui liberalitatis gratia aliquid dat, ut confestim faciat accipientis, nec unquam ullo facto ad se reverti velit. Cum vero dicimus, si hac mente donat sponsus sponsae, ut nuptiis non secutis res auferatur, posse repeti, non contrarium priori dicimus, sed concedimus inter eas personas fieri donationem eam, quae sub conditione solvatur.

II. *Idem libro LX. Digestorum.* Si, quum filiusfamilias

pecuniam donare vellet, patris iussu eam promisit, valet donatio, perinde ac si fideiussorem dedisset. §. 1. Si vero pater donaturus Titio pecuniam iusserit filium suum eam promittere, poterit dici, interesse, debitor filius patri suo fuerit nec ne; nam si tantundem filius patri debuit, quantum promisit, valere donatio intelligitur perinde, ac si quemlibet alium debitorem pater iussisset pecuniam promittere. §. 2. Cum vero ego Titio pecuniam donaturus te, qui mihi tantundem donare volebas, iussero Titio promittere, inter omnes personas donatio perfecta est. §. 3. Aliud iuris erit, si pecuniam, quam me tibi debere existimabam, iussu tuo spoponderim ei, cui donare volebas; exceptione enim doli mali tueri me potero, et praeterea incerti condictione stipulatorem compellam, ut mihi acceptum faciat stipulationem. §. 4. Item si ei, quem creditorem tuum putabas, iussu tuo pecuniam, quam me tibi debere existimabam, promisero, petentem doli mali exceptione summovebo, et amplius incerti agendo cum stipulatore consequar, ut mihi acceptum faciat stipulationem. §. 5. Si pecuniam mihi Titius dederit absque ulla stipulatione, ea tamen conditione, ut tunc demum mea fieret, quum Seius consul factus esset, sive vivente eo, sive mortuo Seius consulatum adeptus fuerit, mea fiet. §. 6. Sed si quis donaturus mihi pecuniam dederit alicui, ut ad me perferret, et ante mortuus erit, quam ad me perferat, non fieri pecuniam dominii mei constat. §. 7. Titio decem donavi ea conditione, ut inde Stichum sibi emeret. Quaero: quum homo ante, quam emeretur, mortuus sit, an aliqua actione decem recipiam? Respondi: facti magis, quam iuris quaestio est; nam si decem Titio in hoc dedi, ut Stichum emeret, aliter non daturus, mortuo Sticho condictione repetam; si vero alias quoque donaturus Titio decem, quia interim Stichum emere proposuerat, dixerim in hoc me dare, ut Stichum emeret, causa magis donationis, quam conditio dandae pecuniae existimari debebit, et mortuo Sticho pecunia apud Titium remanebit.

III. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Et generaliter hoc in donationibus definiendum est, multum interesse, causa donandi fuerit, an conditio; si causa fuit, cessare repetitionem, si conditio, repetitioni locum fore.

IV. *Paulus libro XVII. ad Sabinum.* Etiam per interpositam personam donatio consummari potest.

V. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Affectionis gratia neque honestae neque inhonestae donationes sunt prohibitae; honestae erga bene merentes amicos vel necessarios, inhonestae circa meretrices.

VI. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Qui saxum mihi eximere de suo permisit donationis causa, statim quum lapis exemtus est, meus fit, neque prohibendo me evehere efficit, ut meus esse desinat, quia quodammodo traditione meus factus est; plane et si mercenarius meus exemerit, mihi exemit. Sed et si is, qui a me emerat sive mercede conduxerat, ut paterer eum sibi iure eximere, si ante, quam eximat, me poenituerit, meus lapis durat; si postea, ipsius factum avocare non possum; quasi traditio enim facta videtur, quum eximitur domini voluntate. Quod in saxo est, idem erit etiam, si in arbore caesa vel demta acciderit.

VII. *Idem libro XLIV. ad Sabinum.* Filiusfamilias donare non potest, neque si liberam peculii administrationem habeat; non enim ad hoc ei conceditur libera peculii administratio, ut perdat. §. 1. Quid ergo, si iusta ratione motus donet? numquid possit dici, locum esse donationi? Quod magis probabitur. §. 2. Item videamus, si quis filiofamilias liberam peculii administrationem concesserit, ut nominatim adiiceret, sic se ei concedere, ut donare quoque possit, an locum habeat donatio? Et non dubito, donare quoque eum posse. §. 3. Nonnunquam etiam ex persona poterit hoc colligi; pone enim filium esse senatoris vel cuius alterius dignitatis, quare non dicas, videri patrem, nisi ei specialiter donandi facultatem ademit, hoc quoque concessisse, dum liberam dat peculii administrationem? §. 4. Pari autem ratione, qua donare filiusfamilias prohibetur, etiam mortis causa donare prohibebitur; quamvis enim ex patris voluntate mortis quoque causa donare possit, attamen ubi cessat voluntas, inhibebitur haec quoque donatio. §. 5. Sed enim meminisse oportebit, si cui donare quoque permissum est, nisi specialiter etiam mortis causa donare fuerit permissum, non posse mortis causa donare. §. 6. Haec omnia locum habebunt in paganis. Ceterum qui habent castrense peculium vel quasi castrense, in ea conditione sunt, ut donare et mortis causa et non mortis causa possint, quum testamenti factionem habeant.

VIII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Quae liberti imposita libertatis causa praestant, ea non donantur; res enim pro his intercessit.

IX. *Pomponius libro XXXIII. ad Sabinum.* In aedibus alienis habitare gratis, donatio videtur; id enim ipsum capere videtur, qui habitat, quod mercedem pro habitatione non solvit. Potest enim et citra corporis dationem valere donatio, veluti si donationis causa cum debitore meo paciscar, ne ante certum tempus ab eo petam. §. 1. Ex rebus donatis fructus percepti in rationem donationis non computantur; si vero non fundum, sed fructus perceptionem tibi donem, fructus percepti venient in computationem donationis. §. 2. Quod filiusfamilias patris iussu aut voluntate donavit, perinde est, ac si pater ipse donaverit, aut si mea voluntate rem meam tu nomine tuo Titio dones. §. 3. Donari non potest, nisi quod eius fit, cui donatur.

X. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Absenti, sive mittas, qui ferat, sive quod ipse habeat sibi habere eum iubeas, donari recte potest. Sed si nesciat rem, quae apud se est, sibi esse donatam, vel missam sibi non acceperit, donatae rei dominus non fit, etiam si per servum eius, cui donabatur, missa fuerit, nisi ea mente servo eius data fuerit, ut statim eius fiat.

XI. *Caius libro III. de legatis ad edictum Praetoris urbani.* Cum de modo donationis quaeritur, neque partus nomine, neque fructuum, neque pensionum, neque mercedum ulla donatio facta esse videtur.

XII. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Qui ex donatione se obligavit, ex rescripto divi Pii in quantum facere potest convenitur; sed enim id, quod creditoribus debetur, erit detrahendum, haec vero, de quibus ex eadem causa quis obstrictus est, non debebit detrahere.

XIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Qui mihi donatum volebat, servo communi meo et Titii rem tradidit; servus vel sic accepit, quasi socio acquisiturus, vel sic, quasi mihi et socio. Quaerebatur: quid ageretur? Et placet, quamvis servus hac mente acceperit, ut socio meo, vel mihi et socio acquirat, mihi tamen acquiri. Nam et si procuratori meo hoc animo rem tradiderit, ut mihi acquirat, ille quasi sibi acquisiturus acceperit, nihil agit in sua persona, sed mihi acquirit.

XIV. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Qui alienum fundum donationis causa excolit, nullam retentionem propter impensas faciet, quia domini res ab eo iniectas continuo efficit.

XV. *Marcianus libro III. Institutionum.* Post contractum capitale crimen donationes factae non valent ex constitutione divorum Severi et Antonini, si condemnatio secuta sit.

XVI. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Ex hac scriptura: *Sciant heredes mei, me vestem universam, ac res ceteras, quascunque in diem mortis meae mecum habui, illi et illi libertis meis vivum donasse*, dominium ad libertos benigna interpretatione pertinere.

XVII. *Idem libro LVIII. ad Edictum.* Si in stipulatum indicatum novationis causa deductum sit, et stipulatio donationis causa accepto lata, dicendum est, locum liberationem habere.

XVIII. *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Aristo ait: quum mixtum sit negotium cum donatione, obligationem non contrahi eo casu, quo donatio est; et ita et Pomponius eum existimare refert. §. 1. Denique refert, Aristonem putare, si servum tibi tradidero ad hoc, ut eum post quinquennium manumittas, non posse ante quinquennium agi, quia donatio aliqua inesse videatur; aliter atque, inquit, si ob hoc tibi tradidissem, ut continuo manumitteres; hic enim nec donationi locum esse, et ideo esse obligationem. Sed et superiore casu, quid acti sit, inspiciendum, Pomponius ait; posse enim quinquennium non ad hoc esse positum, ut aliquid donetur. §. 2. Idem Aristo ait: si donationis causa in hoc tradatur servus, ut post quinquennium manumittatur, sit autem alienus, posse dubitari, an usucapiatur, quia aliquid donationis interveniret. Et hoc genus quaestionis in mortis causa donationibus versari, Pomponius ait; et magis putat, si ita donetur, ut post quinquennium manumittatur, posse dici, usucapionem sequi. §. 3. Labeo ait: si quis mi-

hi rem alienam donaverit, inque eam sumtus magnos fecerim, et sic mihi evincatur, nullam mihi actionem contra donatorem competere; plane de dolo posse me adversus eum habere actionem, si dolo fecerit.

XIX. *Idem libro LXXVI. ad Edictum.* Hoc iure utimur, ut in rebus publicis, quum de donatione quaeritur, illud solum spectetur, utrum ob causam aliquam iustam reipublicae promittat quis vel polliceatur, an non? at, si ob honorem aliquem promittat, teneatur, si minus, non. §. 1. Labeo scribit: extra causam donationum esse talium officiorum mercedes, utputa si tibi adfuero, si satis pro te dedero, si qualibet in re opera vel gratia mea usus fueris. §. 2. Non potest liberalitas nolenti acquiri. §. 3. Si quis dederit pecuniam mutuam Titio reddendam Seio, cui donatum volebat, deinde Titius mortuo donatore Seio dedisse proponatur, erit consequens dicere, pecuniam Seii fieri, sive mortuum scivit, sive ignoravit is, qui dabat, quia pecunia fuit dantis. Sed si quidem ignoravit mortuum, erit liberatus, si sic mutuam pecuniam accepit solvendam Seio. Si autem mandavero tibi, ut pecuniam Titio des, cui donare volebam, et tu ignorans me mortuum hoc feceris, habebis adversus heredes meos mandati actionem, si sciens, non habebis. §. 4. Si quis servo pecuniam crediderit, deinde is liber factus eam expromiserit, non erit donatio, sed debiti solutio. Idem in pupillo, qui sine tutoris auctoritate debuerit, dicendum est, si postea tutore auctore promittat. §. 5. Sed et hae stipulationes, quae ob causam fiunt, non habent donationem. §. 6. Denique Pegasus putabat, si tibi centum spopondero hac conditione, si iurasses te nomen meum laturum, non esse donationem, quia ob rem facta est, et res secuta est.

XX. *Marcellus libro XXII. Digestorum.* Si patronus ex debita parte heres instituatur, et libertus fidei eius commisit, ut quid daret, et hoc stipulanti fideicommissario promiserit, non erit cogendus solvere, ne pars ex legibus verecundiae patronali debita minuatur. §. 1. De illo dubitari potest, qui, quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem testatoris secutus spopondit se daturum. Sed magis est, ut non possit suae confessioni obviare; quemadmodum enim, si solvisset, fidem testatori suo adimplesse videbatur, et nulla ei repetitio concessa fuerat, ita et stipulatione praecedente, contra fidem testatoris, quam agnovit, venienti ei merito occurretur.

XXI. *Celsus libro XXVIII. Digestorum.* Ut mihi donares, creditori meo delegante me promisisti. Factum valet; ille enim suum recepit. §. 1. Sed si debitorem meum tibi donationis immodicae causa promittere iussi, an summovearis donationis exceptione, necne? tractabitur. Et meus quidem debitor exceptione te agentem repellere non potest, quia perinde est, quasi exactam a debitore meo summam tibi donaverim, et tu illam ei credideris. Sed ego, si quidem pecuniae a debitore meo nondum solutae sunt, habeo adversus debitorem meum rescissoriam in id, quod supra legis modum tibi promisit, ita ut in reliquum tantummodo tibi maneat obligatus; sin autem pecunias a debitore meo exegisti, in hoc, quod modum legis excedit, habeo contra te condictionem.

XXII. *Modestinus libro VIII. Differentiarum.* Eum, qui donationis causa pecuniam vel quid aliud promisit, de mora solutionis pecuniae usuras non debere, summae aequitatis est, maxime quum in bonae fidei contractibus donationis species non deputetur.

XXIII. *Idem libro XV. Responsorum.* Modestinus respondit: creditorem futuri temporis usuras et remittere et minuere pacto posse, nec in ea donatione ex summa quantitatis aliquid vitii incurrere. §. 1. Modestinus respondit: mente captum donare non posse.

XXIV. *Iavolenus libro XIV. ex Cassio.* Fideiussori eius, qui donationis causa pecuniam supra modum legis promisit, exceptio dari debet etiam invito reo, ne, si forte reus solvendo non fuerit, pecuniam fideiussor amittat.

XXV. *Idem libro VI. Epistolarum.* Si tibi dederim rem, ut Titio meo nomine donares, et tu tuo nomine eam ei dederis, an factam eius putes? Respondi: si rem tibi dederim, ut Titio meo nomine donares, eamque tu tuo nomine ei dederis, quantum ad iuris subtilitatem, accipientis facta non est, et tu furti obligaris; sed benignius est, si agam contra eum, qui rem accepit, exceptione doli mali me summoveri.

XXVI. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Nuda ratio non facit aliquem debitorem; utputa quod donare libero homini volumus, licet referamus in rationes nostras, debere nos, tamen nulla donatio intelligitur.

XXVII. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Aquilius Regulus iuvenis ad Nicostratum rhetorem ita scripsit: *Quoniam et cum patre meo semper fuisti, et me eloquentia et diligentia tua meliorem reddidisti, dono et permitto tibi habitare in illo coenaculo, eoque uti.* Defuncto Regulo controversiam habitationis patiebatur Nicostratus, et quum de ea re mecum contulisset, dixi, posse defendi, non meram donationem esse, verum officium magistri quadam mercede remuneratum Regulum, ideoque non videri donationem sequentis temporis irritam esse. Quodsi expulsus Nicostratus veniat ad iudicem, ad exemplum interdicti, quod fructuario proponitur, defendendus erit, quasi loco possessoris constitutus, qui usum coenaculi accepit.

XXVIII. *Idem libro III. Responsorum.* Hereditatem pater sibi relictam filiae sui iuris effectae donavit. Creditoribus hereditariis filia satisfacere debet, vel si hoc minime faciat, et creditores contra patrem veniant, cogenda erit per actionem praescriptis verbis patrem adversus eos defendere.

XXIX. *Idem libro XII. Responsorum.* Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur. §. 1. Quidam in iure interrogatus nihil sibi debere tutoris heredes respondit. Eum actionem iure amisisse respondi; licet enim non transactionis, sed donationis haec verba esse quis accipiat, attamen eum, qui in iure confessus sit, suam confessionem infirmare non posse. §. 2. Donationem quidem partis bonorum proximae cognatae viventis nullam fuisse constabat, verum ei, qui donavit, ac postea iure praetorio successit, quoniam adversus bonos mores et ius gentium festinasset, actiones hereditarias in totum denegandas respondi;

XXX. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Nam ei ut indigno aufertur hereditas.

XXXI. *Papinianus libro XII. Responsorum.* Donationes in concubinam collatas non posse revocari convenit, nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere, quod ante iure valuit; an autem maritalis honor et affectio pridem praecesserit, personis comparatis, vitaeque coniunctione considerata perpendendum esse respondi; neque enim tabulas facere matrimonium. §. 1. Species extra dotem a matre filiae nomine viro traditas, filiae, quae praesens fuit, donatas, et ab ea viro traditas videri respondi; nec matrem offensam repetitionem habere, vel eas recte vindicare, eo quod vir cavisset extra dotem usibus puellae sibi traditas, quum ea significatione non modus donationis declaretur, nec ab usu proprietas separetur, sed peculium a dote puellae distinguatur; iudicem tamen aestimaturum, si mater iure contra filiam offensa eas revocare velit, et verecundiae maternae congruam, bonique viri arbitrio competentem ferre sententiam. §. 2. Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia donavit, et peculium emancipatae non ademit, ex postfacto donationem videbitur perfecisse. §. 3. Eiusmodi lege: *Deposita mille de area, ut ea ipse solus, qui deposuit, tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus,* non videri celebratam donationem respondi. §. 4. Ratae donationes esse non possunt post crimen perduellionis contractum, quum heredem quoque teneat, etsi nondum postulatus vita decesserit.

XXXII. *Scaevola libro V. Responsorum.* Lucius Titius epistolam talem misit: *Ille illi salutem. Hospitio illo, quamdiu volueris, utaris in superioribus diaetis omnibus gratuito, idque te ex voluntate mea facere, hac epistola notum tibi facio.* Quaero: an heredes eius habitatione eum prohibere possint? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, heredes eius posse mutare voluntatem.

XXXIII. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Qui id, quod ex causa donationis stipulanti spoponderat, solvi constituit, actione constitutae pecuniae non in solidum, sed in quantum facere potest convenitur; causam enim et originem constitutae pecuniae, non iudicii potestatem praevalere placuit. Sed et condemnatus ex causa donationis in actione iudicati non frustra desiderat in quantum facere potest conveniri. §. 1. Ea lege donationis causa pecunia Titio numerata, ut statim donatori mutuo detur, non impeditur dominii translatio, ac propterea, iisdem

nummis donatori creditis, novum dominium in his quaeritur. §. 2. Mutus et surdus donare non prohibentur. §. 3. Si, quum Primus tibi donare vellet, et tu donandi Secundo voluntatem haberes, Primus Secundo ex voluntate tua stipulanti promiserit, perficitur donatio; et quia nihil Primus Secundo, a quo convenitur, donavit, et quidem in solidum, non in id, quod facere potest, condemnatur. Idque custoditur, et si delegante eo, qui donationem erat accepturus, creditori eius donator promiserit; et hoc enim casu creditor suum negotium gerit.

XXXIV. *Paulus libro V. Sententiarum.* Si pater emancipati filii nomine donationis animo pecuniam foeneravit, eamque filius stipulatus est, et ipso iure perfectam donationem, ambigi non potest. §. 1. Si quis aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, et aliquid pro eo ab ipso accipiat, haec donatio irrevocabilis est; nam merces eximii laboris appellanda est, quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit.

XXXV. *Scaevola libro XXXI. Digestorum.* Ad eum, quem manumiserat, epistolam misit in haec verba: *Titius Sticho liberto suo salutem. Quum te manumiserim, peculium quoque tuum omne, quidquid habes tam in nominibus, quam in rebus moventibus, sive in numerato, me tibi concedere, hac epistola manu mea scripta notum tibi facio;* eundem libertum testamento ex besse scripsit heredem, Sempronium ex triente, nec peculium Sticho legavit, nec actiones praestari iussit. Quaesitum est: utrum in assem Sticho actio detur eorundem nominum, quae in peculio habuit, an utrisque heredibus pro portionibus hereditariis? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, utrisque heredibus pro hereditariis portionibus competere. §. 1. Lucius Titius fundum Maeviae donavit, et ante traditionem eundem fundum post dies paucos Seio pignori obligavit, et intra dies triginta Maeviam in vacuam possessionem eiusdem fundi induxit. Quaero: an donatio perfecta sit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, perfectam esse, verum creditorem firmam pignoris obligationem habere. §. 2. Avia sub nomine Labeonis nepotis sui mutuam pecuniam dedit, et usuras percepit et instrumenta debitorum a Labeone recepit, quae in hereditate eius inventa sunt. Quaero: an donatio perfecta esse videatur? Respondit: quum debitor Labeoni obligatus esset, perfectam donationem esse.

TIT. VI.
DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS ET CAPIONIBUS.

I. *Marcianus libro IX. Institutionum.* Mortis causa donatio est, cum quis habere se vult magis, quam eum, cui donat, magisque eum, cui donat, quam heredem suum. §. 1. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.

II. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Iulianus libro septimo decimo Digestorum tres esse species mortis causa donationum ait; unam, cum quis nullo praesentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis donat; aliam esse speciem mortis causa donationum ait, cum quis imminente periculo commotus ita donat, ut statim fiat accipientis; tertium genus esse donationis ait, si quis periculo motus non sic det, ut statim faciat accipientis, sed tunc demum, quum mors fuerit insecuta.

III. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Mortis causa donare licet non tantum infirmae valetudinis causa, sed periculi etiam propinquae mortis vel ab hoste, vel a praedonibus, vel ab hominis potentis crudelitate aut odio, aut navigationis ineundae,

IV. *Caius libro I. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Aut per insidiosa loca iturus,

V. *Ulpianus libro II. Institutionum.* Aut aetate fessus;

VI. *Paulus libro VII. ad Sabinum.* Haec enim omnia instans periculum demonstrant.

VII. *Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum.* Si aliquis mortis causa donaverit, et poena fuerit capitis affectus, removetur donatio ut imperfecta, quamvis ceterae donationes sine suspicione poenae factae valeant.

VIII. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Qui pretio accepto hereditatem praetermisit, sive ad substitutum perventura sit hereditas ab eo, sive ab intestato successurus, mortis causa capere videtur; nam quidquid propter alicuius mortem obvenit, mortis causa capitur. Quam sententiam et Iulianus probat, et hoc iure utimur. Nam et quod a statulibero conditionis implendae causa capitur, vel a legatario, mortis causa accipitur, et quod pater dedit propter mortem filii vel cognati, mortis causa capi, Iulianus scripsit. §. 1. Denique et sic posse donari ait, ut, si convaluerit, recipiatur.

IX. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Omnibus mortis causa capere permittitur, qui scilicet fideicommissa et legata accipere possunt.

X. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Ei, cui mortis causa donatum est, posse substitui constat in hunc modum, ut promittat alicui, si ipse capere non possit, vel sub alia conditione.

XI. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Mortis causa filii sui pater recte donare poterit, etiam constante matrimonio filii.

XII. *Idem libro XLIV. ad Sabinum.* Si mulier ventris nomine per calumniam, ut in possessionem mitti desideret, pecuniam accepit, forte dum substituto patrocinatur, ut institutum aliqua ratione excludat, mortis causa eam capere, Iulianus saepius scribit.

XIII. *Iulianus libro XVII. Digestorum.* Si alienam rem mortis causa donavero, eaque usucapta fuerit, verus dominus eam condicere non potest, sed ego, si convaluero. §. 1. Marcellus notat: *In mortis causa donationibus etiam facti quaestiones sunt; nam et sic potest donari, ut omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo res non reddatur, et ut reddatur, etiam si prior ex eadem valetudine donator decesserit, si iam mutata voluntate restitui sibi voluerit. Sed et sic donari potest, ut non aliter reddatur, quam si prior ille, qui acceperit, decesserit. Sic quoque potest donari mortis causa, ut nullo casu sit eius repetitio, id est nec si convaluerit quidem donator.*

XIV. *Idem libro XVIII. Digestorum.* Si mortis causa donatus fundus exstet, et in eum impensae necessariae atque utiles factae sint, fundum vindicantes doli mali exceptione summoventur, nisi pretium earum restituant.

XV. *Idem libro XXVII. Digestorum.* Marcellus notat: *Quum testamento relinquendi, cui velint, adepti sint filiifamilias milites liberam facultatem, credi potest, eis etiam remissa, quae donationes mortis causa fieri prohibent.* Paulus notat: *Hoc et constitutum est, et ad exemplum legatorum mortis causa donationes revocatae sunt.*

XVI. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Mortis causa donatio, etiam dum pendet, an convalescere possit donator, revocari potest.

XVII. *Idem libro XLVII. Digestorum.* Et si debitor consilium creditorum fraudandorum non habuisset, avelli res mortis causa ab eo donata debet. Nam quum legata ex testamento eius, qui solvendo non fuerit, omnimodo inutilia sint, possunt videri etiam donationes mortis causa factae rescindi debere, quia legatorum instar obtinent.

XVIII. *Idem libro XL. Digestorum.* Mortis causa capimus non tunc solum, quum quis suae mortis causa nobis donet, sed et si propter alterius mortem id faciat, veluti si quis filio vel fratre suo moriente donet Maevio ea conditione, ut, si convaluerit alteruter eorum, reddatur sibi res, si decesserit, maneat apud Maevium. §. 1. Si donaturus mihi mortis causa debitorem tuum creditori meo delegaveris, omnimodo capere videbor tantam pecuniam, quanta a creditore meo liberatus fuero. Quodsi ab eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quatenus debitor solvendo fuerit; nam etsi convaluisset creditor idemque donator, condictione aut in factum actione debitoris obligationem duntaxat reciperet. §. 2. Titia chirographa debitorum suorum, Septicii et Maevii, donatura illis Ageriae dedit, et rogavit eam, ut ea, si decessisset, illis daret, si convaluisset, sibi redderet; morte secuta, Maevia Titiae filia heres exstitit, Ageria autem, ut rogata erat, chirographa Septicio et Maevio suprascriptis dedit. Quaeritur: si Maevia heres summam, quae debebatur, ex chirographis suprascriptis petat, vel ipsa chirographa, an exceptione excludi possit? Respondit: Maevium vel pacti conventi, vel doli mali exceptione summoveri posse. §. 3. Qui hominem noxae nomine vel alias obligatum mortis causa acceperit, tantum cepisse intelligendus est, quanti is homo venire potuisset. Idem in fundo, qui obligatus est, observari poterit, ut pretium excutiatur.

XIX. *Idem libro LXXX. Digestorum.* Si filiofamilias res mortis causa donata fuerit, et convaluisset donator, actionem de peculio cum patre habet. At si paterfamilias, quum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem se dederit, res ipsa a donatore repetitur. Nec huic similis est is, qui rem, quam mortis causa acceperat, alii porro dederit; nam donator huic non rem, sed pretium eius condicet.

XX. *Idem libro I. ad Urseium Ferocem.* Ei, qui non amplius parte capere poterat, legatus est fundus, si decem dedisset heredi. Non totam summam is dare debet, ut partem fundi habeat, sed partem duntaxat pro rata, qua legatum consequitur.

XXI. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Eum, qui ut adiret hereditatem, pecuniam accepisset, plerique, in quibus Priscus quoque, responderunt, mortis causa eum capere.

XXII. *Africanus libro I. Quaestionum.* In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit.

XXIII. *Idem libro II. Quaestionum.* Si filiofamilias mortis causa donatum sit, et vivo donatore moriatur filius, et pater vivat, quaesitum est, quid iuris sit? Respondit: morte filii condictionem competere, si modo ipse potius filio, quam patri donaturus dederit; alioquin si quasi ministerio eius pater usus sit, ipsius patris mortem spectandam esse, idque iuris fore, et si de persona servi quaeratur.

XXIV. *Idem libro IX. Quaestionum.* Quod debitori acceptum factum esset mortis causa, si convaluerit donator, etiam tempore liberato ei potest condici; namque acceptilatione interveniente abitum ab iure pristinae obligationis, eamque in huiusmodi conditionem transfusam.

XXV. *Marcianus libro IX. Institutionum.* Tam is, qui testamentum facit, quam qui non facit, mortis causa donare potest. §. 1. Filiusfamilias, qui non potest facere testamentum, nec voluntate patris, tamen mortis causa donare patre permittente potest.

XXVI. *Idem libro II. Regularum.* Si ii, qui invicem sibi mortis causa donaverunt, pariter decesserint, neutrius heres repetet, quia neuter alteri supervixit. Idem iuris est, si pariter maritus et uxor sibi donaverunt.

XXVII. *Idem libro V. Regularum.* Ubi ita donatur mortis causa, ut nullo casu revocetur, causa donandi magis est, quam mortis causa donatio, et ideo perinde haberi debet, atque alia quaevis inter vivos donatio; ideoque inter viros et uxores non valet, et ideo nec Falcidia locum habet quasi in mortis causa donatione.

XXVIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Avunculo suo debitori mortis causa donaturus, quae debebat, ita scripsit; tabulas vel chirographum, ubicunque sint, inanes esse, neque eum solvere debere. Quaero: an, heredes si pecuniam ab avunculo defuncti petant, exceptione doli mali tueri se possit? Marcellus respondit: posse; nimirum enim contra voluntatem defuncti heredes petere ab eo.

XXIX. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Si mortis causa res donata est, et convaluit, qui donavit, videndum, an habeat in rem actionem? Et si quidem quis sic donaverit, ut, si mors contigisset, tunc haberet, cui donatum est, sine dubio donator poterit rem vindicare, mortuo eo tunc is, cui donatum est; si vero sic, ut iam nunc haberet, redderet autem, si convaluisset, vel de proelio, vel peregre rediisset, potest defendi, in rem competere donatori actionem, si quid horum contigisset, interim autem ei, cui donatum est. Sed et si morte praeventus sit is, cui donatum est, adhuc quis dabit in rem donatori.

XXX. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Qui mortis causa donavit, ipse ex poenitentia condictionem vel utilem in rem actionem habet.

XXXI. *Caius libro VIII. ad Edictum provinciale.* Mortis causa capitur, cum propter mortem alicuius capiendi occasio obvenit, exceptis his capiendi figuris, quae proprio nomine appellantur. Certe enim et qui hereditario, aut legati, aut fideicommissi iure capit, ex morte alterius nanciscitur capiendi occasionem, sed quia proprio nomine hae species capiendi appellantur, ideo ab hac definitione separantur. §. 1. Iuliano placet, licet solvendo non sit debitor, cui accepto latum sit, videri ei mortis causa donatum. §. 2. Sine donatione autem capitur veluti pecunia, quam statuliber aut legatarius alicui conditionis implendae gratia numerat, sive extraneus sit, qui accepit, sive heres. Eodem numero est pecunia, quam quis in hoc accipit, ut vel adeat hereditatem, vel non adeat, quique in hoc accipit pecuniam, ut legatum omittat. Sed et dos, quam quis in mortem mulieris a marito stipulatur, capitur sane mortis causa; cuius generis dotes recepticiae vocantur. Rursus id mortis causa donatur, quod aut in periculo mortis datur, aut cogitatione mortalitatis, quod nos quandoque morituros intelligimus. §. 3. Si iusseris mortis causa debitorem tuum mihi aut creditori meo expromittere decem, quid iuris sit, quaeritur, si iste debitor solvendo non sit? Et ait Iulianus: si ego stipulatus fuerim, tantam pecuniam videri me accepisse, in quantum debitor solvendo fuisset; nam et si convaluisset, inquit, donator, obligationem duntaxat debitoris recipere deberet; si vero creditor meus stipulatus fuerit, tantam videri me pecuniam accepisse, in quantum a creditore meo liberatus essem. §. 4. Per accepti quoque lationem egens debitor liberatus totam eam pecuniam, qua liberatus est, accepisse videtur.

XXXII. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Non videtur perfecta donatio mortis causa facta ante, quam mors insequatur.

XXXIII. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Qui alienam rem mortis causa traditam usucepit, non ab eo videtur accepisse, cuius res fuisset, sed ab eo, qui occasionem usucapionis praestitisset.

XXXIV. *Marcellus libro XXVIII. Digestorum.* Mortis causa donatio etiam sic constitui potest, ut quis stipuletur in annos singulos, quoad viveret, scilicet ut post mortem promissoris incipiat exactio.

XXXV. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Senatus censuit, placere mortis causa donationes factas in eos, quos lex prohibet capere, in eadem causa haberi, in qua essent, quae testamento his legata essent, quibus capere per legem non liceret. Ex hoc senatusconsulto multae variaeque quaestiones agitantur, de quibus pauca referamus. §. 1. Donatio dicta est a dono, quasi doni datio, tracta a Graecis; nam hi dicunt *δῶρον καὶ δωρεῖσθαι*. §. 2. Sed mortis causa donatio longe differt ab illa vera et absoluta donatione, quae ita proficiscitur, ut nullo casu revocetur. Etenim ibi qui donat, illum potius, quam se habere mavult; et is, qui mortis causa donat, se cogitat, atque amore vitae recepisse potius, quam dedisse mavult; et hoc est, quare vulgo dicatur: se potius habere vult, quam eum, cui donat, illum deinde potius, quam heredem suum. §. 3. Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat, negotium gerit, scilicet ut, quum convaluerit, reddatur sibi. Nec dubitaverunt Cassiani, quin condictione repeti possit, quasi re non secuta, propter hanc rationem, quod ea, quae dantur, aut ita dantur, ut aliquid facias, aut ut ego aliquid faciam, aut ut Lucius Titius, aut ut aliquid obtingat, et in istis condictio sequitur. §. 4. Mortis causa donatio fit multis modis: alias extra suspicionem ullius periculi a sano et in bona valetudine posito, et cui ex humana sorte mortis cogitatio est; alias ex metu mortis, aut ex praesente periculo, aut ex futuro, si quidem terra marique, et tam in pace quam in bello, et tam domi quam militiae, multis generibus mortis periculum metui potest. Nam et sic potest donari, ut omnimodo, ex ea valetudine donatore mortuo, res non reddatur, et ut reddatur, etiam si prior ex eadem valetudine decesserit, si tamen mutata voluntate restitui sibi voluerit. Et sic donari potest, ut non aliter reddatur, quam si prior ille, qui accepit, decesserit. Sic quoque potest donari mortis causa, ut nullo casu sit repetitio, id est ne si convaluerit quidem donator. §. 5. Si quis societatem per donationem mortis causa inierit, dicendum est, nullam societatem esse. §. 6. Si duobus debitoribus mortis causa donaturus creditor uni acceptum tulerit, et convaluerit, eligere potest, utri eorum condicat. §. 7. Sed qui mortis causa in annos singulos pecuniam stipulatus est, non est similis ei, cui in annos singulos legatum est; nam licet multa essent legata, stipulatio tamen una est, et conditio eius, cui expromissum est, semel intuenda est.

XXXVI. *Ulpianus libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Quod conditionis implendae causa datur, licet non ex bonis mortui proficiscatur, capere tamen supra modum non poterit is, cui certum modum ad capiendum lex concessit. Certe quod a statulibero conditionis implendae causa datur, indubitate modo legati concesso imputatur, sic

[illegible] mortis tempore in peculio [illegible] [illegible] qui mortem [illegible] [illegible] quam mortis tempore [illegible] [illegible]

XXXVII. *Idem libro XV. ad legem Iuliam et Papiam.* Illud generaliter meminisse oportebit: donationes mortis causa factas legatis comparatas; quodcumque igitur in legatis iuris est, id in mortis causa donationibus erit accipiendum. §. 1. Iulianus ait, si quis servum mortis causa sibi donatum [illegible] et non [illegible] fecerit, pretii [illegible] teneri [illegible] [illegible], et [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] praestetur.

XXXVIII. *Marcellus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Inter mortis causa donationem et omnia, quae mortis causa quis ceperit, est earum rerum differentia, nam mortis causa donatur, quod praesens praesenti datur, et mortis causa capi intelligitur, et quod non cadit in speciem donationis. Veluti cum testamento quis servum suum liberum esse iussit, si mihi decem dederit; nihil enim donasse videtur, et tamen si accepero a servo decem, mortis causa accepisse me constat. Item accidit, cum quis heres institutus est, si mihi decem dederit; nam accipiendo ab eo, qui heres institutus est, conditionis explendae eius causa, mortis causa capio.

XXXIX. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Si is, cui mortis causa servus donatus est, eum manumisit, tenetur condictione in pretium servi, quoniam scit, posse sibi condici, si convaluerit donator.

XL. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Si mortis causa inter virum et uxorem donatio facta sit, morte secuta reducitur ad id tempus donatio, quo interposita fuit.

XLI. *Idem libro II. Responsorum.* Quod statuliber uni ex heredibus de peculio dedit, ei, qui accepit, in Falcidiae rationem venit, et in hereditatis petitionem, item ex Trebelliano restituitur. Ex peculio autem videtur dari, quod statuliber donatum accepit, et dedit; et quod ab alio nomine ipsius eo praesente datur, prope est, ut ab ipso datum intelligatur.

XLII. *Idem libro XIII. Responsorum.* Seia, quum [illegible] Titio [illegible] [illegible] a Titius ante quam vita [illegible] [illegible] [illegible] Titii [illegible] [illegible] [illegible] Titii [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] mortis causa [illegible] [illegible] potest. mortis causa factam [illegible] priore donatione [illegible] Titio [illegible] extorqueri videatur. [illegible] liberi Titii, si [illegible] ad contributionem propter Falcidiam ex persona [illegible] §. 1. Quum pater in extremis vitae [illegible] emancipato filio quaedam sine ulla conditione [illegible] donasset, ac fratres et coheredes eius [illegible] Falcidiae causa vellent [illegible] respondi; non enim ad alia [illegible] pertinere, quam quae lege certa donarentur, et [illegible] quodammodo a bonis auferrentur [illegible] autem, qui absolute donaret, non tam mortis causa, quam morientem donare.

XLIII. *Neratius libro I. Responsorum.* Fulcinius: inter virum et uxorem mortis causa donationem fieri, si donator iustissimum mortis metum habeat. Neratius: sufficere, existimationem donantis hanc esse, ut moriturum se putet, quam iuste necne susceperit, non quaerendum; quod magis intuendum est.

XLIV. *Paulus libro I. Manualium.* Si servo mortis causa donatum sit, videamus, cuius mors inspici debeat, ut sit locus condictioni, domini, an ipsius servi? Sed magis eius inspicienda est, cui donatum est; sed tamen post mortem eius ante apertas tabulas testamenti manumissum hanc donatio non sequitur.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS.

TIT. I.
DE MANUMISSIONIBUS.

I. *Ulpianus libro VI. ad Sabinum.* Placuit eum, qui Kalendis Ianuariis natus est, post sextam noctis pridie Kalendas, quasi annum vicesimum compleverit, posse manumittere. Non enim maiori viginti annis permittitur manumittere, sed minorem manumittere vetatur; iam autem minor non est, qui diem supremum agit anni vicesimi.

II. *Idem libro XVII. ad Sabinum.* Si heres deliberante legatario servum legatum manumiserit, mox legatarius repudiaverit, manumissum liberum fore placet.

III. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Servus pignori datus, etiam si debitor locuples sit, manumitti non potest.

IV. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Is, qui suis nummis emitur, epistola divorum Fratrum ad Urbium Maximum in eam conditionem redigitur, ut libertatem adipiscatur. §. 1. Et prima quidem nummis suis non proprie videtur emtus dici, quum suos nummos servus habere non possit; verum conniventibus oculis credendum est, suis nummis eum redemtum, quum non nummis eius, qui eum redemit, comparatur. Proinde sive ex peculio, quod ad venditorem pertinet, sive ex adventicio lucro, sive etiam amici beneficio vel liberalitate, vel praeeunte eo, me repromittente, vel eo delegante, vel in se suscipiente debitum redemtus sit, credendum est, suis nummis eum redemtum; satis est enim, quod is, qui emtioni suum nomen accommodaverit, nihil de suo impendit. §. 2. Si ab ignoto emtus sit, postea autem pretium suum obtulerit, dicendum erit, non eum audiendum; ab initio enim hoc agi debet, ut imaginaria fiat emtio, et per fidem contractus inter emtorem et servum agatur. §. 3. Sive igitur non hoc ab initio est actum, ut suis nummis redimeretur, sive hoc acto nummos servus non dedit, cessabit libertas. §. 4. Unde quaeri poterit: si, quum hoc ab initio esset actum, emtor festinavit, et pretium numeravit, an postea ei satisfacto servus constitutione uti possit? Et puto posse. §. 5. Proinde et si ei nummos prorogavit emtor, quum ei pariaverit, poterit ad libertatem pervenire. §. 6. Sive autem exprimatur in contractu, velut in emtione, hoc, ut manumittatur, sive non exprimatur, verius est, libertatem competere. §. 7. Ergo et si forte quis sic comparaverit suis nummis, ne eum manumittat, benigna est opinio dicentium, hunc ad libertatem pervenire, quum ei nomen emtionis imaginarius iste emtor accommodet, et praeterea nihil ei absit. §. 8. Nihil autem interest, a quo quis suis nummis emitur, a fisco vel civitate, vel a privato, cuiusque sit sexus is, qui emit. Sed et si minor sit viginti annis, qui vendidit, intervenit constitutio. Nec comparantis quidem aetas spectatur; nam et si pupillus emat, aequum est, eum fidem implere, quum sine damno eius hoc sit futurum. Idem, et si servus est. §. 9. In illis sane servis non intervenit constitutio, qui in totum prohibentur ad liber-

tatem non possunt, utputa si exportandus, vel hac lege venierit, vel testamento hanc conditionem acceperit, ne unquam manumitteretur. §. 10. Suis autem nummis redemtus, etsi totum pretium non numeraverit, ex operis tamen ipsius accesserit aliquid, ut repleri pretium possit, vel si quid suo merito acquisierit, dicendum est, libertatem competere. §. 11. Quodsi partem suis nummis redemerit, quum partem servi haberet, ad constitutionem non pertinebit, non magis, quam qui, quum proprietatem haberet, usumfructum redemit. §. 12. Sed qui, quum fructuarius esset, proprietatem redemit, in ea conditione est, ut ad constitutionem pertineat. §. 13. Sed et si duo servum redemerint, alter propriis nummis, alter nummis servi, dicendum erit, constitutionem cessare, nisi forte is, qui propriis nummis redemit, manumittere fuerit paratus. §. 14. Sed et si partem quis redemit, pars altera ex causa lucrativa accesserit, dicendum erit, constitutionem locum habere.

V. *Marcianus libro II. Institutionum.* Si quis dicat se suis nummis emtum, potest consistere cum domino suo, cuius in fidem confugit, et queri, quod ab eo non manumittatur, Romae quidem apud Praefectum urbi, in provinciis vero apud Praesides, ex sacris constitutionibus divorum Fratrum; sub ea tamen denuntiatione, ut is servus, qui hoc intenderit, nec impleverit, in opus metalli detur, nisi forte dominus reddi eum sibi maluerit, utique non maiorem ex ea causa poenam constituturus. §. 1. Sed et si rationibus redditis liber esse iussus fuerit, arbiter inter servum et dominum, id est heredem, datur de rationibus excutiendis.

VI. *Alfenus Varus libro IV. Digestorum.* Servus pecuniam ob libertatem pactus erat, et eam domino dederat; dominus prius, quam eum manumitteret, mortuus erat, testamentoque liberum esse iusserat, et ei peculium suum legaverat. Consulebat: quam pecuniam domino dedisset ob libertatem, an eam sibi heredes patroni reddere deberent nec ne? Respondit: si eam pecuniam dominus postea, quam accepisset, in suae pecuniae ratione habuisset, statim desisse eius peculii esse; sed si interea, dum eum manumitteret, acceptum servo retulisset, videri peculii fuisse, et debere heredes eam pecuniam manumisso reddere.

VII. *Idem libro VII. Digestorum.* Duo filiifamilias peculiares servos separatim uterque habebant; ex his alter servum suum peculiarem vivo patre manumisit; pater utrique testamento peculium praelegaverat. Quaerebatur: servus iste utrum amborum, an eius, a quo manumissus erat, libertus esset? Respondit: si prius testamentum pater fecisset, quam filius eum liberum esse iussisset, unius esse libertum ideo, quod eum quoque in peculio legasse videretur; sed si postea testamentum pater fecisset, non videri eam mentem eius fuisse, ut eum, qui manumissus fuisset, legaret, eumque servum, quoniam praelegatus non esset, mortuo patre amborum servum fuisse.

VIII. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Qui poenae servi efficiuntur, indubitate manumittere non possunt, quia et ipsi servi sunt. §. 1. Sed nec rei capitalium criminum manumittere servos suos possunt, ut et senatus censuit. §. 2. Divus quoque Pius Calpurnio rescripsit: libertates ab eo, qui iam lege Cornelia damnatus esset, vel quum futurum prospiceret, ut damnaretur, servis datas non competere. §. 3. Sed ne quidem illos ad iustam libertatem pervenire, divus Hadrianus rescripsit, qui ideo manumissi sunt, ut crimini subtraherentur.

IX. *Paulus libro singulari Regularum.* Servus hac lege venditus, ne manumittatur, vel testamento prohibitus manumitti, vel a Praefecto, vel a Praeside prohibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non potest.

X. *Idem Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro II.* Aelianus debitor fiscalis Euhemeriam ancillam ante annos multos emerat hac lege, ut manumitteret, eamque manumiserat; procurator, quum bona debitoris non sufficientia quaereret, etiam Euhemeriae status quaestionem faciebat. Placuit, non esse iuri fiscali locum, quo omnia bona debitorum iure pignoris tenerentur, quia ea lege emta esset, ut, si non manumitteretur, ex constitutione divi Marci ad libertatem perveniret.

XI. *Idem libro LXIV. ad Edictum.* Servum, qui sub conditione legatus est, interim heres manumittendo liberum non facit.

XII. *Idem libro L. ad Edictum.* Lege Favia prohibetur servus, qui plagium admisit, pro quo dominus poenam intulit, intra decem annos manumitti; in hoc tamen non testamenti facti tempus, sed mortis intuebimur.

XIII. *Pomponius libro I. ex Plautio.* Servus furiosi ab agnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumissio non est. Si autem ex fideicommissa causa deberet libertatem furiosus, dubitationis tollendae causa ab agnato tradendum servum, ut ab eo, cui traditus esset, manumittatur, Octavenus ait.

XIV. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Apud eum, cui par imperium est, manumittere non possumus. Sed Praetor apud consulem manumittere potest. §. 1. Imperator cum servum manumittit, non vindictam imponit, sed cum voluit, fit liber is, qui manumittitur, ex lege Augusti.

XV. *Marcellus libro XXIII. Digestorum.* Mortis causa servum manumitti posse, non est dubitandum. Quod non ita intelligendum est, ut ita liber esse iubeatur, ut, si convaluerit dominus, non fiat liber, sed quemadmodum, si vindicta eum liberaret absolute, scilicet quia moriturum se putet, mors eius exspectabitur, similiter et in hac specie in extremum tempus manumissoris vitae confertur libertas, durante scilicet propter mortis causae tacitam conditionem voluntate manumissoris, quemadmodum cum rem ita tradiderit, ut moriente eo fieret accipientis; quae ita demum alienatur, si donator in eadem permanserit voluntate.

XVI. *Modestinus libro I. Regularum.* Si consentiente patre filius minor annis viginti servum eius manumiserit, patris faciet libertum, et vacabit causae probatio ob patris consensum.

XVII. *Idem libro VI. Regularum.* Servi, quos filiusfamilias in castris quaesiit, non in patris familia computabuntur; nec enim pater tales filii servos manumittere poterit.

XVIII. *Caius libro XII. ad legem Iuliam et Papiam.* Et eum, qui venierit, venditor, et promissor, quem promiserit, manumittere possunt.

XIX. *Papinianus libro XXX. Quaestionum.* Si quis ab alio nummos acceperit, ut servum suum manumittat, etiam ab invito libertas extorqueri potest, licet plerumque pecunia eius numerata sit, maxime si frater vel pater naturalis pecuniam dedit; videbitur enim similis ei, qui suis nummis redemtus est.

XX. *Idem libro X. Responsorum.* Causam minor viginti annis, qui servum donatum manumittendi gratia accepit, ex abundanti probat post divi Marci litteras ad Aufidium Victorinum; etenim si non manumiserit, ad libertatem servus perveniet. §. 1. Non idem in fideicommissaria libertate iuris est, cuius causam minor debet probare; nam libertas, nisi ita manumisso, non competit. §. 2. Puellam ea lege vendidit, ut post annum ab emtore manumitteretur; quodsi non manumisisset, convenit, uti manum iniiceret, aut decem aureos emtor daret. Non servata fide, nihilo minus liberam ex sententia constitutionis fieri respondi, quoniam manus iniectio plerumque auxilii ferendi causa intervenit; itaque nec pecunia petetur, quum emolumentum legis voluntatem venditoris secutum sit. §. 3. Tempore alienationis convenit, ut homo libertatis causa traditus post quintum annum impletum manumitteretur, et ut certam mercedem interea menstruam praeberet. Conditionem libertatis mercedes non facere, sed obsequio temporariae servitutis modum praestitutum esse respondi; neque enim in omnibus libertatis causa traditum comparari statulibero.

XXI. *Idem libro XIII. Responsorum.* Servum dotalem vir, qui solvendo est, constante matrimonio manumittere potest. Si autem solvendo non est, licet alios creditores non habeat, libertas servi impedietur, ut constante matrimonio deberi dos intelligatur.

XXII. *Idem libro II. Definitionum.* Nepos ex filio voluntate avi ut filius voluntate patris potest manumittere, sed manumissus patris vel avi libertus est.

XXIII. *Paulus libro XV. Responsorum.* Caius Seius Pamphilam hac lege emit, ut intra annum manumitteretur; deinde intra annum Seius servus pronuntiatus est. Quaero: an ex lege venditionis finito anno Pamphila libertatem consecuta sit? Paulus respondit: cum ea conditione ancillam emtam domino acquisitam, cum qua conditione venisse proponeretur.

XXIV. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Lege Iunia Petronia, si dissonantes pares iudicum exsistant

sententiae, pro libertate pronuntiari iussum est. §. 1. Sed et si testes non dispari numero tam pro libertate quam contra libertatem dixerint, pro libertate pronuntiandum esse, saepe constitutum est.

XXV. *Caius libro I. de Manumissionibus.* Iuris ratio efficit, ut infantibus quoque competat libertas.

XXVI. *Iavolenus libro IV. ex Posterioribus Labeonis.* Servum furiosum omni genere manumissum ad libertatem perduci posse, Labeo putat.

TIT. II.
DE MANUMISSIS VINDICTA.

I. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Apud Praetorem eundemque tutorem posse pupillum ipso auctore manumittere constat.

II. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si minor sit annis viginti fructuarius, an consentire libertati possit? Et puto, consentiendo posse ad libertatem perducere.

III. *Idem libro IV. Disputationum.* Si heres servum legatum manumittat, mox repudiet legatarius, retro competit libertas. Idemque est, et si duobus pure servus legetur, et post alterius manumissionem alter repudiaverit; nam et hic retro libertas competit.

IV. *Iulianus libro XLII. Digestorum.* Si pater filio permiserit servum manumittere, et interim decesserit intestato, deinde filius ignorans, patrem suum mortuum, libertatem imposuerit, libertas servo favore libertatis contingit, quum non appareat mutata esse domini voluntas. Sin autem ignorante filio vetuisset pater per nuntium, et ante, quam filius certier fieret, servum manumisisset, liber non fit. Nam ut filio manumittente servus ad libertatem perveniat, durare oportet patris voluntatem; nam si mutata fuerit, non erit verum, volente patre filium manumisisse. §. 1. Quoties dominus servum manumittit, quamvis existimet, alienum esse eum, nihilo minus verum est, voluntate domini servum manumissum, et ideo liber erit. Et ex contrario si se Stichus non putaret manumittentis esse, nihilo minus libertatem contingere; plus enim in re est, quam in existimatione, et utroque casu verum est, Stichum voluntate domini manumissum esse. Idemque iuris est, et si dominus et servus in eo errore essent, ut neque ille se dominum, nec hic se servum eius putaret. §. 2. Minor viginti annis dominus nec communem quidem servum sine consilio recte manumittit. Paulus notat: *Sed si pignori obligatum sibi minor viginti annis manumitti patiatur, recte manumittitur, quia non tam manumittere is, quam non impedire manumittentem intelligitur.*

V. *Idem eodem libro.* An apud se manumittere possit is, qui consilium praebet, saepe quaesitum est. Ego, quum meminissem Iavolenum praeceptorem meum et in Africa et in Syria servos suos manumisisse, quum consilium praeberet, exemplum eius secutus et in praetura et consulatu meo quosdam ex servis meis vindicta liberavi, et quibusdam Praetoribus consulentibus me idem suasi.

VI. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Servus communis quin a minoribus viginti annis dominis possit apud consilium manumitti, quamvis unus ex sociis causam approbaverit, dubium non est.

VII. *Caius libro I. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Non est omnino necesse pro tribunali manumittere; itaque plerumque in transitu servi manumitti solent, quum aut lavandi, aut gestandi, aut ludorum gratia prodierit Praetor aut Proconsul legatusve Caesaris.

VIII. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Ego, quum in villa cum Praetore fuissem, passus sum apud eum manumitti, etsi lictoris praesentia non esset.

IX. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Insta causa manumissionis est, si periculo vitae infamiaeve dominum servus liberaverit. §. 1. Sciendum est, qualiscunque causa probata sit et recepta, libertatem tribuere oportere; nam divus Pius rescripsit: causas probatas revocari non oportere, dum ne alienum servum possit quis manumittere; nam causae probationi contradicendum, non etiam causa iam probata retractanda est.

X. *Idem libro III. Regularum.* Surdi vel muti patris filius iussu eius manumittere potest, furiosi vero filius non potest manumittere.

XI. *Ulpianus libro VI. de officio Proconsulis.* Si minor annis viginti manumittat, huiusmodi solent causae manumissionis recipi, si filius filiave, frater sororve naturalis sit,

XII. *Idem libro II. ad legem Aeliam Sentiam.* Vel si sanguine eum contingat; habetur enim ratio cognationis.

XIII. *Idem libro de officio Proconsulis.* Si collactaneus, si educator, si paedagogus ipsius, si nutrix, vel filius filiave cuius eorum, vel alumnus, vel capsarius, id est qui portat libros, vel si in hoc manumittatur, ut procurator sit, dummodo non minor annis decem et octo sit, praeterea et illud exigitur, ut non utique unum servum habeat, qui manumittit. Item si matrimonii causa virgo vel mulier manumittatur, exacto prius iureiurando, ut intra sex menses uxorem eam duci oporteat; ita enim senatus censuit.

XIV. *Marcianus libro IV. Regularum.* Alumnos magis mulieribus conveniens est manumittere. Sed et in viris receptum est, satisque est, permitti eum manumitti, in quo nutriendo propensiorem animum fecerint. §. 1. Sunt qui putant, etiam feminas posse matrimonii causa manumittere, sed ita, si forte conservus suus in hoc ei legatus est. Et si spado velit matrimonii causa manumittere, potest. Non idem est in castrato.

XV. *Paulus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Etiam conditionis implendae causa minori viginti annis manumittere permittendum est, veluti si quis ita heres institutus sit, si servum ad libertatem perduxerit. §. 1. Ex praeterito tempore plures causae esse possunt, veluti quod dominum in proelio adiuvaverit, contra latrones tuitus sit, quod aegrum sanaverit, quod insidias detexerit. Et longum est, si exsequi voluerimus, quia multa merita incidere possunt, quibus honestum sit libertatem cum decreto praestare, quae aestimare debebit is, apud quem de ea re agitur. §. 2. Plures vindicta pariter manumitti possunt, et sufficit praesentia servorum, ut vel plures manumitti possint. §. 3. Absens quoque causam probare per procuratorem poterit. §. 4. Si duo matrimonii causa manumittent, recipi causa non debet. §. 5. Hi, qui in Italia vel alia provincia domicilium habent, apud alterius provinciae Praesidem consilio adhibito manumittere possunt.

XVI. *Ulpianus libro II. ad legem Aeliam Sentiam.* Illud in causis probandis meminisse iudices oportet, ut non ex luxuria, sed ex affectu descendentes causas probent; neque enim deliciis, sed iustis affectionibus dedisse iustam libertatem legem Aeliam Sentiam credendum est. §. 1. Si quis minori viginti annis hac lege servum dederit, ut pretio accepto vel donationis causa eum liberum faciat, poterit ille causam manumissionis illius iustius probare, hoc ipsum allegans, legem datam, et perducere ad libertatem; ergo hic debet ostendere, hoc inter ipsos actum, ut proinde vel ex lege donationis, vel ex affectione eius, qui dedit, res aestimetur.

XVII. *Paulus libro L. ad Edictum.* Apud Proconsulem, postquam urbem egressus est, vindicta manumittere possumus. §. 1. Sed et apud Legatum eius manumittere possumus, ex quo provinciam ingressus est.

XVIII. *Idem libro XVI. ad Plautium.* Apud filiumfamilias magistratum pater manumittere potest, etiam si ipse filiusfamilias manumittere non potest. §. 1. Apud collegam suum Praetor manumittere non potest. §. 2. Filius quoque voluntate patris apud patrem manumittere poterit.

XIX. *Celsus libro XXIX. Digestorum.* Si minor annis apud consilium matrimonii causa praegnantem manumiserit, eaque interim pepererit, in pendenti erit, servus an liber sit, quem ea peperit.

XX. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Si rogatus sit minor viginti annis manumittere per fideicommissum, incunctanter debet ei permitti, nisi si proprium servum rogatus sit manumittere; hic enim conferenda erit quantitas emolumenti, quae ad eum pervenit ex iudicio eius, qui rogavit, cum pretio eorum, quos rogatus est manumittere. §. 1. Sed et si hac lege ei servus fuerit donatus, ut manumittatur, permittendum erit manumittere, ne constitutio divi Marci superveniens cunctationem consulis dirimat. §. 2. Matrimonii causa manumittere si quis velit, et is sit, qui non indigne huiusmodi conditionis uxorem sortiturus sit, erit ei concedendum. §. 3. Mulieri quoque volenti suum filium naturalem, vel quem ex suprascriptis manumittere, permittendum esse, Marcellus scribit. §. 4. Consul apud se potest manumittere, etiamsi evenerit, ut minor annis viginti sit.

XXI. *Modestinus libro I. Pandectarum.* Apud Praefectum Aegypti possum servum manumittere ex constitutione divi Augusti.

XXII. *Paulus libro XII. Quaestionum.* Pater ex provincia ad filium sciens Romae agentem epistolam fecit, qua permisit ei, quem vellet ex servis, quos in ministerio secum hic habebat, vindicta liberare; post quam filius Stichum manumisit apud Praetorem. Quaero: an fecerit liberum? Respondi: quare non hoc concessum credamus patri, ut permittere possit filio, ex his, quos in ministerio haberet, manumittere? solam enim electionem filio concessit, ceterum ipse manumisit.

XXIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Manumissio per Lictores hodie domino tacente expediri solet, et verba solennia, licet non dicantur, ut dicta accipiuntur.

XXIV. *Paulus libro II. ad Neratium.* Pupillus, qui infans non est, apud consilium recte manumittit. Paulus: scilicet tutore auctore, ita tamen, ut peculium eum non sequatur.

XXV. *Caius libro I. de Manumissionibus.* Si tutoris habendi causa pupillus manumittat, probationis esse causam, Fufidius ait. Nerva filius contra sentit; quod verius est. Namque perabsurdum est, in eligendo tutore firmum videri esse iudicium pupilli, cuius in omnibus rebus ut infirmum iudicium tutore auctore regitur.

TIT. III.

DE MANUMISSIONIBUS, QUAE SERVIS AD UNIVERSITATEM PERTINENTIBUS IMPONUNTUR.

I. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Divus Marcus omnibus collegiis, quibus coëundi ius est, manumittendi potestatem dedit.

II. *Idem libro XIV. ad Sabinum.* Quare hi quoque legitimam hereditatem liberti vindicabunt.

III. *Papinianus libro XIV. Responsorum.* Servus civitatis iure manumissus non ademtum peculium retinet, ideoque debitor ei solvendo liberatur.

TIT. IV.

DE MANUMISSIS TESTAMENTO.

I. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Cum saepius datur servo libertas, placet eam favore valere, ex qua pervenit ad libertatem.

II. *Idem libro V. ad Sabinum.* Si quis ita heredem instituerit: *Titius heres esto; si Titius heres non erit, Stichus heres esto, Stichus liber esto*, non esse Stichum liberum, Aristo ait, Titio herede exsistente. Mihi videtur posse dici, liberum fore, quasi non utique alio gradu acceperit libertatem, sed dupliciter; quo iure utimur.

III. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Nec militi minori annis viginti permittitur, posse testamento suo servum manumittere.

IV. *Idem libro II. ad Sabinum.* Si quis ita scripserit: *Stichus liber esto, eique heres meus decem dato*, nulla dubitatio est, quin debeantur ei, etiam si eum paterfamilias vivus manumiserit. §. 1. Sed et si sic: *Stichus liber esto, sive statim, sive post tempus, eique, quum liber erit, heres meus decem dato*, idem dicendum est. §. 2. Illud constat, si libertate data sic fuerit legatum: *eique, si eum vindicta liberavero, heres meus decem dato*, licet ex nimia subtilitate separatum est legatum a testamento, attamen humanitatis intuitu valebit legatum, si vivus eum manumiserit.

V. *Idem libro III. ad Sabinum.* In libertatibus levissima scriptura spectanda est, ut, si plures sint, qua manumisso facilior sit, ea levissima intelligatur. Sed in fideicommissariis libertatibus novissima scriptura spectatur.

VI. *Ulpianus libro XVIII. ad Sabinum.* Si fructuarium dominus proprietatis heredem scripserit, et servo sub conditione sit libertas data, quoniam interim sit heredis, confusione facta ususfructus, si exstiterit conditio, perveniet ad libertatem.

VII. *Idem libro XIX. ad Sabinum.* Neratius scribit: eius, cui libertas sic data est: *si mihi nullus filius erit, quum moriar, Stichus liber esto*, impediri libertatem postumo nato. Sed dum speratur nasci, utrum in servitute remanere dicimus, an vero ex postfacto respondemus retro liberum fuisse, nullo filio nato? Quod magis arbitror probandum.

VIII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si ita sit scriptum: *Stichus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto*, diligentia desideranda est, quae domino, non quae servo erit utilis, coniuncta fidei bonae et in reliquis quoque reddendis.

IX. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Si quis ita legatus sit, ut manumittatur, et si manumissus non fuerit, liber esse iussus sit, eique legetur, et libertatem competere, et legatum deberi, saepe responsum est. §. 1. Quod constitutum est, vetitum in testamento ad libertatem perduci non posse manumitti, hoc ad eos pertinere puto, qui testatoris fuerunt vel heredis; servo enim alieno id irrogari non poterit.

X. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Si peculium praelegatum, et vicarius liber esse iussus sit, liberum eum esse constat. Multum enim interest inter genus et speciem; species enim eximi de genere placet; quod est in peculio legato et vicario manumisso. §. 1. Si servus legatus liber esse iussus est, liber est. Sed si prius liber esse iussus, postea legatus sit, si quidem evidens voluntas sit testatoris, qui ademit libertatem, quum placeat hodie etiam libertatem adimi posse, legato eum cedere puto; quod si in obscuro sit, tunc favorabilius respondetur, liberum fore.

XI. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Si legato servo fideicommissaria libertas relicta est, vel heres, vel legatarius eum cogitur manumittere. §. 1. *Si Stichus et Pamphilus decem dederit, liberi sunto.* Potest alter quinque dando liber esse, quamvis alter non dederit. §. 2. Cum testamento servus liber esse iussus est, vel uno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem, statim liber est.

XII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Si quis libertatem sub iurisiurandi conditione reliquerit, edicto Praetoris locus non erit, ut iurisiurandi conditio remittatur. Et merito; nam si quis remiserit conditionem libertatis, ipsam libertatem impedit, dum competere aliter non potest, quam si paritum fuerit conditioni. §. 1. Proinde et si legatum quis cum libertate acceperit, non aliter legatum habebit, nisi conditioni iurisiurandi paruerit. §. 2. Sed si pure libertatem acceperit, legatum sub iurisiurandi conditione, putat Iulianus libro tricesimo primo Digestorum, remitti ei conditionem iurisiurandi. §. 3. Idem puto dicendum, et si libertati quoque iniecta conditio sit, sed testator eum vivus manumiserit; nam et haec conditio legati remittitur.

XIII. *Idem libro V. Disputationum.* Si ita fuerit servis duobus libertas data, si insulam aedificaverint, vel si statuam posuerint, dividi haec conditio non poterit; sollummodo illud habebit dubitationem, an altero faciente satisfactum voluntati videatur, ideoque ad libertatem perveniat? Quod magis est, nisi aliud expresserit testator; faciendo tamen sibi conditionem implevit, alteri non; quinimmo exstinguitur ei conditio; nec enim amplius parere conditioni potest, quum semel expleta sit. §. 1. Idem quaeri potest, et si fabris duobus vel pictoribus, si membrum depinxissent, vel si fabricassent navem, quid adscriptum sit; nam voluntatis erit quaestio, num alteri alterius facti conditionem iniunxerit? quae res efficit, ut, quoad alter cessat, alteri quoque, qui facere paratus est, conditio deficiat. Quodsi ex his, quae scripsit vel dixit, ostenditur contentus esse testator, vel alterum facere, res erit expedita; nam alter faciendo aut et sibi, et socio proderit, aut sibi tantum, prout voluisse testatorem apparuerit. §. 2. Haec quaestio et in eo tractatur, si quis libertatem dederit servis duobus, si rationes reddiderint. Iulianus enim tractat, si alter reddere sit paratus, alter non sit, an alter per alterum impediatur? Et rectissime ait: si quidem separatim rationes gesserunt, sufficere ad libertatem adipiscendam ei, qui suas rationes reddit; si vero simul, non aliàs videri alterum paruisse, nisi utriusque reliqua exsolverit. In reliquis accipere debemus, ut et ipsa volumina rationum reddantur. §. 3. Sed et si ancilla cum filiis libera esse iussa sit, etsi nullos habeat, erit libera; vel si habeat quidem, filii autem eius ad libertatem pervenire non possint, idem erit dicendum; et si ipsa libera esse non possit, filii tamen eius pervenient ad libertatem. Nam haec adiectio: *cum filiis*, non facit conditionem, nisi mihi proponas aliam sententiam testatoris fuisse tunc enim pro conditione erunt haec verba accipienda. Conditionem autem non facere, argumento est edictum Praetoris, quo ita cavetur: *ventrem cum liberis in possessionem*

esse iubebo; placet enim, etsi nulli liberi sint, ventrem tamen ex edicto in possessionem mittendum.

XIV. *Idem libro VIII. Disputationum.* Cum servus pure liber scribitur, et heres sub conditione, placet, deficiente conditione habere eum libertatem.

XV. *Iulianus libro XXXII. Digestorum.* *Stichum Sempronio do lego; si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, idem Stichus liber esto.* Quaesitum est: quid iuris sit? Respondi: hoc modo libertate data; *si Sempronius non manumiserit, Stichus liber esto*, Sempronium, nisi manumiserit, nihil iuris in Stichum habiturum, sed liberum eum futurum.

XVI. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Si ita scriptum fuerit: *Quum Titius annorum triginta erit, Stichus liber esto, eique heres meus fundum dato*, et Titius ante, quam ad annum tricesimum perveniret, decesserit, Sticho libertas competet, sed legatum non debebitur. Nam favore libertatis receptum est, ut mortuo Titio tempus superesse videatur, quo impleto libertas contingat; circa legatum defecisse conditio videtur.

XVII. *Idem libro XLII. Digestorum.* Libertas, quae in ultimum vitae tempus confertur, veluti: *Stichus, quum morietur, liber esto*, nullius momenti existimanda est. §. 1. Haec autem scriptura: *Stichus, si Capitolium non ascenderit, liber esto*, ita accipienda est, si, quum primum potuerit, Capitolium non ascenderit; isto enim modo perveniet Stichus ad libertatem, si facultate data ascendendi Capitolium abstinuerit. §. 2. Hac scriptura testamenti: *Pamphilus liber esto, ita ut filiis meis rationes reddat*, an sub conditione libertas data videatur? quaesitum est. Respondi: pure quidem datam libertatem videri, et illam adiectionem, *ita ut rationes reddat*, conditionem libertati non iniicere, tamen, quia manifesta voluntas testantis exprimeretur, cogendum eum ad rationes reddendas. §. 3. Post annos indistincte liber esse iussus post biennium liber erit, idque et favor libertatis exigit, et verba patiuntur, nisi si aliud sensisse patremfamilias manifestissimis rationibus is, a quo libertas relicta est, probaverit.

XVIII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Qui duos heredes instituebat, post alterius mortem servum liberum esse iusserat; is, ex cuius morte libertas pendebat, vivo testatore decesserat. Sabinus respondit: liberum futurum. §. 1. Haec conditio: *quum moriar, liber esto*, vitae tempus complectitur, et idcirco inutilis esse videtur; sed melius est, verba benignius interpretari, ut post mortem suam videatur testator ei libertatem reliquisse. §. 2. Sed multo magis haec: *ad annum liber esto*, ita accipi potest: *post annum, quam moriar, liber esto*; et licet hoc modo accipiatur: *post annum, quam hoc testamentum factum erit, liber esto*, si evenerit, ut intra annum testator decederet, inutilis non erit.

XIX. *Idem libro III. ad Urseium Ferocem.* Quidam heredem suum rogaverat, ut servum manumitteret, deinde si heres eum non manumiserit, liberum esse iusserat, eique legaverat; heres eum manumisit. Plerique existimant, hunc ex testamento libertatem consequi; secundum hoc legatum quoque ei debetur.

XX. *Africanus libro I. Quaestionum.* Servos legavit, et cavit ita: *rogo te, si promeruerunt, dignos eos libertate existimes.* Praetoris hae partes sunt, ut cogat libertatem praestari, nisi si quid tale hi servi admiserint, ut indigni sint, quo libertatem consequantur, non etiam ut talia officia ab his exigantur, pro quibus libertatem mereri debeant. Arbitrium tamen eius erit, qui rogatus est, quo tempore quemque velit manumittere, ita ut, si vivus non manumisisset, heres eius statim libertatem praestare cogatur.

XXI. *Idem libro IV. Quaestionum.* *Stichus, immo Pamphilus liber esto.* Pamphilum liberum futurum respondit; quodammodo enim emendasse errorem suum testatorem; idemque iuris fore, etiam si ita scriptum fuerit: *Stichus liber esto, immo Pamphilus liber esto.*

XXII. *Idem libro IX. Quaestionum.* Qui filium impuberem heredem instituit, Stichum ratione argenti, quod sub cura eius esset, reddita liberum esse iusserat; is servus partem argenti subtractam cum tutore divisit, atque ita tutor ei parem rationem adscripsit. Consultus: an Stichus liber esset? respondit: non esse liberum. Nam quod alioquin placet, si statuliber pecuniam dare iussus tutori det, vel per tutorem stet, quo minus conditioni pareatur, pervenire eum ad libertatem, ita accipiendum, ut bona fide, et citra fraudem statuliberi et tutoris id fiat, sicut et in alienationibus rerum pupillarium servatur. Itaque et si offerente statulibero pecuniam tutor in fraudem pupilli accipere nolit; non aliter libertatem contingere, quam si servus fraude careat. Eademque et in curatore dicenda. Item quaesitum est: rationem argenti reddere iussus, in quem modum intelligendus sit conditioni paruisse, id est an, si quaedam vasa sine culpa eius perierint, atque ita reliqua vasa heredi bona fide assignaverit, perveniat ad libertatem? Respondit: perventurum; nam sufficere, si ex aequo et bono rationem reddat; denique quam rationem bonus paterfamilias reciperet, ea heredi reddita impletam conditionem videri.

XXIII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Testamento manumissus ita demum fit liber, si testamentum valeat, et ex eo adita sit hereditas, vel si quis omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem. §. 1. Testamento data libertas competit pure quidem data statim, quum adita fuerit hereditas vel ab uno ex heredibus; si in diem autem libertas data est, vel sub conditione, tunc competit libertas, quum dies venerit, vel conditio exstiterit.

XXIV. *Caius libro I. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Nominatim videntur liberi esse iussi, qui vel ex artificio, vel officio, vel quolibet alio modo evidenter denotati sunt, veluti dispensator meus, cellarius meus, coquus meus, Pamphili servi mei filius.

XXV. *Ulpianus libro IV. Regularum.* Testamento liber esse iussus tum fit liber, quum adita fuerit hereditas qualibet ex parte, si modo ab eo gradu, quo liber esse iussus est, adita fuerit, et pure quis manumissus sit.

XXVI. *Marcianus libro I. Regularum.* Divus Pius et divi Fratres favorabiliter rescripserunt, quum servo cum libertate substituto legatum erat, si heres non esset, non adscripta libertate, perinde haberi, atque si adscripta esset et libertas.

XXVII. *Paulus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Qui potuerunt apud consilium manumittendo ad libertatem perducere, possunt etiam necessarium heredem facere, ut haec ipsa necessitas probabilem faciat manumissionem.

XXVIII. *Idem libro singulari de iure Codicillorum.* *Stichus, si codicillis eum non vetuero liberum esse, liber esto*, sic est, atque si diceret: *Stichus, si in Capitolium non ascendero, liber esto*; nam et heres sic institui potest.

XXIX. *Scaevola libro XXIII. Digestorum.* Uxorem praegnantem repudiaverat, et aliam duxerat; prior enixa filium exposuit, hic sublatus ab alio educatus est, nomine patris vocitatus usque ad vitae tempus patris tam ab eo, quam a matre; an in vivorum numero esset, ignorabatur; mortuo patre, testamentoque eius, quo filius neque exheredatus neque heres institutus fuit, recitato, filius et a matre et ab avia paterna agnitus hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possidet. Quaesitum est: hi, qui testamento libertatem acceperunt, utrum liberi an servi sint? Respondit: filium quidem nihil praeiudicii passum fuisse, si pater eum ignoravit, et ideo quum in potestate ignorantis patris esset, testamentum non valere. Servi autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari, contrarium studium favori libertatis est.

XXX. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Si servi, qui apud hostes sunt, liberi esse iussi sunt, ad libertatem perveniunt, quamvis neque testamenti neque mortis tempore testantis, sed hostium fuerunt.

XXXI. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* Cum ex pluribus eodem nomine servis unus liber iussus non appareat, quis sit, nullus liber est.

XXXII. *Ulpianus libro LXV. ad Edictum.* Sciendum est, necessario herede existente, quamvis se abstineat, tamen libertates competere, si modo non in fraudem legis Aeliae Sentiae datae fuerint.

XXXIII. *Paulus libro XII. Quaestionum.* Libertas ad tempus dari non potest.

XXXIV. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Ideoque si ita scriptum sit: *Stichus usque ad annos decem liber esto*, temporis adiectio supervacua est.

XXXV. *Idem libro L. ad Edictum.* Servius existimabat, iis posse servis dari testamento directam libertatem, qui utroque tempore, et quo testamentum factum est, et quo moritur, testatoris fuerint. Quae sententia vera est.

XXXVI. *Idem libro VII. ad Plautium.* De servo testamento ita manumisso: *si iuraverit, se Cornelio filio suo decem operas daturum, liber esto,* quaeritur: quid iuris sit? Et sciendum est, iurando servum conditionem implere, sed non teneri operarum nomine, quia, nisi post manumissionem iuret, non obligatur.

XXXVII. *Idem libro IX. ad Plautium.* Nominatim codicillis manumissus videtur servus, cuius nomen testamento continetur.

XXXVIII. *Idem libro XII. ad Plautium.* Libertas testamento servo ita dari potest: *quum per leges licebit, liber esto.*

XXXIX. *Idem libro XVI. ad Plautium. Stichus servus meus, si eum heres alienaverit, liber esto.* Inutiliter libertas datur, quia in id tempus confertur, quo alienus futurus sit. Nec contrarium est, quod statuliber, etiam si venierit, ex testamento libertatem consequitur, quippe utiliter libertas data facto heredis non perimitur. At quid in legato eo modo dato dicemus? diversum enim nulla ratione dicetur; nam inter libertatem et legatum, quantum ad hanc causam, nihil distat. Igitur nec sic directo dabitur libertas: *si heredis mei esse desierit, liber esto,* quia nullum casum utilem habet.

XL. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Iulianus ait: eum idem homo et per fideicommissum detur alicui, et liber esse iubeatur, heredem libertatem praestare debere; *non enim cogetur,* inquit, *ex causa fideicommissi aestimationem sufferre, quum debitam libertatem reddiderit.* §. 1. Sed et cum sub conditione servo libertas per fideicommissum detur, et ipse praesenti die daretur, non aliter tradere eum cogetur, quam ut caveatur, exsistente conditione libertati eum restitutum iri; nam in omnibus fere causis fideicommissarias libertates pro directo datis habendas. Sed Ofilius aiebat: si adimendi legati causa fideicommissariam libertatem testator dedisset, ea vera esse; si vero onerari heredem a testatore legatarius ostenderit, aestimationem nihilo minus legatario praestandam.

XLI. *Idem libro VII. ex Plautio.* Si ita fuerit libertas relicta: *Stichus servus meus anno duodecimo, postquam ego mortuus ero, liber esto,* verisimile est, in principio duodecimi anni eum liberum esse; nam hoc mortuum sensisse. Et inter hos sermones: *duodecimo anno,* et: *post duodecim annos* multum interest, et ita loqui solemus: duodecimus annus est, cum quantulumlibet ex duodecimo anno venisset aut praeteriisset; et qui duodecimo anno liber esse iubetur, omnibus anni diebus liber esse iussus est. §. 1. Sed si ita sit scriptum in testamento: *Stichus servus meus heredi meo mille nummos anno, biennio, triennio, postquam ego mortuus ero, si solverit, satisve fecerit, liber esto,* non potest is servus, nisi triennio praeterito, liber esse, nisi praesentem eam pecuniam solvat, aut satisfaciat; compensanda etenim est heredi libertatis celeritas praematura pecuniarum solutione. §. 2. Labeo scribit: si sic libertas relicta sit: *Stichus intra annum, postquam mortuus ero, liber esto,* statim eum liberum esse; nam et si ita sit scriptum: *si intra annum decimum heredi meo dederit, liber esto,* statim solvendo eum liberum esse sine mora futurum.

XLII. *Marcellus libro XVI. Digestorum.* Si quis ita scripserit: *illum illius libertum esse volo,* et servus libertatem petere potest, et ille, ut habeat libertum.

XLIII. *Modestinus libro singulari de Manumissionibus.* Libertates directae et testamento, et codicillis testamento confirmatis recte dantur, fideicommissariae et ab intestato, et codicillis non confirmatis relinqui possunt.

XLIV. *Idem libro X. Responsorum.* Maevia decedens servis suis nomine Sacco, et Eutychiae, et Irenae sub conditione libertatem reliquit his verbis: *Saccus servus meus, et Eutychia et Irene ancillae meae omnes sub hac conditione liberi sunto, ut monumento meo alternis mensibus lucernam accendant, et solennia mortis peragant.* Quaero: quum assidue monumento Maeviae Saccus, et Eutychia, et Irene non adsint, an liberi esse possint? Modestinus respondit: neque contextum verborum totius scripturae, neque mentem testatricis eam esse, ut libertas sub conditione suspensa sit, quum liberos eos monumento adesse voluerit; officio tamen iudicis eos esse compellendos, testatricis iussioni parere.

XLV. *Idem libro Pandectarum.* Quod vulgo dicitur: sub pluribus conditionibus data libertate levissimam conditionem spectandam esse, ita verum est, si separatim conditiones sint datae; quodsi coniunctim datae sunt, nisi omnibus paruerit, liber non erit.

XLVI. *Pomponius libro VII. ex variis Lectionibus.* Aristo Neratio Appiano rescripsit: testamento liber esse iussus quum annorum triginta esset, antequam ad eam aetatem perveniret, si in metallum damnatus sit, ac postea revocetur, sine dubitatione eum libertate legatum ad eum pertinere, neque metallorum poena ius eius mutari. Nec aliud, si heres esset sub conditione institutus; futurum enim eum etiam necessarium.

XLVII. *Papinianus libro VI. Quaestionum.* Cum ex falsis codicillis per errorem libertas, licet non debita, praestita tamen ab herede fuisset, viginti solidos a singulis hominibus inferendos esse heredi, princeps constituit. §. 1. Sed etsi conditionis implendae gratia servum institutus manumiserit, ac postea filius de inofficioso agendo obtinuerit, vel testamentum falsum fuerit pronuntiatum, consequens erit, idem in hac specie fieri, quod in falsis codicillis constitutum est.

XLVIII. *Idem libro X. Quaestionum.* Si socius testamento libertatem ita dederit: *Pamphilus, si eum socius manumiserit, liber esto,* Servius respondit, socio manumittente communem fieri libertum familiae atque manumissoris. Neque enim novum aut incognitum est, vario iure communi mancipio libertatem obtingere.

XLIX. *Idem libro VI. Responsorum.* Testamento militis ita manumissam: *Samiam in libertate esse iussi,* directam libertatem iure militiae accepisse placuit.

L. *Idem libro IX. Responsorum.* Quod divo Marco pro libertatibus conservandis placuit, locum habet irrito testamento facto, si bona venitura sint; alioquin, vacantibus bonis fisco vindicatis, non habere constitutionem locum, aperte cavetur. §. 1. Servos autem testamento manumissos, ut bona suscipiant, iure cautionem idoneam offerre non minus, quam ceteros defuncti libertos aut extrarios declaravit. Quod beneficium minoribus annis heredibus scriptis auxilium bonis praestitutum more solito desiderantibus non aufertur.

LI. *Idem libro XIV. Responsorum.* Testamento centurio servos suos venire prohibuit, ac petiit, prout quisque meruisset, eos manumitti. Libertates utiliter datas respondi, quum, si nemo servorum offenderit, omnes ad libertatem pervenire possint; quibusdam autem per offensam exclusis, residui in libertatem perveniunt. §. 1. Quum ita testamento adscriptum esset: *Servi, qui sine offensa fuerunt, liberi sunto,* conditionem adscriptam videri placuit, cuius interpretationem talem faciendam, ut de his in libertate danda cogitasse non videatur, quos poena coërcuit, aut ab honore ministrandi, vel administrandae rei negotio removit.

LII. *Paulus libro XII. Quaestionum. Imperatores Severus et Antoninus Missenio Frontoni. Testamento militis his verbis adscripta libertate: Stephanum servum meum liberum esse volo, vel iubeo, adita hereditate libertas competit et ideo ea, quae postea adiecta sunt: sic tamen, ut cum herede meo sit, quoadusque iuvenis sit; quod si noluerit, aut contemserit, iure servitutis teneatur, ad revocandam libertatem, quae competiit, non sunt efficacia.* Idem et in paganorum testamentis observatur.

LIII. *Idem libro XV. Responsorum.* Lucius Titius servo libertatem dedit, si rationem actus sui ex fide dedisset Caio Seio filio suo; quum annos pubertatis egressus fuisset Caius Seius, a curatoribus eiusdem conventus servus etiam apud iudicem omnibus satisfecit, exactaque cautione a curatoribus, pronuntiatum est, liberum eum esse; nunc Caius Seius filius testatoris negat, curatoribus suis recte pecuniam illatam. Quaero: an iure soluta sit quantitas? Paulus respondit: curatoribus quidem adolescentis reliquam rationem, ut conditio testamento adscripta impleatur, non iure exsolutam videri, sed si praesente adolescente pecunia illata est, vel in rationibus eius relata, impletam conditionem videri, ac si ipsi soluta fuisset.

LIV. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Qui habebat servum Cratistum, testamento ita cavit: *servus meus Cratinus liber esto.* Quaero: an servus Cratistus ad libertatem pervenire possit, quum testator servum Cratinum non habeat, sed hunc solum Cratistum? Respondi: nihil obesse, quod in syllaba errasset. §. 1. Scripti testamento heredes

ante ad eum hereditatem perveniat quam creditoribus. ut parte [illegible] et [illegible] a Prae[illegible] re in-tegrum [illegible]. Quaero: an libertates ex testamento debeant competere? Respondit, si testator [illegible], [illegible] competere libertates.

LVI. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Libertate sub conditione data hoc iam decursum est, ut, si per statuliberum non stet quo minus conditioni pareat, quamvis nec per heredem stet, tamen ad libertatem perveniat. Quod certe respondere oportere, et si per fideicommissum atque hereditariis servis libertas data fuerit. §. 1. Sed nimirum et de heredis servis idem dicetur. §. 2. De his autem quos redimendos habebit, non iniuste dubitemus. Nam quidem eo casu iniquum erit, heredem perinde compelli eos redimere, atque si conditio impleta esset, quod forte dominus prohiberet conditioni parere, ut pretium perciperet, nec conditionem prorogaret.

LVII. *Paulus libro I. Fideicommissorum.* Si quis servo testamento dederit libertatem et directo, et per fideicommissum, in potestate servi est, utrum velit ex directo an ex fideicommisso ad libertatem pervenire, et ita Marcus Imperator rescripsit.

LVIII. *Caius libro III. de Manumissionibus.* Si locuples egenti heres exstiterit, videamus, an ea res testamento datis libertatibus proficiat, ut creditores fraudari non videantur? Et sane sunt quidam, qui quum heres locuples exsisteret, tale esse crediderunt, quale si ipse testator adauctis postea facultatibus decessisset; sed mihi traditum est, hoc iure nos uti, ut ad rem non pertineat, locuples an egens heres exstiterit, sed quarum facultatum testator decesserit. Quam sententiam Iulianus adeo sequitur, ut existimet, ne eum quidem libertatem consecuturum, quem is, qui solvendo non esset, ita liberum esse iussisset: *quum aes alienum solutum erit, Stichus liber esto.* Sed non hoc est consequens Sabini et Cassii sententiae, quam et ipse sequi videtur, qui existimant, consilium quemque manumittentis spectare debere. Nam et qui sub ea conditione servum suum liberum esse iubet, adeo sine fraudis consilio liberum esse iubet, ut apertissime curare videatur, ne creditores sui fraudarentur.

LVIII. *Maecianus libro III. Fideicommissorum.* Verum est, eum, qui liber esse iussus est, alienatum a testatore, si ante aditam eius hereditatem rursus hereditarius fieret, mox adiretur hereditas, ad libertatem pervenire.

LIX. *Scaevola libro XXIII. Digestorum.* Titia servis quibusdam et ancillis nominatim directas libertates dedit; deinde ita scripsit: *Et pedissequas omnes, quarum nomina in rationibus meis scripta sunt, liberas esse volo.* Quaesitum est: an Eutychia, quae testamenti facti tempore inter pedissequas libertatem acceperat, mortis autem tempore inveniatur actori in contubernium tradita, ex generali capite pedissequarum libertatem consequi posset? Respondit: nihil impediri libertatem pedissequae, quod mortis domum tempore pedissequa esse desiit. §. 1. Puram et directam domini sui testamento libertatem Stichus acceperat, et ex hereditate multa per fraudem amovisse dicitur. Quaesitum est: an non ante in libertatem proclamare debeat, quam ea, quae ex hereditate amovisse probari poterit, heredibus restituerit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, eum, de quo quaereretur, liberum esse. Claudius: *Videtur absolvisse et id, de quo quaeritur, nam heredibus satis consultum est edicto de furtis.* §. 2. Lucius Titius testamento suo ita cavit: *Onesiphore, nisi diligenter rationem excusseris, liber ne esto.* Quaero: an Onesiphorus ex his verbis libertatem sibi vindicare possit? Respondit: verba, quae proponerentur, libertatem adimi potius, quam dari.

LX. *Idem libro XXIV. Digestorum.* Testamento ita cavit: *Εὔδωνα βούλομαι δοθῆναι νομίσματα χίλια, ἐπεὶ ἐν δουλείᾳ γεννηθέντα, μετὰ τὸ τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐγγράφεσθαι ἐλευθέραν.**) Quaero: an, si Eudo non probet, se post manumissionem matris suae natum, possit his verbis testamenti libertatem consequi? Respondit: non oportere eiusmodi consultationem praeiudicium parare.

LXI. *Pomponius libro XI. Epistolarum.* Scio quosdam testatores efficere volentes, ne servi sui unquam ad libertatem perveniant, hactenus scribere solitos: *Stichus, quum moreretur, liber esto.* Sed et Iulianus ait libertatem, quae in ultimum vitae tempus confertur, nullius momenti esse, quum testator magis quam causae libertatis gratia ita scripserit. Et ideo etiam si ita sit scriptum: *Stichus, si in Capitolium non escenderit, liber esto,* nullius momenti hoc esse, si apparet in ultimum vitae tempus conferri libertatem testatorem voluisse, nec Mucianae cautioni locum esse. §. 1. Et si ita in testamento scriptum fuerit: *Stichus si Capuam ierit, liber esto,* aliter liberum non esse, quam si Capuam ierit. §. 2. Hoc amplius Octavenus aiebat: si quis in testamento sub qualibet conditione libertate servo data ita scripserit: *ante conditionem nolo eum ab herede liberum fieri,* nihil valere hanc adiectionem.

*) Volo ut Eudoni dentur mille solidi, eo quod primo sit genitus, posteaquam mater eius ad libertatem pervenit.

TIT. V.
DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBUS.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Si quidam ex his, qui fideicommissam libertatem debeant, praesentes sint, alii ex iusta causa absint, alii latitent, perinde is, cui fideicommissaria libertas relicta est, liber erit, atque si soli qui adessent, et qui ex iusta causa abessent, rogati essent; pars ergo latitantis his proficit.

II. *Idem libro LX. ad Edictum.* Si quis intestatus decedens codicillis dedit libertatem, neque adita sit ab intestato hereditas, favor constitutionis divi Marci debet locum habere et hoc casu, quae iubet libertatem competere servo, et bona ei addici, si idonee creditoribus caverit de solido, quod cuique debetur, solvendo.

III. *Idem libro LXV. ad Edictum.* In quem etiam utiles actiones plerumque creditoribus competunt.

IV. *Idem libro LX. ad Edictum.* Ergo quamdiu incertum est, utrum exsistat successor an non, cessabit constitutio; quum certum esse coeperit, tunc erit constitutioni locus. §. 1. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit se hereditate, an, quamdiu poterit in integrum restitui, existimamus constitutionem cessare, quia non est certum, ab intestato heminem successorem exstare? Est tamen verius, admittendam constitutionem. §. 2. Quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam is in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum, revocari libertates, quae semel competierint. §. 3. Illud videamus, utrum praesentes esse debeant, qui libertatem acceperunt, an vero non? Et quum invitis aliis possint bona propter libertatem addici, utique etiam absentibus quibusdam possunt addici. §. 4. Quid ergo, si quidam praesentes sint, quidam absentes? videamus, an etiam absentibus competat libertas? Et potest dici, exemplo aditae hereditatis competere libertatem etiam absentibus. §. 5. Si ex die data sit libertas, an dies exspectandus sit? Et puto exspectandum; ante ergo non addicentur. Quid deinde, si sub conditione data sit libertas? Et si quidem aliquae pure, aliquae sub conditione, utique addici statim possunt. Si omnes sub conditione, quid consequens erit dicere? utrum exspectandum, ut conditio exsistat, an vero statim addicimus, tunc demum competitura libertate, si exstiterit conditio? Quod magis erit probandum. Addictis itaque bonis, directae libertates pure datae statim competunt, ex die, quum dies venerit, conditionales, quum conditio exstiterit. Nec erit ab re existimare, etiam pendente conditione libertatum, licet omnes sub conditione datae sint, constitutionem locum habere. Ubi enim libertatis spes est, ibi dicendum est, vel modica data occasione (quod sine damno creditorum futurum est) addictionem admittendam. §. 6. Si sub conditione dandorum decem libertas data sit, sive heredi dare iussus sit, qui libertatem accepit, sive non sit dictum cui, an dando ei, cui bona addicenda sunt, perveniat ad libertatem? quaeri potest. Et magis est, ut ei dari debeat, cui bona addicta sunt, quasi translata conditio videatur. Certe si alii, quam heredi dare iussus sit, ipsi, cui iussus est, dabit. §. 7. Si qui fideicommissam libertatem acceperunt, non statim, ubi addicta bona sunt, liberi sunt, sed fideicommissam libertatem possunt consequi, hoc est manumittendi sunt ab eo, cui addicta bona sunt. §. 8. Addici ita demum bona voluit, si idonee creditoribus cautum fuerit de solido, quod cuique debetur. Ergo cavendum est idonee. Quid est idonee? satisdato utique, aut pignoribus datis. Sed et si ei fides habita fuerit promittenti sine satisdatione, idonee cautum videbitur. §. 9. Creditoribus autem ca-

veri quemadmodum debet? utrum singulis, an vero omnium nomine uni ab ipsis creato? Et oportet officio iudicis constitui, convenire creditores, unumque creare, cui caveatur omnium nomine. §. 10. Illud videndum, ante caveri debeat creditoribus, et sic addici bona, an vero sub conditione haec sunt addicenda, si fuerit cautum? Et puto sic comprehendendum decreto, si omnia ex constitutione divi Marci facta sint. §. 11. De solido utique sic accipiemus, de sorte et usuris debitis. §. 12. Hi, qui ad libertatem pervenerunt, quorum liberti fiant, constitutio ostendit; ut qui directam libertatem acceperunt, orcini sint liberti, nisi forte is, qui addici sibi bona desiderat, ita velit addici, ut etiam hi, qui directam libertatem acceperunt, ipsius liberti fiant. §. 13. Qui autem volunt ipsius liberti fieri, utrum manumittendi sunt ab eo, an vero ipsa addictione hoc comprehendendum, hac conditione sibi addici bona, ut hi etiam, qui directam libertatem acceperunt, ipsius fiant liberti? Et puto hoc esse probandum, ut ipsa addictione hoc comprehendatur, idque verba quoque constitutionis admittunt. §. 14. Quum autem servus libertatem nactus est, utique etiam tutelam eius habebit is, cui bona addicta sunt. §. 15. Si alienos servos rogaverit heredem manumittere, utrum dicemus constitutionem locum habere, an vero cessabit constitutio? Magisque est, ut locus sit constitutioni; addictis enim bonis redimere et praestare libertatem cogitur a Praetore. §. 16. Si non heres, sed legatarius rogatus fuerit manumittere, numquid cesset constitutio, quod legatis non debitis nec libertates possunt deberi? Magisque est, ut idem favor sit; omnibus enim generaliter voluit libertatem praestari, quibus competeret, si hereditas adita fuisset. §. 17. Eadem constitutio prospexit, ut, si fiscus bona admiserit, aeque libertates competant. Ergo sive iaceant bona fisco spernente, sive agnoverit, constitutio locum habet. Ceterum si alia ratione agnoscat, apparet, cessare debere constitutionem. Quare et si caducis legionis bona delata sint, idem erit probandum. §. 18. Item si minor viginti annis dedit libertatem, dicemus non competere, nisi fideicommissariam; haec enim competeret, (si modo potuit causam probare minor viginti annis) si vivus manumitteret. §. 19. Si in fraudem creditorum libertas data sit ab eo, qui mortis tempore solvendo non est, an competat? Et si quidem fiscus bona non agnoverit, forte competet libertas, quia solidum creditoribus offertur. Atquin si adita hereditas fuisset, non competeret. Certe si fiscus agnoverit hereditatem, facilius probabitur, cessare libertatem, nisi si quis verba constitutionis secutus dixerit, ipsum sibi imputare debere, qui addici sibi hac conditione bona voluerit, ut libertates competant. Si quis autem exemplum aditae hereditatis fuerit secutus, directae libertates non competent, si consilium et eventus fuerit fraudandorum creditorum; nec fideicommissae praestabuntur, si eventu fraudentur creditores. §. 20. Si bona fuerint a fisco non agnita, eaque addicta libertatis conservandae gratia, an possit fiscus postea agnoscere? Et magis est, ne possit. Plane si non certioratis Praefectis aerario bona fuerunt libertatis conservandae causa addicta, videndum est, an constitutioni locus sit? Et si quidem talia fuerunt, ut agnosci deberent, addictio cessat; si vero non fuerint, addictioni locus est. §. 21. Is autem, cui bona addicta sunt, bonorum possessori assimilari debet, et secundum hoc et iura sepulcrorum poterit habere. §. 22. Item videamus, an conveniri a creditoribus possit hereditariis actionibus, an vero non, nisi ex cautione, quam interposuit? Magisque est, ut non aliter conveniatur, quam ex ea cautione, quam interposuit. §. 23. Si duobus pluribusve addicta fuerint bona, et communem rem, et communes libertos habebunt, et secum familiae erciscundae iudicio experientur.

V. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* In fideicommissariis libertatibus, si absente herede Praetor pronuntiasset libertatem deberi, est et liber, et defuncti libertus, si et servus eius fuerit, aut heredis, si servus heredis sit. Immo et si sine successore heres decesserit, conservandam esse libertatem, senatus Hadriani temporibus censuit.

VI. *Idem libro LX. ad Edictum.* Decem legata sunt, et rogatus est legatarius Stichum emere et manumittere; Falcidia intervenit, et minoris emi servus non potest. Quidam putant, dodrantem accipere debere legatarium, nec emere compellendum. Iidem putant, etiam si suum servum rogatus sit manumittere, et dodrantem ex legato acceperit, non esse compellendum manumittere. Sed videamus, ne utique in hac specie aliud dicendum sit. Sed in superiore sunt, qui putant cogendum legatarium redimere servum, et se oneri subiecisse, dum accepit vel dodrantem. Sed si paratus sit retro restituere, quod accepit, an audiendus sit? videndum. Sed cogendus heres tota decem praestare, perinde atque si adiecisset testator, ut integra praestentur.

VII. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Si cui legata sint centum ita, ut servum alienum redimat et manumittat, et bonis heredis venditis partem, non totum persequatur, non alias debet consequi legatum, quam si caverit, se manumissurum. Sed hoc tunc demum, si largiatur portio, quam accepit, ad servi pretium, paratusque sit dominus tanti eum vendere; alioquin exceptione doli debebit legatarius repelli.

VIII. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Eum, cui mille nummi legati fuissent, si rogatus fuisset viginti servum manumittere, non cogi fideicommissam libertatem praestare, si legatum non caperet, constat.

IX. *Marcellus libro XV. Digestorum.* Cum fidei heredis commissum sit, ne servus alienam servitutem patiatur, experiri potest confestim, ut fuerit alienatus, et petere libertatem. Sed ubi alienatio non est voluntaria, sed necessitas alienandi ex causa testatoris pendet, prope est, ut nondum debeat praestari fideicommissum, quod potest videri defunctus nihil sensisse de huiusmodi casu alienationis.

X. *Idem libro XVI. Digestorum.* Quidam in testamento scripserat: *illum et illum servos meos venire nolo.* Si ideo eos noluit venundari, ut, si veneant, ad libertatem perveniant, praestanda erit libertas; nam et illi videtur libertas relicta, de quo ita scriptum est: *nolo alii, quam tibi serviat.* Secundum haec igitur, si quoquo modo vendere tentaverit servum, confestim peti poterit libertas; nec quo minus praestet libertatem, proderit heredi, si eum redemerit, quia semel exstitit conditio. §. 1. Is, cui libertas debebatur, veniit. Si vult ab herede manumitti, non erit interveniendum ei, cum heres praesens erit, emtor latitabit, quoniam poterat uti senatusconsulto, ut quasi ex testamento ad libertatem perveniat. §. 2. Is, cui ex fideicommisso libertas debebatur ab eo, qui solvendo non erat, passus est se bonae fidei emtori tradi, existimans in manumissum constituendam actionem exemplo eius, qui liberi hominis emtorem simulata servitute decepit. Ego quoque adducor, ut putem recte adversus venditorem actionem competere, et magis similem videri statulibero, qui pridie, quam ex testamento ad libertatem perveniret, idem fieri passus est.

XI. *Modestinus libro I. Differentiarum.* Ex causa fideicommissi servo libertatem dare sine tutoris auctoritate pupillus non potest.

XII. *Idem libro singulari de Manumissionibus.* Imperator Antoninus, quum Firmus Titiano tragoedos tres legasset, et adiecisset: *quos tibi commendo, ne cui alii serviant*, publicatis bonis Titiani, rescripsit, debere eos publice manumitti. §. 1. Et legatarius non minus, quam heres rogeri potest servum manumittere, et si ante manumissionem decesserit, successores eius debent manumittere. §. 2. Divus Antoninus et Pertinax rescripserunt: hereditate fisco vindicata, quoniam tacite quis rogatus erat ei, qui capere non poterat, restituere hereditatem, et directo, et per fideicommissum datas libertates deberi.

XIII. *Idem libro IX. Regularum.* Si praegnans ancilla moram non studio manumissoris, sed fortuito patiatur, ne manumittatur, liberum quidem non pariet, sed cogetur, qui manumittere debuit, natum matri tradere, ut per eam perveniat ad libertatem.

XIV. *Idem libro X. Responsorum.* Lucius Titius testamento facto Seiam uxorem suam, item Titiam filiam communem aequis portionibus scripsit heredes; item alio capite: *Erotem servum meum, qui et Psyllus vocatur, liberum esse volo, si uxori meae placeat.* Quum itaque Seia uxor Lucii Titii abstinuerit ab eadem hereditate, et ex substitutione portio eius ad Titiam filiam pervenerit, quaero: an Eroti, qui et Psyllus vocatur, ex his verbis supradictis libertas competat? Modestinus Eroti, quod uxor testatoris hereditate se abstinuisset, non obesse respondit. Item quaero: an Seia uxor, quae se hereditate abstinuit, petenti Eroti libertatem iuste contradicere possit? Modestinus respondit: Seiae dissensum nullius esse momenti.

XV. *Idem libro III. Pandectarum.* Is, qui ex causa fideicommissi manumissurus est, nullo modo deteriorem

eius servi conditionem facere potest; ideoque nec vendere eum interdum alii potest, ut ab eo, cui traditus est, manumittatur, et si tradiderit, redimere illum cogitur et manumittere. Interest enim nonnunquam a sene potius manumitti, quam a iuvene.

XVI. *Licinius Rufinus libro V. Regularum.* Libertates etiam per fideicommissum dari possunt, et quidem largius, quam directo; nam non tantum propriis, sed et alienis servis per fideicommissum libertas dari potest, ita tamen, ut vulgaribus verbis, et quibus evidenter voluntas testatoris exprimi possit.

XVII. *Ex libro XXI. Digestorum Scaevolae Claudius. Cum tibi visum fuerit manumittere.* Utiliter datur fideicommissa libertas.

XVIII. *Scaevola libro XXIII. Digestorum.* Testamento ita cavit: *Pamphilus si bene se gesserit in rationibus meis, liber esto.* Quaesitum est: quum manente eodem testamento post aliquot annos decesserit, nec ulli querelae locus de Pamphilo circa rationes patroni sit, an ex testamento libertatem sit consecutus? Respondit: nihil proponi, cur non sit consecutus.

XIX. *Idem libro XXIV. Digestorum.* Herede instituto marito, per fideicommissum libertatem servis dedit, in quibus et Sticho actori mariti. Quaesitum est: quum absente domino iste Praesidem provinciae adierit, ut libertas sibi praestaretur, quasi ex iusta causa heres abesset, et Praeses provinciae pronuntiaverit libertatem deberi, an agi cum Sticho possit, ut rationem actus a se administrati reddere compellatur? Respondit: non posse. §. 1. Uxori dotem et alias res plures legavit, et eius fidei commisit, ut Aquilinum servum proprium mulieris apud consilium manumitteret; id negavit se facere debere, quod ipsius proprius esset. Quaero: an libertas ei debeatur? Respondit: uxorem, si ex testamento non solum dotem, sed etiam cetera legata praestari sibi vellet, compellendam ex causa fideicommissi Aquilinum manumittere, eumque, quum liber erit, petiturum ea, quae sibi legata sunt.

XX. *Pomponius libro VII. Epistolarum.* Apud Iulianum ita scriptum est: si heres rogatus servum manumittere ex Trebelliano senatusconsulto hereditatem restituerit, cogi debebit manumittere, et si latitabit, vel si iusta ex causa aberit, Praetor causa cognita secundum senatusconsulta ad eas causas pertinentia pronuntiare debebit. Si vero servum susceperit is, cui hereditas restituta fuerit, ipsum convenit manumittere, et eadem in persona eius observari conveniet, quae circa emtores custodiri solent. An haec vera putas? nam ego discendi cupiditate, quam solam vivendi rationem optimam in octavum et septuagesimum annum aetatis duxi, memor sum eius sententiae, qui dixisse fertur: *κἂν τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σορῷ ἔχω, προσμαθεῖν τι βουλοίμην.* *) Et bellissime Aristo et Octavenus putabant, hunc servum, de quo quaereretur, fideicommissae hereditatis non esse, quia testator rogando heredem, ut eum manumitteret, non videretur de eo restituendo sensisse; si tamen per errorem ab herede datus fuerit, ea dicenda sunt, quae Iulianus scribit.

XXI. *Papinianus libro XIX. Quaestionum. Rogo, ne Stichus alterius servitutem experiatur.* Intelligi datam fideicommisso libertatem, placuit principi. Quid enim tam contrarium est servituti, quam libertas? Nec tamen quasi post mortem heredis data videbitur; quod eo pertinet, ut, si vivus eum alienaverit, confestim libertas petatur, nec prosit ad impediendam libertatis petitionem, si redemerit eum, cuius semel conditio exstitit. Idem probandum est, et si non voluntaria alienatio ab herede facta est, nec refragabitur, quod non per ipsum alienatio facta est; fuit enim quasi statuliber, et quacunque ratione conditio impleta est.

XXII. *Idem libro XXII. Quaestionum.* Si legatario fundi decem pretii nomine relicta sint in hoc, ut servum suum manumittat, quamvis fundi legatum agnoverit, si tamen pecuniae propter interventum Falcidiae non agnoverit, cogendus est et pecuniam accipere habita legis Falcidiae ratione, et servo fideicommissariam libertatem praestare, quum semel fundi legatum agnovit. §. 1. A duobus heredibus, qui tres servos habeb t, petiit, ut duos ex his, quos voluissent, manumitterent; altero heredum latitante alter declarat, quos velit manumittere. Potest dici, fieri liberos, ut perinde libertas competat, ac si praesens solus manumittere potuisset. Quodsi ex servis unus decesserit, sive iusta ex causa absit heres, sive fari non possit, a quo petitum est, decernente Praetore duos, qui supersunt, fieri liberos convenit. §. 2. Cum is, qui fideicommissam libertatem praestare debet, iusta ex causa abest aut latitat, aut quidam praesentes sunt, alii ex iusta causa absunt, nonnulli frustrandi fideicommissi gratia copiam sui non faciunt, aut ei, qui libertatem debuit, heres non exstitit, aut suus heres hereditate se abstinuit, Praetor pronuntiare debet, ex testamento Lucii Titii fideicommissariam libertatem competere. Idque senatusconsulto demonstratum est; quo senatusconsulto comprehensum est, ne dubium et obscurum esset, cuius libertus fieret, Praetorem pronuntiare debere, qui ex iusta causa, et qui detractandae libertatis gratia absit.

XXIII. *Idem libro IX. Responsorum.* Fideicommissaria libertas praetextu expilatae hereditatis aut rationis gestae non differtur. §. 1. Fideicommissariam libertatem ab herede non praestitam cogendus est heredis heres, qui restituit ex Trebelliano senatusconsulto hereditatem, praestare, si eius personam eligat, qui manumittendus est. §. 2. Servum peculii castrensis, quem pater fideicommissi verbis a legitimis filiis heredibus liberari voluit, filium militem, vel qui militavit, si patri heres exstitit, manumittere cogendum respondi, quoniam proprium manumisisse defunctus post donationem in filium collatam existimavit; portionem enim a fratre domino fratrem eundemque coheredem citra damnum voluntatis redimere non cogendum, nec ob eundem errorem cetera, quae pater in militiam profecturo filio donavit, fratri, qui mansit in potestate, conferenda, quum peculium castrense filius etiam inter legitimos heredes praecipuum retineat. §. 3. Etiam fideicommissaria libertas a filio post certam aetatem eius data, si ad eam puer non pervenit, ab herede filii praestituta die reddetur. Quam sententiam iure singulari receptam ad cetera fideicommissa relicta porrigi non placuit. §. 4. Servum a filio post quinque annos, si eo tempore mercedem diurnam filio praestitisset, manumitti voluit; biennio proximo vagatus non praestiterat. Conditione defectus videbatur; si tamen heres filius, aut tutores eius ministerium servi per biennium elegissent, eam rem ex praeterito, quod per heredem stetisset, impedimento residuae conditioni non esse constitit.

XXIV. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Generaliter dicimus, eos posse fideicommissariam libertatem adscribere, qui fideicommissum pecuniarium possunt relinquere. §. 1. Et principis servo, vel municipii, et cuiusvis alterius fideicommissa libertas adscripta valet. §. 2. Hostium servo si fideicommissaria libertas fuerit adscripta, potest tractari, an non sit inefficax? Et fortassis quis dixerit, indignum esse, civem Romanum fieri hostium servum; sed si in casum relinquatur, in quem noster esse incipiat, quid prohibet dicere, libertatem valere? §. 3. Si homini libero fuerit libertas per fideicommissum adscripta, et is in servitutem redactus proponatur, petere potest libertatem, si modo mortis tempore vel conditionis exsistentis inveniatur servus. §. 4. Servo eius, qui nondum in rebus humanis est, libertas recte per fideicommissum relinquitur. §. 5. Si servus in metallum fuerit damnatus, libertatem sperare non poterit. Quid ergo, si fideicommissaria libertas relicta sit, et poena metalli indulgentia principis sit liberatus? Et est rescriptum ab Imperatore nostro, hunc in dominium prioris domini non restitui; cuius tamen sit, non adiicitur; certe quum fisci efficiatur, sperare poterit fideicommissariam libertatem. §. 6. Ex damnata in metallum concepto et nato fideicommissaria libertas dari poterit; quid mirum, quum etiam venundari eum posse quasi servum divus Pius rescripserit? §. 7. Si petitum a testatore fuerit, ne postea Stichus serviret, placuit fideicommissariam libertatem datam videri; nam qui hoc petit, ne postea serviat, videtur petere, ut libertas ei praestetur. §. 8. Sed et si ita scripsit: *ne eum alienes, ne eum vendas*, idem erit dicendum, si modo hoc animo fuerit adscriptum, quod voluerit eum testator ad libertatem perduci; ceterum si alia mente id scripsit, utputa quia consilium dabat heredi, retinere talem servum, vel quia coërcere voluit servum et cruciare, ne meliorem dominum experiretur, vel alia mente, non tribuendae libertatis animo, dicendum est, cessare libertatis praestationem. Et ita Celsus libro vicesimo tertio Digestorum scri-

*) *Etsi alterum pedem in tumulo haberem, non pigeret aliquid addiscere.*

bit. Non tantum enim verba fideicommissi, sed et mens testatoris tribuere solet libertatem fideicommissariam. Sed quum ex praesumtione libertas praestita esse videtur, heredis est, contrariam voluntatem testatoris probare. §. 9. Si quis tutorem ideo scripserit, quia liberum putavit, certissimum est, neque libertatem peti posse, neque tutelam libertatis praestationi patrocinari; et ita et Marcellus libro decimo quinto Digestorum, et Imperator noster cum patre rescripsit. §. 10. Si quis servo pignorato directam libertatem dederit, licet videatur iure subtili inutiliter reliquisse, attamen quasi et fideicommissaria libertate relicta, servus petere potest, ut ex fideicommisso liber fiat; favor enim libertatis suadet, ut interpretemur et ad libertatis petitionem procedere testamenti verba, quasi ex fideicommisso fuerit servus liber esse iussus; nec enim ignotum est, quod multa contra iuris rigorem pro libertate sint constituta. §. 11. Ex testamento, quod agnatione postumae ruptum esse constitit, neque directas libertates competere, neque fideicommissarias deberi, quas non a legitimis quoque heredibus paterfamilias reliquerit, satis constat. §. 12. Si quis alienum vel suum servum rogatus sit manumittere, et minus sit in eo, quod accepit iudicio testatoris, plus sit in pretio servi, an cogatur vel alienum redimere, vel suum manumittere? videndum est. Et Marcellus scripsit: quum ceperit legatum, cogendum omnimodo suum manumittere. Et sane hoc iure utimur, ut multum intersit, suum quisque rogatus sit manumittere, an alienum; si suum, cogetur manumittere, etiam si modicum acceperit; quodsi alienum, non alias erit cogendus, quam si tanti possit redimere, quantum ex iudicio testatoris consecutus sit. §. 13. Proinde consequenter Marcellus ait: eum quoque, qui heres institutus est, siquidem aliquid ad eum deducto aere alieno pervenit, cogendum esse suum manumittere, si vero nihil pervenit, non esse cogendum. §. 14. Plane si forte minus relictum est alicui, verum crevit legatum ex aliqua causa, aequissimum erit, tanti eum cogi redimere, quantum ad eum pervenit, nec causari debere, quod minus illi relictum sit, quum creverit eius legatum per testamenti occasionem; nam etsi ex mora fructus usuraeve fideicommisso accessissent, dicendum est, libertatem praestandam. §. 15. Proinde etsi servi pretium decrevit, dicendum est, redimere cogendum. §. 16. Quodsi legatum sit imminutum, videndum est, an cogatur servum manumittere, qui speravit se legatum uberius consecuturum? Et putem, si legatum refundere sit paratus, non esse cogendum, idcirco, quia alia contemplatione agnovit legatum, quod ex inopinato deminutum est; parato igitur ei a legato recedere concedendum erit, nisi forte residuum legatum ad pretium sufficiat. §. 17. Quid ergo, si plures servos rogatus sit manumittere, et ad quorundam pretium sufficiat id, quod relictum est, ad omnium non sufficiat? an cogendus sit quosdam manumittere? Et putem, debere eum cogi vel eos, quorum pretium patiatur, manumittere. Quis ergo statuet, qui potius manumittantur? utrumne ipse legatarius eliget, quos manumittat, an heres? Et fortassis quis recte dixerit, ordinem scripturae sequendum; quodsi ordo non pareat, aut sortiri eos oportebit, ne aliquam ambitionis vel gratiae suspicionem Praetor subeat, aut meritis cuiusque allegatis arbitrari eos oportet. §. 18. Simili modo dicendum est, et si redimere iussus sit, libertatemque praestare, nec pecunia, quae legata est, sufficiat ad redemtionem omnium, quibus libertas data est; nam et hic idem erit, quod supra probavimus. §. 19. Si cui legatum sit relictum, isque rogatus sit servum proprium manumittere, eique id, quod legatum est, praestare, an fideicommissaria libertas praestanda sit? Quosdam movet, quia, si fuerit coactus ad libertatem praestandam, ex necessitate ad fideicommissi quoque praestationem erit cogendus; etsi qui putant, non esse cogendum. Nam et si mihi legatum fuisset relictum, et id rogatus essem Titio restituere confestim, et praeterea fideicommissam libertatem servo meo praestare, sine dubio diceremus, non esse me cogendum ad libertatis praestationem, quia nihil pretii nomine videar accepisse. Plane si forte post tempus fuerit rogatus restituere sibi legatum relictum, dici potest, propter medii temporis fructum cogendum eum manumittere. §. 20. Si rogatus quis alii fundum, quum morietur, alii centum praestare, si tantum ex fructibus fundi perceperit, quantum est in fideicommisso, cogendum eum praestare; sic fit, ut sit in pendenti fideicommissum pecuniarium, et fideicommissae libertatis praestatio. §. 21. Quoties autem fideicommissaria libertas relinquitur efficaciter, in ea causa est, ut neque alienatione, neque usucapione extingui possit; ad quemcunque enim pervenerit is servus, cui fideicommissa libertas relicta est, cogi eum manumittere; et ita est saepissime constitutum. Cogetur igitur is, ad quem servus pervenerit, fideicommissam libertatem praestare, si hoc maluit is, qui rogatus est; latius enim acceptum est, ut, et si sub conditione fuerit ei libertas relicta, et pendente conditione alienatus sit, attamen cum sua causa alienetur. Quodsi nolit ab eo manumitti, sed potius ab eo velit ad libertatem perduci, qui erat rogatus eum manumittere, audiri eum oportere, divus Hadrianus et divus Pius rescripserunt. Quin immo et si iam manumissus est, velit tamen potius eius libertus fieri, qui erat rogatus eum manumittere, audiendum eum, divus Pius rescripsit. Sed et si ex persona manumissoris, vel ex quacunque causa manumissus ostendere potest, ius suum manumissione esse laesum, succurri ei ex his constitutionibus oportet, ne contra voluntatem defuncti durior eius conditio constituatur. Plane si ea sit defuncti voluntas, ut vel a quocunque manumitti voluerit, dicendum est, constitutiones supra scriptas cessare.

XXV. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Si heres, qui vendidit servum, sine successore decesserit, emtor autem exstet, et velit servus defuncti libertus esse, non emtoris, non esse eum audiendum, Valens scripsit, ne emtor et pretium, et libertum perdat.

XXVI. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Cum vero is, qui rogatus est alienum servum manumittere, mortalitatis necessitate vel bonorum publicatione ad alium servum perduxit, magis opinor, constitutionibus esse locum, ne deterior conditio fideicommissae libertatis fiat. Nam et quum quidam rogatus esset, quum moreretur, servum manumittere, isque decessisset libertate servo non data, perinde eum habendum, constitutum est, atque si ad libertatem ab eo perductus esset; potest enim eo testamento dare libertatem, utique directam. Sic fit, ut, quoties quis libertatem accepit fideicommissariam, si ab alio, quam qui erat rogatus, manumittatur, auxilium constitutionum habeat, perindeque habeatur, atque si ab eo manumissus fuisset, quoniam fideicommissis libertatibus favor exhibetur, nec intercidere solet destinata fideicommissa libertas; qui enim ea donatus est, in possessione libertatis interim esse videtur. §. 1. Apparet igitur, subventum fideicommissis libertatibus, ut in re mora facta esse his videatur. Et ex die quidem, quo libertas peti potuit, matri tradentur manumittendi causa, ex die vero, quo petita est, ingenui nascentur. Plerumque enim per ignaviam, vel per timiditatem eorum, quibus relinquitur libertas fideicommissa, vel ignorantiam iuris sui, vel per auctoritatem et dignitatem eorum, a quibus relicta est, vel serius petitur, vel in totum non petitur fideicommissa libertas; quae res obesse libertati non debet. Quod igitur defendimus, ita determinandum est, ut ingenui quidem exinde nascantur, ex quo mora libertati facta est, manumitti autem partum dici debeat, ex quo peti libertas potuit, quamvis non sit petita. Certe minoribus viginti quinque annis et in hoc tribuendum est auxilium, ut videatur in re mora facta esse; nam qua ratione decretum et a divo Severo constitutum est, in re moram esse circa pecuniaria fideicommissa, quae minoribus relicta sunt, multo magis debet etiam in libertatibus hoc idem admitti. §. 2. Quum quidam Caecilius ancillam, quam pignori obligaverat, dimisso creditore per fideicommissum manumitti voluisset, et heredibus creditorem non liberantibus infantes, qui postea erant editi, venissent a creditore, Imperator noster cum patre rescripsit, secundum ea, quae divo Pio placuerint, ne pueri ingenuitate destinata fraudarentur, pretio emtori restituto perinde eos ingenuos fore, ac si mater eorum suo tempore manumissa fuisset. §. 3. Idem Imperator noster cum patre rescripsit: si post quinquennium mortis testatoris tabulae testamenti apertae essent vel codicilli, et partus medio tempore editus sit, ne fortuita mora servitutem partui irrogaret, matri partum tradendum, ut ab ea ad libertatem perducatur. §. 4. Apparet igitur ex hoc rescripto, item eo, quod a divo Pio rescriptum diximus, noluisse eos moram libertatis fortuitam nocere edito ex ea, cui fideicommissa libertas data esset. §. 5. Non tamen si a substituto impuberis fideicommissa libertas data sit ancil-

lae, eaque vivo impubere partum ediderit, vel si post tempus vel sub conditione libertatem acceperit, et ante diem vel conditionem partum ediderit, ad libertatem partus perducetur, quia horum alia conditio est; non enim moram fortuitam, sed ex voluntate testantis passi sunt. §. 6. Si pro non scripto habitus sit servus alicui legatus, cui servo per fideicommissum libertas adscripta est, quaestionis est, num fideicommissa libertas debeat intercidere, et an, si servus petat fideicommissam libertatem ab eo, penes quam remansisset, pro non scripto habito legato, quod erat relictum ei, qui cum rogatus fuerat manumittere, vel si ipse servus, ut supra dictum est, fuerit legatus, an libertas non debeat intercidere? Et putem debere dici, fideicommissam libertatem salvam esse, licet ad eum nihil pervenerit, qui eum rogatus erat manumittere; cogetur igitur libertatem praestare is, ad quem pervenit legatum, quia libertas fideicommissa nullum impedimentum pati debet. §. 7. Subventum libertatibus est senatusconsulto, quod factum est temporibus divi Traiani Rubrio Gallo et Coelio Hispone consulibus, in haec verba: SI HI, A QUIBUS LIBERTATEM PRAESTARI OPORTERET, EVOCATI A PRAETORE ADESSE NOLUISSENT, SI CAUSA COGNITA PRAETOR PRONUNTIASSET, LIBERTATEM HIS DEBERI, EODEM IURE STATUM SERVARI, AC SI DIRECTO MANUMISSI ESSENT. §. 8. Hoc senatusconsultum ad eos pertinet, quibus ex causa fideicommissi libertas debetur. Proinde si libertas non debeatur, obreptum tamen Praetori sit de libertate, pronuntiatumque, ex hoc senatusconsulto libertas non competit; et ita Imperator noster cum patre suo rescripsit. §. 9. Evocari autem a Praetore oportet eos, qui fideicommissam libertatem debent; ceterum nisi fuerint evocati, cessat Rubrianum senatusconsultum. Proinde denuntiationibus et edictis litterisque evocandi sunt. §. 10. Hoc senatusconsultum ad omnes pertinet latitantes, quos fideicommissam libertatem praestare oportet. Proinde sive heres rogatus sit, sive quis alius, senatusconsulto locus est; omnes enim omnino, qui debent fideicommissam libertatem praestare, in ea causa sunt, ut ad senatusconsultum pertineant. §. 11. Quare si heres quidem latitet, legatarius autem vel fideicommissarius, qui rogatus sit libertatem praestare, praesens sit, senatusconsultum deficit, et nihilo minus impedietur libertas; proponamus enim, legatarium nondum dominium servi nactum esse.

XXVII. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Itaque hoc casu princeps adeundus est, ut et in hoc casu libertati prospiciatur.

XXVIII. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Si eum servum, cui erat fideicommissa libertas relicta, distraxerit is, qui erat rogatus, et emtor quidem latitet, is autem, qui rogatus erat, praesens sit, an Rubriano senatusconsulto locus sit? Et ait Marcellus: Rubrianum locum habere, quia abest, quem manumittere oportet. §. 1. Haec autem verba: *adesse noluissent*, non utique exigunt, ut latitet is, qui libertatem praestare debebit; nam etsi non latitet, contemnat autem venire, senatusconsultum locum habebit. §. 2. Idem observatur, etiam si plures heredes constituti, fideicommissam libertatem praestare rogati, non iusta ex causa abesse pronuntiati fuerint. §. 3. Eorum, qui ex iusta causa abessent, et eorum, qui praesentes fideicommissae libertati moram non faciant, perinde libertus erit, atque si soli rogati ad iustam libertatem perduxissent. §. 4. Si quis servum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est senatusconsultum Aemilio Iunco et Iulio Severo consulibus in haec verba: PLACERE, SI QUIS EX HIS, QUI FIDEICOMMISSAM LIBERTATEM EX QUACUNQUE CAUSA DEBERENT SERVO, QUI MORTIS TEMPORE EIUS, QUI ROGAVIT, NON FUERIT, ADESSE NEGABITUR, UT PRAETOR COGNOSCAT, ET SI IN EA CAUSA ESSE VIDEBITUR, UT, SI PRAESENS ESSET, MANUMITTERE COGI DEBERET, ID ITA ESSE PRONUNTIET; QUUMQUE ITA PRONUNTIASSET, IDEM IURIS FORE, QUOD ESSET, SI ITA, UT EX FIDEICOMMISSO MANUMITTI DEBUISSET, MANUMISSUS ESSET. §. 5. Ex iusta causa abesse eos demum dicendum est, qui non habent iniustam causam absentiae, quum sufficiat, quod non in fraudem libertatis absint, quo magis videantur ex iusta causa abesse. Ceterum non est necesse, ut reipublicae causa absint. Proinde si alibi domicilium quis habeat, alibi petatur fideicommissaria libertas, dicendum est, non esse necesse evocari eum, qui fideicommissam libertatem debere dicitur, quia etiam absente eo, si constiterit libertatem deberi, pronuntiari potest, iusto de causa eum abesse, nec libertum perdit; namque eos, qui apud aedes suas et domicilium suum sunt, nemo dubitabit ex iusta causa abesse.

XXIX. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Si quis postea, quam in ea causa esse coeperit, ut ex fideicommisso manumitti deberet, alienatus sit, is quidem, cuius interim servus erit, manumittere cogetur. Sed hic non distinguitur, iusta an non iusta ex causa absit; omnimodo enim libertas ei servatur.

XXX. *Ulpianus libro V. Fideicommissorum.* Quum quasi absente quodam decretum fuisset interpositum, ex iusta causa eum abesse, is autem mortuus iam esset, Imperator noster rescripsit, in heredis personam transferendum decretum, eoque loco ius eius esse, quasi hunc ipsum ex eadem causa abesse pronuntiasset. §. 1. Si infans sit inter eos, qui manumittere debent, senatus censuit, quum unius aetas impedierit, ut liberi liberaeque sint hi, quibus libertates ex causa fideicommissi praestari oportet. §. 2. Hoc idem erit dicendum, et si solus sit heres institutus, qui fari non potest. §. 3. Si vero pupillus tutorem habeat, isque nolit ad libertatem praestandam auctor esse, adeo non debet impedimento esse neque pupillo, ut libertos non habeat, neque libertati, ut divi Fratres rescripserint, ex causa fideicommissi libertatem praestari debere servo, perinde atque si ab ipso pupillo tutore auctore manumissus esset. §. 4. Quicunque igitur casus inciderit, quo is, qui fari non potest, fideicommissae libertati subiectus est, accommodabimus mentem senatusconsulti, quae etiam ad heredem infantem rogatum trahenda est. §. 5. Adeundus est autem etiam ex hac causa Praetor, praesertim quum rescripto divi Pii effectum sit, ut, si quidam ex rogatis praesentes sint, alii latitent, alii ex causa absint, intercedente infantis persona non omnium libertus efficiatur, sed tantum infantis, et eorum, qui ex iusta causa absunt, vel etiam praesentium. §. 6. Si plures heredes sint instituti, et inter eos is, qui fari non potest, sed non ipse rogatus sit servum manumittere, non oportet intercidere libertatem ob hoc, quod coheredibus suis vendere eum infans non possit. Et exstat quidem senatusconsultum Vitrasianum, sed et divus Pius Cassio Dextro rescripsit, ita rem explicari, ut partes servorum, quibus per fideicommissum libertas data est, iusto pretio aestimentur, atque ita servus ab his, qui rogati sunt, manumittatur. Hi autem, qui eos manumiserunt, pretii nomine perinde fratribus et coheredibus suis obligati erunt, atque si ob eam rem ex iudicati causa cum his agi possit. §. 7. In furiosi persona divus Pius rescripsit: fideicommissam libertatem non impediri sub conditione scripti heredis, quem compotem mentis non esse affirmatur. Igitur si constiterit, ei recte datam per fideicommissum libertatem, decretum interponetur, quod id ipsum complectatur. §. 8. Ad exemplum infantis ergo et in muto et in surdo subvenietur. §. 9. Sed et si quis sine herede vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem praestare debebat, adito Praetore libertatem praestandam esse, censuit senatus. §. 10. Sed et si suus heres se abstinuerit, libertati fideicommissae per senatusconsultum subventum est, tametsi non est sine herede, qui suum heredem habet, licet abstinentem se. §. 11. Idem dicendum, et si minor viginti quinque annis adierit hereditatem eius, qui libertatem fideicommissam debebat, et in integrum sit restitutus abstinendi causa. §. 12. Quaerendum est autem: cuius libertus iste sit? ex constitutione enim servo libertas perinde competit, atque si ex testamento libertatem consecutus esset. Erit igitur libertus orcinus, non eius, qui fideicommissam libertatem debebat. §. 13. Si alter sine successore decesserit, alter ex iusta causa absit, exstat rescriptum divorum Marci et Veri, perinde dicentium eum ad libertatem perventurum, ac si ab eo, qui sine successore decessisset, et ab eo, qui ex iusta causa abesset, ad libertatem, ut oportuit, perductus esset. §. 14. Eleganter quaeri potest: cum heres sine successore decesserit, utrum exspectari debeat, donec certum sit, heredem vel bonorum possessorem non exstiturum, an vero etiam dum incertum est, forte deliberante herede scripto, possit ad libertatem pervenire? Et melius est, exspectari oportere, quoad certum esse coeperit, successorem non exstiturum. §. 15. Imperator noster Antoninus rescripsit: eum, cui fideicommissa libertas deberetur, sine libertate aliquid ex testamento heredis accipere non posse. §. 16. Divus etiam Marcus rescripsit: fideicommissas libertates neque

aetate, neque conditione, neque mora non praestantium tardiusve reddentium corrumpi, aut in deteriorem statum perduci. §. 17. Quanquam ex irritis codicillis libertates non debentur, attamen si heres hos codicillos ratos habuit, et ex his quaedam praestitit, et servos praestandae fideicommissae libertatis gratia in libertate morari voluit, ad iustam libertatem eos pervenisse, rescripto Imperatoris nostri et divi patris eius declaratur.

XXXI. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Alieno servo dari potest per fideicommissum libertas, si tamen eius sit, cum quo testamenti factio est. §. 1. Quum intestato moriturus fidei filii commisisset, ut servum manumitteret, et postumus ei natus fuisset, divi Fratres rescripserunt, quia dividi non potest, ab utroque praestandum. §. 2. Qui fideicommissariam libertatem debet, etiam eo tempore, quo alienare prohibitus erit, manumittere poterit. §. 3. Si patronus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, quia eum praeterierit libertus, non cogetur vendere servum proprium, quem rogatus erat a liberto suo manumittere. §. 4. Si is, cuius servus est, nolit eum vendere, ut manumitteretur, nullae Praetoris partes sunt. Idem est, et si pluris iusto vendere velit. Sin autem certo quidem pretio, quod non prima facie videtur esse iniquum, dominus servum vendere paratus est, is vero, qui rogatus est manumittere, immodicum id esse nititur, Praetoris partes erunt interponendae, ut iusto pretio volenti domino dato, libertas ab emtore praestetur. Quodsi et dominus vendere paratus sit, et servus velit manumitti, cogendus est heres redimere et manumittere, nisi dominus velit servum manumittere, ut actio sibi pretii in heredem detur. Idque faciendum est, etiam si heres latitet; et ita Imperator Antoninus rescripsit.

XXXII. *Maecianus libro XV. Fideicommissorum.* Sed si alienare quidem sit paratus, non ante tamen id velit facere, quam sibi in pretium satisfiat, non erit manumittere compellendus, ne et servum manumittat, et interdum nihil aut minus consequatur, si forte is, qui rogatus est manumittere, solvendo non sit. §. 1. Invito tamen servo neque alii, neque domino eam rem persequi concedendum est, quia non tale sit hoc fideicommissum, ex quo domino quid acquiratur, alioquin ipsi datum videretur. Quod potest contingere, si testator pluris eum servum, quam quanti est, redimi ac manumitti voluit; nam tunc et domino erit fideicommissi persecutio, cuius interest, praeter verum pretium id, quod plus ei iussus est dare, consequi, et servi, ut ad libertatem perveniat. §. 2. Quod eveniet, et si rem alienam certa pecunia redimere atque alii praestare heres vel legatarius intelligeretur; namque tunc et domino rei, et ei, cui eadem praestari deberet, persecutionem esse; utriusque enim interesse, et domini, ut praeter pretium accipiat, quo pluris eam testator redimi iussit, et eius, cui relicta est, uti eam habeat.

XXXIII. *Paulus libro III. Fideicommissorum.* Si filius defuncti rogatus fuerit servum sui patris manumittere, dicendum est, posse eum etiam contra tabulas habere, et operas imponere; hoc enim potuisset, etiam si directam libertatem accepisset, quasi patroni filius. §. 1. Erit Rubriano senatusconsulto locus, etiam si sub conditione libertas data sit, si modo per ipsum servum non fiet, quo minus conditioni pareat. Nec refert, in dando, an in faciendo, an in aliquo casu conditio consistat. Immo etiam amittit libertum heres, si conditioni impedimentum fecerit, etsi filius defuncti sit, quamvis alio iure habiturus sit libertum; nonnullam enim et hic poenam patitur; nam et si in servitutem petierit, aut capitis accusaverit, perdit bonorum possessionem contra tabulas. §. 2. Si is, cui servus legatus est, rogatus fuerit, ut eum manumitteret, et nolit eum accipere, compellendus est actiones suas ei praestare, si servus velit, ne intercidat libertas.

XXXIV. *Pomponius libro III. Fideicommissorum.* Invitus is, cui fideicommisso libertas relicta est, non est tradendus alii, ut ab eo manumittatur, et fiat alterius libertus, quam qui rogatus est manumittere. §. 1. Campanus ait: si minor annis viginti rogaverit heredem, ut proprium servum manumittat, praestandam ei libertatem, quia hic lex Aelia Sentia locum non habet. §. 2. Servus legatus erat Calpurnio Flacco, isque rogatus erat eum manumittere, et si non manumisisset, idem servus Titio legatus erat, et is aeque rogatus erat, ut eum manumitteret; si non manumisisset, liber esse iussus erat. Sabinus dicit: inutiliter legatum fore, et ex testamento eum continuo liberum futurum.

XXXV. *Maecianus libro XV. Fideicommissorum.* Caii Cassii non est recepta sententia existimantis, et heredi et legatario remittendam interdum proprii servi manumittendi necessitatem, si vel usus eius tam necessarius esset, ut eo carere non expediret, veluti dispensatoris paedagogive liberorum, vel tantum delictum est, ut ultio remittenda non esset. Visum est enim ipsos in sua potestate habuisse; nam potuisse discedere a causa testamenti, qua non omissa, debere voluntati defuncti obsequi.

XXXVI. *Idem libro XVI. Fideicommissorum.* Neque infantes, neque furiosi, neque ab hostibus capti, neque hi, quos religio, aut honestior causa, vel calamitas aliqua, vel maior res familiaris, aut capitis famaeve periculum, aut similis causa moretur, Rubriano senatusconsulto continentur, ac ne pupilli quidem, qui tutores non habent, aut eos habent, quos earum quae causa detinet. Sed nec si hi data opera sui potestatem non faciunt, puto pupillis libertos eripi, quia et iniquum est, facto tutoris, qui forsitan solvendo non sit, pupillum damno affici, et senatusconsulto non continetur alius quis, quam qui ex causa fideicommissi debet praestare libertatem. Quid ergo est? Dasumiano senatusconsulto subvenitur his, quo cautum est de his, qui iusta ex causa abessent, ut nec libertas impediatur, nec libertus eripiatur his, qui fraude careant. §. 1. Si per procuratorem quis defendatur, semper iusta ex causa abesse dicitur, nec libertus ei eripitur. §. 2. Nihil facit ad interpellandam iurisdictionem eius, qui de fideicommissa libertate cognoscit, privilegium cuiusque vel civitatis, vel corporis, vel officii, in quo quisque est, vel conditio personarum.

XXXVII. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Si pure data sit fideicommissa libertas, et is servus rationes administrasse dicatur, divus Marcus rescripsit, moram libertati non esse faciendam, ex continenti tamen arbitrum dandum esse, qui computationem ineat. Verba rescripti ita se habent: *Aequius videtur, Trophimo ex causa fideicommissi praestari libertatem, quam sine conditione reddendarum rationum datam esse constat; nec enim humanum fuerit, ob rei pecuniariae quaestionem libertati moram fieri. Qua tamen repraesentata confestim arbiter a Praetore erit dandus, apud quem rationem, quam administrasse eum apparuit, ex fide reddat.* Tantum igitur rationes reddere cogetur. Sed an et reliqua restituere debeat, nihil adiicitur; nec puto cogendum; nam de eo, quod in servitute gessit, post libertatem conveniri non potest. Corpora plane rationum, et si quas res vel pecunias ex his detinet, cogendus est per Praetorem restituere, item de singulis instruere.

XXXVIII. *Paulus libro III. Decretorum.* In testamento, quod perfectum non erat, alumnae suae libertatem et fideicommissa dedit. Quum omnia veluti ab intestato filii egissent, quaesiit Imperator, an ut ex causa fideicommissi manumissa fuisset? Et interlocutus est: etiam si nihil ab intestato pater petisset, pios tamen filios debuisse manumittere eam, quam pater dilexisset; pronuntiavit igitur recte eam manumissam, et ideo fideicommissa etiam ei praestanda.

XXXIX. *Idem libro XIII. Responsorum.* Paulus respondit: etsi alienus inveniatur servus, quem ut suum testator ab uno ex heredibus voluerit manumitti, tamen cogendum eum, qui rogatus est, redimere eum et manumittere, quoniam non putavit similem esse causam libertatis et fideicommissi pecuniarii. §. 1. Paulus respondit: His verbis: *πίστευσον δέ μοι, Ζώϊλε, ὅτι τὰς χάριτάς σοι ἀποδώσει ὁ υἱός μου Μαρτιάλιος καὶ σοὶ, καὶ τοῖς σοῖς παισίν,* *) in plena voluntate defuncti contineri circa benefaciendum coniunctis personis et Zoilum; qui si servi sint, nihil tam gratum his praestari posse, quam libertatem, ideoque Praesidem debere sequi voluntatem defuncti.

XL. *Idem libro XV. Responsorum.* Lucius Titius Septiciae filiae suae naturali Concordiam ancillam suam donavit; idem postea testamento filiae suae cum aliis quibusdam ancillam suprascriptam legavit, ut manumitteretur. Quaero: an Septicia filia naturalis ancillam suprascriptam manumittere cogi possit? Paulus respondit: si vivo patre naturali donatio ancillae fuit, neque patris naturalis iudicium in ceteris legatis filia agnovit, non posse eam com-

*) *Crede mihi Zoile, gratias tibi referet filius meus Martialis, immo non tibi solum, sed et filiis tuis.*

pelli, ancillam propriam ex causa fideicommissi manumittere. §. 1. Lucius Titius Stichum servum Maevio legavit, et petiit, ut neque ab eo, neque ab herede eius unquam manumitteretur. Paulus respondit: testatorem potuisse postea hunc servum ad libertatem perducere, quia non sibi legem dixisset, sed legatario.

XLI. *Scaevola libro IV. Responsorum.* *Thais ancilla mea, quum heredi meo servierit annos decem, volo sit mea liberta.* Quaeritur: quum libertam suam esse voluerit, nec id heres facere potuerit, nec directa pure data sit libertas, an etiam post decem annos in servitute remaneret? Respondit: nihil proponi, cur non Thaidi libertas debeatur. §. 1. Lucius Titius ita cavit: *Maevi fili carissime, te rogo, ut, si Stichus, et Damas, et Pamphilus te promeruerint, aere alieno liberes, ne alterius, quam tuam servitutem experiantur.* Quaero: an, si per heredem steterit, quo minus aes alienum exsolveretur, ex causa fideicommissi libertatem consequi possint? Respondit: non quidem imputandum heredi, si pro commoditatibus rei suae administrandae aes alienum tardius exsolverit, verum si manifeste studium non solventis ei rei paratum, ut libertatibus mora fieret, probaretur, repraesentandas libertates. §. 2. Tutoris, quem et ipsum testamento liberis dederat, fidei commisit de manumittendis servis ipsius tutoris; sed is a tutela excusatus fuerat. Quaero: an eisdem servis libertatem praestare deberent tutores, qui in locum excusati dati tutelam administrarent? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, libertates et ab heredibus scriptis videri datas. §. 3. *Seio auri libras tres, et Stichum notarium, quem peto manumittas;* Seius eodem testamento tutor datus a tutela se excusavit. Quaeritur: an nihilo minus fideicommissa libertas debeatur. Respondit: nihil proponi, cur non debeatur. §. 4. Sorore sua herede instituta, de servis ita cavit: *Βούλομαι καὶ παρακαλῶ, γλυκυτάτη μου ἀδελφή, ἐν παρακαταθήκῃ σε ἔχειν Στίχον καὶ Δάμαν τοὺς πραγματευτάς μου, οὓς ἐγὼ οὐκ ἠλευθέρωσα, ἄχρις ἂν τὰς ψήφους ἀποκαταστήσωσιν. ἐὰν δὲ καί σοι ἀρέσωσιν, ἐμήνυσά σοι τὴν γνώμην μου.* *) Quaero: si paratis actoribus rationes reddere heres libertatem non praestet, dicendo eos non placere sibi, an audienda esset? Respondit: non spectandum, quid heredibus displiceat, sed id, quod viro bono possit placere, ut libertatem consequantur. §. 5. Lucia Titia heredum fidei commisit, uti Pamphilam ancillam Seiae cum filiis eius redimerent et manumitterent, et iuridicus, quanti singuli essent redimendi, aestimavit; medio tempore Pamphila, antequam pecunia solveretur, peperit. Quaero: id, quod natum est ex Pamphila, utrum ad heredes Seiae, an ad heredem Titiae pertineat? Respondit: id, quod natum est ex Pamphila, eius quidem esse, cuius ea fuerat tunc, quum pareret; verum heredem, si moram fideicommissae libertati fecit, compellendum partum quoque ad libertatem perducere. §. 6. Lucius Titius ita testamento cavit: *Medicos tibi commendo illum et illum; in tuo iudicio erit, ut habeas bonos libertos et medicos. Quodsi ego libertatem eis dedissem, veritus sum, quod sorori meae carissimae fecerunt medici servi eius manumissi ab ea, qui salario expleto reliquerunt eam.* Quaero: an fideicommissa libertas suprascriptis competere potest? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non necessitatem heredibus impositam, sed arbitrium permissum. §. 7. Titius Sticho servo suo libertatem sic dedit, si rationes dederit. Quaero: an ratio per eum gesta ita computari debeat, ut damna, quae casu contigerunt, ad onus reliquorum non pertineant? Respondit: in negotio, quod voluntate domini administrasse proponatur, ea damna, quae casu ita acciderint, ut servo nihil possit imputari, non pertinere ad reliquorum onus. §. 8. Item quaero: quum omne peculium reddere iussus sit, an ita peculium computari debeat, ut id solum peculii esse videatur, quod quaque ex causa domino debeat superesse? Respondit: in ea specie, de qua quaereretur, non debere deduci ex peculio, quod domino debeatur. §. 9. Item quaero: an, si ex reliquis in peculium aliquid converterit, deduci hoc ex peculio reddendo debeat? Respondit: si id, quod ex causa, quae proponeretur, in peculium versum est, reliquorum nomine solutum est, satis fieri conditioni, si id, quod reliquum est peculii, solvatur. §. 10. Libertatem ita testamento dedit: *Cupitum servum meum, quum Marcianus filius meus sedecim annos impleverit, rationibus redditis liberum esse volo;* post mortem testatoris tutores Cupito exactionem commiserunt, isque nummos redactos expensavit eisdem tutoribus; deinde filius impubes decessit, cui mater heres exstitit, et tutorem filii tutelae iudicio condemnatum habuit; Cupitus ad libertatem proclamat eo tempore, quo, si viveret Marcianus, annos sedecim aetatis habiturus esset, offerens rationes unius anni in diem mortis testatoris, quo ceterae subscriptae fuerunt. Quaesitum est: an eas quoque rationes, quas tutores periculo suo egerunt, Cupitus reddere compelli debeat? Respondit: eum, de quo quaeritur, conditioni rationis reddendae ita videri paruisse, si omne ex eo, quod gessit, et recte desiderari potest, reddiderit; nam alteram conditionem humaniore interpretatione ita accipi posse, ut defuncto pupillo tempus, quo, si viveret, sedecim annos impleret, exspectare satis fuerit. §. 11. *Stichus et Damas servi mei, si rationes reddideritis, liberi estote.* Quaesitum est: an non solum rationes, verum si qua alia consilio et fraude eorum amota sunt, praestari ab his debeant, ut ad libertatem perveniant? Respondit: rationum reddendarum conditione contineri omne, quod quoquo genere servi actum fidemque respiceret. §. 12. Intra certa tempora conditioni reddendarum rationum non paruerunt; postea parati erant. Quaesitum est: an perveniant ad libertatem? Respondit: si per ipsos stetisset, quo minus intra tempora praescripta conditioni parerent, non idcirco liberos fore, quod postea rationes velint reddere. §. 13. *Ab heredibus meis peto, fideique eorum committo, quum filius meus sedecim annos impleverit, Stichum rationibus redditis manumittant.* Quaero: an eundem servum testator in diem usque pubertatis filii sui actum agere voluerit? Respondit: manifestum esse, testatorem huius quoque actus rationem a Sticho reddi voluisse. §. 14. *Stichus servus meus iubeo ut det praestet filiae et uxori meae, heredibus meis, sine ulla controversia tot aureos, et ut ipsum manumittant, fidei eorum committo.* Quaesitum est: quum uxor ab hereditate abstinuerit, utrum duabus, an filiae praestare debeat? Respondit: filiae, quae heres ex asse exstitisse proponeretur, pro solido dandum. §. 15. Herede filio suo ex asse instituto, libertatem dedit in haec verba: *December dispensator meus, Severus villicus, et Victorina villica, Severi contubernalis, in annos octo liberi sunto; quos in ministerio filii mei esse volo. Te autem Severe fili carissime peto, uti Decembrem et Severum commendatos habeas, quibus praesentem libertatem non dedi, ut idonea ministeria haberes; quos spero te et libertos idoneos habiturum.* Quaero: quum eo tempore, quo Titius testamentum faciebat, filius natus annorum fuerit novem, et Titius post biennium et sex menses decesserit, anni octo, in quos libertas erat dilata, ex testamenti facti tempore, an vero ex mortis numerari debeant? Respondit: posse videri, testatorem eos annos octo dilatae libertatis comprehendisse, qui computandi sunt a die testamenti facti, nisi aliud voluisse testatorem probaretur. §. 16. *Spendophorus, quum filia mea in familia nupserit, si rationes idonee filiae meae administratas reddiderit, liber esto;* filia quum adhuc impubes esset, vivo patre decessit, et ex substitutione Seius heres exstitit. Quaero: quum Spendophorus rationes pupillae non administraverit, et vivo patrefamilias desierit ipsius rationes administrare, et si viveret Titia, annos haberet amplius duodecim, an ex testamento liber sit? Respondit: si nullas rationes administrasset, quas reddere heredi deberet, secundum ea, quae proponerentur, liberum esse. §. 17. *Stichum rationibus redditis manumitti volo;* Stichus arcarius probante domino nomina fecit, et rationes a domino scriptas exhibuit, nec postea nomen ullum fecit. Quaero: an, si qui minus solvendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati, nondum videatur conditioni satisfactum? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non pertinere ad onus reddendarum rationum, quod solvendo non sint debitores.

XLII. *Maecianus libro VII. Fideicommissorum.* Antoninus Pius Augustus noster, quo militum suorum per omnia rata esset voluntas suprema, quum et institutus, et substitutus in continenti, priusquam adirent hereditatem, decessissent, eos, quibus ab his et libertas, et hereditas a milite per fideicommissum data esset, perinde liberos et heredes esse iussit, ac si utrumque directo accepissent; eorum

*) *Volo et a te peto, soror suavissima, Stichum et Damam actores meos, quos ego, quoad rationes reddiderint, non manumisi, tibi esse commendatissimos. Quodsi ipsi tibi quoque probentur, exposui tibi meam sententiam.*

autem, qui a pagano libertatem et hereditatem per fideicommissum acceperant, quum aeque in continenti et institutus et substitutus decessisset, satis habuit libertatem confirmare.

XLIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Fideicommissa libertas non debetur ei, quem postea vinxit dominus.

XLIV. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* De libertate fideicommissaria praestanda servus cum domino recte contendit.

XLV. *Ulpianus libro V. Disputationum.* Si debitor rogatus sit a creditore ancillam suam pigneratam manumittere, defendendum est, fideicommissariam libertatem utiliter esse relictam a debitore. Quid enim interest, certa quantitas ab eo relinquatur, an fideicommissaria libertas? Et sive plus sit in pretio, sive minus, cogitur libertatem praestare, si modo semel agnovit voluntatem creditoris. Agnovisse autem sic accipimus, si forte, quum conveniretur ab herede, usus est exceptione, vel alias voluntatem suam ostendit; nam si conveniatur debitor ab herede creditoris, doli exceptione uti potest in id, quod interterit debitoris, ancillam suam habere. §. 1. In fideicommissaria libertate, quamvis quis modicum legatum fuerit consecutus, necesse habet servum suum manumittere; pecuniarium enim fideicommissum si divisum fuerit, sane iniuriam facit tam libertati, quam fideicommissario. Satius est igitur eum, qui agnovit legatum, onerari, quam libertatem intercidere. §. 2. Quoties servo vel ancillae fideicommissaria libertas relinquitur, in ea conditione est, ut, quoad manumittatur, servilis conditionis sit. Et quidem si nullam moram praestandae libertati, qui praestare debet, fecit, nihil de statu eorum mutatur, ideoque eos interim legari posse, sed cum sua causa, constat.

XLVI. *Idem libro VI. Disputationum.* Fideicommissa libertas ita potest dari: *heres, si volueris, fidei tuae committo, ut Stichum manumittas*, quamvis nihil aliud in testamento potest valere ex nutu heredis. §. 1. Plane et ita: *si Stichus voluerit*, potest ei libertas adscribi. §. 2. Sed et si ita adscriptum sit: *si Seius voluerit, Stichum liberum esse volo*, mihi videtur posse dici, valere libertatem, quia conditio potius est, quemadmodum si mihi legatum esset, si Titius Capitolium ascenderit. §. 3. Quodsi ita scriptum sit: *si heres voluerit*, non valebit, sed ita demum, si totum in voluntate fecit heredis, si ei libuerit. Ceterum si arbitrium illi quasi viro bono dedit, non dubitabimus, quin libertas debeatur. Nam et eam libertatem deberi placuit: *si tibi videbitur, peto manumittas*; ita enim hoc accipiendum, si tibi quasi viro bono videbitur. Nam et ita relictum: *si voluntatem meam probaveris*, puto deberi, quemadmodum: *si te meruerit quasi virum bonum*, vel: *si te non offenderit quasi virum bonum*, vel: *si comprobaveris*, vel: *si non reprobaveris*, vel: *si dignum putaveris*. Nam et quum quidam graecis verbis ita fideicommissum dedisset: τῷ δεῖνι, ἐὰν δοκιμάσῃς, ἐλευθερίαν δοθῆναι βούλομαι,*) a divo Severo rescriptum est, fideicommissum peti posse. §. 4. Quanquam autem in heredis arbitrium conferri, an debeatur, non possit, quando tamen debeatur, conferri potest. §. 5. Quidam quum tres servos legasset, fidei heredis sui commisit, ut ex his duos, quos vellet, manumitteret. Fideicommissa libertas valebit, et quos ex his volet, heres manumittet; quare si eos vindicaret legatarius, quos heres vult manumittere, exceptione doli repelletur.

XLVII. *Iulianus libro XLII. Digestorum.* Si pater duos filios heredes instituerit, et agnatione postumi ruptum testamentum fuerit, quamvis hereditas pro duabus partibus ad eos pertineat, tamen fideicommissae libertates praestari non debent, sicuti ne legata quidem aut fideicommissa praestare coguntur. §. 1. Si, quum alienum servum heres rogatus sit manumittere, item communem, vel eum, in quo ususfructus alienus est, latitet, non inique senatusconsulto libertatibus succurretur. §. 2. Si Sticho libertas per fideicommissum data fuerit sub conditione, si rationes reddidisset, et is absente herede paratus sit reliqua solvere, Praetoris officio continetur, ut virum bonum eligat, cuius arbitrio rationes computentur, et pecuniam, quae ex computatione colligitur, deponat, atque ita pronuntiet, libertatem ex causa fideicommissi deberi. Haec autem fieri conveniet, si heres ex iusta causa aberit; nam si latitaverit, satis erit, liquere Praetori, per servum non stare, quo minus conditioni pareat, atque ita pronuntiare de libertate oportebit. §. 3. Cum sub conditione legato servo libertas datur, non aliter fideicommissario tradi debet, quam ut caveatur, exsistente conditione traditum iri eum. §. 4. Quaedam, quum in extrema esset valetudine, praesentibus honestis viris compluribus, et matre sua, ad quam legitima hereditas eius pertinebat, ita locuta est: *Ancillas meas Maeviam et Seiam liberas esse volo*, et intestata decessit. Quaero: si mater ex senatusconsulto legitimam hereditatem eius non vindicasset, et hereditas ad proximum cognatum pertinuisset, an fideicommissa libertas deberetur? Respondi: deberi; nam eam, quae in extremis dixisset: *ancillas meas illam et illam liberas esse volo*, videri ab omnibus, qui legitimi heredes aut bonorum possessores futuri essent, petisse, ut hoc fieri possit.

XLVIII. *Idem libro LXII. Digestorum.* Quum in testamento scriptum esset: *Stichum Titio lego*, vel: *heres meus dato ita, ut cum Titius manumittat*, dixi, potenti legatario Stichum exceptionem doli mali obstaturam, nisi caverit, se libertatem secundum voluntatem defuncti praestiturum.

XLIX. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Si is, cui servus legatus est, rogatus manumittere latitet, orcinum fieri libertum respondit. Idem fore, et si non legatarii, sed heredis fidei commissum esset. Sed et si non omnium, sed quorundam heredum fidei commissum sit, aeque dicendum, orcinum fieri; in eos autem, qui latitaverint, coheredibus, a quibus redimendae partes essent, utilem actionem eo nomine dari debere, vel etiam familiae erciscundae iudicio recte eos acturos.

L. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Si servus legatus et per fideicommissum manumissus sit, Cervidius Scaevola consultus putabat, novissimam scripturam valere, sive libertas sit, sive legatum, quia quum libertatem datam postea placeat adimi, et per legatum constat posse adimi; sed si in obscuro sit, qua mente post libertatem legaverit eundem servum, in obscuro libertatem praevalere. Quae sententia mihi quoque verior esse videtur.

LI. *Idem libro IX. Institutionum.* Non tantum ipse, qui rogatus est manumittere, ad libertatem perducere potest, sed et successores eius, sive emtione, sive quo alio modo successerint. Sed et si nemo successor exstiterit, ad fiscum ita transit, ut libertas ab eo praestetur. §. 1. Is autem, qui rogatus est manumittere, etiam eo tempore, quo alienare prohibetur, potest manumittere. §. 2. Si alienum servum quis rogatus fuerit manumittere, quum ei pecunia certa legata esset, ut emat eum et manumittat, et dominus nolit eum vendere, legatum retinet ex voluntate defuncti. §. 3. Cui per fideicommissum libertas debetur, liberi quodammodo loco est, et statuliberi locum obtinet; vel eo magis, quod nec in alium transferendus est, ut aut libertas eius impediatur, aut iura patronorum graviora experiatur. §. 4. Senatusconsulto Dasumiano cautum est, ut, si ex iusta causa absit, qui fideicommissam libertatem debet, et hoc pronuntiatum fuerit, perinde libertas competat, atque si ut oportet ex causa fideicommissi manumissus esset. §. 5. Abesse autem is intelligitur, qui a tribunali abest. §. 6. Et quia de heredibus tantum cautum erat, adiectum est eodem senatusconsulto, ut, quicunque fideicommissam libertatem debeat, ex quacunque causa pronuntiatum fuerit, eum eosve abesse, perinde habeatur, atque si ut oportet ex causa fideicommissi manumissus esset. §. 7. Sed Articuleiano senatusconsulto cavetur, ut in provinciis Praesides provinciae cognoscant, licet heres non sit eius provinciae. §. 8. Sed si non hereditarium servum quis rogatus fuerit manumittere, sed proprium, ex senatusconsulto Iunciano post pronuntiationem pervenit ad libertatem. §. 9. Sive iusta ex causa abest, sive latitat, sive praesens non vult manumittere, pro absente eum haberi, divus Pius rescripsit. §. 10. Emtor quoque ut manumittat, eodem senatusconsulto expressum est, et ut praesens coheres perinde manumittat, atque si traditum a coherede accepisset. §. 11. Quod et in impuberis persona coheredis, qui non erat rogatus manumittere, eundem principem rescripsisse, relatum est. §. 12. Sed si matrimonii causa quis manumittere rogatus est, non est cogendus eam uxorem ducere, sed sufficit fideicommissa libertas.

LII. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Posteaquam

*) *Illi, si probaveris, libertatem dari volo.*

a creditore alienati sunt servi, quibus fideicommissa libertas adscripta est, non nisi ex iusta causa adversus heredem subveniri eis posse.

LIII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Si quis rogatus ancillam manumittere moram fecerit, si interea enixa fuerit, constitutum est, huiusmodi partum liberum nasci, et quidem ingenuum. Sed sunt constitutiones, quibus cavetur, statim ex quo libertas deberi coeperit, ingenuum nasci; et hoc magis est sine dubio sequendum, quatenus libertas non privata, sed publica res est, ut ultro is, qui eam debet, offerre debeat. §. 1. Sed si nondum debita libertate fideicommissa ancilla peperit, studio tamen heredis fuerit effectum, ut nondum libertas deberetur, veluti quod tardius adierit hereditatem, ut qui nati sint ex ancilla, servi eius fiant, placet manumittendos, sed tradi matri oportere, ut ab ea manumitterentur, et liberti potius matris fiant; nam quos indignus est heres servos habere, ne quidem libertos habebit.

LIV. *Maecianus libro XVI. Fideicommissorum.* Si mater, postquam filium accepit, vel qui in eius locum successit, praestare nolint libertatem, compellendi sunt. Amplius si mater aut nollet sibi filium tradi, aut in rerum natura esse desisset, non ab re est dicere, nihilo minus ita natis ab herede libertatem praestari.

LV. *Marcianus libro IV. Regularum.* Sed et si non data opera tardius adierit, sed dum de adeunda hereditate deliberat, idem dictum est. Et si postea cognovit, se heredem institutum, quam ancilla peperit, placet hoc quoque casu subveniendum esse; hoc tamen casu ipse manumittere debebit, non matri tradere. §. 1. Sed si directo libertas data fuerit ancillae, et horum aliquid evenerit, quemadmodum natis subvenietur? nam ibi quidem petitur fideicommissa libertas, et Praetor parvulis subvenit; cum vero directo libertas datur, non petitur. Sed etiam hoc casu puto natis subveniendum esse, ut aditus Praetor in rem matri decernat actionem exemplo fideicommissariae libertatis. Sic denique et Marcellus libro sexto decimo Digestorum scripsit: et ante aditam hereditatem usucaptis, qui testamento manumissi sunt, subveniendum esse, ut eis libertas conservetur, utique per Praetorem, quamvis et his imputari possit, quare usucapti sint; in parvulis autem nulla deprehenditur culpa.

LVI. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius testamento ita cavit: *Si quos codicillos reliquero, valere volo. Si quis mihi ex Paula, quae uxor mea fuit, intra decem menses natus natave erit, ex semisse heredes sunto; Caius Seius ex semisse heres esto. Stichum et Pamphilum servos meos, et Erotem et Diphilum peto et fidei heredum committo, ut, quum ad pubertatem liberi mei pervenerint, manumittant*; deinde novissima parte ita cavit: *Quodsi mihi liberi nati non erunt, aut intra pubertatem decesserint, tunc heredes ex paribus partibus sunto Mucius et Maevius. Legata, quae priore testamento, quo filios et Seium heredes institui, reliqui, praestari volo et a sequentibus heredibus*; deinde codicillis ita cavit: *Lucius Titius heredibus primis et substitutis salutem. Peto ut ea, quae testamento cavi legavi, et ea, quae codicillis cavero legavero, praestetis.* Quaero: quum liberi Lucio Titio nati non sint, an Sticho, et Pamphilo, et Eroti, et Diphilo servis confestim fideicommissa libertas praestari debeat? Marcellus respondit: conditionem, quae libertati eorum, de quibus quaereretur, si filii heredes exstitissent, apposita esset, repetitam non videri, ideoque confestim libertatem praestandam esse et a primis et a substitutis heredibus. Nam, ut supra scriptum est, petiit, ut quae testamento cavisset praestarentur; cavit autem de libertate eorum servorum, atquin sub conditione cavit, et si alterius generis conditio esset, exspectanda esset; sed non est verisimile, ut hoc in ista conditione cogitaverit, quum fidei substitutorum committeret, qui admitti ad hereditatem non possent, si impleretur conditio.

TIT. VI.
DE ADEMTIONE LIBERTATIS.

I. *Terentius Clemens libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Cum libertas lege adimitur, aut pro non data haberi debet, aut certe perinde observari, ac si a testatore ademta esset.

TIT. VII.
DE STATULIBERIS.

I. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Statuliber est, qui statutam et destinatam in tempus vel conditionem libertatem habet. §. 1. Fiunt autem statuliberi vel conditione expressa, vel vi ipsa. Conditione expressa quid sit, manifestum est. Vi ipsa, cum creditores fraudandi causa manumittuntur; nam dum incertum est, an creditor iure suo utatur, interim statuliberi sunt, quoniam fraus cum effectu in lege Aelia Sentia accipitur.

II. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Qui statuliberi causam apprehendit, in ea conditione est, ut, sive tradatur, salva spe libertatis alienetur, sive usucapiatur, cum sua causa usucapiatur, sive manumittatur, non perdat spem orcini liberti. Sed statuliberi causam non prius servus nanciscitur, nisi adita vel ab uno ex institutis hereditate. Ceterum ante aditionem sive traditur, sive usucapitur, sive manumittitur, spes statutae libertatis intercidit. §. 1. Sed si in impuberis tabulis libertas servo sit adscripta, an vivo pupillo, post aditionem videlicet hereditatis patris, statuliber sit? Cassius negat; Iulianus contra existimat; quae sententia verior habetur. §. 2. Plus scripsit Iulianus: et si legatus sit servus ab herede patris, liber esse iussus in pupillaribus tabulis, praevalere libertatis dationem. §. 3. Si in primis tabulis sub conditione servus cum libertate ex parte dimidia heres sit institutus, an statuliberi causam obtineat, ut adeunte coherede cum sua causa usucapiatur? Et quum a semetipso acceperit libertatem, non potest statuliberi causam obtinere. Plane si conditio hereditatis deficiat, quo casu secundum Iulianum libertatem adipiscitur, dicendum est, statuliberi causam obtinere, eo quod non a semetipso, sed a coherede accepisse libertatem creditur. §. 4. Quocunque gradu pupillo servus cum libertate substitutus sit, necessarii causam obtinet. Quae sententia utilitatis causa recepta est, et a nobis probatur. Celsus quoque putat libro quinto decimo, cum libertate substitutum statuliberi causam obtinere.

III. *Idem libro XXVII. ad Sabinum.* Statuliberos conditioni parere oportet, si nemo eos impediat, et sit conditio possibilis. §. 1. Sed si in heredis persona iussus sit parere conditioni, quid dici debeat? Et si quidem paruit conditioni, statim liber est, etiam invito herede; quodsi non patitur heres pareri, (puta offert decem, quae dare iussus erat) procul dubio liber est, quia per heredem stare videtur, quo minus conditionem impleat. Et parvi refert, de peculio ei offerat, an ab alio accepta; receptum est enim, ut servus peculiares quoque nummos dando perveniat ad libertatem, sive ipse heredi, sive alii dare iussus est. §. 2. Inde quaeritur: si forte debeatur pecunia huic servo vel ab herede, quod in domini rationem plus erogaverit, vel ab extraneo, nec velit heres debitorem convenire, vel statulibero solvere pecuniam, an debeat ad libertatem pervenire, quasi moram per heredem patiatur? Et aut legatum huic statulibero fuit peculium, aut non. Si legatum peculium fuit, Servius scribit, moram eum libertatis passum ob hoc ipsum, quod ei aliquid ex ratione dominica deberetur, nec ei ab herede praestaretur. Quam sententiam et Labeo probat. Idem Servius probat, et si in eo moram faciat heres, quod nolit exigere a debitoribus; nam perventurum ad libertatem ait. Mihi quoque videtur verum, quod Servius ait. Quum igitur veram putemus sententiam Servii, videamus, an, et si non fuerit praelegatum peculium servo, idem debeat dici? constat enim, statuliberum de peculio posse dare, vel ipsi heredi dare iussum, vel alii; et si eum dare impediat, perveniet statuliber ad libertatem. Denique etiam remedii loco hoc monstratur domino statuliberi, ut eum extraneo iussum dare prohibeat, ne et nummos perdat cum statulibero. Proinde defendi potest, et si non vult exigere, vel ipse solvere, ut hic habeat, unde conditioni pareat, libertatem competere; et ita Cassius quoque scribit. §. 3. Non solum autem si dare iussum dare prohibeat, statuliber ad libertatem pervenit, verum etiam si ascendere Capitolium iussum ascendere vetet, item si Capuae dare iussum Capuam ire prohibeat; nam qui prohibet servum proficisci, intelligendus est impedire magis velle libertatem, quam operis servi uti. §. 4. Sed et si iussum coheredi dare non patiatur unus ex heredibus dare, aeque liber erit; sed is, cui iussus erat dare, et liber esse, familiae erciscundae iudicio ab eo, quidem-

pediit, consequetur, quod sua intererat, prohibitum statuliberum non esse. §. 5. Si decem iussus dare, et liber esse, quinque det, non pervenit ad libertatem, nisi totum det; interim igitur vindicare quinque nummos dominus eorum potest. Sed si residuum fuerit solutum, tunc etiam id alienatum est, cuius ante dominium non erat translatum; ita pendebit praecedentis summae alienatio, sic tamen, ut non retro nummi fiant accipientis, sed tunc, quum residua summa fuerit exsoluta. §. 6. Si plus, quam iussus erat, dederit statuliber, puta decem iussus dare viginti dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit, pervenit ad libertatem, et superfluum potest repetere. §. 7. Si quis servum iussum decem dare, et liberum esse, vendiderit sine peculio, utrum statim liber sit, quasi prohibitus videatur de peculio dare hoc ipso, quod sine peculio distractus est, an vero quum fuerit prohibitus peculium tangere? Et puto tunc demum liberum fore, quum volens dare prohibeatur, non statim ubi venit. §. 8. Si quis servum iussum decem dare, et liberum esse, operari prohibeat, vel si, quod ex operis suis meret, abstulerit ei heres, vel si, quod ex mercedibus suis coëgit, heredi dederit, an ad libertatem perveniat? Et puto, si quidem ex operis dederit, vel undecunque dederit, ad libertatem perventurum; quodsi prohibeatur operari, non fore liberum, quia operari domino debet. Plane si ei ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore arbitror, quia de peculio dare prohibetur. Sane si testator vel ex operis ut det, iussit, prohibitum operari ad libertatem perventurum non dubito. §. 9. Sed et si argento subtracto vel rebus aliis distractis nummos corrasos dederit, perveniet ad libertatem, quamvis si nummos subtractos dedisset, ad libertatem non perveniret; nec enim videretur dedisse, sed magis reddidisse. Sed nec si aliis surripuerit nummos, et heredi dederit, ad libertatem perveniet, quia avelli nummi ei, qui accepit, possunt. Plane si sic consumti fuerint, ut nullo casu avelli possint, competet libertas. §. 10. Non solum autem si heres moram facit libertati, sed et si tutor, vel curator, vel procurator, vel alius quivis, in cuius persona conditioni parendum est, libertatem competere dicemus. Et sane hoc iure utimur in statulibero, ut sufficiat, per eum non stare, quo minus conditioni pareat. §. 11. Si quis heredi in diebus triginta proximis morti testatoris dare iussus fuerit, deinde heres tardius adierit, Trebatius et Labeo, si sine dolo malo tardius adierit, dantem eum intra dies triginta aditae hereditatis ad libertatem pervenire; quae sententia vera est. Sed quid, si data opera traxit? an ob id statim, ut adita est hereditas, ad libertatem perveniet? quid enim, si tunc habuit, post aditam habere desiit? Sed et hic expleta videbitur conditio, quoniam per eum non stetit, quo minus impleatur. §. 12. Si quis sic acceperit libertatem: *quum decem dare poterit, liber esto,* Trebatius ait, licet habuerit decem, vel idoneus fuerit ad acquirendum et conservandum peculium, tamen non alias ad libertatem perventurum, nisi dederit, aut per eum non steterit, quo minus det; quae sententia vera est. §. 13. Stichus annua, bima, trima die denos aureos heredi si dederit, liber esse iussus est. Si prima pensione steterit per heredem, quo minus acciperet decem, exspectandam esse trimam pensionem placet, quia et tempus adiectum est, et adhuc supersunt duae pensiones. Sed si eadem decem sola habeat, quae obtulit ad primam pensionem, an etiam ad sequentem quoque prosit, si offerat? et an et ad tertiam, si sequens pensio non sit accepta? Et puto sufficere haec eadem, et poenitentiae heredis locum non esse; quod et Pomponius probat. §. 14. Quid, si servus, qui annua, bima, trima die iussus est dena dare, tota simul offerat heredi, non exspectata die? vel decem primo anno datis, secundo anno viginti obtulit? Benignius est, eum in libertatem pervenire, quum utriusque providentia infertur, et servi, quatenus maturius in libertatem perveniat, et heredis, quatenus dilatione interemta illico accipiat, quod post tempus consequi poterat. §. 15. Si ita sit libertas servo data, si quinquennio heredi servierit, deinde eum heres manumiserit, statim liber fit, quasi per eum sit effectum, quo minus ei serviat, quamvis si non pateretur eum sibi servire, non statim perveniret ad libertatem, quasi quinquennium praeterisset. Ratio huius rei evidens est; manumissus enim amplius servire non potest; at is, quem quis non patitur sibi servire, postea pati potest intra quinquennii tempus. Atquin iam quinquennio ei servire non potest; sed vel minus potest. §. 16. Item Iulianus libro sexto decimo Digestorum scripsit: si Arethusae libertas ita sit data, si tres servos pepererit, et per heredem steterit, quo minus pepererit, puta quod ei medicamentum dedisset, ne conciperet, statim liberam futuram esse; quid enim exspectamus? Idemque, et si egisset heres, ut abortum faceret, quia et uno utero potuit tres edere. §. 17. Item si heredi servire iussum statuliberum heres vendidit et tradidit, credo statim ad libertatem pervenire.

IV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Cum heres reipublicae causa abesset, et pecuniam statuliber haberet, vel exspectare debet, donec redeat is, cui dare debet, vel deponere in aedem pecuniam consignatam oportet; quo subsecuto statim ad libertatem pervenit. §. 1. Non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, ut eo tempore is, qui manumissus est, vivere non possit, aut si tam difficilem, immo paene impossibilem conditionem adiecerit, ut aliunde ea libertas obtingere non possit, veluti si heredi mille dedisset, aut quum moreretur liberum esse iussisset; sic enim libertas inutiliter datur, et ita Iulianus scribit, quia nec animus dandae libertatis est. §. 2. Servire Titio anno, et liber esse iussus, Titio mortuo non statim liber fiet, sed quum annus transierit, quod videtur non tantum sub conditione, sed etiam ex tempore data libertas; etenim absurdum est, maturius eum liberum fieri, cum conditionem non implet, quam futurus foret, si eam expleret. §. 3. Si duobus decem datis liber esse iussus sit, et unus quinque accipere noluerit, melius est dicere, posse eum eadem quinque alteri offerentem ad libertatem pervenire. §. 4. *Stichus, si Titio per triennium servierit, vel si illi centum operas dederit, liber esto.* Constat hoc modo libertatem utiliter dari posse; nam et alienus servus servire nobis potest, sicuti liber, et multo magis operas dare, nisi testator servitutis appellatione dominium magis, quam operam intellexit; ideoque si prohibet heres Titio servire, pervenit ad libertatem. §. 5. *Stichus, si heredi meo anno servierit, liber esto.* Quaerendum est: annus quomodo accipi debeat, an qui ex continuis diebus trecentis sexaginta quinque constet, an quibus libet? Sed superius magis intelligendum, Pomponius scribit. Sed et si quibusdam diebus aut valetudo, aut alia iusta causa impedimento fuerit, quo minus serviat, et hi anno imputandi sunt; servire enim nobis intelliguntur etiam hi, quos curamus aegros, qui cupientes servire propter adversam valetudinem impediuntur. §. 6. Item si decem heredi dare iussus fuerit, heres etiam per partes accipere favore libertatis cogendus est. §. 7. Ita liber esse iussus: *si Titius Capitolium ascenderit,* si Titius nolit adscendere, impeditur libertas. Idemque iuris est in similibus causis et conditionibus. §. 8. Item Cassius ait: ei, qui servire iussus est anno, illud tempus, quo in fuga sit vel in controversia, pro libertate non procedere.

V. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Statuliber rationem reddere iussus reliquum, quod apparet, solvit; de eo, quod obscurius est, satisdare paratus est. Neratius et Aristo recte putant liberum fore, ne multi ad libertatem pervenire non possint, incerta causa rationis, et genere negotii huiusmodi. §. 1. Statuliber, qui non rationes reddere, sed pecuniam iussus est dare, numerare debet, non fideiussorem dare.

VI. *Ulpianus libro XXVII. ad Sabinum.* Si statulibera serva poenae facta sit, et post damnationem statutae libertatis conditio exstiterit, quamvis ipsi statuliberae nihil proficiat, partui tamen proficere oportet, ut perinde liber nascatur, atque si mater damnata non esset. §. 1. Quid tamen, si qua conceperit in servitute, deinde ab hostibus capta pepererit ibi post exsistentem conditionem, an liberum pariat? Et interim quidem quin servus hostium sit, nequaquam dubium est; sed verius est, postliminio eum liberum fieri, quia si mater in civitate esset, liber nasceretur. §. 2. Plane si apud hostes cum concepisset, et post exsistentem conditionem edidisset, benignius dicetur, competere ei postliminium, et liberum eum esse. §. 3. Statuliber parendo conditioni in persona emtoris pervenit ad libertatem; et sciendum, hoc ad statuliberos omnis sexus pertinere. Non solum autem si evenerit haec conditio, ad eum transit, qui emit, verum etiam ad omnes, quicunque quoquo iure dominium in statulibero nacti sunt. Sive igitur legatus sit tibi ab herede statuliber, sive adiudicatus, sive usucaptus a te, sive traditus, vel quo alio iure tuus factus, sine dubio dicemus, pareri conditioni in persona tua posse. Sed et in he-

rede emtoris idem dicitur. §. 4. Si filiusfamilias heres sit institutus, et statuliber filio dare iussus est, et liber esse, sive filio sive patri dando pervenit ad libertatem, quia et ad patrem hereditatis emolumentum pervenit. Sed et si post mortem filii patri dederit, quasi heredis heredi, liber erit. Nam et si quis extraneo dare iussus sit, et liber esse, deinde hic heredi heres exstiterit, non quasi in extranei persona, sed quasi in heredis conditioni parebit. §. 5. Statuliber decem dare iussus, et liber esse, si quinque datis distractus sit, residua quinque emtori dabit. §. 6. Si servus tuus statuliberum emerit, tibi datur, quod heredibus dare iussus est. Sed et si tuo servo dederit, si modo is eum peculiari nomine emit, neque ei tu peculium ademisti, puto liberum fore, scilicet ut eo modo tibi dedisse intelligatur, perinde atque si tua voluntate cuivis alii tuorum servorum dedisset. §. 7. Si quis non dare decem, sed rationibus redditis liber esse iussus sit, an ad emtorem haec conditio transeat? videamus. Et alias sciendum est, eas demum conditiones ad emtorem transire, quae sunt in dando; ceterum quae sunt in faciendo, non transeunt, utputa si filium eius litteras edocuerit; hae enim personis eorum cohaerent, quibus adscribuntur. Rationum autem reddendarum conditio, quod ad reliqua quidem attinet, in danda pecunia consistit; quod autem ad ipsa volumina rationum tradenda, percontandasque et examinandas rationes, et dispungendas atque excutiendas, factum habet. Numquid ergo reliqua quidem et emtori dando perveniat ad libertatem, cetera in persona heredis consistant? Puto igitur et ad emtorem reliquorum solutionem transmitti; sic fiet, ut dividatur conditio; et ita Pomponius libro octavo ex Sabino scripsit.

VII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Ususfructus alienatio conditionem statuliberi secum non trahit.

VIII. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Ita liber esse iussus: *si decem dederit, liber esto,* heredi dare debet; nam qui non habet, cui det, heredi dando ad libertatem pervenit. §. 1. Si partes suas quisque heredum diversis ementibus vendiderit, quas portiones heredibus dare statuliber debuit, easdem dabit emtoribus. Labeo autem ait: si nomina duntaxat heredum in testamento posita sint; viriles partes eis dandas; si vero ita: *si heredibus dederit,* hereditarias.

IX. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Statuliberum medio tempore servum heredis esse, nemo est, qui ignorare debeat. Ea propter noxae dedi poterit, sed deditus sperare adhuc libertatem poterit; nec enim deditio spem illi adimit libertatis. §. 1. Si statuliberum non eadem conditione heres vendat, causa eius immutabilis est, et luere se ab eo potest simili modo, ut ab herede. Si tamen suppresserit conditionem statuliberi, et ex emto quidem tenetur; graviores autem etiam stellionatus crimen important ei, qui sciens, dissimulata conditione statutae libertatis, simpliciter eum vendiderit. §. 2. Illud tractatum est: an liberatio contingat ei, qui noxae dederit statuliberum? Et Octavenus putabat liberari, et idem dicebat, et si ex stipulatu Stichum deberet, eumque statuliberum solvisset; at si ante solutionem ad libertatem pervenisset, exstingueretur obligatio tota; ea enim in obligatione consistere, quae pecunia lui praestarique possint, libertatem autem pecunia lui non posse, nec reparari posse. Quae sententia mihi videtur vera. §. 3. Statuliberi conditio ita demum immutabilis est, si adita hereditas fuerit. Ceterum ante aditam hereditatem in propriam usucapitur servitutem, libertatisque spes infringitur; sed adita postea hereditate, spes libertatis favore sui redintegrabitur.

X. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Si decem dare iussum heres vendiderit et tradiderit, dixeritque adscriptum libertati, si viginti dedisset, ex emto erit actio cum venditore, aut si dupla promissa est, ob evictionem duntaxat duplae repetitio erit, ex emto ob mendacium.

XI. *Pomponius libro XIV. ad Sabinum.* Si heres pecuniam donasset statulibero, ut sibi eam daret, et liber esset, non fieri liberum, Aristo ait; sed si in plenum ei donasset, fieri liberum.

XII. *Iulianus libro VII. Digestorum.* Si quis testamento libertatem acceperit sub conditione, si rationem reddiderit, debet pro hereditaria parte heredibus reliqua solvere, etiam si nomina quorundam heredum sint in conditione posita.

XIII. *Idem libro XLIII. Digestorum.* Si quis ita libertatem dedisset: *Stichus, si eum heres meus testamento suo non manumiserit, liber esto,* secundum voluntatem defuncti hoc significari videtur, si testamento suo heres non adscripserit ei libertatem. Quare si quidem heres libertatem servo testamento suo dederit, defectus conditione videbitur; si non dederit, impleta conditione ultimo vitae tempore heredis ad libertatem perveniet. §. 1. Servus communis liber esse iussus ita, *si decem dederit,* ex peculio dare potest, quocunque modo id acquisitum habuerit; nec refert, apud heredem id an apud socium fuerit, et heredi an extraneo dare iussus sit; nam per omnia causae statuliberi applicatur, qui conditionis implendae gratia alienare peculiares nummos potest. §. 2. Si duo servi rationibus redditis liberi esse iussi fuerint, et separatim rationes gesserint, non dubie separatim quoque conditioni parere poterunt. Sed si actus eorum communiter gestus ita mixtus fuerit, ut separari non possit, necessario alter cessando alterius libertatem impediet, nec videbitur conditio in alterius persona impleta, nisi id, quod computatione rationum habita reliquum fuerit, aut uterque, aut alter totum solverit. §. 3. Qui ita liber iussus est: *si iuraverit se Capitolium ascensurum,* confestim ut iuravit, quamvis Capitolium non ascenderit, liber erit. §. 4. Servus heredis rem ipsius heredis dare iussus, et liber esse, ad libertatem perveniet, quia potest testator et sine ulla dandi conditione heredis servum manumitti iubere. §. 5. Haec scriptura: *Stichus, quum erit annorum triginta, liber esto; Stichus si decem non dederit, liber ne esto,* hanc vim habet: Stichus si decem dederit, et ad annos triginta pervenerit, liber esto; namque ademtio libertatis vel legati sub conditione facta incipit contrariam conditionem legato vel libertati, quae prius data erat, iniecisse.

XIV. *Alfenus Varus libro IV. Digestorum.* Servus, qui testamento domini, quum decem heredi dedisset, liber esse iussus erat, heredi mercedem referre pro operis suis solebat; quum ex mercede heres amplius decem recepisset, servus se liberum esse aiebat; de ea re consulebatur. Respondi: non videri liberum esse; non enim pro libertate, sed pro operis eam pecuniam dedisse, nec magis ob eam rem liberum esse, quam si fundum a domino conduxisset, et pro fructu fundi pecuniam dedisset. §. 1. Servus, quum heredi annorum septem operas dedisset, liber esse iussus erat; is servus fugerat, et annum in fuga fecerat. Quum septem anni praeterissent, respondi, non esse liberum; non enim fugitivum operas domino dedisse; quare nisi totidem dies, quot abfuisset, servisset, non fore liberum; sed et si ita scriptum esset, ut tum liber esset, quum septem annis servisset, potuisse liberum esse, si tempus fugae reversus servisset.

XV. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Mortuo herede si statuliber locupletiorem hereditatem tanta pecunia, quantam dare sit iussus, fecerit, veluti creditoribus solvendo, cibaria familiae dando, statim eum ad libertatem esse venturum existimavit. §. 1. Heres, quum statuliberum decem dare iussum venderet, conditionem pronuntiavit, et traditioni legem dixit, ut sibi potius, quam emtori eadem decem darentur. Quaerebatur: utri eorum statuliber pecuniam dando libertatem consequeretur? Respondit: heredi dare debere. Sed et si talem legem dixisset, ut extraneo alicui statuliber pecuniam daret, respondit, et hoc casu conventionem valere, quia heredi videatur solvere, qui voluntate eius alii solvat.

XVI. *Ulpianus libro IV. Regularum.* Statulibera quidquid peperit, hoc servum heredis est.

XVII. *Neratius libro III. Membranarum.* Si decem heredi dedisset, iussus est liber esse; decem habet, et tantundem domino debet. Dando haec decem non liberabitur; nam quod statulibero ex peculio suo dare explendae conditionis causa concessum est, ita interpretari debemus, ut non etiam ex eo dare possit, quod extra peculium est. Nec me praeterit, hos nummos peculiares posse dici, quamvis, si nihil praeterea servus habeat, peculium nullum sit; sed dubitari non oportet, quin haec mens fuerit constituentium, ut quasi ex suo patrimonio dandi eo nomine servo potestas esset, quia id maxime sine iniuria dominorum concedi videatur. Quodsi ultra quis progrediatur, non multum aberit, quin etiam eos nummos, quos domino surripuerit, dando statuliberum conditioni satisfacturum existimet.

XVIII. *Paulus libro singulari de Libertatibus dandis*

Si triennio dena dare iussus primo anno viginti obtulerit, non accipiente herede non statim liber est, quia et si accepisset heres, nondum liber esset.

XIX. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Si servus liber esse iussus sit, et legatum ei datum, si filius quartum decimum annum compleverit, et filius ante decesserit, libertas favore competet die veniente, legati autem conditio deficit.

XX. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Si peculium servo legatum sit, qui iussus est alii dare decem, et sic liber esse, et heres eum prohibuerit dare, deinde manumissus peculium petat ex causa legati, an per doli exceptionem eam summam, quam daturus esset, deducere heres possit, ut ipsi prosit, non manumisso, quod ea pecunia data non est, an vero indignus sit heres, qui contra voluntatem defuncti fecit, eam pecuniam lucrari? Et quum servo nihil absit, et libertas ei competat, invidiosum est heredem fraudari. §. 1. De illo quaeritur: si invito herede det aut nesciente, an faciat nummos accipientis? Et Iulianus vere existimat, ex hac causa concessam videri statuliberis alienationem nummorum etiam invito herede, et ideo facere eos accipientis pecuniam. §. 2. Quodsi heredi dare iussus est decem, et eam summam heres debeat servo, si velit servus eam pecuniam compensare, erit liber. §. 3. Is, cui servus pecuniam dare iussus est, et liber esse, decessit. Sabinus ait: si decem habuisset parata, liberum fore, quia non staret per eum, quo minus daret. Iulianus autem ait: favore libertatis constituto iure hunc ad libertatem perventurum, etiam si postea habere coeperit decem. Adeo autem constituto potius iure, quam ex testamento ad libertatem pervenit, ut, si eidem et legatum sit mortuo eo, cui dare iussus est, ad libertatem quidem perveniat, non autem et legatum habiturus sit. Idque et Iulianus putat, ut in hoc ceteris legatariis similis sit. Diversa causa est eius, quem heres prohibet conditioni parere; hic enim ex testamento ad libertatem pervenit. §. 4. Heredi autem iussum dare etiam heredis heredi dare posse, divus Hadrianus rescripsit; sed et si hoc sensit testator, etiam in legatario idem dicendum est. §. 5. Quaedam conditiones natura sui nec possunt eodem tempore impleri, sed necessariam habent temporis divisionem, velut cum decem operas iussus est dare, quia operae per singulos dies dantur; igitur et si singulos aureos det statuliber, potest dici, eum implesse conditionem. Alia causa est operarum, quia hae necessario singulae edendae sunt. Sed et si heres accipere noluerit, non statim liber erit, sed quum tempus transierit, per quod operarum quantitas consumatur. Idem dicendum est, si iussum Capuam ire et liberum esse heres prohibeat ire; tunc enim erit liber, quum pervenire Capuam potuisset. Inesse enim videtur tempus tam operarum praestationi, quam itineri. §. 6. Si ita quis acceperit libertatem: *Stichus, si heres eum non manumiserit, liber esto,* poterit ab herede manumitti, non contra voluntatem testatoris adimitur ei libertus; sed non tam continuum tempus exigendum est, ut praecipitari cogatur heres, vel ex peregrinatione celerius reverti ad manumittendum, vel administrationem rerum necessariarum intermittere, nec rursus tam longum, ut, quamdiu vivat, protrahatur manumissio, sed modicum, quo primum possit sine magno incommodo suo heres manumittere. Quodsi tempus adiectum fuerit, illud spectabitur.

XXI. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Labeo libro secundo Posteriorum ita refert: *Calenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto, suaque omnia, et centum habeto.* Diligentiam desiderare eam debemus, quae domino, non quae servo fuerit utilis; erit autem ei diligentiae coniuncta fides bona non solum in rationibus ordinandis, sed etiam in reliquo reddendo. Et quod ita scriptum est: *videbitur,* pro hoc accipi debet: videri poterit; sic et verba legis duodecim tabularum veteres interpretati sunt: SI AQUA PLUVIA NOCET, id est si nocere poterit. Et si quaeretur, cui eam diligentiam probari oporteat? heredum arbitratum viri boni more agentium sequi debebimus; veluti si is, qui certam pecuniam dedisset, liber esse iussus sit, non adscripto eo, cui si dedisset, liber esse iussus est, eo modo poterit liber esse, quo posset, si ita fuisset scriptum: *si heredi dedisset.* §. 1. Pactumeius Clemens aiebat: si ita sit fideicommissum relictum: *cui eorum voles rogo restituas,* si nullum elegisset, cui restitueret, omnibus deberi, Imperatorem Antoninum constituisse.

XXII. *Paulus libro III. ad Vitellium.* Qui pecuniam dare iussus est, nisi adiectum sit, cui det, heredibus dare debet pro partibus hereditariis; pro ea enim parte quisque accipere debet, pro qua dominus est. §. 1. Si quidam ex heredibus, quibus dare debeat, nominati sint, dabit his pro hereditariis portionibus. §. 2. Si heredibus nominatis etiam extraneus iunctus sit, extraneo virilis, ceteris hereditariae dari debent. Et si non solum Titium, sed etiam alios adiecisset, hos virilem partem habituros, coheredes autem hereditarias, Iulianus scribit.

XXIII. *Celsus libro XXII. Digestorum. Si intra quinquennium Stichus centum dederit, liber esto.* Nec Titio, vel heredi, vel emtori post quinquennium dabit. §. 1. Si rationes reddidisset, liberum esse iussum non patitur heres rebus peculiaribus venditis reliqua solvere; perinde liber est, quasi conditioni paruerit.

XXIV. *Marcellus libro XVI. Digestorum. Stichus, si heredi meo decem promiserit, vel operas daturum se iuraverit, liber esto.* Potest expleri conditio, si promiserit; nam spopondisse aliqua significatione dici potest, etiam si non sit secuta obligatio.

XXV. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Statuliberos venundari posse, leges duodecim tabularum putaverunt; duris autem conditionibus in venditione minime onerandi sunt, veluti ne intra certa loca serviant, neve unquam manumittantur.

XXVI. *Idem libro IX. Regularum.* Libertate servo sub conditione rationis redditae testamento data, heres non solum scriptam rationem exigit, verum etiam quae sine scriptura ab eo administrata est. §. 1. Servus iussus reddita ratione ad libertatem pervenire, licet nullam administraverit rationem, nihilo minus erit liber.

XXVII. *Idem libro I. Pandectarum.* Si is, cui dare iussus est, redemerit statuliberum, eumque rursus alii vendiderit, novissimo emtori dabit; iam enim quum ad eum, cui dare iussus est, dominium quoque servi pervenerit, si eum alienet, conditionem quoque ab eo ad emtorem transire, Iuliano placuit.

XXVIII. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Si hereditas eius, qui servum intra dies triginta mortis suae, si rationes reddidisset, liberum esse iusserat, post dies triginta adita est, iure quidem stricto ita manumissus liber esse non potest, quoniam conditione deficitur, sed favor libertatis eo rem perduxit, ut respondeatur, expletam conditionem, si per eum, cui data esset, non staret, quo minus expleretur. §. 1. Statuliber, antequam conditio libertatis obtigerit, si quid comparasset, peculio legato non cessurum, in libris Caii Cassii scriptum est, nisi id legatum in tempus libertatis collatum esset. Videamus, ne, quum peculium et accessionem et decessionem habeat, augmentum quoque eius peculii, si modo ab herede ei ablatum non sit, legato cessurum sit? Et magis hoc iure utimur.

XXIX. *Pomponius libro XVIII. ad Quintum Mucium.* Statuliberi a ceteris servis nostris nihilo paene differunt; et ideo quod ad actiones vel ex delicto venientes, vel ex negotio gesto, vel ex contractu pertinet, eiusdem conditionis sunt statuliberi, cuius ceteri, et ideo in publicis quoque iudiciis easdem poenas patiuntur, quas ceteri servi. §. 1. Quintus Mucius scribit: paterfamilias in testamento scripserat: *Si Andronicus servus meus heredi meo dederit decem, liber esto*; deinde de his bonis coeperat controversia esse; qui se lege heredem aiebat esse, is eam hereditatem ad se pertinere dicebat; alter, qui hereditatem possidebat, aiebat testamento se heredem esse; secundum eum sententia dicta erat, qui ex testamento aiebat se heredem esse; deinde Andronicus quaerebat: si ipsi heredi scripto decem dedisset, quoniam secundum eum sententia dicta est, futurusne esset liber, an nihil videatur sententia, qua vicit, ad eam rem valere? quapropter si decem heredi scripto dedisset, et res contra possessorem iudicata esset, illum in servitute fore. Labeo hoc, quod Quintus Mucius scribit, ita putat verum esse, si revera lege ab intestato heres fuit is, qui vicit; nam si iniuria iudicis victus esset scriptus verus heres ex testamento, nihilo minus eum paruisse conditioni ei dando, et liberum fore. Sed verissimum est, quod et Aristo Celso rescripsit: posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est, quoniam lex duodecim tabularum emtionis verbo omnem alie-

nationem complexa videatur, nec interest, quo genere quisque dominus eius fieret; et ideo hunc quoque ea lege contineri, secundum quem sententia dicta est, et liberum futurum eum, qui ei dedisset pecuniam; hunc autem, id est possessorem hereditatis, cui data esset summa, si victus esset hereditatis petitione, cum ceteris eam quoque pecuniam victori restituere debere.

XXX. *Idem libro VII. ex variis Lectionibus.* Si ita liber esse iussus sit: *Stichus, si eum heres non alienaverit, liber esto*, etiam si statuliber est, alienari tamen poterit.

XXXI. *Caius libro XIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si servo sub conditione rationum editarum legatum sit, per eam conditionem eum iussum esse legatum accipere, ut pecuniam reliquorum reddat, non dubitatur. §. 1. Et ideo quum quaesitum esset: *Stichus quum rationes reddiderit, cum contubernali sua liber esto*, an mortuo Sticho ante conditionem contubernalis eius libera esse possit? Iulianus dixit: quaestionem esse in hac specie, quae et in legatis agitetur: *illi cum illo do lego*, an altero deficiente alter ad legatum admittatur; quod magis sibi placere, perinde ac si ita scriptum esset *illi et illi*; aliam etiam esse quaestionem, an contubernali quoque conditio iuncta sit? quod magis esse; itaque si nulla reliqua Stichus habuerit, statim eam liberam esse; si habuerit reliqua, debere eam numerare pecuniam; nec tamen liciturum ex suo peculio dare, quia id illis permissum sit, qui principaliter pro sua libertate pecuniam dare iubentur.

XXXII. *Licinius Rufinus libro I. Regularum.* Si duobus heredibus institutis servus liber esse iussus sit, si decem heredibus dederit, et ab altero ex heredibus quinque datis venierit, et traditus fuerit, pro parte alteri ex heredibus, a quo non venierit, dando pecuniam liber erit.

XXXIII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Statuliberorum iura per heredem fieri non possunt duriora.

XXXIV. *Idem libro XXI. Quaestionum.* Servus, si heredi decem dederit, liber esse iussus est; statuliberum heres cum manumisit, ac postea defunctus est. Heredis heredi pecunia danda non est; quod enim placuit, heredis heredi dari oportere, tunc memineris locum habere, quum prior heres dominus accepturus pecuniam fuerit. Quae causa facit ambulatoriam, ut ita dixerim, conditionem; duae sunt enim causae, per quas in primi heredis persona conditio impletur, dominii ratio, item personae demonstratio; prior causa transit in omnem successorem, ad quem pervenerit statuliber per dominii translati continuationem, sequens personae duntaxat eius, qui demonstratus est, adhaeret. §. 1. Imperator Antoninus rescripsit: iussum rationes reddere et liberum esse, si heres causabitur accipere rationes, nihilo minus liberum fore. Quod rescriptum ita accipi debet, ut, si reliqua non trahat, liber sit; quodsi trahat, ita demum, si obtulerit eam quantitatem, quae refundi debuit, ex fide veritatis; non enim libertati sufficit heredem in mora fuisse, si non id fiat per statuliberum, quod remota mora libertati aditum daret. Quid enim, si ita manumissum: *Dama, si in Hispaniam profectus anno proximo fructus coëgerit, liber esto*, Romae retineat heres, neque proficisci patiatur? numquid dicturi sumus, statim ante fructus coactos liberum fore? Nam et cum Romae stipulatio concipitur ita: *centum in Hispania dare spondes?* inesse tempus stipulationi, quo possit in Hispaniam perveniri, nec ante iure agi placuit. Sed si heres, acceptis rationibus et reliquis computatis, denare se ea statulibero non habenti, quod inferat, proscribat, aut etiam litteris ad eum missis palam faciat, conditio libertatis impleta videbitur. Quid ergo, si neget se reliqua contraxisse, atque ideo, quia per heredem steterit, ut accipiat rationes, liberum factum, heres autem neque se fecisse moram, et reliqua debere statuliberum contendat? Apud eum, qui de libertate cognoscit, an conditio sit impleta, constabit; cuius officio continebitur de mora considerare, nec minus computare rationes, et si reliqua trahi compererit, non esse liberum, pronuntiare. Sed si nunquam negavit reliqua debere, quum autem conveniret heredem, et rationes offerret, professus sit refusurum, quidquid in reliquis esse constiterit, et eius pecuniae reum numerare paratum idoneum obtulerit, et heres in mora fuerit, sententia pro libertate dicetur.

XXXV. *Idem libro IX. Responsorum.* Non videbitur per statuliberum stare, quo minus conditio libertatis exsistat, si de peculio, quod apud venditorem servus habuit, pecuniam conditionis offerre non possit; ad alienum enim peculium voluntas defuncti porrigi non potuit. Idem erit, et si cum peculio servus venierit, et venditor fide rupta peculium retinuerit; quanquam enim ex emto sit actio, tamen apud emtorem peculium servus non habuit.

XXXVI. *Idem libro II. Definitionum.* In tabulis secundis filio servum data libertate substitutum iure statuliberi prudentes munierunt. Quod utilitas recipit, scilicet ut cum sua causa alienetur, ne patris testamentum puer filius rescindat. Quae iuris auctoritas citra delectum ordinis ad secundum quoque vel tertium substitutum porrecta est.

XXXVII. *Caius libro singulari de Casibus.* Si ita scriptum sit: *Stichum Titio do, ut eum manumittat; si non manumiserit, liber esto*, statim Stichum liberum esse.

XXXVIII. *Paulus libro I. ad Neratium.* Non omne ab heredis persona interveniens impedimentum statulibero pro expleta conditione cedit, sed id duntaxat, quod impediendae libertatis causa factum est.

XXXIX. *Iavolenus libro IV. ex Posterioribus Labeonis. Stichum Attio do lego, et si is ei nummos centum dederit, liber esto.* Si servus ex testamento nummos Attio dedisset, eos repetere heredem non posse, Labeo existimat, quia Attius eos a servo suo acceperit, non ab heredis servo. Eum autem statuliberum esse, Quintus Mucius, Gallus, et ipse Labeo putant; Servius et Ofilius, non esse. Superiorem sententiam probo, ita tamen, ut is servus heredis, non legatarii sit, utpote quum legatum statulibertate tollatur. §. 1. *Stichus liber esto, quando aes alienum meum solutum, creditoribusve meis satisfactum erit.* Quamvis heres locuples exstitisset, tamen non prius Stichum liberum futurum, quam creditores pecuniam aut satis accepissent, aliove quo modo sibi cavissent, Labeo et Ofilius responderunt. §. 2. Si heres servo pecuniam ad negotiandum dedisset, statuliberum eam ipsam numerando liberari ex testamento non posse, Labeo et Trebatius responderunt, quia reddere eam magis, quam dare videatur. Ego puto, si peculiares nummi fuerunt, ex testamento eum liberum futurum. §. 3. *Dama servus, quum heredi meo annorum septem operas solverit, liber esto.* Cum is servus intra septem annos in iudicio publico esset, et septimus annus praeterisset, Servius ait, eum non liberari debere; Labeo, etsi postea solvisset annorum septem operas, liberum futurum: quod verum est. §. 4. *Si Stichus Attiae mille nummos dederit, liber esto;* Attia vivo testatore decessit. Non posse Stichum liberum esse, Labeo et Ofilius responderunt; Trebatius, si ante testamentum factum Attia decessisset, eundem postea liberum futurum. Labeonis et Ofilii sententia rationem quidem habet, sed hoc iure utimur, ut is servus ex testamento liber sit. §. 5. Si servus operas extraneo dare iussus esset, nullus nomine servi suas operas dando liberare servum potest. Quod in pecunia aliter observatur, utpote quum extraneus pro eo servo dando pecuniam servum liberaret.

XL. *Scaevola libro XXIV. Digestorum.* Sticho libertas data est: *Ab heredibus meis peto, fideique eorum committo, ut rationibus redditis Stichum manumittant.* Quaesitum est: quum ampla pecunia exacta post mortem testatoris sibi commissa reliquetur, et quasdam summas a colonis exactas rationibus non intulerit, hereditatemque spoliaverit, apertis clam horreis, sublataque supellectile et veste, et apothecis exhaustis, an non prius ei fideicommissa libertas debeatur, quam ea, quae mala ratione reliquatus, et quae furatus est, reposuerit? Respondit: non prius ei fideicommissam libertatem praestandam, quam et reliqua, et omnia, quae per eum abessent, restituisset. §. 1. *Pamphilus liber esto, peculio suo heredibus vere dato.* Quaesitum est: quum plus domino debeat, quam in peculio habeat, et omnes res, quas in peculio habebat, bona fide heredibus dederit, an libertas ex testamento competat? Respondit: nihil proponi, cur non competeret. §. 2. Pamphilo liberto, quem heredem ex parte instituerat, Stichum servum praelegaverat, et ei libertatem his verbis dederat: *ita ut, si tibi ex die mortis meae per annos continuos quinque menstruos sexagenos dederit, tunc eum manumittas;* Pamphilus ante quinquennium moriens, heredibus institutis filio et uxore, de eodem Sticho ita cavit: *Stichus servus, qui mihi testamento patroni mei certa conditione relictus est, iubeo det praestet filio et uxori meae sine ulla controversia, et cum*

tempore peracto manumittant. Quaesitum est: si Stichus sexagenos nummos menstruos non praestiterit, an impleto quinquennio fideicommissa libertas ei debeatur? Respondit: nisi praestitisset, fideicommissam libertatem non deberi. §. 3. Servus testamento ita manumissus est: *Stichus servus meus actor, si rationem omnem actus sui heredi meo reddiderit, eoque nomine satisfecerit, liber esto, eique quum liber erit dari volo viginti, et peculium suum.* Quaesitum est: an, si rationes, quas egit per multos annos, sine subscriptione testatoris heredi reddere paratus sit, liber ex testamento fiat? quum propter gravem valetudinem testator non potuerit rationibus subscribere, testamento tamen subscripserit. Respondit: si ex fide ratio redderetur, reliquaque inferrentur, liberum fore. §. 4. Item quaero: an ea, quae exacta sunt per adiutores eius, neque kalendario illata sunt, aut fraudulenter acta, huic adscribi possint, quum esset iis praepositus? Respondit: si quid esset, quod culpae eius deberet imputari, spectare ad rationis reddendae necessitatem. §. 5. Item quaero: an eorum quoque nomine ratio haberi debeat, quod neque a conductoribus praediorum, neque a villicis pensiones exegerit, et insuper etiam promutuum eis dederit? Respondit: supra responsum esse. §. 6. Item quaero: an eo nomine teneatur, quod omnem rem suam, id est peculium suum, exportaverit, antequam rationes redderet? Respondit: nihil eam rem impedire conditionem, si modo ratio redderetur. §. 7. Titius testamento servos actores singulos diversis personis legavit cum adiectione, si rationes heredi reddiderint; deinde proprio capite ita scripsit: *Omnes actores, quos legari vel manumisero, intra quartum mensem mortis meae rationes reddere volo, et dominis, quibus a me legati sunt, reddi;* infra deinde alios actores liberos esse iussit aeque cum hac adiectione, si rationes heredi reddiderint. Quaero: quum per heredem fiat, quo minus reddantur, utrum statuliberi esse desinant, an nihilo minus, quandoque possint reddita ratione et reliquis illatis, libertatem ex testamento consequi? Respondit: legata quidem et libertates non alias competere, quam rationes redditae essent, aut per heredem staret, quo minus redderentur, verum iudicaturo aestimandum, utrum tempus conditioni legatorum libertatumque additum videatur, an libero tempore reddere volentibus reliqua heredibus quatuor menses appositi sint, sollicito testatore cunctationem et moram eorum proscribente. Melius autem est, praesumtionem pro statuliberis esse. §. 8. Argentarius coactor, quum paene totam fortunam in nominibus haberet, servis actoribus libertatem ita dedit: *Quisquis mihi heres erit, si Dama servus meus actus sui, qui agitur nomine eius et Pamphili conservi sui, heredi meo rationes reddiderit, pariaque fecerit a die mortis meae intra mensem sextum, liber esto.* Quaesitum est: an haec verba: *pariaque fecerit,* ad omnia nomina pertineant, exceptis perditis, ut hoc significent, si omnem pecuniam ab omnibus exegerit, et heredi solverit, vel eo nomine satisfecerit, et si in exactione nominum cessaverit intra sex menses, libertas illis non competat? Respondit: manifestam esse conditionem verbis testamenti suprascriptis positam; igitur ita demum liberos fore, si aut ei pareat, aut per heredem stet, quo minus pareat.

XLI. *Labeo libro I. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si quem servum tuum ad certum tempus statuliberum relinquere vis, nihil interest, utro modo caveas: *si servierit,* an: *si triennio operas dederit, liber esto.* §. 1. Paulus: si quis liber esse iussus fuerit, si decem heredi promisisset, quanquam ea promissio nullam rem habitura est, tamen promittendo liberabitur.

XLII. *Idem libro III. Pithanōn.* Si quis eundem hominem uxori suae legaverit, et quum ea nupsisset, liberum esse iusserit, et ea ex lege nupserit, liber fiet is homo.

TIT. VIII.
QUI SINE MANUMISSIONE AD LIBERTATEM PERVENIUNT.

I. *Paulus libro V. ad Plautium.* Si servus venditus est, ut intra certum tempus manumitteretur, etiam si sine herede decessissent et venditor et emtor, servo libertas competit; et hoc divus Marcus rescripsit. Sed et si mutaverit venditor voluntatem, nihilominus libertas competit.

II. *Modestinus libro VI. Regularum.* Servo, quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto divi Claudii competit libertas.

III. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Eum, qui ita venit, ut intra tempus manumitteretur, quum dies praestandae libertatis venerit, vivente venditore, et perseverante in eadem voluntate perinde haberi, ac si ab eo, a quo debuit manumitti, manumissus esset; mortuo autem venditore non esse heredum eius voluntatem explorandam, divus Marcus cum filio suo rescripsit.

IV. *Ulpianus libro III. ad Sabinum.* Ei, qui hac lege emtus sit, ut a vivo emtore manumittatur, statim mortuo eo competit libertas.

V. *Marcianus libro V. Regularum.* Qui ob necem detectam domini praemium libertatis consequitur, fit orcinus libertus.

VI. *Idem libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Si quis obligatum servum hac lege emerit, ut manumittat, competit libertas ex constitutione divi Marci, licet bona omnia quis obligaverit, quae habet habiturusve esset. §. 1. Tantundem dicendum est, et si lege hac emerit, ne prostituatur, et prostituerit.

VII. *Paulus libro singulari de Libertatibus dandis.* Imperator noster cum patre suo constituit in eo, qui, quum posset abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta manus iniectionem vendiderit, ut libera esset; nihil enim interesse, ipse abducas et prostituas, an patiaris prostitutam esse pretio accepto, quum possis eximere.

VIII. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Mancipia mater filiae donaverat, ut filia curaret ea post mortem suam esse libera. Quum donationis legi non esset obtemperatum, ex sententia constitutionis divi Marci libertatem obtingere matre consentiente respondi; quodsi ante filiam mater vita decesserit, omnimodo.

IX. *Paulus libro V. Quaestionum.* Latinus Largus vendidit ancillam ita, ut manumitteretur, non addito tempore. Quaero: quando ex constitutione incipit ei libertas competere, cessante emtore in manumittendo? Respondi: inspiciendum est, quid actum sit, utrum quum primum potuisset, ut manumitteret, an in potestate esset emtoris, quando vellet manumittere? Priore casu facile tempus deprehendi poterit; posteriore utique moriente emtore competit libertas. Si non appareat, quid convenerit, favor priorem inducit opinionem, id est ut intra duos menses, si ambo praesto sunt, tam servus quam emtor eius; servo enim absente, nisi emtor intra quatuor menses imposuerit libertatem, ex constitutionibus ad libertatem eripitur.

TIT. IX.
QUI ET A QUIBUS MANUMISSI LIBERI NON FIUNT, ET AD LEGEM AELIAM SENTIAM.

I. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Celsus libro duodecimo Digestorum utilitatis gratia mutum surdum ita natum manumittere posse ait.

II. *Idem libro III. ad Sabinum.* Servo competere libertas non potest, si relegatus moratus sit in urbe.

III. *Caius libro II. de Legatis ad Edictum urbicum.* Si optio hominis data sit, vel indistincte homo legatus sit, non potest heres, quosdam servos vel omnes manumittendo, aut evertere aut minuere ius electionis; nam optione sive electione servi data, quodammodo singuli sub conditione legati videntur.

IV. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Servum pignori datum manumittere non possumus.

V. *Iulianus libro LXIV. Digestorum.* Cum hereditas solvendo non est, quamvis heres locuples exsistat, libertas ex testamento non competit. §. 1. Si autem is, qui solvendo non est, hoc modo libertatem dederit: *si creditoribus meis solidum solutum fuerit, Stichus liber esto,* non potest videri fraudandorum creditorum causa liberum esse iussisse. §. 2. Si Titius nihil amplius in bonis, quam Stichum et Pamphilum habeat, eosque stipulanti Maevio ita promiserit: *Stichum aut Pamphilum dare spondes?* deinde quum alium creditorem non haberet, Stichum manumiserit, libertas per legem Aeliam Sentiam rescinditur. Quamvis enim fuit in potestate Titii, ut Pamphilum daret, tamen quamdiu eum non dederit, quia interim mori possit, non sine fraude stipulatoris Stichum manumisit. Quodsi solum Pamphilum dari promisisset, non dubitarem, quin Stichus ad libertatem perveniret, quamvis similiter Pamphilus mori possit; multum enim interest, contineatur ipsa stipulatione

is, qui manumittitur, an extra obligationem sit. Nam et qui ob aureos quinque Stichum et Pamphilum pignori dederit, quum uterque eorum quinum aureorum sit, neuter manumitti potest; at si Stichum solum pignori dederit, Pamphilum non videtur in fraudem creditoris manumittere.

VI. *Scaevola libro XVI. Quaestionum.* Iulianus de eo loquitur, qui in substantia nihil aliud habet; nam si habeat, quare non dicetur, unum posse manumitti? quia et uno mortuo solvendo est, et uno manumisso solvendo est, nec adventicii casus computandi sunt; alioquin et qui unum et certum ex servis suis promisit, neminem manumittet.

VII. *Iulianus libro II. ad Urseium Ferocem.* Si quis integris facultatibus codicillos confirmarit, deinde quum consilium creditorum fraudandorum cepisset, libertates codicillis dederit, obtineri non potest, quo minus lege libertates interpellentur; nam consilium testatoris fraudulentum non eo tempore observatur, quo codicilli confirmantur, sed quo libertas codicillis datur. §. 1. Minor annis viginti, quum servum manumittere vellet, nec iustam causam apud consilium manumittendi haberet, tibi eum, ut manumitteres, dedit. Negavit cum Proculus liberum esse, quoniam fraus legi facta esset.

VIII. *Africanus libro III. Quaestionum.* Cum is, qui sub conditione debet, manumittat fideicommissi causa, lex Aelia Sentia locum habet. §. 1. Si miles iure militari testamento facto libertates dederit in fraudem creditorum, et non solvendo moriatur, impediuntur libertates.

IX. *Marcianus libro I. Institutionum.* Ille servus liber non erit, qui coëgerit, ut eum dominus manumittat, et ille perterritus scripserit, liberum eum esse. §. 1. Item nec ille liber fieri potest, qui a domino non est defensus in capitali crimine, posteaque absolutus est. §. 2. Qui hac lege venierint, ne manumittantur, vel qui testamento prohibiti sint manumitti, vel iussu Praesidis provinciae, licet manumittantur, tamen ad libertatem non perveniunt.

X. *Caius libro I. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* In fraudem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel datis libertatibus desiturus est solvendo esse. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines; quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes et aliis regionibus, quam in quibus ipsi morantur, per servos atque libertos exercent, quod saepe attriti istis negotiationibus longo tempore id ignorant, et manumittendo sine fraudis consilio indulgent servis suis libertatem.

XI. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* In fraudem civitatum manumissi ad libertatem non veniunt, ut senatus censuit. §. 1. Sed nec in fraudem fisci datas libertates procedere, principalibus constitutionibus cavetur. Sed divi Fratres rescripserunt: *Non utique, si debitor fisci manumiserit, libertates impediuntur, sed ita, si, quum non erat solvendo, in fraudem manumisit.*

XII. *Ulpianus libro V. de Adulteriis.* Prospexit legislator, ne mancipia per manumissionem quaestioni subducantur, idcircoque prohibuit ea manumitti, certumque diem praestituit, intra quem manumittere non liceat. §. 1. Ipsa igitur, quae divertit, omnes omnino servos suos manumittere vel alienare prohibetur, quia ita verba faciunt, ut ne eum quidem servum, qui extra ministerium eius mulieris fuit vel in agro, vel in provincia, possit manumittere vel alienare. Quod quidem perquam durum est; sed ita lex scripta est. §. 2. Sed et si post divortium servum mulier paravit, aut alia ratione acquisiit, aeque, quod ad verba attinet, manumittere non poterit: et ita Sextus quoque Caecilius annotat. §. 3. Pater vero, in cuius potestate filia fuerit, ea tantum mancipia prohibetur manumittere alienareve, quae in usum filiae fuerunt tributa. §. 4. Matrem quoque prohibuit manumittere alienareve ea mancipia, quae in ministerium filiae concesserat. §. 5. Sed et avum et aviam prohibuit manumittere, quum horum quoque mancipia quaestioni postulari posse lex voluerit. §. 6. Sextus Caecilius recte ait: angustissimum tempus legem praestituisse alienandis manumittendisve servis. Finge, inquit, ream adulterii intra sexagesimum diem postulatam; quae cognitio tam facile expediri poterit adulterii, ut intra sexagesimum diem finiatur? et tamen licere mulieri, quamvis postulatae adulterii, servum suspectum in adulterio vel quaestioni necessarium, quod ad verba legis attinet, manumittere. Sane in hunc casum subveniendum est, ut destinati servi, quasi conscii, vel quasi nocentes, non debeant manumitti ante finitam cognitionem. §. 7. Pater mulieris vel mater, si intra sexagesimum diem decedant, ex his servis, quos in ministerium filiae dederint, neque manumittere, neque alienare poterunt.

XIII. *Paulus libro III. de Adulteriis.* Quodsi intra diem sexagesimum manumiserint, erit servus statuliber.

XIV. *Ulpianus libro IV. de Adulteriis.* Sed si maritus intra sexagesimnm diem decesserit, an manumittere vel alienare iam possit suprascriptas personas? videamus. Et non puto posse, quamvis accusatore marito mulier deficiatur, quum pater accusare possit. §. 1. Et simpliciter quidem lex mulierem prohibuit intra sexagesimum diem divortii manumittere. §. 2. Sive autem divertit, sive repudio dimissa sit, manumissio impedietur. §. 3. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium, vel aliqua poena, eius manumissio non impedietur. §. 4. Sed et si bona gratia finierit matrimonium, dicetur, manumissionem vel alienationem non impediri. §. 5. Sed et si constante matrimonio mulier, dum divortium cogitat, manumittat vel alienet, et hoc dilucidis probationibus fuerit approbatum, quasi in fraudem legis hoc factum sit, non debet alienatio valere vel manumissio. §. 6. Alienationem omnem omnino accipere debemus.

XV. *Paulus libro I. ad legem Iuliam.* Quaesitum est: an is, qui maiestatis crimine reus factus sit, manumittere possit? quoniam ante damnationem dominus est. Et Imperator Antoninus Calpurnio Critoni rescripsit: ex eo tempore, quo quis propter facinorum suorum cogitationem iam de poena sua certus esse poterat, multo plus conscientia delictorum, quam damnatione ius dandae libertatis eum amisisse. §. 1. Iulianus ait: si postea, quam filio permisit pater manumittere, filius ignorans patrem decessisse manumisit vindicta, non fieri eum liberum; sed et si vivit pater, et voluntas mutata erit, non videri volente patre filium manumisisse.

XVI. *Idem libro III. ad legem Aeliam Sentiam.* Si, quum fideicommissaria libertas debeatur, minor viginti annis servum vendat, ut manumittatur, vel quia hac lege emerat, non impedietur alienatio. §. 1. Si partem, quam in communi servo habet minor viginti annis, manumittendi causa tradat, nihil aget; sed si, quum ipse causam probare posset, tradiderit, nulla fraus intelligetur. §. 2. Ne quis creditorum fraudandorum causa servum manumittat, hac lege cavetur. Creditores autem appellantur, quibus quacunque ex causa actio cum fraudatore competat. §. 3. Aristo respondit: a debitore fisci, qui solvendo non erat, manumissum ita revocari in servitutem debere, si non diu in libertate fuisset, id est non minus decennio. Plane ea, quae in fraudem fisci in sinus eius collata sunt, revocantur. §. 4. Si sub conditione alicui pecunia debeatur, quasi statuliber erit a debitore manumissus, ut pendeat libertas ex conditione. §. 5. Si voluntate patris filius manumiserit, sive pater, sive filius sciat, solvendo patrem non esse, libertas impedietur.

XVII. *Idem libro singulari de Libertatibus.* Si privatus coactus a populo manumiserit, quamvis voluntatem accommodaverit, tamen non erit liber; nam et divus Marcus prohibuit ex acclamatione populi manumittere. §. 1. Item non fit liber, si mentitus dominus, ne a magistratibus castigaretur, dixit esse liberum; non enim fuit voluntas manumittendi. §. 2. In his, quos intra certa tempora non licet manumittere, si testamento acceperint libertatem, non testamenti facti, sed competentis libertatis tempus inspiciendum est.

XVIII. *Idem libro XVI. ad Plautium.* Si mortis tempore solvendo sit hereditas, si tamen quum aditur desierit esse solvendo, libertas a testatore in fraudem creditorum relicta non competet; nam sicut aucta hereditas prodest libertatibus, ita nocet deminuta. §. 1. Si is, cui libertas relicta est, iussus sit heredi dare tantum, quanti est, et liber esse, videamus, an adhuc fraus sit creditorum, quia heres mortis causa accepturus est, an vero, si alius pro eo, vel ipse non de peculio det, nulla sit fraus? Sed si heres locuples non proficit ad libertatem, nec qui dat pecuniam prodesse potest.

XIX. *Modestinus libro I. Regularum.* Nulla competit libertas data ab eo, qui postea servus ipse pronuntiatus est.

XX. *Idem libro singulari de enucleatis Casibus.* Si

servo alieno libertas non consentiente domino data est, valere ex auctoritate iuris non potest, quamvis postea manumissor domino heres exstitit; nam licet ei iure cognationis, qui manumisit, heres exstitit, non ideo aditione hereditatis libertatis datio confirmatur.

XXI. *Idem libro I. Pandectarum.* Matrimonii causa manumitti ancilla a nullo alio potest, quam qui eam uxorem ducturus est. Quodsi alter manumiserit matrimonii causa, alter eam uxorem ducat, non erit libera, adeo ut, nec si intra sex quidem menses eam repudiatam postea manumissor uxorem duxerit, liberam eam fieri, Iulianus responderit, quasi de his nuptiis senatus senserit, quae post manumissionem, nullis aliis interpositis, secutae fuerint.

XXII. *Pomponius libro XXV. ad Quintum Mucium.* Curator furiosi servum eius manumittere non potest.

XXIII. *Idem libro IV. ex variis Lectionibus.* Semper in fraudem creditorum libertas datur ab eo, qui sciret, se solvendo non esse, quamvis bene dedisset merentibus.

XXIV. *Terentius Clemens libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Si quis habens creditores plures manumiserit, non omnium libertas impedietur, sed qui primi sunt, liberi erunt, donec creditoribus suum solvatur. Qua ratione Iulianus solet dicere velut duobus manumissis, si unius libertas fraudetur, non utriusque, sed alterutrius impediri libertatem, et plerumque postea scripti, nisi quando maioris pretii sit is, qui ante nominatus est, nec sufficiat, posteriorem retrahi in servitutem, prior autem sufficiat; nam hoc casu sequenti loco scriptum solum ad libertatem perventurum.

XXV. *Papinianus libro V. Responsorum.* In fraudem creditorum testamento datae libertates, prioribus creditoribus dimissis, propter novos creditores irritae sunt.

XXVI. *Scaevola libro IV. Responsorum.* Pignori obligatum servum debitoris heres manumisit. Quaesitum est: an liber esset? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, si pecunia etiam nunc deberetur, non esse manumissione liberum factum. Paulus: *Soluta ergo pecunia, ex illius voluntate liber fit.*

XXVII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Qui in fraudem creditorum manumittitur, liber esse prohibetur, sive dies solvendae pecuniae iam cessit, sive in diem vel sub conditione sit debitum. Diversa causa est legati sub conditione relicti; nam antequam conditio exstiterit, inter creditores legatarius iste non habetur. Ex omni autem causa creditoribus in hac parte lex Aelia Sentia prospexit, inter quos fideicommissarium etiam esse placuit. §. 1. Pignori datus servus ante, quam debiti nomine fiat satis, sine consensu creditorum manumitti non potest; sed pupilli creditoris citra tutoris auctoritatem consensus nihil libertati prodest, sicuti non prodest, si fructuarius pupillus manumissioni similiter consentiat.

XXVIII. *Paulus libro III. Sententiarum.* Heres servum proprium, quem testator legaverat, manumittendo nihil agit, quia scientiae vel ignorantiae eius nullam placuit admitti rationem.

XXIX. *Caius libro I. de Manumissionibus.* Generaliter pignori datus servus sine dubio pleno iure debitoris est, et iustam libertatem ab eo consequi potest, si lex Aelia Sentia non impediat libertatem, id est si solvendo sit, nec ob id creditores videantur fraudari. §. 1. Sub conditione servus legatus pendente conditione pleno iure heredis est, sed nullam libertatem ab eo consequi potest, ne legatario iniuria fiat.

XXX. *Ulpianus libro IV. ad legem Aeliam Sentiam.* Si quis hac lege servum emerit, ut manumittat, et non manumittente eo servus ad libertatem pervenerit ex constitutione divi Marci, an possit ut ingratum accusare? videamus. Et dici potest, quum non sit manumissor, hoc ius eum non habere. §. 1. Si filius meus ex voluntate mea manumiserit, an ut ingratum eum accusandi ius habeam, dubitari poterit idcirco, quia non manumisi; sed pro eo habendus sum, ac si manumisissem. §. 2. Sed si castrensem servum filius meus manumittat, dubio procul hoc ius non habebo, quia non ipse manumisi; ipse plane filius accusare poterit. §. 3. Tamdiu autem accusare quis poterit, quamdiu perseverat patronus. §. 4. Quoties autem patroni libertum volunt accusare, utrum omnium consensus necessarius sit, an vero et unus possit? videamus. Et est verius, si saltem in unum hoc commiserit, eum ut ingratum accusari, sed omnium consensum necessarium, si sint eiusdem gradus. §. 5. Si pater libertum uni ex filiis assignaverit, solum eum accusare posse, Iulianus scripsit; solum enim patronum eum esse.

XXXI. *Terentius Clemens libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Quaesitum est: si libertam patronus iureiurando adegisset, ne ea liberos impuberes habens nuberet, quid iuris esset? Iulianus dicit: non videri contra legem Aeliam Sentiam fecisse eum, qui non perpetuam viduitatem libertae iniunxisset.

XXXII. *Idem libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si non voluntate patroni is, qui in eius potestate sit, iusiurandum adegerit vel stipulatus fuerit, ne nubat, nisi id patronus remittat, aut liberet libertam, incidet in legem; videbitur enim id ipsum dolo malo facere. §. 1. Non prohibentur lege Aelia Sentia patroni a libertis mercedes capere, sed obligare eos; itaque si sponte sua libertus mercedem patrono praestiterit, nullum huius legis praemium consequetur. §. 2. Is, qui operas, aut in singulas eas certam summam promisit, ad hanc legem non pertinet, quoniam operas praestando potest liberari. Idem Octavenus probat, et adiicit: *Obligare sibi libertum, ut mercedem operarum capiat, is intelligitur, qui hoc solum agit, ut utique mercedem capiat, etiam si sub titulo operarum eam stipulatus fuerit.*

TIT. X.
DE IURE AUREORUM ANNULORUM.

I. *Papinianus libro I. Responsorum.* Inter ceteros alimenta liberto relicta non idcirco non debentur, quia ius aureorum annulorum ab Imperatore libertus acceperit. §. 1. Diversum in eo probatur, qui iudicatus ingenuus, collusione per alium patronum detecta, conditioni suae redditus, alimenta sibi, quae tertius patronus reliquerat, praeberi desiderat; hunc enim etiam beneficium annulorum amittere placuit.

II. *Idem libro XV. Responsorum.* Intra quinque annos pro ingenuitate sententia dicta rescissa fuerat. Victum annulorum aureorum beneficium, quod ante sententiam pro ingenuitate dictam acceperat, ac deposuerat, non retinuisse respondi.

III. *Marcianus libro I. Institutionum.* Divus Commodus et ius annulorum datum ademit illis, qui invitis aut ignorantibus patronis acceperant.

IV. *Ulpianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Etiam feminae ius annulorum aureorum impetrare possunt. Sed et iura ingenuitatis impetrare, et natalibus restitui poterunt.

V. *Paulus libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Is, qui ius annulorum impetravit, ut ingenuus habetur, quamvis ab hereditate eius patronus non excludatur.

VI. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Libertinus, si ius annulorum impetraverit, quamvis iura ingenuitatis salvo iure patroni nactus sit, tamen ingenuus intelligitur; et hoc divus Hadrianus rescripsit.

TIT. XI.
DE NATALIBUS RESTITUENDIS.

I. *Ulpianus libro II. Responsorum.* A principe natalibus suis restitutum eum, qui se ingenuum natum principi affirmavit, si ex ancilla natus est, nihil videri impetrasse.

II. *Marcianus libro I. Institutionum.* Interdum et servi nati ex postfacto iuris interventu ingenui fiunt, ut ecce si libertinus a principe natalibus suis restitutus fuerit. Illis enim utique natalibus restituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipse nascebatur, quum servus natus esset. Hic enim, quantum ad totum ius pertinet, perinde habetur, atque si ingenuus natus esset, nec patronus eius potest ad successionem venire. Ideoque Imperatores non facile solent quemquam natalibus restituere, nisi consentiente patrono.

III. *Scaevola libro VI. Responsorum* respondit: Quaeris: an ingenuitatis iure utatur is, quem sanctissimus et nobilissimus Imperator natalibus suis restituit? Sed ea res nec dubitationem habet, nec unquam habuit, quoniam exploratum est, ad omnem ingenuitatis statum restitui eum, qui isto beneficio principis utatur.

IV *Paulus libro IV. Sententiarum.* Nec filio patro-

ni invito libertus natalibus suis restitui potest; quid enim interest, ipsi patrono, an filiis eius fiat iniuria?

V. *Modestinus libro VII. Regularum.* Patrono consentiente debet libertus ab Imperatore natalibus restitui; ius enim patroni hoc impetrato amittitur. §. 1. Libertinus, qui natalibus restitutus est, perinde habetur, atque si ingenuus natus medio tempore maculam servitutis non sustinuisset.

TIT. XII.
DE LIBERALI CAUSA.

I. *Ulpianus libro LIV. ad Edictum.* Si quando is, qui in possessione servitutis constitutus est, litigare de conditione sua non patitur, quod forte sibi suoque generi velit aliquam iniuriam inferri, in hoc casu aequum est, quibusdam personis dari licentiam pro eo litigare, utputa parenti, qui dicat filium in sua potestate esse; nam etiam si nolit filius, pro eo litigabit. Sed etsi in potestate non sit, parenti dabitur hoc ius, quia semper parentis interest, filium servitutem non subire. §. 1. Versa etiam vice dicemus, liberis parentum, etiam invitorum, eandem facultatem dari; neque enim modica filii ignominia est, si parentem servum habeat. §. 2. Idcirco visum est, cognatis etiam hoc dari debere,

II. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Quoniam servitus eorum ad dolorem nostrum iniuriamque nostram porrigitur.

III. *Ulpianus libro LIV. ad Edictum.* Amplius puto naturalibus quoque hoc idem praestandum, ut parens filium in servitute quaesitum et manumissum possit in libertatem vindicare. §. 1. Militi etiam pro necessariis sibi personis de libertate litigare permittitur. §. 2. Cum vero talis nemo alius est, qui pro eo litiget, tunc necessarium est dari facultatem etiam matri, vel filiabus, vel sororibus eius, ceterisque mulieribus, quae de cognatione sunt, vel etiam uxori, adire Praetorem, et hoc indicare, ut causa cognita et invito ei succurratur. §. 3. Sed et si libertum meum vel libertam dicam, idem erit dicendum.

IV. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Sed tunc patrono conceditur pro libertate liberti litigare, si eo ignorante libertus venire se passus est;

V. *Ulpianus libro LIV. ad Edictum.* Interest enim nostra, libertos libertasque habere. §. 1. Quodsi plures ex memoratis personis exsistant, qui velint pro his litigare, Praetoris partes interponendae sunt, ut eligat, quem potissimum in hoc esse existimet. Quod et in pluribus patronis observari debet.

VI. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Benignius autem hoc persequendum est, ut, si furiosus vel infans est, qui in servitutem trahitur, non solum necessariis personis, sed etiam extraneis hoc permittatur.

VII. *Ulpianus libro LIV. ad Edictum.* Liberis etiam hominibus, maxime si maiores viginti annis venum se dari passi sunt, vel in servitutem quaqua ratione deduci, nihil obest, quo minus possint in libertatem proclamare, nisi forte se venumdari passi sunt, ut participarent pretium. §. 1. Si quis minor viginti annis ad partiendum pretium venum se dari passus est, nihil ei hoc post viginti annos nocebit. Sed si ante quidem se venumdedit, post vicesimum autem annum pretium partitus est, poterit ei libertas denegari. §. 2. Si quis sciens liberum emerit, non denegatur vendito in libertatem proclamatio adversus eum, qui eum comparavit, cuiuscunque sit aetatis, qui emtus est, idcirco, quia non est venia dignus, qui emit, etiam si scientem prudentemque se liberum emerit. Sed enim si postea alius eum emerit ab hoc, qui scivit, ignorans, deneganda est ei libertas. §. 3. Si duo simul emerint partes, alter sciens, alter ignorans, videndum erit, numquid is, qui scit, non debeat nocere ignoranti? Quod quidem magis est. Sed enim illa erit quaestio: partem solam habebit is, qui ignoravit, an totum? et quid dicemus de alia parte? an ad eum, qui scit, pertineat? Sed ille indignus est quid habere, qui sciens emit; rursum qui ignoravit, non potest maiorem partem dominii habere, quam emit; evenit igitur, ut ei prosit, qui eum comparavit sciens, quod alius ignoravit. §. 4. Sunt et aliae causae, ex quibus in libertatem proclamatio denegatur; veluti si quis ex eo testamento liber esse dicatur, quod testamentum aperiri Praetor vetat, quia testator a familia necatus esse dicatur; quum enim in eo sit iste, ut supplicio forte sit afficiendus, non debet liberale iudicium ei concedi. Sed etsi data fuerit, quia dubitatur, utrum nocens sit an innocens, differtur liberale iudicium, donec constet de morte eius, qui necatus est; apparebit enim, utrum supplicio afficiendus sit, an non. §. 5. Si quis ex servitute in libertatem proclamat, petitoris partes sustinet; si vero ex libertate in servitutem petatur, is partes actoris sustinet, qui servum suum dicit. Igitur cum de hoc incertum est, ut possit iudicium ordinem accipere, hoc ante apud eum, qui de libertate cogniturus est, disceptatur, utrum ex libertate in servitutem, an contra agatur? Et si forte apparuerit, eum, qui de libertate sua litigat, in libertate sine dolo malo fuisse, is, qui se dominum dicit, actoris partes sustinebit, et necesse habebit servum suum probare. Quodsi pronuntiatum fuerit, eo tempore, quo lis praeparabatur, in libertate eum non fuisse, aut dolo malo fuisse, ipse, qui de sua libertate litigat, debet se liberum probare.

VIII. *Idem libro LV. ad Edictum.* Cognitio de liberali causa usufructuario datur, etiamsi dominus quoque velit, hoc est qui se dominum dicit, movere status controversiam. §. 1. Si plures sibi dominium servi vindicent, dicentes esse communem, ad eundem iudicem mittendi erunt; et ita senatus censuit. Ceterum si unusquisque suum esse in solidum, non in partem dicat, cessat senatusconsultum; neque enim timor est, ne varie iudicetur, quum unusquisque solidum dominium sibi vindicet. §. 2. Sed et si alter usumfructum tantum, alter proprietatem servi vindicet, item si alter dominii sui, alter pignoratum sibi dicat, idem iudex erit, et parvi refert, ab eodem, an ab alio ei pignori datus sit.

IX. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Si pariter adversus eum, qui de libertate litigat, consistant fructuarius et proprietarius, fieri potest, ut alteruter absit; quo casu, an praesenti soli permissurus sit Praetor adversus eum agere, dubitari potest, quia non debet alterius collusione aut inertia alterius ius corrumpi; sed rectius dicitur, etiam alterutri eorum permittendum agere, ut alterius ius incorruptum maneat. Quodsi adhuc nondum finito iudicio supervenerit, ad eundem iudicem mittetur, nisi si iustam causam afferat, quare ad eum mitti non debeat, forte si eum iudicem inimicum sibi esse affirmet. §. 1. Idem dicemus, et si duo pluresve domini esse dicantur, et quidam praesto sint, quidam absint. §. 2. Unde in utroque casu dispiciamus, an, si is, qui prior egerit, victus sit, prosit ei, quod posterior vicerit, vel contra, id est ut, cum omnino alteruter vicerit, prosit etiam alteri, sicut prodest heredi liberti, quod in fraudem patroni servi manumissi sunt? Si cui placeat prodesse, consequens est, ut, cum idem petat, exceptioni rei iudicatae obiiciatur replicatio; si cui vero placeat non prodesse, is habebit sequentem dubitationem, utrum id, in quo quis victus est, nullius erit, an eius esse debeat, cum quo actum sit, an potius eius, qui vicerit? scilicet ut utilis actio detur ei, qui vicerit, minime autem Praetor pati debeat, ut pro parte quis servus sit.

X. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Quod autem diximus: *in libertate fuisse,* sic est accipiendum, non ut se liberum doceat is, qui liberale iudicium patitur, sed in possessione libertatis sine dolo malo fuisse. Quid sit autem sine dolo malo fuisse? videamus. Nam Iulianus ait: omnes, qui se liberos putant, sine dolo malo in libertate fuisse, si modo se pro liberis gerant, quamvis servi sint. Varus autem scribit: eum, qui se liberum sciat, dum in fuga sit, non videri sine dolo malo in libertate esse, sed simul atque desierit quasi fugitivus se celare, et pro libero agere, tunc incipere sine dolo malo in libertate esse; etenim ait: eum, qui scit se liberum, deinde pro fugitivo agit, hoc ipso, quod in fuga sit, pro servo agere.

XI. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Licet fugae tempore pro libero se gesserit, dicemus tamen eum in eadem causa esse.

XII. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Igitur sciendum est, et liberum posse dolo malo in libertate esse, et servum posse sine dolo malo in libertate esse. §. 1. Infans surreptus bona fide in servitute fuit, quum liber esset; deinde quum de statu ignarus esset, recessit, et clam in libertate morari coepit; hic non sine dolo malo in libertate moratur. §. 2. Potest et servus sine dolo malo in libertate morari, utputa testamento accepit libertatem, quod nullius momenti esse ignorat, vel vindicta ei imposita est ab eo, quem dominum esse putavit, quum non esset, vel educatus est quasi

liber, quum servus esset. §. 3. Et generaliter, quoties quis iustis rationibus ductus vel non iustis, sine calliditate tamen, putavit se liberum, et in libertate moratus est, dicendum est, hunc in ea causa esse, ut sine dolo malo in libertate fuerit, atque ideo possessoris commodo fruatur. §. 4. Probatio autem ad id tempus refertur, quum sine dolo malo in libertate fuerit, quo primum in ius aditum est. §. 5. Si operae alicui debeantur, is quoque liberali iudicio experiri potest. §. 6. Si damnum mihi dederit, qui ad libertatem proclamat, illo tempore, quo bona fide mihi serviebat, veluti si ego bona fide dominus noxali iudicio conventus et condemnatus litis aestimationem pro eo obtuli, in id mihi condemnabitur.

XIII. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Illud certum est, damnum hoc solum in hac in factum actione deduci, quod dolo, non etiam quod culpa factum sit. Ideoque licet absolutus hoc iudicio fuerit, adhuc tamen postea cum eo poterit lege Aquilia agi, quum ea lege etiam ex culpa teneatur. §. 1. Item certum est, tam res nostras, quam res alienas, quae tamen periculo nostro sunt, in hanc actionem deduci, veluti commodatas et locatas. Ceterum depositae apud nos res, quia nostro periculo non sunt, ad hanc actionem non pertinent.

XIV. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Rectissime Praetor calliditati eorum, qui, quum se liberos scirent, dolo malo passi sunt se pro servis venumdari, occurrit; dedit enim in eos actionem. §. 1. Quae actio toties locum habet, quoties non est in ea causa is, qui se venire passus est, ut ei ad libertatem proclamatio denegetur. §. 2. Dolo autem non solum eum fecisse accipimus, qui non ultro instruxit emtorem, sed etiam qui decepit,

XV. *Paulus libro LI. ad Edictum.* Sive virilis sexus, sive feminini sit, dummodo eius aetatis sit, ut dolum capiat,

XVI. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Immo eum, qui finxit se servum, et sic veniit decipiendi emtoris causa. §. 1. Si tamen vi metuque compulsus fuit hic, qui distractus est, dicemus eum dolo carere. §. 2. Tunc habet emtor hanc actionem, quum liberum esse nesciret; nam si scit liberum, et sic emit, ipse se circumvenit. §. 3. Quare si filiusfamilias emit, si quidem ipse scit, pater autem ignoravit, non acquisiit patri actionem. Hoc si peculiari nomine egerit; ceterum si patre mandante, hic quaeritur, an filii scientia noceat? Et puto adhuc nocere, quemadmodum procuratoris nocet. §. 4. Plane si filius ignoravit, pater scit, adhuc dico repellendum patrem, etiam si peculiari nomine filius emit, si modo pater praesens fuit, potuitque filium emere prohibere.

XVII. *Paulus libro LI. ad Edictum.* In servo, et in eo, qui mandato nostro emit, tale est, ut, si certum hominem mandavero emi, sciens liberum esse, licet is, cui mandatum est, ignoret, idem sit, et non competat ei actio. Contra autem si ego ignoravi, procurator scit, non est mihi deneganda.

XVIII. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* In tantum ergo tenetur, quantum dedit, vel in quantum obligatus est, scilicet in duplum. §. 1. Sed utrum pretium tantum, an etiam id, quod pretio accessit, duplicetur? videamus. Et putem omne omnino, quod propter emtionem vel dedit,

XIX. *Paulus libro LI. ad Edictum.* Vel permutavit, vel compensavit eo nomine; nam et is dedisse intelligendus est,

XX. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Vel obligatus est, duplari debere. §. 1. Proinde si quid cuidam ob hanc actionem licito iure dedit, dicendum est, in hoc edictum cadere, duplarique. §. 2. Obligatum vel ipsi venditori accipere debemus, vel alii obligatum. Nam quod dedit, sive ipsi venditori, sive alii iussu eius, sive ipse sive alius dederit, aeque continebitur. §. 3. Obligatum accipere debemus, si exceptione se tueri non potest; ceterum si potest, dicendum, non esse obligatum. §. 4. Interdum evenit, ut is, qui comparavit, habeat in quadruplum actionem; nam in ipsum quidem, qui sciens pro servo veniit, hanc habet in duplum actionem, et praeterea in venditorem, vel eum, qui duplam promisit, in duplum actio est;

XXI. *Modestinus libro I. de Poenis.* Utique eius duplum, quod propter emtionem vel dedit vel obligatus est. Secundum quae id, quod alter eorum solverit, nihil ad exonerandum alterum pertinebit, quia placuit hanc actionem poenalem esse; et ideo post annum non datur. Nec cum successoribus, quum sit poenalis, agetur. Igitur actionem, quae ex hoc edicto oritur, manumissione non exstingui, rectissime dicitur, quia verum est, auctorem conveniri non posse, postquam ad eum, qui ad libertatem proclamavit, perveniatur.

XXII. *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Non solus autem emtor, sed et successores eius hac in factum actione agere poterunt. §. 1. Emere sic accipiemus, etiam si per alium quis emerit, utputa procuratorem. §. 2. Sed et si plures emerint, omnes habebunt hanc actionem, sic tamen, ut, si quidem pro partibus emerint, pro parte pretii habeant actionem; enimvero si unusquisque in solidum emit, quisque in solidum habebit actionem, nec alterius scientia alteri nocebit, vel ignorantia proderit. §. 3. Si eum liberum esse emtor nesciit, postea autem scire coepit, hoc ei non nocebit, quia tunc ignoravit. Sed si tunc scivit, postea dubitare coepit, nihilum proderit. §. 4. Et heredi, et ceteris successoribus scientia sua nihil nocet, ignorantia nihil prodest. §. 5. Sed si per procuratorem scientem quis emerit, ei nocet, sicuti tutoris quoque scientiam nocere Labeo putat. §. 6. Haec actio post annum non datur, quum sit honoraria, sit autem et poenalis.

XXIII. *Paulus libro L. ad Edictum.* Si usumfructum tibi vendidero liberi hominis, et cessero, servum effici eum dicebat Quintus Mucius, sed dominium ita demum fieri meum, si bona fide vendidissem, alioquin sine domino fore. §. 1. In summa sciendum est, quae de venditis servis, quibus denegatur ad libertatem proclamatio, dicta sunt, etiam ad donatos et in dotem datos referri posse, item ad eos, qui pignori se dari passi sunt. §. 2. Si mater et filius de libertate litigant, aut coniungenda sunt utrorumque iudicia, aut differenda est causa filii, donec de matre constet, sicut divus quoque Hadrianus decrevit. Nam quum apud alium iudicem mater litigabat, apud alium autem filius, Augustus dixit, ante de matre constare oportere, sic dein de filio cognosci.

XXIV. *Idem libro LI. ad Edictum.* Ordinata liberali causa liberi loco habetur is, qui de statu suo litigat, ita ut adversus eum quoque, qui se dominum esse dicit, actiones ei non denegentur, quascunque intendere velit. Quid enim, si quae tales sint, ut tempore aut morte intereant? quare non concedatur ei litem contestando in tutum eas redigere? §. 1. Quin etiam Servius ait: in actionibus annuis ex eo tempore annum cedere, ex quo lis ordinata sit. §. 2. Sed si cum aliis experiri velit, non est quaerendum, an lis ordinata sit, ne inveniatur ratio, quemadmodum subiecto aliquo, qui libertati controversiam moveat, interim actiones excludantur; aeque enim ex eventu iudicii liberalis aut utilis aut inanis actio eius efficietur. §. 3. Sed si quas actiones inferat dominus, quaeritur, an compellendus sit suscipere iudicium? Et plerique existimant, si in personam agat, suscipere ipsum ad litis contestationem, sed sustinendum iudicium, donec de libertate iudicetur; nec videri praeiudicium libertati fieri, aut voluntate domini in libertate eum morari. Nam ordinato liberali iudicio, interim pro libero habetur, et sicut ipse agere, ita cum ipso quoque agi potest; ceterum ex eventu aut utile iudicium erit, aut nullum, si contra libertatem pronuntiatum fuerit. §. 4. Si is, qui in libertatem proclamat, furti aut damni iniuria ab aliquo arguatur, Mela ait, interim eum cavere debere iudicio se sisti, ne melioris conditionis sit, qui dubiae libertatis est, quam qui certae; sed sustinendum iudicium, ne praeiudicium libertati fiat. Aeque si cum possessore hominis furti agi coeperit, deinde is, cuius nomine agebatur, in libertatem proclamaverit, sustinendum iudicium, ut, si liber iudicatus sit, in ipsum transferatur iudicium, et si damnatio facta sit, iudicati actionem potius in eum dandam.

XXV. *Caius ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Si cui de libertate sua litiganti optio legata sit, quaecunque de hereditate ei relicta dicuntur, eadem et de optione tractari possunt. §. 1. Interdum ex integro datur ad libertatem proclamatio, veluti ei, qui affirmat ideo se primo iudicio victum, quod statuta libertas nondum ei obtigerat, quam nunc dicit sibi obtigisse. §. 2. Licet vulgo dicatur, post ordinatum liberale iudicium hominem, cuius de statu controversia est, liberi loco esse, tamen si servus sit, certum est, nihilo minus eum quod ei tradatur vel stipuletur perinde domino acquirere, atque si non de libertate eius quaereretur. Tantum de possessione videbimus, quum ipsum post litem ordinatam desinat dominus possidere. Sed

magis est, ut acquirat, licet ab eo non possideatur; et quum placuit, per fugitivum quoque nos possessionem acquirere posse, quid mirum, etiam per hunc, de quo quaerimus, acquiri?

XXVI. *Idem libro XX. ad Edictum provinciale.* Qui ex libertate in servitutem petit, si iudicii de evictione servandi causa contra libertatem agit, iniuriarum actione non convenietur.

XXVII. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Divi Fratres Proculo et Munatio rescripserunt: *Quum Romulus, de cuius statu quaeritur, pupillaris aetatis sit, an exigente Varia Hedone matre, et consentiente Vario Hermete tutore ad tempus pubertatis causa differenda sit, vestrae gravitatis est, ex fide personarum, quod utile est pupillo, constituere.* §. 1. Si ea persona desit cognitioni, quae alicui status controversiam faciebat, in eadem causa est, qui de libertate sua litigat, qua fuit, priusquam de libertate controversiam pateretur. Sane hoc lucratur, quod is, qui eam status controversiam faciebat, amittit suam causam. Nec ea res ingenuum facit eum, qui non fuit; nec enim penuria adversarii ingenuitatem solet tribuere. Sed recte atque ordine iudices puto facturos, si hanc formam fuerint secuti, ut, ubi deest is, qui in servitutem petit, electionem adversario deferant, utrum malit cognitionem circumduci, an audita causa sententiam proferri. Et si cognoverint, pronuntiare debebunt, servum illius non videri; neque haec res captionem ullam habet, quum non ingenuus pronuntietur, sed servus non videri. Quodsi ex servitute in ingenuitatem se allegat, melius fecerint, si cognitionem circumduxerint, ne sine adversario pronuntient ingenuum videri, nisi magna causa suadeat, et evidentes probationes suggerant, secundum libertatem pronuntiandum, ut etiam rescripto Hadriani continetur. §. 2. Quodsi is, qui pro sua libertate litigat, desit, contradictor vero praesens sit, melius erit agi causam eius, sententiamque proferri; si enim liquebit, contra libertatem dabit; evenire autem potest, ut etiam absens vincat; nam potest sententia etiam secundum libertatem ferri.

XXVIII. *Pomponius libro XII. ad Quintum Mucium.* Non videtur domini voluntate servus in libertate esse, quem dominus ignoravit suum esse. Et est hoc verum; is enim demum voluntate domini in libertate est, qui possessionem libertatis ex voluntate domini consequitur.

XXIX. *Arrius Menander libro I. de re militari.* Qui de libertate sua litigans, necdum sententia data, militiae se dedit, in pari causa cum ceteris servis habendus est, nec exonerat eum, quod pro libero habeatur in quibusdam: et licet liber apparuerit, erit exauctoratus, id est militia remotus castris reiicietur, utique qui ex servitute in libertatem petitus fuit, vel qui non sine dolo malo in libertate moratus est. Qui vero per calumniam petitus in servitutem est, in militia retinebitur. §. 1. Qui ingenuus pronuntiatus est, si se militiae dedit, intra quinquennium retractata sententia novo domino reddendus est.

XXX. *Iulianus libro V. ex Minicio.* Duobus petentibus hominem in servitutem pro parte dimidia separatim, si uno iudicio liber, altero servus iudicatus est, commodissimum est eo usque cogi iudices, donec consentiant; si id non continget, Sabinum refertur existimasse, duci servum debere ab eo, qui vicisset; cuius sententiae Cassius quoque est, et ego sum. Et sane ridiculum est, arbitrari eum pro parte dimidia duci, pro parte libertatem eius tueri; commodius autem est, favore libertatis liberum quidem eum esse, compelli autem pretii sui partem viri boni arbitratu victori suo praestare.

XXXI. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Filium ob hoc, quod patri heres exstitit, prohiberi a patre suum servum manumissum in servitutem petere.

XXXII. *Paulus libro VI. Regularum.* De bonis eorum, qui ex servitute aut libertinitate in ingenuitatem vindicati sunt, senatusconsultum factum est, quo cavetur de his quidem, qui ex servitute defensi essent, ut id duntaxat ferrent, quod in domum cuiusque intulissent; in eorum autem bonis, qui post manumissionem repetere originem suam voluissent, hoc amplius, ut, quod post manumissionem quoque acquisissent non ex re manumissoris, secum ferrent, cetera bona relinquerent illi, ex cuius familia exissent.

XXXIII. *Idem libro singulari de Liberali causa.* Qui sciens liberum emit, quamvis et ille se pateretur venire, tamen non potest contradicere ei, qui ad libertatem proclamat. Sed si alii eum ignoranti vendiderit, denegabitur ei proclamatio.

XXXIV. *Ulpianus libro singulari Pandectarum.* Imperator Antoninus constituit, non alias ad libertatem proclamationem cuiquam permittendam, nisi prius administrationum rationes reddiderit, quas, quum in servitute esset, gessisset.

XXXV. *Papinianus libro IX. Responsorum.* Servos ad templi custodiam, quod aedificari Titia voluit, destinatos, neque manumissos, heredis esse constitit.

XXXVI. *Idem libro XII. Responsorum.* Dominus, qui obtinuit, si velit servum suum abducere, litis aestimationem pro eo accipere non cogetur.

XXXVII. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Conventio privata neque servum quemquam, neque libertum alicuius facere potest.

XXXVIII. *Paulus libro XV. Responsorum.* Paulus respondit: si, ut proponitur, post perfectam sine ulla conditione emtionem postea emtor ex voluntate sua litteras emisit, quibus profiteretur, se post certum tempus manumissurum eum, quem emerat, non videri eas litteras ad constitutionem divi Marci pertinere. §. 1. Idem respondit: constitutionem quidem divi Marci ad libertatem eorum mancipiorum pertinere, quae hac lege venissent, ut post tempus manumitterentur, sed eundem favorem libertatis consequendae causa etiam eam mereri, pro qua dominus pretium accepisset, ut ancillam suam manumitteret, quum idem etiam libertam habiturus sit. §. 2. Quaesitum est: an emtor servo recte libertatem dederit, nondum pretio soluto? Paulus respondit: servum, quem venditor emtori tradidit, si ei pro pretio satisfactum sit, et nondum pretio soluto in bonis emtoris esse coepisse. §. 3. Caius Seius Stichum servum Lucio Titio vendidit ita, ut Titius Stichum post triennium manumitteret, si continuo triennio servisset; sed nondum exacto tempore triennii Stichus fugit, et post aliquantulum temporis defuncto Titio revertitur. Quaero: an obstet Sticho ad assequendam ex venditione libertatem, quod ante triennium discesserit? Paulus respondit: secundum ea, quae proponuntur, expleto tempore, post quod Stichus manumitti debuit, libertatem ei competisse.

XXXIX. *Idem libro V. Sententiarum.* Cui necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbit, ultro si ipse probare desideret, audiendus est. §. 1. Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui temere controversiam movit, ad modum exsilii possunt ferre sententiam. §. 2. Tutores vel curatores pupillorum, quorum tutelam et res administraverunt, postea status quaestionem facere non possunt. §. 3. Maritus uxori eidemque libertae status quaestionem inferre non prohibetur.

XL. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Cum pacto partitionis pretii maior viginti annis venalem se praebuit, nec post manumissionem ad libertatem proclamare potest.

XLI. *Paulus libro singulari de Articulis liberalis causae.* Si in obscuro sit, in quo fuerit statu is, qui pro libertate sua litigat, prior audiendus est probare volens, se ipsum in libertatis esse possessione. §. 1. Iudex autem, qui de libertate cognoscit, etiam de rebus amotis damnare magno facto cognoscere debet; fieri enim potest, ut fiducia libertatis et surripere quaedam, et corrumpere, atque consumere ex bonis eorum, quibus serviebat, ausus sit.

XLII. *Labeo libro IV. Posteriorum.* Si servus, quem emeras, ad libertatem proclamavit, et ab iudice perperam pro eo iudicatum est, et dominus eius servi post rem contra te iudicatam te heredem fecit, aut aliquo nomine is tuus esse coepit, petere eum tuum esse poteris, nec tibi obstabit rei iudicatae praescriptio. Iavolenus: *Haec vera sunt.*

XLIII. *Pomponius libro III. Senatusconsultorum.* De his, qui bona eorum, quibus serviebant, intercepissent, deinde ad libertatem proclamassent, Hadrianus Imperator rescripsit. Cuius rescripti verba haec sunt: *Sicut non est aequum, fiducia libertatis, quae ex fideicommissi causa praestanda est, intercipere hereditariam pecuniam, ita nec libertati praestandae moram quaeri oportet.* Quamprimum ergo arbitrum dare debet, apud quem constet,

quid servari possit heredi, antequam ad servum manumittendum compelleretur.

XLIV. *Venuleius libro VII. Actionum.* Licet dubitatum antea fuit, utrum servus duntaxat, an libertus iurando patrono obligaretur in his, quae libertatis causa imponuntur, tamen verius est, non aliter, quam liberum obligari. Ideo autem solet iusiurandum a servis exigi, ut hi religione adstricti, posteaquam suae potestatis esse coepissent, iurandi necessitatem haberent, dummodo in continenti, quum manumissus est, aut iuret, aut promittat. §. 1. Licet autem circa donum, munus, operas etiam uxorum personas inserere. §. 2. In eum, qui impubes iuraverit, scilicet qui et iurare potuerit, danda est utilis actio operarum nomine, quum pubes tamen factus erit; potest tamen et impubes operas dare, veluti si nomenclator sit vel histrio.

TIT. XIII.
QUIBUS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON LICET.

I. *Ulpianus libro II. de officio Proconsulis.* Maiores viginti annis ita demum ad libertatem proclamare non possunt, si pretium ad ipsum, qui veniit, pervenerit. Ex ceteris autem causis, quamvis maior viginti annis se venumdari passus sit, ad libertatem ei proclamare licet. §. 1. Minori autem viginti annis ne quidem ex causa supra scripta debet denegari libertatis proclamatio, nisi maior annis viginti factus duravit in servitute; tunc enim, si pretium partitus sit, dicendum erit, denegari ei debere libertatis proclamationem.

II. *Marcellus libro XXIV. Digestorum.* Servum quis per vim a Titio accepit, et testamento liberum esse iussit. Quanquam solvendo decesserit, non erit ille liber; alioquin fraudabitur Titius, qui non procedente quidem libertate cum herede eius agere potest. At si ad libertatem servus pervenerit, nullam actionem habiturus est, quia nihil videbitur heres ex defuncti dolo consecutus.

III. *Pomponius libro XI. Epistolarum et variarum Lectionum.* Eis, qui se passi sint venire, ad libertatem proclamandi licentiam denegari. Quaero: an et ad eos, qui ex mulieribus, quae se passae sint venire, nascuntur, ista senatusconsulta pertineant? Dubitari non potest, quin ei quoque, quae maior annis viginti venire se passa est, ad libertatem proclamandi licentia fuerit deneganda. His quoque danda non est, qui ex ea nati tempore servitutis eius erunt.

IV. *Paulus libro XII. Quaestionum. Licinius Rufinus Iulio Paulo. Is, cui fideicommissa libertas debebatur, post vicesimum annum venire se passus est. Quaero: an denegandum sit ei ad libertatem proclamare? Movet me exemplum cuiusvis liberi hominis; nam et si, quum consecutus esset libertatem, se vendidisset, denegaretur ei ad libertatem proclamare, nec debet meliori loco intelligi, qui in servitute constitutus passus est se venumdari, quam si esset libertatem consecutus. Sed e contrario movet me, quod in hoc, de quo quaeritur, venditio constitit, et est, qui veneat; in libero autem homine neque venditio constitit, et nihil est, quod veneat. Peto itaque plenissime me instruas.* Respondit: venditio quidem tam servi quam liberi contrahi potest, et stipulatio de evictione contrahitur; non enim de eo loquimur, qui sciens liberum emit; nam adversus hunc nec ad libertatem proclamatio denegatur. Sed is, qui adhuc servus est, etiam invitus venire potest, quamvis et ipse in eo malus sit, quod de conditione sua dissimulat, quum in sua potestate habeat, ut statim ad libertatem perveniat. Quod quidem non potest ei imputari, cui nondum libertas debetur; pone statuliberum passum se venumdari; nemo dicturus est, superveniente conditione, quae non fuit in eius potestate, libertatis petitionem ei denegandam. Idem puto, etiam si in ipsius potestate fuit conditio. Sed in proposito magis probandum est, ut denegetur ei libertatis petitio, qui potuit petere libertatem, et maluit se venumdari, quia indignus est auxilio Praetoris fideicommissarii.

V. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Claudianum.* Si duo liberum hominem maiorem annis viginti emerimus, unus sciens eius conditionem, alter ignorans, an non propter eum, qui scit, ad libertatem ei proclamare permittitur, sed propter eum, qui ignorat, servus efficietur? Sed non etiam eius, qui scit, sed tantum alterius.

TIT. XIV.
SI INGENUUS ESSE DICETUR.

I. *Marcellus libro VII. Digestorum.* Si libertus alterius alio agente ingenuus pronuntiatus esse dicetur, sine ulla exceptione temporis patronus eius cognitionem solet exercere.

II. *Saturninus libro I. de officio Proconsulis.* Qui se venire passus esset maiorem, scilicet ut pretium ad ipsum perveniret, prohibendum de libertate contendere, divus Hadrianus constituit; sed interdum ita contendendum permisit, si pretium suum reddidisset. §. 1. Qui se ex libertinitate ingenuitati asserant, non ultra quinquennium, quam manumissi fuissent, audientur. §. 2. Qui post quinquennium reperisse instrumenta ingenuitatis suae asseverant, de ea re ipsos principes adire oportet cognituros.

III. *Pomponius libro V. Senatusconsultorum.* Hoc sermone: AGNITIS NATALIBUS, de nullis aliis intelligendum est senatum sensisse, quam ingenuis. §. 1. Verbo autem: RELIQUERUNT, etiam hoc intelligendum est, ut, quaecunque ex re eius, a quo manumissi erant, acquisita habeant, restituant. Sed id quemadmodum accipiendum sit? videndum est, utrumne quae ignorantibus dominis abstulissent, item quod ex his acquisitum reddere debeant, an vero etiam quae concessa et donata a manumissoribus amplexi sint? Quod magis est.

IV. *Papinianus libro XXII. Quaestionum.* Oratio, quae prohibet apud Consules aut Praesides provinciarum post quinquennium a die manumissionis in ingenuitatem proclamare, nullam causam aut personam excipit.

V. *Idem libro X. Responsorum.* Patronum post quinquennium sententiae pro ingenuitate dictae, quo ignorante res iudicata est, non esse praescriptione temporis summovendum, respondi.

VI. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Quoties de hoc contenditur, an quis libertus sit, sive operae petantur, sive obsequium desideretur, sive etiam famosa actio intendatur, sive in ius vocetur, qui se patronum dicit, sive nulla causa interveniat, redditur praeiudicium. Sed et quoties quis libertinum quidem se confitetur, libertum autem Caii Seii se negat, idem praeiudicium datur. Redditur autem alterutro desiderante. Sed actoris partibus semper qui se patronum dicit fungitur, probareque libertum suum necesse habet, aut si non probet, vincitur.

TIT. XV.
NE DE STATU DEFUNCTORUM POST QUINQUENNIUM QUAERATUR.

I. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* De statu defunctorum post quinquennium quaerere non licet, neque privati, neque fisci nomine. §. 1. Sed nec eius status retractandus est, qui intra quinquennium decessit, si per huius quaestionem praeiudicium futurum est ante quinquennium mortuo. §. 2. Immo nec de vivi statu quaerendum est, si quaestio huius praeiudicium faciat ei, qui ante quinquennium decessit; et ita divus Hadrianus constituit. §. 3. Sed interdum et intra quinquennium non licet de statu defuncti quaerere. Nam oratione divi Marci cavetur, ut, si quis ingenuus pronuntiatus fuerit, liceat ingenuitatis sententiam retractare, sed vivo eo, qui ingenuus pronuntiatus est, non etiam post mortem, in tantum, ut, etiam si coepta quaestio fuit retractationis, morte eius exstinguatur, ut eadem oratione cavetur. §. 4. Si quidem in deteriorem conditionem quis statum retractaret, secundum ea, quae dixi, praescribendum est. Quid ergo, si in meliorem? veluti pro servo libertus dicatur? quare non admittatur? quid enim, si servus quis dicatur, quasi ex ancilla natus, quae ante quinquennium mortua est? quare non liceat probare liberam fuisse? haec enim pro mortua est. Et Marcellus libro quinto de officio Consulis scripsit: posse; ego quoque in auditorio publico idem secutus sum.

II. *Papinianus libro XIV. Responsorum.* Non esse libertatis quaestionem filiis inferendam propter matris vel patris memoriam post quinquennium a morte non retractatam, convenit. §. 1. Nec in ea re, quae publicam tutelam meruerit, pupillis agentibus restitutionis auxilium tribuendum est, quod quinque annorum tempus, quum tutores non haberent, excesserit. §. 2. Praescriptio quinque annorum, quae statum defunctorum tuetur, specie li-

tis ante mortem illatae non fit irrita, si veterem causam, desistente eo, qui movit, longo silentio finitam probetur.

III. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Ante quinquennium defunctorum status honestior, quam mortis tempore fuisse existimabatur, vindicari non prohibetur. Idcirco etsi quis in servitute moriatur, post quinquennium liber decessisse probari potest.

IV. *Callistratus libro I. de iure Fisci.* Primus omnium divus Nerva edicto vetuit post quinquennium mortis cuiusque de statu quaeri. §. 1. Sed et divus Claudius Claudiano rescripsit: si per quaestionem nummariam praeiudicium statui videatur fieri, cessare quaestionem.

TIT. XVI.
DE COLLUSIONE DETEGENDA.

I. *Caius libro II. ad edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Ne quorundam dominorum erga servos nimia indulgentia inquinaret amplissimum ordinem, eo quod paterentur servos suos in ingenuitatem proclamare, liberosque iudicari, senatusconsultum factum est Domitiani temporibus, quo cautum est, ut, si quis probasset per collusionem quidquam factum, si iste homo servus sit, fieret eius servus, qui detexisset collusionem.

II. *Ulpianus libro II. de officio Consulis.* Collusionem detegere ingenuitatis post sententiam intra quinquennium posse, divus Marcus constituit. §. 1. Quinquennium autem continuum utique accipiemus. §. 2. Sicubi plane aetas eius, cuius retractatur collusio, differendam retractationem in tempus pubertatis vel alterius rei suadeat, quinquennium non currere dicendum est. §. 3. Quinquennium autem non ad perficiendam retractationem, sed ad inchoandam puto praefinitum; aliter atque circa eum, qui ex libertinitate se in ingenuitatem petit. §. 4. Oratione divi Marci cavetur, ut etiam extraneis, qui pro altero postulandi ius haberent, liceret detegere collusionem.

III. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Cum non iusto contradictore quis ingenuus pronuntiatus est, perinde inefficax est decretum, atque si nulla iudicata res intervenisset, idque principalibus constitutionibus cavetur.

IV. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Si libertinus per collusionem fuerit pronuntiatus ingenuus, collusione detecta in quibusdam causis quasi libertinus incipit esse. Medio tamen tempore, antequam collusio detegatur, et post sententiam de ingenuitate latam, utique quasi ingenuus accipitur.

V. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Sententiam pro ingenuitate dictam collusionis praetextu semel retractare permittitur. §. 1. Si plures ad collusionem detegendam pariter accedant, causa cognita, quis debeat admitti, comparatis omnium moribus et aetatibus, et cuius magis intersit, statui oportet.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

TIT. I.
DE ACQUIRENDO RERUM DOMINIO.

I. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Quarundam rerum dominium nanciscimur iure gentium, quod ratione naturali inter omnes homines perseque servatur, quarundam iure civili, id est iure proprio civitatis nostrae. Et quia antiquius ius gentium cum ipso genere humano proditum est, opus est, ut de hoc prius referendum sit. §. 1. Omnia igitur animalia, quae terra, mari, coelo capiuntur, id est ferae bestiae, volucres, pisces, capientium fiunt,

II. *Florentinus libro VI. Institutionum.* Vel quae ex his apud nos sunt edita.

III. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur. §. 1. Nec interest, quod ad feras bestias et volucres, utrum in suo quisque fundo capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aucupandive gratia, potest a domino, si is praeviderit, iure prohiberi, ne ingrediatur. §. 2. Quidquid autem eorum ceperimus, eo usque nostrum esse intelligitur, donec nostra custodia coërcetur; quum vero evaserit custodiam nostram, et in naturalem libertatem se receperit, nostrum esse desinit, et rursus occupantis fit,

IV. *Florentinus libro VI. Institutionum.* Nisi si mansuefacta emitti ac reverti solita sint.

V. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, quum vel oculos nostros effugerit, vel ita sit in conspectu nostro, ut difficilis sit eius persecutio. §. 1. Illud quaesitum est: an fera bestia, quae ita vulnerata sit, ut capi possit, statim nostra esse intelligatur. Trebatio placuit, statim nostram esse, et eousque nostram videri, donec eam persequamur; quodsi desierimus eam persequi, desinere nostram esse, et rursus fieri occupantis; itaque si per hoc tempus, quo eam persequimur, alius eam ceperit eo animo, ut ipse lucrifaceret, furtum videri nobis eum commisisse. Plerique non aliter putaverunt eam nostram esse, quam si eam ceperimus, quia multa accidere possunt, ut eam non capiamus; quod verius est. §. 2. Apium quoque natura fera est. Itaque quae in arbore nostra consederint, antequam a nobis alveo concludantur, non magis nostrae esse intelliguntur, quam volucres, quae in nostra arbore nidum fecerint. Ideo si alius eas incluserit, earum dominus erit. §. 3. Favos quoque, si quos hae fecerint, sine furto quilibet possidere potest. Sed ut supra quoque diximus, qui in alienum fundum ingreditur, potest a domino, si is praeviderit, iure prohiberi ne ingrediatur. §. 4. Examen, quod ex alveo nostro evolaverit, eousque nostrum esse intelligitur, donec in conspectu nostro est, nec difficilis eius persecutio est; alioquin occupantis fit. §. 5. Pavonum quoque et columbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent; nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas eant et redeant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eousque nostra esse intelligantur, donec revertendi animum habeant; quodsi desierint revertendi animum habere, desinant nostra esse, et fiant occupantium. Intelliguntur autem desisse revertendi animum habere tunc, quum revertendi consuetudinem deseruerint. §. 6. Gallinarum et anserum non est fera natura; palam est enim, alias esse feras gallinas, et alios feros anseres. Itaque si quolibet modo anseres mei et gallinae meae turbati turbataeve adeo longius evolaverint, ut ignoremus, ubi sint, tamen nihilo minus in nostro dominio tenentur. Qua de causa furti nobis tenebitur, qui quid eorum lucrandi animo apprehenderit. §. 7. Item quae ex hostibus capiuntur, iure gentium statim capientium fiunt.

VI. *Florentinus libro VI. Institutionum.* Item quae ex animalibus dominio nostro subiectis nata sunt, eodem iure sunt.

VII. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem deducantur; qui tamen, si evaserint hostium potestatem, recipiunt pristinam libertatem. §. 1. Praeterea quod per alluvionem agro nostro flumen adiecit, iure gentium nobis acquiritur. Per alluvionem autem id videtur adiici, quod ita paulatim adiicitur, ut intelligere non possimus, quantum quoquo temporis momento adiiciatur. §. 2. Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et

meo praedio attulerit, palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo meo haeserit, arboresque, quas secum traxit, in meum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur meo fundo acquisitae esse. §. 3. Insula, quae in mari nascitur, quod raro accidit, occupantis fit; nullius enim esse creditur. At in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo prope ripam sit; quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. §. 4. Quodsi ex uno latere proruperit flumen, et alia parte novo rivo fluere coeperit, deinde infra novus iste rivus in veterem se converterit, ager, qui a duobus rivis comprehensus in formam insulae redactus est, eius est scilicet, cuius et fuit. §. 5. Quodsi toto naturali alveo relicto flumen alias fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo prope ripam sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus iuris gentium. Quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. Si cuius tamen totum agrum novus alveus occupaverit, licet ad priorem alveum reversum fuerit flumen, non tamen is, cuius ager fuerat, stricta ratione quidquam in eo alveo habere potest, quia ille ager, qui fuerat, desiit esse, amissa propria forma, et qui vicinum praedium nullum habet, non potest ratione vicinitatis ullam partem in eo alveo habere; sed vix est, ut id obtineat. §. 6. Aliud sane est, si cuius ager totus inundatus fuerit; namque inundatio speciem fundi non mutat, et ob id quum recesserit aqua, palam est, eiusdem esse, cuius et fuerat. §. 7. Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerva et Proculus putant, hunc dominum esse, qui fecerit, quia quod factum est, antea nullius fuerit. Sabinus et Cassius magis naturalem rationem efficere putant, ut, qui materiae dominus fuerit, idem eius quoque, quod ex eadem materia factum sit, dominus sit, quia sine materia nulla species effici possit, veluti si ex auro, vel argento, vel aere tuo vas aliquod fecero, vel ex tabulis tuis navem, aut armarium, aut subsellia fecero, vel ex lana tua vestimentum, vel ex vino et melle tuo mulsum, vel ex medicamentis tuis emplastrum aut collyrium, vel ex uvis, aut olivis, aut spicis tuis vinum, vel oleum, vel frumentum. Est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reverti possit, verius esse, quod et Sabinus, et Cassius senserunt; si non possit reverti, verius esse, quod Nervae et Proculo placuit. Ut ecce vas conflatum ad rudem massam auri, vel argenti, vel aeris reverti potest, vinum vero, vel oleum, vel frumentum ad uvas, et olivas, et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad mel et vinum, vel emplastrum aut collyria ad medicamenta reverti possunt. Videntur tamen mihi recte quidam dixisse, non debere dubitari, quin alienis spicis excussum frumentum eius sit, cuius et spicae fuerint; quum enim grana, quae spicis continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, non novam speciem facit, sed eam, quae est, detegit. §. 8. Voluntas duorum dominorum miscentium materias commune totum corpus efficit, sive eiusdem generis sint materiae, veluti si vina miscuerunt vel argentum conflaverunt, sive diversae, veluti si alius vinum contulerit, alius mel, vel alius aurum, alius argentum, quamvis mulsum et electrum novi corporis sit species. §. 9. Sed et si sine voluntate dominorum casu confusae sint duorum materiae, vel eiusdem generis vel diversae, idem iuris est. §. 10. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia aedificaverit, ipse dominus intelligitur aedificii, quia omne, quod inaedificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuit, desiit eius dominus esse, sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea agere, propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet. Appellatione autem tigni omnes materiae significantur, ex quibus aedificia fiunt. Ergo si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus tunc eam vindicare, et ad exhibendum agere. §. 11. Illud recte quaeritur: an, si id aedificium vendiderit is, qui aedificaverit, et ab emtore longo tempore captum postea dirutum sit, adhuc dominus materiae vindicationem eius habeat? Causa dubitationis est, an eo ipso, quod universitas aedificii longo tempore capta est, singulae quoque res, ex quibus constabat, usucaptae essent; quod non placuit. §. 12. Ex diverso si quis in alieno solo sua materia aedificaverit, illius fit aedificium, cuius et solum est. Et si scit alienum solum esse, sua voluntate amisisse proprietatem materiae intelligitur; itaque neque diruto quidem aedificio vindicatio eius materiae competit. Certe si dominus soli petat aedificium, nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si nescit, qui aedificavit, alienum esse solum, et tanquam in suo bona fide aedificavit; nam si scit, culpa ei obiici potest, quod temere aedificavit in eo solo, quod intelligeret alienum. §. 13. Si alienam plantam in meo solo posuero, mea erit; ex diverso si meam plantam in alieno solo posuero, illius erit, si modo utroque casu radices egerit; antequam enim radices egerit, illius permanet, cuius et fuit. His conveniens est, quodsi vicini arbor ita terram meam presserit, ut in meum fundum radices egerit, meam effici arborem; rationem enim non permittere, ut alterius arbor intelligatur, quam cuius in fundo radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicinum fundum radices egerit, communis est

VIII. *Marcianus libro III. Institutionum.* Pro regione cuiusque praedii. §. 1. Sed et si in confinio lapis nascatur, et sint pro indiviso communia praedia, tunc erit lapis pro indiviso communis, si terra exemtus sit.

IX. *Caius libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Qua ratione autem plantae, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificavit, si ab eo dominus soli petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali, ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse poterit, qui in alienum fundum sua impensa consevit. §. 1. Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quae aedificantur aut seruntur. Ideoque si in chartis membranisve tuis carmen, vel historiam, vel orationem scripsero, huius corporis non ego, sed tu dominus esse intelligeris. Sed si a me petas tuos libros tuasve membranas, nec impensas scripturae solvere velis, potero me defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide eorum possessionem nactus sim. §. 2. Sed non, uti litterae chartis membranisve cedunt, ita solent picturae tabulis cedere, sed ex diverso placuit tabulas picturae cedere. Utique tamen conveniens est domino tabularum adversus eum, qui pinxerit, si is tabulas possideat, utilem actionem dari, qua ita efficaciter experiri poterit, si picturae impensam exsolvat; alioquin nocebit ei doli mali exceptio, utique si bona fide possessor fuerit, qui pinxerit. Adversus dominum vero tabularum ei, qui pinxit, rectam vindicationem competere dicimus, ut tamen pretium tabularum inferat; alioquin nocebit ei doli mali exceptio. §. 3. Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt, iure gentium nobis acquiruntur; nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi. §. 4. Nihil autem interest, utrum ipse dominus per se tradat alicui rem, an voluntate eius alius. Qua ratione si cui libera negotiorum administratio ab eo, qui peregre proficiscitur, permissa fuerit, et is ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. §. 5. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti si rem, quam commodavi aut locavi tibi, aut apud te deposui, vendidero tibi; licet enim ex ea causa tibi eam non tradiderim, eo tamen, quod patior eam ex causa emtionis apud te esse, tuam efficio. §. 6. Item si quis merces in horreo repositas vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emtori, transfert proprietatem mercium ad emtorem. §. 7. Hoc amplius interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem, ut ecce qui missilia iactat in vulgus; ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia vult quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficit. §. 8. Alia causa est earum rerum, quae in tempestate maris levandae navis causa eiiciuntur; hae enim dominorum permanent, quia non eo animo eiiciuntur, quod quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa nave periculum maris effugiat. Qua de causa si quis eas fluctibus

expulsas, vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit furtum committit.

X. *Idem libro II. Institutionum.* Acquiritur nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus, item per servos, in quibus usumfructum habemus, item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. De quibus singulis diligentius dispiciamus. §. 1. Igitur quod servi nostri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa acquirant, id nobis acquiritur; ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Ideoque si heres institutus sit, nisi nostro iussu, hereditatem adire non potest, et si iubentibus nobis adierit, hereditas nobis acquiritur perinde, atque si nos ipsi heredes instituti essemus. Et his convenienter scilicet legatum nobis per eundem acquiritur. §. 2. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, acquiritur nobis, sed etiam possessio; cuiuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur. Unde etiam per eorum longam possessionem dominium nobis acquiritur. §. 3. De his autem servis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut, quidquid ex re nostra vel ex operis suis acquirant, id nobis acquiratur; si quid vero extra eas causas persecuti sint, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit, legatumve quid, aut ei donatum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis acquiritur. §. 4. Idem placet de eo, qui a nobis bona fide possidetur, sive liber sit, sive alienus servus; quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore. Itaque quod extra istas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum eius, si servus est. §. 5. Sed bonae fidei possessor, quum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest; usufructuarius vero usucapere servum non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quoniam scit, servum alienum esse.

XI. *Marcianus libro III. Institutionum.* Pupillus, quantum ad acquirendum, non indiget tutoris auctoritate; alienare vero nullam rem potest, nisi praesente tutore auctore, et ne quidem possessionem, quae est naturalis, ut Sabinianis visum est; quae sententia vera est.

XII. *Callistratus libro II. Institutionum.* Lacus et stagna, licet interdum crescant, interdum exarescant, suos tamen terminos retinent, ideoque in his ius alluvionis non agnoscitur. §. 1. Si aere meo et argento tuo conflato aliqua species facta sit, non erit ea nostra communis, quia, quum diversa materia aes atque argentum sit, ab artificibus separari, et in pristinam materiam reduci solet.

XIII. *Neratius libro VI. Regularum.* Si procurator rem mihi emerit ex mandato meo, eique sit tradita meo nomine, dominium mihi et proprietas acquiritur etiam ignoranti. §. 1. Et tutor pupilli pupillaeve, similiter ut procurator, rem emendo nomine pupilli pupillaeve, proprietatem illis acquirit etiam ignorantibus.

XIV. *Idem libro V. Membranarum.* Quod in litore quis aedificaverit, eius erit; nam litora publica non ita sunt, ut ea, quae in patrimonio sunt populi, sed ut ea, quae primum a natura prodita sunt, et in nullius adhuc dominium pervenerunt. Nec dissimilis conditio eorum est, atque piscium et ferarum, quae simul atque apprehensae sunt, sine dubio eius, in cuius potestatem pervenerunt, dominii fiunt. §. 1. Illud videndum est, sublato aedificio, quod in litore positum erat, cuius conditionis is locus sit, hoc est utrum maneat eius, cuius fuit aedificium, an rursus in pristinam causam recidat, perindeque publicus sit, ac si nunquam in eo aedificatum fuisset? Quod propius est, ut existimari debeat, si modo recipit pristinam litoris speciem.

XV. *Idem libro V. Regularum.* Qui autem in ripa fluminis aedificat, non suum facit.

XVI. *Florentinus libro VI. Institutionum.* In agris limitatis ius alluvionis locum non habere constat, idque et divus Pius constituit. Et Trebatius ait: agrum, qui hostibus devictis ea conditione concessus sit, ut in civitatem veniret, habere alluvionem, neque esse limitatum; agrum autem manucaptum limitatum fuisse, ut sciretur, quid cuique datum esset, quid venisset, quid in publico relictum esset.

XVII. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Si duo domini servo communi rem tradiderint, acquiritur alteri ab altero.

XVIII. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Per hereditarium servum, quod est eiusdem hereditatis, heredi acquiri non potest, et maxime ipsa hereditas.

XIX. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Liber homo, qui bona fide mihi servit, id, quod ex operis suis aut ex re mea pararet, ad me pertinere sine dubio, Aristo ait; quod vero quis ei donaverit, aut ex negotio gesto acquisierit, id ad ipsum pertinere. Sed et hereditatem legatumve non acquiri mihi per eum, quia neque ex re mea, neque ex operis suis id sit, nec ulla eius opera esset in legato, in hereditate aliquatenus, quia per ipsum adiretur; quod et Varium Lucullum ait aliquando dubitasse; sed verius esse, non acquiri, etiamsi testator ad me voluisset pertinere. Sed licet ei minime acquiratur, attamen si voluntas evidens testatoris appareat, restituendam esse ei hereditatem. Sed Trebatius: si liber homo bona fide serviens iussu eius, cui serviat, hereditatem adisset, heredem ipsum fieri, nec interesse, quid senserit, sed quid fecerit. Labeo contra: si ex necessitate id fecisset; quodsi ita, ut et ipse vellet, ipsum fieri heredem.

XX. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Traditio nihil amplius transferre debet vel potest ad eum, qui accipit, quam est apud eum, qui tradit. Si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert; si non habuit, ad eum, qui accipit, nihil transfert. §. 1. Quoties autem dominium transfertur, ad eum, qui accipit, tale transfertur, quale fuit apud eum, qui tradit; si servus fuit fundus, cum servitutibus transit; si liber, uti fuit; et si forte servitutes debebantur fundo, qui traditus est, cum iure servitutum debitarum transfertur. Si quis igitur fundum dixerit liberum, quum traderet eum, qui servus sit, nihil iuris servituti fundi detrahit, verumtamen obligat se, debebitque praestare, quod dixit. §. 2. Si ego et Titius rem emerimus, eaque Titio et quasi meo procuratori tradita sit, puto mihi quoque quaesitum dominium, quia placet per liberam personam omnium rerum possessionem quaeri posse, et per hanc dominium.

XXI. *Pomponius libro XI. ad Sabinum.* Si servus meus, quum tibi bona fide serviret, rem emisset, traditaque ei esset, Proculus ait, nec meam fieri, quia servum non possideam, nec tuam, si non ex re tua sit parata. Sed si liber bona fide tibi serviens emerit, ipsius fieri. §. 1. Si rem meam possideas, et eam velim tuam esse, fiet tua, quamvis possessio apud me non fuerit.

XXII. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Nemo servum vi possidens, aut clam, aut precario, per hunc stipulantem vel rem accipientem potest acquirere.

XXIII. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Qui bona fide alicui servit, sive servus alienus est, sive homo liber est, quidquid ex re eius, cui servit, acquirit, ei acquirit, cui bona fide servit. Sed et si quid ex operis suis acquisierit, simili modo ei acquirit; nam et operae quodammodo ex re eius, cui servit, habentur, quia iure operas ei exhibere debet, cui bona fide servit. §. 1. Tamdiu autem acquirit ei, quamdiu bona fide servit; ceterum si coeperit scire, esse eum alienum vel liberum, videamus, an ei acquirat? Quaestio in eo est, utrum initium spectamus, an singula momenta? Et magis est, ut singula momenta spectemus. §. 2. Generaliter dicendum est, quod ex re sua, hoc est eius, cui bona fide quis servit, ei acquirere non potest, sibi eum acquisiturum; quod autem ex re eius sibi acquirere non potest, ei acquisiturum, cui bona fide servit. §. 3. Si quis duobus bona fide serviat, utrique acquirat, sed singulis ex re sua. Quod autem ex re alterius est, utrum pro parte ei, cui bona fide servit, pro parte domino, si servus sit, aut si liber sit, sibi, an vero ei debeat acquirere totum, ex cuius re est? videamus. Quam speciem Scaevola quoque tractat libro secundo Quaestionum; ait enim: si alienus servus duobus bona fide serviat, et ex unius eorum re acquirat, rationem facere, ut ei duntaxat in solidum acquirat; sed et si adiiciat eius nomen, ex cuius re stipulatur, nec dubitandum esse ait, quin ei soli acquiratur, quia et si ex re ipsius stipularetur, alteri ex dominis nominatim stipulando solidum ei acquireret. Et in inferioribus probat, ut, quamvis non nominatim, nec iussu meo, ex re tamen mea stipulatus sit, quum pluribus bona fide serviret, mihi soli acquirat. Nam et illud receptum est, quoties communis servus omnibus acquirere non potest, ei soli eum acquirere, cui potest. Et hoc Iulianum quoque scribere, saepe notavi; eoque iure utimur.

XXIV. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* In omnibus, quae ad eandem speciem reverti possunt, dicendum est, si materia manente species duntaxat forte mutata sit, veluti si ex meo aere statuam, aut argento scyphum fecisses, me eorum dominum manere.

XXV. *Callistratus libro II. Institutionum.* Nisi voluntate domini alterius nomine id factum sit; propter consensum enim domini tota res eius fit, cuius nomine facta est.

XXVI. *Paulus libro XIV. ad Sabinum.* Sed si ex meis tabulis navem fecisses, tuam navem esse, quia cupressus non maneret, sicuti nec lana vestimento facto, sed cupresseum aut laneum corpus fieret. §. 1. Proculus indicat, hoc iure nos uti, quod Servio et Labeoni placuisset, in quibus propria qualitas spectaretur, si quid additum esset, toti cedere, ut statuae pes aut manus, scypho fundus aut ansa, lecto fulcrum, navi tabula, aedificio caementum; tota enim eius sunt, cuius ante fuerant. §. 2. Arbor radicitus eruta et in alio loco posita, priusquam coaluerit, prioris domini est; ubi coaluit, agro cedit, et si rursus eruta sit, non ad priorem dominum revertitur; nam credibile est, alio terrae alimento aliam factam. §. 3. Si tuam lanam infeceris purpura, nihilo minus meam esse, Labeo ait, quia nihil interest inter purpuram et eam lanam, quae in lutum aut coenum cecidisset, atque ita pristinum colorem perdidisset.

XXVII. *Pomponius libro XXX. ad Sabinum.* Quidquid infecto argento alieni argenti addideris, non esse tuum totum argentum, fatendum est; at contra si tuum scyphum alieno plumbo plumbaveris, alienove argento ferruminaveris, non dubitabitur, scyphum tuum esse, et a te recte vindicari. §. 1. Ubi simul plura contribuuntur, ex quibus unum medicamentum fit, aut ex odoribus unguenta facimus, nihil hic suum vere dicere potest prior dominus; quare potissimum est existimari, cuius nomine factum sit, eius esse. §. 2. Cum partes duorum dominorum ferrumine cohaererent, hae quum quaereretur utri cederent? Cassius ait, pro portione rei aestimandum, vel pro pretio cuiusque partis. Sed si neutra alteri accessioni est, videamus, ne aut utriusque esse dicenda sit, sicuti massa confusa, aut eius, cuius nomine ferruminata est? Sed Proculus et Pegasus existimant, suam cuique rem manere.

XXVIII. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Si supra tuum parietem vicinus aedificaverit, proprium eius id, quod aedificaverit, fieri, Labeo et Sabinus aiunt. Sed Proculus, tuum proprium, quemadmodum tuum fieret, quod in solo tuo alius aedificasset; quod verius est.

XXIX. *Paulus libro XVI. ad Sabinum.* Inter eos, qui secundum unam ripam praedia habent, insula in flumine nata non pro indiviso communis fit, sed regionibus quoque divisis. Quantum enim ante cuiusque eorum ripam est, tantum, veluti linea in directum per insulam transducta, quisque eorum in ea habebit certis regionibus.

XXX. *Pomponius libro XXXIV. ad Sabinum.* Ergo si insula nata accreverit fundo meo, et inferiorem partem fundi vendidero, ad cuius frontem insula non respicit, nihil ex ea insula pertinebit ad emtorem, eadem ex causa, qua nec ab initio quidem eius fieret, si iam tunc, quum insula nasceretur, eiusdem partis dominus fuisset. §. 1. Celsus filius, si in ripa fluminis, quae secundum agrum meum est, arbor nata sit, meam esse ait, quia solum ipsum meum privatum est, usus autem eius publicus intelligitur. Et ideo cum exsiccatus est alveus, proximorum fit, quia iam populus eo non utitur. §. 2. Tribus modis insula in flumine fit: uno, cum agrum, qui alvei non fuit, amnis circumfluit, altero, cum locum, qui alvei esset, siccum relinquit, et circumfluere coepit, tertio, cum paulatim colluendo locum eminentem supra alveum fecit, et eum alluendo auxit. Duobus posterioribus modis privata insula fit eius, cuius ager propior fuerat, quum primum exstitit; nam et natura fluminis haec est, ut cursu suo mutato alvei causam mutet, nec quidquam interest, utrum de alvei duntaxat solo mutato, an de eo, quod superfusum solo et terrae sit, quaeratur; utrumque enim eiusdem generis est. Primo autem illo modo causa proprietatis non mutatur. §. 3. Alluvio agrum restituit eum, quem impetus fluminis totum abstulit. Itaque si ager, qui inter viam publicam et flumen fuit, inundatione fluminis occupatus esset, sive paulatim occupatus est, sive non paulatim, sed eodem impetu, recessu fluminis restitutus ad pristinum dominum pertinet; flumina enim censitorum vice funguntur; ut ex privato in publicum addicant, et ex publico in privatum. Itaque sicuti hic fundus, quum alveus fluminis factus esset, fuisset publicus, ita nunc privatus eius esse debet, cuius antea fuit. §. 4. Si pilas in mare iactaverim, et supra eas inaedificaverim, continuo aedificium meum fit. Item si insulam in mari aedificaverim, continuo mea fit, quoniam id, quod nullius est, occupantis fit.

XXXI. *Paulus libro XXXI. ad Edictum.* Nunquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur. §. 1. Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat; sic enim fit eius, qui invenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid vel lucri causa, vel metus, vel custodiae condiderit sub terra, non est thesaurus; cuius etiam furtum fit.

XXXII. *Gaius libro XI. ad Edictum provinciale.* Etiam invitis nobis per servos nostros acquiritur paene ex omnibus causis.

XXXIII. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* In eo, quod servo castrensi ante aditam hereditatem filiifamilias militis legatur, vel eo, quod stipulatur servus, tractatur apud Marcellum libro vicesimo, ex cuius persona vel stipulatio vires habeat, vel legatum? Et puto verius, quod et Scaevolae videtur, et ipse Marcellus tractat: si quidem adeatur hereditas, omnia ut in hereditario servo, si adita non sit, ut in proprio patris esse spectanda; et si ususfructus fuerit huic servo relictus, modo patri videri delatum, modo heredi, nec a persona in personam creditur transisse. §. 1. Eadem distinctione quis utetur, etiam si res fuerit subtracta; aut cessare, aut non furti actionem dicet, si ex testamento adierit, quoniam hereditati furtum non fit; aut si non adierit, patri dabitur furti actio; nam et condictio. §. 2. Quoties servus hereditarius stipulatur, vel per traditionem accipit, ex persona defuncti vires assumit, ut Iuliano placet; cuius praevaluit sententia, testantis personam spectandam esse opinantis.

XXXIV. *Idem libro IV. de Censibus.* Hereditas enim non heredis personam, sed defuncti sustinet, ut multis argumentis iuris civilis comprobatum est.

XXXV. *Idem libro VII. Disputationum.* Si procurator meus vel tutor pupilli rem suam quasi meam vel pupilli alii tradiderit, non recessit ab eis dominium, et nulla est alienatio, quia nemo errans rem suam amittit.

XXXVI. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Cum in corpus quidem, quod traditur, consentiamus, in causis vero dissentiamus, non animadverto, cur inefficax sit traditio; veluti si ego credam, me ex testamento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu existimes ex stipulatu tibi eum deberi. Nam et si pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quasi creditam accipias, constat, proprietatem ad te transire, nec impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissenserimus.

XXXVII. *Idem libro XLIV. Digestorum.* Per servum, qui pignori datus est, creditori nec possessio acquiritur, quia nec stipulatione, nec traditione, nec ullo alio modo per eum servum quidquam ei acquiritur, quamvis possessio penes eum sit. §. 1. Si unus ex dominis servo communi pecuniam donavit, in potestate domini est, quemadmodum servo communi pecuniam donet. Nam si hoc solum egerit, ut ea separetur a suis rationibus, et in peculio servi sit, manebit eiusdem domini proprietas; si vero eo modo pecuniam servo communi donaverit, quomodo alienis servis donare solemus, fiet sociorum communis pro portione, quam in servo communi habebunt. §. 2. Sed ut sequens quaestio locum habeat, constituamus socium ita servo communi pecuniam donasse, ut proprietatem suam manere vellet. Si ex hac pecunia servus fundum comparaverit, erit is fundus communis sociorum pro portione dominii. Nam et si furtivis nummis servus communis fundum comparaverit, sociorum erit pro portione dominii. Neque enim ut fructuarius servus ex re fructuarii non acquirit proprietario, ita et communis servus ex re alterius domini non acquirit alteri domino. Sed quemadmodum in his, quae aliunde acquiruntur, diversa conditio est fructuarii et servi communis, veluti quum alter fructuario non acquirat, alter dominis acquirat, ita quod ex re quidem fructuarii acquisitum fuerit, ad eum solum pertinebit, quod ex re alterius domini servus communis acquisierit, ad utrumque dominum pertinebit. §. 3. Sicut servus communis stipulando nominatim alteri ex

dominis, ita per traditionem accipiendo soli ei acquirit. §. 4. Quod unius servus per traditionem accipiendo se accipere dixerit domino et Titio, partem domino acquirit, in partem nihil agit. §. 5. Fructuarius servus, si dixerit se domino proprietatis per traditionem accipere ex re fructuarii, totum domino acquiret; nam et sic stipulando ex re fructuarii domino proprietatis acquiret. §. 6. Si, quum mihi donare velles, iusserim te servo communi meo et Titii rem tradere, isque hac mente acceperit, ut rem Titii faceret, nihil agetur. Nam et si procuratori meo rem tradideris, ut meam faceres, et is hac mente acceperit, ut suam faceret, nihil agetur. Quodsi servus communis hac mente acceperit, ut duorum dominorum faceret, in parte alterius domini nihil agetur.

XXXVIII. *Alfenus Varus libro IV. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Attius fundum habebat secundum viam publicam; ultra viam flumen erat et ager Lucii Titii; flumen paulatim primum omnem agrum, qui inter viam et flumen esset, ambedit, et viam sustulit, postea rursus minutatim recessit, et alluvione in antiquum locum rediit. Respondit: quum flumen agrum et viam publicam sustulisset, eum agrum eius factum esse, qui trans flumen fundum habuisset; postea quum paulatim retro redisset, ademisse ei, cuius factus esset, et addidisse ei, cuius trans viam esset, quoniam eius fundus proximus flumini esset; id autem, quod publicum fuisset, nemini accessisse. Nec tamen impedimento viam esse ait, quo minus ager, qui trans viam alluvione relictus esset, Attii fieret; nam ipsa quoque via fundi esset.

XXXIX. *Iulianus libro III. ex Minicio.* Etiam furtivus servus bonae fidei emtori acquirit, quod ex re eius stipulatur, aut per traditionem accipit.

XL. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Quaesitum est: si is, cui liber homo bona fide serviret, decesserit, eique is heres exstiterit, qui liberum eum esse sciat, an aliquid per eum acquirat? Non esse ait, ut hic bonae fidei possessor videatur, quando sciens liberum possidere coeperit, quia, et si fundum suum quis legaverit, heres, qui eum legatum esse sciat, procul dubio fructus ex eo suos non faciat, et multo magis, si testator eum alienum bona fide emtum possederit; circa servorum igitur operam ac ministerium eandem rationem sequendam, ut, sive proprii sive alieni vel legati vel manumissi testamento fuerint, nihil per eos heredibus, qui modo eorum id non ignorarent, acquiratur; etenim simul haec fere cedere, ut, quo casu fructus praediorum consumtos suos faciat bonae fidei possessor, eodem per servum ex opera et ex re ipsius ei acquiratur.

XLI. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Statuas in civitate positas civium non esse, id et Trebatius et Pegasus aiunt; dare tamen operam Praetorem oportere, ut, quod ea mente in publico positum esset, ne liceret privato auferre, nec ei, qui posuerit. Tuendi ergo cives erunt et adversus petentem exceptione, et actione adversus possidentem iuvandi.

XLII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Substitutio, quae nondum competit, extra bona nostra est.

XLIII. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Servus, qui bona fide possidetur, id, quod ex re alterius est, possessori non acquirit. §. 1. Incorporales res traditionem et usucapionem non recipere, manifestum est. §. 2. Cum servus, in quo alterius ususfructus est, hominem emerit, et ei traditus sit ante, quam pretium solvat, in pendente est, cui proprietatem acquisierit. Et cum ex peculio, quod ad fructuarium pertinet, solverit, intelligitur fructuarii homo fuisse; cum vero ex eo peculio, quod proprietarium sequitur, solverit, proprietarii ex postfacto fuisse videtur.

XLIV. *Ulpianus libro XIX. ad Edictum.* Pomponius tractat: quum pastori meo lupi porcos eriperent, hos vicinae villae colonus cum robustis canibus et fortibus, quos pecoris sui gratia pascebat, consecutus lupis eripuit, aut canes extorserunt, et quum pastor meus peteret porcos, quaerebatur: utrum eius facti sint porci, qui eripuit, an nostri maneant? Nam genere quodam venandi id erant nacti; cogitabat tamen, quemadmodum terra marique capta, quum in suam naturalem laxitatem pervenissent, desinerent eorum esse, qui cepissent, ita ex bonis quoque nostris capta a bestiis marinis et terrestribus desinant nostra esse, quum effugerint bestiae nostram persecutionem; quis denique manere nostrum dicat, quod avis transvolans ex area aut ex agro nostro sustulit, aut quod mihi milvus eripuit? Si igitur desinit, si fuerit ore bestiae liberatum, occupantis erit, quemadmodum piscis, vel aper, vel avis, qui potestatem nostram evaserit, si ab alio capiatur, ipsius fit. Sed putat potius nostrum manere tamdiu, quamdiu recuperari possit, licet in avibus, et piscibus, et feris verum sit, quod scribit. Idem ait: et si naufragio quid amissum sit, non statim nostrum esse desinere; denique quadrupli teneri eum, qui rapuit. Et sane melius est dicere, et quod a lupo eripitur, nostrum manere, quamdiu recipi possit id, quod ereptum est. Si igitur manet, ego arbitror, etiam furti competere actionem. Licet enim non animo furandi fuerit colonus persecutus, quamvis et hoc animo potuerit esse, sed etsi non hoc animo persecutus sit, tamen cum repetenti non reddit, supprimere et intercipere videtur; quare et furti, et ad exhibendum teneri eum arbitror, et vindicari exhibitos ab eo porcos posse.

XLV. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Communis servus si ex re alterius dominorum acquisierit, nihilo minus commune id erit. Sed is, ex cuius re acquisitum fuerit, communi dividundo iudicio eam summam praecipere potest; nam fidei bonae convenit, ut unusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius servus acquisierit. Sed si aliunde servus communis acquisierit, omnibus sociis pro parte dominii hoc acquiritur.

XLVI. *Ulpianus libro LXV. ad Edictum.* Non est novum, ut qui dominium non habeat, alii dominium praebeat. Nam et creditor pignus vendendo causam dominii praestat, quam ipse non habuit.

XLVII. *Paulus libro L. ad Edictum.* Fructuario hereditas acquiri non potest, quod in operis servi hereditas non est.

XLVIII. *Idem libro VII. ad Plautium.* Bonae fidei emtor non dubie percipiendo fructus etiam ex aliena re suos interim facit non tantum eos, qui diligentia et opera eius pervenerunt, sed omnes, quia, quod ad fructus attinet, loco domini paene est. Denique etiam priusquam percipiat, statim ubi a solo separati sunt, bonae fidei emtoris fiunt. Nec interest, ea res, quam bona fide emi, longo tempore capi possit nec ne, veluti si pupilli sit, aut vi possessa, aut Praesidi contra legem repetundarum donata, ab eoque abalienata sit bonae fidei emtori. §. 1. In contrarium quaeritur: si eo tempore, quo mihi res traditur, putem vendentis esse, deinde cognovero alienam esse, quia perseverat per longum tempus capio, an fructus meos faciam? Pomponius putat verendum, ne non sit bonae fidei possessor, quamvis capiat; hoc enim ad ius, id est usucapionem, illud ad factum pertinere, ut quis bona aut mala fide possideat. Nec contrarium est, quod longum tempus currit; nam e contrario is, qui non potest capere propter rei vitium, fructus suos facit. §. 2. Et ovium fetus in fructu sunt, et ideo ad bonae fidei emtorem pertinent, etiam si praegnantes venierint, vel surreptae sint. Et sane quin lac suum faciat, quamvis plenis uberibus venierint, dubitari non potest. Idemque in lana iuris est.

XLIX. *Idem libro IX. ad Plautium.* Quod fructuarius ex re sua donat, ex re eius est. Sed si eo animo id fecerit, ut ad proprietatis dominum pertineat, dicendum est, illi acquiri; si autem extraneus ei donet, indistincte soli proprietario acquiritur. Eadem dicemus in homine libero, qui bona fide mihi servit, ut, si ei aliquid donaverim, meum sit. Et ideo Pomponius scribit: quamvis donaverim ei operas suas, tamen quidquid ex operis suis acquiret, mihi acquirere.

L. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Quamvis quod in litore publico vel in mari exstruxerimus, nostrum fiat, tamen decretum Praetoris adhibendum est, ut id facere liceat. Immo etiam manu prohibendus est, si cum incommodo ceterorum id faciat; nam civilem eum actionem de faciendo nullam habere, non dubito.

LI. *Celsus libro II. Digestorum.* Transfugam iure belli recipimus. §. 1. Et quae res hostiles apud nos sunt, non publicae, sed occupantium fiunt.

LII. *Modestinus libro VII. Regularum.* Rem in bonis nostris habere intelligimur, quoties possidentes exceptionem, aut amittentes ad recuperandam eam actionem habemus.

LIII. *Idem libro XIV. ad Quintum Mucium.* Ea, quae civiliter acquiruntur, per eos, qui in potestate nostra sunt,

acquirimus, veluti per stipulationem. Quod naturaliter acquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet, volentibus nobis possidere, acquirimus.

LIV. *Idem libro XXXI. ad Quintum Mucium.* Homo liber hereditatem nobis acquirere non potest; sed qui bona fide nobis servit, acquiret, si tamen sponte sua, sciens conditionem suam, adierit; nam si iussu nostro adierit, neque sibi, neque nobis acquiret, si non habuerit animum sibi acquirendi; quodsi eam mentem habuit, sibi acquirit. §. 1. Item promittendo nobis liber homo, qui bona fide nobis servit, vel emendo, vel vendendo, vel locando, vel conducendo, obligari ipso iure poterit. §. 2. Sed et damnum dando damni iniuriae tenebitur, ut tamen culpam in damno dando exigere debeamus graviorem, nec tam levem, quam ab extraneo. §. 3. At si iussu nostro quid in re nostra gerant, vel absentibus nobis quasi procuratores aliquid agant, danda erit in eos actio, non solum si eos emerimus, sed etiam si donati fuerint nobis, aut ex dotis, aut ex legati causa pertinere ad nos coeperunt, aut ex hereditate. Idem praestabunt non solum si nostros putaverimus, sed et si communes aut fructuarios, ut tamen, quod acquisituri non essent, si revera communes aut fructuarii essent, id hodie non acquirant. §. 4. Quidquid tamen liber homo, vel alienus servus, qui bona fide nobis servit, non acquirit nobis, id vel sibi liber, vel alienus servus domino suo acquiret, excepto eo, quod vix est, ut liber homo possidendo usucapere possit, quia nec possidere intelligitur, qui ipse possideatur. Sed nec per servum alienum, quem nos bona fide possidemus, dominus peculiari nomine ignorans usucapere poterit, sicuti ne per fugitivum quidem, quem non possidet.

LV. *Proculus libro II. Epistolarum.* In laqueum, quem venandi causa posueras, aper incidit; quum in eo haereret, exemtum eum abstuli. Quaero: num tibi videar tuum aprum abstulisse? et si tuum putas fuisse, si solutum eum in silvam dimisissem, eo casu tuus esse desiisset, an maneret? et quam actionem mecum haberes, si desiisset tuus esse? num in factum dari oporteret? Respondit: laqueum, videamus, ne intersit in publico, an in privato posuerim; et si in privato posuerim, utrum in meo, an in alieno; et si in alieno, utrum permissu eius, cuius fundus erat, an non permissu eius posuerim? praeterea, utrum in eo ita haeserit aper, ut expedire se non possit ipse, an diutius luctando expediturus se fuerit? Summam tamen hanc puto esse, ut, si in meam potestatem pervenerit, meus factus sit; sin autem aprum meum factum in suam naturalem laxitatem dimisisses, eoque facto meus esse desiisset, actionem mihi in factum dari oporteret, veluti responsum est, quum quidam poculum alterius ex nave eiecisset.

LVI. *Idem libro VIII. Epistolarum.* Insula est enata in flumine contra frontem agri mei, ita ut nihil excederet longitudo regionem praedii mei; postea aucta est paulatim, et processit contra frontem et superioris vicini, et inferioris. Quaero: quod accrevit, utrum meum sit, quoniam meo adiunctum est, an eius iuris sit, cuius esset, si initio enata eius longitudinis fuisset? Proculus respondit: flumen istud, in quo insulam contra frontem agri tui enatam esse scripsisti, ita ut non excederet longitudinem agri tui, si alluvionis ius habet, et insula initio propior fundo tuo fuit, quam eius, qui trans flumen habebat, tota tua facta est; sed et quod postea ei insulae alluvione accessit, id tuum est, etiamsi ita accessit, ut procederet insula contra frontem vicinorum superioris atque inferioris, vel etiam ut propior esset fundo eius, qui trans flumen habet. §. 1. Item quaero: si, quum propior ripae meae enata est insula, et postea totum flumen fluere inter me et insulam coepit, relicto suo alveo, quo maior amnis fluxerat, numquid dubites, quin etiam insula mea maneat, et nihilo minus eius soli, quod flumen reliquit, pars fiat mea? rogo, quid sentias, scribas mihi. Proculus respondit: si, quum propior fundo tuo initio fuisset insula, flumen relicto alveo maiore, qui inter eam insulam fuerat, et eum fundum vicini, qui trans flumen erat, fluere coeperit inter eam insulam et fundum tuum, nihilo minus insula tua manet; sed alveus, qui fuit inter eam insulam et fundum vicini, medius dividi debet, ita ut pars propior insulae tuae tua, pars autem propior agro vicini eius esse intelligatur. Intelligo enim, quum ex altera parte insulae alveus fluminis exaruerit, desiisse insulam esse; sed quo facilius res intelligeretur, agrum, qui insula fuerat, insulam appellant.

LVII. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Per servum donatum uxori a marito nec ex re quidem eius, cui donatus est, acquiri quidquam posse, Iulianus scribit; hoc enim in eorum persona concessum est, qui bona fide serviunt.

LVIII. *Iavolenus libro XI. ex Cassio.* Quaecunque res ex mari extracta est, non ante eius incipit esse, qui extraxit, quam dominus eam pro derelicto habere coeperit.

LIX. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Res mandatu meo emta non prius mea fiet, quam si ille mihi tradiderit, qui emit.

LX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Titius horreum frumentarium novum ex tabulis ligneis factum mobile in Seii praedio posuit. Quaeritur: uter horrei dominus sit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non esse factum Seii.

LXI. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Hereditas in multis partibus iuris pro domino habetur, ideoque hereditati quoque ut domino per servum hereditarium acquiritur. In his sane, in quibus factum personae operaeve substantia desideratur, nihil hereditati quaeri per servum potest, ac propterea, quamvis servus hereditarius heres institui possit, tamen, quia adire iubentis domini persona desideratur, heres exspectandus est. §. 1. Ususfructus, qui sine persona constitui non potest, hereditati per servum non acquiritur.

LXII. *Paulus libro II. Manualium.* Quaedam, quae non possunt sola alienari, per universitatem transeunt ad heredem, ut fundus dotalis, et res, cuius aliquis commercium non habeat; nam etsi legari ei non possit, tamen heres institutus dominus eius efficitur.

LXIII. *Tryphoninus libro VII. Disputationum.* Si is, qui in aliena potestate est, thesaurum invenerit, in persona eius, cui acquirit, hoc erit dicendum, ut, si in alieno agro invenerit, partem ei acquirat, si vero in parentis dominive loco invenerit, illius totus sit. §. 1. Si communis servus in alieno invenerit, utrum pro dominii partibus, an semper aequis acquiret? Et simile est, atque in hereditate, vel legato, vel quod ab aliis donatum servo traditur, quia et thesaurus donum fortunae creditur, scilicet ut pars, quae inventori cedit, ad socios, pro qua parte servi quisque dominus est, pertineat. §. 2. Si communis servus in domini unius fundo proprio invenerit, de parte, quae soli domino semper cedit, non est dubium, quin solius domini praedii sit; verum an aliquid ex parte ferat alter socius? videndum est, et numquid simile sit, atque cum stipulatur servus iussu unius domini, aut per traditionem aliquid accipit vel nominatim alteri? Quod magis dici poterit. §. 3. Quodsi servus, in quo ususfructus alienus est, invenerit in eius loco, qui servum proprium habet, an totum illius sit? et si in alieno, an partem eidem acquirat, an vero fructuario? Inspectio in illo est, num ex operis servi acquiratur. Finge terram fodientem invenisse, ut hoc dicatur fructuarii esse; quod vero subito in abdito loco positum, nihil agens, sed aliter ambulans invenit, proprietatis domini sit. Ego nec illius ad fructuarium pertinere partem arbitror; nemo enim servorum opera thesaurum quaerit, nec ea propter tunc terram fodiebat, sed alii rei operam insumebat, et fortuna aliud dedit. Itaque si in ipsius fructuarii agro invenerit, puto partem solam, ut agri, dominum habiturum, alteram ad eum, cuius in servo proprietas est, pertinere. §. 4. Quodsi creditor invenerit, in alieno videbitur invenisse; partem itaque sibi, partem debitori praestabit, nec recepta pecunia restituet, quod iure inventoris, non creditoris, ex thesauro apud eum permansit. Quae quum ita sint, et quum ex principis auctoritate creditor ut proprium agrum tenere coeperit iure dominii, intra constitutum luendi tempus pignoris causa vertitur, post transactum autem tempus thesaurum in eo inventum ante solutam pecuniam totum tenebit; oblato vero intra constitutum tempus debito, quoniam universa praestantur, atque ut in simplici pignore revocantur, restitui debebit, sed pro parte sola, quia dimidium inventori semper placet relinqui.

LXIV. *Quintus Mucius Scaevola libro singulari Ὅρων.* Quae quisque aliena in censum deducit, nihilo magis eius fiunt.

LXV. *Labeo libro VI. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si epistolam tibi misero, non erit ea tua, antequam tibi reddita fuerit. Paulus: immo contra; nam si miseris ad me tabellarium tuum, et ego rescribendi causa litteras

tibi misero, simul atque tabellario tuo tradidero, tunc fient. Idem accidet in his litteris, quas tunc duntaxat rei gratia misero, veluti si petieris a me, uti te alicui commendarem, et eas tibi commendaticias litteras misero. §. 1. Si qua insula in flumine propria tua est, nihil in ea publici est. Paulus: imme in eo genere insularum ripae flumini et litora mari proxima publica sunt, non secus, atque in continenti agro. §. 2. Idem iuris est, si qua insula in flumine publico proxima tuo fundo nata est; ea tua est. Paulus: videamus, ne hoc falsum sit de ea insula, quae non ipsi alveo fluminis cohaeret, sed virgultis, aut alia qualibet levi materia ita sustinetur in flumine, ut solum eius non tangat, atque ipsa moveatur; haec enim propemodum publica, atque ipsius fluminis est insula. §. 3. Paulus: si insula in flumine nata tua fuerit, deinde inter eam insulam et contrariam ripam alia insula nata fuerit, mensura eo nomine erit instituenda a tua insula, non ab agro tuo, propter quem ea insula tua facta fuerit; nam quid interest, qualis ager sit, propter cuius propinquitatem posterior insula cuius sit quaeratur? §. 4. Labeo libro eodem: si id, quod in publico innatum aut aedificatum est, publicum est, insula quoque, quae in flumine publico nata est, publica esse debet.

LXVI. *Venuleius libro VI. Interdictorum.* Cum praegnans mulier legata, aut usucapta, aliove quo modo alienata pariat, eius fiet partus, cuius est ea, quum eniteretur, non cuius tunc fuisset, quum conciperet.

TIT. II.

DE ACQUIRENDA VEL AMITTENDA POSSESSIONE.

I. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Possessio appellata est, ut et Labeo ait, a sedibus, quasi positio, quia naturaliter tenetur ab eo, qui ei insistit; quam Graeci κατοχήν dicunt. §. 1. Dominiumque rerum ex naturali possessione coepisse, Nerva filius ait, eiusque rei vestigium remanere in his, quae terra, mari, caeloque capiuntur; nam haec protinus eorum fieri, qui primi possessionem eorum apprehenderint. Item bello capta, et insula in mari enata, et gemmae, lapilli, margaritae in litoribus inventae eius fiunt, qui primus eorum possessionem nactus est. §. 2. Adipiscimur autem possessionem per nosmetipsos. §. 3. Furiosus et pupillus sine tutoris auctoritate non possunt incipere possidere, quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant, sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat. Sed pupillus tutore auctore incipiet possidere. Ofilius quidem et Nerva filius etiam sine tutoris auctoritate possidere incipere posse pupillum aiunt; eam enim rem facti, non iuris esse. Quae sententia recipi potest, si eius aetatis sit, ut intellectum capiat. §. 4. Si vir uxori cedat possessionem donationis causa, plerique putant possidere eam, quoniam res facti infirmari iure civili non potest; et quid attinet dicere, non possidere mulierem, quum maritus, ubi noluit possidere, protinus amiserit possessionem? §. 5. Item acquirimus possessionem per servum aut filium, qui in potestate est, et quidem earum rerum, quas peculiariter tenent, etiam ignorantes, sicut Sabino, et Cassio, et Iuliano placuit, quia nostra voluntate intelliguntur possidere, qui eis peculium habere permiserimus. Igitur ex causa peculiari et infans et furiosus acquirunt possessionem et usucapiunt, et heres, si hereditarius servus emat. §. 6. Sed et per eum, quem bona fide possidemus, quamvis alienus sit vel liber, possessionem acquirimus. Quodsi mala fide eum possideamus, non puto acquiri nobis possessionem per eum. Sed nec vero domino aut sibi acquiret, qui ab alio possidetur. §. 7. Per communem servum, sicut per proprium, acquirimus etiam singuli in solidum, si hoc agat servus, ut uni acquirat, sicut in dominio acquirendo. §. 8. Per eum, in quo usumfructum habemus, possidere possumus, sicut ex operis suis acquirere nobis solet, nec ad rem pertinet, quod ipsum non possidemus; nam nec filium. §. 9. Ceterum ille, per quem volumus possidere, talis esse debet, ut habeat intellectum possidendi. §. 10. Et ideo si furiosum servum miseris, ut possideas, nequaquam videris apprehendisse possessionem. §. 11. Quodsi impuberem miseris ad possidendum, incipies possidere, sicut pupillus, maxime tutore auctore, acquirit possessionem. §. 12. Nam per ancillam quin possis nancisci possessionem, non dubitatur. §. 13. Pupillus per servum suum, sive puberem sive impuberem, acquirit possessionem, si tutore auctore iusserit eum ire in possessionem. §. 14. Per servum, qui in fuga sit, nihil posse nos possidere, Nerva filius ait, licet respondeatur, quamdiu ab alio non possideatur, a nobis eum possideri, ideoque interim etiam usucapi. Sed utilitatis causa receptum est, ut impleatur usucapio, quamdiu nemo nactus sit eius possessionem. Possessionem autem per eum acquiri, sicut per eos, quos in provincia habemus, Cassii et Iuliani sententia est. §. 15. Per servum corporaliter pignori datum non acquirere nos possessionem, Iulianus ait; ad unam enim tantum causam videri eum a debitore possideri, ad usucapionem; sed nec creditorem, quia nec stipulatione, nec ullo alio modo per eum acquirat, quamvis eum possideat. §. 16. Veteres putaverunt, non posse nos per servum hereditarium acquirere, quod sit eiusdem hereditatis. Itaque agitatur, num haec regula longius producenda sit, ut, si plures servi legati sint, per unum an possint ceteri possideri? Idem tractatus est, si pariter emti vel donati sunt. Sed verius est, ex his causis posse me per unum reliquorum acquirere possessionem. §. 17. Si ex parte heredi instituto servus legatus sit, propter partem, quam ex causa legati habet, acquiret fundi hereditarii possessionem. §. 18. Idem dicendum est, si servum communem iussero adire hereditatem, quia propter partem meam acquiro. §. 19. Haec, quae de servis diximus, ita se habent, si et ipsi velint nobis acquirere possessionem. Nam si iubeas servum tuum possidere, et is eo animo intret in possessionem, ut nolit tibi, sed potius Titio acquirere, non est tibi acquisita possessio. §. 20. Per procuratorem, tutorem curatoremve possessio nobis acquiritur. Cum autem suo nomine nacti fuerint possessionem, non cum ea mente, ut operam duntaxat suam accommodarent nobis, non possunt acquirere. Alioquin si dicamus per eos non acquiri nobis possessionem, qui nostro nomine accipiunt, futurum, ut neque is possideat, cui res tradita sit, quia non habeat animum possidendi, neque is, qui tradiderit, quoniam cesserit possessione. §. 21. Si iusserim venditorem procuratori rem tradere, quum ea in praesentia sit, videri mihi traditam, Priscus ait, idemque esse, si nummos debitorem iusserim alii dare; non esse enim corpore et actu necesse apprehendere possessionem, sed etiam oculis et affectu, et argumento esse eas res, quae propter magnitudinem ponderis moveri non possunt, ut columnas; nam pro traditis eas haberi, si in re praesenti consenserint, et vina tradita videri, quum claves cellae vinariae emtori traditae fuerint. §. 22. Municipes per se nihil possidere possunt, quia uni consentire non possunt. Forum autem, et basilicam, hisque similia non possident, sed promiscue his utuntur. Sed Nerva filius ait: per servum, quae peculiariter acquisierint, et possidere, et usucapere posse; sed quidam contra putant, quoniam ipsos servos non possideant.

II. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Sed hoc iure utimur, ut et possidere, et usucapere municipes possint, idque eis et per servum, et per liberam personam acquiratur.

III. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Possideri autem possunt, quae sunt corporalia. §. 1. Et adipiscimur possessionem corpore et animo, neque per se animo, aut per se corpore. Quod autem diximus, et corpore et animo acquirere nos debere possessionem, non utique ita accipiendum est, ut qui fundum possidere velit, omnes glebas circumambulet, sed sufficit quamlibet partem eius fundi introire, dum hac mente et cogitatione sit, uti totum fundum usque ad terminum velit possidere. §. 2. Incertam partem rei possidere nemo potest, veluti si hac mente sis, ut quidquid Titius possidet, tu quoque velis possidere. §. 3. Neratius et Proculus solo animo non posse nos acquirere possessionem aiunt, si non antecedat naturalis possessio. Ideoque si thesaurum in fundo meo positum sciam, continuo me possidere, simul atque possidendi affectum habuero, quia quod desit naturali possessioni, id animus implet. Ceterum quod Brutus et Manilius putant, eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thesaurum cepisse, quamvis nesciat in fundo esse, non est verum; is enim, qui nescit, non possidet thesaurum, quamvis fundum possideat; sed et si sciat, non capiet longa possessione, quia scit alienum esse. Quidam putant Sabini sententiam veriorem esse, nec alias eum, qui scit, possidere, nisi si loco motus sit, quia non sit sub custodia nostra; quibus consentio. §. 4. Ex plurimis causis possidere eandem rem possumus, ut quidam putant, et eum, qui usuceperit, et pro emtore, et pro suo possidere. Sic enim et si ei, qui pro emtore possidebat, heres sim, eandem rem et pro emtore, et pro herede possideo;

nec enim, sicut dominium non potest, nisi ex una causa contingere, ita et possidere ex una duntaxat causa possumus. §. 5. Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt, quippe contra naturam est, ut, cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. Sabinus tamen scribit: eum, qui precario dederit, et ipsum possidere, et eum, qui precario acceperit. Idem Trebatius probabat, existimans posse alium iuste, alium iniuste possidere; duos iniuste, vel duos iuste non posse. Quem Labeo reprehendit, quoniam in summa possessionis non multum interest, iuste quis, an iniuste possideat. Quod est verius; non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto, vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris. §. 6. In amittenda quoque possessione affectio eius, qui possidet, intuenda est. Itaque si in fundo sis, et tamen nolis eum possidere, protinus amittes possessionem. Igitur amitti et animo solo potest, quamvis acquiri non potest. §. 7. Sed et si animo solo possideas, licet alius in fundo sit, adhuc tamen possides. §. 8. Si quis nuntiet domum a latronibus occupatam, et dominus timore conterritus noluerit accedere, amisisse eum possessionem placet. Quodsi servus vel colonus, per quos corpore possidebam, discesserint, animo retinebo possessionem; §. 9. Sed si alii tradiderint, amitto possessionem; nam constat possidere nos, donec aut nostra voluntate discesserimus, aut vi deiecti fuerimus. §. 10. Si servus, quem possidebam, pro libero se gerat, ut fecit Spartacus, et iudicium liberale pati paratus sit, non videbitur a domino possideri, cui se adversarium praeparat. Sed hoc ita verum est, si diu in libertate moratur; alioquin si ex possessione servitutis in libertatem reclamaverit, et liberale iudicium imploraverit, nihilo minus in possessione mea est, et animo eum possideo, donec liber fuerit pronuntiatus. §. 11. Saltus hibernos aestivosque animo possidemus, quamvis certis temporibus eos relinquamus. §. 12. Ceterum animo nostro, corpore etiam alieno, possidemus, sicut diximus per colonum et servum. Nec movere nos debet, quod quasdam res etiam ignorantes possidemus, id est quas servi peculiariter paraverunt; nam videmur eas eorundem et animo et corpore possidere. §. 13. Nerva filius res mobiles, excepto homine, quatenus sub custodia nostra sint, hactenus possideri, id est quatenus, si velimus, naturalem possessionem nancisci possimus. Nam pecus, simul atque aberraverit, aut vas ita exciderit, ut non inveniatur, protinus desinere a nobis possideri, licet a nullo possideatur; dissimiliter atque si sub custodia mea sit, nec inveniatur, quia in praesentia eius sit, et tantum cesset interim diligens inquisitio. §. 14. Item feras bestias, quas vivariis incluserimus, et pisces, quos in piscinas coniecerimus, a nobis possideri. Sed eos pisces, qui in stagno sint, aut feras, quae in silvis circumseptis evagentur, a nobis non possideri, quoniam relictae sint in libertate naturali; alioquin etiam, si quis silvam emerit, videri eum omnes feras possidere; quod falsum est. §. 15. Aves autem possidemus, quas inclusas habemus, aut si quae mansuetae factae custodiae nostrae subiectae sunt. §. 16. Quidam recte putant, columbas quoque, quae ab aedificiis nostris volant, item apes, quae ex alveis nostris evolant, et secundum consuetudinem redeunt, a nobis possideri. §. 17. Labeo et Nerva filius responderunt: desinere me possidere eum locum, quem flumen aut mare occupaverit. §. 18. Si rem apud te depositam furti faciendi causa contrectaveris, desino possidere; sed si eam loco non moveris, et infitiandi animum habeas, plerique veterum, et Sabinus, et Cassius recte responderunt, possessorem me manere, quia furtum sine contrectatione fieri non possit, nec animo furtum admittatur. §. 19. Illud quoque a veteribus praeceptum est, neminem sibi ipsum causam possessionis mutare posse. §. 20. Sed si is, qui apud me deposuit vel commodavit, eam rem vendiderit mihi vel donaverit, non videbor causam possessionis mihi mutare, qui ne possidebam quidem. §. 21. Genera possessionum tot sunt, quot et causae acquirendi eius, quod nostrum non sit, veluti pro emtore, pro donato, pro legato, pro dote, pro herede, pro noxae dedito, pro suo, sicut in his, quae terra, mari, caeloque, vel ex hostibus capimus, vel quae ipsi, ut in rerum natura essent, fecimus. Et in summa magis unum genus est possidendi, species infinitae. §. 22. Vel etiam potest dividi possessionis genus in duas species, ut possideatur aut bona fide, aut non bona fide. §. 23. Quod autem Quintus Mucius inter genera possessionum posuit, si quando iussu magistratus rei servandae causa, vel quia damni infecti non caveatur, possidemus, ineptissimum est. Nam qui creditorem rei servandae causa, vel quia damni infecti non caveatur, mittit in possessionem, vel ventris nomine, non possessionem, sed custodiam rerum et observationem concedit; et ideo cum damni infecti, non cavente vicino, in possessionem missi sumus, si id longo tempore fiat, etiam possidere nobis, et per longam possessionem capere Praetor causa cognita permittit.

IV. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Quidquid filius peculiari nomine apprehenderit, id statim pater eius possidet, quamvis ignoret in sua potestate filium. Amplius etiam si filius ab alio tanquam servus possideatur, idem erit probandum.

V. *Paulus libro LXIII. ad Edictum.* Si ex stipulatione tibi Stichum debeam, et non tradam eum, tu autem nactus fueris possessionem, praedo es. Aeque si vendidero, nec tradidero rem, si non voluntate mea nactus sis possessionem, non pro emtore possides, sed praedo es.

VI. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Clam possidere eum dicimus, qui furtive ingressus est possessionem, ignorante eo, quem sibi controversiam facturum suspicabatur, et ne faceret, timebat. Is autem, qui, quum possideret non clam, se celaverit, in ea causa est, ut non videatur clam possidere; non enim ratio obtinendae possessionis, sed origo nanciscendae exquirenda est; nec quemquam clam possidere incipere, qui sciente aut volente eo, ad quem ea res pertinet, aut aliqua ratione bona fide possessionem nanciscitur. *Itaque*, inquit Pomponius, *clam nanciscitur possessionem, qui futuram controversiam metuens, ignorante eo, quem metuit, furtive in possessionem ingreditur.* Qui ad nundinas profectus neminem reliquit, si, dum ille a nundinis rediret, aliquis occupaverit possessionem, videri eum clam possidere, Labeo scribit. Retinet ergo possessionem is, qui ad nundinas abiit. Verum si revertentem dominum non admiserit, vi magis intelligi possidere, non clam.

VII. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Et si nolit in fundum reverti, quod vim maiorem vereatur, amisisse possessionem videbitur; et ita Neratius quoque scribit.

VIII. *Idem libro LXV. ad Edictum.* Quemadmodum nulla possessio acquiri, nisi animo et corpore potest, ita nulla amittitur, nisi in qua utrumque in contrarium actum est.

IX. *Caius libro XXV. ad Edictum provinciale.* Generaliter quisquis omnino nostro nomine sit in possessione, veluti procurator, hospes, amicus, nos possidere videmur.

X. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Si quis ante conduxit, postea precario rogavit, videbitur discessisse a conductione. Quodsi ante rogavit, postea conduxit, conduxisse videbitur; potius enim hoc procedere videtur, quod novissime factum est; et hoc Pomponius ait. §. 1. Idem Pomponius bellissime tentat dicere: numquid qui conduxerit quidem praedium, precario autem rogavit, non ut possideret, sed ut in possessione esset? Est autem longe diversum; aliud est enim possidere, longe aliud in possessione esse; denique rei servandae causa, legatorum, damni infecti, non possident, sed sunt in possessione custodiae causa; quod si factum est, utrumque procedit. §. 2. Si quis et conduxerit, et rogaverit precario, uti possideret, si quidem nummo uno conduxit, nulla dubitatio est, quin ei precarium solum teneat, quia conductio nulla est, quae est in uno nummo; sin vero pretio, tunc distinguendum, quid prius factum est.

XI. *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Iuste possidet, qui auctore Praetore possidet.

XII. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Naturaliter videtur possidere is, qui usumfructum habet. §. 1. Nihil commune habet proprietas cum possessione, et ideo non denegatur ei interdictum uti possidetis, qui coepit rem vindicare; non enim videtur possessioni renuntiasse, qui rem vindicavit.

XIII. *Idem libro LXXII. ad Edictum.* Pomponius refert, cum lapides in Tiberim demersi essent naufragio, et post tempus extracti, an dominium in integro fuerit per id tempus, quo erant mersi? Ego dominium me retinere puto, possessionem non puto. Nec est simile fugitivo; namque fugitivus idcirco a nobis possideri videtur, ne ipse nos privet possessione; at in lapidibus diversum est. §. 1. Cum quis utitur adminiculo ex persona auctoris, uti debet cum sua causa suisque vitiis, idemque addimus in accessio-

ne de vi, et clam, et precario venditoris. §. 2. Praeterea quaeritur: si quis hominem venditori redhibuerit, an accessione uti possit ex persona eius? Et sunt, qui putent non posse, quia redhibitio venditionis est resolutio; alii emtorem venditoris accessione usurum, et venditorem emtoris; quod magis probandum puto. §. 3. Si liber homo vel alienus servus, quum bona fide servirent, comparaverint et alii acquisierint possessionem, neque liberum, neque servi dominum debere uti accessione. §. 4. Quaesitum est: si heres prius non possideret, an testatoris possessio ei accedat? Et quidem in emtoribus possessio interrumpitur; sed non idem in heredibus plerique probant, quoniam plenius est ius successionis, quam emtionis; sed subtilius est, quod in emtore, id et in herede quoque probari. §. 5. Non autem ea tantum possessio testatoris heredi procedit, quae morti fuit iniuncta, verum ea quoque, quae unquam testatoris fuit. §. 6. In dotem quoque si data res fuerit, vel ex dote recepta, accessio dabitur vel marito vel uxori. §. 7. Si is, qui precario concessit, accessione velit uti ex persona eius, cui concessit, an possit? quaeritur. Ego puto eum, qui precario concessit, quamdiu manet precarium, accessione uti non posse; si tamen receperit possessionem rupto precario, dicendum esse, accedere possessionem eius temporis, quo precario possidebatur. §. 8. Ex facto quaeritur: si quis manumissus ex causa peculiari habeat rem, non concesso sibi peculio, deinde dominus velit retracta possessione accessione uti, an possit? Et placuit, non esse dandam hanc accessionem, quae clam habita est, praedone possidente. §. 9. Si iussu iudicis res mihi restituta sit, accessionem esse mihi dandam placuit. §. 10. Sed et legatario dandam accessionem eius temporis, quo fuit apud testatorem, sciendum est. An heredis possessio ei accedat? videamus. Et puto, sive pure, sive sub conditione fuerit relictum, dicendum esse, id temporis, quo heres possedit ante exsistentem conditionem vel restitutionem rei, legatario proficere. Testatoris autem semper proderit legatario, si legatum vere fuit vel fideicommissum. §. 11. Sed et is, cui res donata est, accessione utetur ex persona eius, qui donavit. §. 12. Accessiones in eorum persona locum habent, qui habent propriam possessionem; ceterum accessio nemini proficit, nisi ei, qui ipse possidet. §. 13. Praeterea ne vitiosae quidem possessioni ulla potest accedere, sed nec vitiosa ei, quae vitiosa non est.

XIV. *Paulus libro LXVIII. ad Edictum.* Si servus vel filiusfamilias vendiderit, dabitur accessio eius temporis, quo penes me fuit, scilicet si volente me, aut de peculio, cuius liberam administrationem habuerunt, vendiderint. §. 1. Tutore quoque vel curatore vendente, dabitur accessio eius temporis, quo pupillus vel furiosus possederit.

XV. *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Rem, quae nobis surrepta est, perinde intelligimur desinere possidere, atque eam, quae vi nobis erepta est. Sed si is, qui in potestate nostra est, surripuerit, quamdiu apud ipsum sit res, tamdiu non amittimus possessionem, quia per huiusmodi personas acquiritur nobis possessio. Et haec ratio est, quare videamur fugitivum possidere, quod is, quemadmodum aliarum rerum possessionem intervertere non potest, ita ne suam quidem potest

XVI. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Quod uxor viro aut vir uxori donaverit, pro possessore possidetur.

XVII. *Idem libro LXXVI. ad Edictum.* Si quis vi de possessione deiectus sit, perinde haberi debet, ac si possideret, quum interdicto de vi recuperandae possessionis facultatem habeat. §. 1. Differentia inter dominium et possessionem haec est, quod dominium nihilo minus eius manet, qui dominus esse non vult, possessio autem recedit, ut quisque constituit nolle possidere. Si quis igitur ea mente possessionem tradidit, ut postea ei restituatur, desinit possidere.

XVIII. *Celsus libro XXIII. Digestorum.* Quod meo nomine possideo, possum et alieno nomine possidere; nec enim muto mihi causam possessionis, sed desino possidere, et alium possessorem ministerio meo facio. Nec idem est possidere, et alieno nomine possidere; nam is possidet, cuius nomine possidetur. Procurator alienae possessionis praestat ministerium. §. 1. Si furioso, quem suae mentis esse existimabas, eo quod forte in conspectu inumbratae quietis fuerit constitutus, rem tradideris, licet ille non erit adeptus possessionem, tu possidere desinis; sufficit quippe dimittere possessionem, etiam si non transferas. Illud enim ridiculum est dicere, quod non aliter vult quis dimittere, quam si transferat; immo vult dimittere, quia existimat se transferre. §. 2. Si venditorem, quod emerim, deponere in mea domo iusserim, possidere me certum est, quanquam id nemo dum attigerit; aut si vicinum mihi fundum mercatum venditor ex mea turre demonstret, vacuamque se possessionem tradere dicat, non minus possidere coepi, quam si pedem finibus intulissem. §. 3. Si, dum in alia parte fundi sum, alius quis clam animo possessoris intraverit, non desisse illico possidere existimandus sum, facile expulsurus finibus, simul atque sciero. §. 4. Rursus si cum magna vi ingressus est exercitus, eam tantummodo partem, quam intraverit, obtinet.

XIX. *Marcellus libro XVII. Digestorum.* Qui bona fide alienum fundum emit, eundem a domino conduxit. Quaero: utrum desinat possidere, an non? Respondi: in promtu est, ut possidere desierit. §. 1. Quod scriptum est apud veteres, neminem sibi causam possessionis posse mutare, credibile est de eo cogitatum, qui et corpore et animo possessioni incumbens hoc solum statuit, ut alia ex causa id possideret, non si quis, dimissa possessione prima, eiusdem rei denuo ex alia causa possessionem nancisci velit.

XX. *Idem libro XIX. Digestorum.* Si quis rem, quam utendam dederat, vendiderit, emtorique tradi iusserit, nec ille tradiderit, alias videbitur possessionem domini intervertisse, alias contra. Nam nec tunc quidem semper dominus amittit possessionem, quum reposcenti ei commodatum non redditur. Quid enim, si alia quaepiam fuit iusta et rationabilis causa non reddendi, non utique ut possessionem eius interverteret?

XXI. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Interdum eius rei possessionem, cuius ipsi non habemus, alii tradere possumus, veluti cum is, qui pro herede rem possidebat, antequam dominus fieret, precario ab herede eam rogaverit. §. 1. Quod ex naufragio expulsum est, usucapi non potest, quoniam non est in derelicto, sed in deperdito. §. 2. Idem iuris esse existimo in his rebus, quae iactae sunt, quoniam non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est. §. 3. Qui alienam rem precario rogavit, si eandem a domino conduxit, possessio ad dominum revertitur.

XXII. *Idem libro XIII. ex Cassio.* Non videtur possessionem adeptus is, qui ita nactus est, ut eam retinere non possit.

XXIII. *Idem libro I. Epistolarum.* Cum heredes instituti sumus, adita hereditate omnia quidem iura ad nos transeunt, possessio tamen, nisi naturaliter comprehensa, ad nos non pertinet. §. 1. In his, qui in hostium potestatem pervenerunt, in retinendo iura rerum suarum singulare ius est, corporaliter tamen possessionem amittunt; neque enim possunt videri aliquid possidere, quum ipsi ab alio possideantur; sequitur ergo, ut reversis his nova possessione opus sit, etiam si nemo medio tempore res eorum possederit. §. 2. Item quaero: si vinxero liberum hominem, ita ut eum possideam, an omnia, quae is possidebat, ego possideam per illum? Respondit: si vinxeris hominem liberum, eum te possidere non puto; quod quum ita se habeat, multo minus per illum res eius a te possidebuntur; neque enim rerum natura recipit, ut per eum aliquid possidere possim, quem civiliter in mea potestate non habeo.

XXIV. *Idem libro XIV. Epistolarum.* Quod servus tuus ignorante te vi possidet, id tu non possides, quoniam is, qui in tua potestate est, ignoranti tibi non corporalem possessionem, sed iustam potest acquirere, sicut id, quod ex peculio ad eum pervenerit, possidet. Nam tum per servum dominus quoque possidere dicitur, summa scilicet cum ratione, quia quod ex iusta causa corporaliter a servo tenetur, id in peculio servi est, et peculium, quod servus civiliter quidem possidere non potest, sed naturaliter tenet, dominus creditur possidere. Quod vero ex maleficiis apprehenditur, id ad domini possessionem ideo non pertinet, quia nec peculii causam apprehendit.

XXV. *Pomponius libro XXIII. ad Quintum Mucium.* Si id, quod possidemus, ita perdiderimus, ut ignoremus, ubi sit, desinimus possidere. §. 1. Et per colonos, et inquilinos, aut servos nostros possidemus. Sed et si moriantur,

aut furere incipiant, aut alii locent, intelligimur nos retinere possessionem; nec inter colonum et servum nostrum, per quem possessionem retinemus, quidquam interest. §. 2. Quod autem solo animo possidemus, quaeritur, utrumne usque eo possideamus, donec alius corpore ingressus sit, ut potior sit illius corporalis possessio, an vero, quod quasi magis probatur, usque eo possideamus, donec revertentes nos aliquis repellat, aut nos ita animo desinamus possidere, quod suspicemur repelli nos posse ab eo, qui ingressus sit in possessionem? Et id videtur utilius esse.

XXVI. *Idem libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Locus certus ex fundo et possideri, et per longam possessionem capi potest; sed et certa pars pro indiviso, quae introducitur vel ex emtione, vel ex donatione, vel qualibet alia ex causa. Incerta autem pars nec tradi, nec usucapi potest, veluti si ita tibi tradam: *quidquid mei iuris in eo fundo est;* nam qui ignorat, nec tradere, nec accipere id, quod incertum est, potest.

XXVII. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si is, qui animo possessionem saltus retinet, furere coepisset, non potuit, dum fureret, eius saltus possessionem amittere, quia furiosus non potest desinere animo possidere.

XXVIII. *Tertullianus libro I. Quaestionum.* Si aliquam rem possideam, ut eandem postea conducam, an amittam possessionem? Multum refert in his, quid agatur; primum enim refert, utrum sciam me possidere, an ignorem, et utrum quasi non meam rem conducam, an quasi meam, et sciens meam esse, utrum quasi proprietatis respectu, an possessionis tantum. Nam et si rem meam tu possideas, et ego emam a te possessionem eius rei vel stipuler, utilis erit et emtio et stipulatio; et sequitur, ut et precarium et conductio, si specialiter possessionis solius conducendae vel precario rogandae animus interveniat.

XXIX. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Possessionem pupillum sine tutoris auctoritate amittere posse constat, non ut animo, sed ut corpore desinat possidere; quod est enim facti, potest amittere. Alia causa est, si forte animo possessionem velit amittere; hoc enim non potest.

XXX. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Qui universas aedes possidet, singulas res, quae in aedificio sunt, non videtur possedisse. Idem dici debet et de nave, et de armario. §. 1. Possessionem amittimus multis modis, veluti si mortuum in eum locum intulimus, quem possidebamus; namque locum religiosum aut sacrum non possumus possidere, etsi contemnamus religionem, et pro privato eum teneamus, sicut nec hominem liberum. §. 2. Item cum Praetor idcirco in possessionem rei ire iussit, quod damni infecti non promittebatur, possessionem invitum dominum amittere, Labeo ait. §. 3. Item quod a mari vel flumine occupatum sit, possidere nos desinimus, aut si is, qui possidet, in alterius potestatem pervenerit. §. 4. Item quod mobile est, multis modis desinimus possidere, si aut nolimus, aut servum puta manumittamus, item si id, quod possidebamus, in aliam speciem translatum sit, veluti vestimentum ex lana factum. §. 5. Quod per colonum possideo, heres meus, nisi ipse nactus possessionem, non poterit possidere; retinere enim animo possessionem possumus, adipisci non possumus. Sed quod pro emtore possideo, per colonum etiam usucapiet heres meus. §. 6. Si ego tibi commodavero, tu Titio, qui putet tuum esse, nihilo minus ego id possideo. Et idem erit, si colonus meus fundum locaverit, aut is, apud quem deposueram, apud alium rursus deposuerit. Et id per quamlibet plurium personarum factum observandum ita erit.

XXXI. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si colonus non deserendae possessionis causa exisset de fundo, et eo redisset, eundem locatorem possidere placet.

XXXII. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Quamvis pupillus sine tutoris auctoritate non obligetur, possessionem tamen per eum retinemus. §. 1. Si conductor rem vendidit, et eam ab emtore conduxit, et utrique mercedes praestitit, prior locator possessionem per conductorem rectissime retinet. §. 2. Infans possidere recte potest, si tutore auctore coepit; nam iudicium infantis suppletur auctoritate tutoris; utilitatis enim causa hoc receptum est; nam alioquin nullus sensus est infantis accipiendi possessionem. Pupillus tamen etiam sine tutoris auctoritate possessionem nancisci potest. Item infans peculiari nomine per servum possidere potest.

XXXIII. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Fundi venditor etiam si mandaverit alicui, ut emtorem in vacuam possessionem induceret, priusquam id fieret, non recte emtor per se in possessionem veniet. Item si amicus venditoris, mortuo eo, priusquam id sciret, aut non prohibentibus heredibus id fecerit, recte possessio tradita erit. Sed si id fecerit, quum sciret dominum mortuum, aut quum sciret heredes id facere nolle, contra erit.

XXXIV. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Si me in vacuam possessionem fundi Corneliani miseris, ego putarem me in fundum Sempronianum missum, et in Cornelianum iero, non acquiram possessionem, nisi forte in nomine tantum erraverimus, in corpore consenserimus. Quoniam autem in corpore non consenserimus, an a te tamen recedat possessio? quia animo deponere et mutare nos possessionem posse et Celsus, et Marcellus scribunt, dubitari potest; et si animo acquiri possessio potest, numquid etiam acquisita est? Sed non puto errantem acquirere, ergo nec amittet possessionem, qui quodammodo sub conditione recessit de possessione. §. 1. Sed si non mihi, sed procuratori meo possessionem tradas, videndum est, si ego errem, procurator meus non erret, an mihi possessio acquiratur? Et quum placeat ignoranti acquiri, poterit et erranti. Sed si procurator meus erret, ego non errem, magis est, ut acquiram possessionem. §. 2. Servus quoque meus ignoranti mihi acquiret possessionem. Nam et servus alienus, ut Celsus scribit, sive a me, sive a nemine possideatur, potest mihi acquirere possessionem, si nomine meo eam adipiscatur; quod et ipsum admittendum est.

XXXV. *Idem libro V. de omnibus Tribunalibus.* Exitus controversiae possessionis hic est tantum, ut prius pronuntiet iudex, uter possideat; ita enim fiet, ut is, qui victus est de possessione, petitoris partibus fungatur, et tunc de dominio quaeratur.

XXXVI. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Qui pignoris causa fundum creditori tradit, intelligitur possidere. Sed et si eundem precario rogaverit, aeque per diutinam possessionem capiet. Nam quum possessio creditoris non impediat usucapionem, longe minus precarii rogatio impedimento esse debet, quum plus iuris in possessione habeat, qui precario rogaverit, quam qui omnino non possidet.

XXXVII. *Marcianus libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Re pignoris nomine data, et possessione tradita, deinde a creditore conducta, convenit, ut is, qui hypothecam dedit, pro colono in agro, in aedibus autem pro inquilino sit, et per eos creditor possidere videatur.

XXXVIII. *Iulianus libro XLIV. Digestorum.* Qui absenti servo scribit, ut in libertate moretur, non eam mentem habet, ut statim velit servi possessionem dimittere, sed magis destinationem suam in id tempus conferre, quo servus certior factus fuerit. §. I. Si quis possessionem fundi ita tradiderit, ut ita demum cedere eam dicat, si ipsius fundus esset, non videtur possessio tradita, si fundus alienus sit. Hoc amplius existimandum est, possessionem sub conditione tradi posse, sicut res sub conditione traduntur, neque aliter accipientis fiunt, quam conditio exstiterit. §. 2. Si is, qui Titio servum vendiderat, heredi eius eum tradiderit, poterit heres rerum hereditariarum possessionem per eum apprehendere, quia non servus iure hereditario, sed actione ex emto ad eum pervenit. Nam et si ex stipulatu vel ex testamento servus testatori debitus fuisset, et heres eum accepisset, non prohiberetur rerum hereditariarum possessionem per eundem acquirere.

XXXIX. *Idem libro II. ex Minicio.* Interesse puto, qua mente apud sequestrum deponatur res. Nam si omittendae possessionis causa, et hoc aperte fuerit approbatum, ad usucapionem possessio eius partibus non procedet; at si custodiae causa deponatur, ad usucapionem eam possessionem victori procedere constat.

XL. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Si de eo fundo, quem, quum possiderem, pignori tibi dedi, servus tuus te deiiciat, adhuc te possidere ait, quoniam nihilo minus per ipsum servum possessionem retineas. §. 1. Si forte colonus, per quem dominus possideret, decessisset, propter utilitatem receptum est, ut per colonum possessio et retineretur et continuaretur; quo mortuo non statim dicendum eam interpellari, sed tunc demum, quum dominus possessio-

nem adipisci neglexerit. Aliud existimandum sit, si colonus sponte possessione decesserit; sed haec ita esse vera, si nemo extraneus eam rem interim possederit, sed semper in hereditate coloni manserit. §. 2. Servum tuum a Titio bona fide emi, et traditum possedi; deinde quum comperissem tuum esse, ne eum peteres, celare coepi. Non ideo magis hoc tempore clam possidere videri me ait; nam retro quoque, si sciens tuum servum a non domino emerim, et quum clam eum possidere coepissem, postea certiorem te fecerim, non ideo desinere me clam possidere. §. 3. Si servum meum bonae fidei emtori clam abduxerim, respondit, non videri me clam possidere, quia neque precarii rogatione, neque conductione suae rei dominum teneri, et non posse causam clandestinae possessionis ab his duabus causis separari.

XLI. *Paulus libro I. Institutionum.* Qui iure familiaritatis amici fundum ingreditur, non videtur possidere, quia non eo animo ingressus est, ut possideat, licet corpore in fundo sit.

XLII. *Ulpianus libro IV. Regularum.* Communis servus, etiam si ab uno ex dominis omnium nomine possideatur, ab omnibus possideri intelligitur. §. 1. Procurator, si quidem mandante domino rem emerit, protinus illi acquirit possessionem; quodsi sua sponte emerit, non, nisi ratam habuerit dominus emtionem.

XLIII. *Marcianus libro III. Regularum.* Si quis fundum emerit, cuius particulam sciebat esse alienam, Iulianus ait, si pro diviso sciat alienam esse, posse eum reliquas partes longa possessione capere; sed si pro indiviso, licet ignoret, quis sit locus, aeque eum capere posse, quod sine ullius damno pars, quae putatur esse vendentis, per longam possessionem ad emtorem transit. §. 1. Sed et Pomponius scripsit libro quinto variarum Lectionum: si sciat, vel putet alienum esse usumfructum, bona fide diutina possessione capere posse. §. 2. Idem inquit, et si emero rem, quam sciam pignori obligatam.

XLIV. *Papinianus libro XXIII. Quaestionum.* Peregre profecturus pecuniam in terram custodiae causa condiderat. Quum reversus locum thesauri in memoria non repeteret, an desiisset pecuniam possidere, vel si postea recognovisset locum, an confestim possidere inciperet? quaesitum est. Dixi: quoniam custodiae causa pecunia condita proponeretur, ius possessionis ei, qui condidisset, non videri peremtum, nec infirmitatem memoriae damnum afferre possessionis, quam alius non invasit, alioquin responsuros, per momenta servorum, quos non viderimus, interire possessionem. Et nihil interest, pecuniam in meo an in alieno condidissem, quum, si alius in meo condidisset, non alias possiderem, quam si ipsius rei possessionem supra terram adeptus fuissem. Itaque nec alienus locus meam propriam aufert possessionem, quum supra terram, an infra terram possideam, nihil intersit. §. 1. Quaesitum est: cur ex peculii causa per servum ignorantibus possessio quaereretur? Dixi: utilitatis causa iure singulari receptum, ne cogerentur domini per momenta, species, et causas peculiorum inquirere, nec tamen eo pertinere speciem istam, ut animo videatur acquiri possessio; nam si non ex causa peculiari quaeratur aliquid, scientiam quidem domini esse necessariam, sed corpore servi quaeri possessionem. §. 2. Quibus explicitis, quum de amittenda possessione quaeratur, multum interesse dicam, per nosmetipsos, an per alios possideremus. Nam eius quidem, quod corpore nostro teneremus, possessionem amitti vel animo, vel etiam corpore, si modo eo animo inde digressi fuissemus, ne possideremus; eius vero, quod servi vel etiam coloni corpore possideretur, non aliter amitti possessionem, quam si eam alius ingressus fuisset, eamque amitti nobis quoque ignorantibus. Illa quoque possessionis amittendae separatio est; nam saltus hibernos et aestivos, quorum possessio retinetur animo,

XLV. *Idem libro II. Definitionum.* Licet neque servum, neque colonum ibi habeamus,

XLVI. *Idem libro XXIII. Quaestionum.* Quamvis saltus proposito possidendi fuerit alius ingressus, tam diu priorem possidere dictum est, quam diu possessionem ab alio occupatam ignoraret. Ut enim eodem modo vinculum obligationum solvitur, quo quaeri adsolet, ita non debet ignoranti tolli possessio, quae solo animo retinetur.

XLVII. *Idem libro XXVI. Quaestionum.* Si rem mobilem apud te depositam aut commodatam tibi possidere, neque reddere constitueris, confestim amisisse me possessionem vel ignorantem, responsum est. Cuius rei forsitan illa ratio est, quod rerum mobilium neglecta atque omissa custodia, quamvis eas nemo alius invaserit, veteris possessionis damnum afferre consuevit; idque Nerva filius libris de usucapionibus retulit. Idem scribit: aliam causam esse hominis commodati omissa custodia; nam possessionem tam diu veterem fieri, quam diu nemo alius eum possidere coeperit, videlicet ideo, quia potest homo proposito redeundi domino possessionem sui conservare, cuius corpore ceteras quoque res possumus possidere. Igitur earum quidem rerum, quae ratione vel anima carent, confestim amittitur possessio, hominis autem retinetur, si revertendi animum habuerit.

XLVIII. *Idem libro X. Responsorum.* Praedia cum servis donavit, eorumque se tradidisse possessionem litteris declaravit. Si vel unus ex servis, qui simul cum praediis donatus est, ad eum, qui donum accepit, pervenerit, mox in praedia remissus sit, per servum praediorum possessionem quaesitam ceterorumque servorum constitit.

XLIX. *Idem libro II. Definitionum.* Possessio quoque per servum, cuius ususfructus meus est, ex re mea vel ex operis servi acquiritur mihi, quum et naturaliter a fructuario teneatur, et plurimum ex iure possessio mutuetur. §. 1. Qui in aliena potestate sunt, rem peculiarem tenere possunt, habere et possidere non possunt, quia possessio non tantum corporis, sed et iuris est. §. 2. Etsi possessio per procuratorem ignoranti quaeritur, usucapio vero scienti competit, tamen evictionis actio domino contra venditorem invito procuratore non datur, sed per actionem mandati eam cedere cogetur.

L. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Per eum, quem iusto ductus errore filium meum, et in mea potestate esse existimo, neque possessio, neque dominium, nec quidquam aliud ex re mea mihi quaeritur. §. 1. Per servum in fuga agentem, si neque ab alio possideatur, neque se liberum esse credat, possessio nobis acquiritur.

LI. *Iavolenus libro V. ex Posterioribus Labeonis.* Quarundam rerum animo possessionem adipisci nos, ait Labeo; veluti si acervum lignorum emero, et eum venditor tollere me iusserit, simul atque custodiam posuissem, traditus mihi videtur. Idem iuris esse vino vendito, quum universae amphorae vini simul essent. Sed videamus, inquit, ne haec ipsa corporalis traditio sit, quia nihil interest, utrum mihi, an et cuilibet iusserim custodia tradatur. In eo puto hanc quaestionem consistere, an, etiam si corpore acervus aut amphorae apprehensae non fuerint, nihilo minus traditae videantur? Nihil video interesse, utrum ipse acervum, an mandatu meo alius custodiat; utrubique enim animi quodam genere possessio erit aestimanda.

LII. *Venuleius libro I. Interdictorum.* Permisceri causas possessionis et ususfructus non oportet, quemadmodum nec possessio et proprietas misceri debent; neque impediri possessionem, si alius fruatur, neque alterius fructum amputari, si alter possideat. §. 1. Eum, qui aedificare prohibeatur, possidere quoque prohiberi, manifestum est. §. 2. Species inducendi in possessionem alicuius rei est prohibere ingredienti vim fieri; statim enim cedere adversarium, et vacuam relinquere possessionem iubet, quod multo plus est, quam restituere.

LIII. *Idem libro V. Interdictorum.* Adversus extraneos vitiosa possessio prodesse solet.

TIT. III.

DE USURPATIONIBUS ET USUCAPIONIBUS.

I. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Bono publico usucapio introducta est, ne scilicet quarundam rerum diu et fere semper incerta dominia essent, quum sufficeret dominis ad inquirendas res suas statuti temporis spatium.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Usurpatio est usucapionis interruptio. Oratores autem usucapionem frequentem usum vocant.

III. *Modestinus libro V. Pandectarum.* Usucapio est adiectio dominii per continuationem possessionis temporis lege definiti.

IV. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Sequitur de usucapione dicere. Et hoc ordine eundum est, ut videamus, quis possit usucapere, et quas res, et quanto tempore? §. 1. Usucapere potest scilicet paterfamilias. Filiusfamilias, et ma-

xime miles, in castris acquisitum usucapiet. §. 2. Pupillus, si tutore auctore coeperit possidere, usucapit; si non tutore auctore possideat, et animum possidendi habeat, dicemus, posse eum usucapere. §. 3. Furiosus, quod ante furorem possidere coepit, usucapiet. Sed haec persona ita demum usucapere potest, si ex ea causa possideat, ex qua usucapio sequitur. §. 4. Servus pro herede possidere non potest. §. 5. Fructus et partus ancillarum, et fetus pecorum, si defuncti non fuerint, usucapi possunt. §. 6. Quod autem dicit lex Atinia, ut res furtiva non usucapiatur, nisi in potestatem eius, cui surrepta est, revertatur, sic acceptum est, ut in domini potestatem debeat reverti, non in eius utique, cui surrepta est. Igitur creditori surrepta, aut ei, cui commodata est, in potestatem domini redire debet. §. 7. Labeo quoque ait: si res peculiaris servi mei surrepta sit me ignorante, deinde eam nactus sit, videri eam in potestatem meam redisse. Commodius dicitur, etiam si sciero, redisse eam in meam potestatem; nec enim sufficit, si eam rem, quam perdidit, ignorante me servus apprehenderit, si modo in peculio eam esse volui; nam si nolui, tunc exigendum est, ut ego facultatem eius nactus sim. §. 8. Ideoque si servus meus rem mihi surripuerit, deinde eandem loco suo reponat, poterit usucapi, quasi in potestatem meam redierit; utique si nescivi; nam si scivi, exigimus, ut redisse sciam in meam potestatem. §. 9. Item si eam rem, quam servus mihi surripuerit, peculiari nomine teneat, non videri in potestatem meam reversam, Pomponius ait, nisi ita habere coeperimus, quemadmodum habuimus, antequam surriperetur, aut quum rescissemus, in peculio eum habere concesserimus. §. 10. Item Labeo ait: si rem, quam apud te deposueram, lucri faciendi causa vendideris, deinde ex poenitentia redemeris, et eodem statu habeas, sive ignorante me, sive sciente ea gesta sint, videri in potestatem meam redisse secundum Proculi sententiam, quae et vera est. §. 11. Si pupillo res surrepta sit, sufficere dicendum est, si tutor eius sciat, redisse eam in domum pupilli, et si furioso, sufficere curatores scire. §. 12. Tunc in potestatem domini redisse dicendum est, quum possessionem eius nactus sit, ut iuste avelli non possit, sed et tanquam suae rei; nam si ignorans rem mihi surreptam emam, non videri in potestatem meam reversam. §. 13. Sed et si vindicavero rem mihi surreptam, et litis aestimationem accepero, licet corporaliter eius non sim nactus possessionem, usucapietur. §. 14. Idem dicendum est, etiam si voluntate mea alii tradita sit. §. 15. Heres, qui in ius defuncti succedit, licet apud eum ignorantem, ancillam furtivam esse, conceperit ea et pepererit, non tamen usucapiet. §. 16. De illo quaeritur: si servus meus ancillam, quam surripuit, pro libertate sua mihi dederit, an partum apud me conceptum usucapere possim? Sabinus et Cassius non putant, quia possessio, quam servus vitiose nactus sit, domino noceret; et hoc verum est. §. 17. Sed et si ut servum meum manumitterem, alius mihi furtivam ancillam dederit, eaque apud me conceperit et pepererit, usu me non capturum. Idemque fore, etiam si quis eam ancillam mecum permutasset, aut in solutum dedisset, item si donasset. §. 18. Si ante, quam pariat, alienam esse rescierit emtor, diximus, non posse eum usucapere; quodsi nescierit, posse; quodsi, quum iam usucaperet, cognoverit alienam esse, initium usucapionis intueri debemus, sicut in emtis rebus placuit. §. 19. Lana ovium furtivarum, si quidem apud furem detonsa est, usucapi non potest; si vero apud bonae fidei emtorem, contra, quoniam in fructu est, nec usucapi debet, sed statim emtoris fit. Idem in agnis dicendum, si consumti sint; quod verum est. §. 20. Si ex lana furtiva vestimentum feceris, verius est, ut substantiam spectemus; et ideo vestis furtiva erit. §. 21. Si rem pignori datam debitor surripuerit et vendiderit, usucapi eam posse, Cassius scribit, quia in potestatem domini videtur pervenisse, qui pignori dedit, quamvis cum eo furti agi potest; quod puto rectius dici. §. 22. Si tu me vi expuleris de fundi possessione, nec apprehenderis possessionem, sed Titius in vacuam possessionem intraverit, potest longo tempore capi res. Quamvis enim interdictum unde vi locum habeat, quia verum est, vi me deiectum, non tamen verum est, et vi possessum esse. §. 23. Ceterum etiam si mala fide fundum me possidentem deieceris, et vendideris, non poterit usucapi, quoniam verum est, vi possessum esse, licet non a domino. §. 24. Idem dicendum est in eo, qui eum expulerit, qui pro herede possidebat, quamvis sciat esse hereditarium. §. 25. Si fundum alienum bona fide possidentem quis sciens esse alienum expulerit, usucapere non potest, quoniam vi possidet. §. 26. Si dominus fundi possessorem vi deiecerit, Cassius ait, non videri in potestatem eius redisse, quando interdicto unde vi restiturus sit possessionem. §. 27. Si viam habeam per tuum fundum, et tu me ab ea vi expuleris, per longum tempus non utendo amittam viam, quia nec possideri intelligitur ius incorporale, nec de via quis mero iure detruditur. §. 28. Item si occupaveris vacuam possessionem, deinde venientem dominum prohibueris, non videberis vi possedisse. §. 29. Libertatem servitutum usucapi posse, verius est, quia eam usucapionem sustulit lex Scribonia, quae servitutem constituit, non etiam eam, quae libertatem praestat sublata servitute. Itaque si, quum tibi servitutem deberem, ne mihi puta liceret altius aedificare, et per statutum tempus altius aedificatum habuero, sublata erit servitus.

V. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Naturaliter interrumpitur possessio, cum quis de possessione vi deiicitur, vel alicui res eripitur; quo casu non adversus eum tantum, qui eripit, interrumpitur possessio, sed adversus omnes. Nec eo casu quidquam interest, is, qui usurpaverit, dominus sit, nec ne. Ac ne illud quidem interest, pro suo quisque possideat, an ex lucrativa causa.

VI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* In usucapionibus non a momento ad momentum, sed totum postremum diem computamus.

VII. *Idem libro XXVII. ad Sabinum.* Ideoque qui hora sexta diei Kalendarum Ianuariarum possidere coepit, hora sexta noctis pridie Kalendas Ianuarias implet usucapionem.

VIII. *Paulus libro XII. ad Edictum.* Labeo, Neratius responderunt: ea, quae servi peculiariter nacti sunt, usucapi posse, quia haec etiam ignorantes domini usucapiant. Idem Iulianus scribit. §. 1. Sed eum, qui suo nomine nihil usucapere potest, ne per servum quidem posse, Pedius scribit.

IX. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Usucapionem recipiunt maxime res corporales, exceptis rebus sacris, sanctis, publicis populi Romani et civitatum, item liberis hominibus.

X. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Si aliena res bona fide emta sit, quaeritur, ut usucapio currat, utrum emtionis initium, ut bonam fidem habeat, exigimus, an traditionis? Et obtinuit Sabini et Cassii sententia, traditionis initium spectantium. §. 1. Hoc iure utimur, ut servitutes per se nunquam longo tempore capi possint, cum aedificiis possint. §. 2. Scaevola libro undecimo Quaestionum scribit: Marcellum existimasse, si bos apud furem conceperit, vel apud furis heredem, pariatque apud furis heredem, usucapi ab herede distractum iuvencum non posse; sic, inquit, quemadmodum nec ancillae partus. Scaevola autem scribit: se putare usucapi posse et partum; nec enim esse partum rei furtivae partem. Ceterum si esset pars, nec si apud bonae fidei emtorem peperisset, usucapi poterat.

XI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Neque servus, neque per servum dominus, qui apud hostes est, possidet.

XII. *Idem libro XXI. ad Edictum.* Si ab eo emas, quem Praetor vetuit alienare, idque tu scias, usucapere non potes.

XIII. *Idem libro V. ad Plautium.* Pignori rem acceptam usu non capimus, quia pro alieno possidemus. §. 1. Eum, qui a furioso bona fide emit, usucapere posse, responsum est. §. 2. Si mandavero tibi, ut fundum emas, ex ea causa traditum tibi diutina possessione capis, quamvis possis videri non pro tuo possidere, quum nihil intersit, quod mandati iudicio tenearis.

XIV. *Idem libro XIII. ad Plautium.* Id tempus venditoris prodest emtori, quo, antequam venderet, possedit; nam si postea nactus est possessionem venditor, haec possessio emtori non proficiet. §. 1. In re legata in accessione temporis, quo testator possedit, legatarius quodammodo quasi heres est.

XV. *Idem libro XV. ad Plautium.* Si is, qui pro emtore possidebat, ante usucapionem ab hostibus captus sit, videndum est, an heredi eius procedat usucapio? nam interrumpitur usucapio, et si ipsi reverso non prodest, quemadmodum heredi eius proderit? Sed verum est, eum in sua vita desiisse possidere, ideoque nec postliminium ei prodest, ut videatur usucepisse. Quodsi servus eius, qui in hostium

potestate est, emerit, in pendente esse usucapionem, Iulianus ait; nam si dominus reversus fuerit, intelligi usucaptum, si ibi decesserit, dubitari, an per legem Corneliam ad successores eius pertineat? Marcellus: posse planius fictionem legis accipi; quemadmodum enim postliminio reversus plus iuris habere potest in his, quae servi egerunt, quam in his, quae per se vel per servum possidebat, quum ad hostes pervenit? Nam hereditates in quibusdam vice personae fungi receptum est, ideoque in successoribus locum non habere usucapionem. §. 1. Si servus, quem possidebam, fugerit, nisi pro libero se gerat, videbitur a domino possideri. Sed hoc tunc intelligendum est, quum, si apprehensus fuerit, non sit paratus pro sua libertate litigare; nam si paratus sit litigare, non videbitur a domino possideri, cui se adversarium praeparavit. §. 2. Si quis bona fide possidens, ante usucapionem amissa possessione, cognoverit esse rem alienam, et iterum nanciscatur possessionem, non capiet usu, quia initium secundae possessionis vitiosum est. §. 3. Si ex testamento vel ex stipulatu res debita nobis tradatur, eius temporis existimationem nostram intuendam, quo traditur, quia concessum est stipulari rem, etiam quae promissoris non sit.

XVI. *Iavolenus libro IV. ex Plautio.* Servi nomine, qui pignori datus est, ad exhibendum cum creditore, non cum debitore agendum est, quia qui pignori dedit, ad usucapionem tantum possidet. Quod ad reliquas omnes causas pertinet, qui accepit, possidet, adeo ut addici possit ei possessio eius, qui pignori dedit.

XVII. *Marcellus libro XVII. Digestorum.* Si per errorem de alienis fundis, quasi de communibus, iudicio communi dividundo accepto, ex adiudicatione possidere coeperim, longo tempore capere possum.

XVIII. *Modestinus libro V. Regularum.* Quamvis adversus fiscum usucapio non procedat, si tamen ex bonis vacantibus, nondum tamen nuntiatis, emtor praedii ex iisdem bonis extiterit, recte diutina possessione capiet, idque constitutum est.

XIX. *Iavolenus libro I. Epistolarum.* Si hominem emisti, ut, si aliqua conditio exstitisset, inemtus fieret, et is tibi traditus est, et postea conditio emtionem resolvit, tempus, quo apud emtorem fuit, accedere venditori debere existimo, quoniam eo genere retroacta venditio esset redhibitioni similis, in qua non dubito tempus eius, qui redhibuerit, venditori accessurum, quoniam ea venditio proprie dici non potest.

XX. *Idem libro VI. Epistolarum.* Possessio testatoris ita heredi procedit, si medio tempore a nullo possessa est.

XXI. *Idem libro VI. Epistolarum.* Ei, a quo fundum pro herede diutius possidendo capturus eram, locavi eum. An nullius momenti eam locationem existimes? quaero; quodsi nullius momenti existimas, an durare nihilo minus usucapionem eius fundi putes? Item quaero: si eidem vendidero eum fundum, quid de his causis, de quibus supra quaesivi, existimes? Respondit: si is, qui pro herede fundum possidebat, domino eum locavit, nullius momenti locatio est, quia dominus suam rem conduxisset; sequitur ergo, ut ne possessionem quidem locator retinuerit, ideoque longi temporis praescriptio non durabit. In venditione idem iuris est, quod in locatione, ut emtio suae rei consistere non possit.

XXII. *Idem libro VII. Epistolarum.* Heres et hereditas, tametsi duas appellationes recipiunt, unius personae tamen vice funguntur.

XXIII. *Idem libro IX. Epistolarum.* Eum, qui aedes mercatus est, non puto aliud, quam ipsas aedes possidere. Nam si singulas res possidere intelligeretur, ipsas aedes non possideret; separatis enim corporibus, ex quibus aedes constant, universitas aedium intelligi non poterit. Accedit eo, quod, si quis singulas res possidere dixerit, necesse erit, ut dicat in possessione superficiei tempori de mobilibus statuto locum esse, et solum se capturum esse ampliore tempore. Quod absurdum, et minime iuri civili conveniens est, ut una res diversis temporibus capiatur, utputa quum aedes ex duabus rebus constent, ex solo et superficio, et universitas earum possessione temporis immobilium rerum dominium mutet. §. 1. Si autem columna evicta fuerit, puto te ex emto cum venditore recte acturum, et eo genere rem salvam habiturum. §. 2. Si autem demolita domus est, ex integro res mobiles possidendae sunt, ut tempore, quod in usucapione rerum mobilium constitutum est, usucapiantur, et non potes recte uti eo tempore, quo in aedificio fuerunt. Nam quemadmodum eas solas et separatas ab aedificio non possedisti, sic nec penes te singulae aut separatae fuerunt, cohaerentibus his in aedificio, depositis aedibus, quae hoc quoque ipsum continent; neque enim recipi potest, ut eadem res et ut res soli, et tanquam mobilis sit possessa.

XXIV. *Pomponius libro XXIV. ad Quintum Mucium.* Ubi lex inhibet usucapionem, bona fides possidenti nihil prodest. §. 1. Interdum etiam si non fuerit inchoata usucapio a defuncto, procedit heredi eius, veluti si vitium, quod obstabat non ex persona, sed ex re, purgatum fuerit, utputa si fisci res esse desierit, aut furtiva, aut vi possessa.

XXV. *Licinius Rufinus libro I. Regularum.* Sine possessione usucapio contingere non potest.

XXVI. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Nunquam superficies sine solo capi longo tempore potest.

XXVII. *Idem libro XXXI. ad Sabinum.* Celsus libro tricesimo quarto errare eos ait, qui existimarent, cuius rei quisque bona fide adeptus sit possessionem, pro suo usucapere eum posse, nihilque referre, emerit nec ne, donatum sit nec ne, si modo emtum vel donatum sibi existimaverit, quia neque pro legato, neque pro donato, neque pro dote usucapio valeat, si nulla donatio, nulla dos, nullum legatum sit. Idem et in litis aestimatione placet, ut nisi vere quis litis aestimationem subierit, usucapere non possit.

XXVIII. *Pomponius libro XVII. ad Sabinum.* Si servo furiosi vel infantis res tradita sit, usu per eum eas personas capere posse constat.

XXIX. *Idem libro XXII. ad Sabinum.* Quum solus heres essem, existimarem autem, te quoque pro parte heredem esse, res hereditarias pro parte tibi tradidi. Propius est, ut usu eas capere non possis, quia nec pro herede usucapi potest, quod ab herede possessum est, neque aliam ullam habes causam possidendi. Ita tamen hoc verum est, si non ex transactione id factum fuerit. Idem dicimus, si tu quoque existimes te heredem esse; nam hic quoque possessio veri heredis obstabit tibi.

XXX. *Idem libro XXX. ad Sabinum.* Rerum mixtura facta an usucapionem cuiusque praecedentem interrumpat? quaeritur. Tria autem genera sunt corporum; unum, quod continetur uno spiritu, et graece ἡνωμένον vocatur, ut homo, tignum, lapis, et similia; alterum, quod ex contingentibus, hoc est ex pluribus inter se cohaerentibus constat, quod συνημμένον vocatur, ut aedificium, navis, armarium; tertium, quod ex distantibus constat, ut corpora plura non soluta, sed uni nomini subiecta, veluti populus, legio, grex. Primum genus in usucapione quaestionem non habet; secundum et tertium habent. §. 1. Labeo libris Epistolarum ait: si is, cui ad tegularum vel columnarum usucapionem decem dies superessent, in aedificium eas coniecisset, nihilo minus eum usucapturum, si aedificium possedisset. Quid ergo in his, quae non quidem implicantur rebus soli, sed mobilia permanent, ut in annulo, gemma? In quo verum est, et aurum et gemmam possideri et usucapi, quum utrumque maneat integrum. §. 2. De tertio genere corporum videndum est. Non autem grex universus sic capitur usu, quomodo singulae res, nec sic, quomodo cohaerentes. Quid ergo est? Et si ea natura eius est, ut adiectionibus corporum maneat idem, non tamen universi gregis ulla est usucapio, sed singulorum animalium sicuti possessio, ita et usucapio. Nec si quid emtum immixtum fuerit gregi augendi eius gratia, idcirco possessionis causa mutabitur, ut, si reliquus grex dominii mei sit, haec quoque ovis, sed singulae suam causam habebunt ita, ut, si quae furtivae erunt, sint quidem ex grege, non tamen usucapiantur.

XXXI. *Paulus libro XXXII. ad Sabinum.* Nunquam in usucapionibus iuris error possessori prodest, et ideo Proculus ait, si per errorem initio venditionis tutor pupillo auctor factus sit, vel post longum tempus venditionis peractum usucapi non posse, quia iuris error sit. §. 1. In usucapionibus mobilium continuum tempus numeratur. §. 2. Servus, licet in libertate moretur, nihil possidet, nec per eum alius; atquin si nomine alicuius, dum in libertate moratur, nactus fuerit possessionem, acquiret ei, cuius nomine nactus fuerit. §. 3. Si servus meus vel filius peculiari vel etiam meo nomine quid tenet, ut ego per eum ignorans possideam vel etiam usucapiam, si is furere coeperit, donec in eadem causa res fuerit, intelligendum est, et possessio-

nem apud me remanere, et usucapionem procedere, sicuti per dormientes quoque eos idem nobis contingeret. Idemque in colono et inquilino, per quos possidemus, dicendum est. §. 4. Si vi, aut clam, aut precario possessionem nactus quis postea furere coeperit, et possessio et causa eadem durat de hoc, quod precario furiosus habet, quemadmodum interdicto quoque uti possidetis furiosi nomine recte experimur eius possessionis nomine, quam ante furorem per se, vel post furorem per alium nactus est. §. 5. Vacuum tempus, quod ante aditam hereditatem vel post aditam intercessit, ad usucapionem heredi procedit. §. 6. Si defunctus emit, heres autem putat eum ex donationis causa possedisse, usu eum capturum, Iulianus ait.

XXXII. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si fur rem furtivam a domino emerit, et pro tradita habuerit, desinet eam pro furtiva possidere, et incipiet pro suo possidere. §. 1. Si quis id, quod possidet, non putat sibi per leges licere usucapere, dicendum est, etiam si erret, non procedere tamen eius usucapionem, vel quia non bona fide videatur possidere, vel quia in iure erranti non procedat usucapio. §. 2. Incertam partem possidere nemo potest. Ideo si plures sint in fundo, qui ignorent, quotam quisque partem possideat, neminem eorum mera subtilitate possidere, Labeo scribit.

XXXIII. *Iulianus libro XLIV. Digestorum.* Non solum bonae fidei emtores, sed et omnes, qui possident ex ea causa, quam usucapio sequi solet, partum ancillae furtivae usu suum faciunt, idque ratione iuris introductum arbitror. Nam ex qua causa quis ancillam usuceperet, nisi lex duodecim tabularum vel Atinia obstaret, ex ea causa necesse est partum usucapi, si apud eum conceptus et editus eo tempore fuerit, quo furtivam esse matrem eius ignorabat. §. 1. Quod vulgo respondetur: ipsum sibi causam possessionis mutare non posse, toties verum est, quoties quis sciret, se bona fide non possidere, et lucri faciendi causa inciperet possidere; idque per haec probari posse, si quis emerit fundum sciens ab eo, cuius non erat, possidebit pro possessore; sed si eundem a domino emerit, incipiet pro emtore possidere, nec videbitur sibi ipse causam possessionis mutasse. Idemque iuris erit, etiam si a non domino emerit, quum existimaret eum dominum esse. Idem hic, si a domino heres institutus fuerit, vel bonorum eius possessionem acceperit, incipiet fundum pro herede possidere. Hoc amplius si iustam causam habuerit existimandi, se heredem vel bonorum possessorem domino exstitisse, fundum pro herede possidebit, nec causam possessionis sibi mutare videbitur. Quum haec igitur recipiantur in eius persona, qui possessionem habet, quanto magis in colono recipienda sunt, qui nec vivo, nec mortuo domino ullam possessionem habet? Et certe si colonus mortuo domino emerit fundum ab eo, qui existimabat se heredem eius vel bonorum possessorem esse, incipiet pro emtore possidere. §. 2. Si dominus fundi homines armatos venientes existimaverit, atque ita profugerit, quamvis nemo eorum fundum ingressus fuerit, vi deiectus videtur; sed nihilo minus id praedium, etiam antequam in potestatem domini redeat, a bonae fidei possessore usucapitur, quia lex Iulia et Plautia ea demum vetuit longa possessione capi, quae vi possessa fuissent, non etiam ex quibus vi quis deiectus fuisset. §. 3. Si mihi Titius, a quo fundum petere volebam, possessionem cesserit, usucapionis causam iustam habebo. Sed et is, a quo ex stipulatu fundum petere volebam, cedendo mihi possessionem, si solvendi causa id fecerit, eo ipso efficiet, ut fundum longo tempore capiam. §. 4. Qui pignori rem dat, usucapit, quamdiu res apud creditorem est; si creditor eius possessionem alii tradiderit, interpellabitur usucapio, et quantum ad usucapionem attinet, similis est ei, qui quid deposuit vel commodavit, quos palam est desinere usucapere, si commodata vel deposita res alii tradita fuerit ab eo, qui commodatum vel depositum acceperit. Plane si creditor nuda conventione hypothecam contraxerit, usucapere debitor perseverabit. §. 5. Si rem tuam, quum bona fide possiderem, pignori tibi dem, ignoranti tuam esse, desino usucapere, quia non intelligitur quis suae rei pignus contrahere; at si nuda conventione pignus contractum fuerit, nihilo minus usucapiam, quia hoc quoque modo nullum pignus contractum videtur. §. 6. Si rem pignori datam creditoris servus surripuerit, quum eam creditor possideret, non interpellabitur usucapio debitoris, quia servus dominum suum possessione non subvertit. Sed et si debitoris servus surripuerit, quamvis creditor possidere desinat, tamen debitori usucapio durat, non secus, ac si eam creditor debitori tradidisset. Nam quantum ad usucapiones attinet, servi subtrahendo res non faciunt deteriorem dominorum conditionem. Facilius obtinebit, si precario possidente debitore servus eius surripuerit; nam conductio idem praestat, quasi apud creditorem res esset; possidet enim hoc casu creditor. Sed et si utrumque intercesserit, et precarii rogatio, et conductio, intelligitur creditor possidere, et precarii rogatio non in hoc interponitur, ut debitor possessionem habeat, sed ut ei tenere rem liceat.

XXXIV. *Alfenus Varus libro I. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Si servus insciente domino rem peculiarem vendidisset, emtorem usucapere posse.

XXXV. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Si homo, cuius ususfructus legatus erat, ab herede nunquam possessus, surreptus fuisset, quaesitum est, quia heres furti actionem non haberet, an usucapi possit? Sabinus respondit: nullam eius rei usucapionem esse, cuius nomine furti agi posset; agere autem furti eum, qui frui deberet, posse. Quod sic accipiendum est, ut fructuarius possit uti frui; aliter enim homo in eam causam non perduceretur. Sed si utenti iam et fruenti abductus homo fuerit, non solum ipse, sed etiam heres furti agere poterit.

XXXVI. *Caius libro II. Rerum quotidianarum, sive Aureorum.* Potest pluribus modis accidere, ut quis rem alienam aliquo errore deceptus tanquam suam vendat forte aut donet, et ob id a bonae fidei possessore res usucapi possit, veluti si heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, alienaverit. §. 1. Item si quis aliqua existimatione deceptus crediderit ad se hereditatem pertinere, quae ad eum non pertineat, et rem hereditariam alienaverit, aut si is, ad quem ususfructus ancillae pertinet, partum eius existimans suum esse, quia et fetus pecorum ad fructuarium pertinet, alienaverit.

XXXVII. *Idem libro II. Institutionum.* Furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. §. 1. Fundi quoque alieni potest aliquis sine vi nancisci possessionem, quae vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus sine successore decesserit, vel longo tempore abfuerit.

XXXVIII. *Idem libro II. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Quare ipse quidem non potest usucapere, quia intelligit alienum se possidere, et ob id mala fide possidet; sed si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit is usucapere, quia neque vi possessum, neque furtivum possidet; abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri.

XXXIX. *Marcianus libro III. Institutionum.* Si solum usucapi non poterit, nec superficies usucapietur.

XL. *Neratius libro V. Regularum.* Coeptam usucapionem a defuncto posse et ante aditam hereditatem impleri, constitutum est.

XLI. *Idem libro VII. Membranarum.* Si rem surreptam mihi procurator meus apprehendit, quamvis per procuratorem possessionem adipisci nos iam fere conveniat, nihilo magis eam in potestatem meam rediisse, usuque capi posse existimandum est, quia contra statui captiosum erit.

XLII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Cum vir praedium dotale vendidit scienti vel ignoranti rem dotis esse, venditio non valet; quam defuncta postea muliere in matrimonio confirmari convenit, si tota dos lucro mariti cessit. Idem iuris est, cum is, qui rem furtivam vendidit, postea domino heres exstiterit.

XLIII. *Idem libro XXII. Quaestionum.* Heres eius, qui bona fide rem emit, usu non capiet sciens alienum, si modo ipsi possessio tradita sit; continuatio vero non impedietur heredis scientia. §. 1. Patrem usu non capturum, quod filius emit, propter suam vel filii scientiam, certum est.

XLIV. *Idem libro XXIII. Quaestionum.* Iusto errore ductus Titium filium meum et in mea potestate esse existimavi, quum arrogatio non iure intervenisset. Eum ex re mea quaerere mihi non existimo; non enim constitutum est in hoc, quod in homine libero, qui mihi bona fide servit, placuit; ibi enim propter assiduam et quotidianam comparationem servorum ita constitui, publice interfuit; nam frequenter ignorantia liberos emimus, non autem tam faci-

lis et tam frequens adoptio vel arrogatio filiorum est. §. 1. Constat, si rem alienam scienti mihi vendas, tradas autem eo tempore, quo dominus ratum habet, traditionis tempus inspiciendum, remque meam fieri. §. 2. Etsi possessionis, non contractus initium, quod ad usucapionem pertinet, inspici placet, nonnunquam tamen evenit, ut non initium praesentis possessionis, sed causam antiquiorem traditionis, quae bonam fidem habuit, inspiciamus, veluti circa partum eius mulieris, quam bona fide coepi possidere; non enim ideo minus capietur usu puer, quod alienam matrem prius, quam eniteretur, esse cognovi. Idem in servo postliminio reverso dictum est. §. 3. Nondum aditae hereditatis tempus usucapioni datum est, sive servus hereditarius aliquid comparavit, sive defunctus usucapere coeperat; sed haec iure singulari recepta sunt. §. 4. Filiusfamilias emtor alienae rei, quum patremfamilias se factum ignoraret, coepit rem sibi traditam possidere. Cur non capiat usu, quum bona fides initio possessionis adsit, quamvis eum se per errorem esse arbitretur, qui rem ex causa peculiari quaesitam nec possidere possit? Idem dicendum erit, et si ex patris hereditate ad se pervenisse rem emtam non levi praesumtione credat. §. 5. Non mutat usucapio superveniens pro emtore vel pro herede, quo minus pignoris persecutio salva sit; ut enim ususfructus usucapi non potest, ita persecutio pignoris, quae nulla societate dominio coniungitur, sed sola conventione constituitur, usucapione rei non perimitur. §. 6. Eum, qui postea, quam usucapere coepit, in furorem incidit, utilitate suadente receptum est, ne languor animi damnum etiam in bonis afferat, ex omni causa implere usucapionem. §. 7. Si, quum apud hostes dominus aut pater agat, servus aut filius emat, an et tenere incipiat? Si quidem ex causa peculii possedit, usucapionem inchoari, nec impedimento domini captivitatem esse, cuius scientia non esset in civitate necessaria; si vero non ex causa peculii compararetur, usu non capi, nec iure postliminii quaesitum intelligi, quum prius esset, ut, quod usucaptum diceretur, possessum foret; sin autem pater ibi decesserit, quia tempora captivitatis ex die, quo capitur, morti iungerentur, potest filium dici et possedisse sibi, et usucepisse intelligi.

XLV. *Idem libro X. Responsorum.* Praescriptio longae possessionis ad obtinenda loca iuris gentium publica concedi non solet. Quod ita procedit, si quis aedificio funditus diruto, quod in litore posuerat, aut dereliquerat, aedificio alterius postea eodem loco exstructo, occupanti datam exceptionem opponat, vel si quis, quod in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure prohibeat. §. 1. Post mortem domini servus hereditarius peculii nomine rem coepit tenere. Usucapionis primordium erit tempus hereditatis aditae; quemadmodum etenim usucapietur, quod ante defunctus non possederat?

XLVI. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Pro soluto usucapit, qui rem debiti causa recepit. Et non tantum quod debetur, sed et quodlibet pro debito solutum hoc titulo usucapi potest.

XLVII. *Paulus libro III. ad Neratium.* Si emtam rem mihi procurator ignorante me meo nomine apprehenderit, quamvis possideam, eam non usucapiam, quia ut ignorantes usucapiamus, in peculiaribus tantum rebus receptum est.

XLVIII. *Idem libro II. Manualium.* Si existimans me debere tibi tradam, ita demum usucapio sequitur, si et tu putes debitum esse. Aliud est, si putem me ex causa venditi teneri, et ideo tradam; hic enim, nisi emtio praecedat, pro emtore usucapio locum non habet. Diversitatis causa in illo est, quod in ceteris causis solutionis tempus inspicitur, neque interest, quum stipulor, sciam alienum esse, nec ne; sufficit enim, me putare tuum esse, quum solvis; in emtione autem et contractus tempus inspicitur, et quo solvitur, nec potest pro emtore usucapere, qui non emit, nec pro soluto, sicut in ceteris contractibus.

XLIX. *Labeo libro V. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si quid est surreptum, id usucapi non potest, antequam in domini potestatem pervenerit. Paulus: immo forsitan et contra. Nam si id, quod mihi pignori dederis, surripueris, erit ea res furtiva facta, sed simul atque in meam potestatem venerit, usucapi poterit.

TIT. IV.

PRO EMTORE.

I. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Possessor, qui litis aestimationem obtulit, pro emtore incipit possidere.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Pro emtore possidet, qui revera emit, nec sufficit, tantum in ea opinione esse eum, ut putet se pro emtore possidere, sed debet etiam subesse causa emtionis. Si tamen, existimans me debere, tibi ignoranti tradam, usucapies. Quare ergo, et si putem me vendidisse, et tradam, non capies usu? Scilicet quia in ceteris contractibus sufficit traditionis tempus. Sic denique si sciens stipuler rem alienam, usucapiam, si, quum traditur mihi, existimem illius esse; at in emtione et illud tempus inspicitur, quo contrahitur; igitur et bona fide emisse debet, et possessionem bona fide adeptus esse. §. 1. Separata est causa possessionis et usucapionis; nam vere dicitur quis emisse, licet mala fide, quemadmodum qui sciens alienam rem emit, pro emtore possidet, licet usu non capiat. §. 2. Si sub conditione emtio facta sit, pendente conditione emtor usu non capit. Idemque est, et si putet conditionem exstitisse, quae nondum exstitit; similis est enim ei, qui putat se emisse. Contra si exstitit, et ignoret, potest dici secundum Sabinum, qui potius substantiam intuetur, quam opinionem, usucapere eum. Est tamen nonnulla diversitas, quod ibi, quum rem putat alienam, quae sit venditoris, affectionem emtoris habeat; at cum nondum putat conditionem exstitisse, quasi nondum putat sibi emtam esse. Quod apertius quaeri potest, si, quum defunctus emisset, heredi eius tradatur, qui nesciat defunctum emisse, sed ex alia causa sibi tradi, an usucapio cesset? §. 3. Sabinus ait: si sic res emta sit, ut, nisi pecunia intra diem certum soluta esset, inemta fieret, non usucapturum, nisi persoluta pecunia. Sed videamus, utrum conditio sit haec, an conventio? Si conventio est, magis resolvetur, quam implebitur. §. 4. Si in diem addictio facta sit, id est nisi si quis meliorem conditionem attulerit, perfectam esse emtionem, et fructus emtoris effici, et usucapionem procedere, Iulianus putabat. Alii et hanc sub conditione esse contractam; ille non contrahi, sed resolvi dicebat; quae sententia vera est. §. 5. Sed et illa emtio pura est, ubi convenit, ut, si displicuerit intra diem certum, inemta sit. §. 6. Quum Stichum emissem, Dama per ignorantiam mihi pro eo traditus est. Priscus ait: usu me eum non capturum, quia id, quod emtum non sit, pro emtore usucapi non possit; sed et si fundus emtus sit, et ampliores fines possessi sint, totum longo tempore capi, quoniam universitas eius possideatur, non singulae partes. §. 7. Eius bona emisti, apud quem mancipia deposita erant. Trebatius ait: usu te non capturum, quia emta non sint. §. 8. Tutor ex pupilli auctione rem, quam eius putabat esse, emit. Servius ait: posse eum usucapere; in cuius opinionem decursum est, eo quod deterior causa pupilli non fit, si propius habeat emtorem, et si minoris emerit, tutelae iudicio tenebitur, ac si alii minoris addixisset; idque et a divo Traiano constitutum dicitur. §. 9. Procuratorem quoque, qui ex auctione, quam mandatu domini fecit, emerit, plerique putant utilitatis causa pro emtore usucapturum. Idem potest dici, et si negotia domini gerens ignorantis emerit, propter eandem utilitatem. §. 10. Si servus tuus peculiari nomine emat rem, quam scit alienam, licet tu ignores alienam esse, tamen usu non capies. §. 11. Celsus scribit: si servus meus peculiari nomine adipiscatur possessionem, id etiam ignorantem me usucapere; quodsi non peculiari nomine, non nisi scientem me; et si vitiose coeperit possidere, meam vitiosam esse possessionem. §. 12. Pomponius quoque in his, quae nomine domini possidentur, domini potius, quam servi voluntatem spectandam ait; quodsi peculiari, tunc mentem servi quaerendam; et si servus mala fide possideat, eamque dominus nactus sit, ut suo nomine possideat, ademto puta peculio, dicendum est, ut eadem causa sit possessionis, et ideo usucapio ei non magis procedat. §. 13. Si servus bona fide emerit peculiari nomine, ego, ubi primum cognovi, sciam alienam, processuram usucapionem Celsus ait; initium enim possessionis sine vitio fuisse; sed si eo ipso tempore, quo emit, quanquam id bona fide faciat, ego alienam rem esse sciam, usu me non capturum. §. 14. Etsi quod non bona fide servus meus emerit, in pactionem libertatis mihi dederit, non ideo me magis usucapturum; durare enim primam causam possessionis, idem Celsus ait. §. 15. Si a pupillo emero sine tutoris auctoritate, quem puberem esse putem, dicemus usucapionem sequi, ut hic plus sit in re, quam in existimatione. Quodsi

scias pupillum esse, putes tamen pupillis licere res suas sine tutoris auctoritate administrare, non capies usu, quia iuris error nulli prodest. §. 16. Si a furioso, quem putem sanae mentis, emero, constitit usucapere utilitatis causa me posse, quamvis nulla esset emtio; et ideo neque de evictione actio nascitur mihi, nec Publiciana competit, nec accessio possessionis. §. 17. Si eam rem, quam pro emtore usucapiebas, scienti mihi alienam esse vendideris, non capiam usu. §. 18. Etiam heredi ulteriori defuncti possessio proderit, quamvis medius heres possessionem eius nactus non sit. §. 19. Si defunctus bona fide emerit, usucapietur res, quamvis heres scit alienam esse. Hoc et in bonorum possessore, et in fideicommissariis, quibus ex Trebelliano restituitur hereditas, ceterisque praetoriis successoribus observatum est. §. 20. Emtori tempus venditoris ad usucapionem procedit. §. 21. Si rem alienam emero, et quum usucaperem, eandem rem dominus a me petierit, non interpellari usucapionem meam litis contestatione; sed si litis aestimationem sufferre maluerim, ait Iulianus, causam possessionis mutari ei, qui litis aestimationem sustulerit; idemque esse, si dominus ei, qui rem emisset a non domino, donasset. Itaque sententia vera est.

III. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Litis aestimatio similis est emtioni.

IV. *Iavolenus libro II. ex Plautio.* Emtor fundi partem eius alienam esse non ignoraverat. Responsum est: nihil eum ex eo fundo longa possessione capturum. Quod ita verum esse existimo, si, quae pars aliena esset in eo fundo, emtor ignoraverat; quodsi certum locum esse sciret, reliquas partes longa possessione capi posse non dubito. §. 1. Idem iuris est, si is, qui totum fundum emerat, pro indiviso partem aliquam alienam esse scit; eam enim duntaxat non capiet, ceterarum partium non impedietur longa possessione capio.

V. *Modestinus libro X. Pandectarum.* Si rem, quam tibi pignoravi, surripuero, eamque distraxero, de usucapione dubitatum est. Et verius est, utiliter cedere tempora usucapionis.

VI. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Qui, quum pro herede vel pro emtore usucaperet, precario rogavit, usucapere non potest; quid porro inter eas res interest, quum utrubique desinat ex prima causa possidere, qui precario vult habere? §. 1. Si ex decem servis, quos emerim, aliquos putem alienos, et qui sint, sciam, reliquos usucapiam; quodsi ignorem, qui sint alieni, neminem usucapere possum. §. 2. Post mortem eius, qui hominem emerit, expleto tempore, quod defuisset ad usucapionem, quamvis eum hominem heres possidere non coepisset, fiet tamen eius; sed ita hoc, si nemo eum possedisset.

VII. *Iulianus libro XLIV. Digestorum.* Qui fundum pro emtore possidebat, antequam diutinam possessionem impleret, decessit; servi, qui in possessione relicti fuerant, discesserunt relinquendae eius gratia. Quaesitum est: an nihilo minus heredi tempus longae possessionis procedere posset? Respondi: etiam discedentibus servis hoc tempus heredi procedere. §. 1. Si fundum Cornelianum pro emtore longa possessione capiam, et partem ex vicini fundo ei adiiciam, utrum eam quoque partem reliquo tempore pro emtore capiam, an integro statuto tempore? Respondi: partes, quae emtioni fundi adiiciuntur, propriam ac separatam conditionem habere, et ideo possessionem quoque earum separatim nancisci oportere, et longam possessionem earum integro statuto tempore impleri. §. 2. Servus meus Titio mandavit, ut fundum ei emeret, eique manumisso Titius fundi possessionem tradidit. Quaesitum est: an longa possessione caperet? Respondi: si servus meus mandaverit Titio, ut fundum emeret, et manumisso ei Titius fundum tradiderit, quum putaret peculium ei concessum esse, vel etiam quum ignoraret peculium concessum non esse, nihilo minus servum diutina possessione capere, quia aut scit servus peculium sibi concessum non esse, aut scire debet, et per hoc similis est ei, qui se creditorem esse simulat. Quodsi scierit Titius, peculium manumisso concessum non esse, donare potius, quam indebitum fundum solvere intelligendus est. §. 3. Si tutor rem pupilli sui surripuerit et vendiderit, usucapio non contingit, priusquam res in potestatem pupilli redeat; nam tutor in re pupilli tunc domini loco habetur, quum tutelam administrat, non quum pupillum spoliat. §. 4. Qui bona fide alienum fundum emit, et possessionem eius amisit, deinde eo tempore apprehendit, quo scit rem alienam esse, non capiet longo tempore, quia initium secundae possessionis vitio non caret; nec dissimilis est ei, qui emtionis quidem tempore putat fundum vendentis esse, sed quum traditur, scit alienum esse. Quum enim semel amissa fuerit possessio, initium rursus recuperatae possessionis spectari oportet. Quare si eo tempore redhibeatur homo, quo emtor scit alienum esse, usucapio non contingit, quamvis ante, quam venderet, in ea causa fuerit, ut usucaperet. Idem iuris est in eo, qui de fundo deiectus, possessionem per interdictum recuperavit, sciens iam alienum esse. §. 5. Qui sciens rem emit ab eo, quem Praetor ut suspectum heredem deminuere vetuit, usu non capiet. §. 6. Procurator tuus si fundum, quem centum aureis vendere poterat, addixerit triginta aureis in hoc solum, ut te damno afficeret, ignorante emtore, dubitari non oportet, quin emtor longo tempore capiat; nam et cum sciens quis alienum fundum vendidit ignoranti, non interpellatur longa possessio. Quodsi emtor cum procuratore collusit, et eum praemio corrupit, quo vilius mercaretur, non intelligetur bonae fidei emtor, nec longo tempore capiet, et si adversus petentem dominum uti coeperit exceptione rei voluntate eius venditae, replicatio doli utilis futura est. §. 7. Furtiva res non intelligitur redisse in domini potestatem, quamvis possideret eam, si modo ignoraverit, surreptam sibi esse. Si igitur servum, qui tibi surreptus erat, ignoranti tibi tuum esse pignori dedero, et soluta pecunia eum Titio vendidero, Titius usucapere non poterit. §. 8. Liber homo, qui bona fide nobis servit, iisdem modis ex re nostra acquirit nobis, quibus per servum nostrum acquirere solemus. Quare sicut traditione, ita usucapione rem nostram faciemus, interveniente libera persona; et si peculii nomine, quod nos sequi debet, emtio contracta fuerit, etiam ignorantes usucapiemus.

VIII. *Idem libro II. ex Minicio.* Si quis, quum sciret venditorem pecuniam statim consumturum, servos ab eo emisset, plerique responderunt, eum nihilo minus bona fide emtorem esse; idque verius est. Quomodo enim mala fide emisse videtur, qui a domino emit? nisi forte et is, qui a luxurioso et protinus scorto daturo pecuniam servos emit, non usucapiet.

IX. *Idem libro III. ad Urseium Ferocem.* Qui ob pactionem libertatis ancillam furtivam a servo accepit, potest partum eius quasi emtor usucapere.

X. *Idem libro II. ad Minicium.* Servus domino ancillam, quam surripuerat, pro capite suo dedit, eaque concepit. Quaesitum est: an dominus eum partum usucapere possit? Respondit: hic dominus quasi emtor partum usucapere potest; namque res ei abest pro hac muliere, et genere quodammodo venditio inter servum et dominum contracta est.

XI. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Quod vulgo traditum est, eum, qui existimet se quid emisse, nec emerit, non posse pro emtore usucapere, hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emtor habeat: nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei, se emisse, atque ita tradiderit, magis esse, ut usucapio sequatur.

XII. *Papinianus libro X. Responsorum.* Misso legatario in possessionem, res pro emtore usucapiuntur, salva praetorii pignoris causa.

XIII. *Scaevola libro V. Responsorum.* Alienam aream bona fide emit, et ante impletam diutinam possessionem aedificare coepit, et denuntiante domino soli intra tempora diutinae possessionis perseveravit. Quaero: utrum interpellata sit, an coepta duraverit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non esse interpellatam.

XIV. *Idem libro XXV. Digestorum.* Intestatae sororis hereditas obvenit duobus fratribus, quorum alter absens erat, alter praesens; praesens etiam absentis causam agebat; ex qua hereditate suo et fratris sui nomine fundum in solidum vendidit Lucio Titio bona fide ementi. Quaesitum est: quum scierit partem fundi absentis esse, an totum fundum longa possessione ceperit? Respondit: si credidisset mandatu fratris venisse, per longum tempus cepisse.

TIT. V.

PRO HEREDE VEL PRO POSSESSORE.

I. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Pro he

rede ex vivi bonis nihil usucapi potest, etiamsi possessor mortui rem fuisse existimaverit.

II. *Iulianus libro XLIV. Digestorum.* Qui legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, non interpellat possessionem eius, qui pro herede usucapit; custodiae enim causa rem tenet. Quid ergo est? Etiam impleta usucapione ius pignoris retinebit, ut non prius discedat, quam si solutum ei legatum fuerit, aut eo nomine satisdatum. §. 1. Quod vulgo respondetur: causam possessionis neminem sibi mutare posse, sic accipiendum est, ut possessio non solum civilis, sed etiam naturalis intelligatur. Et propterea responsum est: neque colonum, neque eum, apud quem res deposita, aut cui commodata est, lucri faciendi causa pro herede usucapere posse. §. 2. Filium quoque donatam rem a patre pro herede negavit usucapere Servius, scilicet quia existimabat, naturalem possessionem penes eum fuisse vivo patre. Cui consequens est, ut filius a patre heres institutus res hereditarias a patre sibi donatas pro parte coheredum usucapere non possit.

III. *Pomponius libro XXIII. ad Quintum Mucium.* Plerique putaverunt, si heres sim, et putem rem aliquam ex hereditate esse, quae non sit, posse me usucapere.

IV. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Constat eum, qui testamenti factionem habet, pro herede usucapere posse.

TIT. VI.
PRO DONATO.

I. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Pro donato is usucapit, cui donationis causa res tradita est, nec sufficit opinari, sed et donatum esse oportet. §. 1. Si pater filio, quem in potestate habet, donet, deinde decedat, filius pro donato non capiet usu, quoniam nulla donatio fuit. §. 2. Si inter virum et uxorem donatio facta sit, cessat usucapio. Item si vir uxori rem donaverit, et divortium intercesserit, cessare usucapionem, Cassius respondit, quoniam non possit causam possessionis sibi ipsa mutare; alias ait: post divortium ita usucapturam, si eam maritus concesserit, quasi nunc donasse intelligatur. Possidere autem uxorem rem a viro donatam, Iulianus putat.

II. *Marcellus libro XXII. Digestorum.* Si is, qui alienam rem donavit, revocare constituerit donationem, etiam si iudicium ediderit, remque coeperit vindicare, curret usucapio.

III. *Pomponius libro XXIV. ad Quintum Mucium.* Si vir uxori, vel uxor viro donaverit, si aliena res donata fuerit, verum est, quod Trebatius putabat, si pauperior is, qui donasset, non fieret, usucapionem possidenti procedere.

IV. *Idem libro XXXII. ad Sabinum.* Si pater filiae donaverit, quae in potestate eius erat, et eam exheredaverit, si id heres eius ratum habeat, exinde ea usucapiet donationem, qua ex die ratam heres donationem habuerit.

V. *Scaevola libro V. Responsorum.* Qui pro donato coeperat usucapere, manumittendo nihil egit, quia nec dominium nactus fuerit. Quaesitum est: an usucapere desierit? Respondi: eum, de quo quaereretur, amisisse videri possessionem, et ideo usucapionem interruptam.

VI. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Donationis causa facta venditione, non pro emtore, sed pro donato res tradita usucapitur.

TIT. VII.
PRO DERELICTO.

I. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit, et occupantis fit, quia iisdem modis res desinunt esse nostrae, quibus acquiruntur.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus, possumus acquirere. §. 1. Sed Proculus: non desinere eam rem domini esse, nisi ab alio possessa fuerit; Iulianus: desinere quidem omittentis esse, non fieri autem alterius, nisi possessa fuerit; et recte.

III. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* An pars pro derelicto haberi possit? quaeri solet. Et quidem si in re communi socius partem suam dereliquerit, eius esse desinit, ut hoc sit in parte, quod in toto; atquin totius rei dominus efficere non potest, ut partem retineat, partem pro derelicto habeat.

IV. *Paulus libro XV. ad Sabinum.* Id, quod pro derelicto habitum est, et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

V. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si id, quod pro derelicto habitum possidebas, ego sciens in ea causa esse, abs te emerim, me usucapturum constat, nec obstare, quod in bonis tuis non fuerit. Nam et si tibi rem ab uxore donatam sciens emero, quia quasi volente et concedente domino id faceres, idem iuris est. §. 1. Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit, sicuti cum quis aes sparserit aut aves emiserit; quamvis enim incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fient, qui eas sustulerit, easque quum quis pro derelicto habeat, simul intelligitur voluisse alicuius fieri.

VI. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Nemo potest pro derelicto usucapere, qui falso existimaverit rem pro derelicto habitam.

VIII. *Idem libro II. ex Minicio.* Si quis merces ex nave iactatas invenisset, num ideo usucapere non posset, quia non viderentur derelictae? quaeritur. Sed verius est, eum pro derelicto usucapere non posse.

VIII. *Paulus libro XVIII. Responsorum.* Sempronius Thetidi status quaestionem facere tentabat, quasi de serva sua nata sit; qui iam testato conventus a Procula nutrice Thetidis de solvendis alimentis, respondit, non se habere, unde alimenta eidem exsolvat, sed debere eam patri suo restituere Lucio Titio; idque quum illa in testationem redegisset, ut postea nullam quaestionem pateretur ab eodem Sempronio, Lucius Titius, Seiae Proculae solutis alimentis, puellam vindicta manumisit. Quaero: an possit rescindi libertas Thetidis? Paulus respondit: quoniam dominus ancillae, ex qua Thetis nata est, Thetidem pro derelicto habuisse videretur, potuisse eam a Lucio Titio ad libertatem perduci.

TIT. VIII.
PRO LEGATO.

I. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Legatorum nomine is videtur possidere, cui legatum est; pro legato enim possessio et usucapio nulli alii, quam cui legatum est, competit.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Si possideam aliquam rem, quam putabam mihi legatam, quum non esset, pro legato non usucapiam,

III. *Papinianus libro XXIII. Quaestionum.* Non magis, quam si quis emtum existimet, quod non emerit.

IV. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Pro legato potest usucapi, et si res aliena legata sit, aut testatoris quidem sit, sed ademta codicillis ignoretur; in horum enim persona subest iusta causa, quae sufficit ad usucapionem. Idem potest dici, et si in nomine erit dubitatio, veluti si Titio legatum sit, quum sint duo Titii, ut alter eorum de se cogitatum existimaverit.

V. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Ea res, quae legati nomine tradita est, quamvis dominus eius vivat, legatorum tamen nomine usucapietur,

VI. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si is, cui tradita est, mortui esse existimaverit.

VII. *Iavolenus libro VII. ex Cassio.* Nemo potest legatorum nomine usucapere, nisi is, cum quo testamenti factio est, quia ea possessio ex iure testamenti proficiscitur.

VIII. *Papinianus libro XXIII. Quaestionum.* Si non traditam possessionem ingrediatur sine vitio legatarius, legatae rei usucapio competit.

IX. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Pro legato usucapit, cui recte legatum relictum est. Sed et si non iure legatum relinquatur, vel legatum ademtum sit, pro legato usucapi, post magnas varietates obtinuit.

TIT. IX.
PRO DOTE.

I. *Ulpianus libro XXXI. ad Sabinum.* Titulus est usucapionis, et quidem iustissimus, qui appellatur pro dote, ut, qui in dotem rem accipiat, usucapere possit spatio solenni, quo solent, qui pro emtore usucapiunt. §. 1. Et nihil refert, singulae res, an pariter universae in dotem dentur. §. 2. Et primum de tempore videamus, quando pro dote quis usucapere possit, utrum post tempora nuptiarum, an vero et ante nuptias? Et est quaestio vulgata: an sponsus possit, hoc est qui nondum maritus est, rem pro dote usucape-

res? Et Iulianus inquit: si sponsa sponso ea mente tradiderit res, ut non ante eius fieri vellet, quam nuptiae secutae sint, usu quoque capio cessabit; si tamen non evidenter quid actum fuerit appareat, credendum esse id agi, Iulianus ait, ut statim res eius fiant, et, si alienae sint, usucapi possint; quae sententia mihi probabilis videtur. Ante nuptias autem non pro dote usucapit, sed pro suo. §. 3. Constante autem matrimonio pro dote usucapio inter eos locum habet, inter quos est matrimonium. Ceterum si cesset matrimonium, Cassius ait cessare usucapionem, quia dos nulla sit. §. 4. Idem scribit: et si putavit maritus, esse sibi matrimonium, quum non esset, usucapere eum non posse, quia nulla dos sit; quae sententia habet rationem.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Si aestimata res ante nuptias tradita sit, nec pro emtore, neo pro suo ante nuptias usucapietur.

III. *Scaevola libro XXV. Digestorum.* Duae filiae intestato patri heredes exstiterunt, et mancipia communia singulae in dotem dederunt, et post aliquot annos a morte patris familiae erciscundae iudicium inter eas dictatum est. Quaesitum est: quum mariti bona fide mancipia in dotem accepta ut dotalia multis annis possederint, an usucepisse videantur, si qui accipiebant dantis credidissent esse? Respondit: nihil proponi, cur non usucepissent.

TIT. X.
PRO SUO.

I. *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Pro suo possessio talis est, cum dominium nobis acquiri putamus, et ex ea causa possidemus, ex qua acquiritur, et praeterea pro suo; utputa ex causa emtionis et pro emtore et pro suo possideo, item re donata vel legata, vel pro donato, vel pro legato, et pro suo possideo. §. 1. Sed si res mihi ex causa iusta, puta emtionis, tradita sit, et usucapiam, incipio quidem et ante usucapionem pro meo possidere, sed an desinam ex causa emtionis post usucapionem? dubitabatur. Et Maricianus dicitur existimasse, non desinere.

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Est species possessionis, quae vocatur pro suo; hoc enim modo possidemus omnia, quae mari, terra, coelo capimus, aut quae alluvione fluminum nostra fiunt; item quae ex rebus alieno nomine possessis nata possidemus, veluti partum hereditariae aut emtae ancillae, pro nostro possidemus; similiter fructus rei emtae, aut donatae, aut quae in hereditate inventa est.

III. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Hominem, quem ex stipulatione te mihi debere falso existimabas, tradidisti mihi. Si scissem, mihi nihil deberi, usu eum non capiam; quodsi nescio, verius est, ut usucapiam, quia ipsa traditio ex causa, quam veram esse existimo, sufficit ad efficiendum, ut id, quod mihi traditum est, pro meo possideam. Et ita Neratius scripsit, idque verum puto.

IV. *Idem libro XXXII. ad Sabinum.* Si ancillam furtivam emisti bona fide, et ex ea natum et apud te conceptum ita possedisti, ut intra constitutum usucapioni tempus cognosceres, matrem eius furtivam esse, Trebatius omnimodo putat, quod ita possessum esset, usucaptum esse. Ego sic puto distinguendum, ut, si nescieris intra statutum tempus, cuius id mancipium esset, aut si scieris, neque potueris certiorem dominum facere, aut si potueris quoque, et feceris certiorem, usucapias; sin vero, quum scires et posses, non feceris certiorem, contra sit; tum enim clam possedisse videberis, neque idem et pro suo, et clam possidere potest. §. 1. Si pater cum filiis bona, quae habebat, partitus sit, et ex ea causa post mortem patris ea teneant, quod inter eos convenerit, ut ea divisio rata esset, usucapio his procedet pro suo in his rebus, quae alienae in bonis patris inveniuntur. §. 2. Quod legatum non sit, ab herede tamen perperam traditum sit, placet a legatario usucapi, quia pro suo possidet.

V. *Neratius libro V. Membranarum.* Usucapio rerum etiam ex aliis causis concessa interim propter ea, quae nostra esse existimantes possideremus, constituta est, ut aliquis litium finis esset. §. 1. Sed id, quod quis, quum suum esse existimaret, possederit, usucapiet, etiam si falsa fuerit eius existimatio. Quod tamen ita interpretandum est, ut probabilis error possidentis usucapioni non obstet, veluti si ob id aliquid possideam, quod servum meum, aut eum, cuius in locum hereditario iure successi, emisse id falso existimem, quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

TIT. I.
DE RE IUDICATA, ET DE EFFECTU SENTENTIARUM, ET DE INTERLOCUTIONIBUS.

I. *Modestinus libro VII. Pandectarum.* Res iudicata dicitur, quae finem controversiarum pronuntiatione iudicis accepit; quod vel condemnatione, vel absolutione contingit.

II. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Qui pro tribunali cognoscit, non semper tempus iudicati servat, sed nonnunquam arctat, nonnunquam prorogat pro causae qualitate, et quantitate, vel personarum obsequio, vel contumacia. Sed perraro intra statutum tempus sententiae exsequuntur, veluti si alimenta constituantur, vel minori viginti quinque annis subveniatur.

III. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Qui damnare potest, is absolvendi quoque potestatem habet.

IV. *Ulpianus libro LVIII. ad Edictum.* Si se non obtulit procurator, iudicati actio in eum denegabitur, et in dominum dabitur; si se obtulit, in ipsum dabitur. Obtulisse autem se liti videtur non is, qui in rem suam procurator datus sit; nam hic alia ratione recusare iudicati actionem non potest, quia hic non in alienam, sed in suam rem procurator factus est. §. 1. Tutor quoque vel curator in ea conditione sunt, ut non debeant videri se liti obtulisse, idcircoque debet denegari in eos iudicati actio. §. 2. Actor municipum potest rem iudicatam recusare; in municipes enim iudicati actio dabitur. §. 3. Ait Praetor: CONDEMNATUS, UT PECUNIAM SOLVAT; a iudicato ergo hoc exigitur, ut pecuniam solvat. Quid ergo, si solvere quidem paratus non sit, satisfacere autem paratus sit, quid dicemus? Et ait Labeo: debuisse hoc quoque adiici: *neque eo nomine satisfaciat;* fieri enim posse, ut idoneum expromissorem habeat. Sed ratio pecuniae exigendae haec fuit, quod noluerit Praetor obligationes ex obligationibus fieri; idcirco ait: *ut pecunia solvatur.* Ex magna tamen et idonea causa accedendum erit ad Labeonis sententiam. §. 4. Si ex conventione litigantium cautum sit post rem iudicatam ei, cui quis condemnatus est, eveniet, ut hic etiam recedatur, si modo novatio intercessit; ceterum si non novandi causa id factum est, manebit ordo exsecutionis. Sed et si pignora accepta sint vel fideiussores in rem iudicatam, consequens erit dicere, non cessare exsecutionem, quippe quum accesserit aliquid rei iudicatae, non est a re iudicata recessum. Idem observandum est in eo, cuius procurator condemnatus est. §. 5. Si quis condemnatus sit, ut intra certos dies solvat, unde ei tempus iudicati actionis computemus? quaeritur, utrum ex quo sententia prolata est, an vero ex eo, ex quo dies statutus praeteriit? Sed si quidem minorem diem statuerit iudex tempore legitimo, repletur ex lege, quod sententiae iudicis deest; sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione iudex amplexus est, computabitur reo et legitimum tempus, et quod supra id iudex praestitit.

§. 6. Condemnatum accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, ut sententia valeat; ceterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit, dicendum est, condemnationis verbum non tenere. §. 7. Solvisse accipere debemus non tantum eum, qui solvit, verum omnem omnino, qui ea obligatione liberatus est, quae ex causa iudicati descendit. §. 8. Celsus scribit: si noxali condemnatus eum servum, in quo ususfructus alienus est, noxae dedisti, posse tecum adhuc agi iudicati; sed si ususfructus interierit, liberari ait.

V. *Idem libro LIX. ad Edictum.* Ait Praetor: CUIUS DE EA RE IURISDICTIO EST. Melius scripsisset: *cuius de ea re notio est;* etenim notionis nomen etiam ad eos pertinet, qui iurisdictionem non habent, sed habent de quavis alia causa notionem. §. 1. Si iudex aliquem sic condemnet, ut, quod habet ex testamento vel codicillis Maevii, restitueret Titio, sic accipiendum est, quasi quantitatem nominaverit, quae testamento vel codicillis relicta est. Sed et si fideicommissum sine scriptura pronuntiatum est, idem erit probandum.

VI. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus eatenus, quatenus facere potest, cogitur solvere. §. 1. Decem aut noxae dedere condemnatus, iudicati in decem tenetur; facultatem enim noxae dedendae ex lege accipit. At is, qui stipulatus est decem aut noxae dedere, non potest decem petere, quia in stipulatione singula per se veniunt, eaque singula separatim stipulari possumus; at iudicium solius noxae deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur, et ideo iudicati in decem agitur; his enim solis condemnatur, noxae autem deditio in solutione est, quae e lege tribuitur. §. 2. Qui iudicati bona auctoritate sua distraxit, furti actione et vi bonorum raptorum tenetur. §. 3. Iudicati actio perpetua est, et rei persecutionem continet; item heredi et in heredem competit.

VII. *Caius ad Edictum Praetoris urbani, titulo de re iudicata.* Intra dies constitutos quamvis iudicati agi non possit, multis tamen modis iudicatum liberari posse, hodie non dubitatur, quia constitutorum dierum spatium pro iudicato, non contra iudicatum per legem constitutum est.

VIII. *Paulus libro V. ad Plautium.* Si homo ex stipulatu petitus post litem contestatam decesserit, absolutionem non faciendam, et fructuum rationem habendam placet.

IX. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Furioso sententia a iudice vel ab arbitro dici non potest.

X. *Marcellus libro II. Digestorum.* Qui, quum se patremfamilias fingeret, mutuam pecuniam accepit, et exheres a patre scriptus vel emancipatus est, quamvis facere non possit, debet condemnari.

XI. *Celsus libro V. Digestorum.* Si Kalendis fieri aliquid stipulatus sum, nempe quandocunque post Kalendas accepto iudicio, tanti aestimanda lis est, quanti interfuerit mea, Kalendis id fieri; ex eo enim tempore quidque aestimatur, quo novissime solvi potuit.

XII. *Marcellus libro IV. Digestorum.* In depositi vel commodati iudicio, quanquam dolo adversarii res absit, condemnato succurri solet, ut ei actionibus suis dominus cedat.

XIII. *Celsus libro VI. Digestorum.* Si quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est, aestimandum erit, quanti stipulatoris intersit satisdari; idque aut tantundem erit, aut minus, aut interdum etiam nihil. Neque enim vani timoris ulla aestimatio est; verum sorte soluta aut nullum iam pretium aestimationis est, aut quantum ex sorte fuerit solutum, tantundem ex aestimatione decedet. §. 1. Si quis promiserit prohibere se, ne quid damni stipulator patiatur, et faciat, ne quod ex ea re damnum stipulator habeat, facit, quod promisit; si minus, quia non facit, quod promisit, in pecuniam numeratam condemnatur, sicut evenit in omnibus faciendi obligationibus.

XIV. *Idem libro XXV. Digestorum.* Quod iussit vetuitve Praetor, contrario imperio tollere et remittere potest; de sententiis contra.

XV. *Ulpianus libro III. de officio Consulis.* A divo Pio rescriptum est magistratibus populi Romani, ut iudicum a se datorum vel arbitrorum sententiam exsequantur hi, qui eos dederunt. §. 1. Sententiam Romae dictam etiam in provinciis posse Praesides, si hoc iussi fuerint, ad finem persequi, Imperator noster cum patre rescripsit. §. 2. In venditione itaque pignorum captorum facienda primo quidem res mobiles et animales pignori capi iubent, mox distrahi; quarum pretium si suffecerit, bene est; si non suffecerit, etiam soli pignora capi iubent et distrahi: quodsi nulla moventia sint, a pignoribus soli initium faciunt. Sic denique interloqui solent, si moventia non sint, ut soli quoque capiantur; nam a pignoribus soli initium faciendum non est. Quodsi nec quae soli sunt sufficiant, vel nulla sint soli pignora, tunc pervenietur etiam ad iura. Exsequuntur itaque rem iudicatam Praesides isto modo. §. 3. Si pignora, quae capta sunt, emtorem non inveniant, rescriptum est ab Imperatore nostro et divo patre eius, ut addicantur ipsi, cui quis condemnatus est, addicantur autem utique ea quantitate, quae debetur; nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus, rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur, petere, quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuerit pignora possidere, nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, et superfluum petere. §. 4. Si rerum, quae pignoris iure captae sunt, controversia fiat, constitutum est ab Imperatore nostro, ipsos, qui rem iudicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate; et si cognoverint, eius fuisse, qui condemnatus est, rem iudicatam exsequentur. Sed sciendum est, summatim eos cognoscere debere, nec sententiam eorum posse debitori praeiudicare, si forte hi dimittendam eam rem putaverint, quasi eius sit, qui controversiam movit, non eius, cuius nomine capta est, nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere, si forte iure ordinario coeperit ab eo res peti. Sic eveniet, ut omnibus integris, tantum captoni res iudicata proficiat. Sed et illud debet dici, ubi controversia est de pignore, id dimitti debere, et capi aliud, si quod est sine controversia. §. 5. Quodsi res sit pignerata, quae pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, ut dimisso creditore superfluum in causam iudicati convertatur? Et quanquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere, tamen in iudicati executione servatur, ut, si emtorem invenerit res, quae capta est, qui dimisso priore creditore superfluum solvere sit paratus, admittenda sit huius quoque rei distractio. Nec videtur deterior conditio creditoris fieri suum consecuturi, nec prius ius pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisfactum. §. 6. Si post addictum pignus aliqua controversia emtori moveatur, an sit cognitio eiusdem iudicis, qui sententiam exsecutus fuerit? videndum est. Et quum semel emtio perfecta sit, eiusque, qui sic comparavit, periculum vertatur, non puto locum esse cognitioni. Certe postea, quam inductus est emtor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem iudicum? Idemque, et si ipsi, cui quis iudicatus est, res fuerit addicta. §. 7. Sed si emtor, cui pignora sunt addicta, exsequente iudice pretium non solvat, utrum adversus emtorem porrigere manus debeant iidem iudices, qui sententiam exsequuntur? videndum est. Et non puto eos ultra procedere. Ceterum longe res abibit; quid enim dicemus? condemnabunt emtorem, et sic exsequentur adversus eum sententiam, an statim pro iudicato habebunt? et quid, si neget se emisse, aut exsolvisse contendit? Melius igitur erit, si non se interponant, maxime quum nec habeat actionem adversus eum is, cui iudicatum fieri desideratur, nec iniuria afficiatur. Oportet enim res captas pignori et distractas praesente pecunia distrahi, non sic, ut post tempus pecunia solvatur. Certe si se interponant, hactenus debebunt intervenire, ut ipsam rem addictam capiant et distrahant, quasi nondum vinculo pignoris liberatam. §. 8. Sic quoque iudices exsequentur iudicatum, ut nomina iure pignoris capiant, si nihil aliud sit, quod capi possit; posse enim nomen iure pignoris capi, Imperator noster rescripsit. §. 9. Sed utrum confessum nomen tantum capi possit, an etiam si neget quis se debere? videamus. Et magis est, ut id duntaxat pignori capiatur, quod confitetur; ceterum si negetur, acquissimum erit discedi a nomine, nisi forte quis, exemplum secutus corporalium pignorum, ultra processerit, dixeritque ipsos debere iudices de nomine cognoscere, ut cognoscunt de proprietate. sed contra rescriptum est. §. 10. Item quid dicemus? utrum ipsi iudices convenient nomen, exigentque id, quod debetur, et in causam iudicati convertent, an vero vendent nomen, ut pignora corporalia solent? Et necesse est, ut, quod eis facilius videatur ad rem exsequendam, hoc faciant. §. 11. Sed et si pecunia penes argentarium sit, neque capi

solet. Hoc amplius et si sit penes alium quem, destinata tamen ei, qui condemnatus est, solet pignoris iure capi, et converti in causam iudicati. §. 12. Praeterea pecuniam quoque depositam nomine condemnati vel in area reclusam solent capere, ut iudicato satisfiat. Hoc amplius et si pupillaris pecunia in area reposita sit ad praediorum comparationem, etiam citra permissum Praetoris ab eo, qui exsequitur iudicatum, solet capi, et in causam iudicati converti.

XVI. *Idem libro LXIII. ad Edictum.* Sunt qui in id, quod facere possunt, conveniuntur, id est non deducto aere alieno. Et quidem sunt hi fere, qui pro socio conveniuntur; socius autem omnium bonorum accipiendus est. Item parens,

XVII. *Idem libro X. ad Edictum.* Patronus, patrona, liberique eorum, et parentes; item maritus de dote in id, quod facere potest, convenitur.

XVIII. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Item miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus eatenus, quatenus facere potest, cogitur solvere.

XIX. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Inter eos, quibus ex eadem causa debetur, occupantis melior conditio est, nec deducitur, quod eiusdem conditionis hominibus debetur, sicuti fit in actione de peculio; nam et hic occupantis melior est causa. Sed et si cum patre patronove agetur, non est deducendum aes alienum, maxime quod eiusdem conditionis personis debebitur, ut liberis libertisque. §. 1. Is quoque, qui ex causa donationis convenitur, in quantum facere potest condemnatur, et quidem is solus deducto aere alieno. Et inter eos, quibus ex simili causa pecunia debetur, occupantis potior erit causa. Immo nec totum, quod habet, extorquendum ei puto, sed et ipsius ratio habenda est, ne egeat.

XX. *Modestinus libro II. Differentiarum.* Non tantum dotis nomine maritus in quantum facere possit condemnatur, sed ex aliis quoque contractibus ab uxore iudicio conventus in quantum facere potest condemnandus est ex divi Pii constitutione. Quod et in persona mulieris aequa lance servari, aequitatis suggerit ratio.

XXI. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Sicut autem cum marito agitur, ita et cum socero, ut non ultra facultates damnetur. Sed an, si cum socero ex promissione dotis agatur, in id, quod facere potest, damnandus sit, quod et id aequum esse videatur? Sed alio iure utimur, ut et Neratius scribit.

XXII. *Pomponius libro XXI. ad Quintum Mucium.* Sed hoc ita accipiendum est, si a socero dos ex promissione petatur soluto matrimonio; verum si manente matrimonio dos ab eo petatur, succurrendum utique est, ut ne maioris summae condemnetur, quam quantum facere possit. §. 1. Quod autem de sociis dictum est, ut et hi in quantum facere possint condemnentur, causa cognita se facturum Praetor edicit. Causae cognitio autem in hoc erit, ut neganti se socium esse, aut ex doli clausula obligato non succurratur.

XXIII. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Si cum procuratore mariti de dote actum fuerit, si quidem vivo marito condemnatio fiet, in quantum facere potest fiet damnatio; nam et defensor mariti in id, quod ille facere potest, damnatur; mortuo vero marito in solidum.

XXIV. *Pomponius libro IV. ex Plautio.* Et si fideiussor acceptus sit rei vel actionis, non proderit ei, si persona, pro qua fideiussit, in quantum facere potest condemnanda est. §. 1. Si maritus solvendo non fuerit, licet ipsi marito prosit, quod facere non possit, (id enim personae mariti praestatur) heredi eius hoc non prodest.

XXV. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Sciendum est, heredes earum personarum non in id, quod facere possunt, sed in integrum teneri.

XXVI. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Si convenerit inter litigatores, quid pronuntietur, non ab re erit, iudicem huiusmodi sententiam proferre.

XXVII. *Modestinus libro I. Responsorum.* Praeses provinciae in usuras usurarum condemnavit contra leges et sacras constitutiones, ideoque Lucius Titius contra prolatam sententiam iniustam Praesidis appellavit. Quaero: si non secundum legem hic Titius provocasset, an exigi possit pecunia secundum condemnationem? Modestinus respondit: si in sententia certa quantitas contineatur, nihil proponi, cur iudicati agi non possit.

XXVIII. *Idem libro XII. Responsorum.* Duo iudices dati diversas sententias dederunt. Modestinus respondit: utramque sententiam in pendente esse, donec competens iudex unam earum confirmaverit.

XXIX. *Idem libro VII. Pandectarum.* Tempus, quod datur iudicato, etiam heredibus eius, ceterisque, qui in locum eius succedunt, tribuitur, videlicet quod ex tempore deest, quia causae magis, quam personae beneficium praestatur.

XXX. *Pomponius libro VII. variarum Lectionum.* Cum ex causa donationis promissa pecunia est, si dubium sit, an ea res eo usque donatoris facultates exhaurire possit, ut vix quidquam ei in bonis relictum sit, actio in id, quod facere possit, danda est, ita ut et ipsi donatori aliquid sufficiens relinquatur. Quod maxime inter liberos et parentes observandum est.

XXXI. *Callistratus libro II. Cognitionum.* Debitoribus non tantum petentibus dies ad solvendum dandi sunt, sed et prorogandi, si res exigat. Si qui tamen per contumaciam magis, quam quia non possint explicare pecuniam, differant solutionem, pignoribus captis compellendi sunt ad satisfaciendum ex forma, quam Cassio Proconsuli divus Pius in haec verba rescripsit: *His, qui fatebuntur debere, aut ex re iudicata necesse habebunt reddere, tempus ad solvendum detur, quod sufficere pro facultate cuiusque videbitur. Eorum, qui intra diem vel ab initio datum, vel ex ea causa postea prorogatum sibi non reddiderint, pignora capiantur, eaque, si intra duos menses non solverint, vendantur; si quid ex pretiis supersit, reddatur ei, cuius pignora vendita erunt.*

XXXII. *Idem libro III. Cognitionum.* Cum prolatis constitutionibus contra eas pronuntiat iudex, eo quod non existimat causam, de qua iudicat, per eas iuvari, non videtur contra constitutiones sententiam dedisse; ideoque ab eiusmodi sententia appellandum est, alioquin rei iudicatae stabitur.

XXXIII. *Idem libro V. Cognitionum.* Divus Hadrianus aditus per libellum a Iulio Tarentino, indicante eo, falsis testimoniis, conspiratione adversariorum testibus pecunia corruptis, religionem iudicis circumventam esse, in integrum causam restituendam in haec verba rescripsit: *Exemplum libelli dati mihi a Iulio Tarentino mitti tibi iussi; tu, si tibi probaverit, conspiratione adversariorum, et testibus pecunia corruptis oppressum se, et rem severe vindica, et si quae a iudice tam malo exemplo circumscripto iudicata sunt, in integrum restitue.*

XXXIV. *Licinius Rufinus libro XIII. Regularum.* Si victum vel stratum inferri quis iudicato non patiatur, utilis in eum poenalis actio danda est, vel, ut quidam putant, iniuriarum cum eo agi poterit.

XXXV. *Papirius Iustus libro II. Constitutionum.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: quanquam sub obtentu novorum instrumentorum restitui negotia minime oporteat, tamen in negotio publico ex causa permittere se huiusmodi instrumentis uti.

XXXVI. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Pomponius libro tricesimo septimo ad Edictum scribit: si uni ex pluribus iudicibus de liberali causa cognoscenti de re non liqueat, ceteri autem consentiant, si is iuravit sibi non liquere, eo quiescente ceteros, qui consentiant, sententiam proferre, quia, etsi dissentiret, plurium sententia obtineret.

XXXVII. *Marcellus libro III. Digestorum.* Tunc autem universi iudices intelliguntur iudicare, quum omnes adsunt.

XXXVIII. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* Inter pares numero iudices si dissonae sententiae proferantur, in liberalibus quidem causis, secundum quod a divo Pio constitutum est, pro libertate statutum obtinet, in aliis autem causis pro reo; quod et in iudiciis publicis obtinere oportet. §. 1. Si diversis summis condemnent iudices, minimam spectandam esse, Iulianus scribit.

XXXIX. *Celsus libro III. Digestorum.* Duo ex tribus iudicibus, uno absente, iudicare non possunt, quippe omnes iudicare iussi sunt. Sed si adsit, et contra sentiat, statur duorum sententiae; quid enim minus verum est, omnes iudicasse?

XL. *Papinianus libro X. Responsorum.* Commodis praemiorum, quae propter coronas sacras praestantur,

condemnato placuit interdici, et eam pecuniam iure pignoris in causam iudicati capi.

XLI. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* Nesennius Apollinaris: *Si te donaturum mihi delegavero creditori meo, an in solidum conveniendus sis? et si es in solidum conveniendus, an diversum putes, si non creditori meo, sed ei, cui dare volebam, te delegavero? et quid de eo, qui pro muliere, cui donare volebat, marito eius dotem promiserit?* Respondi: nulla creditor exceptione summovetur, licet is, qui ei delegatus est, poterit uti adversus eum, cuius nomine promisit; cui similis est maritus, maxime si constante matrimonio petat; et sicut heres donatoris in solidum condemnatur, et ipse fideiussor, quem in donando adhibuit, ita et ei, cui non donavit, in solidum condemnatur. §. 1. Fundum quis donavit. Si non restituat, ut quivis possessor damnandus est; si autem fundum restituit, fructuum nomine, si non eos consumserit, in solidum condemnandus est; potuit enim non periclitari, si statim restituisset; si dolo desiit possidere, in litem iurabitur, et tanti sequetur condemnatio. §. 2. In solidum condemnatus donator actione iudicati, nisi in quantum facere potest, non tenetur beneficio constitutionis.

XLII. *Idem libro III. Responsorum.* Paulus respondit: rescindere quidem sententiam suam praecedentem Praetorem non posse, reliqua autem, quae ad consequentiam quidem iam statutorum pertinent, priori tamen sententiae desunt, circa condemnandum reum vel absolvendum debere supplere, scilicet eodem die.

XLIII. *Idem libro XVI. Responsorum.* Paulus respondit: eos, quia una sententia in unam quantitatem condemnati sunt, pro portione virili ex causa iudicati conveniri, et si ex sententia adversus tres dicta Titius portionem sibi competentem exsolvit, ex persona ceterorum ex eadem sententia conveniri eum non posse.

XLIV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Ex contractu paterno actum est cum pupilla tutore auctore, et condemnata est; postea tutores abstinuerunt eam bonis paternis, et ita bona defuncti ad substitutum vel ad coheredes pervenerunt. Quaeritur: an hi ex causa iudicati teneantur? Respondit: dandam in eos actionem, nisi culpa tutorum pupilla condemnata sit.

XLV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Acta apud se habita, si partes consentiant, et iudex hoc permiserit, potest iubere ea die circumduci, nisi vel negotium, vel lis terminata est. §. 1. De amplianda vel minuenda poena damnatorum post sententiam dictam sine principali auctoritate nihil est statuendum. §. 2. Contra indefensos minores, tutorem vel curatorem non habentes, nulla sententia proferenda est.

XLVI. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Actorum verba emendare, tenore sententiae perseverante, non est prohibitum.

XLVII. *Paulus libro V. Sententiarum.* De unoquoque negotio praesentibus omnibus, quos causa contingit, iudicari oportet; aliter enim iudicatum tantum inter praesentes tenet. §. 1. Qui apud fiscum causam defendere saepius conventi neglexerint, rebus iudicatis subiiciendi sunt; quod eo apparet, si saepe conventi praesentiam sui facere noluerint.

XLVIII. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Decreta a Praetoribus latine interponi debent.

XLIX. *Paulus libro II. Manualium.* Et exheredatum, vel eum, qui se paterna hereditate abstinuit, nec ex ipsius contractu, nisi in id, quod facere potest, condemnandum. Quemadmodum autem facere posse credatur? videndum est, utrum deducto omni aere alieno, ut is, qui ex donatione convenitur, an ut maritus et patronus, nullo deducto aere alieno? Et indubitati iuris est, ad similitudinem viri et patroni eum detrahendum; pinguius enim donatori succurrere debemus, quam ei, qui verum debitum persolvere compellitur,

L. *Tryphoninus libro XII. Disputationum.* Ne liberalitate sua inops fieri periclitetur.

LI. *Paulus libro II. Manualium.* Si quis dolo fecerit, ut bona eius venirent, in solidum tenetur. §. 1. Si quis creditorem missum in possessionem rei servandae causa non admiserit, si venditor praestiterit creditori, quanti eius interfuerit, quaesitum est, an debitor liberetur? Et puto, improbum esse eum, qui velit iterum consequi, quod accepit.

LII. *Tryphoninus libro XII. Disputationum.* Si rerum amotarum cum viro agatur, quanquam videatur ea quoque actio praecedentis societatis vitae causam habuisse, in solidum condemnari debet, quoniam ex malo contractu et delicto oritur.

LIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Contumacia eorum, qui ius dicenti non obtemperant, litis damno coërcetur. §. 1. Contumax est, qui tribus edictis propositis, vel uno pro tribus, quod vulgo peremtorium appellatur, litteris evocatus praesentiam sui facere contemnit. §. 2. Poenam contumacis non patitur, quem adversa valetudo vel maioris causae occupatio defendit. §. 3. Contumaces non videntur, nisi qui, quum obedire deberent, non obsequuntur; id est qui ad iurisdictionem eius, cui negant obsequi, pertinent.

LIV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Contra pupillum indefensum, eumque, qui reipublicae causa abest, vel minorem viginti quinque annis propositum peremtorium nihil momenti habet. §. 1. Is, qui ad maius auditorium vocatus est, si litem inchoatam deseruit, contumax non videtur.

LV. *Ulpianus libro LI. ad Sabinum.* Iudex postea, quam semel sententiam dixit, iudex esse desinit; et hoc iure utimur, ut iudex, qui semel vel pluris vel minoris condemnavit, amplius corrigere sententiam suam non possit; semel enim male seu bene officio functus est.

LVI. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* Post rem iudicatam, vel iureiurando decisam, vel confessionem in iure factam nihil quaeritur post orationem divi Marci, quia in iure confessi pro iudicatis habentur.

LVII. *Idem libro II. Disputationum.* Quidam consulebat: an valeret sententia a minore viginti quinque annis iudice data? Et aequissimum est, tueri sententiam ab eo dictam, nisi minor decem et octo annis sit; certe si magistratum minor gerit, dicendum est, iurisdictionem eius non improbari. Et si forte ex consensu iudex minor datus sit, scientibus his, qui in eum consentiebant, rectissime dicitur, valere sententiam. Proinde si minor Praetor vel Consul ius dixerit sententiamve protulerit, valebit; princeps enim, qui ei magistratum dedit, omnia gerere decrevit.

LVIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Si, quum nulla sententia praecessisset, capta sunt et distracta pignora, possunt revocari.

LIX. *Idem libro IV. de omnibus Tribunalibus.* In sententiis sufficit, si expresserit iudex summam, solvique iusserit, vel praestari, vel quo alio verbo hoc significaverit. §. 1. Amplius est rescriptum: etsi in sententia non sit summa adiecta, si tamen is, qui petit, summam expresserit, et iudex ait: *solve, quod petitum est,* vel *quantum petitum est*, valere sententiam. §. 2. Qui sortis quidem condemnationem faciunt, de usuris autem ita pronuntiant: *usurae, si quae competunt,* vel *quae competunt, ut praestentur,* non recte pronuntiant; debent enim de usuris quoque cognoscere, et certam facere condemnationem. §. 3. Si quis ex edicto peremtorio post mortem sit condemnatus, non valet sententia, quia morte rei peremtorium solvitur; ideoque, ut in re integra, de causa notio praestabitur, et quod optimum patuerit, statuetur.

LX. *Iulianus libro V. Digestorum.* Quaesitum est, quum alter ex litigatoribus febricitans decessisset, et iudex absente eo pronuntiasset, an iure videretur pronuntiasse? Respondit: morbus sonticus etiam invitis litigatoribus ac iudice diem differt. Sonticus autem existimandus est, qui cuique rei agendae impedimento est; litiganti porro quid magis impedimento est, quam motus corporis contra naturam, quem febrem appellant? igitur si rei iudicandae tempore alter ex litigatoribus febrem habuit, res non videtur iudicata. Potest tamen dici, esse aliquam et febrium differentiam; nam si quis sanus alias ac robustus tempore iudicandi levissima febre correptus fuerit, aut si quis tam veterem quartanam habeat, ut in ea omnibus negotiis superesse soleat, poterit dici, morbum sonticum non habere.

LXI. *Idem libro XLV. Digestorum.* In iudicati actione non prius ratio haberi debet eius, cui prior reus condemnatus fuerit.

LXII. *Alfenus Varus libro VI. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Quum quaerebatur: iudex si perperam

iudicasset, an posset eodem die iterum iudicare? respondit: non posse.

LXIII. *Macer libro II. de Appellationibus.* Saepe constitutum est, res inter alios iudicatas aliis non praeiudicare. Quod tamen quandam distinctionem habet; nam sententia inter alios dicta alias quibusdam etiam scientibus obest, quibusdam vero, etiam si contra ipsos iudicatum sit, nihil nocet. Nam scientibus nihil praeiudicat, veluti si ex duobus heredibus debitoris alter condemnatur; nam alteri integra defensio est, etiam si cum herede suo agi scierit. Item si ex duobus petitoribus alter victus acquieverit, alterius petitioni non praeiudicatur, idque ita rescriptum est. Sed scientibus sententia, quae inter alios dicta est, obest, cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequentem agere patiatur, veluti si creditorem experiri passus sit debitor de proprietate pignoris, aut maritus socerum vel uxorem de proprietate rei in dotem acceptae, aut possessor venditorem de proprietate rei emtae. Et haec ita ex multis constitutionibus intelligenda sunt. Cur autem his quidem scientia nocet, superioribus vero non nocet, illa ratio est, quod qui scit, coheredem suum agere, prohibere eum, quo minus uti velit propria actione, vel defensione utatur, non potest, is vero, qui priorem dominum defendere causam patitur, ideo propter scientiam praescriptione rei, quamvis inter alios iudicatae, summovetur, quia ex voluntate eius de iure, quod ex persona agentis habuit, iudicatum est. Nam et si libertus meus me interveniente servus vel libertus alterius iudicetur, mihi praeiudicatur. Diversa causa est, si fundum a te Titius petierit, quem ego quoque, sed non ex persona Titii, ad me pertinere dico; nam quamvis contra Titium me sciente iudicatum sit, nullum tamen praeiudicium patior, quia neque ex eo iure, quo Titius victus est, vindico, neque potui Titio intercedere, quo minus iure suo uteretur, sicuti et de coherede supra diximus.

LXIV. *Scaevola libro XXV. Digestorum.* Negotiorum gestorum condemnatus appellavit, et diu negotium tractum est. Quaesitum est: appellatione eius iniusta pronuntiata, an, quo tardius iudicatum sit, usurae pecuniae in condemnationem deductae medii temporis debeantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, dandam utilem actionem.

TIT. II.
DE CONFESSIS.

I. *Paulus libro LVI. ad Edictum.* Confessus pro iudicato est, quia quodammodo sua sententia damnatur.

II. *Ulpianus libro LVIII. ad Edictum.* Non fatetur, qui errat, nisi ius ignoravit.

III. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Iulianus ait: confessum certum se debere legatum, omnimodo damnandum, etiam si in rerum natura non fuisset, aut iam a natura recesserit, ita tamen, ut in aestimationem eius damnetur, quia confessus pro iudicato habetur.

IV. *Idem libro XV. ad Plautium.* Si is, cum quo lege Aquilia agitur, confessus est servum occidisse, licet non occiderit, si tamen occisus sit homo, ex confesso tenetur.

V. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Qui Stichum debere se confessus est, sive mortuus iam Stichus erat, sive post litis contestationem decesserit, condemnandus est.

VI. *Idem libro V. de omnibus Tribunalibus.* Certum confessus pro iudicato erit, incertum, non erit. §. 1. Si quis incertum confiteatur, veluti si corpus sit confessus, si Stichum vel fundum dare se oportere, urgeri debet, ut certum confiteatur; item is, qui rem confessus est, ut certam quantitatem fateatur. §. 2. Sed et si fundum vindicem meum esse, tuque confessus sis, perinde teneberis, atque si dominii mei fundum esse pronuntiatum esset. Et si alia quacunque actione civili vel honoraria, vel interdicto exhibitorio, vel restitutorio, vel prohibitorio, dum quis convenitur, confiteatur, dici potest, in his omnibus subsequi Praetorem voluntatem orationis divi Marci debere, et omne omnino, quod quis confessus est, pro iudicato habere. Dabitur igitur ex his actionibus, ex quibus dies datur ad restituendam rem, confesso tempus ad restitutionem, et si non restituat, lis aestimabitur. §. 3. Si quis absente adversario confessus sit, videndum, numquid non debeat pro iudicato haberi? quia nec qui iurat de operis obligatur, nec solet quis absenti condemnari. Certe procuratorem, tutorem curatoremve praesentem esse sufficit. §. 4. Sed an et ipsos procuratores, vel tutores, vel curatores fateri sufficiat? videamus. Et non puto sufficere. §. 5. In pupillo tutoris auctoritatem exigimus. Minorem a confessione sua restituemus. §. 6. Confessi utique post confessionem tempora quasi ex causa iudicati habebunt.

VII. *Africanus libro V. Quaestionum.* Quum fideicommissum peteretur, heres confessus est debere; arbiter ad restituendum datus comperit nihil deberi. Quaesitum est: an possit absolvere? Respondi: posse; interesse tamen, qua ex causa nihil debeatur; nam si ob id, quod nullum fideicommissum fuerit, non debere eum absolvere; si vero quia testator forte solvendo non erat, aut quod heres omne solutum esse apud Praetorem dixerat, et quum controversia et computatio difficilior esset, arbiter datus fuerit, salvo officio eum absoluturum; has enim partes eius esse, ut, si in computatione nihil inveniatur, possit absolvere. Sed et ex superiore casu ad Praetorem remittere debet, ut absolvatur.

VIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Non omnimodo confessus condemnari debet eius rei nomine, quae, an in rerum natura esset, incertum sit.

TIT. III.
DE CESSIONE BONORUM.

I. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Creditori, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, privilegium exigendi datur.

II. *Idem libro XXI. ad Edictum.* In personalibus actionibus qui postea quidem contraxerunt, verum ut pecunia eorum ad priores creditores perveniat, in locum eorum succedunt.

III. *Idem libro LVIII. ad Edictum.* Is, qui bonis cessit, ante rerum venditionem utique bonis suis non caret; quare si paratus fuerit se defendere, bona eius non veneunt.

IV. *Idem libro LIX. ad Edictum.* Is, qui bonis cessit, si quid postea acquisierit, in quantum facere potest convenitur. §. 1. Sabinus et Cassius putabant eum, qui bonis cessit, ne quidem ab aliis, quibus debet, posse inquietari.

V. *Paulus libro LVI. ad Edictum.* Quem poenitet bonis cessisse, potest defendendo se consequi, ne bona eius veneant.

VI. *Ulpianus libro LXIV. ad Edictum.* Qui bonis suis cessit, si modicum aliquid post bona sua vendita acquisivit, iterum bona eius non veneunt. Unde ergo modum hunc aestimabimus? utrum ex quantitate eius, quod acquisitum est, an vero ex qualitate? Et putem ex quantitate id aestimandum esse eius, quod quaesiit, dummodo illud sciamus, si quid misericordiae causa ei fuerit relictum, puta menstruum vel annuum alimentorum nomine, non oportere propter hoc bona eius iterato venundari; nec enim fraudandus est alimentis quotidianis. Idem, et si ususfructus ei sit concessus vel legatus, ex quo tantum percipitur, quantum ei alimentorum nomine satis est.

VII. *Modestinus libro II. Pandectarum.* Si debitoris bona venierint, postulantibus creditoribus permittitur rursum eiusdem debitoris bona distrahi, donec suum consequantur, si tales tamen facultates acquisitae sint debitori, quibus Praetor moveri possit.

VIII. *Ulpianus libro XXVI.* Qui cedit bonis, antequam debitum agnoscat, condemneturve, vel in iure confiteatur, audiri non debet.

IX. *Marcianus libro XV. Institutionum.* Bonis cedi non tantum in iure, sed etiam extra ius potest. Et sufficit, et per nuntium vel per epistolam id declarari.

TIT. IV.
QUIBUS EX CAUSIS IN POSSESSIONEM EATUR.

I. *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Tres fere causae sunt, ex quibus in possessionem mitti solet: rei servandae causa, item legatorum servandorum gratia, et ventris nomine. Damni enim infecti nomine si non caveatur, non universorum nomine fit missio, sed rei tantum, de qua damnum timetur.

II. *Idem libro V. ad Edictum.* Praetor ait: IN BONA EIUS, QUI IUDICIO SISTENDI CAUSA FIDEIUSSOREM DEDIT, SI NEQUE POTESTATEM SUI FACIET, NEQUE DEFENDETUR, IRI IUBEBO. §. 1. Potestatem autem sui non facit, qui id agit, ne adversarius eius copiam sui habeat. Ergo latitantis bona iubet possideri. §. 2. Quid, si non latitet, sed absens non

defendatur? nonne videtur potestatem sui non facere? §. 3. Defendi autem videtur, qui per absentiam suam in nullo deteriorem causam adversarii facit. §. 4. Haec verba: *neque defendetur*, *παρατατικῶς* scripta sunt, ut neque sufficiat unquam defendisse, si non duret defensio, neque obsit, si nunc offeratur.

III. *Idem libro LIX. ad Edictum.* Apud Iulianum quaeritur: si communem rem cum Titio pater pupilli habuerit, et communi dividundo iudicio pupillus non defendatur, nihilque erit, cuius nomine propter personam patris condemnatio fieri debeat, utrum venire bona patris oporteat, an vero rei servandae causa possideantur? Et ait Iulianus: *Si quidem pater aliquos fructus percepit, aut fecit rem deteriorem, bona eius venire possunt; si vero nihil sit, propter quod patris bona veneant, pupilli possideri.* Marcellus autem notat: perquam iniquum esse, eum, qui nihil cum pupillo contraxit, exspectare eius pubertatem. Quae sententia habet rationem; ideoque quum contractus ex persona patris descendat, dicendum erit, non esse exspectandam pupilli pubertatem. §. 1. Contractum cum pupillo potest dici, et si cum servo eius contractum sit; competit enim adversus eum de peculio actio. Unde probandum est, ex omnibus causis, ex quibus adversus pupillum actio datur, hoc idem servandum. Et facilius erit hoc probandum in servo, qui in rem domini vertit, aut iussu eius contraxit, aut si institoria cum eo agi possit. §. 2. Ego puto, et si cum tutore eius contractum est, ex qua causa actio in pupillum datur, magis esse, ut edicto locus sit, quasi cum eo contractum sit. §. 3. Si pupillus heres exstiterit alicui, exque ea causa legata debeat, videndum est, an huic edicto locus sit? Magisque est, ut Marcellus scribit, etiam pupilli posse bona possideri, esseque in arbitrio hereditariorum creditorum, quid potius eligant; etenim videtur impubes contrahere, cum adiit hereditatem.

IV. *Paulus libro LVIII. ad Edictum.* Sed et is, qui immiscuit se, contrahere videtur.

V. *Ulpianus libro LIX. ad Edictum.* Haec autem locum habent, quoties pupillus non defendatur a quocunque, sive a tutore, vel curatore, sive habeat tutorem pupillus, sive non habeat; ceterum si exsistat aliquis, qui defendere sit paratus, cessabit rei servandae causa possessio. §. 1. Non defendi pupillum, constare debet liquereque Praetori, ut sic permittat bonorum possessionem. Hoc autem constare debet sic: evocandi sunt ad Praetorem tutores pupilli, ut defendant; si autem non habeat tutores, requirendi cognati vel affines, et si qui alii forte sunt, quos verisimile est defensionem pupilli pupillaeve non omissuros vel propter necessitudinem, vel propter caritatem, vel qua alia ratione; liberti etiam, si qui sunt idonei, evocandi, exquirendaque defensio. Si autem negent se defendere, aut non negent, sed taceant, tunc Praetor possessionem dabit, tamdiu scilicet, quoad non defendatur; si defendi coeperit pupillus vel pupilla, desinet possideri. Idem est et in furioso. §. 2. Ait Praetor: SI IS PUPILLUS IN SUAM TUTELAM VENERIT, EAVE PUPILLA VIRIPOTENS FUERIT, ET RECTE DEFENDETUR, EOS, QUI BONA POSSIDENT, DE POSSESSIONE DECEDERE IUBEBO. §. 3. Recte defendi quid sit? videamus, utrum tantum copiam sui facere, et ad suscipiendum iudicium paratum esse, an vero et satisdare omnimodo? Et quidem non solum ipsis se defendere volentibus hoc edictum scriptum est, sed et in rem; et sic recte defendetur, hoc est vel a se, vel ab alio quocunque. Sed si alius defendat, erit necessaria satisdatio; si ipse, non puto necessariam satisdationem. Ergo oblata defensione deiici poterit interdicto reddito.

VI. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* In possessionem mitti solet creditor, etsi sub conditione ei pecunia promissa sit. §. 1. Quum dicitur: ET EIUS, CUIUS BONA POSSESSA SUNT A CREDITORIBUS, VENEANT, PRAETERQUAM PUPILLI, ET EIUS, QUI REIPUBLICAE CAUSA SINE DOLO MALO ABFUERIT, intelligimus eius, qui dolo malo abfuerit, posse venire. §. 2. Sed et si ab hostibus quis captus sit, creditores eius in possessionem mittendi sunt, ut tamen non statim bonorum venditio permittatur, sed interim bonis curator detur.

VII. *Ulpianus libro LIX. ad Edictum.* Fulcinius existimat, creditores rei servandae causa missos in possessionem ex his rebus ali non debere. §. 1. Praetor ait: QUI FRAUDATIONIS CAUSA LATITABIT, SI BONI VIRI ARBITRATU NON DEFENDETUR, EIUS BONA POSSIDERI VENDIQUE IUBEBO. §. 2. Cum hoc edictum locum habeat, non sufficit latitare, sed et necesse est, fraudationis causa id fieri, neque quod fraudationis causa sine latitatione fit, satis est ad possessionem et venditionem, sed oportet fraudationis causa latitare. Et est frequentissima haec causa possessionis; nam in usu latitantium bona possidentur. §. 3. Si quis possederit bona alicuius quasi latitantis, qui non latitabat, et vendiderit, consequens erit dicere, venditionem bonorum secutam nullius momenti esse. §. 4. Quid sit autem latitare? videamus. Latitare est non, ut Cicero definit, turpis occultatio sui; potest enim quis latitare non turpi de causa, veluti qui tyranni crudelitatem timet, aut vim hostium, aut domesticas seditiones. §. 5. Sed et is, qui fraudationis causa latitat, non tamen propter creditores, etsi haec latitatio creditores fraudet, in ea tamen erit causa, ne hinc possideri bona eius possint, quia non hoc animo latitat, ut fraudet creditores; animus enim latitantis quaeritur, quo animo latitet, ut fraudet creditores, an alia ex causa. §. 6. Quid ergo, si duas causas latitandi habuit vel plures, inter quas etiam fraudandi creditores? an venditio recte procedat? Et puto probandum, si plures causae sint latitationis, inter quas est et fraudationis causa, nocere debere, posseque hinc bona vendi. §. 7. Quid, si adversus quosdam occultare se consilium non est, adversus quosdam est? quid dicemus? Et rectissime Pomponius scribit: non adversus omnes latitationem exigendam, sed adversus eum, quem quis decipere et fraudare latitatione destinat. Utrum ergo omnes bona eius vendere possunt, qui latitat, hoc est etiam hi, adversus quos non latitat, quia verum est, eum latitare, an vero is solus, adversus quem latitat? Et quidem verum est, eum latitare, et fraudationis causa latitare, etsi non adversus me latitet. Sed illud tractandum Pomponius putat, an adversus omnes, eumque solum posse hinc venditionem impetrare, adversus quem latitet. §. 8. Latitare autem est cum tractu aliquo latere, quemadmodum factitare frequenter facere. §. 9. Adeo autem latitatio animum et affectum latitantis desiderat, ut recte dictum sit, furiosum hinc venditionem pati non posse, quia non se occultat, qui suus non est. §. 10. Plane si non defendatur furiosus, curatorem ei dandum, aut bona eius, ut possideantur, nominatim permittendum. Labeo autem scribit: si non inveniatur curator vel defensor furiosi, sed et si curator datus eum non defendat, tunc removendum eum, et oportere Praetorem dare curatorem aliquem ex creditoribus, ut non amplius, quam necesse est, ex bonis furiosi veneat; eaque servanda Labeo ait, quae solent servari, quum venter in possessionem mittitur. §. 11. Plane interdum bona eius causa cognita vendenda erunt, si urgeat aes alienum, et dilatio damnum sit allatura creditoribus. Ita autem vendenda, ut quod supersit furioso detur, quia hominis eius status et habitus a pupilli conditione non multum abhorret; quod quidem non est sine ratione. §. 12. Idemque et in prodigo dicendum est, ceterisque, qui curatorum ope iuvantur; nec enim quisquam proprie latitare eos dixerit. §. 13. Illud sciendum est, posse quem in eadem civitate esse, et latitare, et in alia civitate, et non latitare. Etenim qui in alia civitate sit, copiamque sui faciat in publico, ibique pareat, an latitet? videamus. Et hodie hoc iure utimur, ut, sive quis eodem loci agat, sive alio, sive peregre agat, si tamen occursum creditoris evitet, latitare videatur. Denique eum quoque, qui in foro eodem agat, si circa columnas aut stationes se occultet, videri latitare, veteres responderunt, et posse quem adversus alterum latitare, adversus alterum non. Constat autem, ut ipse eius possit bona vendere, adversus quem latitet. §. 14. Si in diem vel sub conditione debitor latitet, antequam dies vel conditio veniat, non possunt bona eius venire. Quid enim interest, debitor quis non sit, an nondum conveniri possit? nam etsi non sit debitor, idem dicemus. Idem erit dicendum, et si quis habeat quidem actionem, sed talem, quae per exceptionem repellitur. §. 15. Si quis actione de peculio filii vel servi nomine conveniri possit, si latitet, eo iure utimur, ut possint bona eius possideri et venire, tametsi nihil fuerit in peculio, quia esse potest; et rei iudicatae tempus spectamus, utrum sit, an non sit, et quid teneat actio, etiam si nihil in peculio fuerit. §. 16. Item videamus, si quis adversus in rem actionem latitet, an bona eius possideri venumque dari possint? Exstat Neratii sententia existimantis, bona esse vendenda; et hoc rescripto Hadriani continetur, quo iure utimur. §. 17. Celsus autem Sexto respondit: si fundum, quem petere volo,

Titius possideat, neque absens defendatur, commodius se existimare, in fundi possessionem mittendum, quam bona eius possideri. Hic adnotandum est, Celsum consultum non de latitante, sed de absente. §. 18. Idem Celsus existimat, si is, a quo hereditatem petere velim, latitet, commodissime fieri posse, ut in possessionem mittar rerum, quas pro herede vel pro possessore possidet. Sed si dolo fecerit, quo minus possideret, bona eius possidenda et vendenda sunt. §. 19. Divus quoque Pius in persona eius, qui hereditatem possidens copiam sui non faciebat, rescripsit, in possessionem rerum hereditariarum adversarium inducendum. In quo rescripto et fructum percipere iussit eum, qui per nimiam contumaciam possessoris hereditatis, ut lucro eius cedat, in possessionem inductus est rerum hereditariarum.

VIII. *Idem libro LX. ad Edictum.* Si diu incertum sit, heres exstiturus nec ne sit, causa cognita permitti oportebit, bona rei servandae causa possideri. Et si ita res urgeat vel conditio bonorum, etiam hoc erit concedendum, ut curator constituatur

IX. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Unus ex creditoribus. §. 1. Si alter ex heredibus intra tempora sibi praestituta deliberet adire hereditatem, alter vero neget se aditurum, videndum est, quid creditoribus agendum sit? Et placet, interim eos in possessionem mittendos custodiae causa, donec appareat, is, qui deliberat, utrum agnoscat partem suam, an non agnoscat,

X. *Ulpianus libro LXXXI. ad Edictum.* Si pupillus praesens sit, tutorem autem non habeat, pro absente habendus est.

XI. *Paulus libro VIII. ad Plautium* Si filiofamilias legatum vel fideicommissum sub conditione relictum sit, dicendum est, tam ipsum, quam patrem in possessionem mittendos esse, quia ambo spem commodi habent.

XII. *Pomponius libro XXIII. ad Quintum Mucium.* Cum legati vel fideicommissi servandi causa, vel quia damni infecti nobis non caveatur, bona possidere Praetor permittit, vel ventris nomine in possessionem nos mittit, non possidemus, sed magis custodiam rerum et observationem nobis concedit.

XIII. *Papinianus libro XIV. Responsorum.* Ad cognitionem Imperatorum a Praeside provinciae remissus, etsi in ceteris litibus Romae defendere se non cogitur, tamen in provincia defendendus est. Nam et exsilio temporario puniti, si defensor non exsistat, bona veneunt.

XIV. *Paulus libro II. Quaestionum.* Si quis creditorem prohibuerit bona debitoris ingredi, datur in eum actio quanti ea res sit. §. 1. Sed et si quis legatorum servandorum causa missus in possessionem admissus non est, si legati conditio pendeat, licet possit deficere, aestimatur tamen id, quod legatum est, quia interest eius cautum habere. §. 2. Creditor autem conditionalis in possessionem non mittitur, quia is mittitur, qui potest bona ex edicto vendere.

XV. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Is, qui rem permutatam accepit, emtori similis est; item is, qui rem in solutum accepit, vel qui lite aestimata retinuit, vel ex causa stipulationis, non ob liberalitatem est consecutus.

TIT. V.
DE REBUS AUCTORITATE IUDICIS POSSIDENDIS. [SEU VENDENDIS.]

I. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Venire bona ibi oportet, ubi quisque defendi debet,

II. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Id est ubi domicilium habet,

III. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Aut ubi quisque contraxit. Contractum autem non utique eo loco intelligitur, quo negotium gestum est, sed quo solvenda est pecunia.

IV. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Si servus sub conditione heres institutus sit, aut dubium sit, an is heres liberque futurus sit, non est iniquum, postulantibus creditoribus ita decerni, ut, si ante certum tempus is heres non exstiterit, perinde omnia observentur, ac si is heres ita institutus non esset. Quod plerumque accidet, si sub conditione dandae alicui pecuniae heres institutus sit, nec dies appositus sit. Sed hoc quantum ad bona ita observandum; ceterum libertas ei quandoque competet, et a Praetore conservanda est, etiam si certum sit, neque heredem, neque bonorum possessorem futurum. §. 1. Si quis tamen heredem se respondendo, vel actiones patiendo defunctum defendat, bona defuncti venire non poterunt.

V. *Ulpianus libro LX. ad Edictum.* Si minor viginti quinque annis, qui habet curatores, a curatoribus non defendatur, nec alium defensorem inveniat, bonorum venditionem patitur, etsi non latitet, licet non fraudationis causa latitare videatur, qui sui non est idoneus defensor.

VI. *Paulus libro LVIII. ad Edictum.* Si non expedierit pupillo hereditatem parentis retinere, Praetor bona defuncti venire permittit, ut quod superaverit, pupillo restituatur. §. 1. Si pupillus ante, quam abstineret, aliquid gesserit, servandum est, utique si bona fide gessit. §. 2. Quid ergo, si quibusdam creditoribus solverit, deinde bona venierint? Si quaeratur: an repetitio sit? ex causa id statuendum, Iulianus ait, ne alterius aut negligentia aut cupiditas huic, qui diligens fuit, noceat. Quodsi utroque instante tibi gratificatus tutor solverit, aequum est, aut prius eandem portionem mihi quaeri, aut communicandum, quod accepisti; et hoc Iulianus ait. Apparet autem loqui eum, si ex bonis paternis solutum sit. Quid ergo, si aliunde pupillus solverit? reddi ei debebit, nec ne? et utrum a creditore, an ex hereditate? Scaevola noster ait: si aliquid sit in bonis, deducendum ex hereditate solidum, exemplo eius, qui gessit negotia; sed si nihil sit in bonis, non esse iniquum, adversus creditorem dandam repetitionem quasi indebiti soluti.

VII. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Hereditarium aes alienum intelligitur etiam id, de quo cum defuncto agi non potuit, veluti quod is, quum moreretur, daturum se promisisset, item quod is, qui pro defuncto fideiussit, post mortem eius solvit.

VIII. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* In venditione bonorum etiam ususfructus venit, quia appellatione domini fructuarius quoque continetur. §. 1. Si quis fructus ex praedio debitoris capi poterit, hunc creditor, qui in possessionem praedii missus est, vendere vel locare debet. Sed hoc ita demum, si ante neque venierit, neque locatus erit; nam si iam a debitore vel locatus erat, vel venierat, servabit Praetor venditionem et locationem a debitore factam, etsi minoris distractum est vel locatum, nisi si in fraudem creditorum hoc fiat; tunc enim Praetor arbitrium dat creditoribus, ut ex integro locationem vel venditionem faciant. §. 2. De ceterarum quoque rerum fructibus idem erit dicendum, ut, si qui locari possint, locentur, puta mercedes servorum vel iumentorum, ceterorumque, quae possunt locari. §. 3. De tempore locationis nihil Praetor locutus est, et ideo liberum arbitrium creditoribus datum videtur, quanto tempore locent, quemadmodum illud est in arbitrio eorum, vendant vel locent, scilicet sine dolo malo; ex culpa autem rei non fiunt. §. 4. Si unus sit, qui possideat bona, expeditum erit de locatione. Quodsi non unus, sed plures sint, quis eorum debeat locare vel vendere? quaeritur. Et si quidem convenit inter eos, expeditissimum est; nam et omnes possunt locare, et uni hoc negotium dare; si vero non convenerit, tunc dicendum est, Praetorem causa cognita eligere debere, quis locet vel vendat.

IX. *Idem libro LXII. ad Edictum.* Praetor ait: SI QUIS, QUUM IN POSSESSIONE BONORUM ESSET, QUOD EO NOMINE FRUCTUS CEPERIT, EI, AD QUEM EA RES PERTINET, NON RESTITUET, SIVE QUOD IMPENSAE SINE DOLO MALO FECERIT, EI NON PRAESTABITUR, SIVE DOLO MALO EIUS DETERIOR CAUSA POSSESSIONIS FACTA ESSE DICETUR, DE EA RE IUDICIUM IN FACTUM DABO. §. 1. Quod de fructibus ait, etiam de ceteris, quaecunque ex re debitoris pervenerint, intelligendum est. Et sane debuit hoc ita esse; quid enim, si ex compromisso vel alio casu poenam consecutus est? nam eam poenam, quam consecutus est, praestare debet. §. 2. Quod ait Praetor: *sive quod impensae sine dolo malo fecerit, ei non praestabitur*, hoc eo spectat, ut, si quid ipse erogavit creditor, si modo sine dolo malo erogavit, hoc ei praestetur. Sufficit igitur sine dolo erogasse, etiam si nihil profuit erogatio eius rei debitori. §. 3. His verbis: *ei, ad quem ea res pertinet*, etiam curator bonis distrahendis datus continebitur, et ipse debitor, si contigerit, ne bona eius veneant. Et ipsi itaque creditori adversus hos dabitur actio, quos enumeravimus, sive quid in fructibus percipiendis erogavit, sive in familia alenda curandave, sive praediis fulciendis vel reficiendis, vel damni infecti promittendo, vel servo

noxali iudicio defenso, si modo non magis eum expedit dedere, quam retinere; quodsi dedere expediit, consequens erit, repetere eum non debere. §. 4. Generaliter etiam dicendum est, quidquid impendit in rem, si modo sine dolo malo impendit, repetere eum posse; nam negotiorum gestorum agere non magis potest, quam si socius commune aedificium fulsit, quia hic quoque creditor commune, non alienum negotium gessisse videtur. §. 5. Est praeterea quaesitum: si deteriora praedia facta fuerint sine dolo malo creditoris, vel iura eorum amissa, vel aedificia diruta vel exusta, item familiae pecorumque acta cura non sit, aut possessio alii tradita, sine dolo tamen malo, an teneatur? Et apparet, eum non teneri, quia dolo malo caret, eritque melior eius conditio, quam in pignore creditoris, qui non tantum dolum malum, verum culpam quoque debet. Eadem causa est curatoris bonorum; nam et is tenetur, ut creditores. §. 6. In eum quoque, qui neque locavit fructum praedii, neque vendidit, in factum actionem dat Praetor, et in hoc condemnabitur, quanto minus propter hoc perceptum est, quia neque vendidit, neque locavit. Ceterum si tantum perceptum est, quantum perciperetur, si locatus vel distractus fructus esset, nihil ei imputabitur. Praestat autem id per tantum temporis, quo in possessione fuerit vel ipse, vel iussu eius alius, quoad inde de possessione discessum est; nam neque hoc imputabitur creditori, cur in possessionem non venerit, neque illud, cur de possessione decesserit, quum voluntarium et suum potius negotium creditor gerat. Aestimatio autem fit, quanti interest eius, qui experitur. §. 7. Hae actiones neque temporariae sunt, et tam heredibus, quam in heredes dabuntur ceterosque successores. §. 8. Si possessionis causa deterior facta esse dicetur dolo eius, qui in possessionem missus sit, actio in eum ex dolo datur, quae neque post annum, neque in heredes ceterosque successores dabitur, quum ex delicto oriatur, poenaeque nomine concipiatur,

X. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Nisi quatenus ad eum pervenit.

XI. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Heredi autem dabitur, quia et rei continet persecutionem.

XII. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Cum unus ex creditoribus postulat in bona debitoris se mitti, quaeritur, utrum solus is, qui petit, possidere possit, an, cum unus petit, et Praetor permiserit, omnibus creditoribus aditus sit? Et commodius dicitur, cum Praetor permiserit, non tam personae solius petentis, quam creditoribus, et in rem permissum videri; quod et Labeo putat. Nec videbitur libera persona acquirere alii, quia nec sibi quidquam acquirit, cui Praetor permittit hoc, sed aliquid ex ordine facit, et ideo ceteris quoque prodest. Plane si is postulaverit, qui creditor non est, minime dicendum est, vel eum, qui creditor est, possidere posse, quia nihil egit talis postulatio. Aliter atque si creditor, cui permissum est possidere, postea recepit debitum suum; ceteri enim poterunt peragere bonorum venditionem. §. 1. Is, qui possidere iubetur, eo loco iussus videtur, cuius cura ad iubentem pertinet. §. 2. Si propter naturam rei, veluti si praedium inundatum sit, aut propter latronum potentiam non potest possideri, recte dicitur, non esse, quod possideatur.

XIII. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Quamvis possessa non sint bona, quia forte nihil fuerit, quod possideatur, aut sine controversia non possideatur, creditor, qui in possessionem missus est, perinde habetur, ac si etiam possessa bona fuissent.

XIV. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Creditore in possessionem rerum debitoris misso, curator constitui debet, si quaedam actiones periturae sint. §. 1. Datur in creditorem actio, qui in possessionem missus est, de eo, quod ex bonis debitoris ad eum pervenit. Si nondum sit aliquid consecutus, actiones suas praestabit. Datur autem in factum actio adversus eum, et omne, quod in actionem negotiorum gestorum veniret, si posset agi, restituendum a creditore.

XV. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Cum plures creditores in possessionem rerum debitoris mittantur, ne corrumpantur rationes, uni hoc negotium a creditoribus esse dandum, quem maior pars creditorum elegerit. Ego puto, creditoribus instrumentorum etiam ἀναγραφὴν facere, non ut describant ipsa corpora instrumentorum, sed quot sint, et de qua re sint, subnotent sibi, et quasi inventarium faciant; quod etiam universorum facere eis erit permittendum. Praeterea nonnunquam Praetor causa cognita etiam describere aliquid ex instrumentis creditoribus debebit permittere, si qua idonea causa interveniat. §. 1. Utrum semel, an etiam saepius recognitio et dispunctio concedenda sit creditoribus? videamus. Et ait Labeo: amplius quam semel non esse concedendam; si quis tamen, inquit, iuraverit, non calumniae causa se postulare, neque habere, quae dispunxerit, iterum ei faciendam potestatem ait, nec amplius, quam bis.

XVI. *Caius libro XXIV. ad Edictum provinciale.* Cum bona veneunt debitoris, in comparatione extranei, et eius, qui creditor cognatusve sit, potior habetur creditor cognatusve, magis tamen creditor, quam cognatus, et inter creditores potior is, cui maior pecunia debetur.

XVII. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Quaesitum est: utrum ita demum privilegium habeat funeraria, si is, cuius bona veneunt, funeratus sit, an etiam si proponas alium esse funeratum? Et hoc iure utimur, ut, quicunque sit funeratus, id est sive is, cuius de bonis agitur, sive quid is debuit, quod reddere eum, si viveret, funeraria actione cogi oporteret, privilegio locus sit. Parvique referre dicamus, qua actione hic sumtus repetatur, funeraria, an familiae erciscundae, an qua alia, dummodo sumtus funeris causa factus sit. Quacunque igitur actione ob funeris sumtum utatur, etiam funerariam ei competere. Quare si in stipulatum funeris impensa deducta sit, dicendum est, locum esse privilegio, si modo quis non abiiciendi privilegii causa stipulatus sit. §. 1. Si sponsa dedit dotem, et nuptiis renuntiatum est, tametsi ipsa dotem condicit, tamen aequum est, hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est. Idem puto dicendum, etiam si minor duodecim annis in domum quasi uxor deducta sit, licet nondum uxor sit;

XVIII. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Interest enim reipublicae, et hanc solidum consequi, ut aetate permittente nubere possit,

XIX. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Dabimusque ex his causis ipsi mulieri privilegium. §. 1. Si quis, quum tutor non esset, pro tutore negotia gessit, privilegio locum esse, manifestum est; nec interest, ipse debeat, qui gessit, sive heres eius ceterique successores. Ipse autem pupillus habet privilegium, sed eius successores non habent. Sed aequissimum erit, ceteris quoque, quibus curatores quasi debilibus vel prodigis dantur,

XX. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Vel surdo, vel muto,

XXI. *Caius libro XXIV. ad Edictum provinciale.* Vel fatuo,

XXII. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Idem privilegium competere. §. 1. Sed si bonis curator datus sit vel absentis vel ab hostibus capti, vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate, non oportebit privilegium dari; non enim in eadem causa est.

XXIII. *Paulus libro LX. ad Edictum.* Si negotium impuberis aliquis ex officio amicitiae gesserit, debet bonis eius venditis privilegium pupillo conservari; et ita accepi.

XXIV. *Ulpianus libro LXIII. ad Edictum.* Si ventri curator datus sit, nec partus editus, privilegium cessabit. §. 1. Divus Marcus ita edixit: *Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecunia, quae credita erit, privilegium exigendi habebit.* Quod ad eum quoque pertinet, qui redemtori domino mandante pecuniam subministravit. §. 2. In bonis mensularii vendendis post privilegia potiorem eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam, fidem publicam secuti, deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt, a ceteris creditoribus non separantur. Et merito; aliud est enim credere, aliud deponere. Si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis, et futurum eum, qui vindicat, ante privilegia. §. 3. Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores privilegiarios pervenit. Pervenisse autem quemadmodum accipimus? utrum si statim profecta est ab inferioribus ad privilegiarios, an vero et si per debitoris personam, hoc est si ante ei numerata sit et sic debitoris facta, creditori privilegiario numerata est? Quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod intervallum id factum sit.

XXV. *Idem libro LXIV. ad Edictum.* Ait Praetor; QUOD POSTEA CONTRACTUM ERIT, QUAM IS, CUIUS BONA VENIERINT, CONSILIUM FRAUDANDI RECEPERIT, SCIENTE EO, QUI CONTRAXERIT, NE ACTIO EO NOMINE DETUR.

XXVI. *Paulus libro XVI. brevis Edicti.* Qui in navem exstruendam vel instruendam crediderit, vel etiam emendam, privilegium habet.

XXVII. *Ulpianus libro I. de officio consulis.* Si magistratus fideicommissi servandi causa in possessionem miserint, dare arbitrum possunt ad ea distrahenda, quae mora deteriora futura sunt, ita ut pretium ex his redactum apud fideicommissarium in causa depositi sit, donec de fideicommisso, quod ei debetur, constet.

XXVIII. *Iavolenus libro I. Epistolarum.* Paterfamilias impuberi filio, si ante pubertatem decessisset, substituit heredem; is filius paterna hereditaté se abstinuit, ideoque bona patris venierunt; postea filio hereditas obvenit, qua adita decessit. Quaero: quum Praetor in ipsum pupillum, quamvis postea hereditas obvenisset, creditoribus tamen patris actionem non daret, an in substitutum creditoribus patris danda sit actio? quum ex bonis paternis, quae scilicet ad creditores missos ad bona pertinent, nihil acquirat, et quum creditores nihil iuris in bonis pupilli habuerint, eorumque nihil interfuerit, adiretur nec ne pupilli hereditas, quum ea bona omissa a substituto hereditate ad creditores non pertinerent; me illud maxime movet, quod praeceptoribus tuis placet, unum esse testamentum. Respondi: quod Praetor filio, qui a paterna hereditate se abstinet, praestat, ne bonis patris eius venditis in eum actio detur, et tametsi postea ei hereditas obvenit, creditoribus non reddat, idem in substituto filio herede servandum non est, quoniam filii pudori parcitur, ut potius patris, quam eius bona veneant. Itaque in id, quod postea ei obvenit, actio creditoribus denegatur, quia id, quod ex adventicio acquisitum est, non per patrem ad eum pervenit. At cum substitutus filio hereditatem adiit, postquam pupillus se paternae miscuerit hereditati, tunc hereditas et patris et filii una est, et in omni aere alieno, quod aut patris aut filii fuerit, etiam invitus heres obligatur; et quemadmodum liberum ei non est post obligationem, ut non omnimodo, si non defendatur, ipsius bona veneant, ita ne separare quidem aes alienum patris et filii poterit; quo casu efficietur, ut creditoribus in eum actio dari debeat. Quodsi substitutus heres hereditatem non adierit, creditoribus patris in id, quod pupillus reliquit, actio dari non debet, quoniam neque pupilli bona venire debent propter aes alienum patris, neque in bonis patris est, quod pupillus acquisiit.

XXIX. *Paulus libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Fufidius refert: statuas in publico positas, bonis distractis eius, cuius in honorem positae sunt, non esse emtoris bonorum eius, sed aut publicas, si ornandi municipii causa positae sint, aut eius, cuius in honorem positae sint, et nullo modo eas detrahi posse.

XXX. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: eos, qui bona sua negant iure venisse, praeiudicio experiri debere, et frustra a principe desiderare rescindi venditionem.

XXXI. *Ulpianus libro II. de omnibus Tribunalibus.* Si creditores heredem suspectum putent, satisdationem exigere possunt pro suo debito reddendo. Cuius rei gratia cognoscere Praetorem oportet; nec statim eum satisdationis necessitati subiicere debet, nisi causa cognita constiterit, prospici debere his, qui suspectum eum postulaverint. §. 1. Sed suspectus heres non iisdem modis, quibus suspectus tutor, aestimatur, siquidem tutorem non facultates, sed fraudulenta in rebus pupillaribus vel callida conversatio suspectum commendet, heredem vero solae facultates. §. 2. Plane in recenti adita hereditate audiendi erunt, qui suspectum postulant. Ceterum si probentur passi eum in hereditate morari, nec quidquam possint obiicere criminis, quasi dolose versato eo, non debebit post multum temporis ad hanc necessitatem compelli. §. 3. Quodsi quasi suspectus satisdare iussus decreto Praetoris non obtemperaverit, tunc bona hereditatis possideri venumque dari ex edicto suo permittere iubebit. §. 4. Plane si doceatur nihil ex bonis alienasse, nec sit, quod ei iuste praeter paupertatem obiiciatur, contentus esse Praetor debet, ut iubeat eum nihil minuere. §. 5. Quodsi nec inopia laborantem eum creditores ostendere potuerint, iniuriarum actione ei tenebuntur.

XXXII. *Paulus libro singulari Regularum.* Privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa, et si eiusdem tituli fuerint, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint.

XXXIII. *Ulpianus libro III. Regularum.* Si pupillus ex contractu suo non defendatur, ideoque bona eius creditores possidere coeperint, deminutio ex his bonis fieri debet vescendi pupilli causa. §. 1. Defendere debitorem sicut ante, quam bona eius possiderentur, licet, ita post bonorum quoque possessionem eius, sive ipse sui, sive alius defensionem eius suscipiat, debet satisdare, ut satisdatione interposita iudicium accipiatur, et a possessione discedatur.

XXXIV. *Marcianus libro V. Regularum.* Quod quis navis fabricandae, vel emendae, vel armandae, vel instruendae causa, vel quoquo modo crediderit, vel ob navem venditam petat, habet privilegium post fiscum.

XXXV. *Idem libro singulari ad Formulam hypothecariam.* Eum, qui in possessionem missus sit eius, qui reipublicae causa abfuit, si apparuerit eum dolo malo reipublicae causa abesse, iure in possessione esse placet, donec solidum solvatur; eum autem, qui rerum eius, qui sine dolo malo reipublicae causa abfuit, in possessionem missus sit, pignus non contrahere, et ideo discedere oportere de possessione.

XXXVI. *Ulpianus libro XLV. ad Sabinum.* Eum, qui circa columnas se occultat, ut creditorem evitet, latitare placet. Nam et eum, qui recedit, hoc est qui subterfugit, ne secum aliqua actio moveatur, latitare placet; tum et qui ab urbe profugit, utique fraudandi causa; nec enim interest, quod attinet ad latitandum, utrum quis profugerit, an vero Romae agens copiam sui non faciat.

XXXVII. *Papinianus libro X. Responsorum.* Antiochiensium Coelesyriae civitati, quod lege sua privilegium in bonis defuncti debitoris accepit, ius persequendi pignoris durare constitit.

XXXVIII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Bonis venditis excipiuntur concubina et liberi naturales. §. 1. Respublica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur.

XXXIX. *Idem libro V. Sententiarum.* Pupillus si non defendatur in possessione creditoribus constitutis, minori ex his usque ad pubertatem alimenta praestanda sunt. §. 1. Eius, qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu revertatur.

TIT. VI.
DE SEPARATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro LXIV. ad Edictum.* Sciendum est, separationem solere impetrari decreto Praetoris. §. 1. Solet autem separatio permitti creditoribus ex his causis: utputa debitorem quis Seium habuit; hic decessit; heres ei exstitit Titius; hic non est solvendo; patitur bonorum venditionem; creditores Seii dicunt bona Seii sufficere sibi, creditores Titii contentos esse debere bonis Titii, et sic quasi duorum fieri bonorum venditionem; fieri enim potest, ut Seius quidem solvendo fuerit, potueritque creditoribus suis vel ita semel, etsi non in assem, in aliquid tamen satisfacere, admissis autem commixtisque creditoribus Titii minus sint consecuturi, quia ille non est solvendo, aut minus consequantur, quia plures sunt; hic est igitur aequissimum, creditores Seii desiderantes separationem audiri, impetrareque a Praetore, ut separatim quantumcunque creditoribus praestetur. §. 2. Ex contrario autem creditores Titii non impetrabunt separationem. Nam licet alicui adiiciendo sibi creditorem creditoris sui facere deteriorem conditionem. At qui adiit hereditatem debitoris mei, non faciet meam deteriorem conditionem adeundo, quia licet mihi separationem impetrare; suos vero creditores oneravit, dum adiit hereditatem, quae solvendo non est, nec poterunt creditores eius separationem impetrare. §. 3. Sciendum est autem, etiam si obligata res esse proponatur ab herede iure pignoris vel hypothecae, attamen si hereditaria fuit, iure separationis hypothecario creditore potiorem esse eum, qui separationem impetraverit, et ita Severus et Antoninus rescripserunt. §. 4. Sed etiam adversus fiscum et municipes impetratur separatio. §. 5. Quaesitum est: an interdum etiam heredis creditores possint separationem impetrare, si forte ille in fraudem ipsorum adierit hereditatem? Sed nullum remedium est proditum; sibi enim imputent, qui

cum tali contraxerunt, nisi si extra ordinem putemus Praetorem adversus calliditatem eius subvenire, qui talem fraudem commentus est; quod non facile admissum est. §. 6. Sed si quis, suspectam hereditatem dicens, compulsus fuerit adire et restituere hereditatem, deinde non sit, cui restituat, ex quibus causis solet hoc evenire, et ipsi quidem desideranti, succurri sibi adversus creditores hereditarios, subveniemus. Hoc et divus Pius rescripsit, ut perinde testatoris bona venirent, atque si adita hereditas non fuisset. Creditoribus quoque huiusmodi heredis desiderantibus hoc idem praestandum puto, licet ipse non desideravit, ut quasi separatio quaedam praestetur. §. 7. Item videamus, si quis heres parenti exstiterit, quum esset impubes, deinde intra pubertatem decesserit, et substituti bona veneant, qui impuberis hereditatem adiit, an patris creditores possint separationem impetrare? Et puto posse; hoc amplius puto, etiam impuberis creditores posse separationem adversus creditores heredis eius impetrare. §. 8. Secundum haec videamus, si Primus Secundum heredem scripserit, Secundus Tertium, et Tertii bona veneant, qui creditores possint separationem impetrare? Et putem, si quidem Primi creditores petant, utique audiendos et adversus Secundi, et adversus Tertii creditores; si vero Secundi creditores petant, adversus Tertii utique eos impetrare posse, adversus Primi autem non posse. In summa Primi quidem creditores adversus omnes impetrare possunt separationem, Secundi creditores adversus Primi non possunt, adversus Tertii possunt. §. 9. Si filiifamilias bona veneant, qui castrense peculium habet, an separatio fiat inter castrenses creditores ceterosque? videamus. Simul ergo admittentur, dummodo, si qui cum eo contraxerint ante, quam militaret, forte debeant separari; quod puto probandum. Ergo qui ante contraxerunt, si bona castrensia distrahantur, non possunt venire cum castrensibus creditoribus. Item si quid in rem patris versum est, forte poterit et creditori contradici, ne castrense peculium inquietet, quum possit potius cum patre experiri. §. 10. Illud sciendum est, eos demum creditores posse impetrare separationem, qui non novandi animo ab herede stipulati sunt; ceterum si cum hoc animo secuti sunt, amiserunt separationis commodum, quippe quum secuti sunt nomen heredis, nec possunt iam se ab eo separare, qui quodammodo eum elegerunt. Sed etsi usuras ab eo ea mente, quasi eum eligendo, exegerint, idem erit probandum. §. 11. Item quaeritur: si satis acceperunt ab eo, an impetrent separationem? Et non puto; hi enim secuti sunt eum forte, quem noverunt. Quid ergo, si satis idoneum non acceperunt? Et sibi imputent, cur minus idoneos fideiussores acceperint. §. 12. Praeterea sciendum est, postea, quam bona hereditaria bonis heredis mixta sunt, non posse impetrari separationem; confusis enim bonis et unitis, separatio impetrari non poterit. Quid ergo, si praedia exstent, vel mancipia, vel pecora, vel aliud, quod separari potest? Hic utique poterit impetrari separatio, nec ferendus est, qui causatur bona contributa, quum praedia contribui non possint, nisi ita coniunctae possessiones sint et permixtae propriis, ut impossibilem separationem effecerint; quod quidem perraro contingere potest. §. 13. Quod dicitur: post multum temporis separationem impetrari non posse, ita erit accipiendum, ut ultra quinquennium post aditionem numerandum separatio non postuletur. §. 14. De his autem omnibus, an admittenda separatio sit nec ne, Praetoris erit vel Praesidis notio, nullius alterius, hoc est eius, qui separationem indulturus est. §. 15. Si quis pignus ab herede acceperit, non est ei concedenda separatio, quasi eum secutus sit; neque enim ferendus est, qui qualiter qualiter, eligentis tamen mente, heredis personam secutus est. §. 16. Quaesitum est: si forte sint plures creditores, quidam secuti heredem, quidam non secuti, et hi, qui heredem secuti non sunt, impetraverint separationem, an eos secum admittant, qui secuti sunt? Et putem, nihil eis prodesse; hos enim cum creditoribus heredis numerandos. §. 17. Item sciendum est, vulgo placere, creditores quidem heredis, si quid superfuerit ex bonis testatoris, posse habere in suum debitum, creditores vero testatoris ex bonis heredis nihil. Cuius rei ratio illa est, quod qui impetravit separationem, sibi debet imputare suam facilitatem, si, quum essent bona idonea heredis, illi maluerint bona potius defuncti sibi separari; heredis autem creditoribus hoc imputari non possit. At si creditores defuncti desiderent, ut etiam in bonis heredis substituantur, non sunt audiendi; separatio enim, quam ipsi petierunt, eos ab istis bonis separavit. Si tamen temere separationem petierunt creditores defuncti, impetrare veniam possunt, iustissima scilicet ignorantiae causa allegata. §. 18. Item sciendum est, necessarium heredem servum cum libertate institutum impetrare posse separationem, scilicet ut, si non attigerit bona patroni, in ea causa sit, ut ei, quidquid postea acquisierit, separetur, sed et si quid ei a testatore debetur.

II. *Papinianus libro XXV. Quaestionum.* Ab herede vendita hereditate, separatio frustra desiderabitur, utique si nulla fraudis incurrat suspicio. Nam quae bona fide medio tempore per heredem gesta sunt, rata conservari solent.

III. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Debitor fideiussori heres exstitit, eiusque bona venierunt. Quamvis obligatio fideiussionis exstincta sit, nihilo minus separatio impetrabitur petente eo, cui fideiussor fuerat obligatus, sive solus sit hereditarius creditor, sive plures. Neque enim ratio iuris, quae causam fideiussionis propter principalem obligationem, quae maior fuit, exclusit, damno debet afficere creditorem, qui sibi diligenter prospexerat. §. 1. Quid ergo, si, bonis fideiussoris separatis, solidum ex hereditate stipulator consequi non possit? utrum portio cum ceteris heredis creditoribus ei quaerenda erit, an contentus esse debebit bonis, quae separari maluit? Sed quum stipulator iste, non adita fideiussoris a reo hereditate, bonis fideiussoris venditis, in residuum permisceri debitoris creditoribus potuerit, ratio non patitur eum in proposito summoveri. §. 2. Sed in quolibet alio creditore, qui separationem impetravit, probari commodius est, ut, si solidum ex hereditate servari non possit, ita demum aliquid ex bonis heredis ferat, si proprii creditores heredis fuerint dimissi; quod sine dubio admittendum est circa creditores heredis, dimissis hereditariis.

IV. *Idem libro XII. Responsorum.* Creditoribus, quibus ex die vel sub conditione debetur, et propter hoc nondum pecuniam petere possunt, aeque separatio dabitur, quoniam et ipsis cautione communi consuletur. §. 1. Legatarios autem in ea tantum parte, quae de bonis servari potuit, habere pignoris causam convenit.

V. *Paulus libro XIII. Quaestionum.* Si creditores hereditarii separationem bonorum impetraverint, et inveniatur non idonea hereditas, heres autem idoneus, non poterunt reverti ad heredem, sed ei, quod semel postularerunt, stare debent. Sed si post impetratam separationem aliquid heres acquisierit, si quidem ex hereditate, admitti debebunt ad id, quod acquisitum est, illi, qui separationem impetraverunt. Sed si illis satisfactum fuerit, quod superest tribuetur propriis heredis creditoribus. At si ex alia causa heres acquisierit, non admittentur hereditarii creditores. Quodsi proprii ad solidum pervenerunt, id, quod supererit, tribuendum hereditariis quidam putant; mihi autem id non videtur; quum enim separationem petierunt, recesserunt a persona heredis, et bona secuti sunt, et quasi defuncti bona vendiderunt, quae augmenta non possunt recipere. Idemque existimo dicendum, etiam si circa separationem bonorum decepti minus consecuti sunt, quam proprii heredis creditores. Proprii autem heredis creditores habent propria eius bona, et personam, quae potest, donec vixit, acquirere.

VI. *Iulianus libro XLVI. Digestorum.* Quoties heredis bona solvendo non sunt, non solum creditores testatoris, sed etiam eos, quibus legatum fuerit, impetrare bonorum separationem aequum est, ita ut, quum creditoribus solidum acquisitum fuerit, legatariis vel solidum vel portio quaeratur. §. 1. Si liberta heres instituta bonorum possessionem secundum tabulas petisset eius, qui solvendo non erat, quaesitum est, an bona eius separari ab hereditariis debeant? Respondi: non est iniquum succurri patrono, ne oneretur aere alieno, quod liberta petendo bonorum possessionem secundum tabulas contraxerit.

VII. *Marcianus libro II. Regularum.* Qui iudicium dictaverunt heredi, separationem quasi hereditarii possunt impetrare, quia ex necessitate hoc fecerunt.

TIT. VII.

DE CURATORE BONIS DANDO.

I. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Si quis sub conditione heres institutus est, cogendus est conditioni pare-

re, si potest, aut si responderit se non aditurum, etiamsi conditio exstiterit, vendenda erunt bona defuncti. §. 1. Quodsi nihil facere potest, curator bonis constituendus erit, aut bona vendenda. §. 2. Sed si grave aes alienum sit, quod ex poena crescat, per curatorem solvendum aes alienum, sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat, decerni solet.

II. *Ulpianus libro LXV. ad Edictum.* De curatore constituendo hoc iure utimur, ut Praetor adeatur, isque curatorem curatoresve constituat ex consensu maioris partis creditorum, vel Praeses provinciae, si bona distrahenda in provincia sunt. §. 1. Quaeque per eum eosve, qui ita creatus creative essent, acta, facta gestaque sunt, rata habebuntur, eisque actiones, et in eos utiles competunt. Et si quem curatores mittent ad agendum vel defendendum, uti ius esset, nec ab eo satis, neque de rato, neque iudicatum solvi nomine eius, cuius bona veneunt, exigetur, sed nomine ipsius curatoris, qui eum misit. §. 2. Si plures autem constituantur curatores, Celsus ait, in solidum eos et agere et conveniri, non pro portionibus. Quodsi per regiones fuerint constituti curatores, unus forte rei Italicae, alius in provincia, puto regiones eos suas conservare debere. §. 3. Quaeritur: an invitus curator fieri possit? Et Cassius scribit: neminem invitum cogendum fieri bonorum curatorem; quod verius est. Voluntarius itaque quaerendus est, nisi ex magna necessitate, et Imperatoris arbitrio hoc procedat, ut et invitus crearetur. §. 4. Nec omnimodo creditorem esse oportet eum, qui curator constituitur, sed possunt et non creditores. §. 5. Si tres curatores fuerint, et unus ex his nihil attigerit, an in eum, qui nihil tetigit, actio danda est? Et Cassius existimat, modum actori non debere constitui, posseque eum cum quo vult experiri. Et puto Cassii sententiam veriorem; spectandum enim, quid redactum est, non quid ad curatorem unum pervenerit. Et ita utimur, nisi invitus factus est; nam si ita est, dicendum, non eum conveniendum.

III. *Celsus libro XXIV. Digestorum.* Si plures eiusdem bonorum curatores facti sunt, in quem eorum vult actor, in solidum ei datur actio, tanquam quivis eorum in solidum ageret.

IV. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: bonis per curatorem ex senatusconsulto distractis, nullam actionem ex ante gesto fraudatori competere.

V. *Iulianus libro XLVII. Digestorum.* Si debitor foro cesserit, et creditores privato consilio coierint, et elegerint unum, per quem bona distrahantur, et portio ipsis, quae ex redacto fieret, solveretur, mox exstiterit alius, qui se creditorem dicat, nullam quidem actionem adversus curatorem habebit, sed bona debitoris una cum curatore vendere poterit, ita ut, quae a curatore et a creditore ex bonis contrahantur, omnibus pro portione praestentur.

TIT. VIII.
QUAE IN FRAUDEM CREDITORUM FACTA SUNT, UT RESTITUANTUR.

I. *Ulpianus libro LXVI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUAE FRAUDATIONIS CAUSA GESTA ERUNT CUM EO, QUI FRAUDEM NON IGNORAVERIT, DE HIS CURATORI BONORUM, VEL EI, CUI DE EA RE ACTIONEM DARE OPORTEBIT, INTRA ANNUM, QUO EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, ACTIONEM DABO, IDQUE ETIAM ADVERSUS IPSUM, QUI FRAUDEM FECIT, SERVABO. §. 1. Necessario Praetor hoc edictum proposuit; quo edicto consuluit creditoribus, revocando ea, quaecunque in fraudem eorum alienata sunt. §. 2. Ait ergo Praetor: *quae fraudationis causa gesta erunt.* Haec verba generalia sunt, et continent in se omnem omnino in fraudem factam vel alienationem, vel quemcunque contractum. Quodcunque igitur fraudis causa factum est, videtur his verbis revocari, qualecunque fuerit; nam late ista verba patent. Sive ergo rem alienavit, sive acceptilatione vel pacto aliquem liberavit,

II. *Idem libro LXXIII. ad Edictum.* Idem erit probandum. Et si pignora liberet, vel quem alium in fraudem creditorum praeponat,

III. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Vel ei praebuit exceptionem, sive se obligavit fraudandorum creditorum causa, sive numeravit pecuniam, vel quodcunque aliud fecit in fraudem creditorum, palam est, edictum locum habere. §. 1. *Gesta fraudationis causa* accipere debemus non solum ea, quae contrahens gesserit aliquis, verum etiam si forte data opera ad iudicium non adsit, vel litem mori patiatur, vel a debitore non petat, ut tempore liberetur, aut usumfructum vel servitutem amittat. §. 2. Et qui aliquid fecit, ut desinat habere, quod habet, ad hoc edictum pertinet.

IV. *Paulus libro LXVIII. ad Edictum.* In fraudem facere videri etiam eum, qui non facit, quod debet facere, intelligendum est, id est si non utatur servitutibus;

V. *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Sed et si rem suam pro derelicto habuerit, ut quis eam suam faciat.

VI. *Ulpianus libro LXVI. ad Edictum.* Quod autem, quum possit aliquid quaerere, non id agit, ut acquirat, ad hoc edictum non pertinet; pertinet enim edictum ad deminuentes patrimonium suum, non ad eos, qui id agunt, ne locupletentur. §. 1. Unde si quis ideo conditioni non pareat, ne committatur stipulatio, in ea conditione est, ne faciat huic edicto locum. §. 2. Proinde et qui repudiavit hereditatem, vel legitimam vel testamentariam, non est in ea causa, ut huic edicto locum faciat; noluit enim acquirere, non suum proprium patrimonium deminuit. §. 3. Simili modo dicendum est, et si filium suum emancipavit, ut suo arbitrio adeat hereditatem, cessare hoc edictum. §. 4. Sed et illud probandum, si legatum repudiavit, cessare edictum; quod Iulianus quoque scribit. §. 5. Si servum suum heredem institutum alienavit, ut iussu emtoris adeat hereditatem, si quidem in venditione nulla fraus est, sed in hereditate sit, cessat edictum, quia licuit ei etiam repudiare hereditatem. At si in ipsa servi alienatione fraus est, revocabitur, quemadmodum si eum in fraudem manumisisset. §. 6. Apud Labeonem scriptum est: eum, qui suum recipiat, nullam videri fraudem facere; [hoc est eum, qui quod sibi debetur, receperat] eum enim, quem Praeses invitum solvere cogat, impune non solvere, iniquum esse; totum enim hoc edictum ad contractus pertinere, in quibus se Praetor non interponat, utputa pignora venditionesque. §. 7. Sciendum est, Iulianum scribere, eoque iure nos uti, ut, qui debitam pecuniam recepit, antequam bona debitoris possideantur, quamvis sciens prudensque, solvendo non esse, recipiat, non timere hoc edictum; sibi enim vigilavit. Qui vero post bona possessa debitum suum recepit, hunc in portionem vocandum, exaequandumque ceteris creditoribus; neque enim debuit praeripere ceteris post bona possessa, quum iam par conditio omnium creditorum facta esset. §. 8. Hoc edictum eum coërcet, qui sciens, eum in fraudem creditorum hoc facere, suscepit, quod in fraudem creditorum fiebat; quare si quid in fraudem creditorum factum sit, si tamen is, qui accepit, ignoravit, cessare videntur verba edicti. §. 9. Praeterea illud sciendum est, eum, qui consentientibus creditoribus aliquid a fraudatore vel emit, vel stipulatus est, vel quid aliud contraxit, non videri in fraudem creditorum fecisse; nemo enim videtur fraudare eos, qui sciunt, et consentiunt. §. 10. Si quid cum pupillo gestum sit in fraudem creditorum, Labeo ait, omnimodo revocandum, si fraudati sint creditores, quia pupilli ignorantia, quae per aetatem contingit, non debet esse captiosa creditoribus, et ipsi lucrosa; eoque iure utimur. §. 11. Simili modo dicimus, et si cui donatum sit, non esse quaerendum, an sciente eo, cui donatum, gestum sit, sed hoc tantum, an fraudentur creditores? Nec videtur iniuria affici is, qui ignoravit, quum lucrum extorqueatur, non damnum infligatur. In hos tamen, qui ignorantes ab eo, qui solvendo non sit, liberalitatem acceperunt, hactenus actio erit danda, quatenus locupletiores facti sunt, ultra non. §. 12. Simili modo quaeritur: si servus ab eo, qui solvendo non sit, ignorante domino, ipse sciens rem acceperit, an dominus teneretur? Et ait Labeo: hactenus eum teneri, ut restituat, quod ad se pervenit, aut duntaxat de peculio damnetur, vel si quid in rem eius versum est. Eadem in filiofamilias probanda sunt. Sed si dominus scit, suo nomine convenietur. §. 13. Item si necessarius heres legata praestiterit, deinde eius bona venierint, Proculus ait, etiam si ignoraverint legatarii, tamen utilem actionem dandam; quod nequaquam dubium est. §. 14. Huius actionis annum computamus utilem, quo experiundi potestas fuit, ex die factae venditionis.

VII. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Si debitor in fraudem creditorum minore pretio fundum scienti emtori vendiderit, deinde hi, quibus de revocando eo actio datur, eum petant, quaesitum est, an pretium restituere debeant? Proculus existimat, omnimodo restituendum esse fundum,

etiam si pretium non solvatur, et rescriptum est secundum Proculi sententiam.

VIII. *Venuleius Saturninus libro VI. Interdictorum.* Ex his colligi potest, ne quidem portionem emtori reddendam ex pretio; posse tamen dici, eam rem apud arbitrum ex causa animadvertendam, ut, si nummi soluti in bonis exstent, iubeat eos reddi, quia ea ratione nemo fraudetur.

IX. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Is, qui a debitore, cuius bona possessa sunt, sciens rem emit, iterum alii bona fide ementi vendidit. Quaesitum est: an secundus emtor conveniri possit? Sed verior est Sabini sententia, bonae fidei emtorem non teneri, quia dolus ei duntaxat nocere debeat, qui eum admisit, quemadmodum diximus, non teneri eum, si ab ipso debitore ignorans emerit. Is autem, qui dolo malo emit, bona fide autem ementi vendidit, in solidum pretium rei, quod accepit, tenebitur.

X. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Ait Praetor: QUAE LUCIUS TITIUS FRAUDANDI CAUSA SCIENTE TE IN BONIS, QUIBUS DE AGITUR, FECIT, EA ILLIS, SI EO NOMINE, QUO DE AGITUR, ACTIONEM EX EDICTO MEO COMPETERE ESSEVE OPORTET, ET SI NON PLUS, QUAM ANNUS EST, QUUM DE EA RE, QUA DE AGITUR, EXPERIUNDI POTESTAS EST, RESTITUAS. INTERDUM CAUSA COGNITA, ETSI SCIENTIA NON SIT, IN FACTUM ACTIONEM PERMITTAM. §. 1. Ita demum revocatur, quod fraudandorum creditorum causa factum est, si eventum fraus habuit, scilicet si hi creditores, quorum fraudandorum causa fecit, bona ipsius vendiderunt. Ceterum si illos dimisit, quorum fraudandorum causa fecit, et alios sortitus est, si quidem simpliciter dimissis prioribus, quos fraudare voluit, alios postea sortitus est, cessat revocatio. Si autem horum pecunia, quos fraudare noluit, priores dimisit, quos fraudare voluit, Marcellus dicit, revocationi locum fore. Secundum hanc distinctionem et ab Imperatore Severo et Antonino rescriptum est, eoque iure utimur. §. 2. Quod ait Praetor: *sciente te*, sic accipimus, te conscio et fraudem participante; non enim si simpliciter scio, illum creditores habere, hoc sufficit ad contendendum, teneri eum in factum actione, sed si particeps fraudis est. §. 3. Si quis particeps quidem fraudis non fuit, veruntamen vendente debitore testato conventus est a creditoribus, ne emeret, an in factum actione teneatur, si comparaverit? Et magis est, ut teneri debeat; non enim caret fraude, qui conventus testato perseverat. §. 4. Alias autem qui scit, aliquem creditores habere, si cum eo contrahat simpliciter sine fraudis conscientia, non videtur hac actione teneri. §. 5. Ait Praetor: *sciente te*, id est eo, qui convenietur hac actione. Quid ergo, si forte tutor pupilli scit, ipse pupillus ignoravit? videamus an actioni locus sit, ut scientia tutoris noceat? item et in curatore furiosi et adolescentis? Et putem hactenus istis nocere conscientiam tutorum sive curatorum, quatenus quid ad eos pervenit. §. 6. Praeterea sciendum est, posse quaeri, quod dicitur, in fraudem creditorum alienatum revocari posse, si iidem sint creditores, et si unus creditor sit ex illis, qui fraudati sunt, sive solus tunc fuit, sive quum ceteris satisfactum est, hic solus remansit, probandum esse, adhuc actioni fore locum? §. 7. Illud certe sufficit, et si unum scit creditorem fraudari, ceteros ignoravit, fore locum actioni. §. 8. Quid ergo, si ei, quem scit fraudari, satisfactum est? numquid deficiat actio, quia qui supersunt non sunt fraudati? Et hoc puto probandum. Non tamen, si dicat aliquis: *offero, quod debetur ei, quem scio creditorem*, audiendus erit, ut actionem eludat. §. 9. Si fraudator heredem habuit, et heredis bona venierint, non est in bonis, quibus de agitur, factum, et ideo cessat haec actio. §. 10. Si quid in fraudem creditorum fecerit filius, qui se poterat abstinere, et in integrum sit restitutus, quod se miscuerat, vel si quis fecit voluntarius heres, et vel per aetatem, vel quam aliam causam iustam in integrum meruit restitutionem, dicendum erit, utilem actionem competere. Idem et in servo necessario. Sane cum illa distinctione hoc admittendum esse, Labeo scribit, ut, si quidem protinus bona vendiderunt creditores, vel paciscentibus creditoribus se necessarius miscuit, utriusque fraus revocetur, id est testatoris et ipsius. Si vero passi sunt necessarium creditores, et quasi in creditum habuerunt nomen eius, vel dulcitudine usurarum, vel qua alia ratione secuti sunt, dicendum est, nihil revocari ex his, quae testator alienavit. §. 11. Si impubes patri heres exstiterit, eiusque mortui bona veneant, separatione impetrata utriusque fraus erit revocanda, pupilli, vel etiam tutoris, item curatoris. §. 12. Si, quum in diem mihi deberetur, fraudator praesens solverit, dicendum erit, in eo, quod sensi commodum in repraesentatione, in factum actioni locum fore; nam Praetor fraudem intelligit etiam in tempore fieri. §. 13. Si cui solutum quidem non fuerit, sed in vetus creditum pignus acceperit, hac actione tenebitur, ut est saepissime constitutum. §. 14. Si, quum mulier fraudandorum creditorum consilium iniret, marito suo eidemque debitori in fraudem creditorum acceptum debitum fecerit dotis constituendae causa, locum habet haec actio, et per hanc omnis pecunia, quam maritus debuerat, exigitur, nec mulier de dote habet actionem; neque enim dos in fraudem creditorum constituenda est, et hoc certo certius est, et saepissime constitutum. Exitus autem actionis erit, ut stipulatio, quae accepta facta fuerat, ex integro interponatur. §. 15. Per hanc actionem et ususfructus, et huiusmodi stipulatio: *in annos singulos dena dare spondes?* exigi potest. §. 16. Si debitorem meum et complurium creditorum consecutus essem fugientem, ac secum ferentem pecuniam, et abstulissem ei id, quod mihi debebatur, placet Iuliani sententia dicentis, multum interesse, antequam in possessionem bonorum eius creditores mittantur, hoc factum sit, an postea; si ante, cessare in factum actionem, si postea, huic locum fore. §. 17. Si ex constitutione divi Marci bona sint addicta alicui libertatum conservandarum causa, dicendum erit, actionem cessare; ita enim succedunt, ut rata sint, quae paterfamilias gesserat. §. 18. Annus huius in factum actionis computabitur ex die venditionis bonorum. §. 19. Per hanc actionem res restitui debet cum sua scilicet causa. §. 20. Et fructus, non tantum qui percepti sunt, verum etiam hi, qui percipi potuerunt a fraudatore, veniunt; sed cum aliquo modo, scilicet ut sumtus facti deducantur. Nam arbitrio iudicis non prius cogendus est rem restituere, quam si impensas necessarias consequatur. Idemque erit probandum, et si quos alios sumtus ex voluntate fideiussorum creditorumque fecerit. §. 21. Partum quoque in hanc actionem venire, puto verius esse. §. 22. Praeterea generaliter sciendum est, ex hac actione restitutionem fieri oportere in pristinum statum, sive res fuerint, sive obligationes, ut perinde omnia revocentur, ac si liberatio facta non esset. Propter quod etiam medii temporis commodum, quod quis consequeretur liberatione non facta, praestandum erit, dum usurae non praestentur, si in stipulatum deductae non fuerint, aut si talis contractus fuerit, in quo usurae deberi potuerunt etiam non deductae. §. 23. Si conditionalis fuit obligatio, cum sua conditione, si in diem, cum sua die restauranda est. Si tamen ea erat, cuius dies finitur, potest dici, restitutionem intra id tempus posse postulari, quod tempus supererat obligationi, non utique intra annum. §. 24. Haec actio post annum de eo, quod ad eum pervenit, adversus quem actio movetur, competit; iniquum enim Praetor putavit, in lucro morari eum, qui lucrum sensit ex fraude; idcirco lucrum ei extorquendum putavit. Sive igitur ipse fraudator sit, ad quem pervenit, sive alius quivis, competit actio in id, quod ad eum pervenit, dolove malo eius factum est, quo minus perveniret. §. 25. Haec actio heredi ceterisque successoribus competit, sed et in heredes similesque personas datur.

XI. *Venuleius Saturninus libro VI. Interdictorum.* Cassius actionem introduxit in id, quod ad heredem pervenit.

XII. *Marcellus libro XVIII. Digestorum.* Si pater filiofamilias liberam peculii administrationem dederit, non videtur ei et hoc concessisse, ut in fraudem creditorum alienaret; talem enim alienationem non habet. At si hoc quoque concessit filio pater, ut vel in fraudem creditorum facere possit, videbitur ipse fecisse, et sufficient competentes adversus eum actiones. Etenim filii creditores etiam patris sunt creditores, et cum eo eiusdem generis videlicet habebunt actionem, ut his de peculio praestari necesse sit.

XIII. *Paulus libro LXVIII. ad Edictum.* Illud constat, eum, qui pignus tenet, hac actione non teneri; suo enim iure, et ut pignus, non rei servandae causa possidet.

XIV. *Ulpianus libro VI. Disputationum.* Hac in factum actione non solum dominia revocantur, verum etiam actiones restaurantur. Ea propter competit haec actio et adversus eos, qui res non possident, ut restituant, et adversus eos, quibus actio competit, ut actione cedant. Proinde

si interposuerit quis personam Titii, ut ei fraudator res tradat, actione mandati cedere debet. Ergo et si fraudator pro filia sua dotem dedisset scienti fraudari creditores, filia tenetur, ut cedat actione de dote adversus maritum.

XV. *Iulianus libro XLIX. Digestorum.* Si quis, quum haberet Titium creditorem, et sciret, se solvendo non esse, libertates dederit testamento, deinde dimisso Titio, postea Sempronium creditorem habere coeperit, et eodem testamento manente decesserit, libertates datae ratae esse debent, etsi hereditas solvendo non sit, quia libertates ut rescindantur, utrumque in eorundem persona exigimus, et consilium et eventum, si quidem et creditor, cuius fraudandi consilium initum erat, non fraudatur, et adversus eum, qui fraudatur, consilium initum non est; libertates itaque ratae sunt,

XVI. *Paulus libro V. Responsorum Papiniani.* Nisi priores pecunia posteriorum dimissi probentur.

XVII. *Iulianus libro XLIX. Digestorum.* Omnes debitores, qui in fraudem creditorum liberantur, per hanc actionem revocantur in pristinam obligationem. §. 1. Lucius Titius, quum haberet creditores, libertis suis iisdemque filiis naturalibus universas res suas tradidit. Respondit: quamvis non proponatur consilium fraudandi habuisse, tamen quia creditores habere se scit, et universa bona sua alienavit, intelligendus est fraudandorum creditorum consilium habuisse; ideoque etsi filii eius ignoraverunt, hanc mentem patris sui fuisse, hac actione tenentur. §. 2. Si vir uxori, quum creditores suos fraudare vellet, soluto matrimonio praesentem dotem reddidisset, quam statuto tempore reddere debuit, hac actione mulier tantum praestabit, quanti creditorum intererat, dotem suo tempore reddi; nam Praetor fraudem etiam in tempore fieri intelligit.

XVIII. *Papinianus libro XXVI. Quaestionum.* Si pignus vir uxori vel uxor viro remiserit, verior sententia est nullam fieri donationem existimantium. Quod sine dubio, si in fraudem creditorum fiat, actione utili revocabitur. Idemque est, et si quivis debitor in fraudem creditorum pignus omiserit.

XIX. *Idem libro XI. Responsorum.* Patrem, qui non exspectata morte sua fideicommissum hereditatis maternae filio soluto potestate restituit, omissa ratione Falcidiae, plenam fidem ac debitam pietatem secutus exhibitionis, respondi creditores non fraudasse.

XX. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Debitorem, qui ex senatusconsulto Trebelliano totam hereditatem restituit, placet non videri in fraudem creditorum alienasse portionem, quam retinere potuisset, sed magis fideliter facere.

XXI. *Scaevola libro I. Responsorum.* Debitor in fraudem creditoris cum vicino de finibus pignori dati fundi pactus est. Quaesitum est: an is, qui a creditore emit, de finibus agere possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non idcirco minus agere posse, quod debitor ignorante creditore pactus esset.

XXII. *Idem libro V. Responsorum.* Cum in vetus creditum unus creditor pignora accepisset, quaero, an in fraudem ceterorum creditorum factum nullius momenti esset? Respondit: creditorem non idcirco prohibendum a persecutione pignorum, quod in vetus creditum, ut obligaretur, pactus esset, nisi id in fraudem ceterorum creditorum factum sit, et sic via iuris occurrat, qua creditorum fraudes rescindi solent.

XXIII. *Idem libro XXXII. Digestorum.* Primo gradu scripti heredes, quum animadverterent bona defuncti vix ad quartam partem aeris alieni sufficere, famae defuncti conservandae gratia et consensu creditorum, auctoritate Praesidis provinciae, secundum constitutionem ea conditione adierunt hereditatem, ut creditoribus duntaxat partem praestarent. Quaesitum est: an manumissi testamento et libertates, et alimenta consequi possint? Respondit: libertates quidem, si in fraudem creditorum datae non essent, competere, legata vero, si solvendo hereditas non esset, non deberi.

XXIV. *Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Pupillus patri heres exstitit, et uni creditorum solvit; mox abstinuit hereditate paterna; bona patris veneunt. An id, quod accepit creditor, revocandum sit, ne melioris conditionis sit, quam ceteri creditores? Distinguimus, an per gratificationem acceperit, an non, ut, si per gratificationem tutorum, revocetur ad eandem portionem, quam ceteri creditores fuerint laturi; sin vero iuste exegerit, ceteri creditores neglexerint exactionem, interea res deterior facta sit vel mortalitate, vel subductis rebus mobilibus, vel rebus soli ad irritum perductis, id, quod acceperit creditor, revocari nullo pacto potest, quoniam alii creditores suae negligentiae expensum ferre debeant. Quid ergo, si, quum in eo esset, ut bona debitoris mei venirent, solverit mihi pecuniam? an actione revocari ea possit a me? Et distinguendum est, is obtulerit mihi, an ego illi extorserim invito, ut, si extorserim invito, revocetur, si non extorserim, non revocetur. Sed vigilavi; meliorem meam conditionem feci; ius civile vigilantibus scriptum est, ideo quoque non revocatur id, quod percepi.

XXV. *Venuleius libro VI. Interdictorum.* Si fraudator fideiussori suo scienti acceptum tulerit, si et reus non ignoraverit, uterque tenebitur, si minus, is, qui scierit. Si tamen ille, cui acceptum factum est, solvendo non sit, videndum est, an in reum, etiam si ignoraverit, actio danda sit? quia ex donatione capit. Contra si reo sciente accepto latum sit, fideiussor quoque, si et ipse scierit, tenebitur; si vero ignoraverit, numquid non aeque actio in eum dari debeat? quoniam magis detrimentum non patiatur, quam lucrum faciat. In duobus autem reis par utriusque causa est. §. 1. Si a socero fraudatore sciens gener accepit dotem, tenebitur hac actione; et si restituerit eam, desinit dotem habere; nec quidquam emancipatae divortio facto restituturum, Labeo ait, quia haec actio rei restituendae gratia, non poenae nomine daretur; ideoque absolvi solet reus, si restituerit. Sed si prius, quam creditores cum eo experirentur, reddiderit filiae dotem, iudicio dotis nomine conventus nihilo minus eum hac actione teneri, Labeo ait, nec ullum regressum habiturum ad mulierem. Sin vero sine iudice, videndum, an ulla repetitio competat ei? Quodsi is ignoraverit, filia autem scierit, tenebitur filia. Si vero uterque scierit, uterque tenebitur. At si neuter scierit, quidam existimant, nihilo minus in filiam dandam actionem, quia intelligitur quasi ex donatione aliquid ad eam pervenisse, aut certe cavere eam debere, quod consecuta fuerit, se restituturam. In maritum autem, qui ignoravit, non dandam actionem, non magis, quam in creditorem, qui a fraudatore, quod ei deberetur, accepit, quum is indotatam uxorem ducturus non fuerit. §. 2. Item si extraneus filiaefamiliae nomine fraudandi causa dotem dederit, tenebitur maritus, si scierit; aeque mulier; nec minus et pater, si non ignoraverit, ita ut caveat, si ad se dos pervenerit, restitui eam. §. 3. Si procurator ignorante domino, quum sciret, debitorem eius fraudandi cepisse consilium, iussit servo ab eo accipere, hac actione ipse tenebitur, non dominus. §. 4. Non solum autem ipsam rem alienatam restitui oportet, sed et fructus, qui alienationis tempore terrae cohaerent, quia in bonis fraudatoris fuerunt, item eos, qui post inchoatum iudicium recepti sunt; medio autem tempore perceptos in restitutionem non venire; item partum ancillae per fraudem alienatae medio tempore editum in restitutionem non venire, quia in bonis non fuerit. §. 5. Proculus ait: si mulier post alienationem conceperit, et antequam ageretur, pepererit, nullam esse dubitationem, quin partus restitui non debeat; si vero, quum alienaretur, praegnans fuerit, posse dici, partum quoque restitui oportere. §. 6. Fructus autem fundo cohaesisse, non satis intelligere se, Labeo ait, utrum duntaxat, qui maturi, an etiam qui immaturi fuerint, Praetor significet? ceterum etiam si de his senserit, qui maturi fuerint, nihilo magis possessionem restitui oportere; nam cum fundus alienaretur, quod ad eum fructusque eius attineret, unam quandam rem fuisse, id est fundum, cuius omnis generis alienationem fructus sequantur; nec eum, qui tempore hiberno habuerit fundum centum, si sub tempus messis vindemiaeve fructus eius vendere possit decem, idcirco duas res, id est fundum centum, et fructus decem eum habere intelligendum, sed unam, id est fundum centum, sicut is quoque unam rem haberet, qui separatim solum aedium vendere possit. §. 7. Haec actio etiam in ipsum fraudatorem datur, licet Mela non putabat in fraudatorem eam dandam, quia nulla actio in eum ex ante gesto post bonorum venditionem daretur, et iniquum esset, actionem dari in eum, cui bona ablata essent. Si vero quaedam deperdidisset sic, ut nulla ratione recuperari possent, nihilominus actio in eum dabitur, et Praetor non tam emolumentum actionis intueri videtur in eo, qui exutus est bonis, quam poenam.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

TIT. I.
DE INTERDICTIS SIVE EXTRAORDINARIIS ACTIONIBUS, QUAE PRO HIS COMPETUNT.

I. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Videamus, de quibus rebus interdicta competunt. Et sciendum est, interdicta aut de divinis rebus, aut de humanis competere. De divinis, ut de locis sacris vel de locis religiosis. De rebus hominum interdicta redduntur aut de his, quae sunt alicuius, aut de his, quae nullius sunt. Quae sunt nullius, hae sunt liberae personae, de quibus exhibendis et ducendis interdicta competunt. Quae sunt alicuius, haec sunt aut publica, aut singulorum. Publica sunt de locis publicis, de viis, deque fluminibus publicis. Quae autem singulorum sunt, aut ad universitatem pertinent, ut interdictum quorum bonorum, aut ad singulares res, ut est interdictum uti possidetis, de itinere actuque. §. 1. Interdictorum autem tres species sunt: exhibitoria, prohibitoria, restitutoria; sunt tamen quaedam interdicta et mixta, quae et prohibitoria sunt, et exhibitoria. §. 2. Interdictorum quaedam in praesens, quaedam in praeteritum referuntur; in praesens, ut uti possidetis, in praeteritum, ut de itinere actuque, et de aqua aestiva. §. 3. Interdicta omnia, licet in rem videantur concepta, vi tamen ipsa personalia sunt. §. 4. Interdictorum quaedam annalia sunt, quaedam perpetua.

II. *Paulus libro LXIII. ad Edictum.* Interdictorum quaedam duplicia sunt, quaedam simplicia. Duplicia dicuntur, ut uti possidetis. Simplicia sunt ea, veluti exhibitoria, et restitutoria, item prohibitoria de arboribus caedendis, et de itinere actuque. §. 1. Interdicta autem competunt vel hominum causa, vel divini iuris, aut de religione, sicut est ne quid in loco sacro fiat, vel quod factum est restituatur, et de mortuo inferendo, vel sepulcro aedificando. Hominum causa competunt vel ad publicam utilitatem pertinentia, vel sui iuris tuendi causa, vel officii tuendi causa, vel rei familiaris. Publicae utilitatis causa competit interdictum, ut via publica uti liceat et flumine publico, et ne quid fiat in via publica; iuris sui tuendi causa, de liberis exhibendis, item de liberto exhibendo; officii causa, de homine libero exhibendo. Reliqua interdicta rei familiaris causa dantur. §. 2. Quaedam interdicta rei persecutionem continent, veluti de itinere actuque privato; nam proprietatis causam continet hoc interdictum. Sed et illa interdicta, quae de locis sacris et de religiosis proponuntur, veluti proprietatis causam continent; item illa de liberis exhibendis, quae sui iuris tuendi causa diximus competere, ut non sit mirum, si, quae interdicta ad rem familiarem pertinent, proprietatis, non possessionis causam habeant. §. 3. Haec autem interdicta, quae ad rem familiarem spectant, aut adipiscendae sunt possessionis, aut recuperandae, aut retinendae. Adipiscendae possessionis sunt interdicta, quae competunt his, qui ante non sunt nacti possessionem. Sunt autem interdicta adipiscendae possessionis quorum bonorum. Salvianum quoque interdictum, quod est de pignoribus, ex hoc genere est, et quo itinere venditor usus est, quo minus emtor utatur, vim fieri veto. Recuperandae possessionis causa interdicta proponuntur sub rubrica unde vi; aliqua enim sub hoc titulo interdicta sunt. Retinendae possessionis sunt interdicta uti possidetis. Sunt etiam interdicta, ut diximus, duplicia, tam recuperandae, quam adipiscendae possessionis.

III. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* In interdictis exinde ratio habetur fructuum, ex quo edita sunt, non retro.

IV. *Paulus libro LXVII. ad Edictum.* Ex quibus causis annua interdicta sunt, ex his de eo, quod ad eum, cum quo agitur, pervenit, post annum iudicium dandum, Sabinus respondit.

V. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Interdicta noxalia ea sunt, quae ob delictum eorum, quos in potestate habemus, dantur, veluti cum vi deiecerunt, aut vi aut clam opus fecerunt. Sed officio iudicis continetur, ut dominum sua impensa opus restituentem absolvat, patientiam tollendo operi praestantem noxae dedere iubeat et absolvat, si non dedat, quantum impensae in tollendo opere erogatum sit tanti condemnet, si neque patientiam praestet, neque ipse tollat, quum possit, in tantum condemnet, in quantum iudex aestimaverit, atque si ipse fecisset.

TIT. II.
QUORUM BONORUM.

I. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Ait Praetor: QUORUM BONORUM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA EST, QUOD DE HIS BONIS PRO HEREDE AUT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE, SI NIHIL USUCAPTUM ESSET, QUOD QUIDEM DOLO MALO FECISTI, UTI DESINERES POSSIDERE, ID ILLI RESTITUAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est, et ad universitatem bonorum, non ad singulas res pertinet, et appellatur quorum bonorum, et est adipiscendae possessionis universorum bonorum.

II. *Paulus libro XX. ad Edictum.* Interdicto quorum bonorum debitores hereditarii non tenentur, sed tantum corporum possessores.

TIT. III.
QUOD LEGATORUM.

I. *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Hoc interdictum vulgo quod legatorum appellatur. §. 1. Est autem et ipsum adipiscendae possessionis. §. 2. Et continet hanc causam, ut, quod quis legatorum nomine non ex voluntate heredis occupavit, id restituat heredi. Etenim aequissimum Praetori visum est, unumquemque non sibi ipsum ius dicere occupatis legatis, sed ab herede petere. Redigit igitur ad heredes per hoc interdictum ea, quae legatorum nomine possidentur, ut perinde legatarii possint eum convenire. §. 3. Hoc interdictum et heredem heredis bonorumque possessoris habere, propter utilitatem huius edicti dicendum est, nec non ceteros quoque successores. §. 4 Quia autem nonnunquam incertum est, utrum quis pro legato, an pro herede vel pro possessore possideat, bellissime Arrianus scribit, hereditatis petitionem instituendam, et hoc interdictum reddendum, ut, sive quis pro herede vel pro possessore possideat, petitione hereditatis teneatur, sive pro legato possideat, hoc interdicto teneatur, quemadmodum solemus facere, quoties incertum est, quae potius actio teneat; nam duas dictamus, protestati ex altera nos velle consequi, quod nos contingat. §. 5. Si quis ex mortis causa donatione possideat, utique cessabit hoc interdictum, quia portio legis Falcidiae apud heredem ipso iure remanet, etsi corporaliter res in solidum translatae sunt. §. 6. Qui vero ex causa praeceptionis possidet, utique tenetur hoc interdicto, sed pro ea scilicet parte, quam iure legati habet, non etiam pro ea, quam quasi heres habet. Idemque erit dicendum, et si alio genere legati uni ex heredibus legatum sit; nam et hic dicendum est, pro ea parte, qua heres est, cessare interdictum. §. 7. Quod ait Praetor: AUT DOLO DESIIT POSSIDERE, sic accipere debemus: desiit facultatem habere restituendi. §. 8. Unde est quaesitum: si ususfructus vel usus fuerit alicui relictus, eumque occupaverit, an hoc interdicto restituere sit compellendus? Movet, quod neque ususfructus, neque usus possidetur. Sed magis tenetur; potest tamen defendi, competere interdictum. Idem dicendum est et in servitute relicta. §. 9. Quaesitum est: si quis legatorum servandorum causa missus sit in possessionem, an hoc interdicto teneatur ad restitutionem? Movet illud primum, quod non possidet is, qui missus est in possessionem legatorum causa, sed potius custodit, deinde quod Praetorem habet huius rei auctorem. Tutius tamen erit dicendum, hoc interdictum competere, maxime si satisdatum sit iam legatorum nomine, nec recedat; hic enim etiam possidere videtur. §. 10. Legatorum nomine non tantum ipsum possidere dicimus, cui legatum est, verum heredem quoque eius ceterosque successores. §. 11

Quod ait Praetor: VOLUNTATE EIUS, AD QUEM EA RES PERTINET, ita erit interpretandum, ut, si post aditam hereditatem vel bonorum possessionem agnitam voluntas accommodata est legatario, ut possideret, interdictum cesset. Quodsi ante aditam hereditatem bonorumve possessionem agnitam hoc factum est, rectius dicetur, eam voluntatem non nocere debere. §. 12. Si duae res legatae sint, altera ex voluntate occupata, altera non ex voluntate, eveniet, ut altera revocari possit, altera non. Idemque erit probandum et in una re, cuius pars ex voluntate, altera pars non ex voluntate occupata est; nam pars sola per interdictum auferetur. §. 13. Illud tenendum, sive a te, sive ab eo, in cuius locum successisti, possideri aliquid coeptum est, interdicto huic locum fore. In locum successisse accipimus, sive per universitatem, sive in rem sit successum. §. 14. Prodest autem possedisse, quoties voluntate eius, ad quem ea res pertinet, possideri coeptum est. Sed et si postea voluntas accessit eius, ad quem ea res pertinebat, tamen prodesse possessori debere. Unde si quis coepit quidem ex voluntate eius, ad quem ea res pertinet, possidere, postea vero voluntas non perseverat, nihil nocet, quia semel possideri coepit ex voluntate. §. 15. Si alter ex heredibus iisve, ad quos ea res pertinet, voluerit rem a legatario possideri, alter non, ei, qui noluit, interdictum competet, ei, qui voluit, non competere, palam est. §. 16. Quod ait Praetor: NISI SATISDATUM SIT, accipere debemus, si perseveret satisdatum, scilicet ut, si non perseveret cautum, mittatur in possessionem legatorum servandorum causa. §. 17. Satisdatum sic arbitror, si sic satisdatum sit, ut legatario vel ipso iure acquisita sit idonea cautio, vel per mandati actionem acquiri possit, et tunc interdicto locum fore. §. 18. Si quarundam rerum nomine satisdatum sit, quarundam non sit satisdatum, earum rerum nomine sine impedimento agi poterit, de quibus satisdatum est, ceterarum non poterit.

II. *Paulus libro LXIII. ad Edictum.* Diversum est, si postea pars legato accreverit; nam hoc nomine tenentur fideiussores in totum. §. 1. Quod ait Praetor: SI PER BONORUM POSSESSIONEM NON STAT, UT SATISDETUR, sic accipimus, si paratus sit satisdare. Non ergo offerre debet satisdationem, sed petenti satis moram non facere. §. 2. Ex hoc interdicto, qui non restituit, in id, quod interest, debet condemnari. §. 3. Si legatarius repromissione contentus fuit, dandum est interdictum. Idem dicendum est, si legatarius pignoribus voluit sibi caveri. §. 4. Si per legatarium factum sit, quo minus satisdetur, licet cautum non sit, tenetur interdicto. Sed si forte factum sit per legatarium, quo minus satisdetur, eo autem tempore, quo editur interdictum, satis accipere paratus sit, non competit interdictum, nisi satisdatum sit. Item si per bonorum possessorem stetit, quo minus satisdaret, sed modo paratus est cavere, tenet interdictum. Illud enim tempus inspicitur, quo interdictum editur.

TIT. IV.
NE VIS FIAT EI, QUI IN POSSESSIONEM MISSUS ERIT.

I. *Ulpianus libro LXXII. ad Edictum.* Ait Praetor: SI QUIS DOLO MALO FECERIT, QUO MINUS QUIS PERMISSU MEO, EIUSVE, CUIUS DE EA RE IURISDICTIO FUERIT, IN POSSESSIONE BONORUM SIT, IN EUM IN FACTUM IUDICIUM, QUANTI EA RES FUIT, OB QUAM IN POSSESSIONEM MISSUS ERIT, DABO. §. 1. Hoc edictum summa providentia Praetor proposuit; frustra enim in possessionem mitteret rei servandae causa, nisi missos tueretur, et prohibentes venire in possessionem coërceret. §. 2. Est autem generale hoc edictum; pertinet enim ad omnes, qui in possessionem a Praetore missi sunt; convenit enim Praetori, omnes, quos ipse in possessionem misit, tueri. Sed sive rei servandae causa, sive legatorum aut ventris nomine in possessionem missi fuerint, habent ex hoc edicto in factum actionem, sive dominus, sive alter prohibuerit. §. 3. Haec actio non tantum eum tenet, qui prohibuit quem venire in possessionem, sed etiam eum, a quo quis de possessione pulsus est, quum venisset in possessionem, nec exigitur, ut vi fecerit, qui prohibuit. §. 4. Si quis ideo possessione arcuerit, quia rem suam putabat, vel sibi nexam, vel certe non esse debitoris, consequens est, ut hoc edicto non teneatur. §. 5. Haec verba: *quanti ea res erit, ob quam in possessionem missus erit,* continent utilitatem creditoris, ut, quantum eius interest possessionem habere, in tantum qui prohibuit condemnetur. Proinde si ob falsum creditum vel ob falsam petitionem missus est in possessionem, vel si exceptione summoveri potuit, nihil ei debet prodesse hoc edictum, quia propter nullam causam in possessionem missus est. §. 6. Hoc edicto neque pupillum, neque furiosum teneri constat, quia affectu carent. Sed pupillum eum debemus accipere, qui doli capax non est; ceterum si iam doli capax sit, contra erit dicendum. Ergo et si tutor dolo fecerit, in pupillum dabimus actionem, si modo solvendo sit tutor. Sed et ipsum tutorem posse conveniri, Iulianus scribit. §. 7. Si domini vel patris voluntate prohibitus quis sit a possessione, in ipsos dabitur actio, quasi qui per alios hoc fecerint. §. 8. Hanc actionem, excepta legatorum missione, intra annum competere, et non postea, sciendum est, quum sit poenalis. Nec in heredes similesque personas dabitur, nisi in id, quod ad eas pervenit. Sed heredi similibusque personis dabitur. At cum prohibitus quis est legatorum vel fideicommissorum causa possessionem adipisci, tunc actio et perpetua est, et in heredem dabitur, quia est in potestate successorum, evitare interdictum satisdatione oblata.

II. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Suo quis, an alieno nomine prohibitus sit, nihil interest; haec enim verba: *quanti ea res est,* referenda sunt ad personam domini. §. 1. Item tam is tenetur, qui suo nomine, quam qui alieno nomine prohibuit.

III. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Si quis missus fuerit in possessionem fideicommissi servandi causa, et non admittatur, potestate eius inducendus est in possessionem, qui eum misit; at si quis volet uti interdicto, consequens erit dicere, interdictum locum habere. Sed melius erit dicere, extra ordinem ipsos iure suae potestatis exsequi oportere decretum suum, nonnunquam etiam per manum militarem. §. 1. Constitutum est ab Antonino, ut etiam in bona heredis quis admittatur certis modis. Si quis igitur in his bonis non admittatur, dicendum est, actionem hanc utilem competere; ceterum poterit uti et extraordinaria executione. §. 2. Cum Praetor ventrem in possessionem mittit, et hoc interdictum prohibitorium et restitutorium est. Sed si mulier velit in factum actione uti, ad exemplum creditorum magis, quam interdicto posse eam experiri, sciendum est. §. 3. Si mulier dicatur calumniae causa in possessionem venisse, quod non sit praegnans, vel non ex eo praegnans, vel si de statu mulieris aliquid dicatur, ex epistola divi Hadriani ad exemplum praesumtionis Carboniani edicti ventri Praetor pollicetur possessionem.

IV. *Idem libro LXIX. ad Edictum.* Per interdictum etiam ei subvenit Praetor, qui damni infecti ab eo in possessionem missus est, ne ei vis fiat. §. 1. Poena autem eius, qui non promittit, vel satis non dat, haec est, ut in possessionem mittatur adversarius. Sive ergo promittat, sive per eum non fiat, quo minus promittat, non tenebit interdictum, repulso per exceptionem eo, qui experitur. §. 2. Praetor in eum, qui neque cavit, neque possidere passus est eum, qui missus est, iudicium pollicetur in tantum, quantum praestare eum oporteret, si de ea re cautum fuisset. §. 3. Sed et ex alia causa hoc iudicium proposuit, si eo tempore, quo in possessionem mitti desiderabat, Praetoris adeundi potestas non fuerit, scilicet ut, si, quum potestas Praetoris adeundi non esset, damnum interim datum est, haberet iudicium, qui damnum passus est. §. 4. Item subiectum, si ex alia causa in possessionem missus prohibitus esse dicatur, habere in factum actionem.

TIT. V.
DE TABULIS EXHIBENDIS.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUAS TABULAS LUCIUS TITIUS AD CAUSAM TESTAMENTI SUI PERTINENTES RELIQUISSE DICETUR, SI HAE PENES TE SUNT, AUT DOLO MALO TUO FACTUM EST, UT DESINERENT ESSE, ITA EAS ILLI EXHIBEAS. ITEM SI LIBELLUS ALIUDVE QUID RELICTUM ESSE DICETUR, DECRETO COMPREHENDAM. §. 1. Si quis forte confiteatur, penes se esse testamentum, iubendus est exhibere, et tempus ei dandum est, ut exhibeat, si non potest in praesentiarum exhibere. Sed si neget, se exhibere posse vel oportere, interdictum hoc competit. §. 2. Hoc interdictum pertinet non tantum ad testa

menti tabulas, verum ad omnia, quae ad causam testamenti pertinent; utputa et ad codicillos pertinet. §. 3. Sive autem valet testamentum, sive non, vel quod ab initio inutiliter factum est, sive ruptum, vel in quo alio vitio sit, sed etiam si falsum esse dicatur, vel ab eo factum, qui testamenti factionem non habuerit, dicendum est, interdictum valere. §. 4. Sive supremae tabulae sint, sive non sint, sed priores, dicendum, interdictum hoc locum habere. §. 5. Itaque dicendum est, ad omnem omnino scripturam testamenti, sive perfectam, sive imperfectam, interdictum hoc pertinere. §. 6. Proinde et si plures tabulae sint testamenti eius, quia saepius fecerat, dicendum est, interdicto locum fore; est enim, quod ad causam testamenti pertineat, quidquid quoque tempore factum exhiberi debeat. §. 7. Sed et si de statu disceptetur, si testator filiusfamilias vel servus hoc fecisse dicatur, et hoc exhibebitur. §. 8. Item si filiusfamilias fecerit testamentum, qui de castrensi peculio testabatur, habet locum interdictum. §. 9. Idem est, et si is, qui testamentum fecit, apud hostes decessit. §. 10. Hoc interdictum ad vivi tabulas non pertinet, quia verba Praetoris *reliquerit* fecerunt mentionem. §. 11. Sed et si deletum sine dolo sit testamentum,

II. *Paulus libro LXIV. ad Edictum.* Vel totum, vel pars eius,

III. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Locum habet hoc interdictum. §. 1. Si tabulae in pluribus codicibus scriptae sint, omnes interdicto isto continentur, quia unum testamentum est. §. 2. Si tabulae testamenti apud aliquem depositae sint a Titio, hoc interdicto agendum est et cum eo, qui detinet, et cum eo, qui deposuit. §. 3. Proinde et si custodiam tabularum aedituus vel tabularius susceperit, dicendum est, teneri eum interdicto. §. 4. Si penes servum tabulae fuerint, dominus interdicto tenebitur. §. 5. Si ipse testator, dum vivit, tabulas suas esse dicat, et exhiberi desideret, interdictum hoc locum non habebit, sed ad exhibendum erit agendum, ut exhibitas vindicet. Quod in omnibus, qui corpora sua esse dicunt instrumentorum, probandum est. §. 6. Si quis dolo malo fecerit, quo minus penes eum tabulae essent, nihilo minus hoc interdicto tenebitur. Nec praeiudicatur aliquid legi Corneliae testamentariae, quasi dolo malo testamentum suppresserit; nemo enim ideo impune retinet tabulas, quod maius facinus admisit, quum exhibitis tabulis admissum eius magis manifestetur; et posse aliquem dolo malo facere, ut in eam legem non incidat, utputa si neque amoverit neque celaverit tabulas, sed idcirco alii tradiderit, ne eas interdicenti exhiberet, hoc est si non supprimendi animo vel consilio fecit, sed ne huic exhiberet. §. 7. Hoc interdictum exhibitorium est. §. 8. Quid sit exhibere? videamus. Exhibere hoc est: materiae ipsius apprehendendae copiam facere. §. 9. Exhibere autem apud Praetorem oportet, ut ex auctoritate eius signatores admoniti veniant ad recognoscenda signa; et si forte non obtemperent testes, Labeo scribit, coërceri eos a Praetore debere. §. 10. Solent autem exhiberi tabulas desiderare omnes omnino, qui quid in testamento adscriptum habent. §. 11. Condemnatio autem huius iudicii quanti interfuit aestimari debet. §. 12. Quare si heres scriptus hoc interdicto experiatur, ad hereditatem referenda est aestimatio. §. 13. Et si legatum sit, tantum venit in aestimationem, quantum sit in legato. §. 14. Et si sub conditione legatum sit, quasi conditione exsistente, sic aestimandum est; nec compelli debebit ad cavendum, ut se restituturum caveat, quidquid consecutus est, si conditio defecerit, quia poena contumaciae praestatur ab eo, qui non exhibet. §. 15. Inde quaeritur: si hinc consecutus aestimationem legatarius postea legatum petat, an sit audiendus? Et putem, si heres idem praestiterit, exceptione doli repellendum; si alius, repelli non oportere. Ideo et si heres sit, qui interdicto usus aestimationem consecutus est, eadem est distinctio. §. 16. Interdictum hoc et post annum competere constat. §. 17. Sed et heredi ceterisque successoribus competit.

IV. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Si sint tabulae apud pupillum, et dolo tutoris desierint esse, in ipsum tutorem competit interdictum; aequum enim est, ipsum ex delicto suo teneri, non pupillum.

V. *Iavolenus libro XIII. ex Cassio.* De tabulis proferendis interdictum competere non oportet, si hereditatis controversia ex his pendet, aut si ad publicam quaestionem pertinent. Itaque in aede sacra interim deponendae sunt, aut apud virum idoneum.

TIT. VI.

NE QUID IN LOCO SACRO FIAT.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Ait Praetor: IN LOCO SACRO FACERE, INVE EUM IMMITTERE QUID VETO. §. 1. Hoc interdictum de sacro loco, non de sacrario competit. §. 2. Quod ait Praetor, ne quid in loco sacro fiat, non ad hoc pertinet, quod ornamenti causa fit, sed quod deformitatis vel incommodi. §. 3. Sed et cura aedium locorumque sacrorum mandata est his, qui aedes sacras curant.

II. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* In muris, itemque portis, et aliis sanctis locis aliquid facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur, non permittitur.

III. *Paulus libro V. Sententiarum.* Neque muri, neque portae habitari sine permissu principis propter fortuita incendia possunt.

TIT. VII.

DE LOCIS ET ITINERIBUS PUBLICIS.

I. *Pomponius libro XXX. ad Sabinum.* Cuilibet in publicum petere permittendum est id, quod ad usum omnium pertineat, veluti vias publicas, itinera publica, et ideo quolibet postulante de his interdicitur.

II. *Ulpianus libro XLVIII. Digestorum.* Nemini licet in via publica monumentum exstruere.

III. *Idem libro XXXIII. ad Sabinum.* Viae vicinales, quae ex agris privatorum collatis factae sunt, quarum memoria non exstat, publicarum viarum numero sunt. §. 1. Sed inter eas et ceteras vias militares hoc interest, quod viae militares exitum ad mare, aut in urbes, aut ad flumina publica, aut ad aliam viam militarem habent; harum autem vicinalium viarum dissimilis conditio est; nam pars earum in militares vias exitum habent, pars sine ullo exitu intermoriuntur.

TIT. VIII.

NE QUID IN LOCO PUBLICO VEL ITINERE FIAT.

I. *Paulus libro LXIV. ad Edictum.* In loco publico Praetor prohibet aedificare, et interdictum proponit.

II. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: NE QUID IN LOCO PUBLICO FACIAS, INVE EUM LOCUM IMMITTAS, QUA EX RE QUID ILLI DAMNI DETUR, PRAETERQUAM QUOD LEGE, SENATUSCONSULTO, EDICTO, DECRETOVE PRINCIPUM TIBI CONCESSUM EST, DE EO, QUOD FACTUM ERIT, INTERDICTUM DABO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est. §. 2. Et tam publicis utilitatibus, quam privatorum per hoc prospicitur. Loca enim publica utique privatorum usibus deserviunt, iure scilicet civitatis, non quasi propria cuiusque, et tantum iuris habemus ad obtinendum, quantum quilibet ex populo ad prohibendum habet. Propter quod si quod forte opus in publico fiet, quod ad privati damnum redundet, prohibitorio interdicto potest conveniri, propterque eam rem hoc interdictum propositum est. §. 3. Publici loci appellatio quemadmodum accipiatur, Labeo definit, ut et ad areas, et ad insulas, et ad agros, et ad vias publicas, itineraque publica pertineat. §. 4. Hoc interdictum ad ea loca, quae sunt in fisci patrimonio, non puto pertinere; in his enim neque facere quidquam, neque prohibere privatus potest; res enim fiscales quasi propriae et privatae principis sunt. Igitur si quis in his aliquid faciat, nequaquam hoc interdictum locum habebit; sed si forte de his sit controversia, praefecti eorum iudices sunt. §. 5. Ad ea igitur loca hoc interdictum pertinet, quae publico usui destinata sunt, ut, si quid illic fieret, quod privato noceret, Praetor intercederet interdicto suo. §. 6. Quum quidam velum in moeniano immissum haberet, quod vicini luminibus officiebat, utile interdictum competiit, *ne quid in publico immittas, qua ex re luminibus Caii Seii officias*. §. 7. Si quis id, quod in publico loco positum habuit, reficere velit, huic interdicto locum esse, Aristo ait, ad prohibendum eum reficere. §. 8. Adversus eum, qui molem in mare proiecit, interdictum utile competit ei, cui forte haec res nocitura sit. Si autem nemo damnum sentit, tuendus est is, qui in litore aedificat, vel molem in mare iacit. §. 9. Si quis in mari piscari aut navi-

gare prohibeatur, non habebit interdictum, quemadmodum nec is, qui in campo publico ludere, vel in publico balineo lavare, aut in theatro spectare arceatur, sed in omnibus his casibus iniuriarum actione utendum est. §. 10. Merito ait Praetor: *qua ex re quid illi damni detur*; nam quotiescunque aliquid in publico fieri permittitur, ita oportet permitti, ut sine iniuria cuiusquam fiat; et ita solet princeps, quoties aliquid novi operis instituendum petitur, permittere. §. 11. Damnum autem pati videtur, qui commodum amittit, quod ex publico consequebatur, qualequale sit. §. 12. Proinde si cui prospectus, si cui aditus sit deterior aut angustior, interdicto opus est. §. 13. Si quid in loco publico aedificavero, ut ea, quae ex meo ad te nullo iure defluebant, desinant fluere, interdicto me non teneri, Labeo putat. §. 14. Plane si aedificium hoc effecerit, ut minus luminis insula tua habeat, interdictum hoc competit. §. 15. Idem ait: si in publico aedificem, deinde hoc aedificium ei obstet, quod tu in publico aedificaveras, cessare hoc interdictum, quum tu quoque illicite aedificaveris, nisi forte tu iure tibi concesso aedificaveras. §. 16. Si quis a principe simpliciter impetraverit, ut in publico loco aedificet, non est credendum sic aedificare, ut cum incommodo alicuius id fiat, neque sic conceditur, nisi forte quis hoc impetraverit. §. 17. Si quis nemine prohibente in publico aedificaverit, non esse eum cogendum tollere, ne ruinis urbs deformetur, quia prohibitorium est interdictum, non restitutorium. Si tamen obstet id aedificium publico usui, utique is, qui operibus publicis procurat, debebit id deponere, aut si non obstet, solarium ei imponere; vectigal enim hoc sic appellatur solarium, ex eo, quod pro solo pendatur. §. 18. Si tamen adhuc nullum opus factum fuerit, officio iudicis continetur, uti caveatur non fieri, et ea omnia etiam in persona heredum ceterorumque successorum erunt cavenda. §. 19. Locorum sacrorum diversa causa est; in loco enim sacro non solum facere vetamur, sed et factum restituere iubemur; hoc propter religionem. §. 20. Ait Praetor: IN VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO FACERE, IMMITTERE QUID, QUO EA VIA IDVE ITER DETERIUS SIT, FIAT, VETO. §. 21. Viam publicam eam dicimus, cuius etiam solum publicum est; non enim sicuti in privata via, ita et in publica accipimus. Viae privatae solum alienum est, ius tantum eundi et agendi nobis competit; viae autem publicae solum publicum est, relictum ad directum certis finibus latitudinis ab eo, qui ius publicandi habuit, ut ea publice iretur, commearetur. §. 22. Viarum quaedam publicae sunt, quaedam privatae, quaedam vicinales. Publicas vias dicimus, quas Graeci βασιλικάς, nostri praetorias, alii consulares vias appellant. Privatae sunt, quas agrarias quidam dicunt. Vicinales sunt viae, quae in vicis sunt, vel quae in vicos ducunt. Has quoque publicas esse quidam dicunt; quod ita verum est, si non ex collatione privatorum hoc iter constitutum est; aliter, atque si ex collatione privatorum reficiatur; nam si ex collatione privatorum reficiatur, non utique privata est; refectio enim idcirco de communi fit, quia usum utilitatemque communem habet. §. 23. Privatae viae dupliciter accipi possunt, vel hae, quae sunt in agris, quibus imposita est servitus, ut ad agrum alterius ducant, vel hae, quae ad agros ducunt, per quas omnibus permeare liceat, in quas exitur de via consulari, et sic post illam excipit via, vel iter, vel actus ad villam ducens. Has ergo, quae post consularem excipiunt in villas vel in alias colonias ducentes, putem etiam ipsas publicas esse. §. 24. Hoc interdictum tantum ad vias rusticas pertinet, ad urbicas vero non; harum enim cura pertinet ad magistratus. §. 25. Si viae publicae exemtus commeatus sit, vel via coarctata, interveniunt magistratus. §. 26. Si quis cloacam in viam publicam immitteret, exque ea re minus habilis via per cloacam fieret, teneri eum, Labeo scribit; immisisse enim eum videri §. 27. Proinde et si fossam quis in fundo suo fecerit, ut ibi aqua collecta in viam decurrat, hoc interdicto tenebitur; immissum enim habere etiam hunc videri. §. 28. Idem Labeo scribit: si quis in suo ita aedificaverit, ut aqua in via collecta restagnet, non teneri eum interdicto, quia non immittat aquam, sed non recipiat. Nerva autem melius scribit: utrumque teneri. Plane si fundus viam publicam contingat, et ex eo aqua derivata deteriorem viam faciat, quae tamen aqua ex vicini fundo in tuum veniat, si quidem necesse habeas eam aquam recipere, interdictum locum habebit adversus vicinum tuum; si autem necesse non sit, non teneri vicinum tuum, te tamen teneri; cum enim videri factum habere, qui usum eius aquae habeat. Idem Nerva scribit: si tecum interdicto agatur, nihil ultra te facere cogendum, quam ut arbitratu eius, qui tecum experitur, cum vicino experiaris; ceterum aliter observantibus futurum, ut tenearis, etiam si iam bona fide cum vicino egeris, neque per te stet, quo minus arbitratu actoris cum vicino experiaris. §. 29. Idem ait: si odore soli locus pestilentiosus fiat, non esse ab re, de ea re interdicto uti. §. 30. Hoc interdictum etiam ad ea, quae pascuntur in via publica itinereve publico, et deteriorem faciant viam, locum habet. §. 31. Deinde ait Praetor: *quo ea via idque iter deterius sit, fiat.* Hoc, sive statim deterior via sit, sive postea; ad hoc enim pertinent haec verba: *sit, fiat.* Etenim quaedam sunt talia, ut statim facto suo noceant, quaedam talia, ut in praesentiarum quidem nihil noceant, in futurum autem nocere debeant. §. 32. Deteriorem autem viam fieri sic accipiendum est, si usus eius ad commeandum corrumpatur, hoc est ad eundum vel agendum, ut quum plana fuerit, clivosa fiat, vel ex molli aspera, aut angustior ex latiore, aut palustris ex sicca. §. 33. Scio tractatum, an permittendum sit specus et pontem per viam publicam facere? Et plerique probant, interdicto eum teneri; non enim oportere eum deteriorem viam facere. §. 34. Hoc interdictum perpetuum et populare est, condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit. §. 35. Praetor ait: QUOD IN VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO FACTUM, IMMISSUM HABES, QUO EA VIA IDVE ITER DETERIUS SIT, FIAT, RESTITUAS. §. 36. Hoc interdictum ex eadem causa proficiscitur, ex qua et superius, et tantum interest, quod hoc restitutorium, illud prohibitorium est. §. 37. Hoc interdicto non is tenetur, qui in via publica aliquid fecit, sed is, qui factum habet. Proinde si alius fecit, alius factum habet, is tenetur, qui factum habet. Et est hoc utilius, quia is potest restituere, qui factum immissumve habet. §. 38. Habere eum dicimus, qui utitur, et iure possessionis fruitur, sive ipse opus fecit, sive ex causa emtionis, vel conductionis, vel legato, vel hereditate, vel quo alio modo acquisiit. §. 39. Unde Ofilius putat eum, qui pro derelicto reliquit id opus, quod fecit, si viam publicam corrupit, et reliquit, non teneri hoc interdicto; non enim habere, quod fecit. Sed an in eum actio debeat dari? videbimus. Et puto utile interdictum competere, ut, quod in via publica aedificavit, restituat. §. 40. Si ex fundo tuo arbor in viam publicam sic ceciderit, ut itineri sit impedimento, eamque pro derelicto habeas, non teneri te, Labeo scribit; si tamen, inquit, actor sua impensa arborem tollere paratus fuerit, recte tecum acturum interdicto de via publica reficienda; sed si pro derelicto non habeas, recte tecum agi hoc interdicto. §. 41. Idem Labeo scribit: si vicinus meus viam opere corruperit, quamvis opus, quod fecit, tam mihi quam ipsi utile sit, tamen si is vicinus fundi sui causa id fecerit, me non posse hoc interdicto conveniri; si autem communiter hoc opus fieri curaverimus, utrumque nostrum teneri. §. 42. Hoc interdictum locum habet etiam adversus eum, qui dolo malo fecit, quo minus possideret vel haberet; etenim parem esse conditionem oportet eius, qui quid possideat vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret vel haberet. Et mihi videtur vera Labeonis sententia. §. 43. *Restituas*, Praetor inquit. Restituere videtur, qui in pristinum statum reducit, quod fit, sive quis tollat id, quod factum est, sive reponat, quod sublatum est. Et id interdum suo sumtu; nam si ipse, quocum interdixit, fecerit, vel iussu eius alius, aut ratum habitum sit, quod fecit, ipse suis sumtibus debet restituere; si vero nihil horum intervenit, sed habet factum, tunc dicemus, patientiam solam eum praestare debere. §. 44. Interdictum hoc non esse temporarium, sciendum est; pertinet enim ad publicam utilitatem, condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit tolli, quod factum est. §. 45. Praetor ait: QUO MINUS ILLI VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO IRE AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO.

III. *Celsus libro XXXIX. Digestorum.* Litora, in quae populus Romanus imperium habet, populi Romani esse arbitror; §. 1. Maris communem usum omnibus hominibus, ut aëris, iactasque in id pilas eius esse, qui iecerit; sed id concedendum non esse, si deterior litoris marisve usus eo modo futurus sit.

IV. *Scaevola libro V. Responsorum* respondit: In

litore iure gentium aedificare licere, nisi usus publicus impediretur.

V. *Paulus libro XVI. ad Sabinum.* Si per publicum locum rivus aquae ductus privato nocebit, erit actio privato ex lege duodecim tabularum, ut de noxa domino caveatur.

VI. *Iulianus libro XLIII. Digestorum.* Ei, qui hoc interdicto experitur, ne quid in loco publico fiat, quo damnum privato detur, quamvis de loco publico interdicat, nihilo minus procuratoris dandi facultas est.

VII. *Idem libro XLVIII. Digestorum.* Sicut is, qui nullo prohibente in loco publico aedificaverat, cogendus non est demoliri, ne ruinis urbs deformetur, ita qui adversus edictum Praetoris aedificaverit, tollere aedificium debet, alioquin inane et lusorium Praetoris imperium erit.

TIT. IX.
DE LOCO PUBLICO FRUENDO.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUO MINUS LOCO PUBLICO, QUEM IS, CUI LOCANDI IUS FUERIT, FRUENDUM ALICUI LOCAVIT, EI, QUI CONDUXIT, SOCIOVE EIUS EX LEGE LOCATIONIS FRUI LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Interdictum hoc publicae utilitatis causa proponi, palam est; tuetur enim vectigalia publica, dum prohibetur quis vim facere ei, qui ad fruendum conduxit. §. 2. Sed si simul veniant ad interdictum movendum ipse, qui conduxit, et socius eius, magis est, ut ipse conductor praeferatur. §. 3. Ait Praetor: *quo minus e lege locationis frui liceat.* Merito ait: *e lege locationis;* ultra legem enim vel contra legem non debet audiri, qui frui desiderat.

II. *Paulus libro V. Sententiarum.* Concedi solet, ut imagines et statuae, quae ornamento reipublicae sint futurae, in publicum ponantur.

TIT. X.
DE VIA PUBLICA, ET SI QUID IN EA FACTUM ESSE DICATUR.

I. *Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ μονοβίβλου τοῦ Παπινιανοῦ. Οἱ ἀστυνομικοὶ ἐπιμελείσθωσαν τῶν κατὰ τὴν πόλιν ὁδῶν, ὅπως ἂν ὁμαλισθῶσιν, καὶ τὰ ῥεύματα μὴ βλάπτῃ τὰς οἰκίας, καὶ γέφυραι ὦσιν, οὗ ἂν δέῃ.* §. 1. *Ἐπιμελείσθωσαν δὲ, κἂν οἱ ἴδιοι τοῖχοι, ἢ τῶν ἄλλων, ἢ τῶν περὶ τὰς οἰκίας, οἱ εἰς τὴν ὁδὸν φερόμενοι, σφαλεροὶ ὦσιν, ἵνα ὡς δεῖ καθαίρωσιν οἱ δεσπόται τῶν οἰκιῶν, καὶ ἐπισκευάζωσιν. Ἐὰν δὲ μὴ καθαίρωσιν, μηδὲ ἐπισκευάζωσιν, ζημιούτωσαν αὐτοὺς, ἕως ἂν ἀσφαλῆ ποιήσωσιν.* §. 2. *Ἐπιμελείσθωσαν δὲ, ὅπως μηδεὶς ὀρύσσῃ τὰς ὁδοὺς, μηδὲ χωννύῃ, μηδὲ κτίσῃ εἰς τὰς ὁδοὺς μηδέν. Εἰ δὲ μὴ, ὁ μὲν δοῦλος ὑπὸ τοῦ ἐντυχόντος μαστιγούσθω, ὁ δὲ ἐλεύθερος ἐνδεικνύσθω τοῖς ἀστυνόμοις. Οἱ δὲ ἀστυνόμοι ζημιούτωσαν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸ γεγονὸς καταλυέτωσαν.* §. 3. *Ἐπισκευάζειν δὲ τὰς ὁδοὺς τὰς δημοσίας κατὰ τὴν αὑτοῦ οἰκίαν ἕκαστον, καὶ τὰς ὑδρορρόας ἐκκαθαίρειν τὰς ἐκ τοῦ ὑπαιθρίου, καὶ ἐπισκευάζειν οὕτως, ὡς ἂν μὴ κωλύῃ ἅμαξαν ἐπιεῖναι. Ὅσοι δὲ μισθωσάμενοι οἰκοῦσιν, ἐὰν μὴ ἐπισκευάσῃ ὁ δεσπότης, αὐτοὶ ἐπισκευάσαντες ὑπολογιζέσθωσαν τὸ ἀνάλωμα κατὰ τὸν μισθόν.* §. 4. *Ἐπιμελείσθωσαν δὲ, καὶ ὅπως πρὸ τῶν ἐργαστηρίων μηδὲν προκείμενον ᾖ, πλὴν ἐὰν κναφεὺς ἱμάτια ψύχῃ, ἢ τέκτων τρόχους ἔξω τιθῇ. τιθέσθωσαν δὲ καὶ οὗτοι, ὥστε μὴ κωλύειν ἅμαξαν βαδίζειν.* §. 5. *Μὴ ἐάτωσαν δὲ μηδὲ μάχεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς, μηδὲ κόπρον ἐκβάλλειν, μηδὲ νεκρὰ, μηδὲ δέρματα ῥίπτειν.*

TIT. XI.
DE VIA PUBLICA ET ITINERE PUBLICO REFICIENDO.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUO MINUS ILLI VIAM PUBLICAM ITERVE PUBLICUM APERIRE, REFICERE LICEAT, DUM NE EA VIA IDVE ITER DETERIUS FIAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Viam aperire est ad veterem altitudinem latitudinemque restituere. Sed et purgare refectionis portio est. Purgare autem proprie dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo, quod super eam esset. Reficit enim et qui aperit, et qui purgat, et omnes omnino, qui in pristinum statum reducunt. §. 2. Si quis sub specie refectionis deteriorem viam facit, impune vim patietur; propter quod neque latiorem, neque longiorem, neque altiorem, neque humiliorem viam sub nomine refectionis is, qui interdicit, potest facere, vel in viam terrenam glaream iniicere, aut sternere viam lapide, quae terrena sit, vel contra lapide stratam terrenam facere. §. 3. Interdictum hoc perpetuo dabitur, et omnibus, et in omnes, et habet condemnationem in id, quod actoris intererit.

II. *Iavolenus libro X. ex Cassio.* Viam publicam populus non utendo amittere non potest.

III. *Paulus libro I. Sententiarum.* Si in agrum vicini viam publicam quis reiecerit, tantum in eum viae reiectae actio dabitur, quanti eius interest, cuius fundo iniuria irrogata est. §. 1. Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem eius solus compellitur.

TIT. XII.
DE FLUMINIBUS, NE QUID IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FIAT, QUO PEIUS NAVIGETUR.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Ait Praetor: NE QUID IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FACIAS, NE QUID IN FLUMINE PUBLICO NEVE IN RIPA EIUS IMMITTAS, QUO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT. §. 1. Flumen a rivo magnitudine discernendum est, aut existimatione circumcolentium. §. 2. Item fluminum quaedam sunt perennia, quaedam torrentia. Perenne est, quod semper fluit, hoc est *ἀέναος*, torrens, quod hieme, hoc est *χειμάῤῥους*. Si tamen aliqua aestate exaruerit, quod alioquin perenne fluebat, non ideo minus perenne est. §. 3. Fluminum quaedam publica sunt, quaedam non. Publicum flumen esse Cassius definit, quod perenne sit. Haec sententia Cassii, quam et Celsus probat, videtur esse probabilis. §. 4. Hoc interdictum ad flumina publica pertinet. Si autem flumen privatum sit, cessabit interdictum; nihil enim differt a ceteris locis privatis flumen privatum. §. 5. Ripa autem ita recte definietur: id, quod flumen continet, naturalem rigorem cursus sui tenens. Ceterum si quando vel imbribus, vel mari, vel qua alia ratione ad tempus excrevit, ripas non mutat. Nemo denique dixit, Nilum, qui incremento suo Aegyptum cooperit, ripas suas mutare vel ampliare. Nam quum ad perpetuam sui mensuram redierit, ripae alvei eius muniendae sunt. Si tamen flumen naturaliter creverit, ut perpetuum incrementum nactum sit, vel alio flumine admixto, vel qua alia ratione, dubio procul dicendum est, ripas quoque ipsum mutasse, quemadmodum si alveo mutato alia coepisset currere. §. 6. Si insula in publico flumine fuerit nata, inque ea aliquid fiat, non videtur in publico fieri. Illa enim insula aut occupantis est, si limitati agri fuerunt, aut eius, cuius ripam contingit, aut, si in medio alveo nata est, eorum est, qui prope utrasque ripas praedia possident. §. 7. Simili modo et si flumen alveum suum reliquerit, et alia fluere coeperit, quidquid in veteri alveo factum est, ad hoc interdictum non pertinet; non enim in flumine publico factum erit, quod est utriusque vicini. At si limitatus est ager, occupantis alveus fiet; certe desinit esse publicus. Ille etiam alveus, quem sibi flumen fecit, etsi privatus ante fuit, incipit tamen esse publicus, quia impossibile est, ut alveus fluminis publici non sit publicus. §. 8. Si fossa manu facta sit, per quam fluit publicum flumen, nihilo minus publica fit, et ideo si quid ibi fiat, in flumine publico factum videtur; §. 9. Aliter atque si flumen aliquam terram inundaverit, non alveum sibi fecerit; tunc enim non fit publicum, quod aqua coopertum est. §. 10. Item si amnis aliquid circumeat, sciendum est, eius manere, cuius fuerit; si quid igitur illic factum est, non est factum in publico flumine.

I. *Ex libro singulari Papiniani de officio Aedilium. Aediles studeant, ut, quae secundum civitates sunt viae, adaequentur, et effluxiones non noceant domibus, et pontes fiant, ubicunque oportet.* §. 1. *Studeant etiam, ne eorum aut aliorum parietes, etiam domorum, qui ad viam ducunt, sint caduci, sed ut oportet emundent domini domorum, et construant. Si autem non emundaverint, neque construxerint, mulctent eos, quousque firmos effecerint.* §. 2. *Curent autem, ut nullus effodiat vias, neque subruat, neque construat in viis aliquid. Si autem servus quidem fuerit, ab obviante fustigetur, si liber, demonstretur Aedilibus. Aediles autem mulctent secundum legem, et quod factum est dissolvant.* §. 3. *Construat autem vias publicas unusquisque secundum propriam domum, et aquaeductus purget, qui sub dio sunt, [id est caelo libero] et construat ita, ut non prohibeatur vehiculum transire. Quicunque autem mercede habitant, si non construat dominus, ipsi construentes computent dispendium in mercedem.* §. 4. *Studeant autem, ut ante officinas nihil proiectum sit vel propositum, praeterquam si fullo vestimenta siccet, aut faber currus exterius ponat; ponant autem et hi, ut non prohibeant vehiculum ire.* §. 5. *Non permittant autem rixari in viis, neque stercora proiicere, neque morticina, neque pelles iacere.*

nec pertinet ad hoc interdictum, si quid in privato factum sit, ne quidem si in privato flumine fiat; nam quod fit in privato flumine, perinde est, atque si in alio privato loco fiat. §. 11. In flumine publico factum accipere debemus, quidquid in aqua fiat; nam si quid extra factum sit, non est in flumine factum, et quod in ripa fiat, non videtur in flumine factum. §. 12. Non autem omne, quod in flumine publico ripave fit, coërcet Praetor, sed si quid fiat, quo deterior statio et navigatio fiat. Ergo hoc interdictum ad ea tantum flumina pertinet, quae sunt navigabilia, ad cetera non pertinet. Sed Labeo scribit: non esse iniquum, etiam si quid in eo flumine, quod navigabile non sit, fiat, ut exarescat, vel aquae cursus impediatur, utile interdictum competere, ne vis ei fiat, quo minus id opus, quod in alveo fluminis ripave ita factum sit, ut iter cursusve fluminis deterior sit, fiat, tollere, demoliri, purgare, restituere viri boni arbitratu possit. §. 13. Stationem dicimus a stando; is igitur locus demonstratur, ubicunque naves tuto stare possunt. §. 14. Ait Praetor: *iterve navigio deterius fiat.* Hoc pro navigatione positum est; immo navigium solemus dicere etiam ipsam navem. *Iter* ergo *navigio* potest et sic accipi, iter navi deterius fiat. Navigii appellatione etiam rates continentur, quia plerumque et ratium usus necessarius est. Si pedestre iter impediatur, non ideo minus iter navigio deterius fit. §. 15. Deterior statio, itemque iter navigio deterius fieri videtur, si usus eius corrumpatur, vel difficilior fiat, aut minor vel rarior, aut si in totum auferatur. Proinde sive derivetur aqua, ut exiguior facta minus sit navigabilis, vel si dilatetur, ut diffusa brevem aquam faciat, vel contra sic coangustetur, ut rapidius flumen faciat, vel si quid aliud fiat, quod navigationem incommodam difficilioremve faciat, vel prorsus impediat, interdicto locus erit. §. 16. Labeo scribit: non esse dandam exceptionem ei, qui interdicto convenitur, *aut nisi ripae tuendae causa factum sit,* sed ita excipiendum ait: *extra quam si quid ita factum sit, uti de lege fieri licuit.* §. 17. Si in mari aliquid fiat, Labeo ait, competere tale interdictum: *ne quid in mari, inve litore, quo portus, statio iterve navigio deterius fiat.* §. 18. Sed et si in flumine publico, non tamen navigabili fiat, idem putat. §. 19. Deinde ait Praetor: QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FIAT, SIVE QUID IN FLUMEN RIPAMVE EIUS IMMISSUM HABES, QUO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT, RESTITUAS. §. 20. Superius interdictum prohibitorium est, hoc restitutorium, ad eandem causam pertinens. §. 21. Iubetur autem is, qui factum vel immissum habet, restituere quod habet, si modo id, quod habet, stationem vel navigium deterius faciat. §. 22. Haec verba: *factum habes, vel immissum habes,* ostendunt, non eum teneri, qui fecit vel immisit, sed qui factum, immissum habet. Denique Labeo scribit: si auctor tuus aquam derivaverit, teneri te hoc interdicto, si ea tu utaris.

II. *Pomponius libro XXXIV. ad Sabinum.* Quo minus ex publico flumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi Imperator aut senatus vetet, si modo ea aqua in usu publico non erit. Sed si aut navigabile est, aut ex eo aliud navigabile fit, non permittitur id facere.

III. *Paulus libro XVI. ad Sabinum.* Flumina publica, quae semper fluunt, ripaeque eorum publicae sunt. §. 1. Ripa ea putatur esse, quae plenissimum flumen continet. §. 2. Secundum ripas fluminum loca non omnia publica sunt, cuum ripae cedant, ex quo primum a plano vergere incipit usque ad aquam.

IV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Quaesitum est: an is, qui in utraque ripa fluminis publici domus habeat, pontem privati iuris facere possit? Respondit: non posse.

TIT. XIII.

NE QUID IN FLUMINE PUBLICO FIAT, QUO ALITER AQUA FLUAT, ATQUE UTI PRIORE AESTATE FLUXIT.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Ait Praetor: IN FLUMINE PUBLICO INVE RIPA EIUS FACERE, AUT IN ID FLUMEN RIPAMVE EIUS IMMITTERE, QUO ALITER AQUA FLUAT, QUAM PRIORE AESTATE FLUXIT, VETO. §. 1. Hoc interdicto prospexit Praetor, ne derivationibus minus concessis flumina exarescant, vel mutatus alveus vicinis iniuriam aliquam afferat. §. 2. Pertinet autem ad flumina publica, sive navigabilia sunt, sive non sunt. §. 3. Ait Praetor: *quo aliter aqua fluat, quam priore aestate fluxit.* Non omnis ergo, qui immisit vel qui fecit, tenetur, sed qui faciendo vel immittendo efficit aliter, quam priore aestate fluxit, aquam fluere. Quod autem ait: *aliter fluat,* non ad quantitatem aquae fluentis pertinet, sed ad modum et ad rigorem cursus aquae referendum est. Et generaliter dicendum est, ita demum interdicto quem teneri, si mutetur aquae cursus per hoc, quod factum est, dum vel depressior, vel altior fiat aqua, ac per hoc rapidior sit cum incommodo accolentium. Et si quid aliud vitii accolae ex facto eius, qui convenitur, sentient, interdicto locus erit. §. 4. Si quis ex rivo tecto per apertum ducere velit, vel contra qui ante aperto duxit, nunc operto velit, interdicto teneri placuit, si modo hoc factum eius incommodum circa colentibus afferat. §. 5. Simili modo et si incile ducat, aut alio loco faciat, aut si alveum fluminis mutet, hoc interdicto tenebitur. §. 6. Sunt qui putent, excipiendum contra hoc interdictum, *quod eius ripae muniendae causa non fiet,* scilicet ut, si quid fiat, quo aliter aqua fluat, si tamen muniendae ripae causa fiat, interdicto locus non sit. Sed nec hoc quibusdam placet; neque enim ripae cum incommodo accolentium muniendae sunt. Hoc tamen iure utimur, ut Praetor ex causa aestimet, an hanc exceptionem dare debeat; plerumque enim utilitas suadet exceptionem istam dari. §. 7. Sed etsi aliqua utilitas vertatur eius, qui quid in flumine publico fecit, (pone enim grande damnum flumen ei dare solitum, praedia eius depopulari) si forte aggeres, vel quam aliam munitionem adhibuit, ut agrum suum tueretur, eaque res cursum fluminis ad aliquid immutaverit, cur ei non consulatur? Plerosque scio prorsus flumina avertisse, alveosque mutasse, dum praediis suis consulunt; oportet enim in huiusmodi rebus utilitatem et tutelam facientis spectari, sine iniuria utique accolarum. §. 8. Is autem hoc interdicto tenetur, qui aliter fecit fluere aquam, quam priore aestate fluxit; et idcirco aiunt Praetorem priorem aestatem comprehendisse, quia semper certior est naturalis cursus fluminum aestate potius, quam hieme. Nec ad instantem aestatem, sed ad priorem interdictum hoc refertur, quia illius aestatis fluxus indubitatior est. Aestas ad aequinoctium auctumnale refertur; et si forte aestate interdicetur, proxima superior aestas erit intuenda; si vero hieme, tunc non proxima hiemi aestas, sed superior erit inspicienda. §. 9. Hoc interdictum cuivis ex populo competit, sed non adversus omnes, verum adversus eum, qui id egit, ut aliter aqua flueret, quum ius non haberet. §. 10. Hoc interdictum et in heredes competit. §. 11. Deinde ait Praetor: QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FACTUM, SIVE QUID IN FLUMEN RIPAMVE EIUS IMMISSUM HABES, SI OB ID ALITER AQUA FLUIT, ATQUE UTI PRIORE AESTATE FLUXIT, RESTITUAS. §. 12. Hoc interdictum restitutorium proponitur, (superius enim prohibitorium est) et pertinet ad ea, quae nondum facta sunt. Si quid igitur iam factum est, per hoc interdictum restituetur; si quid ne fiat prospicitur, superiore interdicto erit utendum; et si quid post interdictum redditum fuerit factum, coërcebitur. §. 13. In hoc interdicto restitutorio non est iniquum, ut Labeo ait, venire etiam, quod dolo factum est, quo minus haberes.

TIT. XIV.

UT IN FLUMINE PUBLICO NAVIGARE LICEAT.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUO MINUS ILLI IN FLUMINE PUBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QUOVE MINUS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT, VIM FIERI VETO. ITEM UT PER LACUM, FOSSAM, STAGNUM PUBLICUM NAVIGARE LICEAT, INTERDICAM. §. 1. Hoc interdicto prospicitur, ne quis flumine publico navigare prohibeatur. Sicuti enim ei, qui via publica uti prohibetur, interdictum supra propositum est, ita hoc quoque proponendum Praetor putavit. §. 2. Si privata sunt suprascripta, interdictum cessat. §. 3. Lacus est, qui perpetuam habet aquam. §. 4. Stagnum est, quod temporalem continet aquam ibidem stagnantem, quae quidem aqua plerumque hieme cogitur. §. 5. Fossa est receptaculum aquae manu factum. §. 6. Possunt autem etiam haec esse publica. §. 7. Publicano plane, qui lacum vel stagnum conduxit, si piscari prohibeatur, utile interdictum competere, Sabinus consentit; et ita Labeo. Ergo et si a municipibus conductum habeat, aequissimum erit ob vectigalis favorem interdicto eum tueri. §. 8. Si quis velit interdictum tale mo-

vere, ut locus deprimatur pecoris appellendi gratia, non debet audiri; et ita Mela scribit. Idem ait: tale interdictum competere, ne cui vis fiat, quo minus pecus ad flumen publicum ripamve fluminis publici appellatur.

TIT. XV.

DE RIPA MUNIENDA.

I. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Praetor ait: QUO MINUS ILLI IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS OPUS FACERE, RIPAE AGRIVE, QUI CIRCA RIPAM EST, TUENDI CAUSA LICEAT, DUM NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT, SI TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM VIRI BONI ARBITRATU VEL CAUTUM VEL SATISDATUM EST, AUT PER ILLUM NON STAT, QUO MINUS VIRI BONI ARBITRATU CAVEATUR VEL SATISDETUR, VIM FIERI VETO. §. 1. Ripas fluminum publicorum reficere, munire utilissimum est. Sicuti igitur de via publica reficienda interdictum propositum est, ita etiam de ripa fluminis munienda proponendum fuit. §. 2. Merito adiicit: *dum ne ob id navigatio deterior fiat;* illa enim sola refectio toleranda est, quae navigationi non est impedimento. §. 3. Is autem, qui ripam vult munire, de damno futuro debet vel cavere, vel satisdare, secundum qualitatem personae; et hoc interdicto expressum est, ut damni infecti in an[illegible] decem viri boni arbitratu vel caveatur vel satisdetur. §. 4. Dabitur autem satis vicinis, sed et his, qui trans flumen possidebunt. §. 5. Etenim curandum fuit, ut eis ante opus factum caveretur. Nam post opus factum persequendi hoc interdicto nulla facultas superest, etiam si quid damni postea datum fuerit, sed lege Aquilia experiendum est. §. 6. Illud notandum est, quod ripae lacus, fossae, stagni muniendi nihil Praetor hic cavit; sed idem erit observandum, quod in ripa fluminis munienda.

TIT. XVI.

DE VI ET DE VI ARMATA.

I. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Praetor ait: UNDE TU ILLUM VI DEIECISTI, AUT FAMILIA TUA DEIECIT, DE EO, QUAEQUE ILLE TUNC IBI HABUIT, TANTUMMODO INTRA ANNUM, POST ANNUM DE EO, QUOD AD EUM, QUI VI DEIECIT, PERVENERIT, IUDICIUM DABO. §. 1. Hoc interdictum proponitur ei, qui vi deiectus est. Etenim fuit aequissimum, vi deiecto subvenire; propter quod ad recuperandam possessionem interdictum hoc proponitur. §. 2. Ne quid autem per vim admittatur, etiam legibus Iuliis prospicitur publicorum et privatorum, nec non et constitutionibus principum. §. 3. Hoc interdictum non ad omnem vim pertinet, verum ad eos, qui de possessione deiiciuntur. Ad solam autem atrocem vim pertinet hoc interdictum, et ad eos tantum, qui de solo deiiciuntur, utputa de fundo sive de aedificio; ad alium autem non pertinet. Et si quis de area deiectus sit, sine dubio interdicto locus est. §. 4. Et generaliter ad omnes hoc pertinet interdictum, qui de re solo cohaerente deiiciuntur; qualisqualis enim fuerit locus, unde quis vi deiectus est, interdicto locus erit. §. 5. Proinde et si superficiaria insula fuerit, qua quis deiectus est, apparet, interdicto fore locum. §. 6. Illud utique in dubium non venit, interdictum hoc ad res mobiles non pertinere. Nam ex causa furti vel vi bonorum raptorum actio competit; potest et ad exhibendum agi. Plane si quae res sunt in fundo vel in aedibus, unde quis deiectus est, etiam earum nomine interdictum competere, non est ambigendum. §. 7. Si quis de nave vi deiectus est, huic interdicto locus non est, argumento eius, qui de vehiculo detractus est, quem nemo dixit interdicto hoc uti posse. §. 8. Plane si quis de ligneis aedibus deiectus fuerit, nemo ambigit, interdicto locum fore, quia qualequale sit, quod solo cohaereat, unde quis vi deiectus est, habet interdictum. §. 9. Deiicitur is, qui possidet, sive civiliter, sive naturaliter possideat; nam et naturalis possessio ad hoc interdictum pertinet. §. 10. Denique et si maritus uxori donavit, eaque deiecta sit, poterit interdicto uti; non tamen, si colonus. §. 11. Ait Praetor: *deiecisti, aut familia tua deiecit.* Merito familiae mentio habita; nam quum *deiecisti* verbum referatur ad personam eius, qui deiecit, nec pertineat ad eum, cuius familia deiecit, (nec enim ego videor deiecisse, si familia mea deiecerit) consequens fuit addere: *aut familia tua deiecit.* §. 12. Deiecisse autem etiam is videtur, qui mandavit vel iussit, ut aliquis deiiceretur; parvi enim referre visum est, suis manibus quis deiiciat, an vero per alium. Quare et si familia mea ex voluntate mea deiecerit, ego videor deiecisse. §. 13. Quoties verus procurator deiecit, cum utrolibet eorum, id est sive domino sive procuratore, agi posse, Sabinus ait, et alterius nomine alterum eximi, sic tamen, si ab altero eorum litis aestimatio fuerit praestita; non enim excusatus est, qui iussu alicuius deiecit, non magis, quam si iussu alicuius occidit; cum autem falsus est procurator, cum ipso tantum procuratore interdici debere. Sabini sententia vera est. §. 14. Sed et si, quod alius deiecit, ratum habuero, sunt qui putent secundum Sabinum et Cassium, qui ratihabitionem mandato comparant, me videri deiecisse, interdictoque isto teneri. Et hoc verum est; rectius enim dicitur, in maleficio ratihabitionem mandato comparari. §. 15. Quod igitur additur: *aut familia tua deiecit,* merito scriptum est in eum casum, in quem familia mea vi deiecit. Ceterum si iussit, ipse deiecit; nec gravari debet dominus, qui non iussit, servorum suorum factum praestare, etsi non iussu eius deiecerunt; nam non gravabitur hoc nomine, quippe quum aut pervenit ad eum aliquid, et restituet, aut non pervenit, et ipsos servos maleficii causa noxae dedendo indemnis erit. Quod enim noxae dedere compellitur, in damno non debet reputare, quum servus in hoc possit domini deteriorem conditionem facere. §. 16. Familiae autem appellatio servos continet. §. 17. Sed quaeritur: quem numerum servorum contineat, utrum plurium, an vero et duorum vel trium? Sed verius est, in hoc interdicto, etiam si unus servus vi deiecerit, familiam videri deiecisse. §. 18. Familiae appellatione et eos, quos loco servorum habemus, contineri oportere, dicendum est. §. 19. Si quis tamen neget, se servum vel familiam defendere, cogendus est pati hoc interdictum, ad hoc scilicet, ut quod ad eum pervenerit, restituat. §. 20. Si filiusfamilias vel mercenarius vi deiecerit, utile interdictum competit. §. 21. Si adversus eum, qui in libertatem ex servitute vel contra petitur, post inchoatum liberale iudicium utar interdicto, et liber iudicatus fuerit, et apparuerit, ignorante eo a servis eius vi me deiectum, in possessionem restituar. §. 22. Quod servus, vel procurator vel colonus tenent, dominus videtur possidere, et ideo his deiectis ipse deiici de possessione videtur, etiam si ignoret eos deiectos, per quos possidebat. Etsi quis igitur alius, per quem possidebam, deiectus fuerit, mihi competere interdictum, nemini dubium est. §. 23. Interdictum autem hoc nulli competit, nisi ei, qui tunc, quum deiiceretur, possidebat, nec alius deiici visus est, quam qui possidet. §. 24. Sive autem corpore, sive animo possidens quis deiectus est, palam est, eum vi deiectum videri. Idcircoque si quis de agro suo vel de domo processisset, nemine suorum relicto, mox revertens prohibitus sit ingredi in ipsum praedium, vel si quis eum in medio itinere detinuerit, et ipse possederit, vi deiectus videtur; ademisti enim ei possessionem, quam animo retinebat, etsi non corpore. §. 25. Quod vulgo dicitur, aestivorum hibernorumque saltuum nos possessiones animo retinere, id exempli causa didici Proculum dicere; nam ex omnibus praediis, ex quibus non hac mente recedimus, ut omisisse possessionem velimus, idem est. §. 26. Eum, qui neque animo, neque corpore possidebat, ingredi autem et incipere possidere probibeatur, non videri deiectum, verius est; deiicitur enim, qui amittit possessionem, non qui non accipit. §. 27. Vim vi repellere licere, Cassius scribit, idque ius natura comparatur. Apparet autem, inquit, ex eo, arma armis repellere licere. §. 28. Vi possidere eum definiendum est, qui expulso vetere possessore, acquisitam per vim possessionem obtinet, aut qui in hoc ipsum aptatus et praeparatus venit, ut contra bonos mores auxilio, ne prohiberi possit ingrediens in possessionem, faciat. Sed qui per vim possessionem suam retinuerit, Labeo ait, non vi possidere. §. 29. Idem Labeo ait: eum, qui metu turbae perterritus fugerit, vi videri deiectum. Sed Pomponius ait: vim sine corporali vi locum non habere; ergo etiam eum, qui fugatus est supervenientibus quibusdam, si illi vi occupaverint possessionem, videri vi deiectum. §. 30. Qui a me vi possidebat, si ab alio vi deiiciatur, habet interdictum. §. 31. Qui vi deiectus est, quidquid damni senserit ob hoc, quod deiectus est, recuperare [illegible]t; pristina enim causa restitui debet, quam habiturus [illegible]t, si non fuisset deiectus. §. 32. Si fundus, a quo vi expulsus sum, mihi restitutus esset, ceterae vero res, quae vi ablatae sunt, non restituantur, hic dicendum est, interdictum nihilo minus tenere, quia verum est, me vi esse deie-

etiam. Plane si quis velit de possessione quidem rei soli per hoc interdictum experiri, de rebus vero mobilibus ad exhibendum actione, potest hoc suo arbitrio habere; et ita Iulianus scribit. Idem scribit, et si quis vi bonorum raptorum de huiusmodi rebus velit experiri. §. 33. Quod autem ait Praetor: *quae ibi habuit,* sic accipimus, ut omnes res contineantur, non solum quae propriae ipsius fuerunt, verum etiam si quae apud eum depositae, vel ei commodatae, vel pignoratae, quarumque usum, vel usumfructum, vel custodiam habuit, vel si quae ei locatae sunt; quum enim dicat Praetor: *habuit,* omnia haec habendi verbo continentur. §. 34. Rectissime autem Praetor addidit: *tunc ibi habuit;* *tunc* sic accipimus, quum deiiceretur. Et ideo, etsi quid postea desiit illic esse, dicendum erit, in interdictum venire. Sic fit, ut etiam si homines vel pecora demortua sint post deiectionem, interdicto locus sit. Denique scribit Iulianus: eum, qui vi deiecit ex eo praedio, in quo homines fuerant, propius esse, ut, etiam sine culpa eius mortuis hominibus, aestimationem eorum per interdictum restituere debeat, sicuti fur hominis etiam mortuo eo tenetur. §. 35. Huic consequens esse ait, ut villae quoque et aedium incendio consumtarum pretium restituere cogatur; *ubi enim quis,* inquit, *vi deiecit, per eum stetisse videtur, quo minus restitueret.* §. 36. Idcirco constare ait, eum, qui vi deiecerit, quive vi sine dolo malo desierit possidere, interdicto teneri. §. 37. *Ibi* autem ait Praetor, ut ne quis et quae illic non habuit complectatur. §. 38. Sane quod ait Praetor *ibi,* quemodo accipimus? utrum in eo loco, unde quis vi deiectus est, an vero in omni possessione? Et melius dicetur, non ad angulum unum referendum, vel locum, in quo fuerit, verum etiam ad omnes partes possessionis, qua quis caruit, quum deiiceretur. §. 39. Annus in hoc interdicto utilis est. §. 40. Ex die, quo quis deiectus est, fructuum ratio habetur, quamvis in ceteris interdictis ex quo edita sunt, non retro, computantur. Idem est et in rebus mobilibus, quae ibi erant; nam et earum fructus computandi sunt, ex quo quis vi deiectus est. §. 41. Non solum autem fructuum ratio in hoc interdicto habetur, verum ceterarum etiam utilitatum habenda est. Nam et Vivianus refert, in hoc interdicto omnia, quaecunque habiturus vel assecuturus erat is, qui deiectus est, si vi deiectus non esset, restitui, aut eorum litem a iudice aestimari debere, eumque tantum consecuturum, quanti sua interesset, se vi deiectum non esse. §. 42. Ex interdicto unde vi etiam is, qui non possidet, restituere cogetur. §. 43. Interdictum hoc, quia atrocitatem facinoris in se habet, quaesitum est, an liberto in patronum, vel liberis adversus parentes competat? Et verius est, nec liberto in patronum, nec in parentes liberis dandum esse, meliusque erit, in factum actionem his competere; aliter, atque si vi armata usus sit adversus libertum patronus, vel adversus liberos parens; nam hic interdictum competit. §. 44. Hoc interdictum et heredi, et ceteris successoribus competit. §. 45. Non alii autem, quam ei, qui possidet, interdictum unde vi competere, argumentum praebet, quod apud Vivianum relatum est, si quis me vi deiecerit, meos non deiecerit, non posse me hoc interdicto experiri, quia per eos retineo possessionem, qui deiecti non sunt. §. 46. Idem Vivianus refert, si servos quosdam vi depulerit, alios retinuerit et vinxerit, aut etiam eis imperaverit, vi te deiectum intelligi; desisse enim possidere, quum servi ab alio possideantur. Et quod in parte servorum dictum est, idem in omnibus dici placuit, si forte nemo depulsus esset, sed possideri ab eo coepissent, qui ingressus in possessionem esset. §. 47. Quid dicturi essemus, tractat, si aliquo possidente ego quoque ingressus sim in possessionem, et non deiiciam possessorem, sed vinctum opus facere cogam, quatenus res, inquit, esset? Ego verius puto, eum quoque deiectum videri, qui illic vinctus esset. §. 48. Ex causa huius interdicti in heredem, et bonorum possessorem, ceterosque successores in factum actio competit in id, quod ad eos pervenit.

II. *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Dolove malo eorum factum est, quo minus perveniret.

III. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Idem est, et si quis armis deiectus est, quia ex facinoribus defunctorum de eo, quod ad heredem pervenit, actio datur; sufficit enim non in lucro versari eum heredem, non etiam damnum subire. §. 1. Haec actio, quae adversus heredem ceterosque successores pertinet, perpetuo competit, quia in ea rei persecutio continetur. §. 2. Armis deiectum quemodo accipimus? Arma sunt omnia tela, hoc est et fustes et lapides, non solum gladii, hastae, frameae, id est rhomphaeae. §. 3. Plane et si unus vel alter fustem vel gladium tenuit, armis deiectus possessor videtur. §. 4. Plus dicitur, etsi inermes venerant, si in ipsa concertatione, qui inermes venerant, eo processerunt, ut fustes aut lapides sumerent, vis erit armata. §. 5. Qui armati venerunt, etsi armis non sunt usi ad deiiciendum, si deiecerunt, armata vis facta esse videtur; sufficit enim terror armorum, ut videantur armis deiecisse. §. 6. Si quis autem visis armatis, qui alio tendebant, metu hoc deterritus profugerit, non videtur vi deiectus, quia non hoc animo fuerunt, qui armati erant; sed alio tendebant. §. 7. Proinde et si, quum armatos audisset venire, metu decesserit de possessione, sive verum, sive falsum audisset, dicendum est, non esse eum armis deiectum, nisi possessio ab his fuerit occupata. §. 8. Si autem, quum dominus veniret in possessionem, armati eum prohibuerunt, qui invaserant possessionem, videri eum armis deiectum. §. 9. Eum igitur, qui cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex intervallo, dummodo sciamus, non solum resistere permissum, ne deiiciatur, sed et si deiectus quis fuerit, eundem deiicere non ex intervallo, sed ex continenti posse. §. 10. Cum procurator armatus venit, et ipse dominus armis deiecisse videtur, sive mandavit, sive, ut Iulianus ait, ratum habuit. §. 11. Hoc et in familia dicendum est; nam cum familia sine me armata venit, ego non videor venisse, sed familia, nisi iussi vel ratum habui. §. 12. Hoc interdictum etiam adversus eum proponitur, qui dolo malo fecit, quo quis armis deiiceretur. Et post annum reddetur in id, quod pervenit ad eum, qui prohibuit. §. 13. Unde vi interdictum necessarium fuisse fructuario apparet, si prohibeatur uti frui usufructu fundi. §. 14. Uti frui autem prohibuisse is videtur, qui vi deiecit utentem et fruentem, aut non admisit, quum ex fundo ex[illegible]n ususfructus deserendi causa. Ceterum si quis ab initio volentem incipere uti frui prohibuit, hoc interdictum locum non habet. Quid ergo est? Debet fructuarius usumfructum vindicare. §. 15. Pertinet autem hoc interdictum ad eum, qui fundo uti frui prohibitus est; sed pertinebit etiam ad eum, qui aedificiis uti frui prohibetur. Consequenter autem dicemus, ad res mobiles hoc interdictum non pertinere, si quis uti frui prohibitus sit re mobili, nisi si rei soli accedebant res mobiles. Si igitur ibi fuerunt, dicendum est, etiam ad eas res referri hoc interdictum debere. §. 16. Item si non ususfructus, sed usus sit relictus, competit hoc interdictum; ex quacunque enim causa constitutus est ususfructus vel usus, hoc interdictum locum habebit. §. 17. Qui ususfructus nomine qualiterqualiter fuerit quasi in possessione, utetur hoc interdicto. Sed si quis postea, quam prohibitus est, capite minutus sit vel mortuus, recte dicitur, heredibus et successoribus competere hoc interdictum, non ut in futurum constituatur ususfructus, sed ut praeterita causa et damnum praeteritum sarciatur. §. 18. Heres quoque simili modo debebit in factum actionem suscipere in id, quod ad se pervenit.

IV. *Idem libro X. ad Edictum.* Si vi me deiecerit quis nomine municipum, in municipes mihi interdictum reddendum, Pomponius scribit, si quid ad eos pervenit.

V. *Idem libro XI. ad Edictum.* Si rerum tibi possessionem vi tradidero, dicit Pomponius, unde vi interdictum cessare, quoniam non est vi deiectus, qui compulsus est in possessionem inducere.

VI. *Paulus libro XVII. ad Edictum.* In interdicto unde vi tanti condemnatio facienda est, quanti intersit possidere. Et hoc iure nos uti, Pomponius scribit, id est tanti rem videri, quanti actoris intersit; quod alias minus sit, alias plus; nam saepe actoris pluris interesse hominem retinere, quam quanti is est, veluti cum quaestionis habendae, aut rei probandae gratia, aut hereditatis adeundae intersit eius eum possidere.

VII. *Idem libro XXIV. ad Edictum.* Cum a te vi deiectus sim, si Titius vi eandem rem possidere coeperit, non possum cum alio, quam tecum interdicto experiri.

VIII. *Idem libro LIV. ad Edictum.* Fulcinius dicebat: vi possideri, quoties vel non dominus, quum tamen possideret, vi deiectus est.

IX. *Idem libro LXV. ad Edictum.* Si plures heredes sunt, unusquisque non in amplius, quam ad eum pervenerit,

tenetur. Qua de causa interdum in solidum tenebitur is, ad quem totum pervenerit, quamvis ex parte heres sit. §. 1. Deiectum ab usufructu in eandem causam Praetor restitui iubet, id est in qua futurus esset, si deiectus non esset. Itaque si tempore ususfructus finitus fuerit, postquam deiectus est a domino, nihilo minus cogendus erit restituere, id est usumfructum iterum constituere.

X. *Caius libro II. ad Edictum Praetoris urbani, titulo de liberali causa.* Si de fundo proprietarium et fructuarium praedo expulerit, atque ob id fructuarius constituto tempore non usus perdiderit ius suum, nemo dubitat, quin dominus, sive experiatur cum fructuario adversus praedonem, sive non experiatur, retinere debeat reversum ad se usumfructum, et quod fructuarius perdidit, id ad damnum eius pertineat, cuius facto periit.

XI. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Vim facit, qui non sinit possidentem eo, quod possidebat, uti arbitrio suo, sive in serendo, sive in fodiendo, sive in arando, sive quid aedificando, sive quid omnino faciendo, per quod liberam possessionem adversarii non relinquit.

XII. *Marcellus libro XIX. Digestorum.* Colonus eum, cui locator fundum vendiderat, quum is in possessionem missus esset, non admisit, deinde colonus vi ab alio deiectus est. Quaerebatur: quis haberet interdictum unde vi? Dixi: nihil interesse, colonus dominum ingredi volentem prohibuisset, an emtorem, cui iussisset dominus tradi possessionem, non admisisset; igitur interdictum unde vi colono competiturum, ipsumque simili interdicto locatori obstrictum fore, quem deiecisse tunc videretur, quum emtori possessionem non tradidisset, nisi forte propter iustam et probabilem causam id fecisset.

XIII. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Neque unde vi, neque aliud interdictum famosum est.

XIV. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Sed si vi armata deiectus es, sicut ipsum fundum recipis, etiam si vi, aut clam, aut precario eum possideres, ita res quoque mobiles omnimodo recipies.

XV. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Si vi me deieceris, vel vi aut clam feceris, quamvis sine dolo et culpa amiseris possessionem, tamen damnandus es, quanti mea intersit, quia in eo ipso culpa tua praecessit, quod omnino vi deiecisti, aut vi aut clam fecisti.

XVI. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* In interdicto unde vi, si a filiofamilias deiectus es, dicendum est, ut eius causa, quod ad patrem pervenit, ipse teneatur.

XVII. *Iulianus libro XLVIII. Digestorum.* Qui possessionem vi ereptam vi in ipso congressu recuperat, in pristinam causam reverti potius, quam vi possidere intelligendus est. Ideoque si te vi deiecero, illico tu me, deinde ego te, unde vi interdictum tibi utile erit.

XVIII. *Papinianus libro XXVI. Quaestionum.* Quum fundum qui locaverat vendidisset, iussit emtorem in vacuam possessionem ire; quem colonus intrare prohibuit; postea emtor vi colonum expulit. De interdictis unde vi quaesitum est. Placebat, colonum interdicto venditori teneri, quia nihil interesset, ipsum an alium ex voluntate eius missum intrare prohibuerit; neque enim ante amissam possessionem videri, quam si tradita fuisset emtori, quia nemo eo animo esset, ut possessionem omitteret propter emtorem, quam emtor adeptus non fuisset; emtorem quoque, qui postea vim adhibuit, et ipsum interdicto colono teneri; non enim ab ipso, sed a venditore per vim fundum esse possessum, cui possessio per vim esset ablata. Quaesitum est: an emtori succurri debeat, si voluntate venditoris colonum postea vi expulisset? Dixi: non esse iuvandum, quia mandatum illicitum susceperit. §. 1. Eum, qui fundum vindicavit ab eo, cum quo interdicto unde vi potuit experiri, pendente iudicio nihilominus interdicto recte agere placuit.

XIX. *Tryphoninus libro XV. Disputationum.* Merito Iulianus respondit: si me de fundo vi deieceris, in quo res moventes fuerint, quum mihi interdicto unde vi restituere debeas non solum possessionem soli, sed et ea, quae ibi fuerunt, quanquam ego moram fecero, quo minus interdicto te convenirem, subtractis tamen mortalitate servis, aut pecoribus, aliisve rebus casu intercidentibus, tuum onus nihilo minus in eis restituendis esse, quia ex ipso tempore delicti plus, quam frustrator debitor constitutus es.

XX. *Labeo libro III. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si colonus tuus vi deiectus est, ages unde vi interdicto. Idem, si inquilinus tuus vi deiectus fuerit. Paulus, idem dici potest de coloni colono, item inquilini inquilino.

TIT. XVII.

UTI POSSIDETIS.

I. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Ait Praetor: UTI EAS AEDES, QUIBUS DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, QUO MINUS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTUM NON DABO, NEQUE PLURIS QUAM QUANTI EA RES ERIT, INTRA ANNUM, QUO PRIMUM EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, AGERE PERMITTAM. §. 1. Hoc interdictum de soli possessore scriptum est, quem potiorem Praetor in soli possessione habeat, et est prohibitorium ad retinendam possessionem. §. 2. Huius autem interdicti proponendi causa haec fuit, quod separata esse debet possessio a proprietate; fieri etenim potest, ut alter possessor sit, dominus non sit, alter dominus quidem sit, possessor vero non sit; fieri potest, ut et possessor idem, et dominus sit. §. 3. Inter litigatores ergo quoties est proprietatis controversia, aut convenit inter litigatores, uter possessor sit uter petitor, aut non convenit. Si convenit, absolutum est, et ille possessoris commodo, quem convenit possidere, ille petitoris onere fungetur. Sed si inter ipsos contenditur, uter possideat, quia alteruter se magis possidere affirmat, tunc si res soli sit, de cuius possessione contenditur, ad hoc interdictum remittentur. §. 4. Est igitur hoc interdictum, quod vulgo uti possidetis appellatur, retinendae possessionis; nam huius rei causa redditur, ne vis fiat ei, qui possidet. Et consequenter proponitur post interdictum unde vi. Illud enim restituit vi amissam possessionem, hoc interdictum tuetur, ne amittatur possessio. Denique Praetor possidenti vim fieri vetat; et illud quidem interdictum oppugnat possessorem, hoc tuetur. Et, ut Pedius ait, omnis de possessione controversia aut eo pertinet, ut quod non possidemus, nobis restituatur, aut ad hoc, ut retinere nobis liceat, quod possidemus. Restituendae possessionis ordo aut interdicto expeditur, aut per actionem. Retinendae itaque possessionis duplex via est, aut exceptio, aut interdictum; exceptio datur ex multis causis ei, qui possidet. §. 5. Perpetuo autem huic interdicto insunt haec, quod nec vi, nec clam, nec precario ab illo possideas. §. 6. Interdictum autem, quod est uti possidetis, possessorem praedii tuetur; actio enim nunquam ultro possessori datur, quippe quum sufficiat ei, quod possideat. §. 7. Hoc interdictum locum habet, si quis totum fundum possidere se dicat, sive pro certa parte, sive pro indiviso possideat. §. 8. Hoc interdictum in omnibus etiam possessionibus, quae sunt soli, sine dubio locum habebit, dummodo possideri possint. §. 9. Quod ait Praetor in interdicto: *nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis*, hoc eo pertinet, ut, si quis possidet vi, aut clam, aut precario, si quidem ab alio, prosit ei possessio, si vero ab adversario suo, non debeat eum propter hoc, quod ab eo possidet, vincere; has enim possessiones non debere proficere, palam est.

II. *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Iusta enim an iniusta adversus ceteros possessio sit, in hoc interdicto nihil refert; qualiscunque enim possessor hoc ipso, quod possessor est, plus iuris habet, quam ille, qui non possidet.

III. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Si duo possideant in solidum, videamus, quid sit dicendum? Quod qualiter procedat, tractemus. Si quis proponeret possessionem iustam et iniustam, ego possideo ex iusta causa, tu vi aut clam, si a me possides, superior sum in interdicto, si vero non a me, neuter nostrum vincetur; nam et tu possides, et ego. §. 1. Hoc interdictum duplex est, et hi, quibus competit, et actores et rei sunt. §. 2. Hoc interdictum sufficit ei, qui aedificare in suo prohibetur; etenim videris mihi possessionis controversiam facere, qui prohibes me uti mea possessione. §. 3. Cum inquilinus dominum aedes reficere volentem prohiberet, aeque competere interdictum uti possidetis placuit, testarique dominum, non se prohibere inquilinum, ne habitaret, sed ne possideret. §. 4. Item videamus, si actor vicini tui ex fundo tuo vites in suas arbores transduxit, quid iuris sit? Et ait Pomponius: posse te ei denuntiare, et vites praecidere, (idque et Labeo scribit) aut uti eum debere interdicto uti possidetis de eo loco, quo radices continentur vitium. Nam si tibi vim fecerit, quo

minus eas vites vel praecidas, vel transducas, vim tibi facere videtur, quo minus possideas; etenim qui colere fundum prohibetur, possidere prohibetur, inquit Pomponius. §. 5. Item videamus, si proiectio supra vicini solum non iure haberi dicatur, an interdictum uti possidetis sit utile alteri adversus alterum? Et est apud Cassium relatum, utrique esse inutile, quia alter solum possidet, alter cum aedibus superficiem. §. 6. Labeo quoque scribit: ex aedibus meis in aedes tuas proiectum habeo; interdicis mecum; si eum locum possideamus, qui proiecto tegetur, an, quo facilius possim retinere possessionem eius proiectionis, interdico tecum: *sicuti nunc possidetis eas aedes, ex quibus proiectum est?* §. 7. Sed si supra aedes, quas possideo, coenaculum sit, in quo alius quasi dominus moretur, interdicto uti possidetis me uti posse, Labeo ait, non eum, qui in coenaculo moraretur; semper enim superficiem solo cedere. Plane si coenaculum ex publico aditum habeat, ait Labeo, videri non ab eo aedes possideri, qui κρυπτὰς possideret, sed ab eo, cuius aedes supra κρυπτὰς essent. Et verum est hoc in eo, qui aditum ex publico habuerit. Ceterum superficiarii proprio interdicto et actionibus a Praetore utentur; dominus autem soli tam adversus alium, quam adversus superficiarium potior erit in interdicto uti possidetis, sed Praetor superficiarium tuebitur secundum legem locationis. Et ita Pomponius quoque probat. §. 8. Creditores missos in possessionem rei servandae causa interdicto uti possidetis uti non posse; et merito, quia non possident. Idemque et in ceteris omnibus, qui custodiae causa missi sunt in possessionem, dicendum est. §. 9. Si vicinus meus in parte mea tectoria habeat et in parte sua, uti possidetis interdictum mihi efficax est, ut ea tollere compellatur. §. 10. Non videor vi possidere, si ab eo, quem scirem vi in possessione esse, fundum accipiam. §. 11. In hoc interdicto condemnationis summa refertur ad rei ipsius aestimationem. *Quanti res est* sic accipimus, quanti uniuscuiusque interest, possessionem retinere. Servii autem sententia est, existimantis tanti possessionem aestimandam, quanti ipsa res est. Sed hoc nequaquam opinandum est; longe enim aliud est rei pretium, aliud possessionis.

IV. *Idem libro LXX. ad Edictum.* In summa puto dicendum, et inter fructuarios hoc interdictum reddendum, etsi alter usumfructum, alter possessionem sibi defendat. Idem erit probandum, et si ususfructus quis sibi defendat possessionem, et ita Pomponius scribit. Proinde et si alter usum, alter fructum sibi tueatur, et his interdictum erit dandum.

TIT. XVIII.
DE SUPERFICIEBUS.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Ait Praetor: UTI EX LEGE LOCATIONIS SIVE CONDUCTIONIS SUPERFICIE, QUA DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO FRUEMINI, QUO MINUS FRUAMINI, VIM FIERI VETO. SI QUA ALIA ACTIO DE SUPERFICIE POSTULABITUR, CAUSA COGNITA DABO. §. 1. Qui superficiem in alieno solo habet, civili actione subnixus est; nam si conduxit superficiem, ex conducto, si emit, ex emto agere cum domino soli potest. Etenim si ipse eum prohibeat, quod interest agendo consequetur; sin autem ab alio prohibeatur, praestare ei actiones suas debet dominus et cedere. Sed longe utilius visum est, quia incertum erat, an locatio exsisteret, et quia melius est possidere potius, quam in personam experiri, hoc interdictum proponere, et quasi in rem actionem polliceri. §. 2. Proponitur autem interdictum duplex, exemplo interdicti uti possidetis. Tuetur itaque Praetor eum, qui superficiem petit, veluti uti possidetis interdicto, neque exigit ab eo, quam causam possidendi habeat; unum tantum requirit, num forte vi, clam, precario ab adversario possideat. Omnia quoque, quae in uti possidetis interdicto servantur, hic quoque servabuntur. §. 3. Quod ait Praetor: *si qua alia actio de superficie postulabitur, causa cognita dabo,* sic intelligendum est, ut, si ad tempus quis superficiem conduxerit, negetur ei in rem actio. Et sane causa cognita ei, qui non ad modicum tempus conduxit superficiem, in rem actio competet. §. 4. Is autem, in cuius solo superficies est, utique non indiget utili actione, sed habet in rem, qualem habet de solo. Plane si adversus superficiarium velit vindicare, dicendum est, exceptione utendum in factum data; nam cui damus actionem, eidem et exceptionem competere, multo magis quis dixerit. §. 5. Si soli possessori superficies evincatur, aequissimum erit, subveniri ei vel ex stipulatu de evictione, vel certe ex emto actione. §. 6. Quia autem etiam in rem actio de superficie dabitur, petitori quoque in superficiem dari, et quasi usumfructum sive usum quendam inesse, et constitui posse per utiles actiones, credendum est. §. 7. Sed et tradi posse intelligendum est, ut et legari, et donari possit. §. 8. Et si duobus sit communis, etiam utile communi dividundo iudicium dabimus. §. 9. Servitutes quoque praetorio iure constituentur, et ipsae ad exemplum earum, quae ipso iure constitutae sunt, utilibus actionibus petentur; sed et interdictum de his utile competet.

II. *Caius libro XXV. ad Edictum provinciale.* Superficiarias aedes appellamus, quae in conducto solo positae sunt, quarum proprietas et civili et naturali iure eius est, cuius et solum.

TIT. XIX.
DE ITINERE ACTUQUE PRIVATO.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Praetor ait: QUO ITINERE ACTUQUE PRIVATO, QUO DE AGITUR, VEL VIA HOC ANNO NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO USUS ES, QUO MINUS ITA UTARIS, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est, pertinens ad tuendas rusticas tantummodo servitutes. §. 2. Hoc interdicto Praetor non inquirit, utrum habuit iure servitutem impositam an non, sed hoc tantum, an itinere actuque hoc anno usus sit non vi, non clam, non precario, et tuetur eum, licet eo tempore, quo interdictum redditur, usus non sit. Sive igitur habuit ius viae, sive non habuit, in ea conditione est, ut ad tuitionem Praetoris pertineat, si modo eo anno vel modico tempore usus sit, id est non minus, quam triginta diebus. Neque ad praesens tempus refertur usus, quia plerumque itineribus vel via non semper utimur, nisi quum usus exegerit; itaque annui temporis spatio conclusit usum. §. 3. Annum ex die interdicti retrorsum computare debemus. §. 4. Si quis hoc interdicto utatur, sufficit alterutrum probare, vel iter, vel actum in usu habuisse. §. 5. Iulianus ait: quoad usque ingressus est, eo usque ei interdictum competere; quod verum est. §. 6. Vivianus recte ait: eum, qui propter incommoditatem rivi, aut propterea, quia via publica interrupta erat, per proximi vicini agrum iter fecerit, quamvis id frequenter fecit, non videri omnino usum; itaque inutile esse interdictum, non quasi precario usum, sed quasi nec usum. Ergo secundum hoc neutro usus videtur; multo enim minus illo usus est, per quem non ivit, propter incommoditatem rivi, aut propterea, quia via publica praerupta erat. Idem erit dicendum, et si non erat via publica, sed iter privatum; nam et hic eadem quaestio est. §. 7. Is, cuius colonus, aut hospes, aut quis alius iter ad fundum fecit, usus videtur itinere, vel actu, vel via, et idcirco interdictum habebit. Et haec ita Pedius scribit, et adiicit: etiam si ignoravit, cuius fundus esset, per quem iret, retinere eum servitutem. §. 8. Si quis autem, quum putaret fundum ad se pertinere, suo nomine iter fecerit amicus meus, utique sibi, non mihi interdictum acquisiisse intelligitur. §. 9. Si quis propter inundationem usus non sit itinere actuque hoc anno, quum superiore usus sit, potest repetita die hoc interdicto uti per in integrum restitutionem ex illa parte: *si qua mihi iusta causa esse videbitur.* Sed etsi per vim hoc ei contigerit, in integrum eum restitui oportere, Marcellus probat. Praeterea et aliis casibus interdictum repetita die competit, ex quibus in integrum quis restitutionem impetrare solet. §. 10. Praeterea sciendum est, si dilatione data adversario futurum est, ut causa interdicti mei deterior fiat, aequissimum esse, repetita die reddi interdictum. §. 11. Si tibi fundum precario concessero, cui via debebatur, deinde tu a domino fundi precario rogaveris, ut ea via ad eum fundum utaris, an noceat tibi exceptio, si adversus eum velis interdicere, a quo precario viam rogasti? Et magis est, ut noceat, idque colligi potest ex eo, quod Iulianus scribit in specie huiusmodi. Quaerit enim: si ego tibi fundum precario dedero, cui via debebatur, et tu rogaveris precario, ut ea via utaris, nihilo minus utile interdictum mihi esse, quia sicuti me precarium rei meae non tenet, ita nec per te precario possidere intelligor; quoties enim colonus meus, aut is, cui precario fundum dedi, via utitur, ego ire intelligor, propter quod et recte dico, me itinere usum.

Quae ratio, inquit, *efficit, ut, etsi ego viam precario rogavero, et tibi fundum precario dedero, quamvis hac mente ieris, quasi fundo meo deberetur, inutile sit interdictum, et precario eo itinere usus esse videar.* Non immerito; non enim opinio tua, sed mea quaerenda est, tu tamen, credo, poteris interdicto uti, etsi de hoc nihil scribat Iulianus. §. 12. Si quis supradicto tempore anni non vi, non clam, non precario itinere usus sit, verum postea non sit usus, sed clam precariove, videndum est, an ei noceat? Et magis est, ut nihil ei noceat, quod attinet ad interdictum.

II. *Paulus libro LXVI. ad Edictum.* Nec enim corrumpi aut mutari, quod recte transactum est, superveniente delicto potest.

III. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Inde etiam illud Labeo scribit: si, quum a me recte via utebaris, fundum vendidero, per quem utebaris, deinde emtor te prohibuerit, licet clam videaris ab eo uti, (nam qui prohibitus utitur, clam utitur) tamen interdictum tibi competere intra annum, quia hoc anno non vi, non clam, non precario usus sis. §. 1. Item sciendum est, non tantum eum clam via uti, qui ipse prohibitus utitur, verum eum quoque, per quem quis id ius retinebat, si eo prohibito, per quem retinebat, utatur. Plane si ignoravi prohibitum, et persevero uti, nihil mihi nocere, dicendum est. §. 2. Si quis ab auctore meo vi, aut clam, aut precario usus est, recte a me via uti prohibetur, et interdictum ei inutile est, quia a me videtur vi, vel clam, vel precario possidere, qui ab auctore meo vitiose possidet. Nam et Pedius scribit: si vi, aut clam, aut precario ab eo sit usus, in cuius locum hereditate, vel emtione, aliove quo iure successi, idem esse dicendum; quum enim successerimus in locum eorum, aequum non est, nocere adversus nos hoc, quod adversus eum non nocuit, in cuius locum successimus. §. 3. In hoc interdicto examinatur, quanti eius intersit, via non prohiberi sive itinere. §. 4. Uti videmur servitutibus etiam per servos, vel colonos, vel amicos, vel etiam hospites, et fere per eos omnes, qui nobis retinent servitutes. Sed enim per fructuarium quidem servitus retinetur, per fructuarium autem interdictum hoc domino non competere, Iulianus ait. §. 5. Idem Iulianus scribit: si meus ususfructus in fundo tuo, proprietas vero tua fuerit, et uterque nostrum per vicini fundum ierit, utile interdictum de itinere nos habere, et sive forte ab extraneo fructuarius prohibeatur, sive etiam a domino, sed et si dominus a fructuario, competet; nam et si quilibet alius prohibeat ire, interdictum adversus eum competit. §. 6. Hoc interdictum et ei competit, qui donationis causa fundi vacuam possessionem adeptus est. §. 7. Si quis mandatu meo fundum emerit, aequissimum est, mihi hoc interdictum dari, ubi ille usus est, qui mandatu meo emit. §. 8. Sed et si quis usumfructum emit, vel usum, vel cui legatus est et traditus, uti hoc interdicto poterit. §. 9. Hoc amplius et is, cui dotis causa fundus traditus est, experiri hoc interdicto poterit. §. 10. Et generaliter ex omnibus causis, quae instar habent venditionis vel etiam alterius contractus, dicendum est, huic interdicto locum fore. §. 11. Ait Praetor: QUO ITINERE ACTUQUE HOC ANNO NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ALIO USUS ES, QUO MINUS ID ITER ACTUMQUE, UT TIBI IUS EST, REFICIAS, VIM FIERI VETO. QUI HOC INTERDICTO UTI VOLET, IS ADVERSARIO DAMNI INFECTI, QUOD PER EIUS VITIUM DATUM SIT, CAVEAT. §. 12. Utilitas suasit, hoc quoque interdictum proponere. Namque consequens erat, ei, qui itinere utitur, interdictum proponere, ut refici iter possit. Quemadmodum enim alias uti potest itinere vel actu commode, quam si refecerit? corrupto enim itinere minus commode frui aut agi potest. §. 13. Hoc autem a superiore distat, quod illo quidem interdicto omnes uti possunt, qui hoc anno usi sunt; hoc autem interdicto is demum uti potest, qui hoc anno usus est, et ius sibi esse reficiendi, docet. Ius autem esse videtur reficiendi ei, cui servitus debetur. Itaque qui hoc interdicto utitur, duas res debet docere, et hoc anno se usum, et ei servitutem competere; ceterum si desit alterutrum, deficit interdictum. Nec immerito; qui enim vult ire agere tantisper, quoad de servitute constet, non debet de iure suo docere; quid enim perdit, qui eum patitur hoc facere, quod hoc anno fecit? Enimvero qui vult reficere, aliquid novi facit, neque debet ei in alieno permitti id moliri, nisi vere habet servitutem. §. 14. Fieri autem potest, ut, qui ius eundi habet et agendi, reficiendi ius non habeat, quia in servitute constituenda cautum sit, ne ei reficiendi ius sit, aut sic, ut, si velit reficere, usque ad certum modum reficiendi ius sit. Merito ergo ad refectionem se Praetor retulit. *Uti tibi*, inquit, *ius est, reficias. Uti ius est*, hoc est sicuti per servitutem impositam licet. §. 15. Reficere sic accipimus, ad pristinam formam iter et actum reducere, hoc est ne quis dilatet, aut producat, aut deprimat, aut exaggeret; longe enim aliud est reficere, aliud facere. §. 16. Apud Labeonem quaeritur: si pontem quis novum velit facere viae muniendae causa, an ei permittatur? Et ait: permittendum, quasi pars sit refectionis huiusmodi munitio. Et ego puto veram Labeonis sententiam, si modo sine hoc commeari non possit.

IV. *Venuleius libro I. Interdictorum.* Veteres nominatim adiiciebant, ut ea quoque, quae ad refectionem utilia essent, apportanti vis non fieret. Quod supervacuum est, quoniam qui apportari non patitur ea, sine quibus refici iter non possit, vim facere videtur, quo minus reficiatur. §. 1. Si quis autem, quum posset compendiaria via apportare, quae refectioni necessaria sunt, longiore itinere velit apportare, ut deteriorem causam eundi faciat, impune ei vis fiet, quia ipse sibi impedimento sit, quo minus reficiat.

V. *Ulpianus libro XX. ad Edictum.* Apparet ergo, eum, qui non patitur haec congeri, vim facere, quo minus quis reficiat. §. 1. Plane si quis, quum posset alia parte agri sine incommodo domini fundi impensam apportare, id egit, ut altera parte apportaret, impune ei vim fieri, recte placuit. §. 2. Hoc interdictum non solum ipsi, verum successoribus quoque esse dandum, non est ambigendum. Emtori quoque dabitur, et in emtorem. §. 3. Si quis servitutem iure impositam non habeat, habeat autem velut longae possessionis praerogativam ex eo, quod diu usus est servitute, interdicto hoc uti potest. §. 4. Qui hoc interdicto usurus est, de vitio operis cavere adversario debet.

VI. *Paulus libro LXVI. ad Edictum.* Sicut non nocet ei, qui sine vitio usus est, quod eodem anno vitiose usus est, ita emtori heredique non nocebit, quod ipsi vitiose usi sunt, si testator venditorve recte usi sunt.

VII. *Celsus libro XXV. Digestorum.* Si per fundum tuum nec vi, nec clam, nec precario commeavit aliquis, non tamen tanquam id suo iure faceret, sed si prohiberetur, non facturus, inutile est ei interdictum de itinere actuque; nam ut hoc interdictum competat, ius fundi possedisse oportet.

TIT. XX.

DE AQUA QUOTIDIANA ET AESTIVA.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Ait Praetor: UTI HOC ANNO AQUAM, QUA DE AGITUR, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO DUXISTI, QUO MINUS ITA DUCAS, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium, et interdum restitutorium est, et pertinet ad aquam quotidianam. §. 2. Quotidiana autem aqua non illa est, quae quotidie ducitur, sed ea, qua quis quotidie possit uti, si vellet; quanquam quotidianam interdum hieme ducere non expediat, etsi possit duci. §. 3. Duo autem sunt genera aquarum; est quotidiana, est et aestiva. Quotidiana ab aestiva usu differt, non iure. Quotidiana ea est, quae duci assidue solet, vel aestivo tempore, vel hiberno, etiam si aliquando ducta non est; ea quoque dicitur quotidiana, cuius servitus intermissione temporis divisa est. Aestiva autem ea est, qua aestate sola uti expedit, sicuti dicimus vestimenta aestiva, saltus aestivos, castra aestiva, quibus interdum etiam hieme, plerumque autem aestate utamur. Ego puto probandum, ex proposito utentis et ex natura locorum aquam aestivam a quotidiana discerni. Nam si sit ea aqua, quae perpetuo duci possit, ego tamen aestate sola ea utar, dicendum est, hanc aquam esse aestivam. Rursum si ea sit aqua, quae non nisi aestate duci possit, aestiva dicetur; et si ea sint loca, quae natura non admittant aquam, nisi aestate, dicendum erit, recte aestivam dici. §. 4. Quod autem scriptum est in interdicto: *uti hoc anno aquam duxisti*, hoc est non quotidie, sed hoc anno vel una die, vel una nocte. Ergo quotidiana quidem aqua ea est, quae quotidie duci possit, vel hieme vel aestate, etsi aliquo momento temporis ducta non sit; aestiva ea, quae quotidie quidem duci possit, ducatur autem aestate tantum, non et hieme, non quia non possit et hieme, sed quia non solet. §. 5. Loquitur autem Praetor in hoc interdicto de ea aqua sola, quae perennis est: nulla enim alia aqua duci potest, nisi quae perennis est. §. 6. Quanquam autem ad perennes aquas dixerimus hoc interdictum pertinere, ad eas tamen

perennes pertinet, quae duci possunt. Ceterum sunt quaedam, quae, etsi perennes sunt, duci tamen non possunt, utputa puteales, et quae ita sunt submersae, ut defluere extra terram, et usui esse non possint. Sed huiusmodi aquis, quae duci non possunt, haustus servitus imponi potest. §. 7. Haec interdicta de aqua, item de fonte ad eam aquam pertinere videntur, quae a capite ducitur, non aliunde; harum enim aquarum etiam servitus iure civili constitui potest. §. 8. Caput aquae illud est, unde aqua nascitur; si ex fonte nascatur, ipse fons, si ex flumine vel lacu, prima incilia, vel principia fossarum, quibus aquae ex flumine vel ex lacu in primum rivum communem compelli solent. Plane si aqua sudoribus manando in aliquem primum locum effluere, atque ibi apparere incipit, eius hoc caput dicemus, ubi primum emergit. §. 9. Et qualiterqualiter sit constitutum ius aquae, dicendum est, hoc interdictum locum habere. §. 10. Sed etsi iure aqua non debetur alicui, si tamen iure ducere se putavit, quum non in iure, sed in facto erraverit, dicendum est, eoque iure utimur, ut interdicto hoc uti possit; sufficit enim, si iure se ducere putavit, nec vi, nec clam, nec precario duxit. §. 11. Illud quaeritur: utrum ea tantum aqua his interdictis contineatur, quae ad agrum irrigandum pertinet, an vero omnis, etiam ea, quae ad usum quoque et commodum nostrum? Et hoc iure utimur, ut haec quoque contineatur. Propter quod, etiam si in urbana praedia quis aquam ducere velit, hoc interdictum locum habere potest. §. 12. Praeterea Labeo scribit: et si quidem ductus aquarum non sint fundi, qui a quocunque duci possint, tamen ad hoc interdictum pertinere. §. 13. Idem Labeo scribit: etiam si Praetor hoc interdicto de aquis frigidis sentiat, tamen de calidis aquis interdicta non esse deneganda; namque harum quoque aquarum usum esse necessarium. Nonnunquam enim refrigeratae usum irrigandis agris praestant; his accedit, quod in quibusdam locis, et cum calidae sunt, irrigandis tamen agris necessariae sunt, ut Hierapoli; constat enim, apud Hierapolitanos in Asia agrum aqua calida irrigari. Et quamvis ea sit aqua, quae ad irrigandos agros non sit necessaria, tamen nemo ambiget, his interdictis locum fore. §. 14. Sive autem intra urbem sit aqua, sive extra urbem, huic interdicto locus erit. §. 15. Illud tamen hic intelligendum est, eodem modo Praetorem duci aquam iussisse, quo ducta est hoc anno. Proinde neque amplioris modi, neque aliam permisisse potest videri. Quare si alia aqua sit, quam quis velit ducere, quam hoc anno duxerit, vel eandem, per aliam tamen regionem, velit ducere, impune ei vis fiet. §. 16. Illud Labeo dicit: omnes partes illius fundi, in quem locum aqua ducitur, eodem numero esse; ergo et si forte actor confinem agrum emerit, et ex agro, in quem hoc anno aquam duxerit, postea fundi emti nomine velit aquam ducere, ita demum eum recte hoc interdicto uti, ut de itinere actuque poterit, ut semel in suum ingressus inde egredi, qua velit, possit, nisi ei nocitum sit, ex quo aquam ducit. §. 17. Item quaeritur: si quis aquae, quam hoc anno ducebat, aliam aquam admiscuerit, an impune prohibeatur? Et exstat Ofilii sententia existimantis, recte eum prohiberi, sed eo loci, in quo primum aquam aliam in rivum admittit; et Ofilius in tota aqua recte eum prohiberi ait. Ego Ofilio assentio, non posse dividi, quia non potest ita in parte vis fieri, ut non in tota aqua fiat. §. 18. Trebatius ait: cum amplior numerus pecoris ad aquam appelleretur, quam deberet appelli, posse universum pecus impune prohiberi, quia iunctum pecus ei pecori, cui appulsus debeatur, totum corrumpat pecoris appulsum. Marcellus autem ait: si quis ius habens pecoris ad aquam appellendi plura pecora appulerit, non in omnibus pecoribus eum prohibendum. Quod est verum, quia pecora separari possunt. §. 19. Aristo putat, eum demum interdictum hoc habere, qui se putat suo iure uti, non eum, qui scit, se nullum ius habere, et utitur. §. 20. Idem ait: eum, qui hoc anno aquam duxerit nec vi, nec clam, nec precario, et eodem anno vitiose usus est, recte tamen hoc interdicto usurum; (quod referri ad id tempus potest, quod sine vitio fuerit) esse enim verum, hoc anno non vi, non clam, non precario usum. §. 21. Quaesitum est: si quis ante annum aquam duxerit, deinde sequenti tempore, hoc est intra annum, aqua influxerit ipsa sibimet, non ducente aliquo, an huic interdicto locus sit? Et refert Severus Valerius: competere ei hoc interdictum, quasi duxisse videatur, licet penitus perspicientibus non videatur iste duxisse.

§. 22. Item quaesitum est: si quis, dum putat tertio quoque die habere se ius aquae ducendae, duxerit una die, an recte et sine captione possessoris duxisse videatur, ut hoc interdictum habeat? ait enim Praetor: *uti hoc anno aquam duxisti*, id est alternis diebus. Illud autem nihil interest, utrum quinto die aqua debeatur, an alternis diebus, an quotidie ei, qui hoc interdicto uti velit. Nam quum sufficiat, vel uno die hoc anno aquam duxisse, nihil refert, qualem aquaeductum habens duxerit, dum, si quis, quum quinto quoque die uteretur, quasi alternis diebus ducens interdixerit, nihil ei prodesse videatur. §. 23. Praeterea illud sciendum est, si, quum aquam duxisses, adversarius te prohibuerit, deinde tu interim ius aquae ducendae amiseris, in restitutionem hoc venire, ut tibi praestetur per hoc interdictum, quod amisisti; et hoc verum puto. §. 24. Si fundum, ad quem aquam ducebas, vendideris et tradideris, nihilominus interdictum tibi utile est. §. 25. Competit hoc interdictum adversus eum, qui prohibet me aquam ducere. Et nihil interest, utrum quis dominium fundi habeat, an non. Idcirco et is tenetur interdicto; nam et si servitus coeperit, adversus quemvis potest vindicari. §. 26. Si inter rivales, id est qui per eundem rivum aquam ducunt, sit contentio de aquae usu, utroque suum usum esse contendente, duplex interdictum utrique competit. §. 27. Labeo putat, per hoc interdictum prohiberi quem, ne quid in illo fundo faciat, fodiat, serat, succidat, putet, aedificet, qua ex re ea aqua, quam ille hoc anno per fundum tuum sine vitio duxit, inquinetur, vitietur, corrumpatur, deteriorve fiat; et similiter de aestiva aqua debere interdici ait. §. 28. Si quis hoc cesserit, ne liceat sibi aquam quaerere, ea cessio valet. §. 29. Deinde ait Praetor: UTI PRIORE AESTATE AQUAM, QUA DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO DUXISTI, QUO MINUS ITA DUCAS, VIM FIERI VETO. INTER HEREDES, ET EMTORES, ET BONORUM POSSESSORES INTERDICAM. §. 30. Hoc interdictum de aqua aestiva proponitur. §. 31. Quia autem diximus, aestivam aquam aliquid distare ab aqua quotidiana, sciendum est, etiam in interdictis distare, quod, qui de aqua quotidiana interdicit, ita interdicat: *uti hoc anno aquam duxisti*, at qui de aestiva, sic: *uti priore aestate*. Nec immerito; nam qui hieme non utitur, referre se non ad praesentem aestatem, sed ad priorem debuit. §. 32. Aestatem incipere sic peritiores tradiderunt, ab aequinoctio verno, et finiri aequinoctio autumnali, et ita senis mensibus aestas atque hiems dividitur. §. 33. Priorem aestatem ex comparatione duarum aestatum accipe. §. 34. Propter hoc, si aestate interdicatur, nonnunquam annum et sex menses continet; quod ita contingit, si initio verni aequinoctii ducta sit aqua, et sequente aestate pridie aequinoctium auctumnale interdicatur. Et proinde si hieme interdicatur, etiam in biennium haec res extenditur. §. 35. Si quis hieme tantum aquam solitus fuerit ducere, aestate non fuerit solitus, utile interdictum ei competit. §. 36. Qui hac aestate duxit, non superiore, utile interdictum habet. §. 37. Ait Praetor: *Inter heredes, et emtores, et bonorum possessores interdicam*. Haec verba non solum ad aestivam aquam, verum etiam ad quotidianam referenda esse, sciendum est; nam sicuti de itinere actuque et successoribus dantur interdicta, et emtori, ita haec quoque danda Praetor putavit. §. 38. Ait Praetor: QUO EX CASTELLO ILLI AQUAM DUCERE AB EO, CUI EIUS REI IUS FUIT, PERMISSUM EST, QUO MINUS ITA, UTI PERMISSUM EST, DUCAT, VIM FIERI VETO. QUANDOQUE DE OPERE FACIENDO INTERDICTUM ERIT, DAMNI INFECTI CAVERI IUBEBO. §. 39. Hoc interdictum necessario propositum est; nam quia superiora interdicta ad eos pertinent, qui a capite ducunt, vel imposita servitute, vel quia putant impositam, aequissimum visum est, ei quoque, qui ex castello ducit, interdictum dari, id est ex eo receptaculo, quod aquam publicam suscipit. §. 40. Castellum accipe, si ex castello permissum est. Sed et si ex alio loco permissum est, dandum erit interdictum. §. 41. Permittitur autem aquam ex castello, vel ex rivo, vel ex quo alio loco publico ducere. §. 42. Idque a principe conceditur; alii nulli competit ius aquae dandae. §. 43. Et datur interdum praediis, interdum personis. Quod praediis datur, extincta persona non extinguitur; quod datur personis, cum personis amittitur, ideoque neque ad alium dominum praediorum, neque ad heredem vel qualemcunque successorem transit. §. 44. Plane ei, ad quem dominium transit, impetrabile est; nam si docuerit, praediis suis aquam debitam, et si nomine eius fluxis-

set, a quo dominium ad se transiit, indubitate impetrat ius aquae ducendae. Nec est hoc beneficium, sed iniuria, si quis forte non impetraverit. §. 45. Meminisse autem debemus, in hoc interdicto totam quaestionem finiri assignationis; non enim praeparat hoc interdictum causam, ut superiora interdicta, nec ad possessionem temporariam pertinet, sed aut habet ius assignatum sibi, aut non habet, et interdictum totum finitur.

II. *Pomponius libro XXXII. ad Sabinum.* Si diurnarum aut nocturnarum horarum aquaeductum habeam, non possum alia hora ducere, quam in qua ius habeam ducendi.

III. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Hoc iure utimur, ut etiam non ad irrigandum, sed pecoris causa vel amoenitatis aqua duci possit. §. 1. Ex flumine aquam ducere plures possunt, ita tamen, ut vicinis non noceant, vel si angustus amnis sit, etiam ei, qui in alia ripa sit. §. 2. Si aquam ex flumine publico duxeris, et flumen recesserit, non potes subsequi flumen, quia ei loco servitus imposita non sit, quamvis is locus meus sit. Sed si alluvione paulatim accesserit fundo tuo, subsequi potes, quia locus totus fluminis serviat ductioni. Sed si circumfluere coeperit mutato alveo, non potes, quia medius locus non serviat, interruptaque sit servitus. §. 3. Aqua, quae in rivo nascitur, tacite lucrifit ab eo, qui ducit. §. 4. Ductus aquae, cuius origo memoriam excessit, iure constituti loco habetur. §. 5. Is, qui aquae quotidianae ius habet, vel fistulam in rivo ponere, vel aliud quodlibet facere potest, dummodo ne fundum domino, aut aquagium rivalibus deterius faciat. §. 6. Si aqua ducatur, supra eam alia aqua per pontem, qui supra rivum factus sit, iure ducitur, dum inferiori rivo non noceatur.

IV. *Iulianus libro XLI. Digestorum.* Lucio Titio, ex fonte meo ut aquam duceret, cessi. Quaesitum est: an et Maevio cedere possim, ut per eundem aquaeductum aquam ducat? et si putaveris, posse cedi per eundem aquaeductum duobus, quemadmodum uti debeant? Respondit: sicut iter, actus, via pluribus cedi vel simul vel separatim potest, ita aquae ducendae ius recte cedetur; sed si inter eos, quibus aqua cessa est, non convenit, quemadmodum utantur, non erit iniquum, utile iudicium reddi, sicut inter eos, ad quos ususfructus pertinet, utile communi dividundo iudicium reddi, plerisque placuit.

V. *Idem libro IV. ex Minicio.* Quum constet, non solum temporibus, sed etiam mensuris posse aquam dividi, potest eodem tempore alius quotidianam, alius aestivam aquam ducere, ita ut aestate dividatur inter eos aqua, hieme solus ducat is, qui quotidianae ius habeat. §. 1. Inter duos, qui eodem rivo aquam certis horis separatim ducebant, convenit, ut permutatis inter se temporibus aqua uterentur. Quaero: quum amplius, tempore servitutibus praefinito, ita duxissent, ut neuter eorum suo tempore usus esset, num ius utendi amisissent? Negavit amisisse.

VI. *Neratius libro III. Membranarum.* De interdicto de aqua aestiva item quotidiana quaerentes, primum constituendum existimabamus, quae esset aqua aestiva, de qua proprium interdictum ad prioris aestatis tempus relatum reddi solet, hoc est aestiva aqua utrumne ex iure aestivo duntaxat tempore utendi diceretur, an ex mente propositoque ducentis, quod aestate eam ducendi consilium haberet, an ex natura ipsius aquae, quae aestate tantum duci posset, an ex utilitate locorum, in quae duceretur? Placebat igitur, aquam ob has duas res, naturam suam, utilitatemque locorum, in quae deducitur, proprie appellari, ita ut, sive eius natura erit, ut nisi aestate duci non possit, etiamsi hieme quoque desideraretur, sive omni tempore anni duci eam ipsius natura permitteret, si utilitas locorum, in quae ducitur, aestate duntaxat usum eius exigeret, aestiva recte diceretur.

VII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Si de via, itinere, actu, aquaeductu agatur, huiusmodi cautio praestanda est, quamdiu quis de iure suo doceat, non se impediturum agentem, et aquam ducentem, et iter facientem. Quodsi neget, ius esse adversario agendi aquamve ducendi, cavere sine praeiudicio amittendae servitutis debebit, donec quaestio finiatur, non se usurum.

VIII. *Scaevola libro singulari* Ὅρων. Cui per fundum iter aquae debetur, quacunque vult, in eo rivum faciat licet, dum ne aquaeductum intervertat.

TIT. XXI.
DE RIVIS.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Praetor ait: RIVOS, SPECUS, SEPTA REFICERE, PURGARE AQUAE DUCENDAE CAUSA QUO MINUS LICEAT ILLI, DUM NE ALITER AQUAM DUCAT, QUAM UTI PRIORE AESTATE NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DUXIT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum utilissimum est; nam nisi permittatur alicui reficere, alia ratione usus incommodabitur. §. 2. Ait ergo Praetor: *rivum, specus, septa.* Rivus est locus per longitudinem depressus, quo aqua decurrat, cui nomen est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν. §. 3. Specus autem est locus, ex quo despicitur. Inde spectacula sunt dicta. §. 4. Septa sunt, quae ad incile opponuntur aquae derivendae compellendaeve ex flumine causa, sive ea lignea sunt, sive lapidea, sive ex qualibet alia materia sint ad continendam transmittendamque aquam excogitata. §. 5. Incile autem est locus depressus ad latus fluminis, ex eo dictus, quod incidatur; inciditur enim vel lapis, vel terra, unde primum aqua ex flumine agi possit. Sed et fossae et putei hoc interdicto continentur. §. 6. Deinde ait Praetor: *Reficere, purgare.* Reficere est, quod corruptum est, in pristinum statum restaurare. Verbo reficiendi tegere, substruere, sarcire, aedificare, item advehere apportareque ea, quae ad eandem rem opus essent, continentur. §. 7. Purgandi verbum plerique quidem putant ad eum rivum pertinere, qui integer est; sed palam est, et ad eum pertinere, qui refectione indiget; plerumque enim et refectione et purgatione indigent. §. 8. *Aquae,* inquit, *ducendae causa.* Merito hoc additur, ut ei demum permittatur et reficere et purgare rivum, qui aquae ducendae causa id facit. §. 9. Hoc interdictum competit etiam ei, qui ius aquae ducendae non habet, si modo aut priore aestate, aut eodem anno aquam duxerit, quum sufficiat, non vi, non clam, non precario duxisse. §. 10. Si quis terrenum rivum signinum, id est lapideum, facere velit, videri eum non recte hoc interdicto uti; non enim reficit, qui hoc facit. Et ita Ofilio videtur. §. 11. Proinde et si per alium locum velit ducere, impune prohibetur; sed et si eundem rivum deprimat, vel attollat, vel dilatet, vel extendat, vel operiat apertum, vel contra. Ego ceteros quidem impune prohiberi puto; si qui operiat apertum, vel contra, eum non puto prohibendum, nisi si quam maiorem utilitatem suam adversarius ostendit.

II. *Paulus libro LXVI. ad Edictum.* Labeo non posse, ait, ex aperto rivo terrenum fieri, quia commodum domino soli auferretur appellendi pecus vel hauriendi aquam. Quod sibi non placere, Pomponius ait, quia id domino magis ex occasione, quam ex iure contingeret, nisi si ab initio in imponenda servitute id actum esset.

III. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Servius autem scribit: aliter duci aquam, quae ante per specum ducta sit, si nunc per apertum ducatur. Nam si operis aliquid faciat quis, quo magis aquam conservet vel contineat, non impune prohiberi. Ego puto et in specu contra, si non maior utilitas vertetur adversarii. §. 1. Servius et Labeo scribunt: si rivum, qui ab initio terrenus fuit, qui aquam non continebat, caementicium velit facere, audiendum esse; sed et si eum rivum, qui structilis fuit, postea terrenum faciat, aut partem rivi, aeque non esse prohibendum. Mihi videtur urgens et necessaria refectio esse admittenda. §. 2. Si quis novum canalem vel fistulas in rivo velit collocare, quum id nunquam habuerit, utile ei hoc interdictum futurum, Labeo ait. Nos et hic opinamur, utilitatem eius, qui ducit sine incommoditate eius, cuius ager est, spectandam. §. 3. Si aqua in unum lacum conducatur, et inde per plures ductus ducatur, hoc interdictum utile erit volenti reficere ipsum lacum. §. 4. Hoc interdictum ad omnes rivos pertinet, sive in publico, sive in privato sint constituti. §. 5. Sed et si calidae aquae rivus sit, de hoc reficiendo competit interdictum. §. 6. Aristo et de cuniculo restituendo, per quem vapor trahitur in balneariis, putat utilem actionem competere; et erit dicendum, utile interdictum etiam ex hac causa competere. §. 7. Iisdem autem personis et in easdem interdictum hoc datur, quibus et in quas et de aqua interdicta redduntur, quae supra sunt enumerata. §. 8. Si quis rivum reficienti opus novum nuntiat, belle dictum est, posse contemni operis novi nuntiationem. Quum enim Praetor ei vim fieri vetet, absurdum est, per operis novi nuntiationem eum impediri. Plane per in rem actionem dicendum

est posse adversus eum vindicari, ius ei non esse, et hoc dubium non est. §. 9. De damno quoque infecto cavere eum debere, minime dubitari oportet. §. 10. Si quis exportare vehereque ea, quae refectioni necessaria sunt, prohibeat, hoc interdictum ei competere, Ofilius putat; quod est verum.

IV. *Venuleius libro I. Interdictorum.* De rivis reficiendis ita interdicitur, ut non quaeratur, an aquam ducere actori liceret? Non enim tam necessariam refectionem itinerum, quam rivorum esse, quando non refectis rivis omnis usus aquae auferretur, et homines siti necarentur. Et sane aqua pervenire, nisi refecto rivo, non potest; at non refecto itinere difficultas tantum eundi agendique fieret, quae temporibus aestivis levior esset.

TIT. XXII.
D E F O N T E.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Praetor ait: UTI DE EO FONTE, QUO DE AGITUR, HOC ANNO AQUA NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO USUS ES, QUO MINUS ITA UTARIS, VIM FIERI VETO. DE LACU, PUTEO, PISCINA ITEM INTERDICAM. §. 1. Hoc interdictum proponitur ei, qui fontana aqua uti prohibetur. Servitutes enim non tantum aquae ducendae esse solent, verum etiam hauriendae, et sicut discretae sunt servitutes ductus aquae et haustus aquae, ita interdicta separatim redduntur. §. 2. Hoc autem interdictum locum habet, si quis uti prohibeatur aqua, hoc est sive haurire prohibeatur, sive etiam pecus ad aquam appellere. §. 3. Et eadem sunt hic dicenda, quod ad personam attinet, quaecunque in superioribus interdictis diximus. §. 4. Hoc interdictum de cisterna non competit; nam cisterna non habet perpetuam causam, nec vivam aquam. Ex quo apparet, in his omnibus exigendum, ut viva aqua sit. Cisternae autem imbribus concipiuntur. Denique constat, interdictum cessare, si lacus, piscina, puteus vivam aquam non habeat. §. 5. Plane si quis ire ad haustum prohibeatur, aeque interdictum sufficiet. §. 6. Deinde ait Praetor: QUO MINUS FONTEM, QUO DE AGITUR, PURGES, REFICIAS, UT AQUAM COERCERE, UTIQUE EA POSSIS, DUM NE ALITER UTARIS, ATQUE UTI HOC ANNO NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO USUS ES, VIM FIERI VETO. §. 7. Hoc interdictum eandem habet utilitatem, quam habet interdictum de rivis reficiendis; nisi enim purgare et reficere fontem licuerit, nullus usus eius erit. §. 8. Purgandus autem et reficiendus est ad aquam coërcendam, ut uti quis aqua possit, dummodo non aliter utatur, quam sicuti hoc anno usus est. §. 9. Coërcere aquam est continere sic, ne diffluat vel dilabatur, dummodo non permittatur cui novas venas quaerere vel aperire; hic enim innovat aliquid praeter id, quam praecedente anno usus est. §. 10. Sed et de lacu, puteo, piscina reficiendis, purgandis interdictum competit. §. 11. Et omnibus personis dabitur, quibus permittitur interdictum de aqua aestiva.

TIT. XXIII.
D E C L O A C I S.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Praetor ait: QUO MINUS ILLI CLOACAM, QUAE EX AEDIBUS EIUS IN TUAS PERTINET, QUA DE AGITUR, PURGARE, REFICERE LICEAT, VIM FIERI VETO. DAMNI INFECTI, QUOD OPERIS VITIO FACTUM SIT, CAVERI IUBEBO. §. 1. Sub hoc titulo duo interdicta Praetor subiecit, unum prohibitorium, alterum restitutorium, et primum prohibitorium. §. 2. Curavit autem Praetor per haec interdicta, ut cloacae et purgentur, et reficiantur. Quorum utrumque et ad salubritatem civitatum, et ad tutelam pertinet; nam et caelum pestilens, et ruinas minantur immunditiae cloacarum, [item] si non reficiantur. §. 3. Hoc autem interdictum propositum est de cloacis privatis; publicae enim cloacae publicam curam merentur. §. 4. Cloaca autem est locus cavus, per quem colluvies quaedam fluat. §. 5. Hoc interdictum, quod primum proponitur, prohibitorium est, quo prohibetur vicinus vim facere, quo minus cloacae purgentur et reficiantur. §. 6. Cloacae appellatione et tubus et fistula continetur. §. 7. Quia autem cloacarum refectio et purgatio ad publicam utilitatem spectare videtur, idcirco placuit, non esse in interdicto addendum: *quod non vi, non clam, non precario ab illo usus es*, ut, etiam si quis talem usum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloacam reficere vel purgare. §. 8. Deinde ait Praetor: *quae ex aedibus eius in tuas pertinet.* Aedes hic accipere debes pro omni aedificio, hoc est ex aedificio eius in tuum aedificium. Hoc amplius Labeo putat huic interdicto locum esse, et si area ab utralibet parte aedium sit, etsi forte, inquit, cloaca ducta sit ex urbano aedificio in proximum agrum. §. 9. Idem Labeo etiam eum, qui privatam cloacam in publicam immittere velit, tuendum ait, ne ei vis fiat. Sed et si quis velit talem cloacam facere, quae exitum habeat in publicam cloacam, non esse eum impediendum, Pomponius scribit. §. 10. Quod ait Praetor: *pertinet*, hoc significat, quod ex aedibus eius in tuas pertinet, hoc est dirigitur, extenditur, pervenit. §. 11. Et tam ad proximum vicinum hoc interdictum pertinet, quam adversus ulteriores, per quorum aedes cloaca currit. §. 12. Unde Fabium Melam scribit: competere hoc interdictum, ut in vicini aedes veniat, et rescindat pavimenta purgandae cloacae gratia. Verendum tamen esse, Pomponius scribit, ne eo casu damni infecti stipulatio committatur. Sed haec stipulatio non committetur, si paratus sit restaurare id, quod ex necessitate reficiendae cloacae causa resciderat. §. 13. Si quis purganti mihi cloacam vel reficienti opus novum nuntiaverit, rectissime dicetur, contemta nuntiatione posse me reficere id, quod institueram. §. 14. Sed et damni infecti cautionem pollicetur, si quid operis vitio factum sit; nam sicuti reficere cloacas et purgare permittendum fuit, ita dicendum, ne damnum aedibus alienis detur. §. 15. Deinde ait Praetor: QUOD IN CLOACA PUBLICA FACTUM SIVE IMMISSUM HABES, QUO USUS EIUS DETERIOR SIT, FIAT, RESTITUAS. ITEM NE QUID FIAT IMMITTATURVE, INTERDICAM. §. 16. Hoc interdictum ad publicas cloacas pertinet, ne quid in cloacam immittas, neve facias, quo usus deterior sit, neve fiat.

II. *Venuleius libro I. Interdictorum.* Quanquam de reficienda cloaca, non etiam de nova facienda hoc interdicto comprehendatur, tamen aeque interdicendum, Labeo ait, ne facienti cloacam vis fiat, quia eadem utilitas sit; Praetorem enim sic interdixisse, ne vis fieret, quo minus cloacam in publico facere liceret, idque Ofilio et Trebatio placuisse; ipse dicendum ait, ut factam cloacam purgare et restituere permittendum sit per interdictum, novam vero facere is demum concedere debeat, cui viarum publicarum cura sit.

TIT. XXIV.
Q U O D V I A U T C L A M.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Praetor ait: QUOD VI AUT CLAM FACTUM EST, QUA DE RE AGITUR, ID, QUUM EXPERIUNDI POTESTAS EST, RESTITUAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est, et per hoc occursum est calliditati eorum, qui vi aut clam quaedam moliuntur; iubentur enim ea restituere. §. 2. Et parvi refert, utrum ius habuerit faciendi, an non; sive enim ius habuit, sive non, tamen tenetur interdicto, propterea quod vi aut clam fecit; tueri enim ius suum debuit, non iniuriam comminisci. §. 3. Denique est quaesitum: an hoc interdicto utenti exceptionem possit quis obiicere: *si eum non iure meo receperim?* Et magis est, ne possit; nam adversus vim vel quod clam factum est, nulla iusta exceptione se tueri potest. §. 4. Hoc interdictum ad ea sola opera pertinet, quaecunque in solo vi aut clam fiunt. §. 5. Quid sit vi factum vel clam factum? videamus. Vi factum videri, Quintus Mucius scripsit, si quis contra, quam prohiberetur, fecerit; et mihi videtur plena esse Quinti Mucii definitio. §. 6. Sed et si quis iactu vel minimi lapilli prohibitus facere perseveravit facere, hunc quoque vi fecisse videri, Pedius et Pomponius scribunt; eoque iure utimur. §. 7. Sed et si contra testationem denuntiationemque fecerit, idem esse, Cascellius et Trebatius putant; quod verum est. §. 8. Sed et Aristo ait: eum quoque vi facere, qui, quum sciret se prohiberi, per vim molitus est, ne prohiberi possit. §. 9. Item Labeo dicit: si quem facientem prohibuero, isque destiterit in praesentiarum, rursusque postea facere coeperit, vi eum videri fecisse, nisi permissu meo facere coeperit, vel qua alia iusta causa accedente. §. 10. Si quis tamen imbecillitate impeditus, vel etiam ne offenderet vel te, vel eum, qui te magnifaciebat, ideo non venerit ad prohibendum, non videbitur adversarius vi fecisse; et ita Labeo scribit. §. 11. Idem ait: et si te volentem ad prohibendum venire deterruerit aliquis, armis forte, sine ullo dolo malo meo, ac propter hoc non veneris, non videri me vim fecisse,

II. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Ne in aliena

potestate sit, conditionem meam nihil delinquentis deteriorem facere.

III. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Prohibere autem non utique per semetipsum necesse est, sed et si quis per servum suum vel procuratorem prohibuerit, recte videtur prohibuisse. Idem etiam, si mercenarius meus prohibuerit. Nec quem moveat, quod per liberam personam actio acquiri non solet; nam prohibitio haec demonstrat, vim te facere. Quid mirum, quum, et si clam me vim feceris, habeam actionem? Ergo magis facto tuo delinquentis, quam alieno acquiritur mihi actio. §. 1. Illud sciendum est, non omnibus momentis vim esse faciendam, sed semel inter initia facta perseverat. §. 2. Sed si permiserit, adversus eum, qui utetur interdicto, exceptio erit necessaria. §. 3. Non tantum autem si ego permisero, sed et si procurator meus, vel tutor, qui tutelam administrat, vel curator pupilli, furiosi, sive adolescentis, dicendum erit, exceptioni locum fore. §. 4. Plane si praeses vel curator reipublicae permiserit in publico facere, Nerva scribit, exceptionem locum non habere, quia, etsi ei locorum, inquit, publicorum procuratio data est, concessio tamen data non est. Hoc ita verum est, si non lex municipalis curatori reipublicae amplius concedat. Sed et si a principe, vel ab eo, cui princeps hoc ius concedendi dederit, permissum sit, idem erit probandum. §. 5. Si quis paratus sit se in iudicio defendere adversus eos, qui interdicendum putant, ne opus fiat, an videatur vim facere desinere? Et magis est, ut desinat, si modo satis offerat, et defendere paratus est, si quis agat. Et ita Sabinus scribit. §. 6. Sed et si quis damni infecti paratus sit cavere, quum propter hoc tantum esset prohibitus, vel quia non defendebat, vel damni infecti non repromittebat, consequens est dicere, desinere eum vim facere. §. 7. Clam facere videri Cassius scribit eum, qui celavit adversarium, neque ei denuntiavit, si modo timuit eius controversiam aut debuit timere. §. 8. Item Aristo putat eum quoque clam facere, qui celandi animum habet eum, quem prohibiturum se intellexerit, et id existimat aut existimare debet, se prohibitum iri.

IV. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Servius etiam eum clam facere ait, qui existimare debeat, sibi controversiam futuram, quia non opinionem eius et resupinam existimationem sequi oporteat, ne melioris conditionis sint stulti, quam periti;

V. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Aut qui aliter fecit, quam denuntiavit, vel qui decepto facit eo, ad quem pertinuit non facere, vel consulto tum denuntiat adversario, quum eum scit non posse prohibere, vel tam sero denuntiat, ut obire prohibiturus prius, quam fiat, non possit. Et haec ita Labeonem probare, Aristo ait. §. 1. Si quis se denuntiaverit opus facturum, non semper non videtur clam fecisse, si post denuntiationem fecerit. Debebit enim, (et ita Labeo), et diem, et horam denuntiatione complecti, et ubi, et quod opus facturus sit, neque perfusorie aut obscure dicere aut denuntiare, neque tam arctare adversarium, ut intra diem occurrere ad prohibendum non possit. §. 2. Et si forte non sit, cui denuntietur, neque dolo malo factum sit, ne sit, amicis denique, aut procuratori, aut ad domum denuntiandum est. §. 3. Sed et Servius recte ait: sufficere feminae viro notum facere, opus se facturum, vel denique sciente eo facere, quanquam etiam illud sufficiat, celandi animum non habere. §. 4. Idem ait: si quis in publico municipii velit facere, sufficere ei, si curatori reipublicae denuntiet. §. 5. Si quis, dum putat locum tuum esse, qui est meus, celandi tui, non mei causa fecerit, mihi interdictum competere. §. 6. Idem dicit: et si servi mei vel procuratoris celandi causa factum sit, mihi interdictum competere. §. 7. Si quis, quum non denuntiasset opus se facturum, eique denuntiatum esset, ne faceret, fecerit, utilius puto probandum, vi eum fecisse. §. 8. Haec verba: *quod vi aut clam factum est,* ait Mucius ita esse, quod tu aut tuorum quis fecit, aut tuo iussu factum est. §. 9. Labeo autem ait: plures personas contineri his verbis; nam ecce primum heredes eorum, quos enumerat Mucius, contineri putat. §. 10. Idem ait; et adversus procuratorem, tutorem, curatorem municipum vel syndicum alieno nomine interdici posse. §. 11. Si quid servus meus fecit, non ob id mecum actio est, si non id meo nomine aut suo fecit; nam si tuum servum mercenarium habuero, quidquid ab eo factum fuerit meo nomine ob id non tecum, sed mecum, cuius iussu aut nomine id opus a servo tuo factum fuerit, agendum erit hoc interdicto. §. 12. Similiter quod iussu cuius factum erit, ob id non cum eo, qui iussit, sed cuius nomine iusserit, haec actio est. Nam si procurator, tutor, curator, duumvir municipii quid eius nomine, cuius negotium procuraret, fieri iusserit, ob id agendum erit cum eo, cuius nomine factum quid erit, non cum eo, qui ita iusserit; et si tibi mandavero, ut opus fieri iuberes, et in ea re mihi parueris, mecum, inquit, non tecum erit actio. §. 13. Et quum interdictum sic sit scriptum: *quod vi aut clam factum est,* non ita: *quod vi aut clam fecisti*, latius porrigi, quam ad has personas, quas supra numeravimus, Labeo putat. §. 14. Et hoc iure utimur, ut, sive ego fecissem, sive fieri iussissem, interdicto quod vi aut clam tenear.

VI. *Paulus libro LXVII. ad Edictum.* Si ego tibi mandavero opus novum facere, tu alii, non potest videri meo iussu factum; teneberis ergo tu et ille. An et ego tenear? videamus. Et magis est, et me, qui initium rei praestiterim, teneri; sed uno ex his satisfaciente, ceteri liberantur.

VII. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Si alius fecerit me invito, tenebor ad hoc, ut patientiam praestem. §. 1. Neratius quoque scribit: eum, cuius servus vi aut clam fecerit, aut sua impensa ex hoc interdicto opus restituere debere, aut patientiam restituendi praestare, et servum noxae dedere. Plane si mortuo alienatove servo interdiceretur, patientiam duntaxat praestare debere ait, ita ut et emtor eo interdicto possit conveniri, ut impensam praestet, aut noxam det, dominoque operis sua impensa restituente, aut damnato, quia non restitueret, emtorem liberari. Eadem, et si contra dominus servi vel opus restituisset, vel litis aestimatione damnatus esset. Quodsi tantum noxae dedisset, adversus dominum operis utiliter interdici. §. 2. Ait Iulianus: *Qui ante remissionem nuntiationis contra, quam prohibitus fuerit, opus fecerit, duobus interdictis tenebitur, uno, quod ex operis novi nuntiatione competit, altero, quod vi aut clam. Remissione autem facta intelligendus non erit vi aut clam facere, quamvis prohibeatur; licere enim debet aedificare ei, qui satisdederit, quum possessor hoc ipso constituatur, clamque facere nec ante remissionem, nec postea existimandus est, quum is, qui opus novum nuntiat, non possit videri celatus et praeoccupatus ante, quam controversiam faceret.* §. 3. Bellissime apud Iulianum quaeritur: an haec exceptio noceat in hoc interdicto: *quod non tu vi aut clam feceris?* utputa utor adversus te interdicto quod vi aut clam; an possis obiicere mihi eandem exceptionem, *quod non tu vi aut clam fecisti?* Et ait Iulianus: aequissimum esse, hanc exceptionem dari; nam si tu, inquit, aedificaveris vi aut clam, ego idem demolitus fuero vi aut clam, et utaris adversus me interdicto, hanc exceptionem profuturam. Quod non aliter procedere debet, nisi ex magna et satis necessaria causa; alioquin haec omnia officio iudicis celebrari oportet. §. 4. Est et alia exceptio, de qua Celsus dubitat, an sit obiicienda, utputa si incendii arcendi causa vicini aedes intercidi, et quod vi aut clam mecum agatur, aut damni iniuria. Gallus enim dubitat, an excipi oporteat, quod incendii defendendi causa factum sit? Servius autem ait: si id magistratus fecisset, dandam esse; privato non esse idem concedendum; si tamen quid vi aut clam factum sit, neque ignis usque eo pervenisset, simpli litem aestimandam; si pervenisset, absolvi eum oportere. Idem, ait, esse, si damni iniuria actum foret, quoniam nullam iniuriam aut damnum dare videtur, aeque perituris aedibus. Quodsi nullo incendio id feceris, deinde postea incendium ortum fuerit, non idem erit dicendum, quia non ex postfacto, sed ex praesente statu damnum factum sit necne, aestimari oportere, Labeo ait. §. 5. Notavimus supra, quod, quamvis verba interdicti late pateant, tamen ad ea sola opera pertinere interdictum placere, quaecunque fiant in solo; eum enim, qui fructum tangit, non teneri interdicto quod vi aut clam; nullum enim opus in solo facit. At qui arbores succidit, utique tenebitur. Sed et qui arundinem, et qui salictum; terrae enim, et quodammodo solo ipsi corrumpendo manus infert. Idem et in vineis succisis. Ceterum qui fructum aufert, furti debet conveniri. Itaque si quid operis in solo fiat, interdictum locum habet. In solo fieri accipimus, et si quid circa arbores fiat, non tamen si quid circa fructum arborum. §. 6. Si quis acervum stercoris circa agrum pinguem disiecerit, cum eo

quod vi aut clam factum est agi potest; et hoc verum est, quia solo vitium adhibitum sit. §. 7. Plane si quid agri colendi causa factum sit, interdictum quod vi aut clam locum non habet, si melior causa facta sit agri, quamvis prohibitus quis vi vel clam fecerit. §. 8. Praeterea si fossam feceris in silva publica, et bos meus in eam inciderit, agere possum hoc interdicto, quia in publico factum est. §. 9. Si quis aedificium demolitus fuerit, quamvis non usque ad solum, quin interdicto teneatur, dubitari desiit. §. 10. Proinde et si tegulas de aedificio sustulerit, magis est, ut interdicto teneatur.

VIII. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Nam origo huius rei a solo proficiscitur. Ceterum per se tegulae non possidentur, sed cum universitate aedificii, nec ad rem pertinet, affixae sint, an tantum positae.

IX. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Nam et si ramos quis de arboribus abstulerit, adhuc interdictum hoc admittimus. Haec ita, si de aedificio tegulas sustulerit; ceterum si non de aedificio, sed seorsum positas, cessat hoc interdictum. §. 1. Si tamen sera, vel clavis, vel cancellus, vel specularium sit ablatum, quod vi aut clam agi non poterit. §. 2. Sed si quis aliquid aedibus affixum evellerit, statuam forte vel quid aliud, quod vi aut clam interdicto tenebitur. §. 3. Si quis vi aut clam agrum inaraverit, vel fossam fecerit, hoc interdicto tenebitur; sed si acervum succenderit, vel disperserit sic, ut non ad usum agri convertatur, interdicto locus non erit,

X. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Quia acervus solo non cohaeret, sed terra sustinetur; aedificia autem solo cohaerent.

XI. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Is, qui in puteum vicini aliquid effuderit, ut hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo, interdicto quod vi aut clam eum teneri; portio enim agri videtur aqua viva, quemadmodum si quid operis in aqua fecisset. §. 1. Quaesitum est: si statuam in municipio ex loco publico quis sustulerit vel vi, vel clam, an hoc interdicto teneatur? Et exstat Cassii sententia, eum, cuius statua in loco publico in municipio posita sit, quod vi aut clam agere posse, quia interesit eius, eam non tolli; municipes autem etiam furti acturos, quia res eorum sit quasi publicata; si tamen deciderit, ipsi eam detrahunt. Et haec sententia vera est. §. 2. Si quis de monumento statuam sustulerit, an ei, ad quem ius sepulcri pertinet, agere permittatur? Et placet, et in his interdicto locum esse. Et sane dicendum est, si qua sepulcri ornandi causa apposita sint, sepulcri esse videri. Idem est, et si ostium avellat vel effringat. §. 3. Si quis in vineas meas venerit, et inde ridicas abstulerit, hoc interdicto tenebitur. §. 4. Quod ait Praetor: *quod vi aut clam factum est*, ad quod tempus referatur? videamus, utrum ad praeteritum, an ad praesens? Quae species apud Iulianum exposita est; ait enim: in hoc interdicto praesentis temporis significationem accipi debere; si tamen, inquit, ex opere damnum datum fuerit, aut dominus, aut is, cuius fundo nocitum erit, sua impensa id sustulerit, utilius probari, ut et damnum sarciatur, et impendia restituantur. §. 5. Interdictum complectitur id, quodcunque aut vi aut clam factum est. Sed interdum evenit, ut quid et vi et clam fiat, partim vi, et partim clam in eodem opere; utputa quum prohiberem, fundamenta posuisti, postea quum convenisset, ne reliquum opus fieret, absente et ignorante me reliquum opus perfecisti; vel contra fundamenta clam iecisti, deinde cetera prohibente me aedificasti. Hoc iure utimur, ut et si vi et clam factum sit, interdictum hoc sufficiat. §. 6. Si tutoris iussu aut curatoris factum sit, quum placeat, quod Cassius probat, ex dolo tutoris vel curatoris pupillum vel furiosum non teneri, eveniet, ut in ipsum tutorem curatoremque aut utilis actio competat, aut etiam utile interdictum. Certe ad patientiam tollendi operis utique tenebuntur pupillus et furiosus, et ad noxam. §. 7. An ignoscitur servo, qui obtemperavit tutori aut curatori? nam ad quaedam, quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis, vel his, qui vice dominorum sunt, obtemperaverint. Quod et in hoc casu admittendum est. §. 8. Si postea, quam vi aut clam factum est, venierit fundus, an venditor nihilo minus hoc interdicto experiri possit? videamus. Et exstat sententia existimantium, nihilo minus competere ei interdictum, nec finiri venditione; sed nec ex emto actione quidquam praestandum emtori ex eo opere, quod ante venditionem factum est; satis enim esse, quod utique propter hoc opus viliori praedium distraxerit. Certe et si non viliori vendidit, idem erit probandum. §. 9. Plane si post venditionem fundi opus factum est, etsi ipse experiatur venditor, quia nondum traditio facta est, tamen ex emto actione emtori tenebitur; omne enim et commodum et incommodum ad emtorem pertinere debet. §. 10. Si fundus in diem addictus sit, cui competet interdictum? Et ait Iulianus: interdictum quod vi aut clam ei competere, cuius interfuit, opus non fieri; fundo enim in diem addicto, et commodum et incommodum omne ad emtorem, inquit, pertinet, antequam venditio transferatur; et ideo si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior conditio allata fuerit, ipse utile interdictum habebit, sed eam actionem, sicut fructus medio tempore perceptos, venditi iudicio praestare cogendum ait. §. 11. Aristo autem scribit: non possessori esse denuntiandum; nam si quis, inquit, fundum mihi vendiderit, et necdum tradiderit, et vicinus, quum opus facere vellet, et sciret me emisse et in fundo morari, mihi denuntiaverit, esse eum tutum futurum; quod ad suspicionem clam facti operis pertineret, quod sane verum est. §. 12. Ego, si post in diem addictionem factam fundus precario traditus sit, putem emtorem interdictum quod vi aut clam habere. Si vero aut nondum traditio facta est, aut etiam facta est precarii rogatio, non puto dubitandum, quin venditor interdictum habeat; ei enim competere debet, etsi res ipsius periculo non sit. Nec multum facit, quod res emtoris periculo est; nam et statim post venditionem contractam periculum ad emtorem spectat, et tamen ante, quam ulla traditio fiat, nemo dixerit interdictum ei competere. Si tamen precario sit in possessione, videamus ne, quia interest ipsius, qualiter qualiter possidet, iam interdicto uti possit. Ergo et si conduxit, multo magis; nam et colonum posse interdicto experiri, in dubium non venit. Plane si postea, quam melior conditio allata est, aliquid operis vi aut clam factum sit, nec Iulianus dubitat, interdictum venditori competere. Nam inter Cassium et Iulianum de illo, quod medio tempore accidit, quaestio est, non de eo opere, quod postea contigit. §. 13. Si ita praedium venierit, ut, si displicuisset, inemtum esset, facilius admittimus, interdictum emtorem habere, si modo est in possessione. Et si rescissio emtionis in alterius arbitrium conferatur, idem erit probandum. Idemque, et si ita venisset, ut, si aliquid evenisset, inemtum esset praedium. Et si forte commissoria venierit, idem dicendum est. §. 14. Idem Iulianus scribit: interdictum hoc non solum domino praedii, sed et his, quorum interest, opus factum non esse, competere.

XII. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Quanquam autem colonus et fructuarius fructuum nomine ad hoc interdictum admittantur, tamen et domino id competit, si quid praeterea eius intersit.

XIII. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Denique si arbores in fundo, cuius usustructus ad Titium pertinet, ab extraneo vel a proprietario succisae fuerint, Titius et lege Aquilia, et interdicto quod vi aut clam cum utroque eorum recte experietur. §. 1. Labeo scribit: si filio tuo prohibente opus factum sit, et te habere interdictum; et si te prohibente opus factum sit, et filium tuum nihilo minus. §. 2. Idem ait: adversus filiumfamilias in re peculiari neminem clam videri fecisse; namque si scit, eum filiumfamilias esse, non videtur eius celandi gratia fecisse, quem certum est nullam secum actionem habere. §. 3. Si ex sociis communis fundi unus arbores succiderit, socius cum eo hoc interdicto experiri potest, quum ei competat, cuius interest. §. 4. Unde apud Servium amplius relatum est: si mihi concesseris, ut ex fundo tuo arbores caedam, deinde eas alius vi aut clam ceciderit, mihi hoc interdictum competere, quia ego sim, cuius interest. Quod facilius erit admittendum, si a te emerim, vel ex alique contractu hoc consecutus sim, ut mihi caedere liceat. §. 5. Quaesitum est: si, quum praedium interim nullius esset, aliquid vi aut clam factum sit, an postea, dominio ad aliquem devoluto, interdicto locus sit? utputa hereditas iacebat; postea adiit hereditatem Titius, an ei interdictum competat? Et est apud Vivianum saepissime relatum, heredi competere hoc interdictum eius, quod ante aditam hereditatem factum sit. Nec referre, Labeo ait, quod non scierit, qui heredes futuri essent; hoc enim posse quem causari etiam post aditam hereditatem.

Ne illud quidem obstare, Labeo ait, quod eo tempore nemo dominus fuerit. Nam et sepulcri nemo dominus fuit, et tamen si quid in eo fiat, experiri possum quod vi aut clam. Accedit his, quod hereditas domini locum obtinet. Et recte dicetur, heredi quoque competere et ceteris successoribus, sive antequam successerint, sive postea aliquid sit vi aut clam admissum. §. 6. Si colonus meus opus fecerit, si quidem me volente vel ratum habente, perinde est, atque si procurator meus fecisset; in quo placet, sive ex voluntate mea fecerit, teneri me, sive ratum habuero, quod procurator fecit. §. 7. Iulianus ait: *Si colonus arborem, de qua controversia erat, succiderit, vel quod aliud opus fecerit, si quidem iussu domini id factum sit, ambo tenebuntur, non tantum ut patientiam praestent, sed ut impensam quoque ad restituendum praebeant, si autem dominus non iusserit, colonus quidem tenebitur, ut patientiam et impensam praestet, dominus vero nihil amplius, quam patientiam praestare cogendus erit.*

XIV. *Iulianus libro LXVIII. Digestorum.* Nam et si servus meus ignorante me opus fecerit, eumque vendidero vel manumisero, mecum in hoc solum agi poterit, ut patiar opus tolli, cum emtore autem servi, ut aut noxae dedat, aut impensam, quae in restitutione facta fuerit, praestet; sed et cum ipso manumisso recte agi poterit.

XV. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Semper adversus possessorem operis hoc interdictum competit; idcircoque si quilibet inscio vel etiam invito me opus in fundo meo fecerit, interdicto locus erit. §. 1. Is, cui fundum pastinandum locaveras, lapides sustulit, et in vicini proiecit praedium. Ait Labeo: te quod vi aut clam non teneri, nisi iussu tuo id factum sit. Ego puto conductorem teneri, locatorem autem non alias, nisi aut patientiam praestare possit, aut aliquam actionem habeat, quam praestet, ceterum teneri non oportere. §. 2. Si in sepulcro alieno terra congesta fuerit iussu meo, agendum esse quod vi aut clam mecum, Labeo scribit; et si communi consilio plurium id factum sit, licere vel cum uno, vel cum singulis experiri; opus enim, quod a pluribus pro indiviso factum est, singulos in solidum obligare; si tamen proprio quis eorum consilio hoc fecerit, cum omnibus esse agendum, scilicet in solidum. Itaque alter conventus alterum non liberabit, quinimmo perceptio ab altero; superiore etenim casu alterius conventio alterum liberat. Praeterea sepulcri quoque violati agi potest. §. 3. Hoc interdictum in heredem ceterosque successores datur in id, quod ad eos pervenit, et post annum non competit. §. 4. Annus autem cedere incipit, ex quo id opus factum perfectum est, aut fieri desiit, licet perfectum non sit; alioquin si a principio operis coepti annum quis numeret, necesse est cum his, qui opus tardissime facerent, saepius agi. §. 5. Sed si is sit locus, in quo opus factum est, qui facile non adiretur, utputa in sepulcro vi aut clam factum est, vel in abdito alio loco, sed et si sub terra fiat opus, vel sub aqua, vel sub cloaca aliquid factum sit, etiam post annum causa cognita competit interdictum de eo, quod factum est; nam causa cognita annua exceptio remittenda est, hoc est magna et iusta causa ignorantiae interveniente. §. 6. Si quis reipublicae causa abfuisset, deinde reversus interdicto quod vi aut clam uti vellet, verius est, non excludi anno eum, sed reversum annum habere; nam et si minor viginti quinque annis reipublicae causa abesse coepisset, deinde maior effectus sit, dum abest reipublicae causa, futurum est, ut ex quo redit, annus ei computetur, non ex quo implevit vicesimum quintum annum; et ita divus Pius et deinceps omnes principes rescripserunt. §. 7. Hoc interdicto tanti lis aestimatur, quanti actoris interest, id opus factum esse. Officio autem iudicis ita oportere fieri restitutionem iudicandum est, ut in omni causa eadem conditio sit actoris, quae futura esset, si id opus, de quo actum est, neque vi neque clam factum esset. §. 8. Ergo nonnunquam etiam dominii ratio habenda est, utputa si propter hoc opus, quod factum est, servitutes amittantur aut ususfructus intereat. Quod non tantum tunc eveniet, quum quis opus aedificaverit, verum etiam si diruisse opus proponatur, et deteriorem conditionem fecisse vel servitutum, vel ususfructus, vel ipsius proprietatis. §. 9. Sed quod interfuit aut per iusiurandum, quod in litem actor iuraverit, aut, si iurare non possit, iudicis officio aestimandum est. §. 10. Eum autem, qui dolo malo fecerit, quo minus possit restituere, perinde habendum, ac si posset. §. 11. Culpam quoque in hoc interdicto venire, erit probandum; quae tamen arbitrio iudicis aestimanda erit. §. 12. Quia autem hoc interdictum id, quod interest, continet, si quis alia actione fuerit consecutus id, quod interfuit, opus non esse factum, consequens erit dicere, ex interdicto nihil eum consequi oportere.

XVI. *Paulus libro LXVII. ad Edictum.* Competit hoc interdictum etiam his, qui non possident, si modo eorum intersit. §. 1. Si quis vi aut clam arbores non frugiferas ceciderit, veluti cupressos, domino duntaxat competit interdictum. Sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus praestetur, potest dici, et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem, et esse huic interdicto locum. §. 2. In summa qui vi aut clam fecit, si possidet, patientiam et impensam tollendi operis, qui fecit nec possidet, impensam, qui possidet nec fecit, patientiam tantum debet.

XVII. *Idem libro LXIX. ad Edictum.* Interdictum quod vi aut clam per quemvis domino acquiritur, licet per inquilinum.

XVIII. *Celsus libro XXV. Digestorum.* Si immaturam silvam caeduam ceciderit quis, interdicto quod vi aut clam tenetur; si maturam similiter caeduam, neque damno dominus affectus est, nihil praestabit. §. 1. Non absurde responsum est: si magistratum rogasses, ut adversarium tuum adesse ad iudicium iuberet, ne opus novum tibi nuntiaret, clam videri te opus fecisse, quod interim feceris.

XIX. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Interdictum quod vi aut clam competere filiofamilias colono arboribus succisis, Sabinus ait.

XX. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Vi facit tam is, qui prohibitus fecit, quam is, qui, quo minus prohiberetur, consecutus est, periculum puta adversario denuntiando, aut ianua praeclusa. §. 1. Prohibitus autem intelligitur quolibet prohibentis actu, id est vel dicentis, se prohibere, vel manum opponentis, lapillumve iactantis prohibendi gratia. §. 2. Tamdiu autem vi faciet prohibitus, quamdiu res in eodem statu permanebit; nam si postea convenerit cum adversario, desinit vi facere. §. 3. Item si prohibiti heres, vel is, qui ab eo emerit, ignorans causam praecedentem, fecerit, dicendum esse, Pomponius ait, non incidere eum in interdictum. §. 4. Quod in nave fit, vel in alia qualibet re vel amplissima, mobili tamen, non continetur hoc interdicto. §. 5. Sive in privato, sive in publico opus fiat, sive in loco sacro, sive in religioso, interdictum competit.

XXI. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Si opus, quod quis iussus est a iudice, qui ex hoc interdicto sumtus est, restituere, alius quis vi aut clam sustulisset, nihilo minus idem ille omnimodo iubetur opus restituere. §. 1. Si iussero servum meum opus facere, quum, quantum ad me pertinet, in clandestini suspicionem non venirem, servus autem meus putaverit, si rescisset adversarius, prohibiturum eum, an tenear? Et non puto, quum mea persona sit intuenda. §. 2. In opere novo tam soli, quam caeli mensura facienda est. §. 3. Si quis propter opus factum ius aliquod praedii amiserit, id restitui ex hoc interdicto debet.

XXII. *Venuleius libro II. Interdictorum.* Si vitem meam ex fundo meo in fundum tuum depresseris, eaque in fundo tuo coaluerit, utile est interdictum quod vi aut clam intra annum; sed si annus praeterierit, nullam remanere actionem; radices quoque, quae in fundo meo sint, tuas fieri, quia his accessiones sint. §. 1. Si quis vi aut clam araverit, puto eum teneri hoc interdicto perinde; atque si fossam fecisset; non enim ex qualitate operis huic interdicto locus est, sed ex opere facto, quod cohaeret solo. §. 2. Si ad ianuam meam tabulas fixeris, et ego eas prius, quam tibi denuntiarem, refixero, deinde invicem interdicto quod vi aut clam egerimus, nisi remittas mihi, ut absolvar, condemnandum te, quasi rem non restituas, quanti mea intersit, aut certe exceptionem mihi profuturam: *si non vi, nec clam, nec precario feceris.* §. 3. Si stercus per fundum meum tuleris, quum id te facere vetuissem, quanquam nihil damni feceris mihi, nec fundi mei faciem mutaveris, tamen teneri te quod vi aut clam, Trebatius ait. Labeo contra, ne etiam is, qui duntaxat iter per fundum meum fecerit, aut avem egerit, venatusve fuerit sine ullo opere, hoc interdicto teneatur. §. 4. Si quis proiectum aut stillicidium in sepulcrum immiserit, etiam si ipsum monumentum non tangeret, recte cum eo agi, quod in sepulcro vi aut clam factum sit,

quia sepulcri sit non solum is locus, qui recipiat humationem, sed omne etiam supra id caelum; eoque nomine etiam sepulcri violati agi posse. §. 5. Si is, qui denuntiaverit se opus facturum, confestim opus fecerit, clam fecisse non intelligitur; nam si post tempus, videbitur clam fecisse.

TIT. XXV.
DE REMISSIONIBUS.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUOD IUS SIT ILLI PROHIBERE, NE SE INVITO FIAT, IN EO NUNTIATIO TENEAT. CETERUM NUNTIATIONEM MISSAM FACIO. §. 1. Sub hoc titulo remissiones proponuntur. §. 2. Et verba Praetoris ostendunt, remissionem ibi demum factam, ubi nuntiatio non tenet, et nuntiationem ibi demum voluisse Praetorem tenere, ubi ius est nuntianti prohibere, ne se invito fiat. Ceterum sive satisdatio interveniat, sive non, remissio facta hoc tantum remittit, in quo non tenuit nuntiatio. Plane si satisdatum est, et exinde remissio facta est, non est necessaria remissio. §. 3. Ius habet opus novum nuntiandi, qui aut dominium, aut servitutem habet. §. 4. Item Iuliano placet, fructuario vindicandarum servitutum ius esse; secundum quod opus novum nuntiare poterit vicino, et remissio utilis erit; ipsi autem domino praedii si nuntiaverit, remissio inutilis erit, neque sicut adversus vicinum, ita adversus dominum agere potest, ius ei non esse invito se altius aedificare; sed si hoc facto ususfructus deterior fiat, petere usumfructum debebit. Idem Iulianus dicit de ceteris, quibus aliqua servitus a vicino debetur. §. 5. Ei quoque, qui pignori fundum acceperit, scribit Iulianus, non esse iniquum, detentionem servitutis dari.

TIT. XXVI.
DE PRECARIO.

I. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. §. 1. Quod genus liberalitatis ex iure gentium descendit. §. 2. Et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat, at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, quum sibi libuerit precarium solvere. §. 3. Et est simile commodato; nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei uti re commodatâ permittat.

II. *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUOD PRECARIO AB ILLO HABES, AUT DOLO MALO FECISTI, UT DESINERES HABERE, QUA DE RE AGITUR, ID ILLI RESTITUAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est. §. 2. Et naturalem habet in se aequitatem; namque precarium revocare volenti competit. Est enim natura aequum, tamdiu te liberalitate mea uti, quamdiu ego velim, et ut possim revocare, quum mutavero voluntatem. Itaque cum quid precario rogatum est, non solum hoc interdicto uti possumus, sed etiam praescriptis verbis actione, quae ex bona fide oritur. §. 3. Habere precario videtur, qui possessionem vel corporis vel iuris adeptus est ex hac solummodo causa, quod preces adhibuit, et impetravit, ut sibi possidere aut uti liceat.

III. *Caius libro XXV. ad Edictum provinciale.* Veluti si me precario rogaveris, ut per fundum meum ire vel agere tibi liceat, vel ut in tectum vel in aream aedium mearum stillicidium, vel tignum in parietem immissum habeas.

IV. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* In rebus etiam mobilibus precarii rogatio constitit. §. 1. Meminisse autem nos oportet, eum, qui precario habet, etiam possidere. §. 2. Tenetur hoc interdicto non utique ille, qui precario rogavit, sed qui precario habet. Etenim fieri potest, ut quis non rogaverit, sed habeat precario, utputa servus meus rogavit; mihi acquisivit precarium, vel quis alius, qui iuri meo subiectus est. §. 3. Item si rem meam precario rogavero, rogavi quidem precario, sed non habeo precario, idcirco, quia receptum est, rei suae precarium non esse. §. 4. Item qui precario ad tempus rogavit, finito tempore, etiamsi ad hoc tempus non rogavit, tamen precario possidere videtur; intelligitur enim dominus, quum patitur eum, qui precario rogavit, possidere, rursus precario concedere.

V. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Sed si manente adhuc precario tu in ulterius tempus rogasti, prorogatur precarium; nam nec mutatur causa possessionis, et non constituitur eo modo precarium, sed in longius tempus profertur. Si vero praeterita die rogas, propius est, ut soluta iam causa precarii non redintegretur, sed nova constituatur.

VI. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Certe si interim dominus furere coeperit, vel decesserit, fieri non posse, Marcellus ait, ut precarium redintegretur; et hoc verum est. §. 1. Si procurator meus me mandante vel ratum habente precario rogaverit, ego precario habere proprie dicor. §. 2. Is, qui rogavit, ut precario in fundo moretur, non possidet, sed possessio apud eum, qui concessit, remanet; nam et fructuarius, inquit, et colonus, et inquilinus sunt in praedio, et tamen non possident. §. 3. Iulianus ait: eum, qui vi alterum deiecit, et ab eodem precario rogavit, desinere vi possidere, et incipere precario; neque existimare, sibi ipsum causam possessionis mutare, quum voluntate eius, quem deiecit, coeperit precario possidere; nam si ab eodem emisset, incipere etiam pro emtore posse dominium capere. §. 4. Quaesitum est: si quis rem suam pignori mihi dederit, et precario rogaverit, an hoc interdictum locum habeat? Quaestio in eo est, quod precarium consistere rei suae non possit. Mihi videtur verius, precarium consistere in pignore, quum possessionis rogetur, non proprietatis. Et est haec sententia etiam utilissima; quotidie enim precario rogantur creditores ab his, qui pignori dederunt, et debet consistere precarium.

VII. *Venuleius libro III. Interdictorum.* Sed et si eam rem, cuius possessionem per interdictum uti possidetis retinere possim, quamvis futurum esset, ut tenear de proprietate, precario tibi concesserim, teneberis hoc interdicto.

VIII. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Quaesitum est: si Titius me rogaverit, ut re Sempronii utatur, deinde ego Sempronium rogavero, ut concederet, et ille, dum mihi vult praestitum, concesserit, et Titius a me habeat precario, et ego eum eo agam interdicto de precario, Sempronius autem non agat cum eo, quia haec verba: *ab illo precario habes*, ostendunt, ei demum competere interdictum, a quo quis precario rogavit, non cuius res est, an tamen Sempronius mecum, quasi a me rogatus, interdictum habeat? Et magis est, ne habeat, quia non habeo precario, quum non mihi, sed alii impetravi; mandati tamen actionem potest adversus me habere, quia me mandante dedit tibi, aut si quis dixerit, non mandatu meo, sed magis mihi credentem hoc fecisse, dicendum est, in factum dandam actionem et adversus me. §. 1. Quod a Titio precario quis rogavit, id etiam ab herede eius precario habere videtur; et ita et Sabinus et Celsus scribunt, eoque iure utimur. Ergo et a ceteris successoribus habere quis precario videtur. Idem et Labeo probat, et adiicit: etiam si ignoret quis heredem, tamen videri eum ab herede precario habere. §. 2. Illud tamen videamus, quale sit, si a me precario rogaveris, et ego eam rem alienavero, an precarium duret re ad alium translata? Et magis est, ut, si ille non revocet, possis interdicere, quasi ab illo precario habeas, non quasi a me; et si passus est alique tempore a se precario habere, recte interdicet, quasi a se precario habeas. §. 3. Eum quoque precario teneri voluit Praetor, qui dolo fecit, ut habere desineret. Illud annotatur, quod culpam non praestat is, qui precario rogavit, sed solum dolum praestat, quanquam is, qui commodatum suscepit, non tantum dolum, sed etiam culpam praestat. Nec immerito dolum solum praestat is, qui precario rogavit, quum totum hoc ex liberalitate descendat eius, qui precario concessit, et satis sit, si dolus tantum praestetur. Culpam tamen dolo proximam contineri quis merito dixerit. §. 4. Ex hoc interdicto restitui debet in pristinam causam; quod si non fuerit factum, condemnatio in tantum fiet, quanti interfuit actoris, ei rem restitui ex eo tempore, ex quo interdictum editum est. Ergo et fructus ex die interdicti editi praestabuntur. §. 5. Si servitute usus non fuerit is, qui precario rogavit, ac per hoc amissa sit, videamus, an interdicto teneatur? Ego arbitror, non alias, quam si dolo fecerit. §. 6. Et generaliter erit dicendum, in restitutionem venire dolum et culpam latam duntaxat, cetera non venire. Plane post interdictum editum oportebit et dolum, et culpam, et omnem causam venire; nam ubi moram quis fecit precario, omnem causam debebit restituere. §. 7. Interdictum hoc et post annum competere, Labeo scribit, eoque iure utimur. Quum enim nonnunquam in longum tempus precarium concedatur, absurdum est dicere, interdictum locum non habere post annum. §. 8. Hoc interdicto heres eius, qui precario rogavit, tenetur, quemadmodum ipse, ut,

sive habeat, sive dolo fecerit, quo minus haberet, vel ad se perveniret, teneatur, ex dolo autem defuncti hactenus, quatenus ad eum pervenit.

IX. *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Precario possessio constitui potest vel inter praesentes, vel inter absentes, veluti per epistolam vel per nuntium.

X. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Quamvis ancillam quis precario rogaverit, id actum videtur, ut etiam quod ex ancilla natum esset, in eadem causa haberetur.

XI. *Celsus libro VII. Digestorum.* Si debitor rem pignoratam precario rogaverit, soluta pecunia precarium solvitur, quippe id actum est, ut usque eo precarium teneret.

XII. *Idem libro XXV. Digestorum.* Cum precario aliquid datur, si convenit, ut in Kalendas Iulias precario possideat, numquid exceptione adiuvandus est, ne ante ei possessio auferatur? Sed nulla vis est huius conventionis, ut rem alienam domino invito possidere liceat. §. 1. Precario rogatio et ad heredem eius, qui concessit, transit; ad heredem autem eius, qui precario rogavit, non transit, quippe ipsi duntaxat, non etiam heredi concessa possessio est.

XIII. *Pomponius libro XXXIII. ad Quintum Mucium.* Si servus tuus tuo mandato precario rogaverit, vel ratum habueris, quod ille rogavit tuo nomine, teneberis, quasi precario habeas. Sed si te ignorante suo nomine vel servus vel filius rogaverit, non videris tu precario habere, sed illi erit actio de peculio vel de in rem verso.

XIV. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* Interdictum de precario merito introductum est, quia nulla eo nomine iuris civilis actio est; magis enim ad donationes et beneficii causam, quam ad negotii contracti spectat precarii conditio.

XV. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Et habet summam aequitatem, ut eatenus quisque nostro utatur, quatenus ei tribuere velimus. §. 1. Hospites, et qui gratuitam habitationem accipiunt, non intelliguntur precario habitare. §. 2. Precario habere etiam ea, quae in iure consistunt, possumus, ut immissa vel protecta. §. 3. Cum quis de re sibi restituenda cautum habet, precarium interdictum ei non competit. §. 4. Eum, qui precario rogaverit, ut sibi possidere liceat, nancisci possessionem, non est dubium. An is quoque possideat, qui rogatus sit? dubitatum est. Placet autem, penes utrumque esse eum hominem, qui precario datus esset, penes eum, qui rogasset, quia possederat corpore, penes dominum, quia non discesserit animo possessione. §. 5. Quo quis loco precario aut possideat, aut coeperit possidere, nihil refert, quod ad hoc interdictum pertinet.

XVI. *Idem libro XXXII. ad Sabinum.* Si adoptavero eum, qui precario rogaverit, ego quoque precario possidebo.

XVII. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Qui precario fundum possidet, is interdicto uti possidetis adversus omnes, praeter eum, quem rogavit, uti potest.

XVIII. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Unusquisque potest rem suam, quamvis non possideat, precario dare ei, qui possidet.

XIX. *Idem libro XLIX. Digestorum.* Duo in solidum precario habere non magis possunt, quam duo in solidum vi possidere aut clam; nam neque iustae neque iniustae possessiones duae concurrere possunt. §. 1. Qui servum meum precario rogat, videtur a me precario habere, si hoc ratum habuero, et ideo precario interdicto mihi tenebitur. §. 2. Cum quid precario rogatum est, non solum interdicto uti possumus, sed et incerti condictione, id est praescriptis verbis.

XX. *Ulpianus libro II. Responsorum.* Ea, quae distracta sunt, ut precario penes emtorem essent, quoad pretium universum persolveretur, si per emtorem steterit, quo minus persolveretur, venditorem posse consequi.

XXI. *Venuleius libro IV. Actionum.* Cum precario quis rogat, ut ipsi in eo fundo morari liceat, supervacuum est adiici: *ipsi, suisque;* nam per ipsum suis quoque permissum uti videtur.

XXII. *Idem libro III. Interdictorum.* Si is, qui pro possessore possideret, precario dominum rogaverit, ut sibi retinere rem liceret, vel is, qui alienam rem emisset, dominum rogaverit, apparet, eos precario possidere, nec existimandos mutare sibi causam possessionis, quibus a domino concedatur precario possidere. Nam et si id, quod possideas, alium precario rogaveris, videri te desinere ex prima causa possidere, et incipere ex precario habere; et contra si possessorem precario rogaverit is, qui rem avocare ei posset, teneri eum precario, quoniam aliquid ad eum per hanc precarii rogationem pervenit, id est possessio, quae aliena sit. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate precario rogaverit, Labeo ait, habere eum precariam possessionem, et hoc interdicto teneri; nam quo magis naturaliter possideret, nullum locum esse tutoris auctoritati, recteque dici: *quod precario habes,* quia quod possidet ex ea causa possideat, ex qua rogaverit; nihilque novi per Praetorem constituendum, quoniam, sive habeat rem, officio iudicis teneatur, sive non habeat, non teneatur.

TIT. XXVII.
DE ARBORIBUS CAEDENDIS.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUAE ARBOR EX AEDIBUS TUIS IN AEDES ILLIUS IMPENDET, SI PER TE STAT, QUO MINUS EAM ADIMAS, TUNC QUO MINUS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE SIBIQUE HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est. §. 2. Si arbor aedibus alienis impendeat, utrum totam arborem iubeat Praetor adimi, an vero id solum, quod superexcurrit? quaeritur. Et Rutilius ait: a stirpe excidendam, idque plerisque videtur verius; et nisi adimat dominus arborem, Labeo ait, permitti ei, cui arbor officeret, ut, si vellet, succideret eam, lignaque tolleret. §. 3. Arboris appellatione etiam vites continentur. §. 4. Non solum autem domino aedium, sed etiam ei, qui usumfructum habet, competit hoc interdictum, quia et ipsius interest, arborem istam non impendere. §. 5. Praeterea probandum est, si arbor communibus aedibus impendeat, singulos dominos habere hoc interdictum, et quidem in solidum, quia et servitutum vindicationem singuli habeant. §. 6. Ait Praetor: *si per te stat, quo minus eam adimas, tunc quo minus illi eam arborem adimere liceat, vim fieri veto.* Prius itaque tibi datur adimendi facultas; si tu non facias, tunc vicino prohibet vim fieri adimere volenti. §. 7. Deinde ait Praetor: QUAE ARBOR EX AGRO TUO IN AGRUM ILLIUS IMPENDET, SI PER TE STAT, QUO MINUS PEDES QUINDECIM A TERRA EAM ALTIUS COERCEAS, TUNC QUO MINUS ILLI ITA COERCERE, LIGNAQUE SIBI HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 8. Quod ait Praetor, et lex duodecim tabularum efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur; et hoc idcirco effectum est, ne umbra arboris vicino praedio noceret. §. 9. Differentia duorum capitum interdicti haec est, si quidem arbor aedibus impendeat, succidi eam praecipitur; si vero agro impendeat, tantum usque ad quindecim pedes a terra coërceri.

II. *Pomponius libro XXXIV. ad Sabinum.* Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit, ex lege duodecim tabularum de adimenda ea recte agere potes, ius ei non esse, ita arborem habere.

TIT. XXVIII.
DE GLANDE LEGENDA.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: GLANDEM, QUAE EX ILLIUS AGRO IN TUUM CADIT, QUO MINUS ILLI TERTIO QUOQUE DIE LEGERE, AUFERRE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. I. Glandis nomine omnes fructus continentur.

TIT. XXIX.
DE HOMINE LIBERO EXHIBENDO.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUEM LIBERUM HOMINEM DOLO MALO RETINES, EXHIBEAS. §. 1. Hoc interdictum proponitur tuendae libertatis causa, videlicet ne homines liberi retineantur a quoquam.

II. *Venuleius libro IV. Interdictorum.* Neque enim multum a specie servientium differunt, quibus facultas non datur recedendi;

III. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Quod et lex Favia prospexit. Neque hoc interdictum aufert legis Faviae executionem; nam et hoc interdicto agi poterit, et nihilo minus accusatio legis Faviae institui, et versa vice qui egit Favia, poterit nihilo minus etiam hoc interdictum habere, praesertim quum alius interdictum, alius Faviae actionem habere possit. §. 1. Haec verba: *quem liberum,* ad omnem hominem liberum pertinent, sive pubes sit sive impubes, sive masculus sive femina, sive unus sive plures, sive sui iuris sit sive alieni; hoc enim tantum spectamus,

an liber sit. §. 2. Is tamen, qui in potestate habet, hoc interdicto non tenebitur, quia dolo malo non videtur habere, qui suo iure utitur. §. 3. Si quis eum, quem ab hostibus redemit, retineat, in ea causa est, ut interdicto non teneatur; non enim dolo malo facit. Plane si offeratur pretium, interdictum locum habet. Sed et si eum remisit pretio non accepto, dicendum est, interdicto locum fore, si postea, quam semel remisit, velit retinere. §. 4. Si eum quis retineat filium, quem non habet in potestate, plerumque sine dolo malo facere videbitur; pietas enim genuina efficit sine dolo malo retineri, nisi si evidens dolus malus intercedat. Proinde et si libertum suum, vel alumnum, vel noxae deditum adhuc impuberem, idem erit dicendum. Et generaliter, qui iustam causam habet hominis liberi apud se retinendi, non videtur dolo malo facere. §. 5. Si quis volentem retineat, non videtur dolo malo retinere. Sed quid, si volentem quidem retineat, non tamen sine calliditate circumventum, vel seductum, vel sollicitatum, neque bona vel probabili ratione hoc facit? Recte dicetur dolo malo retinere. §. 6. Is, qui nescit apud se esse hominem liberum, dolo malo caret; sed ubi certioratus retinet, dolo malo non caret. §. 7. Plane si dubitat, utrum liber an servus sit, vel facit status controversiam, recedendum erit ab hoc interdicto, et agenda causa libertatis; etenim recte placuit, tunc demum hoc interdictum locum habere, quoties quis pro certo liber est. Ceterum si quaeratur de statu, non oportet praeiudicium fieri alienae cognitioni. §. 8. Ait Praetor: *exhibeas.* Exhibere est in publicum producere, et videndi tangendique hominis facultatem praebere; proprie autem exhibere est extra secretum habere. §. 9. Hoc interdictum omnibus competit; nemo enim prohibendus est libertati favere. §. 10. Plane ex causa suspectae personae removendae sunt, si forte talis persona sit, quam verisimile sit colludere vel calumniari. §. 11. Sed et si mulier vel pupillus hoc interdictum desiderent, pro cognato, vel parente, vel affine suo solliciti, dandum esse eis interdictum, dicendum est; nam et publico iudicio reos facere possunt, dum suas suorumque iniurias exsequuntur. §. 12. Si tamen plures sunt, qui experiri volent, eligendus est a Praetore, ad quem maxime res pertinet, vel is, qui idoneor est; et est optimum, ex coniunctione, ex fide, ex dignitate actorem hoc interdicto eligendum. §. 13. Si tamen postea, quam hoc interdicto actum est, alius hoc interdicto agere desideret, palam erit, postea alii non facile dandum, nisi si de perfidia prioris potuerit aliquid dici. Itaque causa cognita amplius, quam semel interdictum hoc erit movendum. Nam nec in publicis iudiciis permittitur amplius agi, postquam semel actum est, quam si praevaricationis fuerit damnatus prior accusator. Si tamen reus condemnatus malit litis aestimationem sufferre, quam hominem exhibere, non est iniquum, saepius in eum interdicto experiri, vel eidem sine exceptione, vel alii. §. 14. Hoc interdictum et in absentem esse rogandum, Labeo scribit; sed si non defendatur, in bona eius eundum ait. §. 15. Hoc interdictum perpetuum est.

IV. *Venuleius libro IV. Interdictorum.* Si quis liberum hominem ignorantem suum statum retinet, si tamen dolo malo retineat, cogitur exhibere. §. 1. Trebatius quoque ait: non teneri eum, qui liberum hominem pro servo bona fide emerit, et retineat. §. 2. Nullo tempore dolo malo retineri homo liber debet, adeo, ut quidam putaverint, nec modicum tempus ad eum exhibendum dandum, quoniam praeteriti facti poena praestanda est. §. 3. Creditori non competit interdictum, ut debitor exhiberetur; nec enim debitorem latitantem exhibere quisquam cogitur, sed in bona eius ex edicto Praetoris itur.

TIT. XXX.

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM DUCENDIS.

I. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Ait Praetor: QUI QUAEVE IN POTESTATE LUCII TITII EST, SI IS EAVE APUD TE EST, DOLOVE MALO TUO FACTUM EST, QUO MINUS APUD TE ESSET, ITA EUM EAMVE EXHIBEAS. §. 1. Hoc interdictum proponitur adversus eum, quem quis exhibere desiderat eum, quem in potestate sua esse dicit. Et ex verbis edicti apparet, ei, cuius in potestate est, hoc interdictum competere §. 2. In hoc interdicto Praetor non admittit causam, cur apud eum sit is, qui exhiberi debet, quemadmodum in superiore interdicto, sed omnimodo restituendum putavit, si in potestate est. §. 3. Si vero mater sit, quae retinet, apud quam interdum magis, quam apud patrem morari filium debere, ex iustissima scilicet causa, et divus Pius decrevit, et a Marco et a Severo rescriptum est, aeque subveniendum ei erit per exceptionem. §. 4. Pari modo si iudicatum fuerit, non esse eum in potestate, etsi per iniuriam iudicatum sit, agenti hoc interdicto obiicienda erit exceptio rei iudicatae; nec de hoc quaeretur, an sit in potestate, sed an sit iudicatum. §. 5. Si quis filiam suam, quae mihi nupta est, velit abducere, vel exhiberi sibi desideret, an adversus interdictum exceptio danda sit, si forte pater concordans matrimonium, forte et liberis subnixum, velit dissolvere? Et certo iure utimur, ne bene concordantia matrimonia iure patriae potestatis turbentur. Quod tamen sic erit adhibendum, ut patri persuadeatur, ne acerbe patriam potestatem exerceat.

II. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Immo magis de uxore exhibenda ac ducenda pater etiam, qui filiam in potestate habet, a marito recte convenitur.

III. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum.* Deinde ait Praetor: SI LUCIUS TITIUS IN POTESTATE LUCII TITII EST, QUO MINUS EUM LUCIO TITIO DUCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Superiora interdicta exhibitoria sunt, hoc est pertinentia ad exhibitionem liberorum, ceterorumque, de quibus supra diximus; hoc autem interdictum pertinet ad ductionem, ut ducere quis possit eos, in quos habet ius ductionis. Itaque prius interdictum, quod est de liberis exhibendis, praeparatorium est huius interdicti; quo magis enim quis duci possit, exhibendus fuit. §. 2. Ex iisdem causis hoc interdictum tribuendum est, ex quibus causis de exhibendis liberis competere diximus; itaque quaecunque ibi diximus, eadem hic quoque dicta accipienda sunt. §. 3. Hoc autem interdictum competit non adversus ipsum filium, quem quis ducere vult, sed utique esse debet is, qui eum interdicto defendat. Ceterum cessat interdictum, et succedere poterit notio Praetoris, ut apud eum disceptetur, utrum quis in potestate sit, an non sit. §. 4. Iulianus ait: quoties id interdictum movetur de filio ducendo, vel cognitio, et is, de quo agitur, impubes est, alias differri oportere rem in tempus pubertatis, alias repraesentari. Idque ex persona eorum, inter quos controversia erit, et ex genere causae constituendum est. Nam si is, qui se patrem dicit, auctoritatis, prudentiae, fidei exploratae sit, usque in diem litis impuberem apud se habebit; si vero qui controversiam facit humilis, calumniator, notae nequitiae sit, repraesentanda cognitio est. Item si is, qui impuberem negat in aliena potestate esse, vir omnibus modis probatus, tutor vel testamento, vel a Praetore datus est, pupillum, quem apud se habuit, in diem litis tuebitur; si vero qui patrem se dicit suspectus est quasi calumniator, differri litem non oportebit; si vero utraque persona suspecta est, aut tanquam infirma, aut tanquam turpis, non erit alienum, inquit, disponi, apud quem interim puer educetur, et controversiam in tempus pubertatis differri, ne per collusionem vel imperitiam alterutrius contendentium aut alienae potestati paterfamilias addicatur, aut filius alienus patrisfamiliae loco constituatur. §. 5. Etiamsi maxime autem probet filium pater in sua potestate esse, tamen causa cognita mater in retinendo eo potior erit, idque decretis divi Pii quibusdam continetur; obtinuit enim mater ob nequitiam patris, ut sine deminutione patriae potestatis apud eam filius moraretur. §. 6. In hoc interdicto, donec res iudicetur, feminam, praetextatum, eumque, qui proxime praetextati aetatem accedet, interim apud matremfamilias deponi, Praetor iubet. Proxime autem aetatem praetextati accedere eum dicimus, qui puberem aetatem nunc ingressus est. Cum audis matremfamilias, accipe notae auctoritatis feminam.

IV. *Africanus libro IV. Quaestionum.* Si eum, qui se patremfamilias dicat, ego in mea potestate esse, et iussu meo adisse hereditatem dicam, tam de hereditate agi oportere, quam ad interdictum de filio ducendo iri debere ait.

V. *Venuleius libro IV. Interdictorum.* Si filius sua sponte apud aliquem est, inutile hoc interdictum erit, quia filius magis apud se, quam apud eum est, in quem interdicetur, quum liberam facultatem abeundi vel remanendi haberet, nisi si inter duos, qui se patres dicerent, controversia esset, et alter ab altero exhiberi eum desideraret.

TIT. XXXI.

DE UTRUBI.

I. *Ulpianus libro LXXII. ad Edictum.* Praetor ait: UTRUBI HIC HOMO, QUO DE AGITUR, MAIORE PARTE HUIUSCE ANNI FUIT, QUO MINUS IS EUM DUCAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum de possessione rerum mobilium locum habet; sed obtinuit, vim eius exaequatam fuisse uti possidetis interdicto, quod de rebus soli competit, ut is et in hoc interdicto vincat, qui nec vi, nec clam, nec precario, dum super hoc ab adversario inquietatur, possessionem habet.

TIT. XXXII.

DE MIGRANDO.

I. *Ulpianus libro LXXIII. ad Edictum.* Praetor ait: SI IS HOMO, QUO DE AGITUR, NON EST EX HIS REBUS, DE QUIBUS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, UT, QUAE IN EAM HABITATIONEM, QUA DE AGITUR, INTRODUCTA, IMPORTATA, IBI NATA FACTAVE ESSENT, EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE EIUS HABITATIONIS ESSENT, SIVE EX HIS REBUS EST, ET EA MERCES TIBI SOLUTA, EOVE NOMINE SATISFACTUM EST, AUT PER TE STAT, QUO MINUS SOLVATUR, ITA QUO MINUS EI, QUI EUM PIGNORIS NOMINE INDUXIT, INDE ABDUCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum proponitur inquilino, qui soluta pensione vult migrare. Nam colono non competit. §. 2. Cui rei etiam extra ordinem subveniri potest; ergo infrequens est hoc interdictum. §. 3. Si tamen gratuitam quis habitationem habeat, hoc interdictum utile ei competit. §. 4. Si pensio nondum debeatur, ait Labeo, interdictum hoc cessare, nisi paratus sit eam pensionem solvere. Proinde si semestrem solverit, et semestris debeatur, inutiliter interdicet, nisi solverit et sequentis semestris, ita tamen, si conventio specialis facta est in conductione domus, ut non liceat ante finitum annum vel certum tempus migrare. Idem est, et si quis in plures annos conduxerit, et nondum praeterierit tempus; nam quum in universam conductionem pignora sint obligata, consequens erit dicere, interdicto locum non fore, nisi liberata fuerint. §. 5. Illud notandum est, Praetorem hic non exegisse, ut in bonis fuerit conductoris, nec ut esset pignori res illata, sed ut pignoris nomine inducta sit. Proinde etsi aliena sint, et sint talia, quae pignoris nomine teneri non potuerint, pignoris tamen nomine introducta sint, interdicto huic locus erit; quodsi nec pignoris nomine inducta sint, nec retineri poterunt a locatore. §. 6. Hoc interdictum perpetuum est, et in successores, et successoribus dabitur.

II. *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Hoc interdictum inquilino etiam de his rebus, quae non ipsius sint, sed forte commodatae ei, vel locatae, vel apud eum depositae sunt, utile esse, non dubitatur.

TIT. XXXIII.

DE SALVIANO INTERDICTO.

I. *Iulianus libro XLIX. Digestorum.* Si colonus ancillam in fundum pignoris nomine induxerit, et eam vendiderit, quod apud emtorem ex ea natum est, eius apprehendendi gratia utile interdictum reddi oportet. §. 1. Si colonus res in fundum duorum pignoris nomine intulerit, ita ut utrique in solidum obligatae essent, singuli adversus extraneos Salviano interdicto recte experientur; inter ipsos vero si reddatur hoc interdictum, possidentis conditio melior erit. At si id actum fuerit, ut pro partibus res obligaretur, utilis actio et adversus extraneos, et inter ipsos dari debebit, per quam dimidias partes possessionis singuli apprehendant. §. 2. Idem servari conveniet, et si colonus rem, quam cum alio communem habebat, pignoris nomine induxerit, scilicet ut pro parte dimidia pignoris persecutio detur.

II. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* In Salviano interdicto, si in fundum communem duorum pignora sunt ab aliquo invecta, possessor vincet, et erit eis descendendum ad Servianum iudicium.

D. IUSTINIANI

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

TIT. I.

DE EXCEPTIONIBUS, PRAESCRIPTIONIBUS ET PRAEIUDICIIS.

I. *Ulpianus libro IV. ad Edictum.* Agere etiam is videtur, qui exceptione utitur; nam reus in exceptione actor est.

II. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Exceptio dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet, ad excludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est. §. 1. Replicationes nihil aliud sunt, quam exceptiones, et a parte actoris veniunt. Quae quidem ideo necessariae sunt, ut exceptiones excludant; semper enim replicatio idcirco obiicitur, ut exceptionem oppugnet. §. 2. Illud tenendum est, omnem exceptionem vel replicationem exclusoriam esse; exceptio actorem excludit, replicatio reum. §. 3. Sed contra replicationem duplicatio, et contra duplicationem solet dari triplicatio, et contra triplicationem rursus quadruplicatio, et ita deinceps multiplicantur nomina, dum aut reus, aut actor obiicit. §. 4. Sane solemus dicere, quasdam exceptiones esse dilatorias, quasdam peremtorias; utputa dilatoria est exceptio, quae differt actionem, veluti procuratoria exceptio dilatoria est; nam qui dicit, non licere procuratorio nomine agi, non prorsus litem infitiatur, sed personam evitat.

III. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Exceptiones aut perpetuae et peremtoriae sunt, aut temporales et dilatoriae. Perpetuae atque peremtoriae sunt, quae semper locum habent, nec evitari possunt, qualis est doli mali, et rei iudicatae, et si quid contra leges senatusve consultum factum esse dicetur, item pacti conventi perpetui, id est ne omnino pecunia petatur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae non semper locum habent, sed evitari possunt, qualis est pacti conventi temporalis, id est ne forte intra quinquennium agatur. Procuratoriae quoque exceptiones dilatoriae sunt, quae evitari possunt.

IV. *Paulus libro XX. ad Edictum.* In pupillo, cui soluta est debita pecunia sine tutoris auctoritate, si quaeratur, an doli exceptione summoveri debeat, illud tempus inspicitur, an pecuniam, vel ex ea aliquid habeat, quo petit.

V. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Is, qui dicit se iurasse, potest et aliis exceptionibus uti cum exceptione iurisiurandi, vel aliis solis; pluribus enim defensionibus uti permittitur.

VI. *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Si rem legatam petat legatarius, de dolo testatoris excipitur; nam sicut heres, qui in universum ius succedit, summovetur exceptione, ita et legatarius debet summoveri, quasi unius rei successor.

VII. *Idem libro III. ad Plautium.* Exceptiones, quae personae cuiusque cohaerent, non transeunt ad alios; veluti ea, quam socius habet in id, quod facere possit, vel parens, patronusve, non competit fideiussori; sic mariti fideiussor post solutum matrimonium datus in solidum dotis nomine condemnatur. §. 1. Rei autem cohaerentes exceptiones etiam fideiussoribus competunt, ut rei iudicatae, doli mali, iurisiurandi, quod metus causa factum est. Igitur et si reus pactus sit in rem, omnimodo competit exceptio fideiussori. Intercessionis quoque exceptio, item quod libertatis onerandae causa petitur, etiam fideiussori competit. Idem dicitur, et si pro filiofamilias contra senatusconsultum quis fideiusserit, aut pro minore viginti quinque annis circumscripto. Quodsi deceptus non sit, tunc nec ipse ante habet auxilium, quam restitutus fuerit, nec fideiussori danda est exceptio.

VIII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Nemo prohibetur pluribus exceptionibus uti, quamvis diversae sint.

IX. *Marcellus libro III. Digestorum.* Non utique existimatur confiteri de intentione adversarius, quocum agitur, qui exceptione utitur.

X. *Modestinus libro XII. Responsorum.* Modestinus respondit: res inter alios iudicatas aliis non obesse, nec si is, contra quem iudicatum est, heres exstiterit ei, contra quem nihil pronuntiatum est, hereditariam ei litem inferenti praescribi ex ea sententia posse, quam proprio nomine disceptans, antequam heres exstiterit, exceperit.

XI. *Idem libro XIII. Responsorum.* Qui agnitis instrumentis, quasi vera essent, solvit post sententiam iudicis, quaero, si postea cognita rei veritate, et repertis falsis instrumentis accusare velit, et probare, falsa esse instrumenta, ex quibus conveniebatur, quum instrumentis subscripserat ex praecepto sive interlocutione iudicis, an praescriptio ei opponi possit? quum principalibus constitutionibus manifeste caveatur, si res iudicata esset ex falsis instrumentis, et postea falsa inveniantur, nec rei iudicatae praescriptionem opponi. Modestinus respondit: ob hoc, quod per errorem solutio facta est, vel cautio de solvendo interposita proponitur ex his instrumentis, quae nunc falsa dicuntur, praescriptioni locum non esse.

XII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Generaliter in praeiudiciis is actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id, quod intendit.

XIII. *Iulianus libro L. Digestorum.* Si post litem de hereditate contestatam res singulae petantur, placet non obstare exceptionem, quod praeiudicium hereditati non fiat; futuri enim iudicii, non facti nomine huiusmodi exceptiones comparatae sunt.

XIV. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Filiusfamilias peculiarem servum vendidit, et pretium stipulatus est; is homo redhibitus, et postea mortuus est, et pater eius pecuniam ab emtore petebat, quam filius stipulatus erat. Placuit aequum esse, in factum exceptionem eum obiicere, quod pecunia ob hominem illum expromissa esset, qui redhibitus est.

XV. *Iulianus libro IV. ad Urseium Ferocem.* Adversus exceptionem iurisiurandi replicatio doli mali non debet dari, quum Praetor id agere debeat, ne de iureiurando cuiusquam quaeratur.

XVI. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Fundum Titianum possides, de cujus proprietate inter me et te controversia est, et dico praeterea viam ad eum per fundum Sempronianum, quem tuum esse constat, deberi. Si viam petam, exceptionem, quod praeiudicium praedio non fiat, utilem tibi fore putavi, videlicet quod non aliter viam mihi deberi probaturus sim, quam prius probaverim, fundum Titianum meum esse.

XVII. *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Sed si ante viam, deinde fundum Titianum petam, quia et diversa corpora sunt, et causae restitutionum dispares, non nocebit exceptio.

XVIII. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Fundi, quem tu proprium tuum esse dicis, partem a te peto, et volo simul iudicio quoque communi dividundo agere sub eodem iudice. Item si eius fundi, quem tu possideas, et ego proprium meum esse dicam, fructus condicere tibi velim, quaesitum est, an exceptio, quod praeiudicium fundo partive eius non fiat, obstet, an deneganda sit? Et utrubique putat intervenire Praetorem debere, nec permittere petitori prius, quam de proprietate constet, huiusmodi iudiciis experiri.

XIX. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Omnes exceptiones, quae reo competunt, fideiussori quoque, etiam invito reo, competunt.

XX. *Paulus libro singulari de conceptione Formularum.* Exceptiones opponuntur aut quia factum sit, quod fieri oportuit, aut quia factum est, quod fieri non oportuit, aut quia factum non sit, quod fieri debuerat. Quia factum est, quod fieri oportuit, datur exceptio rei venditae et traditae, et rei iudicatae. Quia factum est, quod fieri non oportuit, datur exceptio doli mali. Quia non factum est, quod fieri debuit, ut bonorum possessionis non datae.

XXI. *Neratius libro IV. Membranarum.* Rei maioris pecuniae praeiudicium fieri videtur, cum ea quaestio in iudicium deducitur, quae vel tota, vel ex aliqua parte communis est quaestioni de re maiori.

XXII. *Paulus libro singulari de variis Lectionibus.* Exceptio est conditio, quae modo eximit reum damnatione, modo minuit damnationem. §. 1. Replicatio est contraria exceptio, quasi exceptionis exceptio.

XXIII. *Labeo libro VI. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Paulus: si quis statuam in municipio ea mente posuit, ut ea municipii esset, et eam petere vult, excludi eum oportet praescriptione in factum data.

XXIV. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Filiusfamilias exceptionem iurisiurandi patri quaerit, si eum dare non oportere iuraverit.

TIT. II.

DE EXCEPTIONE REI IUDICATAE.

I. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Quum res inter alios iudicatae nullum aliis praeiudicium faciant, ex eo testamento, ubi libertas data est vel legatum, agi potest, licet ruptum, vel irritum, aut non iustum dicatur testamentum, nec si superatus fuerit legatarius, praeiudicium libertati fit.

II. *Idem libro XIII. ad Edictum.* Qui cum herede eius egit, qui filium praeterierat, et exceptione summotus est: *at si non in ea causa sint tabulae testamenti, ut contra eas bonorum possessio dari possit,* omittente emancipato filio bonorum possessionem, non inique restituetur, ut agat cum herede; et ita Iulianus libro quarto Digestorum scripsit.

III. *Idem libro XV. ad Edictum.* Iulianus libro tertio Digestorum respondit: exceptionem rei iudicatae obstare, quoties eadem quaestio inter easdem personas revocatur. Et ideo etsi singulis rebus petitis hereditatem petat, vel contra, exceptione summovebitur.

IV. *Idem libro LXXII. ad Edictum.* Rei iudicatae exceptio tacite continere videtur omnes personas, quae rem in iudicium deducere solent.

V. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* De eadem re agere videtur, et qui non eadem actione agit, qua ab initio agebat, sed etiam si alia experiatur, de eadem tamen re. Utputa si quis mandati acturus, quum ei adversarius iudicio sistendi causa promisisset, propter eandem rem agat negotiorum gestorum, vel condicat, de eadem re agit. Recte itaque definietur, eum demum de eadem re non agere, qui prorsus rem ipsam non persequitur. Ceterum cum quis actione mutata experitur, dummodo de eadem re experiatur, etsi diverso genere actionis, quam instituit, videtur de eadem re agere.

VI. *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Singulis controversiis singulas actiones unumque iudicati finem sufficere, probabili ratione placuit, ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem, maxime si diversa pronuntientur; parere ergo exceptionem rei iudicatae, frequens est.

VII. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Si quis, quum totum petisset, partem petat, exceptio rei iudicatae nocet; nam pars in toto est; eadem enim res accipitur, etsi pars petatur eius, quod totum petitum est, nec interest, utrum in corpore hoc quaeratur, an in quantitate vel in iure. Proinde si quis fundum petierit, deinde partem petat, vel pro diviso, vel pro indiviso, dicendum erit, exceptionem obstare. Proinde et si proponas mihi, certum locum me petere ex eo fundo, quem petii, obstabit exceptio. Idem erit probandum, et si duo corpora fuerint petita, mox alterutrum corpus petatur; nam nocebit exceptio; item si quis fundum petierit, mox arbores excisas ex eo fundo petat, aut insulam petierit, deinde aream, vel tigna, vel lapides petat. Item si navem petiero, postea singulas tabulas vindicem. §. 1. Si ancillam praegnantem petiero, et post litem contestatam conceperit et pepererit, mox partum eius petam, utrum idem petere videar, an aliud? magnae quaestionis est. Et quidem ita definiri potest, toties eandem rem agi, quoties apud iudicem posteriorem id quaeritur, quod apud priorem quaesitum est. In his igitur fere omnibus exceptio nocet. §. 2. Sed in caementis et tignis diversum est; nam is, qui insulam petit, si caementa, vel tigna, vel quid aliud suum petat, in ea conditione est, ut videatur aliud petere; etenim cuius insula est, non utique et caementa sunt, denique ea, quae iuncta sunt aedibus alienis, separata dominus vindicare potest. §. 3. De fructibus ea-

dem quaestio est, et de partu; haec enim nondum erant in rebus humanis, sed ex ea re sunt, quae petita est, magisque est, ut ista exceptio petitori non noceat. Plane si in restitutionem vel fructus, vel etiam partus venerunt, aestimatique sunt, consequens erit dicere, exceptionem obiiciendam. §. 4. Et generaliter, ut Iulianus definit, exceptio rei iudicatae obstat, quoties inter easdem personas eadem quaestio revocatur, vel alio genere iudicii. Et ideo si hereditate petita singulas res petat, vel singulis rebus petitis hereditatem petat, exceptione summovebitur. §. 5. Idem erit probandum, et si quis debitum petierit a debitore hereditario, deinde hereditatem petat, vel contra si ante hereditatem petierit, et postea debitum petat; nam et hic obstabit exceptio; nam cum hereditatem peto, et corpora, et actiones omnes, quae in hereditate sunt, videntur in petitionem deduci.

VIII. *Iulianus libro LI. Digestorum.* Item parte fundi petita, qui familiae erciscundae vel communi dividundo agit, aeque exceptione summovebitur.

IX. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Si a te hereditatem petam, quum nihil possideres, deinde ubi coeperis aliquid possidere, hereditatem petam, an noceat exceptio ista? Et putem, sive fuit iudicatum, hereditatem meam esse, sive adversarius, quia nihil possidebat, absolutus est, non nocere exceptionem. §. 1. Si quis fundum, quem putabat se possidere, defenderit, mox emerit, re secundum petitorem iudicata, an restituere cogatur? Et ait Neratius si actori iterum petenti obiiciatur exceptio rei iudicatae, replicare eum oportere de re secundum se iudicata. §. 2. Iulianus scribit: exceptionem rei iudicatae a persona auctoris ad emtorem transire solere, retro autem ab emtore ad auctorem reverti non debere. Quare si hereditariam rem vendideris, egoque eandem ab emtore petiero, et vicero, petenti tibi non opponam exceptionem: *at si ea res iudicata non sit inter me et eum, cui vendidisti.*

X. *Iulianus libro LI. Digestorum.* Item si victus fuero, tu adversus me exceptionem non habebis.

XI. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Si mater filii impuberis defuncti ex senatusconsulto bona vindicaverit idcirco, quia putabat rupto patris eius testamento neminem esse substitutum, victaque fuerit, quia testamentum patris ruptum non erat, postea autem, apertis pupillaribus tabulis, apparuit non esse ei substitutum, si peteret rursus hereditatem, obstaturam exceptionem rei iudicatae, Neratius ait. Ego exceptionem obesse ei rei iudicatae non dubito, sed ex causa succurrendum erit ei, quae unam tantum causam egit, rupti testamenti. §. 1. Denique et Celsus scribit: si hominem petiero, quem ob eam rem meum esse existimavi, quod mihi traditus ab alio est, quum is ex hereditaria causa meus esset, rursus petenti mihi obstaturam exceptionem. §. 2. Si quis autem petat fundum suum esse eo, quod Titius eum sibi tradiderit, si postea eum alia ex causa petat, causa adiecta non debet summoveri exceptione. §. 3. Item Iulianus scribit: quum ego et tu heredes Titio extitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris, et victus fueris, mox eandem partem a Sempronio emero, agenti tibi mecum familiae erciscundae exceptio obstabit, quia res iudicata sit inter te et venditorem meum; nam et si ante eandem partem petissem, et agerem familiae erciscundae, obstaret exceptio, quod res iudicata sit inter me et te. §. 4. Eandem causam facit etiam origo petitionis. Ceterum si forte petiero fundum vel hominem, mox alia causa nova post petitionem mihi accesserit, quae mihi dominium tribuat, non me repellet ista exceptio, nisi forte intermissum dominium medio tempore rediit quodam postliminio. Quid enim, si homo, quem petieram, ab hostibus fuerit captus, mox postliminio receptus? Hic exceptione summovebor, quia eadem res esse intelligitur. At si ex alia causa dominium fuerim nactus, non nocebit exceptio. Et ideo si forte sub conditione res legata mihi fuerit, deinde medio tempore acquisito dominio petam, mox existente conditione legati rursus petam, putem exceptionem non obstare; alia enim causa fuit prioris dominii, haec nova nunc accessit. §. 5. Itaque acquisitum quidem postea dominium aliam causam facit, mutata autem opinio petitoris non facit. Utputa opinabatur ex causa hereditaria se dominium habere; mutavit opinionem, et coepit putare ex causa donationis; haec res non parit petitionem novam; nam qualecunque et undecunque dominium acquisitum habuit, vindicatione prima in iudicium deduxit. §. 6. Si quis iter petierit, deinde actum petat, puto fortius defendendum, aliud videri tunc petitum, aliud nunc, atque ideo exceptionem rei iudicatae cessare. §. 7. Hoc iure utimur, ut ex parte actoris in exceptione rei iudicatae hae personae contineantur, quae rem in iudicium deducunt. Inter hos erunt procurator, cui mandatum est, tutor, curator furiosi vel pupilli, actor municipum; ex persona autem rei etiam defensor numerabitur, quia adversus defensorem agit, qui litem in iudicium deducit. §. 8. Si quis hominem a filiofamilias petierit, deinde eundem a patre petat, locum habet haec exceptio. §. 9. Si egero cum vicino aquae pluviae arcendae, deinde alteruter nostrum praedium vendiderit, et emtor agat, vel cum eo agatur, haec exceptio nocet, sed de eo opere, quod iam erat factum, quum iudicium acciperetur. §. 10. Item si rem, quam a te petierat, Titius pignori Seio dederit, deinde Seius pignoraticia adversus te utatur, distinguendum erit, quando pignori dedit Titius; et si quidem ante, quam peteret, non oportet ei nocere exceptionem; nam et ille petere debuit, et ego salvam habere debeo pignoraticiam actionem; sed si postea, quam petiit, pignori dedit, magis est, ut noceat exceptio rei iudicatae.

XII. *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Cum quaeritur, haec exceptio noceat necne? inspiciendum est, an idem corpus sit,

XIII. *Ulpianus libro LXXV. ad Edictum.* Quantitasque eadem, et idem ius,

XIV. *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Et an eadem causa petendi, et eadem conditio personarum. Quae nisi omnia concurrunt, alia res est. Idem corpus in hac exceptione non utique omni pristina qualitate vel quantitate servata, nulla adiectione deminutioneve facta, sed pinguius pro communi utilitate accipitur. §. 1. Qui quum partem ususfructus haberet, totum petiit, si postea partem accrescentem petat, non summovetur exceptione, quia ususfructus non portioni, sed homini accrescit. §. 2. Actiones in personam ab actionibus in rem hoc differunt, quod cum eadem res ab eodem mihi debeatur, singulas obligationes singulae causae sequuntur, nec ulla earum alterius petitione vitiatur; at cum in rem ago non expressa causa, ex qua rem meam esse dico, omnes causae una petitione apprehenduntur; neque enim amplius, quam semel res mea esse potest, saepius autem deberi potest. §. 3. Si quis interdicto egerit de possessione, postea in rem agens non repellitur per exceptionem, quoniam in interdicto possessio, in actione proprietas vertitur.

XV. *Caius libro XXX. ad Edictum provinciale.* Si inter me et te controversia de hereditate sit, et quasdam res ex eadem tu possideas, quasdam ego, nihil vetat, et me a te, et invicem te a me hereditatem petere. Quodsi post rem iudicatam a me petere coeperis, interest, utrum meam esse hereditatem pronuntiatum sit, an contra; nam si meam esse, nocebit tibi rei iudicatae exceptio, quia eo ipso, quod meam esse pronuntiatum est, ex diverso pronuntiatum videtur, tuam non esse; si vero meam non esse, nihil de tuo iure iudicatum intelligitur, quia potest nec mea hereditas esse, nec tua.

XVI. *Iulianus libro LI. Digestorum.* Evidenter enim iniquissimum est, proficere rei iudicatae exceptionem ei, contra quem iudicatum est.

XVII. *Caius libro XXX. ad Edictum provinciale.* Si rem meam a te petiero, tu autem ideo fueris absolutus, quod probaveris sine dolo malo te desiisse possidere, deinde postea coeperis possidere, et ego a te petam, non nocebit mihi exceptio rei iudicatae.

XVIII. *Ulpianus libro LXXX. ad Edictum.* Si quis ad exhibendum egerit, deinde absolutus fuerit adversarius, quia non possidebat, et dominus iterum agat, nacto eo possessionem, rei iudicatae exceptio locum non habebit, quia alia res est.

XIX. *Marcellus libro XIX. Digestorum.* Duobus diversis temporibus eandem rem pignori dedit; egit posterior cum priore pignoraticia, et obtinuit; mox ille agere simili actione instituit. Quaesitum est: an exceptio rei iudicatae obstaret? Respondit: si opposuerit exceptionem rei sibi ante pignoratae, et nihil aliud novum et validum adiecerit, sine dubio obstabit; eandem enim quaestionem revocat in iudicium.

XX. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Si ex testamento actum sit cum herede ab eo, qui, quum totum argentum ei legatum erat, mensas duntaxat sibi legatas putaret, earumque duntaxat aestimationem in iudicio fecisset, postea eundem petiturum de argento quoque legato, Trebatius ait, nec obstaturam ei exceptionem, quoniam non sit petitum, quod nec actor petere putasset, nec iudex in iudicio sensisset.

XXI. *Idem libro XXXI. ad Sabinum.* Si, quum argentum mihi testamento legatum esset, egerim cum herede, et postea, codicillis prolatis, vestem quoque mihi legatam esse appareat, non est deducta in superius iudicium vestis causa, quia neque litigatores, neque iudex de alio, quam de argento actum intelligant. §. 1. Si petiero gregem, et vel aucto vel minuto numero gregis iterum eundem gregem petam, obstabit mihi exceptio. Sed et si speciale corpus ex grege petam, si tunc fuit in eo grege, puto obstaturam exceptionem. §. 2. Si Stichum et Pamphilum tuos esse petieris, et absoluto adversario Stichum tuum esse petas ab eodem, exceptionem obstare tibi constat. §. 3. Si fundum meum esse petiero, deinde postea usumfructum eiusdem fundi petam, qui ex illa causa, ex qua fundus meus erat, meus sit, exceptio mihi obstabit, quia qui fundum habet, usumfructum suum vindicare non potest. Sed si usumfructum, quum meus esset, vindicavi, deinde proprietatem nactus iterum de usufructu experiar, potest dici alia res esse, quoniam, postquam nactus sum proprietatem fundi, desinit meus esse prior ususfructus, et iure proprietatis quasi ex nova causa rursus meus esse coepit. §. 4. Si pro servo meo fideiusseris, et mecum de peculio actum sit, si postea tecum eo nomine agatur, excipiendum est de re iudicata.

XXII. *Paulus libro XXXI. ad Edictum.* Si cum uno herede depositi actum sit, tamen et cum ceteris heredibus recte agetur, nec exceptio rei iudicatae eis proderit; nam etsi eadem quaestio in omnibus iudiciis vertitur, tamen personarum mutatio, cum quibus singulis suo nomine agitur, aliam atque aliam rem facit. Etsi actum sit cum herede de dolo defuncti, deinde de dolo heredis agatur, exceptio rei iudicatae non nocebit, quia de alia re agitur.

XXIII. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Si in iudicio actum sit, usuraeque solae petitae sint, non est verendum, ne noceat rei iudicatae exceptio circa sortis petitionem; quia enim non competit, nec opposita nocet. Eadem erunt, et si quis ex bonae fidei iudicio velit usuras tantum persequi; nam nihilo minus futuri temporis cedunt usurae; quamdiu enim manet contractus bonae fidei, current usurae.

XXIV. *Iulianus libro IX. Digestorum.* Si quis rem a non domino emerit, mox petente domino absolutus sit, deinde possessionem amiserit, et a domino petierit, adversus exceptionem: *si non eius sit res*, replicatione hac adiuvabitur: *at si res iudicata non sit.*

XXV. *Idem libro LI. Digestorum.* Si is, qui heres non erat, hereditatem petierit, et postea heres factus eandem hereditatem petat, exceptione rei iudicatae non summovebitur. §. 1. Est in potestate emtoris, intra sex menses redhibitoria agere mallet, an ea, quae datur, quanti minoris homo, quum veniret, fuerit. Nam posterior actio etiam redhibitionem continet, si tale vitium in homine est, ut eum ob id actor emturus non fuerit. Quare vere dicetur, eum, qui alterutra earum egerit, si altera postea agat, rei iudicatae exceptione summoveri. §. 2. Si te negotiis meis obtuleris, et fundum nomine meo petieris, deinde ego hanc petitionem tuam ratam non habuero, sed mandavero tibi, ut ex integro eundem fundum peteres, exceptio rei iudicatae non obstabit; alia enim res facta est interveniente mandato. Idem est, si non in rem, sed in personam actum fuerit.

XXVI. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Egi tecum, ius mihi esse aedes meas usque ad decem pedes altius tollere; post ago, ius mihi esse usque ad viginti pedes altius tollere. Exceptio rei iudicatae procul dubio obstabit. Sed et si rursus ita agam, ius mihi esse altius ad alios decem pedes tollere, obstabit exceptio, quum aliter superior pars iure haberi non possit, quam si inferior quoque iure habeatur. §. 1. Item si fundo petito postea insula, quae e regione eius in flumine nata erit, petatur, exceptio obstatura est.

XXVII. *Neratius libro VII. Membranarum.* Cum de hoc, an eadem res sit, quaeritur, haec spectanda sunt: personae, id ipsum, de quo agitur, causa proxima actionis. Nec iam interest, qua ratione quis eam causam actionis competere sibi existimasset, perinde ac si quis postea, quam contra eum iudicatum esset, nova instrumenta causae suae reperisset.

XXVIII. *Papinianus libro XXVII. Quaestionum.* Exceptio rei iudicatae nocebit ei, qui in dominium successit eius, qui in iudicio expertus est.

XXIX. *Idem libro XI. Responsorum.* Iudicatae quidem rei praescriptio coheredi, qui non litigavit, obstare non potest, nec in servitutem videtur peti post rem pro libertate iudicatam nondum ex causa fideicommissi manumissus, sed Praetoris oportet in ea re sententiam servari, quam pro parte victi praestare non potest. Nam et cum alterum ex coheredibus inofficiosi quaestio tenuit, aut etiam duobus separatim agentibus alter obtinuit, libertates competere placuit, ita tamen, ut officio iudicis indemnitati victoris futurique manumissoris consulatur. §. 1. Si debitor de dominio rei, quam pignori dedit, non admonito creditore causam egerit, et contrariam sententiam acceperit, creditor in locum victi successisse non videbitur, quum pignoris conventio sententiam praecesserit.

XXX. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* Ex sextante heres institutus, qui intestato legitimus heres esse potest, quum de iure testamenti faceret quaestionem, ab uno ex institutis dimidiam partem hereditatis petiit, nec obtinuit. Videtur in illa petitione etiam partem sextantis vindicasse, et ideo si coeperit ab eodem ex testamento eandem portionem petere, obstabit ei exceptio rei iudicatae. §. 1. Latinus Largus: *Quum de hereditate inter Maevium, ad quem pertinebat, et Titium, qui controversiam moverat, transigeretur, traditio rerum hereditariarum Maevio heredi a Titio facta est; in qua traditione etiam fundum ei suum proprium, quem ante multos annos avo eiusdem Maevii heredis obligaverat, quemque alii postea in obligationem deduxerat, ex causa pacti tradidit; his gestis, posterior Titii creditor ius suum persecutus est, et obtinuit; post hoc iudicium Maevius heres reperit in rebus aviti chirographum eiusdem Titii ante multos annos conscriptum, per quod apparuit, eum fundum, qui in causam transactionis venerat, etiam avo suo ab eodem Titio fuisse obligatum. Quum ergo constet, prius avo Maevii heredis in obligationem eundem fundum datum, de quo Maevius superatus est, quaero, an ius avi sui, quod tunc, quum de eodem fundo ageretur, ignorabat, nulla exceptione opposita exsequi possit?* Respondi: si de proprietate fundi litigatum, et secundum actorem pronuntiatum fuisset, diceremus, petenti ei, qui in priore iudicio victus est, obstaturam rei iudicatae exceptionem, quoniam de eius quoque iure quaesitum videtur, cum actor petitionem implet; quodsi possessor absolutus amissa possessione eundem ab eodem, qui prius non obtinuit, peteret, non obesset ei exceptio; nihil enim in suo iudicio de iure eius statutum videtur. Cum autem pignoraticia actum est adversus priorem creditorem, potest fieri, ut de iure possessoris non sit quaesitum, quia non, ut in proprietatis quaestione quod meum est, alterius non est, ita in obligatione utique consequens est, ut non sit alii obligatum, quod hic probavit sibi teneri, et probabilius dicitur, non obstare exceptionem, quoniam de iure possessoris quaesitum non est, sed de sola obligatione. In proposita autem quaestione magis me illud movet, numquid pignoris ius exstinctum sit dominio acquisito? Neque enim potest pignus perseverare domino constituto creditore; actio tamen pignoraticia competit; verum est enim, et pignori datam, et satisfactum non esse. Quare puto, non obstare rei iudicatae exceptionem.

XXXI. *Idem libro III. Responsorum.* Paulus respondit: ei, qui in rem egisset, nec tenuisset, postea condicenti non obstare exceptionem rei iudicatae.

TIT. III.

DE DIVERSIS TEMPORALIBUS PRAESCRIPTIONIBUS, ET DE ACCESSIONIBUS POSSESSIONUM.

I. *Ulpianus libro LXXIV. ad Edictum.* Quia tractatus de utilibus diebus frequens est, videamus, quid sit, experiundi potestatem habere. Et quidem in primis exigendum est, ut sit facultas agendi; neque sufficit reo expe-

riundi secum facere potestatem, vel habere eum, qui se idonee defendat, nisi actor quoque nulla idonea causa impediatur experiri. Proinde sive apud hostes sit, sive reipublicae causa absit, sive in vinculis sit, aut si tempestate in loco aliquo vel in regione detineatur, ut neque experiri, neque mandare possit, experiundi potestatem non habet. Plane is, qui valetudine impeditur, ut mandare possit, in ea causa est, ut experiundi habeat potestatem. Illud utique neminem fugit, experiundi potestatem non habere eum, qui Praetoris copiam non habuit; proinde hi dies cedunt, quibus ius Praetor reddit.

II. *Marcellus libro VI. Digestorum.* In tempore constituto iudicatis an intercalaris dies proficere iudicato necne debeat? quaeritur, item de tempore, quo lis perit. Sic sine dubio existimandum est, ut auctum litis tempus intercalari die existimetur, veluti si de usucapione sit quaestio, quae tempore constituto expleri solet, aut de actionibus, quae certo tempore finiuntur, ut aediliciae pleraeque actiones. Et si quis fundum ea lege vendiderit, ut, nisi in diebus triginta pretium esset solutum, inemtus esset fundus, dies intercalaris proficiet emtori? Mihi contra videtur.

III. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Longae possessionis praescriptionem tam in praediis, quam in mancipiis locum habere, manifestum est.

IV. *Iavolenus libro VII. Epistolarum.* Si servus hereditarius, aut eius, qui in hostium potestate sit, satis acceperit, continuo dies satisdationis cedere incipiet. Intueri enim debemus, an experiundi potestas fuerit adversus eum, qui obligatus est, non an is agere possit, qui rem in obligationem deduxerit; alioquin erit iniquissimum, ex conditione actorum obligationes reorum extendi, per quos nihil factum erit, quo minus cum his agi possit.

V. *Ulpianus libro III. Disputationum.* An vitium auctoris, vel donatoris, eiusve, qui mihi rem legavit, mihi noceat, si forte auctor meus iustum initium possidendi non habuit? videndum est. Et puto neque nocere, neque prodesse; nam denique et usucapere possum, quod auctor meus usucapere non potuit. §. 1. Ex facto propositum est, quendam, quum rem pignori dedisset, eandem distraxisse, heredemque eius redemisse. Quaeritur: an heres adversus pignoris persecutionem exceptione longae possessionis uti possit? Dicebam: hunc heredem, qui pignus ab extraneo redemit, posse exceptione uti, quia in extranei locum successit, non in eius, qui pignori dederat, quemadmodum si ante redemisset, sic deinde heres exstitisset.

VI. *Africanus libro IX. Quaestionum.* Si duobus eandem rem separatim vendiderim, ea possessio, quae utramque venditionem praecessit, soli priori emtori, cui et tradita sit, proficit. Denique et si, quam rem tibi vendiderim, rursus a te emam et Titio vendam, et meam omnem, et tuam possessionem Titio accessuram, videlicet quod et tu mihi, et ego ei possessionem praestare debeamus. §. 1. Vendidi tibi servum, et convenit, ut, nisi certa die pecunia soluta esset, inemtus esset. Quod quum evenerit, quaesitum est, quid de accessione tui temporis putarem? Respondi: id servari, quod servetur, cum redhibitio sit facta; hunc enim perinde haberi, ac si retrorsus homo mihi venisset, ut scilicet, si venditor possessionem postea nactus sit, et hoc ipsum tempus, et quod venditionem praecesserit, et amplius accessio haec ei detur cum eo, quod apud eum fuerit, a quo homo redhibitus sit.

VII. *Marcianus libro III. Institutionum.* Si quisquam in fluminis publici diverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure uti prohibet.

VIII. *Ulpianus libro I. Regularum.* In accessione temporis et id tempus, quo in fuga sit servus, domino eius procedere, verum est.

IX. *Marcianus libro V. Regularum.* Rescriptis quibusdam divi magni Antonini cavetur, ut in rebus mobilibus locus sit praescriptioni diutinae possessionis.

X. *Papinianus libro XIII. Responsorum.* Intra quatuor annos vacantium bonorum delator facta denuntiatione destitit. Post quatuor annos secundo delatori venienti prior nuntiatio, quo minus praescriptione temporis summoveatur, non proderit, nisi prioris praevaricatio detegatur, quo declarato non solum praescriptio, sed et negotii quaestio perimetur. §. 1. Quadriennii tempus, quod bonis vacantibus nuntiandis praescriptum est, non ex opinione hominum, sed ex substantia vacantium bonorum dinumeratur. Quatuor autem anni post irritum testamentum factum et intestati possessionem ab omnibus repudiatam, qui gradatim petere potuerunt, vel temporis finem, quod singulis praestitutum est, computabuntur.

XI. *Idem libro II. Definitionum.* Quum heres in ius omne defuncti succedit, ignoratione sua defuncti vitia non excludit, veluti cum sciens, alienum illum ille, vel precario possedit; quamvis enim precarium heredem ignorantem non teneat, nec interdicto recte conveniatur, tamen usucapere non poterit, quod defunctus non potuit. Idem iuris est, cum de longa possessione quaeritur; neque enim recte defendetur, quum exordium rei bonae fidei ratio non tueatur.

XII. *Paulus libro XVI. Responsorum.* Creditor, qui praescriptione longae possessionis a possessore pignoris summoveri posset, pignus distraxit. Quaero: an possessori salva sit exceptio adversus emtorem? Paulus respondit: etiam adversus emtorem eandem exceptionem competere.

XIII. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* In omnibus fisci quaestionibus, exceptis causis, in quibus minora tempora servari specialiter constitutum est, viginti annorum praescriptio custoditur. §. 1. Reipublicae rationes subscriptae et expunctae adversus eum quidem, qui administravit, ultra viginti, adversus heredem vero ultra decem annos retractari non possunt.

XIV. *Scaevola libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* De accessionibus possessionum nihil in perpetuum, neque generaliter definire possumus; consistunt enim in sola aequitate. §. 1. Plane tribuuntur his, qui in locum aliorum succedunt, sive ex contractu, sive voluntate; heredibus enim, et his, qui successorum loco habentur, datur accessio testatoris. §. 2. Itaque si mihi vendideris servum, utar accessione tua. §. 3. Et si mihi pignori dederis, et ego eandem rem alii pignoravi, meus creditor utetur accessione tui temporis tam adversus extraneum, quam adversus te ipsum, quamdiu pecuniam mihi non exsolveris. Nam qui me potior est, quum ego te superaturus sim, multo magis adversus te obtinere debet. Sed si pecuniam mihi solveris, hoc casu accessione tua non utetur. §. 4. Item si absente te is, qui negotia tua videbatur administrare, servum mihi vendiderit, tuque reversus ratum habueris, omnimodo accessione utar. §. 5. Item si mihi pignori dederis, et convenerit, nisi pecuniam solvisses, licere ex pacto pignus vendere, idque vendiderim, emtori accessio tui temporis dari debebit, licet invito te pignora distracta sint; iam enim illo in tempore, quo contrahebas, videris concessisse venditionem, si pecuniam non intulisses.

XV. *Venuleius libro V. Interdictorum.* In usucapione ita servatur, ut, etiam si minimo momento novissimi diei possessa sit res, nihilo minus repleatur usucapio, nec totus dies exigitur ad explendum constitutum tempus. §. 1. Accessio possessionis fit non solum temporis, quo apud eum fuit, unde is emit, sed et eius, qui ei vendidit, unde tu emisti. Sed si medius aliquis ex auctoribus non possederit, praecedentium auctorum possessio non proderit, quia coniuncta non est, sicut nec ei, qui non possidet, auctoris possessio accedere potest. §. 2. Item adiiciendum est, unde emisti, aut unde is emit, cui tu emendum mandaveras, et quod apud eum, qui vendendum mandavit. Quodsi is quoque, cui mandatum erat, alii vendendum mandaverit, non aliter huius, qui postea mandaverat, dandam accessionem, Labeo ait, quam si id ipsum dominus ei permiserit. §. 3. Sed et si a filio vel servo rem emero, accessio temporis, quo apud patrem aut dominum fuit, ita danda est mihi, si aut voluntate patris dominive, aut quum administrationem peculii haberet, vendiderit. §. 4. Item danda est accessio cum eo tempore, quo apud pupillum fuit, a cuius tutore, quum is tutelam eius administraret, emisti. Idemque in eo, qui a curatore pupilli furiosive emerit, servandum est, etsi ventris nomine, aut eius, quae rei servandae causa in possessione esset, dotisve nomine deminutio facta sit; nam id quoque temporis accedit. §. 5. Hae autem accessiones non tam late accipiendae sunt, quam verba earum patent, ut etiam, si post venditionem traditionemque rei traditae apud venditorem res fuerit, proficiat id tempus emtori, sed illud solum, quod ante fuit, licet venditionis tempore eam rem venditor non habuerat. §. 6. Ei, cui heres rem hereditariam vendidit, et heredis tempus, et defuncti debet accedere.

XVI. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Accessio sine nostro tempore nobis prodesse non potest.

TIT. IV.

DE DOLI MALI ET METUS EXCEPTIONE.

I. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Quo lucidius intelligi possit haec exceptio, prius de causa videamus, quare proposita sit, deinde quemadmodum dolo fiat. Per quae intelligemus, quando obstet exceptio, deinde adversus quas personas locum habeat. Novissime inspiciemus, intra quae tempora competat exceptio. §. 1. Ideo autem hanc exceptionem Praetor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem iuris civilis contra naturalem aequitatem prosit. §.2.Sed an dolo quid factum sit? ex facto intelligitur. §. 3. Et quidem dolo fit tam in contractibus, quam in testamentis, quam in legibus.

II. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Palam est autem, hanc exceptionem ex eadem causa propositam, ex qua causa proposita est de dolo malo actio. §. 1. Sequitur ut videamus, in quibus causis locum habeat exceptio, et quibus personis obiiciatur. Et quidem illud annotandum est, quod specialiter exprimendum est, de cuius dolo quis queratur, non in rem: *si in ea re nihil dolo malo factum est,* sed sic: *si in ea re nihil dolo malo actoris factum est.* Docere igitur debet is, qui obiicit exceptionem, dolo malo actoris factum, nec sufficiet ei ostendere, in re esse dolum; aut si alterius dicat dolo factum, eorum personas specialiter debebit enumerare, dummodo hae sint, quarum dolus noceat. §. 2. Plane ex persona eius, qui exceptionem obiicit, in rem opponitur exceptio; neque enim quaeritur, adversus quem commissus sit dolus, sed an in ea re dolo malo factum sit a parte actoris. §. 3. Circa primam speciem, quibus ex causis exceptio haec locum habeat, haec sunt, quae tractari possunt. Si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur, exceptio utique doli mali ei nocebit. Licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit, tamen dicendum est, eum, quum litem contestatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipulatione petere; et si, quum interponeretur, iustam causam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. Proinde et si crediturus pecuniam stipulatus est, nec credidit, etsi certa fuit causa stipulationis, quae tamen aut non est secuta, aut finita est, dicendum erit, nocere exceptionem. §. 4. Item quaeritur: si quis pure stipulatus sit certam quantitatem, quia hoc actum sit, sed post stipulationem interpositam pactus sit, ne interim pecunia usque ad certum diem petatur, an noceat exceptio doli? Et quidem de pacto convento excipi posse, nequaquam ambigendum est; sed et si hac quis exceptione uti velit, nihilo minus poterit; dolo enim facere eum, qui contra pactum petat, negari non potest. §. 5. Et generaliter sciendum est, ex omnibus in factum exceptionibus doli oriri exceptionem, quia dolo facit, quicunque id, quod quaqua exceptione elidi potest, petit; nam etsi inter initia nihil dolo malo fecit, attamen nunc petendo facit dolose, nisi si talis sit ignorantia in eo, ut dolo careat. §. 6. Non male dictum est, si creditor usuras in futurum acceperit, deinde pecuniam nihilo minus petat, antequam id tempus praetereat, cuius temporis usuras accepit, an doli exceptione repellatur? Et potest dici, dolo eum facere; accipiendo enim usuras distulisse videtur petitionem in id tempus, quod est post diem usurarum praestitarum, et tacite convenisse, interim se non petiturum. §. 7. Item quaeritur: si statuliberum mercatus quis fuerit iussum decem dare, quum hoc ignoraret, et duplam stipulatus fuerit, deinde decem acceperit? Evicto eo in libertatem agere ex duplae stipulatione potest; sed nisi decem, quae implendae conditionis causa accepit, deduxerit, exceptione summovendus erit. Et haec ita Iulianus quoque scripsit. Si tamen ex re emtoris, vel ex peculio, quod ad emtorem pertinebat, pecuniam dederit statuliber, potest dici, exceptionem non nocere, quia dolo non fecerit.

III. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Item si ob id, quod ante, quam dominium ad me transferatur, venditori dederit decem, et agam ex emto, ut decem recipiam, ita puto competere mihi actionem, si paratus sim ex duplae stipulatione eum liberare.

IV. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Apud Celsum quaeritur: si, quum Titio mandassent creditores hereditarii, ut adiret hereditatem, unus non mandasset decipiendi eius causa, mandaturus alioquin, si non foret hic aditurus, deinde agat, an exceptione repellatur? Et ait Celsus: doli eum exceptione repellendum. §. 1. Iulianus scripsit: si quis, quum aeger esset, centum aureos uxoris suae consobrino spopondisset, volens scilicet eam pecuniam ad mulierem pervenire, deinde convaluerit, an exceptione uti possit, si conveniatur? Et refert Labeoni placuisse, doli mali exceptione uti eum posse. §. 2. Si in arbitrum compromiserimus, deinde quum non stitissem ob adversam valetudinem, poena commissa esset, an uti possim doli exceptione? Et ait Pomponius: prodesse mihi doli exceptionem. §. 3. Item quaeritur: si cum eo, a quo tibi sexaginta deberentur, compromiseris, deinde per imprudentiam poenam centum stipulatus fueris? Labeo putat, convenire officio arbitri, iubere tantum tibi dari, quantum re vera debeatur, et si non fiat, non vetare, ne quid amplius petatur; sed etiam si id omissum fuerit, peti posse quod debetur, Labeo dicit; et si forte poena petatur, doli mali exceptionem profuturam. §. 4. Si quis pupillo solverit sine tutoris auctoritate id, quod debuit, exque ea solutione locupletior factus sit pupillus, rectissime dicetur, exceptionem petentibus nocere; nam et si mutuam acceperit pecuniam, vel ex quo alio contractu locupletior factus sit, dandam esse exceptionem. Idemque et in ceteris erit dicendum, quibus non recte solvitur; nam si facti sint locupletiores, exceptio locum habebit. §. 5. Item Labeo scribit: si quis fugitivum esse sciens emerit servum, et si stipulatus fuerit, fugitivum non esse, deinde agat ex stipulatu, non esse eum exceptione repellendum, quoniam hoc convenit, quamvis ex emto actionem non haberet. Sed si non convenisset, exceptione repelletur. §. 6. Quodsi is, cui pecunia debebatur, cum debitore decidit, et nomen eius vendidit Seio, cui debitor mandaverat, ut nomen emeret, deque ea re emtor stipulatus est, deinde creditor eam pecuniam retinet, quam per iudicem abstulit, an emtor ex stipulatu possit experiri? Et Ofilius putat, si venditor nominis paratus non sit reddere, quantum ab emtore acceperit, non nocituram exceptionem doli mali. Et puto sententiam Ofilii veram. §. 7. Labeo ait: si de homine petito secundum actorem fuerit iudicatum, et iussu iudicis satisdatum sit, hominem intra certum diem tradi, et si traditus non fuisset, poenam quoque stipulatus sit, petitorem, qui et hominem vindicat, et poenam petit, exceptione esse repellendum; iniquum enim esse, et hominem possidere, et poenam exigere. §. 8. Item quaeritur: si uniones tibi pignori dedero, et convenerit, ut soluta pecunia redderentur, et hi uniones culpa tua perierint, et pecuniam petas? Et exstat Nervae et Atilicini sententia, dicentium ita esse excipiendum: *si inter me et te non convenit, ut soluta pecunia uniones mihi reddantur.* Sed est verius, exceptionem doli mali nocere debere. §. 9. Si minor mihi infantem donaverit, deinde eum vindicet, exceptione doli mali repellendus est, nisi alimenta reddat, et si quis alius sumtus probabilis in eum factus sit. §. 10. Praeterea sciendum est, si quis quid ex testamento contra voluntatem petat, exceptione eum doli mali repelli solere; et ideo heres, qui non habet voluntatem, per exceptionem doli repellitur. §. 11. Si quis ex uncia heres sit scriptus, ex qua ducenta consequi potuit, deinde propter hoc legatum, in quo centum erant, praetulit, ne molestiis hereditariis implicaretur, an, si legatum petat, exceptione doli mali summoveatur? Et ait Iulianus: non esse eum summovendum; quodsi a substituto pretium accepit, vel quod pretii loco haberi possit, ne adeat hereditatem, petens legatum dolo, inquit, facere intelligetur, ac per hoc doli exceptione repelletur. §. 12. Quaesitum est: si, quum fundi usumfructum haberem, eum fundum volente me vendideris, an vindicanti mihi usumfructum exceptio sit obiicienda? Et hoc iure utimur, ut exceptio doli noceat. §. 13. Marcellus ait: adversus doli exceptionem non dari replicationem doli. Labeo quoque in eadem opinione est; ait enim: iniquum esse, communem malitiam petitori quidem praemio esse, ei vero, cum quo agatur, poenae esse, quum longe aequius sit, ex eo, quod perfide gestum est, actorem nihil consequi. §. 14. Contra senatusconsulti quoque Macedoniani exceptionem de dolo dandam replicationem, ambigendum non esse, eamque nocere debere, etiam constitutionibus et sententiis auctorum cavetur. §. 15. Labeo: etsi ex stipulatu actio competat propter doli clausulam, tamen nocere doli exceptionem, ait, si adversus ea quid factum erit; posse enim petitorem ante, quam stipulatio commit-

tatur, nihil dolo malo fecisse, et tunc facere, quum petat; propter quod exceptionem esse necessariam. §. 16. Adversus parentes patronosque neque doli exceptio, neque alia quidem, quae patroni parentisve opinionem aut bonos mores suggillet, competere potest. In factum tamen erit excipiendum, ut, si forte pecunia non numerata dicatur, obiiciatur exceptio pecuniae non numeratae. Nihil autem interest, utrum patronus ex suo contractu, an vero ex alieno conveniatur; semper enim reverentia ei exhibenda est, tam vivo quam defuncto. Si autem cum herede liberti patronus agat, puto excipere debere de dolo patroni heredem liberti, libertum autem de dolo patroni, et si ab herede eius conveniatur, minime exceptionem obiecturum; namque convenit, tam vivo quam mortuo patrono a liberto honorem exhiberi. In stipulatione plane doli clausula non erit detrahenda, quia ex doli clausula non de dolo actio intenditur, sed ex stipulatu. §. 17. In hac exceptione et de dolo servi vel alterius personae iuri nostro subiectae excipere possumus, et de eorum dolo, quibus acquiritur. Sed de servorum et filiorum dolo, si quidem ex peculiari eorum negotio actio intendatur, in infinitum exceptio obiicienda est; si autem non ex peculiari causa, tum de eo duntaxat excipi oportet, qui admissus sit in ipso negotio, quod geritur, non etiam si postea aliquis dolus intervenisset: neque enim est aequum, servi dolum amplius domino nocere, quam in quo opera eius esset usus. §. 18. Quaesitum est: an de procuratoris dolo, qui ad agendum tantum datus est, excipi possit? Et puto recte defendi, si quidem in rem suam procurator datus sit, etiam de praeterito eius dolo, hoc est si ante acceptum iudicium dolo quid fecerit, esse excipiendum; si vero non in rem suam, dolum praesentem in exceptione conferendum. Si autem is procurator sit, cui omnium rerum administratio concessa est, tunc de omni dolo eius excipi posse, Neratius scribit. §. 19. Mandavi Titio, ut a te stipularetur, deinde Titius Seio, et stipulatus a te Seius est, et iudicium edidit. Ait Labeo: excipiendum esse tam de meo, quam de Seii dolo. §. 20. Item quaeritur: si debitor meus te circumvenerit, teque mihi reum dederit, egoque abs te stipulatus fuero, deinde petam, an doli mali exceptio obstet? Et magis est, ut non tibi permittatur de dolo debitoris mei adversus me excipere, quum non ego te circumvenerim, adversus ipsum autem debitorem meum poteris experiri. §. 21. Sed et si mulier post admissum dolum debitorem suum marito in dotem delegaverit, item probandum erit, de dolo mulieris non esse permittendum excipere, ne indotata fiat. §. 22. Apud Iulianum quaesitum est: si heres soceri, a quo dos peteretur, exciperet de dolo mariti et mulieris, cui pecunia quaereretur, an obstatura esset exceptio ex persona mulieris? Et ait Iulianus: si maritus ex promissione dotis ab herede soceri petat, et heres excipiat de dolo filiae, cui ea pecunia acquireretur, exceptionem obstare; dos enim, quam maritus ab herede soceri petit, intelligitur, inquit, filiae acquiri, quum per hoc dotem sit habitura. Illud non explicat Iulianus, an et de dolo mariti excipi possit; puto autem eum hoc sentire, ut etiam de dolo mariti noceat exceptio, licet videatur nulla dos filiae, ut ait, acquiri. §. 23. Illa etiam quaestio ventilata est apud plerosque: an de dolo tutoris exceptio pupillo experienti nocere debeat? Et ego puto utilius, etsi per eas personas pupillis favetur, tamen dicendum esse, sive quis emerit a tutore rem pupilli, sive contractum sit cum eo in rem pupilli, si dolo quid tutor fecerit, et ex eo pupillus locupletior factus est, pupillo nocere debere; nec illud esse distinguendum, cautum sit ei, an non, solvendo sit an non tutor, dummodo rem administret; unde enim divinet is, qui cum tutore contrahit? Plane si mihi proponas, collusisse aliquem cum tutore, factum suum ei nocebit. §. 24. Si quis non tutor, sed pro tutore negotia gerat, an dolus ipsius noceat pupillo? videamus. Et putem non nocere; nam et si is, qui pro tutore negotia gerebat, rem vendiderit, et usucapta sit, exceptionem non nocere pupillo rem suam persequenti, etiam si ei cautum sit, quia huic rerum pupilli administratio concessa non fuerit. Secundum haec magis opinor de dolo tutoris exceptionem pupillo esse obiiciendam. §. 25. Quae in tutore diximus, eadem in curatore quoque furiosi dicenda erunt; sed et in prodigi vel minoris viginti quinque annis. §. 26. De dolo autem ipsius minoris viginti quinque annis exceptio utique locum habebit; nam et de pupilli dolo interdum esse excipiendum, nequaquam ambigendum est, ex ea scilicet aetate, quae dolo non careat. Denique Iulianus quoque saepissime scripsit: doli pupillos, qui prope pubertatem sunt, capaces esse; quid enim, si debitor ex delegatione pupilli pecuniam creditori eius solvat? fingendus est, inquit, pubes esse, ne propter malitiae ignorantiam bis eandem pecuniam consequatur. Idem servandum in furioso ait, si, quum existimaretur compos mentis esse, iusserit debitorem creditori solvere, vel si, quod exigit, domi habeat. §. 27. De auctoris dolo exceptio emtori non obiicitur. Si autem accessione auctoris utitur, aequissimum visum est, eum, qui ex persona auctoris utitur accessione, pati dolum auctoris. Et per hoc aeque traditur, rei quidem cohaerentem exceptionem etiam emtori nocere, eam autem, quae ex delicto personae oriatur, nocere non oportere. §. 28. Si, quum legitima hereditas Caii Seii ad te pertineret, et ego essem heres institutus, persuaseris mihi per dolum malum, ne adeam hereditatem, et postea, quam ego repudiaverim hereditatem, tu eam Sempronio cesseris pretio accepto, isque a me petat hereditatem, exceptionem doli mali eius, qui ei cessit, non potest pati. §. 29. Si quis autem ex causa legati vindicet, aut is, cui ex causa donationis res praestita est, vindicet, an de dolo exceptionem patiatur ex causa eius, in cuius locum successerit? Et magis putat Pomponius summovendum. Et ego puto exceptione eos esse repellendos, quum lucrativam causam sint nacti; aliud est enim emere, aliud ex his causis succedere. §. 30. Idem tractat Pomponius et in eum, qui pignori accepit, si Serviana vel hypothecaria actione experiatur; nam et hunc putat Pomponius summovendum, quia res ad eum, qui dolo fecit, reversura est. §. 31. Auctoris autem dolus, sicut diximus, emtori non obiicitur. Sed hoc in emtore solo servabimus, item in eo, qui permutaverit vel in solutum acceperit, item in similibus, qui vicem emtorum obtinent. Ceterum si noxae deditus quis sit, Pomponius putat passurum exceptionem, quam ille pateretur, qui noxae dedit. Proinde ex quacunque alia causa, quae prope lucrativam habet acquisitionem, quaesisse quis videatur, patietur exceptionem doli ex persona eius, in cuius locum successit. Sufficit enim, si is, qui pretium dedit vel vicem pretii, quum sit bonae fidei emtor, ut non patiatur doli exceptionem ex persona auctoris, utique si ipse dolo caret; ceterum si ipse dolo non careat, pervenietur ad doli exceptionem, et patietur de dolo suo exceptionem. §. 32. Si a Titio fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres exstiterit, et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit, Iulianus ait, aequius esse, Praetorem te tueri, quia et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione in factum comparata vel doli mali summoveretur, et si ipse eum possideret, et Publiciana peteres, adversus excipientem, si non suus esset, replicatione utereris, ac per hoc intelligeretur eum fundum rursum vendidisse, quem in bonis non haberet. §. 33. Metus causa exceptionem Cassius non proposuerat, contentus doli exceptione, quae est generalis. Sed utilius visum est, etiam de metu opponere exceptionem. Etenim distat aliquid a doli exceptione, quod exceptio doli personam complectitur eius, qui dolo fecit; enimvero metus causa exceptio in rem scripta est: *si in ea re nihil metus causa factum est*, ut non inspiciamus, an is, qui agit, metus causa fecerit aliquid, sed an omnino metus causa factum sit in hac re a quocunque, non tantum ab eo, qui agit. Et quamvis de dolo auctoris exceptio non obiiciatur, veruntamen hoc iure utimur, ut de metu non tantum ab auctore, verum a quocunque adhibito exceptio obiici possit. §. 34. Illud sciendum est, hanc exceptionem de metu eum obiicere debere, qui metum non a parente passus est, in cuius fuit potestate; ceterum parenti licere deteriorem conditionem liberorum in rebus peculiariis facere. Sed si se abstinuerit hereditate paterna, succurrendum ei erit, ut alioquin succurritur.

V. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Pure mihi debes decem; ea tibi sub conditione legavi. Interim heres si petat, doli exceptione non est summovendus, quum possit etiam deficere conditio; itaque legatorum stipulationem interponere debebit. Sed si non caveat heres, doli exceptione summovebitur; expedit enim legatario retinere summam, quam mitti in possessionem rerum hereditariarum. §. 1. Si cui legata sit via, et is lege Falcidia locum habente totam eam vindicet, non oblata aestimatione quartae partis, summoveri eum doli exceptione Marcellus ait, quoniam suo commodo heres consuluit. §. 2. Si donavi alicui rem, nec tradidero,

et ille, cui donavi non tradita possessione, in eo loco aedificaverit me sciente, et quum aedificaverit, nactus sim ego possessionem, et petat a me rem donatam, et ego excipiam, quod supra legitimum modum facta est, de dolo replicandum est; dolo enim feci, qui passus sum eum aedificare, et non reddo impensas. §. 3. Actoris, qui exigendis pecuniis praepositus est, etiam posterior dolus domino nocet. §. 4. Si servus venierit ab eo, cui hoc dominus permisit, et redhibitus sit domino, agenti venditori de pretio exceptio opponitur redhibitionis, licet etiam is, qui vendidit, domino pretium solverit. Etiam mercis non traditae exceptione summovebitur, qui pecuniam domino iam solvit, et ideo is, qui vendidit, aget adversus dominum. Eandem causam esse Pedius ait eius, qui negotium nostrum gerens vendidit. §. 5. Si eum, qui volebat mihi donare supra legitimum modum, delegavero creditori meo, non poterit adversus petentem uti exceptione, quoniam creditor suum petit. In eadem causa est maritus; nec hic enim debet exceptione summoveri, qui suo nomine agit. Numquid ergo nec de dolo mulieris excipiendum sit adversus maritum, qui dotem petit, non ducturus uxorem, nisi dotem accepisset, ubi iam diverterit? Itaque condictione tenetur debitor, qui delegavit, vel mulier, ut vel liberet debitorem, vel si solvit, ut pecunia ei reddatur. §. 6. Non sicut de dolo actio certo tempore finitur, ita etiam exceptio eodem tempore danda est; nam haec perpetuo competit, quum actor quidem in sua potestate habeat, quando utatur suo iure, is autem, cum quo agitur, non habeat potestatem, quando conveniatur.

VI. *Caius libro XXX. ad Edictum provinciale.* Si opera creditoris acciderit, ut debitor pecuniam, quam soluturus erat, perderet, exceptione doli mali creditor removebitur. Idem est, et si creditori eius numeratam pecuniam ratam creditor non habeat.

VII. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Iulianus ait: si pecuniam, quam me tibi debere existimabam, iussu tuo spoponderim ei, cui donare volebas, exceptione doli mali potero me tueri, et praeterea condictio mihi adversus stipulatorem competit, ut me liberet. §. 1. Item Iulianus ait: si ei, quem creditorem tuum putabas, iussu tuo pecuniam, quam me tibi debere existimabam, promisero, petentem doli mali exceptione summoveri debere; et amplius agendo cum stipulatore consequar, ut mihi acceptam faciat stipulationem. Et habet haec sententia Iuliani humanitatem, ut etiam adversus hunc utar exceptione et condictione, cui sum obligatus.

VIII. *Paulus libro VI. ad Plautium.* Dolo facit, qui petit, quod redditurus est. §. 1. Sic si heres damnatus sit non petere a debitore, potest uti exceptione doli mali debitor, et agere ex testamento.

IX. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Si procurator rei pecunia accepta damnari se passus sit, et cum domino iudicati agatur, tuebitur se doli mali exceptione, nec hoc, quod accepit procurator, auferri ab eo potest; nam turpiter accepta pecunia iustius penes eum est, qui deceptus est, quam qui decepit.

X. *Marcianus libro III. Regularum.* Cum vir aut uxor in area sibi donata aliquid aedificasset, plerisque placet, doli mali exceptione opposita rem servari posse.

XI. *Neratius libro IV. Membranarum.* Si procurator agit, de dolo eius excipi non debet, quia aliena lis est, isque rei extraneus, neque alienus dolus nocere alteri debet. Si post litem contestatam dolo quid fecerit, an exceptio eo nomine in iudicium obiicienda sit? dubitari potest, quia litis contestatione res procuratoris fit, eamque suo iam quodammodo nomine exsequitur. Et placet de procuratoris dolo excipiendum esse. Idem de tutore, qui pupilli nomine agit, dicendum est. §. 1. In universum autem haec in ea re regula sequenda est, ut dolus omnimodo puniatur, etsi non alicui, sed ipsi, qui eum admisit, damnosus futurus erit.

XII. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Qui aequitate defensionis infringere actionem potest, doli exceptione tutus est.

XIII. *Paulus libro XIV. Quaestionum.* Liberis exheredatis, qui nihil ex patris iudicio meruerunt, rupto testamento ius suum conservandum est, nec opponetur doli mali exceptio. Quod non solum in persona eorum, sed in heredibus, et in persona liberorum quoque eorum obtinendum est.

XIV. *Idem libro III. Responsorum.* Paulus respondit: eum, qui in alieno solo aedificium exstruxerit, non alias sumtus consequi posse, quam si possideat, et ab eo dominus soli rem vindicet, scilicet opposita doli mali exceptione.

XV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Fideiussor evictionis nomine condemnatus id praedium, quod evictum est, et omnia praestare paratus est, quae iure emti continentur. Quaero: an agentem emtorem ex causa iudicati exceptione doli mali summovere potest? Respondit: exceptionem quidem opponi posse, iudicem autem aestimaturum, ut pro damnis emtori satisfiat.

XVI. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Si debitor a furioso delegatus creditori eius solvat, quem compotem mentis esse existimabat, et ita cum eo agatur, exceptione doli in id, quod in rem furiosi processit, defenditur.

XVII. *Scaevola libro XXVII. Digestorum.* Pater pro filia dotem promiserat, et pactus erat, ut ipse aleret filiam suam, eiusque homines; idem homo rusticanus genero scripsit, quasi usuras praeteritas ex dotis promissione. Quaesitum est: quum ipse filiam suam exhibuerit, et maritus nullam impensam fecerit, an ex chirographo, ex stipulatu agenti genero exceptio obstare debeat? Respondit: si, ut proponitur, pater, quum exhiberet, per errorem promisisset, locum fore doli mali exceptioni. §. 1. Avus nepotibus ex filia legavit singulis centena, et adiecit haec verba: *Ignoscite; nam potueram vobis amplius relinquere, nisi me Fronto pater vester male accepisset, cui dederam mutua quindecim, quae ab eo recipere non potui, postremo hostes, qui mihi fere omnem substantiam abstulerunt.* Quaesitum est: an, si avi heres ab his nepotibus patris sui heredibus petat quindecim, contra voluntatem defuncti facere videatur, et doli mali exceptione summoveatur? Respondit: exceptionem obstaturam. §. 2. Ex quadrante heres scriptus a coherede ex dodrante instituto emit portionem certa quantitate, ex qua aliquam summam in nominibus ex kalendario uti daret, stipulanti spopondit; defuncto venditore hereditatis, falsum testamentum Septicius accusare coepit, et hereditatem ab emtore petiit, et ne quid ex ea minueret, impetravit. Quaesitum est: cognitione falsi pendente, an heredes ex stipulatu petentes doli exceptione summoveantur? Respondit: heredes venditoris, si ante eventum cognitionis pergant petere, exceptione doli mali posse summoveri. §. 3. Marito et filio communi ex parte dimidia scriptis heredibus, filiam suam ex priore matrimonio ita heredem instituit: *Maevia filia mea ex sex unciis heres mihi esto, si cum coheredibus tuis parem rationem feceris pro mea portione in diem mortis meae eius actus, qui pendet ex tutela tua, quam Titius pater meus, avus tuus, administravit.* Quaesitum est: an, quia sub conditione instituta filia esset, si omitteret hereditatem, uti salvam tutelae actionem haberet, legata sibi a matre data consequi possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, eam, de qua quaereretur, contra voluntatem petere, et ideo exceptionem doli obstaturam.

TIT. V.
QUARUM RERUM ACTIO NON DATUR.

I. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Iusiurandum vicem rei iudicatae obtinet; non immerito, quum ipse quis iudicem adversarium suum de causa sua fecerit, deferendo ei iusiurandum. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate detulerit iusiurandum, dicemus non obstare exceptionem istam, nisi tutore auctore in iudicio delatio facta sit. §. 2. Si petitor fundi iusiurandum detulerit adversario, ut si auctor eius iurasset suum fundum se tradidisse, ab ea controversia discessurus, exceptio possessori fundi dabitur. §. 3. Si fideiussor iuravit, si quidem de sua persona tantum iuravit, quasi se non esse obligatum, nihil reo proderit; si vero in rem iuravit, dabitur exceptio reo quoque. §. 4. Si manumisero eum servum, qui negotia mea gesserat in servitute, deinde stipulatus ab eo fuero, qui negotia mea gesserit, quidquid ob eam rem, si tunc liber fuisset, eum mihi dare oporteret, id dari, deinde ex stipulatu agam, non summoveri me exceptione; neque enim oneratum se hoc nomine potest queri libertus, si lucrum abreptum ex re patroni non faciat. §. 5. Quae onerandae libertatis causa stipulatus sum, a liberto exigere non possum. Onerandae autem li-

bertatis causa facta bellissime ita definiuntur: quae ita imponuntur, ut, si patronum libertus offenderit, petantur ab eo, semperque sit metu exactionis ei subiectus, propter quem metum quodvis sustineat patrono praecipiente. §. 6. In summa, si in continenti impositum quid sit liberto, quod ἀπαιωρούμενον oneret eius libertatem, dicendum est, exceptioni locum facere. Sed si post intervallum, habet quidem dubitationem, quia nemo eum cogebat hoc promittere, sed idem erit probandum et hic, tamen causa cognita, si liquido appareat, libertum metu solo vel nimia patroni reverentia ita se subiecisse, ut vel poenali quadam stipulatione se subiiceret. §. 7. Si libertatis causa societatem libertus cum patrono coegerit, et patronus cum liberto pro socio agat, an haec exceptio sit necessaria? Et puto ipso iure tutum esse libertum adversus exactionem patroni. §. 8. Exceptionem onerandae libertatis causa, sicut et ceteras, fideiussori non esse denegandam, sciendum est, nec ei quidem, qui rogatu liberti reus factus est; sed nec ipsi liberto, sive procurator ad defendendum a reo datus fuerit, sive heres ei exstiterit. Quum enim propositum sit praetori, in huiusmodi obligationibus reo succurrere, non servaturus est propositum suum, nisi fideiussorem quoque, et eum, qui rogatu liberti reus factus fuerit, adversus patronum defenderit; etenim parvi refert, protinus libertus patrono cogatur dare, an per interpositam fideiussoris vel rei personam. §. 9. Sive autem ipsi patrono sit promissum, sive alii voluntate patroni, onerandae libertatis causa videtur factum, et ideo haec exceptio locum habebit. §. 10. Quodsi patronus libertum suum delegaverit creditori, an adversus creditorem, cui delegatus promisit libertatis causa onerandae, exceptione ista uti possit? videamus. Et Cassius existimasse Urseium refert, creditorem quidem minime esse summovendum exceptione, quia suum recepit, veruntamen libertum a patrono posse condicere, si non transigendae controversiae gratia id fecerit. §. 11. Item si libertus debitorem suum patrono delegaverit, nulla exceptione summovendus est patronus, sed libertus a patrono per condictionem hoc repetet. §. 12. Haec exceptio non tantum ipsi liberto, verum successoribus quoque liberti danda est; et versa vice heredem patroni summovendum, si haec persequatur, sciendum est.

II. *Paulus libro LXXI. ad Edictum.* Si filiofamilias delatum sit iusiurandum, et iuraverit patrem suum dare non oportere, danda est patri exceptio. §. 1. Si in alea rem vendam, ut ludam, et evicta re conveniar, exceptione summovebitur emtor. §. 2. Si servus promittat domino pecuniam, ut manumittatur, quum alias non esset manumissurus dominus, eamque liber factus spondeat, dicitur non obstare exceptionem patrono, si eam petat; non enim onerandae libertatis causa haec pecunia promissa est; alioquin iniquum esset, dominum et servo carere, et pretio eius. Toties ergo onerandae libertatis causa pecunia videtur promitti, quoties sua sponte dominus manumisit, et propterea velit libertum pecuniam promittere, non ut exigat eam, sed ut libertus eum timeat, et obtemperet ei.

TIT. VI.

DE LITIGIOSIS.

I. *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Litigiosam rem non facit denuntiatio, quae impediendae venditionis causa fit. §. 1. Si inter Primum et Secundum sit lis contestata, et ego a Tertio emero, qui nullam controversiam patiebatur, videamus, an exceptioni locus sit? Et putem subveniendum mihi, quia is, qui mihi vendidit, nullam litem habuit, et quod fieri potest, ut duo in necem eius litem inter se iungant, qui cum ipso litigare non poterant. Si tamen cum procuratore, tutore curatoreve alicuius iudicium acceptum sit, consequens erit dicere, quasi cum ipso litigetur, ita ad eum exceptionem pertinere.

II. *Idem libro VI. Fideicommissorum.* Si servus, quum emerit, scit, ignoravit autem dominus, vel contra, videndum est, cuius potius spectanda sit scientia? Et magis est, ut scientia inspicienda sit eius, qui comparavit, non eius, cui acquiratur. Et ideo poena litigiosi competit, sic tamen, si non mandatu domini emit; nam si mandatu, etiam si scit servus, dominus autem ignoravit, scientia non nocet. Et ita Iulianus in re litigiosa scribit.

III. *Caius libro VI. ad legem XII. Tabularum.* Rem, de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare, alioquin dupli poenam patimur; nec immerito, ne liceat eo modo duriorem adversarii conditionem facere. Sed duplum utrum fisco an adversario praestandum sit? nihil exprimitur. Fortassis autem magis adversario, ut id veluti solatium habeat pro eo, quod potentiori adversario traditus sit.

TIT. VII.

DE OBLIGATIONIBUS ET ACTIONIBUS.

I. *Caius libro II. Aureorum.* Obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris. §. 1. Obligationes ex contractu aut re contrahuntur, aut verbis, aut consensu. §. 2. Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. Mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, quas res in hoc damus, ut fiant accipientis, postea alias recepturi eiusdem generis et qualitatis. §. 3. Is quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur; sed is de ea ipsa re, quam acceperit, restituenda tenetur. §. 4. Et ille quidem, qui mutuum accepit, si quolibet casu quod accepit amiserit, nihilo minus obligatus permanet; is vero, qui utendum accepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest, veluti incendio, ruina, naufragio rem, quam accepit, amiserit, securus est. Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. Sed et in maioribus casibus, si culpa eius interveniat, tenetur, veluti si quasi amicos ad coenam invitaturus argentum, quod in eam rem utendum acceperit, peregre proficiscens secum portare voluerit, et id aut naufragio, aut praedonum hostiumve incursu amiserit. §. 5. Is quoque, apud quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur; qui et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is, etiam si negligenter rem custoditam amiserit, securus est; quia enim non sua gratia accepit, sed eius, a quo accepit, in eo solo tenetur, si quid dolo perierit; negligentiae vero nomine ideo non tenetur, quia qui negligenti amico rem custodiendam committit, de se queri debet. Magnam tamen negligentiam placuit in doli crimen cadere. §. 6. Creditor quoque, qui pignus accepit, re tenetur; qui et ipse de ea ipsa re, quam accepit, restituenda tenetur. §. 7. Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur. §. 8. Sed aut proprio nomine quisque obligatur, aut alieno. Qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor vocatur; et plerumque ab eo, quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, ut, quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur. §. 9. Si id, quod dari stipulemur, tale sit, ut dari non possit, palam est, naturali ratione inutilem esse stipulationem, veluti si de homine libero, vel iam mortuo, vel aedibus deustis facta sit stipulatio inter eos, qui ignoraverint eum hominem liberum esse, vel mortuum esse, vel aedes deustas esse. Idem iuris est, si quis locum sacrum aut religiosum dari sibi stipulatus fuerit. §. 10. Nec minus inutilis est stipulatio, si quis rem suam, ignorans suam esse, stipulatus fuerit. §. 11. Item sub impossibili conditione factam stipulationem constat inutilem esse. §. 12. Furiosum, sive stipuletur, sive promittat, nihil agere, natura manifestum est. §. 13. Huic proximus est, qui eius aetatis est, ut nondum intelligat, quid agatur; sed quod ad hunc, benignius acceptum est; nam qui loqui potest, creditur et stipulari et promittere recte posse. §. 14. Mutum nihil pertinere ad obligationem verborum, natura manifestum est. §. 15. Sed et de surdo idem dicitur, quia, etiam si loqui possit, sive promittat, verba stipulantis exaudire debet, sive stipuletur, debet exaudire verba promittentis. Unde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit, sed qui omnino non exaudit.

II. *Idem libro III. Institutionum.* Consensu fiunt obligationes in emtionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. §. 1. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationem contrahi, quia neque verborum, neque scripturae ulla proprietas desideratur, sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire. §. 2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuntium. §. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet.

III. *Paulus libro II. Institutionum.* Obligationum,

substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum, aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel praestandum. §. 1. Non satis autem est, dantis esse nummos, et fieri accipientis, ut obligatio nascatur, sed etiam hoc animo dari et accipi, ut obligatio constituatur. Itaque si quis pecuniam suam donandi causa dederit mihi, quanquam et donantis fuerit, et mea fiat, tamen non obligabor ei, quia non hoc inter nos actum est. §. 2. Verborum quoque obligatio constat, si inter contrahentes id agatur; nec enim si per iocum puta, vel demonstrandi et intellectus causa ego tibi dixero: *spondes?* et tu responderis: *spondeo*, nascetur obligatio.

IV. *Caius libro III. Rerum quotidianarum, sive Aureorum.* Ex maleficio nascuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria. Quae omnia unius generis sunt; nam hae re tantum consistunt, id est ipso maleficio, quum alioquin ex contractu obligationes non tantum re consistant, sed etiam verbis et consensu.

V. *Idem libro III. Aureorum.* Si quis absentis negotia gesserit, si quidem ex mandatu, palam est, ex contractu nasci inter eos actiones mandati, quibus invicem experiri possunt de eo, quod alterum alteri ex bona fide praestare oportet. Si vero sine mandatu, placuit quidem sane eos invicem obligari, eoque nomine proditae sunt actiones, quas appellamus negotiorum gestorum, quibus aeque invicem experiri possunt de eo, quod ex bona fide alterum alteri praestare oportet, sed neque ex contractu, neque ex maleficio hae actiones nascuntur; neque enim is, qui gessit, cum absente creditur ante contraxisse, neque ullum maleficium est, sine mandatu suscipere negotiorum administrationem; longe minus is, cuius negotia gesta sunt, ignorans aut contraxisse aut deliquisse intelligi potest, sed utilitatis causa receptum est, invicem eos obligari. Ideo autem id ita receptum est, quia plerumque homines eo animo peregre proficiscuntur, quasi statim redituri, nec ob id ulli curam negotiorum suorum mandant, deinde novis causis intervenientibus ex necessitate diutius absunt; quorum negotia deperire iniquum erat, quae sane deperirent, si vel is, qui obtulisset se negotiis gerendis, nullam habiturus esset actionem de eo, quod utiliter de suo impendisset, vel is, cuius gesta essent, adversus eum, qui invasisset negotia eius, nullo iure agere posset. §. 1. Tutelae quoque iudicio qui tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur, (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Et hoc autem casu mutuae sunt actiones; non tantum enim pupillus cum tutore, sed et contra tutor cum pupillo habet actionem, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditori eius obligaverit. §. 2. Heres quoque, qui legatum debet, neque ex contractu, neque ex maleficio obligatus esse intelligitur; nam neque cum defuncto, neque cum herede contraxisse quidquam legatarius intelligitur, maleficium autem nullum in ea re esse, plus quam manifestum est. §. 3. Is quoque, qui non debitum acceperit per errorem solventis, obligatur quidem quasi ex mutui datione, et eadem actione tenetur, qua debitores creditoribus, sed non potest intelligi is, qui ex ea causa tenetur, ex contractu obligatus esse; qui enim solvit per errorem, magis distrahendae obligationis animo, quam contrahendae dare videtur. §. 4. Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex contractu obligatus est, et peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam, ideo videtur quasi ex maleficio teneri. §. 5. Is quoque, ex cuius coenaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio teneri videtur; ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere. Ideo si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus sit, Iuliano placuit, in patrem neque de peculio, neque noxalem dandam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. §. 6. Item exercitor navis, aut cauponae, aut stabuli de damno aut furto, quod in nave, aut caupona, aut stabulo factum sit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem, aut cauponam, aut stabulum exercet. Quum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus sit, quod opera malorum hominum utatur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur.

VI. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* In omnibus temporalibus actionibus, nisi novissimus totus dies compleatur, non finitur obligatio.

VII. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Actiones adversus patrem filio praestari non possunt, dum in potestate eius est filius.

VIII. *Idem libro XVI. ad Sabinum.* Sub hac conditione: *si volam*, nulla fit obligatio. Pro non dicto enim est, quod dare, nisi velis, cogi non possis; nam nec heres promissoris eius, qui nunquam dare voluit, tenetur, quia haec conditio in ipsum promissorem nunquam exstitit.

IX. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Filiusfamilias suo nomine nullam actionem habet, nisi iniuriarum, et quod vi aut clam, et depositi, et commodati, ut Iulianus putat.

X. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Naturales obligationes non eo solo aestimantur, si actio aliqua earum nomine competit, verum etiam eo, si soluta pecunia repeti non possit.

XI. *Idem libro XII. ad Sabinum.* Quaecunque gerimus, cum ex nostro contractu originem trahunt, nisi ex nostra persona obligationis initium sumant, inanem actum nostrum efficiant, et ideo neque stipulari, neque emere, vendere, contrahere, ut alter suo nomine recte agat, possumus.

XII. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Ex depositi, et commodati, et mandati, et tutelae, et negotiorum gestorum causa ob dolum malum defuncti heres in solidum tenetur.

XIII. *Ulpianus libro I. Disputationum.* In factum actiones etiam filiifamiliarum possunt exercere.

XIV. *Idem libro VII. Disputationum.* Servi ex delictis quidem obligantur, et si manumittantur, obligati remanent; ex contractibus autem civiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant. Denique si servo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumisso solvam, liberor.

XV. *Iulianus libro IV. Digestorum.* Qui cum herede egit, exceptione summotus est: *at si non in ea causa tabulae testamenti sint, ut contra eas emancipato bonorum possessio dari possit.* Emancipato omittente bonorum possessionem, non inique postulabit creditor restitui sibi actionem adversus scriptum heredem; nam quamdiu bonorum possessio contra tabulas filio dari potest, heres quodammodo debitor non est.

XVI. *Idem libro XIII. Digestorum.* Qui a servo hereditario mutuam pecuniam acceperat, et fundum vel hominem pignoris causa ei tradiderat, et precario rogavit, precario possidet. Nam servus hereditarius, sicuti per traditionem accipiendo proprietatem hereditati acquirit, ita precario dando efficit, ne res usucapi possit; nam et si commodaverit vel deposuerit rem peculiarem, commodati et depositi actionem hereditati acquiret. Haec ita, si peculiare negotium contractum est; nam ex hac causa etiam possessio acquisita intelligi debet.

XVII. *Idem libro XXXIII. Digestorum.* Omnes debitores, qui speciem ex causa lucrativa debent, liberantur, cum ea species ex causa lucrativa ad creditorem pervenisset.

XVIII. *Idem libro LIV. Digestorum.* Si is, qui Stichum dari stipulatus fuerat, heres exstiterit ei, cui ex testamento idem Stichus debebatur, si ex testamento Stichum petierit, non consumet stipulationem; et contra, si ex stipulatu Stichum petierit, actionem ex testamento salvam habebit, quia initio ita constiterint hae duae obligationes, ut altera in iudicium deducta, altera nihilo minus integra remaneret.

XIX. *Idem libro LXXIII. Digestorum.* Ex promissione dotis non videtur lucrativa causa esse, sed quodammodo creditor aut emtor intelligitur, qui dotem petit; porro quum creditor vel emtor ex lucrativa causa rem habere coeperit, nihilo minus integras actiones retinet, sicut ex contrario, qui non ex causa lucrativa rem habere coepit, eandem non prohibetur ex lucrativa causa petere.

XX. *Alfenus libro II. Digestorum.* Servus non in omnibus rebus sine poena domini dicto audiens esse solet,

sicuti si dominus hominem occidere, aut furtum alicui facere servum iussisset. Quare quamvis domini iussu servus piraticam fecisset, iudicium in eum post libertatem reddi oportet, et quodcunque vi fecisset, quae vis a maleficio non abesset, ita oportet poenas eum pendere. Sed si aliqua rixa ex litibus et contentione nata esset, aut aliqua vis iuris retinendi causa facta esset, et ab his rebus facinus abesset, tum non convenit Praetorem, quod servus iussu domini fecisset, de ea re in liberum iudicium dare.

XXI. *Iulianus libro III. ex Minicio.* Contraxisse unusquisque in eo loco intelligitur, in quo, ut solveret, se obligavit.

XXII. *Africanus libro III. Quaestionum.* Cum quis in diem mercem stipulatus fideiussorem acceperit, eius temporis aestimatio spectanda est, quo satis accepit.

XXIII. *Idem libro VII. Quaestionum.* Traiectitiae pecuniae nomine, si ad diem soluta non esset, poena, uti adsolet, ob operas eius, qui eam pecuniam peteret, in stipulationem erat deducta; is, qui eam pecuniam petebat, parte exacta petere desierat, deinde interposito tempore interpellare instituerat. Consultus respondit: eius quoque temporis, quo interpellatus non esset, poenam peti posse; amplius etiam si omnino interpellatus non esset; nec aliter non committi stipulationem, quam si per debitorem non stetisset, quo minus solveret, alioquin dicendum, et si is, qui interpellare coepisset, valetudine impeditus interpellare desisset, poenam non committi. De illo sane potest dubitari, si interpellatus ipse moram fecerit, an, quamvis pecuniam postea offerat, nihilo minus poena committatur? Et hoc rectius dicitur. Nam et si arbiter ex compromisso pecuniam certo die dari iusserit, neque per eum, qui dare iussus sit, steterit, non committi poenam respondit; adeo ut et illud Servius rectissime existimaverit, si quando dies, qua pecunia daretur, sententia arbitri comprehensa non esset, modicum spatium datum videri. Hoc idem dicendum, et cum quid ea lege venierit, ut, nisi ad diem pretium solutum fuerit, inemta res fiat.

XXIV. *Pomponius libro singulari Regularum.* Si a furioso, quum eum compotem mentis esse putarem, pecuniam quasi mutuam acceperim, eaque in rem meam versa fuerit, condictio furioso acquiritur. Nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones acquiruntur, ex iisdem etiam furiosi nomine incipit agi posse, veluti cum servus eius stipulatur, aut cum furtum ei fit, aut damnum ei dando in legem Aquiliam committitur, aut si forte, quum creditor fuerat, fraudandi eius causa debitor alicui rem tradiderit. Idemque erit, si legetur ei, vel si per fideicommissum ei relinquatur. §. 1. Item si is, qui servo alieno crediderat, furere coeperit, deinde servus in rem domini id, quod mutuum acceperat, verterit, furioso condictio acquiritur. §. 2. Item si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde compos mentis esse desierit, postea consumta ea, furioso condictio acquiritur. §. 3. Et qui negotia furiosi gesserit, negotiorum gestorum ei obligatur, [et eum obligat, si ei aliquid abest.]

XXV. *Ulpianus libro singulari Regularum.* Actionum genera sunt duo: in rem, quae dicitur vindicatio, et in personam, quae condictio appellatur. In rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus, et semper adversus eum est, qui rem possidet. In personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid vel dandum, et semper adversus eundem locum habet. §. 1. Actiones autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. Ex contractu actio est, quoties quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, veluti emendo, vendendo, locando, conducendo, et ceteris similibus. Ex facto actio est, quoties ex eo teneri quis incipit, quod ipse admisit, veluti si furtum vel iniuriam commiserit, vel damnum dederit. In factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio, quae datur patrono adversus libertum, a quo contra edictum Praetoris in ius vocatus est. §. 2. Omnes autem actiones aut civiles dicuntur, aut honorariae.

XXVI. *Idem libro V. de Censibus.* Omnes poenales actiones post litem inchoatam et ad heredes transeunt.

XXVII. *Papinianus libro XXVII. Quaestionum.* Obligationes, quae non propriis viribus consistunt, neque officio iudicis, neque Praetoris imperio, neque legis potestate confirmantur.

XXVIII. *Idem libro I. Definitionum.* Actio in personam infertur, petitio in rem, persecutio in rem vel in personam rei persequendae gratia.

XXIX. *Paulus libro IV. Responsorum.* Lucio Titio quum ex causa iudicati pecunia deberetur, et eidem debitori aliam pecuniam crederet, in cautione pecuniae creditae non adiecit praeter eam pecuniam debitam sibi ex causa iudicati. Quaero: an integrae sint utraeque Lucio Titio petitiones? Paulus respondit: nihil proponi, cur non sint integrae.

XXX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Servus effectus non idcirco, quod postea indulgentia principali libertatem consecutus est, redisse dicitur in obligationem creditorum.

XXXI. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Non solum stipulationes impossibili conditioni applicatae nullius momenti sunt, sed etiam ceteri quoque contractus (veluti emtiones, locationes) impossibili conditione interposita aeque nullius momenti sunt, quia in ea re, quae ex duorum pluriumve consensu agitur, omnium voluntas spectatur, quorum procul dubio in huiusmodi actu talis cogitatio est, ut nihil agi existiment apposita ea conditione, quam sciant esse impossibilem.

XXXII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Cum ex uno delicto plures nascuntur actiones, sicut evenit, cum arbores furtim caesae dicuntur, omnibus experiri permitti, post magnas varietates obtinuit.

XXXIII. *Paulus libro III. Decretorum.* Constitutionibus, quibus ostenditur, heredes poena non teneri, placuit, si vivus conventus fuerat, etiam poenae persecutionem transmissam videri, quasi lite contestata cum mortuo.

XXXIV. *Idem libro singulari de concurrentibus Actionibus.* Qui servum alienum iniuriose verberat, ex uno facto incidit et in Aquiliam, et in actionem iniuriarum; iniuria enim ex affectu fit, damnum ex culpa, et ideo possunt utraeque competere. Sed quidam aiunt, altera electa alteram consumi, alii per legis Aquiliae actionem iniuriarum consumi, quoniam desierit bonum et aequum esse, condemnari eum, qui aestimationem praestitit: sed si ante iniuriarum actum esset, teneri eum ex lege Aquilia. Sed et haec sententia per Praetorem inhibenda est, nisi in id, quod amplius ex lege Aquilia competit, agatur. Rationabilius itaque est, eam admitti sententiam, ut liceat ei quam voluerit actionem prius exercere, quod autem amplius in altera est, etiam hoc consequi. §. 1. Si is, cui rem commodavero, eam surripuerit, tenebitur quidem et commodati actione, et condictione, sed altera actio alteram perimit aut ipso iure, aut per exceptionem; quod est tutius. §. 2. Hinc de colono responsum est: si aliquid ex fundo subtraxerit, teneri eum et condictione, et furti, quin etiam ex locato; et poena quidem furti non confunditur, illae autem inter se miscentur. Et hoc in legis Aquiliae actione dicitur, si tibi commodavero vestimenta, et tu ea ruperis; utraeque enim actiones rei persecutionem continent. Et quidem post legis Aquiliae actionem utique commodati finietur; post commodati an Aquiliae remaneat in eo, quod in repetitione triginta dierum amplius est? dubitatur; sed verius est remanere, quia simplo accedit, et simplo subducto locum non habet.

XXXV. *Idem libro I. ad Edictum Praetoris.* In honorariis actionibus sic esse definiendum, Cassius ait, ut, quae rei persecutionem habeant, hae etiam post annum darentur, ceterae intra annum. Honorariae autem, quae post annum non dantur, nec in heredem dandae sunt, ut tamen lucrum ei extorqueatur, sicut fit in actione doli mali, et interdicto unde vi, et similibus. Illae autem rei persecutionem continent, quibus persequimur, quod ex patrimonio nobis abest, ut cum agimus cum bonorum possessore debitoris nostri, item Publiciana, quae ad exemplum vindicationis datur. Sed cum rescissa usucapione redditur, anno finitur, quia contra ius civile datur. §. 1. In duumviros et rempublicam etiam post annum actio datur ex contractu magistratuum municipalium.

XXXVI. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Cessat ignominia in condictionibus, quamvis ex famosis causis pendeant.

XXXVII. *Idem libro IV. ad Edictum Praetoris.* Actionis verbo continetur in rem, in personam, directa, utilis, praeiudicium, sicut ait Pomponius, stipulationes

etiam, quae praetoriae sunt, quia actionum instar obtinent, ut damni infecti, legatorum, et si quae similes sunt. Interdicta quoque actionis verbo continentur. §. 1. Mixtae sunt actiones, in quibus uterque actor est, utputa finium regundorum, familiae erciscundae, communi dividundo, interdictum uti possidetis, utrubi.

XXXVIII. *Paulus libro III. ad Edictum.* Non figura litterarum, sed oratione, quam exprimunt litterae, obligamur, quatenus placuit non minus valere, quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.

XXXIX. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Filiusfamilias ex omnibus causis tanquam paterfamilias obligatur, et ob id agi cum eo tanquam cum patrefamilias potest.

XL. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Hereditariarum actionum loco habentur et legata, quamvis ab herede coeperint.

XLI. *Idem libro XXII. ad Edictum.* Quoties lex obligationem introducit, nisi si nominatim caverit, ut sola ea actione utamur, etiam veteres eo nomine actiones competere. §. 1. Si ex eodem facto duae competant actiones, postea iudicis potius partes esse, ut, quo plus sit in reliqua actione, id actor ferat, si tantundem aut minus, id consequatur.

XLII. *Ulpianus libro XXI. ad Edictum.* Is, cui sub conditione legatum est, pendente conditione non est creditor, sed tunc, quum exstiterit conditio, quamvis eum, qui stipulatus est sub conditione, placet etiam pendente conditione creditorem esse. §. 1. Creditores eos accipere debemus, qui aliquam actionem vel civilem habent, (sic tamen, ne exceptione summoveantur) vel honorariam actionem, vel in factum.

XLIII. *Paulus libro LXXII. ad Edictum.* Obligari potest paterfamilias suae potestatis, pubes, compos mentis. Pupillus sine tutoris auctoritate non obligatur iure civili. Servus autem ex contractibus non obligatur.

XLIV. *Idem libro LXXIV. ad Edictum Praetoris.* Obligationum fere quatuor causae sunt; aut enim dies in his est, aut conditio, aut modus, aut accessio. §. 1. Circa diem duplex inspectio est; nam vel ex die incipit obligatio, aut confertur in diem. Ex die, veluti: *Kalendis Martiis dare spondes?* cuius natura haec est, ut ante diem non exigatur. Ad diem autem: *usque ad Kalendas dare spondes?* Placet autem ad tempus obligationem constitui non posse, non magis, quam legatum. Nam quod alicui deberi coepit, certis modis desinit deberi; plane post tempus stipulator vel pacti conventi vel doli mali exceptione summoveri poterit. Sic et in tradendo, si quis dixerit se solum sine superficie tradere, nihil proficit, quo minus et superficies transeat, quae natura solo cohaeret. §. 2. Conditio vero efficax est, quae in constituenda obligatione inseritur, non quae post perfectam eam ponitur, veluti: *centum dare spondes, nisi navis ex Asia venerit?* Sed et hoc casu exsistente conditione locus erit exceptioni pacti conventi vel doli mali. §. 3. Modus obligationis est, cum stipulamur decem aut hominem; nam alterius solutio totam obligationem interimit, nec alterum peti potest, utique quamdiu utrumque est. §. 4. Accessio vero in obligatione aut personae aut rei fit; personae, cum mihi aut Titio stipulor, rei, cum mihi decem aut Titio hominem stipulor, ubi quaeritur: an ipso iure fiat liberatio, homine soluto Titio. §. 5. Si ita stipulatus sim: *si fundum non dederis, centum dare spondes?* sola centum in stipulatione sunt, in exsolutione fundus. §. 6. Sed si navem fieri stipulatus sim, et si non feceris, centum, videndum, utrum duae stipulationes sint, pura et conditionalis, et exsistens sequentis conditio non tollat priorem, an vero transferat in se, et quasi novatio prioris fiat? Quod magis verum est.

XLV. *Idem libro V. ad Plautium.* Is, qui ex stipulatu Stichum debet, si eum ante moram manumiserit, et is prius, quam super eo promissor conveniretur, decesserit, non tenetur; non enim per eum stetisse videtur, quo minus eum praestaret.

XLVI. *Idem libro VII. ad Plautium.* Furiosus et pupillus, ubi ex re actio venit, obligantur etiam sine curatore vel tutoris auctoritate, veluti si communem fundum habeo cum his, et aliquid in eum impendero, vel damnum in eo pupillus dederit; nam iudicio communi dividundo obligabuntur.

XLVII. *Idem ex libro XIV. ad Plautium.* Arrianus ait: multum interesse, quaeras, utrum aliquis obligetur, an aliquis liberetur? ubi de obligando quaeritur, propensiores esse debere nos, si habeamus occasionem, ad negandum; ubi de liberando, ex diverso, ut faciliores simus ad liberationem.

XLVIII. *Idem libro XVI. ad Plautium.* In quibuscunque negotiis sermone opus non est, sufficiente consensu, in his etiam surdus intervenire potest, quia potest intelligere et consentire, veluti in locationibus, conductionibus, emtionibus et ceteris.

XLIX. *Idem libro XVIII. ad Plautium.* Ex contractibus venientes actiones in heredes dantur, licet delictum quoque versetur, veluti cum tutor in tutela gerenda dolo fecerit, aut is, apud quem depositum est. Quo casu etiam cum filiusfamilias aut servus quid tale commiserit, de peculio actio datur, non noxalis.

L. *Pomponius libro VII. ex Plautio.* Quod quis aliquo anno dare promittit aut dare damnatur, ei potestas est quolibet eius anni die dandi.

LI. *Celsus libro III. Digestorum.* Nihil aliud est actio, quam ius, quod sibi debeatur, iudicio persequendi.

LII. *Modestinus libro II. Regularum.* Obligamur aut re, aut verbis, aut simul utroque, aut consensu, aut lege, aut iure honorario, aut necessitate, aut ex peccato. §. 1. Re obligamur, cum res ipsa intercedit. §. 2. Verbis, cum praecedit interrogatio, et sequitur congrua responsio. §. 3. Re et verbis pariter obligamur, cum et res et interrogatio intercedit. §. 4. Consentientes in aliquam rem ex consensu obligari necessario ex voluntate nostra videmur. §. 5. Lege obligamur, cum obtemperantes legibus aliquid secundum praeceptum legis aut contra facimus. §. 6. Iure honorario obligamur ex his, quae edicto perpetuo vel a magistratu fieri praecipiuntur vel fieri prohibentur. §. 7. Necessitate obligantur, quibus non licet aliud facere, quam quod praeceptum est; quod evenit in necessario herede. §. 8. Ex peccato obligamur, cum in facto quaestionis summa constitit. §. 9. Etiam nudus consensus sufficit obligationi, quamvis verbis hoc exprimi possit. §. 10. Sed et nutu solo pleraque consistunt.

LIII. *Idem libro III. Regularum.* Plura delicta in una re plures admittunt actiones, sed non posse omnibus uti, probatum est; nam si ex una obligatione plures actiones nascantur, una tantummodo, non omnibus utendum est. §. 1. Cum generaliter adiicimus: *sive, ad quem ea res pertinebit*, et arrogati, et eorum, qui iure nobis succedunt, personas comprehendimus.

LIV. *Idem libro V. Regularum.* Contractus imaginarii etiam in emtionibus iuris vinculum non obtinent, quum fides facti simulatur non intercedente veritate.

LV. *Iavolenus libro XII. Epistolarum.* In omnibus rebus, quae dominium transferunt, concurrat oportet affectus ex utraque parte contrahentium. Nam sive ea venditio, sive donatio, sive conductio, sive quaelibet alia causa contrahendi sit, nisi animus utriusque consentit, perduci ad effectum id, quod inchoatur, non potest.

LVI. *Pomponius libro XX. ad Quintum Mucium.* Quaecunque actiones servi mei nomine mihi coeperunt competere, vel ex duodecim tabulis, vel ex lege Aquilia, vel iniuriarum, vel furti, eaedem durant, etiam si servus postea vel manumissus, vel alienatus, vel mortuus fuerit. Sed et condictio ex furtiva causa competit, nisi si nactus possessionem servi aut alienavero aut manumisero eum.

LVII. *Idem libro XXXVI. ad Quintum Mucium.* In omnibus negotiis contrahendis, sive bona fide sint, sive non sint, si error aliquis intervenerit, ut aliud sentiat, puta, qui emit aut qui conduxit, aliud, qui cum his contrahit, nihil valet, quod acti sit. Et idem in societate quoque coëunda respondendum est, ut, si dissentiant, aliud alio existimante, nihil valeat ea societas, quae in consensu consistit.

LVIII. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Sciendum est, ex omnibus causis lites contestatas et in heredem similesque personas transire.

LIX. *Licinius Rufinus libro VIII. Regularum.* Pupillus mutuam pecuniam accipiendo ne quidem iure naturali obligatur.

LX. *Ulpianus libro XVII. ad Edictum.* Nunquam

actiones poenales de eadem pecunia concurrentes alia aliam consumit.

LXI. *Scaevola libro XXVIII. Digestorum.* Procurator Seii admisit subscriptionem ad argentarium vascularium in verba infra scripta: *Λούκιος Καλάνδιος ἐπέγνων, καθὼς προγέγραπται, ἐστὶν λοιπὰ παρ' ἡμῖν ὀφειλόμενα τῷ δεῖνι τόσα.* *) Quaero: an Caium Seium obligare potuerit? Respondi: Seium, si alioquin obligatus non esset, non propterea, quod scriptura, quae proponeretur, interposita sit, obligatum esse. §. 1. Seia, quum salarium constituere vellet, ita epistolam emisit: *Lucio Titio salutem. Si eodem animo, et eadem affectione circa me es, quo semper fuisti, ex continenti acceptis litteris meis, distracta re tua, veni. Hic tibi, quamdiu vivam, praestabo annuos decem; scio enim, quod valde me bene ames.* Quaero: quum et rem suam distraxerit Lucius Titius, et ad eam profectus sit, et ex eo cum ea sit, an ei ex his epistolis salarium annuum debeatur? Respondi: ex personis causisque eum, cuius notio sit, aestimaturum, an actio danda sit.

*) *Lucius Calandius recognovi, quemadmodum supra scriptum est; reliqua a nobis debentur tot illi.*

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

TIT. I.
DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Stipulatio non potest confici, nisi utroque loquente, et ideo neque mutus, neque surdus, neque infans stipulationem contrahere possunt; nec absens quidem, quoniam exaudire invicem debent. Si quis igitur ex his vult stipulari, per servum praesentem stipuletur, et acquiret ei ex stipulatu actionem. Item si quis obligari velit, iubeat, et erit quod iussu obligatus. §. 1. Qui praesens interrogavit, si ante, quam sibi responderetur, discessit, inutilem efficit stipulationem. Si vero praesens interrogavit, mox discessit, et reverso responsum est, obligat; intervallum enim medium non vitiavit obligationem. §. 2. Si quis ita interroget: *dabis?* et responderit: *quidni?* is utique in ea causa est, ut obligetur. Contra, si sine verbis annuisset. Non tantum enim non civiliter, sed nec naturaliter obligatur, qui ita annuit; et ideo recte dictum est, non obligari pro eo ne fideiussorem quidem. §. 3. Si quis simpliciter interrogatus responderit: *si illud factum erit, dabo*, non obligari eum constat; et si ita interrogatus: *intra Kalendas quintas?* responderit: *dabo Idibus*, aeque non obligatur; non enim sic respondit, ut interrogatus est. Et versa vice si interrogatus fuerit sub conditione, responderit pure, dicendum erit, eum non obligari. Cum adiicitur aliquid vel detrahitur obligationi, semper probandum est, vitiatam esse obligationem, nisi stipulatori diversitas responsionis illico placuerit; tunc enim alia stipulatio contracta esse videtur. §. 4. Si stipulanti mihi decem tu viginti respondeas, non esse contractam obligationem, nisi in decem, constat. Ex contrario quoque si me viginti interrogante, tu decem respondeas, obligatio, nisi in decem, non erit contracta; licet enim oporteat congruere summam, attamen manifestissimum est, viginti et decem inesse. §. 5. Sed si mihi Pamphilum stipulanti tu Pamphilum et Stichum responderis, Stichi adiectionem pro supervacuo habendam puto; nam si tot sunt stipulationes, quot corpora, duae sunt quodammodo stipulationes, una utilis, alia inutilis, neque vitiatur utilis per hanc inutilem. §. 6. Eadem, an alia lingua respondeatur, nihil interest. Proinde si quis latine interrogaverit, et respondeatur ei graece, dummodo congruenter respondeatur, obligatio constituta est. Idem per contrarium. Sed utrum hoc usque ad Graecum sermonem tantum protrahimus, an vero et ad alium, Poenum forte, vel Assyrium, vel cuius alterius linguae? dubitari potest. Et exstat scriptura Sabini, sed et verum patitur, ut omnis sermo contineat verborum obligationem, ita tamen, ut uterque alterius linguam intelligat, sive per se, sive per verum interpretem.

II. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Stipulationum quaedam in dando, quaedam in faciendo consistunt. §. 1. Et harum omnium quaedam partium praestationem recipiunt, veluti cum decem dari stipulamur, quaedam non recipiunt, ut in his, quae natura divisionem non admittunt, veluti cum viam, iter, actum stipulamur; quaedam partis quidem dationem natura sui recipiunt, sed nisi tota dantur, stipulationi satis non fit, veluti cum hominem generaliter stipulor, aut lancem, aut quodlibet vas; nam si Stichi pars soluta sit, nondum in ulla parte stipulationis liberatio nata est, sed aut statim repeti potest, aut in pendente est, donec alius detur. Eiusdem conditionis est haec stipulatio: *Stichum aut Pamphilum dari?* §. 2. Ex his igitur stipulationibus ne heredes quidem pro parte solvendo liberari possunt, quamdiu non eandem rem omnes dederint; non enim ex persona heredum conditio obligationis immutatur. Et ideo si divisionem res promissa non recipit, veluti via, heredes promissoris singuli in solidum tenentur. Sed quo casu unus ex heredibus solidum praestiterit, repetitionem habebit a coherede familiae erciscundae iudicio. Ex quo quidem accidere posse, Pomponius ait, ut et stipulatoris viae vel itineris heredes singuli in solidum habeant actionem. Sed quidam hoc casu exstingui stipulationem putant, quia per singulos acquiri servitus non potest; sed non facit inutilem stipulationem difficultas praestationis. §. 3. Si tamen hominem stipulatus cum uno ex heredibus promissoris egero, pars duntaxat ceterorum obligationi supererit, ut exsolvi possit. Idemque est, si uni ex heredibus accepto latum sit. §. 4. Idemque est in ipso promissore, et in fideiussoribus eius, quod diximus in heredibus. §. 5. Item si in facto sit stipulatio, veluti si ita stipulatus fuero, per te non fieri, neque per heredem tuum, quo minus mihi ire agere liceat, et unus ex pluribus heredibus prohibuerit, tenentur quidem et coheredes eius, sed familiae erciscundae iudicio ab eo repetent, quod praestiterunt. Hoc et Iulianus et Pomponius probant. §. 6. Contra autem si stipulator decesserit, qui stipulatus erat sibi heredique suo ire agere licere, et unus ex heredibus eius prohibeatur, interesse dicemus, utrum in solidum committatur stipulatio, an pro parte eius, qui prohibitus est. Nam si poena stipulationi adiecta sit, in solidum committetur, sed qui non sunt prohibiti, doli mali exceptione summovebuntur; si vero poena nulla apposita sit, tunc pro parte eius tantum, qui prohibitus est, committetur stipulatio.

III. *Ulpianus libro XLIX. ad Sabinum.* Idem iuris est et in illa stipulatione: mihi heredique meo habere licere. §. 1. Sed haec differentia illam habet rationem, quod, ubi unus ex heredibus prohibetur, non potest coheres ex stipulatu agere, cuius nihil interest, nisi poena subiecta sit. Nam poena subiecta efficit, ut omnibus committatur, quia hic non quaerimus, cuius intersit. Enimvero ubi unus ex heredibus prohibet, omnes tenentur heredes; interest enim prohibiti, a nemine prohiberi.

IV. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Eadem dicemus, et si dolum abesse a te heredeque tuo stipulatus sim, et aut promissor, aut stipulator pluribus heredibus relictis decesserit. §. 1. Cato libro quinto decimo scribit: poena certae pecuniae promissa, si quid aliter factum sit, mortuo promissore, si ex pluribus heredibus unus contra, quam cautum sit, fecerit, aut ab omnibus heredibus poenam committi pro portione hereditaria, aut ab uno pro portione sua; ab omnibus, si id factum, de quo cautum est, individuum sit, veluti iter fieri, quia quod in partes dividi non potest, ab omnibus quodammodo factum videretur; at si de eo cautum sit, quod divisionem recipiat, veluti amplius non agi, tum eum

heredem, qui adversus ea fecerit, pro portione sua solum poenam committere; et differentiae hanc esse rationem, quod in priore casu omnes commisisse videantur, quod nisi in solidum peccari non potuerit, illam stipulationem, per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat. Sed videamus, ne non idem hic sit, sed magis idem, quod in illa stipulatione: Titium heredemque eius ratum habiturum? nam hac stipulatione et solus tenebitur, qui non habuerit ratum, et solus aget, a quo fuerit petitum; idque et Marcello videtur, quamvis ipse dominus pro parte ratum habere non possit. §. 2. Si is, qui duplam stipulatus est, decesserit pluribus heredibus relictis, unusquisque ob evictionem suae partis pro portione sua habebit actionem. Idemque est in stipulatione quoque fructuaria, et damni infecti, et ex operis novi nuntiatione; restitui tamen opus ex operis novi nuntiatione pro parte non potest. Haec utilitatis causa ex parte stipulatorum recepta sunt; ipsi autem promissori pro parte neque restitutio, neque defensio contingere potest.

V. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes praetoriae et iudiciales. Iudiciales sunt, quae duntaxat a mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio. Praetoriae, quae a mero Praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti. Praetorias autem stipulationes sic audiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae; nam et hae a iurisdictione veniunt. Conventionales sunt, quae ex conventione reorum fiunt, quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim rerum contrahendarum; nam et ob ipsam verborum obligationem fiunt, et pendent ex negotio contracto. Communes sunt stipulationes, veluti rem salvam fore pupilli; nam et Praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest. Item duplae stipulatio venit ab iudice aut ab Aedilis edicto. §. 1. Stipulatio autem est verborum conceptio, quibus is, qui interrogatur, daturum facturumve se, quod interrogatus est, respondet. §. 2. Satis acceptio est stipulatio, quae ita obligat promissorem, ut adpromissores quoque ab eo accipiantur, id est qui idem promittant. §. 3. Satis autem accipere dictum est eodem modo, quo satisfacere; nam quia id, quo quis contentus erat, ei praestabatur, satisfieri dictum est, et similiter quia tales, quibus contentus quis futurus esset, ita dabantur, ut verbis obligarentur, satis accipi dictum est. Si sortem promiseris, et si ea soluta non esset, poenam, etiam si unus ex heredibus tuis portionem suam ex sorte solverit, nihilo minus poena committetur, donec portio coheredis solvatur. §. 4. Idemque est de poena ex compromisso, si unus paruerit, alter non paruerit sententiae iudicis. Sed a coherede ei satisfieri debet; nec enim aliud in his stipulationibus sine iniuria stipulatoris constitui potest.

VI. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Is, cui bonis interdictum est, stipulando sibi acquirit; tradere vero, vel promittendo obligari non potest, et ideo nec fideiussor pro eo intervenire poterit, sicut nec pro furioso.

VII. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Impossibilis conditio cum in faciendum concipitur, stipulationibus obstat: aliter atque si talis conditio inferatur stipulationi: *si in caelum non ascenderis;* nam utilis et praesens est, et pecuniam creditam continet.

VIII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* In illa stipulatione: *si Kalendis Stichum non dederis, decem dare spondes?* mortuo homine quaeritur, an statim ante Kalendas agi possit? Sabinus et Proculus exspectandum diem actori putant; quod est verius; tota enim obligatio sub conditione et in diem collata est, et licet ad conditionem committi videatur, dies tamen superest. Sed cum eo, qui ita promisit: *si intra Kalendas digito caelum non tetigerim,* agi protinus potest. Haec et Marcellus probat.

IX. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* Si Titius et Seius separatim ita stipulati essent: *fundum illum, si illi non dederis, mihi dare spondes?* finem dandi alteri fore, quoad iudicium acciperetur, et ideo occupantis fore actionem.

X. *Idem libro III. ad Sabinum.* Hoc iure utimur, ut ex hac stipulatione: *si Lucius Titius ante Kalendas Maias in Italiam non venerit, decem dare spondes?* non ante peti quidquam possit, quam exploratum sit, ante eam diem in Italiam venire Titium non posse, neque venisse, sive eo vivo, sive mortuo id acciderit.

XI. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Filius, dum in civitate est, si stipuletur, patri reverso ab hostibus videtur acquisisse.

XII. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si ita stipulatus fuero: *decem aut quinque dare spondes?* quinque debentur; et si ita: *Kalendis Ianuariis vel Februariis dari spondes?* perinde est, quasi Kalendis Februariis dari stipulatus sim.

XIII. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Qui ante Kalendas proximas stipulatur, similis est ei, qui Kalendis stipulatur.

XIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Si ita stipulatus essem abs te: *domum aedificari?* vel heredem meum damnavero insulam aedificare, Celso placet, non ante agi posse ex ea causa, quam tempus praeterisset, quo insula aedificari posset; nec fideiussores dati ante diem tenebuntur.

XV. *Idem libro XXVII. ad Sabinum.* Et ideo haesitatur, si aliqua pars insulae facta sit, deinde incendio consumta sit, an integrum tempus computandum sit rursus ad aedificandam insulam, an vero reliquum duntaxat exspectandum, quod deerit? Et verius est, ut integrum ei detur.

XVI. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Si Stichum aut Pamphilum mihi debeas, et alter ex eis meus factus sit ex aliqua causa, reliquum debetur mihi a te. §. 1. Stipulatio huiusmodi: *in annos singulos,* una est, et incerta, et perpetua, non autem finitur, quemadmodum simile legatum morte legatarii finitur.

XVII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Sabinum.* Stipulatio non valet, in rei promittendi arbitrium collata conditione.

XVIII. *Pomponius libro X. ad Sabinum.* Qui bis idem promittit, ipso iure amplius, quam semel non tenetur.

XIX. *Idem libro XV. ad Sabinum.* Si stipulatio facta fuerit: *si culpa tua divortium factum fuerit, dari?* nulla stipulatio est, quia contenti esse debemus poenis legibus comprehensis, nisi si et stipulatio tantundem habeat poenae, quanta lege sit comprehensa.

XX. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Huiusmodi stipulationes non sunt inutiles: *quod tibi Titius debet, quum debitor esse desierit, dare spondes?* nam valet stipulatio, quasi sub quavis alia conditione concepta.

XXI. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Si divortio facto ea, quae nihil in dote habeat, dotis nomine centum dari stipuletur, vel quae centum duntaxat habeat, ducenta dotis nomine dari stipuletur, Proculus ait, si ducenta stipuletur, quae centum habeat, sine dubio centum quidem in obligatione venire, alia autem centum actione de dote deberi. Dicendum itaque est, etiam si nihil sit in dote, centum tamen venire in stipulationem, sicuti cum filiae, vel matri, vel sorori, vel alii cuilibet dotis nomine legaretur, utile legatum esset.

XXII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si id, quod aurum putabam, quum aes esset, stipulatus de te fuero, teneberis mihi huius aeris nomine, quoniam in corpore consenserimus; sed ex doli mali clausula tecum agam, si sciens me fefelleris.

XXIII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si ex legati causa aut ex stipulatu hominem certum mihi debeas, non aliter post mortem eius teneberis mihi, quam si per te steterit, quo minus vivo eo eum mihi dares; quod ita fit, si aut interpellatus non dedisti, aut occidisti eum.

XXIV. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Sed si ex stipulatu Stichum debeat pupillus, non videbitur per eum mora fieri, ut mortuo eo teneatur, nisi si tutore auctore, aut solus tutor interpelletur.

XXV. *Pomponius libro XX. ad Sabinum.* Si dari stipuler id, quod mihi iam ex stipulatu debeatur, cuius stipulationis nomine exceptione tutus sit promissor, obligabitur ex posteriore stipulatione, quia superior quasi nulla sit, exceptione obstante.

XXVI. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Generaliter novimus, turpes stipulationes nullius esse momenti.

XXVII. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat. Sed et officio quoque Praetoris continetur, ex huiusmodi obligationibus actionem denegari. §. 1. Si stipulatus hoc modo fuero: *si intra biennium Capitolium non ascenderis, dari?* non nisi praeterito biennio recte petam.

XXVIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si rem tradi

stipulamur, non intelligimus proprietatem eius dari stipulatori, sed tantum tradi.

XXIX. *Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum.* Scire debemus, in stipulationibus tot esse stipulationes, quot summae sunt, totque esse stipulationes, quot species sunt. Secundum quod evenit, ut mixta una summa vel specie, quae non fuit in praecedente stipulatione, non fiat novatio, sed efficiat duas esse stipulationes. Quamvis autem placuerit, tot esse stipulationes, quot summae, totque esse stipulationes, quot res, tamen si pecuniam quis, quae in conspectu eius est, stipulatus sit, vel acervum pecuniae, non tot sunt stipulationes, quot nummorum corpora, sed una stipulatio; nam per singulos denarios singulas esse stipulationes, absurdum est. Stipulationem quoque legatorum constat unam esse, quamvis plura corpora sint, vel plura legata. Sed et familiae, vel omnium servorum stipulatio una est. Itemque quadrigae aut lecticariorum stipulatio una est. At si quis *illud et illud* stipulatus sit, tot stipulationes sunt, quot corpora. §. 1. Si a fure hominem sim stipulatus, quaesitum est, an stipulatio valeat? movet quaestionem, quod stipulatus hominem plerumque meum videor. Non valet autem huiusmodi stipulatio, ubi quis rem suam stipulatus est. Et constat, si quidem ita stipulatus sim: *quod ex causa condictionis dare facere oportet?* stipulationem valere; si vero hominem dari stipulatus fuero, nullius momenti esse stipulationem. Quodsi postea sine mora decessisse proponatur servus, non teneri furem condictione, Marcellus ait; quamdiu enim vivit, condici poterit; at si decessisse proponatur, in ea conditione est, ut evanescat condictio propter stipulationem.

XXX. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Sciendum est generaliter, quodsi quis se scripserit fideiussisse, videri omnia solenniter acta.

XXXI. *Pomponius libro XXIV. ad Sabinum.* Si rem meam sub conditione stipuler, utilis est stipulatio, si conditionis exsistentis tempore mea non sit.

XXXII. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Si in nomine servi, quem stipularemur dari, erratum fuisset, quum de corpore constitisset, placet stipulationem valere.

XXXIII. *Pomponius libro XXV. ad Sabinum.* Si Stichus certo die dari promissus ante diem moriatur, non tenetur promissor.

XXXIV. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Multum interest, utrum ego stipuler rem, cuius commercium habere non possum, an quis promittat. Si stipuler rem, cuius commercium non habeo, inutilem esse stipulationem placet; si quis promittat rem, cuius commercium non habet, ipsi nocere, non mihi.

XXXV. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Si stipuler, ut id fiat, quod natura fieri non concedit, non magis obligatio consistit, quam cum stipulor, ut id detur, quod dari non potest, nisi per quem steterit, quo minus facere id possit. §. 1. Item quod leges fieri prohibent, si perpetuam causam servaturum est, cessat obligatio, veluti si sororem nupturam sibi aliquis stipuletur; quanquam etiam si non sit perpetua causa, ut accidit in sorore adoptiva, idem dicendum sit, quia statim contra mores sit. §. 2. Si in locando, conducendo, vendendo, emendo ad interrogationem quis non responderit, si tamen consentiatur in id, quod responsum est, valet, quod actum est, quia hi contractus non tam verbis, quam consensu confirmantur.

XXXVI. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Si quis, quum aliter eum convenisset obligari, aliter per machinationem obligatus est, erit quidem subtilitate iuris obstrictus, sed doli exceptione uti potest; quia enim per dolum obligatus est, competit ei exceptio. Idem est, et si nullus dolus intercessit stipulantis, sed ipsa res in se dolum habet; cum enim quis petat ex ea stipulatione, hoc ipso dolo facit, quod petit.

XXXVII. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Si certos nummos, puta qui in arca sunt, stipulatus sim, et hi sine culpa promissoris perierint, nihil nobis debetur.

XXXVIII. *Ulpianus libro XLIX. ad Sabinum.* Stipulatio ista: *habere licere spondes?* hoc continet, ut liceat habere, nec per quemquam omnino fiat, quo minus nobis habere liceat. Quae res facit, ut videatur reus promisisse, per omnes futurum, ut tibi habere liceat; videtur igitur alienum factum promisisse; nemo autem alienum factum promittendo obligatur, et ita utimur. Sed se obligat, ne ipse faciat, quo minus habere liceat; obligatur etiam, ne heres suus faciat, vel quis ceterorum successorum efficiat, ne habere liceat. §. 1. Sed si quis promittat per alium non fieri, praeter heredem suum, dicendum est, inutiliter eum promittere factum alienum. §. 2. At si quis velit factum alienum promittere, poenam, vel quanti ea res sit, potest promittere. Sed quatenus habere licere videbitur? Si nemo controversiam faciat, hoc est neque ipse reus, neque heredes eius heredumve successores. §. 3. Si quis forte non de proprietate, sed de possessione nuda controversiam fecerit, vel de usufructu, vel de usu, vel de quo alio iure eius, quod distractum est, palam est, committi stipulationem; habere enim non licet ei, cui aliquid minuitur ex iure, quod habuit. §. 4. Quaesitum est: utrum propriam demum rem, an et alienam promittere possit habere licere? Et magis est, ut et aliena promitti possit; quae res ita effectum habebit, si propria esse promissoris coeperit; quare si perseveraverit aliena, dicendum erit, stipulationem non committi, nisi poena adiecta sit, quum neque per eum, neque per successorem eius quidquam factum sit. §. 5. Sicut autem ex parte rei successores eius cum ipso teneutur, ita etiam ex parte actoris committitur stipulatio ipsi stipulatori, ceterisque, quicunque ei succedunt, scilicet si rem ipsis habere non licuit; ceterum si alii habere non licuerit, certo certius est, non committi stipulationem. Et nihil intererit, utrum ita stipuler: *habere licere,* an: *mihi habere licere.* §. 6. Hi, qui sunt in aliena potestate, his, in quorum sunt potestate, habere licere stipulari possunt ea ratione, qua cetera quoque his possunt stipulari. Sed si servus fuerit stipulatus sibi habere licere, quaesitum est, an recte stipulatus videatur? Et ait Iulianus libro quinquagesimo secundo Digestorum: si servus stipuletur sibi habere licere, aut per se non fieri, quo minus habere stipulatori liceat, promittat, stipulatio, inquit, non committitur, quamvis auferri res ei, et ipse auferre eandem possit; non enim factum, sed ius in hac stipulatione vertitur; cum vero stipulatur per promissorem non fieri, quo minus sibi ire agere liceat, non ius stipulationis, inquit, sed factum versatur. Sed videtur mihi, licet iuris verba contineat haec stipulatio: *habere licere,* tamen sic esse accipiendam, ut in servo et in filiofamilias videatur actum esse de possessione retinenda aut non auferenda, et vires habeat stipulatio. §. 7. Haec quoque stipulatio: *possidere mihi licere spondes?* utilis est. Quam stipulationem servus an possit utiliter in suam personam concipere? videamus. Sed quamvis civili iure servus non possideat, tamen ad possessionem naturalem hoc referendum est, et ideo dubitari non oportet, quin et servus recte ita stipuletur. §. 8. Plane si tenere sibi licere stipulatus sit servus, utilem esse stipulationem convenit; licet enim possidere civiliter non possint, tenere tamen eos nemo dubitat. §. 9. *Habere* dupliciter accipitur; nam et eum habere dicimus, qui rei dominus est, et eum, qui dominus quidem non est, sed tenet; denique habere rem apud nos depositam solemus dicere. §. 10. Si quis ita stipulatus fuerit: uti frui sibi licere, ad heredem ista stipulatio non pertinet. §. 11. Sed et si non addiderit: *sibi*, non puto stipulationem de usufructu ad heredem transire, eoque iure utimur. §. 12. Sed si quis uti frui licere sibi heredique suo stipulatus sit, videamus, an heres ex stipulatu agere possit? Et putem posse, licet diversi sint fructus; nam et si ire agere stipuletur sibi heredique suo licere, idem probaverimus. §. 13. Si quis dolum malum promissoris heredisque eius abesse velit, sufficere dicimus, *abesse abfuturumque esse* stipulari; si vero de plurium dolo cavere velit, necessarium esse adiici: *cui rei dolus malus non absit vel non abfuerit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dari spondes?* §. 14. Suae personae adiungere quis heredis personam potest. §. 15. Sed et adoptivi patris persona coniungi poterit. §. 16. Inter incertam certamque diem discrimen esse, ex eo quoque apparet, quod certa die promissum vel statim dari potest; totum enim medium tempus ad solvendum liberum promissori relinquitur. At qui promisit: *si aliquid factum sit, vel quum aliquid factum sit,* nisi quum id factum fuerit, dederit, non videbitur fecisse, quod promisit. §. 17. Alteri stipulari nemo potest, praeterquam si servus domino, aut filius patri stipuletur; inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi acquirat, quod sua interest; ceterum, ut alii detur, nihil interest mea. Plane si velim hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, si ita factum non

sit, ut comprehensum est, committatur stipulatio etiam ei, cuius nihil interest; poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit, sed quae sit quantitas, quaeque conditio stipulationis. §. 18. In stipulationibus cum quaeritur quid actum sit, verba contra stipulatorem interpretanda sunt. §. 19. Eum, qui dicat: *mihi decem et Titio decem*, eadem decem, non alia decem dicere, credendum est. §. 20. Si stipuler alii, quum mea interesset, videamus, an stipulatio committatur? Et ait Marcellus: stipulationem valere in specie huiusmodi: is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore; ait Marcellus: posse defendi, stipulationem valere; interesse enim stipulatoris, fieri, quod stipulatus est, quum obligatus futurus esset pupillo, si aliter res cesserit. §. 21. Si quis insulam faciendam promiserit aut conduxerit, deinde ab aliquo insulam stipulatori fieri stipulatus sit, aut si quis, quum promisisset Titio fundum Maevium daturum, et si non dedisset, poenam se daturum, stipulatus a Maevio fuerit, fundum Titio datum iri, item si quis id locaverit faciendum, quod ipse conduxerit, constat habere eum utilem ex locato actionem. §. 22. Si quis ergo stipulatus fuerit, quum sua interesset ei dari, in ea erit causa, ut valeat stipulatio. §. 23. Unde et si procuratori meo dari stipulatus sim, stipulatio vires habebit, et si creditori meo, quia interest mea, ne vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data erant. §. 24. Si quis ita stipulatus fuerit: *illum sistes?* nulla causa est, cur non obligatio constet. §. 25. Aedem sacram, vel locum religiosum aedificari stipulari possumus, alioquin nec ex locato agere possumus.

XXXIX. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Dominus servo stipulando sibi acquirit; sed et pater filio, secundum quod leges permittunt.

XL. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Si filius meus servo meo stipuletur, acquiritur mihi.

XLI. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Eum, qui Kalendis Ianuariis stipulatur, si adiiciat: *primis*, vel *proximis*, nullam habere dubitationem, palam est. Sed et si dicat: secundis, vel tertiis, vel quibuslibet aliis, aeque dirimit quaestionem. Si autem non addat, quibus Ianuariis, facti quaestionem inducit, quid forte senserit, hoc est quid inter eos acti sit. Utique enim hoc sequimur, quod actum est, easque assumemus; si autem non appareat, dicendum est, quod Sabinus, primas Kalendas Ianuarias spectandas. Plane si ipsa die Kalendarum quis stipulationem interponat, quid sequemur? Et puto actum videri de sequentibus Kalendis. §. 1. Quoties autem in obligationibus dies non ponitur, praesente die pecunia debetur, nisi si locus adiectus spatium temporis inducat, quo illo possit perveniri. Verum dies adiectus efficit, ne praesente die pecunia debeatur. Ex quo apparet, diei adiectionem pro reo esse, non pro stipulatore. §. 2. Idem in Idibus etiam et Nonis probandum est, et generaliter in omnibus diebus.

XLII. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis, non recte petet.

XLIII. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Si quis arbitratu, puta, Lucii Titii restitui sibi stipulatus est, deinde ipse stipulator moram fecerit, quo minus arbitretur Titius, promissor, quasi moram fecerit, non tenetur. Quid ergo, si ipse, qui arbitrari debuit, moram fecerit? Magis probandum est, a persona non esse recedendum eius, cuius arbitrium insertum est.

XLIV. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Et ideo si omnino non arbitretur, nihil valet stipulatio, adeo ut, et si poena adiecta sit, ne ipsa quidem committatur.

XLV. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Quodcunque stipulatur is, qui in alterius potestate est, pro eo habetur, ac si ipse esset stipulatus. §. 1. Sicuti quum morietur quis, stipulari potest, ita etiam hi, qui subiecti sunt alienae potestati, quum morientur, stipulari possunt. §. 2. Si ita quis stipulatus sit: *post mortem meam filiae meae dari?* vel ita: *post mortem filiae meae mihi dari?* utiliter erit stipulatus; sed primo casu filiae utilis actio competit, licet heres ei non exsistat. §. 3. Non solum ita stipulari possumus: *quum morieris*, sed etiam: *si morieris*; nam sicuti inter haec nihil interest: *quum veneris*, aut: *si veneris*, ita nec ibi interest: *si morieris*, et: *quum morieris*. §. 4. Filius patri dari stipulari videtur, etsi hoc non adiiciat.

XLVI. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Centesimis Kalendis dari utiliter stipulamur, quia praesens obligatio est, in diem autem dilata solutio. §. 1. Id autem, quod in facto est, in mortis tempus conferri non potest, veluti: *quum morieris, Alexandriam venire spondes?* §. 2. Si ita stipulatus fuero: *quum volueris*, quidam inutilem esse stipulationem aiunt, alii ita inutilem, si ante, quam constituas, moriaris; quod verum est. §. 3. Illam autem stipulationem: *si volueris, dari?* inutilem esse constat.

XLVII. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Qui sic stipulatur: *quod te mihi illis Kalendis dare oportet, id dare spondes?* videtur non hodie stipulari, sed sua die, hoc est Kalendis.

XLVIII. *Idem libro XXVI. ad Edictum.* Si *decem, quum petiero, dari?* fuero stipulatus, admonitionem magis quandam, quo celerius reddantur, et quasi sine mora, quam conditionem habet stipulatio; et ideo, licet decessero prius, quam petiero, non videtur defecisse conditio.

XLIX. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Cum filiusfamilias Stichum dare spoponderit, et quum per eum staret, quo minus daret, decesserit Stichus, datur in patrem de peculio actio, quatenus manet filius ex stipulatu obligatus. At si pater in mora fuit, non tenebitur filius, sed utilis actio in patrem danda est. Quae omnia et in fideiussoris persona dicuntur. §. 1. Si stipulatus sim, per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat, et fideiussorem accepero, si per fideiussorem steterit, neuter tenetur; si per promissorem, uterque. §. 2. In hac stipulatione: *neque per te, neque per heredem tuum fieri?* per heredem videtur fieri, quamvis absit, et ignoret, et ideo non facit, quod fieri ex stipulatu oportet. Non videtur autem per pupillum stetisse ex huiusmodi stipulatione: *si pupillus heres erit*. §. 3. Si promissor hominis ante diem, in quem promiserat, interpellatus sit, et servus decesserit, non videtur per eum stetisse.

L. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* In illa stipulatione: *per te non fieri?* non hoc significatur, nihil te facturum, quo minus facere possim, sed curaturum, ut facere possim. §. 1. Item in stipulatione emtae hereditatis: *quanta pecunia ad te pervenerit, dolove malo tuo factum est eritve, quo minus perveniat*, nemo dubitabit, quin teneatur, qui id egit, ne quid ad se perveniret.

LI. *Idem libro LI. ad Edictum.* Is, qui alienum servum promisit, perducto eo ad libertatem ex stipulatu actione non tenetur; sufficit enim, si dolo culpave careat.

LII. *Idem libro VII. Disputationum.* In conventionalibus stipulationibus contractui formam contrahentes dant. Enimvero praetoriae stipulationes legem accipiunt de mente Praetoris, qui eas proposuit. Denique in praetoriis stipulationibus nihil immutare licet, neque addere, neque detrahere. §. 1. Si quis vacuam possessionem tradi promiserit, non nudum factum haec stipulatio continebit, sed causam bonorum.

LIII. *Iulianus libro XVI. Digestorum.* Stipulationes commodissimum est ita componere, ut, quaecunque specialiter comprehendi possunt, contineantur, doli autem clausula ad ea pertineat, quae in praesentia occurrere non possunt, et ad incertos casus pertinent.

LIV. *Idem libro XXII. Digestorum.* In stipulationibus alias species, alias genera deducuntur. Cum species stipulamur, necesse est inter dominos et inter heredes ita dividi stipulationem, ut partes corporum cuique debeantur. Quoties autem genera stipulamur, numero fit inter eos divisio; veluti cum Stichum et Pamphilum quis stipulatus duos heredes aequis partibus reliquit, necesse est, utrique partem dimidiam Stichi et Pamphili deberi; si idem duos homines stipulatus fuisset, singuli homines singulis heredibus eius debentur. §. 1. Operarum stipulatio similis est his stipulationibus, in quibus genera comprehenduntur, et ideo divisio eius stipulationis non in partes operarum, sed in numerum cedit. Quodsi unam operam servus communis stipulatus fuerit, necesse est utrique dominorum partem operae tantam, quantam in servo habuerit, petere; solutio autem eius obligationis expeditissima est, si aestimationem operae malit libertus offerre, aut si consentiant patroni, ut his communiter operae edantur.

LV. *Idem libro XXXVI. Digestorum.* Cum quis sibi aut Titio dari stipulatus est, soli Titio, non etiam successoribus eius recte solvitur.

LVI. *Idem libro LII. Digestorum.* Eum, qui ita stipulatur: *mihi et Titio decem dare spondes?* verosimilius est semper una decem communiter sibi et Titio stipulari, sicuti qui legat Titio et Sempronio, non aliud intelligitur, quam una decem communiter duobus legare. §. 1. *Te et Titium heredem tuum decem daturum spondes?* Titii persona supervacue comprehensa est; sive enim solus heres exstiterit, in solidum tenebitur, sive pro parte, eodem modo, quo ceteri coheredes eius, obligabitur; et quamvis convenisse videatur, ne ab alio herede, quam a Titio peteretur, tamen inutile pactum conventum coheredibus eius erit. §. 2. Qui sibi aut filio suo dari stipulatur, manifeste personam filii in hoc complectitur, ut ei recte solvatur; neque enim interest, sibi aut extraneo cuilibet, an sibi aut filio suo quis stipuletur; quare vel manente in potestate, vel emancipato filio recte solvitur. Neque ad rem pertinet, quod, qui filio suo dari stipulatur, sibi acquirit, quia coniuncta sua persona stipulator efficit, ut non acquirendae obligationis gratia, sed solutionis causa personam filii apprehendisse intelligatur. §. 3. Quodsi soli filio suo, qui in potestate sua sit, dari quis stipulatus sit, non recte filio solvetur, quia filii persona obligationi magis, quam solutioni applicatur. §. 4. Qui ita stipulatur: *decem, quoad vivam, dare spondes?* confestim decem recte dari petit, sed heres eius exceptione pacti conventi summovendus est; nam stipulatorem id egisse, ne heres eius peteret, palam est, quemadmodum is, qui usque in Kalendas dari stipulatur, potest quidem etiam post Kalendas petere, sed exceptione pacti summovebitur. Nam et heres eius, cui servitus praedii ita concessa est, ut, quoad viveret, ius eundi haberet, pacti conventi exceptione summovebitur. §. 5. Qui ita stipulatur: *ante Kalendas proximas dare spondes?* nihil differt ab eo, qui Kalendis dari stipulatur. §. 6. Qui proprietatem sine usufructu habet, recte usumfructum dari sibi stipulatur; id enim in obligationem deducit, quod non habet, sed habere potest. §. 7. Si a te stipulatus fuero fundum Sempronianum, deinde eundem fundum detracto usufructu ab alio stipuler, prior stipulatio non novabitur, quia nec solvendo fundum detracto usufructu liberaberis, sed adhuc a te recte fundi usumfructum petam. Quid ergo est? Cum mihi fundum dederis, is quoque liberabitur, a quo detracto usufructu fundum stipulatus fueram. §. 8. Si hominem, quem a Titio pure stipulatus fueram, Seius mihi sub conditione promiserit, et is pendente conditione, post moram Titii, decesserit, confestim cum Titio agere potero, nec Seius existente conditione mihi obligatur; at si Titio acceptum fecissem, Seius exsistente conditione obligari potest. Idcirco haec tam varie, quod homine mortuo desinit esse res, in quam Seius obligetur, acceptilatione interposita superest homo, quem Seius promiserat.

LVII. *Idem libro LIII. Digestorum.* Si quis, si Titius consul factus erit, decem dari spoponderit, quamvis pendente conditione promissor moriatur, relinquet heredem obligatum.

LVIII. *Idem libro LIV. Digestorum.* Qui usumfructum fundi stipulatur, deinde fundum, similis est ei, qui partem fundi stipulatur, deinde totum, quia fundus dari non intelligitur, si ususfructus detrahatur. Et e contrario qui fundum stipulatus est, deinde usumfructum, similis est ei, qui totum stipulatur, deinde partem. Sed qui actum stipulatur, deinde iter, posteriore stipulatione nihil agit, sicuti qui decem, deinde quinque stipulatur, nihil agit. Item si quis fructum, deinde usum stipulatus fuerit, nihil agit, nisi in omnibus novandi animo hoc facere specialiter expresserit; tunc enim priore obligatione exspirante, ex secunda introducitur petitio, et tam iter, quam usus, nec non quinque exigi possunt.

LIX. *Idem libro LXXXVIII. Digestorum.* Quoties in diem vel sub conditione oleum quis stipulatur, eius aestimationem eo tempore spectari oportet, quo dies obligationis venit; tunc enim ab eo peti potest, alioquin rei captio erit.

LX. *Ulpianus libro XX. ad Edictum.* Idem erit, et si Capuae certum olei pondus dari quis stipulatus sit; nam eius temporis fit aestimatio, quum peti potest; peti autem potest, quo primum in eum locum perveniri potuit.

LXI. *Iulianus libro II. ad Urseium Ferocem.* Stipulatio hoc modo concepta: *si heredem me non feceris, tantum dare spondes?* inutilis est, quia contra bonos mores est haec stipulatio.

LXII. *Idem libro II. ex Minicio.* Servus vetante domino si pecuniam ab aliquo stipulatus sit, nihilo minus obligat domino promissorem.

LXIII. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Si ita quis stipuletur: *sive navis ex Asia venerit, sive Titius Consul factus fuerit,* utra prius conditio exstiterit, stipulatio committitur, et amplius committi non potest. Sed enim cum ex duabus disiunctis conditionibus altera defecerit, necesse est, ut ea, quae exstiterit, huiusmodi stipulationem committat.

LXIV. *Idem libro VII. Quaestionum.* Huiusmodi stipulatio interposita est: *si Titius consul factus fuerit, tunc ex hac die in annos singulos dena dare spondes?* post triennium conditio exstitit; an huius temporis nomine agi possit? non immerito dubitabitur. Respondit: eam stipulationem utilem esse, ita ut in ea eorum quoque annorum, qui ante impletam conditionem intercesserint, praestatio in id tempus collata intelligatur, ut sententia eius sit *talis, tunc,* quum Titius consul factus fuerit, in annos singulos, etiam praeteriti temporis habita ratione, dena praestentur.

LXV. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Quae extrinsecus et nihil ad praesentem actum pertinentia adieceris stipulationi, pro supervacuis habebuntur, nec vitiabunt obligationem; veluti si dicas: *arma virumque cano, spondeo*, nihilo minus valet. §. 1. Sed et si in rei, quae promittitur, aut personae appellatione varietur, non obesse placet; nam stipulanti denarios, eiusdem quantitatis aureos spondendo, obligaberis, et servo stipulanti Lucio domino suo, si Titio, qui idem sit, daturum te spondeas, obligaberis.

LXVI. *Paulus libro III. ad legem Aeliam Sentiam.* Si minor viginti annis a debitore suo stipuletur servum manumissurum, non est executio stipulationis danda. Sed si ipsorum viginti annorum erit, non impedietur manumissio, quia de minore lex loquitur.

LXVII. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Illa stipulatio: *decem salva fore promittis?* valet. §. 1. Eum, qui decem dari sibi curari stipulatus sit, non posse decem petere, quoniam possit promissor reum locupletem dando liberari, Labeo ait; idque et Celsus libro sexto Digestorum refert.

LXVIII. *Paulus libro II. ad Edictum.* Si poenam stipulatus fuero, si mihi pecuniam non credidisses, certa est et utilis stipulatio. Quodsi ita stipulatus fuero: *pecuniam te mihi crediturum spondes?* incerta est stipulatio, quia id venit in stipulationem, quod mea interest.

LXIX. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Si homo mortuus sisti non potest, nec poena rei impossibilis committetur, quemadmodum si quis Stichum mortuum dare stipulatus, si datus non esset, poenam stipularetur.

LXX. *Idem libro XI. ad Edictum.* Mulier, quae dotem dederat populari meo Glabrioni Isidoro, fecerat eum promittere dotem, si in matrimonio decessisset, infanti, et decesserat constante matrimonio. Placebat ex stipulatu actionem non esse, quoniam qui fari non poterat, stipulari non poterat.

LXXI. *Idem libro XIII. ad Edictum.* Cum quid ut fiat, stipulamur poenam, sic recte concipiemus: *si ita factum non erit;* cum quid ne fiat, sic: *si adversus id factum sit.*

LXXII. *Idem libro XX. ad Edictum.* Stipulationes non dividuntur earum rerum, quae divisionem non recipiunt, veluti viae, itineris, actus, aquaeductus, ceterarumque servitutum. Idem puto, et si quis faciendum aliquid stipulatus sit, utputa fundum tradi, vel fossam fodi, vel insulam fabricari, vel operas, vel quid his simile; horum enim divisio corrumpit stipulationem. Celsus tamen libro tricesimo octavo Digestorum refert, Tuberonem existimasse, ubi quid fieri stipulemur, si non fuerit factum, pecuniam dari oportere, ideoque etiam in hoc genere dividi stipulationem; secundum quae Celsus ait posse dici, iusta aestimatione facti dandam esse petitionem. §. 1. Si quis ita stipulatus sit: *si ante Kalendas Martias primas opus perfectum non erit, tum quanti id opus erit, tantam pecuniam dari?* diem promissionis cedere non ex quo locatum est opus, sed post Kalendas Martias, quia nec conveniri ante Kalendas Martias reus promittendi poterat. §. 2. Plane si *insulam fulciri* quis stipulatus sit, non est exspectandum, ut insula

ruat, sic deinde agi possit, nec si *insulam fieri*, ut tantum temporis praetereat, quanto insula fabricari possit, sed ubi iam coeperit mora faciendae insulae fieri, tunc agetur, diesque obligationi cedet.

LXXIII. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Interdum pura stipulatio ex re ipsa dilationem capit, veluti si id, quod in utero sit, aut fructus futuros, aut domum aedificari stipulatus sit; tunc enim incipit actio, quum ea per rerum naturam praestari potest. Sic qui Carthagine dari stipulatur, quum Romae sit, tacite tempus complecti videtur, quo perveniri Carthaginem potest. Item si operas a liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit, quam indictae fuerint, nec sint praestitae. §. 1. Si servus hereditarius stipulatus sit, nullam vim habitura est stipulatio, nisi adita hereditas sit, quasi conditionem habeat. Idem est et in servo eius, qui apud hostes est. §. 2. Stichi promissor post moram offerendo purgat moram; certe doli mali exceptio nocebit ei, qui pecuniam oblatam accipere noluit.

LXXIV. *Caius libro VIII. ad Edictum provinciale.* Stipulationum quaedam certae sunt, quaedam incertae. Certum est, quod ex ipsa pronuntiatione apparet, quid, quale quantumque sit, ut ecce aurei decem, fundus Tusculanus, homo Stichus, tritici Africi optimi modii centum, vini Campani optimi amphorae centum.

LXXV. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Ubi autem non apparet, quid, quale quantumque est in stipulatione, incertam esse stipulationem dicendum est. §. 1. Ergo si quis fundum sine propria appellatione, vel hominem generaliter sine proprio nomine, aut vinum frumentumve sine qualitate dari sibi stipulatur, incertum deducit in obligationem; §. 2. Usque adeo, ut, si quis ita stipulatus sit: *tritici Africi boni modios centum, vini Campani boni amphoras centum?* incertum videatur stipulari, quia bono melius inveniri potest; quo fit, ut boni appellatio non sit certae rei significativa, quum id, quod bono melius sit, ipsum quoque bonum sit. At cum optimum quis stipulatur, id stipulari intelligitur, cuius bonitas principalem gradum bonitatis habet; quae res efficit, ut ea appellatio certi significativa sit. §. 3. Fundi certi si quis usumfructum stipulatus fuerit, incertum intelligitur in obligationem deduxisse; hoc enim magis iure utimur. §. 4. Illud dubitationem recipit, si quis id, quod ex Arethusa ancilla natum erit, aut fructus, qui in fundo Tusculano nati erunt, dari sibi stipulatus sit, an certum stipulatus videatur? Sed ipsa natura manifestissimum est, incerti esse hanc stipulationem. §. 5. Sed qui vinum, aut oleum, vel triticum, quod in horreo est, stipulatur, certum stipulari intelligitur. §. 6. Qui vero a Titio ita stipulatur: *quod mihi Seius debet, dare spondes?* et qui ita stipulatur: *quod ex testamento mihi debes, dare spondes?* incertum in obligationem deducit, licet Seius certum debeat, vel ex testamento certum debeatur, quamvis istae species vix separari possint ab ea, quam proposuimus de vino, vel oleo, vel tritico, quod in horreo repositum est. Et adhuc occurrit, quod fideiussores certum videntur promittere, si modo et is, pro quo obligantur, certum debeat, quum alioquin et ita interrogentur: *id fide tua esse iubes?* §. 7. Qui id, quod in faciendo aut non faciendo consistit, stipulatur, incertum stipulari videtur; in faciendo, veluti fossam fodi, domum aedificari, vacuam possessionem tradi; in non faciendo, veluti per te non fieri, quo minus mihi per fundum tuum ire agere liceat, per te non fieri, quo minus mihi hominem Erotem habere liceat. §. 8. Qui illud aut illud stipulatur, veluti decem vel hominem Stichum, utrum certum an incertum deducat in obligationem? non immerito quaeritur; nam et res certae designantur, et utra earum potius praestanda sit, in incerto est. Sed utcunque is, qui sibi electionem constituit adiectis his verbis: *utrum ego velim*, potest videri certum stipulatus, quum ei liceat vel hominem tantum, vel decem tantum intendere sibi dari oportere; qui vero sibi electionem non constituit, incertum stipulatur. §. 9. Qui sortem stipulatur et usuras quascunque, certum et incertum stipulatus videtur, et tot stipulationes sunt, quot res sunt. §. 10. Haec stipulatio: *fundum Tusculanum dari?* ostendit se certi esse, continetque, ut dominium omnimodo efficiatur stipulatoris quoquo modo.

LXXVI. *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Si stipulatus fuerim illud aut illud, quod ego voluero, haec electio personalis est, et ideo servo vel filio talis electio cohaeret; in heredes tamen transit obligatio, et ante electionem mortuo stipulatore. §. 1. Cum stipulamur: *quidquid te dare facere oportet?* id duntaxat, quod praesenti die debetur, in stipulationem deducitur, non ut in iudiciis etiam futurum; et ideo in stipulatione adiicitur verbum: *oportebit*, vel ita: *praesens in diemve;* hoc ideo fit, quia qui stipulatur: *quidquid te dare facere oportet,* demonstrat eam pecuniam, quae iam debetur; quodsi totam demonstrare vult, dicit: *oportet oportebitve*, vel ita: *praesens in diemve.*

LXXVII. *Idem libro LVIII. ad Edictum.* Ad diem sub poena pecunia promissa, et ante diem mortuo promissore, committetur poena, licet non sit hereditas eius adita.

LXXVIII. *Idem libro LXII. ad Edictum.* Si filiusfamilias sub conditione stipulatus emancipatus fuerit, deinde exstiterit conditio, patri actio competit, quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus. §. 1. Cum fundum stipulatus sum, non veniunt fructus, qui stipulationis tempore fuerunt.

LXXIX. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Si procuratori praesentis fuerit cautum, ex stipulatu actionem utilem domino competere, nemo ambigit.

LXXX. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Quoties in stipulationibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res, qua de agitur, in tuto sit.

LXXXI. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Quoties quis alium sisti promittit, nec adiicit poenam, puta vel servum suum, vel hominem liberum, quaeritur, an committatur stipulatio? Et Celsus ait: et si non est huic stipulationi additum, nisi stiterit, poenam dari, id, quanti interest sisti, contineri. Et verum est, quod Celsus ait; nam qui alium sisti promittit, hoc promittit, id se acturum, ut stet. §. 1. Si procurator sisti aliquem sine poena stipulatus sit, potest defendi, non suam, sed eius, cuius negotium gessit, utilitatem in eam rem deduxisse, idque fortius dicendum, si *quanti ea res est* stipulatio proponatur procuratoris.

LXXXII. *Idem libro LXXVIII. ad Edictum.* Nemo rem suam utiliter stipulatur, sed pretium rei suae non inutiliter; sane rem meam mihi restitui, recte stipulari videor. §. 1. Si post moram promissoris homo decesserit, tenetur nihilo minus perinde, ac si homo viveret, et hic moram videtur fecisse, qui litigare maluit, quam restituere.

LXXXIII. *Paulus libro LXXII. ad Edictum.* Inter stipulantem et promittentem negotium contrahitur; itaque alius pro alio promittens daturum facturumve eum, non obligatur; nam de se quemque promittere oportet. Et qui spondet dolum malum abesse abfuturumque esse, non simplex abnutivum spondet, sed curaturum se, ut dolus malus absit. Idemque in illis stipulationibus: *habere licere,* item: *neque per te, neque per heredem tuum fieri, quo minus fiat.* §. 1. Si Stichum stipulatus de alio sentiam, tu de alio, nihil actum erit. Quod et in iudiciis Aristo existimavit. Sed hic magis est, ut is petitus videatur, de quo actor sensit; nam stipulatio ex utriusque consensu valet, iudicium autem etiam in invitum redditur, et ideo actori potius credendum est, alioquin semper negabit reus se consensisse. §. 2. Si stipulante me Stichum aut Pamphilum, tu unum daturum te spoponderis, constat non teneri te, nec ad interrogatum esse responsum. §. 3. Diversa causa est summarum, veluti: *decem aut viginti dare spondes?* hic enim, etsi decem spoponderis, recte responsum est, quia semper in summis id, quod minus est, sponderi videtur. §. 4. Item si ego plures res stipuler, Stichum puta et Pamphilum, licet unum spoponderis, teneris; videris enim ad unam ex duabus stipulationibus respondisse. §. 5. Sacram, vel religiosam rem, vel usibus publicis in perpetuum relictam, (ut forum aut basilicam) aut hominem liberum inutiliter stipulor, quamvis res sacra profana fieri, et usibus publicis relicta in privatos usus reverti, et ex libero servus fieri potest. Nam et cum quis rem profanam, aut Stichum dare promisit, liberatur, si sine facto eius res sacra esse coeperit, aut Stichus ad libertatem pervenerit, nec revocatur in obligationem, si rursus lege aliqua et res sacra profana esse coeperit, et Stichus ex libero servus effectus sit, quoniam una atque eadem causa et liberandi et obligandi sit, quod aut dari non possit, aut dari possit. Nam et si navem, quam spopondit, dominus dissolverit, et iisdem tabulis compegerit, quia eadem navis esset, inciperet obligari. Pro quo et illud dici posse, Pedius scribit: si stipulatus fuero ex fundo centum amphoras vini, exspectare debeam, donec nascatur, et si natum sine culpa promissoris consumtum sit, rursum exspectare de-

beam, donec iterum nascatur, et dari possit, et per has vices aut cessaturam, aut valituram stipulationem. Sed haec dissimilia sunt; adeo enim cum liber homo promissus est, servitutis tempus exspectandum non est, ut ne haec quidem stipulatio de homine libero probanda sit: *illum, cum servus esse coeperit, dare spondes?* item: *eum locum, cum ex sacro religiosove profanus esse coeperit, dare spondes?* quia nec praesentis temporis obligationem recipere potest, et ea duntaxat, quae natura sui possibilia sunt, deducuntur in obligationem. Vini autem non speciem, sed genus stipulari videmur, et tacite in ea tempus continetur; homo liber certa specie continetur, et casum adversamque fortunam exspectari hominis liberi neque civile, neque naturale est; nam de his rebus negotium recte gerimus, quae subiici usibus dominioque nostro statim possunt. Et navis si hac mente resoluta est, ut in alium usum tabulae destinarentur, licet mutato consilio perficiatur, tamen et perempta prior navis, et haec alia dicenda est; sed et si reficiendae navis causa omnes tabulae refixae sint, nondum intercidisse navis videtur, et compositis rursus tabulis, eadem navis esse incipit, sicuti de aedibus deposita tigna ea mente, ut reponantur, aedium sunt; sed si usque ad aream deposita sint, licet eadem materia restituatur, alia erit. Hic tractatus etiam ad praetorias stipulationes pertinet, quibus de re restituenda cavetur, et an eadem res sit, quaeritur. §. 6. Si rem, quam ex causa lucrativa stipulatus sum, nactus fuero ex causa lucrativa, evanescit stipulatio; sed et si heres extitero domino, exstinguitur stipulatio. Si vero a me herede defunctus eam legaverit, potest agi ex stipulatu. Idemque est, et si sub conditione legata sit, quia et si ipse debitor rem sub conditione legatam dedisset, non liberaretur; sed si conditione deficiente remanserit, petitio infirmabitur. §. 7. Stichum, qui decessit, si stipuler, si quidem condici etiam mortuus potuit, ut furi, utiliter me stipulatum, Sabinus ait; si vero ex aliis causis, inutiliter, quia etsi deberetur, morte promissor liberaretur. Idem ergo dicetur, et si mora facta defunctum stipularer. §. 8. Si quis ancillam sistere se in aliquo loco promiserit, quae praegnans erat, etsi sine partu eam sistat, in eadem causa eam sistere intelligitur.

LXXXIV. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Si insulam fieri stipulatus sim, et transierit tempus, quo potueris facere, quamdiu litem contestatus non sim, posse te facientem liberari placet; quodsi iam litem contestatus sim, nihil tibi prodesse, si aedifices.

LXXXV. *Idem libro LXXV. ad Edictum.* In executione obligationis sciendum est quatuor causas esse; nam interdum est aliquid, quod a singulis heredibus divisim consequi possumus, aliud, quod totum peti necesse est, nec divisim praestari potest, aliud, quod pro parte petitur, sed solvi, nisi totum, non potest, aliud, quod solidum petendum est, licet in solutionem admittat sectionem. §. 1. Prima species pertinet ad promissorem pecuniae certae; nam et petitio et solutio ad portiones hereditarias spectat. §. 2. Secunda ad opus, quod testator fieri iusserit; nam singuli heredes in solidum tenentur, quia operis effectus in partes scindi non potest. §. 3. Quodsi stipulatus fuero: *per te heredemve tuum non fieri, quo minus eam agam; si adversus ea factum sit, tantum dari?* et unus ex pluribus heredibus promissoris me prohibeat, verior est sententia existimantium, unius facto omnes teneri, quoniam, licet ab uno prohibear, non tamen in partem prohibeor; sed ceteris familiae erciscundae iudicio sarciet damnum. §. 4. Pro parte autem peti, solvi autem nisi totum non potest, veluti cum stipulatus sum hominem incertum; nam petitio eius scinditur, solvi vero nisi solidum non potest; alioquin in diversis hominibus recte partes solverentur, quod non potuit defunctus facere, ne, quod stipulatus sum, non consequar. Idem iuris est, et si quis decem millia aut hominem promiserit. §. 5. In solidum vero agi oportet, et partis solutio affert liberationem, cum ex causa evictionis intendimus; nam auctoris heredes in solidum denuntiandi sunt, omnesque debent subsistere, et quolibet defugiente omnes tenebuntur, sed unicuique pro parte hereditaria praestatio iniungitur. §. 6. Item si ita stipulatio facta sit: *si fundus Titianus datus non erit, centum dari?* nisi totus detur, poena committitur centum, nec prodest partes fundi tradere, cessante una, quemadmodum non prodest ad pignus liberandum partem creditori solvere. §. 7. Quicunque sub conditione obligatus curaverit, ne conditio exsisteret, nihilo minus obligatur.

LXXXVI. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Quod dicitur, tot stipulationes esse, quot res, ibi locum habet, ubi res exprimuntur stipulationae; ceterum si non fuerint expressae, una est stipulatio.

LXXXVII. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Nemo rem suam futuram in eum casum, quo sua fit, utiliter stipulatur.

LXXXVIII. *Idem libro VI. ad Plautium.* Mora rei fideiussori quoque nocet. Sed si fideiussor servum obtulerit, et reus moram fecerit, mortuo Sticho fideiussori succurrendum est. Sed si fideiussor hominem occiderit, reus liberatur, fideiussor autem ex stipulatione conveniri potest.

LXXXIX. *Idem libro IX. ad Plautium.* Si a colono, cui fundum in quinquennium locaveram, post tres annos ita stipulatus fuero: *quidquid te dare facere oportet?* non amplius in stipulationem deducitur, quam quod iam dari oportet; [in stipulationem enim deducitur, quod iam dari oportet] si autem adiiciatur: *oportebitve*, etiam futura obligatio deducitur.

XC. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Cum stipulati sumus pro usuris legitimis poenam in singulos menses, si sors soluta non sit, etiamsi sortis obligatio in iudicium sit deducta, adhuc tamen poena crescit, quia verum est, solutam pecuniam non esse.

XCI. *Paulus libro XVII. ad Plautium.* Si servum stipulatus fuero, et nulla mora intercedente servus decesserit, si quidem occidat eum promissor, expeditum est. Si autem negligat infirmum, an teneri debeat promissor, quaerentibus considerandum est, utrum, quemadmodum in vindicatione hominis, si neglectus a possessore fuerit, culpae huius nomine tenetur possessor, ita et cum dari promisit, an culpa, quod ad stipulationem attinet, in faciendo accipienda sit, non in non faciendo? Quod magis probandum est, quia qui dare promisit, ad dandum, non faciendum tenetur. §. 1. Sed si sit quidem res in rebus humanis, sed dari non possit, ut fundus religiosus puta vel sacer factus, vel servus manumissus, vel etiam ab hostibus si capiatur, culpa in hunc modum diiudicatur, ut, si quidem ipsius promissoris res vel tempore stipulationis, vel postea fuerit, et quid eorum acciderit, nihilo minus teneatur. Idemque fiet, et si per alium, posteaquam ab hoc alienatus sit, id contigerit. Si autem alienus fuerit, et ab alio tale quid acciderit, non tenetur, quia nihil fecit, nisi si postea, quam moratus est solutionem, aliquid huiusmodi acciderit. Quam distinctionem et Iulianus sequitur. Item si homo, qui fuit promissoris, ex praecedente causa ablatus ei fuerit, quod statuliber fuit, perinde habendus est, ac si alienum promisisset, quia sine facto ipsius desiit eius esse. §. 2. De illo quaeritur: an et is, qui nesciens se debere occiderit, teneatur? Quod Iulianus putat in eo, qui, quum nesciret a se petitum codicillis, ut restitueret, manumisit. §. 3. Sequitur videre de eo, quod veteres constituerunt, quoties culpa intervenit debitoris, perpetuari obligationem, quemadmodum intelligendum sit. Et quidem si fecerit promissor, quo minus solvere possit, expeditum intellectum habet constitutio; si vero moratus sit tantum, haesitatur, an, si postea in mora non fuerit, exstinguatur superior mora? Et Celsus adolescens scribit: eum, qui moram fecerit in solvendo Sticho, quem promiserat, posse emendare eam moram postea offerendo; esse enim hanc quaestionem de bono et aequo, in quo genere plerumque sub auctoritate iuris scientiae perniciose, inquit, erratur. Et sane probabilis haec sententia est, quam quidem et Iulianus sequitur; nam dum quaeritur de damno, et par utriusque causa est, quare non potentior sit, qui tenet, quam qui persequitur? §. 4. Nunc videamus, in quibus personis haec constitutio locum habeat? Quae inspectio duplex est, ut primo quaeramus, quae personae efficiant perpetuam obligationem, deinde quibus eam producant. Utique autem principalis debitor perpetuat obligationem; accessiones autem an perpetuent? dubium est. Pomponio perpetuari placet; quare enim facto suo fideiussor suam obligationem tollat? Cuius sententia vera est; itaque perpetuatur obligatio tam ipsorum, quam successorum suorum; accessionibus quoque suis, id est fideiussoribus, perpetuant obligationem, quia in totam causam spoponderunt. §. 5. An filiusfamilias, qui iussu patris pro-

misit, occidendo servum producat patris obligationem? videndum est. Pomponius producere putat, scilicet quasi accessionem intelligens eum, qui iubeat. §. 6. Effectus huius constitutionis ille est, ut adhuc homo peti possit. Sed et acceptum ei posse ferri creditur, et fideiussorem accipi eius obligationis nomine. Novari autem an possit haec obligatio? dubitationis est, quia neque hominem, qui non est, neque pecuniam, quae non debetur, stipulari possumus. Ego puto novationem fieri posse, si hoc actum inter partes sit; quod et Iuliano placet.

XCII. *Idem libro XVIII. ad Plautium.* Si ita stipuler: *per te non fieri, quo minus mihi heredique meo vindemiam tollere liceat?* etiam heredi datur actio.

XCIII. *Idem libro III. ad Vitellium.* Si sic stipulatus fuero: *per te non fieri, quo minus hominem ex his, quos habes, sumam?* electio mea erit.

XCIV. *Marcellus libro III. Digestorum.* Triticum dare oportere stipulatus est aliquis. Facti quaestio est, non iuris. Igitur si de aliquo tritico cogitaverit, id est certi generis et certae quantitatis, id habebitur pro expresso; alioquin si, quum destinare genus et modum vellet, non fecerit, nihil stipulatus videtur, igitur ne unum quidem modium.

XCV. *Idem libro V. Digestorum.* Qui insulam fieri stipulatur, ita demum acquirit obligationem, si appareat, quo in loco fieri insulam voluerit, et si ibi insulam fieri eius interait.

XCVI. *Idem libro XII. Digestorum.* Qui servum mihi ex stipulatu debebat, si in facinore eum deprehenderit, impune eum occidet, nec utilis actio erit in eum constituenda.

XCVII. *Celsus libro XXVI. Digestorum.* Si ita stipulatus fuero: *te sisti? nisi stiteris, hippocentaurum dari?* perinde erit, atque si te sisti solummodo stipulatus essem. §. 1. Possum utiliter a te ita stipulari: *Titii nomine te soluturum?* neque enim hoc simile est illi: *Titium daturum?* Sed ex ea stipulatione, dum interest mea, agere possum; et ideo si locuples sit Titius, nihil ex hac stipulatione consequi possum; quid enim mea interest, id a te fieri, quod, si non feceris, aeque salvam pecuniam habiturus sum. §. 2. *Si tibi nupsero, decem dare spondes?* Causa cognita denegandam actionem puto, nec raro probabilis causa eiusmodi stipulationis est. Idem, si vir a muliere eo modo non in dotem stipulatus est.

XCVIII. *Marcellus libro XX. Digestorum.* Existimo posse id, quod meum est, sub conditione stipulari, item viam stipulari ad fundum posse, quanquam interim fundus non sit meus. Aut si hoc verum non est, et alienum fundum sub conditione stipulatus fuero, isque ex lucrativa causa meus esse coeperit, confestim perimetur stipulatio. Et si fundi dominus sub conditione viam stipulatus fuerit, statim fundo alienato evanescit stipulatio, et maxime secundum illorum opinionem, qui etiam ea, quae recte constiterint, resolvi putant, quum in eum casum reciderint, a quo non potuissent consistere. §. 1. Ex hac stipulatione: *insulam fulciri spondes?* quando nascatur actio, quaeritur. Et utique non est exspectandum, ut ruat; nec enim nihil stipulatoris interest, fultam potius esse, quam non esse; nec tamen recte agetur, si nondum praeterierit temporis tantum, quo fulcire potuerit redemptor.

XCIX. *Celsus libro XXXVIII. Digestorum.* Quidquid adstringendae obligationis est, id nisi palam verbis exprimatur, omissum intelligendum est. Ac fere secundum promissorem interpretamur, quia stipulatori liberum fuit, verba late concipere. Nec rursum promissor ferendus est, si eius intererit, de certis potius vasis forte aut hominibus actum esse. §. 1. Si stipulatus hoc modo fuero: *si intra biennium Capitolium non ascenderis, dari?* non nisi praeterito biennio recte petam; nam etsi ambigua verba sunt, sic tamen exaudiuntur, si immutabiliter verum fuit, te Capitolium non ascendisse.

C. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Conditio in praeteritum, non tantum praesens tempus relata statim aut perimit obligationem, aut omnino non differt.

CI. *Idem libro IV. de Praescriptionibus.* Puberes sine curatoribus suis possunt ex stipulatu obligari.

CII. *Idem libro V. Responsorum.* Venditores emtori caverant pro evictione, quanti eius interesset, sed et specialiter se agnituros, si in lite mota sumtus fecisset, emtori stipulanti promiserant; post mortem emtoris unus ex venditoribus ad iudicium vocavit, pretium sibi deberi dicens, heredes eius; qui sumtus in defensione causae factos, quum probarent pretium solutum fuisse, ex stipulatione petebant. Modestinus respondit: si eas impensas venditores promiserint, quae ob litem de proprietate institutam factae essent, minime ex stipulatu peti posse, quod erogatum esset, dum alter ex venditoribus pretium, quod iam fuerat exsolutum, petit.

CIII. *Idem libro V. Pandectarum.* Liber homo in stipulatum deduci non potest, quia nec dari oportere intendi, nec aestimatio eius praestari potest; non magis, quam si quis dari stipulatus fuerit mortuum hominem, aut fundum hostium.

CIV. *Iavolenus libro XI. ex Cassio.* Cum servus pecuniam pro libertate pactus sit, et ob eam rem reum dederit, quamvis servus ab alio manumissus est, reus tamen recte obligabitur, quia non quaeritur, a quo manumittatur, sed ut manumittatur.

CV. *Idem libro II. Epistolarum.* Stipulatus sum Damam aut Erotem servum dari; quum Damam dares, ego, quo minus acciperem, in mora fui; mortuus est Dama; an putes me ex stipulatu actionem habere? Respondit: secundum Masurii Sabini opinionem puto te ex stipulatu agere non posse; nam is recte existimabat, si per debitorem mora non esset, quo minus id, quod debebat, solveret, continuo eum debito liberari.

CVI. *Idem libro VI. Epistolarum.* Qui ex pluribus fundis, quibus idem nomen impositum fuerat, unum fundum sine ulla nota demonstrationis stipulatur, incertum stipulatur, id est eum fundum stipulatur, quem promissor dare voluerit. Tamdiu autem voluntas promissoris in pendente est, quamdiu id, quod promissum est, solvatur.

CVII. *Idem libro VIII. Epistolarum.* Utrum turpem talem stipulationem putes, an non? quaero: pater naturalis filium, quem Titius habebat in adoptionem, heredem instituit, si patria potestate liberatus esset; pater eum adoptivus non alias emancipare voluit, quam si ei dedisset, a quo stipularetur, certam summam, si eum manumisisset; post emancipationem adiit hereditatem filius; petit nunc pecuniam pater ex stipulatione supra relata. Respondit: non puto turpem esse causam stipulationis, utpote quum aliter filium emancipaturus non fuerit, nec potest videri iniusta causa stipulationis, si aliquid adoptivus pater habere voluerit, propter quod a filio post emancipationem magis curaretur.

CVIII. *Idem libro X. Epistolarum.* A Titio ita stipulatus sum: *si qua mihi nupserit, decem dotis eius nomine dare spondes?* Quaerebatur: an consistat talis stipulatio? Respondit: si stipulanti mihi dos ita promissa est: *quamcunque uxorem duxero, dotis eius nomine decem dare spondes?* nihil in causa est, quare ea pecunia conditione expleta non debeatur; nam quum conditio etiam ex incertae personae facto parere obligationem possit, veluti: *si quis in Capitolium ascenderit, decem dare spondes? Si quis a me decem petierit, tot dare spondes?* cur non idem et in dote promissa respondeatur, ratio reddi non potest. §. 1. Nulla promissio potest consistere, quae ex voluntate promittentis statum capit.

CIX. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Si ita stipulatus fuero: *decem aut quindecim dabis?* decem debentur. Item si ita: *post annum aut biennium dabis?* post biennium debentur, quia in stipulationibus id servatur, ut, quod minus quodque longius est, videatur in obligationem deductum.

CX. *Idem libro IV. ad Quintum Mucium.* Si mihi et Titio, in cuius potestate non sim, stipuler decem, non tota decem, sed sola quinque mihi debentur; pars enim aliena deducitur, ut, quod extraneo inutiliter stipulatus sum, non augeat meam partem. §. 1. Si stipulatus fuero de te: *vestem tuam, quaecunque muliebris est, dare spondes?* magis ad mentem stipulantis, quam ad mentem promittentis id referri debet, ut, quid in re sit, aestimari debeat, non quid senserit promissor; itaque si solitus fuerat promissor muliebri quadam veste uti, nihilo minus debebitur.

CXI. *Idem libro V. ad Quintum Mucium.* Si stipulatus fuero, per te non fieri, quo minus mihi illa domo uti liceat, an etiam si me non prohibeas, uxorem autem meam prohibeas, vel contra uxore mea stipulata me prohibeas, an committatur stipulatio? Et satius est, haec verba sic ac-

cipi. Nam et si stipulatus fuero, per te non fieri, quo minus mihi via, itinere, actu uti liceat, et non me, sed alium nomine meo ingredientem prohibeas, sciendum est, committi stipulationem.

CXII. *Idem libro XV. ad Quintum Mucium.* Si quis stipulatus sit Stichum aut Pamphilum, utrum ipse vellet, quem elegerit petet, et is erit solus in obligatione. An autem mutare voluntatem possit, et ad alterius petitionem transire quaerentibus, respiciendus erit sermo stipulationis, utrumne talis sit: *quem voluero*, an: *quem volam*; nam si talis fuerit: *quem voluero*, quum semel elegerit, mutare voluntatem non poterit; si vero tractum habeat sermo illius, et sit talis: *quem volam*, donec iudicium dictet, mutandi potestatem habebit. §. 1. Si quis ita stipulatus fuerit: *pro centum aureis satisdabis?* et reum dederit in istam summam, Proculus ait, semper in satisdationis stipulationem venire, quod interesset stipulantis, ut alias tota sors inesset, veluti si idoneus promissor non esset, alias minus, si in aliquid idoneus esset debitor, alias nihil, si tam locuples esset, ut nostra non intersit, satis ab eo accipere, nisi quod plerumque idonei non tam patrimonio, quam fide quoque aestimarentur.

CXIII. *Proculus libro II. Epistolarum. Quum stipulatus sim mihi, Procule, si opus arbitratu meo ante Kalendas Iunias effectum non sit, poenam, et protulerim diem, putasne vere me posse dicere, arbitratu meo opus effectum non esse ante Kalendas Iunias, quum ipse arbitrio meo aliam diem operi laxiorem dederim?* Proculus respondit: non sine causa distinguendum est, interesse, utrum per promissorem mora non fuisset, quo minus opus ante Kalendas Iunias ita, uti stipulatione comprehensum erat, perficeretur, an tunc, quum iam opus effici non posset ante Kalendas Iunias, stipulator diem in Kalendas Augusti protulisset; nam si tunc diem stipulator protulit, quum iam opus ante Kalendas Iunias effici non poterat, puto poenam esse commissam, nec ad rem pertinere, quod aliquod tempus ante Kalendas Iunias fuit, quo stipulator non desideravit id ante Kalendas Iunias effici, id est quo non est arbitratus, ut fieret, quod fieri non poterat; at si hoc falsum est, etiam si stipulator pridie Kalendas Iunias mortuus esset, poena commissa non esset, quoniam mortuus arbitrari non potuisset, et aliquod tempus post mortem eius operi perficiendo superfuisset; et propemodum, etiam si ante Kalendas Iunias futurum esse coepit, opus ante eam diem effici non posse, poena commissa est. §. 1. Quum venderet aliquis, promisit emtori fideiussores praestare, et rem venditam liberare; quae ut liberetur, nunc desiderat emtor; in mora est is, qui ea stipulatione id futurum promisit; quaero: quid iuris sit? Proculus respondit: tanti litem aestimari oportet, quanti actoris interest.

CXIV. *Ulpianus libro XVII. ad Sabinum.* Si fundum certa die praestari stipuler, et per promissorem steterit, quo minus ea die praestetur, consecuturum me, quanti mea intersit, moram factam non esse.

CXV. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Ita stipulatus sum: *te sisti in certo loco? si non stiteris, quinquaginta aureos dare spondes?* Si dies in stipulatione per errorem omissus fuerit, quum id ageretur, ut certo die sisteres, imperfecta erit stipulatio, non secus, ac si quod pondere, numero, mensura continetur, sine adiectione ponderis, numeri, mensurae stipulatus essem, vel insulam aedificari, non demonstrato loco, vel fundum dari, non adiecto nomine. Quodsi ab initio id agebatur, ut quocunque die sisteres, et si non stitisses, pecuniam dares, quasi quaelibet stipulatio sub conditione concepta vires habebit, nec ante committetur, quam fuerit declaratum, reum promittendi sisti non posse. §. 1. Sed et si ita stipulatus fuero: *si in Capitolium non ascenderis*, vel: *Alexandriam non ieris, centum dare spondes?* non statim committetur stipulatio, quamvis Capitolium ascendere, vel Alexandriam pervenire potueris, sed quum certum esse coeperit, te Capitolium ascendere, vel Alexandriam ire non posse. §. 2. Item si quis ita stipuletur: *si Pamphilum non dederis, centum dare spondes?* Pegasus respondit: non ante committi stipulationem, quam desiisset posse Pamphilus dari. Sabinus autem existimabat, ex sententia contrahentium, postquam homo potuit dari, confestim agendum, et tamdiu ex stipulatione non posse agi, quamdiu per promissorem non steterit, quo minus hominem daret, idque defendebat exemplo penus legatae; etenim heredem, si dari potuisset penum, nec dedisset, confestim in pecuniam legatam teneri scripsit; idque utilitatis causa receptum est ob defuncti voluntatem et ipsius rei naturam. Itaque potest Sabini sententia recipi, si stipulatio non a conditione coeperit, veluti: *si Pamphilum non dederis, tantum dare spondes?* sed ita concepta sit stipulatio: *Pamphilum dare spondes? si non dederis, tantum dare spondes?* Quod sine dubio verum erit, quum id actum probatur, ut, si homo datus non fuerit, et homo, et pecunia debeatur. Sed et si ita cautum sit, ut sola pecunia non soluto homine debeatur, idem defendendum erit, quoniam fuisse voluntas probatur, ut homo solvatur, aut pecunia petatur.

CXVI. *Idem libro IV. Quaestionum.* Decem stipulatus a Titio, postea quanto minus ab eo consequi posses, si a Maevio stipuleris, sine dubio Maevius universum periculum potest subire. Sed et si decem petieris a Titio, Maevius non erit solutus, nisi iudicatum Titius fecerit. Paulus notat: *Non enim sunt duo rei Maevius et Titius eiusdem obligationis, sed Maevius sub conditione debet, si a Titio exigi non poterit; igitur nec Titio convento Maevius liberatur, qui an debiturus sit, incertum est, et solvente Titio non liberatur Maevius, qui nec tenetur, quum conditio stipulationis deficit, nec Maevius pendente stipulationis conditione recte potest conveniri; a Maevio enim ante Titium excussum non recte petetur.*

CXVII. *Idem libro XII. Quaestionum.* Si centum homines, quos ego heresve meus elegisset, stipulatus, antequam elegerim, duos heredes reliquero, numero dividitur stipulatio. Diversum erit, si iam electis hominibus successerint.

CXVIII. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Liber homo, qui bona fide mihi servit, quod stipulanti mihi promittit, prope est, ut omnimodo sit utile, quamvis ex re mea promittat; nam quid aliud dici potest, quo minus liber homo teneatur? Nec tamen ideo, si stipulanti eidem ex eadem causa spondeam, tenebor; quemadmodum etenim habebit eius actionem adversus me, quod ab alio stipulatus quaereret mihi? Hoc itaque latere fructuario servo, vel alieno, qui bona fide servit, comparabitur. Servus autem fructuario si promittat ex re ipsius, vel alienus, qui bona fide servit, emtori, nulla de peculio dabitur in dominum actio; nam in his causis domini esse intelliguntur. §. 1. *Decem hodie dare spondes?* Dixi: posse vel eodem die pecuniam peti, nec videri praematurius agi, non finito stipulationis die, quod in aliis temporibus iuris est; nam peti non debet, quod intra tempus comprehensum solvi potest; in proposito enim diem non differendae actionis causa insertum videri, sed quo praesens ostendatur, esse responsum. §. 2. *Decem mihi aut Titio, utrum ego velim, dare spondes?* Ex eo, quod mihi dandum est, certi stipulatio est, ex eo, quod illi solvendum, incerti; finge mea interesse, Titio potius, quam mihi solvi, quoniam poenam promiseram, si Titio solutum non fuisset.

CXIX. *Idem libro XXXVI. Quaestionum.* Doli clausula, quae stipulationibus subiicitur, non pertinet ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cavetur.

CXX. *Idem libro XXXVII. Quaestionum.* Si ita stipulatus fuero: *hanc summam centum aureorum dare spondes?* etsi maxime ita exaudiatur ille sermo: *si modo centum aureorum est*, non facit conditionem haec adiectio, quoniam si centum non sint, stipulatio nulla est; nec placuit instar habere conditionis sermonem, qui non ad futurum, sed ad praesens tempus refertur, etsi contrahentes rei veritatem ignorent.

CXXI. *Idem libro XI. Responsorum.* Ex ea parte cautionis: *dolumque malum huic rei promissionique abesse afuturumque esse, stipulatus est ille, spopondit ille*, incerti agetur, stipulationis utiliter interponendae gratia. §. 1. Mulier ab eo, in cuius matrimonium conveniebat, stipulata fuerat ducenta, si concubinae tempore matrimonii consuetudinem repetisset. Nihil causae esse respondi, cur ex stipulatione, quae ex bonis moribus concepta fuerat, mulier impleta conditione pecuniam assequi non possit. §. 2. In insulam deportato reo promittendi, stipulatio ita concepta: *quum morieris, dari?* non nisi moriente eo committitur. §. 3. Ex facto rei promittendi doli stipulatio heredem eius tenet, sicut ex ceteris aliis contractibus, veluti mandati, depositi.

CXXII. *Scaevola libro XXVIII. Digestorum.* Qui Romae mutuam pecuniam acceperat solvendam in longinqua provincia post menses tres, eamque ibi dari stipulanti spoponderat, post paucos dies Romae testato creditori dixit, paratum se esse Romae eam numerare, detracta ea summa, quam creditori suo usurarum nomine dederat. Quaesitum est: quum integram summam, in quam stipulatione obligatus est, obtulerit, an eo loco, in quo solvenda promissa est, sua die integra peti possit? Respondit: posse stipulatorem sua die ibi, ubi solvendam stipulatus est, petere. §. 1. Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit a Sticho servo Seii in provincia Syria, in civitate Beryto usque Brundusium, idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos, sub pignoribus et hypothecis, mercibus a Beryto comparatis, et Brundusium perferendis, et quas Brundusio emturus esset, et per navem Beryto invecturus, convenitque inter eos, uti, quum Callimachus Brundusium pervenisset, inde intra Idus Septembres, quae tunc proximae futurae essent, aliis mercibus emtis, et in navem missis, ipse in Syriam per navigium proficiscatur, aut si intra diem suprascriptam non reparasset merces, nec enavigasset de ea civitate, redderet universam continuo pecuniam, quasi perfecto navigio, et praestaret sumtus omnes persequentibus eam pecuniam, ut in urbem Romam eam deportarent; eaque sic recte dari fieri fide roganti Sticho servo Lucii Titii promisit Callimachus. Et quum ante Idus suprascriptas, secundum conventionem mercibus in navem impositis, cum Erote conservo Stichi quasi in provinciam Syriam perventurus enavigaverit, quaesitum est, nave submersa, quum secundum cautionem Callimachus merces Berytum perferendas in navem misisset eo tempore, quo iam pecuniam Brundusii reddere Romam perferendam deberet, an nihil prosit Erotis consensus, qui cum eo missus erat, cuique nihil amplius de pecunia suprascripta post diem conventionis permissum vel mandatum erat, quam ut eam receptam Romam perferret, et nihilo minus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, teneri. Item quaero: si Callimacho post diem suprascriptam navigante, Eros suprascriptus servus consenserit, an actionem domino suo semel acquisitam adimere potuerit? Respondit: non potuisse, sed fore exceptioni locum, si servo arbitrium datum esset, eam pecuniam quocunque tempore in quemvis locum reddi. §. 2. Flavius Hermes hominem Stichum manumissionis causa donavit, et ita de eo stipulatus est: *Si homo Stichus, de quo agitur, quem hac die tibi donationis causa manumissionisque dedi, a te heredeque tuo manumissus vindictaque liberatus non erit, quod dolo malo meo non fiat, poenae nomine quinquaginta dari stipulatus est Flavius Hermes, spopondit Claudius.* Quaero: an Flavius Hermes Claudium de libertate Stichi convenire potest? Respondit: nihil proponi, cur non possit. Item quaero: an, si Flavii Hermetis heres a Claudii herede poenam suprascriptam petere voluerit, Claudii heres libertatem Sticho praestare possit, ut poena liberetur? Respondit: posse. Item quaero: si Flavii Hermetis heres cum Claudii herede ex causa suprascripta nolit agere, an nihilo minus Sticho libertas ex conventione, quae fuit inter Hermetem et Claudium, ut stipulatione suprascripta ostenditur, ab herede Claudii praestari debeat? Respondit: debere. §. 3. Coheredes quum praedia hereditaria divisissent, unum praedium commune reliquerunt sub hoc pacto, ut, si quis eorum partem suam alienare voluisset, eam vel coheredi suo, vel eius successori venderet centum viginti quinque; quodsi quis aliter fecisset, poenam centum invicem stipulati sunt. Quaero: quum coheres mulier coheredis liberorum tutores saepius testato convenerit, et desideraverit, ut secundum conventionem aut emerent, aut venderent, hique nihil tale fecerint, an, si mulier extero vendiderit, poena ab ea centum exigi possit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, obstaturam doli mali exceptionem. §. 4. Agerius filiusfamilias servo Publii Maevii stipulanti spopondit, se daturum, quidquid patrem suum Publio Maevio debere constitisset. Quaesitum est: patre defuncto ante, quam constitisset, quid quantumque deberet, an, si adversus heredem eius actum fuisset, aliumve successorem, et de debito constitisset, Agerius teneatur? Respondit: si conditio non exstitisset, stipulationem non esse commissam. §. 5. Seia heres unius tutoris, cum herede pupillae transactione pacto solo facta, maiorem partem solvit, in residuam cavit, sed illico negavit heres se transactionem servare, et apud iudicem tutelae egit, et victus provocavit ad competentem iudicem, et ab eo quoque ad principem idem provocavit, et iniusta haec quoque provocatio eius pronuntiata est. Quaesitum est: quum per heredem pupillae mora intercesserit, quo minus pecunia in stipulationem deducta ab herede tutoris solveretur, nec unquam petierit, an ei hodie debeantur usurae ab herede tutoris? Respondit: si Seia non cessasset ex stipulatione pecuniam offerre, iure usuras non deberi. §. 6. Duo fratres hereditatem inter se diviserunt, et caverunt sibi, nihil se contra eam divisionem facturos, et si contra quis fecisset, poenam alter alteri promisit; post mortem alterius, qui supervixit, petiit ab heredibus eius hereditatem, quasi ex causa fideicommissi sibi a patre relicti debitam, et adversus eum pronuntiatum est, quasi de hoc quoque transactum fuisset. Quaesitum est: an poena commissa esset? Respondit: poenam secundum ea, quae proponerentur, commissam.

CXXIII. *Papinianus libro I. Definitionum.* Si flagitii faciendi vel facti causa concepta sit stipulatio, ab initio non valet.

CXXIV. *Idem libro II. Definitionum. Insulam intra biennium illo loco aedificare spondes?* Ante finem biennii stipulatio non committitur, quamvis reus promittendi non aedificaverit, et tantum residui temporis sit, quo aedificium exstrui non possit; neque enim stipulationis status, cuius dies certus in exordio fuit, ex postfacto mutatur. Idque et in stipulatione iudicio sistendi causa facta placuit, scilicet ut ante diem stipulatio non committatur, si certum esse coeperit, pareri stipulationi residuo tempore non posse.

CXXV. *Paulus libro II. Quaestionum.* Cum stipulamur: *quidquid te dare facere oportet*, nihil aliud in stipulationem deducitur, quam quod praesente die debetur; hoc enim solum haec stipulatio demonstrat.

CXXVI. *Idem libro III. Quaestionum.* Si ita stipulatus fuero: *si Titius Consul factus fuerit, tunc ex hac die in annos singulos dena dare spondes?* post triennium conditione exsistente triginta peti poterunt. §. 1. Titius a Maevio fundum detracto usufructu stipulatus est, et ab eodem eiusdem fundi usumfructum. Duae sunt stipulationes, et minus est in eo usufructu, quem per se quis promisit, quam in eo, qui proprietatem comitatur; denique si ille usumfructum dederit, eumque stipulator non utendo amiserit, tradendo postea fundum detracto usufructu liberabitur. Non idem contingit ei, qui fundum pleno iure promisit, et usumfructum dedit, deinde amisso eo proprietatem sine usufructu tradidit; ille enim liberatus est dando usumfructum, hic nulla parte obligationis exoneratur, nisi pleno iure fundum effecerit stipulatoris. §. 2. *Chrysogonus, Flavii Candidi servus actor, scripsi coram subscribente et assignante domino meo, accepisse eum a Iulio Zosa rem agente Iulii Quintiliani absentis mutua denaria mille; quae dari Quintiliano heredive eius, ad quem ea res pertinebit, Kalendis Novembribus, quae proximae sunt futurae, stipulatus est Zosas libertus, et rem agens Quintiliani, spopondit Candidus dominus meus; sub die suprascripta si satis eo nomine factum non erit, tunc, quo post solveretur, usurarum nomine denarios octo praestari stipulatus est Iulius Zosas, spopondit Flavius Candidus dominus meus; subscripsit et dominus.* Respondi: per liberam personam, quae neque iuri nostro subiecta est, neque bona fide nobis servit, obligationem nullam acquirere possumus; plane si liber homo nostro nomine pecuniam daret vel suam vel nostram, ut nobis solveretur, obligatio nobis pecuniae creditae acquireretur; sed quod libertus patrono dari stipulatus est, inutile est, ut nec ad solutionem proficiat adiectio absentis, cui principaliter obligatio quaerebatur. Superest ut quaeramus, an ex numeratione ipse, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit? nam quoties pecuniam mutuam dantes eandem stipulamur, non duae obligationes nascuntur, sed una verborum. Plane si praecedat numeratio, sequatur stipulatio, non est dicendum, recessum a naturali obligatione. Sequens stipulatio, in qua sine adiectione nominis usuras stipulatus est, non eodem vitio laborat; neque enim maligne accipiendum est, eidem stipulatum usuras, cui et sortem, videri; ideoque in liberti persona valet stipulatio usurarum, et cogitur eam patrono cedere. Plerumque enim in stipulationibus verba, ex quibus obligatio oritur, inspicienda sunt; raro inesse tempus vel conditionem ex eo, quod

agi apparebit, intelligendum est, nunquam personam, nisi expressa sit. §. 3. Si ita stipulatus fuero: te sisti et nisi stiteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile est, detracta secunda stipulatione prior manet utilis, et perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem.

CXXVII. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Si pupillus sine tutoris auctoritate Stichum promittat, et fideiussorem dederit, servus autem post moram a pupillo factam decedat, nec fideiussor erit propter pupilli moram obligatus; nulla enim intelligitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est, esse autem fideiussorem obligatum ad hoc, ut vivo homine conveniatur, vel ex mora sua postea.

CXXVIII. *Paulus libro X. Quaestionum.* Si duo rei stipulandi ita exstitissent, ut alter utiliter, alter inutiliter stipularetur, ei, qui non habet promissorem obligatum, non recte solvitur, quia non alterius nomine ei solvitur, sed suae obligationis, quae nulla est. Eadem ratione qui Stichum aut Pamphilum stipulatur, si in unum constiterit obligatio, quia alter stipulatoris erat, etiam si desierit eius esse, non recte solvitur, quia utraque res ad obligationem ponitur, non ad solutionem.

CXXIX. *Scaevola libro XII. Quaestionum.* Si quis ita stipulatus fuerit: *decem aureos dabis, si navis venerit, et Titius Consul factus sit?* non alias dabitur, quam si utrumque factum sit. Item in contrarium: *dare spondes, si nec navis venerit, nec Titius Consul factus sit?* exigendum erit, ut neutrum factum sit. Huic similis scriptura est: *si neque navis venit, neque Titius Consul factus est!* At si sic: *dabis, si navis venerit, aut Titius Consul factus sit?* sufficit unum factum. Et contra: *dabis, si navis non venit, aut Titius Consul factus non est?* sufficit, unum non factum esse.

CXXX. *Paulus libro XV. Quaestionum.* Quod dicitur, patrem filio utiliter stipulari, quasi sibi ille stipuletur, hoc in his verum est, quae iuris sunt, quaeque acquiri patri possunt: alioquin si factum conferatur in personam filii, inutilis erit stipulatio, veluti ut tenere ei, vel ire agere liceat. Contra autem filius etiam ut ire agere patri liceat stipulando acquiret ei; immo et quod in suam personam conferre non potest, hoc patri acquiret.

CXXXI. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Iulianus scripsit: si neque per te, neque per heredem tuum Titium fieri, quo minus mihi ire liceat, stipuler, non solum Titium teneri, si prohibeat, sed etiam coheredes eius. §. 1. Qui fundum sibi aut Titio dari stipulatur, quamvis fundus Titio traditus sit, nihilo minus petere fundum potest, ut sibi de evictione promittatur; nam interest eius, quia mandati actione fundum recepturus sit a Titio. Sed si donationis causa Titium interposuit, dicetur, traditione protinus reum liberari.

CXXXII. *Paulus libro XV. Quaestionum.* Quidam quum filium alienum susciperet, tradenti promiserat certam pecuniae quantitatem, si cum aliter, quam ut filium observasset. Quaero: si postmodum domo eum propulerit, vel moriens nihil ei testamento reliquerit, an stipulatio committatur, et quid intersit, utrum filius, an alumnus vel cognatus agentis fuerit? Praeterea quaero: si filium suum quis legitime in adoptionem dederit, et ita, ut supra scriptum est, stipulatio intercesserit, eumque pater adoptivus exheredaverit vel emancipaverit, an stipulatio committatur? Respondi: stipulatio utilis est in utroque casu; igitur si contra conventionem factum sit, committetur stipulatio. Sed videamus primum in eo, qui legitime adoptavit, an possit committi, si eum exheredaverit vel emancipaverit? haec enim pater circa filium solet facere; igitur non aliter cum, quam ut filium observavit. Ergo exheredatus de inofficioso aget. Quid ergo dicemus, si et meruit exheredari et emancipari? Plane et hoc remedio carebit. Quare sic debuit interponi stipulatio, ut, si eum emancipasset vel exheredasset, certum quid promitteret. Quo tamen casu commissa stipulatione, potest quaeri, an exheredato permittendum sit dicere de inofficioso, maxime si patri naturali heres exstitisset, et an victo deneganda sit ex stipulatu actio? Sed si ei, qui stipulatus est, non debuit denegari victo filio, nec ipsi deneganda erit debitae pecuniae exsecutio. In eo autem, qui non adoptavit, quem intellectum habeat haec conceptio: *si eum aliter, quam ut filium observasset?* non perspicio; an et hic exigimus exheredationem vel emancipationem, res in extraneo ineptas? Sed et si is, qui legitime adoptavit, nihil facit contra verba stipulationis, quum utitur patrio iure, in eo, qui haec non fecit, licet supervacuo, dici tamen poterit, commissam esse stipulationem. §. 1. Filiusfamilias ita stipulatus est: *quantam pecuniam Titio credidero, fide tua esse iubes?* et emancipatus credidit. Patri non debebit fideiussor, quia nec reus ei tenetur.

CXXXIII. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Si sic stipulatus sim: *neque per te, neque per heredem tuum vim fieri spondes?* et egi, quod mihi vim feceris, recte remanet factum heredis in stipulatione; nam et ex ipsius posteriore vi potest committi stipulatio; non enim ad unam vim tantum pertinet. Nam sicut et ipsius vim, et heredis capit, ita et ipsius vim vel saepius factam complectitur, ut condemnetur, quanti interest. Aut si sic volumus factam esse stipulationem, *neque per te, neque per heredem tuum fieri*, ut ad unam vim primam pertineat, si vim fecerit, amplius ex heredis facto committi non possit? ergo si actum sit quasi ex ipsius vi, tota consumta sit? quod non est verum.

CXXXIV. *Paulus libro XV. Responsorum.* Titia, quae ex alio filium habebat, in matrimonium coiit Caio Seio habenti filiam et tempore matrimonii consenserunt, ut filia Caii Seii filio Titiae desponderetur, et interpositum est instrumentum, et adiecta poena, si quis eorum nuptiis impedimento fuisset; postea Caius Seius constante matrimonio diem suum obiit, et filia eius noluit nubere. Quaero: an Caii Seii heredes teneantur ex stipulatione? Respondit: ex stipulatione, quae proponeretur, quum non secundum bonos mores interposita sit, agenti exceptionem doli mali obstaturam, quia inhonestum visum est, vinculo poenae matrimonia obstringi, sive futura, sive iam contracta. §. 1. Idem respondit: plerumque ea, quae praefationibus convenisse concipiuntur, etiam in stipulationibus repetita creduntur, sic tamen, ut non ex ea repetitione inutilis efficiatur stipulatio. §. 2. Idem respondit: quum Septicius litteris suis praestaturum se caverit pecuniam et usuras eius semisses, quae apud Sempronium depositae sint, si inter praesentes actum est, intelligendum etiam a parte Lucii Titii praecessisse verba stipulationis. §. 3. Idem respondit: quoties pluribus specialiter pactis stipulatio una omnibus subiicitur, quamvis una interrogatio et responsum unum subiiciatur, tamen perinde haberi, ac si singulae species in stipulationem deductae fuissent.

CXXXV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Si ita quis promiserit: *decem tibi dabo, qua die petieris, et eorum usuras in dies triginta*, quaero: usurae utrum ex die stipulationis, an ex die, qua petita sors fuerit, debeantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, ex die stipulationis deberi, nisi aliud actum manifeste probaretur. §. 1. Item quaesitum est: quando pecuniam reddere debebo, *quum primum petierit?* Respondit: verba, quae proponerentur, ex die, quo stipulatio facta esset, initium capere. §. 2. Seia cavit Lucio Titio, quod mandante eo hortos emisset, quum pretium omne cum usuris ab eo recepisset, se in eum proprietatem hortorum translaturam; deinde in continenti inter utrumque convenit, ut intra Kalendas Apriles primas universam summam mandator numeraret, et hortos acciperet. Quaeritur; quum ante Kalendas Apriles non omne pretium cum usuris a Lucio Titio Seiae solutum sit, interposito tamen modico tempore reliquum pretium cum usuris Seiae Titius solvere paratus fuerit, neque Seia accipere voluerit, et usque in hodiernum per Titium non stet, quo minus reliquum solvat, an, si nihilo minus Lucius Titius Seiae universam pecuniam solvere paratus sit, ex stipulatu agere possit? Respondit: posse, si non multo post obtulisset, nec mulieris quidquam propter eam moram interesset; quod omne ad iudicis cognitionem remittendum est. §. 3. Ea lege donatum sibi esse a Seia servum et traditum, ut ne ad fratrem eius, aut filium, aut uxorem, aut socrum perveniret, scripsit; et haec ita stipulante Seia, spopondit Titius, qui post biennium heredes reliquit Seiam et fratrem, cui ne serviret, expressum erat. Quaeritur: an Seia cum fratre et coherede ex stipulatu agere possit? Respondit: posse in id, quod eius interesset. §. 4. Filia, quae de inofficioso agere instituit, et transegit, postea cum heredibus stipulatione interposita, et subiecta doli clausula, apud praefectum de falso testamento egit, nec probavit. Quaero: an ex doli clausula possit conveniri? Respondit: nihil ad eam stipulationem id, quod postea actum proponeretur, pertinere.

CXXXVI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Si sub una significatione diversis nominibus ea res, quae in stipulatum deducitur, appellatur, non infirmat obligationem, si alter altero verbo utatur. §. 1. Si quis viam ad fundum suum dari stipulatus fuerit, postea fundum partemve eius ante constitutam servitutem alienaverit, evanescit stipulatio.

CXXXVII. *Venuleius libro I. Stipulationum.* Continuus actus stipulantis et promittentis esse debet, ut tamen aliquod momentum naturae intervenire possit, et cominus responderi stipulanti oportet; ceterum si post interrogationem aliud agere coeperit, nihil proderit, quamvis eadem die spopondisset. §. 1. Si hominem stipulatus sim, et ego de alio sensero, tu de alio, nihil acti erit; nam stipulatio ex utriusque consensu perficitur. §. 2. Cum ita stipulatus sum: *Ephesi dari?* inest tempus; quod autem accipi debeat? quaeritur. Et magis est, ut totam eam rem ad iudicem, id est ad virum bonum remittamus, qui aestimet, quanto tempore diligens paterfamilias conficere possit, quod facturum se promisit, ut qui Ephesi daturum se spoponderit, neque diplomate diebus ac noctibus, et omni tempestate contemta iter continuare cogatur, neque tam delicate progredi debeat, ut reprehensione dignus appareat, sed habita ratione temporis, aetatis, sexus, valetudinis, quum id agatur, ut mature perveniat, id est eodem tempore, quo plerique eiusdem conditionis homines solent pervenire; eoque transacto, quamvis Romae remanserit, nec possit Ephesi pecuniam dare, nihilo minus ei recte condicetur, vel quia per ipsum steterit, quo minus Ephesi daret, vel quoniam per alium Ephesi possit dare, vel quia ubique potest solvere. Nam et quod in diem debetur, ante solvi potest, licet ante peti non possit. Quodsi diplomate usus aut felici navigatione maturius, quam quisquam, pervenerit Ephesum, confestim obligatus est, quia in eo, quod tempore atque facto finitum est, nullus est coniecturae locus. §. 3. Item qui insulam fieri spopondit, non utique conquisitis undique fabris, et plurimis operis adhibitis festinare debet, nec rursus uno aut altero contentus esse, sed modus adhibendus est secundum rationem diligentis aedificatoris, et temporum locorumque. Item si non inchoetur opus, id tantum aestimetur, quod in illo intervallo effici potuit, transactoque tempore, quo insulam consummare oportuerit, si postea aedificetur, liberetur reus, sicut liberatur, qui se daturum spopondit, si quandoque tradidit. §. 4. Illud inspiciendum est, an, qui centum dari promisit, confestim teneatur, an vero cesset obligatio, donec pecuniam conferre possit? Quid ergo, si neque domi habeat, neque inveniat creditorem? Sed haec recedunt ab impedimento naturali, et respiciunt ad facultatem dandi. Est autem facultas personae commodum incommodumque, non rerum, quae promittuntur; alioquin et si quis Stichum dare spoponderit, quaeremus, ubi sit Stichus, ut sic non multum referre videatur, Ephesi daturum se, an quod Ephesi sit, quum ipse Romae sit, dare spondeat. Nam hoc quoque ad facultatem dandi pertinet, quia in pecunia et in Sticho illud commune est, quod promissor in praesentia dare non potest. Et generaliter causa difficultatis ad incommodum promissoris, non ad impedimentum stipulatoris pertinet, ne incipiat dici, eum quoque dare non posse, qui alienum servum, quem dominus non vendat, dare promiserit. §. 5. Si ab eo stipulatus sim, qui efficere non possit, quum alii possibile sit, iure factam obligationem, Sabinus scribit. §. 6. Cum quis sub hac conditione stipulatus sit, si rem sacram aut religiosam Titius vendiderit, vel forum, aut basilicam, et huiusmodi res, quae publicis usibus in perpetuum relictae sint, ubi omnino conditio iure impleri non potest, et si velit facere, ei non liceat, nullius momenti fore stipulationem, perinde ac si ea conditio, quae natura impossibilis est, inserta esset. Nec ad rem pertinet, quod ius mutari potest, et id, quod nunc impossibile est, postea possibile fieri; non enim secundum futuri temporis ius, sed secundum praesentis aestimari debet stipulatio. §. 7. Si ut aliquid fiat stipulemur, et usitatius et elegantius esse, Labeo ait, sic subiici poenam: *si ita factum non erit;* at cum quid ne fiat stipulemur, tunc hoc modo: *si adversus ea factum erit;* et cum alia fieri, alia non fieri coniuncte stipulemur, sic comprehendendum: *si ita non feceris, si quid adversus ea feceris.* §. 8. Praeterea sciendum est, quod dari stipulemur, non posse per nos uni ex heredibus acquiri, sed necesse esse omnibus acquiri; at cum quid fieri stipulemur, etiam unius personam recte comprehendi.

CXXXVIII. *Idem libro IV. Stipulationum.* Eum, qui certarum nundinarum diebus dari stipuletur, primo die petere posse, Sabinus ait. Proculus autem et ceteri diversae scholae auctores, quamdiu vel exiguum tempus ex nundinarum spatio superesset, peti non posse existimant; sed ego cum Proculo sentio. §. 1. Cum pure stipulatus sum illud aut illud dari, licebit tibi, quoties voles, mutare voluntatem in eo, quod praestaturus sis, quia diversa causa est voluntatis expressae, et eius, quae inest.

CXXXIX. *Idem libro VI. Stipulationum.* Cum ex causa duplae stipulationis aliquid intendimus, venditoris heredes in solidum omnes conveniendi sunt, omnesque debent subsistere, et quolibet eorum defugiente, ceteris subsistere nihil prodest, quia in solidum defendenda est venditio, cuius indivisa natura est. Sed quum uno defugiente omnes defugisse videantur, ideoque omnes teneantur, unicuique pro parte hereditaria praestatio incumbit.

CXL. *Paulus libro III. ad Neratium.* Pluribus rebus praepositis ita stipulatio facta est: *ea omnia, quae suprascripta sunt, dari?* Propius est, ut tot stipulationes, quot res sint. §. 1. De hac stipulatione: *annua, bima, trima die id argentum quaque die dari?* apud veteres variatum fuit. Paulus: sed verius, et hic tres esse trium summarum stipulationes. §. 2. Etsi placeat exstingui obligationem, si in eum casum inciderit, a quo incipere non potest, non tamen hoc in omnibus verum est. Ecce stipulari viam, iter, actum ad fundum communem socius non potest, et tamen si is, qui stipulatus fuerat, duos heredes reliquerit, non exstinguitur stipulatio. Et per partem dominorum servitus acquiri non potest, acquisita tamen conservatur et per partem domini; hoc evenit, si pars praedii servientis, vel cui servitus debetur, alterius domini esse coeperit.

CXLI. *Caius libro II. de Verborum obligationibus.* Si servus aut filiusfamilias ita stipulatus sit: *illam rem aut illam, utram ego velim?* non pater dominusve, sed filius servusve destinare de alterutra debet. §. 1. Extranei quoque persona si comprehensa fuerit, veluti hoc modo: *utram earum Titius elegerit,* non aliter stipulator alterutrius petendae facultatem habet, quam si Titius elegerit. §. 2. Pupillus, licet ex quo fari coeperit recte stipulari potest, tamen si in parentis potestate est, ne auctore quidem patre obligatur; pubes vero, qui in potestate est, perinde ac paterfamilias obligari solet. Quod autem in pupillo dicimus, idem et in filiafamilias impubere dicendum est. §. 3. Si ita fuero stipulatus: *mihi aut Titio?* et tu mihi daturum te spondeas, secundum omnium opinionem ad interrogatum te respondere, quia constat, mihi soli acquiri obligationem; Titio autem duntaxat recte solvitur. §. 4. Si inter eos, qui Romae sunt, talis fiat stipulatio: *hodie Carthagine dare spondes?* quidam putant, non semper videri impossibilem causam stipulatione contineri, quia possit contingere, ut tam stipulator, quam promissor ante aliquod tempus suo quisque dispensatori notum fecerit, in eum diem futuram stipulationem, ac demandasset promissor quidem suo dispensatori, ut daret, stipulator autem suo, ut acciperet; quod si ita factum fuerit, poterit valere stipulatio. §. 5. Cum mihi aut Titio stipulor, dicitur, aliam quidem rem in personam meam, aliam in Titii designari non posse, veluti mihi decem, aut Titio hominem; si vero Titio ea res soluta sit, quae in eius persona designata fuit, licet ipso iure non liberetur promissor, per exceptionem tamen defendi poterit. §. 6. Tempora vero diversa designari posse, veluti: *mihi Kalendis Ianuariis, aut Titio Kalendis Februariis?* imo etiam citeriorem diem in Titii personam conferri posse, veluti: *mihi Kalendis Februariis, aut Titio Kalendis Ianuariis?* quo casu talem esse stipulationem intelligemus: *si Titio Kalendis Ianuariis non dederis, mihi Kalendis Februariis dare spondes.* §. 7. Sed rursus mihi quidem pure, aut Titio sub conditione stipulari possum. Contra vero si mihi sub conditione, aut Titio pure, inutilis erit tota stipulatio, nisi in meam personam conditio exstiterit, scilicet quia, nisi a me vim acceperit obligatio, adiectio nihil potest valere. Hoc tamen ita demum tractari potest, si evidenter appareat pure Titii persona adiecta; alioquin cum ita stipulor: *si navis ex Africa venerit, mihi aut Titio dare spondes?* Titii quoque persona sub eadem conditione adiici videtur. §. 8. Ex hoc apparet, si diversa conditio in meam personam, diversa in Titii posita sit, nec in meam personam exstiterit conditio, totam stipulationem nullius mo-

menti futuram. Exstante vero mea conditione, si quidem Titii quoque conditio exstiterit, poterit vel Titio solvi; si vero in illius persona defecerit, quasi non adiectus habebitur. §. 9. Ex his omnibus apparet, licet alterius persona non recte adiiciatur, non ideo minus in nostra persona utiliter procedere stipulationem.

TIT. II.
DE DUOBUS REIS CONSTITUENDIS.

I. *Modestinus libro II. Regularum.* Qui stipulatur, reus stipulandi dicitur, qui promittit, reus promittendi habetur.

II. *Iavolenus libro III. ex Plautio.* Cum duo eandem pecuniam aut promiserunt, aut stipulati sunt, ipso iure et singulis in solidum debetur, et singuli debent; ideoque petitione et acceptilatione unius tota solvitur obligatio.

III. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* In duobus reis promittendi frustra timetur novatio. Nam licet ante prior responderit, et posterior ex intervallo accipiatur, consequens est dicere, pristinam obligationem durare, et sequentem accedere; et parvi refert, simul spondeant, an separatim promittant, quum hoc actum inter eos sit, ut duo rei constituantur, neque ulla novatio fiat. §. 1. Ubi duo rei facti sunt, potest vel ab uno eorum solidum peti; hoc enim est duorum reorum, ut unusquisque eorum in solidum sit obligatus, possitque ab alterutro solidum peti. Partes autem et a singulis peti posse, nequaquam dubium est, quemadmodum et a reo et fideiussore petere possumus; utique enim, quum una sit obligatio, una etiam summa est, ut, sive unus solvat, omnes liberentur, sive solvatur ab altero, liberatio contingat.

IV. *Pomponius libro XXIV. ad Sabinum.* Duo rei promittendi, sive ita interrogati: *spondetis?* respondeant: *spondeo*, aut *spondemus*, sive ita interrogati: *spondes?* respondissent: *spondemus*, recte obligantur.

V. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Nemo est, qui nesciat, alienas operas promitti posse, et fideiussorem adhiberi in ea obligatione. Et ideo nihil prohibet duos reos stipulandi constitui vel promittendi, sicuti si ab eodem fabro duo rei stipulandi easdem operas stipulentur; et ex contrario duo fabri eiusdem peritiae easdem operas promittere intelliguntur, et duo rei promittendi fieri.

VI. *Idem libro LII. Digestorum.* Duos reos promittendi facturus, si utrumque interrogavero, sed alter duntaxat responderit, verius puto, eum, qui responderit, obligari; neque enim sub conditione interrogatio in utriusque persona fit, ut ita demum obligetur, si alter quoque responderit. §. 1. Duobus autem reis constitutis, quin liberum sit stipulatori, vel ab utroque, vel ab altero duntaxat fideiussorem accipere, non dubito. §. 2. Sed si a duobus reis stipulandi interrogatus respondisset, uni se spondere, ei soli tenetur. §. 3. Duo rei sine dubio ita constitui possunt, ut et temporis ratio habeatur, intra quod uterque respondeat. Modicum tamen intervallum temporis, item modicus actus, qui modo contrarius obligationi non sit, nihil impedit, quo minus duo rei sint. Fideiussor quoque interrogatus inter duorum reorum responsa, si responderit, potest videri non impedire obligationem reorum, quia nec longum spatium interponitur, nec is actus, qui contrarius sit obligationi.

VII. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Ex duobus reis promittendi alius in diem vel sub conditione obligari potest; nec enim impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

VIII. *Ulpianus libro I. Responsorum.* His verbis: *Ea, quae praestari stipulanti tibi spopondimus*, interesse, quid inter contrahentes actum sit; nam si duo rei facti sint, eum, qui absens fuerit, non teneri, praesentem autem in solidum esse obligatum, aut si minus, in partem fore obstrictum.

IX. *Papinianus libro XXVII. Quaestionum.* Eandem rem apud duos pariter deposui, utriusque fidem in solidum secutus, vel eandem rem duobus similiter commodavi; fiunt duo rei promittendi, quia non tantum verbis stipulationis, sed et ceteris fiunt contractibus, veluti emtione, venditione, locatione, conductione, deposito, commodato, testamento, utputa si pluribus heredibus institutis testator dixit: *Titius et Maevius Sempronio decem dato.* §. 1. Sed si quis in deponendo penes duos paciscatur, ut ab altero culpa quoque praestetur, verius est, non esse duos reos, a quibus impar suscepta est obligatio. Non idem probandum est, cum duo quoque culpam promisissent, si alteri postea pacto culpa remissa sit, quia posterior conventio, quae in alterius persona intercessit, statum et naturam obligationis, quae duos initio reos fecit, mutare non potest; quare si socii sint, et communis culpa intercesserit, etiam alteri pactum cum altero factum proderit. §. 2. Cum duos reos promittendi facerem, ex diversis locis Capuae pecuniam dari stipulatus sum. Ex persona cuiusque ratio proprii temporis habebitur; nam etsi maxime parem causam suscipiunt, nihilo minus in cuiusque persona propria singulorum consistit obligatio.

X. *Idem libro XXXVII. Quaestionum.* Si duo rei promittendi socii non sint, non proderit alteri, quod stipulator alteri reo pecuniam debeat.

XI. *Idem libro XI. Responsorum.* Reos promittendi vice mutua fideiussores non inutiliter accipi convenit; reus itaque stipulandi actionem suam dividere si velit, (neque enim dividere cogendus est) poterit eundem ut principalem reum, item eum, qui fideiussor pro altero exstitit, in partes convenire, non secus, ac si duos promittendi reos divisis actionibus conveniret. §. 1. Quum tabulis esset comprehensum, illum et illum centum aureos stipulatos, neque adiectum, ita ut duo rei stipulandi essent, virilem partem singuli stipulati videbantur. §. 2. Et e contrario quum ita cautum inveniretur: *Tot aureos recte dari stipulatus est Iulius Carpus; spopondimus ego Antoninus Achilleus, et Cornelius Divus*, partes viriles deberi, quia non fuerat adiectum, singulos in solidum spopondisse, ita ut duo rei promittendi fierent.

XII. *Venuleius libro II. Stipulationum.* Si ex duobus, qui promissuri sunt, hodie alter, alter postera die responderit, probatur, non esse duos reos, ac ne obligatum quidem intelligi eum, qui postera die responderit, quum actor ad alia negotia discesserit vel promissor, licet peractis illis rebus responderit. §. 1. Si a Titio et pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuero eadem decem, vel a servo, et quasi duos reos promittendi constitui, obligatum Titium solum, Iulianus scribit, quanquam si servus spoponderit, in actione de peculio eadem observari debent, ac si liber fuisset.

XIII. *Idem libro III. Stipulationum.* Si reus promittendi alteri reo heres exstiterit, duas obligationes eum sustinere, dicendum est. Nam ubi quidem altera differentia obligationum esse possit, ut in fideiussore et reo principali, constat alteram ab altera perimi; quum vero eiusdem duae potestatis sint, non potest reperiri, quare altera potius, quam altera consumatur; ideoque etsi reus stipulandi heres exstiterit, duas species obligationis eum sustinere.

XIV. *Paulus libro II. Manualium.* Et stipulationum praetoriarum duo rei fieri possunt.

XV. *Caius libro II. de Verborum obligationibus.* Si id, quod ego et Titius stipulamur, in singulis personis proprium intelligatur, non poterimus duo rei stipulandi constitui, veluti cum usumfructum, aut dotis nomine dari stipulamur; idque et Iulianus scribit. Idem ait: et si Titius et Seius decem aut Stichum, qui Titii sit, stipulati fuerint, non videri eos duos reos stipulandi, quum Titio decem tantum, Seio Stichus aut decem debeantur. Quae sententia eo pertinet, ut, quamvis vel huic vel illi decem solverit, vel Seio Stichum, nihilo minus alteri obligatus maneat; sed dicendum est, ut si decem alteri solverit, ab altero liberetur.

XVI. *Idem libro III. de Verborum obligationibus.* Ex duobus reis stipulandi si semel unus egerit, alteri promissor offerendo pecuniam nihil agit.

XVII. *Paulus libro VIII. ad Plautium.* Sive a certis personis heredum nominatim legatum esset, sive ab omnibus, excepto aliquo, Atilicinus, Sabinus, Cassius pro hereditariis partibus totum eos legatum debituros aiunt, quia hereditas eos obliget. Idem est, cum omnes heredes nominantur.

XVIII. *Pomponius libro V. ex Plautio.* Ex duobus reis eiusdem Stichi promittendi factis alterius factum alteri quoque nocet.

XIX. *Idem libro XXXVII. ad Quintum Mucium.* Cum duo eandem pecuniam debent, si unus capitis deminutione exemtus est obligatione, alter non liberatur; multum enim interest, utrum res ipsa solvatur, an persona liberetur; cum

persona liberatur, manente obligatione, alter durat obligatus, et ideo si aqua et igne interdictum est alicui, fideiussor postea ab eo datus tenetur.

TIT. III.
DE STIPULATIONE SERVORUM.

I. *Iulianus libro LII. Digestorum.* Cum servus stipulatur, nihil interest, sibi an domino, an vero sine alterutra eorum adiectione dari stipuletur. §. 1. Si servus tuus, qui mihi bona fide serviebat, peculium habuerit, quod ad te pertineat, et ego ex eo pecuniam Titio credidero, nummi tui manebunt; stipulando autem mihi servus eandem pecuniam nihil aget, vindicando ergo eam pecuniam tu consequi poteris. §. 2. Si servus communis meus et tuus ex peculio, quod ad te solum pertinebat, mutuam pecuniam dederit, obligationem tibi acquiret; et si eandem mihi nominatim stipulatus fuerit, debitorem a te non liberabit, sed uterque nostrum habebit actionem, ego ex stipulatu, tu quod pecunia tua numerata sit, debitor tamen me doli mali exceptione summovere poterit. §. 3. Quod servus meus meo servo dari stipulatur, id perinde haberi debet, ac si mihi stipuletur, item quod tuo servo stipulatur, perinde, ac si tibi stipulatus esset, ut altera stipulatio obligationem pariat, altera nullius momenti sit. §. 4. Communis servus duorum servorum personam sustinet; idcirco si proprius meus servus communi meo et tuo servo stipulatus fuerit, idem iuris erit in hac una conceptione verborum, quod futurum esset, si separatim duae stipulationes conceptae fuissent, altera in personam mei servi, altera in personam tui servi; neque existimare debemus, partem dimidiam tantum mihi acquiri, alteram partem nullius esse momenti, quia persona servi communis eius conditionis est, ut in eo, quod alter ex dominis potest acquirere, alter non potest, perinde habeatur, ac si eius solius esset, qui acquirendi facultatem habeat. §. 5. Si fructuarius servus stipulatus esset fructuario aut proprietario, si quidem ex re fructuarii stipulatus esset, inutilis est stipulatio, quia utrique ex re fructuarii actionem acquirere non potuisset; sed si aliunde stipulatus fuisset, proprietarium petere posse, et si promissor fructuario solvisset, liberari. §. 6. Cum servus communis Titii et Maevii stipulatur in hunc modum: *decem Kalendis Titio dare spondes? Si decem Kalendis Titio non dederis, tunc Maevio viginti dare spondes?* duae stipulationes esse videntur; sed si Kalendis decem data non fuerint, uterque dominus ex stipulatu agere poterit, sed secunda obligatione Maevio commissa, Titius exceptione doli summovebitur.

II. *Ulpianus libro IV. ad Sabinum.* Servus communis ipse sibi stipulari non potest, quamvis constat, eum se stipulari domino posse; non enim se domino acquirit, sed de se obligationem.

III. *Idem libro V. ad Sabinum.* Si servus reipublicae, vel municipii, vel coloniae stipuletur, puto valere stipulationem.

IV. *Idem libro XXI. ad Sabinum.* Si servus communis sibi et uni ex dominis stipuletur, perinde est, ac si omnibus dominis et uni ex his stipuletur, veluti Titio et Maevio, et Titio, et probabile est, ut Titio dodrans, Maevio quadrans debeatur.

V. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* Servus communis sic omnium est, non quasi singulorum totus, sed pro partibus utique indivisis, ut intellectu magis partes habeant, quam corpore. Et ideo si quid stipulatur, vel quaqua alia ratione acquirit, omnibus acquirit pro parte, qua dominium in eo habent. Licet autem ei et nominatim alicui ex dominis stipulari, vel traditam rem accipere, ut ei soli acquirat. Sed si non uni nominatim domino stipuletur, sed iussu unius dominorum, hoc iure utimur, ut soli ei acquirat, cuius iussu stipulatus est.

VI. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Ofilius recte dicebat, et per traditionem accipiendo, vel deponendo, commodandoque posse soli ei acquiri, qui iussisset. Quae sententia etiam Cassii et Sabini dicitur.

VII. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Proinde et si quatuor forte dominos habuit, et duorum iussu stipulatus sit, his solis acquiret, qui iusserunt, magisque est, ut non aequaliter, sed pro portione dominica totum eis acquiratur. Idem puto, et si nominatim eis stipulatus esse proponatur; nam et si omnium iussu stipulatus sit, vel omnibus nominatim, non dubitaremus, omnibus pro dominicis eum portionibus, non pro virilibus acquirere. §. 1. Si servus communis ab uno ex sociis stipulatus sit, si quidem nominatim alteri socio, ei soli debetur; sin autem sine ulla adiectione pure stipulatus sit, reliquas partes is servus ceteris sociis, praeter eam partem, ex qua promissor dominus est, acquiret. Sed si iussu unius socii stipulatus est, idem iuris est, quod esset, si eidem illi socio nominatim dari stipulatus esset. Interdum etiam si neque iussu, neque nominatim alteri ex dominis stipularetur, ei tamen soli acquirere eum, Iuliano placuit, utputa si quid forte stipuletur, quod utrique acquiri non potest, veluti si servitutem ad fundum Cornelianum stipulatus est, qui fundus Sempronii erat, alterius ex dominis, ei soli acquirit;

VIII. *Caius libro singulari de Casibus.* Item si alter ex dominis uxorem ducturus sit, et huic servo dos promittatur.

IX. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Item si servus duorum, Titii et Maevii, hominem, qui Titii erat, stipulatus fuerit, ei soli acquirit, cuius non fuit. Sed si stipulatus sit Stichum sic: *et Maevio, et Titio dare spondes?* totum eum Maevio acquirit; quod enim alteri ex dominis acquirere non potest, id ad eum, qui ad obligationem admittitur, pertinet. §. 1. Si, quum duos dominos servus haberet, stipulatus fuerit illi aut illi dominis suis, quaesitum est, an consistat stipulatio? Cassius inutilem esse stipulationem scripsit, et Iulianus Cassii sententiam probat; eoque iure utimur.

X. *Iulianus libro LII. Digestorum.* Sed si ita stipuletur: *Titio decem, aut Maevio fundum dare spondes?* quia incertum est, utri eorum acquisierit actionem, idcirco inutilis stipulatio existimanda est.

XI. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Sed si sibi, aut Primo, aut Secundo dominis suis stipulatus sit, et hic tantundem erit probandum, quod Iulianus dixit, inutilem esse stipulationem. Sed utrum adiectio inutilis est, an tota stipulatio utilis non est? Et puto adiectionem solam esse inutilem; eo enim, quod ait *mihi*, omnibus acquisivit ex stipulatu actionem. An ergo in ceterorum persona solutio locum habeat exemplo extraneae personae? Et puto vel solvi eis posse, quemadmodum cum ego mihi aut Titio stipuler. Cur ergo cum Primo aut Secundo dominis stipulatio non consistat, nec solutio sit, illa ratio est, quia non invenimus, in cuius persona stipulatio constitit, in cuius solutio.

XII. *Paulus libro X. Quaestionum.* Nam quum uterque obligationis capax sit, non invenimus, quis adiectus sit, quia non est, qui petere possit.

XIII. *Ulpianus libro XLVIII. ad Sabinum.* Cum enim stipulatur domino aut extraneo servus, utrumque consistit, et in domini persona stipulatio, et in extranei solutio; at hic τὸ ἰσάζον corrumpit stipulationem et solutionem.

XIV. *Iulianus libro III. ad Urseium Ferocem.* Servus meus, quum apud furem esset, furi dari stipulatus est. Negat furi deberi Sabinus, quia eo tempore, quo stipulatus est, ei non serviret. Sed nec ego ex ea stipulatione agere potero. Sed si detracta furis persona stipulatus est, mihi quidem acquiritur actio, sed furi nec mandati, nec alia actio adversus me dari debet.

XV. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Sive mihi, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter dari servus meus stipuletur, mihi acquiret.

XVI. *Paulus libro IV. Regularum.* Servus hereditarius futuro heredi nominatim dari stipulatus nihil agit, quia stipulationis tempore heres dominus eius non fuit.

XVII. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Si communis servus meus et tuus viam, vel iter, vel actum stipuletur sine adiectione nominis nostri, quum ego solus fundum vicinum habeam, soli mihi eam acquirit; quodsi et tu fundum habeas, tibi quoque in solidum servitus acquiritur.

XVIII. *Papinianus libro XXVII. Quaestionum.* Si servus communis Maevii et castrensis peculii defuncto filiofamilias milite, antequam adeat institutus hereditatem, stipuletur, socio, qui solus interim dominus invenitur, tota stipulatio quaeretur, quoniam partem non facit hereditas eius, quae nondum est; non enim si quis heredem exsistere filiofamilias dixerit, statim et hereditatem eius iam esse consequens erit, quum beneficium principalium constitutionum in eo locum habeat, ut filiusfamilias de peculio testari possit; quod privilegium cessat, priusquam testamen-

tum aditione fuerit confirmatum. §. 1. Si servus Titii et Maevii partem, quae Maevii est, sibi dari stipuletur, nulla stipulatio est, quum, si Titio dari stipulatus fuisset, Titio acquireretur. Quodsi simpliciter concepta est stipulatio, veluti: *partem eam, quae Maevii est, dare spondes?* non adiecto *mihi*, prope est, ut, quia sine vitio concepta est stipulatio, sequatur eius personam, cuius potest. §. 2. Servus, capto domino ab hostibus, domino dari stipulatus est. Quamvis quae simpliciter stipulatur, vel ab alio accepit, etiam ad heredem captivi pertineant, aliudque sit iuris in persona filii, quia nec tunc fuit in potestate, quum stipularetur, nec postea deprehenditur ut servus in hereditate, tamen in proposito potest quaeri, num ex hac stipulatione nihil acquisitum heredi videatur, quomodo si servus hereditarius defuncto, aut etiam heredi futuro stipulatus fuisset? Sed in hac specie servus filio exaequabitur; nam et si filius captivi patri suo stipulatus fuerit dari, res in pendente erit, et si pater apud hostes decesserit, nullius momenti videbitur fuisse stipulatio, quoniam alii, non sibi stipulatus est. §. 3. Quum servus fructuarius operas suas locasset, et eo nomine pecuniam in annos singulos dari stipulatus esset, finito fructu domino residui temporis acquiri stipulationem, Iulianus scriptum reliquit. Quae sententia mihi videtur firmissima ratione subnixa; nam et si in annos forte quinque locatio facta sit, quoniam incertum est, fructus in quem diem duraturus sit, singulorum annorum initio cuiusque anni pecunia fructuario quaereretur. Secundum quae non transit ad alterum stipulatio, sed unicuique tantum acquiritur, quantum ratio iuris permittit. Nam et cum idem servus ita stipuletur: *quantam pecuniam tibi intra illum diem dedero, tantam dare spondes?* in pendente est, quis ex stipulatu sit habiturus actionem; si enim ex re fructuarii vel operis suis pecuniam dederit, fructuario, si vero aliunde, domino stipulatio quaeretur.

XIX. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Si alienus servus duobus bona fide serviens ex unius eorum re acquirat, ratio facit, ut ei, ex cuius re acquisiit, id totum acquirat, sive ei soli, sive quasi duobus serviat. Nam et in veris dominis, quoties utrique acquiritur, toties partes acquiri; ceterum si alii non acquiratur, alium solidum habiturum. Igitur eadem ratio erit et in proposito, ut hic servus alienus, qui mihi et tibi bona fide servit, mihi solidum ex re mea acquirat, quia tibi non potest acquiri, quia non sit ex re tua.

XX. *Paulus libro XV. Quaestionum.* Liber homo bona fide mihi servit; stipulatur ex re mea vel ex operis suis Stichum, qui ipsius est. Magis est, ut mihi acquirat, quia et si servus esset meus, acquireret mihi; nec enim illud dici debet, quasi ille quoque in peculio eius esset. Sed si ex re mea Stichum, qui meus est, stipulatur, sibi acquiret. §. 1. Apud Labeonem ita scriptum est: *Filium et filiam in sua potestate pater intestatus reliquit; filia eo animo fuit semper, ut existimaret nihil ad se ex hereditate patris pertinere; deinde frater eius filiam procreavit, et eam infantem reliquit; tutores servo avito eius imperaverunt, ut ab eo, cui res avi hereditatis vendiderunt, stipularetur, quanta pecunia ad eum pervenisset; ex ea stipulatione ne quid pupillae acquisitum sit? peto rescribas.* Paulus: est quidem verum, bona fide possessum servum ex re eius, cui servit, stipulantem possessori acquirere, sed si res, quae ex hereditate avi communes fuerunt, in venditione hereditatis venierunt, non videtur ex re pupillae totum pretium stipulari, ideoque utrique acquirit.

XXI. *Venuleius libro I. Stipulationum.* Si servus communis ita stipuletur: *Kalendis Ianuariis decem Titio aut Maevio dominis, uter eorum tunc vivet, dare spondes?* inutilem esse stipulationem, Iulianus scribit, quia non possit in pendente esse stipulatio, nec appareat, utri eorum sit acquisitum.

XXII. *Neratius libro II. Responsorum.* Servum fructuarium ex re domini inutiliter fructuario stipulari, domino ex re fructuarii utiliter stipulari.

XXIII. *Paulus libro IX. ad Plautium.* Eadem de eo dicenda sunt, cui usus legatus est.

XXIV. *Neratius libro II. Responsorum.* Et si duorum ususfructus sit, quod ex operis suis alteri eorum stipulatus sit, pro ea duntaxat parte, ex qua ususfructus eius sit, acquiri.

XXV. *Venuleius libro XII. Stipulationum.* Si servus hereditarius stipulatus fuerit, et fideiussores acceperit, posteaque adita fuerit hereditas, dubitatur, utrum ex die interpositae stipulationis tempus cedat, an ex adita hereditate; item si servus eius, qui apud hostes sit, fideiussores acceperit. Et Cassius existimat, tempus ex eo computandum, ex quo agi cum eis potuerit, id est ex quo adeatur hereditas, aut postliminio dominus revertatur.

XXVI. *Paulus libro I. Manualium.* Ususfructus sine persona esse non potest, et ideo servus hereditarius inutiliter usumfructum stipulatur. Legari autem ei posse usumfructum dicitur, quia dies eius non cedit statim, stipulatio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub conditione stipuletur? Nec hoc casu valet stipulatio, quia ex praesente vires accipit stipulatio, quamvis petitio ex ea suspensa sit.

XXVII. *Idem libro II. Manualium.* Servus communis, sive emat, sive stipuletur, quamvis pecunia ex peculio detur, quod alterum ex dominis sequitur, utrique tamen acquirit. Diversa causa est fructuarii servi.

XXVIII. *Caius libro III. de Verborum obligationibus.* Si ex re domini domino aut fructuario servus stipulatus fuerit, domino quidem acquiri obligationem, Iulianus scripsit, solvi autem fructuario posse, quasi quolibet adiecto. §. 1. Si servus communis ex re unius stipulatus erit, magis placuit utrique acquiri, sed eum, cuius ex re facta est stipulatio, cum socio communi dividundo aut societatis iudicio de parte recuperanda recte acturum; idemque esse dicendum, et si ex operis suis alteri ex dominis servus acquirat. §. 2. Si ipsi domini singuli eadem decem servo communi dari fuerint stipulati, et semel responsum secutum fuerit, duo rei stipulandi erunt, quum placeat, dominum servo dari stipulari posse. §. 3. Sicuti uni ex dominis nominatim stipulando ei soli acquirit, ita placet, et si rem emat nomine unius ex dominis, ei soli servum acquirere. Item si credat pecuniam, ut uni ex dominis solveretur, vel quodlibet aliud negotium gerat, posse eum nominatim exprimere, ut uni ex dominis restituatur aut solvatur. §. 4. Illud quaesitum est: an heredi futuro servus hereditarius stipulari possit? Proculus negavit, quia is eo tempore extraneus est. Cassius respondit: posse, quia qui postea heres exstiterit, videretur ex mortis tempore defuncto successisse. Quae ratio illo argumento commendatur, quod heredis familia ex mortis tempore funesta facta intelligitur, licet post aliquod tempus heres exstiterit; manifestum igitur est, servi stipulationem ei acquiri.

XXIX. *Paulus libro LXXII. ad Edictum.* Si communis servus sic stipulatus sit: *decem illi domino, eadem decem alteri dare spondes?* dicemus duos reos esse stipulandi.

XXX. *Idem libro I. ad Plautium.* Servus alienus alii nominatim stipulando non acquirit domino.

XXXI. *Idem libro VIII. ad Plautium.* Si usufructuarii aut bonae fidei possessoris servus stipuletur, ex quibus causis non solet iis acquiri, domino acquirit. Non idem dicetur, si nomen ipsorum in stipulatione positum sit.

XXXII. *Idem libro IX. ad Plautium.* Si, quum duorum ususfructus esset in servo, is servus uni nominatim stipulatus sit ex ea re, quae ad utrosque pertinet, Sabinus ait, quoniam soli obligatus esset, videndum esse, quemadmodum alter usufructuarius partem suam recipere possit, quoniam inter eos nulla communio iuris esset. Sed verius est, utili communi dividundo iudicio inter eos agi posse.

XXXIII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Si liber homo vel alienus servus, qui bona fide servit, ex re alterius iussu possessoris stipuletur, Iulianus ait, liberum quidem sibi acquirere, servum vero domino, quia iussum domino cohaereat. §. 1. Si duo rei stipulandi usumfructum in servo habeant, vel quibus bona fide serviebat, et iussu unius a debitore stipuletur, ei soli acquirit.

XXXIV. *Iavolenus libro II. ad Plautium.* Si servus testamento manumissus, quum se liberum esse ignoraret, et in causa hereditaria maneret, pecuniam heredi stipulatus est, nihil debebitur heredibus, si modo scierint eum testamento manumissum, quia non potest videri iustam servitutem servisse iis, qui illum liberum esse non ignorabant. Distat ista causa ab eius, qui liber emtus bona fide servit, quia in eo et ipsius et emtoris existimatio consentit; ceterum is, qui scit hominem liberum esse, quamvis ille condi-

tionem suam ignoret, ne possidere quidem eum potest videri.

XXXV. *Modestinus libro VII. Regularum.* Servus hereditarius et heredi futuro et hereditati recte stipulatur.

XXXVI. *Iavolenus libro XIV. Epistolarum.* Quod servus stipulatus est, quem dominus pro derelicto habebat, nullius est momenti, quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo a se reiecit, nec potest eius operibus uti, quem eo iure ad se pertinere noluit. Quodsi ab alio apprehensus est, stipulatione ei acquirere poterit; nam et haec genere quodam donatio est. Inter hereditarium enim servum, et eum, qui pro derelicto habetur, plurimum interest, quoniam alter hereditatis iure retinetur, nec potest relictus videri, qui universo hereditatis iure continetur, alter voluntate domini derelictus non potest videri ad usum eius pertinere, a quo derelictus est.

XXXVII. *Pomponius libro III. ad Quintum Mucium.* Si communis servus ita stipularetur: *Lucio Titio et Caio Seio dare spondes?* qui sunt domini illius, pro virilibus partibus eis ex stipulatione deberi; si vero ita: *dominis meis dare spondes?* pro parte, qua domini essent; si vero ita: *Lucio Titio et Caio Seio dominis meis dare spondes?* dubitaretur, utrum per viriles partes, an pro dominica portione eis deberetur? Et interesse, quid cuius demonstrandi gratia esset adiectum, et quae pars eius stipulationis principalem causam haberet. Sed quum ad nomina prius decursum est, rationabilius esse videtur, pro virili parte stipulationem eis acquiri, quod dominorum vocabula pro demonstratione habeantur.

XXXVIII. *Idem libro V. ad Quintum Mucium.* Si servus meus a liberto meo operas sibi dari stipuletur, inutilem stipulationem esse, Celsus scribit, aliter, atque si non adiecto hoc verbo *sibi* stipulatus fuerit.

XXXIX. *Idem libro XXII. ad Quintum Mucium.* Cum servus, in quo usumfructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex operis eius nominatim stipulatur, acquiritur domino proprietatis; sed qua actione fructuarius recuperare possit a domino proprietatis? requirendum est. Item si servus bona fide nobis serviat, et id, quod nobis acquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit, ei acquiret; sed qua actione id recuperare possimus? quaeremus. Et non sine ratione est, quod Caius noster dixit, condici id in utroque casu posse domino.

XL. *Idem libro XXXIII. ad Quintum Mucium.* Quidquid contraxit servus, dum nobis servit, etiam si stipulationem contulit in alienationem vel manumissionem suam, tamen nobis id acquisitum erit, quia potestas eius tunc, quum id contraheret, nostra fuit. Idemque est, si filiusfamilias contrahat; namque etiam quod in emancipationis suae tempus contulerit, nobis debebitur, si tamen dolo malo id fecerit.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS SEXTUS.

TIT. I.
DE FIDEIUSSORIBUS ET MANDATORIBUS.

I. *Ulpianus libro XXXIX. ad Sabinum.* Omni obligationi fideiussor accedere potest.

II. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Et commodati et depositi fideiussor accipi potest et tenetur, etiam si apud servum vel pupillum depositum commodatumve fuerit, sed ita demum, si aut dolo malo, aut culpa hi fecerunt, pro quibus fideiussum est.

III. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Qui satisdare promisit, ita demum implesse stipulationem satisdationis videtur, si eum dederit accessionis loco, qui obligari potest et conveniri. Ceterum si dederit servum aut filiumfamilias, ex quibus causis de peculio actio non datur, vel mulierem, quae auxilio senatusconsulti utitur, dicendum est, non esse impletam satisdationis stipulationem. Plane si non idoneum fideiussorem dederit, magis est, ut satisfactum sit, quia qui admisit eum fideiubentem, idoneum esse comprobavit.

IV. *Idem libro XLV. ad Sabinum.* Potest accipi fideiussor eius actionis, quam habiturus sum adversus eum, pro quo fideiussi, vel mandati, vel negotiorum gestorum. §. 1. Fideiussor et ipse obligatur, et heredem obligatum relinquit, quum rei locum obtineat.

V. *Idem libro XLVI. ad Sabinum.* Generaliter Iulianus ait: eum, qui heres exstiterit ei, pro quo intervenerat, liberari ex causa accessionis, et solummodo quasi heredem rei teneri. Denique scripsit: si fideiussor heres exstiterit ei, pro quo fideiussit, quasi reum esse obligatum, et ex causa fideiussionis liberari; reum vero reo succedentem ex duabus causis esse obligatum. Nec enim potest reperiri, quae obligatio quam perimat; at in fideiussore et reo reperitur, quia rei obligatio plenior est. Nam ubi aliqua differentia est obligationum, potest constitui, alteram per alteram perimi; cum vero duae eiusdem sunt potestatis, non potest reperiri, cur altera potius, quam altera consumatur. Refert autem haec ad speciem, in qua vult ostendere, non esse novum, ut duae obligationes in unius persona concurrant. Est autem species talis: si reus promittendi reo promittendi heres exstiterit, duas obligationes sustinet; item si reus stipulandi exstiterit heres reo stipulandi, duas species obligationis sustinebit; plane si ex altera earum egerit, utramque consumit, videlicet quia natura obligationum duarum, quas habet, ea esset, ut, quum altera earum in iudicium deduceretur, altera consumeretur.

VI. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Stipulatus sum a reo, nec accepi fideiussorem; postea volo adiicere fideiussorem. Si adiecero, fideiussor obligatur. §. 1. Et parvi refert, utrum pure fideiussorem obligem, an ex die, an sub conditione. §. 2. Adhiberi autem fideiussor tam futurae quam praecedenti obligationi potest, dummodo sit aliqua vel naturalis futura obligatio.

VII. *Iulianus libro LIII. Digestorum.* Quod enim solutum repeti non potest, conveniens est, huius naturalis obligationis fideiussorem accipi posse.

VIII. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Graece fideiussor ita accipitur: *τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω*, sive *βούλομαι*; *) sed et si *φημὶ* dixerit, pro eo erit, atque si dixerit *λέγω*. §. 1. Praeterea sciendum est, fideiussorem adhiberi omni obligationi posse, sive re, sive verbis, sive consensu. §. 2. Pro eo etiam, qui iure honorario obligatus est, posse fideiussorem accipi, sciendum est. §. 3. Et post litem contestatam fideiussor accipi potest, quia et civilis et naturalis subest obligatio, et hoc et Iulianus admittit, eoque iure utimur. An ergo condemnato reo exceptione uti possit? quaeritur; nam ipso iure non liberatur. Et si quidem iudicati actionis acceptus non est, sed tantum litis exercitationis, rectissime dicetur, uti eum exceptione posse; si vero acceptus fuerit etiam totius causae, cessabit exceptio. §. 4. A tutore, qui testamento datus est, si fuerit fideiussor datus, tenetur. §. 5. Sed et si ex delicto oriatur actio, magis putamus teneri fideiussorem. §. 6. Et generaliter omnium obligationum fideiussorem accipi posse, nemini dubium est. §. 7. Illud commune est in universis, qui pro aliis obligantur, quod, si fuerint in duriorem causam adhibiti, placuit eos non omnino obligari. In leviorem plane causam accipi possunt, propter quod in minorem summam recte fideiussor accipietur. Item accepto reo pure, ipse fideiussor ex die vel sub conditione accipi potest; enimvero si reus sub conditione sit acceptus, fideiussor pure, non obligabitur. §. 8. Si quis Stichum stipulatus fuerit, et fideiussorem ita acceperit: *Stichum aut decem fide tua*

*) *Mea fide iubeo, dico, volo.*

iubes? non obligari fideiussorem, Iulianus ait, quia durior eius sit conditio, utpote quum futurum sit, ut mortuo Sticho teneatur. Marcellus autem notat: non ideo tantum non obligari, quia in duriorem conditionem acceptus est, sed quia et in aliam potius obligationem acceptus est. Denique pro eo, qui decem promiserit, non poterit fideiussor ita accipi, ut decem aut Stichum promittat, quamvis eo casu non sit eius durior conditio. §. 9. Idem Iulianus ait: si is, qui hominem aut decem dari stipulatus fuerat, fideiussorem ita acceperit: *hominem aut decem, utrum ego velim?* non obligabit eum, quia durior eius conditio facta est. §. 10. Contra autem si is, qui hominem aut decem, utrum ipse stipulator volet, stipulatus est, recte fideiussorem ita accipiet: *decem aut hominem, utrum tu voles?* fit enim, inquit, hoc modo fideiussoris conditio melior. §. 11. Sed et si reum sic interrogavero: *Stichum et Pamphilum dare spondes?* fideiussorem: *Stichum aut Pamphilum?* recte interrogem, quia levior fideiussoris conditio est. §. 12. Pro fideiussore fideiussorem accipi posse, nequaquam dubium est.

IX. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Fideiussores et in partem pecuniae, et in partem rei recte accipi possunt.

X. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Si dubitet creditor, an fideiussores solvendo sint, et unus ab eo electus paratus sit offerre cautionem, ut suo periculo confideiussores conveniantur in partem, dico audiendum eum esse, ita tamen, ut et satisdationes offerat, et omnes confideiussores, qui idonei esse dicuntur, praesto sint; nec enim semper facilis est nominis emtio, cum numeratio totius debiti non sit in expedito. §. 1. Ita demum inter fideiussores dividitur actio, si non infitientur; nam infitiantibus auxilium divisionis non est indulgendum. §. 2. Filiusfamilias pro patre poterit fideiubere; nec erit sine effectu haec fideiussio, primo quidem quod sui iuris effectus poterit teneri in id, quod facere potest, dein quod et dum in potestate manet, condemnari potest. Sed an pater ex hac causa quod iussu teneatur? videamus. Et puto ad omnes contractus quod iussu etiam referri. Sed si ignorante patre pro eo fideiusserit, cessat ista actio, tamen quasi in rem patris versum sit, potest agi cum patre. Plane si emancipatus solverit, utilis ei actio debebit competere. In potestate etiam manenti eadem actio competit, si de peculio castrensi pro patre solverit.

XI. *Iulianus libro XII. Digestorum.* Qui contra senatusconsultum filiofamilias crediderit, mortuo eo fideiussores a patre accipere non potest, quia neque civilem neque honorariam adversus patrem actionem habet, nec est ulla hereditas, cuius nomine fideiussores obligari possint.

XII. *Idem libro XLIII. Digestorum.* Plane eius actionis nomine, quae de peculio adversus eum competit, fideiussor recte accipitur.

XIII. *Idem libro XIV. Digestorum.* Si mandatu meo Titio decem credideris, et mecum mandati egeris, non liberabitur Titius; sed ego tibi non aliter condemnari debebo, quam si actiones, quas adversus Titium habes, mihi praestiteris. Item si cum Titio egeris, ego non liberabor, sed in id duntaxat tibi obligatus ero, quod a Titio servare non potueris.

XIV. *Idem libro XLVII. Digestorum.* Cum reus promittendi fideiussori suo heres exstitit, obligatio fideiussoria perimitur. Quid ergo est? Tanquam a reo debitum petatur, et si exceptione fideiussori competente usus fuerit, in factum replicatio dari debebit, aut doli mali proderit.

XV. *Idem libro LI. Digestorum.* Si stipulatus esses a me sine causa, et fideiussorem dedissem, et nollem eum exceptione uti, sed potius solvere, ut mecum mandati iudicio ageretur, fideiussori etiam invito me exceptio dari debet; interest enim eius, pecuniam retinere potius, quam solutam stipulatori a reo repetere. §. 1. Si ex duobus, qui apud te fideiusserant in viginti, alter, ne ab eo peteres, quinque tibi dederit vel promiserit, nec alter liberabitur; et si ab altero quindecim petere institueris, nulla exceptione summoveris, reliqua autem quinque si a priore fideiussore petere institueris, doli mali exceptione summoveris.

XVI. *Idem libro LIII. Digestorum.* Fideiussor obligari non potest ei, apud quem reus promittendi obligatus non est. Quare si servus communis Titii et Sempronii nominatim Titio dari stipulatus fuerit, et fideiussorem ita interrogaverit: *Titio aut Sempronio id dare spondes?* Titius quidem petere a fideiussore poterit, Sempronii vero persona in hoc solum interposita videbitur, ut solvi ei ante litem contestatam et ignorante vel invito Titio possit. §. 1. Qui certo loco dare promisit, aliquatenus duriori conditioni obligatur, quam si pure interrogatus fuisset; nullo enim loco alio, quam in quem promisit, solvere invito stipulatore potest. Quare si reum pure interrogavero, et fideiussorem cum adiectione loci accepero, non obligabitur fideiussor. §. 2. Sed et si reus Romae constitutus Capuae dare promiserit, fideiussor Ephesi, perinde non obligabitur fideiussor, ac si reus sub conditione promisisset, fideiussor autem in diem certam vel pure promisisset. §. 3. Fideiussor accipi potest, quoties est aliqua obligatio civilis vel naturalis, cui applicetur. §. 4. Naturales autem obligationes non eo solo aestimantur, si actio aliqua earum nomine competit, verum etiam cum soluta pecunia repeti non potest. Nam licet minus proprie debere dicantur naturales debitores, per abusionem tamen intelligi possunt debitores, et qui ab his pecuniam recipiunt, debitum sibi recepisse. §. 5. Stipulatione in diem concepta, fideiussor si sub conditione acceptus fuerit, ius eius in pendente erit, ut, si ante diem conditio impleta fuerit, non obligetur, si concurrerit dies et conditio, vel etiam diem conditio secuta fuerit, obligetur. §. 6. Cum fideiussor hoc modo acceptus esset: *si reus quadraginta, quae ei credidi, non solverit, fide tua esse iubes?* verisimile est id actum, ut, cum appellatus reus non solvisset, fideiussor teneretur; sed et si reus ante, quam appellaretur, decessisset, fideiussor obligatus erit, quia hoc quoque casu verum esset, reum non solvisse.

XVII. *Idem libro LXXXIX. Digestorum.* Fideiussoribus succurri solet, ut stipulator compellatur ei, qui solidum solvere paratus est, vendere ceterorum nomina.

XVIII. *Idem libro XC. Digestorum.* Qui debitorem suum delegat, pecuniam dare intelligitur, quanta ei debetur. Et ideo si fideiussor debitorem suum delegaverit, quamvis eum, qui solvendo non erat, confestim mandati agere potest.

XIX. *Idem libro IV. ex Minicio.* Servus inscio domino pro quodam fideiusserat, et eo nomine pecuniam solverat. Quaerebatur: dominus possetne ab eo, cui soluta esset, repetere? Respondit: interest, quo nomine fideiusserit; nam si ex causa peculiari fideiusserit, tunc id, quod ex peculio solverit, repetere dominus non poterit; quodsi ex dominica causa solverit, vindicabitur; si vero extra causam peculii fideiusserit, quod ex pecunia dominica solverit, aeque vindicabitur, quod ex peculio, condici poterit.

XX. *Iavolenus libro XIII. Epistolarum.* Sed et si servi dominus pecuniam solverit, repetere eam non ab eo, pro quo fideiussit, sed ab eo, cui numeravit, poterit, quum servus fideiussionis nomine obligari non possit. Sequitur ergo, ut ab eo, pro quo fideiusserat, repeti non possit, quum ipse aere alieno obligatus sit, nec solutione liberari eius pecuniae nomine potuerit, cuius obligatio ad servum non pertinuit.

XXI. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Heres a debitore hereditario fideiussorem accepit, deinde hereditatem ex Trebelliano restituit. Fideiussoris obligationem in suo statu manere ait. Idemque in hac causa servandum, quod servaretur, cum heres, contra quem emancipatus filius bonorum possessionem acceperit, fideiussorem acceperit. Ideoque in utraque specie transeunt actiones. §. 1. Non est novum, ut fideiussor duabus obligationibus eiusdem pecuniae nomine teneatur; nam si in diem acceptus mox pure accipiatur, ex utraque obligatur, et si fideiussor confideiussori heres exstiterit, idem erit. §. 2. Servo tuo pecuniam credidi; eum tu manumisisti, deinde eundem fideiussorem accepi. Si quidem in eam obligationem fideiubeat, quae adversus te intra annum sit, obligari eum ait; sin vero in naturalem suam, potius esse, ut nihil agatur; non enim intelligi posse, ut quis pro se fideiubendo obligetur. Quodsi hic servus manumissus fideiussori suo heres exsistat, durare causam fideiussionis putavit, et tamen nihilo minus naturalem obligationem mansuram, ut, si obligatio civilis pereat, solutum repetere non possit; nec his contrarium esse, quod, cum reus fideiussori heres exsistat, fideiussoris obligatio tollatur, quia tunc duplex obligatio civilis cum eodem esse non potest. Retro quoque si fideiussor servo manumisso heres exstiterit, eadem adversus eum obligatio manet, quamvis et naturaliter teneatur, nec pro se quis fidei-

bere possit. §. 3. Quodsi stipulator reum heredem instituerit, omnimodo fideiussoris obligationem perimit, sive civilis, sive tantum naturalis in reum fuisset, quandoquidem nemo potest apud eundem pro se ipso obligatus esse. Quodsi idem stipulator fideiussorem heredem scripserit, procul dubio solam fideiussoris obligationem perimit. Argumentum rei est, quod, si possessio rerum debitoris data sit creditori, aeque dicendum est, fideiussorem manere obligatum. §. 4. Cum et tu et Titius eiusdem pecuniae rei essetis, eum, qui pro te fideiussit, posse et pro Titio fideiubere, respondit, quamvis eandem pecuniam eidem debiturus sit, nec tamen inanem eam creditori futuram; nonnullis enim casibus emolumentum habituram, veluti si ei, pro quo ante fideiussisset, heres exsistat; tunc enim, confusa prima obligatione, posteriorem duraturam. §. 5. Cum fideiussor reo stipulandi heres exstiterit, quaeritur, an, quasi ipse a se exegerit, habeat adversus reum mandati actionem? Respondit: quum reus obligatus maneat, non posse intelligi ipsum a se fideiussorem pecuniam exegisse; itaque ex stipulatu potius, quam mandati agere debebit.

XXII. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Mortuo reo promittendi, et ante aditam hereditatem fideiussor accipi potest, quia hereditas personae vice fungitur, sicuti municipium, et curia, et societas.

XXIII. *Marcianus libro IV. Regularum.* Si mihi aut Titio decem stipulatus fuerim, Titius fideiussorem accipere non potest, quia solutionis tantum causa adiectus est.

XXIV. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Lucius Titius, quum pro Seio fratre suo apud Septicium intervenire vellet, epistolam ita emisit: *Si petierit a te frater meus, peto des ei nummos fide et periculo meo;* post quam epistolam Septicius Seio pecuniam numeravit; deinde Titius inter reliquos et Seium fratrem pro tertia parte reliquit heredem. Quaero: an, quia adversus Seium debitorem Septicii confusa sit actio pro tertia parte, qua Titio fratri suo heres exstitit, cum coheredibus eius agere in solidum possit? Marcellus respondit: cum coherede Seii non pro maiore, quam hereditaria parte mandati agi posse.

XXV. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Marcellus scribit: si quis pro pupillo sine tutoris auctoritate obligato, prodigove, vel furioso fideiusserit, magis esse, ut ei non subveniatur, quoniam his mandati actio non competat.

XXVI. *Caius libro VIII. ad Edictum provinciale.* Inter fideiussores non ipso iure dividitur obligatio ex epistola divi Hadriani; et ideo si quis eorum ante exactam a se partem sine herede decesserit, vel ad inopiam pervenerit, pars eius ad ceterorum onus respicit.

XXVII. *Ulpianus libro XXII. ad Edictum.* Si plures sint fideiussores, et unus pure, alius in diem vel sub conditione acceptus, succurri oportet ei, qui pure acceptus est, dum exsistere conditio potest, scilicet ut interim in virilem conveniatur. Sed si, quum conditio exstitit, non est solvendo, qui sub conditione acceptus est, restituendam actionem in pure acceptum, Pomponius scribit. §. 1. Praeterea si fideiussor exstiterit fideiussori, sive plures, aeque hic quoque pertinebit ad eandem causam; in quorum persona aeque locum habebunt ea, quae sunt a divo Hadriano constituta. §. 2. Praeterea si quaeratur: an solvendo sit principalis fideiussor? etiam vires sequentis fideiussoris ei aggregandae sunt. §. 3. Sicut ipsi fideiussori, ita heredibus quoque eorum succurrendum, Pomponius scribit. §. 4. Si fideiussor fuerit principalis, et fideiussor fideiussoris, non poterit desiderare fideiussor, ut inter se et eum fideiussorem, pro quo fideiussit, dividatur obligatio; ille enim loco rei est, nec potest reus desiderare, ut inter se et fideiussorem dividatur obligatio. Proinde si ex duobus fideiussoribus alter fideiussorem dederit, adversus eum quidem non dividitur obligatio, pro quo intervenit, sed adversus confideiussorem magis est, ut dividatur.

XXVIII. *Paulus libro XXV. ad Edictum.* Si contendat fideiussor, ceteros solvendo esse, etiam exceptionem ei dandam: *si non et illi solvendo sint.*

XXIX. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Si sub impossibili conditione stipulatus sim, fideiussor adhiberi non potest.

XXX. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Fideiubere pro alio potest quisque, etiam si promissor ignoret.

XXXI. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Si fideiussor vel quis alius pro reo diem creditori solverit, exspectare debebit diem, quo eum solvere oportuit.

XXXII. *Idem libro LXXVI. ad Edictum.* Ex persona rei, et quidem invito reo, exceptio et cetera rei commoda fideiussori ceterisque accessionibus competere possunt.

XXXIII. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Si eum hominem, quem a Titio petieram, pro quo satis de lite acceperam, Titius liberum heredemque reliquerit, si quidem re vera ipsius fuit, dicendum est, iudicium in eum transferri, et si non patiatur id fieri, committi stipulationem. Si autem meus petitoris fuit, neque iussu meo hereditatem adierit, fideiussores tenebuntur ob rem non defensam; si autem adierit me iubente, stipulatio evanescit. Plane si meus fuerit, et idcirco differam aditionem, ut, quum vicero, tunc eum iubeam adire, et interim ob rem non defensam agere velim, non committetur stipulatio, quia vir bonus non arbitraretur.

XXXIV. *Paulus libro LXXII. ad Edictum.* Hi, qui accessionis loco promittunt, in leviorem causam accipi possunt, in deteriorem non possunt. Ideo si a reo mihi stipulatus sim, a fideiussore mihi aut Titio, meliorem causam esse fideiussoris, Iulianus putat, quia possit vel Titio solvere. Quodsi a reo mihi aut Titio stipulatus, a fideiussore mihi tantum interrogem, in deteriorem causam acceptum fideiussorem, Iulianus ait. Quid ergo, si a reo Stichum aut Pamphilum, a fideiussore Stichum interrogem? utrum in deteriorem causam acceptus est sublata electione, an in meliorem? Quod et verum est, quia mortuo eo liberari potest.

XXXV. *Idem libro II. ad Plautium.* Cum fideiubeat aliquis pro servo, in solidum tenetur, etiam si nihil in peculio sit. Plane si pro domino fideiubeat, cum quo de peculio actio est, duntaxat de peculio tenebitur, quod tunc erit, quum res iudicatur.

XXXVI. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Cum quis et reum et fideiussores habens ab uno ex fideiussoribus accepta pecunia praestat actiones, poterit quidem dici, nullas iam esse, quum suum perceperit, et perceptione omnes liberati sint; sed non ita est; non enim in solutum accepit, sed quodammodo nomen debitoris vendidit, et ideo habet actiones, quia tenetur ad id ipsum, ut praestet actiones.

XXXVII. *Idem libro XVII. ad Plautium.* Si quis, postquam tempore transacto liberatus est, fideiussorem dederit, fideiussor non tenetur, quoniam erroris fideiussio nulla est.

XXXVIII. *Marcellus libro XX. Digestorum.* Si Stichum aut Pamphilum stipulatus essem, utrum promissor voluisset, non possum fideiussorem ita accipere: Stichum aut Pamphilum, utrum fideiussor vellet, quia futurum esset in eius potestate, alium velle, quam reus voluisset. §. 1. A Titio, qui mihi ex testamento sub conditione decem debuit, fideiussorem accepi, et ei heres exstiti; deinde conditio legati exstitit. Quaero: an fideiussor mihi teneatur? Respondit: si ei, a quo tibi erat sub conditione legatum, quum ab eo fideiussorem accepisses, heres exstiteris, non poteris habere fideiussorem obligatum, quia nec reus est, pro quo debeat, sed nec res ulla, quae possit deberi.

XXXIX. *Modestinus libro II. Regularum.* Ut fideiussor adversus confideiussorem suum agat, danda actio non est; ideoque si ex duobus fideiussoribus eiusdem quantitatis, quum alter electus a creditore totum exsolverit, nec ei cessae sint actiones, alter nec a creditore, nec a confideiussore convenietur.

XL. *Idem libro III. Regularum.* Cum duo rei constituti sunt, sive ab utroque, sive ab alterutro fideiussor datus fuerit, in solidum recte accipietur.

XLI. *Idem libro XIII. Responsorum* respondit: Si fideiussores in id accepti sunt, quod a curatore servari non possit, et post impletam legitimam aetatem tam ab ipso curatore, quam ab heredibus eius solidum servari potuit, et cessante eo, qui pupillus fuit, solvendo esse desierit, non temere utilem in fideiussores actionem competere. §. 1. Idem respondit: si in solidum condemnatus est unus ex mandatoribus, quum iudicati conveniri coeperit, posse eum desiderare, ut adversus eos, qui idem mandaverunt, actiones sibi mandentur.

XLII. *Iavolenus libro X. Epistolarum.* Si ita fideiussorem accepero: *Quod ego decem credidi, de ea pecunia mille modios tritici fide tua esse iubes?* non obligatur fide-

iussor, quia in aliam rem, quam quae credita est, fideiussor obligari non potest, quia non ut aestimatio rerum, quae mercis numero habentur, in pecunia numerata fieri potest, ita pecunia quoque merce aestimanda est.

XLIII. *Pomponius libro VII. ex variis Lectionibus.* Si a Titio stipulatus fideiussorem te acceperim, deinde eandem pecuniam ab alio stipulatus alium fideiussorem accipiam, confideiussores non erunt, quia diversarum stipulationum fideiussores sunt.

XLIV. *Iavolenus libro XI. Epistolarum.* Stipulatus es opus arbitratu tuo ante certam diem fieri; quod si effectum non esset, quanti, ut efficiatur opus, locasses, tanti fideiussores accepisti; et quia opus effectum non erat, alii locasti, et quum posterior conductor satis non daret, ipse opus fecisti. Quaero: an fideiussor teneatur? Respondi: secundum ea verba stipulationis, quae a te proposita sunt, fideiussores non tenentur; non enim id fecisti, quod in stipulatione convenerat, id est opus alii non locasti, tametsi postea locasti; ea enim locatio, quam secutus es, perinde est, ac si interposita non esset, etsi statim tu opus facere coepisses.

XLV. *Scaevola libro VI. Digestorum.* Fideiussor pro venditore fundorum duorum, altero evicto, conventus ab emtore, condemnatus est in certam quantitatem. Quaesitum est: an cum herede venditoris ante diem, quo iudicatum facere compelleretur, agere possit? Respondit: agere quidem posse, sed ex iusta causa ad officium iudicis pertinere, quo fideiussor aut defendatur, aut liberetur.

XLVI. *Iavolenus libro X. ex Posterioribus Labeonis.* Cum lex venditionibus occurrere voluit, fideiussor quoque liberatur, eo magis, quod per eiusmodi actionem ad reum pervenitur.

XLVII. *Papinianus libro IX. Quaestionum.* Si debitori deportatio irrogata est, non posse pro eo fideiussorem accipi, scribit Iulianus, quasi tota obligatio contra eum extincta sit. §. 1. Si filiusfamilias in causa peculiari ita fideiussorem acceperit: *quantam pecuniam credidero, fide tua esse iubes?* et emancipatus credat, patri quidem, si non est reus obligatus, non tenebitur, filio vero humanitatis intuitu obnoxius esse debet.

XLVIII. *Idem libro X. Quaestionum.* Si Titius et Seia pro Maevio fideiusserint, subducta muliere dabimus in solidum adversus Titium actionem, quum scire potuerit, aut ignorare non debuerit, mulierem frustra intercedere. §. 1. Huic similis et illa quaestio videri potest: ob aetatem si restituatur in integrum unus fideiussor, an alter onus obligationis integrum excipere debeat? Sed ita demum alteri totum irrogandum est, si postea minor intercessit, propter incertum aetatis ac restitutionis. Quodsi dolo creditoris inductus sit minor, ut fideiubeat, non magis creditori succurrendum erit adversus confideiussorem, quam si facta novatione circumvento minore desideret in veterem debitorem utilem actionem sibi dari.

XLIX. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Si testamento liberatum debitorem heres omittat, fideiussorem autem eius conveniat, proderit exceptio doli fideiussori propter improbitatem heredis, quae prodesse reo debuerat, si conveniretur. §. 1. Ex duobus fideiussoris heredibus si per errorem alter solidum exsolvat, quidam putant habere eum condictionem, et ideo manere obligatum coheredem; cessante quoque condictione durare obligationem coheredis probant, propterea quod creditor, qui, dum se putat obligatum, partem ei, qui totum dedit, exsolverit, nullam habeat condictionem. Quodsi duo fideiussores accepti fuerint, verbi gratia in viginti, et alter ex duobus heredibus alterius fideiussoris totum creditori exsolverit, habebit quidem in decem, quae ipso iure non debuit, condictionem, an autem et alia quinque repetere possit, si fideiussor alter solvendo est? videndum est; ab initio enim heres fideiussoris sive heredes, ut ipse fideiussor, audiendi sunt, ut scilicet pro parte singuli, qui fideiussores sunt, conveniantur. Sed verior et utilior est in utroque casu illa sententia, solutionem non indebitae quantitatis non debere revocari; quod etiam epistola divi Pii significatur in persona fideiussoris, qui totum exsolverat. §. 2. Quaesitum est: an fideiussor, qui Capuae pecuniam se daturum Romae promisit, si reus promittendi Capuae esset, statim conveniri possit? Dixi: non magis fideiussorem confestim teneri, quam si ipse Capuae spopondisset, quum reus adhuc Capuam pervenire non potuisset, nec ad rem pertinere, quod hoc latere nemo dubitet; nondum fideiussorem teneri, quia nec ipse reus promittendi teneretur; nam e contrario quoque, si quis responderit, quoniam debitor Capuae sit, fideiussorem confestim teneri, non habita ratione taciti proprii temporis, eventurum, ut eo casu fideiussor conveniatur, quo debitor ipse, si Romae fuisset, non conveniretur; itaque nobis placet, fideiussoriam obligationem conditionem taciti temporis ex utriusque persona recipere, tam rei promittendi, quam ipsius fideiussoris, quoniam aliud respondentibus contra iuris formam in duriorem conditionem acceptus intelligetur.

L. *Idem libro XXXVII. Quaestionum.* Debitori creditor pro parte heres exstitit, accepto coherede fideiussore. Quod ad ipsius quidem portionem attinet, obligatio ratione confusionis intercidit, aut, quod est verius, solutionis potestate; sed pro parte coheredis obligatio salva est, non fideiussoria, sed hereditaria, quoniam maior tollit minorem.

LI. *Idem libro III. Responsorum.* Inter eos fideiussores actio dividenda est, qui solidum et partes viriles fide sua esse iusserunt. Diversum erit verbis ita conceptis: *solidum aut partem virilem fide tua esse iubes?* tunc enim ab initio non nisi viriles partes singulos debere conveniet. §. 1. Fideiussor, qui partem pecuniae suo nomine vel rei promittendi solvit, quo minus, residui divisione facta, portionis iudicium accipiat, recusare non debet. Eam enim quantitatem inter eos, qui solvendo sunt, dividi convenit, quam litis tempore singuli debent. Sed humanius est, si et alter solvendo sit litis contestationis tempore, per exceptionem ei, qui solvit, succurri. §. 2. Duo rei promittendi separatim fideiussores dederunt. Invitus creditor inter omnes fideiussores actiones dividere non cogitur, sed inter eos duntaxat, qui pro singulis intervenerunt. Plane si velit actionem suam inter omnes dividere, non erit prohibendus, non magis, quam si duos reos pro partibus conveniret. §. 3. Creditor pignus distrahere non cogitur, si fideiussorem simpliciter acceptum omisso pignore velit convenire. §. 4. Cum inter fideiussores actione divisa quidam post litem contestatam solvendo esse desierunt, ea res ad onus eius, qui solvendo est, non pertinet, nec auxilio defenditur aetatis actor; non enim deceptus videtur, qui iure communi usus est. §. 5. Bonis damnati fideiussoris fisco vindicatis, inter fideiussores actio postea si dividi coeperit, ut heredis, ita fisci rationem haberi oportet.

LII. *Idem libro XI. Responsorum.* Amissi ruina pignoris damnum tam fideiussoris quam rei promittendi periculum spectat, nec ad rem pertinebit, si fideiussor ita sit acceptus: *quanto minus ex pretio pignoris distracti servari potuerit;* istis enim verbis etiam totum contineri convenit. §. 1. Inter fideiussores actione divisa condemnatus si desierit esse solvendo, fraus vel segnitia tutoribus, qui iudicatum persequi potuerunt, damnum dabit; quodsi divisa actionem inter eos, qui non erant solvendo, constabit, pupilli nomine restitutionis auxilium implorabitur. §. 2. Fideiussores a colonis datos etiam ob pecuniam dotis praediorum teneri convenit, quum ea quoque species locationis vinculum ad se trahat, nec mutat, confestim, an interiecto tempore fidem suam adstrinxerint. §. 3. Plures eiusdem pecuniae credendae mandatores, si unus in iudicio eligatur, absolutione quoque secuta non liberantur; sed omnes liberantur pecunia soluta.

LIII. *Idem libro XV. Responsorum.* Capitis postulati fideiussores ex contractu citra ullam praescriptionem a creditore, qui reum postulavit, recte conveniuntur.

LIV. *Paulus libro III. Quaestionum.* Si in pignore contrahendo deceptus sit creditor, qui fideiussorem pro mutuo accepit, aget contraria pignoraticia actione. In quam actionem veniet, quod interest creditoris. Sed ea actio fideiussorem onerare non poterit; non enim pro pignore, sed pro pecunia mutua fidem suam obligavit.

LV. *Idem libro XI. Quaestionum.* Si ita stipulatus a Seio fuero: *quantam pecuniam Titio quandoque credidero, dare spondes?* et fideiussores accepero, deinde Titio saepius credidero, nempe Seius in omnes summas obligatus est, et per hoc fideiussores quoque, et id, quod ex bonis eius servari potest, omnibus aequo iure proficere debet.

LVI. *Idem libro XV. Quaestionum.* Si quis pro eo, qui libertus non esset, et operas praestaturum se iurasset, fideiusserit, non tenebitur. §. 1. Item si filius a patre, vel servus a domino stipuletur, nec fideiussor acceptus tenetur.

quia non potest pro eodem et eidem esse obligatus. Ex diverso ergo patre a filio, vel domino a servo stipulato, fideiussor acceptus tenetur. §. 2. Si nummos alienos quasi tuos mutuos dederis sine stipulatione, nec fideiussorem teneri, Pomponius ait. Quid ergo, si consumtis nummis nascatur condictio? Puto fideiussorem obligatum fore; in omnem enim causam acceptus videtur, quae ex ea numeratione nasci potest. §. 3. Pro furti actione fideiussor accipi potest, item pro eo, qui in legem Aquiliam commisit. Diversa causa est popularium actionum.

LVII. *Scaevola libro XVIII. Quaestionum.* Fideiussor ante, quam reus debeat, conveniri non potest.

LVIII. *Paulus libro XXII. Quaestionum.* Si a colono stipulatus fideiussorem accepi, una stipulatio est plurium pensionum, et ideo in universis pensionibus fideiussor tenetur. §. 1. Cum facto suo reus principalis obligationem perpetuat, etiam fideiussoris durat obligatio, veluti si moram fecerit in Sticho solvendo, et is decesserit.

LIX. *Idem libro IV. Responsorum.* Paulus respondit: fideiussorem, in quem pignora a confideiussoribus data translata sunt, non emtoris loco substitutum videri, sed eius, qui pignora accepit, et ideo rationem fructuum et usurarum haberi oportere.

LX. *Scaevola libro I. Responsorum.* Ubicunque reus ita liberatur a creditore, ut natura debitum maneat, teneri fideiussorem respondit; cum vero genere novationis transeat obligatio, fideiussorem aut iure, aut exceptione liberandum.

LXI. *Paulus libro XV. Responsorum.* Si, ut proponitur, quum pecunia mutua daretur, ita convenit, ut in Italia solveretur, intelligendum, mandatorem quoque simili modo contraxisse.

LXII. *Scaevola libro V. Responsorum.* Si fideiussor creditori denuntiaverit, ut debitorem ad solvendam pecuniam compelleret, vel pignus distraheret, isque cessaverit, an possit eum fideiussor doli mali exceptione summovere? Respondit: non posse.

LXIII. *Idem libro VI. Responsorum.* Inter creditricem et debitorem pactum intercesserat, ut, si centum, quae mutua dederit, ubi primum petita fuissent, non solverentur, ornamenta pignori data intra certum tempus liceret ei vendere, et si quo minoris venissent, quam quod sortis vel usurarum nomine deberetur, id creditrici redderetur, et fideiussor acceptus est. Quaesitum est: an fideiussor in universam summam obligari potuerit? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, teneri fideiussorem in id, quod minus ex pignoribus venditis redactum esset.

LXIV. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Fideiussor, qui minori viginti quinque annis pecuniam obtulit, et in publico loco metu in integrum restitutionis consignatam deposuit, confestim experiri mandati poterit.

LXV. *Idem libro VI. iuris Epitomarum.* Sicut reus principalis non alias, quam si de sua persona promittat, obligatur, ita fideiussores non alias tenentur, quam si se quid daturos vel facturos promittant. Nam reum principalem daturum vel facturum aliquid frustra promittunt, quia factum alienum inutiliter promittitur.

LXVI. *Paulus libro I. ad Neratium.* Si servus alienus pro Titio fideiussit et solvit, liberatur Titius, si dominus mandati contra eum agere instituit; nam qui mandati agit, ratam habere solutionem videtur.

LXVII. *Idem libro III. ad Neratium.* Exceptione, quae tibi prodesse debebat, usus, iniuria iudicis damnatus es. Nihil tibi praestabitur iure mandati, quia iniuriam, quae tibi facta est, penes te manere, quam ad alium transferri, aequius est, scilicet si culpa tua iniustae damnationis causam praebuisti.

LXVIII. *Idem libro III. Decretorum.* Fideiussores magistratuum in poenam vel mulctam, quam non spopondissent, non debere conveniri, decrevit. §. 1. Pro Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua Petronius Thallus et alii fideiusserant; bona Romuli fiscus ut obligata sibi occupaverat, et conveniebat fideiussores tam in sortem quam in usuras; qui deprecabantur. Lecta subscriptione fideiussionis, quoniam in sola centum annua se obligaverant, non in omnem conductionem, decrevit, fideiussores in usuras non teneri, sed quidquid ex bonis fuisset redactum, prius in usuras cedere, reliquum in sortem, et ita in id, quod defuisset, fideiussores conveniendos, exemplo pignorum a creditore distractorum. §. 2. Non possunt conveniri fideiussores, liberato reo transactione.

LXIX. *Tryphoninus libro IX. Disputationum.* Tutor datus eius filio, cui ex fideiussoria causa obligatus erat, a semetipso exigere debet, et quamvis tempore liberatus erit, tamen tutelae iudicio eo nomine tenebitur; item heres eius, quia cum eo ob tutelam, non ex fideiussione agitur. Et quamvis non quasi fideiussor, sed quasi tutor solverit, etiam si tempore liberatus est, mandati actionem eum habere adversus reum promittendi, dixi; haeret enim in utraque causa adhuc illius debiti persecutio; nam eius solutione liberavit reum promittendi obligatione, in quam pro eo fideiusserat, et non titulus actionis, sed debiti causa respicienda est. Licet enim is tutor, qui fideiussor apud pupillum pro eo est obligatus, solvit se auctore pupillo, quia reo promittendi liberato et ipse tutor idemque fideiussor liberabitur, quod sua auctoritate efficere non potest, tamen et si non pro se solvendi animo, sed pro Titio fecit, ut maxime eum liberet, habebit cum eo mandati actionem.

LXX. *Caius libro I. de Verborum obligationibus.* Si a reo sub conditione fuero stipulatus, potero fideiussorem et in hanc, et in aliam conditionem obligare, si modo eas coniungam; nisi enim utraque extiterit, non tenebitur, quum reus ex una conditione teneatur. Quodsi eas disiungam, durior fit conditio fideiussoris, nec ob id obligabitur, quippe sive communis utriusque conditio exstiterit, sive alterutra, videatur apprehendi, quum reus non aliter teneatur, quam si communis exstiterit; aut igitur nullo modo tenebitur fideiussor, aut, quod magis est, tenebitur, si prius exstiterit communis. §. 1. Sub diversis quoque conditionibus si fuerint interrogati, interest, utra earum prior exstiterit; si reo iniuncta, tenebitur etiam fideiussor, quum conditio eius exstiterit, tanquam si statim ab initio reus pure, fideiussor sub conditione acceptus esset. Ex diverso autem, si fideiussoris conditio prior exstiterit, non tenetur, perinde ac si statim ab initio pure acceptus esset, reo sub conditione obligato. §. 2. Si reo in fundum obligato, fideiussor in usumfructum accipiatur, quaesitum est, utrum obligetur fideiussor, quasi in minus, an non obligetur, quasi in aliud? Nobis in eo videtur dubitatio esse, ususfructus pars rei sit, an proprium quiddam? sed quum ususfructus fundi ius sit, incivile est, fideiussorem ex sua promissione non teneri. §. 3. Adeo a servo potest fideiussor accipi, ut ipse quoque dominus in id, quod sibi debetur, fideiussorem ab eo recte accipiat; quem fideiussorem etiam ab eo ipso servo interrogari, nihil impedit. §. 4. Si a furioso stipulatus fueris, non posse te fideiussorem accipere, certum est, quia non solum ipsa stipulatio nulla intercessit, sed ne negotium quidem ullum gestum intelligitur. Quodsi pro furioso iure obligato fideiussorem accepero, tenetur fideiussor. §. 5. Id, quod vulgo dictum est, maleficiorum fideiussorem accipi non posse, non sic intelligi debet, ut in poenam furti is, cui furtum factum est, fideiussorem accipere non possit, (nam poenas ob maleficia solvi, magna ratio suadet) sed ita potius, ut quis cum alio, cum quo furtum admisit, in partem, quam ex furto sibi restitui desiderat, fideiussorem obligare non possit, et qui alieno hortatu ad furtum faciendum provectus est, ne in furti poenam ab eo, qui hortatus est, fideiussorem accipere possit. In quibus casibus illa ratio impedit fideiussorem obligari, quia scilicet in nullam rationem adhibetur fideiussor, quum flagitiosae rei societas coïta nullam vim habeat.

LXXI. *Paulus libro IV. Quaestionum.* Granius Antoninus pro Iulio Pollione et Iulio Rufo pecuniam mutuam accipientibus, ita ut duo rei eiusdem debiti fierent, apud Aurelium Palmam mandator exstitit; Iulii bona ad fiscum venerunt; similiter et creditori fiscus successerat; mandator allegabat se liberatum iure confusionis, quia fiscus tam creditori quam debitori successerat. Et quidem si unus debitor fuisset, non dubitabam, sicut fideiussorem, ita et mandatorem liberatum esse; quamvis enim iudicio convento principali debitore mandator non liberetur, tamen ubi successit creditor debitori, veluti solutionis iure sublata obligatione, etiam mandator liberatur, vel quia non potest pro eodem apud eundem quis mandator esse. Sed quum duo rei promittendi sint, et alteri heres exstiterit creditor, iusta dubitatio est, utrum alter quoque liberatus sit, ac si soluta fuisset pecunia, an persona tantum exemta, confusa obligatione? Et puto, aditione hereditatis, confusione obligatio-

nis, eximi personam; sed et accessiones ex eius persona liberari propter illam rationem, quia non possunt pro eodem apud eundem obligati esse, ut, quemadmodum incipere alias non possunt, ita nec remaneant; igitur alterum reum eiusdem pecuniae non liberari, et per hoc nec fideiussorem vel mandatorem eius; plane quia is mandati iudicio eligere potest vel creditorem, competituram ei exceptionem doli mali, si coeperit conveniri; cum altero autem reo vel in solidum, si non fuerit societas, vel in partem, si socii fuerunt, posse creditorem agere. Quodsi creditor fideiussori heres fuerit, vel fideiussor creditori, puto convenire, confusione obligationis non liberari reum. §. 1. Si ponamus unum ex reis promittendi pactum esse, ne a se peteretur, deinde mandatorem solvisse, mandati iudicio convenire potuit etiam eum, cum quo pactus est; non enim pactum creditoris tollit alienam actionem. §. 2. Placet mandatorem teneri, etiam si foeneraturo creditori mandet pecuniam credere.

LXXII. *Gaius libro III. de Verborum obligationibus.* Si fideiussori sub conditione obligato, si navis ex Asia venerit, quem sub hoc modo accepi, ut usque ad tempus vitae suae duntaxat obligaretur, pendente conditione acceptum latum fuerit, et is fideiussor adhuc pendente conditione mortuus fuerit, confestim a reo petere possum, quia exsistens conditio neque obligationem in personam iam mortui efficere, neque acceptilationem confirmare possit.

LXXIII. *Paulus libro LXXVI. ad Edictum.* Quum procurator in rem ageret, cautionem dederat, ratam rem dominum habiturum; postea victo eo, dominus reversus iterum de eadem re agitabat, et quum reus haberet possessionem, et nollet eam restituere, ideo magno condemnatus est. In amplius fideiussores non tenentur; hoc enim non debet imputari fideiussoribus, quod ille propter suam poenam praestitit.

TIT. II.

DE NOVATIONIBUS ET DELEGATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum.* Novatio est prioris debiti in aliam obligationem, vel civilem vel naturalem, transfusio atque translatio, hoc est cum ex praecedente causa ita nova constituitur, ut prior perimatur. Novatio enim a novo nomen accepit, et a nova obligatione. §. 1. Illud non interest, qualis praecessit obligatio, utrum naturalis, an civilis, an honoraria, et utrum verbis, an re, an consensu. Qualiscunque igitur obligatio sit, quae praecessit, novari verbis potest, dummodo sequens obligatio aut civiliter teneat, aut naturaliter, utputa si pupillus sine tutoris auctoritate promiserit.

II. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* Omnes res transire in novationem possunt. Quodcunque enim sive verbis contractum est, sive non verbis, novari potest et transire in verborum obligationem ex quacunque obligatione, dummodo sciamus, novationem ita demum fieri, si hoc agatur, ut novetur obligatio; ceterum si non hoc agatur, duae erunt obligationes.

III. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Cui bonis interdictum est, novare obligationem suam non potest, nisi meliorem suam conditionem fecerit.

IV. *Ulpianus libro V. ad Sabinum.* Si ususfructus debitorem meum delegavero tibi, non novatur obligatio mea, quamvis exceptione doli vel in factum tutus debeat esse adversus me is, qui delegatus fuerit; et non solum donec manet eius ususfructus, cui delegavi, sed etiam post interitum eius videbimus, quia etiam hoc incommodum sentit, si post mortem meam maneat eius ususfructus. Et haec eadem dicenda sunt in qualibet obligatione personae cohaerente.

V. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* In diem obligatio novari potest, et prius, quam dies advenerit. Et generaliter constat, ex stipulatione in diem facta novationem contingere, sed non statim ex ea stipulatione agi posse, antequam dies venerit.

VI. *Idem libro XLVI. ad Sabinum.* Si ita fuero stipulatus: *quanto minus a Titio debitore exegero, tantum fideiubes?* non fit novatio, quia non hoc agitur, ut novetur. §. 1. Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, et ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est. Idem erit dicendum, et si ante stipulatio facta, mox pecunia numerata sit.

VII. *Pomponius libro XXIV. ad Sabinum.* Cum enim pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem numeratione nasci, et deinde eam stipulatione novari, quia id agitur, ut sola stipulatio teneat, et magis implendae stipulationis gratia numeratio intelligenda est fieri.

VIII. *Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum.* Si Stichum dari stipulatus fuerim, et quum in mora promissor esset, quo minus daret, rursus eundem stipulatus fuero, desinit periculum ad promissorem pertinere, quasi mora purgata. §. 1. Legata vel fideicommissa si in stipulationem fuerint deducta, et hoc actum sit, ut novetur, fiet novatio; si quidem pure vel in diem fuerint relicta, statim, si vero sub conditione, non statim, sed ubi conditio exstiterit. Nam et alias qui in diem stipulatur, statim novat, si hoc actum est, quum certum sit, diem quandoque venturum; at qui sub conditione stipulatur, non statim novat, nisi conditio exstiterit. §. 2. Si quis ita stipulatus a Seio sit: *quod a Titio stipulatus fuero, dare spondes?* an, si postea a Titio stipulatus sit, fiat novatio, solusque teneatur Seius? Et ait Celsus: novationem fieri, si modo id actum sit, ut novetur, id est ut Seius debeat, quod Titius promisit; nam eodem tempore et impleri prioris stipulationis conditionem, et novari ait, eoque iure utimur. §. 3. Idem Celsus ait: iudicatum solvi stipulatione actionem iudicati non novari; merito, quia hoc solum agitur ea stipulatione, ut et fideiussoribus cautum sit, non ut ab obligatione iudicati discedatur. §. 4. Si decem, quae mihi Titius debet, aut decem, quae Seius debet, a tertio stipulatus fuero, putat Marcellus neutrum liberari, sed tertium eligere posse, pro quo decem solvere velit. §. 5. Si ab alio promissam sibi dotem maritus ab uxore dotis nomine stipulatus sit, non duplari dotem, sed fieri novationem placet, si hoc actum est; quid enim interest, ipsa an alius quilibet promittat? Quod enim ego debeo, si alius promittat, liberare me potest, si novationis causa hoc fiat; si autem non novandi animo hoc intervenit, uterque quidem tenetur, sed altero solvente alter liberatur. Non tamen si quis stipuletur, quod mihi debetur, aufert mihi actionem, nisi ex voluntate mea stipuletur; liberat autem me is, qui quod debeo promittit, etiam si nolim.

IX. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Si pupillus sine tutoris auctoritate rem salvam fore stipulatus, pubes factus ratam stipulationem habuerit novandi causa, tollitur tutelae actio. Si non habuerit ratum, licet tutelae egisset, habet tamen adhuc ex stipulatu actionem, sed iudex tutelae non aliter condemnare debet, quam si ex stipulatione liberatio fiet. §. 1. Qui sub conditione stipulatur, quae omnimodo exstitura est, pure videtur stipulari. §. 2. Qui actum stipulatur, deinde iter, nihil agit. Item usumfructum stipulatus, si usum stipuletur, nihil agit. Sed qui iter stipulatus, actum postea stipuletur, aliud magis stipulatur; aliud est enim iter, aliud actus.

X. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Cui recte solvitur, is etiam novare potest, excepto eo, si mihi aut Titio stipulatus sim; nam Titius novare non potest, licet recte ei solvatur.

XI. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Delegare est vice sua alium reum dare creditori, vel cui iusserit. §. 1. Fit autem delegatio vel per stipulationem, vel per litis contestationem.

XII. *Paulus libro XXXI. ad Edictum.* Si quis delegaverit debitorem, qui doli mali exceptione tueri se posse sciebat, similis videbitur ei, qui donat, quoniam remittere exceptionem videtur. Sed si per ignorantiam promiserit creditori, nulla quidem exceptione adversus creditorem uti poterit, quia ille suum recepit, sed is, qui delegavit, tenetur condictione vel incerti, si pecunia soluta non esset, vel certi, si soluta esset; et ideo cum ipse praestiterit pecuniam, aget mandati iudicio.

XIII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Si non debitorem quasi debitorem delegavero creditori meo, exceptio locum non habebit, sed condictio adversus eum, qui delegavit, competit.

XIV. *Idem libro VII. Disputationum.* Quoties quod pure debetur, novandi causa sub conditione promittitur, non statim fit novatio, sed tunc demum, quum conditio exstiterit. Et ideo si forte Stichus fuerit in obligatione, et pendente conditione decesserit, nec novatio continget, quia non subest res eo tempore, quo conditio impletur. Unde Marcellus, etsi post moram Stichus in conditionalem obligationem deductus sit, purgari moram nec in sequentem

deduci obligationem, putat. §. 1. Sed si quod sub conditione debetur, pure quis novandi causa stipuletur, ne nunc quidem statim novat, licet pura stipulatio aliquid egisse videatur, sed tunc novabit, quum exstiterit conditio; etenim exsistens conditio primam stipulationem committit, commissamque in secundam transfert. Et ideo si forte persona promissoris pendente conditione fuerit deportata, Marcellus scribit, ne quidem exsistente conditione ullam contingere novationem, quoniam nunc, quum exstitit conditio, non est persona, quae obligetur.

XV. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Si creditor poenam stipulatus fuerit, si ad diem pecunia soluta non esset, novatione facta non committetur stipulatio.

XVI. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Servus ne peculiarem quidem obligationem citra voluntatem domini novare potest, sed adiicit potius obligationem, quam pristinam novat.

XVII. *Ulpianus libro VIII. ad Edictum.* Delegare scriptura vel nutu, ubi fari non potest, debitorem suum quis potest.

XVIII. *Paulus libro LVII. ad Edictum.* Novatione legitime facta liberantur hypothecae et pignus, et usurae non currunt.

XIX. *Idem libro LXIX. ad Edictum.* Doli exceptio, quae poterat deleganti opponi, cessat in persona creditoris, cui quis delegatus est. Idemque est et in ceteris similibus exceptionibus, immo et in ea, quae ex senatusconsulto filiofamilias datur. Nam adversus creditorem, cui delegatus est ab eo, qui mutuam pecuniam contra senatusconsultum dederat, non utetur exceptione, quia nihil in ea promissione contra senatusconsultum factum est, ideoque quod solverit, repetere non potest; tanto magis fit, quod hic nec solutum repetere potest. Diversum est in muliere, quae contra senatusconsultum promisit; nam et in secunda promissione intercessio est. Idemque est in minore, qui circumscriptus delegatur, quia si etiam nunc minor est, rursus circumvenitur. Diversum est, si iam excessit aetatem viginti quinque annorum, quamvis adhuc possit restitui adversus priorem creditorem. Ideo autem denegantur exceptiones adversus secundum creditorem, quia in privatis contractibus et pactionibus non facile scire petitor potest, quid inter eum, qui delegatus est, et debitorem actum est, aut etiam si sciat, dissimulare debet, ne curiosus videatur; et ideo merito deneganda est adversus eum exceptio ex persona debitoris.

XX. *Idem libro LXXII. ad Edictum.* Novare possumus aut ipsi, si sui iuris sumus, aut per alios, qui voluntate nostra stipulantur. §. 1. Pupillus sine tutoris auctoritate non potest novare; tutor potest, si hoc pupillo expediat, item procurator omnium bonorum.

XXI. *Pomponius libro I. ex Plautio.* Si debitorem meum iussero tibi solvere, non statim tu etiam stipulando id novare possis, quamvis debitor solvendo tibi liberetur.

XXII. *Paulus libro XIV. ad Plautium.* Si quis absente me a debitore meo stipulatus sit novandi animo, et ego postea ratum habuero, novo obligationem.

XXIII. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Filius patris actionem ignorante eo novare non potest.

XXIV. *Idem libro V. ex Plautio.* Novatio non potest contingere ex ea stipulatione, quae non committitur. Nec huic contrarium est, quod, si stipulatus a Titio fuero novandi animo sub conditione, quod mihi Sempronius debet, et pendente conditione Titius decesserit, quamvis ante aditam hereditatem conditio exstiterit, novatio fieret; hic enim morte promissoris non exstinguitur stipulatio, sed transit ad heredem, cuius personam interim hereditas sustinet.

XXV. *Celsus libro I. Digestorum.* Non ideo novare veterem obligationem quisquam recte potest, quod interdum recte ei solvitur; nam et his, qui in nostra potestate sunt, quod ab his creditum est, recte interdum solvitur, quum nemo eorum per se novare priorem obligationem iure possit.

XXVI. *Idem libro III. Digestorum.* Si is, cui decem Titius, quindecim Seius debebat, ab Attio stipulatus est, quod ille aut quod ille debeat, dari sibi, novatum utrumque non est, sed in potestate Attii est, pro quo velit solvere, et eum liberare. Fingamus autem ita actum, ut alterutrum daret; nam alioquin utrumque stipulatus videtur, et utrumque novatum, si novandi animo hoc fiat.

XXVII. *Papinianus libro III. Responsorum.* Emtor cum delegante venditore pecuniam ita promittit: *quidquid ex vendito dare facere oportet*, novatione secuta, usuras neutri post insecuti temporis debet.

XXVIII. *Idem libro II. Definitionum.* Fundum Cornelianum stipulatus, quanti fundus est postea stipulor. Si non novandi animo secunda stipulatio facta est, cessat novatio, secunda vero stipulatio tenet, ex qua non fundus, sed pecunia debetur. Itaque si reus promittendi fundum solvat, secunda stipulatio iure non tollitur, nec si litem actor ex prima contestetur; denique meliore vel deteriore facto sine culpa debitoris postea fundo, praesens aestimatio fundo petito recte consideratur; in altera vero ea aestimatio venit, quae secundae stipulationis tempore fuit.

XXIX. *Paulus libro XXIV. Quaestionum.* Aliam causam esse novationis voluntariae, aliam iudicii accepti, multa exempla ostendunt. Perit enim privilegium dotis et tutelae, si post divortium dos in stipulationem deducatur, vel post pubertatem tutelae actio novetur, si id specialiter actum est. Quod nemo dixerit lite contestata; neque enim deteriorem causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem, ut solet dici in his actionibus, quae tempore vel morte finiri possunt.

XXX. *Idem libro V. Responsorum.* Paulus respondit: si creditor a Sempronio novandi animo stipulatus esset, ita ut a prima obligatione in universum discederetur, rursus easdem res a posteriore debitore sine consensu prioris obligari non posse.

XXXI. *Venuleius libro III. Stipulationum.* Si rem aliquam dari stipulatus sim, deinde eandem sub conditione novandi animo ab eodem stipuler, manere oportet rem in rebus humanis, ut novationi locus sit, nisi si per promissorem steterit, quo minus daret. Ideoque si hominem mihi dare te oporteat, et in mora fueris, quo minus dares, etiam defuncto eo teneris; et si prius, quam decederet, quum iam mora facta sit, eundem a te sub conditione stipulatus fuero, et servus postea decesserit, deinde conditio exstiterit, quum iam ex stipulatu obligatus es mihi, novatio quoque fiet. §. 1. Si duo rei stipulandi sint, an alter ius novandi habeat, quaeritur, et quid iuris unusquisque sibi acquisierit? Fere autem convenit, et uni recte solvi, et unum in iudicio petentem totam rem in litem deducere, item unius acceptilatione perimi utriusque obligationem. Ex quibus colligitur, unumquemque perinde sibi acquisisse, ac si solus stipulatus esset, excepto eo, quod etiam facto eius, cum quo commune ius stipulantis est, amittere debitorem potest. Secundum quae si unus ab aliquo stipuletur, novatione quoque liberare eum ab altero poterit, cum id specialiter agit, eo magis, quum eam stipulationem similem esse solutioni existimemus; alioquin quid dicemus, si unus delegaverit creditori suo communem debitorem, isque ab eo stipulatus fuerit? aut mulier fundum iusserit doti promittere viro, vel nuptura ipsi doti eum promiserit? nam debitor ab utroque liberabitur.

XXXII. *Paulus libro I. ad Neratium.* Te hominem, et Seium decem mihi dare oportet; stipulor ab altero novandi causa ita: *quod te aut Seium dare oportet.* Utrumque novatur. Paulus: merito, quia utrumque in posteriorem deducitur stipulationem.

XXXIII. *Tryphoninus libro VII. Disputationum.* Si Titius donare mihi volens, delegatus a me, creditori meo stipulanti spopondit, non habebit adversus eum illam exceptionem, ut, quatenus facere potest, condemnetur; nam adversus me tali defensione merito utebatur, quia donatum ab eo petebam, creditor autem debitum persequitur.

XXXIV. *Caius libro III. de Verborum obligationibus.* Dubitari non debet, quin filius servusve, cui administratio peculii permissa est, novandi quoque peculiaria debita ius habeat; utique si ipsi stipulentur, maxime si etiam meliorem suam conditionem eo modo faciant; nam si alium iubeant stipulari, interest, utrum donandi animo alium iubeant stipulari, an ut ipsi filio servove negotium gerat; quo nomine etiam mandati actio peculio acquiritur. §. 1. Agnatum furiosi aut prodigi curatorem novandi ius habere, minime dubitandum est, si hoc furioso vel prodigo expediat. §. 2. In summa admonendi sumus, nihil vetare una stipulatione plures obligationes novari, veluti si ita stipulem: *quod Titium et Seium mihi dare oportet, id dare spo*[...] Licet enim ex diversis causis singuli fuerant obligati[...]

que tamen novationis iure liberantur, quum utriusque obligatio in unius personam, a quo nunc stipulemur, confluat.

TIT. III.
DE SOLUTIONIBUS ET LIBERATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Quoties quis debitor ex pluribus causis unum debitum solvit, est in arbitrio solventis dicere, quod potius debitum voluerit solutum, et quod dixerit, id erit solutum; possumus enim certam legem dicere ei, quod solvimus. Quoties vero non dicimus id, quod solutum sit, in arbitrio est accipientis, cui potius debito acceptum ferat, dummodo in id constituat solutum, in quod ipse, si deberet, esset soluturus, quoque debito se exoneraturus esset, si deberet, id est in id debitum, quod non est in controversia, aut in illud, quod pro alio quis fideiusserat, aut cuius dies nondum venerat; aequissimum enim visum est, creditorem ita agere rem debitoris, ut suam ageret. Permittitur ergo creditori constituere, in quod velit solutum, dummodo sic constituat, ut in re sua constitueret. Sed constituere in re praesente, hoc est statim atque solutum est, debet,

II. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Quum in re agenda hoc fiat, ut vel creditori liberum sit non accipere, vel debitori non dare, si alio nomine exsolutum quis eorum velit.

III. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Ceterum postea non permittitur. Haec res efficiet, ut in duriorem causam semper videatur sibi debere accepto ferre; ita enim et in suo constitueret nomine. §. 1. Quod si forte a neutro dictum sit, in his quidem nominibus, quae diem vel conditionem habuerunt, id videtur solutum, cuius dies venit,

IV. *Pomponius libro XIII. ad Quintum Mucium.* Et magis quod meo nomine, quam quod pro alio fideiussorio nomine debeo, et potius quod cum poena, quam quod sine poena debetur, et potius quod satisdato, quam quod sine satisdatione debeo.

V. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* In his vero, quae praesente die debentur, constat, quoties indistincte quid solvitur, in graviorem causam videri solutum; si autem nulla praegravet, id est si omnia nomina similia fuerint, in antiquiorem. Gravior videtur, quae sub satisdatione debetur, quam ea, quae pura est. §. 1. Si duos quis dederit fideiussores, potest ita solvere, ut unum liberet. §. 2. Imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit: cum distractis pignoribus creditor pecuniam redegit, si sint usurae debitae, et aliae indebitae, quod solvitur in usuras, ad utramque causam usurarum, tam debitarum quam indebitarum, pertinere; puta quaedam earum ex stipulatione, quaedam ex pacto naturaliter debebantur. Si vero summa usurarum debitarum et non debitarum non eadem sit, aequaliter ad utramque causam proficit, quod solutum est, non pro rata, ut verba rescripti ostendunt. Sed si forte usurae non sint debitae, et quis simpliciter solverit, quas omnino non erat stipulatus, Imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit, ut in sortem cedant. Eidem autem rescripto ita subiicitur: *Quod generaliter constitutum est, prius in usuras nummum solutum accepto ferendum, ad eas usuras videtur pertinere, quas debitor exsolvere cogitur, et sicut ex pacti conventione datae repeti non possunt, ita proprio titulo non numeratae pro solutis ex arbitrio percipientis non habebuntur.* §. 3. Apud Marcellum libro vicesimo Digestorum quaeritur: si quis ita caverit debitori, in sortem et usuras se accipere, utrum pro rata et sorti et usuris decedat, an vero prius in usuras, et si quid superest, in sortem? Sed ego non dubito, quin haec cautio: *in sortem et in usuras,* prius usuras admittat, tunc deinde, si quid superfuerit, in sortem cedat.

VI. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Nec enim ordo scripturae spectatur, sed potius ex iure sumitur id, quod agi videtur.

VII. *Ulpianus libro XLIII. ad Sabinum.* Si quid ex famosa causa et non famosa debeatur, id solutum videtur, quod ex famosa causa debetur. Proinde si quid ex causa iudicati et non iudicati debeatur, id putem solutum, quod ex causa iudicati debetur, et ita Pomponius probat. Ergo si ex causa, quae infitiatione crescit, vel poenali debetur, dicendum est, id solutum videri, quod poenae habet liberationem.

VIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Illud non ineleganter scriptum esse, Pomponius ait, si par et dierum et contractuum causa sit, ex omnibus summis pro portione videri solutum.

IX. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Stipulatus sum mihi aut Sticho servo Sempronii solvi. Sempronio solvi non potest, quamvis dominus servi sit. §. 1. Qui decem debet, partem solvendo in partem obligationis liberatur, et reliqua quinque sola in obligatione remanent. Item qui Stichum debet, parte Stichi data in reliquam partem tenetur. Qui autem hominem debet, partem Stichi dando nihilo minus hominem debere non desinit; denique homo adhuc ab eo peti potest. Sed si debitor reliquam partem Stichi solverit, vel per actorem steterit, quo minus accipiat, liberatur.

X. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Quod stipulatus ita sum: *mihi aut Titio?* Titius nec petere, nec novare, nec acceptum facere potest, tantumque ei solvi potest.

XI. *Pomponius libro VIII. ad Sabinum.* Si stipulatus fuero: *mihi aut pupillo dare?* promissor sine tutoris auctoritate solvendo pupillo liberabitur a me.

XII. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Vero procuratori recte solvitur. Verum autem accipere debemus eum, cui mandatum est vel specialiter, vel cui omnium negotiorum administratio mandata est. §. 1. Interdum tamen et non procuratori recte solvitur, utputa cuius nomen stipulationi insertum est, veluti si quis stipuletur: *sibi aut Titio.* §. 2. Sed et si quis mandaverit, ut Titio solvam, deinde vetuerit eum accipere, si ignorans, prohibitum eum accipere, solvam, liberabor; sed si sciero, non liberabor. §. 3. Alia causa est, si mihi proponas stipulatum aliquem sibi aut Titio; hic enim, etsi prohibeat me Titio solvere, solvendo tamen liberabor, quia certam conditionem habuit stipulatio, quam immutare non potuit stipulator. §. 4. Sed etsi non vero procuratori solvam, ratum autem habeat dominus, quod solutum est, liberatio contingit; rati enim habitio mandato comparatur.

XIII. *Iulianus libro LIV. Digestorum.* Ratum autem habere dominus debet, quum primum certior factus est. Sed hoc ἐν πλάτει et cum quodam spatio temporis accipi debet, sicut in legato, cum de repellendo quaereretur, spatium quoddam temporis assumitur nec minimum, nec maximum, et quod magis intellectu percipi, quam elocutione exprimi possit.

XIV. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Quodsi forte quis ita solvat, ut, nisi ratum habeatur, condicat, si dominus solutionem ratam non habuerit, condictio ei, qui solvit, competit. §. 1. Sunt quidam tutores, qui honorarii appellantur, sunt, qui rei notitiae gratia dantur, sunt, qui ad hoc dantur, ut gerant. Et hoc vel pater adiicit, ut unus puta gerat, vel voluntate tutorum uni committitur gestio, vel Praetor ita decernit. Dico igitur, cuicunque ex tutoribus fuerit solutum, etsi honorariis, (nam et ad hos periculum pertinet) recte solvi, nisi interdicta eis fuerit a Praetore administratio; nam si interdicta est, non recte solvitur. Idem dico, et si quis sciens suspectis postulatis solvat; nam iis interim videtur interdicta administratio. §. 2. Quodsi remoto solvit, ei solvit, qui tutor esse desierat, et ideo non liberabitur. §. 3. Quid ergo, si ei solvit, in cuius locum curator erat constituendus, utputa relegato in perpetuum vel ad tempus? Dico, si ante solvit, quam substitueretur curator, oportere liberari. §. 4. Sed et si absfuturo reipublicae causa solvit, recte solvit; quin immo et si absenti, si modo non est alius in locum eius substitutus. §. 5. Sive autem legitimi sunt, sive testamentarii, sive ex inquisitione dati, recte vel uni solvitur. §. 6. Ei, qui notitiae gratia datus est, an recte solvatur? videndum est, quia ad instruendos contutores datur. Sed quum tutor sit, nisi prohibitum fuerit ei solvi, puto liberationem contingere. §. 7. Curatori quoque furiosi recte solvitur; item curatori sibi non sufficientis vel per aetatem, vel per aliam iustam causam; sed et pupilli curatori recte solvi constat. §. 8. Pupillum sine tutoris auctoritate nec solvere posse, palam est; sed si dederit nummos, non fient accipientis, vindicarique poterunt; plane si fuerint consumti, liberabitur.

XV. *Paulus libro VI. ad Sabinum.* Pupillo solvi sine tutoris auctoritate non potest. Sed nec delegare potest, quia nec alienare ullam rem potest. Si tamen solverit ei debitor, et nummi salvi sint, petentem pupillum doli mali exceptione debitor summovebit.

XVI. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Sub conditione debitori si acceptum feratur, postea conditione exsistente intelligitur iam olim liberatus. Et hoc etiam si solutio re fiat, accidere, Aristo dicebat; scripsit enim: si quis sub conditione pecuniam promisit, deditque ea conditione, ut, si conditio exstitisset, in solutum cederet, exsistente conditione liberari eum, nec obstare, quod ante eius pecunia facta est.

XVII. *Idem libro XIX. ad Sabinum.* Cassius ait: si cui pecuniam dedi, ut eam creditori meo solveret, si suo nomine dederit, neutrum liberari, me, quia non meo nomine data sit, illum, quia alienam dederit; ceterum mandati eum teneri. Sed si creditor eos nummos sine dolo malo consumsisset, is, qui suo nomine eos solvisset, liberabitur, ne, si aliter observaretur, creditor in lucro versaretur.

XVIII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si quis servo pecuniis exigendis praeposito solvisset post manumissionem, si quidem ex contractu domini, sufficiet, quod ignoraverit manumissum. Quodsi ex causa peculiari, quamvis scierit manumissum, si tamen ignoraverit ademtum ei peculium, liberatus erit. Utroque autem casu manumissus, si intervertendi causa id fecerit, furtum domino facit. Nam et si debitori meo mandavero, ut Titio pecuniam solveret, deinde Titium vetuero accipere, idque ignorans debitor Titio simulanti se procuratorem solverit, et debitor liberabitur, et Titius furti actione tenebitur.

XIX. *Pomponius libro XXI. ad Sabinum.* Fugitivus meus, quum pro libero se gereret, nummos mihi surreptos credidit tibi. Obligari te mihi, Labeo ait; sed si eum liberum existimans solveris ei, liberari te a me; sed si alii solvisses iussu eius, vel is ratum habuisset, non liberari, quia priore casu mei nummi facti essent, et quasi mihi solutum intelligeretur. Et ideo servus meus, quod peculiari nomine crediderit, exigendo liberabit debitorem, delegando autem vel novando non idem consequetur.

XX. *Idem libro XXII. ad Sabinum.* Si rem meam, quae pignoris nomine alii esset obligata, debitam tibi solvero, non liberabor, quia avocari tibi res possit ab eo, qui pignori accepisset.

XXI. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si decem stipulatus a Titio, deinde stipuleris a Seio, quanto minus ab illo consecutus sis, etsi decem petieris a Titio, non tamen absolvitur Seius. Quid enim, si condemnatus Titius nihil facere potest? Sed et si cum Seio prius egeris, Titius in nullam partem liberatur; incertum quippe est, an omnino Seius debiturus sit; denique si totum Titius solverit, nec debitor fuisse videbitur Seius, quia conditio eius deficit.

XXII. *Ulpianus libro XLV. ad Sabinum.* Filiusfamilias patre invito debitorem eius liberare non potest; acquirere enim obligationem potest, deminuere non potest.

XXIII. *Pomponius libro XXIV. ad Sabinum.* Solutionem vel iudicium pro nobis accipiendo et inviti et ignorantes liberari possumus.

XXIV. *Ulpianus libro XLVII. ad Sabinum.* Ubi fideiussor pro duobus in dena fideiussit, obligatus est in viginti, et sive viginti, sive dena solverit, utrumque reum liberabit. Sed si quinque solverit, videamus, quem ex reis relevet in quinque? Et erit ille relevatus, de quo actum est, aut si non appareat, antiquius debitum erit inspiciendum. Idem, et si quindecim sint soluta; si quidem appareat, quid actum sit, in decem, et aliunde quinque erunt relevata; si vero non appareat, ex antiquiore contractu decem, ex alio quinque erunt relevata.

XXV. *Pomponius libro XXXI. ad Sabinum.* Ex parte heres institutus si decem, quae defunctus promiserat, tota solvit, pro parte quidem, qua heres est, liberabitur, pro parte autem reliqua ea condicet. Sed si ante, quam condicat, ei accreverit reliqua pars hereditatis, etiam pro ea parte erit obligatus, et ideo condicenti indebitum doli mali exceptionem obstare existimo.

XXVI. *Idem libro XXXV. ad Sabinum.* Si creditor fundum pignoraticium vendiderit, et quantum ei debebatur, receperit, debitor liberabitur. Sed et si acceptum emtori pretium tulisset creditor, vel ab eo stipulatus esset, debitor nihilo minus liberabitur. Sed et si servus pignoratus a creditore venierit, quamdiu redhiberi possit, non liberabitur debitor, sicut in quolibet pignore vendito, quamdiu res inemta fieri possit.

XXVII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Etiam circa stipulationem et ex testamento actionem, si res tradita fuerit, quae debebatur, quamdiu aliquid iuri rei deest, adhuc tamen ipsa res petenda est; utputa possum fundum petere, licet mihi traditus sit, si ius quoddam cautionis superfuerit.

XXVIII. *Paulus libro XXXVIII. ad Edictum.* Debitores solvendo ei, qui pro tutore negotia gerit, liberantur, si pecunia in rem pupilli pervenerit.

XXIX. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Cum Stichus et Pamphilus communi servo promissi sunt, non alteri Stichus, alteri Pamphilus solvi potest, sed dimidiae singulorum partes debentur. Idemque est, si quis aut duos Stichos, aut duos Pamphilos dari promisit, aut communi duorum servo homines decem dare promisit; nam ambigua vox est decem homines, quemadmodum decem denarii, atque utriusque rei dimidium duobus modis intelligi potest. Sed in nummis, et oleo, ac frumento, et similibus, quae communi specie continentur, apparet hoc actum, ut numero dividatur obligatio, quatenus et commodius promissori stipulatoribusque est.

XXX. *Idem libro LI. ad Edictum.* Si debitor offerret pecuniam, quae peteretur, creditor nollet accipere, Praetor ei denegat actionem.

XXXI. *Idem libro VII. Disputationum.* Inter artifices longa differentia est et ingenii, et naturae, et doctrinae, et institutionis. Ideo si navem a se fabricandam quis promiserit, vel insulam aedificandam, fossamve faciendam, et hoc specialiter actum est, ut suis operis id perficiat, fideiussor ipse aedificans vel fossam fodiens, non consentiente stipulatore, non liberabit reum. Quare etiam si illis stipulationibus fideiussor accesserit: *per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat?* prohibens ire fideiussor stipulationem non committit, et si patientiam praestet, non efficiet, quo minus committatur stipulatio.

XXXII. *Iulianus libro XIII. Digestorum.* Si servus peculiari nomine crediderit, eique debitor, quum ignoraret dominum mortuum esse, ante aditam hereditatem solverit, liberabitur. Idem iuris erit, et si manumisso servo debitor pecuniam solverit, quum ignoraret, ei peculium concessum non esse. Neque intererit, vivo an mortuo domino pecunia numerata sit; nam hoc quoque casu debitor liberatur, sicut is, qui iussus est a creditore pecuniam Titio solvere, quamvis creditor mortuus fuerit, nihilo minus recte Titio solvit, si modo ignoraverit, creditorem mortuum esse.

XXXIII. *Idem libro LII. Digestorum.* Qui sibi aut Titio fundum dari stipulatus est, quamvis fundus Titio datus fuerit, tamen si postea evictus est, habet actionem, quemadmodum si hominem stipulatus esset, et promissor statuliberum Titio dedisset, isque ad libertatem pervenisset. §. 1. Qui Stichum aut Pamphilum dare promisit, si Stichum vulneraverit, non magis eum dando liberatur, quam si solum Stichum promisisset, et a se vulneratum daret. Item qui hominem dare promisit, et vulneratum a se offert, non liberatur. Iudicio quoque accepto si hominem is, cum quo agetur, vulneratum a se offerat, condemnari debebit. Sed et ab alio vulneratum si det, condemnandus erit, quum possit alium dare.

XXXIV. *Idem libro LIV. Digestorum.* Qui hominem aut decem tibi aut Titio dare promisit, si Titio partem hominis tradiderit, mox tibi decem numeraverit, non Titio, sed tibi partem hominis condicet, quasi indebitum tua voluntate Titio solverit. Idemque iuris erit, etiam si mortuo Titio decem solverit, ut tibi potius, quam heredi Titii partem hominis condicat. §. 1. Si duo rei stipulandi hominem dari stipulati fuerint, et promissor utrique partes diversorum hominum dederit, dubium non est, quin non liberetur. Sed si eiusdem hominis partes utrique dederit, liberatio contingit, quia obligatio communis efficit, ut, quod duobus solutum est, uni solutum esse videatur. Nam ex contrario cum duo fideiussores hominem dari spoponderint, diversorum quidem hominum partes dantes non liberabuntur; at si eiusdem hominis partes dederint, liberabuntur. §. 2. Stipulatus sum decem mihi, aut hominem Titio dari. Si homo Titio datus fuisset, promissor a me liberabitur, et antequam homo daretur, ego decem petere possum. §. 3. Si Titium omnibus negotiis meis praeposuero, deinde vetuero eum, ignorantibus debitoribus, administrare negotia mea, debitores ei solvendo liberabuntur; nam is, qui omnibus negotiis suis aliquem praeponit, intelligitur etiam debitoribus

mandare, ut procuratori solvant. §. 4. Si nullo mandato intercedente debitor falso existimaverit, voluntate mea pecuniam se numerare, non liberabitur; et ideo procuratori, qui se ultro alienis negotiis offert, solvendo nemo liberabitur. §. 5. Et quum fugitivus, qui pro libero se gerebat, rem vendidisset, responsum est, emtores fugitivo solventes a domino liberatos non esse. §. 6. Si gener socero ignorante filia dotem solvisset, non est liberatus, sed condicere socero potest, nisi ratum filia habuisset; et propemodum similis est gener ei, qui absentis procuratori solverit, et quia in causam dotis particeps, et quasi socia obligationis patri filia esset. §. 7. Si debitorem meum iussero pecuniam Titio dare, donaturus ei, quamvis Titius ea mente acceperit, ut meos nummos faceret, nihilo minus debitor liberabitur. Sed si postea Titius eandem pecuniam mihi dedisset, nummi mei fient. §. 8. Quidam filiumfamilias, a quo fideiussorem acceperat, heredem instituerat. Quaesitum est: si iussu patris adisset hereditatem, an pater cum fideiussore agere posset? Dixi: quoties reus satisdandi reo satis accipiendi heres exstiterit, fideiussores ideo liberari, quia pro eodem apud eundem debere non possent. §. 9. Si praedo id, quod a debitoribus hereditariis exegerat, petenti hereditatem restituerit, debitores liberabuntur. §. 10. Si decem aut hominem dari stipulatus fuero, et duos fideiussores accepero, Titium et Maevium, et Titius quinque solverit, non liberabitur prius, quam Maevius quoque quinque solvat; quodsi Maevius partem hominis solverit, uterque obligatus remanebit. §. 11. Qui perpetua exceptione se tueri potest, solutum repetit, et ideo non liberatur. Quare si ex duobus reis promittendi alter pepigerit, ne ab eo peteretur, quamvis solverit, nihilo minus alter obligatus manebit.

XXXV. *Alfenus Varus libro II. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Quod servus ex peculio suo credidisset aut deposuisset, id ei, sive venisset, sive manumissus esset, recte solvi potest, nisi aliqua causa intercederet, ex qua intelligi posset, invito eo, cuius tum is servus fuisset, ei solvi. Sed et si quis dominicam pecuniam ab eo foeneratus esset, si permissu domini servus negotium dominicum gessisset, idem iuris est; videri enim voluntate domini eos, qui cum servo negotium contraherent, et ab eo accipere, et ei solvere.

XXXVI. *Iulianus libro I. ad Urseium Ferocem.* Si pater meus praegnante uxore relicta decesserit, et ex causa hereditaria totum hoc, quod patri meo debitum fuisset, petissem, nihil me consumsisse quidam existimant; si nemo natus sit, recte me egisse, quia in rerum natura verum fuisset, me solum heredem fuisse. Iulianus notat: verius est, me eam partem perdidisse, pro qua heres fuissem, antequam certum fuisset, neminem nasci, aut quartam partem, quia tres nasci potuerunt, aut sextam, quia quinque; nam et Aristotelem scripsisse, quinque nasci posse, quia vulvae mulierum totidem receptacula habere possint, et esse mulierem Romae Alexandrinam ab Aegypto, quae quinque simul peperit, et tum habuerit incolumes; et hoc et in Aegypto affirmatum est mihi.

XXXVII. *Idem libro II. ad Urseium Ferocem.* Quoties unus ex fideiussoribus suam partem solvisset, tanquam negotium reo gessisset, perinde habendum est, ac si reus ipse unius fideiussoris partem solvisset, sed tamen ut non ex sorte decedat, sed is fideiussor solus liberetur, cuius nomine solutio facta fuerit.

XXXVIII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Cum quis sibi aut Titio dari stipulatus sit, magis esse ait, ut ita demum recte Titio solvi dicendum sit, si in eodem statu maneat, quo fuit, quum stipulatio interponeretur. Ceterum sive in adoptionem, sive in exsilium ierit, vel aqua et igne ei interdictum, vel servus factus sit, non recte ei solvi dicendum; tacite enim inesse haec conventio stipulationi videtur, si in eadem causa maneat. §. 1. Si debitorem meum iusserim Titio solvere, deinde Titium vetuerim accipere, et debitor ignorans solverit, ita eum liberari existimavit, si non ea mente Titius nummos acceperit, ut eos lucretur; alioquin, quoniam furtum eorum sit facturus, mansuros eos debitoris, et ideo liberationem quidem ipso iure non posse contingere debitori, exceptione tamen ei succurri aequum esse, si paratus sit condictionem furtivam, quam adversus Titium habet, mihi praestare, sicuti servatur, cum maritus uxori donaturus debitorem suum iubeat solvere; nam ibi quoque, quia nummi mulieris non fiunt, debitorem non liberari, sed exceptione eum adversus maritum tuendum esse: *si condictionem, quam adversus mulierem habet, praestet;* furti tamen actionem in proposito mihi post divortium competituram, quando mea interfuit, interceptos nummos non esse. §. 2. De peculio cum domino actum est; is damnatus solvit. Et fideiussores pro servo acceptos liberari respondit; eandem enim pecuniam in plures causas solvi posse, argumento esse, quod, cum iudicatum solvi satisdatum est, et damnatus reus solvit, non solum actione iudicati, sed etiam ex stipulatu et ipse et fideiussores liberentur, et magis simile esse, quod, cum possessor hereditatis, existimans se heredem esse, solverit, heres non liberetur; tunc enim propterea id evenire, quod ille, suo nomine indebitam pecuniam dando, repetitionem eius haberet. §. 3. Qui hominem promisit, si statuliberum solvat, magis puto, non esse exspectandam conditionem, sed et creditorem agere posse, et illi condictionem competere. Quodsi interim conditio defecerit, liberatur perinde, atque si quis pendente conditione solverit per errorem, et antequam condiceret, conditio exstiterit. Illud nullo modo dici convenit, si mortuo Sticho conditio deficiat, liberari debitorem, quamvis, si vivente eo defecerit, liberetur, quando isto casu nullo tempore perfecte hominem meum feceris; alioquin proximum erit, ut, etiam si eum servum, in quo ususfructus alienus est, mihi solveris, isque ususfructu manente decesserit, ex solutione liberatus videaris; quod nullo modo probandum est, sicuti si communem solvisses, isque decessisset. §. 4. Si quis pro reo reverso fideiusserit, qui, quum reipublicae causa abesset, actione qua liberatus sit, deinde annus praeterierit, an fideiussor liberetur? Quod Iuliano non placebat, et quidem si cum fideiussore experiundi potestas non fuit; sed hoc casu in ipsum fideiussorem ex edicto actionem restitui debere, quemadmodum in eum fideiussorem, qui hominem promissum occiderit. §. 5. Qui pro te apud Titium fideiusserat, pignus in suam obligationem dedit; post idem heredem te instituit. Quamvis ex fideiussoria causa non tenearis, nihilo minus tamen pignus obligatum manebit. At si idem alium fideiussorem dederit, atque ita heredem te instituerit, rectius existimari ait, sublata obligatione eius, pro quo fideiussum sit, eum quoque, qui fideiusserit, liberari.

XXXIX. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Si soluturus pecuniam tibi iussu tuo signatam eam apud nummularium, quoad probaretur, deposuerim, tui periculi eam fore, Mela libro decimo scribit. Quod verum est; cum eo tamen, ut illud maxime spectetur, an per te steterit, quo minus in continenti probaretur; nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me solvere, tu ex aliqua causa accipere nolles. In qua specie non utique semper tuum periculum erit. Quid enim, si inopportuno tempore vel loco obtulerim? His consequens esse puto, ut, etiamsi et emtor nummos, et venditor mercem, quod invicem parum fidei haberent, deposuerint, et nummi emtoris periculo sint, utique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit, et nihilo minus merx quoque, quia emtio perfecta sit.

XL. *Marcianus libro III. Institutionum.* Si pro me quis solverit creditori meo, licet ignorante me, acquiritur mihi actio pignoraticia. Item si quis solverit legata, debent discedere legatarii de possessione, alioquin nascitur heredi interdictum, ut eos deiicere possit.

XLI. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Reo criminis postulato interim nihil prohibet recte pecuniam a debitoribus solvi; alioquin plerique innocentium necessario sumtu egebunt.

XLII. *Paulus libro III. de Adulteriis.* Sed nec illud prohibitum videtur, ne a reo creditori solvatur.

XLIII. *Ulpianus libro II. Regularum.* In omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur, puta adpromissores, hypothecae, pignora, praeterquam quod inter creditorem et adpromissores confusione facta reus non liberatur.

XLIV. *Marcianus libro II. Regularum.* In numerationibus aliquando evenit, ut una numeratione duae obligationes tollantur uno momento, veluti si quis pignus pro debito vendiderit creditori; evenit enim, ut ex vendito tollatur obligatio et debiti. Item si pupillo, qui sine tutoris auctoritate mutuam pecuniam accepit, legatum a creditore fuerit sub ea conditione, si eam pecuniam numeraverit, in duas causas videri eum numerasse, et in debitum suum, et

in Falcidiam heredi imputetur, et conditionis gratia, ut legatum consequatur. Item si ususfructus pecuniae numeratae legatus fuerit, evenit, ut una numeratione et liberetur heres ex testamento, et obliget sibi legatarium. Tantundem est, et si damnatus fuerit alicui vendere vel locare; nam vendendo vel locando et liberatur ex testamento heres, et obligat sibi legatarium.

XLV. *Ulpianus libro I. Responsorum* Callippo respondit: Quamvis stipulanti uxori vir spoponderit diremto matrimonio praedia, quae doti erant obligata, in solutum dare, tamen satis esse, offerre dotis quantitatem. §. 1. Idem Frontoni respondit: perseveranti tutori in tutelae administratione, licet capitis reo, potuisse id, quod pupillo bona fide debetur, exsolvi.

XLVI. *Marcianus libro III. Regularum.* Si quis aliam rem pro alia volenti solverit, et evicta fuerit res, manet pristina obligatio. Sed et si pro parte fuerit evicta, tamen pro solido obligatio durat; nam non accepisset re integra creditor, nisi pro solido eius fieret. §. 1. Sed et si duos fundos verbi gratia pro debito dederit, evicto altero fundo remanet integra obligatio. Tunc ergo res pro re soluta liberationem praestat, quum pro solido facta est suscipientis. §. 2. Sed et si quis per dolum pluris aestimatum fundum in solutum dederit, non liberatur, nisi id, quod deest, repleatur.

XLVII. *Idem libro IV. Regularum.* In pupillo, cui sine tutoris auctoritate solutum est, si quaeratur, quo tempore sit locupletior? tempus, quo agitur, inspicitur, et ut exceptio doli mali opposita ei noceat, tempus, quo agitur, spectatur. §. 1. Plane, ut Scaevola aiebat, etiamsi perierit res ante litem contestatam, interdum quasi locupletior factus intelligitur, id est si necessariam sibi rem emit, quam necessario de suo erat empturus; nam hoc ipso, quod non est pauperior factus, locupletior est. Sic et in filiofamilias putabat Macedonianum cessare, si in necessarias causas filius mutuam pecuniam acceperit, et eam perdiderit.

XLVIII. *Marcellus libro singulari Responsorum.* Titia, quum propter dotem bona mariti possideret, omnia pro domina egit, reditus exegit, et moventia distraxit. Quaero: an ea, quae ex re mariti perceperit, in dotem ei reputari debeant? Marcellus respondit: reputationem eius, quod proponeretur, non iniquam videri; pro soluto enim magis habendum esse, quod ex ea causa mulier perceperit; sed si forte usurarum quoque rationem arbiter dotis recuperandae habere debuerit, ita esse computandum, prout quidque ad mulierem pervenerit, non ut ex universa summa decedat, sed prius in eam quantitatem, quam usurarum nomine mulierem consequi oportebat; quod non est iniquum.

XLIX. *Marcianus libro singulari ad hypothecariam Formulam.* Solutam pecuniam intelligimus utique naturaliter, si numerata sit creditori. Sed et si iussu eius alii solvatur, vel creditori eius, vel futuro debitori, vel etiam ei, cui donaturus erat, absolvi debet. Ratam quoque solutionem si creditor habuerit, idem erit. Tutori quoque si soluta sit pecunia, vel curatori, procuratori, vel cuilibet successori, vel servo actori, proficiet ei solutio. Quodsi acceptum latum sit, quod stipulationis nomine hypotheca erat obligata, vel sine stipulatione accepta sit, solutionis quidem verbum non proficiet, sed satisdationis sufficit.

L. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si, quum aurum tibi promisissem, ignoranti quasi aurum aes solverim, non liberabor; sed nec repetam hoc quasi indebitum solutum, quod sciens feci; petentem tamen te aurum exceptione summovebo, si non reddas aes, quod accepisti.

LI. *Idem libro IX. ad Edictum.* Dispensatori, qui ignorante debitore remotus est ab actu, recte solvitur; ex voluntate enim domini ei solvitur, quam si nescit mutatam, qui solvit liberatur.

LII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Satisfactio pro solutione est.

LIII. *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Solvere pro ignorante et invito cuique licet, quum sit iure civili constitutum, licere etiam ignorantis invitique meliorem conditionem facere.

LIV. *Paulus libro LVI. ad Edictum.* Solutionis verbum pertinet ad omnem liberationem quoquo modo factam, magisque ad substantiam obligationis refertur, quam ad nummorum solutionem.

LV. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Qui sic solvit, ut reciperet, non liberatur, quemadmodum non alienantur nummi, qui sic dantur, ut recipiantur.

LVI. *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Qui mandat solvi, ipse videtur solvere.

LVII. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Si quis stipulatus fuerit decem in melle, solvi quidem mel potest, antequam ex stipulatu agatur; sed si semel actum sit, et petita decem fuerint, amplius mel solvi non potest. §. 1. Item si mihi aut Titio stipulatus fuero dari, deinde petam, amplius Titio solvi non potest, quamvis ante litem contestatum possit.

LVIII. *Idem libro LXXX. ad Edictum.* Si quis offerenti se negotiis alienis bona fide solverit, quaeritur, quando liberetur? Et ait Iulianus: quum dominus ratum habuerit, tunc liberari. Idem ait: antequam dominus haberet ratum, an condici ex ea causa possit? Et ait: interesse, qua mente solutio facta esset, utrum ut statim debitor liberaretur, an vero quum dominus ratum habuisset; priore casu confestim posse condici procuratori, et tunc demum exstingui condictionem, quum dominus ratum habuisset; posteriore tunc demum nasci condictionem, quum dominus ratum non habuisset. §. 1. Si creditor, cuius ignorantis procuratori solutum est, arrogandum se dederit, sive ratum habuit pater, rata solutio est, sive non habuit, repetere debitor potest. §. 2. Et si duo rei stipulandi sunt, quorum alterius absentis procuratori datum ante, quam is ratum haberet, interim alteri solutum est, in pendente est posterior solutio ac prior, quippe incertum est, debitum an indebitum exegerit.

LIX. *Paulus libro II. ad Plautium.* Si ita stipulatus sim: *Mihi aut Titio dare spondes?* et debitor constituerit se mihi soluturum, quamvis mihi competat de constituta actio, potest adhuc adiecto solvere. Et si a filiofamilias mihi aut Titio stipulatus sim, patrem posse Titio solvere, quod in peculio est, scilicet si suo, non filii nomine solvere velit. Dum enim adiecto solvitur, mihi solvi videtur. Et ideo si indebitum adiecto solutum sit, stipulatori posse condici, Iulianus putat, ut nihil intersit, iubeam te Titio solvere, an ab initio stipulatio ita concepta sit.

LX. *Idem libro IV. ad Plautium.* Is, qui alienum hominem in solutum dedit, usucapto homine liberatur.

LXI. *Idem libro V. ad Plautium.* Quoties id, quod tibi debeam, ad te pervenit, et tibi nihil absit, nec quod solutum est repeti possit, competit liberatio.

LXII. *Idem libro VIII. ad Plautium.* Dispensatorem meum testamento liberum esse iussi, et peculium ei legavi; is post mortem meam a debitoribus pecunias exegit. An heres meus retinere ex peculio eius quod exegit possit? quaeritur. Et si quidem post aditam hereditatem exegerit pecuniam, dubitari non debet, quin de peculio eo nomine retineri nihil debeat, quia liber factus incipit debere, si liberantur solutione debitores. Cum vero ante aditam hereditatem pecuniam accepit dispensator, si quidem liberantur debitores ipsa solutione, non est dubium, quin de peculio id retinendum sit, quia incipit debere hic heredi quasi negotiorum gestorum vel mandati actione. Si vero non liberantur, illa quaestio est: cum negotium meum gerens a debitoribus meis acceperis, deinde ego ratum non habuero, et mox agere velim negotiorum gestorum actione, an utiliter agam, si caveam te indemnem futurum? Quod quidem ego non puto; nam sublata est negotiorum gestorum actio eo, quod ratum non habui, et per hoc debitor mihi constituitur.

LXIII. *Idem libro IX. ad Plautium.* Si debitor sit servi fructuarius, potest is servus per acceptilationem liberare eum; videbitur enim ex re eius acquirere. Idem in pacto dicemus.

LXIV. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Cum iussu meo id, quod mihi debes, solvis creditori meo, et tu a me, et ego a creditore meo liberor.

LXV. *Pomponius libro I. ex Plautio.* Si filia furiosi a viro diverterit, dictum est, vel agnato curatori voluntate filiae, vel filiae consentiente agnato solvi dotem.

LXVI. *Idem libro VI. ex Plautio.* Si pupilli debitor iubente eo sine tutoris auctoritate pecuniam creditori eius numeravit, pupillum quidem a creditore liberat, sed ipse manet obligatus; sed exceptione se tueri potest. Si autem debitor pupilli non fuerat, nec pupillo condicere potest, qui sine tutoris auctoritate non obligatur, nec creditori, cum quo alterius iussu contraxit; sed pupillus in quantum lo-

supletior factus est, utpote debito liberatus, utili actione tenebitur.

LXVII. *Marcellus libro XIII. Digestorum.* Si quis duos homines promiserit, et Stichum solverit, poterit eiusdem Stichi dominium postea consecutus dando liberari. In nummis minor vel prope nulla dubitatio est; nam et apud Alfenum Servius eum, qui minus a debitore suo acceperit, et liberare eum vellet, respondit, posse saepius aliquos nummos accipiendo ab eo, eique retro dando, ac rursus accipiendo id efficere, veluti si centum debitorem decem acceptis liberare creditor velit, ut, quum decem acceperit, eadem ei retro reddat, mox ab eo accipiat, ac novissime retineat, etsi in dubitationem a quibusdam hoc male deducatur, quod non possit videri is, qui ita acceperit, ut ei, a quo accepit, retro reddat, solvisse potius, quam dedisse.

LXVIII. *Idem libro XVI. Digestorum.* Servus decem dare iussus pupillo, et liber esse, sive heres sit pupillus, sive tantum conditio in eum collata sit, an absente quoque tutore pupillo dando libertatem consequatur? Moveris comparatione conditionis, quae constitit in facto, veluti: *si pupillo servierit*, quae potest impleri citra interventum quoque tutoris, et quid, inquis, si curatorem habeat, et si furioso dare iussus sit, an curatori dando liberetur? et finge alicui fundum legatum, si dedisset pupillo furiosove. Et sciendum est, in omnibus istis casibus tutori quidem vel curatori utiliter dependi, ipsis autem, id est furioso vel pupillo, non recte persolvi, ne datio ex illorum imbecillitate pereat; nec enim hoc egit testator, ut, quoquo modo esset datum, expleta videretur conditio.

LXIX. *Celsus libro XXIV. Digestorum.* Si hominem, in quo ususfructus alienus est, vel qui erat pignori Titio obligatus, noxae dedisti, poterit is, cui condemnatus es, tecum agere iudicati; nec exspectabimus, ut creditor eum vindicet, sed si ususfructus interierit, vel dissoluta fuerit pignoris obligatio, existimo processuram liberationem.

LXX. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Quod certa die promissum est, vel statim dari potest; totum enim medium tempus ad solvendum promissori liberum relinqui intelligitur.

LXXI. *Idem libro XXVII. Digestorum.* Cum decem mihi aut Titio dari stipulatus quinque accipiam, reliquum promissor recte Titio dabit. §. 1. Si fideiussor procuratori creditoris solvit, et creditor post tempus, quo liberari fideiussor potuerit, ratum habuit, tamen quia fideiussor, quum adhuc ex causa fideiussionis teneretur, solvit, nec repetere potest, nec minus agere adversus reum mandati potest, quam si tum praesenti dedisset. §. 2. Item si ignorans creditor, procuratori suo solutum, servo debitoris filiove acceptum fecerit, postea autem rescierit, et ratum habuerit, confirmatur solutio, et quod accepto latum sit, nullius momenti est. Contra si ratum non habuerit, quod acceptum fecerit, confirmatur. §. 3. Sed si ignorans solutum litem contestatus est, si pendente iudicio ratum habuit, absolvi oportet illum, cum quo actum est; si ratum non habuit, condemnari.

LXXII. *Marcellus libro XX. Digestorum.* Qui decem debet, si ea obtulerit creditori, et ille sine iusta causa ea accipere recusavit, deinde debitor ea sine sua culpa perdiderit, doli mali exceptione potest se tueri, quanquam aliquando interpellatus non solverit; etenim non est aequum, teneri pecunia amissa, qui non teneretur, si creditor accipere voluisset. Quare pro soluto id, in quo creditor accipiendo moram fecit, oportet esse. Et sane si servus erat in dote, eumque obtulit maritus, et is servus decessit, aut nummos obtulit, eosque non accipiente muliere perdidit, ipso iure desinet teneri. §. 1. Quum Stichum mihi deberes, et in solvendo moram fecisses, sub conditione eum promisisti; pendente ea Stichus decessit. Videamus, an, quia novari prior obligatio non potest, petitio servi competat ea, quae competeret, si non intercessisset stipulatio? Sed in promtu contradictio est, debitorem, quum stipulanti creditori sub conditione promisit, non videri in solutione hominis cessasse; nam verum est, eum, qui interpellatus dare noluit, offerentem postea periculo liberari. §. 2. Sed quid, si ignorante debitore ab alio creditor eum stipulatus est? Hic quoque existimandus est periculo debitor liberatus, quemadmodum si quolibet nomine eius servum offerente, stipulator accipere noluisset. §. 3. Idem responsum est, si quis, quum subreptus sibi servus esset, sub conditione stipulatus fuerit, quidquid furem dare facere oportet; nam et fur condictione liberatur, si dominus oblatum sibi accipere noluit, si tamen, quum in provincia forte servus esset, intercesserit stipulatio. Et finge prius, quam facultatem eius nancisceretur fur vel promissor, decessisse servum, non poterit rationi, quam supra reddidimus, locus esse; non enim obtulisse eum propter absentiam intelligi potest. §. 4. Stichum aut Pamphilum stipulatus sum, quum esset meus Pamphilus. Nec si meus esse desierit, liberabitur promissor Pamphilum dando; neutrum enim videtur in Pamphilo homine constitisse, nec obligatio, nec solutio. Sed ei, qui hominem dari stipulatus est, unum etiam ex his, qui tum stipulatori servierant, dando promissor liberatur; vi quidem ipsa et hic ex his dari stipulatus est, qui eius non erant. Fingamus ita stipulatum: *hominem ex his, quos Sempronius reliquit, dare spondes?* quum tres Sempronius reliquisset, eorumque aliquem stipulatoris fuisse; num mortuis duobus, qui alterius erant, supererit ulla obligatio? videamus. Et magis est, deficere stipulationem, nisi ante mortem duorum desierit esse reliquus servus stipulatoris. §. 5. Qui hominem debebat Stichum, cui libertas ex causa fideicommissi praestanda est, solvit. Non videtur liberatus; similique modo si solverit servum, qui noxa solutus non est, non liberabitur; nam vel minus hic servum dedit, quam ille, qui servum nondum noxa solutum. Num ergo et si vispellionem aut alias turpem dederit hominem, idem sit? Et sane datum negare non possumus; sed differt haec species a prioribus; habet enim servum, qui ei auferri non possit. §. 6. Promissor servi eum debet hominem solvere, quem, si velit stipulator, possit ad libertatem perducere.

LXXIII. *Idem libro XXXI. Digestorum.* Ob triginta nummos pecuniae creditae fideiussorem in viginti dedi, et pignus in decem; ex venditione autem pignoris creditor decem consecutus est. Utrum ex universitate id decedit, ut quidam putant, ac si in solvendis decem nihil debitor dixisset, an, sicut ego puto, in totis decem fideiussori contingit liberatio? quia hoc dicendo potuit efficere debitor, ut, ubi non dixit, id potius solutum existimetur, quod satisdato debebatur. Magis tamen existimo, licuisse creditori in id, quod solus debebat reus, accepto referre.

LXXIV. *Modestinus libro III. Regularum.* Id, quod poenae nomine a debitore exactum est, lucro debet cedere creditoris.

LXXV. *Idem libro VIII. Regularum.* Sicut acceptilatio in eum diem praecedentes perimit actiones, ita et confusio. Nam si debitor heres creditori exstiterit, confusio hereditatis perimit petitionis actionem.

LXXVI. *Idem libro VI. Responsorum.* Modestinus respondit: si post solutum sine ullo pacto omne, quod ex causa tutelae debebatur, actiones post aliquod intervallum cessae sint, nihil ea cessione actum, quum nulla actio superfuerit; quodsi ante solutionem hoc factum est, vel quum convenisset, ut mandarentur actiones, tunc solutio facta esset, et mandatum subsecutum est, salvas esse mandatas actiones, quum novissimo quoque casu pretium magis mandatarum actionum solutum, quam actio, quae fuit, perempta videatur.

LXXVII. *Idem libro VII. Pandectarum.* In liberto antiquior contractus operarum esse non potest, sine quo libertas ei data non esset.

LXXVIII. *Iavolenus libro XI. ex Cassio.* Si alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent eius, cuius fuerunt; si mixti essent ita, ut discerni non possent, eius fieri, qui accepit, in libris Caii scriptum est, ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

LXXIX. *Idem libro X. Epistolarum.* Pecuniam, quam mihi debes, aut aliam rem, si in conspectu meo ponere te iubeam, efficitur, ut et tu statim libereris, et mea esse incipiat; nam tum, quod a nullo corporaliter eius rei possessio detinetur, acquisita mihi, et quodammodo manu longa tradita existimanda est.

LXXX. *Pomponius libro IV. ad Quintum Mucium.* Prout quidque contractum est, ita et solvi debet; ut cum re contraximus, re solvi debet, veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat. Et cum verbis aliquid contraximus, vel re vel verbis obligatio solvi debet; verbis, veluti cum acceptum promissori fit, re, veluti cum solvit, quod promisit. Aeque cum emtio, vel venditio, vel locatio contracta est, quoniam consensu nudo contrahi potest, etiam dissensu contrario dissolvi potest.

LXXXI. *Idem libro VI. ad Quintum Mucium.* Si stipulatus sim mihi aut Titio dari, si Titius decesserit, heredi eius solvere non poteris. §. 1. Si lancem deposuerit apud me Titius, et pluribus heredibus relictis decesserit, si pars heredum me interpellet, optimum quidem esse, si Praetor aditus iussisset me parti heredum eam lancem tradere, quo casu depositi me reliquis coheredibus non teneri. Sed et si sine Praetore sine dolo malo hoc fecero, liberabor, aut, quod verius est, non incidam in obligationem. Optimum autem est, id per magistratum facere.

LXXXII. *Proculus libro V. Epistolarum.* Si, quum Cornelius fundum suum nomine Seiae viro eius doti dedisset, nec de eo reddendo quidquam cavisset, effecit, ut inter se vir et Seia paciscerentur, ut divortio facto is fundus Cornelio redderetur, non puto divortio facto virum vetante Seia eum fundum Cornelio tuto redditurum esse, sicuti si, quum pactum conventum nullum intercessisset, divortio facto mulier iussisset eum fundum Cornelio reddi, deinde ante, quam redderetur, vetuisset, non tuto redderetur. Sed si ante, quam Seia vetaret, Cornelio eum fundum reddidisset, nec causam habuisset existimandi, se id invita Seia facturum esse, nec melius, nec aequius esse existimarem, eum fundum Seiae reddi.

LXXXIII. *Pomponius libro XIV. ex variis Lectionibus.* Si tuo servo credidero, eumque redemero, et is manumissus mihi solverit, non repetet.

LXXXIV. *Proculus libro VII. Epistolarum.* Egisti de peculio servi nomine cum domino. Non esse liberatos fideiussores eius respondit. At si idem servus ex peculio suo, permissa administratione peculii, nummos solvisset, liberatos esse fideiussores eius, recte legisti.

LXXXV. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Solidum non solvitur non minus quantitate, quam die.

LXXXVI. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Hoc iure utimur, ut litis procuratori non recte solvatur; nam et absurdum est, cui iudicati actio non datur, ei ante rem iudicatam solvi posse. Si tamen ad hoc datus sit, ut et solvi ei possit, solvendo ei liberabitur.

LXXXVII. *Celsus libro XX. Digestorum.* Quodlibet debitum solutum a procuratore meo non repeto, quoniam, quum quis procuratorem omnium rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut creditoribus suis pecuniam solvat, neque postea exspectandum est, ut ratum habeat.

LXXXVIII. *Scaevola libro V. Digestorum.* Filiae, intestato patri heredis, negotia mater gessit, et res vendendas per argentarios dedit, idque ipsum codice conscriptum est; argentarii universum redactum venditionis solverunt, et post solutionem novem fere annis, quidquid agendum erat, nomine pupillae mater egit, eamque marito nuptum collocavit, et res ei tradidit. Quaesitum est: an puella cum argentariis aliquam actionem habeat, quando non ipsa stipulata sit pretium rerum, quae in venditionem datae sunt, sed mater? Respondit: si de eo quaereretur, an iure ea solutione argentarii liberati essent, responderi iure liberatos. Claudius: *Subest enim illa ex iurisdictione pendens quaestio, an pretia rerum, quae sciebant esse pupillae, bona fide solvisse videantur matri, quae ius administrationis non habebat? ideoque si hoc sciebant, non liberantur, scilicet si mater solvendo non sit.*

LXXXIX. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Ex pluribus causis et chirographis creditor ita cavit: *Titius Maevius dico me accepisse, et habere, et accepto tulisse a Caio Titio reliquum omne, ratione posita eius pecuniae, quam mihi Stichus, Caii Titii servus, caverat.* Quaesitum est: an ex ceteris chirographis, quae non Stichus cavit, sed ipse debitor, integra maneat actio? Respondit: eam solam obligationem dissolutam, ex qua solutum proponeretur. §. 1. Lucius Titius ex duobus chirographis, quibus quadringenta ei a Seio debebantur, altero centum, altero trecentum, scripsit Seio, ut unius chirographi centum per Maevium et Septicium sibi mitterentur. Quaero: an Seius, si Maevio et Septicio ex trecentum quoque solvisse se dicat, liberatus sit? Respondit: si nec mandavit, ut ex trecentum solveretur, nec solutum ratum habuit, non esse liberatum. §. 2. Lucius Titius duabus stipulationibus, una quindecim sub usuris maioribus, altera viginti sub usuris levioribus, Seium eadem die obligavit ita, ut viginti prius solverentur, id est Idibus Septembribus; debitor post diem utriusque stipulationis cedentem solvit viginti sex, neque dictum est ab altero, pro qua stipulatione solveretur. Quaero: an quod solutum est eam stipulationem exoneraverit, cuius dies ante cessit, id est ut viginti sortis soluta videantur, et in usuras eorum sex data? Respondit: magis id accipi, ex usu esse.

XC. *Idem libro XXVI. Digestorum.* Filius, qui administrabat ut heres paterna bona, pecuniam ex his Sempronio mutuam dedit, et eandem particulatim recepit; deinde se abstinuit, quia minor annis erat, ab ea hereditate. Quaesitum est: curator bonorum patris constitutus an adversus Sempronium utilem actionem habeat? Respondit: nihil proponi, cur non is, qui solvisset id, quod mutuum ita acceperat, liberatus esset.

XCI. *Labeo libro VI. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si debitor tuus non vult a te liberari, et praesens est, non potest invitus a te solvi. Paulus: immo debitorem tuum et praesentem, et invitum liberare ita poteris, supponendo alium, a quo debitum novandi causa stipuleris; quod etiam si acceptum non feceris, tamen statim, quod ad te attinet, res perit; nam et petentem te doli mali praescriptio excludet.

XCII. *Pomponius libro IX. epistolarum.* Si mihi alienum servum dare promiseris, aut testamento dare iussus fueris, isque servus ante, quam per te staret, quo minus dares, a domino manumissus sit, haec manumissio morti similis est; si autem decessisset, non tenearis. §. 1. Sed et si quis servum, quem dare promisit, heres a domino scriptus statuliberum dederit, liberatur.

XCIII. *Scaevola libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Si duo rei sint stipulandi, et alter alterum heredem scripserit, videndum, an confundatur obligatio? Et placet non confundi. Quo bonum est hoc dicere? Quod, si intendat dari sibi oportere, vel ideo dari oportet ipsi, quod heres exstitit, vel ideo, quod proprio nomine ei debeatur. Atquin magna est huius rei differentia; nam si alter ex reis pacti conventi temporali exceptione summoveri poterit, intererit, is, qui heres exstitit, utrumne suo nomine, an hereditario experiatur, ut ita possis animadvertere, exceptioni locus sit, nec ne. §. 1. Item si duo rei sint promittendi, et alter alterum heredem scripserit, confunditur obligatio. §. 2. Sed si reus heredem fideiussorem scripserit, confunditur obligatio, et quasi generale quid retinendum est; ut, ubi ei obligationi, quae sequelae locum obtinet, principalis accedit, confusa sit obligatio, quoties vero duae sint principales, altera alteri potius adiiciatur ad actionem, quam confusionem pariat. §. 3. Quid ergo, si fideiussor reum heredem scripserit? Confundetur obligatio secundum Sabini sententiam, licet Proculus dissentiat.

XCIV. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Si is, cui nummos debitor solvit alienos, nummis integris pergat petere, quod sibi debeatur, nec offerat, quod accepit, exceptione doli summovebitur. §. 1. Sin autem communes nummos credam aut solvam, confestim pro parte mea nascetur et actio et liberatio, sive in singulis nummis communionem pro indiviso quis esse intelligat, sive in pecunia non corpora cogitet, sed quantitatem. §. 2. Sed et si fideiussor alienos nummos in causam fideiussionis dedit, consumtis his mandati agere potest; et ideo si eam pecuniam solvat, quam surripuerat, mandati aget, postquam furti, vel ex causa condictionis praestiterit. §. 3. *Favius Ianuarius Papiniano salutem. Quum Titius Caio Seio deberet ex causa fideicommissi certam quantitatem, et tantundem eidem ex alia causa, quae peti quidem non poterat, ex solutione autem petitionem non praestabat, Titii servus actor absente domino solvit eam summam, quae sufficeret ad quantitatem unius debiti, cautumque est ei solutum ex universo credito. Quaero: id, quod solutum est, in quam causam acceptum videatur?* Respondi: si quidem Titio Seius ita cavisset, ut sibi solutum ex universo credito significaret, crediti appellatio solam fideicommissi pecuniam demonstrare videtur, non eam, quae petitionem quidem non habet, solutione autem facta repeti pecunia non potest; cum vero servus Titii actor absente domino pecuniam solverit, ne dominium quidem nummorum in eam speciem obligationis, quae habuit auxilium exceptionis, translatum foro, si ex ea causa solutio facta proponeretur, quia non est verisimile, dominum ad eam speciem solvendis pecuniis servum proposuisse, quae solvi non debuerint, non magis, quam ut nummos peculiares ex causa fideiussionis, quam servus non ex utilitate peculii suscepit, solveret.

XCV. *Idem libro XXVIII. Quaestionum. Stichum aut Pamphilum, utrum ego velim, dare spondes?* Altero mortuo, qui vivit solus petitur, nisi si mora facta sit in eo mortuo, quem petitor elegit; tunc enim perinde solus ille, qui decessit, praebetur, ac si solus in obligationem deductus fuisset. §. 1. Quodsi promissoris fuerit electio, defuncto altero, qui superest aeque peti poterit. Enimvero si facto debitoris alter sit mortuus, quum debitoris esset electio, quamvis interim non alius peti possit, quam qui solvi etiam potest, neque defuncti offerri aestimatio potest, si forte longe fuit vilior, (quoniam id pro petitore in poenam promissoris constitutum est) tamen si et alter servus postea sine culpa debitoris moriatur, nullo modo ex stipulatu agi poterit, quum illo in tempore, quo moriebatur, non commiserit stipulationem. Sane quoniam impunita non debent esse admissa, doli actio non immerito desiderabitur, aliter quam in persona fideiussoris, qui promissum hominem interfecit, quia tenetur ex stipulatu actione fideiussor, quemadmodum teneretur, si debitor sine herede decessisset. §. 2. Aditio hereditatis nonnunquam iure confundit obligationem, veluti si creditor debitoris, vel contra debitor creditoris adierit hereditatem; aliquando pro solutione cedit, si forte creditor, qui pupillo sine tutoris auctoritate nummos crediderat, heres ei exstiterit; non enim quanto locupletior pupillus factus est, consequetur, sed in solidum creditum suum ex hereditate retinet. Aliquando evenit, ut inanis obligatio aditione hereditatis confirmetur; nam si heres, qui restituit ex Trebelliano hereditatem, fideicommissario heres exstiterit, vel mulier, quae pro Titio intercesserat, eidem heres exstiterit, incipit obligatio civilis propter hereditatem eius, qui iure tenebatur, auxilium exceptionis amittere; etenim inconditum est, subvenire sexui mulieris, quae suo nomine periclitetur. §. 3. Quod vulgo iactatur, fideiussorem, qui debitori heres exstiterit, ex causa fideiussionis liberari, toties verum est, quoties plenior rei promittendi obligatio invenitur. Nam si reus duntaxat fuit obligatus, fideiussor liberabitur; e contrario non potest dici, non tolli fideiussoris obligationem, si debitor propriam et personalem habuit defensionem; nam si minori viginti quinque annis bona fide pecuniam credidit, isque nummos acceptos perdidit, et intra tempora in integrum restitutionis decessit, herede fideiussore, difficile est dicere, causam iuris honorarii, quae potuit auxilio minori esse, retinere fideiussoris obligationem, quae principalis fuit, et cui fideiussoris accessit sine contemplatione iuris praetorii; auxilium igitur restitutionis fideiussori, qui adolescenti heres exstitit, intra constitutum tempus salvum erit. §. 4. Naturalis obligatio ut pecuniae numeratione, ita iusto pacto vel iureiurando ipso iure tollitur, quod vinculum aequitatis, quo solo sustinebatur, conventionis aequitate dissolvitur; ideoque fideiussor, quem pupillus dedit, ex istis causis liberari dicitur. §. 5. Quaesitum est, an ita stipulari quis possit: *mihi aut filio meo decem dari?* vel ita: *mihi aut patri?* Sed non incommode potest adhiberi distinctio, ut filio quidem stipulante patris tunc adiiciatur persona, quum stipulatio ei acquiri non possit; e contrario autem nihil prohibeat, patre stipulante filii personam adiici, quum toties quod pater filio stipulatur sibi stipulatus intelligitur, quum ipse sibi stipulatus non est, et in proposito manifestum est, non obligationis, sed solutionis gratia filii personam adiectam. §. 6. Ususfructum mihi aut Titio dari stipulatus sum. Titio capite deminuto facultas solvendi Titio non intercidit, quia et sic stipulari possumus: *mihi aut Titio, quum capite minutus erit, dari?* §. 7. Nam et si furiosi vel pupilli persona adiecta sit, ita tutori vel curatori pecunia recte dabitur, sicuti conditionis quoque implendae causa recte pecunia tutori vel curatori datur. Quod quidem Labeo et Pegasus putaverunt utilitatis causa recipiendum; idque ita recipi potest, si pecunia in rem vel pupilli vel furiosi versa est, quomodo si domino iussus dare servo dedisset, ut domino daret. Ceterum qui servo dare iussus est, domino dando non aliter implesse conditionem intelligendus est, quam si ex voluntate servi dedit. Idem respondendum est in solutione, si stipulatus sit a Sempronio sibi aut Sticho Maevii servo decem dari, et debitor Maevio domino pecuniam solverit. §. 8. Si creditor debitoris hereditatem ad se non pertinentem possedit, et tantum ad eum pervenit, quantum, si quilibet alius bonorum possessor ei solveret, liberaret heredem, non potest dici, fideiussores liberari; neque enim ipsum sibi solvisse pecuniam credendum est, a quo hereditas evincitur. §. 9. Dolo fecisti, quo minus possideres, quod ex hereditate ad alium pertinente apprehenderas. Si possessor corpus aut litis aestimationem praestitit, ea res tibi proderit, quia nihil petitoris interest; ceterum si tu ante conventus ex praeterito dolo praestiteris, nihil ea res possessori proderit. §. 10. Si mandatu meo Titio pecuniam credidisses, eiusmodi contractus similis est tutori et debitori pupilli, et ideo mandatore convento et damnato, quamquam pecunia soluta sit, non liberari debitorem, ratio suadet; sed et praestare debet creditor actiones mandatori adversus debitorem, ut ei satisfiat. Et huc pertinet, tutoris et pupilli debitoris nos fecisse comparationem; nam quum tutor pupillo tenetur ob id, quod debitorem eius non convenit, neque iudicio cum altero accepto liberatur alter, nec si damnatus tutor solverit, ea res proderit debitori; quia etiam dici solet, tutelae contraria actione agendum, ut ei pupillus adversus debitores actionibus cedat. §. 11. Si creditor a debitore petens culpa sua causa ceciderit, prope est, ut actione mandati nihil a mandatore consequi debeat, quum ipsius vitio acciderit, ne mandatori possit actionibus cedere. §. 12. Si inter emtorem et venditorem convenerit, priusquam aliquid ex alterutra parte solveretur, ut ab emtione discedatur, fideiussor eo nomine acceptus soluto contractu liberabitur.

XCVI. *Idem libro XI. Responsorum.* Pupilli debitor tutore delegante pecuniam creditori tutoris solvit. Liberatio contigit, si non malo consilio cum tutore habito hoc factum esse probetur; sed et interdicto fraudatorio tutoris creditor pupillo tenetur, si eum consilium fraudis participasse constabit. §. 1. Quum pupilla magistratui, qui per fraudem pupillo tutorem dedit, heres exstitisset, tutores eius cum adolescente transegerunt; eam transactionem pupilla ratam habere noluit. Nihilo minus erit tutorum pecunia liberata, nec tutores contra adolescentem actionem, nec utilem, habebunt, qui suum recuperavit. Plane si adolescens pecuniam restituere tutori pupillae maluerit, rescisso quod gestum est, actionem utilem in pupillam heredem magistratus accipiet. §. 2. Soror, cui legatum ab herede fratre debebatur, post motam legati quaestionem transegit, ut nomine debitoris contenta legatum non peteret. Placuit, quamvis nulla delegatio facta, neque liberatio secuta esset, tamen nominis periculum ad eam pertinere; itaque si legatum contra placitum peteret, exceptionem pacti non inutiliter opponi. §. 3. Cum eodem tempore pignora duobus contractibus obligantur, pretium eorum pro modo pecuniae cuiusque contractus creditor accepto facere debet, nec in arbitrio eius electio erit, quum debitor pretium pignoris consortioni subiecerit. Quodsi temporibus discretis superfluum pignorum obligari placuit, prius debitum pretio pignorum iure solvetur, secundum superfluo compensabitur. §. 4. Quum institutus deliberaret, substituto pecunia per errorem soluta est. Ad eum hereditate postea devoluta, causa condictionis evanescit; quae ratio facit, ut obligatio debiti solvatur.

XCVII. *Idem libro II. Definitionum.* Cum ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, utriusque demonstratione cessante, potior habebitur causa eius pecuniae, quae sub infamia debetur, mox eius, quae poenam continet, tertio, quae sub hypotheca vel pignore contracta est; post hunc ordinem potior habebitur propria, quam aliena causa, veluti fideiussoris. Quod veteres ideo definierunt, quod verisimile videretur, diligentem debitorem admonitum ita negotium suum gesturum fuisse. Si nihil eorum interveniat, vetustior contractus ante solvetur. Si maior pecunia numerata sit, quam ratio singulorum exposcat, nihilo minus primo contractu soluto, qui potior erit, superfluum ordini secundo vel in totum, vel pro parte minuendo videbitur datum.

XCVIII. *Paulus libro XV. Quaestionum.* Qui res suas obligavit, postea aliquam possessionem ex his pro filia sua dotem promittendo obligavit, et solvit. Si ea res a creditore evicta est, dicendum est, maritum ex dotis promissione agere posse, ac si statuliberum, remve sub conditione legatam dotis nomine pro filia pater solvisset; harum enim rerum solutio non potest, nisi ex eventu liberare, scilicet quo casu certum erit, remanere eas. §. 1. Diversum respondetur in ea pecunia sive re, quam patronus post mor-

tem liberti per Favianam aufert; haec enim actio, quum sit nova, partam liberationem non potest revocare. §. 2. Huic applicatur minor viginti quinque annis, qui a creditore circumscriptus, in rem ex causa debiti solutam restituitur. §. 3. Rem autem castrensis peculii solventem patrem perinde accipere debemus, ac si alienam dedisset, quamvis possit residere apud eum, cui soluta est, prius mortuo intestato filio; sed tunc acquisita creditur, quum filius decesserit. Et utique cuius fuerit, eventus declaret, sicque et hic ex post factis in praeteritum quid fuerit declaretur. §. 4. Mihi dari decem pure, aut Titio Kalendis vel sub conditione, aut mihi Kalendis Ianuariis, Titio Februariis, utiliter stipulor. Quodsi mihi Kalendis Februariis, Titio Kalendis Ianuariis, potest dubitari. Sed rectius dicitur, utiliter stipulatum; nam quum in diem sit ea quoque obligatio, etiam mihi solvi potest ante Kalendas Februarias; igitur et illi solvi poterit. §. 5. Qui stipulatur sibi aut Titio, si hoc dicit: *si Titio non solveris, dari?* sibi videtur conditionaliter stipulari. Et ideo etiam sic facta stipulatione: *mihi decem, aut quinque Titio dari?* quinque Titio solutis liberabitur reus a stipulatore. Quod ita potest admitti, si hoc ipsum expressim agebatur, ut quasi poena adiecta sit in persona stipulantis, si Titio solutum non esset. At ubi simpliciter sibi aut Titio stipulatur, solutionis tantum causa adhibetur Titius; et ideo quinque ei solutis, remanebunt reliqua quinque in obligatione. Contra si mihi quinque, illi decem stipulatus sim, quinque Titio solutis non facit conceptio stipulationis, ut a me liberetur. Porro si decem solverit, non quinque repetet, sed mihi per mandati actionem decem debebuntur. §. 6. Mihi Romae, aut Ephesi Titio dari stipulor. An solvendo Titio Ephesi a me liberetur? videamus; nam si diversa facta sunt, ut Iulianus putat, diversa res est. Sed quum praevalet causa dandi, liberatur; liberaretur enim, et si mihi Stichum, illi Pamphilum dari stipulatus essem, et Titio Pamphilum solvisset. At ubi merum factum stipulor, puta insulam in meo solo aedificari, aut in Titii loco, numquid, si in Titii loco aedificet, non contingat liberatio? nemo enim dixit, facto pro facto soluto liberationem contingere. Sed verius est, liberationem contingere, quia non factum pro facto solvi videtur, sed electio promissoris completur. §. 7. Si servus fructuarius ex re fructuarii domino proprietatis aut fructuario stipuletur, inutilis est stipulatio. At ex re proprietarii si ipsi domino aut fructuario stipuletur, recte stipulatur; tantum enim solutionis capax est fructuarius hoc casu, non etiam obligationis. §. 8. Arcam promisi alienam; in ea dominus insulam aedificavit. An stipulatio exstincta sit? quaesitum est. Respondi: si alienum hominem promisi, et is a domino manumissus est, liberor. Nec admissum est, quod Celsus ait, si idem rursus lege aliqua servus effectus sit, peti eum posse; in perpetuum enim sublata obligatio restitui non potest, et si servus effectus sit, alius videtur esse. Nec simili argumento usus est, si navem, quam tu promisisti, dominus dissolverit, deinde iisdem tabulis compegerit, teneri te; hic enim eadem navis est, quam te daturum spopondisti, ut videatur magis obligatio cessare, quam exstincta esse. Homini autem manumisso similis fiet, si ea mente dissolutam esse navem posueris, ut in alios usus converterentur tabulae, deinde mutato consilio easdem compositas; alia enim videbitur esse posterior navis, sicut ille alius homo est. Non est his similis area, in qua aedificium positum est; non enim desiit in rerum natura esse, immo et peti potest area, et aestimatio eius solvi debebit; pars enim insulae area est, et quidem maxima, cui etiam superficies cedit. Diversum dicemus, si servus promissus ab hostibus captus sit; hic interim peti non potest, quasi ante diem. Sed si redierit postliminio, recte tunc petetur; cessavit enim hic obligatio. Area autem exstat, sicut cetera, ex quibus aedificium constitit. Denique lex duodecim tabularum tignum aedibus iunctum vindicari posse scivit, sed interim id solvi prohibuit, pretiumque eius dari voluit.

XCIX. *Paulus libro IV. Responsorum* respondit: Creditorem non esse cogendum in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquod passurus sit.

C. *Idem libro X. Responsorum.* Quaero: an curatoribus vel tutoribus in provincia datis Romae pecunia solvi possit, quae in provincia ita ab his foenerata esset, ut Romae solveretur, quum iidem curatores vel tutores rerum Italicarum administrationem non sustineant, an, si solverit debitor, liberetur? Paulus respondit: his tutoribus vel curatoribus recte pupillo pecuniam debitam solvi, qui negotia eius administrant; eos autem, qui provincialium rerum curatores vel tutores sunt, Italica negotia administrare non solere, nisi specialiter tutores provincialium rerum, ut sibi Romae redderetur, promitti curaverunt.

CI. *Idem libro XV. Responsorum.* Paulus respondit: non ideo eos, qui virilem portionem ex causa fideicommissi inferre debuerant, liberatos videri, quoniam quidam ex collegis per errorem plus debito intulerint. §. 1. Paulus respondit: aliam causam esse debitoris solventis, aliam creditoris pignus distrahentis. Nam cum debitor solvit pecuniam, in potestate eius esse commemorare, in quam causam solveret; cum autem creditor pignus distrahit, licere ei pretium acceptum referre etiam in eam quantitatem, quae natura tantum debebatur, et ideo deducto eo debitum peti posse.

CII. *Scaevola libro V. Responsorum.* Creditor oblatam a debitore pecuniam ut alia die accepturus distulit; mox pecunia, qua illa respublica utebatur, quasi aerosa iussu Praesidis sublata est, item pupillaris pecunia, ut possit idoneis nominibus credi, servata, ita interemta est. Quaesitum est: cuius detrimentum esset? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, nec creditoris, nec tutoris detrimentum esse. §. 1. Quum de sorte debita constaret, de usura litigatum esset, novissime ex appellatione pronuntiatum est, solutas quidem usuras non repeti, in futurum vero non deberi. Quaero: pecunia data utrum usuris cedere deberet, quod petitor defenderet, an vero sorti proficeret? Respondi: si qui dabat in sortem se dare dixisset, usuris non debere proficere. §. 2. Valerius Lucii Titii servus scripsit: *accepi a Mario Marino ex summa maiore tot aureos.* Quaero: an haec summa in proximum annum ei accepto ferri debeat, quum superioris anni sit reliquator? Respondi: videri in primam quamque summam liberationem proficere. §. 3. Titius mutuam pecuniam accepit, et quincunces usuras spopondit, easque paucis annis solvit; postea, nullo pacto interveniente, per errorem et ignorantiam semisses usuras solvit. Quaero: an patefacto errore id, quod amplius usurarum nomine solutum esset, quam in stipulatum deductum, sortem minueret? Respondit: si errore plus in usuris solvisset, quam deberet, habendam rationem in sortem eius, quod amplius solutum esset.

CIII. *Maecianus libro II. Fideicommissorum.* Cum ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, Iulianus elegantissime putat, ex ea causa eum solvisse videri debere, ex qua tunc, quum solvebat, compelli poterat ad solutionem.

CIV. *Idem libro VIII. Fideicommissorum.* Ante restitutam hereditatem solutiones et liberationes factae ab herede ratae habebuntur.

CV. *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam.* Quod dicimus in eo herede, qui fideiussori testatoris id, quod ante aditam hereditatem ab eo solutum est, debere statim solvere, cum aliquo scilicet temperamento temporis intelligendum est; nec enim cum sacco adire debet.

CVI. *Caius libro II. de Verborum obligationibus.* Aliud est, iure stipulationis Titio solvi posse, aliud, postea permissu meo id contingere. Nam cui iure stipulationis recte solvitur, ei etiam prohibente me recte solvi potest; cui vero alias permisero solvi, ei non recte solvitur, si prius, quam solveretur, denuntiaverim promissori, ne ei solveret.

CVII. *Pomponius libro II. Enchiridii.* Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur, aut civiliter. Naturaliter, veluti solutione, aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit; civiliter, veluti acceptilatione, vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque devenit.

CVIII. *Paulus libro II. Manualium.* Ei, qui mandatu meo post mortem meam stipulatus est, recte solvitur, quia talis est lex obligationis; ideoque etiam invito me recte ei solvitur. Ei autem, cui iussi debitorem meum post mortem meam solvere, non recte solvitur, quia mandatum morte dissolvitur.

TIT. IV.

DE ACCEPTILATIONE.

I. *Modestinus libro II. Regularum.* Acceptilatio est liberatio per mutuam interrogationem, qua utriusque contingit ab eodem nexu absolutio.

II. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Pupillum per acceptilationem etiam sine tutoris auctoritate liberari posse placet.

III. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Per procuratorem nec liberari, nec liberare quisquam acceptilatione sine mandato potest.

IV. *Pomponius libro IX. ad Sabinum.* Acceptilatio sub conditione fieri non potest.

V. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* In diem acceptilatio facta nullius est momenti; nam solutionis exemplo acceptilatio solet liberare.

VI. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Pluribus stipulationibus factis, si promissor ita accepto rogasset: *quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* si quidem apparet, quid actum est, id solum per acceptilationem sublatum est; si non apparet, omnes stipulationes solutae sunt, dummodo illud sciamus, si ego aliud accepto tuli, aliud tu rogasti, nihil valere acceptilationem.

VII. *Idem libro L. ad Sabinum.* Sane et sic acceptilatio fieri potest: *accepta facis decem?* ille respondit: *facio.*

VIII. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* An inutilis acceptilatio utile habeat pactum? quaeritur. Et nisi in hoc quoque contra sensum est, habet pactum. Dicet aliquis: potest ergo non esse consensus? Respondeo: cur non possit? Fingamus eum, qui accepto ferebat, scientem prudentemque, nullius esse momenti acceptilationem, sic accepto tulisse; quis dubitat, non esse pactum, quum consensum paciscendi non habuerit? §. 1. Servus communis, sicut uni ex dominis stipulari potest, ita etiam acceptum rogare uni ex dominis potest, eumque in solidum liberat; et ita Octavenus putat. §. 2. Accepto liberare servus communis alterum ex dominis etiam ab altero domino potest; id enim et Labeoni placuit; denique libro Pithanῶn scripsit: si a primo domino secundo domino, socio suo, stipulatus fuerit, posse a secundo accepto rogare, et per acceptilationem primum liberare, quem ipse obligaverat; sic fieri, ut per unum atque eundem servum et constituatur et tollatur obligatio. §. 3. Acceptum fieri non potest, nisi quod verbis colligatum est. Acceptilatio enim verborum obligationem tollit, quia et ipsa verbis fit; neque enim potest verbis tolli, quod non verbis contractum est. §. 4. Filiusfamilias promittendo patrem civiliter non obligat, sed se obligat; propter quod accepto rogare filiusfamilias potest, ut se liberet, quia ipse obligatus est; pater autem acceptum rogando nihil agit, quum non sit ipse obligatus, sed filius. Idem erit et in servo dicendum; nam et servus accepto liberari potest, et tolluntur etiam honorariae obligationes, si quae sunt adversus dominum, quia hoc iure utimur, ut iuris gentium sit acceptilatio. Et ideo puto et graece posse acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. *)

IX. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Pars stipulationis accepto fieri potest, non tantum si sic dicat: *ex nummis decem, quos tibi promisi, quinque habesne acceptos?* sed et si sic: *quod ego tibi promisi, id pro parte dimidia habesne acceptum?*

X. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Sed et si non numerata pecunia, sed certum corpus, veluti homo, in stipulationem deductus est, potest ex parte acceptilatio fieri, quo modo et uni ex heredibus acceptum fieri potest.

XI. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Species acquirendi est, liberare dominum obligatione. Et ideo fructuarius quoque servus liberare acceptum rogando fructuarium potest, quia ex re eius videtur ei acquirere. Sed et si usum tantum habemus, idem fiet. Idemque dicemus et in eo, qui bona fide nobis servit, et in ceteris, qui nostro iuri subiecti sunt. §. 1. Sed et si servo, quod ipse mihi promisit, acceptum fecero, inutiles mihi erunt adversus dominum honorariae actiones, quae de peculio vel in rem verso dantur. §. 2. Si servus hereditarius ante aditam hereditatem acceptum roget, quod defunctus promisit, verius puto, contingere liberationem, ut per hoc hereditas ipsa liberetur. §. 3. Sed et si dominus apud hostes sit, dicendum est, iure postliminii confirmari acceptilationem; nam et stipulari ei, qui apud hostes est, servus potest.

XII. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Quod in diem vel sub conditione debetur, acceptilatione tolli potest. Sed ita id factum apparebit, si conditio stipulationis extiterit, vel dies venerit.

XIII. *Ulpianus libro L. ad Sabinum.* Et per iusiurandum liberti interpositam operarum obligationem per acceptilationem tolli, verius est. §. 1. Si id, quod in stipulationem deductum est, divisionem non recipiat, acceptilatio in partem nullius erit momenti, utputa si servitus fuit praedii rustici vel urbani. Plane si ususfructus sit in stipulatum deductus, puta fundi Titiani, poterit pro parte acceptilatio fieri, et erit residuae partis fundi ususfructus. Si tamen viam quis stipulatus accepto iter vel actum fecerit, acceptilatio nullius erit momenti. Hoc idem est probandum, si actus accepto fuerit latus. Si autem iter et actus accepto fuerit latus, consequens erit dicere, liberatum eum, qui viam promisit. §. 2. Illud certum est, eum, qui fundum stipulatus usumfructum vel viam accepto faciat, in ea esse causa, ut acceptilatio non valeat; qui enim accepto facit, vel totum, vel partem eius, quod stipulatus est, debet accepto facere; hae autem partes non sunt, non magis, quam si quis domum stipulatus accepto ferat caementa, vel fenestras, vel parietem, vel diaetam. §. 3. Si quis usumfructum stipulatus usum accepto tulerit, si quidem sic tulerit acceptum, quasi usu debito, liberatio non continget; si vero quasi ex usufructu, quum possit usus sine fructu constitui, dicendum est, acceptilationem valere. §. 4. Si is, qui hominem stipulatus est, Stichum accepto tulerit, Iulianus libro quinquagesimo quarto Digestorum scripsit, acceptilationem aliquid egisse, tollisseque totam obligationem; quod enim invito stipulatori promissor solvere potest, id et acceptum latum liberationem pariet. §. 5. Eum, qui fundum stipulatus est, non posse de dolo malo clausulam acceptum ferre constat; non enim in partem debiti id constitit; et aliud est, quod debetur, aliud, quod accepto fertur. §. 6. Si Stichum aut decem sub conditione stipulatus Stichum acceptum fecerit, et pendente conditione Stichus decesserit, decem in obligatione manebunt, perinde ac si acceptilatio interposita non fuisset. §. 7. Si fideiussori accepto fuerit latum, quum reus re, non verbis fuisset obligatus, an reus quoque liberetur? Et hoc iure utimur, ut, licet reus non sit verbis obligatus, tamen acceptilatione per fideiussorem liberetur. §. 8. Si legatorum sub conditione relictorum fideiussori dato accepto latum sit, legata debebuntur, postea conditione eorum exsistente. §. 9. Qui ita stipulatur a fideiussore: *quod Titio credidero, fide tua esse iubes?* deinde ante, quam crederet, acceptum fecit fideiussori, reus non liberabitur, sed quandoque ei creditum fuerit, tenetur. Nam etsi fideiussorem non ante liberatum esse credimus, quam quum fuerit creditum reo, non tamen reus antiquiore acceptilatione, quam obligatio eius est, liberari potuit. §. 10. Tutor curatorve furiosi acceptum ferre non possunt; sed procurator quidem potest facere acceptum; sed hi omnes debent novare; possunt enim et sic accepto facere. Ne his quidem accepto fieri potest, sed novatione facta poterunt liberari per acceptilationem. Nam et in absentium persona hoc remedio uti solemus; stipulamur ab aliquo id novandi causa, quod nobis absens debet, et ita accepto liberamus eum, a quo stipulati sumus. Ita fit, ut absens novatione, praesens acceptilatione liberetur. §. 11. Heres quoque et liberare, et liberari accepto potest, et honorarii successores. §. 12. Ex pluribus reis stipulandi si unus acceptum fecerit, liberatio contingit in solidum.

XIV. *Paulus libro XII. ad Sabinum.* Nisi consentiat acceptilatio cum obligatione, et nisi verum est, quod in acceptilatione demonstratur, imperfecta est liberatio, quia verbis verba ea demum resolvi possunt, quae inter se congruunt.

XV. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Si is, qui Stichum promisit, ita interroget: *quod Stichum promisi, Stichum et Pamphilum habesne acceptos?* puto recte accepto latum, et pro supervacuo Pamphili mentionem factam, quemadmodum si is, qui decem promisit, ita interroget: *quod tibi decem promisi, viginti habesne accepta?* etiam decem nomine erit liberatus.

XVI. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Si ex pluribus obligatis uni accepto feratur, non ipse solus liberatur, sed et hi, qui secum obligantur. Nam cum ex duobus pluribusque eiusdem obligationis participibus uni accepto fertur, ceteri quoque liberantur, non quoniam ipsis accepto latum est, sed quoniam velut solvisse videtur is, qui acce-

*) *Habesne accepta denaria tot? Habeo accepta.*

ptilatione solutus est. §. 1. Si iudicati fideiussor sit datus et acceptus, eique accepto latum sit, liberabitur et iudicatus.

XVII. *Iulianus libro LIV. Digestorum.* Qui hominem aut decem stipulatus est, si quinque accepto fecerit, partem stipulationis peremit, et petere quinque aut partem hominis potest.

XVIII. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Et ex uno, et pluribus contractibus, vel certis vel incertis, vel quibusdam, exceptis ceteris, et omnibus ex causis una acceptilatio et liberatio fieri potest. §. 1. Eius rei stipulatio, quam acceptilatio sequatur, a Gallo Aquilio talis exposita est: *Quidquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebit praesens in diemve, quarumque rerum mihi tecum actio, quaeque adversus te petitio, vel adversus te persecutio est eritve, quodve tu meum habes, tenes, possides, quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Nigidius. Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio promisit, spopondit, id haberetne a se acceptum? Numerius Nigidius Aulum Agerium rogavit; Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.*

XIX. *Ulpianus libro II. Regularum.* Si accepto latum fuerit ei, qui non verbis, sed re obligatus est, non liberabitur quidem, sed exceptione doli mali vel pacti conventi se tueri potest. §. 1. Inter acceptilationem et apocham hoc interest, quod acceptilatione omni modo liberatio contingit, licet pecunia soluta non sit, apocha non alias, quam si pecunia soluta sit.

XX. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Si accepto fuerit lata ob rem iudicatam clausula, Marcellus ait, ceteras partes stipulationis evanuisse; propter hoc enim tantum interponi, ut res iudicari possit.

XXI. *Venuleius libro XI. Stipulationum.* Si sub conditione legatum mihi datum novandi causa stipulatus sim, et ante exsistentem conditionem acceptum fecero, Nerva filius ait, etiam si conditio exstiterit, neque ex testamento competituram actionem, quia novatio facta sit, neque ex stipulatu, quae acceptilatione soluta sit.

XXII. *Caius libro III. de Verborum obligationibus.* Servus nec iussu domini acceptum facere potest.

XXIII. *Labeo libro V. Pithanōn a Paulo epitomatorum.* Si ego tibi acceptum feci, nihilo magis ego a te liberatus sum. Paulus: immo cum locatio conductio, emtio venditio conventione facta est, et nondum res intercessit, utrinque per acceptilationem, tametsi ab alterutra parte duntaxat intercessit, liberantur obligatione.

TIT. V.

DE STIPULATIONIBUS PRAETORIIS.

I. *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Praetoriarum stipulationum tres videntur esse species: iudiciales, cautionales, communes. §. 1. Iudiciales eas dicimus, quae propter iudicium interponuntur, ut ratum fiat, ut iudicatum solvi, et ex operis novi nuntiatione. §. 2. Cautionales autem sunt, quae instar actionis habent, et ut sit nova actio intercedunt, ut de legatis stipulationes, et de tutela, et ratam rem haberi, et damni infecti. §. 3. Communes sunt stipulationes, quae fiunt iudicio sistendi causa. §. 4. Et sciendum est, omnes stipulationes natura sui cautionales esse; hoc enim agitur in stipulationibus, ut quis cautior sit et securior interposita stipulatione. §. 5. Stipulationum istarum praetoriarum quaedam sunt, quae satisdationem exigunt, quaedam, quae nudam repromissionem; sed perpaucae sunt, quae nudam repromissionem habent, quibus enumeratis apparebit, ceteras non esse repromissiones, sed satisdationes. §. 6. Stipulatio itaque ex operis novi nuntiatione alias satisdationem, alias repromissionem habet. Videamus ergo, ex qua operis novi nuntiatione satisdari oporteat, et quemadmodum satisdetur? namque de eo opere, quod in privato factum erit, satisdari, de eo, quod in publico, repromitti oportet. Sed hi quidem, qui suo nomine cavent, repromittunt, qui alieno, satisdant. §. 7. Item ex causa damni infecti interdum repromittitur, interdum satisdatur; nam si quid in flumine publico fiat, satisdatur, de aedibus autem repromittitur. Stipulatio duplae repromissio est, nisi si convenerit, ut satisdetur. §. 9. Quodsi sit aliqua controversia, utputa si dicatur, per calumniam desiderari, ut stipulatio interponatur, ipse Praetor debet super ea re summatim cognoscere, et cautum iubere aut denegare. §. 10. Sed et si quid vel addi, vel detrahi, vel immutari in stipulatione oporteat, praetoriae erit iurisdictionis.

II. *Paulus libro LXXIII. ad Edictum.* Praetoriae stipulationes aut rei restitutionem continent, aut incertam quantitatem. §. 1. Rei restitutionem, sicuti stipulatio ex operis novi nuntiatione, qua cavetur, ut opus restituatur; ideoque sive actor, sive reus decesserit pluribus heredibus relictis, uno vincente vel victo, totum opus restitui debebit; quamdiu enim aliquid superest, tamdiu non potest videri opus restitutum. §. 2. Incertam quantitatem continet stipulatio iudicatum solvi, et rem ratam dominum habiturum, et damni infecti, et his similes, in quibus respondetur, scindi eas in personas heredum; quamvis possit dici, ex persona heredum promissoris non posse descendentem a defuncto stipulationem diversam conditionem cuiusque facere, at in contrarium summa ratione fit, ut uno ex heredibus stipulatoris vincente, in partem eius committatur stipulatio; hoc enim facere verba stipulationis: *quanti ea res est.* Sed si unus ex heredibus promissoris totam rem possideat, in solidum eum damnandum, Iulianus scribit. In quantum autem ipse ea stipulatione, vel fideiussores an omnino teneantur? dubitari potest. Et videndum ait, ne non committatur; sed si lite contestata possessor decesserit, unum ex heredibus non maiore ex parte damnandum, licet totum fundum possideat, quam ex qua heres est.

III. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Generaliter in omnibus praetoriis stipulationibus et procuratoribus satisdatur.

IV. *Paulus libro LXXV. ad Edictum.* Praetoriae stipulationes saepius interponuntur, quum sine culpa stipulatoris cautum esse desiit.

V. *Idem libro XLVIII. ad Edictum.* In omnibus praetoriis stipulationibus hoc servandum est, ut, si procurator meus stipuletur, mihi causa cognita ex ea stipulatione actio competat. Idem est, et cum institor in ea causa esse coeperit, ut interposita persona eius dominus mercis rem amissurus sit, veluti bonis eius venditis; succurrere enim domino Praetor debet.

VI. *Idem libro XIV. ad Plautium.* In omnibus praetoriis stipulationibus, in quibus primo fieri aliquid, deinde si factum non sit, poenam inserimus, poenae nomine stipulatio committitur.

VII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Praetoriae satisdationes personas desiderant pro se intervenientium, et neque pignoribus quis, neque pecuniae, vel auri, vel argenti depositione in vicem satisdationis fungitur.

VIII. *Papinianus libro V. Quaestionum.* Paulus notat: qui sub conditione institutus est, agnita bonorum possessione cogitur substituto in diem cavere longiorem; Praetor enim beneficium suum nemini vult esse captiosum, et potest videri calumniose satis petere, quem alius antecedit. §. 1. Cum sub contrariis conditionibus Titio et Maevio legatum sit, utrique cavetur, quia uterque ex voluntate defuncti sperat legatum.

IX. *Venuleius libro I. Stipulationum.* In praetoriis stipulationibus si ambiguus sermo acciderit, Praetoris erit interpretatio; eius enim mens aestimanda est.

X. *Ulpianus libro I. Responsorum* Valeriano respondit: Si Praeses, qui ante in triennium caveri iusserat, postea in longum tempus caveri praeceperit, quia a prima stipulatione prorsus discedi voluerit, exceptionem primae stipulationis obligatis peperisse videri.

XI. *Venuleius libro VIII. Actionum.* In eiusmodi stipulationibus, quae quanti res est promissionem habent, commodius est certam summam comprehendere, quoniam plerumque difficilis probatio est, quanti cuiusque intersit, et ad exiguam summam deducitur.

TIT. VI.

REM PUPILLI VEL ADOLESCENTIS SALVAM FORE.

I. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Cum pupillo rem salvam fore satisdatum sit, agi ex ea tunc potest, quum et tutelae potest.

II. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Si pupillus absens sit, vel fari non possit, servus eius stipulabitur. Si servum non habeat, emendus ei servus est; sed si non sit, unde ematur, aut non sit expedita emtio, profecto dicemus, servum publicum apud Praetorem stipulari debere,

III. *Idem libro XXXV. ad Edictum.* Aut dare aliquem Praetor debet, cui caveatur,

IV. *Idem libro LXXIX. ad Edictum.* Non quasi ipso iure pupillo acquirat, (neque enim acquirit) sed ut utilis actio ex stipulatu pupillo detur. §. 1. Cavetur autem pupillo hac stipulatione per satisdationem. §. 2. Illud sciendum est, hac stipulatione teneri tam eum, qui tutor est, quam eum, qui pro tutore negotia gessit vel gerit, et fideiussores eorum. §. 3. Sed enim qui non gessit, omnino non tenebitur, (nam nec actio tutelae eum, qui non gessit, tenet) sed utili actione conveniendus est, quia suo periculo cessavit, et tamen ex stipulatu actione neque ipse, neque fideiussores eius tenebuntur. Compellendus igitur erit ad administrationem propterea, ut stipulatione quoque ista possit teneri. §. 4. Hanc stipulationem placet finita demum tutela committi, et fideiussoribus diem exinde incipere cedere. In curatore aliud est. Sed et in eo, qui pro tutore negotia gessit, aliud dicendum est. Itaque istae stipulationes, si quidem quis tutor fuit, finita demum tutela committentur; si vero pro tutore negotia gessit, conveniens est dicere, statim ut quaeque res salva non esse coepisset, committi stipulationem. §. 5. Si tutor ab hostibus captus sit, an committatur stipulatio? videamus. Movet, quia finita tutela est, licet recuperari speretur. Et puto posse agi. §. 6. Generaliter sciendum est, ex quibus causis diximus tutelae agi non posse, ex iisdem causis nec ex stipulatu rem salvam fore agi posse, dicendum esse. §. 7. Si quis curator datus non gesserit curam, consequens erit dicere, stipulationem non committi. Sed eadem hic erunt dicenda, quae in tutore diximus. Illud secus, quod haec stipulatio statim, atque quid salvum esse desinit, committitur, et fideiussoribus dies cedit, et in se revolvitur. §. 8. Pertinet autem haec stipulatio ad omnes curatores, sive puberibus, sive impuberibus propter aetatis infirmitatem, sive prodigis, vel furiosis, vel quibusdam aliis, ut fieri adsolet, dati sint.

V. *Paulus libro LXXVI. ad Edictum.* Si filius, qui in potestate furiosi erit, rem salvam fore stipuletur, acquirit patri obligationem.

VI. *Caius libro XXVII. ad Edictum provinciale.* Servum pupilli stipulari ita necesse est, si pupillus abest, aut fari non potest. Nam si praesens est, et fari potest, etiam si eius aetatis erit, ut non intelligat, quid agat, tamen propter utilitatem receptum est, recte eum stipulari et agere.

VII. *Modestinus libro VI. Regularum.* Dativus vel testamentarius tutor sive curator non petet satis a collega suo, sed offerre ei poterit, utrum satis accipere velit, an dare.

VIII. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Etsi ad speciem curator datus sit, rem salvam fore stipulatio interponetur.

IX. *Pomponius libro XV. ad Sabinum.* Cum pupillus a tutore stipulatur rem salvam fore, non solum quae in patrimonio habet, sed etiam quae in nominibus sunt, ea stipulatione videntur contineri; quod enim in tutelae iudicium venit, hoc et ea stipulatione continetur.

X. *Africanus libro III. Quaestionum.* Si postea, quam pupillus ad pubertatem pervenit, tutor in restituenda tutela aliquamdiu moram fecerit, certum est, et fructuum nomine, et usurarum medii temporis tam fideiussores eius, quam ipsum teneri.

XI. *Neratius libro IV. Membranarum.* Cum rem salvam fore pupillo cavetur, committitur stipulatio, si, quod ex tutela dari fieri oportet, non praestetur. Nam et si salva ei res sit, ob id non est, quia quod ex tutela dari fieri oportet, non solvitur.

XII. *Papinianus libro XII. Quaestionum.* Si plures fideiussores a tutore pupillo dati sunt, non esse eum distringendum, sed in unum dandam actionem, ita ut ei, qui conveniretur, actiones praestarentur. Nec quisquam putaverit ab iure discessum, postquam pro ea parte placuit tutores condemnari, quam administraverunt, et ita demum in solidum, si res a ceteris non servetur, et idonea culpa detegatur, quod suspectum facere supersederit; nam aequitas arbitrii atque officium viri boni videtur eam formam iuris desiderasse. Ceterum fideiussores civiliter in solidum obligati, ceteris quidem agentibus, ut dividatur actio impetrare possunt; pupillo vero agente, qui non ipse contraxit, sed in tutorem incidit, et ignorat omnia, beneficium dividendae actionis iniuriam habere visum est, ne ex una tutelae causa plures ac variae quaestiones apud diversos iudices constituerentur.

TIT. VII.
IUDICATUM SOLVI.

I. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* In stipulatione iudicatum solvi post rem iudicatam statim dies cedit, sed exactio in tempus reo principali indultum differtur.

II. *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Quum lite mortua nulla res sit, ideo constat, fideiussores ex stipulatu iudicatum solvi non teneri.

III. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Si quis ad aliquem iudicem iturus stipulatus est iudicatum solvi, et egit apud alterum, non committitur stipulatio, quia non huius iudicis sententiae fideiussores se subdiderunt. §. 1. Stipulationem iudicatum solvi et procurator, et tutor, et curator stipulari possunt. §. 2. Procuratorem eum accipere debemus, cui mandatum est, sive huius rei tantum mandatum susceperit, sive etiam universorum bonorum. Sed et si ratum fuerit habitum, procurator videtur. §. 3. Sed si forte ex liberis vel parentibus aliquis interveniat, vel vir uxoris nomine, a quibus mandatum non exigitur, an committatur stipulatio? quaeritur. Magisque erit, ne committi debeat, nisi fuerit ei mandatum, vel ratum habitum; quod enim eis agere permittitur edicto Praetoris, non facit eos procuratores. Itaque si talis persona interveniat, ex integro erit cavendum. §. 4. Sed et quod de tutore diximus, ita accipiendum est, si is fuerit, qui tutelam administrabat; cum tutor non esset, tutoris appellatione eum non contineri. §. 5. Sed et si quidem tutor sit, non tamen quasi tutor negotia administret, vel dum ignorat, vel alia ex causa, dicendum erit, non committi stipulationem; nam edicto Praetoris illi tutori agendi facultas datur, cui a parente, maioreve parte tutorum, eove, cuius ea iurisdictio fuit, tutela permissa erit. §. 6. Sed et curatorem accipiemus furiosi furiosae, item pupilli pupillae; ceterorum quoque curatores, puta adolescentis, vel si alterius cuius curator sit, committi puto stipulationem. §. 7. Si tutor esse proponatur regionis alicuius, vel provinciae, vel rerum Italicarum, consequens erit dicere, stipulationem ita demum committi, si ex ea causa egerint, quae ad administrationem eorum pertinebat. §. 8. Si reus, postquam iudicatum solvi promisit, demens factus sit, an stipulatio committatur ob rem non defensam? quaeritur. Magisque est, ut committatur, si nemo eum defendat. §. 9. Ob rem non defensam stipulatio non committitur, quamdiu potest exsistere, qui defendat. §. 10. Si plures fuerint fideiussores, posteaquam cum uno lis contestata est, ex clausula ob rem non defensam ipse reus potest suscipere defensionem;

IV. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Is autem, cum quo actum fuit, absolvi debet.

V. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Iam tamen fideiussore, qui iudicium acceperat, damnato, frustra defensionem reus suscipit; ceterum et si solutum fuerit postea, quam indicatum est, repetitionem constituemus eius, quod solutum est. §. 1. Unus ex fideiussoribus vel heredibus pluribus, alio cessante, suscipere defensionem potest. §. 2. In hac stipulatione, quia plures causae sunt una quantitate conclusae, si committetur statim stipulatio ex una causa, amplius ex alio committi non potest. §. 3. Nunc videamus, qualis defensio exigatur, ne committatur stipulatio, et quarum personarum? Et si quidem ex personis enumeratis in defensionem quis succedat, palam est, recte rem defendi, nec committi stipulationem; si vero extrinsecus persona defensoris interveniat, aeque stipulatio non committetur, si modo ille paratus sit rem boni viri arbitratu defendere, hoc est satisdare; sic enim videtur defendere, si satisdet; ceterum si simpliciter paratus sit intervenire, nec admittatur, committetur ista stipulatio ob rem non defensam. Quodsi quis eum vel cum satisdatione, vel sine satisdatione, admiserit, consequens erit dicere, stipulationis istius nullam partem committi, quia sibi imputare debet, qui talem defensorem admisit. §. 4. Si ex fideiussoribus, qui iudicatum solvi caverant, exsistat defensor, placuit ob rem iudicatam stipulationem non committi, ceteraque eadem esse, atque si extraneus defensor exsistat. §. 5. In hac stipulatione hoc tractatur, an hi, qui fideiusserunt, si defensionem omiserint, mandati iudicio teneantur? Et est verius, non teneri; hi enim in quantitatem intervenerunt, (et hoc illis facil

mandatum) non in defensionem. §. 6. Quid tamen, si et hoc sibi assumserint, ut defendant? an mandati possint agere? Et si quidem victi sunt, utique quod ob rem iudicatam praestiterunt, consequentur, sumtus tamen litis minime petent; si autem obtinuerunt, poterunt sumtus litis consequi, quasi iuxta mandatum, etsi non mandatum fuerit. §. 7. Si tamen plures fideiussores defendere fuerint parati, videamus, utrum unum defensorem debeant dare, an vero sufficiat, ut unusquisque eorum pro parte sua defendat, vel defensorem substituat? et magis est, ut, nisi unum dent procuratorem, desiderante scilicet hoc actore, committatur stipulatio ob rem non defensam. Nam et plures heredes rei necesse habebunt unum dare procuratorem, ne defensio per plures scissa incommodo aliquo afficiat actorem. Aliud est in heredibus actoris, quibus necessitas non imponitur, ut per unum litigent. §. 8. Illud sciendum est, ibi rem esse defendendam, ut recte defendatur, ubi debet agi.

VI. *Idem libro LXXVIII. ad Edictum.* Iudicatum solvi stipulatio tres clausulas in unum collatas habet: de re iudicata, de re defendenda, de dolo malo.

VII. *Caius libro XXVII. ad Edictum provinciale.* Si ante acceptum iudicium prohibitus fuerit procurator a domino, et actor ignorans, prohibitum eum esse, egerit, an stipulatio committatur? Et nihil aliud dici potest, quam committi. Quodsi quis sciens prohibitum esse, egerit, Iulianus non putat stipulationem committi; nam ut committatur non sufficere, ait, cum ea persona acceptum esse iudicium, quae stipulatione comprehensa est, sed oportere etiam causam personae eandem esse, quae stipulationis interponendae tempore fuit; et ideo si is, qui procurator datus est, heres exstiterit domino, atque ita acceperit iudicium, sive etiam prohibitus acceperit, non committi stipulationem; et alias responsum esse, si quis absentem defendens satisdederit, deinde vel procurator ab eo datus, vel postquam heres ei exstitit, iudicium acceperit, fideiussores non teneri.

VIII. *Paulus libro LXXIV. ad Edictum.* Si petitor post satisdationem ante iudicium acceptum heres possessori exstiterit, exstinguitur stipulatio.

IX. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Iudicatum solvi stipulatio expeditam habet quantitatem; in tantum enim committitur, in quantum iudex pronuntiaverit.

X. *Modestinus libro IV. Pandectarum.* Si ad defendendum procurator datus fuerit, satisdare iubetur iudicatum solvi stipulatione, quae non ab ipso procuratore, sed a domino litis interponitur. Quodsi procurator aliquem defendat,] ipse cogitur satisdare iudicatum solvi stipulatione.

XI. *Paulus libro LXXIV. ad Edictum.* Si servus, qui in rem actione petebatur, lite contestata decesserit, deinde possessor litem deseruerit, quidam fideiussores eius pro lite datos non teneri putant, quia mortuo homine nulla iam res sit. Quod falsum est, quoniam expedit de evictione actionis conservandae causa, item fructuum nomine rem iudicari.

XII. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Si reus post iudicatum solvi ab eo satis datum in magistratu sit, nec invitus in ius vocari possit, tamen nisi res boni viri arbitratu defendatur, fideiussores tenentur.

XIII. *Ulpianus libro VII. Disputationum.* Quum quaerebatur: si interposita iudicatum solvi stipulatione, quum quis rem non defenderet, postea ex eremodicio sententiam esset passus, an ob rem iudicatam clausula committatur? dicebam: unam clausulam in stipulatione iudicatum solvi ob rem non defensam et ob rem iudicatam in se habere. Quum igitur iudicatum solvi stipulatio una claudatur clausula, sive res iudicetur, sive res non defendatur, merito quaeritur, si ex altera causa committatur, an ex altera rursum committi possit? Ecce enim si quis stipuletur: *si navis ex Asia venerit*, aut: *si Titius Consul fuerit*, constat, sive navis prior venerit, sive Titius Consul ante factus sit, committi stipulationem; sed ubi commissa est ex priore causa, ex altera, licet exsistat conditio, amplius non committitur; altera causa enim, non utraque inerat stipulationi. Proinde videndum: stipulatio ob rem non defensam utrum commissa est re non defensa, an non prius creditur commissa, nisi ex stipulatione lis fuerit contestata? Quod magis est, et ideo nec fideiussoribus videtur statim dies cedere, ubi res coeperat non defendi. Proinde si forte lis finita fuerit, ad quam defensio erat necessaria, vel solutione, vel transactione, vel acceptilatione, vel quo alio modo, consequenter placuit, evanescere ob rem non defensam clausulam. §. 1. Si fuero a fideiussore procuratoris stipulatus iudicatum solvi quasi in rem acturus, et postea in personam egero, vel alia actione acturus, aliam autem dictavero actionem, non committitur stipulatio, quia de alia actum videtur, de alia stipulatio interposita.

XIV. *Iulianus libro LV. Digestorum.* Si ex duobus fideiussoribus, qui iudicatum solvi spoponderant, alter ob rem non defensam partem suam solverit, nihilo minus res defendi poterit, nec tamen is, qui solverit, repetet; stipulatio enim pro parte eius peremta est, perinde ac si acceptum ei factum fuisset. §. 1. Quoties ex stipulatione iudicatum solvi ob rem non defensam agitur cum fideiussoribus, non est iniquum caveri, dominum priore iudicio absolvi, quia omissa cautione fideiussores mandati iudicio non consequentur, aut certe cogentur dominum priore iudicio defendere.

XV. *Africanus libro VI. Quaestionum.* Haec stipulatio: *quamdiu res non defendatur,* simul atque defendi coeperit, aut defendi debere desierit, resolvitur.

XVI. *Neratius libro III. Membranarum.* Ex iudicatum solvi stipulatione ob rem non defensam cum uno ex fideiussoribus agere volo; is, quod pro parte eius sit, solvere mihi paratus est. Non debet mihi in eum dari iudicium; neque enim aequum est, aut iudicio adstringi, aut ad infitiationem compelli eum, qui sine iudice dare paratus est, quo non amplius adversarius eius per iudicem ab eo consecuturus est.

XVII. *Venuleius libro VI. Stipulationum.* Ex clausula de re iudicata dolo malo ob rem non defensam in solidum committitur stipulatio; non enim videbitur defensa res boni viri arbitratu, quae non in solidum defensa sit.

XVIII. *Idem libro VII. Disputationum.* Vir bonus non arbitratur indefensam esse rem, de qua Praetor iudicium accipere non cogat.

XIX. *Idem libro IX. Stipulationum.* Novissima clausula iudicatum solvi stipulationis: *dolum malum abesse abfuturumque esse*, et in futurum tempus permanens factum demonstrat. Itaque etsi forte decesserit is, qui dolo fecit, tenebitur heres eius; verbum enim: *abfuturumque esse*, plenissimum est, et ad omne tempus refertur, ut, si aliquo tempore non abfuerit dolus, quoniam verum sit, non abfuisse, committatur haec clausula. §. 1. Si autem adiectum sit: *si huius rei dolus malus non aberit, quanti ea res est, dare spondes?* et ob extranei dolum promissor poena tenebitur. §. 2. Doli autem mali clausula, sicut reliquae stipulationes, in quibus tempus nominatim adiectum non est, ad principium stipulationis refertur.

XX. *Scaevola libro XX. Digestorum.* Quum apud Sempronium iudicem datum reus defenderetur, stipulatione cautum est, ut, quod Sempronius iudex iudicasset, praestaretur; a cuius sententia petitor appellavit, et quum apud competentem appellationis iudicem res ageretur, defensore condemnato quaesitum est, an stipulatio commissa esset? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, non esse iure commissam. Claudius: *Ideo in stipulatione adiicitur: quive in eius locum substitutus erit.*

XXI. *Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum.* Si unus ex fideiussoribus ob rem non defensam conventus sit, deinde postea res defendatur, alter fideiussorum ob rem iudicatam conveniri potest. Et si reus promittendi duobus heredibus relictis decesserit, alter rem non defendat, alter defendat, is, qui non defendit, ob rem non defensam conveniri potest, ille, qui defendit, ob rem iudicatam, quoniam in unius eiusdemque persona non posse committi has duas clausulas creditur; et nos dicimus, semper praevalere rei iudicatae clausulam, eamque solam committi.

TIT. VIII.

RATAM REM HABERI, ET DE RATIHABITIONE.

I. *Papinianus libro XXVIII. Quaestionum.* ' Cum quis de rato stipularetur, quamvis non idem, sed alius a domino conveniretur, qui conveniri non posset, si ratum habuisset, committi stipulationem placuit; veluti si fideiussor, aut alter ex reis promittendi, qui socius est, convenitur.

II. *Idem libro XI. Responsorum.* In stipulatione de rato habendo non est cogitandum rei promittendi vel stipulandi compendium, sed quid interfuerit eius, qui stipulatus est, ratum haberi, quod gestum est.

III. *Idem libro XII. Responsorum.* Quum minor viginti quinque annis creditor pecuniam recuperare vellet, interpositus procurator debitori de rato habendo cavit. Restitutione in integrum data neque indebiti condictionem, neque stipulationem committi constabat, idemque eveniret, si falsi procuratoris actum minor annis ratum habuerit. Et ideo ita cavendum erit praecedente mandato: *Si ille in integrum restitutus fuerit, heresve eius, aut is, ad quem ea res, qua de agitur, pertinebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dari;* mandato vero non interveniente, vulgaribus verbis de rato habendo. Haec quoque prudentius inter consentientes adstruentur; alioquin si non conveniat, nec creditor minor consentiat, actionem dari oportebit. §. 1. Falsus procurator de rato habendo cavit, atque ita dominus a sententia iudicis procuratore victo provocavit. Stipulationis defecisse conditionem apparuit, quum ad auxilium commune superatus confugisset. Quodsi dominus, qui ratum non habuit, pecuniam exegerit, stipulatio de rato committetur in eam pecuniam, quam dominus accepit, quamvis nihil procurator acceperit.

IV. *Scaevola libro XIII. Quaestionum.* Procurator quinquaginta petit. Si dominus centum petat, tenebuntur fideiussores, qui de ratihabitione caverunt, in quinquaginta, et quanti interfuit, differri quinquaginta actionem.

V. *Idem libro V. Responsorum* respondit: Non tantum verbis ratum haberi posse, sed etiam actu; denique si eam litem, quam procurator inchoasset, dominus comprobans persequeretur, non esse commissam stipulationem.

VI. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Tutore suspecto postulato, defensor, si velit respondere, cautionem ratam rem dominum habiturum cavere compellendus est.

VII. *Paulus libro III. Sententiarum.* Si is, cui ignoranti petita est bonorum possessio, decesserit, heres eius intra tempora petitionis ratam eam habere non potest.

VIII. *Venuleius libro XV. Stipulationum.* Procurator ad exhibendum egit, et adversarius absolutus est, quia non possidebat; at quum possessionem eiusdem rei nactus esset, egit cum eo dominus ad exhibendum. Sabinus ait: fideiussores non teneri, quoniam haec alia res sit; nam et si dominus egisset, mox absoluto adversario, quia non possideret, ex integro ageret, non obstaturam rei iudicatae exceptionem. §. 1. Si procurator a debitore pecuniam exegerit, et satisdederit dominum ratam rem habere, mox dominus de eadem pecunia egerit, et litem amiserit, committi stipulationem, et si procurator eandem pecuniam domino sine iudice solverit, condicturum. Sed quum debitor ex stipulatu agere coeperit, potest dici, dominum, si defensionem procuratoris suscipiat, non inutiliter doli mali exceptione adversus debitorem uti, quia naturale debitum manet. §. 2. Si quis a procuratore status controversiam patiatur, satis accipere debet a procuratore, ne impune saepius pro suo statu conveniatur; et si dominus venientesque ab eo personae ratum non habuerint, quod procurator eum in servitutem petierit, vel adversus procuratorem ex servitute in libertatem petitus fuerit, quanti ea res est ei praestetur, scilicet eum de libertate eius constiterit, id est quanti interfuerit eius, de statu suo rursus non periclitari, et propter impendia, quae in litem fecerit. Sed Labeo certam summam comprehendendam existimabat, quia aestimatio libertatis ad infinitum extenderetur. Ex quo autem dominus ratum non habuerit, committi videtur stipulatio; sed non ante ex ea agi poterit, quam de libertate iudicatum fuerit, quia si servus sit iudicatus, inutilis fit stipulatio, quum et si qua sit actio, eam domino acquisisse intelligatur.

IX. *Ulpianus libro IX. ad Edictum.* Actor a tutore datus omnimodo cavet; sed actor civitatis nec ipse cavet, nec magister universitatis, nec curator bonis consensu creditorum datus.

X. *Idem libro LXXX. ad Edictum.* Interdum ex conventione stipulatio ratam rem haberi interponi solet, utputa si quid procurator aut vendat, aut locet, aut si ei solvatur,

XI. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Vel paciscatur, vel quodlibet aliud nomine absentis gerat.

XII. *Ulpianus libro LXXX. ad Edictum.* Quo enim tutiore loco sit, qui contrahit, de rato solet stipulari. §. 1. Rem haberi ratam hoc est, comprobare agnoscereque, quod actum est a falso procuratore. §. 2. Iulianus ait: interesse, quando dominus ratam habere deberet solutionem in procuratorem factam, an tunc demum, quum primum certior factus esset? Hoc autem ἐν πλάτει accipiendum, et cum spatio quodam temporis nec minimo, nec maximo, quod magis intellectu percipi, quam elocutione exprimi possit. Quid ergo, si, quod primo ratum non habuit, postea habebit ratum? Nihilo magis proficere ad impediendam actionem suam, et ob id, quod primo non habuit ratum, actionem salvam habere ait. Ideoque si, quod procuratori fuerat solutum, exegerit, agi perinde ex ea stipulatione poterit, ac si ratum habere se postea non dixisset. Sed ego puto exceptionem doli mali locum habituram. §. 3. Sive quis petat sive compensatione utatur, committitur statim ratam rem dominum habiturum stipulatio; nam qualiter qualiter quis eundem actum retractet, qui a procuratore actus est, committi stipulationem oportet.

XIII. *Paulus libro LXXVI. ad Edictum.* Si commissa est stipulatio ratam rem dominum habiturum, in tantum competit, in quantum mea interfuit, id est quantum mihi abest, quantumque lucrari potui. §. 1. Si sine iudice procuratori legatum solvatur, caveri debere, Pomponius ait.

XIV. *Idem libro III. ad Plautium.* Si quis uni ex reis promiserit rem ratam dominum habiturum, aut amplius eam non peti, dicendum est, stipulationem committi, si ab eo petatur, qui eiusdem obligationis socius est.

XV. *Idem libro XIV. ad Plautium.* *Amplius non peti* verbum Labeo ita accipiebat, si iudicio petitum esset. Si autem in ius eum vocaverit, et satis iudicio sistendi causa acceperit, iudicium tamen coeptum non fuerit, ego puto non committi stipulationem amplius non peti; hic enim non petit, sed petere vult. Si vero soluta esset pecunia, licet sine iudicio, committitur stipulatio. Nam et si quis adversus petentem compensatione deductioneve usus sit, recte dictum est, petisse eum videri, et stipulationem committi amplius non peti; nam et heres, qui damnatus est non petere, si horum quidquam fecisset, ex testamento tenetur.

XVI. *Pomponius libro III. ex Plautio.* Si indebitum procuratori solutum sit, agi statim ex hac stipulatione adversus procuratorem potest, ut ratum habeat dominus, ut possit dignosci, utrumne domino condici debeat id, quod indebitum solutum sit, si is ratum habeat, an vero procuratori condicendum sit, si dominus ratum non habeat. §. 1. Si procurator fundum petisset, et cavisset, uti adsolet, ratam rem dominum habiturum, deinde dominus postea eundem fundum vendidisset, eumque emtor peteret, stipulationem ratam rem haberi committi, Iulianus scribit.

XVII. *Marcellus libro XXI. Digestorum.* Cum debitore decem creditoris nomine Titius egit; partem petitionis ratam habuit dominus. Dicendum est, obligationis partem consumtam, quemadmodum si decem stipulatus esset aut exegisset, creditorque non totum, sed partem gestae rei comprobasset; idcirco si ex stipulatu: *decem aut Stichum, utrum ego voluero*, absente me domino Titius quinque petisset, insecuta ratihabitione recte actum videri.

XVIII. *Pomponius libro XXVI. ad Sabinum.* Si procurator ratam rem dominum heredemve eius habiturum caverit, et unus ex heredibus domini ratum habeat, alter non habeat, sine dubio committetur stipulatio pro ea parte, pro qua ratum non habebitur, quia in id committitur, quod stipulatoris intersit. Nam et si ipse dominus pro parte ratum habuerit, pro parte non habuerit, non ultra, quam in partem committetur stipulatio, quia in id committitur, quod intersit agentis. Et ideo saepius ex ea stipulatione agi potest, prout intersit agentis, quod litigat, quod consumit, quod advocat, quod damnatus solvit, sicut in stipulatione damni infecti accidere potest, ut is, qui stipulatus sit, subinde agat; cavet enim, si quid ibi ruet, scindetur, fodietur, aedificabitur. Finge ergo subinde damnum dari; non erit dubium, quin agere saepius possit; nam si toto damno computato tunc agendum est, propemodum non ante aget, quam dies stipulationis praeterierit, intra quem si damnum datum sit, stipulatione cautum erit; quod verum non est.

XIX. *Paulus libro XIII. ad Sabinum.* In stipulatione, qua procurator cavet ratam rem dominum habiturum, id continetur, quod intersit stipulatoris. Idemque iuris est in clausulis omnibus de dolo malo.

XX. *Ulpianus libro I. Disputationum.* Non solum in actionibus, quas procurator intendit, verum in stipula-

tionibus quoque, quas interponi desiderat, si vicem repraesentant actionum, cavere eum de rato oportet. Quare si duplae stipulationem procurator interponat, de rato cavere debet. Sed et si damni infecti stipulatio a procuratore interponatur, de rato debet procurator cavere.

XXI. *Idem libro I. Opinionum.* Ne satisdatio ratam rem dominum habiturum exigatur in his, quae quis nomine eius ageret, qui eum se fecisse procuratorem libello principi dato professus est, prodest. Quodsi iudicatum solvi satis ab eo procuratore postuletur, necesse est, ut iuri manifesto pareatur.

XXII. *Iulianus libro LVI. Digestorum.* Si sine iudice non debitam pecuniam exegerit procurator, et dominus ratam solutionem non habuerit, sed eandem pecuniam petere instituerit, fideiussores tenentur, et condictio, qua procurator teneretur, si stipulatio interposita non fuisset, perimitur. Quoties enim procuratori pecunia solvitur, et dominus eam solutionem ratam non habet, existimo id agi, ut condictio perimatur, et sola actio ei, qui indebitum solvit, adversus procuratorem ex stipulatu competat. Hoc amplius praestant fideiussores impensas, quae in iudicium factae sunt. Quodsi dominus ratam habuisset, fideiussores quidem liberantur, sed ab ipso domino eadem pecunia per condictionem peti potest. §. 1. Quodsi procurator debitam domino pecuniam sine iudice exegisset, idem iuris est; hoc secus, quod, si dominus ratam rem habuisset, nulla eius pecuniae repetitio futura est. §. 2. Quodsi procurator per iudicem non debitam pecuniam exegisset, dici potest, sive ratum dominus habuisset, sive non habuisset, fideiussores non teneri, vel quia nulla res esset, quam dominus ratam habere possit, vel quia nihil stipulatoris interesset, ratum haberi. Afficietur ergo iniuria is, qui procuratori solvit; magis tamen est, ut, si dominus ratum non habuerit, fideiussores teneantur. §. 3. Quodsi debitam pecuniam procurator, cui nihil mandatum fuerat, petierit, magis est, ut in solidum fideiussores teneantur, si dominus ratum non habuerit. §. 4. Quum autem procurator recte petit, dominus perperam, non debet procurator praestare, ne iniuria iudicis dominus aliquid consequatur; nunquam enim propter iniuriam iudicis fideiussores obligantur; verius tamen est, hoc casu fideiussores non nisi in impensas litis teneri. §. 5. Marcellus: *Si dominus ratam rem non habuerit, sed lite mota rem amiserit, nihil praeter impendia in stipulationem ratam rem haberi deducitur.* §. 6. Iulianus: si procuratori eius, qui mortuus erat, sine iudice soluta fuerint legata, stipulatio committetur, nisi heres ratam habuerit, utique si debita fuerint; tunc enim non dubie interest stipulatoris, ratam solutionem ab herede haberi, ne bis eadem praestet. §. 7. Si in stipulatione ratam rem haberi hactenus comprehensum fuerit: *Lucium Titium ratum habiturum?* quum id aperte ageretur, ut heredis ceterorumque personae, ad quos ea res pertineret, omitterentur, difficile est existimari, doli clausulam committi. Sane cum per imprudentiam hae personae omittantur, actio ex doli clausula competit. §. 8. Si procurator iudicium de hereditate ediderit, deinde dominus fundum ex ea hereditate petierit, stipulatio ratam rem haberi committetur, quia si verus procurator fuisset, exceptio rei iudicatae dominum summoveret. Plerumque autem stipulatio ratam rem haberi his casibus committetur, quibus, si verus procurator egisset, domino aut ipso iure, aut per exceptionem actio inutilis esset. §. 9. Qui patris nomine iniuriarum agit ob eam rem, quod filius eius verberatus pulsatusve sit, in stipulatione cogendus est filii quoque personam comprehendere, praesertim quum fieri possit, ut pater ante decedat, quam sciret procuratorem suum egisse, et ita iniuriarum actio redeat ad filium. §. 10. Sed et si nepoti iniuria facta fuerit, et procurator avi propter hanc causam iniuriarum aget, non solum filii, sed etiam nepotis persona comprehendenda erit in stipulatione; quid enim prohibet, et patrem et filium, antequam scirent procuratorem egisse, decedere? quo casu iniquum est fideiussores non teneri, nepote iniuriarum agente.

XXIII. *Idem libro V. ex Minicio.* Procurator, quum peteret pecuniam, satisdedit amplius non peti; post iudicium acceptum exstitit, qui et ipse procuratorio nomine eandem pecuniam peteret. Quaesitum est: quum is, qui postea peteret, procurator non esset, et propter hoc exceptionibus procuratoriis excludi posset, num fideiussores prioris procuratoris tenerentur? Iulianus respondit: verius est, non obligari fideiussores; nam in stipulatione cavetur, non petiturum eum, cuius de ea re actio, petitio, persecutio sit, et ratum habituros omnes, ad quos ea res pertinebit; hic autem, qui procurator non est, nec actionem, nec petitionem habere intelligendus est.

XXIV. *Africanus libro V. Quaestionum.* Bonorum possessionem ab alio agnitam ratam haberi oportet eo tempore, quo adhuc in ea causa sit, ut peti possit; itaque post centesimum diem rata haberi non potest. §. 1. An autem, et si mortuus fuisset, qui petisset, vel furere coeperit, ratum haberi possit? videamus; nam si in universum perinde haberi debet, ac si tunc, quum ratum habeat, per eum bonorum possessionem petat, frustra his casibus ratum habetur; sed illud consequens futurum, etiam si poeniteat illum petisse, ratum haberi non posse; quod utique sit absurdum. Rectius itaque dicetur, neutram earum causarum impedire ratihabitionem.

XXV. *Idem libro VI. Quaestionum.* Pater dotem a se datam absente filia petiit, et ratam rem habituram eam cavit; ea prius, quam ratum haberet, mortua est. Negavit committi stipulationem, quia, et si verum sit, ratum eam non habuisse, nihil tamen mariti intersit, dotem restitui, quum patri etiam mortua filia salva esse dos debeat. §. 1. Procurator, quum ab eo aes alienum exegerat, qui tempore liberaretur, ratam rem dominum habiturum cavit; deinde post tempus, liberato iam debitore, dominus ratam rem habet. Posse debitorem agere cum procuratore existimavit, quum iam debitor liberatus sit; argumentum rei esse, quod, si nulla stipulatio interposita sit, condictio locum adversus procuratorem habitura sit; in locum autem condictionis interponi stipulationem.

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS SEPTIMUS.

TIT. I.
DE PRIVATIS DELICTIS.

I. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Civilis constitutio est, poenalibus actionibus heredes non teneri, nec ceteros quidem successores. Idcirco nec furti conveniri possunt. Sed quamvis furti actione non teneantur, attamen ad exhibendum actione teneri eos oportet, si possideant, aut dolo fecerint, quo minus possideant. Sed enim et vindicatione tenebuntur re exhibita; item condictio adversus eos competit. §. 1. Heredes autem furti agere posse, aeque constat; exsecutio enim quorundam delictorum heredibus data est. Ita et legis Aquiliae actionem heres habet; sed iniuriarum actio heredi non competit. §. 2. Non tantum in furti, verum in ceteris quoque actionibus, quae ex delictis oriuntur, sive civiles sunt, sive honorariae, id placet, ut noxa caput sequatur.

II. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Nunquam plura delicta concurrentia faciunt, ut ullius impunitas detur; neque enim delictum ob aliud delictum minuit poenam. §. 1. Qui igitur hominem surripuit et occidit, quia surripuit, furti, quia occidit, Aquilia tenetur, neque altera harum actionum alteram consumit. §. 2. Idem dicendum, si rapuit et occidit; nam et vi bonorum raptorum, et Aquilia tenebitur. §. 3. Quaesitum est: si condictum fuerit ex causa furtiva, an nihilo minus ex lege Aquilia agi possit? Et scripsit

Pomponius: agi posse, quia alterius aestimationis sit legis Aquiliae actio, alterius condictio ex causa furtiva. Namque Aquilia eam aestimationem complectitur, quanti eo anno plurimi fuit, condictio autem ex causa furtiva non egreditur retrorsum iudicii accipiendi tempus. Sed si servus sit, qui haec admisit, ex quacunque actione noxae fuerit deditus, peremta est altera actio. §. 4. Item si quis surreptum flagello ceciderit, duabus actionibus tenetur, furti et iniuriarum, et si forte hunc eundem occiderit, tribus actionibus tenebitur. §. 5. Item si quis ancillam alienam surripuit, et flagitaverit, utraque actione tenebitur; nam et servi corrupti agi poterit, et furti. §. 6. Item si quis servum vulneravit, quem surripuerat, aeque duae actiones locum habebunt, Aquiliae et furti.

III. *Idem libro II. de officio Proconsulis.* Si quis actionem, quae ex maleficiis oritur, velit exsequi, si quidem pecuniariter agere velit, ad ius ordinarium remittendus erit, nec cogendus erit in crimen subscribere. Enimvero si extra ordinem eius rei poenam exercere velit, tunc subscribere eum in crimen oportebit.

TIT. II.
DE FURTIS.

I. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Furtum a furvo, id est nigro dictum, Labeo ait, quod clam et obscure fiat, et plerumque nocte, vel a fraude, ut Sabinus ait, vel a ferendo et auferendo, vel a graeco sermone, quod φῶρας appellant fures; immo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. §. 1. Inde sola cogitatio furti faciendi non facit furem. §. 2. Sic is, qui depositum abnegat, non statim etiam furti tenetur, sed ita, si id intercipiendi causa occultaverit. §. 3. Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus eius possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere.

II. *Caius libro XIII. ad Edictum.* Furtorum genera duo sunt, manifestum et nec manifestum.

III. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Fur manifestus est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant, hoc est qui deprehenditur cum furto. §. 1. Et parvi refert, a quo deprehendatur, utrum ab eo, cuius res fuit, an ab alio. §. 2. Sed utrum ita demum fur sit manifestus, si in faciendo furto deprehendatur, an vero et si alicubi fuerit deprehensus? Et magis est, ut et Iulianus scripsit, et si non ibi deprehendatur, ubi furtum fecit, attamen esse furem manifestum, si cum re furtiva fuerit apprehensus, priusquam eo loci rem pertulerit, quo destinaverat.

IV. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Quo destinaverit quis perferre, sic accipiendum est, quo destinaverit eo die manere cum eo furto.

V. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Sive igitur in publico, sive in privato deprehendatur, antequam ad locum destinatum rem perferret, in ea causa est, ut fur manifestus sit, si cum re furtiva deprehendatur; et ita Cassius scripsit. §. 1. Sed si pertulit, quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur.

VI. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Quamvis enim saepe furtum contrectando fiat, tamen initio, id est faciendi furti tempore, constituere visum est, manifestus nec ne fur esset.

VII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si quis in servitute furtum fecerit, et manumissus deprehendatur, an fur manifestus sit? videamus. Et ait Pomponius libro nono decimo ex Sabino: non posse eum manifesti conveniri, quia origo furti in servitute facti non fuit manifesti. §. 1. Ibidem Pomponius eleganter scripsit: deprehensione fieri manifestum furem; *ceterum si, quum tibi furtum facerem de domo tua, abscondisti te, ne te occidam, etiam si vidisti furtum fieri, attamen non est manifestum.* §. 2. Sed Celsus deprehensioni hoc etiam adiicit: si, quum vidisses eum surripientem, et ad comprehendendum eum accurrisses, abiecto furto effugit, furem manifestum esse. §. 3. Parvique referre putat, dominus, an vicinus, an quilibet transiens apprehendat.

VIII. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Nec manifestum furtum quid sit, apparet; nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est.

IX. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Ei, qui furti actionem habet, assidua contrectatione furis non magis furti actio nasci potest, ne in id quidem, in quod crevisset postea res surrepta. §. 1. Sed si eam a fure vindicem, condictio mihi manebit. Sed potest dici, officio iudicis, qui de proprietate cognoscit, contineri, ut non aliter iubeat restitui, quam si condictionem petitor remiserit; quodsi ex condictione ante damnatus reus litis aestimationem sustulerit, ut aut omnimodo absolvat reum, aut, quod magis placet, si paratus esset petitor aestimationem restituere, nec restitueretur ei homo, quanti in litem iurasset, damnaretur ei possessor.

X. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Cuius interfuit non surripi, is actionem furti habet.

XI. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Is, cuius interest, furti habet actionem, si honesta causa interest.

XII. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Itaque fullo, qui curanda poliendaque vestimenta accepit, semper agit; praestare enim custodiam debet. Si autem solvendo non est, ad dominum actio redit; nam qui non habet, quod perdat, eius periculo nihil est. §. 1. Sed furti actio malae fidei possessori non datur, quamvis interfuit eius, rem non surripi, quippe quum res periculo eius sit; sed nemo de improbitate sua consequitur actionem, et ideo soli bonae fidei possessori, non etiam malae fidei furti actio datur. §. 2. Sed si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actionem, quamvis in bonis eius res non sit; quin immo non solum adversus extraneum dabimus, verum contra ipsum quoque dominum furti actionem, et ita Iulianus scripsit. Nec non et ipsi domino dari placet, et sic fit, ut non teneatur furti, et agat. Ideo autem datur utrique, quia utriusque interest. Sed utrum semper creditoris interest, an ita demum, si debitor solvendo non est? Et putat Pomponius, semper eius interesse pignus habere. Quod et Papinianus libro duodecimo Quaestionum probat; et verius est, ubique videri creditoris interesse, et ita et Iulianus saepissime scripsit.

XIII. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Is, cui ex stipulatu res debetur, furti actionem non habet, si ea surrepta sit, cum per debitorem stetisset, quo minus eam daret.

XIV. *Ulpianus libro XXIX. ad Sabinum.* Eum, qui emit, si non tradita est ei res, furti actionem non habere, sed adhuc venditoris esse hanc actionem, Celsus scripsit. Mandare eum plane oportebit emtori furti actionem, et condictionem, et vindicationem, et si quid ex his actionibus fuerit consecutus, id praestare eum emtori oportebit. Quae sententia vera est, et ita Iulianus ait. Et sane periculum rei ad emtorem pertinet, dummodo custodiam venditor ante traditionem praestet. §. 1. Adeo autem emtor ante traditionem furti non habet actionem, ut sit quaesitum, an ipse surripiendo rem emtor furti teneatur? Et Iulianus libro vicesimo tertio Digestorum scribit: si emtor rem, cuius custodiam venditorem praestare oportebat, soluto pretio surripuerit, furti actione non teneri; plane si ante, quam pecuniam solveret, rem subtraxerit, furti actione teneri, perinde ac si pignus subtraxisset. §. 2. Praeterea habent furti actionem coloni, quamvis domini non sint, quia interest eorum. §. 3. Is autem, apud quem res deposita est, videamus an habeat furti actionem? Et quum dolum duntaxat praestet, merito placet, non habere eum furti actionem; quid enim eius interest, si dolo careat? Quodsi dolo fecit, iam quidem periculum ipsius est, sed non debet ex dolo suo furti quaerere actionem. §. 4. Iulianus quoque libro vicesimo secundo Digestorum scribit: quia in omnium furum persona constitutum est, ne eius rei nomine furti agere possint, cuius ipsi fures sint, non habebit furti actionem is, apud quem res deposita est, quamvis periculo eius esse res coeperit, quia eam contrectavit. §. 5. Papinianus tractat: si duos servos ob decem aureos pignori acceperim, et alter surripiatur, quum alter quoque, qui sit retentus, non minoris decem valeret, utrum usque ad quinque tantum habeam furti actionem, quia in alio habeo salvos quinque, an vero, quia mori potest, dici debeat, in decem fore actionem, etiamsi magni pretii sit is, qui retinetur? Et ita putat; non enim respicere debemus pignus, quod surreptum non est, sed id, quod subtractum est. §. 6. Idem scribit: si, quum mihi decem deberentur, servus pignori datus subreptus sit, et actione furti consecutus fuero decem, non competere mihi furti actionem, si iterum surripiatur, quia desierit mea interesse, quum semel sim consecutus. Hoc ita, si sine culpa mea surripiatur; nam si culpa mea, quia interest, eo quod teneor pigneraticia actione, agere potero; quodsi culpa

abest, sine dubio domino competere actio videtur, quae creditori non competit; quam sententiam Pomponius quoque libro decimo ad Sabinum probat. §. 7. Idem dicit: et si duo servi surrepti sint simul, competere utriusque nomine furti actionem creditori, sed non in totum, sed pro qua parte, in singulos diviso eo, quod ei debetur, eius interest. Separatim autem duobus surreptis, si unius nomine solidum consecutus sit, alterius nomine nihil consequetur. §. 8. Item Pomponius libro decimo ex Sabino scripsit: si is, cui commodavi, dolo fecerit circa rem commodatam, agere eum furti non posse. §. 9. Idem Pomponius probat et in eo, qui rem mandatu alicuius accepit perferendam. §. 10. An pater, cuius filio commodata res est, furti actionem habeat? quaeritur. Et Iulianus ait: patrem hoc nomine agere non posse, quia custodiam praestare non debeat, *sicut*, inquit, *is, qui pro eo, cui commodata res est, fideiussit, non habet furti actionem; neque enim*, inquit, *is, cuicunque interesset rem non perire, habet furti actionem, sed qui ob eam rem tenetur, quod ea res culpa eius perierit.* Quam sententiam Celsus quoque libro duodecimo Digestorum probat. §. 11. Is, qui precario servum rogaverat, surrepto eo potest quaeri, an habeat furti actionem? Et quum non est contra eum civilis actio, quia simile donato precarium est, ideoque et interdictum necessarium visum est, non habebit furti actionem; plane post interdictum redditum puto eum etiam culpam praestare, et ideo et furti agere posse. §. 12. Quodsi conduxerit quis, habebit furti actionem, si modo culpa eius surrepta sit res. §. 13. Si filiusfamilias surreptus sit, patrem habere furti actionem, palam est. §. 14. Si res commodata est, et is, cui commodata est, decesserit, quamvis hereditati furtum fieri non possit, et ideo nec heres eius, cui commodata est, possit agere, tamen commodator poterit furti agere. Idemque et in re pignorata vel in re locata; licet enim hereditati furti actio non acquiratur, tamen alii, cuius interest, acquiritur. §. 15. Non solum autem in re commodata competit ei, cui commodata est, furti actio, sed etiam in ea, quae ex ea agnata est, quia et huius custodia ad eum pertinet. Nam et si servum tibi commodavero, etiam vestis eius nomine furti ages, quamvis vestem, qua vestitus est, tibi non commodaverim. Item si iumenta tibi commodavero, quorum sequela erat equuleus, puto competere furti actionem etiam eius nomine, quamvis ipse non sit commodatus. §. 16. Qualis ergo furti actio detur ei, cui res commodata est? quaesitum est. Et puto omnibus, quorum periculo res alienae sunt, veluti commodatae, item locatae, pignorisve nomine acceptae, si hae surreptae sint, omnibus furti actionem competere; condictio autem ei demum competit, qui dominium habet. §. 17. Si epistola, quam ego tibi misi, intercepta sit, quis furti actionem habeat? Et primum quaerendum est, cuius sit epistola, utrum eius, qui misit, an eius, ad quem missa est? Et si quidem dedi servo eius, statim ipsi quaesita est, cui misi; si vero procuratori, aeque, quia per liberam personam possessio quaeri potest, ipsius facta est, maxime si eius interfuit eam habere; quodsi ita misi epistolam, ut mihi remittatur, dominium meum manet, quia eius nolui amittere vel transferre dominium. Quis ergo furti aget? Is, cuius interfuit eam non surripi, id est ad cuius utilitatem pertinebant ea, quae scripta sunt. Et ideo quaeri potest: an etiam is, cui data est perferenda, furti agere possit? Et si custodia eius ad eum pertinebat, potest. Sed et si interfuit eius epistolam reddere, furti habebit actionem; finge eam epistolam fuisse, quae continebat, ut ei quid redderetur, fieretve, potest habere furti actionem, vel si custodiam eius rei recepit, vel mercedem perferendae accepit. Et erit in hunc casum similis causa eius et cauponis aut magistri navis; nam his damus furti actionem, si sint solvendo, quoniam periculum rerum ad eos pertinet.

XV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Creditoris, cui pignus surreptum est, non credito tenus interest, sed omnimodo in solidum furti agere potest; sed et pignoraticia actione id, quod debitum excedit, debitori praestabit. §. 1. Dominus, qui rem surripuit in qua ususfructus alienus est, furti usufructuario tenetur. §. 2. Sed eum, qui tibi commodaverit, si eam rem surripiat, non teneri furti placuisse, Pomponius scripsit, quoniam nihil tua interesset, utpote quum nec commodati tenearis. Ergo si ob aliquas impensas, quas in rem commodatam fecisti, retentionem eius habueris, etiam cum ipso domino, si eam surripiat, habebis furti actionem, quia eo casu quasi pignoris loco ea res fuit.

XVI. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Ne cum filiofamilias pater furti agere possit, non iuris constitutio, sed natura rei impedimento est, quod non magis cum his, quos in potestate habemus, quam nobiscum ipsi agere possumus.

XVII. *Ulpianus libro XXXIX. ad Sabinum.* Servi et filii nostri furtum quidem nobis faciunt, ipsi autem furti non tenentur; neque enim qui potest in furem statuere, necesse habet adversus furem litigare, idcirco nec actio ei a veteribus prodita est. §. 1. Unde est quaesitum: si fuerit alienatus vel manumissus, an furti actione teneatur? Et placet non teneri; neque enim actio, quae non fuit ab initio nata, oriri potest adversus hunc furem. Plane si manumissus contrectavit, dicendum erit, teneri eum furti iudicio, quia hodie furtum fecit. §. 2. Cum autem servus, quem emi, traditusque mihi est, a me redhibetur, non est in ea causa, ut perinde habeatur, atque si meus nunquam fuisset, sed et fuit, et desiit; idcirco dicit Sabinus: eum, si furtum fecit, in ea esse causa, ut furti eius nomine is, qui redhibuit, agere non possit; sed et si non possit, attamen ratio haberi debet eius, quod fecit, quum redhiberi coeperit, idque actione redhibitoria continetur. §. 3. Illud quaesitum est: si, quum in fuga esset servus, furtum domino fecisset, an aeque posset habere actionem adversus eum, qui in potestatem domini non regressum bona fide possidere coeperit? Movet quaestionem, quod, quamvis possidere servum eo tempore, quo in fuga est, videor, attamen furti actione non tenebor, quasi non sit in mea potestate; quod enim videor possidere, ad usucapionem tantum mihi proficere, Iulianus scribit. Dicit igitur Pomponius libro septimo decimo ex Sabino: competere furti actionem huic domino, cuius servus in fuga fuit.

XVIII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Quod dicitur, noxam caput sequi, tunc verum est, ut, quae initio adversus aliquem nata est, caput nocentis sequatur. Ideoque si servus tuus furtum mihi fecerit, et dominus eius effectus eum vendidero, non posse me agere cum debitore, Cassiani putant.

XIX. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* In actione furti sufficit rem demonstrari, ut possit intelligi; de pondere autem vasorum non est necesse loqui. §. 1. Sufficiet igitur ita dici lancem, vel discum, vel pateram. Sed adscribenda etiam materia est, utrum argentea, an aurea, an alia quae sit. §. 2. Quodsi quis argentum infectum petat, et massam argenteam dicere, et pondus debebit ponere. §. 3. Signati argenti numerum debebit complecti, veluti aureos tot pluresve furto ei abesse. §. 4. De veste quaeritur, an color eius dicendus sit? Et verum est, colorem eius dici oportere, ut, quemadmodum in vasis dicitur patera aurea, ita et in veste color dicatur. Plane si quis iuret, pro certo se colorem dicere non posse, remitti ei huius rei necessitas debet. §. 5. Qui rem pignori dat, eamque surripit, furti actione tenetur. §. 6. Furtum autem rei pignoratae dominus non tantum tunc facere videtur, quum possidenti sive tenenti creditori aufert, verum et si eo tempore abstulerit, quo non possidebat, utputa si rem pignoratam vendidit; nam et hic furtum eum facere constat, et ita et Iulianus scripsit.

XX. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Cum aes pignori datur, etiam si aurum esse dicitur, turpiter fit, furtum non fit. Sed si datum est aurum, deinde quum dixisset se ponderare aut obsignare velle, aes subiecit, furtum fecit; rem enim pignori datam intervertit. §. 1. Si bona fide rem meam emeris, eamque ego surripuero, vel etiam tuus ususfructus sit, et eam contrectavero, tenebor tibi furti actione, etsi dominus rei sum. Sed his casibus usucapio quasi furtivae rei non impeditur, quoniam et si alius surripiat, et in meam potestatem reversa res fuerit, usucapietur.

XXI. *Ulpianus libro XL. ad Sabinum.* Vulgaris est quaestio: an is, qui ex acervo frumenti modium sustulerit, totius rei furtum faciat, an vero eius tantum, quod abstulit? Ofilius totius acervi furem esse putat; nam et qui aurem alicuius tetigit, inquit Trebatius, totum eum videri tetigisse; proinde et qui dolium aperuit, et inde parum vini abstulit, non tantum eius, quod abstulit, verum totius videtur fur esse. Sed verum est, in tantum eos furti actione teneri, quantum abstulerunt. Nam et si quis armarium, quod tollere non poterat, aperuerit, et omnes res, quae in eo erant, contrectaverit, atque ita discesserit, deinde reversus unam ex his abstulerit, et antequam se reciperet, quo destinave-

rat, deprehensus fuerit, eiusdem rei et manifestus, et nec manifestus fur erit. Sed et qui segetem luce secat et contrectat, eius, quod secat, manifestus et nec manifestus fur est. §. 1. Si is, qui viginti nummorum saccum deposuisset, alium saccum, in quo scit triginta esse, errante eo, qui dabat, acceperit, putaverit autem illic sua viginti esse, teneri furti decem nomine placet. §. 2. Si quis aes surripuit, dum aurum se surripere putat, vel contra (ut libro octavo Pomponius ad Sabinum ait) minus esse putat, quum plus esset, eius, quod surripuit, furtum committit. Idem Iulianus scribit. §. 3. Sed et si quis surripuit furto duos sacculos, unum decem, alterum viginti, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum, profecto dicemus tantum unius, quem putavit alienum, furtum eum facere, quemadmodum si duo pocula abstulerit, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum; nam et hic unius fit furtum. §. 4. Sed si ansam in poculo suam putavit, vel vere fuit, totius poculi eum furtum facere, Pomponius scripsit. §. 5. Sed si de nave onerata furto quis sextarium frumenti tulerit, utrum totius oneris, an vero sextarii tantum furtum fecerit? Facilius hoc quaeritur in horreo pleno; et durum est dicere, totius furtum fieri. Et quid, si cisterna vini sit? quid dices? aut aquae cisterna? quid deinde, si de nave vinaria, ut sunt multae, in quas vinum infunditur? quid dicemus de eo, qui vinum hausit? an totius oneris fur sit? Et magis est, ut et hic non totius dicamus. §. 6. Certe si proponas in apotheca amphoras esse vini, easque subtractas, singularum furtum fit, non totius apothecae, quemadmodum si ex pluribus rebus moventibus in horreo reclusis unam tulerit. §. 7. Qui furti faciendi causa conclave intravit, nondum fur est, quamvis furandi causa intraverit. Quid ergo? qua actione tenebitur? Utique iniuriarum, aut de vi accusabitur, si per vim introivit. §. 8. Item si maioris ponderis quid aperuit aut refregit, quod tollere non possit, non est omnium rerum cum eo furti actio, sed earum tantum, quas tulit, quia totum tollere non potuit. Proinde si involucrum, quod tollere non potuit, solvit, ut contrectet, deinde contrectavit quasdam res, quamvis singulas res, quae in eo fuerunt, tollere potuerit, si tamen totum involucrum tollere non potuit, singularum rerum, quas tulerit, fur est, ceterarum non est; quodsi totum vas tollere potuit, dicemus eum totius esse furem, licet solverit, ut singulas vel quasdam tolleret; et ita et Sabinus ait. §. 9. Si duo pluresve unum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint, dicendum est, omnes eos furti in solidum teneri, quamvis id unus nec contrectare, nec tollere solus posset; et ita utimur. Neque enim potest dici, pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos; sic fiet, singulos furti teneri. §. 10. Quamvis autem earum quoque rerum, quas quis non abstulit, furti teneatur, attamen condici ei non potest, idcirco, quia condici ea res, quae ablata est, potest; et ita et Pomponius scribit.

XXII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si quid fur fregerit aut ruperit, quod non etiam furandi causa contrectaverit, eius nomine cum eo furti agi non potest. §. 1. Si eo consilio arca refracta sit, ut uniones puta tollerentur, hique furti faciendi causa contrectati sint, eorum tantummodo furtum factum videri, verum est; nam ceterae res, quae seponuntur, ut ad uniones perveniatur, non furti faciendi causa contrectantur. §. 2. Qui lancem rasit, totius fur est, et furti tenetur ad id, quod domini interest.

XXIII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Impuberem furtum facere posse, si iam doli capax sit, Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum scripsit. Item posse cum impubere damni iniuria agi, quia et furtum ab impubere fiat, sed modum esse adhibendum ait; nam in infantes id non cadere. Nos putamus, cum impubere culpae capace Aquilia agi posse. Item verum est, quod Labeo ait, nec ope impuberis furto facto teneri eum.

XXIV. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Nec minus etiam condici ei posse, Iulianus scripsit.

XXV. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Verum est, quod plerique probant, fundi nomine furti agi non posse. §. 1. Unde quaeritur: si quis de fundo vi deiectus sit, an condici ei possit, qui deiecit? Labeo negat; sed Celsus putat, posse condici possessionem, quemadmodum potest re mobili surrepta. §. 2. Eorum, quae de fundo tolluntur, utputa arborum, vel lapidum, vel arenae, vel fructuum, quos quis fraudandi animo decerpserit, furti agi posse, nulla dubitatio est.

XXVI. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si apes ferae in arbore fundi tui apes fecerint, si quis eas vel favum abstulerit, eum non teneri tibi furti, quia non fuerint tuae, easque constat captarum terra, mari, caelo numero esse. §. 1. Item constat, colonum, qui nummis colat, cum eo, qui fructus stantes surripuerit, acturum furti, quia, ut primum decerpti essent, eius esse coepissent.

XXVII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Qui tabulas vel cautiones amoverit, furti tenetur non tantum pretii ipsarum tabularum, verum et eius, quod interfuit, quod ad aestimationem refertur eius summae, quae in his tabulis continetur, scilicet si tanti interfuit, utputa si chirographa aureorum decem tabulae fuerint; nam dicimus hoc duplicari. Quodsi iam erant inanes, quia solutum proponebatur, numquid ipsarum tantum tabularum pretii videatur esse aestimatio facienda? quid enim interfuit huius? Sed potest dici, quia nonnunquam debitores tabulas sibi restitui petant, quia nonnunquam calumniantur debitores, quasi indebito soluto ab his, interesse creditoris tabulas habere, ne forte controversiam super ea re patiatur. Et generaliter dicendum est, in id, quod interest, duplari. §. 1. Inde potest quaeri: si quis, quum alias probationes, mensaeque scripturam haberet, chirographi furtum passus sit, an aestimari duplo chirographi quantitas debeat, et numquid non, quasi nihil intersit? quantum enim interest, quum possit debitum aliunde probare, quemadmodum si in binis tabulis instrumentum scriptum sit? nam nihil videtur deperdere, si futurum est, ut alio chirographo salvo securior sit creditor. §. 2. Apocha quoque si fuerit surrepta, aeque dicendum est, furti actionem in id, quod interest, locum habere; sed nihil mihi videtur interesse, si sint et aliae probationes solutae pecuniae. §. 3. Sed si quis non amovit huiusmodi instrumenta, sed interlevit, non tantum furti actio locum habet, verum etiam legis Aquiliae; nam rupisse videtur, qui corrupit.

XXVIII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Sed si surripuit prius, quam deleat, tanti tenetur, quanti domini interfuit non surripi; delendo enim nihil ad poenam adiicit.

XXIX. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Hoc amplius et ad exhibendum agi potest, et interdicto quorum bonorum agi poterit,

XXX. *Idem libro IX. ad Sabinum.* Si hereditariae tabulae deletae sint.

XXXI. *Idem libro XLI. ad Sabinum.* Sed et si imaginem quis vel librum deleverit, et hic tenetur damni iniuriae, quasi corruperit. §. 1. Si quis tabulas instrumentorum rei publicae municipii alicuius aut surripuerit, aut interleverit, Labeo ait, furti eum teneri. Idemque scribit et de ceteris rebus publicis, deque societatibus.

XXXII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Quidam tabularum duntaxat aestimationem faciendam in furti actione existimant, quia si iudici, apud quem furti agatur, possit probari, quantum debitum fuerit, possit etiam apud eum iudicem eadem probare, apud quem pecuniam petat; si vero in furti iudicio probare non potest, ne illud quidem posse ostendi, quanti eius intersit; sed potest post furtum factum tabulas nactus esse actor, ut ex eo probet, quanti sua interfuerit, si tabulas nactus non esset. §. 1. De lege Aquilia maior quaestio est, quemadmodum possit probari, quanti eius intersit? nam si potest alias probare, non patitur damnum. Quid ergo, si forte pecuniam sub conditione credidit, et interim sunt testimonia, quorum probationem habeat, quae possunt mori pendente conditione? aut puta me petisse creditum, et quia testes et signatores, qui rem communissent, praesentes non haberem, victum rem amisisse, nunc vero, quum furti agam, eorum memoria et praesentia ad fidem creditae pecuniae uti possim?

XXXIII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Tutor administrationem quidem rerum pupillarium habet, intercipiendi autem potestas ei non datur. Et ideo si quid fraudi animo amoverit, furtum facit, nec usucapi res potest. Sed et furti actione tenetur, quamvis et tutelae agi cum eo possit. Quod in tutore scriptum est, idem erit et in curatore adolescentis ceterisque curatoribus.

XXXIV. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Is, qui opem furtum facienti fert, nunquam manifestus est; itaque accidit, ut is quidem, qui opem tulit, furti nec manifesti, is autem, qui deprehensus est, ob eandem rem manifesti tenetur.

XXXV. *Pomponius libro XIX. ad Sabinum.* Si quis

perferendum acceperit, et scierit furtivum esse, constat, si deprehendatur, ipsum duntaxat furem manifestum esse; si nescierit, neutrum; hunc, quia fur non sit, furem, quia deprehensus non sit. §. 1. Si unus e servis tuis hausisset et abstulisset, alter hauriendo deprehensus esset, prioris nomine nec manifesti, alterius manifesti teneberis.

XXXVI. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Qui servo persuasit, ut fugeret, fur non est; nec enim qui alicui malum consilium dedit, furtum facit, non magis, quam si ei persuasit, ut se praecipitaret, aut manus sibi inferret; haec enim furti non admittunt actionem. Sed si alius ei fugam persuaserit, ut ab alio surripiatur, furti tenebitur is, qui persuasit, quasi ope consiliove eius furtum factum sit. Plus Pomponius scripsit: eum, qui persuasit, quamvis interim furti non teneretur, tunc tamen incipere teneri, quum quis fugitivi fur esse coeperit, quasi videatur ope consiliove eius furtum factum. §. 1. Item placuit eum, qui filio, vel servo, vel uxori opem fert furtum facientibus, furti teneri, quamvis ipsi furti actione non conveniantur. §. 2. Idem Pomponius ait: si cum rebus aufugerit fugitivus, posse furti actione sollicitatorem conveniri rerum nomine, quia opem consiliumve contrectatori tulit; quod et Sabinus significat. §. 3. Si duo servi invicem sibi persuaserunt, et ambo simul aufugerunt, alter alterius fur non est. Quid ergo, si invicem se celaverint? fieri enim potest, ut invicem fures sint. Et potest dici, alterum alterius furem esse, quemadmodum, si alii singulos surripuissent, tenerentur, quasi alter alterius nomine opem tulisset; quemadmodum rerum quoque nomine teneri eos furti, Sabinus scripsit.

XXXVII. *Pomponius libro XIX. ad Sabinum.* Si pavonem meum mansuetum, quum de domo mea effugisset, persecutus sis, quoad is periit, agere tecum furti ita potero, si aliquis eum habere coeperit.

XXXVIII. *Paulus.* Si filiusfamilias surreptus sit, patrem habere furti actionem, palam est.

XXXIX. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Mater filii surrepti furti actionem non habet. §. 1. Liberarum personarum nomine licet furti actio sit, condictio tamen nusquam est.

XL. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Verum est, si meretricem alienam ancillam rapuit quis vel celavit, furtum non esse; nec enim factum quaeritur, sed causa faciendi, causa autem faciendi libido fuit, non furtum. Et ideo etiam eum, qui fores meretricis effregit libidinis causa, et fures non ab eo inducti, sed alias ingressi meretricis res egesserunt, furti non teneri. An tamen vel Fabia teneatur, qui suppressit scortum libidinis causa? Et non puto teneri, et ita etiam ex facto quum incidisset, dixi; hic enim turpius facit, quam qui surripit, sed secum facti ignominiam compensat; certe fur non est.

XLI. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Qui iumenta sibi commodata longius duxerit, alienave re invito domino usus sit, furtum facit.

XLII. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si, quum quis in hostium potestate esset, furtum ei factum sit, et postliminio redierit, poterit quis dicere, eum furti habere actionem. §. 1. Arrogatorem posse furti agere, scilicet eius furti nomine, quod factum est ei, quem arrogavit, antequam eum arrogaret, certum est; ceterum si postea, nulla erit dubitatio. §. 2. Quamdiu vivit is, qui furtum fecit, non perit furti actio; aut enim sui iuris est is, qui furtum fecit, et cum ipso actio est, aut alieni iuris esse coepit, et actio furti cum eo est, cuius potestati subiectus est; et hoc est, quod dicitur, noxa caput sequitur. §. 3. Si quis post noxam admissam hostium servus fuerit factus, videndum est, an exstinguatur actio? Et Pomponius scripsit: exstingui actionem, et si fuerit reversus postliminio vel quo alio iure, renasci eam actionem debere. Et ita utimur.

XLIII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si servus navem exerceat non voluntate domini, de eo, quod ibi periit, vulgaris formula in dominum danda est, ut quod alter admisit, duntaxat de peculio, quod ipse exercitor, adiiciatur: *aut noxae dedere.* Igitur si manumissus sit, persecutio quidem in peculio manebit adversus dominum intra annum, noxalis ipsum sequetur. §. 1. Interdum et manumissus, et qui eum manumisit, ob furtum tenetur, si ideo manumissus sit, ne furti cum eo agi possit; sed si cum domino actum fuerit, ipso iure manumissum liberari, Sabinus respondit, quasi decisum sit.

XLIV. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Falsus creditor, hoc est is, qui se simulat creditorem, si quid acceperit, furtum facit, nec nummi eius fiunt. §. 1. Falsus procurator furtum quidem facere videtur, sed Neratius videndum esse ait, an haec sententia cum distinctione vera sit, ut, si hac mente ei dederit nummos debitor, ut eos creditori perferret, procurator autem eos intercipiat, vera sit; nam et manent nummi debitoris, cum procurator eos non eius nomine accepit, cuius eos debitor fieri vult, et invito domino eos contrectando sine dubio furtum facit. Quodsi ita det debitor, ut nummi procuratoris fiant, nullo modo eum furtum facere ait, voluntate domini eos accipiendo. §. 2. Si is, qui indebitum accipiebat, delegaverit solvendum, non erit furti actio, cum eo absente solutum sit; ceterum si praesente, alia causa est, et furtum fecit. §. 3. Si quis nihil in persona sua mentitus est, sed verbis fraudem adhibuit, fallax est magis, quam furtum facit, utputa si dixit se locupletem, si in mercem se collocaturum, quod accepit, si fideiussores idoneos daturum, vel pecuniam confestim se soluturum; nam his omnibus magis decepit, quam furtum fecit, et ideo furti non tenetur; sed quia dolo fecit, nisi sit alia adversus eum actio, de dolo dabitur. §. 4. Qui alienum quid iacens lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, sive scit, cuius sit, sive ignoravit; nihil enim ad furtum minuendum facit, quod cuius sit ignoret. §. 5. Quodsi dominus id dereliquit, furtum non fit eius, etiam si ego furandi animum habuero; nec enim furtum fit, nisi sit, cui fiat; in proposito autem nulli fit, quippe quum placeat Sabini et Cassii sententia, existimantium statim nostram esse desinere rem, quam derelinquimus. §. 6. Sed et si non fuit derelictum, putavit tamen derelictum, furti non tenetur. §. 7. Sed si neque fuit, neque putavit, iacens tamen tulit, non ut lucretur, sed redditurus ei, cuius fuit, non tenetur furti. §. 8. Proinde videamus, si nescit, cuius esset, sic tamen tulit, quasi redditurus ei, qui desiderasset, vel qui ostendisset rem suam, an furti obligetur? Et non puto obligari eum. Solent plerique etiam hoc facere, ut libellum proponant, continentem invenisse se, et redditurum ei, qui desideraverit; hi ergo ostendunt, non furandi animo se fecisse. §. 9. Quid ergo, si εὕρετρα, quae dicunt, petat? Nec hic videtur furtum facere, etsi non probe petat aliquid. §. 10. Si quis sponte rem iecit vel iactavit, non quasi pro derelicto habiturus, tuque hanc rem tuleris, an furti tenearis? Celsus libro duodecimo Digestorum quaerit. Et ait: si quidem putasti pro derelicto habitam, non teneris; quodsi non putasti, hic dubitari posse ait; et tamen magis defendit, non teneri, quia, inquit, res non intervertitur ei, qui eam sponte reiecit. §. 11. Si iactum ex nave factum alius tulerit, an furti teneatur? Quaestio in eo est, an pro derelicto habitum sit? Et si quidem derelinquentis animo iactavit, quod plerumque credendum est, quum sciat periturum, qui invenit suum fecit, nec furti tenetur. Si vero non hoc animo, sed hoc, ut, si salvum fuerit, haberet, ei, qui invenit, auferendum est, et si scit hoc, qui invenit, et animo furandi tenet, furti tenetur. Enimvero si hoc animo, ut salvum faceret domino, furti non tenetur; quodsi putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur. §. 12. Etiamsi partis dimidiae nanciscar dominium in servo, qui mihi antea furtum fecerat, magis est, ut exstinguatur actio etiam parte redemta, quia, et si ab initio quis partem in servo habebat, furti agere non poterat. Plane si ususfructus meus in eo servo esse coeperit, dicendum est, furti actionem non exstingui, quia fructuarius dominus non est.

XLV. *Pomponius libro XIX. ad Sabinum.* Si iussu debitoris ab alio falsus procurator creditoris accepit, debitori iste tenetur furti, et nummi debitoris erunt. §. 1. Si rem meam quasi tuam tibi tradidero, scienti meam esse, magis est, furtum te facere, si lucrandi animo id feceris. §. 2. Si servus hereditarius nondum adita hereditate furtum heredi fecerit, qui testamento domini manumissus est, furti actio adversus eum competit, quia nullo tempore heres dominus eius factus est.

XLVI. *Ulpianus libro XLI. ad Sabinum.* Si socius communis rei furtum fecerit, (potest enim communis rei furtum facere) indubitate dicendum est, furti actionem competere.

XLVII. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Inter omnes constat, etiam si exstincta sit res furtiva, attamen furti remanere actionem adversus furem. Proinde mortuo quoque

nomine, quem quis furto abstulit, viget furti actio. Sed nec manumissio furti actionem exstinguit; nec enim dissimilis est morti manumissio, quod ad subtrahendum domino servum. Apparet itaque, qualiter qualiter domino sit servus subtractus, attamen superesse adversus furem furti actionem, eoque iure utimur; competit enim actio non ideo, quia nunc abest, sed quia unquam beneficio furis abfuit. Hoc idem in condictione quoque placet; nam condici furi potest, etiam si res sit aliqua ratione exstincta. Hoc idem dicendum, si res in potestatem hostium pervenerit; nam constat, posse de ea furti agi. Sed et si pro derelicto sit postea a domino habita, furti nihilo minus agi poterit. §. 1. Si servus fructuarius surreptus est, uterque, et qui fruebatur, et dominus, actionem furti habet. Dividetur igitur actio inter dominum et fructuarium; fructuarius aget de fructibus, vel quanti interfuit eius, furtum eius factum non esse, dupli, proprietarius vero aget, quod interfuit eius, proprietatem non esse subtractam. §. 2. Quod dicimus dupli, sic accipere debemus, etiam quadrupli competere actionem, si manifestum furtum sit. §. 3. Haec actio, et si sit, qui in eo servo habeat usum tantum, poterit ei competere. §. 4. Et si quis proposuerit hunc servum etiam pignoratum esse, eveniet, ut etiam is, qui pignori acceperit, habeat furti actionem; hoc amplius etiam debitor, si modo plus valeat, quam pro pignore debetur, habet furti actionem. §. 5. Usque adeo autem diversae sunt actiones, quae eis competunt, ut, si quis eorum pro fure damnum deciderit, dici oporteat, solummodo actionem sibi competentem amisisse eum, ceteris vero superesse. Nam et si proponas communem servum surreptum, et alium ex dominis pro fure damnum decidisse, is, qui non decidit, habebit furti actionem. §. 6. Proprietarius quoque agere adversus fructuarium potest iudicio furti, si quid celandae proprietatis vel supprimendae causa fecit. §. 7. Recte dictum est, qui putavit, se domini voluntate rem attingere, non esse furem. Quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse, sive falso id, sive vere putet? Is ergo solus fur est, qui attrectavit, quod invito domino se facere scivit. §. 8. Per contrarium quaeritur: si ego me invito domino facere putarem, quum dominus vellet, an furti actio sit? Et ait Pomponius: furtum me facere; verum tamen est, ut, quum ego velim eum uti, licet ignoret, ne furti sit obligatus. §. 9. Si furtiva res ad dominum rediit, et iterum contrectata est, competit alia furti actio.

XLVIII. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si dominium rei surreptae quacunque ratione mutatum sit, domino furti actio competit, veluti heredi, et bonorum possessori, et patri adoptivo, et legatario.

XLIX. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Qui vas argenteum perdiderat, eoque nomine furti egerat, de pondere vasis controversia quum esset, et actor maius fuisse diceret, fur vas protulit; id is, cuius erat, abstulit ei, qui surripuerat. Dupli nihilo minus condemnatus est, et rectissime iudicatum est; nam in actionem poenalem non venit ipsa res, quae surrepta est, sive manifesti furti, sive nec manifesti agatur. §. 1. Qui furem novit, sive indicet eum, sive non indicet, fur non est, quum multum intersit, furem quis celet, an non indicet; qui novit, furti non tenetur, qui celat, hoc ipso tenetur. §. 2. Qui ex voluntate domini servum recepit, quin neque fur, neque plagiarius sit, plus quam manifestum est; quis enim voluntatem domini habens fur dici potest? §. 3. Quodsi dominus vetuit, et ille suscepit, si quidem non celandi animo, non est fur; si celaverit, tunc fur esse incipit. Qui igitur suscepit, nec celavit, etsi invito domino, fur non est. Vetare autem dominum accipimus etiam eum, qui ignorat, hoc est eum, qui non consensit. §. 4. Si ego tibi poliendum vestimentum locavero, tu vero inscio aut invito me commodaveris Titio, et Titio furtum factum sit, et tibi competit furti actio, quia custodia rei ad te pertinet, et mihi adversus te, quia non debueras rem commodare, et id faciendo furtum admiseris; et ita erit casus, quo fur furti agere possit. §. 5. Ancilla si surripiatur praegnans, vel apud furem conceperit, partus furtivus est, sive apud furem edatur, sive apud bonae fidei possessorem. Sed in hoc posteriore casu furti actio cessat. Sed si concepit apud bonae fidei possessorem, ibique peperit, eveniet, ut partus furtivus non sit, verum etiam usucapi possit. Idem et in pecudibus servandum est et in fetu earum, quod in partu. §. 6. Ex furtivis equis nati statim ad bonae fidei emtorem pertinebunt; merito, quia in fructu numerantur; at partus ancillae non numeratur in fructu. §. 7. Quum fur rem furtivam vendidisset, eique nummos pretii dominus rei per vim extorsisset, furtum eum nummorum fecisse, recte responsum est. Idem etiam vi bonorum raptorum actione tenebitur; quod enim ex re furtiva redigitur, furtivum non esse, nemini dubium est; nummus ergo hic, qui redactus est ex pretio rei furtivae, non est furtivus.

L. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Interdum accidit, ut non habeat furti actionem is, cuius interest rem salvam esse. Ut ecce creditor ob rem debitoris surreptam furti agere non potest, etsi aliunde creditum servare non possit; loquimur autem scilicet de ea re, quae pignoris iure obligata non sit. §. 1. Item rei dotalis nomine, quae periculo mulieris est, non mulier furti actionem habet, sed maritus.

LI. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* In furti actione non quod interest quadruplabitur vel duplabitur, sed rei verum pretium. Sed et si res in rebus humanis esse desierit, quum iudicatur, nihilo minus condemnatio facienda est. Idemque, etsi nunc deterior sit, aestimatione relata in id tempus, quo furtum factum est. Quodsi pretiosior facta sit, eius duplum, quanti tunc, quum pretiosior facta sit, fuerit, aestimabitur, quia et tunc furtum eius factum esse, verius est. §. 1. Ope aut consilio furtum factum Celsus ait, non solum si idcirco fuerit factum, ut socii furarentur, sed et si non ut socii furarentur, inimicitiarum tamen causa fecerit. §. 2. Recte Pedius ait: sicut nemo furtum faciat sine dolo malo, ita nec consilium vel opem ferre sine dolo malo posse. §. 3. Consilium autem dare videtur, qui persuadet, et impellit, atque instruit consilio ad furtum faciendum; opem fert, qui ministerium atque adiutorium ad surripiendas res praebet. §. 4. Cum eo, qui pannum rubrum ostendit, fugavitque pecus, ut in fures incideret, si quidem dolo malo fecit, furti actio est. Sed et si non furti faciendi causa hoc fecit, non debet impunitus esse lusus tam perniciosus; idcirco Labeo scribit, in factum dandam actionem.

LII. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Nam si praecipitata sint pecora, utilis actio damni iniuriae quasi ex lege Aquilia dabitur.

LIII. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Si quis uxori res mariti subtrahenti opem consiliumve accommodaverit, furti tenebitur. §. 1. Sed et si furtum cum ea fecit, tenebitur furti, quum ipsa non teneatur. §. 2. Ipsa quoque si opem furi tulit, furti non tenebitur, sed rerum amotarum. §. 3. Servi vero sui nomine furti eam teneri, nequaquam ambigendum est. §. 4. Idem dicendum est et in filiofamilias milite; nam ipse patri furti non tenebitur, servi autem sui nomine castrensis tenebitur, si patri servus furtum fecerit. §. 5. Sed si filius meus, qui habet castrense peculium, furtum mihi fecerit, an possim actione utili adversus eum agere? videndum est, quum habeat, unde satisfaciat. Et potest defendi, agendum. §. 6. An autem pater filio teneatur, si rem eius castrensis peculii subtraxerit? videamus. Et putem teneri; non tantum igitur furtum faciet filio, sed etiam furti tenebitur. §. 7. Eum creditorem, qui post solutam pecuniam pignus non reddat, teneri furti, Mela ait, si celandi animo retineat; quod verum esse arbitror. §. 8. Si sulphurariae sunt in agro, et inde aliquis terram egessisset abstulissetque, dominus furti aget; deinde colonus conducti actione consequetur, ut id ipsum sibi praestetur. §. 9. Si servus tuus vel filius polienda vestimenta susceperit, an furti actionem habeas? quaeritur. Et si quidem peculium servi solvendo sit, potes habere furti actionem; si non fuerit solvendo, dicendum est, non competere furti actionem. §. 10. Sed et si rem furtivam imprudens quis emerit, et ei surrepta sit, habebit furti actionem. §. 11. Apud Labeonem relatum est, si siliginario quis dixerit, ut, quisquis nomine eius siliginem petisset, ei daret, et quidam ex transeuntibus, quum audisset, petierit eius nomine, et acceperit, furti actionem adversus eum, qui suppetet, siliginario competere, non mihi; non enim mihi negotium, sed sibi siliginarium gessisse. §. 12. Si fugitivum meum quis quasi sibi a duumviro, vel ab aliis, qui potestatem habent de carcere vel custodia dimittendi, acceperit, an is furti teneatur? Et placet, si fideiussores dedit, in eos domino actionem dandam, ut hi actiones suas mihi mandent. Quodsi non acceperit fideiussorem, sed tanquam suum accipienti ei tradiderit, dominum furti actionem adversus plagiarium habiturum.

§. 13. Si quis de manu alicuius nummos aureos, vel argenteos, vel aliam rem excusserit, ita furti tenetur, si ideo fecerit, ut alius tolleret, isque sustulerit. §. 14. Si quis massam meam argenteam surripuerit, et pocula fecerit, possum vel poculorum, vel massae furti agere, vel condictione. Idem est et in uvis, et in musto, et in vinaceis; nam et uvarum, et musti, et vinaceorum nomine furti agi potest, sed et condici. §. 15. Servus, qui se liberum affirmavit, ut sibi pecunia crederetur, furtum non facit; namque hic nihil amplius, quam idoneum se debitorem affirmat. Idem est et in eo, qui se patremfamilias finxit, quum esset filiusfamilias, ut sibi promtius pecunia crederetur. §. 16. Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum scripsit: si pecuniam quis a me acceperit, ut creditori meo solvat, deinde quum tantam pecuniam eidem creditori deberet, suo nomine solverit, furtum eum facere. §. 17. Si Titius alienam rem vendidit, et ab emtore accepit nummos, non videtur nummorum furtum fecisse. §. 18. Si ex duobus sociis omnium bonorum unus rem pignori acceperit, eaque surrepta sit, Mela scripsit, eum solum furti habere actionem, qui pignori accepit, socium non habere. §. 19. Neque verbo, neque scriptura quis furtum facit; hoc enim iure utimur, ut furtum sine contrectatione non fiat; quare et opem ferre vel consilium dare tunc nocet, quum secuta contrectatio est. §. 20. Si quis asinum meum coëgisset, et in equas suas τῆς γονῆς duntaxat χάριν admisisset, furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit. Quod et Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi circa equos, quibus eiusdem rei gratia subiecisse quis equas suas proponebatur, furti ita demum teneri, si furandi animo id fecisset; si minus, in factum agendum. §. 21. Quum Titio honesto viro pecuniam credere vellem, subiecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples, et nummos acceptos cum eo divisisti. Furti teneris, quasi ope tua consilioque furtum factum sit; sed et Titius furti tenebitur. §. 22. Si maiora quis pondera tibi commodavit, quum emeres ad pondus, furti eum venditori teneri, Mela scribit; te quoque, si scisti; non enim ex voluntate venditoris accipis, quum erret in pondere. §. 23. Si quis servo meo persuaserit, ut nomen suum ex instrumento, puta emtionis, tolleret, et Mela scripsit, et ego puto, furti agendum. §. 24. Sed si servo persuasum sit, ut tabulas meas describeret, puto, si quidem servo persuasum sit, servi corrupti agendum, si ipse fecerit, de dolo actionem dandam. §. 25. Si linea margaritarum surrepta sit, dicendus est numerus. Sed et si de vino furti agatur, necesse est dici, quot amphorae surreptae sint. Si vasa surrepta sint, item numerus erit dicendus. §. 26. Si servus meus, qui habebat peculii administrationem liberam, pactus sit cum eo non donationis causa, qui rem eius peculiarem surripuerat, recte transactum videtur; quamvis enim domino quaeratur furti actio, attamen in peculio servi est. Sed et si tota poena furti dupli servo soluta sit, non dubie fur liberabitur. Cui consequens est, ut, si forte a fure acceperit servus, quod ei rei satis esse videatur, similiter recte transactum videatur. §. 27. Si quis iuraverit, se furtum non fecisse, deinde rem furtivam contrectet, furti quidem actio perimitur, rei tamen persecutio domino servatur. §. 28. Si servus surreptus heres institutus fuerit, furti iudicio actor consequetur etiam pretium hereditatis, si modo servus ante, quam iussu domini adeat, mortuus fuerit. Condicendo quoque mortuum idem consequetur. §. 29. Si statuliber surreptus sit, vel res sub conditione legata, deinde ante, quam adeatur hereditas, exstiterit conditio, furti iam agi non potest, quia desiit interesse heredis. Pendente autem conditione tanti aestimandus est, quanti emtorem potest invenire.

LIV. *Idem libro XXXVIII.* Si quis ex domo, in qua nemo erat, rapuerit, actione de bonis raptis in quadruplum convenietur, furti non manifesti, videlicet si nemo eum deprehenderit tollentem.

LV. *Paulus libro* XXXIX. *ad Edictum.* Qui iniuriae causa ianuam effregit, quamvis inde per alios res amotae sint, non tenetur furti; nam maleficia voluntas et propositum delinquentis distinguunt. §. 1. Si servus commodatoris rem surripuerit, et solvendo sit is, cui surreptum est, Sabinus ait, posse et commodati agi cum eo, et contra dominum furti servi nomine; sed si pecuniam, quam dominus exegit, reddat, evanescere furti actionem. Idem, et si remittat commodati actionem. §. 2. Quodsi servus tuus rem tibi commodatam surripuerit, furti tecum actio non est, quia tuo periculo res sit, sed tantum commodati. §. 3. Qui alienis negotiis gerendis se obtulit, actionem furti non habet, licet culpa eius res perierit, sed actione negotiorum gestorum ita damnandus est, si dominus actionem ei cedat. Eadem sunt in eo, qui pro tutore negotia gerit, vel in eo tutore, qui diligentiam praestare debeat, veluti qui ex pluribus tutoribus testamento datis oblata satisdatione solus administrationem suscepit. §. 4. Si ex donatione alterius rem meam teneas, et eam surripiam, ita demum furti te agere mecum posse, Iulianus ait, si intersit tua retinere possessionem, veluti si hominem donatum noxali iudicio defenderis, vel aegrum curaveris, ut adversus vindicantem iustam retentionem habiturus sis.

LVI. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Si pignore creditor utatur, furti tenetur. §. 1. Eum, qui quid utendum accepit, si ipse alii commodaverit, furti obligari, responsum est. Ex quo satis apparet, furtum fieri, et si quis usum alienae rei in suum lucrum convertat. Nec movere quem debet, quasi nihil lucri sui gratia faciat; species enim lucri est ex alieno largiri, et beneficii debitorem sibi acquirere. Unde et is furti tenetur, qui ideo rem amovet, ut eam alii donet. §. 2. Furem interdiu deprehensum non aliter occidere lex duodecim tabularum permisit, quam si telo se defendat; teli autem appellatione et ferrum, et fustis, et lapis, et denique omne, quod nocendi causa habetur, significatur. §. 3. Quum furti actio ad poenae persecutionem pertineat, condictio vero et vindicatio ad rei recuperationem, apparet, recepta re nihilo minus salvam esse furti actionem, vindicationem vero et condictionem tolli, sicut ex diverso post solutam dupli aut quadrupli poenam salva est vindicatio et condictio. §. 4. Qui ferramenta sciens commodaverit ad effringendum ostium vel armarium, vel scalam sciens commodaverit ad ascendendum, licet nullum eius consilium principaliter ad furtum faciendum intervenerit, tamen furti actione tenetur. §. 5. Si tutor, qui negotia gerit, aut curator transegerit cum fure, evanescit furti actio.

LVII. *Ulpianus libro III. Disputationum.* Cum creditor rem sibi pignoratam aufert, non videtur contrectare, sed pignori suo incumbere.

LVIII. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Interdum fur etiam manente poenae obligatione in quibusdam casibus rursus obligatur, ut cum eo saepius eiusdem rei nomine furti agi possit. Primus casus occurrit, si possessionis causa mutata esset, veluti si res in domini potestatem redisset, eandemque idem surriperet vel eidem domino, vel ei, cui is commodasset aut vendidisset. Sed et si persona domini mutata esset, altera poena obligatur. §. 1. Qui furem deducit ad Praefectum vigilibus, vel ad Praesidem, existimandus est elegisse viam, qua rem persequeretur. Et si negotium ibi terminatum, et damnato fure recepta est pecunia sublata, in simplum videtur furti quaestio sublata, maxime si non solum rem furtivam fur restituere iussus fuerit, sed amplius aliquid in eum iudex constituerit. Sed et si nihil amplius, quam furtivam rem restituere iussus fuerit, nec amplius aliquid in eum iudex constituerit, eo ipso, quod in periculum maioris poenae deductus est fur, intelligendum est, quaestionem furti sublatam esse. §. 2. Si res peculiaris surrepta in potestatem servi redierit, solvitur furti vitium, et incipit hoc casu in peculio esse, et a domino possideri. §. 3. Cum autem servus rem suam peculiarem furandi consilio amovet, quamdiu eam retinet, conditio eius non mutatur; nihil enim domino abest; sed si alii tradiderit, furtum facit. §. 4. Qui tutelam gerit, transigere cum fure potest, et si in potestatem suam redegerit rem furtivam, desinit furtiva esse, quia tutor domini loco habetur. Sed et circa curatorem furiosi eadem dicenda sunt, qui adeo personam domini sustinet, ut etiam tradendo rem furiosi alienare existimetur. Condicere autem rem furtivam tutor et curator furiosi eorum nomine possunt. §. 5. Si duo servi tui vestem et argentum surripuerint, et alterius nomine tecum de veste actum fuerit, alterius de argento agetur, nulla exceptio dari debebit ob eam rem, quod iam de veste actum fuerit.

LIX. *Alfenus libro IV. Digestorum a Paulo epitomatorum.* Si cretae fodiendae causa specum quis fecisset, et cretam abstulisset, fur est, non quia fodisset, sed quia abstulisset.

LX. *Iulianus libro IV. ad Urseium Ferocem.* Si filio-

familias furtum factum esset, recte is paterfamilias factus eo nomine aget. Sed et si res ei locata surrepta fuerit, paterfamilias factus itidem agere poterit.

LXI. *Idem libro III. ex Minicio.* Si is, qui rem commodasset, eam rem clam abstulisset, furti cum eo agi non potest, quia suum recepisset, et ille commodati liberatus esset. Hoc tamen ita accipiendum est, si nullas retinendi causas is, cui commodata res erat, habuit; nam si impensas necessarias in rem commodatam fecerat, interfuit eius, potius per retentionem eas servare, quam ultro commodati agere; ideoque furti actionem habebit.

LXII. *Africanus libro VII. Quaestionum.* Ancilla fugitiva quemadmodum sui furtum facere intelligitur, ita partum quoque contrectando furtum facit.

LXIII. *Idem libro VIII. Quaestionum.* Si servus communis uni ex dominis furtum fecerit, communi dividundo agi debere placet, et arbitrio iudicis contineri, ut aut damnum praestet, aut parte cedat. Cui consequens videtur esse, ut, etiam si alienaverit suam partem, similiter et cum emtore agi possit, ut quodammodo noxalis actio caput sequatur. Quod tamen non eo usque producendum ait, ut, etiam si liber sit factus, cum ipso agi posse dicamus, sicuti nec ageretur, etiam si proprius fuisset. Ex his igitur apparet, mortuo servo nihil esse, quod actor eo nomine consequi possit, nisi forte quid ex re furtiva ad socium pervenerit. §. 1. His etiam illud consequens esse ait, ut, et si is servus, quem mihi pignori dederis, furtum mihi fecerit, agendo contraria pignoraticia consequar, uti similiter aut damnum decidas, aut pro noxae deditione hominem relinquas. §. 2. Idem dicendum de eo, quem convenisset in causa redhibitionis esse, uti, quemadmodum accessiones et fructus emtor restituere cogitur, ita et e contrario venditor quoque vel damnum decidere, vel pro noxae deditione hominem relinquere cogatur, nisi quid in his amplius sit. §. 3. Quodsi sciens quis ignoranti furem pignori dederit, omnimodo damnum praestare cogendus est; id enim bonae fidei convenire. §. 4. Sed in actione emti praecipue spectandum esse, qualem servum venditor promiserit. §. 5. Quod vero ad mandati actionem attinet, dubitare se ait, num aeque dicendum sit, omnimodo damnum praestari debere? Et quidem hoc amplius, quam in superioribus causis servandum, ut, etiam si ignoraverit is, qui certum hominem emi mandaverit, furem esse, nihilo minus tamen damnum decidere cogatur; iustissime enim procuratorem allegare, non fuisse se id damnum passurum, si id mandatum non suscepisset. Idque evidentius in causa depositi apparere; nam licet alioquin aequum videatur, non oportere cuiquam plus damni per servum evenire, quam quanti ipse servus sit, multo tamen aequius esse, nemini officium suum, quod eius, cum quo contraxerit, non etiam sui commodi causa susceperit, damnosum esse. Et sicut in superioribus contractibus, venditione, locatione, pignore, dolum eius, qui sciens reticuerit, puniendum esse dictum sit, ita in his culpam eorum, quorum causa contrahatur, ipsis potius damnosam esse debere. Nam certe mandantis culpam esse, qui talem servum emi sibi mandaverit, et similiter eius, qui deponat, quod non fuerit diligentior circa monendum, qualem servum deponeret. §. 6. Circa commodatum autem merito aliud existimandum, videlicet quod tunc eius solius commodum, qui utendum rogaverit, versetur; itaque eum, qui commodaverit, sicut in locatione, si non dolo quid fecerit, non ultra pretium servi quid amissurum. Quin etiam paulo remissius circa interpretationem doli male debere nos versari, quoniam, ut dictum sit, nulla utilitas commodantis interveniat. §. 7. Haec ita putat vera esse, si nulla culpa ipsius, qui mandatum vel depositum susceperit, intercedat; ceterum si ipse ultro ei custodiam, argenti forte vel nummorum, commiserit, quum alioquin nihil unquam dominus tale quid fecisset, aliter existimandum esse. §. 8. Locavi tibi fundum, et, ut adsolet, convenit, uti fructus ob mercedem pignori mihi essent. Si eos clam deportaveris, furti me tecum agere posse aiebat; sed et si tu alii fructus pendentes vendideris, et emtor eos deportaverit, consequens esse, ut in furtivam causam eos incidere dicamus; etenim fructus, quamdiu solo cohaereant, fundi esse, et ideo colonum, quia voluntate domini eos percipere videatur, suos fructus facere. Quod certe in proposito non aeque dicitur; qua enim ratione coloni fieri possint, quum emtor eos suo nomine cogat? §. 9. Statuliberum, qui, si decem dederit, liber esse iussus erat, heres noxali iudicio defenderat; pendente iudicio servus datis decem heredi ad libertatem pervenit. Quaeritur: an non aliter absolutio fieri debeat, quam si decem, quae accepisset, heres actori dedisset? Referre existimavit, unde ea pecunia data esset, ut, si quidem aliunde, quam ex peculio, haec saltem praestet, quandoquidem si nondum ad libertatem servus pervenisset, noxae deditus ei, cui deditus esset, daturus fuerit; si vero ex peculio, quia nummos heredi dederit, quos utique is passurus eum non fuerit ei dare, contra statuendum.

LXIV. *Marcianus libro IV. Regularum.* Furtum non committit, qui fugitivo iter monstravit.

LXV. *Macer libro II. publicorum Iudiciorum.* Non poterit Praeses provinciae efficere, ut furti damnatum non sequatur infamia.

LXVI. *Neratius libro I. Membranarum.* A Titio herede homo Seio legatus ante aditam hereditatem Titio furtum fecit. Si adita hereditate Seius legatum ad se pertinere voluerit, furti eius servi nomine aget cum eo Titius, quia neque tunc, quum faceret furtum, eius fuerit. Et ut maxime quis existimet, si servus esse coeperit eius, cui furtum fecerat, tolli furti actionem, ut nec si alienatus sit, agi possit eo nomine, ne post aditam quidem hereditatem Titii factus est, quia ea, quae legantur, recta via ab eo, qui legavit, ad eum, cui legata sunt, transeunt.

LXVII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Aedilium Curulium.* Qui ea mente alienum quid contrectavit, ut lucrifaceret, tametsi mutato consilio id domino postea reddidit, fur est; nemo enim tali peccato poenitentia sua nocens esse desiit.

LXVIII. *Paulus libro VII. ad Plautium.* Si is, qui rem pignori dedit, vendiderit eam, quamvis dominus sit, furtum facit, sive eam tradiderat creditori, sive speciali pactione tantum obligaverat; idque et Iulianus putat. §. 1. Si is, cui res surrepta sit, dum apud furem sit, legaverit eam mihi, an, si postea fur eam contrectet, furti actionem habeam? Et secundum Octaveni sententiam mihi soli competit furti actio, quum heres suo nomine non habeat, quia quacunque ratione dominium mutatum sit, domino competere furti actionem constat. §. 2. Eum, qui mulionem dolo malo in ius vocasset, si interea mulae periissent, furti teneri, veteres responderunt. §. 3. Iulianus respondit: eum, qui pecuniis exigendis praepositus sit, si manumissus exigat, furti teneri. Quod ei consequens est dicere et in tutore, cui post pubertatem solutum est. §. 4. Si tu Titium mihi commendaveris quasi idoneum, cui crederem, et ego in Titium inquisii, deinde tu alium adducas quasi Titium, furtum facies, quia Titium esse hunc credo, scilicet si et ille, qui adducitur, scit: quodsi nesciat, non facies furtum, nec hic, qui adducitur, opem tulisse potest videri, quum furtum factum non sit, sed dabitur actio in factum in eum, qui adduxit. §. 5. Si stipulatus de te sim, per te non fieri, quo minus homo Eros intra Kalendas illas mihi detur, quamvis mea intersit, eum non surripi, quum surrepto eo ex stipulatu non tenearis (si tamen per te factum non sit, quo minus mihi daretur) non tamen furti actionem me habere.

LXIX. *Celsus libro XII. Digestorum.* Infitiando depositum nemo facit furtum; nec enim furtum est ipsa infitiatio, licet prope furtum sit. Sed si possessionem eius adipiscatur intervertendi causa, facit furtum. Nec refert, in digito habeat annulum, an dactyliotheca, quem quum deposito teneret, habere pro suo destinaverit. §. 1. Si tibi surreptum est, quod nisi die certa dedisses, poenam promisisti, ideoque sufferre eam necesse fuit, furti actione hoc quoque coaestimabitur. §. 2. Infans apud furem adolevit. Tam adolescentis furtum fecit ille, quam infantis; et unum tamen furtum est; ideoque dupli tenetur, quanti unquam apud eum plurimi fuit. Nam quod semel duntaxat furti agi cum eo potest, quid refert propositae quaestioni? Quippe si surreptus furi foret, ac rursus a fure altero eum recuperasset, etiam si duo furta fecisset, non amplius, quam semel cum eo furti agi posset; nec dubitaverim, quin adolescentis potius, quam infantis aestimationem fieri oporteret; et quid tam ridiculum est, quam meliorem furis conditionem esse propter continuationem furti existimare? §. 3. Quum servus inemtus factus sit, non posse emtorem furti agere cum venditore ob id, quod is servus post emtionem, antequam redderetur, surripuisset. §. 4. Quod furi ipsi furtum fecerit furtivus servus, eo nomine actionem cum domino furem ha-

biturum placet, ne facinora talium servorum non solum ipsis impunitatem praestent, sed dominis quoque eorum quaestui sint; plerumque enim eius generis servorum furtis peculia eorundem augentur. §. 5. Si colonus post lustrum conductionis anno amplius fructus invito domino perceperit, videndum, ne messis et vindemiae furti cum eo agi possit. Et mihi dubium non videtur, quin fur sit, et, si consumserit rem surreptam, repeti ea ab eo possit.

LXX. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* Hereditariae rei furtum fieri Iulianus negabat, nisi forte pignori dederat defunctus, aut commodaverat,

LXXI. *Scaevola libro IV. Quaestionum.* Aut in qua ususfructus alienus est.

LXXII. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* His enim casibus putabat hereditariarum rerum fieri furtum, et usucapionum impediri, idcircoque heredi quoque actionem furti competere posse.

LXXIII. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Si is, cui commodata res erat, furtum ipsius admisit, agi cum eo et furti et commodati potest; et si furti actum est, commodati actio exstinguitur, si commodati, actioni furti exceptio obiicitur. §. 1. Eius rei, quae pro herede possidetur, furti actio ad possessorem non pertinet, quamvis usucapere quis possit, quia furti agere potest is, cuius interest, rem non surripi; interesse autem eius videtur, qui damnum passurus est, non eius, qui lucrum facturus esset.

LXXIV. *Modestinus libro VII. Responsorum.* Sempronia libellos composuit, quasi datura centurioni, ut ad officium transmitterentur, sed non dedit; Lucius pro tribunali eos recitavit, quasi officio traditos. Quaero: quum non sint inventi in officio, neque centurioni traditi, quo crimine subiiciatur, qui ausus est libellos de domo subtractos pro tribunali legere, qui non sunt dati? Modestinus respondit: si clam subtraxit, furtum commissum.

LXXV. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Si is, qui pignori rem accepit, quum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit, aut antequam dies venditionis veniret, pecunia non soluta, id fecit, furti se obligat.

LXXVI. *Idem libro IV. Epistolarum.* Furtivam ancillam bona fide duorum aureorum emtam quum possiderem, surripuit mihi Attius, cum quo et ego, et dominus furti agimus. Quaero: quanti aestimatio pro utroque fieri debeat? Respondit: emtori duplo, quanti eius interest, aestimari debet, domino autem duplo, quanti ea mulier fuit; nec nos movere debet, quod duobus poena furti praestabitur, quippe, quum eiusdem rei nomine praestetur, emtori eius possessionis, domino ipsius proprietatis causa praestanda est.

LXXVII. *Pomponius libro XXI. ad Quintum Mucium.* Si is, qui simulabat se procuratorem esse, effecisset, ut vel sibi, vel cui me delegavit, promitterem, furti cum eo agere non possum, quoniam nullum corpus intervenisset, quod furandi animo contrectaretur.

LXXVIII. *Idem libro XXXVIII. ad Quintum Mucium.* Qui re sibi commodata vel apud se deposita usus est aliter, atque accepit, si existimavit, se non invito domino id facere, furti non tenetur; sed nec depositi ullo modo tenebitur. Commodati an teneatur? in culpa aestimatio erit, id est an non debuerit existimare, id dominum permissurum. §. 1. Si quis alteri furtum fecerit, et id, quod surripuit, alius ab eo surripuerit, cum posteriore fure dominus eius rei furti agere potest, fur prior non potest, ideo quod domini interfuit, non prioris furis, ut id, quod surreptum est, salvum esset. Haec Quintus Mucius refert, et vera sunt; nam licet intersit furis rem salvam esse, quia condictione tenetur, tamen cum eo is, cuius interest, furti habet actionem, si honesta ex causa interest. Nec utimur Servii sententia, qui putabat, si rei surreptae dominus nemo exstaret, nec exstiturus esset, furem habere furti actionem; non magis enim tunc eius esse intelligitur, quum lucrum facturus sit; dominus igitur habebit cum utroque furti actionem, ita ut, si cum altero furti actionem inchoet, adversus alterum nihilo minus duret; sed et condictionem, quia ex diversis factis tenentur.

LXXIX. *Idem libro XIII. ex variis Lectionibus.* Qui saccum habentem pecuniam surripuit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamvis non sit ei animus sacci surripiendi.

LXXX. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Rem inspiciendam quis dedit. Si periculum spectet eum, qui accepit, ipse furti agere potest.

LXXXI. *Idem libro IX. Quaestionum.* Si debitor pignus surripuit, quod actione furti solverit, nullo modo recipit.

LXXXII. *Idem libro XII. Quaestionum.* Si vendidero, neque tradidero servum, et is sine culpa mea surripiatur, magis est, ut mihi furti competat actio; et mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit, vel quoniam ad praestandas actiones teneor. §. 1. Quum autem iure dominii defertur furti actio, quamvis non alias, nisi nostra intersit, competat, tamen ad aestimationem corporis, si nihil amplius intersit, utilitas mea referenda est. Idque et in statuliberis, et in legato sub conditione relicto probatur; alioquin diversum probantibus statui facile quantitas non potest. Quia itaque tunc sola utilitas aestimationem facit, quum cessante dominio furti actio nascitur, in istis causis ad aestimationem corporis furti actio referri non potest. §. 2. Si ad exhibendum egissem, optaturus servum mihi legatum, et unus ex familia servus surreptus est, heres furti habebit actionem; eius enim interest; nihil enim refert, cur praestari custodia debeat. §. 3. Quum raptor omnimodo furtum facit, manifestus fur existimandus est. §. 4. Is autem, cuius dolo fuerit raptum, furti quidem non tenebitur, sed vi bonorum raptorum. §. 5. Si Titius, cuius nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat, ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget, ei vero, qui pecuniam indebitam dedit, adversus Titium erit indebiti condictio, adversus falsum procuratorem furtiva durabit; electo Titio, non inique per doli exceptionem, uti praestetur ei furtiva condictio, desiderabitur. Quodsi pecunia fuerit debita, ratum habente Titio furti actio evanescit, quia debitor liberatur. §. 6. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniae facit, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, assumto debitorem alienum circumvenerit. Quod aeque probatur et in eo, qui sibi deberi pecuniam, ut heredi Sempronii creditoris, asseveravit, quum esset alius. §. 7. Qui rem Titii agebat, eius nomine falso procuratori creditoris solvit, et Titius ratum habuit. Non nascitur ei furti actio, quae statim, quum pecunia soluta est, ei, qui dedit, nata est, quum Titii nummorum dominium non fuerit, neque possessio, sed condictionem indebiti quidem Titius habebit, furtivam autem qui pecuniam dedit, quae, si negotiorum gestorum actione Titius conveniri coeperit, arbitrio iudicis ei praestabitur.

LXXXIII. *Idem libro I. Responsorum.* Ob pecuniam civitati subtractam actione furti, non crimine peculatus tenetur.

LXXXIV. *Paulus libro II. Sententiarum.* Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur, quia non in eam causam ab eo videntur accepta. §. 1. Frugibus ex fundo surreptis tam colonus, quam dominus furti agere possunt, quia utriusque interest rem persequi. §. 2. Qui ancillam non meretricem libidinis causa surripuit, furti actione tenebitur, et si suppressit, poena legis Faviae coërcetur. §. 3. Qui tabulas cautionesve surripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur; nec refert, cancellatae nec ne sint, quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

LXXXV. *Neratius libro I. Responsorum.* Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui vivus erat, pro herede res apprehenderit, eum furtum non facere. §. 1. Ei, cum quo suo nomine furti actum est, si servi nomine de alia re adversus eum agatur, non dandam exceptionem furti una facti placet.

LXXXVI. *Paulus libro II. ad Neratium.* Quamvis res furtiva, nisi ad dominum redierit, usucapi non possit, tamen si eo nomine lis aestimata fuerit, vel furi dominus eam vendiderit, non interpellari iam usucapionis ius, dicendum est.

LXXXVII. *Idem libro II. Manualium.* Is, cuius interest non surripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, veluti is, cui res locata est. Is autem, qui sua voluntate, vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator ob rem sua culpa surreptam non habet furti actionem. Item is, cui ex stipulatu vel ex testamento servus debetur, quamvis intersit eius, non habet furti actionem; sed nec is, qui fideiussit pro colono.

LXXXVIII. *Tryphoninus libro IX. Disputationum.* Si ad dominum ignorantem pervenerit res furtiva vel vi possessa, non videtur in potestatem domini reversa; ideo nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, usucapio sequetur.

LXXXIX. *Paulus libro I. Decretorum.* Creditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit. Sed ubi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur, ut in summam pecuniae debitae et usurarum eius furti conveniatur.

XC. *Idem libro singulari de concurrentibus Actionibus.* Si quis egerit vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest. Quodsi furti elegerit in duplum agere, potest et vi bonorum raptorum agere sic, ut non excedat quadruplum.

XCI. *Idem libro singulari de Poenis paganorum.* Si libertus patrono, vel cliens, vel mercenarius ei, qui eum conduxit, furtum fecerit, furti actio non nascitur.

XCII. *Iavolenus libro IX. ex Posterioribus Labeonis.* Fullo actione locati de domino liberatus est. Negat eum furti recte acturum Labeo. Item si furti egisset prius, quam ex locato cum eo ageretur, et antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus esset, et furem ab eo absolvi debere; quodsi nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. Haec idcirco, quoniam furti eatenus habet actionem, quatenus eius interest. §. 1. Nemo opem aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

XCIII. *Labeo libro II. Pithanῶn a Paulo epitomatorum.* Si quis, quum sciret quid sibi surripi, non prohibuit, non potest furti agere. Paulus: Immo contra; nam si quis scit sibi rapi, et quia non potest prohibere, quievit, furti agere potest. Sed et si potuit prohibere, nec prohibuit, nihilo minus furti aget. Et hoc modo patronus quoque liberto, et is, cuius magna verecundia, ei, quem in praesentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

XCIV. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Meminisse oportebit, nunc furti plerumque criminaliter agi, et eum, qui agit, in crimen subscribere, non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animadversione coërcendam. Non ideo tamen minus is, qui velit, poterit civiliter agere.

TIT. III.
DE TIGNO IUNCTO.

I. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Lex duodecim tabularum neque solvere permittit tignum furtivum aedibus vel vineis iunctum, neque vindicare. Quod providenter lex effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur; sed in eum, qui convictus est iunxisse, in duplum dat actionem. §. 1. Tigni autem appellatione continetur omnis materia, ex qua aedificium constet, vineaeque necessaria. Unde quidam aiunt: tegulam quoque, et lapidem, et testam, ceteraque, si qua aedificiis sunt utilia, (tigna enim a tegendo dicta sunt) hoc amplius et calcem, et arenam tignorum appellatione contineri. Sed et in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur, utputa perticae, pedamenta. §. 2. Sed et ad exhibendum danda est actio; nec enim parci oportet ei, qui sciens alienam rem aedificio inclusit iunxitve; non enim sic eum conveniemus, quasi possidentem, sed ita, quasi dolo malo fecerit, quo minus possideat.

II. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Sed si proponas, tigni furtivi nomine aedibus iuncti actum, deliberari poterit, an extrinsecus sit rei vindicatio? Et esse, non dubito.

TIT. IV.
SI IS, QUI TESTAMENTO LIBER ESSE IUSSUS ERIT, POST MORTEM DOMINI, ANTE ADITAM HEREDITATEM, SURRIPUISSE AUT CORRUPISSE QUID DICETUR.

I. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* SI DOLO MALO EIUS, QUI LIBER ESSE IUSSUS ERIT, POST MORTEM DOMINI, ANTE ADITAM HEREDITATEM, IN BONIS, QUAE EIUS FUERUNT, QUI EUM LIBERUM ESSE IUSSERIT, FACTUM ESSE DICETUR, QUO MINUS EX HIS BONIS AD HEREDEM ALIQUID PERVENIRET, IN EUM INTRA ANNUM UTILEM DUPLI IUDICIUM DABO. §. 1. Haec autem actio, ut Labeo scripsit, naturalem potius in se, quam civilem habet aequitatem, siquidem civilis deficit actio, sed natura aequum est, non esse impunitum eum, qui hac spe audacior factus est, quia neque ut servum se coërceri posse intelligit, spe imminentis libertatis, neque ut liberum damnari, quia hereditati furtum fecit, hoc est dominae, dominus autem dominave non possunt habere furti actionem cum servo suo, quamvis postea ad libertatem pervenerit, vel alienatus sit, nisi si postea quoque contrectaverit. E re itaque esse Praetor putavit, calliditatem et protervitatem horum, qui hereditates depopulantur, dupli actione coërcere. §. 2. Non autem alias tenebitur iste libertus, quam si dolo quid dissipasse proponatur. Culpa autem negligentiaque servi post libertatem excusata est; sed culpa dolo proxima dolum repraesentat. Proinde si quid damni dedit sine dolo, cessabit ista actio, quamvis alias Aquilia tenetur ob hoc, quod damnum qualiter qualiter dederit. Habet itaque certum finem ista actio, ut et dolo fecerit iste, et post mortem domini, et ante aditam hereditatem. Ceterum si sine dolo, aut dolo quidem, verum vivo domino, non tenebitur hac actione. Quin immo etsi post mortem domini, post aditam tamen hereditatem, cessabit actio; nam ubi adita hereditas est, iam quasi liber conveniri potest. § 3. Quid tamen, si sub conditione acceperit libertatem? Ecce nondum liber erit, sed ut servus potest coërceri; idcirco dicendum est, cessare hanc actionem. §. 4. Sed ubi libertas competit, continuo dicendum est, posse et debere hanc actionem dari adversus eum, qui pervenit ad libertatem. §. 5. Si servus pure legatus ante aditam hereditatem quid admiserit in hereditate, dicendum est, quia dominium in eo mutatur, huic actioni locum esse. §. 6. Et generaliter dicimus, quo casu in servo dominium vel mutatur vel amittitur, vel libertas competit post intervallum modicum aditae hereditatis, eo casu hanc actionem indulgendam. §. 7. Sed si fideicommissaria libertas servo data sit, quidquid in hereditate maleficii admisit, numquid non prius cogatur heres manumittere, quam si satisfecerit? Est autem saepissime et a divo Marco, et ab Imperatore nostro cum patre rescriptum, non impediri fideicommissariam libertatem, quae pure data sit. Divus sane Marcus rescripsit: arbitrum ex continenti dandum, apud quem ratio ponatur; sed hoc rescriptum ad rationem ponendam pertinet actus, quem servus administravit; arbitror igitur, et hic posse hanc actionem competere. §. 8. *Ante aditam hereditatem* sic accipere debemus, antequam vel ab uno adeatur hereditas; nam ubi vel unus adiit, competit libertas. §. 9. Si pupillus heres institutus sit, et a substituto eius libertas data, medioque tempore quaedam admittantur, si quidem vivo pupillo quid fuerit factum, locum non esse huic actioni, sin vero post mortem, antequam quis pupillo succederet, actionem istam locum habere. §. 10. Haec actio locum habet non tantum in rebus, quae in bonis fuerunt testatoris, sed et si heredis interfuit, dolum malum admissum non esse, quo minus ad se perveniret. Et ideo Scaevola plenius tractat, et si eam rem surripuisset servus, quam defunctus pignori acceperat, hanc actionem honorariam locum habere; plenius enim causam bonorum hic accipimus pro utilitate. Nam si in locum deficientis furti actionis propter servitutem hanc actionem substituit Praetor, verisimile est, in omnibus causis eum, in quibus furti agi potuerit, substituisse. Et in summa probatur, hanc actionem et in rebus pignoratis, et in rebus alienis bona fide possessis locum habere. Idem et de re commodata testatori. §. 11. Item si fructus post mortem testatoris perceptos hic servus, qui libertatem prospicit, contrectaverit, locus erit huic actioni. Sed et si partus vel fetus post mortem agnatos, tantundem erit dicendum. §. 12. Praeterea si impubes post mortem patris quaesierit rei dominium, eaque ante, quam impuberis hereditas adeatur, surripiatur, locum habere istam actionem, dicendum est. §. 13. Sed et in omnibus, quae interfuit heredis non esse aversa, locum habet haec actio. §. 14. Non tantum autem ad sola furta ista actio pertinet, sed etiam ad omnia damna, quaecunque hereditati servus dedit. §. 15. Scaevola ait: possessionis furtum fieri; denique si nullus sit possessor, furtum negat fieri; idcirco autem hereditati furtum non fieri, quia possessionem hereditas non habet, quae facti est et animi. Sed nec heredis est possessio, antequam possideat, quia hereditas in eum id tantum transfundit, quod est hereditatis; non autem fuit possessio hereditatis. §. 16. Illud verum est, si potest alias heres ad suum pervenire, non esse honorariam hanc actionem tri-

buendam, quum in id, quod interest, condemnatio fiat. §. 17. Praeter hanc actionem esse et vindicationem rei constat, quum haec actio ad similitudinem furti competat. §. 18. Item heredi ceterisque successoribus competere istam actionem, dicendum est. §. 19. Si plures servi libertatem acceperunt, et dolo malo quid admiserint, singuli conveniuntur in solidum, hoc est in duplum. Et quum ex delicto conveniantur, exemplo furti nullus eorum liberatur, etsi unus conventus praestiterit.

II. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Si paulo ante, quam statuta libertas obtigerit, amoverit aliquid servus aut corruperit, ignorantia domini non introducit hanc actionem; ideoque, licet maxime ignoraverit heres, a statulibero, aut quilibet alius dominus a servo suo amotum aliquid corruptumve esse, non impetrat post libertatem eius ullam actionem, quamvis in pluribus aliis causis iusta ignorantia excusationem mereatur.

III. *Ulpianus libro XIII. ad Edictum.* Labeo putavit, sub conditione manumissum res amoventem, si cito conditio exstiterit, hac actione conveniendum.

TIT. V.

FURTI ADVERSUS NAUTAS, CAUPONES, STABULARIOS.

I. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* In eos, qui naves, cauponas, stabula exercent, si quid a quoquo eorum, quos quasve ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, iudicium datur, sive furtum ope et consilio exercitoris factum sit, sive eorum cuius, qui in ea nave navigandi causa esset. §. 1. Navigandi autem causa accipere debemus eos, qui adhibentur, ut navis naviget, hoc est nautas. §. 2. Et est in duplum actio. §. 3. Cum enim in caupona vel in nave res periit, ex edicto Praetoris obligatur exercitor navis vel caupo, ita ut in potestate sit eius, cui res surrepta sit, utrum malit cum exercitore honorario iure, an cum fure iure civili experiri. §. 4. Quodsi receperit salvum fore caupo vel nauta, furti actionem non dominus rei surreptae, sed ipse habet, quia recipiendo periculum custodiae subiit. §. 5. Servi vero sui nomine exercitor noxae dedendo se liberat. Cur ergo non exercitor condemnatur, qui servum tam malum in nave admisit? et cur liberi quidem hominis nomine tenetur in solidum, servi vero non tenetur? nisi forte idcirco, quod liberum quidem hominem adhibens statuere debuit de eo, qualis esset, in servo vero suo ignoscendum sit ei, quasi in domestico malo, si noxae dedere paratus sit; si autem alienum adhibuit servum, quasi in libero tenebitur. §. 6. Caupo praestat factum eorum, qui in ea caupona eius cauponae exercendae causa ibi sunt, item eorum, qui habitandi causa ibi sunt; viatorum autem factum non praestat. Namque viatorem sibi eligere caupo vel stabularius non videtur, nec repellere potest iter agentes; inhabitatores vero perpetuos ipse quodammodo elegit, qui non reiecit, quorum factum oportet eum praestare. In nave quoque vectorum factum non praestatur.

TIT. VI.

SI FAMILIA FURTUM FECISSE DICETUR.

I. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Utilissimum id edictum Praetor proposuit, quo dominis prospiceret adversus maleficia servorum, videlicet ne, quum plures furtum admittant, evertant domini patrimonium, si omnes dedere, aut pro singulis aestimationem litis offerre cogatur. Datur igitur arbitrium hoc edicto, ut, si quidem velit dicere noxios servos, possit omnes dedere, qui participaverunt furtum; enimvero si maluerit aestimationem offerre, tantum offerat, quantum si unus liber furtum fecisset, et retineat familiam suam. §. 1. Haec autem facultas domino tribuitur toties, quoties ignorante eo furtum factum est. Ceterum si sciente, facultas ei non erit danda; nam et suo nomine, et singulorum nomine conveniri potest noxali iudicio, nec una aestimatione, quam homo liber sufferret, defungi poterit. Is autem accipitur scire, qui scit, et potuit prohibere; scientiam enim spectare debemus, quae habet et voluntatem; ceterum si scit, prohibuit tamen, dicendum est, usurum edicti beneficio. §. 2. Si plures servi damnum culpa dederint, aequissimum est, eandem facultatem domino dari. §. 3. Cum plures servi eiusdem rei furtum faciunt, et unius nomine cum domino lis contestata est, tamdiu aliorum nomine actio sustineri debebit, quamdiu priore iudicio potest actor consequi, quantum consequeretur, si liber id furtum fecisset,

II. *Iulianus libro XXIII. Digestorum.* Id est et poenae nomine duplum, et condictionis simplum.

III. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Quoties tantum praestat dominus, quantum praestaretur, si unus liber fecisset, cessat ceterorum nomine actio non tantum adversus ipsum, verum etiam adversus emtorem duntaxat, si forte quis eorum, qui simul fecerant, venierit. Idemque, et si fuerit manumissus. Quodsi prius fuerit oblatum a manumisso, tunc dabitur adversus dominum familiae nomine; nec enim potest dici, quod a manumisso praestitum est, quasi a familia esse praestitum. Plane si emtor praestiterit, puto denegandam in venditorem actionem; quodammodo enim hoc a venditore praestitum est, ad quem nonnunquam regressus est ex hac causa, maxime si furtis noxaque solutum esse promisit. §. 1. Sed an, si legati servi nomine, vel eius, qui donatus est, actum sit cum legatario, vel eo, cui donatus est, agi possit etiam cum domino ceterorum? quaeritur. Quod admittendum puto. §. 2. Huius edicti levamentum non tantum ei, qui servos possidens condemnatus praestitit tantum, quantum si unus liber fecisset, datur, verum ei quoque, qui idcirco condemnatus est, quia dolo fecerat, quo minus possideret.

IV. *Iulianus libro XXII. Digestorum.* Etiam heredibus eius, cui plures eiusdem familiae furtum fecerint, eadem actio competere debet, quae testatori competebat, id est ut omnes non amplius consequantur, quam consequerentur, si id furtum liber fecisset.

V. *Marcellus libro VIII. Digestorum.* Si familia communis sciente altero furtum fecit, omnium nomine cum eo, qui scit, furti agi poterit, cum altero ad eum modum, qui edicto comprehensus est. Quodsi ille praestiterit non totius familiae nomine, ab hoc socio partem consequetur. Et si servus communis alterius iussu damnum dederit, etiam quod praestitit alter, si modo cum eo quoque ex lege Aquilia vel ex duodecim tabulis agi potuerit, repetit a socio, sicuti cum communi rei nocitum est. Si ergo duntaxat duos habuerimus servos communes, cum eo, quo non ignorante factum est, agetur utriusque servi nomine, sed non amplius consequetur a socio, quam si unius nomine praestitisset; quodsi cum eo, quo ignorante factum est, agere volet, duplum tantum consequetur. Et videamus, an iam in socium alterius servi nomine non sit dandum iudicium, quemadmodum si omnium nomine socius dedisset? nisi forte hoc casu severius a Praetore constituendum, nec servorum consilio parcendum est.

VI. *Scaevola libro IV. Quaestionum.* Labeo putat, si coheres meus, quod furtum familia cuius fecisset, duplum abstulisset, me non impediri, quo minus dupli agam, eoque modo fraudem edicto fieri, esseque iniquum, plus heredes nostros ferre, quam ferremus ipsi. Item si defunctus minus duplo abstulerit, adhuc singulos heredes recte experiri, Scaevola respondit. Sed verius puto, partes eius heredes persecuturos, sed ut cum eo, quod defunctus abstulit, uterque heres non plus duplo ferat.

TIT. VII.

ARBORUM FURTIM CAESARUM.

I. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Si furtim arbores caesae sint, et ex lege Aquilia, et ex duodecim tabularum dandam actionem, Labeo ait. Sed Trebatius: ita utramque dandam, ut iudex in posteriorem deducat id, quod ex prima consecutus sit, ex reliquo condemnet eum.

II. *Caius libro I. ad legem XII. Tabularum.* Sciendum est autem, eos, qui arbores, et maxime vites ceciderint, etiam tanquam latrones puniri.

III. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Vitem arboris appellatione contineri, plerique veterum existimaverunt. §. 1. Hederae quoque et arundines arbores non male dicentur. §. 2. Idem de salicto dicendum est. § 3. Sed si quis saligneas virgas instituendi salicti causa defixerit, haeque ante, quam radices egerint, succidantur aut evellantur, recte Pomponius scripsit, non posse agi de arboribus succisis, quum nulla arbor proprie dicatur, quae radicem non conceperit. §. 4. Quodsi quis ex seminario, id est stirpitus, arborem transtulerit, eam, quamvis nondum comprehenderit terram, arborem tamen videri, Pomponius libro nono decimo ad Sabinum probat. §. 5. Ideo ea quoque ar-

sor esse videtur, cuius radices desinent vivere, quamvis adhuc terra contineatur; quam sententiam Labeo quoque probat. §. 6. Labeo etiam eam arborem recte dici putat, quae subversa a radicibus etiam nunc reponi potest, aut quae ita translata est, ut poni possit. §. 7. Stirpes oleae arbores esse magis est, sive iam egerint radices, sive nondum. §. 8. Omnium igitur harum arborum, quas enumeravimus, nomine agi poterit.

IV. *Caius libro I. ad legem XII. Tabularum.* Certe non dubitatur, si adhuc adeo tenerum sit, ut herbae loco sit, non debere arboris numero haberi.

V. *Paulus libro IX. ad Sabinum.* Caedere est non solum succidere, sed etiam ferire caedendi causa; cingere est deglabrare; subsecare est subsecuisse; non enim poterat cecidisse intelligi, qui serra secuisset. §. 1. Eius actionis eadem causa est, quae est legis Aquiliae. §. 2. Is, cuius ususfructus est in fundo, hanc actionem non habet. §. 3. Qui autem fundum vectigalem habet, hanc actionem habet, sicut aquae pluviae arcendae actionem, et finium regundorum.

VI. *Pomponius libro XX. ad Sabinum.* Si plures eandem arborem furtim ceciderint, cum singulis in solidum agetur. §. 1. At si eadem arbor plurium fuerit, universis duntaxat una et semel poena praestabitur. §. 2. Si arbor in vicini fundum radices porrexit, recidere eas vicino non licebit; agere autem licebit, non esse ei ius sicuti tignum aut protectum immissum habere. Si radicibus vicini arbor aletur, tamen eius est, in cuius fundo origo eius fuerit.

VII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Furtim caesae arbores videntur, quae ignorante domino celandique eius causa caeduntur. §. 1. Nec esse hanc furti actionem, scribit Pedius, quum et sine furto fieri possit, ut quis arbores furtim caedat. §. 2. Si quis radicitus arborem evulserit vel exstirpaverit, hac actione non tenetur; neque enim vel caedit, vel succidit, vel subsecuit. Aquilia tamen tenetur, quasi ruperit. §. 3. Etiam si non tota arbor caesa sit, recte tamen agetur, quasi caesa. §. 4. Sive autem quis suis manibus, sive dum imperat servo arbores cingi, subsecari, caedi, hac actione tenetur. Idem, et si libero imperet. §. 5. Quodsi servo suo non praeceperit dominus, sed ipse sua voluntate id admiserit, Sabinus ait, competere noxalem, ut in ceteris maleficiis; quae sententia vera est. §. 6. Haec actio, etiam si poenalis sit, perpetua est, sed adversus heredem non datur; heredi ceterisque successoribus dabitur. §. 7. Condemnatio autem eius duplum continet.

VIII. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Facienda aestimatione, quanti domini intersit non laedi; ipsarumque arborum pretium deduci oportet, et eius, quod superest, fieri aestimationem. §. 1. Furtim arborem caedit, qui clam caedit. §. 2. Igitur si ceciderit, et lucri faciendi causa contrectaverit, etiam furti tenebitur lignorum causa, et condictione, et ad exhibendum. §. 3. Qui per vim sciente domino caedit, non incidit in hanc actionem.

IX. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Si colonus sit, qui ceciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi potest. Plane una actione contentus esse debet actor.

X. *Iulianus libro III. ex Minicio.* Si gemina arbor sit, et supra terram iunctura eius emineat, una arbor videtur esse; sed si id, cui iungeretur, non exstet, totidem arbores sunt, quot species earum supra terram sunt.

XI. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Sed si de arboribus caesis ex lege Aquilia actum sit, interdicto quod vi aut clam reddito absolvetur, si satis prima condemnatione gravaverit reum, manente nihilo minus actione ex lege duodecim tabularum.

XII. *Iavolenus libro XV. ex Cassio.* Qui agrum vendidit, nihilo minus furtim arborum caesarum agere potest.

TIT. VIII.

VI BONORUM RAPTORUM, ET DE TURBA.

I. *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Qui rem rapuit, et furti nec manifesti tenetur in duplum, et vi bonorum raptorum in quadruplum. Sed si ante actum sit vi bonorum raptorum, deneganda est furti actio; si ante furti actum est, non est illa deneganda, ut tamen id, quod amplius in ea est, consequatur.

II. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Praetor ait: SI CUI DOLO MALO HOMINIBUS COACTIS DAMNI QUID FACTUM ESSE DICETUR, SIVE CUIUS BONA RAPTA ESSE DICENTUR, IN EUM, QUI ID FECISSE DICETUR, INTRA ANNUM, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, IN QUADRUPLUM, POST ANNUM IN SIMPLUM IUDICIUM DABO. ITEM SI SERVUS FECISSE DICETUR, IN DOMINUM IUDICIUM NOXALE DABO. §. 1. Hoc edicto contra ea, quae vi committuntur, consuluit Praetor; nam si quis se vim passum docere possit, publico iudicio de vi potest experiri. Neque debere publico iudicio privata actione praeiudicari, quidam putant; sed utilius visum est, quamvis praeiudicium legi Iuliae de vi privata fiat, nihilo minus tamen non esse denegandam actionem eligentibus privatam persecutionem. §. 2. Dolo autem malo facere potest, quod edictum ait, non tantum is, qui rapit, sed et qui praecedente consilio ad hoc ipsum homines colligit armatos, ut damnum det, bonave rapiat. §. 3. Sive igitur ipse quis cogat homines, sive ab alio coactis utatur ad rapiendum, dolo malo facere videtur. §. 4. Homines coactos accipere debemus ad hoc coactos, ut damnum daretur. §. 5. Neque additur, quales homines; qualescunque igitur, sive liberos, sive servos. §. 6. Sed et si unus homo coactus sit, adhuc dicemus homines coactos. §. 7. Item si proponas solum damnum dedisse, non puto deficere verba; hoc enim, quod ait: *hominibus coactis*, sic accipere debemus, ut, sive solus vim fecerit, sive etiam hominibus coactis, vel armatis, vel inermibus, hoc edicto teneatur. §. 8. Doli mali mentio hic et vim in se habet; nam qui vim facit, dolo malo facit. Non tamen qui dolo malo facit, utique et vi facit; ita dolus habet in se et vim, et sine vi, si quid callide admissum est, aeque continebitur. §. 9. *Damni*, Praetor inquit. Omnia ergo damna continet, et clandestina? Sed non puto clandestina contineri, sed ea, quae violentia permixta sunt. Etiam quis recte definiet, si quid solus admiserit quis non vi, non contineri hoc edicto, et si quid hominibus coactis, etiam si sine vi, dummodo dolo sit admissum, ad hoc edictum spectare. §. 10. Ceterum neque furti actio, neque legis Aquiliae contributae sunt in hoc edicto, licet interdum communes sint cum hoc edicto; nam Iulianus scribit: eum, qui vi rapuit, furem esse improbiorem, et si quid damni coactis hominibus dederit, utique etiam Aquilia posse teneri. §. 11. *Sive cuius bona rapta esse dicentur.* Quod ait Praetor: *bona rapta,* sic accipiemus, etiam si una res ex bonis rapta sit. §. 12. Si quis homines non ipse coëgerit, sed inter coactos ipse fuerit, et quid aut rapuerit, aut damni dederit, hac actione tenetur. Sed utrum hoc solum contineat edictum, quod dolo malo hominibus a reo coactis damnum datum sit, vel raptum, an vero quod dolo malo rei raptum vel damnum datum sit, licet ab alio homines sint coacti? quaeritur. Et melius esse dicetur, etiam hoc contineri, ut omnia haec contineantur, et quod ex coactis ab alio damnum datum sit, ut et is, qui coëgit, et is, qui coactus est, contineri videatur. §. 13. In hac actione intra annum utilem verum pretium rei quadruplatur, non etiam quod interest. §. 14. Haec actio etiam familiae nomine competit, non imposita necessitate ostendendi, qui sunt ex familia homines, qui rapuerunt, vel etiam damnum dederunt. Familiae autem appellatio servos continet, hoc est eos, qui in ministerio sunt, etiam si liberi esse proponantur, vel alieni bona fide nobis servientes. §. 15. Hac actione non puto posse actorem singulorum servorum nomine agere adversus dominum eorum, quia sufficit dominum semel quadruplum offerre. §. 16. Ex hac actione noxae deditio non totius familiae, sed eorum tantum vel eius, qui dolo fecisse comperietur, fieri debet. §. 17. Haec actio vulgo bonorum raptorum dicitur. §. 18. Hac actione is demum tenetur, qui dolum malum adhibuit. Si quis igitur suam rem rapuit, vi quidem bonorum raptorum non tenebitur, sed aliter mulctabitur. Sed et si quis fugitivum suum, quem bona fide aliquis possidebat, rapuit, aeque hac actione non tenebitur, quia rem suam aufert. Quid ergo, si sibi obligatam rapuit? Debebit teneri. §. 19. Vi bonorum raptorum actio in impuberem, qui doli mali capax non est, non dabitur, nisi servus ipsius vel familia eius admisisse proponantur; et servi, et familiae nomine noxali vi bonorum raptorum actione tenebitur. §. 20. Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra legem vectigalis aliquid a me factum, quamvis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum non posse, Labeo ait. Sane si dolo caret; si tamen ideo incluserit, ne pasceretur, et ut fame periret, etiam utili lege Aquilia tenetur. §. 21. Si per vim abductum pecus incluserit quis, utique vi bonorum

raptorum conveniri poterit. §. 22. In hac actione non utique spectamus rem in bonis actoris esse, sed sive in bonis sit, sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare sive commodata res sit, sive locata, sive etiam pignorata proponatur, sive deposita apud me, sic ut intersit mea, eam non auferri, sive bona fide a me possideatur, sive usumfructum in ea habeam, vel quod aliud ius, ut intersit mea non rapi, dicendum est, competere mihi hanc actionem, ut non dominium accipiamus, sed illud solum, ut ex bonis meis, hoc est ex substantia mea res ablata esse proponatur. §. 23. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti mihi actio competit in re clam facta, ex iisdem causis habere me hanc actionem. Dicet aliquis, atquin ob rem depositam furti actionem non habemus. Sed ideo addidi, si intersit nostra non esse raptam; nam et furti actionem habeo. §. 24. Si in re deposita culpam quoque repromisi, vel pretium depositionis non quasi mercedem accepi, utilius dicendum est, etsi cesset actio furti ob rem depositam, esse tamen vi bonorum raptorum actionem, quia non minima differentia est inter eum, qui clam facit, et eum, qui rapit, quum ille celet suum delictum, hic publicet, et crimen etiam publicum admittat. Si quis igitur interesse sua vel modice docebit, debet habere vi bonorum raptorum actionem. §. 25. Si fugitivus meus quasdam res instruendi sui causa emerit, eaeque raptae sint, quia in bonis meis hae sunt res, possum de his vi bonorum raptorum actione agere. §. 26. Rerum raptarum nomine etiam furti, vel damni iniuriae, vel condictione agi potest, vel certe singulae res vindicari possunt. §. 27. Haec actio heredi ceterisque successoribus dabitur. Adversus heredes autem vel ceteros successores non dabitur, quia poenalis actio in eos non datur. An tamen in id, quo locupletiores facti sunt, dari debeat? videamus. Et ego puto, ideo Praetorem non esse pollicitum in heredes in id, quod ad eos pervenit, quia putavit sufficere condictionem.

III. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Si servus rapuerit, et cum libero agatur, etiam si cum domino experiundi potestas fuit, non recte cum manumisso post annum agetur, quia cum quocunque experiundi potestas fuerit, excluditur actor; et si cum domino intra annum actum sit, deinde cum manumisso agatur, rei iudicatae exceptionem nocere, Labeo ait.

IV. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Praetor ait: CUIUS DOLO MALO IN TURBA DAMNUM QUOD FACTUM ESSE DICETUR, IN EUM IN ANNO, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, IN DUPLUM, POST ANNUM IN SIMPLUM IUDICIUM DABO. §. 1. Hoc edictum de eo damno proponitur, quod quis in turba dedit. §. 2. Turbam autem appellatam Labeo ait ex genere tumultus, idque verbum ex graeco tractum, ἀπὸ τοῦ θορυβεῖν. §. 3. Turbam autem ex quo numero admittimus? Si duo rixam commiserint, utique non accipiemus in turba id factum, quia duo turba non proprie dicentur. Enimvero si plures fuerint, decem aut quindecim homines, turba dicentur. Quid ergo, si tres aut quatuor? Turba utique non erit. Et rectissime Labeo inter turbam et rixam multum interesse ait; namque turbam multitudinis hominum esse turbationem et coetum, rixam etiam duorum. §. 4. Hoc autem edicto tenetur non solum, qui damnum in turba dedit, sed et is, qui dolo malo fecit, ut in turba damni quid daretur, sive illo venerit, sive non fuerit praesens; dolus enim malus etiam absentis esse potest. §. 5. Hoc edicto dicendum est etiam eum teneri, qui venit, et in turba fuit auctor damni dandi, si tamen et ipse inter turbam fuit, quum damnum daretur, et dolo malo fuit; nam et huius dolo malo in turba damni quid factum esse, negari non potest. §. 6. Si quis adventu suo turbam concitavit vel contraxit, vel clamore, vel facto aliquo, vel dum criminatur aliquem, vel dum misericordiam provocat, si dolo malo eius damnum datum sit, etiam si non habuit consilium turbae cogendae, tenetur. Verum est enim, dolo malo eius in turba damni quid datum; neque enim exigit Praetor, ut ab ipso sit turba convocata, sed hoc, ut dolo alicuius in turba damnum datum sit, eritque haec differentia inter hoc edictum et superius, quod ibi de eo damno Praetor loquitur, quod dolo malo hominibus coactis datum est, vel raptum etiam non coactis hominibus, at hic de eo damno, quod dolo malo in turba datum est, etiam si non ipse turbam coëgit, sed ad clamorem eius, vel dicta, vel misericordiam turba contracta est, vel si alius contraxit, et ipse ex turba fuit. §. 7. Idcirco illud quidem edictum propter atrocitatem facti quadrupli poenam comminatur, at hoc dupli. §. 8. Sed et hoc et illud intra annum tribuit experiundi facultatem, post annum in simplum competit. §. 9. Loquitur autem hoc edictum de damno dato et de amisso, de rapto non; sed superiore edicto vi bonorum raptorum agi poterit. §. 10. Amissa autem dicuntur ea, quae corrupta alicui relinquuntur, scissa forte, vel fracta. §. 11. Haec autem actio in factum est, et datur in duplum, quanti ea res erit; quod ad pretium verum rei refertur, et praesentis temporis fit aestimatio, et semper in duplum intra annum est. §. 12. Docereque actor in turba damnum esse datum debet; ceterum si alibi datum sit, quam in turba, cessabit haec actio. §. 13. Si, quum servum meum Titius pulsaret, turba fuerit collecta, isque servus in ea turba aliquid perdiderit, cum eo, qui pulsabat, agere possum, quippe quum in turba dolo malo damnum datum sit, sic tamen, si ut damnum daret, ideo coeperat caedere; ceterum si alia causa verberandi fuit, cessat actio. §. 14. Sed et si quis ipse turbam convocasset, ut turba coram servum verberaret iniuriae faciendae causa, non damni dandi consilio, locum habet edictum; verum est enim, eum, qui per iniuriam verberat, dolo facere, eum, qui causam praebuit damni dandi, damnum dedisse. §. 15. In servum etiam et in familiam Praetor dat actionem. §. 16. Quae de heredibus ceterisque successoribus in vi bonorum raptorum actione diximus, et hic erunt repetita.

V. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Non prodest ei, qui vi rapuit, ad evitandam poenam, si ante iudicium restituat rem, quam rapuit.

VI. *Venuleius libro XVII. Stipulationum.* Quod vi possessum raptumve sit, antequam in potestatem domini heredisve eius perveniat, usucapi lex vetat.

TIT. IX.

DE INCENDIO, RUINA, NAUFRAGIO, RATE, NAVE EXPUGNATA.

I. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Praetor ait: IN EUM, QUI EX INCENDIO, RUINA, NAUFRAGIO, RATE, NAVE EXPUGNATA QUID RAPUISSE, RECEPISSE DOLO MALO, DAMNIVE QUID IN HIS REBUS DEDISSE DICETUR, IN QUADRUPLUM IN ANNO, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, POST ANNUM IN SIMPLUM IUDICIUM DABO. ITEM IN SERVUM ET IN FAMILIAM IUDICIUM DABO. §. 1. Huius edicti utilitas evidens, et iustissima severitas est, si quidem publice interest, nihil rapi ex huiusmodi casibus. Et quanquam sint de his facinoribus etiam criminum executiones, attamen recte Praetor fecit, qui forenses quoque actiones criminibus istis proposuit. §. 2. *Ex incendio* quemadmodum accipimus? utrum ex ipso igne, an vero ex eo loco, ubi incendium fit? Et melius sic accipietur, propter incendium, hoc est propter tumultum incendii vel trepidationem incendii rapi, quemadmodum solemus dicere in bello amissum, quod propter causam belli amittitur. Proinde si ex adiacentibus praediis, ubi incendium fiebat, raptum quid sit, dicendum, edicto locum esse, quia verum est, ex incendio rapi. §. 3. Item ruinae appellatio refertur ad id tempus, quo ruina fit, non tantum si ex his, quae ruerunt, tulerit quis, sed etiam si ex adiacentibus. §. 4. Si suspicio fuit incendii vel ruinae, incendium vel ruina non fuerit, videamus, an hoc edictum locum habeat? Et magis est, ne habeat, quia neque ex incendio, neque ex ruina quid raptum est. §. 5. Item ait Praetor: *si quid ex naufragio.* Hic illud quaeritur: utrum, si quis eo tempore tulerit, quo naufragium fit, an vero et si alio tempore, hoc est post naufragium? namque res ex naufragio etiam hae dicuntur, quae in litore post naufragium iacent. Et magis est, ut eo tempore

II. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Et loco,

III. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Quo naufragium fit vel factum est, si quis rapuerit, incidisse in hoc edictum videatur. Qui autem rem in litore iacentem postea, quam naufragium factum est, abstulit, in ea conditione est, ut magis fur sit, quam hoc edicto teneatur, quemadmodum is, qui quod de vehiculo exciderit tulit; nec rapere videtur, qui in litore rem iacentem tollit. §. 1. Deinde ait Praetor: *rate, nave expugnata.* Expugnare videtur, qui in ipse quasi praelio et pugna adversus navem et ratem aliquid rapit, sive expugnet, sive praedonibus expugnantibus rapiat. §. 2. Labeo scribit: aequum fuisse, ut, sive de domo, sive in villa expugnatis aliquid rapiatur, huic edicto locus sit; nec

enim minus in mari, quam in villa per latrunculos inquietari vel infestari possumus. §. 3. Non tantum autem qui rapuit, verum is quoque, qui recepit, ex causis supra scriptis tenetur, quia receptores non minus delinquunt, quam aggressores. Sed enim additum est: *dolo malo*, quia non omnis qui recipit, statim etiam delinquit, sed qui dolo malo recipit. Quid enim, si ignarus recepit? aut quid, si ad hoc recepit, ut custodiret, salvaque faceret ei, qui amiserat? Utique non debet teneri. §. 4. Non solum autem qui rapuit, sed et qui abstulit, vel amovit, vel damnum dedit, vel recepit, hac actione tenetur. §. 5. Aliud autem esse rapi, aliud amoveri, palam est, si quidem amoveri aliquid etiam sine vi possit, rapi autem sine vi non potest. §. 6. Qui eiecta nave quid rapuit, hoc edicto tenetur. Eiecta, hoc est quod Graeci aiunt ἐξεβράσθη. §. 7. Quod ait Praetor de damno dato, ita demum locum habet, si dolo malo damnum datum sit; nam si dolus malus absit, cessat edictum. Quemadmodum ergo procedit, quod Labeo scribit: si defendendi mei causa vicini aedificium orto incendio dissipaverim, et meo nomine, et familiae iudicium in me dandum? Quum enim defendendarum mearum aedium causa fecerim, utique dolo careo; puto igitur non esse verum, quod Labeo scribit. An tamen lege Aquilia agi cum hoc possit? Et non puto agendum; nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, quum alias non posset; et ita Celsus scribit. §. 8. Senatusconsultum Claudianis temporibus factum est, ut, si quis ex naufragio clavos vel unum ex his abstulerit, omnium rerum nomine teneatur. Item alio senatusconsulto cavetur, eos, quorum fraude aut consilio naufragi suppressi per vim fuissent, ne navi vel ibi periclitantibus opitulentur, legis Corneliae, quae de sicariis lata est, poenis afficiendos; eos autem, qui quid ex miserrima naufragiorum fortuna rapuissent lucrative fuissent dolo malo, in quantum edicto Praetoris actio daretur, tantum et fisco dare debere.

IV. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Pedius; posse etiam dici ex naufragio rapere eum, qui, quum nondum naufragium fiat, in illa trepidatione rapiat. §. 1. Divus Antoninus de his, qui praedam ex naufragio diripuissent, ita rescripsit: *Quod de naufragiis navis et ratis scripsisti mihi, eo pertinet, ut explores, qua poena afficiendos eos putem, qui diripuisse aliqua ex illa probantur. Et facile, ut opinor, constitui potest; nam plurimum interest, peritura collegerint, an quae servari possint flagitiose invaserint. Ideoque si gravior praeda vi appetita videbitur, liberos quidem fustibus caesos in triennium relegabis, at si sordidiores erunt, in opus publicum eiusdem temporis dabis, servos flagellis caesos in metallum damnabis; si non magnae pecuniae res fuerint, liberos fustibus, servos flagellis caesos dimittere poteris.* Et omnino ut in ceteris, ita in huiusmodi causis ex personarum conditione et rerum qualitate diligenter poenae sunt aestimandae, ne quid aut durius aut remissius constituatur, quam causa postulabit. §. 2. Hae actiones etiam heredibus dantur; at in heredes hatenus dandae sunt, quatenus ad eos pervenit.

V. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Si quis ex naufragio, vel ex incendio ruinave servatam rem, et alio loco positam subtraxerit aut rapuerit, furti scilicet, aut alias vi bonorum raptorum iudicio tenetur, maxime si non intelligebat, ex naufragio, vel incendio ruinave eam esse. Iacentem quoque rem ex naufragio, quae fluctibus expulsa sit, si quis abstulerit, plerique idem putant. Quod ita verum est, si aliquod tempus post naufragium intercesserit; alioquin si in ipso naufragii tempore id acciderit, nihil interest, utrum ex ipso mari quisque rapiat, an ex naufragiis, an ex litore. De eo quoque, quod ex rate, nave expugnata raptum sit, eandem interpretationem adhibere debemus.

VI. *Callistratus libro I. Edicti monitorii.* Expugnatur navis, cum spoliatur, aut mergitur, aut dissolvitur, aut pertunditur, aut funes eius praeciduntur, aut vela conscinduntur, aut ancorae involantur de mari.

VII. *Idem libro II. Quaestionum.* Ne quid ex naufragiis diripiatur, vel quis extraneus interveniat colligendis eis, multifariam prospectum est. Nam et divus Hadrianus edicto praecepit, ut hi, qui iuxta litora maris possiderent, scirent, si quando navis vel inflixa vel fracta inter fines agri cuiusque fuerit, ne naufragia diripiant, in ipsos iudicia Praesides his, qui res suas direptas querantur, reddituros, ut, quidquid probaverint ademtum sibi naufragio, id a possessoribus recipiant; de his autem, quos diripuisse probatum sit, Praesidem ut de latronibus gravem sententiam dicere. Et quo facilior sit probatio huiusmodi admissi, permisit his, qui quid passos se huiusmodi querantur, adire praefectos, et apud eos testari, reosque petere, ut pro modo culpae vel vincti vel sub fideiussoribus ad Praesidem remittantur. A domino quoque possessionis, in qua id admissum dicatur, satis accipi, ne cognitioni desit, praecipitur. Sed nec intervenire naufragiis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum servumve principis placere sibi, ait senatus.

VIII. *Neratius libro II. Responsorum.* Ratis vi fluminis in agrum meum delatae non aliter potestatem tibi faciendam, quam si de praeterito quoque damno mihi caveris.

IX. *Caius libro IV. ad legem XII. Tabularum.* Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus, verberatus, igne necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit; si vero casu, id est negligentia, aut noxam sarcire iubetur, aut si minus idoneus sit, levius castigatur. Appellatione autem aedium omnes species aedificii continentur.

X. *Ulpianus libro I. Opinionum.* Ne piscatores nocte, lumine ostenso, fallant navigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eoque modo in periculum naves, et qui in eis sunt, deducant, sibique execrandam praedam parent, Praesidis provinciae religiosa constantia efficiat.

XI. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuriae aut dolo sit proxima.

XII. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* Licere unicuique naufragium suum impune colligere constat, idque Imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit. §. 1. Qui data opera in civitate incendium fecerint, si humiliore loco sint, bestiis obiici solent; si in aliquo gradu id fecerint, capite puniuntur, aut certe in insulam deportantur.

TIT. X.
DE INIURIIS ET FAMOSIS LIBELLIS.

I. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat; omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. Hoc generaliter; specialiter autem iniuria dicitur contumelia. Interdum iniuriae appellatione damnum culpa datum significatur, ut in lege Aquilia dicere solemus. Interdum iniquitatem iniuriam dicimus; nam cum quis inique vel iniuste sententiam dixerit, iniuriam ex eo dicam, quod iure et iustitia caret, quasi noniuriam. Contumeliam autem a contemnendo dicimus. §. 1. Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re, aut verbis; re, quoties manus inferuntur, verbis autem, quoties non manus inferuntur, sed convicium fit. §. 2. Omnemque iniuriam aut in corpus inferri, aut ad dignitatem, aut ad infamiam pertinere. In corpus fit, cum quis pulsatur; ad dignitatem, cum comes matronae abducitur; ad infamiam, cum pudicitia attentatur. §. 3. Item aut per semetipsum alicui fit iniuria, aut per alias personas; per semet, cum directo ipsi cui patrifamilias vel matrifamilias fit iniuria; per alias, cum per consequentias fit, ut cum fit liberis meis, vel servis meis, vel uxori, nuruive; spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui vel potestati nostrae, vel affectui subiecti sunt. §. 4. Et si forte cadaveri defuncti fit iniuria, cui heredes bonorumve possessores exstitimus, iniuriarum nostro nomine habemus actionem; spectat enim ad existimationem nostram, si qua ei fiat iniuria. Idemque est, et si fama eius, cui heredes exstitimus, lacessatur. §. 5. Usque adeo autem iniuria, quae fit liberis nostris, nostrum pudorem pertingit, ut, etiam si volentem filium quis vendiderit, patri suo quidem nomine competat iniuriarum actio; filii vero nomine non competit, quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat. §. 6. Quoties autem funeri testatoris vel cadaveri fit iniuria, si quidem post aditam hereditatem fiat, dicendum est, heredi quodammodo factam; semper enim heredis interest, defuncti existimationem purgare; quoties autem ante aditam hereditatem, magis hereditati, et sic heredi per hereditatem acquiri. Denique Iulianus scribit: si corpus testatoris ante aditam hereditatem detentum sit, acquiri hereditati actionem, dubium non esse. Idemque putat, et si ante aditam hereditatem servo hereditario iniuria facta fuerit; nam per hereditatem actio heredi acquiretur. §. 7. Labeo scribit: si quis servum hereditarium testamento manumissum ante aditam hereditatem verberaverit, iniuriarum heredem agere posse;

at si post aditam hereditatem verberatus sit, sive scit se liberum, sive ignorat, ipsum agere posse. §. 8. Sive autem sciat quis filium meum esse vel uxorem meam, sive ignoraverit, habere me meo nomine actionem, Neratius scripsit. §. 9. Idem ait Neratius: ex una iniuria interdum tribus oriri iniuriarum actionem, neque unius actionem per alium consumi. Utputa uxori meae filiaefamilias iniuria facta est. Et mihi, et patri eius, et ipsi iniuriarum actio incipiet competere.

II. *Paulus libro L. ad Edictum.* Quodsi viro iniuria facta sit, uxor non agit, quia defendi uxores a viris, non viros ab uxore aequum est.

III. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Illud relatum peraeque est, eos, qui iniuriam pati possunt, et facere posse. §. 1. Sane sunt quidam, qui facere non possunt, utputa furiosus, et impubes, qui doli capax non est. Namque hi pati iniuriam solent, non facere; quum enim iniuria ex affectu facientis consistat, consequens erit dicere, hos, sive pulsent, sive convicium dicant, iniuriam fecisse non videri. §. 2. Itaque pati quis iniuriam, etiam si non sentiat, potest, facere nemo, nisi qui scit, se iniuriam facere, etiam si nesciat, cui faciat. §. 3. Quare si quis per iocum percutiat, aut dum certat, iniuriarum non tenetur. §. 4. Si quis hominem liberum ceciderit, dum putat servum suum, in ea causa est, ne iniuriarum teneatur.

IV. *Paulus libro L. ad Edictum.* Si, quum servo meo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem invitus percusserim, iniuriarum non teneor.

V. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum, verberatumve, domumve suam vi introitam esse dicat. Qua lege cavetur, ut non iudicet, qui ei, qui aget, gener, socer, vitricus, privignus, sobrinusve est, propiusve eorum quemquam ea cognatione affinitateve attinget, quive eorum eius parentisve cuius eorum patronus erit. Lex itaque Cornelia ex tribus causis dedit actionem: quod quis pulsatus, verberatusve, domusve eius vi introita sit. Apparet igitur, omnem iniuriam, quae manu fiat, lege Cornelia contineri. §. 1. Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore. §. 2. Domum accipere debemus non proprietatem domus, sed domicilium. Quare sive in propria domo quis habitaverit, sive in conducta, vel gratis, sive hospitio receptus, haec lex locum habebit. §. 3. Quid, si quis in villa habitet, vel in hortis? Idem erit probandum. §. 4. Et si dominus fundum locaverit, inque eum impetus factus sit, colonus aget, non dominus. §. 5. Si tamen in fundum alienum, qui domino colebatur, introitum sit, Labeo negat, esse actionem domino fundi ex lege Cornelia, quia non possit ubique domicilium habere, hoc est per omnes villas suas. Ego puto ad omnem habitationem, in qua paterfamilias habitat, pertinere hanc legem, licet ibi quis domicilium non habeat. Ponamus enim studiorum causa Romae agere; Romae utique domicilium non habet, et tamen dicendum est, si vi domus eius introita fuerit, Corneliam locum habere. Tantum igitur ad meritoria vel stabula non pertinebit. Ceterum ad hos pertinebit, qui inhabitant non momenti causa, licet ibi domicilium non habeant. §. 6. Illud quaeritur: an pater filiofamilias iniuriam passo ex lege Cornelia iniuriarum agere possit? Et placuit non posse, deque ea re inter omnes constat; sed patri quidem praetoria iniuriarum actio competit, filio vero legis Corneliae. §. 7. In lege Cornelia filiusfamilias agere potest ex omni causa, nec cavere debet ratam rem patrem habiturum; nam nec alias agentem filium iniuriarum ad cautionem de rato compellendum, Iulianus scribit. §. 8. Hac lege permittitur actori iusiurandum deferre, ut reus iuret, iniuriam se non fecisse. Sed Sabinus in assessorio etiam Praetores exemplum legis secutos ait, et ita res se habet. §. 9. Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, uti de ea re agere liceret, et si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. §. 10. Eadem poena ex senatusconsulto tenetur etiam is, qui ἐπιγράμματα, aliudve quid sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum vendendumve curaverit. §. 11. Et ei, qui indicasset, sive liber sive servus sit, pro modo substantiae accusatae personae, aestimatione iudicis, praemium constituitur, servo forsitan et libertate praestanda. Quid enim, si publica utilitas ex hoc emergit?

VI. *Paulus libro LV. ad Edictum.* Quod senatusconsultum necessarium est, cum nomen adiectum non est eius, in quem factum est; tunc enim, quia difficilis probatio est, voluit senatus publica quaestione rem vindicari. Ceterum si nomen adiectum sit, et iure communi iniuriarum agi poterit. Nec enim prohibendus est privato agere iudicio, quod publico iudicio praeiudicetur, quia ad privatam causam pertinet. Plane si actum sit publico iudicio, denegandum est privatum; similiter ex diverso.

VII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Praetor edixit: QUI AGET INIURIARUM, CERTUM DICAT, QUID INIURIAE FACTUM SIT, quia qui famosam actionem intendit, non debet vagari cum discrimine alienae existimationis, sed designare certum, et specialiter dicere, quod se iniuriam passum contendit. §. 1. Si dicatur homo iniuria occisus, numquid non debeat permittere Praetor privato iudicio legi Corneliae praeiudicari? itemque et si ita quis agere velit, quod tu venenum dedisti hominis occidendi causa? Rectius igitur fecerit, si huiusmodi actionem non dederit. Atquin solemus dicere, ex quibus causis publica sunt iudicia, ex his causis non esse nos prohibendos, quo minus et privato agamus. Et hoc verum est, sed ubi non principaliter de ea re agitur, quae habet publicam executionem. Quid ergo de lege Aquilia dicemus? nam et ea actio principaliter hoc continet, hominem occisum non principaliter; nam ibi principaliter de damno agitur, quod domino datum est, at in actione iniuriarum de ipsa caede vel veneno, ut vindicetur, non ut damnum sarciatur. Quid ergo, si quis idcirco velit iniuriarum agere, quod gladio caput eius percussum est? Labeo ait: non esse prohibendum; neque enim utique hoc, inquit, intenditur, quod publicam habet animadversionem. Quod verum non est; cui enim dubium est, etiam hunc dici posse Cornelia conveniri? §. 2. Praeterea illo spectat, dici certum de iniuria, quam passus quis sit, ut ex qualitate iniuriae sciamus, an in patronum liberto reddendum sit iniuriarum iudicium. Etenim meminisse oportebit, liberto adversus patronum non quidem semper, verum interdum iniuriarum dari iudicium, si atrox sit iniuria, quam passus sit, puta si servilis; ceterum levem coërcitionem utique patrono adversus libertum dabimus, nec patietur eum Praetor querentem, quasi iniuriam passus sit, nisi atrocitas eum moverit; nec enim ferre Praetor debet heri servum, hodie libertum conquerentem, quod dominus ei convicium dixerit, vel quod leviter pulsaverit, vel emendaverit. Sed si flagris, si verberibus vulneravit non mediocriter, aequissimum erit, Praetorem ei subvenire. §. 3. Sed et si quis ex liberis, qui non sunt in potestate, cum parente velit experiri, non temere iniuriarum actio danda est, nisi atrocitas suaserit; certe his, qui sunt in potestate, prorsus non competit, etiam si atrox fuerit. §. 4. Quod autem Praetor ait: *quid iniuriae factum sit, certum dicat*, quemadmodum accipiendum sit? Certum eum dicere, Labeo ait, qui dicat nomen iniuriae, neque sub alternatione, puta illud aut illud, sed illam iniuriam se passum. §. 5. Si mihi plures iniurias feceris, puta turba et coetu facto domum alicuius introëas, et hoc facto efficiatur, ut simul et convicium patiar, et verberer, an possim separatim tecum experiri de singulis iniuriis? quaeritur. Et Marcellus secundum Neratii sententiam hoc probat, cogendum iniurias, quas simul passus sit, coniungere. §. 6. Posse hodie de omni iniuria, sed et de atroci civiliter agi, Imperator noster rescripsit. §. 7. Atrocem iniuriam quasi contumeliosiorem et maiorem accipimus. §. 8. Atrocem autem iniuriam aut persona, aut tempore, aut re ipsa fieri, Labeo ait. Persona atrocior iniuria fit, ut cum magistratui, cum parenti patronove fiat; tempore, si in ludis et in conspectu Praetoris; nam Praetoris in conspectu, an in solitudine iniuria facta sit, multum interesse ait, quia atrocior est, quae in conspectu fiat. Re atrocem iniuriam haberi, Labeo ait, utputa si vulnus illatum, vel os alicui percussum sit.

VIII. *Paulus libro LV. ad Edictum.* Vulneris magnitudo atrocitatem facit, et nonnunquam locus vulneris, veluti oculo percusso.

IX. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Sed est quaestionis: quod dicimus re iniuriam atrocem fieri, utrum si corpori inferatur, atrox sit, an et si non corpori, ut puta vestimentis scissis, comite abducto, vel convicio dicto? Et

ait Pomponius: etiam sine pulsatione posse dici atrocem iniuriam, persona atrocitatem faciente. §. 1. Sed et si in theatro vel in foro caedit et vulnerat, quanquam non atrociter, atrocem iniuriam facit. §. 2. Parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis iniuria facta sit; nam et haec atrox aestimabitur. §. 3. Si atrocem iniuriam servus fecerit, si quidem dominus praesens sit, potest agi de eo; quodsi abfuerit, Praesidi offerendus est, qui eum flagris rumpat. §. 4. Si quis tam feminam quam masculum, sive ingenuos, sive libertinos, impudicos facere attentaverit, iniuriarum tenebitur. Sed et si servi pudicitia attentata sit, iniuriarum actio locum habet.

X. *Paulus libro LV. ad Edictum.* Attentari pudicitia dicitur, cum id agitur, ut ex pudico impudicus fiat.

XI. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Non solum is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit, verum ille quoque continetur, qui dolo fecit, vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. §. 1. Iniuriarum actio ex bono et aequo est, et dissimulatione aboletur; si quis enim iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere. Secundum haec ergo aequitas actionis omnem metum eius abolere videtur, ubicunque contra aequum quis venit. Proinde et si pactum de iniuria intercessit, et si transactum, et si iusiurandum exactum erit, actio iniuriarum non tenebit. §. 2. Agere quis iniuriarum et per se, et per alium potest, utputa per procuratorem, tutorem, ceterosque, qui pro aliis solent intervenire. §. 3. Si mandatu meo facta sit alicui iniuria, plerique aiunt, tam me, qui mandavi, quam eum, qui suscepit, iniuriarum teneri. §. 4. Proculus recte ait: si in hoc te conduxerim, ut iniuriam facias, cum utroque nostrum iniuriarum agi posse, quia mea opera facta sit iniuria. §. 5. Idemque ait, et si filio meo mandavero, ut tibi iniuriam faciat. §. 6. Atilicinus autem ait: et si persuaserim alicui alias nolenti, ut mihi ad iniuriam faciendam obediret, posse iniuriarum mecum agi. §. 7. Quanquam adversus patronum liberto iniuriarum actio non detur, verum marito libertae nomine cum patrono actio competit; maritus enim, uxore sua iniuriam passa, suo nomine iniuriarum agere videtur; quod et Marcellus admittit. Ego autem apud eum notavi, non de omni iniuria hoc esse dicendum, me putare; levis enim coërcitio etiam in nuptam, vel convicii non impudici dictio cur patrono denegetur? si autem colliberto nupta esset, diceremus omnino iniuriarum marito adversus patronum cessare actionem; et ita multi sentiunt. Ex quibus apparet, libertos nostros non tantum eas iniurias adversus nos iniuriarum actione exsequi non posse, quaecunque fiunt ipsis, sed ne eas quidem, quae eis fiunt, quos eorum interest iniuriam non pati. §. 8. Plane si forte filius liberti vel uxor velint iniuriarum experiri, quia patri maritove non datur, denegandum non erit, quia suo nomine experiuntur. §. 9. Ei, qui servus dicitur, seque asserit in libertatem, iniuriarum actionem adversus dicentem se dominum competere, nulla dubitatio est; et hoc verum est, sive ex libertate in servitutem petatur, sive ex servitute in libertatem proclamet; nam hoc iure indistincte utimur.

XII. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Si quis de libertate aliquem in servitutem petat, quem sciat liberum esse, neque id propter evictionem, ut eam sibi conservet, faciat, iniuriarum actione tenetur.

XIII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Iniuriarum actio neque heredi, neque in heredem datur. Idem est, et si in servum meum iniuria facta sit; nam nec hic heredi meo iniuriarum actio datur. Semel autem lite contestata, haec actio etiam ad successores pertinet. §. 1. Is, qui iure publico utitur, non videtur iniuriae faciendae causa hoc facere; iuris enim executio non habet iniuriam. §. 2. Si quis, quod decreto Praetoris non obtemperaverit, ductus sit, non est in ea causa, ut agat iniuriarum propter Praetoris praeceptum. §. 3. Si quis per iniuriam ad tribunal alicuius me interpellaverit vexandi mei causa, potero iniuriarum experiri. §. 4. Si quis de honoribus decernendis alicui passus non sit decerni, utputa imaginem alicui, vel quid aliud tale, an iniuriarum teneatur? Et ait Labeo: non teneri, quamvis hoc contumeliae causa faciat; etenim multum interest, inquit, contumeliae causa quid fiat, an vero fieri quid in honorem alicuius quis non patiatur. §. 5. Idem Labeo scribit: si, quum alium contingeret legatio, alii hoc onus duumvir indixerit, non posse agi iniuriarum ob laborem iniunctum; aliud enim esse laborem iniungere, aliud iniuriam facere. Idem ergo erit probandum et in ceteris muneribus atque honoribus, quae per iniuriam iniunguntur. Ergo si quis per iniuriam sententiam dixerit, idem erit probandum. §. 6. Quae iure potestatis a magistratu fiunt, ad iniuriarum actionem non pertinent. §. 7. Si quis me prohibeat in mari piscari, vel everriculum, quod graece σαγήνη dicitur, ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? Sunt qui putent, iniuriarum me posse agere, et ita Pomponius; et plerique, esse huic similem eum, qui in publicum lavare, vel in cavea publica sedere, vel in quo alio loco agere, sedere, conversari non patiatur, aut si quis re mea uti me non permittat; nam et hic iniuriarum conveniri potest. Conductori autem veteres interdictum dederunt, si forte publice hoc conduxerit; nam vis ei prohibenda est, quo minus conductione sua fruatur. Si quem tamen ante aedes meas, vel ante praetorium meum piscari prohibeam, quid dicendum est? me iniuriarum iudicio teneri, an non? Et quidem mare commune omnium est, et litora, sicuti aër; et est saepissime rescriptum, non posse quem piscari prohiberi, sed nec aucupari, nisi quod ingredi quis agrum alienum prohiberi potest. Usurpatum tamen et hoc est, tametsi nullo iure, ut quis prohiberi possit ante aedes meas vel praetorium meum piscari; quare si quis prohibeatur, adhuc iniuriarum agi potest. In lacu tamen, qui mei dominii est, utique piscari aliquem prohibere possum.

XIV. *Paulus libro XIII. ad Plautium.* Sane si maris proprium ius ad aliquem pertineat, uti possidetis interdictum ei competit, si prohibeatur ius suum exercere, quoniam ad privatam iam causam pertinet, non ad publicam haec res, utpote quum de iure fruendi agatur, quod ex privata causa contingat, non ex publica; ad privatas enim causas accommodata interdicta sunt, non ad publicas.

XV. *Ulpianus libro LXXVII. ad Edictum.* Item apud Labeonem quaeritur: si quis mentem alicuius medicamento, aliove quo alienaverit, an iniuriarum actio locum habeat? Et ait: iniuriarum adversus eum agi posse. §. 1. Si quis pulsatus quidem non est, verum manus adversus eum levatae, et saepe territus quasi vapulaturus, non tamen percussit, utili iniuriarum actione tenetur. §. 2. Ait Praetor: QUI ADVERSUS BONOS MORES CONVICIUM CUI FECISSE, CUIUSVE OPERA FACTUM ESSE DICETUR, QUO ADVERSUS BONOS MORES CONVICIUM FIERET, IN EUM IUDICIUM DABO. §. 3. Convicium iniuriam esse, Labeo ait. §. 4. Convicium autem dicitur vel a concitatione, vel a conventu, hoc est a collatione vocum; cum enim in unum complures voces conferuntur, convicium appellatur, quasi convocium. §. 5. Sed quod adiicitur a Praetore: *adversus bonos mores*, ostendit, non omnem in unum collatam vociferationem Praetorem notare, sed eam, quae bonis moribus improbetur, quaeque ad infamiam vel invidiam alicuius spectet. §. 6. Idem ait: *adversus bonos mores* sic accipiendum, non eius, qui fecit, sed generaliter accipiendum adversus bonos mores huius civitatis. §. 7. Convicium non tantum praesenti, verum absenti quoque fieri posse, Labeo scribit. Proinde si quis ad domum tuam venerit te absente, convicium factum esse dicit; idem, et si ad stationem vel tabernam ventum sit, probari oportere. §. 8. Fecisse convicium non tantum is videtur, qui vociferatus est, verum is quoque, qui concitavit ad vociferationem alios, vel qui summisit, ut vociferentur. §. 9. *Cui* non sine causa adiectum est; nam si incertae personae convicium fiat, nulla executio est. §. 10. Si curaverit quis convicium alicui fieri, non tamen factum sit, non tenebitur. §. 11. Ex his apparet, non omne maledictum convicium esse, sed id solum, quod cum vociferatione dictum est, sive unus, sive plures dixerint. §. 12. Quod in coetu dictum est, convicium est, quod autem non in coetu, nec cum vociferatione dicitur, convicium non proprie dicitur, sed infamandi causa dictum. §. 13. Si quis astrologus, vel qui aliquam illicitam divinationem pollicetur, consultus aliquem furem dixisset, qui non erat, iniuriarum cum eo agi non potest, sed constitutiones eum tenent. §. 14. Iniuriarum actio, quae ex convicio nascitur, in heredes non est reddenda, sed nec heredi. §. 15. Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur; multo minus si meretricia veste feminae, non matrumfamiliarum vestitae fuissent. Si igitur non matronali habitu femina fuerit, et quis eam appellaverit, vel ei comitem

abduxerit, iniuriarum non tenetur. §. 16. Comitem accipere debemus eum, qui comitetur et sequatur, et, ut ait Labeo, sive liberum sive servum, sive masculum sive feminam. Et ita comitem Labeo definit: qui frequentandi cuiusque causa, ut sequeretur destinatus, in publico privatove abductus fuerit. Inter comites utique et paedagogi erunt. §. 17. Abduxisse videtur, ut Labeo ait, non qui abducere comitem coeperit, sed qui perfecerit, ut comes cum ea non esset. §. 18. Abduxisse autem non tantum is videtur, qui per vim abduxit, verum is quoque, qui persuasit comiti, ut eam desereret. §. 19. Tenetur hoc edicto non tantum qui comitem abduxit, verum etiam si quis eorum quem appellavit assectatusve est. §. 20. Appellare est blanda oratione alterius pudicitiam attentare; hoc enim non est convicium facere, sed adversus bonos mores attentare. §. 21. Qui turpibus verbis utitur, non tentat pudicitiam, sed iniuriarum tenetur. §. 22. Aliud est appellare, aliud assectari; appellat enim, qui sermone pudicitiam attentat, assectatur, qui tacitus frequenter sequitur; assidua enim frequentia quasi praebet nonnullam infamiam. §. 23. Meminisse autem oportebit, non omnem, qui assectatus est, nec omnem, qui appellavit, hoc edicto conveniri posse; neque enim si quis colludendi, si quis officii honeste faciendi gratia id fecerit, statim in edictum incidit, sed qui contra bonos mores hoc fecit. §. 24. Sponsum quoque ad iniuriarum actionem admittendum puto; etenim spectat ad contumeliam eius iniuria, quaecunque sponsae eius fiat. §. 25. Ait Praetor: NE QUID INFAMANDI CAUSA FIAT. SI QUIS ADVERSUS EA FECERIT, PROUT QUAEQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 26. Hoc edictum supervacuum esse, Labeo ait, quippe quum ex generali clausula iniuriarum agere possumus. Sed videtur et ipsi Labeoni, et ita se habet, Praetorem eandem causam secutum voluisse etiam specialiter de ea re loqui; ea enim, quae notabiliter fiunt, nisi specialiter notentur, videntur quasi neglecta. §. 27. Generaliter vetuit Praetor ad infamiam alicuius quid fieri; proinde quodcunque quis fecerit vel dixerit, ut alium infamet, erit actio iniuriarum. Haec autem fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt, utputa si ad invidiam alicuius veste lugubri utatur aut squalida, aut si barbam demittat, vel capillos summittat, aut si carmen conscribat, vel proponat, vel cantet aliquid, quod pudorem alicuius laedat. §. 28. Quod ait Praetor: *si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam*, sic intelligendum est, ut plenior sit Praetoris animadversio, id est ut, quodcunque eum moverit vel in persona eius, qui agit iniuriarum actione, vel eius, adversus quem agitur, vel etiam in re ipsa, id est qualitate iniuriae, non audiat eum, qui agit. §. 29. Si quis libello, dato vel principi vel alii, famam alienam insectatus fuerit, iniuriarum erit agendum, ut Papinianus ait. §. 30. Idem ait: eum, qui eventum sententiae, velut laturus pecuniam, vendidit, fustibus a Praeside ob hoc castigatum, iniuriarum damnatum videri; utique autem apparet, hunc iniuriam ei fecisse, cuius sententiam venditavit. §. 31. Si quis bona alicuius vel rem unam per iniuriam occupaverit, iniuriarum actione tenetur. §. 32. Item si quis pignus proscripserit, venditurus tanquam a me acceperit, infamandi mei causa, Servius ait, iniuriarum agi posse. §. 33. Si quis non debitorem quasi debitorem appellaverit iniuriae faciendae causa, iniuriarum tenetur. §. 34. Praetor ait: QUI SERVUM ALIENUM ADVERSUS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO INIUSSU DOMINI QUAESTIONEM HABUISSE DICETUR, IN EUM IUDICIUM DABO. ITEM SI QUID ALIUD FACTUM ESSE DICETUR, CAUSA COGNITA IUDICIUM DABO. §. 35. Si quis sic fecit iniuriam servo, ut domino faceret, video dominum iniuriarum agere posse suo nomine; si vero non ad suggillationem domini id fecit, ipsi servo facta iniuria inulta a Praetore relinqui non debuit, maxime si verberibus, vel quaestione fieret; hoc enim et servum sentire, palam est. §. 36. Si communem quis servum verberaverit, utique hac actione non tenebitur, quum iure dominii id fecerit. §. 37. Nec si fructuarius id fecerit, dominus cum eo aget, vel si proprietarius fecerit, fructuarius eum conveniet. §. 38. Adiicitur: *adversus bonos mores*, ut non omnis omnino, qui verberavit, sed qui adversus bonos mores verberavit, teneatur; ceterum si quis corrigendi animo, aut si quis emendandi, non tenetur. §. 39. Unde quaerit Labeo: si magistratus municipalis servum meum loris ruperit, an possim cum eo experiri, quasi adversus bonos mores verberaverit? Et ait: iudicem debere inquirere, quid facientem servum meum verberaverit; nam si honorem ornamentaque petulanter attentantem ceciderit, absolvendum eum. §. 40. Verberasse dicitur abusive, et qui pugnis ceciderit. §. 41. Quaestionem intelligere debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam veritatem. Nuda ergo interrogatio vel levis territio non pertinet ad hoc edictum. Quaestionis verbo etiam ea, quam malam mansionem dicunt, continebitur. Quum igitur per vim et tormenta habita quaestio est, tunc quaestio intelligitur. §. 42. Sed et si iussu domini quis quaestionem habeat, modum tamen excesserit, teneri eum debere, Labeo ait. §. 43. Praetor ait: *si quid aliud factum esse dicetur, causa cognita iudicium dabo.* Proinde si quidem verberatus sit servus, vel tormentis de eo quaestio habita, sine causae cognitione iudicium in eum competit; si vero aliam iniuriam passus sit, non aliter competit, quam causa cognita. §. 44. Itaque Praetor non ex omni causa iniuriarum iudicium servi nomine permittit; nam si leviter percussus sit, vel maledictum ei leviter, non dabit actionem. At si infamatus sit vel facto aliquo, vel carmine scripto, puto causae cognitionem Praetoris porrigendam et ad servi qualitatem; etenim multum interest, qualis servus sit, bonae frugi, ordinarius, dispensator, an vero vulgaris, vel mediastinus, an qualisqualis; et quid, si compeditus, vel male notus, vel notae extremae? Habebit igitur Praetor rationem tam iniuriae, quae admissa dicitur, quam personae servi, in quem admissa dicitur, et sic aut permittet, aut denegabit actionem. §. 45. Interdum iniuria servo facta ad dominum redundat, interdum non; nam si pro libero se gerentem, aut cum eum alterius potius, quam meum existimabat, ceciderit quis, non caesurus eum, si meum scisset, non posse eum, quasi mihi iniuriam fecerit, sic conveniri, Mela scribit. §. 46. Si quis servo verberato iniuriarum egerit, deinde postea damni iniuriae agat, Labeo scribit, eandem rem non esse quia altera actio ad damnum pertineret culpa datum, altera ad contumeliam. §. 47. Si usumfructum in servo habeam, tu proprietatem, isque verberatus sit, vel quaestio de eo habita, iniuriarum actio magis proprietario, quam mihi competit. Idemque probatur, et si servum eum, quem bona fide possidebam, cecideris; domino enim magis competit iniuriarum actio. §. 48. Item si liberum hominem, qui mihi bona fide serviebat, quis ceciderit, distinguendum est, ut, si in mei contumeliam pulsatus sit, competat mihi iniuriarum actio. Idem ergo et in servo alieno bona fide mihi servienti, ut toties admittamus iniuriarum actionem, quoties in meam contumeliam iniuria ei facta sit; nam ipsius quidem servi nomine domino dabimus iniuriarum actionem. Si autem me tangat et pulset, iniuriarum mihi quoque actio est. Ergo et in fructuario idem distingui potest. §. 49. Si servum complurium ceciderο, competere iniuriarum actionem omnibus, plus quam manifestum est.

XVI. *Paulus libro XLV. ad Edictum.* Sed non esse aequum, pro maiore parte, quam pro qua dominus est, damnationem fieri, Pedius ait; et ideo officio iudicis portiones aestimandae erunt.

XVII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Sed si unius permissu id fecero, si quidem solius eius esse putavi, nulli competit iniuriarum actio; plane si scivi plurium, ei quidem, qui permisit, non competit iniuriarum actio, ceteris competit. §. 1. Si iussu tutoris, aut procuratoris, vel curatoris quaestio habita sit, consequens erit dicere, cessare iniuriarum actionem. §. 2. Servus meus opera vel querela tua flagellis caesus est a magistratu nostro. Mela putat, dandam mihi iniuriarum actionem adversus te, in quantum ob eam rem aequum iudici videbitur; et si servus decesserit, dominum eius agere posse, Labeo ait, quia de damno, quod per iniuriam factum est, agatur; et ita Trebatio placuit. §. 3. Quaedam iniuriae a liberis hominibus factae leves et nullius momenti videntur, enimvero a servis graves sunt; crescit enim contumelia ex persona eius, qui contumeliam fecit. §. 4. Cum servus iniuriam facit, maleficium eum admittere, palam est. Merito igitur, sicuti ex ceteris delictis, ita et ex hoc iniuriarum noxalis actio datur. Sed in arbitrio domini est, an velit eum verberandum exhibere, ut ita satisfiat ei, qui iniuriam passus est; neque erit necesse domino utique eum verberandum praestare, sed dabitur ei facultas praestandi servum verberandum, aut si de eo verberibus satis non fiat, noxae dedendi, vel litis aestimationem sufferendi. §. 5. Ait Praetor: ARBITRATU IUDI-

cis; utique quasi viri boni, ut ille modum verberum imponat. §. 6. Si ante iudicem dominus verberandum servum exhibuerit, ut satis verberibus ei fieret, et erit factum arbitratu alicuius, postea actor agere iniuriarum perseverat, non est audiendus; qui enim accepit satisfactionem, iniuriam suam remisit. Nam et si nuda voluntate iniuriam remisit, indubitate dicendum est, exstingui iniuriarum actionem non minus, quam si tempore abolita fuerit iniuria. §. 7. Si iussu domini servus iniuriam fecerit, utique dominus conveniri poterit etiam suo nomine. Sed si proponatur servus manumissus, placet Labeoni, dandam in eum actionem, quia et noxa caput sequitur, nec in omnia servus domino parere debet; ceterum et si occiderit iussu domini, Cornelia eum eximeremus. §. 8. Plane si defendendi domini gratia aliquid fecerit, rationem ei constare apparet, inque eam rem adversus agentem exceptio obiicienda erit. §. 9. Si servus, in quo ususfructus meus est, iniuriam mihi fecerit, adversus dominum noxali iudicio experiri potero, neque debeo deterioris conditionis ob hoc esse, quod usumfructum in eo habeo, quam si non haberem. Aliter, atque si servus communis esset; tunc enim non daremus socio actionem, ea propter, quia et ipse iniuriarum actione tenetur. §. 10. Ait Praetor: SI EI, QUI IN ALTERIUS POTESTATE ERIT, INIURIA FACTA ESSE DICETUR, ET NEQUE IS, CUIUS IN POTESTATE EST, PRAESENS ERIT, NEQUE PROCURATOR QUISQUAM EXSISTET, QUI EO NOMINE AGAT, CAUSA COGNITA IPSI, QUI INIURIAM ACCEPISSE DICETUR, IUDICIUM DABO. §. 11. Filiofamilias iniuriam passo, si praesens sit pater, agere tamen non possit propter furorem vel quem alium casum dementiae, puto competere iniuriarum actionem; nam et hic pater eius absentis loco est. §. 12. Plane si praesens agere nolit, vel quia differt, vel quia remittit atque donat iniuriam, magis est, ut filio actio non detur; nam et cum abest, idcirco datur filio actio, quia verisimile est, patrem, si praesens fuisset, acturum fuisse. §. 13. Interdum tamen putamus, et si pater remittat, iniuriarum actionem filio dandam, utputa si patris persona vilis abiectaque sit, filii honesta; neque enim debet pater vilissimus filii sui contumeliam suam vilitatem metiri; ponamus esse eum patrem, cui iure meritoque curator a Praetore constitueretur. §. 14. Sed et si pater lite contestata coeperit abesse, vel etiam negligere exsecutionem pater vilis, dicendum est, causa cognita translationem filio competere. Idem, et si emancipatus filius esse proponatur. §. 15. Procuratorem patris praetulit Praetor ipsis personis, quae iniuriam passae sunt. Si tamen procurator aut negligat, aut colludat, aut non sufficiat adversus personas, quae iniuriam fecerunt, ipsi potius, qui passus est iniuriam, actio iniuriarum competit. §. 16. Procuratorem autem accipere debemus non utique eum, cui specialiter mandata est procuratio actionis iniuriarum, verum sufficit eum esse, cui omnium rerum administratio mandata est. §. 17. Quod autem ait Praetor: causa cognita ipsi, qui iniuriam accepisse dicetur, iudicium permitti, ita accipiendum est, ut in cognitione causae hoc versetur, quam longe pater absit, et quando superventurus sit, et numquid is, qui iniuriarum vult actionem movere, segnior vel inutilis admodum sit, qui non sufficiat ad rei alicuius administrationem, ac per hoc nec ad actionem. §. 18. Quod deinde ait: qui iniuriam accepit, interdum ita accipiendum est, ut patri eius competat actio; utputa nepoti facta iniuria est, pater praesens est, avus abest; scribit Iulianus: patri potius dandam iniuriarum actionem, quam ipsi nepoti, ad cuius, inquit, officium pertinet, etiam vivente avo filium suum in omnibus tueri. §. 19. Idem Iulianus scribit: Filium non tantum ipsum agere debere, verum etiam procuratorem dare posse; alioquin, inquit, nisi ei permiserimus procuratorem dare, futurum est, ut, si valetudine impediatur, neque sit, qui iniuriarum actionem exsequatur, impediatur actio. §. 20. Idem ait: et si nepoti facta sit iniuria, et nemo sit, qui avi nomine agat, permittendum esse patri experiri, et is procuratorem dabit; omnibus enim, qui suo nomine actionem habent, procuratoris dandi esse potestatem; intelligi autem filium, inquit, familias suo nomine agere, quum patre cessante Praetor ei agere permittat. §. 21. Si filiusfamilias iniuriarum egerit, patri actio non competit. §. 22. Idem ait: filiofamilias iniuriarum nomine actionem dari, quoties nemo est, qui patris nomine experiatur, et hoc casu quasi patremfamilias constitui; quare sive emancipatus sit, sive ex parte heres scriptus fuerit, vel etiam exheredatus, sive paterna hereditate abstinuerit, exsecutionem litis ei dandam; esse enim perabsurdum, quem Praetor manente patria potestate ad actionem admittendum putaverit, ei patrifamilias ultionem iniuriarum suarum eripi, et transferri ad patrem, qui eum, quantum in ipso est, omiserit, aut, quod est indignius, ad heredes patris, ad quos non pertinere iniuriam filiofamilias factam, procul dubio est.

XVIII. *Paulus libro LV. ad Edictum.* Eum, qui nocentem infamavit, non esse bonum et aequum ob eam rem condemnari; peccata enim nocentium nota esse, et oportere, et expedire. §. 1. Si servus servo fecerit iniuriam, perinde agendum est, quasi si domino fecisset. §. 2. Si nupta filiafamilias iniuriam acceperit, et vir et pater iniuriarum agant, Pomponius recte putat, tanti patri condemnandum esse reum, quanti condemnaretur, si ea vidua esset, viro tanti, quanti condemnaretur, si ea in nullius potestate esset, quod sua cuiusque iniuria propriam aestimationem habeat; et ideo si nupta in nullius potestate sit, non ideo minus eam iniuriarum agere posse, quod et vir suo nomine agat. §. 3. Si iniuria mihi fiat ab eo, cui sim ignotus, aut si quis putet me Lucium Titium esse, quum sim Caius Seius, praevalet, quod principale est, iniuriam eum mihi facere velle; nam certus ego sum, licet ille putet me alium esse, quam sim, et ideo iniuriarum actionem habeo. §. 4. At cum aliquis filiumfamilias patremfamilias putat, non potest videri iniuriam patri facere, non magis, quam viro, si mulierem viduam esse credat, quia neque in personam eorum confertur iniuria, nec transferri personae putatio ex persona filiorum ad eos potest, quum affectus iniuriam facientis in hunc tanquam in patremfamilias consistat. §. 5. Quodsi scisset filiumfamilias esse, tametsi nescisset, cuius filius esset, dicerem, inquit, patrem suo nomine iniuriarum agere posse, nec minus virum, si ille nuptam esse sciret; nam qui haec non ignorat, cuicunque patri, cuicunque marito per filium, per uxorem vult facere iniuriam.

XIX. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Si creditor meus, cui paratus sum solvere, in iniuriam meam fideiussores meos interpellaverit, iniuriarum tenetur.

XX. *Modestinus libro XII. Responsorum.* Si iniuriae faciendae gratia Seia domum absentis debitoris signasset sine auctoritate eius, qui concedendi ius potestatemve habuit, iniuriarum actionem intendi posse respondit.

XXI. *Iavolenus libro IX. Epistolarum.* Iniuriarum aestimatio non ad id tempus, quo iudicatur, sed ad id, quo facta est, referri debet.

XXII. *Ulpianus libro I. ad Edictum Praetoris.* Si liber pro fugitivo apprehensus erit, iniuriarum cum eo agit.

XXIII. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Qui in domum alicuam invito domino introiit, quamvis in ius vocati, actionem iniuriarum in eum competere, Ofilius ait.

XXIV. *Ulpianus libro XV. ad Edictum Praetoris.* Si quis proprium servum distrahere prohibeatur a quolibet, iniuriarum experiri potest.

XXV. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Si stuprum serva passa sit, iniuriarum actio domino dabitur, aut si celavit mancipium, vel quid aliud furandi animo fecit, etiam furti; vel si virginem immaturam stupraverit, etiam legis Aquiliae actionem competere quidam putant.

XXVI. *Paulus libro XIX. ad Edictum.* Si quis servum meum vel filium ludibrio habeat, licet consentientem, tamen ego iniuriam videor accipere, veluti si in popinam duxerit illum, si alea luserit. Sed hoc utcunque tunc locum habere potest, quoties ille, qui suadet, animum iniuriae faciendae habet. Atquin potest malum consilium dare et qui dominum ignoret, et ideo incipit servi corrupti actio necessaria esse.

XXVII. *Idem libro XXVII. ad Edictum.* Si statua patris tui in monumento posita saxis caesa est, sepulcri violati agi non posse, iniuriarum posse, Labeo scribit.

XXVIII. *Ulpianus libro XXXIV. ad Sabinum.* Iniuriarum actio in bonis nostris non computatur, antequam litem contestemur.

XXIX. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Si servum, cuius nomine iniuriarum actio tibi competit, manumiseris aut alienaveris, superest tibi iniuriarum actio.

XXX. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Servo autem manumisso non competere actionem ob iniuriam, quam in servitute passus est, quis dubitet? §. 1. Si filio iniuria facta sit, quum utrique, tam filio quam patri, acquisita actio sit, non eadem utique facienda aestimatio est,

XXXI. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Quum possit propter filii dignitatem maior ipsi, quam patri iniuria facta esse.

XXXII. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Nec magistratibus licet aliquid iniuriose facere. Si quid igitur per iniuriam fecerit magistratus, vel quasi privatus, vel fiducia magistratus, iniuriarum potest conveniri. Sed utrum posito magistratu, an vero et quamdiu est in magistratu? Sed verius est, si is magistratus est, qui sine fraude in ius vocari non potest, exspectandum esse, quoad magistratu abeat; quodsi ex minoribus magistratibus erit, id est qui sine imperio aut potestate sunt magistratus, et in ipso magistratu posse eos conveniri.

XXXIII. *Paulus libro X. ad Sabinum.* Quod reipublicae venerandae causa secundum bonos mores fit, etiam si ad contumeliam alicuius pertinet, quia tamen non ea mente magistratus facit, ut iniuriam faciat, sed ad vindictam maiestatis publicae respiciat, actione iniuriarum non tenetur.

XXXIV. *Caius libro XIII. ad Edictum provinciale.* Si plures servi simul aliquem ceciderint, aut convicium alicui fecerint, singulorum proprium est maleficium, et tanto maior iniuria, quanto a pluribus admissa est; immo etiam tot iniuriae sunt, quot et personae iniuriam facientium.

XXXV. *Ulpianus libro III. de omnibus Tribunalibus.* Si quis iniuriam atrocem fecerit, qui contemnere iniuriarum iudicium possit ob infamiam suam et egestatem, Praetor acriter exsequi hanc rem debet, et eos, qui iniuriam fecerunt, coërcere.

XXXVI. *Iulianus libro XLV. Digestorum.* Si filii nomine cum patre iniuriarum agere velim, et is procuratorem det, non intelligitur filius defendi, nisi iudicatum solvi satisdetur, et ideo actio adversus filium, tanquam a patre non defendatur, danda erit.

XXXVII. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Constitutionibus principalibus cavetur, ea, quae infamandi alterius causa in monumenta publica posita sunt, tolli de medio. §. 1. Etiam ex lege Cornelia iniuriarum actio civiliter moveri potest, condemnatione aestimatione iudicis facienda.

XXXVIII. *Scaevola libro IV. Regularum.* Senatusconsulto cavetur, ne quis imaginem Imperatoris in invidiam alterius portet, et qui contra fecerit, in vincula publica mittatur.

XXXIX. *Venuleius libro II. publicorum Iudiciorum.* Vestem sordidam rei nomine in publico habere, capillumve summittere, nulli licet, nisi ita coniunctus sit affinitate, ut invitus in reum testimonium dicere cogi non possit.

XL. *Macer libro II. publicorum Iudiciorum.* Divus Severus Dionysio Diogeni ita rescripsit: *Atrocis iniuriae damnatus in ordine decurionum esse non potest; nec prodesse tibi debet error Praesidum, aut eius, qui de te aliquid pronuntiavit, aut eorum, qui contra formam iuris mansisse te in ordine decurionum putaverunt.*

XLI. *Neratius libro V. Membranarum.* Pater, cuius filio facta est iniuria, non est impediendus, quo minus duobus iudiciis et suam iniuriam persequatur, et filii.

XLII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Iudici ab appellatoribus convicium fieri non oportet, alioquin infamia notantur.

XLIII. *Caius libro III. Regularum.* Qui iniuriarum actionem per calumniam instituit, extra ordinem damnatur, ut exsilium, aut relegationem, aut ordinis amotionem patiatur.

XLIV. *Iavolenus libro IX. ex Posterioribus Labeonis.* Si inferiorum aedium dominus superioris vicini fumigandi causa fumum faceret, aut si superior vicinus in inferiores aedes quid aut proiecerit, aut infuderit, negat Labeo, iniuriarum agi posse. Quod falsum puto, si tamen iniuriae faciendae causa immittitur.

XLV. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet. Et servi quidem flagellis caesi dominis restituuntur; liberi vero, humilioris quidem loci fustibus subiiciuntur, ceteri autem vel exsilio temporali, vel interdictione certae rei coërcentur.

TIT. XI.
DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBUS.

I. *Paulus libro V. Sententiarum.* Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur. §. 1. Fit iniuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno, luto obliniverit, aquas spurcaverit, fistulas, lacus, quidve aliud ad iniuriam publicam contaminaverit; in quos graviter animadverti solet. §. 2. Qui puero stuprum, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, aut mulierem puellamve interpellaverit, quidve impudicitiae gratia fecerit, donum praebuerit, pretiumve, quo is persuadeat, dederit, perfecto flagitio punitur capite, imperfecto in insulam deportatur; corrupti comites summo supplicio afficiuntur.

II. *Ulpianus libro IV. Opinionum.* Sub praetextu religionis, vel sub specie solvendi voti coetus illicitos nec a veteranis tentari oportet.

III. *Idem libro III. de Adulteriis.* Stellionatus vel expilatae hereditatis iudicia accusationem quidem habent, sed non sunt publica.

IV. *Marcianus libro I. Regularum.* Divus Severus et Antoninus rescripserunt: eam, quae data opera partum abegit, a Praeside in temporale exsilium dandam; indignum enim videri potest, impune eam maritum liberis fraudasse.

V. *Ulpianus libro V. de officio Proconsulis.* In eum, cuius instinctu ad infamandum dominum servus ad statuam confugisse compertus erit, praeter corrupti servi actionem, quae ex edicto perpetuo competit, severe animadvertetur.

VI. *Idem libro VIII. de officio Proconsulis.* Annonam attentare et vexare vel maxime dardanarii solent, quorum avaritiae obviam itum est tam mandatis, quam constitutionibus. Mandatis denique ita cavetur: *Praeterea debebis custodire, ne dardanarii ullius mercis sint, ne aut ab his, qui coëmtas merces supprimunt, aut a locupletioribus, qui fructus suos aequis pretiis vendere nolunt, dum minus uberes proventus exspectant, annona oneretur.* Poena autem in hos varie statuitur; nam plerumque, si negotiantes sunt, negotiatione eis tantum interdicitur, interdum et relegari solent, humiliores ad opus publicum dari. §. 1. Onerant annonam etiam staterae adulterinae, de quibus divus Traianus edictum proposuit, quo edicto poenam legis Corneliae in eos statuit, perinde ac si lege testamentaria, quod testamentum falsum scripsisset, signasset, recitasset, damnatus esset. §. 2. Sed et divus Hadrianus eum, qui falsas mensuras habuerat, in insulam relegavit.

VII. *Idem libro IX. de officio Proconsulis.* Saccularii, qui vetitas in sacculo artes exercentes partem subducunt, partem subtrahunt, item qui directarii appellantur, hoc est hi, qui in aliena coenacula se dirigunt furandi animo, plus quam fures puniendi sunt, idcircoque aut ad tempus in opus dantur publicum, aut fustibus castigantur et dimittuntur, aut ad tempus relegantur.

VIII. *Idem eodem libro.* Sunt praeterea crimina, quae ad executionem Praesidis pertinent, utputa si quis instrumenta sua prodita esse dicat; nam huius rei executio Praefecto urbi a divis Fratribus data est.

IX. *Idem eodem libro.* Sunt quaedam, quae more provinciarum coërcitionem solent admittere, utputa in provincia Arabia σκοπελισμόν crimen appellant, cuius rei admissum tale est: plerique inimicorum solent in praedium inimici σκοπελίζειν, id est lapides ponere, indicio futuros, quod, si quis eum agrum coluisset, malo leto periturus esset insidiis eorum, qui scopulos posuissent; quae res tantum timorem habet, ut nemo ad eum agrum accedere audeat, crudelitatem timens eorum, qui σκοπελισμόν fecerunt. Hanc rem Praesides exsequi solent graviter usque ad poenam capitis, quia et ipsa res mortem comminatur.

X. *Idem eodem libro.* In Aegypto qui chomata rumpit vel dissolvit, (hi sunt aggeres, qui quidem solent aquam Niloticam continere) aeque plectitur extra ordinem et pro conditione sua, et pro admissi mensura. Quidam opere publico aut metallo plectuntur; et metallo quidem secundum suam dignitatem, si quis arborem sycaminonem exciderit; nam et haec res vindicatur extra ordinem non levi poena, idcirco, quod hae arbores colligunt aggeres Niloticos, per quos incrementa Nili disponuntur et coërcentur et deminutiones aquae coërcentur. Chomata etiam et diacopi, qui in aggeribus fiunt, plecti efficiunt eos, qui id admiserint.

XI. *Paulus libro I. Sententiarum.* In circulatores,

qui serpentes circumferunt et proponunt, si cui ob eorum metum damnum datum est, pro modo admissi actio dabitur.

TIT. XII.
DE SEPULCRO VIOLATO.

I. *Ulpianus libro II. ad Edictum Praetoris.* Sepulcri violati actio infamiam irrogat.

II. *Idem libro XVIII. ad Edictum Praetoris.* Si sepulcrum quis diruit, cessat Aquilia, quod vi tamen, aut clam agendum erit. Et ita de statua de monumento evulsa Celsus scribit. Idem quaerit: si neque applumbata fuerit, neque affixa, an pars monumenti effecta sit, an vero maneat in bonis nostris? Et Celsus scribit: sic esse monumenti, ut ossaria, et ideo quod vi aut clam interdicto locum fore.

III. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum Praetoris.* Praetor ait: CUIUS DOLO MALO SEPULCRUM VIOLATUM ESSE DICETUR, IN EUM IN FACTUM IUDICIUM DABO, UT EI, AD QUEM PERTINEAT, QUANTI OB EAM REM AEQUUM VIDEBITUR, CONDEMNETUR. SI NEMO ERIT, AD QUEM PERTINEAT, SIVE AGERE NOLET, QUICUNQUE AGERE VOLET, EI CENTUM AUREORUM ACTIONEM DABO. SI PLURES AGERE VOLENT, CUIUS IUSTISSIMA CAUSA ESSE VIDEBITUR, EI AGENDI POTESTATEM FACIAM. SI QUIS IN SEPULCRO DOLO MALO HABITAVERIT, AEDIFICIUMVE ALIUD, QUAM QUOD SEPULCRI CAUSA FACTUM SIT, HABUERIT, IN EUM, SI QUIS EO NOMINE AGERE VOLET, DUCENTORUM AUREORUM IUDICIUM DABO. §. 1. Prima verba ostendunt, eum demum ex hoc plecti, qui dolo malo violavit; si igitur dolus absit, cessabit in eiusdem persona poena. Igitur doli non capaces, ut admodum impuberes, item omnes, qui non animo violandi accedunt, excusati sunt. §. 2. Sepulcri autem appellatione omnem sepulturae locum contineri, existimandum est. §. 3. Si quis in hereditarium sepulcrum inferat, quamvis heres, tamen potest sepulcri violati teneri, si forte contra voluntatem testatoris intulit; licet enim cavere testatori, ne quis eo inferatur, ut rescripto Imperatoris Antonini cavetur; servari enim voluntatem eius oportere. Ergo et si cavit, ut unus tantum heredum inferret, servabitur, ut solus inferat. §. 4. Non perpetuae sepulturae tradita corpora posse transferri, edicto divi Severi continetur, quo mandatur, ne corpora detinerentur, aut vexarentur, aut prohiberentur per territoria oppidorum transferri. Divus tamen Marcus rescripsit: nullam poenam meruisse eos, qui corpus in itinere defuncti per vicos aut oppidum transvexerunt, quamvis talia fieri sine permissu eorum, quibus permittendi ius est, non debeant. §. 5. Divus Hadrianus rescripto poenam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepeliunt, quam fisco inferri iussit; et in magistratus eandem statuit, qui passi sunt, et locum publicari iussit, et corpus transferri. Quid tamen, si lex municipalis permittat in civitate sepeliri? post rescripta principalia an ab hoc discessum sit? videbimus, quia generalia sunt rescripta. Et oportet imperialia statuta suam vim obtinere, et in omni loco valere. §. 6. Si quis in sepulcro habitasset, aedificiumve habuisset, ei, qui velit, agendi potestas fit. §. 7. Adversus eos, qui cadavera spoliant, Praesides severius intervenire solent, maxime si manu armata aggrediantur, ut, si armati more latronum id egerint, etiam capite plectantur, (ut divus Severus rescripsit) si sine armis, usque ad poenam metalli procedatur. §. 8. Qui de sepulcri violati actione iudicant, aestimabunt, quatenus intersit, scilicet ex iniuria, quae facta est, item ex lucro eius, qui violavit, vel ex damno, quod contigit, vel ex temeritate eius, qui fecit; nunquam tamen minoris debent condemnare, quam solent extraneo agente. §. 9. Si ad plures ius sepulcri pertineat, utrum omnibus damus actionem, an ei, qui occupavit? Labeo omnibus dandam dicit; recte, quia in id, quod uniuscuiusque interest, agitur. §. 10. Si is, cuius interest, sepulcri violati agere nollet, potest poenitentia acta ante, quam lis ab alio contestetur, dicere, velle se agere, et audietur. §. 11. Si servus in sepulcro habitat vel aedificavit, noxalis actio cessat, et in eum Praetor hanc actionem pollicetur. Si tamen non habitet, sed domunculam ibi habeat servus, noxale iudicium erit dandum, si modo habere posse videtur. §. 12. Haec actio popularis est.

IV. *Paulus libro XXVII. ad Edictum Praetoris.* Sepulcra hostium religiosa nobis non sunt; ideoque lapides inde sublatos in quemlibet usum convertere possumus, nec sepulcri violati actio competit.

V. *Pomponius libro VI. ex Plautio.* Utimur eo iure, ut dominis fundorum, in quibus sepulcra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulcrorum sit ius. Legibus namque praediorum vendendorum cavetur, ut ad sepulcra, quae in fundis sunt, iter eis, aditus, ambitus funeris faciendi sit.

VI. *Iulianus libro X. Digestorum.* Sepulcri violati actio in primis datur ei, ad quem res pertinet. Quo cessante, si alius egerit, quamvis reipublicae causa abfuerit dominus, non debebit ex integro adversus eum, qui litis aestimationem sustulerit, dari. Nec potest videri deterior fieri conditio eius, qui reipublicae causa abfuit, quum haec actio non ad rem familiarem eius, sed magis ad ultionem pertineat.

VII. *Marcianus libro III. Institutionum.* Sepulcri deteriorem conditionem fieri prohibitum est; sed corruptum et lapsum monumentum, corporibus non contactis, licet reficere.

VIII. *Macer libro I. Publicorum.* Sepulcri violati crimen potest dici ad legem Iuliam de vi publica pertinere ex illa parte, qua de eo cavetur, qui fecerit quid, quo minus aliquis funeretur sepeliaturve, quia et qui sepulcrum violat, facit, quo quis minus sepultus sit.

IX. *Idem libro II. publicorum Iudiciorum.* De sepulcro violato actio quoque pecuniaria datur.

X. *Papinianus libro VIII. Quaestionum.* Quaesitum est: an ad heredem necessarium, quum se bonis non miscuisset, actio sepulcri violati pertineret? Dixi: recte eum ea actione experiri, quae in bonum et aequum concepta est. Nec tamen si egerit, hereditarios creditores timebit, quum, etsi per hereditatem obtingat haec actio, nihil tamen ex defuncti capiatur voluntate, neque id capiatur, quod in rei persecutionem, sed in sola vindicta sit constitutum.

XI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Rei sepulcrorum violatorum, si corpora ipsa extraxerint, vel ossa eruerint, humilioris quidem fortunae summo supplicio afficiuntur, honestiores in insulam deportantur; alias aut relegantur, aut in metallum damnantur.

TIT. XIII.
DE CONCUSSIONE.

I. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Si simulato Praesidis iussu concussio intervenit, ablatum eiusmodi terrore restitui Praeses provinciae iubet, et delictum coërcet.

II. *Macer libro I. publicorum Iudiciorum.* Concussionis iudicium publicum non est; sed si ideo pecuniam quis accepit, quod crimen minatus sit, potest iudicium publicum esse ex senatusconsultis, quibus poena legis Corneliae teneri iubentur, qui in accusationem innocentium coierint, quive ob accusandum vel non accusandum, denuntiandum vel non denuntiandum testimonium pecuniam acceperint.

TIT. XIV.
DE ABIGEIS.

I. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* De abigeis puniendis ita divus Hadrianus Proconsuli Baeticae rescripsit: *Abigei, quum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent; puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii, alioquin et in opus nonnunquam temporarium dantur.* §. 1. Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pascuis vel ex armentis subtrahunt, et quodammodo depraedantur, et abigendi studium quasi artem exercent, equos de gregibus, vel boves de armentis abducentes. Ceterum si quis bovem aberrantem, vel equos in solitudine relictos abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. §. 2. Sed et qui porcam, vel capram, vel vervecem abduxit, non tam graviter, quam qui maiora animalia abigunt, plecti debet. §. 3. Quanquam autem Hadrianus metalli poenam, item operis, vel etiam gladii praestituerit, attamen qui honestiore loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere, sed aut relegandi erunt, aut movendi ordine. Sane qui cum gladio abigunt, non inique bestiis obiiciuntur. §. 4. Qui pecora, de quorum proprietate faciebat controversiam, abegit, ut Saturninus quidem scribit, ad examinationem civilem remittendus est. Sed hoc ita demum probandum est, si non color abigeatui quaesitus est, sed vere putavit sua iustis rationibus ductus.

II. *Macer libro I. publicorum Iudiciorum.* Abigeatus crimen publici iudicii non est, quia furtum magis est; sed quia plerumque abigei et ferro utuntur, si deprehendantur ideo graviter puniri eorum admissum solet.

III. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* Oves pro numero abactarum aut furem, aut abigeum faciunt. Quidam decem oves gregem esse putaverunt; porcos etiam quinque vel quatuor abactos, equum, bovem vel unum abigeatus crimen facere. §. 1. Eum quoque plenius coërcendum, qui a stabulo abegerit domitum pecus, non a silva, nec grege. §. 2. Qui saepius abegerunt, licet semper unum vel alterum pecus surripuerint, tamen abigei sunt. §. 3. Receptores abigeorum qua poena plecti debeant, epistola divi Traiani ita cavetur, ut extra terram Italiam decem annis relegentur.

TIT. XV.
DE PRAEVARICATIONE.

I. *Ulpianus libro VI. ad Edictum Praetoris.* Praevaricator est quasi varicator, qui diversam partem adiuvat prodita causa sua. Quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait; nam qui praevaricatur, ex utraque parte constitit, quin immo ex altera. §. 1. Is autem praevaricator proprie dicitur, qui publico iudicio accusaverit; ceterum advocatus non proprie praevaricator dicitur. Quid ergo de eo fiet, sive privato iudicio, sive publico praevaricatus sit? [hoc est, prodiderit causam] Hic extra ordinem solet puniri.

II. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Sciendum, quod hodie iis, qui praevaricati sunt, poena iniungitur extraordinaria.

III. *Macer libro I. publicorum Iudiciorum.* Praevaricationis iudicium aliud publicum, aliud moribus inductum est. §. 1. Nam si reus accusatori publico iudicio ideo praescribat, quod dicat se eodem crimine ab alio accusatum et absolutum, cavetur lege Iulia publicorum, ut non prius accusetur, quam de prioris accusatoris praevaricatione constiterit et pronuntiatum fuerit; huius ergo praevaricationis pronuntiatio publici iudicii intelligitur. §. 2. Quodsi advocato praevaricationis crimen intendatur, publicum iudicium non est; nec interest, publico an privato iudicio praevaricatus dicatur. §. 3. Si ideo quis accusetur, quod dicatur crimen iudicii publici destituisse, iudicium publicum non est, quia neque lege aliqua de hac re cautum est, neque per senatusconsultum, quo poena quinque auri librarum in desistentem statuitur, publica accusatio inducta est.

IV. *Idem libro II. publicorum Iudiciorum.* Si is, de cuius calumnia agi prohibetur, praevaricator in causa iudicii publici pronuntiatus sit, infamis erit.

V. *Venuleius Saturninus libro II. publicorum Iudiciorum.* Accusator de praevaricatione convictus postea ex lege non accusat.

VI. *Paulus libro singulari de Iudiciis publicis.* Ab Imperatore nostro et patre eius rescriptum est, ut in criminibus, quae extra ordinem obiiciuntur, praevaricatores eadem poena afficiantur, qua tenerentur, si ipsi in legem commisissent, qua reus per praevaricationem absolutus est.

VII. *Ulpianus libro IV. de Censibus.* In omnibus causis, praeterquam in sanguine, qui delatorem corrupit, ex senatusconsulto pro victo habetur.

TIT. XVI.
DE RECEPTATORIBUS.

I. *Marcianus libro II. publicorum Iudiciorum.* Pessimum genus est receptatorum, sine quibus nemo latere diu potest, et praecipitur, ut perinde puniantur, atque latrones. In pari causa habendi sunt, qui, quum apprehendere latrones possent, pecunia accepta vel surreptorum parte dimiserunt.

II. *Paulus libro singulari de Poenis paganorum.* Eos, apud quos affinis vel cognatus latro conservatus est, neque absolvendos, neque severe admodum puniendos; non enim par est eorum delictum, et eorum, qui nihil ad se pertinentes latrones recipiunt.

TIT. XVII.
DE FURIBUS BALNEARIIS.

I. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* Fures nocturni extra ordinem audiendi sunt, et causa cognita puniendi, dummodo sciamus, in poena eorum operis publici temporarii modum non egrediendum. Idem est et in balneariis furibus. Sed si telo se fures defendunt, vel effractores, vel ceteri his similes, nec quemquam percusserunt, metalli poena, vel honestiores relegationis afficiendi erunt.

II. *Marcianus libro II. Iudiciorum publicorum.* Sed si interdiu furtum fecerunt, ad ius ordinarium remittendi sunt.

III. *Paulus libro singulari de Poenis militum.* Miles, qui in furto balneario apprehensus est, ignominia mitti debet.

TIT. XVIII.
DE EFFRACTORIBUS ET EXPILATORIBUS.

I. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* De his, qui carcere effracto evaserunt, sumendum supplicium, divi Fratres Aemilio Tironi rescripserunt. Saturninus etiam probat, eos, qui de carcere eruperunt, sive effractis foribus, sive conspiratione cum ceteris, qui in eadem custodia erant, capite puniendos; quodsi per negligentiam custodum evaserunt, levius puniendos. §. 1. Expilatores, qui sunt atrociores fures, hoc est λωποδύται, in opus publicum vel perpetuum vel temporarium dari solent, honestiores autem ordine ad tempus moveri, vel fines patriae iuberi excedere. Quibus nulla specialis poena rescriptis principalibus imposita est; idcirco causa cognita liberum erit arbitrium statuendi ei, qui cognoscit. §. 2. Simili modo et saccularii et derectarii erunt puniendi, item effractores. Sed enim divus Marcus effractorem equitem Romanum, qui effracto perforatoque pariete pecuniam abstulerat, quinquennio abstinere iussit provincia Africa, unde erat, et urbe, et Italia. Oportebit autem aeque et in effractores, et in ceteros suprascriptos causa cognita statui, prout admissum suggerit, dummodo ne quis in plebeio operis publici poenam, vel in honestiore relegationis excedat.

II. *Paulus libro singulari de officio Praefecti vigilum.* In effractores varie animadvertitur; atrociores enim sunt nocturni effractores, et ideo hi fustibus caesi in metallum dari solent; diurni vero effractores post fustium castigationem in opus perpetuum vel temporarium dandi sunt.

TIT. XIX.
EXPILATAE HEREDITATIS.

I. *Marcianus libro III. Institutionum.* Si quis alienam hereditatem expilaverit, extra ordinem solet coërceri per accusationem expilatae hereditatis, sicut oratione divi Marci cavetur.

II. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Si expilatae hereditatis crimen intendatur, Praeses provinciae cognitionem suam accommodare debet; quum enim furti agi non potest, solum superest auxilium Praesidis. §. 1. Apparet autem expilatae hereditatis crimen eo casu intendi posse, quo casu furti agi non potest, scilicet ante aditam hereditatem, vel post aditam, antequam res ab herede possessae sunt; nam in hunc casum furti actionem non competere, palam est; quamvis ad exhibendum agi posse, si qui vindicaturus exhiberi desideret, palam sit.

III. *Marcianus libro II. publicorum Iudiciorum.* Divus Severus et Antoninus rescripserunt, electionem esse, utrum quis velit crimen expilatae hereditatis extra ordinem apud Praefectum urbi, vel apud Praesides agere, an hereditatem a possessoribus iure ordinario vindicare.

IV. *Paulus libro III. Responsorum.* Res hereditarias omnium heredum fuisse communes, et ideo eum, qui expilatae hereditatis crimen obiecit, et obtinuit, etiam coheredi profuisse videri.

V. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Uxor expilatae hereditatis crimine idcirco non accusatur, quia nec furti cum ea agitur.

VI. *Paulus libro I. ad Neratium.* Si rem hereditariam ignorans in ea causa esse surripuisti, furtum te facere respondit. Paulus: rei hereditariae furtum non fit, sicut nec eius, quae sine domino est, et nihil mutat existimatio surripientis.

TIT. XX.
STELLIONATUS.

I. *Papinianus libro I. Responsorum.* Actio stellionatus neque publicis iudiciis, neque privatis actionibus continetur.

II. *Ulpianus libro VIII. ad Sabinum.* Stellionatus iudicium famosum quidem non est, sed coërcitionem extraordinariam habet.

III. *Idem libro VIII. de officio Proconsulis.* Stellionatus accusatio ad Praesidis cognitionem spectat. §. 1. Stellionatum autem obiici posse his, qui dolo quid fecerunt, sciendum est, scilicet si aliud crimen non sit, quod obiiciatur; quod enim in privatis iudiciis est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus persecutio. Ubicunque igitur titulus criminis deficit, illic stellionatum obiiciemus. Maxime autem in his locum habet, si quis forte rem alii obligatam, dissimulata obligatione, per calliditatem alii distraxerit, vel permutaverit, vel in solutum dederit; nam hae omnes species stellionatum continent. Sed et si quis merces supposuerit, vel obligatas averterit, vel si corruperit, aeque stellionatus reus erit. Item si quis imposturam fecerit, vel collusionem in necem alterius, stellionatus poterit postulari. Et ut generaliter dixerim, deficiente titulo criminis, hoc crimen locum habet, nec est opus species enumerare. §. 2. Poena autem stellionatus nulla legitima est, quum nec legitimum crimen sit; solent autem ex hoc extra ordinem plecti, dummodo non debeat opus metalli haec poena in plebeiis egredi. In his autem, qui sunt in aliquo honore positi, ad tempus relegatio, vel ab ordine motio remittenda est. §. 3. Qui merces suppressit, specialiter hoc crimine postulari potest.

IV. *Modestinus libro III. de Poenis.* De periurio, si sua pignora esse quis in instrumento iuravit, crimen stellionatus fit, et ideo ad tempus exsulat.

TIT. XXI.
DE TERMINO MOTO.

I. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Terminorum avulsorum non mulcta pecuniaria est, sed pro conditione admittentium coërcitione transigendum.

II. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: *Quin pessimum factum sit eorum, qui terminos finium causa positos protulerunt, dubitari non potest, de poena tamen modus ex conditione personae et mente facientis magis statui potest. Nam si splendidiores personae sunt, quae convincuntur, non dubie, si id occupandorum alienorum finium causa admiserunt, possunt in tempus, ut cuiusque patietur aetas, relegari, id est si iuvenior, in longius, si senior, recisius; si vero alii negotium gesserunt, et ministerio functi sunt, castigari, et ad opus biennio dari; quodsi per ignorantiam aut fortuito lapides furati sunt, sufficiet eos verberibus decidere.*

III. *Idem libro V. de Cognitionibus.* Lege agraria, quam Caius Caesar tulit adversus eos, qui termines statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est; nam in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint, quinquaginta aureos in publicum dare iubet, et eius actionem petitionem ei, qui volet, esse iubet. §. 1. Alia quoque lege agraria, quam divus Nerva tulit, cavetur, ut, si servus servave insciente domino dolo malo fecerit, ei capitale sit, nisi dominus dominave mulctam sufferre maluerit. §. 2. Hi quoque, qui finalium quaestionum obscurandarum causa faciem locorum convertunt, utputa ex arbore arbustum, aut ex silva novale, aut aliquid eiusmodi faciunt, poena plectendi sunt pro persona, et conditione, et factorum violentia.

TIT. XXII.
DE COLLEGIIS ET CORPORIBUS.

I. *Marcianus libro III. Institutionum.* Mandatis principalibus praecipitur Praesidibus provinciarum, ne patiantur esse collegia sodalitia, neve milites collegia in castris habeant; sed permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tantum semel in mense coëant, ne sub praetextu huiusmodi illicitum collegium coëant; quod non tantum in urbe, sed et in Italia, et in provinciis locum habere, divus quoque Severus rescripsit. §. 1. Sed religionis causa coire non prohibentur, dum tamen per hoc non fiat contra senatusconsultum, quo illicita collegia arcentur. Non licet autem amplius, quam unum collegium licitum habere, ut est constitutum et a divis Fratribus; et si quis in duobus fuerit, rescriptum est, eligere eum oportere, in quo magis esse velit, accepturum ex eo collegio, a quo recedit, id, quod ei competit ex ratione, quae communis fuerit.

II. *Ulpianus libro VI. de officio Proconsulis.* Quisquis illicitum collegium usurpaverit, ea poena tenetur, qua tenentur, qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse indicati sunt.

III. *Marcianus libro II. Iudiciorum publicorum* Collegia si qua fuerint illicita, mandatis, et constitutionibus, et senatusconsultis dissolvuntur; sed permittitur eis quum dissolvuntur, pecunias communes, si quas habent, dividere, pecuniamque inter se partiri. §. 1. In summa autem, nisi ex senatusconsulti auctoritate vel Caesaris collegium vel quodcunque tale corpus coierit, contra senatusconsultum, et mandata, et constitutiones collegium celebratur. §. 2. Servos quoque licet in collegium tenuiorum recipere volentibus dominis, ut curatores horum corporum sciant, ne invito aut ignorante domino in collegium tenuiorum recipiant, et in futurum poena teneantur in singulos homines aureorum centum.

IV. *Caius libro IV. ad legem XII. Tabularum.* Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt, quam Graeci ἑταιρείαν vocant. His autem potestatem facit lex, pactionem, quam velint, sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse; nam illic ita est: *Ἐὰν δὲ ὁ δῆμος, ἢ φράτορες, ἢ ἱερῶν ὀργίων, ἢ ναῦται, ἢ σύσσιτοι, ἢ ὁμόταφοι, ἢ θιασῶται, ἢ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι, ἢ εἰς ἐμπορίαν, ὅ τι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ τὰ δημόσια γράμματα* *).

TIT. XXIII.
DE POPULARIBUS ACTIONIBUS.

I. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Eam popularem actionem dicimus, quae suum ius populo tuetur.

II. *Idem libro I. ad Edictum.* Si plures simul agant populari actione, Praetor eligat idoniorem.

III. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Sed si ex eadem causa saepius agatur, quum idem factum sit, exceptio vulgaris rei iudicatae opponitur. §. 1. In popularibus actionibus is, cuius interest, praefertur.

IV. *Paulus libro III. ad Edictum.* Popularis actio integrae personae permittitur, hoc est cui per edictum postulare licet.

V. *Idem libro VIII. ad Edictum.* Qui populari actione convenietur, ad defendendum procuratorem dare potest; is autem, qui eam movet, procuratorem dare non potest.

VI. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Mulieri et pupillo populares actiones non dantur, nisi cum ad eos res pertineat.

VII. *Paulus libro XLI. ad Edictum.* Populares actiones non transeunt ad eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano senatusconsulto. §. 1. Item qui habet has actiones, non intelligitur esse locupletior.

VIII. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Omnes populares actiones neque in heredes dantur, neque supra annum extenduntur.

*) *Si autem plebs, vel fratres, vel sacrorum sacramentales, vel nautae, vel confrumentales, vel qui in eodem sepulcro sepeliuntur, vel sodales, vel ad praedam abeuntes, vel ad mercaturam, quidquid horum disponant inter se, firmum sit, nisi hoc publicae leges prohibuerint.*

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS OCTAVUS.

TIT. I.
DE PUBLICIS IUDICIIS.

I. *Macer libro I. de publicis Iudiciis.* Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficiis, Pompeia parricidii, Iulia peculatus, Cornelia de testamentis, Iulia de vi privata, Iulia de vi publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarum, Iulia de annona.

II. *Paulus libro XV. ad Edictum Praetoris.* Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exsilium est, hoc est aquae et ignis interdictio; per has enim poenas eximitur caput de civitate; nam cetera non exsilia, sed relegationes proprie dicuntur; tunc enim civitas retinetur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coërcitio poena est.

III. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* Publica accusatio reo vel rea ante defunctis non permittitur.

IV. *Paulus libro XXXVII. ad Edictum.* Interdum evenit, ut praeiudicium iudicio publico fiat, sicut in actione legis Aquiliae, et furti, et vi bonorum raptorum, et interdicto unde vi, et de tabulis testamenti exhibendis; nam in his de re familiari agitur.

V. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Is, qui reus factus est, purgare se debet, nec ante potest accusare, quam fuerit excusatus; constitutionibus enim observatur, ut non relatione criminum, sed innocentia reus purgetur. §. 1. Illud incertum est, utrum ita demum accusare possit, si fuerit liberatus, an et si poenam subierit? est enim constitutum ab Imperatore nostro et divo patre eius, post damnationem accusationem quem inchoare non posse. Sed hoc puto ad eos demum pertinere, qui vel civitatem, vel libertatem amiserunt. §. 2. Inchoatas plane delationes ante damnationem implere eis et post damnationem permissum est.

VI. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Defuncto eo, qui reus fuit criminis, et poena exstincta est. In quacunque causa criminis exstincti debet is cognoscere, cuius de pecuniaria re cognitio est.

VII. *Macer libro II. Iudiciorum publicorum.* Infamem non ex omni crimine sententia facit, sed ex eo, quod iudicii publici causam habuit. Itaque ex eo crimine, quod iudicii publici non fuit, damnatum infamia non sequetur, nisi id crimen ex ea actione fuit, quae etiam in privato iudicio infamiam condemnato importat, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

VIII. *Paulus libro singulari de Iudiciis publicis.* Ordo exercendorum publicorum iudiciorum capitalium in usu esse desiit, durante tamen poena legum, cum extra ordinem crimina probantur.

IX. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Sciendum est, si in capitali causa suum servum reum crimine factum quis non defenderit, non eum pro derelicto haberi, et ideo, si absolutus fuerit, non liberum fieri, sed manere domini.

X. *Papinianus libro II. Definitionum.* Inter accusatorem et reum cognitione suscepta, excusatio pro absente iustis rationibus admittitur, nec per triduum per singulos dies ter citatus reus damnatur, vel de accusatoris absentis, praesente reo, calumnia pronuntiatur.

XI. *Maecianus libro X. de Iudiciis publicis.* Servus etiam per procuratorem domini, aeque ac per dominum, defendi potest.

XII. *Modestinus libro III. de Poenis.* Custodias auditurum tam clarissimos viros, quam patronos causarum, si omnes in civitate provinciae, quam regit, agunt, adhibere debere, et feriatis diebus custodias audiri posse, rescriptum est, ita ut innoxios dimittat, et nocentes, qui duriore animadversione indigent, differat.

XIII. *Papinianus libro XV. Responsorum.* Accusatore defuncto, res ab alio, iudicante Praeside provinciae, peragi potest. §. 1. Ad crimen iudicii publici persequendum frustra procurator intervenit, multoque magis ad defendendum; sed excusationes absentium ex senatusconsulto iudicibus allegantur, et si iustam rationem habeant, sententia differtur.

XIV. *Idem libro XVI. Responsorum.* Generi servis a socero veneficii accusatis, Praeses provinciae patrem calumniam intulisse pronuntiaverat. Inter infames patrem defunctae non habendum, respondi, quoniam et si publicum iudicium inter liberos de morte filiae constituisset, citra periculum pater vindicaretur.

TIT. II.
DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS.

I. *Pomponius libro I. ad Sabinum.* Non est permissum mulieri publico iudicio quemquam reum facere, nisi scilicet parentum, liberorumque, et patroni, et patronae, et eorum filii, filiae, nepotis, neptis mortem exsequatur.

II. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Certis ex causis concessa est mulieribus publica accusatio, veluti si mortem exsequantur eorum earumque, in quos ex lege publicorum testimonium invitae non dicunt. Idem et in lege Cornelia testamentaria senatus statuit. Sed et de testamento paterni liberti vel materni mulieribus publico iudicio dicere permissum est. §. 1. Pupillis ex consilio tutorum patris mortem, item pupillae avi sui mortem exsequi concessum est lege testamentaria; nam de patris quidem testamento pupillis agere divus Vespasianus permisit. Sed et si non exhibeantur tabulae, per interdictum possunt experiri.

III. *Paulus libro III. de Adulteriis.* Libellorum inscriptionis conceptio talis est: Consul et dies; apud illum Praetorem vel Proconsulem Lucius Titius professus est, se Maeviam lege Iulia de adulteriis ream deferre, quod dicat eam cum Caio Seio in civitate illa, domo illius, mense illo, Consulibus illis adulterium commisisse. Utique enim et locus designandus est, in quo adulterium commissum est, et persona, cum qua admissum dicitur, et mensis; hoc enim lege Iulia publicorum cavetur, et generaliter praecipitur omnibus, qui reum aliquem deferunt. Neque autem diem, neque horam invitus comprehendet. §. 1. Quodsi libelli inscriptionum legitime ordinati non fuerint, rei nomen aboletur, et ex integro repetendi reum potestas fiet. §. 2. Item subscribere debebit is, qui dat libellos, se professum esse, vel alius pro eo, si litteras nesciat. §. 3. Sed et si aliud crimen obiiciat, veluti quod domum suam praebuit, ut stuprum materfamilias pateretur, quod adulterum deprehensum dimiserit, quod pretium pro comperto stupro acceperit, et si quid simile, id ipsum libellis comprehendendum erit. §. 4. Si accusator decesserit, aliave quae causa eum impedierit, quo minus accusare possit, et si quid simile, nomen rei aboletur, postulante reo, idque et lege Iulia de vi, et senatusconsulto cautum est, ita ut liceat alii ex integro repetere reum. Sed intra quod tempus? videbimus. Et utique triginta dies utiles observandi sunt.

IV. *Ulpianus libro II. de Adulteriis.* Is, qui iudicio publico damnatus est, ius accusandi non habet, nisi liberorum vel patronorum suorum mortem eo iudicio, vel rem suam exsequatur. Sed et calumnia notatis ius accusandi ademtum est, item his, qui cum bestiis depugnandi causa in arenam intromissi sunt, quive artem ludicram vel lenocinium fecerint, quive praevaricationis calumniaeve causa quid fecisse iudicio publico pronuntiatus erit, quive ob accusandum negotiumve cui facessendum pecuniam accepisse iudicatus erit.

V. *Idem libro III. de Adulteriis.* Servos quoque adulterii posse accusari, nulla dubitatio est. Sed qui prohibentur adulterii liberos homines accusare, iidem servos quo-

que prohibebuntur. Sed ex rescripto divi Marci etiam adversus proprium servum accusationem instituere dominus potest. Post hoc igitur rescriptum accusandi necessitas incumbet domino servum suum; ceterum iuste mulier nupta praescriptione utetur.

VI. *Idem libro II. de officio Proconsulis.* Levia crimina audire et discutere de plano Proconsulem oportet, et vel liberare eos, quibus obiiciuntur, vel fustibus castigare, vel flagellis servos verberare.

VII. *Idem libro VII. de officio Proconsulis.* Si cui crimen obiiciatur, praecedere debet in crimen subscriptio; quae res ad id inventa est, ne facile quis prosiliat ad accusationem, quum sciat, inultam sibi accusationem non futuram. §. 1. Cavent itaque singuli, praeterea quod crimen obiiciant, et perseveraturos se in crimine usque ad sententiam. §. 2. Iisdem criminibus, quibus quis liberatus est, non debet Praeses pati eundem iterum accusari, et ita divus Pius Salvio Valenti rescripsit. Sed hoc utrum ab eodem, an nec ab alio accusari possit? videndum est. Et putem, quoniam res inter alios iudicatae aliis non praeiudicant, si is, qui nunc accusator exstitit, suum dolorem persequatur, doceatque ignorasse se accusationem ab alio institutam, magna ex causa admitti eum ad accusationem debere. §. 3. Si tamen alio crimine postuletur ab eodem, qui in alio crimine eum calumniatus est, puto non facile admittendum eum, qui semel calumniatus sit, quamvis filium accusatoris admitti oportere, aliam accusationem instituentem adversus eum, quem pater accusaverat, divus Pius Iulio Candido rescripsit. §. 4. Idem Imperator rescripsit: servos ibi puniendos, ubi deliquisse arguantur, dominumque eorum, si velit eos defendere, non posse revocare in provinciam suam, sed ibi oportere defendere, ubi deliquerint. §. 5. Quum sacrilegium admissum esset in aliqua provincia, deinde in alia minus crimen, divus Pius Pontio Proculo rescripsit, postquam cognoverit de crimine in sua provincia admisso, ut reum in eam provinciam remitteret, ubi sacrilegium admisisset.

VIII. *Macer libro II. de publicis Iudiciis.* Qui accusare possunt, intelligemus, si scierimus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alii propter sexum vel aetatem, ut mulier, ut pupillus, alii propter sacramentum, ut qui stipendium merentur, alii propter magistratum potestatemve, in qua agentes sine fraude in ius evocari non possunt, alii propter delictum proprium, ut infames, alii propter turpem quaestum, ut qui duo iudicia adversus duos reos subscripta habent, nummosve ob accusandum vel non accusandum acceperint, alii propter conditionem suam, ut libertini contra patronos,

IX. *Paulus libro V. Sententiarum.* Alii propter suspicionem calumniae, ut illi, qui falsum testimonium subornati dixerunt,

X. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Nonnulli propter paupertatem, ut sunt, qui minus, quam quinquaginta aureos habent.

XI. *Macer libro II. de publicis Iudiciis.* Hi tamen omnes, si suam iniuriam exsequantur, mortemve propinquorum defendant, ab accusatione non excluduntur. §. 1. Liberi libertique non sunt prohibendi suarum rerum defendendarum gratia de facto parentum patronorumve queri, veluti si dicant, vi se a possessione ab his expulsos, scilicet non ut crimen vis eis intendant, sed ut possessionem recipiant. Nam et filius non quidem prohibitus est de facto matris queri, si dicat suppositum ab ea partum, quo magis coheredem haberet, sed reum eam lege Cornelia facere, permissum ei non est. §. 2. Ab alio delatum alius deferre non potest; sed eum, qui abolitione publica vel privata interveniente, aut desistente accusatore de reis exemtus est, alius deferre non prohibetur.

XII. *Venuleius Saturninus libro II. de Iudiciis publicis.* Hos accusare non licet: legatum Imperatoris, id est Praesidem provinciae, ex sententia Lentuli dicta Sulla et Trione consulibus; item legatum provincialem eius duntaxat criminis, quod ante commisit, quam in legationem venerit; item magistratum populi Romani, eumve, qui reipublicae causa abfuerit, dum non detractandi leges causa abest. §. 1. Hoc beneficio etiam in reos recepti uti possunt, si abolitione interveniente repeti se non debere contendant, secundum epistolam divi Hadriani ad Glabrionem consulem scriptam. §. 2. Lege Iulia iudiciorum publicorum cavetur, ne eodem tempore de duobus reis quis queratur, nisi suarum iniuriarum causa. §. 3. Si servus reus postulabitur, eadem observanda sunt, quae si liber esset, ex senatusconsulto Cotta et Messala consulibus. §. 4. Omnibus autem legibus servi rei fiunt, excepta lege Iulia de vi privata, quia ea lege damnati partis tertiae bonorum publicatione puniuntur, quae poena in servum non cadit. Idemque dicendum est in ceteris legibus, quibus pecuniaria poena irrogatur, vel etiam capitis, quae servorum poenis non convenit, sicuti relegatio. Item nec lex Pompeia parricidii, quoniam caput primum eos apprehendit, qui parentes, cognatosve, aut patronos occiderint, quae in servos, quantum ad verba pertinet, non cadunt; sed quum natura est communis, similiter et in eos animadvertetur. Item Cornelia iniuriarum servum non debere recipi reum, Cornelius Sulla auctor fuit, sed durior ei poena extra ordinem imminebit.

XIII. *Marcianus libro I. de publicis Iudiciis.* Mulierem propter publicam utilitatem ad annonam pertinentem audiri a Praefecto annonae deferentem, divus Severus et Antoninus rescripserunt. Famosi quoque accusantes sine ulla dubitatione admittuntur. Milites quoque, qui causas alienas deferre non possunt, qui pro pace excubant, vel magis ad hanc accusationem admittendi sunt. Servi quoque deferentes audiuntur.

XIV. *Paulus libro II. de officio Proconsulis.* Senatus censuit: ne quis ob idem crimen pluribus legibus reus fieret.

XV. *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* In eum, cuius dolo malo hominibus coactis damni quid datum esse dicatur, non debet cogi actor, omissa actione civili, crimen intendere.

XVI. *Idem libro II. de officio Consulis.* Si plures exsistant, qui eundem publicis iudiciis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causa scilicet cognita, aestimatis accusatorum personis vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel aetate, vel moribus, vel alia iusta de causa.

XVII. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Si servum dominus in crimine capitali defendat, sistendum satisdato promittere iubetur.

XVIII. *Idem libro XVII. Responsorum.* Quum Titia testamentum Caii fratris sui falsum arguere minaretur, et solennia accusationis non implesset intra tempus a Praeside praefinitum, Praeses provinciae iterum pronuntiavit, non posse illam amplius de falso testamento dicere; adversus quas sententias Titia non provocavit, sed dixit, se post finitum tempus de irrito testamento dicere. Quaero: an Titia, quae non appellavit adversus sententiam Praesidis, possit ad falsi accusationem postea reverti? Respondit: nihil aperte proponi, propter quod adversus sententiae auctoritatem de falso agens audienda sit.

XIX. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Divi Fratres rescripserunt: non debere cogi heredes accusatorum exsequi crimina. §. 1. Item non oportere compelli accusatorem plures reos facere, divus Hadrianus rescripsit.

XX. *Modestinus libro II. de Poenis.* Ex iudiciorum publicorum admissis non alias transeunt adversus heredes poenae bonorum ademtionis, quam si lis contestata, et condemnatio fuerit secuta, excepto repetundarum et maiestatis iudicio, quae etiam mortuis reis, cum quibus nihil actum est, adhuc exerceri placuit, ut bona eorum fisco vindicentur, adeo ut divus Severus et Antoninus rescripserint, ex quo quis aliquod ex his causis crimen contraxit, nihil ex bonis suis alienare, aut manumittere eum posse. Ex ceteris vero delictis poena incipere ab herede ita demum potest, si vivo reo accusatio mota est, licet non fuit condemnatio secuta.

XXI. *Papinianus libro XV. Responsorum.* Capitis reus suspenso crimine causam fisco deferre non prohibetur.

XXII. *Idem libro XVI. Responsorum.* Alterius provinciae reus apud eos accusatur et damnatur, apud quos crimen contractum ostenditur. Quod etiam in militibus esse observandum, optimi principes nostri generaliter rescripserunt.

TIT. III.

DE CUSTODIA ET EXHIBITIONE REORUM.

I. *Ulpianus libro II. de officio Proconsulis.* De custodia reorum Proconsul aestimare solet, utrum in carcerem recipienda sit persona, an militi tradenda, vel fideiu-

scribus committenda, vel etiam sibi. Hoc autem vel pro criminis, quod obiicitur, qualitate, vel propter honorem, aut propter amplissimas facultates, vel pro innocentia personae, vel pro dignitate eius, qui accusatur, facere solet.

II. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Si servus capitali crimine postuletur, lege publicorum cavetur, ut sistendum vel ab extero satisdato promittatur; quodsi non defendatur, in vincula publica coniici iubetur, ut ex vinculis causam dicat. §. 1. Solet itaque tractari: an postea domino permittendum sit, oblata satisdatione servum suum vinculis liberare? Dubitationem auget edictum Domitiani, quo cautum est, abolitiones ex senatusconsulto factas ad huiusmodi servos non pertinere; nam et lex ipsa prohibet eum absolvi prius, quam de eo iudicetur. Sed haec interpretatio perdura et pernimium severa est in eo, cuius dominus absens fuit, vel quod per inopiam illo momento temporis satisdationem implere non potuit. Neque enim pro indefenso derelictus recte dici potest, qui dominum praesentem non habuit, vel habuit paratum defendere, pauperem tamen; quod utique facilius admitti poterit, si non post longum temporis spatium hoc desideretur. §. 2. Qui exhibendi postulati sunt, propter aliam causam alterius criminis, quod ante admissum est, rei non recipiuntur ex senatusconsulto. Quod in privatis quoque causis et hominibus sub fideiussore factis observatur, nisi ex hoc temporalis actio in periculum cadat.

III. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Divus Pius ad epistolam Antiochensium graece rescripsit: non esse in vincula coniiciendum eum, qui fideiussores dare paratus sit, nisi si tam grave scelus admisisse eum constet, ut neque fideiussoribus, neque militibus committi debeat, verum hanc ipsam carceris poenam ante supplicium sustinere.

IV. *Idem libro IX. de officio Proconsulis.* Si quis reum criminis, pro quo satisdedit, non exhibuerit, poena pecuniaria plectitur; puto tamen, si dolo non exhibeat, etiam extra ordinem esse damnandum. Sed si neque in cautione, neque in decreto Praesidis certa quantitas comprehensa est, ac ne consuetudo quidem ostenditur, quae certam formam habeat, Praeses de modo pecuniae, quae inferri oporteat, statuet.

V. *Venuleius Saturninus libro II. de Iudiciis publicis.* Si confessus fuerit reus, donec de eo pronuntietur, in vincula publica coniiciendus est.

VI. *Marcianus libro II. de Iudiciis publicis.* Divus Hadrianus Iulio Secundo ita rescripsit: *Et alias rescriptum est, non esse utique epistolis eorum credendum, qui quasi damnatos ad Praesidem remiserint.* Idem de Irenarchis praeceptum est, quia non omnes ex fide bona elogia scribere compertum est. §. 1. Sed et caput mandatorum exstat, quod divus Pius, quum provinciae Asiae praeerat, sub edicto proposuit, ut Irenarchae, quum apprehenderint latrones, interrogent eos de sociis et receptatoribus, et interrogationes litteris inclusas atque obsignatas ad cognitionem magistratus mittant. Igitur qui cum elogio mittuntur, ex integro audiendi sunt, etsi per litteras missi fuerint, vel etiam per Irenarchas perducti. Sic et divus Pius et alii principes rescripserunt: ut etiam de his, qui requirendi annotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra quaeratur, si quis erit, qui eum arguat. Et ideo cum quis ἀνάκρισιν fecerit, iuberi oportet venire Irenarcham, et quod scripserit exsequi, et si diligenter ac fideliter hoc fecerit, collaudandum eum, si parum prudenter, non exquisitis argumentis, simpliciter denotare, Irenarcham minus retulisse; sed si quid maligne interrogasse, aut non dicta retulisse pro dictis eum compererit, ut vindicet in exemplum, ne quid et aliud postea tale facere moliatur.

VII. *Macer libro II. de officio Praesidis.* Solent Praesides provinciarum, in quibus delictum est, scribere ad collegas suos, ubi factores agere dicuntur, et desiderare, ut eum persecutoribus ad se remittantur; et id quoque quibusdam rescriptis declaratur.

VIII. *Paulus libro singulari de poenis Militum.* Carceri praepositus, si pretio corruptus sine vinculis agere custodiam, vel ferrum venenumve in carcerem inferri passus est, officio iudicis puniendus est; si nescit, ob negligentiam removendus est officio.

IX. *Venuleius Saturninus libro I. de officio Proconsulis.* De militibus ita servatur, ut ad eum remittantur, si quid deliquerint, sub quo militabant; is autem, qui exercitum accepit, etiam ius animadvertendi in milites caligatos habet.

X. *Idem libro II. de officio Proconsulis.* Ne quis receptam custodiam sine causa dimittat, mandatis ita cavetur: *Si quos ex his, qui in civitatibus sunt, celeriter et sine causa solutos a magistratibus cognoveris, vinciri iubebis, et his, qui solverint, mulctam dices; nam cum scierint sibi quoque molestiae futurum magistratus, si facile solverint vinctos, non indifferenter de cetero facient.*

XI. *Celsus libro XXXVII. Digestorum.* Non est dubium, quin, cuiuscunque sit provinciae homo, qui ex custodia producitur, cognoscere debeat is, qui ei provinciae praeest, in qua provincia agitur. §. 1. Illud a quibusdam observari solet, ut, quum cognovit et constitit, remittat illum cum elogio ad eum, qui provinciae praeest, unde is homo est; quod ex causa faciendum est.

XII. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Milites, si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur. Nam divus Hadrianus Statilio Secundo legato rescripsit: quoties custodia militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia negligentia militum evaserit, an casu, et utrum unus ex pluribus, an una plures, et ita demum afficiendos supplicio milites, quibus custodiae evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur, alioquin pro modo culpae in eos statuendum. Salvio quoque legato Aquitaniae idem princeps rescripsit: in eum, qui custodiam dimisit, aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum; si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit, castigandum eum, et in deteriorem militiam dari; si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum. §. 1. Si paganos evaserit custodia, idem puto exquirendum, quod circa militum personas explorandum retuli.

XIII. *Idem libro VI. de Cognitionibus.* In eos, qui, quum recepti essent in carcerem, conspiraverint, ut ruptis vinculis et effracto carcere evadant, amplius quam causa, ex qua recepti sunt, reposcit, constituendum est, et quamvis innocentes inveniantur ex eo crimine, propter quod impacti sunt in carcerem, tamen puniendi sunt. Eos vero, qui conspirationem eorum detexerint, relevandos.

XIV. *Herennius Modestinus libro IV. de Poenis.* Non est facile tironi custodia credenda; nam ea perdita is culpae reus est, qui eam ei commisit. §. 1. Nec uni, sed duobus custodia committenda est. §. 2. Qui si negligentia amiserint, pro modo culpae vel castigantur, vel militiam mutant. Quodsi levis persona custodiae fuit, castigati restituuntur. Nam et si miseratione custodiam quis dimiserit, militiam mutat; fraudulenter autem si fuerit versatus in dimittenda custodia, vel capite punitur, vel in extremum gradum militiae datur. Interdum venia datur; nam cum custodia cum altero custode simul fugisset, alteri venia data est. §. 3. Sed si se custodia interfecerit vel praecipitaverit, militis culpae adscribitur, id est castigabitur. §. 4. Quodsi ipse custos custodiam interfecerit, homicidii reus est. §. 5. Ergo si casu custodia defuncta dicatur, testationibus id probandum est, et sic venia dabitur. §. 6. Solet praeterea, amissa culpa custodia, si tamen intersit eam apprehendi, tempus causa cognita militi dari ad eam requirendam, applicito ei alio milite. §. 7. Quodsi fugitivum domino reddendum perdiderit, si facultates habeat, domino pretium reddere iuberi, Saturninus probat.

TIT. IV.
AD LEGEM IULIAM MAIESTATIS.

I. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur. §. 1. Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum, vel adversus securitatem eius committitur. Quo tenetur is, cuius opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides iniussu principis interciderent, quo armati homines cum telis lapidibusve in urbe sint, conveniantve adversus rempublicam, locave occupentur vel templa, quove coetus conventusve fiat, hominesve ad seditionem convocentur, cuiusve opera, consilio, dolo malo consilium initum erit, quo quis magistratus populi Romani, quive imperium potestatemve habet, occidatur, quove quis contra rempublicam arma ferat, quive hostibus populi Romani nuntium litterasve miserit, signumve dederit, feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani consilio iuventur adversus rempublicam

quive milites sollicitaverit concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus rempublicam fiat,

II. *Idem libro VIII. Disputationum.* Quive de provincia, quum ei successum esset, non discessit, aut qui exercitum deseruit, vel privatus ad hostes perfugit, quive sciens falsum conscripsit vel recitavit in tabulis publicis; nam et hoc capite primo lege maiestatis enumeratur.

III. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lex duodecim tabularum iubet eum, qui hostem concitaverit, quive civem hosti tradiderit, capite puniri. Lex autem Iulia maiestatis praecipit eum, qui maiestatem publicam laeserit, teneri, qualis est ille, qui imbellis cesserit, aut arcere hostem renuerit, aut castra concesserit. Eadem lege tenetur, et qui iniussu principis bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitumve comparaverit, quive, quum ei in provincia successum esset, exercitum successori non tradiderit, quive imperium exercitumve populi Romani deseruerit, quive privatus pro potestate magistratuve quid sciens dolo malo gesserit, quive quid eorum, quae supra scripta sunt, facere curaverit,

IV. *Scaevola libro IV. Regularum.* Cuiusque dolo malo iureiurando quis adactus erit, quo adversus rempublicam faciat, cuiusve dolo malo exercitus populi Romani in insidias deductus hostibusve proditus erit, cuius dolo malo factum dicatur, quo minus hostes in potestatem populi Romani veniant, cuiusve opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliave qua re adiuti erunt, utve ex amicis hostes populi Romani fiant, cuiusve dolo malo factum erit, quo rex exterae nationis populo Romano minus obtemperet, cuiusve opera dolo malo factum erit, quo magis obsides, pecunia, iumenta hostibus populi Romani dentur adversus rempublicam, item qui confessum in iudicio reum, et propter hoc in vincula coniectum emiserit. §. 1. Hoc crimine liberatus est a senatu, qui statuas Imperatoris reprobatas conflaverit.

V. *Marcianus libro V. Regularum.* Non contrahit crimen maiestatis, qui statuas Caesaris vetustate corruptas reficit. §. 1. Nec qui lapide iactato incerto fortuito statuam attigerit, crimen maiestatis commisit; et ita Severus et Antoninus Iulio Cassiano rescripserunt. §. 2. Idem Pontio rescripserunt: non videri contra maiestatem fieri ob imagines Caesaris nondum consecratas venditas.

VI. *Venuleius Saturninus libro II. de Iudiciis publicis.* Qui statuas aut imagines Imperatoris iam consecratas conflaverint, aliudve quid simile admiserint, lege Iulia maiestatis tenentur.

VII. *Modestinus libro XII. Pandectarum.* Famosi, qui ius accusandi non habent, sine ulla dubitatione admittuntur ad hanc accusationem. §. 1. Sed et milites, qui causas alias defendere non possunt; nam qui pro pace excubant, magis magisque ad hanc accusationem admittendi sunt. §. 2. Servi quoque deferentes audiuntur, et quidem dominos suos, et liberti patronos. §. 3. Hoc tamen crimen a iudicibus non in occasione ob principalis maiestatis venerationem habendum est, sed in veritate; nam et persona spectanda est, an potuerit facere, et an ante quid fecerit, et an cogitaverit, et an sanae mentis fuerit. Nec lubricum linguae ad poenam facile trahendum est; quanquam enim temerarii digni poena sint, tamen ut insanis illis parcendum est, si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura legis descendat, vel ad exemplum legis vindicandum sit. §. 4. Crimine maiestatis facto, vel violatis statuis, vel imaginibus, maxime exacerbatur in milites.

VIII. *Papinianus libro XIII. Responsorum.* In quaestionibus laesae maiestatis etiam mulieres audiuntur; coniurationem denique Sergii Catilinae Fulvia mulier detexit, et Marcum Tullium consulem indicio suo instruxit.

IX. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Eorum, qui maiestatis crimine damnati sunt, libertorum bona liberis damnatorum conservari, divus Severus decrevit, et tunc demum fisco vindicari, si nemo damnati liberorum exsistat.

X. *Idem libro VI. iuris Epitomarum.* Maiestatis crimine accusari potest, cuius ope, consilio, dolo malo provincia vel civitas hostibus prodita est.

XI. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Is, qui in reatu decedit, integri status decedit; exstinguitur enim crimen mortalitate, nisi forte quis maiestatis reus fuit; nam hoc crimine nisi a successoribus purgetur, hereditas fisco vindicatur. Plane non quisquis legis Iuliae maiestatis reus est, in eadem conditione est, sed qui perduellionis reus est, hostili animo adversus rempublicam vel principem animatus; ceterum si quis ex alia causa legis Iuliae maiestatis reus sit, morte crimine liberatur.

TIT. V.

AD LEGEM IULIAM DE ADULTERIIS COERCENDIS.

I. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Haec lex lata est a divo Augusto.

II. *Idem libro VIII. Disputationum.* Ex lege Iulia servatur, ut, cui necesse est ab adultero incipere, quia mulier ante denuntiationem nupsit, non alias ad mulierem possit pervenire, nisi reum peregerit; peregisse autem non alias quis videtur, nisi et condemnaverit. §. 1. Marito iure mariti accusanti illa praescriptio obiicitur: *Si non legem prodidisse dicatur ob hoc, quod aggressus accusationem adulterii destitit.* §. 1. Lenocinii quidem crimini lege Iulia de adulteriis praescriptum est, quum sit in eum maritum poena statuta, qui de adulterio uxoris suae quid acceperit, item in eum, qui in adulterio deprehensam retinuerit. §. 3. Ceterum qui patitur uxorem suam delinquere, matrimoniumque suum contemnit, quique contaminatione non indignatur, poena adulterum non affligit. §. 4. Qui hoc dicit, lenocinio mariti se fecisse, relevare quidem vult crimen suum, sed non est huiusmodi compensatio admissa; ideo si maritum velit reus adulterii lenocinii reum facere, semel delatus non audietur. §. 5. Si publico iudicio maritus uxorem ream faciat, an lenocinii allegatio repellat maritum ab accusatione? Et putem non repellere; lenocinium igitur mariti ipsum onerat, non mulierem excusat. §. 6. Unde quaeri potest: an is, qui de adulterio cognoscit, statuere in maritum ob lenocinium possit? Et puto posse. Nam Claudius Gorgus vir clarissimus uxorem accusans, quum detectus esset uxorem in adulterio deprehensam retinuisse, et sine accusatore lenocinii damnatus est a divo Severo. §. 7. Extraneus autem nequaquam lenocinium obiiciens, postquam reus factus est, se relevabit, nec maritum poenae subiiciet. §. 8. Si simul ad accusationem veniant maritus et pater mulieris, quem praeferri oporteat? quaeritur. Et magis est, ut maritus praeferatur; nam et propensiore ira, et maiore dolore executurum eum accusationem credendum est, in tantum, ut, et si pater praevenerit, et libellos inscriptionum deposuerit, marito non negligente nec retardante, sed accusationem parante, et probationibus instruente atque muniente, ut facilius iudicantibus de adulterio probetur, idem sit dicendum. §. 9. Sed et quoties alii, qui post maritum et patrem accusare possunt, ad accusandum prosilierint, lege expressum est, ut is, cuius de ea re notio est, de iusto accusatore constituat.

III. *Idem libro II. de Adulteriis.* Nisi igitur pater maritum aut infamem arguat, aut doceat colludere magis cum uxore, quam ex animo accusare, postponetur marito.

IV. *Idem libro VIII. Disputationum.* Si maritus praevenerit, accusareque instituerit, tempora non cedunt patri, quia accusationem instituere non potest, sic tamen, ut, quoad unus occupet, utrique tempora cedant, ubi vero maritus occupavit, residua tempora ei, qui occupare non potest, non cedant. Quod et in eo dici potest, qui ab adultero vel adultera coepit; nam adversus eum, adversus quem non coepit, desinunt ei tempora cedere. Haec in maritis et patribus dicta sunt. §. 1. Extraneis autem, qui accusare possunt, accusandi facultas post maritum et patrem conceditur; nam post sexaginta dies quatuor menses extraneis dantur, et ipsi utiles. §. 2. Si ante extraneus instituerit accusationem, an superveniente marito permittatur accusatio? quaeritur. Et magis arbitror, hoc quoque casu maritum audiendum, si non negligentia praeventus est. Et ideo, etsi accusatione instituta absoluta sit mulier extraneo accusante, tamen marito debet permitti restaurare accusationem, si idoneas causas allegare possit, quibus impeditus non instituerit accusationem.

V. *Iulianus libro LXXXVI. Digestorum.* Nuptam mihi adulterii ream postulari posse in priore matrimonio commissi, dubium non est, quum aperte lege Iulia de adulteriis coërcendis caveatur, si quidem vidua sit, de cuius adulterio agetur, ut accusator liberum arbitrium habeat, adulterum an adulteram prius accusare malit, si vero nupta sit, ut prius adulterum peragat, tunc mulierem.

VI. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Inter liberas tantum personas adulterium stuprumve passas lex Iulia locum habet. Quod autem ad servas pertinet, et legis Aquiliae actio facile tenebit, et iniuriarum quoque competit, nec erit deneganda praetoria quoque actio de servo corrupto, nec propter plures actiones parcendum erit in huiusmodi crimine reo. §. 1. Lex stuprum et adulterium promiscue et *καταχρηστικώτερον* appellat; sed proprie adulterium in nuptam committitur, propter partum ex altero conceptum composito nomine, stuprum vero in virginem viduamve committitur, quod Graeci *φθοράν* appellant. §. 2. Filiusfamilias maritus ab eo, qui sui iuris est, in ea lege non separatur. Divus quoque Hadrianus Rosciano Gemino rescripsit: et invito patre filium hac lege reum facere posse. §. 3. Maritus, etsi duos reos ex alio crimine habet, poterit iure viri tertium accusare, quoniam ea causa non cedit in numerum ceterarum.

VII. *Marcianus libro X. Institutionum.* Qui pupillam suam duxit uxorem contra senatusconsultum, nec matrimonium est hoc, et potest adulterii accusari, qui tutor vel curator fuit, et intra vicesimum sextum annum duxerit uxorem non a patre desponsam, vel destinatam, vel testamento denominatam. §. 1. In libro secundo de adulteriis Papiniani Marcianus notat: incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest.

VIII. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Qui domum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena matrefamilias vel cum masculo fieret, sciens praebuerit, vel quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit, cuiuscunque sit conditionis, quasi adulter punitur. §. 1. Appellatione domus habitationem quoque significari, palam est.

IX. *Ulpianus libro IV. de Adulteriis.* Et si amici quis domum praebuisset, tenetur. §. 1. Sed et si quis in agro balneove stuprum fieri praebuisset, comprehendi debet. §. 2. Sed et si in domum aliquam soliti fuerint convenire ad tractandum de adulterio, etsi eo loco nihil fuerit admissum, veruntamen videtur is domum suam, ut stuprum adulteriumve committeretur, praebuisse, quia sine colloquio illo adulterium non committeretur.

X. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Mater autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua. §. 1. Mulieres quoque hoc capite legis, quod domum praebuerunt, vel pro comperto stupro aliquid acceperunt, tenentur. §. 2. Mulier, quae evitandae poenae adulterii gratia lenocinium fecerit, aut operas suas in scenam locaverit, adulterii accusari damnarique ex senatusconsulto potest.

XI. *Idem libro singulari de Adulteriis.* Miles, qui cum adultero uxoris suae pactus est, solvi sacramento, deportarique debet. §. 1. Militem, qui sororis filiam in contubernio habuit, licet non in matrimonium, adulterii poena teneri, rectius dicetur. §. 2. Ea, quae inter reas adulterii recepta est, absens defendi non potest. §. 3. Socer, quum nurum adulterii accusaturum se libellis Praesidi datis testatus fuisset, maluit ab accusatione desistere, et lucrum ex dote magis petere. Quaeritur: an huiusmodi commentum eius admitti existimes? Respondi: turpissimo exemplo is, qui nurum suam accusare instituit, postea desistere maluit, contentus lucrum ex dote retinere, tanquam culpa mulieris diremto matrimonio; quare non inique repelletur, qui commodum dotis vindictae domus suae praeponere non erubuit. §. 4. Adulterii reum intra quinque annos continuos a die criminis admissi, defuncta quoque muliere, postulari posse, palam est. §. 5. Quidam accusare volebat adulterii mulierem, et postulabat, ne sibi computarentur dies, quibus in custodia fuisset; me hoc admittente exstitit, qui mihi contradiceret; cuius opinionem an tu probes? rogo maturius mihi scribas. Respondi: opinionem tuam et verba legis, et sententia adiuvant, cui placuit, utiles dies accusatori computandos esse, id est quibus potuit accusationis solennia implere; quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit, extra computationem utilium dierum existimanti tibi constitutos, contradici non debuit. §. 6. Sexaginta dies, qui marito accusanti utiles computantur, feriatis quoque diebus, si modo facultatem Praesidis adeundi accusator habuit, numerari certum est, quoniam de plano quoque libellus dari potest; quod privilegium si amiserit, non prohibetur intra alios quatuor menses querelam suam apud iudicem deferre. §. 7. Quaerebatur: an iure mariti possit accusare vir eam feminam, quae, quum ei desponsa fuisset, alii in matrimonium a patre fuisset tradita? Respondi: novam rem instituere huiusmodi accusatorem existimo, qui adulterii crimen obiicere desiderat propter hoc tantum, quod priori sibi desponsa puella a patre in matrimonium alii fuerit tradita. §. 8. Defuncto marito adulterii rea mulier postulatur. §. 9. Quae propter impuberem filium vult dilationem ab accusatore impetrare, an debeat audiri? Respondi: non videtur mihi confugere ea mulier ad iustam defensionem, quae aetatem filii praetendit ad eludendam legitimam accusationem; nam non utique crimen adulterii, quod mulieri obiicitur, infanti praeiudicat, quum possit et illa adultera esse, et impubes defunctum patrem habuisse. §. 10. Volenti mihi ream adulterii postulare eam, quae post commissum adulterium in eodem matrimonio perseveraverat, contradictum est. Quaero: an iuste responsum sit? Respondi: ignorare non debuisti, durante eo matrimonio, in quo adulterium dicitur esse commissum, non posse mulierem ream adulterii fieri, sed nec adulterum interim accusari posse. §. 11. Licet mulier ei, qui in suspicionem adulterii incidit, nupsisse dicatur, non ante accusari poterit, quam adulter fuerit convictus; alioquin ad hoc vel maxime viri confugient, volentes bene concordatum sequens matrimonium dirimere, ut dicant cum adultero mulierem nuptias contraxisse. §. 12. Mulier, quum absentem virum audisset vita functum esse, alii se iunxit; mox maritus reversus est. Quaero: quid adversus eam mulierem statuendum sit? Respondi: tam iuris, quam facti quaestionem moveri; nam si longo tempore transacto sine ullius stupri probatione, falsis rumoribus inducta, quasi soluta priore vinculo legitimis nuptiis secundis iuncta est, quod verisimile est, deceptam eam fuisse, nihil vindicta dignum videri potest; quodsi ficta mariti mors argumentum faciendis nuptiis praestitisse probabitur, quum hoc facto pudicitia laboret, vindicari debet pro admissi criminis qualitate. §. 13. Ream adulterii uxorem duxi; eam damnatam mox repudiavi. Quaero: an causam discidii praestitisse videar? Respondit: quum per legem Iuliam huiusmodi uxorem retinere prohibearis, non videri causam te discidii praestitisse, palam est; quare ita ius tractabitur, quasi culpa mulieris facto divortio.

XII. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Haec verba legis: NE QUIS POSTHAC STUPRUM ADULTERIUMVE FACITO SCIENS DOLO MALO, et ad eum, qui suasit, et ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent.

XIII. *Idem libro II. de Adulteriis.* Si uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen sit, iure quidem mariti accusare eam non poterit, quae uxor non fuit, iure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur, si modo ea sit, quae in concubinatum se dando matronae nomen non amisit, utputa quae patroni concubina fuit. §. 1. Plane sive iusta uxor fuit, sive iniusta, accusationem instituere vir poterit; nam ut Sextus Caecilius ait, haec lex ad omnia matrimonia pertinet, et illud Homericum affert: [nec enim soli, inquit, Atridae uxores suas amant.]

Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων
Ἀτρεΐδαι.

§. 2. Sed et in ea uxore potest maritus adulterium vindicare, quae vulgaris fuerit, quamvis si vidua esset, impune in eam stuprum committeretur. §. 3. Divi Severus et Antoninus rescripserunt: etiam in sponsa hoc idem vindicandum, quia neque matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permittitur. §. 4. Sed et si ea sit mulier, cum qua incestum commissum est, vel ea, quae, quamvis uxoris animo haberetur, uxor tamen esse non potest, dicendum est, iure mariti accusare eam non posse, iure extranei posse. §. 5. Iudex adulterii ante oculos habere debet et inquirere, an maritus pudice vivens mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit? Periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat; quae res potest et virum damnare, non rem ob compensationem mutui criminis inter utrosque communicare. §. 6. Si quis uxorem suam velit accusare, dicatque eam adulterium commisisse, antequam sibi nuberet, iure viri accusationem instituere non poterit, quia non, quum ei nupta est, adulterium commisit. Quod et in concubina dici potest, quam uxorem quis postea habuit, vel in filiafamilias, cuius coniunctioni pater postea consensit. §. 7. Si quis plane uxorem suam, quum apud hostes esset, adulterium commisisse arguat, benignius dicetur, posse eum accusare iure viri. Sed ita demum adulterium maritus vindicabit, si vim

hostium passa non esset; ceterum quae vim patitur, non est in ea causa, ut adulterii vel stupri damnetur. §. 8. Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum aetatem excesserit, coeperitque esse uxor, non poterit iure viri accusari ex eo adulterio, quod in minore aetate, antequam nupta esset, commisit, sed vel quasi sponsa poterit accusari ex rescripto divi Severi, quod supra relatum est. §. 9. Sed et si qua repudiata, mox reducta sit, non quasi eodem matrimonio durante, sed quasi alio interposito, videndum est, an ex delicto, quod in priore matrimonio admisit, accusari possit? Et puto non posse; abolevit enim prioris matrimonii delicta reducendo eam. §. 10. Idem dicendum est, si stupri velit accusare eam, quam postea duxit uxorem; sero enim accusat mores, quos uxorem ducendo probavit.

XIV. *Scaevola libro IV. Regularum.* Is, cuius ope et consilio dolo malo factum est, ut vir feminave in adulterio deprehensi pecunia aliave qua pactione se redimerent, eadem poena damnatur, quae constituta est in eos, qui lenocinii crimine damnantur. §. 1. Si vir infamandae uxoris suae causa adulterum subiecerit, ut ipse deprehenderet, et vir et mulier adulterii crimine tenentur ex senatusconsulto de ea re facto. §. 2. Marito primum vel patri eam filiam, quam in potestate habet, intra dies sexaginta divortii accusare permittitur, nec ulli alii intra id tempus agendi potestas datur; ultra eos dies neutrius voluntas exspectatur. §. 3. Iure mariti qui accusant, calumniae periculum non evitant.

XV. *Ulpianus libro II. de Adulteriis.* Si maritus sit in magistratu, potest praeveniri a patre? Atquin non oportet; et putat Pomponius, debere dici, quoad maritus magistratum gerit, patris quoque accusationem impediendam, ne praeripiatur marito ius, quod cum eo aequale habet; igitur non cedent sexaginta dies patri, quum accusare non potest. §. 1. Legis Iuliae de adulteriis capite septimo ita cavetur: NE QUIS INTER REOS REFERAT EUM, QUI TUM SINE DETRECTATIONE REIPUBLICAE CAUSA ABERIT; neque enim aequum visum est, absentem reipublicae causa inter reos referri, dum reipublicae operatur. §. 2. Necessario adiicitur: *sine detrectatione;* ceterum si quis evitandi criminis causa id egerit, ut reipublicae causa abesset, nihil illi commentum hoc proficiet. §. 3. Quodsi quis praesens sit, vice tamen absentis habetur, utputa qui in vigilibus vel urbanis castris militat, dicendum est, deferri hunc posse; neque enim laborare habet, ut se repraesentet. §. 4. Et generaliter dicendum est, eorum demum absentiam excusatam esse, qui in alia provincia reipublicae causa absunt, quam in ea, in qua deferuntur. Proinde si quis in provincia, in qua agit, adulterium commiserit, accusari poterit, nisi sit ea persona, quae ad Praesidis cognitionem non pertinet. §. 5. Si negaverint se pater et maritus accusaturos intra diem sexagesimum, an statim incipiant tempora extraneo cedere? Et primus Pomponius putavit, admitti ad accusationem extraneum posse statim, atque isti negaverint. Cui assentiendum puto; fortius enim dicitur, eum, qui se negaverit acturum, postea non audiendum. §. 6. Lex Iulia de adulteriis specialiter quosdam adulterii accusare prohibet, ut minorem annis viginti quinque; nec enim visus est idoneus accusator, qui nondum robustae aetatis sit. Quod ita verum est, si non matrimonii sui iniuriam exsequatur; ceterum si suum matrimonium vindicare velit, quamvis iure extranei ad accusationem veniat, tamen audietur; nec enim ulla praescriptio obiicitur suam iniuriam vindicanti. Sane si iuvenili facilitate ductus, vel etiam fervore aetatis accensus ad accusationem prosiliit, accusanti ei non facile calumniae poena irrogabitur. Minorem viginti quinque annis etiam eum accipimus, qui vicesimum quintum annum aetatis agit. §. 7. Praescriptiones, quae obiici solent accusantibus adulterii, ante solent tractari, quam quis inter reos recipiatur; ceterum postea, quam semel receptus est, non potest praescriptionem obiicere. §. 8. Si in viduitate mulier perseverat, in accusatoris est arbitrio, a quo velit incipere, utrum ab adultero, an ab adultera. §. 9. Si quis et adulterum et adulteram simul detulerit, nihil agit, poteritque, quasi neutrum detulerit, rursus a quo velit initium facere, quia nihil egit prima delatione.

XVI. *Idem libro I. de Adulteriis.* Qui uxori repudium miserit, potest denuntiare, ne Seio nuberet, et si denuntiaverit, et ab ea incipere potest.

XVII. *Idem libro II. ad legem Iuliam de Adulteriis.* Denuntiasse qualiter accipiamus? utrum ad iudicem, an vero simpliciter? Ego, etsi non denuntiavit ad iudicem, sufficere credo, si adulterii se acturum denuntiaverit. §. 1. Quid ergo, si non quidem denuntiavit, verum libellos accusatorios dedit ante, quam nuberet, eaque quum id cognovisset, nupsit vel ignorans? Puto non videri ei denuntiatum, idcirco non posse accusatorem ab ea incipere. §. 2. Quid ergo, si tantum denuntiavit, ne nuberet, sed non addidit quare? num recte nupsisse videatur? Sed melius est illud sequi, ut eius denuntiatio videatur electionem accusatori reservare, qui crimen denuntiavit; omnino igitur si fecit adulterii criminis commemorationem in denuntiatione, etsi iudicem non monstravit, magis putamus mulierem, quasi denuntiatio praecesserit, posse accusari. §. 3. Quid tamen, si specialiter eum, cum quo adulterium fecit, denuntiatione complexus est, mox velit eam ex alterius persona accusare? Magis est, ut non debeat audiri; neque enim crimen, quod denuntiavit, obiicit. §. 4. Sed et si per procuratorem denuntiaverit, puto posse eum accusationem, si velit, instituere, sufficereque procuratoris denuntiationem. §. 5. Ergo etsi per actorem denuntiaverit, id est per servum dominus denuntiaverit, rata erit denuntiatio. §. 6. Quaeritur: an alius adulteram, alius adulterum postulare possit, ut, quamvis ab eodem ambo simul postulari non possint, a diversis tamen singuli possint? Sed non ab re est hoc probare, diversos accusatores admitti posse, dum, si ante denuntiationem nupserit, prior mulier accusari non possit. Exspectabit igitur mulier sententiam de adultero latam; si absolutus fuerit, mulier per eum vincet, nec ultra accusari poterit; si condemnatus fuerit, mulier non est condemnata, sed aget causam suam, fortassis et obtinere vel gratia, vel iustitia, vel legis auxilio poterit. Quid enim, si adulter inimicitiis oppressus est, vel falsis argumentis, testibusque subornatis apud Praesidem gravatus, qui aut noluit, aut non potuit provocare, mulier vero, iudicem religiosum sortita, pudicitiam suam defendat? §. 7. Sed si ante, quam condemnetur,

XVIII. *Macer libro I. de publicis Iudiciis.* Vel ante, quam cum eo agi coeperit,

XIX. *Ulpianus libro II. ad legem Iuliam de Adulteriis.* Adulter diem suum obierit, constitutum est, etiam mortuo adultero sine praescriptione mulierem posse accusari. §. 1. Sed et si non mors, sed poena alia reum subtraxerit, adhuc dicimus, posse ad mulierem veniri. §. 2. Si eo tempore, quo eligebatur reus, adultera nupta non fuit, quo autem absolvatur, nupta invenitur, dicendum est, hanc absoluto quoque adultero posse accusari, quia eo tempore, quo adulter eligebatur, nupta non fuit. §. 3. Nupta non potest accusari, non tantum ab eo, qui adulterum accusavit, nec obtinuit, sed nec ab alio quidem, si adulter absolutus est. Proinde si per collusionem cum adultero constituerit, fueritque absolutus, dedit mulieri nuptae adversus omnes securitatem. Plane si nupta esse desierit, accusari poterit; neque enim aliam lex tuetur, quam eam, quae nupta est, quamdiu nupta erit.

XX. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Patri datur ius occidendi adulterum cum filia, quam in potestate habet. Itaque nemo alius ex parentibus idem iure faciet, sed nec filiusfamilias pater.

XXI. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Sic eveniet, ut nec pater nec avus possint occidere. Nec immerito; in sua enim potestate non videtur habere, qui non est suae potestatis.

XXII. *Papinianus libro I. de Adulteriis.* Nec in ea lege naturalis ab adoptivo pater separatur. §. 1. In accusationem viduae filiae non habet pater ius praecipuum. §. 2. Ius occidendi patri conceditur domi suae, licet ibi filia non habitet, vel in domo generi. Sed domus et pro domicilio accipienda est, ut in lege Cornelia de iniuriis. §. 3. Sed qui occidere potest adulterum, multo magis contumelia poterit iure afficere. §. 4. Ideo autem patri, non marito mulierem et omnem adulterum permissum est occidere, quod plerumque pietas paterni nominis consilium pro liberis capit; ceterum mariti calor et impetus facile decernentis fuit refrenandus.

XXIII. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Quod ait lex: CUM IN FILIA ADULTERUM DEPREHENDERIT, non otiosum videtur; voluit enim ita demum hanc potestatem patri

competere, si in ipsa turpitudine filiam cum adultero deprehendat. Labeo quoque ita probat, et Pomponius scripsit: in ipsis rebus Veneris deprehensum occidi. Et hoc est, quod Solon et Draco dicunt: ἐν ἔργῳ. §. 1. Sufficit patri, si eo tempore habeat in potestate, quo occidit, non quo in matrimonium collocavit; finge enim postea redactam in potestatem. §. 2. Quare non ubicunque deprehenderit pater, permittitur ei occidere, sed domi suae generive sui tantum; illa ratio redditur, quod maiorem iniuriam putavit legislator, quod in domum patris aut mariti ausa fuerit filia adulterum inducere. §. 3. Sed si pater alibi habitet, habeat autem et aliam domum, in qua non habitet, deprehensam illo filiam, ubi non habitat, occidere non poterit. §. 4. Quod ait lex: IN CONTINENTI FILIAM OCCIDAT, sic erit accipiendum, ne occiso hodie adultero, reservet et post dies filiam occidat, vel contra; debet enim prope uno ictu et uno impetu utrumque occidere, aequali ira adversus utrumque sumta. Quodsi non affectavit, sed dum adulterum occidit, profugit filia, et interpositis horis apprehensa est a patre, qui persequebatur, in continenti videbitur occidisse.

XXIV. *Macer libro I. Publicorum.* Marito quoque adulterum uxoris suae occidere permittitur, sed non quemlibet, ut patri. Nam hac lege cavetur, ut liceat viro deprehensum domi suae, non etiam soceri, in adulterio uxoris occidere eum, qui leno fuerit, quive artem ludicram fecerit, in scenam saltandi cantandive causa prodierit, iudiciove publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quive libertus eius mariti, uxorisve patris, matris, filii, filiae utrius eorum fuerit, (nec interest, proprius cuius eorum, an cum alio communis fuerit) quive servus erit. §. 1. Et praecipitur, ut is maritus, qui horum quem occiderit, uxorem sine mora dimittat. §. 2. Ceterum sui iuris an filiusfamilias sit maritus, nihil interesse, a plerisque dictum est. §. 3. Illud in utroque ex sententia legis quaeritur: an patri magistratum occidere liceat? item si filia ignominiosa sit, aut uxor contra leges nupta, an id ius nihilo minus pater maritusve habeat? et quid, si pater maritusve leno, vel aliqua ignominia notatus sit? Et rectius dicetur, eos ius occidendi habere, qui iure patris maritive accusare possunt.

XXV. *Ulpianus libro II. ad legem Iuliam de Adulteriis.* Capite quinto legis Iuliae ita cavetur, ut viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere horas diurnas nocturnasque continuas non plus, quam viginti, testandae eius rei causa, sine fraude suo iure liceat. §. 1. Ego arbitror, etiam in patre id servandum, quod in marito expressum est. §. 2. Sed et si non in domo sua deprehenderit maritus, poterit retinere. §. 3. Sed semel remissus adulter reduci non potest. §. 4. Quid ergo, si evaserit? an reductus custodiri viginti horis possit? Et putem hic magis dicendum, reductum retineri posse testandae rei gratia. §. 5. Quod adiicitur: TESTANDAE EIUS REI GRATIA, ad hoc pertinet, ut testes inducat testimonio futuros accusatori, deprehensum reum in adulterio.

XXVI. *Idem libro III. Disputationum.* Constante matrimonio ab eo, qui extra maritum ad accusationem admittitur, accusari mulier adulterii non potest; probatam enim a marito uxorem, et quiescens matrimonium non debet alius turbare atque inquietare, nisi prius lenocinii maritum accusaverit. §. 1. Derelictam vero a marito accusationem etiam ab alio excitari utile est.

XXVII. *Idem libro III. de Adulteriis.* Si postulaverit accusator, ut quaestio habeatur de servo adulterii accusato, sive voluit ipse interesse, sive noluit, iubent iudices eum servum aestimari, et ubi aestimaverint, tantam pecuniam et alterum tantum eum, qui nomen eius servi detulit, ei, ad quem ea res pertinet, dare iubebunt. §. 1. Sed dispiciamus, cui ista poena praestanda sit? quia lex eum nominavit, ad quem ea res pertinebit. Igitur bonae fidei emtorem, quamvis ab eo emerit, qui dominus non est, recte dicemus eum esse, ad quem ea res pertinet. §. 2. Eum quoque, qui pignori accepit, magis admittimus in eadem causa esse, scilicet quia intererit eius, quaestionem non haberi. §. 3. Sed et si usufructus in servo alienus sit, inter dominum et fructuarium dividi debet aestimatio. §. 4. Et si communis plurium servus erit, utique inter eos quoque erit aestimatio dividenda. §. 5. Si liber homo, dum servus existimatur, tortus sit, quia et ipse conditionem suam ignorat, magis admittit Caecilius, actionem utilem ipsi dandam adversus eum, qui per calumniam appetit, ne impunita sit calumnia eius ob hoc, quod liberum hominem quasi servum deduxit in quaestionem. §. 6. Haberi quaestionem lex iubet de servis ancillisve eius, de quo vel de qua quaereretur, parentisve utrius eorum, si ea mancipia ad usum ei a parentibus data sint. Divus autem Hadrianus Cornelio Latiniano rescripsit: et de exteris servis quaestionem haberi. §. 7. Quaestioni interesse iubentur reus reave, et patroni eorum, et qui crimen detulerit, interrogandique facultas datur patronis. §. 8. De eo quoque servo, in quo usumfructum reus habuit, magis est, ut quaestio haberi possit; licet enim servus eius non fuerit, in servitute tamen fuisse videtur, nec tam proprietatis causa ad quaestionem, quam ministerii pertinet. §. 9. Ergo et si bona fide serviat reo servus alienus, admittat quis, interrogari eum per quaestionem posse. §. 10. Sed et si servus sit, cui fideicommissa libertas debetur, vel statuta speratur, torqueri eum posse, magis est. §. 11. Iubet lex eos homines, de quibus quaestio ita habita sit, publicos esse. Proinde in communi partem publicamus, in proprio, cuius usufructus alienus est, nudam proprietatem; in quo tantum usumfructum habuit reus, magis est, ut perceptio usufructus ad publicum incipiat pertinere; alienum servum utique non publicamus. Ratio autem publicandorum servorum ea est, ut sine ullo metu verum dicant, et ne, dum timeant se in reorum potestatem regressuros, obdurent in quaestione. §. 12. Non tamen prius publicantur, quam quaestio de illis habita fuerit. §. 13. Sed et si negaverint, nihilo minus publicantur; ratio enim adhuc eadem est, ne, dum hi sperant se in potestatem dominorum reversuros, si negaverint, spe meriti collocandi in mendacio perseverent. §. 14. Sed et servi accusatoris, si de his quaestio habita sit, publicentur; eius enim servi ne mentiantur, merito a dominio eius recedunt. Extranei vero non habent, cui gratificentur. §. 15. Si reus vel rea absoluti fuerint, aestimari per iudices lex damnum voluit, sive mortui fuerint, quantae pecuniae ante quaestionem fuerint, sive vivent, quantae pecuniae in his damnum datum fuerit factumve esset. §. 16. Notandum est, quod capite quidem nono cavetur, si servus adulterii accusetur, et accusator quaestionem in eo haberi velit, duplum pretium domino praestari, at hic simplum.

XXVIII. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Quod ex his causis debetur, per condictionem, quae ex lege descendit, petitur.

XXIX. *Ulpianus libro IV. de Adulteriis.* Mariti lenocinium lex coërcuit, qui deprehensam uxorem in adulterio retinuit, adulterumque dimisit; debuit enim uxori quoque irasci, quae matrimonium eius violavit. Tunc autem puniendus est maritus, quum excusare ignorantiam suam non potest, vel adumbrare patientiam praetextu incredibilitatis; idcirco enim lex ita locuta est: ADULTERUM IN DOMO DEPREHENSUM DIMISERIT, quod voluerit in ipsa turpitudine deprehendentem maritum coërcere. §. 1. Quod ait lex: adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, ea lege teneri, an et ad stuprum referatur? videamus. Quod magis est. Certe si ob aliam causam ea lege sit condemnata, impune uxor ducetur. §. 2. Plectitur et qui pretium pro comperto stupro acceperit. Nec interest, utrum maritus sit, qui acceperit, an alius quilibet; quicunque enim ob conscientiam stupri accepit aliquid, poena erit plectendus. Ceterum si gratis quis remisit, ad legem non pertinet. §. 3. Qui quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit, plectitur; nec enim mediocriter delinquit, qui lenocinium in uxore exercuit. §. 4. Quaestum autem ex adulterio uxoris facere videtur, qui quid accepit, ut adulteretur uxor; sive enim saepius, sive semel accepit, non est eximendus; quaestum enim de adulterio uxoris facere proprie ille existimandus est, qui aliquid accepit, ut uxorem pateretur adulterari meretricio quodam genere. Quodsi patiatur uxorem delinquere non ob quaestum, sed ob negligentiam, vel culpam, vel quandam patientiam, vel nimiam credulitatem, extra legem positus videtur. §. 5. Sed mensium haec fit separatio, ut in nupta quidem ex die divortii sex menses computentur, in vidua vero ex die commissi criminis; quod significari videtur rescripto ad Tertullum et Maximum Consules. Praeterea si ex die divortii sexaginta dies sint, ex die vero commissi criminis quinquennium praeterierit, debuit dici, nec mulierem posse accusari, ut, quod dantur sex menses utiles, sic sit accipiendum, ne crimen quinquennio continuo so-

pitum excitetur. §. 6. Hoc quinquennium observari legislator voluit, si reo vel reae stuprum, adulterium, vel lenocinium obiiciatur. Quid ergo, si aliud crimen sit, quod obiiciatur, quod ex lege Iulia descendit, ut sunt, qui domum suam stupri causa praebuerint, et alii similes? Et melius est dicere, omnibus admissis ex lege Iulia venientibus quinquennium esse praestitutum. §. 7. Quinquennium autem ex eo die accipiendum est, ex quo quid admissum est, et ad eum diem, quo quis postulatus postulatave est, et non ad eum diem, quo iudicium de adulteriis exercetur. §. 8. Hoc amplius senatusconsulto adiectum est, ut, si plures eundem postulaverint, eius, qui perseveraverit reum reamve facere, postulationis dies prima exigatur, scilicet ut, qui accusat, suos libellos accusatorios exspectet, non alienos. §. 9. Eum autem, qui per vim stuprum intulerit vel mari, vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse, dubium non est, quum eum publicam vim committere, nulla dubitatio sit.

XXX. *Paulus libro I. de Adulteriis.* Pater sine periculo calumniae non potest agere. §. 1. Sexaginta dies a divortio numerantur; in diebus autem sexaginta et ipse sexagesimus est.

XXXI. *Idem libro II. de Adulteriis.* Quinquennium non utile, sed continuum numerandum est. Quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit, et ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit, et diu tracta lite quinquennium transierit? quid, si is, qui intra quinquennium quem postulaverat, non peregerit, aut praevaricatus est, et alius eundem repetere velit, et quinquennium transactum sit? Aequum est, computationi quinquennii eximi id tempus, quod per postulationem praecedentem consumtum sit.

XXXII. *Macer libro I. de publicis Iudiciis.* Nihil interest, adulteram filiam prius pater occiderit, an non, dum utrumque occidat; nam si alterum occidit, lege Cornelia reus erit. Quodsi altero occiso alter vulneratus fuerit, verbis quidem legis non liberatur, sed divus Marcus et Commodus rescripserunt, impunitatem ei concedi, quia, licet interemto adultero mulier supervixerit post tam gravia vulnera, quae ei pater inflixerat, magis fato, quam voluntate eius servata est, quia lex parem in eos, qui deprehensi sunt, indignationem exigit, et severitatem requirit. §. 1. Cum alterum ex adulteris elegerit maritus, alterum non ante accusare potest, quam prius iudicium finietur, quia duos simul ab eodem accusari non licet. Non tamen prohibetur accusator simul cum adultero vel adultera eum quoque accusare, qui domum suam praebuit, vel consilio fuit, ut crimen redimeretur.

XXXIII. *Marcianus libro I. de publicis Iudiciis.* Si quis adulterium a servo suo commissum dicat in eam, quam uxorem habuit, divus Pius rescripsit, accusare potius mulierem eum debere, quam in praeiudicium eius servum suum torquere. §. 1. Si quis adulterum non dimiserit, sed retinuerit, forsan filium in novercam, vel etiam libertum vel servum in uxorem, ex sententia legis tenetur, quamvis verbis non continetur. Quae autem retinetur, punitur. Sed et si dimissam reduxerit, verbis non tenetur, sed tamen dicendum est, ut teneatur, ne fraus fiat. §. 2. Si uxor ex adulterio viri pretium acceperit, lege Iulia quasi adultera tenetur.

XXXIV. *Modestinus libro I. Regularum.* Stuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii, continet, excepta videlicet concubina. §. 1. Adulterium in nupta admittitur, stuprum in vidua, vel virgine, vel puero committitur.

XXXV. *Idem libro VIII. Regularum.* Accusaturus adulterii si quid circa inscriptionem erraverit, si tempora largiantur, emendare non prohibetur, ne causa aboleatur.

XXXVI. *Papinianus libro III. Quaestionum.* Si minor annis adulterium commiserit, lege Iulia tenetur, quoniam tale crimen post pubertatem incipit.

XXXVII. *Idem libro V. Quaestionum.* Filiumfamilias publico iudicio adulterium in uxorem sine voluntate patris arguere posse, constitutum est; vindictam enim proprii doloris consequitur.

XXXVIII. *Idem libro XXXVI. Quaestionum.* Si adulterium cum incesto committatur, utputa cum privigna, nuru, noverca, mulier similiter quoque punietur; id enim remoto etiam adulterio eveniret. §. 1. Stuprum in sororis filiam si committatur, an adulterii poena sufficiat mari? considerandum est. Occurrit, quod hic duplex admissum est, quia multum interest, errore matrimonium illicite contrahatur, an contumacia iuris et sanguinis contumelia concurrant. §. 2. Quare mulier tunc demum eam poenam, quam mares, sustinebit, quum incestum iure gentium prohibitum admiserit; nam si sola iuris nostri observatio interveniet, mulier ab incesti crimine erit excusata. §. 3. Nonnunquam tamen et in maribus incesti crimina, quanquam natura graviora sunt, humanius, quam adulterii tractari solent, si modo incestum per matrimonium illicitum contractum sit. §. 4. Fratres denique Imperatores Claudiae crimen incesti propter aetatem remiserunt, sed distrahi coniunctionem illicitam iusserunt, quum alias adulterii crimen, quod pubertate delinquitur, non excusetur aetate; nam et mulieres in iure errantes incesti crimine non teneri, supra dictum est, quum in adulterio commisso nullam habere possint excusationem. §. 5. Iidem Imperatores rescripserunt: post divortium, quod cum noverca bona fide privignus fecerit, non esse crimen admittendum incesti. §. 6. Iidem Pollioni in haec verba rescripserunt: *Incestae nuptiae confirmari non solent, et ideo abstinenti tali matrimonio poenam praeteriti delicti, si nondum reus postulatus est,* remittimus. §. 7. Incestum autem, quod per illicitam matrimonii coniunctionem admittitur, excusari solet sexu, vel aetate, vel etiam puniendi correctione, quae bona fide intervenit; utique si error allegetur, et facilius, si nemo reum postulavit. §. 8. Imperatores Marcus Antoninus et Commodus filius rescripserunt: si maritus uxorem in adulterio deprehensam impetu tractus doloris interfecerit, non utique legis Corneliae de sicariis poenam excipiet. Nam et divus Pius in haec verba rescripsit Apollonio: *Ei, qui uxorem suam in adulterio deprehensam occidisse se non negat, ultimum supplicium remitti potest, quum sit difficillimum, iustum dolorem temperare, et magis quia plus fecerit, quam quia vindicare se non debuerit, puniendus sit; sufficiet igitur, si humilis loci sit, in opus perpetuum eum tradi, si qui honestior, in insulam relegari.* §. 9. Liberto patroni famam lacessere non facile conceditur, sed si iure mariti velit adulterii accusare, permittendum est, quomodo si atrocem iniuriam passus esset. Certe si patronum, qui sit ex eo numero, qui deprehensus ab alio interfici posset, in adulterio uxoris deprehenderit, deliberandum est, an impune possit occidere? Quod durum nobis esse videtur; nam cuius famae, multo magis vitae parcendum est. §. 10. Si quis in honore ministeriove publico sit, reus quidem postulatur, sed differtur eius accusatio, et cautione iudicio sistendi causa promittitur in finem honoris. Et hoc ita Tiberius Caesar rescripsit.

XXXIX. *Idem libro XV. Responsorum.* Vim passam esse mulierem, sententia Praesidis provinciae continebatur. In legem Iuliam de adulteriis non commisisse respondi, licet iniuriam suam, protegendae pudicitiae causa, confestim marito renuntiari prohibuit. §. 1. Nupta quoque muliere, tametsi lenocinii vir prior non postuletur, adulterii crimen contra adulterum ab extrario poterit inferri. §. 2. In matrimonio quoque defuncta uxore, vir iure adulterum inter reos recipi postulat. §. 3. Nupta prius, quam adulter damnetur, adulterii non postulatur, si nuptias denuntiatio vel ad domum mulieris missa non praecessit. §. 4. Mulierem ob latronum societatem exsulare iussam citra poenae metum in matrimonio retineri posse respondi, quia non fuerit adulterii damnata. §. 5. Praescriptione quinque annorum crimen incesti coniunctum adulterio non excluditur. §. 6. Duos quidem adulterii marem et feminam propter commune crimen simul non iure, nec a viro postulari convenit; quum tamen duobus denuntiatum fuisset ab eo, qui postea desistere volebat, abolitionem esse necessariam in utriusque persona respondi. §. 7. Incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest. §. 8. De servis in dominos incesti postulatos quaestionem ita demum habendam respondi, si per adulterium incestum esse contractum dicatur.

XL. *Paulus libro XIX. Responsorum.* Quaesitum est: an ea, quam maritus adulterii crimine se accusaturum minatus est, nec quidquam egit vel iure mariti, vel iure publico, nubere possit ei, quem in ea reum adulterii destinavit? Paulus respondit: nihil impedire, quo minus ei, quem suspectum maritus habuit, ea, de qua quaeritur, nubere possit. §. 1. Item quaeritur: an idem maritus destitisse videatur, vel lenocinium commisisse, qui eandem reduxit uxorem? Paulus respondit: eum, qui post crimen adulterii intentatum

eandem uxorem reduxerit, destitisse videri, et ideo ex eadem lege postea accusandi ei ius non superesse.

XLI. *Idem libro I. Sententiarum.* In crimine adulterii nulla danda dilatio est, nisi ut personae exhibeantur, aut iudex qualitate negotii motus hoc causa cognita permiserit.

XLII. *Tryphoninus libro II. Disputationum.* Si is, qui ius anulorum impetravit, adulterium commisit in patroni uxorem, aut in patronam suam, aut in eius eamve, cuius libertus patris aut matris, filii filiaeve fuit, an ut libertus puniri debeat? et si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? Et magis probo, subiiciendum poenae libertinorum, quoniam lege Iulia de adulteriis coërcendis ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi placuit, et deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet.

XLIII. *Caius libro III. ad legem XII. Tabularum.* Si ex lege repudium missum non sit, et idcirco mulier adhuc nupta esse videatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit (idque Salvius Iulianus respondit), quia adulterium, inquit, sine dolo malo non committitur; quanquam dicendum, ne is, qui sciret eam ex lege repudiatam non esse, dolo malo committat.

XLIV. *Papinianus libro IV. Responsorum.* Defuncta quoque socru gener incesti postulabitur, ut adulter post mortem mulieris.

TIT. VI.

AD LEGEM IULIAM DE VI PUBLICA.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lege Iulia de vi publica tenetur, qui arma, tela domi suae agrove in villa praeter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coëgerit.

II. *Scaevola libro IV. Regularum.* Excipiuntur autem arma, quae quis promercii causa habuerit, hereditateve ei obvenerint.

III. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* In eadem causa sunt, qui turbae seditionisve faciendae consilium inierint, servosve aut liberos homines in armis habuerint. §. 1. Eadem lege tenetur, qui pubes cum telo in publico fuerit. §. 2. In eadem causa sunt, qui pessimo exemplo convocata seditione villas expugnaverint, et cum telis et armis bona rapuerint. §. 3. Item tenetur, qui ex incendio rapuerit aliquid praeter materiam. §. 4. Praeterea punitur huius legis poena, qui puerum, vel feminam, vel quemquam per vim stupraverit. §. 5. Sed et qui in incendio cum gladio aut telo rapiendi causa fuerit, vel prohibendi dominum res suas servare, eadem poena tenetur. §. 6. Eadem lege tenetur, qui hominibus armatis possessorem domo agrove suo, aut nave sua deiecerit, expugnaverit, concusserit,

IV. *Ulpianus libro LIX. ad Edictum.* Utive id fieret, homines commodaverit;

V. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Qui coetu, concursu, turba, seditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluserit, obsederit, quive fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur, distrahatur, quive per vim sibi aliquem obligaverit; nam eam obligationem lex rescindit. §. 1. Si de vi et possessione vel dominio quaeratur, ante cognoscendum de vi, quam de proprietate rei, divus Pius τῷ Κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν graece rescripsit; sed et decrevit, ut prius de vi quaeratur, quam de iure dominii sive possessionis. §. 2. Qui vacantem mulierem rapuit vel nuptam, ultimo supplicio punitur, et si pater iniuriam suam precibus exoratus remiserit, tamen extraneus sine quinquennii praescriptione reum postulare poterit, quum raptus crimen legis Iuliae de adulteriis potestatem excedat.

VI. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Et eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum, divus Pius rescripsit in haec verba: *Exemplum libelli dati mihi a Domitio Silvano, nomine Domitii Silvani patrui, subiici iussi, motus querela eius, qua significavit, filium suum ingenuum iuvenem admodum raptum atque conclusum, mox verberibus ac tormentis usque ad summum periculum afflictum. Gemine carissime, velim audias eum, et si compereris haec ita admissa, rem severe exsequaris.*

VII. *Idem libro VIII. de officio Proconsulis.* Lege Iulia de vi publica tenetur, qui, quum imperium potestatemve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit, verberaverit, iusseritve quid fieri, aut quid in collum iniecerit, ut torqueatur; item quod ad legatos, oratores comitesve attinebit, si quis eorum quem pulsasse, sive iniuria affecisse arguatur.

VIII. *Maecianus libro V. Publicorum.* Lege Iulia de vi publica cavetur, ne quis reum vinciat, impediatve, quo minus Romae intra certum tempus adsit.

IX. *Paulus libro VII. ad Edictum.* Armatos non utique eos intelligere debemus, qui tela habuerint, sed etiam eos, qui habent aliud, quod nocere potest;

X. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Qui dolo malo fecerit, quo minus iudicia tuto exerceantur, aut iudices ut oportet iudicent, vel is, qui potestatem imperiumve habebit, aliter, quam ei ius erit, decernat, imperet, faciat; qui ludos pecuniamve ab aliquo invito polliceri publice privatimve per iniuriam exegerit; item qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut ubi iudicium publice exercebitur. Exceptus est, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnent; ministros enim ad ea habere conceditur. §. 1. Hac lege tenetur, et qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur et pulsetur, etsi neque homo occisus sit. §. 2. Damnato de vi publica aqua et igne interdicitur.

XI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Hi, qui aedes alienas aut villas expilaverint, effregerint, expugnaverint, si quidem in turba cum telo fecerint, capite puniuntur. §. 1. Telorum autem appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere possunt, accipiuntur. §. 2. Qui telum tutandae salutis suae causa gerunt, non videntur hominis occidendi causa portare.

XII. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Turpillianum.* Qui nova vectigalia exercent, lege Iulia de vi publica tenentur.

TIT. VII.

AD LEGEM IULIAM DE VI PRIVATA.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* De vi privata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur, et cautum est, ne Senator sit, nec Decurio, aut ullum honorem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve iudex sit; et videlicet omni honore, quasi infamis, ex senatusconsulto carebit. §. 1. Eadem poena afficiuntur, qui ad poenam legis Iuliae de vi privata rediguntur, et si quis ex naufragio dolo malo quid rapuerit. §. 2. Sed et ex constitutionibus principum extra ordinem qui de naufragiis aliquid diripuerint puniuntur; nam et divus Pius rescripsit, nullam vim nautis fieri debere, et si quis fecerit, ut severissime puniatur.

II. *Scaevola libro IV. Regularum.* Hac lege tenetur, qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, pulsetur, neque homo occisus erit.

III. *Macer libro I. Publicorum.* Nec interest, liberos an servos, et suos an alienos quis ad vim faciendam convocaverit. §. 1. Nec minus hi, qui convocati sunt, eadem lege tenentur. §. 2. Sed et si nulli convocati, nullique pulsati sint, per iniuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit, hac lege teneri eum, qui id fecerit.

IV. *Paulus libro LV. ad Edictum.* Legis Iuliae de vi privata crimen committitur, cum coetum aliquis et concursum fecisse dicitur, quo minus quis in ius produceretur, §. 1. et si quis quaestionem de alterius servo habuisset; et ideo moderatius edicto Praetoris de iniuriis utendum esse, Labeo ait.

V. *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Si quis aliquem deiecerit ex agro suo hominibus congregatis sine armis, vis privatae postulari poterit.

VI. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Ex senatusconsulto Volusiano qui improbe coëunt in alienam litem, ut, quidquid ex condemnatione in rem ipsius redactum fuerit, inter eos communicaretur, lege Iulia de vi privata tenentur.

VII. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Creditores, si adversus debitores suos agant, per iudicem id, quod deberi sibi putant, reposcere debent; alioquin si in rem debitoris sui intraverint, nullo id concedente, divus Marcus decrevit, ius crediti eos non habere. Verba decreti haec sunt: *Optimum est, ut, si quas putes te habere petitiones, actionibus experiaris; interim ille in possessione debet morari, tu petitor esse.* Et quum Marcianus diceret: *vim nul-*

lam feci, Caesar dixit: *Tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? Vis est et tunc, quoties quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit; non puto autem nec verecundiae, nec dignitati tuae convenire, quidquam non iure facere. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris non ab ipso sibi traditam sine ullo iudice temere possidere, eumque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit.*

VIII. *Modestinus libro II. de Poenis.* Si creditor sine auctoritate iudicis res debitoris occupet, hac lege tenetur, et tertia parte bonorum mulctatur, et infamis fit.

TIT. VIII.

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIS.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lege Cornelia de sicariis et veneficis tenetur, qui hominem occiderit, cuiusve dolo malo incendium factum erit, quive hominis occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit, quive quum magistratus esset, publicove iudicio praeesset, operam dedisset, quo quis falsum iudicium profiteretur, ut quis innocens conveniretur, condemnaretur. §. 1. Praeterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit, dederit, quive falsum testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quive magistratus iudexve quaestionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, ut publica lege reus fieret. §. 2. Et qui hominem occiderit, punitur, non habita differentia, cuius conditionis hominem interemit. §. 3. Divus Hadrianus rescripsit: eum, qui hominem occiderit, si non occidendi animo hoc admiserit, absolvi posse, et qui hominem non occiderit, sed vulneraverit, ut occidat, pro homicida damnandum; et ex re constituendum hoc; nam si gladium strinxerit, et eo percusserit, indubitate occidendi animo id eum admisisse; sed si clave percussit, aut cucuma in rixa, quamvis ferro percusserit, tamen non occidendi animo, leniendam poenam eius, qui in rixa casu magis, quam voluntate homicidium admiserit. §. 4. Item divus Hadrianus rescripsit: eum, qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem occidit, dimittendum. §. 5. Sed et in eum, qui uxorem deprehensam in adulterio occidit, divus Pius leviorem poenam irrogandam esse rescripsit, et humiliore loco positum in exsilium perpetuum dari iussit, in aliqua dignitate positum ad tempus relegari.

II. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Inauditum filium pater occidere non potest, sed accusare eum apud Praefectum Praesidemve provinciae debet.

III. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficis capite quinto, qui venenum malum necandi hominis causa fecerit, vel vendiderit, vel habuerit, plectitur. §. 1. Eiusdem legis poena afficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit, vel hominis necandi causa habuerit. §. 2. Adiectio autem ista veneni mali ostendit, esse quaedam et non mala venena. Ergo nomen medium est, et tam id, quod ad sanandum, quam id, quod ad occidendum paratum est, continet, sed et id, quod amatorium appellatur. Sed hoc solum notatur in ea lege, quod hominis necandi causa habet. Sed ex senatusconsulto relegari iussa est ea, quae non quidem malo animo, sed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea, quae acceperat, decesserit. §. 3. Alio senatusconsulto effectum est, ut pigmentarii, si cui temere cicutam, salamandram, aconitum, pityocampas, aut buprestim, mandragoram, cantharidas, aut quid lustramenti causa dederint, poena teneantur huius legis. §. 4. Item is, cuius familia sciente eo adipiscendae et recuperandae possessionis causa arma sumserit. Item qui auctor seditionis fuerit, et qui naufragium suppresserit, et qui falsa indicia confessus fuerit confitendave curaverit, quo quis innocens circumveniretur, et qui hominem libidinis vel promercii causa castraverit, ex senatusconsulto poena legis Corneliae punitur. §. 5. Legis Corneliae de sicariis et veneficis poena insulae deportatio est, et omnium bonorum ademtio. Sed solent hodie capite puniri, nisi honestiore loco positi fuerint, quam ut poenam legis sustineant; humiliores enim solent vel bestiis subiici, altiores vero deportantur in insulam. §. 6. Transfugas licet, ubicunque inventi fuerint, quasi hostes interficere.

IV. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Lege Cornelia de sicariis tenetur, qui, quum in magistratu esset, eorum quid fecerit contra hominis necem, quod legibus permissum non sit. §. 1. Quum quidam per lasciviam causam mortis praebuisset, comprobatum est factum Ignatii Taurini, Proconsulis Baeticae, a divo Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset. §. 2. Idem divus Hadrianus rescripsit: constitutum quidem est, ne spadones fierent, eos autem, qui hoc crimine arguerentur, Corneliae legis poena teneri, eorumque bona merito fisco meo vindicari debere; sed et in servos, qui spadones fecerint, ultimo supplicio animadvertendum esse; et qui hoc crimine tenerentur, si non adfuerint, de absentibus quoque, tanquam lege Cornelia teneantur, pronuntiandum esse. Plane si ipsi, qui hanc iniuriam passi sunt, proclamaverint, audire eos Praeses provinciae debet, qui virilitatem amiserint. Nemo enim liberum servumve invitum sinentemve castrare debet, nec quis se sponte castrandum praebere debet. At si quis adversus edictum meum fecerit, medico quidem, qui exciderit, capitale erit, item ipsi, qui se sponte excidendum praebuit.

V. *Paulus libro II. de officio Proconsulis.* Hi quoque, qui thlibias faciunt, ex constitutione divi Hadriani ad Ninnium Hastam in eadem causa sunt, qua hi, qui castrant.

VI. *Venuleius Saturninus libro I. de officio Proconsulis.* Is, qui servum castrandum tradiderit, pro parte dimidia bonorum mulctatur ex senatusconsulto, quod Neratio Prisco et Annio Vero consulibus factum est.

VII. *Paulus libro singulari de publicis Iudiciis.* In lege Cornelia dolus pro facto accipitur, nec in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. Quare si quis ex alto se praecipitaverit, et super alium venerit, eumque occiderit, aut putator ex arbore, quum ramum deiiceret, non proclamaverit, et praetereuntem occiderit, ad huius legis coërcitionem non pertinet.

VIII. *Ulpianus libro XXXIII. ad Edictum.* Si mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit, eam in exsilium Praeses provinciae exiget.

IX. *Idem libro XXXVII. ad Edictum.* Furem nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret, si parcere ei sine periculo suo non potuit.

X. *Idem libro XVIII. ad Edictum.* Si quis dolo insulam meam exusserit, capitis poena plectetur, quasi incendiarius.

XI. *Modestinus libro VI. Regularum.* Circumcidere Iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur; in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur. §. 1. Servo sine iudice ad bestias dato, non solum qui vendidit, verum et qui comparavit poena tenebitur. §. 2. Post legem Petroniam et senatusconsulta ad eam legem pertinentia dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere; oblato tamen iudici servo, si iusta sit domini querela, sic poenae tradetur.

XII. *Idem libro VIII. Regularum.* Infans vel furiosus, si hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur, quum alterum innocentia consilii tueatur, alterum fati infelicitas excuset.

XIII. *Idem libro XII. Pandectarum.* Ex senatusconsulto eius legis poena damnari iubetur, qui mala sacrificia fecerit, habuerit.

XIV. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: *In maleficiis voluntas spectatur, non exitus.*

XV. *Ulpianus libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Nihil interest, occidat quis, an causam mortis praebeat.

XVI. *Modestinus libro III. de Poenis.* Qui caedem admiserunt sponte dolove malo, in honore aliquo positi deportari solent; qui secundo gradu sunt, capite puniuntur. Facilius hoc in decuriones fieri potest, sic tamen, ut consulto prius principe et iubente id fiat, nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

XVII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Si in rixa percussus homo perierit, ictus uniuscuiusque in hoc collectorum contemplari oportet.

TIT. IX.

DE LEGE POMPEIA DE PARRICIDIIS.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lege Pompeia de parricidiis cavetur, si quis patrem, matrem, avum, aviam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum,

avunculum, amitam, materteram, consobrinum, consobrinam, virum, uxorem, generum, nurum, socerum, socrum, vitricum, privignum, privignam, patronum, patronam occiderit, cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur, quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena afficitur, et avus, qui nepotem occiderit, et praeterea qui emit venenum, ut patri daret, quamvis non potuerit dare.

II. *Scaevola libro IV. Regularum.* Frater autem eius, qui cognoverat tantum, nec patri indicaverat, relegatus est, et medicus supplicio affectus.

III. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Sed sciendum est, lege Pompeia de consobrino comprehendi, sed non etiam eos pariter complecti, qui pari propiorеve gradu sunt. Sed et novercae et sponsae personae omissae sunt, sententia tamen legis continentur,

IV. *Idem libro I. de publicis Iudiciis.* Quum pater et mater sponsi et sponsae socerorum, ut liberorum sponsi generorum appellatione contineantur.

V. *Idem libro XIV. Institutionum.* Divus Hadrianus fertur, quum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latronis magis, quam patris iure eum interfecisset; nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.

VI. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* Utrum qui occiderunt parentes, an etiam conscii poena parricidii afficiantur? quaeri potest. Et ait Maecianus: etiam conscios eadem poena afficiendos, non solum parricidas. Proinde conscii etiam extranei eadem poena afficiendi sunt.

VII. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Si sciente creditore ad scelus committendum pecunia sit subministrata, utputa si ad veneni mali comparationem, vel etiam ut latronibus aggressoribusque daretur, qui patrem interficerent, parricidii poena tenebitur, qui quaesierit pecuniam, quique eorum ita crediderit, aut a quo ita caverit.

VIII. *Idem libro VIII. Disputationum.* Parricidii postulatus, si interim decesserit, si quidem sibi mortem conscivit, successorem fiscum habere debebit, si minus, eum, quem voluit, si modo testamentum fecit; si intestatus decessit, eos heredes habebit, qui lege vocantur.

IX. *Modestinus libro XII. Pandectarum.* Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, et vipera, et simia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Hoc ita, si mare proximum sit; alioquin bestiis obiicitur, secundum divi Hadriani constitutionem. §. 1. Qui alias personas occiderint, praeter matrem et patrem, et avum et aviam, quos more maiorum puniri supra diximus, capitis poena plectuntur, aut ultimo supplicio mactantur. §. 2. Sane si per furorem aliquis parentem occiderit, impunitus erit, ut divi Fratres rescripserunt super eo, qui per furorem matrem necaverat; nam sufficere, furore ipso eum puniri, diligentiusque custodiendum esse, aut etiam vinculis coërcendum.

X. *Paulus libro singulari de Poenis omnium legum.* Eorum, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusatio permittitur.

TIT. X.

DE LEGE CORNELIA DE FALSIS, ET DE SENATUSCONSULTO LIBONIANO.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Poena legis Corneliae irrogatur ei, qui in falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda dolo malo coierit. §. 1. Item qui ob instruendam advocationem testimoniave pecuniam acceperit, pactusve fuerit, societatemve coierit ad obligationem innocentium, ex senatusconsulto coërcetur. §. 2. Sed et si quis ob denuntiandum remittendumve testimonium, dicendum vel non dicendum pecuniam acceperit, poena legis Corneliae afficitur, et qui iudicem corruperit, corrumpendumve curaverit. §. 3. Sed et si iudex constitutiones principum neglexerit, punitur. §. 4. Qui in rationibus, tabulis, cerisve, vel alia qua re sine consignatione falsum fecerint, vel rem amoverint, perinde ex his causis, atque si erant falsarii, puniuntur. Sic et divus Severus lege Cornelia de falsis damnavit Praefectum Aegypti, quod instrumentis suis, quum praeerat provinciae, falsum fecit. §. 5. Is, qui aperuerit vivi testamentum, legis Corneliae poena tenetur. §. 6. Is, qui deposita instrumenta apud alium ab eo prodita esse adversariis suis dicit, accusare eum falsi potest. §. 7. Ad testamenta militum senatusconsultum pertinet, quo lege Cornelia tenentur, qui sibi legatum fideicommissumve adscripserint. §. 8. Inter filium, et servum, et extraneum testamentum scribentes hoc interest, quod in extraneo, si specialiter subscriptio facta est: *quod illi dictavi, et recognovi*, poena cessat, et capi potest; in filio vel servo vel generalis subscriptio sufficit et ad poenam evitandam, et ad capiendum. §. 9. Ex illa quoque causa falsi poenae quis subiicitur, ut divi quoque Severus et Antoninus constituerunt, ut tutores, et curatores, et hi, qui officio deposito non restituerunt tutelam vel curationem, cum fisco contrahere non possint, ac si quis adversus hanc legem profectus aerario obrepserit, ut perinde puniatur, ac si falsum commisisset. §. 10. Sed ad illos hoc non pertinet, ut iidem principes rescripserunt, qui ante, quam tutelam susciperent, haec gesserunt; nec enim excusationes admisisse, sed fraudes exclusisse videntur. §. 11. Iidem principes rescripserunt: ita demum eum, qui rationem tutelae vel curae nondum reddiderit, cum fisco contrahere non debere, si vivat is, cuius tutela administrata est; nam si decesserit, licet nondum heredi eius rationem reddiderit, iure eum contrahere. §. 12. Sed si iure hereditario successerunt in fiscalem contractum tutor vel curator, licet ante rationem redditam, non puto poenam locum habere, licet adhuc vivat is, cuius tutela vel cura administrata est. §. 13. Poena falsi vel quasi falsi deportatio est, et omnium bonorum publicatio, et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio affici iubetur.

II. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Qui testamentum amoverit, celaverit, rapuerit, deleverit, interleverit, subiecerit, resignaverit, quive testamentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit dolo malo, cuiusve dolo malo id factum erit, legis Corneliae poena damnatur.

III. *Ulpianus libro IV. Disputationum.* Qui ignorans, falsum esse testamentum, vel hereditatem adiit, vel legatum accepit, vel quoquo modo agnovit, falsum testamentum dicere non prohibetur.

IV. *Idem libro VIII. Disputationum.* Si quis, quum falso sibi legatum adscribi curasset, decesserit, id heredi quoque extorquendum est. Inde divus quoque Marcus, quum quidam a patre heres institutus codicillos intercidisset, et decessisset, fisco tantum esse putavit vindicandum, quantum per codicillos erogari potuisset, id est usque ad dodrantem.

V. *Iulianus libro LXXXVI. Digestorum.* Senatus poenam remisit ei, qui legata a se testamento data codicillis sua manu scriptis ademerat; sed quia et iussu patris id fecerat, et annorum viginti quinque erat, hereditatem quoque ei capere permissum est.

VI. *Africanus libro III. Quaestionum.* Si quis legatum sibi adscripserit, tenetur poena legis Corneliae, quamvis inutile legatum sit; nam et eum teneri constat, qui eo testamento, quod postea ruptum est, vel etiam quod initio non iure fiebat, legatum sibi adscripsit. Hoc tamen tunc verum est, quum perfectum testamentum erit; ceterum si non signatum fuerit, magis est, ut senatusconsulto locus non sit, sicuti nec interdictum de tabulis testamenti exhibendis locum habet. Prius enim oportet esse aliquod testamentum vel non iure factum, ut senatusconsulto locus sit; nam et falsum testamentum id demum recte dicitur, quod, si adulterinum non esset, verum tamen testamentum recte diceretur; similiter igitur et non iure factum testamentum id appellatur, in quo si omnia rite facta essent, iure factum diceretur. §. 1. Si institutus heres exheredationem nominatim filii vel aliarum personarum adscribit, senatusconsulto tenetur. §. 2. Similiter et is, qui libertatem sua manu ademit servo testatoris, et maxime cui a se legata vel fideicommissa data erant, senatusconsulto tenetur. §. 3. Si patronus in testamento liberti legatum sibi adscripserit, et venia impetrata abstinere legato iussus est, an emolumentum bonorum possessionis contra tabulas habere possit? Et magis placet, non posse. Nec tamen huic consequens est, ut, et si uxor dotem, vel creditor id, quod in diem sibi deberetur, sibi adscripserit, et similiter venia impetrata abstinere se legato iubeantur, aut mulieri dos, aut creditori actio sua denegari debeat, ne eorum uterque merito debito careat.

VII. *Marcianus libro II. Institutionum.* Nullo mo-

do servi cum dominis suis consistere possunt, quum omnino neque iure civili, neque iure praetorio, neque extra ordinem computentur, praeterquam quod favorabiliter divi Marcus et Commodus rescripserunt, quum servus quereretur, quod tabulae testamenti, quibus ei data erat libertas, supprimerentur, admittendum ad suppressi testamenti accusationem.

VIII. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Quicunque nummos aureos partim raserint, partim tinxerint vel finxerint, si quidem liberi sunt, ad bestias dari, si servi, summo supplicio affici debent.

IX. *Idem libro VIII. de officio Proconsulis.* Lege Cornelia cavetur, ut, qui in aurum vitii quid addiderit, quive argenteos nummos adulterinos conflaverit, falsi crimine teneatur. §. 1. Eadem poena afficitur etiam is, qui, quum prohibere tale quid posset, non prohibuit. §. 2. Eadem lege exprimitur, ne quis nummos stanneos, plumbeos emere, vendere dolo malo vellet. §. 3. Poena legis Corneliae irrogatur ei, qui quid aliud, quam in testamento, sciens dolo malo falsum signaverit, signarive curaverit, item qui in falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda dolo malo coierint. §. 4. Qui delatorem submisit in causa pecuniaria, eadem poena tenetur, qua tenentur hi, qui ob instruendas lites pecuniam acceperunt.

X. *Macer libro I. Publicorum.* De eo, qui ei, in cuius potestate est, eique, qui in eadem potestate est, adscripserit, nihil senatusconsultis cavetur; sed hoc quoque casu committitur in legem, quia huius rei emolumentum ad patrem dominumve pertinet, ad quem pertineret, si filius servusve sibi adscripsissent. §. 1. Illud constat, si extraneo quis adscripserit legatum, licet postea vivo testatore in potestate eum habere coeperit, senatusconsultis locum non esse.

XI. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Si pater filio suo militi, quem habet in potestate, testamento commilitonis filii aliquid adscripserit, quem commilitonem in militia novit, quia patri non acquiritur, extra poenam est. §. 1. Et quum matri filius adscripserat, divi Fratres rescripserunt, quum iussu testatoris hoc scripsit, impunitum eum esse, matremque capere posse.

XII. *Papinianus libro XIII. Responsorum.* Cum falsi reus ante crimen illatum aut sententiam dictam vita decedit, cessante Cornelia, quod scelere quaesitum est, heredi non relinquitur.

XIII. *Idem libro XV. Responsorum.* Falsi nominis vel cognominis asseveratio poena falsi coërcetur. §. 1. Ordine decurionum decem annis advocatum motum, qui falsum instrumentum cognoscente Praeside recitavit, post finem temporis dignitatem recuperare respondi, quoniam in Corneliam, falso recitato, non facto, non incidit; eadem ratione plebeium ob eandem causam exsilio temporario punitum decurionem post reditum recte creari.

XIV. *Paulus libro XXII. Quaestionum.* Filius emancipatus, quum scriberet patris testamentum, iussu patris servo communi Titii et suo legatum adscripsit. Quaero: quis exitus quaestionis sit? Respondit: plures quaestiones coniunxisti. Et quidem quantum ad senatusconsultum, quo prohibemur nobis, vel his, quos in potestate habemus, adscribere legatum, emancipatus quoque filius eadem poena tenebitur, licet iussu patris scripserit; excusatus enim is videtur, qui in potestate est, sicut servus, si tamen iussus ex subscriptione testatoris appareat; sic enim inveni senatum censuisse. §. 1. Sequens quaestio est: quoniam placet id, quod illicite scriptum est, pro non scripto esse, quod servo communi scribentis et alterius adscriptum est, utrum in totum pro non scripto sit, an quantum ad eum tantum, qui adscripsit, ceterum socio totum debeatur? Et inveni Marcellum apud Iulianum annotasse; nam quum Iulianus scripsisset: si sibi et Titio adscripsisset, aut servo communi, quum pro non scripto sit, facillime quaeri posse, quantum Titio et socio eius acquiratur? ita adiicit ipse Marcellus: quemadmodum socio debebitur, si quasi falsum nomen servi subducitur? Quod et in praesente quaestione observandum est. §. 2. Maritus servum dotalem manumisit, et in testamento eius legatum sibi adscripsit. Quaesitum est: quid mulier ex lege Iulia consequi possit? Respondi: et patronum incidere in poenam edicti divi Claudii, dicendum est, et filium emancipatum, licet praeteriti possint petere bonorum possessionem; ergo si nihil habet patronus ex bonis liberti, non tenebitur mulieri. An ideo teneri potest, quod adiectum est in lege: AUT DOLO FECIT, QUO MINUS AD EUM PERVENIAT? Sed nihil perfecit in fraudem mulieris; non enim adversus illam hoc excogitavit. An ideo non denegamus huic actiones, quoniam alii restituturus est? Atquin quum is sibi iussu testatoris legatum adscripsit, etiam si fidei suae similiter iubente testatore commisit, uti id alii restitueret, senatus iussit eum nihilo minus legato abstinere, idque apud heredem remanere cum onere fideicommissi.

XV. *Callistratus libro I. Quaestionum.* Divus Claudius edicto praecepit: adiiciendum legi Corneliae, ut, si quis, quum alterius testamentum vel codicillos scriberet, legatum sibi sua manu scripserit, perinde teneatur, ac si commisisset in legem Corneliam, et ne vel iis venia detur, qui se ignorasse edicti severitatem praetendant; scribere autem sibi legatum videri non solum eum, qui manu sua id fecit, sed etiam qui per servum suum, vel filium, quem in potestate habet, dictante testatore, legato honoratur. §. 1. Plane constitutionibus principalibus cavetur: ut, si testator specialiter subscriptione sua declaraverit, dictasse servo alicuius, ut domino eius legatum ab heredibus suis daretur, id valere, nec generalem subscriptionem testatoris valere adversus senatusconsulti auctoritatem, et ideo legatum pro non scripto habendum, et servo, qui etiam sibi legatum adscripsit, veniam dari. Ego tutius esse puto, veniam petendam ab Imperatore, scilicet eo, quod relictum est, abstinentibus. §. 2. Item senatus censuit: ut, si servus domini sui iussu testamento codicillisve libertatem sibi adscripserit, ob eam rem, quod ipsius manu adscriptum est, non ideo minus liber sit, sed libertas ei ex fideicommissi causa praestetur, si modo post eam scripturam manu sua testator testamento codicillisve subscripserit. §. 3. Et quatenus de sola specie fideicommissae libertatis hoc senatusconsulto continebatur, divus Pius rescripsit, sententiam magis sequendam esse huius senatusconsulti, quam scripturam; nam servos, quum dominis suis parent, necessitate potestatis excusari, si tamen accedat domini auctoritas, subscribentis se ea dictasse et recognovisse; videri enim ait ipsius domini manu scripta, cuius voluntate ea scripta sunt; quod tamen, inquit, ad liberas personas, in quas nullum ius testator habuerit, extendi non debet, quaeri tamen debet, an aeque subsequendi necessitas et honesta excusatio sit non facientibus, quod non sit concessum. §. 4. Matri quoque, cui per servum suum dictante filio legatum scriptum esset, veniam tribuendam legis Corneliae placuit. §. 5. Idem in filia, quae dictante matre sua per ignorantiam iuris legatum sibi scripserat, senatus censuit. §. 6. Si quis duobus heredibus institutis adiecerit, ut, si alteruter heres sine liberis decessisset, ei, qui superesset, et liberos haberet, hereditas redderetur, vel si uterque sine liberis decessisset, hereditas deinde alia manu scriptori testamenti restitueretur, placet testamentario poenam legis Corneliae remitti. Sed benignius est, ut etiam ea, quae supra scripta sunt, simili modo consequatur.

XVI. *Paulus libro III. Responsorum* respondit: Instrumentorum surreptorum crimen non esse publici iudicii, nisi testamentum alicuius surreptum arguatur. §. 1. Paulus respondit: legis Corneliae poena omnes teneri, qui etiam extra testamenta cetera falsa signassent. §. 2. Sed et ceteros, qui in rationibus, tabulis, litteris publicis, aliave qua re sine consignatione falsum fecerint, vel, ut verum non appareat, quid celaverint, surripuerint, deleverint, subiecerint, resignaverint, eadem poena affici solere, dubium non esse.

XVII. *Idem libro III. Fideicommissorum.* Quum quidam sua manu servum sibi legatum scripsisset, et eum manumittere rogatus esset, senatus censuit, ab omnibus heredibus eum manumittendum.

XVIII. *Idem libro III. Sententiarum.* Uxori legatum in alieno testamento scribere non prohibemur. §. 1. Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam videbitur affectasse, tamen si idoneus esse approbetur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus est, nec excusatio eius admittetur, quia consensisse videtur voluntati testatoris.

XIX. *Idem libro V. Sententiarum.* Qui falsam monetam percusserint, si id totum formare noluerunt, suffragio iustae poenitentiae absolvuntur. §. 1. Accusatio suppositi partus nulla temporis praescriptione depellitur, nec inter-

est, decesserit necne ea, quae partum subdidisse contenditur.

XX. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Falsi poena coërcentur, et qui ad litem instruendam advocatione testibusve pecuniam acceperunt, obligationem, pactionemve fecerunt, societatem inierunt, et ut aliquid eorum fieret, curaverunt.

XXI. *Paulus libro singulari ad senatusconsultum Turpillianum.* Qui duobus in solidum eandem rem diversis contractibus vendidit, poena falsi coërcetur; et hoc et divus Hadrianus constituit. His adiungitur et is, qui iudicem corrupit; sed remissius puniri solent, ut ad tempus relegentur, nec bona illis auferantur.

XXII. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Libonianum.* Impuberem in hoc edictum incidere, dicendum non est, quoniam falsi crimine vix possit teneri, quum dolus malus in eam aetatem non cadat. §. 1. Si ei filio, qui apud hostes est, adscripserit pater legatum, dicendum est, reverso eo incidere in poenam senatusconsulti; quodsi ibi decesserit, innocens pater existimabitur. §. 2. Sed si emancipato filio adscribat, recte id faciet; item in adoptionem dato. §. 3. Item si servo, cui moram fecerit in fideicommissaria libertate praestanda, adscripserit, dicendum est, extra sententiam senatusconsulti eum esse, quoniam placet, omne, quod per huiusmodi servum acquisitum est, restitui oportere manumisso. §. 4. Et si ei servo, qui bona fide servit, aliquid adscripsit, quod ad cogitationem animi, nocens est, quia ei adscribit, quem suum putat; sed quoniam neque legatum, neque hereditas bonae fidei possessori acquiritur, dicemus eum poenae eximendum esse. §. 5. Si dominus adscripserit servo legatum: *quum liber erit,* dicimus senatusconsulto dominum excusatum esse, qui compendio suo nullo modo prospexerit. Eadem et de filio postea emancipato dici possunt. §. 6. Qui codicillos ante testamentum factos, in quibus legatum ei adscriptum erat, confirmat, in senatusconsultum incidit; quod et Iulianus scribit. §. 7. Adimendo quoque aliquid incidere in poenam debet, quasi sibi aliquid dederit, veluti si servo legato sibi eidemque manumisso libertatem sua manu ademerit. Hoc ita, si voluntate testatoris ademerit; nam si ignorante eo, libertas valet. Idem, si rogatus restituere legatum sibi adscriptum, fideicommissum ademerit. §. 8. Qui liberti assignationem sua manu adscripsit, non verbis, sed sententia senatusconsulti tenetur. §. 9. Item non continetur verbis servus, qui alieno testamento fideicommissam libertatem sibi adscripsit. Sed de hoc potest haesitari, quoniam, ut supra diximus, senatusconsultum ita demum ei, qui sibi libertatem fideicommissam in testamento domini adscripsit, poenam remisit, si dominus subscripsit. Immo magis dicendum est, hunc contra senatusconsultum facere, quam eum, qui legatum sibi adscripsit, quum libertas omnimodo ipsi competitura sit, legatum autem domino acquiri possit. §. 10. Si testamentarius servo suo fideicommissam libertatem dederit, videamus, ne extra poenam sit, quoniam nullum ipsius commodum est, nisi ideo adscripserit, ut servus magno pretio redimatur ab eo, et manumittatur. §. 11. Sed et ille, qui, quum Titio fundus legaretur, adiecit sua manu conditionem pecuniae sibi dandae, in voluntatem senatusconsulti incidit. §. 12. Qui autem voluntate patris se exheredat, vel legatum sibi adimit, neque verbis senatusconsulti, neque sententia continetur.

XXIII. *Idem libro singulari de poenis Paganorum.* Quid sit falsum? quaeritur. Et videtur id esse, si quis alienum chirographum imitetur, aut libellum vel rationes intercidat vel describat, non qui alias in computatione vel in ratione mentitur.

XXIV. *Scaevola libro XXII. Digestorum.* Aithaletus servus, cui testamento Vetiti Callinici domini per fideicommissum libertas et portio hereditatis relicta erat ab his, qui ex undecim portionibus heredes erant instituti, professus est iudicium apud Maximillam filiam testatoris ex parte duodecima heredem scriptam, se posse probare falsum testamentum Vetiti Callinici, et apud magistratum interrogatus a Maximilla, professus est probaturum se, quemadmodum falsum sit factum testamentum; et quum in crimen falsi subscripsisset Maximilla, in scriptorem testamenti et Proculum coheredem acta causa, Praefectus urbi falsum testamentum non esse pronuntiavit, et Maximillae partem duodecimam a fisco cogi iussit. Quaesitum est: an Aithaleti libertas et fideicommissum post haec facta debeantur? Respondit: secundum ea, quae proponerentur, deberi.

XXV. *Ulpianus libro VII. ad Edictum.* Qui nomine Praetoris litteras falsas reddidisse, edictumve falsum proposuisse dicetur ex causa, actione in factum poenali tenetur, quanquam lege Cornelia reus sit.

XXVI. *Marcellus libro XXX. Digestorum.* Si quis patris sui testamentum aboleverit, et, quasi intestatus decessisset, pro herede gesserit, atque ita diem suum obierit, iustissime tota hereditas paterna heredi eius eripietur.

XXVII. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Eos, qui diversa inter se testimonia praebuerunt, quasi falsum fecerint, praescripto legis Corneliae teneri, pronuntiatum est. §. 1. Et eum, qui contra signum suum falsum praebuit testimonium, poena falsi teneri, pronuntiatum est. De impudentia eius, qui diversa duobus testimonia praebuit, cuius ita anceps fides vacillat, quin crimine falsi teneatur, nec dubitandum est. §. 2. Qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus usus est, vel falso diplomate vias commeavit, pro admissi qualitate gravissime puniendus est.

XXVIII. *Idem libro IV. Responsorum.* Si a debitore prolato die pignoris obligatio mentiatur, falsi crimini locus est.

XXIX. *Idem libro singulari de enucleatis Casibus.* Si quis obrepserit Praesidi provinciae tam per acta, quam per libelli interpellationem, nihil agit, immo si accusatus fuerit, poenam temeratoris luit; perinde enim punitur, atque si falsum fecerit. Sunt enim rescripta de ea re, sufficit autem unum argumenti causa referre, cuius verba haec sunt: *Alexander Augustus Iulio Maryllo. Si libello dato adversarius tuus veritatem in precibus ab eo datis non adiecit, subscriptione uti non potest; immo si accusatus fuerit, et poenam sufferre debet.*

XXX. *Idem libro XII. Pandectarum.* Lege Cornelia testamentaria obligatur, qui signum adulterinum fecerit, sculpserit. §. 1. De partu supposito soli accusant parentes, aut hi, ad quos ea res pertineat, non quilibet ex populo, ut publicam accusationem intendat.

XXXI. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Divus Pius Claudio rescripsit: pro mensura cuiusque delicti constituendum in eos, qui apud iudices instrumenta protulerunt, quae probari non possint; at si plus eos meruisse videatur, quam ex forma iurisdictionis pati possint, ut Imperatori describatur, aestimaturo, quatenus coërceri debeant. Sed divus Marcus cum fratre suo pro sua humanitate hanc rem temperavit, ut si, quod plerumque evenit, per errorem huiusmodi instrumenta proferantur, ignoscatur eis, qui tale quid protulerint.

XXXII. *Modestinus libro I. de Poenis.* Hodie qui edicta proposita dolo malo corrumpunt, falsi poena plectuntur. §. 1. Si venditor mensuras publice probatas vini, frumenti, vel cuiuslibet rei, aut emtor corruperit, dolove malo fraudem fecerit, quanti ea res est, eius duplo condemnatur, decretoque divi Hadriani praeceptum est, in insulam eos relegari, qui pondera aut mensuras falsassent.

XXXIII. *Idem libro III. de Poenis.* Si quis falsis constitutionibus, nullo auctore habito, utitur, lege Cornelia aqua et igne ei interdicitur.

TIT. XI.

DE LEGE IULIA REPETUNDARUM.

I. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lex Iulia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo alio officio, munere, ministeriove publico cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum est. §. 1. Excipit lex, a quibus licet accipere, a sobrinis, propioreve gradu cognatis suis, uxoreve.

II. *Scaevola libro IV. Regularum.* Datur ex hac lege et in heredes actio intra annum, dumtaxat a morte eius, qui arguebatur.

III. *Macer libro I. Publicorum.* Lege Iulia repetundarum tenetur, qui, quum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum vel non iudicandum decernendumve acceperit.

IV. *Venuleius Saturninus libro III. publicorum Iudiciorum.* Vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.

V. *Macer libro I. Publicorum.* In comites quoque iudicum ex hac lege iudicium datur.

VI. *Venuleius Saturninus libro III. publicorum Iudiciorum.* Eadem lege tenentur, qui ob denuntiandum vel non denuntiandum testimonium pecuniam acceperint. §. 1. Hac lege damnatus testimonium publice dicere, aut iudex esse, postulareve prohibetur. §. 2. Lege Iulia repetundarum cavetur, ne quis ob militem legendum mittendumve aes accipiat, neve quis ob sententiam in senatu consiliove publico dicendam pecuniam accipiat, vel ob accusandum vel non accusandum, utque urbani magistratus ab omni sorde se abstineant, neque plus doni munerisve in anno accipiant, quam quod sit aureorum centum.

VII. *Macer libro I. Iudiciorum publicorum.* Lex Iulia de repetundis praecipit, ne quis ob iudicem arbitrumve dandum, mutandum, iubendumve, ut iudicet, neve ob non dandum, non mutandum, non iubendum, ut iudicet, neve ob hominem in vincula publica coniiciendum, vinciendum, vincirive iubendum, exve vinculis dimittendum, neve quis ob hominem condemnandum absolvendumve, neve ob litem aestimandam, iudiciumve capitis pecuniaeve faciendum vel non faciendum aliquid accipiat. §. 1. Apparet autem, quod lex ab exceptis quidem in infinitum capere permittit; ab his autem, qui hoc capite enumerantur, a nullo, neque ullam quantitatem capere permittit. §. 2. Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum, praebendum, approbandum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta, probata, praestita lege erunt. §. 3. Hodie ex lege repetundarum extra ordinem puniuntur, et plerumque vel exsilio puniuntur, vel etiam durius, prout admiserint. Quid enim, si ob hominem necandum pecuniam acceperint, vel licet non acceperint, calore tamen inducti interfecerint, vel innocentem, vel quem punire non debuerant? Capite plecti debent, vel certe in insulam deportari, ut plerique puniti sunt.

VIII. *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Quod contra legem repetundarum Proconsuli vel Praetori donatum est, non poterit usucapi. §. 1. Eadem lex venditiones, item locationes eius rei causa pluris minorisve factas irritas facit, impeditque usucapionem, priusquam in potestatem eius, a quo profecta res sit, heredisve eius veniat.

IX. *Papinianus libro XV. Responsorum.* Qui munus publice mandatum accepta pecunia ruperunt, crimine repetundarum postulantur.

TIT. XII.
DE LEGE IULIA DE ANNONA.

I. *Marcianus libro II. Institutionum.* Constitit inter servum et dominum iudicium, si annonam publicam fraudasse dicat dominum.

II. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Lege Iulia de annona poena statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit, societatemve coierit, quo annona carior fiat. §. 1. Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat, aut dolo malo faciat, quo magis detineatur. §. 2. Et poena viginti aureorum statuitur.

III. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti in haec verba rescripserunt: *Minime aequum est, decuriones civibus suis frumentum vilius, quam annona exigit, vendere.* §. 1. Item rescripserunt; ius non esse ordini cuiusque civitatis, pretium grani, quod invehitur, statuere. §. 2. Item in haec verba rescripserunt: *Etsi non solent hoc genus nuntiationis mulieres exercere, tamen quia demonstraturam te, quae ad utilitatem annonae pertinent, polliceris, Praefectum annonae docere potes.*

TIT. XIII.
AD LEGEM IULIAM PECULATUS, ET DE SACRILEGIIS, ET DE RESIDUIS.

I. *Ulpianus libro XLIV. ad Sabinum.* Lege Iulia peculatus cavetur, ne quis ex pecunia sacra, religiosa publicave auferat, neve intercipiat, neve in rem suam vertat, neve faciat, quo quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat, nisi cui utique lege licebit, neve quis in aurum, argentumve, aut aes publicum quid indat, neve immisceat, neve quo quid indatur, immisceatur, faciat sciens dolo malo, quo id peius fiat.

II. *Paulus libro XI. ad Sabinum.* Lege Iulia de residuis tenetur, qui publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuit, neque in eum consumsit.

III. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Peculatus poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. Porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit.

IV. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Lege Iulia peculatus tenetur, qui pecuniam sacram, religiosam abstulerit, interceperit. §. 1. Sed et qui donatum deo immortali abstulerit, peculatus poena tenetur. §. 2. Mandatis autem cavetur, ut Praesides sacrilegos, latrones, plagiarios conquirant, et ut, prout quisque deliquerit, in eum animadvertant. Et sic constitutionibus cavetur, ut sacrilegi extra ordinem digna poena puniantur. §. 3. Lege Iulia de residuis tenetur is, apud quem ex locatione, emtione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliave qua causa pecunia publica resedit. §. 4. Sed et qui publicam pecuniam in usum aliquem acceptam retinuerit, nec erogaverit, hac lege tenetur. §. 5. Qua lege damnatus amplius tertia parte, quam debet, punitur. §. 6. Non fit locus religiosus, ubi thesaurus invenitur; nam etsi in monumento inventus fuerit, non quasi religiosus tollitur; quod enim sepelire quis prohibetur, id religiosum facere non potest, at pecunia sepeliri non potest, ut et mandatis principalibus cavetur. §. 7. Sed et si de re civitatis aliquid surripiatur, constitutionibus principum divorum Traiani et Hadriani cavetur, peculatus crimen committi; et hoc iure utimur.

V. *Idem libro V. Regularum.* Divi Severus et Antoninus Cassio Festo rescripserunt: res privatorum si in aedem sacram depositae surreptae fuerint, furti actionem, non sacrilegii esse.

VI. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Sacrilegii poenam debebit Proconsul pro qualitate personae, proque rei conditione, et temporis, et aetatis, et sexus vel severius, vel clementius statuere. Et scio, multos et ad bestias damnasse sacrilegos, nonnullos etiam vivos exussisse, alios vero in furca suspendisse. Sed moderanda poena est usque ad bestiarum damnationem eorum, qui manu facta templum effregerunt, et dona dei noctu tulerunt. Ceterum si quis interdiu modicum aliquid de templo tulit, poena metalli coërcendus est, aut si honestiore loco natus sit, deportandus in insulam est. §. 1. Qui, quum in moneta publica operarentur, extrinsecus sibi signant pecuniam forma publica, vel signatam furantur, hi non videntur adulterinam monetam exercuisse, sed furtum publicae monetae fecisse, quod ad peculatus crimen accedit. §. 2. Si quis ex metallis caesarianis aurum argentumve furatus fuerit, ex edicto divi Pii exsilio vel metallo, prout dignitas personae patitur, punitur. Is autem, qui furanti sinum praebuit, perinde habetur, atque si manifesti furti condemnatus esset, et famosus efficitur. Qui autem aurum ex metallo habuerit illicite, et conflaverit, in quadruplum condemnatur.

VII. *Venuleius Saturninus libro II. Iudiciorum publicorum.* Peculatus crimen ante quinquennium admissum obiici non oportet.

VIII. *Idem ex libro III. Iudiciorum publicorum.* Qui tabulam aeream, leges, formamve agrorum, aut quid aliud continentem, refixerit, vel quid inde immutaverit, lege Iulia peculatus tenetur. §. 1. Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleverit vel induxerit.

IX. *Paulus libro singulari de Iudiciis publicis.* Sacrilegi capite puniuntur. §. 1. Sunt autem sacrilegi, qui publica sacra compilaverunt. At qui privata sacra, [illegible] aediculas incustoditas tentaverunt, amplius quam fures, minus quam sacrilegi merentur. Quare quod sacrum, quodve admissum in sacrilegii crimen cadat, diligenter considerandum est. §. 2. Labeo libro tricesimo octavo Posteriorum peculatum definit: pecuniae publicae aut sacrae furtum non ab eo factum, cuius periculo fuit; et ideo aedituum in his, quae ei tradita sunt, peculatum non admittere. §. 3. Eodem capite inferius scribit: non solum pecuniam publicam, sed etiam privatam crimen peculatus facere, ut si quis quod fisco debetur, simulans se fisci creditorem, accepit, quamvis privatam pecuniam abstulerit. §. 4. Is autem, qui pecuniam traiiciendam suscepit, vel quilibet alius, ad cuius periculum pecunia pertinet, peculatum non committit. §. 5. Senatus iussit: lege peculatus teneri eos, qui iniussu eius, qui ei rei praeerit, tabularum publicarum inspiciendarum describendarumque potestatem fecerint. §. 6. Eum quoque, qui pecuniam publicam in usus aliquos retinuerit, nec erogaverit, hac lege teneri, Labeo libro tricesimo octavo Posterio-

rum scripsit. Cum eo autem, qui, quum provincia abiret, pecuniam, quae penes se esset, ad aerarium professus retinuerit, non esse residuae pecuniae actionem, quia eam privatus fisco debeat, et ideo inter debitores eum referri; eamque ab eo is, qui hoc imperio utitur, exiget, id est pignus capiendo, corpus retinendo, mulctam dicendo; sed eam quoque lex Iulia residuorum post annum residuam esse iussit.

X. *Marcianus libro I. Iudiciorum publicorum.* Hac lege tenetur, qui in tabulis publicis minorem pecuniam, quam quid venierit aut locatum erit, scripserit, aliudve quid simile commiserit. §. 1. Divus Severus et Antoninus quendam clarissimum iuvenem, quum inventus esset arculam in templum ponere, ibique hominem includere, qui post clausum templum de arca exiret, et de templo multa subtraheret, et se in arculam iterum referret, convictum in insulam deportaverunt.

XI. *Ulpianus libro LXVIII. ad Edictum.* Qui perforaverit muros, vel inde aliquid abstulerit, peculatus actione tenetur.

XII. *Marcellus libro XXV. Digestorum.* Peculatus nequaquam committitur, si exigam ab eo pecuniam, qui et mihi, et fisco debet; non enim pecunia fisci intercipitur, quae debitori eius aufertur, scilicet quia manet debitor fisci nihilo minus.

XIII. *Modestinus libro II. de Poenis.* Is, qui praedam ab hostibus captam surripuit, lege peculatus tenetur, et in quadruplum damnatur.

XIV. *Papinianus libro XXXVI. Quaestionum.* Publica iudicia peculatus, et de residuis, et repetundarum similiter adversus heredem exercentur; nec immerito, quum in his quaestio principalis ablatae pecuniae moveatur.

TIT. XIV.
DE LEGE IULIA AMBITUS.

I. *Modestinus libro II. de Poenis.* Haec lex in urbe hodie cessat, quia ad curam principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi favorem. §. 1. Quodsi in municipio contra hanc legem magistratum aut sacerdotium quis petierit, per senatusconsultum centum aureis cum infamia punitur. §. 2. Qua lege damnatus, si alium convicerit, in integrum restituitur, non tamen pecuniam recipit. §. 3. Item is, qui novum vectigal instituerit, ex senatusconsulto hac poena plectitur. §. 4. Sed si quis reus vel accusator domum iudicis ingrediatur, per legem Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit, id est aureorum centum fisco inferre iubetur.

TIT. XV.
DE LEGE FABIA DE PLAGIARIIS.

I. *Ulpianus libro I. Regularum.* Si liberum hominem emtor sciens emerit, capitale crimen adversus eum ex lege Fabia de plagio nascitur; quo venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit.

II. *Idem libro IX. de officio Proconsulis.* Sciendum est, legem Fabiam ad eos non pertinere, qui, quum absentes servos haberent, eos vendiderunt; aliud est enim abesse, aliud in fuga esse; §. 1. Item non pertinere ad eum, qui mandavit servum fugitivum persequendum et distrahendum; nec enim fugam vendidit. §. 2. Amplius dicendum est, et si quis Titio mandaverit servum fugitivum apprehendendum, ut, si apprehendisset, eum emtum haberet, cessare senatusconsultum. §. 3. Hoc autem senatusconsulto domini quoque continentur, qui fugam servorum suorum vendiderunt.

III. *Marcianus libro I. Iudiciorum publicorum.* Legis Fabiae crimine suppressi mancipii bona fide possessor non tenetur, id est qui ignorabat servum alienum, et qui voluntate domini putabat id eum agere, et ita de bonae fidei possessore ipsa lex scripta est; nam adiicitur: SI SCIENS DOLO MALO HOC FECERIT; et saepissime a principibus Severo et Antonino constitutum est, ne bonae fidei possessores hac lege teneantur. §. 1. Illud non est omittendum, quod exemplo legis Aquiliae, si is, propter quem quis in Fabiam commisit, decesserit, adhuc accusatio et poena legis Fabiae superest, ut et divus Severus et Antoninus rescripserunt.

IV. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Lege Fabia tenetur, qui sciens liberum hominem donaverit vel in dotem dederit. Item qui ex earum qua causa sciens liberum esse acceperit, in eadem causa haberi debet, qua venditor et emtor habetur. Idem, et si pro eo res permutata fuerit.

V. *Modestinus libro XVII. Responsorum* respondit: Eum, qui fugitivum alienum suscepisse et celasse doceatur, ex eo, quod proprietatis quaestionem referret, crimen, si probetur, evitare minime posse.

VI. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* Non statim plagiarium esse, qui furti crimine ob servos alienos interceptos tenetur, divus Hadrianus in haec verba rescripsit: *Servos alienos qui sollicitaverit aut interceperit, crimine plagii, quod illi intenditur, teneatur necne, facti quaestio est, et ideo non me consuli de ea re oportet, sed quod verissimum in re praesente cognoscitur, sequi iudicem oportet. Plane autem scire debet, posse aliquem furti crimine ob servos alienos interceptos teneri, nec idcirco tamen statim plagiarium esse existimari.* §. 1. Idem princeps de eadem re in haec verba rescripsit: *Apud quem unus aut alter fuerit fugitivus inventus, qui operas suas locaverit, ut pasceretur, et utique si idem antea apud alios opus fecerit, hunc suppressorem non iure quis dixerit.* §. 2. Lege Fabia cavetur, ut liber, qui hominem ingenuum vel libertinum invitum celaverit, in vinculis habuerit, emerit sciens dolo malo, quive in earum qua re socius erit, quique servo alieno servaeve persuaserit, ut a domino dominave fugiat, vel eum eamve invito vel insciente domino dominave celaverit, in vinculis habuerit, emerit sciens dolo malo, quive in ea re socius erit, eius poena teneatur.

VII. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Poena pecuniaria statuta lege Fabia in usu esse desiit; nam in hoc crimine detecti pro delicti modo coërcentur, et plerumque in metallum damnantur.

TIT. XVI.
AD SENATUSCONSULTUM TURPILLIANUM, ET DE ABOLITIONIBUS CRIMINUM.

I. *Marcianus libro singulari ad senatusconsultum Turpillianum.* Accusatorum temeritas tribus modis detegitur, et tribus poenis subiicitur; aut enim calumniantur, aut praevaricantur, aut tergiversantur. §. 1. Calumniari est falsa crimina intendere; praevaricari, vera crimina abscondere; tergiversari, in universum ab accusatione desistere. §. 2. Calumniatoribus poena lege Remmia irrogatur. §. 3. Sed non utique qui non probat, quod intendit, protinus calumniari videtur; nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui reo absoluto de accusatoris incipit consilio quaerere, qua mente ductus ad accusationem processerit. Et si quidem iustum eius errorem repererit, absolvit eum; si vero in evidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam poenam ei irrogat. §. 4. Quorum alterutrum ipsis verbis pronuntiationis manifestatur. Nam si quidem ita pronuntiaverit: *non probasti*, pepercit ei; sin autem pronuntiaverit: *calumniatus es*, condemnavit eum. Et quamvis nihil de poena subiecerit, tamen legis potestas adversus eum exercebitur; nam, ut Papinianus respondit, facti quidem quaestio in arbitrio est iudicantis, poenae vero persecutio non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reservatur. §. 5. Quaeri possit, si ita fuerit interlocutus: *Lucius Titius temere accusasse videtur*, an calumniatorem pronuntiasse videatur? Et Papinianus: temeritatem facilitatis veniam continere, et inconsultum calorem calumniae vitio carere, et ob id hunc nullam poenam subire oportere, respondit. §. 6. Praevaricatorem eum esse ostendimus, qui colludit cum reo, et translaticie munere accusandi defungitur, eo quod proprias quidem probationes dissimularet, falsas vero rei excusationes admitteret. §. 7. Si quis autem ab accusatione citra abolitionem destiterit, punitur. §. 8. Abolitio privatim a Praesidibus postulari ac impetrari solet, item pro tribunali, non de plano, nec Praeses hanc cognitionem alteri demandare potest. §. 9. Si plura crimina idem eidem intulerit, singulorum debet abolitionem petere; alioquin, prout quid admiserit, eius nomine senatusconsulti poenam patietur. §. 10. Accusationem is intulit, qui praescriptione summoveri poterat, ut quilibet adulterii masculo post quinque annos continuos ex die commissi adulterii, vel feminae post sex menses utiles ex die divortii; an, si destiterit, hoc senatusconsulto plecti debeat? belle dubitatur. Movet, quod paene nulla erit accusatio, quam temporis spatium aut personae vitium omnimodo removeat, neque securitatem timoris ac periculi pro-

mittat; contra movet, quod qualiscunque accusatio illata cognoscentis auctoritate, non accusantis voluntate aboleri debeat, maioreque odio dignus existimetur, qui temere ad tam improbam accusationem processisset. Ergo verius est, eum quoque, de quo loquimur, in senatusconsultum incidere oportere. Atquin Papinianus respondit: mulierem, quae idcirco ad falsi accusationem non admitteretur, quod suam suorumve iniuriam non persequeretur, desistentem senatusconsulto Turpilliano non plecti. Num ergo et in ceteris idem responsurus sit? Quid enim interest, propter sexus infirmitatem, an propter status turpitudinem temporisve finem ad accusationem aliquam non admittatur? Multoque magis excludendi sunt, quod mulieris quidem accusatio vel propter proprium eius dolorem effectum habere potuit, illorum vero accusatio voce duntaxat tenus intervenit. Atquin idem alias scribit: non posse aliquem duos eodem tempore adulterii accusare, marem et feminam, et tamen si utrique simul denuntiaverit, in utriusque persona abolitionem eum petere debere, ne in hoc senatusconsultum incidat. Quid porro refert, propter causas suprascriptas accusatio non valuerit, an propter numerum personarum non tenuerit? an hoc intersit, plenam habuerit aliquis accusandi facultatem, sed propter personarum coniunctionem ab accusatione summoveatur, an vero stricta ratione quibusdam accusandi facultas non competat? Merito itaque dicendum est, omnes, excepta muliere et minore, nisi abolitionem petierint, in hoc senatusconsultum incidere. §. 11. Suspecti tutoris accusatio pro tribunali tantum examinari potest, et nullus alius de huiusmodi quaestione, quam Praeses pronuntiare potest, et tamen qui ab ea destitit, senatusconsulto non tenetur. §. 12. Item si dicatur aliquis in senatusconsultum incidisse Turpillianum, Praesidis est super ea re notio, et tamen contra desertorem senatusconsulti non intervenit coërcitio; qui enim dicit quem in hoc senatusconsultum incidisse, accusator non est. §. 13. Incidit in hoc senatusconsultum, et qui accusatorem submittit aut instigat, aut qui mandat alicui, et instruit eum ad accusationem capitalem, dando probationes, allegando accusationes. Et merito; nam diffidendo crimini, quod movet, et eximendo se periculo calumniae vel desertionis, merito calumniantis et desistentis poenae subiici debuit, nisi subornatus accusator probaverit crimen, quod intendere suscepit. Nec interest, per se mandavit accusationem, an per alium; verum hunc, qui hoc ministerio usus est ad mandandam accusationem, non ex verbis, sed ex sententia senatusconsulti puniri, Papinianus respondit. Submissus enim accusator similiter eodem senatusconsulto plectitur, id est propter hoc solum punitur, quod ministerium alieni timoris recepit. §. 14. Reus condemnatus provocavit, deinde accusator destitit; an in hoc senatusconsultum incidit? Prope est, ut incidisse videatur, quia provocationis remedio condemnationis exstinguitur pronuntiatio.

II. *Paulus libro singulari de Poenis omnium legum.* Qui destiterit, agere amplius et accusare prohibetur.

III. *Idem libro I. Sententiarum.* Et in privatis, et in extraordinariis criminibus omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

IV. *Papinianus libro XV. Responsorum.* Mulier, quae falsi crimen iniuriae propriae post interpositam denuntiationem desistens omisit, ex senatusconsulto Turpilliano teneri non videtur. §. 1. Post abolitionem idem crimen ab eodem in eundem instaurari non potest.

V. *Paulus libro II. Responsorum.* Quaesitum est: an is, qui libello principi dato falsum se obiecturum minatus est, si non obiecisset, Turpilliano senatusconsulto teneretur? Paulus respondit: verbis senatusconsulti Turpilliani eum, de quo quaeritur, non contineri.

VI. *Idem libro I. Sententiarum.* Ab accusatione destitit, qui cum adversario suo de compositione eius criminis, quod intendebat, fuerit locutus. §. 1. Animo ab accusatione destitit, qui affectum et animum accusandi deposuit. §. 2. Destitisse videtur, qui intra praefinitum accusationis a Praeside tempus reum suum non peregit. §. 3. Nuntiatores, qui per notoria indicia produnt, notoriis suis assistere iubentur. §. 4. Calumniae causa puniuntur, qui in fraudem alicuius librum, vel testimonium, aliudve quid conquisisse, vel scripsisse, vel in iudicium protulisse dicuntur.

VII. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Si quis repetere velit crimen publica abolitione interveniente, eodem iure repetit, quo accusabat; neque enim possunt praescriptiones ei obiici, quae ante reorum abolitionem non sunt obiectae, et ita divus Hadrianus rescripsit. §. 1. Si stellionatum quis obiecerit, vel expilatae hereditatis crimen, et destitit, poenam senatusconsulti Turpilliani non subibit, nec si furti vel iniuriarum, sed officio iudicis culpa eius coërcebitur.

VIII. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Abolitio aut publice fit ob diem insignem, aut ob publicam gratulationem,

IX. *Macer libro II. Publicorum.* Vel ob rem prospere gestam,

X. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Aut privatim actore postulante. Tertio genere fit ex lege abolitio accusatore mortuo, vel ex iusta causa impedito, quo minus accusare possit. §. 1. Abolitione autem publice facta non retractabitur in iudicio repetendo de mariti iure. §. 2. Triginta dies repetendi rei divus Traianus utiles esse interpretatus est, ex die scilicet, quo feriae finitae sunt, et senatus censuit, eos dies cedere, quibus quisque reum suum repetere possit. Hoc autem repetendi rei tempus non aliter cedit, quam si accusator quoque potuit adire.

XI. *Idem libro singulari de Adulteriis.* Quaerebatur: an hi, qui ab accusatione tempore exclusi essent, in senatusconsultum Turpillianum inciderent? Respondit: non oportere dubitari, calumnia non puniri eos, qui praescriptione temporis exclusi causam adulterii perferre non potuerunt.

XII. *Ulpianus libro II. de Adulteriis.* Si interveniente publica abolitione ex senatusconsulto, ut fieri assolet, vel ob laetitiam aliquam, vel honorem domus divinae, vel ex alia qua causa, ex qua senatus censuit abolitionem reorum fieri, nec intra dies praestitutos reum repetierit, dicendum est, cessare Turpillianum senatusconsultum; nec enim videtur desistere, qui exemtum reum non defert, eximitur autem reus publica abolitione interveniente.

XIII. *Paulus libro III. de Adulteriis.* Destitisse eum accipiemus, qui in totum animum agendi deposuit, non qui distulit accusationem. §. 1. Sed qui permissu Imperatoris ab accusatione destitit, impunitus est.

XIV. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Divus Hadrianus Salvio Caro Proconsuli Cretae rescripsit: tutorem, qui pupilli causa instituerat accusationem, defuncto pupillo, cuius causa accusare coeperat, non esse cogendum accusationem implere.

XV. *Macer libro II. Publicorum.* In senatusconsultum Turpillianum incidunt, qui subiecissent accusatores, aut subiecti postulassent, nec peregissent reos, aut aliter, quam abolitione facta destitissent, quique chirographum ob accusandum dedissent, pactionemve aliquam interposuissent. Hoc autem verbum: *nec peregissent*, ad universos suprascriptos pertinere, dicendum est. §. 1. An ad eos, qui hodie de iudiciis publicis extra ordinem cognoscunt, senatusconsultum pertineat? quaeritur. Sed iam hoc iure et sacris constitutionibus utimur, ut pertineat, ita ut ex singulis causis singulae poenae irrogentur. §. 2. Eos, de quorum calumnia agi non permittitur, si destiterint, non incidere in poenam huius senatusconsulti, constitutionibus cavetur. §. 3. Si propter mortem rei accusator destiterit, non potest hoc senatusconsulto teneri, quia morte rei iudicium solvitur, nisi tale crimen fuit, cuius actio et adversus heredes durat, veluti maiestatis. Idem in accusatione repetundarum est, quia haec quoque morte non solvitur. §. 4. Ceterum si postea, quam accusator destitit, reus decesserit, non ideo magis delictum accusatoris relevatur; nam eum, qui semel destitit, si postea accusare paratus sit, non esse audiendum, divi Severus et Antoninus statuerunt. §. 5. Qui post inscriptionem, ante litem contestatam, anno vel biennio agere non potuerint, variis Praesidum occupationibus, vel etiam civilium officiorum necessitatibus districti, in senatusconsultum non incident. §. 6. Cum prius reum quis detulerit, et post abolitionem, antequam reus repeteretur, alia abolitio supervenerit, non ex superiore, sed ex secunda abolitione dies triginta computantur.

XVI. *Paulus libro singulari de Adulteriis.* Dominus rescripsit: quod de feriis et de abolendis reis dicitur, non pertinere ad servos, qui accusati in vinculis esse iubentur, ne iudicium finiatur.

XVII. *Modestinus libro XVII. Responsorum.* Lo-

cius Titius Seium reum falsi fecit, et prius, quam persequeretur, indulgentia reorum crimina abolita sunt. Quaero: si postea eum iterato reum non fecerit, an in Turpillianum senatusconsultum inciderit? Herennius Modestinus respondit: abolitionem reorum, quae publice indulgetur, ad hoc genus criminis non pertinere.

XVIII. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti Iulio Vero rescripserunt, quum satis diu litem traxisse diceretur, invito adversario non posse eum abolitionem accipere. §. 1. Item rescripserunt: nisi evidenter probetur consentire adversarium, abolitionem non dari. §. 2. Item rescripserunt: quum in crimine capitali abolitionem, ut in re pecuniaria petitam esse diceret, restaurandam esse nihilo minus cognitionem, et, si non probasset hoc, quod proponeret, non impune eum laturum.

TIT. XVII.
DE REQUIRENDIS REIS, NEC ABSENTIBUS DAMNANDIS.

I. *Marcianus libro II. Publicorum.* Divi Severi et Antonini Magni rescriptum est, ne quis absens puniatur, et hoc iure utimur, ne absentes damnentur; neque enim inaudita causa quemquam damnari aequitatis ratio patitur. §. 1. Si autem gravius quis puniatur, puta in opus metalli, vel similem poenam, sive capitalem, hoc casu non est irrogauda in absentem poena, sed absens requirendus annotandus est, ut copiam sui praestet. §. 2. Praesides autem provinciarum circa requirendos annotatos hoc debent facere, ut eos, quos annotaverint, edictis adesse iubeant, ut possit innotescere eis, qui annotati sunt, sed et litteras ad magistratus, ubi consistunt, mittere, ut per eos possit innotescere, requirendos eos esse annotatos. §. 3. Et ex hoc annus computatur ad se purgandos. §. 4. Sed et Papinianus libro sexto decimo Responsorum scripsit: requirendum annotatum, si provinciae Praesidem intra annum adierit, et satis obtulerit, non facere locum mandatis, ut bona fisco vindicentur; nam et si intra annum mortuus sit, criminis causa exspirat et perit, et bona eius ad successores transmittuntur.

II. *Macer libro II. Publicorum.* Anni spatium ad occupanda bona eius, qui requirendus annotatus est, pertinet. §. 1. Sed si per viginti annos fiscus bona non occupaverit, postea praescriptione vel ab ipso reo, vel ab heredibus eius summovebitur.

III. *Marcianus libro II. de publicis Iudiciis.* Quamcunque enim quaestionem apud fiscum, si non alia sit praescriptio, viginti annorum silentio praescribi, divi principes voluerunt.

IV. *Macer libro II. de publicis Iudiciis.* Annus exinde computandus est, ex quo ea annotatio vel edicto, vel litteris ad magistratus factis publice innotuit. §. 1. Ergo et viginti annorum tempus exinde fisco numeratur, ex quo annotatio publice innotuit. §. 2. In summa sciendum est, nulla temporis praescriptione a causae defensione summoveri eum, qui requirendus annotatus est.

V. *Modestinus libro XII. Pandectarum.* Mandatis cavetur, intra annum requirendorum bona obsignari, ut, si redierint, et se purgaverint, integram rem suam habeant, si neque responderint, neque qui se defendant, habuerint, tunc post annum bona in fiscum cogantur. §. 1. Et intra annum medio tempore moventia, si qua sunt, ne aut mora deteriora fiant, aut aliquo modo intereant, venire debere, pretiumque eorum in deposito esse, divi Severus et Antoninus sanxerunt. §. 2. Sed et divus Traianus inter moventia fructus quoque haberi rescripsit. §. 3. Curandum est autem, ne quid ei, qui profugit, medio tempore a debitoribus eius solvatur, ne per hoc fuga eius instruatur.

TIT. XVIII.
DE QUAESTIONIBUS.

I. *Ulpianus libro VIII. de officio Proconsulis.* In criminibus eruendis quaestio adhiberi solet. Sed quando vel quatenus id faciendum sit? videamus. Et non esse a tormentis incipiendum, divus Augustus constituit, neque adeo fidem quaestioni adhibendam. §. 1. Sed et epistola divi Hadriani ad Sennium Sabinum continetur. Verba rescripti ita se habent: *Ad tormenta servorum ita demum veniri oportet, cum suspectus est reus, et aliis argumentis ita probationi admovetur, ut sola confessio servorum deesse videatur.* §. 2. Idem divus Hadrianus Claudio Quartino rescripsit, quo rescripto illud expressit, a suspectissimo incipiendum, et a quo facillime posse verum sciri, iudex crediderit. §. 3. Ad quaestionem non esse provocandos eos, quos accusator de domo sua produxerit, nec facile credendum subiectam eam, quam ambo parentes dicuntur caram filiam habuisse, rescripto divorum Fratrum ad Lucium Tiberianum emisso declaratur. §. 4. Iidem Cornelio Proculo rescripserunt: non utique in servi unius quaestione fidem rei constituendam, sed argumentis causam examinandam. §. 5. Divus Antoninus et divus Hadrianus Sennio Sabino rescripserunt: quum servi pariter cum domino aurum et argentum exportasse dicerentur, non esse de domino interrogandos, ne quidem, si ultro aliquid dixerint, obesse hoc domino. §. 6. Divi Fratres Leliano Longino rescripserunt: de servo heredum non esse habendam quaestionem in res hereditarias, quamvis suspectum fuisset, quod imaginaria venditione dominium in eo quaesisse heres videretur. §. 7. Servum municipum posse in caput civium torqueri, saepissime rescriptum est, quia non sit illorum servus, sed reipublicae. Idemque in ceteris servis corporum dicendum est; nec enim plurium servus videtur, sed corporis. §. 8. Si servus bona fide mihi serviat, etiamsi dominium in eo non habui, potest dici, torqueri eum in caput meum non debere. Idem est et in libero homine, qui bona fide servit. §. 9. Sed nec libertum torqueri in patroni caput, constitutum est. §. 10. Nec fratrem quidem in fratris, Imperator noster cum divo patre suo rescripsit, addita ratione, quod in eum, in quem quis invitus testimonium dicere non cogitur, in eum nec torqueri debet. §. 11. Servum mariti in caput uxoris posse torqueri, divus Traianus Servio Quarto rescripsit. §. 12. Item Mummio Lolliano rescripsit: damnati servos, qui desierint esse ipsius, posse in eum torqueri. §. 13. Si servus ad hoc erit manumissus, ne torqueatur, dummodo in caput domini non torqueatur, posse eum torqueri, divus Pius rescripsit. §. 14. Sed et eum, qui cognitionis susceptae tempore alienus fuit, licet postea rei sit effectus, torqueri in caput eius posse, divi Fratres rescripserunt. §. 15. Si quis dicatur nullo iure emtus, non prius torqueri poterit, quam si constiterit, venditionem non valuisse, et ita Imperator noster cum divo patre suo rescripsit. §. 16. Item Severus Sulpitio Antigono ita rescripsit: *Quum quaestio de servis contra dominos neque haberi debeat, neque si facta sit, dicturi sententiam consilium instruat, multo minus indicia servorum contra dominos admittenda sunt.* §. 17. Divus Severus rescripsit: confessiones reorum pro exploratis facinoribus haberi non oportere, si nulla probatio religionem cognoscentis instruat. §. 18. Quum quidam deponere pretium servi paratus esset, ut servus torqueretur contra dominum, Imperator noster cum divo patre suo id non admisit. §. 19. Si servi quasi sceleris participes in se torqueantur, deque domino aliquid fuerint confessi apud iudicem, prout causa exegerit, ita pronuntiare eum debere, divus Traianus rescripsit. Quo rescripto ostenditur, gravari dominos confessione servorum; sed ab hoc rescripto recessum, constitutiones posteriores ostendunt. §. 20. In causa tributorum, in quibus esse reipublicae nervos nemini dubium est, periculi quoque ratio, quod servo fraudis conscio capitalem poenam denuntiat, eiusdem professionem instruat. §. 21. Qui quaestionem habiturus est, non debet specialiter interrogare, an Lucius Titius homicidium fecerit, sed generaliter, quis id fecerit; alterum enim magis suggerentis, quam requirentis videtur, et ita divus Traianus rescripsit. §. 22. Divus Hadrianus Calpurnio Celeriano in haec verba rescripsit: *Agricola, Pompeii Valentis servus, de se potest interrogari; at si, dum quaestio habebitur, amplius dixerit, rei fuerit indicium, non interrogationis culpa.* §. 23. Quaestioni fidem non semper, nec tamen nunquam habendam, constitutionibus declaratur; etenim res est fragilis, et periculosa, et quae veritatem fallat. Nam plerique patientia sive duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut exprimi eis veritas nullo modo possit; alii tanta sunt impatientia, ut quodvis mentiri, quam pati tormenta velint; ita fit, ut etiam vario modo fateantur, et non tantum se, verum etiam alios criminentur. §. 24. Praeterea inimicorum quaestioni fides haberi non debet, quia facile mentiuntur; nec tamen sub praetextu inimicitiarum detrahenda erit fides quaestioni, §. 25. Causaque cognita habenda fides, aut non habenda.

§. 26. Cum quis latrones tradidit, quibusdam rescriptis continetur, non debere fidem haberi eis in eos, qui eos tradiderunt. Quibusdam vero, quae sunt pleniora, hoc cavetur, ut neque districtius hoc habeatur, ut in ceterorum persona solet, sed causa cognita aestimetur, habenda fides sit necne; plerique enim, dum metuunt, ne forte apprehensi eos nominent, prodere eos solent, scilicet impunitatem sibi captantes, quia non facile eis indicantibus proditores suos creditur. Sed neque passim impunitas eis per huiusmodi proditiones concedenda est, neque transmittenda allegatio dicentium, idcirco se oneratos, quod eos ipsi tradidissent; neque enim invalidum argumentum haberi debet mendacii sive calumniae in se instructae. §. 27. Si quis ultro de maleficio fateatur, non semper ei fides habenda est; nonnunquam enim aut metu, aut qua alia de causa in se confitentur. Et exstat epistola divorum Fratrum ad Voconium Saxam, qua continetur, liberandum eum, qui in se fuerat confessus, cuius post damnationem de innocentia constitisset. Cuius verba haec sunt: *Prudenter et egregia ratione humanitatis, Saxa carissime, Primitivum servum, qui homicidium in se confingere metu ad dominum revertendi suspectus esset, perseverante falsa demonstratione, damnasti, quaesiturus de consciis, quos aeque habere se mentitus fuerat, ut ad certiorem ipsius de se confessionem pervenires. Nec frustra fuit tam prudens consilium tuum, quum in tormentis constiterit, neque illos ei conscios fuisse, et ipsum de se temere commentum. Potes itaque decreti gratiam facere, et eum per officium distrahi iubere, conditione addita, ne unquam in potestatem domini revertatur, quem pretio recepto certum habemus libenter tali servo cariturum.* Hac epistola significatur, quod, si servus damnatus fuisset restitutus, ad eum pertinebit, cuius fuisset, antequam damnaretur. Sed Praeses provinciae eum, quem damnavit, restituere non potest, quum nec pecuniariam sententiam suam revocare possit. Quid igitur? Principi eum scribere oportet, si quando ei, qui nocens videbatur, postea ratio innocentiae constitit.

II. *Ulpianus libro XXXIX. ad Edictum.* Hereditarii servi, quamdiu incertum est, ad quem bona pertineant, non possunt videri in caput domini torqueri.

III. *Idem libro L. ad Edictum.* Constitutione Imperatoris nostri et divi Severi placuit, plurium servum in nullius caput torqueri posse.

IV. *Idem libro III. Disputationum.* In incesto, ut Papinianus respondit et est rescriptum, servorum tormenta cessant, quia et lex Iulia cessat de adulteriis.

V. *Marcianus libro II. Institutionum.* Si quis viduam vel alii nuptam cognatam, cum qua nuptias contrahere non potest, corruperit, in insulam deportandus est, quia duplex crimen est, incestum, quia cognatam violavit contra fas, et adulterium vel stuprum adiungit; denique hoc casu servi in personam domini torquentur.

VI. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Patre vel marito de adulterio agente, et postulante, ut de servis rei quaestio habeatur, si vere causa perorata, testibus prolatis absolutio secuta fuerit, mancipiorum, quae mortua sunt, aestimatio habetur; secuta vero damnatione, quae supersunt publicantur. §. 1. Cum de falso testamento quaeritur, hereditarii servi possunt torqueri.

VII. *Ulpianus libro III. de Adulteriis.* Quaestionis modum magis est iudices arbitrari oportere; itaque quaestionem haberi oportet, ut servus salvus sit vel innocentiae, vel supplicio.

VIII. *Paulus libro II. de Adulteriis.* Edictum divi Augusti, quod proposuit Vibio Avito et Lucio Aproniano consulibus, in hunc modum exstat: *Quaestiones neque semper in omni causa et persona desiderari debere arbitror; sed cum capitalia et atrociora maleficia non aliter explorari et investigari possunt, quam per servorum quaestiones, efficacissimas eas esse ad requirendam veritatem existimo, et habendas censeo.* §. 1. Statuliber in adulterio postulari poterit, ut quaestio ex eo habeatur, quod servus heredis est, sed spem suam retinebit.

IX. *Marcianus libro II. de Iudiciis publicis.* Divus Pius rescripsit: posse de servis haberi quaestionem in pecuniaria causa, si aliter veritas inveniri non possit. Quod et aliis rescriptis cavetur. Sed hoc ita est, ut non facile in re pecuniaria quaestio habeatur; sed si aliter veritas inveniri non possit, nisi per tormenta, licet habere quaestionem, ut et divus Severus rescripsit. Licet itaque et de servis alienis haberi quaestionem, si ita res suadeat. §. 1. Ex quibus causis quaestio de servis adversus dominos haberi non debet, ex his causis ne quidem interrogatio valere debet, et multo minus indicia servorum contra dominos admittenda sunt. §. 2. De eo, qui in insulam deportatus est, quaestio habenda non est, ut divus Pius rescripsit. §. 3. Sed nec de statulibero in pecuniariis causis quaestio habenda est, nisi deficiente conditione.

X. *Arcadius Charisius libro singulari de Testibus.* De minore quatuordecim annis quaestio habenda non est, ut et divus Pius Caecilio Iubentiano rescripsit. §. 1. Sed omnes omnino in maiestatis crimine, quod ad personas principum attinet, si ad testimonium provocentur, quum res exigit, torquentur. §. 2. Potest quaeri: an de servis filii castrensis peculii in caput patris quaestio haberi non possit? nam patris non debere torqueri in filium, constitutum est. Et puto recte dici, nec filii servos in caput patris esse interrogandos. §. 3. Tormenta autem adhibenda sunt, non quanta accusator postulat, sed ut moderatae rationis temperamenta desiderant. §. 4. Nec debet initium probationum de domo rei accusator sumere, dum aut libertos eius, quem accusat, aut servos in testimonium vocat. §. 5. Plurimum quoque in excutienda veritate etiam vox ipsa, et cognitionis subtilis diligentia affert; nam et ex sermone, et ex eo, qua quis constantia, qua trepidatione quid diceret, vel cuius existimationis quisque in civitate sua est, quaedam ad illuminandam veritatem in lucem emergunt. §. 6. In causis quoque liberalibus non oportet per eorum tormenta, de quorum statu quaeritur, veritatem requiri.

XI. *Paulus libro II. de officio Proconsulis.* Etiam si redhibitus fuerit servus, in caput emtoris non torquebitur.

XII. *Ulpianus libro LIV. ad Edictum.* Si quis, ne quaestio de eo agatur, liberum se dicat, divus Hadrianus rescripsit, non esse eum ante torquendum, quam liberali iudicio experiatur.

XIII. *Modestinus libro V. Regularum.* Certo pretio servum aestimatum in quaestionem dari interposita stipulatione, receptum est.

XIV. *Idem libro VIII. Regularum.* Statuliber in delicto repertus sperandae libertatis praerogativa non ut servus ob ambiguum conditionis, sed ut liber puniendus est.

XV. *Callistratus libro V. de Cognitionibus.* Ex libero homine pro testimonio non vacillante quaestionem haberi non oportet. §. 1. De minore quoque quatuordecim annis in caput alterius quaestionem habendam non esse, divus Pius Maecilio rescripsit, maxime cum nullis extrinsecus argumentis accusatio impleatur; nec tamen consequens esse, ut etiam sine tormentis eidem credatur; nam aetas, inquit, quae adversus asperitatem quaestionis eos interim tueri videtur, suspectiores quoque eosdem facit ad mentiendi facilitatem. §. 2. Eum, qui vindicanti servum cavit, domini loco habendum, et ideo in caput eius servos torqueri non posse, divus Pius in haec verba rescripsit: *Causam tuam aliis probationibus instruere debes; nam de servis quaestio haberi non debet, quum possessor hereditatis, qui petitori satisdedit, interim domini loco habeatur.*

XVI. *Modestinus libro III. de Poenis.* Repeti posse quaestionem, divi Fratres rescripserunt. §. 1. Is, qui de se confessus est, in caput aliorum non torquebitur, ut divus Pius recripsit.

XVII. *Papinianus libro XVI. Responsorum.* Extrario quoque accusante servos in adulterii quaestione contra dominum interrogari placuit; quod divus Marcus, ac postea maximus princeps iudicantes secuti sunt. §. 1. Sed et in quaestione stupri servi adversus dominum non torquentur. §. 2. De quaestione suppositi partus, vel si petat hereditatem, quem ceteri filii non esse fratrem suum contendant, quaestio de servis hereditariis habebitur, quia non contra dominos, ceteros filios, sed pro successione domini defuncti quaeritur. Quod congruit ei, quod divus Hadrianus rescripsit; quum enim in socium caedis socius postularetur, de communi servo habendam quaestionem rescripsit, quod pro domino fore videretur. §. 3. De servo in metallum damnato quaestionem contra eum, qui dominus fuit, non esse habendam respondi, nec ad rem pertinere, si ministrum se facinoris fuisse confiteatur.

XVIII. *Paulus libro V. Sententiarum.* Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipia-

tur, qui timidior est, vel tenerae aetatis videtur. §. 1. Reus evidentioribus argumentis oppressus repeti in quaestionem potest, maxime si in tormenta animum corpusque duraverit. §. 2. In ea causa, in qua nullis reus argumentis urgebatur, tormenta non facile adhibenda sunt, sed instandum accusatori, ut id, quod intendit, comprobet atque convincat. §. 3. Testes torquendi non sunt convincendi mendacii aut veritatis gratia, nisi cum facto intervenisse dicuntur. §. 4. Iudex, cum de fide generis instrui non potest, poterit de servis hereditariis habere quaestionem. §. 5. Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur; neque enim oportet salutem dominorum servorum arbitrio committi. §. 6. Servus in caput eius domini, a quo distractus est, cuique aliquando servivit, in memoriam prioris dominii interrogari non potest. §. 7. Servus, nec si a domino ad tormenta offeratur, interrogandus est. §. 8. Sane quoties quaeritur: an servi in caput domini interrogandi sint? prius de eorum dominio oportet inquiri. §. 9. Cogniturum de criminibus Praesidem oportet ante diem palam facere, custodias se auditurum, ne hi, qui defendendi sunt, subitis accusatorum criminibus opprimantur, quamvis defensionem quocunque tempore, postulante reo, negari non oportet, adeo ut propterea et differantur et proferantur custodiae. §. 10. Custodiae non solum pro tribunali, sed et de plano audiri possunt atque damnari.

XIX. *Tryphoninus libro IV. Disputationum.* Is, cui fideicommissa libertas debetur, non aliter ut servus quaestioni applicetur, nisi aliorum quaestionibus oneretur.

XX. *Paulus libro III. Decretorum.* Maritus quidam heres uxoris suae petebat a Suro pecuniam, quam apud eum deposuisse defunctam se absente dicebat, et in eam rem unum testem, liberti sui filium, produxerat; apud procuratorem desideraverat quaestionem haberi de ancilla; Surus negabat se accepisse, et testimonium non oportere unius hominis admitti, nec solere a quaestionibus incipi, etsi aliena esset ancilla; procurator quaestionem de ancilla habuerat. Quum ex appellatione cognovisset Imperator, pronuntiavit, quaestione illicite habita unius testimonio non esse credendum, ideoque recte provocatum.

XXI. *Idem libro singulari de Poenis paganorum.* Quaestionis habendae causa neminem esse damnandum, divus Hadrianus rescripsit.

XXII. *Idem libro I. Sententiarum.* Qui sine accusatoribus in custodiam recepti sunt, quaestio de his habenda non est, nisi si aliquibus suspicionibus urgeantur.

TIT. XIX.
DE POENIS.

I. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Quoties de delicto quaeritur, placuit non eam poenam subire quem debere, quam conditio eius admittit eo tempore, quo sententia de eo fertur, sed eam causam sustinere, quam sustineret, si eo tempore esset sententiam passus, quum deliquisset. §. 1. Proinde si servus crimen commiserit, deinde libertatem consecutus dicetur, eam poenam sustinere debebit, quam sustineret, si tunc sententiam passus fuisset, quum deliquisset. §. 2. Per contrarium quoque si in deteriorem conditionem fuerit redactus, eam poenam subire eum oportebit, quam sustineret, si in conditione priore durasset. §. 3. Generaliter placet, in legibus publicorum iudiciorum vel privatorum criminum, qui extra ordinem cognoscunt Praefecti vel Praesides, ut eis, qui poenam pecuniariam egentes eludunt, coërcitionem extraordinariam indicant.

II. *Idem libro XLVIII. ad Edictum.* Rei capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua causa damnato vel mors, vel etiam civitatis amissio, vel servitus contingit. §. 1. Constat, postquam deportatio in locum aquae et ignis interdictionis successit, non prius amittere quem civitatem, quam princeps deportandum in insulam statuerit. Praesidem enim deportare non posse, nulla dubitatio est. Sed Praefectus urbi ius habet deportandi, statimque post sententiam Praefecti amisisse civitatem videtur. §. 2. Eum accipiemus damnatum, qui non provocavit; ceterum si provocet, nondum damnatus videtur. Sed et si ab eo, qui ius damnandi non habuit, rei capitalis quis damnatus sit, eadem causa erit; damnatus enim ille est, ubi damnatio tenuit.

III. *Idem libro XIV. ad Sabinum.* Praegnantis mulieris consumendae damnatae poena differtur, quoad pariat. Ego quidem et ne quaestio de ea habeatur scio observari, quamdiu praegnans est.

IV. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Relegati sive in insulam deportati debent locis interdictis abstinere. Et hoc iure utimur, ut relegatus interdictis locis non excedat; alioquin in tempus quidem relegato in perpetuum relegationis, in insulam relegato deportationis, in insulam deportato poena capitis irrogatur. Et haec ita, sive quis non excesserit in exsilium intra tempus, intra quod debuit, sive etiam alias exsilio non obtemperaverit; nam contumacia eius cumulat poenam, et nemo potest commeatum remeatumve dare exsuli, nisi Imperator ex aliqua causa.

V. *Ulpianus libro VII. de officio Proconsulis.* Absentem in criminibus damnari non debere, divus Traianus Iulio Frontoni rescripsit. Sed nec de suspicionibus debere aliquem damnari, divus Traianus Assiduo Severo rescripsit; satius enim esse, impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnari. Adversus contumaces vero, qui neque denuntiationibus, neque edictis Praesidum obtemperassent, etiam absentes pronuntiari oportet, secundum morem privatorum iudiciorum. Potest quis defendere, haec non esse contraria. Quid igitur est? Melius statuetur, in absentes pecuniarias quidem poenas, vel eas, quae existimationem contingunt, si saepius admoniti per contumaciam desint, statui posse, et usque ad relegationem procedi, verum si quid gravius irrogandum fuisset, puta in metallum vel capitis poenam, non esse absentibus irrogandam. §. 1. In accusatorem autem absentem nonnunquam gravius statuendum, quam Turpilliani senatusconsulti poena irrogatur, dicendum est. §. 2. Refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu; et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet, aut temperamentum admittere.

VI. *Idem libro IX. de officio Proconsulis.* Si quis forte, ne supplicio afficiatur, dicat se habere, quod principi referat salutis ipsius causa, an remittendum sit ad eum? videndum est. Et sunt plerique Praesidum tam timidi, ut etiam post sententiam de eo dictam poenam sustineant, nec quidquam audeant; alii omnino non patiuntur quidquam tale allegantes; nonnulli neque semper, neque nunquam remittunt, sed inquirunt, quid sit, quod allegare principi velit, quidque, quod pro salute ipsius habeat dicere, post quae aut sustinent poenam, aut non sustinent. Quod videtur habere mediam rationem; ceterum, ut mea fert opinio, prorsus eos non debuisse postea, quam semel damnati sunt, audiri, quidquid allegent. Quis enim dubitat, eludendae poenae causa ad haec eos decurrere, magisque esse puniendos, qui tamdiu conticuerunt, quod pro salute principis habere se dicere iactant? nec enim debebant tam magnam rem tamdiu reticere. §. 1. Si quos comitum vel legati sui reos Proconsul invenerit, utrum punire eos debeat, an successori servare? quaeri potest. Sed multorum exstant exempla, qui non tantum officialium suorum, nec sub se agentium, verum suos quoque servos poena affecerunt; quod quidem faciendum est, ut exemplo deterriti minus delinquant. §. 2. Nunc genera poenarum nobis enumeranda sunt, quibus Praesides afficere quemque possint. Et sunt poenae, quae aut vitam adimant, aut servitutem iniungant, aut civitatem auferant, aut exsilium, aut coercitionem corporis contineant,

VII. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* Veluti fustium admonitio, flagellorum castigatio, vinculorum verberatio,

VIII. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Aut damnum cum infamia, aut dignitatis aliquam depositionem, aut alicuius actus prohibitionem. §. 1. Vita adimitur, utputa si damnatur aliquis, ut gladio in eum animadvertatur. Sed animadverti gladio oportet, non securi, vel telo, vel fuste, vel laqueo, vel quo alio modo. Proinde nec liberam mortis facultatem concedendi ius Praesides habent, multo minus vel veneno necandi. Divi tamen Fratres rescripserunt, permittentes liberam mortis facultatem. §. 2. Hostes autem, item transfugae ea poena afficiuntur, ut vivi exurantur. §. 3. Nec ea quidem poena damnari quem oportet, ut verberibus necetur, vel virgis interimatur, nec tormentis, quamvis plerique, dum torquentur, deficere solent. §. 4. Est poena, quae adimat libertatem, huiusmodi, utputa si quis in metallum vel in opus metalli damnetur; metalla autem multa numero sunt, et quaedam quidem provinciae habent, quaedam non habent; sed quae non habent, in eas pro-

vincias mittunt, quae metalla habent. §. 5. Praefecto plane urbi specialiter competere ius in metallum damnandi, ex epistola divi Severi ad Fabium Cilonem exprimitur. §. 6. Inter eos autem, qui in metallum, et eos, qui in opus metalli damnantur, differentia in vinculis tantum est, quod qui in metallum damnantur, gravioribus vinculis premuntur, qui in opus metalli, levioribus, quodque refugae ex opere metalli in metallum dantur, ex metallo gravius coërcentur. §. 7. Quisquis autem in opus publicum damnatus refugit, duplicato tempore damnari solet; sed duplicare eum id temporis oportet, quod ei quum fugit superesset, scilicet ne illud duplicetur, quo apprehensus in carcere fuit; et si in decem annos damnatus sit, aut perpetuari ei debet poena, aut in opus metalli transmitti. Plane si decennio damnatus fuit, et initio statim fugit, videndum est, utrum duplicari ei tempora debeant, an vero perpetuari, vel transferri in opus metalli? Et magis est, ut transferantur aut perpetuentur; generaliter enim dicitur, quoties decennium excessura est duplicatio, non esse tempore poenam arctandam. §. 8. In ministerium metallicorum feminae in perpetuum vel ad tempus damnari solent; simili modo et in salinas. Et si quidem in perpetuum fuerint damnatae, quasi servae poenae constituuntur; si vero ad tempus damnantur, retinent civitatem. §. 9. Solent Praesides in carcere continendos damnare, ut in vinculis contineantur; sed id eos facere non oportet; nam huiusmodi poenae interdictae sunt; carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet. §. 10. In calcariam quoque vel sulphurariam damnari solent; sed hae poenae metalli magis sunt. §. 11. Quicunque in ludum venatorium fuerint damnati, videndum est, an servi poenae efficiantur? solent enim iuniores hac poena affici; utrum ergo servi poenae isti efficiantur, an retineant libertatem? videndum est. Et magis est, ut hi quoque servi efficiantur; hoc enim distant a ceteris, quod instituuntur venatores, aut pyrrhicharii, aut in aliam quam voluptatem, gesticulandi vel aliter se movendi gratia. §. 12. Servos in metallum vel in opus metalli, item in ludum venatorium dari solere, nulla dubitatio est, et si fuerint dati, servi poenae efficiuntur, nec ad eum pertinebunt, cuius fuerint, antequam damnarentur. Denique quum quidam servus in metallum damnatus beneficio principis esset iam poena liberatus, Imperator Antoninus rectissime rescripsit, quia semel domini esse desierat servus poenae factus, non esse eum in potestatem domini postea reddendum. §. 13. Sed sive in perpetua vincula fuerit damnatus servus, sive in temporalia, eius remanet, cuius fuit, antequam damnaretur.

IX. *Idem libro X. de officio Proconsulis.* Moris est, advocationibus quoque Praesides interdicere; et nonnunquam in perpetuum interdicunt, nonnunquam ad tempus vel annum metiuntur, vel etiam tempore, quo provinciam regunt. §. 1. Nec non ita quoque interdici potest alicui, ne certis personis adsit. §. 2. Potest et ita interdici cui, ne apud tribunal Praesidis postulet, et tamen apud Legatum, vel Procuratorem non prohibeatur agere. §. 3. Si tamen apud Legatum prohibitus fuerit postulare, credo per consequentias, nec quidem apud Praesidem relictam illi postulandi facultatem. §. 4. Nonnunquam non advocationibus cui interdicitur, sed foro. Plus est autem foro, quam advocationibus interdicere, si quidem huic omnino forensibus negotiis accommodare se non permittitur. Solet autem ita vel iuris studiosis interdici, vel advocatis, vel tabellionibus sive pragmaticis. §. 5. Solet et ita interdici, ne instrumenta omnino forment, neve libellos concipiant, vel testationes consignent. §. 6. Solet et sic, ne eo loci sedeant, quo in publico instrumenta deponuntur, archio forte vel grammatophylacio. §. 7. Solet et sic, ut testamenta ne ordinent, vel scribant, vel signent. §. 8. Erit et illa poena, ne quis negotiis publicis interveniat; hic enim privatis quidem interesse poterit, publicis prohibetur, ut solent, quibus sententia praecipitur δημοσίων ἀπέχεσθαι. §. 9. Sunt autem et aliae poenae, puta si negotiatione quis abstinere iubeatur, vel ad conductionem eorum, quae publice locantur, accedere, ut ad vectigalia publica. §. 10. Interdici autem negotiatione plerumque vel negotiationibus solet. Sed damnari, ut quis negotietur, an possit? videamus. Et sunt quidem hae poenae, si quis generaliter tractare velit, inciviles, invitum hominem iubere facere, quod facere non potest. Sed si quis specialiter tractaverit, potest esse iusta causa compellendi cuius ad negotiationem; quod si fuerit, sequenda erit sententia. §. 11. Istae fere sunt poenae, quae iniungi solent. Sed enim sciendum est, discrimina esse poenarum, neque omnes eadem poena affici posse. Nam in primis Decuriones in metallum damnari non possunt, nec in opus metalli, nec furcae subiici, vel vivi exuri, et si forte huiusmodi sententia fuerint affecti, liberandi erunt; sed hoc non potest efficere, qui sententiam dixit, verum referre ad principem debet, ut ex auctoritate eius poena aut permutetur, aut liberetur. §. 12. Parentes quoque et liberi Decurionum in eadem causa sunt. §. 13. Liberos non tantum filios accipere debemus, verum omnes liberos. §. 14. Sed utrum hi soli, qui post decurionatum suscepti sunt, his poenis non afficiantur, an vero omnes omnino liberi, etiam in plebeia familia suscepti? videndum est. Et magis puto omnibus prodesse debere. §. 15. Plane si parens Decurio esse desierit, si quidem iam Decurione fuerit editus, proderit ei, ne afficiatur; enimvero si postea, quam plebeius factus est, tunc suscipiat filium, quasi plebeio editus, ita erit plectendus. §. 16. Statuliberum quasi liberum eum iam puniendum, divus Pius Salvio Marciano rescripsit.

X. *Macer libro II. de publicis Iudiciis.* In servorum persona ita observatur, ut exemplo humiliorum puniantur. Et ex quibus causis liber fustibus caeditur, ex his servus flagellis caedi, et domino reddi iubetur, et ex quibus liber fustibus caesus in opus publicum damnatur, ex his servus sub poena vinculorum ad eius temporis spatium, flagellis caesus, domino reddi iubetur. Si sub poena vinculorum domino reddi iussus non recipiatur, venundari, et si emtorem non invenerit, in opus publicum, et quidem perpetuum, tradi iubetur. §. 1. Qui ex causa in metallum dati sunt, et post hoc deliquerunt, in eos tanquam metallicos constitui debet, quamvis nondum in eum locum perducti fuerint, in quo operari debent; nam statim, ut de his sententia dicta est, conditionem suam permutant. §. 2. In personis tam plebeiorum quam Decurionum illud constitutum est, ut, qui maiori poena afficitur, quam legibus statuta est, infamis non fiat; ergo et si opere temporario quis mulctatus sit, vel tantum fustibus caesus, licet in actione famosa, veluti furti, dicendum erit, infamem non esse, quia et solus fustium ictus gravior est, quam pecuniaris damnatio.

XI. *Marcianus libro II. de publicis Iudiciis.* Respiciendum est iudicanti, ne quid aut durius, aut remissius constituatur, quam causa deposcit; nec enim aut severitatis, aut clementiae gloria affectanda est, sed perpenso iudicio, prout quaeque res expostulat, statuendum est. Plane in levioribus causis proniores ad lenitatem iudices esse debent, in gravioribus poenis severitatem legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi. §. 1. Furta domestica, si viliora sunt, publice vindicanda non sunt, nec admittenda est huiusmodi accusatio, cum servus a domino, vel libertus a patrono, in cuius domo moratur, vel mercenarius ab eo, cui operas suas locaverat, offeratur quaestioni; nam domestica furta vocantur, quae servi dominis, vel liberti patronis, vel mercenarii apud quos degunt surripiunt. §. 2. Delinquitur autem aut proposito, aut impetu, aut casu. Proposito delinquunt latrones, qui factionem habent; impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venitur; casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interficit. §. 3. Capitis poena est bestiis obiici, vel alias similes poenas pati, vel animadverti.

XII. *Macer libro II. de officio Praesidis.* Quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne; nam sola sententia, non genus criminis spectatur. Itaque hi, in quos animadverti iubetur, quive ad bestias dantur, confestim poenae servi fiunt.

XIII. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Hodie licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam ferre, vel graviorem vel leviorem, ita tamen, ut in utroque modo rationem non excedat.

XIV. *Macer libro II. de Re militari.* Quaedam delicta pagano aut nullam, aut leviorem poenam irrogant, militi vero graviorem; nam si miles artem ludicram fecerit, vel in servitutem se venire passus sit, capite puniendum, Menander scribit.

XV. *Venuleius Saturninus libro I. de officio Proconsulis.* Divus Hadrianus eos, qui in numero Decurionum essent, capite puniri prohibuit, nisi si qui parentem occidissent; verum poena legis Corneliae puniendos, mandatis plenissime cautum est.

XVI. *Claudius Saturninus libro singulari de Poenis paganorum.* Aut facta puniuntur, ut furta caedesque, aut dicta, ut convicia et infidae advocationes, aut scripta, ut falsa et famosi libelli, aut consilia, ut coniurationes, et latronum conscientia, quosque alios suadendo iuvisse sceleris est instar. §. 1. Sed haec quatuor genera consideranda sunt septem modis: causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, eventu. §. 2. Causa, ut in verberibus, quae impunita sunt a magistro illata vel parente, quoniam emendationis, non iniuriae gratia videntur adhiberi; puniuntur, cum quis per iram ab extraneo pulsatus est. §. 3. Persona dupliciter spectatur, eius, qui fecit, et eius, qui passus est; aliter enim puniuntur ex iisdem facinoribus servi, quam liberi, et aliter, qui quid in dominum parentemve ausus est, quam qui in extraneum, in magistratum, vel in privatum. In eius rei consideratione aetatis quoque ratio habetur. §. 4. Locus facit, ut idem vel furtum, vel sacrilegium sit, et capite luendum, vel minore supplicio. §. 5. Tempus discernit emansorem a fugitivo, et effractorem vel furem diurnum a nocturno. §. 6. Qualitate, cum factum vel atrocius, vel levius est, ut furta manifesta a nec manifestis discerni solent, rixae a grassaturis, expilationes a furtis, petulantia a violentia. Qua de re maximus apud Graecos orator Demosthenes sic ait: *Οὐ γὰρ ἡ πληγὴ παρέστησεν τὴν ὀργὴν, ἀλλ᾽ ἡ ἀτιμία, οὐδὲ τὸ τύπτεσθαι τοῖς ἐλευθέροις ἐστὶν δεινὸν, καίπερ ὂν δεινὸν, ἀλλὰ τὸ ἐφ᾽ ὕβρει. Πολλὰ γὰρ ἂν ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ παθὼν ἔνια οὐδ᾽ ἂν ἀπαγγεῖλαι δύναιτο ἑτέρῳ, τῷ σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ, ὅταν ὡς ὑβρίζων, ὅταν ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις, ὅταν ἐπὶ κόῤῥης. Ταῦτα κινεῖ, ταῦτα ἐξίστησιν ἀνθρώπους, αὐτῶν ἀηθεῖς ὄντας τοῦ προπηλακίζεσθαι.* *) §. 7. Quantitas discernit furem ab abigeo; nam qui unum suem surripuerit, ut fur coërcebitur, qui gregem, ut abigeus. §. 8. Eventus spectatur, ut a clementissimo quoquo facta, quanquam lex non minus eum, qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quam eum, qui occiderit, puniat; et ideo apud Graecos exsilio voluntario fortuiti casus luebantur, ut apud praecipuum poëtarum scriptum est.

Εὖτέ με τυτθὸν ἐόντα Μενοίτιος ἐξ Ὀπόεντος
Ἤγαγεν ὑμέτερόνδ᾽, ἀνδροκτασίης ὕπο λυγρῆς,
Ἤματι τῷ, ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος
Νήπιος, οὐκ ἐθέλων, ἀμφ᾽ ἀστραγάλοισι χολωθείς. **)

§. 9. Evenit, ut eadem scelera in quibusdam provinciis gravius plectantur, ut in Africa messium incensores, in Mysia vitium, ubi metalla sunt, adulteratores monetae. §. 10. Nonnunquam evenit, ut aliquorum maleficiorum supplicia exacerbentur, quoties nimium multis personis grassantibus exemplo opus sit.

XVII. *Marcianus libro I. Institutionum.* Sunt quidam servi poenae, ut sunt in metallum dati et in opus metalli, et si quid eis testamento datum fuerit, pro non scripto est, quasi non Caesaris servo datum, sed poenae. §. 1. Item quidam ἀπόλιδες sunt, hoc est sine civitate, ut sunt in opus publicum perpetuo dati, et in insulam deportati, ut ea quidem, quae iuris civilis sunt, non habeant, quae vero iuris gentium sunt, habeant.

XVIII. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Cogitationis poenam nemo patitur.

XIX. *Idem libro LVII. ad Edictum.* Si non defendantur servi a dominis, non utique statim ad supplicium deducuntur, sed permittetur eis defendi vel ab alio, et qui cognoscit, debebit de innocentia eorum quaerere.

XX. *Paulus libro XVIII. ad Plautium.* Si poena alicui irrogatur, receptum est commentitio iure, ne ad heredes transeat. Cuius rei illa ratio videtur, quod poena constituitur in emendationem hominum, quae mortuo eo, in quem constitui videtur, desinit.

XXI. *Celsus libro XXXVII. Digestorum.* Ultimum supplicium esse mortem solam interpretamur.

XXII. *Modestinus libro I. Differentiarum.* In metallum damnati, si valetudine aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundo deprehendantur, ex rescripto divi Pii a Praeside dimitti poterunt, qui aestimabit de his dimittendis, si modo vel cognatos, vel affines habeant, et non minus decem annis poena sua functi fuerint.

XXIII. *Idem libro VIII. Regularum.* Sine praefinito tempore in metallum dato, imperitia dantis, decennii tempora praefinita videntur.

XXIV. *Idem libro XI. Pandectarum.* Eorum, qui relegati vel deportati sunt ex causa maiestatis, statuas detrahendas scire debemus.

XXV. *Idem libro XII. Pandectarum.* Si diutino tempore aliquis in reatu fuerit, aliquatenus poena eius sublevanda erit. Sic etiam constitutum est, non eo modo puniendos eos, qui longo tempore in reatu agunt, quam eos, qui in recenti sententiam excipiunt. §. 1. Non potest quis sic damnari, ut de saxo praecipitetur.

XXVI. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Crimen vel poena paterna nullam maculam filio infligere potest. Namque unusquisque ex suo admisso sorti subiicitur, nec alieni criminis successor constituitur; idque divi Fratres Hierapolitanis rescripserunt.

XXVII. *Idem libro V. de Cognitionibus.* Divi Fratres Arruntio Siloni rescripserunt: non solere Praesides provinciarum ea, quae pronuntiaverunt, ipsos rescindere. Vetinae quoque Italicensi rescripserunt: suam mutare sententiam neminem posse, idque insolitum esse fieri. Si tamen de se quis mentitus fuerit, vel, quum non haberet probationum instrumenta, quae postea repererit, poena afflictus sit, nonnulla exstant principalia rescripta, quibus vel poena eorum minuta est, vel in integrum restitutio concessa; sed id dumtaxat a principibus fieri potest. §. 1. De Decurionibus et Principalibus civitatum, qui capitale crimen admiserunt, mandatis cavetur, ut, si quis id admisisse videatur, propter quod relegandus extra provinciam in insulam sit, Imperatori scribatur adiecta sententia a Praeside. §. 2. Alio quoque capite mandatorum in haec verba cavetur: *Si qui ex principalibus alicuius civitatis latrocinium fecerint, aliudve quod facinus, ut capitalem poenam meruisse videantur, commiserint, vinctos eos custodies, et mihi scribes, et adiicies, quid quisque commiserit.*

XXVIII. *Idem libro VI. de Cognitionibus.* Capitalium poenarum fere isti gradus sunt. Summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio, item vivi crematio, (quod quanquam summi supplicii appellatione merito continetur, tamen eo, quod postea id genus poenae adinventum est, posterius primo visum est) item capitis amputatio. Deinde proxima morti poena metalli coërcitio. Post deinde in insulam deportatio. §. 1. Ceterae poenae ad existimationem, non ad capitis periculum pertinent, veluti relegatio ad tempus, vel in perpetuum, vel in insulam, vel cum in opus quis publicum datur, vel cum fustium ictui subiicitur. §. 2. Non omnes fustibus caedi solent, sed hi duntaxat, qui liberi sunt, et quidem tenuiores homines; honestiores vero fustibus non subiiciuntur, idque principalibus rescriptis specialiter exprimitur. §. 3. Solent quidam, qui vulgo se iuvenes appellant, in quibusdam civitatibus turbulentis se acclamationibus popularium accommodare; qui si amplius nihil admiserint, nec ante sint a Praeside admoniti, fustibus caesi dimittuntur, aut etiam spectaculis eis interdicitur; quodsi ita correcti in eisdem deprehendantur, exsilio puniendi sunt, nonnunquam capite plectendi, scilicet cum saepius seditiose et turbulente se gesserint, et aliquoties apprehensi, tractati clementius, in eadem temeritate propositi perseveraverint. §. 4. Servi caesi solent dominis reddi. §. 5. Et ut generaliter dixerim, omnes, qui fustibus caedi prohibentur, eandem habere honoris reverentiam debent, quam Decuriones habent; est enim inconstans dicere, eum, quem principales constitutiones fustibus subiici prohibuerunt, in metallum dari posse. §. 6. Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: *In opus metalli ad tempus nemo damnari debet, sed qui ad tempus damnatus est, etiam si faciat metallicum opus, non in metallum damnatus esse intelligi debet; huius enim libertas manet, quemadmodum etiam his, qui non in perpetuum opus damnantur. Proinde et mulieres hoc modo damnatae liberos pariunt.* §. 7. Ad statuas

*) *Non enim plaga effecit iram, sed ignominia, neque verberari liberis est malum, quamvis est malum, sed in contumeliam. Multa enim utique facit, qui verberat, Athenienses; quorum qui patitur quaedam, neque annuntiare poterit alii habitu, aspectu, voce, cum verberat ut contumeliam inferens, cum ut inimicus exsistens, cum verberat pugno, cum palma. Haec movent, haec extra se constituunt homines, qui non adsueverunt contumeliosae tractationi.*

**) *Quando me parvulum exsistentem Menoetius ex Opunte duxit ad vestram domum ob triste parricidium illo die, quum filium occidi Amphidamantis imprudens, invitus, circa talos iratus.*

confugere vel imagines principum in iniuriam alterius prohibitum est. Quum enim leges omnibus hominibus aequaliter securitatem tribuant, merito visum est, in iniuriam potius alterius, quam sui defensionis gratia ad statuas vel imagines principum confugere, nisi si quis ex vinculis vel custodia, detentus a potentioribus, ad huiusmodi praesidium confugerit; his eniam venia tribuenda est. Ne autem ad statuas vel imagines quis confugiat, senatus censuit; eumque, qui imaginem Caesaris in invidiam alterius praetulisset, in vincula publica coërceri, divus Pius rescripsit. §. 8. Omnia admissa in patronum, patronive filium, patrem, propinquum, maritum, uxorem, ceterasque necessitudines gravius vindicanda sunt, quam in extraneos. §. 9. Venenarii capite puniendi sunt, aut si dignitatis respectu agi oportuerit, deportandi. §. 10. Grassatores, qui praedae causa id faciunt, proximi latronibus habentur, et si cum ferro aggredi et spoliare instituerunt, capite puniuntur, utique si saepius, atque in itineribus hoc admiserunt; ceteri in metallum dantur, vel in insulas relegantur. §. 11. Igne cremantur plerumque servi, qui saluti dominorum suorum insidiati erunt; nonnunquam etiam liberi plebeii, et humiles personae. §. 12. Incendiarii capite puniuntur, qui ob inimicitias, vel praedae causa incenderint intra oppidum, et plerumque vivi exuruntur; qui vero casam aut villam, aliquo lenius. Nam fortuita incendia, si, quum vitari possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, civiliter exercentur, ut, qui iactura affectus est, damni disceptet, vel modice vindicetur. §. 13. In exsulibus gradus poenarum constituti edicto divi Hadriani, ut, qui ad tempus relegatus est, si redeat, in insulam relegetur, qui relegatus in insulam excesserit, in insulam deportetur, qui deportatus evaserit, capite puniatur. §. 14. Ita et in custodiis gradum servandum esse, idem princeps rescripsit, id est ut, qui in tempus damnati erant, in perpetuum damnarentur, qui in perpetuum damnati erant, in metallum damnarentur, qui in metallum damnati id admiserant, summo supplicio afficerentur. §. 15. Famosos latrones in his locis, ubi grassati sunt, furca figendos, compluribus placuit, ut et conspectu deterreantur alii ab iisdem facinoribus, et solatio sit cognatis et affinibus interemtorum eodem loco poena reddita, in quo latrones homicidia fecissent; nonnulli etiam ad bestias hos damnaverunt. §. 16. Maiores nostri in omni supplicio severius servos, quam liberos, famosos, quam integrae famae homines punierunt.

XXIX. *Caius libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt; itaque praeoccupat hic casus mortem, et nonnunquam longum tempus occupat. Quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur; saepe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quaestio habeatur.

XXX. *Modestinus libro I. de Poenis.* Si quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi superstitione numinis terrerentur, divus Marcus huiusmodi homines in insulam relegari rescripsit.

XXXI. *Idem libro III. de Poenis.* Ad bestias damnatos favore populi Praeses dimittere non debet; sed si eius roboris vel artificii sint, ut digne populo Romano exhiberi possint, principem consulere debet. §. 1. Ex provincia autem in provinciam transduci damnatos sine permissu principis non licere, divus Severus et Antoninus rescripserunt.

XXXII. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Si praeses vel index ita interlocutus sit: *vim fecisti*, si quidem ex interdicto, non erit notatus, nec poena legis Iuliae sequetur; si vero ex crimine, aliud est. Quodsi non distinxerit Praeses, utrum Iulia publicorum, an Iulia privatorum, tunc ex crimine erit aestimandum; sed si utriusque legis crimina obiecta sint, mitior lex, id est privatorum, erit sequenda.

XXXIII. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Fratres Imperatores rescripserunt: servos in temporaria vincula damnatos libertatem et hereditatem sive legatum, postquam tempus expleverint, consequi, quia temporaria coërcitio, quae descendit ex sententia, poenae est abolitio. Si autem beneficium libertatis in vinculis eos inveniat, ratio iuris et verba constitutionis libertati refragantur. Plane si testamento libertas data sit, et eo tempore, quo aditur hereditas, tempus vinculorum solutum sit, recte manumissus intelligetur, non secus, ac si pignori datum servum debitor manumisisset, eiusque post liberatum pignus adita fuisset hereditas.

XXXIV. *Idem libro XVI. Responsorum.* Servus in opus publicum perpetuum, ac multo magis temporarium non datur. Quum igitur per errorem in opus temporarium fuisset datus, expleto tempore domino servum esse reddendum, respondi. §. 1. Eos quoque poena delatoris ex sententia senatusconsulti teneri respondi, qui per suppositam personam delatori causam dederunt.

XXXV. *Callistratus libro I. Quaestionum.* Mandatis principalibus, quae Praesidibus dantur, cavetur, ne quis perpetuis vinculis damnetur; idque etiam divus Hadrianus rescripsit.

XXXVI. *Hermogenianus libro I. Epitomarum.* In metallum, sed et in ministerium metallicorum damnati servi efficiuntur, scilicet poenae.

XXXVII. *Paulus libro I. Sententiarum.* In dardanarios propter falsum mensurarum modum ob utilitatem popularis annonae pro modo admissi extra ordinem vindicari placuit.

XXXVIII. *Idem libro V. Sententiarum.* Si quis aliquid ex metallo principis, vel ex moneta sacra furatus sit, poena metalli aut exsilii punitur. §. 1. Transfugae ad hostes, vel consiliorum nostrorum renuntiatores aut vivi exuruntur, aut furca suspenduntur. §. 2. Auctores seditionis et tumultus, populo concitato, pro qualitate dignitatis aut in furcam tolluntur, aut bestiis obiiciuntur, aut in insulam deportantur. §. 3. Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam relegantur, aut in exsilium mittuntur. §. 4. Qui se suis nummis redemtum non probaverit, libertatem petere non potest; amplius eidem domino sub poena vinculorum redditur, vel si ipse dominus malit, in metallum damnatur. §. 5. Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen, quia mali exempli res est, humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam, amissa parte bonorum, relegantur. Quodsi eo mulier aut homo perierit, summo supplicio afficiuntur. §. 6. Testamentum, quod nullo iure valet, impune supprimitur; nihil est enim, quod ex eo aut petatur, aut consistere possit. §. 7. Qui vivi testamentum aperuerit, recitaverit, resignaverit, poena Corneliae tenetur, et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. §. 8. Si quis instrumentum litis suae a procuratore adversario proditum esse convicerit, procurator, si humilior sit, in metallum damnatur, si honestior, ademta parte bonorum dimidia, in perpetuum relegatur. §. 9. Instrumenta penes se deposita quicunque alteri altero absente reddiderit, vel adversario prodiderit, prout personae conditio est, aut in metallum damnatur, aut in insulam deportatur. §. 10. Iudices pedanei, si pecunia corrupti dicantur, plerumque a Praeside aut curia summoventur, aut in exsilium mittuntur, aut ad tempus relegantur. §. 11. Miles, qui ex carcere dato gladio erupit, poena capitis punitur. Eadem poena tenetur, et qui eum, quem custodiebat, deseruit. §. 12. Miles, qui sibi manus intulit, nec factum peregit, nisi impatientia doloris, aut morbi, luctusve alicuius, vel alia causa fecerit, capite puniendus est; alias cum ignominia mittendus est.

XXXIX. *Tryphoninus libro X. Disputationum.* Cicero in oratione pro Cluentio Avito scripsit: Milesiam quandam mulierem, quum esset in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset, rei capitalis esse damnatam. Sed et si qua visceribus suis post divortium, quod praegnans fuit, vim intulerit, ne iam inimico marito filium procrearet, ut temporali exsilio coërceatur, ab optimis Imperatoribus nostris rescriptum est.

XL. *Paulus libro III. Decretorum.* Metrodorum, quum hostem fugientem sciens susceperit, in insulam deportari, Philocteten, quod occultari eum non ignorans dissimulaverit, in insulam relegari placet.

XLI. *Papinianus libro II. Definitionum.* Sanctio legum, quae novissime certam poenam irrogat iis, qui praeceptis legis non obtemperaverint, ad eas species pertinere non videtur, quibus ipsa lege poena specialiter addita est, nec ambigitur, in cetero omni iure speciem generi derogare. Nec sane verisimile est, delictum unum eadem lege variis aestimationibus coërceri.

XLII. *Hermogenianus libro I. Epitomarum.* Interpretatione legum poenae molliendae sunt potius, quam exasperandae.

XLIII. *Paulus libro I. Responsorum.* Imperator Antoninus Aurelio Atiliano rescripsit: *Praeses ultra administrationis suae tempus interdicere alicui arte sua uti non potest.* §. I. Idem rescripsit: eum, qui suo admisso Decurionum honorem amisit, non posse in poenis evitandis Decurionis filii honorem vindicare.

TIT. XX.
DE BONIS DAMNATORUM.

I. *Callistratus libro I. de iure Fisci et populi.* Damnatione bona publicantur, cum aut vita adimitur, aut civitas, aut servilis conditio irrogatur. §. 1. Etiam hi, qui ante concepti, et post damnationem nati sunt, portiones ex bonis patrum damnatorum accipiunt. §. 2. Liberis autem ita demum portio tribuitur, si iustis nuptiis nati sunt. §. 3. Liberis eius, cui pars dimidia duntaxat bonorum ablata est, partes non dantur, idque et divi Fratres rescripserunt.

II. *Idem libro VI. de Cognitionibus.* Non ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem, idque divus Hadrianus rescripsit.

III. *Ulpianus libro XXXIII. ad Edictum.* Quinque legibus damnatae mulieris dos publicatur: maiestatis, vis publicae, parricidii, veneficii, de sicariis.

IV. *Papinianus libro II. de Adulteriis.* Et omnes omnino maritus salvas actiones contra fiscum habet.

V. *Ulpianus libro XXXIII. ad Edictum.* Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex dotem non publicat, quia prius serva poenae efficitur, verum est, dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit. §. 1. Quodsi deportata sit filiafamilias, Marcellus ait, (quae sententia et vera est) non utique deportatione dissolvi matrimonium; nam quum libera mulier remaneat, nihil prohibet, et virum mariti affectionem, et mulierem uxoris animum retinere. Si igitur eo animo mulier fuerit, ut discedere a marito velit, ait Marcellus, tunc patrem de dote acturum; sed si materfamilias sit, et interim constante matrimonio fuerit deportata, dotem penes maritum remanere; postea vero dissoluto matrimonio, posse eam agere, quasi humanitatis intuitu hodie nata actione.

VI. *Idem libro X. de officio Proconsulis.* Divus Hadrianus Aquilio Braduae ita rescripsit: *Pannicularia causa quemadmodum intelligi debeat, ex ipso nomine apparet; non enim bona damnatorum pannicularia significari quis probe dixerit, nec si zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vindicare debebit, sed vestem, qua is fuerit indutus, aut nummulos inveterales, quos victus sui causa in promtu habuerit, aut leves annulos, id est qui rem non excedunt aureorum quinque; alioquin si quis damnatus in digito habuerit aut sardonycha, aut aliam gemmam magni pretii, vel si quod chirographum magnae pecuniae in sinu habuerit, nullo iure illud in pannicularia ratione retinebitur.* Pannicularia sunt ea, quae in custodiam receptus secum attulit, spolia, quibus indutus est, cum quis ad supplicium ducitur, ut et ipsa appellatio ostendit; ita neque speculatores ultro sibi vindicent, neque optiones ea desiderent, quibus spoliatur, quo momento quis punitus est. Hanc rationem non in compendium suum debent Praesides vertere, sed nec pati optiones sive commentarienses ea pecunia abuti, sed debent ad ea servari, quae iure Praesidum solent erogari, utputa charisticum quibusdam officialibus inde subscribere, vel si quid fortiter fecerint milites, inde eis donare, barbaros etiam inde munerari venientes ad se vel legationis vel alterius rei causa. Plerumque etiam inde corrasas pecunias Praesides ad fiscum transmiserunt; quod perquam nimiae diligentiae est, quum sufficiat, si quis non in usus proprios verterit, sed ad utilitatem officii patiatur deservire.

VII. *Paulus libro singulari de Portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur.* Quum ratio naturalis, quasi lex quaedam tacita, liberis parentum hereditatem addiceret, velut ad debitam successionem eos vocando, propter quod et in iure civili suorum heredum nomen eis inditum est, ac ne iudicio quidem parentis, nisi meritis de causis summoveri ab ea successione possunt, aequissimum existimatum est, eo quoque casu, quo propter poenam parentis aufert bona damnatio, rationem haberi liberorum, ne alieno admisso graviorem poenam luerent, quos nulla contingeret culpa, interdum in summam egestatem devoluti. Quod cum aliqua moderatione definiri placuit, ut, qui ad universitatem venturi erant iure successionis, ex ea portiones concessas haberent. §. 1. Si in libertinum animadversum erit, patrono eius id, quod in bonis illius habiturus esset, si is, in quem animadversum est, sua morte decessisset, eripiendum non erit; reliqua pars bonorum, quae ad manumissorem non pertinebit, fisco erit vindicanda. §. 2. Ex bonis damnatorum portiones adoptivis liberis, si non fraudis causa facta est adoptio, non minus, quam naturalibus concedi aequum est. Fraudis autem causa adoptio facta videtur, etiam si non in reatu, sed desperatione rerum, per conscientiam metu imminentis accusationis quis adoptet in hoc, ut ex bonis, quae se amissurum cogitat, portio detrahatur. §. 3. Si plures filios damnatus habeat, feruntur exempla, per quae pluribus liberis omnia bona damnati concessa sunt. Sed et divus Hadrianus in hanc sententiam rescripsit: *Favorabilem apud me causam liberorum Albini filiorum numerus facit, quum ampliari imperium hominum adiectione potius, quam pecuniarum copia malim; ideoque illis paterna sua concedi volo, quae manifestabunt tot possessores, etiamsi acceperint universa.* §. 4. Praeterea ex his, quae per flagitium damnatus acquisiit, portiones liberorum non augentur, veluti si cognatum suum interimi curaverit, et eius hereditatem adiit, vel bonorum possessionem accepit; nam ita divus Pius rescripsit. Cui consequenter illud idem princeps constituit, quum filiafamilias veneno necasse convinceretur eum, a quo heres instituta erat, quamvis iussu patris, cuius in potestate esset, [*adierit hereditatem, vindicari eam fisco.* §. 5. *Post condemnationem acquisita, si is, cuius bona publicata sunt, relegatus sit, ad heredes eius pertinent testamento scriptos, vel ad heredes ab intestato; nam relegatus in insulam testamenti factionem habet, sicut reliqua iura. Quodsi deportatus sit, quia civitatem amisit, heredem habere non potest, et acquisita fiscus accipit.*

VIII. *Marcianus libro.* *Liberis etiam patronorum integrum ius patronatus servatur in bonis paterni liberti, cuius bona publicata sunt. Si filius patroni exsistat liberto, fisco locus non est in partem filii patroni.* §. 1. *Sed si patroni filius existente filio liberti excludatur, facilius dicemus, fisco locum non esse, quoniam patroni quidem filium excludunt liberti filii, ipse autem excludit fiscum.* §. 2. *Sed et si nolit filius patroni petere bonorum possessionem, constat fiscum excludi in partem ei debitam ex bonis paterni liberti.* §. 3. *Bona relegati non publicantur, nisi ex sententia specialiter; sed iura libertorum nec speciali sententia adimi possunt, quia solus princeps relegato ea adimere potest.* §. 4. *Si pater, qui pro filia dotem dedit, damnetur, nihil competit fisco, etiamsi in matrimonio postea filia decesserit, quo casu alias dos profectitia rediret ad patrem; manebit ergo penes virum,*

. . . ὑπεισέλθῃ τὴν κληρονομίαν, ἐνδικεῖ τὴν κληρονομίαν ὁ δημόσιος. §. 5. Τὰ μετὰ τὴν καταδίκην ἐπικτώμενα, εἰ μὲν εἰς ἐξορίαν ὁ δημευθεὶς κατεδικάσθη, τοῖς γραφεῖσι παρ' αὐτοῦ κληρονόμοις, ἢ τοῖς ἐξ ἀδιαθέτου ἁρμόζει· ὁ γὰρ εἰς νῆσον ἐξορισθεὶς ἔχει τοῦ διατίθεσθαι ἄδειαν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ δίκαια. Εἰ δὲ περιωρισμένος γένηται, ἐπειδὴ τὴν πολιτείαν ἀπολλύων οὐ δύναται κληρονόμον ἔχειν, καὶ τὰ ἐπικτηθέντα ὁ δημόσιος λαμβάνει.

VIII. Μαρκ. Καὶ τοῖς παισὶ τῶν πατρώνων ἀκέραιον φυλάττεται τὸ πατρωνικὸν δίκαιον ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ πατρῴου ἀπελευθέρου. Ἐὰν ὕπεστι υἱὸς πάτρωνος τῷ ἀπελευθέρῳ, οὐκ ἔχει χώραν ὁ φίσκος εἰς τὸ μέρος τοῦ υἱοῦ τοῦ πάτρωνος. §. 1. Εἰ δὲ ὁ τοῦ πάτρωνος υἱὸς διὰ τὸ ὑπεῖναι παῖδα τῷ ἀπελευθέρῳ ἀποκλείεται, εὐχερέστερον λέγομεν, μὴ εἶναι χώραν τῷ φίσκῳ, ἐπειδὴ τὸν μόνον τοῦ πάτρωνος υἱὸν ἀποκλείουσιν οἱ τοῦ ἀπελευθέρου παῖδες, αὐτὸς δὲ ἀπωθεῖται τὸν φίσκον. §. 2. Εἰ δὲ καὶ μὴ βουληθῇ διακατοχὴν αἰτῆσαι ὁ υἱὸς τοῦ πάτρωνος, ὡμολογημένως ἀποκλείει τὸν φίσκον εἰς τὸ ἁρμόζον αὐτῷ μέρος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρῴου ἀπελευθέρου. §. 3. Δημεύεσθαι μὲν τὸν ἐξόριστον ἐξ ἰδικῆς ψήφου, δυνατὸν, οὐ μὴν καὶ ἀφαιρεῖσθαι αὐτῷ τὰ τῶν ἀπελευθέρων δίκαια παρὰ κέλευσιν βασιλέως. §. 4. Εἰ δὲ ὁ πατὴρ ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς ἐπιδοὺς προῖκα κατακριθῇ, οὐδὲν ἁρμόζει τῷ δημοσίῳ, κἂν ἐν τῷ γάμῳ ὕστερον ἀποθάνῃ ἡ παῖς,

IX. *Callistratus libro. Nisi probetur, patrem metu condemnationis in fraudem fisci filiis prospexisse.*

X. *Marcianus libro. Sed et si pater dotem pro filia promiserit, et damnatus sit, viro dotis exactio adversus fiscum ex bonis patris datur.* §. 1. *Si soluto filiae matrimonio pater damnatus sit, si quidem postea, quam filia ei consensit, ut dotem repeteret, fiscus eam repetet a marito; sin vero ante, quam consentiret, ipsa filia dotis repetitionem habet.*

XI. *Idem libro. Condemnatus si appellaverit, et decesserit pendente appellatione, bona eius non publicantur; nam et huius secundum testamentum valet. Idem dicendum est, et si appellatio eius non recipiatur.* §. 1. *Reus, praeterquam maiestatis, bona sua administrare potest, et debita solvere et accipere, si bona fide ei solvantur; post condemnationem vero revocantur, quae in fraudem fisci alienarit.*]

TIT. XXI.

DE BONIS EORUM, QUI ANTE SENTENTIAM VEL MORTEM SIBI CONSCIVERUNT, VEL ACCUSATOREM CORRUPERUNT.

I. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* In capitalibus criminibus a principibus decretum est, non nocere ei, qui adversarium corruperit, sed in his demum, quae poenam mortis continent; nam ignoscendum censuerunt ei, qui sanguinem suum qualiterqualiter redemtum voluerit.

II. *Macer libro II. Publicorum. Imperatores Severus et Antoninus Iulio Iuliano. Eos, qui a latronibus nominati corruptis accusatoribus diem suum obierint, ut confessos de crimine non relinquere defensionem heredibus, rationis est.* §. 1. Si is, de cuius poena Imperatori scriptum est, veluti quod Decurio fuerit, vel quod in insulam deportari debuerit, antequam rescriberetur, decesserit, potest quaeri, num ante sententiam decessisse videatur? Argumento est senatusconsultum, quod factum est de his, qui Romam transmissi ante sententiam decessissent; cuius verba haec sunt: QUUM DAMNATUS NEMO VIDERI POSSIT IN HUNC ANNUM, ANTEQUAM DE EO FORTE IUDICIUM ROMAE REDDITUM, ET PRONUNTIATUM ESSET, NEQUE CUIUSQUAM MORTUI BONA, ANTEQUAM DE EO ROMAE PRONUNTIATUM SIT, PUBLICANDA SUNT, EAQUE BONA HEREDES POSSIDERE DEBENT.

III. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Qui rei postulati, vel qui in scelere deprehensi metu criminis imminentis mortem sibi consciverunt, heredem non habent. Papinianus tamen libro sexto decimo Responsorum ita scripsit: *Qui rei criminis non postulati manus sibi intulerint, bona eorum fisco non vindicentur; non enim facti sceleritatem esse obnoxiam, sed conscientiae metum in reo velut confesso teneri placuit.* Ergo aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut, si se interfecerint, bona eorum confiscentur. §. 1. Ut autem divus Pius rescripsit, ita demum bona eius, qui in reatu mortem sibi conscivit, fisco vindicanda sunt, si eius criminis reus fuit, ut, si damnaretur, morte aut deportatione afficiendus esset. §. 2. Idem rescripsit: eum, qui modici furti reus fuisset, licet vitam suspendio finierit, non videri in eadem causa esse, ut bona heredibus adimenda essent, sicuti neque ipsi adimerentur, si compertum in eo furtum fuisset. §. 3. Ergo ita demum dicendum est, bona eius, qui manus sibi intulit, fisco vindicari, si eo crimine nexus fuerit, ut, si convinceretur, bonis careat. §. 4. Si quis autem taedio vitae, vel impatientia doloris alicuius, vel alio modo vitam finierit, successorem habere, divus Antoninus rescripsit. §. 5. Videri autem et patrem, qui sibi manus intulisset, quod diceretur filium suum occidisse, magis dolore filii amissi mortem sibi irrogasse, et ideo bona eius non esse publicanda, divus Hadrianus rescripsit. §. 6. Sic autem hic distinguitur, interesse, qua ex causa quis sibi mortem conscivit, sicuti cum quaeritur, an is, qui sibi manus intulit, et non perpetravit, debeat puniri, quasi de se sententiam tulerit? Nam omnimodo puniendus est, nisi taedio vitae vel impatientia alicuius doloris coactus est hoc facere. Et merito, si sine causa sibi manus intulit, puniendus est; qui enim sibi non pepercit, multo minus alii parcet. §. 9. Si quis autem sub incerto causae eventu in vinculis vel sub fideiussoribus decesserint, horum bona non esse confiscanda, mandatis cavetur. §. 8. De illo videamus: si quis conscita morte, nulla iusta causa praecedente, in reatu decesserit, an, si parati fuerint heredes causam suscipere, et innocentem defunctum ostendere, audiendi sint, nec prius bona in fiscum cogenda sint, quam si de crimine fuerit probatum, an vero omnimodo publicanda sint? Sed divus Pius Modesto Taurino rescripsit: si parati sint heredes defensionem suscipere, non esse bona publicanda, nisi de crimine fuerit probatum.

TIT. XXII.

DE INTERDICTIS, ET RELEGATIS, ET DEPORTATIS.

I. *Pomponius libro IV. ad Sabinum.* Caput ex rescripto divi Traiani ad Didium Secundum: *Scio relegatorum bona avaritia superiorum temporum fisco vindicata; sed aliud clementiae meae convenit, qui inter cetera quidem innocentia ac ratione meorum temporum hoc quoque remisi exemplum.*

II. *Marcianus libro XIII. Institutionum.* Manumittere deportatum non posse, divus Pius rescripsit.

III. *Alfenus libro I. Epitomarum.* Eum, qui civitatem amisit, nihil aliud iuris adimere liberis, nisi quod ab ipso perventurum esset ad eos, si intestatus in civitate moreretur, hoc est hereditatem eius, et libertos, et si quid aliud in hoc genere reperiri potest; quae vero non a patre, sed a genere, a civitate, a rerum natura tribuerentur, ea manere eis incolumia; itaque et fratres fratribus fore legitimos heredes, et agnatorum tutelas et hereditates habituros; non enim haec patrem, sed maiores eius eis dedisse.

IV. *Marcianus libro II. Institutionum.* Relegati in insulam in potestate sua liberos retinent, quia et alia omnia iura sua retinent; tantum enim insula eis egredi non licet. Et bona quoque sua omnia retinent, praeter ea, si quae eis ademta sunt; nam eorum, qui in perpetuum exsilium dati sunt vel relegati, potest quis sententia partem bonorum adimere.

V. *Idem libro I. Regularum.* Exsilium triplex est: aut certorum locorum interdictio, aut lata fuga, ut omnium locorum interdicatur, praeter certum locum, aut insulae vinculum, id est relegatio in insulam.

VI. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Inter poenas est etiam insulae deportatio, quae poena adimit civitatem Romanam. §. 1. Deportandi autem in insulam ius Praesidibus provinciae non est datum, licet Praefecto urbi detur; hoc enim epistola divi Severi ad Fabium Cilonem Praefectum urbi expressum est. Praesides itaque provinciae, quoties aliquem in insulam deportandum putant, hoc ipsum annotare debent; nomen vero eius scribendum principi, ut in insulam deportetur, sic deinde principi scribere, missa plena opinione, ut princeps aestimet, an sequenda sit eius sententia, deportarique in insulam debeat; medio autem tempore, dum scribitur, iubere eum debet in carcere esse. §. 2. Decuriones civitatum propter capitalia crimina deportandos vel relegandos, divi Fratres rescripserunt. Denique Priscum in homicidio et incendio nominatum ante quaestionem confessum, in insulam deportari iusserunt.

VII. *Idem libro X. de officio Proconsulis.* Relegatorum duo genera sunt; sunt quidam, qui in insulam relegantur, sunt, qui simpliciter, ut provinciis eis interdicatur, non etiam insula assignetur. §. 1. In insulam relegare Praesides provinciae possunt, sic tamen, ut, si quidem insulam

IX. *Καλλιστρ. Εἰ μὴ δειχθῇ ὁ πατὴρ φόβῳ τῆς καταδίκης πρόνοιαν τῶν παίδων ποιησάμενος.*

X. *Μαρκ. Εἰ δὲ καὶ ὁμολογήσας ὁ πατὴρ προῖκα ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς κατακριθῇ, ἀπαιτεῖ αὐτὴν ὁ ἀνὴρ ἐκ τῶν χρημάτων αὐτοῦ τὸν δημόσιον. §. 1. Ἐὰν μετὰ διάλυσιν τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς ὁ πατὴρ κατακριθῇ, εἰ μὲν μετὰ τὸ συναινέσαι αὐτῷ τὴν θυγατέρα ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τῆς προικός, ὁ δημόσιος αὐτὴν ἀπαιτεῖ τὸν ἄνδρα· εἰ δὲ πρὶν συναινέσει αὐτῷ καταδικάσθη, τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴ ἔχει.*

XI. *Μαρκ. Ὁ κατακριθεὶς καὶ ἐκκαλεσάμενος, εἰ καὶ ἀποθάνῃ τῆς ἐκκλήτου ἠρτημένης, οὐ δημεύεται· τοῦ γὰρ τοιούτου δευτέρα ἡ διαθήκη ἔῤῥωται. Τὸ αὐτό ἐστι, κἂν ἡ ἔκκλητος αὐτοῦ μὴ προσεδέχθη. §. 1. Ὁ κατηγορούμενος, πλὴν καθοσιώσεως, δύναται διοικεῖν τὰ ἴδια πράγματα, καὶ διδόναι καὶ λαμβάνειν χρέα, ἐὰν καλῇ πίστει αὐτῷ καταβάλωσι· μετὰ δὲ τὸ καταδικασθῆναι ἀνακαλεῖται, ὅσα ἐπὶ περιγραφῇ ἐξεποίησεν.*

sub se habeant, id est ad eius provinciae formam pertinentem, quam administrant, etiam specialiter insulam assignare possint, inque eam relegare; sin vero non habeant, pronuntient quidem in insulam se relegare, scribant autem Imperatori, ut ipse insulam assignet. Ceterum non possunt damnare in eam insulam, quam in ea provincia, cui praesunt, non habeant. Interim, quoad Imperator insulam assignet, militi tradendus est relegatus. §. 2. Haec est differentia inter deportatos et relegatos, quod in insulam relegari et ad tempus, et in perpetuum quis potest. §. 3. Sive ad tempus, sive in perpetuum quis fuerit relegatus, et civitatem Romanam retinet, et testamenti factionem non amittit. §. 4. Ad tempus relegatis neque tota bona, neque partem adimi debere, rescriptis quibusdam manifestatur, reprehensaeque sunt sententiae eorum, qui ad tempus relegatis ademerunt partem bonorum vel bona, sic tamen, ut non infirmarentur sententiae, quae ita sunt prolatae. §. 5. Est quoddam genus quasi in insulam relegationis in provincia Aegypto, in Oasin relegare. §. 6. Sicut autem relegare in insulam quisquam, quae non est sub se, non potest, ita ne in provinciam quidem relegandi ius habet, quae non est sub se. §. 7. Forte Praeses Syriae in Macedoniam non relegabit, sed extra provinciam suam potest relegare. §. 8. Item in parte certa provinciae moraturum relegare potest, ut forte non excedat civitatem aliquam, vel regionem aliquam non egrediatur. §. 9. Sed et in eas partes provinciae, quae sunt desertiores, scio Praesides solitos relegare. §. 10. Interdicere autem quis ea provincia potest, quam regit, alia non potest; et ita divi Fratres rescripserunt. Unde eveniebat, ut qui relegatus esset ab ea provincia, in qua domicilium habuit, morari apud originem suam posset. Sed Imperator noster cum divo patre suo huic rei providerunt; Maecio enim Probo Praesidi provinciae Hispaniae rescripserunt: etiam ea provincia interdici, unde quis oriundus sit, ab eo, qui regit eam provinciam, ubi quis domicilium habeat. Sed et eos, qui, quum incolae non essent, in ea provincia quid admiserint, aequum est ad rescripti auctoritatem pertinere. §. 11. Dubitatum est, an interdicere quis alicui possit provincia, in qua oriundus est, quum ipse ei provinciae praesit, quam incolit, dum sua non interdicit, (ut solent Italia interdicere, qui patria non interdicunt) vel an per consequentias videatur etiam ea provincia interdixisse, cui praeest? Quod magis erit probandum. §. 12. Per contrarium autem is, qui originis provinciae praeest, non est nactus ius interdicendi ea provincia, quam incolit is, qui relegatur. §. 13. Si quis eam sententiam admiserit, ut is, qui in alia provincia commisit, possit relegari ab eo, qui ei provinciae praeest, eveniet, ut relegatus iste tribus provinciis praeter Italiam debeat abstinere, et in qua deliquit, et quam incolit, et originis; et si ex diversis provinciis oriri videatur propter conditionem vel suam, vel parentis, patronorumve, vel pluribus provinciis consequenter interdictum ei dicemus. §. 14. Quibusdam tamen Praesidibus, ut multis provinciis interdicere possint, indultum est, ut Praesidibus Syriarum et Daciarum. §. 15. Constitutum est, eum, cui patria interdictum est, etiam urbe abstinere debere. Contra autem si cui urbe fuerit interdictum, patria sua interdictum non videtur, et ita multis constitutionibus cavetur. §. 16. Si cui plane non patria sua, sed aliqua civitate interdictum sit, videndum est, an etiam patria sua, itemque urbe interdictum dicamus? Quod magis est. §. 17. His, qui relegantur, dies excedendi a Praesidibus dari et potest et solet; etenim moris est ita pronuntari: *illum provincia illa insulisque eius relego, excedereque debebit intra illum diem.* §. 18. Relegatum plane libellum dare principi posse, divi Fratres rescripserunt. §. 19. Solet praeterea interdici sententia quibusdam, ne intra patriae territorium vel muros morentur, ne excedant patriam, vel in vicis quibusdam morentur. §. 20. Solet Decurionibus ordine interdici vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 21. Item potest alicui poena iniungi, ne honores adipiscatur, nec ea res facit, ut Decurio esse desinat, quum fieri possit, ut quis Decurio quidem sit, ad honores autem non admittatur; nam et Senator quis esse potest, et tamen honores non petere. §. 22. Potest alicui et uno honore interdici, sic tamen, ut, si cui honore uno interdictum sit, non tantum eum honorem petere non possit, verum ne eos quoque, qui eo honore maiores sunt; est enim perquam ridiculum, eum, qui minoribus poenae causa prohibitus sit, ad maiores adspirare. Maioribus tamen prohibitus minores petere non prohibetur. Sed muneribus si quis poenae causa fuerit prohibitus, nihil valebit sententia; neque enim immunitatem poena tribuere debet. Ergo et si honoribus quis in poenam fuerit prohibitus, poterit dici, (si honores isti habuerint mixtam muneris gravem impensam) infamiam illi ad hoc non profuturam.

VIII. *Marcianus libro II. publicorum Iudiciorum.* Sed honore quidem illum arceri puto, ceterum impendia debere praestare.

IX. *Ulpianus libro X. de officio Proconsulis.* Potest Praeses quemdam damnare, ne de domo sua procedat,

[X. *Marc. libro. Non etiam, ne utatur necessariis impensis.*

XI. *Ulpianus libro. Interdum pecuniariter damnantur, qui relegatos suscipiunt.*

XII. *Marc. libro. A sua civitate relegatus, si non excedat, ad tempus a provincia relegatur.*

XIII. *Paulus libro. Manumissus a relegato non potest Romam accedere; quod nec patrono eius licet.*

XIV. *Ulpianus libro. Relegatus est is, cui provincia, vel Roma, vel continentibus eius perpetuo vel ad tempus interdicitur.* §. 1. *Magna differentia est inter deportationem et relegationem; nam deportatio civitatem et bona adimit, relegatio neutrum tollit, nisi specialiter bona publicentur.* §. 2. *Relegatur quis a principe, senatu, praefectis, et praesidibus provinciarum, non a consulibus.* §. 3. *Qui civitatem amisit, et bona detinet, utilibus actionibus tenetur.*

XV. *Marc. libro. Deportatus civitatem amittit, non libertatem. Et speciali quidem iure civitatis non fruitur, iure tamen gentium utitur; emit enim et vendit, locat, conducit, permutat, foenus exercet, et cetera similia, et postea quaesita pignori dare potest, nisi in fraudem fisci, qui ei mortuo successurus est, ea obliget. Priora enim bona, quae publicata sunt, alienare potest.* §. 1. *Deportatus a praeside sine principe et heres exsistere, et legata ex testamento capere potest.*

XVI. *Idem libro. Quum Ulpianus Damascenus rogasset Imperatorem, ut sibi permitteret matri relinquere ad victum necessaria, et mater per libertum, ut quaedam sibi liceret filio deportato relinquere, Imperator Antoninus eis rescripsit in hunc modum:* Neque hereditas, neque legatum, neque fideicommissum contra mores et ius publicum

X. *Μαρκ.* Οὐ μὲν μὴ κεχρῆσθαι τοῖς ἀναγκαίοις δαπανήμασιν.

XI. *Οὐλπ.* Ἔστιν ὅτε καταδικάζονται χρηματικῶς οἱ τοὺς ἐξορίστους ὑποδεχόμενοι.

XII. *Μαρκ.* Ὁ τῆς ἰδίας πόλεως ἐξορισθεὶς καὶ μὴ ἐξελθὼν προσκαίρως τῆς ἐπαρχίας ἐξορίζεται.

XIII. *Παυλ.* Ὁ ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ ἐξορίστου οὐ δύναται ἐπιβῆναι τῆς Ῥώμης, ὅπερ οὐδὲ τῷ πάτρωνι αὐτοῦ ἔξεστιν.

XIV. *Οὐλπ.* Ἐξόριστός ἐστιν ὁ κωλυόμενος ἐπαρχίας, ἢ Ῥώμης, ἢ τοῦ περὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς τόπου διηνεκῶς ἢ προσκαίρως. §. 1. Πολλὴ διαφορὰ ἐξορίας καὶ περιορισμοῦ· ὁ μὲν γὰρ περιορισμὸς καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὴν οὐσίαν ἀπολλύει, ἡ δὲ ἐξορία ἑκάτερον φυλάττει, εἰ μὴ ἰδικῶς δημευθῇ. §. 2. Ἐξορίζεταί τις ἀπὸ βασιλέως, καὶ συγκλήτου, καὶ ἐπάρχων, καὶ ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν, οὐ μὴν ἀπὸ τῶν ὑπάτων. §. 3. Ὁ τῆς πολιτείας ἐκπεσών, καὶ τὴν οὐσίαν κατασχών, οὐτιλίαις ἀγωγαῖς ὑπόκειται.

XV. *Μαρκ.* Ὁ περιοριζόμενος τὴν πολιτείαν ἀπολλύει, οὐ μὴν τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τῶν μὲν ἰδικῶν νόμων τῆς πολιτείας στερεῖται, τοῖς ἐθνικοῖς κέχρηται. ἀγοράζει γὰρ καὶ πωλεῖ, μισθοῖ καὶ μισθοῦται, καὶ καταλλάσσει, καὶ δάνειον πράττει, καὶ τὰ λοιπὰ τὰ παραπλήσια. Καὶ τὰ ἐπικτηθέντα ἐνεχυράζει, εἰ μὴ ἐπὶ περιγραφῇ τοῦ δημοσίου, τοῦ μέλλοντος αὐτὸν τελευτῶντα διαδέχεσθαι, ἠνεχύρασε. τὰ γὰρ πρότερα πράγματα τὰ καὶ δημευθέντα ἐκποιεῖν οὐ δύναται. §. 1. Ὁ χωρὶς βασιλέως ὑπὸ ἄρχοντος περιορισθεὶς καὶ κληρονομεῖ, καὶ δωρεὰς κατὰ διαθήκας λαμβάνει.

XVI. *Ὁ αὐτός.* Ὅτε Οὐλπιανὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐδεήθη βασιλέα συγχωρηθῆναι αὐτῷ τῇ ἰδίᾳ μητρὶ δεπορτατευθείσῃ καταλιπεῖν τὰ πρὸς ἀποτροφὴν ἀναγκαῖα, καὶ μήτηρ δὲ ἀπελευθέρου αὐτοῦ ἐδεήθη τῷ ἰδίῳ υἱῷ δεπορτατευθέντι καταλιπεῖν ἐν διαθήκῃ τινά, ὁ βασιλεὺς Ἀντωνῖνος οὕτως αὐτοῖς ἀντέγραψε· „Οὔτε κληρονομία, οὔτε ληγάτον, οὔτε φιδεϊκόμμισσον παρὰ

huiusmodi personis relinqui potest, nec conditio harum personarum mutari debet. Quod vero pie rogastis, liceat vobis, ultima voluntate eis ad victum et alios usus necessarios sufficientia relinquere, eisque ex hac causa relicta capere.

XVII. *Pomponius. Relegatus statuis et imaginibus honorari non prohibetur.*

XVIII. *Idem. Relegatus integrum suum statum retinet, et dominium rerum suarum, et patriam potestatem, sive ad tempus, sive in perpetuum relegatus sit.* §. 1. *Deportatio autem ad tempus non est.*

XIX. *Callistratus. Relegatus non potest Romae morari, licet hoc sententia comprehensum non sit, quia omnium est patria; sed neque in civitate, in qua versatur princeps, vel per quam transit; eis enim duntaxat principem intueri licet, qui Romam ingredi possunt. Est enim princeps pater patriae.* §. I. *Cum in liberos homines ea sententia fertur, quae publicat eorum bona, qualis est in insulam deportatio, statim a sententia priorem conditionem mutant, et suae poenae traduntur, nisi quid maiestatis insit, quod poenam exasperari flagitet.*]

TIT. XXIII.
DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITUTIS.

I. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Edictum.* Ad successionem liberti patronus deportatus et restitutus admittitur. §. 1. Sed si in metallum damnatus restituatur, numquid servitus poenae exstinguat ius patronatus etiam post restitutionem? Et magis est, ut non exstinguat servitus ius patronatus.

II. *Idem libro V. Opinionum.* Si deportatus restitutus dignitatem quidem indulgentia principis recuperavit, in sua autem omnia bona non est restitutus, nec a creditoribus, nec publico nomine conveniri potest. Sed si, quum ei facultas oblata esset a principe bona quoque sua recuperandi, maluerit ea derelinquere, actionibus exuere se, quibus ante sententiam subiectus fuerat, non poterit.

III. *Papinianus libro XVI. Responsorum.* In insulam deportati bona fiscus poena remissa retinuit. Creditores ex ante gesto non habere cum eo, qui debitor quondam fuit, actiones, constitit. Quodsi bona cum dignitatis restitutione concessa recuperaverit, utiles actiones necessariae non erunt, quum et directae competant.

IV. *Paulus libro XVII. Quaestionum.* In metallum damnata mulier eum, quem prius conceperat, edidit, deinde a principe restituta est. Humanius dicetur, etiam cognationis iura huic restituta videri.

TIT. XXIV.
DE CADAVERIBUS PUNITORUM.

I. *Ulpianus libro IX. de officio Proconsulis.* Corpora eorum, qui capite damnantur, cognatis ipsorum neganda non sunt, et id se observasse, etiam divus Augustus libro decimo de vita sua scribit. Hodie autem eorum, in quos animadvertitur, corpora non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum et permissum; et nonnunquam non permittitur, maxime maiestatis causa damnatorum. Eorum quoque corpora, qui exurendi damnantur, peti possunt, scilicet ut ossa et cineres collecta sepulturae tradi possint.

II. *Marcianus libro II. Publicorum.* Si quis in insulam deportatus vel relegatus fuerit, poena etiam post mortem manet, nec licet eum inde transferre aliubi, et sepelire inconsulto principe, ut saepissime Severus et Antoninus rescripserunt, et multis petentibus hoc ipsum indulserunt.

III. *Paulus libro I. Sententiarum.* Corpora animadversorum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt.

τὴν συνήθειαν καὶ τὸ δημόσιον νόμιμον τοῖς τοιούτοις προσώποις καταλιμπάνεσθαι δύναται, οὐδὲ τύχη τῶν τοιούτων προσώπων ἀλλαγῆναι ὀφείλει. Ἐπειδὴ δὲ εὐσεβῶς ἐζητήσατε, ἐξέστω ὑμῖν ἐν τελευταίᾳ βουλήσει καταλιπεῖν αὐτοῖς τὰ πρὸς ἀποτροφὴν καὶ τὰς ἄλλας ἀναγκαίας χρείας ἀρκοῦντα, ἵνα εἴ τι αὐτοῖς διὰ τοιαύτας αἰτίας ἁρμόζει, ἐξῇ αὐτοῖς λαμβάνειν."

XVII. *Πομπ. Ὁ ἐξόριστος οὐ κωλύεται στήλαις καὶ εἰκόσι τιμᾶσθαι.*

XVIII. *Ὁ αὐτός. Ὁ ἐξόριστος ἀκεραίαν τὴν οἰκείαν ἔχει κατάστασιν, καὶ τὴν δεσποτείαν τῶν αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ τὴν ὑπεξουσιότητα τῶν παίδων, εἴτε προσκαίρως, εἴτε διηνεκῶς ἐξορισθῇ.* §. 1. *Περιορισμὸς δὲ πρόσκαιρος οὐκ ἔστι.*

XIX. *Καλλιστρ. Ὁ ἐξόριστος οὐ δύναται διάγειν ἐν Ῥώμῃ, κἂν μὴ προστεθῇ τοῦτο τῇ ψήφῳ, ἐπειδὴ πάντων ἐστὶ πατρίς. ἀλλ᾽ οὔτε ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾗ διάγει ὁ βασιλεύς, ἢ δι᾽ ἧς περιέρχεται. Μόνοις γὰρ ἔξεστι τὸν βασιλέα βλέπειν τοῖς δυναμένοις εἰς Ῥώμην εἰσιέναι. πατὴρ γὰρ ἐστὶ τῆς πατρίδος ὁ βασιλεύς.* §. 1. *Ὅτε κατὰ ἐλευθέρων ἀνθρώπων τοιαύτη ψῆφος ἐκφέρεται, δι᾽ ἧς περιουσία αὐτῶν δημεύεται, ὁποία ἐστὶ ἡ εἰς νῆσον δεπορτατίων, ἅμα τῇ ἀποφάσει ταύτῃ τὴν προτέραν τύχην αὐτῶν ἀπολλύουσι, καὶ παραχρῆμα δὲ αὐταῖς ταῖς κατ᾽ αὐτῶν ἐξενεχθείσαις τιμωρίαις παραδίδονται, εἰ μή τι καθοσιώσεως ἐχόμενον δεήσει τραχῦναι τὴν κατ᾽ αὐτῶν τιμωρίαν.*

D. IUSTINIANI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUADRAGESIMUS NONUS.

TIT. I.
DE APPELLATIONIBUS ET RELATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Appellandi usus quam sit frequens, quamque necessarius, nemo est, qui nesciat, quippe quum iniquitatem iudicantium vel imperitiam recorrigat, licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet; neque enim utique melius pronuntiat, qui novissimus sententiam laturus est. §. 1. Quaesitum est: an adversus rescriptum principis provocari possit, forte si Praeses provinciae vel quis alius consuluerit, et ad consultationem eius fuerit rescriptum? est enim quaesitum: an appellandi ius supersit? Quid enim, si in consulendo mentitus est? De qua re exstat rescriptum divi Pii *πρὸς τὸ Κοινὸν τῶν Θρᾳκῶν*, quo ostenditur, provocari oportere. Verba rescripti ita se habent: *Ἐὰν ἐπιστείλῃ τις ἡμῖν, ἃ διὰ καὶ ἀντιγράφωμεν ἡμεῖς ὁτιοῦν, ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις ἐπικαλεῖσθαι πρὸς τὴν ἀπόφασιν. Εἰ γὰρ διδάξειεν ἢ ψευδῶς, ἢ οὐχ οὕτως ἔχειν τὰ ἐπεσταλμένα, οὐδὲν ὑφ᾽ ἡμῶν εἶναι δόξῃ προδιεγνωσμένον, τῶν ὡς ἑτέρως ἔχουσιν τοῖς γραφεῖσιν ἀντεπεσταλκότων* *). §. 2. Huic consequenter videtur rescriptum, a consultatione iudicis non esse appellandum, si quis forte interlocutus fuerit principem se consultaturum, quum possit post rescriptum provocare. §. 3. Si quis in appellatione erraverit, utputa quum alium appellare deberet, alium appellaverit, videndum, an error ei nihil obfuerit? Et si quidem, quum maiorem iudicem appellare deberet, ita erravit, ut minorem appellet, error ei nocebit; si vero maiorem iudicem provocavit, error ei nihil oberit, et ita multis constitutionibus continetur. Denique quum quidam iudicem ex rescripto principis a Consulibus accepisset, et Praefectum urbi appellasset, errori eius subventum est rescripto divorum Fratrum, cuius verba haec sunt: *Quam per errorem factum dicas, ut a iudice, quem ex rescripto nostro ab amplissimis Consulibus acceperas, ad Iunium Ru-*

*) Ad commune Thracum. *Si scripserit quisquam ad nos, et nos aliquid rescripserimus, volenti ad sententiam nostram provocare permissum erit. Si enim docuerit vel falso, vel non ita se habere, quae scripta sunt, nihil a nobis videbitur iudicatum, priusquam contra scriptum fecit, quemadmodum aliter res se habeat, quam nobis insinuatum sit.*

sticum amicum nostrum Praefectum urbi provocares, Consules amplissimi perinde cognoscant, atque si ad ipsos facta esset provocatio. Si quis ergo vel parem, vel maiorem iudicem appellaverit, alium tamen pro alio, in ea causa est, ut error ei non noceat; sed si minorem, nocebit. §. 4. Libelli, qui dantur, appellatorii ita sunt concipiendi, ut habeant scriptum et a quo dati sint, hoc est qui appellet, et adversus quem, et a qua sententia.

II. *Macer libro I. de Appellationibus.* Sed si apud acta quis appellaverit, satis erit, si dicat: *Appello.*

III. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Scio quaesitum: si quis non addiderit in libellis, contra quem adversarium appellet, an praescriptioni subiiciatur? Et puto, nihil oportere praescribi. §. 1. Sed illud cecidit in quaestionem: si plures habuerit adversarios, et quorundam nomina libellis sint complexa, quorundam non, an aeque praescribi ei possit ab his, quorum nomina comprehensa non sunt, quasi adversus ipsos acquieverit sententiae? Et quum una causa sit, arbitror, non esse praescribendum. §. 2. Certe si plures hi sunt, adversus quos pronuntiatur, et quorundam nomina in libellis sint comprehensa, quorundam non, hi soli appellasse videbuntur, quorum nomina libellis sunt comprehensa. §. 3. Quid ergo, si causam appellandi certam dixerit? an liceat ei discedere ab hac, et aliam causam allegare, an vero quasi forma quadam obstrictus sit? Puto tamen, quum semel provocaverit, esse ei facultatem, in agendo etiam aliam causam provocationis reddere, persequique provocationem suam, quibuscunque modis potuerit.

IV. *Macer libro I. de Appellationibus.* Ab exsecutore sententiae appellare non licet. §. 1. Sed ab eo, qui sententiam male interpretari dicitur, appellare licet, (si tamen is interpretandi potestatem habuit, velut Praeses provinciae aut Procurator Caesaris) ita tamen, ut in causis appellationis reddendis hoc solum quaeratur, an iure interpretatum sit? Idque etiam divus Antoninus rescripsit. §. 2. Alio condemnato, is, cuius interest, appellare potest; qualis est, qui per procuratorem expertus victus est; nec procurator suo nomine appellat. §. 3. Item si emtor de proprietate victus est, eo cessante, auctor eius appellare poterit; aut si auctor egerit, et victus sit, non est deneganda emtori appellandi facultas. Quid enim, si venditor, qui appellare noluit, idoneus non est? Quin etiam si auctor appellaverit, deinde in causae defensione suspectus visus sit, perinde defensio causae emtori committenda est, atque si ipse appellasset. §. 4. Idque ita constitutum est in persona creditoris, quum debitor victus appellasset, nec ex fide causam defenderet. Quae constitutio ita accipienda est, si interveniente creditore debitor de pignore victus provocaverit; nam absenti creditori nullum praeiudicium debitor facit, idque constitutum est. §. 5. Si procurator, qui iudicio interfuit, victus sit, an ipse quoque per procuratorem appellare possit? videamus, quia constat, procuratorem alium procuratorem facere non posse. Sed meminisse oportet, quod procurator lite contestata dominus litis efficitur, et ideo et per procuratorem appellare potest.

V. *Marcianus libro I. de Appellationibus.* A sententia inter alios dicta appellari non potest, nisi ex iusta causa, veluti si quis in coheredum praeiudicium se condemnari patiatur, vel similem ob causam, quamvis et sine appellatione tutus est coheres; item fideiussores pro eo, pro quo intervenerunt. Igitur et venditoris fideiussor emtore victo appellabit, licet emtor et venditor acquiescant. §. 1. Si heres institutus victus fuerit ab eo, qui de inofficioso testamento agebat, legatariis, et qui libertatem acceperunt, permittendum est appellare, si querantur per collusionem pronuntiatum, sicut divus Pius rescripsit. §. 2. Idem rescripsit: legatarios causam appellationis agere posse. §. 3. Sed et si in fraudem suam transactionem factam ab eo, qui appellasset, dicerent, idem dicendum est. §. 4. Sed et sine appellatione si fuerit transactum, similiter rescriptum est. Si quis ipso die inter acta voce appellavit, hoc eo sufficit; sin autem hoc non fecerit, ad libellos appellatorios dandos biduum vel triduum computandum est.

VI. *Ulpianus libro II. de Appellationibus.* Non tantum ei, qui ad supplicium ducitur, provocare permittitur, verum alii quoque nomine eius, non tantum si ille mandaverit, verum quisquis alius provocare voluerit, neque distinguitur, utrum necessarius eius sit nec ne. Credo enim, humanitatis ratione omnem provocantem audiri debere (ergo et si ipse acquiescit sententiae), nec quaerimus, cuius intersit. Quid ergo, si resistat, qui damnatus est, adversus provocationem, nec velit admitti eius appellationem, perire festinans? Adhuc putem differendum supplicium.

VII. *Marcianus libro I. de Appellationibus.* Quum quidam propter violentiam iudicis non ipsi, a quo appellavit, dedisset libellos, sed publice proposuisset, divus Severus veniam ei dedit, et permisit ei causam appellationis agere.

VIII. *Ulpianus libro IV. de Appellationibus.* Illud sciendum est, eum, qui provocavit, non debere conviciari ei, a quo appellat; ceterum oportebit eum plecti; et ita divi Fratres rescripserunt.

IX. *Macer libro II. de Appellationibus.* Illud sciendum est, neque pupillum, neque rempublicam, quum pro libertate iudicatur, in integrum restitui posse, sed appellationem esse necessariam; idque ita rescriptum est.

X. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Si qui separatim fuerint condemnati, quamvis ex eadem causa, pluribus eis appellationibus opus est. §. 1. Si quis, quum una actione ageretur, quae plures species in se haberet, pluribus summis sit condemnatus, quarum singulae notionem principis non faciunt, omnes autem coniunctae faciunt, poterit ad principem appellare. §. 2. Sed cum adversus plures probatae essent rationes, quae eis nocerent, sufficit eis una appellatio, quia uno titulo comprobatarum rationum omnes conveniebantur. §. 3. Quoties autem plures in unam summam condemnantur, utrum una sententia est, et, quasi plures in unam summam rei sint promittendi, ita unusquisque eorum in solidum teneatur, an vero scinditur in personas eorum sententia? quaeritur. Et Papinianus respondit: scindi sententiam in personas, atque ideo eos, qui condemnati sint, viriles partes debere. §. 4. Quod est rescriptum: in communi causa, quoties alter appellat, alter non, alterius victoriam etiam ei proficere, qui non provocavit, hoc ita demum probandum est, si una eademque causa fuit defensionis. Ceterum si diversae, alia causa est, ut in duobus tutoribus procedit, si alter tutelam gesserat, alter non attigerat, et is, qui non gesserat, provocavit; iniquum est enim, eum, qui idcirco agnoverat sententiam, quoniam gessisse se sciebat, propter appellationem eius, qui non gesserat, obtinere.

XI. *Idem libro III. de omnibus Tribunalibus.* Cum ex causa iudicati soluta esset pecunia ex necessitate iudicis ab eo, qui appellatione interposita meruerit meliorem sententiam, recipere eum pecuniam, quam solvit, oportet.

XII. *Idem libro II. Opinionum.* Si constat, nullo actu ex lege habito Duumvirum creatum, sed tantum vocibus popularium postulatum, eisque tunc Proconsulem, quod facere non debuit, consensisse, appellatio in re aperta supervacua fuit.

XIII. *Idem libro II. Responsorum.* Appellanti nihil obesse, quod in libellis, a qua parte sententiae appellaret, non significavit. §. 1. Non solere improbari appellationes eorum, qui vel unam causam appellandi probabilem habuerunt.

XIV. *Idem libro XIV. ad Edictum.* Si perlusorio iudicio actum sit adversus testamentum, an ius faciat iudex? videndum. Et divus Pius, quum inter coniunctas personas diceretur per collusionem in necem legatariorum et libertatum actum, appellare eis permisit, et hodie hoc iure utimur, ut possint appellare, sed et agere causam apud ipsum iudicem, qui de testamento cognoscit, si suspicantur, non ex fide heredem causam agere. §. 1. Quoties herede non respondente secundum adversarium sententia datur, rescriptum est, nihil nocere neque legatis, neque libertatibus. Et hoc divorum Fratrum epistola continetur ad Domitium, in haec verba: *Quod absente possessore, nec quoquam nomine eius respondente pronuntiatum est, non habet rei iudicatae auctoritatem, nisi adversus eum solum, qui adesse neglexit; quare his, qui testamento libertates, vel legata, vel fideicommissa acceperunt, salvae sunt actiones, si quas habuerunt, perinde ac si nihil esset iudicatum, et ideo adversus eum, qui vicit, permittimus eis agere.*

XV. *Marcellus libro I. Digestorum.* Servi appellare non possunt, sed domini eorum ad opem servo ferendam possunt uti auxilio appellationis, et alius domini nomine id facere potest. Sin vero neque dominus, neque alius pro

domino appellaverit, ipsi servo, qui sententiam tristem passus est, auxilium sibi implorare non denegamus.

XVI. *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Constitutiones, quae de recipiendis nec ne appellationibus loquuntur, ut nihil novi fiat, locum non habent in eorum persona, quos damnatos statim puniri publice interest, ut sunt insignes latrones, vel seditionum concitatores vel duces,factionum.

XVII. *Idem libro VIII. Regularum.* Cum in una causa separatim duplex sententia divisa datur, veluti una sortis, alia usurarum, duplex appellatio necessaria est, ne alteram agnovisse, de altera provocasse intelligatur. §. 1. Tutor pupillo datus si provocet, interim pupillo curator dabitur. Sed si tutoris auctoritas fuerit necessaria, veluti ad adeundam hereditatem, tutor ei necessario dabitur, quoniam curatoris auctoritas ad hoc inutilis est.

XVIII. *Idem libro XVII. Responsorum.* Lucius Titius pro servo suo, qui ad bestias datus est, provocationem interposuit. Quaero: an huiusmodi appellationis causas per procuratorem reddere possit? Modestinus respondit: posse.

XIX. *Idem libro singulari de enucleatis Casibus.* Si expressim sententia contra iuris rigorem data fuerit, valere non debet, et ideo et sine appellatione causa denuo induci potest. Non iure profertur sententia, si specialiter contra leges, vel senatusconsultum, vel constitutionem fuerit prolata. Unde si quis ex hac sententia appellaverit, et praescriptione summotus sit, minime confirmatur ex hac praescriptione sententia; unde potest causa ab initio agitari.

XX. *Idem libro singulari de Praescriptionibus.* Qui suspectum tutorem facit, et qui de non recipienda tutela excusationem agitat, alieno nomine agere intelligendus est. §. I. Is vero, qui in rem suam procurator datus est, intra biduum appellare debet, quia suam causam agit. §. 2. Militibus appellandi tempora non remittuntur, et victi, si non provocaverint, et solennia fecerint, postea non audiuntur.

XXI. *Papirius Iustus libro I. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: appellationes, quae recto ad principem factae sunt, omissis his, ad quos debuerunt fieri ex imo ordine, ad Praesides remitti. §. I. Iidem rescripserunt: ab iudice, quem a Praeside provinciae quis acceperat, non recte Imperatorem appellatum esse, ideoque reverti eum ad Praesidem debere. §. 2. Si magistratus creatus appellaverit, collegam eius interim utriusque officium sustinere; si uterque appellaverit, alium interim in locum eorum creandum, et eum, qui non iuste appellaverit, damnum agniturum, si quod respublica passa sit; si vero iusta sit appellatio, et hoc pronuntietur, eos aestimaturos, cui hoc adscribendum sit. In locum autem curatoris, qui annonam administraturus est, alium interim assumendum, quoadusque appellatio pendeat. §. 3. Iidem rescripserunt: quamvis usitatum non sit, post appellationem fructus agri, de quo disceptatio sit, deponi, tamen cum populitarentur ab adversario, aequum sibi videri, fructus apud sequestros deponi.

XXII. *Papinianus libro II. Responsorum.* Ad principem remissa cognitio ab eo circumduci potest, qui remisit.

XXIII. *Idem libro XIX. Responsorum.* Ex consensu litigantium circa compromissum a Praeside provinciae iudice dato, victus potest provocare. §. I. Quum Procurator Caesaris, qui partibus Praesidis non fungebatur, in litem privatorum ius dandi iudicis non habuisset, frustra provocatum ab ea sententia constitit, quae non tenebat. §. 2. Filiumfamilias, quum adversus patrem eius de bonis, quae per ipsum poterant acquiri, pronuntiatum esset, respondi non nisi patris nomine potuisse provocare. §. 3. Eum, qui cognovit edictum peremtorium secundum ordinis causam datum, placuit non recte provocasse, quum in eius potestate fuerit, ante diem praestitutum pro tribunali respondentem aut defensum edicti denuntiationem rumpere.

XXIV. *Scaevola libro V. Responsorum.* Negotiorum gestor, vel tutor, vel curator bona fide condemnati appellaverunt, et diu negotium tractum est. Quaesitum est: appellatione eorum iniusta pronuntiata, an, quia tardius iudicatum sit, usurae principalis pecuniae medii temporis debeantur? Respondi: secundum ea, quae proponerentur, dandam utilem actionem. §. I. Curator iuvenis adversus tutoris heredes iudicio expertus appellationem interposuit; quum implesset autem vicesimum quintum annum aetatis iuvenis, et in militia ageret, exsequi appellationem desiit. Quaero: regressus a militia utrum ipse appellationem explicare deberet, an vero curatorem in eam rem conveniri oporteret? Respondi: ipsum militem litem ad se pertinentem exsequi debere secundum ea, quae proponerentur.

XXV. *Paulus libro XX. Responsorum.* *Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τῷ Κοινῷ τῶν ἐν Βιθυνίᾳ Ἑλλήνων. Ἐκκαλεῖσθαι μὲν πῶς ἄν τις κωλύοιτο ὑπὸ τῶν δικαζόντων, οὐχ ὁρῶ, ὁπότε ἔξεστιν τὴν ἑτέραν ὁδὸν τρεπόμενον ταὐτὸ ποιεῖν, καὶ θᾶττον πρός με ἀφικνεῖσθαι. Ὕβρει δὲ καὶ βίᾳ χρῆσθαι πρὸς τοὺς ἐκκαλουμένους, καὶ φρουρὰν στρατιωτικὴν περιϊστᾶν, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἀποφράττειν αὐτοῖς τὴν δεῦρο ἄνοδον, ἀπαγορεύομεν τοῖς ἐπιτρόποις καὶ τοῖς ἡγουμένοις τῶν ἐθνῶν. καὶ πεισθήσονται ταύτῃ μου τῇ προῤῥήσει, εἰδότες, ὅτι τοσοῦτόν μοι μέλει τῆς τῶν ἀρχομένων ἐλευθερίας, ὅσον καὶ τῆς εὐνοίας αὐτῶν καὶ πειθοῦς.*

XXVI. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Ad Imperatorem causam remissam partibus consentientibus Praeses, si ad eius notionem pertinet, audire potest.

XXVII. *Idem libro V. iuris Epitomarum.* Tutor si in negotio pupilli provocaverit, vel curator in adulti, heres eius ante, quam reddat rationes, appellationis causam persequi debet; nam post redditas rationes nec ipse tutor, nec curator appellationis merita probare cogitur.

XXVIII. *Scaevola libro XXV. Digestorum.* Creditor cum fideiussoribus egerat, sed post iudicium acceptum ad agendam causam ipse non adfuit; et quum absoluti essent fideiussores, servus eius appellavit. Quaesitum est: an appellatio, quam servus interposuit nomine domini, nullius momenti esset? Respondit: eiusmodi appellationem non esse observandam. §. 1. Iussus a iudice exhibere, secundum praeceptum Praesidis provinciae, rationes, quas apud se esse caverat, instrumentorum gratia data dilatione, nec postea exhibuit, ideoque secundum constitutionem recitatam, quia per contumaciam instrumenta non exhibuerat, quum petitor, quanti sua interesset exhiberi, iurasset, facta est condemnatio. Quaesitum est: an post iusiurandum appellationem interponere possit? Respondit: nihil proponi, cur denegandum esset appellationis auxilium. §. 2. Substituti tutores in locum legitimi tutoris, experti cum eo tutelae iudicio, quum arbiter inique condemnasset, et aliter, quam rei aequitas exigebat, a sententia eius provocaverunt; pendente causa appellationis iuvenes adoleverunt. Quaesitum est: quum omnis executio huius ad adultos pertineat, et causam ad se pertinentem idonee tueri possint, an postulatio eorum, contra quos appellatum erat, dicentium illos debuisse causas appellationis reddere, qui primi sunt experti, admittenda non sit? Respondit: eos, quorum tutela gesta esset, si vellent causam exsequi, non prohibendos. Idem et in curatoribus observandum est, si interim adultus ad legitimam aetatem pervenit.

TIT. II.

A QUIBUS APPELLARE NON LICET.

I. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Tractandum est, a quibus appellare non liceat. §. 1. Et quidem stultum est illud admonere, a principe appellare fas non esse, quum ipse sit, qui provocatur. §. 2. Sciendum est, appellari a senatu non posse principem, idque oratione divi Hadriani effectum. §. 3. Si quis ante sententiam professus fuerit, se a iudice non provocaturum, indubitate provocandi auxilium perdidit. §. 4. Interdum Imperator ita solet iudicem dare, ne liceret ab eo provocare, ut scio saepissime a divo Marco iudices datos. An et alius possit ita iudicem dare? videbimus. Et puto non posse.

II. *Paulus libro singulari de Appellationibus.* Quaesitum est in arbitros, qui ad fideiussores probandos dantur, an appellare liceat? quamvis hoc casu et sine appellatione quidam putent ab eo, qui eum dedit, sententiam eius corrigi posse.

*) *Imperator Alexander Communi eorum, qui in Bithynia sunt, Graecorum. Appellare quidem qualiter quis prohibeatur a iudicantibus, non video, quando licet aliam viam tenentem idem facere, et celerius ad me pervenire. Iniuria autem et vi uti adversus eos, qui appellant, et, ut simpliciter dicam, obstruere illis eam ad nos viam interdicimus curatoribus et ducibus gentium; et obediant huic meae pronuntiationi, scientes, quod tantum mihi curae est eorum, qui reguntur, libertas, quantum et illorum benevolentia et obedientia.*

TIT. III.
QUIS A QUO APPELLETUR.

I. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Quod dicitur: eum appellari, qui dedit iudicem, sic accipiendum est, ut et successor eius possit appellari. Proinde et si Praefectus urbi iudicem dederit vel praetorio, ipse erit provocandus, qui eum dederit iudicem. §. 1. Ab eo, cui quis mandavit iurisdictionem, non ipse provocabitur; nam generaliter is erit provocandus ab eo, cui mandata est iurisdictio, qui provocaretur ab eo, qui mandavit iurisdictionem.

II. *Venuleius Saturninus libro II. de officio Proconsulis.* Appellari a Legatis Proconsul potest, et si multam dixerit, potest de iniquitate eius Proconsul cognoscere, et quod optimum putaverit, statuere.

III. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Dato iudice a magistratibus populi Romani cuiuscunque ordinis, etiam si ex auctoritate principis, licet nominatim iudicem declarantis, dederint, ipsi tamen magistratus appellabuntur.

TIT. IV.
QUANDO APPELLANDUM SIT, ET INTRA QUAE TEMPORA.

I. *Ulpianus libro I. de Appellationibus.* Si quem in insulam deportandum annotaverit Praeses provinciae, et Imperatori scripserit, ut deportetur, videamus, quando sit provocandum, utrum quum Imperator rescripsit, an quum ei scribitur? Et putem, tunc esse appellandum, quum recipi eum Praeses iubet, sententia prolata Imperatori scribendum, ut deportetur. Ceterum verendum est, ne sero sit, ut tunc provocetur, quum Imperator insulam ei assignaverit; comprobata enim sententia Praesidis, tunc solet insulam assignare. Rursus illud verendum est, si mendaciis apud principem oneraverit eum, quem deportandum laborabat, intercludi illi viam provocandi. Quid ergo est? Recte dicetur humanitate suggerente, ut et hoc et illo tempore non frustra provocetur, quia non adversus principem, sed adversus iudicis calliditatem provocavit. Simili modo et in Decurione erit probandum, quem punire sibi Praeses permittere non debet, sed recipere eum in carcerem, et principi scribere de poena eius. §. 1. Si quis tutor datus fuerit vel testamento, vel a quo alio, qui ius dandi habet, non oportet eum provocare, (hoc enim divus Marcus effecit) sed intra tempora praestituta excusationem allegandam habet, et si fuerit repulsa, tunc demum appellare debebit; ceterum ante frustra appellatur. §. 2. Alia causa est eorum, qui ad aliquod munus vel honorem vocantur, cum dicant se habere excusationem; nam non aliter allegare possunt causas immunitatis suae, quam si appellationem interposuerint. §. 3. Solent plerumque Praesides remittere ad ordinem nominatum, ut Caium Seium creent magistratum, vel alius quis honor vel munus in eum conferatur; utrum igitur tunc appellandum est, quum ordo decretum interposuerit, an vero a remissione, quam Praeses fecerit, appellatio sit interponenda? Et magis est, ut tunc sit appellandum, quum ordo decreverit; magis enim consilium dedisse Praeses videtur, quis sit creandus, quam ipse constituisse; denique ipse erit appellandus, non ab eo provocandum. §. 4. Sed et si Praeses in ordine fuerit, ut fieri adsolet, quum ab ordine crearetur quis, ipse erit provocandus, quasi ab ordine, non ab ipso fiat appellatio. §. 5. Biduum vel triduum appellationis ex die sententiae latae computandum erit. Quid ergo, si sententia fuerit sub conditione dicta? utrum ex die sententiae tempus computamus ad appellandum, an vero ex die, quo conditio sententiae exstitit? Sane quidem non est sub conditione sententia dicenda; sed si fuerit dicta, quid fiet? Et est utile, statim tempora ad appellandum computari debere. §. 6. Quod in sententiis praeceptum est, ut vel altera die, vel tertia provocetur, hoc etiam in ceteris observandum, ex quibus sententia quidem non profertur, appellari tamen oportere et posse, supra relatum est. §. 7. Dies autem istos, quibus appellandum est, ad aliquid utiles esse, oratio divi Marci voluit, si forte eius, a quo provocatur, copia non fuerit, ut ei libelli dentur; ait enim: *is dies servabitur, quo primo adeundi facultas erit.* Quare si forte post sententiam statim dictam copiam sui non fecerit is, qui pronuntiavit, ut fieri adsolet, dicendum est, nihil nocere appellatori; nam ubi primum copiam eius habuerit, poterit provocare. Ergo si statim se subduxit, similiter subveniendum est. §. 8. Quid igitur, si conditio horae effecit, ut se reciperet, si forte dicta sit sententia iam suprema hora? Utique non videbitur se subtraxisse. §. 9. Adeundi autem facultatem semper accipimus, si in publico sui copiam fecit; ceterum si non fecerit, an imputetur alicui, quod ad domum eius non venerit, quodque in hortos non accesserit, et ulterius, quod ad villam suburbanam? Magisque est, ut non debeat imputari; quare si in publico eius adeundi facultas non fuit, melius dicetur, facultatem non fuisse adeundi. §. 10. Si quis ipsius quidem, a quo appellavit, adeundi facultatem non habuerit, eius autem, quem appellavit, habeat copiam, videndum est, an ei praescribi possit, quod eum non adierit? Et hoc iure utimur, ut, si alterutrius adeundi fuerit copia, praescriptio locum habeat. §. 11. In propria causa biduum accipitur. Propriam causam ab aliena quemadmodum discernimus? Et palam est, eam esse propriam causam, cuius emolumentum vel damnum ad aliquem suo nomine pertinet. §. 12. Quare procurator, nisi in suam rem datus est, tertium diem habebit; in suam autem rem datus, magis est, ut alterum diem observet. At si in partem proprio nomine, in partem pro alieno litigat, ambigi potest, utrum biduum, an triduum observetur. Et magis est, ut suo nomine biduum, alieno triduum observetur. §. 13. Tutores, item defensores rerum publicarum, et curatores adolescentium vel furiosi tertium diem habere debent, idcirco, quia alieno nomine appellant. Ex hoc apparet, tertio die provocandum defensori, si modo quasi defensor causam egerit, non suo nomine, quum obtentu alieni nominis suam causam agens tertio die appellare possit. §. 14. Si quis suspectum tutorem faciens non obtinuerit, appellare eum intra triduum debere, Iulianus libro quadragesimo Digestorum scripsit, profecto quasi pupilli defensorem. §. 15. Si adversus absentem fuerit pronuntiatum, biduum vel triduum ex quo quis scit computandum est, non ex quo pronuntiatum est. Quod autem dicitur, absentem posse provocare, ex quo scit, sic accipimus, si non in causa per procuratorem defensus est; nam si ille non provocavit, difficile est, ut hic audiatur.

II. *Macer libro I. de Appellationibus.* Si procuratorio nomine egeris, et victus appellaveris, deinde iniusta appellatio tua fuerit pronuntiata, potest dubitari, num secundo die appellare debeas, quia, quum de tua iniusta appellatione pronuntiatum sit, tua interfuisse videtur? Sed rectius dicetur, tertia die appellare te posse, quia nihilo minus alienam causam defenderis. §. 1. Sed si alius, quam qui iudicio expertus est, appellet, qualis est is, cuius interest, an etiam tertia die appellare possit? videamus. Sed dicendum est, secunda die appellare eum debere, quia verum est, eum suam causam defendere. Et contrarium ei est, si dicat idcirco sibi licere intra triduum appellare, quia videtur quasi alieno nomine appellare, quando, si velit causam suam alienam videri, semetipsum excludat, quia in aliena causa ei, qui in iudicio expertus non est, appellare non liceat. §. 2. Si is, qui ex libertinitate in ingenuitatem se defendebat, victus appellare omiserit, an pater eius appellare possit, maxime si dicat eum in potestate sua esse? quaeritur. Sed etsi potest, quod magis probatur, secunda die, ut in propria causa, appellare debet. §. 3. Si pro eo, qui capite puniri iussus est, necessaria persona appellet, an tertia die audiri possit, Paulus dubitat. Sed dicendum est, hanc quoque personam, ut in propria causa, secunda die appellare debere, quia qui sua interesse dicit, propriam causam defendit.

III. *Idem libro II. de Appellationibus.* Illud videamus: si, quum Imperatori scriberetur, exemplum litterarum litigatori editum sit, neque is appellaverit, et postea contra eum rescriptum sit, an appellare a litteris pridem sibi editis possit? quia qui tunc non appellavit, vera esse, quae scripta sunt, consensisse videtur, nec audiendus est, si dicat, eventum rescripti sacri se sustinuisse.

TIT. V.
DE APPELLATIONIBUS RECIPIENDIS VEL NON.

I. *Ulpianus libro XXIX. ad Edictum.* Non solent audiri appellantes, nisi hi, quorum interest, vel quibus mandatum est, vel qui negotium alienum gerunt, quod mox ratum habetur. §. 1. Sed et si mater, quum filii rem sententia eversam animadverteret, provocaverit, pietati dando dicendum est, et hanc audiri debere; et si litem praeparandam

curare maluerit, intercedere non videtur, licet ab initio defendere non potest.

II. *Scaevola libro IV. Regularum.* Ante sententiam appellari potest, si quaestionem in civili negotio habendam iudex interlocutus sit, vel in criminali, si contra leges hoc faciat.

III. *Paulus libro singulari Regularum.* Intra triduum appellare licet ei, qui de suspecto tutore egit, victusque appellat.

IV. *Macer libro I. de Appellationibus.* Eius, qui ideo causam agere frustratur, quod dicit, se libellum principi dedisse, et sacrum rescriptum exspectare, audiri desiderium prohibetur, et si ob eam causam provocaverit, appellatio eius recipi sacris constitutionibus vetatur.

V. *Ulpianus libro IV. de Appellationibus.* Ei, cuius appellatio non recipitur, sufficit, si possit dicere, appellationem suam non esse receptam. Quod quaqua ratione doceat, admittetur eius appellatio. §. 1. Non recepta autem appellatione, si quidem principem appellari oportuit, principi erit supplicandum; sin vero alius appellabatur, quam princeps, ille erit adeundus. §. 2. Sed et si quid aliud post receptam appellationem impedimento factum fuerit, eum adiri oportet, quem appellare quis debet. §. 3. Plane si appellatione non recepta non ipsum adierit, quem debuit, sed principem, pro eo habebitur, atque si is aditus sit, qui adiri debuit, idque rescriptis Imperatoris nostri Antonini declaratur. §. 4. Plane si alium pro alio adiit, non principem, nihil ei hic error proderit, licet non videatur cessasse. §. 5. Intra constituta autem appellatoria tempora debet is, cuius appellatio non est recepta, vel competentem iudicem, vel principem adire.

VI. *Macer libro II. de Appellationibus.* Sciendum est, cum appellatio non recipitur, praecipi sacris constitutionibus, omnia in eodem statu esse, nec quidquam novari, etiam si contra fiscum appellatum sit. Eum quoque, qui appellationem non receperit, opinionem suam confestim per relationem manifestare, et causam, pro qua non recepit appellationem, eiusque exemplum litigatori edere debere, mandatis cavetur.

VII. *Paulus libro singulari de Appellationibus.* Si res dilationem non recipiat, non permittitur appellare; veluti ne testamentum aperiatur, ut divus Hadrianus constituit, ne frumentum in usum militum in annonae subsidia contrahatur, neve scriptus heres in possessionem inducatur. §. 1. Item si ex perpetuo edicto aliquid decernatur, id quo minus fiat, non permittitur appellare. §. 2. Item quo minus pignus vendere liceat, appellari non potest.

TIT. VI.

DE LIBELLIS DIMISSORIIS, QUI APOSTOLI DICUNTUR.

I. *Marcianus libro II. de Appellationibus.* Post appellationem interpositam litterae dandae sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, sive principem, sive quem alium; quas litteras dimissorias sive apostolos appellant. §. 1. Sensus autem litterarum talis est, appellasse, puta, Lucium Titium a sententia illius, quae inter illos dicta est. §. 2. Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter et saepius, ut, et si non accipiat, id ipsum contestetur; nam instantiam repetentis dimissorias constitutiones desiderant. Aequum est igitur, si per eum steterit, qui debebat dare litteras, quo minus det, ne hoc accipienti noceat.

TIT. VII.

NIHIL INNOVARI APPELLATIONE INTERPOSITA.

I. *Ulpianus libro IV. de Appellationibus.* Appellatione interposita, sive ea recepta sit, sive non, medio tempore nihil novari oportet, si quidem fuerit recepta appellatio, quia recepta est, si vero non est recepta, ne praeiudicium fiat, quoad deliberetur, utrum recipienda sit appellatio, an non sit. §. 1. Recepta autem appellatione tamdiu nihil erit innovandum, quamdiu de appellatione fuerit pronuntiatum. §. 2. Si quis ergo forte relegatus fuerit, et appellaverit, non arcebitur neque in Italia, neque in provincia, a qua relegatus est. §. 3. Propter eandem rationem et si quis deportatus fuerit ab eo, cui deportandi ius est, vel annotatus, neque vincula patietur, neque ullam aliam iniuriam, quam patitur, qui sententiae non acquieverat; integer enim status esse videtur provocatione interposita. §. 4. Ergo et si abstinere ordine iussus sit, et provocaverit, eadem ratione potest coetum participare, quum hoc sit constitutum, et sit iuris, ne quid pendente appellatione novetur. §. 5. Si quis ex pluribus facinoribus condemnatus propter quaedam appellavit, propter quaedam non, utrum differenda poena eius sit, an non? quaeritur. Et si quidem graviora sint crimina, ob quae appellatio interposita est, levius autem id, propter quod non appellavit, recipienda est omnimodo appellatio, et differenda poena; si vero graviorem sententiam meruit ex ea specie, ex qua non est appellatum, omnimodo poena imponenda est.

TIT. VIII.

QUAE SENTENTIAE SINE APPELLATIONE RESCINDANTUR.

I. *Macer libro II. de Appellationibus.* Illud meminerimus, si quaeratur, iudicatum sit nec ne, et huius quaestionis iudex non esse iudicatum pronuntiaverit, licet fuerit iudicatum, rescinditur, etsi provocatum non fuerit. §. 1. Item si calculi error in sententia esse dicatur, appellare necesse non est, veluti si iudex ita pronuntiaverit: *Quum constet, Titium Seio ex illa specie quinquaginta, item ex illa specie viginti quinque debere, idcirco Lucium Titium Seio in centum condemno;* nam quoniam error computationis est, nec appellare necesse est, et citra provocationem corrigitur. Sed et si huius quaestionis iudex sententiam in centum confirmaverit, si quidem ideo, quod quinquaginta et viginti quinque fieri centum putaverit, adhuc idem error computationis est, nec appellare necesse est; si vero ideo, quoniam et alias species viginti quinque fuisse dixerit, appellationi locus est. §. 2. Item cum contra sacras constitutiones iudicatur, appellationis necessitas remittitur. Contra constitutiones autem iudicatur, cum de iure constituto, non de iure litigatoris pronuntiatur. Nam si iudex volenti se ex cura muneris vel tutelae beneficio liberorum, vel aetatis, aut privilegii excusare dixerit, neque filios, neque aetatem, aut ullum privilegium ad muneris vel tutelae excusationem prodesse, de iure constituto pronuntiasse intelligitur. Quodsi de iure suo probantem admiserit, sed idcirco contra eum sententiam dixerit, quod negaverit eum de aetate sua aut de numero liberorum probasse, de iure litigatoris pronuntiasse intelligitur, quo casu appellatio necessaria est. §. 3. Item cum ex edicto peremtorio, quod neque propositum est, neque in notitiam pervenit, absentis condemnatio fit, nullius momenti esse sententiam, constitutiones demonstrant. §. 4. Si apud eundem iudicem invicem petamus, si et mea et tua petitio sine usuris fuit, et iudex me priorem tibi condemnavit, quo magis tu prior me condemnatum habeas, non est mihi necesse pro hac causa appellare, quando secundum sacras constitutiones iudicatum a me petere non possis, priusquam de mea quoque petitione iudicetur; sed magis est, ut appellatio interponatur.

II. *Paulus libro III. Responsorum.* Paulus respondit: eum, qui in rebus humanis non fuit sententiae dictae tempore, inefficaciter condemnatum videri. §. 1. Idem respondit: adversus eum, qui in rebus humanis non esset, quum iudex datus est, neque iudicis dationem valuisse, neque sententiam adversus eum dictam vires habere.

III. *Idem libro XVI. Responsorum.* Paulus respondit: impossibile praeceptum iudicis nullius esse momenti. §. 1. Idem respondit: ab ea sententia, cui pareri rerum natura non potuit, sine causa appellari.

TIT. IX.

AN PER ALIUM CAUSAE APPELLATIONUM REDDI POSSUNT.

I. *Ulpianus libro IV. Appellationum.* Quaeri solet: an per alium causae appellationis reddi possint? Quae res in rebus pecuniariis et in criminibus agitari consuevit. Et in rebus pecuniariis sunt rescripta, posse agi; verba rescripti ita se habent: *Divi Fratres Longino. Si tibi qui appellarit mandarit, ut eum de appellatione, quam Pollio ad eum fecit, defenderes, et res pecuniaria est, nihil prohibet, nomine eius te respondere; sin autem non sit pecuniaria causa, sed capitalis, per procuratorem agi non licet.* Sed et si ea causa sit, ex qua sequi solet poena usque ad relegationem, non oportet per alium causam agi, sed ipsum adesse auditorio debere, sciendum est. Plane si pecuni-

ria causa est, ex qua ignominia sequitur, potest et per procuratorem hoc agi. Idque erit probandum et in ipso accusatore, si appellaverit, vel si adversus eum sit appellatum. Et generaliter, quae causa per alium agi non potest, eius nec appellationem per alium agi oportet.

II. *Macer libro II. de Appellationibus.* Si procurator absentis appellaverit, deinde rationes reddiderit, nihilo minus ipse respondere debet. Sed an eo cessante dominus litis respondere possit exemplo adolescentis? videamus. Magis tamen observatur, ut audiri debeat in causis appellationis reddendis is, cuius absentis procurator appellavit.

TIT. X.

SI TUTOR, VEL CURATOR, VEL MAGISTRATUS CREATUS APPELLAVERIT.

I. *Ulpianus libro III. de officio Consulis.* Si qui ad munera publica nominati appellaverint, nec causas probaverint, sciant ad periculum suum pertinere, si quid damni per moram appellationis reipublicae acciderit. Quodsi apparuerit, eos necessario provocasse, cui adscribendum sit id damnum, Praeses vel princeps aestimabit.

II. *Hermogenianus libro V. iuris Epitomarum.* Tutor vel curator retentus si provocaverit, et ante causam actam moriatur, propter periculum medii temporis successores eius causas appellationis necesse habent reddere.

TIT XI.

EUM, QUI APPELLAVERIT, IN PROVINCIA DEFENDI.

I. *Ulpianus libro IV. de Appellationibus.* Eum, qui appellavit, oportere in provincia defendi in aliis suis causis, etiam si appellationis causa peregrinetur, divi Fratres Decimio Philoni rescripserunt.

II. *Marcianus libro II. de Appellationibus.* Hoc enim illis praestatur, ne necesse habeant se defendere, qui reipublicae causa absunt.

TIT. XII.

APUD EUM, A QUO APPELLETUR, ALIAM CAUSAM AGERE COMPELLENDUM.

I. *Ulpianus libro IV. de Appellationibus.* Si quis ex alia causa appellaverit a iudice, an in alia causa eundem iudicem habere necesse habeat? videamus. Et hodie hoc iure utimur, ut, tametsi appellatio interposita sit, tamen apud eundem iudicem, a quo quis provocaverit, compellatur alias causas, si quas habet, agere; nec utetur hoc praetextu, quasi apud offensum iudicem non debeat experiri, quum possit denuo provocare.

TIT. XIII.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTERVENERIT.

I. *Macer libro II. de Appellationibus.* Appellatore defuncto, siquidem sine herede, cuiuscunque generis appellatio fuerit, evanescit. Quodsi appellatori heres exstiterit, si quidem nullius alterius interest causas appellationis reddi, cogendus non est peragere appellationem; si vero fisci, vel alterius, contra quem appellatum est, interest, heres causas appellationis reddere necesse habet. Nullius autem interest, veluti cum sine ademtione bonorum relegatus est. Nam si ademtis bonis relegatus, vel in insulam deportatus, vel in metallum datus provocatione interposita decesserit, Imperator noster Alexander Pletorio militi ita rescripsit: *Quamvis pendente appellatione morte rei crimen exstinctum sit, data tamen etiam de parte bonorum eius sententia proponitur, adversus quam non aliter is, qui emolumentum successionis habet, obtinere potest, quam si in reddendis causis appellationis iniquitatem sententiae detexerit.* §. 1. Tutor quoque in negotio pupilli appellatione interposita si decesserit, heredem eius causas appellationis reddere necesse est, etiamsi rationes tutelae heres reddiderit, quia sufficit, mortis tempore ad causas appellationis reddendas obligatum fuisse. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt: non cogendum tutorem, post rationes redditas causas appellationum reddere.

TIT. XIV.

DE IURE FISCI.

I. *Callistratus libro I. de iure Fisci.* Variae causae sunt, ex quibus nuntiatio ad fiscum fieri solet. Aut enim se quis, quod tacite relictum est, profitetur capere non posse, vel ab alio praeventus defertur, vel quod mors ab heredibus non vindicatur, vel quod indignus quis heres nuntiatur, vel quod princeps heres institutus, et testamentum sive codicilli surrepti esse nuntiantur, vel quod dicatur quis thesaurum invenisse, vel magni pretii rem minoris ex fisco comparasse, vel praevaricatione fiscum victum esse, vel eum decessisse, qui in capitali crimine esset, vel etiam post mortem aliquem reum esse, vel domum destructam esse, vel ab accusatione recessum, vel rem litigiosam venundari, vel poenam fisco ex contractu privato deberi, vel adversus leges commissum factum esse. §. 1. An bona, quae solvendo non sint, ipso iure ad fiscum pertineant? quaesitum est. Labeo scribit: etiam ea, quae solvendo non sint, ipso iure ad fiscum pertinere. Sed contra sententiam eius edictum perpetuum scriptum est, quod ita bona veneunt, si ex his fisco acquiri nihil possit. §. 2. Divus Pius Coelio Amaranto ita rescripsit: vacantium bonorum nuntiationem quadriennio finiri, idque tempus ex die, quo certum esse coeperit, neque heredem, neque bonorum possessorem exstare, computari oportere. §. 3. Praescriptio autem viginti annorum, quae etiam circa requirendorum annotatorum bona observatur, ex constitutione divi Titi solet ex eo numerari, ex quo quid ad fiscum pertinere potuit. §. 4. Causae autem, quae statim motae sunt, et tractae ultra vicesimum annum, differri possunt etiam post vicesimum annum. §. 5. Illae quoque causae, quae a priore nuntiatore proditae dicuntur, etiam post annos, quibus praescribi diximus, fisco nuntiari possunt.

II. *Idem libro II. de iure Fisci.* Ex quibusdam causis delationes suscipientium fama non laeditur, veluti eorum, qui non praemii consequendi, item eorum, qui ulciscendi gratia adversarium suum deferunt, vel quod nomine reipublicae suae quis exsequitur causas; et haec ita observari, plurifariam principalibus constitutionibus praecipitur. §. 1. Divus Hadrianus Flavio Arriano in haec verba rescripsit: *Quin ei, qui instrumenta ad causam fisci pertinentia, quum possit exhibere, non exhibet, nocere debeat, et si verum aliter non invenitur, ea subtracta esse credantur, quae nocitura causae eius fuerint, dubitatum non est; sed nec alias dubitari oportet, quin non in aliam rem nocere debeant, quam in eam, qua desiderata sunt.* §. 2. Item divi Fratres ad libellum Cornelii Rufi rescripserunt: toties edenda esse instrumenta, quoties de iure capiendi, vel de iure dominii, vel de alia simili re nummaria quaeratur, non si de capitali causa agatur. §. 3. Senatus censuit: ut, si neque delator, neque possessor tribus edictis evocati adfuerint, delatoris quidem fideiussores teneantur, et ei postea publicam causam deferendi ius adimatur, possessoris autem ius idem sit, quod si delatus omnino non esset. §. 4. Quoties tamen delator adesse iussus cessat, nec hoc fraude possessoris factum esse probabitur, divus Hadrianus rescripsit, secundum possessorem pronuntiari oportere, ita ut sententia comprehendatur, etiam delatores edicto id comprehendisse. §. 5. Divus Pius Caecilio Maximo rescripsit: constitutionem patris sui, qua compelleretur delator edere mandatorem, ac nisi edidisset, ut in vincula deduceretur, eo pertinere, non ut delator poena subduceretur, si mandatorem haberet, sed ut mandator quoque perinde, atque si ipse solus detulisset, puniretur. §. 6. Imperator noster Severus Augustus constituit, ne servi delatores dominorum audiantur, sed ut poena coërceantur; libertos quoque causae mandatores contra patronos a Praesidibus provinciarum poena plectendos. §. 7. Complura sunt rescripta principalia, quibus cavetur, non obesse errorem cuiquam, quod ignotus iuris sui ipse se detulerit. Sed exstat eorundem principum rescriptum, ex quo videtur posse defendi, ita demum non nocere cuiquam se detulisse, si ea persona sit, quae ignorare propter rusticitatem vel propter sexum femininum ius suum possit.

III. *Idem libro III. de iure Fisci.* Non intelligitur fraudem legi fecisse, qui rogatus est palam restituere. Sed quum quidam testamento suo ita scripsisset: *Vos rogo, ut in eo, quod a vobis petii, fidem praestetis, perque deum, ut faciatis, rogo*, et quaereretur, an id palam datum intelligeretur? Iulianus respondit: non quidem apparere, quid ab heredibus ex huiusmodi verbis petitum esset, quaeri autem solere, quando intelligatur quis in fraudem legis fidem suam accommodare? et fere eo iam decursum, ut fraus legi fieri

videatur, quoties quis neque testamento, neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione et chirographo obligaret se ad praestandum ei, qui capere non potest; ideoque dici posse, ex supradictis verbis non esse legi fraudem factam. §. 1. Si quis palam rogatus et tacite esset, agitabatur, quid magis praevaleret? utrum id ipsum noceret, quod tacite rogatus esset, an prodesset, quod palam petitum esset? Et divus Hadrianus rescripsit: in eo, quod cuiusque fidei palam commissum esset, non esse existimandum, fidem suam in fraudem legis accommodasse. §. 2 Quando autem fraus interposita videatur? agendum est, id est utrum exitus spectari debeat, an consilium? forte si tunc, quum tacite fideicommittebatur, non capiebat is, cui restitui iubebatur, mortis vero tempore capere poterat, vel contra. Et placuit, exitum esse spectandum. §. 3. Tacita autem fideicommissa frequenter sic deteguntur, si proferatur chirographum, quo se cavisset is, cuius fides eligitur, quod ad eum ex bonis defuncti pervenerit, restituturum. Sed et ex aliis probationibus manifestissimis idem fit. §. 4. Cum ex causa taciti fideicommissi bona ad fiscum pertinent, omnia, quae in testamento utiliter data sunt, valent; et ita divus Pius rescripsit. §. 5. Divi Fratres rescripserunt: in venditionibus fiscalibus fidem et diligentiam a procuratore exigendam, et iusta pretia non ex praeterita emtione, sed ex praesente aestimatione constitui; sicut enim diligenti cultura pretia praediorum ampliantur, ita, si negligentius habita sint, minui ea necesse est. §. 6. Cum quinquennium, quo quis pro publico conductore se obligavit, excessit, sequentis temporis nomine non tenetur, idque principalibus rescriptis exprimitur. Divus etiam Hadrianus in haec verba rescripsit: *Valde inhumanus mos est iste, quo retinentur conductores vectigalium publicorum et agrorum, si tantidem locari non possint; nam et facilius invenientur conductores, si scierint fore, ut, si peracto lustro discedere voluerint, non teneantur.* §. 7. Si posteriori creditori fiscus successerit, eo iure utitur, quo is usurus erat, cui successit. §. 8. Multa principalia sunt rescripta, quibus cavetur, non aliter fiscum debitorum suorum debitores convenire, nisi principales debitores defecerint, vel ex ratione fisci nomina facta liquido probentur, vel ex contractu fiscali debitores conveniantur. §. 9. Divus Hadrianus Flavio Proculo rescripsit: *Cum in libertatem proclamat, qui ex bonis ad fiscum pertinentibus esse dicitur, iudicium datur praesentibus et agentibus etiam his, qui negotiis fisci solent intervenire, et huiusmodi liberales causae, si non interveniente fisci advocato decisae sint, in integrum restituuntur.* §. 10. Si in locis fiscalibus, vel publicis, religiosisve, aut in monumentis thesauri reperti fuerint; divi Fratres constituerunt, ut dimidia pars ex his fisco vindicaretur; item si in Caesaris possessione repertus fuerit, dimidiam aeque partem fisco vindicari. §. 11. Deferre autem se nemo cogitur, quod thesaurum invenerit, nisi ex eo thesauro pars fisco debeatur. Qui autem, quum in loco fisci thesaurum invenerit, partem ad fiscum pertinentem suppresserit, totum cum altero tanto cogitur solvere.

IV. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* In fisci causis pacti cum delatoribus pro confessis habentur, si modo pretium vel modicum dederint.

V. *Idem libro XVI. ad Edictum.* Si procurator Caesaris rem aliquam vendiderit, quamvis duplum vel triplum pro evictione promiserit, tamen fiscus simplum praestabit. §. 1. Si ab eo, cui ius distrahendi res fisci datum est, fuerit distractum quod fisci fuit, statim fit emtoris, pretio tamen soluto.

VI. *Idem libro LXIII. ad Edictum.* Fiscus, cum in privati ius succedit, privati iure pro anterioribus suae successionis temporibus utitur; ceterum postea, quam successit, habebit privilegium suum. Sed utrum statim, atque coepit ad eum pertinere nomen, an vero postea, quam convenit debitorem, an postea, quam relatum est inter nomina debitorum? quaeritur. Et quidem usuras exinde petit fiscales, etsi breviores debeantur, ex quo convenit certum debitorem et confitentem. At in privilegio varie rescriptum est; puto tamen exinde privilegio esse locum, ex quo inter nomina debitorum relatum nomen est. §. 1. Quodcunque privilegium fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio, et Augustae habere solet.

VII. *Idem libro LIV. ad Edictum.* Si fiscus alicui status controversiam faciat, fisci advocatus adesse debet; quare si sine fisci advocato pronuntiatum sit, divus Marcus rescripsit, nihil esse actum, et ideo ex integro cognosci oportere.

VIII. *Modestinus libro V. Regularum.* Bonorum fisco vindicatorum actores venundari a procuratoribus non possunt, et si distrahantur, irritam fieri venditionem, rescriptum est.

IX. *Idem libro XVII. Responsorum.* Lucius Titius fecit heredes sororem suam ex dodrante, uxorem Maeviam et socerum ex reliquis portionibus; eius testamentum postumo nato ruptum est; qui postumus brevi et ipse decessit, atque ita omnis hereditas ad matrem postumi devoluta est; soror testatoris Maeviam veneficii in Lucium Titium accusavit; quum non obtinuisset, provocavit; interea decessit rea, nihilo minus tamen apostoli redditi sunt. Quaero: an putes exstincta rea cognitionem appellationis inducendam propter hereditatem quaesitam? Modestinus respondit: morte reae crimine exstincto, persecutionem eorum, quae scelere acquisita probari possunt, fisco competere posse.

X. *Idem libro singulari de Praescriptionibus.* Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile responderit.

XI. *Iavolenus libro IX. Epistolarum.* Non possunt ulla bona ad fiscum pertinere, nisi quae creditoribus superfutura sunt; id enim bonorum cuiusque esse intelligitur, quod aeri alieno superest.

XII. *Callistratus libro VI. de Cognitionibus.* In metallum damnatis libertas adimitur, quum etiam verberibus servilibus coërceantur. Sane per huiusmodi personas fisco nihil acquiri, divus Pius rescripsit, et ideo quod legatum erat ei, qui postea in metallum damnatus erat, ad fiscum non pertinere rescripsit, magisque ait poenae eos, quam fisci servos esse.

XIII. *Paulus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Edicto divi Traiani, quod proposuit, significatur, ut, si quis ante, quam causa eius ad aerarium deferatur, professus esset eam rem, quam possideret, capere sibi non licere, ex ea partem fisco inferret, partem ipse retineret. §. 1. Idem postea edicto significavit, ut, quaecunque professa esset vel palam vel tacite relictum sibi, quod capere non posset, et probasset, iam id ad fiscum pertinere, etiam si id non possideret, ex eo, quod redactum esset a Praefectis aerario, partem dimidiam ferat. §. 2. Nihil autem interest, quae causa impediat ius capiendi. §. 3. Id autem deferri debet, quod latet, non id, quod fisci est. §. 4. Ad heredes eius, qui se detulerat, non videbatur praemium transire, sed divus Hadrianus rescripsit, ut, licet ante decessisset is, qui se detulerat, quam id, quod detulerat, fisco addiceretur, heredi eius praemium daretur. §. 5. Exstat eiusdem Hadriani epistola, ut, si is, qui se deferre poterat, morte praeventus fuerit, heres eius, si detulerit, praemium consequatur, si tamen, inquit, liquebit, defunctum eius animi fuisse, ut se vellet deferre; si vero idcirco dissimulaverit, dum rem occultari sperat, heredem eius ultra vulgare praemium nihil consecuturum. §. 6. Item divi Fratres rescripserunt: heredes eorum, quibus tacitum fideicommissum relictum esset, ita demum ex beneficio Traiani deferre se posse, si is, cui datum fuerat, morte praeventus esset, et ideo per angustias temporis deferre se non potuerit. §. 7. Quum ante apertum testamentum tacitum fideicommissum nuntiatum esset ab his, qui fidem tacitam susceperant, deinde post apertas tabulas a fideicommissario delatum esset, divus Antoninus recipi professionem eius iussit; neque enim dignam esse praemio tam praecipitem festinationem prioris. Et cum quis se nuntiat non capere, potius confiteri de suo iure, quam alium deferre videtur. §. 8. Ad eos beneficium Traiani pertinet, qui ex defuncti voluntate relictum sibi capere non possunt; ergo nec illud, quod servo meo relictum est, deferre potero. §. 9. Eos, qui quasi indigni repelluntur, summovendos esse ab eiusmodi praemio, id est eos, qui de inofficioso egerunt, vel falsum dixerunt testamentum, qui usque ad finem litis oppugnaverunt testamentum. §. 10. Ei, qui per errorem se detulit, quum capere solidum posset, non nocere hoc, divus Hadrianus, et divus Pius, et divi Fratres rescripserunt.

XIV. *Caius libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Dicitur, ex asse hereditates ex Silaniano cum fiscus vindicasset, quod nec libertates, nec legata tueatur. Quod aperte nullam habet rationem, quum ex quibuslibet aliis cau-

sis fisco vindicatis hereditatibus et libertates et legata maneant.

XV. *Iunius Mauricianus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Senatus censuit: si delator abolitionem petat, quod errasse se dicat, ut idem iudex cognoscat, an iusta causa abolitionis sit, et si errasse videbitur, det imprudentiae veniam; si autem calumniae, hoc ipsum iudicet, eaque causa accusatori perinde cedat, ac si causam egisset et prodidisset. §. 1. Si quis delatorem subiecerit, tantum in aerarium deferat, quantum praemii nomine delator consecuturus fuisset, si vicisset. §. 2. Divus Hadrianus rescripsit: eandem poenam delatorem ferre debere, si citatus ad edictum non responderit, qua teneretur, si causam non probasset. §. 3. Senatus Hadriani temporibus censuit: cum quis se ad aerarium detulerit, quod capere non potuerit, ut totum in aerarium colligatur, et ex eo pars dimidia sibi secundum beneficium divi Traiani restituatur; §. 4. quodsi tribus edictis a Praefecto aerario adesse delator iussus venire noluerit, secundum possessorem sit pronuntiandum, sed ab eo, qui ita adesse iussus, respondente possessore, non adfuerit, tantum exigendum, quantum apud aerarium ex ea causa, quam detulerit, remaneret, si professionem eam implesset. §. 5. Senatus censuit: ut perinde rationes ad aerarium deferat is, a quo tota hereditas fisco evicta est, vel universa legata, atque is deferre deberet, a quo pars hereditatis vel legati evicta sit. §. 6. Si quis arguatur falsas rationes detulisse, de eo Praefectus aerarii cognoscet, quantam fraudem invenerit, ut tantam pecuniam in aerarium iubeat inferri.

XVI. *Ulpianus libro XVIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Ait divus Traianus: *Quicunque professus fuerit. Quicunque* accipere debemus tam masculum quam feminam; nam feminis quoque, quamvis delationibus prohibentur, tamen ex beneficio Traiani deferre se permissum est. Nec non illud aeque non intererit, cuius aetatis sit is, qui se defert, utrum iustae, an pupillaris; nam pupillis etiam permittitur deferre se, ex quibus non capiunt.

XVII. *Modestinus libro II. de Poenis.* In summa sciendum est, omnium fiscalium poenarum petitionem creditoribus postponi.

XVIII. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Deferre non possunt mulieres propter sexus infirmitatem, et ita sacris constitutionibus cautum est. §. 1. Item clarissimi viri deferre non possunt. §. 2. Item damnati deferre non possunt, ut divi Fratres de eo rescripserunt, qui fustibus caesus in opus publicum c datus. §. 3. Item constitutionibus principum prohibentur deferre illi, qui in metallum damnati sunt; hoc ideo, ne desperati ad delationem facile possint sine causa confugere. §. 4. Sed eas causas, quas ante damnationem coeperunt deferre, posse eos etiam post damnationem exsequi, rescriptum est. §. 5. Veterani quoque sacris constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem utique et merita militiae. §. 6. Item milites propter honorem stipendiorum, quae merent, deferre prohibentur. §. 7. Sed communem causam sibi cum fisco quivis deferre potest, [hoc est vindicare] nec per hoc famosus est, licet in causa sua non obtinuerit. §. 8. Item eos, qui tutores vel curatores fuerunt, non oportere deferre causam pupillorum vel adolescentium suorum, divi Severus et Antoninus rescripserunt. Quod consequens est observari et in eo, qui quasi procurator negotia gessit, et ita iidem principes rescripserunt. Iidem decreverunt: nulla constitutione prohibitum esse procuratorem interrogari, sed accusare eum, cuius negotia gessit; et tutorem, qui aut detulit, aut mandavit, severissime puniendum rescripserunt. §. 9. Sed ne quidem is, qui aliquam vendidit rem, eandem deferre debet vel per se, vel per subiectam personam, ne alioquin poenam patiatur dignam suae personae, ut et constitutum esse refertur. §. 10. Papinianus tam libro sexto quam undecimo Responsorum scribit: ita demum publicam auferri pecuniam ei, qui, quum erat creditor, in solutum pecuniam accepit, si aut sciebat, quum accipiebat, publicum quoque esse debitorem, aut postea cognovit, antequam consumeret pecuniam. Sed placet, omnimodo ei pecuniam auferendam esse, etiam si ignoravit, quum consumeret; et postea quidam principes directam actionem competere ablata pecunia rescripserunt, ut et Marcellus libro septimo Digestorum scribit.

XIX. *Papinianus libro X. Responsorum.* Denique non esse praestandas usuras, cum pecunia revocatur, convenit, quoniam res, non persona convenitur;

XX. *Idem libro XI. Responsorum.* Sed revocata pecunia, in fideiussorem liberatum utilis actio dabitur.

XXI. *Paulus libro III. Quaestionum.* Titius, qui mihi sub pignoribus pecuniam debebat, quum esset fisci debitor, solvit mihi, quae debebat; postea fiscus iure suo usus abstulit mihi pecuniam. Quaerebatur: an liberata essent pignora? Marcellus recte existimabat: si id, quod mihi solutum est, fiscus abstulit, non competere pignorum liberationem. Neque differentiam admittendam esse existimo interesse putantium, id ipsum, quod solutum est, an tantundem repetatur.

XXII. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Res, quae in controversia sunt, non debent a Procuratore Caesaris distrahi, sed differenda est earum venditio, ut divi quoque Severus et Antoninus rescripserunt. Et defuncto maiestatis reo, parato herede purgare innocentiam mortui, distractionem bonorum suspendi iusserunt. Et generaliter prohibuerunt rem distrahi a Procuratore, quae esset in controversia. §. 1. Res autem nexas pignori distrahere Procuratores possunt. Sed si ante alii res obligatae sunt iure pignoris, non debet Procurator ius creditorum laedere. Sed si quid superfluum est in re, permittitur Procuratori vendere ea lege, ut inprimis creditoribus praecedentibus satisfiat, et si quid superfluum est, fisco inferatur, aut si acceperit totum fiscus, solvat ipse; vel simpliciter, si vendidit Procurator, iubebit pecuniam, quam deberi creditori privato fuerit probatum, exsolvi ei, et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 2. Lites donatas se non suscipere, divus Pius rescripsit, et licet bona relicturum se quis profiteatur vel partem bonorum, donatum non suscipere; et adiecit: et illum dignum fuisse puniri pro tam turpi tamque invidioso commento, et, nisi durum esse videretur, in ultro venientem poenam statuere. §. 3. Sicut nuntiare causam nemo cogitur, ita liberum arbitrium desistendi ei non datur, qui detulit; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt; et idem esse, licet alieno mandato detulisset. Plane rescripserunt: delatorem audiendum, volentem a lite desistere, si sibi mandatorem subtractum queratur.

XXIII. *Callistratus libro II. de iure Fisci.* De eo delatore, qui causam solus agere instituerat, non habita mentione mandatoris, si postea desistat, praetendens mandatorem causae decessisse, puniendum divi Fratres rescripserunt.

XXIV. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Non tantum delator punitur, si non probaverit, sed et mandator, quem exhibere debet delator.

XXV. *Ulpianus libro XIX. ad Sabinum.* Est et decretum ab Imperatore Severo, et constitutum est, nullo modo exigendum quem probare, unde habeat, circa delationes fiscales, sed delatorem probare debere, quod intendit.

XXVI. *Idem libro XXXI. ad Sabinum.* Quum quidam capitis reus emancipasset filium, ut hereditatem adiret, rescriptum est, non videri in fraudem fisci factum, quod acquisitum non est.

XXVII. *Idem libro XXXIV. ad Edictum.* Quum mortem maritus uxoris necatae non defenderet, divus Severus rescripsit, dotem fisco vindicandam, prout ad maritum pertineat.

XXVIII. *Idem libro III. Disputationum.* Si is, qui mihi obligaverat, quae haberet, habiturusque esset, cum fisco contraxerit, sciendum est, in re postea acquisita fiscum potiorem esse debere, Papinianum respondisse. Quod et constitutum est; praevenit enim causam pignoris fiscus.

XXIX. *Idem libro VIII. Disputationum.* Eius, qui delatorem corrupit, ea conditio est, ut pro victo habeatur; nam in fiscalibus causis id constitutum est. Sed enim haec poena magis est, ut adversus ipsum locum habeat, qui delatorem redemit. Ceterum adversus heredem eius transire non debet; nec enim exinde perit causa, ex quo redemta est, vel actio perimitur, vel condemnatio facta videtur, verum oportet constare prius de crimine et pronuntiare. Plane si forte de retractanda causa agatur, quae semel iudicata est per delatoris corruptelam, mortuus corruptor non efficiet, quo minus agi possit, atque retractari causa; hic enim non poenae, sed causae restitutio est. §. 1. Eum, qui falsum testamentum dixit, posse adire hereditatem constat; sed denegatis ei actionibus fisco locus erit, et obligationes,

quas adeundo confudit, non restituuntur. §. 2. Nam et in eo, qui post aditam hereditatem defuncti mortem non defendit, Imperator noster cum patre rescripsit, obligationes confusas non resuscitari.

XXX. *Marcianus libro III. Institutionum.* Ne Procuratores Caesaris bonorum actores, quae ad fiscum devoluta sunt, alienent, Imperatores Severus et Antoninus rescripserunt; et si manumissi fuerint, revocantur ad servitutem.

XXXI. *Idem libro IV. Institutionum.* Divus Commodus rescripsit: obsidum bona, sicut captivorum, omnimodo in fiscum esse cogenda.

XXXII. *Idem libro XIV. Institutionum.* Sed si accepto usu togae Romanae ut cives Romani semper egerint, divi Fratres procuratoribus hereditatum rescripserunt, sine dubitatione ius eorum ab obsidis conditione separatum esse beneficio principali, ideoque idem ius eis servandum, quod haberent, si a legitimis civibus Romanis heredes instituti fuissent.

XXXIII. *Ulpianus libro I. Responsorum.* Eum, qui debitoris fisci adiit hereditatem, privilegiis fisci coepisse esse subiectum.

XXXIV. *Macer libro II. Publicorum.* Imperatores Severus et Antoninus Asclepiadi ita rescripserunt: *Tu, qui defensione omissa redimere sententiam maluisti, quum tibi crimen obiiceretur, non immerito quingentos solidos inferre fisco iussus es; omissa enim ipsius causae inquisitione ipse te huic poenae subdidisti; obtinendum est enim, ut hi, quibus negotia fiscalia moventur, ad defensionem causae bona fide veniant, non adversarios aut iudices redimere tentent.*

XXXV. *Pomponius libro XI. Epistolarum.* Apud Iulianum scriptum est: si privatus ad se pertinere hereditatem Lucii Titii dicat, altero eandem hereditatem fisco vindicante, quaeritur, utrum ius fisci ante excutiendum sit, et sustinendae actiones ceterorum, an nihilo minus inhibendae petitiones creditorum singulorum, ne publicae causae praeiudicetur? Idque senatusconsultis expressum est.

XXXVI. *Papinianus libro III. Responsorum.* Praediis a fisco distractis, praeteriti temporis tributum eorundem praediorum onus emtorem spectare placuit.

XXXVII. *Idem libro X. Responsorum.* Quod placuit, fisco non esse poenam petendam, nisi creditores suum recuperaverint, eo pertinet, ut privilegium in poena contra creditores non exerceatur, non ut ius commune privatorum fiscus amittat.

XXXVIII. *Idem libro XIII. Responsorum.* Fiscus in quaestione falsi testamenti non obtinuit; priusquam autem ea quaestio decideretur, alio nuntiante bona postea vacare constitit. Fructus post primam litem absumi non oportuisse, respondi; neque enim ad senatusconsulti beneficium scriptum heredem pertinere controversia mota. §. 1. Delatoris opera non esse functum, respondi, qui fisci pecuniam, quam alius tenebat, ad sui temporis administrationem pertinere, quamvis probare non potuisset, contendit, quoniam propriam causam egerat.

XXXIX. *Idem libro XVI. Responsorum.* Bona fisco citra poenam exsilii perpetuam adiudicari sententia non oportet. §. 1. Eum, qui periculum communis condemnationis dividi postulavit, quod participes iudicati solvendo essent, revocatis alienationibus, quas fraudulenter fecerant, non videri causam pecuniae fisco nuntiasse, respondi.

XL. *Paulus libro XXI. Quaestionum.* Ita fidei heredis commisit: *rogo fundum Titio des, de quo te rogavi.* Si Titius capere non possit, non evitabit heres poenam taciti fideicommissi; non enim est palam relinquere, quod ex testamento sciri non potest, quum recitatum est, quemadmodum nec ille palam dat, qui ita scribit: *rogo vos heredes, in eo, quod a vobis petii, fidem praestetis.* Immo in priore specie maiorem fraudem excogitasse videtur, qui non tantum legem circumvenire voluit, sed etiam interpretationem legis, quae circa tacitum fideicommissum habetur; quamvis enim fundum nominaverit, non tamen cognosci potest, de quo sit rogatus heres, quum diversitas rerum obscurum faciat legatum. §. 1. Patronus si tacite in fidem suam recipiat, ut ex portione sua praestet, cessare fraudem dicitur, quia de suo largitur.

XLI. *Idem libro XXI. Responsorum.* Eum, qui bona vacantia a fisco comparavit, debere actionem, quae contra defunctum competebat, excipere.

XLII. *Valens libro V. Fideicommissorum.* Arrianus Severus Praefectus aerario, quum eius, qui tacite rogatus fuerat non capienti fideicommissum reddere, bona publicata erant, pronuntiavit, nihilo minus ius deferendi ex constitutione divi Traiani habere eum, cui fideicommissum erat relictum. §. 1. Quia autem nonnulli ingrati adversus beneficium divi Traiani post professionem quoque de tacito fideicommisso factam cum possessoribus transigunt, atque tribus edictis evocati non respondent, placuit senatui, tantum ab eo, qui id fecisset, exigi, quantum apud aerarium ex ea causa, quam detulerat, remanere oporteret, si professionem suam implesset, et si possessoris quoque fraus apud Praefectum convicta fuisset, ab eo quoque, quod convictus inferre debuisset, exigi.

XLIII. *Ulpianus libro VI. Fideicommissorum.* Imperator noster rescripsit: fiscum in rem habere actiones ex tacito fideicommisso.

XLIV. *Paulus libro I. Sententiarum.* Delator non est, qui protegendae causae suae gratia aliquid ad fiscum nuntiat.

XLV. *Idem libro V. Sententiarum.* In fraudem fisci non solum per donationem, sed quocunque modo res alienatae revocantur. Idemque iuris est, et si non quaeratur; aeque enim in omnibus fraus punitur. §. 1. Bona eorum, qui in custodia, vel in vinculis, vel in compedibus decesserunt, heredibus eorum non auferuntur, sive testato, sive intestato decesserunt. §. 2. Eius bona, qui sibi mortem conscivit, non ante ad fiscum coguntur, quam prius constiterit, cuius criminis gratia manus sibi intulerit. Eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscivit et manus intulit, fisco vindicantur; quodsi id taedio vitae, aut pudore aeris alieni, vel valetudinis alicuius impatientia admisit, non inquietabuntur, sed suo successori relinquuntur. §. 3. A debitore fisci in fraudem datas libertates retrahi placuit. Sane ipsum ita ab alio emere mancipium, ut manumittat, non est prohibitum; ergo tunc et libertatem praestare poterit. §. 4. Ex his bonis, quae ad fiscum delata sunt, instrumenta vel chirographa, acta etiam ad ius privatorum pertinentia restitui postulantibus convenit. §. 5. Neque instrumenta, neque acta a quoquam adversus fiscum edi oportet. §. 6. Ipse autem fiscus actorum suorum exempla hac conditione edit, ut ne is, cui describendi fit potestas, adversus se vel rempublicam his actis utatur; de quo cavere compellitur, ut, si usus is contra interdictum fuerit, causa cadat. §. 7. Quoties apud fiscum agitur, actorum potestas postulanda est, ut merito iis uti liceat, eaque manu commentariensis annotanda sunt; quodsi ea aliter proferantur, is, qui ita protulerit, causa cadit. §. 8. Quoties iterum apud fiscum eadem causa tractatur, priorum actorum, quorum usus non fuerat postulatus, ex officio recitatio iure poscetur. §. 9. Qui pro alio a fisco conventus debitum exsolvit, non inique postulat persecutionem bonorum eius, pro quo solvit; in quo etiam adiuvari per officium solet. §. 10. Fiscalibus debitoribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem negari non placuit; cuius rei aestimatio ita arbitrio iudicantis conceditur, ut in maioribus summis non plus, quam tres menses, in minoribus vero non plus, quam duo prorogentur; prolixioris autem temporis spatium ab Imperatore postulandum est. §. 11. Si principalis rei bona ad fiscum devoluta sint, fideiussores liberantur, nisi forte minus idonei sint, et in reliquum non exsolutae quantitatis accesserint. §. 12. Si plus servatum est ex bonis debitoris a fisco distractis, iure ac merito restitui postulatur. §. 13. Conductor ex fundo fiscali nihil transferre potest, nec cupressi materiam vendere vel olivae, non substitutis aliis, ceterasque arbores pomiferas caedere, et facta eius rei aestimatione in quadruplum convenitur. §. 14. Minoribus viginti quinque annis neque fundus, neque vectigalia locanda sunt, ne adversus ea beneficio aetatis utantur.

XLVI. *Hermogenianus libro VI. iuris Epitomarum.* Aufertur ei quasi indigno successio, qui, quum heres institutus esset ut filius, post mortem eius, qui pater dicebatur, suppositus declaratus est. §. 1. Qui aliquid sciens in fraudem fisci suscepit, non solum rem, in qua fraudis ministerium suscepit, sed alterum tantum restituere cogitur. §. 2. Quod a Praeside, seu Procuratore, vel quolibet alio in ea provincia, in qua administrat, licet per suppositam personam, comparatum est, infirmato contractu vindicatur, et aestimatio eius fisco infertur; nam et navem in eadem

provincia, in qua quis administrat, aedificare prohibetur. §. 3. Fiscus semper habet ius pignoris. §. 4. Qui compensationem opponit fisco, intra duos menses debitum sibi docere debet. §. 5. Ut debitoribus fisci quod fiscus debet compensetur, saepe constitutum est, excepta causa tributaria et stipendiorum, item pretio rei a fisco emtae, et quod ex causa annonaria debetur. §. 6. In reatu constitutus bona sua administrare potest, eique debitor recte bona fide solvit. §. 7. Actores, qui aliquod officium gerunt in bonis, quae distrahunt, procuratores venundare inconsultis principibus prohibentur, et si veneant, venditio nullas vires habebit. §. 8. Servus Caesaris, si iussu procuratoris adiit hereditatem, Caesari volenti acquirit. §. 9. Si multi fisco fraudem fecerint, non ut in actione furti singuli solidum, sed omnes semel quadrupli poenam pro virili portione debent; sane pro non idoneis qui sunt idonei conveniuntur.

XLVII. *Paulus libro I. Decretorum.* Moschis quaedam, fisci debitrix ex conductione vectigalis, heredes habuerat, a quibus post aditam hereditatem Faria Senilla et alii praedia emerant; quum convenirentur propter Moschidis reliqua, et dicebant, heredes Moschidis idoneos esse, et multos alios ex iisdem bonis emisse, aequum putavit Imperator, prius heredes conveniri, deinde in reliquum possessorem omnem, et ita pronuntiavit. §. 1. Aemilius Ptolemaeus conduxerat a fisco possessionem, eamque paulatim pluribus locaverat maiore quantitate, quam ipse susceperat; conveniebatur a Procuratoribus Caesaris in eam quantitatem, quam ipse perceperit. Hoc iniquum et inutile fisco videbatur, (ut tamen suo periculo ipse eos, quibus locaverat, conveniret) ideoque pronuntiavit, in eam solam quantitatem eum conveniri debere, qua ipse conductor extiterat.

XLVIII. *Idem libro II. Decretorum.* Statius Florus testamento scripto heredis sui Pompeii tacitae fidei commiserat, ut non capienti fundum et certam pecuniae quantitatem daret, et eo nomine cautionem a Pompeio exigi curaverat, se restituturum ea, quae ei per praeceptionem dederat; postea idem Florus, facto secundo testamento, et eodem Pompeio et Faustino heredibus institutis, nullas praeceptiones Pompeio dederat; haec persona, quae capere non poterat, se detulerat; consulti Imperatores a procuratoribus rescripserant: si non probaretur, mutatam voluntatem esse, praestandum fideicommissum, atque ita Pompeius condemnatus desiderabat, onus esse id hereditatis oportere, quia praeceptiones non acceperat, nec posse videri pro parte in prima voluntate testatorem perseverasse; sed in universo pronuntiavit, nec testamentum prius exstare, nec si dedisset in primo testamento, ex posteriore peti potuisse, nisi petitum esset. Placuit, quia non probabat sibi datas praeceptiones, ex sola sua cautione solum fideicommissum praestare debere. §. 1. Cornelio Felici mater scripta heres rogata erat restituere hereditatem post mortem suam; quum heres scripta condemnata esset, et a fisco omnia bona mulieris occuparentur, dicebat Felix, se ante poenam esse; hoc enim constitutum esse. Sed quum nondum dies fideicommissi venisset, quia posset prius ipse mori, vel etiam mater alias res acquirere, repulsus est interim a petitione.

XLIX. *Idem libro singulari de tacitis Fideicommissis.* Quum tacitum fideicommissum is, cui datum erat, capere se nihil posse detulisset, in quaestionem venit, dodrantis, an totius assis partem dimidiam ex beneficio divi Traiani recipere debeat? De qua re exstat rescriptum Imperatoris Antonini in haec verba: *Imperator Antoninus Iulio Rufo. Qui tacitam fidem accommodavit, ut non capienti restitueret hereditatem, si deducta parte quarta restituerit, nihil retinere debet; quadrans autem, qui heredi imponitur, ipsi eripiatur, et ad fiscum transferatur.* Unde dodrantis semissem solum capit, qui se detulit.

L. *Idem libro III. Decretorum.* Valerius Patroinus, Procurator Imperatoris, Flavio Stalticio praedia certo pretio addixerat; deinde facta licitatione, idem Stalticius recepta ea licitatione obtinuerat, et in vacuam possessionem inductus erat. De fructibus medio tempore perceptis quaerebatur; Patroinus fisci esse volebat. Plane si medio tempore inter primam licitationem et sequentem addictionem percepti fuissent, ad venditorem pertinere, sicut solet dici, cum in diem addictio facta est, deinde melior conditio allata. Nec moveri debemus, quod idem fuisset, cui et primo addicta fuerant praedia. Sed quum utraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu; itaque placebat, fructus emtoris esse. Papinianus et Messius novam sententiam induxerunt; quia sub colono erant praedia, iniquum esse, fructus ei auferri universos, sed colonum quidem percipere eos debere, emtorem vero pensionem eius anni accepturum, ne fiscus colono teneretur, quod ei frui non licuisset, atque si hoc ipsum in emendo convenisset. Pronuntiavit tamen secundum illorum opinionem, quod quidem domino colerentur, universos fructus habere; si vero sub colono, pensionem accipere. Tryphonino suggerente, quid putaret de aridis fructibus, qui ante percepti in praediis fuissent, respondit, si nondum dies pensionis venisset, quum addicta essent, eos quoque emtorem accepturum.

TIT. XV.
DE CAPTIVIS, ET DE POSTLIMINIO, ET REDEMTIS AB HOSTIBUS.

I. *Marcellus libro XXII. Digestorum.* Quod servus eius, qui ab hostibus captus est, postea stipulatus est, aut si legatum sit servo eius, posteaquam ille ad hostes pervenit, hoc habebunt heredes eius, quia et si captivitatis tempore decessisset, acquisitum foret heredi.

II. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Navibus longis atque onerariis propter belli usum postliminium est, non piscatoriis, aut si quas actuarias voluptatis causa paraverunt. §. 1. Equus item aut equa freni patiens recipitur postliminio; nam sine culpa equitis proripere se potuerunt. §. 2. Non idem in armis iuris est, quippe nec sine flagitio amittuntur; arma enim postliminio reverti negatur, quod turpiter amittantur.

III. *Pomponius libro XXXVII. ad Quintum Mucium.* Item vestis.

IV. *Modestinus libro III. Regularum.* Eos, qui ab hostibus capiuntur, vel hostibus deduntur, iure postliminii reverti, antiquitus placuit. An qui hostibus deditus reversus, nec a nobis receptus est, civis Romanus sit? inter Brutum et Scaevolam varie tractatum est. Et consequens est, ut civitatem non adipiscatur.

V. *Pomponius libro XXXVII. ad Quintum Mucium.* Postliminii ius competit aut in bello, aut in pace. §. 1. In bello, cum hi, qui nobis hostes sunt, aliquem ex nostris ceperunt, et intra praesidia sua perduxerunt; nam si eodem bello is reversus fuerit, postliminium habet, id est perinde omnia restituuntur ei iura, ac si captus ab hostibus non esset. Antequam in praesidia perducatur hostium, manet civis; tunc autem reversus intelligitur, si aut ad amicos nostros perveniat, aut intra praesidia nostra esse coepit. §. 2. In pace quoque postliminium datum est; nam si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque foedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt, quod autem ex nostro ad eos pervenit, illorum fit, et liber homo noster ab eis captus servus fit eorum. Idemque est, si ab illis ad nos aliquid perveniat; hoc quoque igitur casu postliminium datum est. §. 3. Captivus autem, si a nobis manumissus fuerit, et pervenerit ad suos, ita demum postliminio reversus intelligitur, si malit eos sequi, quam in nostra civitate manere, et ideo in Atilio Regulo, quem Carthaginienses Romam miserunt, responsum est, non esse eum postliminio reversum, quia iuraverat Carthaginem se reversurum, et non habuerat animum Romae remanendi. Et ideo in quodam interprete Menandro, qui postea, quam apud nos manumissus erat, missus est ad suos, non est visa necessaria lex, quae lata est de illo, ut maneret civis Romanus; nam sive animus ei fuisset remanendi apud suos, desineret esse civis, sive animus fuisset revertendi, maneret civis, et ideo esset lex supervacua.

VI. *Idem libro I. ex variis Lectionibus.* Mulier in opus salinarum ob maleficium data, et deinde a latrunculis exterae gentis capta, et iure commercii vendita ac redemta, in causam suam recidit. Cocceio autem Firmo centurioni pretium ex fisco reddendum est.

VII. *Proculus libro VIII. Epistolarum.* Non dubito, quin foederati et liberi nobis externi non sint, neque inter nos atque eos postliminium sit; etenim quid inter nos atque eos postliminio opus est, quum et illi apud nos et libertatem suam, et dominium rerum suarum aeque, atque apud se retineant, et eadem nobis apud eos contingant? §. 1. Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus, sive qui foederatus est, item sive

aequo foedere in amicitiam venit, sive foedere comprehensum est, ut is populus alterius populi maiestatem comiter conservaret; hoc enim adiicitur, ut intelligatur, alterum populum superiorem esse, non ut intelligatur, alterum non esse liberum; et quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse, etiam si neque auctoritate, neque dignitate, neque iure omni nobis pares sunt, sic eos, qui maiestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intelligendum est. §. 2. At fiunt apud nos rei ex civitatibus foederatis, et in eos damnatos animadvertimus.

VIII. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Non ut a patre filius, ita uxor a marito iure postliminii recuperari potest, sed tunc, quum et voluerit mulier, et adhuc alii post constitutum tempus nupta non est; quodsi noluerit, nulla causa probabili interveniente, poenis discidii tenebitur.

IX. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Apud hostes susceptus filius, si postliminio redierit, filii iura habet; habere enim eum postliminium, nulla dubitatio est post rescriptum Imperatoris Antonini et divi patris eius ad Ovinium Tertullum, Praesidem provinciae Mysiae inferioris.

X. *Papinianus libro XXIX. Quaestionum.* Pater instituto impuberi filio substituerat, et ab hostibus captus ibi decessit; postea defuncto impubere, legitimum admitti quibusdam videbatur, neque tabulas secundas in eius persona locum habere, quod vivo patre sui iuris effectus fuisset. Verum huic sententiae refragatur iuris ratio, quoniam si pater, qui non rediit, iam tunc decessisse intelligitur, ex quo captus est, substitutio suas vires necessario tenet. §. 1. Si mortuo patre capiatur impubes institutus vel exheredatus, in promtu est dicere, legem Corneliam de tabulis secundis nihil locutam esse, et eius duntaxat personam demonstrasse, qui testamenti factionem habuisset; plane captivi etiam impuberis legitimam hereditatem per legem Corneliam deferri, quoniam verum est, ne impuberem quidem factionem testamenti habuisse, et ideo non esse alienum, Praetorem subsequi non minus patris quam legis voluntatem, et utiles actiones in hereditatem substituto dare.

XI. *Idem libro XXXI. Quaestionum.* Quodsi filius ante moriatur in civitate, nihil est, quod de secundis tabulis tractari possit, sive quoniam vivo patre filiusfamilias mori intelligitur, sive quoniam non reverso eo, exinde sui iuris videtur fuisse, ex quo pater hostium potitus est. §. 1. Sed si ambo apud hostes sint, et prior pater decedat, sufficiet lex Cornelia substituto non alias, quam si apud hostes patre defuncto, postea filius in civitate decessisset.

XII. *Tryphoninus libro IV. Disputationum.* In bello postliminium est, in pace autem his, qui bello capti erant, de quibus nihil in pactis erat comprehensum. Quod ideo placuisse Servius scribit, quia spem revertendi civibus in virtute bellica magis, quam in pace Romani esse voluerunt. Item in pace qui pervenerunt ad alteros, si bellum subito exarsisset, eorum servi efficiuntur, apud quos iam hostes suo facto deprehenduntur; quibus ius postliminii est tam in bello, quam in pace, nisi foedere cautum fuerat, ne esset his ius postliminii. §. 1. Si quis capiatur ab hostibus, hi, quos in potestate habuit, in incerto sunt, utrum sui iuris facti, an adhuc pro filiis familiarum computentur. Nam defuncto illo apud hostes, ex quo captus est, patres familiarum, reverso, nunquam non in potestate eius fuisse creduntur. Ideo et de his, quae medio tempore acquirunt stipulatione, traditione, legato, (nam hereditate non possunt) tractatum est, ubi non est reversus, si forte alii vel in totum his exheredatis testamento, vel in partem instituti sunt heredes, utrum id hereditate captivi, quae lege Cornelia inducitur, an propria ipsorum sint? Quod verius est. Diversumque in his, quae per servos acquiruntur; merito, quia hi bonorum fuerant, et esse perseverant, hi sui iuris exinde, sibique ideo acquisisse intelliguntur. §. 2. Facti autem causae infectae nulla constitutione fieri possunt; ideo eorum, quae usucapiebat per semetipsum possidens, qui postea captus est, interrumpitur usucapio, quia certum est, eum possidere desisse; eorum vero, quae per subiectas iuri suo personas possidebat usuque capiebat, vel si quae postea peculiari nomine comprehenduntur, Iulianus scribit, credi suo tempore impleri usucapionem, remanentibus iisdem personis in possessione. Marcellus: nihil interesse, ipse possedisset, an subiecta ei persona. Sed Iuliani sententia sequenda est. §. 3. Medio tempore filius, quem habuit in potestate captivus, uxorem ducere potest, quamvis consentire nuptiis pater eius non possit; nam utique nec dissentire. Susceptus ergo nepos in reversi captivi potestate, ut redierit, erit, suusque heres ei quodammodo invito, quum nuptiis non consenserit; non mirum, quia illius temporis conditio necessitasque faciebat, et publica nuptiarum utilitas exigebat. §. 4. Sed captivi uxor, tametsi maxime velit, et in domo eius sit, non tamen in matrimonio est. §. 5. Codicilli, si quos in tempore captivitatis scripserit, non creduntur iure subtili confirmati testamento, quod in civitate fecerat; sed nec fideicommissum ex his peti potest, quia non sunt ab eo facti, qui testamenti factionem habuit. Sed quia merum principium eorum in civitate constituto captivo factum est, id est in testamento confirmatio codicillorum, et is postea reversus est, et postliminio ius suum recepit, humanitatis rationi congruum est, eos codicillos ita suum effectum habere, quasi in medio nulla captivitas intercessisset. §. 6. Cetera, quae in iure sunt, posteaquam postliminio rediit, pro eo habentur, ac si nunquam iste hostium potitus fuisset. §. 7. Si quis servum captum ab hostibus redemerit, protinus est redimentis, quamvis scientis, alienum fuisse; sed oblato ei pretio, quod dedit, postliminio rediisse aut receptus esse servus creditur. §. 8. At si ignorans captivum, existimans vendentis esse, redemit, an quasi usucepisse videatur, scilicet ne post legitimum tempus offerendi pretii priori domino facultas sit?, videamus; nam occurrit, quod constitutio, quae de redemtis lata est, eum redimentis servum facit, et quod meum est iam usucapere me, intelligi non potest; rursum quum constitutio non deteriorem causam redimentium, sed aliquo meliorem effecerit, perimi ius bonae fidei emtoris vetustissimum, et iniquum, et contra mentem constitutionis est. Ideoque transacto tempore, quanto, nisi constitutio eum proprium fecisset, usucapi potuisset, nihil ex constitutione domino superesse, recte dicetur. §. 9. Manumittendo autem utrum desinit tantum dominus esse, et relictus ab eo servus in ius prioris domini redit, an et liberum eum facit, ne praestatio libertatis dominii fiat translatio? Certe apud hostes manumissus liberatur; et tamen si eum nactus dominus ipsius vetus intra praesidia nostra fuisset, quamvis non secutum res nostras, sed dum eo consilio venisset, ut ad illos reverteretur, servum retineret iure postliminii. Quod in liberis aliter erat; non enim postliminio revertebatur, nisi qui hoc animo ad suos venisset, ut eorum res sequeretur, illosque relinqueret, a quibus abiisset, quia, ut Sabinus scribit, de sua quaque civitate cuique constituendi facultas libera est, non de dominii iure. Verum hoc non multum onerat praesentem inspectationem, quia hostium iure manumissio obesse civi nostro, domino servi, non potuit; at is, de quo quaeritur, lege nostra, quam constitutio fecit, civem Romanum dominum habuit, et an ab eo possit libertatem assequi? tractamus. Quid enim, si nunquam ille pretium eius offerat? si nec conveniendi eius sit facultas? liber erit servus, qui nullo merito suo poterit a domino libertatem consequi? Quod est iniquum, et contra institutum a maioribus libertatis favorem. Certe et veteri iure, si ab hoc quis sciens alienum esse redemisset, alius bona fide emisset, usucapere, ad libertatemque perducere potuit, et isto quoque modo prior dominus, qui ante captivitatem fuerat, ius suum amittebat; quare igitur iste non habet ius manumittendi? §. 10. Si statuliber fuerit, antequam ab hostibus caperetur, redemtus pendente conditione suam causam retinebit. §. 11. Quid ergo, si ita libertatem acceperat, si decem dederit? Quaesitum est: unde dare debebit? quoniam et si concessum est statulibero de peculio dare, hoc tamen, quod apud hunc, qui redemit, habet, numquid vice illius sit, quod apud hostes quaesisset? Utique, si ex re illius, aut ex operis suis quaesitum est. Ex alia autem causa parte peculio potest dare, ita ut conditioni benigne eum paruisse credamus. §. 12. Si pignori servus datus fuerat ante captivitatem, post dimissum redemtorem in veterem obligationem revertitur, et si creditor obtulerit ei, qui redemit, quanto redemtus est, habet obligationem et in propiorem debiti causam, et in eam summam, qua eum liberavit, quasi ex obligatione quadam constitutione inducta, ut cum posterior creditor priori satisfacit confirmandi sui pignoris causa, nisi quod in hoc conversa res est, et posterior, qui apud nos esset prior, quia eum servum, ut apud nos esset, effecit, ab eo, qui tempore

prior fuit, ut infirmiore dimittendus est. §. 13. Si plurium servus fuerat, et omnium nomine ei, qui redemit, restitutum pretium erit, in communionem redibit; si unius tantum, vel quorundam, nec omnium, ad eum eosve, qui solverunt, pertinebit, ita ut in portione sua pristinum ius obtineant, et in parte ceterorum ei, qui redemit, succedant. §. 14. Si fideicommissa libertas debita captivo fuerit, redemtus nondum eam petere poterit, nisi redemtori satisfecerit. §. 15. Si deportatum ab insula hostes ceperunt, redemtus, quibus casibus redit, in eam causam veniet, in qua futurus esset, si captus non fuisset; deportabitur igitur. §. 16. Sed si in captivo servo talis praecesserat causa, quae eius vel ad tempus, vel in perpetuum libertatem impediret, nec redemtione ab hostibus mutabitur, veluti si in legem Faviam commisisse eum constiterit, vel ita venierit, ne manumitteretur, habebit autem interim sine poena sua eum, qui redemit. §. 17. Ergo de metallo captus redemtus in poenam suam revertetur, nec tamen ut transfuga metalli puniendus erit, sed redemtor a fisco pretium recipiet; quod etiam constitutum est ab Imperatore nostro et divo Severo. §. 18. Si natum ex Pamphila legatum tibi fuerit, tuque matrem redemeris, et ea apud te pepererit, non videri te partum ex causa lucrativa habere, sed officio arbitrioque iudicis aestimandum, constituto pretio partus perinde, atque si, quanto mater est emta, simul et partus venisset. Quodsi iam natum apud hostes, quod eo tempore, quo capiebatur, in utero gerebat, cum matre redimatur ab eodem uno pretio, oblato tanto, quantum ex pretio, quod pro utroque unum datum est, aestimationem contingeret partus, videtur is postliminio reversus; multo magis, si diversi emtores utriusque exstiterint, vel unius. Sed si suo quemque pretio redemerit, id offerri pro singulis oportebit redemtori, quod hosti pro quoquo datum est, ut separatim quoque postliminio reverti possint.

XIII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Si me tibi arrogandum dedissem, emancipato me reversum ab hostibus filium meum loco nepotis tibi futurum constat.

XIV. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Quum duae species postliminii sint, ut aut nos revertamur, aut aliquid recipiamus, cum filius revertatur, duplicem in eo causam esse oportet postliminii, et quod pater eum recipiat, et ipse ius suum. §. 1. Non ut pater filium, ita uxorem maritus iure postliminii recipit, sed consensu redintegratur matrimonium.

XV. *Ulpianus libro XII. ad Sabinum.* Si patre redemto, et ante luitionem defuncto, filius post mortem eius redemtionis quantitatem offerat, dicendum est, suum ei posse exsistere, etsi forte quis subtilius dicat, hunc, dum moritur, quasi iure pignoris finito, nactum postliminium, et sine obligatione debiti obiisse, ut possit suum habere; quod non sine ratione dicetur.

XVI. *Idem libro XIII. ad Sabinum.* Retro creditur in civitate fuisse, qui ab hostibus advenit.

XVII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Postliminio carent, qui armis victi hostibus se dediderunt.

XVIII. *Ulpianus libro XXXV. ad Sabinum.* In omnibus partibus iuris is, qui reversus non est ab hostibus, quasi tunc decessisse videtur, quum captus est.

XIX. *Paulus libro XVI. ad Sabinum.* Postliminium est ius amissae rei recipiendae ab extraneo, et in statum pristinum restituendae inter nos ac liberos populos regesque moribus ac legibus constitutum. Nam quod bello amisimus, aut etiam citra bellum, hoc si rursus recipiamus, dicimur postliminio recipere. Idque naturali aequitate introductum est, ut, qui per iniuriam ab extraneis detinebatur, is, ubi in fines suos redisset, pristinum ius suum reciperet. §. 1. Induciae sunt, cum in breve et in praesens tempus convenit, ne invicem se lacesserent; quo tempore non est postliminium. §. 2. A piratis aut latronibus capti liberi permanent. §. 3. Postliminio redisse videtur, cum in fines nostros intraverit, sicuti amittitur, ubi fines nostros excessit. Sed et si in civitatem sociam amicamve, aut ad regem socium vel amicum venerit, statim postliminio redisse videtur, quia ibi primum nomine publico tutus esse incipit. §. 4. Transfugae nullum postliminium est; nam qui malo consilio et proditoris animo patriam reliquit, hostium numero habendus est. Sed hoc in libero transfuga iuris est, sive femina, sive masculus sit. §. 5. Si vero servus transfugerit ad hostes, quoniam et cum casu captus est, dominus in eo postliminium habet, rectissime dicitur, etiam ei postliminium esse, scilicet ut dominus in eo pristinum ius recipiat, ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui servus semper permanet, quam domino damnosum constituatur. §. 6. Si statuliber transfuga reversus sit, exsistente conditione, postquam rediit, liber efficitur. Diversum est, si conditio exstitisset, dum apud hostes est; in eo enim casu neque sibi reverti potest, ut liber sit, neque heredi in eo ius postliminii est, quia non potest queri, quum nullum damnum patiatur, libertate iam obtingente, si non impediret, quod transfuga factus est. §. 7. Filius quoque familias transfuga non potest postliminio reverti, neque vivo patre, quia pater sic illum amisit, quemadmodum patria, et quia disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Romanis, quam caritas liberorum. §. 8. Transfuga autem non is solus accipiendus est, qui aut ad hostes, aut in bello transfugit, sed et qui per induciarum tempus ad eos, cum quibus nulla amicitia est, fide suscepta transfugit. §. 9. Si is, qui emat ab hostibus, pluris alii iure pignoris, quod in redemto habet, cesserit, non eam quantitatem, sed priorem redemtus reddere debet, et emtor habet actionem adversus eum, qui vendidit, ex emto. §. 10. Postliminium omnibus est, cuiuscunque sexus conditionisve sint, nec interest, liberi an servi sint; nec enim soli postliminio recipiuntur, qui pugnare possunt, sed omnes homines, qui eius naturae sunt, ut usui esse vel consilio, vel aliis modis possint.

XX. *Pomponius libro XXXVI. ad Sabinum.* Si captivus, de quo in pace cautum fuerat, ut rediret, sua voluntate apud hostes mansit, non esse ei postea postliminium, verum est. §. 1. Expulsis hostibus ex agris, quos ceperint, constitit dominia eorum ad priores dominos redire, nec aut publicari, aut praedae loco cedere; publicatur enim ille ager, qui ex hostibus captus est. §. 2. Redemtio facultatem redeundi praebet, non ius postliminii mutat.

XXI. *Ulpianus libro V. Opinionum.* Si quis ingenuam ab hostibus redemtam eo animo secum habuerit, ut ex ea susciperet liberos, et postea ex se natum sub titulo naturalis filii cum matre manumiserit, ignorantia mariti eiusdemque patris neque statui eorum, quos manumisisse visus est, officere debet, et exinde intelligi oportet remissum matri pignoris vinculum, ex quo de ea suscipere liberos optaverat; ideoque eam, quae postliminio reversa erat, liberam et ingenuam ingenuum peperisse constat. Quodsi publice praeda virtute militum recuperata, nulli pretium matris pater numeraverit, protinus postliminio reversa non cum domino, sed cum marito fuisse declaratur. §. 1. In civilibus dissensionibus, quamvis saepe per eas respublica laedatur, non tamen in exitium reipublicae contenditur. Qui in alterutras partes discedunt, vice hostium non sunt eorum, inter quos iura captivitatum aut postliminiorum fuerint, et ideo captos, et venumdatos, posteaque manumissos placuit supervacuo repetere a principe ingenuitatem, quam nulla captivitate amiserant.

XXII. *Iulianus libro LXII. Digestorum.* Bona eorum, qui in hostium potestatem pervenerint, atque ibi decesserint, sive testamenti factionem habuerint, sive non habuerint, ad eos pertinent, ad quos pertinerent, si in potestatem hostium non pervenissent. Idemque ius in eadem causa omnium rerum iubetur esse lege Cornelia, quae futura esset, si hi, de quorum hereditatibus et tutelis constituebatur, in hostium potestatem non pervenissent. §. 1. Apparet ergo, eadem omnia pertinere ad heredem eius, quae ipse, qui hostium potitus est, habiturus esset, si postliminio revertisset. Porro quaecunque servi captivorum stipulantur vel accipient, acquiri dominis intelliguntur, quum postliminio redierint; quare necesse est etiam ad eos pertinere, qui ex lege Cornelia hereditatem adierint. Quodsi nemo ex lege Cornelia heres exstiterit, bona publica fient. Legata quoque servis eorum praesente die vel sub conditione ad heredes pertinebunt. Item si servus ab extero heres institutus fuerit, iussu heredis captivi adire poterit. §. 2. Quod filius eius, qui in hostium potestate est, accipit aut stipulatur, id, patre prius, quam postliminio rediret, mortuo, ipsi acquisitum intelligitur, et si vivo patre decesserit, ad heredem patris pertinebit; nam status hominum, quorum patres in hostium potestate sunt, in pendente est, et reverso quidem patre, existimatur nunquam suae potestatis fuisse, mortuo, tunc paterfamilias fuisse, quum pater eius in hostium potestatem perveniret. §. 3. Quae peculiari no-

mine servi captivorum possident, in suspenso sunt; nam si domini postliminio redierint, eorum facta intelliguntur, si ibi decesserint, per legem Corneliam ad heredes eorum pertinebunt. §. 4. Si quis, quum praegnantem uxorem haberet, in hostium potestatem pervenerit, nato deinde filio et mortuo ibi decesserit, eius testamentum nullum est, quia et eorum, qui in civitate manserunt, hoc casu testamenta rumpuntur.

XXIII. *Idem libro LXIX. Digestorum.* Si quis praegnante uxore relicta in hostium potestatem pervenerit, mox natus filius eius uxore ducta filium vel filiam procreaverit, ac tunc postliminio avus reversus fuerit, omnia iura nepotis nomine perinde capiet, ac si is, quum filius nasceretur, in civitate fuisset.

XXIV. *Ulpianus libro I. Institutionum.* Hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit, vel ipsi populo Romano; ceteri latrunculi vel praedones appellantur. Et ideo qui a latronibus captus est, servus latronum non est, nec postliminium illi necessarium est. Ab hostibus autem captus, utputa a Germanis et Parthis, et servus est hostium, et postliminio statum pristinum recuperat.

XXV. *Marcianus libro XIV. Institutionum.* Divi Severus et Antoninus rescripserunt: si uxor cum marito ab hostibus capta fuerit, et ibidem ex marito enixa sit, si reversi fuerint, iustos esse et parentes et liberos, et filium in potestate patris, quemadmodum iure postliminii reversus sit. Quodsi cum matre sola revertatur, quasi sine marito natus, spurius habebitur.

XXVI. *Florentinus libro VI. Institutionum.* Nihil interest, quomodo captivus reversus est, utrum dimissus, an vi vel fallacia potestatem hostium evaserit, ita tamen, si ea mente venerit, ut non illo reverteretur; nec enim satis est corpore domum quem redisse, si mente alienus est. Sed et qui victis hostibus recuperantur, postliminio redisse existimantur.

XXVII. *Iavolenus libro IX. ex Posterioribus Labeonis.* Latrones tibi servum eripuerant; postea is servus ad Germanos pervenerat; inde in bello victis Germanis servus venierat. Negant posse usucapi eum ab emtore Labeo, Ofilius, Trebatius, quia verum esset, eum surreptum esse, nec quod hostium fuisset, aut postliminio redisset, ei rei impedimento esse.

XXVIII. *Labeo libro IV. Pithanôn a Paulo epitomatorum.* Si quid bello captum in praeda est, non postliminio redit. Paulus: Immo si in bello captus pace facta demum refugit, deinde renovato bello capitur, postliminio redit ad eum, a quo priore bello captus erat, si modo non convenerit in pace, ut captivi redderentur.

XXIX. *Idem libro VI. Pithanôn a Paulo epitomatorum.* Si postliminio redisti, nihil, dum in hostium potestate fuisti, usucapere potuisti. Paulus: Immo si quid servus tuus peculii nomine, dum in eo statu esses, possederit, id eo quoque tempore usucapere poteris, quoniam eas res etiam inscientes usucapere solemus, et eo modo etiam hereditas, nondum nato postumo, aut nondum adita, augeri per servum hereditarium solet.

XXX. *Idem libro VIII. Pithanôn a Paulo epitomatorum.* Si id, quod nostrum hostes ceperunt, eius generis est, ut postliminio redire possit, simulatque ad nos redeundi causa profugit ab hostibus, et intra fines imperii nostri esse coepit, postliminio redisse existimandum est. Paulus: Immo eum servus civis nostri ab hostibus captus inde aufugit, et in urbe Roma ita est, ut neque in domini sui potestate sit, neque ulli serviat, nondum postliminio redisse existimandum est.

TIT. XVI.
DE RE MILITARI.

I. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Miles, qui in commeatu agit, non videtur reipublicae causa abesse.

II. *Arrius Menander libro I. de Re militari.* Militum delicta sive admissa aut propria sunt, aut cum ceteris communia; unde et persecutio aut propria, aut communis est. Proprium militare est delictum, quod quis uti miles admittit. §. 1. Dare se militem, cui non licet, grave crimen habetur, et augetur, ut in ceteris delictis, dignitate, gradu, specie militiae.

III. *Modestinus libro IV. de Poenis.* Desertorem auditum ad suum ducem cum elogio Praeses mittet, praeterquam si quid gravius ille desertor in ea provincia, in qua repertus est, admiserit; ibi enim eum plecti poena debere, ubi facinus admissum est, divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 1. Poenae militum huiuscemodi sunt: castigatio, pecuniaria mulcta, munerum indictio, militiae mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio; nam in metallum aut in opus metalli non dabuntur, nec torquentur. §. 2. Emansor est, qui diu vagatus ad castra regreditur. §. 3. Desertor est, qui per prolixum tempus vagatus reducitur. §. 4. Is, qui in exploratione emanet hostibus insistentibus, aut qui a fossato recedit, capite puniendus est. §. 5. Qui stationis munus relinquit, plus quam emansor est; itaque pro modo delicti aut castigatur, aut gradu militiae deiicitur. §. 6. Si praesidis vel cuiusvis praepositi ab excubatione quis desistat, peccatum desertionis subibit. §. 7. Si ad diem commeatus quis non veniat, perinde in eum statuendum est, ac si emansisset vel deseruisset, pro numero temporis, facta prius copia docendi, num forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos venia dignus videatur. §. 8. Qui militiae tempus in desertione implevit, emerito privatur. §. 9. Si plures simul primo deseruerint, deinde intra certum tempus reversi sint, gradu pulsi in diversa loca distribuendi sunt. Sed tironibus parcendum est; qui, si iterato hoc admiserint, poena competente afficiuntur. §. 10. Is, qui ad hostem confugit, et rediit, torquebitur, ad bestiasque vel in furcam damnabitur, quamvis milites nihil eorum patiantur. §. 11. Et is, qui volens transfugere apprehensus est, capite punitur. §. 12. Sed si ex improviso, dum iter quis facit, capitur ab hostibus, inspecto vitae eius praecedentis actu venia ei dabitur, et si expleto tempore militiae redeat, ut veteranus restituetur, et emerita accipiet. §. 13. Miles, qui in bello arma amisit vel alienavit, capite punitur, humane militiam mutat. §. 14. Qui aliena arma surripuit, gradu militiae pellendus est. §. 15. In bello qui rem a duce prohibitam fecit, aut mandata non servavit, capite punitur, etiam si res bene cesserit. §. 16. Sed qui agmen excesserit, ex causa vel fustibus caeditur, vel mutare militiam solet. §. 17. Nec non et si vallum quis transcendat, aut per murum castra ingrediatur, capite punitur. §. 18. Si vero quis fossam transiliit, militia reiicitur. §. 19. Qui seditionem atrocem militum concitavit, capite punitur. §. 20. Si intra vociferationem aut levem querelam seditio mota est, tunc gradu militiae deiicitur. §. 21. Et cum multi milites in aliquod flagitium conspirent, vel si legio deficiat, avocari militia solent. §. 22. Qui praepositum suum protegere noluerunt vel deseruerunt, occiso eo capite puniuntur.

IV. *Arrius Menander libro I. de Re militari.* Qui cum uno testiculo natus est, quive amisit, iure militabit secundum divi Traiani rescriptum; nam et duces Sylla et Cotta memorantur eo habitu fuisse naturae. §. 1. Ad bestias datus si profugit, et militiae se dedit, quandoque inventus capite puniendus est. Idemque observandum est in eo, qui legi se passus est. §. 2. In insulam deportatus, si effugiens militiae se dedit, lectusve dissimulavit, capite puniendus est. §. 3. Temporarium exsilium voluntario militi insulae relegationem assignat, dissimulatio perpetuum exsilium. §. 4. Ad tempus relegatus, si expleto spatio fugae militiae se dedit, causa damnationis quaerenda est, ut, si contineat infamiam perpetuam, idem observetur; si transactum de futuro sit, et in ordinem redire potest, et honores petere militiae non prohibetur. §. 5. Reus capitalis criminis voluntarius miles secundum divi Traiani rescriptum capite puniendus est, nec remittendus est eo, ubi reus postulatus est, sed ut accedente causa militiae audiendus, si dicta causa sit, vel requirendus annotatus. §. 6. Ignominia missus ad iudicem suum remittendus est, nec recipiendus postea volens militare, licet fuerit absolutus. §. 7. Adulterii, vel aliquo iudicio publico damnati inter milites non sunt recipiendi. §. 8. Non omnis, qui litem habuit, et ideo militaverit, exauctorari iubetur, sed qui eo animo militiae se dedit, ut sub obtentu militiae pro[illegible]siorem se adversario faceret. Nec tamen facile indulgendum est extra ordinem iudicationis, qui negotium ante habuerunt; sed si in transactionem recidit, indulgendum est. Exauctoratus eo nomine non utique infamis erit, nec prohibendus lite finita militiae eiusdem ordinis se dare; alioquin et si relinquat litem, vel transigat, retinendus est. §. 9. Qui post desertionem in aliam militiam nomen dederunt, legive se passi

sunt, Imperator noster rescripsit, et hos militariter punientos. §. 10. Gravius autem delictum est, detrectare munus militiae, quam appetere; nam et qui ad delectum olim non respondebant, ut proditores libertatis in servitutem redigebantur; sed mutato statu militiae recessum a capitis poena est, quia plerumque voluntario milite numeri supplentur. §. 11. Qui filium suum subtrahit militiae belli tempore, exsilio et bonorum parte mulctandus est; si in pace, fustibus caedi iubetur, et requisitus iuvenis, vel a patre postea exhibitus in deteriorem militiam dandus est; qui enim se sollicitari ab alio passus est, veniam non meretur. §. 12. Eum, qui filium debilitavit delectu per bellum indicto, ut inhabilis militiae sit, praeceptum divi Traiani deportavit. §. 13. Edicta Germanici Caesaris militem desertorem faciebant, qui diu abfuisset, ut is inter emansores haberetur. Sed sive redeat quis, et offerat se, sive deprehensus offeratur, poenam desertionis evitat, nec interest, cui se offerat, vel a quo deprehendatur. §. 14. Levius itaque delictum emansionis habetur, ut erronis in servis, desertionis gravius, ut in fugitivis. §. 15. Examinantur autem semper causae emansionis, et cur, et ubi fuerit, et quid egerit, et datur venia valetudini, affectioni parentum et affinium, et si servum fugientem persecutus est, vel si qua huiusmodi causa sit; sed et ignoranti adhuc disciplinam tironi ignoscitur.

V. *Idem libro II. de Re militari.* Non omnes desertores similiter puniendi sunt, sed habetur et ordinis, et stipendiorum ratio, et gradus militiae vel loci, et muneris deserti, et ante actae vitae; sed et numeri, si solus, vel cum altero, vel cum pluribus deseruit, aliudve quod crimen desertioni adiunxerit; item temporis, quo in desertione fuerit, et eorum, quae postea gesta fuerint. Sed et si fuerit ultro reversus, non cum necessitudine, non erit eiusdem sortis. §. 1. Qui in pace deseruit, eques gradu pellendus est, pedes militiam mutat. In bello idem admissum capite puniendum est. §. 2. Qui desertioni aliud crimen adiungit, gravius puniendus est, et si furtum factum sit, veluti alia desertio habebitur, vel si plagium factum, vel aggressura, abigeatus, vel quid simile accesserit. §. 3. Desertor, si in urbe inveniatur, capite puniri solet; alibi apprehensus ex prima desertione restitui potest; iterum deserendo capite puniendus est. §. 4. Qui in desertione fuit, si se obtulerit, ex indulgentia Imperatoris nostri in insulam deportandus est. §. 5. Qui captus, quum poterat redire, non rediit, pro transfuga habetur. Item eum, qui in praesidio captus est, in eadem conditione esse, certum est. Si tamen ex improviso, dum iter facit, aut epistolam fert, capiatur quis, veniam meretur. §. 6. A barbaris remissos milites ita restitui oportere, Hadrianus rescripsit, si probabunt, se captos evasisse, non transfugisse. Sed hoc, licet liquido constare non possit, argumentis tamen cognoscendum est, et si bonus miles antea aestimatus fuit, prope est, ut affirmationi eius credatur; si emansor, aut negligens suorum, aut segnis, aut extra contubernium agens, non credetur ei. §. 7. Si post multum temporis redit, qui ab hostibus captus est, et captum eum, non transfugisse constiterit, ut veteranus erit restituendus, et praemia, et emeritum capiet. §. 8. Qui transfugit, et postea multos latrones apprehendit, et transfugas demonstravit, posse ei parci, divus Hadrianus rescripsit; ei tamen pollicenti ea nihil permitti oportere.

VI. *Idem libro III. de Re militari.* Omne delictum est militis, quod aliter, quam disciplina communis exigit, committitur, veluti segnitiae crimen, vel contumaciae, vel desidiae. §. 1. Qui manus intulit praeposito, capite puniendus est; augetur autem petulantiae crimen dignitate praepositi. §. 2. Contumacia omnis adversus ducem vel praesidem militis capite punienda est. §. 3. Qui in acie prior fugam fecit, spectantibus militibus, propter exemplum capite puniendus est. §. 4. Exploratores, qui secreta nuntiaverunt hostibus, proditores sunt, et capitis poenas luunt. §. 5. Sed et caligatus, qui metu hostium languorem simulavit, in pari causa cum eis est. §. 6. Si quis commilitonem vulneravit, si quidem lapide, militia reiicitur, si gladio, capital admittit. §. 7. Qui se vulneravit, vel alias mortem sibi conscivit, Imperator Hadrianus rescripsit, ut modus eius rei statutus sit, ut, si impatientia doloris, aut taedio vitae, aut morbo, aut furore, aut pudore mori maluit, non animadvertatur in eum, sed ignominia mittatur, si nihil tale praetendat, capite puniatur. Per vinum aut lasciviam lapsis capitalis poena remittenda est, et militiae mutatio irroganda. §. 8. Qui praepositum suum non protexit, quum posset, in pari causa factori habendus est; si resistere non potuit, parcendum ei. §. 9. Sed et in eos, qui Praefectum centuriae a latronibus circumventum deseruerunt, animadverti placuit.

VII. *Tarruntenus Paternus libro II. de Re militari.* Proditores vel transfugae plerumque capite puniuntur, et exauctorati torquentur; nam pro hoste, non pro milite habentur.

VIII. *Ulpianus libro VIII. Disputationum.* Qui status controversiam patiuntur, licet revera liberi sunt, non debent per id tempus nomen militiae dare, maxime lite ordinata, sive ex libertate in servitutem, sive contra petantur; nec hi quidem, qui ingenui bona fide serviunt, sed nec qui ab hostibus redemti sunt, priusquam se luant.

IX. *Marcianus libro III. Institutionum.* Milites prohibentur praedia comparare in his provinciis, in quibus militant, praeterquam si paterna eorum fiscus distrahat; nam hanc speciem Severus et Antoninus remiserunt. Sed et stipendiis impletis emere permittuntur. Fisco autem vindicatur praedium illicite comparatum, si delatum fuerit; sed si nondum delata causa stipendia impleta sint, vel missio contigerit, delationi locus non est. §. 1. Milites, si heredes exstiterint, possidere ibi praedia non prohibentur.

X. *Paulus libro singulari Regularum.* Qui excubias palatii deseruit, capite punitur. §. 1. Sed ex causa desertionis restitutus in militiam non aliter medii temporis stipendium et donativa accipit, nisi hoc liberalitas principalis ei specialiter indulserit.

XI. *Marcianus libro II. Regularum.* Ab omni militia servi prohibentur; alioquin capite puniuntur.

XII. *Macer libro I. de Re militari.* Officium regentis exercitum non tantum in danda, sed etiam in observanda disciplina consistit. §. 1. Paternus quoque scripsit: debere eum, qui se meminerit armato praeesse, parcissime commeatum dare, equum militarem extra provinciam duci non permittere, ad opus privatum, piscatum, venatum, militem non mittere; nam in disciplina Augusti ita cavetur. Etsi scio, fabrilibus operibus exerceri milites non esse alienum, vereor tamen, si quidquam permisero, quod in usum meum aut tuum fiat, ne modus in ea re non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus. §. 2. Officium Tribunorum est, vel eorum, qui exercitui praesunt, milites in castris continere, ad exercitationem producere, claves portarum suscipere, vigilias interdum circumire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensorum fraudem coërcere, delicta secundum suae auctoritatis modum castigare, principiis frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere.

XIII. *Idem libro II. de Re militari.* Milites agrum comparare prohibentur in ea provincia, in qua bellica opera peragunt, scilicet ne studio culturae militia sua avocentur; et ideo domum comparare non prohibentur. Sed et agros in alia provincia comparare possunt; ceterum in ea provincia, in quam propter praelii causam venerunt, ne sub alieno quidem nomine eis agrum comparare licet, alioquin fisco vindicabitur. §. 1. Is autem, qui contra disciplinam agrum comparaverit, si nulla de ea re quaestione mota missionem acceperit, inquietari prohibetur. §. 2. Illud constat, huius praescriptionis commodum ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinere, quod praemii loco veteranis concessum intelligitur; et ideo et ad eum, qui causarie missus est, potest dici pertinere, quum huic quoque praemium praestetur. §. 3. Missionum generales causae sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa. Honesta est, quae tempore militiae impleto datur; causaria, cum quis vitio animi vel corporis minus idoneus militiae renuntiatur; ignominiosa causa est, cum quis propter delictum sacramento solvitur. Et is, qui ignominia missus est, neque Romae, neque in sacro comitatu agere potest. Et si sine ignominiae mentione missi sunt, nihilo minus ignominie missi intelliguntur. §. 4. Irreverens miles non tantum a Tribuno vel Centurione, sed etiam a Principali coërcendus est. Nam eum, qui Centurioni castigare se volenti restiterit, veteres notaverunt; si vitem tenuit, militiam mutat, si ex industria fregit, vel manum Centurioni intulit, capite punitur. §. 5. Eius fugam, qui, quum sub custodia vel in carcere esset, discesserit, in numero desertorum non computandam, Menander scripsit, quia custodiae refuga, non

militiae desertor est. Eum tamen, qui carcere effracto fugerit, etiam si ante non deseruerit, capite puniendum, Paulus scripsit. §. 6. Desertorem, qui a patre suo fuerat oblatus, in deteriorem militiam divus Pius dari iussit, ne videatur, inquit, pater ad supplicium filium obtulisse. Item divi Severus et Antoninus eum, qui post quinquennium desertionis se obtulit, deportari iusserunt; quod exemplum et in ceteris sequi nos debere, Menander scripsit.

XIV. *Paulus libro singulari de Poenis militum.* Qui commeatus spatium excessit, emansoris vel desertoris loco habendus est; habetur tamen ratio dierum, quibus tardius reversus est, item temporis, navigationis, vel itineris, et si se probet valetudine impeditum, vel a latronibus detentum, similive casu moram passum, dum tamen non tardius a loco profectum se probet, quam ut occurrere posset intra commeatum, restituendus est. §. 1. Arma alienasse, grave crimen est, et ea culpa desertioni exaequatur; utique si tota alienavit. Sed et si partem eorum, nisi quod interest; nam si tibiale vel humerale alienavit, castigari verberibus debet; si vero loricam, scutum, galeam, gladium, desertori similis est. Tironi in hoc crimine facilius parcetur, armorumque custodi plerumque ea culpa imputatur, si arma militi commisit non suo tempore.

XV. *Papinianus libro XIX. Responsorum.* Ex causa desertionis notatus ac restitutus temporis, quo in desertione fuerit, stipendiis expungitur. Quodsi ratio constiterit, neque desertorem fuisse apparuerit, omnia stipendia citra temporis finem redduntur.

XVI. *Paulus libro V. Sententiarum.* Qui metu criminis, in quo iam reus fuerat postulatus, nomen militiae dedit, statim sacramento solvendus est. §. 1. Miles turbator pacis capite punitur.

TIT. XVII.
DE CASTRENSI PECULIO.

I. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Filiifamilias militis si peculium apud patrem remansit, sine testamento filio defuncto, pater ipsi heres non fit, sed tamen heres iis fiet, quibus filius fuit.

II. *Idem libro LXVII. ad Edictum.* Si filiusfamilias miles decesserit, si quidem intestatus, bona eius non quasi hereditas, sed quasi peculium patri deferuntur; si autem testamento facto, hic pro hereditate habetur castrense peculium.

III. *Idem libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Si mulier filio viri militi ad castrenses vel militares forte res comparandas reliquerit pecuniam, utique castrensi peculio ea, quae comparantur, annumerari incipiunt.

IV. *Tertullianus libro singulari de castrensi Peculio.* Miles praecipua habere debet, quae tulit secum in castra concedente patre. §. 1. Actionem persecutionemque castrensium rerum semper filius etiam invito patre habet. §. 2. Si paterfamilias militiae tempore vel post missionem arrogandum se praebuerit, videndum erit, ne huic quoque permissa intelligatur earum rerum administratio, quas ante arrogationem in castris acquisierit, quamvis constitutiones principales de his loquantur, qui ab initio, quum essent filiifamilias, militaverint. Quod admittendum est.

V. *Ulpianus libro VI. ad Sabinum.* Miles filiusfamilias a commilitone, vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus, et citra iussum patris, suo arbitrio, recte pro herede gerit.

VI. *Idem libro XXXII. ad Sabinum.* Si militi filiofamilias uxor servum manumittendi causa donaverit, an suum libertum fecerit? videamus, quia peculiares et servos et libertos potuit habere. Et magis est, ut hoc castrensi peculio non annumeretur, quia uxor ei non propter militiam nota est. Plane si mihi proponas, ad castra eunti marito uxorem servos donasse, ut manumittat, et habiles ad militiam libertos habeat, potest dici, sua voluntate, sine patris permissu, manumittentem ad libertatem perducere.

VII. *Idem libro XXXIII. ad Edictum.* Si castrense peculium maritus habeat, in quantum facere potest condemnabitur, quia etiam non castrensibus creditoribus ex eo peculio magis est eum cogi respondere.

VIII. *Idem libro XLV. ad Edictum.* Si forte uxor, vel cognatus, vel quis alius non ex castris notus filiofamilias donaverit quid vel legaverit, et expresserit nominatim, ut in castrensi peculio habeat, an possit castrensi peculio aggregari? Et non puto; veritatem enim spectamus, an vere castrensis notitia vel affectio fuit, non quod quis finxit.

IX. *Idem libro IV. Disputationum.* Proponebatur filiusfamilias miles testamento facto extraneum heredem scripsisse, patre deinde superstite decessisse; pater deliberante herede instituto et ipse diem functus esse, deinde heres institutus repudiasse hereditatem. Quaerebatur: ad quem castrense peculium pertineret? Dicebam: castrense peculium filiifamilias, si quidem testatus decessit, quasi hereditatem deferri heredi scripto, sive extraneum scripsisset heredem, sive patrem. Sed quum nihil de peculio dixerit filius, non nunc obvenisse patri, sed non esse ab eo profectum creditur. Denique si servo filii castrensi libertatem pater adscripserit, moxque filius vivo patre defunctus sit, non impeditur libertas, quum, si filius patri supervixerit, impediatur libertas. Unde Marcellus putat, necessarium quoque heredem servum filii peculiarem patri existere posse, si filio pater supervixerit. Idem referebam, et si rem peculiarem filii pater legaverit; nam eodem casu, quo libertatem competere diximus, legatum quoque vel debebitur, vel impedietur. Quibus ita praemissis et in proposito dicebam, quum heres non adiit hereditatem, retro peculium patris bonis accessisse, unde posse dici, etiam aucta patris bona per hanc repudiationem. Nec est novum, ut ex postfacto aliquis successorem habuisse videatur. Nam et si filius eius, qui ab hostibus captus est, decesserit patre captivo vivo, si quidem pater regrederetur, quasi filiusfamilias peculium haberet; enimvero si ibidem pater decesserit, quasi paterfamilias legitimum habebit successorem, et retro habuisse creditur eius successor ea quoque, quae medio tempore filius iste quaesiit, nec heredi patris, sed ipsi filio quaesita videbuntur.

X. *Pomponius libro singulari Regularum.* Ex nota Marcelli constat, nec patribus aliquid ex castrensibus bonis filiorum deberi.

XI. *Macer libro II. de Re militari.* Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est, vel quod ipse filiusfamilias in militia acquisiit, quod, nisi militaret, acquisiturus non fuisset; nam quod erat et sine militia acquisiturus, id peculium eius castrense non est.

XII. *Papinianus libro XIV. Quaestionum.* Pater, qui dat in adoptionem filium militem, peculium ei auferre non potest, quod semel iure militiae filius tenuit. Qua ratione nec emancipando filium peculium ei aufert, quod nec in familia retento potest auferre.

XIII. *Idem libro XVI. Quaestionum.* Divus Hadrianus rescripsit in eo, quem militantem uxor heredem instituerit, filium extitisse heredem, et ab eo servos hereditarios manumissos proprios eius libertos fieri.

XIV. *Idem libro XXVII. Quaestionum.* Filiusfamilias miles si captus apud hostes vita fungatur, lex Cornelia subveniet scriptis heredibus; quibus cessantibus, iure pristino peculium pater habebit. §. 1. Proxima species videtur, ut scriptis heredibus deliberantibus, quod servus interim stipulatus est, vel ab alio sibi traditum accepit, quod quidem ad patris personam attinet, si forte peculium apud eum resederit, nullius momenti videatur, quum in illo tempore non fuerit servus patris, quod autem ad scriptos heredes, in suspenso fuisse traditio itemque stipulatio intelligatur; ut enim hereditarius fuisse credatur, post aditam hereditatem. Sed paterna verecundia nos movet, quatenus et in illa specie, ubi iure pristino apud patrem peculium remanet, etiam acquisitio stipulationis vel rei traditae per servum fiat. §. 2. Legatum, quod ei servo relictum est, quamvis tunc propter incertum nulli sit acquisitum, omissio testamento patri tunc primum per servum acquiretur, quum, si fuisset exemplo hereditatis peculio acquisitum, ius patris hodie non consideraretur.

XV. *Idem libro XXXV. Quaestionum.* Pater militi filio reverso quod donat, castrensis peculii non facit, sed alterius peculii, perinde ac si filius nunquam militasset. §. 1. Si stipulanti filio spondeat, si quidem ex causa peculii castrensis, tenebit stipulatio; ceterum ex qualibet alia causa non tenebit. §. 2. Si pater a filio stipulatur, eadem distinctio servabitur. §. 3. Si servus peculii, quod ad filium spectat, ab extero stipuletur aut per traditionem acceperit, sine distinctione causarum res ad filium pertinebit; nam enim ut filius duplex ius sustinet, patris et filiifamilias, in

servus, qui peculii castrensis est, quique nullo iure, quamdiu filius vivit, patri subiectus est, aliquid acquirere simpliciter stipulando vel accipiendo patri potest. Quae ratio suadet, ut, si ab ipso patre servus, qui ad filium pertinet, stipuletur ex quacunque causa, vel traditum accipiat, sic acquiratur filio res et stipulatio, quemadmodum si extero promisisset, quoniam persona stipulantis et accipientis ea est, ut sine differentia causarum, quod per eum agitur, emolumentum filii spectet. §. 4. Si servi pater usumfructum amiserit, cuius proprietatem in castrensi peculio filius habebat, plenam proprietatem habebit filius.

XVI. *Idem libro XIX. Responsorum.* Dotem filiofamilias datam vel promissam in peculio castrensi non esse, respondi. Nec ea res contraria videbitur ei, quod divi Hadriani temporibus filiumfamilias militem uxori heredem exstitisse placuit, et hereditatem in castrense peculium habuisse; nam hereditas adventicio iure quaeritur, dos autem, matrimonio cohaerens, oneribus eius, ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur. §. 1. Hereditatem castrensi peculio non videri quaesitam respondi, quam frater patruelis in alia provincia stipendia merens fratri patrueli, cum quo nunquam militavit, reliquit; sanguinis etenim ratio, non militiae causa meritum hereditatis accipiendae praebuerat.

XVII. *Idem libro II. Definitionum.* Pater, qui castrense peculium intestati filii retinebit, aes alienum intra modum eius et annum utilem iure praetorio solvere cogitur. Idem, si testamento scriptus heres exstiterit, perpetuo civiliter ut heres convenietur. §. 1. Pater a filio milite vel qui militavit heres institutus, testamenti causam omisit, et castrense peculium possidet. Legitimi heredis exemplo cogetur ad finem peculii perpetuo legata praestare. Quodsi filius post annum, quam militare desierat, iure communi testamento facto vita decessit, ratione Falcidiae retinebitur quarta; ceterum si testamenti causam pater omisit, quum peculium creditoribus solvendo non esset, nihil dolo videbitur fecisse, quamvis temporis incurrat compendium.

XVIII. *Macianus libro I. Fideicommissorum.* Ex castrensi peculio servus a patre heres institui potest, et filium necessarium heredem patri facit. §. 1. Et in summa ea res, hi actus patris, qui ad praesens alienationem alicuius iuris de castrensi peculio praestant, impediuntur; hi vero, qui non statim quidem, sed postea efficere solent, eo tempore animadvertentur, quo habere effectum consueverunt, ut, si supersit filius, cui auferatur, nihil agatur, si ante decesserit, actus patris non impediatur. §. 2. Itaque negabimus, patrem, filio salvo communi dividundo agentem, proprietatem alienaturum exemplo dotalis praedii. Sed nec si socius ultro cum eo agat, quidquam agetur, veluti si cum eo ageret, cui bonis interdictum est. §. 3. Servos ex eo peculio usufructu, item praedia tam usufructu, quam ceteris servitutibus pater liberare poterit; sed et servitutes his acquirere; id enim et eum, cui bonis interdictum est, verum est consequi posse. Neque autem servis ex eo peculio, neque praediis usumfructum vel servitutem imponere pater potest. §. 4. Si quando ex eo peculio filius rem alienam bona fide tenebit, an pater eius in rem vel ad exhibendum actionem pati debeat, ut ceterorum filiorum nomine? quaeritur. Sed verius est, quum hoc peculium a patris bonis separetur, defensionis necessitatem patri non imponendam. §. 5. Sed nec cogendus est pater aes alienum, quod filius peculii nomine, quod in castris acquisiit, fecisse dicetur, de peculio actionem pati. Et si sponte patiatur, ut quilibet defensor satisdato filium in solidum, non peculio tenus defendere debebit. Sed et eius filii nomine non aliter movere actiones potest, quam si satisdederit, eum ratam rem habiturum.

XIX. *Tryphoninus libro XVIII. Disputationum.* De hereditate ab agnato commilitone data Scaevola noster dubitabat, quia potuit et ante notus et amicus dare, potuit et non dare, nisi commilitium caritatem auxisset. Nobis ita videtur, si ante commilitium factum sit testamentum, non esse peculii castrensis eam hereditatem, si postea, contra. §. 1. Sed si servus peculii castrensis a quocunque sit heres scriptus, iussu militis adire debebit hereditatem, eaque fiet bonorum castrensis peculii. §. 2. Filiusfamilias paganus de peculio castrensi fecit testamentum, et dum ignorat, patri se suum heredem exstitisse, decessit. Non potest videri pro castrensibus bonis testatus, pro paternis intestatus decessisse, quamvis id in milite etiam nunc rescriptum sit, quia miles ab initio pro parte testatus, pro parte intestatus poterat mori; quod ius iste non habuit, non magis, quam sine observatione legum facere testamentum. Necessario ergo castrensis peculii heres scriptus universa bona habebit, perinde ac si pauperrimus facto testamento decessisset, ignorans se locupletatum per servos alio loco agentes. §. 3. Pater peculii castrensis filii servum testamento liberum esse iussit. Intestato defuncto filiofamilias, mox patre, quaeritur, an libertas servo competat? Occurrebat enim, non posse dominium apud duos pro solido fuisse; denique filium posse manumittere talis peculii servum, Hadrianus constituit. Et si testamento tam filii quam patris idem servus accepisset libertatem, et utrique pariter decessissent, non dubitaretur, ex testamento filii liberum eum esse. Sed et in superiore casu pro libertate a patre data illa dici possunt, numquid, quoad utatur iure concesso filius in castrensi peculio, eousque ius patris cessaverit? quodsi intestatus decesserit filius, postliminii cuiusdam similitudine pater antiquo iure habeat peculium, retroque videatur habuisse rerum dominia? §. 4. non tamen, si ut heres vivo filio vindictam servo imposuit, dicatur, eum post mortem intestati filii ex illa manumissione liberum factum esse? §. 5. Quid autem, si testamentum fecerit filius, et non sit eius adita hereditas? Non tam facile est dicere, continuatum patri post mortem filii rerum peculii dominium, quum medium tempus, quo deliberant instituti heredes, imaginem successionis praestiterit; alioquin et si adita sit ab instituto hereditas filii, dicetur, a patre ad eum transisse proprietatem. Quod absurdum est, si in pendente ut in aliis, et in hac specie habeamus dominia, ut ex post facto retro fuisse aut non fuisse patris credamus. Secundum quod difficile erit expedire, si, dum deliberant heredes, dies cesserit legati servo istius peculii dati testamento eius, ex quo pater nihil capere potuisset, an id ad ipsum pertineat, quum utique ad heredem filii pertineret? Facilior tamen de libertate servi deliberatio est in specie, in qua intestatus filius decessisse proponitur. Non est ergo ratio respondendi, competere libertatem eo tempore datam, quo non fuit in dominio patris; favorabilem tamen sententiam contrariam in utroque casu non negamus.

XX. *Paulus libro singulari ad regulam Catonianam.* Sed si ponas filium testamentum fecisse, et patrem heredem instituisse, quum utique pater testamento suo servo filii libertatem dedisset, qui ad eum ex testamento filii pertinere coeperit, videndum est, numquid ei comparari debeat, qui, quum manumitteretur, alienus erat, deinde postea acquisitus est? Sed favorabilius est, libertatem a patre relictam admittere; et ab initio patris esse eum videri, ex hoc, quod postea contigit, ostenditur.

TIT. XVIII.
DE VETERANIS.

I. *Arrius Menander libro III. de Re militari.* Veteranorum privilegium inter cetera etiam in delictis habet praerogativam, ut separentur a ceteris in poenis. Nec ad bestias itaque veteranus datur, nec fustibus caeditur.

II. *Ulpianus libro III. Opinionum.* Honeste sacramento solutis data immunitas etiam in eis civitatibus, apud quas incolae sunt, valet, nec labefactatur, si quis eorum voluntate sua honorem aut munus susceperit. §. 1. Vectigalia et patrimoniorum onera solennia omnes sustinere oportet.

III. *Marcianus libro II. Regularum.* Veteranis et liberis veteranorum idem honor habetur, qui et decurionibus. Igitur nec in metallum damnabuntur, nec in opus publicum, vel ad bestias, nec fustibus caeduntur.

IV. *Ulpianus libro IV. de officio Proconsulis.* Viae sternendae immunitatem veteranos non habere, Iulio Sosiano veterano rescriptum est. Nam nec ab intributionibus, quae possessionibus fiunt, veteranos esse excusatos, palam est. §. 1. Sed et naves eorum angariari posse, Aelio Firmo et Antonino Claro veteranis rescriptum est.

V. *Paulus libro singulari de Cognitionibus.* Veteranos, divus Magnus Antoninus cum patre suo rescripsit, a navium fabrica excusari. §. 1. Sed et ab exactione tributorum habent immunitatem, hoc est ne exactores tributorum constituantur. §. 2. Sed veterani, qui passi sunt se in ordinem legi, muneribus fungi coguntur.

D. IUSTINIANI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER QUINQUAGESIMUS.

TIT. I.
AD MUNICIPALEM, ET DE INCOLIS.

I. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Municipem aut nativitas facit, aut manumissio, aut adoptio. §. 1. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitatem, ut munera nobiscum facerent. Sed nunc abusive municipes dicimus suae cuiusque civitatis cives, utputa Campanos, Puteolanos. §. 2. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus est, nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur; tunc enim maternae originis erit municeps. Utputa Iliensibus concessum est, ut, qui matre Iliensi est, sit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum et conservatum est. Celsus etiam refert: Ponticis ex beneficio Pompeii Magni competere, ut, qui Pontica matre natus esset, Ponticus esset. Quod beneficium ad vulgo quaesitos solos pertinere quidam putant, quorum sententiam Celsus non probat; neque enim debuisse caveri, ut vulgo quaesitus matris conditionem sequeretur, (quam enim aliam originem hic habet?) sed ad eos, qui ex diversarum civitatum parentibus orirentur.

II. *Idem libro I. Disputationum.* Quoties filiusfamilias voluntate patris decurio creatur, universis muneribus, quae decurioni filio iniunguntur, obstrictus est pater, quasi fideiussor pro filio. Consensisse autem pater decurionatui filii videtur, si praesens nominationi non contradixit. Proinde quidquid in republica filius gessit, pater ut fideiussor praestabit. §. 1. Gestum autem in republica accipere debemus pecuniam publicam tractare sive erogandam decernere. §. 2. Sed et si curatores operum vel cuius alterius rei publicae creavit, tenebitur. §. 3. Sed et si successorem sibi nominavit, patrem obstringet. §. 4. Sed et si vectigalia publica locavit, pater erit obstrictus. §. 5. Sed si filius tutores dare non curaverit, vel minus idoneos elegerit, nec satis exegerit, vel non idoneum acceperit, ipse quidem quin sit obstrictus, nulla dubitatio est, pater vero ita demum obligatur, sicut fideiussores solent hoc nomine obligari. Sed non solent, (hoc enim et relatum et rescriptum est) quia fideiussores rempublicam salvam fore promittunt, reipublicae autem nihil, quod ad rem pecuniariam attinet, interest, pupillis tutores dari. §. 6. Is, qui ultra commeatum abest, vel ultra formam commeatui datam, ad munera vocari potest.

III. *Idem libro XXV. ad Sabinum.* Placet, etiam filiumfamilias domicilium habere posse,

IV. *Idem libro XXXIX. ad Edictum.* Non utique ibi, ubi pater habuit, sed ubicunque ipse domicilium constituerit.

V. *Paulus libro XLV. ad Edictum.* Labeo indicat, eum, qui pluribus locis ex aequo negotietur, nusquam domicilium habere; quosdam autem dicere refert, pluribus locis eum incolam esse aut domicilium habere; quod verius est.

VI. *Ulpianus libro II. Opinionum.* Assumtio originis, quae non est, veritatem naturae non perimit; errore enim veritas originis non amittitur, nec mendacio dicentis, se esse, unde non sit, deponitur, neque recusando quis patriam, ex qua oriundus est, neque mentiendo de ea, quam non habet, veritatem mutare potest. §. 1. Filius civitatem, ex qua pater eius naturalem originem ducit, non domicilium sequitur. §. 2. Viris prudentibus placuit, duobus locis posse aliquem habere domicilium, si utrubique ita se instruxit, ut non ideo minus apud alteros se collocasse videatur. §. 3. Libertini originem patronorum vel domicilium sequuntur, item qui ex his nascuntur.

VII. *Idem libro V. de officio Proconsulis.* Si quis a pluribus manumissus sit, omnium patronorum originem sequitur.

VIII. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Non debere cogi decuriones vilius praestare frumentum civibus suis, quam annona exigat, divi Fratres rescripserunt, et aliis quoque constitutionibus principalibus id cautum est.

IX. *Neratius libro III. Membranarum.* Eius, qui iustum patrem non habet, prima origo a matre, eoque die, quo ex ea editus est, numerari debet.

X. *Marcianus libro singulari de Delatoribus.* Simile privilegium fisco nulla civitas habet in bonis debitoris, nisi nominatim id a principe datum sit.

XI. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Imperator Titus Antoninus Lentulo Vero rescripsit: magistratuum officium individuum, at periculum esse commune. Quod sic intelligi oportet, ut ita demum collegae periculum adscribatur, si neque ab ipso, qui gessit, neque ab his, qui pro eo intervenerunt, res servari possit, et solvendo non fuerit honore deposito; alioquin si persona vel cautio sit idonea, vel solvendo fuerit, quo tempore conveniri potuit, unusquisque in id, quod administravit, tenebitur. §. 1. Quodsi forte is, qui periculo suo nominavit magistratum, solvendo sit, utrum in eum prius actio reddi quasi fideiussorem debeat, an vero non alias, quam si res a collega servari non potuerit? Sed placuit, fideiussoris exemplo priorem conveniendum, qui nominavit, quoniam collega quidem negligentiae ac poenae causa, qui vero nominavit, fidei ratione convenitur.

XII. *Idem libro I. Responsorum.* Et ei contra nominati collegam actionem utilem dari non oportet.

XIII. *Idem libro II. Quaestionum.* Quid ergo, si alter ex magistratibus toto anno abfuerit, aut forte praesens per contumaciam, sive ignaviam, vel aegram valetudinem reipublicae negotia non gesserit, et omnia collega solus administraverit, nec tamen tota res ab eo servari possit? Talis ordo dabitur, ut in primis qui reipublicae negotia gessit, et qui pro eo caverunt, in solidum conveniantur, mox peractis omnibus periculum agnoscat, qui non idoneum nominavit, postremo alter ex magistratibus, qui reipublicae negotiis se non immiscuit. Nec iuste, qui nominavit, universum periculum recusabit, quum scire debeat, eum, qui nominaretur, individuum officium et commune periculum suscepturum. Nam et cum duo gesserunt, et ab altero servari, quod debetur, non potest, qui collegam nominavit, in universum convenitur.

XIV. *Idem libro XV. Quaestionum.* Municipes intelliguntur scire, quod sciant hi, quibus summa reipublicae commissa est.

XV. *Idem libro I. Responsorum.* Ordine decurionum ad tempus motus et in ordinem regressus ad honores exemplo relegati tanto tempore non admittitur, quanto dignitate caruit. Sed in utroque placuit examinari, quo crimine damnati sententiam eiusmodi meruerunt; durioribus etenim poenis affectos ignominia, velut transacto negotio, postea liberari, minoribus vero, quam leges permittunt, subiectos nihilo minus inter infames haberi, quum facti quidem quaestio sit in potestate iudicantium, iuris autem auctoritas non sit. §. 1. In eum, qui successorem suo periculo nominavit, si finito magistratu successor idoneus fuit, actionem dari non oportet. §. 2. In fraudem civilium munerum per tacitam fidem praedia translata fisco vindicantur, tantumque alterum interdictae rei minister de suis bonis cogitur solvere. §. 3. Ius originis in honoribus obeundis ac muneribus suscipiendis adoptione non mutatur, sed novis quoque muneribus filius per adoptivum patrem adstringitur.

XVI. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Sed si is emancipetur ab adoptivo patre, non tantum filius, sed etiam civis eius civitatis, cuius per adoptionem fuerat factus, esse desinit.

XVII. *Papinianus libro I. Responsorum.* Libertus propter patronum a civilibus muneribus non excusatur, nec ad rem pertinet, an operas patrono, vel ministerium capto luminibus exhibeat. §. 1. Liberti vero senatorum, qui negotia patronorum gerunt, a tutela decreto patrum excusan-

tur. §. 2. Filium pater decurionem esse voluit. Ante filium ex persona sua respublica debet convenire, quam patrem ex persona filii; nec ad rem pertinebit, an filius castrense peculium tantum possideat, quum ante militasset, vel postea. §. 3. Praescriptio temporum, quae in honoribus repetendis vel aliis suscipiendis data est, apud eosdem servatur, non apud alios. §. 4. Sed eodem tempore non sunt honores in duabus civitatibus ab eodem gerendi; cum simul igitur utrubique deferuntur, potior est originis causa. §. 5. Sola ratio possessionis civilibus possessori muneribus iniungendis, citra privilegium specialiter civitati datum, idonea non est. §. 6. Postliminio regressi patriae muneribus obtemperare coguntur, quamvis in alienae civitatis finibus consistant. §. 7. Exigendi tributi munus inter sordida munera non habetur, et ideo decurionibus quoque mandatur. §. 8. Ex causa fideicommissi manumissus in muneribus civilibus manumissoris originem sequitur, non eius, qui libertatem reliquit. §. 9. In adoptiva familia susceptum, exemplo dati, muneribus civilibus apud originem avi quoque naturalis respondere, divo Pio placuit, quamvis in isto fraudis ne suspicio quidem intervenerit. §. 10. Error eius, qui se municipem aut colonum existimans munera civilia suscepturum promisit, defensionem iuris non excludit. §. 11. Patris domicilium filium aliorum incolam civilibus muneribus alienae civitatis non adstringit, quum in patris quoque persona domicilii ratio temporaria sit. §. 12. In quaestionibus nominatos capitalium criminum ad novos honores ante causam finitam admitti non oportet; ceterum pristinam interim dignitatem retinent. §. 13. Sola domus possessio, quae in aliena civitate comparatur, domicilium non facit. §. 14. Nominati successoris periculum fideiussorem nominantis non tenet. §. 15. Fideiussores, qui salvam rempublicam fore responderunt, et qui magistratus suo periculo nominant, poenalibus actionibus non adstringuntur, in quas inciderunt hi, pro quibus intervenerunt; eos enim damnum reipublicae praestare satis est, quod promitti videtur.

XVIII. *Paulus libro I. Quaestionum.* Divus Severus rescripsit: intervalla temporum in continuandis honoribus invitis, non etiam volentibus concessa, dum ne quis continuet honores.

XIX. *Scaevola libro I. Quaestionum.* Quod maior pars curiae effecit, pro eo habetur, ac si omnes egerint.

XX. *Paulus libro XXIV. Quaestionum.* Domicilium re et facto transfertur, non nuda contestatione, sicut in his exigitur, qui negant, se posse ad munera ut incolas vocari.

XXI. *Idem libro I. Responsorum.* Lucius Titius, quum esset in patris potestate, a magistratibus inter ceteros frumento comparando, invito patre, curator constitutus est; cui rei Lucius Titius neque consensit, neque pecuniam accepit, neque in eam rem cavit, aut se comparationibus cum ceteris miscuit; et post mortem patris in reliqua collegarum interpellari coepit. Quaeritur: an ex ea causa teneri possit? Paulus respondit: eum, qui iniunctum munus a magistratibus suscipere supersedit, posse conveniri eo nomine propter damnum reipublicae, quamvis eo tempore, quo creatus est, in aliena fuerit potestate. §. 1. Paulus respondit: eos, qui pro aliis non ex contractu, sed ex officio, quod administraverint, conveniuntur, in damnum sortis substitui solere, non etiam in usuras. §. 2. Idem respondit: heredes patris propter munera filii, quae post mortem patris suscepit, iure conveniri non posse. Hoc responsum et ad eum pertinet, qui a patre decurio factus, post mortem patris munera suscepit. §. 3. Idem respondit: eum, qui decurionem adoptavit, onera decurionatus eius suscepisse videri, exemplo patris, cuius voluntate filius decurio factus est. §. 4. Idem respondit: constante matrimonio dotem in bonis mariti esse, sed si ad munera municipalia a certo modo substantiae vocentur, dotem non debere computari. §. 5. Idem respondit: si per accusatorem criminum capitalium non stetisset, quo minus crimen intra statutum tempus persequeretur, reum non debuisse medio tempore honorem appetere. §. 6. *Imperatores Severus et Antoninus Augusti Septimio Zenoni. Pro infante filio, quem decurionem esse voluisti, quamquam fidem tuam in posterum adstrinxeris, tamen interim onera sustinere non cogeris, quum ad ea, quae mandari possunt, voluntatem dedisse videaris.* §. 7. Idem respondit: si civitas nullam propriam legem habet de adiectionibus admittendis, non posse recedi a locatione vel venditione praediorum publicorum iam perfecta; tempora enim adiectionibus praestita ad causas fisci pertinere.

XXII. *Idem libro I. Sententiarum.* Filii libertorum libertarumque ut liberti paterni patroni et manumissoris domicilium aut originem sequuntur. §. 1. Vidua mulier amissi mariti domicilium retinet, exemplo clarissimae personae per maritum factae; sed utrumque aliis intervenientibus nuptiis permutatur. §. 2. Municipes sunt liberti et in eo loco, ubi ipsi domicilium sua voluntate tulerunt, nec aliquod ex hoc origini patroni faciunt praeiudicium, et utrubique muneribus adstringuntur. §. 3. Relegatus in eo loco, in quem relegatus est, interim necessarium domicilium habet. §. 4. Senator ordine motus ad originalem patriam, nisi hoc specialiter impetraverit, non restituitur. §. 5. Senatores, et eorum filii filiaeque quoquo tempore nati nataeve, itemque nepotes, pronepotes et proneptes ex filio, origini eximuntur, licet municipalem retineant dignitatem. §. 6. Senatores, qui liberum commeatum, id est ubi velint morandi arbitrium, impetraverunt, domicilium in urbe retinent. §. 7. Qui foenus exercent, omnibus patrimonii inributionibus fungi debent, etsi possessionem non habeant.

XXIII. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Municeps esse desinit senatoriam adeptus dignitatem. Hoc autem quantum ad munera; quantum vero ad honorem, retinere creditur originem; denique manumissi ab eo eius municipii efficiuntur municipes, unde originem trahit. §. 1. Miles ibi domicilium habere videtur, ubi meret, si nihil in patria possideat.

XXIV. *Scaevola libro II. Digestorum.* Constitutionibus principum continetur, ut pecuniae, quae ex detrimento solvitur, usurae non praestentur. Et ita Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt his verbis: *Humanum est, reliquorum usuras neque ab ipso, qui ex administratione honoris reliquatus est, neque a fideiussore eius, et multo minus a magistratibus, qui cautionem acceperint, exigi; cui consequens est, ut ne in futurum a forma observata discedatur.*

XXV. *Ulpianus libro I. ad Edictum Praetoris.* Magistratus municipales, quum unum magistratum administrent, etiam unius hominis vicem sustinent, et hoc plerumque quidem lege municipali eis datur; verum etsi non sit datum, dummodo non denegatum, moribus competit.

XXVI. *Paulus libro I. ad Edictum.* Ea, quae magis imperii sunt, quam iurisdictionis, magistratus municipalis facere non potest. §. 1. Magistratibus municipalibus non permittitur in integrum restituere, aut bona rei servandae causa iubere possidere, aut dotis servandae causa, vel legatorum servandorum causa.

XXVII. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Eius, qui manumisit, municeps est manumissus, non domicilium eius, sed patriam secutus; et si patronum habeat duarum civitatum municipem, per manumissionem earundem civitatum erit municeps. §. 1. Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit, emit, contrahit, in eo foro, balineo, spectaculis utitur, ibi festos dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum fruitur, ibi magis habere domicilium, quam ubi colendi ruris causa versatur, videtur. §. 2. Celsus libro primo Digestorum tractat: si quis instructus sit duobus locis aequaliter, neque hic, quam illic minus frequenter commoretur, ubi domicilium habeat, existimatione animi esse accipiendum. Ego dubito, si utrubique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere. Et verum est habere, licet difficile est, quemadmodum difficile est, sine domicilio esse quemquam. Puto autem et hoc procedere posse, si quis domicilio relicto naviget, vel iter faciat, quaerens, quo se conferat, atque ubi consistat; nam hunc puto sine domicilio esse. §. 3. Domicilium autem habere potest et relegatus eo loci, unde arcetur, ut Marcellus scribit.

XXVIII. *Paulus libro I. ad Edictum.* Inter convenientes et de re maiore apud magistratus municipales agetur.

XXIX. *Gaius libro I. ad Edictum provinciale.* Incola et his magistratibus parere debet, apud quos incola est, et illis, apud quos civis est, nec tantum municipali iurisdictioni in utroque municipio subiectus est, verum etiam omnibus publicis muneribus fungi debet.

XXX. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Qui ex vico

ortus est, cum patriam intelligitur habere, cui rei publicae vicus ille respondet.

XXXI. *Marcellus libro I. Digestorum.* Nihil est impedimento, quo minus quis ubi velit habeat domicilium, quod ei interdictum non sit.

XXXII. *Modestinus libro IV. Differentiarum.* Ea, quae desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium.

XXXIII. *Idem libro singulari de Manumissionibus.* Roma communis nostra patria est.

XXXIV. *Idem libro III. Regularum.* Incola iam muneribus publicis destinatus, nisi perfecto munere, incolatui renuntiare non potest.

XXXV. *Idem libro I. Excusationum.* *Εἰδέναι χρὴ, ὅτι ὁ ἐν ἀγρῷ καταμένων*, incolas *οὐ νομίζεται. ὁ γὰρ ἐκείνης τῆς πόλεως ἐξαιρέτοις μὴ χρώμενος, οὗτος οὐ νομίζεται εἶναι* incolas *).

XXXVI. *Idem libro I. Responsorum.* Titio, quum esset Romae studiorum gratia, epistola missa est a magistratibus patriae suae, ut porrigeret Imperatori decretum eiusdem civitatis, quod erat cum ipsa epistola missum; is autem, qui susceperat litteras restituendas, collusione facta dedit Lucio Titio, qui et ipse Romae morabatur suae rei gratia; sublato Titii nomine, cui erat decretum missum, uti per ipsum daretur, suum nomen inscripsit, et sic Imperatori decretum secundum mandata reipublicae dedit. Quaero: quis viaticum petere ab ea potuisset, et quid commisisse videatur is, qui non restituit litteras ei, cui restituere mandatum susceperat, et is, qui sublato alieno nomine, inscriptoque suo, quasi ipse iussus a patria, decretum Imperatori porrexit? Herennius Modestinus respondit: Titium quidem viaticum petere non posse, sed eum, qui nomen indidisset. §. 1. Titius pro pecunia publica, quam ipse credidit, pignus accepit, pacto facto cum debitore, ut non soluto debito sine ulla repromissione distrahatur pignus; succedentes gradu in locum Titii nomen et pignus probaverunt usque ad Maevium; ex venditione pignoris, propter remissionem a magistratu vendentibus factam, de modo fundi demonstrato satis debito factum non est. Quaerebatur: quis reipublicae teneatur? Herennius Modestinus respondit: Titium, quum successores eius periculum nominis agnoverint, eo nomine obstrictum non esse, sed nec post magistratus, qui vendidisse proponuntur, quum videlicet pluris vendiderint propter mensurae agri demonstrationem, et hoc, quia pluris vendiderunt, restituere minore modo deprehenso iussi sint; eum igitur, qui novissimus nomen probavit, indemnitati reipublicae satisfacere debere, si nomen ad successorem idoneum transmisisse non doceatur.

XXXVII. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* De iure omnium incolarum, quos quaeque civitates sibi vindicant, Praesidum provinciarum cognitio est. Cum tamen se quis negat incolam esse, apud eum Praesidem provinciae agere debet, sub cuius cura est ea civitas, a qua vocatur ad munera, non apud eam, ex qua ipse se dicit oriundum esse, idque divus Hadrianus rescripsit mulieri, quae aliunde orta, alibi nupta est. §. 1. Libertos eo loco munus facere debere, unde patrona erit, et ubi ipsi domicilium habebunt, placet. §. 2. Mulieres, quae in matrimonium se dederint non legitimum, non ibi muneribus fungi cogendas, unde mariti earum sunt, sciendum est, sed unde ipsae ortae sunt, idque divi Fratres rescripserunt.

XXXVIII. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: gratiam se facere iurisiurandi ei, qui iuraverat, se ordini non interfuturum, et postea duumvir creatus esset. §. 1. Item rescripserunt: colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere, idque excutere Praesidem, adhibito Procuratore, debere. §. 2. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: ad magistratus officium pertinere exactionem pecuniae legatorum, et si cessaverint, ipsos vel heredes conveniri, aut si solvendo non sint, fideiussores eorum, qui pro his caverint. §. 3. Item rescripserunt: mulierem, quamdiu nupta est, incolam eiusdem civitatis videri, cuius maritus eius est, et ibi, unde originem trahit, non cogi muneribus fungi. §. 4. Item rescripserunt: patris, qui consulto filium emancipaverat, ne pro magistratu eius caveret, perinde bona teneri, atque si fideiussor pro eo extitisset. §. 5. Item rescripserunt: cum quaeritur, an municeps quis sit, ex ipsis etiam rebus probationes sumi oportere; nam solam nominis similitudinem ad confirmandam cuiusque originem satis non esse. §. 6. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: non minus eos, qui compulsi magistratu funguntur, cavere debere, quam qui sponte officium agnoverunt.

TIT. II.

DE DECURIONIBUS ET FILIIS EORUM.

I. *Ulpianus libro II. Opinionum.* Decuriones, quos sedibus civitatis, ad quam pertinent, relictis in alia loca transmigrasse probabitur, Praeses provinciae in patrium solum revocare, et muneribus congruentibus fungi curet.

II. *Idem libro I. Disputationum.* Qui ad tempus relegatus est, si Decurio sit, desinet esse Decurio; reversus plane locum suum quidem non obtinebit, sed non semper prohibebitur Decurio fieri; denique in locum suum non restituetur; nam et sublegi in locum eius potest, et si numerus ordinis plenus sit, exspectare eum oportet, donec alius vacet. Alia causa est eius, qui ad tempus ordine removetur; hic enim impleto tempore Decurio est. Sed et in huius locum sublegi poterit. Sed et si plenum locum invenerit, exspectet, donec locus vacet. §. 1. Restitutus tamen in ordinem utrum eum ordinem teneat, quem primum habuit, an vero quem nunc nactus est? quaeri potest, si forte de ordine sententiarum dicendarum agatur. Arbitror tamen, eundem ordinem tenere, quem pridem habuit. Non idem erit in eo, qui relegatus ad tempus est; nam hic velut novus in ordinem venit. §. 2. In filiis Decurionum quaestio est: utrum is solus Decurionis filius esse videatur, qui conceptus et natus est ex Decurione, an vero et is, qui ante natus est, quam pater Decurio fieret? Et quidem quantum pertinet, ne fustibus castigetur, et ne in metallum detur, non nocet, plebeio patre esse natum, si postea honor Decurionis patri eorum accesserit. In avo quoque Papinianus idem respondit, ne patris nota filius maculetur. §. 3. Sed si pater ipsius ordine motus sit, si quidem ante conceptionem eius moveatur, arbitror, eum quasi plebeii filium in honoribus spectari; quodsi post conceptionem pater ipsius dignitatem amiserit, dicendum erit benigne, ut Decurionis filium intelligendum. §. 4. Proinde hic quoque, qui post patris relegationem natus sit, si quidem ante conceptus est, similis senatoris filio habebitur; si postea, nocebit illi relegatio. §. 5. Si ad tempus ordine moto patre fuerit natus, medioque tempore conceptus et editus, an quasi Decurionis filius nascatur, licet pater eius ante obierit, quam in ordinem venerit? Quod benigne erit admittendum. §. 6. Praeterea si conceptus sit a plebeio, mox ante editionem pater ejus Decurionatum adeptus, ante editionem amiserit, non infavorabiliter quis medium tempus illi prodesse, veluti iam nato, respondebit. §. 7. Nullum patris delictum innocenti filio poenae est, ideoque nec ordine Decurionum, aut ceteris honoribus propter eiusmodi causam prohibetur. §. 8. Maiores annis quinquaginta quinque ad Decurionatus honorem inviti vocari constitutionibus prohibentur. Sed si ei rei consenserint, etiam maiores annis septuaginta sint, munera quidem civilia obire non coguntur, honores autem gerere debent.

III. *Idem libro III. de officio Proconsulis.* Generaliter id erit defendendum, ut, qui clementiorem sententiam passus est ob hoc, quod ad tempus relegatur, boni consulere debeat humanitatis sententiae, nec Decurionatum recipiat. §. 1. Sed si quis ob falsam causam, vel aliam de gravioribus non ad tempus sit relegatus, sed ad tempus ordine motus, in ea est causa, ut possit in ordinem redire. Imperator enim Antoninus edicto proposito statuit: ut, cuicunque aut quacunque causa ad tempus ordine, vel advocationibus, vel quo alio officio fuisset interdictum, completo tempore nihilo minus fungi honore vel officio possit. Et hoc recte; neque enim exaggeranda fuit sententia, quae modum interdictioni fecerat. §. 2. Spurios posse in ordinem allegi nulla dubitatio est; sed si habeat competitorem legitime quaesitum, praeferri eum oportere, divi Fratres Lolliano Avito Bithyniae Praesidi rescripserunt. Cessantibus vero his, etiam spurii ad Decurionatum, et re, et vita honesta re-

*) *Scire oportet, quod qui in agro permanet, incola esse non existimatur; qui enim illius civitatis praecipuis non utitur non existimatur esse incola.*

cipientur. Quod utique non sordi erit ordini, quum ex utilitate eius sit, semper ordinem plenum habere. §. 3. Eis, qui Iudaicam superstitionem sequuntur, divi Severus et Antoninus honores adipisci permiserunt; sed et necessitates eis imposuerunt, quae superstitionem eorum non laederent.

IV. *Marcianus libro I. de Iudiciis publicis.* Decurio, qui prohibetur conducere quaedam, si iure successerit in conductione, remanet in ea. Quod et in omnibus similibus servandum est.

V. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Ad tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moveri placuit; ad tempus autem exsulare iussos ex crimine leviore, velut transacto negotio, non esse inter infames habendos.

VI. *Idem libro I. Responsorum.* Spurii Decuriones fiunt, et ideo fieri poterit ex incesto quoque natus; non enim impedienda est dignitas eius, qui nihil admisit. §. 1. Minores viginti quinque annis Decuriones facti sportulas Decurionum accipiunt, sed interim suffragium inter ceteros ferre non possunt. §. 2. Decurio etiam suae civitatis vectigalia exercere prohibetur. §. 3. Qui iudicii publici quaestionem citra veniam abolitionis deseruerunt, Decurionum honore decorari non possunt, quum ex Turpilliano senatusconsulto notentur ignominia, veluti calumniae causa iudicio publico damnati. §. 4. Pater, qui filio Decurione creato provocavit, etsi praescriptione temporis exclusus fuerit, si quod gestum est non habuit ratum, muneribus civilibus pro filio non tenebitur. §. 5. Privilegiis cessantibus ceteris, eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis iure Decurionis decorati sunt. Sed et qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, ceterosque honoris ordine praecellit.

VII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Honores et munera non ordinatione, sed potioribus quibusque iniungenda sunt. §. 1. Surdus et mutus, si in totum non audiant aut non loquantur, ab honoribus civilibus, non etiam a muneribus excusantur. §. 2. Is, qui non sit Decurio, duumviratu vel aliis honoribus fungi non potest, quia Decurionum honoribus plebeii fungi prohibentur. §. 3. Ad Decurionatum filii ita demum pater non consentit, si contrariam voluntatem vel apud acta Praesidis, vel apud ipsum ordinem, vel quo alio modo contestatus sit.

VIII. *Hermogenianus libro I. Epitomarum.* Decurionibus facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est, maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.

IX. *Paulus libro I. Decretorum.* Severus Augustus dixit: *Etsi probatur Titius in servitute patris sui natus, tamen quum ex libera muliere sit procreatus, non prohibetur Decurio fieri in sua civitate.* §. 1. Non est dubitandum, quin Navicularii non debeant Decuriones creari.

X. *Modestinus libro I. Responsorum.* Herennius Modestinus respondit: sola albi proscriptione minime Decurionem factum, qui secundum legem Decurio creatus non sit.

XI. *Callistratus libro I. Cognitionum.* Non tantum qui tenerae aetatis, sed etiam qui grandes natu sunt, Decuriones fieri prohibentur; illi, quasi inhabiles rempublicam tueri, ad tempus excusantur, hi vero in perpetuum amoventur; non alias seniores, ne seniorum excusatione iuniores onerentur, ad omnia munera publica suscipienda soli relicti. Neque enim minores viginti quinque annis Decuriones allegi, nisi ex causa possunt, neque hi, qui annum quinquagesimum et quintum excesserunt. Nonnunquam etiam longa consuetudo in ea re observata respicienda erit; quod etiam custodiendum principes nostri consulti de allegendis in ordinem Nicomedensium huius aetatis hominibus rescripserunt.

XII. *Idem libro VI. Cognitionum.* Eos, qui utensilia negotiantur et vendunt, licet ab Aedilibus caedantur, non oportet quasi viles personas negligi. Denique non sunt prohibiti huiusmodi homines Decurionatum vel aliquem honorem in sua patria petere; nec enim infames sunt. Sed ne quidem arcentur honoribus, qui ab Aedilibus flagellis caesi sunt, quanquam iure suo ita Aediles officio isto fungantur. Inhonestum tamen puto esse, huiusmodi personas, flagellorum ictibus subiectas, in ordinem recipi, et maxime in eis civitatibus, quae copiam virorum honestorum habeant; nam paucitas eorum, qui muneribus publicis fungi debeant, necessario etiam hos ad dignitatem municipalem, si facultates habeant, invitat.

XIII. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: in tempus relegatos et reversos in ordinem allegi sine permissu principis non posse. §. 1. Item rescripserunt: relegatos non posse tempore finito in ordinem Decurionum allegi, nisi eius aetatis fuerint, ut nondum Decuriones creari possent, et dignitas certam spem eius honoris iis fecerit, ut princeps indulgere possit. §. 2. Item rescripserunt: eum, qui in relegatione natus est, non prohiberi honore Decurionatus fungi. §. 3. Item rescripserunt: non admitti contradicere volentem, quod non recte quis sit creatus Decurio, quum initio contradicere debuerit.

XIV. *Paulus libro I. Quaestionum.* De Decurione damnato non debere quaestionem haberi, divus Pius rescripsit; unde etiam si desierit Decurio esse, deinde damnetur, non esse torquendum, in memoriam prioris dignitatis placet.

TIT. III.
DE ALBO SCRIBENDO.

I. *Ulpianus libro III. de officio Proconsulis.* Decuriones in albo ita scriptos esse oportet, ut lege municipali praecipitur. Sed si lex cessat, tunc dignitates erunt spectandae, ut scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est; puta qui duumviratum gesserunt, si hic honor praecellat, et inter duumvirales antiquissimus quisque prior, deinde hi, qui secundo post duumviratum honore in republica functi sunt, post eos qui tertio et deinceps, mox hi, qui nullo honore functi sunt, prout quisque eorum in ordinem venit. §. 1. In sententiis quoque dicendis idem ordo spectandus est, quem in albo scribendo diximus.

II. *Idem libro II. Opinionum.* In albo Decurionum in municipio nomina ante scribi oportet eorum, qui dignitates principis iudicio consecuti sunt, postea eorum, qui tantum municipalibus honoribus functi sunt.

TIT. IV.
DE MUNERIBUS ET HONORIBUS.

I. *Hermogenianus libro I. Epitomarum.* Munerum civilium quaedam sunt patrimonii, alia personarum. §. 1. Patrimonii sunt munera rei vehicularis, item navicularis, decemprimatus; ab istis enim periculo ipsorum exactiones solennium celebrantur. §. 2. Personalia sunt civilia munera, defensio civitatis, id est ut syndicus fiat, legatio ad census accipiendos, vel ut patrimonium scribatur, *καμηληλασία*, annonae ac similium cura, praediorumque publicorum, frumenti comparandi, aquaeductus, equorum circensium, spectacula, publicae viae munitiones, arcae frumentariae, calefactiones thermarum, annonae divisio, et quaecunque aliae curae istis sunt similes; ex his enim, quae retulimus, cetera etiam per leges cuiusque civitatis ex consuetudine longa intelligi poterunt. §. 3. Illud tenendum est generaliter, personale quidem munus esse, quod corporibus, labore, cum sollicitudine animi ac vigilantia principaliter exstitit; patrimonii vero, in quo sumtus maxime postulatur. §. 4. Aeque personale munus est tutela, cura adulti, furiosive, item prodigi, muti, et ventris, etiam ad exhibendum cibum, potum, tectum et similia, sed et cuius officio in bonis usucapiones interpellantur, ac ne debitores liberentur, providetur. Item ex Carboniano edicto bonorum possessione petita, si satis non detur, custodiendis bonis curator datus personali fungitur munere. His similes sunt bonis dati curatores, quae fuerunt eius, qui ab hostibus captus est, et reverti speratur. Item custodiendis ab eo relictis bonis, cui needum quisquam civili vel honorario iure successit, curatores constituti.

II. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Quod ad honores pertinet, creditur in potestate filium habere etiam is, qui in patris potestate est.

III. *Idem libro II. Opinionum.* Et qui originem ab urbe Roma habent, si alio loco domicilium constituerunt, munera eius sustinere debent. §. 1. His, qui castris operam per militiam dant, nullum municipale munus iniungi potest; ceteri autem privati, quamvis militum cognati sunt, legibus patriae suae et provinciae obedire debent. §. 2. Si in metallum datus in integrum restitutus sit, perinde ac si nec

damnatus fuisset, ad munera vel honores vocatur, nec opponet fortunam et casus tristiores suos ad hoc solum, ne patriae idoneus civis esse videatur. §. 3. Corporalia munera feminis ipse sexus denegat, quo minus honores aut munera iniungantur. §. 4. Filio, si nullam habet excusationem, intercedere pater, in cuius potestate est, ius non habet. §. 5. Quod pater non consensit honoribus sive muneribus filii, ne illius patrimonium oneri subiiciatur, praestat defensionem, non civem patriae utilitatibus, quatenus potest, aufert. §. 6. Quamvis maior annis septuaginta, et quinque liberorum incolumium pater sit, ideoque a muneribus civilibus excusetur, filii tamen eius suo nomine competentia munera agnoscere debent; ideo enim proprium praemium immunitatis propter filios patribus datum est, quod illi subibunt. §. 7. Vitricus onera munerum civilium nomine privigni sui suscipere nulla iuris ratione cogitur. §. 8. Liberti muneribus fungi debent apud originem patronorum, sed ita, si sua patrimonia habent suffectura oneribus; res enim patronorum muneribus libertorum subiecta non est. §. 9. Quod pater in reatu criminis alicuius est, filiis impedimento ad honores esse non debet. §. 10. Decaprotos etiam minores annis viginti quinque fieri, non militantes tamen, pridem placuit, quia patrimonii magis onus videtur esse. §. 11. Exactionem tributorum onus patrimonii esse constat. §. 12. Cura frumenti comparandi munus est, et ab eo aetas septuaginta annorum, vel numerus quinque incolumium liberorum excusat. §. 13. Eos milites, quibus supervenientibus hospitia praeberi in civitate oportet, per vices ab omnibus, quos id minus contingit, suscipi oportet. §. 14. Munus hospitis in domo recipiendi non personae, sed patrimonii onus est. §. 15. Praeses provinciae provideat, munera et honores in civitatibus aequaliter per vices secundum aetates et dignitates, aut gradus munerum honorumve, qui antiquitus statuti sunt, iniungi, ne sine discrimine et frequenter iisdem oppressis, simul viris et viribus reipublicae destituantur. §. 16. Si duo filii in patris potestate sint, eodem tempore munera eorum pater sustinere non compellitur. §. 17. Si is, qui duos filios relinquebat, nihil de expediendis muneribus alterius filii ex communi patrimonio supremis suis cavit, propriis sumtibus is et munera et honores, qui ei iniungentur, suscipere debet, quamvis pro altero vivus pater eiusmodi onera expedierit.

IV. *Idem libro III. Opinionum.* Cura exstruendi vel reficiendi operis in civitate munus publicum est, a quo quinque liberorum incolumium pater excusatur, nec si per vim extortum munus fuerit, excusationem, quam habet ab aliis muneribus, aufert. §. 1. Deficientium facultatibus ad munera vel honores, qui indicuntur, excusatio non perpetua, sed temporalis est; nam si ex voto honestis rationibus patrimonium incrementum acceperit, suo tempore an idoneus sit aliquis ad ea, quae creatus fuerit, aestimabitur. §. 2. Inopes onera patrimonii ipsa non habendi necessitate non sustinent, corpori autem indicta obsequia solvunt. §. 3. Qui obnoxius muneribus suae civitatis fuit, et nomen militiae, defugiendi oneris municipalis gratia, dedit, deteriorem causam reipublicae facere non potuit.

V. *Scaevola libro I. Regularum.* Navicularii et mercatores olearii, qui magnam partem patrimonii et rei contulerunt, intra quinquennium muneris publici vacationem habent.

VI. *Ulpianus libro IV. de officio Proconsulis.* Rescripto divorum Fratrum ad Rutilium Lupum ita declaratur: *Constitutio, qua cautum est, prout quisque Decurio creatus est, ut ita et magistratum adipiscatur, toties servari debet, quoties idoneos et sufficientes omnes esse contingit. Ceterum si ita quidam tenues et exhausti sunt, ut non modo publicis honoribus pares non sint, sed et vix de suo victum sustinere possint, et minus utile, et nequaquam honestum est, talibus mandari magistratum, praesertim cum sint, qui convenienter rei, et suae fortunae, et splendori publico possint creari. Sciant igitur locupletiores, non debere se hoc praetextu legis uti, et de tempore, quo quisque in curiam allectus sit, inter eos demum esse quaerendum, qui pro substantia sua capiant honoris dignitatem.* §. 1. Debitores rerum publicarum ad honores invitari non posse, certum est, nisi prius in id, quod debetur, reipublicae satisfecerint. Sed eos demum debitores rerum publicarum accipere debemus, qui ex administratione reipublicae reliquantur. Ceterum si non ex administratione sunt debitores, sed mutuam pecuniam a republica acceperunt, non sunt in ea causa, ut honoribus arceantur. Plane vice solutionis sufficit, ut quis aut pignoribus aut fideiussoribus idoneis caveat, et ita divi Fratres Aufidio Herenniano rescripserunt. Sed et si ex pollicitatione debeant, quae tamen pollicitatio recusari non potest, in ea sunt conditione, ut honoribus arceantur. §. 2. Si quis accusatorem non habeat, non debet honoribus prohiberi, quemadmodum non debet is, cuius accusator destiterit; ita enim Imperator noster cum divo patre suo rescripsit. §. 3. Sciendum est, quaedam esse munera aut personae, aut patrimoniorum, itidem quosdam esse honores. §. 4. Munera, quae patrimoniis iniunguntur, vel intributiones, talia sunt, ut neque aetas ea excuset, neque numerus liberorum, nec alia praerogativa, quae solet a personalibus muneribus exuere. §. 5. Sed enim haec munera, quae patrimoniis indicuntur, duplicia sunt; nam quaedam possessoribus iniunguntur, sive municipes sunt, sive non sunt, quaedam non nisi municipibus vel incolis. Intributiones, quae ex agris fiunt vel aedificiis, possessoribus indicuntur, munera vero, quae patrimoniorum habentur, non aliis, quam municipibus vel incolis.

VII. *Marcianus libro II. Publicorum.* Reus delatus etiam ante sententiam honores petere principalibus constitutionibus prohibetur; nec interest, plebeius an Decurio fuerit. Sed post annum, quam reus delatus est, petere non prohibetur, nisi per ipsum stetit, quo minus causa intra annum expediretur. §. 1. Eum, contra quem propter honores appellatum est, si pendente appellatione honorem usurpaverit, coërcendum, divus Severus rescripsit. Ergo et si is, qui honoribus per sententiam uti prohibitus est, appellaverit, abstinere interim petitione honoris debebit.

VIII. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Ad rempublicam administrandam ante vicesimum quintum annum, vel ad munera, quae non patrimonii sunt, vel honores admitti minores non oportet; denique nec Decuriones creantur, vel creati suffragium in curia ferunt. Annus autem vicesimus quintus coeptus pro pleno habetur; hoc enim in honoribus favoris causa constitutum est, ut pro plenis inchoatos accipiamus; sed in his honoribus, in quibus reipublicae quid eis non committitur. Ceterum cum damno publico honorem ei committi, non est dicendum, etiam cum ipsius pernicie minoris.

IX. *Idem libro III. de officio Consulis.* Si quis magistratus in municipio creatus munere iniuncto fungi detrectet, per Praesidem munus agnoscere cogendus est remediis, quibus tutores quoque solent cogi ad munus, quod iniunctum est, agnoscendum.

X. *Modestinus libro V. Differentiarum.* Honorem sustinenti munus imponi non potest; munus sustinenti honor deferri potest.

XI. *Idem libro XI. Pandectarum.* Ut gradatim honores deferantur, edicto, et ut a minoribus ad maiores perveniatur, epistola divi Pii ad Titianum exprimitur. §. 1. Etsi lege municipali caveatur, ut praeferantur in honoribus certae conditionis homines, attamen sciendum est, hoc esse observandum, si idonei sint, et ita rescripto divi Marci continetur. §. 2. Quoties penuria est eorum, qui magistratum suscipiunt, immunitas ad aliquid infringitur, sicuti divi Fratres rescripserunt. §. 3. Reprobari posse medicum a republica, quamvis semel probatus sit, divus Magnus Antoninus cum patre rescripsit. §. 4. Eos, qui primis litteris pueros imbuunt, non habere vacationem, divus Magnus Antoninus rescripsit.

XII. *Iavolenus libro VI. ex Cassio.* Cui muneris publici vacatio datur, non remittitur ei, ne magistratus fiat, quia id ad honorem magis, quam ad munera pertinet; cetera omnia, quae ad tempus extra ordinem exiguntur, veluti munitio viarum, ab huiusmodi persona exigenda non sunt.

XIII. *Idem libro XV. ex Cassio.* Vacatio, itemque immunitas, quae liberis et posteris alicuius data est, ad eos duntaxat pertinet, qui eius familiae sunt.

XIV. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Honor municipalis est administratio reipublicae cum dignitatis gradu, sive cum sumtu, sive sine erogatione contingens. §. 1. Munus aut publicum, aut privatum est. Publicum munus dicitur, quod in administranda republica cum sumtu sine titulo dignitatis subimus. §. 2. Viarum munitiones, praediorum collationes non personae, sed locorum munera sunt. §. 3. De honoribus sive muneribus gerendis cum quae-

ritur, in primis consideranda persona est eius, cui defertur honor sive muneris administratio, item origo natalium, facultates quoque an sufficere iniuncto muneri possint, item lex, secundum quam muneribus quisque fungi debeat. §. 4. Plebeii filiusfamilias periculo eius, qui nominavit, tenebitur, idque Imperator noster Severus Augustus in haec verba rescripsit: *Si in numero plebeiorum filius tuus est, quanquam invitus honores ex persona filii suscipere cogi non debeas, tamen resistere, quo minus patriae obsequatur periculo eius, qui nominavit, iure patriae potestatis non potes.* §. 5. Gerendorum honorum non promiscua facultas est, sed ordo certus huic rei adhibitus est; nam neque prius maiorem magistratum quisquam, nisi minorem susceperit, gerere potest, neque ab omni aetate, neque continuare quisquam honores potest. §. 6. Si alii non sint, qui honores gerant, eosdem compellendos, qui gesserint, quamplurimis constitutionibus cavetur. Divus etiam Hadrianus de iterandis muneribus rescripsit in haec verba: *Illud consentio, ut, si alii non erunt idonei, qui hoc munere fungantur, ex his, qui iam functi sunt, creentur.*

XV. *Papinianus libro V. Responsorum.* Etsi filium pater Decurionem esse voluit, tamen defuncto eo honores, qui filio Decurioni congruentes post mortem patris obtigerunt, ad onus coheredis filii non pertinent, cum ei Decurioni sufficientes facultates pater reliquerit.

XVI. *Paulus libro I. Sententiarum.* Aestimationem honoris aut muneris in pecunia pro administratione offerentes audiendi non sunt. §. 1. Qui pro honore pecuniam promisit, si solvere eam coepit, totam praestare operis inchoati exemplo cogendus est. §. 2. Invitus filius pro patre rempublicam salvam fore cavere non cogitur. §. 3. Defensionem reipublicae amplius, quam semel suscipere nemo cogitur, nisi id fieri necessitas postulet.

XVII. *Hermogenianus libro I. Epitomarum.* Sponte provinciae sacerdotium iterare nemo prohibetur. §. 1. Immunis ab honoribus et muneribus civilibus, si Decurioni creato filio, quem habet in potestate, consentiat, in muneribus et honoribus sumtus subministrare filio compellitur.

XVIII. *Arcadius Charisius libro singulari de Muneribus civilibus.* Munerum civilium triplex divisio est; nam quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimoniorum dicuntur, alia mixta. §. 1. Personalia sunt, quae animi provisione, et corporalis laboris intentione sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur, veluti tutela vel cura. §. 2. Kalendarii quoque curatio, et quaestura in aliqua civitate inter honores non habetur, sed personale munus est. §. 3. Tironum, sive equorum productio, et si qua alia animalia necessario producenda, vel res pervehendae sive persequendae sunt, vel pecuniae fiscales, sive annona, vel vestis, personae munus est. §. 4. Cursus vehicularis sollicitudo, item angariarum praebitio personale munus est. §. 5. Cura quoque emendi frumenti et olei, (nam harum specierum curatores, quos σιτῶνας et ἐλαιῶνας appellant, creari moris est) inter personalia munera in quibusdam civitatibus numerantur, et calefactio publici balinei, si ex reditibus alicuius civitatis curatori pecunia subministratur. §. 6. Sed et cura custodiendi aquaeductus personalibus muneribus aggregatur. §. 7. Irenarchae quoque, qui disciplinae publicae et corrigendis moribus praeficiuntur, sed et qui ad reficiendas vias eligi solent, quum nihil de proprio patrimonio in hoc munus conferant, item episcopi, qui praesunt pani et ceteris venalibus rebus, quae civitatum populis ad quotidianum victum usui sunt, personalibus muneribus funguntur. §. 8. Qui annonam suscipit, vel exigit, vel erogat, et exactores pecuniae pro capitibus personalis muneris sollicitudinem sustinent. §. 9. Sed et curatores, qui ad colligendos civitatum publicos reditus eligi solent, personali muneri subiugantur. §. 10. Hi quoque, qui custodes aedium, vel archeotae, vel logographi, vel tabularii, vel xenoparochi, ut in quibusdam civitatibus, vel limenarchae, vel curatores ad exstruenda vel reficienda aedificia publica, sive palatia, sive navalia, vel mansiones destinantur, si tamen pecuniam publicam in operis fabricam erogent, et qui faciendis vel reficiendis navibus, ubi usus exigit, praeponuntur, muneribus personalibus adstringuntur. §. 11. Camelelasia quoque similiter personale munus est; nam ratione habita et alimentorum, et camelorum, certa pecunia camelariis dari debet, ut solo corporis ministerio obligentur. Hos ex albi ordine vocari, nec ulla excusatione liberari, nisi sola laesi et inutilis corporis infirmitate, specialiter est expressum. §. 12. Legati quoque, qui ad sacrarium principis mittuntur, quia viaticum, quod legativum dicitur, interdum solent accipere, sed et nyctostrategi, et pistrinorum curatores personale munus ineunt. §. 13. Defensores quoque, quos Graeci syndicos appellant, et qui ad certam causam agendam vel defendendam eliguntur, laborem personalis muneris aggrediuntur. §. 14. Iudicandi quoque necessitas inter munera personalia habetur. §. 15. Si aliquis fuerit electus, ut compellat eos, qui prope viam publicam possident, sternere viam, personale munus est. §. 16. Pari modo qui acceptandis sive suscipiendis censualibus professionibus destinantur, ad personalis muneris sollicitudinem animum intendunt. §. 17. Mastigophori quoque, qui agonothetas in certaminibus comitantur, et scribae magistratus personali muneri serviunt. §. 18. Patrimoniorum sunt munera, quae sumtibus patrimonii et damnis administrantis expediuntur. §. 19. Elaeemporia et ospratura apud Alexandrinos patrimonii munus existimatur. §. 20. Susceptores quoque vini per provinciam Africam patrimonii munus gerunt. §. 21. Patrimoniorum autem munera duplicia sunt; nam quaedam ex his muneribus possessionibus sive patrimoniis indicuntur, veluti agminales equi, vel mulae, et angariae, atque veredi. §. 22. Huiusmodi igitur obsequia et hi, qui neque municipes, neque incolae sunt, agnoscere coguntur. §. 23. Sed et eos, qui foenus exercent, etsi veterani sint, tributiones eiusmodi agnoscere debere, rescriptum est. §. 24. Ab huiusmodi muneribus neque primipilaris, neque veteranus, aut miles, aliusve, qui privilegio aliquo subnixus est, nec pontifex excusatur. §. 25. Praeterea habent quaedam civitates praerogativam, ut hi, qui in territorio earum possident, certum quid frumenti pro mensura agri per singulos annos praebeant; quod genus collationis munus possessionis est. §. 26. Mixta munera sunt decaprotiae et icosaprotiae, ut Herennius Modestinus et notando et disputando bene et optima ratione decrevit; nam decaproti et icosaproti tributa exigentes et corporale ministerium gerunt, et pro muneribus defunctorum fiscalia detrimenta resarciunt, ut merito inter mixta hoc munus numerari debeat. §. 27. Sed et ea, quae supra personalia esse diximus, si hi, qui funguntur, ex lege civitatis suae vel more etiam de propriis facultatibus impensas faciant, vel annonam exigentes desertorum praediorum damna sustineant, mixtorum definitione continebuntur. §. 28. Haec omnia munera, quae trifariam divisimus, una significatione comprehenduntur; nam personalia, et patrimoniorum, et mixta munera civilia seu publica appellantur. §. 29. Sive autem personalium duntaxat, sive etiam civilium munerum immunitas alicui concedatur, neque ab annona, neque ab angariis, neque a veredo, neque ab hospite recipiendo, neque a nave, neque capitatione, exceptis militibus et veteranis, excusari possunt. §. 30. Magistris, qui civilium munerum vacationem habent, item grammaticis, et oratoribus, et medicis, et philosophis, ne hospitem reciperent a principibus fuisse immunitatem indultam, et divus Vespasianus, et divus Hadrianus rescripserunt.

TIT. V.

DE VACATIONE ET EXCUSATIONE MUNERUM.

I. *Ulpianus libro II. Opinionum.* Omnis excusatio sua aequitate nititur. Sed si praetendentibus aliquid sine iudice credatur, aut passim sine temporis praefinitione, prout cuique libuerit, permissum fuerit se excusare, non erunt, qui munera necessaria in rebus publicis obeant. Quare et qui liberorum incolumium iure a muneribus civilibus sibi vindicant excusationem, appellationem interponere debent, et qui tempora praefinita in ordine eiusmodi appellationum peragendo non servaverint, merito praescriptione repelluntur. §. 1. Qui excusatione aliqua utuntur, quotiescunque creati fuerint, etsi iam ante absoluti sunt, necesse habent appellare; sed si per calumniam et saepius idem adversarius vexandi gratia eius, quem scit perpetua vacatione subnixum, id facere probatus erit, sumtus litis exemplo decretorum principalium praestare iubeatur ei, quem sine causa saepius inquietavit. §. 2. Qui in fraudem ordinis in honoribus gerendis, quum inter eos ad primos honores creari possint, qui in civitate numerabantur, evitandorum maiorum onerum gratia ad colonos praediorum se transtulerunt, ut minoribus subiiciantur, hanc excusationem sibi non pa-

raverunt. §. 3. Quamvis sexaginta quinque annorum aliquis sit, et tres liberos incolumes habeat, a muneribus tamen civilibus propter has causas non liberatur.

II. *Idem libro III. Opinionum.* Sextum decimum aetatis annum agentem ad munus sitoniae vocari non oportet, sed si nihil proprie in patria servatur. De minoribus quoque annis viginti quinque ad munera sive honores creandis iusta aetas servanda est. §. 1. Numerus liberorum aut septuaginta annorum ab honoribus aut muneribus his cohaerentibus excusationem non praestat, sed a muneribus tantum civilibus. §. 2. Adoptivi filii in numerum non proficiunt eorum liberorum, qui excusare parentes solent. §. 3. Qui ad munera vocantur, vivorum se liberorum numerum habere tempore, quo propter eos excusari desiderant, probare debent; numerus enim liberorum postea impletus susceptis antea muneribus non liberat. §. 4. Quae patrimoniorum onera sunt, numero liberorum non excusantur. §. 5. Incolumes liberi, etiam si in potestate patris sui desierint esse, excusationem a muneribus civilibus praestant. §. 6. Minus audiens immunitatem civilium munerum non habet. §. 7. Quem ita senio et corporis imbecillitate vexari Praeses animadverterit, ut muneri perferendae pecuniae non sufficiat, dimittat, et alium constituat. Corporis debilitas eorum munerum excusationem praestat, quae tantum corpore implenda sunt; ceterum quae consilio prudentis viri, vel patrimonio sufficientis in honores obiri possunt, nisi certis et receptis probabilibus causis non remittuntur. §. 8. Qui pueros primas litteras docent, immunitatem a civilibus muneribus non habent; sed ne cui eorum id, quod supra vires sit, indicatur, ad Praesidis religionem pertinet, sive in civitatibus, sive in vicis primas litteras magistri doceant.

III. *Scaevola libro III. Regularum.* His, qui naves marinas fabricaverunt, et ad annonam populi Romani praebuerunt, non minores quinquaginta millium modiorum, aut plures singulas non minores decem millium modiorum, donec hae naves navigant, aut aliae in earum locum, muneris publici vacatio praestatur ob naves. Senatores autem hanc vacationem habere non possunt, quod nec habere illis navem ex lege Iulia repetundarum licet.

IV. *Neratius libro I. Membranarum.* Tempus vacationis, quod datur eis, qui reipublicae causa abfuerunt, non ex eo die numerandum est, quo quis abesse desiit, sed cum quodam laxamento itineris; neque enim minus abesse reipublicae causa intelligendus est, qui adit negotium, vel ab eo revertitur. Si quis tamen plus iusto tempore in itinere aut in alio loco commoratus consumserit, ita ea interpretanda erunt, ut ex eo tempore vacationis dies incipiat ei cedere, quo iter ex commodo peragere potuisset.

V. *Macer libro II. de officio Praesidis.* A Decurionatu, quamvis hic quoque honor est, ad alium honorem nullam vacationem tribuendam, Ulpianus respondit.

VI. *Papinianus libro II. Quaestionum.* Hi, qui muneris publici vacationem habent, ad ea, quae extra ordinem imperantur, compelli non solent.

VII. *Idem libro XXXVI. Quaestionum.* A muneribus civilibus, quae non patrimoniis indicuntur, veterani post optimi principis nostri Severi Augusti litteras perpetuo excusantur.

VIII. *Idem libro I. Responsorum.* In honoribus delatis neque maior annis septuaginta, neque pater numero quinque liberorum excusatur. Sed in Asia provincia sacerdotium suscipere non coguntur numero liberorum quinque subnixi: quod optimus maximusque princeps noster Severus Augustus decrevit, ac postea in ceteris provinciis servandum esse constituit. §. 1. Non alios fisci vectigalium redemtores a muneribus civilibus ac tutelis excusari placuit, quam eos, qui praesentes negotium exercerent. §. 2. Vacationum privilegia non spectant ad liberos veteranorum. §. 3. Qui muneris publici vacationem habet, per magistratus ex improviso collationes indictas recte recuset; eas vero, quae e lege fiunt, recusare non debet. §. 4. Philosophis, qui se frequentes atque utiles per eandem studiorum sectam contendentibus praebent, tutelas, item munera sordida corporalia remitti placuit, non ea, quae sumtibus expediuntur; etenim vere philosophantes pecuniam contemnunt, cuius retinendae cupidine fictam asseverationem detegunt. §. 5. Qui maximos principes appellavit, et causam propriam acturus Romam profectus est, quoad cognitio finem accipiat, ab honoribus et civilibus muneribus apud suos excusatur.

IX. *Paulus libro I. Responsorum.* Eos, qui Romae profitentur, perinde in patria sua excusari a muneribus oportere, ac si in patria sua profiterentur. §. 1. Paulus respondit: privilegium frumentariis negotiatoribus concessum etiam ad honores excusandos pertinere.

X. *Idem libro I. Sententiarum.* Ab his oneribus, quae possessionibus vel patrimonio indicuntur, nulla privilegia praestant vacationem. §. 1. Corpus mensorum frumenti iuxta annonam urbis habet vacationem, in provinciis non item. §. 2. Angariarum praestatio et recipiendi hospitis necessitas et militi, et liberalium artium professoribus inter cetera remissa sunt. §. 3. Auctis post appellationem medio tempore facultatibus, paupertatis obtentu non excusantur. §. 4. Defensores reipublicae ab honoribus et muneribus eodem tempore vacant.

XI. *Hermogenianus libro I. iuris Epitomarum.* Sunt munera, quae rei proprie cohaerent; de quibus neque liberi, neque aetas, nec merita militiae, nec ullum aliud privilegium iure tribuit excusationem, ut est praediorum collatio, viae sternendae, angariarumve exhibitio, hospitis suscipiendi munus, (nam nec huius quisquam excusationem, praeter eos, quibus principali beneficio concessum est, habet) et si qua sunt praeterea alia huiusmodi.

XII. *Paulus libro I. Sententiarum.* Legato, qui publicum negotium tuitus sit, intra tempora vacationis praestituta rursum eiusdem negotii defensio mandari non potest. §. 1. Comites Praesidum, et Proconsulum, Procuratorumve Caesaris a muneribus, vel honoribus, et tutelis vacant.

XIII. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Praetor eos, quoscunque intelligit operam dare non posse ad iudicandum, pollicetur se excusaturum, forte quod in perpetuum quis operam dare non potest, quod in eam valetudinem incidit, ut certum sit, eum civilia officia subire non posse, aut si alio morbo laboret, ut suis rebus superesse non possit, vel si qui sacerdotium nacti sint, ut discedere ab eo sine religione non possint; nam et hi in perpetuum excusantur. §. 1. Duo genera tribuendae muneris publici vacationis sunt; unum plenius, cum et militiae datur, aliud exiguius, cum nudam muneris vacationem acceperint. §. 2. Qui autem non habet excusationem, etiam invitus iudicare cogitur. §. 3. Si post causam actam coeperit se excusare iudex, si quidem privilegio, quod habuit ante, quam susciperet iudicium, velit se excusare, nec audiendus est; semel enim agnoscendo iudicium renuntiat excusationi; quod si postea iusta causa incidit, ut iudex vel ad tempus excusetur, non debet in alium iudicium transferri, si cum captione id futurum est alterutrius; tolerabilius denique est, interdum iudicem, qui semel cognoverit, tantisper exspectare, quam iudici novo rem rursum iudicandam committere.

XIV. *Modestinus libro VII. Regularum.* Ad excusationem munerum defunctus filius non prodest, praeterquam in bello amissus. §. 1. Eodem tempore idem duas curas operis non administrabit.

TIT. VI.
DE IURE IMMUNITATIS.

I. *Ulpianus libro III. Opinionum.* Qui ob hoc tantum in navibus sunt, ut in his agendi causa operentur, nulla constitutione immunitatem a muneribus civilibus habent. §. 1. Personis datae immunitates heredibus non relinquuntur. §. 2. Sed et generi posterisque datae custoditaeque ad eos, qui ex feminis nati sunt, non pertinent.

II. *Idem libro IV. de officio Proconsulis.* Si qui certa conditione muneribus vel honoribus se adstrinxerunt, quum alias compelli non possent inviti suscipere istum honorem, fides eis servanda est, conditioque, qua se ad munera sive honores applicare passi sunt. §. 1. Impuberes, quamvis necessitas penuriae hominum cogat, ad honores non esse admittendos, rescripto ad Benidium Rufum legatum Ciliciae declaratur.

III. *Idem libro V.* Maiores septuaginta annis a tutelis et muneribus personalibus vacant. Sed qui ingressus est septuagesimum annum, nondum egressus, hac vacatione non utetur, quia non videtur maior esse septuaginta annis, qui annum agit septuagesimum.

IV. *Modestinus libro VI. Regularum.* Immunitates generaliter tributae eo iure, ut ad posteros transmitterentur, in perpetuum succedentibus durant.

V. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Semper

in civitate nostra senectus venerabilis fuit; namque maiores nostri paene eundem honorem senibus, quem magistratibus tribuebant. Circa munera quoque municipalia subeunda idem honor senectuti tributus est. Sed eum, qui in senectute locuples factus est, et ante nullo publico munere functus est, dici potest non eximi ab hoc onere privilegio aetatis, maxime si non tam corporis habeat vexationem, quam pecuniae erogationem indicti muneris administratio, et ex ea sit civitate, in qua non facile sufficientes viri publicis muneribus inveniantur. §. 1. Legem quoque respici cuiusque loci oportet, an, quum aliquas immunitates nominatim complecteretur, etiam de numero annorum in ea commemoretur, idque etiam colligi potest ex litteris divi Pii, quas emisit ad Ennium Proculum, Proconsulem provinciae Africae. §. 2. Demonstratur varie, nec abscisse, numerum liberorum ad excusationem municipalium munerum prodesse, ex rescriptis divi Helvii Pertinacis; namque Salvio Candido in haec verba rescripsit: *Εἰ καὶ μὴ πασῶν λειτουργιῶν ἀφίησιν τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκνων ἀριθμὸς, ἀλλ᾽ οὖν ἐπειδὴ ἑκκαίδεκα παῖδας ἔχειν διὰ τοῦ βιβλίου ἐδήλωσας, οὐκ ἔστιν ἄλογον, ὥστε συγχωρῆσαι σχολάζειν τῇ παιδοτροφίᾳ, καὶ ἀνεῖσθαί σε τῶν λειτουργιῶν.* *) §. 3. Negotiatores, qui annonam urbis adiuvant, item navicularii, qui annonae urbis serviunt, immunitatem a muneribus publicis consequuntur, quamdiu in huiusmodi actu sunt; nam remuneranda pericula eorum, quin etiam adhortanda praemiis merito placuit, ut, qui peregre muneribus, et quidem publicis, cum periculo et labore fungerentur, a domesticis vexationibus et sumtibus liberarentur, quum non sit alienum dicere, etiam hos reipublicae causa, dum annonae urbis serviunt, abesse. §. 4. Immunitati, quae naviculariis praestatur, certa forma data est. Quam immunitatem ipsi duntaxat habent, non etiam liberis, aut libertis eorum praestatur, idque principalibus constitutionibus declaratur. §. 5. Divus Hadrianus rescripsit: immunitatem navium maritimarum duntaxat habere, qui annonae urbis serviant. §. 6. Licet in corpore naviculariorum quis sit, navem tamen vel naves non habeat, nec omnia ei congruant, quae principalibus constitutionibus cauta sunt, non poterit privilegio naviculariis indulto uti; idque et divi Fratres rescripserunt in haec verba: *Ἦσαν καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπὶ προφάσει τῶν ναυκλήρων, καὶ τὸν σῖτον καὶ ἔλαιον ἐμπορευομένων εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὄντων ἀτελῶν, ἀξιοῦντες τὰς λειτουργίας διαδιδράσκειν, μήτε ἐπιπλέοντες, μήτε τὸ πλέον μέρος τῆς οὐσίας ἐν ταῖς ναυκληρίαις καὶ ταῖς ἐμπορίαις ἔχοντες. ἀφαιρεθήτω τῶν τοιούτων ἡ ἀτέλεια.* **) §. 7. Hoc circa vacationes dicendum est, ut, si ante quis ad munera municipalia vocatus sit, quam negotiari inciperet, vel antequam in collegium assumeretur, quod immunitatem pariat, vel antequam septuagenarius fieret, vel antequam publice profiteretur, vel antequam liberos susciperet, compellatur ad honorem gerendum. §. 8. Negotiatio pro incremento facultatum exercenda est; alioquin si quis maiore pecuniae suae parte negotiationem exercebit, rursusque locuples factus in eadem quantitate negotiationis perseveraverit, tenebitur muneribus, sicuti locupletes, qui modica pecunia comparatis navibus muneribus se publicis subtrahere tentant, idque ita observandum, epistola divi Hadriani rescriptum est. §. 9. Divus quoque Pius rescripsit: ut, quoties de aliquo naviculario quaeratur, illud excutiatur, an effugiendiorum munerum causa imaginem navicularii induat. §. 10. Conductores etiam vectigalium fisci necessitate subeundorum municipalium munerum non obstringuntur, idque ita observandum, divi Fratres rescripserunt. Ex quo principali rescripto intelligi potest, non honori conductorum datum, ne compellantur ad munera municipalia, sed ne extenuentur facultates eorum, quae subsignatae sint fisco. Unde subsisti potest, an prohibendi sint a Praeside vel Procuratore Caesaris, etiam si ultro se offerant municipalibus muneribus? Quod propius est defendere, nisi si paria fisco fecisse dicantur. §. 11. Coloni quoque Caesaris a muneribus municipalibus liberantur, ut idoniores praediis fiscalibus habeantur. §. 12. Quibusdam collegiis vel corporibus, quibus ius coëundi lege permissum est immunitas tribuitur, scilicet eis collegiis vel corporibus, in quibus artificii sui causa unusquisque assumitur, ut fabrorum corpus est, et si qua eandem rationem originis habent. Haec idcirco instituta sunt, ut necessariam operam publicis utilitatibus exhiberent. Nec omnibus promiscue, qui assumti sunt in his collegiis, immunitas datur, sed artificibus duntaxat. Nec ab omni aetate allegi possunt, ut divo Pio placuit, qui reprobavit prolixae vel imbecillae admodum aetatis homines. Sed ne quidem eos, qui augent facultates, et munera civitatum sustinere possunt, privilegiis, quae tenuioribus per collegia distributis concessa sunt, uti posse, plurifariam constitutum est. §. 13. Eos, qui in corporibus allecti sunt, quae immunitatem praebent, ut naviculariorum, hi honorem Decurionatus agnoverint, compellendos subire publica munera accepi, idque etiam confirmatum videtur rescripto divi Pertinacis.

VI. *Tarruntenus Paternus libro I. Militarium.* Quibusdam aliquam vacationem munerum graviorum conditio tribuit, ut sunt mensores, optio, valetudinarii, medici, capsarii, et artifices, et qui fossam faciunt, veterinarii, architectus, gubernatores, naupegi, ballistarii, specularii, fabri, sagittarii, aerarii, bucularum structores, carpentarii, scandularii, gladiatores, aquilices, tubarii, cornuarii, arcuarii, plumbarii, ferrarii, lapidarii, et hi, qui calcem coquunt, et qui silvam infindunt, et qui carbonem caedunt ac torrent. In eodem numero haberi solent lanii, venatores, victimarii, et optio fabricae, et qui aegris praesto sunt, librarii quoque, qui docere possunt, et horreorum librarii, et librarii depositorum, et librarii caducorum, et adiutores cornicularioram, et stratores, et poliones, et custodes armorum, et praeco, et buccinator. Hi igitur omnes inter immunes habentur.

TIT. VII.
DE LEGATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro VIII. ad Massurium Sabinum.* Legatus municipalis si deseruerit legationem, poena afficietur extraordinaria, motus ordine, ut plerumque solet.

II. *Idem libro II. Opinionum.* Legatus contra rempublicam, cuius legatus est, per alium a principe quid postulare potest. §. 1. Utrum quis deseruerit legationem, an ex necessaria causa moram passus sit, ordini patriae suae probare debet. §. 2. Cessatio unius legati ei, qui munus, ut oportet, obiit, non nocet. §. 3. His, qui gratuitam legationem susceperunt, legativum ex forma restituitur.

III. *Africanus libro III. Quaestionum.* Cum quaeritur: an in eum, qui in legatione sit, actio dari debeat? non tam interest, ubi quis aut crediderit, aut dari stipulatus sit, quam illud, an id actum sit, ut legationis tempore solveretur.

IV. *Marcianus libro XII. Institutionum.* Sciendum est, debitorem reipublicae legatione fungi non posse, et ita divus Pius Claudio Saturnino et Faustino rescripsit. §. 1. Sed et eos, quibus ius postulandi non est, legatione fungi non posse, et ideo in arenam missum non iure legatum esse, divi Severus et Antoninus rescripserunt. §. 2. Debitores autem fisci non prohibentur legatione fungi. §. 3. Si accusatio alicuius publice instituta sit, non est compellendus accusator ad eum legationem suscipere, qui se amicum vel domesticum dicit eius, qui accusatur, et ita divi fratres Aemilio Rufo rescripserunt. §. 4. Legati vicarios dare non alios possunt, nisi filios suos. §. 5. Ordine unusquisque munere legationis fungi cogitur, et non alias compellendus est munere legationis fungi, quam si priores, qui in curiam lecti sunt, functi sint. Sed si legatio de primoribus viris desideret personas, et qui ordine vocantur inferiores sint, non esse observandum ordinem, divus Hadrianus ad Clazomenios rescripsit. §. 6. Praecipitur autem edicto divi Vespasiani omnibus civitatibus, ne plures, quam ternos legatos mittant.

V. *Scaevola libro I. Regularum.* Legato tempus prodest, ex quo legatus creatus est, non ex quo Romam venit. §. 1. Sed si non constat, legatus sit an non, Romae Praetor de hoc cognoscit.

VI. *Ulpianus libro IV. de officio Proconsulis.* Filio

*) *Etsi non ab omnibus muneribus dimittit patrem natorum numerus, tamen quia sedecim pueros habere te per libellum notificasti, non est irrationabile, ut concedamus, filiorum educatione remitti tibi munera.*

**) *Erant et alii quidam, qui sub praetextu naviculariorum, frumentum et oleum importantium in Romani populi forum, et ideo immunium, quaerebant muneribus se subtrahere, qui neque navigabant, neque maximam patrimonii partem in re nautica et mercibus habebant; auferatur huiusmodi hominum immunitas.*

propter patrem legationis vacatio ne concedatur, Imperator noster cum patre Claudio Callisto rescripsit in haec verba: *Quod desideras, ut propter legationem patris tui a legatione tu vaces, in intervallis honorum, qui sumtum habent, recte observatur; in impendiis legationum, quae solo ministerio obeuntur, diversa causa est.*

VII. *Papinianus libro I. Responsorum.* Filius Decurio pro patre legationis officium suscepit. Ea res filium, quo minus ordine suo legatus proficiscatur, non excusat, pater tamen biennii vacationem vindicare poterit, quia per filium legatione functus videtur.

VIII. *Paulus libro I. Responsorum.* Paulus respondit: eum, qui legatione functus est, intra tempora vacationis praefinita non oportere compelli rursum ad defendendum publicum negotium, etiam si de eadem causa litigetur. §. 1. *Imperatores Antoninus et Severus Augusti Germano Silvano. Legatione functis biennii vacatio conceditur, nec interest, utrum legatio in urbe, an in provincia agentibus nobis mandata sit.* §. 2. Paulus respondit: eum, qui legatione fungitur, neque alienis, neque propriis negotiis se interponere debere; in qua causa non videri eum quoque contineri, qui cum amico suo Praetore gratis consilium participat.

IX. *Idem libro III. Responsorum.* Paulus respondit: de eo damno, quod legationis tempore legatus passus sit, posse eum etiam legationis tempore experiri.

X. *Idem libro I. Sententiarum.* Legatus, antequam officio legationis functus sit, in rem suam nihil agere potest, exceptis his, quae ad iniuriam eius vel damnum parata sunt. §. 1. Si quis in munere legationis, antequam ad patriam reverteretur, decessit, sumtus, qui proficiscenti sunt dati, non restituuntur.

XI. *Idem libro singulari de iure Libellorum.* Si absenti iniuncta est legatio, eamque gratuitam suscepit, potest quis et per alium legationem mittere. §. 1. Qui legationis officio fungitur, licet suum negotium curare non potest, Magnus tamen Antoninus permisit ei pupillae nomine et instruere et defendere causam, licet legationi, quam suscepit, nondum renuntiaverit, praecipue quum participem officii ipsius absentem esse diceba.

XII. *Scaevola libro I. Digestorum.* Legatus creatus a patria sua, suscepta legatione, in urbem Romam venit, et nondum perfecta legatione domum, quae erat in ipsius civitate Nicopoli, emit. Quaesitum est: an in senatusconsultum inciderit, quo prohibentur legati ante perfectam legationem negotiis vel privatis rebus obstringi? Respondit: non videri teneri.

XIII. *Papinianus libro I. Responsorum.* Vicarius alieni muneris, voluntate sua datus, ordine suo legationem suscipere non admissa biennii praescriptione cogetur.

XIV. *Ulpianus libro LXXIV. ad edictum Praetoris.* Qui libera legatione abest, non videtur reipublicae causa abesse; hic enim non publici commodi causa, sed sui abest.

XV. *Modestinus libro VII. Regularum.* Is, qui legatione fungitur, libellum sine permissu principis de aliis suis negotiis dare non potest.

XVI. *Idem libro VIII. Regularum.* Eundem plures legationes suscipere prohibitum non est, si praeterea et sumtus, et itineris compendium suadeat. §. 1. Ante legationem susceptam si cui negotium moveatur, etiam absens defendi debet; suscepta legatione non nisi iniuncto munere fungatur.

XVII. *Pomponius libro XXXVII. ad Quintum Mucium.* Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium id commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati. Et ideo, quum legati apud nos essent gentis alicuius, quum bellum eis indictum sit, responsum est, liberos eos manere; id enim iuri gentium conveniens esse. Itaque eum, qui legatum pulsasset, Quintus Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, solitus est respondere; quem hostes si non recepissent, quaesitum est, an civis Romanus maneret, quibusdam existimantibus manere, aliis contra, quia quem semel populus iussisset dedi, ex civitate expulisse videretur, sicut faceret, quum aqua et igne interdiceret. In qua sententia videtur Publius Mucius fuisse. Id autem maxime quaesitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt, de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus, et Praeturam quoque gessisse dicitur.

TIT. VIII.

DE ADMINISTRATIONE RERUM AD CIVITATES PERTINENTIUM.

I. *Ulpianus libro X. Disputationum.* Quod ad certam speciem civitati relinquitur, in alios usus convertere non licet.

II. *Idem libro III. Opinionum.* Non utique de exemplo posterioris locationis praeteritarum conductionum, quae suam legem habuerunt, rationem iniri oportet. §. 1. Quod quis suo nomine exercere prohibetur, id nec per subiectam personam agere debet, et ideo si Decurio subiectis aliorum nominibus praedia publica locat, quae Decurionibus conducere non licet, secundum legem usurpata revocentur. §. 2. Quod de frumentaria ratione in alium usum conversum est, suae causae cum incremento debito restituatur, ideoque etsi contra absentem pronuntiatum est, inanis est querela; ratio tamen administrationis secundum fidem acceptorum et datorum ponatur. §. 3. Frumentariae pecuniae suo nomine debitor quam primum solvat; necessaria enim omnibus rebus publicis frumentaria pecunia moram solutionis accipere non debet, sed debitores, quos ex eadem causa habent, ad solutionem per Praesidem provinciae compellantur. §. 4. Ad frumenti comparationem pecuniam datam restitui civitati, non compensari in erogata debet. Sin autem frumentaria pecunia in alios usus, quam quibus destinata est, conversa fuerit, veluti in opus balneorum publicorum, licet ex bona fide datum probatur, compensari quidem frumentariae pecuniae non oportet, solvi autem a curatore reipublicae iubetur. §. 5. Si indemnitas debiti frumentariae pecuniae cum suis usuris fit, immodicae et illicitae computationis modus non adhibetur, id est ne commodorum commoda et usurae usurarum incrementum faciant. §. 6. Grani aestimationem per iniuriam post emtionem ablati, quae rationibus publicis refertur, curator reipublicae domino restitui iubeat. §. 7. Si eo tempore, quo nominatus est, idoneus, postea lapsus facultatibus damnum debitis reipublicae dederit, quia fortuitos casus nullum humanum consilium providere potest, curator hoc nomine nihil praestare debet. §. 8. In reipublicae pacto mutari non potest, quo minus magistratus collegae quoque nomine conveniantur in his speciebus, in quibus id fieri iure permissum est. §. 9. Actio autem, quae propterea in collegam decerni solet, ei, qui pro altero dependit, ex aequitate competit. §. 10. Quod depensum pro collega in magistratu probabitur, solvi et ab heredibus eius Praeses provinciae iubet. §. 11. Conductore perficiendi operis punito, fideiussor, qui pro eo intervenerat, idem opus exstruendum alii locaverat. Nec a secundo redemtore opere perfecto, usurarum praestationem heres fideiussoris recusare non debet, quum et prior causa in bonae fidei contractu in universum fideiussorem obligaverit, et posterior locatio, quia suum periculum agnovit, solidae praestationi reipublicae eum substituerit. §. 12. Qui fideiusserunt pro conductore vectigalis in universam conductionem, in usuras quoque, iure conveniuntur, nisi proprie quid in persona eorum verbis obligationis expressum est. §. 13. Sed si in locatione fundorum pro sterilitate temporis boni viri arbitratu in solvenda pensione cuiusque anni pacto comprehensum est, explorata lege conductionis fides bona sequenda est.

III. *Papinianus libro I. Responsorum.* Curatores communis officii divisa pecunia, quam omnibus in solidum publice dari placuit, periculo vice mutua non liberantur. Ulpianus: *Prior tamen exemplo tutorum conveniendus est is, qui gessit.* §. 1. Praedium publicum in quinque annos idonea cautione non exacta curator reipublicae locavit. Ceteris annis colonus si reliqua traxerit, et de fructibus praedii mercedes servari non potuerint, successor eius, qui locavit, tenebitur. Idem in vectigalibus non ita pridem constitutum est, scilicet ut sui temporis singuli periculum praestarent. §. 2. In eum, qui administrationis tempore creditoribus reipublicae novatione facta pecuniam cavit, post depositum officium actionem denegari non oportet. Diversa causa est eius, qui solvi constituit; similis etenim videtur ei, qui publice vendidit aut locavit. §. 3. Filium pro patre curatore reipublicae creato cavere cogi non oportet; nec mutat, quod in eum pater emancipatum, priusquam curator constitueretur, partem bonorum suorum donationis causa contulit. §. 4. Pro magistratu fideiussor interroga-

tus pignora quoque specialiter dedit. In eum casum pignora videntur data, quo recte convenitur, videlicet postquam res ab eo servari non potuerit, pro quo intercessit.

IV. *Valens libro II. Fideicommissorum.* Legatam municipio pecuniam in aliam rem, quam defunctus voluit, convertere citra principis auctoritatem non licet; et ideo sive unum opus fieri iussit, quod Falcidiae legis interventu fieri non potest, permittitur summam, quae eo nomine debetur, in id, quod maxime necessarium reipublicae videatur, convertere, sive plures summae in plura opera legantur, et legis Falcidiae interventu id, quod relinquitur omnium operum exstructioni, non sufficit, permittitur in unum opus, quod civitas velit, erogari. Sed municipio pecuniam legatam, ut ex reditu eius venatio aut spectacula edantur, senatus in eas causas erogari vetuit, et pecunia eo legata in id, quod maxime necessarium municipibus videatur, conferri permittitur, ut in eo munificentia eius, qui legavit, inscriptione notetur.

V. *Paulus libro I. Sententiarum.* Decuriones pretio viliore frumentum, quod annonae temporalis est, patriae suae praestare non sunt cogendi. §. 1. Nisi ad opus novum pecunia specialiter legata sit, vetera ex hac reficienda sunt.

VI. *Ulpianus libro I. ad edictum Praetoris.* Magistratus reipublicae non dolum solummodo, sed et latam negligentiam, et hoc amplius etiam diligentiam debent.

VII. *Paulus libro I. ad edictum Praetoris.* Si filiusfamilias volente patre magistratum gesserit, Iulianus existimavit, in solidum patrem teneri in id, quod eius nomine reipublicae abesset.

VIII. *Modestinus libro VIII. Regularum.* Calculi erroris retractatio etiam post decennii aut vicennii tempora admittetur. §. 1. Sed si gratiose expunctae dicentur, non retractabuntur.

IX. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: pecuniae, quae apud curatores remansit, usuras exigendas, eius vero, quae a redemtoribus operum exigi non potest, sortis duntaxat periculum ad curatores pertinere. §. 1. Item rescripserunt: operum periculum etiam ad heredes curatorum pertinere. §. 2. Item rescripserunt: agros reipublicae retrahere curatorem civitatis debere, licet a bona fide emtoribus possideantur, quum possint ad auctores suos recurrere. §. 3. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: operum exactionem sine cautione non oportere committi. §. 4. Item rescripserunt: curatores, si negligenter in distrahendis bonis se gesserint, in simplum teneri, si per fraudem, in duplum, nec ad heredes eorum poenam descendere. §. 5. Item rescripserunt: pecuniam ad annonam destinatam distractis rebus curatorem exigere debere. §. 6. Item rescripserunt: sitonas indemnes esse oportere, qui non segniter officio suo functi essent, secundum litteras Hadriani. §. 7. Item rescripserunt: a curatore Kalendarii cautionem exigi non debere, quum a Praeside ex inquisitione eligatur. §. 8. Item rescripserunt: curatorem etiam nomine collegae teneri, si intervenire et prohibere eum potuit. §. 9. Item rescripserunt: nominum, quae deteriora facta sunt tempore curationis, periculum ad ipsum pertinere; quae vero ante, quam curator fieret, idonea non erant, aequum videri, periculum ad eum non pertinere. §. 10. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt: eum, qui pecuniam publicam magistratus sui tempore, et post non pauco tempore detinuerat, usuras etiam praestare debere, nisi si quid allegare possit, qua ex causa tardius intulisset.

TIT. IX.
DE DECRETIS AB ORDINE FACIENDIS.

I. *Ulpianus libro III. Opinionum.* Medicorum intra numerum praefinitum constituendorum arbitrium non Praesidi provinciae commissum est, sed ordini et possessoribus cuiusque civitatis, ut certi de probitate morum et peritia artis eligant ipsi, quibus se liberosque suos in aegritudine corporum committant.

II. *Marcianus libro I. Publicorum.* Illa decreta, quae non legitimo numero Decurionum coacto facta sunt, non valent.

III. *Ulpianus libro III. de Appellationibus.* Lege autem municipali cavetur, ut ordo non aliter habeatur, quam duabus partibus adhibitis.

IV. *Idem libro singulari de officio Curatoris reipublicae.* Ambitiosa decreta Decurionum rescindi debent, sive aliquem debitorem dimiserint, sive largiti sint. §. 1. Proinde (ut solent) sive decreverint, de publico alicui vel praedia, vel aedes, vel certam quantitatem praestari, nihil valebit huiusmodi decretum. §. 2. Sed et si salarium alicui Decuriones decreverint, decretum id nonnunquam ullius erit momenti, utputa si ob liberalem artem fuerit constitutum, vel ob medicinam; ob has enim causas licet constitui salaria.

V. *Callistratus libro II. de Cognitionibus.* Quod semel ordo decrevit, non oportere id rescindi, divus Hadrianus Nicomedensibus rescripsit, nisi ex causa, id est si ad publicam utilitatem respiciat rescissio prioris decreti.

VI. *Scaevola libro I. Digestorum.* Municipali lege ita cautum erat: Ἐάν τις ἔξω τοῦ συνεδρίου δικάσηται, τοῦ τε συνεδρίου εἰργέσθω, καὶ προσαποτινύτω δραχμὰς χιλίας *). Quaesitum est: an poenam sustinere debeat, qui ignorans adversus decretum fecit? Respondit: huiusmodi poenas adversus scientes paratas esse.

TIT. X.
DE OPERIBUS PUBLICIS.

I. *Ulpianus libro II. Opinionum.* Curator operum creatus, praescriptione motus ab excusatione perferenda, siculi cessationis nomine, in qua quoad vixit moratus est, heredes suos obligatos relinquit, ita temporis, quod post mortem eius cessit, nullo onere eos obstrinxit. §. 1. Curam operis aquaeductus in alio iam munere constitutus postea susceperat. Praepostere visus est petere exonerari priore munere, utrisque iam implicitus, quando, si alterum tantum sustinere eum oportuisset, ante probabilius impetrasset propter prius munus a sequente excusationem.

II. *Idem libro III. Opinionum.* Qui liberalitate, non necessitate debiti reditus suos interim ad opera finienda concessit, munificentiae suae fructum de inscriptione nominis sui operibus, si qua fecerit, capere per invidiam non prohibetur. §. 1. Curatores operum cum redemtoribus negotium habent, respublica autem cum his, quos efficiendo operi praestituit; quatenus ergo, et quis, et cui obstrictus sit, aestimatio Praesidis provinciae est. §. 2. Ne eius nomine, cuius liberalitate opus exstructum est, eraso aliorum nomina inscribantur, et propterea revocentur similes civium in patriam liberalitates, Praeses provinciae auctoritatem suam interponat.

III. *Macer libro II. de officio Praesidis.* Opus novum privato etiam sine principis auctoritate facere licet, praeterquam si ad aemulationem alterius civitatis pertineat, vel materiam seditionis praebeat, vel circum theatrum vel amphitheatrum sit. §. 1. Publico vero sumtu opus novum sine principis auctoritate fieri non licere, constitutionibus declaratur. §. 2. Inscribi autem nomen operi publico alterius, quam principis, aut eius, cuius pecunia id opus factum sit, non licet.

IV. *Modestinus libro XI. Pandectarum.* Nec Praesidis quidem nomen licebit superscribere.

V. *Ulpianus libro singulari de officio Curatoris reipublicae.* Si legatum vel fideicommissum fuerit ad opus relictum, usurae quae et quando incipiant deberi, rescripto divi Pii ita continetur: *Si quidem dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponendas legaverunt, praefinitus, a Praeside provinciae tempus statuendum est, et nisi posuerint heredes, usuras leviores intra sex menses, si minus, semisses usuras reipublicae pendant. Si vero dies datus est, pecuniam deponant intra diem, si autem non invenire se statuas dixerint, aut de loco controversiam fecerint, semisses protinus pendant.* §. 1. Fines publicos a privatis detineri non oportet. Curabit igitur Praeses provinciae, si qui publici sunt, a privatis separare, et publicos potius reditus augere; si qua loca publica vel aedificia in usus privatorum invenerit, aestimare, utrumne vindicanda in publicum sint, an vectigal eis satius sit imponi, et id, quod utilius esse reipublicae intellexerit, sequi.

VI. *Modestinus libro XI. Pandectarum.* De operibus, quae in muris, vel portis, vel rebus publicis fiunt, aut si muri exstruantur, divus Marcus rescripsit, Praesidem aditum consulere principem debere.

*) *Si quis extra synedrium iudicaverit, ordine seu synedrio moveatur, et luat ad haec drachmas mille.*

VII. *Callistratus libro II. de Cognitionibus.* Pecuniam, quae in opera nova legata est, potius in tutelam eorum operum, quae sunt, convertendam, quam ad inchoandum opus erogandam, divus Pius rescripsit, scilicet si satis operum civitas habeat, et non facile ad reficienda ea pecunia inveniatur. §. 1. Si quis opus ab alio factum adornare marmoribus vel alio modo ex voluntate populi facturum se pollicitus sit, nominis proprii titulo scribendo, manentibus priorum titulis, qui ea opera fecissent, id fieri debere, senatus censuit. Quodsi privati in opera, quae publica pecunia fiant, aliquam de suo adiecerint summam, ita titulo inscriptionis uti eos debere, iisdem mandatis cavetur, ut, quantam summam contulerint in id opus, inscribant.

TIT. XI.

DE NUNDINIS.

I. *Modestinus libro III. Regularum.* Nundinis impetratis a principe non utendo qui meruit decennii tempore usum amittit.

II. *Callistratus libro III. de Cognitionibus.* Si quis ipsos cultores agrorum vel piscatores deferre utensilia in civitatem iusserit, ut ipsi ea distrahant, destituetur annonae praebitio, quum avocentur ab opere rustici; qui confestim, ubi detulerint mercem, tradere eam, et ad opera sua reverti debent. Denique summae prudentiae et auctoritatis apud Graecos Plato, quum institueret, quemadmodum civitas bene beateque habitari possit, in primis istos negotiatores necessarios duxit; sic enim libro secundo *Πολιτείας* ait: *Δεῖ γὰρ πλειόνων ἄρα γεωργῶν τε, καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν, καὶ τῶν ἄλλων διακόνων, τῶνγε εἰςαξόντων καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα. οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι. Κομίσας δὲ ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγορὰν τι, ὧν ποιεῖ, ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν, ἐὰν μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παῤ αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι, ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ; οὐδαμῶς, ἀλλ' εἰσὶν, οἱ τοῦτο ὁρῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην* *).

TIT. XII.

DE POLLICITATIONIBUS.

I. *Ulpianus libro singulari de officio Curatoris reipublicae.* Si pollicitus quis fuerit reipublicae opus se facturum, vel pecuniam daturum, in usuras non conveniatur. Sed si moram coeperit facere, usurae accedunt, ut Imperator noster cum divo patre suo rescripsit. §. 1. Non semper autem obligari eum, qui pollicitus est, sciendum est; sed si quidem ob honorem promiserit decretum sibi vel decernendum, vel ob aliam iustam causam, tenebitur ex pollicitatione; sin vero sine causa promiserit, non erit obligatus, et ita multis constitutionibus, et veteribus et novis, continetur. §. 2. Item si sine causa promiserit, coeperit tamen facere, obligatus est, qui coepit. §. 3. Coepisse sic accipimus, si fundamenta iecit, vel locum purgavit. Sed et si locus illi petenti destinatus est, magis est, ut coepisse videatur. Item si apparatum sive impensam in publico posuit. §. 4. Sed si non ipse coepit, sed quum certam pecuniam promisisset ad opus reipublicae, contemplatione pecuniae coepit opus facere, tenebitur quasi coepto opere. §. 5. Denique quum columnas quidam promisisset, Imperator noster cum divo patre suo ita rescripsit: *Qui non ex causa pecuniam reipublicae pollicentur, liberalitatem perficere non coguntur. Sed si columnas Citiensibus promisisti, et opus ea ratione sumtibus civitatis vel privatorum inchoatum est, deseri, quod coeptum est, non oportet.* §. 6. Si quis opus, quod perfecit, assignaverit, deinde id fortuito casu aliquid passum sit, periculum ad eum, qui fecit, non pertinere, Imperator noster rescripsit.

II. *Idem libro I. Disputationum.* Si quis rem aliquam voverit, voto obligatur. Quae res personam voventis, non rem, quae vovetur, obligat; res enim, quae vovetur, soluta quidem liberat vota, ipsa vero sacra non efficitur. §. 1. Voto autem patresfamiliarum obligantur puberes sui iuris; filius enim familias vel servus sine patris dominive auctoritate voto non obligantur. §. 2. Si decimam quis bonorum vovit, decima non prius esse in bonis desinit, quam fuerit separata, et si forte qui decimam vovit decesserit ante sepositionem, heres ipsius hereditario nomine decimae obstrictus est; voti enim obligationem ad heredem transire constat.

III. *Idem libro IV. Disputationum.* Pactum est duorum consensus atque conventio, pollicitatio vero offerentis solius promissum, et ideo illud est constitutum, ut, si ob honorem pollicitatio fuerit facta, quasi debitum exigatur. Sed et coeptum opus, licet non ob honorem promissum, perficere promissor cogetur, et est constitutum. §. 1. Si quis, quam ex pollicitatione tradiderat rem municipibus, vindicare velit, repellendus est a petitione; aequissimum est enim, huiusmodi voluntates in civitates collatas poenitentia non revocari. Sed et si desierint municipes possidere, dicendum erit, actionem eis concedendam.

IV. *Marcianus libro III. Institutionum.* Propter incendium, vel terrae motum, vel aliquam ruinam, quae reipublicae contingit, si quis promiserit, tenetur.

V. *Ulpianus libro I. Responsorum* Charidemo respondit: Ex epistola, quam muneris edendi gratia absens quis emisit, compelli eum ad editionem non posse.

VI. *Idem libro V. de officio Proconsulis.* Toties locum habet deminutio pollicitationis in persona heredis, quoties non est pollicitatio ob honorem facta; ceterum si ob honorem facta sit, aeris alieni loco habetur, et in heredum persona non minuitur. §. 1. Si quis pecuniam ob honorem promiserit, coeperitque solvere, eum debere quasi coepto opere, Imperator noster Antoninus rescripsit. §. 2. Non tantum masculos, sed etiam feminas, si quid ob honorem pollicitatae sunt, debere implere, sciendum est; et ita rescripto Imperatoris nostri et divi patris eius continetur. §. 3. Si cui respublica necessitatem imposuerit statuarum principi ponendarum, qui non promisit, non esse ei necesse obtemperare, rescriptis Imperatoris nostri et divi patris eius continetur.

VII. *Paulus libro I. de officio Proconsulis.* Ob casum, quem civitas passa est, si quis promiserit se quid facturum, etsi non inchoaverit, omnimodo tenetur, ut divus Severus Dioni rescripsit.

VIII. *Idem libro III. de officio Consulis.* De pollicitationibus in civitatem factis iudicum cognitionem esse, divi Fratres Flavio Celso in haec verba rescripserunt: *Probe faciet Statius Rufinus, si opus proscenii, quod se Gabinis exstructurum promisit, quod tandem aggressus fuerat, perficiat. Nam etsi adversa fortuna usus in triennium a Praefecto urbi relegatus est, tamen gratiam muneris, quod sponte obtulit, minuere non debet, quum et absens per amicos perficere opus istud possit. Quod si detrectat, actores constituti, qui legitime pro civitate agere possint, nomine publico adire adversus eum iudices poterunt, qui quum primum potuerint, priusquam in exsilium proficiscatur, cognoscent, et si opus perfici ab eo debere constituerint, obedire eum reipublicae ob hanc causam iubebunt, aut prohibebunt distrahi fundum, quem in territorio Gabinorum habet.*

IX. *Modestinus libro IV. Differentiarum.* Ex pollicitatione, quam quis ob honorem apud rempublicam fecit, ipsum quidem omnimodo in solidum teneri, heredem vero eius ob honorem quidem facta promissione in solidum, ob id vero, quod opus promissum coeptum est, si bona liberalitati solvendo non fuerint, extraneum heredem in quintam partem patrimonii defuncti, liberos in decimam teneri, divi Severus et Antoninus rescripserunt. Sed et ipsum donatorem pauperem factum ex promissione operis coepti quintam partem patrimonii sui debere, divus Pius constituit.

X. *Idem libro I. Responsorum.* Septicia certamen patriae suae pollicendo, sub hac conditione pollicita est, ut sors apud eam remaneret, et ipsa usuras semissales ad praemia certantium exsolveret, in haec verba: *Φιλοτιμοῦμαι καὶ καθιερῶ ἀγῶνα τετραετηρικὸν ἀπὸ μυριάδων τριῶν, τὸ τοῦ κεφαλαίου αὐτὴ κατέχουσα ἀργύριον, καὶ ἀσφαλιζομένη παρὰ τοῖς δεκαπρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν με τὸν ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων τόκον, ἀγωνοθετοῦντος καὶ προεδρ-*

*) *Indiget enim civitas pluribus utique rusticis, et aliis opificibus, et aliis ministratoribus, itemque his, qui invehant et evehant singula; hi autem sunt negotiatores. Afferens autem agricola in forum aliquid eorum, quae facit, vel aliquis alius opificum, nisi sub idem tempus contingat eum cum his, quibus indiget, sua permutare, vacabitne suo opificio deses sedens in foro? Nequaquam, sed sunt, qui hoc videntes se ipsos in hoc statuant ministerium.*

**) *Largior et dedico agonem quadriennalem ex triginta millibus, sortis ipsa penes me retinens pecuniam, et cavens apud decem-*

ζομένου τοῦ ἀνδρός μου, ἐπαῦθις δὲ τῶν ἐξ ἐμοῦ γεννηθησομένων τέκνων. Χωρήσει δὲ ὁ τόκος εἰς τὰ ἆθλα τῶν θυμελικῶν, καθὼς ἂν ἐφ' ἑκάστου ἀθλήματος ἡ βουλὴ ὁρίσῃ. Quaero: an possint iniuriam pati filii Septiciae, quo minus ipsi praesiderent certamini, secundum verba conditionemque pollicitationis? Herennius Modestinus respondit: quo casu certaminis editio licita est, formam pollicitationi datam servandam esse.

XI. *Idem libro IX. Pandectarum.* Si quis ob honorem vel sacerdotium pecuniam promiserit, et antequam honorem vel magistratum ineat, decedat, non oportere heredes eius conveniri in pecuniam, quam is ob honorem vel magistratum promiserat, principalibus constitutionibus cavetur, nisi forte ab eo vel ab ipsa republica eo vivo opus fuerit inchoatum.

XII. *Idem libro XI. Pandectarum.* In privatis operibus invitis his, qui fecerunt, statuas aliis ponere non possumus, ut rescripto divi Severi continetur. §. 1. Quum quidam, ne honoribus fungeretur, opus promisisset, tam honores subire cogendum, quam operis instructionem, divus Antoninus rescripsit.

XIII. *Papirius Iustus libro II. de Constitutionibus.* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt: opera exstruere debere eos, qui pro honore polliciti sunt, non pecunias pro his inferre cogi. §. 1. Item rescripserunt: conditiones donationibus appositas, quae in rempublicam fiunt, ita demum ratas esse, si utilitatis publicae interest; quodsi damnosae sint, observari non debere; et ideo non observandum, quod defunctus, certa summa legata, vetuit vectigal exerceri; esse enim tolerabilia, quae vetus consuetudo comprobat.

XIV. *Pomponius libro VI. Epistolarum et variarum Lectionum.* Si quis sui alienive honoris causa opus facturum se in aliqua civitate promiserit, ad perficiendum tam ipse, quam heres eius ex constitutione divi Traiani obligatus est. Sed si quis ob honorem opus facturum se in civitate aliqua promiserit, atque inchoaverit, et prius, quam perficeret, decesserit, heres eius extraneus quidem necesse habet aut perficere id, aut partem quintam patrimonii relicti sibi ab eo, qui id opus facere instituerat, si ita mallet, civitati, in qua id opus fieri coeptum est, dare; is autem, qui ex numero liberorum est, si heres exstitit, non quintae partis, sed decimae concedendae necessitate afficitur; et haec divus Antoninus constituit.

XV. *Ulpianus libro singulari de officio Curatoris reipublicae.* Inter liberos nepotem quoque ex filia contineri, divus Pius rescripsit.

TIT. XIII.

DE EXTRAORDINARIIS COGNITIONIBUS, ET SI IUDEX LITEM SUAM FECISSE DICETUR.

I. *Ulpianus libro VIII. de omnibus Tribunalibus.* Praeses provinciae de mercedibus ius dicere solet, sed praeceptoribus tantum studiorum liberalium. Liberalia autem studia accipimus, quae Graeci *ἐλευθέρια μαθήματα* appellant; rhetores continebuntur, grammatici, geometrae. §. 1. Medicorum quoque eadem causa est, quae professorum, nisi quod iustior, quum hi salutis hominum, illi studiorum curam agant, et ideo his quoque extra ordinem ius dici debet. §. 2. Sed et obstetricem audiant, quae utique medicinam exhibere videtur. §. 3. Medicos fortassis quis accipiet etiam eos, qui alicuius partis corporis, vel certi doloris sanitatem pollicentur, utputa si auricularius, si fistulae, vel dentium. Non tamen si incantavit, si imprecatus est, si, ut vulgari verbo impostorum utar, exorcizavit; non sunt enim ista medicinae genera, tametsi sint, qui hos sibi profuisse cum praedicatione affirment. §. 4. An et philosophi professorum numero sint? Et non putem, non quia non religiosa res est, sed quia hoc primum profiteri eos oportet, mercenariam operam spernere. §. 5. Proinde ne iuris quidem civilis professoribus ius dicent; est enim res quidem sanctissima civilis sapientia, sed quae pretio nummario non sit aestimanda, nec dehonestanda, dum in iudicio honor petitur, qui in ingressu sacramenti offerri debuit; quaedam enim, tametsi honeste accipiantur, inhoneste tamen petuntur. §. 6. Ludi quoque litterarii magistris, licet non sint professores, tamen usurpatum est, ut his quoque ius dicatur. Iam et librariis, et notariis, et calculatoribus, sive tabulariis. §. 7. Sed ceterarum artium opificibus sive artificibus, quae sunt extra litteras vel notas positae, nequaquam extra ordinem ius dicere Praeses debebit. §. 8. Sed et si comites salarium petant, idem iuris est, quod in professoribus placet. §. 9. Sed et adversus ipsos omnes cognoscere Praeses debet. Qui autem adversus advocatos adeantur, divi Fratres rescripserunt. §. 10. In honorariis advocatorum ita versari iudex debet, ut pro modo litis, proque advocati facundia, et fori consuetudine, et iudicii, in quo erat acturus, aestimationem adhibeat, dummodo licitum honorarium quantitas non egrediatur; ita enim rescripto Imperatoris nostri et patris eius continetur. Verba rescripti ita se habent: *Si Iulius Maternus, quem patronum causae tuae esse voluisti, fidem susceptam exhibere paratus est, eam duntaxat pecuniam, quae modum legitimum egressa est, repetere debes.* §. 11. Advocatos accipere debemus omnes omnino, qui causis agendis quoquo studio operantur; non tamen qui pro tractatu non adfuturi causis accipere quid solent, advocatorum numero erunt. §. 12. Si cui cautum est honorarium, vel si quis de lite pactus est, videamus an petere possit? Et quidem de pactis ita est rescriptum ab Imperatore nostro et divo patre eius: *Litis causa malo more pecuniam tibi promissam ipse quoque profiteris.* Sed hoc ita est, si suspensa lite societatem futuri emolumenti cautio pollicetur; si vero post causam actam cauta est honoraria summa, peti poterit usque ad probabilem quantitatem, etsi nomine palmarii cautum sit, sic tamen, ut computetur id, quod datum est, cum eo, quod debetur, neutrumque compositum licitam quantitatem excedat. Licita autem quantitas intelligitur pro singulis causis usque ad centum aureos. §. 13. Divus Severus ab heredibus advocati mortuo eo prohibuit mercedem repeti, quia per ipsum non steterat, quo minus causam ageret. §. 14. Ad nutricia quoque officium Praesidis vel Praetoris devenit; namque nutrices ob alimoniam infantium apud Praesides quod sibi debetur petunt. Sed nutricia eo usque producemus, quoad infantes uberibus aluntur; ceterum post haec cessant partes Praetoris vel Praesidis. §. 15. Haec omnia si apud Praesides petantur, videamus, an de mutuis petitionibus possunt Praesides cognoscere? Et putem debere admitti.

II. *Idem libro I. Opinionum.* De usu aquae, de rivis novis inciviliter institutis, item de equis alienis a sciente possessis, fetuque earum, et de damno dato per immissos in praedium suum universos homines eos, qui in plurium praedia distribui debuerunt, si modo id non ex auctoritate eius, qui iubere potuit, factum est, Praesidem provinciae doceri oportere, responsum est, ut is secundum rei aequitatem et iurisdictionis ordinem convenientem formam rei det.

III. *Idem libro V. Opinionum.* Si medicus, cui curandos suos oculos, qui eis laborabat, commiserat, periculum amittendorum eorum per adversa medicamenta inferendo, compulit, ut ei possessiones suas contra fidem bonam aeger venderet, incivile factum Praeses provinciae coërceat, remque restitui iubeat.

IV. *Paulus libro IV. ad Plautium.* Divus Antoninus Pius rescripsit: iuris studiosos, qui salaria petant, haec exigere posse.

V. *Callistratus libro I. de Cognitionibus.* Cognitionum numerus, quum ex variis causis descendat, in genera dividi facile non potest, nisi summatim dividatur. Numerus ergo cognitionum in quatuor fere genera dividi potest; aut enim de honoribus sive muneribus gerendis agitur, aut de re pecuniaria disceptatur, aut de existimatione alicuius cognoscitur, aut de capitali crimine quaeritur. §. 1. Existimatio est dignitatis illaesae status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur, aut consumitur. §. 2. Minuitur existimatio, quoties manente libertate circa statum dignitatis poena plectimur, sicuti cum relegatur quis, vel cum ordine movetur, vel cum prohibetur honoribus publicis fungi, vel cum plebeius fustibus caeditur vel in opus publicum datur, vel cum in eam causam quis incidit, quae edicto perpetuo infamiae causa enumeratur. §. 3. Consumitur vero, quoties magna

primos idonee super pendendis a me solitis triginta millium usuris, agonotheta et praeside futuro viro meo, et deinceps liberis ex me nascituris. Cedent autem hae usurae in praemia thymelicorum, prout in unoquoque certamine curia determinabit.

capitis minutio intervenit, id est cum libertas adimitur, veluti cum aqua et igne interdicitur, quod in persona deportatorum evenit, vel cum plebeius in opus metalli vel in metallum datur; nihil enim refert, nec diversa poena est operis et metalli, nisi quod refugae operis non morti, sed poenae metalli subiiciuntur.

VI. *Caius libro III. Rerum quotidianarum sive Aureorum.* Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur; sed quia neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam, ideo videtur quasi ex maleficio teneri in factum actione, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis visum fuerit, poenam sustinebit.

TIT. XIV.
DE PROXENETICIS.

I. *Ulpianus libro XLII. ad Sabinum.* Proxenetica iure licito petuntur.

II. *Idem libro XXXI. ad Edictum.* Si proxeneta intervenerit faciendi nominis, ut multi solent, videamus, an possit quasi mandator teneri? Et non puto teneri, quia hic monstrat magis nomen, quam mandat, tametsi laudet nomen. Idem dico, et si aliquid philanthropii nomine acceperit, nec ex locato conducto erit actio. Plane si dolo ex calliditate creditorem circumvenerit, de dolo actione tenebitur.

III. *Idem libro VIII. de omnibus Tribunalibus.* De proxenetico, quod est sordidum, solent Praesides cognoscere, sic tamen, ut et in his modus esse debeat et quantitatis, et negotii, in quo operula ista defuncti sunt, et ministerium quale quale accommodaverunt. Facilius, quod Graeci *ἑρμηνευτικὸν* appellant, peti apud eos poterit, si quis forte conditionis, vel amicitiae, vel assessurae, vel cuius alterius huiuscemodi proxeneta fuerit. Sunt enim huiusmodi hominum in tam magna civitate officinae. Est enim proxenetarum modus, qui emtionibus, venditionibus, commerciis, contractibus licitis utiles non adeo improbabili more se exhibent.

TIT XV.
DE CENSIBUS.

I. *Ulpianus libro I. de Censibus.* Sciendum est, esse quasdam colonias iuris Italici, ut est in Syria Phoenice splendidissima Tyriorum colonia, unde mihi origo est, nobilis regionibus, serie saeculorum antiquissima, armipotens, foederis, quod cum Romanis percussit, tenacissima; huic enim divus Severus et Imperator noster, ob egregiam in rempublicam imperiumque Romanum insignem fidem ius Italicum dedit. §. 1. Sed et Berytensis colonia est in eadem provincia Augusti beneficiis gratiosa, et, ut divus Hadrianus in quadam oratione ait, Augustana colonia, quae ius Italicum habet. §. 2. Est et Heliopolitana, quae a divo Severo per belli civilis occasionem Italicae coloniae rempublicam accepit. §. 3. Est et Laodicena colonia in Syria Coele, cui divus Severus ius Italicum ob belli civilis merita concessit. Ptolemaeensium enim colonia, quae inter Phoenicen et Palaestinam sita est, nihil praeter nomen coloniae habet. §. 4. Sed et Emisenae civitati Phoenices Imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit. §. 5. Est et Palmyrena civitas in provincia Phoenice prope barbaras gentes et nationes collocata. §. 6. In Palaestina duae sunt coloniae, Caesariensis et Aelia Capitolina, sed neutra ius Italicum habet. §. 7. Divus quoque Severus in Sebastenam civitatem coloniam deduxit. §. 8. Indicia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est. §. 9. Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est, item Napocensis colonia, et Apulensis, et Patavisensium vicus, qui a Divo Severo ius coloniae impetravit. §. 10. Est et in Bithynia colonia Apamena, et in Ponto Sinopensis. §. 11. Est et in Cilicia Selinus et Traianopolis.

II. *Idem libro XXVIII. ad Sabinum.* Vitia priorum censuum editis novis professionibus evanescunt.

III. *Idem libro II. de Censibus.* Aetatem in censendo significare necesse est, quia quibusdam aetas tribuit, ne tributo onerentur, veluti in Syriis a quatuordecim annis masculi, a duodecim feminae usque ad sexagesimum quintum annum tributo capitis obligantur. Aetas autem spectatur censendi tempore. §. 1. Rebus concessam immunitatem non debere intercidi, rescripto Imperatoris nostri ad Pelignianum recte expressum est, quippe personis quidem data immunitas cum persona exstinguitur, rebus nunquam exstinguitur.

IV. *Idem libro III. de Censibus.* Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur: nomen fundi cuiusque, et in qua civitate, et quo pago sit, et quos duos vicinos proximos habeat, et id arvum, quod in decem annis proximis satum erit, quot iugerum sit, vinea quot vites habeat, olivetum quot iugerum, et quot arbores habeat, pratum, quod intra decem annos proximos factum erit, quot iugerum, pascua quot iugerum esse videantur, item silvae caeduae, omniaque ipse, qui defert, aestimet. §. 1. Illam aequitatem debet admittere censitor, ut officio eius congruat, relevari eum, qui in publicas tabulas delato modo frui certis ex causis non possit. Quare et si agri portio chasmate perierit, debebit per censitorem relevari. Sed et si vites mortuae sint, vel arbores aruerint, iniquum fuerit, eum numerum inseri censui. Quodsi exciderit arbores vel vites, nihilo minus eum numerum profiteri iubetur, qui fuit census tempore, nisi causam excidendi censitori probaverit. §. 2. Is vero, qui agrum in alia civitate *habet*, in ea civitate profiteri debet, in qua ager est; agri enim tributum in ea civitate debet levari, in cuius territorio possidetur. §. 3. Quanquam in quibusdam beneficia immunitatis personis data cum persona exstinguantur, tamen generaliter locis aut civitatibus immunitas sic data videtur, ut ad posteros transmittatur. §. 4. Si, quum ego fundum possiderem, professus sim, petitor autem non fuerit professus, actionem illi manere placet. §. 5. In servis deferendis observandum est, ut et nationes eorum, et aetates, et officia, et artificia specialiter deferantur. §. 6. Lacus quoque piscatorios et portus in censum dominus debet deferre. §. 7. Salinae si quae sunt in praediis, et ipsae in censum deferendae sunt. §. 8. Si quis inquilinum vel colonum non fuerit professus, vinculis censualibus tenetur. §. 9. Quae post censum edictum nata, aut postea quaesita sint, intra finem operis consummati professionibus edi possunt. §. 10. Si quis veniam petierit, ut censum sibi emendare permittatur, deinde post hoc impetratum cognoverit, se non debuisse hoc petere, quia res emendationem non desiderabat, nullum ei praeiudicium ex eo, quod petiit, ut censum emendaret, fore, saepissime rescriptum est.

V. *Papinianus libro XIX. Responsorum.* Cum possessor unus expediendi negotii causa tributorum iure conveniretur, adversus ceteros, quorum aeque praedia teneantur, ei, qui conventus est, actiones a fisco praestantur, scilicet ut omnes pro modo praediorum pecuniam tributi conferant. Nec inutiliter actiones praestantur, tametsi fiscus pecuniam suam recuperaverit, quia nominum venditorum pretium acceptum videtur. §. 1. Qui non habita ratione tributorum ex causa fideicommissi praedia restituunt, actionem ex divi Pii Antonini litteris habent, quam legato quoque soluto locum habere voluit. §. 2. Pro pecunia tributi, quod sua die non est redditum, quo minus praedium iure pignoris distrahatur, oblata moratoria cautio non admittitur, nec audietur legatarius contradicens ob tributa praeteriti temporis, quod heres solvendo sit, et is, qui tributis recipiendis praepositus fuerat.

VI. *Celsus libro XXV. Digestorum.* Colonia Philippensis iuris Italici est.

VII. *Caius libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Iuris Italici sunt *Τρωὰς, Βήρυτος, Δυῤῥάχιον.*

VIII. *Paulus libro II. de Censibus.* In Lusitania Pacenses, sed et Emeritenses iuris Italici sunt. Idem *ius* Valentini et Licitani habent. Barcinonenses quoque ibidem immunes sunt. §. 1. Lugdunenses Galli, item Viennenses in Narbonensi iuris Italici sunt. §. 2. In Germania inferiore Agrippinenses iuris Italici sunt. §. 3. Laodicea in Syria, et Berytus in Phoenice iuris Italici sunt, et solum earum. §. 4. Eiusdem iuris et Tyriorum civitas a divis Severo et Antonino facta est. §. 5. Divus Antoninus Antiochenses colonos fecit salvis tributis. §. 6. Imperator noster Antoninus civitatem Emissenorum coloniam et iuris Italici fecit. §. 7. Divus Vespasianus Caesarienses colonos fecit, non adiecto, ut et iuris Italici essent, sed tributum his remisit capitis, sed divus Titus etiam solum immune factum interpretatus est. Similes eis Capitulenses esse videntur. §. 8. In provincia Macedonia Dyrracheni, Cassandrenses, Philippenses, Dienses, Stonenses iuris Italici sunt. §. 9. In provincia Asia duae sunt iuris Italici, Troas et Parium. §. 10. In

Pisidia eiusdem iuris est colonia Antiochensium. §. 11. In Africa Carthago, Utica, Leptis magna a divis Severo et Antonino iuris Italici factae sunt.

TIT. XVI.
DE VERBORUM SIGNIFICATIONE.

I. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Verbum hoc: *si quis*, tam masculos quam feminas complectitur.

II. *Paulus libro I. ad Edictum.* *Urbis* appellatio muris, *Romae* autem continentibus aedificiis finitur, quod latius patet. §. 1. Cuiusque diei maior pars est horarum septem primarum diei, non supremarum.

III. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Itineri faciendo viginti millia passuum in dies singulos peragenda sic sunt accipienda, ut, si post hanc dinumerationem minus, quam viginti millia supersint, integrum diem occupent; veluti si viginti unum millia sunt passus, biduum eis attribuetur. Quae dinumeratio ita demum facienda erit, si de die non conveniat. §. 1. Eius, qui apud hostes decessit, dici hereditas non potest, quia servus decessit.

IV. *Paulus libro I. ad Edictum.* *Nominis* appellatione rem significari, Proculus ait.

V. *Idem libro II. ad Edictum.* Rei appellatio latior est, quam pecuniae, quia etiam ea, quae extra computationem patrimonii nostri sunt, continet, quum pecuniae significatio ad ea referatur, quae in patrimonio sunt. §. 1. *Opere locato conducto;* his verbis Labeo significari ait id opus, quod Graeci ἀποτέλεσμα vocant, non ἔργον, id est ex opere facto corpus aliquod perfectum.

VI. *Ulpianus libro III. ad Edictum.* Nominis et rei appellatio ad omnem contractum et obligationem pertinet. §. 1. Verbum: *ex legibus* sic accipiendum est: tam ex legum sententia, quam ex verbis.

VII. *Paulus libro II. ad Edictum.* *Sponsio* appellatur non solum, quae per sponsi interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

VIII. *Idem libro III. ad Edictum.* Verbum *oportebit* tam praesens quam futurum tempus significat. §. 1. Actionis verbo non continetur exceptio.

IX. *Ulpianus libro V. ad Edictum.* Marcellus apud Iulianum notat: verbo *perisse* et scissum, et fractum contineri, et vi raptum.

X. *Idem libro VI. ad Edictum.* Creditores accipiendos esse constat eos, quibus debetur ex quacunque actione vel persecutione, vel iure civili sine ulla exceptionis perpetuae remotione, vel honorario, vel extraordinario, sive pure, sive in diem, vel sub conditione. Quodsi natura debeatur, non sunt loco creditorum. Sed et si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur.

XI. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Creditorum appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt, sed omnes, quibus ex qualibet causa debetur,

XII. *Ulpianus libro VI. ad Edictum.* Ut si cui ex emto, vel ex locato, vel ex alio contractu debetur. Sed et si ex delicto debeatur, mihi videtur posse creditoris loco accipi. Quodsi ex populari causa, ante litis contestationem recte dicetur, creditoris loco non esse, postea esse. §. 1. Minus solvit, qui tardius solvit; nam et tempore minus solvitur.

XIII. *Idem libro VII. ad Edictum.* Mulieris appellatione etiam virgo viripotens continetur. §. 1. Res abesse videntur, ut Sabinus ait, et Pedius probat, etiam hae, quarum corpus manet, forma mutata est; et ideo si corruptae redditae sint, vel transfiguratae, videri abesse, quoniam plerumque plus est in manus pretio, quam in re. §. 2. Desinere autem abesse res tunc videtur, quum sic rediit in potestatem, ne amittere eius possessionem possimus ob hoc, quod furto pridem subtracta est. §. 3. Abest et ea res, quae in rebus humanis non est.

XIV. *Paulus libro VII. ad Edictum.* Labeo et Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur, vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi, aut tabula rasa pictura, videri rem abesse, quoniam earum rerum pretium non in substantia, sed in arte sit positum. Item si dominus rem, quae furto sibi aberat, ignorans emerit, recte dicitur res abesse, etiamsi postea id ita esse scierit, quia videtur res ei abesse, cui pretium abest. §. 1. Rem amisisse videtur, qui adversus nullum eius persequendae actionem habet.

XV. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Bona civitatis abusive publica dicta sunt; sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt.

XVI. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* Eum, qui vectigal populi Romani conductum habet, publicanum appellamus. Nam publici appellatio in compluribus causis ad populum Romanum respicit; civitates enim privatorum loco habentur.

XVII. *Ulpianus libro X. ad Edictum.* Inter publica habemus non sacra, nec religiosa, nec quae publicis usibus destinata sunt, sed si qua sunt civitatum velut bona. Sed et peculia servorum civitatum procul dubio publica habentur. §. 1. Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit, quale est vectigal portus, vel venalium rerum, item salinarum, et metallorum, et picariarum.

XVIII. *Paulus libro IX. ad Edictum.* Munus tribus modis dicitur; uno donum, et inde munera dici, dari, mittive; altero onus, quod cum remittatur, vacationem militiae munerisque praestat, inde immunitatem appellari; tertio officium, unde munera militaria, et quosdam milites munificos vocari. Igitur et municipes dici, quod munera civilia capiant.

XIX. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Labeo libro primo Praetoris urbani definit: quod quaedam agantur, quaedam gerantur, quaedam contrahantur; et actum quidem generale verbum esse, sive verbis, sive re quid agatur, ut in stipulatione, vel numeratione; contractum autem ultro citroque obligationem, quod Graeci συνάλλαγμα vocant, veluti emtionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem; gestum rem significare sine verbis factam.

XX. *Idem libro XII. ad Edictum.* Verba: *contraxerunt, gesserunt* non pertinent ad testandi ius.

XXI. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Princeps bona concedendo videtur etiam obligationes concedere.

XXII. *Caius libro IV. ad Edictum provinciale.* Plus est in restitutione, quam in exhibitione; nam exhibere est praesentiam corporis praebere, restituere est etiam possessorem facere, fructusque reddere. Pleraque praeterea restitutionis verbo continentur.

XXIII. *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Rei appellatione et causae et iura continentur.

XXIV. *Caius libro VI. ad Edictum provinciale.* Nihil est aliud hereditas, quam successio in universum ius, quod defunctus habuit.

XXV. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cuius ususfructus alienus est, quia ususfructus non dominii pars, sed servitutis sit, ut via et iter; nec falso dicitur, totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse; hoc et Iulianus, et est verius. §. 1. Quintus Mucius ait: partis appellatione rem pro indiviso significari; nam quod pro diviso nostrum sit, id non partem, sed totum esse; Servius non ineleganter: partis appellatione utrumque significari.

XXVI. *Ulpianus libro XVI. ad Edictum.* Partum non esse partem rei furtivae, Scaevola libro undecimo Quaestionum scribit.

XXVII. *Idem libro XVII. ad Edictum.* Ager est locus, qui sine villa est. §. 1. Stipendium a stipe appellatum est, quod per stipes, id est modica aera colligatur. Idem hoc etiam tributum appellari, Pomponius ait. Et sane appellatur ab intributione tributum, vel ex eo, quod militibus tribuatur.

XXVIII. *Paulus libro XXI. ad Edictum.* Alienationis verbum etiam usucapionem continet; vix est enim, ut non videatur alienare, qui patitur usucapi. Is quoque alienare dicitur, qui non utendo amisit servitutes. Qui occasione acquirendi non utitur, non intelligitur alienare, veluti qui hereditatem omittit, qui optionem intra certum tempus datam non amplectitur. §. 1. Oratio, quae neque coniunctionem, neque disiunctionem habet, ex mente pronuntiantis vel disiuncta, vel coniuncta accipitur;

XXIX. *Idem libro LXVI. ad Edictum.* Coniunctionem enim nonnunquam pro disiunctione accipi, Labeo ait, ut in illa stipulatione: *mihi heredique meo te heredemque tuum.*

XXX. *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Silva caedua est, ut quidam putant, quae in hoc habetur, ut caederetur. Servius eam esse, quae succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascatur. §. 1. Stipula illecta sunt spicae in messe deiectae, necdum lectae, quas rustici, quum

vacaverint, colligunt. §. 2. Novalis est terra praecisa, quae anno cessavit, quam Graeci *νέασιν* vocant. §. 3. Integra autem est, in quam nondum dominus pascendi gratia pecus immisit. §. 4. Glans caduca est, quae ex arbore cecidit. §. 5. Pascua silva est, quae pastui pecudum destinata est.

XXXI. *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Pratum est, in quo ad fructum percipiendum falce duntaxat opus est, ex eo dictum, quod paratum sit ad fructum capiendum.

XXXII. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Minus solutum intelligitur, etiam si nihil est solutum.

XXXIII. *Ulpianus libro XXI. ad Edictum.* *Palam* est coram pluribus.

XXXIV. *Paulus libro XXIV. ad Edictum.* Actionis verbo etiam persecutio continetur.

XXXV. *Idem libro XVII. ad Edictum.* Restituere autem is intelligitur, qui simul et causam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim iudicii accepti tempore res ei reddita fuisset, id est et usucapionis causam, et fructuum.

XXXVI. *Ulpianus libro XXIII. ad Edictum.* Litis nomen omnem actionem significat, sive in rem, sive in personam sit.

XXXVII. *Paulus libro XXVI. ad Edictum.* Verbum *oportere* non ad facultatem iudicis pertinet, qui potest vel pluris vel minoris condemnare, sed ad veritatem refertur.

XXXVIII. *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Ostentum Labeo definit: omne contra naturam cuiusque rei genitum factumque. Duo autem genera sunt ostentorum, unum, quoties quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus, aut qua alia parte corporis, quae naturae contraria est, alterum, cum quid prodigiosum videtur, quae Graeci *φαντάσματα* vocant.

XXXIX. *Paulus libro LIII. ad Edictum.* Subsignatum dicitur, quod ab aliquo subscriptum est; nam veteres subsignationis verbo pro subscriptione uti solebant. §. 1. Bona intelliguntur cuiusque, quae deducto aere alieno supersunt. §. 2. Detestari est absenti denuntiare. §. 3. Incertus possessor est, quem ignoramus.

XL. *Ulpianus libro LVI.* Detestatio est denuntiatio facta cum testatione. §. 1. Servi appellatio etiam ad ancillam refertur. §. 2. Familiae appellatione liberi quoque continentur. §. 3. Unicus servus familiae appellatione non continetur. Ne duo quidem familiam faciunt.

XLI. *Caius libro XXI. ad Edictum provinciale.* Armorum appellatio non utique tantum scuta, et gladios, et galeas significat, sed et fustes et lapides.

XLII. *Ulpianus libro LVII. ad Edictum.* Probrum et opprobrium idem est. Probra quaedam natura turpia sunt, quaedam civiliter et quasi more civitatis; utputa furtum, adulterium natura turpe est; enimvero tutelae damnari, hoc non natura probrum est, sed more civitatis; nec enim natura probrum est, quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

XLIII. *Idem libro LVIII. ad Edictum.* Verbo *victus* continentur, quae esui, potui, cultuique corporis, quaeque ad vivendum homini necessaria sunt. Vestem quoque victus habere vicem, Labeo ait.

XLIV. *Caius libro XXII. ad Edictum provinciale.* Et cetera, quibus tuendi curandive corporis nostri gratia utimur, ea appellatione significantur.

XLV. *Ulpianus libro LVIII. ad Edictum.* In strato omne vestimentum contineri, quod iniiciatur, Labeo ait; neque enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium, quod Graeci *περίστρωμα* vocant. In victu ergo vestem accipiemus, non stragula, in stratu omnem stragulam vestem.

XLVI. *Idem libro LIX. ad Edictum.* Pronuntiatum et statutum idem dici potest; promiscue enim et pronuntiasse, et statuisse solemus dicere eos, qui ius habent cognoscendi. §. 1. Matremfamilias accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit; matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina; nam neque nuptiae, neque natales faciunt matremfamilias, sed boni mores.

XLVII. *Paulus libro LVI. ad Edictum.* Liberationis verbum eandem vim habet, quam solutionis.

XLVIII. *Caius libro ad Edictum Praetoris urbani, titulo qui neque sequantur, neque ducantur.* Solutum non intelligimus eum, qui, licet vinculis levatus sit, manibus tamen tenetur; ac ne eum quidem intelligimus solutum, qui in publico sine vinculis servatur.

XLIX. *Ulpianus libro LIX. ad Edictum.* Bonorum appellatio aut naturalis, aut civilis est. Naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt; beare est prodesse. In bonis autem nostris computari sciendum est non solum quae dominii nostri sunt, sed et si bona fide a nobis possideantur, vel superficiaria sint. Aeque bonis annumerabitur, etiam si quid est in actionibus, petitionibus, persecutionibus; nam haec omnia in bonis esse videntur.

L. *Idem libro LXI. ad Edictum.* Nurus appellatio etiam ad pronurum et ultra porrigenda est.

LI. *Caius libro XXIII. ad Edictum provinciale.* Appellatione parentis non tantum pater, sed etiam avus, et proavus, et deinceps omnes superiores continentur, sed et mater, et avia, et proavia.

LII. *Ulpianus libro LXI. ad Edictum.* Patroni appellatione et patrona continetur.

LIII. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Saepe ita comparatum est, ut coniuncta pro disiunctis accipiantur, et disiuncta pro coniunctis, interdum soluta pro separatis. Nam cum dicitur apud veteres: *agnatorum gentiliumque*, pro separatione accipitur. At cum dicitur: *super pecuniae tutelaeve suae*, tutor separatim sine pecunia dari non potest. Et cum dicimus: *quod dedi aut donavi*, utraque continemus. Cum vero dicimus: *quod eum dare facere oportet*, quodvis eorum sufficit probare. Cum vero dicit Praetor: *si donum, munus, operas redemerit*, si omnia imposita sunt, certum est, omnia redimenda esse. §. 1. Ex re ergo pro coniunctis habentur; si quaedam imposita sunt, cetera non desiderabuntur. §. 2. Item dubitatum est, illa verba: *ope consilio*, quemadmodum accipienda sunt, utrum ex sententia coniungentium, an separantium? Sed verius est, quod et Labeo ait, separatim accipienda, quia aliud factum est eius, qui ope, aliud eius, qui consilio furtum facit; sic enim alii condici potest, alii non potest. Et sane post veterum auctoritatem eo perventum est, ut nemo ope videatur fecisse, nisi et consilium malignum habuerit, nec consilium habuisse noceat, nisi et factum secutum fuerit.

LIV. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Conditionales creditores dicuntur hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura, vel qui spem habent, ut competat.

LV. *Paulus libro XVI. brevis Edicti.* Creditor autem is est, qui exceptione perpetua summoveri non potest. Qui autem temporalem exceptionem timet, similis est conditionali creditori.

LVI. *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Cognoscere instrumenta est relegere et recognoscere; dispungere est conferre accepta et data. §. 1. Liberorum appellatione continentur non tantum qui sunt in potestate, sed omnes, qui sui iuris sunt, sive virilis, sive feminini sexus sunt, exve feminini sexu descendentes.

LVII. *Paulus libro LIX. ad Edictum.* Quibus praecipua cura rerum incumbit, et qui magis, quam ceteri diligentiam et sollicitudinem rebus, quibus praesunt, debent, hi magistri appellantur. Quinetiam ipsi magistratus per derivationem a magistris cognominantur; unde etiam cuiuslibet disciplinae praeceptores magistros appellari a monendo vel monstrando. §. 1. Persequi videtur, et qui satis accepit.

LVIII. *Caius libro XXIV. ad Edictum provinciale.* Licet inter gesta et facta videtur quaedam esse subtilis differentia, attamen *καταχρηστικῶς* nihil inter factum et gestum interest. §. 1. Paternos libertos recte videmur dicere nostros libertos; liberorum nostrorum libertos non recte nostros libertos dicimus.

LIX. *Ulpianus libro XLVIII. ad Edictum.* Portus appellatus est conclusus locus, quo importantur merces et inde exportantur, eaque nihilo minus statio est conclusa atque munita; inde angiportum dictum est.

LX. *Idem libro LXIX. ad Edictum.* Locus est non fundus, sed portio aliqua fundi; fundus autem integrum aliquid est, et plerumque sine villa locum accipimus. Ceterum adeo opinio nostra et constitutio locum a fundo separat, ut et modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eum habuerimus. Non enim magnitudo locum a fundo separat, sed nostra affectio, et quaelibet portio fundi poterit fundus dici, si iam hoc constituerimus. Nec non et fundus locus constitui potest; nam si eum alii adiunxerimus

fundo, locus fundi efficietur. §. 1. Loci appellationem non solum ad rustica, verum ad urbana quoque praedia pertinere, Labeo scribit. §. 2. Sed fundus quidem suos habet fines, locus vero latere potest, quatenus determineturet definiatur.

LXI. *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Satisdationis appellatione interdum etiam repromissio continebitur, qua contentus fuit is, cui satisdatio debebatur.

LXII. *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Tigni appellatione in lege duodecim tabularum omne genus materiae, ex qua aedificia constant, significatur.

LXIII. *Ulpianus libro LXXI. ad Edictum. Penes te* amplius est, quam *apud te;* nam apud te est, quod qualiter qualiter a te teneatur, penes te est, quod quodammodo possidetur.

LXIV. *Paulus libro LXVII. ad Edictum.* Intestatus est non tantum qui testamentum non fecit, sed etiam cuius ex testamento hereditas adita non est.

LXV. *Ulpianus libro LXXII. ad Edictum.* Heredis appellatio non solum ad proximum heredem, sed et ad ulteriores refertur; nam et heredis heres, et deinceps heredis appellatione continetur.

LXVI. *Idem libro LXXIV. ad Edictum.* Mercis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

LXVII. *Idem libro LXXVI. ad Edictum.* Alienatum non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet, venditum tamen recte dicetur. §. 1. Donationis verbum simpliciter loquendo omnem donationem comprehendisse videtur, sive mortis causa, sive non mortis causa fuerit.

LXVIII. *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* Illa verba: *arbitratu Lucii Titii fieri,* ius significant, et in servum non cadunt.

LXIX. *Idem libro LXXVIII. ad Edictum.* Haec verba: *cui rei dolus malus aberit, abfuerit,* generaliter comprehendunt omnem dolum, quicunque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

LXX. *Paulus libro LXXIII. ad Edictum.* Sciendum est, heredem etiam per multas successiones accipi. Nam in paucis speciebus heredis appellatio proximum continet, veluti in substitutione impuberis: *quisquis mihi heres erit, idem filio meo heres esto,* ubi heredis heres non continetur, quia incertus est. Item in lege Aelia Sentia filius heres proximus potest libertum paternum ut ingratum accusare, non etiam si heredi heres exstiterit. Idem dicitur in operarum exactione, ut filius heres exigere possit, non ex successione effectus. §. 1. Verba haec: *is, ad quem ea res pertinet,* sic intelliguntur, ut, qui in universum dominium vel iure civili, vel iure praetorio succedit, contineatur.

LXXI. *Ulpianus libro LXXIX. ad Edictum.* Aliud est capere, aliud accipere; capere cum effectu accipitur, accipere, et si quis non sic accepit, ut habeat, ideoque non videtur quis capere, quod est restituturus; sic et pervenisse proprie illud dicitur, quod est remansurum. §. 1. Haec verba: *his rebus recte praestari,* hoc significant, ne quod periculum vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

LXXII. *Paulus libro LXXVI. ad Edictum.* Appellatione rei pars etiam continetur.

LXXIII. *Ulpianus libro LXXX. ad Edictum.* Haec verba in stipulatione posita: *eam rem recte restitui,* fructus continent. *Recte* enim verbum pro viri boni arbitrio est.

LXXIV. *Paulus libro II. ad edictum Aedilium curulium.* Signatorius annulus ornamenti appellatione non continetur.

LXXV. *Idem libro L. ad Edictum.* Restituere is videtur, qui id restituit, quod habiturus esset actor, si controversia ei facta non esset.

LXXVI. *Idem libro LI. ad Edictum.* Dedisse intelligendus est etiam is, qui permutavit vel compensavit.

LXXVII. *Idem libro XLIX. ad Edictum.* Frugem pro reditu appellari, non solum quod ex frumentis aut leguminibus, verum et quod ex vino, silvis caeduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Iulianus scribit: fruges omnes esse, quibus homo vescatur, falsum esse; non enim carnem, aut aves, ferasve, aut poma fruges dici; frumentum autem id esse, quod arista in se teneat, recte Gallum definisse; lupinum vero et fabam fruges potius dici, quia non arista, sed siliqua continentur, quae Servius apud Alfenum in frumento contineri putat.

LXXVIII. *Paulus libro III. ad Plautium.* Interdum proprietatem quoque verbum possessionis significat, sicut in eo, qui possessiones suas legasset, responsum est.

LXXIX. *Idem libro VI. ad Plautium.* Impensae necessariae sunt, quae si factae non sint, res aut peritura, aut deterior futura sit. §. 1. Utiles impensas esse, Fulcinius ait, quae meliorem dotem faciant, non deteriorem esse non sinant, ex quibus reditus mulieri acquiratur, sicuti arbusti pastinatione ultra, quam necesse fuerat; item doctrinam puerorum, quorum nomine onerari mulierem ignorantem vel invitam non oportet, ne cogatur fundo aut mancipiis carere. In his impensis et pistrinum, et horreum insulae dotali adiectum plerumque dicemus. §. 2. Voluptariae sunt, quae speciem duntaxat ornant, non etiam fructum augent, ut sunt viridia, et aquae salientes, incrustationes, loricationes, picturae.

LXXX. *Idem libro IX. ad Plautium.* In generali repetitione legatorum etiam datae libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.

LXXXI. *Idem libro X. ad Plautium.* Cum Praetor dicat, ut opus factum restituatur, etiam damnum datum actor consequi debet; nam verbo restitutionis omnis utilitas actoris continetur.

LXXXII. *Idem libro XIV. ad Plautium.* Verbum *amplius* ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur, sicuti ex contrario minus solutum videtur, etiamsi nihil esset exactum.

LXXXIII. *Iavolenus libro V. ex Plautio.* Proprie bona dici non possunt, quae plus incommodi, quam commodi habent.

LXXXIV. *Paulus libro II. ad Vitellium.* Filii appellatione omnes liberos intelligimus.

LXXXV. *Marcellus libro I. Digestorum.* Neratius Priscus tres facere existimat collegium, et hoc magis sequendum est.

LXXXVI. *Celsus libro V. Digestorum.* Quid aliud sunt iura praediorum, quam praedia qualiter se habentia? ut bonitas, salubritas, amplitudo.

LXXXVII. *Marcellus libro XII. Digestorum.* Ut Alfenus ait, urbs est Roma, qua muro cingeretur. Roma est etiam, qua continentia aedificia essent; nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine quotidiana posse intelligi, quum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus.

LXXXVIII. *Celsus libro XVIII. Digestorum.* Propemodum tantum quisque pecuniae relinquit, quantum ex bonis eius refici potest; sic dicimus, centies aureorum habere, qui tantum in praediis ceterisque similibus rebus habeat. Non idem est in fundo alieno legato, quanquam is hereditaria pecunia parari potest, neque quisquam eum, qui pecuniam numeratam habet, habere dicit, quidquid ex ea parari potest.

LXXXIX. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Boves magis armentorum, quam iumentorum genere appellantur. §. 1. Hoc sermone: *dum nupta erit,* primae nuptiae significantur. §. 2. Inter edere et reddere rationes multum interest, nec is, qui edere iussus sit, reliquum reddere debet; nam et argentarius edere rationem videtur, etiamsi quod reliquum sit, apud eum non solvat.

XC. *Ulpianus libro XXVII. ad Sabinum.* Qui uti optimae maximaeque sunt, aedes tradit, non hoc dicit, servitutem illis deberi, sed illud solum, ipsas aedes liberas esse, hoc est nulli servire.

XCI. *Paulus libro II. Fideicommissorum.* Meorum et tuorum appellatione actiones quoque contineri, dicendum est.

XCII. *Idem libro VII. Quaestionum.* Proximus est, quem nemo antecedit, supremus est, quem nemo sequitur.

XCIII. *Celsus libro XIX. Digestorum.* Moventium, item mobilium appellatione idem significamus, si tamen apparet, defunctum animalia duntaxat, quae se ipsa moverent, moventia vocasse; quod verum est.

XCIV. *Idem libro XX. Digestorum.* Verbum reddendi, quanquam significatum habet retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

XCV. *Marcellus libro XIV. Digestorum.* Potest reliquorum appellatio et universos significare.

XCVI. *Celsus libro XXV. Digestorum.* Litus est, quousque maximus fluctus a mari pervenit, idque Marcum

Tullium aiunt, quum arbiter esset, primum constituisse. §. 1. Praedia dicimus aliquorum esse, non utique communiter habentium ea, sed vel alio aliud habente.

XCVII. *Idem libro XXXII. Digestorum.* Cum stipulamur: *quanta pecunia ex hereditate Titii ad te pervenerit*, res ipsas, quae pervenerunt, non pretia earum spectare videmur.

XCVIII. *Idem libro XXXIX. Digestorum.* Cum bissexto Kalendas est, nihil refert, utrum priore, an posteriore die quis natus sit, et sic deinceps sexto Kalendas eius natalis dies est. Nam id biduum pro uno die habetur, et posterior dies intercalatur, non prior. Ideo quo anno intercalatum non est, sexto Kalendas natus, cum bissexto Kalendas est, priorem diem natalem habet. §. 1. Cato putat, mensem intercalarem additicium esse, omnesque eius dies pro momento temporis observat, extremoque diei mensis Februarii attribuit Quintus Mucius. §. 2. Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

XCIX. *Ulpianus libro I. de officio Consulis.* Notionem accipere possumus et cognitionem, et iurisdictionem. §. 1. Continentes provincias accipere debemus eas, quae Italiae iunctae sunt, ut puta Galliam; sed et provinciam Siciliam magis inter continentes accipere nos oportet, quae modico freto Italia dividitur. §. 1. Instrumentorum appellatione quae comprehendantur, perquam difficile erit separare; quae enim proprie sint instrumenta, propter quae dilatio danda sit, inde dignoscemus, si in praesentia personae, quae instruere possit, dilatio petatur, (puta qui actum gessit, licet in servitute, vel qui actor fuit constitutus) putemus videri instrumentorum causa peti dilationem.

C. *Idem libro II. de officio Consulis.* Speciosas personas accipere debemus clarissimas personas utriusque sexus, item eorum, quae ornamentis senatoriis utuntur.

CI. *Modestinus libro IX. Differentiarum.* Inter stuprum et adulterium hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur; sed lex Iulia de adulteriis hoc verbo indifferentur utitur. §. 1. Divortium inter virum et uxorem fieri dicitur, repudium vero sponsae remitti videtur; quod et in uxoris personam non absurde cadit. §. 2. Verum est, morbum esse temporalem corporis inbecillitatem, vitium vero perpetuum corporis impedimentum, veluti si talum excussit; nam et luscus utique vitiosus est. §. 3. Servis legatis, etiam ancillas deberi quidam putant, quasi commune nomen utrumque sexum contineat.

CII. *Idem libro VII. Regularum.* Derogatur legi, aut abrogatur; derogatur legi, cum pars detrahitur, abrogatur legi, cum prorsus tollitur.

CIII. *Idem libro VIII. Regularum.* Licet capitalis latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis mortis vel amissionis civitatis intelligenda est.

CIV. *Idem libro II. Excusationum.* Ἡ τῶν τέκνων προσηγορία καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται. *)

CV. *Idem libro XI. Responsorum.* Modestinus respondit: his verbis: *libertis libertabusque meis*, libertum libertae testatoris non contineri.

CVI. *Idem libro singulari de Praescriptionibus.* Dimissoriae litterae dicuntur, quae vulgo apostoli dicuntur; dimissoriae autem dictae, quod causa ad eum, qui appellatus est, dimittitur.

CVII. *Idem libro III. Pandectarum.* Assignare libertum, hoc est testificari, cuius ex liberis libertum eum esse voluit.

CVIII. *Idem libro IV. Pandectarum.* Debitor intelligitur is, a quo invito exigi pecunia potest.

CIX. *Idem libro V. Pandectarum.* Bonae fidei emtor esse videtur, qui aut ignoravit eam rem alienam esse, aut putavit eum, qui vendidit, ius vendendi habere, puta procuratorem aut tutorem esse.

CX. *Idem libro VI. Pandectarum.* Sequester dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt, dictus ab eo, quod occurrenti, aut quasi sequenti eos, qui contendunt, committitur.

CXI. *Iavolenus libro VI. ex Cassio. Censere* est constituere et praecipere, unde etiam dicere solemus: censeo hoc facias, et senatum aliquid censuisse. Inde censoris nomen videtur esse tractum.

*) *Natorum appellatio et ad nepotes extenditur.*

CXII. *Idem libro XI. ex Cassio.* Litus publicum est eatenus, qua maxime fluctus exaestuat. Idemque iuris est in lacu, nisi is totus privatus est.

CXIII. *Idem libro XIV. ex Cassio.* Morbus sonticus est, qui cuique rei nocet.

CXIV. *Idem libro XV. ex Cassio.* Solvendo esse nemo intelligitur, nisi qui solidum potest solvere.

CXV. *Idem libro IV. Epistolarum.* Quaestio est: fundus a possessione, vel agro, vel praedio quid distet? Fundus est omne, quidquid solo tenetur. Ager est, si species fundi ad usum hominis comparatur. Possessio ab agro iuris proprietate distat; quidquid enim apprehendimus, cuius proprietas ad nos non pertinet, aut nec potest pertinere, hoc possessionem appellamus. Possessio ergo usus, ager proprietas loci est; praedium utriusque suprascriptae rei generale nomen est; nam et ager et possessio huius appellationis species sunt.

CXVI. *Idem libro VII. Epistolarum. Quisquis mihi alius filius filiive heres sit.* Labeo non videri filiam contineri, Proculus contra. Mihi Labeo videtur verborum figuram sequi, Proculus mentem testantis; respondi: non dubito, quin Labeonis sententia vera non sit.

CXVII. *Idem libro IX. Epistolarum.* Non potest videri minus solvisse is, in quem amplioris summae actio non competit.

CXVIII. *Pomponius libro II. ad Quintum Mucium.* Hostes hi sunt, qui nobis, aut quibus nos publice bellum decrevimus; ceteri latrones aut praedones sunt.

CXIX. *Idem libro III. ad Quintum Mucium.* Hereditatis appellatio sine dubio continet etiam damnosam hereditatem; iuris enim nomen est, sicuti bonorum possessio.

CXX. *Idem libro V. ad Quintum Mucium.* Verbis legis duodecim tabularum his: *Uti legassit suae rei, ita ius esto*, latissima potestas tributa videtur et heredes instituendi, et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi; sed id interpretatione coangustatum est vel legum, vel auctoritate iura constituentium.

CXXI. *Idem libro VI. ad Quintum Mucium.* Usura pecuniae, quam percipimus, in fructu non est, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est nova obligatione.

CXXII. *Idem libro VIII. ad Quintum Mucium.* Servius ait: Si ita scriptum sit: *filio filiisque meis hosce tutores do*, masculis duntaxat tutores datos, quoniam a singulari casu hoc *filio* ad pluralem videretur transisse, continentem eundem sexum, quem singularis prior positus habuisset. Sed hoc facti, non iuris habet quaestionem; potest enim fieri, ut singulari casu de filio senserit, deinde plenius omnibus liberis prospexisse in tutore dando voluerit; quod magis rationabile esse videtur.

CXXIII. *Idem libro XXVI. ad Quintum Mucium.* Verbum *erit* interdum etiam praeteritum, nec solum futurum tempus demonstrat. Quod est nobis necessarium scire, et cum codicilli ita confirmati testamento fuerint: *quod in codicillis scriptum erit*, utrumne futuri temporis demonstratio fiat, an etiam praeteriti, si ante scriptos codicillos quis relinquat? quod quidem ex voluntate scribentis interpretandum est. Quemadmodum autem hoc verbum *est* non solum praesens, sed et praeteritum tempus significat, ita et hoc verbum *erit* non solum futurum, sed interdum etiam praeteritum tempus demonstrat. Nam cum dicimus: *Lucius Titius solutus est ab obligatione*, et praeteritum, et praesens significamus, sicut hic: *Lucius Titius alligatus est*; et idem fit, cum ita loquimur: *Troia capta est*; non enim ad praesentis facti demonstrationem refertur is sermo, sed ad praeteritum.

CXXIV. *Proculus libro II. Epistolarum.* Haec verba: *ille aut ille*, non solum disiunctiva, sed etiam subdisiunctivae orationis sunt. Disiunctivum est, veluti cum dicimus: *aut dies, aut nox est*, quorum posito altero, necesse est tolli alterum, item sublato altero, poni alterum; ita simili figuratione verbum *aut* potest esse subdisiunctivum. Subdisiunctivi autem genera sunt duo: unum, cum ex propositis finibus ita non potest utrumque esse, ut possit neutrum esse, veluti cum dicimus: *aut sedet, aut ambulat*; nam ut nemo potest utrumque simul facere, ita aliquis potest neutrum, veluti is, qui accumbit. Alterius generis est, cum ex propositis finibus ita non potest neutrum esse, ut possit utrumque esse, veluti cum dicimus: *omne animal aut facit, aut*

patitur; nullum est enim, quod nec faciat, nec patiatur, et potest simul et facere, et pati.

CXXV. *Idem libro V. Epistolarum. Nepos Proculo suo salutem. Ab eo, qui ita dotem promisit:* quum commodum erit, dotis filiae meae tibi erunt aurei centum, *putasne protinus nuptiis factis dotem peti posse? Quid, si ita promisisset:* quum potuero, doti erunt? *Quodsi aliquam vim habeat posterior obligatio*, possit *verbum quomodo interpretaris? utrum aere alieno deducto, an exstante?* Proculus: cum dotem quis ita promisit: *quum potuero, doti tibi erunt centum*, existimo ad id, quod actum est, interpretationem redigendam esse; nam qui ambigue loquitur, id loquitur, quod ex his, quae significantur, sensit; propius est tamen, ut hoc eum sensisse existimem, quod deducto aere alieno potero. Potest etiam illa accipi significatio: quum salva dignitate mea potero; quae interpretatio eo magis accipienda est, si ita promissum est: *quum commodum erit*, hoc est quum sine incommodo meo potero.

CXXVI. *Idem libro VI. Epistolarum.* Si, quum fundum tibi darem, legem ita dixi: *uti optimus maximusque esset*, et adieci, ius fundi deterius factum non esse per dominum, praestabitur; amplius eo praestabitur nihil; etiamsi prior pars, qua scriptum est: *uti optimus maximusque sit*, liberum esse significat, eoque si posterior pars adiecta non esset, liberum praestare deberem, tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad iura attinet, ne quid aliud praestare debeam, quam ius fundi per dominum deterius factum non esse.

CXXVII. *Callistratus libro IV. de Cognitionibus.* Vestis appellatione tam virilis, quam muliebris, et scenica, etiam si tragica aut citharoedica sit, continetur.

CXXVIII. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Spadonum generalis appellatio est; quo nomine tam hi, qui natura spadones sunt, item thlibiae, thlasiae, sed et si quod aliud genus spadonum est, continentur.

CXXIX. *Paulus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui mortui nascuntur, neque nati, neque procreati videntur, quia nunquam liberi appellari potuerunt.

CXXX. *Ulpianus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Lege obvenire hereditatem non improprie quis dixerit et eam, quae ex testamento defertur, quia lege duodecim tabularum testamentariae hereditates confirmantur.

CXXXI. *Idem libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Aliud fraus est, aliud poena; fraus enim sine poena esse potest, poena sine fraude esse non potest. Poena est noxae vindicta, fraus et ipsa noxa dicitur, et quasi poenae quaedam praeparatio. §. 1. Inter mulctam autem et poenam multum interest, quum poena generale sit nomen, omnium delictorum coërcitio, mulcta specialis peccati, cuius animadversio hodie pecuniaria est. Poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis et existimationis irrogari solet. Et mulcta quidem ex arbitrio eius venit, qui mulctam dicit, poena non irrogatur, nisi quae qua lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est; quin immo mulcta ibi dicitur, ubi specialis poena non est imposita. Item mulctam is dicere potest, cui iudicatio data est. Magistratus solos, et Praesides provinciarum posse mulctam dicere, mandatis permissum est, poenam autem unusquisque irrogare potest, cui huius criminis sive delicti executio competit.

CXXXII. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur, et consuetudo loquendi id ita esse declarat: *ante diem decimum Kalendarum, post diem decimum Kalendarum*; neutro enim sermone undecima dies significatur. §. 1. Falsum est, eam peperisse, cui mortuae filius exsectus est.

CXXXIII. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Si quis sic dixerit, ut intra diem mortis eius aliquid fiat, ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur.

CXXXIV. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Anniculus non statim, ut natus est, sed trecentesimo sexagesimo quinto die dicitur, incipiente plane, non exacto die, quia annum civiliter non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.

CXXXV. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Quaeret aliquis: si portentosum, vel monstrosum, vel debilem mulier ediderit, vel qualem visu vel vagitu novum, non humanae figurae, sed alterius magis animalis, quam hominis partum, an, quia enixa est, prodesse ei debeat? Et magis est, ut haec quoque parentibus prosint; nec enim est, quod eis imputetur, quae qualiter potuerunt statutis obtemperaverunt, neque id, quod fataliter accessit, matri damnum iniungere debet.

CXXXVI. *Idem libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Generi appellatione et neptis et proneptis, tam ex filio quam ex filia editarum, ceterarumque maritos contineri, manifestum est.

CXXXVII. *Paulus libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Ter enixa videtur, etiam quae trigeminos pepererit.

CXXXVIII. *Idem libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Hereditatis appellatione bonorum quoque possessio continetur.

CXXXIX. *Ulpianus libro VII. ad legem Iuliam et Papiam.* Aedificia Romae fieri etiam ea videntur, quae in continentibus Romae aedificiis fiant. §. 1. Perfecisse aedificium is videtur, qui ita consummavit, ut iam in usu esse possit.

CXL. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Cepisse quis intelligitur, quamvis alii acquisiit.

CXLI. *Ulpianus libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Etiam ea mulier, quum moreretur, creditur filium habere, quae exciso utero edere possit. Nec non etiam alio casu mulier potest habere filium, quem mortis tempore non habuit, utputa eum, qui ab hostibus remeavit.

CXLII. *Paulus libro VI. ad legem Iuliam et Papiam.* Triplici modo coniunctio intelligitur; aut enim re per se coniunctio contingit, aut re et verbis, aut verbis tantum. Nec dubium est, quin coniuncti sint, quos et nominum, et rei complexus iungit, veluti: *Titius et Maevius ex parte dimidia heredes sunto*, vel ita: *Titius Maeviusque heredes sunto*, vel: *Titius cum Maevio ex parte dimidia heredes sunto.* Videamus autem, ne, etiam si hos articulos detrahas: *et, que, cum*, interdum tamen coniunctos accipi oporteat, veluti: *Lucius Titius, Publius Maevius ex parte dimidia heredes sunto*, vel ita: *Publius Maevius, Lucius Titius heredes sunto; Sempronius ex parte dimidia heres esto*, ut Titius et Maevius veniant in partem dimidiam, et re et verbis coniuncti videantur. *Lucius Titius ex parte dimidia heres esto. Seius ex parte, qua Lucium Titium heredem institui, heres esto. Sempronius ex parte dimidia heres esto.* Iulianus dubitari posse ait, tres semisses facti sint, an Titius in eundem semissem cum Caio Seio institutus sit, sed eo, quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est, verisimilius esse, in eundem semissem duos coactos, et coniunctim heredes scriptos esse.

CXLIII. *Ulpianus libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Id apud se quis habere videtur, de quo habet actionem; habetur enim, quod peti potest.

CXLIV. *Paulus libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Libro Memorialium Masurius scribit: pellicem apud antiquos eam habitam, quae, quum uxor non esset, cum aliquo tamen vivebat, eamque nunc vero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellari. Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit: pellicem nunc vulgo vocari, quae cum eo, cui uxor sit, corpus misceat, quosdam eam, quae uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam *παλλακὴν* Graeci vocant.

CXLV. *Ulpianus libro X. ad legem Iuliam et Papiam. Virilis* appellatione interdum etiam totam hereditatem contineri, dicendum est.

CXLVI. *Terentius Clemens libro II. ad legem Iuliam et Papiam.* Soceri et socrus appellatione avum quoque et aviam uxoris vel mariti contineri, respondetur.

CXLVII. *Idem libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Qui in continentibus urbis nati sunt, Romae nati intelliguntur.

CXLVIII. *Caius libro VIII. ad legem Iuliam et Papiam.* Non est sine liberis, cui vel unus filius unave filia est; haec enim enuntiatio: *habet liberos, non habet liberos*, semper plurativo numero profertur, sicut et pugillares et codicilli.

CXLIX. *Idem libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Nam quem sine liberis esse dicere non possumus, hunc necesse est dicamus liberos habere.

CL. *Idem libro IX. ad legem Iuliam et Papiam.* Si ita a te stipulatus fuero: *quanto minus a Titio consecutus fuero, tantum dare spondes?* non solet dubitari, quin, si nihil a Titio fuero consecutus, totum debeas, quod Titius debuerit.

CLI. *Terentius Clemens libro V. ad legem Iuliam et Papiam.* Delata hereditas intelligitur, quam quis possit adeundo consequi.

CLII. *Caius libro X. ad legem Iuliam et Papiam.* Hominis appellatione tam feminam quam masculum contineri, non dubitatur.

CLIII. *Terentius Clemens libro XI. ad legem Iuliam et Papiam.* Intelligendus est mortis tempore fuisse, qui in utero relictus est.

CLIV. *Macer libro I. ad Legem vicesimam.* Mille passus non a muro urbis, sed a continentibus aedificiis numerandi sunt.

CLV. *Licinius Rufinus libro VII. Regularum.* Proximi appellatione etiam ille continetur, qui solus est.

CLVI. *Idem libro X. Regularum.* Maiore parte anni possedisse quis intelligitur, etiam si duobus mensibus possederit, si modo adversarius eius aut paucioribus diebus, aut nullis possederit.

CLVII. *Aelius Gallus libro I. de Verborum, quae ad ius pertinent, significatione.* Paries est, sive murus, sive maceria est. §. 1. Item via est, sive semita, sive iter est.

CLVIII. *Celsus libro XXV. Digestorum.* In usu iuris frequenter uti nos, Cascellius ait, singulari appellatione, quum plura generis eiusdem significare vellemus; nam multum hominem venisse Romam, et piscem vilem esse dicimus. Item in stipulando satis habemus de herede cavere: *si ea res secundum me heredemve meum iudicata erit*, et rursus: *quod ob eam rem te heredemve tuum;* nempe aeque, si plures heredes sint, continentur stipulatione.

CLIX. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Etiam aureos nummos aes dicimus.

CLX. *Idem libro II. ad Sabinum.* Ceterorum et reliquorum appellatione etiam omnes continentur, ut Marcellus dixit circa eum, cui optio servi legata est, ceteri Sempronio; nam tentat, si non optet, omnes ad Sempronium pertinere.

CLXI. *Idem libro VII. ad Sabinum.* Non est pupillus, qui in utero est.

CLXII. *Pomponius libro II. ad Sabinum.* In vulgari substitutione, qua ei, qui supremus morietur, heres substituitur, recte substitutus etiam unico intelligitur, exemplo duodecim tabularum, ex quibus proximus agnatus et solus habetur. §. 1. Si quis ita in testamento scripserit: *si quid filio meo acciderit, Damas servus meus liber esto*, mortuo filio Damas liber erit; licet enim aliqua accidant et vivis, tamen vulgi sermone etiam mors significatur.

CLXIII. *Paulus libro II. ad Sabinum.* Illa verba: *optimus maximusque*, vel in eum cadere possunt, qui solus est; sic et circa edictum Praetoris supremae tabulae habentur etiam solae. §. 1. Pueri appellatione etiam puella significatur; nam et feminas puerperas appellant recentes ex partu, et graece *παιδίον* communiter appellatur.

CLXIV. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Nomen filiarum et in postumam cadere, quaestionis non est, quamvis postumae non cadere in eam, quae iam in rebus humanis sit, certum sit. §. 1. Portionis nomen non semper dimidium significat, sed prout est adiectum; potest enim iuberi aliquis et maximam partem partiri, potest et vicesimam, et tertiam, et prout libuerit; sed si non fuerit portio adiecta, dimidia pars debetur. §. 2. Habere, sicut pervenire, cum effectu accipiendum est.

CLXV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Venisse ad heredem nihil intelligitur, nisi deducto aere alieno.

CLXVI. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Urbana familia et rustica non loco, sed genere distinguitur. Potest enim aliquis dispensator non esse servorum urbanorum numero; veluti is, qui rusticarum rerum rationes dispenset, ibique habitet, non multum abest a villico. Insularius autem urbanorum numero est. Videndum tamen est, ipse dominus quorum loco quemque habuerit, quod ex numero familiae et vicariis apparebit. Pernoctare extra urbem intelligendus est, qui nulla parte noctis in urbe est; *per* enim totam noctem significat.

CLXVII. *Ulpianus libro XXV. ad Sabinum.* Carbonum appellatione materiam non contineri. Sed an lignorum? Et fortassis quis dicet, nec lignorum; non enim lignorum gratia habuit. Sed et tittones, et alia ligna cocta, ne fumum faciant, utrum ligno, an carboni, an suo generi annumerabimus? Et magis est, ut proprium genus habeatur. Sulphurata quoque de ligno aeque eandem habebunt definitionem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa, nisi haec fuerit voluntas. Idem et de nucleis olivarum, sed et de balanis est, vel si qui alii nuclei sunt. De pinu autem integri strobili ligni appellatione continebuntur.

CLXVIII. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Pali et perticae in numerum materiae redigendi sunt, et ideo lignorum appellatione non continentur.

CLXIX. *Idem libro V. ad Sabinum.* Non tantum in traditionibus, sed et in emtionibus, et stipulationibus, et testamentis adiectio haec: *uti optimus maximusque est*, hoc significat, ut liberum praestetur praedium, non ut etiam servitutes ei debeantur.

CLXX. *Ulpianus libro XXXIII. ad Sabinum.* Heredis appellatione omnes significari successores credendum est, etsi verbis non sint expressi.

CLXXI. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Pervenisse ad te recte dicitur, quod per te ad alium pervenerit, ut in hereditate a liberto per patronum filiumfamilias patri eius adoptivo acquisita responsum est.

CLXXII. *Ulpianus libro XXXVIII. ad Sabinum.* Liberti appellatione etiam libertam contineri placuit.

CLXXIII. *Idem libro XXXIX. ad Sabinum.* Collegarum appellatione hi continentur, qui sunt eiusdem potestatis. §. 1. Qui extra continentia urbis est, abest; ceterum usque ad continentia non abesse videbitur.

CLXXIV. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Aliud est promittere furem non esse, aliud furto noxaque solutum; qui enim dicit, furem non esse, de hominis proposito loquitur, qui furtis noxaque solutum, nemini esse furti obligatum promittit.

CLXXV. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* Faciendi verbo reddendi etiam causa continetur.

CLXXVI. *Ulpianus libro XLV. ad Sabinum.* Solutionis verbo satisfactionem quoque omnem accipiendam placet; solvere dicimus eum, qui id facit quod facere promisit.

CLXXVII. *Idem libro XLVII. ad Sabinum.* Natura cavillationis, quam Graeci *σόφισμα* appellaverunt, haec est, ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quae evidenter falsa sunt, perducatur.

CLXXVIII. *Idem libro XLIX. ad Sabinum.* Pecuniae verbum non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam; hoc est omnia corpora; nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri, nemo est, qui ambiget. §. 1. Hereditas iuris nomen est, quod et accessionem, et decessionem in se recipit; hereditas autem vel maxime fructibus augetur. §. 2. Actionis verbum et speciale est, et generale; nam omnis actio dicitur, sive in personam, sive in rem sit petitio. Sed plerumque actiones personales solemus dicere, petitionis autem verbo in rem actiones significari videntur. Persecutionis verbo extraordinarias persecutiones puto contineri, utputa fideicommissorum, et si quae aliae sunt, quae non habent iuris ordinarii exsecutionem. §. 3. Hoc verbum: *debuit*, omnem omnino actionem comprehendere intelligitur, sive civilis, sive honoraria, sive fideicommissi fuerit persecutio.

CLXXIX. *Idem libro LI. ad Sabinum.* Inter haec verba: *quanti ea res erit*, vel: *quanti eam rem esse paret*, nihil interest; in utraque enim clausula placet veram rei aestimationem fieri.

CLXXX. *Pomponius libro XXX. ad Sabinum.* Tugurii appellatione omne aedificium, quod rusticae magis custodiae convenit, quam urbanis aedibus, significatur. §. 1. Ofilius ait: tugurium a tecto, tanquam tegularium, esse dictum, ut toga, quod ea tegamur.

CLXXXI. *Idem libro XXXV. ad Sabinum.* Verbum illud: *pertinere*, latissime patet; nam et eis rebus petendis aptum est, quae dominii nostri sint, et eis, quas iure aliquo possideamus, quamvis non sint nostri dominii; pertinere ad nos etiam ea dicimus, quae in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

CLXXXII. *Ulpianus libro XXVII. ad Edictum.* Paterfamilias peculium non potest habere, quemadmodum nec servus bona.

CLXXXIII. *Idem libro XXVIII. ad Edictum.* Tabernae appellatio declarat omne utile ad habitandum aedificium, nempe ex eo, quod tabulis clauditur.

CLXXXIV. *Paulus libro XXX. ad Edictum.* Inde tabernacula et contubernales dicti sunt.

CLXXXV. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Instructam autem tabernam sic accipiemus, quae et rebus, et hominibus ad negotiationem paratis constat.

CLXXXVI. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Commendare nihil aliud est, quam deponere.

CLXXXVII. *Idem libro XXXII. ad Edictum.* Verbum *exactae pecuniae* non solum ad solutionem referendum est, verum etiam ad delegationem.

CLXXXVIII. *Paulus libro XXXIII. ad Edictum. Habere* duobus modis dicitur, altero iure dominii, altero, obtinere sine interpellatione id, quod quis emerit. §. 1. Cautum intelligitur, sive personis, sive rebus cautum sit.

CLXXXIX. *Idem libro XXXIV. ad Edictum. Facere oportere* et hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto, quod contra conventionem fieret, et curare, ne fiat.

CXC. *Ulpianus libro XXXIV. ad Edictum.* Provinciales eos accipere debemus, qui in provincia domicilium habent, non eos, qui ex provincia oriundi sunt.

CXCI. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Inter divortium et repudium hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest; non recte autem sponsa divertisse dicitur, quando divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt, qui discedunt.

CXCII. *Ulpianus libro XXXVII. ad Edictum.* Haec adiectio: *plurisve*, non infinitam pecuniam continet, sed modicam, ut taxatio haec: *solidorum decem plurisve*, ad minutulam summam referatur.

CXCIII. *Idem libro XXXVIII. ad Edictum.* Haec verba: *quanti eam rem paret esse*, non ad id, quod interest, sed ad rei aestimationem referuntur.

CXCIV. *Idem libro XLIII. ad Edictum.* Inter donum et munus hoc interest, quod inter genus et speciem; nam genus esse donum, Labeo ait, a donando dictum, munus speciem; nam munus esse donum cum causa, utputa natalicium, nuptalicium.

CXCV. *Idem libro XLVI. ad Edictum.* Pronuntiatio sermonis in sexu masculino ad utrumque sexum plerumque porrigitur. §. 1. *Familiae* appellatio qualiter accipiatur? videamus. Et quidem varie accepta est; nam et in res, et in personas diducitur. In res, utputa in lege duodecim tabularum his verbis: *agnatus proximus familiam habeto.* Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: *ex ea familia*, inquit, *in ea familia;* et hic de singularibus personis legem loqui constat. §. 2. Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum, aut communi universae cognationis continetur. Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate, aut natura, aut iure subiectae, utputa patremfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiamfamilias, quique deinceps vicem eorum sequuntur, utputa nepotes, et neptes, et deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat; non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus. Denique et pupillum patremfamilias appellamus. Et cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerunt, singulas familias incipiunt habere; singuli enim patrumfamiliarum nomen subeunt. Idemque eveniet et in eo, qui emancipatus est; nam et hic sui iuris effectus propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus omnium agnatorum; nam etsi patrefamilias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte eiusdem familiae appellabuntur, quia ex eadem domo et gente proditi sunt. §. 3. Servitutum quoque solemus appellare familias, ut in edicto Praetoris ostendimus sub titulo de furtis, ubi Praetor loquitur de familia publicanorum; sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur huius rei causa paratum, hoc est vectigalis causa. Alia autem parte edicti omnes servi continentur, ut de hominibus coactis, et vi bonorum raptorum. Item redhibitoria, si deterior res reddatur emtoris opera aut familiae eius, et interdicto unde vi familiae appellatio omnes servos comprehendit; sed et filii continentur. §. 4. Item appellatur familia plurium personarum, quae ab eiusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur, sicuti dicimus familiam Iuliam, quasi a fonte quodam memoriae. §. 5. Mulier autem familiae suae et caput et finis est.

CXCVI. *Caius libro XVI. ad Edictum provinciale.* Familiae appellatione et ipse princeps familiae continetur. §. 1. Feminarum liberos in familia earum non esse, palam est, quia qui nascuntur patris, non matris familiam sequuntur.

CXCVII. *Ulpianus libro L. ad Edictum.* Indicasse est detulisse, arguisse, accusasse, et convicisse.

CXCVIII. *Idem libro II. de omnibus Tribunalibus.* Urbana praedia omnia aedificia accipimus, non solum ea, quae sunt in oppidis, sed et si forte stabula sunt, vel alia meritoria in villis et in vicis, vel si praetoria voluptati tantum deservientia, quia urbanum praedium non locus facit, sed materia. Proinde hortos quoque, si qui sunt in aedificiis constituti, dicendum est urbanorum appellatione contineri. Plane si plurimum horti in reditu sunt, vinearii forte, vel etiam olitorii, magis haec non sunt urbana.

CXCIX. *Idem libro VIII. de omnibus Tribunalibus.* Absentem accipere debemus eum, qui non est eo loci, in quo petitur; non enim trans mare absentem desideramus, sed si forte extra continentia urbis sit, abest; ceterum usque ad continentia non abesse videbitur, si non latitet. §. 1. Abesse non videtur, qui ab hostibus captus est, sed qui a latronibus detinetur.

CC. *Iulianus libro II. Digestorum.* Haec stipulatio: *noxis solutum praestari?* non existimatur ad eas noxas pertinere, quae publicam exsecutionem et coërcitionem capitalem habent.

CCI. *Idem libro LXXXI. Digestorum.* Iusta interpretatione recipiendum est, ut appellatione filii, sicuti filiamfamilias contineri saepe respondimus, ita et nepos videatur comprehendi, et patris nomine avus quoque demonstrari intelligatur.

CCII. *Alfenus Varus libro II. Digestorum.* Cum in testamento scriptum esset, ut heres in funere aut in monumento duntaxat aureos centum consumeret, non licet minus consumere; si amplius vellet, licet, neque ob eam rem contra testamentum facere videtur.

CCIII. *Idem libro VII. Digestorum.* In lege censoria portus Siciliae ita scriptum erat: *servos, quos domum quis ducet suo usu, pro his portorium ne dato.* Quaerebatur: si quis a Sicilia servos Romam mitteret fundi instruendi causa, utrum pro his hominibus portorium dare deberet, necne? Respondit: duas esse in hac scriptura quaestiones, primam, quid esset *domum* ducere, alteram, quid esset *suo usu* ducere; igitur quaeri solere, utrum ubi quisque habitaret, sive in provincia sive in Italia, an duntaxat in sua cuiusque patria domus esse recte diceretur? sed de ea re constitutum esse, eam domum unicuique nostrum debere existimari, ubi quisque sedes et tabulas haberet, suarumque rerum constitutionem fecisset; quid autem esset: *usu suo*, magnam habuisse dubitationem, et magis placere, quod victus sui causa paratum est, tantum contineri; itemque de servis eadem ratione quaeri, qui eorum usus sui causa parati essent, utrum dispensatores, insularii, villici, atrienses, textores, an operarii quoque rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus agris paterfamilias fructus caperet, quibus se toleraret, omnes denique servos, quos quisque emisset, ut ipse haberet, atque eis ad aliquam rem uteretur, neque ideo emisset, ut venderet? et sibi videri eos demum usus sui causa patremfamilias habere, qui ad eius corpus tuendum, atque ipsius cultum praepositi destinatique essent, quo in genere vectores, cubicularii, coqui, ministratores, atque alii, qui ad eiusmodi usum parati essent, numerarentur.

CCIV. *Paulus libro II. Epitomarum Alfeni.* Pueri appellatio tres significationes habet: unam, quum omnes servos pueros appellaremus, alteram, quum puerum contrario nomine puellae diceremus, tertiam, quum aetatem puerilem demonstraremus.

CCV. *Idem libro IV. Epitomarum Alfeni.* Qui fundum vendidit, pomum recepit. Nuces, et ficos, et uvas duntaxat duracinas et purpureas, et quae eius generis essent, quas non vini causa haberemus, quas Graeci τρωξίμους appellarent, recepta videri.

CCVI. *Iulianus libro VI. ex Minicio.* Vinaria vasa proprie vasa torcularia esse placet, dolia autem et serias tamdiu in ea causa esse, quamdiu vinum haberent; quum

sine vino esse desinerent, in eo numero non esse, quoniam ad alium usum transferri possent, veluti si frumentum in his condatur. Eandem causam amphorarum esse, ut, cum vinum habeant, tum in vasis vinariis, cum inanes sint, tum extra numerum vinariorum sint, quia aliud in his condi possit.

CCVII. *Africanus libro III. Quaestionum.* Mercis appellatione homines non contineri, Mela ait, et ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, et recte.

CCVIII. *Idem libro IV. Quaestionum.* Bonorum appellatio, sicut hereditatis, universitatem quandam ac ius successionis, et non singulares res demonstrat.

CCIX. *Florentinus libro X. Institutionum.* Coram Titio aliquid facere iussus non videtur praesente eo fecisse, nisi is intelligat. Itaque si furiosus aut infans sit, aut dormiat, non videtur coram eo fecisse. Scire autem, non etiam velle is debet; nam et invito eo recte fit, quod iussum est.

CCX. *Marcianus libro VII. Institutionum.* Is, qui natus est ex mancipiis urbanis, aut missus est in villam nutriendus, in urbanis servis constituetur.

CCXI. *Florentinus libro VIII. Institutionum.* Fundi appellatione omne aedificium et omnis ager continetur; sed in usu urbana aedificia aedes, rustica villae dicuntur. Locus vero sine aedificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemque ager cum aedificio fundus dicitur.

CCXII. *Ulpianus libro I. de Adulteriis.* Praevaricatores eos appellamus, qui causam adversariis suis donant, et ex parte actoris in partem rei concedunt; a varicando enim praevaricatores dicti sunt.

CCXIII. *Idem libro I. Regularum.* *Cedere* diem significat incipere deberi pecuniam, *venire* diem significat, eum diem venisse, quo pecunia peti possit. Ubi ergo pure quis stipulatus fuerit, et cessit, et venit dies, ubi in diem, cessit dies, sed nondum venit, ubi sub conditione, neque cessit, neque venit dies pendente adhuc conditione. §. 1. Aes alienum est, quod nos aliis debemus, aes suum est, quod alii nobis debent. §. 2. Lata culpa est nimia negligentia, id est non intelligere, quod omnes intelligunt.

CCXIV. *Marcianus libro I. publicorum Iudiciorum.* Munus proprie est, quod necessario obimus, lege, more, imperiove eius, qui iubendi habet potestatem. Dona autem proprie sunt, quae nulla necessitate iuris, officii, sed sponte praestantur; quae si non praestentur, nulla reprehensio est, et si praestentur, plerumque laus inest. Sed in summa in hoc ventum est, ut non quodcunque munus id et donum accipiatur, at quod donum fuerit, id munus recte dicatur.

CCXV. *Paulus libro singulari ad legem Fusiam Caniniam.* Potestatis verbo plura significantur: in persona magistratuum imperium, in persona liberorum patria potestas, in persona servi dominium. At cum agimus de noxae deditione cum eo, qui servum non defendit, praesentis corporis copiam facultatemque significamus. Ex lege Atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, Sabinus et Cassius aiunt.

CCXVI. *Ulpianus libro I. ad legem Aeliam Sentiam.* Verum est eum, qui in carcere clausus est, non videri neque vinctum, neque in vinculis esse, nisi corpori eius vincula sint adhibita.

CCXVII. *Iavolenus libro I. ex Posterioribus Labeonis.* Inter illam conditionem: *quum fari potuerit*, et: *postquam fari potuerit*, multum interest; nam posteriorem scripturam uberiorem esse constat, at *quum fari potuerit*, arctiorem, et id tantummodo tempus significari, quo primum fari possit. §. 1. Item ita data conditione: *illud facito in diebus*, si nihil praeterea fuisset adiectum, in biduo conditionem impleri oportet.

CCXVIII. *Papinianus libro XXVII. Quaestionum.* Verbum *facere* omnem omnino faciendi causam complectitur, dandi, solvendi, numerandi, iudicandi, ambulandi.

CCXIX. *Idem libro II. Responsorum.* In conventionibus contrahentium voluntatem potius, quam verba spectari placuit. Quum igitur ea lege fundum vectigalem municipes locaverint, ut ad heredem eius, qui suscepit, pertineret, ius heredum ad legatarium quoque transferri potuit.

CCXX. *Callistratus libro II. Quaestionum.* Liberorum appellatione nepotes et pronepotes, ceterique, qui ex his descendunt, continentur; hos enim omnes suorum appellatione lex duodecim tabularum comprehendit. Toties enim leges necessarium ducunt, cognationum singularum nominibus uti, veluti filii, nepotis, pronepotis, ceterorumve, qui ex his descendunt, quoties non omnibus, qui post eos sunt, praestitum voluerint, sed solis his succurrerent, quos nominatim enumerent. At ubi non personis certis, non quibusdam gradibus praestatur, sed omnibus, qui ex eodem genere orti sunt, liberorum appellatione comprehenduntur. §. 1. Sed et Papirius Fronto libro tertio Responsorum ait: praedio cum villico, et contubernali eius, et filiis legato, nepotes quoque ex filiis contineri, nisi voluntas testatoris aliter se habeat; filii enim appellatione saepe et nepotes accipi, multifariam placere. §. 2. Divus quoque Marcus rescripsit: non videri sine liberis defunctum, qui nepotem suum heredem reliquit. §. 3. Praeter haec omnia natura nos quoque docet, parentes pios, qui liberorum procreandorum animo et voto uxores ducunt, filiorum appellatione omnes, qui ex nobis descendunt, continere; nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros, quam filii, appellare; etenim idcirco filios filiasve concipimus atque edimus, ut ex prole eorum earumve diuturnitatis nobis memoriam in aevum relinquamus.

CCXXI. *Paulus libro X. Responsorum.* Paulus respondit: falsum tutorem eum vere dici, qui tutor non est, sive habenti tutor datus sit, sive non, sicut falsum testamentum, quod testamentum non est, et modium iniquum, qui modius non est.

CCXXII. *Hermogenianus libro II. iuris Epitomarum.* Pecuniae nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res, tam soli quam mobiles, et tam corpora quam iura continentur.

CCXXIII. *Paulus libro II. Sententiarum.* Latae culpae finis est, non intelligere id, quod omnes intelligunt. §. 1. Amicos appellare debemus non levi notitia coniunctos, sed quibus fuerunt iura cum patrefamilias, honestis familiaritatis quaesita rationibus.

CCXXIV. *Venuleius libro VII. Stipulationum.* Vinculorum appellatione vel privata, vel publica vincula significantur, custodiae vero tantum publica custodia.

CCXXV. *Tryphoninus libro I. Disputationum.* Fugitivus est non is, qui solum consilium fugiendi a domino suscepit, licet id se facturum iactaverit, sed qui ipso facto fugae vitium mentis deduxerit; nam et furem, adulterum, aleatorem quanquam aliqua significatione ex animi propositione cuiusque sola quis dicere possit etiam hunc, qui nunquam alienam rem invito domino subtraxerit, nunquam alienam matremfamilias corruperit, si modo eius mentis sit, ut occasione data id commissurus sit, tamen oportet eadem haec crimina assumto actu intelligi; et ideo fugitivum quoque et erronem non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu intelligi constat.

CCXXVI. *Paulus libro I. Manualium.* Magna negligentia culpa est, magna culpa dolus est.

CCXXVII. *Idem libro II. Manualium.* Ex illa parte edicti: *tum quem ei heredem esse oportet*, heredis heredibus bonorum possessio non defertur. §. 1. Item in substitutione his verbis: *quisquis mihi heres erit*, proximus heres tantum significatur, immo non tantum proximus heres, sed etiam scriptus.

CCXXVIII. *Idem libro singulari de Cognitionibus.* Municipes intelligendi sunt, et qui in eodem municipio nati sunt.

CCXXIX. *Idem libro singulari de tacitis Fideicommissis.* Transacta finitave intelligere debemus, non solum de quibus controversia fuit, sed etiam quae sine controversia sunt possessa,

CCXXX. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Orfitianum.* Ut sunt iudicio terminata, transactione composita, longioris temporis silentio finita.

CCXXXI. *Idem libro singulari ad senatusconsultum Tertullianum.* Quod dicimus eum, qui nasci speratur, pro superstite esse, tunc verum est, quum de ipsius iure quaeritur; aliis autem non prodest, nisi natus sit.

CCXXXII. *Caius libro I. de Verborum obligationibus.* Haec enuntiatio: *quae sunt pluris aureorum triginta*, simul et quantitatis, et aestimationis significativa est.

CCXXXIII. *Idem libro I. ad legem duodecim Tabularum.* *Si calvitur*, *et moretur*, *et frustretur*. Inde et calumniatores appellati sunt, quia per fraudem et frustrationem alios vexarent litibus; inde et cavillatio dicta est.

§. 1. Post Kalendas Ianuarias die tertio pro salute principis vota suscipiuntur. §. 2. Telum vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Itaque sequitur, ut et lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur, dictum ab eo, quod in longinquum mittitur, graeca voce figuratum ἀπὸ τοῦ τηλοῦ. Et hanc significationem invenire possumus et in graeco nomine; nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant, eoque nomine vulgo quidem id significatur, quod ab arcu mittitur; sed non minus omne significatur, quod mittitur manu, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. Admonet nos Ξενοφῶν; nam ita scribit: *Καὶ τὰ βέλη ὁμόσε ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι**). Et id, quod ab arcu mittitur, apud Graecos quidem proprie nomine τόξευμα vocatur, apud nos autem communi nomine telum appellatur.

CCXXXIV. *Idem libro II. ad legem duodecim Tabularum.* Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adiectionem indicantes, cum quibus bellum esset. §. 1. Locuples est, qui satis idonee habet pro magnitudine rei, quam actor restituendam esse petit. §. 2. Verbum *vivere* quidam putant ad cibum pertinere. Sed Ofilius ad Atticum ait: his verbis et vestimenta et stramenta contineri; sine his enim vivere neminem posse.

CCXXXV. *Idem libro III. ad legem duodecim Tabularum.* Ferri proprie dicimus, quae quis suo corpore baiulat, portari ea, quae quis in iumento secum ducit, agi ea, quae animalia sunt. §. 1. Fabros tignarios dicimus non eos duntaxat, qui tigna dolant, sed omnes, qui aedificant.

CCXXXVI. *Idem libro IV. ad legem duodecim Tabularum.* Qui venenum dicit, adiicere debet, utrum malum, an bonum; nam et medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam eius, cui adhibitum esset, mutat. Quum id, quod nos venenum appellamus, Graeci φάρμακον dicunt, apud illos quoque tam medicamenta, quam quae nocent hoc nomine continentur. Unde adiectione alterius nominis distinctionem fieri, admonet nos summus apud eos poëtarum Homerus; nam sic ait:

*Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά***).

§. 1. Glandis appellatione omnis fructus continetur, ut Iavolenus ait, exemplo graeci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα appellantur.

CCXXXVII. *Idem libro V. ad legem duodecim Tabularum.* Duobus negativis verbis quasi permittit lex magis, quam prohibuit; idque etiam Servius animadvertit.

CCXXXVIII. *Idem libro VI. ad legem duodecim Tabularum.* Plebs est ceteri cives sine senatoribus. §. 1. Detestatum est testatione denuntiatum. §. 2. Pignus appellatum est a pugno, quia res, quae pignori dantur, manu traduntur. Unde etiam videri potest verum esse, quod quidam putant, pignus proprie rei mobilis constitui. §. 3. Noxae appellatione omne delictum continetur.

CCXXXIX. *Pomponius libro singulari Enchiridii.* Pupillus est, qui quum impubes est, desiit in patris potestate esse aut morte, aut emancipatione. §. 1. Servorum appellatio ex eo fluxit, quod Imperatores nostri captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent. §. 2. Incola est, qui in aliquam regionem domicilium suum contulit, quem Graeci πάροικον appellant. Nec tantum hi, qui in oppido morantur, incolae sunt, sed etiam qui in alicuius oppidi finibus ita agrum habent, ut in eum se quasi in aliquam sedem recipiant. §. 3. Munus publicum est officium privati hominis, ex quo commodum ad singulos universosque cives, remque eorum imperio magistratus extraordinario pervenit. §. 4. Advena est, quem Graeci ἄποικον appellant. §. 5. Decuriones quidam dictos aiunt ex eo, quod initio, quum coloniae deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit. §. 6. Urbs ab urvo appellata est; urvare est aratro definire, et Varus ait, urvum appellari curvaturam aratri, quod in urbe condenda adhiberi solet. §. 7. Oppidum ab ope dicitur, quod eius rei causa moenia sint constituta. §. 8. Territorium est universitas agrorum intra fines cuiusque civitatis, quod ab eo dictum quidam aiunt, quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi, id est summovendi ius habent. §. 9. Verbum *suum* ambiguum est, utrum de toto, an de parte significet; et ideo qui iurat, suum non esse, adiicere debet, neque sibi commune esse.

CCXL. *Paulus ex libris sex Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum libro I.* Quum quaerebatur: an verbum: *soluto matrimonio dotem reddi,* non tantum divortium, sed et mortem contineret, hoc est an de hoc quoque casu contrahentes sentirent? et multi putabant, de hoc sensisse, et quibusdam aliis contra videbatur, secundum hoc motus Imperator pronuntiavit, id actum eo pacto, ut nullo casu remaneret dos apud maritum.

CCXLI. *Quintus Mucius Scaevola libro singulari Ὅρων.* In rutis caesis ea sunt, quae terra non tenentur, quaeque opere structili tectoriove non continentur.

CCXLII. *Iavolenus libro II. ex posterioribus Labeonis.* Malum navis esse partem, artemonem autem non esse, Labeo ait. Et verius est, quia pleraeque naves sine malo inutiles essent, ideoque pars navis habetur. Artemon autem magis additamentum, quam pars navis est. §. 1. Inter proiectum et immissum hoc interesse ait Labeo, quod proiectum esset id, quod ita proveheretur, ut nusquam requiesceret, qualia moeniana et suggrundia essent, immissum autem, quod ita fieret, ut aliquo loco requiesceret, veluti tigna, trabes, quae immitterentur. §. 2. Plumbum, quod pro tegulis poneretur, aedificii esse, ait Labeo, sed id, quod hypaethri tegendi causa poneretur, contra esse. §. 3. Viduam non solum eam, quae aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non habuisset, appellari, ait Labeo, quia vidua sic dicta est, quasi vecors, vesanus, qui sine corde aut sanitate esset; similiter viduam dictam esse sine duitate. §. 4. Structuram loci alicuius ex tabulis factam, quae aestate tollerentur, et hieme ponerentur, aedium esse, ait Labeo, quoniam perpetui usus causa paratae essent, neque ad rem pertinere, quod interim tollerentur.

CCXLIII. *Scaevola libro XVIII. Digestorum.* Scaevola respondit: semper acceptum esse, ut libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur, qui eodem testamento vel posteriore loco manumitterentur, nisi manifeste is, a quo peteretur, contra defuncti voluntatem doceret peti.

CCXLIV. *Labeo libro IV. Pithanôn a Paulo epitomatorum.* Si qua poena est, mulcta est, si qua mulcta est, poena est. Paulus: Utrumque eorum falsum est. Namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quoque apparet, quod de poena provocatio non est; simulatque enim victus quis est eius maleficii, cuius poena est statuta, statim ea debetur. At mulctae provocatio est, nec ante debetur, quam aut non est provocatum, aut provocator victus est, nec aliter, quam si is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit, quia poenae certae singulorum peccatorum sunt, mulctae contra, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi cum lege est constitutum, quantam dicat.

CCXLV. *Pomponius libro X. Epistolarum.* Statuae affixae basibus structilibus, aut tabulae religatae catenis, aut erga parietem affixae, aut si similiter cohaerent lychni, non sunt aedium; ornatus enim aedium causa parantur, non quo aedes perficiantur. §. 1. Idem Labeo ait: *Prothyrum, quod in aedibus interdum fieri solet, aedium est.*

CCXLVI. *Idem libro XVI. Epistolarum.* Apud Labeonem Pithanôn ita scriptum est: *Exhibet, qui praestat eius, de quo agitur, praesentiam.* Nam etiam qui sistit, praestat eius, de quo agitur, praesentiam. Nec tamen exhibet, qui mutum, aut furiosum, aut infantem exhibet; non enim potest videri eius praestare praesentiam, quum nemo ex eo genere praesens satis apte appellari potest. §. 1. Restituit non tantum, qui solum corpus, sed etiam qui omnem rem conditionemque reddita causa praestat, et tota restitutio iuris est interpretatio.

TIT. XVII.

DE DIVERSIS REGULIS IURIS ANTIQUI.

I. *Paulus libro XVI. ad Plautium.* Regula est, quae rem, quae est, breviter enarrat, non ut ex regula ius sumatur, sed ut ex iure, quod est, regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, et, ut ait Sabinus, quasi causae coniectio, quae simul quum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.

II. *Ulpianus libro I. ad Sabinum.* Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt, et ideo nec iudices esse possunt, nec magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio intervenire, nec procuratores exsistere. §. 1. Item impubes omnibus officiis civilibus debet abstinere.

*) *Et tela comminus ferebantur, hastae, sagittae, plurimi vero etiam lapides.*

**) *Venena multa quidem bona mixta, multa autem mala.*

III. *Idem libro III. ad Sabinum.* Eius est non velle, qui potest velle.

IV. *Idem libro VI. ad Sabinum.* Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris vel domini.

V. *Paulus libro II. ad Sabinum.* In negotiis contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum, qui fari possunt, quamvis actum rei non intelligerent. Nam furiosus nullum negotium contrahere potest, pupillus omnia tutore auctore agere potest.

VI. *Ulpianus libro VII. ad Sabinum.* Non vult heres esse, qui ad alium transferre voluit hereditatem.

VII. *Pomponius libro III. ad Sabinum.* Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato, et intestato decessisse, earumque rerum naturaliter inter se pugna est. [testatus et intestatus]

VIII. *Idem libro IV. ad Sabinum.* Iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt.

IX. *Ulpianus libro XV. ad Sabinum.* Semper in obscuris quod minimum est sequimur.

X. *Paulus libro III. ad Sabinum.* Secundum naturam est, commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequuntur incommoda.

XI. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* Id, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

XII. *Paulus libro III. ad Sabinum.* In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur.

XIII. *Ulpianus libro XIX ad Sabinum.* Non videtur cepisse, qui per exceptionem a petitione removetur.

XIV. *Pomponius libro V. ad Sabinum.* In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesente die debetur.

XV. *Paulus libro IV. ad Sabinum.* Is, qui actionem habet ad rem recuperandam, ipsam rem habere videtur.

XVI. *Ulpianus libro XXI. ad Sabinum.* Imaginaria venditio non est pretio accedente.

XVII. *Idem libro XXIII. ad Sabinum.* Cum tempus in testamento adiicitur, credendum est pro herede adiectum, nisi alia mens fuerit testatoris, sicuti in stipulationibus promissoris gratia tempus adiicitur.

XVIII. *Pomponius libro VI. ad Sabinum.* Quae legata mortuis nobis ad heredem nostrum transeunt, eorum commodum per nos his, quorum in potestate sumus, eodem casu acquirimus. Aliter atque quod stipulati sumus; nam et sub conditione stipulantes omnimodo eis acquirimus, etiamsi liberatis nobis potestate domini conditio existat.

[*Paulus.* Si filiusfamilias sub conditione stipulatus emancipatus fuerit, deinde exstiterit conditio, patri actio competit, quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus].

XIX. *Ulpianus libro XXIV. ad Sabinum.* Qui cum alio contrahit, vel est, vel debet esse non ignarus conditionis eius. Heredi autem hoc imputari non potest, quum non sponte cum legatariis contrahat. §. 1. Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

XX. *Pomponius libro VII. ad Sabinum.* Quoties dubia interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit.

XXI. *Ulpianus libro XXVII. ad Sabinum.* Non debet, cui plus licet, quod minus est non licere.

XXII. *Idem libro XXVIII. ad Sabinum.* In personam servilem nulla cadit obligatio. §. 1. Generaliter probandum est, ubicunque in bonae fidei iudiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius conditio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

XXIII. *Idem libro XXIX. ad Sabinum.* Contractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt, quidam et dolum, et culpam. Dolum tantum depositum et precarium; dolum et culpam mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gesta. In his quidam et diligentiam. Societas et rerum communio et dolum, et culpam recipit. Sed haec ita, nisi si quid nominatim convenit, vel plus, vel minus, in singulis contractibus; nam hoc servabitur, quod initio convenit, (legem enim contractui dedit) excepto eo, quod Celsus putat, non valere, si convenerit, ne dolus praestetur; hoc enim bonae fidei iudicio contrarium esse; et ita utimur. Animalium vero casus mortesque, quae sine culpa accidunt, fugae servorum, qui custodiri non solent, rapinae, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus praedonum a nullo praestantur.

XXIV. *Paulus libro V. ad Sabinum.* Quatenus cuius intersit, in facto, non in iure consistit.

XXV. *Pomponius libro XI. ad Sabinum.* Plus cautionis in re est, quam in persona.

XXVI. *Ulpianus libro XXX. ad Sabinum.* Qui potest invitis alienare, multo magis et ignorantibus et absentibus potest.

XXVII. *Pomponius libro XVI. ad Sabinum.* Nec ex praetorio, nec ex solenni iure privatorum conventione quidquam immutandum est, quamvis obligationum causae pactione possint immutari et ipso iure, et per pacti conventi exceptionem, quia actionum modus, vel lege, vel per Praetorem introductus, privatorum pactionibus non infirmatur, nisi tunc, quum inchoatur actio, inter eos convenit.

XXVIII. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Divus Pius rescripsit: eos, qui ex liberalitate sua conveniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos.

XXIX. *Paulus libro VIII. ad Sabinum.* Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.

XXX. *Ulpianus libro XXXVI. ad Sabinum.* Nuptias non concubitus, sed consensus facit.

XXXI. *Idem libro XLII. ad Sabinum.* Verum est, neque pacta, neque stipulationes factum posse tollere; quod enim impossibile est, neque pacto, neque stipulatione potest comprehendi, ut utilem actionem aut factum efficere possit.

XXXII. *Idem libro XLIII. ad Sabinum.* Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur; non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.

XXXIII. *Pomponius libro XXII. ad Sabinum.* In eo, quod vel is, qui petit, vel is, a quo petitur, lucri facturus est, durior causa est petitoris.

XXXIV. *Ulpianus libro XLV. ad Sabinum.* Semper in stipulationibus et in ceteris contractibus id sequimur, quod actum est. At si non pareat, quid actum est, erit consequens, ut id sequamur, quod in regione, in qua actum est, frequentatur. Quid ergo, si neque regionis mos appareat, quia varius fuit? Ad id, quod minimum est, redigenda summa est.

XXXV. *Idem libro XLVIII. ad Sabinum.* Nihil tam naturale est, quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est; ideo verborum obligatio verbis tollitur, nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur.

XXXVI. *Pomponius libro XXVII. ad Sabinum.* Culpa est, immiscere se rei ad se non pertinenti.

XXXVII. *Ulpianus libro LI. ad Sabinum.* Nemo, qui condemnare potest, absolvere non potest.

XXXVIII. *Pomponius libro XXIX. ad Sabinum.* Sicuti poena ex delicto defuncti heres teneri non debet, ita nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum pervenisset.

XXXIX. *Idem libro XXXII. ad Sabinum.* In omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium mora sit, quo minus fiat.

XL. *Idem libro XXXIV. ad Sabinum.* Furiosi, vel eius, cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est.

XLI. *Ulpianus libro XXVI. ad Edictum.* Non debet actori licere, quod reo non permittitur. §. 1. In re obscura melius est favere repetitioni, quam adventicio lucro.

XLII. *Caius libro IX. ad Edictum provinciale.* Qui in alterius locum succedunt, iustam habent causam ignorantiae, an id, quod peteretur, deberetur. Fideiussores quoque non minus, quam heredes, iustam ignorantiam possunt allegare. Haec ita de herede dicta sunt, si cum eo agetur, non etiam si agat; nam plane qui agit, certus esse debet, quum sit in potestate eius, quando velit experiri, et ante debet rem diligenter explorare, et tunc ad agendum procedere.

XLIII. *Ulpianus libro XXVIII. ad Edictum.* Nemo ex his, qui negant se debere, prohibetur etiam alia defensione uti, nisi lex impediat. §. 1. Quoties concurrunt plures actiones eiusdem rei nomine, una quis experiri debet.

XLIV. *Idem libro XXIX. ad Edictum.* Toties in heredem damus actionem de eo, quod ad eum pervenit, quoties ex dolo defuncti convenitur, non quoties ex suo.

XLV. *Idem libro XXX. ad Edictum.* Neque pignus, neque depositum, neque precarium, neque emtio, neque lo-

eatio rei suae consistere potest. §. 1. Privatorum conventio iuri publico non derogat.

XLVI. *Caius libro X. ad Edictum provinciale.* Quod a quoquam poenae nomine exactum est, id eidem restituere nemo cogitur.

XLVII. *Ulpianus libro XXX. ad Edictum.* Consilii non fraudulenti nulla obligatio est; ceterum si dolus et calliditas intercessit, de dolo actio competit. §. 1. Socii mei socius meus socius non est.

XLVIII. *Paulus libro XXXV. ad Edictum.* Quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit, iudicium animi fuisse; ideoque brevi reversa uxor nec divertisse videtur.

XLIX. *Ulpianus libro XXXV. ad Edictum.* Alterius circumventio alii non praebet actionem.

L. *Paulus libro XXXIX. ad Edictum.* Culpa caret, qui scit, sed prohibere non potest.

LI. *Caius libro XV. ad Edictum provinciale.* Non videtur quisquam id capere, quod ei necesse est alii restituere.

LII. *Ulpianus libro XLIV. ad Edictum.* Non defendere videtur, non tantum qui latitat, sed et is, qui praesens negat se defendere, aut non vult suscipere actionem.

LIII. *Paulus libro XLII. ad Edictum.* Cuius per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est.

LIV. *Ulpianus libro XLVI. ad Edictum.* Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.

LV. *Caius libro II. de testamentis ad Edictum urbicum.* Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur.

LVI. *Idem libro III. de legatis ad Edictum urbicum.* Semper in dubiis benigniora [illegible]eferenda sunt.

LVII. *Idem libro XVII[illegible] Edictum provinciale.* Bona fides non patitur, ut bis idem exigatur.

LVIII. *Ulpianus libro II. Disputationum.* Ex poenalibus causis non solet in patrem de peculio actio dari.

LIX. *Idem libro III. Disputationum.* Heredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat.

LX. *Idem libro X. Disputationum.* Semper qui non prohibet pro se intervenire, mandare creditur. Sed et si quis ratum habuerit, quod gestum est, obstringitur mandati actione.

LXI. *Idem libro III. Opinionum.* Domum suam reficere unicuique licet, dum non officiat invito alteri, in quo ius non habet.

LXII. *Iulianus libro VI. Digestorum.* Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuerat.

LXIII. *Idem libro XVII. Digestorum.* Qui sine dolo malo ad iudicium provocat, non videtur moram facere.

LXIV. *Idem libro XXIX. Digestorum.* Ea, quae raro accidunt, non temere in agendis negotiis computantur.

LXV. *Idem libro LIV. Digestorum.* Ea est natura cavillationis, quam Graeci *σόφισμα* appellant, ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quae evidenter falsa sunt, perducatur.

LXVI. *Idem libro LX. Digestorum.* Marcellus notat: *desinit debitor esse is, qui nactus est exceptionem iustam, nec ab aequitate naturali abhorrentem.*

LXVII. *Idem libro LXXXVII. Digestorum.* Quoties idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum accipiatur, quae rei gerendae aptior est.

LXVIII. *Paulus libro singulari de Dotis repetitione.* In omnibus causis id observatur, ut, ubi personae conditio locum facit beneficio, ibi deficiente ea beneficium quoque deficiat, ubi vero genus actionis id desiderat, ibi, ad quemvis persecutio eius devenerit, non deficiat ratio auxilii.

LXIX. *Idem libro singulari de Assignatione libertorum.* Invito beneficium non datur.

LXX. *Ulpianus libro I. de officio Proconsulis.* Nemo potest gladii potestatem sibi datam vel cuius alterius coërcitionis ad alium transferre.

LXXI. *Idem libro II. de officio Proconsulis.* Omnia, quaecunque cognitionem desiderant, per libellum expediri non possunt.

LXXII. *Iavolenus libro III. ex Posterioribus Labeonis.* Fructus rei est vel pignori dare licere.

LXXIII. *Quintus Mucius Scaevola libro singulari Ὅρων.* Quo tutela redit, eo et hereditas pervenit, nisi cum feminae heredes intercedunt. §. 1. Nemo potest tutorem dare cuiquam, nisi ei, quem in suis heredibus, quum moritur, habuit, habiturusve esset, si vixisset. §. 2. Vi factum id videtur esse, qua de re quis, quum prohiberetur, fecit, clam, quod quisque, quum controversiam haberet habiturumve se putaret, fecit. §. 3. Quae in testamento ita sunt scripta, ut intelligi non possint, perinde sunt, ac si scripta non essent. §. 4. Nec paciscendo, nec legem dicendo, nec stipulando quisquam alteri cavere potest.

LXXIV. *Papinianus libro I. Quaestionum.* Non debet alteri per alterum iniqua conditio inferri.

LXXV. *Idem libro III. Quaestionum.* Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam.

LXXVI. *Idem libro XXIV. Quaestionum.* In totum omnia, quae animi destinatione agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt.

LXXVII. *Idem libro XXVIII. Quaestionum.* Actus legitimi, qui non recipiunt diem vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel conditionis adiectionem. Nonnunquam tamen actus suprascripti tacite recipiunt, quae aperte comprehensa vitium afferunt. Nam si acceptum feratur ei, qui sub conditione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intelligitur, si obligationis conditio exstiterit; quod si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum.

LXXVIII. *Idem libro XXXI. Quaestionum.* Generaliter, cum de fraude disputatur, non quid habeat actor, sed quid per adversarium habere non potuerit, considerandum est.

LXXIX. *Idem libro XXXII. Quaestionum.* Fraudis interpretatio semper in iure civili non ex eventu duntaxat, sed ex consilio quoque desideratur.

LXXX. *Idem libro XXXIII. Quaestionum.* In toto iure generi per speciem derogatur, et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.

LXXXI. *Idem libro III. Responsorum.* Quae dubitationis tollendae causa contractibus inseruntur, ius commune non laedunt.

LXXXII. *Idem libro IX. Responsorum.* Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.

LXXXIII. *Idem libro II. Definitionum.* Non videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

LXXXIV. *Paulus libro III. Quaestionum.* Cum amplius solutum est, quam debebatur, cuius pars non invenitur, quae repeti possit, totum esse indebitum intelligitur, manente pristina obligatione. §. 1. Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus.

LXXXV. *Idem libro VI. Quaestionum.* In ambiguis pro dotibus respondere melius est. §. 1. Non est novum, ut, quae semel utiliter constituta sunt, durent, licet ille casus exstiterit, a quo initium capere non potuerunt. §. 2. Quoties aequitatem desiderii naturalis ratio aut dubitatio iuris moratur, iustis decretis res temperanda est.

LXXXVI. *Idem libro VII. Quaestionum.* Non solet deterior conditio fieri eorum, qui litem contestati sunt, quam si non essent, sed plerumque melior.

LXXXVII. *Idem libro XIII. Quaestionum.* Nemo enim in persequendo deteriorem causam, sed meliorem facit. Denique post litem contestatam heredi quoque prospicitur et heres tenetur ex omnibus causis.

LXXXVIII. *Scaevola libro V. Quaestionum.* Nulla intelligitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est.

LXXXIX. *Paulus libro X. Quaestionum.* Quamdiu possit valere testamentum, tamdiu legitimus heres non admittitur.

XC. *Idem libro XV. Quaestionum.* In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda est.'

XCI. *Idem libro XVII. Quaestionum.* Quoties duplici iure defertur alicui successio, repudiato novo iure, quod ante defertur, supererit vetus.

XCII. *Scaevola libro V. Responsorum.* Si librarius in transscribendis stipulationis verbis errasset, nihil nocere, quo minus et reus, et fideiussor teneatur.

XCIII. *Maecianus libro I. Fideicommissorum.* Filiusfamilias neque retinere, neque recuperare, neque adipisci possessionem rei peculiaris videtur.

XCIV. *Ulpianus libro II. Fideicommissorum.* Non solent quae abundant vitiare scripturas.

XCV. *Idem libro VI. Fideicommissorum.* Nemo dubitat, solvendo videri eum, qui defenditur.

XCVI. *Maecianus libro XII. Fideicommissorum.* In ambiguis orationibus maxime sententia spectanda est eius, qui eas protulisset.

XCVII. *Hermogenianus libro III. iuris Epitomarum.* Ea sola deportationis sententia aufert, quae ad fiscum perveniunt.

XCVIII. *Idem libro IV. iuris Epitomarum.* Quoties in utriusque causa lucri ratio vertitur, is praeferendus est, cuius in lucrum causa tempore praecedit.

XCIX. *Venuleius libro XII. Stipulationum.* Non potest improbus videri, qui ignorat, quantum solvere debeat.

C. *Caius libro I. Regularum.* Omnia, quae iure contrahuntur, contrario iure pereunt.

CI. *Paulus libro singulari de Cognitionibus.* Ubi lex duorum mensium fecit mentionem, et qui sexagesimo et primo die venerit, audiendus est; ita enim et Imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit.

CII. *Ulpianus libro I. ad Edictum.* Qui vetante Praetore fecit, hic adversus edictum fecisse proprie dicitur. §. 1. Eius est actionem denegare, qui possit et dare.

CIII. *Paulus libro I. ad Edictum.* Nemo de domo sua extrahi debet.

CIV. *Ulpianus libro II. ad Edictum.* Si in duabus actionibus alibi summa maior, alibi infamia est, praeponenda est causa existimationis; ubi autem aequiparant famosa iudicia, etsi summam disparem habent, pro paribus accipienda sunt.

CV. *Paulus libro I. ad Edictum.* Ubicunque causae cognitio est, ibi Praetor desideratur.

CVI. *Idem libro II. ad Edictum.* Libertas inaestimabilis res est.

CVII. *Caius libro I. ad Edictum provinciale.* Cum servo nulla actio est.

CVIII. *Paulus libro IV. ad Edictum.* Fere in omnibus poenalibus iudiciis et aetati, et imprudentiae succurritur.

CIX. *Idem libro V. ad Edictum.* Nullum crimen patitur is, qui non prohibet, quum prohibere non potest.

CX. *Idem libro VI. ad Edictum.* In eo, quod plus sit, semper inest et minus. §. 1. Nemo alienae rei expromissor idoneus videtur, nisi cum satisdatione. §. 2. Pupillus pati posse non intelligitur. §. 3. Ubi verba coniuncta non sunt, sufficit alterutrum esse factum. §. 4. Mulieribus tunc succurrendum est, quum defraudantur, non ut facilius calumnientur.

CXI. *Caius libro II. ad Edictum provinciale.* Pupillum, qui proximus pubertati sit, capacem esse et furandi, et iniuriae faciendae. §. 1. In heredem non solent actiones transire, quae poenales sunt ex maleficio, veluti furti, damni iniuriae, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

CXII. *Paulus libro VIII. ad Edictum.* Nihil interest, ipso iure quis actionem non habeat, an per exceptionem infirmetur.

CXIII. *Caius libro III. ad Edictum provinciale.* In toto et pars continetur.

CXIV. *Paulus libro IX. ad Edictum.* In obscuris inspici solet, quod verisimilius est, aut quod plerumque fieri solet.

CXV. *Idem libro X. ad Edictum.* Si quis obligatione liberatus sit, potest videri accepisse. §. 1. Non potest videri accepisse, qui stipulatus potest exceptione summoveri.

CXVI. *Ulpianus libro XI. ad Edictum.* Nihil consensui tam contrarium est, qui et bonae fidei iudicia sustinet, quam vis atque metus; quem comprobare, contra bonos mores est. §. 1. Non capitur, qui ius publicum sequitur. §. 2. Non videntur qui errant consentire

CXVII. *Paulus libro XI. ad Edictum.* Praetor bonorum possessorem heredis loco in omni causa habet.

CXVIII. (160) *Ulpianus libro XII. ad Edictum.* Qui in servitute est, usucapere non potest; nam quum possideatur, possidere non videtur.

CXIX. (161) *Idem libro XIII. ad Edictum.* Non alienat, qui duntaxat omittit possessionem.

CXX. (162) *Paulus libro XII. ad Edictum.* Nemo plus commodi heredi suo relinquit, quam ipse habuit.

CXXI. (163) *Idem libro XIII. ad Edictum.* Qui non facit, quod facere debet, videtur facere adversus ea, quia non facit. At qui facit, quod facere non debet, non videtur facere id, quod facere iussus est

CXXII. (164) *Caius libro V. ad Edictum pr[illegible]ale.* Libertas omnibus rebus favorabilior est.

CXXIII. (165) *Ulpianus libro XIV. ad Edictum.* Nemo alieno nomine lege agere potest. §. 1. Temporaria permutatio ius provinciae non innovat.

CXXIV. (166) *Paulus libro XVI. ad Edictum.* Ubi non voce, sed praesentia opus est, mutus, si intellectum habet, potest videri respondere. Idem in surdo; hic quidem et respondere potest. §. 1. Furiosus absentis loco est, et ita Pomponius libro primo epistolarum scribit.

CXXV. (167) *Caius libro V. ad Edictum provinciale.* Favorabiliores rei potius, quam actores habentur.

CXXVI. (168) *Ulpianus libro XV. ad Edictum.* Nemo praedo est, qui pretium numeravit. §. 1. Locupletior non est factus, qui liberum acquisierit. §. 2. Cum de lucro duorum quaeratur, melior est causa possidentis.

CXXVII. (169) *Paulus libro XX. ad Edictum.* Cum Praetor in heredem dat actionem, quatenus ad eum pervenit, sufficit, si vel momento ad eum *pervenit* ex dolo defuncti.

CXXVIII. (170) *Idem libro XIX. ad Edictum.* In pari causa possessor potior haberi debet. §. 1. Hi, qui in universum ius succedunt, heredis loco habentur.

CXXIX. (171) *Idem libro XXI. ad Edictum.* Nihil dolo creditor facit, qui suum recipit. §. 1. Cum principalis causa non consistit, ne ea quidem, quae sequuntur, locum habent.

CXXX. (172) *Ulpianus libro XVIII. ad Edictum.* Nunquam actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

CXXXI. (173) *Paulus libro XXII. ad Edictum.* Qui dolo desiit possidere, pro possidente damnatur, quia pro possessione dolus est.

CXXXII. (174) *Caius libro VII. ad Edictum provinciale.* Imperitia culpae annumeratur.

CXXXIII. (175) *Idem libro VIII. ad Edictum provinciale.* Melior conditio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest.

CXXXIV. (176) *Ulpianus libro XXI. ad Edictum.* Non fraudantur creditores, cum quid non acquiritur a debitore, sed cum quid de bonis deminuitur. §. 1. Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest.

CXXXV. (177) *Idem libro XXIII. ad Edictum.* Ea, quae dari impossibilia sunt, vel quae in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur.

CXXXVI. (178) *Paulus libro XVIII. ad Edictum.* Bona fides tantundem possidenti praestat, quantum veritas, quoties lex impedimento non est.

CXXXVII. (179) *Ulpianus libro XXV. ad Edictum.* Qui auctore iudice comparavit, bonae fidei possessor est.

CXXXVIII. (180) *Paulus libro XXVII. ad Edictum.* Omnis hereditas, quamvis postea adeatur, tamen cum tempore mortis continuatur. §. 1. Nunquam crescit ex postfacto praeteriti delicti aestimatio.

CXXXIX. (181) *Caius libro ad Edictum Praetoris urbani.* Omnes actiones, quae morte aut tempore pereunt, semel inclusae iudicio salvae permanent. §. 1. Non videtur perfecte cuiusque id esse, quod ex casu auferri potest.

CXL. (182) *Ulpianus libro LVI. ad Edictum.* Absentia eius, qui reipublicae causa abest, neque ei, neque alii damnosa esse debet.

CXLI. (183) *Paulus libro LIV. ad Edictum.* Quod contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentia. §. 1. Uni duo pro solido heredes esse non possunt.

CXLII. (184) *Idem libro LVI. ad Edictum.* Qui tacet non utique fatetur, sed tamen verum est, eum non negare

CXLIII. (185) *Ulpianus libro LXII. ad Edictum.* Quod ipsis, qui contraxerunt, obstat, et successoribus eorum obstabit.

CXLIV. (186) *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Non omne, quod licet, honestum est. §. 1. In stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

CXLV. (187) *Ulpianus libro LXVI. ad Edictum.* Nemo videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt.

CXLVI. (188) *Paulus libro LXII. ad Edictum.* Quod quis dum servus est egit, proficere libero facto non potest.

CXLVII. (189) *Caius libro XXIV. ad Edictum provinciale.* Semper specialia generalibus insunt.

CXLVIII. (190) *Paulus libro XVI. brevis Edicti.* Cuius effectus omnibus prodest, eius et partes ad omnes pertinent.

CXLIX. (191) *Ulpianus libro LXVII. ad Edictum.* Ex qua persona quis lucrum capit, eius factum praestare debet.

CL. (192) *Idem libro LXVIII. ad Edictum.* Parem esse conditionem oportet eius, qui quid possideat vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret vel haberet.

CLI. (193) *Paulus libro LXIV. ad Edictum.* Nemo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet.

CLII. (194) *Ulpianus libro LXIX. ad Edictum.* Hoc iure utimur, ut, quidquid omnino per vim fiat, aut in vis publicae, aut in vis privatae crimen incidat. §. 1. Deiicit, et qui mandavit. §. 2. In maleficio ratihabitio mandato comparatur. §. 3. In contractibus, quibus doli praestatio vel bona fides inest, heres in solidum tenetur.

CLIII. (195) *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Fere quibuscunque modis obligamur, iisdem in contrarium actis liberamur, quum quibus modis acquirimus, iisdem in contrarium actis amittimus. Ut igitur nulla possessio acquiri, nisi animo et corpore potest, ita nulla amittitur, nisi in qua utrumque in contrarium actum est.

CLIV. (196) *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Cum par delictum est duorum, semper oneratur petitor, et melior habetur possessoris causa, sicut fit, quum de dolo excipitur petitoris; neque enim datur talis replicatio petitori: *aut si rei quoque in ea re dolo actum sit.* §. 1. Illi debet permitti poenam petere, qui in ipsam non incidit.

CLV. (197) *Paulus libro LXV. ad Edictum.* Factum cuique suum, non adversario nocere debet. §. 1. Non videtur vim facere, qui iure suo utitur, et ordinaria actione experitur. §. 2. In poenalibus causis benignius interpretandum est.

CLVI. (198) *Ulpianus libro LXX. ad Edictum.* Invitus nemo rem cogitur defendere. §. 1. Cui damus actionem, eidem et exceptionem competere, multo magis quis dixerit. §. 2. Cum quis in alius locum successerit, non est aequum, ei nocere hoc, quod adversus eum non nocuit, in cuius locum successit. §. 3. Plerumque emtoris eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quae fuit auctoris. §. 4. Quod cuique pro eo praestatur, invito non tribuitur.

CLVII. (199) *Idem libro LXXI. ad Edictum.* Ad ea, quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis, vel his, qui vice dominorum sunt, veluti tutoribus et curatoribus, obtemperaverint. §. 1. Semper qui dolo fecit, quo minus haberet, pro eo habendus est, ac si haberet. §. 2. In contractibus successores ex dolo eorum, quibus successerunt, non tantum in id, quod pervenit, verum etiam in solidum tenentur, hoc est unusquisque pro ea parte, qua heres est.

CLVIII. (118) *Caius libro XXVI. ad Edictum provinciale.* Creditor, qui permittit rem venire, pignus dimittit.

CLIX. (119) *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Non ut ex pluribus causis deberi nobis idem potest, ita ex pluribus causis idem possit nostrum esse.

CLX. (120) *Ulpianus libro LXXVI. ad Edictum.* Aliud est vendere, aliud vendenti consentire. §. 1. Refertur ad universos, quod publice fit per maiorem partem. §. 2. Absurdum est, plus iuris habere eum, cui legatus sit fundus, quam heredem, aut ipsum testatorem, si viveret.

CLXI. (121) *Idem libro LXXVII. ad Edictum.* In iure civili receptum est, quoties per eum, cuius interest conditionem non impleri, fiat, quo minus impleatur, perinde haberi, ac si impleta conditio fuisset. Quod et ad libertates, et legata, et ad heredum institutiones perducitur. Quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

CLXII. (122) *Paulus libro LXX. ad Edictum.* Quae propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi.

CLXIII. (123) *Ulpianus libro LV. ad Edictum.* Cui ius est donandi, eidem et vendendi, et concedendi ius est.

CLXIV. (124) *Paulus libro LI. ad Edictum.* Poenalia iudicia semel accepta in heredes transmitti possunt.

CLXV. (125) *Ulpianus libro LIII. ad Edictum.* Cum quis possit alienare, poterit et consentire alienationi. Cui autem donare non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit, ratam eius voluntatem habendam.

CLXVI. (126) *Paulus libro XLVIII. ad Edictum.* Qui rem alienam defendit, nunquam locuples habetur.

CLXVII. (127) *Idem libro XLIX. ad Edictum.* Non videntur data, quae eo tempore, quo dantur, accipientis non fiunt. §. 1. Qui iussu iudicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, quia parere necesse habet.

CLXVIII. (128) *Idem libro I. ad Plautium.* Rapienda occasio est, quae praebet benignius responsum. §. 1. Quod factum est, cum in obscuro sit, ex affectione cuiusque capit interpretationem.

CLXIX. (131) *Idem libro II. ad Plautium.* Is damnum dat, qui iubet dare; eius vero nulla culpa est, cui parere necesse sit. §. 1. Quod pendet, non est pro eo, quasi sit.

CLXX. (129) *Idem libro III. ad Plautium.* Factum a iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non est.

CLXXI. (130) *Idem libro IV. ad Plautium.* Nemo ideo obligatur, quia recepturus est ab alio, quod praestiterit.

CLXXII. (132) *Idem libro V. ad Plautium.* In contrahenda venditione ambiguum pactum contra venditorem interpretandum est. §. 1. Ambigua autem intentio ita accipienda est, ut res salva actori sit.

CLXXIII. (133) *Idem libro VI. ad Plautium.* In condemnatione personarum, quae in id, quod facere possunt, damnantur, non totum, quod habent, extorquendum est, sed et ipsarum ratio habenda est, ne egeant. §. 1. Cum verbum *restituas* in lege invenitur, etsi non specialiter de fructibus additum est, tamen etiam fructus sunt restituendi. §. 2. Unicuique sua mora nocet; quod et in duobus reis promittendi observatur. §. 3. Dolo facit, qui petit, quod redditurus est.

CLXXIV. (134) *Idem libro VIII. ad Plautium.* Qui potest facere, ut possit conditioni parere, iam posse videtur. §. 1. Quod quis, si velit, habere non potest, id repudiare non potest.

CLXXV. (135) *Idem libro XI. ad Plautium.* In his officiis, quae per liberas fieri personas leges desiderant, servus intervenire non potest. §. 1. Non debeo melioris conditionis esse, quam auctor meus, a quo ius in me transit.

CLXXVI. (136) *Idem libro XIII. ad Plautium.* Non est singulis concedendum, quod per magistratum publice possit fieri, ne occasio sit maioris tumultus faciendi. §. 1. Infinita aestimatio est libertatis et necessitudinis.

CLXXVII. (137) *Idem libro XIV. ad Plautium.* Qui in ius dominiumve alterius succedit, iure eius uti debet. §. 1. Nemo videtur dolo exsequi, qui ignorat causam, cur non debeat petere.

CLXXVIII. (138) *Idem libro XV. ad Plautium.* Cum principalis causa non consistat, plerumque ne ea quidem, quae sequuntur, locum habent.

CLXXIX. (139) *Idem libro XVI. ad Plautium.* In obscura voluntate manumittentis favendum est libertati.

CLXXX. (140) *Idem libro XVII. ad Plautium.* Quod iussu alterius solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

CLXXXI. (141) *Idem libro I. ad Vitellium.* Si nemo subiit hereditatem, omnis vis testamenti solvitur.

CLXXXII. (142) *Idem libro III. ad Vitellium.* Quod nullius esse potest, id ut alicuius fieret, nulla obligatio valet efficere.

CLXXXIII. (143) *Marcellus libro III. Digestorum.* Etsi nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est.

CLXXXIV. (144) *Celsus libro VII. Digestorum.* Vani timoris iusta excusatio non est.

CLXXXV. (145) *Idem libro VIII. Digestorum.* Impossibilium nulla obligatio est.

CLXXXVI. (146) *Idem libro XII. Digestorum.* Nihil peti potest ante id tempus, quo per rerum naturam persolvi possit, et cum solvendi tempus obligationi additur, nisi eo praeterito, peti non potest.

CLXXXVII. (147) *Idem libro XVI. Digestorum.* Si quis praegnantem uxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse.

CLXXXVIII. (148) *Idem libro XVII. Digestorum.* Ubi pugnantia inter se in testamento inveniuntur, neutrum ratum est. §. 1. Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

CLXXXIX. (149) *Idem libro XIII. Digestorum.* Pu-

pillus nec velle, nec nolle in ea aetate, nisi apposita tutoris auctoritate, creditur; nam quod animi iudicio fit, in eo tutoris auctoritas necessaria est.

CXC. (150) *Idem libro XXIV. Digestorum.* Quod evincitur, in bonis non est.

CXCI. (151) *Idem libro XXXIII. Digestorum.* Neratius consultus: an, quod beneficium dare se quasi viventi Caesar rescripserat, iam defuncto dedisse existimaretur? respondit: non videri sibi principem, quod ei, quem vivere existimabat, concessisset, defuncto concessisse; quem tamen modum esse beneficii sui vellet, ipsius aestimationem esse.

CXCII. (152) *Marcellus libro XXIX. Digestorum.* Ea, quae in partes dividi non possunt, solida a singulis heredibus debentur. §. 1. In re dubia benigniorem interpretationem sequi, non minus iustius est, quam tutius.

CXCIII. (153) *Celsus libro XXXVIII. Digestorum.* Omnia fere iura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes exstitissent.

CXCIV. (154) *Modestinus libro VI. Differentiarum.* Qui per successionem, quamvis longissimam, defuncto heredes exstiterunt, non minus heredes intelliguntur, quam qui principaliter heredes exsistunt.

CXCV. (155) *Idem libro VII. Differentiarum.* Expressa nocent, non expressa non nocent.

CXCVI. (156) *Idem libro VIII. Regularum.* Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae; et ideo quidem ad heredem transmittuntur, quae causae sunt; quae personae sunt, ad heredem non transeunt.

CXCVII. (157) *Idem libro singulari de ritu Nuptiarum.* Semper in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit.

CXCVIII. (158) *Iavolenus libro XIII. ex Cassio.* Neque in interdicto, neque in ceteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris, sive solvendo est, sive non est.

CXCIX. (159) *Idem libro VI. Epistolarum.* Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non paruit.

CC. *Idem libro VII. Epistolarum.* Quoties nihil sine captione investigari potest, eligendum est, quod minimum habeat iniquitatis.

CCI. *Idem libro X. Epistolarum.* Omnia, quae ex testamento proficiscuntur, ita statum eventus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

CCII. *Idem libro XI. Epistolarum.* Omnis definitio in iure civili periculosa est; parum est enim, ut non subverti possit.

CCIII. *Pomponius libro VIII. ad Quintum Mucium.* Quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

CCIV. *Idem libro XXVIII. ad Quintum Mucium.* Minus est actionem habere, quam rem.

CCV. *Idem libro XXXIX. ad Quintum Mucium.* Plerumque fit, ut etiam ea, quae a nobis abire possint, perinde in eodem statu sint, atque si non essent *eius* conditionis, ut abire possent; et ideo quod fisco obligamus, et *vindicare* interdum, et alienare, et servitutem praedio imponere possumus.

CCVI. *Idem libro IX. ex variis Lectionibus.* Iure naturae aequum est, neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorem.

CCVII. *Ulpianus libro I. ad legem Iuliam et Papiam.* Res iudicata pro veritate accipitur.

CCVIII. *Paulus libro III. ad legem Iuliam et Papiam.* Non potest videri desiisse habere, qui nunquam habuit.

CCIX. *Ulpianus libro IV. ad legem Iuliam et Papiam.* Servitutem mortalitati fere comparamus.

CCX. *Licinius Rufinus libro II. Regularum.* Quae ab initio inutilis fuit institutio, ex postfacto convalescere non potest.

CCXI. *Paulus libro LXIX. ad Edictum.* Servus reipublicae causa abesse non potest.